శ్రీరస్తు.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శంకరభగవత్పాదవిరచితమ్

భగవద్బాదరాయణమహర్షిప్రణీత

శ్రీ శారీరకమీమాంసాభాష్యమ్.

శ్రీగోవిందానంద భగవత్పాదకృతయా జగన్మహితయా విరచితబుభుత్సుజనసౌఖ్యయా

రామానందీయాపరసమాఖ్యయా భాష్యరత్నప్రభాభిఖ్యయా వ్యాఖ్యయా

శ్రీమత్సుబ్రహ్మణ్యసుధీసంగ్రథితయా నాయకమణిసహకారప్రథితయా

సహృదయహృదయోల్లాసనశీలయా సద్వృత్తగుణవిశాలయా

భాష్యార్థరత్నమాలయాచ సంయోజితమ్

తిరువిశనల్లూరుగ్రామవాస్తవ్యైస్సకలవిద్వజ్జనస్తవ్యైః

మహాలింగశాస్త్రిభిః

నానాదేశీయపుస్తకస్థితపాఠభేద యుక్తాయుక్తవిమర్శపూర్వకంసమ్యక్ పరిశోధితమ్

శ్రీహారితకులతిలకానూర్యనంతార్య విద్వన్మణిసుతేన

శ్రీమదానూరి

సరస్వతీ, తిరువేంకటాచార్యేణ

నెల్లూరునగరశాఖానగరభూత శ్రీరంగనాయకపురవరప్రతిష్ఠితాయాం

శ్రీమత్సరస్వతీనిలయాఖ్య స్వకీయ ముద్రాక్షరశాలాయాం ద్వితీయవారంముద్రాపితమ్

శాలివాహశకాబ్దేషు యయుజయ (౧౮౧౧) సంఖ్యాకేషు వ్యతీతేషు

విరోధినామ్నివత్సరే పరిపూరితంచ సద్విజేజీయతామ్.

౧౮౯౦ సంవత్సరః.

ప్ర క ట న.

ఈగ్రంథంబును, శ్రీమద్రామాయణాది బహువిధ సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములును, గ్రంథలిపిముద్రితసంస్కృతగ్రంథములును వలయువారు చెన్నపట్టణము తండయార్పేటలోనుండు సరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాల కార్యదర్శియగు సరస్వతీ రాఘవాచార్యుల పేరఁగాని నెల్లూరు శ్రీరంగనాయకుల పేటలోనుండు శ్రీమత్సరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షరశాలాధికారియగు ఆ, సరస్వతీ, తిరువేంకటాచార్యుల పేరఁగాని మణియార్డరు మూలకముగానైనను ప్రకారాంతరముగానైనను రూపాయలుపంపి తెప్పించుకొనవలయును. వాల్యూపేబిల్ పోష్టుమూలకముగానైనను తెప్పించుకొనవచ్చును.. ❁

☞ ఆ, సరస్వతీ, తిరువేంకటాచార్యులు.

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

జయతూపనిషద్వనితాసీమంతాలంకరిష్ణుదీప్తిఘనం । ఉజ్జీవితప్రపన్నం పన్నగగిరిజం మహార్ఘమాణిక్యం ॥ ౧ ॥ ఖ్యాతం భాతి యదీయనామ జగతి శ్రీహైదరాబాదితి క్షోణీవక్త్రలలామభాగ్యనగరం నామాస్తి తత్పత్తనం । తద్దేశావనపతేర్వాచామ్నినగరే శ్రీరామకృష్ణప్రభోర్వ్యంకోబాభిధనాయకోఽస్తి సచివస్సర్వైర్గుణైర్మేదురః ॥ ౨ ॥ కాశ్యపగోత్రప్రభవః కాత్యాయనసూత్ర ఏష జగతీం ధే । వేంకోబనాయకసుతో రాధాంబాగర్భజలధిశిశిరాంశుః ॥ ౩ ॥ సహజబహుకుండలప్రద ఏష మహాన్నిత్యమేవ మఘవద్భ్యః । దుశ్శాసనదూరీకృతినిపుణో లోకోత్తరోఽపి రాధేయః ॥ ౪ ॥ గాంభీర్యాంబునిధిం ధియా సురగురుం దానేన కల్పద్రుమం జ్ఞానోన్మేషణనారదం ధృతిగిరిం శాంత్యా వసిష్ఠం మునిం । యం నిత్యం నిగమాంతసూక్తివిశదీకారైకబద్ధస్పృహం ధీమంతః కథయంతి దిక్షు సతతం సర్వత్ర గోష్ఠీముఖే ॥ ౫ ॥ వచనమివ హృదయమస్య ప్రతికలమతిమృదులమేవ హృదయమివ । వదనం ప్రసన్నమనిశం వదనమివానందకారి చరితమపి ॥ ౬ ॥ శీతలగభీరహృదయే జలధావస్త్యూర్వవహ్నిసంక్షోభః । శాంతిజలధావముష్మిన్నోన్మిషతి కదాపి కోపబడబాగ్నిః ॥ ౭ ॥ నపరావమాననాస్మిన్నపి కరబదరితసమస్తశాస్త్రార్థే । సత్తాముపైతి జాత్వపి రాకాచంద్రమసి తిమిరరేఖేవ ॥ ౮ ॥ భవతాపతప్తహృదయా అపి విద్వాంసో యదీయముఖచంద్రం । దృష్ట్వైవ జహతి తాపం సల్లాపసుధా సుదూరతరమాస్తాం ॥ ౯ ॥ సప్తాహే ప్రతివత్సరం స్వవిషయం శ్రీకృష్ణసంప్రీతయే శ్రీమద్భాగవతం నిషేవ్య విధివత్కోశాదిదానైర్జగత్ । సంతోష్యాప్యధికోత్సవే కృతమనా నానాదిగంతాగతైస్సద్భిః కారయతిస్మ యస్తు యుగపత్సప్తాహదివ్యోత్సవం ॥ ౧౦ ॥ తస్మిన్విస్మయనీయరమ్యవిభవే సప్తాహదివ్యోత్సవే సంప్రాప్తే విభవాభిధానశరదో మాసే తపస్యుజ్జ్వలే । వింశత్యగ్రశతం మతత్రయబుధాన్ పట్టాంశుకై రాంకవైర్హైమైరాభరణైర్ముదైవ యుగపత్సంపూజ్య తుష్టాన్వ్యధాత్ ॥ ౧౧ ॥ తదానీం ॥ స్వర్ణస్ఫురత్ప్రచురవర్ణభరం ఘనేఽస్మిన్ సాంద్రాంతరే లసతి భాస్వతి సందదానే । ఏతద్వితీర్ణనవరాంకవభూషితాంగైర్వ్యాభారింద్రకోపనివహైరివ కీర్యతే స్మ ॥ ౧౨ ॥ నాయకవర్యాదస్మాత్సప్తాహేఽస్మిన్నవాప్య బహువిభవం । విద్వాంసో విభవాఖ్యం తస్యాబ్దస్యాభ్యధుస్సార్థం ॥ ౧౩ ॥ ప్రాయశ్చిత్తకథాపథాతిగమముం హింసాదవీయస్తరం దివ్యాత్యుత్యఫలప్రదం బుధనుతం వాగ్యజ్ఞమత్యూర్జితం । నాసీదస్తి భవిష్యతీత్థమనఘో యజ్ఞో జగత్యామితి శ్లాఘంతేస్మ మహాజనాః ప్రమిళితాస్సప్తాహదివ్యోత్సవే ॥ ౧౪ ॥ ఈదృశదివ్యోత్సవశతమనేన భగవన్ముదే సదా రచితం । వర్ణయితుమశక్తత్వాద్వాచంయమతైవ యుజ్యతేఽస్మాకం ॥ ౧౫ ॥ సూత్రోపనిషద్గీతాభాష్యార్థవిచారతోఽఖిలం సమయం । క్షపయన్నయమఖిలబుధాం స్తత్ప్రవణాన్ప్రియశః కురుతే ॥ ౧౬ ॥ భాగవతశ్లోకైః పూరయతి స్మాఖిలాదిశో యద్వత్ । తద్వదిహ సూత్రభాష్యైః పూరయితుం జగది మేష మంత్రీంద్రః ॥ ౧౭ ॥ అస్య ప్రార్థనయా సమగ్రవిబుధోత్తం సప్రమోదావహం రామానందమహామునీంద్రకృతయా రత్నప్రభాటీకయా । యుక్తం శంకరభాష్యమేతదఖిలం ముద్రాక్షరైర్ముద్రితం సుబ్రహ్మణ్యసుధీంద్రనూత్నరచితశ్రీరత్నమాలాంచితం ॥ ౧౮ ॥......*

అధ్యాధికరణానుక్రమణికా.

ఏతచ్ఛాస్త్రాంతర్గతసర్వాధికరణసంఖ్యా ౧౯౨.

శ్రీరస్తు.

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ.

శ్రీమద్రత్నప్రభాభూషిత శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

రత్నప్రభా.

యమిహ కారుణికం శరణం గతోఽప్యరిసహోదర ఆప మహత్పదం । తమహమాశు హరిం పరమాశ్రయే జనకజాంకమనంతసుఖాకృతిమ్ ॥ విభీషణోఽరిసహోదరోఽపీత్యన్వయః ॥ ౧ ॥ శ్రీగౌర్యా నిఖిలార్థదం నిజపదాంభోజేన ముక్తిప్రదం ప్రౌఢం విఘ్నవనం హరంతమనఘం శ్రీఢుండితుండాసినా । వందే చర్మకపాలికోపకరణైర్వైరాగ్యసౌఖ్యాత్పరం నాస్తీతి ప్రదిశంతమంతవిధురం శ్రీకాశికేశం శివం ॥ ప్రదిశంతముపదిశంతమ్ ॥ ౨ ॥ యత్కృపాలవమాత్రేణ మూకో భవతి పండితః । వేదశాస్త్రశరీరాం తాం వాణీం వీణాకరాం భజే ॥ ౩ ॥ కామాక్షీదత్తదుగ్ధప్రచురసురనుతప్రాజ్యభోజ్యాతిపూజ్యశ్రీగౌరీనాయకాభిఖ్యప్రకటనశివరామార్యలబ్ధాత్మబోధైః । శ్రీమద్గోపాలగీర్భిః ప్రకటితపరమాద్వైతభాసాస్మితాస్యశ్రీమద్గోవిందవాణీచరణకమలగో నిర్వృతోఽహం యథాఽలిః ॥ మోక్షపుర్యాం కాంచ్యాం శ్రీకామాక్ష్యా దత్తం పాయసం దేవైరపి స్తుతం ప్రాజ్యం సంపూర్ణం ప్రకృష్టాజ్యయుక్తం వా యద్భోజ్యమన్నం తేనాతి పూజ్యాః శ్రీశివరామయోగినః కించ శివశ్చాసౌ రామశ్చేతి స్వనామ్నా శ్రీగౌరీనాయకయోరభేదం ప్రకటయంతీ తేభ్యో గురుభ్యో లబ్ధ ఆత్మబోధో యైః శ్రీగోపాలసరస్వతీభిస్తైరిత్యర్థః ॥ ౪ ॥ శ్రీశంకరం భాష్యకృతం ప్రణమ్య వ్యాసం హరిం సూత్రకృతం చ పూర్వే । శ్రీభాష్యతీర్థే పరహంసతుష్ట్యై వాగ్జాలబంధచ్ఛిదమభ్యుపాయం ॥ అత్ర భాష్యే కతినవాగూర్మిరూపేణ జాలేన యో బంధః జాలబంధః పక్షిణామివ పరమహంసానాం క్లేశః తన్నాశకమభీష్టముపాయం వచ్మీత్యర్థః ॥ ౫ ॥ విస్తృతగ్రంథవీక్షాయామలసం యస్య మానసం । వ్యాఖ్యాతదర్థమారబ్ధా భాష్యరత్నప్రభాభిధా ॥ ౬ ॥ శ్రీమచ్ఛారీరకం భాష్యం ప్రాప్య వాక్శుద్ధిమాప్నుయాత్ । ఇతి శ్రమో మే సఫలో గంగాం రథ్యోదకం యథా ॥ ౭ ॥ యదజ్ఞానసముద్భూతమింద్రజాలమిదం జగత్ । సత్యజ్ఞానసుఖానంతం తదహం బ్రహ్మ నిర్భయమ్ ॥ ౮ ॥ ... ... ❊

ఇహ ఖలు 'స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య' ఇతి నిత్యాధ్యయనవిధినాఽధీతసాంగస్వాధ్యాయే 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ' 'సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్య' ఇతి శ్రవణవిధిరుపలభ్యతే । తస్యార్థః । అమృతత్వకామేనాద్వైతాత్మవిచార ఏవ వేదాంతవాక్యైః కర్తవ్య ఇతి । తేన కామ్యేన నియమవిధినాఽర్థాద్భిన్నాత్మశాస్త్రప్రవృత్తిర్వైదికానాం పురాణాదిప్రాధాన్యం వా నిరస్యత ఇతి వస్తుగతిః । తత్ర కశ్చిదిహ జన్మని జన్మాంతరే వాఽనుష్ఠితయజ్ఞాదిభిర్నిశాంతం నిర్మలస్వాంతోఽస్య శ్రవణవిధేః కో విషయః ? కిం ఫలం ? కోఽధికారీ ? కః సంబంధః ? ఇతి జిజ్ఞాసతే । తం జిజ్ఞాసుముపలభమానో భగవాన్ బాదరాయణస్తదనుబంధచతుష్టయం శ్రవణాత్మకశాస్త్రారంభప్రయోజకం న్యాయేన నిర్ణేతుమిదం సూత్రం రచయాంచకార 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసే'తి । నన్వనుబంధజాతం విధిసన్నిహితార్థవాదవాక్యైరేవ [...]తుం శక్యం । తథాహి 'తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత' ఇతి శ్రుత్యా 'యత్కృతకం తదనిత్య'మితి న్యాయవత్యా 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్' 'యో వై భూమా తదమృతమన్యదార్త'మిత్యాచ భూమాత్మా నిత్యస్తతోఽన్యదనిత్యమితి వివేకో లభ్యతే కర్మణా కృష్యాదినా చితః సంపాదితః సస్యా[...]త్యర్థః । విపశ్చిత్ నిత్యజ్ఞానస్వరూపః । 'పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయా[...]' 'ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీ'త్యాదిశ్రుత్యా అనాత్మమాత్రే వైరాగ్యం లభ్యతే ।

త్య-అకృతో మోక్షః కృతేనకర్మణానాస్తీతి-కర్మతత్ఫలేభ్యః వైరాగ్యంప్రాప్తవానిత్యర్థః । 'శాంతోదాంతఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితశ్శ్రద్ధావిత్తో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానంపశ్యే'దితిశ్రుత్యా శమాదిషట్కం లభ్యతే । 'సమాహితోభూత్వే'తికాణ్వపాఠః । ఉపరతిఃసన్న్యాసః । 'నచ పునరావర్తత' ఇతి స్వయంజ్యోతిరానందాత్మక మోక్షస్య నిత్యత్వశ్రుత్యాముముక్షాలభ్యతే। తథాచవివేకాదివిశేషణవానధికారీతిజ్ఞాతుంశక్యం యథా 'యఏతారాత్రీరుపయంతీ'తి రాత్రిసత్రవిధౌప్రతితిష్ఠంతీత్యర్థవాదస్థప్రతిష్ఠాకామస్తత్వత్ । తథా 'శ్రోతవ్య'ఇత్యత్రప్రత్యయార్థస్య నియోగస్య ప్రకృత్యర్థోవిచారోవిషయః।విచారస్య వేదాంతావిషయాఇతిశక్యంజ్ఞాతుం। 'ఆత్మాద్రష్టవ్య'ఇత్యద్వైతాత్మదర్శనముద్దిశ్య 'శ్రోతవ్య'ఇతివిచారవిధానాత్ ।నహివిచారస్సాక్షాద్దర్శనహేతుఃఅప్రమాణత్వాత్ అపితుప్రమాణవిషయత్వేన।ప్రమాణంచాద్వైతాత్మనివేదాంతాఏవ।'తంత్వౌపనిషదంపురుషం' 'వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా'ఇతిచశ్రుతేః।వేదాంతానాంచప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యంవిషయః 'తత్త్వమసి' 'అహంబ్రహ్మాస్మీ'తిశ్రుతేః । ఏవంవిచారవిధేఃఫలమపిజ్ఞానద్వారాముక్తిః 'తరతిశోకమాత్మవిత్' 'బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవభవతీ'త్యాదిశ్రుతేః। తథాసంబంధోఽప్యధికారిణావిచారస్యకర్తవ్యతారూపఃఫలస్యప్రాప్యతారూపఇతియథాయోగంసుబోధః । తస్మాదిదంసూత్రంవ్యర్థమితిచేన్నైవం।ఏతాసామధికార్యాదిశ్రుతీనాంస్వార్థేతాత్పర్యనిర్ణాయకన్యాయసూత్రాభావేకింవివేకాదివిశేషణవానధికారీ ? ఉతాన్యః? కింవేదాంతాఃపూర్వతంత్రేణగతార్థాః? అగతార్థావా? కింబ్రహ్మప్రత్యగభిన్నం? నవా?కింముక్తిస్స్వర్గాదివల్లోకాంతరమాత్మస్వరూపావేతి? సంశయానివృత్తేః-తస్మాదాగమవాక్యైరాపాతతఃప్రతిపన్నాధికార్యాదినిర్ణయార్థమిదంసూత్రమావశ్యకం ।తదుక్తంప్రకాశాత్మశ్రీచరణైః । 'అధికార్యాదీనామాగమికత్వేఽపిన్యాయేననిర్ణయార్థమిదంసూత్ర'మితి। యేషాంమతేశ్రవణేవిధిర్నాస్తితేషామవిహితశ్రవణేఽధికార్యాదినిర్ణయానపేక్షణాత్ సూత్రంవ్యర్థమిత్యాపతతీత్యలంప్రసంగేన॥ ....*

తథాచాస్యసూత్రస్య శ్రవణవిధ్యపేక్షితాధికార్యాదిశ్రుతిభిః స్వార్థనిర్ణయాయోత్థాపితత్వాత్ హేతుహేతుమద్భావశ్రుతిసంగతిః । శాస్త్రారంభహేత్వనుబంధనిర్ణాయకత్వేనోపోద్ఘాతత్వాచ్ఛాస్త్రాదౌసంగతిః । అధికార్యాదిశ్రుతీనాంస్వార్థేసమన్వయోక్తేస్సమన్వయాధ్యాయసంగతిః 'ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం' 'తత్సత్యం' 'సఆత్మా' 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశ్రుతీనాంసర్వాత్మత్వాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగానాంవిషయాదౌసమన్వయోక్తేఃపాదసంగతిః । ఏవంసర్వసూత్రాణాంశ్రుత్యర్థనిర్ణాయకత్వాత్ శ్రుతిసంగతిః । తత్తదధ్యాయేతత్తత్పాదేచసమానప్రమేయత్వేనసంగతిరూహనీయా ప్రమేయంచకృత్స్నశాస్త్రస్యబ్రహ్మ, అధ్యాయానాంతుసమన్వయావిరోధసాధనఫలాని । తత్రప్రథమపాదస్యస్పష్టబ్రహ్మలింగశ్రుతీనాంసమన్వయఃప్రమేయః । ద్వితీయతృతీయయోరస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం । చతుర్థపాదస్యపదమాత్రసమన్వయఇతిభేదః । అస్యచాధికరణస్యప్రథమత్వాన్నాధికరణసంగతిరపేక్షితా । ... ... *

అథాధికరణమారభ్యతే.

'శ్రోతవ్య'ఇతివిహితశ్రవణాత్మకంవేదాంతమీమాంసాశాస్త్రంవిషయః ।తత్కిమారబ్ధవ్యంనవేతివిషయప్రయోజనసంభవాసంభవాభ్యాంసంశయః । తత్ర'నాహంబ్రహ్మే'తిభేదగ్రాహిప్రత్యక్షేణకర్తృత్వాకర్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మవత్త్వ

స్వవిషయప్రయోజనవత్త్వసిద్ధిహేతుః తథాహి శాస్త్రమారబ్ధవ్యం విషయప్రయోజనవత్త్వాదోదనభోజనాదివత్ । శాస్త్రం ప్రయోజనవత్ బంధనివర్తకజ్ఞానహేతుత్వాత్ 'రజ్జురియ'మిత్యాది వాక్యవత్ । బంధోజ్ఞాననివర్త్యః అధ్యస్తత్వాత్ రజ్జుసర్పవదితి ప్రయోజనసిద్ధిః । ఏవమర్థాద్బ్రహ్మాజ్ఞానాజ్జీవగతానర్థభ్రమనివృత్తిం ఫలం సూత్రయన్ జీవబ్రహ్మణోరైక్యంవిషయమప్యర్థాత్సూచయతి । అన్యజ్ఞానాదన్యత్రభ్రమానివృత్తేః । జీవోబ్రహ్మాభిన్నః తజ్జ్ఞాననివర్త్యాధ్యాసాశ్రయత్వాత్ యదిత్థంతత్తథా యథాశుక్త్యభిన్న ఇదమంశ ఇతి । విషయసిద్ధిహేతురధ్యాస ఇత్యేవం విషయప్రయోజనవత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితి । అత్ర పూర్వపక్షే బంధస్య సత్యత్వేన జ్ఞానమాత్రాదనివృత్తేరుపాయాంతరసాధ్యాముక్తిరితిఫలం । సిద్ధాంతేజ్ఞానాదేవముక్తిరితివివేకః । ఏతత్సర్వంమనసినిధాయ బ్రహ్మసూత్రాణి వ్యాఖ్యాతుకామోభగవాన్ భాష్యకారస్సూత్రేణ విచారకర్తవ్యతారూపశ్రౌతార్థాన్యథాఽనుపపత్త్యాఽర్థాత్ సూత్రితవిషయప్రయోజనవత్త్వస్యోపోద్ఘాతత్వాత్తత్సిద్ధిహేత్వధ్యాసమాక్షేప సమాధానాభ్యాం ప్రథమంవర్ణయతి 'యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయో'రితి । ఏతేనసూత్రార్థాస్పర్శిత్వాదధ్యాసగ్రంథోనభాష్యమితినిరస్తం । ఆర్థికార్థస్పర్శిత్వాత్॥

యత్తుమంగళాచరణాభావాదవ్యాఖ్యేయమిదంభాష్యమితి, తన్న । సుతరామితరేతరభావానుపపత్తిరిత్యంతభాష్యరచనార్థంతదర్థస్యసర్వోపప్లవరహితస్య విజ్ఞానఘనప్రత్యగర్థస్య తత్త్వస్య స్మృతత్వాత్ । అతోనిదోషత్వాదిదంభాష్యంవ్యాఖ్యేయమ్॥ ... ... ❁

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్

యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయో

వ్యా ॥ లోకేశుక్తావిదంరజతమితిభ్రమస్సత్యరజతేఇదంరజతమిత్యధిష్ఠానసామాన్యారోప్యవిశేషయోరైక్య ప్రమాహితసంస్కారజన్యోదృష్టఇతి।అత్రాప్యాత్మన్యనాత్మాహంకారాధ్యాసేపూర్వప్రమావాచ్యా,సాచాత్మానాత్మనోర్వాస్తవైక్యమపేక్షతే,నహితదస్తి । తథాహిఆత్మానాత్మనా వైక్యశూన్యాపరస్పరైక్యాయోగ్యత్వాత్ తమఃప్రకాశవదితిమత్వాహేతుభూతంవిరోధంవస్తుతః ప్రతీతితోవ్యవహారతశ్చసాధయతి ॥ యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి॥ నచ'ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చే'తి (పా ౭।౨।౯౮) సూత్రేణ 'ప్రత్యయేచోత్తరపదేచపరతోయుష్మదస్మదోర్మపర్యంతస్య త్వమావాదేశౌస్త'ఇతి విధానాత్ 'త్వదీయం మదీయం త్వత్పుత్రో మత్పుత్ర'ఇతివత్ 'త్వన్మత్ప్రత్యయగోచరయో'రితిస్యాదితివాచ్యం 'త్వమావేకవచనే (పా ౭।౨।౯౭)ఇత్యేకవచనాధికారాత్ ।అత్రచయుష్మదస్మదోరేకార్థవాచిత్వాభావాదనాత్మనాం యుష్మదర్థానాంబహుత్వా దస్మదర్థచైతన్యస్యాప్యుపాధితోబహుత్వాత్ । నన్వేవంసతికథమత్రభాష్యేవిగ్రహః? నచ 'యూయమితి ప్రత్యయోయుష్మత్ప్రత్యయః వయమితి ప్రత్యయోఽస్మత్ప్రత్యయస్తద్గోచరయోరితి విగ్రహ'ఇతివాచ్యం । శబ్దసాధుత్వేఽప్యర్థాసాధుత్వాత్ । నహ్యహంకారాద్యనాత్మనోయూయమితి ప్రత్యయవిషయత్వమస్తీతిచేన్న । గోచరపదస్యయోగ్యతాపరత్వాత్ । చిదాత్మాతావదస్మత్ప్రత్యయయోగ్యః। తత్ప్రయుక్తసంశయాదినివృత్తిఫలభాక్త్వాత్, నతావదయమేకాంతేనావిషయః, అస్మత్ప్రత్యయవిషయత్వాదితిభాష్యోక్తేశ్చ । యద్యప్యహంకారాదిరపితద్యోగ్యస్తథాపిచిదాత్మనస్సకాశాదత్యంతభేదసిద్ధ్యర్థం యుష్మత్ప్రత్యయయోగ్యఇత్యుచ్యతే। ❁

ఆశ్రమశ్రీచరణాస్తుటీకాయోజనాయామేవమాహుః । "సంబోధ్యచేతనోయుష్మత్పదవాచ్యః, అహంకారాదివిశిష్టచేతనోఽస్మత్పదవాచ్యః, తథాచ యుష్మదస్మదోః స్వార్థేప్రయుజ్యమానయోరేవ త్వమాదేశనియమో నలాక్షణికయోః 'యుష్మదస్మదోష్షష్ఠీ చతుర్థీ ద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావా'వితి (పా ౮।౧।౨౦) సూత్రాత్ సాంగత్యప్రసంగాత్ అత్రశబ్దలక్షకయోరివచిన్మాత్రజడమాత్రలక్షకయోరపినత్వమాదేశో లక్షకత్వావిశేషా"దితి। యుదితయోశ్శబ్దబోధకత్వేసత్యేవత్వమాదేశాభావ ఇత్యనేన సూత్రేణజ్ఞాపితంతదాఽస్మిన్ భాష్యే యుష్మత్పదేనయుష్మచ్ఛబ్దజన్యప్రత్యయయోగ్యః పరాగర్థోలక్ష్యతే, అస్మత్పదేనాస్మచ్ఛబ్దజన్యప్రత్యయయోగ్యః ప్రత్యగాత్మా । తథాచలక్ష్యతావచ్ఛేదకతయాశ

ష్టో౽పిబోధ్యతఇతినత్వమాదేశః । నచపరాక్త్వ ప్రత్యక్త్వయోః కేవలత్వ్యతావచ్ఛేదకత్వం నశబ్దయోగ్యత్వాంశస్యగౌరవాదితి వాచ్యం । పరాక్ప్రతీచోర్విరోధస్ఫురణార్థం విరుద్ధశబ్దయోగ్యత్వస్యాపివక్తవ్యత్వాత్ ।అతఏవేదమస్మత్ ప్రత్యయగోచరయోరితి వక్తవ్యత్వే౽పీదంశబ్దో౽స్మదర్థేలోకేవేదేచబహుళః ‘ఇమేవయమాస్మహే’ ‘ఇమేవిదేహాః’ ‘అయమహమస్మీ’తిచప్రయోగదర్శనాత్ నాస్మచ్ఛబ్దవిరోధీతిమత్వాయుష్మచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః । ఇదంశబ్దప్రయోగేవిరోధాస్ఫూర్తేః । ఏతేనచేతనవాచిత్వాదస్మచ్ఛబ్దః పూర్వంప్రయోక్తవ్యః ‘అభ్యర్హితంపూర్వ’మితి న్యాయాత్ ‘త్యదాదీని సర్వైర్నిత్య’మి(పా౧।౨।౭౨)సూత్రేణవిహితఏకశేషశ్చస్యాదితినిరస్తం । ‘యుష్మదస్మదో’రితిసూత్రఇవాత్రాపిపూర్వనిపాతైకశేషయోరప్రాప్తేః, ఏకశేషేవివక్షితవిరోధాస్ఫూర్తేశ్చ । వృద్ధాస్తు ‘యుష్మదర్థాదనాత్మనోనిష్కృష్యశుద్ధస్య చిద్ధాతోరధ్యారోపాపవాదన్యాయేనగ్రహణంద్యోతయితుమాదౌయుష్మద్గ్రహణ’మిత్యాహుః । తత్రయుష్మదస్మత్పదాభ్యాంపరాక్ప్రత్యక్త్వేనాత్మానాత్మనోర్వస్తుతోవిరోధఉక్తః । ప్రత్యయపదేనప్రతీతితోవిరోధఉక్తః । ప్రతీయతఇతి ప్రత్యయో౽హంకారాదిరనాత్మాదృశ్యతయాభాతి, ఆత్మాతుప్రతీతిత్వాత్ప్రత్యయః స్వప్రకాశతయాభాతి । గోచరపదేనవ్యవహారతోవిరోధఉక్తః । యుష్మదర్థః ప్రత్యగాత్మతిరస్కారేణకర్తాహమిత్యాదివ్యవహారగోచరః, అస్మదర్థస్త్వనాత్మప్రవిలాపేన ‘అహంబ్రహ్మే’తి వ్యవహారగోచరఇతి త్రిధావిరోధస్స్ఫుటీకృతః । యుష్మచ్చాస్మచ్చయుష్మదస్మదీ, తేఏవప్రత్యయాశ్చతౌగోచరౌచేతి యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరౌతయోస్త్రిధావిరుద్ధస్వభావయోః ఇతరస్యఇతరభావో౽త్యంతాభేదస్తాదాత్మ్యంవా తదనుపపత్తౌసిద్ధాయామిత్యన్వయః । ఐక్యాసంభవే౽పి శుక్లోఘటఇతి వత్తాదాత్మ్యంకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ విషయవిషయిణోరితి ॥ చిజ్జడయోర్విషయవిషయిత్వాద్దీపఘటయోరివనతాదాత్మ్యమితిభావః । యుష్మదస్మదీ పరాక్ప్రత్యగ్వస్తునీ, తేఏవప్రత్యయశ్చగోచరశ్చేతివిగ్రహః । అత్రప్రత్యయగోచరపదా

> ర్విషయ విషయిణో స్తమఃప్రకాశవద్విరుద్ధ స్వభావయో రితరేతరభావాను
>
> పపత్తౌసిద్ధాయాంతద్ధర్మాణామపిసుతరామితరేతరభావానుపపత్తిరిత్యతో౽
>
> స్మత్ప్రత్యయ గోచరే విషయిణి చిదాత్మకే యుష్మత్ప్రత్యయ గోచరస్య

భ్యామాత్మానాత్మనోః ప్రత్యక్పరాగ్భావేచిదచిత్త్వంహేతురుక్తః, తత్రహేతుమాహ విషయవిషయిణోరితి । అనాత్మనోగ్రాహ్యత్వాదచిత్త్వంఆత్మనస్తుగ్రాహకత్వాచ్చిత్త్వంవాచ్యం । అచిత్త్వేస్వస్యస్వేన గ్రహస్య కర్మకర్తృత్వవిరోధేనాసంభవాదప్రత్యక్త్వాపత్తేరిత్యర్థః । యథేష్టంవా హేతుహేతుమద్భావః । నన్వేవమాత్మానాత్మనోఃపరాక్ప్రత్యక్త్వేన చిదచిత్త్వేన గ్రాహ్యగ్రాహకత్వేనచ విరోధాత్తమఃప్రకాశవదైక్యస్య తాదాత్మ్యస్యవా౽నుపపత్తౌసత్యాంతత్ప్రమిత్యభావేనాధ్యాసాభావే౽పితద్ధర్మాణాంచైతన్యసుఖజాడ్యదుఃఖాదీనాంవినిమయేనాధ్యాసో౽స్త్విత్యతఆహ ॥ తద్ధర్మాణామపీతి ॥ తయోరాత్మానాత్మనోర్ధర్మాస్తద్ధర్మాస్తేషామపీతరేతరభావానుపపత్తిః । ఇతరత్రధర్మ్యంతరే ఇతరేషాం ధర్మాణాంభావస్సంసర్గస్తస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః । నహిధర్మిణోస్సంసర్గంవినాధర్మాణాంవినిమయో౽స్తి స్ఫటికేలోహితవస్తుసాన్నిధ్యాల్లౌహిత్యధర్మసంసర్గః । అసంగాత్మధర్మిణః కేనాప్యసంసర్గాద్ధర్మిసంసర్గపూర్వకోధర్మసంసర్గఃకుతస్త్యఇత్యభిప్రేత్యోక్తం ॥ సుతరామితి ॥ నన్వాత్మానాత్మనోస్తాదాత్మ్యస్యతద్ధర్మసంసర్గస్యచాభావే౽ప్యధ్యాసః కింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ ఇత్యతఇతి ॥ ఇత్యుక్తరీత్యా తాదాత్మ్యాద్యభావేన తత్ప్రమాయాఅభావాదతఃప్రమాజన్యసంస్కారస్యాధ్యాసహేతోరభావాదధ్యాసోమిథ్యేతి భవితుంయుక్తమిత్యన్వయః । మిథ్యాశబ్దోద్వ్యర్థః, అపహ్నవవచనఃఅనిర్వచనీయతావచనశ్చేతి । అత్రచాపహ్నవార్థః । ననుకుత్రకస్యాధ్యాసో౽పహ్నూయతఇత్యాశంక్య ఆత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాణామనాత్మన్యాత్మతద్ధర్మాణామధ్యాసోనిరస్యతఇత్యాహ ॥ అస్మత్ప్రత్యయగోచరఇత్యాదినా ॥ అహమితిప్రత్యయయోగ్యత్వంబుద్ధ్యాదేరప్యస్తీతిమత్వాతతఆత్మానంవివేచయతి ॥ విషయిణీతి ॥ బుద్ధ్యాదిసాక్షిణీత్యర్థః । సాక్షిత్వేహేతుః ॥ చిదాత్మకఇతి ॥ అహమితిభాసమానేచిదంశాత్మనీత్యర్థః ॥ యుష్మత్ప్రత్యయగోచర

స్యేతి ॥ త్వంకారయోగస్యేదమర్థస్యేతియావత్ । నన్వహమితిభాసమాన బుద్ధ్యాదేః కథమిదమర్థత్వమిత్యతఆహ ॥ వి
షయస్యేతి ॥ సాక్షిభాస్యస్యేత్యర్థః । సాక్షిభాస్యత్వరూపలక్షణ యోగాద్బుద్ధ్యాదేర్ఘటాదివదిదమర్థత్వం నప్రతిభాస
తఇతిభావః ।అథవా యదాత్మనోముఖ్యం సర్వాంతరత్వరూపం ప్రత్యక్త్వం ప్రతీతిత్వం బ్రహ్మాస్మీతివ్యవహారగోచర
త్వంచోక్తంతదసిద్ధం,అహమితిప్రతీయమానత్వాత్ అహంకారవదిత్యాశంక్యాహ ॥ అస్మత్ప్రత్యయగోచరఇతి॥ అస్మ
చ్చాసౌప్రత్యయశ్చాసౌగోచరశ్చ తస్మిన్నిత్యర్థః । అహంవృత్తివ్యంగ్యస్ఫురణత్వం స్ఫురణవిషయత్వంవా హేతుః । ఆ
ద్యే దృష్టాంతే హేత్వసిద్ధిః, ద్వితీయేతుపక్షేతదసిద్ధిరిత్యాత్మనో ముఖ్యంప్రత్యక్త్వాదియుక్తమితిభావః।నన్వయదాత్మనో
విషయిత్వంతదసిద్ధం 'అనుభవామీ'తి శబ్దవత్త్వాదహంకారవదిత్యతఆహ ॥ విషయిణీతి ॥ వాచ్యత్వం లక్ష్యత్వంవా హే
తుః। నాద్యః పక్షేతదసిద్ధేః। నాంత్యః । దృష్టాంతేతద్వైకల్యాదితిభావః । 'దేహంజానామీ'తిదేహాహంకారయోర్వి
షయవిషయిత్వేఽపిమనుష్యోఽహమిత్యభేదాధ్యాసవ దాత్మాహంకారయోరప్యధ్యాసస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ చిదాత్మకఇ
తి॥ తయోర్జాడ్యాల్పత్వాభ్యాంసాదృశ్యాదధ్యాసేఽపి చిదాత్మన్యనవచ్ఛిన్నేజడాల్పాహంకారాదేర్నాధ్యాసఇతిభా
వః । 'అహ'మితి భాస్యత్వాదాత్మవదహంకారస్యాపి ప్రత్యక్త్వాదికంముఖ్యమేవ, తతఃపూర్వోక్తపరాక్త్వాద్యసిద్ధిరి
త్యాశంక్యాహ॥ యుష్మదితి॥ అహంవృత్తిభాస్యత్వమహంకారేనాస్తి కర్తృకర్మత్వవిరోధాత్,చిద్భాస్యత్వంచిదాత్మ
నినాస్తీతి హేత్వసిద్ధిః । అతోబుద్ధ్యాదేః ప్రతిభాసతః ప్రత్యక్త్వేఽపిపరాక్త్వాదికంముఖ్యమేవేతిభావః । యుష్మత్పరాక్
తచ్చాసౌప్రతీయతఇతిప్రత్యయశ్చాసౌకర్తృత్వాదివ్యవహారగోచరశ్చ తస్యేతివిగ్రహః । తస్యహేయత్వార్థమాహ ॥
విషయస్యేతి॥షిఞ్ బంధనే।విషిణోతిబధ్నాతీతివిషయస్తస్యేత్యర్థః । ఆత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాధ్యాసోమిథ్యాభవతు , అనా
త్మన్యాత్మతద్ధర్మాధ్యాసః కింనస్యాత్ ? 'అహంస్ఫురామి' 'సుఖీ'త్యాద్యనుభవాదిత్యాశంక్యాహ॥తద్విపర్యయేణేతి ॥ త
తస్మాదనాత్మనోవిపర్యయోవిరుద్ధస్వభావశ్చైతన్యం,ఇత్థంభావేతృతీయా।చైతన్యాత్మనావిషయిణస్సాక్షిణస్తద్ధర్మాణాం

విషయస్యతద్ధర్మాణాంచాధ్యాసస్తద్విపర్యయేణ విషయిణస్తద్ధర్మాణాంచవిషయేఽధ్యాసోమిథ్యేతిభవి

చయోఽహంకారాదావిషయేఽధ్యాసఃసమిథ్యేతినాస్తీతిభవితుంయుక్తంఅధ్యాససామగ్ర్యభావాత్ । నహ్యత్రపూ
ర్వప్రమాహితసంస్కారస్సాదృశ్యమజ్ఞానంవాస్తి । నిరవయవనిర్గుణస్వప్రకాశాత్మనిగుణావయవసాదృశ్యస్యాజ్ఞానస్య
వాయోగాత్ ॥ నన్వాత్మనోనిర్గుణత్వేతద్ధర్మాణామితిభాష్యంకథమితిచేదుచ్యతే । బుద్ధివృత్త్యభివ్యక్తంచైతన్యంజ్ఞానంవి
షయాభేదేనాభివ్యక్తంస్ఫురణం। శుభకర్మజన్యవృత్తివ్యక్తమానందఇత్యేవంవృత్త్యుపాధికృతభేదాత్ జ్ఞానాదీనామాత్మ
ధర్మత్వవ్యపదేశః । తదుక్తంటీకాయాం'ఆనందోవిషయానుభవోనిత్యత్వంచేతి సంతిధర్మాఅపృథక్త్వేఽపిచైతన్యాత్పృ
థగివావభాసంత'ఇతి అతోనిర్గుణబ్రహ్మాత్మత్వమతే 'అహంస్ఫురామి జానామి కరోమీ'తిప్రతీతేరర్థస్యచాధ్యాస
త్వాయోగాత్ప్రమాత్వం । 'అహంనరఇతిసామానాధికరణ్యస్యగౌణత్వ'మితిమతమాస్థేయం । తథాచ బంధస్యసత్య
తయా జ్ఞానాన్నివృత్తిరూపఫలాసంభవాద్బద్ధముక్తయోర్జీవబ్రహ్మణోరైక్యాయోగేన విషయాసంభవాచ్ఛాస్త్రం
నారంభణీయమితి పూర్వపక్షభాష్యతాత్పర్యం । యుక్తగ్రహణాత్పూర్వపక్షస్యదుర్బలత్వంసూచయతి।తథాహికి
మధ్యాసస్యనాస్తిత్వమయుక్తత్వాదభానాద్వాకారణాభావాద్వా ? ఆద్యేఇష్టఇత్యాహ॥తథాపీతి॥ఏతదనురోధాదా
దాయద్యపీతిపఠితవ్యం । అధ్యాసస్యాసంగస్వప్రకాశాత్మన్యయుక్తత్వమలంకారఇతిభావః । నద్వితీయఇత్యాహ॥అయ
మితి ॥'అజ్ఞఃకర్తామనుష్యోఽహ'మితిప్రత్యక్షానుభవాదధ్యాసస్యాభానమసిద్ధమితిభావః । నచేదంప్రత్యక్షం కర్తృ
త్వాదౌప్రమేతివాచ్యం । అపౌరుషేయతయా నిర్దోషేణోపక్రమాదిలింగావధృతతాత్పర్యేణ 'తత్త్వమస్యాది'వాక్యే
నాకర్తృబ్రహ్మబోధనేనాస్యభ్రమత్వనిశ్చయాత్ । నచజ్యేష్ఠప్రత్యక్షవిరోధాదాగమజ్ఞానస్యైవ బాధ ఇతి వాచ్యం
దేహాత్మవాదప్రసంగాత్ । 'మనుష్యోఽహ'మితిప్రత్యక్షవిరోధేన 'అథాయమశరీర' ఇత్యాదిశ్రుత్యాదేహాన్యాత్మాసి
ద్ధేః । 'తస్మాదిదంరజత'మితివత్సామానాధికరణ్యప్రత్యక్షస్యభ్రమత్వశంకాకళంకితస్యానాగమాత్ప్రాబల్యమిత్యాస్థే

యం । కించ జ్యేష్ఠత్వం పూర్వభావిత్వం వా? ఆగమజ్ఞానం ప్రత్యుపజీవ్యత్వం వా? ఆద్యే న ప్రాబల్యం । జ్యేష్ఠస్యాపి రజతభ్రమస్య పశ్చాద్భావినా శుక్తిజ్ఞానేన బాధదర్శనాత్ । న ద్వితీయః । ఆగమజ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రత్యక్షాదిమూలవృద్ధవ్యవహారసంగతిగ్రహద్వారా శబ్దోపలబ్ధిద్వారా చ ప్రత్యక్షాదేర్వ్యావహారికప్రామాణ్యస్యోపజీవ్యత్వేఽపి తాత్త్వికప్రామాణ్యస్యానపేక్షితత్వాదనపేక్షితాంశస్యాగమేన బాధసంభవాదితి ॥ యత్తు క్షణికయాగస్య శ్రుతిబలాత్కాలాంతరభావిఫలహేతుత్వవత్, తథా 'విద్వాన్నామరూపాద్విముక్త' ఇతి శ్రుతిబలాత్సత్యస్యాపి జ్ఞానాన్నివృత్తిసంభవాదధ్యాసవర్ణనం వ్యర్థమితి తన్న । జ్ఞానమాత్రనివర్త్యస్య క్వాపి సత్యత్వాదర్శనాత్, సత్యస్య చాత్మవన్నివృత్త్యదర్శనాచ్చ, అయోగ్యతానిశ్చయే సతి సత్యబంధస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిశ్రుతేర్బోధకత్వాయోగాత్ । న చ సేతుదర్శనాత్సత్యస్యాపి పాపస్య నాశదర్శనాన్నాయోగ్యతానిశ్చయ ఇతి వాచ్యం । తస్య శ్రద్ధానియమాదిసాపేక్షజ్ఞాననాశ్యత్వాత్, బంధస్య చ 'నాన్యః పంథా' ఇతి శ్రుత్యా జ్ఞానమాత్రాన్నివృత్తిప్రతీతేః । అతః శ్రుతజ్ఞాననివర్త్యత్వనిర్వాహార్థమధ్యస్తత్వం వర్ణనీయం । కించ జ్ఞానైకనివర్త్యస్య కిం నామ సత్యత్వం? న తావదజ్ఞానాజన్యత్వం । 'మాయాం తు ప్రకృతి'మితి శ్రుతివిరోధాన్మాయావిద్యయోరైక్యాత్ । నాపి స్వాధిష్ఠానే స్వాభావశూన్యత్వం । 'అస్థూల'మిత్యాదినిషేధశ్రుతివిరోధాత్ । నాపి బ్రహ్మవద్బాధాయోగ్యత్వం జ్ఞానాన్నివృత్తిశ్రుతివిరోధాత్ । అథ వ్యవహారకాలే బాధశూన్యత్వం । తర్హి వ్యావహారికమేవ సత్యత్వమిత్యాగతమధ్యస్తత్వం । తచ్చ శ్రుత్యర్థయోగ్యతాజ్ఞానార్థం వర్ణనీయమేవ యాగస్యాపూర్వద్వారవత్ । న చ తదనన్యత్వాధికరణే తస్య వర్ణనాత్పౌనరుక్త్యం । తత్రోక్తాధ్యాసస్యైవ ప్రవృత్త్యంగవిషయాదిసిద్ధ్యర్థమిహాదౌ స్మర్యమాణత్వాదితి దిక్ । అధ్యాసం ద్వేధా దర్శయతి ॥ లోకవ్యవహార ఇతి ॥ లోక్యతే మనుష్యోఽహమిత్యభిమన్యత ఇతి లోకోఽర్థాధ్యాసః తద్విషయో వ్యవహారోఽభిమాన ఇతి జ్ఞానాధ్యాసో దర్శితః । ద్వివిధాధ్యాసస్వరూపలక్షణమాహ ।

తుం యుక్తమ్ । తథాప్యన్యోఽన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతామన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతరేతరావివేకేనాత్యంతవివిక్తయోర్ధర్మధర్మిణోర్మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తః సత్యానృతే మిథునీకృత్యాహమిదం మమేదమితి నైసర్గికో లోకవ్యవహారః ।

అన్యోన్యస్మిన్నిత్యాదినా ధర్మధర్మిణోరిత్యంతేన ॥ జాడ్యచైతన్యాదిధర్మాణాం ధర్మిణావహంకారాత్మానౌ తయోరత్యంతం భిన్నయోరితరేతరభేదాగ్రహేణాన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యతాదాత్మ్యమన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యాయం లోకవ్యవహార ఇతి యోజనా । అతః 'సోఽయ'మితి ప్రమాయా నాధ్యాసత్వం తదిదమర్థయోః కాలభేదేన కల్పితభేదేఽప్యత్యంతభేదాభావాదితి వక్తుమత్యంతేత్యుక్తం । న చ ధర్మితాదాత్మ్యాధ్యాసే ధర్మాధ్యాససిద్ధేః 'ధర్మాంశ్చే'తి వ్యర్థమితి వాచ్యం । అంధత్వాదీనామింద్రియధర్మాణాం ధర్మ్యధ్యాసాస్ఫుటత్వేఽప్యంధోఽహమితి స్ఫుటోఽధ్యాస ఇతి జ్ఞాపనార్థత్వాత్ । నన్వాత్మానాత్మనోః పరస్పరాధ్యస్తత్వే శూన్యవాదః స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ సత్యానృతే మిథునీకృత్యేతి ॥ సత్యమనిదం చైతన్యం, తస్యానాత్మని సంసర్గమాత్రాధ్యాసో న స్వరూపస్య । అనృతం యుష్మదర్థః తస్య స్వరూపతోఽప్యధ్యాసాత్తయోర్మిథునీకరణమధ్యాస ఇతి న శూన్యతేత్యర్థః । నన్వధ్యస్య మిథునీకృత్య లోకవ్యవహార ఇతి శబ్దానామేకార్థత్వేఽధ్యస్య మిథునీకృత్యేతి పూర్వకాలవాచి క్త్వాప్రత్యయో దేశస్య ల్యపః కథం ప్రయోగ ఇతి చేన్న, అధ్యాసవ్యక్తిభేదాత్ । తత్ర పూర్వపూర్వాధ్యాసస్యోత్తరోత్తరాధ్యాసం ప్రతి సంస్కారద్వారా పూర్వకాలత్వేన హేతుత్వద్యోతనార్థం ల్యపః ప్రయోగః । తదేవ స్పష్టయతి ॥ నైసర్గిక ఇతి ॥ ప్రత్యగాత్మని హేతుహేతుమద్భావేనాధ్యాసప్రవాహోఽనాదిరిత్యర్థః । నను ప్రవాహస్యావస్తుత్వాదధ్యాసవ్యక్తీనాం సాదిత్వాత్కథమనాదిత్వమితి చేత్? ఉచ్యతే । అధ్యాసత్వావచ్ఛిన్నవ్యక్తీనాం మధ్యేఽన్యతమయా వ్యక్త్యా వినాఽనాదికాలస్యావర్తనం కార్యానాదిత్వమిత్యంగీకారాత్ । ఏతేన కారణాభావాదితి కల్పోనిరస్తః సంస్కారస్య నిమిత్తస్య నైసర్గికపదేనోక్తత్వాత్ । న చ పూర్వప్రమాజన్య ఏవ సంస్కారో హేతురితి వాచ్యం లాఘవేన పూర్వానుభవజన్యసంస్కారస్య హేతుత్వాత్ । అతః పూర్వాధ్యాసజన్యసంస్కారోఽస్తీతి సిద్ధం । అధ్యాసస్యోపాదానమాహ ॥ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్త ఇతి ॥ మిథ్యా చ తదజ్ఞానం చ మిథ్యాజ్ఞా

నంతస్మిన్నిమిత్తముపాదానం యస్యసతన్నిమిత్తస్తదుపాదానఇత్యర్థః । అజ్ఞానస్యోపాదానత్వేఽపిసంస్ఫురదాత్మతత్త్వావరకతయా దోషత్వేనాహంకారాధ్యాసకర్తురీశ్వరస్యోపాధిత్వేన సంస్కారకాలకర్మాదినిమిత్తపరిణామిత్వేనచ నిమిత్తత్వమితిద్యోతయితుం నిమిత్తపదం । స్వప్రకాశాత్మన్యసంగే కథమవిద్యాసంగః సంస్కారాదిసామగ్ర్యభావాదితిశంకానిరాసార్థంమిథ్యాపదం । ప్రచండమార్తండమండలేపేచకానుభవసిద్ధాంధకారవత్ 'అహమజ్ఞ'ఇత్యనుభవసిద్ధమజ్ఞానందురపహ్నవంకల్పితస్యాధిష్ఠానాస్పర్శిత్వాన్నిత్యస్వరూపజ్ఞానస్యాజ్ఞానావిరోధిత్వాచ్చేతి । యద్వాఅజ్ఞానం జ్ఞానాభావఇతిశంకానిరాసార్థంమిథ్యాపదం। మిథ్యాత్వేసతిసాక్షాజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వమజ్ఞానస్యలక్షణంమిథ్యాజ్ఞానపదేనోక్తం ।జ్ఞానేనేచ్ఛాప్రాగభావస్సాక్షాన్నివర్త్యతఇతివదంతంప్రతిమిథ్యాత్వేసతీత్యుక్తం। అజ్ఞాననివృత్తిద్వారాజ్ఞాననివర్త్యబంధేఽతివ్యాప్తినిరాసాయసాక్షాదితి । అనాద్యుపాదానత్వేసతిమిథ్యాత్వంవాలక్షణం । బ్రహ్మనిరాసార్థంమిథ్యాత్వమితి। మృదాదినిరాసార్థమనాదీతి । అవిద్యాత్మనోస్సంబంధనిరాసార్థముపాదానత్వేసతీతి।సంప్రత్యధ్యాసంగ్రథయితుమభిలపతి॥ అహమిదంమమేదమితి ॥ ఆధ్యాత్మికకార్యాధ్యాసేష్వహమితిప్రథమోఽధ్యాసః । నచాధిష్ఠానారోప్యాంశద్వయానుపలంభాన్నాయమధ్యాసఇతివాచ్యం । 'అయోదహతీ'తివత్ 'అహముపలభ'ఇతి దృగ్దృశ్యాంశయోరుపలంభాత్ ।ఇదంపదేనభోగ్యసంఘాతఉచ్యతే।' అత్రాహమిద'మిత్యనేన'మనుష్యోఽహ'మితితాదాత్మ్యాధ్యాసోదర్శితః । 'మమేదంశరీర'మితిసంసర్గాధ్యాసః ॥ నను దేహాత్మనోస్తాదాత్మ్యమేవసంసర్గఇతితయోఃకోభేదఇతిచేత్ సత్యం । సత్త్యైక్యేసతిమిథోభేదస్తాదాత్మ్యం । తత్ర 'మనుష్యోఽహ'మిత్యైక్యాంశభానం 'మమేద'మితిభేదాంశరూపసంసర్గభానమితిభేదః । ఏవంసామగ్రీసత్త్వాదనుభవసత్త్వాచ్చాధ్యాసోఽస్తీత్యతో బ్రహ్మాత్మైక్యే విరోధాభావేనవిషయప్రయోజనయోస్సత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితిసిద్ధాంతభాష్యతాత్పర్యం । ఏవంచ సూత్రేణార్థాత్సూచితేవిషయప్రయోజనే ప్రతిపాద్య తద్ధేతుమధ్యాసంలక్షణసంభావనాప్రమాణైస్సాధయితుంలక్షణంపృచ్ఛతి ॥ ఆహేతి ॥ కింలక్ష

ర్గికోఽయంలోకవ్యవహారః ।ఆహకోఽయమధ్యాసోనామేతి। ఉచ్యతేస్మృతిరూపఃపరత్రపూర్వదృష్టావ

ణకోఽధ్యాసఇత్యాహ పూర్వవాదీత్యర్థః । అస్యశాస్త్రస్య తత్త్వనిర్ణయప్రధానత్వేన వాదకథాత్వద్యోతనార్థమాహేతిపరోక్తిః । 'ఆహే'త్యాది 'కథంపునఃప్రత్యగాత్మనీ'త్యంతం ప్రాగధ్యాసలక్షణపరంభాష్యం తదారభ్యసంభావనాపరం । 'తమేతమవిద్యాఖ్య'మిత్యారభ్య 'సర్వలోకప్రత్యక్ష'ఇత్యంతంప్రమాణపరమితివిభాగః।లక్షణమాహ ॥ ఉచ్యతేస్మృతిరూపఇతి ॥ అధ్యాసఇత్యనుషంగః। అత్రపరత్రావభాసఇత్యేవలక్షణం విశిష్టంపదద్వయంతదుపపాదనార్థం।తథాహి అవభాస్యతఇత్యవభాసోరజతాద్యర్థః । తస్యాయోగ్యమధికరణంపరత్రపదార్థః । అధికరణస్యాయోగ్యత్వమారోప్యాత్యంతాభావత్వం తద్వత్త్వంవా ? తథాచైకావచ్ఛేదేనస్వసంసృజ్యమానే స్వాత్యంతాభావవత్యవభాస్యత్వమధ్యాసత్వమిత్యర్థః । ఇదంచసాద్యనాద్యధ్యాససాధారణంలక్షణం । సంయోగేఽతివ్యాప్తినిరాసాయఏకావచ్ఛేదేనేతి । సంయోగస్య స్వసంసృజ్యమానే వృక్షే స్వాత్యంతాభావవత్యవభాస్యత్వేఽపి స్వస్వాత్యంతాభావయోర్మూలాగ్రావచ్ఛేదకభేదాన్నాతివ్యాప్తిః । పూర్వంస్వాభావవతి భూతలేపశ్చాదానీతోఘటోభాతీతి ఘటేఽతివ్యాప్తినిరాసాయస్వసంసృజ్యమానఇతిపదం । తేనాభావకాలేప్రతియోగిసంసర్గస్యవర్తమానతోచ్యతఇతినాతివ్యాప్తిః। భూతత్వావచ్ఛేదేనావభాస్యగంధేఽతివ్యాప్తివారణాయ స్వాత్యంతాభావవతీతిపదం। శుక్తావిదంత్వావచ్ఛేదేన రజతసంసర్గకాలేఽత్యంతాభావోఽస్తీతినావ్యాప్తిః । నన్వస్యలక్షణస్యాసంభవః శుక్తౌరజతస్యసామగ్ర్యభావేనసంసర్గాసత్త్వాత్, నచస్మర్యమాణసత్యరజతస్యైవపరత్రశుక్తావవభాస్యత్వేనాధ్యస్తత్వోక్తిరితి వాచ్యమన్యథాఖ్యాతిప్రసంగాదిత్యతఆహ ॥స్మృతిరూపఇతి॥ స్మర్యతఇతిస్మృతిఃసత్యరజతాదిఃతస్యరూపమివరూపమస్యేతిస్మృతిరూపఃస్మర్యమాణసదృశఇత్యర్థః । సాదృశ్యోక్త్యాస్మర్యమాణాదారోప్యస్యభేదాన్నాన్యథాఖ్యాతిరిత్యుక్తంభవతి। సాదృశ్యముపపాదయతి॥పూర్వదృష్టేతి ॥ దృష్టందర్శనంసంస్కారద్వారాపూర్వదర్శనాదవభాస్యతఇతిపూర్వదృష్టావభాసః। తేనసంస్కారజన్యజ్ఞా

సవిషయత్వం స్మర్యమాణారోప్యయోస్సాదృశ్యముక్తం భవతి స్మృత్యారోపయోస్సంస్కారజన్యత్వాత్ । న చ సంస్కారజన్యత్వాదారోపస్య స్మృతిత్వాపత్తిరితి వాచ్యం । దోషసంప్రయోగజన్యత్వస్యాపి వివక్షితత్వేన సంస్కారమాత్రజన్యత్వాభావాత్ । అత్ర సంప్రయోగశబ్దేనాధిష్ఠానసామాన్యజ్ఞానముచ్యతే । అహంకారాధ్యాసే ఇంద్రియసంప్రయోగాభావాత్ । ఏతచ్చ దోషసంప్రయోగసంస్కారబలాచ్ఛుక్త్యాదౌ రజతముత్పన్నమస్తీతి పరత్ర పరావభాస్యత్వలక్షణముపపన్నమితి స్మృతిరూపపూర్వదృష్టపదాభ్యాముపపాదితం । అన్యే తు 'తాభ్యాం దోషాదిత్రయజన్యత్వం కార్యాధ్యాసలక్షణముక్త'మిత్యాహుః । అపరే తు 'స్మృతిరూపః స్మర్యమాణసదృశః, సాదృశ్యం చ ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్మృత్యారోపయోః ప్రమాణాజన్యత్వాత్పూర్వదృష్టపరం తజ్జాతీయపరం, అభినవరజతాదేః పూర్వదృష్టత్వాభావాత్, తథా చ ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతి పూర్వదృష్టజాతీయత్వం ప్రాతీతికాధ్యాసకలక్షణం తాభ్యాముక్తం, పరత్రావభాసశబ్దాభ్యామధ్యాసమాత్రలక్షణం వ్యాఖ్యాతమేవ, తత్ర స్మర్యమాణగంగాదావభినవఘటే చాతివ్యాప్తినిరాసాయ ప్రమాణేత్యాదిపదద్వయ'మిత్యాహుః । తత్రార్థాధ్యాసే స్మర్యమాణసదృశః పరత్ర పూర్వదర్శనాదవభాస్యత ఇతి యోజనా । జ్ఞానాధ్యాసే తు స్మృతిసదృశః పరత్ర పూర్వదర్శనాదవభాస ఇతి వాక్యం యోజనీయమితి సంక్షేపః । నను అధ్యాసే వాదివిప్రతిపత్తేః కథముక్తలక్షణసిద్ధిరిత్యాశంక్యాధిష్ఠానారోప్యస్వరూపవివాదేఽపి 'పరత్ర పరావభాస' ఇతి లక్షణే సంవాదాద్యుక్తిభిస్సత్యాధిష్ఠానే మిథ్యార్థావభాససిద్ధేస్సర్వతంత్రసిద్ధాంతమిదం లక్షణమితి మత్వా అన్యథాత్మఖ్యాతివాదినోర్మతమాహ ॥ తం కేచిదితి ॥ కేచిదన్యథాఖ్యాతివాదినోఽన్యత్ర శుక్త్యాదావన్యధర్మస్య స్వావయవధర్మస్య దేశాంతరస్థరూప్యాదే రధ్యాస ఇతి వదంతి । ఆత్మఖ్యాతివాదినస్తు బాహ్యశుక్త్యాదౌ బుద్ధిరూపాత్మనో ధర్మస్య

> భాసః । తం కేచిదన్యత్రాన్యధర్మాధ్యాస ఇతి వదంతి । కేచిత్తు యత్ర యదధ్యాసస్తద్వివేకాగ్రహనిబంధనో భ్రమ ఇతి । అన్యే తు యత్ర యదధ్యాసస్తస్యైవ విపరీతధర్మత్వకల్పనామాచక్షత ఇతి । సర్వథాపి త్వన్యస్యాన్యధర్మావభాసతాం న వ్యభిచరతి । తథా చ లోకేఽనుభవః 'శుక్తికా హి రజతవదవభాసతే ఏకశ్చంద్రస్సద్వితీయవ'దితి । కథం పునః ప్రత్యగాత్మన్యవిషయేఽధ్యాసో విషయతద్ధర్మాణాం ? సర్వో హి పురోఽవస్థితే విష

రజతస్యాధ్యాస ఆంతరస్య రజతస్య బహిర్వదవభాస ఇతి వదంతీత్యర్థః । అఖ్యాతిమతమాహ ॥ కేచిదితి ॥ యత్రేయస్యాధ్యాసో లోకసిద్ధస్తయోరర్థయోస్తద్ధియోశ్చ భేదాగ్రహే సతి తన్మూలో భ్రమః, ఇదం రూప్యమితి విశిష్టవ్యవహార ఇతి వదంతీత్యర్థః । తైరపి విశిష్టవ్యవహారాన్యథానుపపత్త్యా విశిష్టభ్రాంతేస్స్వీకార్యత్వాత్పరత్ర పరావభాససమ్మతిరితి భావః । శూన్యమతమాహ ॥ అన్యే త్వితి ॥ తస్యైవాధిష్ఠానస్య శుక్త్యాదేర్విపరీతధర్మత్వకల్పనాం విపరీతో విరుద్ధో ధర్మో యస్య తద్భావస్తస్య రజతాదేరత్యంతాసతః కల్పనామాచక్షత ఇత్యర్థః । ఏతేషు మతేషు పరత్ర పరావభాసత్వలక్షణసంవాదమాహ । సర్వథాపీతి ॥ అన్యథాఖ్యాతిత్యాదిప్రకారవివాదేఽప్యధ్యాసః పరత్ర పరావభాసత్వలక్షణం న జహాతీత్యర్థః । శుక్త్యవపరోక్షస్య రజతస్య దేశాంతరే బుద్ధౌ వా సత్త్వాయోగాచ్ఛూన్యత్వే ప్రత్యక్షత్వాయోగాచ్ఛుక్తౌ సత్త్వే బాధాయోగాన్మిథ్యాత్వమేవేతి భావః । ఆరోప్యమిథ్యాత్వే నయుక్త్యపేక్షా తస్యానుభవసిద్ధత్వాదిత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ బాధానంతరకాలీనోఽయమనుభవః । తత్పూర్వం శుక్తికాత్వజ్ఞానాయోగాద్రజతస్య బాధప్రత్యక్షసిద్ధం మిథ్యాత్వం చ వచ్ఛబ్దేనోచ్యతే । ఆత్మని నిరుపాధికేఽహంకారాధ్యాసే దృష్టాంతముక్త్వా బ్రహ్మజీవాంతరభేదస్యావిద్యాద్యుపాధికస్యాధ్యాసే దృష్టాంతమాహ ॥ ఏక ఇతి ॥ ద్వితీయచంద్రసహితవదేక ఏవాంగుళ్యా ద్విధా భాతీత్యర్థః । లక్షణప్రకరణోపసంహారార్థ ఇతిశబ్దః । భవత్వధ్యాసశ్శుక్త్యాదౌ, ఆత్మని తు న సంభవతీత్యాక్షిపతి ॥ కథం పునరితి ॥ యత్రాపరోక్షాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం తత్రేంద్రియసంయుక్తత్వం విషయత్వం చేతి వ్యాప్తిశ్శుక్త్యాదౌ దృష్టా । తత్ర వ్యాపకాభావాదాత్మనోఽధిష్ఠానత్వం న సంభవతీత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ప్రత్యగాత్మనీతి ॥ ప్రతీచి పూర్ణే ఇంద్రియాగ్రాహ్యే విషయస్యాహంకారాదేస్తద్ధర్మాణాం చాధ్యాసః కథమిత్యర్థః । ఉక్తవ్యాప్తిమాహ ॥ సర్వో హీతి ॥ పురోఽవస్థితత్వమింద్రియసంయుక్తత్వం । నన్వాత్మనోఽప్యధి

ష్ఠానత్వార్థం విషయత్వాదికమస్తీత్యత ఆహ॥ యుష్మదితి॥ ఇదమ్ప్రత్యయానర్హస్య ప్రత్యగాత్మనో, న చక్షుషా గృహ్యతే
ఇత్యాదిశ్రుతిమనుసృత్య త్వమవిషయత్వం బ్రవీషి। సంప్రత్యధ్యాసలోభేన విషయత్వాంగీకారే శ్రుతిసిద్ధాంతయోర్బా
ధస్స్యాదిత్యర్థః। ఆత్మన్యధ్యాససంభావనాం ప్రతిజానీతే॥ ఉచ్యత ఇతి॥ అధిష్ఠానారోప్యయోరేకస్మిన్ జ్ఞానే భాసమానత్వ
మాత్రమధ్యాసవ్యాపకం, తచ్చ భానప్రయుక్తసంశయనివృత్త్యాదిఫలభాక్త్వం, తదేవ భానభిన్నత్వఘటితం విషయత్వం,
తన్న వ్యాపకం గౌరవాదితి మత్వాహ॥ న తావదితి॥ అయమాత్మా నియమేనావిషయో న భవతి తత్ర హేతుమాహ॥ అస్మది
తి॥ అస్మత్ప్రత్యయోఽహమిత్యధ్యాసస్తత్ర భాసమానత్వాదిత్యర్థః। అస్మదర్థశ్చిదాత్మా ప్రతిబింబితత్వేన యత్ర ప్రత్య
యతే సోఽస్మత్ప్రత్యయోఽహంకారస్తత్ర భాసమానత్వాదితి వార్థః। న చాధ్యాసే సతి భాసమానత్వం, తస్మిన్ సతి స ఇతి
పరస్పరాశ్రయ ఇతి వాచ్యమనాదిత్వాత్। పూర్వాధ్యాసే భాసమానాత్మన ఉత్తరాధ్యాసాధిష్ఠానత్వసంభవాత్॥ నన్వ
హమిత్యహంకారవిషయకభానరూపస్యాత్మనో భాసమానత్వం కథం? తద్విషయత్వం వినా తత్ఫలభాక్త్వాయోగాదిత్యత
ఆహ॥ అపరోక్షత్వాచ్చేతి॥ చశబ్దశ్శంకానిరాసార్థః। స్వప్రకాశకత్వాదిత్యర్థః। స్వప్రకాశత్వం సాధయతి॥ ప్రత్యగితి॥
ఆబాలపండితమాత్మనస్సంశయాదిశూన్యత్వేన ప్రసిద్ధేః స్వప్రకాశత్వమిత్యర్థః। అతః స్వప్రకాశత్వేన భాసమానత్వా
దాత్మనోఽధ్యాసాధిష్ఠానత్వం సంభవతీతి భావః। యదుక్తమపరోక్షాధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్యేంద్రియసంయుక్తతయా గ్రా
హ్యత్వవ్యాపకమితి తత్రాహ॥ న చాయమితి॥ తత్ర హేతుమాహ॥ అప్రత్యక్షేఽపీతి॥ ఇంద్రియాగ్రాహ్యేఽపీత్యర్థః। బా

> యే విషయాంతరమధ్యస్యతి। యుష్మత్ప్రత్యయాపేతస్య చ ప్రత్యగాత్మనోఽవిషయత్వం బ్రవీషి। ఉచ్యతే।
> న తావదయమేకాంతేనావిషయః, అస్మత్ప్రత్యయవిషయత్వాత్, అపరోక్షత్వాచ్చ ప్రత్యగాత్మప్రసిద్ధేః।
> న చాయమస్తి నియమః, పురోఽవస్థిత ఏవ విషయే విషయాంతరమధ్యసితవ్యమితి। అప్రత్యక్షేఽపి హ్యాకాశే బా
> లాస్తలమలినతాద్యధ్యస్యంతి। ఏవమవిరుద్ధః ప్రత్యగాత్మన్యప్యనాత్మాధ్యాసః। తమేతమేవం లక్షణమధ్యా
> సం పండితా అవిద్యేతి మన్యంతే, తద్వివేకేన చ వస్తుస్వరూపావధారణం విద్యామాహుః। తత్రైవం సతి య
> త్ర యదధ్యాసస్తత్కృతేన దోషేణ గుణేన వాఽణుమాత్రేణాపి స న సంబధ్యతే। తమేతమవిద్యాఖ్యమా
> త్మానాత్మనోరితరేతరాధ్యాసం పురస్కృత్య సర్వే ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారా లౌకికా వైదికాశ్చ ప్ర
> వృత్తాః। సర్వాణి చ శాస్త్రాణి విధిప్రతిషేధమోక్షపరాణి। కథం పునరవిద్యావద్విషయాణి ప్రత్యక్షాదీని

లా అవివేకినః తలమింద్రనీలకటాహకల్పం నభో మలినం పీతమిత్యేవమపరోక్షమధ్యస్యంతి। తతేంద్రియగ్రాహ్యత్వం
నాస్తీతి వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిః। ఏతేనానాత్మనః స్యాదృశ్యాభావాన్నాధ్యాస ఇత్యపాస్తం। నీలనభసస్తదభావేఽ
ప్యధ్యాసదర్శనాత్। సిద్ధాంతే ఆలోకాకారచాక్షుషవృత్తివ్యక్తసాక్షివేద్యత్వం నభసీతి జ్ఞేయం। సంభావనాం నిగమయ
తి॥ ఏవమితి॥ నను బ్రహ్మజ్ఞాననాశ్యత్వేన సూత్రితామవిద్యాం హిత్వా అధ్యాసః కిమితి వర్ణ్యత ఇత్యత ఆహ॥ తమేతమితి॥ ఆ
క్షిప్తం సమాహితముక్తలక్షణలక్షితమధ్యాసమవిద్యాకార్యత్వాదవిద్యేతి మన్యంత ఇత్యర్థః। విద్యానివర్త్యత్వాచ్చాస్యా
విద్యాత్వమిత్యాహ॥ తద్వివేకేనేతి॥ అధ్యస్తనిషేధేనాధిష్ఠానస్వరూపనిర్ధారణం విద్యామధ్యాసనివర్తికామాహురిత్య
ర్థః। తథాపి కారణావిద్యాం త్యక్త్వా కార్యావిద్యా కిమితి వర్ణ్యతే తత్రాహ॥ తత్రేతి॥ తస్మిన్నధ్యాసే ఉక్తన్యాయేనావి
ద్యాత్మకే సతీత్యర్థః॥ మూలావిద్యాయాస్సుషుప్తావనర్థత్వాదర్శనాత్కార్యాత్మనా తస్యా అనర్థత్వజ్ఞాపనార్థం తద్వర్ణన
మితి భావః। అధ్యస్తకృతగుణదోషాభ్యామధిష్ఠానం న లిప్యత ఇత్యక్షరార్థః। ఏవమధ్యాసస్య లక్షణసంభావనే ఉక్త్వా ప్ర
మాణమాహ॥ తమేతమితి॥ తం వర్ణితమేతం సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధం పురస్కృత్య హేతుం కృత్వా లౌకికః కర్మశాస్త్రీయో మో
క్షశాస్త్రీయశ్చేతి త్రివిధో వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇత్యర్థః। తత్ర విధినిషేధపరాణి కర్మశాస్త్రాణి ఋగ్వేదాదీని, విధినిషేధ
శూన్యప్రత్యగ్బ్రహ్మపరాణి మోక్షపరాణి వేదాంతవాక్యానీతి విభాగః। ఏవం వ్యవహారహేతుత్వేనాధ్యాసే ప్రత్యక్ష
సిద్ధేఽపి ప్రమాణాంతరం పృచ్ఛతి। కథం పునరితి॥ అవిద్యావానహమిత్యధ్యాసవానాత్మా ప్రమాతా స విషయ ఆశ్రయో

వేషాం తాన్యవిద్యావద్విషయాణీతి విగ్రహః । తత్త్వప్రమేయవ్యవహారహేతుభూతాయాః ప్రమాయా అధ్యాసాత్మకప్రమాత్రాశ్రితత్వాత్ప్రమాణానామవిద్యావద్విషయత్వం యద్యపి ప్రత్యక్షం తథాపి పునరపి కథం కేన ప్రమాణేనావిద్యావద్విషయత్వమితి యోజనా। యద్వా అవిద్యావద్విషయాణి కథం ప్రమాణాని స్యుః? ఆశ్రయదోషాదప్రామాణ్యాపత్తేరిత్యాక్షేపః । తత్ర ప్రమాణప్రశ్నే వ్యవహారార్థాపత్తిం తల్లింగకానుమానం చాహ ॥ 'ఉచ్యత' ఇత్యాదినా ॥ తస్మాదిత్యంతేన । దేవదత్తకర్తృకో వ్యవహారస్తదీయదేహాదిష్వహం మమాధ్యాసమూలః తదన్వయవ్యతిరేకానుసారిత్వాత్, యదిత్థం తత్తథా । యథా మృన్మూలో ఘట ఇతి ప్రయోగః । తత్ర వ్యతిరేకం దర్శయతి ॥ దేహేతి॥ దేవదత్తస్య సుషుప్తావధ్యాసాభావే వ్యవహారాభావో దృష్టః, జాగ్రత్స్వప్నయోరధ్యాసే సతి వ్యవహార ఇత్యన్వయః స్ఫుటత్వాన్నోక్తః। అనేన లింగేన కారణతయాధ్యాసస్సిద్ధ్యతి, వ్యవహారరూపకార్యానుపపత్త్యా వేతి భావః।ననుమనుష్యత్వాది జాతిమతి దేహేఽహమిత్యభిమానమాత్రాద్వ్యవహారస్సిద్ధ్యతు కిమింద్రియాదిషు మమాభిమానేనేత్యాశంక్యాహ ॥ నహీతి॥ ఇంద్రియపదం లింగాదేరప్యుపలక్షణం ప్రత్యక్షాదీత్యాదిపదప్రయోగాత్ । తథా చ ప్రత్యక్షలింగాదిప్రయుక్తో యో వ్యవహారో ద్రష్టా అనుమాతా శ్రోతాఽహమిత్యాదిరూపః స ఇంద్రియాదీని మమతాస్పదాన్యగృహీత్వా న సంభవతీత్యర్థః । యద్వా తాని మమత్వేనానుపాదాయ యో వ్యవహారస్స నేతి యోజనా । పూర్వత్రానుపాదానాసంభవక్రియయోరేకో వ్యవహారః కర్తేతి క్త్వాప్రత్యయస్సాధుః । ఉత్తరత్రానుపాదానవ్యవహారయోరేకాత్మకర్తృకత్వాత్ తత్సాధుత్వమితి భేదః । ఇంద్రియాదిషు మమేత్యధ్యాసాభావేఽన్ధాదేరివ ద్రష్టృత్వాది వ్యవహారో న స్యాదితి భావః । ఇంద్రియాధ్యాసేనైవ వ్యవహారాదలం దేహాధ్యాసేనేత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ ఇంద్రియాణామధిష్ఠానమాశ్రయశ్శరీరమి

> ప్రమాణాని శాస్త్రాణి చేతి ? ఉచ్యతే। దేహేంద్రియాదిష్వహంమమాభిమానరహితస్య ప్రమాతృత్వానుపపత్తౌ ప్రమాణప్రవృత్త్యనుపపత్తేః। నహీంద్రియాణ్యనుపాదాయ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్సంభవతి। నచాధిష్ఠానమంతరేణేంద్రియాణాం వ్యాపారస్సంభవతి। నచానధ్యస్తాత్మభావేన దేహేన కశ్చిద్వ్యాప్రియతే । నచైతస్మిన్సర్వస్మిన్నసత్యసంగస్యాత్మనః ప్రమాతృత్వముపపద్యతే । నచ ప్రమాతృత్వమంతరేణ ప్రమాణప్రవృత్తిరస్తి ।తస్మాదవిద్యావద్విషయాణ్యేవ ప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాని శాస్త్రాణి చేతి । పశ్వా

త్యర్థః।నన్వస్త్వాత్మనాసంయుక్తం శరీరం తేషామాశ్రయః కిమధ్యాసేనేత్యత ఆహ ॥ నచానధ్యస్తాత్మభావేనేతి ॥ అనధ్యస్త ఆత్మభావః ఆత్మతాదాత్మ్యం యస్మిన్ తేనేత్యర్థః । 'అసంగో హీ'తి శ్రుతేరాధ్యాసిక ఏవ దేహాత్మనోస్సంబంధో న సంయోగాదిరితి భావః।నన్వాత్మనో దేహాదిభిరాధ్యాసికసంబంధోఽపి మాస్తు । స్వతశ్చేతనతయా ప్రమాతృత్వోపపత్తేః నచ సుషుప్తౌ ప్రమాతృత్వాపత్తిః కరణోపరమాదితి తత్రాహ ॥ నచైతస్మిన్నితి ॥ప్రమాశ్రయత్వం హి ప్రమాతృత్వం।ప్రమా యది నిత్యచిన్మాత్రం తర్హ్యనాశ్రయత్వాయోగః,కరణవైయర్థ్యం చ । యది వృత్తిమాత్రం, తదా జగదాంధ్యప్రసంగః వృత్తేర్జడత్వాత్, అతో వృత్తీద్ధో బోధః ప్రమా, తదాశ్రయత్వప్రసంగస్యాత్మనో వృత్తిమన్మనస్తాదాత్మ్యాధ్యాసం వినా న సంభవతీతి భావః। దేహాద్యధ్యాసే, తద్ధర్మాధ్యాసే చాసతీత్యక్షరార్థః,తర్హ్యాత్మనః ప్రమాతృత్వం మాస్త్వితి వదంతం ప్రత్యాహ ॥నచేతి॥తస్మాదాత్మనః ప్రమాతృత్వాదివ్యవహారార్థమధ్యాసోంగీకర్తవ్య ఇత్యనుమానార్థాపత్త్యోః ఫలముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రమాణసత్త్వాదిత్యర్థః । యద్వా ప్రమాణప్రశ్నం సమాధాయాక్షేపం పరిహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ అహమిత్యధ్యాసస్య ప్రమాతృత్వాంతర్గతత్వేనాదోషత్వాదవిద్యావదాశ్రయాణ్యపి ప్రమాణాన్యేవేతి యోజనా।సతి ప్రమాతరి పశ్చాద్భవన్ దోష ఇత్యుచ్యతే యథా కాచాదిః,అవిద్యా తు ప్రమాత్రంతర్గతత్వాన్న దోషః, యేన ప్రత్యక్షాదీనామప్రామాణ్యం భవేదితి భావః । నను యదుక్తమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యవహారోఽధ్యాసకార్య ఇతి తదయుక్తం విదుషామధ్యాసాభావేఽపి వ్యవహారదృష్టేరిత్యత ఆహ॥ పశ్వాదిభిశ్చేతి॥ చ శబ్దశ్శంకానిరాసార్థః । కిం విద్వత్త్వం 'బ్రహ్మాస్మీ'తి సాక్షాత్కారః ? ఉత యౌక్తికమాత్మానాత్మభేదజ్ఞానం ? ఆద్యే ,బాధితాధ్యాసానువృత్త్యా వ్యవ

హార ఇతి సమన్వయసూత్రే వక్ష్యతే । ద్వితీయే పరోక్షజ్ఞానస్యాపరోక్షభ్రాంత్యనివర్తకత్వాద్వివేకినామపి వ్యవహారకాలే పశ్వాదిభిరవిశేషాదధ్యాసవత్త్వేన తుల్యత్వాద్వ్యవహారోఽధ్యాసకార్యమిత్యుక్తమిత్యర్థః । అత్ర ప్రయోగః వివేకినోఽధ్యాసవంతో వ్యవహారత్వాత్పశ్వాదివదితి । తత్ర సంగ్రహవాక్యం వ్యాకుర్వన్ దృష్టాంతాంశే హేతుం స్ఫుటయతి॥ యథాహీతి॥ విజ్ఞానస్యానుకూలత్వం ప్రతికూలత్వం చేష్టానిష్టసాధనగోచరత్వం, తదేవోదాహరతి యథేతి ॥ అయం దండో మదనిష్టసాధనం దండత్వాత్ అనుభూతదండవత్ । ఇదం తృణం మదిష్టసాధనం అనుభూతతృణజాతీయత్వాత్ అనుభూతతృణవదిత్యనుమాయ వ్యవహరంతీత్యర్థః । అధునా హేతోః పక్షధర్మతామాహ ॥ ఏవమితి॥ వ్యుత్పన్నచిత్తా అపీత్యన్వయః । వివేకినోఽపీత్యర్థః । ఫలితమాహ ॥ అత ఇతి ॥ అనుభవబలాదిత్యర్థః ॥ సమాన ఇతి ॥ అధ్యాసకార్యత్వేన తుల్య ఇత్యర్థః । నన్వస్మాకం ప్రవృత్తిరధ్యాసాదితి న పశ్వాదయో బ్రువంతి, నాపి పరేషామేతత్ప్రత్యక్షం, అతస్సాధ్యవికలో దృష్టాంత ఇతి నేత్యాహ ॥ పశ్వాదీనాం చేతి ॥ తేషామాత్మానాత్మనోర్జ్ఞానమాత్రమస్తి న వివేకః, ఉపదేశాభావాత్, అతస్సామగ్రీసత్త్వాదధ్యాసస్తేషాం ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః । నిగమయతి ॥ తత్సామాన్యేతి ॥ తైః పశ్వాదిభిస్సామాన్యం వ్యవహారవత్త్వం తస్య దర్శనాద్వివేకినామప్యయం వ్యవహారస్సమాన ఇతి నిశ్చీయత ఇతి సంబంధః । సమానత్వం వ్యవహారస్యాధ్యాసకార్యత్వేనేత్యుక్తం పురస్తాత్, తతో ప్రాప్తాన్వయవ్యతిరేకౌ స్మారయతి ॥ తత్కాల ఇతి ॥ తస్యాధ్యాసస్య

> దిభిశ్చావిశేషాత్ । యథా హి పశ్వాదయశ్శబ్దాదిభిః శ్రోత్రాదీనాం సంబంధే సతి శబ్దాదివిజ్ఞానే ప్రతికూలే జాతే తతో నివర్తంతే అనుకూలే చ ప్రవర్తంతే, యథా దండోద్యతకరం పురుషమభిముఖముపలభ్య మాం హంతుమయమిచ్ఛతీతి పలాయితుమారభంతే, హరితతృణపూర్ణపాణిముపలభ్య తం ప్రత్యభిముఖీభవంతి, ఏవం పురుషా అపి వ్యుత్పన్నచిత్తాః క్రూరదృష్టీనాక్రోశతః ఖడ్గోద్యతకరాన్ బలవత ఉపలభ్య తతో నివర్తంతే, తద్విపరీతాన్ ప్రత్యభిముఖీభవంతి । అతస్సమానః పశ్వాదిభిః పురుషాణాం ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారః । పశ్వాదీనాం చ ప్రసిద్ధోఽవివేకపూర్వకః ప్రత్యక్షాది వ్యవహారః తత్సామాన్యదర్శనాద్వ్యుత్పత్తిమతామపి పురుషాణాం ప్రత్యక్షాది వ్యవహారస్తత్కాలస్సమాన ఇతి నిశ్చీయతే । శాస్త్రీయే తు వ్యవహారే యద్యపి బుద్ధిపూర్వకారీ నావిదిత్వాత్మనః పరలోకసంబంధమధిక్రియతే, తథాపి న వేదాంతవేద్యమశనాయాద్యతీతమపేతబ్రహ్మక్షత్రాదిభేదమసంసార్యాత్మతత్త్వమధికారేఽపేక్ష్యతే । అనుపయోగాదధికారేవిరోధాచ్చ । ప్రాక్చ తథాభూతాత్మవిజ్ఞానాత్ ప్రవర్తమానం శాస్త్రమవిద్యావద్విషయత్వం నాతివర్తతే । తథా హి 'బ్రాహ్మణో యజేత' ఇత్యాదీని శాస్త్రాణి ఆత్మని వర్ణాశ్రమవయోఽవస్థావి

కాల ఏవ కాలో యస్య స తత్కాలః । యదాఽధ్యాసస్తదా వ్యవహారః । తదభావే సుషుప్తౌ తదభావ ఇత్యుక్తాన్వయాదిమానితి యావత్ । అతో వ్యవహారలింగాద్వివేకినామపి దేహాదిష్వహంమమాభిమానోఽస్తీత్యనవద్యం। నను లౌకికస్య వ్యవహారస్యాధ్యాసికత్వేఽపి జ్యోతిష్టోమాదిరూపవ్యవహారస్య నాధ్యాసజన్యత్వం, తస్య దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానపూర్వకత్వాదిత్యాశంక్య హేతుమంగీకరోతి ॥ శాస్త్రీయేత్వితి ॥ తర్హి కథం వైదికకర్మణోఽధ్యాసజన్యత్వసిద్ధిరిత్యాశంక్య కిం తత్ర దేహాన్యాత్మధీమాత్రమపేక్షితం? ఉతాత్మతత్త్వజ్ఞానం? ఆద్యే తస్యాధ్యాసాబాధకత్వాత్తత్సిద్ధిరిత్యాహ ॥ తథాపీతి॥ న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ న వేదాంత ఇతి ॥ క్షుత్పిపాసాదిగ్రస్తో జాతివిశేషవానహం సంసారీతి జ్ఞానం కర్మణ్యపేక్షితం న తద్విపరీతాత్మతత్త్వజ్ఞానం, అనుపయోగాత్ ప్రవృత్తిబాధకత్వాచ్చేత్యర్థః । శాస్త్రీయకర్మణోఽధ్యాసజన్యత్వం నిగమయతి॥ ప్రాక్చేతి ॥ అధ్యాసే ఆగమం ప్రమాణయతి ॥ తథాహీతి ॥ యథా ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తయోఽధ్యాసే ప్రమాణం తథాగమోఽపీత్యర్థః । 'బ్రాహ్మణో యజేత' 'న హ వై స్నాత్వా భిక్షేత' 'అష్టవర్షముపనయీత' 'కృష్ణకేశోఽగ్నీనాదధీత' ఇత్యాగమో బ్రాహ్మణాదిపదైరధికారిణం వర్ణాద్యభిమానినమనువదన్నధ్యాసం గమయతీతి భావః । ఏవమధ్యాసే ప్రమాణసిద్ధేఽపి కస్య కుత్రాధ్యాస ఇతి జిజ్ఞాసాయాం తముదాహర్తుం లక్షణం స్మారయతి ॥ అధ్యాసో నామేతి॥ ఉదాహరతి॥

తద్యథేతి ॥ తల్లక్షణం యథాస్పష్టంభవతి తథోదాహ్రియత ఇత్యర్థః । స్వదేహాద్భేదేన ప్రత్యక్షాః పుత్రాదయో బాహ్యాః, తద్ధర్మాన్ సాకల్యాదీన్ దేహవిశిష్టాత్మన్యధ్యస్యతి, తద్ధర్మజ్ఞానాత్ స్వస్మింస్తత్తుల్యధర్మానధ్యస్యతీత్యర్థః । భేదాపరోక్షజ్ఞానే తద్ధర్మాధ్యాసాయోగాత్ అన్యథాఖ్యాత్యనంగీకారాచ్చేతి ద్రష్టవ్యం । దేహేంద్రియధర్మాన్మనోవిశిష్టాత్మన్యధ్యస్యతీత్యాహ ॥ తథేతి॥ కృశత్వాదిధర్మవతో దేహాదేరాత్మని తాదాత్మ్యేన కల్పితత్వాత్తద్ధర్మాః సాక్షాదాత్మన్యధ్యస్తా ఇతి మంతవ్యం । అజ్ఞాతప్రత్యగ్రూపే సాక్షిణి మనోధర్మాధ్యాసమాహ ॥ తథాంతఃకరణేతి॥ ధర్మాధ్యాసముక్త్వా తద్వదేవ తస్యాధ్యాసమాహ ॥ ఏవమితి ॥ అంతఃకరణం సాక్షిణ్యభేదేనాధ్యస్య తద్ధర్మాన్ కామాదీనధ్యస్యతీతి మంతవ్యం । స్వప్రచారాః మనోవృత్తయః । ప్రాతిలోమ్యేనాసజ్జడదుఃఖాత్మకాహంకారాదివిలక్షణతయా సచ్చిత్సుఖాత్మకత్వేనాంచతి ప్రకాశత ఇతి ప్రత్యక్ । ఏవమాత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాధ్యాసముదాహృత్యానాత్మన్యాత్మనోఽపి సంసృష్టత్వేనాధ్యాసమాహ ॥ తం చేతి॥ అహమిత్యధ్యాసే చిదాత్మనో భానం వాచ్యం, అన్యథా జగదాంధ్యాపత్తేః। న చానధ్యస్తస్యాధ్యాసే భానమస్తి । తస్మాద్రజతాదావిదమంశవదాత్మనస్సంసర్గాధ్యాస ఏష్టవ్యః । 'తద్విపర్యయేణే'తి తస్యాధ్యస్తస్య జడస్య విపర్యయోఽధిష్ఠానత్వం చైతన్యం చ తదాత్మనా స్థితమితి యావత్ । తత్ర జ్ఞానే కేవలాత్మనస్సంసర్గః, మనస్యజ్ఞానోపహితస్య దేహాదౌ మనఉపహితస్యేతి విశేషః । ఏవమాత్మని బుద్ధ్యాద్యధ్యాసాత్ కర్తృత్వాదిలాభః । బుద్ధ్యాదౌ చాత్మాధ్యాసాచ్చైతన్యలాభ ఇతి భావః । వర్ణితాధ్యాసముపసంహరతి ॥ ఏవమయమితి ॥ అనాద్యవిద్యాత్మకతయా కార్యాధ్యాసస్యా

శేషాధ్యాసమాశ్రిత్య ప్రవర్తంతే। అధ్యాసో నామాతస్మింస్తద్బుద్ధిరిత్యవోచామ ।తద్యథా పుత్రభార్యాదిషు వికలేషు సకలేషు వా అహమేవ వికలస్సకలో వేతి బాహ్యధర్మానాత్మన్యధ్యస్యతి। తథా దేహధర్మాన్ స్థూలోఽహం కృశోఽహం గౌరోఽహం తిష్ఠామి గచ్ఛామి లంఘయామి చేతి । తథేంద్రియధర్మాన్మూకః క్లీబో బధిరః కాణోఽంధోఽహమితి తథాంతఃకరణధర్మాన్కామసంకల్పవిచికిత్సాధ్యవసాయాదీన్ ఏవమహంప్రత్యయినమశేషస్వప్రచారసాక్షిణి ప్రత్యగాత్మన్యధ్యస్య తం చ ప్రత్యగాత్మానం సర్వసాక్షిణం తద్విపర్యయేణాంతఃకరణాదిష్వధ్యస్యతి। ఏవమయమనాదిరనంతో నైసర్గికోఽధ్యాసో మిథ్యాప్రత్యయరూపః కర్తృత్వభోక్తృత్వప్రవర్తకస్సర్వలోకప్రత్యక్షః। అస్యానర్థహేతోః ప్రహాణాయాత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాంతా ఆరభ్యంతే। యథా చాయమర్థస్సర్వేషాం వేదాంతానాం తథా వయమస్యాం శారీరకమీమాంసాయాం ప్రదర్శయిష్యామః।

నాదిత్వం అధ్యాసాత్సంస్కారస్తతోఽధ్యాస ఇతి ప్రవాహతో నైసర్గికత్వం॥ ఏవముపాదాననిమిత్తం చోక్తం భవతి జ్ఞానం వినా ధ్వంసాభావాదానంత్యం। తదుక్తం భగవద్గీతాసు ॥ 'న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో న చాదిర్న చ సంప్రతిష్ఠే'తి। హేతుముక్త్వా స్వరూపమాహ॥ మిథ్యేతి॥ మిథ్యా మాయా తయా ప్రతీయత ఇతి ప్రత్యయః కార్యప్రపంచః, తత్ప్రతీతిశ్చేత్యేవంస్వరూప ఇత్యర్థః । తస్య కార్యమాహ॥ కర్తృత్వేతి॥ ప్రమాణం నిగమయతి ॥ సర్వేతి। సాక్షిప్రత్యక్షమేవాధ్యాసధర్మిగ్రాహకం మానం, అనుమానాదికం తు సంభావనార్థమిత్యభిప్రేత్య ప్రత్యక్షోపసంహారః కృతః । ఏవమధ్యాసం వర్ణయిత్వా తత్సాధ్యే విషయప్రయోజనే దర్శయతి ॥ అస్యేతి ॥ కర్తృత్వాద్యనర్థహేతోరధ్యాసస్య సమూలస్యాత్యంతికవినాశో మోక్షః, స కేనేత్యత ఆహ ॥ ఆత్మేతి॥ బ్రహ్మాత్మైక్యసాక్షాత్కారస్య ప్రతిపత్తిః శ్రవణాదిభిరప్రతిబంధేన లాభస్తస్యా ఇత్యర్థః ॥ విద్యాయాం కారణమాహ॥ సర్వ ఇతి॥ ఆరభ్యంతే అధికృత్య విచార్యంత ఇత్యర్థః । విచారితవేదాంతానాం బ్రహ్మాత్మైక్యం విషయో మోక్షః ఫలమిత్యుక్తం భవతి । అర్థాత్తద్విచారాత్మకశాస్త్రస్యాపి తే ఏవ విషయప్రయోజనే ఇతి జ్ఞేయం। నను వేదాంతేషు ప్రాణాద్యుపాస్తీనాం భానాదాత్మైక్యమేవ తేషామర్థ ఇతి కథమిత్యత ఆహ ॥ యథా చేతి॥ శరీరమేవ శరీరకం, కుత్సితత్వాత్ తన్నివాసీ శారీరకో జీవస్తస్య బ్రహ్మత్వవిచారో మీమాంసా తస్యామిత్యర్థః । ఉపాస్తీనాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా ఆత్మైక్యజ్ఞానార్థత్వాత్తద్వాక్యానామపి మహాతాత్పర్యమైక్య ఇతి వక్ష్యతే । ఏవమధ్యాసోక్త్యా బ్రహ్మాత్మైక్యే విరోధాభావేన విషయప్రయోజనవత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితి దర్శితం॥ *ఇతి ప్రథమవర్ణకం*

విచారస్య సాక్షాద్విషయా వేదాంతాః, తేషాంగతార్థత్వాగతార్థత్వాభ్యామారంభసందేహే కృత్స్నస్య వేదస్య విధిపరత్వాద్విధేశ్చ 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే'త్యాదినా పూర్వతంత్రేణ విచారితత్వాదవగతార్థా ఏవ వేదాంతా ఇత్యవ్యవహితవిషయాభావాన్నారంభ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూతే॥ వేదాంతేతి॥ వేదాంతవిషయక పూజితవిచారాత్మకశాస్త్రస్య వ్యాఖ్యాతుమిష్టస్య సూత్రసందర్భస్యేదం ప్రథమసూత్రమిత్యర్థః । యది విధిశేష వేదార్థస్స్యాత్తదా సర్వజ్ఞో బాదరాయణో బ్రహ్మజిజ్ఞాసాం న బ్రూయాత్, బ్రహ్మణి మానాభావాత్ । అతో బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వోక్త్యా కేనాపి తంత్రేణానవగతబ్రహ్మపరవేదాంతవిచార ఆరంభణీయ ఇతి సూత్రకృద్దర్శయతి తచ్చ 'వ్యాచిఖ్యాసితస్యే'తిపదేన భాష్యకారో బభాషే॥ * ఇతి ద్వితీయవర్ణకమ్ * ఏవం వర్ణకద్వయేన వేదాంతవిచారస్య కర్తవ్యతాయాం విషయప్రయోజనవత్త్వమనవగతార్థత్వం చేతి హేతుద్వయం సూత్రస్యార్థికార్థం వ్యాఖ్యాయాక్షరవ్యాఖ్యామారభమాణః పునరప్యధికారిభావాభావాభ్యాం శాస్త్రారంభసందేహే సతి అథశబ్దస్యానంతర్యార్థకత్వోక్త్యా అధికారిణం సాధయతి॥ 'తత్రాథశబ్ద' ఇతి॥ సూత్ర ఇత్యర్థః । 'మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథే'తి అథశబ్దస్య బహవోఽర్థాస్సంతి । తత్ర 'అథ యోగానుశాసన'మిత్యత్ర సూత్రే యథాఽథశబ్ద ఆరంభార్థకః యోగశాస్త్రమారభ్యత ఇతి తద్వదత్ర కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నాధికారార్థ ఇతి॥ అయమాశయః। కిం జిజ్ఞాసాపదం జ్ఞానేచ్ఛాపరం ? ఉత విచారలక్షకం ? ఆద్యే అథశబ్దస్యారంభార్థత్వే బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛారభ్యత ఇతి సూత్రార్థస్స్యాత్ స చాసంగతః తస్యా అనారభ్యత్వాత్ న హి ప్రత్యధికరణమిచ్ఛా క్రియతే కింతు తయా విచారః । న ద్వితీయః। కర్తవ్యపదాధ్యాహారం వినా విచారలక్షకత్వాయోగాత్ । అధ్యాహృతే చ తస్మిన్ తేనైవారంభోక్తేరథశబ్దవైయర్థ్యాత్ కింత్వధికారిసిద్ధ్యర్థమానంతర్యార్థతైవ యుక్తేతి। అధునాసంభావితమర్థాంతరం దూషయతి॥ మంగళస్యేతి॥

వేదాంతమీమాంసాశాస్త్రస్య వ్యాచిఖ్యాసితస్యేదమాదిమం సూత్రమ్॥

॥ సూ॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి ॥ ౧॥

తత్రాథశబ్ద ఆనంతర్యార్థః పరిగృహ్యతే, నాధికారార్థః బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా అనధికార్యత్వాత్ మంగళస్య చ వాక్యార్థే సమన్వయాభావాత్ । అర్థాంతరప్రయుక్త ఏవ హ్యథశబ్దః శ్రుత్యా మంగళప్రయోజనో భవతి పూర్వప్రకృతాపేక్షాయాశ్చ ఫలత ఆనంతర్యావ్యతిరేకాత్ । సతి చానంతర్యార్థత్వే యథాధ

వాక్యార్థో విచారకర్తవ్యతా । న హి తత్ర మంగళస్య కర్తృత్వాదినాన్వయోఽస్తీత్యర్థః । నను సూత్రకృతా శాస్త్రాదౌ మంగళం కార్యమిత్యథశబ్దః ప్రయుక్త ఇతి చేత్ సత్యం । న తస్యార్థో మంగళం కింతు తచ్ఛ్రవణముచ్చారణం చ మంగళకృత్యం కరోతీతి తదర్థస్త్వానంతర్యమేవేత్యాహ॥ అర్థాంతరేతి॥ అర్థాంతరమానంతర్యం శ్రుత్యా శ్రవణేన శంఖవీణాదినాదశ్రవణవదోంకారాథశబ్దయోః శ్రవణం మంగళఫలకం ॥ "ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా । కంఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాంగళికావుభౌ" ఇతి స్మరణాదితి భావః। నను ప్రపంచో మిథ్యేతి మతే ప్రకృతే సతి 'అథ మతం ప్రపంచస్సత్య' ఇత్యత్ర పూర్వప్రకృతార్థాదుత్తరార్థస్యార్థాంతరత్వార్థోఽథశబ్దో దృష్టః, తథాత్ర కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ పూర్వేతి॥ ఫలతః ఫలస్యేత్యర్థః। బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వమర్థవిశేషః ప్రకృతో నాస్తి యస్మాత్తస్యా అర్థాంతరత్వమథశబ్దేనోచ్యేత । యతః కుతశ్చిదర్థాంతరత్వం తు సూత్రకృతా న వక్తవ్యం ఫలాభావాత్ । యది ఫలస్య జిజ్ఞాసాపదోక్తకర్తవ్యవిచారస్య హేతుత్వేన యత్పూర్వం ప్రకృతం తదపేక్షాస్తీత్యపేక్షాబలాత్ ప్రకృతహేతుమాక్షిప్య తతోఽర్థాంతరత్వముచ్యేత, తదాఽర్థాంతరత్వమానంతర్యేఽంతర్భవతి హేతుఫలభావజ్ఞానాయానంతర్యస్యావశ్యం వాచ్యత్వాత్ । తస్మాదిదమర్థాంతరమిత్యుక్తే తస్య హేతుత్వాప్రతీతేః । తస్మాదిదమనంతరమిత్యుక్తే భవత్యేవ హేతుత్వప్రతీతిః । న చాశ్వాదనంతరో గౌరిత్యత్ర హేతుత్వభానాపత్తిరితి వాచ్యం । తయోర్దేశతః కాలతో వా వ్యవధానేనానంతర్యస్యాముఖ్యత్వాత్ । అతస్సామగ్రీఫలయోరేవ ముఖ్యమానంతర్యం , అవ్యవధానాత్ । తస్మిన్నుక్తే సత్యర్థాంతరత్వం న వాచ్యం , జ్ఞాతత్వాద్వైఫల్యాచ్చేతి భావః । ఫలస్య విచారస్య పూర్వప్రకృతహేత్వపేక్షాయా బలాద్యదర్థాంతరత్వం తస్యానంతర్యాభేదాత్ నపృ

థశబ్దార్థత్వమిత్యర్థ్యాహృత్యభాష్యం యోజనీయం । యద్వాపూర్వప్రకృతాఽర్థాపేక్షాయస్యాఅర్థాంతరతాయా
స్తస్యాఃఫలం జ్ఞానం తద్ద్వారానంతర్యావ్యతిరేకాత్తజ్జ్ఞానేతస్యాః జ్ఞానతోఽన్తర్భావాన్నాథశబ్దార్థతేత్యర్థః । నన్వా
నంతర్యార్థకత్వేఽప్యానంతర్యస్యావధిః క ఇత్యాశంక్యాహ ॥ సతిచేతి ॥ యన్నియమేనపూర్వవృత్తం పూర్వభావిఅసా
ధారణకారణం పుష్కలకారణమితియావత్, తదేవావధిరితివక్తవ్యమిత్యర్థః । నన్వస్తుధర్మవిచారఇవబ్రహ్మవిచారేఽపి
వేదాధ్యయనంపుష్కలకారణమిత్యత ఆహ॥ స్వాధ్యాయేతి ॥ సమానంబ్రహ్మవిచారేసాధారణకారణం నపుష్కలకార
ణమిత్యర్థః। ననుసంయోగపృథక్త్వన్యాయేన ‘యజ్ఞేనదానేనే’త్యాదిశ్రుత్యా ‘యజ్ఞాదికర్మాణిజ్ఞానాయ విధీయంత’ ఇ
తిసర్వాపేక్షాధికరణేవక్ష్యతే। తథాచపూర్వతంత్రేణ తదవబోధః పుష్కలకారణమితిశంకతే॥ నన్వితి॥ ఇహబ్రహ్మజి
జ్ఞాసాయాం విశేషోఽసాధారణకారణం । ‘ఏకస్యతూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వ’మితిజైమినిసూత్రం । తదర్థస్తు। ఏ
కస్యకర్మణఉభయత్వేఽనేకఫలసంబంధే సంయోగః, ఉభయసంబంధబోధకం వాక్యంతస్యపృథక్త్వంభేదఃసహేతుః।
తతశ్చాత్రాపి జ్యోతిష్టోమాదికర్మణాం స్వర్గాదిఫలకానామపి ‘యజ్ఞేనదానే’నేత్యాదివచనాత్ జ్ఞానార్థత్వం చేతిపరి
హారః। నేత్యాదినా॥ అయమాశయః । నతావత్ పూర్వతంత్రస్థం న్యాయసహస్రంబ్రహ్మజ్ఞానేతద్విచారేవాపుష్క
లంకారణం, తస్య ధర్మనిర్ణయమాత్రహేతుత్వాత్ , నాపికర్మనిర్ణయః , తస్యానుష్ఠానహేతుత్వాత్ । నహిధూమా
గ్న్యోరివధర్మబ్రహ్మణోర్వ్యాప్తిరస్తి, యయాధర్మజ్ఞానాద్బ్రహ్మజ్ఞానం భవేత్। యద్యపిశుద్ధివివేకాదిద్వారాకర్మా
ణిహేతవస్తథాపి తేషాంనాధికారివిశేషణత్వంఅజ్ఞాతానాం తేషాంజన్మాంతరకృతానామపిఫలహేతుత్వాత్। అధికారి
విశేషణంజ్ఞాయమానమేవప్రవృత్తిపుష్కలకారణమానంతర్యావధిత్వేనవక్తవ్యం । అతఃకర్మాణితదవబోధస్తన్నా

ర్మజిజ్ఞాసాపూర్వవృత్తంవేదాధ్యయనంనియమేనాపేక్షతే, ఏవంబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపియత్పూర్వవృత్తంని
యమేనాపేక్షతేతద్వక్తవ్యం ।స్వాధ్యాయానంతర్యంతుసమానం । నన్విహ కర్మావబోధానంతర్యంవిశే
షః।న। ధర్మజిజ్ఞాసాయాఃప్రాగప్యధీతవేదాంతస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపపత్తేః।యథాచ హృదయాద్యవదా
నానామానంతర్యనియమః క్రమస్యవివక్షితత్వాత్, న తథేహక్రమోవివక్షితః । శేషశేషిత్వేధికృతా

ధికారేవా నావధిరితినబ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా ధర్మజిజ్ఞాసానంతర్యమితి। ననుధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోఃకార్యకారణత్వా
భావేఽప్యానంతర్యోక్తిద్వారా క్రమజ్ఞానార్థోథశబ్దః । ‘హృదయస్యాగ్రేఽవద్యత్యథజిహ్వాయా అథవక్షస’ఇత్యవ
దానానాంక్రమజ్ఞానార్థాథశబ్దవదిత్యాశంక్యాహ ॥ యథేతి ॥అవదానానామానంతర్యనియమఃక్రమోయథాఽథశబ్దా
ర్థస్తస్యవివక్షితత్వాత్ నతథేహధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః క్రమోవివక్షితః।ఏకకర్తృకత్వాభావేనతయోః క్రమానపేక్ష
ణాత్ । అతోనక్రమార్థోఽథశబ్దఇత్యర్థః । ననుతయోరేకకర్తృకత్వంకుతోనాస్తీత్యతఆహ ॥ శేషేతి॥యేషామేకప్రధా
నశేషతా యథాఽవదానానాంప్రయాజాదీనాంచ, యయోశ్చశేషశేషిత్వం యథాప్రయాజదర్శయోః, యస్యచాధి
కృతాధికారిత్వంయథాఽపాంప్రణయనందర్శపూర్ణమాసాంగమాశ్రిత్య ‘గోదోహనేనపశుకామస్యే’తివిహితస్యగో
దోహనస్య, యథావా ‘దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వాసోమేనయజేతే’తిదర్శాద్యుత్తరకాలవిహితస్యసోమయాగస్యద
ర్శాద్యధికృతాధికారత్వం, తేషామేకకర్తృకత్వంభవతి । తత్రచైకప్రయోగవచనగృహీతానాం తేషాం యుగపదను
ష్ఠానాసంభవాత్ క్రమాకాంక్షాయాం శ్రుత్యాదిభిర్హిక్రమోబోధ్యతే; నైవం జిజ్ఞాసయోశ్శేషశేషిత్వే శ్రుతి లింగా
దికంమానమస్తి।నను ‘బ్రహ్మచర్యంసమాప్యగృహీభవేద్గృహాద్వనీభూత్వాప్రవ్రజేది’త్యాదిశ్రుత్యా। “అధీత్యవిధివద్వే
దాన్పుత్రాంశ్చోత్పాద్యధర్మతః। ఇష్ట్వాచశక్తితోయజ్ఞైర్మనోమోక్షేనివేశయే”దితిస్మృత్యాచాధికృతాధికారిత్వం భాతీతి
చేన్న। ‘బ్రహ్మచర్యాదేవప్రవ్రజేత్’ ‘ఆసాదయతిశుద్ధాత్మామోక్షంవై ప్రథమాశ్రమే’ఇతిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం।త్వయో
దాహృతశ్రుతిస్మృత్యోరశుద్ధచిత్తవిషయత్వావగమాత్ఏతదుక్తంభవతి “యదిజన్మాంతరకృతైఃకర్మభిశ్శుద్ధం చిత్తంత
దా బ్రహ్మచర్యాదేవసన్న్యస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసితవ్యం, యదినశుద్ధమితిరాగేణ జ్ఞాయతేతదాగృహీభవేత్, తత్రాప్యశు

ద్ధావనీథవేత్, తత్రాప్యశుద్ధాత్తత్రైవకాలమాకలయేత్, వనేసుస్థః ప్రవ్రజే"దితి। తథా చ శ్రుతిః 'యదహరేవ విరజేత్తదహరేవప్రవ్రజే'దితి । తస్మాన్నానయోరధికృతాధికారిత్వే కించిన్మానమితిభావః । నను మీమాంసయోశ్శేషశేషిత్వమధికృతాధికారిత్వంచమాస్తు, ఏకమోక్షఫలకత్వేనైకకర్తృకత్వంస్యాదేవ, వదంతిహి 'జ్ఞానకర్మభ్యాంముక్తి'రితిసముచ్చయవాదినః, ఏవమేకవేదార్థజిజ్ఞాస్యకత్వాచ్చైకకర్తృకత్వం, తథాచాగ్నేయాది షడ్యాగానామేకస్వర్గఫలకానాం ద్వాదశాధ్యాయానాం చైకధర్మజిజ్ఞాస్యకానాం క్రమవత్తయోః క్రమోవివక్షితఇతి క్రమార్థోఽథశబ్దఇత్యాశంక్యాహ ॥ ఫలేతి ॥ ఫలభేదాజ్జిజ్ఞాస్యభేదాచ్చనక్రమోవివక్షితఇత్యనుషంగః । యథాసౌర్యార్యమ్ణప్రాజాపత్యచరూణాంబ్రహ్మవర్చసస్వర్గాయుఃఫలభేదాత్, యథావా కామచికిత్సాతంత్రయోర్జిజ్ఞాస్యభేదాన్న క్రమాపేక్షా తద్వన్మీమాంసయోర్నక్రమాపేక్షేతిభావః । తత్రఫలభేదంవివృణోతి ॥ అభ్యుదయేతి ॥ విషయాభిముఖ్యేనోదేతీత్యభ్యుదయో విషయాధీనంసుఖంస్వర్గాదికంతచ్చ ధర్మజ్ఞానహేతోర్మీమాంసాయాఃఫలమిత్యర్థః । నకేవలంఫలస్యస్వరూపతోభేదఃకింతుహేతుతోఽపీత్యాహ ॥తచ్చేతి॥ బ్రహ్మజ్ఞానహేతోర్మీమాంసాయాఃఫలంతుతద్విరుద్ధమిత్యాహ ॥నిశ్శ్రేయసేతి॥ నిత్యంనిరపేక్షంశ్రేయోనిశ్శ్రేయసంమోక్షః తత్ఫలమిత్యర్థః । బ్రహ్మజ్ఞానంచ స్వోత్పత్తి వ్యతిరిక్తమనుష్ఠానం నాపేక్షతఇత్యాహ ॥ నచేతి॥ స్వరూపతోహేతుతశ్చఫలభేదాన్నసముచ్చయఇతిభావః । జిజ్ఞాస్యభేదంవివృణోతి॥ భవ్యశ్చేతి॥ భవతీతిభవ్యః సాధ్యఇత్యర్థః । సాధ్యత్వేహేతుమాహ ॥నేతి॥ తర్హి తుచ్ఛత్వంనేత్యాహ ॥పురుషేతి॥ పురుషవ్యాపారః ప్రయత్నస్తంత్రంహేతుర్యస్యతత్త్వాదిత్యర్థః । కృతిసాధ్యత్వాత్ కృతిజనకజ్ఞానకాలేధర్మస్యాసత్త్వంనతుచ్ఛత్వాదిత్య

ధికారేవాప్రమాణాభావాద్ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః, ఫలజిజ్ఞాస్యభేదాచ్చ । అభ్యుదయఫలంధర్మజ్ఞానం, తచ్చానుష్ఠానాపేక్షం । నిశ్శ్రేయసఫలంతుబ్రహ్మవిజ్ఞానంనచానుష్ఠానాంతరాపేక్షం ।భవ్యశ్చధర్మోజిజ్ఞాస్యోనజ్ఞానకాలేఽస్తి, పురుషవ్యాపారతంత్రత్వాత్ । ఇహతుభూతంబ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యంనిత్యవృత్తత్వాత్, నపురుషవ్యాపారతంత్రం, చోదనాప్రవృత్తిభేదాచ్చ । యాహిచోదనా ధర్మస్యలక్షణంసా స్వవిషయేనియుంజానైవ నపురుషమవబోధయతి । బ్రహ్మచోదనాతు పురుషమవబోధయత్యేవ కేవలం, అవబోధస్యచోదనాజన్యత్వాన్న పురుషోఽవబోధే నియుజ్యతే । యథాఽక్షసన్నికర్షేణార్థావబోధేతద్వత్ । తస్మాత్కిమపివక్తవ్యంయదనంతరంబ్రహ్మజిజ్ఞాసోపదిశ్యతఇతి। ఉచ్యతే । నిత్యానిత్యవస్తువివే

ర్థః।బ్రహ్మణోధర్మాద్వైలక్షణ్యమాహ ॥ఇహత్వితి॥ ఉత్తరమీమాంసాయామిత్యర్థః। భూతమసాధ్యం।తత్రహేతుః॥నిత్యేతి॥సదాసత్త్వాదిత్యర్థః।సాధ్యాసాధ్యత్వేనధర్మబ్రహ్మణోస్స్వరూపభేదముక్త్వాహేతుతోఽప్యాహ॥నేతి॥ధర్మవత్కృత్యధీనంనేత్యర్థః॥మానతోఽపిభేదమాహ॥చోదనేతి॥అజ్ఞాతజ్ఞాపకంవాక్యమత్రచోదనా।తస్యాఃప్రవృత్తిర్బోధకత్వంతద్వైలక్షణ్యాచ్చజిజ్ఞాస్యభేదఇత్యర్థః।సంగ్రహవాక్యంవివృణోతి॥యాహీతి॥ లక్షణంప్రమాణం 'స్వర్గకామోయజేతే'త్యాదివాక్యంహిస్వవిషయేధర్మేయాగాదికరణకస్వర్గాది ఫలకభావనారూపేఫలహేతుయాగాదిగోచరనియోగేవాహిత సాధనేయాగాదౌవా పురుషంప్రవర్తయదేవావబోధయతి । 'అయమాత్మాబ్రహ్మే'త్యాదివాక్యంతుత్వమర్థంకేవలమప్రపంచంబ్రహ్మబోధయత్యేవనప్రవర్తయతి,విషయాభావాదిత్యర్థః । నన్వవబోధఏవవిషయస్తత్రాహ ॥నపురుషఇతి॥బ్రహ్మచోదనయాపురుషోఽవబోధేనప్రవర్త్యతఇత్యత్రహేతుం పూర్వవాక్యేనాహ॥అవబోధస్యేతి ॥ స్వజన్యజ్ఞానేస్వయంప్రమాణంనప్రవర్తకమిత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి ॥ మానాదేవబోధస్యజాతత్వాజ్జాతేచవిధ్యయోగాత్ నవాక్యార్థజ్ఞానేపురుషప్రవృత్తిః। తథాచప్రవర్తకమానమేయోధర్మః, ఉదాసీనమానమేయంబ్రహ్మేతిజిజ్ఞాస్యభేదాత్ నతన్మీమాంసయోః క్రమార్థోఽథశబ్దఇతిభావః। ఏవమథశబ్దస్యార్థాంతరాసంభవాదానంతర్యవాచిత్వే సతి తదవధిత్వే నపుష్కలకారణంవక్తవ్యమిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥ ఉపదిశ్యతేసూత్రకృతేతిశేషః । తత్కిమిత్యతఆహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥వివేకాదీనామాగమికత్వేనప్రామాణికత్వంపురస్తాదేవోక్తం।లౌకికవ్యాపారాన్మననఉపరమశ్శమః । బాహ్యకరణానాము

పరమోదమః ।జ్ఞానార్థంవిహితనిత్యాదికర్మసన్న్యాసఉపరతిః । శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనంతితిక్షా।నిద్రాలస్యప్రమాద త్యాగేనమనస్స్థితిఃసమాధానం।సర్వత్రాస్తికతాశ్రద్ధా।ఏతత్షట్కప్రాప్తిశ్శమాదిసంపత్। అత్రవివేకాదీనాముత్తరోత్తరహేతుత్వేనాధికారివిశేషణత్వంమంతవ్యం । తేషామన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంబ్రహ్మజిజ్ఞాసాహేతుత్వమాహ ॥ తేష్వితి ॥ అసత్సుకథంచిత్కుతూహలితయాబ్రహ్మవిచార ప్రవృత్తస్యాపిఫలపర్యంతంతజ్జ్ఞానానుదయాద్వ్యతిరేకసిద్ధిః । అథశబ్దవ్యాఖ్యానముపసంహరతి॥ తస్మాదితి ॥ ననూక్తవివేకాదికంనసంభవతి 'అక్షయ్యం హవైచాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీ'త్యాదిశ్రుత్యాకర్మఫలస్య నిత్యత్వేనతతోవైరాగ్యాసిద్ధేః, జీవస్య బ్రహ్మస్వరూపమోక్షశ్చాయుక్తః, భేదాత్, స్వస్యలోష్టాదివత్పురుషార్థత్వాయోగాచ్చ, తతోనముముక్షాసంభవఇత్యాక్షేపపరిహారార్థోఽథశబ్దః, తంవ్యాచష్టే ॥ అథశబ్దఇతి ॥ అథశబ్దేనానంతర్యవాచినా తదవధిత్వేనార్థాద్వివేకాది చతుష్టయస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాహేతుత్వం యదుక్తంతస్యార్థికహేతుత్వస్యాక్షేపనిరాసాయానువాదకోఽథశబ్దఇత్యర్థః। ఉక్తంవివృణోతి ॥ యస్మాదితి ॥తస్మాదిత్యుత్తరేణసంబంధః। 'యదల్పంతన్మర్త్యం యత్ కృతకంతదనిత్య'మితి న్యాయవతీ 'తద్యథేహే'త్యాదిశ్రుతిః కర్మఫలాక్షయ్యత్వశ్రుతేర్బాధికా। తస్మాత్ 'అతోఽన్యదార్త'మితిశ్రుత్యా అనాత్మమాత్రస్యానిత్యత్వవివేకాద్వైరాగ్యలాభఇతిభావః । ముముక్షాం సంభావయతి ॥ తథేతి ॥యథావేదఃకర్మఫలానిత్యత్వందర్శయతి తథాబ్రహ్మజ్ఞానాత్ప్రశాంతశోకానలమపారంస్వయంజ్యోతిరానందందర్శయతీత్యర్థః । జీవత్వాదేరధ్యాసోక్త్యా బ్రహ్మత్వసంభవ ఉక్తఏవేతిభావః। ఏవమథాతశ్శబ్దాభ్యాంపుష్కలకారణవతోఽధికారిణస్సమర్థనాచ్ఛాస్త్రమారబ్ధవ్యమిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥ సూత్ర

కః, ఇహాముత్రార్థఫలభోగవిరాగః, శమదమాదిసాధనసంపత్, ముముక్షుత్వంచ। తేషుహిసత్సుప్రాగపిధర్మజిజ్ఞాసాయాఊర్ధ్వంచశక్యతేబ్రహ్మజిజ్ఞాసితుంజ్ఞాతుంచ, నవిపర్యయే । తస్మాదథశబ్దేనయథోక్తసాధనసంపత్త్యానంతర్యముపదిశ్యతే । అతశ్శబ్దో హేత్వర్థః । యస్మాద్వేదఏవాగ్నిహోత్రాదీనాంశ్రేయస్సాధనానామనిత్య ఫలతాందర్శయతి, 'తద్యథేహకర్మచితోలోకః క్షీయతఏవమేవాముత్రపుణ్యచితోలోకఃక్షీయత'ఇత్యాది।తథాబ్రహ్మవిజ్ఞానాదపిపరంపురుషార్థందర్శయతి, 'బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర'మిత్యాది, తస్మాద్యథోక్తసాధనసంపత్త్యనంతరంబ్రహ్మజిజ్ఞాసాకర్తవ్యా । బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా । బ్రహ్మచవక్ష్యమాణలక్షణం 'జన్మాద్యస్యయత' ఇతి । అతఏవనబ్రహ్మశబ్దస్యజాత్యాద్యర్థాంతరమాశంకితవ్యం । బ్రహ్మణఇతికర్మణిషష్ఠీ, నశేషే । జిజ్ఞాస్యాపేక్షత్వాజ్జిజ్ఞాసాయాః, జిజ్ఞా

వాక్యపూరణార్థమధ్యాహృతకర్తవ్యపదాన్వయార్థంబ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేనవిచారంలక్షయితుంతస్యస్వాభిమతసమాసకథనేనావయవార్థందర్శయతి॥బ్రహ్మణఇతి॥ నను 'ధర్మాయజిజ్ఞాసే'తివత్ 'బ్రహ్మణేజిజ్ఞాసే'తిచతుర్థీసమాసఃకింనస్యాదితిచేదుచ్యతే। జిజ్ఞాసాపదస్యహిముఖ్యార్థఇచ్ఛా, తస్యాఃప్రథమంకర్మకారకమపేక్షితం పశ్చాత్ఫలం, తతశ్చాదౌకర్మకారకాన్వయార్థంషష్ఠీసమాసోయుక్తఃకర్మణ్యుక్తేసత్యర్థాత్ఫలముక్తంభవతి, ఇచ్ఛాయాఃకర్మణఏవఫలత్వాత్।యథా 'స్వర్గేచ్ఛే'త్యుక్తేస్వర్గస్యఫలత్వంలభ్యతే తద్వత్ । అతఏవ 'ధర్మజిజ్ఞాసే'త్యత్రాపి సాహిత్యస్యజ్ఞాతుమిచ్ఛేతీచ్ఛాంగత్వేనషష్ఠీసమాసోదర్శితః । విచారలక్షణాయాంతువిచారస్యక్లేశాత్మకతయా ప్రథమంవృత్తివిషయత్వేన ప్రతిబింబితత్వేనచఫలాకాంక్షత్వాత్ ధర్మాయజిజ్ఞాసేతి చతుర్థీసమాసఉక్తః, తథావృత్తికారైః 'బ్రహ్మణేజిజ్ఞాసే'త్యుక్తంచేదస్తుజ్ఞానత్వేనబ్రహ్మణః ఫలత్వా'దితి।అధునాబ్రహ్మపదార్థమాహ ॥బ్రహ్మచేతి॥నను 'బ్రహ్మక్షత్రమిదంబ్రహ్మాయాతిస్వయంభుర్బ్రహ్మ ప్రజాపతి'రితి శ్రుతిషులోకేచ బ్రాహ్మణత్వజాతౌజీవేవేదేకమలాసనేచబ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యతఇత్యాశంక్యాహ॥ అతఏవేతి॥ జగత్కారణత్వలక్షణప్రతిపాదకసూత్రాసాంగత్యప్రసంగాదేవేత్యర్థః । వృత్త్యంతరేశేషషష్ఠీత్యుక్తందూషయతి ॥ బ్రహ్మణఇతీతి ॥ సంబంధసామాన్యం శేషః । జిజ్ఞాసేత్యత్రసన్ప్రత్యయవాచ్యాయాఇచ్ఛాయాజ్ఞానంకర్మ । తస్యజ్ఞానస్యబ్రహ్మకర్మ । తత్రకర్మకక్రియాయాః కర్మజ్ఞానం వినాజ్ఞాతుమశక్యత్వాత్। ఇచ్ఛా

యావిషయజ్ఞానజన్యత్వాచ్చ ప్రథమాపేక్షితం కర్మైవ షష్ఠ్యా వాచ్యం న శేష ఇత్యర్థః । నను ప్రమాణాదికమన్యదేవ తత్కర్మాస్తు బ్రహ్మ తు శేషితయా సంబధ్యతామిత్యత ఆహ ॥ జిజ్ఞాస్యాన్తరేతి ॥ శ్రుతం కర్మత్వం త్యక్త్వాఽన్యదశ్రుతం కల్పయన్ ‘పిండముత్సృజ్య కరం లేఢీ’తి న్యాయమనుసరతీతి భావః । గూఢాభిసంధిశ్శంకతే ॥ నన్వితి ॥ షష్ఠీ శేష ఇతి విధానాత్ షష్ఠ్యా సంబంధమాత్రం ప్రతీతమపి విశేషాకాంక్షాయాం సకర్మకక్రియాసన్నిధానాత్ కర్మత్వే పర్యవస్యతీత్యర్థః । అభిసంధిమజానన్నివోత్తరమాహ ॥ ఏవమపీతి ॥ కర్మలాభేఽపి ప్రత్యక్షం కర్తృకర్మణోః కృతీతి సూత్రేణ జిజ్ఞాసాపదస్య ప్రత్యయాన్తత్వేన కృదన్తస్య యోగే విహితం ప్రథమాపేక్షితం చ కర్మత్వం త్యక్త్వా పరోక్షమశబ్దం కల్పయత ఇత్యర్థః । శేషవాదీ స్వాభిసంధిముద్ఘాటయతి ॥ నవ్యర్థ ఇతి ॥ శేషషష్ఠ్యాం బ్రహ్మసంబంధినీ జిజ్ఞాసా ప్రతిజ్ఞాతా భవతి । తత్ర యాని బ్రహ్మాశ్రితాని లక్షణప్రమాణయుక్తిజ్ఞానసాధనఫలాని తేషామపి విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవతి । తజ్జిజ్ఞాసాయా అపి బ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వేన బ్రహ్మసంబంధిత్వాత్ కర్మశేషష్ఠ్యాం తు బ్రహ్మకర్మక ఏవ విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవతీత్యభిసంధినా శేషషష్ఠీత్యుచ్యతే । అతో మత్ప్రియాసో నవ్యర్థః । బ్రహ్మతత్సంబంధినాం సర్వేషాం విచారప్రతిజ్ఞానమర్థః ఫలం యస్య తత్త్వాదిత్యర్థః । తత్ప్రియాసస్యైవం ఫలం న యుక్తం । సూత్రేణ ముఖతః ప్రధానస్య బ్రహ్మణో విచారే ప్రతిజ్ఞాతే సతి తదుపకరణానాం

స్యాన్తరాణి ర్దేశాచ్చ । నను శేషషష్ఠీపరిగ్రహేఽపి బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్మత్వం న విరుధ్యతే, సంబంధసామాన్యస్య విశేషనిష్ఠత్వాత్, ఏవమపి ప్రత్యక్షం బ్రహ్మణః కర్మత్వముత్సృజ్య సామాన్యద్వారేణ పరోక్షం కర్మత్వం కల్పయతో వ్యర్థః ప్రయాసస్స్యాత్, నవ్యర్థో బ్రహ్మాశ్రితాశేషవిచారప్రతిజ్ఞానార్థత్వాదితి చేత్, న, ప్రధానపరిగ్రహే తదపేక్షితానామప్యర్థాక్షిప్తత్వాత్ । బ్రహ్మ హి జ్ఞానేనాప్తుమిష్టతమత్వాత్ ప్రధానం । తస్మిన్ ప్రధానే జిజ్ఞాసాకర్మణి పరిగృహీతే యైర్జిజ్ఞాసితైర్వినా బ్రహ్మజిజ్ఞాసితం న భవతి తాన్యర్థాక్షిప్తాన్యేవేతి న పృథక్ సూత్రయితవ్యాని । యథా ‘రాజాసౌ గచ్ఛతీ’త్యుక్తే సపరివారస్య రాజ్ఞో గమనముక్తం భవతి తద్వత్ । శ్రుత్యనుగమాచ్చ । ‘యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త’ ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః, ‘తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మే’తి ప్రత్యక్షమేవ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్మత్వం దర్శయన్తి । తచ్చ కర్మణి షష్ఠీపరిగ్రహే సూత్రేణానుగతం భవతి । తస్మాద్బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ । జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా- అవగతిపర్యన్తం జ్ఞానం సన్వాచ్యాయా ఇచ్ఛాయాః కర్మ, ఫలవిషయత్వాదిచ్ఛాయాః । జ్ఞానేన హి ప్రమాణేనావగన్తుమిష్టం బ్రహ్మ । బ్రహ్మావగతిర్హి పురుషార్థః । నిశ్శేషసంసారబీజావిద్యాద్యనర్థనిబర్హణాత్ । తస్మాద్బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యం ॥ తత్పునర్బ్రహ్మ ప్రసిద్ధమప్రసిద్ధం వా స్యాత్? యది ప్రసిద్ధం న జిజ్ఞాసితవ్యం,

విచారస్యార్థికప్రతిజ్ఞాయా ఉదితత్వాదిత్యాహ సిద్ధాన్తీ ॥ న ప్రధానేతి ॥ సంగృహీతమర్థం సదృష్టాన్తం వ్యాకరోతి ॥ బ్రహ్మ హీత్యాదినా ॥ ‘తద్విజిజ్ఞాసస్వే’తి మూలశ్రుత్యనుసారాచ్చ కర్మణి షష్ఠీత్యాహ ॥ శ్రుత్యనుగమాచ్చేతి ॥ శ్రుతిసూత్రయోరేకార్థత్వలాభాచ్చేత్యర్థః । జిజ్ఞాసాపదస్యావయవార్థమాహ ॥ జ్ఞాతుమితి ॥ నన్వనవగతే వస్తుని చ్ఛాయా అదర్శనాత్తస్యా మూలం విషయజ్ఞానం వక్తవ్యం, బ్రహ్మజ్ఞానం తు జిజ్ఞాసాయాః ఫలం, తదేవ మూలం కథమిత్యాశంక్యాహ ॥ అవగతీతి ॥ ఆవరణనివృత్తిరూపాభివ్యక్తిగచ్చైతన్యమవగతిః పర్యన్తోఽవధిర్యస్యాఖండసాక్షాత్కారాత్మకవృత్తిజ్ఞానస్య తదేవ జిజ్ఞాసాయాః కర్మ, తదేవ ఫలం । మూలం త్వాపాతజ్ఞానమిత్యధునావక్ష్యత ఇతి ఫలమూలజ్ఞానయోర్భేదాన్న జిజ్ఞాసానుపపత్తిరిత్యర్థః । నను గమనస్య గ్రామః కర్మ, తత్ప్రాప్తిః ఫలమితి భేదాత్ కర్మైవ ఫలమిత్యయుక్తమిత ఆహ ॥ ఫలేతి ॥ క్రియాన్తరేతయోర్భేదేఽపి ఇచ్ఛాయాః ఫలవిషయత్వాత్ కర్మైవ ఫలమిత్యర్థః । నను జ్ఞానావగత్యోరైక్యాద్భేదోక్తిరయుక్తేత్యత ఆహ ॥ జ్ఞానేనేతి ॥ జ్ఞానం వృత్తిః అవగతిస్తత్ఫలమితి భేద ఇతి భావః । అవగన్తుమభివ్యంజయితుం । అవగతేః ఫలత్వం స్ఫుటయతి ॥ బ్రహ్మేతి ॥ హి శబ్దోక్తం హేతుమాహ నిశ్శేషేతి ॥ బీజమవిద్యా ఆదిర్యస్యానర్థస్య తన్నాశకత్వాదిత్యర్థః । అవయవార్థముక్త్వా సూత్రవాక్యార్థమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ అత్ర సన్ప్రత్యయస్య విచారలక్షకత్వం తవ్యప్రత్యయేన సూచయతి । అథాతశ్శబ్దాభ్యా

మధికారిణస్సాధితత్వాత్తేనబ్రహ్మజ్ఞానాయవిచారఃకర్తవ్యఇత్యర్థః॥ ❁ఇతితృతీయవర్ణకం❁ ప్రథమవర్ణకే బంధస్యా ధ్యాసత్వోక్త్యావిషయాదిసిద్ధావపి బ్రహ్మప్రసిద్ధ్యప్రసిద్ధ్యోర్విషయాదిసంభవాసంభవాభ్యాంశాస్త్రారంభసందేహే పూర్వపక్షమాహ॥తత్పునరితి॥పునశ్శబ్దోవర్ణకాంతరద్యోతనార్థః॥యదివేదాంతవిచారాత్ప్రాగేవబ్రహ్మజ్ఞానంతర్హ్యజ్ఞాతత్వరూపవిషయత్వంనాస్తి।అజ్ఞానాభావేనతన్నివృత్తిరూపఫలమపినాస్తీతినవిచారయితవ్యం।అథాజ్ఞాతం కేనాపిన జ్ఞాతంతదుద్దేశేనవిచారఃకర్తుంనశక్యతే అజ్ఞాతస్యోద్దేశాయోగాత్।తథాచబుద్ధావనారూఢస్య విచారాత్మకశాస్త్రేణవేదాంతైశ్చప్రతిపాదనాయోగాత్ । తత్ప్రతిపాద్యత్వరూపఃసంబంధోనాస్తీతిజ్ఞానానుత్పత్తేఃఫలమపినాస్తీత్యనారభ్యం శాస్త్రమిత్యర్థః॥ఆపాతప్రసిద్ధ్యావిషయాదిలాభాదారంభణీయమితిసిద్ధాంతయతి॥ ఉచ్యతఇత్యాదినా॥ ప్రసిద్ధంతావదిత్యర్థః। అస్తిత్వస్యాప్రకృతత్వేనాస్తిపదస్యప్రసిద్ధిపరత్వాత్ । నను కేనమానేనబ్రహ్మణఃప్రసిద్ధిః, నచ 'సత్యం జ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే'తిశ్రుత్యా సేతివాచ్యం, బ్రహ్మపదస్యలోకేసంగతిగ్రహాభావేన తద్ఘటితవాక్యస్యాబోధకత్వాదిత్యాశంక్యబ్రహ్మపదవ్యుత్పత్త్యాప్రథమంతస్యనిర్గుణస్యసగుణస్యచప్రసిద్ధిరిత్యాహ॥ బ్రహ్మశబ్దస్యహీతి॥ అస్యార్థః । శ్రుతాసూత్రే(ఽ)బ్రహ్మశబ్దస్యప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యాకశ్చిదర్థోఽస్తీతి జ్ఞాయతే, ప్రమాణవాక్యేనిరర్థకశబ్దప్రయోగాదర్శనాత్ ।సచార్థోమహత్త్వరూపఇతివ్యాకరణాన్నిశ్చీయతే, 'బృహివృద్ధా'వితిస్మరణాత్ ।సాచవృద్ధిర్నిరవధికమహత్త్వమితిసంకోచకాభావాత్ శ్రుతావనంతపదేనసహప్రయోగాచ్చజ్ఞాయతే । నిరవధికమహత్త్వంచాంతవత్త్వాదిదోషవత్త్వేసర్వజ్ఞత్వాదిగుణహీనత్వేచనసంభవతి । లోకేగుణహీనదోషవతోరల్పత్వప్రసిద్ధేః । అతోబృంహణాత్ బ్రహ్మే

అథాప్రసిద్ధంనైవశక్యంజిజ్ఞాసితుమితి । ఉచ్యతే । అస్తితావన్నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావంసర్వజ్ఞం సర్వశక్తిసమన్వితం బ్రహ్మ । బ్రహ్మశబ్దస్యహి వ్యుత్పాద్యమానస్య నిత్యశుద్ధత్వాదయోఽర్థాః ప్రతీయంతే, బృహతేర్ధాతోరర్థానుగమాత్ , సర్వస్యాత్మత్వాచ్చబ్రహ్మాస్తిత్వప్రసిద్ధిః । సర్వోహ్యాత్మాస్తిత్వంప్రత్యేతి,ననాహమస్మీతి । యదిహినాత్మాస్తిత్వప్రసిద్ధిస్స్యాత్ సర్వోలోకోనాహమస్మీతిప్రతీయాత్ । ఆత్మాచబ్రహ్మ । యదిలోకేబ్రహ్మాత్మత్వేనప్రసిద్ధమస్తితతోజ్ఞాతమేవేత్యజిజ్ఞాస్యత్వంపునరాపన్నం, న, తద్విశేషంప్రతివిప్రతిపత్తేః ।దేహమాత్రంచైతన్యవిశిష్టమాత్మేతిప్రాకృతాజనాలోకా

తివ్యుత్పత్త్యా దేశకాలవస్తుతః పరిచ్ఛేదాభావరూపంనిత్యత్వంప్రతీయతే । అవిద్యాదిదోషశూన్యత్వం శుద్ధత్వం । జాడ్యరాహిత్యంబుద్ధత్వం । బంధకాలేఽపిస్వతో బంధాభావోముక్తత్వంచప్రతీయతే । ఏవంసకలదోషశూన్యంనిర్గుణంప్రసిద్ధం । తథాసర్వజ్ఞత్వాదిగుణకంచతత్పదవాచ్యంప్రసిద్ధం । జ్ఞేయస్యకార్యస్య చాపరిశేషేఽల్పత్వప్రసంగేన సర్వజ్ఞత్వస్యసర్వకార్యశక్తిమత్త్వస్యచలాభాదితి । ఏవం 'తత్పదా ప్రసిద్ధేరప్రమాణత్వేనాపాతత్వా దజ్ఞాననివర్తకత్వాజ్జిజ్ఞాసోపపత్తి'రిత్యుక్త్వా త్వంపదార్థాత్మనాపిబ్రహ్మణః ప్రసిద్ధ్యాతదుపపత్తి రిత్యాహ ॥ సర్వస్యేతి ॥ సర్వస్యలోకస్యయోఽయమాత్మాతదభేదాద్బ్రహ్మణఃప్రసిద్ధిరిత్యర్థః। నన్వాత్మనః ప్రసిద్ధిః కేత్యతఆహ ॥ సర్వోహీతి ॥ అహమస్మీతినప్రత్యేతీతిన- కింతుప్రత్యేత్యేవ, సైవసచ్చిదాత్మనఃప్రసిద్ధిరిత్యర్థః॥ ఆత్మనఃకుతస్సత్తేతిశూన్యమతమాశంక్యాహ॥యదిహీతి ॥ఆత్మనశ్శూన్యస్యప్రతీతౌ 'అహంనాస్మీ'తిలోకోజానీయాత్ ।లోకస్తు 'అహమస్మీ'తిజానాతి, తస్మాదాత్మనోఽస్తిత్వప్రసిద్ధిరిత్యర్థః । ఆత్మప్రసిద్ధావపిబ్రహ్మణః కిమాయాతంతత్రాహ ॥ఆత్మాచేతి॥ 'అయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యాది శ్రుతేరితిభావః । ప్రసిద్ధిపక్షోక్తందోషంపూర్వపక్షేణస్మారయతి ॥ యదీతి ॥ అజ్ఞాతత్వాభావేనవిషయాద్యభావాదవిచార్యత్వంప్రాప్తమిత్యర్థః । యథా 'ఇదంరజత'మితివస్తుతశ్శుక్తిప్రసిద్ధిస్తద్వత్ 'అహమస్మీ'తిసత్యచైతన్యరూపాత్మత్వసామాన్యేనవస్తుతో బ్రహ్మణఃప్రసిద్ధిః, నేయంపూర్ణానందబ్రహ్మత్వరూపవిశేషగోచరా, వాదినాంవివాదాభావప్రసంగాత్ ।నహిశుక్తిత్వవిశేషదర్శనేసతి రజతంరంగమన్యద్వేతి విప్రతిపత్తిరస్తి ।అతోవిప్రతిపత్త్యన్యథానుపపత్త్యాసామాన్యతఃప్రసిద్ధావపి విశేషస్యాజ్ఞానత్వాద్విషయాదిసిద్ధిరితిసిద్ధాంతయతి ॥ నేత్యాదినా ॥ సామాన్యవిశేషభావః స్వ

త్మనిసచ్చిత్స్వర్ణాదిపదవాచ్యభేదాత్కల్పితఇతిమంతవ్యం। తత్రస్థూలసూక్ష్మక్రమేణవిప్రతిపత్తీరుపన్యస్యతి । దేహమాత్రమిత్యాదినా॥ శాస్త్రజన్యజ్ఞానశూన్యాః ప్రాకృతాః । వేదబాహ్యమతాన్యుక్త్వా తార్కికాదిమతమాహ॥ అస్తీతి ॥ సాంఖ్యమతమాహ ॥ భోక్తేతి॥ కిమాత్మా దేహాదిరూపః ఉతతద్భిన్నఇతి విప్రతిపత్తికోటిత్వేన దేహేంద్రియమనోబుద్ధిశూన్యాన్యుక్త్వా తద్భిన్నోఽపికర్తృత్వాదిమాన్నవేతి విప్రతిపత్తికోటిత్వేన తార్కికసాంఖ్యపక్షా వుపన్యస్యాకర్తాపీశ్వరాద్భిన్నోనవేతివివాదకోటిత్వేనయోగిమతమాహ ॥ అస్తితద్వ్యతిరిక్తఈశ్వరఇతి ॥ నిరతిశయసత్వంగృహీత్వా ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణసంపన్నఇతియోగినోవదంతి ॥ భేదకోటిముక్త్వాసిద్ధాంతకోటిమాహ ॥ ఆత్మాసభోక్తురితి ॥ భోక్తుర్జీవస్యాకర్తుస్సాక్షిణఃసఈశ్వరఆత్మాస్వరూపమితివేదాంతినోవదంతీత్యర్థః ।విప్రతిపత్తీరుపసంహరతి ॥ ఏవంబహవ ఇతి ॥ విప్రతిపత్తీనాంప్రపంచోనిరాసశ్చ వివరణోపన్యాసేదర్శితః సుఖబోధాయేతీహోపరమ్యతే; తత్రయుక్తివాక్యాశ్రయాస్సిద్ధాంతినో 'జీవోబ్రహ్మైవ ఆత్మత్వాద్బ్రహ్మవ'దిత్యాదియుక్తేః 'తత్త్వమసీ'త్యాది శ్రుతేశ్చాబాధితాయాస్సత్త్వాత్ । అన్యేతుదేహాదిరాత్మాహంప్రత్యయగోచరత్వాద్వ్యతిరేకేణ ఘటాదివదిత్యాదియుక్త్యాభాసం,'సవా ఏషపురుషోఽన్నరసమయః' ఇంద్రియసంవాదే 'చక్షురాదయస్తేహవాచమూచుః , మనఉవాచ , యోఽయంవిజ్ఞానమయః, అసదేవేదమగ్రఆసీత్, కర్తాబోద్ధా, అనశ్నన్నన్యః ఆత్మానమంతరోయమయతీ'తివాక్యాభాసంచాశ్రితాఇతి విభాగః। 'దేహాదిరనాత్మాభౌతికత్వాత్దృశ్యత్వాత్'ఇత్యాదిన్యాయైః 'ఆనందమయోఽభ్యాసా'దిత్యాది సూత్రైశ్చాభాసత్వంవక్ష్యతే।ననుసంతువిప్రతిపత్తయస్తథాపియస్యయన్మతేశ్రద్ధా తదాశ్రయణాత్తస్యస్వార్థస్సేత్స్యతి కిం

యతికాశ్చప్రతిపన్నాః । ఇంద్రియాణ్యేవచేతనాన్యాత్మే త్యపరే । మనఇత్యన్యే। విజ్ఞానమాత్రంక్షణికమిత్యేకే । శూన్యమిత్యపరే । అస్తిదేహాదివ్యతిరిక్తస్సంసారీకర్తాభోక్తేత్యపరే। భోక్తైవకేవలం నకర్తేత్యేకే । అస్తితద్వ్యతిరిక్త ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిరితి కేచిత్ । ఆత్మాసభోక్తురిత్యపరే । ఏవంబహవో విప్రతిపన్నాయుక్తివాక్యతదాభాససమాశ్రయాస్సంతః ।తత్రావిచార్య యత్కించిత్ప్రతిపద్యమానోనిశ్శ్రేయసాత్ ప్రతిహన్యేతానర్థంచేయాత్ । తస్మా ద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపన్యాసముఖేనవేదాంతవాక్యమీమాంసాతదవిరోధితర్కోపకరణానిశ్శ్రేయసప్రయోజనాప్రస్తూయతే॥ ॥౧॥

బ్రహ్మవిచారారంభణేత్యతఆహ॥ తత్రావిచార్యేతి ॥ బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానాదేవముక్తిరితివస్తుగతిః । మతాంతరాశ్రయణే తదభావాన్మోక్షాసిద్ధిః।కించాత్మానమన్యథాజ్ఞాత్వా తత్పాపేనసంసారాంధకూపేపతేత్ 'అంధంతమఃప్రవిశంతి యే కేచాత్మహనోజనా' ఇతిశ్రుతేః। 'యోఽన్యథాసంతమాత్మానమన్యథాప్రతిపద్యతే।కింతేననకృతంపాపంచోరేణాత్మాపహారిణే'తివచనాచ్చేత్యర్థః । అతస్సర్వేషాం ముముక్షూణాంనిశ్శ్రేయసలాభాయ వేదాంతవిచారఃకర్తవ్యఇతిసూత్రార్థముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ బంధస్యాధ్యస్తత్వేన విషయాదిసద్భావాదగతార్థత్వాదధికారిలాభాదాపాతప్రసిద్ధ్యావిషయాదిసంభవాచ్చవేదాంత విషయామీమాంసాపూజితావిచారణా వేదాంతావిరోధినోయేతర్కాస్తంత్రాంతరస్థాస్తాన్యుపకరణాని యస్యాస్సానిశ్శ్రేయసాయారభ్యతఇత్యర్థః। ననుసూత్రే విచారవాచిపదాభావాత్తదారంభః కథం సూత్రార్థఇత్యతఆహ ॥ బ్రహ్మేతి॥ బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛోక్తిద్వారావిచారంలక్షయిత్వాతత్కర్తవ్యతాంబ్రవీతీతిభావః । ఏవంప్రథమసూత్రస్యచత్వారోఽర్థావ్యాఖ్యానచతుష్టయేనదర్శితాః । సూత్రస్యచానేకార్థత్వంభూషణం । నన్విదంసూత్రంశాస్త్రాద్బహిస్థిత్వాశాస్త్రమారంభయతి అంతర్భూత్వావా? ఆద్యేతస్యహేయతా, శాస్త్రాసంబంధాత్ ।ద్వితీయేతస్యారంభకంవాచ్యం । నచస్వయమేవారంభకం స్వస్మాత్ స్వోత్పత్తే రిత్యాత్మాశ్రయాత్, నచారంభకాంతరంపశ్యామఇతి । ఉచ్యతే । శ్రవణవిధినాఆరబ్ధమిదంశాస్త్రంశాస్త్రాంతర్గతమేవశాస్త్రారంభంప్రతిపాదయతి । యథాఽధ్యయనవిధిర్వేదాంతర్గతఏవకృత్స్నవేదస్యాధ్యయనంప్రయుంక్తే తద్వదిత్యనవద్యం॥ ❁ఇతిచతుర్థవర్ణకం❁ ప్రథమసూత్రంసమాప్తం॥ అధికరణంచసమాప్తమ్.

ప్రథమసూత్రేణ శాస్త్రారంభముపపాద్య శాస్త్రమారభమాణః పూర్వోత్తరాధికరణయోస్సంగతిం వక్తుం వృత్తిం కీర్తయతి॥ బ్రహ్మేతి॥ ముముక్షుణా బ్రహ్మజ్ఞానాయ వేదాంతవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం । బ్రహ్మణో విచార్యత్వోక్త్యా అర్థాత్ ప్రమాణాదివిచారాణాం ప్రతిజ్ఞాతత్వేఽపి బ్రహ్మప్రమాణం బ్రహ్మయుక్తిరిత్యాదివిశిష్టవిచారాణాం విశేషేణ బ్రహ్మజ్ఞానం వినా కర్తుమశక్యత్వాత్తత్స్వరూపజ్ఞానాయాదౌ లక్షణం వక్తవ్యం తన్న సంభవతీత్యాక్షిప్య సూత్రకృతం పూజయన్నేవ లక్షణసూత్రమవతారయతి ॥ కింలక్షణకమితి ॥ కిమాక్షేపే, నాస్త్యేవ లక్షణమిత్యర్థః । ఆక్షేపేణాస్యోత్థానాదాక్షేపసంగతిః । లక్షణద్యోతివేదాంతానాం స్పష్టబ్రహ్మలింగానాం లక్ష్యే బ్రహ్మణి సమన్వయోక్తేః శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయపాదసంగతయః॥ తథాహి । 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యాదివాక్యం విషయః । తత్కిం బ్రహ్మణో లక్షణం వక్తి న వేతి సందేహః । తత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మస్వరూపాసిద్ధ్యా ముక్త్యసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః । యద్యప్యాక్షేపసంగతౌ పూర్వాధికరణఫలమేవ ఫలమితి కృత్వా పృథఙ్న వక్తవ్యం । తదుక్తం, 'ఆక్షేపే చాపవాదే చ ప్రాప్త్యాం లక్షణకర్మణి । ప్రయోజనం న వక్తవ్యం యచ్చ కృత్వా ప్రవర్తతే' ఇతి ॥ తథాపి స్పష్టార్థముక్తమితి మంతవ్యం । యత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతేన పూర్వపక్షః తత్రాపవాదికీ సంగతిః । ప్రాప్తిస్తదర్థాచింతా । తత్ర న వక్తీతి ప్రాప్తం । జన్మాదేర్జగద్ధర్మత్వేన బ్రహ్మలక్షణత్వాయోగాత్ । న చ జగదుపాదానత్వే సతి కర్తృత్వం లక్షణమితి వాచ్యం । కర్తురుపాదానత్వే దృష్టాంతాభావేనానుమానాప్రవృత్తేః । న చ శ్రుతస్య బ్రహ్మణః శ్రుత్యైవ లక్షణసిద్ధేః కిమనుమానేనేతి వాచ్యం । అనుమానస్య శ్రుత్యనుగ్రాహకత్వేన తదభావే తద్విరోధే వా శ్రుత్యర్థాసిద్ధేః । న చ జగత్కర్తృత్వముపాదానత్వం వా ప్రత్యేకం లక్షణమస్త్వితి వాచ్యం । కర్తృమాత్రస్యోపాదానాద్భిన్నస్య బ్రహ్మత్వాయోగాత్ । వస్తుతః పరి

బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుక్తం । కింలక్షణకం పునస్తద్బ్రహ్మ ఇత్యత ఆహ భగవాన్ సూత్రకారః ।

సూ॥ జన్మాద్యస్య యత ఇతి॥ ౨॥

జన్మోత్పత్తిరాదిరస్యేతి తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః జన్మస్థితిభంగం సమాసార్థః । జన్మనశ్చాదిత్వం శ్రుతినిర్దేశాపేక్షం వస్తువృత్తాపేక్షం చ । శ్రుతినిర్దేశస్తావత్, 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇతి । అస్మిన్వాక్యే జన్మస్థితిప్రలయానాం క్రమదర్శనాత్ । వస్తువృత్తమపి, జన్మనా లబ్ధసత్తాకస్య ధర్మిణః

చ్ఛేదాదితి ప్రాప్తే పురుషాభ్యూహమాత్రస్యానుమానస్యాప్రతిష్ఠితస్యాతీంద్రియార్థస్వాతంత్ర్యాయోగాత్ । అపౌరుషేయతయా నిర్దోషశ్రుత్యుక్తోభయకారణత్వస్య సుఖాదిదృష్టాంతేన సంభావయితుం శక్యత్వాత్ । తదేవ లక్షణమితి సిద్ధాంతయతి॥ జన్మాద్యస్య యత ఇతి॥ అత్ర యద్యపి జగజ్జన్మస్థితిలయకారణత్వం లక్షణం ప్రతిపాద్యతే తథాప్యగ్రే 'ప్రకృతిశ్చ' ఇత్యధికరణే తత్కారణత్వం న కర్తృత్వమాత్రం కింతు కర్తృత్వోపాదానత్వోభయరూపమితి వక్ష్యమాణం సిద్ధవత్కృత్యోభయకారణత్వం లక్షణమిత్యుచ్యత ఇతి న పౌనరుక్త్యం । నను జిజ్ఞాస్యనిర్గుణబ్రహ్మణః కారణత్వం కథం లక్షణమితి చేత్ । ఉచ్యతే । యథా రజతం శుక్తేర్లక్షణం యద్రజతం సా శుక్తిరితి, తథా యజ్జగత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి కల్పితం కారణత్వం తటస్థం సదేవ బ్రహ్మణో లక్షణమిత్యనవద్యం । సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ జన్మేత్యాదినా ॥ బహువ్రీహిణా పదార్థాస్సర్వే వాక్యార్థస్యాన్యపదార్థస్య విశేషణాని యథా చిత్రగోర్దేవదత్తస్య చిత్రా గావః తద్వదత్రాపి జన్మాదీతి నపుంసకైకవచనద్యోతితస్య సమాహారస్య జన్మస్థితిభంగస్య జన్మ విశేషణం, తథా చ జన్మనస్సమాసార్థైకదేశస్య గుణత్వేన సంవిజ్ఞానం యస్మిన్బహువ్రీహౌ స తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిరిత్యర్థః । తత్ర యజ్జన్మకారణం తద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మత్వవిధానమయుక్తం స్థితిలయకారణాద్భిన్నత్వేన జ్ఞాతే బ్రహ్మత్వస్య జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్ । అతో జన్మస్థితిభంగైర్నిరూపితాని త్రీణి కారణత్వాని మిళితాన్యేవ లక్షణమితి మత్వా సూత్రే సమాహారో ద్యోతిత ఇతి ధ్యేయం । నన్వాదిత్వం జన్మనః కథం జ్ఞాతవ్యం సంసారస్యానాదిత్వాదిత్యత ఆహ ॥ జన్మనశ్చేతి ॥ మూలశ్రుత్యా వస్తుగత్యా చాదిత్వం జ్ఞాత్వా తదపేక్ష్య సూత్రకృతా జన్మన ఆదిత్వముక్తమిత్యర్థః । ఇదమః ప్రత్యక్షార్థమాత్రవాచిత్వమాశంక్యోపస్థితసర్వకార్యవాచిత్వమాహ ॥ అస్యేతీతి ॥

వియదాది జగతోనిత్యత్వాన్నజన్మాది సంబంధ ఇత్యత ఆహ ॥ షష్ఠీతి ॥ వియదాది మహాభూతానాంజన్మాదిసంబంధోవ త్క్యత ఇతిభావః ।నను జగతోజన్మాదేర్వా బ్రహ్మసంబంధాభావాన్నలక్షణత్వ మిత్యాశంక్య తత్కారణత్వం లక్షణమితి పంచమ్యర్థమాహ ॥యత ఇతీతి॥యచ్ఛబ్దేనసత్యంజ్ఞానమనంతమానందరూపం వస్తూచ్యతె। ' ఆనందాద్ధ్యేవే 'తిసర్గశ్రుతత్వాత్। తథాచస్వరూపలక్షణసిద్ధిరితిమంతవ్యం । పదార్థముక్త్వాపూర్వసూత్రస్థ బ్రహ్మపదానుషంగేణతచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణచ సూత్రవాక్యార్థమాహ ॥ అస్యేత్యాదినా ॥ కారణస్యసర్వజ్ఞత్వాదిసంభావనార్థానిజగతోవిశేషణాని। యథాకుంభకారః ప్రథమంకుంభశబ్దాభేదేన వికల్పితం పృథుబుధ్నోదరాకారస్వరూపంబుద్ధావాలిఖ్య తదాత్మనాకుంభంవ్యాకరోతిబహిఃప్రకటయతి, తథాపరమకారణమపిస్వాపేక్షితం నామరూపాత్మనావ్యాకరోతీత్యనుమీయత ఇతి మత్వాహ॥ నామరూపాభ్యామితి ॥ ఇత్థంభావేతృతీయా । ఆద్యకార్యం చేతనజన్యం కార్యత్వాత్ కుంభవదితిప్రధానశూన్యయోర్నిరాసఇతిభావః । హిరణ్యగర్భాది జీవజన్యత్వం నిరస్యతి ॥ అనేకేతి ॥ శ్రాద్ధవైశ్వానరేష్ట్యాదౌ పితాపుత్రయోః కర్తృభోక్త్రోర్భేదాత్పృథగుక్తిః । ' యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వం సర్వఏత ఆత్మనోవ్యుచ్చరంతీ'తి శ్రుత్యా స్థూలసూక్ష్మదేహోపాధిద్వారాజీవానాంకార్యత్వేన జగన్మధ్యపాతిత్వాన్న జగత్కారణత్వమిత్యర్థః । కారణస్యసర్వజ్ఞత్వంసంభావయతి ॥ ప్రతినియతేతి ॥ ప్రతినియతానివ్యవస్థితానిదేశకాలనిమిత్తానియేషాంక్రియాఫలానాంతదాశ్రయస్యేత్యర్థః । స్వర్గస్యక్రియాఫలస్యమేరుపృష్ఠందేశః । దేహపాతాదూర్ధ్వం కాలఉత్తరాయణమరణాదినిమిత్తంప్రతినియతం । ఏవంరాజసేవాఫలగ్రామాదేర్దేశాదివ్యవస్థాజ్ఞేయా । తథాచయథాసేవాఫలందేశాద్యభిజ్ఞదాతృకం తథా

స్థితిప్రళయసంభవాత్ । అస్యేతి ప్రత్యక్షాదిసన్నిధాపితస్య ధర్మిణ ఇదమానిర్దేశః। షష్ఠీజన్మాదిధర్మసంబంధార్థా । యత ఇతికారణనిర్దేశః। అస్యజగతోనామరూపాభ్యాం వ్యాకృతస్యానేకకర్తృభోక్తృసంయుక్తస్య ప్రతినియతదేశకాలనిమిత్త క్రియాఫలాశ్రయస్య మనసాప్యచింత్యరచనారూపస్యజన్మస్థితిభంగం యతస్సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేః కారణాద్భవతి తద్బ్రహ్మేతివాక్యశేషః । అన్యేషామపిభావవికారాణాంత్రిష్వేవాంతర్భావ ఇతిజన్మస్థితినాశానామిహగ్రహణం। యాస్కపరిపఠితానాంతు ' జాయతేఽస్తీ'త్యాదీనాంగ్రహణే తేషాంజగతః స్థితికాలేసంభావ్యమానత్వాన్మూలకారణాదుత్పత్తిస్థితినాశాజగతోనగృహీతాస్స్యురిత్యాశంక్యేత తన్మాశంకిష్టేతియోత్పత్తిః బ్రహ్మణః కారణాత్ తత్రైవస్థితిః ప్రళయశ్చ తేగృహ్యంతె। నయథోక్తవిశేషణస్య జగతోయథోక్తవిశేషణమీశ్వరంముక్త్వాఽన్యతఃప్ర

కర్మఫలంఫలత్వాదితిసర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరితిభావః । సర్వశక్తిత్వంసంభావయతి ॥ మనసాపీతి ॥ నన్వన్యేఽపిపరిణామాదయోభావవికారాస్సంతి తేకిమితిజన్మాదీత్యాదిపదేననగృహ్యంతేతత్రాహ ॥ అన్యేషామపీతి॥ వృద్ధిపరిణామయోర్జన్మనిఅపక్షయస్యనాశేఽన్తర్భావ ఇతిభావః ।నను ' దేహోజాయతే అస్తివర్ధతేపరిణమతె అపక్షీయతెనశ్యతీ'తియాస్కమునివాక్యమేతత్సూత్రమూలంకింనస్యాదిత్యత ఆహ ॥ యాస్కేతి ॥ యాస్కమునిఃకిలమహాభూతానాముత్పన్నానాంస్థితికాలేభౌతికేషుప్రత్యక్షేణజన్మాదిషట్కముపలభ్యనిరుక్తవాక్యంచకారతన్మూలీకృత్యజన్మాదిషట్కకారణత్వంలక్షణంసూత్రార్థ ఇతి గ్రహణెసూత్రకృతా బ్రహ్మలక్షణంనసంగృహీతంకింతుమహాభూతానాం లక్షణముక్తమితిశంకాస్యాత్సామాభూదితియెశ్రుత్యుక్తాజన్మాదయస్తఏవగృహ్యంత ఇత్యర్థః। యదినిరుక్తస్యాపిశ్రుతిర్మూలమితిమహాభూతజన్మాదికమర్థస్తర్హిసాశ్రుతిరేవ సూత్రస్యమూలమస్తు కిమంతర్గడునానిరుక్తేనేతిభావః । యదిజగతో బ్రహ్మాతిరిక్తం కారణంస్యాత్తదాబ్రహ్మలక్షణస్యతత్రాతివ్యాప్త్యాదిదోషస్స్యాత్, అతస్తన్నిరాసాయలక్షణసూత్రేణ బ్రహ్మవినాజగజ్జన్మాదికంనసంభవతికారణాంతరాసంభవాదితియుక్తిస్సూత్రితా, సాతర్కపాదేవిస్తరేణవక్ష్యతే। అధునాసంక్షేపేణతాందర్శయతి ॥ నయథోక్తేత్యాదినా ॥ నామరూపాభ్యాంవ్యాకృతస్యేత్యాదీనాంచచతుర్ణాంజగద్విశేషణానాంవ్యాఖ్యానావసరే ప్రధానశూన్యయోస్సంసారిణశ్చ నిరాసోదర్శితః । పరమాణూనామచేతనానాంస్వతఃప్రవృత్త్య

స్తోకాజ్జీవాస్య స్వజ్ఞానశూన్యత్వనియమేనానుమానాత్ సర్వజ్ఞేశ్వరాసిద్ధౌ తేషాం ప్రేరకాభావాజ్జగదారంభకత్వా సంభవ ఇతి భావః। స్వభావాదేవ విచిత్రం జగదితి లోకాయతికస్తం ప్రత్యాహ ॥ న చేతి ॥ జగత ఉత్పత్త్యాదిసంభావయితుం న శక్యమిత్యన్వయః । కిం స్వయమేవ స్వస్య హేతురితి స్వభావ ఉత కారణానపేక్షత్వం ? నాద్యః, ఆత్మాశ్రయాత్। న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ విశిష్టేతి ॥ విశిష్టాన్యసాధారణాని దేశకాలనిమిత్తాని తేషాం కార్యార్థిభిరుపాదీయమానత్వాత్ కార్యస్య తత్కారణానపేక్షత్వం న యుక్తమిత్యర్థః । అనపేక్షత్వే ధాన్యార్థినాం భూమివిశేషే వర్షాదికాలే బీజాదినిమిత్తే చ ప్రవృత్తిర్న స్యాదితి భావః । పూర్వోక్తసర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణకమీశ్వరం ముక్త్వా జగత ఉత్పత్త్యాదికం న సంభవతీతి భాష్యేణ కర్తారం వినా కార్యం నాస్తీతి వ్యతిరేక ఉక్తః। తేన ‘యత్కార్యం తత్సకర్తృక’మితి వ్యాప్తిర్జ్ఞాయతే। వీతవ్యాప్తిజ్ఞానం జగతి పక్షే కర్తారం సాధయత్ సర్వజ్ఞేశ్వరం సాధయతి కిం శ్రుత్యేతి తార్కికాణాం భ్రాంతిముపన్యస్యతి । ఏతదేవేతి ॥ ఏతదనుమానమేవ సాధనం న శ్రుతిరితి మన్యంత ఇతి యోజనా । అథవా వీతవ్యాప్తిజ్ఞానమేవ శ్రుత్యనుగ్రాహకతయా యుక్తిమాత్రత్వేనాస్మత్సమ్మతం సదనుమానం స్వతంత్రమితి మన్యంత ఇత్యర్థః । సర్వజ్ఞత్వమాదిశబ్దార్థః । యద్వా వ్యాప్తిజ్ఞానసహకృతమేతల్లక్షణమేవానుమానం మన్యంత ఇత్యర్థః । తత్రాయం విభాగః । వ్యాప్తిజ్ఞానాజ్జగతః కర్తాస్తీత్యస్తిత్వసిద్ధిః, పశ్చాత్సకర్తా సర్వజ్ఞః జగత్కారణత్వాత్ వ్యతిరేకేణ కులాలాదివదితి సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిః, ‘లక్షణా’దిత్యత్ర ‘మన్యంత’ ఇత్యనుమానస్యాభాసత్వం సూచితం। తథాహి। అంకురాదౌ తావజ్జీవః కర్తా న భవతి జీవాద్భిన్నస్య ఘటవదచేతనత్వనియమాదన్యః కర్తా నాస్త్యేవేతి వ్యతిరేకనిశ్చయాత్, ‘యత్కార్యం తత్సకర్తృక’ మితి వ్యాప్తిర్నాసిద్ధిః। ల

ధానాదచేతనాదణుభ్యోఽభావాద్వా సంసారిణో వోత్పత్త్యాదిసంభావయితుం శక్యం, న చ స్వభావతః విశిష్టదేశకాలనిమిత్తానామిహోపాదానాత్ । ఏతదేవానుమానం సంసారివ్యతిరిక్తేశ్వరాస్తిత్వాదిసాధనమీశ్వరకారణవాదినో మన్యంతే । నన్విహాపి తదేవోపన్యస్తం జన్మాదిసూత్రే, న, వేదాంతవాక్యకుసుమగ్రథనార్థత్వాత్సూత్రాణాం । వేదాంతవాక్యాని హి సూత్రైరుదాహృత్య విచార్యంతే । వాక్యార్థవిచారణాధ్యవసాననిర్వృత్తా హి బ్రహ్మావగతిర్నానుమానాదిప్రమాణాంతరనిర్వృత్తా । సత్సు వేదాంతవాక్యేషు జగతో జన్మాదికారణవాదిషు తదర్థగ్రహణదార్ఢ్యాయానుమానమపి వేదాంతవాక్యావిరోధి ప్రమాణం భవన్న నివార్యతే శ్రుత్యైవ చ తర్కస్యాభ్యుపేతత్వాత్ । తథా హి ‘శ్రోతవ్యో మంత

క్షణలింగకానుమానే తు బాధః, అశరీరస్య జన్యజ్ఞానాయోగాత్, ‘యజ్జ్ఞానం తన్మనోజన్య’మితి వ్యాప్తిగ్రాహకేన నిత్యజ్ఞానాసిద్ధౌ జ్ఞానాభావనిశ్చయాత్, తస్మాదతీంద్రియార్థే శ్రుతిరేవ శరణం। శ్రుత్యర్థసంభావనార్థత్వేనానుమానం యుక్తిమాత్రం న స్వతంత్రమితి భావః । నన్విదమయుక్తం, శ్రుతేరనుమానాంతర్భావమభిప్రేత్య భవదీయసూత్రకృతానుమానస్యైవోపన్యస్తత్వాదితి నైయాయికశ్శంకతే॥ నన్వితి ॥ అతో ‘మన్యంత’ ఇత్యనుమానస్యాభాసత్వోక్తిరయుక్తేతి భావః యది శ్రుతీనాం స్వతంత్రమానత్వం న స్యాత్తర్హి ‘తత్తు సమన్వయా’దిత్యాదినా తాసాం తాత్పర్యం సూత్రకృన్న విచారయేత్, తస్మాదుత్తరసూత్రాణాం శ్రుతివిచారార్థత్వాజ్జన్మాదిసూత్రేఽపి శ్రుతిరేవ స్వాతంత్ర్యేణ విచార్యతే నానుమానమితి పరిహరతి॥ నేతి॥ కిం చ ముముక్షోర్బ్రహ్మావగతిరభీష్టా యదర్థమస్య శాస్త్రస్యారంభః, సా చ నానుమానాత్, ‘తం త్వౌపనిషద’మితి శ్రుతేః, అతో నానుమానం విచార్యమిత్యాహ ॥ వాక్యార్థేతి ॥ వాక్యస్య తదర్థస్య చ విచారాద్యదధ్యవసానం తాత్పర్యనిశ్చయః ప్రమేయసంభవనిశ్చయశ్చ తేన జాతా బ్రహ్మావగతిర్ముక్తయే భవతీత్యర్థః। సంభవో బాధాభావః। నను కిమనుమానమనపేక్షితమేవ నేత్యాహ ॥ సత్స్వితి॥ విమతమభిన్ననిమిత్తోపాదానకం విమతం చేతనప్రకృతికం కార్యత్వాత్ సుఖాదివదిత్యనుమానం శ్రుత్యర్థదార్ఢ్యాయాపేక్షితమిత్యర్థః । దార్ఢ్యం సంశయవిపర్యాసనివృత్తిః । ‘మంతవ్య’ ఇతి శ్రుత్యర్థస్తర్కేణ సంభావనీయ ఇత్యర్థః । యథా కశ్చిద్గంధారదేశేభ్యశ్చోరైరన్యత్రారణ్యే బద్ధనేత్ర ఏవ త్యక్తః కేనచిన్ముక్తబంధస్తదుక్తమార్గగ్రహణసమర్థః పండితః స్వయం తర్కకుశలో మేధావీ స్వదేశానేవ ప్రాప్నుయాత్, ఏ

ఏమే వేహావిద్యాకామాదిభిస్స్వరూపానందాత్ ప్రచ్యావ్యాస్మిన్నరణ్యే సంసారే క్షిప్తః కేనచిద్దయాపరవశేనాచార్యేణ ‘ నాసి త్వం సంసారీ’ కింతు ‘ తత్త్వమసీ’త్యుపదిష్టస్వరూపః స్వయం తర్కకుశలశ్చేత్ ‘ స్వరూపం జానీయా’న్నాన్యథేతి శ్రుతిః స్వస్య పురుషమతిరూపతర్కాపేక్షాం దర్శయతీత్యాహ ॥ పండిత ఇతి॥ ఆత్మనః శ్రుతేరిత్యర్థః। నను బ్రహ్మణో మననాద్యపేక్షా న యుక్తా వేదార్థత్వాద్ధర్మవత్ కింతు శ్రుతిలింగవాక్యాదయ ఏవాపేక్షితా ఇత్యత ఆహ ॥ నేతి॥ జిజ్ఞాస్యే ధర్మ ఇవ జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మణీతి వ్యాఖ్యేయం । అనుభవో బ్రహ్మసాక్షాత్కారాఖ్యో యద్వదనుభవః। ఆదిపదాన్మననిదిధ్యాసనయోః పరిగ్రహః । తత్ర హేతుమాహ ॥ అనుభవేతి ॥ ముక్త్యర్థం బ్రహ్మజ్ఞానస్య శాబ్దస్య సాక్షాత్కారావసానత్వాపేక్షణాత్ ప్రత్యగ్భూతసిద్ధబ్రహ్మగోచరత్వేన సాక్షాత్కారఫలకత్వసంభవాత్తదర్థం మననాద్యపేక్షా యుక్తా। ధర్మే తు నిత్యపరోక్షే సాధ్యే సాక్షాత్కారస్యానపేక్షితత్వాదసంభవాచ్చ శ్రుత్యా నిర్ణయమాత్రమనుష్ఠానాయాపేక్షితం । లింగాదయస్తు శ్రుత్యంతర్భూతా ఏవ శ్రుతిద్వారా నిర్ణయోపయోగిత్వేనాపేక్ష్యంతే న మననాదయః, అనుపయోగాదిత్యర్థః । నిరపేక్షశ్శబ్దః శ్రుతిః । శబ్దస్యార్థప్రకాశనసామర్థ్యం లింగం । పదానాం యోగ్యేతరపదాకాంక్షం వాక్యం । అంగవాక్యసాపేక్షం ప్రధానవాక్యం ప్రకరణం । క్రమపఠితానామర్థానాం క్రమపఠితైర్యథాక్రమం సంబంధః స్థానం । యథా ఐంద్రాగ్న్యాదయ ఇష్టయో దశ క్రమేణ పఠితాః, దశమంత్రాశ్చ ‘ ఇంద్రాగ్నీ రోచనా దివ’ ఇత్యాద్యాః, తత్ర ప్రథమేష్టౌ ప్రథమమంత్రస్య వినియోగ ఇత్యాద్యూహనీయం । సంజ్ఞాసామ్యం సమాఖ్యా । యథాధ్వర్యవసంజ్ఞకానాంమం

వ్యోనిదిధ్యాసితవ్య’ ఇతి హి శ్రుతిః, ‘ పండితో మేధావీ గంధారానేవోపసంపద్యేతైవమేవేహాచార్యవాన్ పురుషో వేదే’తి చ పురుషబుద్ధిసాహాయ్యమాత్మనో దర్శయతి । న ధర్మజిజ్ఞాసాయామివ శ్రుత్యాదయ ఏవ ప్రమాణం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాం కింతు శ్రుత్యాదయోఽనుభవాదయశ్చ యథాసంభవమిహ ప్రమాణం, అనుభవావసానత్వాత్ భూతవస్తువిషయత్వాచ్చ । బ్రహ్మవిజ్ఞానస్య కర్తవ్యే హి విషయే నానుభవాపేక్షాస్తీతి శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యం స్యాత్పురుషాధీనాత్మలాభత్వాచ్చ కర్తవ్యస్య । కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుం శక్యం లౌకికం వైదికం చ కర్మ। యథాఽశ్వేన గచ్ఛతి పద్భ్యామన్యథా వా న గచ్ఛతీతి, తథా ‘ అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీ’ ‘ ఉదితే జుహోత్యనుదితే జుహోతీ’తి విధిప్రతిషేధాశ్చాత్రార్థవంతః స్యుః వికల్పోత్సర్గాపవాదాశ్చ । న తు వస్త్వేవం నైవమస్తి నాస్తీతి వా వికల్ప్య

త్రాణామాధ్వర్యవసంజ్ఞకే కర్మణి వినియోగ ఇతి వివేకః, ఏవం తావద్బ్రహ్మ న మననాద్యపేక్షం వేదార్థత్వాత్ ధర్మవదిత్యనుమానే సాధ్యత్వేన ధర్మస్యానుభవాయోగ్యత్వం, అనపేక్షితానుభవత్వం చోపాధిరిత్యుక్తం, ఉపాధివ్యతిరేకాద్బ్రహ్మణి మననాద్యపేక్షత్వం చోక్తం । తత్ర యది వేదార్థత్వమాత్రేణ బ్రహ్మణో ధర్మేణ సామ్యం త్వయోచ్యేత తర్హి కృతిసాధ్యత్వ విధినిషేధవికల్పోత్సర్గాపవాదాశ్చ బ్రహ్మణి ధర్మవత్ స్యురితి। విపక్షే బాధకమాహ ॥ పురుషేత్యాదినా॥ పురుషకృత్యధీనా ఆత్మలాభ ఉత్పత్తిర్యస్య తద్భావాచ్చ ధర్మే శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యమిత్యన్వయః । ధర్మస్య సాధ్యత్వం లౌకికకర్మదృష్టాంతేన స్ఫుటయతి ॥కర్తుమితి॥ లౌకికవదిత్యర్థః। దృష్టాంతం స్ఫుటయతి ॥ యథేతి॥ దార్ష్టాంతికమాహ ॥ తథేతి ॥ తద్ధర్మస్య కర్తుమకర్తుం శక్యత్వముక్త్వా అన్యథా కర్తుం శక్యత్వమాహ ।ఉదిత ఇతి ॥ ధర్మస్య సాధ్యత్వముపపాద్య తత్ర విధ్యాదియోగ్యతామాహ ॥విధీతి॥ విధిప్రతిషేధాశ్చ వికల్పాదయశ్చ ధర్మే సాధ్యేఽర్థేఽర్థవంతః సావకాశా భవంతి తే బ్రహ్మణ్యపి స్యురిత్యర్థః । ‘ యజేత నసురాం పిబే’దిత్యాదయో విధినిషేధాః ।‘ వ్రీహిభిర్యవైర్వా యజేతే’తి సంభావితో వికల్పః గ్రహణాగ్రహణయోరైచ్ఛికః ఉదితానుదితహోమయోర్వ్యవస్థితవికల్పః । ‘ న హింస్యా’దిత్యుత్సర్గః । ‘ అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతే’త్యపవాదః । తథా ‘ ఆహవనీయే జుహోతీ’త్యుత్సర్గః। ‘ అశ్వస్య పదే పదే జుహోతీ’త్యపవాద ఇతి వివేకః । ఏతే బ్రహ్మణి స్యురిత్యత్రేష్టాపత్తిం వారయతి ॥ న త్విత్యాదినా భూతవస్తువిషయత్వాదిత్యంతేన॥ ఇదం వస్త్వేవం నైవం ఘటః పటో వేతి ప్రకారవికల్పః । అస్తి నాస్తి వేతి సత్తాస్వరూపవికల్పః । నను వస్తున్యప్యా

త్స్మాదేవాదినామాస్తినాస్తీత్యాదివికల్పాదృశ్యంతే ఇత్యత ఆహ ॥ వికల్పనాస్త్వితి ॥ అస్తిత్వాదికోటిస్మరణం పురుషబుద్ధిస్తన్మూలా మనస్స్పందితమాత్రాస్సంశయవిపర్యయవికల్పా న ప్రమారూపా ఇత్యక్షరార్థః। అయంభావః- ధర్మో హి యథా యథా జ్ఞాయతే తథా తథా కర్తుం శక్యత ఇతి యథా శాస్త్రం పురుషబుద్ధ్యపేక్షా వికల్పాస్సర్వే ప్రమారూపా ఏవ భవంతి, తథా సమ్యే బ్రహ్మణ్యపి సర్వే వికల్పా యథార్థాస్స్యురితి । తత్రాప్యేమితి వదంతం ప్రత్యాహ ॥ నేతి ॥ యది సిద్ధవస్తుజ్ఞానమపి సాధ్యజ్ఞానవత్ పురుషబుద్ధిమపేక్ష్య జాయేత తదా సిద్ధే వికల్పా యథార్థాస్స్యుః, న సిద్ధవస్తుజ్ఞానం పౌరుషం కింతర్హి ప్రమాణవస్తుజన్యం, తథా చ వస్తున ఏకరూపత్వాదేకమేవ జ్ఞానం ప్రమా, అన్యే వికల్పా అయథార్థా ఏవేత్యర్థః । అత్ర దృష్టాంతమాహ॥ నహి స్థాణావితి॥ స్థాణురేవేత్యవధారణే సిద్ధే సర్వే వికల్పా యథార్థా న భవంతీత్యర్థః । తత్ర యద్వస్తుతంత్రం జ్ఞానం తద్యథార్థం యత్పురుషతంత్రం తన్మిథ్యేతి విభజతే॥ తత్రేతి ॥ స్థాణావిత్యర్థః । స్థాణావుక్తన్యాయం ఘటాదిష్వతిదిశతి ॥ ఏవమితి ॥ ప్రకృతమాహ ॥ తత్రైవం సతీతి ॥ సిద్ధేఽర్థే జ్ఞానప్రమాత్వస్య వస్త్వధీనత్వే సతి బ్రహ్మజ్ఞానమపి వస్తుజన్యమేవ యథార్థం న పురుషతంత్రం భూతార్థవిషయత్వాత్ స్థాణుజ్ఞానవదిత్యర్థః । అతస్సాధ్యేఽర్థే సర్వే వికల్పాః పుంతంత్రా యథార్థా న సిద్ధేఽర్థ ఇతి వైలక్షణ్యాత్, న ధర్మసామ్యం బ్రహ్మణ ఇతి మననాద్యపేక్షా సిద్ధేతి భావః। నను తర్హి బ్రహ్మ ప్రత్యక్షాదిగోచరం ధర్మవిలక్షణత్వాత్ ఘటాదివత్ । తథా చ జన్మాదిసూత్రే జగత్కారణానుమానం విచార్యం సిద్ధార్థే తస్య మానత్వాన్న శ్రుతిః, సిద్ధార్థే తస్యాఽమానత్వేన తద్విచారస్య నిష్ఫలత్వాదితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ప్రమాణాంతరవి

తే । వికల్పనాస్తు పురుషబుద్ధ్యపేక్షా, న వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానం పురుషబుద్ధ్యపేక్షం, కింతర్హి వస్తుతంత్రమేవ తత్ । న హి స్థాణావేకస్మిన్ స్థాణుర్వా పురుషోఽన్యో వేతి తత్త్వజ్ఞానం భవతి। తత్ర పురుషోఽన్యో వేతి మిథ్యాజ్ఞానం స్థాణురేవేతి తత్త్వజ్ఞానం వస్తుతంత్రత్వాత్ । ఏవం భూతవస్తువిషయాణాం ప్రామాణ్యం వస్తుతంత్రం। తత్రైవం సతి బ్రహ్మజ్ఞానమపి వస్తుతంత్రమేవ భూతవస్తువిషయత్వాత్ ; నను భూతవస్తువిషయత్వే బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతరవిషయత్వమేవేతి వేదాంతవాక్యవిచారణానర్థికైవ ప్రాప్తా, న ; ఇంద్రియావిషయత్వే సంబంధాగ్రహణాత్ । స్వభావతో బహిర్విషయవిషయాణీంద్రియాణి న బ్రహ్మవిషయాణి। సతి హీంద్రియవిషయత్వే బ్రహ్మణ ఇదం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కార్యమితి గృహ్యేత । కార్యమాత్రమేవ గృహ్యమాణం కిం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కిమన్యేన కేనచిద్వా సంబద్ధమితి న శక్యం నిశ్చేతుం। తస్మాజ్జన్మాదిసూత్రం నానుమానోపన్యాసార్థం, కింతర్హి వేదాంతవాక్యప్రదర్శనార్థం। కిం పునస్తద్వేదాంతవాక్యం యత్సూత్రే

షయత్వమేవ ప్రాప్తమితి కృత్వా ప్రమాణాంతరస్యైవ విచారః ప్రాప్తావితి శేషః । అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రష్టవ్యః, కిం యత్ కార్యం తద్బ్రహ్మజమిత్యనుమానం బ్రహ్మసాధకం కిం వా యత్కార్యం తత్సకారణమితి? నాద్యః, వ్యాప్త్యసిద్ధేరిత్యాహ॥ నేతి ॥ బ్రహ్మణ ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వాత్ ప్రత్యక్షేణ వ్యాప్తిగ్రహాయోగాన్న ప్రమాణాంతరవిషయత్వమిత్యర్థః । ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వం కుత ఇత్యత ఆహ ॥ స్వభావత ఇతి ॥ 'పరాంచి ఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూః' రితి శ్రుతేః, బ్రహ్మణో రూపాదిహీనత్వాచ్చేత్యర్థః । ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వేఽపి వ్యాప్తిగ్రహః కిం న స్యాదత ఆహ ॥ సతి హీతి ॥ తస్మాత్ స్తీతి శేషః । ఇదం కార్యం బ్రహ్మజమితి వ్యాప్తిప్రత్యక్షం బ్రహ్మణోఽతీంద్రియత్వాన్న సంభవతీత్యర్థః । ద్వితీయే కారణసిద్ధావపి కారణస్య బ్రహ్మత్వం శ్రుతిం వినా జ్ఞాతుమశక్యమిత్యాహ ॥ కార్యమాత్రమితి ॥ సంబంధకృతం యస్మాత్, శ్రుతిమంతరేణ జగత్కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చయలాభస్తస్మాత్ తల్లాభాయ శ్రుతిరేవ ప్రాధాన్యేన విచారణీయా, అనుమానం తూపాదానత్వాదిసామాన్యద్వారా మృదాదివద్బ్రహ్మణః స్వకార్యాత్మకత్వాది శ్రుతార్థసంభావనార్థం గుణతయా విచార్యమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏతత్సూత్రస్య విషయవాక్యం పృచ్ఛతి ॥ కింపునరితి ॥ ఇహ బ్రహ్మణి లక్షణార్థత్వేన విచారయితుమిష్టం వాక్యం కిమిత్యర్థః । అత్ర హి ప్రథమసూత్రే విశిష్టాధికారిణో బ్రహ్మవిచారం ప్రతిజ్ఞాయ బ్రహ్మజ్ఞాతుకామస్య ద్వితీయసూత్రే లక్షణముచ్యతే , తథైవ శ్రుతావపి ముముక్షోర్బ్రహ్మజ్ఞాతుకామస్య జగత్కారణత్వోపల

షణానువాదేన బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యత ఇతి శ్రుతార్థక్రమానుసారిత్వం సూత్రస్య దర్శయితుం సోపక్రమం వాక్యం పఠతి ॥ భృగురితి॥ అధీహి స్మారయ ఉపదిశేత్యర్థః । అత్ర యేనేత్యేకత్వం వివక్షితం, నానాత్వే బ్రహ్మత్వవిధానాయోగాత్ । యజ్జగత్కారణం తదేకం త్వవాంతరవాక్యం, యదేకం కారణం తద్బ్రహ్మేతి వా యత్కారణం తదేకం బ్రహ్మేతి వా మహావాక్యమితి భేదః, కి[illegible] స్వరూపలక్షణమిత్యాశంక్య వాక్యశేషాన్నిర్ణీతో యతశ్శబ్దార్థస్సత్యజ్ఞానానంద ఇత్యాహ ॥ తస్యేతి॥ ‘యస్సర్వజ్ఞః’ ‘తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే’ ‘విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే’త్యాదిశాఖాంతరీయవాక్యాన్యప్యస్య విషయ ఇత్యాహ ॥అన్యాన్యపీతి॥ ఏవంజాతీయకత్వమేవాహ॥నిత్యేతి॥ తదేవం సర్వాసు శాఖాసు లక్షణద్వయవాక్యాని జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితాని తద్ధియాముక్తిరితి సిద్ధం॥౨॥ ... ... *

యస్య నిశ్వసితం వేదాః సర్వార్థజ్ఞానశక్తయః । శ్రీరామం సర్వవేత్తారం వేదవేద్యమహం భజే॥

వృత్తానువాదేన సంగతిం వదన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి ॥ జగదితి ॥ చేతనస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వోక్త్యా సర్వజ్ఞత్వమర్థాత్ప్రతిజ్ఞాతం సూత్రకృతా చేతనసృష్టేర్జ్ఞానపూర్వకత్వాత్ । తథా చ బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వకారణత్వాత్, యో యత్కర్తా స తజ్జ్ఞః యథా కులాల ఇతి స్థితం, తదేవార్థికం సర్వజ్ఞత్వం ప్రధానాదినిరాసాయ వేదకర్తృత్వహేతునా ద్రఢయన్నాహేత్యర్థః । హేతుద్వయస్యైకార్థసాధకత్వాదేకవిషయత్వమవాంతరసంగతిః । యద్వా వేదస్యానిత్యత్వాద్బ్రహ్మణస్సర్వహేతుతా నాస్తీత్యాక్షేపసంగత్యా వేదహేతుత్వముచ్యతే ‘అస్య మహతో భూతస్య ని

ణేహాలిలక్షయిషితం ‘భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మే’త్యుపక్రమ్యాహ, ‘యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి’ । తస్య చ నిర్ణయవాక్యం ‘ఆనందాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయంతే ఆనందేన జాతాని జీవంతి ఆనందం ప్రయంత్యభిసంవిశంతీతి’ । అన్యాన్యప్యేవంజాతీయకాని వాక్యాని నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావసర్వజ్ఞస్వరూపకారణవిషయాణ్యుదాహర్తవ్యాని॥ ... ... ॥౨॥

జగత్కారణత్వప్రదర్శనేన సర్వజ్ఞం బ్రహ్మేత్యుపక్షిప్తం తదేవ ద్రఢయన్నాహ॥

॥ శాస్త్రయోనిత్వాదితి॥౩॥

మహత ఋగ్వేదాదేః శాస్త్రస్యానేకవిద్యాస్థానోపబృంహితస్య ప్రదీపవత్సర్వార్థావద్యోతినస్సర్వ

శ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదోఽథర్వాంగిరస’ ఇతి వాక్యం విషయః । తత్కిం వేదహేతుత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞత్వం సాధయతి ఉత న సాధయతీతి సందేహః; తత్ర వ్యాకరణాదివద్వేదస్య పౌరుషేయత్వే మూలప్రమాణసాపేక్షత్వేనాప్రామాణ్యాపాతాన్న సాధయతీతి పూర్వపక్షే జగద్ధేతోశ్చేతనత్వాసిద్ధిః ఫలం । సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిః । అస్య వేదాంతవాక్యస్య స్పష్టబ్రహ్మలింగస్య వేదకర్తరి సమన్వయోక్తేః శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయపాద సంగతయః । ఏవమాపాదం శ్రుత్యాదిసంగతయ ఊహ్యాః । వేదే హి సర్వార్థప్రకాశనశక్తిరుపలభ్యతే, సా తదుపాదానబ్రహ్మగతశక్తిపూర్వికా తద్గతా వా ప్రకాశనశక్తిత్వాత్ కార్యగతశక్తిత్వాద్వా ప్రదీపగతశక్తివదితి వేదోపాదానత్వేన బ్రహ్మణస్స్వసంబద్ధాశేషార్థప్రకాశనసామర్థ్యరూపం సర్వసాక్షిత్వం సిద్ధ్యతి । యద్వా యథాఽధ్యేతారః పూర్వక్రమం జ్ఞాత్వా వేదం కుర్వంతి, తథా విచిత్రగుణమాయాసహాయోఽనావృతానంతస్వప్రకాశచిద్రూపః పరమేశ్వరః స్వకృతపూర్వకల్పీయక్రమసజాతీయక్రమవంతం వేదరాశిం తదర్థాంశ్చ యుగపజ్జానన్నేవ కరోతీతి న వేదస్య పౌరుషేయతా । యత్ర హ్యర్థజ్ఞానపూర్వకం వాక్యజ్ఞానం వాక్యసృష్టౌ కారణం తత్ర పౌరుషేయతా, అత్ర చ యౌగపద్యాన్న సా; అతో వేదకర్తా వేదమివ తదర్థమపి స్వసంబద్ధం నాంతరీయకతయా జానాతీతి సర్వజ్ఞ ఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ శాస్త్రేతి ॥ శాస్త్రం ప్రతి హేతుత్వాద్బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వకారణం చేతి సంగతిద్వయానుసారేణ సూత్రయోజనామభిప్రేత్య పదాని వ్యాచష్టే ॥మహత ఇతి॥ హేతోస్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధయే వేదస్య విశేషణాని । తత్ర గ్రంథతోఽర్థతశ్చ మహత్త్వం, హితశాసనాచ్ఛాస్త్రత్వం । శాస్త్రశబ్దః శబ్ద

మాతో ప్రపలక్షణార్థ ఇతి మత్వాహ ॥ అనేకేతి ॥ 'పురాణన్యాయమీమాంసా ధర్మశాస్త్రాణి శిక్షాకల్పవ్యాకరణనిరుక్త
ఛందోజ్యోతిషాణి షడంగానీ'తి దశవిద్యాస్థానాని వేదార్థజ్ఞానహేతవః తైరుపకృతస్యేత్యర్థః । అనేన మన్వాదిభిః పరిగృ
హీతత్వేన వేదస్య ప్రామాణ్యం సూచితం । బోధకత్వాదపి ప్రామాణ్యమిత్యాహ ॥ ప్రదీపవదితి ॥ సర్వార్థప్రకాశనశక్తి
మత్త్వేఽప్యచేతనత్వాత్ సర్వజ్ఞకల్పత్వం యోనిరుపాదానం కర్తృ చ । నను సర్వజ్ఞస్య యో గుణః సర్వార్థజ్ఞానశక్తిమ
త్త్వం వేదస్య తదన్వితత్వేఽపి తద్యోనేస్సర్వజ్ఞత్వం కుత ఇత్యత ఆహ ॥ న హీతి ॥ ఉపాదానే తచ్ఛక్తిం వినా కార్యే తద
యోగాద్వేదోపాదానస్య సర్వజ్ఞత్వం । అనుమానం తు పూర్వం దర్శితం । న చావిద్యాయాస్తదాపత్తిః। శక్తిమత్త్వేఽప
చేతనత్వాదితి భావః। వేదః స్వవిషయాదధికార్థజ్ఞానవజ్జన్యః, ప్రమాణవాక్యత్వాత్, వ్యాకరణరామాయణాదివది
త్యనుమానాంతరం; తత్ర వ్యాప్తిమాహ ॥ యద్యదితి ॥ విస్తరః శబ్దాధిక్యం, అనేకార్థోఽల్పత్వం వదన్ కర్తుర్జ్ఞానస్యార్థా
ధిక్యం సూచయతి; దృశ్యతే చార్థవాదాధిక్యం వేదే । అత్ర ప్రయోజనా యద్యచ్ఛాస్త్రం యస్మాదాప్తాత్ సంభవతి స తత
శ్శాస్త్రాదధికార్థజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం యథా శబ్దసాధుత్వాదిజ్ఞేయైకదేశోఽర్థో యస్య తదపి వ్యాకరణాది పాణిన్యాదేరధి
కార్థజ్ఞాత్సంభవతి । యద్యల్పార్థమపి శాస్త్రమధికార్థజ్ఞాత్ సంభవతి తదా 'అస్య మహత' ఇత్యాదిశ్రుతేర్యస్మాన్మహ
తోఽపరిచ్ఛిన్నాద్భూతాత్ సత్యాద్యోనేస్సకాశాదనేకశాఖేత్యాదివిశిష్టస్య వేదస్య పురుషనిశ్వాసవదప్రయత్నేనైవ
సంభవః తస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిమత్త్వం చేతి కిము వక్తవ్యమితి, తత్ర వేదస్యాపౌరుషేయత్వశంకానిరాసార్థం శ్రుతి

జ్ఞకల్పస్య యోనిః కారణం బ్రహ్మ । నహీదృశస్య శాస్త్రస్యర్గ్వేదాదిలక్షణస్య సర్వజ్ఞగుణాన్వితస్య స
ర్వజ్ఞాదన్యతస్సంభవోఽస్తి। యద్యద్విస్తరార్థం శాస్త్రం యస్మాత్పురుషవిశేషాత్సంభవతి, యథా వ్యాకర
ణాది పాణిన్యాదేర్జ్ఞేయైకదేశార్థమపి, స తతోఽప్యధికతరవిజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే, కిము వక్తవ్యమనేకశా
ఖాభేదభిన్నస్య దేవతిర్యఙ్మనుష్య వర్ణాశ్రమాదిప్రవిభాగహేతోః ఋగ్వేదాద్యాఖ్యస్య సర్వజ్ఞానాకర
స్యాప్రయత్నేనైవ లీలాన్యాయేన పురుషనిశ్వాసవద్యస్మాన్మహతో భూతాద్యోనేస్సంభవః 'అస్య మహ
తో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేద' ఇత్యాది శ్రుతేస్తస్య మహతో భూతస్య
నిరతిశయం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిమత్త్వం చేతి । అథవా యథోక్తమృగ్వేదాది శాస్త్రం యోనిః కారణం ప్ర
మాణమస్య బ్రహ్మణో యథావత్స్వరూపావగమే। శాస్త్రాదేవ ప్రమాణాజ్జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మా

స్థనిశ్వసితపదార్థమాహ॥ అప్రయత్నేనేతి॥ ప్రమాణాంతరేణార్థజ్ఞానప్రయాసం వినా నిమేషాదిన్యాయేనేత్యర్థః। అత్రా
నుమానేన 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇతి శ్రుత్యుక్తసర్వజ్ఞత్వధార్ఢ్యాయ పాణిన్యాదివద్వేదకర్తర్యధికార్థజ్ఞానసత్తామాత్రం సాధ్య
తే న త్వర్థజ్ఞానస్య వేదహేతుత్వం, నిశ్వసితశ్రుతివిరోధాత్, వేదజ్ఞానమాత్రేణాధ్యేతృవద్వేదకర్తృత్వోపపత్తేశ్చ । ఇ
యాన్విశేషః, అధ్యేతా పరాపేక్షః, ఈశ్వరస్తు స్వకృతవేదానుపూర్వీం స్వయమేవ స్మృత్వా తథైవ కల్పాదౌ బ్రహ్మా
దిష్వావిర్భావయన్ననావృతజ్ఞానత్వాదవర్జనీయతయా తదర్థమపి జానాతీతి సర్వజ్ఞ ఇత్యనవద్యం । అధునా బ్రహ్మణో లక్ష
ణానంతరం ప్రమాణజిజ్ఞాసాయాం వర్ణకాంతరమాహ ॥అథవేతి॥ లక్షణప్రమాణయోర్బ్రహ్మనిర్ణయార్థత్వాదేకఫల
కత్వం సంగతిః । 'తం త్వౌపనిషదం పురుష'మితి శ్రుతిర్బ్రహ్మణో వేదైకవేద్యత్వం బ్రూతే న వేతి సంశయే, కార్యలింగేనైవ
లాఘవాత్ కర్తురేకస్య సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణస్సిద్ధేర్న బ్రూత ఇతి ప్రాప్తే వేదప్రమాణకత్వాత్ బ్రహ్మణో న ప్రమాణాం
తరవేద్యత్వమితి సిద్ధాంతయతి ॥శాస్త్రయోనిత్వాదితి ॥ తద్వ్యాచష్టే ॥యథోక్తమితి ॥ సర్వత్ర పూర్వోత్తరపక్షయు
క్తిద్వయం సంశయబీజం ద్రష్టవ్యం । అత్ర పూర్వపక్షేఽనుమానస్యైవ విచార్యతా సిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు వేదాంతానా
మితి భేదః। అనుమానాదినా బ్రహ్మసిద్ధిః పూర్వసూత్రే ప్రసంగాన్నిరస్తా । కించ విచిత్రప్రపంచస్య ప్రాసాదాదివదనేకక
ర్తృకతాబాధాన్న లాఘవావతారః । న చ సర్వజ్ఞత్వాత్ కర్తురేకత్వసంభవః, ఏకత్వజ్ఞానాత్ సర్వజ్ఞత్వజ్ఞానం తతస్త
దిత్యన్యోన్యాశ్రయాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ శాస్త్రాదేవేతి॥ కింతచ్ఛాస్త్రమితి తత్రాహ ॥ శాస్త్రమితి ॥ పృథగారంభమా

క్షిపతి ॥ కిమర్థమితి ॥ యేన హేతునాదర్శితం తతః కిమర్థమిత్యర్థః। జన్మాదిలింగకానుమానస్యస్వాతంత్ర్యేణోపన్యాసశం కానిరాసార్థం పృథక్సూత్రమిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ ❋ వేదాంతాస్సిద్ధబ్రహ్మపరా ఉత కార్యపరా ఇతి నిష్ఫలత్వ సాపేక్షత్వయోః ప్రసంగాప్రసంగాభ్యాం సంశయే పూర్వసూత్రే ద్వితీయవర్ణకేనాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కథం పునరిత్యాదినా ॥ 'సదేవసోమ్యే'త్యాదీనాం సర్వాత్మత్వాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం బ్రహ్మణి సమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః పూర్వపక్షే వేదాంతేషు ముముక్షుప్రవృత్త్యసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః । కథమిత్యాక్షేపే హేతుః ॥ యావతేతి ॥ యతో జైమినిసూత్రేణ శాస్త్రస్య వేదస్య క్రియాపరత్వం దర్శితమతో ఽక్రియార్థత్వాద్వేదాంతానామానర్థక్యం ఫలవదర్థశూన్యత్వం ప్రాప్తమిత్యన్వయః । సూత్రస్యాయమర్థః । ప్రథమసూత్రే తావద్వేదస్యాధ్యయనకారణకభావనావిధిభావ్యస్య ఫలవదర్థపరత్వముక్తం । 'చోదనాలక్షణో ఽర్థో ధర్మ' ఇతి ద్వితీయసూత్రే ధర్మైకకార్యే చోదనాప్రమాణమితి వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం కార్యపరత్వమాస్థితం । తత్ర 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతే'త్యాద్యర్థవాదానాం ధర్మే ప్రామాణ్యమస్తి న వేతి సంశయే ఆమ్నాయప్రామాణ్యస్య క్రియార్థత్వేన వ్యాప్తత్వాదర్థవాదేషు ధర్మస్యాప్రతీతేరక్రియార్థానాం తేషామానర్థక్యం నిష్ఫలార్థత్వం, న చాధ్యయనవిధ్యుపాత్తానాం నిష్ఫలే సిద్ధార్థే ప్రామాణ్యం యుక్తం, తస్మాదనిత్యమేతేషాం ప్రామాణ్యముచ్యతే । వ్యాపకాభావాద్వ్యాప్యం ప్రామాణ్యం నాస్త్యేవేతి యావత్ । ఏవం పూర్వపక్షే ఽపి 'విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు'రితి సూత్రేణ సిద్ధాంతమాహ ॥ క్రియాపరత్వ

ధిగమ్యత ఇత్యభిప్రాయః । తచ్ఛాస్త్రముదాహృతం పూర్వసూత్రే 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత' ఇత్యాది । కిమర్థం తర్హీదం సూత్రం యావతా పూర్వసూత్రే నైవంజాతీయకం శాస్త్రముదాహరతా శాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో దర్శితం ? ఉచ్యతే । తత్ర సూత్రాక్షరేణ విస్పష్టం శాస్త్రస్యానుపాదానాజ్జగతో జన్మాదిసూత్రేణ కేవలమనుమానముపన్యస్తమిత్యాశంక్యేత, తామాశంకాం నివర్తయితుం సూత్రమిదం ప్రవవృతే ॥ శాస్త్రయోనిత్వాదితి॥ కథం పునర్బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం ? ఉచ్యతే। యావతా 'ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానా'మితి క్రియాపరత్వం శాస్త్రస్య ప్రదర్శితం, అతో వేదాంతానామానర్థక్యమక్రియార్థత్వాత్; కర్తృదేవతాది ప్రకాశనార్థత్వేన వా క్రియావిధిశేషత్వం ఉపాసనాదిక్రియాంతరవిధానార్థత్వం వా? నహి పరినిష్ఠితవస్తుస్వరూపప్రతిపాదనం సంభవతి ప్రత్య

మితి । అనిత్యమితి ప్రాప్తే దర్శితమిత్యర్థః । వాయుర్హి క్షిప్రగామినీ దేవతా తద్దేవతాకం కర్మ క్షిప్రమేవ ఫలం దాస్యతీత్యేవం విధేయార్థానాం స్తుతిరూపార్థేన ద్వారేణ 'వాయవ్యగ్గ్ శ్వేతమాలభేతే'త్యాదివిధివాక్యైరేకవాక్యత్వాదర్థవాదాస్సఫలాస్స్యుః । స్తుతిలక్షణయా సఫలకార్యపరత్వాత్ ప్రమాణమర్థవాదా ఇతి యావత్ । నన్వధ్యయనవిధిగృహీతానాం వేదాంతానామానర్థక్యం నయుక్తమిత్యత ఆహ ॥కర్త్రితి॥ న వయం వేదాంతానామానర్థక్యం సాధయామః కింతు లోకే సిద్ధస్య మానాంతరవేద్యత్వాన్నిష్ఫలత్వాచ్చ సిద్ధబ్రహ్మపరత్వే తేషాం మానాంతరసాపేక్షత్వ నిష్ఫలత్వయోః ప్రసంగాదప్రామాణ్యాపాతాత్కార్యశేషకర్తృదేవతాఫలానాం ప్రకాశనద్వారా కార్యపరత్వం వక్తవ్యమితి బ్రూమః । తత్ర త్వంతత్పదార్థవాక్యానాం కర్తృదేవతాస్తావకత్వం వివిదిషాదివాక్యానాం ఫలస్తావకత్వం। ననుకర్మశేషమనారభ్య ప్రకరణాంతరాధీతానాం వేదాంతానాం కథం తచ్ఛేషత్వం? మానాభావాదిత్యరుచ్యా పక్షాంతరమాహ॥ఉపాసనేతి॥ మోక్షకామో న బ్రహ్మభేదమారోప్య 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యుపాసీతేత్యుపాసనావిధిః। ఆదిపదాచ్ఛ్రవణాదయః। తత్కార్యపరత్వం వావక్తవ్యమిత్యర్థః। నను శ్రుతం బ్రహ్మ విహాయాశ్రుతకార్యపరత్వం కిమర్థం వక్తవ్యమితి తత్రాహ ॥నహీతి॥ పరతస్సమంతాన్నిశ్చయేన స్థితం పరినిష్ఠితం కృత్యనపేక్షం సిద్ధమితి యావత్ । తస్య ప్రతిపాదనమజ్ఞాతస్య వేదేన జ్ఞాపనం తన్న సంభవతి, మానాన్తరయోగ్యే ఽర్థే వాక్యస్య సంవాదే సత్యనువాదకత్వాత్ 'అగ్నిర్హిమస్య భేషజ'మితి వాక్యవత్ విసంవాదే చాబోధకత్వాచ్చాదిత్యో యూప వదిత్యర్థః। సిద్ధో న వేదార్థః మానాంతరయోగ్యత్వాత్ ఘటవదిత్యుక్త్వా నిష్ఫలత్వాచ్చేత్యాహ॥

తదితి ॥ సిద్ధజ్ఞాపనే హేయోపాదేయాగోచరే ఫలాభావాచ్చ తన్న సంభవతీత్యర్థః । ఫలం హి సుఖావాప్తిర్దుఃఖహానంచ । తచ్చ ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాం సాధ్యం । తే చోపాదేయస్య ప్రవృత్తిప్రయత్నకార్యస్య హేయస్య నివృత్తియత్నకార్యస్య జ్ఞానాభ్యాం జాయేతే న సిద్ధజ్ఞానాదతి భావః । తర్హి సిద్ధబోధివేదవాదానాం సాఫల్యం కథమిత్యాశంక్యామ్నాయస్యేత్యాది సంగ్రహవాక్యం వివృణోతి॥ అతఏవేతి ॥ సిద్ధజ్ఞానాత్ఫలాభావాదేవేత్యర్థః । 'దేవైర్నిరుద్ధస్సోఽగ్నిరరోదీ'దితి వాక్యైరశ్రుజత్వేన రజతస్య నిందాద్వారా 'బర్హిషి న దేయ'మితి సఫలనిషేధశేషత్వవద్వేదాంతానాం విధిశేషత్వం వాచ్యమిత్యర్థః । నను తేషాం మంత్రవత్స్వాతంత్ర్యమస్తు నార్థవాదవద్విధ్యేకవాక్యత్వమిత్యాశంక్య దృష్టాంతాసిద్ధిమాహ ॥ మంత్రాణాం చేతి ॥ ప్రమాణలక్షణేఽర్థవాదచింతానంతరం మంత్రేషు చింతా కృతా । ఇషే త్వేతి మంత్రే ఛినద్మీత్యధ్యాహారాచ్ఛాఖాచ్ఛేదనక్రియాప్రతీతేరగ్నిర్మూర్ధేత్యాదౌ చ క్రియాసాధనదేవతాదేః ప్రతీతేః మంత్రాశ్శ్రుత్యాదిభిః క్రతౌ వినియుక్తాః తే చ కిముచ్చారణమాత్రేణాదృష్టం కుర్వంతః క్రతావుపకుర్వంతి ఉత దృష్టేనైవార్థస్మరణేనేతి సందేహే చింతాదినాప్యధ్యయనకాలావగతమంత్రార్థస్య స్మృతిసంభవాదదృష్టార్థా మంత్రా ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః 'అవిశిష్టస్తు వాక్యార్థ' ఇతి లోకవేదయోర్వాక్యార్థస్యావిశేషాన్మంత్రవాక్యానాం దృష్టేనైవ స్వార్థప్రకాశనేన క్రతూపకారకత్వసంభవాదదృ

క్షాదివిషయత్వాత్పరినిష్ఠితవస్తునః । తత్ప్రతిపాదనే చ హేయోపాదేయరహితే పురుషార్థాభావాత్ । అతఏవ 'సోఽరోదీ'దిత్యాదీనామానర్థక్యం మాభూదితి 'విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు'రితి స్తావకత్వేనార్థవత్త్వముక్తం । అతఏవ మంత్రాణాం చ 'ఇషే త్వే'త్యాదీనాం క్రియాతత్సాధనాభిధాయకత్వేన కర్మసమవాయిత్వముక్తం అతో న క్వచిదపి వేదవాక్యానాం విధిసంస్పర్శమంతరేణార్థవత్తా దృష్టోపపన్నా వా । న చ పరినిష్ఠితే వస్తుస్వరూపే విధిస్సంభవతి, క్రియావిషయత్వాద్విధేః । తస్మాత్కర్మాపేక్షితకర్తృదేవతాదిస్వరూపప్రకాశనేన క్రియావిధిశేషత్వం వేదాంతానాం ॥ అథ ప్రకరణాంతరభయాన్నైతదభ్యుపగమ్యతే, తథాపి స్వవాక్యగతోపాసనాదికర్మపరత్వం, తస్మాన్న బ్రహ్మణశ్శాస్త్రయోనిత్వమితి ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే ॥ ... ...

తత్తు సమన్వయాత్ ॥౪॥

తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః । తద్బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణం వేదాంతశాస్త్రాదవగమ్యతే । కథం ? సమన్వయాత్ । సర్వేషు హి వేదాంతేషు వాక్యాని తాత్పర్యేణైతస్యార్థ

ష్టకల్పనానుపపత్తేః ఫలవదనుష్ఠానాయాపేక్షితేన క్రియాతత్సాధనస్మరణేన మంత్రాణాం కర్మాంగత్వం 'మంత్రైరేవ మంత్రార్థస్స్మర్తవ్య' ఇతి నియమస్త్వదృష్టార్థ ఇతి । తథాచార్థవాదానాం స్తుతిపదార్థద్వారా పదైకవాక్యత్వం విధిభిర్మంత్రాణాం తు వాక్యార్థజ్ఞానద్వారా తైర్వాక్యైకవాక్యత్వమితి విభాగః । నన్వస్తు కర్మప్రకరణస్థవాక్యానాం విధ్యేకవాక్యత్వం వేదాంతానాం తు సిద్ధే ప్రామాణ్యం కిం న స్యాదితి తత్రాహ ॥ న క్వచిదితి ॥ వేదాంతాః విధ్యేకవాక్యత్వేనైవార్థవంతః సిద్ధార్థవేదత్వాన్మంత్రార్థవాదాదివదిత్యర్థః, అన్యత్రాదృష్టాఽపి వేదాంతేషు కల్ప్యతామితి తత్రాహ ॥ ఉపపన్నా వేతి ॥ నేత్యనుషంగః । సిద్ధే ఫలాభావస్యోక్తత్వాదితి భావః । తర్హి బ్రహ్మణ్యేవ స్వార్థో విధిః కల్ప్యతాం కృతం వేదాంతానాం విధ్యంతరశేషత్వేనేత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ నను 'దధ్నా జుహోతీ'తి సిద్ధే దధ్ని విధిర్దృష్టస్తత్రాహ ॥ క్రియేతి ॥ దధ్నః క్రియాసాధనస్య ప్రయుజ్యమానతయా సాధ్యత్వాద్విధేయతా, నిష్క్రియబ్రహ్మణః కథమప్యసాధ్యత్వాన్న విధేయత్వమిత్యర్థః ॥ భాట్టమతముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ స్వయమేవారుచిం వదన్ పక్షాంతరమాహ ॥ అథేతి ॥ సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్ద ఇతి ॥ తద్బ్రహ్మ వేదాంతప్రమాణకమితి ప్రతిజ్ఞార్థే హేతుం పృచ్ఛతి ॥ కథమితి ॥ హేతుమాహ ॥ సమితి ॥ అన్వయస్తాత్పర్యవిషయత్వం, తస్మాదిత్యేవ హేతుః తాత్పర్యస్య సమ్యక్త్వమఖండార్థవిషయత్వం సూచయి

తుంసంపదం ప్రతిజ్ఞాంతర్గతమేవ, తథాచాఖండం బ్రహ్మ వేదాంతజప్రమావిషయః, వేదాంతతాత్పర్య విషయత్వాత్।
యో యద్వాక్యతాత్పర్యవిషయస్స తద్వాక్యప్రమేయః, యథాకర్మవాక్యప్రమేయోధర్మ ఇతి ప్రయోగః । వాక్యార్థ
స్యాఖండత్వమసంసృష్టత్వం, వాక్యస్యచాఖండార్థకత్వం, స్వపదోపస్థాపితా యేపదార్థాస్తేషాంయస్సంసర్గః తదగోచర
ప్రమాజనకత్వం । నచేదమప్రసిద్ధం । ప్రకృష్టప్రకాశ శ్చంద్రఇత్యాదిలక్షణావాక్యానాం లోకేలక్షణయాచంద్రాదివ్య
క్తిమాత్రప్రమాహేతుత్వాత్సర్వపదలక్షణాచావిరుద్ధా । సర్వైరర్థవాదపదైరేకస్యాస్తుస్తైర్లక్షణాంగీకారాత్తథా
సత్యజ్ఞానాదిపదైరఖండంబ్రహ్మభాతీతినపక్షాసిద్ధిః ।నాపి హేత్వసిద్ధిః।ఉపక్రమాదిలింగైర్వేదాంతానామద్వితీయాఖం
డబ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చయాత్తత్ర ఛాందోగ్యషష్ఠే ఉపక్రమం దర్శయతి ॥ సదేవేతి॥ ఉద్దాలకః పుత్రమువాచ, హేసోమ్య
ప్రియదర్శన, ఇదంసర్వంజగదగ్రే ఉత్పత్తేః ప్రాక్కాలే సదబాధితంబ్రహ్మైవాసీత్ ।ఏవకారేణజగతః పృథక్సత్తానిషిధ్య
తే।సతస్సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదనిరాసార్థం 'ఏకమేవాద్వితీయ'మితిపదత్రయం । ఏవమద్వితీయంబ్రహ్మోపక్ర
మ్య 'ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వ'మిత్యుపసంహరతీతిఉపక్రమోపసంహారైకరూప్యం తాత్పర్యలింగం, తథా 'తత్త్వమసీ'తి
నవకృత్వోఽభ్యాసః ।రూపాదిహీనాద్వితీయబ్రహ్మణో మానాంతరాయోగ్యత్వాదపూర్వత్వముక్తం, 'అత్రవావకిల
సత్సోమ్యననిభాలయస' ఇతి । సంఘాతేస్థితం ప్రత్యగ్బ్రహ్మనజానాసీత్యర్థః। 'తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథ
సంపత్స్య' ఇతి బ్రహ్మజ్ఞానాత్ఫలముక్తంతస్యవిదుషోయావత్కాలం దేహోనవిమోక్ష్యతే తావదేవ దేహపాతపర్యం
తో విళంబః। కథం దేహపాతానంతరంవిద్వాన్ బ్రహ్మసంపత్స్యతే విదేహకైవల్యమనుభవతీత్యర్థః। 'అనేనజీవేనాత్మ

స్వప్రతిపాదకత్వేన సమనుగతాని 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం, ఆత్మావాఇదమే
కఏవాగ్రఆసీత్, తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్యమయమాత్మాబ్రహ్మసర్వానుభూః
బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తా'దిత్యాదీని । నచతద్గతానాంపదానాం బ్రహ్మస్వరూపవిషయేనిశ్చితేసమ
న్వయేఽవగమ్యమానేఽర్థాంతరకల్పనాయుక్తా,శ్రుతహాన్యశ్రుతకల్పనాప్రసంగాత్। నచ తేషాంకర్తృ
దేవతాదిస్వరూపప్రతిపాదనపరతాఽవసీయతే। 'తత్కేనకంపశ్యే'దిత్యాదిక్రియాకారకఫలనిరాకరణ
శ్రుతేః । నచపరినిష్ఠితవస్తుస్వరూపత్వేఽపిప్రత్యక్షాదివిషయత్వం ।'తత్త్వమసీ'తిబ్రహ్మాత్మభావస్యశా

నానుప్రవిశ్యే'త్యాదిరద్వితీయజ్ఞానార్థోఽర్థవాదః। మృదాదిదృష్టాంతైః ప్రకృతివ్యతిరేకేణవికారోనాస్తీత్యుపపత్తిరుక్తా।
ఏవంషడ్విధానితాత్పర్యలింగానివ్యస్తానిసమస్తానివా ప్రతివేదాంతం దృశ్యంతఇత్యభిప్రేత్యైతరేయోపక్రమవాక్యంప
ఠతి॥ 'ఆత్మావా'ఇతి॥ బృహదారణ్యకేమధుకాండోపసంహారవాక్యంసదాత్మనోనిర్విశేషత్వార్థమాహ॥తదేతదితి॥మా
యాభిర్బహురూపంతద్బ్రహ్మ। ఏతదపరోక్షం । అపూర్వంకారణశూన్యం। అనపరంకార్యరహితం।అనంతరంజాత్యం
తరంయస్యనాస్తీత్యనంతరం, ఏకరసమిత్యర్థః । అబాహ్యమద్వితీయం।తస్యాపరోక్షత్వముపపాదయతి ॥అయమితి॥ స
ర్వమనుభవతీతి సర్వానుభూః, చిన్మాత్రమిత్యర్థః । ఋగ్యజుస్సామవాక్యాన్యుక్త్వాథర్వణవాక్యమాహ॥బ్రహ్మైవేద
మితి॥యత్పురస్తాత్పూర్వదిగ్వస్తుజాతమిదంబ్రహ్మైవావిదుషాంభాతితదమృతం బ్రహ్మైవ వస్త్విత్యర్థః । ఆదిపదేన'స
త్యంజ్ఞానమనంత'మిత్యాదివాక్యానిగృహ్యంతే । నన్వస్తుబ్రహ్మణస్తాత్పర్యవిషయత్వం వేదాంతానాంకార్యమేవార్థః।
కింనస్యాదిత్యతఆహ ॥నచేతి ॥ వేదాంతానాంబ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చయమానేకార్యార్థత్వంనయుక్తం । 'యత్పరశ్శబ్ద
స్సశబ్దార్థ'ఇతిన్యాయాదిత్యర్థః । యదుక్తమర్థవాదన్యాయేనవేదాంతానాంకర్త్రాదిస్తావకత్వమితితత్రాహ ॥ నచ తే
షామితి॥ తేషాంకర్మశేషస్తావకత్వంనభాతికింతుజ్ఞాన ద్వారాకర్మతత్సాధననాశకత్వమేవ,తత్రవిద్యాకాలేకః కర్త్రా
కేనకరణేనకంవిషయం పశ్యే'దితిశ్రుతేరిత్యర్థః; అర్థవాదానాంతు స్వార్థేఫలాభావాత్ స్తుతిలక్షణేతిభావః ।యదుక్తం
సిద్ధత్వేనమానాంతరవేద్యంబ్రహ్మనవేదార్థఇతితత్రాహ ॥ నచపరేతి॥ 'తత్త్వమసీ' తిశాస్త్రమంతరేణేతిసంబంధః ।ధ
ర్మోనవేదార్థస్సాధ్యత్వేనపాకవన్మానాంతరవేద్యత్వాత్। యదివేదం వినాధర్మస్యానిర్ణయాన్నమానాంతరవేద్యతా।త

దాబ్రహ్మణ్యపితుల్యం। యచ్చోక్తంనిష్ఫలత్వాత్ బ్రహ్మనవేదార్థఇతి తదనూద్యపరిహారః॥ యత్త్విత్యాదినా॥ రహిత
త్వాచ్ఛిన్నత్వాద్బ్రహ్మణఇతి శేషః। యదప్యుక్తం 'ఉపాసనాపరత్వంవేదాంతానా'మితితత్రకింప్రమాణంచాగ్న్యా
దివాక్యానాముపాస్త్యేషామితి? తత్రాద్యమంగీకరోతి॥ దేవతాదీతి॥ స్వోక్తత్వాదిగుణఃఫలంచాదిశబ్దార్థః। నద్వితీయః,
విధిశూన్యానాం 'సత్యంజ్ఞాన'మిత్యాదీనాం స్వార్థేఫలవత్తాముపాసనాపరత్వకల్పనాయోగాత్।కించతదర్థస్యబ్రహ్మ
ణస్తచ్ఛేషత్వం జ్ఞానాత్ప్రాగూర్ధ్వంవా? ఆద్యే అజ్ఞాతప్రసంగవతః తచ్ఛేషత్వేఽపి నద్వితీయఇత్యాహ॥నతుతథేతి॥
ప్రాగివాపి దేవతాదివదిత్యర్థః। 'అహంబ్రహ్మాస్మీ'త్యేకత్వజ్ఞానేసతి హేయోపాదేయశూన్యతయాబ్రహ్మాత్మనఃఫలాభా
వాదుపాస్యోపాసకద్వైతజ్ఞానస్యసకారణస్యనాశాచ్చనోపాసనాశేషత్వమిత్యాహ॥ ఏకత్వఇతి॥ ద్వైతజ్ఞానస్యసం
స్కారబలాత్పునరుదయమితిభ్రాంతిమితినేత్యాహ॥నహీతి॥ దృఢస్యేతి శేషః।భ్రాంతిత్వనిశ్చయోదార్ఢ్యం,సంస్కారోత్థం
దుర్భ్రాంతిత్వేనసన్నిశ్చితంనవిధినిమిత్తమితిభావః। 'యేనే'త్యుపాసనాయాంకారణస్యసత్త్వేనేత్యర్థః। వేదప్రామాణ్య
స్యవ్యాపకః క్రియార్థత్వముక్తమనువదతి।యద్యపీతి॥ కర్మకాండేఅర్థవాదానామిత్యర్థః। తథాచవ్యాపకాభావాద్వే
దాంతేష్వవ్యాప్యాభావానుమానమితిభావః। వేదాంతాఃనస్వార్థేమానం అక్రియార్థత్వాత్, 'సోఽరోదీ'దిత్యాదివది
త్యనుమానేనిష్ఫలార్థకత్వముపాధిరిత్యాహ।తథాపీతి॥ అర్థవాదానాంనిష్ఫలస్వార్థామానత్వేపీత్యర్థః।తద్విషయ
స్యతత్కారణస్యస్వార్థేబ్రహ్మణ్యపీతి శేషః। సఫలజ్ఞానకారణత్వేన వేదాంతానాం స్వార్థేమానత్వసిద్ధేర్నక్రియార్థ

స్త్రమంతరేణానవగమ్యమానత్వాత్।యత్తు హేయోపాదేయరహితత్వాదుపదేశానర్థక్యమితి। నైష
దోషః। హేయోపాదేయశూన్యబ్రహ్మాత్మావగమాదేవసర్వక్లేశప్రహాణాత్పురుషార్థసిద్ధేః। దేవతా
దిప్రతిపాదనస్యతుస్వవాక్యగతోపాసనార్థత్వేపినకశ్చిద్విరోధః। నతుతథాబ్రహ్మణఉపాసనావిధిశే
షత్వంసంభవతి। ఏకత్వే హేయోపాదేయశూన్యతయాక్రియాకారకాదిద్వైతవిజ్ఞానోపమర్దోపపత్తేః।
నహిబ్రహ్మైకత్వవిజ్ఞానేనోన్మథితస్యద్వైతవిజ్ఞానస్యపునస్సంభవోఽస్తి, యేనోపాసనావిధిశేషత్వం
బ్రహ్మణఃప్రతిపాద్యేత। యద్యప్యన్యత్రవేదవాక్యానాం విధిసంస్పర్శమంతరేణప్రమాణత్వం నదృష్టం,
తథాప్యాత్మవిజ్ఞానస్యఫలపర్యంతత్వాత్ నతద్విషయస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యంశక్యం ప్రత్యాఖ్యా
తుం। నచానుమానగమ్యంశాస్త్రప్రామాణ్యంయేనాన్యత్రదృష్టంనిదర్శనమపేక్ష్యేత।తస్మాత్సిద్ధంబ్రహ్మ
ణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం॥అత్రాపరేప్రత్యవతిష్ఠంతే పునరాగతవంతః। యద్యపిశాస్త్రప్రమాణకంబ్ర

త్వంతద్వ్యాపకమితిభావః। ననుమాభూత్స్వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకంక్రియార్థత్వం వ్యాప్యంతుభవిష్యతీతిదభావా
ద్వేదాంతానాం ప్రామాణ్యందుర్జ్ఞేయమితి నేత్యాహ॥నచేతి॥ యేనవేదప్రామాణ్యం స్వస్యానుమానగమ్యత్వేనా
న్యత్రక్వచిద్దృష్టం దృష్టాంతమపేక్షేత తదేవనాస్తీత్యర్థః। చక్షురాదివద్వేదస్య స్వతఃప్రామాణ్యజ్ఞానాన్నతద్వ్యాప్తి
వ్యలింగాద్యపేక్షా। ప్రామాణ్యసంశయేతుఫలవదజ్ఞాతాబాధితార్థతాత్పర్యాత్ప్రామాణ్యనిశ్చయోనక్రియార్థత్వే
న, 'నహ్యేపతే'దిత్యాదివాక్యేవ్యభిచారాదితిభావః। వర్ణకార్థముపసంహరతి॥తస్మాదితి॥ సమన్వయాదిత్యర్థః।విధివా
క్యానామపిఫలవదజ్ఞాతార్థత్వేనప్రామాణ్యంతత్తుల్యంవేదాంతానామపీతిస్థితం॥సప్తమంవర్ణకం॥ ఏవంపదానాంసిద్ధే
ర్థే వ్యుత్పత్తిమిచ్ఛతాంబ్రహ్మ నాస్తికానాంమతం బ్రహ్మణోమానాంతరాయోగ్యత్వాత్ఫలవత్త్వాచ్చ వేదాంతైక
మేయత్వమిత్యుక్త్యానిరస్తం। సంప్రతిసర్వేషాం పదానాంకార్యాన్వితార్థే శక్తిమిచ్ఛతాంవిధిశేషత్వేనప్రత్యగ్బ్రహ్మ
వేదాంతైర్బోధ్యతేనస్వాతంత్ర్యేణేతివదతాంవృత్తికారాణాం మతనిరాసాయ సూత్రస్యవర్ణకాంతరమారభ్యతే।
తత్రవేదాంతాః కిముపాసనావిధిశేషత్వేన బ్రహ్మబోధయంతి? ఉతస్వాతంత్ర్యేణ? ఇతి సిద్ధేవ్యుత్పత్త్యభావభావా
భ్యాంసంశయేపూర్వపక్షమాహ॥ అత్రాపరఇతి॥ బ్రహ్మణోవేదాంతవేద్యత్వోక్త్యావృత్తికారాఃపూర్వపక్షయంతీత్య
ర్థః। ఉపాసనాతోముక్తిఃపూర్వపక్షే తత్త్వజ్ఞానాదేవేతిసిద్ధాంతేఫలంవిధిర్నియోగః తస్యవిషయఃప్రతిపత్తిరుపాస

నా। అస్యాః కో విషయ ఇత్యాకాంక్షాయాం సత్యాదివాక్యైర్విధిపరైరేవ బ్రహ్మ సమర్ప్యత ఇత్యాహ॥ ప్రతిపత్తీతి॥ విధి-
విషయః ప్రతిపత్తివిషయతయేత్యర్థః। విధిపరాద్వాక్యాత్తచ్ఛేషలాభే దృష్టాంతమాహ॥ యథేతి॥ 'యూపే పశుం బధ్నాతి' 'ఆ-
హవనీయే జుహోతి' 'ఇంద్రం యజేతే'తి విధిషు కే యూపాదయ ఇత్యాకాంక్షాయాం 'యూపం తక్షతి' 'యూపమష్టా-
శ్రీకరోతీ'తి తక్షణాదిసంస్కృతం దారు యూపః। 'అగ్నీనాదధీతే'త్యాధానసంస్కృతోఽగ్నిరాహవనీయః। 'వజ్రహ-
స్తః పురందర' ఇతి విధిపరైరేవ వాక్యైస్సమర్ప్యంతే తద్వద్బ్రహ్మేత్యర్థః। విధిపరవాక్యస్యాపి అన్యార్థత్వే వాక్య-
భేదస్స్యాదితి శంకానిరాసార్థమపి శబ్దః। మానాంతరాజ్ఞాతాన్యపి శేషతయోచ్యంతే న ప్రధానత్వేనేతి న వాక్యభేదః,
ప్రధానార్థభేదస్యైవ వాక్యభేదకత్వాదితి భావః। నన్వేవం వేదాంతతాత్పర్యవిషయస్య బ్రహ్మణః కుతో విధిశేషత్వ-
మితి శంకతే॥ కుత ఇతి॥ వృద్ధవ్యవహారేణ హి శాస్త్రతాత్పర్యనిశ్చయః। వృద్ధవ్యవహారే చ శబ్దస్య ప్రవృత్తినివృత్తిమచ్ఛి-
ష్యాప్తప్రయోగో దృశ్యతే। అతశ్శాస్త్రస్యాపి తే ఏవ ప్రయోజనే, తే చ కార్యజ్ఞానజన్యే ఇతి కార్యపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య త-
తః కార్యశేషత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యాహ॥ ప్రవృత్తీతి॥ శాస్త్రస్య నియోగపరత్వే వృద్ధసమ్మతిమాహ॥ తథా హీత్యాదినా।
క్రియా కార్యం, నియోగో విధిః, ధర్మోఽపూర్వమిత్యనర్థాంతరం। కో వేదార్థ ఇత్యాకాంక్షాయాం భాష్యకృతోక్తం 'దృ-
ష్టో హీ'తి। తస్య వేదస్య కార్యం వేదార్థ ఇత్యత్ర చోదనాసూత్రస్థం భాష్యమాహ॥ చోదనేతి॥ క్రియాయాః నియోగస్య జ్ఞా-
నద్వారా ప్రవర్తకం వాక్యం చోదనేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః। శబరస్వామిసమ్మతిముక్త్వా జైమినిసమ్మతిమాహ॥ తస్య జ్ఞానమితి॥

హ్మ తథాపి ప్రతిపత్తివిధివిషయతయైవ శాస్త్రేణ బ్రహ్మ సమర్ప్యతే, యథా యూపాహవనీయాదీన్య-
లౌకికాన్యపి విధిశేషతయా శాస్త్రేణ సమర్ప్యంతే తద్వత్॥ కుత ఏతత్? ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్ర-
స్య, తథా హి శాస్త్రతాత్పర్యవిదామనుక్రమణం 'దృష్టో హి తస్యార్థః కర్మావబోధనం నామే'తి 'చోదనేతి
క్రియాయాః ప్రవర్తకం వచనం' 'తస్య జ్ఞానముపదేశః' 'తద్భూతానాం క్రియార్థేన సమామ్నాయః' 'ఆ-
మ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానా'మితి చ। అతః పురుషం క్వచిద్విషయవిశేషే ప్రవర్తయ-
త్ కుతశ్చిద్విషయవిశేషాన్నివర్తయచ్చార్థవచ్ఛాస్త్రం, తచ్ఛేషతయా చాన్యదుపయుక్తం, తత్సామా-
న్యాద్వేదాంతానామపి తథైవార్థవత్త్వం స్యాత్। సతి చ విధిపరత్వే యథా స్వర్గాదికామస్యాగ్నిహో-
త్రాదిసాధనం విధీయతే, ఏవమమృతత్వకామస్య బ్రహ్మజ్ఞానం విధీయత ఇతి యుక్తం। నన్విహ జిజ్ఞాస్య-
వైలక్షణ్యముక్తం। కర్మకాండే భవ్యో ధర్మో జిజ్ఞాస్యః, ఇహ తు భూతం బ్రహ్మ నిత్యనిర్వృత్తం జిజ్ఞాస్యమి-

తస్య కర్మణో జ్ఞాపకమపౌరుషేయం విధివాక్యముపదేశః, తస్య ధర్మేఽవ్యతిరేకాదిత్యర్థః। పదానాం కార్యాన్వితార్థే
శక్తిరిత్యత్ర సూత్రం పఠతి॥ తద్భూతానామితి॥ తద్భూతానాం క్రియార్థేన సమామ్నాయోఽర్థస్య తన్నిమిత్తత్వాదితి
సూత్రం। తత్ర వేదే భూతానాం సిద్ధార్థనిష్ఠానాం పదానాం క్రియార్థేన కార్యవాచినా లిఙాదిపదేన సమామ్నాయస్స-
హోచ్చారణం కర్తవ్యం। పదార్థజ్ఞానస్య వాక్యార్థరూపకార్యధీనిమిత్తత్వాదిత్యర్థః। కార్యాన్వితార్థశక్తాని పదాని
కార్యవాచిపదేన సహ పదార్థస్మృతిద్వారా కార్యమేవ వాక్యార్థం బోధయంతీతి భావః। ఫలితమాహ॥ అత ఇతి॥ యతో వృ-
ద్ధా ఏవమాహురతో విధినిషేధవాక్యమేవ శాస్త్రం, అర్థవాదాదికం తు తచ్ఛేషతయోపక్షీణం, తేన కర్మశాస్త్రేణ సా-
మాన్యం శాస్త్రత్వం, తస్మాద్వేదాంతానాం కార్యపరత్వేనైవార్థవత్త్వం స్యాదిత్యర్థః। నను వేదాంతేషు నియోజ్యస్య
విధేయస్య చాదర్శనాత్కథం కార్యధీరితి తత్రాహ॥ సతి చేతి॥ నను ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసాసూత్రకారాభ్యామిహ కాండద్వ-
యోరర్థభేద ఉక్తః, ఏకకార్యార్థత్వే శాస్త్రభేదానుపపత్తేః। తత్ర కాండద్వయే జిజ్ఞాస్యభేదే సతి ఫలవైలక్షణ్యం వాచ్యం।
తథా చ న ముక్తిఫలాయ జ్ఞానస్య విధేయతా, ముక్తేర్విధేయక్రియాజన్యత్వే కర్మఫలాదవిశేషప్రసంగాత్, అవిశేషే చ
జిజ్ఞాస్యభేదాసిద్ధేః। అతః కర్మఫలవిలక్షణత్వాన్నిత్యసిద్ధముక్తేస్తద్వ్యంజకజ్ఞానవిధిరయుక్త ఇత్యాశంకతే॥ నన్విహే-
తి॥ ముక్తేః కర్మఫలాద్వైలక్షణ్యమసిద్ధమితి తదర్థం జ్ఞానం విధేయం। న చ తర్హి సఫలం కార్యమేవ వేదాంతేష్వపి జిజ్ఞాస్య-

మితి తన్న బాసిద్ధైరితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్। నచ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వసూత్రవిరోధః, జ్ఞానవిధిశేషత్వేన సూత్రకృతా బ్రహ్మప్రతిపాదనాదితి పరిహరతి ॥నేతి॥ బ్రహ్మణో విధిప్రయుక్తత్వం స్ఫుటయతి ॥ ఆత్మా వా ఇతి ॥ లోకం జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మ వేదేత్యత్ర బ్రహ్మభావకామో బ్రహ్మ వేదనం కుర్యాదితి విధిః పరిణమ్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం। వేదాంతానే వార్థతో ... నిత్య ఇతి ।నను కిం విధిఫలమిత్యత ఆహ॥ తదుపాసనాదితి ॥ ప్రత్యగ్బ్రహ్మోపాసనాత్ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మిత్యాదిశాస్త్రోక్తో మోక్షః స్వర్గవల్లోకాప్రసిద్ధః ఫలమిత్యర్థః। బ్రహ్మణః కర్తవ్యోపాసనావిషయకవిధిశేషత్వానంగీకారే బాధకమాహ ॥కర్తవ్యేతి॥ విధ్యసంబద్ధసిద్ధబోధే ప్రవృత్త్యాదిఫలాభావాద్వేదాంతానాం వైఫల్యం స్యాదిత్యర్థః॥ ... శాస్త్రార్థా। దృష్టాంతవైషమ్యేన పరిహరతి ॥ స్యాదితి॥ ఏతదర్థవత్త్వమేవం చేత్స్యాదిత్యర్థః। ఏవం శబ్దార్థమాహ ॥ యదీతి ॥ కించ, యది జ్ఞానాదేవ ముక్తిస్తదా శ్రవణజన్యజ్ఞానానంతరం మననాదివిధిర్న స్యాత్, తద్విధేశ్చ కార్యనాన్తరీయకముక్తిరిత్యాహ ॥ శ్రోతవ్య ఇతి ॥ శబ్దానాం కార్యాన్వితశక్తేః ప్రవృత్త్యాదిఫలస్యైవ శాస్త్రత్వాత్ సిద్ధే ఫలాభావా

ది । తత్ర కథం ధర్మజ్ఞానఫలాదనుష్ఠానాపేక్షాద్విలక్షణం బ్రహ్మజ్ఞానఫలం భవితుమర్హతి । నార్హత్యేవం భవితుం। కార్యవిధిప్రయుక్తస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః' 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మా సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఆత్మేత్యేవోపాసీత' 'ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత' 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యాదిషు హి విధానేషు సత్సు 'కోఽసావాత్మా' 'కిం తద్బ్రహ్మే'త్యాకాంక్షాయాం తత్స్వరూపసమర్పణేన సర్వే వేదాంతా ఉపయుక్తాః, 'నిత్యస్సర్వజ్ఞస్సర్వగతో నిత్యతృప్తో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావో విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే'త్యేవమాదయః । తదుపాసనాచ్చ శాస్త్రదృష్టోఽదృష్టో మోక్షః ఫలం భవిష్యతి । కర్తవ్యవిధ్యననుప్రవేశే తు వస్తుమాత్రకథనే హానోపాదానాసంభవాత్ 'సప్తద్వీపా వసుమతీ' 'రాజాఽసౌ గచ్ఛతీ'త్యాదివాక్యవద్వేదాంతవాక్యానామానర్థక్యమేవ స్యాత్ । నను వస్తుమాత్రకథనేఽపి 'రజ్జురియం నాయం సర్ప' ఇత్యాదౌ భ్రాంతిజనితభీతినివర్తనేనార్థవత్త్వం దృష్టం । తథేహాప్యసంసార్యాత్మవస్తుకథనేన సంసారిత్వభ్రాంతినివర్తనేనార్థవత్త్వం స్యాత్ । స్యాదేతదేవం । యది రజ్జుస్వరూపశ్రవణమాత్రేణేవ సర్పభ్రాంతిర్నివర్తతే తథా సంసారిత్వభ్రాంతిః బ్రహ్మస్వరూపశ్రవణమాత్రేణ నివర్తేత నతు నివర్తతే । శ్రుతబ్రహ్మణోఽపి యథాపూర్వం సుఖదుఃఖాదిసంసారధర్మదర్శనాత్ । 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి చ శ్రవణోత్తరకాలయోర్మనననిదిధ్యాసనయోర్విధిదర్శనాత్ । తస్మాత్ప్రతిపత్తివిధివిషయతయైవ శాస్త్రప్రమాణకం బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యమితి। అత్రాభిధీయతే, కర్మబ్రహ్మవిద్యాఫలయోర్వైలక్షణ్యాత్ । శారీరం వాచికం మానసం చ కర్మ శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధం ధర్మాఖ్యం యద్విషయా జిజ్ఞాసా, 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే'తి సూత్రితా । అధర్మోఽపి హింసాదికః ప్రతిషేధచోదనాలక్షణత్వాజ్జిజ్ఞాస్యః పరిహారాయ । తయోశ్చోదనాలక్షణయోరర్థానర్థయోర్ధర్మాధర్మయోః ఫలే

... విధేశ్చ కార్యపరా వేదాంతా ఇతి పూర్వపక్షముపసంహరతి ॥తస్మాదితి ॥ వేదాంతా న విధిపరాః స్వార్థే ఫలవత్త్వే సతి నియోజ్యవిధురత్వాత్, నాయం సర్ప ఇతి వాక్యవత్ 'సోఽరోదీత్' 'స్వర్గకామో యజేతే'తి వాక్యయోర్నిరాసాయ హేతౌ విశేషణద్వయమితి సిద్ధాంతయతి ॥ అత్రేతి ॥ యదుక్తం మోక్షకామస్య నియోజ్యస్య జ్ఞానం విధేయమితి తన్నేత్యాహ ॥నేతి॥ మోక్షో న విధిజన్యః కర్మఫలవిలక్షణత్వాదాత్మవదిత్యర్థః। ఉక్తహేతుం జ్ఞాపయితుం కర్మ తత్ఫలే ప్రపంచయతి॥ శారీరమిత్యాదినా వర్ణితం సంసారరూపమనువదతీత్యంతేన ॥ అథ వేదాధ్యయనానంతరం అతో వేదస్య ఫలవదర్థపరత్వాద్ధర్మనిర్ణయాయ కర్మవాక్యవిచారః కర్తవ్య ఇతి సూత్రార్థః। న కేవలం ధర్మాఖ్యం కర్మ కింత్వధర్మోఽపీత్యాహ॥ అధర్మోఽపీతి॥ నిషేధవాక్యప్రమాణత్వాదిత్యర్థః। కర్మణస్తత్ఫలమాహ ॥ తయోరితి ॥ మోక్షస్త్వతీంద్రియో విశోకః శరీరాద్యభోగ్యో విషయాద్యజన్యోఽనాత్మవిత్స్వప్రసిద్ధ ఇతి వైలక్షణ్యజ్ఞాపనాయ ప్రత్యక్షత్వాదీని విశేషణాని। సామాన్యేనక

ర్మఫలముక్త్వాధర్మఫలంపృథక్ప్రపంచయతి॥ మనుష్యత్వాదితి । ‘ సఏకో మానుషఆనందః’ స్తతశ్శతగుణోగంధర్వాదీనాం శ్రుతేరనుభవానుసారిత్వమనుశబ్దార్థః । తతశ్చసుఖతారతమ్యాదిత్యర్థః । మోక్షస్తునిరతిశయ స్తత్సాధనంచతత్త్వ జ్ఞానమేకరూపమితివైలక్షణ్యం । కించసాధనచతుష్టయసంపన్నఏకరూపఏవ మోక్షవిద్యాధికారీ, కర్మణితునానావిధ ఇతి వైలక్షణ్యమాహ ॥ధర్మేతి॥ గమ్యతే న కేవలంకింతుప్రసిద్ధంచేత్యర్థః ।అర్థిత్వంఫలకామిత్వం । సామర్థ్యంలౌకికంపుత్రాది । ఆదిపదాద్విద్వత్త్వం శాస్త్రానిందితత్వంచ ।కించ, కర్మఫలంమార్గప్రాప్యం, మోక్షస్తునిత్యాప్తఇతి భేదమాహ ॥ తథేతి ॥ ఉపాసనాయాం చిత్తస్థైర్యప్రకర్షాదర్చిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకగమనం ‘తేఽర్చిష’ మిత్యాదినాశ్రూయత ఇత్యర్థః ॥ ‘‘అగ్నిహోత్రంతపస్సత్యంవేదానాంచానుపాలనం । ఆతిథ్యంవైశ్వదేవంచఇష్టమిత్యభిధీయతే’’॥‘‘వాపీకూపతటాకాదిదేవతాయతనానిచ । అన్నప్రదానమారామః పూర్తమిత్యభిధీయతే’’॥‘‘శరణాగతసంత్రాణంభూతానాం చాప్యహింసనం । బహిర్వేదిచయద్దానందత్తమిత్యభిధీయతే’’॥ తత్రాపిచంద్రలోకేఽపీత్యర్థః । సంపతతిగచ్ఛతి అస్మాల్లోకాదనుం లోకమనేనేతిసంపాతః కర్మ, యావత్కర్మభోక్తవ్యంతావత్ స్థిత్వా పునరాయాంతీత్యర్థః । మనుష్యత్వా

ప్రత్యక్షేసుఖదుఃఖే శరీరవాఙ్మనోభి రేవోపభుజ్యమానే విషయేంద్రియసంయోగజన్యే బ్రహ్మాదిషుస్థావరాంతేషుప్రసిద్ధే । మనుష్యత్వాదారభ్యబ్రహ్మాంతేషు దేహవత్సుసుఖతారతమ్యమనుశ్రూయతే । తతశ్చతద్ధేతోర్ధర్మస్యాపితారతమ్యంగమ్యతే । ధర్మతారతమ్యాదధికారితారతమ్యం ।ప్రసిద్ధంచార్థిత్వసామర్థ్యవిద్వత్త్వాదికృతమధికారితారతమ్యం । తథాచయాగాద్యనుష్ఠాయినామేవవిద్యాసమాధివిశేషాదుత్తరేణపథాగమనం।కేవలైరిష్టాపూర్తదత్తసాధనైర్ధూమాదిక్రమేణదక్షిణేనపథాగమనం।తత్రాపిసుఖతారతమ్యంతత్సాధనతారతమ్యంచశాస్త్రాత్ ‘యావత్సంపాతముషిత్వే’త్యస్మాదవగమ్యతే।తథాచమనుష్యాదిషుస్థావరాంతేషుసుఖలవః చోదనాలక్షణధర్మసాధ్యఏవేతిగమ్యతే తారతమ్యేనవర్తమానః । తతోర్ధ్వగతేష్వేవాధోగతేషుచదేహవత్సు దుఃఖతారతమ్యదర్శనాత్ తద్ధేతోరధర్మస్య ప్రతిషేధచోదనాలక్షణస్యతదనుష్ఠాయినాంచతారతమ్యంగమ్యతే । ఏవమవిద్యాదిదోషవతాంధర్మాధర్మతారతమ్య నిమిత్తంశరీరోపాదానపూర్వకంసుఖదుఃఖతారతమ్య మనిత్యం సంసారరూపం శ్రుతిస్మృతిన్యాయ ప్రసిద్ధం । తథాచశ్రుతిః ‘నహవైసశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తీ’ తియథావర్ణితంసంసారరూపమనువదతి । ‘అశరీరంవావసంతంనప్రియాప్రియేస్పృశత’ ఇతి ప్రియాప్రియస్పర్శనప్రతిషేధాచ్చోదనాలక్షణధర్మకార్యత్వం మోక్షాఖ్యస్యాశరీరత్వస్య ప్రతిషిధ్యతఇతి గమ్యతే। ధర్మకార్యత్వేహి ప్రియాప్రియస్పర్శనప్రతిషేధోనోపపద్యతే। అశరీరత్వమేవధర్మకార్యమితిచేన్న, తస్యస్వాభావికత్వా

మూర్ధ్వగతేషు సుఖస్యతారతమ్యముక్త్వా అధోగతేషుతదాహ ॥తథేతి॥ ఇదానీందుఃఖతద్ధేతుతదనుష్ఠాయినాంతారతమ్యంవదన్నధర్మఫలం ప్రపంచయతి ॥తథోర్ధ్వమితి॥ ద్వివిధంకర్మఫలం మోక్షస్యతద్వైలక్షణ్యజ్ఞానాయప్రపంచితముపసంహరతి ॥ఏవమితి॥ అస్మితాకామక్రోధభయాన్యాదిశబ్దార్థః । ‘తేతంభుక్త్వా స్వర్గలోకంవిశాల’ మిత్యాద్యాస్స్మృతిః కాష్ఠోపచయాజ్జ్వాలోపచయదర్శనాత్ఫలతారతమ్యేనసాధనతారతమ్యానుమానంన్యాయః । శ్రుతిమాహ ।తథాచేతి మోక్షేన కర్మఫలం కర్మఫలవిరుద్ధాతీంద్రియత్వవిశోకత్వశరీరాద్యభోగ్యత్వాది ధర్మవత్త్వాద్వ్యతిరేకేణస్వర్గాదివదితి న్యాయానుగ్రాహ్యంశ్రుతిమాహ ॥అశరీరమితి॥ వావేత్యవధారణే। తత్త్వతోవిదేహాంసంతమాత్మానంవైషయికేసుఖదుఃఖే నైవస్పృశతఇత్యర్థః ।మోక్షశ్చేదుపాసనారూపధర్మఫలం తదేవప్రియమస్తీతి తన్నిషేధాయోగఇత్యాహ ॥ ధర్మకార్యత్వేహీతి ॥ నను ప్రియంనామవైషయికంసుఖం తన్నిషిధ్యతే, మోక్షస్తుధర్మఫలమేవకర్మణాంవిచిత్రఫలదాసామర్థ్యాదితిశంకతే ॥ అశరీరత్వమేవేతి ॥ ఆత్మనోదేహాసంగత్వమశరీరత్వం తస్యానాదిత్వాన్నకర్మసాధ్యతేత్యాహ ॥నేతి ॥అశరీరంస్థూలదేహశూన్యం దేహేష్వనేకేష్వనిత్యేషు ఏకంనిత్యమవస్థితమసంతంవ్యాపినం, ఆపేక్షిక మ

హన్తృత్వం వారయతి ॥ విభుమితి ॥ తమాత్మానం జ్ఞాత్వా ధీరస్సన్ శోకోపలక్షితం సంసారం నానుభవతీత్యర్థః । మోక్షస్య దేహాభావే శ్రుతిమాహ ॥ అప్రాణ ఇతి ॥ ప్రాణమనసోః క్రియాజ్ఞానశక్త్యోర్నిషేధాత్, తదధీనానాం కర్మజ్ఞానేన్ద్రియాణాం నిషేధో హి యతః, అతశ్శుద్ధ ఇత్యర్థః । దేహాద్యభావే శ్రుతిః 'అసఙ్గో హీ'తి, నిర్దోషాత్మస్వరూపమోక్షస్య జ్ఞానాదిభావత్వే సిద్ధే ఫలితమాహ ॥ అత ఏవేతి ॥ నిత్యత్వేఽపి పరిణామితయా భస్మకార్యత్వం మోక్షస్యేత్యాశఙ్క్య నిత్యం ద్వేధా విభజతే ॥ తత్ర కించిదితి ॥ నిత్యవస్తుమధ్య ఇత్యర్థః । పరిణామి చ తన్నిత్యం చేతి పరిణామినిత్యం, ఆత్మా తు కూటస్థనిత్య ఇతి న కర్మసాధ్య ఇత్యాహ ॥ ఇదం త్వితి ॥ పరిణామినో నిత్యత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాకల్పితం మిథ్యైవ, కూటస్థస్య తు నాశకాభావాన్నిత్యత్వం పారమార్థికం, కూటస్థత్వసిద్ధ్యర్థం పరిస్పన్దాభావమాహ ॥ వ్యోమవదితి ॥ పరిణామాభావమాహ ॥ సర్వక్రియారహితమితి ॥ ఫలానపేక్షితత్వాన్న ఫలార్థాపి క్రియేత్యాహ ॥ నిత్యతృప్తమితి ॥ తృప్తిరనపేక్షత్వం విశోకం సుఖం వా నిరవయవత్వాన్న క్రియా తస్య భానార్థమపి న క్రియా స్వయంజ్యోతిష్ట్వాత్, అతః కూటస్థత్వాన్న కర్మసాధ్యో మోక్ష ఇత్యుక్తం । కర్మతత్కార్యాసఙ్గిత్వాచ్చ తథేత్యాహ ॥ యత్రేతి ॥ కాలానవచ్ఛిన్నత్వాచ్చేత్యాహ ॥ కాలేతి ॥ కాలత్రయం చ నోపావర్తత ఇతి యోగ్యతయా సంబన్ధనీయం । ధర్మాద్యనవచ్ఛేదే మానమాహ ॥ అన్యత్రేతి ॥ అన్యదిత్యర్థః । కృతాత్కార్యాత్ ।

త్ । 'అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితం । మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి' 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రః' 'అసఙ్గో హ్యయం పురుషః' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః । అత ఏవానుష్ఠేయఫలవిలక్షణం మోక్షాఖ్యమశరీరత్వం నిత్యమితి సిద్ధం । తత్ర కించిత్పరిణామినిత్యం స్యాద్యస్మిన్విక్రియమాణేఽపి తదేవేదమితి బుద్ధిర్న విహన్యతే; యథా పృథివ్యాది జగన్నిత్యత్వవాదినాం, యథా చ సాంఖ్యానాం గుణాః । ఇదం తు పారమార్థికం కూటస్థం నిత్యం వ్యోమవత్సర్వవ్యాపి సర్వవిక్రియారహితం నిత్యతృప్తం నిరవయవం స్వయంజ్యోతిస్స్వభావం । యత్ర ధర్మాధర్మౌ సహ కార్యేణ కాలత్రయం చ నోపావర్తేతే తదేతదశరీరం మోక్షాఖ్యం । 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । అతస్తద్బ్రహ్మ యస్యేయం జిజ్ఞాసా ప్రస్తుతా । తద్యది కర్తవ్యశేషత్వేనోపదిశ్యేత తేన చ కర్తవ్యేన సాధ్యశ్చేన్మోక్షోఽభ్యుపగమ్యేత అనిత్య ఏవ స్యాత్ । తత్రైవం సతి యథోక్తకర్మఫలేష్వేవ తారతమ్యావస్థితేష్వనిత్యేషు కశ్చిదతిశయో మోక్ష ఇతి ప్రసజ్యేత । నిత్యశ్చ మోక్షః సర్వైర్మోక్షవాదిభిరభ్యుపగమ్యతే । అతో న కర్తవ్యశేషత్వేన బ్రహ్మోపదేశో యుక్తః । అపి చ 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' 'క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే' 'ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చన' 'అ

అకృతాచ్చ కారణాత్ । భూతాద్భవ్యాచ్చ । చకారాద్వర్తమానాచ్చ । అన్యద్యత్పశ్యసి తద్వదేత్యర్థః ॥ ననూక్తశ్రుతయో బ్రహ్మణః కూటస్థాసఙ్గిత్వం వదన్తు మోక్షస్య నియోగఫలత్వం కిం న స్యాదితి తత్రాహ ॥ అత ఇతి ॥ తత్కైవల్యం బ్రహ్మైవ, కర్మఫలవిలక్షణత్వాదిత్యర్థః । బ్రహ్మాభేదాన్మోక్షస్య కూటస్థత్వం ధర్మాద్యసఙ్గిత్వం చేతి భావః । యద్వా యజ్జిజ్ఞాస్యం తద్బ్రహ్మ అతః పృథగ్జిజ్ఞాస్యత్వాద్ధర్మాద్యస్పృష్టమిత్యర్థః । అతశ్శబ్దాభావపాఠేఽప్యయమేవార్థః । బ్రహ్మణో విధిస్పర్శే శాస్త్రపృథక్త్వం న స్యాత్, కార్యవిలక్షణానధిగతవిషయాలాభాత్ । న హి బ్రహ్మాత్మైక్యం భేదప్రమాణేనాగ్రతివిధిపరవాక్యాల్లబ్ధుం శక్యం న వా తద్వినా విధేరనుపపత్తిః - యోషిదగ్న్యైక్యోపాస్తివిధిదర్శనాదితి భావః । అథ వా మోక్షస్య నియోగాసాధ్యత్వే ఫలితం సూత్రార్థమాహ ॥ అత ఇతి ॥ యదత్ర జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మ తత్స్వతన్త్రమేవ వేదాన్తైరుపదిశ్యతే, సమన్వయాదిత్యర్థః । విపక్షే దణ్డం పాతయతి ॥ తద్యదీతి ॥ తత్రైవం సతీతి మోక్షే సాధ్యత్వేనానిత్యే సతీత్యర్థః ॥ అత ఇతి ॥ ముక్తేర్నియోగాసాధ్యత్వేన నియోజ్యాలాభాత్ కర్తవ్యనియోగాభావాదిత్యర్థః । ప్రదీపాత్తమోనివృత్తివజ్జ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిరూపమోక్షస్య దృష్టఫలత్వాచ్చ న నియోగసాధ్యత్వమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ యో బ్రహ్మాహమితి వేద స బ్రహ్మైవ భవతి । పరం కారణమవరం కార్యం తద్రూపే తదధిష్ఠానే తస్మిన్దృష్టే సతి అస్య ద్రష్టుర

సారేఖఫలాని కర్మాణి నశ్యంతి । బ్రహ్మణస్స్వరూపమానందం విద్వాన్నిర్భయో భవతి ద్వితీయాభావాత్ । 'అభయం బ్రహ్మ ప్రాప్తోఽసి' । అజ్ఞానహానాత్తజ్జీవాఖ్యం బ్రహ్మ గురూపదేశాదాత్మానమేవ 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యవేత్ విదితవత్ । తస్మాద్వేదనాత్తద్బ్రహ్మ పూర్ణమభవత్ పరిచ్ఛేదభ్రాంతిహానాదేకత్వం, 'అహం బ్రహ్మే'త్యనుభవస్తత్రానుభవకాలే మోహశోకానస్తఇతి శ్రుతీనామర్థః, తాసాం తాత్పర్యమాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ విద్యాతత్ఫలయోర్మధ్య ఇత్యర్థః । మోక్షస్య విధిఫలత్వే స్వర్గాదివత్కాలాంతరభావిత్వం స్యాత్ । తథా చ శ్రుతిబాధ ఇతి భావః । ఇతశ్చ మోక్షో వైధో నేత్యాహ ॥ తథేతి ॥ 'తద్బ్రహ్మైతత్ప్రత్యగస్మీతి పశ్యన్ తస్మాజ్జ్ఞానాద్వామదేవో మునీంద్రః శుద్ధం బ్రహ్మ ప్రతిపేదే హ తత్రజ్ఞానేతి ద్యక్ దృష్టవానాత్మమంత్రాన్ స్వస్య సర్వాత్మత్వప్రకాశకాన్ 'అహం మను' రిత్యాదీన్ మంత్రాన్ దదర్శేత్యర్థః । యద్యపి స్థితిగానక్రియాయా లక్షణం, బ్రహ్మదర్శనం తు బ్రహ్మప్రతిపత్తిక్రియాయా హేతురితి వైషమ్యమస్తి, తథాపి 'లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః' ఇతి (పాణిని । ౩। ౨।౧౨౬) సూత్రేణ క్రియాం ప్రతి లక్షణహేత్వోరర్థయోర్వర్తమానాద్ధాతోః పరస్య లటశ్శతృశానచావాదేశౌ భవత ఇతి విహితశతృప్రత్యయసామర్థ్యాత్ తిష్ఠన్ గాయతీత్యుక్తే తత్కర్తృకం కార్యాంతరం మధ్యే న భాతీత్యేతావతా పశ్యన్ప్రతిపేద ఇత్యస్య దృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి ॥ కించ, జ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిశ్శ్రూయతే, జ్ఞానస్య విధేయత్వే కర్మత్వాదవిద్యానివర్తకత్వం న యుక్తం, అతో బోధకా ఏవ వేదాంతా న విధాయకా ఇత్యాహ ॥ త్వంహీతి ॥ భారద్వాజాదయష్షడృషయః పిప్పలాదం గురుం పాదయోః ప్రణమ్య ఊచిరే త్వం ఖల్వ

> భయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి' 'తదాత్మానమేవావేదాహం బ్రహ్మాస్మీతి' 'తస్మాత్తత్సర్వమభవత్'' 'తత్ర కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యత' ఇత్యేవమాద్యాశ్శ్రుతయో బ్రహ్మవిద్యానంతరం మోక్షం దర్శయంత్యో మధ్యే కార్యాంతరం వారయంతి । తథా 'తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చే'తి బ్రహ్మదర్శనసర్వాత్మభావయోర్మధ్యే కర్తవ్యాంతరనివారణాయోదాహార్యం । యథా తిష్ఠన్ గాయతీతి తిష్ఠతి గాయతోర్మధ్యే తత్కర్తృకం కార్యాంతరం నాస్తీతి గమ్యతే । 'త్వం హి నః పితా యోఽస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసి' శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యః తరతి శోకమాత్మవిదితి । 'సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయత్వి'తి 'తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార' ఇతి చైవమాద్యాశ్శ్రుతయో మోక్షప్రతిబంధనివృత్తిమాత్రమేవాత్మజ్ఞానస్య ఫలం దర్శయంతి । తథా చాచార్యప్రణీతం న్యాయోపబృంహితం సూత్రం 'దుఃఖజన్మప్ర

స్మాకం పితా యస్త్వమవిద్యామహోదధేః పరం పునరావృత్తిశూన్యం పారం బ్రహ్మవిద్యాప్లవేనాస్మాంస్తారయసి ప్రాపయసి జ్ఞానేనాజ్ఞానం నాశయసీతి యావత్ । ప్రశ్నవాక్యముక్త్వా ఛాందోగ్యమాహ ॥ శ్రుతమితి ॥ అత్ర తారయత్విత్యంతముపక్రమస్థం శేషముపసంహారస్థమితి భేదః । 'ఆత్మవిచ్ఛోకం తరతీ'తి భగవత్తుల్యేభ్యో మయా శ్రుతమేవ హి న దృష్టం, 'సోఽహమజ్ఞత్వాత్ హే భగవః శోచామి తం శోచంతం మాం భగవానేవ జ్ఞానప్లవేన శోకసాగరస్య పరం పారం ప్రాపయత్వి'తి నారదేనోక్తః సనత్కుమారస్తస్మై తపసా దగ్ధకిల్బిషాయ నారదాయ తమసశ్శోకనిదానాజ్ఞానస్య జ్ఞానేన నివృత్తిరూపం పరం పారం బ్రహ్మ దర్శితవానిత్యర్థః 'ఏతద్యో వేద సో విద్యాగ్రంథిం వికిరతీ'తి వాక్యమాదిశబ్దార్థః । ఏవం శ్రుతేస్తత్త్వవృత్తిప్రమా ముక్తిహేతుర్న కర్మేత్యుక్తం । తత్ర శ్రుతిపాద గౌతమమునిసమ్మతిమాహ ॥ తథా చేతి ॥ 'గారోహ'మితి మిథ్యాజ్ఞానస్యాపాయే రాగద్వేషమోహాదిదోషాణాం నాశః, దోషాపాయాద్ధర్మాధర్మస్వరూపప్రవృత్తేరపాయః, ప్రవృత్త్యపాయాత్పునర్దేహప్రాప్తిరూపజన్మాపాయః, ఏవం పాఠక్రమేణోత్తరోత్తరస్య హేతునాశాన్నాశే సతి తస్య ప్రవృత్తిరూపహేతోరనంతరస్య కార్యస్య జన్మనోఽపాయాద్దుఃఖధ్వంసరూపాపవర్గో భవతీత్యర్థః । నను పూర్వసూత్రే 'తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమ' ఇత్యుక్తే సతీతరపదార్థభిన్నాత్మతత్త్వజ్ఞానం కథం మోక్షం సాధయతీత్యాకాంక్షాయాం మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిద్వారేణేతి వక్తుమిదం సూత్రం ప్రవృత్తం । తథా చ భిన్నాత్మజ్ఞానాన్ముక్తిం వద

త్స్వతన్త్రంసమ్మతంచేత్ పరమతానుజ్ఞాస్యాదిత్యతఆహ ॥ మిథ్యేతి॥ 'తత్త్వజ్ఞానాన్ముక్తి'రిత్యంశేసమ్మతిరుక్తా, భేదజ్ఞానం తు 'యత్రహిద్వైతమివభవతీ'తిశ్రుత్యాభ్రాన్తిత్వాత్ 'మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియఇహనానేవపశ్యతీ'తిశ్రుత్యా అనర్థహేతుత్వాచ్చనముక్తిహేతురితిభావః। నను బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానమపి భేదజ్ఞానవన్నప్రమా, సంపదాదిరూపత్వే నభ్రాన్తిత్వాదిత్యతఆహ ॥నచేదమిత్యాదినా ॥ అల్పాలంబనతిరస్కారేణోత్కృష్టవస్తునోభేదధ్యానంసంపత్ యథా మనసోఽనన్తవృత్తికత్వాత్తదాలంబనతిరస్కారేణోత్కృష్టావిశ్వేదేవాఅప్యనన్తాఇత్యనన్తత్వసామ్యాత్ 'విశ్వేదేవాఏవమన' ఇతి సంపత్ తథా జీవస్యాల్పత్వతిరస్కారేణ చేతనత్వసామ్యాజ్జీవే బ్రహ్మాభేదసంపదితి నచేత్యర్థః। ఆలంబనస్యప్రాధాన్యేనధ్యానం ప్రతీకోపాస్తిరధ్యాసః। యథాబ్రహ్మదృష్ట్యామనసఆదిత్యస్యవా। తథా 'అహంబ్రహ్మే'తిజ్ఞానమ ధ్యాసోనేత్యాహ ॥ నచేతి ॥ అథవాఽఽదేశః క్రియావిశేషోవిశిష్టక్రియాతయాయోగోనిమిత్తంయస్యధ్యానస్యతత్తథా॥ యథా ప్రాణకాలే వాయురగ్న్యాదీన్సంవృణోతి సంహరతీతిసంవర్గః, స్వాపకాలేప్రాణోవాగాదీన్సంహరతీతి సంహరణక్రియాయోగాత్సంవర్గ ఇతి ధ్యానంఛాన్దోగ్యేవిహితం తథావృద్ధిక్రియాయోగా జ్జీవోబ్రహ్మేతిజ్ఞానమితినేత్యాహ॥ నాపీతి॥ యథా 'పత్న్యవేక్షితమాజ్యంభవతీ'త్యుపాంశుయాగాద్యంగస్యాజ్యస్యసంస్కారకమవేక్షణంవిహితంత

ద్వృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనన్తరాపాయాదపవర్గ'ఇతి మిథ్యాజ్ఞానాపాయ

స్యబ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానాద్భవతి।నచేదంబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానంసంపద్రూపం,'యథానన్తంవైమనోనన్తా వైవిశ్వేదేవాఅనన్తమేవసతేనలోకంజయతీ'తి ।నచాధ్యాసరూపంయథా 'మనోబ్రహ్మే'త్యుపాసీత' 'ఆదిత్యోబ్రహ్మే'త్యాదేశ ఇతిచమనఆదిత్యాదిషుబ్రహ్మదృష్ట్యైరధ్యాసః, నాపివిశిష్టక్రియాయోగ నిమిత్తం 'వాయుర్వావసంవర్గః ప్రాణోవావసంవర్గ'ఇతివత్ నాప్యాజ్యావేక్షణాదికర్మవత్ కర్మాంగ సంస్కారరూపం।సంపదాదిరూపేహిబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేఽభ్యుపగమ్యమానే'తత్త్వమసి' 'అహంబ్ర హ్మాస్మి' 'అయమాత్మాబ్రహ్మే'త్యేవమాదీనాంవాక్యానాంబ్రహ్మాత్మైకత్వవస్తుప్రతిపాదనపరఃపదసమ న్వయః పీడ్యేత 'భిద్యతేహృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తేసర్వసంశయా' ఇతిచైవమాదీన్యవిద్యానివృత్తిఫలశ్రవ ణాన్యుపరుధ్యేరన్ । 'బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీ'తిచైవమాదీనితద్భావాపత్తివచనానిసంపదాదిపక్షేణసా మఞ్జస్యేనోపపద్యేరన్। తస్మాన్నసంపదాదిరూపంబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానం। అతోనపురుషవ్యాపారతం త్రాబ్రహ్మవిద్యా కింతర్హి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిషయవస్తుజ్ఞానవద్వస్తుతంత్రైవ । ఏవంభూతస్య బ్రహ్మణస్తజ్జ్ఞానస్యచనకయాచిదపియుక్త్యాశక్యః కార్యానుప్రవేశఃకల్పయితుం । నచధాతువిదిక్రియా కర్మత్వేనకార్యానుప్రవేశోబ్రహ్మణః । 'అన్యదేవతద్విదితాదథోఅవిదితాదధీ'తి విదిక్రియాకర్మత్వప్రతి

షేధాత్కర్మకర్తృత్వేనాంగస్యాత్మనఃసంస్కారార్థంబ్రహ్మజ్ఞానంనేత్యాహ॥నాప్యాజ్యేతి॥ ప్రతిజ్ఞాచతుష్టయే హేతుమా హ॥ సంపదాదీతి ॥ ఉపక్రమాదిలింగైర్బ్రహ్మాత్మైకత్వేవస్తునిప్రమితిహేతుర్యస్సమానాధికరణవాక్యానాంపదనిష్ఠస్సమ న్వయస్తాత్పర్యంనిశ్చితంతత్పీడ్యేత । కించ।ఏకత్వజ్ఞానాదజ్ఞానికహృదయస్యాంతః కరణస్యయోరాగాదిగ్రన్థిశ్ఛిన్నమనస్తా దాత్మ్యరూపాహంకారగ్రన్థిర్వానశ్యతీత్యజ్ఞాననివృత్తిఫలవాక్యబాధస్స్యాత్సంపదాది జ్ఞానస్యాప్రమాత్వేనాజ్ఞానా నివర్తకత్వాత్। కించ।జీవస్యబ్రహ్మత్వసంపదాకథంతద్భావః। పూర్వరూపేస్థితేనష్టేవాన్యస్యాన్యాత్మతాయోగాత్ । తస్మాన్నసంపదాదిరూపమిత్యర్థః।సంపదాదిరూపత్వాభావేఫలితమాహ॥అతఇతి॥ ప్రమాత్వాన్నకృతిసాధ్యాకింతర్హి వస్త్వైవనప్రమాణసాధ్యేత్యర్థః। ఉక్తరీత్యాసిద్ధబ్రహ్మరూపమోక్షస్యకార్యాసాధ్యత్వంతజ్జ్ఞానస్యనియోగవిషయత్వం

చకల్పయితుమశక్యంకృత్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ ॥ ఏవంభూతస్యేతి ॥ నను బ్రహ్మకార్యాంగంకారకత్వాత్పత్న్యవేక్షణక ర్మకారకాజ్యవదితిచేత్, కింజ్ఞానేబ్రహ్మణఃకర్మకారకత్వంఉతోపాసనాయాం?నాద్యఇత్యాహ ॥ నచేతి ॥ శాబ్దజ్ఞానంవి దిక్రియాశబ్దార్థః,విదితంకార్యంఅవిదితంకారణంతస్మాదధి అన్యదిత్యర్థః । యేనాత్మనాఇదంసర్వందృశ్యంలోకోజా

నాతితం కేనకరణేనజానీయాత్, తస్మాదవిషయఆత్మేత్యర్థః । నద్వితీయఇత్యాహ॥తథేతి॥ 'యన్మనసానమనుత' ఇతిశ్రుత్యాలోకోమనసాయద్బ్రహ్మనజానాతీత్యవిషయత్వముక్త్వా 'తదేవావేద్యంబ్రహ్మత్వంవిద్ధి' యత్తూపాధివిశిష్టదేవతాదికమిత్యుపాసతేజనాఃనేదంబ్రహ్మేత్యర్థః । బ్రహ్మణఃశాబ్దబోధావిషయత్వేప్రతిజ్ఞాహానిరితిశంకతే॥ అవిషయత్వఇతి ॥ వేదాంతజన్యవృత్తికృతావిద్యానివృత్తిఫలశాలితయాశాస్త్రప్రమాణకత్వం వృత్తివిషయత్వేఽపిస్వప్రకాశబ్రహ్మణోవృత్త్యభివ్యక్తస్ఫురణావిషయత్వాదప్రమేయత్వమితిపరిహరతి॥నేతి॥ పరత్వాత్ఫలత్వాదిత్యర్థః॥నివృత్తిరూపబ్రహ్మతాత్పర్యాదితివార్థః॥ఉక్తంవివృణోతి॥నహీతి॥ చిద్విషయత్వమిదంత్వం । అవిషయతయాఅనిదంతయా ।అదృశ్యత్వేశ్రుతిమాహ॥తథాచేతి ॥ యస్యబ్రహ్మమతంచైతన్యావిషయఇతినిశ్చయస్తేనసమ్యగవగతం । యస్యత్వజ్ఞస్యబ్రహ్మచైతన్యవిషయఇతిమతంసనవేద । ఉక్తమేవదార్ఢ్యార్థమనువదతి ॥ అవిజ్ఞాతమితి ॥ అవిషయతయాబ్రహ్మవిజానతామవిజ్ఞాతమదృశ్యమితిపక్షః । అజ్ఞానాంతుబ్రహ్మవిజ్ఞాతందృశ్యమితిపక్షఇత్యర్థః । దృష్టేర్ద్రష్టారం చాక్షుషమనోవృత్తే-

షేధాత్ । 'యేనేదంసర్వంవిజానాతితంకేనవిజానీయా'దితిచ।తథోపాస్తిక్రియాకర్మత్వప్రతిషేధోఽపి భవతి । 'యద్వాచానభ్యుదితంయేనవాగభ్యుద్యత' ఇత్యాద్యవిషయత్వంబ్రహ్మణఉపన్యస్య, 'తదేవబ్రహ్మత్వంవిద్ధినేదంయదిదముపాసత' ఇతి। అవిషయత్వేబ్రహ్మణఃశాస్త్రయోనిత్వానుపపత్తిరితిచేన్న,అవిద్యాకల్పితభేదనివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య । నహిశాస్త్రమిదంతయా విషయీభూతంబ్రహ్మప్రతిపిపాదయిషతికింతర్హిప్రత్యగాత్మత్వేనావిషయతయాప్రతిపాదయదవిద్యాకల్పితం వేద్యవేదితృవేదనాభేదమపనయతి।తథాచశాస్త్రం। 'యస్యామతంతస్యమతంమతంయస్యనవేదసః' 'అవిజ్ఞాతంవిజానతాంవిజ్ఞాతమవిజానతాం' 'నదృష్టేర్ద్రష్టారంపశ్యేర్నశ్రుతేశ్శ్రోతారంశృణుయానవిజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారంవిజానీయా' ఇతిచైవమాది । అతోఽవిద్యాకల్పితసంసారిత్వనివర్తనేననిత్యముక్తాత్మస్వరూపసమర్పణాన్నమోక్షస్యానిత్యత్వదోషః । యస్యతూత్పాద్యోమోక్షస్తస్యమానసంవాచికంకాయికంవాకార్యమపేక్షతఇతియుక్తం । తథావికార్యత్వేచ । తయోఃపక్షయోర్మోక్షస్యధ్రువమనిత్యత్వం । నహిదధ్యాదివద్వికార్యముత్పాద్యంవాఘటాదినిత్యందృష్టంలోకే । నచాప్యత్వేనాపికార్యాపేక్షా । స్వాత్మస్వరూపత్వేసత్యనాప్యత్వాత్ స్వరూపవ్యతిరిక్తత్వేపిబ్రహ్మణోనాప్యత్వం । సర్వగతత్వేననిత్యాప్తరూపత్వాత్ సర్వేణబ్రహ్మణ ఆకాశస్యేవ । నాపిసంస్కార్యోమోక్షఃయేనవ్యాపారమపేక్షేత । సంస్కారోహినామసంస్కార్యస్యగుణాధానేనవాస్యాద్దోషాపనయనేనవా।నతావద్గుణాధానేనసంభవతి, అనాధేయాతిశయబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్మోక్షస్య।నాపిదోషాపనయనేన,నిత్యశుద్ధబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్మోక్షస్య । స్వాత్మధర్మఏవసంస్తిరోభూతోమోక్షఃక్రియయాత్మనిసంస్క్రియమాణేఽభివ్యజ్యతే । యథాఆదర్శేనిఘర్షణక్రియయా

సాక్షిణం అనయాదృశ్యయాదృష్ట్యానపశ్యేర్విజ్ఞాతేర్బుద్ధివృత్తేర్నిశ్చయరూపాయాః సాక్షిణంతయానవిషయీకుర్యా ఇత్యాహ ॥నేతి॥ నన్వవిద్యానివర్తకత్వేనశాస్త్రస్యప్రామాణ్యేఽపినివృత్తేరాగంతుకత్వాన్మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాదితి నేత్యాహ ॥ అతఇతి ॥ తత్త్వజ్ఞానాదిత్యర్థః । ధ్వంసస్యనిత్యత్వాదాత్మరూపత్వాచ్చనానిత్యత్వప్రసంగఇత్యర్థః । ఉత్పత్తివికారాప్తిసంస్కారరూపంచతుర్విధమేవక్రియాఫలం తద్భిన్నత్వాన్మోక్షస్యనోపాసనాసాధ్యత్వమిత్యాహ ॥ యస్యేత్యాదినాతస్మాజ్జ్ఞానమేకంముక్త్వేత్యంతేన॥ తథోత్పాద్యత్వవద్వికార్యత్వేచాపేక్షతఇతియుక్తమిత్యన్వయం దూషయతి ॥ తయోరితి ॥ స్థితస్యావస్థాంతరంవికారః । నన్వనిత్యత్వనిరాసాయక్రియయాస్థితస్యైవబ్రహ్మణోగ్రామవదాప్తిరస్తునేత్యాహ ॥ నచేతి ॥ బ్రహ్మజీవాద్భిన్నంనవా?ఉభయథాప్యాప్తత్వాన్నక్రియాపేక్షేత్యాహ ॥ స్వాత్మేత్యాదినా ॥ యథావ్రీహీణాంసంస్కార్యత్వేనప్రోక్షణాపేక్షాతథామోక్షస్యనేత్యాహ ॥ నాపీత్యాదినా॥ గుణాధానం వ్రీహిషుప్రోక్షణాదినా క్షాళనాదినావస్త్రాదౌమలాపనయః । శంకతే॥స్వాత్మధర్మఇతి॥ బ్రహ్మాత్మస్వరూపమేవమో-

ర్షో౽నాద్యవిద్యామలావృతః ఉపాసనయా మలేన ష్టే౽భివ్యజ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతః ॥ యథేతి ॥ సంస్కారో మలనాశః, కిం వస్తుస్వరూపమలస్య ఉత కల్పితస్య వా? ద్వితీయే జ్ఞానాదేవ తన్నాశో న క్రియయా। ఆద్యే క్రియా కిమాత్మనిష్ఠా అన్యనిష్ఠా వా? నాద్య ఇత్యాహ ॥ న క్రియేతి। అనుపపత్తిం స్ఫుటయతి ॥ యదీతి ॥ క్రియా హి స్వాశ్రయే సంయోగాదివికారమకుర్వతీ న జాయత ఇత్యర్థః। తథా వాక్యబాధనం సద్వితీయత ఇత్యాహ ॥ అన్యేతి ॥ అవిషయత్వాత్ క్రియాశ్రయద్రవ్యాసంయోగాదిత్యర్థః। యావత్ దర్పణాంతర్గతావయవం క్రియాశ్రయేష్టకాచూర్ణాదిద్రవ్యసంయోగిత్వాత్ సంస్క్రియత ఇతి భావః। అన్యక్రియయా అన్యస్య సంస్క్రియా ఇత్యత్ర వ్యభిచారం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ఆత్మనో మూలావిద్యాప్రతిబింబితత్వేన గృహీతస్య స రో౽హమితి భ్రాంత్యా దేహతాదాత్మ్యమాపన్నస్య క్రియాశ్రయత్వభ్రాంత్యా సంస్కార్యత్వభ్రమాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ కశ్చిదితి ॥ అనిశ్చితబ్రహ్మస్వరూప ఇత్యర్థః। యత్రాత్మని విషయే ఆరోగ్యబుద్ధిరుత్పద్యతే తస్య దేహసంహతస్యైవారోగ్యఫలమిత్యన్వయః। నను దేహాభిన్నస్య కథం సంస్కారః? తస్యాముష్మికఫలభోక్తృత్వాయోగాదిత్యత ఆహ ॥

సంస్క్రియమాణే భాస్వరత్వం ధర్మ ఇతి చేన్న, క్రియాశ్రయత్వానుపపత్తేరాత్మనః। యదాశ్రయా హి క్రియా తమవికుర్వతీ నైవాత్మానం లభతే। యద్యాత్మా క్రియయా విక్రియేత అనిత్యత్వమాత్మనః ప్రసజ్యేత। 'అవికార్యో౽యముచ్యతే' ఇతి చైవమాదీని వాక్యాని బాధ్యేరన్। తచ్చానిష్టం। తస్మాన్న స్వాశ్రయా క్రియాత్మనస్సంభవతి। అన్యాశ్రయాయాస్తు క్రియాయా అవిషయత్వాన్న తయాత్మా సంస్క్రియతే। నను దేహాశ్రయయా స్నానాచమనయజ్ఞోపవీతధారణాదికయా క్రియయా దేహీ సంస్క్రియమాణో దృష్టః। న దేహాదిసంహతస్యైవావిద్యా పరిగృహీతస్యాత్మనస్సంస్క్రియమాణత్వాత్। ప్రత్యక్షం హి స్నానాచమనాదేర్దేహసమవాయిత్వం। తయా దేహాశ్రయయా తత్సంహత ఏవ కశ్చిదవిద్యయా ఆత్మత్వేన పరిగృహీతస్సంస్క్రియత ఇతి యుక్తం। యథా దేహాశ్రయచికిత్సానిమిత్తేన ధాతుసామ్యేన తత్సంహతస్య తదభిమానిన ఆరోగ్యఫలం 'అహమరోగః' ఇతి యత్ర బుద్ధిరుత్పద్యతే, ఏవం స్నానాచమనయజ్ఞోపవీతధారణాదికయా క్రియయా 'అహం శుద్ధస్సంస్కృతః' ఇతి యత్ర బుద్ధిరుత్పద్యతే స సంస్క్రియతే, స చ దేహేన సంహత ఏవ। తేనైవ హ్యహంకర్త్రాహంప్రత్యయవిషయేణ ప్రత్యయినా సర్వాః క్రియా నిర్వర్త్యంతే తత్ఫలం చ స ఏవాప్నోతి 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇతి మంత్రవర్ణాత్ 'ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః' ఇతి చ। తథా "ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా। కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ" ఇతి।

హ ॥ తేనేతి ॥ దేహసంహతేనైవాంతఃకరణప్రతిబింబాత్మనా కర్తాహమితి భాసమానేన ప్రత్యయాః కామాదయో మనస్తాదాత్మ్యాదస్య సంతీతి ప్రత్యయినా క్రియాఫలం భుజ్యత ఇత్యర్థః, మనోవిశిష్టస్యాముష్మికఫలభోక్తుస్సంస్కారో యుక్త ఇతి భావః। విశిష్టస్య భోక్తృత్వం న కేవలస్య సాక్షిణ ఇత్యత్ర మానమాహ ॥ తయోరితి ॥ ప్రమాతృసాక్షిణోర్మధ్యే సత్త్వసంసర్గమాత్రేణ కల్పితకర్తృత్వాదిమాన్ ప్రమాతా పిప్పలం కర్మఫలం భుంక్తే, స ఏవ శోధితత్వేనాన్యస్సాక్షితయా ప్రకాశత ఇత్యర్థః। ఆత్మా దేహః, దేహాదియుక్తం ప్రమాతారమిత్యర్థః। ఏవం సోపాధికస్య విద్ధాతోర్మిథ్యాసంస్కార్యత్వముక్త్వా నిరుపాధికస్యాసంస్కార్యత్వే మానమాహ ॥ ఏక ఇతి ॥ సర్వభూతేష్వద్వితీయ ఏకో దేవః స్వప్రకాశః తథాపి మాయావృతత్వాన్న ప్రకాశత ఇత్యాహ ॥ గూఢ ఇతి ॥ నను జీవేశాసంబంధాద్భిన్నత్వాద్వా దేవస్యాభానం న తు మాయాగూహనాదితి నేత్యాహ ॥ సర్వవ్యాపి సర్వభూతాంతరాత్మేతి ॥ దేవస్య విభుత్వాత్ సర్వప్రాణిప్రత్యక్త్వాచ్చావరణాదేవాభానమిత్యర్థః। ప్రత్యక్త్వే కర్తృత్వం స్యాదితి చేన్న। కర్మాధ్యక్షః క్రియాసాక్షీత్యర్థః। తర్హి సాక్ష్యమస్తీతి ద్వైతాపత్తిర్న। సర్వభూతానామధిష్ఠానంభూత్వా సాక్షీ భవతి, సాక్ష్యమధిష్ఠానే సాక్షిణి కల్పితమితి భావః। సాక్షిశబ్దార్థమాహ ॥ చేతా కేవల ఇతి ॥ బోద్ధృత్వే సతి, అకర్తా సాక్షీతి లోకప్రసిద్ధం చ కారో దోషాభావసముచ్చయార్థః, నిర్గుణత్వా

న్నిర్దోషత్వాచ్చ । గుణోద్దోషనాశో వా సంస్కారో నేత్యర్థః। సఇత్యుపక్రమాత్ । శుక్రాదిశబ్దాః పుంస్త్వేన వాచ్యాః, స ఆత్మా పరిసర్వం అగాత్ వ్యాప్తః, శుక్రో దీప్తిమాన్, అకాయో లింగశూన్యః, అవ్రణోఽక్షతః, అస్నావిరః శిరారహితః, అనశ్వర ఇతి వా - ఆభ్యాం పదాభ్యాం స్థూలదేహశూన్యత్వముక్తం । శుద్ధో రాగాదిమలశూన్యః, అపాపవిద్ధః పుణ్యపాపాభ్యామసంస్పృష్ట ఇత్యర్థః ॥ అథ ఇతి ॥ ఉత్పత్త్యాప్తివికారసంస్కారేభ్యోఽన్యత్పంచమం క్రియాఫలం నాస్తి యన్మోక్షస్య క్రియాసాధ్యత్వే ద్వారం భవేదిత్యర్థః । నను మోక్షస్యాసాధ్యత్వే శాస్త్రారంభో వృథా, న, జ్ఞానార్థత్వాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ద్వారాభావాదిత్యర్థః । వ్యాఘాతం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ తథా చ మోక్షే క్రియానుప్రవేశో నాస్తీతి వ్యాహతమితి భావః। మానసమపి జ్ఞానం న విధియోగ్యా క్రియా వస్తుతంత్రత్వాత్ కృత్యసాధ్యత్వాచ్చేత్యాహ ॥ నేతి ॥ వైలక్షణ్యం ప్రపంచయతి ॥ క్రియా హీతి ॥ యత్ర విషయే తదనపేక్షైవ యా చోద్యతే తత్ర సా హి క్రియేతి యోజనా విషయవస్త్వనపేక్షా, కృతిసాధ్యా చ క్రియేత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి॥ గృహీతమధ్వర్యుణేతి శేషః । 'వషట్కరిష్యన్ హోతా' సం

'స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధ'మితి చైతౌ మంత్రౌ పునాధేయాతిశయతాం నిత్యశుద్ధతాం చ బ్రహ్మణో దర్శయతః । బ్రహ్మభావశ్చ మోక్షః । తస్మాన్న సంస్కార్యోఽపి మోక్షః । అతోఽన్యన్మోక్షం ప్రతి క్రియానుప్రవేశద్వారం న శక్యం కేనచిద్దర్శయితుం । తస్మాజ్జ్ఞానమేకం ముక్త్వా క్రియాయా గంధమాత్రస్యాప్యనుప్రవేశ ఇతి నోపపద్యతే । నను జ్ఞానం నామ మానసీ క్రియా, న, వైలక్షణ్యాత్ । క్రియా హి నామ సా యత్ర వస్తుస్వరూపనిరపేక్షైవ చోద్యతే పురుషచిత్తవ్యాపారాధీనా చ । యథా 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్య'న్నితి 'సంధ్యాం మనసా ధ్యాయే'దితి చైవమాదిషు । ధ్యానం చింతనం- యద్యపి మానసం తథాపి పురుషేణ కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుం శక్యం పురుషతంత్రత్వాత్ । జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం, ప్రమాణం చ యథాభూతవస్తువిషయం, అతో జ్ఞానం కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుమశక్యం కేవలం వస్తుతంత్రమేవ, తత్ న చోదనాతంత్రం నాపి పురుషతంత్రం తస్మాన్మానసత్వేఽపి జ్ఞానస్య మహద్వైలక్షణ్యం యథా చ 'పురుషో వావ గౌతమాగ్ని'ర్యోషా వావ గౌతమాగ్ని' రిత్యత్ర యోషిత్పురుషయోరగ్నిబుద్ధిర్మానసీ భవతి కేవలచోదనాజన్యత్వాత్తు క్రియైవ సా పురుషతంత్రా చ । యా తు ప్రసిద్ధేఽగ్నావగ్నిబుద్ధిర్న సా చోదనాతంత్రా, నాపి పురుషతంత్రా, కిం తర్హి, ప్రత్యక్షవిషయవస్తుతంత్రైవేతి విజ్ఞానమేవ తన్న క్రియా । ఏవం సర్వప్రమాణవిషయవస్తుషు వేదితవ్యం । తత్రైవం సతి యథాభూతబ్రహ్మాత్మత్వవిషయమపి జ్ఞానం న చోదనాతంత్రం । అతస్తద్విషయా లిజ్ఞా

ధ్యాం దేవతా' మితి చైవమాదివాక్యేషు యథా యాదృశీ ధ్యానక్రియా వస్త్వనపేక్షా పుంతంత్రా చ చోద్యతే తాదృశీ క్రియేత్యర్థః । ధ్యానమపి మానసత్వాత్ జ్ఞానవన్న క్రియేత్యత ఆహ॥ ధ్యానమిత్యాదినా॥ తథాపి క్రియైవేతి శేషః। కృత్యసాధ్యత్వము పాధిరితి భావః । ధ్యానక్రియాముక్త్వా తతో వైలక్షణ్యం జ్ఞానస్య స్ఫుటయతి ॥ జ్ఞానం త్వితి ॥ అతః ప్రమాత్వాన్న చోదనాతంత్రం న విధేర్విషయః। పురుషః కృతిద్వారా తంత్రం హేతుర్యస్య తత్పురుషతంత్రం తస్మాద్వస్తువ్యభిచారాదపుంతంత్రత్వాచ్చ ధ్యానాత్ జ్ఞానస్య మహాన్ భేద ఇత్యర్థః। భేదమేవ దృష్టాంతాంతరేణాహ ॥ యథా చేతి ॥ అభేదాసత్త్వేఽపి విధితో ధ్యానం కర్తుం శక్యం న జ్ఞానమిత్యర్థః । నను ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య విషయజన్యతయా తత్తంత్రత్వేఽపి శాబ్దబోధస్య తదభావాద్విధేయక్రియాత్వమితి నేత్యాహ ॥ ఏవం సర్వేతి ॥ శబ్దానుమానాద్యర్థేష్వపి జ్ఞానమవిధేయక్రియాత్వేన జ్ఞాతవ్యం । తత్రాపి మానాదేవ జ్ఞానస్యోత్పత్తేర్విధ్యయోగాదిత్యర్థః । తత్రైవం సతి లోకే జ్ఞానస్యావిధేయత్వే సతీత్యర్థః। యథాభూతత్వమబాధితత్వం । నను 'ఆత్మానం పశ్యేత్' 'బ్రహ్మ త్వం విద్ధి' 'ఆత్మా ద్రష్టవ్య' ఇతి జ్ఞానే లిఙ్ లోట్ తవ్యప్రత్యయా విధాయకాః శ్రూయంతే, అతో జ్ఞానం విధేయమిత్యత ఆహ ॥ తద్విషయా ఇతి ॥ తస్మిన్ జ్ఞానరూపవిషయే విధయః పురుషం ప్రవర్తయితుం అశక్తా భవంతి । అనియోజ్యం కృత్యసాధ్యం నియోజ్యశూన్యం వా జ్ఞానం తద్విషయకత్వా

దిత్యర్థః॥ 'మమాయంనియోగ' ఇతి బోద్ధానియోజ్యోవిషయశ్చవిధేర్నాస్తీతిభావః । ననుతర్హిజ్ఞేయంబ్రహ్మవిధీయ
తాంనేత్యాహ॥ అహేయమితి ॥ వస్తుస్వరూపో విషయ స్తత్త్వాత్ బ్రహ్మణోనిరతిశయస్యాసాధ్యత్వాన్నవిధేయత్వమిత్య
ర్థః । ఉదాసీనవస్తువిషయకత్వాచ్చజ్ఞానంనవిధేయం, ప్రవృత్త్యాది ఫలాభావాదితివార్థః । విధిపదానాంగతింపృచ్ఛ
తికిమర్థానీతి ॥ విధిచ్ఛాయానిప్రసిద్ధయాగాదివిధితుల్యానీత్యర్థః। విధిప్రత్యయైరాత్మజ్ఞానంపరమపురుషార్థసాధనమితిస్తూ
యన్తేస్తుత్యా ఆత్యంతికేష్టహేతుత్వభ్రాంత్యా యా విషయేషుప్రవృత్తిః ఆత్మశ్రవణాదిప్రతిబంధికా తన్నివృత్తిఫలాని
విధిపదానీత్యాహ ॥ స్వాభావికేతి ॥ వివృణోతి ॥ యోహీత్యాదినా ॥ తత్రవిషయేషుసంఘాతస్యయాప్రవృత్తిఃతద్గోచ
రాచ్ఛబ్దాదేరిత్యర్థః । స్రోతశ్చిత్తవృత్తిప్రవాహః । ప్రవర్తయన్తి జ్ఞానసాధనశ్రవణాదావితి శేషః । శ్రవణస్వరూప
మాహ ॥ తస్యేతి ॥ అన్వేషణంజ్ఞానం । యదిదంజగత్తత్సర్వమాత్మైవేత్యనాత్మబాధేనాత్మాబోధ్యతే । అద్వితీయాత్మ
జ్ఞానస్యమోక్షేక్వవిధిఃతపస్వివద్వైతవనోపజీవనఃక్వస్థాస్యతీతిభావః । ఆత్మజ్ఞానినఃకర్తవ్యాభావేమానమాహ॥ తథాచేతి॥
'అయంస్వయంప్రభానందఃపరమాత్మాహమస్మీ'తి । యదికశ్చిత్పురుషఆత్మానంజానీయాత్తదాకింఫలమిచ్ఛన్కస్యవా

దయశ్శ్రూయమాణా అప్యనియోజ్యవిషయత్వాత్ కుంఠీభవంత్యుపలాదిషు ప్రయుక్త క్షురతైక్ష్ణ్యాది
వత్, అహేయానుపాదేయవస్తువిషయత్వాత్ । కిమర్థానితర్హి 'ఆత్మావాఽరేద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్య' ఇ
త్యాదీనివచనానివిధిచ్ఛాయానిస్వాభావిక ప్రవృత్తివిషయవిముఖీకరణార్థానీతిబ్రూమః । యోహిబహి
ర్ముఖః ప్రవర్తతే 'పురుషఇష్టంమేభూయాదనిష్టంమేమాభూ'దితి నచతత్రాత్యంతికంపురుషార్థంలభతే ।
తమాత్యంతికపురుషార్థవాంఛినం స్వాభావికకార్యకరణసంఘాతప్రవృత్తి గోచరాద్విముఖీకృత్య ప్ర
త్యగాత్మస్రోతస్తయాప్రవర్తయంతి 'ఆత్మావాఽరేద్రష్టవ్య' ఇత్యాదీని । తస్యాత్మాన్వేషణాయ
ప్రవృత్తస్యాహేయమనుపాదేయం చాత్మతత్త్వముపదిశ్యతే 'ఇదంసర్వంయదయమాత్మా' 'యత్రత్వ
స్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యేత్తత్కేనకంజిఘ్రేత్తత్కేనకంవిజానీయాత్' 'విజ్ఞాతారమరేకే
నవిజానీయా'దయమాత్మాబ్రహ్మే'త్యేవమాదిభిః । యదప్యకర్తవ్యప్రధానమాత్మజ్ఞానంహానాయోపా
దానాయవానభవతీతితత్తథైవేత్యభ్యుపగమ్యతే । అలంకారోహ్యయమస్మాకంయద్బ్రహ్మాత్మావగతౌస
త్యాంసర్వకర్తవ్యతాహానిఃకృతకృత్యతాచేతి । తథాచశ్రుతిః ''ఆత్మానంచేద్విజానీయాదయమస్మీతిపూ
రుషః। కిమిచ్ఛన్కస్యకామాయశరీరమనుసంజ్వరే''దితి। ''ఏతద్బుద్ధ్వాబుద్ధిమాన్స్యాత్కృతకృత్యశ్చభా
రతే''తిచస్మృతిః । తస్మాన్న ప్రతిపత్తివిధి శేషతయా బ్రహ్మణస్సమర్పణం । యదపి కేచిదాహుఃప్రవృ
త్తినివృత్తివిధితచ్ఛేషవ్యతిరేకేణ కేవలవస్తువాదీ వేదభాగోనాస్తీతి, తన్న, ఔపనిషదస్యపురుషస్యాన

భోక్తుః ప్రీతయే శరీరంతప్యమానమనుసంజ్వరేత్ తప్యేత, భోక్తృభోగ్యద్వైతాభావాత్, కృతకృత్య ఆత్మవిదిత్యభి
ప్రాయః । జ్ఞానదౌర్లభ్యార్థశ్చేచ్ఛబ్దః ।ఏతద్గుహ్యతమంతత్త్వంవృత్తికారమతనిరాసముపసంహరతి ॥తస్మాదితి॥ ప్రా
భాకరోక్తముపన్యస్యతి ॥యదపి కేచిదితి॥ కర్తాత్మాలోకసిద్ధత్వాన్నవేదాంతార్థః ।తదన్యద్బ్రహ్మనాస్త్యేవ వేదస్యకా
ర్యపరత్వేనమానాభావాదిత్యర్థః।మానాభావోఽసిద్ధఇత్యాహ॥ నేతి ॥ అజ్ఞాతస్యఫలస్వరూపస్యాత్మనఉపనిషదేకవే
ద్యస్యాకార్యశేషత్వాత్కృత్స్నవేదస్యకార్యపరత్వమసిద్ధం । నచప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాం లింగాభ్యాంశ్రోతుస్తద్ధేతుం
కార్యబోధమనుమాయవక్తృవాక్యస్య కార్యపరత్వంనిశ్చిత్య వాక్యస్థపదానాం కార్యాన్వితే శక్తిగ్రహాన్నసిద్ధస్యాప
దార్థస్యవాక్యార్థత్వమితివాచ్యం, పుత్రస్తేజాతఇతివాక్యశ్రోతుఃపితుర్హర్షలింగేనేష్టం పుత్రజన్మానుమాయ పుత్రా
దిపదానాంసిద్ధేసంగతిగ్రహాత్కార్యాన్వితాపేక్షయాన్వితార్థే శక్తిరిత్యంగీకారే లాఘవాత్సిద్ధస్యాపి వాక్యార్థత్వాది
త్యలం । కించబ్రహ్మణోనాస్తిత్వాదేవ కృత్స్నవేదస్య కార్యపరత్వం ఉతవేదాంతేషుతస్యాభానాత్ అథవాకార్యశే
షత్వాత్ కింవాలోకసిద్ధత్వాదాహోస్విత్ మానాంతర విరోధాత్? తత్రాద్యం పక్షత్రయం నిరాచష్టే ॥ యోఽ

సాంఖితి ॥ అనన్యశేషత్వార్థమసంసారీత్యాదివిశేషణంనాస్తిత్వాభావే హేతుం వేదాంతమానసిద్ధత్వముక్త్వా హేత్వం తరమాత్మత్వమాహ॥సఏషఇతి॥ఇతిరిదమర్థే 'ఇదంనఇదంనే'తిసర్వదృశ్యనిషేధేనయఆత్మోపదిష్టఃసఏషఇత్యర్థః । చతు ర్థంశంకతే॥ నన్వాత్మాహమితి॥ఆత్మనోఽహంకారాదిసాక్షిత్వేనాహంధీవిషయత్వస్యాసి ద్ధత్వాన్నలోకసిద్ధతేత్యాహ॥ నేతి ॥ యంతార్కికా అపినజానంతి తస్యాలౌకికత్వంకిమువాచ్యమిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ సమస్తతారతమ్యాపర్తితేః, తత్తస్మా తేతత్త్వానధిగతిద్యోతకానివిశేషణాని । పంచమంనిరస్యతి ॥అతఇతి॥ కేనచిద్వాదినాప్రమాణేనవేత్యర్థః।అగమ్యత్వా న్నమానాంతరవిరోధఇతిభావః॥ సాక్షికర్మాంగచేతనత్వాత్కర్తృవదితితత్రాహ ॥విధేతి॥ అజ్ఞాతసాక్షిణోఽనుపయో గాజ్జాతస్య వ్యాఘాతకత్వాన్నకర్మశేషత్వమిత్యర్థః । సాక్షిణస్సర్వశేషిత్వా దహేయానుపాదేయత్వాచ్చ నకర్మశే షత్వమిత్యాహ ॥ ఆత్మత్వాదితి ॥ అనిత్యత్వేనాత్మనోహేయత్వమాశంక్యాహ ॥ సర్వంహీతి ॥ పరిణామిత్వేన హేతు తాంనిరాచష్టే॥విక్రియేతి ॥ ఉపాదేయత్వంనిరాచష్టే ॥ అతఏవేతి ॥ నిర్వికారిత్వాదిత్యర్థః । ఉపాదేయత్వంహిసా ధ్యస్యన త్వాత్మనః నిత్యసిద్ధత్వాదిత్యర్థః। పరప్రాప్త్యర్థంఆత్మాహేయఇత్యతఆహ॥తస్మాత్పురుషాన్నపరంకించిదితి॥ కా ష్ఠా-సర్వస్యావధిః ।ఏవమాత్మనోఽనన్యశేషత్వాదబాధ్యత్వాదపూర్వత్వాద్వేదాన్తైకస్ఫుటంభానాచ్చ వేదాంతైకవే

న్యశేషత్వాత్ । యోఽసావుపనిషత్స్వేవాధిగతఃపురుషోఽసంసారీ బ్రహ్మస్వరూపః ఉత్పాద్యాదిచతు ర్విధద్రవ్యవిలక్షణః స్వప్రకరణస్థోఽనన్యశేషో నాసౌ నాస్తినాధిగమ్యత ఇతివా వదితుంశక్యం 'సఏష నేతి నేత్యాత్మే'త్యాత్మశబ్దాదాత్మనశ్చ ప్రత్యాఖ్యాతుమశక్యత్వాత్ । నన్వాత్మాహంప్రత్యయవిషయత్వా దుపనిషత్స్వేవవిజ్ఞాయతఇత్యనుపపన్నం।న, తత్సాక్షిత్వేనప్రత్యుక్తత్వాత్ । నహ్యహంప్రత్యయవిష యకర్తృవ్యతిరేకేణతత్సాక్షీ సర్వభూతస్థస్సమఏకః కూటస్థనిత్యఃపురుషోవిధికాండేతర్కసమయేవాకే నచిదధిగతః సర్వస్యాత్మా, అతస్సనకేనచిత్ప్రత్యాఖ్యాతుంశక్యోవిధిశేషత్వంవానేతుం యఏవనిరాక రిష్ణోస్సైవాత్మత్వాత్ । ఆత్మత్వాదేవచసర్వేషాం నహేయో నాప్యుపాదేయః । సర్వంహివినశ్యద్వి కారజాతంపురుషాంతంవినశ్యతి । పురుషోహివినాశహేత్వభావాదవినాశీవిక్రియాహేత్వభావాచ్చకూ టస్థనిత్యఃఅతఏవనిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావః ।తస్మాత్ 'పురుషాన్నపరంకించిత్సాకాష్ఠాసాపరాగతిః' 'తంత్వౌపనిషదంపురుషంపృచ్ఛామీ'తిచౌపనిషదత్వవిశేషణం పురుషస్యోపనిషత్సుప్రాధాన్యేనప్రకాశ్య మానత్వాదుపపద్యతే।అతోభూతవస్తుపరోవేదభాగోనాస్తీతివచనంసాహసమాత్రం।యదపిశాస్త్రతా త్పర్యవిదామనుక్రమణం ।దృష్టోహితస్యార్థః కర్మావబోధనమిత్యేవమాదిః తద్ధర్మజిజ్ఞాసావిషయత్వా ద్విధిప్రతిషేధశాస్త్రాభిప్రాయందృష్టవ్యం । అపిచ 'ఆమ్నాయస్యక్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థా

నామి'త్యేతదపి...

ద్యత్వముక్తం ॥ తత్రశ్రుతిమాహ ॥ తంత్వేతి ॥ తంసకారణస్యసూత్రస్యాధిష్ఠానంపురుషంపూర్ణంహేశాకల్యత్వా త్వాంపృచ్ఛామీత్యర్థః ॥ అతఇతి ॥ ఉక్తలింగైఃశ్రుత్యాచవేదాంతానామాత్మవస్తుపరత్వనిశ్చయాదిత్యర్థః । పూర్వోక్త మనువదతి ॥ యదపీతి ॥ వేదస్యానైరర్థక్యశంకితేతస్యార్థవత్త్వాపరమిదంభాష్యం ॥ దృష్టోహీతి ॥ తత్రఫలవదర్థావబోధన మితివక్తవ్యేనర్మవిచారప్రక్రమాత్కర్మావబోధనమిత్యుక్తం నైతావతావేదాంతానాంబ్రహ్మపరత్వనిరాసః । అతఏ వానుపలబ్ధేఽర్థే 'తత్ప్రమాణ'మితిసూత్రకారోధర్మస్యఫలవదజ్ఞాతత్వేనైవవేదార్థతాందర్శయతి । 'తచ్చావశిష్టంబ్ర హ్మణ'ఇతివృద్ధవాక్యైర్విరోధఇత్యాహ ॥ తద్ధర్మేతి ॥ నిషేధశాస్త్రస్యాపినివృత్తికార్యపరత్వమస్తి, తత్సూత్రభా ష్యవాక్యజాతంకర్మకాండస్యకార్యపరత్వాభిప్రాయమిత్యర్థః । వస్తుతస్తులిఙర్థైకగమ్యకాండస్యతాత్పర్యం, లిఙర్థశ్చ లోకేప్రవర్తకజ్ఞానగోచరత్వేన క్లృప్తంయాగాదిక్రియాగతమిష్టసాధనత్వమేవ నక్రియాతోఽతిరిక్తంకార్యంతస్యకూ ర్మలోమవదప్రసిద్ధత్వాదితితస్యాపిపరాభిమతకార్యవిలక్షణసిద్ధేప్రామాణ్యంకిముతజ్ఞానకాండస్యేతిమంతవ్యం। కించ । వేదాంతాఃసిద్ధవస్తుపరాఃఫలవద్భూతశబ్దత్వాద్ధ్యాదిశబ్దవదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ కిమక్రియార్థకశబ్దానామానర్థక్యమభి

షేయాభావః ఫలాభావో వా? ఆద్య ఆహ ॥ ఆమ్నాయస్యేతి ॥ ఇతి న్యాయేన ఏతదభిధేయరాహిత్యం నియమేనాంగీకర్తవ్యతాం । 'సోమేన యజేత' 'దధ్నా జుహోతీ'త్యాదివాక్యేషు దధిహోమాదిశబ్దానామర్థశూన్యత్వం స్యాదిత్యర్థః । నను కేనోక్తమభిధేయరాహిత్యమిత్యాశంక్యాహ ॥ ప్రవృత్తీతి ॥ కార్యాతిరేకేణ భవ్యార్థత్వేన కార్యశేషత్వేన దధ్యాదిశబ్దా భూతం వక్తి చేత్, తర్హి సత్యాదిశబ్దః కూటస్థం న వక్తీత్యత్ర కో హేతుః కిం కూటస్థస్యాక్రియాత్వాదుతాక్రియాశేషత్వాత్ స్వతఃప్రయోజనా? నను దధ్యాదేః కార్యాన్వయిత్వేన కార్యత్వాదుపదేశః, న కూటస్థస్యాకార్యత్వాదిత్యాద్యమాశంక్య దూషయతి ॥ నహీతి ॥ దధ్యాదేః కార్యత్వే కార్యభేదే శేషత్వహానిః । అతో భూతస్య కార్యాద్భిన్నస్య శబ్దార్థత్వం లబ్ధమితి భావః । ద్వితీయం శంకతే ॥ అక్రియాత్వేఽపీతి ॥ క్రియార్థః కార్యశేషపరః కూటస్థస్య త్వకార్యశేషత్వాన్నోపదేశ ఇతి భావః । భూతస్య కార్యశేషత్వం శబ్దార్థత్వాయ ఫలాయ వా? నాద్య ఇత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ దధ్యాదేః కార్యశేషత్వేఽసత్యపి శేషవస్తుమాత్రమేవోపదిష్టం న కార్యాన్వయీ శబ్దార్థః । అన్వితార్థమాత్రే శబ్దానాం శక్తిగ్రహణాదిత్యర్థః । ద్వితీయమంగీకరోతి ॥ క్రియార్థత్వం త్వితి ॥ తస్య భూతవిశేషస్య దధ్యాదేః క్రియాశేషత్వం ఫలముద్దిశ్యాంగీక్రియత ఇత్యర్థః, న తు బ్రహ్మణ ఇతి తుశబ్దార్థః । నను భూతస్య కార్యశేషత్వాంగీకారే స్వాతంత్ర్యేణ కథం శబ్దార్థతేతి తత్రాహ ॥ న చేతి ॥ ఫలార్థం శేషత్వాంగీకారమాత్రేణ శబ్దార్థత్వభంగో నాస్తీత్యర్థః । ఆనర్థక్యం ఫలాభావ ఇతి పక్షం శం

నామిత్యేతదేకాంతేనాభ్యుపగచ్ఛతాం భూతోపదేశానామానర్థక్యప్రసంగః ప్రవృత్తినివృత్తివ్యతిరేకేణ భూతం చేద్వస్తూపదిశతి భవ్యార్థత్వేన కూటస్థనిత్యం భూతం నోపదిశతీతి కో హేతుః । న హి భూతముపదిశ్యమానం క్రియా భవతి । అక్రియాత్వేఽపి భూతస్య క్రియాసాధనత్వాత్ క్రియార్థ ఏవ భూతోపదేశ ఇతి చేన్నైష దోషః । క్రియార్థత్వేఽపి క్రియానిర్వర్తనశక్తిమద్వస్తూపదిష్టమేవ । క్రియార్థత్వం తు ప్రయోజనం తస్య । న చైతావతా వస్త్వనుపదిష్టం భవతి । యది నామోపదిష్టం కిం తవ తేన స్యాదితి । ఉచ్యతే, అనవగతాత్మవస్తూపదేశశ్చ తథైవ భవితుమర్హతి; తదవగత్యా మిథ్యాజ్ఞానస్య సంసారహేతోః నివృత్తిః ప్రయోజనం క్రియత ఇత్యవిశిష్టమర్థవత్త్వం క్రియాసాధనవస్తూపదేశేన । అపి చ 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇతి చైవమాద్యా నివృత్తిరుపదిశ్యతే । న చ సా క్రియా నాపి క్రియాసాధనమ్ । అక్రియార్థానాముపదేశోఽనర్థకశ్చేత్ 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇత్యాదినివృత్త్యుపదేశానామానర్థక్యం ప్రాప్తం, తచ్చానిష్టం । న చ స్వభావప్రాప్తహంత్యర్థానురాగేణ నఞః శక్యమప్రాప్తక్రియార్థత్వం కల్పయితుం హననక్రి

కతే ॥ యదీతి ॥ యద్యపి దధ్యాది స్వతో నిష్ఫలమపి క్రియాద్వారా సఫలత్వాదుపదిష్టం తథాపి కూటస్థబ్రహ్మవాదినః క్రియాద్వారాభావాత్తేన దృష్టాంతేన కిం ఫలం స్యాదిత్యర్థః । భూతస్య సాఫల్యే క్రియైవ ద్వారమితి న నియమః, రజ్జ్వజ్ఞానమాత్రేణ సాఫల్యదర్శనాదిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ తథైవ దధ్యాదివదేవేత్యర్థః । దధ్యాదేః క్రియాద్వారా సాఫల్యం, బ్రహ్మణస్తు స్వత ఇతి విశేషే సత్యపి వేదాంతానాం సఫలభూతార్థకత్వమాత్రేణ దధ్యాద్యుపదేశసామ్యమిత్యనవద్యం । ఇదానీం వేదాంతానాం నిషేధవాక్యవత్సిద్ధార్థపరత్వమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ నఞః ప్రకృత్యర్థేన సంబంధాత్ హననాభావో నఞర్థః ఇష్టసాధనత్వం ద్రవ్యాదిప్రత్యయార్థః, ఇష్టశ్చాత్ర నరకదుఃఖాభావః, తత్పరిపాలకో హననాభావ ఇతి నిషేధవాక్యార్థః, హననాభావో దుఃఖాభావహేతురిత్యుక్తావర్థాద్ధననస్య దుఃఖసాధనత్వధియా పురుషో నివర్తతే, నాత్ర నియోగః కశ్చనాస్తి, తస్య క్రియాతత్సాధనదధ్యాదివిషయత్వాత్ న చ హననాభావరూపా నఞ్వాచ్యా నివృత్తిః క్రియా । అభావత్వాన్నాపి క్రియాసాధనమ్ । అభావస్య భావార్థాహేతుత్వాద్భావార్థాసత్త్వాచ్చేత్యర్థః । అతో నిషేధశాస్త్రస్య సిద్ధార్థే ప్రామాణ్యమితి భావః । విపక్షే దండమాహ ॥ అక్రియేతి ॥ నను స్వభావతో రాగతః ప్రాప్తేన హంత్యర్థేనానురాగేణ నఞ్సంబంధేన హేతునా హననవిరోధినీ సంకల్పక్రియా బోధ్యతే, సా చ నఞర్థరూపా తత్రాప్రాప్తత్వాద్విధీయతే అహననం కుర్యాదితి । తథా చ కార్యార్థమిదం వాక్యమిత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ న చేతి ॥ ఔదాసీన్యం పురుషస్య స్వరూపం

తచ్చహననక్రియానివృత్త్యుపలక్షితం నివృత్త్యౌదాసీన్యంహననాభావఇతియావత్ తద్వ్యతిరేకేణ నఞః క్రియార్థత్వం కల్పయితుం నచశక్యమితియోజనా, ముఖ్యార్థస్యాభావస్యనఞర్థత్వసంభవేతద్విరోధిక్రియాలక్షణాయాఅన్యాయ్యత్వా న్నిషేధవాక్యస్యాపికార్యార్థత్వేవిధినిషేధభేదవిప్లవాపత్తేశ్చేతిభావః । నను తదభావవత్తదన్యతద్విరుద్ధయోరపినఞః శక్తిః కింనస్యాత్, 'అబ్రాహ్మణః అధర్మ' ఇతిప్రయోగదర్శనాదితిచేత్,న, అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాదిత్యాహ-నఞ శ్చేతి । గవాదిశబ్దానాంతుఅగత్యానానార్థత్వం, స్వర్గేషువాగ్వజ్రాదీనాం శక్యపశుసంబంధాభావేన లక్షణానవతా రాత్ । అన్యవిరుద్ధయోస్తులక్ష్యత్వంయుక్తంశక్యసంబంధాత్ । బ్రాహ్మణాదన్యస్మిన్క్షత్రియాదౌధర్మవిరుద్ధేవా పాపేబ్రాహ్మణాద్యభావస్యనఞ్శక్యస్యసంబంధాత్, ప్రకృతేచ ఆఖ్యాతయోగాన్నఞ్ ప్రసజ్యప్రతిషేధకఏవ నప ర్యుదాసలక్షక ఇతిమంతవ్యం । యద్వానఞః ప్రకృత్యాన సంబంధః । ప్రకృతేఃప్రత్యయార్థోపసర్జనత్వాత్ ప్రధా నసంబంధాచ్చాప్రధానానాం కింతుప్రకృత్యర్థనిష్ఠేనప్రత్యయార్థేనేష్టసాధనత్వేనసంబంధోనఞః । ఇష్టంచస్వాపే క్షయాబలవదనిష్టాననుబంధియత్తదేవ న తాత్కాలికసుఖమాత్రంవిషసంయుక్తాన్నభోజనస్యాపీష్టత్వాపత్తేః,తథాచ 'నహంతవ్యః' హననంబలవదనిష్టాసాధనత్వేసతి ఇష్టసాధనంనభవతీత్యర్థః।అత్రచ 'హంతవ్య' ఇతిహననేవిశిష్టేష్టసాధన త్వం భ్రాంతిప్రాప్తమనూద్య నేత్యభావబోధనేబలవదనిష్టసాధనంహననమితిబుద్ధిర్భవతి, హననేతాత్కాలికేష్టసాధ నత్వరూపవిశేష్యసత్త్వేనవిశిష్టాభావబుద్ధేర్విశేషణాభావ పర్యవసానాత్ । విశేషణంబలవదనిష్టాసాధనత్వమితితదభా వోబలవదనిష్టసాధనత్వంనఞర్థఇతిపర్యవసన్నంతచ్చబుద్ధిరౌదాసీన్యపరిపాలికేత్యాహ॥అభావేతి॥చోఽప్యర్థః పక్షాం

యానివృత్త్యౌదాసీన్యవ్యతిరేకేణ । నఞశ్చైషస్వభావఃయత్స్వసంబంధినోఽభావంబోధయతీతి, అభా వబుద్ధిశ్చౌదాసీన్యేకారణం,సాచదగ్ధేంధనాద్యగ్నివత్స్వయమేవోపశామ్యతి, తస్మాత్ప్రసక్తక్రియా నివృత్త్యౌదాసీన్యమేవ 'బ్రాహ్మణోనహంతవ్య' ఇత్యాదిషుప్రతిషేధార్థంమన్యామహేఅన్యత్రప్రజాప తివ్రతాదిభ్యః, తస్మా త్పురుషార్థానుపయోగ్యుపాఖ్యానాదిభూతార్థవాదవిషయమానర్థక్యాభిధానం ద్రష్టవ్యం । యదప్యుక్తంకర్తవ్యవిధ్యనుప్రవేశమంతరేణవస్తుమాత్రముచ్యమానమనర్థకంస్యాత్ సప్త ద్వీపావసుమతీత్యాదివదితితత్పరిహృతం, రజ్జురియంనాయంసర్ప ఇతితద్వస్తుమాత్రకథనేఽపిప్రయోజ నస్యదృష్టత్వాత్ । నను శ్రుతబ్రహ్మణోఽపియథాపూర్వంసంసారిత్వదర్శనాన్నరజ్జుస్వరూపకథనవదర్థ

తరద్యోతీ-ప్రకృత్యర్థాభావబుద్ధివత్ప్రత్యయార్థాభావబుద్ధిరపీత్యర్థః । బుద్ధేఃక్షణికత్వాత్తదభావేసత్యౌదాసీన్యాత్ ప్రచ్యుతిరూపాహననాదౌ ప్రవృత్తిస్స్యాదితి తత్రాహ ॥సాచేతి॥ యథాగ్నిరింధనందగ్ధ్వాశామ్యతిఏవంసానఞర్థాభా వబుద్ధిఃహననాదా విష్టసాధనత్వభ్రాంతిమూలంరాగేంధనందగ్ధ్వాస్వయంశామ్యతీత్యక్షరార్థః, రాగనాశేకుతఃప్ర చ్యుతిరితిభావః । యద్వారాగతఃప్రాప్తాసాక్రియారాగనాశేస్వయమేవశామ్యతీత్యర్థః।పరపక్షేతుహననవిరోధిక్రియా కార్యేత్యుక్తేఽపిహననస్యేష్టసాధనత్వ భ్రాంత్యనిరాసాత్ప్రచ్యుతిస్దుర్వారా।తస్మాత్తదభావఏవనఞర్థ ఇత్యుపసంహర తి॥తస్మాదితి॥భావార్థాభావేనతద్విషయకకృత్యభావాత్ కార్యాభావస్తచ్ఛబ్దార్థః । యద్వోత్యుక్తపక్షేనివృత్త్యుపలక్షి తమౌదాసీన్యంయస్మాద్విశిష్టాభావాయత్తమేవేతివ్యాఖ్యేయం - స్వతస్సిద్ధస్యౌదాసీన్యస్య నఞర్థసాధ్యత్వోపపాదనా ర్థంనివృత్త్యుపలక్షితత్వమితిధ్యేయం । తస్యవటోర్వ్రతమిత్యనుష్ఠేయక్రియావాచివ్రతశబ్దేనకార్యముపక్రమ్య 'నేక్షే తోద్యంతమాదిత్య' మితిప్రజాపతివ్రతముక్తం; అతఉపక్రమబలాత్తత్ర నఞఈక్షణవిరోధిసంకల్పక్రియా లక్షణాంగీకృ తా-ఏవమగౌరసురాఅధర్మఇత్యాదౌనామధాత్వర్థయుక్తస్యనఞఃప్రతిషేధవాచిత్వాయోగాత్ అన్యవిరుద్ధలక్షకత్వం। ఏతేభ్యఃప్రజాపతి వ్రతాదిభ్యోఽన్యత్రాభావమేవ నఞర్థంమన్యామహేఇత్యర్థః। దుఃఖాభావఫలకేనఞర్థేనసిద్ధేనిషేధశా స్త్రప్రమాణత్వవద్వేదాంతానాంబ్రహ్మణిమానత్వమితిభావః; తర్హ్యక్రియార్థానామానర్థక్యమితిసూత్రం కింవిషయ మితితత్రాహ॥తస్మాదితి॥వేదాంతానాంస్వార్థేఫలవత్త్వాదవ్యర్థకథావిషయం తదిత్యర్థః । యదపీత్యాదిస్పష్టార్థం।శ్రవ

ణజ్ఞానమాత్రాత్ సంసారానివృత్తావపి సాక్షాత్కారాజ్జీవత ఏవ ముక్తిర్దురపహ్నవేతి సదృష్టాంతమాహ ॥ అతో౽వగత
ఇత్యాదినా ॥ బ్రహ్మాహమితి సాక్షాత్కారవిరోధాదిత్యర్థః ॥ తత్త్వవిదో జీవన్ముక్తౌ మానమాహ ॥ తదుక్తం శ్రుత్యేతి ॥ జీ
వతో౽శరీరత్వం విరుద్ధమితి శంకతే ॥ శరీర ఇతి ॥ ఆత్మనో దేహసంబంధస్య భ్రాంతిప్రయుక్తత్వాత్తత్త్వధియా తన్నా
శరూపమశరీరత్వం జీవతో యుక్తమిత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ అసంగాత్మరూపం త్వశరీరత్వం తత్త్వధియా జీవతో౽వ్యజ్యత
ఇత్యాహ ॥ నిత్యమితి ॥ దేహాత్మనోః సంబంధస్సత్య ఇతి శంకతే ॥ తత్కృతేతి ॥ తన్నాశార్థం కార్యాపేక్షేతి భావః ॥ ఆత్మనశ్శరీర
సంబంధే జాతే ధర్మాధర్మసిద్ధిః, తస్యాం సత్యాం సంబంధజన్మేత్యన్యోన్యాశ్రయాదేకస్యాసిద్ధ్యా ద్వితీయస్యాప్యసిద్ధి
స్స్యాదితి పరిహరతి ॥ నేత్యాదినా ॥ నన్వేతద్దేహజన్యధర్మాధర్మకర్మణా ఏతద్దేహసంబంధహేతుత్వే స్యాదన్యోన్యాశ్రయః,
పూర్వదేహధర్మాధర్మైరేతద్దేహసంబంధోత్పత్తిః, పూర్వదేహశ్చ తత్పూర్వదేహకృతకర్మణ ఇతి బీజాంకురవదనాదిత్వా

[illegible]క్తం । అతో౽వగతే । నావగతబ్రహ్మాత్మభావస్య యథాపూర్వం సంసారిత్వం శక్యం దర్శ
యితుం బ్రహ్మాత్మభావవిరోధాత్ । నహి, శరీరాద్యాత్మాభిమానినో దుఃఖభయాదిమత్త్వం దృష్టమితి,
తస్యైవ వేదప్రమాణజనితబ్రహ్మాత్మావగమే తదభిమాననివృత్తౌ తదేవ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తం దుఃఖభయా
దిమత్త్వం భవతీతి శక్యం కల్పయితుం । నహి, గృహస్థస్య ధనినో ధనాభిమానినో ధనాపహారనిమిత్తం దుః
ఖం దృష్టమితి, తస్యైవ ప్రవ్రజితస్య ధనాభిమానరహితస్య తదేవ ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం భవతి । న చ
కుండలినః కుండలిత్వాభిమాననిమిత్తం సుఖం దృష్టమితి తస్యైవ కుండలవియుక్తస్య కుండలిత్వాభిమానర
హితస్య తదేవ కుండలిత్వాభిమాననిమిత్తం సుఖం భవతి । తదుక్తం శ్రుత్యా 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృ
శతః' ఇతి । శరీరే పతితే అశరీరత్వం స్యాన్న జీవత ఇతి చేత్, న, సశరీరత్వస్య మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తత్వాత్ । న
హ్యాత్మనశ్శరీరాత్మాభిమానలక్షణం మిథ్యాజ్ఞానం ముక్త్వా అన్యతస్సశరీరత్వం శక్యం కల్పయితుం । నిత్యమ
శరీరత్వమకర్మనిమిత్తత్వాదిత్యవోచామ । తత్కృతధర్మాధర్మనిమిత్తం సశరీరత్వమితి చేత్, న, శరీరసం
బంధస్యాసిద్ధత్వాద్ధర్మాధర్మయోరాత్మకృతత్వాసిద్ధేః । శరీరసంబంధస్య ధర్మాధర్మయోస్తత్కృతత్వ
స్య చేతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాదంధపరంపరైవైషానాదిత్వకల్పనా క్రియాసమవాయాభావాచ్చా
త్మనః కర్తృత్వానుపపత్తేః । సన్నిధానమాత్రేణ రాజప్రభృతీనాం దృష్టం కర్తృత్వమితి చేన్న । ధనదానా
ద్యుపార్జితభృత్యసంబంధిత్వాత్తేషాం కర్తృత్వోపపత్తేః న త్వాత్మనో ధనదానాదివచ్ఛరీరాదిభిః స్వ
స్వామిభావసంబంధనిమిత్తం కించిచ్ఛక్యం కల్పయితుం । మిథ్యాభిమానస్తు ప్రత్యక్షస్సంబంధహేతుః । ఏ
తేన యజమానత్వమాత్మనో వ్యాఖ్యాతం । అత్రాహుః, దేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మనః ఆత్మీయే దేహాదావహ
మభిమానో గౌణో న మిథ్యేతి । న । ప్రసిద్ధవస్తుభేదస్య గౌణత్వముఖ్యత్వప్రసిద్ధేః । యస్య హి ప్రసిద్ధో వస్తు
భేదః యథా కేసరాదిమానాకృతివిశేషో౽న్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సింహశబ్దప్రత్యయభాఙ్ముఖ్యో౽న్యః ప్ర

న్నాయం దోష ఇత్యత ఆహ ॥ అంధేతి ॥ అప్రామాణికీత్యర్థః ॥ నహి బీజాదంకురస్తతో బీజాంతరం చ యథా ప్రత్యక్షేణ దృశ్య
తే తద్వదాత్మనో దేహసంబంధః పూర్వకర్మకృతః ప్రత్యక్షః, నాప్యస్తి కశ్చిదాగమః ప్రత్యుతాసంగో హీత్యాదిశ్రుతిః
సర్వం కర్తృత్వం వారయతీతి భావః ॥ తత్ర యుక్తిమాహ ॥ క్రియేతి ॥ కూటస్థస్య క్రియాయోగాన్న కర్తృత్వమిత్యర్థః ॥ స్వ
తో నిష్క్రియస్యాపి కారకసన్నిధానాత్కర్తృత్వమితి శంకాం దృష్టాంతవైషమ్యేణ నిరస్యతి ॥ నేతి ॥ రాజాదీనాం స్వక్రీత
భృత్యకార్యే కర్తృత్వం యుక్తం నాత్మన ఇత్యర్థః ॥ దేహకర్మణోరవిద్యాభూమౌ బీజాంకురవదావర్తమానయోరా
త్మనా సంబంధో భ్రాంతికృత ఏవేత్యాహ ॥ మిథ్యేతి ॥ నను యజేతేతి విధ్యనుపపత్త్యాత్మనః కర్తృత్వమేష్టవ్యమితి తత్రా
హ ॥ ఏతేనేతి ॥ భ్రాంతికృతేన దేహాదిసంబంధేన యాగాదికర్తృత్వమాబ్రహ్మబోధాద్వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః ॥ అత్రాహుః
ప్రాభాకరా ఇత్యర్థః ॥ భ్రాంత్యభావాద్దేహసంబంధాదికం సత్యమితి భావః ॥ భేదజ్ఞానాభావాన్న గౌణ ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ ప్ర

ర్థోఽజ్ఞాతోవస్తునోర్భేదో యేన తస్య గౌణముఖ్యజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసిద్ధేరిత్యర్థః । యస్యతస్యపుంసోగౌణౌభవతఇత్యన్వయః। శౌర్యాదిగుణవిషయావిత్యర్థః ॥ తస్యత్వితి ॥ భేదజ్ఞానశూన్యస్యపుంసఇత్యర్థః ॥ శబ్దప్రత్యయావితి । శబ్దశ్శాబ్దబోధశ్చేత్యర్థః । సంశయమూలౌ తావుదాహరతి ॥ యథామందేతి ॥ యథాసంశయమూలయోర్నగౌణత్వంతథాభ్రాంతిమూలయోఃకింవాచ్యమిత్యాహ ॥యథావేతి॥ అకస్మాదితి॥ అతర్కితాదృష్టవశాత్సంస్కారోద్బోధవశాదిత్యర్థః । నిరుపచారేణ గుణజ్ఞానంవినేత్యర్థః । దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వవాదినామితి, దేహాత్మవాదినాంతు ప్రమేత్యభిమానఇతిభావః। జీవన్ముక్తౌప్రమాణమాహ ॥తథాచేతి॥ తత్రజీవన్ముక్తస్యదేహేయథాదృష్టాంతః । అహినిర్ల్వయనీసర్పత్వక్ వల్మీకాదౌప్రత్యస్తానిక్షిప్తామృతాసర్పేణత్యక్తాభిమానావర్తతే, ఏవమేవేదంవిదుషాత్యక్తాభిమానంశరీరంతిష్ఠతి। అథతథాత్వచానిర్ముక్తసర్పవదేవాయందేహస్థోఽశరీరః, విదుషోదేహేసర్పస్యత్వచీవాభిమానాభావాదశరీరత్వాదమృతఃప్రాణ ఇతి ప్రాణో జీవన్నపి బ్రహ్మైవ కింతద్బ్రహ్మ తేజస్స్వయంజ్యోతిరానందఏవేత్యర్థః, వస్తుతోఽచక్షురపిబాధితచక్షు

సిద్ధఃతతశ్చాన్యః పురుషః ప్రాయికైఃక్రౌర్య శౌర్యాదిభిస్సింహగుణైస్సంపన్నస్సిద్ధః, తస్యపురుషేసింహశబ్దప్రత్యయౌగౌణౌభవతః । నాప్రసిద్ధవస్తుభేదస్యతస్యత్వన్యత్రాన్యశబ్దప్రత్యయౌ భ్రాంతినిమిత్తావేవభవతః, నగౌణౌ । యథా మందాంధకారే 'స్థాణురయ'మిత్యగృహ్యమాణవిశేషేపురుషశబ్దప్రత్యయౌస్థాణువిషయౌ । యథావా,శుక్తికాయామకస్మాత్ 'రజతమిద'మితినిశ్చితశబ్దప్రత్యయౌతద్వద్దేహాదిసంఘాతేఽహమితి నిరుపచారేణశబ్దప్రత్యయావాత్మానాత్మవివేకేనోత్పద్యమానౌ కథంగౌణౌశక్యౌవదితుం । ఆత్మానాత్మవివేకినామపి పండితానామజావిపాలానామివావివిక్తౌశబ్దప్రత్యయౌభవతః। తస్మాద్దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వవాదినాం దేహాదావహంప్రత్యయోమిథ్యైవనగౌణః,తస్మాన్మిథ్యాప్రత్యయనిమిత్తత్వాత్సశరీరత్వస్యసిద్ధంజీవతోపివిదుషోఽశరీరత్వం । తథాచ బ్రహ్మవిద్విషయాశ్రుతిస్తద్యథా 'అహినిర్ల్వయనీవల్మీకేమృతా ప్రత్యస్తాశయీతైవమేవేదంశరీరంశేతే అథాయమశరీరోమృతః ప్రాణోబ్రహ్మైవతేజఏవే'తి । 'సచక్షురచక్షురివ సకర్ణోఽకర్ణఇవసవాగవాగివ సమనాఅమనాఇవసప్రాణోఽప్రాణఇవే'తిచ।స్మృతిరపి 'స్థితప్రజ్ఞస్యకాభాషే' త్యాద్యా స్థితప్రజ్ఞలక్షణాన్యాచక్షాణావిదుషస్సర్వప్రవృత్త్యసంబంధందర్శయతి । తస్మాన్నావగతబ్రహ్మాత్మభావస్య యథాపూర్వం సంసారిత్వం। యస్యతుయథాపూర్వంసంసారిత్వంనాసావవగతబ్రహ్మాత్మభావఇత్యనవద్యం।యత్పునరుక్తంశ్రవణాత్పరాచీనయోర్మనననిదిధ్యాసనయోర్దర్శనాద్విధిశేషత్వం బ్రహ్మణోనస్వరూపపర్యవసాయిత్వమితి, తన్న, శ్రవణవదవగత్యర్థత్వాన్మనననిదిధ్యాసనయోః। యదిహ్యవగతం బ్రహ్మాన్యత్రవినియుజ్యేతభవేత్తదావిధిశేషత్వం,నతుతదస్తి, మనననిదిధ్యాసనయోరపి శ్రవణవదవగత్యర్థత్వాత్ । తస్మాన్నప్రతిపత్తివిధిశేషతయాశాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీత్యతస్స్వతంత్రమేవ బ్రహ్మశాస్త్రప్రమా

రాద్యనువృత్త్యాసచక్షురివేత్యాదియోజ్యం ॥ ఇత్యనవద్యమితి ।బ్రహ్మాత్మజ్ఞానాన్ముక్తిలాభాత్ సిద్ధంవేదాంతానాం ప్రామాణ్యంహితశాసనాచ్ఛాస్త్రత్వంచ నిర్దోషతయాస్థితమిత్యర్థః । బ్రహ్మజ్ఞానముద్దిశ్యశ్రవణవన్మనననిదిధ్యాసనయోరప్యవాంతరవాక్యభేదేన విధ్యంగీకారాన్న బ్రహ్మణో విధిశేషత్వం, ఉద్దేశ్యజ్ఞాన లభ్యతయా ప్రాధాన్యాదిత్యాహ ॥ నేతి॥ శ్రవణంజ్ఞానకరణవేదాంతగోచరత్వాత్ప్రధానంమనననిదిధ్యాసనయోః ప్రమేయగోచరత్వాత్తదంగత్వం నియమాదృష్టస్యజ్ఞానేఽనుపయోగఃసర్వాపేక్షాన్యాయాదితిమంతవ్యం । తర్హిజ్ఞానేవిధిః కిమిత్యుక్తస్తత్రాహ ॥ యదిహీతి ॥ యదిజ్ఞానేవిధిమంగీకృత్యవేదాంతైరవగతంబ్రహ్మవిధేయజ్ఞానేకర్మకారకత్వేన వినియుజ్యేత తదావిధిశేషత్వం స్యాత్ । నత్వవగతస్యవినియుక్తత్వమస్తి, ప్రాప్తావగత్యాఫలలాభేవిధ్యయోగాదిత్యర్థః ॥ తస్మాద్విధ్యసంభవాత్ । అతశ్శేషత్వాసంభవాత్ ॥ సూత్రంయోజయతి ॥ స్వతంత్రమితి ॥ ఏవంచసతీతి ॥ చోవధారణే । ఉక్తరీత్యాబ్రహ్మణః

త్వకంత్వే ప్రసక్త్యైవభగవతో వ్యాసస్య పృథక్ శాస్త్రప్రకృతిర్యుక్తా, ధర్మవిలక్షణప్రమేయలాభాత్ వేదాంతానాం కార్య [illegible] ప్రమేయా జైవాన్వయ యుక్తేత్యర్థః। నను మానసధర్మవిచారార్థం పృథగారంభ ఇత్యాశంక్యాహ ॥ ఆరభ్యమాణం [illegible] బాహ్యసాధనధర్మవిచారానంతరం అతో బాహ్యధర్మస్య శుద్ధిద్వారా మానసోపాసనాధర్మహేతుత్వాత్ పరి [illegible] మానసధర్మజిజ్ఞాస్యేతి సూత్రం స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ అథేతి ॥ తృతీయాధ్యాయే శుర్యిత్యాదిభిశ్శేషశేషిత్వ [illegible] నంతరం శేషిణా శేషస్య ప్రయోగసంభవాత్ కః క్రతుశేషః కో వా పురుషశేష ఇతి జిజ్ఞాస్యత ఇత్యర్థః। ఏవమార [illegible] తస్మాద్వేదాంతధర్మార్థమారంభ ఇత్యయుక్తమితిభావః । స్వమతే సూత్రానుగుణ్యమస్తీత్యాహ ॥ బ్ర [illegible] జైమినినా బ్రహ్మ న విచారితమితి తజ్జిజ్ఞాస్యత్వ సూత్రణం యుక్తమిత్యర్థః। వేదాంతార్థశ్చేదద్వైతం తర్హి [illegible] ధ్యాదీనాం కా గతిరిత్యాశంక్య, జ్ఞానాత్ప్రాగేవ తేషాం ప్రామాణ్యం న పశ్చాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ [illegible] ప్రమేయ ప్రమాతృబాధకత్వాదిత్యర్థః । బ్రహ్మ న కార్యశేషః తద్బోధాత్ప్రాగేవ సర్వవ్యవహార ఇత్యత్ర బ్రహ్మ [illegible] గాథాముదాహరతి ॥ అపి చేతి ॥ సన బాధితం బ్రహ్మపూర్ణం ఆత్మావిషయా సాదత్తఇతి సర్వసాక్ష్యహమిత్యే [illegible] సతి పుత్రదేహాదేః సత్తాబాధనాన్మాయామాత్రత్వనిశ్చయాత్ పుత్రదారాదావహమితిస్వీయదుఃఖసు

ఖకం వేదాంతవాక్యసమన్వయాదితి సిద్ధం, ఏవం చ సత్యథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి శాస్త్రారంభ ఉపపద్య తే। ప్రతిపత్తివిధిపరత్వే హి అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యేవారబ్ధత్వాన్న పృథక్ శాస్త్రమారభ్యేత, ఆరభ్యమా ణం చైవమారభ్యేత అథాతః పరిశిష్టధర్మజిజ్ఞాసేత్యథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసేతివద్బ్రహ్మాత్మై క్యావగతిస్తు అప్రతిజ్ఞాతేతి, తదర్థోయుక్తశ్శాస్త్రారంభో ఽథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి। తస్మాదహం బ్రహ్మా స్మీత్యేతదవసానా ఏవ సర్వే విధయస్సర్వాణి చేతరాణి ప్రమాణాని। నహ్యహేయానుపాదేయాద్వైతా త్మావగతౌ సత్యాం నిర్విషయాణ్యప్రమాతృకాణి చ ప్రమాణాని భవితుమర్హంతీతి । అపి చాహుః ॥ "గౌణ మిథ్యాత్మనోఽసత్త్వే పుత్రదేహాదిబాధనాత్ । సద్బ్రహ్మాత్మాహమిత్యేవం బోధే కార్యం కథం భవేత్ ॥ అన్వేష్టవ్యాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రాక్ప్రమాతృత్వమాత్మనః। అన్విష్టస్స్యాత్ప్రమాతైవ పాప్మదోషాదివర్జి తః ॥ దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేన కల్పితః । లౌకికం తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాత్మనిశ్చ యాదితి॥ చతుస్సూత్రీ సమాప్తా ❁❁ ఏవం వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మావగతిప్రయోజనానాం బ్రహ్మాత్మని తాత్పర్యేణ సమన్వితానామంతరేణాపి కార్యానుప్రవేశం బ్రహ్మణి పర్యవసానముక్తం । బ్ర హ్మ చ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణమిత్యుక్తం । సాంఖ్యాదయస్తు పరినిష్ఠితం వస్తు ప్రమా

[illegible] యోగాద్గౌణాత్మాభిమానస్య "నరోఽహం కర్తా మూఢః" ఇతి మిథ్యాత్మాభిమానస్య చ సర్వవ్యవహారహే తోరసత్త్వే కార్యం విధినిషేధాదివ్యవహారః కథం భవేత్, హేత్వభావాత్ న కథంచిద్భవేదిత్యర్థః ॥ నన్వహం బ్రహ్మేతి బోధోఽబాధితః, అహమర్థస్య ప్రమాతుః బ్రహ్మత్వాయోగాదిత్యాశంక్య, ప్రమాతృత్వస్యాజ్ఞానవిలసితాంతఃకరణతా దాత్మ్యకృతత్వాన్న బాధ ఇత్యాహ॥ అన్వేష్టవ్యేతి॥ "య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విరజో విమృత్యుర్విశోకస్సోఽన్వేష్టవ్య" ఇతి శ్రుతేర్జ్ఞాతవ్యపరమాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రాగేవాజ్ఞానాచ్ఛిద్దాతో రాత్మనః ప్రమాతృత్వం, ప్రమాతైవ జ్ఞాతస్సన్ పాప్మరాగ ద్వేషమరణవివర్జితః పరమాత్మా స్యాదిత్యర్థః। ప్రమాతృత్వస్య కల్పితత్వే తదాశ్రితానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యం కథం స్యాత ఆహ ॥ దేహేతి ॥ యథా దేహాత్మప్రత్యయః కల్పితో భ్రమోఽపి వ్యవహారాంగతయా మానత్వేనేష్యతే వైదికైః, తద్వల్లౌకికమధ్యక్షాదికమాత్మబోధావధివ్యవహారకాలే బాధాభావాత్ వ్యావహారికం ప్రామాణ్యమిష్యతాం, వేదాం తానాం తు కాలత్రయాబాధ్యవస్తుబోధిత్వాత్తాత్త్వికం ప్రామాణ్యమితి తు శబ్దార్థః॥ ఆత్మనిశ్చయాత్ ॥ ఆ ఆత్మనిశ్చ యాదిత్యాఙ్ మర్యాదాయాం ప్రమాతృత్వస్య కల్పితత్వేఽపి ప్రత్యక్షాదివిషయాబాధాత్ప్రామాణ్యమితి భావః ॥ "రా మనామ్నిపరే ధామ్ని కృత్స్నామ్నాయసమన్వయః । కార్యతాత్పర్యబాధేన సాధితశ్శుద్ధబుద్ధయే" ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణం॥

వృత్తమనూద్యాక్షేపలక్షణామవాంతరసంగతిమాహ ॥ సాంఖ్యాదయస్త్వితి ॥ భవతు సిద్ధే వేదాంతానాం సమన్వయః, తథాపి మానాంతరాయోగ్యే బ్రహ్మణి శక్తిగ్రహాయోగాత్కూటస్థత్వేన కారణత్వాయోగాచ్చ న సమన్వయః, కింతు సర్గాద్యకార్యం జడప్రకృతికం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యనుమానగమ్యే త్రిగుణే ప్రధానే సమన్వయ ఇత్యాక్షిపంతీత్యర్థః । సిద్ధం మానాంతరగమ్యమేవేత్యాగ్రహః శక్తిగ్రహార్థః, అత ఏవ ప్రధానాదావనుమానోపస్థితే శక్తిగ్రహసంభవాత్తత్పరతయా వాక్యాని యోజయంతీత్యుక్తం । కించ 'తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛే'త్యాద్యాః శ్రుతయః శుంగేన కార్యలింగేన కారణస్య సతోఽన్వేషణం దర్శయంత్యో మానాంతరసిద్ధమేవ జగత్కారణం వదంతీత్యాహ ॥ సర్వేష్వితి ॥ నన్వతీంద్రియత్వేన ప్రధానాదౌ వ్యాప్తిగ్రహాయోగాత్కథమనుమానం తత్రాహ ॥ ప్రధానేతి ॥ యత్కార్యం తజ్జడప్రకృతికం యథా ఘటః, యజ్జడం తచ్చేతనసంయుక్తం యథా రథాదిరితి సామాన్యతో దృష్టానుమానగమ్యాః ప్రధానపురుషసంయోగా ఇత్యర్థః । అద్వితీయబ్రహ్మణః కారణత్వవిరోధిమతాంతరమాహ ॥ కాణాదాస్త్వితి ॥ సృష్టివాక్యేభ్య ఏవ పరార్థానుమానరూపేభ్యో యత్కార్యం తద్బుద్ధిమత్కర్తృకమితి । ఈశ్వరం కర్తారం పరమాణూం

ణాంతరగమ్యమేవేతి మన్యమానాః ప్రధానాదీని కారణాంతరాణ్యనుమిమానాస్తత్పరతయైవ వేదాంతవాక్యాని యోజయంతి । సర్వేష్వేవ తు వేదాంతవాక్యేషు సృష్టివిషయేష్వనుమానేనైవ కార్యేణ కారణం లిలక్షయిషితం । ప్రధానపురుషసంయోగా నిత్యానుమేయా ఇతి సాంఖ్యా మన్యంతే । కాణాదాస్త్వేతేభ్య ఏవ వాక్యేభ్య ఈశ్వరం నిమిత్తకారణమనుమిమతే, అణూంశ్చ సమవాయికారణం । ఏవమన్యేఽపి తార్కికాః వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసావష్టంభాః పూర్వపక్షవాదిన ఇహోత్తిష్ఠంతే । తత్ర పదవాక్యప్రమాణజ్ఞేన ఆచార్యేణ వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మావగతిపరత్వప్రదర్శనాయ వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసప్రతిపత్తయః పూర్వపక్షీకృత్య నిరాక్రియంతే । తత్ర సాంఖ్యాః ప్రధానం త్రిగుణమచేతనం స్వతంత్రం జగత్కారణమితి మన్యమానా ఆహుః । యాని వేదాంతవాక్యాని సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం ప్రదర్శయంతీత్యవోచః తాని ప్రధానకారణపక్షేఽపి యోజయితుం శక్యంతే । సర్వశక్తిత్వం తావత్ప్రధానస్యాపి స్వవికారవిషయముపపద్యతే, ఏవం సర్వజ్ఞత్వమప్యుపపద్యతే । కథం । యత్త్వం జ్ఞానం మన్యసే స సత్త్వధర్మః 'సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞాన'మితి స్మృతేః । తేన చ సత్త్వధర్మేణ జ్ఞానేన కార్యకరణవంతః పురుషాః సర్వజ్ఞా యోగినః ప్రసిద్ధాః, సత్త్వస్య హి నిరతిశయోత్కర్షే సర్వజ్ఞత్వం ప్రసిద్ధం । న కేవలస్యాకార్యకరణస్య పురుషస్యోపలబ్ధిమాత్రస్య సర్వజ్ఞత్వం కించిజ్జ్ఞత్వం వా కల్పయితుం శక్యం,

త్రిగుణత్వాత్తు ప్రధానస్య సర్వజ్ఞానకారణభూతం సత్త్వం ప్రధానావస్థాయామపి విద్యత ఇతి ప్రధానస్యా

శ్చ యత్కార్యద్రవ్యం తత్స్వన్యూనపరిమాణద్రవ్యారబ్ధమిత్యనుమిమత ఇత్యర్థః । అన్యేఽపి బౌద్ధాదయః 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దిత్యాదిర్వాక్యాభాసః । యద్వస్తు తచ్ఛూన్యావసానం యథా దీప ఇతి యుక్త్యాభాసః । ఏవం వాదివిప్రతిపత్తిముక్త్వా తన్నిరాసాయోత్తరసూత్రసందర్భమవతారయతి ॥ తత్రేతి ॥ వాదివివాదే సతీత్యర్థః । వ్యాకరణమీమాంసాన్యాయనిధిత్వాత్పదవాక్యప్రమాణజ్ఞత్వం యజ్జగత్కారణం తచ్చేతనమచేతనం వేతి ఈక్షణస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వాభ్యాం సంశయే పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్ర సాంఖ్యా ఇతి ॥ అపిశబ్దావేవకారార్థా సదేవేత్యాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యానాం ప్రధానపరత్వనిరాసేన బ్రహ్మపరత్వోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః । పూర్వపక్షే జీవస్య ప్రధానైక్యోపాస్తిః సిద్ధాంతే బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానమితి వివేకః । అచేతనసత్త్వస్యైవ సర్వజ్ఞత్వం, న చేతనస్యేత్యాహ ॥ తేన చ సత్త్వధర్మేణేతి ॥ న చ కేవలస్యేతి ॥ జన్యజ్ఞానస్య సత్త్వధర్మత్వాన్నిత్యోపలబ్ధేరకార్యత్వాచ్చిన్మాత్రస్య న సర్వజ్ఞానకర్తృత్వమిత్యర్థః । నను గుణానాం సామ్యావస్థా ప్రధానమితి సాంఖ్యా వదంతి తదవస్థాయాం సత్త్వస్యోత్కర్షాభావాత్కథం సర్వజ్ఞతేత్యత ఆహ ॥ త్రిగుణత్వాదితి ॥ త్రయో గుణా ఏవ ప్రధానం తస్య సామ్యావస్థా తదభేదాత్ప్రధానమిత్యుచ్యతే । తదవస్థాయామ

పిప్రళయే సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వరూపం సర్వజ్ఞత్వముక్తమిత్యర్థః । నను మాయాశక్తిమితి శక్తిమత్త్వరూపం గౌణంసర్వజ్ఞత్వమంగీకార్యమితి తత్రాహ ॥ నహీతి ॥ అనిత్యజ్ఞానస్య ప్రళయేనాశాచ్ఛక్తిమత్త్వంవాచ్యం కారకాభావాన్నేత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ మతద్వయసామ్యముక్త్వా స్వమతేవిశేషమాహ ॥ అపిచేతి ॥ బ్రహ్మణః కారణత్వంస్మృతిపాదేసమర్థ్యతే ప్రధానాదేఃకారణత్వంతర్కపాదేయుక్తిభిర్నిరస్యతి । అధునాశ్రుతిభిర్నిరస్యతి ॥

౫॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి ॥ ఈక్షణశ్రవణాద్వేదశబ్దావాచ్యమశబ్దంప్రధానం । అశబ్దత్వాన్నకారణమితిసూత్రయోజనా ॥ తస్యచ్ఛబ్దవాచ్యంకారణమైక్షత ఈక్షణమేవాహ ॥ బహ్వితి ॥ బహుప్రపంచరూపేణస్థిత్యర్థమహామేవోపాదానతయాకార్యాభేదాజ్జనిష్యామీత్యాహ ॥ ప్రేతి ॥ ఏవంతత్సదీక్షిత్వాఆకాశంవాయుంచసృష్ట్వాతేజస్సృష్టవదిత్యాహ ॥ తదితి॥ ముఖ్యబలాత్సత్త్వాకారాంతమితియావత్। ‘సజీవాభిన్నఃపరమాత్మా’ ‘ప్రాణమసృజత’ ప్రాచేతనస్యసతస్సర్వజ్ఞత్వముపచర్యతే వేదాంతవాక్యేషు । అవశ్యంచత్వయాపిసర్వజ్ఞంబ్రహ్మేత్యభ్యుపగచ్ఛతాసర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వేనైవసర్వజ్ఞత్వమభ్యుపగంతవ్యమ్ । నహిసర్వదాసర్వవిషయంజ్ఞానంకుర్వదేవబ్రహ్మవర్తతే। తథాహిజ్ఞానస్యనిత్యత్వేజ్ఞానక్రియాంప్రతిస్వాతంత్ర్యంబ్రహ్మణోహీయేత । అథానిత్యంతదితిజ్ఞానక్రియాయా ఉపరమేఉపరమేతాపిబ్రహ్మ । తదా సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వేనైవసర్వజ్ఞత్వమాపతతి।అపిచప్రాగుత్పత్తేస్సర్వకారకశూన్యంబ్రహ్మేష్యతేత్వయా। నచజ్ఞానసాధనానాంశరీరేంద్రియాదీనామభావేజ్ఞానోత్పత్తిఃకస్యచిదుపపన్నా।అపిచప్రధానస్యానేకాత్మకస్యపరిణామసంభవాత్కారణత్వోపపత్తేర్మృదాదివన్నాసంహతస్యైకాత్మకస్యబ్రహ్మణఇత్యేవంప్రాప్తేఇదంసూత్రమారభ్యతే ॥

సూ॥౫॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్॥

నసాంఖ్యపరికల్పితమచేతనంప్రధానంజగతఃకారణంశక్యంవేదాంతేష్వాశ్రయితుం।అశబ్దంహితత్ । కథమశబ్దం। ఈక్షతేఃఈక్షితృత్వశ్రవణాత్కారణస్య । కథం । ఏవంహిశ్రూయతే‘సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్’ ‘ఏకమేవాద్వితీయ’మిత్యుపక్రమ్య ‘తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత’ఇతి తత్రేదంశబ్దవాచ్యంనామరూపవ్యాకృతం జగత్ప్రాగుత్పత్తేః సదాత్మనావధార్యతస్యైవప్రకృతస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేక్షణపూర్వకం తేజఃప్రభృతేస్సృష్టృత్వందర్శయతి । తథాన్యత్ర ‘ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీన్నాన్యత్కించనమిషత్సఈక్షతలోకాన్నుసృజా ఇతి ‘సఇమాఁల్లోకానసృజత’ఇతీక్షాపూర్వికామేవసృష్టిమాచష్టే । క్వచిచ్చషోడశకలంపురుషంప్రస్తుత్యాహ- ‘సఈక్షాంచక్రే’సప్రాణమసృజతేతి । ఈక్షతేరితిచధాత్వర్థనిర్దేశోఽభిప్రేతః యజతేరితివత్ నధాతునిర్దేశః । తేన ‘యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపఃతస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయత’ఇత్యేవమాదీన్యపిసర్వజ్ఞేశ్వరకారణపరాణివాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని । యత్తూక్తంసత్త్వధర్మేణజ్ఞానేన సర్వజ్ఞంప్రధానంభవిష్యతీతి,తన్నోపపద్యతే।నహిప్రధానావస్థాయాంగుణసామ్యాత్సత్త్వధర్మోజ్ఞానంసంభవతి।నన్వుక్తంసర్వ

జ్ఞాచ్ఛ్రద్ధాంఖంవాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీంద్రియంమనోఽన్నమన్నాద్వీర్యంతపోమంత్రాః కర్మలోకాః లోకేషుచనామచేత్యుక్తాఃషోడశకలాః, నను ఇక్శ్తిపౌధాతునిర్దేశ ఇతికాత్యాయనస్మరణాదీక్షతిపదేన శ్తిబంతేనధాతురుచ్యతే । తేనధాత్వర్థఈక్షణంకథంవ్యాఖ్యాయతఇత్యాశంక్యలక్షణయేత్యాహ ॥ ఈక్షతేరితిచేతి ॥ ఇతికర్తవ్యతావిధేర్యజతేఃపూర్వవత్త్వమితిజైమినిసూత్రేయథాయజతిపదేనలక్షణయాధాత్వర్థోయాగఉచ్యతే తద్వదిహాపీత్యర్థః । సౌర్యాదివికృతియాగస్యాంగానామవిధానాత్ పూర్వవత్త్వందర్శాదిప్రకృతిస్థాంగవత్త్వమితిసూత్రార్థః । ధాత్వర్థనిర్దేశేనలాభమాహ॥ తేనేతి॥సామాన్యతఃసర్వజ్ఞోవిశేషతఃసర్వవిదితిభేదఃజ్ఞానమీక్షణమేవతపః। తపస్వినఃఫలమాహ॥తస్మాదితి ॥ ఏతత్కార్యంసూత్రాఖ్యంబ్రహ్మ । కేవలసత్త్వవృత్తేర్జ్ఞానత్వమంగీకృత్య ప్రధానస్యసర్వజ్ఞత్వంనిరస్తం । సంప్రతి

న కేవలజడవృత్తిర్జ్ఞానశబ్దార్థః కింతు సాక్షిబోధవిశిష్టా వృత్తిః వృత్తివ్యక్తబోధో వా జ్ఞానం। తచ్చాజ్ఞస్య ప్రధానస్య నాస్తీత్యాహ ॥ అపి చేతి॥ సాక్షిత్వమస్తి యేనోక్తజ్ఞానవత్త్వం స్యాదితి శేషః । నను సత్త్వవృత్తిమాత్రేణ యోగినాం సర్వజ్ఞత్వముక్తమిత్యత ఆహ ॥ యోగినాం త్వితి ॥ సేశ్వరసాంఖ్యమతమాహ ॥ అథేతి॥ సర్వజ్ఞత్వం నామ సర్వగోచరజ్ఞానవత్త్వం న జ్ఞానకర్తృత్వం జ్ఞానస్యాకృత్యసాధ్యత్వాదితి హృది కృత్వా పృచ్ఛతి ॥ ఇదం తావదితి ॥ సర్వం జానాతీతి శబ్దాసాధుత్వం శంకతే ॥ జ్ఞాననిత్యత్వ ఇతి॥ నిత్యస్యాపి జ్ఞానస్య తత్తదర్థోపహితత్వేన బ్రహ్మస్వరూపాత్ భేదం కల్పయిత్వా కార్యత్వోపచారాద్బ్రహ్మణస్తత్కర్తృత్వవ్యపదేశస్సాధురితి సదృష్టాంతమాహ ॥ న ప్రతతేతి - సంతతేత్యర్థః । అసత్యపి అవివక్షితేఽపి. నను ప్రకాశతేరకర్మకత్వాత్ సవితా ప్రకాశత ఇతి ప్రయోగేఽపి ఈక్షతేస్సకర్మకత్వాత్కర్మాభావే తద్వదీక్షతేత్యయుక్తమితి తత్రాహ॥ కర్మాపేక్షాయాం త్వితి కర్మావివక్షాయామపి ప్రకాశరూపే సవితరి ప్రకాశత ఇతి

జ్ఞానశక్తిమత్త్వేన సర్వజ్ఞం భవిష్యతీతి। తదపి నోపపద్యతే। యది గుణసామ్యే సతి సత్త్వవ్యపాశ్రయాం జ్ఞానశక్తిమాశ్రిత్య సర్వజ్ఞం ప్రధానముచ్యేత కామం రజస్తమోవ్యపాశ్రయామపి జ్ఞానప్రతిబంధశక్తిమాశ్రిత్య కించిజ్జ్ఞత్వముచ్యేత। అపి చ నాసాక్షికా సత్త్వవృత్తిర్జానాతినాభిధీయతే। న చాచేతనస్య ప్రధానస్య సాక్షిత్వమస్తి । తస్మాదనుపపన్నం ప్రధానస్య సర్వజ్ఞత్వం । యోగినాం తు చేతనత్వాత్సత్త్వోత్కర్షనిమిత్తం సర్వజ్ఞత్వముపపన్నమిత్యనుదాహరణం । అథ పునః సాక్షినిమిత్తమీక్షితృత్వం ప్రధానస్యాపి కల్ప్యేత యథాగ్నినిమిత్తమయఃపిండాదేర్దగ్ధృత్వం । తథా సతి యన్నిమిత్తమీక్షితృత్వం ప్రధానస్య తదేవ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ ముఖ్యం జగతః కారణమితి యుక్తం । యత్పునరుక్తం బ్రహ్మణోఽపి న ముఖ్యం సర్వజ్ఞత్వముపపద్యతే, నిత్యజ్ఞానక్రియత్వే జ్ఞానక్రియాం ప్రతి స్వాతంత్ర్యాసంభవాదిత్యత్రోచ్యతే । ఇదం తావద్భవాన్ప్రష్టవ్యః కథం నిత్యజ్ఞానక్రియత్వే సర్వజ్ఞత్వహానిరితి; యస్య హి సర్వవిషయావభాసనక్షమం జ్ఞానం నిత్యమస్తి సోఽసర్వజ్ఞ ఇతి విప్రతిషిద్ధం; అనిత్యత్వే హి జ్ఞానస్య కదాచిజ్జానాతి కదాచిన్న జానాతీత్యసర్వజ్ఞత్వమపి స్యాత్, నాసౌ జ్ఞాననిత్యత్వే దోషోఽస్తి । జ్ఞాననిత్యత్వే జ్ఞానవిషయస్వాతంత్ర్యవ్యపదేశో నోపపద్యత ఇతి చెత్, న ప్రతతౌష్ణ్యప్రకాశేఽపి సవితరి దహతి ప్రకాశయతీతి స్వాతంత్ర్యవ్యపదేశదర్శనాత్ । నను సవితుర్దాహ్యప్రకాశ్యసంయోగే సతి దహతి ప్రకాశయతీతి వ్యపదేశస్స్యాత్, న తు బ్రహ్మణః ప్రాగుత్పత్తేర్జ్ఞానకర్మసంయోగోఽస్తీతి విషమో దృష్టాంతః । నాసత్యపి కర్మణి సవితా ప్రకాశత ఇతి కర్తృత్వవ్యపదేశదర్శనాదేవమసత్యపి జ్ఞానకర్మణి బ్రహ్మణస్తదైక్షతేతి కర్తృత్వవ్యపదేశోపపత్తేర్న వైషమ్యం కర్మాపేక్షాయాం తు బ్రహ్మణ ఈక్షితృత్వశ్రుతయస్సుతరాముపపన్నాః, కిం పునస్తత్కర్మ యత్ప్రాగుత్పత్తేరీశ్వరజ్ఞానస్య విషయో భవతీతి । తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయే నామరూపే అవ్యాకృతే వ్యాచికీర్షితే ఇతి బ్రూమః, యత్ప్రసాదాద్ధి యోగినామతీతానాగతవిషయం ప్రత్యక్షం జ్ఞానమిచ్ఛంతి యోగశాస్త్రవిదః కిము వక్తవ్యం తస్య నిత్యసిద్ధస్యేశ్వరస్య సృష్టిస్థితిసంహృతివిషయం నిత్యజ్ఞానం భవతీతి । యదప్యుక్తం ప్రాగు

కథంచిత్ ప్రకాశక్రియాశ్రయత్వేన కర్తృత్వోపచారవచ్చిదాత్మన్యపి చిద్రూపేక్షణకర్తృత్వోపచారాన్న వైషమ్యమిత్యుక్తం పూర్వం । అధునా తు కుంభకారస్య స్వోపాధ్యంతఃకరణవృత్తిరూపేక్షణవదీశ్వరస్యాపి స్వోపాధ్యవిద్యాయాః వివిధసృష్టిసంస్కారాయాః ప్రళయావసానేనోద్బుద్ధసంస్కారాయాః సర్గోన్ముఖః కశ్చిత్పరిణామః తస్యాం సూక్ష్మరూపేణ నిలీనసర్వకార్యవిషయకమీక్షణం తస్య కార్యత్వాత్ కర్మసద్భావాచ్చ తత్కర్తృత్వం ముఖ్యమితి ద్యోతయతి ॥ సుతరామితి ॥ నను మాయోపాధికబింబచిన్మాత్రస్యేశ్వరస్య కథమీక్షణం ప్రతి ముఖ్యం కర్తృత్వం కృత్యభావాదితి చెన్న । కార్యానుకూలజ్ఞానవత ఏవ కర్తృత్వాదీశ్వరస్యాపి ఈక్షణానుకూలనిత్యజ్ఞానవత్త్వాత్ । న చ నిత్యజ్ఞానేనైవ కర్తృత్వనిర్వాహాత్ కిమీక్షణేనేతి వాచ్యం । వాయ్వాదేరేవ శబ్దవత్త్వసంభవాత్ కిమాకాశేనేత్యతిప్రసంగాత్, అ

తి శ్రుతిత్వాద్వాయ్వాదికారణత్వేనాకాశవదైక్షతేత్యాగంతుకత్వేన శ్రుతమీక్షణ మాకాశాదిహేతుత్వేనాంగీకా ర్యమిత్యలం । అవ్యాకృతేసూత్త్మాన్మనాస్తిలేవ్యాకర్తుం స్థూలీకర్తుమీష్టఇత్యర్థః । అవ్యాకృతకార్యోపరక్తచైతన్యరూ పేక్షణస్యకారకానపేక్షత్వేఽపివృత్తిరూపేక్షణస్యకారకంవాచ్యమిత్యాశంక్యాహ ॥ అపిచావిద్యాదిమతఇతి ॥ యద్ధి కస్యజ్ఞానంతథాన్యస్యాపీతిసియమాభావాన్మాయినోఽశరీరస్యాపిజన్యేక్షణకారకత్వమితిభావః । ననుయజ్జన్యజ్ఞానంత చ్ఛరీరసాధ్యమిత్యాప్తివ్యాప్తిరస్తీత్యాశంక్యశ్రుతిబాధమాహ ॥ మంత్రోచేతి ॥ కార్యంశరీరం । కరణమింద్రియం । అస్యేశ్వ రస్యశక్తిర్మాయా స్వకార్యాపేక్షయాపరా, విచిత్రకార్యకారిత్వాద్వివిధా సాత్వైత్యేతిహ్యమాత్రసిద్ధా నప్రమా ణసిద్ధేత్యాహ ॥ శ్రూయతఇతి ॥ జ్ఞానరూపేణబలేనయాసృష్టిక్రియాసాస్వాభావికీ అనాదిమాయాత్మకత్వాదిత్యర్థః । జ్ఞానస్యచైతన్యస్య బలంమాయావృత్తిప్రతిబింబితత్వేనస్ఫుటత్వం తస్యాక్రియాబింబత్వేనబ్రహ్మణోజనకతా జ్ఞాతృ తాపిస్వాభావికీతివార్థః । అపాణిరప్రిగ్రహీతా । అపాదోఽపిజవనః । ఈశ్వరస్యస్వకార్యేలౌకికహేత్వపేక్షానా స్తీతిభావః । అగ్ర్యమనాదింపురుషం అనంతం మహాంతంవిభుమిత్యర్థః।అపసిద్ధాంతంశంకతే ॥ నన్వితి ॥ జ్ఞానేప్రతిబం

ధ్వాత్త్వప్రహ్మణశ్శరీరాదిసంబంధమంతరేణేక్షితృత్వమనుపపన్నమితి, నతచ్చోద్యమవతరతిసవితృప్రకా శవద్బ్రహ్మణోజ్ఞానస్వరూపనిత్యత్వేజ్ఞానసాధనాపేక్షానుపపత్తేః।అపిచావిద్యాదిమతస్సంసారిణశ్శరీ రాద్యపేక్షాజ్ఞానోత్పత్తిస్స్యాత్ నజ్ఞానప్రతిబంధకారణరహితస్యేశ్వరస్య । మంత్రౌచేమావీశ్వరస్య శరీరాద్యనపేక్షతామనావరణజ్ఞానతాంచదర్శయతః। ‹‹నతస్యకార్యంకరణంచవిద్యతేనతత్సమశ్చాభ్యధి కశ్చదృశ్యతే।పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచే''తి॥ ‹‹అపాణిపాదోజవనో గ్రహీతాపశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః । సవేత్తివేద్యం నచతస్యాస్తివేత్తాతమాహురగ్ర్యంపురుషం మహాంతమి''తిచ ॥ ననునాస్తితావజ్జ్ఞానప్రతిబంధకారణవానీశ్వరాదన్యస్సంసారీ ‹నాన్యోతోఽస్తిద్రష్టా నాన్యోఽతోస్తివిజ్ఞాతే'త్యాదిశ్రుతేః। తత్రకిమిదముచ్యతేసంసారిణశ్శరీరాద్యపేక్షాజ్ఞానోత్పత్తిర్నేశ్వ రస్యేతి? అత్రోచ్యతే।సత్యంనేశ్వరాదన్యస్సంసారీ, తథాపిదేహాదిసంఘాతోపాధిసంబంధఇష్యతఏవఘ టకరకగుహాద్యుపాధిసంబంధఇవ వ్యోమ్నః, తత్కృతశ్చశబ్దప్రత్యయవ్యవహారోలోకస్యదృష్టః ఘటచ్ఛి ద్రంకరకచ్ఛిద్రమిత్యాదిరాకాశావ్యతిరేకేపి,తత్కృతాచాకాశేఘటాకాశాదిభేదమిథ్యాబుద్ధిర్దృష్టా;త థేహాపిదేహాది సంఘాతోపాధిసంబంధావివేకకృతేశ్వరసంసారి భేదమిథ్యాబుద్ధిః । దృశ్యతేచాత్మన ఏ వసతోదేహాదిసంఘాతే అనాత్మన్యాత్మత్వాభినివేశోమిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణపూర్వపూర్వేణ, సతిచైవం సంసారిత్వేదేహాద్యపేక్షమీక్షితృత్వముపపన్నంసంసారిణః । యదప్యుక్తంప్రధానస్యానేకాత్మకత్వా న్మృదాదివత్కారణత్వోపపత్తిర్నాసంహతస్యబ్రహ్మణఇతి,తత్ప్రధానస్యాశబ్దత్వేనైవప్రత్యుక్తం ।

ధకారణాన్యవిద్యారాగాదీని । అతఈశ్వరాదన్యోనాస్తీత్యన్వయః । ఔపాధికస్యజీవేశ్వరభేదస్యమయోక్తత్వాన్నా పసిద్ధాంతఇత్యాహ॥అత్రోచ్యతఇతి॥తత్కృతఉపాధిసంబంధకృతఃశబ్దతజ్జన్యప్రత్యయరూపోవ్యవహారః, అసంకీర్ణఇతి శేషః । అవ్యతిరేకేకథమసంకరస్తత్రాహ ॥ తత్కృతాచేతి ॥ ఉపాధిసంబంధకృతేత్యర్థః, దేహాదిసంబంధస్యహే తురవివేకోఽనాద్యవిద్యాతయాకృతేత్యర్థః । అవిద్యాయాంహిప్రతిబింబోజీవః, బింబచైతన్యమీశ్వరఇతిభేదోఽవి ద్యాధీనసత్తాకః।అనాదిభేదస్యకార్యత్వాయోగాత్ । కార్యబుద్ధ్యాదికృతప్రమాత్రాదిభేదస్తుకార్యఏవేతివివేకః । న న్వఖండస్వప్రకాశాత్మనఃకథమవివేకస్తత్రాహ ॥ దృశ్యతేచేతి ॥ వస్తుతోదేహాదిభిన్నస్వప్రకాశస్యైవసతఆత్మనోన రోఽహమితిభ్రమోదృష్టత్వాన్నాపహ్నవః । సచమిథ్యాబుద్ధ్యామీయతఇతిమిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణభ్రాంతిసిద్ధాజ్ఞానేనక ల్పితఇతిచకారార్థః । యద్వోక్తమిథ్యాబుద్ధౌలోకానుభవమాహ, దృశ్యతేచేతి। ఇత్థంభావేతృతీయా । భ్రాంత్యాత్మ న్యాధ్యస్యతఇత్యర్థః।పూర్వపూర్వభ్రాంతిమాత్రేణదృశ్యతేనప్రమయేతివార్థః । కూటస్థస్యాపిమాయికంకారణత్వం

యుక్తమిత్యాహ ॥ యథాత్వితి ॥ యత్తు వేద్యే శబ్దశక్తిగ్రహాయోగ ఇతి తన్న । సత్త్యాదిపదానామబాధితార్థత్వేనైవ లో కావగతశక్తికానాం వాక్యైకదేశత్వేనోపస్థితాఖండబ్రహ్మలక్షకత్వాదిత్యభిప్రేతం । సంప్రత్యుత్తరసూత్రనివర్త్యామాశంకామాహ ॥ అత్రాహేతి ॥ అన్యథాపి అచేతనత్వేఽపి । నను ప్రధానస్యాచేతనేఽపి సాధర్మ్యం యేన గౌణమీక్షణమితి తత్రాహ ॥ యథేతి ॥ నియతక్రమకార్యకారిత్వం సాధర్మ్యమిత్యర్థః । ఉపచారప్రాయవచనాదితి గౌణార్థప్రచురే ప్రకరణే సమామ్నానాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౬ ॥ అప్తేజసోరివాచేతనే సతి గౌణ ఈక్షతిరితి చేత్, న, ఆత్మశబ్దాత్సత శ్చేతనత్వనిశ్చయాదితి సూత్రార్థమాహ ॥ యదుక్తమిత్యాదినా ॥ సా ప్రకృతా సచ్ఛబ్దవాచ్యా ఇయమీక్షిత్రీ దేవతా పరోక్షాహంత । ఇదానీం భూతస్య

యథా తు తర్కేణాపి బ్రహ్మణ ఏవ జగత్కారణత్వం నిరోద్ధుం శక్యతే న ప్రధానాదీనామపి తథా ప్రపంచయిష్యతే న విలక్షణత్వాదస్యేత్యేవమాదినా। అత్రాహ । యదుక్తం నాచేతనం ప్రధానం జగత్కారణమీక్షితృత్వశ్రవణాదితి, తదన్యథాప్యుపపద్యతే, అచేతనేఽపి చేతనవదుపచారదర్శనాత్, యథా ప్రత్యాసన్నపతనతాం కూలస్యాలక్ష్య కూలం పిపతిషతీత్యచేతనేఽపి కూలే చేతనవదుపచారో దృష్టస్తద్వదచేతనేఽపి ప్రధానే ప్రత్యాసన్నసర్గే చేతనవదుపచారో భవిష్యతి తదైక్షతేతి । యథా లోకే కశ్చిచ్చేతనః స్నాత్వా భుక్త్వా చాపరాహ్ణే గ్రామం రథేన గమిష్యామీతీక్షిత్వాఽనంతరం తథైవ నియమేన ప్రవర్తతే, తథా ప్రధానమపి మహదాద్యాకారేణ నియమేన ప్రవర్తతే తస్మాచ్చేతనవదుపచర్యతే॥

కస్మాత్పునః కారణాద్విహాయ ముఖ్యమీక్షితృత్వమౌపచారికం కల్ప్యతే? 'తత్తేజ ఐక్షత' 'తా ఆప ఐక్షంత' ఇతి చాచేతనయోరప్తేజసోశ్చేతనవదుపచారదర్శనాత్ । తస్మాత్సత్కర్తృకమపీక్షణమౌపచారికమితి గమ్యతే । ఉపచారప్రాయవచనాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదం సూత్రమారభ్యతే॥

సూ॥౬॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్ ॥

యదుక్తం ప్రధానమచేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం తస్మిన్నౌపచారికమీక్షితృత్వమప్తేజసోరివేతి తన్న । కస్మాత్ ఆత్మశబ్దాత్ । 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షత' 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి తేజోఽబన్నానాం సృష్టిముక్త్వా తదేవ ప్రకృతం సదీక్షితృ తాని చ తేజోఽబన్నాని దేవతాశబ్దేన పరామృశ్యాహ । 'సేయం దేవతైక్షత' 'హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి । తత్ర యది ప్రధానమచేతనం గుణవృత్త్యేక్షితృ కల్ప్యేత తదేవ ప్రకృతత్వాత్సేయం దేవతేతి పరామృశ్యేత, న తదా దేవతా జీవమాత్మశబ్దేనాభిదధ్యాత్ । జీవో హి నామ చేతనః శరీరాధ్యక్షః ప్రాణానాం ధారయితా ప్రసిద్ధేర్నిర్వచనాచ్చ । స కథమచేతనస్య ప్రధానస్యాత్మా భవేత్? ఆత్మా హి నామ స్వరూపం, నాచేతనస్య ప్రధానస్య చేతనో జీవః స్వరూపం భవితుమర్హతి । అథ తు చేతనం బ్రహ్మ ముఖ్యమీక్షితృ పరిగృహ్యేత, తస్య జీవవిషయ ఆత్మశబ్దప్రయోగ ఉపపద్యతే । తథా 'స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా

తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి । ఇమాస్తిస్రస్తేజోఽబన్నరూపాః, పరోక్షత్వాద్దేవతా ఇతి ద్వితీయాబహువచనం, అనేన పూర్వకల్పానుభూతేన జీవేనాత్మనా మమ స్వరూపేణ తా అనుప్రవిశ్య తాః స్వాంభోగ్యత్వాయ నామరూపం చ స్థూలం కరిష్యామీత్యైక్షతేత్యన్వయః । లౌకికప్రసిద్ధేర్జీవ ప్రాణధారణ ఇతి ధాతోర్జీవతి ప్రాణాన్ధారయతీతి నిర్వచనాచ్చేత్యర్థః ॥ అథత్వితి ॥ స్వపక్షే తు బింబప్రతిబింబయోర్లోకే భేదస్య కల్పితత్వదర్శనాజ్జీవో బ్రహ్మణః స తత ఆత్మేతి యుక్తమిత్యర్థః । జీవస్య సచ్ఛబ్దార్థం ప్రత్యాత్మశబ్దాత్ సన్న ప్రధానమిత్యుక్త్వా సతో జీవం ప్రత్యాత్మశబ్దాన్న ప్రధానత్వమితి విధాంతరేణ హేతుం వ్యాచష్టే ॥ తథేతి॥ స య స్సదాఖ్య ఏషోఽణిమా పరమసూక్ష్మః ఏతదాత్మకమిదం సర్వం జగత్ తత్సదేవ సత్యం వికారస్య మిథ్యాత్వాత్, సత్పదార్థః సర్వస్యాత్మా హే శ్వేతకేతో, త్వం చ నాసి సంసారీ, కింతు తదేవ సదబాధితం సర్వాత్మ

కం బ్రహ్మాసీతి శ్రుత్యర్థః। ఇత్యతో ప్రతిపదిశతి । అతశ్చేతనాత్మకత్వాత్ సచ్చేతనమేవేతి వాక్యశేషః। యదుక్తమప్తేజసో రివసత ఈక్షణం గౌణమితి తత్రాహ ॥ అప్తేజసో స్త్వితి ॥ నామరూపయోర్వ్యాకరణం సృష్టిః। ఆదిపదాన్నియమనం అప్తేజసోర్దృశ్యవిషయత్వాత్ సృజ్యత్వాన్నియమ్యత్వాచ్చాచేతనత్వమీక్షణస్య ముఖ్యత్వేబాధకమస్తి సాధకం చ నాస్తీతి హేతోర్యుక్తమీక్షణస్య గౌణత్వమితి యోజనా; చేతనవత్కార్యకారిత్వం గుణః తేజఆదిషు తచ్చేతనవత్కార్యకారీత్యర్థః। యద్వా తేజఃప్రభృతీనాం తదధిష్ఠానసంసర్గాత్ తథా చ ముఖ్యమీక్షణమిత్యాహ ॥ తయోరితి ॥ స్యాదేతత్ యది సత ఈక్షణం ముఖ్యం స్యాత్తర్హి తేవ కుత ఇత్యత ఆహ ॥ సత స్త్వితి ॥ గౌణముఖ్యయోరతుల్యయోస్సంశయాభావేన గౌణప్రాయపాఠ స్యాసాధకత్వాదాత్మశబ్దాచ్చ సత ఈక్షణం ముఖ్యమిత్యర్థః। ఆత్మహితకారిత్వగుణయోగాదాత్మశబ్దోఽపి ప్రధానే గౌణ ఇతి శంకతే ॥ అథేత్యాదినా ॥ ఆత్మశబ్దః ప్రధానేఽపి ముఖ్యో నానార్థకత్వాదిత్యాహ ॥ అథవేతి ॥ నానార్థకత్వే

త్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇత్యత్ర స ఆత్మేతి ప్రకృతం సదణిమానం ఆత్మశబ్దేనోపదిశ్య తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతో రాత్మత్వేనోపదిశతి । అప్తేజసోస్తు విషయత్వాదచేతనత్వం నామరూపవ్యాకరణాదౌ చ ప్రయోజ్యత్వేనైవ నిర్దేశాత్, న చాత్మశబ్దవత్కించిన్ముఖ్యత్వకారణమస్తీతి యుక్తం కూలవద్గౌణత్వమీక్షితృత్వస్య । తయోరపి సదధిష్ఠితత్వాపేక్షమేవేక్షితృత్వం । సతస్త్వాత్మశబ్దాత్ న గౌణమీక్షితృత్వమిత్యుక్తం। అథోచ్యేత అచేతనేఽపి ప్రధానే భవత్యాత్మశబ్దః ఆత్మనస్సర్వార్థకారిత్వాద్యథా రాజ్ఞస్సర్వార్థకారిణి భృత్యే భవత్యాత్మశబ్దో మమాత్మా భద్రసేన ఇతి ప్రధానం హి పురుషస్యాత్మనో భోగాపవర్గౌ కుర్వదుపకరోతి రాజ్ఞ ఇవ భృత్యస్సంధివిగ్రహాదిషు వర్తమానః। అథవైక ఏవాత్మశబ్దశ్చేతనాచేతనవిషయో భవిష్యతి భూతాత్మేంద్రియాత్మా చేతి చ ప్రయోగదర్శనాత్, యథా ఏక ఏవ జ్యోతిశ్శబ్దః క్రతుజ్వలనవిషయః। తత్ర కుత ఏతదాత్మశబ్దాదీక్షతేరగౌణత్వమిత్యత ఉత్తరం పఠతి॥

సూ॥ ౭॥ తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్॥

న ప్రధానమచేతనమాత్మశబ్దాలంబనం భవితుమర్హతి 'స ఆత్మే'తి ప్రకృతం సదణిమానమాదాయ 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతోర్మోక్షయితవ్యస్య తన్నిష్ఠతాముపదిశ్య 'ఆచార్యవాన్పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య' ఇతి మోక్షోపదేశాత్ । యది హ్యచేతనం ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం తదసీతి గ్రాహయేత్ ముముక్షుం చేతనం సంతమచేతనోఽసీతి తదా విపరీతవాది శాస్త్రం పురుషస్యానర్థాయేత్యప్రమాణం స్యాత్; న తు నిర్దోషమిదం శాస్త్రమప్రమాణం కల్పయితుం యుక్తం। యది చాజ్ఞస్య సతో ముముక్షోరచేతనమనాత్మానమాత్మేత్యుపదిశేత్ ప్రమాణభూతం శాస్త్రం, స శ్రద్దధానతయాంధగోలాంగూలన్యాయేన తదాత్మదృష్టిం న పరిత్యజేత్ తద్వ్యతిరిక్తం చాత్మానం న ప్రతిపద్యేత తథా సతి మోక్షాద్విహన్యేత అనర్థం వా ఋచ్ఛేత్ । తస్మాద్యథా స్వర్గాద్యర్థినోఽగ్నిహోత్రాదిసాధనం యథాభూతముపదిశతి తథా ముముక్షోరపి 'స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి యథాభూతమేవాత్మానముపదిశతీతి యుక్తం । ఏవం చ సతి తప్తపరశుగ్రహణమోక్షదృష్టాంతేన సత్యాభిసంధస్య మోక్షోపదేశ ఉపపద్యతే । అన్యథా హ్యముఖ్యే సదాత్మతత్త్వోపదేశే అహముక్థమస్మీతి విద్యాదితివత్ సంపన్మాత్రమిదమనిత్యఫలం స్యాత్ తత్ర మోక్షోపదేశో నోపపద్యేత । తస్మాన్న సదణిమన్యాత్మశబ్దస్య గౌణత్వం । భృత్యే తు స్వామిభృత్యభేదస్య ప్రత్యక్షత్వాదుపపన్నో గౌణ ఆత్మశబ్దో మమాత్మా భద్రసేన ఇతి । అపి చ క్వచిద్గౌణశ్శబ్దో దృష్ట ఇతి నైతావతా శబ్దప్రమాణకేఽర్థే గౌణీకల్పనా న్యాయ్యా సర్వత్రానాశ్వాసప్రసంగాత్ । యత్తూక్తం చేతనాచేతనయోస్సాధారణ ఆత్మశబ్దః క్రతుజ్వలనయోరివ జ్యోతిశ్శబ్ద ఇతి తన్న అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్ । తస్మాచ్చేతనవిషయ ఏవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దశ్చేతనత్వోపచారాద్భూతాదిషు ప్రయుజ్యతే భూతాత్మేంద్రియాత్మేతి చ ।

థాసతి మోక్షాద్విహన్యేత అనర్థం వా ఋచ్ఛేత్ । తస్మాద్యథా స్వర్గాద్యర్థినోఽగ్నిహోత్రాదిసాధనం ...

సాధారణత్వేఽపి న తావత్ప్రకృతే ఆత్మశబ్దః ప్రధానవిషయో భవతీత్యాహ ॥ యథేతి ॥ అథైష జ్యోతిరిత్యాదిశ్రుత్యా సహస్రదక్షిణాకే క్రతౌ జ్యోతిష్టోమే వా లోకప్రయోగాద్దగ్నౌ చ జ్యోతిశ్శబ్దో యథా ముఖ్యస్తద్వదిత్యర్థః॥

౭ ॥ తస్మిన్ సత్పదార్థే నిష్ఠా అభేదజ్ఞానం యస్య స తన్నిష్ఠస్తస్య ముక్తిశ్రవణాదితి సూత్రార్థమాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ శ్రుతిసమన్వయసూత్రే వ్యాఖ్యాతా। అనర్థాయేత్యుక్తం ప్రపంచయతి॥ యది చాజ్ఞస్యేతి ॥ కశ్చిత్కిల దుష్టాత్మా మహారణ్యమార్గే పతితమంధం స్వబంధునగరం జిగమిషుం బభాషే కిమత్ర తిష్ఠసీతి । స చాంధస్సు క్షాంవాణీమాకర్ణ్య తమాప్తం మత్వోవాచ । అహో మద్భాగధేయం యదత్ర భవాన్ మాం దీనం స్వాభీష్టనగరప్రాప్త్యై సమర్థం భావత ఇతి । స చ విప్రలిప్సుర్దుష్టం గోయువానమానీయ తదీయలాంగూలమంధం గ్రాహయామాస, ఉపదిదేశ చ ఏనమంధం ఏష గోయువా త్వాం నగరం నేష్యతి, మా త్యజ లాంగూలమితి । స చాంధః శ్రద్ధాలుతయా తదత్యజన్

స్వాభీష్టమప్రాప్యానర్థపరంపరాం ప్రాప్తః, తేన న్యాయేనేత్యర్థః । తథా సతి ఆత్మజ్ఞానాధ్యాపేక్షే [illegible]
క్షుం న ప్రాప్నుయాత్ ప్రత్యుతానర్థం సంసారం ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః । నను జీవస్య ప్రధానైక్యే సంపదుపాసనాపర-
మిదం వాక్యమస్త్వితి తత్రాహ ॥ ఏవం చ సతీతి ॥ అబాధితార్థప్రమాయాం సత్యామిత్యర్థః । కస్యచిదపహృత[illegible]
స్య సత్యేన తప్తం పరశుం గృహ్ణతో మోక్షో దృష్టః తద్దృష్టాంతేన సత్యే బ్రహ్మణి అహమిత్యభిసంధవతో [illegible]
సత్యాభిసంధస్తప్తం పరశుం గృహ్ణాతి స న దహ్యతే అథ ముచ్యత ఇతి శ్రుత్యోపదిష్టః స ఉపదేశః సంపత్పక్షే న యుక్త ఇత్యా-
హ ॥ అన్యథేతి ॥ దేహముత్థాపయతీత్యుక్తం ప్రాణస్తస్మాన్మోక్షోపదేశానుపపత్త్యా సంభవతి గౌణత్వ[illegible]
త్మశబ్దః సతి ముఖ్య ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ క్వచిద్భృత్యాదౌ సర్వత్రాహ మమాత్మేత్యత్రాపి ముఖ్య ఆత్మశబ్దో[illegible]
చేతనత్వోపచారాత్ భూతాదిషు సర్వత్ర చైతన్యతాదాత్మ్యాదిత్యర్థః । ఆత్మశబ్దశ్చేతనమాత్రైకనిష్ఠ[illegible]
త్యుక్తం । అస్తు వా అవ్యాపివస్తూనాం సాధారణస్తథాపి తస్యాత్ర శ్రుతౌ ప్రధానపరత్వే నిశ్చాయకాభావా[illegible]
నవృత్తిరేత్యాహ ॥ సాధారణత్వేఽపీతి ॥ చేతనవాచిత్వే తు ప్రకరణం శ్వేతకేతుపదం చ నిశ్చాయకమస్తి[illegible]

నం యథాభూతముపదిశతి తథా ముముక్షోరపి 'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి యథాభూతమేవా-
త్మానముపదిశతీతి యుక్తం । ఏవం చ సతి తప్తపరశుగ్రహణమోక్షదృష్టాంతేన సత్యాభిసంధస్య మోక్షో-
పదేశ ఉపపద్యతే । అన్యథా హ్యముఖ్యే సదాత్మతత్త్వోపదేశే అహముక్థమస్మీతి విద్యాదితివత్సంపన్మా-
త్రమిదమనిత్యఫలం స్యాత్ । తత్ర మోక్షోపదేశో నోపపద్యేత; తస్మాన్న సదణిమన్యాత్మశబ్దస్య గౌణత్వం,
భృత్యే తు స్వామిభృత్యభేదస్య ప్రత్యక్షత్వాదుపపన్నో గౌణ ఆత్మశబ్దో మమాత్మా భద్రసేన ఇతి । అపి చ
క్వచిద్గౌణశ్శబ్దో దృష్ట ఇతి నైతావతా శబ్దప్రమాణకేఽర్థే గౌణీకల్పనా న్యాయ్యా సర్వత్రానాశ్వాసప్ర-
సంగాత్ । యత్తూక్తం చేతనాచేతనయోస్సాధారణ ఆత్మశబ్దః క్రతుజ్వలనయోర్జ్యోతిశ్శబ్ద ఇవేతి, తన్న,
అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్ । తస్మాచ్చేతనవిషయ ఏవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దశ్చేతనత్వోపచారాద్భూతా-
దిషు ప్రయుజ్యతే భూతాత్మేంద్రియాత్మేతి చ, సాధారణత్వేఽప్యాత్మశబ్దస్య న ప్రకరణముపపదం
వా కించిన్నిశ్చాయకమంతరేణాన్యతరవృత్తితా నిర్ధారయితుం శక్యతే । న చాత్రాచేతనస్య నిశ్చాయ-
కం కించిత్కారణమస్తి ప్రకృతం తు సదీక్షితృ సన్నిహితశ్చ చేతనశ్శ్వేతకేతుః, న హి చేతనస్య శ్వేతకేతో-
రచేతన ఆత్మా సంభవతీత్యవోచామ । తస్మాచ్చేతనవిషయ ఇహాత్మశబ్ద ఇతి నిశ్చీయతే, జ్యోతిశ్శబ్దోఽపి లౌ-
కికేన ప్రయోగేణ జ్వలన ఏవ రూఢోఽర్థవాదప్రకల్పితే న తు జ్వలనసాదృశ్యేన క్రతౌ ప్రవృత్త ఇత్యదృష్టాం-
తః । అథవా పూర్వసూత్ర ఏవాత్మశబ్దం నిరస్తసమస్తగౌణత్వసాధారణత్వాశంకతయా వ్యాఖ్యాయ తత

తంత్వితి ॥ ఉపపదస్య నిశ్చాయకత్వం స్ఫుటయతి ॥ న హీతి ॥ తతః కిం తత్రాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఆత్మశబ్దో జ్యోతిశ్శబ్దవన్నా-
నార్థక ఇత్యుక్తం దృష్టాంతం నిరస్యతి ॥ జ్యోతిరితి ॥ కథం తర్హి జ్యోతిషా యజేతేతి జ్యోతిష్టోమే ప్రయోగస్తత్రాహ ॥ అ-
ర్థవాదేతి ॥ 'ఏతాని వావ తాని జ్యోతీంషి య ఏతస్య స్తోమాః' ఇత్యర్థవాదేన కల్పితం జ్వలనేన సాదృశ్యం, త్రివృత్పంచద-
శ త్రివృత్సప్తదశ త్రివృదేకవింశా ఇత్యేతే స్తోమాస్తదర్థప్రకాశకత్వేన గుణేన జ్యోతిఃపదోక్తా బభూవుః, తథా చ
జ్యోతీంషి స్తోమా అస్యేతి జ్యోతిష్టోమ ఇత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో గౌణ ఇత్యర్థః । నన్వాత్మశబ్దాదితి పూర్వసూత్ర ఏవాత్మశబ్దస్య
ప్రధానే గౌణత్వసాధారణత్వశంకానిరాసః కథమనుచితః ముఖ్యార్థస్య లాభే వృత్తిసంభవే గౌణత్వనానార్థక-
త్వశంకాయా దుర్బలత్వేన తన్నిరాసార్థం పృథక్సూత్రాయాసానపేక్షత్వాత్ । తథా చ శంకోత్తరత్వేన సూత్రవ్యాఖ్యా-
నం నాతీవ శోభత ఇత్యరుచేరాహ ॥ అథ వేతి ॥ నిరస్తాసమస్తాగౌణత్వాదిశంకాయస్యాత్మశబ్దస్య స తథా చ తస్య భావస్తత్తా-
తయేత్యర్థః ॥ తత ఇతి ॥ స ఆత్మశబ్దేన జీవాభిన్నత్వాదితి హేత్వపేక్షయా మోక్షోపదేశః స్వతంత్ర ఏవ ప్రధానకారణత్వ-
నిరాసే హేతురిత్యర్థః ॥

ర॰॥ననుయథాకథంచిదరుంధతీందర్శయితుంనికటస్థాంస్థూలాంతారాంఅరుంధతీత్వేనోపదిశతి తద్వదనాత్మనఏవ ప్రధానస్య సత్పదార్థస్యాత్మత్వోపదేశ ఇతిశంకతే ॥ కుతశ్చేతి ॥ ప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యంనేతి కుతఇత్యర్థః । సౌత్రశ్చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థ ఇత్యాహ ॥ చశబ్దఇతి ॥ వివృణోతి॥ సత్యపీతి ॥ అపిశబ్దాన్నాస్త్యేవేతిసూచయతి। వేదాంతానధీత్యాగతం స్తబ్ధం పుత్రంపితోవాచ, హేశ్వేతకేతో ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః ఇత్యాదేశః ఉపదేశైకలభ్యః సదాత్మా తమప్యాక్ష్యః గురుసకాశే పృష్టవానసియస్య శ్రవణేనమననేన విజ్ఞానేనాన్యస్యసర్వస్య శ్రవణాదికంభవతితమిత్యన్వయః॥నన్వన్యస్యాజ్ఞాతేనకథమన్యదజ్ఞాతమపిజ్ఞాతంస్యాదితిపుత్రశ్శంకతే ॥ కథమితి ॥ హేభగవఃకథంనుఖలుసభవతీత్యర్థః, కార్యస్యకారణానన్యత్వాన్నాస్తీత్యాహ॥యథేతి॥ పిండఃస్వరూపం తేనవిజ్ఞాతేనేతి శేషః । తత్రయుక్తిమాహ॥ వాచేతి ॥వాచా వాగింద్రియేణారభ్యతఇతి వికారోవాచారంభణం । ననువాచానామైవారభ్యతే, నఘటాదిరిత్యాశంక్య నామమాత్రస్య

స్వతంత్రఏవప్రధానకారణనిరాకరణహేతుర్వ్యాఖ్యేయః, తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాదితి ।తస్మాన్నాచేతనంప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ కుతశ్చనప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ ... *

సూ॥౮॥ హేయత్వావచనాచ్చ॥

యద్యనాత్మైవప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యం 'సఆత్మా' 'తత్త్వమసీ'తీహోపదిష్టంస్యాత్ సతదుపదేశశ్రవణాదనాత్మజ్ఞతయాతన్నిష్ఠో మాభూదితి ముఖ్యమాత్మానముపదిదిక్షుశ్శాస్త్రం తస్య హేయత్వం బ్రూయాత్ । యథాఽరుంధతీందిదర్శయిషుస్తత్సమీపస్థాంస్థూలాం తారామముఖ్యాం ప్రథమమరుంధతీతిగ్రాహయిత్వా తాంప్రత్యాఖ్యాయ పశ్చాదరుంధతీమేవ గ్రాహయతి తద్వన్నాయమాత్మేతిబ్రూయాత్ । నచైవమవోచత్ । సన్మాత్రాత్మావగతినిష్ఠైవహిషష్ఠప్రపాఠకపరిసమాప్తిర్దృశ్యతే। చశబ్దఃప్రతిజ్ఞావిరోధాభ్యుచ్చయప్రదర్శనార్థః । సత్యపి హేయత్వవచనే ప్రతిజ్ఞావిరోధః ప్రసజ్యేత, కారణవిజ్ఞానాద్ధిసర్వం విజ్ఞాతమితిప్రతిజ్ఞాతం । 'ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యః, యేనాశ్రుతంశ్రుతం భవత్యమతంమతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతమితి। 'కథంనుభగవస్సఆదేశోభవతీ'తి ।'యథాసోమ్యైకేనమృత్పిండేన సర్వంమృన్మయంవిజ్ఞాతంస్యాత్, వాచారంభణం వికారోనామధేయంమృత్తికేత్యేవసత్యం, ఏవంసోమ్యసఆదేశోభవతీ'తివాక్యోపక్రమేశ్రవణాత్ । నచసచ్ఛబ్దవాచ్యేప్రధానేభోగ్యవర్గకారణేహేయత్వేనాహేయత్వేనవావిజ్ఞాతేభోక్తృవర్గోవిజ్ఞాతోభవతిఅప్రధానవికారత్వాద్భోక్తృవర్గస్య, తస్మాన్నప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ కుతశ్చనప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యం॥ ... ... *

సూ॥౯॥ స్వాప్యయాత్॥

తదేవసచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణంప్రకృత్యశ్రూయతే 'యత్రైతత్పురుషస్స్వపితినామ సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతిస్వమపీతోభవతి తస్మాదేనంస్వపితీత్యాచక్షతేస్వంహ్యపీతోభవతీ'త్యేషా శ్రుతిఃస్వ

స్యేవవికారఇత్యాహ ॥ నామధేయమితి ॥ "నామధేయంవికారోఽయంవాచాకేవలముచ్యతే।వస్తుతఃకారణాద్భిన్నోనాస్తితస్మాన్మృషైవస" ఇతిభావః । వికారస్యమిథ్యాత్వేతదభిన్నకారణస్యాపిమిథ్యాత్వమితి నేత్యాహ॥ మృత్తికేతి ॥ కారణంకార్యాద్భిన్నసత్తాకం నకార్యంకారణాద్భిన్నం, అతఃకారణాతిరిక్తస్యకార్యస్వరూపస్యాభావాత్ కారణజ్ఞానేతజ్జ్ఞానంభవతీతి స్థితేదార్ష్టాంతికమాహ॥ ఏవమితి ॥ మృద్వద్బ్రహ్మైవసత్యంవియదాదివికారోమృషేతి బ్రహ్మజ్ఞానేసతిజ్ఞేయంకించిన్నావశిష్యతఇత్యర్థః । యద్యపిప్రధానేజ్ఞాతేతాదాత్మ్యాద్వికారాణాంజ్ఞానంభవతినపురుషాణాం, తేషాంప్రధానవికారత్వాభావాదిత్యాహ ॥నచేతి॥ అస్మాకంతుజీవానాంసద్రూపత్వాత్తజ్జ్ఞానేజ్ఞానమితిభావః॥ *

౯ ॥ కుతశ్చేతి ॥ పునరపి కస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః, సుషుప్తౌజీవస్య సదాత్మనిస్వస్మిన్నప్యయశ్రవణాత్ సచ్చేతనమేవేతి సూత్రయోజనా । ఏతత్స్వప్నం యథాస్యాత్తథా యత్రసుషుప్తౌ స్వపితీతి నామభవతి తదా

పురుషస్సతాసంపన్న ఏకీభవతి సదైక్యేఽపినామప్రవృత్తిః కథంతత్రాహ ॥ స్వపితీతి ॥ తత్రలోకప్రసిద్ధిమాహ ॥ త స్మాదితి ॥ హియస్మాత్ స్వంసదాత్మానమపీతోభవతి తస్మాదత్యర్థః । శ్రుతేస్తాత్పర్యమాహ॥ఏషాఇత్యాదినా । ఇతే ర్గాతోగత్యర్థస్య అపిపూర్వస్యలయార్థత్వేఽపి కథంనిత్యస్యజీవస్యలయ ఇత్యాశంక్య ఉపాధిలయాదితివక్తుంజా గ్రత్స్వప్నయోరుపాధిమాహ ॥ మనఇతి ॥ ఐంద్రియికమనోవృత్తయఉపాధయః, తైర్ఘటాదిస్థూలార్థవిశేషా ణామాత్మనాసంబంధాదాత్మా తానింద్రియార్థాన్పశ్యన్ స్థూలవిశేషేణదేహేనైక్యభ్రాంతిమాపన్నో విశ్వసంజ్ఞోజాగ ర్తిజాగ్రద్వాసనాశ్రయమనోవిశిష్టస్సతైజససంజ్ఞః స్వప్నే విచిత్రవాసనాసహకృతమాయాపరిణామాన్పశ్యన్ ‘సో ఽస్యైతన్మన’ఇతి శ్రుతిస్థమనశ్శబ్దవాచ్యోభవతి, సఆత్మాస్థూలసూక్ష్మోపాధిద్వయోపరమేఽహంనరఃకర్తేతి విశేషాభి మానాభావాల్లీనఇత్యుపచర్యతఇత్యర్థః । ననుస్వపితినామనిరుక్తేరర్థవాదత్వాన్నయథార్థతేత్యతఆహ ॥ యథేతి ॥

పితీత్యేతత్ పురుషస్యలోకప్రసిద్ధంనామనిర్వక్తి । స్వశబ్దేనేహాత్మోచ్యతే యః ప్రకృతస్సచ్ఛబ్దవాచ్య స్తమపీతోభవతి అపిగతోభవతీత్యర్థః । అపిపూర్వస్యఇతేర్లయార్థత్వంప్రసిద్ధంప్రభవాప్యయావిత్యుత్ప త్తిప్రళయయోఃప్రయోగదర్శనాత్ । మనఃప్రచారోపాధివిశేషసంబంధాదింద్రియార్థాన్ గృహ్ణంస్త ద్విశేషాపన్నోజీవోజాగర్తి, తద్వాసనావిశిష్టఃస్వప్నాన్పశ్యన్ మనశ్శబ్దవాచ్యోభవతి, సఉపాధిద్వ యోపరమే సుషుప్త్యవస్థాయాముపాధికృతవిశేషాభావాత్ స్వాత్మనిప్రలీనఇవేతిస్వంహ్యపీతోభవతీ త్యుచ్యతే । యథా హృదయశబ్దనిర్వచనం శ్రుత్యాదర్శితం ‘సవాఏషఆత్మాహృదితస్యైతదేవనిరుక్తం హృదయ’మితి, తస్మాద్ధృదయమితి, యథావాఅశనాయోదన్యాశబ్దప్రవృత్తిమూలందర్శయతిశ్రుతిః ‘ఆ పఏవతదశితంనయంతే తేజఏవతత్పీతంనయతే’ఇతిచ, ఏవం ‘స్వమాత్మానంసచ్ఛబ్దవాచ్యమపీతోభవతీ’తి ఇమమర్థంస్వపితినామనిర్వచనేనదర్శయతి । నచచేతనఆత్మాఅచేతనం ప్రధానంస్వరూపత్వేనప్రతిపద్యే త । యదిపునఃప్రధానమాత్మీయత్వాత్స్వశబ్దేనోచ్యేత ఏవమపిచేతనోఽచేతనమప్యేతీతి విరుద్ధమాపద్యే త, శ్రుత్యంతరంచ ‘ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తోనబాహ్యంకించనవేద నాంతర’మితి సుషుప్తావస్థా యాంచేతనేఅప్యయందర్శయతి, అతోయస్మిన్నప్యయస్సర్వేషాంచేతనానాం తచ్చేతనంసచ్ఛబ్దవాచ్యం జగతఃకారణంస్యాన్నాచేతనంప్రధానం॥ కుతశ్చనప్రధానంజగతఃకారణం॥ ... *

సూ॥౧౦॥గతిసామాన్యాత్

యదితార్కికసమయఇవవేదాంతేష్వపి భిన్నా కారణావగతిరభవిష్యత్. క్వచిచ్చేతనంబ్రహ్మజగతఃకా రణం క్వచిదచేతనంప్రధానం క్వచిదన్యదేవేతి తతఃకదాచిత్ప్రధానకారణవాదానురోధేనాపీక్షత్యా దిశ్రవణమకల్పయిష్యత్, నత్వేతదస్తి, సమానైవహిసర్వేషువేదాంతేషుచేతనకారణావగతిః, యథా గ్నేర్జ్వలతస్సర్వాదిశోవిస్ఫులింగావిప్రతిష్ఠేరన్, ఏవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వేప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే । ‘ప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకా’ ఇతి ‘తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత’ఇతి

తస్యహృదయశబ్దస్యైతన్నిర్వచనం ‘తదశితమన్నంద్రవీకృత్యనయంతేజరయంతీత్యాపఏవాశనాయాపదార్థః తత్పీతం ఉదకంనయతేశోషయతీ’తి ‘తేజఏవోదన్యా’ అత్రదీర్ఘశ్ఛాందసః । ఏవమిదమపినిర్వచనంయథార్థమిత్యాహ ॥ ఏవమి తి॥ ఇదంచప్రధానపక్షేనయుక్తమిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ స్వశబ్దస్యాత్మనీవాత్మీయేఽపిశక్తిరస్తీత్యాశంక్యాహ॥యదీతి ॥ప్రా జ్ఞేనబింబచైతన్యేనేశ్వరేణసంపరిష్వంగోభేదభ్రమాభావోనాభేదఇత్యర్థః॥

౧౦ ॥ తత్తద్వేదాంతజన్యానామవగతీనాంచేతనకారణవిషయకత్వేనసామాన్యాన్నాచేతనం జగతఃకారణమితి సూత్రార్థంవ్యతిరేకముఖేనాహ ॥యదితార్కికేత్యాదినా ॥ అన్యత్ప్రమాణ్యాదికం ॥ నత్వేతదితి ॥ అవగతివైషమ్యమి త్యర్థః । విప్రతిష్ఠేరన్నివిధంనానాదిశఃప్రతిగచ్ఛేయుఃప్రాణాశ్చక్షురాదయోయథా గోళకంప్రాదుర్భవంతిప్రాణే

ఖ్యోతనంపరం దేవాస్మాన్యాదయస్తనుగ్రాహకాః, తదనంతరం లోక్యంత ఇతి లోకా విషయా ఇత్యర్థః। నను వేదాంతానాం స్వతః ప్రమాణత్వేన ప్రత్యేకం స్వార్థనిశ్చాయకత్వసంభవాత్ కిం గతిసామాన్యేనేత్యత ఆహ ॥ మహచ్చేతి ॥ ఏకరూపావగతిహేతుత్వం వేదాంతానాం ప్రామాణ్యసంశయనివృత్తిహేతురిత్యత్ర దృష్టాంతశ్చక్షురితి । యథా సర్వేషాం చక్షుషామేకరూపావగతిహేతుత్వం ప్రమాణాంతరానవగతహేతుత్వం ప్రాణాదీనాం గంధాదిషు, ఏవం బ్రహ్మణి వేదాంతానామేకరూపావగతిః ప్రామాణ్యదార్ఢ్యహేతురిత్యర్థః ॥

౧౧. ఏవం సూత్రద్వయేనాచేతనే వేదాంతానాం సమన్వయం నిరస్య చేతనవాచకశబ్దేనాపి నిరస్యతి ॥ శ్రుతత్వాచ్చేతి ॥ సూత్రం వ్యాచష్టే । స్వశబ్దేనేతి । స్వస్య చేతనస్య వాచకః సర్వవిచ్ఛబ్దః ‘జ్ఞః కాలకాలో గుణీ సర్వవిద్య’ ఇతి సర్వజ్ఞం ప్రకృత్య ‘స కారణం కరణాధిపాధిపో’ ఇతి శ్రుతత్వాన్నాచేతనం కారణమితి సూత్రార్థః । కరణాధిపా జీవాస్తేషామధిపః అధికరణార్థముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఈక్షణాత్మశబ్దాదికం పరమాణ్వాదావప్యయుక్తమితి మత్వాహ ॥ జన్మాద్యస్యేతి ॥

ఇతి పంచపాద్యధికరణం ॥

‘అస్మాదేతస్మాదాత్మన’ ఇతి ‘ఆత్మన ఏష ప్రాణో జాయత’ ఇతి చాత్మనః కారణత్వం దర్శయంతి సర్వే వేదాంతాః । ఆత్మశబ్దశ్చేతనవచన ఇత్యవోచామ । మహచ్చ ప్రామాణ్యకారణమేతద్యద్వేదాంతవాక్యానాం చేతనకారణత్వే సమానగతిత్వం చక్షురాదీనామివ రూపాదిషు, అతో గతిసామాన్యాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం । కుతశ్చ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం ॥

సూ॥ ౧౧॥ శ్రుతత్వాచ్చ ॥

స్వశబ్దేనైవ చ సర్వజ్ఞ ఈశ్వరో జగతః కారణమితి శ్రూయతే శ్వేతాశ్వతరాణాం మంత్రోపనిషది సర్వజ్ఞమీశ్వరం ప్రకృత్య ‘స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప’ ఇతి, తస్మాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం, నాచేతనం ప్రధానమన్యద్వేతి సిద్ధం ॥

జన్మాద్యస్య యత ఇత్యారభ్య శ్రుతత్వాచ్చేత్యేవమంతైః సూత్రైర్యాన్యుదాహృతాని వేదాంతవాక్యాని, తేషాం సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిరీశ్వరో జగతో జన్మస్థితిప్రలయకారణమిత్యేతస్యార్థస్య ప్రతిపాదకత్వం న్యాయపూర్వకం ప్రతిపాదితం । గతిసామాన్యోపన్యాసేన చ సర్వే వేదాంతాశ్చేతనకారణవాదిన ఇతి వ్యాఖ్యాతం, అతః పరస్య గ్రంథస్య కిముత్థానమితి, ఉచ్యతే, ద్విరూపం హి బ్రహ్మావగమ్యతే నామరూపవికారభేదోపాధివిశిష్టం, తద్విపరీతం చ సర్వోపాధివర్జితం । ‘యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి, యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్, యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా, అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి, తదల్పం, యో వై భూ

ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ॥ వృత్తానువాదేనోత్తరసూత్రసందర్భమాక్షిపతి ॥ జన్మాదీతి ॥ ప్రథమసూత్రస్య శాస్త్రోపోద్ఘాతత్వాత్ జన్మాదిసూత్రమారభ్యోక్తం సర్వవేదాంతానాం కార్యే ప్రధానాద్యచేతనే చ సమన్వయనిరాసేన బ్రహ్మపరత్వం వ్యాఖ్యాతం, అతః ప్రథమాధ్యాయార్థస్య సమాప్తత్వాదుత్తరగ్రంథారంభే కిం కారణమిత్యర్థః వేదాంతేషు సగుణనిర్గుణబ్రహ్మవాక్యానాం బహుశ ఉపలబ్ధేః । తత్ర కస్య వాక్యస్య సగుణోపాసనావిధిద్వారా నిర్గుణే సమన్వయః కస్య వా గుణవివక్షాం వినా సాక్షాదేవ బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇత్యాకాంక్షాత్ర కారణమిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ సంక్షేపేణ సగుణనిర్గుణవాక్యార్థమాహ ॥ ద్విరూపం హీతి ॥ నామరూపాత్మకో వికారః సర్వం జగత్ తద్భేదో హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిర్విశేష ఇత్యర్థః । వాక్యాన్యుదాహరతి ॥ యత్ర హీత్యాదినా ॥ యస్యాం ఖల్వజ్ఞానావస్థాయాం ద్వైతమివ కల్పితం భవతి తదా ఇతరస్సన్నితరం పశ్యతీతి దృశ్యోపాధికం వస్తు భాతి ॥ యత్ర జ్ఞానకాలే విదుషః సర్వం జగదాత్మమాత్రమభూత్తదా కేన కం పశ్యేదిత్యాత్మైవ నిరుపాధికం తత్త్వం భాతి, యత్ర భూమ్ని స్థితో విద్వాన్ ద్వితీయం కిమపి న వేత్తి సోఽద్వి

తీయో భూమా పరమాత్మా నిర్గుణః। అథ నిర్గుణోక్త్యనంతరం సగుణముచ్యతే, యత్ర సగుణే స్థితో ద్వితీయం వేత్తి తదల్పం పరిచ్ఛిన్నం, యస్తు భూమా తదమృతం నిత్యం ॥ అథేతి॥ పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయం। ధీరః పరమాత్మైవ సర్వాణి రూపాణి విచిత్య సృష్ట్వా నామాని చ కృత్వా బుద్ధ్యాదౌ ప్రవిశ్య జీవసంజ్ఞో వ్యవహరన్ యో వర్తతే సగుణస్తం నిర్గుణత్వేన విద్వానమృతో భవతి, నిర్గతాః కలా అంశా యస్మాత్తం నిష్కలం, అతో నిరంశత్వాన్నిష్క్రియం, అతశ్శాంతమపరిణామి నిరవద్యం రాగాదిదోషశూన్యం, అంజనం మూలతమస్సంబంధో ధర్మాదికం వా తచ్ఛూన్యం నిరంజనం, కించామృతస్య మోక్షస్య స్వయమేవ వాక్యోత్థవృత్తిస్థత్వేన పరముత్కృష్టం సేతుం లౌకికసేతువత్ ప్రాపకం యథా దగ్ధేంధనోఽనలశ్శామ్యతి తమివావిద్యాతజ్జం దగ్ధ్వా ప్రశాంతం నిర్గుణమాత్మానం విద్యాదిత్యర్థః ॥ నేతి నేతీతి॥ వ్యాఖ్యాతం। స్థూలాదిద్వైతశూన్యం। రూపద్వయే శ్రుతిమాహ ॥ న్యూనమితి॥ ద్వైతస్థానం న్యూనం అల్పం సగుణరూపం నిర్గుణాదన్యత్ తథా సంపూర్ణం నిర్గుణం సగుణాదన్యదిత్యర్థః, ఏకస్య ద్విరూపత్వం విరుద్ధమిత్యత ఆహ ॥ విద్యేతి॥ విద్యావిషయో జ్ఞేయం నిర్గుణం సత్యం, అవిద్యావిషయ ఉపాస్యం సగుణం కల్పితమిత్యవిరోధః । తత్రావిద్యావిషయం వివృణోతి ॥ తత్రేతి॥ నిర్గుణజ్ఞానార్థమారోపితప్రపంచమాశ్రిత్య బాధాత్ ప్రాక్కాలే గుడజిహ్వికాన్యాయేన తత్తత్ఫలాన్యుపాసనాని విధీయంతే తేషాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా జ్ఞానమనుఖ్యం ఫలమితి తద్వ్యాఖ్యానామపి మహాతాత్పర్యం బ్రహ్మణీతి మంతవ్యం, నామ బ్రహ్మేత్యాద్యుపాస్తీనాం కామచారాదిర

> మా, తదమృతం, అథ యదల్పం, తన్మర్త్యం, సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః, నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్తే, నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనం। అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేంధనమివానలం, నేతి నేతి, అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ''మితి 'న్యూనమన్యత్ స్థానం, సంపూర్ణమన్యది'తి చ ఏవం సహస్రశో విద్యావిద్యావిషయభేదేన బ్రహ్మణో ద్విరూపతాం దర్శయంతి వేదాంతవాక్యాని । తత్రావిద్యావస్థాయాం బ్రహ్మణ ఉపాస్యోపాసకాదిలక్షణస్సర్వో వ్యవహారః । తత్ర కానిచిద్బ్రహ్మణ ఉపాసనాన్యభ్యుదయార్థాని, కానిచిత్క్రమముక్త్యర్థాని, కానిచిత్కర్మసమృద్ధ్యర్థాని, తేషాం గుణవిశేషోపాధిభేదేన భేదః। ఏక ఏవ తు పర ఆత్మేశ్వరస్తైస్తైర్గుణవిశేషైర్విశిష్ట ఉపాస్యో యద్యపి భవతి, తథాపి యథాగుణోపాసనమేవ ఫలాని భిద్యంతే 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి శ్రుతేః 'యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి, తథేతః ప్రేత్య భవతీ'తి చ స్మృతేశ్చ "యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరం । తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావిత''ఇతి । యద్యప్యేక ఏవాత్మా సర్వభూతేషు స్థావరజంగమేషు గూఢస్తథాపి చిత్తోపాధివిశేషతారతమ్యాదాత్మనః కూటస్థనిత్యస్యైకరూపస్యాప్యుత్తరోత్తరమావిష్టస్య తారతమ్యమైశ్వ

భ్యుదయః ఫలం, దహరాద్యుపాస్తీనాం క్రమముక్తిః ఉద్గీథాదిధ్యానస్య కర్మసమృద్ధిః ఫలమితి భేదః, ధ్యానానాం మానసత్వాత్, జ్ఞానాంతరంగత్వాచ్చ, జ్ఞానకాండే విధానమితి భావః। ననూపాస్యబ్రహ్మణ ఏకత్వాత్కథముపాసనానాం భేదస్తత్రాహ ॥ తేషామితి ॥ గుణవిశేషాః సత్యకామత్వాదయః హృదయాదిరుపాధిః । అత్ర స్వయమేవాశంక్య పరిహరతి॥ ఏక ఇతి॥ పరమాత్మస్వరూపాభేదేఽప్యుపాధిభేదేనోపహితోపాస్యరూపభేదాదుపాసనానాం భేదే సతి ఫలభేద ఇతి భావః । తం పరమాత్మానం యద్యద్గుణవత్త్వేన లోకా రాజానమివోపాసతే తత్తద్గుణవత్త్వమేవ తేషాం ఫలం భవతి, క్రతుస్సంకల్పో ధ్యానం ఇహ యాదృశధ్యానవాన్భవతి మృత్వా తాదృశోపాస్యరూపో భవతీత్యత్రైవ భగవద్వాక్యమాహ ॥ స్మృతేశ్చేతి॥ నను సర్వభూతేషు నిరతిశయాత్మన ఏకత్వాదుపాస్యోపాసకయోస్తారతమ్యశ్రుతయః కథమిత్యాశంక్య పరిహరతి॥ యద్యప్యేక ఇతి॥ చిత్తానాముపాధీనాం శుద్ధితారతమ్యాదైశ్వర్యజ్ఞానసుఖరూపశక్తీనాం తారతమ్యరూపా విశేషా భవంతి తైరేకరూపస్యాప్యాత్మన ఉత్తరోత్తరం మనుష్యాదిహిరణ్యగర్భాంతేష్వావిర్భావతారతమ్యం శ్రూయతే । తస్యాత్మన ఆత్మానం స్వరూపమావిస్తరాం ప్రకటతరం యో వేద ఉపాస్తే సోఽశ్నుతే తదితి తరప్ప్రత్యయాదిత్యర్థః। తథా చ నికృష్టోపాధిరాత్మైవోపాసకః ఉత్కృష్టోపాధిరీశ్వర ఉపాస్య ఇత్యౌపాధికం తారతమ్యమవిరుద్ధమితి భావః। అత్రార్థే భగవ

ద్గీతాముదాహరతి ॥ స్మృతావితి ॥ అత్రసూర్యాదేరపి నజీవత్వేనోపాస్యతా కింత్వీశ్వరత్వేనేత్యుక్తం భవతి తత్రసూత్రకారసమ్మతిమాహ ॥ ఏవమితి ॥ ఉదయః అసంబంధః ఏవంయస్మిన్వాక్యేఉపాధిర్వివక్షితః తద్వాక్యముపాసనాపరమితివక్తుముత్తరసూత్రసందర్భస్యారంభ ఇత్యుక్త్వా యత్రనవివక్షితఃతద్వాక్యంజ్ఞేయబ్రహ్మపరమితి నిర్ణయార్థమారంభ ఇత్యాహ ॥ ఏవంసద్యఇతి ॥ అన్నమయాదికోశాఉపాధివిశేషాః, వాక్యస్యగతిస్తాత్పర్యం । ఆరంభసమర్థనముపసంహరతి । ఏవమేకమపీ ॥ ... ... ✻

౧౨ ॥ సిద్ధవదుక్తగతిసామాన్యస్యసాధనార్థమప్యుత్తరారంభ ఇత్యాహ ॥ యచ్చేతి ॥ అన్నంప్రసిద్ధం ప్రాణమనోబుద్ధయః హిరణ్యగర్భరూపాః, బింబచైతన్యమీశ్వరఆనందః తేషాంపంచానాం వికారాఆధ్యాత్మికాదేహప్రాణ

ర్యైశ్వర్యశక్తివిశేషైశ్శ్రూయతే 'తస్యయఆత్మానమావిస్తరాంవేదే'తి ।అత్రస్మృతావపి " యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వంశ్రీమదూర్జితమేవవా । తత్తదేవావగచ్ఛ త్వంమమతేజోంశసంభవ" మితి । యత్రయత్ర విభూత్యాద్యతిశయః ససఈశ్వరఇత్యుపాస్యతయాచోద్యతే, ఏవమిహాప్యాదిత్యమండలేహిరణ్మయఃపురుషస్సర్వపాప్మోదయలింగాత్పరఏవేతి వక్ష్యతి, ఏవమాకాశస్తల్లింగాదిత్యాదిషుద్రష్టవ్యం, ఏవంసద్యోముక్తికారణమప్యాత్మజ్ఞానముపాధివిశేషద్వారేణోపదిశ్యమానమప్యవివక్షితోపాధి విశేషం పరాపరవిషయత్వేనసందిహ్యమానంవాక్యగతిపర్యాలోచనయానిర్ణేతవ్యంభవతి। యథైవమిహైవతావదానందమయోఽభ్యాసాదితి, ఏవమేకమపిబ్రహ్మాపేక్షితోపాధిసంబంధంనిరస్తోపాధిసంబంధంచోపాస్యత్వేన జ్ఞేయత్వేన చ వేదాంతేషూపదిశ్యతఇతి ప్రదర్శయితుంపరోగ్రంథఆరభ్యతే॥ ... ... ✻

యచ్చగతిసామాన్యాదిత్యచేతనకారణాంతర నిరాకరణముక్తంతదపివాక్యాంతరాణి బ్రహ్మవిషయాణివ్యాచక్షాణేనబ్రహ్మవిపరీతకారణనిషేధేనప్రపంచ్యతే॥ ... ... ✻

సూ ॥౧౨॥ఆనందమయోభ్యాసాత్

తైత్తిరీయకే 'అన్నమయం' 'ప్రాణమయం' 'మనోమయం' 'విజ్ఞానమయం'చానుక్రమ్యామ్నాయతే 'తస్మాద్వాఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తరఆత్మానందమయ'ఇతి ।తత్రసంశయః ।కిమిహానందమయశబ్దేనపరమేవబ్రహ్మోచ్యతేయత్ప్రకృతం 'సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే'తి, కింవాన్నమయాదివద్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరమితికిం తావత్ప్రాప్తంబ్రహ్మణోఽర్థాంతరమముఖ్యఆత్మానందమయస్స్యాత్।కస్మాత్, అన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతితత్వాత్ । అథాపిస్యాత్సర్వాంతరత్వాదానందమయోముఖ్యఏవాత్మేతినస్యాత్ ప్రియాద్యవయవయోగాత్, శారీరత్వశ్రవణాచ్చ । ముఖ్యశ్చేదాత్మాస్యాన్నప్రియాదిసంస్పర్శస్స్యాత్, ఇహతు 'తస్యప్రియమేవశిర'ఇత్యాదిశ్రూయతే, శారీరత్వంచశ్రూయతే 'తస్యైషఏవశారీరఆత్మా యఃపూర్వస్యే'తితస్యపూర్వస్యవిజ్ఞానమయస్యైషఏవశారీరఆత్మాయఏషఆనందమయఇత్యర్థః। నచసశరీరస్యసతః ప్రియాప్రియసంస్పర్శో వారయితుంశక్యః, తస్మాత్సంసార్యేవా

మనోబుద్ధిజీవా అన్నమయాదయః పంచకోశాఇతి శ్రుతేః పరమార్థః । పూర్వాధికరణే గౌణముఖ్యేక్షణయోరతుల్యత్వేనసంశయాభావాద్గౌణప్రాయపాఠోననిశ్చాయకఇత్యుక్తం తర్హి మయట్ వికారేప్రాచుర్యేచముఖ్యత్వాత్సంశయే వికారప్రాయపాఠాదానందవికారోజీవ ఆనందమయఇతి నిశ్చయోఽస్తీతి ప్రత్యుదాహరణ సంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కిం తావదితి ॥ కస్మాదిత్యాశంకాపూర్వకం హేతుమాహ ॥ అన్నమయాదీతి ॥ శ్రుత్యాదిసంగతయఃస్ఫుటాఏవ. పూర్వపక్షేవృత్తికారమతేజీవోపాస్త్యాప్రియాదిప్రాప్తిఃఫలం, సిద్ధాంతేతుబ్రహ్మోపాస్త్యేతిభేదః, శంకతే ॥ అథాపీతి ॥ పరిహరతి॥ నస్యాదితి॥ సంగృహీతంవివృణోతి॥ముఖ్యఇతి॥పరమాత్మేత్యర్థః, శారీరత్వేఽపీశ్వరత్వం కిలనస్యాదిత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ జీవత్వందుర్వారమిత్యర్థః । నన్వానందపదాభ్యాసేఽప్యానందమయస్యబ్రహ్మత్వంకథ

మిత్యాశంక్యజ్యోతిష్టోమాధికారే జ్యోతిః పదస్యజ్యోతిష్టోమపరత్వవదానందమయప్రకరణస్థానందపదస్యానందమయపర
త్వాత్తదభ్యాసస్తస్యబ్రహ్మత్వసాధక ఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఆనందమయంప్రస్తుత్యేతి ॥ రసః సారః ఆనందఇత్యర్థః । అ
యంలోకః ఇయత్ యది ఏషఆకాశః పూర్ణః ఆనందః సాక్షీ ప్రేరకో న స్యాత్తదా కో వాఽన్యాచ్ఛేత్ కో నా ప్రేష్యప్రాణ్యా
జ్జీవేత్ తస్మాదేషఏవానందయాతి, ఆనందయతీత్యర్థః । సా 'సాధుయువాస్యా' దిత్యాదినావక్ష్యమాణా, మనుష్యయువా
నందమారభ్య బ్రహ్మానందావసానా ఏషా సన్నిహితా ఆనందస్యతారతమ్య మీమాంసాభవతి, ఉపసంక్రామతి విద్వా
న్ప్రాప్నోతీత్యేక దేశినామర్థః । ముఖ్యసిద్ధాంతే తూపసంక్రమణం విదుషః కోశానాం ప్రత్యగాత్మత్వేన విలాపనమితి
జ్ఞేయం శిష్టముక్తార్థం । ఆనందశబ్దాద్బ్రహ్మవగతిస్సర్వత్రసమానేతిగతిసామాన్యార్థమాహ॥ శ్రుత్యంతరేచేతి॥ లింగా

నందమయఆత్మేత్యేవంప్రాప్తే ఇదముచ్యతే, ఆనందమయోఽభ్యాసాదితి పరఏవానందమయోభవితు
మర్హతి। కుతః, అభ్యాసాత్ । పరస్మిన్నేవహ్యాత్మన్యానందశబ్దో బహుకృత్వోఽభ్యస్యతే ఆనందమయం
ప్రస్తుత్య 'రసో వై స' ఇతితస్యైవరసత్వముక్త్వోచ్యతే । "రసగ్గ్ హ్యేవాయంలబ్ధ్వానందీభవతి కో హ్యే
వాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేషఆకాశఆనందో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానందయాతి సైషానందస్యమీమాం
సాభవతి" 'ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతి' 'ఆనందంబ్రహ్మణో విద్వాన్నబిభేతికుతశ్చనేతి'
'ఆనందో బ్రహ్మేతివ్యజానా' దితిచ । శ్రుత్యంతరేచ 'విజ్ఞానమానందంబ్రహ్మే' తిబ్రహ్మణ్యేవానందశ
బ్దోదృష్టః, ఏవమానందశబ్దస్యబహుకృత్వోబ్రహ్మణ్యేవాభ్యాసాదానందమయఆత్మాబ్రహ్మేతిగమ్యతే।
యత్తూక్తమన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతితత్వాదానందమయస్యాప్యముఖ్యాత్మత్వమితి, నాసౌ
దోషః, ఆనందమయస్యసర్వాంతరత్వాత్ । ముఖ్యమేవహ్యాత్మానముపదిదిక్షుశ్శాస్త్రంలోకబుద్ధిమనుస
రదన్నమయంశరీరమనాత్మానమత్యంతమూఢానామాత్మత్వేన ప్రసిద్ధమనూద్య మూషానిషిక్తద్రుతతా
మ్రాదిప్రతిమావత్తతోఽన్తరంతతోఽన్తరమిత్యేవంపూర్వేణపూర్వేణసమానముత్తరముత్తరమనాత్మా
నమాత్మేతిగ్రాహయత్ప్రతిపత్తిసౌకర్యాపేక్షయా సర్వాంతరంముఖ్యమానందమయమాత్మానముపది దే
శేతిశ్లిష్టతరం। యథాఅరుంధతీదర్శనేబహ్వీష్వపితారాస్వముఖ్యాసుఅరుంధతీషుదర్శితాసుయాఽంత్యా
ప్రదర్శ్యతే సాముఖ్యైవారుంధతీభవతి, ఏవమిహాప్యానందమయస్యసర్వాంతరత్వాన్ముఖ్యమాత్మత్వం ।
యత్తుప్రియాదీనాం శిరస్త్వాదికల్పనానుపపన్నా ముఖ్యస్యాత్మన ఇత్యతీతానంతరోపాధిజనితాహిసాన
స్వాభావికీత్యదోషః । శారీరత్వమప్యానందమయస్యాన్నమయాదిశరీరపరంపరయాప్రదర్శ్యమానత్వా
న్నపునస్సాక్షాదేవ శారీరత్వంసంసారివత్, తస్మాదానందమయః పరఏవాత్మా ॥ ... *

సూ. ॥౧౩॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్ ॥

అత్రాహ నానందమయః పరమాత్మాభవితుమర్హతి । కస్మాత్ వికారశబ్దాత్, ప్రకృతవచనాదయ
మన్యశ్శబ్దో వికారవచనస్సమధిగతః ఆనందమయఇతిమయటో వికారార్థత్వాత్, తస్మాదన్నమయాదిశ

దముఖ్యాత్మసన్నిధేర్బాధఇతిమత్వాహ ॥ నాసావితి ॥ సర్వాంతరత్వం నశ్రుతమిత్యాశంక్యతతోన్యస్యానుక్తేస్తస్యస
ర్వాంతరత్వమితివివృణోతి ॥ ముఖ్యమితి ॥ లోకబుద్ధిమితి ॥ తస్యాః స్థూలగ్రాహితామనుసరదిత్యర్థః। తామ్రస్యమూ
షాకారత్వవత్ ప్రాణస్య దేహాకారత్వం దేహేనసామాన్యం తథా మనః ప్రాణాకారం తేనసమమిత్యాహ ॥ పూర్వే
ణేతి ॥ అతీతోయోఽనంతరఉపాధిర్విజ్ఞానకోశస్తత్కృతా సావయవత్వకల్పనాశరీరేణజ్ఞేయత్వాచ్ఛారీరత్వమితిలింగ
ద్వయందుర్బలం, అతః సహాయాభావాదభ్యాససర్వాంతరత్వాభ్యాంవికారసన్నిధేర్బాధఇతిభావః ॥ ... ... *
౧౩ ॥ వికారార్థకమయటః శ్రుతిస్సహాయఇత్యాశంక్యమయటః ప్రాచుర్యేఽపివిధానాన్నైవమిత్యాహ॥ వికారేత్యా
దినా ॥ తత్ప్రకృతవచనేమయడితితదితిప్రథమాసమర్థాచ్ఛబ్దాత్ ప్రాచుర్యవిశిష్టస్యప్రకృత్యర్థస్యప్రస్తుతస్య వ

చనేఽభిధానేఽప్యామనేవ యట్ప్రత్యయో భవతీతి సూత్రార్థః । అత్రవచనగ్రహణాత్ ప్రకృతస్య ప్రాచుర్యవైశి ష్ట్యసిద్ధిః, తాదృశస్య లోకే మయటోఽభిధానాత్ యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి, అత్ర హ్యన్నం ప్రచురమస్మిన్నిత్యన్న స్య ప్రకృతమానసమర్థ్యేతి తస్మాన్మయట్ యజ్ఞస్య ప్రకృత్యర్థాన్నప్రాచుర్యవాచీ దృశ్యతే న శుద్ధప్రకృతవచన ఇతి ధ్యేయం ॥

౧౪ సూత్రస్థశ్చశబ్దోఽనుక్తసముచ్చయార్థ ఇతి మత్వా వ్యాచష్టే ॥ ఇతశ్చేతి ॥ తచ్చానుక్తం బ్రహ్మానందస్య నిరతిశయత్వావధారణం పూర్వముక్తం ॥ ... ... *

౧౫ ॥ ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే లింగముక్త్వా ప్రకరణమాహ । మాంత్రేతి ॥ యస్మాదేవం ప్రకృతం తస్మాన్మాంత్రవర్ణి

బ్రవద్వికారవిషయ ఏవాయమానందమయశబ్ద ఇతి చేత్, న, ప్రాచుర్యార్థేఽపి మయటః స్మరణాత్ తత్ప్రకృతవచనే మయడితి హి ప్రచురతాయామపి మయట్ స్మర్యతే, యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇత్యన్నప్రచుర ఉచ్యతే, ఏవమానందప్రచురం బ్రహ్మ ఆనందమయశబ్దేనోచ్యతే । ఆనందప్రచురత్వం చ బ్రహ్మణో మనుష్యత్వాదారభ్యోత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిన్ స్థానే శతగుణ ఆనంద ఇత్యుక్త్వా బ్రహ్మానందస్య నిరతిశయత్వావధారణాత్, తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థే మయట్ ॥ ... ... *

సూ. ౧౪ ॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥

ఇతశ్చ ప్రాచుర్యార్థే మయట్ యస్మాదానందహేతుత్వం బ్రహ్మణో వ్యపదిశతి శ్రుతిః 'ఏష హ్యేవానందయాతీ'తి ఆనందయతీత్యర్థః; యో హ్యన్యానానందయతి స ప్రచురానంద ఇతి ప్రసిద్ధం భవతి । యథా లోకే యోఽన్యేషాం ధనికత్వమాపాదయతి స ప్రచురధన ఇతి గమ్యతే తద్వత్, తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థేఽపి మయటః సంభవాదానందమయః పర ఏవాత్మా ॥ ... ... *

సూ. ౧౫ ॥ మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ॥

ఇతశ్చానందమయః పర ఏవాత్మా యస్మాత్ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మిత్యుపక్రమ్య 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యస్మిన్మంత్రే యద్బ్రహ్మ ప్రకృతం సత్యజ్ఞానానంతవిశేషణైర్నిర్ధారితం, యస్మాదాకాశాది క్రమేణ స్థావరజంగమాని భూతాన్యజాయంత, యచ్చ భూతాని సృష్ట్వా తాన్యనుప్రవిశ్య గుహాయామవస్థితం సర్వాంతరం, యస్య విజ్ఞానాయాన్యోఽంతర ఆత్మేతి ప్రక్రాంతం తన్మాంత్రవర్ణికమేవ బ్రహ్మేహ గీయతే అన్యోఽంతర ఆత్మానందమయ ఇతి । మంత్రబ్రాహ్మణయోశ్చైకార్థత్వం యుక్తం అవిరోధాత్, అన్యథా హి ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే స్యాతాం, న చాన్నమయాదిభ్య ఇవానందమయాదన్యోఽంతర ఆత్మాఽభిధీయతే । ఏతన్నిష్ఠైవ చ 'సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా' 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి తస్మాదానందమయః పర ఏవాత్మా ॥ ... ... *

సూ. ౧౬ ॥ నేతరోఽనుపపత్తేః ॥

ఇతశ్చానందమయః పర ఏవాత్మా నేతరః । ఇతర ఈశ్వరాదన్యః సంసారీ జీవ ఇత్యర్థః । న జీవ ఆనందమయశబ్దేనాభిధీయతే । కస్మాత్, అనుపపత్తేః । ఆనందమయం హి ప్రకృత్య శ్రూయతే 'సోఽకామయత బ

కమేవ బ్రహ్మ ఆనందమయవాక్యే గీయత ఇతి యోజనా । నను మంత్రోక్తమేవాత్ర గ్రాహ్యమితి కుతో నిర్బంధస్తత్రాహ ॥ మంత్రేతి ॥ బ్రాహ్మణస్య మంత్రవ్యాఖ్యానత్వాదుపాయత్వమస్తి మంత్రస్తూపేయః తదిదముక్తం । అవిరోధాదితి ॥ తయోరుపాయోపేయభావేనావిరోధాదిత్యర్థః । తర్హ్యన్నమయాదీనామపి మాంత్రవర్ణికబ్రహ్మత్వం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ కించ భృగవే పిత్రా వరుణేనోపదిష్టా భృగువల్లీ పంచమపర్యాయస్థానం దేశప్రతిష్ఠితా తతః స్థానన్యాయేన తదేకార్థా బ్రహ్మవల్ల్యా ఆనందమయే నిష్ఠేత్యాహ ॥ ఏతన్నిష్ఠైవేతి ॥ ... ... *

౧౬ ॥ స ఈశ్వరః తపః సృష్ట్వా లోచనవత్ తప్యతః కృతవానిత్యర్థః, అభిధ్యానం కామనా, బహు స్యామిత్యవ్యతిరేకః ॥

౧౭॥ అధికారే ప్రకరణే, స ఆనందమయో రసః। నను లబ్ధృలబ్ధవ్యభావేఽప్యభేదః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ। నహీతి॥ సహి లబ్ధృ లబ్ధవ్యయోర్భేదస్యావశ్యకత్వే శ్రుతిస్మృత్యోర్బాధస్స్యాదిత్యాశంకతే ॥కథమితి॥ యావతా యతః త్వయోక్తం శ్రుతిస్మృతీ కథమిత్యన్వయః । ఉక్తాంశమంగీకరోతి. ॥ బాఢమితి॥ తర్హ్యాత్మన ఏవాత్మనా లభ్యత్వోక్తిబాధోఽభేదాదిత్యాశంక్య కల్పితభేదాన్న బాధ ఇత్యాహ ॥తథాపీతి॥ అభేదేఽపీత్యర్థః । లౌకికః భ్రమః ఆత్మనః స్వాజ్ఞానజభ్రమేణ దేహాద్యభిన్నస్య భేదభ్రాంత్యా పరమాత్మనో జ్ఞేయత్వాద్యుక్తిరిత్యర్థః । అన్వేష్టవ్యో దేహాదివివిక్తతయా జ్ఞేయః వివేకజ్ఞానేన లబ్ధవ్యః సాక్షాత్కర్తవ్యః తదర్థం శ్రోతవ్యః విజ్ఞానం నిదిధ్యాసనం సాక్షాత్కారో వా శ్రుత్యంతరస్థానువాదాదపౌనరుక్త్యం । నను భేదస్స త్య ఏవాస్తు తత్రాహ॥ ప్రతిషిధ్యత ఇతి ॥ అత ఈశ్వరాద్ద్రష్టా జీవోఽన్యో నాస్తి చేత్ జీవాభేదాదీశ్వరస్యాపి సంధ్యాత్వం

హుస్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదం కించే'తి ॥ తత్ర ప్రాక్ శరీరాద్యుత్పత్తేరభిధ్యానం సృజ్యమానానాం వికారాణాం స్రష్టుర వ్యతిరేకస్సర్వవికారసృష్టిశ్చ న పరస్మాదాత్మనోఽన్యత్రోపపద్యతే॥ ... ... *

సూ॥౧౭॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ॥

ఇతశ్చ నానందమయస్సంసారీ యస్మాదానందమయాధికారే 'రసో వై సః రసగ్ం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతీ'తి జీవానందమయౌ భేదేన వ్యపదిశతి ।నహి లబ్ధైవ లబ్ధవ్యో భవతి। కథం తర్హ్యాత్మాఽన్వేష్టవ్యః 'ఆత్మలాభాన్న పరం విద్యత' ఇతి చ శ్రుతిస్మృతీ యావతా న లబ్ధైవ లబ్ధవ్యో భవతీత్యుక్తం। బాఢం। తథాప్యాత్మనోఽప్రచ్యుతాత్మభావస్యైవ సతస్తత్త్వానవబోధనిమిత్తో మిథ్యైవ దేహాదిష్వనాత్మస్వాత్మత్వనిశ్చయో లౌకికో దృష్టః, తేన దేహాదిభూతస్యాత్మనోఽప్యాత్మాఽనన్విష్టోఽన్వేష్టవ్యోఽలబ్ధో లబ్ధవ్యోఽశ్రుతః శ్రోతవ్యోఽమతో మంతవ్యోఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతవ్య ఇత్యాది భేదవ్యపదేశ ఉపపద్యతే। ప్రతిషిధ్యత ఏవ తు పరమార్థతస్సర్వజ్ఞాత్పరమేశ్వరాదన్యో ద్రష్టా శ్రోతా వా 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యాదినా పరమేశ్వరస్త్వవిద్యాకల్పితాచ్ఛారీరాత్కర్తుర్భోక్తుర్విజ్ఞానాఖ్యాదన్యః, యథా మాయావినశ్చర్మఖడ్గధరాత్ సూత్రేణాకాశమధిరోహతస్స ఏవ మాయావీ పరమార్థరూపో భూమిష్ఠోఽన్యః। యథా వా ఘటాకాశాదుపాధిపరిచ్ఛిన్నాదనుపాధిపరిచ్ఛిన్న ఆకాశోఽన్యః । ఈదృశం చ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మభేదమాశ్రిత్య నేతరోనుపపత్తేర్భేదవ్యపదేశాచ్చేత్యుక్తం॥ ... ... *

సూ॥౧౮॥ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥

ఆనందమయాధికారే చ 'సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే'తి కామయితృత్వనిర్దేశాన్నానుమానికమపి సాంఖ్యపరికల్పితమచేతనం ప్రధానమానందమయత్వేన కారణత్వేన వా అపేక్షితవ్యం ॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి నిరాకృతమపి ప్రధానం పూర్వసూత్రోదాహృతాం కామయితృత్వశ్రుతిమాశ్రిత్య ప్రసంగాత్పునర్నిరాక్రియతే గతిసామాన్యప్రదర్శనాయ॥ ... ... *

స్యాదత ఆహ ॥ పరమేశ్వర ఇతి ॥ అవిద్యాప్రతిబింబత్వేన కల్పితాజ్జీవాచ్ఛిన్మాత్ర ఈశ్వరః పృథగస్తీతి న మిథ్యాత్వం। కల్పితస్యాధిష్ఠానాభేదేఽప్యధిష్ఠానస్య తతో భేదాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥యథేతి॥ సూత్రారూఢః స్వతోఽపి మిథ్యా న జీవ ఇత్యరుచ్యా భేదమాత్రమిథ్యాత్వే దృష్టాంతమాహ ॥యథా వేతి॥ నను సూత్రబలాద్భేదస్సత్య ఇత్యత ఆహ ॥ ఈదృశం చేతి ॥ కల్పితమేవేత్యర్థః । సూత్రే భేదస్సత్య ఇతి పదాభావాత్తదనన్యత్వాదిసూత్రశ్రుత్యనుసారాచ్చేతి భావః॥ ... *

౧౮॥ నన్వానందాత్మకసత్త్వప్రచురం ప్రధానమానందమయమస్తు తత్రాహ ॥కామాచ్చేతి ॥ అనుమానగమ్యమానుమానం। పునరుక్తిమాశంక్యాహ ॥ఈక్షతేరితి॥ ... ... *

౧౯ ॥అస్మిన్నితి ॥విషయసప్తమీ, ఆనందమయవిషయకబోధవతో జీవస్య తద్యోగం యస్మాచ్ఛాస్తి తస్మాన్న ప్రధాన

మితియోజనా। జీవస్యప్రధానయోగోఽస్తీత్యత ఆహ ॥తదాత్మనేతి॥ జీవస్యజీవాభేదోఽస్తీత్యత ఆహ ॥ ముక్తిరితి ॥ అదృశ్యేస్థూలప్రపంచశూన్యే ఆత్మసంబంధ్యాత్మ్యం లింగశరీరం తద్రహితే। నిరుక్తం శబ్దశక్యం తద్భిన్నే। నిశ్శేషలయస్థానం నిలయనం మాయాతచ్ఛూన్యే। బ్రహ్మణ్యభయం యథా స్యాత్తథా యదైవ ప్రతిష్ఠాం మనసః ప్రకృష్టాం వృత్తిమేషవిద్వాన్ లభతే అథ తదైవ అభయం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్థః। ఉత్ అపి అరమల్పం అల్పమప్యంతరం భేదం యదైవైషనరః పశ్యతి అథతదా తస్య భయమితి యోజనా। ఇదం వృత్తికారమతం దూషయతి ॥ ఇదంత్వితి ॥ ఇహపరవ్యాఖ్యాయాం వికారార్థ ఏవ మయట్ బుద్ధిస్థే సత్యేకస్మాత్ కారణం వినా ఏకప్రకరణస్థస్య మయటః పూర్వం వికారార్థకత్వం, అంతే ప్రాచుర్యార్థకత్వమిత్యర్ధజరతీయం కథమివ కేనదృష్టాంతేన ఆశ్రీయత ఇతీదం వక్తవ్యమిత్యన్వయః। ప్రశ్నం మత్వాశంకతే ॥మాంత్రేతి॥

సూ॥౧౯॥అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥

ఇతశ్చ న ప్రధానే జీవేవా ఆనందమయశబ్దః, యస్మాదస్మిన్నానందమయే ప్రకృతే ఆత్మని ప్రతిబుద్ధస్యాస్య జీవస్య। తద్యోగం శాస్తి తదాత్మనా యోగస్తద్యోగః తద్భావాపత్తిర్ముక్తిరిత్యర్థః। తద్యోగం శాస్తి శాస్త్రం। 'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే అథ సోఽభయం గతో భవతి యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతీ'తి। ఏతదుక్తం భవతి యదైతస్మిన్నానందమయే అల్పమప్యంతరమతాదాత్మ్యరూపం పశ్యతి తదా సంసారభయాన్న నివర్తతే। యదా త్వేతస్మిన్నానందమయే నిరంతరం తాదాత్మ్యేన ప్రతితిష్ఠతి తదా సంసారభయాన్నివర్తత ఇతి, తచ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే ఘటతే న ప్రధానపరిగ్రహే జీవపరిగ్రహే వా, తస్మాదానందమయః పరమాత్మేతి సిద్ధం। ఇదం త్విహ వక్తవ్యం 'స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్ అన్యోఽంతర ఆత్మా ప్రాణమయః తస్మాదన్యోఽంతర ఆత్మా మనోమయః తస్మాదన్యోఽంతర ఆత్మా విజ్ఞానమయ' ఇతి చ వికారార్థమయట్ప్రవాహే సత్యానందమయ ఏవ కస్మాదర్ధజరతీయన్యాయేన కథమివ మయటః ప్రాచుర్యార్థత్వం బ్రహ్మవిషయత్వం చాశ్రీయత ఇతి। మాంత్రవర్ణిక బ్రహ్మాధికారాదితి చేన్న, అన్నమయాదీనామపి తర్హి బ్రహ్మత్వప్రసంగః। అత్రాహ యుక్తమన్నమయాదీనామబ్రహ్మత్వం తస్మాత్తస్మాదంతరస్యాంతరస్యాన్యస్యాన్యస్యాత్మన ఉచ్యమానత్వాత్, ఆనందమయాత్తు న కశ్చిదన్యోఽంతర ఆత్మోచ్యతే। తేనానందమయస్య బ్రహ్మత్వం, అన్యథా ప్రకృతహానాఽప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాదితి। అత్రోచ్యతే, యద్యప్యన్నమయాదిభ్య ఇవ ఆనందమయాదన్యోఽంతర ఆత్మేతి న శ్రూయతే తథాపి నానందమయస్య బ్రహ్మత్వం, యత ఆనందమయం ప్రకృత్య శ్రూయతే 'తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్షః ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః ఆనంద ఆత్మా బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'తి। తత్ర యద్బ్రహ్మ మంత్రవర్ణే ప్రకృతం 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి తదిహ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే తద్విజిజ్ఞాపయిషయైవ అన్నమయాదయ ఆనందమయాంతాః పంచకోశాః కల్ప్యంతే తత్ర కుతః ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియా

స్ఫుటముత్తరం। కిమాంతర ఇతి న శ్రూయతే కిం వా వస్తుతోఽప్యాంతరం బ్రహ్మ న శ్రూయత ఇతి వికల్ప్య ఆద్యమంగీకరోతి ॥ అత్రోచ్యత ఇతి యద్యపీతి ॥ వికారప్రాయపాఠానుగృహీతమయట్ శ్రుతేః సావయవత్వలింగాచ్చేత్యాహ॥ తథాపీతి॥ ఇష్టార్థస్య దృష్ట్యా జాతం సుఖం ప్రియం, స్మృత్యా మోదః, స చాభ్యాసాత్ ప్రకృష్టః ప్రమోదః, ఆనందస్తు కారణం। బింబచైతన్యమాత్మా, శిరఃపుచ్ఛయోర్మధ్యకాయః బ్రహ్మశుద్ధమితి శ్రుత్యర్థః। ద్వితీయం ప్రత్యాహ ॥ తత్ర యదితి॥ యన్మంత్రే ప్రకృతం గుహానిహితత్వేన సర్వాంతరం బ్రహ్మ తదిహ పుచ్ఛవాక్యే బ్రహ్మశబ్దాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే తస్యైవ విజ్ఞాపనేచ్ఛయా పంచకోశా రూపాగుహాః ప్రపంచితాః, తత్ర తాత్పర్యం నాస్తీతి వక్తుం కల్ప్యంత ఇత్యుక్తం। ఏవం పుచ్ఛవాక్యే ప్రకృతస్య ప్రధానబ్రహ్మపరత్వే సతి న ప్రకృతహానాది దోష ఇత్యర్థః। బ్రహ్మణః ప్రధానత్వం పుచ్ఛశ్రుతివిరుద్ధమితి శం

కతే॥నన్వితి॥అత్రబ్రహ్మశబ్దాత్ ప్రకృతస్యప్రధానబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానేసతి పుచ్ఛశబ్దవిరోధప్రాప్తావేకస్మిన్వాక్యేప్రథమచరమశ్రుతశబ్దయో రాద్యస్యానుపసంజాతవిరోధినో బలీయస్త్వాత్ పుచ్ఛశబ్దేనప్రాప్తగుణత్వస్య బాధకత్వ మిత్యాహ॥ప్రకృతత్వాదితి॥ప్రకరణస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ॥నన్వితి॥ ఏకస్యైవగుణత్వంప్రధానత్వంచవిరుద్ధమిత్యాహ ॥ అతోఽచ్యతఇతి ॥ తత్రవిరోధనిరాసాయాన్యతరస్మిన్వాక్యేబ్రహ్మస్వీకారేపుచ్ఛవాక్యేబ్రహ్మస్వీకార్యమిత్యాహ ॥ అన్యతరేతి॥వాక్యశేషాచ్చైవమిత్యాహ ॥అపిచేతి॥ తత్రతత్రబ్రహ్మణిశ్లోకోఽపీత్యర్థః । పుచ్ఛశబ్దస్యగతింపృచ్ఛతి ॥ కథం పునరితి ॥ త్వయాపిపుచ్ఛశబ్దస్యముఖ్యార్థోవక్తుమశక్యః బ్రహ్మణఆనందమయలాంగూలత్వాభావాత్ పుచ్ఛదృష్టిలక్షణాయాంచాధారత్వలక్షణాయుక్తా ప్రతిష్ఠాపదయోగాత్, బ్రహ్మశబ్దస్యముఖ్యార్థలాభాచ్చ । త్వత్పక్షేబ్రహ్మపదస్యావయవలక్షకత్వాదిత్యాహ ॥ నైషదోషఇతి ॥ పుచ్ఛమిత్యాధారత్వమాత్రముక్తంప్రతిష్ఠేత్యేకనీడత్వం ఏకంము

ప్రసంగః । నన్వానందమయస్యావయవత్వేనబ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే । అన్నమయాదీనామివేదంపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యాది, తత్రకథంబ్రహ్మణఃస్వప్రధానత్వంశక్యంవిజ్ఞాతుం ప్రకృతత్వాదితిబ్రూమః । నన్వానందమయావయవత్వేనాపిబ్రహ్మణివిజ్ఞాయమానే నప్రకృతత్వంహీయతేఆనందమయస్యబ్రహ్మత్వాదితి । అతోఽచ్యతేతథాసతితదేవబ్రహ్మానందమయఃఆత్మావయవీతదేవచబ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠావయవఇత్యసామంజస్యంస్యాత్ । అన్యతరపరిగ్రహేతుయుక్తం బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యత్రైవబ్రహ్మనిర్దేశఆశ్రయితుంబ్రహ్మశబ్దసంయోగాన్నానందమయవాక్యేబ్రహ్మశబ్దసంయోగాభావాత్ । అపిచబ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వేదముచ్యతే 'తదప్యేషశ్లోకోభవతి అసన్నేవసభవతి అసద్బ్రహ్మేతివేదచేత్ అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదసంతమేనంతతోవిదు'రితి । 'అస్మింశ్చశ్లోకేఅననుకృష్యానందమయంబ్రహ్మణఏవభావాభావవేదనయోర్గుణదోషాభిధానాద్గమ్యతే బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యత్రబ్రహ్మణఏవ స్వప్రధానత్వమితి। నచానందమయస్యాత్మనోభావాభావశంకాయుక్తాప్రియమోదాదివిశేషణస్యఆనందమయస్యసర్వలోకప్రసిద్ధత్వాత్ కథంపునఃస్వప్రధానంసద్బ్రహ్మఆనందమయస్యపుచ్ఛత్వేననిర్దిశ్యతేబ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేతి । నైషదోషః పుచ్ఛవత్పుచ్ఛంప్రతిష్ఠాపరాయణంఏకనీడంలౌకికస్యానందజాతస్యబ్రహ్మానందఇత్యేతదనేనవివక్ష్యతేనావయవత్వం । 'ఏతస్యైవానందస్యాన్యానిభూతానిమాత్రాముపజీవంతీ'తిశ్రుత్యంతరాత్ । అపిచానందమయస్యబ్రహ్మత్వే ప్రియాద్యవయవత్వేన సవిశేషం బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యం । నిర్విశేషంతుబ్రహ్మవాక్యశేషేశ్రూయతే వాఙ్మనసయోరగోచరత్వాభిధానాత్, 'యతోవాచోనివర్తంతే అప్రాప్యమనసాసహ ఆనందంబ్రహ్మణోవిద్వాన్ నబిభేతికుతశ్చనేతి' । అపిచ ఆనందప్రచురఇత్యుక్తే దుఃఖాల్పీయస్త్వమపిగమ్యతే ప్రాచుర్యస్యలోకేప్రతియోగ్యల్పతాపేక్షత్వాత్ । తథాచసతి 'యత్రనాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సభూమే'తి భూమ్నిబ్రహ్మణితదవ్య

ఖ్యంనీడంఅధిష్ఠానంసోపాదానస్యజగతఇత్యర్థః । ననువృత్తికారాణామపితైత్తిరీయకవాక్యంబ్రహ్మణి సమన్వితమిష్టం, తత్రకిముదాహరణభేదేనేత్యాశంక్యాహ ॥అపిచేతి॥ యత్రసవిశేషత్వంతత్రవాఙ్మనసగోచరత్వమితివ్యాప్తేరత్రవ్యాపకాభావోక్త్యానిర్విశేషముచ్యతఇత్యాహ ॥ నిర్విశేషమితి ॥ నివర్తంతేఅశక్తాఇత్యర్థః।సవిశేషస్యమృషాత్వాద్భయంచాయుక్తం,అతోనిర్విశేషజ్ఞానార్థంపుచ్ఛవాక్యమేవోదాహరణమితిభావః। ప్రాచుర్యార్థకమయటాసవిశేషోక్త్యా నిర్విశేషశ్రుతిబాధఉక్తః । దోషాంతరమాహ ॥అపిచేతి॥ ప్రత్యయార్థత్వేనప్రధానస్యప్రాచుర్యస్యప్రకృత్యర్థోవిశేషణం, విశేషణస్యయఃప్రతియోగీవిరోధీతస్యాల్పత్వమపేక్షతే యథావిప్రమయోగ్రామఇతిశూద్రాల్పత్వం । అస్తుకో దోషస్తత్రాహ ॥తథాచేతి ॥ ప్రకృత్యర్థప్రాధాన్యేత్వయందోషోనాస్తి, ప్రచురప్రకాశస్సవితేత్యత్రతమసోఽల్పస్యాప్యభావాత్ పరంత్వానందమయపదస్యప్రచురానందేలక్షణాదోషస్స్యాదితిమంతవ్యం। కించ భిన్నత్వాద్ఘటవన్న

బ్రహ్మతేత్యాహ ॥ ప్రతిశరీరమితి ॥ నన్వభ్యస్యమానానందపదం లక్షణయానందమయపరమిత్యభ్యాససిద్ధిరిత్యత ఆహ ॥ య
ది చేతి ॥ ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే నిర్ణీతే సత్యానందపదస్య తత్పరత్వజ్ఞానాదభ్యాససిద్ధిః, తత్సిద్ధౌ తన్నిర్ణయ ఇతి పరస్ప
రాశ్రయ ఇతి భావః । అయమభ్యాసః పుచ్ఛబ్రహ్మణ ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఉపసంక్రమణం బాధః ॥ నను స య ఏవంవిదితి
బ్రహ్మవిదం ప్రకృత్యోపసంక్రమణవాక్యేన ఫలం నిర్దిశ్యతే తత్తస్య బ్రహ్మత్వేన సిద్ధ్యతీతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ఉపసంక్ర
మణం ప్రాప్తిః స్యాంగీకృత్య విశిష్టప్రాప్త్యుక్త్యా విశేషణప్రాప్తిః ఫలమిత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ జ్ఞానేన కోశానాం బాధస్త
దవధిభూతం తేషాం బాధావధిప్రత్యగానందలాభోఽర్థాదుక్తః ఉత్తరశ్లోకేన స్ఫుటీకృత ఇత్యాహ ॥ తదపీతి ॥ తదపేక్షత్వాదితికా

ఉక్తాభావశ్రుతిరుపరుధ్యేత ప్రతిశరీరం చ ప్రియాదిభేదాదానందమయస్య భిన్నత్వం, బ్రహ్మ తు న ప్రతిశ
రీరం భిద్యతే 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యానంత్యశ్రుతేః, 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యా
పీ సర్వభూతాంతరాత్మే'తి శ్రుత్యంతరాత్ । న చానందమయస్యాభ్యాసశ్శ్రూయతే, ప్రాతిపదికార్థ
మాత్రమేవ హి సర్వత్రాభ్యస్యతే 'యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్' 'సైషానందస్య మీమాంసా భవతి' 'ఆ
నందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనే'తి 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి చ । యది చానందమయశబ్ద
స్య బ్రహ్మవిషయత్వం నిశ్చితం భవేత్తత ఉత్తరేష్వానందమాత్రప్రయోగేష్వప్యానందమయాభ్యాసః క
ల్ప్యేత, న త్వానందమయస్య బ్రహ్మత్వమస్తి ప్రియశిరస్త్వాదిభిర్హేతుభిరిత్యవోచామ । తస్మాచ్ఛ్రుత్యంత
రే 'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే'త్యానందప్రాతిపదికస్య బ్రహ్మణి ప్రయోగదర్శనాత్ 'యదేష ఆకాశ ఆనం
దో న స్యా'దిత్యాది బ్రహ్మవిషయః ప్రయోగో న త్వానందమయాభ్యాస ఇత్యవగంతవ్యం । యస్త్వయం మయ
డంతస్యైవానందశబ్దస్యాభ్యాసః 'ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'తి న తస్య బ్రహ్మవిషయ
త్వమస్తి వికారాత్మనామేవాన్నమయాదీనామనాత్మనాముపసంక్రమితవ్యానాం ప్రవాహే పఠిత
త్వాత్ । నన్వానందమయస్యోపసంక్రమితవ్యస్యాన్నమయాదివదబ్రహ్మత్వే సతి నైవ విదుషో బ్రహ్మ
ప్రాప్తిః ఫలం నిర్దిష్టం భవేత్ । నైష దోషః । ఆనందమయోపసంక్రమణనిర్దేశేనైవ విదుషః పుచ్ఛప్రతిష్ఠా
భూతబ్రహ్మప్రాప్తేర్నిర్దిష్టత్వాత్ 'తదప్యేష శ్లోకో భవతి యతో వాచో నివర్తంత' ఇత్యాదినా చ ప్రపం
చ్యమానత్వాత్ । యత్త్వానందమయసన్నిధానే 'సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయే'తీయం శ్రు
తిరుదాహృతా సా 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'త్యనేన సన్నిహితతరేణ బ్రహ్మణా సంబధ్యమానా నానందమయ
స్య బ్రహ్మతాం బోధయతి తదపేక్షత్వాచ్చోత్తరగ్రంథస్య 'రసో వై స' ఇత్యాదేర్నానందమయవిష
యతా । నను 'సోఽకామయతే'తి బ్రహ్మణి పుల్లింగనిర్దేశో నోపపద్యతే । నాయం దోషః । 'తస్మాద్వా ఏత
స్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యత్ర పుల్లింగేనాప్యాత్మశబ్దేన బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్ । యా తు 'భార్గవీ
వారుణీ విద్యా' 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి తస్యాం మయడశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్వాద్యశ్రవణాచ్చ
యుక్తమానందస్య బ్రహ్మత్వం । తస్మాదణుమాత్రమపి విశేషమనాశ్రిత్య న స్వత ఏవ ప్రియశిరస్త్వాది
బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే, న చేహ సవిశేషం బ్రహ్మ ప్రతిపిపాదయిషితం వాఙ్మనసగోచరాతిక్రమణశ్రుతేః ।
తస్మాదన్నమయాదిష్వివానందమయేఽపి వికారార్థ ఏవ మయడ్విజ్ఞేయో న ప్రాచుర్యార్థః । సూత్రా

ణ్యపి పుచ్ఛబ్రహ్మవిషయత్వాదిత్యర్థః । యదుక్తం పంచమస్థానస్థత్వాదానందమయే బ్రహ్మవల్లీ సమాప్తా భృగువల్లీ
వదితి తత్రాహ ॥ యత్త్వితి ॥ యా త్విత్యర్థః ॥ మయట్శ్రుత్యా సావయవత్వాదిలింగేన చ స్థానం బాధ్యమితి భావః । గోచ
రాతిక్రమో గోచరత్వాభావః । పూర్వమీక్షతేః సంశయాభావాదితి యుక్త్యా ప్రాయపాఠో న నిశ్చాయక ఇత్యుక్తం । త
ర్హి అత్ర పుచ్ఛపదస్యాధారావయవయోర్లక్షణాసామ్యాత్ సంశయోఽస్తీత్యవయవప్రాయపాఠో నిశ్చాయక ఇతి పూ
ర్వాధికరణసిద్ధాంతయుక్త్యాభావేన పూర్వపక్షయతి ॥ పుచ్ఛశబ్దాదితి ॥ తథా చ ప్రత్యుదాహరణసంగతిః పూర్వపక్షే స

గుణోపాస్తిః సిద్ధాంతేనిర్గుణప్రమితిఃఫలం, వేదాంతవాక్యసమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయఃస్ఫుటాఏవ, సూత్రస్థానందమయపదేనతద్వాక్యస్థంబ్రహ్మపదంలక్ష్యతే । విక్రియతేఽనేనేతివికారోఽవయవఃప్రాయాపత్తిరితి అవయవప్రమస్యబుద్ధౌప్రాప్తిరిత్యర్థః । అత్రహిప్రకృతస్య బ్రహ్మణోజ్ఞానార్థంకోశాఃపక్షిత్వేనకల్ప్యంతేనాత్రచాన్యస్యాస్తి, తత్రానందమయస్యాపి అవయవాంతరోక్త్యనంతరం కస్మింశ్చిత్పుచ్ఛేవక్తవ్యేప్రకృతంబ్రహ్మపుచ్ఛపదేనోక్తం తస్యానందమయాధారత్వేనావశ్యంవక్తవ్యత్వాదిత్యర్థః * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ* తస్యబ్రహ్మణస్సర్వకార్యహేతుత్వవ్యపదేశాత్ ప్రియాదివిశిష్టత్వాకారేణానందమయస్య జీవస్య కార్యత్వాత్తం ప్రతిశేషత్వం బ్రహ్మణోనయుక్తమిత్యర్థః ।
* మాంత్రవర్ణికమేవచగీయతే * 'బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర'మితి, యస్యజ్ఞానాన్ముక్తిరుక్తా యచ్చ 'సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మే'తి మంత్రోక్తం బ్రహ్మతదత్రైవపుచ్ఛవాక్యేగీయతేబ్రహ్మపదసంయోగాత్, నానందమయవాక్యఇత్యర్థః*నేతరోఽనుపపత్తేః * ఇతరఆనందమయోజీవోత్రనప్రతిపాద్యఃసర్వస్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తేరిత్యర్థః *భేదవ్యపదేశాచ్చ* అయమానందమయో బ్రహ్మ రసం లబ్ధ్వానందీభవతీతి, భేదోక్తేశ్చతస్యాప్రతిపాద్యతేత్యర్థః ।ఆనందమయో బ్రహ్మ

ణిత్యేవంవ్యాఖ్యేయాని బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యత్ర కిమానందమయస్యావయవత్వేన వివక్ష్యతే బ్రహ్మ, ఉతస్వప్రధానత్వేనేతి। పుచ్ఛశబ్దాదవయవత్వేనేతిప్రాప్తేఇదముచ్యతే ॥ * ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ * ఆనందమయఆత్మేత్యత్ర బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేతి స్వప్రధానమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే । అభ్యాసాత్ । 'అసన్నేవసభవతీ'త్యస్మిన్నిగమనశ్లోకేబ్రహ్మణఏవ కేవలస్యాభ్యస్యమానత్వాత్ ॥ * వికారశబ్దాన్నేతి చేన్నప్రాచుర్యాత్ * వికారశబ్దోవయవశబ్దోఽభిప్రేతః, పుచ్ఛమిత్యవయవశబ్దాన్నస్వప్రధానత్వం బ్రహ్మణఇతి యదుక్తంతస్యపరిహారోవక్తవ్యః । అతోచ్యతే, నాయందోషః ప్రాచుర్యాదప్యవయవశబ్దోపపత్తేః । ప్రాచుర్యంప్రాయాపత్తిరవయవప్రాయేవచనమిత్యర్థః । అన్నమయాదీనాంహిశిరఆదిషు పుచ్ఛాంతేషు అవయవేషూక్తేషు ఆనందమయస్యాపి శిరఆదీన్యవయవాంతరాణ్యుక్త్వా అవయవప్రాయాపత్త్యా బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యాహ నావయవ వివక్షయా యత్కారణమభ్యాసాదితి స్వప్రధానత్వంబ్రహ్మణస్సమర్థితం॥* తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ*సర్వస్యహివికారజాతస్యసానందమయస్యకారణత్వేనబ్రహ్మవ్యపదిశ్యతే 'ఇదగ్ంసర్వమసృజత యదిదంకించే'తి, నచకారణం సద్బ్రహ్మస్వవికారస్యానందమయస్యముఖ్యయావృత్త్యాఅవయవఉపపద్యతే। అపరాణ్యపిసూత్రాణియథాసంభవంపుచ్ఛవాక్యనిర్దిష్టస్యైవబ్రహ్మణఉపపాదకానిద్రష్టవ్యాని॥ ... ... ❀

సూ॥౨౦॥ అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్॥

ఇదమామ్నాయతే "అథయఏషోంతరాదిత్యేహిరణ్మయఃపురుషోదృశ్యతేహిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకే

తైత్తిరీయకపంచమస్థానస్థత్వాత్ । ఆనందవదిత్యాశంక్యాహ * కామాచ్చనానుమానాపేక్షా * కామ్యతఇతికామఆనందః తస్యభృగువల్ల్యాంపంచమస్య బ్రహ్మత్వదృష్టేరానందమయస్యాపి బ్రహ్మత్వానుమానాపేక్షా నకార్యా, వికారార్థకమయడ్విరోధాదిత్యర్థః । భేదవ్యపదేశశ్చేత్సగుణంబ్రహ్మత్రివేద్యంస్యాదిత్యాశంక్యాహ *అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి * గుహానిహితత్వేనప్రతీచిసఏకఇత్యుపసంహృతేపుచ్ఛవాక్యోక్తేబ్రహ్మణ్యహమేవ పరబ్రహ్మేతిప్రబోధవతఆనందమయస్యయదాహితిశాస్త్రంబ్రహ్మభావంశాస్తి, అతోనిర్గుణబ్రహ్మైక్యజ్ఞానార్థం జీవభేదానువాదఇత్యభిప్రేత్యాహ॥అపరాణ్యపీతి॥ఇతిషష్ఠాధికరణమ్॥ ... ... ❀

౨౦॥ అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్॥ ఛాందోగ్యవాక్యముదాహరతి ॥ అథయఇతి ॥ అథేత్యుపాస్తిప్రారంభార్థః। హిరణ్మయోజ్యోతిర్వికారః, పురుషః పూర్ణోఽపిమూర్తిమానుపాసకైర్దృశ్యతే ।మూర్తిమాహ ॥హిరణ్యేతి॥ ప్రణఖో నఖాగ్రంతేన సహేత్యభివిధావాఙ్ ।నేత్రయోర్విశేషమాహ ॥తస్యేతి॥ కపేర్మర్కటస్య ఆసః పుచ్ఛభాగోఽత్యంతతే

జస్స్వితత్తుల్యం పుండరీకం యథా దీప్తిమదేవం తస్య పురుషస్యాక్షిణీ సద్యోవికసితరక్తాంభోజనయన ఇత్యర్థః । ఉపాస
నార్థమాదిత్యమండలం స్థానం రూపం చోక్త్వా నామ కరోతి ॥ తస్యోదితి ॥ ఉన్నామనిర్వక్తి ॥ స ఇతి ॥ ఉదిత ఉద్గతః సర్వపాప్మా
స్పృష్ట ఇత్యర్థః । నామజ్ఞానఫలమాహ ॥ ఉదేతి హేతి ॥ దేవతాస్థానం ఆదిత్యమధికృత్యోపాస్త్యుక్త్యనంతరమాత్మానం
దేహమధికృత్యాపి తదుక్తిరిత్యాహ ॥ అథేతి ॥ పూర్వత్ర బ్రహ్మపదమానందపదాభ్యాసశ్చేతి ముఖ్యశ్రుతయాదిబహుప్ర
మాణవశాన్నిర్గుణసిద్ధియవద్రూపవత్త్వాదిబహుప్రమాణవశాజ్జీవో హిరణ్మయ ఇతి పూర్వసిద్ధాంతదృష్టాంతసంగత్యా
పూర్వముత్సర్గతః సిద్ధనిర్గుణసమన్వయస్యాపవాదార్థం పూర్వపక్షయతి ॥ సంసారీతి ॥ అత్ర పూర్వోత్తరపక్షయోర్జీ
వబ్రహ్మణోరుపాస్తిః ఫలం, అక్షిణీ ఇత్యాధారశ్రవణాచ్చ సంసారీతి సంబంధః । శ్రుతిమాహ ॥ స ఏష ఇతి ॥ ఆదిత్యస్థః
పురుషః, అముష్మాదాదిత్యాదూర్ధ్వగా యే కేచన లోకాస్తేషామీశ్వరో దేవభోగానాం చేత్యర్థః । స ఏషోఽక్షిస్థః పురుష

శ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణస్తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ, తస్యోదితి నామ, స ఏష సర్వేభ్యః
పాప్మభ్య ఉదిత ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేదే"త్యధిదైవతం । అథాధ్యాత్మమపి 'అథ
య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇత్యాది । తత్ర సంశయః । కిం విద్యాకర్మాతిశయవశాత్ప్రాప్తోత్క
ర్షః కశ్చిత్సంసారీ సూర్యమండలే చక్షుషి చ ఉపాస్యత్వేన శ్రూయతే, కిం వా నిత్యసిద్ధః పరమేశ్వర ఇతి ।
కిం తావత్ప్రాప్తం సంసారీతి, కుతః రూపవత్త్వశ్రవణాత్ । ఆదిత్యపురుషే తావద్ధిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాది
రూపముదాహృతం, అక్షిపురుషేఽపి తదేవాతిదేశేన ప్రాప్యతే 'తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూప
మితి' । న చ పరమేశ్వరస్య రూపవత్త్వం యుక్తం 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ' మితి శ్రుతేః । ఆధారత్వ
శ్రవణాచ్చ 'య ఏషోఽన్తరాదిత్యే య ఏషోఽన్తరక్షిణీ'తి । న హ్యనాధారస్య స్వమహిమప్రతిష్ఠస్య సర్వ
వ్యాపినః పరమేశ్వరస్యాధార ఉపదిశ్యేత 'స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత' ఇతి 'స్వే మహిమ్ని'తి 'ఆకాశవత్సర్వ
గతశ్చ నిత్య' ఇతి చ శ్రుతిభ్యః । ఐశ్వర్యమర్యాదాశ్రుతేశ్చ । 'స ఏష యే చాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తే
షాంచేష్టే దేవకామానాం చే'త్యాదిత్యపురుషస్యైశ్వర్యమర్యాదా 'స ఏష యే చైతస్మాదర్వాంచో లోకా
స్తేషాంచేష్టే మనుష్యకామానాం చే'త్యక్షిపురుషస్య । న చ పరమేశ్వరస్య మర్యాదావదైశ్వర్యం యు
క్తం । 'ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే'త్య
విశేషశ్రుతేః । తస్మాన్నాక్ష్యాదిత్యయోరంతః పరమేశ్వర ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, అంతస్తద్ధర్మోప
దేశాదితి 'య ఏషోఽన్తరాదిత్యే య ఏషోఽన్తరక్షిణీ'తి చ శ్రూయమాణః పురుషః పరమేశ్వర ఏవ న సంసారీ ।
కుతః, తద్ధర్మోపదేశాత్ । తస్య హి పరమేశ్వరస్య ధర్మా ఇహోపదిష్టాః తద్యథా 'తస్యోదితి నామే'తి శ్రా
వయిత్వా 'తస్యాదిత్యపురుషస్య నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత' ఇతి సర్వపాప్మాపగమేన నిర్వక్తి,
తదేవ చ కృతనిర్వచనం నామాక్షిపురుషస్యాప్యతిదిశతి 'యన్నామ తన్నామే'తి । సర్వపాప్మాపగమశ్చ ప

ఏతస్మాదక్ష్ణోఽధస్తనా యే లోకా యే చ మనుష్యకామా భోగాస్తేషామీశ్వర ఇతి మర్యాదా శ్రూయతే । అతః శ్రుతేశ్చ సం
సారీత్యర్థః । ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యవిశేషశ్రుతేరితి సంబంధః । భూతాధిపతిర్యమః, భూతపాల ఇంద్రాదిశ్చ ఏష ఏవ । కించ
జలానామసంకరాయ లోకే విధారకో యథా సేతురేవమేషాం లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాం మర్యాదాహేతుత్వాత్సే
తురేష ఏవ, అతస్సర్వేశ్వర ఇత్యర్థః । సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ య ఏష ఇతి ॥ యద్యప్యేకస్మిన్వాక్యే ప్రథమశ్రుతానుసారేణ
చరమం నేయం, తథాప్యత్ర ప్రథమశ్రుతం రూపవత్త్వం నిష్ఫలం ధ్యానార్థమీశ్వరే నేతుం శక్యం చ సర్వపాపాసంగి
త్వసార్వాత్మ్యాదికం తు సఫలం జీవే నేతుమశక్యం చేతి ప్రబలం న చ 'న హ వై దేవాన్ పాపం గచ్ఛతీ'తి శ్రుతేరాదిత్యజీవ
స్యాపి పాపాస్పర్శిత్వమితి వాచ్యం । శ్రుతేరధునా కర్మానధికారిణాం దేవానాం క్రియమాణపాపాసంబంధే తత్ఫలాస్ప
ర్శే వా తాత్పర్యాత్ తేషాం సంచితపాపాభావే క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతీత్యయోగాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ సర్వ

పాప్మాపగమశ్చ పరమాత్మన ఏవేతి ॥ సార్వాత్మ్యమాహ ॥ తథేతి ॥ అత్ర తచ్ఛబ్దైశ్చాక్షుషః పురుష ఉచ్యతే ఋగాద్యపేక్షయా లింగవ్యత్యయః । ఉక్థం శస్త్రవిశేషః । తత్సాహచర్యాత్ సామ స్తోత్రం ఉక్థాదన్యచ్ఛస్త్రం ఋగుచ్యతే, యజుర్వేదో యజుః, బ్రహ్మ త్రయో వేదా ఇత్యర్థః ॥ పృథివ్యగ్న్యాద్యాత్మక ఇతి ॥ ఆధిదైవతమృక్ పృథివ్యన్తరిక్షద్యునక్షత్రాదిత్యగతశుక్లభారూపా పంచవిధా శ్రుత్యుక్తా, సామ చాగ్నివాయ్వాదిత్యచంద్రాదిత్యగతాతికృష్ణరూపముక్తం పంచవిధం । అధ్యాత్మం తు ఋక్ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రాక్షిస్థశుక్లభారూపా చతుర్విధా, సామ చ ప్రాణచ్ఛాయాత్మమనోఽక్షిగతాతినీలరూపం చతుర్విధముక్తం । ఏవం క్రమేణ ఋక్సామే అనుక్రమ్యాహ శ్రుతిః ॥ తస్యేతి ॥ యా సర్వాత్మకఋక్సామాత్మకౌ గేష్ణావముష్యాదిత్యస్థస్య తావేవాక్షిస్థస్య గేష్ణౌ పర్వణీ ఇత్యర్థః ॥ తచ్చేతి ॥ ఋక్సామగేష్ణత్వమిత్యర్థః ॥ సర్వగానగేయత్వం లింగాంతరమాహ ॥ తద్య ఇతి ॥ తత్ర తత్ర లోకే ధనస్య సనిర్లాభో యేషాం తే ధనసనయో విభూతిమన్త ఇత్య-

రమాత్మన ఏవ శ్రూయతే 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యాదౌ । తథా 'చాక్షుషే పురుషే సైవ ఋక్ తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మే'త్యృక్సామాద్యాత్మకతాం నిర్ధారయతి, సా చ పరమేశ్వరస్యోపపద్యతే సర్వకారణత్వాత్ సర్వాత్మకత్వోపపత్తేః । పృథివ్యగ్న్యాద్యాత్మకే చాధిదైవతమృక్సామే వాక్ప్రాణాద్యాత్మకే చాధ్యాత్మమనుక్రమ్యాహ 'తస్య ఋక్చ సామ చ గేష్ణా'విత్యధిదైవతం తథాధ్యాత్మమపి 'యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణా'వితి । తచ్చ సర్వాత్మకత్వే సత్యేవోపపద్యతే 'తద్య ఇమే వీణాయాం గాయన్త్యేతం త్వేవ తే గాయన్తి తస్మాత్తే ధనసనయ' ఇతి చ లౌకికేష్వపి గానేషు అస్యైవ గీయమానత్వం దర్శయతి । తచ్చ పరమేశ్వరపరిగ్రహ ఏవ ఘటతే । "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా । తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంశసంభవ"మితి భగవద్గీతాదర్శనాత్ లోకకామేశితృత్వమపి నిరంకుశం శ్రూయమాణం పరమేశ్వరం గమయతి । యత్తూక్తం హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిరూపవత్త్వశ్రవణం పరమేశ్వరే నోపపద్యత ఇత్యత్ర బ్రూమః, స్యాత్పరమేశ్వరస్యాపీచ్ఛావశాన్మాయామయం రూపం సాధకానుగ్రహార్థం । "మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద । సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసీ"తి స్మరణాత్ । అపి చ యత్ర నిరస్తసర్వవిశేషం పారమేశ్వరం రూపముపదిశ్యతే భవతి తత్ర శాస్త్రం 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ'మిత్యాది । సర్వకారణత్వాత్తు వికారధర్మైరపి కైశ్చిద్విశిష్టః పరమేశ్వర ఉపాస్యత్వేన నిర్దిశ్యతే 'సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరస' ఇత్యాదినా, తథా హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదినిర్దేశోఽపి భవిష్యతి । యదప్యాధారశ్రవణాన్న పరమేశ్వర ఇతి అత్రోచ్యతే స్వమహిమప్రతిష్ఠస్యాప్యాధారవిశేషోపదేశ ఉపాసనార్థో భవిష్యతి సర్వగతత్వాద్బ్రహ్మణో వ్యోమవత్సర్వాన్తరత్వోపపత్తేః । ఐశ్వర్యమర్యాదాశ్రవణమప్యధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగాపేక్షముపాసనార్థమేవ, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ అక్ష్యాదిత్యయోరన్తరుపదిశ్యతే ॥ ... ...*

ర్థః । నను లోకే రాజానోఽపి గీయంతే నేశ్వర ఇత్యత ఆహ ॥ యద్యదితి ॥ పశువిత్తాదిర్విభూతిః, శ్రీః కాన్తిః, ఊర్జితత్వం బలం తద్యుక్తం సత్త్వం రాజాదికం మదంశ ఏవేత్యుక్తేస్తద్గానమీశ్వరస్యైవేత్యర్థః । నిరంకుశమనన్యాధీనం, ఏషా విచిత్రరూపా మూర్తిర్మాయా వికృతిత్వాన్మాయా మయా సృష్టేత్యర్థః । యదుక్తమశబ్దమిత్యాదివాక్యం తజ్జ్ఞేయపరమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ తర్హి రూపం కుతస్తత్రాహ ॥ సర్వేతి ॥ యత్ర తూపాస్యత్వేనోచ్యతే తత్రేత్యధ్యాహృత్య సర్వకారణత్వాత్ప్రాప్తం రూపత్వం సర్వకర్మేత్యాదిశ్రుత్యా నిర్దిశ్యత ఇతి యోజనా । మర్యాదావదైశ్వర్యమీశ్వరస్య నేత్యుక్తం నిరాకరోతి ॥ ఐశ్వర్యేతి ॥ అధ్యాత్మాధిదైవధ్యానయోర్విభాగః పృథక్ప్రయోగః, తదపేక్షమేవ నత్వైశ్వర్యస్య పరిచ్ఛేదార్థమిత్యర్థః ॥ ... ...

౨౧ ॥ నను ఉపాస్యోద్దేశేనోపాస్తివిధేర్విధేయక్రియాకర్మణోర్వ్రీహ్యాదివదన్యతస్సిద్ధిర్వాచ్యేత్యాశంక్యాహ ॥

క్యం యత్ర త్వశక్యం తతో శ్రుత్యానుసారేణ ప్రథమం నేయమిత్యాహ॥ వాక్యేతి॥ తస్మాదుపాస్యే బ్రహ్మణి వాక్యం సమన్వితమిత్యుపసంహరతి ॥తస్మాదితి॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥ ... ...*

౨౩॥ ఆకాశవాక్యోక్తన్యాయం తదుత్తరవాక్యేఽతిదిశతి * అతఏవ ప్రాణః * ఉద్గీథప్రకరణమిదమితి జ్ఞాపనార్థముద్గీథ ఇతి భాష్యపదం ఉద్గీథప్రకరణే శ్రూయత ఇత్యన్వయః । కశ్చిదృషిశ్చాక్రాయణః ప్రస్తోతారమువాచ, హే ప్రస్తోతః! యా దేవతా ప్రస్తావం సామభక్తిమనుగతా ధ్యానార్థం తాం చేదజ్ఞాత్వా మమ విదుషోఽన్తికే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే పతిష్యతీతి। తతో భీతస్సన్ పప్రచ్ఛ కతమా సా దేవతేతి। ఉత్తరం। ప్రాణ ఇతి ॥ప్రాణమఖిలజగత్సమ్యగ్విశంతి లీయంతే తమనులక్ష్యోజ్జిహతే ఉత్పద్యంత ఇత్యర్థః। అతిదేశత్వాత్పూర్వవత్సంశయాది ద్రష్టవ్యమిత్యుక్తం వివృణోతి ॥ ప్రాణేతి॥ మనఉపాధికో జీవః, ప్రాణేన బ్రహ్మణా బధ్యతే సుషుప్తావేకీభవతి ప్రాణస్య వాయోః ప్రాణం ప్రేరకం తస్య సత్త్వాత్సూ

వాక్యశేషవశాద్యుక్తా బ్రహ్మవిషయత్వావధారణా। 'అగ్నిరధీతేఽనువాక'మితి హి వాక్యోపక్రమగతోఽప్యగ్నిశబ్దో మాణవకవిషయో దృశ్యతే। తస్మాదాకాశశబ్దం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్॥ ... ...*

సూ ॥ ౨౩ ॥ అతఏవ ప్రాణః ॥

'ఉద్గీథే ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తే'త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే 'కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తే'తి। తత్ర సంశయనిర్ణయౌ పూర్వవదేవ ద్రష్టవ్యౌ, 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మనః' 'ప్రాణస్య ప్రాణ'మితి చైవమాదౌ బ్రహ్మవిషయః ప్రాణశబ్దో దృశ్యతే, వాయువికారే తు ప్రసిద్ధతరో లోకవేదయోః, అత ఇహ ప్రాణశబ్దేన కతరస్యోపాదానం యుక్తమితి భవతి సంశయః। కిం పునరత్ర యుక్తం వాయువికారస్య పంచవృత్తేః ప్రాణస్యోపాదానం యుక్తం। తత్ర హి ప్రసిద్ధతరః ప్రాణశబ్ద ఇత్యవోచామ। నను పూర్వవదిహాపి తల్లింగాద్బ్రహ్మణ ఏవ గ్రహణం యుక్తం, ఇహాపి హి వాక్యశేషే భూతానాం సంవేశనోద్గమనం పారమేశ్వరం కర్మ ప్రతీయతే। న, ముఖ్యేపి ప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమనస్య దర్శనాత్। ఏవం హ్యామ్నాయతే, 'యదా వై పురుషస్స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మనః స యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయంత' ఇతి। ప్రత్యక్షం చైతత్ స్వాపకాలే ప్రాణవృత్తావపరిలుప్యమానాయామింద్రియవృత్తయః పరిలుప్యంతే, ప్రబోధకాలే చ పునః ప్రాదుర్భవంతీతి। ఇంద్రియసారత్వాచ్చ భూతానామవిరుద్ధో ముఖ్యేపి ప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమనవాదీ వాక్యశేషః। అపిచాదిత్యోఽన్నం చోద్గీథప్రతిహారయోర్దేవతే ప్రస్తావదేవతాయాః ప్రాణస్యానంతరం నిర్దిశ్యేతే, న చ తయోర్బ్రహ్మత్వమస్తి, తత్సామాన్యాత్ప్రాణస్యాపి న బ్రహ్మత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే సూత్రకార ఆహ - అతఏవ ప్రాణ ఇతి। తల్లింగాదితి। పూర్వసూత్రే నిర్దిష్టమతఏవ తల్లింగాత్ప్రాణశబ్దమపి పరం బ్రహ్మ భవితుమర్హతి, ప్రాణస్యాపి హి బ్రహ్మలింగసంబంధః శ్రూయతే 'సర్వాణి

త్రిప్రదమాత్మానమేవ విదుస్తే బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః। పూర్వేణ గతార్థత్వాత్పృథక్సూత్రం వ్యర్థమితి శంకతే ॥ నను పూర్వవదితి॥ అధికాశంకానిరాసార్థమతిదేశసూత్రమితి మత్వా శంకామాహ ॥ న ముఖ్యేపీతి ॥ తర్హి తదా చక్షురప్యేతీతి ఏవం ప్రకారేణ సర్వత్ర సంబంధః । నన్వత్రేంద్రియాణాం ప్రాణే లయోదయౌ శ్రూయేతే తావతా మహాభూతలయాదివాక్యశేషోపపత్తిః కథమిత్యత ఆహ ॥ ఇంద్రియసారత్వాదితి ॥ 'తస్య హైష రస' ఇతి శ్రుతేః ఇంద్రియాణి లింగాత్మరూపాణి అపంచీకృతభూతానాం సారాణి తేషాం లయాద్యుక్త్యా భూతానామపి ప్రాణే లయాదితి సిద్ధేః వాక్యశేషోపపత్తిరిత్యర్థః। అబ్రహ్మసహపాఠాచ్చ ప్రాణో న బ్రహ్మేత్యాహ॥ అపిచేతి॥ ఉద్గాతృప్రతిహర్తృభ్యాముద్గీథే ప్రతిహారే చ కా దేవతేతి పృష్టేన చాక్రాయణేనాదిత్యోఽన్నం చ నిర్దిశ్యేతే । 'ఆదిత్య ఇతి హోవాచా'న్నమితి హోవాచే'తి శ్రుతావిత్య

ర్థః । సామాన్యంసన్నిధానం । సన్నిధ్యనుగృహీతప్రథమశ్రుతప్రాణశ్రుత్యాముఖ్యప్రాణనిర్ణయేతద్దృష్ట్యాప్రస్తా
వోపాస్తిరితిపూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేబ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్తిః । అస్యాధికరణస్యాతిదేశత్వమేవపూర్వేణసంగతిరితిభా
గః । భవంతీతిభూతానీతివ్యుత్పత్త్యా యత్కించిద్భవనధర్మకంకార్యమాత్రంతస్యలయోదయావాయువికారేప్రాణే
యుక్తావిత్యుక్త్వాభూతశబ్దస్యరూఢ్యర్థగ్రహేఽపిలయాదేర్బ్రహ్మనిర్ణాయకత్వమిత్యాహ ॥యదాపీతి॥ భూతప్రాణ
స్యభూతయోనిత్వాయోగాదిత్యర్థః । తస్యతద్యోనిత్వంశ్రుత్యాశంకతే ॥ నన్వితి ॥ అథయదాసుషుప్తాజీవఃప్రాణేబ్ర
హ్మణ్యేకీభవతి తదాఏనంప్రాణం సవిషయావాగాదయోఽపియంతీత్యర్థః । అత్రజీవాభిన్నత్వేసర్వలయాధారత్వలిం

హవాఇమానిభూతానిప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత'ఇతి ప్రాణనిమిత్తాసర్వేషాంభూ
తానాముత్పత్తిప్రళయావుచ్యమానౌ ప్రాణస్యబ్రహ్మతాంగమయతః । ననూక్తంముఖ్యప్రాణపరి
గ్రహేఽపిసంవేశనోద్గమనమవిరుద్ధంస్వాపప్రబోధయోర్దర్శనాదితి । అత్రోచ్యతే । స్వాపప్రబోధయో
రింద్రియాణామేవకేవలానాంప్రాణాశ్రయంసంవేశనోద్గమనందృశ్యతే, నసర్వేషాంభూతానాం, ఇ
హతుసేంద్రియాణాంసశరీరాణాంచ జీవావిష్టానాంభూతానాం 'సర్వాణిహవా ఇమానిభూతానీ'తి
శ్రుతేః । యదాపిభూతశ్రుతిర్మహాభూతవిషయాపరిగృహ్యతే తదాపిబ్రహ్మలింగత్వమవిరుద్ధం। ననుస
హాపివిషయైరింద్రియాణాంస్వాపప్రబోధయోఃప్రాణేఽప్యయంప్రాణాచ్చప్రభవంశృణుమః ' య
దాసుప్తఃస్వప్నంనకంచనపశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణఏవైకధాభవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహా
ప్యేతీ'త్యత్ర తత్రాపితల్లింగాత్ప్రాణశబ్దంబ్రహ్మైవ । యత్పునరుక్తమన్నాదిత్యసన్నిధానాత్ప్రా
ణస్యాబ్రహ్మత్వమితి తదయుక్తం వాక్యశేషబలేనప్రాణశబ్దస్యబ్రహ్మవిషయతాయాంప్రతీయమానా
యాంసన్నిధానస్యాకించిత్కరత్వాత్ । యత్పునఃప్రాణశబ్దస్యపంచవృత్తౌప్రసిద్ధతరత్వంతదాకాశశ
బ్దస్యేవప్రతివిధేయం । తస్మాత్సిద్ధంప్రస్తావదేవతాయాఃప్రాణస్యబ్రహ్మత్వం। అత్రకేచిదుదాహరం
తి ' ప్రాణస్యప్రాణంప్రాణబంధనంహిసోమ్యమన'ఇతిచ తదయుక్తం శబ్దభేదాత్ప్రకరణాచ్చసంశ
యానుపపత్తేః। యథాపితుఃపితేతిప్రయోగేఽన్యఃపితాషష్ఠీనిర్దిష్టాత్ప్రథమానిర్దిష్టఃపితుఃపితేతిగమ్యతే,
తద్వత్ప్రాణస్యప్రాణమితిశబ్దభేదాత్ప్రసిద్ధాత్ప్రాణాదన్యః ప్రాణస్యప్రాణఇతి నిశ్చీయతే । నహి
సఏవతస్యేతిభేదనిర్దేశార్హోభవతి ।యస్యచప్రకరణేయోనిర్దిశ్యతేనామాంతరేణాపిసఏవతత్రప్రకర
ణేనిర్దిష్టఇతిగమ్యతే । యథాజ్యోతిష్టోమాధికారే'వసంతేవసంతేజ్యోతిషాయజేతే'త్యత్రజ్యోతిశ్శబ్దోజ్యో
తిష్టోమవిషయోభవతి తథాపరస్యబ్రహ్మణఃప్రకరణే'ప్రాణబంధనంహిసోమ్యమన'ఇతిశ్రుతేః ప్రాణ
శబ్దోవాయువికారమాత్రంకథమవగమయేదతస్సంశయావిషయత్వాన్నైతదుదాహరణంయుక్తం । ప్ర
స్తావదేవతాయాంతుప్రాణేసంశయపూర్వపక్షనిర్ణయాఉపపాదితాః ॥ ... ...*

సూ. ౨౪ ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥

ఇదమామనంతి 'అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతేవిశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూ

గాన్నముఖ్యఃప్రాణఇత్యాహ ॥ తత్రాపీతి ॥ వాక్యాంతరస్థసన్నిధ్యపేక్షయాస్వవాక్యగతంలింగంబలీయఇత్యాహ ॥
తదయుక్తమితి ॥ ఏకవాక్యత్వంవాక్యశేషఃతస్యబలంతద్గతంలింగంతేనేత్యర్థః । ప్రాణమేవేత్యవధారణేనసర్వభూత
ప్రకృతిత్వలింగేనచప్రాణపదేనతత్కారణంబ్రహ్మలక్ష్యమిత్యాహ ॥ తదాకాశశబ్దస్యేవేతి॥వృత్తికృతాముదాహరణం
సంశయాభావేనాయుక్తమిత్యాహ ॥ అత్రేత్యాదినా ॥ శబ్దభేదముక్త్వాప్రకరణంప్రపంచయతి ॥ యస్యచేతి ॥ ఇతినవ
మాధికరణమ్ ॥ ... ... *
*జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ * ఛాందోగ్యమేవోదాహరతి ॥ ఇదమితి ॥ గాయత్ర్యుపాధికబ్రహ్మోపా

స్త్యానంతర్యార్థోఽథశబ్దః । అతో దివో ద్యులోకాత్ పరః పరస్తాద్యత్ జ్యోతిర్దీప్యతే తదిదమితి జాఠరాగ్నావధ్యస్యతే। కు త్రదీప్యతేతత్రాహ ॥ విశ్వత ఇతి॥ విశ్వస్మాత్ ప్రాణివర్గాదుపరి సర్వస్మాద్భూరాదిలోకాదుపరి యేలోకాస్తేషూత్తమే షు నవిద్యంతే ఉత్తమా యేభ్యస్తేష్వనుత్తమేషు సర్వసంసారమండలాతీతం పరంజ్యోతిరిదమేవ యద్దహరస్థమిత్యర్థః । అస్య పూర్వేణాగతార్థత్వం వదన్ ప్రత్యుదాహరణసంగతిమాహ ॥ అర్థాంతరేతి ॥ అత్ర స్వవాక్యే స్పష్టబ్రహ్మలింగాభావేఽపి పాదోఽస్యేతి పూర్వవాక్యే భూతపాదత్వలింగమస్తీతి పాదసంగతిః । పూర్వోత్తరపక్షయోర్జడబ్రహ్మజ్యోతిషోరుపా స్తిః ఫలమితి భేదః । నన్వజ్ఞానతమోవిరోధిత్వాద్బ్రహ్మాపి జ్యోతిఃపదశక్యతయా ప్రసిద్ధమస్తి నేత్యాహ ॥ చక్షురితి॥ శర్వ ర్యాం రాత్రౌ ధ్వాంతం శార్వరం నీలమితి యావత్, అనేనావరకత్వాద్రూపవత్త్వాచ్చ కుడ్యవద్భావరూపం తమ ఇత్యర్థాదు క్తం భవతి । జ్యోతిశ్శ్రుతేరనుగ్రాహకలింగాన్యాహ ॥ తథేత్యాదినా ॥ భాస్వరరూపాత్మికా దీప్తిస్తైజసస్యైవ లింగమి త్యాహ ॥నహీతి॥ మాస్తు మర్యాదేత్యాశంక్య శ్రుతత్వాన్నైవమిత్యాహ ॥ పరో దివ ఇతి ॥ మర్యాదాం బ్రూత ఇతి శేషః। బ్ర హ్మవత్కార్యస్యాపి మర్యాదాయోగాన్నిరర్థకం బ్రాహ్మణమితి కశ్చిదాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ ఏకదేశీ బ్రూతే ॥ అస్త్వితి ॥

త్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నంతః పురుషే జ్యోతి'రితి ।తత్ర సంశయః। కిమిహ జ్యోతిశ్శబ్దేనా దిత్యాదికం జ్యోతిరభిధీయతే కిం వా పరమాత్మేతి అర్థాంతరవిషయస్యాపి ప్రాణశబ్దస్య తల్లింగాద్బ్రహ్మవి షయత్వముక్తం, ఇహ తు తల్లింగమేవాస్తి నాస్తీతి విచార్యతే । కిం తావత్ప్రాప్తం।ఆదిత్యాదికమేవ జ్యో తిశ్శబ్దేన పరిగృహ్యత ఇతి । కుతః, ప్రసిద్ధేః । తమో జ్యోతిరితి హీమౌ శబ్దౌ పరస్పరప్రతిద్వంద్వివిషయౌ ప్ర సిద్ధౌ । చక్షుర్వృత్తేర్నిరోధకం శార్వరాదికం తమ ఉచ్యతే తస్యా ఏవానుగ్రాహకమాదిత్యాదికం జ్యోతి స్తథా దీప్యతే, ఇతీయమపి శ్రుతిరాదిత్యాదివిషయా ప్రసిద్ధా । నహి రూపాదిహీనం బ్రహ్మ దీప్యత ఇతి ము ఖ్యాం శ్రుతిమర్హతి । ద్యుమర్యాదత్వశ్రుతేశ్చ । నహి చరాచరబీజస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకస్య ద్యౌర్మ ర్యాదా యుక్తా, కార్యస్య తు జ్యోతిషః పరిచ్ఛిన్నస్య ద్యౌర్మర్యాదా స్యాత్ 'పరో దివో జ్యోతి'రితి చ బ్రాహ్మ ణం । నను కార్యస్యాపి జ్యోతిషస్సర్వత్ర గమ్యమానత్వాద్ద్యుమర్యాదావత్త్వమసమంజసం, అస్తు తర్హ్య త్రివృత్కృతం తేజః ప్రథమజం, న, అత్రివృత్కృతస్య తేజసః ప్రయోజనాభావాత్ । ఇదమేవ ప్రయోజ నం యదుపాస్యత్వమితి చేత్, న, ప్రయోజనాంతరప్రయుక్తస్యైవాదిత్యాదేరుపాస్యత్వదర్శనాత్ । 'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీ'తి చావిశేషశ్రుతేః । నచాత్రివృత్కృతస్యాపి తేజసో ద్యుమ ర్యాదత్వం ప్రసిద్ధం, అస్తు తర్హి త్రివృత్కృతమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దం । నన్వుక్తమర్వాగపి దివోఽగమ్యతేఽ గ్న్యాదికం తేజో జ్యోతిరితి, నైష దోషః సర్వత్రాపి గమ్యమానస్య జ్యోతిషః పరో దివ ఇత్యుపాసనార్థః

స్థానాదౌ జాతం కించిదతీంద్రియం తేజో దివః పరస్తాదస్తి శ్రుతిప్రామాణ్యాదిత్యర్థః । అధ్యయనవిధ్యుపాత్తశ్రుతేర్ని ష్ఫలం వస్తు నార్థ ఇత్యాక్షేపకో బ్రూతే ॥ నేతి ॥ ధ్యానం ఫలమిత్యాశంక్య నిష్ఫలస్యాపి ధ్యానం నాస్తీత్యాహ ॥ ఇదమే వేత్యాదినా ॥ ప్రయోజనాంతరం తమోనాశాదికం అత్రివృత్కృతం తేజోఽంగీకృత్యాఫలత్వముక్త్వా తదేవ నాస్తీత్యా హ ॥ తాసామితి॥ తేజోఽబన్నానాం దేవతానామేకైకాం ద్విధా విభజ్య పునశ్చైకైకం భాగం ద్వేధా కృత్వా స్వభాగాదిత రభాగయోర్నిక్షిప్యతే త్రిగుణరజ్జువత్త్రివృత్కృతం కరవాణీత్యవిశేషాత్ తైర్నాస్త్యత్రివృత్కృతం కించిదిత్యర్థః । కిం చాత్ర యదతః పర ఇతి యచ్ఛబ్దేనాన్యతః ప్రసిద్ధం ద్యుమర్యాదత్వం ధ్యానాయానూద్యతే । నచాత్రివృత్కృతస్య తత్క్వాచి త్ప్రసిద్ధమిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ ఏకదేశిమతే నిరస్తే సాక్షాత్పూర్వపక్షీ బ్రూతే ॥ అస్తు తర్హీతి॥ ప్రదేశవిశేషః దివః పర స్తాద్దేదీప్యమానః సూర్యాది తేజోవయవవిశేషః తస్య పరిగ్రహః ఉపాసనార్థో న విరుధ్యత ఇత్యన్వయః।స ఏవ కౌక్షేయ జ్యోతిషి ఉపాస్యతే తస్యాపి తేజస్త్వాదితి భావః । బ్రహ్మణోఽపి ధ్యానార్థం ప్రదేశస్థత్వం కల్ప్యతాం నేత్యాహ ॥ నన్వి తి ॥ నిష్ప్రదేశస్య నిరవయవస్య ॥ విశేషేతి ॥ దివః పరస్తాద్దేదీప్యమానబ్రహ్మావయవకల్పనాభాగినీ యుక్తా నన్విత్యన్వ

యః। అపాణిపాదత్వాదివత్ [illegible] గౌరవాపాతాదితిభావః। తతః కింతత్రాహ॥ సారూప్యేతి॥ యథా ఏకల్పసామ్యాదృష్టాదిత్యాహ [illegible] ప్రజాపతేశ్శిరోదృష్టిశ్రుతా తథాజాఠరాగ్నేర్బ్రహ్మత్వం ఘోషాదిశ్రుత్యా ప్రసిద్ధమిత్యజడజ్యోతిః [illegible] మిత్యర్థః। యద్దేహస్పర్శనేనౌష్ణ్యజ్ఞానం ప్రసిద్ధం సైషా తస్య జాఠరాగ్నేర్దృష్టిః, యత్కర్ణపిధానేన ఘోషశ్రవణం, సైషా తస్య శ్రుతిరిత్యర్థః। జ్యోతిషో జడత్వే లింగాంతరమాహ॥ తదేతదితి॥ జ్యోతిరిత్యర్థః। [illegible] తో విఖ్యాతః। నచాన్యదపీతి బ్రహ్మలింగమపి కించిదన్యన్నాస్తీత్యన్వయః। నను త్రిపాదస్యామృతం దివీతి [illegible] బ్రహ్మాత్ర జ్యోతిఃపదేన గృహ్యతామిత్యాశంక్యాహ॥ నచేతి॥ నను సర్వాత్మత్వామృతత్వాభ్యాం బ్రహ్మ [illegible] హ॥ అథాపీతి॥ కథంచిచ్ఛబ్దో ద్వారేత్యర్థః। దివిదివ ఇతివిభక్తిభేదాన్న ప్రత్యభిజ్ఞేత్యర్థః। ప్రకృతే జ్ఞానం [illegible] త్యర్థః। ఆచారం నిరస్యతి॥ పాదేతి॥ 'గాయత్రీ వా ఇదం సర్వం భూతం వాగ్వై గాయత్రీ యేయం పృథివీ యదిదం [illegible] స్మిన్పురుషే హృదయమిమే ప్రాణా' ఇతి భూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్మికా షడ్విధా షట్ [illegible]

ప్రదేశవిశేషపరిగ్రహో న విరుధ్యతే, నతు నిష్ప్రదేశస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశవిశేషకల్పనా భాగినీ। [illegible] తః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్వి'తి చాధారబహుత్వశ్రుతిః కార్యే జ్యోతిష్యుపపద్యతేతరా [illegible] 'ఇదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నంతః పురుషే జ్యోతి'రితి చ కౌక్షేయజ్యోతిషి పరం జ్యోతి రధ్యస్యమాన [illegible] శ్యతే। సారూప్యనిమిత్తాశ్చాధ్యాసా భవంతి యథా 'తస్య భూరితి శిర ఏకం హి శిర ఏకమేతదక్షర'మి [illegible] షే యస్య తు జ్యోతిషః ప్రసిద్ధమబ్రహ్మత్వం 'తస్యైషా దృష్టిస్తస్యైషా శ్రుతి'రితి చౌష్ణ్యఘోషవిశిష్ట [illegible] వణాత్ 'తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీతే'తి చ శ్రుతేః 'చక్షుష్యశ్శ్రుతో భవతీ'తి చాల్పఫల [illegible] ద బ్రహ్మత్వం మహతే హి ఫలాయ బ్రహ్మోపాసనమిష్యతే। నచాన్యదపి కించిత్స్వవాక్యే ప్రా [illegible] వజ్జ్యోతిషోఽస్తి బ్రహ్మత్వలింగం। నచ పూర్వస్మిన్నపి వాక్యే బ్రహ్మ నిర్దిష్టమస్తి 'గాయత్రీ వా ఇదం [illegible] భూత'మితి ఛందోనిర్దేశాత్। అథాపి కథంచిత్పూర్వస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మ నిర్దిష్టం స్యాత్, ఏవమ [illegible] హ ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తి తత్ర హి 'త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి ద్యౌరధికరణత్వేన శ్రూయతే, అత్ర [illegible] రో దివో జ్యోతి'రితి ద్యౌర్మర్యాదాత్వేన। తస్మాత్ప్రాకృతం జ్యోతిరిహ గ్రాహ్యమిత్యేవం ప్రా [illegible] మః, జ్యోతిరిహ బ్రహ్మ గ్రాహ్యం। కుతః, చరణాభిధానాత్- పాదాభిధానాదిత్యర్థః। పూర్వస్మిన్ [illegible] క్యే హి చతుష్పాద్బ్రహ్మ నిర్దిష్టం 'తావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః పాదోఽస్య [illegible] భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ'త్యనేన మంత్రేణ। తత్ర యచ్చతుష్పదో బ్రహ్మణస్త్రిపాదమృ [illegible] సంబంధరూపం నిర్దిష్టం తదేవేహ ద్యుసంబంధాన్నిర్దిష్టమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే। తత్పరిత్యజ్య [illegible] జ్యోతిః కల్పయతః ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే ప్రసజ్యేయాతాం। న కేవలం జ్యోతిర్వాక్యే [illegible]

గాయత్రీతి। యదుక్తం తావాన్ తత్పరిమాణస్సర్వప్రపంచోఽస్య గాయత్ర్యనుగతస్య బ్రహ్మణో మహి [illegible] షస్తు పూర్ణబ్రహ్మరూపః, అతః ప్రపంచాజ్జ్యాయానధికః। ఆధిక్యమేవాహ॥ పాద ఇతి॥ సర్వం జగత్ [illegible] "విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగ" దితి స్మృతేః। అస్య పురుషస్య దివి స్వప్రకాశస్వరూపే [illegible] పమస్తి, దివి సూర్యమండలే వాధ్యానార్థమస్తి, కల్పితాజ్జగతో బ్రహ్మస్వరూపమనంతమస్తీత్యర్థః। [illegible] పాదాత్పాదత్రయమధికం తథైవమధికమితి బోధనార్థం త్రిపాదమృతమిత్యుక్తం నత్రిపాత్త్వం వివక్షితమితి [illegible] యదతః పర ఇతి యచ్ఛబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థవాచిత్వాత్పూర్వవాక్యప్రసిద్ధం బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ॥ తదితి॥ నను [illegible] దాగ్నేయోఽష్టాకపాల ఇత్యత్ర యత్పదస్యాప్రకృతార్థకత్వం దృష్టమిత్యత ఆహ॥ తత్పరిత్యజ్యేతి॥ తత్ర [illegible] న్యతః ప్రసిద్ధేరభావేనాపూర్వత్వాద్గత్యాయదోఽప్రసిద్ధార్థత్వమాశ్రితం, ఇహ తు పూర్వవాక్యప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మ [illegible] ణో ద్యుసంబంధేన ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య యదర్థత్వనిశ్చయాద్యత్పదైకార్థకజ్యోతిఃపదస్యాపి స ఏవార్థ ఇత్యర్థః। సం

సంశే న్యాయాదైక్యమిత్యాహ ॥ న కేవలమితి ॥ 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'త్యుత్తరత్ర బ్రహ్మానువర్తిష్యతే అతోఽపి ధ్యేయం జ్యోతిర్వాక్యస్థం బ్రహ్మపదమిత్యర్థః ॥ ప్రకరణాదితి ॥ ప్రకృతాపేక్షయత్పదశ్రుత్యా ద్యుసంబంధభూతపాదత్వాదిలింగైశ్చేత్యర్థః । అతః ప్రకరణాజ్జ్యోతిశ్శ్రుతిబాధా నయుక్తేతి నిరస్తం ॥ అవిశేషకత్వాదితి ॥ బ్రహ్మావ్యావర్తకత్వాభావాదిత్యర్థః । యేన తేజసా చైతన్యేనేద్ధః ప్రకాశితః సూర్యస్తపతి ప్రకాశయతి తం బృహంతమవేదవిన్న మనుత ఇత్యర్థః । చక్షుర్గ్రాహ్యస్యైవ జ్యోతిష్ట్వమిత్యేవ శక్తిరిత్యంగీకృత్య కార్యం బ్రహ్మలక్షకత్వముక్త్వా బ్రహ్మణ్యపి శక్తిమాహ ॥ యద్వేతి ॥ గాఢాంధకారే వాచైవ జ్యోతిషా లోక ఆసనాదివ్యవహారం కరోతీత్యర్థః । ఆజ్యం జుషతాం పిబతాం మనో జ్యోతిః ప్రకాశకం భవత్విత్యాజ్యస్తుతిః । గచ్ఛంతమనుగచ్ఛతః స్వస్యాపి గతిరస్తి తథా సర్వస్య స్వనిష్ఠం భానం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తస్య భా

సన్నపి, పరస్యాపీహ శాండిల్యవిద్యాయామనువర్తిష్యతే బ్రహ్మ। తస్మాదిహ జ్యోతిరితి బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం । యత్తూక్తం 'జ్యోతిర్దీప్యత' ఇతి చైతౌ శబ్దౌ కార్యే జ్యోతిషి ప్రసిద్ధావితి, నాయం దోషః, ప్రకరణాద్బ్రహ్మావగమే సత్యనయోశ్శబ్దయోరవిశేషకత్వాద్దీప్యమానకార్యజ్యోతిరుపలక్షితేఽపి బ్రహ్మణి ప్రయోగసంభవాత్ । 'యేన సూర్యస్తపతి తేజసేద్ధ' ఇతి చ మంత్రవర్ణాత్ । యద్వా నాయం జ్యోతిశ్శబ్దశ్చక్షుర్వృత్తేరేవానుగ్రాహకే తేజసి వర్తతే । అన్యత్రాపి ప్రయోగదర్శనాత్ 'వాచైవాయం జ్యోతిషాస్తే' 'మనో జ్యోతిర్జుషతా'మితి చ । తస్మాద్యద్యస్య చిదవభాసకం తత్తజ్జ్యోతిశ్శబ్దేనాభిధీయతే । తథా సతి బ్రహ్మణోఽపి చైతన్యరూపస్య సమస్తజగదవభాసహేతుత్వాదుపపన్నో జ్యోతిశ్శబ్దః । 'తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి' 'తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృత'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ । యదప్యుక్తం ద్యుమర్యాదత్వం సర్వగతస్య బ్రహ్మణో నోపపద్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే, సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాసనార్థః ప్రదేశవిశేషపరిగ్రహో న విరుధ్యతే । ననూక్తం నిష్ప్రదేశస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశవిశేషకల్పనా నోపపద్యత ఇతి। నాయం దోషః, నిష్ప్రదేశస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాధిసంబంధాత్ప్రదేశవిశేషకల్పనోపపత్తేః । తథా హి ఆదిత్యే చక్షుషి హృదయ ఇతి ప్రదేశవిశేషసంబంధీని బ్రహ్మణ ఉపాసనాని శ్రూయంతే, ఏతేన విశ్వతః పృష్ఠేష్విత్యాధారబహుత్వముపపాదితం । యదప్యేతదుక్తం ఔష్ణ్యఘోషానుమితే కౌక్షేయే కార్యే జ్యోతిష్యధ్యస్యమానత్వాత్పరమపి దివః కార్యం జ్యోతిరేవేతి తదప్యయుక్తం, పరస్యాపి బ్రహ్మణో నామాదిప్రతీకత్వవత్కౌక్షేయజ్యోతిః ప్రతీకత్వోపపత్తేః । 'దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీతే'తి తు ప్రతీకద్వారకం దృష్టత్వం శ్రుతత్వం చ భవిష్యతి । యదప్యుక్తమల్పఫలశ్రవణాన్న బ్రహ్మేతి తదప్యనుపపన్నం । న హీయతే ఫలాయ బ్రహ్మాశ్రయణీయమియతే నేతి నియమే హేతురస్తి । యత్ర హి నిరస్తసర్వవిశేషసంబంధం పరం బ్రహ్మాత్మత్వేనోపదిశ్యతే, తత్రైకరూపమేవ ఫలం మోక్ష ఇత్యవగమ్యతే । యత్ర తు గుణవిశేషసంబంధం ప్రతీకవిశేషసంబంధం వా బ్రహ్మోపదిశ్యతే , తత్ర సంసారగోచరాణ్యేవోచ్చావచాని ఫలాని దృశ్యంతే 'అన్నాదో వసుదానో విందతే వసు య ఏవం వేదే'త్యాద్యాసు శ్రుతిషు । యద్యపి న స్వవాక్యే కించిజ్జ్యోతిషో బ్రహ్మత్వలింగ

సేతి॥ తత్కాలాపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ సూర్యాదిజ్యోతిషాం సాక్షిభూతమాయురమృతమితి చ దేవా ఉపాసత ఇత్యర్థః॥ యోషిదగ్నిత్వవత్ ద్యుమర్యాదత్వాదికం ధ్యానార్థం కల్పితం బ్రహ్మణో యుక్తమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా ॥ దివః పరమపీత్యన్వయః, ఆరోప్యస్య ధ్యేయస్యాలంబనస్య చ సాదృశ్యనియమో నాస్తీత్యాహ॥ పరస్యాపీతి ॥ భవిష్యతి బ్రహ్మజ్యోతిష ఇతి శేషః। తం యథా యథోపాసతే తథా తథా ఫలం భవతీతి శ్రుతేరిత్యాహ॥ న హీయత ఇతి॥ జ్ఞానఫలవదుపాస్తిఫలమేకరూపం కిం న స్యాదత ఆహ॥ యత్ర హీతి॥ జ్ఞేయైకత్వాదిత్యర్థః । ధ్యేయం తు నానేత్యాహ ॥ యత్ర త్వితి॥ ఈశ్వరో జీవరూపేణాన్నమత్తీత్యన్నాదః, అన్నస్యాసమంతాద్దాతా వా । వసు హిరణ్యం దదాతీతి వసుదాన ఇతి గుణవిశేషసంబంధం యో

వేదసధనంవిందతే దీప్తాగ్నిశ్చ భవతి 'నామ్నోవాగుత్తమామనోవావ ప్రతీకంవాచోభూయః' ఇతి ప్రతీక విశేషధ్యాన శ్రుతిసంగ్రహార్థమాద్యపదం। సన్నికర్షశ్రుతిర్బలీయసీతిశంకతే ॥ కథంపునరితి ॥ ప్రకరణశ్రుత్యనుసారేణ చరమశ్రుతిర్నీయత ఇత్యాహ ॥ నైషఇతి ॥ సర్వనామ్నాస్వసామర్థ్యేనస్వస్యసర్వనామ్నస్సన్నిహిత [illegible] తేనపరామృష్టేసతీతియోజనా। అర్థాత్ యత్పదసామానాధికరణ్యాదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౫॥ ఛందోఽభిధానాద్బ్రహ్మాప్రకృతంనాస్తీతి శంకామేకదేశీదూషయతి ॥ [illegible] ॥ [illegible] నైతదిత్యాదినా ॥ చతుష్పదత్వాదికంపూర్వమేవవ్యాఖ్యాతం ॥యఏతామేవమితి॥ వేదరహస్యభూతాం [illegible] ముక్తరీత్యా యఃకశ్చిద్వేద తస్యోదయాస్తమయరహితబ్రహ్మప్రాప్తిర్భవతీత్యర్థః । తథాచవేదత్వాద్గాయత్ర్యా [illegible]

మస్తితథాపిపూర్వస్మిన్వాక్యేదృశ్యమానంగృహీతవ్యంభవతి। తదుక్తంసూత్రకారేణ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదితి । కథంపునర్వాక్యాంతరగతేనబ్రహ్మసన్నిధానేనజ్యోతిశ్శ్రుతిస్స్వవిషయాచ్చ్యావయితుం। నైషదోషః । అథ 'యదతః పరోదివోజ్యోతి'రితిప్రథమతరపఠితేన యచ్ఛబ్దేనసర్వనామ్నాద్యుసంబంధాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే పూర్వవాక్యనిర్దిష్టే బ్రహ్మణి స్వసామర్థ్యేనపరామృష్టేసత్యర్థాజ్జ్యోతిశ్శబ్దస్యాపితద్విషయత్వోపపత్తేః । తస్మాదిహజ్యోతిరితిబ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యం ।............... *

※ సూ॥ ౨౫॥ఛందోభిధానాన్నేతిచేన్నతథాచేతోఽర్పణనిగదాత్తథాహిదర్శనమ్ ॥ ※

అథ యదుక్తంపూర్వస్మిన్నపివాక్యేనబ్రహ్మాభిహితమస్తి 'గాయత్రీవాఇదగ్ం సర్వంభూతంయదిదంకించే'తిగాయత్ర్యాఖ్యస్యఛందసోభిహితత్వాదితి,తత్పరిహర్తవ్యం । కథంపునశ్ఛందోభిధానాన్నబ్రహ్మాభిహితమితిశక్యతేవక్తుం, యావతా 'తావానస్యమహిమే'త్యేతస్యామృచిచతుష్పాద్బ్రహ్మదర్శితం। నైతదస్తి । 'గాయత్రీవాఇదగ్ం సర్వంభూత'మితి గాయత్రీముపక్రమ్యతామేవభూతపృథివీశరీరహృదయప్రభేదైర్వ్యాఖ్యాయ 'సైషాచతుష్పదాషడ్విధాగాయత్రీ'తదేతదృచాభ్యనూక్తం తావానస్యమహిమే'తి తస్యామేవ వ్యాఖ్యాతరూపాయాంగాయత్ర్యాముదాహృతోమంత్రఃకథమకస్మాద్బ్రహ్మచతుష్పాదభిదధ్యాత్ । యోపితత్ర 'యద్వైతద్బ్రహ్మే'తిబ్రహ్మశబ్దః, సోపిఛందసఃప్రకృతత్వాచ్ఛందోవిషయఏవ । 'యఏతామేవంబ్రహ్మోపనిషదంవేదే'త్యత్రహివేదోపనిషదమితివ్యాచక్షతే । తస్మాచ్ఛందోభిధానాన్నబ్రహ్మణః ప్రకృతత్వమితిచేత్, నైషదోషః । తథాచేతోర్పణనిగదాత్,తథాగాయత్ర్యాఖ్యఛందోద్వారేణ తదనుగతేబ్రహ్మణి చేతసోర్పణంచిత్తసమాధానమనేనబ్రాహ్మణవాక్యేననిగద్యతే 'గాయత్రీవాఇదగ్ం సర్వ'మితి । నహ్యక్షరసన్నివేశమాత్రాయాగాయత్ర్యాస్సర్వాత్మకత్వంసంభవతి। తస్మాద్యద్గాయత్ర్యాంవికారేఽనుగతంజగత్కారణంబ్రహ్మనిర్దిష్టంతదిహసర్వమిత్యుచ్యతే । యథా'సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మే'తి । కార్యంచకారణాదవ్యతిరిక్తమితివక్ష్యామః। తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యఇత్యత్ర తథాన్యత్రాపి వికారద్వారేణ బ్రహ్మణఉపాసనందృశ్యతే 'ఏతంహ్యేవబహ్వృచామహత్యుక్థేమీమాగ్ంసంతే 'ఏతమగ్నావధ్వర్యవఏతంమహావ్రతేఛందోగా'ఇతి. తస్మాదస్తిఛం

బ్రహ్మశబ్దోయుక్తఇతిభావః ॥ గాయత్రీశబ్దేనతదుపాదానత్వేనానుగతబ్రహ్మలక్షణాయాంబీజం।అనుపపత్తిమాహ ॥ నహ్యక్షరేతి ॥ బ్రహ్మణోఽపికథంసర్వాత్మకత్వం తత్రాహ ॥ కార్యంచేతి॥ నచగాయత్ర్యాధ్యానార్థంసర్వాత్మత్వారోపఇతివాచ్యం, స్వతస్సర్వాత్మనోధ్యానసంభవేనారోపాయోగాదితిభావః । తథాహిదర్శనమితిసూత్రశేషంవ్యాచష్టే ॥ తథాన్యత్రేతి ॥ దృశ్యతఇతిదర్శనందృష్టమిత్యర్థః। ఏతంపరమాత్మానంబహ్వృచాఋగ్వేదినోమహత్యుక్థేశస్త్రేతదనుగతముపాసతే । ఏతమేవాగ్నిరహస్యేతమేతమగ్నిరిత్యధ్వర్యవఉపాసతఇతిశ్రుతేర్యజుర్వేదినోఽగ్నావుపాసతే । ఏతమేవఛందోగాస్సామవేదినోమహావ్రతేక్రతావుపాసతే, ఇత్యైతరేయకేదృష్టమిత్యర్థః । గాయత్రీశ

బ్దో బ్రహ్మలక్షక ఇతి వ్యాఖ్యాయ గౌణ ఇత్యాహ ॥ అపర ఇతి ॥ సాక్షాదేవ వాచ్యార్థగ్రహణం వినైవేతి యావత్ । పూర్వం రూపోపాస్యతయా గాయత్రీపదేనాజహల్లక్షణయా గాయత్రీబ్రహ్మణీ ద్వే అపి లక్ష్యేతే । న చ గాయత్రీ సర్వమిత్యన్వయాసంభవః ఘటో రూపీతి పదార్థైకదేశే వ్యక్తౌ రూపాన్వయవద్గాయత్రీపదార్థైకదేశే గాయత్ర్యనుగతే బ్రహ్మణి

ప్రధానే సర్వాత్మకత్వాన్వయసంభవాదితి భావః । తథా చ సూత్రే సిద్ధాంతభాగస్యాయమర్థః । తథా గాయత్రీవచ్చతుష్పాత్త్వగుణసామాన్యాచ్చేతోఽర్పణనిగదాత్ బ్రహ్మణి సమర్ప్యతే యేన స చేతోఽర్పణో గాయత్రీశబ్దస్తేన బ్రహ్మణ ఏవ నిగదాత్ అభిధానాత్, ఛందోఽభిధానమసిద్ధమితి । అధునా తథా హి దర్శనమితి శేషం వ్యాచష్టే ॥ తథేతి ॥ సంవర్గవిద్యాయామధిదైవమగ్నిసూర్యచంద్రాంభాంసి వాయౌ లీయంతే । అధ్యాత్మం వాక్చక్షుఃశ్రోత్రమనాంసి ప్రాణమపియంతీత్యుక్తం తే వా ఏతే పంచాన్యే ఆధిదైవికాః, పంచాన్యే ఆధ్యాత్మికాస్తే మిలిత్వా దశసంఖ్యాకాస్సంతః కృతమిత్యుచ్యంతే । సంతి హి కృతత్రేతాద్వాపరకలిసంజ్ఞకాని చత్వారి ద్యూతాని క్రమేణ చతురంకత్ర్యంకద్వ్యంకైకాంకాని తత్ర కృతం దశాత్మకం భవతి చతుర్ష్వంకేషు త్రయాణాం త్రిషు ద్వయోర్ద్వయోరేకస్య చాంతర్భావాత్, తథా చ దశత్వగుణేన వాయ్వాదయః కృతశబ్దేనోచ్యంతే । ఏవం కృతత్వం వాయ్వాదీనాముపక్రమ్యాహ ॥ సైషేతి ॥ విధేయాపేక్షయా స్త్రీలింగనిర్దేశః, విరాట్ప్రసంఛందోవాచకం 'దశాక్షరా విరా'డితి శ్రుతేః దశత్వసామ్యేన వాయ్వాదయో విరాడిత్యుచ్యంతే । ఏవం చ దశత్వద్వారా వాయ్వాదిషు కృతత్వం విరాట్త్వం చ ధ్యేయం, తత్ర విరాట్త్వధ్యానాత్ సర్వమస్యాన్నం భవతి 'అన్నం విరా

ధోభిధానేపి పూర్వస్మిన్ వాక్యే బ్రహ్మనిర్దిష్టం, తదేవ జ్యోతిర్వాక్యేపి పరామృశ్యతే, ఉపాసనాంతరవిధానాయ। అపర ఆహ సాక్షాదేవ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యతే సంఖ్యాసామాన్యాద్యథా గాయత్రీ చతుష్పదా షడక్షరైః పాదైః తథా బ్రహ్మ చతుష్పాత్ । తథాన్యత్రాపి ఛందోభిధాయీ శబ్దోఽర్థాంతరే సంఖ్యాసామాన్యాత్ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। తద్యథా 'తే వా ఏతే పంచాన్యే పంచాన్యే * దశ సంతస్తత్కృత'మిత్యుపక్రమ్యాహ 'సైషా విరాడన్నాదీ'తి । అస్మిన్ పక్షే బ్రహ్మైవాభిహితమితి న ఛందోభిధానం సర్వథాప్యస్తి పూర్వస్మిన్ వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మేతి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౬ ॥ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్ ॥

ఇతశ్చైవమభ్యుపగంతవ్యమస్తి। పూర్వస్మిన్ వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మేతి యతో భూతాదీన్ పాదాన్

డితి శ్రుతేః కృతత్వధ్యానాదన్నాదో భవతి కృతద్యూతస్యాన్నాదత్వాత్ । కృతం హి స్వీయచతురంకేషు త్ర్యంకాదికమంతర్భావయదన్నమత్తీవ లక్ష్యతే। అత ఏవ కృతజయాదితరద్యూతజయః శ్రుత్యుక్తః । 'కృతాయ విజితాయాధరేయాస్సంయంతీ'తి, అయోద్యూతం కృతసంజ్ఞోఽయః కృతాయః స విజితో యేన తస్మై, అధరేయాః త్ర్యంకాదయః అయాః సంయంతి ఉపనమంతే తేన జితా భవంతీత్యర్థః । ఏవం చ సా వాయ్వాదిదశాత్మికా ఏషా కృతశబ్దితా విరాడన్నం కృతత్వాదన్నాదనీత్యర్థః ॥ సర్వథాపీతి ॥ గాయత్రీపదస్య లక్షకత్వే గౌణత్వేఽపి చేత్యర్థః । అత్రాపర ఆహేత్యపరపదేన గౌణత్వం స్వమతం నేతి ద్యోతయతి । అజహల్లక్షణాపక్షే హి వాగ్వై గాయత్రీతి వాగాత్మత్వం గాయతి చ త్రాయతే చేతి నిరుక్తగాయత్రీనామకత్వం చ గాయత్ర్యా ఉపాధిత్వేనోపాస్యత్వాదుపపన్నతరం గౌణపక్షే గాయత్రీత్యాగాత్తదుభయం సర్వాత్మకత్వమాత్రేణోపపాదనీయం, ఏవం గాయత్రీపదస్య స్వార్థత్యాగోఽప్రసిద్ధచతుష్పాత్త్వగుణద్వారా విప్రకృష్టలక్షణా చేతి బహ్వసమంజసం ॥ ... ... *

౨౬ ॥ నను 'గాయత్రీ వా ఇదగ్ం సర్వ'మితి గాయత్రీశ్రుతేః కథం లక్షణేత్యాశంక్య వాక్యశేషగత సర్వాత్మకత్వాద్యనేక బలవత్ప్రమాణసంవాదేన బ్రహ్మణి తాత్పర్యావగమాదిత్యాహ ॥ భూతాదిపాదేతి ॥ ఏవం పదార్థమాహ। ఇతశ్చేతి ॥ సూత్రస్థాదిపదార్థం దర్శయతి ॥ భూతపృథివీతి ॥ అత్ర సూత్రభాష్యకారయోర్వ్యాఖ్యాతాదిభిః 'చతుష్పదా గాయ

---

* అధిదైవతం, వాయురగ్నిస్సూర్యశ్చంద్రమా ఆపః। అధ్యాత్మం, ప్రాణో వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రం మనః ఇతి దశ.

త్రీతి సమ్మతం । షడక్షరైశ్చతుష్పాత్త్వం వృత్తికారోక్తమప్రసిద్ధం । చకారసూచితం యుక్త్యంతరమాహ ॥ అపి చేతి ॥
బ్రహ్మపరసూక్తోత్పన్నత్వాచ్చ తస్యాస్తత్పరత్వమిత్యాహ ॥ పురుషేతి ॥ బ్రహ్మపదస్య ఛందోవాచిత్వముక్తం నిరస్యతి ॥
యద్వై తద్బ్రహ్మేతి ॥ పూర్వస్యామృచి బ్రహ్మోక్తావిత్యర్థః । హృదయస్య చతుర్దిక్షూర్ధ్వం చ పంచ సుషయస్సం
తి । తేషు బ్రహ్మస్థానహృన్నగరస్య ప్రాగాదిద్వారేషు క్రమేణ ప్రాణ వ్యానాపాన సమానోదానాః పంచ ద్వారపా
లా ఇతి ధ్యానార్థం శ్రుత్యా కల్పితం । తత్ర హృదయచ్ఛిద్రస్థప్రాణేషు బ్రహ్మపురుషత్వశ్రుతిర్హృది గాయత్ర్యాఖ్యబ్రహ్మ
ణ ఉపాసనాసంబంధితాయాం బ్రహ్మణో ద్వారపాలత్వాద్బ్రహ్మణః పురుషా ఇతి సంభవతీత్యాహ ॥ పంచ బ్రహ్మేతి ॥
౨౬॥ దివి దివ ఇతి విభక్తిభేదాత్ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞా నాస్తీత్యుక్తం చోద్యం నోపేక్షణీయమిత్యాహ ॥ తత్పరిహర్తవ్యమి
తి ॥ పరిహారం ప్రతిజానీతే ॥ అత్రేతి ॥ సూత్రే నఞర్థం వదన్పరిహారమాహ ॥ నాయమితి ॥ ఏవం సర్వత్ర వ్యాఖ్యేయం ప్ర

వ్యపదిశతి శ్రుతిః । భూతపృథివీశరీరహృదయాని హి నిర్దిశ్యాహ 'సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీ'తి ।
నహి బ్రహ్మానాశ్రయణే కేవలస్య ఛందసో భూతాదయః పాదా ఉపపద్యంతే । అపి చ బ్రహ్మానాశ్రయణే నే
యమృక్సంబధ్యేత 'తావానస్య మహిమే'తి । అనయా హి ఋచా స్వరసేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే 'పా
దోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి సర్వాత్మత్వోపపత్తేః పురుషసూక్తేఽపీయమృక్ బ్ర
హ్మపరతయైవ సమామ్నాయతే । స్మృతిశ్చ బ్రహ్మణ ఏవంరూపతాం దర్శయతి "విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్న
మేకాంశేన స్థితో జగది"తి 'యద్వై తద్బ్రహ్మే'తి చ నిర్దేశః । ఏవం సతి ముఖ్యార్థ ఉపపద్యతే । 'తే వా ఏతే
పంచ బ్రహ్మపురుషా' ఇతి చ 'హృదయసుషిరేషు బ్రహ్మపురుష' ఇతి శ్రుతిః బ్రహ్మసంబంధితాయాం వివక్షి
తాయాం సంభవతి । తస్మాదస్తి పూర్వస్మిన్ వాక్యే బ్రహ్మ ప్రకృతం । తదేవ జ్యోతిర్వాక్యే ద్యుసంబంధాత్ప్ర
త్యభిజ్ఞాయమానం పరామృశ్యత ఇతి స్థితమ్॥ ... ...

సూ॥ ౨౭॥ ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్॥

యదప్యేతదుక్తం పూర్వత్ర 'త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి సప్తమ్యా ద్యౌరాధారత్వేనోపదిష్టా, ఇహ
పునః 'అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యత' ఇతి పంచమ్యా మర్యాదాత్వేన తస్మాదుపదేశభేదాన్న తస్యే
హ ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి తత్పరిహర్తవ్యం । అత్రోచ్యతే, నాయం దోషః, ఉభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్,
ఉభయస్మిన్నపి సప్తమ్యంతే పంచమ్యంతే చోపదేశే న ప్రత్యభిజ్ఞానం విరుధ్యతే । యథా లోకే వృక్షా
గ్రేణ సంబద్ధోఽపి శ్యేన ఉభయథోపదిశ్యమానో దృశ్యతే, వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతః శ్యేన ఇతి చ,
ఏవం దివ్యేవ సద్బ్రహ్మ దివః పరమిత్యుపదిశ్యతే । అపర ఆహ యథా లోకే వృక్షాగ్రేణాసంబద్ధోఽపి శ్యేన ఉ
భయథోపదిశ్యమానో దృశ్యతే వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతః శ్యేన ఇతి చ, ఏవం దివః పరమపి స
ద్బ్రహ్మ దివీత్యుపదిశ్యతే । తస్మాదస్తి పూర్వనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణ ఇహ ప్రత్యభిజ్ఞానం । అతః పరమేవ బ్ర
హ్మ జ్యోతిశ్శబ్దమితి సిద్ధం॥ ... ...

ధాన ప్రాతిపదికార్థద్యుసంబంధేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా విభక్త్యర్థభేదో న ప్రతిబంధకః, కథంచిదాధారస్యాపి మర్యాదా
త్వసంభవాత్ । యథా వృక్షాగ్రం స్వలగ్నభాగావచ్ఛిన్నశ్యేనస్యాధారస్సన్నేవ స్వాలగ్నభాగావచ్ఛిన్నస్య తస్యైవ
మర్యాదా భవతి, ఏవం దివి సూర్యే హార్దాకాశే వా ముఖ్యే ఆధారే సద్బ్రహ్మ దివో మర్యాదాత్వం తదలగ్నాకాశావచ్ఛిన్నం
బ్రహ్మ ప్రతికల్పయిత్వా దివః పరమిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః । యద్వా ఆకాశేనాప్యనవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ గృహీత్వా పంచమ్యా ది
వో మర్యాదాత్వమేవ ముఖ్యం తదా గంగాయాం ఘోష ఇతివత్ సప్తమ్యాస్సామీప్యలక్షణయాధారత్వం వ్యాఖ్యేయమి
త్యాహ ॥ అపర ఇతి ॥ సంబద్ధం ప్రత్యాధారత్వం ముఖ్యం పూర్వముక్తం దివ్యేవ సదితి । అసంబద్ధం ప్రతి మర్యాదాత్వం ము
ఖ్యమధునోచ్యతే । దివః పరమపీతి భేదః । తస్మాజ్జ్యోతిర్వాక్యముపాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం ॥ ఇతి దశమాధికరణమ్॥

౨౮॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥ దివోదాసస్యాపత్యం దైవోదాసిః ప్రతర్దనో నామ రాజా యుద్ధేన పురుషకారేణ చ కారణేనేంద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ । తం హేంద్ర ఉవాచ ప్రతర్దన వరం తే దదామీతి । స హోవాచ ప్రతర్దనః, యం త్వం మర్త్యాయ హితతమం మన్యసే తం వరం త్వమేవాలోచ్య మహ్యం దేహీతి । తత ఇంద్ర ఇదమాహ ప్రాణోఽస్మీత్యాదిముఖ్యం ప్రాణం నిరసితుం ప్రజ్ఞాత్మత్వముక్తం నిర్విశేషచిన్మాత్రం నిరస్యతి ॥ తమమామితి ॥ ఇదం ప్రాణస్యేంద్రదేవతాత్వే లింగం । ముఖ్యప్రాణత్వే లింగమాహ ॥ అథేతి ॥ వాగాదీనాం దేహధారణశక్త్యభావనిశ్చయానంతరమిత్యర్థః । ప్రాణస్య దేహధారకత్వముత్థాపకత్వం చ ప్రసిద్ధమితి వక్తుం ఖల్విత్యుక్తం । ప్రాణస్య జీవత్వే వక్తృత్వం లింగమాహ ॥ న వాచమితి ॥ ఆనందత్వాదికం బ్రహ్మలింగమాహ ॥ అంతే చేతి ॥ అనేకేషు లింగేషు దృశ్యమానేషు బలాబలనిర్ణయార్థమిదమధికరణమిత్యగతార్థతామాహ ॥ అనేకలింగేతి ॥ పూర్వత్ర ప్రకృత బ్రహ్మవాచక యచ్ఛబ్దబలాజ్జ్యోతి

సూ ॥ ౨౮॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥

అస్తి కౌషీతకి బ్రాహ్మణోపనిషది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా 'ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చే'త్యారభ్యామ్నాతా తస్యాం శ్రూయతే 'స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతముపాస్వే'తి తథోత్తరత్రాపి 'అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి, తథా 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాది, అంతే చ 'స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత' ఇత్యాది । తత్ర సంశయః, కిమిహ ప్రాణశబ్దేన వాయుమాత్రమభిధీయతే, ఉత దేవతాత్మా, ఉత జీవః, అథవా పరం బ్రహ్మేతి । నన్వత ఏవ ప్రాణ ఇత్యత్ర వర్ణితం ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వమిహాపి చ బ్రహ్మలింగమస్తి 'ఆనందోఽజరోఽమృత' ఇత్యాది కథమిహ పునస్సంశయస్సంభవతి । అనేకలింగదర్శనాదితి బ్రూమః । న కేవలమిహ బ్రహ్మలింగమేవోపలభ్యతే సంతి హీతరలింగాన్యపి । 'మామేవ విజానీహీ'తీంద్రస్య వచనం దేవతాత్మలింగం 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి ప్రాణలింగం । 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాది జీవలింగం, అత ఉపపన్నస్సంశయః । తత్ర ప్రసిద్ధేర్వాయుః ప్రాణ ఇతి ప్రాప్తే, ఇదముచ్యతే, ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మ విజ్ఞేయం । కుతః, తథానుగమాత్ । తథా హి పౌర్వాపర్యేణ పర్యాలోచ్యమానే వాక్యే పదార్థానాం సమన్వయో బ్రహ్మప్రతిపాదనపర ఉపలభ్యతే, ఉపక్రమే తావద్వరం వృణీష్వేతీంద్రేణోక్తః । ప్రతర్దనః పరమపురుషార్థం వరముపచిక్షేప 'త్వమేవ వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస' ఇతి । తస్మై హితతమత్వేనోపదిశ్యమానః ప్రాణః కథం పరమాత్మా న స్యాత్ । న హ్యన్యత్ర పరమాత్మవిజ్ఞానాద్ధితతమప్రాప్తిరస్తి 'తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తథా 'స యో మాం వేద న హ వై తస్య కేన చ న కర్మణా లోకో మీయతే న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయే'త్యాది చ పరబ్రహ్మపరిగ్రహే ఘటతే, బ్రహ్మవిజ్ఞానేన హి సర్వకర్మక్షయః ప్రసిద్ధః । 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే

శ్శ్రుతిర్బ్రహ్మపరేత్యుక్తం, న తథేహ ప్రాణశ్రుతి భంగే కించిద్బలమస్తి । మిథో విరుద్ధానేకలింగానామనిశ్చాయకత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వం ప్రధానప్రాతిపదికార్థబలాద్విభక్త్యర్థబాధవద్వాక్యార్థజ్ఞానం ప్రతి హేతుత్వేన ప్రధానానేకపదార్థబలాదేకవాక్యతాభంగ ఇతి దృష్టాంతసంగతిర్వాస్తు । పూర్వపక్షే ప్రాణాద్యనేకోపాస్తిః, సిద్ధాంతే ప్రత్యగ్బ్రహ్మధీరితి వివేకః । తథా బ్రహ్మపరత్వేన పదార్థానామన్వయావగమాదితి హేత్వర్థమాహ ॥ తథా హీతి ॥ హితతమత్వకర్మక్షయాదిపదార్థానాం సంబంధో బ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చాయక ఉపలభ్యత ఇత్యుక్తం వివృణోతి ॥ ఉపక్రమ ఇత్యాదినా ॥ యం మన్యసే తం వరం త్వమేవ ప్రయచ్ఛేత్యర్థః । స యః కశ్చిన్మాం బ్రహ్మరూపం వేద సాక్షాదనుభవతి తస్య విముక్తో లోకో మోక్షో మహతాపి పాతకేన న హీయతే నైవ హింస్యతే

న ప్రతిబధ్యతే జ్ఞానాగ్నినా కర్మతృణరాశేర్దగ్ధత్వాదిత్యాహ ॥ సయ ఇతి ॥ సాధ్వసాధునీ పుణ్యపాపే తాభ్యాం సంస్పృ
ష్టత్వం తత్కారయితృత్వం నిరంకుశైశ్వర్యం చ సర్వమేతదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౯॥ అహంకారవాదేన స్వాత్మవాచకశబ్దైరాచచక్షే, ఉక్తవానిత్యన్వయః । వాక్యస్యేంద్రోపాసనాపరత్వే లింగాంత
రమాహ ॥ తథా విగ్రహేతి ॥ త్రీణి శీర్షాణి యస్యేతి త్రిశీర్షా త్వష్టుః పుత్రో విశ్వరూపో నామ బ్రాహ్మణస్తం హతవానస్మి తా
తియథార్థం శబ్దయతీతి రుత్ వేదాంతవాక్యం తన్ముఖే యేషాం తే రున్ముఖాస్తేభ్యోఽన్యాన్ వేదాంతబహిర్ముఖాన్ యతీ
న్ అరణ్యశ్వభ్యో దత్తవానస్మీత్యర్థః । ఇంద్రే ప్రాణశబ్దోపపత్తిమాహ ॥ ప్రాణత్వం చేతి ॥ వదంతి లౌకికా ఇతి శేషః । బల

పరావర' ఇత్యాద్యాసు శ్రుతిషు ప్రజ్ఞాత్మత్వం చ బ్రహ్మపక్ష ఏవోపపద్యతే । న హ్యచేతనస్య వాయోః ప్ర
జ్ఞాత్మత్వం సంభవతి । తథోపసంహారేపి 'ఆనందోఽజరోఽమృత' ఇత్యానందత్వాదీని చ న బ్రహ్మణోఽన్య
త్ర సమ్యక్ సంభవంతి 'స న సాధునా కర్మణా భూయాన్ భవతి నో ఏవాసాధునా కనీయానేష హ్యేవ
సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో
లోకేభ్యోఽధో నినీషత' ఇతి 'ఏష లోకాధిపతిరేష లోకపాల ఏష లోకేశ' ఇతి చ । సర్వమేతత్పరస్మిన్ బ్రహ్మ
ణ్యాశ్రీయమాణే అనుగంతుం శక్యతే న ముఖ్యే ప్రాణే । తస్మాత్ప్రాణో బ్రహ్మ ॥ ... *

సూ॥ ౨౯॥ న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్ ॥

యదుక్తం ప్రాణో బ్రహ్మేతి తదాక్షిప్యతే, న పరం బ్రహ్మ ప్రాణశబ్దం । కస్మాత్ , వక్తురాత్మోపదే
శాత్ । వక్తా హీంద్రో నామ కశ్చిద్విగ్రహవాన్ దేవతావిశేషః స్వాత్మానం ప్రతర్దనాయాచచక్షే 'మా
మేవ విజానీహీ' త్యుపక్రమ్య 'ప్రాణోస్మి ప్రజ్ఞాత్మే' త్యహంకారవాదేన స ఏష వక్తురాత్మత్వేనోపదిశ్య
మానః ప్రాణః కథం బ్రహ్మ స్యాత్ । న హి బ్రహ్మణో వక్తృత్వం సంభవతి 'అవాగమనా' ఇత్యాదిశ్రుతి
భ్యః । తథా విగ్రహసంబంధిభిరేవ బ్రహ్మణ్యసంభవద్భిర్ధర్మైరింద్ర ఆత్మానం తుష్టావ 'త్రిశీర్షాణం త్వా
ష్ట్రమహనం అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛ' మిత్యేవమాదిభిః । ప్రాణత్వం చేంద్రస్య
బలవత్త్వాదుపపద్యతే, 'ప్రాణో వై బల' మితి హి విజ్ఞాయతే బలస్య చేంద్రో దేవతా ప్రసిద్ధా । యా చ
కాచిద్బలకృతిరింద్రస్య కర్మైవ తదితి హి వదంతి । ప్రజ్ఞాత్మత్వమప్యప్రతిహతజ్ఞానత్వాద్దేవతాత్మనస్సంభ
వతి, అప్రతిహతజ్ఞానా హి దేవతా ఇతి వదంతి । నిశ్చితే చైవం దేవతాత్మత్వోపదేశే హితతమత్వాదివచనా
ని యథాసంభవం తద్విషయాణ్యేవ యోజయితవ్యాని । తస్మాద్వక్తురింద్రస్యాత్మోపదేశాన్న ప్రాణో బ్ర
హ్మేత్యాక్షిప్య సమాధీయతే । అధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్నితి । అధ్యాత్మసంబంధః ప్రత్యగాత్మ
సంబంధస్తస్య భూమా బాహుల్యమస్మిన్నధ్యాయ ఉపలభ్యతే । 'యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తా
వదాయు' రితి ప్రాణస్యైవ ప్రజ్ఞాత్మనః ప్రత్యగ్భూతస్యాయుష్ప్రదానోపసంహారయోః స్వాతం
త్ర్యం దర్శయతి న దేవతావిశేషస్య పరాచీనస్య । తథాఽస్తిత్వే చ ప్రాణానాం నిఃశ్రేయసమిత్యధ్యాత్మ
మేవేంద్రియాశ్రయం ప్రాణం దర్శయతి । తథా 'ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయ

వాచినా ప్రాణశబ్దేన బలదేవతా లక్ష్యత ఇతి భావః । ఇంద్రో హితప్రదాతృత్వాద్ధితతమః కర్మానధికారాదపాప ఇత్యే
వం వ్యాఖ్యేయానీత్యాహ ॥ నిశ్చితే చేతి ॥ కిమింద్రపదేన విగ్రహోపలక్షితం చిన్మాత్రముచ్యతే ఉత విగ్రహః । ఆద్యే
వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం సిద్ధం, న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ అధ్యాత్మేతి ॥ ఆత్మని దేహేఽధిగమ్యత ఇత్యధ్యాత్మం ప్రత్యగాత్మా స
సంబధ్యతే యైః శరీరస్థత్వాదిభిరింద్రతనావసంభావితైర్ధర్మైస్తే అధ్యాత్మసంబంధాస్తేషాం భూమేత్యర్థః । ఆయురత్ర
దేహే ప్రాణవాయుసంచారః । అస్తిత్వే ప్రాణస్య స్థితౌ ప్రాణానామింద్రియాణాం స్థితిరిత్యర్థః తత్ శ్రుతిమాహ ॥ అ
స్తిత్వ ఇతి ॥ అథాతో నిఃశ్రేయసానాం సాధనమిత్యాద్యా శ్రుతిః । ఇంద్రియస్థాపకత్వవద్దేహోత్థాపకత్వమాహ ॥ తథే

ః॥ వక్తృత్వముక్త్వా సర్వాధిష్ఠానత్వం దర్శితమిత్యాహ ॥ ఇతిచోపక్రమ్యేతి ॥ తత్ర తత్ర నానాప్రపంచస్యాత్మని కల్పితానాం యథా దృష్టాంతః లోకే ప్రసిద్ధస్య రథస్యారేషు నేమినాభ్యోర్మధ్యస్థశలాకాసు చక్రోపాంతరూపా నేమిరర్పితా నాభావుచక్రపిండికాయామరా అర్పితా ఏవంభూతాని పంచ పృథివ్యాదీని మీయంత ఇతి మాత్రాః భోగ్యాశ్శబ్దాదయః పంచ శబ్దకభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాసు దశస్వర్పితాః ఇంద్రియజాః పంచ శబ్దాదివిషయప్రజ్ఞాః । మీయంతే ఆభిరితి మాత్రాః సంచధీంద్రియాణి నేమివద్గ్రాహ్యాం । గ్రాహకేషు అరేషు కల్పితమిత్యుక్త్వా నాభిస్థానీయే ప్రాణే సర్వం కల్పితమిత్యాహ ॥ ప్రాణేర్పితా ఇతి ॥ స ప్రాణో మమ స్వరూపమిత్యాహ ॥ సమ ఇతి ॥ తథా ప్రత్యగాత్మని సమన్వయో న తు బ్రహ్మణీతి తాత్పర్యాహ ॥ అయమితి ॥ ... ... *

తే, 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా' దితి చోపక్రమ్య 'తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత' ఇతి విషయేంద్రియవ్యవహారారనాభిభూతం ప్రత్యగాత్మానమేవోపసంహరతి 'స మ ఆత్మేతి విద్యా' దితి చోపసంహారః ప్రత్యగాత్మపరిగ్రహే సాధుర్న పరాచీనపరిగ్రహే । 'అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూ' రితి చ శ్రుత్యంతరం । తస్మాదధ్యాత్మసంబంధబాహుళ్యాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయం న దేవతాత్మోపదేశః॥ కథం తర్హి వక్తురాత్మోపదేశః॥ *

సూ॥౩౦॥ శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్॥

ఇంద్రో నామ దేవతాత్మా స్వాత్మానం పరమాత్మత్వేనాహమేవ పరం బ్రహ్మేత్యార్షేణ దర్శనేన యథా శాస్త్రం పశ్యన్నుపదిశతి స్మ మామేవ విజానీహీతి । యథా 'తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చేతి తద్వత్ తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవ' దితి శ్రుతేః । యత్పునరుక్తం 'మామేవ విజానీహీ' త్యుక్త్వా విగ్రహధర్మైరింద్రస్స్వమాత్మానం తుష్టావ త్వాష్ట్రవధాదిభిరితి తత్పరిహర్తవ్యం । అత్రోచ్యతే । న తావత్త్వాష్ట్రవధాదీనాం విజ్ఞేయేంద్రస్తుత్యర్థత్వేనోపన్యాసః, యస్మాదేవంకర్మాహం తస్మాన్మాం విజానీహీతి, కథం తర్హి, విజ్ఞానస్తుత్యర్థత్వేన । యత్కారణం త్వాష్ట్రవధాదీని సాహసాన్యుపన్యస్య పరేణ విజ్ఞానస్తుతిమనుసంధధాతి 'తస్య మే తత్ర న లోమ చ మీయతే స యో మాం వేద న హ వై తస్య కేన చ కర్మణా లోకో మీయత' ఇత్యాదినా । ఏతదుక్తం భవతి యస్మాదీదృశాన్యపి క్రూరాణి కర్మాణి కృతవతో మమ బ్రహ్మభూతస్య లోమాపి న హింస్యతే స యోఽన్యోఽపి మాం వేద న తస్య కేనచిదపి కర్మణా లోకో హింస్యత ఇతి । విజ్ఞేయం తు బ్రహ్మైవ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మేతి వక్ష్యమాణం । తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేతత్॥ ... ... *

సూ॥౩౧॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్॥

యద్యప్యధ్యాత్మసంబంధభూమదర్శనాన్న పరాచీనస్య దేవతాత్మన ఉపదేశః తథాపి న బ్రహ్మవాక్యం భవితుమర్హతి । కుతః, జీవలింగాన్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ । జీవస్య తావదస్మిన్వాక్యే విస్పష్టం లింగముపల

౩౦॥ అహంకారవాదస్య గతిం పృచ్ఛతి ॥ కథమితి ॥ సూత్రముత్తరం । తద్వ్యాఖ్యాతి ॥ ఇంద్ర ఇతి ॥ జన్మాంతరకృతశ్రవణాదినా అస్మిన్ జన్మని స్వతస్సిద్ధం దర్శనమార్షం విజ్ఞేయేంద్రస్తుత్యర్థ ఉపన్యాసః । న చేత్కథం తర్హీ స ఇతి పృచ్ఛతి ॥ కథమితి ॥ బ్రహ్మజ్ఞానస్తుత్యర్థస్స ఇత్యాహ ॥ విజ్ఞానేతి ॥ నియామకం బ్రూతే ॥ యదితి ॥ పరేణ తస్య మే ఇత్యాదినా వాక్యేనేత్యన్వయః ॥ స్తుతిమాహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ తస్మాత్ జ్ఞానం శ్రేష్ఠమితి శేషః । స్తుతజ్ఞానవిషయ ఇంద్ర ఇత్యత ఆహ ॥ విజ్ఞేయం త్వితి॥ ... ... *

౩౧॥ దేహోత్థాపనం జీవలింగం కింనస్యాత్తత్రాహ ॥ శరీరధారణం చేతి ॥ సర్వే వాగాదయః ప్రాణా అహమహం

శ్రేష్ఠఇతివివదమానాః ప్రజాపతిముపజగ్ముః । సచతానువాచయస్మిన్నుత్క్రాంతే శరీరంపాపిష్ఠతరంభూత్వాపతిష్యతీవ సవశ్రేష్ఠఇతి । తథాక్రమేణవాగాదిషూత్క్రాంతేష్వపిమూకాదిభావేనశరీరంస్వస్థమస్థాత్ । ముఖ్యప్రాణస్యతూచ్చిక్రమిషాయాం సర్వేషాంవ్యాకులత్వాదసౌ తాన్వాగాదీన్వరిష్ఠః ప్రాణఉవాచ । యూయంమోహమాపద్యథయతో౽హమేవైతత్కరోమి। కింతత్పంచధాప్రాణాపానాదిభావేనాత్మానంవిభజ్యైతత్ప్రావిగచ్ఛతీతివానం తదేవబాణమస్థిరంశరీరమవష్టభ్యాశ్రిత్యధారయామీత్యర్థః । ద్వివచనసహవాసోత్క్రాంతిభ్యస్తేష్వప్యబ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ జీవముఖ్యేతి ॥ అభేదనిర్దేశమాహ ॥ యోవాఇతి ॥ భేదమాహ ॥ సహేతి ॥ యదిజీవముఖ్యప్రాణయోర్లింగాదుపాస్యత్వంతర్హిబ్రహ్మణో౽పిలింగానాముక్తత్వాదుపాసనంస్యాత్, నచేష్టాపత్తిః । ఉపక్రమాదినాసిద్ధైకవాక్యతాభంగ

ఖ్యాతే'నవాచంవిజిజ్ఞాసీతవక్తారంవిద్యా'దితిఅత్రహివాగాదిభిః కరణైర్వ్యాపృతస్యకార్యకరణాధ్యక్షస్యజీవస్యవిజ్ఞేయత్వమభిధీయతే తథాముఖ్యప్రాణలింగమపి । అథఖలుప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మేదంశరీరంపరిగృహ్యోత్థాపయతీతి । శరీరధారణంచముఖ్యస్యప్రాణస్యధర్మః । ప్రాణసంవాదేవాగాదీన్ప్రాణాన్ప్రకృత్య 'తాన్వరిష్ఠఃప్రాణఉవాచమామోహమాపద్యథ అహమేవైతత్పంచధాత్మానంప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్యవిధారయామీ'తిశ్రవణాత్ । యేత్విమంశరీరంపరిగృహ్యేతిపఠంతి తేషామిమంజీవమింద్రియగ్రామంవాపరిగృహ్య శరీరముత్థాపయతీతివ్యాఖ్యేయం ప్రజ్ఞాత్మత్వమపిజీవేతావచ్చేతనత్వాదుపపన్నంముఖ్యే౽పిప్రాణేప్రజ్ఞాసాధనప్రాణాంతరాశ్రయత్వాదుపపన్నం । ఏవంజీవముఖ్యప్రాణపరిగ్రహేచ ప్రాణప్రజ్ఞాత్మనోస్సహవృత్తిత్వేనాభేదనిర్దేశః స్వరూపేణచ భేదనిర్దేశఇత్యుభయథాపినిర్దేశఉపపద్యతే 'యోవైప్రాణస్సాప్రజ్ఞాయావైప్రజ్ఞాసప్రాణ'ఇతి, 'సహహ్యేతావస్మిన్ శరీరేవసతస్సహోత్క్రామత'ఇతి । బ్రహ్మపరిగ్రహేతుకింకస్మాద్భిద్యేత, తస్మాదిహజీవముఖ్యప్రాణయోరన్యతరఉభౌవాప్రతీయేయాతాంనబ్రహ్మేతిచేత్ , నైతదేవం, ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ । ఏవంసతిత్రివిధముపాసనంప్రసజ్యేత జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనంచేతి । నచైతదేకస్మిన్వాక్యే౽భ్యుపగంతుంయుక్తం, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాంహి వాక్యైకవాక్యత్వమవగమ్యతే । 'మామేవవిజానీహీ'త్యుపక్రమ్య 'ప్రాణో౽స్మిప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృత మిత్యుపాస్వే'త్యుక్త్వా౽న్తే 'సఏషప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మానందో౽జరో౽మృత'ఇత్యేకరూపావుపక్రమోపసంహారౌదృశ్యేతే'। తత్రార్థైకత్వంయుక్తమాశ్రయితుం । నచబ్రహ్మలింగమన్యపరత్వేనపరిణేతుంశక్యందశానాంభూతమాత్రాణాంప్రజ్ఞామాత్రాణాంచ బ్రహ్మణో౽న్యత్రార్పణానుపపత్తేః । ఆశ్రితత్వాచ్చాన్యత్రాపి బ్రహ్మలింగవశాత్ప్రాణశబ్దస్యబ్రహ్మణివృత్తేః ఇహాపి హితతమోపన్యాసాదిబ్రహ్మలింగయోగాద్బ్రహ్మోపదేశఏవాయమితిగమ్యతే । యత్తుముఖ్యప్రాణలింగందర్శితం 'ఇదంశరీరంపరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి తదసత్, ప్రాణవ్యాపారస్యాపిపరమాత్మాయత్తత్వాత్పరమాత్మన్యుపచరితుం శక్యత్వాత్, 'నప్రాణేననాపానేనమర్త్యోజీవతికశ్చన ఇతరేణతుజీవంతి యస్మిన్నేతావుపాశ్రి

ప్రసంగాదిత్యాహ ॥ నైతదేవమిత్యాదినా ॥ నచస్వతంత్రపదార్థభేదాద్వాక్యభేదఃకింనస్యాదితివాచ్యం, జీవముఖ్యప్రాణయోరుక్తలింగానాం బ్రహ్మణినేతుంశక్యతయాస్వాతంత్ర్యాసిద్ధేః , అఫలపదార్థస్యఫలవద్వాక్యార్థశేషత్వేనప్రధానవాక్యార్థానుసారేణతల్లింగనయనస్యోచితత్వాచ్చ । నహిప్రధానవాక్యార్థబ్రహ్మలింగమన్యథానేతుంశక్యం । నవాతదుచితమిత్యాహ ॥ నచబ్రహ్మలింగమితి ॥ సూత్రశేషంవ్యాచష్టే॥ ఆశ్రితత్వాచ్చేతి ॥ అన్యత్రాప్యతఏవప్రాణఇత్యాదావృత్తేరాశ్రితత్వాదిహాపి తస్యబ్రహ్మలింగస్యయోగాద్బ్రహ్మపరఏవప్రాణశబ్దఇత్యర్థః । ప్రాణాదిలింగాని సర్వాత్మకేబ్రహ్మణ్యనాయాసేన నేతుంశక్యానీత్యాహ ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ యస్మిన్నేతౌప్రేర్యత్వేన

స్థితా ఏతే నేత్రేణ బ్రహ్మణా సర్వే ప్రాణా దివ్యాపారం కుర్వంతీత్యర్థః । విశేషం పరిచ్ఛేదాభిమానమిత్యర్థః వక్తారం వి
ద్యాదితి న వక్తృజ్ఞేయత్వముచ్యతే తస్య లోకసిద్ధత్వాత్, కింతు తస్య బ్రహ్మత్వం బోధ్యతే తద్బోధాభిముఖ్యాయ లింగాద
య ఇత్యత్ర శ్రుత్యంతరమాహ ॥ యద్వా చేతి ॥ యేన చైతన్యేన వాగభ్యుద్యతే స్వకార్యాభిముఖ్యేన ప్రేర్యతే తదేవ వా
గాదేరగమ్యం బ్రహ్మేత్యర్థః । తత్త్వంపదవాచ్యయోః స్వరూపతో భేదస్తాభ్యాముపలక్ష్యాత్మస్వరూపాభేదాదేకత్వం ని
త్యస్యేత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ స్వమతేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయ వృత్తికృన్మతేన వ్యాచష్టే ॥ అథ వేతి ॥ ఉపాసనాత్రి
త్వప్రసంగాదితి పూర్వముక్తం । అత్ర త్రిప్రకారకస్యైకబ్రహ్మవిశేష్యకస్యైకస్యోపాసనస్య వివక్షితత్వాదిత్యర్థః । అ
తో న వాక్యభేద ఇతి భావః । దేహచేష్టాత్మకజీవనహేతుత్వం ప్రాణస్యాయుష్ట్వం దేహాపేక్షయా తస్యాముక్తేరవస్థానాద
మృతత్వముత్థాపయతీత్యుక్తత్వమితి ప్రాణధర్మః । జీవధర్మమాహ ॥ అథేతి ॥ బుద్ధిప్రాణయోస్సహస్థిత్యుత్క్రాంత్యు
క్త్యనంతరమిత్యర్థః । అత్ర ప్రజ్ఞాపదేన సాభాసా జీవాఖ్యా బుద్ధిరుచ్యతే । తస్యాః సంబంధీని దృశ్యాని సర్వాణి భూతా

తానీతి శ్రుతేః । యదపి 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాది జీవలింగం దర్శితం, తదపి న బ్రహ్మ
పక్షం నివారయతి, న హి జీవో నామాత్యంతభిన్నో బ్రహ్మణః 'తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యాది శ్రుతి
భ్యః । బుద్ధ్యాద్యుపాధికృతం తు విశేషమాశ్రిత్య బ్రహ్మైవ సన్ జీవః కర్తా భోక్తా చేత్యుచ్యతే తస్యోపా
ధికృతవిశేషపరిత్యాగేన స్వరూపం బ్రహ్మ దర్శయితుం 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాదినా ప్ర
త్యగాత్మాభిముఖీకరణార్థ ఉపదేశో న విరుధ్యతే । 'యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే తదేవ బ్ర
హ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత' ఇత్యాది శ్రుత్యంతరం వచనాదిక్రియావ్యాపృతస్యైవాత్మనో బ్ర
హ్మత్వం దర్శయతి । యత్పునరేతదుక్తం 'సహ హ్యేతావస్మిఞ్ఛరీరే వసతః సహోత్క్రామత' ఇతి
ప్రాణప్రజ్ఞాత్మనోర్భేదదర్శనం బ్రహ్మవాదినో నోపపద్యత ఇతి । నైష దోషః । జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయా
శ్రయయోర్బుద్ధిప్రాణయోః ప్రత్యగాత్మోపాధిభూతయోర్భేదనిర్దేశోపపత్తేః । ఉపాధిద్వయోపహిత
స్య ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపేణాభేద ఇత్యతః ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేత్యేకీకరణమవిరుద్ధం । అథవా నోపా
సాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాదిత్యస్యాయమన్యోఽర్థః । న బ్రహ్మవాక్యేఽపి జీవముఖ్యప్రాణ
లింగం విరుధ్యతే । కథం, ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ । త్రివిధమిహ బ్రహ్మణ ఉపాసనం వివక్షితం ప్రాణధర్మే
ణ ప్రజ్ఞాధర్మేణ స్వధర్మేణ చ । తత్ర 'ఆయురమృతముపాస్స్వాయుః ప్రాణ' ఇతి 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యో
త్థాపయతీ'తి 'తస్మాదేతదేవోక్థముపాసీతే'తి చ ప్రాణధర్మః । అథ 'యథాస్యై ప్రజ్ఞాయై సర్వాణి భూ
తాన్యేకీభవంతి తద్వ్యాఖ్యాస్యామ' ఇత్యుపక్రమ్య 'వాగేవాస్యా ఏకమంగమదూదుహత్తస్యై నామ పర
స్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతీ'త్యాది

నియద్వైకం భవంత్యధిష్ఠానచిదాత్మనా తథా వ్యాఖ్యాస్యామ ఇత్యుపక్రమ్యోక్తం వాగేవేత్యాది చతుర్థే వాస్యా ఏకమంగ
మదూదుహదిత్యాదిపర్యాయాణాం సంక్షిప్తార్థ ఉచ్యతే । ఉత్పన్నాయా అసత్కల్పాయాః సాభాసబుద్ధేర్నామప్ర
పంచవిషయత్వమర్ధశరీరం, అర్థాత్మకరూపప్రపంచవిషయత్వమర్ధశరీరమితి మిళిత్వా విషయిత్వాఖ్యం పూర్ణం శ
రీరమింద్రియసాధ్యం । తత్ర కర్మేంద్రియేషు వాగేవాస్యాః ప్రజ్ఞాయా ఏకమంగం దేహార్ధమదూదుహత్ పూరయా
మాస, వాగింద్రియద్వారా నామప్రపంచవిషయిత్వం బుద్ధిర్లభత ఇత్యర్థః । చతుర్థీ షష్ఠ్యర్థా । తస్యాః పునర్నామకి
లచక్షురాదినా ప్రతివిహితా జ్ఞాపితా భూతమాత్రా రూపాద్యర్థరూపా పరస్తాదపరార్ధే కారణం భవతి జ్ఞానకరణద్వా
రార్థప్రపంచవిషయిత్వం బుద్ధిః ప్రాప్నోతీత్యర్థః । ఏవం బుద్ధేః సర్వార్థద్రష్టృత్వముపపాద్య తన్నిష్ఠచిత్ప్రతి
బింబద్వారా సాక్షిణి ద్రష్టృత్వాధ్యాసమాహ ॥ ప్రజ్ఞయేతి ॥ బుద్ధిద్వారా చిదాత్మా వాచమింద్రియం సమారుహ్య త
స్యాః ప్రేరకో భూత్వా వాచా కరణేన సర్వాణి నామాని వక్తవ్యత్వేనాప్నోతి, చక్షుషా సర్వాణి రూపాణి పశ్యతీత్యేవం

ద్రష్టా భవతీత్యర్థః । తథాచసర్వద్రష్టృత్వంచిదాత్మనిద్రష్టృత్వాధ్యాసనిమిత్తత్వంచబుద్ధేర్ధర్మ ఇత్యుక్తంభవతి సర్వాధారత్వానందత్వాదిర్బ్రహ్మధర్మ ఇత్యాహ ॥ తావాఇతి ॥ దశత్వంవ్యాఖ్యాతం ప్రజ్ఞాఇంద్రియజాః తా అధికృత్యగ్రాహ్యాభూతమాత్రావర్తంతే ప్రజ్ఞామాత్రా ఇంద్రియాణిగ్రాహ్యం భూతజాతమధికృత్యవర్తంతఇతి గ్రాహ్యగ్రాహకయోర్మిథస్సాపేక్షత్వముక్తంసాధయతి ॥యదీతి॥ తదేవస్ఫుటయతి ॥నహీతి॥ గ్రాహ్యేణగ్రాహ్యస్వరూపంన సిద్ధ్యతికింతుగ్రాహకేణ । ఏవం గ్రాహకమపిగ్రాహ్యం నాపేక్ష్యనసిద్ధ్యతి, తస్మాత్సాపేక్షత్వా దేతద్గ్రాహ్య గ్రాహకద్వయంవస్తుతోనభిన్నం కింతు చిదాత్మన్యారోపితమిత్యాహ ॥నోఇతి ॥ తద్యథేత్యాదికృతవ్యాఖ్యానం । సూత్రార్థముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ అన్యధర్మేణాన్యస్యోపాసనం కథమిత్యాశంక్యాశ్రితత్వాదిత్యాహ ॥ అన్యత్రాపీతి ॥ ఉపాధిర్జీవః । తదన్యధర్మేణోపాసనం ॥ ఇయమసంగతా వ్యాఖ్యా,తథాహి నతావచ్చారుణ్యాద్యనేకగుణవిశిష్టా ప్రాప్తక్రయణవత్, ఉపాసాత్రయవిశిష్టస్య బ్రహ్మణోవిధిస్సంభవతి సిద్ధస్యవిధ్యనర్హత్వాత్, నాపిబ్రహ్మానువాదేనోపాసాత్రయవిధిఃవాక్యభేదాత్, ననానాధర్మవిశిష్టమేకముపాసనం విధీయతఇతివాచ్యం, తాదృశవిధివాక్యస్యా

ప్రజ్ఞాధర్మః । "తా వా ఏతా దశైవభూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యద్ధిభూతమాత్రానస్యుః నప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యద్ధిప్రజ్ఞామాత్రానస్యుః నభూతమాత్రాస్స్యుః నహ్యన్యతరతోరూపం కించనసిద్ధ్యేత్ నోఏతన్నానాతద్యథారథస్యారేషునేమిరర్పితా నాభావరాఅర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః సఏషప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మే"త్యాదిబ్రహ్మధర్మః । తస్మాద్బ్రహ్మణఏవైతదుపాధిద్వయధర్మేణస్వధర్మేణచైకముపాసనంత్రివిధంవివక్షితం ।అన్యత్రాపిమనోమయః ప్రాణశరీరఇత్యాదావుపాధిధర్మేణబ్రహ్మణఉపాసనమాశ్రితం ఇహాపితద్యుజ్యతేవాక్యస్యోపక్రమోపసంహారాభ్యామేకార్థత్వావగమాత్ ప్రాణప్రజ్ఞాత్మబ్రహ్మలింగావగమాచ్చ । తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేవైతదితిసిద్ధం॥... ... ...

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవద్పాదకృతౌశారీరకమీమాం
సాభాష్యేప్రథమస్యాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః.

శ్రవణాత్ , నచ 'తంమామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వే' త్యత్రమామితిజీవేనాయురితిప్రాణేనామృతమితిబ్రహ్మణాస్వస్వధర్మవతావిశిష్టోపాసనావిధిరితివాచ్యం,సర్వేషాంధర్మాణామశ్రవణాత్ బ్రహ్మశ్రుతేశ్చ । 'ప్రాణోవాఅమృత'మితిప్రాణస్యైవామృతత్వశ్రుతేః । అతఉపాసనావిధిలుబ్ధేన 'వక్తారంవిద్యా'దేతదేవోక్తముపాసీతసమ ఆత్మేతివిద్యా'దితిజీవప్రాణబ్రహ్మోపాసనావిధయః, అన్యేగుణవిధయఇతిస్వీకృతైకవాక్యత్వంత్యాజ్యం తచ్చాయుక్తముపక్రమాదినైకవాక్యతానిర్ణయాత్ । తస్మాజ్జ్ఞేయప్రత్యగ్బ్రహ్మపరమిదంవాక్యమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి॥

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ.
శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్న
ప్రభాయాం ప్రథమాధ్యాయస్యప్రథమపాదః

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే

ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ప్రాణమంసిద్ధమత్తారంగుహాశాయిన[illegible]రం। అంతర్యామిణమజ్ఞేయం వైశ్వానరమహం భజే॥

పూర్వపాదేనోత్తరపాదయోస్సంగతింవక్తుం వృత్తమనువదతి॥ ప్రథమ ఇతి॥ జగత్కారణత్వోక్త్యా వ్యాపిత్వాదికమర్థాత్సిద్ధం। తదుపజీవ్యోత్తరంపాదద్వయం ప్రవర్తత ఇతి హేతుహేతుమద్భావస్సంగతిః। కథంపాదభేద ఇత్యాశంక్య పాదానాం ప్రమేయభేదమాహ॥ అథాంతరేతి। ఆకాశాదిశబ్దానాంస్పష్టబ్రహ్మలింగైర్బ్రహ్మణి సమన్వయో దర్శితః। అస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యసమన్వయః పాదద్వయే వర్ణ్యతే। ప్రాయేణోపాస్యజ్ఞేయబ్రహ్మభేదాత్పాదయోరవాంతరభేద ఇతి భావః॥ * సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ *॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి॥ ఇదమితి॥ తస్మాజ్జాయత ఇతి తజ్జం,

నమః పరమాత్మనే.

ప్రథమే పాదే జన్మాద్యస్య యత ఇత్యాకాశాదేస్సమస్తస్య జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యుక్తం। తస్య సమస్తజగత్కారణస్య బ్రహ్మణో వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వాత్మకత్వమిత్యేవం జాతీయకా ధర్మా ఉక్తా ఏవ భవంతి। అర్థాంతరప్రసిద్ధానాంచ కేషాంచిచ్ఛబ్దానాం బ్రహ్మవిషయత్వహేతుప్రతిపాదనేన కానిచిద్వాక్యాని సందిహ్యమానాని బ్రహ్మపరతయా నిర్ణీతాని। పునరప్యన్యాని వాక్యాన్యస్పష్టబ్రహ్మలింగాని సందిహ్యంతే, కింపరం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయంతి, ఆహోస్విదర్థాంతరం కించిదితి। తన్నిర్ణయాయ ద్వితీయతృతీయపాదావారభ్యేతే॥ ... ... *

సూ॥౧॥ సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥

ఇదమామ్నాయతే। 'సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీత అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతురస్మిన్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇత్యాది। తత్ర సంశయః। కిమిహ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైశ్శారీర ఆత్మోపాస్యత్వేనోపదిశ్యతే, ఆహోస్విత్పరం బ్రహ్మేతి। కిం తావత్ప్రాప్తం శారీర ఇతి। కుతః। తస్య హి కార్యకరణాధిపతేః ప్రసిద్ధో మన ఆదిభిస్సంబంధో న పరస్య బ్రహ్మణః 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః। నను 'సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మే'తి స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మోపాత్తం. కథమిహ శారీర ఆత్మోపాస్యత్వే

తస్మిన్లీయత ఇతి తల్లం, తస్మిన్ననితి చేష్టత ఇతి తదనం, తజ్జంచ తల్లంచ తదనంచేతి, తజ్జలాన్ కర్మధారయే ఽస్మిన్ శాకపార్థివన్యాయేన మధ్యపదస్య తచ్ఛబ్దస్య లోపః, తజ్జలానమితి వాచ్యే ఛాందసో ఽవయవలోపః, ఇతిశబ్దో హేతౌ। సర్వమిదంజగద్బ్రహ్మైవ తద్వివర్తత్వాదిత్యర్థః। బ్రహ్మణి మిత్రామిత్రభేదాభావాచ్ఛాంతో రాగాదిరహితో భవేదితి గుణవిధిః। స క్రతుముపాసనం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్యోపాసీతేత్యనువాదాత్। ఫలమాహ॥ అథేతి॥ క్రతుమయః సంకల్పవికార ఇత్యర్థః। పురుషస్య ధ్యానవికారత్వంస్ఫుటయతి॥ యథేతి॥ ఇహ యద్ధ్యాయతి మృత్వా ధ్యానమహిమ్నా తద్ధ్యేయరూపేణ జాయత ఇత్యర్థః। క్రతుమయస్సంకల్పప్రధాన ఇతి వార్థః। క్రతోర్విషయమాహ॥ మన ఇతి॥ బ్రహ్మేత్యుపక్రమాన్మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసంకల్పమంతర్హృదయే ధ్యేయమిత్యర్థః। పూర్వత్ర బ్రహ్మలింగైరబ్రహ్మలింగబాధ ఉక్తః, న తథేహోపక్రమే బ్రహ్మణో లింగమస్తి, కింతు ప్రకరణం। తచ్చ శాంతిగుణవిధానార్థత్వాదన్యథాసిద్ధం। అతో జీవలింగం బలీయ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి॥ శారీర ఇత్యాదినా॥ శ్రుతిమాశంక్యాన్య

థాసిద్ధ్యా పరిహరతి॥ నైషదోషఇతి॥ శమవిధిపరత్వే హేతుమాహ ॥ యతః కారణమితి॥ యత ఏవమాహ తస్మాచ్ఛమవిధిప రమిత్యన్వయః ॥ నచశమేతి ॥ శమధ్యానయోర్విధౌ వాక్యభేదాపత్తేరిత్యర్థః । జన్మపరంపరయాజీవస్యాపిసర్వకర్మ త్వాదిసంభవమాహ ॥ సర్వకర్మేతి ॥ సర్వాణికర్మాణి యస్యసర్వేకామాభోగ్యాయస్య సర్వేగంధస్సర్వేరస ఇత్యా శబ్దార్థః ॥ ఆరాగ్రమాత్రస్యేతి ॥ తోత్రప్రోతశలాకాగ్ర పరిమాణస్యేత్యర్థః । సర్వత్ర ప్రసిద్ధబ్రహ్మణ ఏవాత్రోపా స్యత్వోపదేశాన్నజీవఉపాస్యఇతి సూత్రార్థమాహ ॥ సర్వత్రేతి ॥ యత్రోపలంనోచ్యతే తత్రప్రసిద్ధ్యా ... ... ఇమితిమంతవ్యం । యద్యపినిరాకాంక్షంబ్రహ్మ తథాపిమనఃప్రచురముపాధిస్యపాణిశరీరమస్యేతిసమానాధికరణ

నాశంక్యతే। నైషదోషః । నేదంవాక్యంబ్రహ్మోపాసనవిధిపరం ।. కింతర్హి । శమవిధిపరం। యతః కారణంసర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ తజ్జలానితిశాంతఉపాసీతేత్యాహ । ఏతదుక్తంభవతి । యస్మాత్సర్వమిదంవి కారజాతం బ్రహ్మైవతజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాచ్చ । నచసర్వస్యైకాత్మకత్వేరాగాదయస్సంభవం తి, తస్మాచ్ఛాంతఉపాసీతేతి । నచ శమవిధిపరత్వేసతి అనేనవాక్యేన బ్రహ్మోపాసనం నియంతుంశ క్యతే , ఉపాసనంతుసక్రతుంకుర్వీతేత్యనేనవిధీయతే । క్రతుస్సంకల్పోధ్యానమిత్యర్థః. । తస్యచవిషయ త్వేన శ్రూయతే ' మనోమయః ప్రాణశరీర ' ఇతి జీవలింగం । అతో బ్రూమః జీవవిషయమేతదుపాసన మితి । ' సర్వకర్మాసర్వకామ ' ఇత్యాద్యపిశ్రూయమాణంపర్యాయేణజీవవిషయముపపద్యతే । ' ఏషమ ఆత్మాఽన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వాయవాద్వే ' తిచహృదయాయతనత్వమణీయస్త్వంచారాగ్ర మాత్రస్యజీవస్యావకల్పతే నాపరిచ్ఛిన్నస్యబ్రహ్మణః । నను ' జ్యాయాన్ పృథివ్యా ' ఇత్యాద్యపినపరిచ్ఛి న్నేఽవకల్పతఇతి, అత్రబ్రూమః , నతావదణీయస్త్వం జ్యాయస్త్వం చోభయమేకస్మిన్నాశ్రయితుం శక్యంవిరోధాత్, అన్యతరాశ్రయణేచ ప్రథమశ్రుతత్వాదణీయస్త్వంయుక్తమాశ్రయితుం । జ్యాయ స్త్వంతుబ్రహ్మభావాపేక్షయాభవిష్యతీతి । నిశ్చితేచ జీవవిషయత్వేయదంతేబ్రహ్మసంకీర్తనమేతద్బ్ర హ్మేతితదపిప్రకృతపరామర్శార్థత్వాజ్జీవవిషయమేవ ।తస్మాన్మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైర్జీవఉపాస్యఇ త్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః , పరమేవ బ్రహ్మేహమనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైరుపాస్యం । కుతః, సర్వత్రప్ర సిద్ధోపదేశాత్ । యత్సర్వేషువేదాంతేషుప్రసిద్ధం బ్రహ్మశబ్దస్యాలంబనంజగత్కారణ మిహచసర్వంఖ ల్విదంబ్రహ్మేతివాక్యోపక్రమేశ్రుతం తదేవమనో మయత్వాదిభిర్ధర్మై ర్విశిష్టముపదిశ్యతఇతియుక్తం । ఏవంసతిప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే నభవిష్యతః । నను వాక్యోపక్రమేశమవిధి వివక్షయాబ్రహ్మనిర్ది ష్టంనస్వవివక్షయేత్యుక్తం । అత్రోచ్యతే.। యద్యపిశమవిధివివక్షయా బ్రహ్మనిర్దిష్టం తథాపి మనోమ యత్వాదిషూపదిశ్యమానేషు బ్రహ్మసన్నిహితంభవతి । జీవస్తునసన్నిహితః నచస్వశబ్దేనోపాత్తఇతి వైషమ్యం॥ ... ... ✻

సూ ॥౨॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥

వక్తుమిష్టావివక్షితాః। యద్యప్యపౌరుషేయేవేదేవక్తురభావాన్నేచ్ఛార్థస్సంభవతితథాప్యుపాదానే

సర్వనామ్నస్సన్నిహితవిశేష్యాకాంక్షిత్వాద్బ్రహ్మసంబధ్యతే। ' స్యోనంతేసదనంకరోమీ 'తిసంస్కారార్థసదనస్యనిరా కాంక్షస్యాపితస్మిన్ సీదేతిసాకాంక్షతచ్ఛబ్దేనపరామర్శదర్శనాదిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యతఇతి ॥ స్యోనంపాత్రింతేపురోడా శస్యేతిశ్రుత్యర్థః । జీవోఽపిలింగాత్సన్నిహితఇత్యతఆహ ॥జీవస్త్వితి॥ ఇదంహిలింగద్వయంలోకసిద్ధంజీవంనసన్నిధా పయతి।దుఃఖీనఉపాస్త్యయోగ్యత్వాత్ ఫలాభావాచ్చ, అతోవిశ్వజిన్న్యాయేనసర్వాభిలషితమానందరూపంబ్రహ్మైవో పాసనాక్రియానుబంధీతిభావః।కించబ్రహ్మపదశ్రుత్యాలింగబాధఇత్యాహ॥నచేతి॥అన్యతరాకాంక్షానుగృహీతంఫలవత్ప్రక రణంవిఫలలింగాద్బలీయఇతిసముదాయార్థః॥ ... ... ✻

౨॥ వస్తునో౽వివక్షాయాః ఫలముపాదానంస్వీకారఃసచప్రకృతేషుగుణేష్వస్తీతివివక్షోపచారఇత్యాహ॥తథాప్యుపాదానేనేతి ॥ నన్విదంగ్రాహ్యమిదంత్యాజ్యమితిధీర్వివక్షాధీనా వేదేకుతస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ ఉపాదానానుపాదానేత్వితి॥ తాత్పర్యలింగానాంషఫలవదర్థప్రతీత్యనుకూలత్వంశబ్దధర్మః ౩.। ఉపక్రమాదినాతస్యజ్ఞానాత్తయోరవగమఇత్యర్థః ॥ తదిహేతి ॥ ప్రకృతసూత్రే ప్రత్యేకశ్రావ్యాదిత్యర్థః । సర్వాత్మత్వేప్రమాణమాహ ॥తథాచేతి ॥ జీర్ణస్థవిరో యో దండేనవంచతిగచ్ఛతి సో౽పిత్వమేవయోజాతో బాలస్సన్నేవసర్వతస్సర్వాసుదిక్షుశ్రుతయః శ్రోత్రాణ్యస్యేతిసర్వతశ్శ్రుతిమత్ సర్వస్వరూపానాంప్రసిద్ధాః పాణ్యాదయస్తస్యేతిసర్వాత్మతోక్తిః ॥ ... ... ✽

వక్షత్వేనోపచర్యతే । లోకేహి యచ్ఛబ్దాభిహితముపాదేయంభవతితద్వివక్షితమిత్యుచ్యతే,యదనుపాదేయంతదవివక్షితమితి, తద్వద్వేదే౽ప్యుపాదేయత్వేనాభిహితంవివక్షితంభవతీతరదవివక్షితం । ఉపాదానానుపాదానేతు వేదవాక్యతాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యామవగమ్యతే । తదిహవివక్షితాయేగుణాఉపాసనాయాముపాదేయత్వేనోపదిష్టాస్సత్యసంకల్పప్రభృతయస్తేపరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే। సత్యసంకల్పత్వంహిసృష్టిస్థితిసంహృతిష్వప్రతిబద్ధశక్తిత్వాత్పరమాత్మనో౽వకల్పతే । పరమాత్మగుణత్వేనచ 'యఆత్మా౽పహతపాప్మే'త్యత్ర 'సత్యకామస్సత్యసంకల్ప'ఇతిశ్రుతం'ఆకాశాత్మే'తిచఆకాశవదాత్మా౽స్యేత్యర్థః । సర్వగతత్వాదిభిర్ధర్మైస్సంభవత్యాకాశేనసామ్యం బ్రహ్మణః । 'జ్యాయాన్పృథివ్యా'ఇత్యాదినాచైతదేవదర్శయతి। యదప్యాకాశఆత్మాస్యేతివ్యాఖ్యాయతే తదపి సంభవతిసర్వజగత్కారణస్యసర్వాత్మనో బ్రహ్మణఆకాశాత్మకత్వం అతఏవ సర్వకర్మేత్యాది । ఏవమిహోపాస్యతయావివక్షితాగుణాబ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే। యత్తూక్తం 'మనోమయఃప్రాణశరీర'ఇతిజీవలింగంనతద్బ్రహ్మణ్యుపపద్యతఇతి, తదపిబ్రహ్మణ్యుపపద్యతఇతి బ్రూమః । సర్వాత్మత్వాద్ధి బ్రహ్మణోజీవసంబంధీనిమనోమయత్వాదీని బ్రహ్మసంబంధీనిభవంతి । తథాచబ్రహ్మవిషయేశ్రుతిస్మృతీభవతః 'త్వంస్త్రీ త్వంపుమానసిత్వంకుమారఉతవాకుమారీ త్వంజీర్ణోదండేనవంచసిత్వంజాతోభవసివిశ్వతోముఖ'ఇతి । "సర్వతఃపాణిపాదంతత్సర్వతో౽క్షిశిరోముఖం । సర్వతశ్శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్యతిష్ఠతీ"తిచ । 'అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్ర'ఇతి చశ్రుతిః శుద్ధబ్రహ్మవిషయా । ఇయంతు మనోమయఃప్రాణశరీరఇతి సగుణబ్రహ్మవిషయేతివిశేషః । అతో వివక్షితగుణోపపత్తేః పరమేవ బ్రహ్మేహోపాస్యత్వేనోపదిష్టమితిగమ్యతే।... ... ... ✽

✽సూ ॥౩॥ అనుపపత్తేస్తునశారీరః॥✽

పూర్వేణసూత్రేణబ్రహ్మణివివక్షితానాంగుణానాముపపత్తిరుక్తా,అనేనశారీరేతేషామనుపపత్తిరుచ్యతే । తుశబ్దో౽వధారణార్థః। బ్రహ్మైవోక్తేనన్యాయేనమనోమయత్వాదిగుణం,నతుశారీరోజీవోమనోమయత్వాదిగుణః, యత్కారణం 'సత్యసంకల్పఆకాశాత్మా౽వాక్యనాదరో జ్యాయాన్పృథివ్యా'ఇతిచైవంజాతీయకాగుణానశారీరేఆంజస్యేనోపపద్యంతే ।శారీరఇతి శరీరేభవఇత్యర్థః । నన్వీశ్వరో౽పిశరీరేభవతి । సత్యంశరీరేభవతినతుశరీరఏవభవతి। 'జ్యాయాన్పృథివ్యాజ్యాయానంతరిక్షాదాకాశా

౩ ॥ నను జీవధర్మాశ్చేద్బ్రహ్మణియోజ్యంతే తర్హి బ్రహ్మధర్మాఏవజీవేకిమితి నయోజ్యంతే తత్రాహ ॥ అనుపపత్తేరితి॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ పూర్వేణేతి ॥ సర్వాత్మత్వాదిరుక్తన్యాయః । కల్పితస్యధర్మాఅధిష్ఠానేసంబధ్యంతే,నాధిష్ఠానధర్మాఃకల్పితఇతిభావః।వాగేవవాకఃసో౽స్యాస్తీతివాకీ। నవాకీఅవాకీఅనింద్రియఇత్యర్థః। కుత్రాప్యాదరఃకామోస్యనాస్తీత్యనాదరఃనిత్యతృప్తఇత్యర్థః।జ్యాయస్త్వాద్యనుపపత్త్యాశారీరఇతిపరిచ్ఛేదోహేతుఃసూత్రోక్తః। సతుజీవస్యైవనేశ్వరస్యేత్యాహ ॥ సత్యమిత్యాదినా॥..✽

౪॥ ప్రాప్యకత్వేనవ్యపదిశతీతిసంబంధః । కర్మకర్తృవ్యపదేశపదస్యార్థాంతరమాహ । తథోపాస్యేతి॥ *
౫॥ ఏకార్థత్వంప్రకరణస్యసమానత్వం । అంతరాత్మన్నితివిభక్తిలోపశ్ఛాందసః శబ్దయోర్విశేషోవిభక్తిభేదః । త
స్మాత్తదర్థయోర్భేదఇతిసూత్రార్థః॥ ... ... *
౬॥ స్మృతౌ హృదిస్థస్య జీవాద్భేదోక్తేరత్రాపి హృదిస్థోమనోమయఈశ్వరఇత్యాహ। స్మృతేశ్చేతి ॥ భూతానిఖే
వత్సర్వగతశ్చనిత్య' ఇతిచవ్యాపిత్వశ్రవణాత్ । జీవస్తుశరీరఏవభవతి । తస్యభోగాధిష్ఠానాచ్ఛరీరాద
న్యత్రవృత్త్యభావాత్॥ ... ... *

సూ॥౪॥ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥

ఇతశ్చనశారీరోమనోమయత్వాదిగుణః, యస్మాత్కర్మకర్తృవ్యపదేశోభవతి 'ఏతమితఃప్రేత్యాభి
సంభవితాస్మీ'తి ఏతమితిప్రకృతంమనోమయత్వాదిగుణముపాస్యమాత్మానంకర్మత్వేనప్రాప్యత్వేనవ్య
పదిశతి । అభిసంభవితాస్మీతిశారీరముపాసకంకర్తృత్వేనప్రాపకత్వేన । అభిసంభవితాస్మీతిప్రాప్తా
స్మీత్యర్థః। నచసత్యాంగతావేకస్యకర్తృకర్మవ్యపదేశోయుక్తః,తథోపాస్యోపాసకభావోఽపిభేదాధి
ష్ఠానఏవ తస్మాదపినశారీరోమనోమయత్వాదివిశిష్టః॥ ... ... *

సూ ॥౫॥ శబ్దవిశేషాత్

ఇతశ్చశారీరాదన్యోమనోమయత్వాదిగుణః, యస్మాచ్ఛబ్దవిశేషోభవతి, సమానప్రకరణేశ్రుత్యంత
రే 'యథావ్రీహిర్వాయవోవాశ్యామాకోవాశ్యామాకతండులోవైవమయమంతరాత్మన్పురుషోహిరణ్మ
య' ఇతిశారీరస్యాత్మనోఽన్యఃశబ్దోఽభిధాయకఃసప్తమ్యంతోఽంతరాత్మన్నితి । తస్మాద్విశిష్టోఽన్యఃప్రథమాం
తఃపురుషశబ్దోమనోమయత్వాదివిశిష్టస్యాత్మనోఽభిధాయకః, తస్మాత్తయోర్భేదోఽవగమ్యతే॥ *

సూ ॥౬॥ స్మృతేశ్చ ॥

స్మృతిశ్చశారీరపరమాత్మనోర్భేదందర్శయతి "ఈశ్వరస్సర్వభూతానాంహృద్దేశేఽర్జునతిష్ఠతి । భ్రా
మయన్సర్వభూతానియంత్రారూఢానిమాయయే"త్యాద్యా। అత్రాహ। కఃపునరయంశారీరోనామప
రమాత్మనోఽన్యోయఃప్రతిషిధ్యతే, అనుపపత్తేస్తునశారీరఇత్యాదినా । శ్రుతిస్తు 'నాన్యోఽతోఽస్తిద్ర
ష్టానాన్యోఽతోఽస్తిశ్రోతానాన్యోఽతోఽస్తిమంతానాన్యోఽతోఽస్తివిజ్ఞాతే'త్యేవంజాతీయకాపరమా
త్మనోఽన్యమాత్మానంవారయతి । తథాస్మృతిరపి "క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధిసర్వక్షేత్రేషుభారతే"త్యే
వంజాతీయకేతి । అత్రోచ్యతే । సత్యమేవైతత్పరఏవాత్మాదేహేంద్రియమనోబుద్ధ్యుపాధిభిఃపరిచ్ఛి
ద్యమానోబాలైశ్శారీరఇత్యుపచర్యతే ॥ యథాఘటకరకాద్యుపాధివశాదపరిచ్ఛిన్నమపినభఃపరిచ్ఛిన్న
వదవభాసతేతద్వత్ । తదపేక్షయాచకర్మకర్తృత్వాదిభేదవ్యవహారోనవిరుధ్యతే । ప్రాక్ 'తత్త్వమ
సీ'త్యాత్మైకత్వోపదేశగ్రహణాత్ । గృహీతేత్వాత్మైకత్వేబంధమోక్షాదిసర్వవ్యవహారపరిసమాప్తి
రేవస్యాత్॥ ... ... *

సూ ॥౭॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చనేతిచేన్ననిచాయ్యత్వాదేవంవ్యోమవచ్చ

అర్భకమల్పమోకోనీడం 'ఏషమేఆత్మాంతర్హృదయ' ఇతిపరిచ్ఛిన్నాయతనత్వాత్ । స్వశబ్దేనచాణీ

వాక్యంత్రంశరీరం ! అత్రసూత్రకృతాసత్యభేదఉక్తఇతి భ్రాంతినిరాసాయేక్షత్యధికరణేనిరస్తమపిచోద్యముద్భావ్య
నిరస్యతి ॥ అత్రాహేత్యాదినా ॥ త్వదుక్తరీత్యావస్తుతఏకత్వమేవ భేదస్తుకల్పితఏవ సూత్రేష్వనూద్యతఇత్యాహ ॥
సత్యమితి॥ ... ... *
౭ ॥ అర్భకమోకోయస్యసోఽర్భకౌకాఃతస్యభావస్తత్త్వంతస్మాదార్థికమల్పత్వం అణీయానిత్యల్పత్వవాచకశబ్దే

నాపి శ్రుతమిత్యాహ ॥ స్వశబ్దేనేతి ॥ నాయం దోష ఇత్యుక్తం వివృణోతి ॥ న తావదితి ॥ కథమపి బ్రహ్మాభావాపేక్షయాఽపీత్యర్థః । పరిచ్ఛేదత్యాగం వినా బ్రహ్మత్వాసంభవాత్ తత్త్యాగే చ బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వమాయాతీతి భావః । విభోః పరిచ్ఛేదోక్తౌ దృష్టాంతమాహ ॥ యథా సమస్తేతి ॥ సర్వేశ్వరస్యాయోధ్యాయాం స్థిత్యపేక్షయా పరిచ్ఛేదోక్తివదల్పహృది ధ్యేయత్వేన తథోక్తిరిత్యర్థః ॥ నను కిమితి హృదయ ఏవ ప్రాయేణోచ్యత ఇత్యత ఆహ ॥ తత్రేతి ॥ హృదయే పరమాత్మనో బుద్ధివృత్తిగ్రాహ్యతా భవతి । అత ఈశ్వరాభివ్యక్తిస్థానత్వాత్తత్రోక్తిరిత్యర్థః ॥ వ్యోమదృష్టాంతాత్ప్రాగాశంకాం తాం కాపి భిన్నేత్యాహ ॥ తత్ర యదాశంక్యత ఇత్యాదినా ॥ భిన్నాయతనత్వేఽపి వ్యోమ్నః సత్యభేదాద్వ్యభావాదితి భావః ॥ . . . . ❋

యాఽణీయో హ్రీహేర్వా యవాద్వేత్యణీయస్త్వవ్యపదేశాత్ , శారీర ఏవారాగ్రమాత్రో జీవ ఇహోపదిశ్యతే న సర్వగతః పరమాత్మేతి యదుక్తం తత్పరిహర్తవ్యం, అతోఽభిధీయతే । నాయం దోషః । న తావత్పరిచ్ఛిన్నదేశస్య సర్వగతత్వవ్యపదేశః కథమప్యుపపద్యతే । సర్వగతస్య తు సర్వదేశేషు విద్యమానత్వాత్పరిచ్ఛిన్నదేశవ్యపదేశోఽపి కయాచిదపేక్షయా సంభవతి ; యథా సమస్తవసుధాధిపతిరపి సన్నయోధ్యాధిపతిరితి వ్యపదిశ్యతే । కయా పునరపేక్షయా సర్వగతస్సన్నీశ్వరోఽర్భకౌకా అణీయాంశ్చ వ్యపదిశ్యత ఇతి । నిచాయ్యత్వాదేవమితి బ్రూమః । ఏవమణీయస్త్వాదిగుణోపేత ఈశ్వరస్తత్ర హృదయపుండరీకే నిచాయ్యో ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే, యథా సాలగ్రామే హరిః తత్రాస్య బుద్ధివిజ్ఞానం గ్రాహకం సర్వగతోఽపీశ్వరస్తత్రోపాస్యమానః ప్రసీదతి । వ్యోమవచ్చైతద్ద్రష్టవ్యం । యథా సర్వగతమపి సద్వ్యోమ సూచీపాశాద్యపేక్షయాఽర్భకౌకోఽణీయశ్చ వ్యపదిశ్యతే, ఏవం బ్రహ్మాపి । తదేవం నిచాయ్యత్వాపేక్షం బ్రహ్మణోఽర్భకౌకస్త్వమణీయస్త్వం చ న పారమార్థికం । తత్ర యదాశంక్యతే హృదయాయతనత్వాద్బ్రహ్మణో హృదయానాం చ ప్రతిశరీరం భిన్నత్వాత్ భిన్నాయతనానాం చ శుకాదీనామనేకత్వసావయవత్వాఽనిత్యత్వాదిదోషదర్శనాద్బ్రహ్మణోఽపి తద్వత్ప్రసంగ ఇతి తదపి పరిహృతం భవతి॥ . . . ❋

సూ ॥ ౮ ॥ సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ ॥

వ్యోమవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణః సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చిద్రూపతయా చ శారీరేణావిశిష్టత్వాత్ సుఖదుఃఖాదిసంభోగోఽప్యవిశిష్టః ప్రసజ్యేత । ఏకత్వాచ్చ । న హి పరమాత్మనోఽన్యః కశ్చిదాత్మా సంసారీ విద్యతే 'నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తస్మాత్పరస్యైవ బ్రహ్మణః సంభోగప్రసంగ ఇతి చేన్న, వైశేష్యాత్ । న తావత్సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చిద్రూపతయా చ శారీరవద్బ్రహ్మణస్సంభోగప్రసంగో వైశేష్యాత్ । విశేషో హి భవతి శారీరపరమేశ్వరయోః । ఏకః కర్తా భోక్తా ధర్మాధర్మాదిసాధనః సుఖదుఃఖాదిమాంశ్చ, ఏకస్తద్విపరీతోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణః । ఏతస్మాదనయోర్విశేషాదేకస్య భోగో నేతరస్య । యది చ సన్నిధానమాత్రేణ వస్తుశక్తిమనాశ్రిత్య కార్యసంబంధోఽభ్యుపగమ్యేత ఆకాశాదీనామపి దాహాదిప్రసంగః । సర్వగతానేకాత్మవాదినామపి సమావేతౌ చోద్యపరిహారౌ । యదప్యేకత్వాద్బ్రహ్మణ ఆత్మాంతరాభావాచ్ఛారీరస్య భోగేన బ్రహ్మణో భోగప్రసంగ ఇతి అత్రవ

౮ ॥ బ్రహ్మణో హార్దత్వేఽనిష్టసంభోగాపత్తేర్జీవ ఏవ హార్ద ఉపాస్య ఇతి శంకాం వ్యాచష్టే ॥ వ్యోమవదితి ॥ బ్రహ్మ భోక్తృ స్యాత్ హార్దత్వే సతి చేతనత్వాజ్జీవాభిన్నత్వాచ్చ జీవవదిత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ న వైశేష్యాదితి ॥ ధర్మాధర్మవత్త్వముపాధిరిత్యర్థః । అయమేవ విశేషో వైశేష్యం స్వార్థే ష్యఞ్ ప్రత్యయః విశేషస్యాతిశయార్థో వా ధర్మాదేస్స్వాశ్రయే ఫలహేతుత్వమతిశయః, తస్మాదిత్యర్థః । కించ విభవో బహవ ఆత్మాన ఇతి వాదినామేకస్మిన్ దేహే సర్వాత్మనాం భోక్తృత్వప్రసంగః స్వకర్మార్జిత ఏవ దేహ ఏవ భోగ ఇతి పరిహారశ్చ తుల్య ఇతి న వయం పర్యనుయోజ్యా ఇత్యాహ ॥ సర్వగతేతి ॥ వస్తుతస్తేషామేవ భోగసాంకర్యమిత్యగ్రే వక్ష్యతే । బ్రహ్మణో జీవాభిన్నత్వం శ్రుత్యా నిశ్చిత్య తేన భోక్తృత్వానుు

మానేఉపజీవ్యశ్రుతిబాధమాహ ॥ యథాశాస్త్రమితి ॥ అర్ధంముఖమాత్రంజరత్యావృద్ధాయాః కామయతేనాంగానీతిసోఽయమర్ధజరతీయన్యాయః సచాత్రనయుక్తః । నహ్యభేదమంగీకృత్యాభోక్తృత్వంత్యక్తుంయుక్తం శ్రుత్యైవాభేదసిద్ధ్యర్థంభోక్తృత్వవారణాదిత్యాహ ॥శాస్త్రంచేతి ॥నస్వేకత్వంమయాశ్రుత్యానగృహీతంయేనోపజీవ్యబాధస్స్యాత్ । కింతుత్వదుక్త్యాఽగృహీతమిత్యాశంక్యబింబప్రతిబింబయోః కల్పితభేదేనభోక్తృత్వాభోక్తృత్వ వ్యవస్థోపపత్తేరప్రయోజకోహేతురిత్యాహ ॥ అథాగృహీతమిత్యాదినా ॥ కల్పితధర్మేణాసంగిత్వమధిష్ఠానస్యవైశేష్యమిత్యస్మిన్నర్థేపిసూత్రం పాతయతి॥ తదాహేతి ॥ బ్రహ్మణోహార్దత్వేబాధకాభావాచ్ఛాండిల్యవిద్యావాక్యం బ్రహ్మణ్యుపాస్యేసమన్వితమితిసిద్ధం॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్॥ ... ...

దామః ఇదంతావద్దేవానాంప్రియఃప్రష్టవ్యః కథమయంత్వయాఽఽత్మాంతరాభావోఽధ్యవసితఇతి । 'తత్త్వమస్యహంబ్రహ్మాస్మి నాన్యోఽతోఽస్తివిజ్ఞాతే'త్యాదిశాస్త్రేభ్యఇతిచేత్ , యథాశాస్త్రం తర్హిశాస్త్రీయోఽర్థఃప్రతిపత్తవ్యఃనతత్రార్ధజరతీయంలభ్యం శాస్త్రంచతత్త్వమసీత్యపహతపాప్మత్వాదివిశేషణంబ్రహ్మశారీరస్యాత్మత్వేనోపదిశచ్ఛారీరస్యైవతావదుపభోక్తృత్వంవారయతి। కుతః। తదుపభోగేనబ్రహ్మణఉపభోగప్రసంగః । అథాగృహీతంశారీరస్యబ్రహ్మణైకత్వంతదామిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తశారీరస్యోపభోగోనతేనపరమార్థరూపస్యబ్రహ్మణస్సంస్పర్శః। నహిబాలైస్తలమలినతాదిభిర్వ్యోమ్నివికల్ప్యమానేతలమలినతాదివిశిష్టమేవపరమార్థతోవ్యోమభవతి । తదాహ 'నవైశేష్యా'దితి ॥ నైకత్వేపిశారీరస్యోపభోగేనబ్రహ్మణఉపభోగప్రసంగోవైశేష్యాత్ । విశేషోహిభవతిమిథ్యాజ్ఞానసమ్యగ్జ్ఞానయోః । మిథ్యాజ్ఞానకల్పితఉపభోగః, సమ్యగ్జ్ఞానదృష్టమేకత్వం ॥ నచమిథ్యాజ్ఞానకల్పితేనోపభోగేనసమ్యగ్జ్ఞానదృష్టమేకత్వంవస్తుసంస్పృశ్యతే తస్మాన్నోపభోగగంధోపిశక్యఈశ్వరస్యకల్పయితుమ్॥ ... ❋

❋ సూ ॥౯॥ అత్తాచరాచరగ్రహణాత్ ॥ ❋

కఠవల్లీషుపఠ్యతే 'యస్యబ్రహ్మచక్షత్రంచోభేభవతఓదనః మృత్యుర్యస్యోపసేచనంకఇత్థావేదయత్రస'ఇతి । అత్రకశ్చిదోదనోపసేచనసంసూచితోఽత్తాప్రతీయతే । తత్రకిమగ్నిరత్తాస్యాదుతజీవోఽథవాపరమాత్మేతిసంశయః, విశేషానవధారణాత్, త్రయాణాంచాగ్నిజీవపరమాత్మనామస్మిన్గ్రంథేప్రశ్నోపన్యాసోపలబ్ధేః। కింతావత్ప్రాప్తం, అగ్నిరత్తేతి। కుతః । 'అగ్నిరన్నాద'ఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధిభ్యాంజీవోవాఽత్తాస్యాత్ 'తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీ'తిదర్శనాత్ । నచపరమాత్మా 'అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ'తిదర్శనాదిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, అత్తాత్రపరమాత్మాభవితుమర్హతి । కుతః,చరాచరగ్రహణాత్। చరాచరంహిస్థావరజంగమంమృత్యూపసేచనమిహాద్యత్వేనప్రతీయతే। తాదృశస్యచాద్యస్యనపరమాత్మనోఽన్యఃకార్త్స్న్యేనాత్తాసంభవతి, పరమాత్మాతువికారజాతంసంహరన్సర్వమత్తీత్యు

౯ ॥ ❋ అత్తాచరాచరగ్రహణాత్ ❋ ॥ యస్య బ్రహ్మక్షత్రాదిజగదోదనోమృత్యుస్సర్వప్రాణిమారకోఽపి యస్యోపసేచనమోదనసంస్కారకఘృతప్రాయఃసోఽత్తాయత్రశుద్ధచిన్మాత్రేఽభేదకల్పనయావర్తతే తచ్ఛుద్ధంబ్రహ్మఇత్థాఇత్థం ఈశ్వరస్యాప్యధిష్ఠానభూతంకోవేద, చిత్తశుద్ధ్యాద్యుపాయంవినాకోఽపినజానాతీత్యర్థః సంశయబీజమాహ ॥ విశేషేతి ॥ సత్వమగ్నింప్రబ్రూహిత్యగ్నేః, యేయంప్రేతేవిచికిత్సేతిజీవస్య, అన్యత్రధర్మాదితిబ్రహ్మణఃప్రశ్నః । లోకాదిమగ్నింతమువాచేత్యగ్నేః, హంతతఇదంప్రవక్ష్యామీతీతరయోఃప్రతివచనముపలభ్యతఇత్యర్థః । పూర్వత్రబ్రహ్మణోభోక్తృత్వంనాస్తీత్యుక్తంతదుపజీవ్యపూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదితి ॥ అగ్నిప్రకరణమతీతమిత్యరుచేరాహ ॥ జీవోవేతి ॥ పూర్వపక్షేజీవోపాస్తిః సిద్ధాంతేనిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానమితిఫలభేదః । ఓదనశబ్దోభోగ్యవాచీతిపూర్వపక్షః, సిద్ధాంతస్తుబ్రహ్మక్షత్రశబ్దైరుపస్థాపితకార్యమాత్రేగౌణఓదనశబ్దః । గుణశ్చాత్రమృత్యూపసేచనపదేన సన్నిధాపితం

ప్రసిద్ధాదనగతం వినాశ్యత్వంగృహ్యతే గౌణశబ్దస్యసన్నిహితగుణగ్రాహిత్వాత్ । తథాచసర్వస్యః నాశ్యత్వేనభానాల్లింగాదీశ్వరోఽత్తేత్యాహ ॥ నైషదోషఇతి ॥ తస్యసన్నిహితత్వాదితి ॥ పిప్పలంస్వాద్వత్తీతిభోగస్యపూర్వోక్తత్వాదిత్యర్థః॥ (౧౦॥ ప్రకరణాచ్చేతిసూత్రంస్పష్టత్వాన్నవ్యాఖ్యాతమ్.) ఇతిద్వితీయాధికరణమ్॥ ❁

౧౧॥ అత్తృవాక్యానంతరవాక్యస్యాపిజ్ఞేయాత్మనిసమన్వయమాహ ॥ గుహామితి ॥ ఋతమవశ్యంభావికర్మఫలంపిబంతౌభుంజానౌసుకృతస్యకర్మణోలోకేకార్యేదేహేపరస్యబ్రహ్మణోఽర్ధంస్థానమర్హతీతి పరార్ధ్యంహృదయంపరమంశ్రేష్ఠంతస్మిన్యాగుహానభోరూపాబుద్ధిరూపావా తాం ప్రవిశ్యస్థితౌ ఛాయాతపవన్మిథోవిరుద్ధౌతౌచబ్రహ్మవిదః కర్మిణశ్చవదంతి । త్రిర్నాచికేతోఽగ్నిశ్చితోయైస్తేత్రిణాచికేతాః తేఽపివదంతీత్యర్థః । నాచికేతవాక్యానామత్రిధ్యయు

పపద్యతే। నన్విహచరాచరగ్రహణంనోపలభ్యతే, తత్కథంసిద్ధవచ్చరాచరగ్రహణంహేతుత్వేనోపాదీయతే । నైషదోషః । మృత్యూపసేచనత్వేనాద్యత్వేన సర్వస్యప్రాణిజాతస్య ప్రతీయమానత్వాద్బ్రహ్మక్షత్రయోశ్చప్రాధాన్యాత్ప్రదర్శనార్థత్వోపపత్తేః । యత్తుపరమాత్మనోఽపినాత్తృత్వంసంభవతి 'అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ'తిదర్శనాదితి, అత్రోచ్యతే, కర్మఫలభోగస్యప్రతిషేధకమేతద్దర్శనం తస్యసన్నిహితత్వాన్నవికారసంహారస్యప్రతిషేధకం, సర్వవేదాంతేషు సృష్టిస్థితిసంహారకారణత్వేన బ్రహ్మణఃప్రసిద్ధత్వాత్, తస్మాత్పరమాత్మైవేహాత్తాభవితుమర్హతి॥ ... ... ❁

సూ ॥౧౦॥ ప్రకరణాచ్చ

ఇతశ్చపరమాత్మైవేహాత్తాభవితుమర్హతి యత్కారణమిదంప్రకరణంపరమాత్మనః 'నజాయతేమ్రియతేవా విపశ్చి'దిత్యాది । ప్రకృతగ్రహణంచన్యాయ్యం 'కఇత్థావేదయత్రస' ఇతిచదుర్విజ్ఞానత్వంపరమాత్మలింగమ్॥

సూ ॥౧౧॥ గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్ ॥

కఠవల్లీష్వేవంపఠ్యతే "ఋతంపిబంతౌసుకృతస్యలోకేగుహాంప్రవిష్టౌపరమేపరార్ధ్యే । ఛాయాతపౌబ్రహ్మవిదోవదంతిపంచాగ్నయోయేచత్రిణాచికేతాః" ఇతి । తత్రసంశయః । కిమిహబుద్ధిజీవౌనిర్దిష్టౌ, ఉతజీవపరమాత్మానావితి । యదిబుద్ధిజీవౌ తతోబుద్ధిప్రధాన-త్కార్యకరణసంఘాతాద్విలక్షణోజీవః ప్రతిపాదితోభవతి, తదపీహప్రతిపాదయితవ్యం । 'యేయంప్రేతేవిచికిత్సామనుష్యేఽస్తీత్యేకేనాయమస్తీతిచైకే ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహంవరాణామేషవరస్తృతీయ'ఇతిపృష్టత్వాత్ । అథజీవపరమాత్మానౌ, తతోజీవాద్విలక్షణః పరమాత్మాప్రతిపాదితోభవతి, తదపీహప్రతిపాదయితవ్యం । 'అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాదన్యత్రభూతాచ్చభవ్యాచ్చయత్తత్పశ్యసితద్వదే'తిపృష్టత్వాత్ । అత్రాహఉభావప్యేతౌపక్షౌనసంభవతః।కస్మాత్, ఋతపానంహికర్మఫలోపభోగస్సుకృతస్యలోకఇతిలింగాత్ । తచ్చచేతనస్యక్షేత్రజ్ఞస్యసంభవతినాచేతనాయాబుద్ధేః । పిబంతావితిద్వివచనేనద్వయోఃపానందర్శయతిశ్రుతిః । అతోబుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపక్షస్తావన్నసంభవతి । అతఏవక్షేత్రజ్ఞపరమాత్మపక్షోఽపినసంభవతి చేతనేఽపిపరమాత్మని ఋతపానాసంభవాత్ 'అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ'తి

నంతదర్థజ్ఞానంతదనుష్ఠానంచేతిత్రిత్వంబోధ్యం । బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నజీవస్యపరమాత్మనశ్చప్రకృతత్వాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోఃఫలంస్వయమేవాహ ॥యదీత్యాదినా ॥ తదపి-జీవస్యబుద్ధివైలక్షణ్యమపీత్యర్థః । మనుష్యేప్రేతేమృతేసతియేయంవిచికిత్సాసంశయః పరలోకభాగ్భోక్తాఽస్తీత్యేకేనాస్తీత్యన్యే, అతస్త్వయోపదిష్టోఽహమేతదాత్మతత్త్వంజానీయామిత్యర్థః । తదపీతిపరమాత్మస్వరూపమపీత్యర్థః । ఉభయోర్భోక్తృత్వాయోగేనసంశయమాక్షిపతి ॥ అత్రాహేతి ॥ ఛత్రిపదేనగంతారఇవపిబత్పదేనాజహల్లక్షణయాప్రవిష్టావుచ్యేతేఇత్యాహ ॥ అత్రోచ్యతఇతి ॥ పానకర్తృవాచిపదేనపానానుకూలావాలక్ష్యావిత్యాహ ॥ యద్వేతి॥ నియతపూర్వభావికృతిమత్త్వరూప

మనుకూలత్వం కర్తృకారయిత్రోస్సాధారణం యః కారయతి స కరోత్యేవేతి న్యాయాదితి భావః । అత్ర ప్రకృతిర్ముఖ్యా థా ప్రత్యయే లక్షణా మిశ్రాఽస్తు కృతిః ప్రత్యయార్థో ముఖ్యః । ప్రకృత్యా స్వజహల్లక్షణయా పాయనం లక్ష్యమిత్యాహుః । పూర్వపక్షే పిబంతావితి కర్తృవాచి శతృప్రత్యయేన బుద్ధిజీవసాధారణం కారకత్వం లక్ష్యమిత్యాహ ॥ బుద్ధీతి ॥ ఏధాంసి కాష్ఠాని పచంతీత్యాఖ్యానేన కారకత్వం లక్ష్యం ప్రకృతిస్తు ముఖ్యైవేతి భావః । ముఖ్యపానార్థం ప్రసిద్ధపక్షిణౌ గ్రాహ్యావిత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ బ్రహ్మక్షత్రపదస్య సన్నిహితమృత్యుపదాదనిత్యవస్తుపరత్వవదిహాపి పిబత్పదస్య సన్నిహితగుహాపదాద్బుద్ధిజీవపరతేతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదితి ॥ గోచరః ఫలం । ఏకస్మిన్ జాతిమతి క్లృప్తే సజాతీయ

మంత్రవర్ణాదితి । అత్రోచ్యతే । నైష దోషః । ఛత్రిణో గచ్ఛంతీత్యేకేనాపి ఛత్రిణా బహూనామఛత్రిణాం ఛత్రిత్వోపచారదర్శనాత్ , ఏవమేకేనాపి పిబతా ద్వౌ పిబంతావుచ్యేయాతాం । యద్వా జీవస్తావత్పిబతి , ఈశ్వరస్తు పాయయతి పాయయన్నపి పిబతీత్యుచ్యతే । పాచయితర్యపి పక్తృత్వప్రసిద్ధిదర్శనాత్ బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపక్షపరిగ్రహోఽపి సంభవతి కరణే కర్తృత్వోపచారాత్ , ఏధాంసి పచంతీతి ప్రయోగదర్శనాత్ । నచాధ్యాత్మాధికారేఽన్యౌ కౌచిదృతం పిబంతౌ సంభవతః, తస్మాద్బుద్ధిజీవౌ స్యాతాం జీవపరమాత్మానౌ వేతి సంశయః । కింతావత్ప్రాప్తం బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞావితి । కుతః । గుహాం ప్రవిష్టావితి విశేషణాత్ । యది శరీరం గుహా యది వా హృదయముభయథాపి బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞౌ గుహాం ప్రవిష్టావుపపద్యేతే । నచ సతి సంభవే సర్వగతస్య బ్రహ్మణః విశిష్టదేశత్వం యుక్తం కల్పయితుం । ‘సుకృతస్య లోక’ ఇతి చ కర్మగోచరానతిక్రమం దర్శయతి । పరమాత్మా తు న సుకృతస్య దుష్కృతస్య వా గోచరే వర్తతే । ‘న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయా’నితి శ్రుతేః । ఛాయాతపావితి చ చేతనాచేతనయోర్నిర్దేశ ఉపపద్యతే ఛాయాతపవత్పరస్పరవిలక్షణత్వాత్ । తస్మాద్బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞావిహోచ్యేయాతామిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । విజ్ఞానాత్మపరమాత్మానావిహోచ్యేయాతాం । కస్మాత్ । ఆత్మానౌ హి తావుభావపి చేతనౌ సమానస్వభావౌ, సంఖ్యాశ్రవణే చ సమానస్వభావేష్వేవ లోకే ప్రతీతిర్దృశ్యతే, అస్య గోర్ద్వితీయోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యుక్తే గౌరేవ ద్వితీయోఽన్విష్యతే నాశ్వః పురుషో వా, తదిహ ఋతపానేన లింగేన నిశ్చితే విజ్ఞానాత్మని ద్వితీయాన్వేషణాయాం సమానస్వభావశ్చేతనః పరమాత్మైవ ప్రతీయతే । నన్నూక్తం గుహాహితత్వదర్శనాన్న పరమాత్మా ప్రత్యేతవ్య ఇతి । గుహాహితత్వదర్శనాదేవ పరమాత్మా ప్రత్యేతవ్య ఇతి వదామః । గుహాహితత్వం హి శ్రుతిస్మృతిష్వసకృత్పరమాత్మన ఏవ దృశ్యతే । ‘గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం’ ‘యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్’ ‘ఆత్మానమన్విచ్ఛ గుహాం ప్రవిష్ట’మిత్యాద్యాసు । సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధ్యర్థో దేశవిశేషోపదేశో న విరుధ్యత ఇత్యేతదప్యుక్తమేవ । సుకృతలోకవర్తిత్వం తు ఛత్రిత్వవదేకస్మిన్నపి వర్తమానముభయోరప్యవిరుద్ధం । ఛాయాతపావిత్యప్యవిరుద్ధం । ఛాయాతపవత్పరస్పరవిలక్షణత్వాత్సంసారిత్వాసంసారిత్వయోః । అవిద్యాకృతత్వాత్సంసారిత్వస్య పారమార్థికత్వాచ్చాసంసారిత్వస్య, తస్మాద్విజ్ఞానాత్మపరమాత్మానౌ గుహాం ప్రవిష్టౌ గృహ్యేతే ॥ ॥కుతశ్చ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మానౌ గృహ్యేతే॥

మేవ ద్వితీయం గ్రాహ్యం । వ్యక్తిమాత్రగ్రహే లాఘవాన్న విజాతీయం జాతివ్యక్త్యుభయకల్పనాగౌరవాత్ । నచాస్తు కారకత్వేన సజాతీయా బుద్ధిరేవ జీవస్య ద్వితీయేతి వాచ్యం, చేతనత్వస్య జీవస్వభావస్య కారకత్వాదంతరంగత్వాత్ । తథా చ లోకే ద్వితీయస్యాంతరంగజాతిమత్త్వదర్శనాజ్జీవస్య ద్వితీయశ్చేతన ఏవేతి సూత్రార్థమాహ ॥ సంఖ్యాశ్రవణే చేతి ॥ గుహాయాం బుద్ధౌ స్థితం గహ్వరే అనేకానర్థసంకులే దేహే స్థితం పురాణమనాది పురుషం విదిత్వా హర్షశోకౌ జహాతి పరమే శ్రేష్ఠే వ్యోమన్ హార్దాకాశే యా గుహా బుద్ధిః తస్యాం నిహితం బ్రహ్మ యో వేద సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామానిత్యన్వయః । అన్విచ్ఛ విచారయేత్యర్థః ॥

... ... *

౧౨ ॥ విశేషణంగంతృగంతవ్యత్వాదికంలింగమాహ ॥ విశేషణాచ్చేతి ॥ సజీవోఽధ్వనస్సంసారమార్గస్యపరమంపారం. కింతత్, విష్ణోర్వ్యాపనశీలస్యపరమాత్మనఃపదంస్వరూపమాప్నోతీత్యర్థః।దుర్దర్శందుర్జ్ఞానంతత్ర హేతుఃగూఢంమాయావృతంమాయామనుప్రవిష్టంపశ్చాద్గుహాహితం గుహాద్వారాగహ్వరేష్ఠం, ఏవం బహిరాగతమాత్మాన మధ్యాత్మయోగఃస్థూలసూక్ష్మకారణదేహలయక్రమేణ ప్రత్యగాత్మని చిత్తసమాధానం తేనాధిగమో మహావాక్యజావృత్తిః తయా విదిత్వేత్యర్థః । ఋతపానమంత్రే జీవానువాదేనవాక్యార్థజ్ఞానాయతత్పదార్థో బ్రహ్మప్రతిపాద్యత ఇత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదిహేతి॥ ఉక్తన్యాయమతిదిశతి ॥ ఏషఇతి ॥ ద్వావద్వౌ ఛాందసో ద్వివచనస్యాకారః । సుపర్ణావివ సహైవ యుజ్యేతే నియమ్యనియామకభావేనేతి । సయుజౌ సఖాయౌ చేతనత్వేన తుల్యస్వభావౌ । సమానమేకం వృక్షం ఛేదనయోగ్యం శరీరమాశ్రిత్య స్థితావిత్యర్థః । గుహాంప్రవిష్టావితి యావత్। ఏతావాత్మానౌ । తల్లింగదర్శనాదిత్యాహ ॥ తయోరన్య ఇతి॥ విశేషణాచ్చేత్యాహ ॥ అనంతరే చేతి ॥ అనీశయాస్వస్యైశ్వరత్వాప్రతిపత్త్యా దేహే నిమగ్నః పురుషో జీవశ్శోచతి ।నిమగ్నప

సూ ॥౧౨॥ విశేషణాచ్చ॥

విశేషణంచవిజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరేవసంభవతి ‘ఆత్మానంరథినంవిద్ధిశరీరంరథమేవచే’త్యాదినాపరేణగ్రంథేనరథిరథాదిరూపకల్పనయా విజ్ఞానాత్మానంరథినంసంసారమోక్షయోర్గంతారం కల్పయతి । ‘సోఽధ్వనఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపద’మితిపరమాత్మానంగంతవ్యంకల్పయతి।తథా‘తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టంగుహాహితంగహ్వరేష్ఠంపురాణం అధ్యాత్మయోగాధిగమేనదేవంమత్వాధీరోహర్షశోకౌజహాతీ’తిపూర్వస్మిన్నపిగ్రంథేమంతృమంతవ్యత్వేనతావేవవిశేషితౌ। ప్రకరణంచేదంపరమాత్మనః। ‘బ్రహ్మవిదోవదంతీ’తిచవక్తృవిశేషోపాదానంపరమాత్మపరిగ్రహేఘటతే,తస్మాదిహజీవపరమాత్మానావుచ్యేయాతాం।ఏషఏవన్యాయః‘ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయా’ఇత్యేవమాదిష్వపి।తత్రాపిహ్యధ్యాత్మాధికారాన్నప్రాకృతౌ సుపర్ణావుచ్యేతే ‘తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీ’త్యదనలింగాద్విజ్ఞానాత్మాభవతి। ‘అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ’త్యనశనచేతనత్వాభ్యాంపరమాత్మా। అనంతరేచమంత్రేతావేవ ద్రష్టృద్రష్టవ్యభావేన విశినష్టి ‘సమానేవృక్షేపురుషోనిమగ్నోఽనీశయాశోచతిముహ్యమానః జుష్టంయదాపశ్యత్యన్యమీశమస్యమహిమానమితివీతశోక’ఇతి । అపరఆహ‘ద్వాసుపర్ణే’తి। నేయమృగస్యాధికరణస్యసిద్ధాంతంభజతే పైంగిరహస్యబ్రాహ్మణేనాన్యథావ్యాఖ్యాతత్వాత్ । తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీతిసత్త్వం । అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీత్యనశ్నన్నన్యోఽభిపశ్యతిజ్ఞస్తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావితి, సత్త్వశబ్దోజీవఃక్షేత్రజ్ఞశబ్దఃపరమాత్మేతియదుచ్యతే, తన్న । సత్త్వక్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరంతఃకరణశారీరపరతయాప్రసిద్ధత్వాత్తత్రైవచవ్యాఖ్యాతత్వాత్ । ‘తదేతత్సత్త్వంయేనస్వప్నంపశ్యత్యథయోఽయంశారీరఉపద్రష్టాసక్షేత్రజ్ఞస్తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞా’వితి నాప్యస్యాధికరణస్య పూర్వపక్షభావంభజ

దార్థమాహ ॥ముహ్యమానఇతి॥నరోఽహమితిభ్రాంతఇత్యర్థః। జుష్టంధ్యానాదినాసేవితంయదాధ్యానపరిపాకదశాయామీశమన్యంవిశిష్టరూపాద్భిన్నంశోధితచిన్మాత్రంప్రత్యక్త్వేనపశ్యతి తదాఽస్యమహిమానం స్వరూపమితిప్రాప్నోతీవ తతోవీతశోకోభవతీత్యర్థః । ద్వాసుపర్ణేతివాక్యంజీవేశ్వరపరంకృత్వాచింతితం ।అధునాకృత్వాచింతాముద్ఘాటయతి॥ అపర ఇతి॥ అన్యథాబుద్ధివిలక్షణత్వంపదలక్ష్యపరత్వేనేత్యర్థః । సత్త్వంబుద్ధిః । శంకతే ॥ సత్త్వశబ్దఇతి ॥ బుద్ధిజీవౌచేత్పూర్వపక్షార్థస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ నాపీతి ॥ పూర్వపక్షార్థస్తదాస్యాత్ యద్యత్రబుద్ధిభిన్నస్సంసారీప్రతిపాద్యేత నహ్యత్రసంసారీవివక్ష్యతే । కింతు శోధితస్త్వమర్థో బ్రహ్మేత్యర్థః । శ్రుతిస్మృతిభ్యాంచాయమర్థోయుక్తఇతిశేషః । తావతామంత్రవ్యాఖ్యామాత్రేణ । ఏవమేవజీవస్యబ్రహ్మత్వోక్తావేవ । నహిజీవోబుద్ధిభిన్నఇతి వివేకమాత్రేణోపసంహారోయుక్తః । భేదజ్ఞానస్యభ్రాంతిత్వాద్వైఫల్యాచ్చేతిభావః ! అవిద్యావిదుషి కిమపిస్వకార్యం నాధ్వంసతేనసంప్రా

దయతి, జ్ఞానాగ్నినాస్వస్యాపివదగ్ధత్వాదిత్యర్థః । అవిద్యాన్నాగచ్ఛతీతివాఽర్థః । జీవస్యబ్రహ్మత్వపరమిదంవాక్యమితి పక్షేశంకతే ॥కథమితి॥ బుద్ధేర్భోక్తృత్వోక్త్వావతాత్పర్యం ।నాత్రయుక్తిచింతయా మనః ఖేదనీయమిత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి॥తదర్థంబ్రహ్మత్వబోధనార్థంభోక్తృత్వముపాధిమస్తకేనిక్షిపతీత్యర్థః । వస్తుతోజీవస్యాభోక్తృత్వేభోక్తృత్వధీః క థమిత్యతఆహ॥ఇదంహీతి॥చిత్తాదాత్మ్యేనకల్పితాబుద్ధిఃసుఖాదిరూపేణపరిణమతేబుద్ధ్యవివేకాచ్చిదాత్మనస్సుఖాదిరూపవృత్తివ్యక్తచైతన్యవత్త్వంభోక్తృత్వంభాతీత్యర్థః। భోక్తృత్వమావిద్యకంనవస్తుతఇత్యత్రమానమాహ ॥తథాచేతి॥ యత్రావిద్యాకాలేచైతన్యంభిన్నమివభవతితదాద్రష్టృత్వాదికం నవస్తునిజ్ఞాతఇత్యర్థః । తస్మాదృతంపిబంతావితివాక్యమేపసుహాధికరణవిషయఇతిస్థితం॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్॥ ... ... ❋

తే । నహ్యత్రశారీరః క్షేత్రజ్ఞఃకర్తృత్వభోక్తృత్వాదినాసంసారధర్మేణోపేతోవివక్ష్యతే । కథంతర్హి సర్వసంసారధర్మాతీతో బ్రహ్మస్వభావశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపః 'అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతి' ఇతివచనాత్।'తత్త్వమసి' 'క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధి'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యశ్చ। తావతాచవిద్యోపసంహారదర్శనమేవమేవావకల్పతే ' తావేతౌసత్త్వక్షేత్రజ్ఞౌనహవాఏవంవిదికించనరజఆధ్వంసత'ఇత్యాది ।కథంపునరస్మిన్పక్షే ' తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్తీ'తిసత్త్వమిత్యచేతనేసత్త్వేభోక్తృత్వవచనమితి । ఉచ్యతే । నేయంశ్రుతిరచేతనస్యసత్త్వస్యభోక్తృత్వంవక్ష్యామీతిప్రవృత్తా । కింతర్హి । చేతనస్యక్షేత్రజ్ఞస్యాభోక్తృత్వం బ్రహ్మస్వభావతాంచ వక్ష్యామీతి । తదర్థం సుఖదుఃఖాదివిక్రియావతిసత్త్వేభోక్తృత్వమధ్యారోపయతి । ఇదంహికర్తృత్వంభోక్తృత్వం సత్త్వక్షేత్రజ్ఞయోరితరేతరస్వభావావివేకకృతంకల్ప్యతే, పరమార్థతస్తునాన్యతరస్యాపిసంభవతి, అచేతనత్వాత్సత్త్వస్య, అవిక్రియత్వాచ్చ క్షేత్రజ్ఞస్య, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితసద్భావాచ్చ సత్త్వస్యసుతరాంనసంభవతి । తథాచశ్రుతిః 'యత్రవాన్యదివస్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యే'దిత్యాదినా స్వప్నదృష్టహస్త్యాది వ్యవహారవ దవిద్యావిషయఏవకర్తృత్వాదివ్యవహారందర్శయతి । 'యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే'దిత్యాదినాచ వివేకినఃకర్తృత్వాదివ్యవహారంనివారయతి॥ ... ... ❋

సూ ॥౧౩॥ అంతరఉపపత్తేః॥

'యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యతఏషఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మే'తి,'తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకంవాసించతి వర్త్మనీ ఏవగచ్ఛతీ'త్యాదిశ్రూయతే । తత్రసంశయః । కిమయం ప్రతిబింబాత్మాఽక్ష్యధికరణోనిర్దిశ్యతే, అథవిజ్ఞానాత్మా, ఉతదేవతాత్మా ఇంద్రియస్యాధిష్ఠాతాఽథ భోక్తాఽథవేశ్వరఇతి । కింతావత్ప్రాప్తం, ఛాయాత్మాపురుషప్రతిబింబరూపఇతి । కుతః తస్యదృశ్యమానత్వప్రసిద్ధేః ' యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యత'ఇతిచప్రసిద్ధవదుపదేశాత్ । విజ్ఞానాత్మనోవాఽయం నిర్దేశఇతియుక్తం । సహిచక్షుషారూపంపశ్యంశ్చక్షుషిసన్నిహితోభవతి, ఆత్మశబ్దశ్చాస్మిన్పక్షేఽను

౧౩ ॥ ❋ అంతరఉపపత్తేః ❋ ॥ ఉపకోసలవిద్యావాక్యముదాహరతి॥యఇతి॥తదక్షిస్థానమసంగత్వేనబ్రహ్మణోఽనురూపంయతోఽస్మిన్నక్షిప్తంవర్త్మనీపక్ష్మణీఏవగచ్ఛతీత్యర్థః । దర్శనస్యలౌకికత్వశాస్త్రీయత్వాభ్యాంసంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వత్రపిబంతావితి ప్రథమశ్రుతచేతనత్వానుసారేణ చరమశ్రుతాగుహాప్రవేశాదయోనీతాః, తద్వదిహాపిదృశ్యతఇతిచాక్షుషత్వానుసారేణామృతత్వాదయోధ్యానార్థం కల్పితత్వేననేయాఇతి దృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥ ఛాయాత్మేతి ॥ పూర్వపక్షేప్రతిబింబోపాస్తిఃసిద్ధాంతేబ్రహ్మోపాస్తిరితిఫలం ॥ ప్రసిద్ధవదితి ॥ చాక్షుషత్వేనేత్యర్థః। సంభావనామాత్రేణపక్షాంతరమాహ ॥ విజ్ఞానాత్మనఇత్యాదినా ॥ మనోబ్రహ్మేతివత్ , ఏతద్బ్రహ్మేతివాక్యస్యఇతిపదశిరస్కత్వాన్నస్వార్థపరత్వమితిపూర్వపక్షః ।'మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతే'త్యత్రఇతిపదస్యప్రత్యయపరత్వాత్ । ఇహ

చబ్రహ్మేత్యువాచేత్యన్వయేన ఇతిపదస్యోక్తిసంబంధినోఽర్థపరత్వాద్వైషమ్యమితిసిద్ధాంతయతి ॥ పరమేశ్వరఏవేతి॥ బహుప్రమాణసంవాదస్తాత్పర్యానుగ్రాహక ఇతి న్యాయానుగృహీతాభ్యా మాత్మబ్రహ్మశ్రుతిభ్యాం దృశ్యత్వలింగంబాధ్యమిత్యాహ ॥సంయద్వామేతి ॥ వామానికమనీయఫలాన్యేతమక్షిపురుషమభిలక్ష్యసంయంతిఉత్పద్యంతేసర్వఫలోదయహేతురిత్యర్థః । లోకానాంఫలదాతాప్యయమేవేత్యాహ ॥వామనీరితి ॥ నయతిఫలానిలోకాన్ప్రాపయతీత్యర్థః । భామానిభానానినయత్యయమిత్యాహ॥భామనీరితి॥సర్వార్థప్రకాశక ఇత్యర్థః । స్థాననామరూపాణాంధ్యానార్థంశ్రుత్యంతరేఽప్యుపదేశాదక్షిస్థానత్వోక్తిరత్రనదోష ఇతిసూత్రయోజనా॥... ... ... *

మూలో భవతి । ఆదిత్యపురుషోవాచక్షుషోఽనుగ్రాహకః ప్రతీయతే 'రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత' ఇతి శ్రుతేః।అమృతత్వాదీనాంచ దేవతాత్మన్యపికథంచిత్సంభవాత్, నేశ్వరః,స్థానవిశేషనిర్దేశాదిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । పరమేశ్వరఏవాక్షిణ్యభ్యంతరఃపురుషఇహోపదిష్టఇతి ।కస్మాత్,ఉపపత్తేః । ఉపపద్యతేహిపరమేశ్వరేగుణజాతమిహోపదిశ్యమానం । ఆత్మత్వంతావన్ముఖ్యయావృత్త్యాపరమేశ్వర ఉపపద్యతే 'సఆత్మాతత్త్వమసీ'తిశ్రుతేః।అమృతత్వాభయత్వేచతస్మిన్నసకృచ్ఛ్రూయేతే । తథాపరమేశ్వరానురూపమేతదక్షిస్థానం । యథాహిపరమేశ్వరస్సర్వదోషైరలిప్తః అపహతపాప్మత్వశ్రవణాత్ తథాక్షిస్థానంసర్వలేపరహితముపదిష్టం 'తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకంవాసించతివర్త్మనీహ్యేవగచ్ఛతీ'తిశ్రుతేః । సంయద్వామాదిగుణోపదేశశ్చ తస్మిన్నవకల్పతే ఏతంసంయద్వామఇత్యాచక్షతే । 'ఏతంహిసర్వాణివామాన్యభిసంయంతి ఏషఉఏవవామనీరేషహిసర్వాణివామానినయతిఏషఉఏవభామనీరేషహిసర్వేషులోకేషుభాతీ'తిచ । అతఉపపత్తేరంతరఃపరమేశ్వరః॥ ... ... *

సూ ॥౧౪॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥

కథంపునరాకాశవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణోఽక్ష్యల్పస్థానముపపద్యతఇతి । అత్రోచ్యతే । భవేదేషానవక్లృప్తిః యద్యేతదేవైకంస్థానమస్యనిర్దిష్టంభవేత్ । సంతిహ్యన్యాన్యపిపృథివ్యాదీని స్థానాన్యస్యనిర్దిష్టాని 'యఃపృథివ్యాంతిష్ఠ'న్నిత్యాదినా తేషుహిచక్షురపినిర్దిష్టంయశ్చక్షుషితిష్ఠన్నితి । స్థానాదివ్యపదేశాదిత్యాదిగ్రహణేనైతద్దర్శయతి । నకేవలంస్థానమేవైకమనుచితం బ్రహ్మణోనిర్దిశ్యతే, కింతర్హినామరూపమిత్యేవంజాతీయకమప్యనామరూపస్యబ్రహ్మణోఽనుచితం నిర్దిశ్యమానం దృశ్యతే, 'తస్యోదితినామహిరణ్యశ్మశ్రు'రిత్యాదినిర్గుణమపిసద్బ్రహ్మనామరూపగతైర్గుణైస్సగుణముపాసనార్థంతత్రతత్రోపదిశ్యతఇత్యేతదప్యుక్తమేవ । సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణఉపలబ్ధ్యర్థంస్థానవిశేషోనవిరుధ్యతేసాలగ్రామఇవవిష్ణోరిత్యేతదప్యుక్తమేవ॥ ... ... *

సూ ॥౧౫॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ॥

అపిచ, నైవాత్రవివదితవ్యం, కింబ్రహ్మాస్మిన్వాక్యేఽభిధీయతేనవేతి । సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ బ్రహ్మత్వంసిద్ధం । సుఖవిశిష్టంహి బ్రహ్మ యద్వాక్యోపక్రమేప్రక్రాంతం 'ప్రాణోబ్రహ్మ కంబ్రహ్మ ఖంబ్రహ్మే'తి తదేవేహాభిహితం, ప్రకృతపరిగ్రహస్యన్యాయ్యత్వాత్, 'ఆచార్యస్తుతేగతింవక్తే'తిచగతి

౧౪ ॥ అనవక్లృప్తిరక్లృప్తకల్పనా తదాభవేద్యత్రైవనిర్దిష్టంభవేదిత్యన్వయః । నన్వనుచితబాహుల్యోక్తిరసమాధానమిత్యాశంక్యయుక్తిమాహ ॥నిర్గుణమపీతి॥... ... ... *

౧౫ ॥ ప్రకరణాదపిబ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ సుఖవిశిష్టేతి ॥ ధ్యానార్థంభేదకల్పనయాసుఖగుణవిశిష్టస్యబ్రహ్మణఃప్రకృతస్యాయమేషఇతి సర్వనామ్నాభిధానాదంతరఃపరమాత్మాస్యాదితి సూత్రార్థః । ననుప్రకరణాత్ప్రబలేనదృశ్యత్వలింగేనోపస్థాపితఃఛాయాత్మాసర్వనామార్థఇత్యతఆహ ॥ ఆచార్యస్త్వితి ॥ ఉపకోసలోనామకశ్చిద్బ్రహ్మచా

రీజాబాలస్యాచార్యస్యాగ్నీన్ ద్వాదశవత్సరాన్ పరిచచార । తమనుపదిశ్య దేశాంతరగతే జాబాలే గార్హపత్యాద్యగ్నిభిర్దయయా ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాత్మవిద్యాముపదిశ్యోక్తం ॥ ఆచార్యస్త్వితి ॥ తవాత్మవిద్యాఫలావాప్తయే మార్గమర్చిరాదికం వదిష్యతీత్యర్థః। పశ్చాదాచార్యేణాగత్య య ఏషోఽక్షిణీత్యుక్త్వార్చిరాదికా గతిరుక్తా । తథా చాగ్నిభిరుక్తాత్మవిద్యా వాక్యస్య గతివాక్యేనైకవాక్యతా వాచ్యా, సా చ సర్వనామ్నా ప్రకృతాత్మగ్రహే నిర్వహతీత్యేకవాక్యతానిర్వాహకం ప్రకరణం వాక్యభేదకాల్లింగాద్బలవదితి భావః । శ్రుతిం వ్యాచష్టే॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ ప్రాణస్సూత్రాత్మా బృహత్త్వాద్బ్రహ్మేతి యత్తజ్జానామి కం విషయసుఖం ఖం చ భూతాకాశం బ్రహ్మత్వేన జ్ఞాతుం న శక్నోమీత్యర్థః। ఖం కథంభూతం యత్కం తదేవ ఖమితి సుఖేన విశేషితస్య ఖస్య భూతత్వనిరాసః । తథా కం కథంభూతం యత్ఖం తదేవ కమితి విభుత్వేన విశేషితస్య కస్య జన్యత్వనిరాస ఇతి వ్యతిరేకముఖేనాహ ॥ తత్ర ఖమిత్యాదినా ॥ 'ఆత్మవిద్యే'తి శ్రుతివిరోధాత్ప్రతీకధ్యానమత్ర నిష్టమితి భావః ॥ సామయ ఇతి ॥ ఆమయో దోషః సాధనపారతంత్ర్యనిత్యత్వాదిః తత్సహిత ఇత్యర్థః । ప్రత్యేకగ్రహణే దోష

మాత్రాభిధానత్వప్రతిజ్ఞానాత్ । కథం పునర్వాక్యోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మ విజ్ఞాయత ఇతి । ఉచ్యతే ।
'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'త్యేతదగ్నీనాం వచనం శ్రుత్వోపకోసల ఉవాచ । 'విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మేతి కం చ ఖం చ తు న విజానామీ'తి । తత్రేదం ప్రతివచనం । 'యద్వావ కం తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ క'మితి । తత్ర ఖంశబ్దో భూతాకాశే నిరూఢో లోకే । యది తస్య విశేషణత్వేన కంశబ్దస్సుఖవాచీ నోపాదీయేత, తథా సతి కేవలే భూతాకాశే బ్రహ్మశబ్దో నామాదిష్వివ ప్రతీకాభిప్రాయేణ ప్రయుక్త ఇతి ప్రతీతిస్స్యాత్ । తథా కంశబ్దస్య విషయేంద్రియసంపర్కజనితే సామయే సుఖే ప్రసిద్ధత్వాత్ । యది తస్య ఖంశబ్దో విశేషణత్వేన నోపాదీయేత లౌకికం సుఖం బ్రహ్మేతి ప్రతీతిస్స్యాత్ । ఇతరేతరవిశేషితౌ తు కంఖంశబ్దౌ సుఖాత్మకం బ్రహ్మ గమయతః । తత్ర ద్వితీయే బ్రహ్మశబ్దేఽనుపాదీయమానే కం ఖం బ్రహ్మేత్యేవోచ్యమానే కంశబ్దస్య విశేషణత్వేనైవోపయుక్తత్వాత్సుఖస్య గుణస్యాధ్యేయత్వం స్యాత్, తన్మాభూదిత్యుభయోః కంఖంశబ్దయోః బ్రహ్మశబ్దశిరస్త్వం కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మేతి । ఇష్టం హి సుఖస్యాపి గుణస్య గుణివద్ధ్యేయత్వం । తదేవం వాక్యోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మోపదిష్టం । ప్రత్యేకం చ గార్హపత్యాదయోఽగ్నయస్స్వం స్వం మహిమానముపదిశ్య 'ఏషా సోమ్య తేఽస్మద్విద్యాత్మవిద్యా చే'త్యుపసంహరంతః పూర్వత్ర బ్రహ్మ నిర్దిష్టమితి జ్ఞాపయంతి । 'ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే'తి చ గతిమాత్రాభిధానప్రతిజ్ఞానమర్థాంతరవివక్షాం వారయతి । 'యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత' ఇతి చాక్షిస్థానం పురుషం విజానతః పాప్మనానుపఘాతం బ్రువన్నక్షిస్థానస్య పురుషస్య బ్రహ్మత్వం దర్శయతి । తస్మాత్ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽక్షిస్థానతాం సంయద్వామత్వాదిగుణతాం చోక్త్వా అర్చిరాదికాం తద్విదో గతిం వక్ష్యామీత్యుపక్రమతే 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత

ఇత్యుక్త్వా ద్వయోర్గ్రహణే ఫలితమాహ ॥ ఇతరేతరేతి ॥ విశేషితార్థకావిత్యర్థః । నన్వేకం బ్రహ్మైవాత్ర ధ్యేయం చేద్బ్రహ్మపదాంతరం కిమర్థమిత్యత ఆహ॥ తత్రేతి॥ విశేషణత్వేన ఖస్య భూతత్వవ్యావర్తకత్వేనేత్యర్థః । బ్రహ్మశబ్దశ్శిరో యయోస్తత్త్వమితి విగ్రహః । అధ్యేయత్వే కో దోషస్తత్రాహ॥ ఇష్టం హీతి ॥ మార్గోక్త్యా సగుణవిద్యాత్వావగమాదితి భావః । ఆత్మవిద్యాపదేనోపసంహారాదపి ప్రకృతం బ్రహ్మేత్యాహ ॥ ప్రత్యేకం చేతి ॥ పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్య ఇతి మమ చతస్రస్తనవో విభూతిరితి గార్హపత్య ఉపదిదేశ । 'ఆపో దిశో నక్షత్రాణి చంద్రమా' ఇత్యన్వాహార్యపచన ఉవాచ । ప్రాణ ఆకాశో ద్యౌర్విద్యుదితి స్వమహిమానమాహవనీయో జగాదేతి భావః । ఇయమస్మాకమగ్నీనాం విద్యా ప్రత్యేకముక్తా ఆత్మవిద్యా తు పూర్వమస్మాభిర్మిలిత్వా ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తేత్యర్థః । ఉచ్యతామగ్నిభిర్బ్రహ్మ ఛాయాత్మా గురుణోచ్యతాం వక్తృభేదాదితి తత్రాహ ॥ ఆచార్యస్త్వితి ॥ ఏకవాక్యతానిశ్చయాద్వక్తృభేదేఽపి నార్థభేద ఇత్యర్థః॥ *

౧౬ ॥ శ్రుతా అనుష్ఠితా ఉపనిషద్రహస్యం సగుణబ్రహ్మోపాసనం యేన తస్య యా గతిః శ్రుతౌ స్మృతౌ చ ప్రసిద్ధా । తస్యా అత్రాభిధానాల్లింగాదితి సూత్రార్థమాహ ॥ ఇతశ్చేతి ॥ యస్మాద్దృశ్యతే తస్మాదితి హేత్వన్వయః । శ్రుతిమాహ ॥ అథేతి ॥ దేహపాతానంతరమిత్యర్థః । స్వధర్మస్తపః బ్రహ్మచర్యశ్రద్ధావిద్యాభిరాత్మానం ధ్యాత్వా తయా ధ్యానవిద్యయోత్తరం దేవయానమార్గం ప్రాప్య తేనోత్తరేణ పథా । ఆదిత్యద్వారా సగుణబ్రహ్మస్థానం గచ్ఛంతి ఏతద్వై ప్రాణానాం వ్యష్టిసమష్టిరూపాణామాయతనం లింగాత్మకం హిరణ్యగర్భరూపం వస్తుతస్త్వేతదమృతాదిరూపం నిర్గుణం సర్వాధిష్ఠానం। అతః కార్యబ్రహ్మ ప్రాప్య తత్స్వరూపం నిర్గుణం జ్ఞాత్వా ముచ్యంత ఇత్యర్థః॥ అగ్నిర్దేవజ్యోతిర్దైవతా ఏవమహరాద్యా దేవతా ఏవ స్మృతావుక్తాః । అస్మిన్నుపాసకే మృతే సతి యది పుత్త్రాదయః శవ్యం శవసంస్కారాదికం కుర్వంతి యది చ న కుర్వంతి ఉభయథాప్యుపాస్తిమహిమ్నా అర్చిరాదిదేవాన్ క్రమేణ గచ్ఛంతి । అర్చిషమగ్నిం తతోఽహరహ్నశ్శుక్లపక్ష ఆత్మేతి హోవాచేతి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౬ ॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ ॥

ఇతశ్చాక్షిస్థానః పురుషః పరమేశ్వరో యస్మాచ్ఛ్రుతోపనిషత్కస్య శ్రుతరహస్యవిజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిదో యా గతిర్దేవయానాఖ్యా ప్రసిద్ధా శ్రుతౌ ‘ అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయంతే ఏతద్వై ప్రాణానామాయతనమేతదమృతమభయమేతత్పరాయణమేతస్మాన్న పునరావర్తంత’ ఇతి । స్మృతావపి “అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లష్షణ్మాసా ఉత్తరాయణం। తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః” ఇతి । సైవేహాక్షిపురుషవిదోఽభిధీయమానా దృశ్యతే । ‘అథ యదు చైవాస్మిన్ శవ్యం కుర్వంతి యది చ నార్చిషమేవాభిసంభవంతి’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘ ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంత’ ఇతి । తదిహ బ్రహ్మవిద్విషయయా ప్రసిద్ధయా గత్యాఽక్షిస్థానస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౭ ॥ అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః ॥

యత్పునరుక్తం ‘ఛాయాత్మా విజ్ఞానాత్మా దేవతాత్మా వా స్యాదక్షిస్థాన’ ఇతి । అత్రోచ్యతే, న ఛాయాత్మాదిరితర ఇహ గ్రహణమర్హతి। కస్మాత్, అనవస్థితేః । న తావచ్ఛాయాత్మనశ్చక్షుషి నిత్యమవస్థానం సంభవతి । యదైవ హి కశ్చిత్పురుషశ్చక్షురాసీదతి తదా చక్షుషి పురుషచ్ఛాయా దృశ్యతే అపగతే తస్మిన్న దృశ్యతే, ‘య ఏషోఽక్షిణి పురుష’ ఇతి చ శ్రుతిః సన్నిధానాత్స్వచక్షుషి దృశ్యమానం పురుషముపాస్యత్వేనోపదిశతి । న చ స ఉపాసనాకాలే ఛాయాకారం కంచిత్పురుషం చక్షుస్సమీపే సన్నిధాప్యోపాస్త ఇతి యుక్తం కల్పయితుం । ‘అస్యైవ శరీరస్య నాశమన్వేష నశ్యతీ’తి శ్రుతిశ్ఛాయాత్మనోఽనవస్థితత్వం దర్శయతి । అసంభవాచ్చ । తస్మిన్నమృతత్వాదీనాం గుణానాం ఛాయాత్మన్యప్రతీతేః। తథా విజ్ఞానాత్మనో

పక్షం తత ఉత్తరాయణం తస్మాత్సంవత్సరం తతో దేవలోకం తతో వాయుం వాయోరాదిత్యం తతశ్చంద్రం చంద్రాద్విద్యుతం గత్వా తత్ర విద్యుల్లోకే స్థితానుపాసకాన్ మానవః పురుషో బ్రహ్మలోకాదాగత్య కార్యం బ్రహ్మ ప్రాపయతి ॥ ఏషోఽర్చిరాదిభిర్దేవైర్విశిష్టో దేవపథో గంతవ్యేన బ్రహ్మణా యోగాద్బ్రహ్మపథశ్చ। ఏతేన కార్యం బ్రహ్మ ప్రతిపద్యమానా ఉపాసకా ఇమం మానవం మనోస్సర్గమావర్తం జన్మమరణావృత్తియుక్తం నావర్తంతే నాగచ్ఛంతీత్యర్థః ॥ ... *

౧౭ ॥ చక్షురాసీదతీతి ఉపగచ్ఛతీత్యర్థః, అనవస్థితస్యోపాస్యత్వం సదా న సిద్ధ్యతీతి భావః । కించావ్యవధానాత్ స్వాక్షిస్థ ఉపాస్యః । న చ తస్య స్వచక్షుషా దర్శనం సంభవతీత్యాహ ॥ య ఏష ఇతి॥ అస్తు తర్హి పరేణ దృశ్యమానస్యోపాస్తిరిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ కల్పనాగౌరవాదిత్యర్థః ।యుక్తిసిద్ధానవస్థితత్వే శ్రుతిమాహ ॥ అస్యేతి॥ ఛాయాకరస్య బింబస్య నా

శమదర్శనమనుసృత్యైష ఛాయాత్మానశ్యతీత్యర్థః । జీవంనిరస్యతి ॥ తథేతి ॥జాత్యంధస్యాప్యహమిత్యవిశేషేణ జీవస్యాభి వ్యక్తేశ్చక్షురేవస్థానమిత్యయుక్తమిత్యర్థః ॥ దృష్టఇతి ॥ శ్రుతావితి శేషః ।నను "చక్షోస్సూర్యో అజాయత, సూర్యోఽస్తమేతీ"తివాక్యమమరా దేవా ఇతి ప్రసిద్ధిబాధితమిత్యాశంక్యాహ ॥ అమరత్వమిపీతి ॥ భీషాభయేన అస్మాదీశ్వరాద్వాయుశ్చలతి । అగ్నిశ్చేంద్రశ్చ స్వస్వకార్యంకురుతః । ఉక్తాపేక్షయా పంచమోమృత్యుః సమాప్తాయుషాంనికటే ధావతీత్యర్థః । ఈశ్వరపక్షేదృశ్యతఇత్యయుక్తం తత్రాహ ॥అస్మిన్నితి ॥ దర్శనమనుభవః । తస్యశాస్త్రేశ్రుతస్యశాస్త్రమేవకరణం కల్ప్యంసన్నిధానాత్ తథాచ శాస్త్రకరణకోవిద్వదనుభవ ఉపాసనాస్తుత్యర్థ ఉచ్యతఇత్యర్థః । తస్మాదుపకోసలవిద్యావాక్యముపాస్యేబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధం॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥ ... ...

పి సాధారణీకృత్య శరీరేంద్రియసంబంధేసతి నచక్షుష్యేవావస్థితత్వంశక్యంవక్తుం । బ్రహ్మణస్తుసర్వవ్యాపినోపిదృష్ట ఉపలబ్ధ్యర్థోహృదయాదిదేశ విశేషసంబంధః । సమానశ్చ విజ్ఞానాత్మన్యప్యమృతత్వాదీనాంగుణానామసంభవః । యద్యపివిజ్ఞానాత్మాపరమాత్మనోఽనన్య ఏవ తథాప్యవిద్యాకామకర్మకృతం తస్మిన్మర్త్యత్వమధ్యారోపితంభయంచేత్యమృతత్వాభయత్వే నోపపద్యేతే । సంయద్వామత్వాదయశ్చైతస్మిన్ననైశ్వర్యాదనుపపన్నా ఏవ । దేవతాత్మనస్తు 'రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠిత' ఇతిశ్రుతేః యద్యపిచక్షుష్యవస్థానం స్యాత్తథాప్యాత్మత్వంతావన్నసంభవతి పరాగ్రూపత్వాత్ । అమృతత్వాదయోపినసంభవంతి ఉత్పత్తిప్రళయశ్రవణాత్ । అమృతత్వమపిదేవతానాంచిరకాలావస్థానాపేక్షం । ఐశ్వర్యమపిపరమేశ్వరాయత్తంనస్వాభావికం, 'భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతిపంచమ'ఇతి మంత్రవర్ణాత్ । తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాక్షిస్థానః ప్రత్యేతవ్యః । అస్మింశ్చపక్షేదృశ్యతఇతి ప్రసిద్ధవదుపాదానం శాస్త్రాద్యపేక్షం విద్వద్విషయం ప్రరోచనార్థమితి వ్యాఖ్యేయం॥ ... ...

సూ ॥౧౮॥. అంతర్యామ్యధిదైవాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్॥

'యఇమంచలోకంపరంచలోకగ్ సర్వాణిచభూతాని యోంతరోయమయతీ'త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే 'యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యాఅంతరోయంపృథివీనవేదయస్యపృథివీశరీరం యఃపృథివీమంతరోయమయత్యేషతఆత్మాంతర్యామ్యమృత'ఇత్యాది । అత్ర 'అధిదైవత మధిలోక మధివేదమధియజ్ఞ మధిభూతమధ్యాత్మంచ కశ్చిదంతరవస్థితోయమయితాంతర్యామీ'తిశ్రూయతే । సకిమధిదైవతాద్యభిమానీదేవతాత్మాకశ్చిత్, కింవాప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యః కశ్చిద్యోగీ, కింవాపరమాత్మా, కింవార్థాంతరం, కించిదిత్యపూర్వసంజ్ఞాదర్శనాత్ సంశయః । కింతావన్నః ప్రతిభాతి సంజ్ఞాయా అప్రసిద్ధత్వాత్సంజ్ఞినాప్యప్రసిద్ధేనార్థాంతరేణకేనచిద్భవితవ్యమితి, అథవానానిరూపితరూపమర్థాంతరంకించిదపిశక్యమస్తీత్యభ్యుప

౧౮ ॥ అంతర్యామ్యధిదైవాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥ బృహదారణ్యకవాక్యముదాహరతి ।యఇతి॥ అంతర్యామిబ్రాహ్మణేప్రతీయమానార్థమాహ ॥అత్రేతి ॥ యఃపృథివ్యామిత్యాదినాదేవతాః పృథివ్యాద్యాఅధికృత్యయమయితాశ్రూయతే । తథాయస్సర్వేషులోకేష్విత్యధిలోకం । యస్సర్వేషువేదేష్విత్యధివేదం।యస్సర్వేషుయజ్ఞేష్విత్యధియజ్ఞం । యస్సర్వేషుభూతేష్విత్యధిభూతం । యఃప్రాణేతిష్ఠన్నిత్యాదియఆత్మనీత్యంతమధ్యాత్మంచేతివిభాగః।అశరీరస్యనియంతృత్వ సంభవాసంభవాభ్యాం సంశయః । పూర్వత్రేశ్వరస్యాక్షిస్థానత్వసిద్ధయే పృథివ్యాదిస్థాననిర్దేశోదృష్టాంతఉక్తస్తస్య దృష్టాంతవాక్యస్యేశ్వరపరత్వమత్రాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగతిః, అతఃపూర్వఫలేనాస్య ఫలవత్త్వం । అవాంతరఫలంతు పూర్వపక్షేఽనీశ్వరోపాస్తిః సిద్ధాంతేప్రత్యగ్బ్రహ్మజ్ఞానమితిమంతవ్యం । స్వయమేవాశంక్యవదన్పక్షాంతరమాహ ॥అథవేతి ॥ అనిశ్చితార్థఫలాభావేనాఫలస్య వేదార్థత్వాయోగాదితిభావః । తథాచశ్రూయ

తే దేవః యస్య దేవస్యాయతనం శరీరం లోక్యతేఽనేనేతి లోకః చక్షుర్జ్యోతిః సర్వార్థప్రకాశకం మన ఇత్యర్థః । ఉపక్రమాదినాంతర్యామ్యైక్యనిశ్చయాదనేకదేవపక్షో న యుక్త ఇత్యరుచేరాహ ॥యోగినో వేతి॥ ఆగంతుకసిద్ధస్యాంతర్యామిత్వే సిద్ధసాధనకల్పనాగౌరవాన్నిత్యసిద్ధ ఏవాంతర్యామీతి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ దేవతానిరాసే హేత్వంతరమాహ ॥ యం పృథివీతి॥ ఈశ్వరో న నియంతా అశరీరత్వాద్ఘటవదిత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ నైష దోష ఇతి ॥ నియమ్యాతిరిక్తశరీరశూన్యత్వం వా హేతుశ్శరీరాసంబంధిత్వం వా । ఆద్యే స్వదేహనియంతరి జీవే వ్యభిచారః ద్వితీయస్త్వసిద్ధః । ఈశ్వరస్యావిద్యోపార్జితసర్వసంబంధిత్వాదిత్యాహ ॥ యాన్నియచ్ఛతీతి ॥ సశరీరో నియంతేతి లోకదృష్టిమనుసృత్యైతదుక్తం।

గంతుం । అంతర్యామిశబ్దశ్చాంతర్యమణయోగేన ప్రవృత్తో నాత్యంతమప్రసిద్ధః । తస్మాత్పృథివ్యాద్యభిమానీకశ్చిద్దేవోఽంతర్యామీ స్యాత్। తథా చ శ్రూయతే 'పృథివ్యేవ యస్యాయతనమగ్నిర్లోకో మనోజ్యోతిః' ఇత్యాది । స చ కార్యకరణవత్త్వాత్పృథివ్యాదీనంతస్తిష్ఠన్ యమయతీతి యుక్తం దేవతాత్మనో యమయితృత్వం । యోగినో వా కస్యచిత్సిద్ధస్య సర్వానుప్రవేశేన యమయితృత్వం స్యాత్ । న తు పరమాత్మా ప్రతీయతే అకార్యకరణత్వాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే । యోఽంతర్యామ్యధిదైవాదిషు శ్రూయతే స పరమాత్మైవ స్యాన్నాన్య ఇతి। కుతః, తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ । తస్య హి పరమాత్మనో ధర్మా ఇహ నిర్దిశ్యమానా దృశ్యంతే । పృథివ్యాది తావదధిదైవాదిభేదభిన్నం సమస్తం వికారజాతమంతస్తిష్ఠన్యమయతీతి పరమాత్మనో యమయితృత్వం ధర్మ ఉపపద్యతే, సర్వవికారకారణత్వే సతి సర్వశక్త్యుపపత్తేః । 'ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత' ఇతి చాత్మత్వామృతత్వే ముఖ్యే పరమాత్మన ఉపపద్యేతే। 'యం పృథివీ న వేద' ఇతి చ పృథివీదేవతాయా అవిజ్ఞేయమంతర్యామిణం బ్రువన్ దేవతాత్మనోఽన్యమంతర్యామిణం దర్శయతి, పృథివీదేవతా హ్యహమస్మి పృథివీత్యాత్మానం విజానీయాత్ । తథా 'అదృష్టోఽశ్రుత' ఇత్యాదివ్యపదేశో రూపాదివిహీనత్వాత్పరమాత్మన ఉపపద్యతే । యస్త్వకార్యకరణస్య పరమాత్మనో యమయితృత్వం నోపపద్యత ఇతి, నైష దోషః, యాన్నియచ్ఛతి తత్కార్యకరణైరేవ తస్య కార్యకరణవత్త్వోపపత్తేః । తస్యాప్యన్యో నియంతేత్యనవస్థాదోషశ్చ న సంభవతి భేదాభావాత్ । భేదే హి సత్యనవస్థాదోషోపపత్తిః। తస్మాత్పరమాత్మైవాంతర్యామీ॥... ... ... *

సూ ॥౧౯॥ న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్ ॥

స్యాదేతదదృష్టత్వాదయో ధర్మాస్సాంఖ్యస్మృతికల్పితస్య ప్రధానస్యాప్యుపపద్యంతే రూపాదిహీనతయా తస్య తైరభ్యుపగమాత్ । "అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వతః" ఇతి హి స్మరంతి । తస్యాపి నియంతృత్వం సర్వవికారకారణత్వాదుపపద్యతే । తస్మాత్ప్రధానమంతర్యామిశబ్దం స్యాత్, ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యత్ర నిరాకృతమపి సత్ప్రధానమిహాదృష్టత్వాదివ్యపదేశసంభవేన పునరాశంక్యతే । తత ఉత్తరముచ్యతే । న చ స్మార్తం ప్రధానమంతర్యామిశబ్దం భవితుమర్హతి । కస్మాత్, అతద్ధర్మాభిలాపాత్। యద్యప్యదృష్టత్వాదివ్యపదేశః ప్రధానస్య సంభవతి తథాపి న ద్రష్టృత్వాది వ్యపదేశస్సంభవతి ప్రధాన

వస్తుతస్తు చేతనసాన్నిధ్యాజ్జడస్య వ్యాపారో నియమనం తచ్ఛక్తిమత్త్వం నియంతృత్వం తచ్చాచింత్యమాయాశక్తేశ్చిదాత్మనశ్శరీరం వినైవోపపన్నం । నను దేహనియంతుర్జీవస్యాన్యో నియంతా చేత్తస్యాప్యన్య ఇత్యనవస్థేత్యత ఆహ॥ తస్యాపీతి॥ నిరంకుశం సర్వనియంతృత్వం ఈశ్వరస్య శ్రుతం ! తస్య నియంత్రంతరానుమానే శ్రుతిబాధ ఇతి నానవస్థేత్యర్థః। యద్వా ఈశ్వరాద్భేదకల్పనయా జీవస్య నియంతృత్వోక్తేః। సత్యభేదాభావాన్నానవస్థేత్యర్థః॥ ... ... *

౧౯ ॥ ప్రధానం మహదాదిక్రమేణ కథం ప్రవర్తత ఇతి తర్కస్యావిషయ ఇత్యాహ॥ అప్రతర్క్యమితి ॥ రూపాదిహీనత్వాదవిజ్ఞేయం సర్వతో దిక్షు ప్రసుప్తమివ తిష్ఠతి జడత్వాదిత్యర్థః ! అతత్ - అప్రధానం చేతనం తస్య ధర్మాణామభిధా

నాదితిహేత్వర్థః । ఉత్తరసూత్రనిరస్యాంశంకామాహ ॥ యదిప్రధానమిత్యాదినా॥అమృతశ్చేతి॥వినాశినో దేహాంతరభోగానుపపత్తేరిత్యర్థః । యథా దేవదత్తకర్తృకగమనక్రియాయాః గ్రామః కర్మ న దేవదత్తః తథాత్మకర్తృకదర్శనాది క్రియాయా అనాత్మావిషయః న త్వాత్మా క్రియాయాః కర్తృవిషయత్వాయోగాదిత్యాహ ॥ కర్తరీతి ॥ క్రియాయాం గుణః కర్తా ప్రధానం కర్మ తత్రైకస్యాం క్రియాయామేకస్య గుణత్వప్రధానత్వయోర్విరోధాన్న కర్తుః కర్మత్వమిత్యర్థః । 'దృష్టేర్ద్రష్టారమాత్మానంతయా దృశ్యయా దృష్ట్యా న విషయీకుర్యా' ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చాదృష్టత్వాదిధర్మాః శారీరస్యేత్యాహ ॥ నేతి ॥ . ... *

౨౦ ॥ అపిశబ్దసూచితహేతుముక్త్వా కంఠోక్తం హేతుమాహ ॥ అపిచోభయేఽపీతి ॥ భేదేనైనం సూత్రాత్ త్రైవిక భేదస్యాచేతనత్వేన తైరభ్యుపగమాత్ । 'అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతాఽమతో మంతాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతే' తిహి వాక్యశేష ఇహాభవతి । ఆత్మత్వమపి న ప్రధానస్యోపపద్యతే । యది ప్రధానమాత్మత్వద్రష్టృత్వాద్యసంభవాన్నాంతర్యామ్యభ్యుపగమ్యతే శారీరస్తర్హ్యంతర్యామీ భవతు శారీరో హి చేతనత్వాద్ద్రష్టా శ్రోతా మంతా విజ్ఞాతా చ భవత్యాత్మా చ ప్రత్యక్త్వాత్, అమృతశ్చ ధర్మాధర్మఫలోపభోగోపపత్తేః । అదృష్టత్వాదయశ్చ ధర్మాః శారీరే సుప్రసిద్ధాః దర్శనాదిక్రియాయాః కర్తరి ప్రవృత్తివిరోధాత్ । 'న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యే' దిత్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ । తస్య చ కార్యకరణసంఘాతమంతర్యమయితుం శీలం భోక్తృత్వాత్ । తస్మాచ్ఛారీరోంతర్యామీత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౦ ॥ శారీరశ్చోభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే ॥

నేతి పూర్వసూత్రాదనువర్తతే శారీరశ్చ నాంతర్యామీ స్యాత్ । కస్మాత్ యద్యపి ద్రష్టృత్వాదయో ధర్మాస్తస్య సంభవంతి తథాపి ఘటాకాశవదుపాధిపరిచ్ఛిన్నత్వాన్న కార్త్స్న్యేన పృథివ్యాదిష్వంతరవస్థాతుం నియంతుం చ శక్నోతి । అపి చ ఉభయేఽపి హి శాఖినః కాణ్వా మాధ్యందినాశ్చాంతర్యామిణో భేదేనైనం శారీరం పృథివ్యాదివదధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చాధీయతే । 'యో విజ్ఞానే తిష్ఠ' న్నితి కాణ్వాః । 'య ఆత్మని తిష్ఠ' న్నితి మాధ్యందినాః । 'య ఆత్మని తిష్ఠ' న్నిత్యస్మింస్తావత్పాఠే భవత్యాత్మశబ్దః శారీరస్య వాచకః । 'యో విజ్ఞానే తిష్ఠ' న్నిత్యస్మిన్నపి పాఠే విజ్ఞానశబ్దేన శారీర ఉచ్యతే, విజ్ఞానమయో హి శారీర ఇతి । తస్మాచ్ఛారీరాదన్య ఈశ్వరోంతర్యామీతి సిద్ధం । కథం పునరేకస్మిన్ దేహే ద్వౌ ద్రష్టారావుపపద్యేతే । యశ్చాయమీశ్వరోంతర్యామీ యశ్చాయమితరః శారీరః కా పునరిహానుపపత్తిః । 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే' త్యాదిశ్రుతివచనం విరుధ్యేత । అత్ర హి ప్రకృతాదంతర్యామిణోఽన్యం ద్రష్టారం శ్రోతారం మంతారం విజ్ఞాతారం చాత్మానం ప్రతిషేధతి । నియంత్రంతరప్రతిషేధార్థమేతద్వచనమితి చేత్, న, నియంత్రంతరాప్రసంగాత్, అవిశేషశ్రవణాచ్చ । అతోచ్యతే । అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితకార్యకరణోపాధినిమిత్తోఽయం శారీరాంతర్యామిణోర్భేదవ్యపదేశో న పారమార్థికః । ఏకో హి ప్రత్యగాత్మా భవతి న ద్వౌ ప్రత్యగాత్మానౌ సంభవతః । ఏకస్యైవ తు భేదవ్యవహార ఉపాధికృతః, యథా ఘటాకాశో మహాకాశ ఇతి । తతశ్చ

భ్రాంతిం నిరసితుం శంకతే ॥ కథమితి ॥ నన్వత్రైకో భోక్తా జీవః ఈశ్వరస్త్వభోక్తేతి న విరోధ ఇతి శంకతే । కా పునరితి ॥ తయోర్భేదః శ్రుతివిరుద్ధ ఇతి పూర్వవాద్యాహ ॥ నాన్య ఇతి ॥ స ఏవ శ్రుత్యర్థమాహ ॥ అత్రేతి ॥ శ్రుతేరర్థాంతరమాశంక్య నిషేధతి ॥ నియంత్రంతరేత్యాదినా ॥ న కేవలమప్రసక్తప్రతిషేధః, కింత్వవిశేషేణ ద్రష్ట్రంతరనిషేధశ్రుతేరంతర్యామ్యంతరనిషేధార్థత్వే బాధశ్చేత్యాహ ॥ అవిశేషేతి ॥ తస్మాత్పూర్వోక్తే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి శ్రుతౌ చ ద్రష్టృభేదోక్తిరయుక్తా । నాన్య ఇతి వాక్యశేషే భేదనిరాసాదితి ప్రాప్తే భేద ఉపాధికల్పితః శ్రుతిసూత్రాభ్యామనూద్యత ఇతి సమాధత్తే ॥ అతోచ్యత ఇతి ॥ భేదః సత్యః కిం న స్యాదత ఆహ ॥ ఏకో హీతి ॥ గౌరవేణ ద్వయోరహంధీగోచరత్వాసంభవాదేక ఏవ తద్గో

చరఃతదగోచరస్యఘటవదనాత్మత్వాన్నాత్మభేదస్సత్యఇత్యర్థః ॥ తతశ్చేతి ॥ కల్పితభేదాంగీకారాద్భేదాపేక్షంసర్వం యుజ్యతఇత్యర్థః । తస్మాదంతర్యామిబ్రాహ్మణంజ్ఞేయేబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధం ॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్॥......

౨౧ ॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః ॥ ముండకవాక్యముదాహరతి ॥ అథేతి ॥ కర్మవిద్యారూపాపరవిద్యోక్త్యనంతరంయయానిర్గుణంజ్ఞాయతేపరాసోచ్యతేతామేవవిషయోక్త్యా నిర్దిశతి ॥ యత్తదితి ॥ అద్రేశ్యంఅదృశ్యంజ్ఞానేంద్రియైఃఅగ్రాహ్యంకర్మేంద్రియైః । గోత్రంవంశః । వర్ణోబ్రాహ్మణత్వాదిజాతిః । చక్షుశ్శ్రోత్రశూన్యంఅచక్షుశ్శ్రోత్రం । పాణిపాదశూన్యమపాణిపాదం । జ్ఞానకర్మేంద్రియవికలమిత్యర్థః । విభుంప్రభుంసుసూక్ష్మం దుర్జ్ఞేయత్వాన్నిత్యావ్యయపదాభ్యాం నాశాపక్షయయోర్నిరాసః । భూతానాంయోనింప్రకృతింయత్ప

జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిభేదశ్రుతయః ప్రత్యక్షాదీనిచప్రమాణాని సంసారానుభవోవిధిప్రతిషేధశాస్త్రంచేతి సర్వమేతదుపపద్యతే । తథాచశ్రుతిః 'యత్రహిద్వైతమివభవతితదితరఇతరంపశ్యతీ'త్యవిద్యావిషయే సర్వవ్యవహారందర్శయతి । 'యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే'దితివిద్యావిషయేసర్వవ్యవహారంవారయతి ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౧ ॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః ॥

'అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుశ్శ్రోత్రంతదపాణిపాదంనిత్యంవిభుంసర్వగతంసుసూక్ష్మం తదవ్యయంయద్భూతయోనింపరిపశ్యంతిధీరా'ఇతిశ్రూయతే । తత్రసంశయః । కిమయమదృశ్యత్వాదిగుణకోభూతయోనిఃప్రధానంస్యాత్, ఉతశారీరః, ఆహోస్విత్పరమేశ్వరఇతి । తత్రప్రధానమచేతనంభూతయోనిరితియుక్తం, అచేతనానామేవతత్రదృష్టాంతత్వేనోపాదానాత్ 'యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచయథాపృథివ్యామోషధయస్సంభవంతియథాసతఃపురుషాత్కేశలోమానితథాక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వ'మితి । ననూర్ణనాభిఃపురుషశ్చచేతనావిహదృష్టాంతత్వేనోపాత్తౌ, నేతిబ్రూమః, నహికేవలస్యచేతనస్యతత్రసూత్రయోనిత్వంకేశలోమయోనిత్వంవాస్తి । చేతనాధిష్ఠితమచేతనంహ్యూర్ణనాభిశరీరంసూత్రస్యయోనిఃపురుషశరీరంచకేశలోమ్నామితిప్రసిద్ధం । అపిచ । పూర్వత్రాదృష్టత్వాద్యభిలాపసంభవేపిద్రష్టృత్వాద్యభిలాపాసంభవాన్నప్రధానమభ్యుపగతం । ఇహత్వదృశ్యత్వాదయోధర్మాః ప్రధానేసంభవంతి, నచాత్రవిరుధ్యమానోధర్మఃకశ్చిదభిలప్యతే । నను 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దిత్యయంవాక్యశేషోఽచేతనేప్రధానేనసంభవతి । కథంప్రధానంభూతయోనిఃప్రతిజ్ఞాయతఇతి । అతోచ్యతే । 'యయాతదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమి'త్యక్షరశబ్దేనాదృశ్యత్వాదిగుణకంభూతయోనిం శ్రావయిత్వా పునః శ్రావయిష్యతి 'అక్షరాత్పరతఃపర'ఇతి । తత్రయఃపరోఽక్షరాచ్ఛ్రుతస్ససర్వజ్ఞస్సర్వవిచ్చభవిష్యతిప్రధానమేవాక్షరశబ్దనిర్దిష్టంభూతయోనిః । యదాతుయోనిశబ్దోనిమిత్తవాచీతదాశారీరోపిభూతయోనిస్స్యాత్, ధ

శ్యంతిధీరాః పండితాస్తదక్షరంతద్విద్యాపరేత్యన్వయః । అదృశ్యత్వాదిగుణానాంబ్రహ్మప్రధానసాధారణత్వాత్సంశయః । పూర్వవద్ద్రష్టృత్వాదీనాంచేతనధర్మాణామశ్రుతేః । అస్తుప్రధానమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షేప్రధానాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతేనిర్గుణధీరితిఫలం । ఊర్ణనాభిర్లూతాకీటఃతంతూన్స్వదేహాత్సృజతిఉపసంహరతిచేత్యర్థః । సతోజీవతః । ననుపూర్వంనిరస్తంప్రధానంకథముత్థాప్యతేతత్రాహ । అపిచేతి ॥ అత్రప్రధానేవిరుధ్యమానోఽసంభావితోవాక్యశేషశ్శ్రుతఇతిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యాభూతప్రకృతేఃప్రత్యభిజ్ఞానాత్ప్రథమాంతపరశబ్దోక్తస్యజగన్నిమిత్తేశ్వరస్యసర్వజ్ఞత్వాదికమిత్యాహ ॥ అతోచ్యతఇతి ॥ సందిగ్ధేతువాక్యశేషాదితిన్యాయేనసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవంప్రాప్తఇతి ॥ చేతనాచేతనత్వేనసందిగ్ధేభూతయో

నౌ యస్సర్వజ్ఞ ఇతివాక్యశేషాదీశ్వరత్వనిర్ణయ ఇత్యేతదయుక్తం వాక్యశేషే భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞాపకాభావాదితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ జనికర్తుః ప్రకృతిరితి సూత్రేణ ప్రకృతేరపాదానసంజ్ఞాయాం పంచమీస్మరణాదక్షరాత్సంభవతీతి ప్రకృతిత్వేనోక్తాక్షరస్య భూతయోనేర్వాక్యశేషే తస్మాదితి ప్రకృతిత్వలింగేన ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి సమాధత్తే ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ ఏతత్కార్యం బ్రహ్మసూత్రాత్మకం నామరూపం స్థూలం తతోఽన్నం వ్రీహ్యాదీత్యర్థః ।యదుక్తం పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యా భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞానాదచేతనత్వమితి తత్రాహ ॥ అక్షరాత్పరత ఇతి ॥ నాయమక్షరశబ్దో భూతయోనిం పరామృశతి పరవిద్యాధిగమ్యత్వేనోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేరక్షరం పురుషం వేదేత్యక్షరశ్రుత్యా వేద్యత్వలింగవత్యా పూర్వమేవ బ్రహ్మత్వేన పరామర్శాదిత్యాహ ॥ యేనేతి । యేనజ్ఞానేనాక్షరం భూతయోనిం సర్వజ్ఞం పురు

ద్యాధర్మాభ్యాం భూతజాతస్యోపసర్జనాదితి । ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే, యోఽయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిస్స పరమేశ్వర ఏవ స్యాన్నాన్య ఇతి । కథమేతదవగమ్యతే । ధర్మోక్తేః । పరమేశ్వరస్య హి ధర్మ ఇహోచ్యమానో దృశ్యతే 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దితి । నహి ప్రధానస్యాచేతనస్య శారీరస్య వోపాధిపరిచ్ఛిన్నదృష్టేః సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం వా సంభవతి । నన్వక్షరశబ్దనిర్దిష్టాద్భూతయోనేః పరస్యైవైతత్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం చ న భూతయోనివిషయమిత్యుక్తం । అత్రోచ్యతే । నైవం సంభవతి యత్కారణం 'అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వ'మితి ప్రకృతం భూతయోనిమిహ జాయమానప్రకృతిత్వేన నిర్దిశ్యానంతరమపి జాయమానప్రకృతిత్వేనైవ సర్వజ్ఞం నిర్దిశతి । "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే" ఇతి । తస్మాన్నిర్దేశసామ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనేస్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం చ ధర్మ ఉచ్యత ఇతి గమ్యతే । 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇత్యత్రాపి న ప్రకృతాద్భూతయోనేరక్షరాత్పరః కశ్చిదభిధీయతే । కథమేతదవగమ్యతే । 'యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా'మితి ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనేరదృశ్యత్వాదిగుణకస్య వక్తవ్యత్వేన ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్ । కథం తర్హి 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి వ్యపదిశ్యత ఇత్యుత్తరసూత్రే వక్ష్యామః । అపి చాత్ర ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఉక్తే పరా చైవాపరా చేతి । అత్రాపరామృగ్వేదాదిలక్షణాం విద్యాముక్త్వా బ్రవీతి 'అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత' ఇత్యాది । తత్ర పరస్యా విద్యాయా విషయత్వేనాక్షరం శ్రుతం । యది పునః పరమేశ్వరాదన్యదదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం పరికల్ప్యేత నేయం పరా విద్యా స్యాత్ । పరాపరవిభాగో హ్యయం విద్యయోరభ్యుదయనిశ్శ్రేయసఫలతయా పరికల్ప్యతే । న చ ప్రధానస్య విద్యా నిశ్శ్రేయసఫలా కేనచిదభ్యుపగమ్యతే । తిస్రశ్చ విద్యాః ప్రతిజ్ఞాయేరన్ త్వత్పక్షేఽక్షరాద్భూతయోనేః పరస్య పరమాత్మనః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ । ద్వే ఏవ తు విద్యే ఇహ వేదితవ్యే నిర్దిష్టే । 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి చైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణం సర్వాత్మకే బ్రహ్మణి వివక్ష్యమాణేఽవకల్పతే, నాచేతనమాత్రైకాయతనే ప్రధానే భో

షం వేద తాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగ్యాయ శిష్యాయ ప్రబ్రూయాదిత్యుపక్రమ్యాప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రోఽక్షరాత్పరతః పర ఇత్యుచ్యమానః పరో భూతయోనిరితి గమ్యత ఇత్యర్థః । తర్హి పంచమ్యంతాక్షరశబ్దార్థః క ఇత్యాశంక్యాజ్ఞానమితి వక్ష్యత ఇత్యాహ ॥ కథమితి ॥ పరవిద్యేతి సమాఖ్యయాఽపి తద్విషయస్య బ్రహ్మత్వమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ నను ప్రధానవిద్యాపి కారణవిషయత్వాత్పరేత్యత ఆహ ॥ పరాపరవిభాగో హీతి ॥ అనిత్యఫలత్వేనాపరవిద్యాం నిందిత్వా ముక్త్యర్థినో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రోవాచేతి వాక్యశేషోక్తేరిత్యర్థః । అస్తు ప్రధానవిద్యాపి ముక్తిఫలత్వేన పరేత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ నను యస్సర్వజ్ఞ ఇత్యగ్రే పరవిద్యావిషయ ఇత్యుచ్యతే, అద్రేశ్యవాక్యేన తు ప్రధానవిద్యోచ్యత ఇత్యత ఆహ ॥ తిస్రశ్చేతి ॥ ఇతశ్చ భూతయోనేర్బ్రహ్మత్వమిత్యాహ ॥ కస్మిన్నితి ॥ అచేతనమాత్రస్యైకాయతనముపాదానం తజ్జ్ఞానాత్కార్య

జ్ఞానేఽపి తదకార్యాణామాత్మనాం జ్ఞానం న భవతి । ఏవం జీవే జ్ఞాతే తదకార్యస్య భోగ్యస్య జ్ఞానం న భవతీత్యర్థః । బ్రహ్మవిద్యాశబ్దాచ్చ భూతయోనిర్బ్రహ్మేత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ స బ్రహ్మా సర్వవిద్యానాం ప్రతిష్ఠాం సమాప్తిభూమిం బ్రహ్మవిద్యామువాచ । బ్రహ్మణి సర్వవేద్యానాం విద్యాఫలానాం చాన్తర్భావాద్బ్రహ్మవిద్యా సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా । నన్వపరవిద్యాపరవిద్యాప్రకరణే కిమర్థముక్తేత్యత ఆహ ॥ అపరేతి ॥ ప్లవం తే గచ్ఛన్తీతి ప్లవా వినాశినః । అదృఢా నిత్యఫలసంపాదనాశక్తాః షోడశర్త్విజః పత్నీ యజమానశ్చేత్యష్టాదశ । యజ్ఞేన నామనిమిత్తేన నిరూప్యన్త ఇతి యజ్ఞరూపాః । తథా హి ఋతుషు యాజయన్తి యజ్ఞం కారయన్తీత్యృత్విజః, యజత ఇతి యజమానః, పత్యుర్నో యజ్ఞసంయోగ ఇతి సూత్రేణ పతిశబ్దస్య నకారోఽన్తాదేశో యజ్ఞసంబన్ధే విహిత ఇతి పత్నీ, ఏవమృత్విగాదినామప్రవృత్తినిమిత్తం యజ్ఞ ఇతి యజ్ఞరూపా యేష్వవరమనిత్యఫలకం కర్మ శ్రుత్యుక్తం ఏతదేవ కర్మ శ్రేయో నాన్యదాత్మజ్ఞానమితి యే మూఢాస్తుష్యన్తి తే పునః పు

గ్వ్యతిరిక్తే వా భోక్తరి । అపి చ 'స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహ' ఇతి । బ్రహ్మవిద్యాం ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్య పరాపరవిభాగేన పరాం విద్యామక్షరాధిగమనీం దర్శయంస్తస్యా బ్రహ్మవిద్యాత్వం దర్శయతి । సా చ బ్రహ్మవిద్యాసమాఖ్యా తదధిగమ్యస్యాక్షరస్యాబ్రహ్మత్వే బాధితా స్యాత్ । అపరా హ్యృగ్వేదాదిలక్షణా కర్మవిద్యా బ్రహ్మవిద్యోపక్రమే ఉపన్యస్యతే బ్రహ్మవిద్యాప్రశంసాయై, "ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ। ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినన్దన్తి మూఢా జరామృత్యుం తే పునరేవాపి యన్తి" ఇత్యేవమాదినిన్దావచనాత్ । నిన్దిత్వా చాపరాం విద్యాం తతో విరక్తస్య పరవిద్యాధికారం దర్శయతి "పరీక్ష్య లోకాన్కర్మచితాన్బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన । తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠ"మితి । యత్తూక్తమచేతనానాం పృథివ్యాదీనాం దృష్టాన్తత్వేనోపాదానాద్దార్ష్టాన్తికేనాప్యచేతనేనైవ భూతయోనినా భవితవ్యమితి, తదయుక్తం । న హి దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోరత్యన్తసామ్యేన భవితవ్యమితి నియమోఽస్తి । అపి చ స్థూలాః పృథివ్యాదయో దృష్టాన్తత్వేనోపాత్తా ఇతి న స్థూల ఏవ దార్ష్టాన్తికో భూతయోనిరభ్యుపగమ్యతే, తస్మాదదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః పరమేశ్వర ఏవ ॥ ... ... *

సూ॥ ౨౨॥ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ॥

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ భూతయోనిః, నేతరౌ శారీరః ప్రధానం వా । కస్మాత్, విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం । విశినష్టి హి ప్రకృతం భూతయోనిం శారీరాద్విలక్షణత్వేన 'దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః స బాహ్యాభ్యన్తరో హ్యజః । అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్రః' ఇతి । న హ్యేతద్దివ్యత్వాదివిశేషణమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపపరిచ్ఛేదాభిమానినస్తద్ధర్మాంశ్చాత్మని కల్పయతః శారీరస్యోపపద్యతే । తస్మాత్సాక్షాదౌపనిషదః పురుష ఇహోచ్యతే । తథా ప్రధానాదపి ప్రకృతం భూతయోనిం భేదేన వ్యపదిశతి 'అక్షరాత్పరతః

స్మమరణమాప్నువన్తీత్యర్థః । యద్విజ్ఞానార్థం బ్రహ్మజ్ఞానార్థం గురుమభిగచ్ఛేదేవేతి నియమః । బ్రహ్మనిష్ఠస్యాప్య వేదస్య గురుత్వం వారయతి ॥ శ్రోత్రియమితి ॥ కార్యముపాదానాభిన్నమిత్యంశే దృష్టాన్తః । సర్వసామ్యే తవాప్యపత్తేరిత్యాహ ॥ అపి చ స్థూలా ఇతి ॥ ... ... *

౨౨॥ విశేషణాన్న జీవః భేదోక్తేర్న ప్రధానమితి హేతుద్వయం విభజ్య వ్యాచష్టే ॥ విశినష్టి హీత్యాదినా ॥ దివ్యో ద్యోత్మకః స్వయంజ్యోతిరమూర్తః పూర్ణః పురుషః పురిశయః ప్రత్యగాత్మా బాహ్యం స్థూలమాభ్యన్తరం సకారణం సూత్రాభ్యాం సహాధిష్ఠానత్వేన తిష్ఠతీతి స బాహ్యాభ్యన్తరః, హి తథా శ్రుతిషు ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః । అవిద్యాకృతం నామరూపాత్మకం శరీరం తేన పరిచ్ఛేదోఽల్పత్వం । తస్య శారీరస్య ధర్మాన్ జాడ్యమూర్తత్వాదీనిత్యర్థః । నన్వక్షరశబ్దేన ప్రధానోక్తేః శబ్దత్వం ప్రధానస్య ప్రతిజ్ఞాతం బాధ్యేతేత్యత ఆహ ॥ అక్షరమవ్యాకృతమితి ॥ అశ్నోతి వ్యాప్నోతి స్వవికారజాతమి

త్యక్షరం । అవ్యాకృతమకృతం అనాదీతియావత్ । నామరూపయోర్బీజః ఈశ్వరస్తస్యశక్తిరూపం పరతంత్రత్వాదుపా ధానమపిశక్తిరిత్యుక్తం । భూతానాంసూక్ష్మాఃసంస్కారా యత్రతద్భూతసూక్ష్మం । ఈశ్వరశ్చిన్మాత్రఆశ్రయోఽస్య తత్తథా । తస్యైవచిన్మాత్రస్యజీవేశ్వరభేదోపాధిభూతంయత్తుఈశ్వరఆశ్రయోవిషయోఽస్యేతి నానాజీవవాది నాంవ్యాఖ్యానంతద్భాష్యబహిర్భూతం । ఏతస్మిన్ఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేత్యోతప్రోతభావేనావ్యాకృత స్యచిదాశ్రయత్వశ్రుతేః, ఆశ్రయపదలక్షణాయానిర్మూలత్వాత్ । నహిమూలప్రకృతేర్భేదేకించిన్మానమస్తి । నచ 'ఇంద్రోమాయాభిఃపురురూపఈయత'ఇతిశ్రుతిర్మానం । 'అజామేకా'మిత్యాద్యనేకశ్రుతిబలేనలాఘవతర్కసహాయే నతస్యాశ్శ్రుతేర్బుద్ధిభేదేనమాయాభేదానువాదిత్వాత్ । తదుక్తంసురేశ్వరాచార్యైః "స్వతస్త్వవిద్యాభేదోఽత్రమ నాగపినవిద్యత"ఇతి । సాంఖ్యయోగాచార్యాఃపురాణేతిహాసకర్తారశ్చమూలప్రకృత్యైక్యంవదంతి । నన్వవిద్యైక్యే బంధముక్తివ్యవస్థాకథం । నచవ్యవస్థానాస్తీతివాచ్యంశ్రవణేప్రవృత్త్యాదిబాధాపాతాదితిచేత్, ఉచ్యతే।యేహ్యవిద్యా నానాత్వమిచ్ఛంతి తైరపిపరిణామిత్వేనసాంశత్వమవిద్యాయాఅంగీకార్యం, తథాచానర్థాత్మకస్వీయసంఘాతాత్మ

పర'ఇతి । అక్షరమవ్యాకృతంనామరూపబీజశక్తిరూపంభూతసూక్ష్మమీశ్వరాశ్రయం తస్యైవోపాధి భూతంసర్వస్మాద్వికారాత్పరోయోఽవికారఃతస్మాత్పరతఃపరఇతిభేదేన వ్యపదిశన్పరమాత్మానమిహవి వక్షితందర్శయతి । నాత్రప్రధానంనామకించిత్స్వతంత్రంతత్త్వమభ్యుపగమ్యతేతస్మాద్భేదవ్యపదేశఉ చ్యతే।కింతర్హి। ప్రధానమపికల్ప్యమానంశ్రుత్యవిరోధేనావ్యాకృతాదిశబ్దవాచ్యంభూతసూక్ష్మం పరికల్ప్యేత కల్ప్యతాం తస్మాద్భేదవ్యపదేశాత్పరమేశ్వరోభూతయోనిరిత్యేతదిహప్రతిపాద్యతే॥ *
కుతశ్చపరమేశ్వరోభూతయోనిః॥ ... ... *

సూ॥ ౨౩॥రూపోపన్యాసాచ్చ ॥

అపిచ 'అక్షరాత్పరతఃపర'ఇత్యస్యానంతరం 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణ'ఇతి ప్రాణప్రభృతీనాంపృథివీ పర్యంతానాంతత్త్వానాంసర్గముక్త్వా తస్యైవభూతయోనేస్సర్వవికారాత్మకంరూపముపన్యస్యమానం పశ్యామః । "అగ్నిర్మూర్ధాచక్షుషీచంద్రసూర్యౌదిశశ్శ్రోత్రేవాగ్వివృతాశ్చవేదాః వాయుఃప్రాణో హృదయంవిశ్వమస్యపద్భ్యాంపృథివీహ్యేషసర్వభూతాంతరాత్మే"తి । తచ్చపరమేశ్వరస్యైవోచితం సర్వవికారకారణత్వాత్ నశారీరస్య తనుమహిమ్నః నాపిప్రధానస్యాయంరూపోపన్యాసస్సంభవతి సర్వభూతాంతరాత్మత్వాసంభవాత్, తస్మాత్పరమేశ్వరఏవభూతయోనిర్నేతరావితిగమ్యతే । కథం పునర్భూతయోనేరయంరూపోపన్యాసఇతిగమ్యతే । ప్రకరణాత్ 'ఏష'ఇతిచప్రకృతానుకర్షణాద్భూత యోనింహిప్రకృత్య 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణఏషసర్వభూతాంతరాత్మే'త్యాదివచనం భూతయోనివిష

నాపరిణతాఽవిద్యాంశోపహితజీవభేదాద్వ్యవస్థాసిద్ధ్యతి । యస్యజ్ఞానమంతఃకరణేజాయతేతస్యాంతఃకరణపరిణామ్య జ్ఞానాంశనాశోముక్తిరితి । ఏవంచ శ్రోతుస్స్వరూపానందప్రాప్తిః శ్రవణాదౌప్రవృత్తిర్విద్వదనుభవోజీవన్ముక్తిశా స్త్రంచేతిసర్వమబాధితంభవతి । నచైవంనానాజీవపక్షాదవిశేషఃమూలప్రకృతినానాత్వాభావాదిత్యలం।పరత్వేహే తుః॥అవికారఇతి ॥ ననుసూత్రకృతాశ్రుతౌ ప్రధానాద్భేదవ్యపదేశఉక్తస్తత్రకథమజ్ఞానాద్భేదోక్తిర్వ్యాఖ్యా యతేతత్రాహ ॥ నాత్రేతి ॥ కార్యాత్మనాప్రధీయతఇతిప్రధానమజ్ఞానమేవ । తతోఽన్యస్యాప్రామాణికత్వాదిత్యర్థః అతోఽత్రాజ్ఞానమేవభూతయోనిరితిపూర్వపక్షంకృత్వానిరస్యతే । తన్నిరాసేనార్థాత్సాంఖ్యకల్పితప్రధాననిరాస ఇతిమంతవ్యం ॥ ... ... *

౨౩ ॥ వృత్తికృన్మతేనాదౌసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ 'ప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచఖంవాయు ర్జ్యోతిరాపఃపృథివీ'తిశ్రుతిః । అగ్నిర్ద్యులోకః 'అసౌవావలోకోగౌతమాగ్ని'రితిశ్రుతేః । వివృతావేదాఃవాగిత్యన్వ

యః । పద్భ్యాం పాదావిత్యర్థః । యస్యేదం రూపం స ఏష సర్వప్రాణినామంతరాత్మేత్యర్థః । తనుమహిమ్న ఇతి అల్పశక్తేరిత్యర్థః । యథా కశ్చిద్బ్రహ్మవిత్ స్వస్య సర్వాత్మత్వప్రకటనార్థమహమన్నమితి సామ గాయతి న త్వన్నత్వాదికమాత్మనో వివక్షతి । అఫలత్వాత్ తద్వదపీత్యాహ ॥ అహమన్నమితి॥ వృత్తికృద్వ్యాఖ్యాం దూషయతి॥ అన్యే పునరితి॥ ఏష సర్వభూతాంతరాత్మా సూత్రాత్మా ఏతస్మాద్భూతయోనేర్జాయత ఇతి శ్రుత్యన్వయేన హిరణ్యగర్భస్యాత్ర జాయమానత్వేనోపన్యాసాదిత్యర్థః । నిరదిక్షదవోచదిత్యర్థః । అగ్నిర్ద్యులోకో యస్య సమిద్రూపః సూర్యః సోఽపి ద్యులోకాగ్నిస్తస్మాదజాయతేత్యర్థః । 'తస్యాదిత్య ఏవ సమి'దితి శ్రుత్యంతరాత్ । అతో మధ్యేఽపి సృష్టిరేవ వాచ్యా న రూపమితి భావః । యదుక్తమగ్నిర్మూర్ధేత్యత్ర భూతయోనేస్సర్వాత్మత్వం వివక్షితమితి తన్నేత్యాహ ॥ సర్వాత్మత్వమపీతి ॥ నను హిరణ్యగర్భస్య జన్మాన్యత్రానుక్తం కథమత్ర వక్తవ్యం తత్రాహ ॥ శ్రుతీతి ॥ అగ్రే సమవర్తత జాతస్సన్ భూతగ్రామస్యైకః పతిరీశ్వరప్రసాదాదభవత్ స సూత్రాత్మా ద్యామిమాం పృథివీం చ స్థూలం సర్వమధారయత్ కశబ్దస్య ప్రజాపతిసంజ్ఞా

యమేవ భవతి । యథోపాధ్యాయం ప్రకృత్య 'ఏతస్మాదధీష్వ ఏష వేదవేదాంగపారగ' ఇతి వచనముపాధ్యాయవిషయం భవతి తద్వత్ । కథం పునరదృశ్యత్వాదిగుణకస్య భూతయోనేర్విగ్రహవద్రూపం సంభవతి । సర్వాత్మత్వవివక్షయేదముచ్యతే న విగ్రహవత్త్వవివక్షయేత్యదోషః । 'అహమన్నమహమన్నమహమన్నం అహమన్నాద' ఇత్యాదివత్ । అన్యే పునర్మన్యంతే నాయం భూతయోనే రూపోపన్యాసః జాయమానత్వేనోపన్యాసాత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'తి హి పూర్వత్ర ప్రాణాదిపృథివ్యంతం తత్త్వజాతం జాయమానత్వేన నిరదిక్షత్ । ఉత్తరత్రాపి చ 'తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్య' ఇత్యేవమాది, 'అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చే'త్యేవమంతం జాయమానత్వేనైవ నిర్దేక్ష్యతి । ఇహైవ కథమకస్మాదంతరాలే భూతయోనే రూపముపన్యస్యేత । సర్వాత్మత్వమపి సృష్టిం పరిసమాప్యోపదేక్ష్యతి 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మే'త్యాదినా । శ్రుతిస్మృత్యోశ్చ త్రైలోక్యశరీరస్య ప్రజాపతేర్జన్మ నిర్దిశ్యమానముపలభామహే 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూతస్య జాతః పతిరేక ఆసీత్ స దాధార పృథివీం ద్యాముతేమాం కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమే'తి సమవర్తతేతి అజాయతేత్యర్థః । తథా 'స వై శరీరీ ప్రథమస్స వై పురుష ఉచ్యతే' "ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తతే"తి । వికారపురుషస్యాపి సర్వభూతాంతరాత్మత్వం సంభవతి, ప్రాణాత్మనా సర్వభూతానామధ్యాత్మమవస్థానాత్ । అస్మిన్పక్షే 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మే'త్యేవమాది సర్వరూపోపన్యాసః పరమేశ్వరప్రతిపత్తిహేతురితి వ్యాఖ్యేయం ॥ ... ... *

సూ॥ ౨౪ ॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ॥

'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి 'ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీ'తి చోపక్ర

త్వే సర్వనామత్వాభావేన కస్మా ఇత్యయోగాదేకారలోపేనైకస్మై దేవాయ ప్రాణాత్మనే హవిషా విధేమ పరిచరేమేతి వ్యాఖ్యేయం । 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ' ఇతి శ్రుతేః । యద్వా యస్మాదయం జాతస్తస్మా ఏకస్మై దేవాయేత్యర్థః । 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢ' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్ । నను తస్య భూతాంతరాత్మత్వం కథం తత్రాహ॥ వికారేతి ॥ పూర్వకల్పే ప్రకృష్టోపాసనాకర్మసముచ్చయానుష్ఠానాదస్మిన్ కల్పే సర్వప్రాణివ్యష్టిలింగానాం వ్యాపకం సర్వప్రాణ్యంతర్గతం జ్ఞానకర్మేంద్రియప్రాణాత్మకం సమష్టిలింగశరీరం జాయతే తద్రూపస్య సూత్రాత్మనస్సర్వభూతాంతరాత్మత్వం యుక్తమిత్యర్థః । స్వపక్షే సూత్రార్థమాహ ॥ అస్మిన్ పక్ష ఇతి॥ కర్మ సఫలం సర్వం శ్రౌతస్మార్తాదికం తపశ్చ పురుష ఏవేతి సర్వాత్మస్వరూపోపన్యాసాచ్చ భూతయోనావ్ జ్ఞేయే వాక్యం సమన్వితమిత్యర్థః ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥ ... *

౨౪ ॥ *వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్* ॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి॥ కో న ఇతి॥ ప్రాచీనశాలసత్యయజ్ఞేంద్రద్యు

మ్నజనకబుడిలామిళిత్వామీమాంసాంచక్రుః కోనఆత్మా కింబ్రహ్మేతి। ఆత్మైవబ్రహ్మేతిజ్ఞాపనార్థం పదద్వయం। తేపం చాపినిశ్చయార్థముద్దాలకమాజగ్ముః । సోఽపిసమ్యఙ్నవేదేతి తేనోద్దాలకేనసహషడప్యశ్వపతింకైకేయంరాజానమాగత్యోచుః ఆత్మానమితి అధ్యేషిస్మరసి తమేవనోబ్రూహీతి । రాజాతుతేషాం భ్రాంతినిరాసార్థంతాన్ప్రత్యేకమపృచ్ఛత్ । కంత్వమాత్మానముపాస్సేకంత్వమాత్మానముపాస్సఇతి । తేచప్రాచీనశాలాదయః క్రమేణతంప్రత్యేకమూచుః । దివమేవాహంవైశ్వానరంవేద్మి । ఆదిత్యమేవాహంవేద్మి।వాయుమేవ ।ఆకాశమేవ।అపఏవ । పృథివీమేవాహంవేద్మీతి। తతోరాజ్ఞాద్యుసూర్యాదీనాంషణ్ణాం యథాక్రమేణసుతేజస్త్వవిశ్వరూపత్వపృథగ్వర్త్మాత్మత్వబహులత్వరయిత్వప్రతిష్ఠాత్వగుణాన్ విధాయ భవంతోయదిమామపృష్ట్వా ద్యుసూర్యాదిషుభగవతోవైశ్వానరస్యాంగేష్వేవప్రత్యేకంవైశ్వానరత్వదృష్టయోభవేయుస్తదాక్రమేణమూర్ధపాతాంధత్వప్రాణోత్క్రమణ దేహశీర్ణత్వవస్తిభేదపాదశోషా భవతాంస్యురితిప్రత్యేకోపాసనంనిందిత్వా సుతేజస్త్వగుణకోద్యులోకోస్యాత్మనోవైశ్వానరస్యమూర్ధావిశ్వరూపత్వగుణకస్సూర్యోఽస్యచక్షురిత్యేవం ద్యుసూర్యాదీనాంమూర్ధాదిభావముపదిశ్యసమస్తవైశ్వానరధ్యానవిధిరామ్నాయతే ॥ యస్త్వేతమితి ॥ ఆభిముఖ్యేనాపరోక్షతయావిశ్వంవిమిమీతేజానాతీత్యభివిమానస్సర్వజ్ఞః తదుపాసకః సర్వత్రభో

> మ్యద్యుసూర్యవాయ్వాకాశవారిపృథివీనాం సుతేజస్త్వాది గుణయోగ మేకైకోపాసన నిందయాచ వైశ్వానరంప్రత్యేషాంమూర్ధాదిభావముపదిశ్యామ్నాయతే "యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే ససర్వేషులోకేషు సర్వేషుభూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తితస్యహవాఏతస్యాత్మనోవైశ్వానరస్య మూర్ధైవసుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపోవాయుః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మా సందేహోబహులోవస్తిరేవరయిఃపృథివ్యేవపాదావురఏవవేదిర్లోమానిబర్హిర్హృదయంగార్హపత్యోమనోన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ" ఇత్యాది । తత్రసంశయః । కిం వైశ్వానరశబ్దేనజాఠరోగ్నిరుపదిశ్యతే ? ఉతభూతాగ్నిఃఅథతదభిమానినీదేవతాఅథవాశారీరఆహోస్విత్పరమేశ్వరఇతిః ।కింపునరత్రసంశయకారణం । వైశ్వానరఇతి జాఠరభూతాగ్నిదేవతానాంసాధారణశబ్దప్రయోగాదాత్మేతిచ శారీరపరమేశ్వరయోః । తత్రకస్యోపాదానంన్యాయ్యం కస్యవాహానమితి భవతిసంశయః । కింతావత్ప్రాప్తంజాఠరోగ్నిరితి।కుతఃతత్రహి విశేషేణక్వచిత్ప్రయోగోదృశ్యతే 'అయమగ్నిర్వైశ్వానరోయోయమంతఃపురుషే యేనేదమన్నంపచ్యతే యదిదమద్యత' ఇత్యాదౌ । అగ్నిమాత్రంవాస్యాత్తత్సామాన్యేనాపి ప్రయోగదర్శనాత్ 'విశ్వస్మాఅగ్నింభువనాయదేవా వైశ్వానరం కేతుమహ్నామకృణ్వన్ని'త్యాదౌ । అగ్నిశరీరావా దేవతాస్యాత్తస్యామపి ప్రయోగదర్శనాత్ 'వైశ్వానరస్యసుమతౌస్యామ

స్యాంభుక్త-ఇత్యర్థః । లోకాభూరాదయోభూతానిశరీరాణ్యాత్మానోజీవాఇతిభేదః । సుష్ఠుతేజఃకాంతిర్యస్యద్యులోకస్యససుతేజాః విశ్వానిరూపాణ్యస్యసూర్యస్య । 'ఏషశుక్లఏషనీల'ఇతిశ్రుతేః । పృథక్ నానావిధంవర్త్మగమనంఆత్మాస్వభావోయస్యవాయోః సనానాగతిత్వగుణకోఽస్యప్రాణః బహులత్వం వ్యాపిత్వం తద్గుణఆకాశోస్యసందేహోదేహమధ్యః రయిత్వం ధనత్వం తద్గుణాఆపోఅస్యవస్తిర్మూత్రస్థానం ప్రతిష్ఠాత్వగుణాపృథివీతస్యపాదౌ తస్యహోమాధారత్వం సంపాదయతి ॥ ఉరఏవేత్యాదినా ॥ పూర్వముపక్రమస్థాదృశ్యత్వాదిసాధారణధర్మస్య వాక్యశేషస్థసర్వజ్ఞత్వాదిలింగేన బ్రహ్మనిష్ఠత్వముక్తం, తద్వదత్రాప్యుపక్రమస్థసాధారణవైశ్వానరశబ్దస్యవాక్యశేషస్థహోమాధారత్వలింగేనజాఠరనిష్ఠత్వమితిదృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదిత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్జాఠరబ్రహ్మణోర్ధ్యానంఫలం । యదద్యతేతదన్నంయేనపచ్యతేసోఽయంపురుషేశరీరేఽన్తరస్తీత్యర్థః। పక్షాంతరమాహ ॥ అగ్నిమాత్రంవేతి ॥ విశ్వస్మైభువనాయవైశ్వానరమగ్నిం అహ్నాంకేతుంచిహ్నంసూర్యం దేవాఅకృణ్వన్ కృతవంతః । సూర్యోదయేదినవ్యవహారాదిత్యర్థః। స్యాద్వైశ్వానరఇత్యనుషంగః । హియస్మాత్ కంసుఖప్రదోభువనానాంరాజావైశ్వాన

రోఽభిముఖాశ్రీరస్యేత్యభిశ్రీరీశ్వరః । తస్మాత్తస్య వైశ్వానరస్య సుమతౌ వయం స్యామ తస్యాస్మద్విషయా శుభమతిర్భవత్విత్యర్థః । పక్షత్రయేఽప్యరుచిం వదన్ కల్పాంతరమాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ 'ఆత్మా వైశ్వానర' ఇతి శ్రుతేరిత్యర్థః । కేవలత్వం వైశ్వానరశబ్దశూన్యత్వం । అత్ర జాఠరో వైశ్వానర ఇతి ముఖ్యః పూర్వపక్షః ప్రాణాగ్నిహోత్ర హోమాధారత్వలింగాత్ । తస్య దేహవ్యాపిత్వాదాత్మత్వం । శ్రుత్యాద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనయా బృహత్త్వాద్బ్రహ్మత్వమితి ధ్యేయం । సిద్ధాంతయతి ॥ తత ఇదమితి ॥ సాధారణశ్రుత్యోరుపక్రమస్థయోర్విశేషాత్ప్రథమశ్రుతముఖ్యత్రైలోక్యశరీరలింగాత్సర్వాత్మకేశ్వరపరత్వం యుక్తం । న చరమశ్రుత కల్పితహోమాధారత్వలింగేన జాఠరపరత్వమిత్యర్థః । నను

రాజా హి కం భువనానామభిశ్రీ' రిత్యేవమాద్యాయాశ్శ్రుతేర్దేవతాయా మైశ్వర్యాద్యుపేతాయాం సంభవాత్ । అథాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదుపక్రమే చ 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి కేవలాత్మశబ్దప్రయోగాదాత్మశబ్దవశేన వైశ్వానరశబ్దః పరిణేయ ఇత్యుచ్యతే । తథాపి శారీర ఆత్మా స్యాత్తస్య భోక్తృత్వేన వైశ్వానరసన్నికర్షాత్, ప్రాదేశమాత్రమితి చ విశేషణస్య తస్మిన్నుపాధిపరిచ్ఛిన్నే సంభవాత్ । తస్మాన్నేశ్వరో వైశ్వానర ఇత్యేవం ప్రాప్తం । తత ఇదముచ్యతే వైశ్వానరః పరమాత్మా భవితుమర్హతి । కుతః, సాధారణశబ్దవిశేషాత్ । సాధారణశబ్దయోర్విశేషః సాధారణశబ్దవిశేషః । యద్యప్యేతావుభావప్యాత్మవైశ్వానరశబ్దౌ సాధారణశబ్దౌ వైశ్వానరశబ్దస్త్రయాణాం సాధారణః, ఆత్మశబ్దశ్చ ద్వయోః, తథాపి విశేషో దృశ్యతే యేన పరమేశ్వరపరత్వం తయోరవగమ్యతే 'తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా' ఇత్యాది-అత్ర హి పరమేశ్వర ఏవ ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టోఽవస్థాంతరగతః ప్రత్యగాత్మత్వేనోపన్యస్త ఆధ్యానాయేతి గమ్యతే కారణత్వాత్ । కారణస్య హి సర్వాభిః కార్యగతాభిరవస్థాభిరవస్థావత్త్వాత్ ద్యులోకాద్యవయవత్వముపపద్యతే । 'స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీ'తి చ సర్వలోకాద్యాశ్రయం ఫలం శ్రూయమాణం పరమకారణపరిగ్రహే సంభవతి । 'ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే' ఇతి చ తద్విదః సర్వపాప్మప్రదాహశ్రవణం । 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి చాత్మశబ్దబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమ ఇత్యేవమంతాని లింగాని పరమేశ్వరమేవ గమయంతి తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః ॥ ... ...

సూ ॥ ౨౫ ॥ స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి ॥

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః, యస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ అగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధేతీదృశం త్రైలోక్యాత్మకం రూపం స్మర్యతే "యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః । సూర్యశ్చక్షుర్దిశః శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమః" ఇతి విష్ణుపురాణే తత్స్మర్యమాణం రూపం మూలభూతాం శ్రుతిమనుమాపయదస్య వైశ్వానరశబ్దస్య పరమేశ్వరపరత్వే అనుమానం లింగం గమకం స్యాదిత్యర్థః । ఇతిశబ్దో హేత్వర్థే యస్మాదిదం గమకం తస్మాదపి వైశ్వానరః పరమాత్మైవేత్యర్థః । యద్యపి స్తుతిరియం తస్మై లోకాత్మనే నమ ఇతి తథాపి స్తుతిత్వమపి నాసతి మూలభూతే వేదవాక్యే సమ్యగీదృశేన రూపేణ సంభవతి । "ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదంతి ఖం వై నాభిం చంద్రసూర్యౌ చ నేత్రే । దిశః శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సోఽచింత్యా

నిర్విశేషస్య కుతో విశేష ఇత్యత ఆహ ॥ అత్ర హీతి ॥ అవస్థాంతరగతః త్రైలోక్యాత్మనా స్థిత ఇత్యర్థః । జాఠరస్యాపి ధ్యానార్థం విశేషకల్పనేతి చేత్, న, అసత్కల్పనానుపపత్తేః । ఈశ్వరస్య తూపాదానత్వాద్విశేషస్సన్నేవ ధ్యానార్థముచ్యత ఇత్యాహ ॥ కారణత్వాదితి ॥ లింగాంతరాణ్యాహ ॥ స సర్వేష్విత్యాదినా ॥ యథాగ్నౌ విక్షిప్తమిషీకాతూలం దహ్యతే ఏవం హాఽస్య విదుష ఇత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౫ ॥ నన్వసదారోపేణాపి స్తుతిసంభవాన్న మూలశ్రుత్యపేక్షేత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపి స్తుతిరితి ॥ తథాపీతి పదమర్థ

తేఽపఠతి ॥ స్తుతిత్వమపీతి ॥ ద్యుమూర్ధత్వాదిరూపేణస్తుతిర్నరమాత్రేణకర్తుమశక్యా వినాఽశ్రుతిమిత్యర్థః। సతారూపేణస్తుతిసంభవాన్నాసదారోపఇతిభావః॥ ... ... *

౨౬ ॥ శబ్దాదీనాంగతింవక్తుముక్తసిద్ధాంతమాక్షిప్యసమాధత్తే ॥ శబ్దాదిభ్యఇతి॥'సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర'ఇత్యగ్నిరహస్యేవైశ్వానరవిద్యాయాంశ్రుతోఽగ్నిశబ్దఈశ్వరేనసంభవతీత్యర్థః। సూత్రస్థాదిశబ్దార్థమాహ ॥ ఆదిశబ్దాదితి॥ భుక్తమన్నం హోమీయంహోమసాధనం తేనప్రాణాగ్నిహోత్రంకార్యమిత్యర్థః । వాజసనేయినామగ్నిరహస్యే సప్రపంచాం వైశ్వానరవిద్యా ముక్త్వా 'సయోహైతమగ్నింవైశ్వానరంపురుషవిధంపురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితం వేదసర్వత్రాన్నమత్తీ'త్యుక్తందేహాన్తస్థత్వంజాఠరేసంభవతిప్రసిద్ధేరిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ అత్రసూత్రేఆదిపదేనైవాన్తఃప్రతిష్ఠానస్యగ్రహణేసంభవతిపృథగుక్తిస్సాధారణలింగత్వద్యోతనార్థా శబ్దాదిబలాదిదమపిజాఠరంగమయతీత్యభ్యుచ్చ

త్యా'సర్వభూతప్రణీతే'త్యేవంజాతీయకాచస్మృతిరిహోదాహర్తవ్యా॥ ... ... *

సూ॥ ౨౬॥ శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాన్నేతిచేన్నతథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పురుషమపిచైనమధీయతే॥

అత్రాహనపరమేశ్వరోవైశ్వానరోభవితుమర్హతి । కుతః, శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాత్। చశబ్దస్తావద్వైశ్వానరశబ్దోనపరమేశ్వరేసంభవతి, అర్థాన్తరేరూఢత్వాత్ । తథాగ్నిశబ్దః 'సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర'ఇతి । ఆదిశబ్దాద్హృదయంగార్హపత్యఇత్యాద్యగ్నిత్రేతాకల్పనం । 'తద్యద్భక్తంప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయ'మిత్యాదినాచప్రాణాహుత్యధికరణతాసంకీర్తనం । ఏతేభ్యోహేతుభ్యోజాఠరోవైశ్వానరఃప్రత్యేతవ్యః। తథాన్తఃప్రతిష్ఠానమపిశ్రూయతే 'పురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితంవేదే'తి తచ్చజాఠరేసంభవతి యదప్యుక్తం 'మూర్ధైవసుతేజా'ఇత్యాదేర్విశేషాత్కారణాత్పరమాత్మావైశ్వానరఇతి, అత్ర

బ్రూమః । కుతోహ్యేషనిర్ణయోయదుభయథాపివిశేషప్రతిభానేసతిపరమేశ్వరవిషయఏవ విశేషఆశ్రయణీయోనజాఠరవిషయఇతి। అథవాభూతాగ్నేరన్తర్బహిశ్చావతిష్ఠమానస్యైషనిర్దేశోభవిష్యతి। తస్యాపిహిద్యులోకాదిసంబంధోమన్త్రవర్ణాదవగమ్యతే 'యోభానునాపృథివీంద్యాముతేమామాతతానరోదసీఅన్తరిక్ష'మిత్యాదౌ । అథవాతచ్ఛరీరాయాదేవతాయాఐశ్వర్యయోగాద్ద్యులోకాద్యవయవత్వంభవిష్యతి। తస్మాన్నపరమేశ్వరోవైశ్వానరఇతి । అత్రోచ్యతే । నతథాదృష్ట్యుపదేశాదితి।నశబ్దాదిభ్యఃకారణేభ్యఃపరమేశ్వరస్యప్రత్యాఖ్యానంయుక్తం। కుతః, తథాజాఠరాపరిత్యాగేనదృష్ట్యుపదేశాత్ । పరమేశ్వరదృష్టిర్హిజాఠరేవైశ్వానరఇహోపదిశ్యతే 'మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతే'త్యాదివత్ । అథవాజాఠరవైశ్వానరోపాధిః పరమేశ్వరఇహద్రష్టవ్యత్వేనోపదిశ్యతే 'మనోమయఃప్రాణశరీరోభారూప'ఇత్యాదివత్ । యదిచేహపరమేశ్వరోనవివక్ష్యేత, కేవలఏవజాఠరోఽగ్నిర్వివక్ష్యేత, తతః 'మూర్ధైవసుతేజా'ఇత్యాదేర్విశేషస్యాసంభవఏవస్యాత్ । యథాతుదేవతాభూతాగ్నివ్యపాశ్రయేణాప్యయం

యః । యద్యపిద్యుమూర్ధత్వాదివిశేషఈశ్వరపక్షపాతీ హోమాధారత్వాదిర్జాఠరపక్షపాతీతిప్రతిభానంసమం తథాపిపారమేశ్వరోవిశేషోజాఠరేనసంభవతీతిబలవానిత్యతఆహ ॥ అథవేతి ॥ ఏషద్యుమూర్ధత్వాదివిశేషఇత్యర్థః । ఇమాంపృథివీంద్యామపి తేఏవ ద్యావాపృథివ్యౌరోదసీతయోర్మధ్యమన్తరిక్షంచయోభూతాగ్నిర్భానురూపేణాతతానవ్యాప్తవాన్ సధ్యాతవ్యఇత్యర్థః । జడమాత్రస్యనధ్యేయత్వమిత్యతఆహ ॥ అథవేతి ॥ పరమేశ్వరదృష్ట్యోపాస్యజాఠరాగ్నిప్రతీకవాచకాభ్యామగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాంద్యుమూర్ధత్వాదిమానీశ్వరోలక్ష్యతఇత్యుక్త్వా కల్పాన్తరమాహ ॥ అథవాజాఠరఇతి ॥ అస్మిన్పక్షేప్రాధాన్యేనేశ్వరస్యోపాస్యతాపూర్వత్రగుణతేతిభేదః । ఉపాధివాచిభ్యాంపదాభ్యాముపహితోలక్ష్యతఇత్యర్థః । లక్షణాబీజమసంభవంవ్యాచష్టే ॥ యదిచేతి ॥ పురుషమపీత్యాదిసూత్రశేషంవ్యాచష్టే ॥ యదిచకేవలఇతి ॥ ఈశ్వరప్రతీకత్వోపాధిత్వశూన్యఇత్యర్థః । వివక్ష్యేత తదేతిశేషః। యత్ యః పురు

షఃపూర్ణః, సఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరశబ్దితోజాఠరోపాధిక ఇతిశ్రుత్యర్థః । యోవేదససర్వత్రభుఙ్క్తే ఇత్యర్థః । పురుషత్వంపూర్ణత్వమచేతనస్యజాఠరస్య నేత్యుక్త్వా పాఠాంతరేపురుషవిధత్వం దేహాకారత్వంతస్య నేత్యాహ ॥ యేత్వితి ॥ ననుజాఠరస్యాపి దేహవ్యాపిత్వాత్తద్విధత్వం స్యాదిత్యత ఆహ॥పురుషవిధత్వంచప్రకరణాదితి॥ నదేహవ్యాపిత్వం పురుషవిధత్వంకింతువిరాడ్దేహాకారత్వమధిదైవంపురుషవిధత్వం ఆధ్యాత్మంచోపాసకమూర్ధాదిచుబుకాంతేష్వంగేషు సంపన్నత్వమీశ్వరస్యపురుషవిధత్వమిత్యర్థః । ఈశ్వరస్యాంగేషుసంపత్తిరగ్రేవక్ష్యతే ॥ ... ... *

౨౭॥ఏవంజాఠరంనిరస్యపక్షద్వయంనిరస్యతి ॥ అతఏవేతి ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ ద్యుమూర్ధత్వాదిసర్వలోకఫలభోక్తృత్వసర్వపాప్మప్రదాహాఆత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమోక్తా హేతవః । తానేవస్మారయతి ॥ నహిభూతాగ్నేరిత్యాదినా ॥ యోభానునేతిమంత్రేణేశ్వరదృష్ట్యామహిమోక్త ఇతిభావః ॥ ... ... *

విశేషఉపపాదయితుంనశక్యతే, తథోత్తరసూత్రేవ్యాఖ్యాస్యామః । యదిచకేవలఏవజాఠరోవివక్ష్యేతపురుషేంతఃప్రతిష్ఠితత్వంకేవలంతస్యస్యాన్నతుపురుషత్వం, పురుషమపిచైనమధీయతేవాజసనేయినః “సఏషోగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుషస్సయోహైతమేవాగ్నింవైశ్వానరంపురుషంపురుషవిధం పురుషేంతఃప్రతిష్ఠితంవేదే”తి । పరమేశ్వరస్యతు సర్వాత్మత్వాత్పురుషత్వంపురుషేంతఃప్రతిష్ఠితత్వంచోభయమప్యుపపద్యతే। యేతుపురుషవిధమపిచైనమధీయత ఇతిసూత్రావయవంపఠంతి తేషామేషోర్థః। కేవలజాఠరపరిగ్రహేపురుషేంతఃప్రతిష్ఠితత్వంకేవలంస్యాత్, నతుపురుషవిధత్వం । పురుషవిధమపిచైనమధీయతే వాజసనేయినః ‘పురుషవిధంపురుషేంతఃప్రతిష్ఠితంవేదే’తి । పురుషవిధత్వంచప్రకరణాత్ । యదధిదైవతంద్యుమూర్ధత్వాదిపృథివీప్రతిష్ఠితత్వాంతం, యచ్చాధ్యాత్మంప్రసిద్ధం మూర్ధత్వాదిచుబుకప్రతిష్ఠితత్వాంతం, తత్పరిగృహ్యతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౭ ॥ అతఏవనదేవతాభూతంచ ॥

యత్పునరుక్తంభూతాగ్నేరపిమంత్రవర్ణేద్యులోకాది సంబంధదర్శనాన్మూర్ధైవసుతేజా ఇత్యాద్యవయవకల్పనంతస్యైవభవిష్యతితచ్ఛరీరాయా దేవతాయావిశ్వర్యయోగాదితి తత్పరిహర్తవ్యం అత్రోచ్యతే । అతఏవోక్తేభ్యోహేతుభ్యోనదేవతావైశ్వానరః, తథాభూతాగ్నిరపినవైశ్వానరః । నహిభూతాగ్నేరౌష్ణ్యప్రకాశమాత్రాత్మకస్య ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనోపపద్యతే వికారస్యవికారాంతరాత్మత్వాసంభవాత్ । తథాదేవతాయాస్సత్యప్యైశ్వర్యయోగేనద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనాసంభవతి, అకారణత్వాత్పరమేశ్వరాధీనైశ్వర్యత్వాచ్చ । ఆత్మశబ్దాసంభవశ్చసర్వేషుపక్షేషుస్థితఏవ ॥ ... *

సూ ॥ ౨౮ ॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః ॥

పూర్వం జాఠరాగ్నిప్రతీకో జాఠరాగ్న్యుపాధికోవా పరమేశ్వరఉపాస్య ఇత్యుక్తమంతఃప్రతిష్ఠితత్వాద్యనురోధేన,ఇదానీంతువినైవప్రతీకోపాధికల్పనాభ్యాంసాక్షాదపిపరమేశ్వరోపాసనపరిగ్రహేన కశ్చిద్విరోధ ఇతిజైమినిరాచార్యోమన్యతే । ననుజాఠరాగ్న్యపరిగ్రహేఽన్తఃప్రతిష్ఠితత్వవచనంశబ్దాదీ

౨౮ ॥ పూర్వమగ్నివైశ్వానర శబ్దావీశ్వరస్య లక్షకావిత్యుక్తం, అధునాప్రతీకోపాధిపరిత్యాగేనవిరాట్పురుషాకారస్యభగవతోవైశ్వానరస్యాంగాన్యధ్యాత్మమూర్ధాదిచుబుకాంతాంగేషు సంపాద్యోపాస్యత్వాంగీకారే అపి నశబ్దాదివిరోధఃశబ్దయోరీశ్వరేయోగవృత్త్యాముఖ్యత్వాదంతస్థత్వాదీనాంచతత్రసంభవాదిత్యాహ ॥ సాక్షాదపీతి ॥ సాక్షాత్పదస్యార్థమాహ ॥ వినైవేతి ॥ జాఠరాగ్నిసంబంధంవినేశ్వరస్యోపాస్యత్వేఽపిశబ్దాద్యవిరోధం జైమినిర్మన్యత ఇత్యర్థః । ఇదమంతస్థత్వముదరస్థత్వరూపంనోచ్యతే కింతునఖాదిశిఖాంతావయవసముదాయాత్మకపురుషశరీరేమూర్ధాదచుబుకాంతాంగానివృక్షేశాఖావత్ప్రతిష్ఠితాని, తేషుసంపన్నోవైశ్వానరః పురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠిత ఇత్యుచ్యతే।

అతో౽యథాశాఖాస్థస్యపక్షిణో వృక్షాంతస్థత్వంతథా వైశ్వానరస్యపురుషాంతస్థత్వమిత్యాహ ॥ నహీహపురుషవిధమిత్యాదినా॥ అగ్న్యాదిశబ్దస్యేశ్వరవాచిత్వా జ్జాఠరాగ్నేరసంశబ్దితత్వం। అత్రేశ్వరస్యపురుషావయవేషుసంపాదనాత్పురుషవిధత్వమంతస్థత్వంచేత్యర్థః ॥పక్షాంతరమాహ॥ అథవేతి ॥ పురుషవిధత్వంపూర్వవత్। అంతస్థత్వంమధ్యస్థత్వం సాక్షిత్వమిత్యర్థః। ఏవమంతస్థత్వమీశ్వరే వ్యాఖ్యాయ శబ్దాదీనివ్యాచష్టే ॥ నిశ్చితేచేతి ॥ విశ్వశ్చాయంనరో జీవశ్చసర్వాత్మకత్వాత్ । విశ్వేషాంవికారాణాంవా నరఃకర్తా ।విశ్వేసర్వేనరా జీవాఅస్యాత్మత్వేననియమ్యత్వేనవాసంతీతివిశ్వానరః, రక్షఏవరాక్షసఇతివత్ స్వార్థేతద్ధితప్రత్యయః। నరేసంజ్ఞాయామితిపూర్వపదస్యదీర్ఘతా । అగిధాతోర్గత్య

నిచకారణానివిరుధ్యేరన్నితి । అతో౽భిధీయతే । అతః ప్రతిష్ఠితత్వవచనంతావన్నవిరుధ్యతే । నహీహ 'పురుషవిధం పురుషే౽న్తఃప్రతిష్ఠితం వేదే'తి జాఠరాగ్న్యభిప్రాయేణేదముచ్యతే తస్యాప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ । కథంతర్హి యత్ప్రకృతం మూర్ధాదిషుచుబుకాంతేషుపురుషావయవేషు పురుషవిధత్వంకల్పితంతదభిప్రాయేణేద ముచ్యతే 'పురుషవిధంపురుషే౽న్తః ప్రతిష్ఠితం వేదే'తి, నజాఠరాగ్న్యభిప్రాయేణయథావృక్షేశాఖాంప్రతిష్ఠితాంపశ్యతీతితద్వత్ । అథవా యఃప్రకృతఃపరమాత్మా అధ్యాత్మమధిదైవతంచపురుషవిధత్వోపాధిః, తస్యయత్కేవలంసాక్షిరూపం తదభిప్రాయేణేదముచ్యతే పురుషవిధం పురుషే౽న్తః ప్రతిష్ఠితంవేదేతి।నిశ్చితేచపూర్వాపరపర్యాలోచనావశేనపరమాత్మపరిగ్రహేతద్విషయఏవవైశ్వానరశబ్దః కేనచిద్యోగేనవర్తిష్యతే, విశ్వశ్చాయంనరశ్చవిశ్వనరః,విశ్వేషాంవా౽యంనరః,విశ్వేవా నరాఅస్యేతివిశ్వనరఃపరమాత్మా సర్వాత్మకత్వాత్ , విశ్వనరఏవవైశ్వానరః తద్ధితో౽నన్యార్థఃరాక్షసవాయసాదివత్ । అగ్నిశబ్దో౽ప్యగ్రణీత్వాది యోగాశ్రయణేన పరమాత్మవిషయఏవభవిష్యతి । గార్హపత్యాదిప్రకల్పనం ప్రాణాహుత్యధికరణత్వంచపరమాత్మనో౽పిసర్వాత్మత్వాదుపపద్యతే॥......*

కథంపునః పరమేశ్వరపరిగ్రహే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరుపపద్యతఇతి తాంవ్యాఖ్యాతుమారభతే॥ *

సూ ॥౨౯॥ అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥

అతిమాత్రస్యాపి పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వమభివ్యక్తినిమిత్తంస్యాత్ । అభివ్యజ్యతేకిల ప్రాదేశమాత్రపరిమాణః పరమేశ్వరఉపాసకానాంకృతే ।ప్రదేశవిశేషేషుహృదయాదిషూపలబ్ధిస్థానేషువిశేషేణాభివ్యజ్యతే। అతః పరమేశ్వరేపి ప్రాదేశ మాత్రశ్రుతిరభివ్యక్తేరుపపద్యత ఇత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతే॥... ... ... *

సూ ॥౩౦॥ అనుస్మృతేర్బాదరిః॥

ప్రాదేశమాత్రహృదయ ప్రతిష్ఠితేనవా౽యం మనసానుస్మర్యతే తేనప్రాదేశమాత్రఇత్యుచ్యతే । యథాప్రస్థమితాయవాః ప్రస్థాఇత్యుచ్యంతే తద్వత్ । యద్యపిచ యవేషుస్వగతమేవపరిమాణం ప్రస్థసంబంధాద్వ్యజ్యతే నచేహపరమేశ్వరగతం కించిత్పరిమాణమస్తియద్ధృదయసంబంధాద్వ్యజ్యేతతథాపిప్రయుక్తాయాఃప్రాదేశమాత్రశ్రుతేః, సంభవతియథాకథంచిదనుస్మరణమాలంబనమిత్యుచ్యతే।

ర్థస్యనిప్రత్యయాంతస్యరూపమగ్నిరితి । అంగయతిగమయత్యగ్రంకర్మణఃఫలంప్రాపయతీత్యగ్నిరగ్రణీరుక్తః। అభితో౽గతీతివాఅగ్నిః వైశ్వానరోపాసకస్యాతిథిభోజనాత్పూర్వం ప్రాణాగ్నిహోత్రంవిద్యాంగత్వేనవిహితం, తదర్థమగ్నిత్రేతాదికల్పనం ప్రధానావిరోధేననేతవ్యమిత్యాహ ॥గార్హపత్యేతి॥... ... ... *

౨౯ ॥మాత్రాంపరిమాణమతిక్రాంతో౽తిమాత్రః తస్యవిభోరిత్యర్థః। ఉపాసకానాంకృతే౽నుగ్రహాయప్రాదేశమాత్రో౽భివ్యజ్యతే ప్రాదేశేషువామియతే౽భివ్యజ్యతఇతి ప్రాదేశమాత్రః ॥ ... ... *

౩౦॥ మతాంతరమాహ॥అనుస్మృతేరితి ॥ ప్రాదేశేనమనసామితః ప్రాదేశమాత్రఇత్యర్థః । యథాకథంచిదితి॥ మ

నస్థం ప్రాదేశమాత్రత్వం స్మృతిద్వారా స్మర్యమాణే కల్పితం శ్రుతేరాలంబనమిత్యర్థః । సూత్రస్యార్థాంతరమాహ ॥ ప్రాదేశేతి ॥... ... ...

౩౦॥ సంప్రతిశ్రుత్యుక్తాం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేర్గతిమాహ ॥ సంపత్తేరితి ॥ బ్రాహ్మణం పఠతి ॥ ప్రాదేశమాత్రమివ హేతి ॥ అపరిచ్ఛిన్నమపీశ్వరం ప్రాదేశమాత్రత్వేన సంపత్త్యా కల్పితం సమ్యగ్విదితవంతో దేవాస్తమేవేశ్వరమభిప్రత్యక్త్వేనసంపన్నాః ప్రాప్తవంతో హ వై పూర్వకాలే తతో వో యుష్మభ్యం తథా ద్యుప్రభృతీనవయవానన్వక్ష్యామి । యథా ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశపరిమాణమనతిక్రమ్య మూర్ధాద్యధ్యాత్మాంగేషు వైశ్వానరం సంపాదయిష్యామీతి ప్రాచీనశాలాదీన్ ప్రతి రాజా ప్రతిజ్ఞాయ స్వకీయమూర్ధానముపదిశన్ కరేణ దర్శయన్నువాచ । ఏష వై మే మూర్ధా భూరాదీన్ లోకానతీత్య ఉపరి తిష్ఠతీత్యతిష్ఠాఽసౌ ద్యులోకో వైశ్వానరః । తస్య మూర్ధేతి యావత్ । అధ్యాత్మమూర్ధాభేదేనాధిదైవమూర్ధానం సంపాద్య ధ్యేయ ఇత్యర్థః । ఏవం చక్షురాదిషూహనీయం । స్వకీయచక్షుషీ దర్శయన్నేష వై సుతేజాః సూర్యో వై

ప్రాదేశమాత్రత్వేన వాఽయమప్రాదేశమాత్రోఽప్యనుస్మరణీయః ప్రాదేశమాత్రశ్రుత్యర్థవత్త్వాయ । ఏవమనుస్మృతినిమిత్తా పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరితి బాదరిరాచార్యో మన్యతే॥... ... *

సూ ॥౩౦॥ సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి॥

సంపత్తినిమిత్తా వా స్యాత్ ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః । కుతః, తథా హి సమానప్రకరణం వాజసనేయిబ్రాహ్మణం ద్యుప్రభృతీన్ పృథివీపర్యంతాన్ త్రైలోక్యాత్మనో వైశ్వానరస్యావయవానధ్యాత్మమూర్ధప్రభృతిషు చుబుకపర్యంతేషు దేహావయవేషు సంపాదయత్ ప్రాదేశమాత్రసంపత్తిం పరమేశ్వరస్య దర్శయతి । "ప్రాదేశమాత్రమివ హ వై దేవాః సువిదితా అభిసంపన్నాస్తథా తు వ ఏతాన్వక్ష్యామి యథా ప్రాదేశమాత్రమేవాభిసంపాదయిష్యామీతి స హోవాచ మూర్ధానముపదిశన్నువాచ, ఏష వా అతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి, చక్షుషీ ఉపదిశన్నువాచ, ఏష వై సుతేజా వైశ్వానర ఇతి, నాసికే ఉపదిశన్నువాచ, ఏష వై పృథగ్వర్త్మాత్మా వైశ్వానర ఇతి, ముఖ్యమాకాశముపదిశన్నువాచ, ఏష వై బహులో వైశ్వానర ఇతి, ముఖ్యా అప ఉపదిశన్నువాచ, ఏష వై రయిర్వైశ్వానర ఇతి, చుబుకముపదిశన్నువాచ, ఏష వై ప్రతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి" చుబుకమిత్యధరం ముఖఫలకముచ్యతే । యద్యపి వాజసనేయకే ద్యౌరతిష్ఠాత్వగుణా సమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చ సుతేజస్త్వగుణః, ఛాందోగ్యే తు ద్యౌః సుతేజస్త్వగుణా సమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చ విశ్వరూపత్వగుణః, తథాపి నైతావతా విశేషేణ కించిద్ధీయతే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేరవిశేషాత్సర్వశాఖాప్రత్యయత్వాచ్చ । సంపత్తినిమిత్తాం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిం యుక్తతరాం జైమినిరాచార్యో మన్యతే॥.........*

శ్వానరస్య చక్షురిత్యువాచ । నాసికాపదేన తన్నిష్ఠః ప్రాణో లక్ష్యతే తస్మిన్నాధ్యాత్మిక ప్రాణేఽధిదైవప్రాణస్య వాయోర్దృష్టిమాహ ॥ నాసికే ఇతి ॥ అత్ర సర్వత్ర వైశ్వానరశబ్దస్తదంగపరః । ముఖస్థం ముఖ్యం తస్మిన్నధిదైవం బహులాకాశదృష్టిః । ముఖస్థలాలారూపా స్వప్సు రయిశబ్దితతదీయవస్తిస్థోదకదృష్టిః । చుబుకే ప్రతిష్ఠా పాదరూపా పృథివీ ద్రష్టవ్యా । నను గుణవైషమ్యేణ విద్యయోర్భేదాదగ్నిరహస్యశ్రుత్యనుసారేణ ఛాందోగ్యస్థప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః కథం వ్యాఖ్యేయేత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ ఏతావతాల్పవైషమ్యేణ బహుతరప్రత్యభిజ్ఞాసిద్ధం విద్యైక్యం న హీయతే శాఖాభేదేఽపి సర్వశాఖాసు ప్రతీయమానం వైశ్వానరాద్యుపాసనమేకమితి న్యాయస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ । అతిష్ఠాత్వగుణశ్ఛాందోగ్య ఉపసంహర్తవ్యః । విశ్వరూపత్వగుణశ్చ వాజిభిర్గ్రాహ్యః । తథా చ ద్యుసూర్యయోః సుతేజస్త్వం సమమతిష్ఠాత్వవిశ్వరూపత్వయోర్వ్యవస్థా । యద్వా శాఖాభేదేన గుణవ్యవస్థాఽస్తు న విద్యాభేద ఇతి భావః ॥ ... ... *

౩౨ ॥ ప్రాదేశత్వస్యసంపత్తి ప్రయుక్తత్వేశ్రుత్యంతరం సంపాదయతి ॥ ఆమనంతీతి ॥ యఏషోఽనంతోఽపరిచ్ఛిన్నః అతోఽవ్యక్తోదుర్విజ్ఞేయస్తం కథం జానీయామిత్యత్రేః ప్రశ్నేయాజ్ఞవల్క్యస్యోత్తరం । సఈశ్వరోఽవిముక్తేకామాదిభిర్బద్ధేజీవేభేదకల్పనయాప్రతిష్ఠితఉపాస్యః పునరత్రిప్రశ్నః సఇత్యుత్తరంవరణాయామితి । ఏవంప్రశ్నోత్తరేఅగ్రేఽపిజ్ఞేయే । తత్రచశ్రుతౌఇమామేవభ్రూసహితాంనాసికాంనిరుచ్యేతిభాష్యయోజనా । సర్వానింద్రియకృతాన్దోషాన్వారయతీతివరణా భ్రూః । తాన్దోషాన్నాశయతీతినాసానాసికేతినిర్వచనం। నాసాభ్రువోర్జీవద్వారేశ్వరస్థానత్వధ్యానాత్ పాపవారకత్వమితిమంతవ్యం । తయోర్మధ్యేఽపివిశిష్యజీవస్యస్థానంపృచ్ఛతి ॥కతమదితి॥ భ్రువోరిత్యుత్తరం । ప్రాణస్యేతిపాఠేఽపిఘ్రాణస్యేత్యర్థః । సఏషసంధిర్ద్యులోకస్యసర్గస్యపరస్యచబ్రహ్మలోకస్యసంధిత్వేనధ్యేయఇత్యాహ ॥ సఏషఇతి ॥ ఆభిముఖ్యేనాహంబ్రహ్మేతివిమీయతేజ్ఞాయతఇత్యభివిమానఃప్రత్యగాత్మా।అభిగత

సూ ॥ ౩౨ ॥ ఆమనంతిచైనమస్మిన్ ॥

ఆమనంతిచైనంపరమేశ్వరమస్మిన్మూర్ధచుబుకాంతరా జాబాలాః । 'యఏషోనంతోవ్యక్తఆత్మాసోవిముక్తేప్రతిష్ఠితఇతిసోవిముక్తఃకస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇతి వరణాయాంనాస్యాంచమధ్యే ప్రతిష్ఠితఇతికావైవరణాకాచనాసీతి । తత్రచేమామేవవరణాంనాసాంచేతినిరుచ్యసర్వాణీంద్రియకృతానిపాపానివారయతీతిసావరణాసర్వాణీంద్రియకృతాని పాపాని నాశయతీతిసానాశీతివరణానాశీ'తినిరుచ్యపునరప్యామనంతి । 'కతమచ్చాస్యస్థానంభవతీతిభ్రువోర్ఘ్రాణస్యచయస్సంధిః । సఏషద్యులోకస్యపరస్యచసంధిర్భవతీ'తి । తస్మాదుపపన్నాపరమేశ్వరేప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః । అభివిమానశ్రుతిఃప్రత్యగాత్మత్వాభిప్రాయా । ప్రత్యగాత్మతయాసర్వైఃప్రాణిభిరభివిమీయతఇత్యభివిమానః । అభిగతోవాయంప్రత్యగాత్మత్వాత్ । విమానశ్చమానవియోగాదిత్యభివిమానః, అభివిమిమీతేవాసర్వంజగత్కారణత్వాదిత్యభివిమానః, తస్మాత్పరమేశ్వరఏవవైశ్వానరఇతిసిద్ధమ్॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యేగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య
శంకరభగవత్పాదకృతౌప్రథమస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్చాసౌవిమానఃసర్వస్వరూపత్వేసత్యానంత్యాన్మానమత్రపరిమాణం । అభివిమిమీతేనిర్మిమీతే । తస్మాద్వైశ్వానరవాక్యముపాస్యేబ్రహ్మణిసమన్వితమితిసిద్ధమ్॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాద
కృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాంభాష్యరత్న
ప్రభాయాంప్రథమాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే
ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదః.

ద్యుభ్వోతభూమపదమక్షరమీక్షణీయం శ్రీరామమల్పహృది భాంతమధీశితారం।
ఇంద్రాదివేద్యమఖిలస్య చ శాసితారం జ్యోతిర్నభఃపదమనింద్రమజం భజేఽహం॥

౧॥ ఏవం రూఢియుక్తపదబహులానాం ప్రాయేణ సవిశేషవాక్యానాం సమన్వయో ద్వితీయపాదే దర్శితః । అధునా యౌగికపదబహులానాం నిర్విశేషప్రధానానాం వాక్యానాం సమన్వయం వక్తుం తృతీయపాద ఆరభ్యతే । అతోఽత్రాధికరణానాం శ్రుత్యధ్యాయపాదసంగతయః, తత్ర పూర్వముపక్రమస్థసాధారణశబ్దస్య వాక్యశేషస్థద్యుమూర్ధత్వాదినా బ్రహ్మపరత్వముక్తం తద్వదత్రాప్యుపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య వాక్యశేషస్థసేతుశ్రుత్యా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నే

నమః పరమాత్మనే.

సూ ॥ ౧ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ॥

ఇదం శ్రూయతే 'యస్మిన్ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైస్తమేవైకం జానథ, ఆత్మానమన్యా వాచో విముంచథామృతస్యైష సేతు'రితి । అత్ర యదేతద్ద్యుప్రభృతీనామోతత్వవచనాదాయతనం కించిదవగమ్యతే తత్కిం పరం బ్రహ్మ స్యాదాహోస్విదర్థాంతరమితి సందిహ్యతే । తత్రార్థాంతరం కిమప్యాయతనం స్యాదితి ప్రాప్తం । కస్మాత్, అమృతస్యైష సేతురితి శ్రవణాత్ । పారవాన్హి లోకే సేతుః ప్రఖ్యాతః । న చ పరస్య బ్రహ్మణః పారవత్త్వం శక్యమభ్యుపగంతుం 'అనంతమపార'మితి శ్రవణాత్ । అర్థాంతరే చాయతనే పరిగృహ్యమాణే స్మృతిప్రసిద్ధం ప్రధానం పరిగ్రహీతవ్యం, తస్య హి కారణత్వాదాయతనత్వోపపత్తేః । శ్రుతిప్రసిద్ధో వా వాయుస్స్యాత్ 'వాయుర్వై గౌతమ తత్సూత్రం వాయునా వై గౌతమ సూత్రేణాయం చ లోకః పరశ్చ లోకః సర్వాణి చ భూతాని సందృబ్ధాని భవంతీ'తి । వాయోరపి విధరణత్వశ్రవణాత్ । శారీరో వా స్యాత్, తస్యాపి భోక్తృత్వాద్భోగ్యం ప్రపంచం ప్రత్యాయతనత్వోపపత్తేరితి,

ప్రధానాదౌ వ్యవస్థితిరితి దృష్టాంతలక్షణాధికరణసంగతిః । పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః । సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మధీరితి ఫలం ॥ ముండకవాక్యముదాహరతి ॥ ఇదమితి ॥ యస్మిన్ లోకత్రయాత్మా విరాట్ ప్రాణైస్సర్వైస్సహ మనస్సూత్రాత్మకం చ కారాదవ్యాకృతం కారణం ఓతం కల్పితం తదపవాదేన తమేవాధిష్ఠానాత్మానం ప్రత్యగభిన్నం జానథ శ్రవణాదినా అన్యా అనాత్మవాచో విముంచథ విశేషేణ నిశ్శేషం త్యజథ ఏష వాగ్విమోకపూర్వకాత్మసాక్షాత్కారోఽమృతస్య మోక్షస్యాసారాపారదుర్వారసంసారవారిధేః పరపారస్య సేతురివ సేతుః ప్రాపక ఇతి మాతృవత్ శ్రుతిర్ముముక్షూనుపదిశతి । తత్రాయతనత్వస్య సాధారణధర్మస్య దర్శనాత్ సంశయమాహ ॥ తత్కిమితి ॥ అమృతస్య బ్రహ్మణః సేతురితి షష్ఠ్యా బ్రహ్మణో భిన్నత్వేన సేతోః శ్రుతత్వాద్దేశశబ్దపరామృష్టం ద్యుభ్వాద్యాయతనమబ్రహ్మైవ సేతురిత్యాహ ॥ అమృతస్యేతి ॥ భేదశ్రవణాత్సేతురితి శ్రవణాచ్చేత్యర్థః । తత్ర భేదశ్రవణం వ్యాఖ్యాతం సేతుశ్రవణం స్వయం వివృణోతి । పారవానితి ॥ అనంతం కాలతః, అపారం దేశతః, జలవిధారకముఖ్యసేతోర్గ్రహణాసంభవాత్ గౌణసేతుగ్రహే కర్తవ్యే ముఖ్యసేత్వవినాభూతపారవత్త్వగుణవానేవ కశ్చిద్గ్రాహ్యః । న తు ముఖ్యస్యానియతవిధారణగుణవానీశ్వర ఇతి భావః । యథా లోకే మణయః సూత్రేణ గ్రథితా ఏవం హే గౌతమ సమష్టిలింగాత్మకవాయునా స్థూలాని సర్వాణి సందృ

ఖ్యాని గ్రథితాని భవంతీతి శ్రుత్యర్థః । ఆత్మశబ్దాత్పత్యుద్వయమయుక్తమిత్యత ఆహ ॥ శారీరో వేతి ॥ సద్వితీయత్వేన సేతుశబ్దోపపత్తేశ్చేత్యర్థః । న స్వాత్మశబ్దో జీవే సంభవతీత్యత ఆహ ॥ ఆత్మశబ్దశ్చేతి ॥ ఉపాధిపరిచ్ఛిన్నస్య జీవస్య సర్వవస్తుప్రత్యక్త్వం ముఖ్యం నాస్తీత్యర్థః । ఉపక్రమస్థ సాధారణాయతనత్వస్య గౌణసేతుత్వలింగాత్ ప్రథమశ్రుతాత్మశ్రుత్యా బ్రహ్మత్వనిశ్చయ ఇతి భావః । స్వశబ్దాదిత్యస్యార్థాంతరమాహ ॥ క్వచిచ్చేతి॥ ప్రజానాముత్పత్తౌ 'సదేవ మూలం స్థితావాయతనం లయే ప్రతిష్ఠే'తి బ్రహ్మవాచిసచ్ఛబ్దేన ఛాందోగ్యే బ్రహ్మణ ఆయతనత్వం శ్రుతేరర్థాపితమిత్యర్థః । అర్థాంతరమాహ ॥ స్వశబ్దేనైవేతి ॥ యస్మిన్ ద్యౌరితి వాక్యాత్ పూర్వోత్తరవాక్యయోః పురుషబ్రహ్మాదిశబ్దేన బ్రహ్మసంకీర్తనాన్మధ్యేఽపి బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యర్థః ॥ పురుష ఇతి పూర్వవాక్యం, బ్రహ్మైవేత్యుత్తరవాక్యం, సర్వాసు దిక్షు స్థితం సర్వం బ్రహ్మైవేత్యర్థః । ఉత్తరేణోత్తరస్యాం దిశి ఉదాహృతవాక్యస్య సవిశేషబ్రహ్మపరత్వమాశంక్య వాక్యం వ్యాచష్టే ॥ త

ఏవం ప్రాప్త ఇదమాహ । ద్యుభ్వాద్యాయతనమితి ద్యౌశ్చ భూశ్చ ద్యుభ్వౌ ద్యుభ్వౌ ఆదీ యస్య తద్ద్యుభ్వాది । యదేతస్మిన్ వాక్యే ద్యౌః పృథివ్యంతరిక్షం మనః ప్రాణ ఇత్యేవమాత్మకం జగదోతత్వేన నిర్దిష్టం తస్యాయతనం పరం బ్రహ్మ భవితుమర్హతి । కుతః, స్వశబ్దాత్ - ఆత్మశబ్దాదిత్యర్థః । ఆత్మశబ్దో హీహ భవతి 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి । ఆత్మశబ్దశ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే సమ్యగవకల్పతే నార్థాంతరపరిగ్రహే । క్వచిచ్చ స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మణ ఆయతనత్వం శ్రూయతే 'సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా' ఇతి । స్వశబ్దేనైవ చేహ పురస్తాదుపరిష్టాచ్చ బ్రహ్మ సంకీర్త్యతే 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మ తపో బ్రహ్మ పరామృత'మితి 'బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాద్బ్రహ్మ పశ్చాద్బ్రహ్మ దక్షిణతశ్చోత్తరేణే'తి చ । తత్ర త్వాయతనాయతనవద్భావశ్రవణాత్ 'సర్వం బ్రహ్మే'తి చ సామానాధికరణ్యాత్ । యథానేకాత్మకో వృక్షః శాఖాస్కంధో మూలం చేత్యేవం నానారసో విచిత్ర ఆత్మేత్యాశంకా భవతి, తాం నివర్తయితుం సావధారణమాహ 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి । ఏతదుక్తం భవతి న కార్యప్రపంచవిశిష్టో విచిత్ర ఆత్మా విజ్ఞేయః । కిం తర్హి । అవిద్యాకృతం కార్యప్రపంచం 'విద్యయా ప్రవిలాపయంతః తమేవైకమాయతనభూతమాత్మానం జానీథైకరస'మితి । యథాస్మిన్నాస్తే దేవదత్తస్తదానయేత్యుక్తే ఆసనమేవానయేత్ న దేవదత్తం తద్వదాయతనభూతస్యైవైకరసస్యాత్మనో విజ్ఞేయత్వముపదిశ్యతే । వికారానృతాభిసంధానస్య చాపవాదః శ్రూయతే 'మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి । సర్వం బ్రహ్మేతి తు సామానాధికరణ్యం ప్రపంచవిలాపనార్థం నానేకరసతాప్రతిపాదనార్థం 'స యథా సైంధవఘనోఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవైవం వా అరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవే'త్యేకరసతాశ్రవణాత్ । తస్మాద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరం బ్రహ్మ । యత్తూక్తం సేతుశ్రుతేః సేతోశ్చ పారవత్త్వోపపత్తేర్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరేణ ద్యుభ్వాద్యాయతనేన భవితవ్యమితి, అత్రోచ్యతే । విధరణత్వమాత్ర

తే'త్యాదినా ॥ సామానాధికరణ్యాద్విచిత్ర ఆత్మేతి సంబంధః । 'యస్మిన్ సర్వమోతం తమేవైక'మిత్యేవకారైకశబ్దాభ్యాం నిర్విశేషం జ్ఞేయమిత్యుక్త్వా హేత్వంతరమాహ ॥ వికారానృతేతి ॥ వికారేఽనృతే కల్పితేఽభిసంధోఽభిమానో యస్య తస్యానర్థభాక్త్వేన నిందాశ్రుతేశ్చ కూటస్థసత్యం జ్ఞేయమిత్యర్థః । కథం తర్హి సామానాధికరణ్యం తత్రాహ ॥ సర్వం బ్రహ్మేతి॥ యశ్చోరస్స స్థాణురితివత్ యత్సర్వం తద్బ్రహ్మేతి సర్వోద్దేశేన బ్రహ్మత్వవిధానాత్ బాధనార్థం న తు యద్బ్రహ్మ తత్సర్వమితి నానారసత్వార్థమిత్యర్థః । తత్ర నియామకమాహ ॥ స యథేతి॥ లవణపిండోఽంతర్బహిశ్చ రసాంతరశూన్యః సర్వో లవణైకరసో యథా ఏవమరే మైత్రేయి చిదేకరస ఆత్మేత్యర్థః । యద్యపి పారవత్త్వసావయవత్వాదికం ముఖ్యసేతావవ్యభిచారి తథాపి సేతోర్జలాదిబంధనరూపం యద్విధారణం తదేవ వ్యభిచారిత్వేపి సేతుపదార్థైకదేశత్వాద్గుణత్వేన గ్రాహ్యం న తు పదార్థబహిర్భూతం పారవత్త్వాదికమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ దృష్టత్వాత్తద్గ్రహేఽతిప్రసం

గమాహ ॥నహీతి॥ అత్రశ్రుతావపరేణేతి శేషః।విధారణస్యశబ్దార్థత్వంస్ఫుటయతి॥షిఞ ఇతి॥సినోతిబధ్నాతీతి సేతుఃపదా ర్థైకదేశోవిధారణమిత్యర్థః ।తథాచామృతపదస్యభావప్రధానత్వాదమృతత్వస్యసేతుర్విధారకంబ్రహ్మైవాస్యైవామృతత్వంనాన్యస్యేత్యర్థః । యద్వాద్యుభ్వాద్యాధారోబ్రహ్మనసేతుశబ్దార్థఃకింత్వవ్యవహితంజ్ఞానమిత్యాహ॥అపరఇతి॥ ఫలితమాహ॥తత్రేయదుక్తమితి॥ జ్ఞానేసేతౌగృహీతేసతీత్యర్థః ॥ ... ... *

౨ ॥ ముక్తైరుపసృప్యం ప్రత్యక్త్వేనప్రాప్యం యద్బ్రహ్మ తస్యాత్రోక్తేరితిసూత్రార్థః ।ముక్తి ప్రతియోగినం బంధందర్శయతి ॥ దేహాదిష్వితి ॥ తద్విపర్యయేణేతి - ఉక్తపంచక్లేశాత్మకబంధనివృత్త్యాత్మనాస్థితమిత్యర్థః।యథానద్యోగంగాద్యానామరూపేవిహాయసముద్రాత్మనాతిష్ఠంతితథాబ్రహ్మాత్మవిదపిసంసారంవిహాయపరాత్కారణాదవ్యక్తాత్ పరంపూర్ణంస్వయంజ్యోతిరానందంప్రత్యక్త్వేనప్రాప్యతిష్ఠతీత్యాహ ॥ తథావిద్వానితి ॥ ఇదంప్రధానాదేఃకింనస్యా

మత్రసేతుశ్రుత్యా వివక్ష్యతే నపారవత్త్వాది। నహిమృద్దారుమయోలోకే సేతుర్దృష్ట ఇత్యతోపిమృద్దారుమయఏవసేతురభ్యుపగమ్యతే। సేతుశబ్దార్థోపివిధరణత్వమాత్రమేవనపారవత్త్వాదిషిఞోబంధనకర్మణఃసేతుశబ్దవ్యుత్పత్తేః । అపరఆహ ॥ తమేవైకంజానథఆత్మానమితి-యదేతత్సంకీర్తితమాత్మజ్ఞానం యచ్చైతదన్యావాచోవిముంచథేతి వాగ్విమోచనం తదత్రామృతత్వసాధనత్వాదమృతస్యైషసేతురితి సేతుశ్రుత్యాసంకీర్త్యతేనతుద్యుభ్వాద్యాయతనం । తత్రయదుక్తంసేతుశ్రుతే బ్రహ్మణోర్థాంతరేణ ద్యుభ్వాద్యాయతనేనభవితవ్యమిత్యేతదయుక్తం॥ ... ... *

॥సూ ॥౨॥ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్॥

ఇతశ్చపరమేవబ్రహ్మ ద్యుభ్వాద్యాయతనంయస్మాన్ముక్తోపసృప్యతాఽస్యవ్యపదిశ్యమానాదృశ్యతే। ముక్తైరుపసృప్యంముక్తోపసృప్యం । దేహాదిష్వనాత్మసుఅహమస్మీత్యాత్మబుద్ధిరవిద్యా,తతస్తత్పూజనాదౌరాగః తత్పరిభవాదౌద్వేషః, తదుచ్ఛేదదర్శనాద్భయం మోహశ్చేత్యేవమయమనంతభేదోఽనర్థవ్రాతస్సంతతస్సర్వేషాం నఃప్రత్యక్షః, తద్విపర్యయేణా విద్యారాగద్వేషాదిదోషముక్తైరుపసృప్యముపగమ్యమేతదితిద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రకృత్య వ్యపదేశోభవతి । కథం “భిద్యతేహృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతేసర్వసంశయాః । క్షీయంతేచాస్యకర్మాణి తస్మిన్దృష్టేపరావరే” ఇత్యుక్త్వాబ్రవీతి ‘యథానద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతినామరూపేవిహాయ। తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్య’మితిబ్రహ్మణశ్చముక్తోపసృప్యత్వం ప్రసిద్ధంశాస్త్రే । ‘యదాసర్వేప్రముచ్యంతేకామాయేఽస్యహృదిశ్రితాః । అథమర్త్యోఽమృతోభవత్యత్రబ్రహ్మసమశ్నుత’ఇత్యేవమాదౌ । ప్రధానాదీనాంతునక్వచిన్ముక్తోపసృప్యత్వంప్రసిద్ధమస్తి । అపిచ ‘తమేవైకంజానథఆత్మానమన్యావాచోవిముంచథే’తి వాగ్విమోచన పూర్వకం విజ్ఞేయత్వ మిహద్యుభ్వాద్యాయతనస్యోచ్యతే । తచ్చశ్రుత్యంతరేబ్రహ్మణోదృష్టం । ‘తమేవధీరోవిజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీతబ్రాహ్మణః । నానుధ్యాయాద్బహూంచ్ఛ

దిత్యతఆహ ॥ బ్రహ్మణశ్చేతి ॥ అస్యముముక్షోః హృదీతిపదేనాత్మధర్మత్వంకామాదీనాంనిరస్తంయదాకామాదినివృత్తిరథతదాఽమృతోభవతి మరణహేత్వభావాన్నకేవలమనర్థనివృత్తిః కింత్వత్రదేహేతిష్ఠన్నేవ బ్రహ్మానందమశ్నుతఇత్యర్థః । లింగాంతరమాహ ॥అపిచేతి ॥ ధీరోవివేకీతమేవాత్మానంవిజ్ఞాయవిశుద్ధంలక్ష్యపదార్థంజ్ఞాత్వావాక్యార్థజ్ఞానంకుర్యాత్ । జ్ఞానార్థినోజ్ఞానప్రతిబంధకకర్మకాండాదేర్వైముఖ్యమాహ ॥నేతి॥ బహూనిత్యుక్త్యాఅల్పాన్వేదాంతశబ్దానంగీకరోతి । ‘‘అష్టౌస్థానానివర్ణానామురఃకంఠశ్శిరస్తథా । జిహ్వామూలంచదంతాశ్చనాసికోష్ఠౌచతాలుచ’’ఇతి ।ఏతాని వాగింద్రియస్థానత్వాద్వాక్ఛబ్దేనోచ్యంతే తేషాంశోషణమాత్రమనాత్మశబ్దోచ్చారణఫలం తద్ధ్యానాన్మనసోగ్లానిమాత్రమిత్యర్థః॥ ... ... *

౩ ॥ వైశేషికఇతి ॥ అసాధారణఆత్మశబ్దాదిరిత్యర్థః । అతచ్ఛబ్దాదిత్యస్యార్థాంతరమాహ ॥ తద్విపరీతస్యేతి॥ అత ఏవాతచ్ఛబ్దాదేవ ॥ ... ... *

౪ ॥ ప్రాణభృచ్చేతిసూత్రే చకారః పూర్వసూత్రస్థనఞోఽనుషంగార్థః । సర్వజ్ఞపదసమానాధికరణఆత్మశబ్దో నజీవవాచీత్యతచ్ఛబ్దస్తస్మాదిత్యర్థః । నను నానుమానప్రాణభృతావతచ్ఛబ్దాదిత్యేకమేవసూత్రంకిమర్థంనకృతం, ఉభయనిరాసహేతోరేకత్వాదిత్యతఆహ ॥ పృథగితి ॥ యోగః సూత్రం, ఉత్తరసూత్రస్థహేతూనాంజీవమాత్రనిరాసే

శ్రాక్ వాచోవిగ్లాపనంహిత' ఇతి । తస్మాదపిద్యుభ్వాద్యాయతనంపరంబ్రహ్మ ॥ ... ... *

సూ ॥ ౩ ॥ నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ ॥

యథాబ్రహ్మణఃప్రతిపాదకో వైశేషికో హేతురుక్తః నైవమర్థాంతరస్య వైశేషికో హేతుఃప్రతిపాదకోఽస్తీత్యాహ నానుమానంసాంఖ్యస్మృతిపరికల్పితంప్రధానమిహద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనప్రతిపత్తవ్యం । కస్మాత్ , అతచ్ఛబ్దాత్ । తస్యాచేతనస్యప్రధానస్యప్రతిపాదకశ్శబ్దస్తచ్ఛబ్దః నతచ్ఛబ్దోఽతచ్ఛబ్దః । నహ్యత్రాచేతనస్యప్రధానస్యప్రతిపాదకః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి యేనాచేతనంప్రధానం కారణత్వేనాయతనత్వేనవాఽవగమ్యేత । తద్విపరీతస్యచేతనస్యప్రతిపాదకశబ్దోఽత్రాస్తి 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దిత్యాదిః । అతఏవనవాయురపీహద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రీయతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౪ ॥ ప్రాణభృచ్చ ॥

యద్యపిప్రాణభృతోవిజ్ఞానాత్మనఆత్మత్వంచేతనత్వంచసంభవతి తథాప్యుపాధిపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్యసర్వజ్ఞత్వాద్యసంభవేసత్యస్మాదేవాతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృదపి నద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః । నచోపాధిపరిచ్ఛిన్నస్యావిభోః ప్రాణభృతోద్యుభ్వాద్యాయతనత్వమపిసమ్యక్సంభవతి । పృథగ్యోగకరణముత్తరార్థం ॥ కుతశ్చనప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః ॥ ... ... *

సూ ॥ ౫ ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥

భేదవ్యపదేశశ్చేహభవతి 'తమేవైకంజానథఆత్మాన'మితిజ్ఞేయజ్ఞాతృభావేన । తత్రప్రాణభృత్తావన్ముముక్షుత్వాత్ జ్ఞాతాపరిశేషాదాత్మశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ జ్ఞేయంద్యుభ్వాద్యాయతనమితిగమ్యతే నప్రాణభృత్ ॥ కుతశ్చనప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః॥ ... ... *

సూ ॥ ౬ ॥ ప్రకరణాత్ ॥

ప్రకరణంచేదంపరమాత్మనః 'కస్మిన్ భగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీ'త్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణాత్ । పరమాత్మనిహిసర్వాత్మకేవిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంస్యాత్, నకేవలేప్రాణభృతి । కుతశ్చనప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః ॥ ... ... *

సూ ॥ ౭ ॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ ॥

ద్యుభ్వాద్యాయతనంప్రకృత్య 'ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయే'త్యత్రస్థిత్యదనేనిర్దిశ్యేతే, 'తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్తీ'తికర్మఫలాశనం 'అనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ'త్యౌదాసీన్యేనావస్థానం, తాభ్యాం

నాన్యయోఽపిసుబోధార్థం ప్రాణభృచ్చేతిపృథక్సూత్రకరణమిత్యర్థః ॥ ... ...*

౫ ॥ తానేవహేతూనాకాంక్షాద్వారావ్యాచష్టే ॥ కుతశ్చేత్యాదినా॥ యద్యపివిశుద్ధఃప్రత్యగాత్మైవాత్రజ్ఞేయః తథాపిజీవత్వాకారేణజ్ఞాతుర్జ్ఞేయాద్భేదాన్నజ్ఞేయరూపత్వమిత్యర్థః । ఏవంచజీవత్వలింగవిశిష్టత్వేనజీవస్యద్యుభ్వాదివాక్యార్థత్వంనిరస్యతేనశుద్ధరూపేణేతిమంతవ్యమ్ ॥ ... ... ౬॥

౭ ॥ నను స్థిత్యేశ్వరస్యాదనాజ్జీవస్యద్వాసుపర్ణేత్యత్రోక్తావపిఈశ్వరఆయతనవాక్యే సకిమర్థంగ్రాహ్య ఇత్యత ఆ

హ ॥ యదిచేశ్వరఇతి । అత్రేశ్వరశ్శుద్ధచిన్మాత్రో గ్రాహ్యః । నసర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టస్తస్యాఽప్రతిపాద్యత్వాత్ । తథాచాప్రతిపాద్యార్థస్యాకస్మాన్నద్యేవచనాసంభవాదాద్యవాక్యేనగ్రహణంకార్యమిత్యభిసంధిః । తమజ్ఞాత్వాశంకతే ॥ ననుతథాపీతి ॥ బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనార్థమకస్మాదప్రకృతస్యాపిలోకప్రసిద్ధస్యజీవస్యానువాదసంభవఇతి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ నను ద్వాసుపర్ణేత్యత్రబుద్ధిజీవయోరుక్తేఃకథమిదంసూత్రమిత్యతఆహ ॥ గుహామితి ॥ స్థిత్యదనాభ్యామీశ్వరక్షేత్రజ్ఞయోరనువాదేనైక్యందర్శితమిత్యర్థః । నన్వత్రజీవేశౌనానువాద్యౌ పైంగివ్యాఖ్యావిరోధాదతస్సూత్రాఽసంగతిరిత్యతఆహ ॥ యదాపీతి । తదాపిసూత్రస్యాసంగతిర్నాస్తీత్యర్థః । అదనవాక్యేనబుద్ధిమనూద్యస్థితివాక్యేనబుద్ధ్యాదివిలక్షణశుద్ధప్రత్యగ్బ్రహ్మణోజ్ఞేయస్యోక్తేర్ద్యుభ్వాదివాక్యే తదేవగ్రాహ్యం నబుద్ధ్యుపహితోజీవఇతి సూత్రసంగతిమాహ ॥ కథమిత్యాదినా ॥ నన్వనుపహితోజీవఉక్తోనపరంబ్రహ్మేత్యతఆహ ॥ యస్త్వితి ॥ పౌనరు

చస్థిత్యదనాభ్యామీశ్వరక్షేత్రజ్ఞౌతత్రగృహ్యేతే । యదిచేశ్వరోద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనవివక్షితః తత్తస్య ప్రకృతస్య క్షేత్రజ్ఞాత్పృథగ్వచనమవకల్పతే, అన్యథాహ్యప్రకృతవచన మాకస్మికమసంబద్ధం స్యాత్ । ననుతథాపిక్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరాత్పృథగ్వచనమాకస్మికమేవప్రసజ్యేతనతస్యావివక్షితత్వాత్ । క్షేత్రజ్ఞోహికర్తృత్వేనభోక్తృత్వేనచ ప్రతిశరీరంబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధోలోకతఏవప్రసిద్ధః నాసౌశ్రుత్యాతాత్పర్యేణవివక్ష్యతే । ఈశ్వరస్తులోకతోఽప్రసిద్ధత్వాత్ శ్రుత్యాతాత్పర్యేణవివక్ష్యతఇతినతస్యాకస్మికవచనంయుక్తం । 'గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహి' ఇత్యత్రాప్యేతద్దర్శితం । ద్వాసుపర్ణేత్యస్యామృచిఈశ్వరక్షేత్రజ్ఞావుచ్యేతేఇతి । యదాపిపైంగ్యుపనిషత్కృతేనవ్యాఖ్యానేనాస్యామృచిసత్త్వక్షేత్రజ్ఞావుచ్యేతేతథాపినవిరోధఃకశ్చిత్ । కథం ప్రాణభృదిహఘటాదిచ్ఛిద్రవత్సత్త్వాద్యుపాధ్యభిమానిత్వేనప్రతిశరీరంగృహ్యమాణోద్యుభ్వాద్యాయతనం నభవతీతిప్రతిషిధ్యతే । యస్తుసర్వశరీరేషూపాధిభిర్వినోపలక్ష్యతేపరఏవసభవతి । యథాఘటాదిచ్ఛిద్రాణిఘటాదిభిరుపాధిభిర్వినోపలక్ష్యమాణానిమహాకాశఏవభవంతి తద్వత్ప్రాణభృతఃపరస్మాదన్యత్వానుపపత్తేః ప్రతిషేధోనోపపద్యతే, తస్మాత్సత్త్వాద్యుపాధ్యభిమానినఏవద్యుభ్వాద్యాయతనత్వప్రతిషేధః తస్మాత్పరమేవబ్రహ్మద్యుభ్వాద్యాయతనం । తదేతత్ 'అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తే' రిత్యనేనైవసిద్ధం, తస్యైవహిభూతయోనివాక్యస్యమధ్యఇదంపఠితం 'యస్మిన్ద్యౌఃపృథివీచాంతరిక్ష'మితి । ప్రపంచార్థంతుపునరుపన్యస్తం॥... ... ...*

సూ ॥ ౮॥ భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥

ఇదమామనంతి 'భూమాత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్య' ఇతి, 'భూమానంభగవోవిజిజ్ఞాస' ఇతి, 'యత్రనాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతినాన్యద్విజానాతిసభూమా, అథయత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్ప'మిత్యాది । తత్రసంశయః, కింప్రాణోభూమాస్యాదాహోస్విత్పరమాత్మేతి । కుతస్సంశయః । భూమేతితావద్బహుత్వమభిధీయతే । 'బహోర్లోపోభూచబహోః' (పా।౬।౪।౧౫౮) ఇతిభూమశ

క్త్యంశంకతే ॥ తదేతదితి ॥ ద్యుభ్వాదివాక్యస్యబ్రహ్మపరత్వమిత్యర్థః । సమాధత్తే ॥ ప్రపంచార్థమితి ॥ సేతుశబ్దవ్యాఖ్యానేనభూతయోనేఃప్రత్యగాత్మత్వస్ఫుటీకరణార్థమిత్యర్థః । తస్మాన్ముండకోపనిషత్ బ్రహ్మణి సమన్వితేతిసిద్ధం॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్ । ... ... *

౮ ॥ *భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్* ॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి ॥ ఇదమితి॥నాల్పేసుఖమస్తిభూమైవసుఖంతస్మాన్నిరతిశయసుఖార్థినాభూమైవవిచార్యఇతినారదంప్రతిసనత్కుమారేణోక్తేసతినారదోబ్రూతే॥భూమానమితి ॥ భూమ్నోలక్షణమద్వితీయత్వమాహ ॥ యత్రేతి ॥ భూమలక్షణంపరిచ్ఛిన్నలక్షణోక్త్యాస్ఫుటయతి ॥ అథేతి ॥ అత్రసంశయబీజంప్రశ్నపూర్వకమాహ ॥ కుతఇత్యాదినా ॥ బహోర్భావఇతివిగ్రహేపృథ్వాదిభ్యఇమనిజితిఇమనిచ్ప్రత్యయే

కృతే బహోర్లోపో భూ చ బహోరితి సూత్రేణ బహోః పరస్యేమనిచ్ప్రత్యయస్యాదేరికారస్య లోపస్స్యాత్ బ
హోస్స్థానే భూ ఇత్యాదేశశ్చ స్యాదిత్యుక్తే భూమన్నితి శబ్దో నిష్పన్నః, తస్య భావార్థకేమనిచ్ప్రత్యయాంతత్వాద్బ
హుత్వం వాచ్యం । తత్కింధర్మికమిత్యాకాంక్షాయాం సన్నిహితప్రకరణస్థః ప్రాణో ధర్మీ భాతి । వాక్యోపక్రమస్థ ఆత్మా
పి స్వప్రతిపాదనాపేక్షో ధర్మిత్వేన భాతీతి సన్నిహితవ్యవహిత ప్రకరణాభ్యాం సంశయ ఇత్యర్థః । పూర్వమాత్మశబ్దాత్
ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేత్యుక్తమయుక్తం తరతి శోకమాత్మవిదిత్యబ్రహ్మణ్యప్యాత్మశబ్ద ప్రయోగాదిత్యాక్షేపస
గత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ ప్రాణో భూమేతి ॥ ధర్మధర్మిణోరభేదాత్ సామానాధికరణ్యం ద్రష్టవ్యం । పూర్వోత్తరపక్ష
యోః ప్రాణోపాస్తిర్బ్రహ్మజ్ఞానం చ ఫలం క్రమేణ మంతవ్యం । అత్రాధ్యాయే భూయః ప్రశ్నోత్తరభేదాదర్థభేదో దృ
శ్యతే । భూమా తు ప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్నం వినైవోక్తలింగేన ప్రాణాదభిన్న ఇత్యాహ ॥ కస్మాదిత్యాదినా ॥ ప్రా

> బ్దస్య భావప్రత్యయాంతతాస్మరణాత్ । కిమాత్మకం పునస్తద్బహుత్వమితి విశేషాకాంక్షాయాం 'ప్రా
> ణో వా ఆశాయా భూయా'నితి సన్నిధానాత్ప్రాణో భూమేతి ప్రతిభాతి । తథా 'శ్రుతం హ్యేవ మే భగవ
> ద్దృశేభ్యస్తరతి శోకమాత్మవి'దితి 'సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయత్వి'తి
> ప్రకరణోత్థానాత్ పరమాత్మా భూమేత్యపి ప్రతిభాతి । తత్ర కస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్య వా హానమితి భ
> వతి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం ప్రాణో భూమేతి । కస్మాత్, భూయః ప్రశ్నప్రతివచనపరంపరాదర్శ
> నాత్ । యథా హి 'అస్తి భగవో నామ్నో భూయ' ఇతి 'వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ'తి తథా 'అస్తి భగ
> వో వాచో భూయ' ఇతి, 'మనో వావ వాచో భూయ' ఇతి నామాదిభ్యో హ్యాప్రాణాద్భూయః ప్రశ్నప్రతి
> వచనప్రవాహః ప్రవృత్తః, నైవం ప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్నప్రతివచనం దృశ్యతే । 'అస్తి భగవః ప్రా
> ణాద్భూయ' ఇతి 'అదో వావ ప్రాణాద్భూయ' ఇతి ప్రాణమేవ తు నామాదిభ్య ఆశాంతేభ్యో భూయాం
> సం 'ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా'నిత్యాదినా సప్రపంచముక్త్వా ప్రాణదర్శినశ్చాతివాదిత్వం 'అతి
> వాద్యసీ'తి 'అతివాద్యస్మీతి బ్రూయాన్నాపహ్నువీతే'త్యభ్యనుజ్ఞాయ, 'ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యే
> నాతివదతీ'తి ప్రాణవ్రతమతివాదిత్వమనుకృష్యాపరిత్యజ్యైవ ప్రాణం సత్యాదిపరంపరయా భూమానం
> సమవతారయన్, 'ప్రాణమేవ భూమానం మన్యత' ఇతి గమ్యతే । కథం పునః ప్రాణే భూమ్ని వ్యాఖ్యాయ
> మానే 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ'త్యేతద్భూమ్నో లక్షణపరం వచనం వ్యాఖ్యాయేతేతి । ఉచ్యతే । సుషుప్తా
> వస్థాయాం ప్రాణగ్రస్తేషు కరణేషు దర్శనాదివ్యవహారనివృత్తిదర్శనాత్ సంభవతి ప్రాణస్యాపి 'యత్ర
> నాన్యత్పశ్యతీ'త్యేతల్లక్షణం । తథా చ శ్రుతిః 'న శృణోతి న పశ్యతీ'త్యాదినా సర్వకరణవ్యాపారప్రత్య
> స్తమయరూపాం సుషుప్తావస్థాముక్త్వా 'ప్రాణాగ్నయ ఏవైతస్మిన్ పురే జాగ్రతీ'తి తస్యామేవావస్థా
> యాం పంచవృత్తేః ప్రాణస్య జాగరణం బ్రువతీ ప్రాణప్రధానాం సుషుప్తావస్థాం దర్శయతి । యచ్చైతద్భూ

ణాద్భూయ ఇతి న దృశ్యత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః । నన్వేష తు వా అతివదతీతి తుశబ్దేన ప్రాణప్రకరణవిచ్ఛేదాన్న ప్రాణో
భూమేత్యత ఆహ ॥ ప్రాణమేవేతి ॥ నామాద్యాశాంతానుపాస్యానతీత్య ప్రాణం శ్రేష్ఠం వదతీత్యతివాదీ ప్రాణవిత్తం
ప్రత్యతివాద్యసీతి కేనచిత్ ప్రశ్నే కృతే అస్మీతి బ్రూయాత్, నాహమతివాదీత్యపహ్నవం న కుర్యాదిత్యుక్తం ప్రాణవిదం,
ఏష ఇతి పరామృశ్య సత్యవచనధ్యానమననశ్రద్ధాది ధర్మపరంపరాం విధాయ భూమోపదేశాన్న ప్రకరణవిచ్ఛేదః । తుశ
బ్దో నామాద్యుపాసకస్యాతివాదిత్వనిరాసార్థ ఇత్యర్థః । భూమ్నో లక్షణవచనం సుఖత్వమమృతత్వం చ ప్రాణే ప్రశ్నపూ
ర్వకం యోజయతి ॥ కథం పునరిత్యాదినా ॥ ప్రాణగ్రస్తేషు ప్రాణే లీనేషు న శృణోతి సుప్తః పురుష ఇతి శేషః । 'గార్హప
త్యో హ వా ఏషోఽపానో వ్యానోఽన్వాహార్యపచన ఆహవనీయః ప్రాణ' ఇతి శ్రుతేః, ప్రాణాగ్నయ ఇహ పురే శరీరే జా
గ్రతి సవ్యాపారా ఏవ తిష్ఠంతీత్యర్థః । దేవో జీవః, అథ తదా స్వప్నాదర్శనకాలే సుఖశ్రవణాత్ప్రాణస్య సుఖత్వమవిరుద్ధ

మిత్యన్వయః । ఆత్మపదేనోపక్రమవిరోధం పరిహరతి ॥ ప్రాణ ఏవేతి ॥ ప్రాణస్యాత్మత్వం కథమిత్యాశంక్య శ్రుతత్వాదిత్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ సర్వం సమర్పితమితి చ సర్వాధిష్ఠానం ప్రాణం స్వీకరోతి శ్రుతిరిత్యన్వయః । అత ఆత్మత్వం ప్రాణేఽపి ముఖ్యమితి భావః । భూమరూపత్వం యోజయతి ॥ సర్వాత్మత్వేతి ॥ సంప్రసాదశబ్దేన ప్రాణం లక్షయితుం ముఖ్యార్థం దర్శయతి ॥ సంప్రసాద ఇతి ॥ స వా ఏష ఏతస్మిన్ సంప్రసాదే స్థిత్వా పునరాద్రవతీతి ప్రయోగాచ్చ, తత్పదం సుషుప్తివాచకమిత్యాహ ॥ బృహదితి ॥ వాచ్యార్థసంబంధాత్ప్రాణో లక్ష్య ఇత్యాహ ॥ తస్యాం చేతి ॥ అత్ర సూత్ర ఇత్యర్థః । భూమా ప్రాణాద్భిన్నః, అత్రాధ్యాయే । తస్మాదూర్ధ్వముపదిష్టత్వాన్నామాదేరూర్ధ్వముపదిష్టవాగాదివదిత్యర్థః । విపక్షే హే

మ్నస్సుఖత్వం శ్రుతం ‘యో వై భూమా తత్సుఖ’మితి తదప్యవిరుద్ధం, ‘యత్రైష దేవస్స్వప్నాన్న పశ్యత్యథ హైతస్మిన్ శరీరే సుఖం భవతీ’తి సుషుప్తావస్థాయామేవ సుఖశ్రవణాత్ । యచ్చ ‘యో వై భూమా తదమృత’మితి, తదపి ప్రాణస్యావిరుద్ధం, ‘ప్రాణో వా అమృత’మితి శ్రుతేః । కథం పునః ప్రాణం భూమానం మన్యమానస్య ‘తరతి శోకమాత్మవి’దిత్యాత్మవివిదిషయా ప్రకరణస్యోత్థాపనముపపద్యేత, ప్రాణ ఏవేహాత్మా వివక్షిత ఇతి బ్రూమః । తథా హి ‘ప్రాణో హ పితా ప్రాణో మాతా ప్రాణో భ్రాతా ప్రాణస్స్వసా ప్రాణ ఆచార్యః ప్రాణో బ్రాహ్మణ’ ఇతి ప్రాణమేవ సర్వాత్మానం కరోతి । ‘యథా వా అరా నాభౌ సమర్పితా ఏవమస్మిన్ ప్రాణే సర్వం సమర్పిత’మితి చ సర్వాత్మత్వారనాభినిదర్శనాభ్యాం చ సంభవతి వైపుల్యాత్మికా భూమరూపతా ప్రాణస్య । తస్మాత్ప్రాణో భూమేత్యేవం ప్రాప్తమ్ । తత ఇదముచ్యతే । పరమాత్మైవేహ భూమా భవితుమర్హతి, న ప్రాణః । కస్మాత్, సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ । సంప్రసాద ఇతి సుషుప్తం స్థానముచ్యతే సమ్యక్ప్రసీదత్యస్మిన్నితి నిర్వచనాత్ । తథా బృహదారణ్యకే చ స్వప్నజాగరితస్థానాభ్యాం సహ పాఠాత్, తస్యాం చ సంప్రసాదావస్థాయాం ప్రాణో జాగర్తీతి ప్రాణోఽత్ర సంప్రసాదోఽభిప్రేయతే ప్రాణాదూర్ధ్వం భూమ్న ఉపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః । ప్రాణ ఏవ చేద్భూమా స్యాత్ స ఏవ తస్మాదూర్ధ్వముపదిశ్యేతేత్యశ్లిష్టమేతత్స్యాత్ । న హి నామైవ నామ్నో భూయ ఇతి నామ్న ఊర్ధ్వముపదిష్టమ్ । కిం తర్హి । నామ్నోఽన్యదర్థాంతరముపదిష్టం వాగాఖ్యం వాగ్వావ నామ్నో భూయసీతి, తథా వాగాదిభ్యోఽప్యా ప్రాణాదర్థాంతరమేవ తత్ర తత్రోర్ధ్వముపదిష్టం, తద్వత్ప్రాణాదప్యూర్ధ్వముపదిశ్యమానో భూమా ప్రాణాదర్థాంతరభూతో భవితుమర్హతి । నన్విహ నాస్తి ప్రశ్నః, అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి । నాపి ప్రతివచనమస్తి ప్రాణాద్వావ భూయోఽస్తీతి । కథం ప్రాణాదధి భూమోపదిశ్యత ఇత్యుచ్యతే ప్రాణవిషయమేవాతివాదిత్వముత్తరత్రానుకృష్యమాణం పశ్యామః । ‘ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ’తి, తస్మాన్నాస్తి ప్రాణాదధ్యుపదేశ ఇతి । అత్రోచ్యతే । న తావత్ప్రాణవిషయస్యైవాతివాదిత్వస్యైతదనుకర్షణమితి శక్యం వక్తుం, విశేషవాదాత్, యస్సత్యేనాతివదతీతి । నను విశేషవాదోఽప్యయం ప్రాణవిషయ ఏవ భవిష్యతి । కథమ్, యథా ‘ఏషోఽగ్నిహోత్రీ యస్సత్యం వదతీ’త్యుక్తే న సత్యవదనేనాగ్నిహోత్రిత్వం, కేన తర్హి, అగ్నిహోత్రేణైవ, తత్సత్యవదనం త్వగ్నిహోత్రిణో విశేష ఉచ్యతే, తథా ‘ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ’త్యుక్తే న సత్యవదనేనాతివాదిత్వం, కేన తర్హి ప్రకృ

తూచ్ఛేదం బాధకమాహ ॥ ప్రాణ ఏవ చేదితి ॥ స్వస్యైవ స్వస్మాదూర్ధ్వముపదిష్టత్వమయుక్తం నామాదివద్దృష్టం చేత్యర్థః । హేత్వసిద్ధిం శంకతే ॥ నన్విహేతి ॥ ప్రకృతప్రాణవిత్పరామర్శక ఏషశబ్దో న భవతి తస్య యచ్ఛబ్దపరతంత్రత్వేన సత్యవాదివాచిత్వాత్ । అతః ప్రాణప్రకరణం విచ్ఛిన్నమితి హేతుసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ సత్యేనాతివాదిత్వం విశేషితవతో య ఏష ఇత్యుక్తేర్న పూర్వానుకర్ష ఇత్యర్థః । య ఏష ప్రాణవిదితి వదతీత్యనూద్య స సత్యం వదేతి విధానాన్న ప్రాణప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి దృష్టాంతేన శంకతే ॥ నన్వితి ॥ సత్యశబ్దోఽప్యబాధితే రూఢో బ్రహ్మవాచకః తదన్యస్యామి

ఖ్యాతత్వాత్ । సత్యవచనేత్వబాధితార్థసంబంధాల్లాక్షణిక ఇతినాత్రలక్ష్యవచనవిధిరిత్యాహ ॥ నేతిబ్రూమ ఇతి॥ కించస
త్యేనబ్రహ్మణాఽతివదతీతితృతీయాశ్రుత్యాబ్రహ్మకరణకమతివాదిత్వంశ్రుతం, తస్యప్రకరణాద్బాధో నయుక్తఇత్యా
హ॥ శ్రుత్యాహీత్యాదినా ॥ నాత్రేతిసత్యవాక్యఇత్యర్థః । ఏవంసత్యేనేతిశ్రుత్యాప్రకరణంబాధ్యమిత్యుక్త్వాతుశబ్దే
నాపితద్బాధమాహ ॥ ప్రకృతేతి ॥ విజిజ్ఞాస్యత్వలింగాచ్చపూర్వోక్తాద్భిన్నమిత్యాహ ॥ సత్యంత్వితి ॥ ప్రకరణవిచ్ఛేదే
దృష్టాంతమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ శ్రుతిలింగబలాదేతత్సత్యంప్రకృతాత్ప్రాణాత్ప్రాధాన్యేనభిన్నంద్రష్టవ్యమిత్యర్థః।ఏ
వమతివాదిత్వస్యబ్రహ్మసంబంధోక్త్యాప్రాణలింగత్వంనిరస్తం । యత్తుప్రశ్నంవినోక్తత్వలింగాద్భూమాప్రాణఇతిత
న్న, తస్యాప్రయోజకత్వాదిత్యాహ । నచేతి ॥ ప్రశ్నభేదాదర్థభేదఇతిననియమః, ఏకస్యాత్మనోమైత్రేయ్యాబహుశఃపృ
ష్టత్వాత్ ప్రశ్నంవినోక్తచతుర్వేదస్యప్రకృతైకవేదాద్భిన్నత్వదర్శనాచ్చేత్యర్థః । తత్రయథాచతుర్వేదత్వస్యప్రకృ

తేనప్రాణవిజ్ఞానేనైవ, సత్యవదనంతుప్రాణవిదోవిశేషోవివక్ష్యతఇతి, నేతిబ్రూమః, శ్రుత్యర్థపరిత్యా
గప్రసంగాత్, శ్రుత్యాహ్యత్రసత్యవదనేనాతివాదిత్వంప్రతీయతే యస్సత్యేనాతివదతిసోఽతివదతీతి ।
నాత్రప్రాణవిజ్ఞానస్యసంకీర్తనమస్తి। ప్రకరణాత్తుప్రాణవిజ్ఞానంసంబధ్యేత । తత్రప్రకరణానురో
ధేనశ్రుతిఃపరిత్యక్తాస్యాత్ । ప్రకృతవ్యావృత్త్యర్థశ్చతుశబ్దోనసంగచ్ఛేత । ఏషతువాఅతివదతీతి ।
సత్యంత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమితిచ ప్రయత్నాంతరకరణమర్థాంతరవివక్షాంసూచయతి । తస్మాద్యథైక
వేదిప్రశంసాయాం ప్రస్తుతాయాం 'ఏషతుమహాబ్రాహ్మణో యశ్చతురోవేదానధీత' ఇత్యేకవేదిభ్యో
ఽర్థాంతరభూతశ్చతుర్వేదః ప్రశస్యతే తాదృగేతద్ద్రష్టవ్యం । నచప్రశ్నప్రతివచనరూపయైవార్థాంతర
వివక్షయాభవితవ్యమితినియమోఽస్తి, ప్రకృతసంబంధాసంభవకారితత్వాదర్థాంతరవివక్షాయాః । త
త్రప్రాణాంతమనుశాసనంశ్రుత్వా తూష్ణీంభూతంనారదం స్వయమేవ సనత్కుమారోవ్యుత్పాదయ
తి । యత్ప్రాణవిజ్ఞానేనవికారానృతవిషయేణాతివాదిత్వమనతివాదిత్వంతత్ 'ఏషతువాఅతివదతియస్స
త్యేనాతివదతీ'తి । తత్రసత్యమితిపరంబ్రహ్మోచ్యతేపరమార్థరూపత్వాత్ 'సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్ర
హ్మే'తిచశ్రుత్యంతరాత్ । తథావ్యుత్పాదితాయనారదాయ 'సోఽహంభగవస్సత్యేనాతివదానీ'త్యేవం
ప్రవృత్తాయవిజ్ఞానాదిసాధనపరంపరయాభూమానముపదిశతి । తత్రయత్ప్రాణాదధిసత్యంవక్తవ్యంప్ర
తిజ్ఞాతం తదేవేహభూమేత్యుచ్యతఇతి గమ్యతే । తస్మాదస్తి ప్రాణాదధిభూమ్నఉపదేశఇత్యతఃప్రా
ణాదన్యఃపరమాత్మాభూమాభవితుమర్హతీతి । ఏవంచాత్మవివిదిషయాప్రకరణస్యోత్థానముపపన్నం భ
విష్యతి । ప్రాణఏవేహాత్మావివక్షితఇత్యేతదపినోపపద్యతే । నహిప్రాణస్యముఖ్యయావృత్త్యాఆత్మత్వ
మస్తి । నచాన్యత్రపరమాత్మజ్ఞానాచ్ఛోకనివృత్తిరస్తి, 'నాన్యఃపంథావిద్యతేఽయనాయే'తిశ్రుత్యంత
రాత్ 'తంమాభగవాఞ్ఛోకస్యపరంపారంతారయత్వి'తిచోపక్రమ్యోపసంహరతి 'తస్మైమృదితకషాయా

తాసంబంధాదర్థభేదః, ఏవమిహాపీతిస్ఫుటయతి ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ సత్యపదేనప్రాణోక్తిరిత్యతఆహ ॥ తత్రసత్యమి
తి ॥ విజ్ఞానంనిదిధ్యాసనం, ఆదిపదాన్మననశ్రద్ధాసాధ్యశ్రవణమనశ్శుద్ధినిష్ఠాతద్ధేతుకర్మాణిగృహ్యంతే । ఇమాన్యపిశ్ర
వణాదీనిజ్ఞేయస్యసత్యస్యబ్రహ్మత్వేలింగాని । ఏవం శ్రుతిలింగైః ప్రాణస్యావాంతరప్రకరణంబాధిత్వా ప్రస్తుతం స
త్యంబ్రహ్మభూమపదోక్తబహుత్వధర్మీత్యాహ । తత్రయదితి ॥ కించసన్నిహితాదపివ్యవహితంసాకాంక్షంబలీయఇతి
న్యాయేనసన్నిహితంనిరాకాంక్షంప్రాణందృష్ట్వా వాక్యోపక్రమస్థమాత్మానంస్వప్రతిపాదనాయభూమవాక్యాపేక్షత ఇ
హభూమాగ్రాహ్యఇత్యాహ ॥ ఏవంచేతి ॥ కించశోకస్యపారమిత్యుపక్రమ్యతమసఃపారమిత్యుపసంహారాత్ శోకస్య
మూలోచ్ఛేదంవినాతరణాయోగాచ్చ శోకపదేన మూలతమోగృహ్యతే తన్నివర్తకజ్ఞానగమ్యత్వలింగాదాత్మాభూమే
త్యాహ ॥ నచాన్యత్రేతి ॥ బ్రాహ్మణమాత్మాయత్తత్వం ప్రాణస్యవదతీతిసంబంధః । నన్విదంచరమబ్రాహ్మణంబ్రహ్మ

పరమస్తుతతః ప్రాగుక్తో భూమా ప్రాణ ఇతి శంకతే ॥ ప్రకరణాంత ఇతి ॥ తచ్ఛబ్దేన భూమానుకర్షాత్ నైవమిత్యాహ ॥ నేతి ॥
౮ ॥ భూమ్నో బ్రహ్మత్వే లింగాంతరమాహ ॥ ధర్మేతి, సూత్రం ॥ యదుక్తం భూమ్నో లక్షణం సుఖత్వమమృతత్వం చ ప్రాణే సుయోజమితి తదనూద్య విఘటయతి ॥ యోఽప్యసావిత్యాదినా ॥ సతి బుద్ధ్యాద్యుపాధావాత్మనో ద్రష్టృత్వాదిస్తదభావే సుషుప్తౌ తదభావ ఇత్యసంగత్వజ్ఞానార్థం ప్రశ్నోపనిషది 'న శృణోతి న పశ్యతీ'తి పరమాత్మానం ప్రకృత్యోక్తం। తథా తత్రైవాత్మనః సుఖత్వముక్తం న ప్రాణస్య । యతః శ్రుత్యంతరమాత్మన ఏవ సుఖత్వమాహ తస్మాదిత్యర్థః । ఆమయో నాశాదిదోషః తత్సహితం సామయం ఆర్తం నశ్వరం 'స ఏవాధస్తాత్స ఉపరిష్టా'దితి సర్వగతత్వం 'స ఏవేదం సర్వ'మితి సర్వాత్మత్వం చ శ్రుతం, తస్మాద్భూమాధ్యాయో నిర్గుణే సమన్విత ఇతి సిద్ధం ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్ ॥ ... ...

యథేమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార' ఇతి । తమ ఇతి శోకాదికారణమవిద్యోచ్యతే । ప్రాణాంతే చానుశాసనేన ప్రాణస్యాన్యాయత్తతోచ్యేత ! ఆత్మతః ప్రాణ ఇతి చ బ్రాహ్మణం। ప్రకరణాంతే చ పరమాత్మవివక్షా భవిష్యతి, భూమా తు ప్రాణ ఏవేతి చేన్న । 'స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్నీ'త్యాదినా భూమ్న ఏవాప్రకరణసమాప్తేరనుకర్షణాత్ । వైపుల్యాత్మికా చ భూమరూపతా సర్వకారణత్వాత్పరమాత్మనస్సుతరాముపపద్యతే ॥ ... ...

సూ ॥ ౮ ॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ ॥

అపి చ యే భూమ్ని శ్రూయంతే ధర్మాస్తే పరమాత్మన్యుపపద్యంతే । 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే'తి దర్శనాదివ్యవహారాభావం భూమన్యవగమయతి పరమాత్మని చాయం దర్శనాదివ్యవహారాభావోఽవగతః 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాది శ్రుత్యంతరాత్ । యోఽప్యసౌ సుషుప్తావస్థాయాం దర్శనాదివ్యవహారాభావ ఉక్తః సోఽప్యాత్మన ఏవాసంగత్వవివక్షయోక్తో న ప్రాణస్వభావవివక్షయా, పరమాత్మప్రకరణాత్ । యదపి తస్యామవస్థాయాం సుఖముక్తం తదప్యాత్మన ఏవ సుఖరూపత్వవివక్షయోక్తం । యత ఆహ 'ఏషాఽస్య పరమ ఆనంద ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ'తి । ఇహాపి 'యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖ'మితి సామయసుఖనిరాకరణేన బ్రహ్మైవ సుఖం భూమానం దర్శయతి 'యో వై భూమా తదమృత'మితి। అమృతత్వమపీహ శ్రూయమాణం పరమకారణం గమయతి, వికారాణామమృతత్వస్యాపేక్షికత్వాత్ 'అతోఽన్యదార్త'మితి చ శ్రుత్యంతరాత్ । తథా చ సత్యత్వం స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్మకత్వమితి చైతే ధర్మాః శ్రూయమాణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యంతే నాన్యత్ర తస్మాద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధం ॥ ... ...

సూ. ॥ ౧౦ ॥ అక్షరమంబరాంతధృతేః ॥

'కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి 'స హోవాచ ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదంత్యస్థూలమనణ్వ'ిత్యాది శ్రూయతే । తత్ర సంశయః । కిమిహాక్షరశబ్దేన వర్ణ ఉచ్యతే కిం వా పరమేశ్వర ఇతి । తత్ర 'యేనాక్షరసమామ్నాయ' ఇత్యాదావక్షరశబ్దస్య వర్ణే ప్రసిద్ధత్వాత్ప్రసిద్ధ్యతిక్రమస్య చా

౧౦ ॥ *అక్షరమంబరాంతధృతేః* ॥ బృహదారణ్యకం పఠతి ॥ కస్మిన్నితి ॥ యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చ తత్సర్వం కస్మిన్నోతమితి గార్గ్యా పృష్టేన మునినా యాజ్ఞవల్క్యేనావ్యాకృతాకాశః కార్యమాత్రాశ్రయ ఉక్తః । ఆకాశః కస్మిన్నోత ఇతి ద్వితీయప్రశ్నే స మునిరువాచ । తదవ్యాకృతస్యాధికరణమేతదక్షరమస్థూలాదిరూపమిత్యర్థః । ఉభయత్రాక్షరశబ్దప్రయోగాత్సంశయః । యథా సత్యశబ్దో బ్రహ్మణి రూఢ ఇతి బ్రహ్మ భూమేత్యుక్తం తథాక్షరశబ్దో వర్ణే రూఢ ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః, తతోఽంకారోపాస్తిః ఫలం, సిద్ధాంతే నిర్గుణబ్రహ్మధీరితి వివేకః । నను నక్షరతీత్యచలత్వాన్నాశిత్వ

యోగాత్ బ్రహ్మణ్యప్యక్షరశబ్దో ముఖ్య ఇత్యత ఆహ ॥ ప్రసిద్ధ్యతిక్రమస్యేతి ॥ రూఢిర్యోగమపహరతీతిన్యాయాదిత్యర్థః । వర్ణస్యోంకారస్య సర్వాశ్రయత్వం కథమిత్యాశంక్య ధ్యానార్థమిదం యథా శ్రుత్యంతరే సర్వాత్మత్వమిత్యాహ ॥ ఓంకార ఇతి ॥ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం ఆకాశాంతజగదాధారత్వేన తాత్పర్యనిశ్చయాన్న ధ్యానార్థతా, అతస్తల్లింగబలాద్రూఢిం బాధిత్వా యోగవృత్తిర్గ్రాహ్యేతి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఆకాశం భూతం కృత్వా శంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ ... ... *

యుక్తత్వాత్ 'ఓంకార ఏవేదం సర్వ'మిత్యాదౌ చ శ్రుత్యంతరే వర్ణస్యాప్యుపాస్యత్వేన సర్వాత్మకత్వావధారణాద్వర్ణ ఏవాక్షరశబ్ద ఇతి, ఏవం ప్రాప్త ఉచ్యతే । పర ఏవాత్మాఽక్షరశబ్దవాచ్యః, కస్మాత్, అంబరాంతధృతేః, పృథివ్యాదేరాకాశాంతస్య వికారజాతస్య ధారణాత్ । తత్ర హి పృథివ్యాదేస్సమస్తస్య వికారజాతస్య కాలత్రయవిభక్తస్య 'ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చే'త్యాకాశే ప్రతిష్ఠితత్వముక్త్వా 'కస్మిన్ను ఖల్వాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'త్యనేన ప్రశ్నేనేదమక్షరమవతారితం, తథా చోపసంహృతం 'ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి । న చేయమంబరాంతధృతిర్బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సంభవతి । యదపి 'ఓంకార ఏవేదం సర్వ'మితి తదపి బ్రహ్మప్రతిపత్తిసాధనత్వాత్ స్తుత్యర్థం ద్రష్టవ్యం । తస్మాన్న క్షరత్యశ్నుతే చేతి నిత్యత్వవ్యాపిత్వాభ్యామక్షరం పరమేవ బ్రహ్మ । స్యాదేతత్ కార్యస్య చేత్కారణాధీనత్వమంబరాంతధృతిరభ్యుపగమ్యతే ప్రధానకారణవాదినోఽపీయముపపద్యతే కథమంబరాంతధృతేర్బ్రహ్మప్రతిపత్తిరితి, అత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... *

సూ ॥౧౧॥ సా చ ప్రశాసనాత్ ॥

సా చాంబరాంతధృతిః పరమేశ్వరస్యైవ కర్మ, కస్మాత్, ప్రశాసనాత్ । ప్రశాసనం హీహ శ్రూయతే 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత' ఇత్యాది । ప్రశాసనం చ పారమేశ్వరం కర్మ నాచేతనస్య ప్రధానస్య ప్రశాసనం సంభవతి । న హ్యచేతనానాం ఘటాదికారణానాం మృదాదీనాం ఘటాదివిషయం ప్రశాసనమస్తి ॥ ... ... *

సూ ॥౧౨॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ ॥

అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ కారణాద్బ్రహ్మైవాక్షరశబ్దవాచ్యం, తస్యైవ చాంబరాంతధృతిః కర్మ నాన్యస్య కస్యచిత్ । కిమిదమన్యభావవ్యావృత్తేరితి । అన్యస్య భావోఽన్యభావః అన్యభావాద్వ్యావృత్తిరన్యభావవ్యావృత్తిరితి । అన్యభావవ్యావృత్తేరితి, ఏతదుక్తం భవతి యదన్యద్బ్రహ్మణోఽక్షరశబ్దవాచ్యమిహాశంక్యతే తద్భావాదిదమంబరాంతవిధరణమక్షరం వ్యావర్తయతి శ్రుతిః 'తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృ అశ్రుతం శ్రోతృ అమతం మంతృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ'ఇతి । తత్రాదృష్టత్వాదివ్యపదేశః ప్రధానస్యాపి సంభవతి, ద్రష్టృత్వాదివ్యపదేశస్తు న తస్య సంభవత్యచేతనత్వాత్, తథా 'నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మంతృ నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాతృ'ఇత్యాత్మభేదప్రతిషేధాత్ న శారీరస్యాప్యుపాధిమతోఽక్షరశబ్దవాచ్యత్వం 'అచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమన'ఇతి చోపాధిమత్తాప్రతి

౧౧ ॥ చేతనకర్తృకశిక్షాయా అత్ర శ్రుతేర్మైవమిత్యాహ ॥ సా చేతి ॥ సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ సా చేతి ॥ చకార ఆకాశస్య భూతత్వనిరాసార్థః । భూతాకాశస్య కార్యాంతఃపాతినః శ్రుతసర్వకార్యాశ్రయత్వాయోగాత్ అవ్యాకృతమజ్ఞానమేవాకాశః ప్రధానశబ్దిత ఇతి తదాశ్రయత్వాచ్చాక్షరం న ప్రధానమిత్యర్థః । విధృతౌ విషయత్వేన ధృతౌ ॥ ... ... *

౧౨ ॥ ప్రశ్నపూర్వకం సూత్రం వ్యాకరోతి ॥ కిమిదమితి ॥ ఘటత్వాద్వ్యావృత్తిరితి భ్రాంతిం నిరస్యతి । ఏతదితి ॥ అంబరాంతస్యాధారమక్షరం శ్రుతిరచేతనత్వాద్వ్యావర్తయతీత్యర్థః । జీవనిరాసపరత్వేనాపి సూత్రం యోజయతి ॥ తథే

తి॥ అన్యభావో భేదః తన్నిషేధాదితి సూత్రార్థః । తర్హి శోధితో జీవ ఏవాక్షరం న పర ఇత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ శోధితే జీవ
త్వం నాస్తీత్యర్థః । తస్మాద్గార్గిబ్రాహ్మణం నిర్గుణేఽక్షరే సమన్వితమితి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్ ॥... ... ...*
౧౩ ॥ *ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః* ॥ ప్రశ్నోపనిషదముదాహరతి ॥ ఏతదితి ॥ పిప్పలాదో గురుః సత్యకామేన పృష్టో బ్రూ
తే, హే సత్యకామ పరం నిర్గుణమపరం సగుణం చ బ్రహ్మైతదేవ యోఽయమోంకారః, స హి ప్రతిమేవ విష్ణోస్తత్ప్రతీక
స్తస్మాత్ ప్రణవం బ్రహ్మాత్మనా విద్వాన్ తేనైవోంకారధ్యానేనాయతనేన ప్రాప్తిసాధనేన యథాధ్యానం పరమపరం
వాన్వేతి ప్రాప్నోతీతి ప్రకృత్య మధ్యే ఏకమాత్రద్విమాత్రోంకారయోర్ధ్యానముక్త్వా బ్రవీతి ॥ యః పునరితి ॥ ఇత్థంభావే
తృతీయా - బ్రహ్మోంకారయోరభేదోపక్రమాత్ । యో హ్యకారాదిమాత్రాత్రయే ఏకస్యా మాత్రాయా అకారస్య
ఋష్యాదికం జాగ్రదాదివిభూతిం చ జానాతి తేన సమ్యగ్జ్ఞాతా ఏకమాత్రా యస్యోంకారస్య స ఏకమాత్రః । ఏవం మా
త్రాద్వయస్య సమ్యగ్విభూతిజ్ఞానే ద్విమాత్రస్తథా త్రిమాత్రః । తమోంకారం పురుషం యోఽభిధ్యాయీత స ఓంకార
విభూతిత్వేన ధ్యాతైస్సామభిః సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరమాత్మానం పురుషమీక్షత ఇత్యర్థః । సంశయం త
ద్బీజం చాహ ॥ కిమిత్యాదినా ॥ అస్మిన్ త్రిమాత్రవాక్య ఇత్యర్థః । పూర్వత్ర పూర్వపక్షత్వేనోక్తే ఓంకారే బుద్ధిస్థం ధ్యా

షేధాత్ । నహి నిరుపాధికశ్శారీరో నామ భవతి । తస్మాత్పరమేవ బ్రహ్మాక్షరమితి నిశ్చయః ॥......*

సూ ॥ ౧౩ ॥ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః ॥

‘ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకారః తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైకతరమ
న్వేతి’ ఇతి ప్రకృత్య శ్రూయతే । ‘యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యా
యీత’ ఇతి । కిమస్మిన్వాక్యే పరం బ్రహ్మాభిధ్యాతవ్యముపదిశ్యతే ఆహోస్విదపరమితి, ఏతేనైవాయ
తనేన పరమపరం వైకతరమన్వేతీతి ప్రకృతత్వాత్సంశయః । తత్రాపరమిదం బ్రహ్మేతి ప్రాప్తం, క
స్మాత్ ‘స తేజసి సూర్యే సంపన్నః’ ‘స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోక’మితి చ తద్విదో దేశపరిచ్ఛిన్నస్య ఫ
లస్యోచ్యమానత్వాత్ । నహి పరబ్రహ్మవిద్దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలమశ్నువీతేతి యుక్తం, సర్వగతత్వాత్పరస్య
బ్రహ్మణః । నన్వపరబ్రహ్మపరిగ్రహే పరం పురుషమితి విశేషణం నోపపద్యతే, నైష దోషః, పిండాపేక్ష
యా ప్రాణస్య పరత్వోపపత్తేః, ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే । పరమేవ బ్రహ్మాభిధ్యాతవ్యమిహోప
దిశ్యతే, కస్మాత్, ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్ । ఈక్షతిర్దర్శనం దర్శనవ్యాప్యమీక్షతికర్మ, ఈక్షతికర్మ
త్వేనాస్యాభిధ్యాతవ్యస్య పురుషస్య వాక్యశేషే వ్యపదేశో భవతి ‘స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశ
యం పురుషమీక్షత’ ఇతి । తత్రాభిధ్యాయతేరతథాభూతమపి వస్తు కర్మ భవతి మనోరథకల్పితస్యాప్యభి

తవ్యం నిశ్చీయత ఇతి ప్రసంగసంగతిః । యద్వా పూర్వత్ర వర్ణరూఢస్యాక్షరశబ్దస్య లింగాద్బ్రహ్మణి వృత్తిరుక్తా తద్వద
త్రాపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగాత్పరశబ్దస్య హిరణ్యగర్భే వృత్తిరితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రాపరమితి ॥ కార్య
పరబ్రహ్మణోరుపాస్తిరుభయత్ర ఫలం । స ఉపాసకః । సూర్యే సంపన్నః ప్రవిష్టః । నను వసుదాన ఈశ్వర ఇతి ధ్యానాత్
‘విందతే వస్వి’త్యల్పఫలం బ్రహ్మోపాసకస్య శ్రుతమిత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ అన్యత్ర తథాత్వేఽప్యత్ర పరవిత్పరమపర
విదపరమన్వేతీత్యుపక్రమాత్ పరవిదోఽపరప్రాప్తిరయుక్తా ఉపక్రమవిరోధాత్ । న చాత్ర పరప్రాప్తిరేవోక్తేతి
వాచ్యం, పరస్య సర్వగతత్వాత్ । అత్రైవ ప్రాప్తిసంభవేన సూర్యద్వారా గతివైయర్థ్యాత్ తస్మాదుపక్రమానుగృహీ
తాదపరప్రాప్తిరూపాల్లింగాత్ పరం పురుషమితి పరశ్రుతిర్వ్యాఖ్యేయేత్యర్థః । పరశ్రుతేర్గతిం పృచ్ఛతి ॥ నన్వితి ॥ పిండః స్థూలో
విరాట్ తదపేక్షయా సూత్రస్య పరత్వమితి సమాధ్యర్థః । సూత్రే సశబ్ద ఈశ్వరపర ఇతి ప్రతిజ్ఞాతత్వేన తం వ్యాచష్టే ॥ పర
మేవేతి ॥ స ఉపాసకః ఏతస్మాద్ధిరణ్యగర్భాత్పరం పురుషం బ్రహ్మాహమితీక్షత ఇత్యర్థః । నన్వీక్షణవిషయోఽప్యపరోఽస్తు త
త్రాహ ॥ తత్రాభిధ్యాయతేరితి ॥ నన్వీక్షణం ప్రమాత్వాద్విషయసత్యతామపేక్షత ఇతి భవతు సత్యః పర ఈక్షణీయః ధ్యా

తవ్యస్తు పరోఽసత్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ స ఏవేతి ॥ శ్రుతిభ్యాం ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవాయమితి సూత్రస్య శబ్దో వ్యాఖ్యాతః । అత్రైవం సూత్రయోజనా, ఓంకారేయో ధ్యేయః స పర ఏవాత్మా వాక్యశేషే ఈక్షణీయత్వోక్తేరత్ర చ శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స ఏవాయమితి । నను శబ్దభేదాన్న ప్రత్యభిజ్ఞేతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ పరాత్పర ఇతి శబ్దభేదమంగీకృత్య శ్రుతిభ్యాముక్తప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధమాహ ॥ అత్రేతి ॥ నన్వేతస్మాజ్జీవఘనాత్ పరాదిత్యేతత్పదేనోపక్రాంతధ్యాతవ్యపరామర్శాదీక్షణీయః పరాత్మా ధ్యేయాదన్య ఇత్యత ఆహ ॥ నచాత్రేతి ॥ ధ్యానస్య తత్ఫలేక్షణస్య చ లోకే సమానవిషయత్వాద్ధ్యేయ ఏవేక్షణీయః । ఏవం చోపక్రమోపసంహారయోరేకవాక్యతా భవతీతి భావః । 'స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనా'దిత్యేతత్పదేన సన్నిహితతరో బ్రహ్మలోకస్వామీ పరామృశత ఇతి ప్రశ్నపూర్వకం వ్యాచష్టే ॥ కస్తర్హీత్యాదినా ॥ మూర్తో ఘన ఇతి సూత్రాదితి భావః। సైంధవఖిల్యో లవణపిండః ఖిల్యవదల్పో భావః పరిచ్ఛేదో యస్య స ఖిల్యభావః। ఏతత్పదేన బ్రహ్మలోకో వా పరామృశ్యత ఇత్యాహ ॥ అపర ఇతి ॥ జీవఘనశబ్దస్య బ్రహ్మలోకేఽప్రసిద్ధిమాశంక్య

ధ్యాయతికర్మత్వాత్ । ఈక్షతేస్తు తథాభూతమేవ వస్తు లోకే కర్మ దృష్టమిత్యతః పరమాత్మైవాయం సమ్యగ్దర్శనవిషయీభూత ఈక్షతికర్మత్వేన వ్యపదిష్ట ఇతి గమ్యతే । స ఏవ చేహ పరపురుషశబ్దాభ్యామభిధ్యాతవ్యః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే । నన్వభిధ్యానే పరపురుష ఉక్తః ఈక్షణే తు పరాత్పరః కథమితర ఇతరత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి, అత్రోచ్యతే । పరపురుషశబ్దౌ తావదుభయత్ర సాధారణౌ । న చాత్ర జీవఘనశబ్దేన ప్రకృతోఽభిధ్యాతవ్యః పరః పురుషః పరామృశ్యతే యేన తస్మాత్పరాత్పరోఽయమీక్షితవ్యః పురుషోఽన్యః స్యాత్ । కస్తర్హి జీవఘన ఇత్యుచ్యతే ఘనో మూర్తిః జీవలక్షణో ఘనో జీవఘనః సైంధవఖిల్యవత్ యః పరమాత్మనో జీవఘనరూపః ఖిల్యభావ ఉపాధికృతః పరశ్చ విషయేంద్రియేభ్యః సోఽత్ర జీవఘన ఇతి । అపర ఆహ 'స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోక'మితి, అతీతానంతరవాక్యనిర్దిష్టో యో బ్రహ్మలోకః పరశ్చ లోకాంతరేభ్యః సోఽత్ర జీవఘన ఇత్యుచ్యతే । జీవానాం హి సర్వేషాం కరణపరివృతానాం సర్వకరణాత్మని హిరణ్యగర్భే బ్రహ్మలోకనివాసిని సంఘాతోపపత్తేర్భవతి బ్రహ్మలోకో జీవఘనః, తస్మాత్పరో యః పురుషః పరమాత్మేక్షణకర్మభూతః స ఏవాభిధ్యానేఽపి కర్మభూత ఇతి గమ్యతే । పరం పురుషమితి చ విశేషణం పరమాత్మపరిగ్రహ ఏవావకల్ప్యతే। పరో హి పురుషః పరమాత్మైవ భవతి యస్మాత్పరం కించిదన్యన్నాస్తి 'పురుషాన్న పరం కించిత్ సా కాష్ఠా సా పరా గతి'రితి శ్రుత్యంతరాత్। 'పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార' ఇతి చ విభజ్యానంతరమోంకారేణ పరం పురుషమభిధ్యాతవ్యం బ్రువన్పరమేవ బ్రహ్మ పరం పురుషం గమయతి । 'యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హ వై స పాప్మనా వినిర్ముక్త' ఇతి చ పాప్మవినిర్మోకఫలవచనం పరమాత్మానమిహాభిధ్యాతవ్యం సూచయతి। అథ యదుక్తం పరమాత్మాభిధ్యాయినో న దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలం యుజ్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే । త్రిమాత్రేణోంకారేణాలంబనేన పరమాత్మానమభిధ్యాయతః ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః క్రమేణ చ సమ్యగ్దర్శనోత్పత్తిరితి క్రమముక్త్యభిప్రాయమేతద్భవిష్యతీత్యదోషః ॥ ... ... *

శాం దర్శయతి ॥ జీవానాం హీతి ॥ వ్యష్టికరణాభిమానినాం జీవానాం ఘనస్సంఘాతో యస్మిన్ సర్వకరణాభిమానిని స జీవఘనః తత్స్వామికత్వాత్పరంపరాసంబంధేన లోకోఽలక్ష్యత ఇత్యర్థః । తస్మాత్పరస్సర్వలోకాతీతః శుద్ధ ఇత్యర్థః । పరపురుషశబ్దస్య పరమాత్మని ముఖ్యత్వాచ్చ స ఏవ ధ్యేయ ఇత్యాహ ॥ పరమితి ॥ యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్స ఏవ ముఖ్యః పరః న తు పిండాత్పరస్సూత్రాత్మేత్యర్థః । కించ పరశబ్దేనోపక్రమే నిశ్చితం పరం బ్రహ్మైవాత్ర వాక్యశేషే ధ్యాతవ్యమిత్యాహ ॥ పరం చాపరం చేతి ॥ పాపనివృత్తిలింగాచ్చేత్యాహ ॥ యథేతి ॥ పాదోదరస్సర్పః । ఓంకారే పరబ్రహ్మోపాసనయా సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరం బ్రహ్మేక్షిత్వా తదేవ శాంతమభయం పరం ప్రాప్నోతీత్యవిరోధమాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ ఏవమేకవాక్యతాసమర్థప్రకరణానుగృహీతపరపురుషశ్రుతిభ్యాం పరబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞయా బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగం బాధిత్వా వాక్యం ప్రణవధ్యేయే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్ ॥ ... ... ※

౧౪ ॥ *దహర ఉత్తరేభ్యః* ॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి॥అథేతి॥భూమవిద్యానంతరం దహరవిద్యాప్రారంభార్థోఽథశ
బ్దః - బ్రహ్మణోఽభివ్యక్తిస్థానత్వాత్ బ్రహ్మపురం శరీరమస్మిన్ యత్ప్రసిద్ధం దహరమల్పం హృత్పద్మం తస్మిన్ హృదయే
యదంతరాకాశశబ్దితం బ్రహ్మ తదన్వేష్టవ్యం విచార్య జ్ఞేయమిత్యర్థః । అత్రాకాశో జిజ్ఞాస్యస్తదంతస్థం వేతి ప్రథమం
సంశయః కల్ప్యః । తత్ర యద్యాకాశస్తదా సంశయద్వయం । తత్రాకాశశబ్దాదేకం సంశయముక్త్వా బ్రహ్మపురశబ్దా
త్ సంశయాంతరమాహ ॥ తథా బ్రహ్మపురమితీతి ॥ అత్ర శబ్దే జీవస్య బ్రహ్మణో వా పురమితి సంశయః । తత్ర తస్మిన్ సం
శయే సతీతి యోజనా । పరపురుషశబ్దస్య బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్ బ్రహ్మ ధ్యేయమిత్యుక్తం, తథేహాప్యాకాశపదస్య భూ
తాకాశే రూఢత్వాద్భూతాకాశో ధ్యేయ ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రాకాశేత్యాదినా ॥ దహరవాక్యస్యానం
తర ప్రజాపతివాక్యస్య చ సగుణే నిర్గుణే చ సమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః । పూర్వపక్షే భూతాకాశాద్యుపాస్తిః సి
ద్ధాంతే సగుణబ్రహ్మోపాస్త్యా నిర్గుణధీరితి ఫలభేదః సచాకాశస్తల్లింగాదిత్యనేనాస్య పునరుక్తతాశంకనీయా । అ

సూ ॥ ౧౪ ॥ దహర ఉత్తరేభ్యః ॥

'అథయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశస్తస్మిన్ యదంతస్త
దన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యాదివాక్యం సమామ్నాయతే । తత్ర యోఽయం దహరే హృద
య పుండరీకే దహర ఆకాశః శ్రుతః స కిం భూతాకాశోఽథ విజ్ఞానాత్మాఽథవా పరమాత్మేతి సంశయ్యతే। కు
తస్సంశయః, ఆకాశబ్రహ్మపురశబ్దాభ్యాం । ఆకాశశబ్దో హ్యయం భూతాకాశే పరస్మింశ్చ బ్రహ్మణి ప్ర
యుజ్యమానో దృశ్యతే । తత్ర కిం భూతాకాశ ఏవ దహరస్స్యాదుత కిం వా పర ఇతి సంశయః । తథా బ్రహ్మ
పురమితి కిం జీవో బ్రహ్మనామా తస్యేదం పురం శరీరం బ్రహ్మపురం అథవా పరస్యైవ బ్రహ్మణః పురం బ్ర
హ్మపురమితి । తత్ర జీవస్య పరస్య వాన్యతరస్య పురస్వామినో దహరాకాశత్వే సంశయః । తత్రాకా
శశబ్దస్య భూతాకాశే రూఢత్వాద్భూతాకాశ ఏవ దహర ఇతి ప్రాప్తం, తస్య చ దహరాయతనాపేక్షయా
దహరత్వం 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ' ఇతి చ బాహ్యాభ్యంతరభావ
కృతభేదస్యోపమానోపమేయభావో ద్యావాపృథివ్యాది చ తస్మిన్నంతస్సమాహితమవకాశాత్మనాఽకాశ
స్యైకత్వాత్ । అథవా జీవో దహర ఇతి ప్రాప్తం బ్రహ్మపురశబ్దాత్, జీవస్య హీదం పురం సచ్ఛరీరం బ్ర
హ్మపురమిత్యుచ్యతే । తస్య స్వకర్మణోపార్జితత్వాత్ । భక్త్యా చ తస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వం। న హి పరస్య
బ్రహ్మణః శరీరేణ స్వస్వామిలక్షణస్సంబంధోఽస్తి । తత్ర పురస్వామినః పురైకదేశేఽవస్థానం దృష్టం య
థా రాజ్ఞః, మన ఉపాధికశ్చ జీవో మనశ్చ ప్రాయేణ హృదయే ప్రతిష్ఠితమిత్యతో జీవస్యైవేదం హృదయేఽ
న్తరవస్థానం స్యాత్ । దహరత్వమపి తస్యైవారాగ్రోపమితత్వాదవకల్పతే । ఆకాశోపమితత్వాది చ బ్ర

త్ర 'తస్మిన్ యదంతస్తదన్వేష్టవ్య'మిత్యాకాశాంతస్థస్యాన్వేష్టవ్యత్వాదిలింగాన్వయేన దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వేస్ప
ష్టలింగాభావాత్ । నను భూతాకాశస్యాల్పత్వం కథమేకస్యోపమానత్వముపమేయత్వం చ కథం 'ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథి
వీ అంతరేవ సమాహితే ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చే'త్యాదినా శ్రుతసర్వాశ్రయత్వం చ కథమిత్యాశంక్య క్రమేణ పరిహరతి ॥
తస్యేత్యాదినా ॥ హృదయాపేక్షయాఽల్పత్వం ధ్యానార్థం కల్పితభేదాత్ సాదృశ్యం, స్వత ఏకత్వాత్ సర్వాశ్రయ
త్వమిత్యర్థః । నన్వేష ఆత్మేత్యాత్మశబ్దో భూతే న యుక్త ఇత్యరుచేరాహ ॥ అథవేతి ॥ భక్త్యేతి-చైతన్యగుణయోగేనేత్య
ర్థః । ముఖ్యం బ్రహ్మ గృహ్యతామిత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ అస్తు పురస్వామీ జీవో హృదయస్థాకాశస్తు బ్రహ్మేత్యత ఆహ ॥ త
త్రేతి ॥ పురస్వామిన ఏవ తదంతస్థత్వసంభవాత్ నాన్యాపేక్షేత్యర్థః । వ్యాపినోంతస్థత్వం కథమిత్యత ఆహ ॥మన ఇతి॥
ఆకాశపదేన దహరమనుకృష్యోక్తోపమాదికం బ్రహ్మభేదవివక్షయా భవిష్యతీత్యాహ ॥ఆకాశేతి ॥ నను జీవస్యాకాశపదా

ర్థత్వమయుక్తమిత్యాశంక్యతర్హి భూతాకాశ ఏవ దహరోఽస్తు తస్మిన్నంతస్థం కించిద్ధ్యేయమితి పక్షాంతరమాహ॥ నచాత్రేతి॥ పరమంతస్థం వస్తు, తద్విశేషణత్వేనాధారత్వేన దహరాకాశస్య తచ్ఛబ్దేనోపాదానాదిత్యర్థః। యద్వా, అన్వేష్టవ్యత్వాదిలింగాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వనిశ్చయాదాకాశస్తల్లింగాదిత్యనేన గతార్థత్వమితి శంకాత్ర నిరసనీయా అన్వేష్టవ్యత్వాదేః పరవిశేషణత్వేన గ్రహణాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వే లింగం నాస్తీత్యర్థః। అపహతపాప్మత్వాదిలింగోపేతాత్మశ్రుత్యా కేవలాకాశశ్రుతిర్బాధ్యేతి సిద్ధాంతయతి॥ పరమేశ్వర ఇత్యాదినా॥ ఆకాశస్యాక్షేపపూర్వకమితి సంబంధః। తమాచార్యం ప్రతి యది బ్రూయుః। హృదయమేవ తావదల్పం తత్రత్యాకాశోఽల్పతరః కింతదత్ర విద్యతే యద్విచార్యజ్ఞేయమితి, తదా స ఆచార్యో బ్రూయాదాకాశస్యాల్పతానివృత్తిమిత్యర్థః। వాక్యస్య తాత్పర్యమాహ॥ తతేతి॥ నివర్తయన్-ఆచార్య ఇతి శేషః। నన్వాకాశశబ్దేన రూఢ్యా భూతాకాశస్య భానాత్కథం తన్నివృత్తిరిత్యాశంక్యాహ॥ యద్యపీతి॥ నను

హ్మభేదవివక్షయా భవిష్యతి నచాత్ర దహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వం చ శ్రూయతే 'తస్మిన్ యదంత' రితి పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అత ఉత్తరం బ్రూమః। పరమేశ్వర ఏవాత్ర దహరాకాశో భవితుమర్హతి న భూతాకాశో జీవో వా। కస్మాత్, ఉత్తరేభ్యో వాక్యశేషగతేభ్యో హేతుభ్యః। తథాహి అన్వేష్టవ్యతయాఽభిహితస్య దహరాకాశస్య 'తంచేద్బ్రూయు'రిత్యుపక్రమ్య 'కింతదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యేవమాక్షేపపూర్వకం ప్రతిసమాధానవచనం భవతి 'స బ్రూయాద్యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అన్తరేవ సమాహితే' ఇత్యాది। తత్ర పుండరీకదహరత్వేన ప్రాప్తదహరత్వస్య ప్రసిద్ధాకాశౌపమ్యేన దహరత్వం నివర్తయన్భూతాకాశత్వం దహరస్యాకాశస్య నివర్తయతీతి గమ్యతే। యద్యప్యాకాశశబ్దో భూతాకాశే రూఢస్తథాపి తేనైవ తస్యోపమా నోపపద్యత ఇతి భూతాకాశశంకా నివర్తితా భవతి। నన్వేకస్యాప్యాకాశస్య బాహ్యాభ్యంతరత్వకల్పితభేదేనోపమానోపమేయభావస్సంభవతీత్యుక్తం। నైవం సంభవతి। అగతికా హీయం గతిర్యత్కాల్పనికభేదాశ్రయణం। అపి చ కల్పయిత్వాపి భేదముపమానోపమేయభావం వర్ణయతః పరిచ్ఛిన్నత్వాదభ్యంతరాకాశస్య న బాహ్యాకాశపరిమాణత్వముపపద్యతే। నను పరమేశ్వరస్యాపి 'జ్యాయానాకాశా'దితి శ్రుత్యంతరాన్నైవాకాశపరిమాణత్వ ముపపద్యతే, నైష దోషః, పుండరీకవేష్టనప్రాప్తదహరత్వనివృత్తిపరత్వాద్వాక్యస్య న తావత్త్వప్రతిపాదనపరత్వం। ఉభయప్రతిపాదనే హి వాక్యం భిద్యేత। నచ కల్పితభేదే పుండరీకవేష్టిత ఆకాశైకదేశే ద్యావాపృథివ్యాదీనామంతస్సమాధానముపపద్యతే। 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇతి చాత్మత్వాపహతపాప్మత్వాదయో గుణా న భూతాకాశే సంభవంతి। యద్యప్యాత్మశబ్దో జీవే సంభవతి తథాపీతరేభ్యః కారణేభ్యో జీవాశంకాపి నివర్తితా భవతి। న హ్యుపాధిపరి

" రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివే" త్యభేదేప్యుపమాదృష్టేతి చేన్న, అభేదే సాదృశ్యస్యానన్వయేన యుద్ధస్య నిరుపమత్వే తాత్పర్యాదయమనన్వయాలంకార ఇతి హి కావ్యవిదః। పూర్వోక్తమనూద్య నిరస్యతి॥ నన్విత్యాదినా॥ "సీతాశ్లిష్ట ఇవాభాతి కోదండప్రభయాయుత" ఇత్యాదౌ ప్రభాయోగసీతాశ్లేషరూపవిశేషణభేదాత్ భేదాశ్రయణమేకస్యైవ శ్రీరామస్యోపమానోపమేయభావసిద్ధ్యర్థమగత్యా కృతమిత్యనుదాహరణం ద్రష్టవ్యం నైవమత్రాశ్రయణం యుక్తం వాక్యస్యాల్పత్వనివృత్తిపరత్వేన గతిసద్భావాత్। కించ హార్దాకాశస్యాంతరత్వాత్యాగే అల్పత్వేన వ్యాపకబాహ్యాకాశసాదృశ్యం న యుక్తమిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ ఆంతరత్వత్యాగే త్వత్యంతాభేదాన్న సాదృశ్యమితి భావః। నను హార్దాకాశస్యాల్పత్వనివృత్తౌ తావత్త్వే చ తాత్పర్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ ఉభయేతి॥ అతోఽల్పత్వనివృత్తావేవ తాత్పర్యమితి భావః। ఏవమాకాశోపమితత్వాద్దహరాకాశో న భూతమిత్యుక్తం సర్వాశ్రయత్వాదిలింగేభ్యశ్చ తథేత్యాహ॥ నచేత్యాదినా॥ వి౫

త్తాజిఘత్సాజగ్ధుమిచ్ఛాయస్యాసోఽయంవిజిఘత్సః బుభుక్షాశూన్యఇత్యర్థః । ప్రథమశ్రుతబ్రహ్మశబ్దేనతత్సాపేక్షచరమ
శ్రుతషష్ఠీవిభక్త్యర్థస్సంబంధోదేయః నతుబ్రహ్మణఃపురమితిషష్ఠ్యర్థఃస్వస్వామిభావోగ్రాహ్యః । నిరపేక్షేణతత్సాపే
క్షంబాధ్యమితిన్యాయాదిత్యాహ ॥ అత్రబ్రూమ ఇతి ॥ శరీరస్యబ్రహ్మణాతదుపలబ్ధిస్థానత్వరూపేసంబంధేమానమాహ॥
సఇతి ॥ పూర్షుశరీరేషు, పురిహృదయేశయఇతిపురుషఇత్యన్వయః । నను బ్రహ్మశబ్దస్యజీవేప్యన్నాదినా శరీరవృద్ధిహేతౌ
ముఖ్యత్వాన్నషష్ఠ్యర్థఃకథంచిన్నేయ ఇత్యతఆహ ॥అథవేతి॥ బృంహయతిదేహమితి బ్రహ్మాజీవఃతత్స్వామికేపురే,హృద
యంబ్రహ్మవేశ్మభవతురాజపురేమైత్రసద్మవదిత్యర్థః । అనంతఫలలింగాదపిదహరఃపరమాత్మేత్యాహ ।తద్యథేతి॥ అథ
కర్మఫలాద్వైరాగ్యానంతరమిహజీవదశాయామాత్మానందహరంతచాశ్రితాంశ్చసత్యకామాదిగుణాన్ ఆచార్యోపదే

ఛ్ఛిన్నస్యారాగ్రోపమితస్య జీవస్య పుండరీకవేష్టనకృతందహరత్వంశక్యంనివర్తయితుం బ్రహ్మాభేదవిప
క్షయాజీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యతఇతిచేత్ యదాత్మతయాజీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యేతతస్యై
వబ్రహ్మణస్సాక్షాత్సర్వగతత్వాది వివక్ష్యతామితియుక్తం । యదప్యుక్తంబ్రహ్మపురమితిజీవేనపురస్యో
పలక్షితత్వాద్రాజ్ఞఇవ జీవస్యైవేదంపురస్వామినః పురైకదేశవర్తిత్వమస్త్వితి, అత్రబ్రూమః । పర
స్యైవేదం బ్రహ్మణః పురంసచ్ఛరీరం బ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే బ్రహ్మశబ్దస్యతస్మిన్ముఖ్యత్వాత్ । తస్యా
ప్యస్తిపురేణానేనసంబంధః ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్ । 'సఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరంపురిశయంపురు
షమీక్షతే సవాఅయం పురుషస్సర్వాసుపూర్షుపురిశయ'ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః । అథవాజీవపురఏవాస్మిన్బ్ర
హ్మసన్నిహితముపదేక్ష్యతే| యథాసాలగ్రామేవిష్ణుస్సన్నిహితఇతితద్వత్ । 'తద్యథేహకర్మచితోలో
కఃక్షీయతేఏవమేవాముత్రపుణ్యచితోలోకఃక్షీయత'ఇతి చకర్మణామంతవత్ఫలత్వముక్త్వా 'అథయఇహా
త్మానమనువిద్యవ్రజంత్యేతాంశ్చసత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీ'తిప్రకృత
దహరాకాశవిజ్ఞానస్యానంతఫలత్వంవదన్పరమాత్మత్వమస్యసూచయతి । యదప్యేతదుక్తంనదహరస్యా
కాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వంచశ్రుతం పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అత్రబ్రూమః। య
ద్యాకాశోనాన్వేష్టవ్యత్వేనోక్తస్స్యాత్ 'యావాన్వాఅయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయఆకా
శ'ఇత్యాద్యాకాశస్వరూపప్రదర్శనంనోపపద్యేత । నన్వేతదప్యంతర్వర్తివస్తుసద్భావదర్శనాయైవప్రద
ర్శ్యతే 'తంచేద్బ్రూయుర్యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురేదహరం పుండరీకంవేశ్మదహరోఽస్మిన్నంతరాకా
శఃకింతదత్రవిద్యతేయదన్వేష్టవ్యంయద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యాక్షిప్య పరిహారావసరేఆకాశౌపమ్యో
పక్రమేణ ద్యావాపృథివ్యాదీనామంతస్సమాహితత్వప్రదర్శనాన్నైతదేవం । ఏవంహిసతియదంతస్స
మాహితంద్యావాపృథివ్యాదితదన్వేష్టవ్యంవిజిజ్ఞాసితవ్యంచోక్తంస్యాత్ । తత్రవాక్యశేషోనోపపద్యేత
'అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఏషఆత్మాపహతపాప్మే'తిహి ప్రకృత్య ద్యావాపృథివ్యాదిసమాధానాధార
మాకాశమాత్మానమనుకృష్య 'అథయఇహాత్మానమను విద్యవ్రజంత్యేతాంశ్చసత్యాన్కామా'నితిసము
చ్చయార్థేనచశబ్దేనాత్మానంచకామాధారమాహితాంశ్చ కామాన్విజ్ఞేయాన్వాక్యశేషోదర్శయతి। తస్మా

శమనువిద్యధ్యానేనానుభూయయే పరలోకంగచ్ఛంతి తేషాం సర్వలోకేష్వనంతమైశ్వర్యం స్వేచ్ఛయాసంచలనాదికం
భవతీత్యర్థః। దహరేఉక్తలింగాన్యన్యథాసిద్ధాని తేషాంతదంతస్థగుణత్వాదిత్యుక్తంస్మారయిత్వాదూషయతి ॥ యద
పీత్యాదినా॥ఉత్తరేఆకాశస్వరూపప్రతిపాదనాన్యథానుపపత్త్యాపూర్వంతస్యాన్వేష్యత్వాదికమిత్యత్రాన్యథోపపత్తిం
శంకతే ॥నన్వితి॥ ఏతదాకాశస్వరూపం ఆక్షేపబీజమాకాశస్యాల్పత్వముపమయానిరస్యాంతస్థవస్తూక్తేస్తదంతస్థమే
వధ్యేయమిత్యర్థః । తర్హిజగదేవధ్యేయంస్యాదిత్యాహ ॥ నైతదేవమితి ॥ అస్తుకోదోషస్తత్రాహ ॥తత్రేతి॥సర్వనా
మభ్యాందహరాకాశమాకృష్యాత్మత్వాదిగుణానుక్త్వా గుణైస్సహతస్యైవధ్యేయత్వంవాక్యశేషోబ్రూతే, తద్విరోధఇ

త్యర్థః । తస్మిన్ యదంతరితితత్పదేనవ్యవహితమపిహృదయంయోగ్యతయాగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥ యద్వాఆకాశ స్తస్మిన్ యదంత స్తదుభయమన్వేష్టవ్యమితియోజనాంసూచయతి ॥ సహోంత స్థైస్సరితి ॥ ... ... *

౧౫ ॥ దహరాకాశస్యబ్రహ్మత్వే హేత్వంతరమాహ ॥ గతీతి ॥ ప్రజాజీవాఃఏతంహృదయస్థందహరంబ్రహ్మస్వరూపంలోకమహరహఃప్రత్యహంస్వాపేగచ్ఛంత్యస్తదాత్మనాస్థితాఅప్యనృతాజ్ఞానేనావృతాస్తంనజానంతి అతఃపునరుత్థితం తీత్యర్థః । నన్వేతత్పదపరామృష్టదహరస్యస్వాపేజీవగమ్యత్వేపి బ్రహ్మత్వేకిమాయాతమిత్యాశంక్యతథాహిదృష్టమితివ్యాచష్టే ॥తథాహీతి॥ లోకేపిదృష్టమిత్యర్థాంతరమాహ ॥లోకేపీతి॥ గతిలింగంవ్యాఖ్యాయశబ్దంవ్యాచష్టే ॥ తథేతి ॥ జీవభూతాకాశయోర్బ్రహ్మలోకశబ్దస్యాప్రసిద్ధేరితిభావః । బ్రహ్మణ్యపితస్యాప్రసిద్ధింశంకతే ॥నన్వితి॥ నిషాదస్థపతిన్యాయేనసమాధత్తే ॥ గమయేదితి ॥షష్ఠేచింతితంస్థపతిర్నిషాదశ్శబ్దసామర్థ్యాత్ 'రౌద్రీమిష్టింవిధాయఏతయానిషాద

ద్వాక్యోపక్రమేఽపిదహరఏవాకాశోహృదయపుండరీకాధిష్ఠానః సహోంత స్థైస్సమాహితైఃపృథివ్యాదిభిస్సత్యైశ్చకామైర్విజ్ఞేయఉక్తఇతిగమ్యతే । సచోక్తేభ్యోహేతుభ్యః పరమేశ్వరఇతిస్థితం ॥ *

సూ ॥ ౧౫॥ గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలింగంచ ॥

దహరః పరమేశ్వరఉత్తరేభ్యోహేతుభ్యఇత్యుక్తం । తఏవోత్తరేహేతవఇదానీంప్రపంచ్యంతే । ఇతశ్చపరమేశ్వరఏవదహరః యస్మాద్దహరవాక్యశేషేపరమేశ్వరస్యైవప్రతిపాదకౌ గతిశబ్దౌభవతః । 'ఇమాస్సర్వాఃప్రజాఅహరహర్గచ్ఛంత్యేతంబ్రహ్మలోకంనవిందంతీ'తి । తత్రప్రకృతందహరంబ్రహ్మలోకశబ్దేనాభిధాయ తద్విషయాగతిః ప్రజాశబ్దవాచ్యానాంజీవానామభిధీయమానా దహరస్య బ్రహ్మతాంగమయతి । తథాహ్యహరహర్జీవానాంసుషుప్త్యవస్థాయాంబ్రహ్మవిషయగమనందృష్టంశ్రుత్యంతరే 'సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతీ'త్యేవమాదౌ । లోకేపికిలగాఢంసుషుప్తమాచక్షతేబ్రహ్మీభూతోబ్రహ్మతాంగతఇతి । తథాబ్రహ్మలోకశబ్దోపిప్రకృతేదహరేప్రయుజ్యమానోజీవభూతాకాశశంకాంనివర్తయన్బ్రహ్మతామస్యగమయతి । నను కమలాసనలోకమపిబ్రహ్మలోకశబ్దోగమయేత్ । గమయేద్యదీదంబ్రహ్మణోలోకఇతిషష్ఠీసమాసవృత్త్యావ్యుత్పాద్యేత । సామానాధికరణ్యవృత్త్యాతువ్యుత్పాద్యమానోబ్రహ్మైవలోకఇతిపరమేవబ్రహ్మగమయిష్యతి।ఏతదేవచాహరహర్బ్రహ్మలోకగమనందృష్టంబ్రహ్మలోకశబ్దస్య సామానాధికరణ్యవృత్తిపరిగ్రహేలింగం । నహ్యహరహరిమాఃప్రజాఃకార్యబ్రహ్మలోకంసత్యలోకాఖ్యంగచ్ఛంతీతిశక్యంకల్పయితుం ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౬ ॥ ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః ॥

ధృతేశ్చహేతోఃపరమేశ్వరఏవాయందహరః । కథం, 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ'ఇతిహిప్రకృత్యాకాశౌపమ్యపూర్వకంతస్మింత్సర్వసమాధానముక్త్వాతస్మిన్నేవచాత్మశబ్దం ప్రయుజ్యాపహతపాప్మ

స్థపతింయాజయే'దిత్యామ్నాయతే।తత్రనిషాదానాంస్థపతిః స్వామీతిషష్ఠీసమాసేనత్రైవర్ణికోగ్రాహ్యః అగ్నివిద్యాదిసామర్థ్యాత్ సతునిషాదశ్చాసౌస్థపతిరితికర్మధారయేణనిషాదోగ్రాహ్యోఽసామర్థ్యాదితిపూర్వపక్షః । సిద్ధాంతః । నిషాదఏవస్థపతిస్స్యాత్ నిషాదశబ్దస్యనిషాదేశక్తత్వాత్, తస్యాశ్రుతషష్ఠ్యర్థసంబంధలక్షకత్వకల్పనాయోగాత్ శ్రుతద్వితీయావిభక్తేఃపూర్వపదసంబంధకల్పనాయాంలాఘవాత్ అతోనిషాదస్యేష్టిసామర్థ్యమాత్రంకల్ప్యమితి తద్వద్బ్రహ్మలోకశబ్దేకర్మధారయఇత్యర్థః । కర్మధారయేలింగంచాస్తీతివ్యాచష్టే॥ ఏతదేవేతి॥ సూత్రేచకారఉక్తన్యాయసముచ్చయార్థః ॥ ... ... *

౧౬ ॥ సర్వజగద్ధారణలింగాచ్చదహరఃపరఇత్యాహ॥ధృతేరితి॥ నన్వథశబ్దాద్దహరప్రకరణంవిచ్ఛిద్యశ్రుతాధృతిర్నదహరలింగమితిశంకతే॥కథమితి॥యఆత్మేతిప్రకృతాకర్షాత్ అథశబ్దోదహరస్యధృతిగుణవిధిప్రారంభార్థఇత్యాహ॥ దహ

రోఽస్మిన్నిత్యాదినా ॥ శ్రుతౌ విధృతిశబ్దః కర్తృవాచిత్వాత్ క్తిజంతః సూత్రే తు మహిమశబ్దసామానాధికరణ్యాత్ ధృతిశబ్దః క్తిన్నంతో విధారణం బ్రూతే, స్త్రియాం క్తిన్నితి భావే క్తినోఽభిధానాదితి విభాగః । సేతురసంకరహేతుః, విధృతిస్తుస్థితిహేతురిత్యపౌనరుక్త్యమాహ ॥ యథోదకేతి ॥ సూత్రం యోజయతి ॥ ఏవమిహేతి ॥ ధృతేశ్చ దహరః పరః అస్య ధృతిరూపస్య మహిమ్నోఽస్మిన్ పరమాత్మన్యేవ శ్రుత్యంతరేఽ ఉపలబ్ధేరితి సూత్రార్థః ॥ ధృతేశ్చేతి చకారాత్ సేతుపదోక్తనియామకత్వలింగం గ్రాహ్యం, తత్ర నియమనే శ్రుత్యంతరోపలబ్ధిమాహ ॥ ఏతస్యేతి ॥ ధృతౌ తామాహ ॥ తథేతి ॥ ... ...*

౧౬ ॥ ఆ సమంతాత్ కాశతే దీప్యత ఇతి స్వయంజోతిషి బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్దస్య విభుత్వగుణతో వా ప్రసిద్ధిః ప్రయోగప్రాచుర్యం ॥ ... ... *

త్వాదిగుణయోగం చోపదిశ్యత ఏవానతివృత్తప్రకరణం నిర్దిశతి 'అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయే'తి । తత్ర విధృతిరిత్యాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాద్విధారయితోచ్యతే క్తిచః కర్తరి స్మరణాత్ । యథోదకసంతానస్య విధారయితా లోకే సేతుః క్షేత్రసంపదామసంభేదాయ ఏవమయమాత్మైషామధ్యాత్మాదిభేదభిన్నానాం లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాం చ విధారయితా సేతురసంభేదాయాసంకరాయేతి । ఏవమిహ ప్రకృతే దహరే విధరణలక్షణం మహిమానం దర్శయతి। అయం చ మహిమా పరమేశ్వర ఏవ శ్రుత్యంతరాదుపలభ్యతే । 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత' ఇత్యాదేః । తథాన్యత్రాపి నిశ్చితపరమేశ్వరవాక్యే శ్రూయతే 'ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే'తి। ఏవం ధృతేశ్చ హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః ॥ ... ... *

సూ ॥ ౧౭ ॥ ప్రసిద్ధేశ్చ ॥

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవాయం 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇత్యుచ్యతే యత్కారణం। ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరే ప్రసిద్ధః 'ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా', 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత' ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్ । జీవే తు న క్వచిదాకాశశబ్దః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే। భూతాకాశస్తు సత్యామప్యాకాశశబ్దప్రసిద్ధావుపమానోపమేయభావాద్యసంభవాన్న గృహీతవ్య ఇత్యుక్తం ॥

సూ ॥ ౧౮ ॥ ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్ ॥

యది వాక్యశేషబలేన దహర ఇతి పరమేశ్వరః పరిగృహ్యేత అస్తి హీతరస్యాపి జీవస్య వాక్యశేషే పరామర్శః 'అథ య ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచే'తి । అత్ర హి సంప్రసాదశబ్దః శ్రుత్యంతరే సుషుప్తావస్థాయాం దృష్టత్వాత్తదవస్థావంతం జీవం శక్నోత్యుపస్థాపయితుం నార్థాంతరం। తథా శరీరవ్యపాశ్రయస్యైవ జీవస్య శరీరాత్సముత్థానం సంభవతి । యథాకాశవ్యపాశ్రయాణాం వాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానం తద్వత్!

౧౮॥ యది 'ఏష ఆత్మాపహతపాప్మే'త్యాదివాక్యశేషబలేన దహరః పరస్తర్హి జీవోఽపీత్యాశంక్య నిషేధతి॥ ఇతరేతి॥ జీవస్య వాక్యశేషమాహ॥ అథేతి ॥ దహరోక్త్యనంతరం ముక్తోపసృప్యం శుద్ధం బ్రహ్మోచ్యతే, య ఏష సంప్రసాదో జీవోఽస్మాత్కార్యకారణసంఘాత్ సమ్యగుత్థాయ ఆత్మానం తస్మాద్వివిచ్య వివిక్తమాత్మానం స్వేన బ్రహ్మరూపేణాభినిష్పద్య సాక్షాత్కృత్య తదేవ ప్రత్యక్ పరం జ్యోతిరుపసంపద్యతే ప్రాప్నోతీతి వ్యాఖ్యేయం యథా ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతి వాక్యం సుప్త్వా ముఖం వ్యాదత్త ఇతి వ్యాఖ్యాయతే తద్వత్ । జ్యోతిషోఽనాత్మత్వం నిరస్యతి ॥ ఏష ఇతి ॥ సంప్రసాదేరత్వాచరిత్వేతి శ్రుత్యంతరం । అవస్థావదుత్థానమపి జీవస్య లింగమిత్యాహ॥ తథేతి॥ తదాశ్రితస్య తస్మాత్సముత్థానే దృష్టాంతః॥ యథేతి ॥ నను క్వాప్యాకాశశబ్దో జీవే న దృష్ట ఇత్యాశంక్యోక్తావస్థోత్థానలింగబలాత్కల్ప్య ఇత్యాహ ॥ యథా చేతి॥ నియామకా

భావాజ్జీవో దహరః కిం న స్యాదితి ప్రాప్తే నియామకమాహ ॥ నైతదిత్యాదినా ॥ దహరే శ్రుతధర్మాణామసంభవాన్న జీవో దహర ఇత్యర్థః । తర్హి పునరుక్తిస్తత్రాహ ॥ అధికేతి ॥ ఉత్తరాచ్చేత్యధికాశంకానిరాసార్థమిత్యర్థః । కా తర్హి జీవపరామర్శస్య గతిస్తత్రాహ ॥ పరిష్యతీతి ॥ జీవస్యోపాస్థానభూతబ్రహ్మజ్ఞానార్థోఽయం పరామర్శ ఇతి వక్ష్యతే ॥ ...... ✻

౧౯ ॥ అసంభవాదితి హేతోరసిద్ధిమాశంక్య పరిహరతి ॥ ఉత్తరాచ్చేదితి ॥ నిరాకృతాయా జీవాశంకాయాః ప్రజాపతివాక్యబలాత్పునస్సముత్థానం క్రియతే తత్ర జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగ్రహణేనాసంభవాసిద్ధిరిత్యర్థః । కథం తత్ర జీవోక్తిస్తత్రాహ ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ యద్యప్యుపక్రమే జీవశబ్దో నాస్తి తథాప్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానముపక్రమ్య తస్య జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపన్యాసాదవస్థాలింగేన జీవనిశ్చయాత్తస్యైవ తే గుణాస్సంభవంతీతి సముదాయార్థః । ఇంద్రం ప్రజాపతిర్బ్రూతే ॥ య ఏష ఇతి ॥ ప్రాధాన్యాదక్షిగ్రహణం సర్వైరింద్రియైర్విషయదర్శనరూపజాగ్రదవస్థాపన్నమిత్యాహ ॥ ద్రష్టారమితి ॥ మహీయమానః వాసనామయైర్విషయైః పూజ్యమాన ఇతి స్వప్నపర్యాయే తద్యత్రే

యథా చాదృష్టోఽపి లోకే పరమేశ్వరవిషయ ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరధర్మసమభివ్యాహారాత్ 'ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితే'త్యేవమాదౌ పరమేశ్వరవిషయోఽభ్యుపగతః । ఏవం జీవవిషయోఽపి భవిష్యతి । తస్మాదితరపరామర్శాత్ 'దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ' ఇత్యత్ర స ఏవ జీవ ఉచ్యత ఇతి చేత్, నైతదేవం స్యాత్, కస్మాత్, అసంభవాత్ । న హి జీవో బుద్ధ్యాద్యుపాధిపరిచ్ఛేదాభిమానీ సన్నాకాశేనోపమీయేత । న చోపాధిధర్మానభిమన్యమానస్యాపహతపాప్మత్వాదయో ధర్మాస్సంభవంతి । ప్రపంచితం చైతత్ప్రథమే సూత్రే । అధికాశంకాపరిహారాయ తు పునరుపన్యస్తం । పరిష్యతి చోపరిష్టాత్ । అన్యార్థశ్చ పరామర్శ ఇతి (సూ॥౧।౩।౨౦) ఇతి పంచమాధికరణమ్. ... ...✻

✻ సూ ॥౧౯॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు ॥ ✻

ఇతరపరామర్శాద్యా జీవాశంకా జాతా సాఽసంభవాన్నిరాకృతా । అథేదానీం మృతస్యైవామృతసేకాత్పునస్సముత్థానం జీవాశంకాయాః క్రియతే ఉత్తరస్మాత్ప్రాజాపత్యాద్వాక్యాత్ । తత్ర హి 'య ఆత్మాపహతపాప్మే'త్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానమన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చ ప్రతిజ్ఞాయ 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మే'తి బ్రువన్నక్షిస్థం ద్రష్టారం జీవమాత్మానం నిర్దిశతి । 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తి చ తమేవ పునః పునః పరామృశ్య 'య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరత్యేష ఆత్మే'తి 'తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాత్యేష ఆత్మే'తి చ జీవమేవావస్థాంతరగతం వ్యాచష్టే । తస్యైవ చాపహతపాప్మత్వాది దర్శయతి 'ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మే'తి । 'నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీ'తి చ సుషుప్తావస్థాయాం దోషముపలభ్య 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతస్మా'దితి చోపక్రమ్య

తి సుషుప్తిపర్యాయే చ జీవమేవ ప్రజాపతిర్వ్యాచష్ట ఇత్యన్వయః । యత్ర కాలే తదేతత్ స్వప్నం యథా స్యాత్తథా సుప్తః సమ్యగస్తో నిరస్తః కరణగ్రామో యస్య స సమస్తః అత ఏవోపసంహృతకరణత్వాత్తత్కృతకాలుష్యహీనః సంప్రసన్నః స్వప్నం ప్రపంచం అజ్ఞానమాత్రత్వేన విలాపయతి । అతోఽజ్ఞానసత్త్వాన్ముక్తాద్విలక్షణః ప్రాజ్ఞః స ఏష స్వచైతన్యేన కారణశరీరసాక్షీ తస్య సాక్ష్యస్య సత్తాస్ఫూర్తిప్రదత్వాదాత్మేత్యర్థః । చతుర్థపర్యాయే బ్రహ్మోక్తేః తస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణా ఇత్యాశంక్య తస్యాపి పర్యాయస్య జీవపరత్వమిత్యాహ ॥ నాహేతి ॥ అహేతి నిపాతః ఖేదార్థః । ఖిద్యమానో హీంద్రః ఉవాచ న ఖలు సుప్తః పుమానయం సంప్రతి సుషుప్త్యవస్థాయామయం దేవదత్తోఽహమిత్యేవమాత్మానం జానాతి నో ఏవ నైవ ఇమాని భూతాని జానాతి కింతు వినాశమేవ ప్రాప్తో భవతి । నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి దోషముపలభ్య పునః ప్రజాపతిముపససాద । తం దోషం శ్రుత్వా ప్రజాపతిరాహ ॥ ఏతమితి ॥ ఏతస్మాత్ప్రకృతాదాత్మనోఽన్యత్రాన్యస్మి

వ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య 'మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీర'మితి నిన్దాపూర్వకం జీవమేవ దర్శయతీత్యర్థః । తస్మాత్ప్రజాపతివాక్యాత్ । అతః సంభవాసిద్ధిః । సిద్ధాన్తయతి ॥ తం ప్రతీతి ॥ అవస్థాత్రయాచ్ఛోధనేనావిర్భూతం శోధితత్వమర్థస్య వాక్యోత్థవృత్త్యభివ్యక్తమిత్యర్థః । తర్హి సూత్రే పుంలింగేన జీవోక్తిః కథం జ్ఞానేన జీవత్వస్య నివృత్తత్వాదిత్యత ఆహ ॥ భూతపూర్వేతి ॥ జ్ఞానాత్పూర్వమవిద్యాతత్కార్య ప్రతిబింబితత్వరూపం జీవత్వమభూదితి కృత్వా జ్ఞానానన్తరం బ్రహ్మరూపోఽపి జీవనామ్నోచ్యత ఇత్యర్థః । విశ్వతైజసప్రాజ్ఞతురీయ పర్యాయచతుష్టయాత్మక ప్రజాపతివాక్యస్య తాత్పర్యమాహ ॥ ఏతదితి ॥ జన్మనాశవత్త్వాత్ప్రతిబింబవద్బింబదే[illegible]నాత్మేతి జ్ఞాపనార్థం ప్రజాపతిరిన్ద్రవిరోచనౌ ప్రత్యువాచ ఉదశరావ ఆత్మానమవేక్ష్య యదాత్మనో న విజానీథస్తన్మే బ్రూతమిత్యాదిబ్రాహ్మణేనేత్యాహ ॥ ఉదశరావేతి ॥ ఉదకపూర్ణే శరావే ప్రతిబింబితమాత్మానం దేహం దృష్ట్వా స్వస్యాజ్ఞాతం యత్తన్మహ్యం వాచ్యమిత్యుక్తశ్రుత్యర్థః । వ్య

శరీరసంబన్ధనిన్దాపూర్వకం 'ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష' ఇతి జీవమేవ శరీరాత్సముత్థితముత్తమం పురుషం దర్శయతి । తస్మాదస్తి సంభవో జీవే పారమేశ్వరాణాం ధర్మాణాం । అతః 'దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ' ఇతి జీవ ఏవోక్త ఇతి చేత్కశ్చిద్బ్రూయాత్ తం ప్రతి బ్రూయాదావిర్భూతస్వరూపస్త్వితి । తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః । నోత్తరస్మాదపి వాక్యాద్దహరే జీవాశంకా సంభవతీత్యర్థః । కస్మాత్, యతస్తత్రాప్యావిర్భూతస్వరూపో జీవో వివక్ష్యతే । ఆవిర్భూతం స్వరూపమస్యేత్యావిర్భూతస్వరూపః భూతపూర్వగత్యా జీవవచనః । ఏతదుక్తం భవతి 'య ఏషోఽక్షిణీ'త్యక్షిలక్షితం ద్రష్టారం నిర్దిశ్యోదశరావబ్రాహ్మణేనైనం శరీరాత్మతయా వ్యుత్థాప్య 'ఏతం త్వేవ త' ఇతి పునః పునస్తమేవ వ్యాఖ్యేయత్వేనాకృష్య స్వప్నసుషుప్త్యుపన్యాసక్రమేణ 'పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి యదస్య పారమార్థికం స్వరూపం పరం బ్రహ్మ తద్రూపతయైనం జీవం వ్యాచష్టే న జైవేన రూపేణ । యత్తత్పరం జ్యోతిరుపసంపత్తవ్యం శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ తచ్చాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం తదేవ జీవస్య పారమార్థికం స్వరూపం 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశాస్త్రేభ్యో నేతరదుపాధికల్పితం । యావదేవ హి స్థాణావివ పురుషబుద్ధిం ద్వైతలక్షణామవిద్యాం నివర్తయన్కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూపమాత్మానమహం బ్రహ్మాస్మీతి న ప్రతిపద్యతే తావజ్జీవస్య జీవత్వం । యదా తు దేహేన్ద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతాద్వ్యుత్థాప్య శ్రుత్యా ప్రతిబోధ్యతే । నాసి త్వం దేహేన్ద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతో నాపి సంసారీ కిం తర్హి సద్యత్తత్సత్యం స ఆత్మా చైతన్యమాత్రస్వరూపస్తత్త్వమసీతి । తదా కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూపమాత్మానం ప్రతిబుధ్యాస్మాచ్ఛరీరాద్యభిమానాత్సముత్తిష్ఠన్స ఏవ కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూప ఆత్మా భవతి 'స యో హ వై తత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తదేవ చాస్య పారమార్థికం స్వరూపం యేన శరీరాత్సముత్థాయ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే ।

త్థాప్యావిచాల్య అభినిష్పద్యత ఇత్యత్రైతదుక్తం భవతీతి సంబన్ధః । కిముక్తమిత్యత ఆహ ॥ యదస్యేతి ॥ జీవత్వరూపేణ జీవం న వ్యాచష్టే లోకసిద్ధత్వాత్ కిం తు తమనూద్య పరస్పరవ్యభిచారిణీభ్యోఽవస్థాభ్యో వివిచ్య బ్రహ్మస్వరూపం బోధయతి అతో యద్బ్రహ్మ తదేవాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం న జీవ ఇత్యుక్తం భవతి, శోధితస్య బ్రహ్మాభేదేన తద్ధర్మోక్తేరిత్యర్థః । ఏవమవస్థోపన్యాసస్య వివేకార్థత్వాన్న జీవలింగత్వం 'ఏతదమృతమేతద్బ్రహ్మే'తి లింగోపేతశ్రుతివిరోధాదితి మన్తవ్యం । నను జీవత్వబ్రహ్మత్వవిరుద్ధధర్మవతోః కథమభేదస్తత్రాహ ॥ తదేవేతి ॥ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జీవత్వస్యావిద్యోపాధికల్పితత్వాదవిరోధ ఇతి మత్వా దృష్టాన్తేనాన్వయమాహ ॥ యావదితి ॥ వ్యతిరేకమాహ ॥ యదేతి ॥ అవిద్యాయాం సత్యాం జీవత్వం వాక్యోత్థప్రబోధాత్తన్నివృత్తౌ తన్నివృత్తిరిత్యావిద్యకం తదిత్యర్థః । సంసారిత్వస్య కల్పితత్వే సిద్ధం నిగమయతి ॥ తదేవ చాస్యేతి ॥ సముత్థాయ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి శ్రుతిం వ్యాఖ్యాతుమాక్షిపతి ॥ కథం పు

నరిత్యాదినా ॥ కూటస్థనిత్యస్యస్వరూపమిత్యన్వయః । మలసంగినోహిక్రియయామలనాశాదభివ్యక్తిర్నతుకూటస్థస్యా
సంగినఇత్యాహ ॥ సువర్ణేతి ॥ ద్రవ్యాంతరంపార్థివోమలః ॥ అభిభూతేత్యస్యవ్యాఖ్యానమనభివ్యక్తేతి।అసాధారణోభా
స్వరత్వాదిః అభిభావకస్సౌరాలోకః । జీవస్వరూపస్యాభిభవబాధకమాహ ॥ దృష్టీతి ॥ విజ్ఞానఘనఏవేతిశ్రుత్యాచిన్మా
త్రస్తావదాత్మాతచ్చైతన్యంచక్షురాదిజన్యవృత్తివ్యక్తందృష్ట్యాదిపదవాచ్యంసత్ వ్యవహారాంగంజీవరూపంభవతి త
స్యాభిభూతత్వేదృష్టోవ్యవహారోవిరుధ్యేత హేత్వభావాద్వ్యవహారోనస్యాదిత్యర్థః । అజ్ఞస్యాపిస్వరూపంవృత్తిషు
వ్యక్తమిత్యంగీకార్యంవ్యవహారదర్శనాదిత్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥ అస్యార్థేత్యుక్తంస్ఫుటయతి ॥తచ్చేదితి॥ స్వరూపంచేత్జ్ఞాని
నఏవవ్యజ్యేతజ్ఞానాత్పూర్వంవ్యవహారోచ్ఛిత్తిరిత్యర్థః । అతః సదైవవ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యర్థః । సదావృత్తిషువ్య
క్తస్యవస్తుతోఽసంగస్యాత్మనః ఆవిద్యకదేహాద్యవివేకరూపస్యమలసంగస్య సత్త్వాత్తద్వివేకాపేక్షయాసముత్థానాది
శ్రుతిరిత్యుత్తరమాహ ॥ అత్రేతి ॥ వేదనాహర్షశోకాదిః అవివిక్తమివేతితాదాత్మ్యస్యసంగస్యకల్పితత్వముక్తం । అ

కథంపునస్స్వంరూపంస్వేనైవరూపేణనిష్పద్యతఇతిసంభవతికూటస్థనిత్యస్య।సువర్ణాదీనాంతుద్రవ్యాం
తరసంపర్కాదభిభూతస్వరూపాణామనభివ్యక్తాసాధారణవిశేషాణాం క్షారప్రక్షేపాదిభిశ్శోధ్యమానా
నాం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్తథానక్షత్రాదీనా మహన్యభిభూతప్రకాశానా మభిభావకవియో
గే రాత్రౌస్వరూపేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్।నతుతథాత్మచైతన్యజ్యోతిషోనిత్యస్యకేనచిదభిభవస్సంభవతిఅ
సంసర్గిత్వాద్వ్యోమ్నఇవదృష్టవిరోధాచ్చ।దృష్టిశ్రుతిమతివిజ్ఞాతయోహిజీవస్యస్వరూపం, తచ్చశరీరాద
సముత్థితస్యాపిజీవస్యసదానిష్పన్నమేవదృశ్యతే।సర్వోహిజీవఃపశ్యఞ్శృణ్వన్మన్వానోవిజానన్వ్యవహ
రతిఅన్యథావ్యవహారానుపపత్తిః । తచ్చేచ్ఛరీరాత్సముత్థితస్యనిష్పద్యేతప్రాక్సముత్థానాద్దృష్టోవ్యవహా
రోవిరుధ్యేత।అతఃకిమాత్మకమిదంశరీరాత్సముత్థానంకిమాత్మికాచస్వరూపేణాభినిష్పత్తిరితి।అత్రోచ్యతే,
ప్రాగ్వివేకవిజ్ఞానోత్పత్తేఃశరీరేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనోపాధిభిరవివిక్తమివజీవస్య దృష్ట్యాదిజ్యో
తిస్స్వరూపంభవతి । యథాశుద్ధస్యస్ఫటికస్యస్వాచ్ఛ్యంశౌక్ల్యంచస్వరూపం ప్రాగ్వివేకగ్రహణాద్ర
క్తనీలాద్యుపాధిభిరవివిక్తమివభవతి ప్రమాణజనితవివేకగ్రహణాత్తు పరాచీనస్స్ఫటికస్స్వాచ్ఛ్యేనశౌ
క్ల్యేనచస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇత్యుచ్యతే ప్రాగపితథైవసన్ । తథాదేహాద్యుపాధ్యవివిక్తస్యైవ
సతోజీవస్యశ్రుతికృతంవివేకజ్ఞానంశరీరాత్సముత్థానం వివేకజ్ఞానఫలం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిః కేవలా
త్మస్వరూపావగతిః । తథావివేకావివేకమాత్రేణైవాత్మనోఽశరీరత్వంసశరీరత్వంచ మంత్రవర్ణాత్
'అశరీరంశరీరేష్వి'తి । "శరీరస్థోపికౌంతేయనకరోతినలిప్యత" ఇతిచ సశరీరత్వాశరీరత్వవిశేషాభావస్మ
రణాత్ । తస్మాద్వివేకవిజ్ఞానాభావాదనావిర్భూతస్వరూపస్సన్వివేకజ్ఞానాదావిర్భూతస్వరూపఇత్యు
చ్యతే,నత్వన్యాదృశావావిర్భావానావిర్భావౌస్వరూపస్యసంభవతస్స్వరూపత్వాదేవ।ఏవంమిథ్యాజ్ఞా

త్రకల్పితసంగేదృష్టాంతోయథేతి ॥ శ్రుతికృతమితి ॥ త్వంపదార్థశ్రుత్యా 'యోఽయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'త్యే
వమాద్యయాసిద్ధమిత్యర్థః । ప్రాణాభిన్నశుద్ధత్వంపదార్థజ్ఞానస్యవాక్యార్థసాక్షాత్కారఃఫలమిత్యాహ ॥ కేవలే
తి ॥ సశరీరత్వస్యసత్యత్వాత్ సముత్థానముత్క్రాంతిరితివ్యాఖ్యేయంనవివేకఇత్యాశంక్యాహ॥తథావివేకేతి ॥ ఉక్తశ్రు
త్యనుసారేణేత్యర్థః । శరీరేష్వశరీరమవస్థితమితిశ్రుతేఃఅవివేకమాత్రకల్పితంసశరీరత్వం అతోవివేకఏవసముత్థానమి
త్యర్థః । ననుస్వకర్మార్జితేశరీరేభోగస్యాపరిహార్యత్వాత్కథంజీవతఏవస్వరూపావిర్భావఇత్యతఆహ ।శరీరస్థోపీతి॥
అశరీరవత్ శరీరస్థస్యాపిబంధాభావస్మృతేర్జీవతోముక్తిర్యుక్తేత్యర్థః।అవిరుద్ధశ్రుత్యర్థేసూత్రశేషోయుక్తఇత్యా
హ ॥తస్మాదితి॥ అన్యాదృశౌ సత్యావిత్యర్థః । జ్ఞానాజ్ఞానకృతావావిర్భావతిరోభావావితిస్థితేభేదోఽప్యంశాంశిత్వకృ
తోనిరస్తఇత్యాహ ॥ఏవమితి॥ అంశాదిశూన్యత్వమసంగత్వం । ఆత్మాద్రవ్యత్వవ్యాప్యజాతిశూన్యః విభుత్వాత్ వ్యోమ

వదిత్యాత్మైక్యసిద్ధేర్భేదోమిథ్యేత్యర్థః । ప్రజాపతివాక్యాచ్చ భేదోమిథ్యేత్యాశంకాపూర్వకమాహ॥ కుతశ్చేత్యాదినా॥ఏతచ్చేదస్యసత్యత్వం ఏవంనాస్తీతి కుతఇత్యన్వయః । ఛాయాయాంబ్రహ్మదృష్టిపరమిదంవాక్యంనాభేదపరమిత్యతఆహ ॥ నాపీతి యస్యజ్ఞానాత్కృతకృత్యతాసర్వకామప్రాప్తిస్తమాత్మానమన్విచ్ఛావఇతి ప్రవృత్తయోరింద్రవిరోచనయోర్వ్యధ్యనాత్మచ్ఛాయాంప్రజాపతిర్బ్రూయాత్ తదామృషావాదీస్యాదిత్యర్థః । ప్రథమవద్ద్వితీయాది పర్యాయేవ్యావృత్తాస్వవస్థాసుఅనుస్యూతాత్మాబ్రహ్మత్వేనోక్తఇత్యాహ ॥ తథేతి ॥ అవస్థాభేదేఽప్యనుస్యూతౌయుక్తిమాహ ॥కించేతి॥ సుషుప్తౌజ్ఞాతుర్వ్యావృత్తిమాశంక్యాహ ॥తథాతృతీయఇతి ॥ సుషుప్తౌనిర్వికల్పజ్ఞానరూపఆత్మాస్తీత్యత్ర

నకృతఏవజీవపరమేశ్వరయోర్భేదోనవస్తుకృతః వ్యోమవదసంగత్వావిశేషాత్ । కుతశ్చైతదేవంప్రతిపత్తవ్యం । యతః 'యఏషోఽక్షిణిపురుషోదృశ్యత'ఇత్యుపదిశ్య 'ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మే'త్యుపదిశతి । యోఽక్షిణిప్రసిద్ధోద్రష్టాద్రష్టృత్వేనవిభావ్యతే సోఽమృతాభయలక్షణాద్బ్రహ్మణోఽన్యశ్చేత్స్యాత్ తతోఽమృతాభయబ్రహ్మసామానాధికరణ్యంనస్యాత్ । నాపిప్రతిచ్ఛాయాత్మాఽయమక్షిలక్షితోనిర్దిశ్యతే, ప్రజాపతేర్మృషావాదిత్వప్రసంగాత్ । తథాద్వితీయేపిపర్యాయే 'యఏషస్వప్నేమహీయమానశ్చరతీ'తి నప్రథమపర్యాయనిర్దిష్టా దక్షిపురుషాద్ద్రష్టురన్యోనిర్దిష్టః 'ఏతంత్వేవతేభూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'త్యుపక్రమాత్ । కించాహమద్యస్వప్నేహస్తినమద్రాక్షంనేదానీంతంపశ్యామీతి దృష్టమేవప్రతిబుద్ధఃప్రత్యాచష్టే, ద్రష్టారంతుతమేవప్రత్యభిజానాతి యఏవాహం స్వప్నమద్రాక్షం సఏవాహంజాగరితంపశ్యామీతి। తథాతృతీయేఽపిపర్యాయే 'నాహఖల్వయమేవంసంప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతినోఏవేమానిభూతానీ'తి సుషుప్తావస్థాయాంవిశేషవిజ్ఞానాభావమేవదర్శయతి నవిజ్ఞాతారంప్రతిషేధతి । యత్తుతత్ర 'వినాశమేవాపీతోభవతీ'తితదపివిశేషవిజ్ఞానవినాశాభిప్రాయమేవ నవిజ్ఞాతృవినాశాభిప్రాయం। నహివిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతే అవినాశిత్వాదితిశ్రుత్యంతరాత్। తథా చతుర్థేఽపిపర్యాయే 'ఏవంత్వేవతేభూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామినో ఏవాన్యత్రైతస్మా'దిత్యుపక్రమ్య 'మఘవన్మర్త్యంవాఇదంశరీర'మిత్యాదినా ప్రపంచేన శరీరాద్యుపాధిసంబంధ ప్రత్యాఖ్యానేన సంప్రసాదశబ్దోదితంజీవంస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి బ్రహ్మస్వరూపాపన్నందర్శయన్ నపరస్మాద్బ్రహ్మణోఽమృతాభయస్వరూపాదన్యంజీవందర్శయతి । కేచిత్తుపరమాత్మవివక్షాయాం 'ఏతంత్వేవత' ఇతిజీవాకర్షణమన్యాయ్యంమన్యమానా ఏతమేవవాక్యోపక్రమసూచితమపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానంతేభూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతికల్పయంతి, తేషామేతమితిసన్నిహితావలంబినీ సర్వనామశ్రుతిర్విప్రకృష్యేత, భూయశ్శ్రుతిశ్చోపరుధ్యేత, పర్యాయాంతరాభిహితస్యపర్యాయాంతరేణానభిధీయమానత్వాత్, ఏతంత్వేవతఇతిచప్రతిజ్ఞాయ ప్రాక్చతుర్థాత్పర్యాయాదన్యమన్యం వ్యాచక్షాణస్యప్రజాపతేః ప్రతారకత్వంప్రసజ్యేత । తస్మాద్యదవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితమపారమార్థికంజైవంరూపంకర్తృత్వభోక్తృత్వరాగద్వేషాదిదోషకలుషితమనేకానర్థయోగి తద్విలయనేనతద్విపరీతమపహత

బృహదారణ్యకశ్రుతిమాహ ॥నహీతి॥ బుద్ధేస్సాక్షిణోనాశోనాస్తినాశకాభావాదిత్యర్థః । ఏవమవస్థాభిరసంగత్వేనోక్తఆత్మైవతురీయేఽపిబ్రహ్మత్వేనోక్తఇత్యాహ ॥ తథేతి ॥ శ్రుతేరేకదేశివ్యాఖ్యాందూషయతి ॥కేచిత్త్వితి॥ జీవపరయోర్భేదాదితిభావః॥శ్రుతిబాధాన్నైవమిత్యాహ ॥ తేషామితి ॥ సన్నిహితోజీవఏవసర్వనామార్థఇత్యర్థః । ఉక్తస్యపునరుక్తౌభూయఇతియుజ్యతే తవతూపక్రాంతపరమాత్మనశ్చతుర్థఏవోక్తేస్తద్బాధఇత్యాహ ॥ భూయఇతి ॥ లోకసిద్ధజీవానువాదేనబ్రహ్మత్వంబోధ్యతఇతిస్వమతముపసంహరతి॥తస్మాదితి ॥ వ్యాఖ్యానాంతరాసంభవాదిత్యర్థః । విల

యసంశోధనం విద్యయామహావాక్యేనేతియావత్ । యేతుసంసారంసత్యమిచ్ఛంతి తేషామిదంశారీరకమేవోత్తరమిత్యాహ ॥ అపరేత్విత్యాదినా ॥ శారీరకస్యార్థంసంక్షేపేణోపదిశతి ॥ ఏక ఏవేతి ॥ అవిద్యామాయయోర్భేదంనిరసితుంసామానాధికరణ్యం ఆవరణవిక్షేపశక్తిరూపశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్సహప్రయోగః బ్రహ్మైవావిద్యయా సంసరతి నతతోఽన్యోజీవఇతిశారీరకార్థఇత్యర్థః । తర్హిసూత్రకారఃకిమితిభేదంబ్రూతేతత్రాహ ॥ యత్త్వితి॥ పరమాత్మనోఽసంసారిత్వసిద్ధ్యర్థంజీవాద్భేదంద్రఢయతి తస్యాసంసారిత్వనిశ్చయాభావేతదభేదోక్తావపి జీవస్యాసంసారిత్వానపాయాదిత్యర్థః । అధిష్ఠానస్యకల్పితాద్భేదేఽవికల్పితస్యాధిష్ఠానాన్నపృథక్త్వమిత్యాహ ॥ జీవస్యత్వితి॥ కల్పితభేదానువాదస్యఫలమాహ ॥ ఏవంహీతి ॥ సూత్రేష్వభేదోనోక్తఇతిభ్రాంతింనిరస్యతి ॥ ప్రతిపాద్యమితి ॥ ఆత్మేతితూపగచ్ఛంతీత్యాదిసూ

> పాప్మత్వాదిగుణకం పారమేశ్వరం స్వరూపం విద్యయాప్రతిపాద్యతేసర్పాదివిలయనేనేవరజ్జ్వాదీన్ ।
> అపరేతువాదినః పారమార్థికమేవజైవంరూపమితిమన్యంతే । అస్మదీయాశ్చకేచిత్తేషాంసర్వేషామాత్మైకత్వసమ్యగ్దర్శనప్రతిపక్షభూతానాం ప్రతిషేధాయేదంశారీరకమారబ్ధం ఏకఏవపరమేశ్వరఃకూటస్థనిత్యోవిజ్ఞానధాతురవిద్యయామాయయామాయావివదనేకధా విభావ్యతేనాన్యోవిజ్ఞానధాతురస్తీతి।యత్త్విదంపరమేశ్వరవాక్యేజీవమాశంక్య ప్రతిషేధతిసూత్రకారః నాసంభవాదిత్యాదినా । (౧।౩।౧౮)
> తత్రాయమభిప్రాయః నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావేకూటస్థనిత్య ఏకస్మిన్నసంగేపరమాత్మనితద్విపరీతంజైవంరూపంవ్యోమ్నీవతలమలినతాదిపరికల్పితం తదాత్మైకత్వప్రతిపాదనపరవాక్యైర్న్యాయోపేతైర్ద్వైతవాదప్రతిషేధైశ్చాపనేష్యామీతిపరమాత్మనోజీవాదన్యత్వంద్రఢయతి,జీవస్యతునపరస్మాదన్యత్వంప్రతిపిపాదయిషతికింత్వనువదత్యేవావిద్యాకల్పితంలోకప్రసిద్ధంజీవభేదం।ఏవంహిస్వాభావికకర్తృత్వభోక్తృత్వానువాదేనప్రవృత్తాఃకర్మవిధయోనవిరుధ్యంతఇతిమన్యతే,ప్రతిపాద్యంతుశాస్త్రార్థమాత్మైకత్వమేవదర్శయతిశాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవదిత్యాదినా, వర్ణితశ్చాస్మాభిర్విద్వదవిద్వద్భేదేనకర్మవిధివిరోధపరిహారః॥... ... ... ✽

సూ ॥౨౦॥ అన్యార్థశ్చపరామర్శః॥

> అథయోయందహరవాక్యశేషే జీవపరామర్శోదర్శితః।' అథయ ఏషసంప్రసాద'ఇత్యాదిస్సదహరేపరమేశ్వరేవ్యాఖ్యాయమానే నజీవోపాసనోపదేశో నాపి ప్రకృతవిశేషోపదేశఇత్యనర్థకత్వంప్రాప్నోతీత్యతఆహ, అన్యార్థః । అయంజీవపరామర్శఃనజీవస్వరూపపర్యవసాయీ కింతర్హిపరమేశ్వరస్వరూపపర్యవసాయీ, కథం, సంప్రసాదశబ్దోదితోజీవోజాగరితవ్యవహారేదేహేంద్రియపంజరాధ్యక్షోభూత్వాతద్వాసనానిర్మితాంశ్చస్వప్నాన్నాడీచరోఽనుభూయ శ్రాంతశ్శరణంప్రేప్సురుభయరూపాదపిశరీరాభిమానాత్సముత్థాయసుషుప్తావస్థాయాంపరంజ్యోతిరాకాశశబ్దితం పరంబ్రహ్మోపసంపద్యవిశేషవిజ్ఞానవత్త్వంపరిత్యజ్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే।యదస్యోపసంపత్తవ్యంపరంజ్యోతిః,యేనస్వరూపేణాయమభినిష్పద్యతే సఏషఆత్మాపహతపాప్మత్వాదిగుణ ఉపాస్యఇత్యేవమర్థోఽయంజీవపరామర్శః పరమేశ్వరవాదినోఽప్యుపపద్యతే॥... ... ... ✽

త్రాణిఆదిపదార్థః।నన్వద్వైతస్యశాస్త్రార్థత్వేద్వైతాపేక్షవిధివిరోధస్తత్రాహ॥వర్ణితశ్చేతి॥అద్వైతమజానతఃకల్పితద్వైతాశ్రయావిధయోనవిదుషఇతిసర్వముపపన్నమిత్యర్థః॥... ... ... ✽

౨౦।ఏవంప్రజాపతివాక్యేజీవానువాదేనబ్రహ్మణఏవాపహతపాప్మత్వోక్తేఃజీవేతదసంభవాన్నజీవోదహరఇత్యుక్తం తర్హిజీవపరామర్శస్యకాగతిరిత్యతఆహ ॥ అన్యార్థశ్చేతి॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ అథేత్యాదినా ॥ ప్రకృతేదహరేవిశేషోగుణఃతదుపదేశోఽపినేత్యర్థః। తత్రదహరవాక్యశేషరూపంసంప్రసాదవాక్యమాశంకాపూర్వకందహరబ్రహ్మపరత్వేనవ్యాచష్టే॥కథమిత్యాదినా॥... ... ... ✽

౨౧ ॥ ఉపాస్యత్వాదల్పత్వముక్తమితి వ్యాఖ్యాయ శ్రుత్యా నిరస్తమిత్యర్థాంతరమాహ ॥ శ్రుత్యైవ చేదమితి ॥ ఏవం దహరవాక్యం ప్రజాపతివాక్యం చ సగుణే నిర్గుణే చ సమన్వితమితి సిద్ధం॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... ...

౨౨ అనుకృతేస్తస్య చ ముండకవాక్యముదాహరతి॥ న తత్రేతి ॥ తస్మిన్ బ్రహ్మణి విషయే న భాతి తం న భాసయతీతి యావత్ । యదా చండభాస్కరాదిర్న భాసయతి తదా అల్పదీప్తేరగ్నేః కా కథేత్యాహ ॥ కుత ఇతి ॥ కించ సర్వస్య సూర్యాదేస్తద్భాస్యత్వాన్న తద్భాసకత్వమిత్యాహ ॥ తమేవేతి ॥ అనుగమనవదనుభానం స్వగతమితి శంకాం నిరస్యతి ॥ తస్యేతి ॥ తత్రేతి సప్తమ్యాః సతి విషయే చ సాధారణ్యాత్సంశయమాహ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వత్ర శ్రుత్యాది బలాదాకాశశబ్దస్య రూఢిత్యాగాదీశ్వరే వృత్తిరాశ్రితా తథేహాపి సతి సప్తమీబలాత్ వర్తమానార్థత్యాగేన యస్మిన్ సతి సూర్యా

సూ॥ ౨౧॥ అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్॥

యదప్యుక్తం 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇత్యాకాశస్యాల్పత్వం శ్రూయమాణం పరమేశ్వరే నోపపద్యతే, జీవస్య త్వారాగ్రోపమితస్యాల్పత్వమవకల్పత ఇతి తస్య పరిహారో వక్తవ్యః, ఉక్తో హ్యస్య పరిహారః పరమేశ్వరే ఆపేక్షికమల్పత్వమవకల్పత ఇత్యర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చేత్యత్ర స ఏవ పరిహారోఽనుసంధాతవ్య ఇతి సూచయతి । శ్రుత్యైవ చేదమల్పత్వం ప్రత్యుక్తం ప్రసిద్ధేనాకాశేనోపమిమానయా 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ' ఇతి॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... ...

సూ॥ ౨౨॥ అనుకృతేస్తస్య చ॥

'న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాంతి కుతోఽయమగ్నిః తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీ'తి సమామనంతి । తత్ర యం భాంతమనుభాతి సర్వం యస్య చ భాసా సర్వమిదం విభాతి స కిం తేజోధాతుః కశ్చిత్? ఉత ప్రాజ్ఞ ఆత్మేతి విచికిత్సాయాం తేజోధాతురితి తావత్ప్రాప్తం, కుతః, తేజోధాతూనామేవ సూర్యాదీనాం భానప్రతిషేధాత్ । తేజస్స్వభావకం హి చంద్రతారకాది తేజస్స్వభావక ఏవ సూర్యే భాసమానేఽహని న భాసత ఇతి ప్రసిద్ధం, తథా సహ సూర్యేణ సర్వమిదం చంద్రతారకాది యస్మిన్న భాసతే సోఽపి తేజస్స్వభావక ఏవ కశ్చిదిత్యవగమ్యతే । అనుభానమపి తేజస్స్వభావక ఏవోపపద్యతే సమానస్వభావకేష్వనుకారదర్శనాత్, గచ్ఛంతమనుగచ్ఛతీతి, తస్మాత్తేజోధాతుః కశ్చిదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । ప్రాజ్ఞ ఏవాయమాత్మా భవితుమర్హతి । కస్మాత్, అనుకృతేః, అనుకరణమనుకృతిః, యదేతత్ 'తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వ'మిత్యనుభానం తత్ప్రాజ్ఞపరిగ్రహేఽవకల్పతే । 'భారూపః సత్యసంకల్ప' ఇతి హి ప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి, న తు తేజోధాతుం కంచిత్సూర్యాదయోఽనుభాంతీతి ప్రసిద్ధం । సమత్వాచ్చ తేజోధాతూనాం సూర్యాదీనాం న తేజోధాతుమన్యం ప్రత్య

దయో న భాస్యంతి స తేజోవిశేష ఉపాస్య ఇతి భవిష్యదర్థే వృత్తిరాశ్రయణీయా అధునా భాసమానే సూర్యాదౌ న భాతీతి విరోధాదితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ తేజోధాతురితి ॥ తేజోధ్యానం నిర్గుణస్వయంజ్యోతిరాత్మజ్ఞానమిత్యుభయత్ర ఫలం । తేజోధాతుత్వే లింగమాహ ॥ తేజోధాతూనామితి ॥ యత్తేజసోఽభిభావకం తత్తేజ ఇతి వ్యాప్తిమాహ ॥ తేజస్స్వభావకమితి ॥ యస్మిన్ సతి యన్న భాతి తదనుతద్భాతీతి విరుద్ధమిత్యత ఆహ ॥ అనుభానమితి ॥ తతో నికృష్టభానం వివక్షితమితి భావః । ముఖ్యసంభవే వివక్షానుపపత్తేః ముఖ్యానుభానలింగాత్సర్వభాసకః పరమాత్మాత్ర గ్రాహ్య ఇతి సిద్ధాంతమాహ ॥ ప్రాజ్ఞ ఇతి ॥ ప్రాజ్ఞత్వం స్వప్రకాశత్వం భాసకత్వార్థముక్తం, తత్ర శ్రుతిమాహ ॥ భారూప ఇతి ॥ మానాభావాచ్చ తేజోధాతుర్న గ్రాహ్య ఇత్యాహ ॥ న త్వితి ॥ కించ సూర్యాదయస్తేజోంతరభానమనునభాంతి తేజస్త్వాత్ ప్ర

దీపవదిత్యాహ ॥ సమత్వాచ్చేతి ॥ యోఽయమనుకరోతి సతజ్జాతీయ ఇతినియమో నాస్తీత్యాహ ॥ నాయమేకాంతఇతి ॥ పౌనరుక్త్యమాశంక్యోక్తానువాదపూర్వకంసూత్రోక్తంహేత్వంతరంవ్యాచష్టే ॥ అనుకృతేరితి ॥ తమేవభాంతమిత్యేవకారోక్తంతద్భానంవినా సర్వస్యపృథగ్భానాభావరూపమనుభానమనుకృతేరిత్యనేనోక్తం తస్యచేతిసర్వభాసకత్వముక్తమిత్యపౌనరుక్త్యమిత్యర్థః । ఆత్మనస్సూర్యాదిభాసకత్వంశ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమవిరుద్ధంచేత్యాహ ॥ తందేవాఇతి ॥ సర్వశబ్దఃప్రకృతసూర్యాదివాచకత్వేన వ్యాఖ్యాతః। సంప్రతితస్యాసంకుచద్వృత్తితాంమత్వాఽర్థాంతరమాహ॥అథవేతి ॥ తత్రేతిసర్వనామశ్రుత్యాప్రకృతంబ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ నతత్రసూర్యఇతి ॥ కించస్పష్టబ్రహ్మపరపూర్వమంత్రాకాంక్షాపూరకత్వాదయంమంత్రోబ్రహ్మపరఇత్యాహ ॥ అనంతరంచేతి ॥ హిరణ్మయేజ్యోతిర్మయే అన్నమయాద్యపేక్షయాపరేకోశే ఆనందమయాఖ్యే పుచ్ఛశబ్దితఃబ్రహ్మ విరజం ఆగంతుకమలశూన్యం నిష్కలంనిరవయవం

పేక్షాస్తీయంభాంతమనుభాయుః । నహిప్రదీపఃప్రదీపాంతరమనుభాతి । యదప్యుక్తంసమానస్వభావకేష్వనుకారోదృశ్యతఇతినాయమేకాంతః భిన్నస్వభావకేష్వపిహ్యనుకారోదృశ్యతే, సుతప్తోఽయఃపిండోఽగ్న్యనుకృతిరగ్నిందహంతమనుదహతి, భౌవంవారజోవాయుంవహంతమనువహతీతి । అనుకృతేరిత్యనుభానమనూసుచత్ ।తస్యచేతిచతుర్థపాదమస్యశ్లోకస్యసూచయతి । 'తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీ'తిచతద్ధేతుకంభానంసూర్యాదేరుచ్యమానంప్రాజ్ఞమాత్మానంగమయతి, 'తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృత'మితిహిప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి। తేజోఽన్తరేణతుసూర్యాదితేజోవిభాతీత్యప్రసిద్ధంవిరుద్ధంచ, తేజోఽన్తరేణతేజోఽన్తరస్యప్రతిఘాతదర్శనాత్ । అథవానసూర్యాదీనామేవశ్లోకపఠితానామిదంతద్ధేతుకంవిభానముచ్యతే, కింతర్హి సర్వమిదమిత్యవిశేషశ్రుతేః సర్వస్యైవాస్యనామరూపక్రియాకారకఫలజాతస్యయాభివ్యక్తిస్సాబ్రహ్మజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తా । యథాసూర్యజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తాసర్వరూపజాతస్యాభివ్యక్తిస్తద్వత్ । 'నతత్రసూర్యోభాతీ'తిచతత్రశబ్దమాహరన్ ప్రకృతగ్రహణందర్శయతి ప్రకృతంచబ్రహ్మ 'యస్మిన్ ద్యౌఃపృథివీచాంతరిక్షమోత'మిత్యాదినా । అనంతరంచ 'హిరణ్మయేపరేకోశేవిరజంబ్రహ్మనిష్కలం తచ్ఛుభ్రంజ్యోతిషాంజ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదోవిదు'రితి । కథంతజ్జ్యోతిషాంజ్యోతిరిత్యతఇదముత్థితం 'నతత్రసూర్యోభాతీ'తి । యదప్యుక్తంసూర్యాదీనాంతేజసాంభానప్రతిషేధస్తేజోధాతావేవాస్మిన్నవకల్పతేసూర్యఇవేతరేషామితి, తత్రతుసఏవతేజోధాతురన్యోనసంభవతీత్యుపపాదితం । బ్రహ్మణ్యపిచైషాంభానప్రతిషేధోఽవకల్పతే, యతోయదుపలభ్యతే తత్సర్వంబ్రహ్మణైవజ్యోతిషోపలభ్యతే, బ్రహ్మతునాన్యేనజ్యోతిషోపలభ్యతే, స్వయంజ్యోతిస్స్వరూపత్వాత్, యేనసూర్యాదయస్తస్మిన్భాయుః । బ్రహ్మహ్యన్యద్వ్యనక్తి నతుబ్రహ్మాన్యేనవ్యజ్యతే 'ఆత్మనైవాయంజ్యోతిషాస్తే అగృహ్యోనహిగృహ్యత'ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః ॥   ...   ...   *

శుభ్రంనైసర్గికమలశూన్యం సూర్యాదిసాక్షిభూతంబ్రహ్మవిత్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః । సతిసప్తమీపక్షమనువదతి ॥ యదపీతి ॥ సూర్యాద్యభిభావకతేజోధాతౌప్రామాణికే తస్యేహగ్రహణశంకాస్యాన్నతత్రప్రమాణమస్తీత్యాహ ॥తత్రేతి ॥ సిద్ధాంతేన తత్రేతివాక్యార్థఃకథమిత్యాశంక్యాహ ॥ బ్రహ్మణ్యపీతి ॥ సతిసప్తమీపక్షేనభాతీతిశ్రుతంవర్తమానత్వంత్యక్త్వా తస్మిన్సతినభాస్యతీత్యశ్రుతభవిష్యత్వంకల్పనీయంప్రత్యక్షవిరోధనిరాసాయ, విషయసప్తమీపక్షేతు నభాసయతీత్యశ్రుతణిజధ్యాహారమాత్రం కల్ప్యం నశ్రుతత్యాగఇతిలాఘవం, అతోబ్రహ్మణివిషయేసూర్యాదేర్భాసకత్వనిషేధేనబ్రహ్మభాస్యత్వముచ్యతఇత్యర్థః । యేనాన్యభాస్యత్వేనహేతునా సూర్యాదయస్తస్మిన్బ్రహ్మణివిషయేభాసకాస్స్యుః, తథాతుబ్రహ్మాన్యేననోపలభ్యతేస్వప్రకాశత్వాదితియోజనా । ఉక్తమేవశ్రుత్యంతరేణద్రఢయతి ॥ బ్రహ్మేతి ॥ స్వప్రకాశత్వేఽన్యాభాస్యత్వేచశ్రుతిద్వయం । గ్రహణాయోగ్యత్వాదగృహ్యఇత్యర్థః ॥   ...   ...   *

౨౩ ॥ విజధ్యాహారపక్షేస్మృతిబలమప్యస్తీత్యాహ ॥అపిచేతి॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥అపిచేతి॥ అభాస్యత్వేసర్వభాసకత్వేచశ్లోకద్వయంద్రష్టవ్యం తస్మాదనుభానమంత్రోబ్రహ్మణిసమన్వితఇతిసిద్ధం॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్. ... ...❋

౨౪॥*శబ్దాదేవప్రమితః*॥కాఠకవాక్యంపఠతి అంగుష్ఠేతి॥ పురుషఃపూర్ణోఽప్యాత్మనిదేహమధ్యేఅంగుష్ఠమాత్రే హృదయేతిష్ఠతీత్యంగుష్ఠమాత్రఇత్యుచ్యతే। తస్యైవపరమాత్మత్వవాదివాక్యాంతరమాహ ॥తథేతి॥ అధూమకమితిపఠనీయం । యోఽఙ్గుష్ఠమాత్రోజీవఃసవస్తుతోనిర్ధూమజ్యోతిర్వన్నిర్మలప్రకాశరూపఇతి త్వమర్థంసంశోధ్య తస్యబ్రహ్మత్వమాహ ॥ ఈశానఇతి॥ తస్యాద్వితీయత్వమాహ ॥ సఏవేతి॥ కాలత్రయేఽపిసఏవాస్తినాన్యత్కించిత్ యన్నచికేతసాపృష్టంబ్రహ్మతదేతదేవేత్యర్థః। పరిమాణేశానశబ్దాభ్యాంసంశయమాహ ॥ తత్రేతి॥ యథానుభానాదిలింగాత్ విజధ్యాహారేణసూర్యాద్యగోచరోబ్రహ్మేత్యుక్తం తథాప్రథమశ్రుతపరిమాణలింగాత్ జీవప్రతీకోపాస్తి

❋ సూ ॥ ౨౩ ॥ అపిచస్మర్యతే॥ ❋

అపిచేదంరూపంప్రాజ్ఞస్యైవాత్మనస్స్మర్యతేభగవద్గీతాసు "నతద్భాసయతేసూర్యోనశశాంకోనపావకః। యద్గత్వాననివర్తంతేతద్ధామపరమంమమే"తి "యదాదిత్యగతంతేజోజగద్భాసయతేఖిలం। యచ్చంద్రమసియచ్చాగ్నౌతత్తేజోవిద్ధిమామక"మితిచ ॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్. ... ... ❋

❋ సూ॥ ౨౪ ॥ శబ్దాదేవప్రమితః ॥❋

'అంగుష్ఠమాత్రఃపురుషోమధ్యఆత్మనితిష్ఠతీ'తిశ్రూయతే, తథా 'అంగుష్ఠమాత్రఃపురుషోజ్యోతిరివాధూమకం ఈశానోభూతభవ్యస్యసఏవాద్యసఉశ్వఏతద్వైత'దితిచ । తత్రయోఽయమంగుష్ఠమాత్రఃపురుషశ్శ్రూయతే, సకింవిజ్ఞానాత్మాకింవాపరమాత్మేతిసంశయః। తత్రపరిమాణోపదేశాద్విజ్ఞానాత్మేతితావత్ప్రాప్తం। నహ్యనంతాయామవిస్తారస్యపరమాత్మనోంగుష్ఠపరిమాణత్వముపదిశ్యేత । విజ్ఞానాత్మనస్తూపాధిమత్త్వాత్సంభవతికయాచిత్కల్పనయాంగుష్ఠమాత్రత్వం స్మృతేశ్చ "అథసత్యవతఃకాయాత్పాశబద్ధంవశంగతం। అంగుష్ఠమాత్రంపురుషంనిశ్చకర్షయమోబలా"దితి । నహిపరమేశ్వరోబలాద్యమేననిష్క్రష్టుంశక్యః, తేనతత్రసంసార్యంగుష్ఠమాత్రోనిశ్చితః సఏవేహాపీత్యేవం ప్రాప్తేబ్రూమః। పరమాత్మైవాయమంగుష్ఠమాత్రపరిమితఃపురుషోభవితుమర్హతి। కస్మాత్,శబ్దాత్'ఈశానోభూతభవ్యస్యే'తి । నహ్యన్యఃపరమేశ్వరాద్భూతభవ్యస్యనిరంకుశమీశితా। 'ఏతద్వైత'దితిచప్రకృతంపృష్టమిహానుసందధాతి, ఎతద్వైతత్ యత్పృష్టంబ్రహ్మేత్యర్థః। పృష్టంచేహబ్రహ్మ 'అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ అన్యత్రభూతాచ్చభవ్యాచ్చయత్తత్పశ్యసితద్వదే'తి। శబ్దాదేవేతి అభిధానశ్రుతేరేవేశానఇతి పరమేశ్వరోఽవగమ్యతఇత్యర్థః॥ ... *

కథంపునస్సర్వగతస్యపరమాత్మనఃపరిమాణోపదేశఇతి అత్రబ్రూమః. ... ... *

తిధ్యాయేదితివిధ్యధ్యాహారేణధ్యానపరంవాక్యమితిపూర్వపక్షయతి ॥ తత్రపరిమాణేతి ॥ పూర్వపక్షేబ్రహ్మదృష్ట్యాజీవోపాస్తిః, సిద్ధాంతేతుప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యజ్ఞానంఫలమితిమంతవ్యం । ఆయామోదైర్ఘ్యం-విస్తారోమహత్త్వమితిభేదః॥ కయాచిదితి ॥ అంగుష్ఠమాత్రహృదయస్యవిజ్ఞానశబ్దితబుద్ధ్యభేదాధ్యాసకల్పనయేత్యర్థః।స్మృతిసంవాదాదప్యంగుష్ఠమాత్రోజీవఇత్యాహ ॥ స్మృతేశ్చేతి ॥ అథమరణానంతరం యమపాశైర్బద్ధంకర్మవశంప్రాప్తమిత్యర్థః। తత్రాపీశ్వరఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ నహీతి ॥ "ప్రభవతిసంయమనేమమాపివిష్ణు"రితియమస్యేశ్వరనియమ్యత్వస్మరణాదితిభావః। భూతభవ్యస్యేత్యుపపదాత్సాధకాద్బాధకాభావాచ్చ ఈశానఇతీశత్వశబ్దాన్నిరంకుశమీశితాభాతీతి శ్రుత్యాలింగంబాధ్యమితిసిద్ధాంతయతి ॥ పరమాత్మైవేతి ॥ప్రకరణాచ్చబ్రహ్మపరమిదంవాక్యమిత్యాహ॥ఏతదితి ॥ శబ్దోవాక్యంలింగాద్దుర్బలమిత్యాశంక్యాహ॥ శబ్దాదితి॥ ... ... *

౨౫ ॥ కరస్సకనిష్ఠః అరత్నిః । ముఖ్యాంగుష్ఠమాత్రో జీవో గృహ్యతాం కింగౌణగ్రహణేనేత్యత ఆహ ॥ నచాన్య ఇతి ॥ సతిసంభవే ముఖ్యగ్రహో న్యాయ్యః అత్రతు శ్రుతివిరోధాదసంభవ ఇతిగౌణగ్రహ ఇత్యర్థః । మనుష్యానేవేతి త్రైవర్ణికానేవేత్యర్థః । శక్తత్వాదిత్యనేన పశ్వాదీనాం దేవానామృషీణాంచాధికారో వారితః । తత్రపశ్వాదీనాం శాస్త్రార్థజ్ఞానాదిసామగ్ర్యభావాత్ కర్మణ్యశక్తిః, ఇంద్రాదేః స్వదేవతాకే కర్మణి స్వోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగాయోగాదశక్తిః, ఋషీణామార్షేయవరణే ఋష్యంతరాభావాదశక్తిః। అర్థిత్వాదిత్యనేన నిష్కామానాం ముముక్షూణాం స్థావరాణాం చాధికారో వారితః తత్రముముక్షూణాం శుద్ధ్యర్థిత్వే నిత్యాదిష్వధికారో నకామ్యేషు శుద్ధచిత్తానాం మోక్షార్థిత్వే శ్రవణాదిషు వ్యంజకేష్వధికారో నకర్మస్వితి మంతవ్యం। శూద్రస్యాధికారం నిరస్యతి ॥ అపర్యుదస్తత్వాదితి ॥ 'శూద్రోయజ్ఞేఽనవక్లృప్త' ఇతిపర్యుదాసాత్, ఉపనయీత తమధ్యాపయీతేతి శాస్త్రాచ్చ న శూద్రస్య వైదికే కర్మణ్యధికారః । తస్యైకజాతిత్వస్మృతేరుపనయనప్రయుక్తద్విజత్వాభావేన వేదాధ్యయనాభావాత్ । అతో పేక్షితో న్యాయష్షష్ఠాధ్యాయే వర్ణితఇత్యాహ ॥ వర్ణితమితి ॥ 'స్వర్గకామో యజేతే' త్యాదిశాస్త్రస్యావిశేషేణ స్వర్గఫలార్థినః ప్రతిప్రవృత్తత్వాత్ప్రా

※ సూ॥౨౫॥హృద్యపేక్షయాతుమనుష్యాధికారత్వాత్॥ ※

సర్వగతస్యాపి పరమాత్మనో హృదయేఽవస్థానమపేక్ష్యాంగుష్ఠమాత్రత్వమిదముచ్యతే, ఆకాశస్యేవ వంశపర్వాపేక్ష మరత్నిమాత్రత్వం । నహ్యంజసాతిమాత్రస్య పరమాత్మనోంగుష్ఠమాత్రత్వ ముపపద్యతే । నచాన్యః పరమాత్మన ఇహ గ్రహణమర్హతి ఈశానశబ్దాదిభ్య ఇత్యుక్తం । నను ప్రతిప్రాణిభేదం హృదయానామనవస్థితత్వాత్తదపేక్షమప్యంగుష్ఠమాత్రత్వం నోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తరముచ్యతే, మనుష్యాధికారత్వాదితి । శాస్త్రం హ్యవిశేష ప్రవృత్తమపి మనుష్యానేవాధికరోతి శక్తత్వాదర్థిత్వాదపర్యుదస్తత్వాదుపనయనాదిశాస్త్రాచ్చేతి। వర్ణితమేతదధికారలక్షణే, మనుష్యాణాంచ నియతపరిమాణః కాయః, ఔచిత్యేన నియతపరిమాణమేవ చైషామంగుష్ఠమాత్రం హృదయం । అతో మనుష్యాధికారత్వాచ్ఛాస్త్రస్య మనుష్యహృదయావస్థానాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముపపన్నం పరమాత్మనః । యదప్యుక్తం పరిమాణోపదేశాత్ స్మృతేశ్చ సంసార్యేవాయమంగుష్ఠమాత్రః ప్రత్యేతవ్య ఇతి తత్ప్రత్యుచ్యతే 'స ఆత్మా తత్త్వమసీ' త్యాదివత్సంసారిణ ఏవసతోంగుష్ఠమాత్రస్య బ్రహ్మత్వమిద ముపదిశ్యత ఇతి । ద్విరూపాహి వేదాంతవాక్యానాం ప్రవృత్తిః, క్వచిత్పరమాత్మస్వరూపనిరూపణపరా క్వచిద్విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మైకత్వోపదేశపరా । తదత్ర విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మనైకత్వ ముపదిశ్యతే నాంగుష్ఠమాత్రత్వంక

ణిమాత్రస్య సుఖార్థిత్వాచ్చ ఫలార్థే కర్మణి పశ్వాదీనామప్యధికార ఇత్యాశంక్యోక్తరీత్యా తేషాం శక్తత్వాభావాత్స్వర్గకామపదం మనుష్యపరతయా సంకోచ్య మనుష్యాధికారత్వే స్థాపితే చాతుర్వర్ణ్యాధికారమాశంక్య 'వసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత గ్రీష్మే రాజన్యశ్శరది వైశ్య' ఇతి త్రయాణామేవాగ్నిసంబంధశ్రవణాత్తేషామేవాధికార ఇతి వర్ణితమిత్యర్థః । అస్తు ప్రస్తుతే కిమాయాతం తత్రాహ ॥ మనుష్యాణాంచేతి ॥ ప్రాయేణ సప్తవితస్తిపరిమితో మనుష్యదేహ ఇత్యర్థః । ఏవమంగుష్ఠశబ్దో హృత్పరిమాణవాచకస్తత్రస్థం బ్రహ్మ లక్షయతీత్యుక్తం సంప్రతి తచ్ఛబ్దేనాంగుష్ఠమాత్రం జీవమనూద్యాయమీశాన ఇతి బ్రహ్మాభేదో బోధ్య ఇతి వక్తుముక్తమనువదతి ॥ యదపీతి ॥ ప్రతిపాద్యాభేదవిరోధాదనువాద్యాంగుష్ఠమాత్రత్వం బాధ్యం తాత్పర్యార్థస్య బలవత్త్వాదిత్యాహ ॥ తదితి ॥ క్వచిత్ అస్థూలమిత్యాదౌ, క్వచిత్ తత్త్వమసీత్యాదౌ (※ నను పరమాత్మనోంగుష్ఠ పరిమాణత్వం నసంభవతీతి సూత్రకారేణ హృదయాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముక్తం ద్వివిధేత్యాదిభాష్యాత్తు జీవముద్దిశ్య బ్రహ్మత్వబోధనమితి ప్రతీయత ఇతి సూత్రార్థాస్పర్శిత్వాద్భాష్యమనుపపన్నమితిచేన్న, భాష్యతాత్పర్యానభిజ్ఞానాత్ । కఠవల్లీ వాక్యస్యావాంతర తాత్పర్యమేకం మహాతాత్పర్యం చైకం తత్రా

※ నన్విత్యాద్యవధేయమిత్యంతం కోత్తరః పాఠః.

వాంతర తాత్పర్యముపాస్యే బ్రహ్మణి మహాతాత్పర్యంచ జ్ఞేయే బ్రహ్మణి అతఏవ భాష్యకారైర్వాక్యద్వయోపన్యాసః కృతః । అతఏవోపాసనాఫలం కఠవల్ల్యామేవ ‘ శతంచైకా చ హృదయస్య నాడ్య’ ఇత్యాదినా బోధితం । అతఏవచతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయచరణే తదోకోఽగ్రేతి సూత్రే హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనంతీతి భాష్యకారైః ప్రథమవాక్యస్య ఉపాస్యే బ్రహ్మణి తాత్పర్యమితి ప్రకటీకృతం । ఇత్థంచాత్రత్యభాష్యం మహాతాత్పర్యాభిప్రాయకమితి ద్రష్టవ్యం । రామానుజ భాష్యకృతాతు పూర్వపక్షోఽస్మద్భాష్యతాత్పర్యాజ్ఞానేనైవకృత ఇత్యవధేయం॥) ఏకత్వాద్వేవాక్యశేషమనుకూలయతి ॥ ఏకమితి ॥ శ్రుతిర్యమోవాకర్త్రా ద్రష్టవ్యః తం జీవం ప్రవృహేత్ పృథక్కుర్యాత్ ధైర్యేణ బలవదింద్రియనిగ్రహాదినా తం వివిక్తమాత్మానం శుక్రం స్వప్రకాశం అమృతం కూటస్థం బ్రహ్మ జానీయాదిత్యర్థః । తస్మాత్కఠవాక్యం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి జ్ఞేయే సమన్వితమితి సిద్ధం ॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥... ... ... ❁

౨౬॥ శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వే దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయామనధికారస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ॥ ❁ తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్ ❁ ॥ ననుసమన్వయాధ్యాయేఽధికారచింతానసంగతేత్యత ఆహ ॥ అంగుష్ఠేతి ॥ స్మృతస్యోపేక్షానర్హత్వం ప్రసంగః । అత్రమనుష్యాధికారతోక్త్యా స్మృతానాం దేవాదీనాం వేదాంత శ్రవణాదావధికారోఽస్తి నవేతి సందేహే భోగాసక్తానాం వైరాగ్యాద్యసంభవాన్నేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ ॥ బాఢమితి ॥ ఏవమధికారవిచారా

స్యచిత్ । ఏతమేవార్థం పరేణస్పష్టీకరిష్యతి । ‘ అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోంతరాత్మా సదాజనానాం హృదయే సన్నివిష్టః తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముంజాదివేషీకాం ధైర్యేణ తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృత’ మితి॥

❁ సూ ॥౨౬॥ తదుపర్యపిబాదరాయణస్సంభవాత్ ॥ ❁

అంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిర్మనుష్యహృదయాపేక్షా మనుష్యాధికారత్వాచ్ఛాస్త్రస్యేత్యుక్తం, తత్ప్రసంగాదిదముచ్యతే । బాఢం మనుష్యానధికరోతి శాస్త్రం, నతు మనుష్యానేవేతీహ బ్రహ్మజ్ఞానే నియమోఽస్తి, తేషాం మనుష్యాణాముపరిష్టాద్యే దేవాదయస్తానప్యధికరోతి శాస్త్రమితి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే, కస్మాత్, సంభవాత్ । సంభవతిహి తేషామర్థిత్వాది అధికార కారణం । తత్రార్థిత్వం తావన్మోక్షవిషయం దేవాదీనామపి సంభవతి వికారవిషయవిభూత్యనిత్యత్వాలోచనాదినిమిత్తం । తథా సామర్థ్యమపి తేషాం సంభవతి మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణలోకేభ్యో విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాత్ । నచ తేషాం కశ్చిత్ప్రతిషేధోఽస్తి । నచోపనయనాదిశాస్త్రేణైషామధికారో నివర్త్యతే । ఉపనయనస్య వేదాధ్యయనార్థత్వాత్, తేషాంచ స్వయం ప్రతిభాతవేదత్వాత్ । అపిచైషాం విద్యాగ్రహణార్థం

త్మకాధికరణద్వయస్య ప్రాసంగికీసంగతిః । అత్ర పూర్వపక్షే దేవాదీనాం జ్ఞానానధికారాద్దేవత్వప్రాప్తిద్వారా క్రమముక్తిఫలాసు దహరాద్యుపాసనాసు క్రమముక్త్యర్థినాం మనుష్యాణామప్రవృత్తిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు ప్రవృత్తిః । ఉపాసనాభిర్దేవత్వం ప్రాప్తానాం శ్రవణాదినా జ్ఞానాన్ముక్తిసంభవాదితి సఫలోఽయం విచారః । ననుభోగాసక్తానాం తేషాం మోక్షార్థిత్వాభావాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ ॥ అర్థిత్వం తావదితి ॥ వికారత్వేనానృత విషయసుఖస్య క్షయోదయాదిదోషదృష్ట్యా నిరతిశయసుఖమోక్షార్థిత్వం సత్త్వప్రకృతీనాం దేవాదీనాం సంభవతీత్యర్థః । నన్వింద్రాయస్వాహేత్యాదౌ చతుర్థ్యంతశబ్దాతిరిక్తా విగ్రహవతీ దేవతా నాస్తి శబ్దస్యచాసామర్థ్యాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ ॥ తథేతి - అర్థిత్వవదిత్యర్థః । అపర్యుదస్తత్వమాహ ॥ నచ తేషామితి ॥ ‘ శూద్రోయజ్ఞేనవక్లృప్త’ ఇతివద్దేవాదీనాం విద్యాధికారనిషేధో నాస్తీత్యర్థః । నను విగ్రహవత్త్వేన దృష్టసామర్థ్యే సత్యప్యుపనయనాభావాచ్ఛాస్త్రీయసామర్థ్యం నాస్తీత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ జన్మాంతరాధ్యయనబలాత్స్వయమేవ ప్రతిభాతాః స్మృతా వేదా యేషాం తే తథా తద్భావాదిత్యర్థః । బాలాదిషు ప్రవిష్టపిశాచాదీనాం వేదోద్ఘోషదర్శనాద్దేవయోనీనాం జన్మాంతరస్మరణమస్తీతి స్మృతవేదాంతానామర్థవిచారో యుక్త ఇత్యర్థః । దేవానామృషీణాంచ విద్యాధికారే కారణమర్థిత్వాదికముక్త్వా శ్రౌతం గురుకులవాసాదిలింగమాహ ॥ అ

పిచేతి ॥ నను బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి వేదార్థత్వాత్ అగ్నిహోత్రవదిత్యత ఆహ ॥యదపీతి॥ దేవానాం కర్మసు నాధికారః దేవతాన్తరాణాముద్దేశ్యానామభావాదితి ప్రథమసూత్రార్థః, ఋషీణామనధికారః ఋష్యన్తరాభావాదృషియుక్తే కర్మణ్యశక్తేరితి ద్వితీయసూత్రార్థః । అసామర్థ్యము పాధిరితి పరిహరతి॥నతదితి॥అసామర్థ్యరూపం కారణమిత్యర్థః, నహ్యస్తి యేనాసామర్థ్యం స్యాదితి శేషః 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణా'మితి వాక్యబోధోఽప్యనుమానస్య ద్రష్టవ్యః । నను దేవాదీన్ప్రత్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః కథం తేషాం మహాదేహత్వేన హృదయస్యాస్మదంగుష్ఠమాత్రత్వాభావాత్ అతశ్శ్రుతిషు తేషాం నాధికార ఇత్యత ఆహ ॥ దేవాద్యధికారేఽపీతి ॥.....*

౨౭॥నను మన్త్రాదీనాం ప్రతీయమానవిగ్రహవత్త్వే తాత్పర్యం కల్పయిత్వా దేవాదీనామధికార ఉక్తస్స చాయుక్తః అన్యపరాణాం తేషాం ప్రత్యక్షాదివిరోధేన స్వార్థే తాత్పర్యకల్పనానుపపత్తేరిత్యాక్షిప్య సూత్రచతుష్టయేన పరిహరతి ॥ విరోధః కర్మణీత్యాదినా ॥ వర్ణ్యేత, తర్హీతి శేషః ।స్వరూపం విగ్రహః। అభ్యుపగమే ప్రత్యక్షేణ దేవతా దృశ్యేత న చ దృశ్యతే అతో యోగ్యానుపలబ్ధ్యా దేవతాయా విగ్రహవత్త్వ్యభావాత్ సంప్రదానకారకాభావేన కర్మనిష్పత్తి

బ్రహ్మచర్యాదీన్దర్శయతి 'ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవా ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యము వాస, భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మే'త్యాది । యదపి కర్మస్వనధికార కారణముక్తం న దేవానాం దేవతాన్తరాభావాత్ న ఋషీణామృష్యన్తరాభావాదితి, న తద్విద్యాస్వస్తి । న హీన్ద్రాదీనాం విద్యాస్వధిక్రియమాణానామిన్ద్రాద్యుద్దేశేన కించిత్కృత్యమస్తి, న చ భృగ్వాదీనాం భృగ్వాదిసగోత్రతయా, తస్మాద్దేవాదీనామపి విద్యాస్వధికారః కేన వార్యతే । దేవాద్యధికారేఽప్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః స్వాంగుష్ఠాపేక్షయా న విరుధ్యతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౨౭ ॥ విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ॥

స్యాదేతద్యది విగ్రహవత్త్వాద్యభ్యుపగమేన దేవాదీనాం విద్యాస్వధికారో వర్ణ్యేత విగ్రహవత్త్వాదృత్విగాదివదిన్ద్రాదీనామపి స్వరూపసన్నిధానేన కర్మాంగభావోఽభ్యుపగమ్యేత, తథా చ విరోధః కర్మణి స్యాత్, న హీన్ద్రాదీనాం స్వరూపసన్నిధానేన యాగాంగభావో దృశ్యతే, న చ సంభవతి । బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యేన్ద్రస్య స్వరూపసన్నిధానానుపపత్తేరితి చేత్, నాయమస్తి విరోధః, కస్మాత్, అనేకప్రతిపత్తేః । ఏకస్యాపి దేవతాత్మనో యుగపదనేకస్వరూపప్రతిపత్తిస్సంభవతి। కథమేతదవగమ్యతే, దర్శనాత్ । తథా హి 'కతి దేవా' ఇత్యుపక్రమ్య 'త్రయశ్చ త్రీ చ శతా త్రయశ్చ త్రీ చ సహస్రే'తి నిరుచ్య 'కతమే త' ఇత్యస్యాం పృచ్ఛాయాం 'మహిమాన ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవతా' ఇతి బ్రువతీ శ్రుతిరేకైకస్య దేవతాత్మనో యుగపదనేకరూపతాం దర్శయతి । తథా త్రయస్త్రింశతోఽపి షడాద్యన్తర్భా

ర్భావస్యాదిత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ విగ్రహస్యాంగత్వమనుపలబ్ధిబాధితం యుక్త్యా చ న సంభవతీత్యాహ।న చేతి॥తస్మాదర్థోపహితశబ్ద ఏవ దేవతా తస్యా అచేతనత్వాన్న విద్యాధికార ఇతి శంకార్థః ॥ పరిహరతి ॥ నాయమితి॥ ఏకస్యాపి దేవస్య యోగబలాదనేకదేహప్రాప్తిః శ్రుతిస్మృతిదర్శనాత్సంభవతి అతో న కర్మణి విరోధ ఇతి వ్యాచష్టే ॥ కస్మాదిత్యాదినా॥ వైశ్వదేవశస్త్రే శస్యమానదేవాః కతీతి శాకల్యేన పృష్టో యాజ్ఞవల్క్యో నివిదా త్రయశ్చేత్యాదిరూపయా ఉత్తరం దదౌ । నివిన్నామ శస్యమానదేవసంఖ్యావాచకశ్శబ్దః । షడధికానీ త్రీణి శతాని త్రీణి సహస్రాణీతి సంఖ్యోక్తా సంఖ్యేయస్వరూపప్రశ్నే మహిమానో విభూతయః సర్వే దేవాః, ఏషాం త్రయస్త్రింశద్దేవానాం అష్టౌ వసవ ఏకాదశ రుద్రా ద్వాదశాదిత్యా ఇన్ద్రః ప్రజాపతిశ్చేతి త్రయస్త్రింశద్దేవాః తేఽపి షణ్ణాం అగ్నిపృథివీవాయ్వన్తరిక్షాదిత్యదివాం మహిమానస్తేఽపి షట్సు దేవేష్వన్తర్భవన్తి షడ్దేవాస్త్రిషు లోకేషు త్రయశ్చ ద్వయోరన్నప్రాణయోర్ద్వౌ చైకస్మిన్ప్రాణే హిరణ్యగర్భే అన్తర్భవత ఇతి దర్శితమిత్యర్థః । త్రయస్త్రింశతోఽపి దేవానామితి సంబన్ధః । దర్శనం శ్రౌతం వ్యాఖ్యాయ స్మా

ర్థంవ్యాచష్టే ॥ తథాస్మృతిరితి ॥ బలంయోగసిద్ధిం "అణిమా మహిమా చైవలఘిమా ప్రాప్తిరీశితా । ప్రాకామ్యంచవశిత్వంచయత్రకామావసాయితే"త్యష్టైశ్వర్యాణి । తుణేన అణుః మహాన్ లఘుర్గురుశ్చభవతియోగీ । అంగుల్యాచంద్రస్పర్శః ప్రాప్తిః । ఈశితాసృష్టిశక్తిః । ప్రాకామ్యంఇచ్ఛానభిఘాతః । వశిత్వంనియమనశక్తిః । సంకల్పమాత్రాదిష్టలాభో యత్రకామావసాయితేతిభేదః । అజానసిద్ధానాంజన్మనాసిద్ధానామిత్యర్థః ।ఫలితమాహ ।అనేకేతి॥ అనేకేషు కర్మస్వేకస్యప్రతిపత్తిరంగభావః।తస్యాలోకేదర్శనాదితివక్తుంవ్యతిరేకమాహ॥క్వచిదేకఇతి॥ప్రకృతోపయుక్తమన్వయదృష్టాంతమాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ ... ... ❋

౨౮ ॥ కర్మణ్యవిరోధమంగీకృత్యశబ్దప్రామాణ్యవిరోధమాశంక్యపరిహరతి ॥ శబ్దఇతిచేదితి ॥ మాప్రసంజి ప్రస

వక్రమేణ 'కతమఏకోదేవఇతిప్రాణ'ఇతి ప్రాణైకరూపతాం దేవానాం దర్శయంతితస్యైవైకస్యప్రాణస్యయుగపదనేకరూపతాందర్శయతి । తథాస్మృతిరపి "ఆత్మనాంవైసహస్రాణిబహూనిభరతర్షభ। కుర్యాద్యోగీబలంప్రాప్యతైశ్చసర్వైర్మహీంచరేత్ । ప్రాప్నుయాద్విషయాన్కైశ్చిత్కైశ్చిదుగ్రంతపశ్చరేత్ । సంక్షిపేచ్చపునస్తానిసూర్యోరశ్మిగణానివే"త్యేవంజాతీయకాప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యాణాంయోగినామపియుగపదనేకశరీరయోగందర్శయతి కిముపక్తవ్యమాజానసిద్ధానాందేవానాం । అనేకరూపప్రతిపత్తిసంభవాచ్చైకైకాదేవతాబహుభీరూపైరాత్మానంప్రవిభజ్య బహుషుయాగేషుయుగపదంగభావంగచ్ఛతి పరైశ్చనదృశ్యతేఽన్తర్ధానాదిశక్తియోగాదిత్యుపపద్యతే । అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాదిత్యస్యాపరావ్యాఖ్యా విగ్రహవతామపికర్మాంగభావచోదనాస్వనేకప్రతిపత్తిర్దృశ్యతే । క్వచిదేకోఽపి విగ్రహవాననేకత్రయుగపదంగభావంగచ్ఛతి యథాబహుభిర్భోజయద్భిరేకోబ్రాహ్మణోయుగపద్భోజ్యతే । క్వచిచ్చైకోఽపివిగ్రహవాననేకత్రయుగపదంగభావంగచ్ఛతి।యథాబహుభిర్నమస్కుర్వాణైరేకోబ్రాహ్మణోయుగపన్నమస్క్రియతే తద్వదిహోద్దేశపరిత్యాగాత్మకత్వాద్యాగస్యవిగ్రహవతీమప్యేకాందేవతాముద్దిశ్య బహవస్స్వంస్వంద్రవ్యం యుగపత్పరిత్యక్ష్యంతీతి విగ్రహవత్త్వేఽపిదేవాదీనాంనకించిత్కర్మణివిరుధ్యతే ॥ ... ... ❋

❋ సూ ॥ ౨౮ ॥ శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్॥ ❋

మానామవిగ్రహవత్త్వే దేవాదీనామభ్యుపగమ్యమానే కర్మణి కశ్చిద్విరోధఃప్రసంజి శబ్దేతువిరోధఃప్రసజ్యేత, కథం, ఔత్పత్తికంహిశబ్దస్యార్థేన సంబంధమాశ్రిత్యానపేక్షత్వాదితివేదస్యప్రామాణ్యంస్థాపితం । ఇదానీంతువిగ్రహవతీదేవతాభ్యుపగమ్యమానాయద్యప్యైశ్వర్యయోగాద్యుగపదనేకకర్మసంబంధీనిహవీంషి భుంజీత తథాపివిగ్రహయోగాదస్మదాదివజ్జననమరణవతీసేతి నిత్యస్యశబ్దస్యానిత్యేనార్థేన అనిత్యసంబంధేప్రవిలీయమానే యద్వైదికేశబ్దేప్రామాణ్యంస్థితంతస్యవిరోధస్స్యాదితి చేన్నాయమప్యస్తివిరోధః. కస్మాత్, అతఃప్రభవాత్ । అతఏవహివైదికాచ్ఛబ్దాద్దేవాదికంజగత్ప్రభవతి । నను జన్మాద్యస్యయతఇత్యత్రబ్రహ్మప్రభవత్వం జగతోఽవధారితంకథమిహశబ్దప్రభవత్వము

క్తోమాభూన్నామేత్యర్థః । ఔత్పత్తికసూత్రేశబ్దార్థయోరనాద్యోస్సంబంధస్యానాదిత్వాద్వేదస్యస్వార్థేమానాంతరానపేక్షత్వేనప్రామాణ్యముక్తం, ఇదానీమనిత్యవిగ్రహవ్యక్త్యభ్యుపగమే తత్సంబంధస్యాప్యనిత్యత్వాన్మానాంతరేణవ్యక్తింజ్ఞాత్వాశబ్దస్యసంకేతఃపుంసాకర్తవ్యఇతి మానాంతరాపేక్షత్వాత్ప్రామాణ్యస్యవిరోధస్స్యాదిత్యాహ ॥ కథమిత్యాదినా ॥ కింశబ్దానామనిత్యతయాసంబంధస్యకార్యత్వమాపాద్యతే? ఉతార్థానామనిత్యతయా? నాద్యఇత్యాహ ॥ నాయమపీతి ॥ కర్మణ్యవిరోధవదిత్యపేరర్థః । దేవాదివ్యక్తిహేతుత్వేనప్రాగేవశబ్దానాంసత్త్వాన్నానిత్యత్వమితిభావః । అత్రపూర్వాపరవిరోధంశంకతే ॥నన్వితి॥ శబ్దస్యనిమిత్తత్వేనబ్రహ్మసహకారిత్వాదవిరోధఇత్యాశం

క్త్యద్వితీయంకల్పముత్థాపయతి ॥ అపిచేతి ॥ అనిత్యత్వంసాదిత్వం వ్యక్తిరూపార్థానామనిత్యతయా శబ్దానాం సంబంధ
స్యానిత్యత్వందుర్వారం, తస్మాత్పౌరుషేయసంబంధసాపేక్షత్వాత్ప్రామాణ్యవిరోధఇత్యర్థః ।నచవ్యక్తీనామనిత్య
త్వేపి ఘటత్వాదిజాతిసమవాయవచ్ఛబ్దసంబంధోఽపి నిత్యస్స్యాదితి వాచ్యం, ఉభయాశ్రిత సంబంధస్యాన్యతరాభావే
స్థిత్యయోగేనదృష్టాంతాసిద్ధేరితిభావః । యథాగోత్వాదయోగవాది శబ్దవాచ్యాస్తథావసుత్వాద్యాకృతయోవస్వాదిశ
బ్దార్థానవ్యక్తయఇతిపరిహరతి ॥ నేత్యాదినా ॥ శబ్దానాంతదర్థానాంజాతీనాంచనిత్యత్వాత్తత్సంబంధోపినిత్యఇతిప్రతి
పాదయతి ॥ నహీత్యాదినా ॥ వ్యక్తీనామానంత్యాదితి ॥నచగోత్వావచ్ఛేదేనవ్యక్తిషుశక్తిస్సుగ్రహేతివాచ్యం,సామా
న్యస్య ప్రత్యాసత్తిత్వేన సర్వవ్యక్త్యుపస్థిత్యభావాత్ గోత్వం శక్యతావచ్ఛేదకమితి గ్రహాపేక్షయాగోత్వంశక్యమితి
లాఘవాత్ నిరూఢాజహల్లక్షణయా వ్యక్తేర్లాభేనానన్య లభ్యత్వాభావాచ్చేతి భావః । యద్వా కేవలవ్యక్తిషు శక్తిర
త్రనిరస్యతేఽనుపపత్తిజ్ఞానంవినైవవ్యక్తేశ్శబ్దశక్త్యాయత్తజాతిజ్ఞానవిషయత్వేనోభయశక్తేరావశ్యకత్వాత్ । తథాచ ని
త్యజాతితాదాత్మ్యేన వ్యక్తేరనాదిత్వాత్తత్సంబంధోప్యనాదిః సత్కార్యవాదాత్ అతఏవ వాక్యవృత్తౌ తత్త్వమస్యాది

చ్యతే । అపిచయదినామవైదికాచ్ఛబ్దాదస్యప్రభవోభ్యుపగతఃకథమేతావతావిరోధశ్శబ్దేపరిహృతఃయా
వతావసవోరుద్రాఆదిత్యావిశ్వేదేవామరుతఇత్యేతేఽర్థాఅనిత్యాఏవోత్పత్తిమత్త్వాత్, తదనిత్యత్వేచ
తద్వాచినాంవైదికానాంవస్వాదిశబ్దానామనిత్యత్వం కేనవార్యతే । ప్రసిద్ధంహిలోకేదేవదత్తస్యపుత్రే
ఉత్పన్నేయజ్ఞదత్తఇతి తస్యనామక్రియతఇతి । తస్మాద్విరోధఏవశబ్దఇతి చేన్న, గవాదిశబ్దార్థ సంబంధ
నిత్యత్వదర్శనాత్ । నహిగవాదివ్యక్తీనాముత్పత్తిమత్త్వేతదాకృతీనా ముత్పత్తిమత్త్వంస్యాత్, ద్రవ్య
గుణ కర్మణాంహివ్యక్తయఏవోత్పద్యంతేనాకృతయః । ఆకృతిభిశ్చ శబ్దానాంసంబంధోనవ్యక్తిభిః । వ్య
క్తీనామానంత్యాత్సంబంధగ్రహణానుపపత్తేః । వ్యక్తిషూత్పద్యమానాస్వప్యాకృతీనాంనిత్యత్వాన్నగ
వాదిశబ్దేషుకశ్చిద్విరోధోదృశ్యతే । తథాదేవాదివ్యక్తి ప్రభవాభ్యుపగమేప్యాకృతినిత్యత్వాన్నకశ్చిద్వ
స్వాదిశబ్దేషువిరోధఇతి ద్రష్టవ్యః । ఆకృతి విశేషస్తుదేవాదీనాంమంత్రార్థవాదాదిభ్యో విగ్రహవత్త్వాద్య
వగమాదవగంతవ్యః । స్థానవిశేషసంబంధనిమిత్తా శ్చేంద్రాదిశబ్దాస్సేనాపత్యాదిశబ్దవత్ । తతశ్చయో
యస్తత్తత్స్థానమధితిష్ఠతి ససఇంద్రాదిశబ్దైరభిధీయతఇతి నదోషోభవతి । నచేదంశబ్దప్రభవత్వం బ్రహ్మ
ప్రభవత్వవదుపాదానకారణత్వాభిప్రాయేణోచ్యతే । కథంతర్హి స్థితేవాచకాత్మనానిత్యేశబ్దేనిత్యా
ర్థసంబంధిని శబ్దవ్యవహారయోగ్యార్థవ్యక్తినిష్పత్తిః అతః ప్రభవాదిత్యుచ్యతే । కథంపునరవగమ్యతే శ
బ్దాత్ప్రభవతి జగదితి ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం । ప్రత్యక్షం హిశ్రుతిః ప్రామాణ్యం ప్రత్యనపేక్ష

వాక్యేషు భాగలక్షణోక్తా యుజ్యతేకేవలసామాన్యస్యవాచ్యత్వేఽఖండార్థస్యవాక్యైకదేశత్వాభావా దతఃప్రభవాది
తిసూత్రస్వారస్యాచ్చకేవలవ్యక్తిశక్తినిరాసఇతి గమ్యతే । కేవలవ్యక్తివచనాఃఖలు డిత్థాదిశబ్దాఅర్థానంతరభావిన
స్సాంకేతికాః, గవాదిశబ్దాస్తు వ్యక్తిప్రభవహేతుత్వేన ప్రాగేవసంతీతి నవ్యక్తిమాత్రవచనాస్సాంకేతికాః కింతుస్థూ
లసూక్ష్మభావేనానుస్యూతవ్యక్త్యవినాభూతసామాన్యవచనాఇతి మంతవ్యం । నచేంద్రాదివ్యక్తేరేకత్వేన జాత్యభా
వాదాకాశశబ్దవదింద్రచంద్రాదిశబ్దాః కేవలవ్యక్తివచనాఇతి సాంప్రతం, అతీతానాగతవ్యక్తిభేదేనజాత్యుపపత్తేరిత్య
లంప్రపంచేన॥దృష్టాంతముపసంహృత్యదార్ష్టాంతికమాహ ॥ వ్యక్తిష్విత్యాదినా॥ ఆకృతిర్జాతిః। నను కాసావ్యక్తిఃయ
దనుగతేంద్రత్వాదిజాతిశ్శబ్దార్థస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ఆకృతివిశేషస్త్వితి ॥ వజ్రహస్తః పురందర ఇత్యాదిభ్యఇత్యర్థః । ఇం
ద్రాదిశబ్దానాంజాతిః ఇంద్రాదిషు ప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యుక్త్వా ఉపాధినిమిత్తత్వమాహ ॥ స్థానేతి ॥ వ్యక్తిప్రలయేఽపి
స్థానస్యస్థాయిత్వాచ్ఛబ్దార్థ సంబంధనిత్యతేత్యాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ ఉక్తంపూర్వాపరవిరోధం పరిహరతి ॥నచేతి॥ శబ్దోని
మిత్తమిత్యవిరోధంమత్వా సూత్రశేషమవతారయతి ॥ కథంపునరితి ॥ స్మృత్యాస్వప్రామాణ్యార్థం మూలశ్రుతిరనుమీ

యత ఇత్యనుమానం స్మృతిః । ‘ఏతే అసృగ్రమిందవ స్తిరః పవిత్రమాశవః విశ్వాన్యభిసౌభగే’త్యేతన్మంత్రస్థైః పదైః స్మృత్వా బ్రహ్మా దేవాదీనసృజత్ । తత్రైత ఇతి పదం సర్వనామత్వాద్దేవానాం స్మారకం, అసృక్ రుధిరం తత్ప్రధానే దేహే రమంత ఇత్యసృగ్రా మనుష్యాః । చంద్రస్థానాం పితౄణామిందుశబ్దః స్మారకః । పవిత్రం సోమం స్వాంతస్తిరః కుర్వతాం గ్రహాణాం తిరః పవిత్రశబ్దః । ఋచో శ్నువతాం స్తోత్రాణాం గీతిరూపాణామాశుశబ్దః ‘ఋచ్యధ్యూఢం సామే’తి శ్రుతేః । స్తోత్రానంతరం ప్రయోగం విశతాం శస్త్రాణాం విశ్వశబ్దః । సర్వత్ర సౌభాగ్యయుక్తానామభిసౌభగాశబ్దః స్మారక ఇతి ఛందోగబ్రాహ్మణవాక్యార్థః । స ప్రజాపతిః మనసా వాచం త్రయీం మిథునం సమభవత్ । మనో వాగ్రూపం మిథునం సంభావితవాన్ మనసా త్రయీప్రకాశితాం సృష్టిమాలోచితవానిత్యర్థః । ‘రశ్మిరిత్యేవాదిత్యమసృజతే’త్యాదిశ్రుతిరాదిశబ్దార్థః । సంప్రదాయో గురుశిష్య పరంపరాధ్యయనం । సంస్థా అవస్థాః । ప్రజాపతిసృష్టిశ్శబ్దపూర్వికా సృష్టిత్వాత్ ప్రత్యక్షఘటాదివదితి ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామిత్యస్యార్థాంతరమాహ ॥ అపి చేతి ॥ అతః ప్రభవత్వప్రసంగాచ్ఛబ్ద

త్వాత్ । అనుమానం స్మృతిః ప్రామాణ్యం ప్రతి సాపేక్షత్వాత్ । తే హి శబ్దపూర్వాం సృష్టిం దర్శయతః ।
‘ఏత ఇతి వై ప్రజాపతిర్దేవానసృజతాసృగ్రమితి మనుష్యానిందవ ఇతి పితౄం స్తిరః పవిత్రమితి గ్రహానాశవ ఇతి స్తోత్రం విశ్వానీతి శస్త్రమభిసౌభగేత్యన్యాః ప్రజా’ ఇతి శ్రుతిః । తథాన్యత్రాపి “స మనసా వాచం మిథునం సమభవ”దిత్యాదినా తత్ర తత్ర శబ్దపూర్వికా సృష్టిః శ్రావ్యతే । స్మృతిరపి “అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా । ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతః సర్వాః ప్రవృత్తయః” ఇతి । ఉత్సర్గోఽప్యయం వాచః సంప్రదాయప్రవర్తనాత్మకో ద్రష్టవ్యోఽనాదినిధనాయాః అన్యాదృశస్యోత్సర్గస్యాసంభవాత్ । తథా “నామరూపే చ భూతానాం కర్మణాం చ ప్రవర్తనం । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ నిర్మమే స మహేశ్వర” ఇతి । “సర్వేషాం చ స నామాని కర్మాణి చ పృథక్పృథక్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే” ఇతి చ । అపి చ చికీర్షితమర్థమనుతిష్ఠన్ తస్య వాచకం శబ్దం పూర్వం స్మృత్వా పశ్చాత్తమర్థమనుతిష్ఠతీతి సర్వేషాం నః ప్రత్యక్షమేతత్ । తథా ప్రజాపతేరపి స్రష్టుః సృష్టేః పూర్వం వైదికాశ్శబ్దా మనసి ప్రాదుర్బభూవుః పశ్చాత్తదనుగతానర్థాన్ససర్జేతి గమ్యతే । తథా చ శ్రుతిః ‘స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమిమసృజతే’త్యేవమాదికా భూరాదిశబ్దేభ్య ఏవ మనసి ప్రాదుర్భూతేభ్యో భూరాదీన్లోకాన్సృష్టాన్ దర్శయతి । కిమాత్మకం పునశ్శబ్దమభిప్రేత్యేదం శబ్దప్రభవత్వముచ్యతే । స్ఫోటమిత్యాహ । వర్ణపక్షే హి తేషాముత్పన్నప్రధ్వంసిత్వాన్నిత్యేభ్యశ్శబ్దేభ్యో దేవాదివ్యక్తీనాం ప్రభవ ఇత్యనుపపన్నం స్యాత్ । ఉత్పన్నప్రధ్వంసినశ్చ వర్ణాః ప్రత్యుచ్చారణమన్యథాన్యథా ప్రతీయమానత్వాత్ । తథా హ్యదృశ్యమానోఽపి పురుషవిశేషోఽధ్యయనధ్వనిశ్రవణాదేవ విశేషతో నిర్ధార్యతే దేవదత్తోఽయమధీతే యజ్ఞదత్తోఽయమధీత ఇతి । న చాయం వర్ణవిషయోఽన్యథాత్వప్రత్యయో మిథ్యాజ్ఞానం బాధకప్రత్యయాభావాత్ । న చ వర్ణేభ్యోఽర్థావగతిర్యుక్తా, న హ్యేకైకో వర్ణోఽర్థం

స్వరూపం వక్తుముక్తమాక్షిపతి ॥ కిమాత్మకమితి ॥ వర్ణరూపం తదతిరిక్తస్ఫోటరూపం వేతి కిం శబ్దార్థః । తత్ర వర్ణానామనిత్యత్వాత్ స్ఫోటస్య చాసత్త్వాన్న జగద్ధేతుత్వమిత్యాక్షేపే ద్వితీయపక్షం వైయాకరణో గృహ్ణాతి ॥ స్ఫోటమితి ॥ స్ఫుట్యతే వ్యజ్యత ఇతి స్ఫోటో వర్ణవ్యంగ్యోఽర్థస్య వ్యంజకో గవాదిశబ్దో నిత్యస్తమభిప్రేత్యేదముచ్యత ఇతి పూర్వేణాన్వయః । స ఏవాద్యపక్షం దూషయతి ॥ వర్ణేతి ॥ సోఽయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞయా వర్ణనిత్యత్వసిద్ధేర్నానుపపత్తిరిత్యత ఆహ ॥ ఉత్పన్నేతి ॥ తారత్వమంద్రత్వాదివిరుద్ధధర్మవత్త్వేన తారో గకారో మందో గకార ఇతి ప్రతీయమానగకారస్య భేదానుమానాత్ ప్రత్యభిజ్ఞా గత్వజాతివిషయేత్యర్థః । నను విరుద్ధధర్మజ్ఞానం ధ్వన్యుపాధికం భ్రమ ఇత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ తథా చ వర్ణానామనిత్యత్వాన్న జగద్ధేతుత్వమితి భావః । కించ తేషామర్థబోధకత్వాయోగాత్ స్ఫోటోఽంగీకార్య ఇత్యాహ ॥ న చ వర్ణేభ్య ఇత్యాదినా ॥ వ్యభిచారాత్ ఏకస్మాద్వర్ణాదర్థప్రతీత్యదర్శనాద్వర్ణాంతరవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చేత్య

ర్థః । తర్హి వర్ణానాం సముదాయో బోధక ఇత్యాశంక్య క్షణికానాం స నాస్తీత్యాహ ॥ నచేతి ॥ వర్ణానాం స్వతస్సాహిత్యాభావేపి సంస్కారలక్షణాపూర్వద్వారా సాహిత్యమాగ్నేయాదియాగానామివేతి శంకతే ॥ పూర్వేతి ॥ కిమయం సంస్కారో వర్ణైర్జనితోఽపూర్వాఖ్యః కశ్చిత్? ఉత వర్ణానుభవజనితో భావనాఖ్యః? నాద్యో మానాభావాత్, కించాయమజ్ఞాతో జ్ఞాతో వాఽర్థధీహేతుః నాద్య ఇత్యాహ ॥ తన్నేతి ॥ సంస్కారసహితశ్శబ్దో జ్ఞాత ఏవార్థధీహేతుః సంబంధగ్రహణమపేక్ష్య బోధకత్వాద్ధూమాదివదిత్యర్థః । ద్వితీయే కిం ప్రత్యక్షేణ జ్ఞాతః? ఉత కార్యలింగేన? నాద్య ఇత్యాహ ॥ నచేతి ॥ ద్వితీయం శంకతే ॥ కార్యేతి ॥ కార్యమర్థధీస్తస్యాం జాతాయాం సంస్కారప్రత్యయః తస్మిన్ జాతే సేతి పరస్పరాశ్రయేణ దూషయతి ॥ నేతి ॥ పదార్థస్మరణస్యాపి పదజ్ఞానానంతరభావిత్వాత్తేన సంస్కారసహితాంత్యవర్ణాత్మకపదస్య జ్ఞానం న యుక్తమిత్యక్షరార్థః । అపిశబ్దః పరస్పరాశ్రయద్యోతనార్థః । ఏతేన భావనాసంస్కారపక్షోఽపి నిరస్తః । తస్య వర్ణస్మృతిమాత్రహేతుత్వేనార్థధీహేతుత్వాయోగాత్ । నచాంత్యవర్ణసాహిత్యాదర్థధీహేతుత్వం కేవలసంస్కారస్య తు వర్ణస్మృతిహేతుత్వమితి వాచ్యం, అర్థధీపూర్వకాలే భావనాయా జ్ఞానాభావేనార్థధీహేతుత్వాయోగాత్ నచ వర్ణస్మరణేనానుమితా సా అంత్యవర్ణసహితా అర్థధీహేతురితి వాచ్యం, తత్కార్యస్యాక్రమికస్య వర్ణస్మరణస్యా

ప్రత్యాయయేత్ వ్యభిచారాత్ । నచ వర్ణసముదాయప్రత్యయోఽస్తి క్రమవర్తిత్వాద్వర్ణానాం । పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితోఽన్త్యో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి యదుచ్యతే, తన్న, సంబంధగ్రహణాపేక్షో హి శబ్దః స్వయం ప్రతీయమానోఽర్థం ప్రత్యాయయేద్ధూమాదివత్, నచ పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితస్యాంత్యవర్ణస్య ప్రతీతిరస్తి అప్రత్యక్షత్వాత్సంస్కారాణాం । కార్యప్రత్యాయితైస్సంస్కారైస్సహితోఽన్త్యో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి చేన్న, సంస్కారకార్యస్యాపి స్మరణస్య క్రమవర్తిత్వాత్, తస్మాత్స్ఫోటశ్శబ్దః, స చైకైకవర్ణప్రత్యయాహితసంస్కారబీజేఽన్త్యవర్ణప్రత్యయజనితపరిపాకే ప్రత్యయిన్యేకప్రత్యయవిషయతయా ఝటితి ప్రత్యవభాసతే । నచాయమేకప్రత్యయో వర్ణవిషయా స్మృతిః, వర్ణానామనేకత్వాదేకప్రత్యయవిషయత్వానుపపత్తేః । తస్య చ ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాన్నిత్యత్వం భేదప్రత్యయస్య వర్ణవిషయత్వాత్ । తస్మాన్నిత్యాచ్ఛబ్దాత్స్ఫోటరూపాదభిధాయకాత్ క్రియాకారకఫలలక్షణం జగదభిధేయభూతం ప్రభవతీతి । వర్ణా ఏవ తు శబ్దా ఇతి భగవానుపవర్షః । నన్ూత్పన్నప్రధ్వంసిత్వం వర్ణానాముక్తం, న, త ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । సాదృశ్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞానం కేశాదిష్వివేతి చేన్న, ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రమాణాంతరేణ బాధానుపపత్తేః ।

స్యాంత్యవర్ణానుభవానంతరభావిత్వేన తేనానుమితభావనాయా అంత్యవర్ణసాహిత్యాభావాదితి భావః । వర్ణానామర్థబోధకత్వాసంభవఫలమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ స్ఫోటే కిం మానమిత్యాశంక్యైకం పదమితి ప్రత్యక్షం ప్రమాణమిత్యాహ ॥ స చేతి ॥ యథా రత్నతత్త్వం బహుభిశ్చాక్షుషప్రత్యయైస్స్ఫుటం భాసతే, తథా గవాదిపదస్ఫోటో గకారాద్యేకైకవర్ణకృతప్రత్యయైస్స్ఫోటవిషయైరాహితాస్సంస్కారా బీజం యస్మిన్ చిత్తే తస్మిన్ అంత్యవర్ణకృతప్రత్యయేన జనితః పరిపాకోఽన్త్యస్సంస్కారో యస్మిన్ తస్మిన్ ప్రత్యయిని చిత్తే ఏకం గౌరితి పదమితి ప్రత్యయః ప్రత్యక్షస్తద్విషయతయా స్పష్టమవభాసత ఇత్యర్థః । అనేన వర్ణాన్వయవ్యతిరేకయోః స్ఫోటజ్ఞానేఽన్యథాసిద్ధిః । నచైకస్మాద్వర్ణాత్సమ్యక్ స్ఫోటాభివ్యక్తిః యేన వర్ణాంతరవైయర్థ్యం కింతు రత్నతత్త్వవద్బహుప్రత్యయసంస్కృతే చిత్తే సమ్యక్ స్ఫోటాభివ్యక్తిరిత్యుక్తం భవతి । నన్వేకం పదమేకం వాక్యమితి ప్రత్యయస్య పదవాక్యస్ఫోటయోర్న ప్రామాణ్యం, తస్య వర్ణసమూహాలంబనస్మృతిత్వాదిత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ నచేతి ॥ స్ఫోటస్య జగద్ధేతుత్వాదర్థాన్నిత్యత్వమాహ ॥ తస్య చేతి ॥ నను త ఏవేదం పదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా భ్రమః ఉదాత్తాదిభేదప్రత్యయాదిత్యత ఆహ ॥ భేదేతి ॥ ఆచార్యసంప్రదాయోక్తిపూర్వకం సిద్ధాంతయతి ॥ వర్ణా ఏవేతి ॥ వర్ణాతిరిక్తస్ఫోటాత్మకశబ్దస్యానుభవానారోహాదిత్యర్థః । సాదృశ్యదోషాదియం భ్రాంతిరితి శంకతే ॥ సాదృశ్యాదితి ॥ వ

ర్థః । తర్హి వర్ణానాం సముదాయో బోధక ఇత్యాశంక్య క్షణికానాం స నాస్తీత్యాహ ॥ న చేతి ॥ వర్ణానాం స్వతస్సాహిత్యాభావేపి సంస్కారలక్షణాపూర్వద్వారా సాహిత్యమాగ్నేయాదియాగానామివేతి శంకతే ॥ పూర్వేతి॥ కిమయం సంస్కారో వర్ణైర్జనితో ఽపూర్వాఖ్యః కశ్చిత్? ఉత వర్ణానుభవజనితో భావనాఖ్యః? నాద్యో మానాభావాత్, కించాయమజ్ఞాతో జ్ఞాతో వా ఽర్థధీహేతుః? నాద్య ఇత్యాహ ॥ తన్నేతి ॥ సంస్కారసహితశ్శబ్దో జ్ఞాత ఏవార్థధీహేతుః సంబంధగ్రహణమపేక్ష్య బోధకత్వాద్ధూమాదివదిత్యర్థః । ద్వితీయే కిం ప్రత్యక్షేణ జ్ఞాతః? ఉత కార్యలింగేన? నాద్య ఇత్యాహ ॥ న చేతి ॥ ద్వితీయం శంకతే ॥ కార్యేతి ॥ కార్యమర్థధీస్తస్యాం జాతాయాం సంస్కారప్రత్యయః తస్మిన్ జాతే సేతి పరస్పరాశ్రయేణ దూషయతి ॥ నేతి॥ పదార్థస్మరణస్యాపి పదజ్ఞానానంతరభావిత్వాత్తేన సంస్కారసహితాంత్యవర్ణాత్మకపదస్య జ్ఞానం న యుక్తమిత్యక్షరార్థః । అపిశబ్దః పరస్పరాశ్రయద్యోతనార్థః । ఏతేన భావనాసంస్కారపక్షో ఽపి నిరస్తః। తస్య వర్ణస్మృతిమాత్రహేతుత్వేనార్థధీహేతుత్వాయోగాత్ । న చాంత్యవర్ణసాహిత్యాదర్థధీహేతుత్వం కేవలసంస్కారస్య తు వర్ణస్మృతిహేతుత్వమితి వాచ్యం, అర్థధీపూర్వకాలే భావనాయా జ్ఞానాభావేనార్థధీహేతుత్వాయోగాత్ న చ వర్ణస్మరణేనానుమితా సా అంత్యవర్ణసహితా అర్థధీహేతురితి వాచ్యం, తత్కార్యస్య క్రమికస్య వర్ణస్మరణస్యా

ప్రత్యాయయేత్ వ్యభిచారాత్ । న చ వర్ణసముదాయప్రత్యయో ఽస్తి క్రమవర్తిత్వాద్వర్ణానాం । పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితో ఽన్త్యో వర్ణో ఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి యదుచ్యతే, తన్న, సంబంధగ్రహణాపేక్షో హి శబ్దః స్వయం ప్రతీయమానో ఽర్థం ప్రత్యాయయేద్ధూమాదివత్, న చ పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితస్యాంత్యవర్ణస్య ప్రతీతిరస్తి అప్రత్యక్షత్వాత్సంస్కారాణాం। కార్యప్రత్యాయితైస్సంస్కారైస్సహితో ఽన్త్యో వర్ణో ఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి చేన్న, సంస్కారకార్యస్యాపి స్మరణస్య క్రమవర్తిత్వాత్, తస్మాత్స్ఫోట ఏవ శబ్దః, స చైకైకవర్ణప్రత్యయాహితసంస్కారబీజే ఽన్త్యవర్ణప్రత్యయజనితపరిపాకే ప్రత్యయిన్యేకప్రత్యయవిషయతయా ఝటితి ప్రత్యవభాసతే । న చాయమేకప్రత్యయో వర్ణవిషయా స్మృతిః, వర్ణానామనేకత్వాదేకప్రత్యయవిషయత్వానుపపత్తేః। తస్య చ ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాన్నిత్యత్వం భేదప్రత్యయస్య వర్ణవిషయత్వాత్ । తస్మాన్నిత్యాచ్ఛబ్దాత్స్ఫోటరూపాదభిధాయకాత్ క్రియాకారకఫలలక్షణం జగదభిధేయభూతం ప్రభవతీతి । వర్ణా ఏవ తు శబ్దా ఇతి భగవానుపవర్షః। నన్నూత్పన్నప్రధ్వంసిత్వం వర్ణానాముక్తం, న, త ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్। సాదృశ్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞానం కేశాదిష్వివేతి చేన్న, ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రమాణాంతరేణ బాధానుపపత్తేః।

ప్యంత్యవర్ణానుభవానంతరభావిత్వేన తేనానుమితభావనాసామంత్యవర్ణసాహిత్యాభావాదితి భావః। వర్ణానామర్థబోధకత్వాసంభవఫలమాహ॥ తస్మాదితి॥ స్ఫోటే కిం మానమిత్యాశంక్యైకం పదమితి ప్రత్యక్షం ప్రమాణమిత్యాహ॥ స చేతి ॥ యథా రత్నతత్త్వం బహుభిశ్చాక్షుషప్రత్యయైస్స్ఫుటం భాసతే, తథా గవాదిపదస్ఫోటో గకారాద్యేకైకవర్ణకృతప్రత్యయైస్స్ఫోటవిషయైరాహితాస్సంస్కారా బీజం యస్మింశ్చిత్తే తస్మిన్ అంత్యవర్ణకృతప్రత్యయేన జనితః పరిపాకో ఽన్త్యస్సంస్కారో యస్మింస్తస్మిన్ ప్రత్యయిని చిత్తే ఏకం గౌరితి పదమితి ప్రత్యయః ప్రత్యక్షస్తద్విషయతయా స్పష్టమవభాసత ఇత్యర్థః। అనేన వర్ణాన్వయవ్యతిరేకయోః స్ఫోటజ్ఞానే ఽన్యథాసిద్ధిః। న చైకస్మాద్వర్ణాత్సమ్యక్స్ఫోటాభివ్యక్తిః యేన వర్ణాంతరవైయర్థ్యం కింతు రత్నతత్త్వవద్బహుప్రత్యయసంస్కృతే చిత్తే సమ్యక్స్ఫోటాభివ్యక్తిరిత్యుక్తం భవతి । నన్వేకం పదమేకం వాక్యమితి ప్రత్యయస్య పదవాక్యస్ఫోటయోర్న ప్రామాణ్యం, తస్య వర్ణసమూహాలంబనస్మృతిత్వాదిత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ న చేతి ॥ స్ఫోటస్య జగద్ధేతుత్వార్థం నిత్యత్వమాహ ॥ తస్య చేతి ॥ నను త ఏవేదం పదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా భ్రమః ఉదాత్తాదిభేదప్రత్యయాదిత్యత ఆహ ॥ భేదేతి ॥ ఆచార్యసంప్రదాయోక్తిపూర్వకం సిద్ధాంతయతి ॥వర్ణా ఏవేతి॥ వర్ణాతిరిక్తస్ఫోటాత్మకశబ్దస్యానుభవానారోహాదిత్యర్థః । సాదృశ్యదోషాదియం భ్రాంతిరితి శంకతే ॥సాదృశ్యాదితి॥వ

పనానంతరం త ఏవేమే కేశా ఇతిధీర్భ్రాంతిరితి యుక్తం భేదధీవిరోధాత్, స ఏవాయం వర్ణ ఇతిధీస్తు ప్రమైవ బాధకాభావా
దిత్యాహ నేతి ॥ గోత్వాదిప్రత్యభిజ్ఞావద్వర్ణేషు ప్రత్యభిజ్ఞా గత్వాదివిషయేతి శంకతే ॥ ప్రత్యభిజ్ఞానమితి ॥ వ్యక్తిభేదే
సిద్ధే ప్రత్యభిజ్ఞాయా జాతివిషయత్వం స్యాత్, యత్తు యాపీతం జలం తదేవ మయా పీతమిత్యాదౌ న తత్ర హి వ్యక్తిభేదస్సి
ద్ధ ఇతి పరిహరతి ॥ న వ్యక్తీతి ॥ నత్వేతదితి ॥ వ్యక్త్యన్యత్వజ్ఞానమిత్యర్థః । ఉదాత్తత్వాఽవిరుద్ధధర్మత్వాద్వ్యక్తిభేదో
ఽనుమానసిద్ధ ఇత్యనువదతి ॥ నన్వితి ॥ భేదప్రత్యయస్య కుంభకూపాకాశభేదప్రత్యయవదౌపాధికభేదవిషయత్వాదన్య
థాసిద్ధేరనన్యథాసిద్ధయైక్యప్రత్యభిజ్ఞయా నిరపేక్షస్వరూపాలంబనయా బాధ ఇత్యుత్తరమాహ ॥ అత్రేతి ॥ తాల్వాది
దేశైః కోష్ఠస్థవాయుసంయోగవిభాగాభ్యాం విచిత్రాభ్యాం వ్యంగ్యత్వాద్వర్ణేషు వైచిత్ర్యధీరిత్యర్థః । కల్పనాగౌరవా
చ్చ వర్ణేషు స్వతో భేదో నాస్తీత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అనంతాః గకారాదివ్యక్తయః తాసు ప్రత్యభిజ్ఞార్థం గత్వాదిజాత
యః తాసు చోదాత్తత్వాదిభేదస్యౌపాధికత్వమితి కల్పనాగౌరవాద్వరం వర్ణవ్యక్తిభేదమాత్రస్యౌపాధికత్వకల్పనమి
తి వ్యక్త్యానంత్యస్య జాతీనాం చ కల్పనమయుక్తమిత్యర్థః । నను భేదస్య బాధకాభావాదనౌపాధికత్వమిత్యత ఆహ ॥ ఏష ఇతి

ప్రత్యభిజ్ఞానమాకృతినిమిత్తమితి చేన్న, వ్యక్తిప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । యది హి ప్రత్యుచ్చారణం గవాదివ్యక్తివద
న్యా అన్యా వర్ణవ్యక్తయః ప్రతీయేరన్ తత ఆకృతినిమిత్తం ప్రత్యభిజ్ఞానం స్యాత్ । న త్వేతదస్తి । వర్ణవ్యక్తయ
ఏవ హి ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే । ద్విర్గోశబ్ద ఉచ్చారిత ఇతి హి ప్రతీయతే న తు ద్వౌ గోశబ్దావితి । నను
వర్ణా అప్యుచ్చారణభేదేన భిన్నాః ప్రతీయంతే దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరధ్యయనధ్వనిశ్రవణాదేవ భేదప్రతీ
తేరిత్యుక్తం । అత్రాభిధీయతే । సతి వర్ణవిషయే నిశ్చితే ప్రత్యభిజ్ఞానే సంయోగవిభాగవ్యంగ్యత్వా
ద్వర్ణానామభివ్యంజకవైచిత్ర్యనిమిత్తోఽయం వర్ణవిషయో విచిత్రః ప్రత్యయో న స్వరూపనిమిత్తః । అ
పి చ వర్ణవ్యక్తిభేదవాదినాపి ప్రత్యభిజ్ఞానసిద్ధయే వర్ణాకృతయః కల్పయితవ్యాః । తాసు చ పరోపాధికో భేద
ప్రత్యయ ఇత్యభ్యుపగంతవ్యం తద్వరం వర్ణవ్యక్తిష్వేవ పరోపాధికో భేదప్రత్యయః, స్వరూపనిమిత్తం
చ ప్రత్యభిజ్ఞానమితి కల్పనాలాఘవం । ఏష ఏవ చ వర్ణవిషయస్య భేదప్రత్యయస్య బాధకః ప్రత్యయో య
త్ప్రత్యభిజ్ఞానం । కథం హ్యేకస్మిన్కాలే బహూనాముచ్చారయతామేక ఏవ సన్ గకారో యుగపదనేకరూ
పస్స్యాత్ ఉదాత్తశ్చానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ సానునాసికశ్చ నిరనునాసికశ్చేతి । అథవా ధ్వనికృతోఽ
యం భేదప్రత్యయో న వర్ణకృతః । కః పునరయం ధ్వనిర్నామ, యో దూరాదాకర్ణయతో వర్ణవివేకమ
ప్రతిపద్యమానస్య కర్ణపథమవతరతి ప్రత్యాసీదతశ్చ పటుమృదుత్వాదిభేదం వర్ణేష్వాసంజయతి । తన్ని
బంధనాశ్చోదాత్తాదయో విశేషా న వర్ణస్వరూపనిబంధనాః, వర్ణానాం ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయమా
నత్వాత్ । ఏవం చ సతి సాలంబనా ఏవైత ఉదాత్తాదిప్రత్యయా భవిష్యంతి, ఇతరథా హి వర్ణానాం ప్రత్యభి

అస్తు తర్హి ప్రత్యయద్వయప్రామాణ్యాయ భేదాభేదయోస్సత్యత్వం తత్రాహ ॥ కథం హీతి ॥ ఉభయోరేకత్ర విరోధా
ద్భేద ఔపాధిక ఏవేత్యర్థః । నను వాయుసంయోగాదేరతీంద్రియత్వాన్న తద్గతవైచిత్ర్యస్యోదాత్తత్వాదేర్వర్ణేషు
ప్రత్యక్షారోపస్సంభవతీత్యరుచిం వదిష్యన్ స్వమతమాహ ॥ అథవేతి ॥ ధ్వనిధర్మా ఉదాత్తత్వాదయో ధ్వన్యభేదాధ్యాసాద్వ
ర్ణేషు భాంతీత్యర్థః । ప్రశ్నపూర్వకం ధ్వనిస్వరూపమాహ ॥ క ఇతి ॥ అవతరతి, స ధ్వనిరితి శేషః । వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దో ధ్వ
నిరిత్యర్థః । సమీపం గతస్య పుంసస్తారత్వమంద్రత్వాదిధర్మాన్ స్వగతాన్ వర్ణేషు స ఏవారోపయతీత్యాహ ॥ ప్రత్యాసీ
దతశ్చేతి ॥ ఆదిపదం వివృణోతి ॥ తదితి ॥ నన్వవ్యక్తవర్ణా ఏవ ధ్వనిర్నాతిరిక్త ఇత్యత ఆహ ॥ వర్ణానామితి ॥ ప్రత్యుచ్చారణం వ
ర్ణా అనువర్తంతే ధ్వనిర్వ్యావర్తత ఇతి భేద ఇత్యర్థః । అన్యథా వాచికేషు జప్యవర్ణేష్వవ్యక్తేషు ధ్వనిబుద్ధిస్స్యాత్ దుందు
భ్యాదిధ్వనౌ శబ్దత్వమాత్రేణ గృహ్యమాణే అయమవ్యక్తో వర్ణ ఇతి ధీస్స్యాదితి మంతవ్యం । ఏవం ధ్వన్యుపాధికత్వే స్వమతే
గుణం వదన్ వాయ్వౌపాధికత్వే పూర్వోక్తామరుచిం దర్శయతి ॥ ఏవం చేత్యాదినా ॥ అస్తు కో దోషస్తత్రాహ ॥ సంయోగేతి ॥

వాయుసంయోగాదేరశ్రావణత్వాదిత్యర్థః । తస్మాచ్ఛ్రావణధ్వనిరేవోదాత్తత్వాద్యారోపోపాధిరితి భావః । ఏవం విరుద్ధధర్మకధ్వనీనాం భేదేఽపి న తేష్వనుగతా వర్ణా భిద్యంత ఇత్యుక్తం, తదేవదృష్టాంతేన ద్రఢయతి ॥ అపిచేతి ॥ యథా ఖండముండాదివిరుద్ధానేకవ్యక్తిష్వభిన్నం గోత్వం తథా ధ్వనిషు వర్ణా అభిన్నా ఏవేత్యర్థః । ఉదాత్తాదిర్ధ్వనిః తద్భేదేన హేతునా వర్ణానామపీతి యోజనా, ప్రత్యభిజ్ఞా విరోధాదిత్యక్షరార్థః । యద్వా ఉదాత్తత్వాదిభేదవిశిష్టతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాద్వర్ణానాం భేద ఇత్యాశంకాం దృష్టాంతేన నిరస్యతి ॥ అపిచేతి ॥ వర్ణానాం స్థాయిత్వం ప్రసాధ్య తేషామేవ వాచకత్వం వక్తుం స్ఫోటం విఘటయతి ॥ వర్ణేభ్యశ్చేతి ॥ కల్పనామసహమాన ఆశంకతే ॥ నేతి ॥ చక్షుషా దర్పణయుక్తాయాం బుద్ధౌ ముఖవత్ శ్రోత్రేణ వర్ణయుక్తాయాం బుద్ధౌ వినైవ హేత్వంతరం స్ఫోటః ప్రత్యక్ష ఇత్యాహ ॥ ఝుటితీతి ॥ యస్యాం సంవిది యోఽర్థోఽవభాసతే సా తత్ర ప్రమాణం ఏకం పదమితి బుద్ధౌ వర్ణా ఏవ స్ఫురంతి నాతిరిక్తః స్ఫోట ఇతి న సా స్ఫోటే ప్రమాణమిత్యాహ ॥ నాస్యా అపీత్యాదినా ॥ నను గోపదబుద్ధేః స్ఫోటో విషయో గకారాదీనాం తు వ్యంజకత్వాదనువృత్తిరిత్యత ఆ

జ్ఞాయమానానాం నిర్భేదత్వాత్సంయోగవిభాగకృతా ఉదాత్తాదిభేదాః కల్ప్యేరన్ । సంయోగవిభాగానాం చాప్రత్యక్షత్వాన్న తదాశ్రయా విశేషాః వర్ణేష్వధ్యవసితుం శక్యంత ఇత్యతో నిరాలంబనా ఏవైత ఉదాత్తాదిప్రత్యయాస్స్యుః । అపి చ నైవైతదభినివేష్టవ్యముదాత్తాదిభేదేన వర్ణానాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం భేదో భవేదితి । నహ్యన్యస్య భేదేనాన్యస్యాభిద్యమానస్య భేదో భవితుమర్హతి । నహి వ్యక్తిభేదేన జాతిం భిన్నాం మన్యంతే । వర్ణేభ్యశ్చార్థప్రతీతేస్సంభవాత్ స్ఫోటకల్పనానర్థికా । న కల్పయామ్యహం స్ఫోటం ప్రత్యక్షమేవ త్వేనమవగచ్ఛామి, ఏకైకవర్ణగ్రహణాహితసంస్కారాయాం బుద్ధౌ ఝుటితి ప్రత్యవభాసనాదితి చేన్న, అస్యా అపి బుద్ధేర్వర్ణవిషయత్వాత్, ఏకైకవర్ణగ్రహణోత్తరకాలా హీయమేకా బుద్ధిర్గౌరితి సమస్తవర్ణవిషయా నార్థాంతరవిషయా । కథమేతదవగమ్యతే, యతోఽస్యామపి బుద్ధౌ గకారాదయో వర్ణా అనువర్తంతే న తు దకారాదయః । యది హ్యస్యా బుద్ధేర్గకారాదిభ్యోఽర్థాంతరం స్ఫోటో విషయస్స్యాత్ తదా దకారాదయ ఇవ గకారాదయోఽప్యస్యా బుద్ధేర్వ్యావర్తేరన్, న తు తథాస్తి, తస్మాదియమేకబుద్ధిర్వర్ణవిషయైవ స్మృతిః । నన్వనేకత్వాద్వర్ణానాం నైకబుద్ధివిషయతోపపద్యత ఇత్యుక్తం, తత్ప్రతి బ్రూమః । సంభవత్యనేకస్యాప్యేకబుద్ధివిషయత్వం । పంక్తిర్వనం సేనా దశ శతం సహస్రమిత్యాదిదర్శనాత్ । యా తు గౌరిత్యేకోఽయం శబ్ద ఇతి బుద్ధిః సా బహుష్వేవ వర్ణేష్వేకార్థావచ్ఛేదనిబంధనాపచారికీ వనసేనాదిబుద్ధివదేవ । అత్రాహ, యది వర్ణా ఏవ సామస్త్యేనైకబుద్ధివిషయతామాపద్యమానాః పదం స్యుః తతో రాజా జారా కపిః పిక ఇత్యాదిషు పదవిశేషప్రతిపత్తిర్న స్యాత్, త ఏవ హి వర్ణా ఇతరత్రేతరత్ర చ ప్రత్యవభాసంత ఇతి । అత్ర వదామః, సత్యపి సమస్తవర్ణప్రత్యవమర్శే యథా క్రమానురోధిన్య ఏవ పిపీలికాః పంక్తిబుద్ధిమారోహంత్యేవం క్రమానురోధిన ఏవ వర్ణాః పదబుద్ధిమారోక్ష్యంతి, త

హ ॥ యదిహీతి ॥ వ్యంగ్యవహ్నిబుద్ధౌ వ్యంజకధూమానువృత్తేరదర్శనాదిత్యర్థః । వర్ణసమూహాలంబనత్వోపపత్తేర్న స్ఫోటః కల్పనీయః పదార్థాంతరకల్పనాగౌరవాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ అనేకస్యాప్యౌపాధికమేకత్వం యుక్తమిత్యాహ ॥ సంభవతీతి ॥ నను తత్ర ఏకదేశాదిరుపాధిరస్తి ప్రకృతే క ఉపాధిరిత్యత ఆహ ॥ యాత్వితి ॥ ఏకార్థేశక్తమేకం పదం ప్రధానార్థే ఏకస్మిన్ తాత్పర్యవదేకం వాక్యమిత్యేకార్థసంబంధాదేకత్వోపచార ఇత్యర్థః । న చైకపదత్వే జ్ఞాతే ఏకార్థజ్ఞానం, అస్మిన్ జ్ఞాతే తదిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి వాచ్యం । ఉత్తమవృద్ధోక్తానాం వర్ణానాం క్రమేణాంత్యవర్ణశ్రవణానంతరం బాలస్యైకస్మృత్యారూఢానాం మధ్యమవృద్ధస్మృతిప్రవృత్త్యాదిలింగానుమిత్యైకార్థధీహేతుత్వనిశ్చయే సత్యేకపదవాక్యత్వనిశ్చయాత్ వర్ణసామ్యేఽపి పదభేదదృష్టేర్వర్ణాతిరిక్తం పదం స్ఫోటాఖ్యమంగీకార్యమితి శంకతే ॥ అత్రాహేతి ॥ క్రమభేదాద్వర్ణేష్వేవ పదభేదదృష్టిరితి పరిహరతి ॥ అత్రేతి ॥ నను నిత్యవిభూనాం వర్ణానాం కథం క్రమః కథం వా పదత్వ

జ్ఞానేనార్థధీహేతుత్వం తత్రాహ ॥ వృద్ధేతి ॥ వ్యుత్పత్తి దశాయాముచ్చారణక్రమేణ· ఉపలబ్ధిక్రమము పలభ్యమానవర్ణే ష్వారోప్యైతేవర్ణాఏతత్ప్రమైతత్సంఖ్యావంతఏతదర్థశక్తా ఇతిగృహీతాస్సంతః శ్రోతుఃప్రవృత్తికాలేతథైవస్మృత్యా రూఢాః స్వస్వార్థంబోధయంతీత్యర్థః।స్థాయివర్ణవాదముపసంహరతి ॥ఇతివర్ణేతి॥ దృష్టంవర్ణానామర్థబోధకత్వం,అదృష్టస్స్ఫోటః । సంప్రతివర్ణానామస్థిరత్వమంగీకృత్యప్రౌఢివాదేనస్ఫోటంవిఘటయతి ॥ అథాపీతి ॥ స్థిరాణిగత్వాదిసామాన్యానిక్రమవిశేషవంతిగృహీతసంగతికాన్యర్థబోధకానీతి క్లృప్తేషుసామాన్యేషుప్రక్రియాసంచారయితవ్యానత్వక్లృప్తస్స్ఫోటఃకల్పనీయఇత్యర్థః।వర్ణానాంస్థాయిత్వవాచకత్వయోస్సిద్ధౌఫలితమాహ॥తతశ్చేతి॥... ... ...*

౨౯ ॥ పూర్వతంత్రవృత్తానువాదపూర్వకం సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ కర్తురిత్యాదినా ॥ పూర్వతంత్రసిద్ధమేవ వేదస్య నిత్యత్వందేవాదివ్యక్తి సృష్టౌతద్వాచకశబ్దస్యాపిసృష్టేరసిద్ధమిత్యాశంక్య నిత్యాకృతి వాచకాచ్ఛబ్దాద్వ్యక్తిజన్మోక్తా

ర్తివర్ణానామవిశేషేఽపి క్రమవిశేషకృతాపదవిశేష ప్రతిపత్తిర్నవిరుధ్యతే।వృద్ధవ్యవహారేచైమేవవర్ణాః క్రమాద్యనుగృహీతాగృహీతార్థ విశేషసంబంధాస్సంతఃస్వవ్యవహారేప్యేకైకవర్ణగ్రహణానంతరం సను స్తప్రత్యవమర్శిన్యాంబుద్ధౌతాదృశాఏవ ప్రత్యవభాసమానాస్తంతమర్థమవ్యభిచారేణప్రత్యాయయిష్యంతీతివర్ణవాదినోలఘీయసీకల్పనా । స్ఫోటవాదినస్తు దృష్టహానిరదృష్టకల్పనాచ । వర్ణాశ్చేమేక్రమేణ గృహ్యమాణాస్స్ఫోటంవ్యంజయంతి, సస్ఫోటోఽర్థంవ్యనక్తీతిగరీయసీకల్పనాస్యాత్ । అథాపినామప్రత్యుచ్చారణమన్యేఽన్యేవర్ణాస్స్యుఃతథాపిప్రత్యభిజ్ఞాలంబనభావేనవర్ణసామాన్యానామవశ్యాభ్యుపగమ్యత్వాత్ యావర్ణేష్వర్థప్రతిపాదనప్రక్రియారచితాసాసామాన్యేషుసంచారయితవ్యా, తతశ్చనిత్యేభ్యశ్శబ్దేభ్యోదేవాదివ్యక్తీనాంప్రభవఇత్యవిరుద్ధమ్॥... ... ...*

సూ॥౨౯॥అతఏవచనిత్యత్వమ్॥

కర్తురస్మరణాదిభిస్థితేవేదస్య నిత్యత్వేదేవాదివ్యక్తి ప్రభవాభ్యుపగమేనతస్య విరోధమాశంక్య అతః ప్రభవాదితిపరిహృత్యేదానీం తదేవవేదస్యనిత్యత్వంస్థితం ద్రఢయతి, అతఏవచనిత్యత్వమితి । అతఏవచనియతాకృతేర్దేవాదేర్జగతోవేదశబ్దప్రభవత్వాద్వేదశబ్దనిత్యత్వమపిప్రత్యేతవ్యం।తథాచమంత్రవర్ణః 'యజ్ఞేనవాచఃపదవీయమాయంస్తామన్వవిందన్నృషిషు ప్రవిష్టామితి స్థితామేవవాచమనువిన్నాందర్శయతి। వేదవ్యాసశ్చైవమేవస్మరతి “ యుగాంతేఽంతర్హితాన్వేదాన్సేతిహాసాన్మహర్షయః । లేభిరేతపసాపూర్వమనుజ్ఞాతాస్స్వయంభువా”ఇతి... ... ... *

సూ॥౩౦॥సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనాత్స్మృతేశ్చ।

అథాపిస్యాద్యదిపశ్వాదివ్యక్తివద్దేవాదివ్యక్తయోపిసంతత్యైవోత్పద్యేరన్నిరుధ్యేరంశ్చ తతోభిధానాభిధేయాభిధాతృవ్యవహారావిచ్ఛేదాత్ సంబంధనిత్యత్వేనవిరోధశ్శబ్దేపరిహ్రియతే।యదాతుఖలుస

సాంకేతికత్వంనిరస్య,వేదోఽవాంతరప్రలయావస్థాయాం జగద్ధేతుత్వాదీశ్వరవదిత్యనుమానేనద్రఢయతీత్యర్థః । యజ్ఞేనపూర్వసుకృతేనవాచోవేదస్య లాభయోగ్యతాం ప్రాప్తాస్సంతోయాజ్ఞికాస్తామృషిషుస్థితాంలబ్ధవంతఇతిమంత్రార్థః । అనువిన్నాముపలబ్ధాం । పూర్వమవాంతరంకల్పాదౌ॥... ... ...*

౩౦ ॥ ననుమహాప్రలయేజాతేరప్యసత్త్వాచ్ఛబ్దార్థసంబంధానిత్యత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ సమానేతి ॥ సూత్రంనిరస్యాశంకామాహ ॥ అథాపీతి ॥ వ్యక్తిసంతత్యాజాతీనాం అవాంతరప్రలయే సత్త్వాత్సంబంధస్తిష్ఠతి వ్యవహారావిచ్ఛేదాత్, జ్ఞాయేతచేతి వేదస్యానపేక్షత్వేనప్రామాణ్యేనకశ్చిద్విరోధస్స్యాత్ । నిర్లేపలయేతు సంబంధనాశాత్పునస్సృష్టౌకేనచిత్పుంసాసంకేతః కర్తవ్యఇతిపురుషబుద్ధిసాపేక్షత్వేనవేదస్యాప్రామాణ్యం అధ్యాపకస్యాత్రయస్యనాశాదాశ్రితస్యానిత్యత్వంచప్రాప్తమిత్యర్థః । మహాప్రలయేపినిర్లేపలయోఽసిద్ధః సత్కార్యవాదాత్ । తథాచసంస్కారా

త్మనా శబ్దార్థతత్సంబంధానాం సతామేవ పునస్సృష్టావభివ్యక్తేర్నానిత్యత్వం । అభివ్యక్తానాం పూర్వకల్పీయనామరూపసమానత్వాన్న సంకేతః కేనచిత్ కార్యః, విషమసృష్టౌ హి సంకేతాపేక్షా న తు తుల్యసృష్టావితి పరిహరతి ॥ తత్రేదమిత్యాదినా ॥ న న్వాద్యసృష్టౌ సంకేతః కార్య ఇత్యత ఆహ ॥ తదాపీతి ॥ మహాసర్గప్రళయప్రవృత్తావపీత్యర్థః । నన్వస్త్వనాదిసంసారే సంబంధస్యానాదిత్వం తథాపి మహాప్రళయవ్యవధానాదస్మరణే కథం వేదార్థవ్యవహార స్తత్రాహ ॥ అనాదౌ చేతి ॥ న కశ్చిద్విరోధః, శబ్దార్థసంబంధస్మరణాదేరితి శేషః । స్వాపప్రబోధయోర్లయసర్గాసిద్ధిమాశంక్య శ్రుతిమాహ ॥ స్వాపేతి ॥ అథ తదా సుషుప్తౌ ప్రాణే పరమాత్మని జీవ ఏకీభవతి ఏనం ప్రాణం సజీవం తత్రైవేతి శేషః । ఏతస్మాత్ ప్రాణాత్మనః ఆయతనం గోలకం । ఆనన్తర్యే పంచమీ ప్రాణేభ్య ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యా । స్వప్నవత్కల్పితస్యాజ్ఞాతసత్త్వాభా

కలం త్రైలోక్యం పరిత్యక్తనామరూపం నిశ్లేషం ప్రలీయతే ప్రభవతి చాభినవమితి శ్రుతిస్మృతివాదా వదంతి తదా కథమవిరోధ ఇతి । తత్రేదమభిధీయతే సమాననామరూపత్వాదితి। తదాపి సంసారస్యానాదిత్వం తావదభ్యుపగంతవ్యం । ప్రతిపాదయిష్యతి చాచార్యః సంసారస్యానాదిత్వముపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి । అనాదౌ చ సంసారే యథా స్వాపప్రబోధయోః ప్రళయప్రభవశ్రవణేఽపి పూర్వప్రబోధవదుత్తరప్రబోధేపి వ్యవహారాన్న కశ్చిద్విరోధః । ఏవం కల్పాంతరప్రభవప్రళయయోరపీతి ద్రష్టవ్యం । స్వాపప్రబోధయోశ్చ ప్రళయప్రభవౌ శ్రూయేతే 'యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి, చక్షుస్సర్వైః రూపైస్సహాప్యేతి, శ్రోత్రం సర్వైః శబ్దైస్సహాప్యేతి, మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి, స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా' ఇతి । స్యాదేతత్ స్వాపే పురుషాంతరవ్యవహారావిచ్ఛేదాత్స్వయం చ సుషుప్తప్రబుద్ధస్య పూర్వప్రబోధవ్యవహారానుసంధానసంభవాదవిరుద్ధం । మహాప్రళయే తు సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదాజ్జన్మాంతరవ్యవహారవచ్చ కల్పాంతరవ్యవహారస్యానుసంధాతుమశక్యత్వాద్వైషమ్యమితి । నైష దోషః, సత్యపి సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదిని మహాప్రళయే పరమేశ్వరానుగ్రహాదీశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తేః। యద్యపి ప్రాకృతాః ప్రాణినో న జన్మాంతరవ్యవహారమనుసందధానా దృశ్యంత ఇతి, న తత్ప్రాకృతవదీశ్వరాణాం భవితవ్యం । యథా హి ప్రాణిత్వావిశేషేపి మనుష్యాదిస్తంబపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాదిప్రతిబంధః పరేణ పరేణ భూయాన్భవన్దృశ్యతే । తథా మనుష్యాదిష్వేవ హిరణ్యగర్భపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాద్యభివ్యక్తిరపి పరేణ పరేణ భూయసీ భవతీత్యేతచ్ఛ్రుతిస్మృతివాదేష్వసకృదేవానుకల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పారమైశ్వర్యం శ్రూయమాణం న శక్యం నాస్తీతి వదితుం। తతశ్చాతీతకల్పానుష్ఠితప్రకృష్టజ్ఞానకర్మణామీశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం వర్తమానకల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పరమేశ్వరానుగృహీతానాం సుప్తప్రతిబుద్ధవత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తిః। తథా చ శ్రుతిః 'యో బ్ర

వాద్దర్శనం సృష్టిః అదర్శనం లయ ఇతి దృష్టిసృష్టిపక్షః శ్రుత్యభిప్రేత ఇతి భావః । దృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్య పరిహరతి ॥ స్యాదిత్యాదినా ॥ అవిరుద్ధం, అనుసంధానాదికమితి శేషః । హిరణ్యగర్భాదయః పూర్వకల్పానుసంధానశూన్యాః సంసారిత్వాదస్మదాదివదిత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపీతి ॥ ఇతి యద్యపి తథాపి న ప్రాకృతవదితి యోజనా । జ్ఞానాదేర్నికర్షవదుత్కర్షోప్యంగీకార్యః బాధకాభావాదితి న్యాయానుగృహీతశ్రుత్యాదిభిస్సామాన్యతోదృష్టానుమానం బాధ్యమిత్యాహ ॥ యథా హీత్యాదినా ॥ నను తథాపి పూర్వకల్పేశ్వరాణాం ముక్తత్వాదస్మిన్కల్పే కోఽనుసంధాతేత్యత ఆహ॥ తతశ్చేతి ॥ జ్ఞానాద్యుత్కర్షాదిత్యర్థః । ముక్తేభ్యోఽన్యేఽనుసంధాతార ఇతి భావః । పరమేశ్వరానుగృహీతానాం జ్ఞానాతిశయే పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతివాదానాహ ॥ తథా చేతి ॥ పూర్వం కల్పాదౌ తస్మై బ్రహ్మణే ప్రహిణోతి గమయతి తస్య బుద్ధౌ

వేదానావిర్భావయతి యస్తందేవంస్వాత్మాకారేణమహావాక్యోత్థబుద్ధౌప్రకాశమానం శరణంపరమమభయస్థానం నిశ్శ్రేయసరూపమహంప్రపద్య ఇత్యర్థః । నకేవలమేకస్యైవజ్ఞానాతిశయః కింతుబహూనాంశాఖాద్రష్టౄణామితి విశ్వాసార్థమాహ ॥ స్మరంతీతి ॥ ఋగ్వేదే దశమండలావయవవాన్ తత్రభవా ఋచో దాశతయ్యః । వేదాంతేఽపి కాండసూక్తమంత్రాణాంద్రష్టారో బోధాయనాదిభిస్స్మృతా ఇత్యాహ ॥ ప్రతీతి ॥ కించమంత్రాణాంఋష్యాదిజ్ఞానావశ్యకత్వజ్ఞాపికాశ్రుతిర్మంత్రదృగృషీణాంజ్ఞానాతిశయందర్శయతీత్యాహ ॥ శ్రుతిరపీతి ॥ ఆర్షేయఋషియోగః ఛందోగాయత్ర్యాది దైవతమగ్న్యాది బ్రాహ్మణం వినియోగః ఏతాన్యవిదితానియస్మిన్మంత్రేతేనేత్యర్థః । స్థాణుంస్థావరం గర్తంనరకం తథాచజ్ఞానాధిక్యైః కల్పాంతరితంవేదంస్మృత్వా వ్యవహారస్యప్రవర్తితత్వాద్వేదస్యానాదిత్వమనపేక్షత్వంచావిరుద్ధమితిభావః । అధునాసమాననామరూపత్వంప్రపంచయతి ॥ ప్రాణినాంచేతి ॥ తతఃకింతత్రాహ ॥దృష్టేతి॥ ఐహికాముష్మికవిషయసుఖరాగకృతధర్మస్యఫలంపశ్వాదికందృష్టపశ్వాదిసదృశమితియుక్తంపిసదృశేకామాభావేనహేత్వభావాత్ । తథా దృష్టదుఃఖద్వేషకృతాధర్మఫలందృష్టసదృశదుఃఖమేవ నసుఖం కృతహాన్యాదిదోషాపత్తేరిత్యర్థః । తర్కితేఽర్థేమానమాహ ॥ స్మృతిశ్చేతి ॥ ఉత్తరసృష్టిః పూర్వసృష్టిసజాతీయా కర్మఫలత్వా

హ్మాణంవిదధాతిపూర్వంయో వై వేదాంశ్చప్రహిణోతితస్మై తంహదేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వైశరణమహంప్రపద్యే' ఇతి। స్మరంతిచశౌనకాదయః "మధుచ్ఛందఃప్రభృతిభిఃఋషిభిర్దాశతయ్యోదృష్టా" ఇతి । ప్రతివేదంచైవమేవకాండర్ష్యాదయస్స్మర్యంతే । శ్రుతిరప్యృషిజ్ఞానపూర్వకమేవమంత్రేణానుష్ఠానందర్శయతి 'యోహవాఅవిదితార్షేయచ్ఛందోదైవతబ్రాహ్మణేనమంత్రేణయాజయతివాధ్యాపయతివాస్థాణుంవర్చ్ఛతిగర్తంవాప్రపద్యతే' ఇత్యుపక్రమ్య 'తస్మాదేతానిమంత్రేమంత్రేవిద్యా'దితి । ప్రాణినాంచసుఖప్రాప్తయేధర్మోవిధీయతేదుఃఖపరిహారాయచాధర్మఃప్రతిషిధ్యతే । దృష్టానుశ్రవికసుఖదుఃఖవిషయౌచ రాగద్వేషౌ భవతో నవిలక్షణవిషయావిత్యతోధర్మాధర్మఫలభూతోత్తరోత్తరాసృష్టిర్నిష్పద్యమానాపూర్వసృష్టిసదృశ్యేవనిష్పద్యతే । స్మృతిశ్చభవతి "తేషాంయేయానికర్మాణిప్రాక్సృష్ట్యాంప్రతిపేదిరే । తాన్యేవతేప్రపద్యంతేసృజ్యమానాఃపునఃపునః । హింస్రాహింస్రేమృదుక్రూరేధర్మాధర్మావృతానృతే । తద్భావితాఃప్రపద్యంతేతస్మాత్తత్తస్యరోచతే" ఇతి । ప్రలీయమానమపిచేదంజగచ్ఛక్త్యవశేషమేవప్రలీయతేశక్తిమూలమేవచప్రభవతీతరథాఆకస్మికత్వప్రసంగాత్ । నచానేకాకారాఃశక్తయశ్శక్యాఃకల్పయితుం । తతశ్చవిచ్ఛిద్యవిచ్ఛిద్యాప్యుద్భవతాంభూరాదిలోకప్రవా

త్ పూర్వసృష్టివదిత్యనుమానంచశబ్దార్థః । తేషాంప్రాణినాంమధ్యేతాన్యేవతజ్జాతీయాన్యేవ । తానిదర్శయన్ తత్ప్రాప్తౌహేతుమాహ ॥ హింస్రేతి ॥ కర్మాణివిహితనిషిద్ధత్వాకారేణాపూర్వంక్రియాత్వేనసంస్కారంచజనయంతి తత్రాపూర్వాత్ఫలంభుక్త్వాసంస్కారభావితత్వాత్పునస్తజ్జాతీయానికర్మాణికరోతీత్యర్థః । సంస్కారేలింగమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ సంస్కారవశాదేవపుణ్యంపాపంవారోచతే । అతోఽభిరుచిలింగాత్పుణ్యాపుణ్యసంస్కారోఽనుమేయః సఏవస్వభావఃప్రకృతిర్వాసనేతిచగీయతే । ఏవంకర్మణాసృష్టిసాదృశ్యముక్త్వాస్వోపాదానేలీనకార్యసంస్కారరూపశక్తిబలాదపిసాదృశ్యమిత్యాహ ॥ప్రలీయమానమితి॥ ఇతరథానిస్సంస్కారప్రలయేజగద్వైచిత్ర్యస్యాకస్మికత్వంస్యాదిత్యర్థః । ననుజగద్వైచిత్ర్యకారిణ్యోఽన్యాశ్శక్తయఃకల్ప్యంతాంతత్రాహ ॥ నచేతి ॥ అవిద్యాయాంలీనకార్యాత్మకసంస్కారాదన్యాశ్శక్తయోనకల్ప్యాః మానాభావాద్గౌరవాచ్చ, స్వోపాదానేలీనకార్యరూపాశక్తిస్తు 'మహాన్న్యగ్రోధస్తిష్ఠతిశ్రద్ధత్స్వసోమ్యే'తి శ్రుతిసిద్ధా, అతోఽవిద్యాతత్కార్యాదన్యాశ్శక్తయోనసంతి ఆత్మావిద్యైవనశ్శక్తిరితి సిద్ధాంత ఇత్యర్థః । నిమిత్తేష్వప్యుపాదానస్థకార్యమేవావిద్యాఘటనయాశక్తిరన్యావేద్యసాగ్రహః । ఉపాదానేకార్యసంస్కారసిద్ధేఃఫలమాహ ॥తతశ్చేతి॥ యథాసుప్తోత్థితస్యపూర్వచక్షుర్జాతీయమేవ చక్షు

ర్జాయతే తచ్చరూపజాతీయమేవగృష్ణాతి నరసాదికం, ఏవంభోగ్యాలోకాభోగాశ్రయాః ప్రాణినికాయాభోగహేతుకర్మాణిసంస్కారబలాత్పూర్వలోకాదితుల్యాన్యేవేతినియమ ఇత్యర్థః । నికాయాస్సమూహాః । దృష్టాంతాసిద్ధిమాశంక్యాహ ॥ నహీతి ॥ యథాషష్ఠేంద్రియస్యమనసోఽసాధారణవిషయోనాస్తి సుఖాదేస్సాక్షివేద్యత్వాత్, తథావ్యవహారాన్యథాత్వమసదిత్యర్థః । షష్ఠమింద్రియంతద్విషయశ్చాసన్నితివార్థః । ఉక్తార్థంసంక్షిపతి ॥ అతశ్చేతి ॥ వ్యవహారసామ్యాత్సంభవాచ్చవ్యవహ్రియమాణావ్యక్తయస్సమానా ఏవేత్యర్థః। సూత్రంయోజయతి ॥ సమానేత్యాదినా ॥ భావిదృష్ట్యాయజమానోఽగ్నిః, అన్నాదోగ్నిరహంస్యామితికామయిత్వాకృత్తికానక్షత్రాభిమానిదేవతాయాఅగ్నయె అష్టసుకపాలేషుపచనీయంహవిర్నిరుప్తవానిత్యర్థః । నక్షత్రవ్యక్తిబహుత్వాద్బహువచనం (నను యజమానోగ్నిర్భావీ ఉద్దేశ్యాగ్నినాసమాననామరూపః కల్పాంతరేభవతీత్యేవం రుద్రోవా అకామయత విష్ణుర్వాఅకామయతేత్యత్రాపివ

హాణాం- దేవతిర్యఙ్మనుష్యలక్షణానాంచ ప్రాణినికాయప్రవాహాణాం వర్ణాశ్రమధర్మఫలవ్యవస్థానాం చానాదౌసంసారే నియతత్వమింద్రియవిషయసంబంధనియతత్వవత్ప్రత్యేతవ్యం । నహీంద్రియవిషయసంబంధాదేర్వ్యవహారస్యప్రతిసర్గమన్యథాత్వంషష్ఠేంద్రియవిషయకల్పంశక్యముత్ప్రేక్షితుం । అతశ్చసర్వకల్పానాం తుల్యవ్యవహారత్వాత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానక్షమత్వాచ్చేశ్వరాణాంసమాననామరూపా ఏవప్రతిసర్గంవిశేషాః ప్రాదుర్భవంతిసమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావపి మహాసర్గమహాప్రళయలక్షణాయాంజగతోభ్యుపగమ్యమానాయాంనకశ్చిచ్ఛబ్దప్రామాణ్యాదివిరోధః । సమాననామరూపతాంచ శ్రుతిస్మృతీదర్శయతః । 'సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్। దివంచపృథివీంచాంతరిక్షమథోసువ'రితి । యథాపూర్వస్మిన్కల్పేసూర్యాచంద్రమఃప్రభృతిజగత్క్లృప్తం తథాస్మిన్నపికల్పేపరమేశ్వరోఽకల్పయదిత్యర్థః। తథా 'అగ్నిర్వాఅకామయత అన్నాదోదేవానాగ్ స్యామితి సఏతమగ్నయెకృత్తికాభ్యఃపురోడాశమష్టాకపాలంనిరవప'దితినక్షత్రేష్టివిధౌయోఽగ్నిర్నిరవపద్యస్మైవాగ్నయెనిరవపత్తయోస్సమాననామరూపతాం దర్శయతీత్యేవంజాతీయకా శ్రుతిరిహోదాహర్తవ్యా । స్మృతిరపి "ఋషీణాంనామధేయానియాశ్చవేదేషుదృష్టయః । శర్వర్యంతేప్రసూతానాంతాన్యేవైభ్యోదదాత్యజః । యథర్తావృతులింగానినానారూపాణిపర్యయే।దృశ్యంతేతానితాన్యేవతథాభావాయుగాదిషు । యథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తేసాంప్రతైరిహ। దేవాదేవైరతీతైర్హిరూపైర్నామభిరేవచే"త్యేవంజాతీయకాద్రష్టవ్యా ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౩౧ ॥ మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః ॥

ఇహదేవాదీనామపిబ్రహ్మవిద్యాయామస్త్యధికారఇతియత్ప్రతిజ్ఞాతంతత్పర్యావర్త్యతే । దేవాదీనామనధికారంజైమినిరాచార్యోమన్యతే । కస్మాత్, మధ్వాదిష్వసంభవాత్ । బ్రహ్మవిద్యాధికారాభ్యుపగమేహివిద్యాత్వావిశేషాన్మధ్వాదివిద్యాస్వప్యధికారోఽభ్యుపగమ్యేత। నచైవంసంభవతి, కథం

క్త్వ్యం, తదయుక్తం । నహ్యగ్నేరివవిష్ణురుద్రయోరధికారిపురుషత్వంతయోర్జగత్కారణత్వశ్రవణాదేకఏవరుద్రోనతస్థేఏకోవిష్ణురిత్యాదిశ్రుతిస్మృతివిరోధాదితి) స్మృతౌవేదేష్వితివిషయసప్తమీ, శర్వర్యంతేప్రలయాంతేఋతూనాం వసంతాదీనాం లింగానినవపల్లవాదీని పర్యయేఘటీయంత్రవదావృత్తౌ భావాఃపదార్థాః, తుల్యాఇతిశేషః॥ తస్మాజ్జన్మనాశవద్విగ్రహాంగీకారేఽపికర్మణిశబ్దేచవిరోధాభావాద్దేవానామస్తివిద్యాధికారఇతిస్థితమ్॥ ... ...*

౩౧॥ఆక్షిపతి ॥ మధ్వాదిష్వితి ॥ బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతివిద్యాత్వాత్ మధ్వాదివిద్యావదిత్యర్థః।దృష్టాంతంవివృణోతి ॥కథమిత్యాదినా॥ ద్యులోకాఖ్యవంశదండేఅంతరిక్షరూపేమధ్వపూపేస్థితఆదిత్యోదేహినామోదనాన్మధ్వివమధ్విత్యారోప్యధ్యానంకార్యం । తత్రాదిత్యస్యాధికారోనయుక్తఃధ్యాతృధ్యేయభేదాభావాదిత్యాహ॥దేవాదిష్వితి॥

అస్తు వస్వాదీనాం తత్రాధికార ఇత్యాశంక్య తేషామపి చ ధ్యేయత్వాత్ప్రాప్యత్వాచ్చ న ధ్యాతృత్వమిత్యాహ ॥ పునశ్చేతి ॥ చతుర్వేదోక్తకర్మాణి ప్రణవశ్చేతి పంచ కుసుమాని తేభ్యః సోమాజ్యాదిద్రవ్యాణి హుతాని లోహితశుక్లకృష్ణపరకృష్ణగోప్యాఖ్యాని పంచామృతాని తత్తన్మంత్రభాగైః ప్రాగాద్యూర్ధ్వాంతపంచదిగవస్థితాభిరాదిత్యరశ్మినాడీభిర్మధ్వపూపచ్ఛిద్రరూపాభిరాదిత్యమండలమానీతాని, యశస్తేజ ఇంద్రియవీర్యాన్నాత్మనా పరిణతాని పంచదిక్షు స్థితైర్వస్వాదిభిరుపజీవ్యానీతి ధ్యాయతాం వస్వాదిప్రాప్తిరుక్తేత్యర్థః । సూత్రస్థాదిపదార్థమాహ ॥ తథాగ్నిరితి ॥ ఆకాశబ్రహ్మణశ్చత్వారః పాదాః ద్వౌ కర్ణౌ ద్వే నేత్రే ద్వే నాసికే ఏకా వాగితి సప్తస్పందిప్రదేశేషు శిరశ్చమసతో యే స్థితేషు సప్తర్షిధ్యానం కార్యమిత్యాహ ॥ తథేమావేవేతి ॥ అయం దక్షిణః కర్ణో గౌతమః వామో భరద్వాజః ఏవం దక్షిణనేత్రనాసికే విశ్వామిత్రవసిష్ఠౌ వామే జమదగ్నికశ్యపౌ వాగత్రిరిత్యర్థః । అత్ర ఋషీణాం ధ్యేయత్వాన్నాధికారః ॥ ... ...*

‘అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్వి’త్యత్ర మనుష్యా ఆదిత్యం మధ్వధ్యాసేనోపాసీరన్, దేవాదిషు హ్యుపాసకేష్వభ్యుపగమ్యమానేషు ఆదిత్యః కథమన్యమాదిత్యముపాసీత । పునశ్చాదిత్యవ్యపాశ్రయాణి పంచ రోహితాదీన్యమృతాన్యనుపక్రమ్య ‘వసవో రుద్రా ఆదిత్యా మరుతస్సాధ్యాశ్చ పంచ దేవగణాః క్రమేణ తత్తదమృతముపజీవంతీ’త్యుపదిశ్య ‘స య ఏతదేవమమృతం వేద వసూనామేవైకో భూత్వా ఽగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతీ’త్యాదినా వస్వాద్యుపజీవ్యాన్యమృతాని విజానతాం వస్వాదిమహిమప్రాప్తిం దర్శయతి । వస్వాదయస్తు కానన్యాన్వస్వాదీనమృతోపజీవినో విజానీయుః, కం చాన్యం వస్వాదిమహిమానం ప్రాప్నుయుః । తథా ‘అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః పాదో వాయుర్వావ సంవర్గ ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశ’ ఇత్యాదిషు దేవతాత్మోపాసనేషు న తేషామేవ దేవతాత్మనామధికారస్సంభవతి । ‘తథేమావేవ గౌతమభరద్వాజావయం వై గౌతమోఽయమేవ భరద్వాజ’ ఇత్యాదిష్వృషిసంబంధేషూపాసనేషు న తేషామేవర్షీణామధికారస్సంభవతి ॥ ఇతశ్చ న దేవాదీనామనధికారః । ... *

॥ ౩౨ ॥ జ్యోతిషి భావాచ్చ ॥

యదిదం జ్యోతిర్మండలం ద్యుస్థానమహోరాత్రాభ్యాం బంభ్రమజ్జగదవభాసయతి తస్మిన్నాదిత్యాదయో దేవతావచనాశ్శబ్దాః ప్రయుజ్యంతే లోకప్రసిద్ధేర్వాక్యశేషప్రసిద్ధేశ్చ । న చ జ్యోతిర్మండలస్య హృదయాదినా విగ్రహేణ చేతనతయాఽర్థిత్వాదినా చ యోగోఽవగంతుం శక్యతే, మృదాదివదచేతనత్వావగమాత్ । ఏతేనాగ్న్యాదయో వ్యాఖ్యాతాః । స్యాదేతత్, మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణలోకేభ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాదయమదోష ఇతి చేన్నేత్యుచ్యతే, న తావల్లోకో నామ కించిత్స్వతంత్రం ప్రమాణమస్తి, ప్రత్యక్షాదిభ్య ఏవావ్యభిచరితవిషయేభ్యః ప్రమాణేభ్యః ప్రసిద్ధ ఏవా

౩౨ ॥ కించ విగ్రహాభావాద్దేవాదీనాం న క్వాప్యధికార ఇత్యాహ ॥ జ్యోతిషి భావాచ్చేతి ॥ ఆదిత్యశ్చంద్రః శుక్రోఽంగారక ఇత్యాదిశబ్దానాం జ్యోతిఃపిండేషు ప్రయోగస్య భావాత్సత్త్వాన్న విగ్రహవాన్ దేవః కశ్చిదస్తీత్యర్థః । ఆదిత్యః పురస్తాదుదేతా పశ్చాదస్తమేతేతి మధువిద్యావాక్యశేషే జ్యోతిష్యేవాదిత్యశబ్దః ప్రసిద్ధః । తర్హి జ్యోతిఃపిండానామేవాధికారోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ అగ్న్యాదీనామధికారమాశంక్యాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ అగ్నిర్వాయుర్భూమిరిత్యాదిశబ్దానామచేతనవాచిత్వేనేత్యర్థః । సిద్ధాంతీ శంకతే ॥ స్యాదేతదిత్యాదినా ॥ ‘వజ్రహస్తః పురందర’ ఇత్యాదయో మంత్రాః ‘సోఽరోదీ’దిత్యాదయోఽర్థవాదాః “ఇష్టాన్భోగాన్హి వో దేవా దాస్యంతే యజ్ఞభావితాః । తేతృప్తాస్తర్పయంత్యేనం సర్వకామఫలైశ్శుభై”రిత్యాదీతిహాసపురాణాని । లోకేఽపి యమం దండహస్తం లిఖంతి, ఇంద్రం వజ్రహస్తమితి విగ్రహాదిపంచకసద్భావాదనధికారదోషో నాస్తీత్యర్థః । “విగ్రహో హవిషాం భోగ ఐశ్వర్యం చ ప్రసన్నతా । ఫలప్రదానమిత్యేతత్పంచకం విగ్రహాదికం” మానాభావాదేతన్నాస్తీతి దూషయతి ॥ నేత్యాదినా ॥ న చాత్రేతి ॥ విగ్రహాదావిత్యర్థః ।

అర్థవాదామన్త్రాణామమూలమిత్యాశంక్యాహ ॥ అర్థవాదా ఇత్యాదినా ॥ వ్రీహ్యాదివత్ప్రయోగవిధివిహితా మన్త్రాః ప్రయోగసంబద్ధార్థాభిధానార్థాః నాజ్ఞాతవిగ్రహాదిపరా ఇతి మీమాంసకా ఆచక్షత ఇత్యర్థః । తస్మాద్విగ్రహాభావాదిత్యర్థః॥... ... ... *

౩౩ ॥ సూత్రాభ్యాం ప్రాప్తం పూర్వపక్షం నిరస్యతి ॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి విద్యాత్వాత్ మధ్వాదివిద్యావదిత్యుక్తహేతురప్రయోజక ఇత్యాహ ॥ యద్యపీతి ॥ దర్శాదికం న బ్రాహ్మణమధికరోతి కర్మత్వాద్రాజసూయవదిత్యాభాససామ్యం విద్యాత్వహేతోరాహ ॥ న చేతి ॥ యత్ర యస్యాధికారస్సంభవతి స తత్రాధికారీతి న్యాయస్తుల్య ఇత్యర్థః । యతస్సర్వేషాం సర్వత్రాధికారో న సంభవతి తతో న చాపోద్యేతేత్యన్వయః । తద్బ్ర

ర్థో లోకాత్ప్రసిద్ధ ఇత్యుచ్యతే, న చాత్ర ప్రత్యక్షాదీనామన్యతమం ప్రమాణమస్తి । ఇతిహాసపురాణమపి పౌరుషేయత్వాత్ప్రమాణాంతరమూలతామాకాంక్షతి । అర్థవాదా అపి విధినైకవాక్యత్వాత్స్తుత్యర్థాస్సన్తో న పార్థగర్థ్యేన దేవాదీనాం విగ్రహాదిసద్భావే కారణభావం ప్రతిపద్యంతే । మంత్రా అపి శ్రుత్యాదివినియుక్తాః ప్రయోగసమవాయినోఽభిధానార్థా న కస్యచిదర్థస్య ప్రమాణమిత్యాచక్షతే । తస్మాదభావో దేవాదీనామధికారస్య॥... ... ... *

సూ ॥ ౩౩ ॥ భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి ॥

తుశబ్దః పూర్వపక్షం వ్యావర్తయతి । బాదరాయణస్త్వాచార్యో భావమధికారస్య దేవాదీనామపి మన్యతే । యద్యపి మధ్వాదివిద్యాసు దేవతాదివ్యామిశ్రాస్వసంభవోఽధికారస్య తథాప్యస్తి హి శుద్ధాయాం బ్రహ్మవిద్యాయాం సంభవః । అర్థిత్వసామర్థ్యాప్రతిషేధాద్యపేక్షత్వాదధికారస్య । న చ క్వచిదసంభవ ఇత్యేతావతా యత్ర సంభవస్తత్రాప్యధికారోఽపోద్యేత, మనుష్యాణామపి న సర్వేషాం బ్రాహ్మణాదీనాం సర్వేషు రాజసూయాదిష్వధికారస్సంభవతి, తత్ర యో న్యాయస్సోఽత్రాపి భవిష్యతి । బ్రహ్మవిద్యాం చ ప్రకృత్య భవతి లింగదర్శనం శ్రౌతం దేవాద్యధికారస్య సూచకం 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామితి, తే హోచుర్హంత తమాత్మానమన్విచ్ఛామో యమాత్మానమన్విష్య సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామానితి, ఇంద్రో హ వై దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణామిత్యాది చ । స్మార్తమపి చ గంధర్వయాజ్ఞవల్క్యసంవాదాది । యదప్యుక్తం జ్యోతిషి భావాచ్చేతి, అత్ర బ్రూమః, జ్యోతిరాదివిషయా అప్యాదిత్యాదయో దేవతావచనాశ్శబ్దాశ్చేతనావంతమైశ్వర్యాద్యుపేతం తం తం దేవాత్మానం సమర్పయంతి, మంత్రార్థవాదేషు తథా వ్యవహారాత్ । అస్తి హ్యైశ్వర్యయోగాద్దేవతానాం జ్యోతిరాద్యాత్మభిశ్చావస్థాతుం యథేష్టం చ తం తం విగ్రహం గ్రహీతుం సామర్థ్యం । తథా హి శ్రూయతే సుబ్రహ్మణ్యార్థవాదే 'మేధాతిథేర్మేషే'తి, మేధాతిథిం హ కాణ్వాయనమింద్రో మేషో భూత్వా జహారేతి । స్మర్యతే చ "ఆదిత్యః పురుషో భూత్వా

హ్మ యో యో దేవాదీనాం మధ్యే ప్రత్యక్త్వేనాబుధ్యత స తద్బ్రహ్మాభవదిత్యర్థః । తే హ దేవాః ఊచురన్యోన్యం, తత ఇంద్రవిరోచనాసురాసురరాజౌ ప్రజాపతిం బ్రహ్మవిద్యాప్రదం జగ్మతురితి చ లింగాంతరమస్తీత్యర్థః । కిమత్ర బ్రహ్మామృతమితి గంధర్వప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఉవాచ తమితి మోక్షధర్మేషు శ్రుతం దేవాదీనామధికారలింగమిత్యాహ ॥ స్మార్తమితి ॥ యథా బాలానాం గోళకేషు చక్షురాదిపదప్రయోగేఽపి శాస్త్రజ్ఞైర్గోళకాతిరిక్తేంద్రియాణి స్వీక్రియంతే, తథా జ్యోతిరాదౌ సూర్యాదిశబ్దప్రయోగేఽపి విగ్రహవద్దేవతాస్స్వీకార్యా ఇత్యాహ ॥ జ్యోతిరాదీతి ॥ తథా చేతనత్వేన వ్యవహారాదిత్యర్థః । ఏకస్య జడచేతనోభయరూపత్వం కథం తత్రాహ ॥ అస్తి హీతి ॥ తథా హి విగ్రహవత్తయా దేవవ్యవహారశ్శ్రూయతే సుబ్రహ్మణ్య ఉద్గాతృగణస్థ ఋత్విక్ తత్సంబంధీ యోఽర్థవాద ఇంద్రాగచ్ఛేత్యాదిః తత్ర మేధాతిథేర్మే

ఘేతీంద్రసంబోధనం శ్రుతేంతద్వ్యాచష్టే ॥ మేధేతి ॥ మునిం మేషో భూత్వాజహారేతి జ్ఞాపనార్థం మేషేతీంద్రసంబోధనమిత్యర్థః । యదుక్తమాదిత్యాదయో మృదాదివదచేతనా ఏవేతి తన్న సర్వత్ర జడాజడాంశద్వయసత్త్వాదిత్యాహ ॥ మృదితి ॥ ఆదిత్యాదౌ కోఽజడభాగః కశ్చేతనాంశ ఇతి తత్రాహ ॥ జ్యోతిరాదేస్త్వితి ॥ మంత్రాదికం పదశక్త్యాభాసమానవిగ్రహాదౌ స్వార్థేన ప్రమాణం అన్యపరత్వాత్, విషం భుంక్ష్వేతి వాక్యవదిత్యాహ ॥ యదపీతి ॥ అన్యపరాదపి వాక్యాద్బాధాభావే స్వార్థో గ్రాహ్య ఇత్యాహ ॥ అత్ర బ్రూమ ఇతి ॥ తాత్పర్యశూన్యేఽప్యర్థే ప్రత్యయమాత్రేణాస్తిత్వముదాహరతి ॥ తథా హీతి ॥ తృణాదౌ ప్రత్యయోఽస్తి విగ్రహాదౌ స నాస్తీతి వైషమ్యం శంకతే ॥ అత్రాహేతి ॥ విధ్యుద్దేశో విధివాక్యం తదేకవాక్యతయా ప్రశస్తో విధిరిత్యేవార్థవాదేషు ప్రత్యయః । వృత్తాంతో భూతార్థో విగ్రహాదిస్తద్విషయః ప్రత్యయో నాస్తీత్యర్థః । నన్వవాంతరవాక్యేన విగ్రహాదిప్రత్యయోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ సురాపాన ప్రత్యయోఽపి

కుంతీముపజగామ హే"తి । మృదాదిష్వపి చేతనాధిష్ఠాతారోఽభ్యుపగమ్యంతే 'మృదబ్రవీదాపోఽబ్రువ'న్నిత్యాది దర్శనాత్ । జ్యోతిరాదేస్తు భూతధాతోరాదిత్యాదిష్వప్యచేతనత్వమభ్యుపగమ్యతే, చేతనాస్త్వధిష్ఠాతారో దేవతాత్మానో మంత్రార్థవాదాదిషు వ్యవహారాదిత్యుక్తం । యదప్యుక్తం మంత్రార్థవాదయోరన్యార్థత్వాన్న దేవతావిగ్రహాదిప్రకాశనసామర్థ్యమితి, అత్ర బ్రూమః । ప్రత్యయాప్రత్యయౌ హి సద్భావాసద్భావయోః కారణం నాన్యార్థత్వమనన్యార్థత్వం వా । తథా హ్యన్యార్థమపి ప్రస్థితః పథి పతితం తృణపర్ణాద్యస్తీత్యేవం ప్రతిపద్యతే । అత్రాహ విషమ ఉపన్యాసః । తత్ర హి తృణపర్ణాదివిషయం ప్రత్యక్షం ప్రవృత్తమస్తి యేన తదస్తిత్వం ప్రతిపద్యతే । అత్ర పునర్విధ్యుద్దేశైకవాక్యభావేన స్తుత్యర్థేఽర్థవాదే న పార్థగర్థ్యేన వృత్తాంతవిషయా ప్రవృత్తిః శక్యాధ్యవసాయితుం । న హి మహావాక్యార్థప్రత్యాయకేఽవాంతరవాక్యస్య పృథక్ప్రత్యాయకత్వమస్తి, యథా 'న సురాం పిబే'దితి నఞ్వతి వాక్యే పదత్రయసంబంధాత్సురాపానప్రతిషేధ ఏవైకోఽర్థోఽవగమ్యతే న పునః సురాం పిబేదితి పదద్వయసంబంధాత్సురాపానవిధిరపీతి । అత్రోచ్యతే । విషమ ఉపన్యాసః, యుక్తం యత్సురాపానప్రతిషేధే పదాన్వయస్యైకత్వాదవాంతరవాక్యార్థస్యాగ్రహణం, విధ్యుద్దేశార్థవాదయోస్త్వర్థవాదస్థాని పదాని పృథగన్వయం వృత్తాంతవిషయం ప్రతిపద్యానంతరం కైమర్థ్యవశేన విధిస్తావకత్వం ప్రతిపద్యంతే । యథా హి 'వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామ' ఇత్యత్ర విధ్యుద్దేశవర్తినాం వాయవ్యాదిపదానాం విధినా సంబంధః, నైవం 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతీ'త్యేవమర్థవాదగతానాం పదానాం న హి భవతి వాయుర్వా ఆలభేత క్షేపిష్ఠా దేవతా వా ఆలభేతేత్యాది వాయుస్వభావసంకీర్తనేన త్వవాంతరమన్వయం ప్రతిపద్య ఏవంవిశిష్టదైవత్యమిదం కర్మేతి విధిం స్తువంతి । తద్యత్ర యోఽవాంతరవాక్యార్థః ప్రమాణాంతరగోచరో భవతి తత్ర తదనువాదేనార్థవాదః ప్రవర్తతే । యత్ర ప్రమాణాంతరవిరుద్ధస్తత్ర గుణవాదేన । యత్ర తు తదుభ

స్యాదితి భావః । పదైకవాక్యత్వవాక్యైకవాక్యత్వరూపవైషమ్యాన్నైవమిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ నఞ్పదమేకం యదా సురాం పిబేదితి పదాభ్యామన్వేతి తదా పదైకవాక్యం ఏకమేవార్థానుభవం కరోతి న తు పదద్వయం పృథక్ సురాపానం బోధయతి తస్య విధినిషేధానుపపత్తేః వాక్యార్థానుభవం ప్రత్యద్వారత్వాత్, అర్థవాదస్తు భూతార్థసంసర్గం స్తుతిద్వారం బోధయన్విధినా వాక్యైకవాక్యతాం భజత ఇత్యస్తి విగ్రహాద్యనుభవ ఇత్యర్థః । నన్వర్థవాదస్థపదానామవాంతరసంసర్గబోధకత్వం వినా సాక్షాదేవ విధ్యన్వయోఽస్త్వితి తత్రాహ ॥ యథా హీతి ॥ సాక్షాదన్వయాయోగం దర్శయతి ॥ నహీతి ॥ అర్థవాదాత్సర్వత్ర స్వార్థగ్రహణమాశంక్యార్థవాదాన్విభజతే ॥ తద్యత్రేతి ॥ తత్ తత్ర అర్థవాదేషు యత్రాగ్నిర్హిమస్య భేషజమిత్యాదావిత్యర్థః । 'ఆదిత్యో యూపో భవతీ'త్యత్ర భేదో బాధిత ఇతి తేజస్వీత్యాదిగుణవాదః, య

త్ర 'వజ్రహస్తః పురందర' ఇత్యాదౌ మానాంతరసంవాదవిసంవాదాభావే తత్ర భూతార్థవాద ఇత్యర్థః, ఇతి విమృశ్యేత్యధ్యాహారః। విగ్రహార్థవాదః స్వార్థేఽపి తాత్పర్యవాన్ అన్యపరత్వే సత్యజ్ఞాతాబాధితార్థకశబ్దత్వాత్ ప్రయాజాదివాక్యవదితి న్యాయం మంత్రేష్వతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ వేదాంతానువాద గుణవాదానాం నిరాసాయ హేతౌ పదాని సచోభయపరత్వే వాక్యభేదోఽవాంతరార్థస్య మహావాక్యార్థద్వారత్వాదితి భావః। విధ్యనుపపత్త్యాపి స్వర్గవద్దేవతావిగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ నను క్లేశాత్మకే కర్మణి విధిః ఫలం వినా అనుపపన్న ఇతి భవతు 'యన్న దుఃఖేన సంభిన్న'మిత్యర్థవాదసిద్ధస్స్వర్గో విధిప్రమాణకః విగ్రహం వినా విధేః కానుపపత్తిస్తత్రాహ ॥ నహీతి॥ ఉద్దిశ్య త్యాగానుపపత్త్యా చేతస్యారోహోఽంగీకార్య ఇత్యత్ర శ్రుతిమప్యాహ ॥ యస్యా ఇతి॥ అతశ్చేతస్యారోహార్థం విగ్రహో ద్రష్టవ్యః। కించ కర్మప్రకరణపాఠాద్విగ్రహప్రమితిరపి ప్రయాజవత్కర్మాంగత్వేనాంగీకార్యా, తాం వినా కర్మాపూర్వాసిద్ధేః। కించ సుప్రసన్నవిగ్రహవద్దేవతాం త్యక్త్వా శబ్దమాత్రం దేవతేత్యుక్తిరయుక్తేత్యాహ ॥ నచ శబ్దేతి ॥ నచాకృతిమాత్రం శ

యం నాస్తి తత్ర కిం ప్రమాణాంతరాభావాద్గుణవాదస్స్యాదాహోస్విత్ప్రమాణాంతరావిరోధాద్విద్యమానార్థవాద ఇతి ప్రతీతిశరణైర్విద్యమానార్థవాద ఆశ్రయణీయో న గుణానువాదః। ఏతేన మంత్రో వ్యాఖ్యాతః। అపి చ, విధిభిరేవేంద్రాదిదైవత్యాని హవీంషి చోదయద్భిరపేక్షితమింద్రాదీనాం స్వరూపం, నహి స్వరూపరహితా ఇంద్రాదయశ్చేతస్యారోపయితుం శక్యంతే। నచ చేతస్యనారూఢాయై తస్యై తస్యై దేవతాయై హవిః ప్రదాతుం శక్యతే। శ్రావయతి చ 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్య'న్నితి। నచ శబ్దమాత్రమర్థస్వరూపం సంభవతి శబ్దార్థయోర్భేదాత్, తత్ర యాదృశం మంత్రార్థవాదయోరింద్రాదీనాం స్వరూపమవగతం న తత్తాదృశం శబ్దప్రమాణకేన ప్రత్యాఖ్యాతుం యుక్తం। ఇతిహాసపురాణమపి వ్యాఖ్యాతేన మార్గేణ సంభవన్మంత్రార్థవాదమూలకత్వాత్ప్రభవతి దేవతావిగ్రహాదిప్రపంచయితుం। ప్రత్యక్షాది మూలమపి సంభవతి। భవతి హ్యస్మాకమప్రత్యక్షమపి చిరంతనానాం ప్రత్యక్షం। తథా చ వ్యాసాదయో దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవహరంతీతి స్మర్యతే। యస్తు బ్రూయాదిదానీంతనానామివ పూర్వేషామపి నాస్తి దేవాదిభిర్వ్యవహర్తుం సామర్థ్యమితి స జగద్వైచిత్ర్యం ప్రతిషేధేత్। ఇదానీమివ చ నాన్యదాపి సార్వభౌమః క్షత్రియోఽస్తీతి బ్రూయాత్, తతశ్చ రాజసూయాదిచోదనా ఉపరుంధ్యాత్। ఇదానీమివ చ కాలాంతరేఽప్యవ్యవస్థితప్రాయాన్ వర్ణాశ్రమధర్మాన్ ప్రతిజానీయాత్ తతశ్చ వ్యవస్థావిధాయి శాస్త్రమనర్థకం కుర్యాత్। తస్మాద్ధర్మోత్కర్షవశాచ్చిరంతనా దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవజహ్రురితి శ్లిష్యతే। అపి చ స్మరంతి "స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగ" ఇత్యాది। యోగోఽప్యణిమాద్యైశ్వర్యప్రాప్తిఫలకః స్మర్యమాణో న శక్యతే సాహస

బ్ధశక్యమస్తు కిం విగ్రహేణేతి వాచ్యం, నిర్వ్యక్త్యాకృత్యయోగాత్, అతశ్శబ్దస్యార్థాకాంక్షాయాం మంత్రాదిప్రమితవిగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఏవం మంత్రార్థవాదమూలకమితిహాసాదికమపి విగ్రహే మానమిత్యాహ ॥ ఇతిహాసేతి ॥ ప్రమాణత్వేన సంభవదిత్యర్థః। వ్యాసాదీనాం యోగినాం దేవతాదిప్రత్యక్షమపీతిహాసాదేర్మూలమిత్యాహ ॥ ప్రత్యక్షేతి ॥ వ్యాసాదయో దేవాదిప్రత్యక్షశూన్యాః ప్రాణిత్వాదస్మదాదివదిత్యనుమానమతిప్రసంగేన దూషయతి ॥ యస్త్విత్యాదినా ॥ సర్వం ఘటాభిన్నం వస్తుత్వాత్ ఘటవదితి జగద్వైచిత్ర్యం నాస్తీత్యపి స బ్రూయాత్। తథా క్షత్రియాభావం వర్ణాశ్రమాభావం వర్ణాశ్రమాద్యవ్యవస్థాం చ బ్రూయాన్నిరంకుశబుద్ధిత్వాత్। తథా చ రాజసూయాదిశాస్త్రస్య కృతాదియుగధర్మవ్యవస్థాశాస్త్రస్య బాధ ఇత్యర్థః। యోగసూత్రాదపి దేవాదిప్రత్యక్షసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ మంత్రజపాద్దేవతాసాన్నిధ్యం తత్సంభాషణం చేతి సూత్రార్థః। యోగమాహాత్మ్యస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాద్యోగినామస్తి దేవాదిప్రత్యక్షమిత్యాహ ॥ యోగ ఇతి ॥ పాదతలాదాజానోర్జానోరానాభేర్నాభే రాగ్రీవాయాః

గ్రీవాయాశ్చాకేశప్రరోహం తతశ్చ బ్రహ్మరంధ్రం పృథివ్యాదిపంచకే సముత్థితే ధారణయా జితే యోగగుణే చాణిమాదికే ప్రవృత్తే యోగాదభివ్యక్తే తేజోమయం శరీరం ప్రాప్తస్య యోగినో న రోగాదిస్పర్శ ఇత్యర్థః । చిత్రకారాదిప్రసిద్ధిరపి విగ్రహే మానమిత్యాహ ॥ లోకేతి॥ అధికరణార్థముపసంహరతి । తస్మాదితి ॥ చింతాయాః ఫలమాహ॥ క్రమేతి ॥ ఏవమేవ దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారే సత్యేవ దేవత్వప్రాప్తిద్వారా ముక్తిఫలాన్యుపాసనాని యుజ్యంతే దేవానామనధికారే జ్ఞానాభావాత్ క్రమముక్త్యర్థినాముపాసనేషు ప్రవృత్తిర్న స్యాత్, అతోఽధికారనిర్ణయాత్ప్రవృత్తిరితి సిద్ధిరితి భావః॥ ఇతి నవమాధికరణమ్. ... ... ❁

౩౪ ❁ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి ❁ పూర్వేణాస్య దృష్టాంతసంగతిమాహ ॥ యథేతి॥ పూర్వత్ర దేవాదీనామధికారసిద్ధ్యర్థం మంత్రాదీనాం భూతార్థే విగ్రహాదౌ సమన్వయోక్త్యా వేదాంతానామపి భూతార్థే బ్రహ్మణి సమన్వయో దృఢీకృతః, అత్రాపి శూద్రశబ్దస్య శ్రౌతస్య క్షత్రియే సమన్వయోక్త్యా స దృఢీక్రియత ఇ

మా తేఽత్ర ప్రత్యాఖ్యాతుం । శ్రుతిశ్చ యోగమాహాత్మ్యం ప్రఖ్యాపయతి ‘ పృథ్వ్యప్తేజోఽనిలఖే సముత్థితే పంచాత్మకే యోగగుణే ప్రవృత్తే న తస్య రోగో న జరా న మృత్యుః ప్రాప్తస్య యోగాగ్నిమయం శరీరమ్’ ఇతి । ఋషీణామపి మంత్రబ్రాహ్మణదర్శినాం సామర్థ్యం నాస్మదీయేన సామర్థ్యేనోపమాతుం యుక్తం, తస్మాత్సమూలమితిహాసపురాణం । లోకప్రసిద్ధిరపి న సతి సంభవే నిరాలంబనాధ్యవసాతుం యుక్తా, తస్మాదుపపన్నో మంత్రాదిభ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమః। తతశ్చార్థిత్వాదిసంభవాదుపపన్నో దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః। క్రమముక్తిదర్శనాన్యప్యేవమేవోపపద్యంతే ॥ ... ... ❁

❁ సూ॥ ౩౪॥ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి॥ ❁

యథా మనుష్యాధికారనియమమపోహ్య దేవాదీనామపి విద్యాస్వధికార ఉక్తస్తథైవ ద్విజాత్యధికారనియమాపవాదేన శూద్రస్యాప్యధికారః స్యాదిత్యేతామాశంకాం నివర్తయితుమిదమధికరణమారభ్యతే । తత్ర శూద్రస్యాప్యధికారః స్యాదితి తావత్ప్రాప్తం , అర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సంభవాత్ ‘ తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్తః’ ఇతివచ్ఛూద్రో విద్యాయామనవక్లృప్త ఇతి నిషేధాశ్రవణాత్ । యచ్చ కర్మస్వనధికారకారణం శూద్రస్యానగ్నిత్వం న తద్విద్యాస్వధికారస్యాపవాదకం । న హ్యాహవనీయాదిరహితేన విద్యా వేదితుం న శక్యతే । భవతి చ శ్రౌతం లింగం శూద్రాధికారస్యోపోద్బలకం, సంవర్గవిద్యాయాం హి జానశ్రుతిం పౌత్రాయణం శుశ్రూషుం శూద్రశబ్దేన పరామృశతి ‘ అహహారే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్త్వి’తి। విదురప్రభృతయశ్చ శూద్రయోనిప్రభవా అపి విశిష్టవిజ్ఞానసంపన్నాస్స్మర్యంతే, తస్మాదధిక్రియతే శూద్రో విద్యాస్విత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। న శూద్రస్యాధికారో వేదాధ్యయనాభావాత్ ।

ల్యధికరణద్వయస్య ప్రాసంగికస్యాస్మిన్ సమన్వయాధ్యాయేఽంతర్భావ ఇతి మంతవ్యం । పూర్వపక్షే శూద్రస్యాపి ద్విజవద్వేదాంతశ్రవణే ప్రవృత్తిః, సిద్ధాంతే తదభావ ఇతి ఫలం, అత్ర వేదాంతవిచారో విషయః, స కిం శూద్రమధికరోతి న వేతి సంభవాసంభవాభ్యాం సందేహే పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్ర శూద్రస్యాపీత్యాదినా ॥ తస్మాత్ అనగ్నిత్వాత్, అనవక్లృప్తోఽసమర్థః । విద్యార్థిని శూద్రశబ్దప్రయోగాల్లింగాదపి శూద్రస్యాధికార ఇత్యాహ ॥ భవతి చేతి ॥ జానశ్రుతిః కిల షట్ఛతాని గవాం రథం చ రైక్వాయ గురవే నివేద్య మాం శిక్షయేత్యువాచ , తతో రైక్వో విధురః కన్యార్థీ సన్నిదమువాచ । అహ హారే ఇతి నిపాతః ఖేదార్థః। హారేణ నిష్కేణ యుక్త ఇత్వా గంతా రథో హారేత్వా స చ గోభిస్సహ హే శూద్ర తవైవాస్తు కిమల్పేనానేన మమ గార్హస్థ్యానుపయోగినేతి భావః । అర్థిత్వాదిసంభవే శ్రేయస్సాధనే ప్రవృత్తిరుచితా స్వాభావికత్వాదితి న్యాయోపేతాల్లింగాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి॥ సూత్రాద్బహిరేవ సిద్ధాంతయతి ॥ న శూద్రస్యాధికార ఇత్యాదినా ॥ ఆపాతతో విదితో వేదార్థో యేన తస్యేత్యర్థః। అధ్యయనవిధినా సంస్కృతో వేదస్తదుత్థమాపాతజ్ఞానం చ.

వేదార్థవిచారేషు శాస్త్రీయంసామర్థ్యంతదభావాచ్ఛూద్రస్యార్థిత్వాదిసంభవన్యాయాసిద్ధేర్నాస్తి వేదాంతవిచారాధికారఇత్యర్థః । యద్వా అధ్యయనసంస్కృతేనవేదేనవిదితోనిశ్చితోవేదార్థోయేనతస్యవేదార్థేషువిధిష్వధికారో నాన్యస్యానధీతవేదస్యాఽపి, వేదార్థానుష్ఠానాధికారేఽధ్యయనవిధివైయర్థ్యాపాతాత్ । అతఃఫలపర్యంతబ్రహ్మవిద్యాసాధనేషుశ్రవణాదివిధిషు శూద్రస్యానధికారఇత్యర్థః । అధీతవేదార్థజ్ఞానవత్త్వరూపస్యాధ్యయనవిధిలభ్యస్య సామర్థ్యస్యాభావాదితిన్యాయస్యతుల్యత్వాద్యజ్ఞపదంవేదార్థోపలక్షణార్థమిత్యాహ ॥ న్యాయస్యసాధారణత్వాదితి ॥ తస్మాచ్ఛూద్రఇతితచ్ఛబ్దపరామృష్టన్యాయస్యయజ్ఞబ్రహ్మవిద్యయోస్తుల్యత్వాదిత్యర్థః । పూర్వోక్తంలింగందూషయతి ॥ యదితి ॥ అసామర్థ్యన్యాయేనార్థిత్వాదిసంభవన్యాయస్యనిరస్తత్వాదిత్యర్థః । నను నిషాదస్థపతింయాజయేదిత్యత్రాధ్యయనాభావేఽపినిషాదశబ్దాన్నిషాదస్యేష్టావివ శూద్రశబ్దాచ్ఛూద్రస్యవిద్యాయామధికారోఽస్త్విత్యాశంక్యసంవర్గవిద్యాయామధికారమంగీకరోతి ॥ కామమితి ॥ తద్విషయత్వాత్తత్రశ్రుతత్వాదిత్యర్థః । వస్తుతస్తువిధివాక్యస్థత్వాన్నిషాదశబ్దోఽప్యధికారిసమర్పకః, శూద్రశబ్దస్తువిద్యావిధిపరార్థవాదస్థో నాధికారిణం బోధయతి, అసా

అధీతవేదో హి విదితవేదార్థో వేదార్థేష్వధిక్రియతే, నచశూద్రస్యవేదాధ్యయనమస్తి, ఉపనయనపూర్వకత్వాద్వేదాధ్యయనస్య, ఉపనయనస్యచవర్ణత్రయవిషయత్వాత్ । యత్త్వర్థిత్వం నతదసతిసామర్థ్యేఽధికారకారణంభవతి । సామర్థ్యమపినలౌకికంకేవలమధికారకారణంభవతి। శాస్త్రీయేఽర్థేశాస్త్రీయస్యసామర్థ్యస్యాపేక్షితత్వాత్ । శాస్త్రీయస్యచసామర్థ్యస్యాధ్యయననిరాకరణేననిరాకృతత్వాత్ । యచ్చేదం 'శూద్రోయజ్ఞేఽనవక్ల్పప్త' ఇతి తన్న్యాయపూర్వకత్వాద్విద్యాయామప్యనవక్లృప్తత్వంద్యోతయతి, న్యాయస్యసాధారణత్వాత్ । యత్పునస్సంవర్గవిద్యాయాంశూద్రశబ్దశ్రవణం. లింగంమన్యసేనతల్లింగం, న్యాయాభావాత్ । న్యాయోక్తేహిలింగదర్శనంద్యోతకంభవతి, నచాత్రన్యాయోస్తి । కామంచాయం శూద్రశబ్ద స్సంవర్గవిద్యాయామేవైకస్యాంశూద్రమధికుర్యాత్తద్విషయత్వాన్నసర్వాసువిద్యాసు, అర్థవాదస్థత్వాన్నతుక్వచిదప్యయంశూద్రమధికర్తుముత్సహతే । శక్యతే చాయంశూద్రశబ్దోఽధికృతవిషయే యోజయితుం । కథమిత్యుచ్యతే 'కమువరఏనమేతత్సంతంసయుగ్వానమివరైక్వమాత్థే' త్యస్మాద్ధంసవాక్యాదాత్మనోఽనాదరంశ్రుతవతోజానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్యశుగుత్పేదే తామృషీరైక్వశ్శూద్రశబ్దేనానేనసూచయాంబభూవాత్మనః పరోక్షజ్ఞానస్య ఖ్యాపనాయేతిగమ్యతే, జాతిశూద్రస్యానధికారాత్ । కథంపునశ్శూద్రశబ్దేనశుగుత్పన్నాసూచ్యతఇతి, ఉచ్యతే, తదా

మర్థ్యన్యాయవిరోధేనాన్యపరశబ్దస్యశాస్త్రబోధిత్వాసంభవాదితిమత్వాంగీకారంత్యజతి ॥ అర్థవాదేతి ॥ తర్హిశూద్రశబ్దస్యాత్రశ్రుతస్యకోఽర్థఇత్యాశంక్యసూత్రేణార్థమాహ ॥ శక్యతేచేత్యాదినా ॥ జానశ్రుతిర్నామరాజానిదాఘసమయేరాత్రౌప్రాసాదతలేసుష్వాప, తదాతదీయాన్నదానాదిగుణగణతోషితా ఋషయోఽస్యహితార్థంహంసాభూత్వామాలారూపేణతస్యోపర్యాజగ్ముః, తేషు పాశ్చాత్యోహంసోఽగ్రేసరంహంసమువాచ, భోభోభల్లాక్ష కింనపశ్యసి జానశ్రుతేరస్య తేజస్స్వర్గంవ్యాప్యస్థితం తత్త్వాంధక్ష్యతినగచ్ఛేతి, తమగ్రేసరఉవాచ, కమప్యేనంవరాకంవిద్యాహీనంసంతం అరే సయుగ్వానం యుగ్వాగంత్రీశకటీ తయాసహస్థితంరైక్వమివైతద్వచనమాత్థ రైక్వస్య హి బ్రహ్మనిష్ఠస్యతేజోదురతిక్రమం నాస్యానాత్మజ్ఞస్యేత్యర్థః । అస్మద్వచనఖిన్నోరాజాశకటలింగేన రైక్వంజ్ఞాత్వావిద్యావాన్ భవిష్యతీతిహంసానామభిప్రాయః । కం ఉ అరే ఇతిపదచ్ఛేదః । ఉశబ్దోఽప్యర్థః । తేషాంహంసానామనాదరవాక్యశ్రవణాదస్యరాజ్ఞశ్శుగుత్పన్నా, సాశూద్రశబ్దేనరైక్వేనసూచ్యతే, హేతిసూత్రాన్వయః । శ్రుతయౌగికార్థలింగేసతిఅనన్వితరూఢ్యర్థస్త్యాజ్యఇతిన్యాయద్యోతనార్థోహిశబ్దః।తదాద్రవణాత్ తయాశుచాఆద్రవ

ణాత్ । శూద్రశోకం ప్రాప్తవాన్ । శుచావాకర్త్రా రాజా అభిదుద్రువే ప్రాప్తః । శుచావాకరణేన రైక్వం గతవానిత్యర్థః ॥ ... ... *

౩౫ ॥ శూద్రశబ్దస్యాయౌగికత్వే లింగమాహ ॥ క్షత్రియత్వేతి ॥ సంవర్గవిద్యావిధ్యనంతరమర్థవాద ఆరభ్యతే । శునకస్యాపత్యం కపిగోత్రం పురోహితమభిప్రతారినామకం రాజానం చ కక్షసేనస్యాపత్యం సూదేన పరివిష్యమాణౌ తౌ భోక్తుముపవిష్టౌ వటుర్భిక్షితవానిత్యర్థః । నన్వస్య చైత్రరథిత్వం న శ్రుతమిత్యత ఆహ ॥ చైత్రరథిత్వం చేతి ॥ ఏతేన ద్విరాత్రేణేతి ఛాందోగ్యశ్రుత్యైవ పూర్వం చిత్రరథస్య కాపేయయోగ ఉక్తః । అభిప్రతారిణోఽపి తద్యోగాచ్చైత్రరథవంశ్యత్వం నిశ్చీయతే । రాజవంశ్యానాం హి ప్రాయేణ పురోహితవంశ్యా యాజకా భవంతీత్యర్థః । నన్వస్త్వభిప్రతారిణశ్చైత్రరథిత్వం తావతా కథం క్షత్రియత్వం తత్రాహ ॥ తస్మాదితి ॥ చిత్రరథాదిత్యర్థః । క్షత్తా సూతః తస్య రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేషణం, అన్నగోదానాదికం చ జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వే లింగం । అత్ర శూద్రశబ్దో యౌగిక ఏవేతి న శూద్రస్యాధికార ఇతి స్థితమ్ ॥ ... ... *

ద్రవణాచ్చ శుచమభిదుద్రావ శుచా వాభిదుద్రువే శుచా వా రైక్వమభిదుద్రావేతి శూద్రావయవార్థసంభవాద్రూఢ్యర్థస్య చాసంభవాత్ । దృశ్యతే చాయమర్థోఽస్యామాఖ్యాయికాయాం ॥... *

సూ ॥ ౩౫ ॥ క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేన లింగాత్ ॥

ఇతశ్చ న జాతిశూద్రో జానశ్రుతిః, యత్కారణం ప్రకరణనిరూపణేన క్షత్రియత్వమస్యోత్తరత్ర చైత్రరథేనాభిప్రతారిణా క్షత్రియేణ సమభివ్యాహారాల్లింగాద్గమ్యతే, ఉత్తరత్ర హి సంవర్గవిద్యావాక్యశేషే చైత్రరథిరభిప్రతారీ క్షత్రియస్సంకీర్త్యతే । 'అథ హ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం సూదేన పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్షే' ఇతి । చైత్రరథిత్వం చాభిప్రతారిణః కాపేయయోగాదవగంతవ్యం, కాపేయయోగో హి చైత్రరథస్యావగతః । 'ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్ని'తి । సమానాన్వయయాజినాం చ ప్రాయేణ సమానాన్వయా యాజకా భవంతి । 'తస్మాచ్చైత్రరథిర్నామైకః క్షత్రపతిరజాయత' ఇతి చ క్షత్రజాతిత్వావగమాత్ క్షత్రియత్వమస్యావగంతవ్యం । తేన క్షత్రియేణాభిప్రతారిణా సహ సమానాయాం సంవర్గవిద్యాయాం సంకీర్తనం జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వం సూచయతి । సమానానామేవ హి ప్రాయేణ సమభివ్యాహారా భవంతి । క్షత్తృప్రేషణాద్యైశ్వర్యయోగాచ్చ జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వావగతిః । అతో న శూద్రస్యాధికారః ॥ ... ...*

సూ ॥ ౩౬ ॥ సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ ॥

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యద్విద్యాప్రదేశేషూపనయనాదయస్సంస్కారాః పరామృశ్యంతే 'తం హోపనిన్యే' 'అధీహి భగవ ఇతి హోపససాద' 'బ్రహ్మపరా బ్రహ్మనిష్ఠాః పరం బ్రహ్మాన్వేషమాణా ఏష హ వై తత్సర్వం వక్ష్యతీతి తే హ సమిత్పాణయో భగవంతం పిప్పలాదముపసన్నా' ఇతి చ 'తాన్హానుపనీయైవే'త్య

౩౬ ॥ తత్ర లింగాంతరమాహ ॥ సంస్కారేతి ॥ ఉపనయనం వేదగ్రహణాంగం శూద్రస్య నాస్తీతి పూర్వముక్తం ఇహ విద్యాగ్రహణాంగస్యోపనయనసంస్కారస్య సర్వత్ర పరామర్శాచ్ఛూద్రస్య తదభావాన్న విద్యాధికార ఇత్యుచ్యతే । భాష్యే ఆదిపదేనాధ్యయనగురుశుశ్రూషాదయో గృహ్యంతే । తం శిష్యమాచార్య ఉపనీతవానిత్యర్థః । నారదోఽపి విద్యార్థీ మంత్రముచ్చారయన్ సనత్కుమారముపగత ఇత్యాహ ॥ అధీహీతి ॥ ఉపదిశేతి యావత్ । బ్రహ్మపరా వేదపారగాః, సగుణబ్రహ్మనిష్ఠాః, పరం నిర్గుణం బ్రహ్మ అన్వేషమాణాః ఏష పిప్పలాదః తజ్జిజ్ఞాసితం సర్వం వక్ష్యతీతి నిశ్చిత్య తే భారద్వాజాదయః షడృషయస్తముపగతా ఇత్యర్థః । నను వైశ్వానరవిద్యాయామృషీన్ రాజా అనుపనీయైవ విద్యామువాచేతి శ్రుతేరనుపనీతస్యాప్యస్తి విద్యాధికార ఇత్యత ఆహ ॥ తాన్హేతి ॥ తే హ సమిత్పాణయః పూర్వాహ్ణే ప్రతిచక్రమిర ఇతి పూర్వవాక్యే బ్రాహ్మణా ఉపనయనార్థమాగతా ఇతి ఉపనయనప్రాప్తిం దర్శయిత్వా నిషిధ్యతే । హీనవర్ణేనోత్తమవర్ణా అ

నుపనీయైవోపదేష్టవ్య ఇత్యాచారజ్ఞాపనార్థమిత్యర్థః । ఏకజాతిః అనుపనీతః । పాతకంఅభక్ష్యభక్షణకృతం। సత్యకామః కిలమృతపితృకో జబాలాంమాతరమపృచ్ఛత్ కింగోత్రోఽహమితి, తంమాతోవాచ భర్తృసేవావ్యగ్రతయాఽహమపి తవపితుర్గోత్రంనజానామి జబాలాతునామాహమస్మి సత్యకామోనామత్వమసీతిఏతావజ్జానామీతి, తతస్సజాబాలోగౌతమమాగత్య తేనకింగోత్రోఽసీతిపృష్టఉవాచ, నాహంగోత్రంవేద్మినమాతావేత్తి పరంతుమేమాత్రాకథితం ఉపనయనార్థమాచార్యంగత్వాసత్యకామోజాబాలోఽస్మీతిబ్రూహీతి। అనేనసత్యవచనేనతస్యశూద్రత్వాభావోనిర్ధారితః । అబ్రాహ్మణఏతత్సత్యంవివిచ్యవక్తుంనార్హతీతినిర్ధార్య, హేసోమ్యసత్యాత్త్వంనాగాస్సత్యంసత్యక్తవానసి, అతస్త్వాముపనేష్యేత్వ సమిధమాహరేతి॥... ... ... *

హి ప్రదర్శితైవోపనయనప్రాప్తిర్భవతి। శూద్రస్యచసంస్కారాభావోఽభిలప్యతే, శూద్రశ్చతుర్థోవర్ణఏకజాతిరిత్యేకజాతిత్వస్మరణేన "నశూద్రేపాతకంకించిన్నచసంస్కారమర్హతీ"త్యాదిభిశ్చ॥... ... *

సూ॥ ౩౭॥ తదభావనిర్ధారణేచప్రవృత్తేః॥

ఇతశ్చనశూద్రస్యాధికారో యత్సత్యవచనేనశూద్రత్వాభావేనిర్ధారితే జాబాలంగౌతమఉపనేతుమనుశాసితుంచప్రవవృతే 'నైతదబ్రాహ్మణోవివక్తుమర్హతిసమిధంసోమ్యాహరోపత్వానేష్యేనసత్యాదగా' ఇతిశ్రుతిలింగాత్॥... ... ... *

సూ ॥౩౮॥ శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్స్మృతేశ్చ॥

ఇతశ్చనశూద్రస్యాధికారోయదస్యస్మృతేశ్శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధోభవతి వేదశ్రవణప్రతిషేధోవేదాధ్యయనప్రతిషేధః తదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోశ్చ ప్రతిషేధ శ్శూద్రస్యస్మర్యతే । శ్రవణప్రతిషేధస్తావత్ 'అథహాస్యవేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాంశ్రోత్రప్రపూరణ'మితి 'పద్యుహవాఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్ర స్తస్మాచ్ఛూద్ర సమీపేనాధ్యేతవ్య'మితిచ । అతఏవాధ్యయన ప్రతిషేధో యస్యహిసమీపేపినాధ్యేతవ్యంభవతి సకథంశ్రుతిమధీయీత "భవతిచోచ్చారణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణేశరీరభేద" ఇతి। అతఏవచార్థాదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోః ప్రతిషేధోభవతి "నశూద్రాయమతిందద్యా"దితిద్విజాతీనామధ్యయనమిజ్యాదానమితిచ। యేషాంపునఃపూర్వకృతసంస్కారవశాద్విదురధర్మవ్యాధప్రభృతీనాం జ్ఞానోత్పత్తిస్తేషాంనశక్యతేఫలప్రాప్తిః ప్రతిబద్ధుం, జ్ఞానస్యైకాంతికఫలత్వాత్ "శ్రావయేచ్చతురో వర్ణా"నితిచేతిహాసపురాణాధిగమేచాతుర్వర్ణ్యాధికారస్మరణాత్। వేదపూర్వకస్తునాస్త్యధికారశ్శూద్రాణామితిస్థితమ్॥ ఇతిదశమాధికరణమ్. ... ... *

సూ ॥౩౯॥ కంపనాత్॥

అవసితఃప్రాసంగికోఽధికారవిచారః, ప్రకృతామేవఇదానీంవాక్యార్థవిచారాణాంప్రవర్తయి

3౭ ॥ గౌతమస్యప్రవృత్తేశ్చలింగాన్నశూద్రస్యాధికారఇత్యాహ ॥తదభావేతి॥... ... ...

3౮॥ స్మృత్యాశ్రవణాదినిషేధాచ్చనాధికారఇత్యాహ ॥ శ్రవణేతి ॥ అస్యశూద్రస్యద్విజైఃపఠ్యమానంవేదంప్రమాదాచ్ఛృణ్వతః సీసలాక్షాభ్యాంతప్తాభ్యాంశ్రోత్రద్వయపూరణంప్రాయశ్చిత్తంకార్యమిత్యర్థః।పద్యుపాదయుక్తం సంచరిష్ణురూపమితియావత్। భవతిచస్మృతిరితి శేషః ।మతింవేదార్థజ్ఞానం । దానంనిత్యంనిషిధ్యతేశూద్రస్యనైమిత్తికం తుదానమస్త్యేవ। యదుక్తంవిదురాదీనాంజ్ఞానిత్వందృష్టమితితత్రాహ ॥యేషామితి॥ సిద్ధానాంసిద్ధేర్దుర్వరసహ్నావత్త్వేఽపిసాధకైశ్శూద్రైఃకథంజ్ఞానంలబ్ధవ్యమిత్యతఆహ ॥శ్రావయేదితి॥ ఇతిదశమాధికరణమ్. ... ... *

3౯॥ కంపనాత్ అస్యాపిప్రాసంగికత్వమాశంక్యాహ॥అవసితఇతి॥సమాప్తఇత్యర్థః।కాఠకంపఠతి॥యదిదమితి ॥ సర్వంజగత్ ప్రాణాన్నిస్సృతం ఉత్పన్నం ప్రాణేచిదాత్మనిప్రేరకేసతి ఏజతిచేష్టతితచ్చప్రాణాఖ్యంకారణంమ

స్యగౌణ ఇత్యాహ ॥ వజ్రశబ్ద ఇతి ॥ బృహదారణ్యకే వాయురేవ వ్యష్టిరిత్యత్రాపపునర్మృత్యుమితి అపమృత్యుజయరూపమాపేక్షికమమృతత్వముచ్యతే న ముఖ్యామృతత్వం । తత్రైవ వాయూపాస్తిప్రకరణం సమాప్య 'అథ హైనముషస్తిః పప్రచ్ఛే'తి జిజ్ఞేయాత్మానముక్త్వా వాయ్వాదేర్నాశిత్వోక్తేరిత్యాహ ॥ యత్తువాయ్విత్యాదినా ॥ తస్మాత్కఠకవాక్యం జ్ఞేయే సమన్వితమితి సిద్ధం॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్ ... ... ❋

౪౦॥❋జ్యోతిర్దర్శనాత్❋ ఛాందోగ్యప్రజాపతివిద్యావాక్యమాహ ॥ఏష ఇతి॥ పరంజ్యోతిశ్శ్రుతిభ్యాం సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఘటాదివిషయావారకతమోనాశకం సౌరమిత్యర్థః । పూర్వత్ర బ్రహ్మప్రకరణస్యానుగ్రాహకస్సర్వజగచ్చేష్టాహేతుత్వాదియోగోఽస్తీతి ప్రాణశ్రుతిర్బ్రహ్మణినీతా, న తథాత్ర 'య ఆత్మాపహతపాప్మే'తి ప్రకరణస్యానుగ్రాహకం పశ్యామ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ॥ ప్రసిద్ధమేవేత్యాదినా॥ పూర్వపక్షే సూర్యోపాస్తిః

హేతుత్వసామాన్యాత్ప్రయుక్తః; యథా హి వజ్రముద్యతం మమైవ శిరసి నిపతేద్యద్యహమస్య శాసనం న కుర్యామిత్యనేన భయేన జనోఽయమేన రాజాదిశాసనే ప్రవర్తతే । ఏవమిదమగ్నివాయుసూర్యాదికం జగదస్మాదేవ బ్రహ్మణో బిభ్యన్నియమేన స్వవ్యాపారే ప్రవర్తత ఇతి భయానకం వజ్రోపమితం బ్రహ్మ । తథా చ బ్రహ్మవిషయం శ్రుత్యంతరం 'భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమ' ఇత్యమృతత్వఫలశ్రవణాదపి బ్రహ్మైవేదమితి గమ్యతే । బ్రహ్మజ్ఞానాద్ధ్యమృతత్వప్రాప్తిః 'తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'తి మంత్రవర్ణాత్ । యత్తు వాయువిజ్ఞానాత్క్వచిదమృతత్వమభిహితం తదాపేక్షికం తత్రైవ ప్రకరణాంతరకరణేన పరమాత్మానమభిధాయ 'అతోఽన్యదార్త'మితి వాయ్వాదేరార్తత్వాభిధానాత్ । ప్రకరణాదప్యత్ర పరమాత్మనిశ్చయః। 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'తి పరమాత్మనః పృష్టత్వాత్॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్. ...

❋ సూ॥౪౦॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ ❋

'ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రూయతే, తత్ర సంశయ్యతే కిం జ్యోతిశ్శబ్దం చక్షుర్విషయం తమోఽపహం తేజః కింవా పరంబ్రహ్మేతి, కిం తావత్ప్రాప్తం, ప్రసిద్ధమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దమితి, కుతస్తత్ర జ్యోతిశ్శబ్దస్య రూఢత్వాత్ । జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదిత్యత్ర హి ప్రకరణాజ్జ్యోతిశ్శబ్దస్స్వార్థం పరిత్యజ్య బ్రహ్మణి వర్తతే । న చేహ తద్వత్కించిత్స్వార్థపరిత్యాగే కారణం దృశ్యతే । తథా చ నాడీఖండే 'అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత' ఇతి ముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితా, తస్మాత్ప్రసిద్ధమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పరమేవ బ్రహ్మ జ్యోతిశ్శబ్దం, కస్మాత్, దర్శనాత్ । తే

సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానాన్ముక్తిరితి ఫలం । నను జ్యోతిరధికరణే జ్యోతిశ్శబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తేరుక్తత్వాత్కథం పూర్వపక్ష ఇత్యత ఆహ ॥ జ్యోతిరితి ॥ తత్ర గాయత్రీవాక్యప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శకయచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాజ్జ్యోతిః పదస్య స్వార్థత్యాగః కృతస్తథాత్ర స్వార్థత్యాగే హేత్వదర్శనాత్పూర్వపక్ష ఇత్యర్థః । జ్యోతిశ్శ్రుతేరనుగ్రాహకత్వేనార్చిరాదిమార్గస్థత్వం లింగమాహ ॥ తథా చేతి ॥ తా వా ఏతా హృదయస్య నాడ్య ఇతి ఖండికయా నాడీనాం రశ్మీనాం చ మిథస్సంశ్లేషముక్త్వా అథ సంజ్ఞాలోపానంతరం యత్ర కాలే ఏతన్మరణం యథా స్యాత్తథోత్క్రామతి 'అథ తదా ఏతై ర్నాడీసంశ్లిష్టరశ్మిభిరూర్ధ్వస్సన్నుపరిగచ్ఛతి, గత్వాదిత్యం బ్రహ్మలోకద్వారభూతం గచ్ఛతీత్యభిహితం, తథైవాత్రాపి శరీరాత్సముత్థాయ మృత్వా పరంజ్యోతిరాదిత్యాఖ్యముపసంపద్య తద్ద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా స్వస్వరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి వక్తవ్యం । సముత్థాయోపసంపద్యేతి క్త్వాశ్రుతిభ్యాం జ్యోతిషోఽర్చిరాదిమార్గస్థత్వభానాదిత్యర్థః । అతో మార్గస్థసూర్యోపాస్త్యై

క్రమముక్తిపరంవాక్యమితి ప్రాప్తేసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ వ్యాఖ్యేయత్వేనోపక్రాంతఆత్మైవాత్రజ్యోతిశ్శబ్దేనవ్యాఖ్యే యఇతి జ్యోతిర్వాక్యస్యైకవాక్యతాప్రయోజకప్రకరణానుగృహీతోత్తమపురుషశ్రుత్యా వాక్యభేదకజ్యోతిశ్శ్రుతిర్బా ధ్యతేతిభావః । అశరీరత్వఫలలింగాచ్చబ్రహ్మైవజ్యోతిర్నసూర్యఇత్యాహ ॥ అశరీరమితి ॥నచసూర్యప్రాప్త్యాక్రమేణాశరీ రత్వంస్యాదితివాచ్యం, పరత్వేనవిశేషితస్యజ్యోతిషఏవసఉత్తమఇతిపరామర్శేనాశరీరత్వనిశ్చయాదిత్యాహ ॥ పరమి తి॥ పూర్వోక్తలింగందూషయతి ॥యత్త్వితి॥ నాడీఖండేదహరోపాసకస్యయాసూర్యప్రాప్తిరుక్తాసానమోక్షఇతియు క్తాసూర్యోక్తిః, అత్ర ప్రజాపతివాక్యేతు నిర్గుణవిద్యాయామర్చిరాదిగతిస్థసూర్యస్యానన్వయాదనర్థకత్వాచ్ఛ్రుతివ్య త్యాసేనస్వరూపంసాక్షాత్కృత్య పరంజ్యోతిస్తదేవోపసంపద్యతఇతివ్యాఖ్యేయమితిభావః ॥ ఇతిద్వాదశాధికరణమ్ ॥ ४౧ ॥ ❁ ఆకాశోర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ ❁ ॥ ఛాందోగ్యముదాహరతి॥ఆకాశఇతి॥యథోపక్రమబలాజ్జ్యోతిశ్శ్రు

స్యహిహప్రకరణేవక్తవ్యత్వేనానువృత్తిర్దృశ్యతే । 'యఆత్మాపహతపాప్మే'త్యపహతపాప్మత్వాదిగుణ కస్యాత్మనఃప్రకరణాదావన్వేష్టవ్యత్వేన విజిజ్ఞాసితవ్యత్వేనచ ప్రతిజ్ఞానాత్ 'ఏతంత్వేవతేభూయోను వ్యాఖ్యాస్యామీ'తిచానుసంధానాత్ 'అశరీరంవావసంతం నప్రియాప్రియేస్పృశత'ఇతిచాశరీరతాయై జ్యోతిస్సంపత్తేరస్యాభిధానాద్బ్రహ్మభావాచ్చాన్యత్రాశరీరతానుపపత్తేః, పరంజ్యోతిస్సఉత్తమఃపు రుషఇతిచవిశేషణాత్ । యత్తూక్తంముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితేతి, నాసావాత్యంతికోమోక్షో గత్యుత్క్రాంతిసంబంధాత్ । నహ్యాత్యంతికేమోక్షేగత్యుత్క్రాంతీస్తఇతివక్ష్యామః ॥ ...

❁ సూ ॥ ४౧ ॥ ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥ ❁

'ఆకాశోహవైనామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తేయదంతరాతద్బ్రహ్మతదమృతంసఆత్మే'తిశ్రూ యతే । తత్కిమాకాశశబ్దంపరంబ్రహ్మకింవాప్రసిద్ధమేవభూతాకాశమితివిచారే భూతపరిగ్రహోయు క్తః, ఆకాశశబ్దస్యతస్మిన్రూఢత్వాత్, నామరూపనిర్వహణస్యచావకాశదానద్వారేణతస్మిన్యోజ యితుంశక్యత్వాత్ । స్రష్టృత్వాదేశ్చ స్పష్టస్యబ్రహ్మలింగస్యాశ్రవణాదిత్యేవంప్రాప్తఇదమభిధీయ తే । పరమేవబ్రహ్మేహాకాశశబ్దంభవితుమర్హతి, కస్మాత్, అర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్, తేయదంత రాతద్బ్రహ్మేతిహినామరూపాభ్యామర్థాంతరభూతమాకాశంవ్యపదిశతి ।నచబ్రహ్మణోన్యన్నామరూ పాభ్యామర్థాంతరంసంభవతి, సర్వస్యవికారజాతస్యనామరూపాభ్యామేవవ్యాకృతత్వాత్ । నామ రూపయోరపినిర్వహణంనిరంకుశంనబ్రహ్మణోఽన్యత్రసంభవతి । 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామ రూపేవ్యాకరవాణీ'తిబ్రహ్మకర్తృత్వశ్రవణాత్ । ననుజీవస్యాపిప్రత్యక్షంనామరూపవిషయంనిర్వోఢృ త్వమస్తి । బాఢమస్తి అభేదస్త్వత్రవివక్షితః । నామరూపనిర్వహణాభిధానాదేవచస్రష్టృత్వాదిబ్ర హ్మలింగమభిహితంభవతి । 'తద్బ్రహ్మ తదమృతంసఆత్మే'తిచ బ్రహ్మవాదస్యలింగాని।ఆకాశస్తల్లిం గాదిత్యస్యైవాయంప్రపంచః ॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్. ... ...❁

తిబాధస్తథాకాశోపక్రమాద్బ్రహ్మాదిశబ్దబాధఇతిదృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి॥భూతేతి ॥శ్రౌతైర్గుణైరాకాశోపాస్తిర్ని ర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానంచేత్యుభయత్రఫలం । ఆకాశస్తల్లింగాదిత్యనేనపౌనరుక్త్యమాశంక్య తద్వదత్రస్పష్టలింగాశ్రవ ణాదితిపరిహరతి ॥స్రష్టృత్వాదేశ్చేతి ॥ వై నామేతిప్రసిద్ధలింగస్యాకాశశ్రుతేశ్చవాక్యశేషగతాభ్యాంబ్రహ్మాత్మశ్రు తిభ్యామనేకలింగోపేతాభ్యాంబాధోయుక్తః । యత్రబహుప్రమాణసంవాదస్తత్రవాక్యస్యతాత్పర్యమితి నిర్ణయా దితిసిద్ధాంతయతి ॥పరమేవేత్యాదినా॥ నామరూపేశబ్దార్థౌ, తదంతఃపాతినస్తద్భిన్నత్వంతత్కర్తృత్వంచాయుక్తమి త్యర్థః । నామాదికర్తృత్వంనబ్రహ్మలింగంజీవస్థత్వాదితిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ అనేనజీవేనేత్యత్రజీవస్యబ్రహ్మాభేదేనతత్క ర్తృత్వముచ్యతేసాక్షాదయోగాదితిపరిహరతి ॥ బాఢమితి ॥ యచ్చోక్తంస్పష్టంలింగంనాస్తీతితత్రాహ ॥నామేతి॥తర్హి పునరుక్తిస్తత్రాహ॥ఆకాశేతి॥తస్యైవసాధకోఽయంవిచారః । తత్రాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణివృత్తింసిద్ధవత్కృత్య తత్ర సంశయాదిప్రవృత్తేరుక్తత్వాదితి నపౌనరుక్త్యమితిభావః ॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్. ... ❁

౪౨. ❀ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన ❀ అహంధీగమ్యేషు కతమ ఆత్మేతి జనకప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ ॥ యోఽయమితి ॥ విజ్ఞానం బుద్ధిః తన్మయస్తత్ప్రాయః, సప్తమీ వ్యతిరేకార్థా - ప్రాణబుద్ధిభ్యాం భిన్న ఇత్యర్థః ।వృత్తేరజ్ఞానాచ్చ భేదమాహ॥ అన్తర్జ్యోతిరితి॥ పురుషః పూర్ణ ఇత్యర్థః । ఉభయోర్లింగానాం దర్శనాత్సంశయమాహ॥ తత్కిమితి॥ పూర్వత్ర నామరూపాభ్యాం భేదోక్తేరాకాశో బ్రహ్మేత్యుక్తం తదయుక్తం, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇత్యభిన్నేఽపి జీవాత్మని భేదోక్తివదౌపచారికభేదోక్తిసంభవాదిత్యాక్షేపసంగతిః । పూర్వపక్షే కర్తృజీవస్తుతిః సిద్ధాన్తే జీవానువాదేన కల్పితభేదభిన్నస్య ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనస్స్వరూపైక్యప్రమితిరితి ఫలం, బుద్ధాన్తో జాగ్రదవస్థా । ఆదిమధ్యావసానే

❀ సూ॥౪౨॥ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ ❀

వ్యపదేశాదిత్యనువర్తతే, బృహదారణ్యకే షష్ఠే ప్రపాఠకే 'కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష' ఇత్యుపక్రమ్య భూయానాత్మవిషయః ప్రపఞ్చః కృతః । తత్కిం సంసారిస్వరూపమాత్రాన్వాఖ్యానపరం వాక్యం? ఉతాసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమితి విశయః, కిం తావత్ప్రాప్తం సంసారిస్వరూపమాత్రవిషయమేవేతి । కుతః, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం । ఉపక్రమే యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి శారీరలిఙ్గాత్, ఉపసంహారే చ ' స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'తి తదపరిత్యాగాన్మధ్యేఽపి బుద్ధాన్తాద్యవస్థోపన్యాసేన తస్యైవ ప్రపఞ్చనాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పరమేశ్వరోపదేశపరమేవేదం వాక్యం న శారీరమాత్రాన్వాఖ్యానపరం, కస్మాత్, సుషుప్తావుత్క్రాన్తౌ చ శారీరాద్భేదేన పరమేశ్వరస్య వ్యపదేశాత్ । సుషుప్తౌ తావదయం పురుషః ' ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తర'మితి శారీరాద్భేదేన పరమేశ్వరం వ్యపదిశతి । తత్ర పురుషశ్శారీరస్స్యాత్ తస్య వేదితృత్వాద్బాహ్యాభ్యన్తరవేదనప్రసఙ్గే సతి తత్ప్రతిషేధసంభవాత్ । ప్రాజ్ఞః పరమేశ్వరః, సర్వజ్ఞత్వలక్షణయా ప్రజ్ఞయా నిత్యమవియోగాత్ । తథోత్క్రాన్తావప్యయం శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి జీవాద్భేదేన వ్యపదేశాత్పరమేశ్వరం వ్యపదిశతి, తత్రాపి శారీరో జీవస్స్యాచ్ఛరీరస్వామిత్వాత్ । ప్రాజ్ఞస్తు స ఏవ పరమేశ్వరః, తస్మాత్సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన వ్యపదేశాత్పరమేశ్వర ఏవాత్ర వివక్షిత ఇతి గమ్యతే । యదుక్తమాద్యన్తమధ్యేషు శారీరలిఙ్గాత్తత్పరత్వమస్య వాక్యస్యేతి, అత్ర బ్రూమః । ఉపక్రమే తావద్యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వితి న సంసారిస్వరూపం వివక్షితం, కిం తర్హ్యనూద్య సంసారిస్వరూపం పరేణ బ్రహ్మణాఽస్యైకతాం వివక్షతి, యతః ' ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే'త్యేవమాద్యుత్తరగ్రన్థప్రవృత్తిః సంసారిధర్మనిరాకరణపరా లక్ష్యతే। తథోపసంహారేఽపి యథోపక్రమమేవోపసంహరతి। ' స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'తి । యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు సంసారీ లక్ష్యతే స వా ఏష మహానజ ఆత్మా పరమేశ్వర ఏవాస్మాభిః ప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః । యస్తు మధ్యే బుద్ధాన్తాద్యవస్థోపన్యాసాత్సంసారి

షు జీవోక్తేర్జీవస్తావకమిదం వాక్యమితి ప్రాప్తే సిద్ధాన్తయతి ॥ పరమేశ్వరేత్యాదినా ॥ వాక్యస్య జీవస్తావకత్వే జీవాద్భేదేన ప్రాజ్ఞస్యాజ్ఞాతస్యోక్తిరసఙ్గతా స్యాత్, అతోఽజ్ఞాతాజ్ఞాతసన్నిపాతే జ్ఞాతానువాదేనాజ్ఞాతం ప్రతిపాదనీయమితి పూర్వవాక్యతాత్పర్యమితి న్యాయాదితి సిద్ధాన్తతాత్పర్యం। పురుషశ్శరీరం ప్రాజ్ఞో జీవ ఇతి భ్రాన్తిం వారయతి ॥ తత్ర పురుష ఇత్యాదినా ॥ వేదితుర్వేదనాప్రసక్తేర్నిషేధాయోగాత్పురుషో జీవ ఏవ, ప్రాజ్ఞస్తు ధ్యాపర ఏవేత్యర్థః । అన్వారూఢోఽధిష్ఠితః, ఉత్సర్జన్ ఘోరాన్ శబ్దాన్ముఞ్చన్, బుద్ధ్యాధ్యాయన్త్యాం ఆత్మా ధ్యాయతీవ చలన్త్యాం చలతీవ । వస్తుతస్సర్వవిక్రియాశూన్య ఇత్యుక్తేర్న సంసారిణి తాత్పర్యమిత్యాహ ॥ యత ఇతి ॥ ఉపక్రమవదుపసంహారవాక్యేఽప్యైక్యం వివక్షితమిత్యాహ ॥ తథేతి॥ వ్యాచష్టే ॥ యోఽయమితి॥ అవస్థోపన్యాసస్య త్వమర్థశుద్ధిద్వారైక్యపరత్వాన్న జీవలిఙ్గత్వమిత్యా

హ ॥ యతోనబుద్ధాంతేతి ॥ ప్రశ్నోత్తరాభ్యామసంసారిత్వం గమ్యతఇత్యాహ ॥ యదతఊర్ధ్వమితి ॥ కామాదివివేకానంతరమిత్యర్థః ॥ భవతీతిచేతి ॥ యద్యస్మాద్వక్తి తస్మాదవగమ్యతఇతియోజనా । తేనావస్థాధర్మేణానన్వాగతోఽస్పృష్టోభవతిఅసంగత్వాత్।సుషుప్తావప్యాత్మతత్త్వంపుణ్యపాపాభ్యామస్పృష్టంభవతి। హియస్మాదాత్మాసుషుప్తౌసర్వశోకాతీతఃతస్మాద్ధృదయస్యైవసర్వశోకాఇతిశ్రుత్యర్థః ॥ ... ... *

స్వరూపవివక్షాంమన్యతే సప్రాచీమపిదిశంప్రస్థాపితః ప్రతీచీమపిదిశం ప్రతిష్ఠేత, యతోనబుద్ధాంతాద్యవస్థోపన్యాసేనావస్థావత్త్వంసంసారిత్వంవావివక్షితం, కింతర్హ్యవస్థారహితత్వమసంసారిత్వంచ వివక్షతి। కథమేతదవగమ్యతే యదతఊర్ధ్వం 'విమోక్షాయైవబ్రూహీ'తిపదేపదే పృచ్ఛతి 'యచ్చానన్వాగతస్తేనభవతిఅసంగోహ్యయంపురుష'ఇతిపదేపదేప్రతివక్తి। 'అనన్వాగతంపుణ్యేనానన్వాగతంపాపేనతీర్ణోహితదాసర్వాన్శోకాన్హృదయస్యభవతీ'తిచ।తస్మాదసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమేవైతద్వాక్యమిత్యవగంతవ్యం॥ ... ... *

సూ॥ ౪౩॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥

ఇతశ్చాసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమేవైతద్వాక్యమిత్యవగంతవ్యం । యదస్మిన్వాక్యేపత్యాదిశబ్దాఅసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనాస్సంసారిస్వరూపప్రతిషేధనాశ్చ భవంతి । 'ససర్వస్యవశీసర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతి'రిత్యేవంజాతీయకాఅసంసారిస్వభావప్రతిపాదనపరాః । 'సనసాధునా కర్మణా భూయాన్నోఏవాసాధునాకనీయా'నిత్యేవంజాతీయకాస్సంసారిస్వభావప్రతిషేధనపరాస్తస్మాదసంసారిపరమేశ్వరఇహోక్తఇతిగమ్యతే॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
ప్రథమాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః

౪౩ ॥ వాక్యస్యబ్రహ్మాత్మైక్యపరత్వేహేత్వంతరమాహ ॥ పత్యాదీతి ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ఇతశ్చేతి ॥ వశీస్వతంత్రః అపరాధీనఇతియావత్ । ఈశానోనియమనశక్తిమాన్ । శక్తేఃకార్యమాధిపత్యమితిభేదః। తస్మాచ్ఛోధితత్వమర్థైక్యేప్రథమాధ్యాయసమన్వయఇతిసిద్ధమ్ ॥ ... ... *

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాంభాష్యరత్నప్రభాయాం
ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః

శ్రీరస్తు.

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే
ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే - ప్రథమాధికరణమ్.

అవ్యక్తేశమజంపంచజనాధారంచకారణం । వేదితవ్యంప్రియంవందేప్రకృతింపురుషంపరమ్ ॥
అస్మిన్పాదేఽధికరణత్రయస్యేక్షత్యధికరణేనసంగతింవక్తుంవృత్తమనువదతి ॥ బ్రహ్మేతి ॥ తదశబ్దత్వేన ప్రధా
నస్యావైదికశబ్దశూన్యత్వేనేత్యర్థః । ఈక్షత్యధికరణేగతిసామాన్యమశబ్దత్వంచప్రతిజ్ఞాతం, తత్రబ్రహ్మణివేదాంతా
నాంగతిసామాన్యంప్రపంచితం, అధునాప్రధానస్యాశబ్దత్వమసిద్ధమిత్యాశంక్య నిరూప్యతఇత్యాక్షేపసంగతిః । తేనాశ
బ్దత్వనిరూపణేనబ్రహ్మణివేదాంతానాంసమన్వయోదృఢీకృతోభవతీత్యధ్యాయసంగతిరప్యధికరణత్రయస్యజ్ఞేయా । అ

ఓంనమఃపరమాత్మనే.

సూ॥౧॥ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్నశరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ॥

బ్రహ్మజిజ్ఞాసాంప్రతిజ్ఞాయబ్రహ్మణోలక్షణముక్తం జన్మాద్యస్యయతఇతి, తల్లక్షణంప్రధానస్యా
పిసమానమిత్యాశంక్యతదశబ్దత్వేన నిరాకృత మీక్షతేర్నాశబ్దమితి, గతిసామాన్యంచవేదాంతవాక్యా
నాంబ్రహ్మకారణవాదంప్రతివిద్యతే నప్రధానకారణవాదంప్రతీతిప్రపంచితంగతేనగ్రంథేన । ఇదంత్వి
దానీమవశిష్టమాశంక్యతే। యదుక్తంప్రధానస్యాశబ్దత్వంతదసిద్ధం, కాసుచిచ్ఛాఖాసుప్రధానసమర్పణా
భాసానాంశబ్దానాంశ్రూయమాణత్వాత్ । అతఃప్రధానస్యకారణత్వంవేదసిద్ధమేవమహద్భిఃపరమర్షి
భిఃకపిలప్రభృతిభిఃపరిగృహీతమితిప్రసజ్యతే । తద్యావత్తేషాంశబ్దానామన్యపరత్వంనప్రతిపాద్యతే, తా
వత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతఃకారణమితిప్రతిపాదితమప్యాకులీభవేత్, అతస్తేషామన్యపరత్వందర్శయితుం
పరస్సందర్భఃప్రవర్తతే।ఆనుమానికమపి అనుమాననిరూపితమపిప్రధానమేకేషాంశాఖినాంశబ్దవదుపల
భ్యతే । కాఠకేహిపఠ్యతే 'మహతఃపరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషఃపర' ఇతి। తత్రయఏవయన్నామానోయ
త్క్రమకాశ్చమహదవ్యక్తపురుషాః స్మృతిప్రసిద్ధాస్తఏవేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, తత్రావ్యక్తమితిస్మృ
తిప్రసిద్ధేశ్శబ్దాదిహీనత్వాచ్చ న వ్యక్తమవ్యక్తమితివ్యుత్పత్తిసంభవాత్స్మృతిప్రసిద్ధం ప్రధానమభిధీయ
తేఽతస్తస్యశబ్దవత్త్వాదశబ్దత్వముపపన్నం, తదేవచజగతఃకారణం, శ్రుతిస్మృతిన్యాయప్రసిద్ధిభ్యఇతి
చేత్, నైతదేవం। నహ్యేతత్కాఠకవాక్యంస్మృతిప్రసిద్ధయోర్మహదవ్యక్తయోరస్తిత్వపరం । నహ్య

త్రావ్యక్తపదంవిషయః । తత్కింప్రధానపరంపూర్వోక్తశరీరపరంవేతిస్మృతిప్రకరణాభ్యాంసంశయేపూర్వమప్రసిద్ధ
బ్రహ్మపరత్వంయథాషష్ఠాధ్యాయస్యదర్శితంతద్వదవ్యక్తపదమప్రసిద్ధప్రధానపరమితిపూర్వపక్షయతి ॥ ఆనుమానికమి
తి ॥ అపిశబ్దాద్బ్రహ్మాంగీకారేణాయమశబ్దత్వాక్షేపఇతిసూచయతి । తథాచబ్రహ్మప్రధానయోర్వికల్పేనకారణత్వా
ద్బ్రహ్మణ్యేవవేదాంతానాంసమన్వయఇతినియమాసిద్ధిఃఫలం సిద్ధాంతేనియమసిద్ధిరితివివేకః । పదవిచారత్వాదధికరణా
నామేతత్పాదసంగతిర్బోధ్యా, స్మార్తక్రమరూఢిభ్యామవ్యక్తశబ్దఃప్రధానపరః । శబ్దస్పర్శాదిశూన్యత్వేనయోగసం
భవాచ్చేత్యాహ ॥ శబ్దాదీతి ॥ ప్రధానస్యవైదికశబ్దవాచ్యత్వేకాక్షతిరిత్యతఆహ ॥ తదేవేతి ॥ 'అజామేకా'మిత్యాద్యా
శ్రుతిః "హేతుఃప్రకృతిరుచ్యత" ఇత్యాద్యాస్స్మృతిః, యదల్పంతజ్జడప్రకృతికమితిన్యాయః, తతోబ్రహ్మైవకారణమితి
మతక్షతిరితిభావః।సూత్రేనఞర్థంవదన్సిద్ధాంతయతి ॥నైతదితి॥ ప్రధానంవైదికంనేత్యత్రతాత్పర్యాభావంహేతుమాహ ॥
నహీతి ॥ ననుప్రధానస్యాత్రప్రత్యభిజ్ఞానాద్వైదికత్వమిత్యతఆహ॥నహ్యత్రేతి॥ ననుశబ్దప్రత్యభిజ్ఞాయామర్థోఽపిప్రత్యభి

జ్ఞాయత ఇత్యాశంక్య యౌగికాచ్ఛబ్దాదసతి నియామకే నార్థవిశేషధీరిత్యాహ ॥ న చేతి ॥ రూఢ్యా తద్ధీరిత్యాశంక్య రూఢిః కిం లౌకికీ స్మార్తీ వా, నాద్య ఇత్యాహ ॥ న చేతి॥ ద్వితీయం ప్రత్యాహ ॥ యా త్వితి॥ పురుషసంకేతో నానాదివేదార్థనిర్ణయహేతుః, పుంమతేర్వైచిత్ర్యాదిత్యర్థః । యత్తు స్మార్తక్రమప్రత్యభిజ్ఞయా క్రమికార్థః స్మార్త ఏవేతి తత్రాహ ॥ న చ క్రమేతి ॥ స్థానాత్తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానశంకాయామసతీత్యనన్వయాన్నఞో వ్యత్యాసేనాతద్రూపస్య తద్రూపవిరుద్ధస్య ప్రత్యభిజ్ఞానే సతీత్యర్థః । పూర్వజ్ఞాతపదార్థస్య స్థానే తద్విరుద్ధార్థజ్ఞానే సతి తస్య ధీర్నాస్తీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ న హీతి ॥ ప్రకృతే నాస్తి విరుద్ధజ్ఞానమిత్యాశంక్య ప్రకరణాచ్ఛరీరజ్ఞానమస్తీత్యాహ ॥ ప్రకరణేతి ॥ శరీరమేవ రూపకేణ రథసాదృశ్యేన విన్యస్తం శరీరరూపకవిన్యస్తం, తస్య పూర్వవాక్యే ఆత్మబుద్ధ్యోర్మధ్యస్థానపతితస్యాత్రాపి మధ్యస్థేనావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్న ప్రధానస్య వైదికత్వమితి సూత్రార్థః । స్మార్తక్రమః కిమితి త్యక్తవ్య ఇత్యాశంక్య శ్రౌతక్రమస్య ప్రకరణాద్యనుగ్రహేణ బలవత్త్వాదిత్యాహ ॥ కుత ఇత్యాదినా ॥ తదుభయం వివృణోతి॥ తథా హీతి॥ రూపకక్లృప్తిః సాదృశ్యకల్పనా ।ప్ర

త్రయా దృశం స్మృతిప్రసిద్ధం స్వతంత్రం కారణం త్రిగుణం ప్రధానం తాదృశం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, శబ్దమాత్రం హ్యత్రావ్యక్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, స చ శబ్దో న వ్యక్తమవ్యక్తమితి యౌగికత్వాదన్యస్మిన్నపి సూక్ష్మే సుదుర్లక్ష్యే చ ప్రయుజ్యతే, న చాయం కస్మింశ్చిద్రూఢః । యా తు ప్రధానవాదినాం రూఢిః సా తేషామేవ పారిభాషికీ సతీ న వేదార్థనిరూపణే కారణభావం ప్రతిపద్యతే। న చ క్రమమాత్రసామాన్యాత్సమానార్థప్రతిపత్తిర్భవత్యసతి తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానే । న హ్యశ్వస్థానే గాం పశ్యన్నశ్వోఽయమిత్యమూఢోఽధ్యవస్యతి। ప్రకరణనిరూపణాయాం చాత్ర న పరపరికల్పితం ప్రధానం ప్రతీయతే, శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః। శరీరం హ్యత్ర రథరూపకవిన్యస్తమవ్యక్తశబ్దేన పరిగృహ్యతే । కుతః, ప్రకరణాత్పరిశేషాచ్చ । తథా హ్యనంతరాతీతో గ్రంథ ఆత్మశరీరాదీనాం రథిరథాదిరూపకక్లృప్తిం దర్శయతి । "ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ తు । బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ । ఇంద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరాన్ । ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణ" ఇతి । తైశ్చేంద్రియాదిభిరసంయతైస్సంసారమధిగచ్ఛతి । సంయతైస్త్వధ్వనః పారం తద్విష్ణోః పరమం పదమాప్నోతీతి దర్శయిత్వా, కిం తదధ్వనః పారం విష్ణోః పరమం పదమిత్యస్యామాకాంక్షాయాం తేభ్య ఏవ ప్రకృతేభ్య ఇంద్రియాదిభ్యః పరత్వేన పరమాత్మానమధ్వనః పారం తద్విష్ణోః పరమం పదం దర్శయతి "ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః । మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః । మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః । పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతి"రితి । తత్ర య ఏవేంద్రియాదయః పూర్వస్యాం రథరూపకకల్పనాయామశ్వాదిభావేన ప్రకృతాస్త ఏవేహ పరిగృహ్యంతే । ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాపరిహారాయ । తత్రేంద్రియమనోబుద్ధయస్తావత్పూర్వత్రేహ చ సమానశబ్దా ఏవ, అర్థాస్తు యే శబ్దాదయో విషయా

గోచరాస్తేషాం రసనా। యదా బుద్ధిసారథిర్వివేకీ తదా మనసేంద్రియహయాన్విషమవిషయమార్గాదాకర్షతి। యద్యవివేకీ తదా మనోరశనాబద్ధాంస్తాన్ప్రవర్తయతీతి మనసః ప్రగ్రహత్వం యుక్తం । తేషు హయేషు, గోచరాన్మార్గాన్। నను స్వతశ్చిదాత్మనో భోగసంభవాత్కిం రథాదినేత్యత ఆహ ॥ ఆత్మేతి॥ ఆత్మా దేహః, దేహాదిసంగకల్పనయా భోక్తృత్వం న స్వతోఽసంగత్వాదిత్యర్థః । అధునా రథాదిభిర్గంతవ్యం వదన్నాకాంక్షాపూర్వకముత్తరవాక్యముదాహరతి॥ తైశ్చేత్యాదినా ॥ శరీరస్య ప్రకృతత్వేఽప్యవ్యక్తపదేన ప్రధానం గృహ్యతామిత్యత ఆహ ॥ తత్ర య ఏవేతి॥ ఏవం ప్రకరణం శోధయిత్వా శరీరస్య పరిశేషతామానయతి ॥ తత్రేంద్రియేత్యాదినా॥ అర్థానాం పూర్వమనుక్తిశంకాం వారయన్పరత్వముపపాదయతి॥ అర్థా ఇతి॥ గృహ్ణంతి పురుషపశుం బధ్నంతీతి గ్రహా ఇంద్రియాణి। తేషాం గ్రహత్వం విషయాధీనం। అసతి విషయే తేషామకించిత్కరత్వాత్, తతో గ్రహేభ్యః శ్రేష్ఠా అతిగ్రహా విషయా ఇతి బృహదారణ్యకే శ్రవణాత్ । పరత్వం శ్రేష్ఠత్వాభిప్రాయం,

నత్వాంతరత్వేనేతి భావః । సవికల్పకంజ్ఞానంమనః, నిర్వికల్పకనిశ్చయాత్మికా బుద్ధిః, ఆత్మశబ్దాత్సఏవ బుద్ధేః పరః, ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి శేషః । హిరణ్యగర్భాభేదేన బ్రహ్మాదిపదవేద్యా సమష్టిబుద్ధిర్మహానిత్యాహ ॥ అథవేతి.॥ మననశక్తిః వ్యాపినీ భావినిశ్చయః బ్రహ్మత్మాభోగ్యవర్గాశ్రయః తాత్కాలికనిశ్చయః కీర్తిశక్తిః నియమనశక్తిః త్రైకాల్యనిశ్చయః సంవిదభివ్యంజికా చిదధ్యస్తా అతీతసర్వార్థగ్రాహిణీ సమష్టిబుద్ధిరిత్యర్థః । హిరణ్యగర్భస్యేయం బుద్ధిరస్తీత్యత్ర శ్రుతిమాహ ॥ య ఇతి ॥ నన్వప్రకృతా సా కథముచ్యతే తదుక్తౌ చ ప్రధానే న కిమపరాద్ధమిత్యత ఆహ ॥ సా చేతి॥ హిరుక్ పృథక్ । పూర్వం వ్యష్టిబుద్ధ్యభేదేనోక్తా తతో భేదేన పరత్వముచ్యత ఇత్యర్థః । తహి రథరథినాద్యాః పరిశిష్టాః స్యాత్తాంనే

ఇంద్రియగ్రహయగోచరత్వేన నిర్దిష్టాస్తేషాం చేంద్రియేభ్యః పరత్వమింద్రియాణాం చ గ్రహత్వం విషయాణామతిగ్రహత్వమితి శ్రుతిప్రసిద్ధేః విషయేభ్యశ్చ మనసః పరత్వం, మనోమూలత్వాద్విషయేంద్రియవ్యవహారస్య, మనసస్తు పరా బుద్ధిః, బుద్ధిం హ్యారుహ్య భోగ్యజాతం భోక్తారముపసర్పతి, బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరో యస్స ఆత్మానం రథినం విద్ధీతి రథిత్వేనోపక్షిప్తః, కుతః, ఆత్మశబ్దాద్భోక్తుశ్చ భోగోపకరణాత్పరత్వోపపత్తేః । మహత్త్వం చాస్య స్వామిత్వాదుపపన్నం । అథవా "మనో మహాన్మతిర్బ్రహ్మా పూర్బుద్ధిః ఖ్యాతిరీశ్వరః । ప్రజ్ఞా సంవిచ్చితిశ్చైవ స్మృతిశ్చ పరిపఠ్యతే" ఇతి స్మృతేః । 'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై' ఇతి చ శ్రుతేః । యా ప్రథమజస్య హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిస్సా సర్వాసాం బుద్ధీనాం పరమా ప్రతిష్ఠా సేహ మహానాత్మేత్యుచ్యతే । సా చ పూర్వత్ర బుద్ధిగ్రహణేనైవ గృహీతా సతీ హిరుగిహోపదిశ్యతే, తస్యా అపి అస్మదీయాభ్యో బుద్ధిభ్యః పరత్వోపపత్తేః । ఏతస్మింస్తు పక్షే పరమాత్మవిషయేణైవ పరేణ పురుషగ్రహణేన రథిన ఆత్మనో గ్రహణం ద్రష్టవ్యం, పరమార్థతస్తు పరమాత్మవిజ్ఞానాత్మనోర్భేదాభావాత్ । తదేవం శరీరమేవైకం పరిశిష్యతే, తేష్వితరాణీంద్రియాదీని ప్రకృతాన్యేవ పరమపదదిదర్శయిషయా సమనుక్రామన్ పరిశిష్యమాణేనేహానేనావ్యక్తశబ్దేన పరిశిష్యమాణం ప్రకృతం శరీరం దర్శయతీతి గమ్యతే । శరీరేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాసంయుక్తస్య హ్యవిద్యావతో భోక్తుశ్శరీరాదీనాం రథాదిరూపకకల్పనయా సంసారమోక్షగతినిరూపణేన ప్రత్యగాత్మబ్రహ్మావగతిరిహ వివక్షితా । తథా చ 'ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభి'రితి । వైష్ణవస్య పరమపదస్య దురవగమత్వముక్త్వా తదవగమార్థం యోగం దర్శయతి 'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాంత ఆత్మనీ'తి । ఏతదుక్తం భవతి వాచం మనసి సంయచ్ఛేత్ । వాగాదిబాహ్యేంద్రియవ్యాపారముత్సృజ్య మనోమాత్రేణావతిష్ఠేత । మనోఽపి విషయవికల్పాభిముఖం వికల్పదోషదర్శనేన జ్ఞానశబ్దోదితాయాం బుద్ధావధ్యవసాయస్వభావాయాం ధారయేత్ । తామపి బుద్ధిం మహత్యాత్మని భోక్తర్యగ్ర్యాయాం వా బుద్ధౌ సూక్ష్మతాపాదనేన నియచ్ఛేన్మహాంతం త్వాత్మానం శాంత ఆత్మని ప్రకరణవతి పరస్మిన్పురుషే పరస్యాం కాష్ఠాయాం ప్రతిష్ఠాపయేదితి । తదేవం పూర్వాపరాలోచనాయాం నాస్త్యత్ర పరపరికల్పితస్య ప్రధానస్యావకాశః॥

త్యాహ ॥ ఏతస్మింస్త్వితి ॥ అతో రథ ఏవ పరిశిష్ట ఇత్యాహ ॥ తదేవమితి ॥ తేషు పూర్వోక్తేషు షట్పదార్థేష్విత్యర్థః । పరిశేషస్య ఫలమాహ ॥ ఇతరాణీతి ॥ వేదోఽయమితి శేషః । దర్శయతి చేతి సూత్రభాగో వ్యాఖ్యాతః । కించ బ్రహ్మాత్మైకత్వపరే గ్రంథే భేదవాదినాం ప్రధానవాదినాం ప్రధానస్యావకాశో నాస్తీత్యాహ ॥ శరీరేత్యాదినా ॥ భోగో వేదనా । కాఠకగ్రంథస్యైక్యతాత్పర్యే గూఢత్వజ్ఞేయత్వజ్ఞానహేతుయోగవిధయో లింగాని సంతీత్యాహ ॥ తథా చైష ఇత్యాదినా ॥ అగ్ర్యా సమాధిపరిపాకజా । వాగిత్యత్ర ద్వితీయాలోపశ్ఛాందసః, మనసీతి దైర్ఘ్యం చ॥... ... ...

౨॥ శంకోత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ ఉక్తమేతదిత్యాదినా ॥ కార్యకారణయోరభేదాత్స్థూలప్రకృతివాచకావ్యక్తశబ్దేన వికారో లక్ష్యత ఇత్యర్థః । గోభిర్గోవికారైః పయోభిః మత్సరం సోమం శ్రీణీత శ్రితం కుర్యాదితి యావత్ । శ్రీఞ్ పాక ఇతి ధాతోర్లోటి మధ్యమపురుషబహువచనమేతత్ । అవ్యక్తాత్మనా కార్యస్యావ్యక్తశబ్దయోగ్యత్వే మానమాహ ॥ శ్రుతిశ్చేతి॥ తర్హి ప్రాగవస్థాయాం ఇదం జగత్ అవ్యాకృతమాసీత్ హ కిలేత్యర్థః । బీజరూపా శక్తిః సంస్కారస్తదవస్థం॥ ... ... *

౩॥ అపసిద్ధాంతశంకోత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే॥ అత్రాహేత్యాదినా॥ తర్హి తదా, ఏవం సతి సూక్ష్మశబ్దిత ప్రాగవస్థాభ్యుపగమే సతి । ఈశ్వరేకల్పితా తన్నియమ్యేత్యంగీకారాన్నాపసిద్ధాంత ఇత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా॥ కూటస్థ

సూ॥ ౨॥ సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్ ॥

ఉక్తమేతత్ప్రకరణపరిశేషాభ్యాం శరీరమవ్యక్తశబ్దం న ప్రధానమితి, ఇదమిదానీమాశంక్యతే కథమవ్యక్తశబ్దార్హత్వం శరీరస్య, యావతా స్థూలత్వాత్స్పష్టతరమిదం శరీరం వ్యక్తశబ్దార్హమస్పష్టవచనస్త్వవ్యక్తశబ్ద ఇతి । అత ఉత్తరముచ్యతే । సూక్ష్మం త్విహ కారణాత్మనా శరీరం వివక్ష్యతే, సూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్ । యద్యపి స్థూలమిదం శరీరం న స్వయమవ్యక్తశబ్దమర్హతి తథాపి తస్య త్వారంభకం భూతసూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దమర్హతి, ప్రకృతిశబ్దశ్చ వికారే దృష్టః యథా 'గోభిః శ్రీణీత మత్సర'మితి । తథా శ్రుతిశ్చ 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దితి । ఇదమేవ వ్యాకృతం నామరూపవిభిన్నం జగత్ప్రాగవస్థాయాం పరిత్యక్తవ్యాకృతనామరూపం బీజశక్త్యవస్థమవ్యక్తశబ్దయోగ్యం దర్శయతి॥... ... ... *

సూ॥ ౩॥ తదధీనత్వాదర్థవత్ ॥

అత్రాహ, యది జగదిదమనభివ్యక్తనామరూపం బీజాత్మకం ప్రాగవస్థమవ్యక్తశబ్దార్హమభ్యుపగమ్యేత, తదాత్మనా చ శరీరస్యాప్యవ్యక్తశబ్దార్హత్వం ప్రతిజ్ఞాయతే । స ఏవ తర్హి ప్రధానకారణవాద ఏవం సత్యాపద్యేత । అస్యైవ జగతః ప్రాగవస్థాయాః ప్రధానత్వేనాభ్యుపగమాదితి। అత్రోచ్యతే, యది వయం స్వతంత్రాం కాంచిత్ప్రాగవస్థాం జగతః కారణత్వేనాభ్యుపగచ్ఛేమ ప్రసంజయేమ తదా ప్రధానకారణవాదం పరమేశ్వరాధీనా త్వియమస్మాభిః ప్రాగవస్థా జగతోఽభ్యుపగమ్యతే న స్వతంత్రా । సా చావశ్యమభ్యుపగంతవ్యా అర్థవతీ హి సా । న హి తయా వినా పరమేశ్వరస్య స్రష్టృత్వం సిద్ధ్యతి, శక్తిరహితస్య తస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః । ముక్తానాం చ పునరనుత్పత్తిః, విద్యయా తస్యా బీజశక్తేర్దాహాత్ । అవిద్యాత్మికా హి సా బీజశక్తిరవ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యా పరమేశ్వరాశ్రయా మాయామయీ మహాసుషుప్తిర్యస్యాం స్వరూపప్రతిబోధరహితాః శేరతే సంసారిణో జీవాః । తదేతదవ్యక్తం క్వచిదాకాశశబ్దనిర్దిష్టం 'ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి శ్రుతేః। క్వచిదక్షరశబ్దోదితం 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి శ్రుతేః । క్వచిన్మాయేతి సూచితం 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వర'మితి మంత్రవర్ణాత్ । అవ్యక్తా హి సా మాయా తత్త్వాన్యత్వనిరూపణస్యాశక్యత్వాత్ । తదిదం మహతః పరమవ్యక్తమిత్యు

బ్రహ్మణః స్రష్టృత్వసిద్ధ్యర్థమవిద్యా స్వీకార్యేత్యుక్త్వా బంధముక్తివ్యవస్థార్థమపి సా స్వీకార్యేత్యాహ ॥ ముక్తానామితి ॥ యన్నాశాన్ముక్తిస్సా స్వీకార్యా తాం వినైవ సృష్టౌ ముక్తానాం పునర్బంధాపత్తేరిత్యర్థః। తస్యాః పరకల్పితస్వతంత్రప్రధానాద్వైలక్షణ్యమాహ ॥ అవిద్యేత్యాదినా॥ మాయామయీ ప్రసిద్ధమాయోపమితా లోకే మాయావినో మాయావత్పరతంత్రేత్యర్థః ।జీవభేదోపాధిత్వేనాపి సా స్వీకార్యేత్యాహ ॥ మహాసుషుప్తిరితి ॥ బుద్ధ్యాద్యుపాధిభేదాజ్జీవా ఇతి బహూక్తిః। అవిద్యాయాం శ్రుతిమప్యాహ ॥ తదేతదితి॥ ఆకాశహేతుత్వాదాకాశః। జ్ఞానం వినా అంతాభావాదక్షరం। విచిత్రకారిత్వాన్మాయేతి భేదః । ఇదానీమవిద్యాయా బ్రహ్మభేదాన్యత్వాభ్యామనిర్వాచ్యత్వేనావ్యక్తశబ్దార్హత్వమాహ ॥ అవ్యక్తేతి ॥ తస్య మహతః పరత్వం కథమిత్యత ఆహ॥ తదిదమితి॥ యదా బుద్ధిర్మహాంస్తదా తద్ధేతుత్వాత్పరత్వమిత్యన్వయః ।

ప్రతిబింబస్యోపాధిపరతంత్రత్వాదుపాధేః ప్రతిబింబాత్పరత్వమాహ ॥ యదాత్వితి ॥ హేతుంస్ఫుటయతి ॥ అవిద్యేతి ॥ అవ్యక్తస్యపరత్వేపిశరీరస్యకింజాతంతదాహ ॥ తచ్చేతి ॥ నన్విన్ద్రియాదీనామప్యుక్తాభేదాదవ్యక్తత్వంపరత్వంచకిమితినోచ్యతేతత్రాహ ॥ సత్యపీతి ॥ సూత్రద్వయస్యవృత్తికృద్వ్యాఖ్యానముత్థాపయతి ॥ అన్యేత్వితి ॥ పంచీకృతభూతానాంసూక్ష్మాఅవయవాఃస్థూలదేహారంభకాః । సూక్ష్మశరీరం ప్రతిజీవంలింగస్యాశ్రయత్వేననియతమస్తీతి వక్ష్యతే ॥ దేహాంతరప్రాప్తౌతేనయుక్తోగచ్ఛతిపరలోకమిత్యర్థః । కథంతస్యమహతోజీవాత్పరత్వమిత్యాశంక్యద్వితీయసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ తదధీనత్వాచ్చేతి ॥ అర్థవదితిసూత్రస్థదృష్టాంతమాహ ॥ యథేతి ॥ తద్వ్యాఖ్యాంసందూషయతి ॥ తైరితి ॥ అవ్యక్తపదబలాత్ప్రకృతమపిస్థూలంత్యజ్యతఇతిశంకతే ॥ ఆమ్నాతస్యేతి ॥ ఏకార్థబోధకానాంశబ్దానాంమిథఆకాంక్షయైకస్యాంబుద్ధావారూఢత్వమేకవాక్యతా, తదభావేతస్యాఅభావాత్కుతోర్థబోధఇతిసమాధత్తే ॥ నే

క్తం అవ్యక్తప్రభవత్వాన్మహతః, యదా హైరణ్యగర్భీబుద్ధిర్మహాన్, యదాతుజీవోమహాంస్తదాప్యవ్యక్తాధీనత్వాజ్జీవభావస్యమహతఃపరమవ్యక్తమిత్యుక్తం । అవిద్యాహ్యవ్యక్తం, అవిద్యావత్త్వేనైవజీవస్యసర్వస్సంవ్యవహారస్సంతతోవర్తతే । తచ్చావ్యక్తగతంమహతఃపరత్వమభేదోపచారాత్తద్వికారేశరీరేపరికల్ప్యతే । సత్యపిశరీరవదింద్రియాదీనాంతద్వికారత్వావిశేషేశరీరస్యైవాభేదోపచారాదవ్యక్తశబ్దేనగ్రహణమింద్రియాదీనాంస్వశబ్దైరేవగృహీతత్వాత్, పరిశిష్టత్వాచ్చశరీరస్య । అన్యేతువర్ణయంతి, ద్వివిధంహిశరీరంస్థూలంసూక్ష్మంచ । స్థూలంయదిదముపలభ్యతే । సూక్ష్మంయదుత్తరత్రవక్ష్యతే, తదంతరప్రతిపత్తౌరంహతిసంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామితి । తచ్చోభయమపిశరీరమవిశేషాత్పూర్వంరథత్వేనసంకీర్తితం, ఇహతుసూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దేనపరిగృహ్యతేసూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్ తదధీనత్వాచ్చ బంధమోక్షవ్యవహారస్యజీవాత్తస్యపరత్వం, యథా అర్థాధీనత్వాదింద్రియవ్యాపారస్యేంద్రియేభ్యః పరత్వమర్థానామితి । తైస్త్వేతద్వక్తవ్యమవిశేషేణశరీరద్వయస్యపూర్వత్ర రథత్వేనసంకీర్తితత్వాత్, సమానయోఃప్రకృతత్వపరిశిష్టత్వయోఃకథంసూక్ష్మమేవశరీరమిహగృహ్యతే నపునస్స్థూలమపీతి । ఆమ్నాతస్యార్థంప్రతిపత్తుంప్రభవామోనామ్నాతంపర్యనుయోక్తుం, ఆమ్నాతంచావ్యక్తపదంసూక్ష్మమేవప్రతిపాదయితుంశక్నోతినేతరద్వ్యక్తత్వాత్తస్యేతిచేన్న ఏకవాక్యతాధీనత్వాదర్థప్రతిపత్తేః । నహీమేపూర్వోత్తరేఆమ్నాతే ఏకవాక్యతామనాపద్యకించిదర్థంప్రతిపాదయతః, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్ । నచాకాంక్షామంతరేణైకవాక్యతాప్రతిపత్తిరస్తి, తత్రావిశిష్టాయాం శరీరద్వయస్యగ్రాహ్యత్వాకాంక్షాయాం యథాకాంక్షంసంబంధేఽనభ్యుపగమ్యమానే ఏకవాక్యతైవబాధితాభవతి కుతఆమ్నాతస్యార్థస్యప్రతిపత్తిః । నచైవంమంతవ్యందుశ్శోధత్వాత్సూక్ష్మస్యైవ శరీరస్యేహగ్రహణం, స్థూలస్యతుదృష్టబీభత్సతయాసుశోధత్వాదగ్రహణమితి । యతోనైవేహశోధనంకస్యచిద్వివక్ష్యతే, నహ్యత్రశోధనవిధాయికించిదాఖ్యా

తి ॥ తాంవినాప్యర్థధీఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ నహీతి ॥ శరీరశబ్దేనరూఢ్యాస్థూలంప్రకృతంతస్యహానిరప్రకృతస్యభూతసూక్ష్మస్యావ్యక్తపదేనగ్రహణమన్యాయ్యంస్యాదిత్యర్థః । అస్త్వేకవాక్యతేత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ తతఃకింతత్రాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఆకాంక్షయా వాక్యైకవాక్యత్వేసతి ప్రకృతంశరీరద్వయమప్యవ్యక్తపదేనగ్రాహ్యమాకాంక్షాయాస్తుల్యత్వాదితిభావః । అనాత్మనిశ్చయశ్శుద్ధిః తదర్థంసూక్ష్మమేవాకాంక్షితంగ్రాహ్యం । తస్యసూక్ష్మత్వేనాత్మాభేదేనగృహీతస్యదుశ్శోధత్వాత్ । స్థూలస్యమస్తదౌర్గంధ్యాదినాలశునాదివదనాత్మత్వధీవైరాగ్యయోస్సులభత్వాదితిశంకతే ॥ నచేతి ॥ దృష్టాబీభత్సాఘృణా యస్మిన్తస్యభావస్తయేత్యర్థః । దూషయతి ॥ యతఇతి ॥ వైరాగ్యాయ శుద్ధిరత్రనవివక్షితా విధ్యభావాత్ । కింతువైష్ణవంపరమంపదంవివక్షితమితితద్దర్శనార్థంప్రకృతంస్థూలమేవావ్యక్తపదేనగ్రాహ్య

మితిభావః । కించసూక్ష్మస్యలింగాంతఃపాతినఇంద్రియాదిగ్రహణేనైవగ్రహణాన్నపృథగవ్యక్తశరీరపదాభ్యాంగ్రహః । అభ్యుపేత్యాహ ॥ సర్వథేతి ॥ స్థూలస్యసూక్ష్మస్యవాగ్రహేపీత్యర్థః ।తథానామేతి ॥ సూక్ష్మమేవావ్యక్తమస్త్విత్యర్థః॥

౪ ॥ అత్రావ్యక్తంప్రధానంనేత్యత్రహేత్వంతరార్థంసూత్రమ్ ॥ జ్ఞేయత్వేతి ॥ సత్వాదిగుణరూపాత్ప్రధానాత్పురుషస్యాంతరంభేదస్తస్యజ్ఞానాదిత్యర్థః। నహిశక్యమితిచవదద్భిఃప్రధానంజ్ఞేయత్వేనస్మర్యతఇతిసంబంధః । నకేవలంభేదప్రతియోగిత్వేనప్రధానస్యజ్ఞేయత్వంతైరిష్టం కింతుతస్యోపాసనయాణిమాదిప్రాప్తయేఽపీత్యాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ జ్ఞానవిధ్యభావేఽప్యవ్యక్తపదజన్యజ్ఞానగమ్యత్వమార్థికంజ్ఞేయత్వమస్తీత్యతఆహ ॥ నచానుపదిష్టమితి॥ఉపదిష్టం

తమస్తిఅనంతరనిర్దిష్టత్వాత్తుకిం 'తద్విష్ణోఃపరమంపద'మితి ఇదమిహావివక్ష్యతే । తథాహీదమస్మాత్పరమిదమస్మాత్పరమిత్యుక్త్వాపురుషాన్నపరంకించిదిత్యాహ । సర్వథాపిత్వానుమానికనిరాకరణోపపత్తేస్తథానామాస్తు ననఃకించిచ్ఛిద్యతే ॥ ... ... *

సూ ॥ ౪ ॥ జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ ॥

జ్ఞేయత్వేనచసాంఖ్యైఃప్రధానంస్మర్యతేగుణపురుషాంతరజ్ఞానాత్కైవల్యమితివదద్భిః, నహిగుణస్వరూపమజ్ఞాత్వాగుణేభ్యఃపురుషస్యాంతరంశక్యంజ్ఞాతుమితి । క్వచిచ్చ విభూతివిశేషప్రాప్తయేప్రధానం జ్ఞేయమితిస్మరంతి । నచేదమిహాఽవ్యక్తంజ్ఞేయత్వేనోచ్యతే, పదమాత్రంహ్యవ్యక్తశబ్దో నేహావ్యక్తంజ్ఞాతవ్యముపాసితవ్యంచేతివాక్యమస్తి । నచానుపదిష్టంపదార్థజ్ఞానంపురుషార్థమితిశక్యంప్రతిపత్తుం, తస్మాదపినావ్యక్తశబ్దేనప్రధానమభిధీయతే । అస్మాకంతురథరూపకక్లృప్తశరీరాద్యనుసరణేనవిష్ణోరేవపరమంపదందర్శయితుమయముపన్యాసఇత్యనవద్యమ్॥ ... ... *

సూ ॥ ౫ ॥ వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహిప్రకరణాత్ ॥

అత్రాహసాంఖ్యోజ్ఞేయత్వావచనాదిత్యసిద్ధం కథం శ్రూయతేహ్యుత్తరత్రావ్యక్తశబ్దోదితస్య ప్రధానస్యజ్ఞేయత్వవచనం 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసంనిత్యమగంధవచ్చయత్, అనాద్యనంతంమహతఃపరంధ్రువంనిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత'ఇతి । అత్రహియాదృశంశబ్దాదిహీనంప్రధానంమహతఃపరంస్మృతౌనిరూపితం తాదృశమేవనిచాయ్యత్వేననిర్దిష్టం, తస్మాత్ప్రధానమేవేదంతదేవావ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టమితి, అత్రబ్రూమః । నేహప్రధానంనిచాయ్యత్వేననిర్దిష్టం ప్రాజ్ఞోహీహపరమాత్మానిచాయ్యత్వేననిర్దిష్టఇతిగమ్యతే । కుతః, ప్రకరణాత్ । ప్రాజ్ఞస్యహిప్రకరణంవితతంవర్తతే "పురుషాన్నపరంకించిత్సాకాష్ఠాసాపరాగతి"రిత్యాదినిర్దేశాత్ 'ఏషసర్వేషుభూతేషుగూఢోత్మానప్రకాశత'ఇతిచ దుర్జ్ఞానత్వవచనేనతస్యైవజ్ఞేయత్వాకాంక్షణాత్ 'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞ'ఇతిచ తద్జ్ఞానాయైవరాగాదిసంయమస్యవిహితత్వాన్మృత్యుముఖప్రమోక్షణఫలత్వాచ్చ । నహిప్రధానమాత్రంనిచాయ్యమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతఇతిసాంఖ్యైరిష్యతే । చేతనాత్మవిజ్ఞానాద్ధిమృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతఇతి తేషామభ్యుపగమః । సర్వేషుచ వేదాంతేషుప్రాజ్ఞస్యైవాత్మనోఽశబ్దాదిధర్మత్వమభిలప్యతే, తస్మాన్నప్రధానస్యాత్రజ్ఞేయత్వమవ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టత్వంవా ॥ ... *

హిజ్ఞానంఫలవదితి జ్ఞాతుం శక్యంనిష్ఫలస్యోపదేశాయోగాదవ్యక్తస్యచ జ్ఞానానుపదేశాత్సఫలజ్ఞానగమ్యత్వాసిద్ధిరిత్యర్థః। ఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ సాంఖ్యేష్టసఫలజ్ఞానగమ్యత్వావచనాచ్చేత్యర్థః । ననుశరీరస్యాపిజ్ఞేయత్వానుక్తేఃకథమిహగ్రహణంతత్రాహ ॥ అస్మాకంత్వితి ॥ అస్మిన్మతేవిష్ణ్వాఖ్యపదస్యైకస్యైవజ్ఞేయత్వాత్తద్దర్శనార్థమవ్యక్తపదేనశరీరోపన్యాసోయుక్తఇత్యర్థః ॥ ... ...*

౫॥సాధారణశబ్దమాత్రాన్నప్రధానస్య ప్రత్యభిజ్ఞాస్మార్తలింగస్యానుక్త్యానియామకాభావాదితి తాత్పర్యలింగోక్తిమాశంక్యనిషేధతి ॥ వదతీతి ॥ అత్రహితాదృశమేవనిర్దిష్టమిత్యన్వయః, స్పష్టమన్యత్ ॥ ... ...*

౬ ॥ కించాత్రకఠవల్ల్యాం ప్రధానస్య ప్రశ్నోత్తరయోరసత్త్వాన్న గ్రహణమిత్యాహ ॥ త్రయాణామితి ॥ మృత్యునా నచికేతసం ప్రతి త్రీన్వరాన్వృణీష్వేత్యుక్తే త్రయాణామేవ ప్రశ్నో నచికేతసా కృతః ఉపన్యాసశ్చ మృత్యునా కృతో నాన్యస్యేత్యర్థః । ప్రశ్నత్రయం క్రమేణ పఠతి ॥ తత్ర తావదితి॥ హే మృత్యో స మహ్యం దత్తవరస్త్వం స్వర్గహేతుమగ్నిం స్మరసి ప్రేతే ... దేహాదన్యోఽస్తి నవేతి సంశయోఽస్తి అత ఏతదాత్మతత్త్వం సందిగ్ధం జానీయామిత్యర్థః । క్రమేణోత్తరత్రయమాహ ॥ ప్రతివచనమపీతి ॥ లోకహేతు విరాడాఖ్యో నోపాస్యత్వాల్లోకాదిశ్చితోఽగ్నిః సంపృష్టస్త్వయా ఉవాచ । నచికేతసే యాస్స్వరూపతో యావతీస్సంఖ్యాతో యథావాక్రమేణాగ్నిశ్చీయతే తత్సర్వముువాచేత్యర్థః ।హంత త ఇదానీం బ్రహ్మ వక్ష్యామి బ్రహ్మవాక్యేన జీవప్రశ్నాద్వ్యవహితమపి యథా చ మరణం ప్రాప్యేత్యాదివాక్యం జీవవిషయ

సూ॥ ౬ ॥ త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ ॥

ఇతశ్చ న ప్రధానస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞేయత్వం వా యస్మాత్త్రయాణామేవ పదార్థానామగ్నిజీవపరమాత్మనామస్మిన్ గ్రంథే కఠవల్లీషు వరప్రదానసామర్థ్యాద్వక్తవ్యతయోపన్యాసో దృశ్యతే, తద్విషయ ఏవ చ ప్రశ్నః, నాతోఽన్యస్య ప్రశ్న ఉపన్యాసో వాస్తి । తత్ర తావత్ 'స త్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి తం శ్రద్దధానాయ మహ్య'మిత్యగ్నివిషయః ప్రశ్నః । 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే, ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ' ఇతి జీవవిషయః । 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'తి పరమాత్మవిషయః । ప్రతివచనమపి 'లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై యా ఇష్టకా యావతీర్వా యథా వే'త్యగ్నివిషయం । 'హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం బ్రహ్మ సనాతనం, యథా చ మరణం ప్రాప్యాత్మా భవతి గౌతమ, యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః, స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతి యథాకర్మ యథాశ్రుత'మితి వ్యవహితం జీవవిషయం । 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి'దిత్యాదిబహుప్రపంచం పరమాత్మవిషయం । నైవం ప్రధానవిషయః ప్రశ్నోఽస్తి అపృష్టత్వాదనుపన్యసనీయత్వం తస్యేతి । అత్రాహ, యోఽయమాత్మవిషయః ప్రశ్నో 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్య' ఇతి కిం స ఏవాయ'మన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దితి పునరనుకృష్యతే , కిం వా తతోఽన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్న ఉత్థాప్యత ఇతి । కించాతస్స ఏవాయం ప్రశ్నః పునరనుకృష్యత ఇతి యద్యుచ్యేత తతదాద్వయోరాత్మవిషయయోః ప్రశ్నయోరేకతాపత్తేరగ్నివిషయ ఆత్మవిషయశ్చ ద్వావేవ ప్రశ్నావిత్యతో న వక్తవ్యం త్రయాణాం ప్రశ్నోపన్యాసావితి । అథాన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్న ఉత్థాప్యత ఇతి యద్యుచ్యేత తతో యథైవ వరప్రదానవ్యతిరేకేణ ప్రశ్నకల్పనాయామదోషః, ఏవం ప్రశ్నవ్యతిరేకేణాపి ప్రధానోపన్యాసకల్పనాయామదోషస్స్యాదితి, అత్రోచ్యతే । నైవం వయమిహ వరప్రదానవ్యతిరేకేణ ప్రశ్నం కంచిత్కల్పయామః, వాక్యోపక్రమసామర్థ్యాత్ ।

ముత్తరం యోగ్యత్వాదిత్యర్థః । వాక్యార్థస్తు ఆత్మా మరణం ప్రాప్య యథా భవతి తథా వక్ష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయ జీవప్రశ్నస్యోత్తరమాహ॥ యోనిమితి॥ చరాచరదేహప్రాప్తినిమిత్తమాహ ॥యథేతి॥ శ్రుతముపాసనం।సూత్రే ఆగ్న్యశ్చకారో యత ఇత్యర్థే । ఏవం త్రయాణామేవోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ యతః అతో న ప్రధానమవ్యక్తమితి సూత్రయోజనా । ఉక్తార్థం సూత్రమాక్షిపతి ॥ అత్రాహేతి ॥ ఏకః ప్రశ్నో ద్వౌ ప్రశ్నౌ వేతి పక్షద్వయే ఫలం పృచ్ఛతి ॥కించాత ఇతి॥ సప్తమ్యర్థే తసిః । అత్ర చ పక్షద్వయేపి కిమిత్యర్థః । ప్రశ్నైక్యే సూత్రాసంగతిః, భేదే ప్రధానస్యాశ్రౌతత్వసిద్ధిరితి పూర్వవాద్యాహ॥ స ఏవేత్యాదినా ॥ ప్రశ్నైక్యపక్షమాదాయ సిద్ధాంత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ యేన ప్రధానసిద్ధిస్స్యాదితి శేషః । చతుర్థప్రశ్నకల్పనేన వరత్రిత్వోపక్రమవిరోధస్స్యాదితి వివృణోతి ॥ వరేత్యాదినా ॥ వరప్రదానముపక్రమే యస్యాస్స ప్ర

హితాయ యమలోకం ప్రతి ప్రేషితాయ ఇతః పునర్మర్త్యలోకం ప్రాప్స్యమపి తాయ యథాపూర్వం సుమనాస్స్యాదితి ప్రథమం వవ్రే । ననుద్వితీయవరో జీవవిద్యా తృతీయో బ్రహ్మవిద్యేతి ప్రశ్నభేదః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ యేయమితి ॥ ప్రేత ఇత్యుపక్రమ్య తృతీయత్వోక్తిలింగాజ్జీవాత్మవిద్యైవ తృతీయో వర ఇత్యర్థః । ఏవం వాక్యోపక్రమే సతి ప్రశ్నాంతరం నయుక్తమిత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ మరణధర్మాద్యస్పర్శలింగాభ్యాం ప్రష్టవ్యయోర్జీవేశ్వరయోర్భేదాత్ప్రశ్నభేదసిద్ధేర్వాక్యభేదో యుక్త ఇతి శంకతే ॥ నన్విత్యాదినా ॥ గోచరత్వాదాశ్రయత్వాత్ । న కేవలం ప్రష్టవ్యభేదాత్ప్రశ్నభేదః కింతు ప్రశ్నవాక్యయోస్సాదృశ్యాభావాదపీత్యాహ ॥ ప్రశ్నచ్ఛాయేతి ॥ ప్రష్టవ్యభేదోఽసిద్ధ ఇతి పరిహరతి ॥ నేత్యాదినా ॥ కించ బ్రహ్మప్రశ్నే జన్మాదినిషేధేన జీవస్వరూపం వదన్ యమస్తయోరైక్యం సూచయతీత్యాహ ॥ ఇహ చాన్యత్రేతి ॥ తన్నిషేధవాక్యాజ్జీవోక్తిరసిద్ధేత్యత ఆహ ॥ సతీతి ॥ భాగీ యుక్తః, తస్మాదవిద్యయా జీవస్య ప్రాప్తజన్మాదినిషేధేన స్వరూపము

పక్రమసామర్థ్యాత్ । వరప్రదానోపక్రమా హి మృత్యునచికేతస్సంవాదరూపా వాక్యప్రవృత్తిరాసమాప్తేః కఠవల్లీనాం లక్ష్యతే । మృత్యుః కిల నచికేతసే పిత్రా ప్రహితాయ త్రీన్వరాన్ప్రదదౌ, నచికేతాః కిల తేషాం ప్రథమేన వరేణ పితుస్సౌమనస్యం వవ్రే, ద్వితీయేనాగ్నివిద్యాం, తృతీయేనాత్మవిద్యాం, 'యేయం ప్రేత' ఇతి 'వరాణామేష వరస్తృతీయ' ఇతి లింగాత్ । తత్ర యద్యన్యత్ర ధర్మాదిత్యన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్న ఉత్థాప్యేత తతో వరప్రదానవ్యతిరేకేణాపి ప్రశ్నకల్పనాద్వాక్యం బాధ్యేత । నను ప్రష్టవ్యభేదాదపూర్వోఽయం ప్రశ్నో భవితుమర్హతి, పూర్వో హి ప్రశ్నో జీవవిషయః, 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తినాస్తీ'తి విచికిత్సాభిధానాత్, జీవశ్చ ధర్మాదిగోచరత్వాన్నాన్యత్ర ధర్మాదితి ప్రశ్నమర్హతి, ప్రాజ్ఞస్తు ధర్మాద్యతీతత్వాదన్యత్ర ధర్మాదితి ప్రశ్నమర్హతీతి, ప్రశ్నచ్ఛాయా చ న సమానా లక్ష్యతే పూర్వస్య ప్రశ్నస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వవిషయత్వాదుత్తరస్య ధర్మాద్యతీతవస్తువిషయత్వాచ్చ, తస్మాత్ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ప్రశ్నభేదః, న పూర్వస్యైవోత్తరత్రానుకర్షణమితి చేన్న, జీవప్రాజ్ఞయోరేకత్వాభ్యుపగమాత్ । భవేత్ప్రష్టవ్యభేదాత్ప్రశ్నభేదో యద్యన్యో జీవః ప్రాజ్ఞాత్స్యాత్, న త్వన్యత్వమస్తి 'తత్త్వమసి' ఇత్యాది శ్రుత్యంతరేభ్యః । ఇహ చాన్యత్ర ధర్మాదిత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి'దితి జన్మమరణప్రతిషేధేన ప్రతిపాద్యమానం శరీరపరమేశ్వరయోరభేదం దర్శయతి । సతి హి ప్రసంగే ప్రతిషేధో భాగీ భవతి । ప్రసంగశ్చ జన్మమరణయోశ్శరీరసంస్పర్శాచ్ఛారీరస్య భవతి న పరమేశ్వరస్య । తథా 'స్వప్నాంతం జాగరితాంతం చోభౌ యేనానుపశ్యతి, మహాంతం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతీ'తి స్వప్నజాగరితదృశో జీవస్యైవ మహత్త్వవిభుత్వవిశేషణస్య మననేన శోకవిచ్ఛేదం దర్శయన్ ప్రాజ్ఞాదన్యో జీవ ఇతి దర్శయతి । ప్రాజ్ఞవిజ్ఞానాద్ధి శోకవిచ్ఛేద ఇతి వేదాంతసిద్ధాంతః । 'యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ, మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి జీవప్రాజ్ఞభేదదృష్టిమపవదతి । తథా జీవవిషయస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్యానంతరమన్యం వరం నచికేతో వృ

క్తమిత్యర్థః । కించ జీవో బ్రహ్మాభిన్నః మోక్షహేతుజ్ఞానవిషయత్వాద్బ్రహ్మవదిత్యాహ ॥ తథా స్వప్నేతి ॥ అంతోఽవస్థా యేన సాక్షిణా ప్రమాతా పశ్యతి తమాత్మానమితి సంబంధః । హేతోరప్రయోజకత్వమాశంక్య తమేవ విదిత్వేత్యాదిశ్రుతివిరోధమాహ ॥ ప్రాజ్ఞేతి ॥ కించాభేదముక్త్వా భేదస్య నిందితత్వాదభేద ఏవ సత్య ఇత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ఇహ దేహే యచ్చైతన్యం తదేవాముత్ర సూర్యాదౌ, ఏవమిహాఖండైకరసే బ్రహ్మణి యో నానేవ మిథ్యాభేదం పశ్యతి స భేదదర్శీ మరణాన్మరణం ప్రాప్నోతి సంసారభయాన్న ముచ్యత ఇత్యర్థః । కించ జీవప్రశ్నానంతరం తం దుర్దర్శమితి యదుత్తరమువాచ తేనాప్యుత్తరేణాభేదో గమ్యత ఇతి సంబంధః । పృష్టప్రశ్నయోః ప్రశంసయాపి లింగేన పృష్టస్య జీవస్యాదౌర్లభ్యాద్యోతనాద్బ్రహ్మత్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అన్యం వరమిత్యాదినా ॥ పుత్రాదికం వృణీష్వేత్యుక్తేపి విషయాంస్తుచ్ఛీకృత్యాత్మజ్ఞానా

స్నచచాల 'నాన్యం తస్మాన్నచికేతా వృణీత' ఇతి శ్రవణాత్ । తదా సంతుష్టాయ మోఽన్యచ్ఛ్రేయోఽన్యదుతైవ ప్రేయః తిభోగాపవర్గమార్గయోర్వైలక్షణ్యం ప్రతిజ్ఞాయ 'దూరమేతే విపరీతే విషూచీ అవిద్యా యా చ విద్యేతి జ్ఞాతా' దర్శితవానిత్య ర్థః । ప్రేయః ప్రియతమం స్వర్గాదికం విషూచీ విరుద్ధఫలే, అవిద్యా కర్మ, విద్యా తత్త్వధీః, 'విద్యాభీప్సినం నచికేతసం మ న్యే యతః త్వా త్వాం బహవోఽపి కామాః పుత్రాదయో మయా దీయమానా దుర్లభా అపి నాలోలుపంత లోభవంతం నకృ తవంత ఇతి ప్రస్తారం స్తుత్వా ప్రశ్నమపి 'త్వాదృఙ్నో భూయాన్నచికేతః ప్రష్టే'తి స్తువన్నిత్యర్థః । ఇయం ప్రశం సా ప్రశ్నభేదపక్షే న ఘటత ఇత్యాహ ॥ యత్ప్రశ్నేతి ॥ యత్ప్రశ్నేన స్తుతిం లబ్ధవాన్ తం ప్రశ్నం విహాయ యద్యన్య దేవో స్థాపయేత్ । తర్హ్యవసరే స్తుతిః కృతా స్యాదిత్యర్థః ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రష్టవ్యభేదాభావాదిత్యర్థః । ప్రశ్నవాక్యప్రవృ

జీ ష్వేత్యారభ్య మృత్యునా తైస్తైః కామైః ప్రలోభ్యమానోఽపి నచికేతా యదా న చచాల తదైనం మృత్యురా భ్యుదయనిశ్శ్రేయసవిభాగప్రదర్శనేన విద్యావిద్యావిభాగప్రదర్శనేన చ విద్యాభీప్సినం నచికేతసం మన్యే 'న త్వా కామా బహవోఽలోలుపంతే'తి ప్రశస్య ప్రశ్నమపి తదీయం ప్రశంసన్నిదమువాచ 'తం దుర్దర్శం గూ ఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం, అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్ష శోకౌ జహాతీ'తి । తేనాపి జీవప్రాజ్ఞయోరభేద ఏవేహ వివక్షిత ఇతి గమ్యతే । యత్ప్రశ్ననిమిత్తాం చ ప్ర శంసాం మహతీం మృత్యోః ప్రత్యపద్యత నచికేతా యది తం విహాయ ప్రశంసానంతరమన్యమేవ ప్రశ్నముప క్షిపేత్ అస్థాన ఏవ సా సర్వా ప్రశంసా ప్రసారితా స్యాత్, తస్మాద్యేయం ప్రేత ఇత్యస్యైవ ప్రశ్నస్యై తదనుకర్షణమన్యత్ర ధర్మాదితి । యత్తు ప్రశ్నచ్ఛాయా వైలక్షణ్యముక్తం తదదూషణం, తదీయస్యైవ విశేషస్య పునః పృచ్ఛ్యమానత్వాత్ । పూర్వత్ర హి దేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వం పృష్టం ఉత్తరత్ర తు తస్యైవాసంసారిత్వం పృచ్ఛ్యత ఇతి । యావద్ధ్యవిద్యా న నివర్తతే తావద్ధర్మాదిగోచరత్వం జీవస్య జీ వత్వం చ న నివర్తతే । తన్నివర్తనేన తు ప్రాజ్ఞ ఏవ తత్త్వమసీతి శ్రుత్యా ప్రత్యాయ్యతే । న చావిద్యావ త్త్వే తదపగమే చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషోఽస్తి । యథా కశ్చిత్సంతమసే పతితాం కాంచిద్రజ్జుమహిం మన్యమా నో భీతో వేపమానః పలాయతే, తం చాపరో బ్రూయాత్ మా భైషీర్నాయమహీ రజ్జురేవేతి, స చ తదుప శ్రుత్యాహికృతం భయముత్సృజేద్వేపథుం పలాయనం చ, న చాహిబుద్ధికాలే తదపగమకాలే చ వస్తునః క శ్చిద్విశేషః స్యాత్, తథైవైతదపి ద్రష్టవ్యం । తతశ్చ న జాయతే మ్రియతే వేత్యేవమాద్యపి భవత్యస్తిత్వ నాస్తిత్వప్రశ్నస్య ప్రతివచనం । సూత్రం త్వవిద్యాకల్పితజీవప్రాజ్ఞభేదాపేక్షయా యోజయితవ్యం । ఏకత్వేఽపి హ్యాత్మవిషయస్య ప్రశ్నస్య ప్రాయణావస్థాయాం వ్యతిరిక్తాస్తిత్వమాత్రవిచికిత్సనాత్కర్తృ త్వాదిసంసారస్వభావానపోహనాచ్చ పూర్వస్య పర్యాయస్య జీవవిషయత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, ఉత్తరస్య తు ధర్మాద్యత్యయసంకీర్తనాత్ప్రాజ్ఞవిషయత్వమితి, తతశ్చ యుక్తాగ్నిజీవపరమాత్మకల్పనా । ప్రధాన కల్పనాయాం తు న వరప్రదానం న ప్రశ్నో న ప్రతివచనమితి వైషమ్యం స్యాత్ ॥ ... ... *

త్రయస్యాదృశ్యాభావాత్ప్రశ్నభేద ఇత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ ధర్మాద్యాశ్రయస్య జీవస్య బ్రహ్మత్వం కథ మిత్యత ఆహ ॥ యావదితి ॥ అవిద్యానాశానంతరం బ్రహ్మత్వం చేదాగంతుకమనిత్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చావిద్యావ త్త్వ ఇతి ॥ జీవస్య బ్రహ్మత్వే స్వాభావికే సతి బ్రహ్మప్రశ్నస్య యదుత్తరం తజ్జీవప్రశ్నస్యాపి భవతీతి లాభం దర్శయతి ॥ త తశ్చ న జాయత ఇతి ॥ జీవబ్రహ్మైక్యే త్రయాణామితి సూత్రం కథమిత్యత ఆహ ॥ సూత్రం త్వితి ॥ కల్పితభేదాత్ప్రశ్నభేదక ల్పనేత్యాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ పరమాత్మనస్సకాశాత్ప్రధానస్య వైషమ్యమనాత్మత్వేన తృతీయవరాంతర్భావాయోగా దితి భావః ॥ ... ... *

౭ ॥ శ్రౌతోఽవ్యక్తశబ్దో న సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వగోచరః వైదికశబ్దత్వాన్మహచ్ఛబ్దవదిత్యాహ ॥ మహద్వచ్చేతి॥ సూత్రం వ్యాచష్టే॥ యథేత్యాదినా ॥ న చాకాశాదిశబ్దే వ్యభిచారః। ఆకాశాదేరపి తాంత్రికాసాధారణత్వేన సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వత్వాసిద్ధేస్సాధ్యస్యాపి సత్త్వాదితి మంతవ్యం । సత్తామాత్రే సత్త్వప్రధానప్రకృతేరాద్యపరిణామే నిశ్చయాత్మకబుద్ధావిత్యర్థః । ఆత్మా మహానిత్యాత్మశబ్దప్రయోగాత్, తం మత్వా న శోచతి తమసః పరస్తాదిత్యాదినా శోకాత్యయతమఃపరత్వాద్యభ్యశ్చ మహచ్ఛబ్దస్సాంఖ్యతత్త్వం నాభిధీయత ఇతి సంబంధః । అధికరణార్థముపసంహరతి ॥ అతశ్చేతి ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ... ... ❁

౮ ॥❁ చమసవదవిశేషాత్ ❁॥ అత్రాజాపదం విషయః, తత్కిం ప్రధానపరం మాయాపరం వేతి రూఢార్థాసంభవాత్సంశయే పూర్వత్రావ్యక్తశబ్దమాత్రేణ ప్రధానస్యాప్రత్యభిజ్ఞాయామప్యత్ర త్రిగుణత్వాదిలింగోపేతా ఽజాపదా

❁ సూ ॥ ౭ ॥ మహద్వచ్చ ॥ ❁

యథా మహచ్ఛబ్దస్సాంఖ్యైస్సత్తామాత్రేఽపి ప్రథమజే ప్రయుక్తో న తమేవ వైదికేఽపి ప్రయోగేఽభిధత్తే 'బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః, మహాంతం విభుమాత్మానం, వేదాహమేతం పురుషం మహాంత' మిత్యేవమాదావాత్మశబ్దప్రయోగాదిభ్యో హేతుభ్యః, తథాఽవ్యక్తశబ్దోఽపి న వైదికే ప్రయోగే ప్రధానమభిధాతుమర్హతి ॥ అతశ్చ నాస్త్యానుమానికస్యాశబ్దవత్త్వం ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్. ... ❁

❁ ॥ సూ ॥ ౮ ॥ చమసవదవిశేషాత్ ॥ ❁

పునరపి ప్రధానవాదీ అశబ్దత్వం ప్రధానస్యాసిద్ధమిత్యాహ, కస్మాత్, మంత్రవర్ణాత్ । 'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం సరూపాః అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య' ఇతి । అత్ర హి మంత్రే లోహితశుక్లకృష్ణశబ్దై రజస్సత్త్వతమాంస్యభిధీయంతే । లోహితం రజః రంజనాత్మకత్వాత్, శుక్లం సత్త్వం ప్రకాశాత్మకత్వాత్, కృష్ణం తమః ఆవరణాత్మకత్వాత్ । తేషాం సామ్యావస్థావయవధర్మైర్వ్యపదిశ్యతే లోహితశుక్లకృష్ణేతి। న జాయత ఇతి చాజా స్యాత్, మూలప్రకృతిరవికృతిరిత్యభ్యుపగమాత్ । నన్వజాశబ్దశ్ఛాగాయాం రూఢః । బాఢం, సా తు రూఢిరిహ నాశ్రయితుం శక్యా విద్యాప్రకరణాత్, సా చ బహ్వీః ప్రజాస్త్రైగుణ్యాన్వితా జనయతి, తాం ప్రకృతిమజో హ్యేకః పురుషః జుషమాణః ప్రీయమాణః సేవమానో వాఽనుశేతే, తామేవావిద్యయాత్మత్వేనోపగమ్య సుఖీ దుఃఖీ మూఢోఽహమిత్యవివేకితయా సంసరతి, అన్యః పునః అజః పురుషః ఉత్పన్నవివేకజ్ఞానో విరక్తో జహాతి ఏనాం ప్రకృతిం భుక్తభోగాం కృతభోగాపవర్గాం పరిత్యజతి ముచ్యత ఇత్యర్థః, తస్మాచ్ఛ్రుతిమూలైవ ప్రధానాదికల్పనా కాపిలానామిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । నానేన మంత్రేణ శ్రుతిమూలత్వం సాంఖ్యవాదస్య శక్యమాశ్రయితుం । న హ్యయం మంత్రః స్వాతంత్ర్యేణ కంచిదపి వాదం సమర్థయితుముత్సహతే । సర్వత్రాపి యయాకయాచిత్కల్పనయాఽజాత్వాదిసంపాదనోపపత్తేస్సాంఖ్య

త్ప్రత్యభిజ్ఞాస్తీతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి ॥ పునరపీతి ॥ ఫలం పూర్వపక్షే బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి పూర్వవద్ద్రష్టవ్యం । రాగహేతుత్వాదిగుణయోగాల్లోహితాదిశబ్దై రజఆదిగుణలాభేఽపి కథం ప్రధానలాభస్తత్రాహ ॥ తేషాం సామ్యేతి ॥ అవయవాః ప్రధానస్య రజఆదయస్తేషాం ధర్మా రంజనీయత్వాదయః తైర్నిమిత్తైర్లోహితాదిశబ్దైః ప్రధానముచ్యత ఇత్యర్థః । గుణాభేదాత్ప్రధానలాభ ఇతి భావః । తత్రాజాశబ్దం యోజయతి ॥ నేతి ॥ రూఢిర్యోగమపహరతీతి న్యాయేన శంకతే ॥ నన్వితి ॥ రూఢ్యసంభవాద్యోగ ఆశ్రయణీయ ఇత్యాహ ॥ బాఢమితి ॥ ప్రజాశబ్దిత ప్రకృతిత్వపురుషభేదలింగాభ్యాం చ పిప్రధానప్రత్యభిజ్ఞేత్యాహ ॥ సా చేత్యాదినా ॥ ప్రజాయంత ఇతి ప్రజాః మహదాదయః త్రైగుణ్యం సుఖదుఃఖమోహాః । అనుశయనం వివృణోతి ॥ తామేవావిద్యయేతి ॥ అవివేకేనేత్యర్థః ॥ విషయధీర్భోగః గుణభిన్నాత్మఖ్యాతిరపవర్గః । సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ మాయాదావపి సాధారణాన్మంత్రాద్విశేషార్థగ్రహో

నయుక్తః విశేషగ్రహహేతోః ప్రకరణాదేరభావాదితి హేతుం వ్యాఖ్యాయ దృష్టాంతం వ్యాచష్టే॥ చమసవదితి ॥ సర్వత్రేతి॥ గిరిగుహాదావపి॥... ... ... *

౯॥ ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యాం శంకామాహ ॥ తత్రత్విదమితి ॥ చతుర్విధస్య జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపస్యేత్యర్థః । స్మృత్యుక్తాకృతోన గ్రాహ్యేతి శంకతే ॥ కస్మాదితి ॥ స్మృతేశ్శ్రుత్యంతరాదర్థగ్రహో హ్యయుక్తః । సాజాత్యాన్మూలానపేక్షత్వాచ్చేత్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ శాఖినశ్ఛందోగాః ।కించ రోహితాదిశబ్దైరపి ద్రవ్యేషు నాన్యాయ్యా అవ్యవధానాన్నతు రంజనీయత్వాదిగుణవ్యవహితా సత్త్వాదిగుణలక్షణేత్యాహ ॥ రోహితాదీనాంచేతి॥ ననుశాఖాంతరేణ శాఖాంతరస్థమంత్రస్య నిర్ణయః కథమిత్యత ఆహ ॥ అసందిగ్ధేనేతి ॥ సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాదితి భావః ॥

వాద ఏవేహాభిప్రేత ఇతి విశేషావధారణకారణాభావాత్ చమసవత్ । యథాహి, అర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యస్మిన్మంత్రే స్వాతంత్ర్యేణాయంనామాఽసౌ చమసోఽభిప్రేత ఇతి నశక్యతే నియంతుం, సర్వత్రాపి యథాకథంచిదర్వాగ్బిలత్వాదికల్పనోపపత్తేః। ఏవమిహాప్యవిశేషోఽజామేకామిత్యస్య మంత్రస్య నాస్మిన్మంత్రే ప్రధానమేవాఽజాభిప్రేతేతి శక్యతే నియంతుమ్॥... ... ... *

తత్రత్విదం తచ్ఛిర ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇతి వాక్యశేషాచ్చమసవిశేష ప్రతిపత్తిర్భవతి, ఇహ పునః కేయమజా ప్రతిపత్తవ్యేతి అత్రబ్రూమః ॥

సూ॥ ౯॥ జ్యోతిరుపక్రమాతు తథాహ్యధీయత ఏకే॥

పరమేశ్వరాదుత్పన్నా జ్యోతిఃప్రముఖా తేజోఽబన్నలక్షణా చతుర్విధస్య భూతగ్రామస్య ప్రకృతిభూతేయమజా ప్రతిపత్తవ్యా । తుశబ్దోఽవధారణార్థః । భూతత్రయలక్షణైవేయమజా విజ్ఞేయా న గుణత్రయలక్షణా । కస్మాత్। తథా హ్యేకే శాఖినస్తేజోఽబన్నానాం పరమేశ్వరాదుత్పత్తిమామ్నాయ తేషామేవ రోహితాదిరూపతామామనంతి 'యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యే'తి। తాన్యేవేహ తేజోఽబన్నాని ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, రోహితాదిశబ్దసామాన్యాత్, రోహితాదీనాం చ శబ్దానాం రూపవిశేషేషు ముఖ్యత్వాత్, భాక్తత్వాచ్చ గుణవిషయత్వస్య, అసందిగ్ధేన చ సందిగ్ధస్య నిగమనం న్యాయ్యం మన్యంతే, తథేహాపి 'బ్రహ్మవాదినో వదంతి కింకారణం బ్రహ్మే'త్యుపక్రమ్య 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢా'మితి, పారమేశ్వర్యాశ్శక్తేస్సమస్తజగద్విధాయిన్యా వాక్యోపక్రమేఽవగమాత్, వాక్యశేషేపి 'మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినంతు మహేశ్వర'మితి । 'యో యోనిం యోనిమధితిష్ఠత్యేక' ఇతి చ తస్యా ఏవావగమాత్, న స్వతంత్రా కాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం నామాజామంత్రేణామ్నాయత ఇతి శక్యతే వక్తుం । ప్రకరణాత్తు సైవ దైవీశక్తిరవ్యాకృతనామరూపా నామరూపయోః ప్రాగవస్థానేనాపి మంత్రేణామ్నాయత ఇత్యుచ్యతే । తస్యాశ్చ స్వవికారవిషయేణ త్రైరూప్యేణ త్రైరూప్యముక్తం। కథం పునస్తేజోఽబన్నానాం త్రైరూ

యథా శాఖాంతరవాక్యాన్న ప్రధానగ్రహస్తథేహాపి శ్వేతాశ్వతరోపనిషది మాయాప్రకరణాన్న తద్గ్రహ ఇత్యాహ ॥ తథేతి ॥ సృష్ట్యాదౌ కింసహాయం బ్రహ్మేతి విమృశ్యతే, బ్రహ్మవాదినో ధ్యానయోగేన పరమాత్మానమనుప్రవిష్టాస్సంతః తత్రైవ దేవస్యాత్మభూతామైక్యేనాధ్యస్తాం శక్తిం పరతంత్రాం మాయాం సత్త్వాదిగుణవతీం బ్రహ్మణ స్సహాయామపశ్యన్నిత్యన్వయః । మాయాయా ఏకత్వేఽపి తదంశానాం జీవోపాధీనాం తత్తత్సంఘాతయోనీనామవిద్యాఖ్యానాం భేదాద్వీప్సా, అవ్యాకృతే అనభివ్యక్తే నామరూపే యస్యాం సా । అనేన 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దితి శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధిరుక్తా । తస్యాం శక్తావ్యక్తావ్యక్తకార్యలింగకానుమానం సూచయతి ॥ నామేతి॥ మాయాయా రోహితాదిరూపవత్త్వం కథమిత్యత ఆహ ॥ తస్యా ఇతి॥ విషయ ఆశ్రయః, ఏవం ప్రకరణబలాన్మాయైవాజేతి భాష్యకృన్మతం । ఛాందోగ్యశ్రుత్యా

తేజోఽబన్నలక్షణాఽవాంతరప్రకృతిరజేతి సూత్రకృన్మతేనోత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే । కథమితి ॥ కిం తేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దో రూఢః నజాయత ఇతి యౌగికో వా? నాద్యః తేష్వజాత్వజాతేరసత్త్వాదిత్యాహ ॥యావతేతి॥ యత ఇత్యర్థః । అతో నరూఢ ఇతి శేషః ।నద్వితీయ ఇత్యాహ ॥నచేతి॥ జాతిర్జన్మ అజాతిరజన్మా॥ ... ... ❋

౧౦॥ లౌకికాఽజాసాదృశ్యకల్పనయా తేజోఽబన్నానామజాత్వోపదేశాద్గౌణోఽయం శబ్ద ఇతి పరిహరతి ॥ కల్పనేతి॥ అనియమో యదృచ్ఛా । బర్కరో బాలపశుః।యదుక్తం జీవభేదేన ప్రధానవాదప్రత్యభిజ్ఞేతి తన్నేత్యాహ ॥నచేదమితి॥ వ్యవస్థార్థో భేదోఽప్యర్థాత్ప్రతిపాద్యత ఇత్యాహ ॥ ప్రసిద్ధంత్వితి ॥ సత్య ఏవ ప్రసిద్ధ ఇత్యత ఆహ ॥ భేదస్త్వితి॥ కల్పనోపదేశే దృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ మధ్వితి ॥ నచ యోగస్య ముఖ్యవృత్తిత్వాత్తేన ప్రధానగ్రహో న్యాయ్య ఇతి వాచ్యం రూఢార్థానపేక్షాద్యోగాత్తదాశ్రితగుణలక్షణాయా బలీయస్త్వాద్గుణవృత్త్యాపి రూఢిరాశ్రితా భవతి । తథాచ రోహితా

ద్యేణ త్రిరూపాఽజా ప్రతిపత్తుం శక్యతే । యావతా న తావత్తేజోఽబన్నేష్వజాకృతిరస్తి, నచ తేజోఽబన్నానాం జాతిశ్రవణాదజాతినిమిత్తోఽప్యజాశబ్దస్సంభవతీత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౧౦॥ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ❋

నాయమజాకృతినిమిత్తోఽజాశబ్దో నాపి యౌగికః కింతర్హి? కల్పనోపదేశోఽయమజారూపకక్లృప్తిస్తేజోఽబన్నలక్షణాయాశ్చరాచరయోనేరుపదిశ్యతే । యథాహి లోకే యదృచ్ఛయా కాచిదజా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణా స్యాత్ బహుబర్కరా స్వరూపబర్కరా చ తాంచ కశ్చిదజో జుషమాణోఽనుశయీత కశ్చిచ్చైనాం భుక్తభోగాం జహ్యాదేవమియమపి తేజోఽబన్నలక్షణా భూతప్రకృతిస్త్రివర్ణా బహుసరూపం చరాచరలక్షణం వికారజాతం జనయతి, అవిదుషాచ క్షేత్రజ్ఞేనోపభుజ్యతే, విదుషాచ పరిత్యజ్యత ఇతి।నచేదమాశంకితవ్యమేకః క్షేత్రజ్ఞోఽనుశేతేఽన్యో జహాతీతి, అతః క్షేత్రజ్ఞభేదః పారమార్థికః పరేషామిష్టః ప్రాప్నోతీతి । నహీయం క్షేత్రజ్ఞభేదప్రతిపిపాదయిషా కింతు బంధమోక్షవ్యవస్థాప్రతిపిపాదయిషైవైషా । ప్రసిద్ధంతు భేదమనూద్య బంధమోక్షవ్యవస్థా ప్రతిపాద్యతే, భేదస్తూపాధినిమిత్తో మిథ్యాజ్ఞానకల్పితో న పారమార్థికః 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । మధ్వాదివద్యథాదిత్యస్యామధునో మధుత్వం వాచశ్చాధేనోర్ధేనుత్వం ద్యులోకాదీనాంచానగ్నీనామగ్నిత్వమిత్యేవంజాతీయకం కల్ప్యతే, ఏవమిదమనజాయా అజాత్వం కల్ప్యత ఇత్యర్థః, తస్మాదవిరోధస్తేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దప్రయోగస్య॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్... ... ...❋

❋ సూ॥ ౧౧॥ నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ॥ ❋

ఏవం పరిహృతేఽప్యజామంత్రే పునరప్యన్యస్మాన్మంత్రాత్సాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే 'యస్మిన్పంచ పంచజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృత'మితి, అస్మిన్మంత్రే పంచపంచ

దిశబ్దసమభివ్యాహారానుగృహీతయా రూఢ్యాశ్రితయా గుణవృత్త్యా ప్రధానే యోగం బాధిత్వాఽవాంతరప్రకృతిరజాశబ్దేన గ్రాహ్యా యథా మధ్వాదిశబ్దైః ప్రసిద్ధమధ్వాద్యాశ్రితగుణలక్షణయా ఆదిత్యాదయో గృహ్యంతే తద్వత్, తస్మాదసిద్ధం ప్రధానమితి సిద్ధమ్॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్. ... ... ❋

౧౧॥ ❋ నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ ❋ పంచజనశబ్దస్సాంఖ్యతత్త్వపరోఽన్యపరో వేతి యోగరూఢ్యోరనిశ్చయాత్సంశయే యథా తత్త్వవిద్యాధికారే ఛాగాయాం తాత్పర్యాభావాదజాపదే రూఢిత్యాగస్తథా పంచమనుష్యేషు తాత్పర్యాభావాజ్జనశబ్దేన రూఢిం త్యక్త్వా తత్త్వాని గ్రాహ్యాణీతి దృష్టాంతసంగతిం సూచయన్మంత్రముదాహృత్య పూర్వపక్షయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఫలం పూర్వవత్, ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రాన్నమనాంసి వాక్యశేషస్థాః పంచజనాః పంచ, తత్ర చత్వారః సూత్రం అన్నం విరాట్ తయోః కారణమవ్యాకృతమాకాశశ్చ యస్మిన్నధ్యస్తాస్తమేవాత్మానమ

మృతంబ్రహ్మాయస్యైతస్మాన్మనసాద్విద్వానహమమృతోఽస్మీతిమంత్రదృశోవచనం । నన్వస్తుపంచత్వవిశిష్టేషు పంచజనేషుపునః పంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిః స్తావతా కథం సాంఖ్య తత్త్వగ్రహ ఇత్యాశంక్య సంఖ్యాయాధర్మ్యైకాంఙ్క్షాయాంతత్త్వానిగ్రాహ్యాణీత్యాహ ॥ తయాచేతి ॥ జగతోమూలభూతాప్రకృతిస్త్రిగుణాత్మకంప్రధానమనాదిత్వాదవికృతిఃకస్యచిత్కార్యంనభవతీత్యర్థః । మహదహంకారఃపంచతన్మాత్రాణీతిసప్తప్రకృతయోవికృతయశ్చ, తత్రమహాన్ప్రధానస్యవికృతిరహంకారస్యప్రకృతిః అహంకారఃతామసఃపంచతన్మాత్రాణాంశబ్దాదీనాంప్రకృతిః సాత్త్వికఏకాదశేంద్రియాణాం, పంచతన్మాత్రాశ్చపంచానాంస్థూలభూతానామాకాశాదీనాంప్రకృతయః, పంచస్థూలభూతాన్యేతాన్యేకాదశేంద్రియాణిచేతిషోడశసంఖ్యాకోగణోవికారఏవనప్రకృతిః, తత్త్వాంతరోపాదానత్వాభావాత్, పురుషస్తూదాసీనఇతిసాంఖ్యకారికార్థః । సంఖ్యయాతత్త్వానాముపసంగ్రహాచ్ఛబ్దవత్త్వమితిప్రాప్తేసిద్ధాంతయతి ॥ నేతి ॥ సాంఖ్యయతత్త్వావిరుద్ధంనానాత్వమిష్టమిత్యతఆహ ॥నైషామితి॥ పంచసుపంచసుసాధారణస్యేతరపంచకాద్వ్యావృత్తస్యధర్మస్యాభావోఽత్రనానాత్వంవివక్షితమిత్యర్థః । యద్యపి జ్ఞానకర్మేంద్రియేషుదశసుజ్ఞానకరణత్వంకర్మకరణత్వంచతన్మాత్రాసుపంచసుస్థూలప్రకృతిత్వంచతథాపియస్మిన్నిత్యాత్మనఆకాశస్యచ పృథగుక్తేస్సత్త్వరజస్తమో

జనాఇతిపంచసంఖ్యావిషయాఽపరాపంచసంఖ్యాశ్రూయతే పంచశబ్దద్వయదర్శనాత్తఏతేపంచపంచకాఃపంచవింశతిస్సంపద్యంతే । తయాచపంచవింశతిసంఖ్యయాయావంతస్సంఖ్యేయాఆకాఙ్క్ష్యంతేతావంత్యేవచతత్త్వానిసాంఖ్యైస్సంఖ్యాయంతే । "మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాఃప్రకృతివికృతయస్సప్త । షోడశకస్తువికారోనప్రకృతిర్నవికృతిఃపురుష"ఇతి । తయాశ్రుతిప్రసిద్ధయాపంచవింశతిసంఖ్యయాతేషాంస్మృతిప్రసిద్ధానాం పంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహాత్ప్రాప్తంతావచ్ఛ్రుతిమత్త్వమేవప్రధానాదీనాం, తతోబ్రూమః । నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపిప్రధానాదీనాంశ్రుతిమత్త్వంప్రత్యాశాకర్తవ్యా, కస్మాత్, నానాభావాత్ । నానాహ్యేతానిపంచవింశతిస్తత్త్వాని, నైషాంపంచశఃపంచశస్సాధారణోధర్మోఽస్తి, యేనపంచవింశతేరంతరాల్యేఽపరాఃపంచపంచసంఖ్యానివిశేరన్, నహ్యేకనిబంధనమంతరేణనానాభూతేషుద్విత్వాదికాస్సంఖ్యానివిశంతే । అథోచ్యేతపంచవింశతిసంఖ్యైవేయమవయవద్వారేణోపలక్ష్యతే । యథా "పంచసప్తచవర్షాణినవవర్షశతక్రతు"రితి । ద్వాదశవార్షికీమనావృష్టింకథయంతి తద్వదితి, తదపినోపపద్యతే । అయమేవాస్మిన్పక్షేదోషోయల్లక్షణాశ్రయణీయాస్యాత్ । పరశ్చాత్రపంచశబ్దోజనశబ్దేనసమస్తఃపంచజనాఇతి , భాషికస్వరేణైకపదత్వనిశ్చ

మహదహంకారాఃపంచకర్తవ్యాః। మనశ్చత్వారిభూతానిచపంచాస్మిన్పంచకద్వయేమిథోనువృత్తేతరపంచకవ్యావర్తకధర్మోనాస్తీత్యభిప్రాయః । మాస్త్విత్యతఆహ ॥యేనేతి॥ ధర్మేణేత్యర్థః ।తదేవస్ఫుటయతి ॥ నహీతి ॥ మహాసంఖ్యాయామవాంతరసంఖ్యాఃకంచిద్ధర్మమాదాయప్రవిశంతి, యథా ద్వావశ్వినా సప్తర్షయోఽష్టౌవసవశ్చేతి ప్రజాపతిస్సప్తదశేత్యత్రాశ్విత్వాదికమాదాయ ద్విత్వాదయఃప్రవిశంతి నాన్యథేత్యర్థః । పంచశబ్దద్వయేనాస్వవాచ్యన్యూనసంఖ్యాద్వారేణతద్వ్యాప్యమహాసంఖ్యైవలక్ష్యతఇతిసదృష్టాంతంశంకతే ॥ అథేతి ॥ ముఖ్యార్థస్యవక్ష్యమాణత్వాల్లక్షణానయుక్తేతిపరిహరతి ॥ తదపినేతి ॥ పంచజనశబ్దయోరసమాసమంగీకృత్య పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిర్నిరస్తా సంప్రతిసమాసనిశ్చయాన్నతత్ప్రతీతిరిత్యాహ ॥ పరశ్చేతి ॥ సమాసహేతుమాహ ॥ భాషికేతి ॥ అయమర్థః। అస్మిన్మంత్రేప్రథమఃపంచశబ్దఆద్యుదాత్తః । ద్వితీయస్సర్వానుదాత్తః। జనశబ్దశ్చాంతోదాత్తః । తథాచనద్వితీయపంచజనశబ్దయోస్సమాసంవినాంత్యస్యాకారస్యోదాత్తత్వంపూర్వేషామనుదాత్తత్వంచఘటతే । సమాసస్యేతిసూత్రేణసమాసస్యాంతోదాత్తత్వవిధానాత్ । అనుదాత్తంపదమేకవర్జమితిచసూత్రేణయస్మిన్పదేఉదాత్తస్స్వరితోవాయస్యవర్ణస్యవిధీయతేతమేకంవర్జయిత్వావశిష్టంతత్పదమనుదాత్తంభవతీతివిధానాచ్చ ఏవంమాంత్రికాంతోదాత్తస్వరేణైక

పదత్వనిశ్చయః । భాషికాఖ్యేతుశతపథబ్రాహ్మణస్వరవిధాయకగ్రంథేస్వరితోఽనుదాత్తోవేతిసూత్రేణయోమంత్రదశాయామనుదాత్తస్స్వరితోవాసబ్రాహ్మణదశాయాముదాత్తోభవతీత్యపవాదఆశ్రితః, తథాచాంత్యాదాకారాత్పూర్వేషామనుదాత్తానాముదాత్తత్వం బ్రాహ్మణావస్థాయాంప్రాప్తం, ఉదాత్తమనుదాత్తమనంత్యమితిసూత్రేణామంత్రదశాయాముదాత్తస్యాంత్యస్యపరలగ్నతయోచ్చార్యమాణస్యానుదాత్తత్వంవిహితం, తథాచాత్రనకారాదుపరితన ఆకారఆకాశస్త్యేత్యనేనశ్లిష్టతయా పఠ్యమానోఽనుదాత్తో భవతి, అయంమంత్రానుదాత్తస్వరోభాషికః తేనబ్రాహ్మణస్వరేణైకపదత్వంనిశ్చీయతఇతి । ప్రకటార్థకారైస్తుపాఠకప్రసిద్ధాంతోదాత్తస్వరోభాషికఇతివ్యాఖ్యాతం, తద్వ్యాఖ్యానంకల్పతరుకారైర్దూషితం । అంతానుదాత్తంహిసమామ్నాతారఃపంచజనశబ్దమధీయతఇతిపాఠకప్రసిద్ధిరసిద్ధేతి 'తథాచ పంచసంచజనాఇతిమాంత్రికాంతోదాత్తస్స్వరః యస్మిన్పంచపంచజనాఇత్యంతానుదాత్తోబ్రాహ్మణస్వరఇతివిభాగః, ఉభయథాప్యైకపద్యాత్సమాససిద్ధిరితి । తైత్తిరీయకప్రయోగాదప్యేకపదత్వమిత్యాహ ॥ ప్రయోగాంతరేచేతి ॥ ఆజ్య త్వాత్వాం పంచానాంపంచజనానాం దేవవిశేషాణాంయంత్రాయధర్త్రాయగృహ్ణామీత్యాజ్యగ్రహణమంత్రశేషః । దేవతానాంకర్మణియంత్రవదవస్థితంశరీరంతదేవధర్త్రింఇహాముత్రభోగాధారస్తస్మై, తస్యావైకల్యార్థమితియజమానోక్తిః, అస్తుసమాసస్తతఃకిమిత్యతఆహ ॥ సమస్తత్వాచ్చేతి ॥ ఆవృత్తిర్వీప్సాతదభావేపంచకద్వయాగ్రహణాత్పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిరసిద్ధేతిభావః । జనపంచకమేకంపంచకానాంపంచకంద్వితీయమితిపంచకద్వయ

యాత్ । ప్రయోగాంతరేచ 'పంచానాంత్వాపంచజనానా'మిత్యైకపద్యైకస్వర్యైకవిభక్తికత్వావగమాత్, సమస్తత్వాచ్చనవీప్సాపంచపంచేతి । తేననపంచకద్వయగ్రహణంపంచపంచేతి,నచపంచసంఖ్యాయాఏకస్యాః పంచసంఖ్యయాఽపరయావిశేషణంపంచపంచకాఇతి, ఉపసర్జనస్యవిశేషణేనాసంయోగాత్ । నన్వాపన్నపంచసంఖ్యాకాజనాఏవపునఃపంచసంఖ్యయావిశేష్యమాణాఃపంచవింశతిఃప్రత్యేష్యంతే । యథాపంచపంచపూల్యఇతిపంచవింశతిఃపూలాఃప్రతీయంతేతద్వత్, నేతిబ్రూమః,యుక్తం యత్పంచపూలీశబ్దస్యసమాహారాభిప్రాయత్వాత్కతీతిసత్యాం భేదాకాంక్షాయాం పంచపంచపూల్యఇతివిశేషణం, ఇహతుపంచజనాఇత్యాదితఏవభేదోపాదానాత్కతీత్యసత్యాంభేదాకాంక్షాయాంన పంచపంచజనాఇతి విశేషణంభవేత్, భవదపీదంవిశేషణంపంచసంఖ్యాయాఏవభవేత్, తత్రచోక్తోదోషః, తస్మాత్పఞ్చపంచజనాఇతినపంచవింశతితత్త్వాభిప్రాయం, అతిరేకాచ్చనపంచవింశతితత్త్వాభిప్రా

తస్యపంచపంచేతిగ్రహణంనేత్యక్షరార్థః । కించాసమాసపక్షేపికింపంచశబ్దయోక్తయోఃపంచత్వయోఃపరస్పరాన్వయఃకింవాతయోశ్శుద్ధజనైరన్వయః అథవాపంచత్వవిశిష్టైర్జనైరపరస్యపంచత్వస్యాన్వయః, నాద్యఇత్యాహ॥ నచపంచసంఖ్యాయాఇతి ॥విశేషణమన్వయః॥ అనన్వయేహేతుమాహ ॥ఉపసర్జనస్యేతి॥ అప్రధానానాంసర్వేషాంప్రధానేనవిశేష్యేణైవాన్వయోవాచ్యః, గుణానాంపరస్పరాన్వయేవాక్యభేదాపాతాదిత్యర్థః । ద్వితీయేదశసంఖ్యాప్రతీతిస్స్యాన్నపంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిః । తృతీయముత్థాపయతి ॥ నన్వితి ॥ పంచత్వవిశిష్టేషుపంచత్వాంతరాన్వయేవిశేషణీభూతపంచత్వేపిపంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతిత్వప్రతీతిరిత్యర్థః । దృష్టాంతవైషమ్యేణపరిహరతి ॥నేతిబ్రూమ ఇతి ॥ పంచానాంపూలానాంసమాహారఇత్యత్రసంఖ్యాపూర్వోద్విగురితిసమాసోవిహితః । తతోద్విగోరితిసూత్రేణఙీప్విధానాత్ సమాహారప్రతీతౌసమాహారాఃకతీత్యాకాంక్షాయాంసత్యాంపంచేతిపదాంతరాన్వయోయుక్తః,పంచజనాఇత్యత్రఙీబంతత్వాభావేనసమాహారస్యాప్రతీతేః జనానాంచాదితఏవపంచత్వోపాదానాత్సంఖ్యాకాంక్షాయాఅసత్త్వాత్పంచేతిపదాంతరంనాన్వేతిఆకాంక్షాధీనత్వాదన్వయస్యేత్యర్థః । భేదోవిశేషణం । ననుజనానాంనిరాకాంక్షత్వేపితద్విశేషణీభూతపంచత్వానికతీత్యాకాంక్షాయాంపంచత్వాంతరంవిశేషణంభవత్విత్యాశంకతే ॥ భవదపీతి ॥ నోపసర్జనస్యోపసర్జనాంతరేణాన్వయః కింతుప్రధానేనైవేతినోపసర్జనన్యాయవిరోధాదయుక్తమితిపరిహరతి ॥ తత్రచేతి॥

ఏవం నానాభావాదితి వ్యాఖ్యాయ అతిరేకాచ్చేతి వ్యాచష్టే ॥ అతిరేకాచ్చేత్యాదినా ॥ అతిరేక ఆధిక్యం జనశబ్దితపంచవిం
శతితత్త్వేష్వాత్మాఽన్తర్భూతో న వా? నాద్య ఇత్యుక్త్వా ద్వితీయే దోషమాహ॥ అర్థాంతరేతి॥ తథాకాశం వికల్ప్య దూషయ
తి॥ తథేతి ॥ ఉక్తో దోషస్సంఖ్యాధిక్యం ।పంచవింశతిజనా ఆత్మాకాశౌ చేతి స[illegible]సంఖ్యాస్యాదిత్యర్థః । నచ సత్త్వ
రజస్తమసాం పృథగ్గణనయా సప్తవింశతిర్వాచ్యం, ఆకాశస్య పృథగుక్తివైయర్థ్యా[illegible]త్త్వానాం ప్రతిష్ఠో
క్తివిరోధాత్తవ మతే స్వతంత్రప్రధానస్యైవాధారత్వాన్నేహ నానాస్తీ[illegible] తవసప్తస్యైవ[illegible]
త్వాత్ । కించ పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతావపి న సాంఖ్యీయతత్త్వధీస్సంఖ్యే[illegible] సంఖ్యాయా యుక్తత్వాదిత్యా
హ॥ కథం చేతి॥ కిం జనశబ్దాత్తత్త్వగ్రహః ఉత సంఖ్యయేతి కథంశబ్దార్థః। నాద్య ఇత్యాహ॥ జనేతి॥ న ద్వితీయ ఇత్యాహ॥ అర్థాం
తరేతి॥ కిం తదర్థాంతరం యదర్థకమిదం వాక్యమితి పృచ్ఛతి॥ కథమితి॥ పంచ చ తే జనాశ్చేతి కర్మధారయాది సమాసాంతరా
త్సంజ్ఞాసమాసస్యాప్యుక్త్యా బలవత్త్వం తావదాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ దిగ్వాచినస్సంఖ్యావాచినశ్చ శబ్దాస్సంజ్ఞాయాం గమ్య

యం, అతిరేకోఽపి భవత్యాత్మాకాశాభ్యాం పంచవింశతిసంఖ్యాయాః । ఆత్మా తావదిహ ప్రతిష్ఠాం ప్ర
త్యాధారత్వేన నిర్దిష్టః, యస్మిన్నితి సప్తమీసూచితస్య 'తమేవమన్య ఆత్మాన'మిత్యాత్మత్వేనానుకర్ష
ణాత్ । ఆత్మా చ చేతనః పురుషస్స చ పంచవింశతావంతర్గత ఏవేతి న తస్యైవాధారత్వమాధేయత్వం చ యు
జ్యేత, అర్థాంతరపరిగ్రహే చ తత్త్వసంఖ్యాతిరేకస్సిద్ధాంతవిరుద్ధః ప్రసజ్యేత ।తథా 'ఆకాశశ్చ ప్రతి
ష్ఠిత' ఇత్యాకాశస్యాపి పంచవింశతావంతర్గతస్య న పృథగుపాదానం న్యాయ్యం, అర్థాంతరపరిగ్రహే చో
క్తం దూషణం । కథం చ సంఖ్యామాత్రశ్రవణే సత్యశ్రుతానాం పంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహః ప్ర
తీయేత, జనశబ్దస్య తత్త్వేష్వరూఢత్వాత్ , అర్థాంతరోపసంగ్రహేఽపి సంఖ్యోపపత్తేః । కథం తర్హి పం
చ పంచజనా ఇతి, ఉచ్యతే, దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామితి విశేషస్మరణాత్సంజ్ఞాయామేవ పఞ్చశబ్దస్య జనశబ్దేన
సమాసః, తతశ్చ రూఢత్వాభిప్రాయేణైవ కేచిత్పంచజనా నామ వివక్ష్యంతే, న సాంఖ్యతత్త్వాభిప్రాయే
ణ, తే కతీత్యస్యామాకాంక్షాయాం పునః పంచేతి ప్రయుజ్యతే, పఞ్చజనా నామ కేచిత్, తే చ పంచేత్యర్థః।
సప్తర్షయస్సప్తేతి యథా। కే పునస్తే పఞ్చజనా నామేతి తదుచ్యతే॥ ... ...

సూ॥౧౨॥ ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్॥

యస్మిన్పంచ పంచజనా ఇత్యత ఉత్తరస్మిన్మంత్రే బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణాయ ప్రాణాదయః పఞ్చ నిర్దిష్టాః ।
'ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షురుత శ్రోత్రస్య శ్రోత్రమన్నస్యాన్నం మనసో యే మనో విదు'రితి, తేఽ
త్ర వాక్యశేషగతాస్సన్నిధానాత్పఞ్చజనా వివక్ష్యంతే । కథం పునః ప్రాణాదిషు జనశబ్దప్రయోగః, త
త్త్వేషు వా కథం జనశబ్దప్రయోగః , సమానే తు ప్రసిద్ధ్యతిక్రమే వాక్యశేషవశాత్ప్రాణాదయ ఏవ గృ
హీతవ్యా భవంతి, జనసంబంధాచ్చ ప్రాణాదయో జనశబ్దభాజో భవంతి । జనవచనశ్చ పురుషశబ్దః ప్రా

ణానాయాం సుబంతేనోత్తరపదేన సమస్యంతే యథా దక్షిణాగ్నిస్సప్తర్షయ ఇత్యాది । అయం చ సమాసస్తత్పురుషభే
దః పంచజనశబ్దస్య సంజ్ఞాత్వముక్త్వా సంజ్ఞికథనార్థం సూత్రం గృహ్ణాతి॥ కే పునస్త ఇతి॥ ... ...

౧౨॥ శ్రుతావుత శబ్దోఽప్యర్థః । యే ప్రాణాదిప్రేరకం తత్సాక్షిణమాత్మానం విదుస్తే బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః॥ పం
చజనశబ్దస్య ప్రాణాదిషు కయా వృత్త్యా ప్రయోగ ఇతి శంకతే ॥ కథం పునరితి ॥ యథా తవ తత్త్వేషు జనశబ్దస్య లక్షణయా
ప్రయోగస్తథా మమ ప్రాణాదిషు పంచజనశబ్దస్య లక్షణయేత్యాహ ॥ తత్త్వేష్వితి ॥ తర్హి రూఢ్యతిక్రమసామ్యాత్త
త్త్వాన్యేవ గ్రాహ్యాణీత్యత ఆహ ॥ సమానేత్వితి ॥ సన్నిహితసజాతీయానపేక్షశ్రుతిస్థా ఏవ గ్రాహ్యాః నతు వ్యవహితవి
జాతీయసాపేక్షస్మృతిస్థా ఇత్యర్థః। లక్షణాబీజసంబంధమాహ ॥ జనేతి ॥ జనః పంచజన ఇతి పర్యాయః, పురుషమితాదిశ
బ్దవచ్చ పంచజనశబ్దస్య ప్రాణాదిలక్షకత్వం యుక్తమిత్యాహ ॥ జనవచనశ్చేతి॥ నను జాయంత ఇతి జనాః మహదాదయః జ

నకత్వాజ్జనః ప్రధానమితి । యోగసంభవేకిమితిరూఢిమాశ్రిత్యలక్షణాప్రయాస ఇత్యత ఆహ ॥ సమాసేతి ॥ యథా అశ్వకర్ణశబ్దస్యవర్ణసముదాయస్యవృక్షేరూఢిరేవం పంచజనశబ్దస్యరూఢిరేవ నావయవశక్త్యాత్మకోయోగ ఇత్యర్థః । పూర్వకాలికప్రయోగాభావాన్నరూఢిరిత్యాక్షిపతి ॥ కథమితి॥స్యుః పుమాంసః పఞ్చజనా ఇత్యమరకోశాదౌప్రయోగోఽస్త్యేవ, తదభావమంగీకృత్యాప్యాహ ॥ శక్యేతి ॥ జనసంబంధాచ్చేతి పూర్వభాష్యేన శేషుపంచజనశబ్దస్యరూఢిమాశ్రిత్యప్రాణాదిషులక్షణోక్తా ఇహతుప్రౌఢవాదేన ప్రాణాదిషురూఢిరుచ్యత ఇతి మంతవ్యం । సంగృహీతంవివృణోతి ॥ ప్రసిద్ధేత్యాదినా ॥ ‘ఉద్భిదాయజేతపశుకామ’ ఇత్యత్రోద్భిత్పదంవిధేయగుణార్థకం కర్మనామధేయం వేతిసంశయే ఖనిత్రాదావుద్భిత్పదస్యప్రసిద్ధేర్యోగనామత్వేప్రసిద్ధివిరోధాజ్జ్యోతిష్టోమేగుణవిధిరితిప్రాప్తే రాద్ధాంతః । యజేతయాగేనేష్టంభావయేదిత్యర్థః । తతశ్చోద్భిదేత్యప్రసిద్ధస్యతృతీయాంతస్యయాగేనేత్యనేన ప్రసిద్ధార్థకేనసామానాధికరణ్యేనతన్నామత్వంనిశ్చీయతే,ఉద్భినత్తి పశూన్సాధయతీతి ప్రసిద్ధేరవిరోధాదప్రకృతజ్యోతిష్టోమే గుణవిధ్యయోగాత్తద్విధౌచోద్భిదాఖ్యగుణవతాయాగేనేతిమత్వర్థసంబంధలక్షణాప్రసంగాచ్చేతి కర్మనామైవోద్భిత్పదం । తథాచ్ఛినత్తీతిశ్యేనేషుప్రయుక్తః ‘ తేనాఏతేపంచబ్రహ్మపురుషా’ఇతి, అత్ర ‘ ప్రాణోహపితాప్రాణోహమాతే’త్యాదిచబ్రాహ్మణం । సమాసబలాచ్చసముదాయస్యరూఢత్వమవిరుద్ధం । కథంపునరసతిప్రథమప్రయోగే రూఢిశ్శక్యాశ్రయితుం । శక్యోద్భిదాదివదిత్యాహ। ప్రసిద్ధార్థసన్నిధానేనహ్యప్రసిద్ధార్థశ్శబ్దః ప్రయుజ్యమానస్సమభివ్యాహారాత్తద్విషయోనియమ్యతే యథా ‘ ఉద్భిదాయజేత యూపంఛినత్తి వేదింకరోతీ’తి, తథాయమపిపంచజనశబ్దస్సమాసాన్వాఖ్యానాదవగతసంజ్ఞాభావస్సంజ్ఞాకాంక్షీ వాక్యశేషసమభివ్యాహృతేషుప్రాణాదిషువర్తిష్యతే । కైశ్చిత్తు దేవాః పితరోగంధర్వాఅసురారక్షాంసిచ పంచజనావ్యాఖ్యాతాః। అన్యైశ్చత్వారోవర్ణానిషాదపంచమాఃపరిగృహీతాః।క్వచిచ్చయత్పాంచజన్యయావిశేతిప్రజాపరః ప్రయోగఃపంచజనశబ్దస్యదృశ్యతే తత్పరిగ్రహేపీహనకశ్చిద్విరోధః । ఆచార్యస్తునపంచవింశతేస్తత్త్వానామిహప్రతీతిరస్తీత్యేవంపరతయాప్రాణాదయోవాక్యశేషాదితిజగాద ॥ ....*

భవేయుస్తావత్ప్రాణాదయఃపంచజనామాధ్యందినానాంయేఽన్నంప్రాణాదిష్వామనంతికాణ్వానాం తుకథంప్రాణాదయఃపంచజనాభవేయుఃయేఽన్నంప్రాణాదిషునామనంతీత్యత ఉత్తరంపఠతి ॥......*

సూ॥౧౩॥జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే॥

అసత్యపికాణ్వానామన్నేజ్యోతిషా తేషాంపంచసంఖ్యాపూర్యతే । తేఽపిహియస్మిన్పంచపంచజనా ఇత్యతఃపూర్వస్మిన్మంత్రేబ్రహ్మస్వరూపనిరూపణాయైవజ్యోతిరధీయతే ।‘ తద్దేవాజ్యోతిషాంజ్యోతి’రితి।

ప్రసిద్ధార్థఖేదన యోగ్యార్థకశబ్దసమభివ్యాహారాద్దారు విశేషో యూపశబ్దార్థః । కరోతీతిసమభివ్యాహారాద్వేదిశబ్దార్థస్సంస్కారయోగ్యస్థండిల విశేషఇతిగమ్యతే, తథా ప్రసిద్ధార్థకప్రాణాదిశబ్దసమభివ్యాహారాత్పంచజనశబ్దః ప్రాణాద్యర్థక ఇతినిశ్చీయత ఇత్యర్థః । ఏకదేశినాంమతద్వయమాహ ॥ కైశ్చిదిత్యాదినా ॥ శూద్యాంబ్రాహ్మణాజ్జాతోనిషాదః । శ్రుత్యా పంచజనశబ్దస్యార్థాంతరమాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ పాంచజన్యయాప్రజయావిశతీతివిట్తయావిశాపురుషరూపయైంద్రస్యాహ్వానార్థం ఘోషాస్సృష్టాఇతియత్తదుక్తం ఘోషాతిరేకేణైంద్రాహ్వానాయోగాదితి శ్రుత్యనుసారేణప్రజామాత్రగ్రహణేపినవిరోధ ఇత్యర్థః । సూత్రవిరోధమాశంక్యాహ ॥ ఆచార్యస్త్వితి ॥ అతస్సాంఖ్యతత్త్వాతిరిక్తయత్కించిత్పరతయాపంచజన శబ్దస్యవ్యాఖ్యాయామవిరోధ ఇతిభావః ॥ ... ...*

౧౩॥ శంకోత్తరత్వేనసూత్రంగృహ్ణాతి ॥ భవేయురితి ॥ జ్యోతిషాంసూర్యాదీనాంజ్యోతిస్తద్బ్రహ్మదేవాఉపాసత ఇత్యర్థః । నన్విదంషష్ఠ్యంతజ్యోతిఃపదోక్తంసూర్యాదికం జ్యోతిశ్శాఖాద్వయేప్యస్తి తత్కాణ్వానాంపంచత్వపూరణాయగృహ్యతే నాన్యేషామితివికల్పోనయుక్త ఇతిశంకతే ॥ కథంపునరితి ॥ ఆకాంక్షావిశేషాద్వికల్పోయుక్త ఇత్యాహసి

ద్ధాంతీ ॥ అపేక్షేతి ॥ యథా 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నే'తి వాక్యభేదాద్వికల్పస్తద్వచ్ఛాఖాభేదేనాన్నపాఠాపాఠాభ్యాం జ్యోతిషా వికల్ప ఇత్యర్థః । నను క్రియాయాం వికల్పో యుక్తః న వస్తునీతి చేత్, సత్యం, అత్రాపి శాఖాభేదేన సాన్నా జ్యోతిస్సహితా వా పంచప్రాణాదయో యత్ర ప్రతిష్ఠితాస్తం మనసాఽనుద్రష్టవ్యమితి ధ్యానక్రియాయాం వికల్పోపపత్తిరిత్యనవద్యం । ఉక్తం ప్రధానస్యాశబ్దత్వముపసంహరతి ॥ తదేవమితి॥ తథాపి స్మృతియుక్తిభ్యాం ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యత ఆహ ॥ స్మృతీతి ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్. ... ...

౧४॥ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥ పూర్వగ్రంథేనాస్య సంగతిం వక్తుం వృత్తమనువదతి ॥ ప్రతిపాదితమితి॥ అధికరణత్రయేణ ప్రధానస్యాశ్రౌతత్వోక్త్యా జగత్కారణత్వలక్షణేన బ్రహ్మణి ఏవ బుద్ధిస్థితా, తస్మిన్నేవ బుద్ధిస్థే నిర్విశేషే బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయ ఇతి సాధితం పూర్వసూత్రసందర్భేణ । తత్ర లక్షణసమన్వయయోరసిద్ధిరేవ శ్రుతీనాం విరోధదర్శనాదిత్యాక్షేపరూపాం తేనాస్య సంగతిమాహ ॥ తత్రేతి॥ న చావిరోధచింతాయాః ద్వితీయాధ్యాయే సంగతిర్నాస్మిన్నధ్యాయ ఇతి వాచ్యం, సిద్ధే సమన్వయే స్మృత్యాదిమానాంతరవిరోధనిరాసస్య ద్వితీయాధ్యాయార్థత్వాత్ తత్పదవాచ్యజగత్కారణవాదిశ్రుతీనాం మిథోవిరోధాద్వాచ్యార్థానిశ్చయేన లక్ష్యే సమన్వయాసి

కథం పునరుభయేషామపి తుల్యవదిదం జ్యోతిః పఠ్యమానం సమానమంత్రగతయా పంచసంఖ్యయా కేషాంచిద్గృహ్యతే కేషాంచిన్నేతి, అపేక్షాభేదాదిత్యాహ। మాధ్యందినానాం హి సమానమంత్రపఠితప్రాణాదిపంచజనలాభాన్నాస్మిన్మంత్రాంతరపఠితే జ్యోతిష్యపేక్షా భవతి తదలాభాత్తు కాణ్వానాం భవత్యపేక్షా, అపేక్షాభేదాచ్చ సమానేఽపి మంత్రే జ్యోతిషో గ్రహణాగ్రహణే, యథా సమానేప్యతిరాత్రే వచనభేదాత్షోడశినో గ్రహణాగ్రహణే తద్వత్ । తదేవం న తావచ్ఛ్రుతిప్రసిద్ధిః కాచిత్ప్రధానవిషయాస్తి, స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధీ తు పరిహరిష్యేతే ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్. ... ...

सू. ॥౧४॥ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః ॥

ప్రతిపాదితం బ్రహ్మణో లక్షణం, ప్రతిపాదితం బ్రహ్మవిషయం గతిసామాన్యం వేదాంతవాక్యానాం, ప్రతిపాదితం చ ప్రధానస్యాశబ్దత్వం । తత్రేదమపరమాశంక్యతే । న జన్మాదికారణత్వం బ్రహ్మణో బ్రహ్మవిషయం వా గతిసామాన్యం వేదాంతవాక్యానాం ప్రతిపాదయితుం శక్యం, కస్మాత్, విగానదర్శనాత్, ప్రతివేదాంతం హ్యన్యాన్యా సృష్టిరుపలభ్యతే క్రమాదివైచిత్ర్యాత్, తథా హి క్వచిత్, 'ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాకాశాదికా సృష్టిరామ్నాయతే, క్వచిత్తేజ ఆదికా 'తత్తేజోఽసృజతే'తి, క్వచి

ద్ధౌ ప్రాప్తాయాం తత్సాధకావిరోధచింతాయా అత్రైవ సంగతత్వాత్ । న చైవం సృష్టిశ్రుతీనామప్యవిరోధోఽత్రైవ చింతనీయ ఇతి వాచ్యం, స్వప్నవత్కల్పితసృష్టౌ విరోధస్యైవాభావాత్। కిమర్థం తర్హి ద్వితీయే తచ్చింతనం స్థూలబుద్ధిసమాధానార్థమితి బ్రూమః । ఇహ తు సూత్రకృద్వృశాం వాక్యార్థసమన్వయజ్ఞానాయ తత్పదార్థశ్రుతివిరోధః పరిహ్రియతే । యద్యపి త్వంపదార్థశ్రుతివిరోధోఽత్ర పరిహర్తవ్యస్తథాపి ప్రథమసూత్రేణ బంధమిథ్యాత్వసూచనాదవిరోధస్సిద్ధః, ప్రపంచస్తు స్థూలబుద్ధిసమాధానప్రసంగేన భవిష్యతీతి మన్యతే సూత్రకారః । అత్ర జగత్కారణశ్రుతయో విషయాః తాః కిం బ్రహ్మణి మానం న వేతి సంశయేఽన్నజ్యోతిషోస్సంఖ్యాదృష్టిక్రియాయాం వికల్పేపి కారణే వస్తున్యసత్త్వాసత్త్వాకారణమిత్యాదివికల్పాసంభవాదప్రామాణ్యమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయన్నుక్తాక్షేపం వివృణోతి ॥ ప్రతివేదాంతమిత్యాదినా ॥ వేదాంతానాం సమన్వయసాధనాచ్ఛ్రుత్యధ్యాయసంగతిః । అసదాదిపదానాం సత్కారణే సమన్వయోక్తేః పాదసంగతిః, పూర్వపక్షే సమన్వయాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః । క్రమాక్రమాభ్యాం సృష్టివిరోధం తావద్దర్శయతి ॥ తథా హి క్వచిదిత్యాదినా ॥ స పరమాత్మా లోకానసృజత అమ్మయశరీరప్రచురస్వర్గలోకోంభశ్శబ్దార్థః। సూర్యరశ్మివ్యాప్తాంతరిక్షలోకో మరీచయః । మరో మర్త్యలోకః । అబ్బహులాః పాతాళలోకా ఆప ఇతి శ్రుత్యర్థః । సృ

ష్టివిరోధముక్త్వా కారణవిరోధమాహ ॥ తథేతి ॥ అసదనభివ్యక్తనామరూపాత్మకం కారణం, తతః కారణాత్సదభివ్యక్తం। ఏతత్తుల్యార్థం ఛాందోగ్యవాక్యమాహ ॥అసదేవేతి ॥కింశూన్యమేవ నేత్యాహ॥తత్సదితి ॥ అబాధితం బ్రహ్మైవాసీదిత్యర్థః। తద్బ్రహ్మాత్మనా స్థితం జగత్సృష్టికాలే సమ్యగభివ్యక్తమభవత్ । ప్రక్రియా సృష్టిః । తత్ తత్ర కారణే ఏకే బాహ్యాస్తేషాం మతం। శ్రుతిరేవ దూషయతి ॥కుత ఇతి॥ కుతః ఏవం పదయోరర్థమాహ ॥కథమితి॥ స్వమతమాహ ॥సదితి॥ తదిదం జగత్ సాకల తర్హి ప్రాక్కాలే అవ్యాకృతం కారణాత్మకమాసీత్ । శ్రుతీనాం విరోధముపసంహరతి ॥ ఏవమితి ॥ కిమత్ర న్యాయ్యమిత్యాశంక్య మానాంతరసిద్ధప్రధానలక్షకత్వం వేదాంతానాం న్యాయ్యమిత్యాహ ॥ స్మృతీతి ॥ తత్ర సృష్టౌ విరోధమంగీకృత్య స్రష్టరి విరోధం పరిహరతి ॥ సత్యపీతి ॥ ఆకాశాదిషు బ్రహ్మణః కారణత్వే విరోధో నైవాస్తీతి ప్రతిజ్ఞా

ప్రాణాదికా 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధా'మితి, క్వచిదక్రమేణైవ లోకానాముత్పత్తిరామ్నాయతే 'స ఇమాంల్లోకానసృజతాంభో మరీచీర్మరమాప' ఇతి, తథా క్వచిదసత్పూర్వికా సృష్టిః పఠ్యతే 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తతో వై సదజాయతే'తి 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ తత్సదాసీత్ తత్సత్సమభవ'దితి చ, క్వచిదసద్వాదనిరాకరణేన సత్పూర్వికా ప్రక్రియా ప్రతిజ్ఞాయతే 'తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ కథమసతః సజ్జాయేతే'తి 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దితి, క్వచిత్స్వయంకర్తృకైవ వ్యాక్రియా జగతో నిగద్యతే 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియత' ఇతి । ఏవమనేకధా విప్రతిపత్తేర్వస్తుని చ వికల్పస్యానుపపత్తేర్న వేదాంతవాక్యానాం జగత్కారణావధారణపరతా న్యాయ్యా, స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధిభ్యాం తు కారణాంతరపరిగ్రహో న్యాయ్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । సత్యపి ప్రతివేదాంతం సృజ్యమానేష్వాకాశాదిషు క్రమాదిద్వారకే విగానే న స్రష్టరి కించిద్విగానమస్తి, కుతః, యథావ్యపదిష్టోక్తేః । యథాభూతో హ్యేకస్మిన్వేదాంతే సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వరః సర్వాత్మకోఽద్వితీయః కారణత్వేన వ్యపదిష్టః, తథాభూత ఏవ వేదాంతాంతరేష్వపి వ్యపదిశ్యతే, తద్యథా 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి, అత్ర తావజ్జ్ఞానశబ్దేన పరేణ చ తద్విషయేణ కామయితృత్వవచనేన చేతనం బ్రహ్మ న్యరూరుపదపరప్రయోజ్యత్వేనేశ్వరం కారణమబ్రవీత్ । తద్విషయేణైవ పరేణాత్మశబ్దేన శరీరాదికోశపరంపరయా చాంతరాంతరాత్మానుప్రవేశనేన సర్వేషామంతః ప్రత్యగాత్మానం నిరధారయత్ 'బహు స్యాం ప్రజాయేయే'తి చాత్మవిషయేణ బహుభవనానుశంసనేన సృజ్యమానానాం వికారాణాం స్రష్టర్యభేదమభాషత, తథా 'ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కించే'తి సమస్తజగత్సృష్టినిర్దేశేన ప్రాక్సృష్టేరద్వితీయం స్రష్టారమాచష్టే, తదత్ర యల్లక్షణం బ్రహ్మ కారణత్వేన విజ్ఞాతం తల్లక్షణమేవాన్యత్రాపి విజ్ఞాయతే 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతే'తి, తథా 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిషత్స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా' ఇతి చ, ఏవంజాతీయకస్య కారణస్వరూపనిరూపణపరస్య వాక్యజాతస్య ప్రతివేదాంతమవిగీతార్థత్వాత్ । కార్యవిషయం తు విగానం దృశ్యతే క్వచిదాకాశాదికా సృష్టిః క్వచిత్తేజఆది

యాం హేతుమాహ॥కుత ఇతి॥యథాభూతత్వమేవాహ ॥ సర్వజ్ఞ ఇతి ॥ కారణస్య సర్వజ్ఞత్వాదికం ప్రతివేదాంతం దృశ్యత ఇత్యాహ ॥తద్యథేత్యాదినా॥ తద్విషయేణ బ్రహ్మవిషయేణ, చేతనం సర్వజ్ఞం 'తదాత్మానం స్వయమకురుతే'తి శ్రుతేరపర ప్రయోజ్యత్వం 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన' ఇతి ప్రత్యగాత్మత్వం స్వస్య బహుభవనకామనయా స్థితికాలేఽప్యద్వితీయత్వం । యథా తైత్తిరీయకే సర్వజ్ఞత్వాదికం కారణస్య తథా ఛాందోగ్యాదావపి దృశ్యత ఇత్యాహ ॥ తదత్ర యల్లక్షణమితి ॥ మిషత్ సవ్యాపారం అవిగీతార్థత్వాదవిరుద్ధార్థకత్వాత్ కారణే నాస్తి విప్రతిపత్తిరితి శేషః, తథాపి కార్యే విరోధాత్కారణేఽపి విరోధః స్యాదిత్యాశంక్య నిషేధతి॥కార్యవిషయం త్విత్యాదినా॥ స్వప్నసృష్టీనాం ప్రత్యహమన్యథాత్వేన సో

హామితిప్రత్యభిజ్ఞాయమానే ద్రష్టర్యపినానాత్వం ప్రసజ్యేతేత్యాహ ॥ అతిప్రసంగాదితి ॥ సృష్టివిరోధమంగీకృత్యస్రష్టరినవిరోధఇత్యుక్తమధునాంగీకారంత్యజతి॥సమాధాస్యతిచేతి॥ కిమర్థంతర్హి శ్రుతయస్సృష్టిమన్యథాన్యథావదంతీత్యాశంక్యసృష్టావతాత్పర్యజ్ఞాపనాయేత్యాహ॥భవేదిత్యాదినా॥ అతాత్పర్యార్థైర్విరోధోనదోషాయేత్యతాత్పర్యంసాధయతి ॥ నహీతి ॥ ఫలవద్బ్రహ్మవాక్యశేషత్వేన సృష్టివాక్యానామర్థవత్త్వసంభవాన్నస్వార్థైపృథక్ఫలంకల్ప్యం వాక్యభేదాపత్తేరిత్యాహ ॥ నచకల్పయితుమితి ॥ న్యాయాదేకవాక్యత్వంసిద్ధంశ్రుతిరపిదర్శయతీత్యాహ ॥ దర్శయతిచేతి ॥ శుంగేనకార్యేణలింగేన । కారణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వం సృష్టిశ్రుతీనాముక్త్వా కారణస్యాద్వయత్వజ్ఞానంఫలాంతరమాహ ॥ మృదాదీతి ॥ ఏవంనిష్ఫలాయామన్యార్థాయాం సృష్టౌతాత్పర్యభావాద్విరోధోనదోషఇత్యత్రవృద్ధసమ్మతిమా

కేత్యేవంజాతీయకం । నచ కార్యవిషయేణవిగానేనకారణమపిబ్రహ్మ సర్వవేదాంతేష్వ విగీతమధిగమ్యమానమవివక్షితంభవితుమర్హతీతిశక్యతేవక్తుం, అతిప్రసంగాత్ । సమాధాస్యతిచాచార్యఃకార్యవిషయంవిగానంనవియదశ్రుతేరిత్యారభ్య । భవేదపికార్యస్యవిగీతత్వమ ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ , నహ్యయంసృష్ట్యాదిప్రపంచఃప్రతిపిపాదయిషితః। నహితత్ప్రతిబద్ధఃకశ్చిత్పురుషార్థోదృశ్యతేశ్రూయతేవా, నచకల్పయితుంశక్యతే । ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం తత్రతత్ర బ్రహ్మవిషయైర్వాక్యైస్సాకమేకవాక్యతాయాగమ్యమానత్వాత్ । దర్శయతిచసృష్ట్యాదిప్రపంచస్య బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థతాం 'అన్నేన సోమ్యశుంగేనాపోమూలమన్విచ్ఛాద్భిస్సోమ్యశుంగేనతేజోమూలమన్విచ్ఛ తేజసాసోమ్యశుంగేనసన్మూలమన్విచ్ఛే'తి । మృదాదిదృష్టాంతైశ్చకార్యస్యకారణేనాభేదంవదితుంసృష్ట్యాది ప్రపంచశ్శ్రావ్యతఇతిగమ్యతే । తథాచ సంప్రదాయవిదోవదంతి "మృల్లోహవిస్ఫులింగాద్యైస్సృష్టిర్యాచోదితాన్యథా ॥ ఉపాయస్సోవతారాయనాస్తిభేదఃకథంచనే"తి । బ్రహ్మప్రతిపత్తిసంబద్ధంతుఫలంశ్రూయతే 'బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం తరతిశోకమాత్మవిత్ తమేవవిదిత్వాతిమృత్యుమేతీ'తిచ । ప్రత్యక్షావగమంచేదంఫలం 'తత్త్వమసీ'త్యసంసార్యాత్మత్వప్రతిపత్తౌసత్యాం సంసార్యాత్మత్వవ్యావృత్తేః ॥.............*

యత్పునఃకారణవిషయంవిగానందర్శితం 'అసద్వాఇదమగ్రఆసీ'దిత్యాది తత్పరిహర్తవ్యం। అతోఽభిధీయతే ॥

॥ సూ ॥ ౧౫ ॥ సమాకర్షాత్ ॥

'అసద్వాఇదమగ్రఆసీ'దితినాత్రాసన్నిరాత్మకంకారణత్వేనశ్రావ్యతే ।యతః 'అసన్నేవసభవతిఅసద్బ్రహ్మేతివేదచేత్ అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేదసంతమేనంతతోవిదురితీ'త్యసద్వాదాపవాదేనాస్తిత్వలక్షణంబ్రహ్మాన్నమయాదికోశపరంపరయా ప్రత్యగాత్మానంనిర్ధార్య 'సోకామయతే'తితమేవప్రకృతంసమాకృష్యసప్రపంచాంసృష్టింతస్మాచ్ఛ్రావయిత్వా 'తత్సత్యమిత్యాచక్షత'ఇతి చోపసంహృత్య 'తదప్యేష శ్లోకోభవతీ'తి తస్మిన్నేవప్రకృతేఽర్థేశ్లోకమిమముదాహరత్యసద్వా ఇదమగ్రఆసీదితి, యదిత్వసన్ని

హ ॥ తథాచేతి ॥ అన్యథాన్యథేతివీప్సా ద్రష్టవ్యా । అవతారాయబ్రహ్మధీజన్మనే, అతస్తదన్యథాత్వేపి బ్రహ్మణినభేదఃజ్ఞేయేనవిగానమిత్యర్థః । బ్రహ్మజ్ఞానస్యసృష్టిశేషిత్వముక్తంతన్నిర్వాహాయతస్యఫలమాహ ॥బ్రహ్మేతి॥ మృత్యుమత్యేతీత్యన్వయః ॥ ....*

౧౫ ॥ ఏవం సృష్టిద్వారకంవిరోధముత్సూత్రంసమాధాయకారణస్యసదసత్త్వాదినాసాక్షాచ్ఛ్రుతివిరోధనిరాసార్థంసూత్రమాదత్తే॥ యత్పునరితి ॥ యతోఽస్తిత్వలక్షణంబ్రహ్మనిర్ధార్య తస్మిన్నేవశ్లోకముదాహరతిఅతోఽత్రశ్లోకేనిరాత్మకమసన్నశ్రావ్యత ఇతియోజనా । తత్త్రత్రసదాత్మనిశ్లోకో మంత్రోభవతి । సదాత్మసమాకర్షాదతీంద్రియార్థకాసత్పదేన బ్రహ్మలక్ష్యతఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ నచప్రధానమేవలక్ష్యతామితి వాచ్యం । చేతనార్థక బ్రహ్మాదిశబ్దా

నామనేకేషాంలక్షణాగౌరవాపాతాదితిభావః । తిత్తిరిశ్రుతౌసూత్రంయోజయిత్వా ఛాందోగ్యాదౌయోజయతి ॥ ఏ షైవేతి ॥ సదేకార్థకతత్పదేనపూర్వోక్తాసతస్సమాకర్షాన్నశూన్యత్వమిత్యర్థః । నన్వసత్పదలక్షణానయుక్తాశ్రుతిభిరేవ స్వమతభేదేనోదితానుదితహోమవద్వికల్పస్యదర్శితత్వాదిత్యతఆహ ॥ తద్ధైకఇతి ॥ ఏకేశాఖినఇత్యర్థోనభవతి, కింతు అనాదిసంసారచక్రస్థావేదబాహ్యాఇత్యర్థః । శూన్యనిరాసేన శ్రుతిభిస్సద్వాదస్యైవేష్టత్వాత్తాసాంవిరోధస్స్ఫూర్తినిరా సాయలక్షణాయుక్తేతిభావః । యదుక్తంక్వచిదకర్తృకాసృష్టిఃకథితేతితన్నేత్యాహ ॥ తద్ధేదమితి ॥ అధ్యక్షఃకర్తా । న స్వతంత్రకర్తృభావఏవపరామృశ్యతఇత్యతఆహ ॥ చేతనస్యచాయమితి ॥ చక్షుర్ద్రష్టా శ్రోత్రంశ్రోతామనోమంతేత్యు చ్యతఇత్యర్థః। ఆద్యకార్యంసకర్తృకంకార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాహ ॥ అపిచేతి॥ అద్యత్వేఇదానీం । ననుకర్మణిలకారస్యక

రాత్మకమస్మిన్ శ్లోకేఽభిప్రేయేత తతోఽన్యసమాకర్షణేఽన్యస్యోదాహరణాదసంబద్ధంవాక్యమాపద్యే త ।తస్మాన్నామరూపవ్యాకృతవస్తువిషయః ప్రాయేణసచ్ఛబ్దఃప్రసిద్ధఇతితద్వ్యాకరణాభావాపేక్షయా ప్రాగుత్పత్తేస్సదేవబ్రహ్మసదివాసీదిత్యుపచర్యతే । ఏషైవ 'అసదేవేదమగ్రఆసీ'దిత్యత్రాపి యోజ నా, తత్సదాసీదితిసమాకర్షణాత్ ।అత్యంతాభావాభ్యుపగమేహితత్సదాసీదితికింసమాకృష్యేత 'తద్ధై కఆహురసదేవేదమగ్రఆసీ'దిత్యత్రాపి నశ్రుత్యంతరాభిప్రాయేణాయమేకీయమతోపన్యాసః క్రియా యామివవస్తునివికల్పస్యాసంభవాత్ । తస్మాచ్ఛ్రుతిపరిగృహీతసత్పక్షదార్ఢ్యాయైవాయంమందమతిపరి కల్పితస్యాసత్పక్షస్యోపన్యస్యనిరాసఇతిద్రష్టవ్యం 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దిత్యత్రాపి న నిరధ్య క్షస్యజగతోవ్యాకరణంకథ్యతే 'సఏషఇహ ప్రవిష్టఆనఖాగ్రేభ్య'ఇత్యధ్యక్షస్య వ్యాకృతకార్యానుప్రవే శిత్వేన సమాకర్షాన్నిరధ్యక్షే వ్యాకరణాభ్యుపగమేహ్యనంతరేణ ప్రకృతావలంబినా సఇత్యనేన సర్వ నామ్నా కఃకార్యానుప్రవేశిత్వేనసమాకృష్యేత । చేతనస్య చాయమాత్మనశ్శరీరేఽనుప్రవేశశ్శ్రూ యతే, అనుప్రవిష్టస్య చేతనత్వశ్రవణాత్ 'పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రంమన్వానోమన'ఇతి । అపి చయాదృశమిదమద్యత్వే నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియమాణం జగత్సాధ్యక్షం వ్యాక్రియతే ఏవమాదిస ర్గేపీతిగమ్యతే, దృష్టవిపరీతకల్పనానుపపత్తేః । శ్రుత్యంతరమపి 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామ రూపేవ్యాకరవాణీ'తిసాధ్యక్షామేవజగతోవ్యాక్రియాందర్శయతి । వ్యాక్రియతఇత్యపికర్మకర్తరిలకారః స్సత్యేవపరమేశ్వరేకర్తరి సౌకర్యమపేక్ష్యద్రష్టవ్యః । యథాలూయతే కేదారస్స్వయమేవేతిసత్యేవ పూర్ణకేలవితరి । యద్వాకర్మణ్యేవైషలకారఅర్థాక్షిప్తంకర్త్రంతరమపేక్ష్యద్రష్టవ్యః, యథాగ మ్యతేగ్రామఇతి॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్. ... ...

సూ॥౧౬॥ జగద్వాచిత్వాత్ ॥

కౌషీతకిబ్రాహ్మణేబాలాక్యజాతశత్రుసంవాదేశ్రూయతే 'యోవైబాలాక ఏతేషాం పురుషా ణాంకర్తాయస్యవైతత్కర్మసవైవేదితవ్య'ఇతి । తత్రకింజీవోవేదితవ్యత్వేనోపదిశ్యతేః ఉతముఖ్యః

తుఃస్స త్వేకర్మణఏవకర్తృత్వవాచిలకారతావిరుద్ధేత్యతఆహ॥వ్యాక్రియతఇతి॥అనాయాసేనసిద్ధిమపేక్ష్యకర్మణఃకర్తృ త్వముపచర్యతఇత్యర్థః । వ్యాక్రియతేజగత్స్వయమేవనిష్పన్నమితివ్యాఖ్యాయకేనచిద్వ్యాకృతమితివ్యాచష్టే॥యద్వేతి॥ అతశ్శ్రుతీనామవిరోధాత్కారణద్వారాసమన్వయఇతిసిద్ధం॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్.... ... ...

౧౬ ॥ జగద్వాచిత్వాత్ విషయమాహ॥కౌషీతకీతి ॥ బలాకాయాఅపత్యం బాలాకిర్బ్రాహ్మణఃతంప్రతి రాజోవాచ ॥ యోవాఇతి ॥ నకేవలమాదిత్యాదీనాంకర్తాకింతుసర్వస్య జగతఇత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ ఏతజ్జగత్ యస్య కర్మక్రియతఇతివ్యుత్పత్త్యాకార్యమిత్యర్థః । కర్మేతిశబ్దస్యయోగరూఢిభ్యాంసంశయమాహ ॥ తత్రేతి॥ పూర్వత్రైక వాక్యస్థసదాదిశబ్దబలాదసచ్ఛబ్దోనీతః, ఇహతువాక్యభేదాద్బ్రహ్మతేబ్రవాణీతిబాలాకివాక్యస్థబ్రహ్మశబ్దేన ప్రాణా

చితశబ్దో బ్రహ్మపరత్వేన నేతుమశక్య ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ పూర్వపక్షే వాక్యస్య ప్రాణాద్యుపాస్తిపరత్వాద్బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః । సిద్ధాంతే జ్ఞేయే సమన్వయసిద్ధిరితి ఫలం । అథసుషుప్తాద్రష్టేతి శేషః । శ్రితం పురుషకర్తృత్వం ప్రాణస్య కథమిత్యత ఆహ ॥ యే చైత ఇతి ॥ సూత్రాత్మకస్య ప్రాణస్య వికారాస్సూర్యాదయ ఇత్యత్ర మానమాహ ॥ కతమ ఇతి ॥ యస్య చ హిమానస్సర్వే దేవా ఇతి పూర్వవాక్యే దర్శితం అతస్సర్వదేవాత్మకత్వాత్స ప్రాణో బ్రహ్మ త్యత్పరోక్షం శాస్త్రైకవేద్యత్వాదిత్యర్థః। పూర్వపక్షాంతరమాహ ॥ జీవో వేతి ॥ యత్కారణం యస్మాజ్జీవం బోధయతి తస్మాదస్య సుప్తోత్థాపనం జీవలింగమితి యోజనా । తౌ హ పురుషం సుప్తమాజగ్మతుః తం రాజా హ హే బ్రహ్మన్పాండరవాసస్సోమరాజన్నిత్యామంత్ర్య సంబోధ్య సంబోధనానభిజ్ఞత్వాత్ప్రాణాదేరనాత్మత్వముక్త్వాయ

ప్రాణః ఉత పరమాత్మేతి విషయః కింతావత్ప్రాప్తం ప్రాణ ఇతి కుతః, యస్య వైతత్కర్మేతి శ్రవణాత్, పరిస్పందలక్షణస్య చ కర్మణః ప్రాణాశ్రయత్వాత్, వాక్యశేషే చ 'అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి' ఇతి ప్రాణశబ్దశ్రవణాత్ ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యే ప్రాణే ప్రసిద్ధత్వాత్, యే చైతే పురస్తాద్బాలాకినా 'ఆదిత్యే పురుషశ్చంద్రమసి పురుష' ఇత్యేవమాదయః పురుషా నిర్దిష్టాః తేషామపి భవతి ప్రాణః కర్తా ప్రాణావస్థావిశేషత్వాదాదిత్యాదిదేవతాత్మనాం 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ ఇతి స బ్రహ్మ త్యదిత్యాచక్షత' ఇతి శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేః, జీవో వాయమిహ వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే తస్యాపి ధర్మాధర్మలక్షణం కర్మ శక్యతే శ్రావయితుం, యస్య వైతత్కర్మేతి సోఽపి భోక్తృత్వాద్భోగోపకరణభూతానామేతేషాం పురుషాణాం కర్తోపపద్యతే, వాక్యశేషే చ జీవలింగమవగమ్యతే । యత్కారణం వేదితవ్యతయోపన్యస్తస్య పురుషాణాం కర్తుర్వేదనాయోపేతం బాలాకిం ప్రతిబుబోధయిషురజాతశత్రుస్సుప్తం పురుషమామంత్ర్యామంత్రణశబ్దాశ్రవణాత్ప్రాణాదీనామభోక్తృత్వం ప్రతిబోధ్య యష్టిఘాతోత్థాపనాత్ప్రాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం భోక్తారం ప్రతిబోధయతి, తథా పరస్తాదపి జీవలింగమవగమ్యతే । తద్యథా 'శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుంక్తే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం భుంజంత్యేవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుంక్తే ఏవమేవైత ఆత్మాన ఏతమాత్మానం భుంజంతీ'తి ప్రాణభృత్త్వాచ్చ జీవస్యోపపన్నం ప్రాణశబ్దత్వం । తస్మాజ్జీవముఖ్యప్రాణయోరన్యతర ఇహ గ్రహణీయో న పరమేశ్వరః, తల్లింగానవగమాదితి. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । పరమేశ్వర ఏవాయమేతేషాం పురుషాణాం కర్తా స్యాత్, కస్మాత్, ఉపక్రమసామర్థ్యాత్, ఇహ హి బాలాకిరజాతశత్రుణా సహ బ్రహ్మ తే బ్రవాణీతి సంవదితుముపచక్రమే, స చ కతిచిదాదిత్యాద్యధికరణాన్పురుషానముఖ్యబ్రహ్మదృష్టిభాజ ఉక్త్వా తూష్ణీం బభూవ, తమజాతశత్రుః 'మృషా వై ఖలు మా సంవదిష్ఠా బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'త్యముఖ్యబ్రహ్మవాదితయాపోద్య తత్కర్తారమన్యం వేదితవ్యతయోపచిక్షేప । యది సోఽప్యముఖ్యబ్రహ్మదృష్టిభాక్స్యాదుపక్రమో బాధ్యేత, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాయం భవితుమర్హతి । కర్తృత్వం చైతేషాం పురుషాణాం న పరమేశ్వరాదన్యస్య స్వాతంత్ర్యేణావకల్పతే । యస్య వైతత్కర్మేత్యపి నాయం పరిస్పం

ష్ట్యాఘాతేనోత్థాప్య జీవం బోధితవానిత్యర్థః । శ్రేష్ఠీ ప్రధానః స్వైర్భృత్యైర్జ్ఞాతిభిరుపహృతం భుంక్తే స్వాః జ్ఞాతయశ్చ తముపజీవంతి । ఏవం జీవోఽపి ఆదిత్యాదిభిః ప్రకాశాదినా భోగోపకరణైర్భుంక్తే తే చ హవిర్గ్రహణాదినా జీవముపజీవంతీత్యుక్తం భోక్తృత్వం జీవలింగం । నను ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి శ్రుతః ప్రాణశబ్దో జీవే కథమిత్యత ఆహ । ప్రాణభృత్త్వాచ్చేతి ॥ సూత్రాద్బహిరేవ సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ స చ బాలాకిర్బ్రహ్మత్వభ్రాంత్యా వ్యష్టిలింగరూపాన్పురుషానుక్త్వా రాజ్ఞా నిరస్తస్తూష్ణీం స్థితః, త్వదుక్తం బ్రహ్మ మృషైవేత్యుక్త్వా రాజ్ఞోచ్యమానం బ్రహ్మైవ వేదితవ్యమన్యథా రాజ్ఞోఽపి మృషావాదిత్వప్రసంగాదిత్యాహ ॥ యది సోఽపీతి ॥ వేదితవ్యోఽపీత్యర్థః । ముఖ్యం పురుషకర్తృత్వం బ్రహ్మణ ఏవ లింగం ప్రాణజీవయోస్తన్నియమ్యత్వేనాస్వాతంత్ర్యాదిత్యాహ ॥ కర్తృత్వం చేతి ॥ యదుక్తం చల

నాదృష్టయోర్వాచకః కర్మశబ్దః ప్రాణిజీవయోరుపస్థాపక ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ అనేకార్థకాచ్ఛబ్దాదన్యత
రార్థస్య ప్రకరణాదుపపదాద్వా గ్రహణం న్యాయ్యం । అత్ర ప్రకరణోపపదయోరసత్త్వాత్కస్య గ్రహణమితి సంశ
యే పురుషకర్తృపదసాన్నిధ్యాత్క్రియత ఇతి యోగాజ్జగద్గ్రహణమిత్యర్థః । ఏతత్కర్మేతి ప్రకృతపరామర్శాత్పు
రుషాః పూర్వోక్తాః కర్మశబ్దేన నిర్దిశ్యతామిత్యత ఆహ ॥ నాపీతి ॥ పౌనరుక్త్యాపాతాత్పురుషాణాం నపుంసకైకవచ
నేన పరామర్శాయోగాచ్చేత్యర్థః । నను పురుషోత్పాదకస్య కర్తుర్వ్యాపారః కరోత్యర్థ ఉత్పాదనం తస్య ఫలం పురుష
జన్మ తదన్యతరవాచీ కర్మశబ్దోఽస్త్విత్యత ఆహ ॥ నాపీతి ॥ కర్తృశబ్దేనేతి క్రియాఫలాభ్యాం వినా కర్తృత్వాయో
గాత్కర్తృశబ్దేనైవ తయోర్గ్రహణమిత్యర్థః, జగతోఽపి ప్రకరణోపపదే స్త ఇత్యుక్తమంగీకరోతి ॥ సత్యమితి ॥ ప్ర
కరణాదికం హి సర్వనామ్నస్సంకోచకం తస్మిన్నసతి సామాన్యేన బుద్ధిస్థం సర్వమేవ గృహ్యతే, అత్ర చ సంకోచకాసత్త్వా

దలక్షణస్య ధర్మాధర్మలక్షణస్య వా కర్మణో నిర్దేశః తయోరన్యతరస్యాప్యప్రకృతత్వాదసంశబ్దిత
త్వాచ్చ । నాపి పురుషాణామయం నిర్దేశః, ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యేవ తేషాం నిర్దిష్టత్వాత్, లింగ
వచనవిగానాచ్చ । నాపి పురుషవిషయస్య కరోత్యర్థస్య క్రియాఫలస్య వాయం నిర్దేశః, కర్తృశబ్దేనైవ
తయోరుపాత్తత్వాత్, పరిశేషాత్ప్రత్యక్షసన్నిహితం జగత్సర్వనామ్నైతచ్ఛబ్దేన నిర్దిశ్యతే, క్రియ
త ఇతి చ తదేవ జగత్కర్మ । నను జగదప్యప్రకృతమసంశబ్దితం చ, సత్యమేతత్, తథాప్యసతి విశేషోపా
దానే సాధారణేనార్థేన సన్నిధానేన సన్నిహితస్య వస్తుమాత్రస్యాయం నిర్దేశ ఇతి గమ్యతే న విశిష్టస్య క
స్యచిత్, విశేషణసన్నిధానాభావాత్ । పూర్వత్ర చ జగదేకదేశభూతానాం పురుషాణాం విశేషోపా
దానాదవిశేషితం జగదేవేహోపాదీయత ఇతి గమ్యతే । ఏతదుక్తం భవతి, య ఏతేషాం పురుషాణాం జగ
దేకదేశభూతానాం కర్తా, కిమనేన విశేషేణ, యస్య వా కృత్స్నమేవ జగదవిశేషితం కర్మేతి । వాశబ్ద ఏకదే
శావచ్ఛిన్నకర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థః । యే బాలాకినా బ్రహ్మత్వాభిమతాః పురుషాః కీర్తితాస్తేషామబ్ర
హ్మత్వఖ్యాపనాయ విశేషోపాదానం, ఏవం బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన సామాన్యవిశేషాభ్యాం జగ
తః కర్తా వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే, పరమేశ్వరశ్చ సర్వజగతః కర్తా సర్వవేదాంతేష్వవధారితః ॥ . . . ❋

సూ. ॥ ౧౭ ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్ ॥

అథ యదుక్తం వాక్యశేషగతాజ్జీవలింగాన్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ తయోరేవాన్యతరస్యేహ గ్రహణం
న్యాయ్యం న పరమేశ్వరస్యేతి తత్పరిహర్తవ్యం । అత్రోచ్యతే, పరిహృతం తన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదా
శ్రితత్వాదిహ తద్యోగాదిత్యత్ర । త్రివిధం హ్యత్రోపాసనమేవం సతి ప్రసజ్యేత, జీవోపాసనం ముఖ్య
ప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనం చేతి । న చైతన్న్యాయ్యం, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం హి బ్ర
హ్మవిషయత్వమస్య వాక్యస్యావగమ్యతే । తత్రోపక్రమస్య తావద్బ్రహ్మవిషయత్వం దర్శితం । ఉప
సంహారస్యాపి నిరతిశయఫలశ్రవణాద్బ్రహ్మవిషయత్వం దృశ్యతే 'సర్వాన్పాప్మనోఽపహత్య సర్వేషాం చ

త్సర్వార్థకేన సర్వనామ్నా బుద్ధిస్థస్య కార్యమాత్రస్య కర్మశబ్దో వాచక ఇత్యాహ ॥ తథాపీతి ॥ కించ జగదేకదేశోక్త్యా జగ
త్ప్రకృతమిత్యాహ ॥ పూర్వత్రేతి ॥ జగద్గ్రహే పురుషాణామపి గ్రహాత్పృథగుక్తిర్వ్యర్థేత్యత ఆహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ స
వేదితవ్య ఇతి సంబంధః । పురుషమాత్రనిరూపితం కర్తృత్వమితి భ్రాంతినిరాసార్థో వాశబ్దః । బ్రాహ్మణా భోజయితవ్యాః
పరివ్రాజకాశ్చేత్యత్ర యథా బ్రాహ్మణశబ్దః పరివ్రాజకాన్యవిషయః తథాత్ర కర్మశబ్దః పురుషాన్యజగద్వాచీత్యాహ ॥
ఏవమితి ॥ అస్తు జగత్కర్తా వేదితవ్యః పరమేశ్వరస్య కిమాయాతమిత్యత ఆహ ॥ పరమేశ్వరశ్చేతి ॥ . . . . . . ❋
౧౭ ॥ సిద్ధాంతముక్త్వా పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి ॥
ఉక్తమేవ స్మారయతి ॥ త్రివిధమితి ॥ శ్రైష్ఠ్యం గుణాధిక్యం, ఆధిపత్యం నియంతృత్వం, స్వారాజ్యమనియమ్యత్వమితి భేదః ॥

సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదోపి నేష్యత ఇత్యుక్తం చేత్పునరుక్తిస్స్యాదితి శంకతే ॥ నన్వేవమితి ॥ కర్మశబ్దస్యరూఢ్యాపూర్వపక్షప్రాప్తౌ తన్నిరాసార్థమస్యారంభోయుక్త ఇత్యాహ॥ నేత్యాదినా॥ ప్రాణశబ్దజీవలింగయోగతిమాహ॥ ప్రాణశబ్దోపీతి॥... ... ... ❋

౧౮ ॥ మనోజీవః జీవలింగేన బ్రహ్మైవలక్ష్యత ఇత్యుక్తం, ఇదానీంతల్లింగేనజీవోక్తిద్వారా బ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ ॥ అన్యార్థమితి॥ జీవపరామర్శస్యజీవాధికరణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వే ప్రశ్నమాహ ॥ క్వైషఇతి॥ హేబాలాకే ఏతచ్ఛయనం విశేషజ్ఞానాభావరూపం యథాస్యాత్తథైషపురుషః క్వాశయిష్ట కస్మిన్నధికరణే శయనం కృతవానిత్యర్థః । ఏకీభావాశ్రయజ్ఞానార్థంపృచ్ఛతి॥ క్వవాఇతి॥ ఏతద్భవనమేకీభావరూపంయథాస్యాత్తథా ఏషపురుషః క్వాభూత్సుప్తః, క్వే

భూతానాంశ్రైష్ఠ్యంస్వారాజ్యమాధిపత్యంపర్యేతియఏవంవేదేతి । నన్వేవంసతి ప్రతర్దనవాక్యనిర్ణయేనైవేదమపివాక్యంనిర్ణీయతే, ననిర్ణీయతేయస్యనైతత్కర్మేత్యస్య బ్రహ్మవిషయత్వేనతత్రానిర్ధారితత్వాత్, తస్మాదత్రజీవముఖ్యప్రాణశంకాపునరుత్పత్యమానానివర్త్యతే। ప్రాణశబ్దోపిబ్రహ్మవిషయోదృష్టః 'ప్రాణబంధనంహిసోమ్యమన' ఇత్యత్రజీవలింగమప్యుపక్రమోపసంహారయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాదభేదాభిప్రాయేణయోజయితవ్యం ॥ ... ... ❋

❋ సూ ॥౧౮॥ అన్యార్థంతుజైమినిఃప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే॥ ❋

అపిచనైవాత్రవివదితవ్యం, జీవప్రధానం వాఇదంవాక్యంస్యాద్బ్రహ్మప్రధానంవేతి, యతోఽన్యార్థంజీవపరామర్శంబ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థమస్మిన్వాక్యే జైమినిరాచార్యో మన్యతే, కస్మాత్, ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం, ప్రశ్నస్తావత్సుషుప్తపురుషప్రతిబోధనేనప్రాణాదివ్యతిరిక్తేజీవేప్రతిబోధితే పునర్జీవవ్యతిరిక్తవిషయోదృశ్యతే 'క్వైషఏతద్బాలాకేపురుషోఽశయిష్ట క్వవాఏతదభూత్కుతఏతదాగా'దితి! ప్రతివచనమపి 'యదాసుప్తస్స్వప్నంనకంచనపశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతీ' త్యాది 'ఏతస్మాదాత్మనస్సర్వేప్రాణాయథాయతనం విప్రతిష్ఠంతేప్రాణేభ్యోదేవాదేవేభ్యోలోకా' ఇతిచ సుషుప్తికాలేచపరేణబ్రహ్మణాజీవఏకతాంగచ్ఛతి, పరస్మాచ్చబ్రహ్మణః ప్రాణాదికంజగజ్జాయతఇతి వేదాంతమర్యాదా । తస్మాద్యత్రాస్యజీవస్య నిస్సంబోధస్స్వచ్ఛతారూపస్స్వాప ఉపాధిజనితవిశేషవిజ్ఞానరహితంస్వరూపంయతస్తద్భ్రంశరూపమాగమనంసోఽత్ర పరమాత్మా వేదితవ్యతయాశ్రావితఇతిగమ్యతే । అపిచైవమేకేశాఖినో వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదేస్పష్టం విజ్ఞానమయశబ్దేనజీవమామ్నాయ తద్వ్యతిరిక్తంపరమాత్మానమామనంతి 'యఏషవిజ్ఞానమయఃపురుషః క్వైతదభూత్కుతఏతదాగా'దితిప్రశ్నే ప్రతివచనేపి 'యఏషోంతర్హృదయఆకాశస్తస్మిన్ఛేత' ఇతి, ఆకాశశబ్దశ్చ పరమా

నైక్యంప్రాప్నోతీతియావత్ । ఉత్థానాపాదానం పృచ్ఛతి ॥ కుతఇతి ॥ ఏతదాగమనమైక్యభ్రంశరూపం యథాస్యాత్తథాపురుషః కుతఆగతఇత్యర్థః । ప్రశ్నముక్త్వావ్యాఖ్యానమాహ ॥ ప్రతివచనమితి ॥ శయనభవనయోరాధారఃఉత్థానాపాదానంచ ప్రాణశబ్దితం బ్రహ్మైవేత్యర్థః । ఉత్తరేప్రాణోక్తేః ప్రశ్నోపిప్రాణవిషయఇత్యతఆహ ॥ సుషుప్తికాలేచేతి ॥ జగద్ధేతుత్వజీవైక్యాభ్యాం ప్రాణోఽత్రబ్రహ్మైవేత్యర్థః । జీవోక్తేరన్యార్థత్వ ముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ నిస్సంబోధతా విశేషధీశూన్యతా స్వచ్ఛతా విక్షేపమలశూన్యతా । భేదభ్రాంతిశూన్యతా స్వరూపమైక్యమాహ॥ఉపాధీతి॥ ప్రశ్నవ్యాఖ్యానయోర్బ్రహ్మ విషయత్వేశాఖాంతరసంవాదమాహ ॥ అపిచైవమేకేశాఖినఇతి ॥ ననుతత్రాకాశస్సుషుప్తిస్థానముక్తంనబ్రహ్మేత్యతఆహ ॥ ఆకాశేతి ॥ ఉపాధిద్వారాప్రమాత్రాత్మజన్మహేతుత్వాచ్చాకా

శోబ్రహ్మేత్యాహ ॥ సర్వ ఇతి ॥ ఏవం జీవనిరాసార్థకత్వేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయ ప్రాణనిరాసపరత్వేనాపి వ్యాచష్టే ॥ ప్రాణేతి ॥ అస్మిన్వాక్యే ప్రాణోపదేశం బ్రహ్మజ్ఞానార్థం మన్యతే జైమినిః, ఉక్తప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వావగమాత్ । అపి చైకే శాఖినః ఏవమేవ ప్రాణాతిరిక్తం జీవాత్మానమామనంతః ప్రాణస్యావాక్యార్థత్వం వారయంతీతి సూత్రయోజనా । అతిరిక్తజీవోపదేశః ప్రాణనిరాకరణస్యాప్యభ్యుచ్చయో హేత్వంతరమితి భాష్యార్థః, తస్మాదిదం వాక్యం బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్.... ... ... ❁

౧౯ ❁ వాక్యాన్వయాత్ ❁ విషయవాక్యమాహ ॥ బృహదితి ॥ పత్యాదేరాత్మశేషత్వేన ప్రియత్వాదాత్మైవ సర్వశేషీ ప్రియతమః, అతోఽన్యత్పరిత్యజ్యాత్మైవ ద్రష్టవ్యః, దర్శనార్థం శ్రవణాదికం కార్యమిత్యర్థః ॥ ప్రియసంసూచితేనేతి ॥ పతిజాయాదిభిః ప్రియైర్భోగ్యైర్లింగైర్జీవతయానుమితేనేత్యర్థః । యథా బ్రహ్మతే బ్రువాణేత్యుపక్రమబలాద్వాక్యస్య బ్ర

త్మని ప్రయుక్తః 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతి, అత్ర 'సర్వ ఏత ఆత్మానో వ్యుచ్చరంతీ'తి చోపాధిమతామాత్మనామన్యతో వ్యుచ్చరణమామనంతః పరమాత్మానమేవ కారణత్వేనామనంతీతి గమ్యతే । ప్రాణనిరాకరణస్యాపి సుషుప్తపురుషోత్థాపనేన ప్రాణాదివ్యతిరిక్తోపదేశోఽభ్యుచ్చయః॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్. ❁

❁ సూ ॥౧౯॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥ ❁

బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణేఽభిధీయతే 'న హి అరే పత్యుః కామాయే'త్యుపక్రమ్య 'న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యో మైత్రేయ్యాత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదిత'మితి । తత్రైతద్విచికిత్స్యతే కిం విజ్ఞానాత్మైవాయం ద్రష్టవ్యశ్రోతవ్యత్వాదిరూపేణోపదిశ్యతే ఆహోస్విత్పరమాత్మేతి । కుతః పునరేషా విచికిత్సా, ప్రియసంసూచితేనాత్మనా భోక్త్రోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మోపదేశ ఇతి ప్రతిభాతి, తథాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోపదేశాత్పరమాత్మోపదేశ ఇత్యపి ప్రతిభాతి, కిం తావత్ప్రాప్తం విజ్ఞానాత్మోపదేశ ఇతి। కస్మాత్, ఉపక్రమసామర్థ్యాత్। పతిజాయాపుత్రవిత్తాదికం హి భోగ్యజాతం సర్వం జగదాత్మార్థతయా ప్రియం భవతీతి ప్రియసంసూచితం భోక్తారమాత్మానముపక్రమ్యానంతరమిదమాత్మనో దర్శనాద్యుపదిశ్యమానం కస్యాన్యస్యాత్మనస్స్యాత్ । మధ్యేఽపీదం మహద్భూతమనంతమపారం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి ప్రకృతస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన బ్రువన్విజ్ఞానాత్మన ఏవేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతి । తథా 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా'దితి కర్తృవచనేన శబ్దేనోపసంహారణవిజ్ఞానాత్మానమేవేహోపదిష్టం దర్శయతి, తస్మాదాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవచనం భోక్త్రర్థత్వా

హ్మపరత్వం తథాత్ర జీవోపక్రమాదస్య వాక్యస్య జీవపరత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ కిం తావదితి ॥ పూర్వపక్షే వాక్యస్య జీవోపాస్తిపరత్వం సిద్ధాంతే జ్ఞేయే ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి ఫలం । ఇదం ప్రత్యక్ మహదపరిచ్ఛిన్నం భూతం సత్యం అనంతం నిత్యం అపారం సర్వగతం చిదేకరసం ఏతేభ్యః కార్యకరణాత్మనా జాయమానేభ్యో భూతేభ్యస్సామాన్యేనోత్థాయ భూతోపాధికం జన్మానుభూయ తాన్యేవ భూతాని నీయమానాన్యనుసృత్య వినశ్యతి ఔపాధికమరణానంతరం విశేషధీర్నాస్తీతి శ్రుత్యర్థః। విజ్ఞాతారం విజ్ఞానకర్తారం, భోక్తరి జ్ఞాతే భోగ్యం జ్ఞాతమిత్యుపచారః। మోక్షసాధనజ్ఞానగమ్యత్వాదిలింగైర్వాక్యస్యాన్వయాద్బ్రహ్మణ్యేవ తాత్పర్యావగమాద్బ్రహ్మ ప్రమాపకత్వమితి సిద్ధాంతయతి । ఏవమితి ॥ విత్తేన తత్సాధ్యేన కర్మణేత్యర్థః । భేదనిందాపూర్వకమభేదసాధనే నైకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞాన

స్యసమర్థనాదౌపచారికత్వంనయుక్తమిత్యాహ ॥ నచైతదౌపచారికమిత్యాదినా ॥ పరాకరోతి శ్రేయోమార్గాద్భ్రంశ
యతి । యథాదుందుభిశంఖవీణాశబ్దసామాన్యగ్రహణేనైవగృహ్యమాణా స్తదవాంతరవిశేషాశ్శుక్తిగ్రహణగ్రాహ్యర
జతవత్సామాన్యేకల్పితా స్తతోనభిద్యంతే, ఏవమాత్మభానభాస్యంసర్వమాత్మమాత్రమితినిశ్చితమిత్యాహ ॥ దుందుభ్యా
దీతి ॥ ఏవమేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాముఖ్యత్వాద్బ్రహ్మనిశ్చయః । సర్వస్రష్టృత్వలింగాదపీత్యాహ ॥ అస్య

ద్భోగ్యజాతస్యౌపచారికంద్రష్టవ్యమితి, ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః । పరమాత్మోపదేశఏవాయం, కస్మాత్,
వాక్యాన్వయాత్ । వాక్యంహీదంపౌర్వాపర్యేణావేక్ష్యమాణంపరమాత్మానం ప్రత్యన్వితావయవంల
క్ష్యతేకథమితితదుపపాద్యతే 'అమృతత్వస్యతునాశాస్తివిత్తేనే'తి యాజ్ఞవల్క్యాదుపశ్రుత్య 'యేనా
హంనామృతాస్యాం కిమహం తేనకుర్యాం యదేవభగవాన్వేదతదేవమేబ్రూహీ'త్యమృతత్వమాశాసా
నాయైమైత్రేయ్యైయాజ్ఞవల్క్యఆత్మవిజ్ఞానముపదిశతి, నచాన్యత్రపరమాత్మవిజ్ఞానాదమృతత్వమస్తీతి
శ్రుతిస్మృతివాదావదంతి । తథాచాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానముచ్యమానంనాన్యత్రపరమకారణవిజ్ఞానా
న్ముఖ్యమవకల్పతే, నచైతదౌపచారికమాశ్రయితుంశక్యం, యత్కారణమాత్మవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్ర
తిజ్ఞాయానంతరేణగ్రంథేనతదేవోపపాదయతి 'బ్రహ్మతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనోబ్రహ్మవేదే'త్యా
దినా, యోహిబ్రహ్మక్షత్రాదికంజగదాత్మనోఽన్యత్రస్వాతంత్ర్యేణలబ్ధసద్భావంపశ్యతి- తంమిథ్యా
దర్శినంతదేవమిథ్యాదృష్టం బ్రహ్మక్షత్రాదికం జగత్పరాకరోతీతి భేదదృష్టిమపోద్యేదంసర్వం యదయ
మాత్మేతిసర్వస్యవస్తుజాతస్యాత్మావ్యతిరేకమవతారయతి । దుందుభ్యాదిదృష్టాంతైశ్చతమేవావ్యతిరే
కంద్రఢయతి । 'అస్యమహతోభూతస్యనిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేద'ఇత్యాదినాచప్రకృతస్యాత్మనోనామ
రూపకర్మప్రపంచకారణతాంవ్యాచక్షాణఃపరమాత్మానమేవైనంగమయతి । తథైవైకాయనప్రక్రి
యాయామపి సవిషయస్యసేంద్రియస్యసాంతఃకరణస్య ప్రపంచస్యైకాయనమనంతర మబాహ్యం కృ
త్స్నంప్రజ్ఞానఘనంవ్యాచక్షాణఃపరమాత్మానమేవైనంగమయతి, తస్మాత్పరమాత్మనఏవాయందర్శనా
ద్యుపదేశఇతిగమ్యతే ॥ యత్పునరుక్తంప్రియసంసూచనోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మనఏవాయందర్శనా
ద్యుపదేశఇత్యత్రబ్రూమః॥ ... ... *

సూ. ॥ ౨౦ ॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః ॥

అస్త్యత్రప్రతిజ్ఞా 'ఆత్మనివిజ్ఞాతేసర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీదంసర్వంయదయమాత్మే'తిచతస్యాఃప్రతి
జ్ఞాయాస్సిద్ధింసూచయత్యేతల్లింగంయత్ప్రియసంసూచితస్యాత్మనోద్రష్టవ్యత్వాదిసంకీర్తనం । యది
హివిజ్ఞానాత్మాపరమాత్మనోఽన్యస్స్యాత్, తతఃపరమాత్మవిజ్ఞానేపివిజ్ఞానాత్మానవిజ్ఞాయతఇత్యేకవిజ్ఞా
నేనసర్వవిజ్ఞానంయత్ప్రతిజ్ఞాతంతద్ధీయేత, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థంవిజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరభేదాంశే
నోపక్రమణమిత్యాశ్మరథ్యఆచార్యోమన్యతే ॥ .... *

మహతఇతి ॥ ఋగ్వేదాదికంనామ, ఇష్టంహుతమితికర్మ, అయంచలోకపరశ్చలోకఇతిరూపం । కించసయథాసర్వా
సామపాంసముద్రఏకాయనమితిఖండికయాసర్వప్రపంచస్య ముఖ్యలయాధారత్వమాత్మనోబ్రహ్మత్వే లింగమిత్యాహ ॥
తథైవైకాయనేతి ॥ .... *
౨౦ ॥ జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదసత్త్వాదభేదాంశేనేదంజీవోపక్రమణంప్రతిజ్ఞాసాధకమిత్యాశ్మరథ్యమతం ॥ *

౨౧ ॥ సత్యసంసారదశాయాంభేదఏవముక్తావేవాభేదఇత్యౌడులోమిమతం । తత్రమానమాహ ॥ శ్రుతిశ్చేతి ॥ సముత్థానముత్క్రాంతిః । ననుసంసారస్యోపాధికత్వాత్సర్వదైవాభేదఇత్యాశంక్యదృష్టాంతబలేనసంసారస్యస్వాభావికత్వమిత్యాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ 'యథానద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతినామరూపేవిహాయే'తినదీనిదర్శనం వ్యాచష్టే ॥ యథాలోకఇతి ॥ ... ... ✱

౨౨ ॥ సిద్ధాంతమాహ ॥ అవస్థితేరితి ॥ అత్యంతాభేదజ్ఞాపనార్థంజీవముపక్రమ్యద్రష్టవ్యత్వాదయోబ్రహ్మధర్మాఉక్తాఇత్యర్థః । ఏతేనజీవలింగానాంబ్రహ్మపరత్వకథనార్థమిదమధికరణంనభవతి, ప్రతర్దనాధికరణేకథితత్వాన్నాపిజీవానువాదేనబ్రహ్మప్రతిపాదనార్థం సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోరిత్యత్రావగతత్వాత్, అతోవ్యర్థమిదమధికర

✱ సూ ॥ ౨౧ ॥ ఉత్క్రమిష్యతఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః ॥ ✱

విజ్ఞానాత్మనఏవదేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతోపాధిసంపర్కాత్కలుషీభూతస్యజ్ఞానధ్యానాదిసాధనానుష్ఠానాత్సంప్రసన్నస్యదేహాదిసంఘాతాదుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మనైక్యోపపత్తేరుపపన్నమిదమభేదేనోపక్రమణమిత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే । శ్రుతిశ్చైవంభవతి 'ఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసంద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి । క్వచిచ్చజీవాశ్రయమపినామరూపంనదీనిదర్శనేనజ్ఞాపయతి, 'యథానద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతినామరూపేవిహాయ తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తఃపరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్య'మితి । యథా లోకేనద్యస్స్వాశ్రయమేవనామరూపంవిహాయ సముద్రముపయంతి ఏవంజీవోఽపిస్వాశ్రయమేవనామరూపంవిహాయపరంపురుషముపైతీతిహిమంత్రార్థఃప్రతీయతే దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోస్తుల్యతాయై ॥✱

✱ సూ ॥ ౨౨ ॥ అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః ॥ ✱

అస్యైవపరమాత్మనోఽనేనాపివిజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాదుపపన్నమిదమభేదేనోపక్రమణమితికాశకృత్స్నఆచార్యోమన్యతే । తథాచబ్రాహ్మణం 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణీ'త్యేవంజాతీయకంపరస్యైవాత్మనోజీవభావేనావస్థానందర్శయతి । మంత్రవర్ణశ్చ 'సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరః నామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే' ఇత్యేవంజాతీయకః । నచతేజఃప్రభృతీనాంసృష్టౌజీవస్యపృథక్సృష్టిశ్శ్రుతాయేనపరస్మాదాత్మనోఽన్యస్తద్వికారోజీవస్స్యాత్ । కాశకృత్స్నస్యాచార్యస్యావికృతఃపరమేశ్వరోజీవోనాన్యఇతిమతం । ఆశ్మరథ్యస్యతుయద్యపిజీవస్యపరస్మాదనన్యత్వమభిప్రేతం తథాపిప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరితిసాపేక్షత్వాభిధానాత్కార్యకారణభావఃకియానప్యభిప్రేతఇతిగమ్యతే । ఔడులోమిపక్షేపునస్స్పష్టమేవావస్థాంతరాపేక్షౌభేదాభేదౌగమ్యేతే । తత్ర కాశకృత్స్నీయం మతం

ణమితినిరస్తం । జీవోద్దేశేనబ్రహ్మత్వప్రతిపాదనేభేదోఽప్యావశ్యకఇతి భేదాభేదశంకాప్రాప్తౌకల్పితభేదేనోద్దేశత్వాదికంస్వతోఽత్యంతాభేదఇతిజ్ఞాపనార్థమస్యారంభాత్, జ్ఞాపనేచాత్రలింగమాత్మశబ్దేనోపక్రాంతస్యజీవస్యధర్మిణోబ్రహ్మణోధర్మ్యంతరస్యగ్రహణంవినైవబ్రహ్మధర్మకథనంభేదాభేదయోస్తుధర్మిద్వయగ్రహణంస్యాదితిమంతవ్యం।ధీరస్సర్వజ్ఞః, సర్వాణిరూపాణికార్యాణి విచిత్యసృష్ట్వా తేషాంనామానిచకృత్వా తేషుబుద్ధ్యాదిషుప్రవిశ్యాభివదనాదికంకుర్వన్యోవర్తతే తద్విద్వానిహైవామృతోభవతీతిమంత్రోపిజీవపరయోరైక్యందర్శయతీత్యాహ ॥ మంత్రేతి ॥ జీవస్యబ్రహ్మవికారత్వాన్నైక్యమిత్యతఆహ ॥ నచతేజఇతి ॥ మతత్రయంవిభజ్యదర్శయతి ॥ కాశేత్యాదినా ॥ కియానపీతి ॥ అభేదవద్భేదోఽపీత్యర్థః । తత్రాంత్యస్యమతస్యోపాదేయత్వమాహ ॥తత్రకాశేతి॥ సోయందేవదత్తఇతివత్త

త్త్వమస్యాదివాక్యైభ్యః పరాపరయోరత్యంతాభేదః ప్రతిపాదయితుమిష్టోఽర్థః, తదనుసారిత్వాదిత్యర్థః । జ్ఞానాన్ము క్తిశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యాప్యయమేవపక్ష ఆదేయ ఇత్యాహ ॥ ఏవంచేతి ॥ అత్యంతాభేదే సతీత్యర్థః । కల్పితస్య భేదస్య జ్ఞా నాన్నివృత్తిస్సంభవతి న సత్యస్యేత్యపి ద్రష్టవ్యం । యదుక్తం నదీదృష్టాంతాత్సంసారస్స్వాభావిక ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ అతశ్చేతి ॥ అనామరూప బ్రహ్మాత్మత్వాజ్జీవస్యేత్యర్థః । ఉత్పత్తిశ్రుత్యా జీవస్య బ్రహ్మణా భేదాభేదావిత్యత ఆహ ॥ అ త ఏవేతి ॥ ఉత్పత్తేః స్వాభావికత్వే ముక్త్యయోగాదేవేత్యర్థః । అత్ర పూర్వపక్షే బీజత్రయముక్తం జీవేనోపక్రమః పర స్యైవ సముత్థానశ్రుత్యా జీవాభేదాభిధానం విజ్ఞాతృశబ్దశ్చేతి । తత్రాద్యం బీజం త్రిసూత్ర్యా నిరస్తం, సంప్రతి ద్వితీ

శ్రుత్యనుసారీతి గమ్యతే ప్రతిపిపాదయిషితార్థానుసారాత్తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఏవంచ సతి త జ్జ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పతే, వికారాత్మకత్వే హి జీవస్యాభ్యుపగమ్యమానే వికారస్య ప్రకృతిసంబంధే ప్రళయప్రసంగాన్న తజ్జ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పేత, అతశ్చ స్వాశ్రయస్య నామరూపస్యాసంభవాదు పాధ్యాశ్రయనామరూపం జీవ ఉపచర్యతే, అత ఏవోత్పత్తిరపి జీవస్య క్వచిదగ్నివిస్ఫులింగోదాహరణేన శ్రావ్యమాణోపాధ్యాశ్రయైవ వేదితవ్యా । యదప్యుక్తం ప్రకృతస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన దర్శయన్విజ్ఞానాత్మన ఏవేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతీతి, తత్రాపి యమేవ త్రిసూత్రీ యోజయితవ్యా ॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః ॥ ఇదమత్ర ప్రతిజ్ఞాతం 'ఆత్మని వి దితే సర్వమిదం విదితం భవతీదం సర్వం యదయమాత్మే'తి చ, ఉపపాదితం చ సర్వస్య నామరూపకర్మప్ర పంచస్యైకప్రసవత్వాదేకప్రళయత్వాచ్చ దుందుభ్యాదిదృష్టాంతైశ్చ కార్యకారణయోరవ్యతిరేకప్రతి పాదనాత్తస్యా ఏవ ప్రతిజ్ఞాయాస్సిద్ధిం సూచయత్యేతల్లింగం యన్మహతో భూతస్య భూతేభ్యస్సముత్థా నం విజ్ఞానాత్మభావేన కథితమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే । అభేదే హి సత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతి జ్ఞాతమవకల్పత ఇతి ॥ ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః ॥ ఉత్క్రమిష్యతో విజ్ఞానాత్మనో జ్ఞానధ్యా నాదిసామర్థ్యాత్సంప్రసన్నస్య పరేణాత్మనైక్యసంభవాదిదమభేదాభిధానమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మ న్యతే ॥ అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః ॥ అస్యైవ పరమాత్మనోఽనేనాపి విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాదుపప న్నమిదమభేదాభిధానమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే । నన్చూచ్ఛేదాభిధానమేతత్ 'ఏతేభ్యో భూతే భ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీ'తి కథమేతదభేదాభిధానం । నైష దోషః, విశేషవి జ్ఞానవినాశాభిప్రాయమేతద్వినాశాభిధానం నాత్మోచ్ఛేదాభిప్రాయం 'అత్రైవ మా భగవానమూము హన్న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీ'తి పర్యనుయుజ్య స్వయమేవ శ్రుత్యాఽర్థాంతరస్య దర్శితత్వాత్ 'న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీ వా అరేఽయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మా మాత్రాసంసర్గస్త్వస్య భవతీ'తి । ఏతదు క్తం భవతి కూటస్థనిత్య ఏవాయం విజ్ఞానఘన ఆత్మా నాస్యోచ్ఛేదప్రసంగోఽస్తి, మాత్రాభిస్త్వస్య భూ

యమనూద్య తత్రైవ నిరాచష్టే ॥ యదప్యుక్తమిత్యాదినా ॥ ఆత్మజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం యత్ప్రతిజ్ఞాతం తత్ర హేతురిదం స ర్వం యదయమాత్మేత్యవ్యతిరేక ఉక్తస్తస్య ప్రతిపాదనాత్తదేవ ప్రతిజ్ఞాతముపపాదితమితి యోజనా । ఏకస్మాత్ప్రస వోఽస్యైకస్మిన్ప్రళయోఽస్య తద్భావాదిత్యర్థః । సముత్థానమభేదాభిధానమితీయావత్ । జన్మనాశావుక్తావభేద ఇత్యాశంక్య పరిహరతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ అమృతస్య సంజ్ఞా నాస్తీతి వాక్యైత్రైవ మాం మోహితవానసి జ్ఞానరూపస్యాత్మ నో జ్ఞానాభావేనాశప్రసంగాదితి మైత్రేయ్యోక్తో మునిరాహ ॥ నవా అర ఇతి ॥ మోహం మోహకరం వాక్యం, అవినాశీ నాశహేతుశూన్యః, అత ఉచ్ఛిత్తిధర్మా నాశవాన్న భవతీత్యనుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యర్థః । తృతీయం బీజం తృతీయేన మతేనై

వనిరసనీయమిత్యాహ ॥ యదపీత్యాదినా ॥ ఆద్యమతద్వయేసత్యభేదాంగీకారాత్తైర్నేత్యాక్షేపోనయుక్తః కాశకృత్స్నస్యమతేత్వత్యంతాభేదాద్విజ్ఞానస్య కారకాభావాత్సయుక్తఇతి శ్రుత్యనుసారిత్వాత్తన్మతే మనఃకల్పితంవిజ్ఞాతృత్వం ముక్తేబ్రహ్మాత్మనిభూతపూర్వగత్యోక్తమితిపరిహరణీయమిత్యర్థః । కించ పూర్వాపరపర్యాలోచనయా వాక్యస్యముక్తాత్మపరత్వావగమాద్విజ్ఞాతృత్వం కల్పితమేవానూద్యతఇతి నతల్లింగేన జీవపరత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అశేషపక్షేషు కాశకృత్స్నపక్షస్యైవాదేయత్వే కింబీజంతదాహ ॥ దర్శితమితి ॥ అతశ్చశ్రుతిమత్త్వాచ్చ । పునరపిశ్రుతిస్మృతిమత్త్వమాహ ॥ సదేవేత్యాదినా ॥ హేతూనాంభేదోనపారమార్థికఇతిప్రతిజ్ఞయాసంబంధః । భేదాభేదపక్షేజీవస్యాజన్మా

తేంద్రియలక్షణాభిరవిద్యాకృతాభిరసంసర్గో విద్యయాభవతి, సంసర్గాభావేచతత్కృతస్యవిశేషవిజ్ఞానస్యాభావాన్నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీత్యుక్తమితి । యదప్యుక్తం ‘విజ్ఞాతారమరేకేనవిజానీయా’దితికర్తృవచనేనశబ్దేనోపసంహారాద్విజ్ఞానాత్మనఏవేదం ద్రష్టవ్యత్వమితి, తదపికాశకృత్స్నీయేనైవదర్శనేన పరిహరణీయం । అపిచ ‘యత్రహిద్వైతమివభవతి తదితరఇతరంపశ్యతీ’త్యారభ్యావిద్యావిషయేతస్యైవదర్శనాదిలక్షణం విశేషవిజ్ఞానం ప్రపంచ్య ‘యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేనకంపశ్యే’దిత్యాదినా విద్యావిషయేతస్యైవదర్శనాదిలక్షణస్యవిశేషజ్ఞానస్యాభావమభిదధాతి । పునశ్చవిషయాభావేఽప్యాత్మానం విజానీయాదిత్యాశంక్య ‘విజ్ఞాతారమరేకేన విజానీయా’దిత్యాహ । తతశ్చ విశేషవిజ్ఞానాభావోపపాదనపరత్వాద్వాక్యస్య విజ్ఞానధాతురేవకేవలస్సన్ భూతపూర్వగత్యాకర్తృవచనేనతృచానిర్దిష్టఇతిగమ్యతే । దర్శితంతుపురస్తాత్కాశకృత్స్నీయస్యమతస్యశ్రుతిమత్త్వం, అతశ్చ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపరచితదేహాద్యుపాధినిమిత్తోభేదోనపారమార్థికఇత్యేషోఽర్థస్సర్వైర్వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగంతవ్యః ‘ఇదంసదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం, ఆత్మైవేదంసర్వం, బ్రహ్మైవేదంసర్వం, ఇదంసర్వంయదయమాత్మా, నాన్యోఽతోఽస్తిద్రష్టానాన్యోఽతోఽస్తిశ్రోతే’త్యేవమాదిభ్యశ్శ్రుతిభ్యః, స్మృతిభ్యశ్చ “వాసుదేవస్సర్వమిదం, క్షేత్రజ్ఞంచాపిమాంవిద్ధి సర్వక్షేత్రేషుభారత । సమంసర్వేషుభూతేషు తిష్ఠంతంపరమేశ్వర”మిత్యేవం రూపాభ్యః । భేదదర్శనాపవాదాచ్చ ‘అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతినసవేదమృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియఇహనానేవపశ్యతీ’త్యేవంజాతీయకాత్ । ‘సవాఏషమహానజఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మే’తిచాత్మనిసర్వవిక్రియాప్రతిషేధాత్, అన్యథాచ ముముక్షూణాం నిరపవాదవిజ్ఞానానుపపత్తేః, సునిశ్చితార్థానుపపత్తేశ్చ । నిరపవాదంహివిజ్ఞానంసర్వాకాంక్షానివర్తకమాత్మవిషయమిష్యతే ‘వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా’ఇతిచశ్రుతేః ‘తత్రకోమోహః కశ్శోకఏకత్వమనుపశ్యత’ఇతిచ స్థితప్రజ్ఞలక్షణస్మృతేశ్చ । స్థితేచక్షేత్రజ్ఞపరమాత్మైకత్వ విషయే సమ్యగ్దర్శనే క్షేత్రజ్ఞఃపరమాత్మేతినామమాత్రభేదాత్క్షేత్రజ్ఞోఽయం పరమాత్మనోభిన్నః పరమాత్మాయంక్షేత్రజ్ఞాద్భిన్నఇత్యేవంజాతీయక ఆత్మభేదవిషయోఽయంనిర్బం

దివికారవత్త్వాత్తన్నిషేధోనస్యాదిత్యాహ ॥ సవాఏషఇతి ॥ భేదస్యసత్యత్వేతత్ప్రమయాబాధాదహంబ్రహ్మేతినిర్బాధంజ్ఞానంనస్యాదిత్యాహ ॥ అన్యథాచేతి ॥ అభేదస్యాపిసత్త్వాత్ప్రమేత్యాశంక్య భేదాభేదయోర్విరోధాత్సంశయస్స్యాదిత్యాహ ॥ సునిశ్చితేతి ॥ మాస్తునిర్బాధజ్ఞానమిత్యతఆహ ॥ నిరపవాదమితి ॥ అహంబ్రహ్మేత్యబాధితనిశ్చయస్యైవశోకాదినివర్తకత్వమిత్యత్ర స్మృతిమప్యాహ ॥ స్థితేతి ॥ ఆత్యంతికైకత్వేహి ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా భవతి నభేదాభేదయోరితిభావః । ననుజీవపరమాత్మానౌ స్వతోభిన్నౌఅపర్యాయనామవత్త్వాత్ స్తంభకుంభవదిత్యతఆహ ॥ స్థితేచేతి ॥

కథంతర్హి పర్యాయనామభేద ఇత్యాశంక్య జీవత్వేశ్వరత్వాదినిమిత్తభేదాదిత్యాహ ॥ ఏకో హీతి ॥ కించావిద్యాతజ్జబుద్ధిరూపాయాం గుహాయాం స్థితో జీవో భవతి తస్యామేవ బ్రహ్మ నిహితమితి శ్రుతేః । స్థానైక్యాజ్జీవ ఏవ బ్రహ్మేత్యాహ ॥ నహీతి ॥ కాంచిదేవైకామితి జీవస్థానాదన్యామిత్యర్థః । నన్వేకస్యాం గుహాయాం ద్వౌ కిం న స్యాతామిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ స్రష్టురేవ ప్రవేశేన జీవత్వాన్న భేదః । నన్వత్యంతాభేదేపి జీవస్యాస్పష్టం భానాద్బ్రహ్మాపి స్పష్టం స్యాదతస్స్పష్టత్వాస్పష్టత్వాభ్యాం తయోర్భేద ఇతి చేన్న, దర్పణే ప్రతిబింబస్యాస్ఫుటత్వేపి బింబస్యాస్ఫుటత్వవత్కల్పితభేదేన విరుద్ధధర్మవ్యవస్థోపపత్తేః । సత్యభేదే యేషామాగ్రహస్తేషాం దోషమాహ ॥ యేత్వితి ॥ సోఽయమితివత్తత్త్వమసీత్యకార్యకారణద్రవ్యసామానాధికరణ్యాదత్యంతాభేదో వేదాంతార్థస్తద్బోధ ఏవ నిశ్శ్రేయససాధనం తస్య బాధో నయుక్త ఇత్యర్థః । కించ భేదాభేదవాదినః జ్ఞానకర్మభ్యాం కృతకం మోక్షం కల్పయంతి, తత్రానిత్యత్వం దోషః । యత్తు కృతకమపి నిత్యమితి తచ్చ యత్క్రియాసాధ్యం తదనిత్యమితి న్యాయబాధితం । అస్మాకం త్వనర్థధ్వంసస్య జ్ఞానసాధ్యత్వాన్నిత్యముక్తాత్మమాత్రత్వాచ్చ నానిత్యత్వదోష ఇతి భావః, తస్మాన్మైత్రేయీబ్రాహ్మణం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్ ॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్. ... .

ధో నిరర్థకః । ఏకో హ్యయమాత్మా నామమాత్రభేదేన బహుధాఽభిధీయత ఇతి, నహి 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ యో వేద నిహితం గుహాయా'మితి కాంచిదేవైకాం గుహామధికృత్యైతదుక్తం, న చ బ్రహ్మణోఽన్యో గుహాయాం నిహితోఽస్తి 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ'దితి స్రష్టురేవ ప్రవేశశ్రవణాత్, యే తు నిర్బంధం కుర్వంతి తే వేదాంతార్థం బాధమానాః శ్రేయోద్వారం సమ్యగ్దర్శనమేవ బాధంతే కృతకమనిత్యం చ మోక్షం కల్పయంతి న్యాయేన చ న సంగచ్ఛంత ఇతి ॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్. ....

సూ. ॥ ౨౩ ॥ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ ॥

యథాభ్యుదయహేతుత్వాద్ధర్మో జిజ్ఞాస్య ఏవం నిశ్శ్రేయసహేతుత్వాద్బ్రహ్మాపి జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తం, బ్రహ్మ చ జన్మాద్యస్య యత ఇతి లక్షితం । తచ్చ లక్షణం ఘటరుచకాదీనాం మృత్సువర్ణాదివత్ప్రకృతిత్వే కులాలసువర్ణకారాదివన్నిమిత్తత్వే చ సమానమిత్యతో భవతి విమర్శః కిమాత్మకం పునర్బ్రహ్మణః కారణత్వం స్యాదితి తత్ర నిమిత్తకారణమేవ తావత్కేవలం స్యాదితి ప్రతిభాతి, కస్మాత్, ఈక్షాపూర్వకకర్తృత్వశ్రవణాత్ । ఈక్షాపూర్వకం హి బ్రహ్మణః కర్తృత్వమవగమ్యతే 'స ఈక్షాంచక్రే స ప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । ఈక్షాపూర్వకం చ కర్తృత్వం నిమిత్తకారణేష్వేవ కులాలాదిషు

౨౩ ॥ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ ॥ లక్షణసూత్రేణాస్య సంగతిం వక్తుం వృత్తం స్మారయతి ॥ యథేతి ॥ తత్ర హి బ్రహ్మణో బుద్ధిస్థత్వార్థం సామాన్యతో జగత్కారణత్వం లక్షణముక్తం తేన బుద్ధిస్థే బ్రహ్మణి కృత్స్నవేదాంతసమన్వయం ప్రతిపాద్య తత్కారణత్వం కిం కర్తృత్వమాత్రం? ఉత ప్రకృతిత్వకర్తృత్వోభయరూపమితి విశేషజిజ్ఞాసాయామిదమారభ్యతే, తథా చ సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచింతాహేతుత్వాత్తేనాస్య సంగతిః । యద్యపి తదానంతర్యమస్యాయుక్తం తథాపి నిశ్చితతాత్పర్యైర్వేదాంతైః కర్తృమాత్రేశ్వరమతనిరాసస్సుకర ఇతి సమన్వయాంతే ఇదం లిఖితం । లక్షణసూత్రస్యాధ్యాయాదిసంగతత్వాదస్యాప్యధ్యాయాదిసంగతిః । పూర్వత్ర సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా ముఖ్యత్వాద్వాక్యస్య జీవపరత్వం నిరస్తం తదయుక్తం కర్త్రుపాదానయోర్భేదేన ప్రతిజ్ఞాయా గౌణత్వాదిత్యాక్షిపతి ॥ తత్ర నిమిత్తేత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్ద్వైతాద్వైతసిద్ధిః ఫలం ॥ ఈక్షాపూర్వకేతి ॥ ఈక్షణశ్రుత్యా కర్తృత్వం నిశ్చితం, తథా చ బ్రహ్మ న జగత్ప్రకృతిః కర్తృత్వాత్, యో యత్కర్తా న స తత్ప్రకృతిర్యథా ఘటకర్తా కులాల ఇత్యర్థః ॥ జ

గత్ భిన్నకర్తృకోపాదానకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాహ ॥ అనేకేతి ॥ బ్రహ్మ నోపాదానమీశ్వరత్వాద్రాజాదివదిత్యాహ ॥ ఈశ్వరత్వేతి॥ జగన్న బ్రహ్మప్రకృతికం తద్విలక్షణత్వాత్, యదిత్థం తత్తథా యథా కులాలవిలక్షణో ఘట ఇత్యాహ॥ కార్యం చేతి ॥ నిష్కళం నిరవయవం, నిష్క్రియమచలం శాంతమపరిణామి, నిరవద్యం నిరస్తసమస్తదోషం, తత్ర హేతుః నిరంజనమితి । అంజనతుల్యతమశ్శూన్యమిత్యర్థః। తర్హి జగతస్సదృశోపాదానం కిమిత్యత ఆహ ॥ పారిశేష్యాదితి॥ బ్రహ్మని షేధే ప్రధానం పరిశిష్యత ఇత్యభిమానః । సిద్ధాంతయతి ॥ ప్రకృతిశ్చేతి ॥ చకారాన్నిమిత్తత్వగ్రహః । ఏవముభయరూపే కారణత్వే తయోరబాధో భవతీత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ కర్తృజ్ఞానాదపి సర్వకార్యజ్ఞానం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నిమిత్తకారణాం దవ్యతిరేకస్త్వితి ॥ మృదాదీనాముపాదానానాం దృష్టాంతత్వాద్దార్ష్టాంతికస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం

దృష్టం, అనేకకారకపూర్వికా చ క్రియాఫలసిద్ధిర్లోకే దృష్టా । స చ న్యాయ ఆదికర్తర్యపి యుక్తస్సంక్రామయితుం । ఈశ్వరత్వప్రసిద్ధేశ్చ ఈశ్వరాణాం హి రాజవైవస్వతాదీనాం నిమిత్తకారణత్వమేవ కేవలం ప్రతీయతే । తద్వత్పరమేశ్వరస్యాపి నిమిత్తకారణత్వమేవ యుక్తం ప్రతిపత్తుం । కార్యం చేదం జగత్సావయవమచేతనమశుద్ధం చ దృశ్యతే, కారణేనాపి తస్య తాదృశేనైవ భవితవ్యం । కార్యకారణయోస్సారూప్యదర్శనాద్బ్రహ్మ చా నైవం లక్షణమవగమ్యతే । 'నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజన'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః । పారిశేష్యాద్బ్రహ్మణోఽన్యదుపాదానకారణమశుద్ధ్యాదిగుణకం స్మృతిప్రసిద్ధమభ్యుపగంతవ్యం బ్రహ్మకారణత్వశ్రుతేర్నిమిత్తత్వమాత్రే పర్యవసానాదితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః । ప్రకృతిశ్చ ఉపాదానకారణం చ బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యం నిమిత్తకారణం చ న కేవలం నిమిత్తకారణమేవ, కస్మాత్, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్, ఏవం హి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ శ్రౌతౌ నోపరుధ్యేతే । ప్రతిజ్ఞా తావత్ 'ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత'మితి, తత్ర చైకేన విజ్ఞాతేన సర్వమన్యదవిజ్ఞాతమపి విజ్ఞాతం భవతీతి ప్రతీయతే, తచ్చోపాదానకారణవిజ్ఞానే సర్వవిజ్ఞానం సంభవతి ఉపాదానకారణావ్యతిరేకాత్కార్యస్య, నిమిత్తకారణాదవ్యతిరేకస్తు కార్యస్య నాస్తి, లోకే తక్ష్ణః ప్రాసాదవ్యతిరేకదర్శనాత్ । దృష్టాంతోఽపి 'యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య'మిత్యుపాదానకారణగోచర ఏవామ్నాయతే, 'తథైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యా'దేకేన నఖనికృంతనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యా'దితి చ । తథాన్యత్రాపి 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి ప్రతిజ్ఞా 'యథా పృథివ్యామోషధయస్సంభవంతీ'తి దృష్టాంతః, తథా 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదిత'మితి ప్రతిజ్ఞా 'స యథా దుందుభేర్హన్యమానస్య న బాహ్యాన్ఛబ్దాంఛక్నుయాద్గ్రహణాయ దుందుభేస్తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత' ఇతి దృష్టాంతః । ఏ

వాచ్యమిత్యాహ ॥ దృష్టాంతోఽపీతి ॥ వాగారభ్యం నామమాత్రం వికారో న ప్రస్తుతోఽస్తీతి సత్యకారణజ్ఞానాద్వికారజ్ఞానం యుక్తమిత్యర్థః । గతిసామాన్యార్థం ముండకే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతావాహ ॥ తథాన్యత్రాపీతి ॥ బృహదారణ్యకేపి తావాహ ॥ తథాత్మనీతి॥ ఘటస్స్ఫురతీత్యనుగతస్ఫురణం ప్రకృతిస్తదతిరేకేణ వికారా న సంతీతి సోఽయమర్థో యథా స్ఫుటస్స్యాత్తథా దృష్టాంతస్స ఉచ్యతే । హన్యమానదుందుభిజన్యాచ్ఛబ్దసామాన్యాద్బాహ్యాన్విశేషశబ్దాన్ సామాన్యగ్రహణాతిరేకేణ పృథగ్గ్రహీతుం శ్రోతా న శక్నుయాత్ , సామాన్యస్య తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఘాతజశబ్దవిశేషా గృహీతో భవతి, తస్యా గ్రహణేన తదవాంతరవిశేషశబ్దో గృహీతో భవతి, అతశ్శబ్దసామాన్యగ్రహణగ్రాహ్యా విశేషాస్సామాన్యే కల్పితాః తద్వదాత్మభానభాస్యా ఘటాదయ ఆత్మని కల్పితా ఇత్యర్థః । ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాల్లింగాద్బ్రహ్మణః ప్ర

కృతిత్వముక్త్వా పంచమీశ్రుత్యాప్యాహ ॥ యత ఇతి ॥ యతో వా ఇత్యత్ర శ్రుతౌ యత ఇతి పంచమీ ప్రకృతౌ ద్రష్టవ్యేత్యన్వయః। జనికర్తుర్జాయమానస్య కార్యస్య ప్రకృతిరపాదానసంజ్ఞికా భవతీతి సూత్రార్థః । సంజ్ఞాయాః ఫలం - అపాదానే పంచమీతి సూత్రాత్ ప్రకృతౌ పంచమీలాభః । ఏవం బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వం ప్రసాధ్య కర్తృత్వం సాధయతి ॥ నిమిత్తత్వమి తి ॥ బ్రహ్మస్వాతిరిక్తకర్త్రధిష్ఠేయం ప్రకృతిత్వాన్మృదాదివదిత్యాద్యనుమానానామాగమబాధమాహ ॥ ప్రాగుత్ప త్తేరితి ॥ జగత్కర్తృత్వం బ్రహ్మణ ఏవేత్యత్ర సూత్రం యోజయతి ॥ అధిష్ఠాత్రంతరేతి ॥ ... ...*

వం యథాసంభవం ప్రతి వేదాంతం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ ప్రకృతిత్వసాధనౌ ప్రత్యేతవ్యౌ । యత ఇతీయమపి పంచమీ 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యత్ర జనికర్తుః ప్రకృతిరితి విశేషస్మరణాత్ ప్రకృతిలక్షణ ఏవాపాదానే ద్రష్టవ్యా, నిమిత్తత్వం త్వధిష్ఠాత్రంతరాభావాదధిగంతవ్యం । యథా హి లోకే మృత్సువర్ణాదికముపాదానకారణం కులాలసువర్ణకారాదీనధిష్ఠాతౄనపేక్ష్య ప్రవర్తతే, నైవం బ్రహ్మణ ఉపాదానకారణస్య స్వతోఽన్యోఽధిష్ఠాతాపేక్ష్యోఽస్తి, ప్రాగుత్పత్తేరేకమేవాద్వితీయమిత్యవధారణాత్, అధిష్ఠాత్రంతరాభావోఽపి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాదేవోదితో వేదితవ్యః। అధిష్ఠాతరి హ్యుపాదానాదన్యస్మిన్నభ్యుపగమ్యమానే పునరప్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్యాసంభవాత్ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతోపరోధ ఏవ స్యాత్, తస్మాదధిష్ఠాత్రంతరాభావాదాత్మనః కర్తృత్వముపాదానాంతరాభావాచ్చ ప్రకృతిత్వం ॥ ఇతశ్చాత్మనః కర్తృత్వప్రకృతిత్వే॥ ... ... *

సూ॥ ౨౪॥ అభిధ్యోపదేశాచ్చ ॥

అభిధ్యోపదేశశ్చాత్మనః కర్తృత్వప్రకృతిత్వే గమయతి 'సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి', 'తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి' చ । తత్రాభిధ్యానపూర్వికాయాః స్వాతంత్ర్యప్రవృత్తేః కర్తేతి గమ్యతే । బహు స్యామితి ప్రత్యగాత్మవిషయత్వాద్బహుభవనాభిధ్యానస్య ప్రకృతిరిత్యపి గమ్యతే॥ ... *

సూ ॥ ౨౫॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్॥

ప్రకృతిత్వస్యాయమభ్యుచ్చయః ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం సాక్షాద్బ్రహ్మైవ కారణముపాదాయోభౌ ప్రభవప్రలయావామ్నాయేతే 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంతే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యంతీ'తి। యద్ధి యస్మాత్ప్రభవతి యస్మింశ్చ ప్రలీయతే తత్తస్యోపాదానం ప్రసిద్ధం, యథా వ్రీహియవాదీనాం పృథివీ। సాక్షాదితి చోపాదానాంతరానుపాదానం సూచయత్యాకాశాదేవేతి। ప్రత్యస్తమయశ్చ నోపాదానాదన్యత్ర కార్యస్య దృష్టః ॥ ... ... *

సూ॥ ౨౬॥ ఆత్మకృతేః పరిణామాత్

ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మప్రక్రియాయాం 'తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుత'

౨౪॥ ఏకస్యోభయరూపం కారణత్వమవిరుద్ధమితి సూత్రచతుష్టయేన సాధయతి ॥ ఇతశ్చేత్యాదినా॥ అభిధ్యా స్రష్టి సంకల్పః ॥ ... ... *

౨౫॥ అభ్యుచ్చయో హేత్వంతరం। ఆకాశాదేవేత్యేవకారసూచితముపాదానాంతరానుపాదానమగ్రహణం సాక్షాదితి పదేన సూత్రకారో దర్శయతీతి యోజనా॥ ... ... *

౨౬ ॥ ఆత్మసంబంధినీ కృతిః ఆత్మకృతిః, సంబంధశ్చాత్మనః కృతిం ప్రతి విషయత్వమాశ్రయత్వం చ । నను కృతేరాశ్రయః సిద్ధో భవతి విషయస్తు సాధ్య ఇత్యేకస్యోభయం విరుద్ధమిత్యాశంకతే ॥ కథం పునరితి ॥ యథా మృదః సాధ్యపరిణా

మాభేదేనకృతివిషయత్వంతద్వదాత్మనఇత్యాహ ॥ పరిణామాదితి ॥ఆత్మానమిత్యవిరోధఇతి శేషః । సిద్ధస్యాపిసాధ్యత్వే దృష్టాంతమాహ ॥ వికారాత్మనేతి ॥ నను బ్రహ్మణఆత్మానమితిద్వితీయ యాకార్యాత్మనాసాధ్యత్వశ్రుత్యాఽస్తుప్రకృతిత్వంకర్తృత్వయోఽస్త్విత్యతఆహ ॥ స్వయమితిచేతి ॥ బ్రహ్మణఃకృతికర్మత్వోపపాదనార్థం పరిణామాదితిపదంవ్యాఖ్యాయాన్యథాపివ్యాచష్టే ॥ పృథక్సూత్రమితి ॥ మృద్ఘటఇతి వద్బ్రహ్మ సచ్చత్యచ్చేతి పరిణామసామానాధికరణ్యశ్రుతేఃబ్రహ్మణఃప్రకృతిత్వమిత్యర్థః । సత్ ప్రత్యక్షంభూతత్రయం, త్యత్ పరోక్షంభూతద్వయం, నిరుక్తంవక్తుంశక్యంఘటాది, అనిరుక్తంవక్తుమశక్యంకపోతరూపాది, తచ్చబ్రహ్మైవాభవదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౭ ॥ అత్రసూత్రే పరిణామశబ్దః కార్యమాత్రపరః నతుసత్యకార్యాత్మకపరిణామపరః తదనన్యత్వమితివివర్తవాదస్యవక్ష్యమాణత్వా ద్యోనిశబ్దాచ్చ ప్రకృతిత్వమిత్యాహ ॥ యోనిశ్చేతి ॥ కర్తారంక్రియాశక్తిమంతం, ఈశంనియం

త్యాత్మనఃకర్మత్వంకర్తృత్వంచదర్శయతి, ఆత్మానమితికర్మత్వం స్వయమకురుతేతికర్తృత్వం । కథం పునఃపూర్వసిద్ధస్యసతఃకర్తృత్వేనవ్యవస్థితస్య క్రియమాణత్వంశక్యం సంపాదయితుం, పరిణామాదితి బ్రూమః, పూర్వసిద్ధోపిహిసన్నాత్మావిశేషేణవికారాత్మనాపరిణమయామాసాత్మానమితి । వికారాత్మనాచపరిణామోమృదాద్యాసుప్రకృతిషూపలబ్ధః, స్వయమితిచవిశేషణాన్నిమిత్తాంతరానపేక్షత్వమపి ప్రతీయతే । పరిణామాదితివాపృథక్సూత్రం, తస్యైషోఽర్థః । ఇతశ్చప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మణఏవవికారాత్మనాయంపరిణామస్సామానాధికరణ్యేనామ్నాయతే 'సచ్చత్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తంచే'త్యాదినేతి॥... ... ... *

సూ ॥౨౭॥ యోనిశ్చహిగీయతే॥

ఇతశ్చప్రకృతిర్బ్రహ్మయత్కారణం బ్రహ్మయోనిరిత్యపిపఠ్యతే వేదాంతేషు 'కర్తారమీశంపురుషం బ్రహ్మయోని'మితి 'యద్భూతయోనింపరిపశ్యంతి ధీరా'ఇతిచ । యోనిశబ్దశ్చ ప్రకృతివచనః సమధిగతోలోకేపృథివీయోనిరోషధివనస్పతీనామితి । స్త్రీయోనేరప్యస్త్యేవావయవద్వారేణగర్భంప్రత్యుపాదానకారణత్వం। క్వచిత్ స్థానవచనోపియోనిశబ్దోదృష్టః 'యోనిష్టఇంద్రనిషదేఅకారీ'తి వాక్యశేషాత్, తత్రప్రకృతివచనతాపరిగృహ్యతే 'యథోర్ణనాభిస్సృజతేగృహ్ణతేచే'త్యేవంజాతీయకాత్ । తదేవం ప్రకృతిత్వం బ్రహ్మణఃప్రసిద్ధం । యత్పునరిదముక్తమీక్షాపూర్వకంకర్తృత్వం నిమిత్తకారణేష్వేవకులాలాదిషులోకేదృష్టం నోపాదానేష్విత్యాదితత్ప్రత్యుచ్యతే,నలోకవదిహభవితవ్యం , నహ్యయమనుమానగమ్యోఽర్థః శబ్దగమ్యత్వాత్త్వస్యార్థస్య యథాశబ్దమిహభవితవ్యం, శబ్దశ్చేక్షితురీశ్వరస్యప్రకృతిత్వంప్రతిపాదయతీత్యవోచామ, పునశ్చైతత్సర్వంవిస్తరేణప్రతివక్ష్యామః॥ఇతిసప్తమాధికరణమ్. *

తారం, పురుషం ప్రత్యంచం, బ్రహ్మపూర్ణం, యోనింప్రకృతిం, ధీరాధ్యానేనపశ్యంతీత్యర్థః । నన్వనుపాదానేపిస్త్రీయోనౌయోనిశబ్దోదృష్టఇత్యతఆహ ॥ స్త్రీయోనేరితి ॥ శోణితమవయవశబ్దార్థః । యోనిశబ్దస్యస్థానమప్యర్థోఽభవతిసోఽత్రభూతయోన్యాదివాక్యేనగ్రాహ్యః, ఊర్ణనాభ్యాది ప్రకృతిదృష్టాంతవాక్యశేషవిరోధాదిత్యాహ ॥ క్వచిదితి ॥ హేఇంద్రతేతవనిషదేఉపవేశనాయ యోనిఃస్థానంమయాఅకారి కృతమిత్యర్థః । పూర్వపక్షోక్తమనుమానమనూద్యాగమబాధమాహ ॥ యత్పునరిత్యాదినా॥ నన్వనుమానస్యశ్రుత్యనపేక్షత్వాన్నతయాబాధఇత్యతఆహ ॥నహీతి॥ జగత్కర్తాఽపక్షః శ్రుత్యైవసిద్ధ్యతి,యాకృతిస్సాశరీరజన్యేతివ్యాప్తివిరోధేన నిత్యకృతిమతోఽనుమానాసంభవాదతశ్శ్రుతమీశ్వరంపక్షీకృత్యానుపాదానత్వసాధనేభవత్యేవోపజీవ్యతయాప్రకృతిత్వబోధకశ్రుత్యాబాధఇత్యర్థః । య

దుక్తం విలక్షణత్వాద్బ్రహ్మణో న జగదుపాదానత్వమితి తత్రాహ ॥ పునశ్చేతి ॥ న విలక్షణత్వాదిత్యారభ్యేత్యర్థః । అత ఉభయరూపం కారణత్వం బ్రహ్మణో లక్షణమితి సిద్ధం॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్. ... ... ❋

౨౮॥ ❋ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః❋ అస్యాధికరణస్య తాత్పర్యం వక్తుం వృత్తమనువదతి ॥ ఈక్షతేరితి ॥ ప్రధానవాదస్య ప్రాథాన్యేన నిరాకరణే హేతూనాహ ॥ తస్య హీత్యాదినా ॥ తర్హ్యణ్వాదివాదా ఉపేక్షణీయా దుర్బలత్వాదిత్యత ఆహ ॥ తేపిత్వితి॥ నిర్మూలాస్తే కథం ప్రతిపక్షా ఇత్యత ఆహ ॥ తేషామితి॥ తథాహి ఛాందోగ్యే జగత్కారణజ్ఞాపనార్థం పితా పుత్రమువాచ । ఆసాం వటధానానాం మధ్యే 'ఏకాం భింధీతి భిన్నా భగవ' ఇత్యువాచ పుత్రః, పునః పిత్రా 'కిమత్ర పశ్యసీ'త్యుక్తే 'న కించన భగవ' ఇత్యాహ । తత్ర పిత్రా ఽణిమానం న పశ్యసీత్యుక్తం, తథా న కించనశబ్దాచ్ఛూన్యస్వభావవాదః ప్రతీయతే, అణుశబ్దాత్పరమాణువాద ఇతి, ఏవమసదేవేదమగ్ర ఆసీదణోరణీయానిత్యాదిలింగం ద్రష్టవ్యం । అతో ఽణ్వాదివాదాశ్శ్రౌతా న వేతి సంశయే సత్యసదణ్వాదిశబ్దబలాచ్ఛ్రౌతా ఇతి ప్రాప్తే ఽతిదిశతి। ❋

❋ సూ॥ ౨౮॥ ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః॥ ❋

ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యారభ్య ప్రధానకారణవాదస్సూత్రైరేవ పునఃపునరాశంక్య నిరాకృతః, తస్య హి పక్షస్యోపోద్బలకాని కానిచిల్లింగాభాసాని వేదాంతేష్వాపాతేన మందమతీన్ప్రతిభాంతీతి । స చ కార్యకారణానన్యత్వాభ్యుపగమాత్ప్రత్యాసన్నో వేదాంతవాదస్య దేవలప్రభృతిభిశ్చ కైశ్చిద్ధర్మసూత్రకారైస్స్వగ్రంథేష్వాశ్రితః తేన తత్ప్రతిషేధ ఏవ యత్నో ఽతీవ కృతో నాణ్వాదికారణవాదప్రతిషేధే । తేపి తు బ్రహ్మకారణవాదపక్షస్య ప్రతిపక్షత్వాత్ప్రతిషేద్ధవ్యాః, తేషామప్యుపోద్బలకం వైదికం కించిల్లింగమాపాతేన మందమతీన్ప్రతిభాయాదితి, అతః ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, ఏతేన ప్రధానకారణవాదప్రతిషేధన్యాయకలాపేన సర్వే ఽణ్వాదికారణవాదా అపి ప్రతిషిద్ధతయా వ్యాఖ్యాతా వేదితవ్యాః। తేషామపి ప్రధానవదశబ్దత్వాచ్ఛబ్దవిరోధిత్వాచ్చేతి । వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇతి పదాభ్యాసో ఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి॥ ... ... ❋

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్య
పాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
ఇతి ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఏతేనేతి ॥ అస్యాతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా న కించనాసచ్ఛబ్దయోః ప్రత్యక్షాయోగ్యవస్తుపరత్వాదణుశబ్దస్య సూక్ష్మాభిప్రాయత్వాదశబ్దత్వం, తేషాం వాదానాం ప్రధానవాదవదశ్రౌతత్వం, బ్రహ్మకారణశ్రుతిబాధితత్వం చ, తస్మాద్బ్రహ్మైవ పరమకారణం, తస్మిన్నేవ సర్వేషాం వేదాంతానాం సమన్వయ ఇతి సిద్ధం॥ ... ... ❋

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.

శ్రీ విష్ణవేనమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే

ద్వితీయాధ్యాయప్రారంభః.

సాంఖ్యాదిస్మృతియుక్తిభిర్నచలితో వేదాంతసిద్ధాంతగోనిర్యాసైర్ద్వివిధాగమైరవిదితో వ్యోమాదిజన్మాశ్రయః। ఉత్పత్త్యంతవివర్జితశ్చితివపుర్వ్యాప్తీచకర్తాంశకోలింగేనప్రథితోపినామతనుకృత్తంజానకీశంభజే ॥

'నామరూపేవ్యాకరవాణీ'తి శ్రుతేర్నామ తనుకృదపిసంజ్ఞామూర్తిర్వ్యాకర్తాపిలింగశరీరోపాధినాకర్తృత్వాంశ ఇతిచప్రథితఃప్రసిద్ధోయ స్తంప్రత్యగభిన్నంపరమాత్మానంమూలప్రకృతినియంతారంభజ ఇత్యర్థః॥ ... ... ❋

౧. పూర్వోత్తరాధ్యాయయోర్విషయవిషయిభావసంగతింవక్తుంవృత్తంకీర్తయతి ॥ ప్రథమేధ్యాయఇతి ॥ జన్మాదిసూత్రమారభ్యజగదుత్పత్త్యాదికారణంబ్రహ్మేతిప్రతిపాదితం 'శాస్త్రదృష్ట్యాత్వి'త్యాదిసూత్రేషు, సఏవాద్వితీయఃసర్వాత్మేత్యుక్తంఆనుమానికమిత్యాదినాకారణాంతరస్యాశ్రౌతత్వం దర్శితమిత్యర్థః। ఏవంప్రథమాధ్యాయస్యార్థమనూద్యతస్మిన్విషయేవిరోధపరిహారవిషయిణంద్వితీయాధ్యాయస్యార్థం పాదశస్సంక్షిప్యదర్శయతి॥ ఇదానీమితి॥ అత్రప్రథమపాదేసమన్వయస్యసాంఖ్యాదిస్మృతియుక్తిభిర్విరోధపరిహారఃక్రియతే। ద్వితీయపాదేసాంఖ్యాద్యాగమానాంభ్రాంతిమూ

సూ. ౧. { స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతిచేన్నా న్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్॥ ❋ }

ప్రథమేఽధ్యాయేసర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరోజగదుత్పత్తికారణంమృత్సువర్ణాదయఇవఘటరుచకాదీనాం, ఉత్పన్నస్యజగతోనియంతృత్వేనస్థితికారణం మాయావీవమాయాయాః ప్రసారితస్యజగతఃపునస్స్వాత్మన్యేవోపసంహారకారణమవనిరివచతుర్విధస్యభూతగ్రామస్య 'సఏవచసర్వేషాంనఆత్మే'త్యేతద్వేదాంతవాక్యసమన్వయప్రతిపాదనేనప్రతిపాదితం- ప్రధానాదివాదాశ్చాశబ్దత్వేననిరాకృతాః। ఇదానీంస్వపక్షేస్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారఃప్రధానాదివాదానాంచన్యాయాభాసోపబృంహితత్వంప్రతివేదాంతంచ సృష్ట్యాదిప్రక్రియాయాఅవిగీతత్వమిత్యస్యార్థజాతస్య ప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే। తత్రప్రథమంతావత్స్మృతివిరోధముపన్యస్యపరిహరతి, యదుక్తంబ్రహ్మైవసర్వజ్ఞంజగతఃకారణమితితదయుక్తం, కుతః, స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్। స్మృతిశ్చతంత్రాఖ్యాపరమర్షిప్రణీతా

లత్వమవిరోధాయకథ్యతే, తృతీయపాదేప్రతివేదాంతంసృష్టిశ్రుతీనాంజీవాత్మశ్రుతీనాంచవ్యోమాదిమహాభూతానాంజన్మలయక్రమాదికథనేనావిరోధఃప్రతిపాద్యతే, చతుర్థపాదేలింగశరీరశ్రుతీనామవిరోధ ఇత్యర్థః। అయమేవార్థఃసుఖబోధార్థంశ్లోకేనసంగృహీతః। 'ద్వితీయేస్మృతితర్కాభ్యామవిరోధోఽన్యదుష్టతా। భూతభోక్తృశ్రుతేర్లింగశ్రుతేరప్యవిరుద్ధతే'తి। తత్రాజ్ఞాతేవిషయేవిరోధశంకాసమాధ్యయోగాత్ సమన్వయాధ్యాయానంతర్యమవిరోధాధ్యాయస్యయుక్తం, తత్రప్రథమాధికరణతాత్పర్యమాహ॥తత్రప్రథమమితి॥ శ్రౌతేసమన్వయే విరోధనిరాసార్థత్వాదస్యపాదస్యశ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయఃస్వమతస్థాపనాత్మకత్వాత్ సర్వేషామధికరణానామేతత్పాదసంగతిః। అత్రపూర్వపక్షేస్మృతివిరోధాదుక్తసమన్వయాసిద్ధిఃఫలం సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితివివేకః। తత్రబ్రహ్మణ్యుక్తవేదాంతసమన్వయోవిషయః, సకింసాంఖ్యస్మృత్యావిరుధ్యతేనవేతిస్మృతిప్రామాణ్యాప్రామాణ్యాభ్యాంసందేహేపూర్వపక్షమాహ ॥ యదుక్తమితి ॥ తంత్ర్యంతేవ్యుత్పాద్యంతేతత్త్వాన్యనేనేతితంత్రంశాస్త్రం కపిలోక్తమన్యాశ్చపంచశిఖాదిప్రోక్తాః, ఏవంసతి

వేదాంతానామద్వయబ్రహ్మసమన్వయే నిరర్థకాస్స్యురిత్యర్థః । తాసామపి బ్రహ్మార్థకత్వమస్త్విత్యవిరోధ ఇత్యత ఆహ ।
తాసు హీతి॥ నను సాంఖ్యస్మృతిప్రామాణ్యాయ ప్రధానవాదగ్రహే మన్వాదిస్మృతీనామప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాశంక్య
తాసాం ధర్మే సావకాశత్వాత్ ప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాహ ॥ మన్వాదీతి ॥ తర్హి సాంఖ్యాదిస్మృతీనామపి ధర్మే తాత్పర్యే
ణ ప్రామాణ్యమస్తు తత్త్వం తు బ్రహ్మైవేత్యవిరోధ ఇత్యత ఆహ ॥ నైవమితి ॥ తత్త్వే వికల్పానుపపత్తేర్నిరవకాశస్మృత్య
నుసారేణ శ్రుతివ్యాఖ్యానముచితం సావకాశనిరవకాశయోర్నిరవకాశం బలీయ ఇతి న్యాయాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి॥ శ్రుతివి
రోధే స్మృత్యప్రామాణ్యస్యేష్టత్వాత్పూర్వపక్షోనయుక్త ఇతి శంకతే ॥ కథమితి ॥ యే స్వాతంత్ర్యేణ శ్రుత్యర్థం జ్ఞాతుం

శిష్టపరిగృహీతా, అన్యాశ్చ తదనుసారిణ్యః స్మృతయః, తా ఏవం సత్యనవకాశాః ప్రసజ్యేరన్, తాసు హ్య
చేతనం స్వతంత్రం ప్రధానం జగతః కారణముపనిబధ్యతే. మన్వాదిస్మృతయస్తావచ్చోదనాలక్షణేనాగ్ని
హోత్రాదినా ధర్మజాతేనాపేక్షితమర్థం సమర్పయంత్యః సావకాశా భవంతి, అస్య వర్ణస్యాస్మిన్
కాలేఽనేన విధానేనోపనయనమీదృశశ్చాచార ఇత్థం వేదాధ్యయనమిత్థం సమావర్తనమిత్థం సహధర్మచా
రిణీసంయోగ ఇతి, తథా పురుషార్థాంశ్చతుర్వర్ణాశ్రమధర్మాన్ నానావిధాన్ విదధతి, నైవం కాపిలా
దిస్మృతీనామనుష్ఠేయవిషయేఽవకాశోఽస్తి, మోక్షసాధనమేవ హి సమ్యగ్దర్శనమధికృత్య తాః ప్రణీతాః
యది తత్రాప్యనవకాశాస్స్యుః ఆనర్థక్యమేవాసాం ప్రసజ్యేత, తస్మాత్తదవిరోధేన వేదాంతా వ్యాఖ్యాత
వ్యాః । కథం పునరీక్షత్యాదిభ్యో హేతుభ్యో బ్రహ్మైవ సర్వజ్ఞం జగతః కారణమిత్యవధారితః శ్రుత్యర్థః స్మృ
త్యనవకాశదోషప్రసంగేన పునరాక్షిప్యతే । భవేదయమనాక్షేపః స్వతంత్రప్రజ్ఞానాం పరతంత్రప్రజ్ఞా
స్తు ప్రాయేణ జనాః స్వాతంత్ర్యేణ శ్రుత్యర్థమవధారయితుమశక్నువంతః ప్రఖ్యాతప్రణేతృకాసు
స్మృతిష్వవలంబేరన్, తద్బలేన చ శ్రుత్యర్థం ప్రతిపిత్సేరన్ । అస్మత్కృతే చ వ్యాఖ్యానే న విశ్వస్యుర్బ
హుమానాత్ స్మృతీనాం ప్రణేతృషు । కపిలప్రభృతీనాం చార్షం జ్ఞానమప్రతిహతం స్మర్యతే, శ్రుతిశ్చ భవ
తి ‘ఋషిం ప్రసూతం కపిలం యస్తమగ్రే జ్ఞానైర్బిభర్తి జాయమానం చ పశ్యే’దితి । తస్మాన్నైషాం మ
తమయథార్థం శక్యం సంభావయితుం, తర్కావష్టంభేన చ తేఽర్థం ప్రతిష్ఠాపయంతి, తస్మాదపి స్మృతి
బలేన వేదాంతా వ్యాఖ్యేయా ఇతి పునరాక్షేపః, తస్య సమాధిర్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాదితి ।
యది స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగేనేశ్వరకారణవాద ఆక్షిప్యేత ఏవమప్యన్యా ఈశ్వరకారణవాదిన్యః
స్మృతయోఽనవకాశాః ప్రసజ్యేరన్ తా ఉదాహరిష్యామః । ‘యత్తత్సూక్ష్మమవిజ్ఞేయ’మితి పరం బ్ర
హ్మ ప్రకృత్య ‘స హ్యంతరాత్మా భూతానాం క్షేత్రజ్ఞశ్చేతి కథ్యత’ ఇతి చోక్త్వా ‘తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం
త్రిగుణం ద్విజసత్తమే’త్యాహ । తథాఽన్యత్రాపి ‘అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్నిర్గుణే సంప్రలీ
యత’ ఇత్యాహ “అతశ్చ సంక్షేపమిమం శృణుధ్వం నారాయణస్సర్వమిదం పురాణః । స సర్గకాలే చ
కరోతి సర్వం సంహారకాలే చ తదత్తి భూయ” ఇతి చ పురాణే, భగవద్గీతాసు చ ‘అహం కృత్స్నస్య జగతః
ప్రభవః ప్రలయస్తథే’తి, పరమాత్మానమేవ చ ప్రకృత్యాపస్తంబః పఠతి ‘తస్మాత్కాయాః ప్రభవంతి

శక్నువంతి తేషామయం పూర్వపక్షో న భవేత్, సాంఖ్యవృద్ధేషు శ్రద్ధాజుషాం తు భవేదేవేత్యాహ॥ భవేదితి ॥ తేషామతీంద్రి
యార్థజ్ఞానవత్త్వాచ్చ తత్ర శ్రద్ధా స్యాదిత్యాహ ॥ కపిలప్రభృతీనాం చేతి ॥ ‘ఆదౌ యో జాయమానం చ కపిలం జనయేదృ
షిం । ప్రసూతం బిభృయాత్ జ్ఞానైస్తం పశ్యేత్పరమేశ్వర’మితి శ్రుతియోజనా యథా సాంఖ్యస్మృతివిరోధాద్బ్రహ్మవా
దస్త్యాజ్య ఇతి త్వయోచ్యతే తథా స్మృత్యంతరవిరోధాత్ ప్రధానవాదస్త్యాజ్య ఇతి మయోచ్యత ఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ తస్య స
మాధిరితి॥ తస్మాద్బ్రహ్మణస్సకాశాదవ్యక్తం మాయాయాం లీనం సూక్ష్మాత్మకం జగదితి యావత్ । ఇతిహాసవాక్యాన్యుక్త్వా
పురాణసమ్మతిమాహ ॥ అతశ్చేతి॥ ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవో జన్మహేతుః, ప్రలీయంతేఽస్మిన్నితి ప్రలయో లయాధిష్ఠా

సం, తస్మాత్కర్తురీశ్వరాత్, కార్యాః బ్రహ్మాదయః ప్రభవంతి । సఏవమూలముపాదానంకింపరిణామీనశాశ్వతికః కూటస్థః అతస్సనిత్యఇత్యర్థః ॥ ననుశ్రుతివిరోధఃకిమితినోక్తఇత్యతఆహ ॥స్మృతిబలేనేతి॥ స్మృతీనాంమిథోవిరోధేకథంతత్త్వనిర్ణయస్తత్రాహ ॥దర్శితంత్వితి॥ శ్రుతిభిరేవతత్త్వనిర్ణయఇత్యర్థః॥ స్మృతీనాంకాగతిరిత్యతఆహ॥ ప్రత్యక్షత్రాచేతి॥వస్తుతత్త్వేస్మృతీనాంమిథోవిరోధేవస్తునివికల్పాయోగాత్ క్లృప్తశ్రుతిమూలాః స్మృతయఃప్రమాణం, ఇతరాస్తుకల్ప్యశ్రుతిమూలానప్రమాణమిత్యర్థః । క్లృప్తశ్రుతివిరోధేస్మృతిర్నప్రమాణమిత్యత్రజైమినీయన్యాయమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ 'ఔదుంబరీంస్పృష్ట్వోద్గాయే'దితి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధాసాసర్వావేష్టయితవ్యేతిస్మృతిమూలశ్రుతిసందేహేమూలశ్రుత్యనుమానాన్మానమితిప్రాప్తేసిద్ధాంతః క్లృప్తశ్రుతివిరోధేస్మృతిప్రామాణ్యమనపేక్షమపేక్షాశూన్యం హేయమితి యావత్ । హి యతోఽసతివిరోధే శ్రుత్యనుమానంభవతి । అత్రతువిరోధేసతిశ్రుత్యనుమానాయోగాన్మూలాభావాత్ సర్వావేష్టనస్మృతిరప్రమాణమిత్యర్థః । అస్తుసాంఖ్యస్మృతిఃప్రత్యక్షమూలేత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ యోగినాంసిద్ధిమహిమ్నాఽతీంద్రియజ్ఞానంసంభావయితుంశక్యమితిశంకతే ॥ శక్యమితి ॥ కపిలాదిభిఃకేవలాదావేదప్రామాణ్యంసిద్ధ్యత్యతదర్థ

సర్వే సమూలంశాశ్వతికస్సనిత్య' ఇతి । ఏవ మనేకశః స్మృతి ష్వపీ శ్వరః కారణత్వే నోపాదానత్వేన చప్రకాశ్యతే । స్మృతిబలేనప్రత్యవతిష్ఠమానస్యస్మృతిబలేనైవోత్తరంప్రవక్ష్యామీత్యతోఽయమన్య స్మృత్యనవకాశోపన్యాసః । దర్శితంతుశ్రుతీనామీశ్వరకారణవాదంప్రతితాత్పర్యం, విప్రతిపత్తౌచ స్మృతీనామవశ్యకర్తవ్యేఽన్యతరపరిగ్రహేఽన్యతరపరిత్యాగేచ శ్రుత్యనుసారిణ్యఃస్మృతయఃప్రమాణమనపేక్ష్యాఇతరాః, తదుక్తంప్రమాణలక్షణే 'విరోధేత్వనపేక్షంస్యాదసతిహ్యనుమాన'మితి । నచాతీంద్రియానర్థాన్ శ్రుతిమంతరేణ కశ్చిదుపలభతఇతిశక్యంసంభావయితుం, నిమిత్తాభావాత్, శక్యం కపిలాదీనాంసిద్ధానామప్రతిహతజ్ఞానత్వాదితిచేత్, న, సిద్ధేరపిసాపేక్షత్వాత్ । ధర్మానుష్ఠానాపేక్షాహిసిద్ధిః, సచధర్మశ్చోదనాలక్షణః, తతశ్చపూర్వసిద్ధాయాశ్చోదనాయాఅర్థోనపశ్చిమసిద్ధపురుషవచనవశేనాతిశంకితుంశక్యతే, సిద్ధవ్యపాశ్రయకల్పనాయామపిబహుత్వాత్, సిద్ధానాం ప్రదర్శితేనప్రకారేణస్మృతివిప్రతిపత్తౌసత్యాంనశ్రుతివ్యపాశ్రయాదన్యన్నిర్ణయకారణమస్తి। పరతంత్రప్రజ్ఞస్యాపి నాకస్మాత్ స్మృతివిశేషవిషయఃపక్షపాతోయుక్తః, కస్యచిత్క్వచిత్ పక్షపాతేసతి పురుషమతివైరూప్యేణతత్త్వావ్యవస్థానప్రసంగాత్, తస్మాత్తస్యాపిస్మృతివిప్రతిపత్త్యుపన్యాసేనశ్రుత్యనుసారానుసారవివేచనేనచసన్మార్గేప్రజ్ఞాసంగ్రహణీయా। యాతుశ్రుతిః కపిలస్యజ్ఞానాతిశయంప్రదర్శయంతీప్రదర్శితానతయాశ్రుతివిరుద్ధమపికాపిలంమతం శ్రద్ధాతుంశక్యం,కపిలమితిశ్రుతిసామాన్యమాత్రత్వాత్ । అన్యస్యచకపిలస్యసగరపుత్రాణాంప్రతప్తుర్వాసుదేవనామ్నఃస్మరణాత్, అన్యార్థదర్శనస్య

స్వధర్మస్యానుష్ఠానేనసిద్ధిస్సంపాదితా, తయా సిద్ధ్యా ప్రణీతస్మృత్యనుసారేణానాదిశ్రుతిపీడానయుక్తా, ఉపజీవ్యవిరోధాదితిపరిహారతి ॥ నసిద్ధేరపీతి ॥ అతిశంకితుమితి, శ్రుతీనాంముఖ్యార్థమతిక్రమ్యోపచరితార్థశ్శంకితుం నశక్యతఇత్యర్థః ।స్వతస్సిద్ధశ్వేదోనోపజీవ్యతఇతిచేన్నానీశ్వరస్యస్వతస్సిద్ధౌమానాభావాత్ ।అంగీకృత్యాప్యాహ ॥ సిద్ధేతి ॥ సిద్ధానాంవచనమాశ్రిత్య వేదార్థకల్పనాయామపిసిద్ధోక్తీనాంమిథోవిరోధేశ్రుత్యాశ్రితమన్వాద్యుక్తిభిరేవ వేదార్థనిర్ణయోయుక్తఇత్యర్థః । శ్రుతిరూపాశ్రయంవినాసిద్ధోక్తిమాత్రంనతత్త్వనిర్ణయకారణమిత్యక్షరార్థః । ననుమందమతేఃసాంఖ్యస్మృతౌశ్రద్ధాభవతితస్యమతిర్వేదాంతమార్గేకథమానేయేత్యతఆహ ॥ పరతంత్రేత్యాదినా ॥ ననుశ్రుత్యాకపిలస్యసర్వజ్ఞత్వోక్తేస్తన్మతేశ్రద్ధాదుర్వారేత్యతఆహ ॥యాత్వితి ॥ కపిలశబ్దమాత్రేణ సాంఖ్యకర్తాశ్రుత ఇతిభ్రాంతిరయుక్తా, తస్యద్వైతవాదినఃసర్వజ్ఞత్వాయోగాదత్రచసర్వజ్ఞానసంభృతత్వేనశ్రుతః కపిలోవాసుదేవాంశఏవ, సహిసర్వాత్మత్వజ్ఞానంవైదికంసాంఖ్యముపదిశతీతిసర్వజ్ఞఇతిభావః । ప్రతప్తుఃప్రదాహకస్య । కించయఃకపిలత్రి

క్షాన్నైర్విభక్తమీశ్వరంపశ్యేదితివిధీయతే, తథాచాన్యార్థస్యేశ్వరప్రతిపత్తిశేషస్య కపిలసర్వజ్ఞత్వస్య దర్శనమనువాదస్తస్య మానాంతరేణప్రాప్తిశూన్యస్యస్వార్థసాధకత్వాయోగాన్నానువాదమాత్రాత్ సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అన్యార్థేతి ॥ ద్వైతవాదినఃకపిలస్యశ్రౌతత్వంనిరస్యబ్రహ్మవాదినోమనోఃశ్రౌతత్వమాహ ॥భవతిచేతి॥ ఇతిహాసేపికాపిలమతనిందాపూర్వకమద్వైతందర్శితమిత్యాహ ॥ మహాభారతేపీతి ॥ పురుషాఆత్మానః కింవస్తుతోభిన్నాః ఉతసర్వదృశ్యానాంప్రత్యగాత్మైకఇతివిమర్శార్థఃబహూనాం పురుషాకారాణాం దేహానాంయథైకాయోనిరుపాదానంపృథ్వీతథాతంపురుషమాత్మానంవిశ్వం సర్వోపాదానత్వేనసర్వాత్మకం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణైస్సంపన్నంకథయిష్యామి, విశ్వైసర్వైలోకప్రసిద్ధాదేవతిర్యఙ్మనుష్యాదీనాంమూర్ధానోఽస్యైవేతివిశ్వమూర్ధా, ఏకస్యైవ సర్వక్షేత్రేషుప్రతిబింబభావేనప్రవిష్టత్వాత్ ఏవంవిశ్వభుజత్వాదియోజనా । సర్వభూతేష్వేకశ్చరతిఅవగచ్ఛతిసర్వజ్ఞఇత్యర్థః । స్వైరచారీస్వతంత్రః, నాస్యనియంతాకశ్చిదస్తి సర్వేశ్వరఇత్యర్థః । యథాసుఖమితి - విశోకానందస్వరూపఇతియావత్

చ ప్రాప్తిరహితస్యాసాధకత్వాత్ । భవతిచాన్యామనోర్మాహాత్మ్యంప్రఖ్యాపయంతీ శ్రుతిః 'యద్వైకించమనురవదత్తద్భేషజ'మితి । మనునాచ 'సర్వభూతేషుచాత్మానంసర్వభూతానిచాత్మని । సంపశ్యన్నాత్మయాజీ వై స్వారాజ్యమధిగచ్ఛతీ'తి సర్వాత్మత్వదర్శనం ప్రశంసతా కాపిలంమతం నింద్యతఇతిగమ్యతే । కపిలోహినసర్వాత్మత్వదర్శనమనుమన్యతే, ఆత్మభేదాభ్యుపగమాత్ । మహాభారతేపి 'బహవఃపురుషాబ్రహ్మన్నుతాహోఏకఏవత్వి'తివిచార్య 'బహవఃపురుషారాజన్ సాంఖ్యయోగవిచారిణా'మితిపరపక్షముపన్యస్యతద్వ్యుదాసేన 'బహూనాంపురుషాణాం హియథైకాయోనిరుచ్యతే । తథాతంపురుషంవిశ్వమాఖ్యాస్యామిగుణాధిక'మిత్యుపక్రమ్య 'మమాంతరాత్మాతవచ యేచాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః । సర్వేషాంసాక్షిభూతోఽసౌనగ్రాహ్యఃకేనచిత్క్వచిత్ ॥విశ్వమూర్ధావిశ్వభుజోవిశ్వపాదాక్షినాసికః । ఏకశ్చరతిభూతేషుస్వైరచారీయథాసుఖ'మితి సర్వాత్మతైవనిర్ధారితా।శ్రుతిశ్చసర్వాత్మతాయాంభవతి 'యస్మిన్సర్వాణిభూతాని ఆత్మైవాభూద్విజానతః।తత్రకోమోహః కశ్శోకఏకత్వమనుపశ్యత'ఇతి, ఏవంవిధా । అతశ్చాత్మభేదకల్పనయాపికాపిలస్యతంత్రస్య వేదవిరుద్ధత్వం వేదానుసారిమనువచనవిరుద్ధత్వంచ నకేవలంస్వతంత్రప్రకృతికల్పనయైవేతి వేదస్యహి నిరపేక్షంస్వార్థేప్రామాణ్యంరవేరివరూపవిషయే పురుషవచసాంతుమూలాంతరాపేక్షం వక్తృస్మృతివ్యవహితం చేతివిప్రకర్షః, తస్మాద్వేదవిరుద్ధవిషయేస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగోనదోషః ॥ ...

కుతశ్చస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగోనదోషః ॥

సూ. ౨. ॥ ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః ॥

ప్రధానాదితరాణియానిప్రధానపరిణామత్వేనస్మృతౌకల్పితానిమహదాదీని నతానివేదేలోకేచోప

కాపిలతంత్రస్యవేదమూలస్మృతివిరోధముక్త్వా సాక్షాద్వేదవిరోధమాహ॥శ్రుతిశ్చేతి ॥ యస్మిన్జ్ఞానకాలే।నకేవలంస్వతంత్రప్రకృతికల్పనయైవ వేదవిరుద్ధంకింతుఆత్మభేదకల్పనయాపీతిసిద్ధమితి సంబంధః స్మృతివిరోధేవేదస్యైవాప్రామాణ్యంకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥వేదస్యహీతి॥వేదస్యప్రామాణ్యంస్వతస్సిద్ధమపౌరుషేయత్వాత్ పౌరుషేయవాక్యానాంస్వార్థస్మృతితన్మూలానుభవయోఃకల్పనయాప్రామాణ్యంవిజ్ఞేయమితివ్యవహితం, పరతఃప్రామాణ్యమితివిప్రకర్షః, శ్రుతిస్మృత్యోర్విశేషఇత్యక్షరార్థః । సమయోర్విరోధేహినిరవకాశేనసావకాశంబాధ్యం ఇహ స్వతఃపరతఃప్రామాణ్యయోర్వైషమ్యాత్ ఝటితినిశ్చితప్రామాణ్యేనచానుపసంజాతవిరోధినా వేదవాక్యేనవిరుద్ధస్మృతేరేవబాధఇతిభావః । తస్మాదితి,విశేషాదిత్యర్థః, భ్రాంతిమూలత్వసంభవాదితిభావః ॥ ... ... *

౨. మహదహంకారౌతావదప్రసిద్ధౌ అహంకారప్రకృతికత్వేనతన్మాత్రాణ్యప్యప్రసిద్ధానిస్మర్తుంనశక్యంతఇత్యాహ॥ ఇత

రేషాం చేతి॥ నను ‘మహతః పరమవ్యక్త’మితి శ్రుతిప్రసిద్ధాని మహదాదీనీత్యత ఆహ॥ యదపీతి॥ సూత్రతాత్పర్యమాహ॥ కార్యేతి॥ సాంఖ్యస్మృతేర్మహదాదిష్వివ ప్రధానేఽపి ప్రామాణ్యం నేతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః। సాంఖ్యస్మృతిబాధేఽపి తదుక్తయుక్తీనాం కథం బాధ ఇత్యత ఆహ॥ తర్కేతి॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ... ...❋

౩. బ్రహ్మణ్యుక్తసమన్వయః ప్రధానవాదియోగస్మృత్యా విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వన్యాయమతిదిశతి॥ ❋ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇతి ❋ అతిదేశత్వాత్పూర్వవత్ సంగత్యాదికం ద్రష్టవ్యం। పూర్వత్రానుక్తసిరాసం పూర్వపక్షమాహ॥ అస్తి హ్యత్రేతి॥ నిదిధ్యాసనం యోగః। త్రీణ్యురోగ్రీవాశిరాంస్యున్నతాని యస్మిన్ శరీరే తత్ త్ర్యున్నతం త్రిరున్నతమితి పాఠశ్చేత్ ఛాందసః। యుంజీతేతి శేషః। న కేవలం యోగే విధిః కింతు యోగస్య జ్ఞాపకాన్యర్థవాదవాక్యాన్యపి సంతీత్యాహ॥ లింగాని చేతి॥ తాం పూర్వోక్తాం ధారణాం యోగవిదో యోగం పరమం తప ఇతి మన్యంతే। ఉక్తా

లభ్యంతే, భూతేంద్రియాణి తావత్ లోకవేదప్రసిద్ధత్వాత్ శక్యంతే స్మర్తుం। అలోకవేదప్రసిద్ధత్వాత్తు మహదాదీనాం షష్ఠస్యేవేంద్రియార్థస్య న స్మృతిరవకల్పతే। యదపి క్వచిత్తత్పరమివ శ్రవణమవభాసతే తదప్యతత్పరం వ్యాఖ్యాతం ‘ఆనుమానికమప్యేకేషా’మిత్యత్ర। కార్యస్మృతేరప్రామాణ్యాత్ కారణస్మృతేరప్యప్రామాణ్యం యుక్తమిత్యభిప్రాయః, తస్మాదపి న స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగో దోషః। తర్కావష్టంభం తు ‘న విలక్షణత్వా’దిత్యారభ్యోన్మథిష్యతి॥... ... ...❋

❋ సూ॥ ౩॥ ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః॥❋

ఏతేన సాంఖ్యస్మృతిప్రత్యాఖ్యానేన యోగస్మృతిరపి ప్రత్యాఖ్యాతా ద్రష్టవ్యేత్యతిదిశతి, తత్రాపి శ్రుతివిరోధేన ప్రధానం స్వతంత్రమేవ కారణం మహదాదీని చ కార్యాణ్యలోకవేదప్రసిద్ధాని కల్ప్యంతే। నన్వేవం సతి సమానన్యాయత్వాత్ పూర్వేణైవైతద్గతం కిమర్థం పునరతిదిశ్యతే, అస్తి హ్యత్రాభ్యధికాశంకా సమ్యగ్దర్శనాభ్యుపాయో హి యోగో వేదే విహితః ‘శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య’ ఇతి ‘త్రిరున్నతం స్థాప్య సమం శరీర’మిత్యాదినా చాసనాదికల్పనాపురస్సరం బహుప్రపంచం యోగవిధానం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది దృశ్యతే, లింగాని చ వైదికాని యోగవిషయాణి సహస్రశ ఉపలభ్యంతే, ‘తాం యోగమితి మన్యంతే స్థిరామింద్రియధారణా’మితి ‘విద్యామేతాం యోగవిధిం చ కృత్స్న’మితి చైవమాదీని। యోగశాస్త్రేఽపి ‘అథ తద్దర్శనాభ్యుపాయో యోగ’ ఇతి సమ్యగ్దర్శనాభ్యుపాయత్వేనైవ యోగోఽంగీక్రియతే, అతస్సంప్రతిపన్నార్థైకదేశత్వా దష్టకాదిస్మృతివద్యోగస్మృతిరప్యనపవదనీయా భవిష్యతీతి। ఇయమభ్యధికాశంకాఽతిదేశేన నివర్త్యతే। అర్థైకదేశసంప్రతిపత్తావప్యర్థైకదేశవిప్రతిపత్తేః పూర్వోక్తాయా దర్శనాత్। సతీష్వప్యధ్యాత్మవిషయాసు బహ్వీషు స్మృతిషు సాంఖ్యయోగస్మృత్యోరేవ నిరాకరణాయ యత్నః కృతః, సాంఖ్యయోగౌ హి పరమపురుషార్థసాధనత్వేన లోకే ప్రఖ్యాతౌ శిష్టైశ్చ పరిగృహీతౌ లింగేన చ శ్రౌతేనోపబృంహితౌ ‘తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిపన్నం

మేతాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగవిధిం ధ్యానప్రకారం చ మృత్యుప్రసాదాన్నచికేతా లబ్ధ్వా బ్రహ్మ ప్రాప్త ఇతి సంబంధః। యోగస్మృతిః ప్రధానాదితత్త్వాంశేఽపి ప్రమాణత్వేన స్వీకార్యా। సంప్రతిపన్నః ప్రామాణికోఽర్థైకదేశో యోగరూపో యస్యాస్తత్త్వాదిత్యర్థః। ‘అష్టకాః కర్తవ్యాః గురురనుగంతవ్య’ ఇత్యాదిస్మృతీనాం వేదావిరుద్ధార్థకత్వాత్ మూలశ్రుత్యనుమానేన ప్రామాణ్యముక్తం ప్రమాణలక్షణే। ఏవం యోగస్మృతేర్యోగే ప్రామాణ్యాత్తత్త్వాంశేఽపి ప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షమనూద్య సిద్ధాంతయతి॥ ఇయమితి॥ నను బౌద్ధాదిస్మృతయోఽత్ర కిమితి న నిరాకృతా ఇత్యత ఆహ॥ సతీష్వపీతి॥ తాసాం ప్రతారకత్వేన ప్రసిద్ధత్వాదశిష్టైః పశుప్రాయైర్గృహీతత్వాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చోపేక్షితమితి భావః॥ తత్కారణమితి॥ తేషాం ప్రకృతానాం కామానాం కారణం సాంఖ్యయోగాభ్యాం వివేకధ్యానాభ్యామభిపన్నం ప్రత్య

త్తయా ప్రాప్తం దేవం జ్ఞాత్వా సర్వపాశైరవిద్యాదిభిర్ముచ్యత ఇత్యర్థః ॥ సమూలత్వేన స్మృతిద్వయస్య నిరాసః కిమితి కృత ఇత్యత ఆహ ॥ నిరాకరణం త్వితి ॥ ఇతి హేతోః, కృతమితి శేషః । ప్రత్యాసత్తేరితి ॥ శ్రుతిస్థసాంఖ్యయోగశబ్దయోస్సజాతీయశ్రుత్యర్థగ్రాహిత్వాదితియావత్ । కింసర్వాంశేషు స్మృత్యప్రామాణ్యం, నేత్యాహ ॥ యేన త్వంశేనేతి ॥ బ్రహ్మవాదస్య కణభక్షాదిస్మృతిభిర్విరోధమాశంక్యాతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ శ్రుతివిరోధేనేత్యర్థః । ఉపకారకబాధో న యుక్త ఇత్యాశంక్య యోఽంశ ఉపకారకస్స న బాధ్యః కింతు తత్త్వాంశ ఇత్యాహ ॥ తాన్యపీతి ॥ తర్కోఽనుమానం తదనుగ్రాహికా యుక్తిరుపపత్తిః । స్మృతీనామప్రామాణ్యాత్తాభిస్సమన్వయస్య న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్ ॥ ❀
౪. ❀ నవిలక్షణత్వాత్ ❀ వృత్తానువాదేనాస్యాధికరణస్య తాత్పర్యమాహ ॥ బ్రహ్మాస్యేతి ॥ పూర్వపక్షమాక్షిపతి ॥ కుతః పున

జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాశై'రితి । నిరాకరణం తు న సాంఖ్యస్మృతిజ్ఞానేన వేదనిరపేక్షేణ యోగమార్గేణ వా నిశ్శ్రేయసమధిగమ్యత ఇతి । శ్రుతిర్హి వైదికాదాత్మైకత్వవిజ్ఞానాదన్యన్నిశ్శ్రేయససాధనం వారయతి 'తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి, నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'తి । ద్వైతినో హి తే సాంఖ్యా యోగాశ్చ నాత్మైకత్వదర్శినః । యత్తు దర్శనముక్తం 'తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిపన్న'మితి వైదికమేవ తత్ర జ్ఞానం ధ్యానం చ సాంఖ్యయోగశబ్దాభ్యామభిలప్యేతే ప్రత్యాసత్తేరిత్యవగంతవ్యం, యేన త్వంశేన న విరుధ్యేతే తేనేష్టమేవ సాంఖ్యయోగస్మృత్యోస్సావకాశత్వం । తద్యథా 'అసంగో హ్యయం పురుష' ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ పురుషస్య విశుద్ధత్వం నిర్గుణపురుషనిరూపణేన సాంఖ్యైరనుగమ్యతే । తథా చ యోగైరపి 'అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ముండోఽపరిగ్రహ' ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ నివృత్తినిష్ఠత్వం ప్రవ్రజ్యాద్యుపదేశేనానుగమ్యతే । ఏతేన సర్వాణి తర్కస్మరణాని ప్రతివక్తవ్యాని, తాన్యపి తర్కోపపత్తిభ్యాం తత్త్వజ్ఞానాయోపకుర్వంతీతి చేత్, ఉపకుర్వంతు నామ, తత్త్వజ్ఞానం తు వేదాంతవాక్యేభ్య ఏవ భవతి 'నావేదవిన్మనుతే తం బృహంతం, తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీ'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః ॥ ... ... ❀

❀ సూ॥ ౪ ॥ నవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్ ॥ ❀

బ్రహ్మాస్య జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యస్య పక్షస్యాక్షేపః స్మృతినిమిత్తః పరిహృతః, తర్కనిమిత్త ఇదానీమాక్షేపః పరిహ్రియతే । కుతః పునరస్మిన్నవధారితే ఆగమార్థే తర్కనిమిత్తస్యాక్షేపస్యావకాశః । నను ధర్మ ఇవ బ్రహ్మణ్యప్యనపేక్ష ఆగమో భవితుమర్హతి, భవేదయమవష్టంభో యది ప్రమాణాంతరానవగాహ్య ఆగమమాత్రప్రమేయోఽయమర్థస్స్యాదనుష్ఠేయరూప ఇవ ధర్మః, పరినిష్పన్నరూపం తు బ్రహ్మావగమ్యతే । పరినిష్పన్నే చ వస్తుని ప్రమాణాంతరాణామస్త్యవకాశో యథా పృథివ్యాదిషు । యథా చ శ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధే సత్యేకవశేనేతరా నీయంతే, ఏవం ప్రమాణాంతరవిరోధేఽపి తద్వశేనైవ శ్రుతిర్నీయేత దృష్టసాధర్మ్యేణ చాదృష్టమర్థం సమర్పయంతీ యుక్తిరనుభవస్య సన్నికృ

రితి ॥ అనవకాశే హేతుమాహ ॥ నను ధర్మ ఇవేతి ॥ మానాంతరానపేక్షే వేదైకసమధిగమ్యే బ్రహ్మణ్యనుమానాత్మకతర్కస్యాప్రవేశాత్తేనాక్షేపస్యానవకాశః, భిన్నవిషయత్వాత్తర్కవేదయోరిత్యర్థః । సిద్ధస్య మానాంతరగమ్యత్వాదేకవిషయత్వాద్విరోధ ఇతి పూర్వపక్షం సమర్థయతే ॥ భవేదయమితి ॥ అవష్టంభో దృష్టాంతః । నన్వేకవిషయత్వేన విరోధేఽపి శ్రుతివిరోధాన్మానాంతరమేవ బాధ్యతామిత్యత ఆహ ॥ యథా చేతి ॥ ప్రబలశ్రుత్యా దుర్బలశ్రుతిబాధవన్నిరవకాశమానాంతరేణ లక్షణావృత్త్యా సావకాశశ్రుతినయనం యుక్తమిత్యర్థః । కించ బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య మోక్షహేతుత్వేన ప్రధానస్యాంతరంగం తర్కస్తస్యాపరోక్షదృష్టాంతగోచరత్వేన ప్రధానవదపరోక్షార్థవిషయత్వాత్, శబ్దస్తు బహిరంగం పరోక్షార్థకత్వాత్ అతస్తర్కేణ బాధ్యత ఇత్యాహ ॥ దృష్టేతి ॥ ఐతిహ్యమాత్రేణ పరోక్షతయేతి యావత్ । అనుభ

షస్య ప్రాధాన్యం దర్శయతి ॥ అనుభవావసానం చేతి ॥ 'నైషా తర్కేణ మతి' రిత్యర్థవాదేన తర్కస్య నిషేధమాశఙ్క్య విధి
విరోధాన్నైవమిత్యాహ ॥ శ్రుతిరపీతి ॥ ఏవం పూర్వపక్షం సమర్థ్య చేతనబ్రహ్మకారణవాదివేదాన్తసమన్వయః క్షిత్యా
దికం నచేతనప్రకృతికం కార్యద్రవ్యత్వాత్ ఘటవదితి సాంఖ్యయోగన్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే స్మృతేర్మూ
లాభావాత్ దుర్బలత్వేఽప్యనుమానస్య వ్యాప్తిమూలత్వేన ప్రాబల్యాత్తేన విరుధ్యత ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్ష
యతి ॥ నవిలక్షణత్వాదితి ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోః సమన్వయాసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేతి పూర్వవత్ఫలం, జగన్న బ్రహ్మప్రకృతి
కం, తద్విలక్షణత్వాత్, యద్యద్విలక్షణం తన్న తత్ప్రకృతికం యథా మృద్విలక్షణా రుచకాదయ ఇత్యర్థః । సుఖ
దుఃఖమోహాః సత్త్వరజస్తమాంసి తథా చ జగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకసామాన్యప్రకృతికం తదన్వితత్వాత్ యు

ష్యతే, విప్రకృష్యతే తు శ్రుతిరైతిహ్యమాత్రేణ స్వార్థాభిధానాత్ । అనుభవావసానం చ బ్రహ్మవిజ్ఞాన
మవిద్యాయా నివర్తకం మోక్షసాధనం చ దృష్టఫలతయేష్యతే । శ్రుతిరపి 'శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిది
ధ్యాసితవ్య' ఇతి శ్రవణవ్యతిరేకేణ మననం విదధతీ తర్కమప్యత్రాదర్తవ్యం దర్శయతి, అతస్తర్కనిమిత్తః
పునరాక్షేపః క్రియతే, నవిలక్షణత్వాదస్యేతి । యదుక్తం చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేతి తన్నో
పపద్యతే । కస్మాద్విలక్షణత్వాదస్య వికారస్య ప్రకృత్యాః । ఇదం హి బ్రహ్మకార్యత్వేనాభిప్రేయమా
ణం జగద్బ్రహ్మవిలక్షణమచేతనమశుద్ధం చ దృశ్యతే, బ్రహ్మ చ జగద్విలక్షణం చేతనం శుద్ధం చ శ్రూయతే । న చ
విలక్షణత్వే ప్రకృతివికారభావో దృష్టః, న హి రుచకాదయో వికారా మృత్ప్రకృతికా భవన్తి శరావాద
యో వా సువర్ణప్రకృతికాః, మృదైవ తు మృదన్వితా వికారాః ప్రక్రియన్తే, సువర్ణేన చ సువర్ణాన్వితాః,
తథేదమపి జగదచేతనం సుఖదుఃఖమోహాన్వితం సదచేతనస్యైవ సుఖదుఃఖమోహాత్మకస్య కారణస్య కా
ర్యం భవితుమర్హతి న విలక్షణస్య బ్రహ్మణః, బ్రహ్మవిలక్షణత్వం చాస్య జగతోఽశుద్ధ్యచేతనత్వదర్శనాద
వగన్తవ్యం । అశుద్ధం హీదం జగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయా ప్రతీయతే ప్రీతిపరితాపవిషాదాదిహేతు
త్వాత్ స్వర్గనరకాద్యుచ్చావచప్రపఞ్చత్వాచ్చ । అచేతనం చేదం జగచ్చేతనం ప్రతి కార్యకరణభావేనో
పకరణభావోపగమాత్, న హి సామ్యే సత్యుపకార్యోపకారకభావో భవతి, న హి ప్రదీపౌ పరస్పరముప
కురుతః । నను చేతనమపి కార్యకరణం స్వామిభృత్యన్యాయేన భోక్తురుపకరిష్యతి, న, స్వామిభృత్య
యోరప్యచేతనాంశస్యైవ చేతనం ప్రత్యుపకారకత్వాత్ । యో హ్యేకస్య చేతనస్య పరిగ్రహో బు
ద్ధ్యాదిరచేతనభాగః స ఏవాన్యస్య చేతనస్యోపకరోతి న తు స్వయమేవ చేతనశ్చేతనాన్తరస్య ఉపకరోత్య
పకరోతి వా, నిరతిశయా హ్యకర్తారశ్చేతనా ఇతి సాంఖ్యా మన్యన్తే, తస్మాదచేతనం కార్యకరణం । న చ కాష్ఠ
లోష్టాదీనాం చేతనత్వే కించిత్ప్రమాణమస్తి, ప్రసిద్ధశ్చాయం చేతనాచేతనవిభాగో లోకే, తస్మాద్బ్రహ్మ
విలక్షణత్వాన్నేదం జగత్తత్ప్రకృతికం । యోఽపి కశ్చిదాచక్షీత శ్రుత్వా జగతశ్చేతనప్రకృతికతాం తద్బ
లేనైవ సమస్తం జగచ్చేతనమవగమిష్యామి ప్రకృతిరూపస్య వికారేఽన్వయదర్శనాత్, అవిభావనం తు చై

తన్యస్య తథా యథా మృదన్వితా ఘటాదయ ఇత్యాహ ॥ మృదైవేతి ॥ జగద్విలక్షణత్వం బ్రహ్మణః సాధయతి ॥ బ్రహ్మవిల
క్షణత్వం చేతి ॥ యథైక ఏవ స్త్రీపిండః పతిసపత్న్యుపపతీనాం ప్రీతిపరితాపవిషాదాదీన్ కరోతి ఏవమన్యేఽపి భావా ద్రష్ట
వ్యాః । తత్ర ప్రీతిస్సుఖం, పరితాపః శోకః, విషాదో భ్రమః, ఆదిపదాత్ రాగాదిగ్రహః । ఉభయోశ్చేతనత్వసామ్యా
దుపకార్యోపకారకభావో న స్యాదిత్యయుక్తం । స్వామిభృత్యయోర్వ్యభిచారాదితి శంకతే ॥ నను చేతనమితి ॥ భృత్యదే
హస్యైవ స్వామిచేతనోపకారకత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ ఉత్కర్షాపకర్షశూన్యత్వాచ్చేతనానాం మి
థో నోపకారకత్వమిత్యాహ ॥ నిరతిశయా ఇతి ॥ తస్మాదుపకారకత్వాత్ । శ్రుతచేతనప్రకృతికత్వబలేన జగచ్చేతనమే
వేత్యేకదేశిమతముత్థాపయతి ॥ యోఽపీతి ॥ ఘటాదేశ్చేతనత్వమనుపలబ్ధిబాధితమిత్యత ఆహ ॥ అవిభావనం త్వితి ॥ అన్తఃకర

ణాన్యపరిణామత్వాత్ సతోపిచైతన్యస్యానుపలబ్ధిరిత్యర్థః । అంతఃకరణాదన్యస్యవృత్త్యుపరాగదశాయామేవ చైతన్యాభివ్యక్తిర్నాన్యదేతిభావః । వృత్త్యభావేచైతన్యస్యానభివ్యక్తౌదృష్టాంతః ॥ యథేతి ॥ ఆత్మానాత్మనోశ్చేతనత్వేస్వస్వామిభావఃకుతఇత్యతఆహ॥ఏతస్మాదేవేతి॥సామ్యేపిప్రీతిస్వైకస్వరూపవిశేషాచ్చేషశేషిత్వేదృష్టాంతః । యథాచేతి॥ చేతనాచేతనభేదఃకథమిత్యతఆహ ॥ ప్రవిభాగేతి ॥ చైతన్యాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తిభ్యామిత్యర్థః। సర్వస్యచేతనత్వమేకదేశ్యుక్తమంగీకృత్యసాంఖ్యఃపరిహరతి ॥ తేనాపీతి ॥ అంగీకారంత్యక్త్వాసూత్రశేషేణపరిహరతి ॥ నచేత్యాదినా ॥ ఇతర

తన్యస్యపరిణామవిశేషాద్భవిష్యతి, యథా స్వప్తచైతన్యానామప్యాత్మనాం స్వాపమూర్ఛాద్యవస్థాసు చైతన్యంనవిభావ్యతే, ఏవంకాష్ఠలోష్టాదీనామపిచైతన్యంనవిభావయిష్యతే। ఏతస్మాదేవచవిభావితత్వావిభావితత్వకృతాద్విశేషాద్రూపావిభావాభావాభ్యాంచ కార్యకరణానామాత్మనాంచ చేతనత్వావిశేషేపిగుణప్రధానభావోనవిరోత్స్యతే । యథాచపార్థివత్వావిశేషేపిమాంససూపౌదనాదీనాం ప్రత్యాత్మవర్తినోవిశేషాత్ పరస్పరోపకారిత్వంభవత్యేవమిహాపిభవిష్యతి,ప్రవిభాగప్రసిద్ధిరప్యతఏవ నవిరోత్స్యతఇతి । తేనాపికథంచిచ్చేతనత్వాచేతనత్వలక్షణంవిలక్షణత్వంపరిహ్రియతే । శుద్ధ్యశుద్ధిలక్షణంతువిలక్షణత్వంనైవపరిహ్రియతే, నచేతరదపివిలక్షణత్వంపరిహర్తుంశక్యతఇత్యాహ ॥ తథాత్వంచశబ్దాదితి ॥ అనవగమ్యమానమేవహీదంలోకే సమస్తస్యవస్తునశ్చేతనత్వం చేతనప్రకృతికత్వశ్రవణాచ్ఛబ్దశరణతయాకేవలయోత్ప్రేక్ష్యేత, తచ్చశబ్దేనైవవిరుధ్యతే, యతశ్శబ్దాదపి తథాత్వమవగమ్యతే। తథాత్వమితిప్రకృతంవిలక్షణత్వంకథయతి।శబ్దఏవ 'విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచే'తికస్యచిద్భాగస్యాచేతనతాంశ్రావయన్ చేతనాద్బ్రహ్మణో విలక్షణమచేతనంజగచ్ఛ్రావయతి ॥ నను చేతనత్వమపిక్వచిదచేతనత్వాభిమతానాంభూతేంద్రియాణాంశ్రూయతే,యథా'మృదబ్రవీదాపోఽబ్రువ'న్నితి'తత్తేజఐక్షత, తాఆపఐక్షంతే'తిచైవమాద్యాభూతవిషయాచేతనత్వశ్రుతిః, ఇంద్రియవిషయాపి 'తేహేమేప్రాణాఅహంశ్రేయసేవివదమానాబ్రహ్మజగ్ము'రితి 'తేహవాచమూచుస్త్వంనఉద్గాయే'తి చైవమాద్యేంద్రియవిషయేతి । అతఉత్తరంపఠతి ॥ ... ...*

సూ. ౫ ॥ అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామ్ ॥

తుశబ్దఆశంకామపనుదతి । నఖలుమృదబ్రవీదిత్యేవంజాతీయకయాశ్రుత్యాభూతేంద్రియాణాంచేతనత్వమాశంకనీయం, యతోఽభిమానివ్యపదేశఏషః । మృదాద్యభిమానినోవాగాద్యభిమానినశ్చ చేతనాదేవతావదనవిసంవదనాదిషు చేతనోచితేషు వ్యవహారేషు వ్యపదిశ్యంతే నభూతేంద్రియమాత్రం। కస్మాత్, విశేషానుగతిభ్యాం । విశేషోహిభోక్తౄణాంభూతేంద్రియాణాంచచేతనాచేతనప్రవిభాగలక్షణఃప్రాగభిహితః, సర్వచేతనతాయాంచాసౌనోపపద్యేత । అపిచకౌషీతకినఃప్రాణసంవాదేకరణమాత్రాశంకావినివృత్తయే తదధిష్ఠాతృచేతనపరిగ్రహాయ దేవతాశబ్దేనవిశింషంతి 'ఏతాహవైదేవతా అహంశ్రేయసేవివదమానా'ఇతి 'తావాఏతాస్సర్వాదేవతాః ప్రాణేనిశ్శ్రేయసంవిదిత్వే'తిచ (క్రా

చ్చేతనాచేతనత్వరూపంవైలక్షణ్యంతథాత్వశబ్దార్థః । శ్రుతార్థాపత్తిశ్శబ్దేనబాధ్యేతిభావః॥శ్రుతిసాహాయ్యాన్నబాధ్యేత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యాంశంకతే ॥ నన్వితి ॥ ... ...*

౫. మృదాదీనాంవక్తృత్వాదిశ్రుతేస్తదభిమానివిషయత్వాత్ తయా 'విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచే'తి చేతనాచేతనవిభాగశబ్దస్యోపచరితార్థత్వమయుక్తమితి సాంఖ్యస్సమాధత్తే ॥ అభిమానీతి ॥ విసంవదనంవివాదః, నభూతమాత్రమింద్రియమాత్రంవాచేతనత్వేనవ్యపదిశ్యతే । లోకవేదప్రసిద్ధవిభాగబాధాయోగాదిత్యర్థః । విశేషపదస్యార్థాంతరమాహ ॥ అపిచేతి ॥ అహంశ్రేయసేస్వస్వశ్రేష్ఠత్వాయప్రాణావివదమానాఇత్యుక్తప్రాణానాంచేతనవాచిదేవతాపదేనవిశేషి

తత్వాత్ , ప్రాణాదిపదైరభిమానివ్యపదేశ ఇత్యర్థః । ప్రాణేనిశ్శ్రేయసంశ్రైష్ఠ్యంవిదిత్వాప్రాణాధీనాజాతా ఇత్యన్వయః । అనుగతింబహుధావ్యాచష్టే ॥ అనుగతాశ్చేతి ॥ తస్మైప్రాణాయ, బలిహరణం వాగాదిభిస్స్వీయవసిష్ఠత్వాదిగుణసమర్పణంకృతం । తేజఆదీనామీక్షణంత్వయైవేత్యధికరణేచేతనవిషయతయావ్యాఖ్యాతంద్రష్టవ్యమిత్యర్థః। యస్మాన్నాస్తిజగతశ్చేతనత్వంతస్మాదితి పూర్వపక్షోపసంహారః ॥ ... ... *

౬. కింయత్కించిద్వైలక్షణ్యం హేతుః బహువైలక్షణ్యంవా, ఆద్యేవ్యభిచారమాహ॥నాయమేకాంతోదృశ్యతేహీతి ॥ హేతోరసత్త్వాన్నవ్యభిచారఇతిశంకతే ॥నన్వితి ॥యత్కించిద్వైలక్షణ్యమస్తీతివ్యభిచారఇత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ శరీర

౨ - ౧౮) అనుగతాశ్చసర్వత్రాభిమానిన్యశ్చేతనాదేవతామంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణాదిభ్యోఽవగమ్యంతే 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖంప్రావిశ'దిత్యేవమాదికాచ శ్రుతిః కరణేష్వనుగ్రాహికాం దేవతామనుగతాందర్శయతి , ప్రాణసంవాదవాక్యశేషేచ 'తేహప్రాణాః ప్రజాపతింపితరమేత్యోచు'రితి శ్రైష్ఠ్యనిర్ధారణాయ ప్రజాపతిగమనం తద్వచనాచ్చైకైకోత్క్రమణే నాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రాణశ్రైష్ఠ్యప్రతిపత్తిః, 'తస్మైబలిహరణ'మితి చైవంజాతీయకోఽస్మదాదిష్వివ వ్యవహారోఽనుగమ్యమానోఽభిమానివ్యపదేశంద్రఢయతి । 'తత్తేజఐక్షతే'త్యపి పరస్యాఏవదేవతాయాఅధిష్ఠాత్ర్యాస్స్వవికారేష్వనుగతాయాఇయమీక్షావ్యపదిశ్యతఇతి ద్రష్టవ్యం ,తస్మాద్విలక్షణమేవేదంబ్రహ్మణోజగద్విలక్షణత్వాచ్చనబ్రహ్మప్రకృతికమిత్యాక్షిప్తేప్రతివిధత్తే ॥ ... ... *

సూ॥ ౬॥ దృశ్యతేతు ॥

తుశబ్దఃపక్షంవ్యావర్తయతి. యదుక్తంవిలక్షణత్వాన్నేదంజగత్ బ్రహ్మప్రకృతికమితి నాయమేకాన్తోదృశ్యతేహిలోకే చేతనత్వేన ప్రసిద్ధేభ్యఃపురుషాదిభ్యోవిలక్షణానాం కేశనఖాదీనాముత్పత్తిరచేతనత్వేనప్రసిద్ధేభ్యోగోమయాదిభ్యోవృశ్చికాదీనాం। నన్వచేతనాన్యేవపురుషాదిశరీరాణ్యచేతనానాం కేశనఖాదీనాంకారణాని అచేతనాన్యేవవృశ్చికాదిశరీరాణ్యచేతనానాంగోమయాదీనాంకార్యాణీతి, ఉచ్యతే, ఏవమపికించిదచేతనంచేతనస్యాయతనభావముపగచ్ఛతికించిన్నేత్యస్త్యేవవైలక్షణ్యం । మహాంశ్చాయంపారిణామికఃస్వభావవిప్రకర్షఃపురుషాదీనాం కేశనఖాదీనాంచ రూపాదిభేదాత్, తథాగోమయాదీనాంవృశ్చికాదీనాంచ,అత్యంతసారూప్యేచప్రకృతివికారభావఏవప్రలీయేత। అథోచ్యేత,అస్తికశ్చిత్పార్థివత్వాదిస్వభావఃపురుషాదీనాం కేశనఖాదిష్వనువర్తమానో గోమయాదీనాంచవృశ్చికాదిష్వితి, బ్రహ్మణోపితర్హిసత్తాలక్షణఃస్వభావఆకాశాదిష్వనువర్తమానోదృశ్యతే । విలక్షణత్వేనచకారణేనబ్రహ్మప్రకృతికత్వం జగతోదూషయతా కిమశేషస్యబ్రహ్మస్వభావస్యాననువర్తనంవిలక్షణత్వమభిప్రేయతే ఉతయస్యకస్యచిత్ , అథచైతన్యస్యేతివక్తవ్యం । ప్రథమేవికల్పేసమస్తప్రకృతి వికారభావోచ్ఛేదప్రసంగః । నహ్యసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావఇతిభవతి । ద్వితీయేచాసిద్ధత్వం,దృశ్యతేహిసత్తాలక్షణోబ్రహ్మస్వభావఆకాశాదిష్వనువర్తమానఇత్యుక్తం । తృతీయేతుదృష్టాంతాభావః,కింహియచ్చైతన్యం...

స్యకేశాదీనాంచప్రాణిత్వాప్రాణిత్వరూపంవైలక్షణ్యమస్తీత్యర్థః । ద్వితీయేపితర్హివ్యభిచారమాహ ॥ మహానితి ॥ పారిణామికఃకేశాదీనాంస్వగతపరిణామాత్మకఇత్యర్థః । కించ యయోః ప్రకృతివికారభావస్తయోస్సాదృశ్యంవదతి॥ వక్తవ్యం కిమాత్యంతికం యత్కించిద్వేతి । ఆద్యేదోషమాహ ॥ అత్యంతేతి ॥ ద్వితీయమాశంక్య బ్రహ్మజగతోరపితత్సత్త్వాత్ప్రకృతివికృతిత్వసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అథేత్యాదినా॥ విలక్షణత్వంవికల్ప్యదూషణాంతరమాహ ॥ విలక్షణత్వేనేత్యాదినా॥ జగతిసమస్తస్యబ్రహ్మస్వభావస్యచేతనత్వాదేరననువర్తమానాన్నబ్రహ్మకార్యత్వమితిపక్షేసర్వసామ్యేప్రకృతివికారత్వమిత్యుక్తంస్యాత్ తదసంగతమిత్యాహ ॥ ప్రథమఇతి ॥ తృతీయేతుదృష్టాంతాభావఇతి । నచజగన్నబ్రహ్మ

ప్రకృతికమచేతనత్వాదవిద్యావదితి దృష్టాంతోఽస్తీతివాచ్యం, అనాదిత్వస్యోపాధిత్వాత్ । నచధ్వంసేసాధ్యావ్యాపకతా, తస్యాపి కార్యసంస్కారాత్మకస్య భావత్వేన బ్రహ్మప్రకృతికత్వాదభావత్వాగ్రహేచ అనాదిభావత్వస్యోపాధిత్వాదితి, సంప్రతికల్పత్రయసాధారణందోషమాహ ॥ఆగమేతి॥ పూర్వోక్తమనూద్యబ్రహ్మణశ్శుష్కతర్కవిషయత్వాసంభవాన్నతర్కేణాక్షేపఇత్యాహ ॥ యత్తూక్తమిత్యాదినా ॥ లింగసాదృశ్యపదప్రవృత్తినిమిత్తానామభావాదనుమానోపమానశబ్దానామగోచరః, అతోబ్రహ్మలక్షణయా వేదైకవేద్యమిత్యర్థః - ఏషాబ్రహ్మణిమతిస్తర్కేణ స్వతంత్రేణనాపనేయానసంపాదనీయా యద్వాకుతర్కేణనబాధనీయాకుతార్కికాదన్యేనైవవేదవిదాచార్యేణప్రోక్తామతిః సుజ్ఞానాయానుభవాయఫలాయభవతి । హే ప్రేష్ఠప్రియతమేతినచికేతసంప్రతి మృత్యోర్వచనం । ఇయంవివిధాసృష్టిర్యతఃఆసమంతాద్బభూవతంకోవాఅద్ధాసాక్షాద్వేద,తిష్ఠతువేదనంకఇహలోకేతంప్రవోచత్ ప్రావోచత్ - ఛాందసోదీర్ఘలోపః, యథావద్వక్తాపినాస్తీత్యర్థః॥ప్రభవంజన్మనవిదుః-మమసర్వాదిత్వేనజన్మాభావాత్ । మిషేణమననవిధివ్యాజేనశు

తస్యైనానన్వితం తదబ్రహ్మప్రకృతికం దృష్టమితి బ్రహ్మకారణవాదినం ప్రత్యుదాహ్రియేత, సమస్తస్యాస్యవస్తుజాతస్యబ్రహ్మప్రకృతికత్వాభ్యుపగమాత్ ।ఆగమవిరోధస్తుప్రసిద్ధఏవచేతనంబ్రహ్మజగతఃకారణంప్రకృతిశ్చేత్యాగమతాత్పర్యస్య ప్రసాధితత్వాత్ ।యత్తూక్తం పరినిష్పన్నత్వాత్ బ్రహ్మణిప్రమాణాంతరాణిసంభవేయురితితదపిమనోరథమాత్రం, రూపాద్యభావాద్ధినాయమర్థః ప్రత్యక్షస్యగోచరః, లింగాద్యభావాచ్చనానుమానాదీనామాగమమాత్రసమధిగమ్యఏవత్వయమర్థోఽధర్మవత్ । తథాచశ్రుతిః 'నైషాతర్కేణమతిరాపనేయా ప్రోక్తాన్యేనైవ సుజ్ఞానాయప్రేష్ఠే'తి । 'కోఅద్ధావేద కఇహప్రవోచత్ ఇయంవిసృష్టిర్యతఆబభూవే'తి చైతేఋచౌసిద్ధానామపీశ్వరాణాం దుర్బోధతాం జగత్కారణస్యదర్శయతః । స్మృతిరపిభవతి 'అచింత్యాఃఖలుయేభావానతాంస్తర్కేణయోజయేత్। ప్రకృతిభ్యఃపరంయచ్చ తదచింత్యస్యలక్షణ'మితి । 'అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయ మవికార్యోఽయముచ్యతే'ఇతి 'నమేవిదుస్సురగణాః ప్రభవంనమహర్షయః ।అహమాదిర్హిదేవానాం మహర్షీణాంచసర్వశ'ఇతిచైవంజాతీయకా । యదపి శ్రవణవ్యతిరేకేణ మననం విదధచ్ఛబ్దఏవ తర్కమప్యాదర్తవ్యం దర్శయతీత్యుక్తం నానేనమిషేణశుష్కతర్కస్యాత్రాత్మలాభస్సంభవతి, శ్రుత్యనుగృహీతఏవహ్యత్రతర్కోఽనుభవాంగత్వేనాశ్రీయతే, స్వప్నాంతబుద్ధాంతయోరుభయో రితరేతర వ్యభిచారాదాత్మనోఽనన్వాగతత్వంసంప్రసాదేచప్రపంచపరిత్యాగేనసదాత్మనాసంపత్తేర్నిష్ప్రపంచసదాత్మకత్వం, ప్రపంచస్యచబ్రహ్మప్రభవత్వాత్ కార్యకారణానన్యత్వన్యాయేన బ్రహ్మవ్యతిరేక ఇత్యేవం జాతీయకః తర్కాప్రతిష్ఠానాదితిచ కేవలస్యతర్కస్యవిప్రలంభకత్వందర్శయిష్యతి। యోపిచేతనకారణశ్రవణబలే

ష్కః శ్రుత్యనపేక్షః, శ్రుత్యాతత్వేనిశ్చితేసత్యనుపశ్చాత్ పురుషదోషస్యాసంభావనాదేర్నిరాసాయ గృహీతః శ్రుత్యనుగృహీతఃతమాహ ॥ స్వప్నాంతేతి ॥ జీవస్యావస్థావతోదేహాదిప్రపంచయుక్తస్యనిష్ప్రపంచ బ్రహ్మైక్యమసంభవి ద్వైతగ్రాహిప్రమాణవిరోధాద్బ్రహ్మణశ్చాద్వితీయత్వమయుక్త మిత్యేవంశ్రుతార్థాసంభావనాయాం తన్నిరాసాయసర్వాస్వవస్థాస్వాత్మనోఽనుగతస్య వ్యభిచారిణీభిరవస్థాభిరనన్వాగతత్వమసంస్పృష్టత్వంఅవస్థానాంస్వాభావికత్వేవహ్నేరౌష్ణ్యాదివదాత్మవ్యభిచారాయోగాత్సుషుప్తౌప్రపంచభ్రాంత్యభావేసతాసోమ్యేత్యుక్తాభేదదర్శనాన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మైక్యసంభవః, యథాఘటాదయోమృదభిన్నాస్తథాజగద్బ్రహ్మాభిన్నం తజ్జత్వా దిత్యాదిస్తర్క ఆశ్రీయత ఇత్యర్థః । ఇతోఽన్యాదృశతర్కస్యాత్రబ్రహ్మణ్యప్రవేశాదస్యచానుకూలత్వాన్నతర్కేణాక్షేపావకాశఇతిభావః ।బ్రహ్మణిశుష్కతర్కస్యాప్రవేశఃసూత్రసమ్మతఇత్యాహ ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదితి ॥ విప్రలంభకత్వమప్రమాణకత్వం।యదుక్తమేకదేశినా సర్వస్య జగతశ్చేతనత్వోక్తౌ విభాగ శ్రుత్యనుపపత్తిరితి దూషణం సాంఖ్యేన, తన్న, తేనవిభాగ

శ్రుతేశ్చైతన్యాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తిభ్యాంయోజయితుంశక్యత్వాత్ , సాంఖ్యస్యత్విదందూషణం వజ్రలేపాయతే, తత్ప్ర ధానకార్యత్వేసర్వస్యాచేతనత్వేన చేతనాచేతనకార్యవిభాగాసంభవాదిత్యాహ॥ యోపీత్యాదినా ॥సిద్ధాంతేచేతనాచే తనవైలక్షణ్యాంగీకారేకథంబ్రహ్మణఃప్రకృతిత్వమిత్యతఆహ ॥ ప్రత్యుక్తత్వాదితి ॥ అప్రయోజకత్వవ్యభిచారాభ్యాంని రస్తత్వాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౭. కార్యముత్పత్తేః ప్రాగసదేవస్యాత్ స్వవిరుద్ధకారణాత్మనాసత్త్వాయోగాదిత్యపసిద్ధాంతాపత్తిమాశంక్య మిథ్యా త్వాత్ కార్యస్యకాలత్రయేపికారణాత్మనాసత్త్వమవిరుద్ధమితిసమాధత్తే। అసదితిచేదిత్యాదినా॥అసత్స్యాదితిసత్త్వని

నైవసమస్తస్యజగతశ్చేతనతాముత్ప్రేక్షితేతస్యాపి 'విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచే'తిచేతనాచేతన విభాగశ్ర వణంవిభావనావిభావనాభ్యాం చైతన్యస్య శక్యతఏవయోజయితుం । పరస్యైవత్విదమపి విభాగశ్రవ ణంనయుజ్యతే, కథం పరమకారణస్యహ్యత్రసమస్తజగదాత్మనాసమవస్థానం శ్రావ్యతే 'విజ్ఞానంచా విజ్ఞానంచాభవ'దితి । తత్రయథాచేతనస్యాచేతనభావోనోపపద్యతేవిలక్షణత్వాత్,ఏవమచేతనస్యా పిచేతనభావోనోపపద్యతే, ప్రత్యుక్తత్వాత్తువిలక్షణత్వస్యయథాశ్రుత్యైవచేతనం కారణం గ్రహీత వ్యంభవతి ॥ ... ... *

సూ. ౭ ॥ అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ॥

యదిచేతనంశుద్ధంశబ్దాదిహీనంచబ్రహ్మతద్విపరీతస్యాచేతనస్యాశుద్ధస్యశబ్దాదిమతశ్చ కార్యస్య కా రణమిష్యేత, అసత్తర్హికార్యంప్రాగుత్పత్తేరితి ప్రసజ్యేత, అనిష్టంచైతత్సత్కార్యవాదినస్తవేతి చే త్, నైషదోషః, ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్, ప్రతిషేధమాత్రంహీదంనాస్యప్రతిషేధస్యప్రతిషేధ్యమ స్తి, నహ్యయంప్రతిషేధః ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వంకార్యస్యప్రతిషేద్ధుంశక్నోతి, కథం, యథైవహీదా నీమిదంకార్యంకారణాత్మనాత్మవత్ ఏవంప్రాగుత్పత్తేరపీతిగమ్యతే। నహీదానీమపీదంకార్యంకారణా త్మానమంతరేణ స్వతంత్రమేవాస్తి 'సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేదే'త్యాదిశ్రవణా త్ । కారణాత్మనాతుసత్త్వంకార్యస్యప్రాగుత్పత్తేరవిశిష్టం। ననుశబ్దాదిహీనం బ్రహ్మ జగతఃకారణం, బాఢం, నతుశబ్దాదిమత్కార్యం కారణాత్మనాహీనం ప్రాగుత్పత్తేరిదానీంవాస్తీతి, తేననశక్యతేవ క్తుంప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యమితి । విస్తరేణచైతత్కార్యకారణానన్యత్వవాదేవక్ష్యామః ॥ ... *

సూ. ౮ ॥ అపీతౌతద్వత్ ప్రసంగాదసమంజసమ్ ॥

అత్రాహ, యదిస్థౌల్యసావయవత్వాచేతనత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాశుద్ధ్యాదిధర్మకం కార్యం బ్రహ్మకా రణకమభ్యుపగమ్యేత, తదాఽపీతౌప్రలయేప్రతిసంసృజ్యమానంకార్యం కారణావిభాగ మాపద్యమా నంకారణమాత్మీయేనధర్మేణదూషయేదిత్యపీతౌకారణస్యాపి బ్రహ్మణఃకార్యస్యేవాశుద్ధ్యాదిరూపతా ప్రసంగాత్సర్వజ్ఞంబ్రహ్మజగతఃకారణమిత్యసమంజసమిదమౌపనిషదందర్శనం । అపిచ సమస్తస్యవి భాగస్యావిభాగప్రాప్తేః పునరుత్పత్తౌ నియమకారణాభావాత్ భోక్తృభోగ్యాదివిభాగేనోత్పత్తిర్న ప్రాప్నోతీత్యసమంజసం । అపిచభోక్తౄణాంపరేణబ్రహ్మణాఽవిభాగంగతానాంకర్మాదినిమిత్తప్రల

షేధోనిరర్థకఇత్యర్థః । కార్యస్యసత్యత్వాభావేశ్రుతిమాహ ॥ సర్వంతమితి ॥ మిథ్యాత్వమజానతశ్శంకామనూద్యప రిహరతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ విస్తరేణచైతదితి-మిథ్యాత్వమిత్యర్థః ॥ ... ... *

౮. సత్కార్యవాదసిద్ధ్యర్థంకార్యాభేదేకారణస్యాపికార్యవదశుద్ధ్యాదిప్రసంగఇతిశంకాసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ అత్రా హేతి॥ ప్రతిసంసృజ్యమానపదస్యవ్యాఖ్యా, కారణేతి॥యథాజలేలీయమానంలవణద్రవ్యంజలందూషయతితద్వదిత్యర్థః । సూత్రస్యయోజనాంతరమాహ॥అపిచేతి॥ సర్వకార్యస్యాపీతౌకారణవదేకరూపత్వప్రసంగాదిత్యర్థః। అర్థాంతరమా హ ॥ అపిచేతి॥ కర్మాదీనాముత్పత్తినిమిత్తానాంప్రలయేపిభోక్తౄణాముత్పత్తౌతద్వదేవముక్తానామప్యుత్పత్తిప్రస

గాదిత్యర్థః । శంకాపూర్వకంవ్యాఖ్యాంతరమాహ ॥ అథేతి॥ యదిలయకాలేపి కార్యంకారణాద్విభక్తంతర్హిస్థితికాలవల్లయాభావప్రసంగాత్ కార్యేణాద్వైతాపత్తేశ్చాసమంజసమిదందర్శనమిత్యర్థః ॥ .... ❀

౯. అపీతౌజగత్స్వకారణంనదూషయతి కారణేలీనత్వాన్మృదాదిషులీనఘటాదివదితి, సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ నైవేత్యాదినా ॥ అపిగచ్ఛల్లీయమానం, విభాగావస్థాస్థితికాలః, త్వత్పక్షస్యేతి మధురజలంలవణస్యాకారణమిత్యదృష్టాంతః । కించదూషకత్వేకార్యస్యస్థితిస్స్యాల్లవణాదివదిత్యాహ॥అపీతిరేవేతి॥అసతికార్యేతద్ధర్మేణకారణస్యయోగోనసంపతతిధర్మ్యసత్త్వేధర్మాణామప్యసత్త్వాదితిభావః॥ననుసత్కార్యవాదేలయేపికార్యస్యకారణాభేదేనసత్త్వాద్దూషకత్వంస్యాదిత్యతఆహ॥ అనన్యత్వేపీతి ॥ కల్పితస్యాధిష్ఠానధర్మవత్త్వమభేదాన్నత్వధిష్ఠానస్యకల్పితకార్యధర్మవత్త్వంతస్యకా

యేఽపిపునరుత్పత్తావభ్యుపగమ్యమానాయాంముక్తానామపిపునరుత్పత్తిప్రసంగాదసమంజసం॥ అథేదం జగదపీతావపివిభక్తమేవపరేణబ్రహ్మణాఽవతిష్ఠేతఏవమప్యపీతిరేవనసంభవతి, కారణావ్యతిరిక్తంచకార్యంనసంభవతీత్యసమంజసమేవేతి, అత్రోచ్యతే ॥ ... ... ❀

సూ. ౯ ॥ నతుదృష్టాంతభావాత్ ॥

నైవాస్మదీయేదర్శనేకించిదసామంజస్యమస్తి యత్తావదభిహితంకారణమపి గచ్ఛత్కార్యంకారణమాత్మీయేనధర్మేణదూషయేదితి, నతద్దూషణం,కస్మాత్,దృష్టాంతభావాత్। సంతిహిదృష్టాంతాఃయథాకారణమపిగచ్ఛత్ కార్యంకారణమాత్మీయేనధర్మేణ న దూషయతి, తద్యథాశరావాదయో మృత్ప్రకృతికావికారావిభాగావస్థాయాముచ్చావచమధ్యమ ప్రభేదాస్సంతఃపునఃప్రకృతిమపిగచ్ఛంతో నతామాత్మీయేనధర్మేణసంసృజంతిరుచకాదయశ్చసువర్ణవికారాఅపీతౌనపునస్సువర్ణమాత్మీయేనధర్మేణసంసృజంతి. పృథివీవికారశ్చతుర్విధోభూతగ్రామోనపృథివీమపీతావాత్మీయేనధర్మేణసంసృజతీతి । త్వత్పక్షస్యతునకశ్చిద్దృష్టాంతోఽస్తి, అపీతిరేవహినసంవర్తేతయదికారణేకార్యం స్వధర్మేణైవావతిష్ఠేత, అనన్యత్వేపికార్యకారణయోఃకార్యస్యకారణాత్మత్వం నతుకారణస్యకార్యాత్మత్వం, ఆరంభణశబ్దాదిభ్యఇత్యత్రవక్ష్యామః । అత్యల్పంచేదముచ్యతే, కార్యమపీతావాత్మీయేనధర్మేణకారణంసంసృజేదితిస్థితావపిహిసమానోఽయం ప్రసంగః కార్యకారణయోరనన్యత్వాభ్యుపగమాత్ 'ఇదంసర్వంయదయమాత్మా ఆత్మైవేదంసర్వం బ్రహ్మైవేదమమృతంపురస్తాత్సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మే'త్యేవమాద్యాభిః శ్రుతిభిరవిశేషేణ త్రిష్వపికాలేషుకార్యస్యకారణాదనన్యత్వంశ్రావ్యతే । తత్రయఃపరిహారఃకార్యస్యతద్ధర్మాణాంచావిద్యాధ్యారోపితత్వాన్నతైఃకారణంసంసృజ్యతఇతి అపీతావపిససమానః । అస్తిచాయమపరోదృష్టాంతః, యథాస్వయంప్రసారితయామాయయా మాయావీత్రిష్వపికాలేషు నసంస్పృశ్యతే అవస్తుత్వాత్, ఏవంపరమాత్మాపిసంసారమాయయానసంస్పృశ్యతఇతి । యథాచ స్వప్నదృగేకః స్వప్నదర్శనమాయయానసంస్పృశ్యతే ప్రబోధసంప్రసాదయోరనన్వాగతత్వాత్, ఏవమవస్థాత్రయసాక్ష్యేకోఽవ్యభిచార్యవస్థాత్రయేణవ్యభిచారిణానసంస్పృశ్యతే । మాయామాత్రంహ్యేతత్ యత్పరమాత్మనోఽవస్థాత్రయాత్మనావభాసనంరజ్వాఇవసర్పాదిభావేనేతి। అత్రోక్తంవేదాంతా

ర్యాత్ పృథక్ సత్త్వాదిత్యర్థః । కించాపీతావితివిశేషణంవ్యర్థమితిప్రతిబంద్యాసమాధత్తే॥అత్యల్పంచేతి॥ పరిణామదృష్టాంతంవ్యాఖ్యాయవివర్తదృష్టాంతంవ్యాచష్టే॥అస్తిచేతి॥మాయావ్యనుపాదానమిత్యరుచ్యాదృష్టాంతాంతరమాహ॥యథాచేతి॥ అస్త్యేవస్వప్నకాలేదృష్టస్సంసర్గఇత్యతఆహ॥ ప్రబోధేతి॥జాగ్రత్సుషుప్త్యోఃస్వప్నేనాత్మనోఽస్పర్శాత్తత్కాలేప్యస్పర్శఇత్యర్థః॥యద్యజ్ఞస్యజీవస్యావస్థాభిరసంసర్గస్తదాసర్వజ్ఞస్యకింవాచ్యమితిదార్ష్టాంతికమాహ॥ ఏవమితి ॥ యద్వాజగజ్జన్మస్థితిలయాఃఈశ్వరస్యావస్థాత్రయంతదసంగిత్వేవృద్ధసమ్మతిమాహ ॥అత్రోక్తమితి ॥ యదాతత్త్వమసీత్యుపదేశకా

తే ప్రబుధ్యతే మాయానిద్రాం త్యజతి తదాజన్మలయస్థిత్యవస్థాశూన్యమద్వైతమీశ్వరమాత్మత్వేనానుభవతీత్యర్థః । ఫలితమాహ॥ తతేతి॥ ద్వితీయమసామంజస్యమనూద్య తేనైవ సూత్రేణ పరిహరతి॥ యత్పునరితి॥ సుషుప్తావజ్ఞానసత్త్వే పునర్విభాగోత్పత్తౌ చ మానమాహ॥ శ్రుతిశ్చేతి॥ 'సతి బ్రహ్మణ్యేకీభూయ న విదు'రిత్యజ్ఞానోక్తిః ఇహ సుషుప్తేః ప్రాక్ ప్రబోధే యే న యేన జాత్యాదినా విభక్తా భవంతి తదా పునరుత్థానకాలే తథైవ భవంతీతి విభాగోక్తిః। నను సుషుప్తౌ పునర్విభాగశక్త్యజ్ఞానసత్త్వేఽపి సర్వప్రళయే తత్సత్త్వం కుత ఇత్యత ఆహ॥ యథాహీతి॥ యథా సుషుప్తౌ పరమాత్మని సర్వకార్యాణామవిభాగేఽపి పునర్విభాగహేత్వజ్ఞానశక్తిరస్తి ఏవమపీతౌ మహాప్రళయేఽపి మిథ్యాభూతాజ్ఞానసంబద్ధా పునస్సృష్టివిభాగశక్తిరనుమాస్యతే, యతః పునస్స్థితావిదానీం మిథ్యాజ్ఞానకార్యో విభాగవ్యవహారస్తత్త్వబోధాభావాత్ స్వప్నవదబాధితో

ర్థః సంప్రదాయవిద్భిరాచార్యైః । 'అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యతే అజమనిద్రమస్వప్నమద్వైతం బుధ్యతే తదే'తి, తత్ర యదుక్తమపీతౌ కారణస్యాపి కార్యస్యేవ స్థౌల్యాదిదోషప్రసంగ ఇత్యేతదయుక్తం । యత్పునరేతదుక్తం సమస్తస్య విభాగస్యావిభాగప్రాప్తేః పునర్విభాగేనోత్పత్తౌ నియమకారణం నోపపద్యత ఇతి అయమప్యదోషః దృష్టాంతభావాదేవ, యథాహి సుషుప్తిసమాధ్యాదా సత్యామపి స్వాభావిక్యామవిభాగప్రాప్తౌ మిథ్యాజ్ఞానస్యానపోదితత్వాత్ పూర్వవత్పునః ప్రబోధే విభాగో భవత్యేవమిహాపి భవిష్యతి । శ్రుతిశ్చాత్ర భవతి 'ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపత్స్యామహ' ఇతి । 'త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతంగో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవంతి తదా భవంతీ'తి । యథా హ్యవిభాగేఽపి పరమాత్మని మిథ్యాజ్ఞానప్రతిబద్ధో విభాగవ్యవహారః స్వప్నవదవ్యాహతః స్థితౌ దృశ్యతే, ఏవమపీతావపి మిథ్యాజ్ఞానప్రతిబద్ధైవ విభాగశక్తిరనుమాస్యతే । ఏతేన ముక్తానాం పునరుత్పత్తిప్రసంగః ప్రత్యుక్తః, సమ్యగ్జ్ఞానేన మిథ్యాజ్ఞానస్యాపోదితత్వాత్ । యః పునరయమంతే వికల్ప ఉత్ప్రేక్షితోఽథేదం జగదపీతావపి విభక్తమేవ పరేణ బ్రహ్మణాఽవతిష్ఠేతేతి సోఽప్యనభ్యుపగమాదేవ ప్రతిషిద్ధః, తస్మాత్సమంజసమిదమౌపనిషదం దర్శనం॥ ... *

సూ॥ ౧౦ ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ ॥

స్వపక్షే చైతే ప్రతివాదినః సాధారణా దోషాః ప్రాదుష్ష్యుః, కథమిత్యుచ్యతే యత్తావదభిహితం విలక్షణత్వాన్నేదం జగద్బ్రహ్మప్రకృతికమితి, ప్రధానప్రకృతికతాయామపి సమానమేతచ్ఛబ్దాదిహీనాత్ ప్రధానాచ్ఛబ్దాదిమతో జగత ఉత్పత్త్యభ్యుపగమాత్, అత ఏవ చ విలక్షణకార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్ సమానః ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యవాదప్రసంగః, తథాఽపీతౌ కార్యస్య కారణావిభాగాభ్యుపగమాత్, తద్వత్ప్రసంగోఽపి సమానః, తథా మృదితసర్వవిశేషేషు వికారేష్వపీతావవిభాగాత్మతాం గతేషు 'ఇదమస్య పురుషస్యోపాదానమిదమస్యే'తి ప్రాక్ప్రళయాత్ ప్రతిపురుషం యే నియతా భేదా న తే తథైవ పునరుత్పత్తౌ నియంతుం శక్యంతే కారణాభావాత్, వినైవ చ కారణేన నియమేఽభ్యుపగమ్యమానే కారణాభావసామ్యాత్ ముక్తానామపి పునర్బంధప్రసంగః । అథ కేచిద్భేదా అపీతావవిభాగమాపద్యంతే కేచిన్నేతి చేత్

దృశ్యతే, అతః కార్యదర్శనాత్ కారణసత్త్వసిద్ధిరిత్యర్థః । అజ్ఞానాం జీవానాం మహాప్రళయేఽప్యజ్ఞానశక్తినియమాత్పునర్జన్మనియమ ఇతి భావః ॥ ఏతేనేతి-జన్మకారణాజ్ఞానశక్త్యభావేనేత్యర్థః॥ ... ... *

౧౦. వైలక్షణ్యాదీనాం సాంఖ్యపక్షేఽపి దోషత్వాన్నాస్మాభిస్తన్నిరాసప్రయాసః కార్య ఇత్యాహ ॥ స్వపక్షేపీతి ॥ సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ స్వేతి ॥ ప్రాదుష్ష్యుః ప్రాదుర్భవేయుః , అత ఏవేతి సత్యకార్యస్య విరుద్ధకారణాత్మనాసత్త్వాయోగాత్, సాంఖ్యస్యైవాయం దోషో న కార్యమిథ్యాత్వవాదిన ఇతి మంతవ్యం। అపీతావితి సూత్రోక్తదోషచతుష్టయమాహ॥ తథాఽపీతావితి ॥ కార్యవత్ప్రధానస్యరూపాదిమత్త్వప్రసంగః । ఇదం కర్మాదికమస్యోపాదానం భోగ్యమస్యేత్యే

నియమః। బద్ధముక్తావ్యవస్థాచయదివ్యవస్థార్థంముక్తానాంభేదాస్సంఘాతవిశేషాః ప్రధానేలీయంతేబద్ధానాంభేదాస్తునలీయంతఇత్యుచ్యేతతర్హిలీనానాంపురుషవత్ కార్యత్వవ్యాఘాతఇత్యర్థః॥... ... ...*

౧౧. కించ తర్కస్యాసంభావితదోషత్వాత్తేననిర్దోషవేదార్థసమన్వయోనబాధ్యఇత్యాహ ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపీతి పురుషమతీనాం విచిత్రత్వేపి కపిలస్యసర్వజ్ఞత్వాత్ తదీయతర్కేవిశ్వాసఇతిశంకతే ॥ అథేతి ॥ కపిలోయది సర్వజ్ఞః కణాదో నేతి కాప్రమేతిన్యాయేనపరిహరతి॥ ఏవమపీతి॥ సూత్రమధ్యస్థశంకాభాగంవ్యాచష్టే ॥అథోచ్యేతేతి॥విలక్షణత్వాదితర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వేపి వ్యాప్తిపక్షధర్మతాసంపన్నః కశ్చిత్తర్కః ప్రతిష్ఠితోభవిష్యతి తేనప్రధానమనుమేయమిత్యర్థః । ననుసోప్యప్రతిష్ఠితః తర్కజాతీయత్వాత్ విలక్షత్వాదివదిత్యతఆహ ॥ నహీతి ॥ తర్కజాతీయత్వాదితితర్కః ప్రతిష్ఠితో నవా, ఆద్యేఽత్రైవాప్రతిష్ఠితత్వసాధ్యాభావాద్వ్యభిచారః, ద్వితీయేపి న సర్వతర్కాణామప్రతిష్ఠిత

యేనాపద్యంతేతేషాంప్రధానకార్యత్వంనప్రాప్నోతీత్యేవమేతేదోషాః సాధారణత్వాన్నాన్యతరస్మిన్పక్షేచోదయితవ్యాభవంతీత్యదోషతామేవైషాంద్రఢయతి అవశ్యాశ్రయితవ్యత్వాత్ ॥...............*

సూ ॥౧౧॥ { తర్కాప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయమితిచేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః...* }

ఇతశ్చనాగమగమ్యేఽర్థే కేవలేనతర్కేణ ప్రత్యవస్థాతవ్యం, యస్మాన్నిరాగమాః పురుషోత్ప్రేక్షామాత్రనిబంధనాస్తర్కా అప్రతిష్ఠితాభవంతి ఉత్ప్రేక్షాయానిరంకుశత్వాత్ । తథాహి కైశ్చిదభియుక్తైర్యత్నేనోత్ప్రేక్షితాస్తర్కా అభియుక్తతరైరన్యైరాభాస్యమానాదృశ్యంతే, తైరప్యుత్ప్రేక్షితాస్తదన్యైరాభాస్యంతఇతి నప్రతిష్ఠితత్వం తర్కాణాంశక్యం సమాశ్రయితుం పురుషమతివైరూప్యాత్ అథ కస్యచిత్ప్రసిద్ధమాహాత్మ్యస్య కపిలస్యాన్యస్యవాసమ్మతస్తర్కః ప్రతిష్ఠితఇత్యాశ్రీయేత, ఏవమప్యప్రతిష్ఠితత్వమేవ, ప్రసిద్ధమాహాత్మ్యాభిమతానామపితీర్థకరాణాంకపిలకణభుక్ప్రభృతీనాంపరస్పరవిప్రతిపత్తిదర్శనాత్ । అథోచ్యేతాన్యథావయమనుమాస్యామహేయథానాప్రతిష్ఠితత్వదోషోభవిష్యతి, నహిప్రతిష్ఠితస్తర్కఏవనాస్తీతిశక్యతేవక్తుం, ఏతదపిహితర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వంతర్కేణైవ ప్రతిష్ఠాప్యతే । కేషాంచిత్తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వదర్శనేనాన్యేషామపితజ్జాతీయానాంతర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వకల్పనాత్ । సర్వతర్కాప్రతిష్ఠాయాంచ సర్వలోకవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసంగః । అతీతవర్తమానాధ్వసామ్యేనహ్యనాగతేప్యధ్వనిసుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిహారాయప్రవర్తమానోలోకోదృశ్యతే । శ్రుత్యర్థవిప్రతిపత్తౌచార్థాభాసనిరాకరణేనసమ్యగర్థనిర్ధారణంతర్కేణైవవాక్యవృత్తినిరూపణరూపేణక్రియతే మనురపిచైవమేవమన్యతే "ప్రత్యక్షమనుమానంచశాస్త్రంచవివిధాగమమ్ । త్రయంసువిదితంకార్యంధర్మశుద్ధిమభీప్సతా॥ ఆర్షంధర్మోపదేశంచ వేదశాస్త్రావిరోధినా । యస్తర్కేణానుసంధత్తేసధర్మంవేదనేతరః" ఇతిచబ్రువన్ అయమేవచతర్కస్యాలంకారోయదప్రతిష్ఠితత్వంనామ, ఏవంహిసావద్యతర్క

త్వంహేత్వభావాదిత్యభిసంధిమానాహ ॥ ఏతదపీతి ॥ కించానాగతః పాకఇష్టసాధనం పాకత్వాత్ అతీతపాకవదిత్యాదీష్టానిష్టసాధనానుమానాత్మకతర్కస్యప్రవృత్తినివృత్తివ్యవహారహేతుత్వాన్నాప్రతిష్ఠేత్యాహ ॥ సర్వతర్కేతి ॥ అధ్వావిషయః పాకభోజనాదిర్విషభక్షణాదిశ్చతత్సామాన్యేనపాకత్వాదినానాగతవిషయేపాకాదౌసుఖదుఃఖహేతుత్వానుమిత్యాప్రవృత్త్యాదిరిత్యర్థః । కించపూర్వోత్తరమీమాంసయోస్తర్కేణైవ వాక్యతాత్పర్యనిర్ణయస్య క్రియమాణత్వాత్తర్కఃప్రతిష్ఠితఇత్యాహ ॥ శ్రుత్యర్థేతి ॥ మనురపికేషాంచిత్తర్కాణాంప్రతిష్ఠాంమన్యతఇత్యాహ ॥ మనురితి ॥ ధర్మస్యశుద్ధిరధర్మాద్భేదనిర్ణయః । కస్యచిత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వమంగీకరోతి ॥ అయమేవేతి ॥ సర్వతర్కాణాంప్రతిష్ఠాయాం పూర్వపక్షఏవనస్యాదితిభావః ।పూర్వపక్షతర్కవత్ సిద్ధాంతతర్కోప్యప్రతిష్ఠితస్తర్కత్వావిశేషా

దితివదంతమపహసతి ॥ నహీతి ॥ క్వచిత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠాయామపి జగత్కారణాదివిశేషేతర్కస్యాస్వాతంత్ర్యంనాస్తీతి సూత్రశేషంవ్యాచష్టే ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ అతిగంభీరత్వం బ్రహ్మణోవేదాన్యమానాగమ్యత్వం । తదేవదర్శయతి రూపాదీతి ॥ భావస్యజగత్కారణస్య, యాథాత్మ్యమద్వితీయత్వం, ముక్తినిబంధనం ముక్త్యాలంబనంపరమానందచిత్ప్రతిభం । అవిమోక్షోముక్త్యభావఇత్యర్థాంతరమాహ॥అపిచేత్యాదినా॥ ఏకరూపవస్తుజ్ఞానస్యసమ్యగ్జ్ఞానత్వేపి తర్కజన్యత్వంకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ తత్రైవంసతీతి॥ తర్కోత్థజ్ఞానానాంమిథోవిప్రతిపత్తేర్నసమ్యగ్జ్ఞానత్వం సమ్యగ్జ్ఞానే విప్రతిపత్త్యయోగాదిత్యర్థః । ఏకరూపేణానవస్థితోవిషయో యస్య తత్ తర్కప్రభవం, కథంసమ్యగ్జ్ఞానంభవేది

పరిత్యాగేన నిరవద్యస్తర్కఃప్రతిపత్తవ్యోభవతి।నహిపూర్వజోమూఢఆసీదితిత్యాత్మనాపిమూఢేన భవితవ్యమితికించిదస్తిప్రమాణం, తస్మాన్నతర్కాప్రతిష్ఠానందోషఇతిచేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః । యద్యపిక్వచిద్విషయేతర్కస్యప్రతిష్ఠితత్వముపలక్ష్యతే తథాపి ప్రకృతేతావద్విషయేప్రసజ్యతఏవాప్రతిష్ఠితత్వదోషాదనిర్మోక్షస్తర్కస్య, నహీదమతిగంభీరంభావయాథాత్మ్యంముక్తినిబంధనమాగమమంతరేణోత్ప్రేక్షితుమపిశక్యం, రూపాద్యభావాద్ధినాయమర్థః ప్రత్యక్షస్యగోచరో లింగాద్యభావాచ్చనానుమానాదీనామిత్యవోచామ । అపిచసమ్యగ్జ్ఞానాన్మోక్షఇతిసర్వేషాంమోక్షవాదినామభ్యుపగమః. తచ్చసమ్యగ్జ్ఞానమేకరూపం వస్తుతంత్రత్వాత్, ఏకరూపేణహ్యవస్థితోయోఽర్థస్సపరమార్థో లోకేతద్విషయంజ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానమిత్యుచ్యతే యథాఽగ్నిరుష్ణఇతి, తత్రైవంసతిసమ్యగ్జ్ఞానేపురుషాణాంవిప్రతిపత్తిరనుపపన్నా, తర్కజ్ఞానానాంత్వన్యోన్యవిరోధాత్ప్రసిద్ధావిప్రతిపత్తిః,యద్ధికేనచిత్తార్కికేణేదమేవసమ్యగ్జ్ఞానమితిప్రతిష్ఠాపితంతదపరేణవ్యుత్థాప్యతే, తేనాపిప్రతిష్ఠాపితంతతోఽపరేణవ్యుత్థాప్యతఇతిప్రసిద్ధంలోకే, కథమేకరూపానవస్థితవిషయంతర్కప్రభవంసమ్యగ్జ్ఞానంభవేత్ । నచప్రధానవాదీతర్కవిదాముత్తమఇతిసర్వైస్తార్కికైఃపరిగృహీతః, యేనతదీయంమతం సమ్యగ్జ్ఞానమితిప్రతిపద్యేమహి నచశక్యంతే । అతీతానాగతవర్తమానాస్తార్కికాఏకస్మిన్దేశేకాలేచసమాహర్తుం యేనతన్మతిరేకరూపైకార్థవిషయాసమ్యఙ్మతిరితి స్యాత్, వేదస్యతునిత్యత్వేవిజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వేచసతివ్యవస్థితార్థవిషయత్వోపపత్తేః, తజ్జనితస్యజ్ఞానస్యసమ్యక్త్వమతీతానాగతవర్తమానైఃసర్వైరపితార్కికైరపహ్నోతుమశక్యం, అతస్సిద్ధమస్యైవౌపనిషదస్యజ్ఞానస్యసమ్యగ్జ్ఞానత్వం. అతోఽన్యత్రసమ్యగ్జ్ఞానత్వానుపపత్తేస్సంసారాదవిమోక్షఏవప్రసజ్యేత, అతఆగమవశేనాగమానుసారితర్కవశేనచచేతనంబ్రహ్మజగతఃకారణంప్రకృతిశ్చేతిస్థితం॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౧౨. ॥ ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః ॥ ❋

వైదికస్యదర్శనస్యప్రత్యాసన్నత్వాత్ గురుతరతర్కబలోపేతత్వాత్ వేదానుసారిభిశ్చకైశ్చిచ్ఛి

తియోజనా ॥ ననుసాంఖ్యస్యశ్రైష్ఠ్యత్వాత్ తజ్జ్ఞానంసమ్యగిత్యాశంక్యహేత్వసిద్ధిమాహ ॥ నచప్రధానేతి ॥ననుసర్వతార్కికైర్మిళిత్వానిశ్చితాతర్కోత్థామతిర్ముక్తిహేతురిత్యతఆహ ॥నచశక్యంతఇతి॥ తస్మాత్తర్కోత్థజ్ఞానాన్ముక్త్యయోగాత్తర్కేణ వేదాంతసమన్వయబాధో నయుక్తస్తద్బాధే సమ్యగ్జ్ఞానాలాభేనానిర్మోక్షప్రసంగాదితిసూత్రాంశార్థముపసంహరతి ॥ అతోఽన్యత్రేతి ॥ సమన్వయస్యతర్కేణావిరోధఫలితమధికరణార్థముపసంహరతి॥అతఆగమేతి॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౧౨. బ్రహ్మజగదుపాదానమితిబ్రువన్వేదాంతసమన్వయోవిషయః సకిం యద్విభుతన్నద్రవ్యోపాదానమితివైశేషికాదిన్యాయేనవిరుధ్యతేనవేతిసందేహే సాంఖ్యవృద్ధానాంతర్కకుశలమతిత్వేపి వైశేషికాదీనాంతర్కకుశలమతిత్వప్రసిద్ధేస్తదీయన్యాయస్యాబాధితత్వాద్విరుధ్యతఇతి ప్రత్యుదాహరణేనప్రాప్తేఽతిదిశతి॥ఏతేనేతి॥ ఫలంపూర్వవత్

నను సాంఖ్యమతస్యోపదేశస్తార్కికమతస్యాతిదేశః కిమితికృతో వైపరీత్యస్యాపిసంభవాదిత్యాశంక్య పూర్వోత్తరయోరుపదేశాతిదేశభావేకారణమాహ ॥ వైదికస్యేతి ॥ సత్కార్యత్వాత్మాసంగత్వస్వప్రకాశత్వాద్యంశైర్వేదాంతశాస్త్రస్యప్రత్యాసన్నః ప్రధానవాదః శిష్టైర్దేవలాదిభిః సత్కార్యత్వాంశేనస్వీకృతఇతి ప్రబలత్వాదుపదేశః । అణ్వాదివాదానాంనిర్మూలత్వేనదుర్బలత్వాదతిదేశఇతిభావః । కింనిరాకరణకారణమితిప్రష్టవ్యంనాస్తీత్యాహ ॥ తుల్యత్వాదితి ॥ కారణమేవాహ ॥తుల్యమితి॥ యదుక్తంవిభుత్వాన్నద్రవ్యోపాదానంబ్రహ్మేతితత్రసత్త్వసాధకత్వేనశ్రుతేరుపజీవ్యత్వాత్ తయాబాధః మహాపరిమాణవత్త్వస్య సర్వసంయోగిత్వరూపవిభుత్వస్య నిర్గుణేబ్రహ్మణ్యసిద్ధిశ్చేతి ద్రష్టవ్యం, అతస్సమన్వయస్యతార్కికన్యాయేననవిరోధఇతిసిద్ధం ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్ ॥ ....

౧౩. అద్వితీయబ్రహ్మణోజగత్సర్గాదివాదీవేదాంతసమన్వయోవిషయః, సకింయన్మిథోభిన్నంతన్నాద్వితీయకారణజన్యంయథామృత్తంతుజౌఘటపటావితితర్కసహితభేదప్రత్యక్షాదినావిరుధ్యతేనవేతిసందేహే బ్రహ్మణి తర్కస్యా

శిష్టైః కేనచిదంశేనపరిగృహీతత్వాత్ ప్రధానకారణవాదంతావద్వ్యపాశ్రిత్యయస్తర్కనిమిత్తఆక్షేపో వేదాంతవాక్యేషూద్భావితఃసపరిహృతః, ఇదానీమణ్వాదివాదవ్యపాశ్రయేణాపికశ్చిన్మందమతిర్వేదాంతవాక్యేషు పునస్తర్కనిమిత్తమాక్షేపమాశంకేతేత్యతఃప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, పరిగృహ్యంతఇతిపరిగ్రహాఃనపరిగ్రహాః అపరిగ్రహాః, శిష్టానామపరిగ్రహాఃశిష్టాపరిగ్రహాః, ఏతేనప్రకృతేన ప్రధానకారణవాదనిరాకరణేనశిష్టైర్మనువ్యాసప్రభృతిభిః కేనచిదప్యంశేనాపరిగృహీతాయేఽణ్వాదికారణవాదాస్తేపి ప్రతిషిద్ధతయావ్యాఖ్యాతానిరాకృతాద్రష్టవ్యాః, తుల్యత్వాన్నిరాకరణకారణస్యనాత్రపునరాశంకితవ్యంకించిదస్తి । తుల్యమత్రాపిపరమగంభీరస్యజగత్కారణస్యతర్కానవగాహ్యత్వంతర్కస్యచాప్రతిష్ఠితత్వమన్యథానుమానేప్యవిమోక్షఆగమవిరోధశ్చేత్యేవంజాతీయకంనిరాకరణకారణం॥

సూ. ౧౩ ॥ భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ॥

అన్యథాపునర్బ్రహ్మకారణవాదస్తర్కబలేనైవాక్షిప్యతే । యద్యపిశ్రుతిఃప్రమాణంస్వవిషయేభవతి, తథాపిప్రమాణాంతరేణవిషయాపహారేఽన్యపరాభవితుమర్హతి,యథామంత్రార్థవాదౌ,తర్కోపిస్వవిషయాదన్యత్రాప్రతిష్ఠితస్స్యాత్ యథాధర్మాధర్మయోః । కిమతోయద్యేవమతఇదమయుక్తంయత్ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధార్థబాధనంశ్రుతేః, కథంపునఃప్రమాణాంతరప్రసిద్ధోఽర్థఃశ్రుత్యాబాధ్యతఇతి, అత్రోచ్యతే, ప్రసిద్ధోహ్యయంభోక్తృభోగ్యవిభాగోలోకే, భోక్తాచేతనశ్శారీరః, భోగ్యాశ్శబ్దాదయోవిషయాఇతి । యథాభోక్తాదేవదత్తఃభోజ్యఓదనఇతి,తస్యచవిభాగస్యాభావఃప్రసజ్యేత, యదిభోక్తాభోగ్యభావమాపద్యేతభోగ్యంవాభోక్తృభావమాపద్యేత,తయోశ్చేతరేతరభావాపత్తిఃపరమకారణా

ప్రతిష్ఠితత్వేపిజగద్భేదప్రతిష్ఠితత్వాద్విరుధ్యతఇతిపూర్వపక్షయతి ॥ భోక్త్రాపత్తేరితి ॥ విరోధాదద్వైతాసిద్ధిఃపూర్వపక్షఫలం । సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిభేదః । అనపేక్షితశ్రుత్యాస్వార్థనిర్ణయాత్ తర్కేణాక్షేపోనయుక్తఇత్యుక్తమితి శంకతే ॥ యద్యపీతి ॥ మానాంతరాయోగ్యేశ్రుత్యర్థేభవత్యనాక్షేపః । యస్త్వద్వితీయబ్రహ్మభేదాత్ భూజలాదీనామభేదో బ్రహ్మోపాదానకత్వశ్రుతివిషయః సఆదిత్యోయూపఇత్యర్థవాదార్థవత్ మానాంతరయోగ్యఏవేతి ద్వైతప్రమాణైరపహ్రియతఇతిసమాధత్తే ॥ తథాపీతి॥అన్యపరత్వంగౌణార్థకత్వం । స్వవిషయేజగద్భేదేతర్కస్యప్రతిష్ఠితత్వాత్తేనాక్షేపఇత్యాహ ॥ తర్కోపీతి ॥ తర్కాదేర్ద్వైతేప్రామాణ్యేపితతస్సమన్వయవిరోధేకిమాయాతమితి శంకతే ॥ కిమతఇతి ॥ పూర్వపక్షీసమాధత్తే ॥ అతఇతి ॥ తర్కాదేఃప్రామాణ్యాత్ ద్వైతబాధకత్వం శ్రుతేరయుక్తమిత్యద్వైతసమన్వయబాధోయుక్తఇత్యర్థః । ఇమమర్థంశంకాపూర్వకంస్పష్టయతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ ననుభోక్తృభోగ్యయోర్మిథఏకత్వంకేనోక్తమిత్యాశంక్య శ్రుతార్థాపత్త్యేత్యాహ ॥ తయోశ్చేతి ॥ తయోరేకబ్రహ్మాభేదశ్రవణా

దేకత్వంకల్ప్యతే ఏకస్మాదభిన్నయోర్భేదేఏకస్యాపిభేదాపత్తేఃతతశ్చభేదోబాధ్యేతేత్యర్థః । ఇష్టాపత్తింవారయతి నచాస్యేతి॥శ్రుతేగౌణార్థత్వేనసావకాశత్వాన్నిరవకాశద్వైతమానబాధోనయుక్తఇత్యర్థః । నను విభాగస్యాధునికత్వాదనాద్యద్వైతశ్రుత్యాబాధఇత్యతఆహ ॥ యథేతి॥ అతీతానాగతకాలౌభోక్త్రాదివిభాగాశ్రయౌకాలత్వాద్వర్తమానకాలవదిత్యనుమానాత్ విభాగోఽనాద్యంతఇత్యర్థః । ఏవంప్రాప్తే పరిణామదృష్టాంతేనాపాతతస్సిద్ధాంతమాహ ॥ స్యాల్లోకవదితి ॥ దృష్టాంతేపికథమేకసముద్రాభిన్నానాంపరిణామానాంమిథోభేదః కథంవా తేషాంభేదేసత్యేకస్మాదభిన్నత్వమిత్యాశంక్యనహిదృష్టేఽనుపపత్తిరితిన్యాయేనాహ॥నచేతి॥ ఏవంభోక్తృభోగ్యయోర్మిథోభేదోబ్రహ్మాభేదశ్చేత్యాహ ॥ ఏవమిహేతి ॥ జీవస్యబ్రహ్మావికారత్వాభావాద్దృష్టాంతవైషమ్యమితిశంకతే ॥ యద్యపీతి ॥ ఔపాధికంజన్మాస్తీతితరంగాదిసామ్యమాహ ॥ తథాపీతి॥విభాగోజన్మ, యద్వాతథాపీతిశబ్దేనైవోక్తఃపరిహారః ।నను భోక్తుఃప్రతిదేహంవిభాగఃకథమిత్యతఆహ॥ కార్యమనుప్రవిష్టస్యేతి ॥ ఔపాధికవిభాగేఫలితముపసంహరతి ॥ ఇత్యతఇతి ॥ ఏకబ్ర

ద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వాత్ ప్రసజ్యేత , నచాస్య ప్రసిద్ధస్య విభాగస్యబాధనంయుక్తం । యథాఽద్యత్వే భోక్తృభోగ్యయోర్విభాగోదృష్టః తథాఽతీతానాగతయోరపికల్పయితవ్యః , తస్మాత్ప్రసిద్ధస్యాస్య భోక్తృభోగ్యవిభాగస్యాభావప్రసంగాదయుక్తమిదం బ్రహ్మకారణతావధారణమితిచేత్ కశ్చిచ్చోదయేత్ తంప్రతిబ్రూయాత్ , స్యాల్లోకవదితి, ఉపపద్యతఏవాయమస్మత్పక్షేపివిభాగః, ఏవంలోకేదృష్టత్వాత్ । తథాహిసముద్రాదుదకాత్మనోఽనన్యత్వేపి తద్వికారాణాం ఫేనవీచీతరంగబుద్బుదాదీనామితరేతరవిభాగఇతరేతరాసంశ్లేషాదిలక్షణశ్చవ్యవహారఉపలభ్యతే । నచసముద్రాత్మనాఽనన్యత్వేపితద్వికారాణాంఫేనతరంగాదీనామితరేతరభావాపత్తిర్భవతి, నచతేషామితరేతరభావానాపత్తావపి సముద్రాత్మనోఽన్యత్వంభవతి, ఏవమిహాపి । నభోక్తృభోగ్యయోరితరేతరభావాపత్తిర్నచపరస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్వమితిభవిష్యతి । యద్యపిభోక్తాన బ్రహ్మణోవికారః ‘ తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ’దితిస్రష్టురేవావికృతస్య కార్యానుప్రవేశేన భోక్తృత్వశ్రవణాత్ , తథాపి కార్యమనుప్రవిష్టస్యాస్త్యుపాధినిమిత్తోవిభాగఃఆకాశస్యేవఘటాద్యుపాధినిమిత్తః , ఇత్యతఃపరమకారణాత్ బ్రహ్మణోఽనన్యత్వేప్యుపపద్యతేభోక్తృభోగ్యలక్షణోవిభాగఃసముద్రతరంగాదిన్యాయేనేత్యుక్తం॥ ... ...❁

❁ సూ॥౧౪॥ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః ❁

అభ్యుపగమ్యచేమంవ్యావహారికంభోక్తృభోగ్యలక్షణంవిభాగం స్యాల్లోకవదితిపరిహారోఽభిహితో నత్వయంవిభాగః పరమార్థతోఽస్తి, యస్మాత్తయోఃకార్యకారణయోరనన్యత్వమవగమ్యతే కార్యమాకాశాదికం బహుప్రపంచంజగత్ కారణంపరంబ్రహ్మ తస్మాత్కారణాత్ పరమార్థతోఽనన్యత్వం వ్యతిరేకేణాభావఃకార్యస్యావగమ్యతే, కుతః, ఆరంభణశబ్దాదిభ్యః। ఆరంభణశబ్దస్తావదేకవిజ్ఞానేనస

హ్మాభిన్నత్వేపి భోక్త్రాదేస్తరంగాదివద్భేదాంగీకారాన్న ద్వైతమానేనాద్వైత సమన్వయస్య విరోధ ఇత్యర్థః॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్॥ ... ... ❁

౧౪. పూర్వస్మిన్నేవపూర్వపక్షేవివర్తవాదేనముఖ్యంసమాధానమాహ ❁తదనన్యత్వమితి ❁సమానవిషయత్వం సంగతింవదన్నుభయోఃపరిణామవివర్తాశ్రయత్వేనార్థభేదమాహ ॥ అభ్యుపగమ్యేతి॥ ప్రత్యక్షాదీనామాత్సర్గికంప్రామాణ్యమంగీకృత్యస్థూలబుద్ధిసమాధానార్థం పరిణామదృష్టాంతేన భేదాభేదావుక్తౌ, సంప్రత్యంగీకృతంప్రామాణ్యం తత్త్వావేదకత్వాత్ప్రచ్యావ్యవ్యావహారికత్వే స్థాప్యతే, తథాచ మిథ్యాద్వైతగ్రాహిప్రమాణైరద్వైతశ్రుతేర్నబాధః, ఏకస్యాంరజ్జ్వాందండస్రగాదిద్వైతదర్శనాదిత్యయంముఖ్యఃపరిహారఇతిభావః, ఏవమద్వైతసమన్వయస్యావిరోధార్థంద్వైతస్యమిథ్యాత్వంసాధయతి ॥ యస్మాత్తయోరితి ॥ స్వరూపైక్యే కార్యకారణత్వవ్యాఘాత ఇత్యతఆహ ॥

వ్యతిరేకేణేతి ॥ కారణాత్ పృథక్ సత్త్వశూన్యత్వంకార్యస్యసాధ్యతేనైక్యమిత్యర్థః । వాగారభ్యంనామమాత్రంవికారోనకారణాత్పృథగస్తీత్యేవకారార్థ ఇతిశ్రుతింయోజయతి ॥ ఏతదుక్తమితి॥ఆరంభణశబ్దస్యార్థాంతరమాహ॥పునశ్చేతి ॥ అపాగాత్ అగ్నిత్వముపగతంకారణమాత్రత్వాత్ త్రీణితేజోఽబన్నానాంరూపాణిరూపతన్మాత్రాత్మకాని, సత్యం-తేషామపిసన్మాత్రత్వాత్ సదేవశిష్యతఇత్యభిప్రాయః ।జీవజగతోర్బ్రహ్మాన్యత్వేప్రతిజ్ఞాబాధ ఇత్యాహ॥ నచాన్యథేతి॥ తయోరనన్యత్వేక్రమేణదృష్టాంతావాహ॥ తస్మాద్యథేతి ॥ ప్రతిజ్ఞాబలాదిత్యర్థః । దృష్టంప్రాతీతికంనష్టమనిత్యంయత్స్వ

ర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ దృష్టాంతాపేక్షాయాముచ్యతే ' యథాసోమ్యైకేనమృత్పిండేనసర్వంమృణ్మయం విజ్ఞాతంస్యాద్వాచారంభణంవికారో నామధేయంమృత్తికేత్యేవసత్య'మితి । ఏతదుక్తం భవతి ఏకేనమృత్పిండేనపరమార్థతోమృదాత్మనా విజ్ఞాతేనసర్వంమృణ్మయం ఘటశరావోదంచనాదికంమృదాత్మత్వావిశేషాద్విజ్ఞాతం భవేత్, యతోవాచారంభణం వికారోనామధేయం వాచాకేవలమస్తీత్యారభ్యతేవికారోఘటశ్శరావఉదంచనంచేతి, నతువస్తువృత్తేనవికారో నామకశ్చిదస్తి, నామధేయమాత్రం హ్యేతదనృతంమృత్తికేత్యేవసత్యమితి । ఏషబ్రహ్మణోదృష్టాంతఆమ్నాతః, తత్ర శ్రుతాద్వాచారంభణశబ్దాద్దార్ష్టాంతికేపి బ్రహ్మవ్యతిరేకేణకార్యజాతస్యాభావఇతిగమ్యతే । పునశ్చ తేజోఽబన్నానాంబ్రహ్మకార్యతాముక్త్వా తేజోఽబన్నకార్యాణాం తేజోఽబన్నవ్యతిరేకేణాభావంబ్రవీతి ' అపాగాదగ్నేరగ్నిత్వం వాచారంభణంవికారో నామధేయంత్రీణిరూపాణీత్యేవసత్య'మిత్యాదినా । ఆరంభణశబ్దాదిభ్యఇత్యాదిశబ్దాత్ 'ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం' 'తత్సత్యం సఆత్మా' 'తత్త్వమసి' 'ఇదంసర్వంయదయమాత్మా' 'బ్రహ్మైవేదంసర్వం' 'ఆత్మైవేదంసర్వం' 'నేహనానాస్తికించనే'త్యేవమాద్యప్యాత్మైకత్వప్రతిపాదనపరంవచనజాతముదాహర్తవ్యం । నచాన్యథైకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానం సంపద్యేత, తస్మాద్యథాఘటకరకాద్యాకాశానాంమహాకాశాదనన్యత్వం, యథావామృగతృష్ణికోదకాదీనామూషరాదిభ్యోఽనన్యత్వందృష్టనష్టస్వరూపత్వాత్ స్వరూపేణత్వనుపాఖ్యత్వాత్ ఏవమస్యభోక్తృభోగ్యాదిప్రపంచజాతస్యబ్రహ్మవ్యతిరేకేణాభావఇతిద్రష్టవ్యం । నన్వనేకాత్మకంబ్రహ్మయథావృక్షోఽనేకశాఖః ఏవమనేకశక్తిప్రవృత్తియుక్తంబ్రహ్మ, అతఏకత్వంనానాత్వంచోభయమపిసత్యమేవ, యథావృక్షఇత్యేకత్వం శాఖాఇతిచనానాత్వంయథావాసముద్రాత్మనైకత్వం ఫేనతరంగాద్యాత్మనానానాత్వం యథాచమృదాత్మనైకత్వంఘటశరావాద్యాత్మనానానాత్వం, తత్రైకత్వాంశేనజ్ఞానాన్మోక్షవ్యవహారస్సేత్స్యతినానాత్వాంశేనతుకర్మకాండాశ్రయౌ వైదికోలౌకికశ్చవ్యవహారస్సేత్స్యతి, ఏవంచమృదాదిదృష్టాంతాఅనురూపాభవిష్యంతీతి । నైవంస్యాత్ మృత్తికేత్యేవసత్యమితి ప్రకృతిమాత్రస్యదృష్టాంతేసత్యత్వావధారణాత్, వాచారంభణశబ్దేనచవికారజాతస్యానృతత్వాభిధానాత్, దార్ష్టాంతికేపి 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం' 'తత్సత్య'మితిచ పరమకారణస్యైవైకస్యసత్యత్వావధారణాత్ ' సఆత్మాతత్త్వమసిశ్వేతకేతో'ఇతిచశారీరస్యబ్రహ్మభావోపదేశాత్ । స్వయంప్రసిద్ధం హ్యేతచ్ఛారీరస్య బ్రహ్మాత్మత్వముపదిశ్య

రూపంతద్రూపేణానుపాఖ్యత్వాత్ సత్తాస్ఫూర్తిశూన్యత్వాదనన్యత్వమితిసంబంధః । శుద్ధాద్వైతంస్వమతముక్త్వా భేదాభేదమతముత్థాపయతి ॥నన్వితి॥ అనేకాభిశ్శక్తిభిఃతదధీనప్రవృత్తిభిఃపరిణామైశ్చయుక్తమిత్యర్థః॥ భేదాభేదమతే సర్వవ్యవస్థాసిద్ధిరత్యంతాభేదేద్వైతమానబాధ ఇత్యభిమన్యమానోదూషయతి ॥ నైవంస్యాదితి ॥ ఏవకారవాచారంభణశబ్దాభ్యాంవికారసత్తానిషేధాత్ పరిణామవాదఃశ్రుతిబాహ్య ఇత్యర్థః । కించసంసారస్యసత్యత్వేతద్విశిష్టస్యజీవస్య బ్రహ్మైక్యోపదేశోనస్యాత్ విరోధాదిత్యాహ ॥ సఆత్మేతి॥ఏకత్వంజ్ఞానకర్మసముచ్చయసాధ్యమిత్యుపదేశార్థమిత్యాశంక్యాసీతి పదవిరోధాన్నైవమిత్యాహ ॥ స్వయమితి ॥ అతస్తత్త్వజ్ఞానబాధ్యత్వాత్ సంసారిత్వంమిథ్యేత్యాహ॥

అతశ్చేతి ॥ స్వతస్సిద్ధోపదేశాదిత్యర్థః । యదుక్తం వ్యవహారార్థం నానాత్వం సత్యమితి, తత్కిం జ్ఞానాదూర్ధ్వం వ్యవహారార్థం ప్రాగ్వా ? నాద్య ఇత్యాహ ॥ బాధితే త్వితి ॥ స్వభావోఽత్రావిద్యాతయాకృత స్స్వాభావికః, జ్ఞానాదూర్ధ్వం ప్రమాతృత్వాదివ్యవహారస్యాభావాన్నానాత్వం న కల్ప్యమిత్యర్థః । న ద్వితీయః, జ్ఞానాత్ప్రాక్కల్పితనానాత్వేన వ్యవహారోపపత్త్యా నానాత్వస్య సత్యత్వాసిద్ధేః । యత్తు ప్రమాతృత్వాదివ్యవహార స్సత్య ఏవ మోక్షావస్థాయాం నివర్తత ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ న చాయమితి ॥ సంసారసత్యత్వే తదవస్థాయాం జీవస్య బ్రహ్మత్వం న స్యాత్, భేదాభేదయోరేకత్రైకదా విరోధాదతోఽసంసారిబ్రహ్మాభేదస్య సదాతనత్వావగమాత్ సంసారోఽపి మిథ్యైవేత్యర్థః । కించ యథా లోకే కశ్చిత్తస్కరబుద్ధ్యా భటైర్గృహీతోఽనృతవాదీ చేత్తప్తపరశుం గృహ్ణాతి స దహ్యతే బధ్యతే చ, తథా నానాత్వవాదీ బధ్యతే, సత్యవాదీ చేన్న దహ్యతే ముచ్యతే చ, తథా 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ'మిత్యేకత్వదర్శీ ముచ్యత ఇతి శ్రుతదృష్టాంతేనైకత్వం సత్యం నానాత్వం మిథ్యేత్యాహ ॥ తస్కరేతి ॥ వ్యవహారగోచరో నానాత్వవ్యవహారాశ్రయః । నానాత్వ

తేన యత్నాంతరప్రసాధ్యం, అతశ్చేదం శాస్త్రీయం బ్రహ్మాత్మత్వమవగమ్యమానం స్వాభావికస్య శారీరాత్మత్వస్య బాధకం సంపద్యతే రజ్జ్వాదిబుద్ధయ ఇవ సర్పాదిబుద్ధీనాం । బాధితే చ శారీరాత్మత్వే తదాశ్రయస్సమస్తస్స్వాభావికో వ్యవహారో బాధితో భవతి, యత్ప్రసిద్ధయే నానాత్వాంశోఽపరో బ్రహ్మణః కల్ప్యేత, దర్శయతి చ 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా బ్రహ్మాత్మత్వదర్శినం ప్రతి సమస్తస్య క్రియాకారకఫలలక్షణస్య వ్యవహారస్యాభావం । న చాయం వ్యవహారాభావోఽవస్థావిశేషనిబంధనోఽభిధీయత ఇతి యుక్తం వక్తుం, తత్త్వమసీతి బ్రహ్మాత్మభావస్యానవస్థావిశేషనిబంధనత్వాత్ । తస్కరదృష్టాంతేన చానృతాభిసంధస్య బంధనం సత్యాభిసంధస్య మోక్షం దర్శయన్నేకత్వమేవైకం పారమార్థికం దర్శయతి, మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితం చ నానాత్వం । ఉభయసత్యతాయాం హి కథం వ్యవహారగోచరోఽపి జంతురనృతాభిసంధ ఇత్యుచ్యతే 'మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి చ భేదదృష్టిమపవదన్నేతదేవ దర్శయతి । న చాస్మిన్దర్శనే జ్ఞానాన్మోక్ష ఇత్యుపపద్యతే । సమ్యగ్జ్ఞానాపనోద్యస్య కస్యచిన్మిథ్యాజ్ఞానస్య సంసారకారణత్వేనానభ్యుపగమాత్ । ఉభయసత్యతాయాం హి కథమేకత్వజ్ఞానేన నానాత్వజ్ఞానమపనుద్యత ఇత్యుచ్యతే । నన్వేకత్వైకాంతాభ్యుపగమే నానాత్వాభావాత్ ప్రత్యక్షాదీని లౌకికాని ప్రమాణాని వ్యాహన్యేరన్, నిర్విషయత్వాత్ స్థాణ్వాదిష్వివ పురుషాదిజ్ఞానాని । తథా విధిప్రతిషేధశాస్త్రమపి భేదాపేక్షత్వాత్ తదభావే వ్యాహన్యేత, మోక్షశాస్త్రస్యాపి శిష్యశాసిత్రాదిభేదాపేక్షత్వాత్తదభావే వ్యాఘాతస్స్యాత్, కథం చానృతేన మోక్షశాస్త్రేణ ప్రతిపాదితస్యాత్మైకత్వస్య సత్యత్వముపపద్యేతేతి, అత్రోచ్యతే, నైష దోషః, సర్వవ్యవహారాణామేవ ప్రాగ్బ్రహ్మాత్మతావిజ్ఞానాత్ సత్యత్వో

నిందయాప్యేకత్వమేవ సత్యమిత్యాహ ॥ మృత్యోరితి ॥ కించాస్మిన్ భేదాభేదమతే జీవస్య బ్రహ్మాభేదజ్ఞానాత్ భేదజ్ఞాననివృత్తేర్ముక్తిరిష్టా సా న యుక్తా భేదజ్ఞానస్య భ్రమత్వానభ్యుపగమాత్ ప్రమాయాః ప్రమాంతరాబాధ్యత్వాదిత్యాహ ॥ న చాస్మిన్నితి ॥ వైపరీత్యస్యాపి సంభవాదితి భావః । ఇదానీం ప్రత్యక్షాదిప్రామాణ్యాన్యథాఽనుపపత్త్యా నానాత్వస్య సత్యత్వమితి పూర్వపక్షబీజముద్ఘాటయతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ ఏకత్వస్యైకాంతః కైవల్యం వ్యాహన్యేరన్ న ప్రమాణాని స్యురిత్యుపజీవ్య ప్రత్యక్షాదిప్రామాణ్యాయ వేదాంతానాం భేదాభేదపరత్వముచితమితి భావః । నను కర్మకారకాణాం యజమానాదీనాం విద్యాకారకాణాం శిష్యాదీనాం చ కల్పితభేదమాశ్రిత్య కర్మజ్ఞానకాండయోః ప్రవృత్తేః స్వప్రమేయస్య ధర్మాదేరబాధాత్ ప్రామాణ్యమవ్యాహతమిత్యాశంక్యాహ ॥ కథం చానృతేనేతి ॥ ధూలికల్పితధూమేనానుమితస్య వహ్నేరివ ప్రమేయబాధాపత్తేరితి భావః । తత్ర ద్వైతవిషయప్రత్యక్షాదీనాం యావద్బాధం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపపద్యత ఇత్యాహ ॥ అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా ॥ సత్యత్వం బాధాభావః బాధో మిథ్యాత్వనిశ్చయః వస్తుతో మిథ్యాత్వేఽపి వికారేషు తన్నిశ్చయా

భావేనప్రత్యక్షాదివ్యవహారోపపత్తావుక్తదృష్టాంతంవివృణోతి ॥ యథాసుప్తస్యప్రాకృతస్యేతి॥ఏవంద్వైతప్రమాణా
నాంవ్యవహారకాలేబాధశూన్యార్థబోధకత్వంవ్యావహారికంప్రామాణ్యముపపాద్య అద్వైతప్రమాణానాం వేదాంతా
నాంసర్వకాలేషుబాధశూన్యబ్రహ్మబోధకత్వంతాత్త్వికంప్రామాణ్య ముపపాదయితుముక్తశంకామనువదతి । కథం
చాసత్యేనేతి ॥ కిమసత్యాత్సత్యంనజాయతేకిముతసత్యస్యజ్ఞానం। ఆద్యేఇష్టఏవ, నహివయంవాక్యోత్థజ్ఞానంసత్యమిత్యం
గీకుర్మః । అంగీకృత్యాపిదృష్టాంతమాహ ॥నైషదోషఇతి॥సర్పేణాదష్టస్యాపి దష్టత్వభ్రాంతికల్పితవిషాత్ సత్యమరణ
మూర్ఛాదిదర్శనాదసత్యాత్సత్యంనజాయతఇత్యనియమఇత్యర్థః । దృష్టాంతాంతరమాహ॥స్వప్నేతి॥అసత్యాత్సర్పోద
కాదేఃసత్యస్యదంశనస్నానాదిజ్ఞానస్యకార్యస్యదర్శనాద్వ్యభిచారఇత్యర్థః । యథాశ్రుతమాదాయశంకతే ॥ తత్కా
ర్యమపీతి ॥ ఉక్తమర్థంప్రకటయతి ॥ అత్రబ్రూమఇత్యాదినా ॥ అవగతిఃవృత్తిఃఘటాదివత్సత్యా ప్రాతిభాసికస్వప్న

పపత్తేః, స్వప్నవ్యవహారస్యేవప్రాగ్బోధాత్ । యావద్ధినసత్యాత్మైకత్వప్రతిపత్తిస్తావత్ప్రమాణప్ర
మేయఫలలక్షణేషు వికారేష్వనృతబుద్ధిర్నకస్యచిదుత్పద్యతే , వికారానేవత్వహంమమేత్యవిద్యయా ఆ
త్మాత్మీయభావేనసర్వోజంతుఃప్రతిపద్యతేస్వాభావికీంబ్రహ్మాత్మతాంహిత్వా,తస్మాత్ ప్రాగ్బ్రహ్మాత్మ
తాప్రబోధాదుపపన్నఃసర్వోలౌకికోవైదికశ్చవ్యవహారః । యథాసుప్తస్యప్రాకృతస్యజనస్యస్వప్నఉ
చ్చావచాన్భావాన్పశ్యతోనిశ్చితమేవప్రత్యక్షాభిమతంజ్ఞానంభవతి ప్రాక్ప్రబోధాత్ , నచప్రత్యక్షా
భాసాభిప్రాయస్తత్కాలేభవతి తద్వత్ । కథంచాసత్యేనవేదాంతవాక్యేనసత్యస్యబ్రహ్మాత్మత్వస్య ప్రతిప
త్తిరుపపద్యేత,నహిరజ్జుసర్పేణదష్టోమ్రియతే, నాపిమృగతృష్ణికాంభసాఽవగాహనపానాదిప్రయోజ
నంక్రియతఇతి । నైషదోషః, శంకావిషాదినిమిత్తమరణాదికార్యోపలబ్ధేః । స్వప్నదర్శనావస్థస్యచసర్ప
దంశనోదకస్నానాదికార్యదర్శనాత్ । తత్కార్యమప్యనృతమేవేతిచేత్ బ్రూయాత్, తత్రబ్రూమః ।
యద్యపిస్వప్నదర్శనావస్థస్య సర్పదంశనోదకస్నానాదికార్యమనృతం తథాపితదవగతిఃసత్యమేవఫలం
ప్రతిబుద్ధస్యాప్యబాధ్యమానత్వాత్ । నహి స్వప్నాదుత్థితః స్వప్నదృష్టం సర్పదంశనోదకస్నానాది
కార్యంమిథ్యేతిమన్యమానస్తదవగతిమపిమిథ్యేతిమన్యతేకశ్చిత్ । ఏతేనస్వప్నదృశోఽవగత్యబాధనేనదే
హమాత్రాత్మవాదోదూషితోవేదితవ్యః తథాచశ్రుతిః 'యదాకర్మసుకామ్యేషు స్త్రియంస్వప్నే
షుపశ్యతి । సమృద్ధింతత్రజానీయాత్తస్మిన్స్వప్ననిదర్శన'ఇత్యసత్యేన స్వప్నదర్శనేన సత్యాయాఃఫల
సమృద్ధేఃప్రాప్తిందర్శయతి । తథాప్రత్యక్షదర్శనేషుకేషుచిదనిష్టేషుజాతేషు 'నచిరమివ జీవిష్యతీతి
విద్యా'దిత్యుక్త్వా 'అథస్వప్నాః పురుషంకృష్ణంకృష్ణదంతంపశ్యతి సఏనంహంతీ'త్యాదినా తేనాసత్యే
నైవస్వప్నదర్శనేన సత్యం మరణం సూచ్యతఇతిదర్శయతి । ప్రసిద్ధంచేదంలోకేఽన్వయవ్యతిరేకకుశ
లానామీదృశేనస్వప్నప్రదర్శనేనసాధ్వాగమస్సూచ్యతే ఈదృశేనాసాధ్వాగమఇతి।తథాఽకారాదిస

దృష్టవస్తునఃఫలచైతన్యంవావృత్త్యభివ్యక్తమవగతిశబ్దార్థః । ప్రసంగాద్దేహాత్మవాదోపినిరస్తఇత్యాహ॥ ఏతేనేతి॥ స్వ
ప్నస్థావగతేస్స్వప్నదేహధర్మత్వేఉత్థితస్యమయాతాదృశస్స్వప్నోవగతఇత్యబాధితావగతి ప్రతిసంధానంనస్యాత్ ,
అతోదేహభేదేప్యనుసంధానదర్శనాద్దేహాదన్యోఽనుసంధాతేత్యర్థః । అసత్యాత్సత్యస్యజ్ఞానంనజాయతఇతి ద్వితీయని
యమస్యశ్రుత్యావ్యభిచారమాహ ॥ తథాచశ్రుతిరితి॥ నచస్త్రియోమిథ్యాత్వేపితద్దర్శనాత్ సత్యాదేవ సత్యాయాస్స
మృద్ధేర్జ్ఞానమితివాచ్యం, విషయవిశిష్టత్వేనదర్శనస్యాపిమిథ్యాత్వాత్ ప్రకృతేపిసత్యేబ్రహ్మణి మిథ్యావేదానుగతచై
తన్యాత్ జ్ఞానసంభవాచ్చేతిభావః । అసత్యాత్సత్యస్యేష్టస్యజ్ఞానముక్త్వానిష్టస్యజ్ఞానమాహ ॥తథేతి॥ అసత్యాత్సత్యస్య
జ్ఞానేదృష్టాంతాంతరమాహ ॥తథాఽకారాదీతి॥ రేఖాస్వకారత్వావిభ్రాంత్యాసత్యాఅకారాదయోజ్ఞాయంతఇతిప్రసి
ద్ధమిత్యర్థః । ఏవమసత్యాత్సత్యస్యజన్మోక్త్వాయదర్థక్రియాకారి తత్సత్యమితినియమోభగ్నః అనృతాత్సత్యస్యజ్ఞానో

ప్తత్వా యదనృతకరణగమ్యం తద్బాధ్యం కూటలింగానుమితవహ్నివదితి వ్యాప్తిర్భగ్నా । తథాచ కల్పితానామపి వేదాంతానాం సత్యబ్రహ్మబోధకత్వం సంభవతీతి తాత్త్వికప్రామాణ్యమితి భావః । యదుక్తమేకత్వనానాత్వవ్యవహారసిద్ధయే ఉభయం సత్యమితి తన్న భేదస్య లోకసిద్ధస్యాపూర్వఫలవదభేదవిరోధేన సత్యత్వకల్పనాయోగాత్ । కించ యద్యుభయోరేకదా వ్యవహారస్స్యాత్ తదా స్యాదపి సత్యత్వం, నైవమస్తి ఏకత్వజ్ఞానేన చరమేణానపేక్షేణ నానాత్వస్య నిశ్శేషం బాధాత్ శుక్తిజ్ఞానేనేవ రజతస్యేత్యాహ ॥ అపిచాంత్యమితి ॥ నన్వుపజీవ్యద్వైతప్రమాణవిరోధాదేకత్వావగతిర్నోత్పద్యత ఇత్యత ఆహ ॥ నచేయమితి ॥ తత్కాలాత్మతత్త్వమస్య పితుర్వాక్యాత్ శ్వేతకేతుర్విజ్ఞాతవానితి జ్ఞానోత్పత్తేః శ్రుతత్వాత్సామగ్రీసత్త్వాచ్చేత్యర్థః । వ్యావహారికగురుశిష్యాదిభేదముపజీవ్య జాయమానవాక్యార్థావగతేః ప్రత్యక్షాదిగతం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపజీవ్యం తచ్చ పారమార్థికైకత్వావగత్యా న విరుధ్యతే । కింతు తయోర్విరోధాదనుపజీవ్యం ప్రత్యక్షాదేస్తాత్త్వికం ప్రామాణ్యం బాధ్యత ఇతి భావః । కించైకత్వావగతేః ఫలవత్ప్రమా

త్వాత్క్షరప్రతిపత్తిర్దుష్టా రేఖానృతాక్షరప్రతిపత్తేః । అపిచాంత్యమిదం ప్రమాణమాత్మైకత్వస్య ప్రతిపాదకం నాతః పరం కించిదాకాంక్ష్యమస్తి । యథాహి లోకే యజేతేత్యుక్తే కిం కేన కథమిత్యాకాంక్ష్యతే నైవం తత్త్వమసీత్యుక్తే కించిదన్యదాకాంక్ష్యమస్తి, సర్వాత్మైకత్వవిషయత్వాదవగతేః । సతిహ్యన్యస్మిన్నవశిష్యమాణేఽర్థే ఆకాంక్షా స్యాత్ నత్వాత్మైకత్వవ్యతిరేకేణావశిష్యమాణోఽన్యోఽర్థోఽస్తి య ఆకాంక్ష్యేత । నచేయమవగతిర్నోత్పద్యత ఇతి శక్యం వక్తుం, 'తద్ధాస్య విజజ్ఞా'విత్యాదిశ్రుతిభ్యః, అవగతిసాధనానాం చ శ్రవణాదీనాం వేదానువచనాదీనాం చ విధీయమానత్వాత్ । నచేయమవగతిరనర్థికా భ్రాంతిర్వేతి శక్యం వక్తుం, అవిద్యానివృత్తిఫలదర్శనాత్, బాధకజ్ఞానాంతరాభావాచ్చ । ప్రాక్చాత్మైకత్వావగతేరవ్యాహతస్సర్వస్సత్యానృతవ్యవహారో లౌకికో వైదికశ్చేత్యవోచామ । తస్మాదంత్యేన ప్రమాణేన ప్రతిపాదితే ఆత్మైకత్వే సమస్తస్య ప్రాచీనస్య భేదవ్యవహారస్య బాధితత్వాన్నానేకాత్మకబ్రహ్మకల్పనావకాశోఽస్తి । నను మృదాదిదృష్టాంతప్రణయనాత్ పరిణామవత్ బ్రహ్మ శాస్త్రస్యాభిమతమితి గమ్యతే, పరిణామినో హి మృదాదయోఽర్థా లోకే సమధిగతా ఇతి । నేత్యుచ్యతే 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ', 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మా', 'అస్థూలమనణ్వి'త్యాదిభ్యస్సర్వవిక్రియాప్రతిషేధశ్రుతిభ్యో బ్రహ్మణః కూటస్థత్వావగమాత్ । నహ్యేకస్య బ్రహ్మణః పరిణామధర్మవత్త్వం తద్రహితత్వం చ శక్యం ప్రతిపత్తుం । స్థితిగతివత్స్యాదితి చేన్న, కూటస్థస్యేతి విశేషణాత్ । నహి కూటస్థస్య బ్రహ్మణః స్థితిగతివదనేకధర్మాశ్రయత్వం సంభవతి । కూటస్థం చ బ్రహ్మ సర్వవిక్రియాప్రతిషేధాదిత్యవోచామ । నచ యథా బ్రహ్మణ ఆత్మైకత్వదర్శనం మోక్షసాధనం, ఏవం జగదాకారపరిణామిత్వదర్శనమపి స్వ

త్వాన్నిష్ఫలో ద్వైతభ్రమో బాధ్య ఇత్యాహ ॥ నచేయమితి ॥ నను సర్వస్య ద్వైతస్య మిథ్యాత్వే 'స్వప్నో మిథ్యా జాగ్రత్సత్య'మిత్యాది లౌకికో వ్యవహారః 'సత్యం చానృతం చ సత్యమభవ'దితి వైదికశ్చ కథమిత్యాశంక్య యథా స్వప్నే ఇదం సత్యమిదమనృతమితి తాత్కాలికబాధాబాధాభ్యాం వ్యవహారస్తథా దీర్ఘస్వప్నేపీత్యుక్తస్వప్నదృష్టాంతం స్మారయతి ॥ ప్రాక్చేతి ॥ వ్యవహారార్థం నానాత్వం సత్యమితి కల్పనమసంగతమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ నేదం కల్పితం కింతు శ్రుతమితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ కార్యకారణయోరనన్యత్వాంశే అయం దృష్టాంతః న పరిణామిత్వే బ్రహ్మణః కూటస్థత్వశ్రుతివిరోధాదితి పరిహరతి ॥ నేత్యుచ్యత ఇతి ॥ స్పష్టా పరిణామిత్వం ప్రలయే తద్రాహిత్యం చ క్రమేణావిరుద్ధే ఇతి దృష్టాంతేన శంకతే ॥ స్థితీతి ॥ కూటస్థస్య కదాచిదపి విక్రియానయుక్తా కూటస్థత్వవ్యాఘాతాదిత్యాహ ॥ నేతి ॥ కూటస్థత్వాసిద్ధిమాశంక్యాహ ॥ కూటస్థం చేతి ॥ కూటస్థస్య నిరవయవస్య పూర్వరూపత్యాగేనావస్థాంతరాత్మకపరిణామాయోగాత్ శుక్తిరజతవద్వివర్త ఏవ ప్రపంచ ఇతి భావః । కించ నిష్ఫలస్య జగతః ఫలవన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మధీశేషత్వేనానువాదాన్న సత్యతేత్యాహ ॥ నచ యథే

త్యాదినా ॥ 'తంయథాయథోపాసతేతథైవభవతీ'తిశ్రుతేఃబ్రహ్మణఃపరిణామిత్వవిజ్ఞానాత్ తత్ప్రాప్తిర్విదుషఃఫలమి త్యాశంక్యాహ ॥ నహిపరిణామవత్త్వేతి ॥ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర'మితిశ్రుతకూటస్థనిత్యమోక్షఫలసంభవే దుఃఖానిత్య పరిణామిత్వఫలకల్పనాయోగాదితి భావః । ననుపూర్వం 'జన్మాద్యస్యయత'ఇతి ఈశ్వరకారణప్రతిజ్ఞాకృతా, అధునా తదనన్యత్వమిత్యత్యంతాభేదప్రతిపాదనేఈశిత్రీశితవ్యభేదాభావాత్తద్విరోధస్స్యాదితిశంకతే ॥కూటస్థేతి ॥ కల్పితద్వై తాపేక్షమీశ్వరత్వాదికంపరమార్థతోఽనన్యత్వమిత్యవిరోధమాహ॥నేత్యాదినా॥అవిద్యాత్మకేచిదాత్మనిలీనేనామరూ పేఏవబీజంతస్యవ్యాకరణం స్థూలాత్మనాసృష్టిస్తదపేక్షత్వాదీశ్వరత్వాదేర్న విరోధఇత్యర్థః । సంగృహీతార్థంవివృ

తంత్రమేవకస్మైచిత్ ఫలాయాభిప్రేయతే, ప్రమాణాభావాత్, కూటస్థబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాదేవ హిఫలందర్శయతిశాస్త్రం 'సఏషనేతినేత్యాత్మే'త్యుపక్రమ్య 'అభయంవైజనకప్రాప్తోసీ'త్యేవంజాతీ యకం ।తత్రైతత్సిద్ధంభవతి బ్రహ్మప్రకరణే సర్వధర్మవిశేషరహితబ్రహ్మదర్శనాదేవఫలసిద్ధౌసత్యాం యత్తత్రాఫలంశ్రూయతే బ్రహ్మణోజగదాకారపరిణామిత్వాది తద్బ్రహ్మదర్శనోపాయత్వేనైవవిని యుజ్యతే, ఫలవత్సన్నిధావఫలంతదంగమితివత్, నతు స్వతంత్ర ఫలాయకల్ప్యతఇతి । నహిపరిణామవ త్త్వవిజ్ఞానాత్ పరిణామవత్త్వమాత్మనఃఫలంస్యాదితియుక్తంవక్తుం, కూటస్థనిత్యత్వాన్మోక్షస్య, నను కూటస్థబ్రహ్మవాదినఏకత్వైకాంతాదీశిత్రీశితవ్యాభావే ఈశ్వరకారణప్రతిజ్ఞావిరోధఇతి చేత్, న, అవి ద్యాత్మకనామరూపబీజవ్యాకరణాపేక్షత్వాత్ సర్వజ్ఞత్వస్య 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూ త'ఇత్యాదివాక్యేభ్యోనిత్యశుద్ధబుద్ధముక్త స్వరూపాత్ సర్వజ్ఞాత్ సర్వశక్తేరీశ్వరా జ్జగదుత్పత్తిస్థితిల యాః, నాచేతనాత్ ప్రధానాదన్యస్మాద్వేత్యేషోఽర్థఃప్రతిజ్ఞాతోజన్మాద్యస్యయతఇతి, సాప్రతిజ్ఞాతదవ స్థైవ నతద్విరుద్ధోఽర్థః పునరిహోచ్యతే, కథంనోచ్యతే అత్యంతమాత్మనఏకత్వమద్వితీయత్వంచబ్రువ తా । శృణుయథానోచ్యతే సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్యాత్మభూతేఇవావిద్యాకల్పితే నామరూపేతత్త్వాన్యత్వా భ్యామనిర్వచనీయే సంసారప్రపంచబీజభూతేసర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్య మాయాశక్తిః ప్రకృతిరితిచశ్రుతిస్మృ త్యోరభిలప్యేతే, తాభ్యామన్య స్సర్వజ్ఞఈశ్వరః 'ఆకాశోవైనామ నామ రూపయో ర్నిర్వహితా తే యదంతరాతద్బ్రహ్మే'తిశ్రుతేః॥ 'నామరూపేవ్యాకరవాణి' 'సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరఃనామాని కృత్వాఽభివదన్యదాస్తే' 'ఏకంబీజంబహుధాయఃకరోతీ'త్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ । ఏవమవిద్యాకృతనామ రూపోపాధ్యనురోధీశ్వరోభవతి । వ్యోమేవఘటకరకాద్యుపాధ్యనురోధి, సచస్వాత్మభూతానేవఘటా కాశస్థానీయా నవిద్యా ప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతానురోధినో జీవాఖ్యానాత్మ నఃప్రతీష్టేవ్యవహారవిషయే । తదేవమవిద్యాత్మకోపాధిపరిచ్ఛేదాపేక్షమేవేశ్వరస్యేశ్వరత్వం సర్వజ్ఞ త్వంసర్వశక్తిత్వంచనపరమార్థతోవిద్యయాపాస్తసర్వోపాధిస్వరూపేఆత్మనీశిత్రీశితవ్యసర్వజ్ఞత్వాది వ్యవహారఉపపద్యతే । తథాచోక్తం । 'యత్రనాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతినాన్యద్విజానాతిసభూమే' తి, యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే'దిత్యాదినాచ । ఏవం పరమార్థావస్థాయాంస

ణోతి ॥ తస్మాదిత్యాదినా॥ తత్త్వాన్యత్వాభ్యామితి॥నామరూపయోరీశ్వరత్వంవక్తుమశక్యంజడత్వాన్నాపీశ్వరాదన్యత్వం కల్పితస్య పృథక్ సత్తాస్ఫూర్త్యోరభావాదిత్యర్థః । సంస్కారాత్మకనామరూపయోరవిద్యైక్యవివక్షయాబ్రూ తే ॥మాయేతి॥ నామరూపేచేదీశ్వరస్యాత్మభూతేతర్హీశ్వరోజడఇత్యతఆహ ॥ తాభ్యామన్యఇతి॥ అన్యత్వేవ్యాకరణేచ శ్రుతిమాహ॥ఆకాశఇత్యాదినా॥అవిద్యాద్యుపాధినాకల్పితభేదేనబింబస్థానస్యేశ్వరత్వంప్రతిబింబభూతానాంజీవానాం నియమ్యత్వమిత్యాహ ॥ సచస్వాత్మభూతానితి ॥ నచాత్రనానాజీవాఃభాష్యోక్తాఇతిభ్రమితవ్యం బుద్ధ్యాదిసంఘాతభేదే నభేదోక్తేః, అవిద్యాప్రతిబింబస్యైకఏవజీవఇత్యుక్తం । పరమార్థతః ఈశ్వరత్వాదిద్వైతాభావేశ్రుతిమాహ ॥తథా

చేతి ॥ కథం తర్హి కర్తృత్వాదికమిత్యత ఆహ ॥ స్వభావస్త్వితి ॥ అనాద్యవిద్యైవ కర్తృత్వాదిరూపేణ ప్రవర్తత ఇత్యర్థః । భోక్తృభోక్తవ్యయోః పాపసుకృతనాశకత్వాదీశ్వరస్య వా స్తవమీశ్వరత్వమిత్యత ఆహ ॥ నాదత్త ఇతి ॥ న సంహరతీత్యర్థః । తేన స్వరూపజ్ఞానావరణేన కర్తాఽహమీశ్వరోఽమే నియంతేత్యేవం భ్రమంతీత్యర్థః । ఉక్తార్థస్సూత్రకారసమ్మత ఇత్యాహ ॥ సూత్రకారోఽపీతి ॥ న కేవలం లౌకికవ్యవహారార్థం పరిణామప్రక్రియాశ్రయణం కింతూపాసనార్థం చేత్యాహ ॥ పరిణామప్రక్రియాం చేతి ॥ తదుక్తం 'కృపణధీః పరిణామముదీక్షతే క్షపితకల్మషధీస్తు వివర్తతా'మితి ॥ ... ... ❋

౧౫. ఏవం తదనన్యత్వే ప్రత్యక్షాదివిరోధం పరిహృత్యానుమానమాహ ॥ భావే చేతి ॥ కారణస్య భావే సత్త్వే ఉపలబ్ధౌ చ కార్యస్య సత్త్వాదుపలబ్ధేశ్చానన్యత్వమితి సూత్రార్థః । ఘటో మృదనన్యః మృత్సత్త్వోపలబ్ధిక్షణనియతసత్త్వోపలబ్ధిమత్త్వాత్ మృద్వత్ । అన్యత్వేఽప్యయం హేతుః కిం న స్యాదిత్యప్రయోజకత్వమాశంక్య నిరస్యతి ॥ న చేతి ॥ మృద్ఘటయోరన్యత్వే గవాశ్వయోరివ హేతూచ్ఛిత్తిస్స్యాదిత్యర్థః । గవాశ్వయోర్నిమిత్తనైమిత్తికత్వాభావాద్ధేత్వభావః । అతో మృద్ఘటయోస్తేన హే

ర్యవ్యవహారాభావం వదన్తి వేదాంతాః, తథేశ్వరగీతాస్వపి "న కర్తృత్వం న కర్మాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః । న కర్మఫలసంయోగం స్వభావస్తు ప్రవర్తతే । నాదత్తే కస్యచిత్పాపం న చైవ సుకృతం విభుః । అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యంతి జంతవః" ఇతి పరమార్థావస్థాయామీశిత్రీశితవ్యాదివ్యవహారాభావః ప్రదర్శ్యతే । వ్యవహారావస్థాయాం తూక్తః శ్రుతావపీశ్వరాదివ్యవహారః । 'ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే'తి । తథేశ్వరగీతాస్వపి 'ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి । భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయే'తి, సూత్రకారోఽపి పరమార్థాభిప్రాయేణ తదనన్యత్వమిత్యాహ । వ్యవహారాభిప్రాయేణ తు స్యాల్లోకవదితి మహాసముద్రాదిస్థానీయతాం బ్రహ్మణః కథయతి, అప్రత్యాఖ్యాయైవ కార్యప్రపంచం పరిణామప్రక్రియాం చాశ్రయతి సగుణోపాసనేషూపయోక్ష్యత ఇతి ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౧౫ ॥ భావే చోపలబ్ధేః ॥ ❋

ఇతశ్చ కారణాదనన్యత్వం కార్యస్య, యత్కారణం భావ ఏవ కారణస్య కార్యముపలభ్యతే నాభావే । తద్యథా సత్యాం మృది ఘట ఉపలభ్యతే సత్సు చ తంతుషు పటః । న చ నియమేనాన్యభావేఽన్యస్యోపలబ్ధిర్దృష్టా, న హ్యశ్వో గోరన్యస్సన్ గోర్భావ ఏవోపలభ్యతే । న చ కులాలభావ ఏవ ఘట ఉపలభ్యతే సత్యపి నిమిత్తనైమిత్తికభావేఽన్యత్వాత్ । నన్వన్యభావేఽప్యన్యస్యోపలబ్ధిర్నియతా దృశ్యతే, యథాఽగ్నిభావే ధూమస్యేతి । నేత్యుచ్యతే, ఉద్వాపితేఽప్యగ్నౌ గోపాలఘుటికాదిధారితస్య ధూమస్య దృశ్యమానత్వాత్ । అథ ధూమం కయాచిదవస్థయా విశింష్యాత్ ఈదృశో ధూమో నాసత్యగ్నౌ భవతీతి, నైవమపి కశ్చిద్దోషః, తద్భా

షునానిమిత్తాదిభావస్సిధ్యతి నానన్యత్వమిత్యర్థాంతరతామాశంక్యాహ ॥ న చ కులాలేతి ॥ న చోపాదానోపాదేయభావేనార్థాంతరతా మృద్ఘటయోర్దృష్టాంతే తద్భావాభావేఽపి హేతుసత్త్వాదన్యత్వే గవాశ్వవత్తద్భావాయోగాచ్చేతి భావః । కులాలఘటయోర్నిమిత్తాదిభావే సత్యప్యన్యత్వాత్ కులాలసత్త్వనియతోపలబ్ధిర్ఘటస్య నైవేత్యక్షరార్థః । యథాశ్రుతసూత్రస్థహేతోర్వ్యభిచారం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అగ్నిభావ ఏవ ధూమోపలబ్ధిరితి నియమాత్మకో హేతుస్తత్ర నాస్తీత్యాహ ॥ నేతి ॥ అవిచ్ఛిన్నమూలదీర్ఘరేఖావస్థధూమే నియమోఽస్తీతి వ్యభిచార ఇత్యాశంకతే ॥ తథేతి ॥ తద్భావనియతభావత్వే సతి తద్బుద్ధ్యనురక్తబుద్ధివిషయత్వస్య హేతోర్వివక్షితత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ నైవమితి ॥ ఆలోకబుద్ధ్యనురక్తబుద్ధిగ్రాహ్యే రూపే వ్యభిచారనిరాసాయ సత్యంతం, ఆలోకాభావేఽపి ఘటాదిరూపసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఉక్తః ధూమవిశేషస్యాగ్నిబుద్ధిం వినాఽప్యుపలంభాత్ న తత్ర వ్యభిచార ఇత్యర్థః । తథా చ తయోః కార్యకారణయోర్భావే సత్త్వయాఽనుక్తాం సహకృత్వామితి భాష్యార్థః । యద్వా తద్భావః సామానాధికరణ్యం తద్విషయకబుద్ధిగ్రాహ్యత్వం హేతుం వదామః

మృద్ఘటఇతి ॥ సామానాధికరణ్యబుద్ధిదర్శనాదగ్నిర్ధూమఇత్యదర్శనాదిత్యర్థః । అనుమానార్థత్వేనసూత్రం వ్యాఖ్యాయ పాఠాంతరేణ ప్రత్యక్షపరతయావ్యాచష్టే ॥ భావాచ్చేతి ॥ పూర్వసూత్రోక్తారంభణశబ్దసముచ్చయార్థశ్చకారః । నహ్యై కః పటఇతి ॥ ప్రత్యక్షంపటస్యతంతుభ్యఃపృథక్సత్త్వేప్రమాణంఅపృథక్సత్తాకమిథ్యాకార్యవిషయత్వేనాప్యుపపత్తేః।అతః ఆతానవితానసంయోగవంతస్తంతవఏవపటఇతి ప్రత్యక్షోపలబ్ధేస్సత్త్వాదనన్యత్వ మిత్యర్థః।పటస్యాయంతంత్వాదావ ప్యేషః ॥ తథేత్యాదినా॥ ప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యాతత్తత్కార్యేకారణమాత్రంపరిశిష్యతఇత్యర్థః।యత్రప్రత్యక్షంనాస్తితత్ర కార్యంవిమతంకారణాదభిన్నంకార్యత్వాత్ పటవదిత్యనుమేయమిత్యాహ ॥ అనయేతి॥ కారణపరిశేషేప్రధానాదికంపరిశి ష్యతాంనబ్రహ్మేత్యతఆహ ॥ తత్రసర్వేతి ॥ బ్రహ్మణివేదాంతానాంసర్వేషాంతాత్పర్యస్యోక్తత్వాత్ తదేవాద్వితీయం పరిశిష్యతే నకారణాంతరం, అప్రామాణికత్వాదితిభావః ॥ ... ... *

౧౬. ఇదంజగత్సదాత్మైవేతిసామానాధికరణ్యశ్రుత్యాస్పష్టేఃప్రాక్కార్యస్యకారణాత్మనాసత్త్వంశ్రుతంత దన్యథానుపపత్త్యోత్పన్నస్యాపిజగతఃకారణాదనన్యత్వమిత్యాహసూత్రకారః ॥ సత్త్వాచ్చేతి॥శ్రుత్యర్థేయుక్తిమప్యాహ ॥

వానురక్తాంహిబుద్ధింకార్యకారణయోరనన్యత్వేహేతుంవయంవదామః, నచాసావగ్నిధూమయోర్విద్య తే ॥భావాచ్చోపలబ్ధేరితివాసూత్రం॥ నకేవలంశబ్దాదేవకార్యకారణయోరనన్యత్వం, ప్రత్యక్షోపలబ్ధిభా వాచ్చతయోరనన్యత్వమిత్యర్థః । భవతిహిప్రత్యక్షోపలబ్ధిఃకార్యకారణయోరనన్యత్వే । తద్యథాతంతు సంస్థానేపటేతంతువ్యతిరేకేణ పటోనామకార్యంనైవోపలభ్యతే, కేవలాస్తుతంతవ ఆతానవితానవం తఃప్రత్యక్షముపలభ్యంతే, తథాతంతుష్వంశవోంశుషుతదవయవాః, అనయాప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యాలోహి తశుక్లకృష్ణానిత్రీణిరూపాణి తతోవాయుమాత్రమాకాశమాత్రంచేత్యనుమేయం, తతఃపరంబ్రహ్మైక మేవాద్వితీయం, తత్రసర్వప్రమాణానాంనిష్ఠామవోచామ ॥ ... ... *

సూ. ౧౬ ॥ సత్త్వాచ్చావరస్య ॥

ఇతశ్చకారణాత్కార్యస్యానన్యత్వంయత్కారణంప్రాగుత్పత్తేః కారణాత్మనైవకారణేసత్త్వమప రకాలీనస్యకార్యస్యశ్రూయతే 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్, ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీ'దిత్యాదా విదంశబ్దగృహీతస్యకార్యస్యకారణేనసామానాధికరణ్యాత్ । యచ్చయదాత్మనాయత్రనవర్తతేనతత్త త ఉత్పద్యతే, యథాసికతాభ్యస్తైలం, తస్మాత్ ప్రాగుత్పత్తేరనన్యత్వాదుత్పన్నమప్యనన్యదేవకారణా త్కార్యమిత్యవగమ్యతే । యథాచకారణంబ్రహ్మత్రిషుకాలేషుసత్త్వంనవ్యభిచరతి,ఏవంకార్యమపిజగ త్త్రిషుకాలేషుసత్త్వంనవ్యభిచరతి, ఏకంచపునస్సత్త్వం, అతోప్యనన్యత్వంకారణాత్కార్యస్య ॥... *

సూ. ౧౭ ॥అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాంతరేణవాక్యశేషాత్ ॥

నను క్వచిదసత్త్వమపిప్రాగుత్పత్తేఃకార్యస్యవ్యపదిశతిశ్రుతిః 'అసదేవేదమగ్రఆసీ'దితి 'అసద్వాఇద

యచ్చయదాత్మనేతి ॥ ఘటాదికంప్రాక్మృదాద్యాత్మనావర్తతేతతఉత్పద్యమానత్వాత్ సామాన్యతోవ్యతిరేకేణసికతా భ్యస్తైలవదిత్యర్థః। కారణవత్కార్యస్యాపిసత్త్వాత్ సత్త్వభేదేమానాభావాత్కార్యస్యకారణాదభిన్నసత్తాకత్వమితి సూత్రస్యార్థాంతరమాహ ॥యథాచేతి॥ ఇదానీంసతఃకార్యస్యప్రాగుత్తరకాలయోరసత్త్వాయోగాత్ సత్త్వావ్యభిచా రఃతచ్చసత్త్వం సర్వానుస్యూతచిన్మాత్రమేకం తదభేదేనసతిమృత్సన్ఘటఇతి భాసమానయోః కార్యకారణయోరన న్యత్వమిత్యర్థః । నచైవంఘటపటయోరప్యేకసత్త్వాభేదాదనన్యత్వం స్యాదితివాచ్యం వస్తుతఏకసత్త్వాత్మనానన్యత్వ స్యేష్టత్వాత్ । తర్హిమృద్ఘటయోఃకోవిశేషః, తాదాత్మ్యమితిబ్రూమః । వస్తుతస్సర్వత్రసత్తైక్యేపిఘటపటయోర్భేదేనస త్తాయా భిన్నత్వాన్నతాదాత్మ్యం కార్యకారణయోర్భేదస్యసత్తాభేదకత్వాభావాదభిన్నసత్తాకత్వం తాదాత్మ్య మితివిశేషః ॥ ... ... *

౧౭. ఉక్తంకార్యస్యప్రాక్కారణాత్మనాసత్త్వమసిద్ధమిత్యాశంక్యసమాధత్తే ॥అసదితి॥ 'అక్షాశ్మరకారాడుపద

ధ్యా'దిత్యుపక్రమే కేనాక్తా ఇతిసందేహే ' తేజో వైశ్వృత'మితివాక్యశేషాత్ ఘృతే నేతియథానిశ్చయః ఏవమత్రాపితత్స దితి వాక్యశేషాత్ సన్నిశ్చయ ఇత్యర్థః । ఆసీదిత్యతీతకాలసంబంధోక్తేశ్చాసదవ్యాకృతమేవ నశూన్యమిత్యాహ ॥ అసతశ్చపూర్వాపరేతి ॥ ఉక్తన్యాయం వాక్యాంతరేఽతిదిశతి ॥ అసద్వాఇతి ॥ క్రియమాణత్వవిశేషణం శూన్యస్యాసంభవ ఇతిభావః॥... ... ...*

౧౮॥ సత్త్వానన్యత్వయోర్హేత్వంతరమాహ సూత్రకారః ॥యుక్తేరితి॥దధ్యాద్యర్థినాం క్షీరాదౌ ప్రవృత్త్యన్యథానుపపత్తిర్యుక్తిస్తయా కార్యస్య ప్రాక్కారణానన్యత్వేన సత్త్వం సిద్ధ్యతీత్యర్థః । అసతోపి కార్యస్య తస్మాదుత్పత్తేః కారణత్వధియా తత్ర ప్రవృత్తిరిత్యన్యథోపపత్తిమాశంక్యాహ॥ అవిశిష్టేహీతి॥ అసత ఉత్పత్త్యభావాదుత్పత్తౌ వాసర్వస్మాత్సర్వోత్పత్తిప్రసంగాత్ తత్తదుపాదానవిశేషే ప్రవృత్తిర్నస్యాదిత్యర్థః । తదుక్తం సాంఖ్యవృద్ధైః 'అసదకర

మగ్రఆసీ'దితిచ। తస్మాదసద్వ్యపదేశాన్నప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యసత్త్వమితి చేత్, నేతి బ్రూమః । నహ్యాయమత్యంతాసత్త్వాభిప్రాయేణ ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసద్వ్యపదేశః కింతర్హి వ్యాకృతనామరూపత్వాద్ధర్మాదవ్యాకృతనామరూపత్వం ధర్మాంతరం, తేనధర్మాంతరేణాయమసద్వ్యపదేశః ప్రాగుత్పత్తేస్సత ఏవ కార్యస్యకారణరూపేణానన్యస్య, కథమేతదవగమ్యతే, వాక్యశేషాత్, యద్ధ్యుపక్రమేసందిగ్ధార్థం వాక్యం తద్వాక్యశేషాన్నిశ్చీయతే । ఇహచ ' అసదేవేదమగ్రఆసీ'దిత్యసచ్ఛబ్దేనోపక్రమే నిర్దిష్టం యత్తదేవపునస్తచ్ఛబ్దేనపరామృశ్యసదితి విశినష్టి 'తత్సదాసీ'దితి । అసతశ్చపూర్వాపరకాలాసంబంధాదాసీచ్ఛబ్దానుపపత్తేశ్చ । ' అసద్వాఇదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి ' తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుతే'తివాక్యశేషవిశేషణాన్నాత్యంతాసత్త్వం । తస్మాద్ధర్మాంతరేణైవాయమసద్వ్యపదేశః ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య । నామరూపవ్యాకృతంహివస్తుసచ్ఛబ్దార్హం లోకేప్రసిద్ధం, అతః ప్రాఙ్నామరూపవ్యాకరణాదసదివాసీదిత్యుపచర్యతే॥... ... ... *

❁సూ॥౧౮॥ యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ॥❁

యుక్తేశ్చప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యసత్త్వమనన్యత్వం చకారణాదవగమ్యతే, శబ్దాంతరాచ్చ । యుక్తిస్తావద్వర్ణ్యతే। దధిఘటరుచకాద్యర్థిభిః ప్రతినియతానికారణానిక్షీరమృత్తికాసువర్ణాదీన్యుపాదీయమానానిలోకేదృశ్యంతే, నహిదధ్యర్థిభిః మృత్తికోపాదీయతే, నఘటాద్యర్థిభిః క్షీరం, తదసత్కార్యవాదేనోపపద్యతే। అవిశిష్టేహిప్రాగుత్పత్తేస్సర్వత్రసర్వస్యాసత్త్వేకస్మాత్ క్షీరాదేవదధ్యుత్పద్యతేన మృత్తికాయాః, మృత్తికాయాఏవచఘటఉత్పద్యతేనక్షీరాత్ । అథావిశిష్టేపిప్రాగసత్త్వేక్షీరఏవదధ్నః కశ్చిదతిశయోనమృత్తికాయాంమృత్తికాయామేవఘటస్యకశ్చిదతిశయోనక్షీరఇత్యుచ్యేత । తర్హిఅతిశయవత్త్వాత్ ప్రాగవస్థాయాః అసత్కార్యవాదహానిః సత్కార్యవాదసిద్ధిశ్చ । శక్తిశ్చకారణస్యకార్యనియమార్థాకల్ప్యమానానాన్యాప్యసతీవాకార్యంనియచ్ఛేత్, అసత్త్వావిశేషాదన్యత్వావిశేషాచ్చ ।

ణాముపాదానగ్రహణాత్ సర్వసంభవాభావాత్ శక్తస్య శక్యకరణాత్కారణభావాచ్చ సత్కార్య'మితి । శక్తస్యకారణస్యశక్యకార్యకారిత్వాత్ శక్తివిషయస్య కార్యస్యసత్త్వమసతోఽశక్యత్వాత్, కించ సత్కారణాభేదాత్ కార్యంసదిత్యుత్తరార్ధార్థః । కార్యస్యాసత్త్వేపికుతశ్చిదతిశయాత్ ప్రవృత్తినియమోపపత్తిరితి శంకతే ॥ అథేతి ॥ అతిశయః కార్యధర్మః కారణధర్మోవా, ఆద్యేధర్మిత్వాత్ప్రాగవస్థారూపస్యకార్యస్యసత్త్వందుర్వారమిత్యాహ తర్హ్యతిశయవత్త్వాదితి॥ ద్వితీయేపికార్యసత్త్వమాయాతీత్యాహ ॥ శక్తిశ్చేతి ॥ కార్యకారణాభ్యామన్యాకార్యవదసతీవాశక్తిర్నకార్యనియామికా యస్యకస్యచిదస్యస్య నరశృంగస్యవా నియామకత్వప్రసంగాదన్యత్వాసత్త్వయోశ్శక్తావన్యత్రచావిశేషాత్, తస్మాత్కారణాత్మనాలీనం కార్యమేవాభివ్యక్తినియామకతయా శక్తిరిత్యేష్టవ్యం తతస్స

త్కార్యసిద్ధిరిత్యర్థః । కించ కార్యకారణయోరన్యత్వే మృద్ఘటౌ భిన్నౌ సంతావితి భేదబుద్ధిస్స్యాదిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ త
యోరన్యత్వేపి సమవాయవశాత్ తథాబుద్ధిర్నేత్యాశంక్య సమవాయం దూషయతి ॥ సమవాయేతి ॥ సమవాయస్స
మవాయిభిస్సంబంధో న వా? ఆద్యే సంబంధః కిం సమవాయః ఉత స్వరూపం? ఆద్యే సమవాయానవస్థా ద్వితీయే మృద్ఘట
యోరపి స్వరూపసంబంధోపపత్తేః సమవాయాసిద్ధిః అసంబంధ ఇతి పక్షే దోషమాహ ॥ అనభ్యుపగమ్యమాన ఇతి ॥ ద్రవ్యగు
ణాదీనాం విశిష్టధీవిరహప్రసంగః అసంబంధస్య విశిష్టధీనియామకత్వాయోగాదిత్యర్థః । విశిష్టధర్మధీనియామకో హి
సంబంధః, న తస్య నియామకాంతరాపేక్షా అనవస్థానాత్, అతస్స్వపరనిర్వాహకస్సమవాయ ఇతి శంకతే ॥ అథేతి ॥
సంబధ్యేత స్వస్య స్వసంబంధినశ్చ విశిష్టధియం కరోతీత్యర్థః । ప్రతిబంద్యా దూషయతి ॥ సంయోగోపీతి ॥ యత్తు గుణ
త్వాత్ సంయోగస్య సమవాయాపేక్షా న సంబంధత్వాదితి, తన్న, ధర్మత్వాత్ సమవాయస్యాపి సంబంధాంత
రాపత్తేరసంబంధస్యాశ్వత్వస్య గోధర్మత్వాదర్శనాత్ కించ నిష్పాపత్వాదయో గుణా ఇతి శ్రుతిస్మృత్యాదిషు వ్యవ
హారాదిష్టధర్మో గుణ ఇతి పరిభాషయా సమవాయస్యాపి గుణత్వాచ్చ జాతివిశేషో గుణత్వమితి పరిభాషా తు సమవాయ
సిద్ధ్యుత్తరకాలీనా నిత్యానేకసమవేతా జాతిరితి జ్ఞానస్య సమవాయజ్ఞానాధీనత్వాదతస్సమవాయాసిద్ధేః ప్రాక్ సం

తస్మాత్కారణస్యాత్మభూతా శక్తిః శక్తేశ్చాత్మభూతం కార్యం । అపి చ కార్యకారణయోర్ద్రవ్యగుణాదీ
నాం చాశ్వమహిషవద్భేదబుద్ధ్యభావాత్తాదాత్మ్యమభ్యుపగంతవ్యం । సమవాయకల్పనాయామపి సమ
వాయస్య సమవాయిభిస్సంబంధేఽభ్యుపగమ్యమానే తస్య తస్యాన్యోన్యస్సంబంధః కల్పయితవ్య ఇత్యనవ
స్థాప్రసంగః అనభ్యుపగమ్యమానే వా విచ్ఛేదప్రసంగః । అథ సమవాయస్స్వయం సంబంధరూపత్వాదన
పేక్ష్యైవాపరం సంబంధం సంబధ్యేత, సంయోగోపి తర్హి స్వయం సంబంధరూపత్వాదనపేక్ష్యైవాప
రం సమవాయం సంబధ్యేత, తాదాత్మ్యప్రతీతేశ్చ ద్రవ్యగుణాదీనాం సమవాయకల్పనానర్థక్యం । క
థం చ కార్యమవయవిద్రవ్యం కారణేష్వవయవద్రవ్యేషు వర్తమానం వర్తేత కిం సమస్తేష్వవయవేషు వ
ర్తేతోత ప్రత్యవయవం । యది తావత్ సమస్తేషు వర్తేత తతోఽవయవ్యనుపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత, సమస్తావ
యవసన్నికర్షస్యాశక్యత్వాత్ । న హి బహుత్వం సమస్తేష్వాశ్రయేషు వర్తమానం వ్యస్తాశ్రయగ్రహణే
న గృహ్యతే । అథావయవశస్సమస్తేషు వర్తేత, తదాప్యారంభకావయవవ్యతిరేకేణావయవినోఽవ
యవాః కల్ప్యేరన్ యైరవయవైరారంభకేష్వవయవేష్వవయవశోఽవయవీ వర్తేత । కోశావయవ
వ్యతిరిక్తైర్హ్యవయవైరసిః కోశం వ్యాప్నోతి, అనవస్థా చైవం ప్రసజ్యేత, తేషు తేష్వవయవేషు వర్త
యితుమన్యేషామన్యేషామవయవానాం కల్పనీయత్వాత్ । అథ ప్రత్యవయవం వర్తేత తదైకత్ర వ్యాపారేఽ
న్యత్రావ్యాపారస్స్యాత్, న హి దేవదత్తః స్రుఘ్నే సన్నిధీయమానస్తదహరేవ పాటలిపుత్రేఽసన్నిధీ

యోగస్య గుణత్వమసిద్ధమితి దిక్ । కించ ప్రతీత్యనుసారేణ వస్తు స్వీకార్యమన్యథా గోప్రతీతేరశ్వ ఆలంబనమిత్యపి సువచ
త్వాత్ తథా చ మృద్ఘట ఇత్యభేదప్రతీతేరభేద ఏవ స్వీకార్యః । తాభ్యామత్యంతభిన్నస్య సమవాయస్య తన్నియామకత్వా
సంభవాదిత్యాహ ॥ తాదాత్మ్యేతి ॥ ఏవం ప్రతీత్యనుసారేణ కార్యస్య కారణాత్మనా సత్త్వం స్వరూపేణ తు మిథ్యాత్వమిత్యు
క్తం । వృత్త్యనిరూపణాచ్చ తస్య మిథ్యాత్వమిత్యాహ ॥ కథం చేతి ॥ తత్ర ద్వ్యణుకాద్యవయవినః పటాదేస్తంత్వాదిష్వ
వయవేషు త్రిత్వాదివత్ స్వరూపేణ వృత్తిరుతావయవశ ఇతి వికల్ప్యాద్యం దూషయతి ॥ యదీత్యాదినా ॥ వ్యాసజ్యవృత్తివ
స్తు ప్రత్యక్షస్య యావదాశ్రయప్రత్యక్షజన్యత్వాత్ సంకుచితపటాదేర్యావదవయవానామప్రత్యక్షత్వాదప్రత్యక్షత్వం
ప్రసజ్యేతేత్యర్థః । ద్వితీయం శంకతే ॥ అథేతి ॥ యథా హస్తే కోశే చావయవశః ఖడ్గో వర్తమానో హస్తమాత్రగ్రహేపి గృహ్య
తే, ఏవం యత్కించిదవయవగ్రహేణావయవినో గ్రహణసంభవేపి అవయవానామనవస్థా స్యాదితి దూషయతి ॥ తదాపీతి ॥ ఆ
ద్యద్వితీయముత్థాప్య దూషయతి ॥ అథ ప్రత్యవయవమిత్యాదినా ॥ ఏకస్మిన్ తంతౌ పటవృత్తికాలే తంత్వంతరే వృత్తిర్న స్యాత్
వృత్తావనేకత్వాపత్తేరిత్యర్థః । యథా యుగపదనేకవ్యక్తిషు వృత్తావపి జాతేరనేకత్వదోషో నాస్తి తథాఽవయవిన ఇత్యా

శంకతే॥గోత్వేతి॥జాతివదవయవినోవృత్తిరసిద్ధాఅనుభవాభావాదితిపరిహరతి॥నతథేతి॥దోషాంతరమాహ॥ ప్రత్యేకేతి॥ అధికారాత్సంబంధాత్ యథాదేవదత్తఃస్వకార్యమధ్యయనంగ్రామేఽరణ్యేవాకరోతితథాగారవయవీస్వకార్యంక్షీరాదికంశృంగపుచ్ఛాదావపికుర్యాదిత్యర్థః । ఏవంవృత్త్యనిరూపణాదనిర్వాచ్యత్వం కార్యస్యదర్శితం, సంప్రత్యసత్కార్యవాదేదోషాంతరమాహ ॥ ప్రాగితి ॥ యథా ఘటశ్చలతీత్యుక్తే చలనక్రియాంప్రత్యాశ్రయత్వరూపంకర్తృత్వం ఘటస్యాభాతితథాఘటోజాయతఇతిజనిక్రియాకర్తృత్వమనుభూయతే । అతోజనికర్తుఃజనేః ప్రాక్సత్త్వంవాచ్యం । కర్తురసత్త్వేక్రియాయాఅప్యసత్త్వాపత్తేరిత్యర్థః । జనేరనుభవసిద్ధేపిసకర్తృకత్వేక్రియాత్వేనానుమానమాహ॥ఉత్పత్తిశ్చేతి ॥ అసతోఘటస్యోత్పత్త్యాకర్తృత్వాసంభవేపికులాలాదేస్సత్త్వాత్ కర్తృత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ఘటస్యచేతి॥ ఘటోత్పత్తివదసత్కపాలాద్యుత్పత్తిరిత్యతిదిశతి॥తథేతి॥ శంకామనూద్యదోషమాహ॥తథాచేతి॥అనుభవవిరోధఇత్యర్థః॥ఉత్పత్తి

యతే, యుగపదనేకత్రవృత్తావనేకత్వప్రసంగాత్, దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరివ స్రుఘ్నపాటలిపుత్రనివాసినోః గోత్వాదివత్ప్రత్యేకంపరిసమాప్తేరదోషఇతిచేత్, న, తథాప్రతీత్యభావాత్ । యదిగోత్వాదివత్ప్రత్యేకపరిసమాప్తోఽవయవీ స్యాత్।యథాగోత్వంప్రతివ్యక్తిప్రత్యక్షంగృహ్యతేఏవమవయవ్యపిప్రత్యవయవంప్రత్యక్షంగృహ్యేతనచైవంనియతంగృహ్యతే।ప్రత్యేకపరిసమాప్తౌచావయవినఃకార్యేణాధికారాత్ తస్యచైకత్వాచ్ఛృంగేణాపి స్తనకార్యంకుర్యాత్ ఉరసాచపృష్ఠకార్యం,నచైవందృశ్యతే । ప్రాగుత్పత్తేశ్చకార్యస్యాసత్త్వేఉత్పత్తిరకర్తృకానిరాత్మికాచస్యాత్ । ఉత్పత్తిశ్చనామక్రియాసాసకర్తృకైవభవితుమర్హతిగత్యాదివత్ క్రియాచనామస్యాదకర్తృకాచేతివిప్రతిషిధ్యేత। ఘటస్యచోత్పత్తిరుచ్యమానానఘటకర్తృకాకింతర్హ్యన్యకర్తృకేతికల్ప్యాస్యాత్। తథా కపాలాదీనామప్యుత్పత్తిరుచ్యమానాఽన్యకర్తృకైవకల్ప్యేత, తథాచసతిఘటఉత్పద్యతఇత్యుక్తేకులాలాదీనికారణాన్యుత్పద్యంతఇత్యుక్తంస్యాత్ ।నచలోకేఘటోత్పత్తిరిత్యుక్తేకులాలాదీనామప్యుత్పద్యమానతాప్రతీయతే, ఉత్పన్నతాప్రతీతేః । అథస్వకారణసత్తాసంబంధఏవోత్పత్తిరాత్మలాభశ్చకార్యస్యేతిచేత్ , కథమలబ్ధాత్మకంసత్సంబధ్యేతేతివక్తవ్యం। సతోర్హిద్వయోస్సంబంధస్సంభవతినసదసతోరసతోర్వా,అభావస్యచనిరుపాఖ్యత్వాత్ప్రాగుత్పత్తేరితిమర్యాదాకరణమనుపపన్నం, సతాంహిలోకేక్షేత్రగృహాదీనాంమర్యాదాదృష్టానాభావస్య । నహివంధ్యాపుత్రోరాజాబభూవప్రాక్పూర్ణవర్మణోఽభిషేకాదిత్యేవంజాతీయకేన మర్యాదాకరణేననిరుపాఖ్యోవంధ్యాపుత్రోరాజాబభూవ భవతి భవిష్యతీతివా విశేష్యతే। యదిచ వంధ్యాపుత్రఃకారకవ్యాపారాదూర్ధ్వమభవిష్యత్ తతఇదమపి ఉపాపత్స్యత కార్యాభావోఽపి కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వంభవిష్యతీతి। వయంతుపశ్యామోవంధ్యాపుత్రస్యకార్యాభావస్యచాభావత్వావిశేషాత్ । యథావంధ్యాపుత్రఃకారకవ్యాపారాదూర్ధ్వంనభవిష్యతి ఏవంకార్యాభావోపికారకవ్యాపారాదూర్ధ్వంన

ర్భావస్యాద్యావిక్రియేతిస్వమతేనకార్యసత్త్వమానీతం సంప్రతికార్యస్యోత్పత్తిర్నామస్వకారణేసమవాయః స్వస్మిన్ సత్తాసమవాయోవేతితార్కికమతమాశంకతే ॥ అథేతి ॥ తన్మతేనాపికార్యసత్త్వమావశ్యకంఅసతస్సంబంధిత్వాయోగాదిత్యాహ ॥కథమితి॥ అసతోర్వేతిదృష్టాంతోక్తిః । ననునరశృంగాదివత్ కార్యంసర్వదాసర్వత్రాసన్నంభవతికింతూత్పత్తేఃప్రాక్ధ్వంసానంతరంచాసత్ మధ్యేతుసదేవేతివైషమ్యాత్ సంబంధిత్వోపపత్తిరిత్యతఆహ ॥అభావస్యేతి॥అత్రాభావశబ్దాఃఅసచ్ఛబ్దాపరపర్యాయావ్యాఖ్యేయాః । అసతఃకాలేనాసంబంధాత్ ప్రాక్త్వంనయుక్తమిత్యర్థః॥ననుకారకవ్యాపారాదూర్ధ్వభావినఃకార్యస్యవంధ్యాపుత్రతుల్యత్వంకథమిత్యతఆహ॥యదిచేతి॥కార్యాభావః అసత్కార్యమిత్యర్థః ఇత్యుపాపత్స్యతఉపపన్నమభవిష్యదిత్యన్వయః । కస్తర్హినిర్ణయస్తమాహ॥వయంత్వితి॥ 'నాసతోవిద్యతేభావ' ఇతి స్మృతేరితిభావః । సత్కార్యవాదేకారణవైయర్థ్యంశంకతే॥నన్వితి॥ సిద్ధకారణానన్యత్వాచ్చకార్యస్యసిద్ధత్వమిత్యాహ॥తదన

స్యత్వాచ్చేతి ॥ అనిర్వాచ్యకార్యాత్మనా కారణస్యాభివ్యక్త్యర్థః కారకవ్యాపార ఇత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ కార్యసత్యత్వమిచ్ఛతాం సాంఖ్యానాం సత్కార్యవాదే కారకవైయర్థ్యం దోష ఆపతతి, అభివ్యక్తేరపి సత్త్వాత్, అద్వైతవాదినాం త్వఘటితఘటనావభాసనచతురమాయామహిమ్నా స్వప్నవద్యథాదర్శనం సర్వముపపన్నం । విచార్యమాణే సర్వమయుక్తం । అయుక్తత్వే ద్వైతాపత్తేరితి ముఖ్యం సమాధానం సమాధానాంతరాభావాత్ । నను కారణాద్భిన్నమసదేవోత్పద్యత ఇతి సమాధానం కిం న స్యాదిత్యాశంక్య అసత్పక్షస్య దూషణముక్తం స్మరేత్యాహ ॥ కార్యాకారోఽపీతి ॥ అతః కారణాద్భేదాభ్యాం దుర్నిరూపస్య సదసద్విలక్షణస్యానిర్వాచ్యాభివ్యక్తిరనిర్వాచ్యకారకవ్యాపారాణాం ఫలమితి పక్ష ఏవ శ్రేయానితి భావః ॥ నను మృద్యదృష్టః పృథుబుధ్నత్వాద్యవస్థావిశేషో ఘటే దృశ్యతే, తథా చ ఘటో మృద్భిన్నః తద్భిన్నతద్విరుద్ధవిశేషవత్త్వాత్ వృక్షవదిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ వస్తుతోఽన్యత్వం సత్యో భేదః । హేతోర్వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ ॥ తథా ప్రతిదినమితి ॥ పరిగృహం పిత్రాదిదేహస్యావస్థాభేదేఽపి జన్మనాశయోరభావాదభేదో యుక్తః, దార్ష్టాంతికే తు మృదాదినాశే సతి ఘటాది

భవిష్యతీతి । నన్వేవం సతి కారకవ్యాపారోఽనర్థకః ప్రసజ్యేత, యథైవ హి ప్రాక్సిద్ధత్వాత్కారణస్య స్వరూపసిద్ధయే న కశ్చిద్వ్యాప్రియతే । ఏవం ప్రాక్సిద్ధత్వాత్తదనన్యత్వాచ్చ కార్యస్వరూపసిద్ధయేఽపి న కశ్చిద్వ్యాప్రియేత వ్యాప్రియతే చ, అతః కారకవ్యాపారార్థవత్త్వాయ మన్యామహే ప్రాగుత్పత్తేరభావః కార్యస్యేతి చేత్ । నైష దోషః, యతః కార్యాకారేణ కారణం వ్యవస్థాపయతః కారకవ్యాపారస్యార్థవత్త్వముపపద్యతే । కార్యాకారోఽపి కారణస్యాత్మభూత ఏవ, అనాత్మభూతస్యానారభ్యత్వాదిత్యభాణి । న చ విశేషదర్శనమాత్రేణ వస్త్వన్యత్వం భవతి । న హి దేవదత్తః సంకుచితహస్తపాదః ప్రసారితహస్తపాదశ్చ విశేషేణ దృశ్యమానోఽపి వస్త్వన్యత్వం గచ్ఛతి, స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । తథా ప్రతిదినమనేకసంస్థానానామపి పిత్రాదీనాం న వస్త్వన్యత్వం భవతి, మమ పితా మమ మాతా మమ భ్రాతా మమ పుత్ర ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । జన్మోచ్ఛేదానంతరితత్వాత్తత్ర యుక్తం నాన్యత్రేతి చేన్న, క్షీరాదీనామపి దధ్యాద్యాకారసంస్థానస్య ప్రత్యక్షత్వాత్ । అదృశ్యమానానామపి వటధానాదీనాం సమానజాతీయావయవాంతరోపచితానామంకురాదిభావేన దర్శనగోచరతాపత్తౌ జన్మసంజ్ఞా తేషామేవావయవానామపచయవశాదదర్శనాపత్తావుచ్ఛేదసంజ్ఞా । తత్రేదృగ్జన్మోచ్ఛేదాంతరితత్వేన చేదసతః సత్త్వాపత్తిః సతశ్చాసత్త్వాపత్తిః, తథా సతి గర్భవాసిన ఉత్తానశాయినశ్చ భేదప్రసంగః, తథా బాల్యయౌవనస్థావిరేష్వపి భేదప్రసంగః పిత్రాదివ్యవహారలోపప్రసంగశ్చ, ఏతేన క్షణభంగవాదః ప్రతివదితవ్యః । యస్య తు పునః ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యం తస్య నిర్విషయః కారకవ్యాపారః స్యాత్, అభావస్య విషయత్వానుపపత్తేః, ఆకాశహననప్రయోజనఖడ్గాద్యనేకాయుధప్రయుక్తివత్, సమవాయికారణవిషయః కారకవ్యాపారః స్యా

కం జాయత ఇతి జన్మవినాశరూపవిరుద్ధధర్మవత్త్వాత్ కార్యకారణయోరభేదో న యుక్త ఇతి శంకతే ॥ జన్మేతి ॥ కారణస్య నాశాభావాదభేదత్వసిద్ధిరితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ దధిఘటాదికార్యాన్వితత్వేన క్షీరమృదాదీనాం ప్రత్యక్షత్వాన్నాశాసిద్ధిరిత్యర్థః । నను యత్రాన్వయో దృశ్యతే తత్ర హేత్వసిద్ధావపి పత్రాంకురాదౌ వటబీజాదీనామన్వయో న దృశ్యతే తత్ర హేతుసత్త్వాద్వస్త్వన్యత్వం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ అదృశ్యేతి ॥ తత్రాప్యంకురాదౌ బీజాద్యవయవానామన్వయోఽస్త్యేవ జన్మవినాశోక్తిస్త్వవయవాంతరోపచయాపచయాభ్యాం తద్వ్యవహార ఇత్యర్థః । అస్తూపచయాపచయలింగేన వస్తుభేదానుమానం తతోఽసత ఉత్పత్తిః సతో నాశ ఇత్యాశంక్య వ్యభిచారమాహ ॥ తత్రేదృగితి ॥ పితృదేహేఽపి భేదసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యత్ర బాధకమాహ ॥ పిత్రాదీతి ॥ ఏతేనేతి- కారణస్య సర్వకార్యేష్వన్వయకథనేనేత్యర్థః । స్వపక్షే దోషం పరిహృత్య పరపక్షే ప్రసంజయతి ॥ యస్య తు పునరితి ॥ అసతశ్చ కార్యస్య కారకవ్యాపారాహితాతిశయాశ్రయత్వాయోగాదవిషయత్వేఽపి మృదాదేర్విషయత్వం స్యాదితి శంకతే ॥ సమవాయీతి ॥ సమవాయికారణాత్ కార్యం భిన్నమభిన్నం వేతి వికల్ప్యాద్యం దూషయతి ॥

నేత్యాదినా॥ ద్వితీయమాశంక్యేష్టాపత్తిమాహ ॥ సమవాయీతి ॥ కార్యాణామవాంతరకారణానన్యత్వ ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి ॥ పరమకారణానన్యత్వంఫలితమాహ ॥తథా చమూలేతి ॥ అసత్కార్యవాదేప్రతిజ్ఞాబాధస్స్యాదిత్యాహ॥ యదితుప్రాగుత్పత్తేరితి ॥ ... ... *

౧౯. కార్యముపాదానాద్భిన్నంతదుపలబ్ధావప్యనుపలభ్యమానత్వాత్ తతోఽధికపరిమాణత్వాచ్చ మశకాదివశశ ఇత్య

దితిచేత్, న, అన్యవిషయేణకారకవ్యాపారేణాన్యనిష్పత్తేరతిప్రసంగాత్।సమవాయికారణస్యైవాతిశయః కార్యమితిచేత్, తర్హిసత్కార్యతాపత్తిః । తస్మాత్ క్షీరాదీన్యేవద్రవ్యాణిదధ్యాదిభావేనావతిష్ఠమానానికార్యాఖ్యాంలభంతఇతినకారణాదన్యత్కార్యంవర్షశతేనాపిశక్యంకల్పయితుం తథాచ మూలకారణమేవాంత్యాత్కార్యాత్తేనతేనకార్యాకారేణనటవత్ సర్వవ్యవహారాస్పదత్వంప్రతిపద్యతే ఏవంయుక్తేః కార్యస్యప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వమనన్యత్వంచ కారణాదవగమ్యతే ।శబ్దాంతరాచ్చైతదవగమ్యతేపూర్వసూత్రేఅసద్వ్యపదేశినశ్శబ్దస్యోదాహృతత్వాత్ తతోఽన్యస్సద్వ్యపదేశీ శబ్దశ్శబ్దాంతరం ‘ సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయ’ మిత్యాది ‘ తద్ధైకఆహురసదేవేదమగ్రఆసీ’ దితి చాసత్పక్షముపక్షిప్యకథమసతస్సజ్జాయేతేత్యాక్షిప్య ‘సత్త్వేవసోమ్యేదమగ్రఆసీ’దిత్యవధారయతి।తత్రేదంశబ్దవాచ్యస్యకార్యస్యప్రాగుత్పత్తేస్సచ్ఛబ్దవాచ్యేనకారణేనసామానాధికరణ్యస్యశ్రూయమాణత్వాత్ । సత్త్వానన్యత్వేప్రసిద్ధ్యతః।యదితుప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యంస్యాత్పశ్చాచ్చోత్పద్యమానంకారణేసమవేయాత్ తదన్యత్కారణాత్స్యాత్ తత్ర ‘యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతీ’తీయంప్రతిజ్ఞాపీడ్యేత సత్త్వానన్యత్వావగతేస్త్వియంప్రతిజ్ఞాసమర్థ్యతే॥ ... ... *

౧౯॥ సూ ॥ పటవచ్చ ॥

యథాచ సంవేష్టితః పటోనవ్యక్తంగృహ్యతే కిమయంపటఃకింవాన్యద్ద్రవ్యమితిసఏవప్రసారితోయత్సంవేష్టితంద్రవ్యంసపటఏవేతిప్రసారణేనాభివ్యక్తోగృహ్యతె । యథాచసంవేష్టనసమయేపటఇతిగృహ్యమాణోపినవిశిష్టాయామవిస్తారోగృహ్యతె, సఏవప్రసారణసమయెవిశిష్టాయామవిస్తారోగృహ్యతే, న సంవేష్టితరూపాదన్యోయంపటఇతి, ఏవం తంత్వాదికారణావస్థం పటాదికార్యమస్పష్టంసత్తురీవేమకువిందాదికారకవ్యాపారాభివ్యక్తంస్పష్టంగృహ్యతే అతస్సంవేష్టితప్రసారితపటన్యాయేనైవానన్యత్కారణాత్కార్యమిత్యర్థః ॥ ... ... *

౨౦॥సూ॥ యథాచప్రాణాదిః॥

యథాచలోకేప్రాణాపానాదిషుప్రాణభేదేషుప్రాణాయామేననిరుద్ధేషుకారణమాత్రరూపేణవర్తమానేషుజీవనమాత్రంకార్యంనిర్వర్త్యతేనాకుంచనప్రసారణాదికంకార్యాంతరం తేష్వేవప్రాణభేదేషుపునఃప్రవృత్తేషు జీవనాదధికమాకుంచనప్రసారణాదికమపికార్యాంతరంనిర్వర్త్యతే।నచప్రాణభేదానాంప్రభేదవతఃప్రాణాదన్యత్వం సమీరణస్వభావావిశేషాత్, ఏవంకార్యస్యకారణాదనన్యత్వం । అతశ్చకృత్స్నస్యజగతోబ్రహ్మకార్యత్వాత్ తదనన్యత్వాచ్చసిద్ధైషాశ్రౌతీప్రతిజ్ఞా ‘ యేనాశ్రుతంశ్రుతం భవత్యమతంమతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతమితి ॥ ... ... *

త్రవ్యభిచారార్థంసూత్రం ॥ పటవచ్చేతి ॥ ద్వితీయహేతోర్వ్యభిచారంస్ఫుటయతి ॥ యథాచసంవేష్టనేతి ॥ ఆయామో దైర్ఘ్యం॥ ... ... *

౨౦. తత్రైవవిలక్షణకార్యకారిత్వంహేతుమాశంక్యవ్యభిచారమాహ సూత్రకారః ॥ యథాచప్రాణాదితి ॥ ఏవం జీవజగతోర్బ్రహ్మానన్యత్వాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరిత్యధికరణార్థముపసంహరతి ॥ అతశ్చకృత్స్నస్యేతి॥ఇతిషష్ఠాధికరణం॥...*

౨౧. జీవాభిన్నం బ్రహ్మ జగత్కారణమితి వదన్ వేదాంతసమన్వయో విషయః। స యది తాదృగ్బ్రహ్మ జగజ్జనయేత్ తర్హి స్వానిష్టం నరకాదికం న జనయేత్ స్వతంత్రచేతనత్వాదితి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వోక్తజీవానన్యత్వముపజీవ్య జీవదోషా బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్నితి పూర్వపక్షసూత్రం గృహీత్వా వ్యాచష్టే॥ ఇతరవ్యపదేశాదిత్యాదినా॥ పూర్వపక్షే జీవాభిన్నే సమన్వయాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలం, హితాకారణేత్యత్ర నఞ్ వ్యత్యాసేనాహితకరణం దోషో వ్యాఖ్యాతః। ఆదిపదోక్తం భాష్యం త్యాదికమాపాదయతి॥ నచ స్వయమిత్యాదినా॥ ... ... ※

౨౧॥ సూ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥

అన్యథా పునశ్చేతనకారణవాద ఆక్షిప్యతే॥ చేతనాద్ధి జగత్ప్రక్రియాయామాశ్రీయమాణాయాం హితాకరణాదయో దోషాః ప్రసజ్యంతే, కుతః, ఇతరవ్యపదేశాత్, ఇతరస్య శారీరస్య బ్రహ్మాత్మత్వం వ్యపదిశతి శ్రుతిః ‘స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో’ ఇతి ప్రతిబోధనాత్। యద్వా ఇతరస్య చ బ్రహ్మణశ్శారీరాత్మత్వం వ్యపదిశతి ‘తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ’దితి స్రష్టురేవావికృతస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేన శారీరాత్మత్వప్రదర్శనాత్ ‘అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి’ తి చ పరా దేవతా జీవమాత్మశబ్దేన వ్యపదిశంతీ న బ్రహ్మణో భిన్నశ్శారీర ఇతి దర్శయతి। తస్మాద్యద్బ్రహ్మణః స్రష్టృత్వం తచ్ఛారీరస్యైవేత్యతస్స్వతంత్రః కర్తా సన్ హితమేవాత్మనః సౌమనస్యకరం కుర్యాత్ నాహితం జన్మమరణజరారోగాద్యనేకానర్థజాలం। నహి కశ్చిదపరతంత్రో బంధనాగారమాత్మనః కృత్వానుప్రవిశతి। నచ స్వయమత్యంతనిర్మలస్సన్నత్యంతమలినం దేహమాత్మత్వేనోపేయాత్। కృతమపి కథంచిద్యద్దుఃఖకరం తదిచ్ఛయా జహ్యాత్ సుఖకరం చోపాదదీత స్మరేచ్చ మయేదం జగద్బింబం విచిత్రం విరచితమితి, సర్వో హి లోకః స్పష్టం కార్యం కృత్వా స్మరతి మయేదం కృతమితి। యథా చ మాయావీ స్వయం ప్రసారితాం మాయామిచ్ఛయాఽనాయాసేనైవోపసంహరతి, ఏవం శారీరోఽపీమాం సృష్టిముపసంహరేత్, స్వకీయమపి తావచ్ఛరీరం శారీరో న శక్నోత్యనాయాసేనోపసంహర్తుం। ఏవం హితక్రియాద్యదర్శనాదన్యాయ్యా చేతనాత్ జగత్ప్రక్రియేతి మన్యతే॥... ... ... ※

౨౨ సూ॥ అధికం తు భేదనిర్దేశాత్॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి। యత్సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి బ్రహ్మ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం శారీరాదధికమన్యత్ తద్వయం జగతస్స్రష్టృ బ్రూమః। న తస్మిన్ హితాకరణాదయో దోషాః ప్రసజ్యంతే, నహి తస్య హితం కించిత్కర్తవ్యమస్తి అహితం వా పరిహర్తవ్యం నిత్యముక్తత్వాత్। న చ తస్య జ్ఞానప్రతిబంధశ్శక్తిప్రతిబంధో వా క్వచిదప్యస్తి, సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాచ్చ। శారీరస్త్వనేవంవిధః, తస్మిన్ ప్రసజ్యంతే హితాకరణాదయో దోషా న తు తం వయం జగతస్స్రష్టారం బ్రూమః। కుత ఏతత్ భేదనిర్దేశాత్ ‘ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ’ ఇత్యేవంజాతీయకః కర్తృకర్మాదిభేదనిర్దేశో జీవాదధికం బ్రహ్మ దర్శయతి। నన్వభేదనిర్దేశోపి దర్శితః ‘తత్త్వమసీ’ త్యేవంజాతీయకః, కథం భేదాభేదౌ విరుద్ధౌ సంభవతః। నైష దోషః, మహాకాశఘటాకాశన్యాయేనోభయసంభవస్య తత్ర తత్ర ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్। అపి చ యదా తత్త్వమసీత్యేవంజాతీయకేనాభేదనిర్దేశేనాభేదః ప్రతిబోధితో భవతి అపగతం

౨౨. జీవేశయోరభేదాజ్జీవగతదోషాః బ్రహ్మణి స్యుః బ్రహ్మగతాశ్చ సృష్టిసంహారసర్వజ్ఞత్వాదయో గుణా జీవే స్యుః, న చేష్టాపత్తిః జీవస్య స్వశరీరేపి సంహారసామర్థ్యాదర్శనాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా। జీవేశ్వరయోర్లోకే బింబప్రతిబింబయోరివ కల్పితభేదాంగీకారాద్ధర్మవ్యవస్థేతి సిద్ధాంతగ్రంథార్థః। యది వయం జీవం స్రష్టారం బ్రూమః తదా దోషాః ప్రసజ్యంతే న తు తం బ్రూమ ఇత్యన్వయః। కించాభేదజ్ఞానాదూర్ధ్వం వా దోషా ఆపద్యం

తేపూర్వంవా ? నాద్యఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ ఉక్తంమిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితత్వంస్ఫుటయతి ॥అవిద్యేతి॥ కర్తృత్వాదిబుద్ధిధర్మాధ్యాసేదేహధర్మాధ్యాసందృష్టాంతయతి ॥జన్మేతి॥ ద్వితీయంప్రత్యాహ ॥అబాధితేత్వితి॥జ్ఞానాదూర్ధ్వంస్రష్టృత్వాదిధర్మాణాంబాధాత్ పూర్వంచకల్పితభేదేనవ్యవస్థోపపత్తేర్నకించిదవద్యమిత్యర్థః । ... ... *

౨౩. నన్వఖండైకరూపేబ్రహ్మణి కథం జీవేశ్వరవైచిత్ర్యం కథంచ తత్కార్యవైచిత్ర్యమిత్యనుపపత్తిం దృష్టాంతైః పరిహరతి సూత్రకారః ॥ అశ్మాదివచ్చేతి ॥ కింపాకోమహాతాళఫలం। తత్తత్కార్యసంస్కారరూపానాదిశక్తిభేదాద్వైచిత్ర్యమితిభావః । సూత్రస్థచకారార్థమాహ ॥ శ్రుతేశ్చేతి ॥ బ్రహ్మ జీవగతదోషవత్ జీవాభిన్నత్వాజ్జీవవదిత్యాద్యనుమానంస్వతః ప్రమాణనిరవద్యత్వాదిశ్రుతిబాధితం । కించకర్తృత్వభోక్తృత్వాదివికారస్య మిథ్యాత్వాజ్జీవస్యైవతావద్దోషోనాస్తి కుతోబింబస్థానీయస్యాశేషవిశేషదర్శినఃపరమేశ్వరస్యదోషప్రసక్తిః । యత్తుబ్రహ్మనవిచిత్రకార్యప్ర

భవతితదాజీవస్యసంసారిత్వం బ్రహ్మణశ్చస్రష్టృత్వం, సమస్తస్య మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితస్య భేదవ్యవహారస్యసమ్యజ్ఞానేనబాధితత్వాత్, తత్రకుతఏవసృష్టిఃకుతోవాహితాకరణాదయోదోషాః । అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతోపాధ్యవివేకకృతాహిభ్రాంతిః, హితాకరణాదిలక్షణస్సంసారోనతుపరమార్థతోఽస్తీత్యసకృదవోచామ జన్మమరణచ్ఛేదనభేదనాద్యభిమానవదేవ,అబాధితేతు భేదవ్యవహారే 'సోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకేన భేదనిర్దేశేనావగమ్యమానంబ్రహ్మణోఽధికత్వంహితాకరణాదిదోషప్రసక్తింనిరుణద్ధి ॥ ... ... *

౨౩. సూ ॥ అశ్మాదివచ్చతదనుపపత్తిః ॥

యథాచలోకేపృథివీత్వసామాన్యాన్వితానామప్యశ్మనాంకేచిన్మహార్హామణయో వజ్రవైడూర్యాదయోఽన్యేమధ్యమవీర్యాస్సూర్యకాంతాదయోఽన్యే ప్రహీణాశ్శ్వవాయసప్రక్షేపణార్హాః పాషాణాః ఇత్యనేకవిధంవైచిత్ర్యందృశ్యతే । యథాచైకపృథివీవ్యపాశ్రయాణామపిబీజానాం బహువిధంపత్రపుష్పఫలగంధరసాదివైచిత్ర్యం చందనకింపాకచంపకాదిషూపలభ్యతే । యథాచైకస్యాప్యన్నరసస్యలోహితాదీనికేశలోమాదీనిచవిచిత్రాణికార్యాణిభవంతి, ఏవమేకస్యాపి బ్రహ్మణో జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వం కార్యవైచిత్ర్యంచోపపద్యతఇతి అతస్తదనుపపత్తిఃపరపరికల్పితదోషానుపపత్తిరిత్యర్థః । శ్రుతేశ్చప్రామాణ్యాద్వికారస్యచవాచారంభణమాత్రత్వాత్ స్వప్నదృశ్యభావవైచిత్ర్యవచ్చేత్యభ్యుచ్చయః ॥ *

సూ. ౨౪ ॥ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి ॥

చేతనంబ్రహ్మైకమద్వితీయంజగతఃకారణమితియదుక్తంతన్నోపపద్యతే, కస్మాదుపసంహారదర్శనాత్।ఇహహిలోకేకులాలాదయోఘటపటాదీనాం కర్తారోమృద్దండచక్రసూత్రసలిలాద్యనేకకారకోపసంహారేణసంగృహీతసాధనాస్సంతఃతత్తత్కార్యంకుర్వాణాదృశ్యంతే, బ్రహ్మచాసహాయంతవాభిప్రేతం, తస్య సాధనాంతరానుపసంగ్రహేసతికథంస్రష్టృత్వముపపద్యేత, తస్మాన్నబ్రహ్మజగత్కారణమితిచేత్

కృతి ఏకరూపత్వాద్వ్యతిరేకేణమృత్తంత్వాదివదితి, తన్న, ఏకరూపేస్వప్నదృశివిచిత్రదృశ్యవస్తువైచిత్ర్యదర్శనేనవ్యభిచారాదిత్యర్థః, తస్మాత్ ప్రత్యభిగన్నేబ్రహ్మణిసమన్వయస్యావిరోధఇతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్ ॥... *

౨౪. *ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి*॥అసహాయాద్బ్రహ్మణోజగత్సర్గంబ్రువన్సమన్వయోవిషయః। సకింయదసహాయంతన్నకారణమితిలౌకికన్యాయేనవిరుధ్యతే నవేతిసందేహేపూర్వమౌపాధికజీవభేదాద్బ్రహ్మణి జీవదోషానప్రసజ్యంతఇత్యుక్తం, *సంప్రత్యుపాధితోపివిభక్తస్యబ్రహ్మణఃప్రేరకాదికంసహకారినాస్తి ఈశ్వరనానాత్వాభావాదితిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షసూత్రాంశంవ్యాచష్టే ॥ చేతనమిత్యాదినా ॥ ఫలంపూర్వవత్, కారకాణా...

---

* సంప్రత్యుపాధితోపివిభక్తంబ్రహ్మణఇతి, విభక్తాద్బ్రహ్మణఇతిచ - పా.

పసంహారో మేళనం । ఉక్తన్యాయస్య క్షీరాదౌ వ్యభిచార ఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ నైష ఇతి॥ శుద్ధస్య బ్రహ్మణోఽకారణత్వమిష్టమేవ విశిష్టస్యేశ్వరస్య తు మాయైవ సహాయ ఇతి భావేనాహ॥ బాహ్యమితి ॥ క్షీరస్యాప్యాతంచనాదిసహాయోఽస్తీత్యసహాయత్వహేతోర్న వ్యభిచార ఇత్యాశంక్య సహాయాభావేఽపి యస్య కస్యచిత్పరిణామస్య క్షీరే దర్శనాద్వ్యభిచారతాదవస్థ్యమిత్యాహ ॥ నన్విత్యాదినా ॥ తర్హి సహాయో వ్యర్థస్తత్రాహ *క్వాథ్యత ఇతి ॥ నను క్వాథ్యతే క్షీరం దధిభావాయ శీఘ్రమితి కిమర్థం కల్ప్యతే, స్వతోఽశక్తం క్షీరం సహాయేన శక్తం క్రియత ఇతి కిం న స్యాత్తత్రాహ॥ యది చేతి॥ శక్తస్య సహాయసంపదా కిం కార్యమిత్యత్రాహ ॥ సాధనేతి ॥ సహాయవిశేషాభావే కశ్చిద్వికారః క్షీరస్య భవతి, తత్రాతంచనప్రక్షేపౌష్ణ్యాభ్యాం తు తస్యోత్తమదధిభావసామర్థ్యం వ్యజ్యత ఇత్యర్థః । తర్హి శక్తివ్యంజకోఽపి సహాయో బ్రహ్మణో వాచ్యస్తత్రా

నైష దోషః । యతః క్షీరవద్ద్రవ్యస్వభావవిశేషాదుపపద్యతే। యథా హి లోకే క్షీరం జలం వా స్వయమేవ దధిహిమకరకాదిభావేన పరిణమతే అనపేక్ష్య బాహ్యం సాధనం తథేహాపి భవిష్యతి । నను క్షీరాద్యపి దధ్యాదిభావేన పరిణమమానమపేక్షత ఏవ బాహ్యం సాధనమౌష్ణ్యాదికం, కథముచ్యతే క్షీరవద్ధీతి । నైష దోషః, స్వయమపి హి క్షీరం యాం చ యావతీం చ పరిణామమాత్రామనుభవత్యేవ *క్వాథ్యతే త్వౌష్ణ్యాదినా దధిభావాయ । యది చ స్వయం దధిభావశీలతా న స్యాన్నైవౌష్ణ్యాదినాపి బలాద్దధిభావమాపద్యేత। న హి వాయురాకాశో వౌష్ణ్యాదినా బలాద్దధిభావమాపద్యతే, సాధనసామగ్ర్యా చ తస్య పూర్ణతా సంపద్యతే । పరిపూర్ణశక్తికం తు బ్రహ్మ న తస్యాన్యేన కేనచిత్పూర్ణతా సంపాదయితవ్యా శ్రుతిశ్చాత్ర భవతి "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే । పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ" ఇతి । తస్మాదేకస్యాపి బ్రహ్మణో విచిత్రశక్తియోగాత్ క్షీరాదివద్విచిత్రః పరిణామ ఉపపద్యతే ॥ ... ... *

సూ. ౨౫ ॥ దేవాదివదపి లోకే ॥

స్యాదేతత్, ఉపపద్యతే క్షీరాదీనామచేతనానామనపేక్ష్యాపి బాహ్యం సాధనం దధ్యాదిభావః దృష్టత్వాత్, చేతనాః పునః కులాలాదయః సాధనసామగ్రీమపేక్ష్యైవ తస్మై తస్మై కార్యాయ ప్రవర్తమానా దృశ్యంతే, కథం బ్రహ్మ చేతనం సదసహాయం ప్రవర్తేతేతి, దేవాదివదితి బ్రూమః । యథా లోకే దేవాః పితర ఋషయ ఇత్యేవమాదయో మహాప్రభావాశ్చేతనా అపి సంతోఽనపేక్ష్యైవ కించిద్బాహ్యం సాధనమైశ్వర్యవిశేషయోగాదభిధ్యానమాత్రేణ స్వత ఏవ బహూని నానాసంస్థానాని శరీరాణి ప్రాసాదాదీని రథాదీని చ నిర్మిమాణా ఉపలభ్యంతే మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్ । తంతునాభశ్చ స్వత ఏవ తంతూన్ సృజతి, బలాకా చాంతరేణైవ శుక్రం గర్భం ధత్తే, పద్మినీ చానపేక్ష్య కించిత్ప్రస్థానసాధనం సరసోఽన్తరాత్ సరోఽన్తరం ప్రతిష్ఠతే, ఏవం చేతనమపి బ్రహ్మానపేక్ష్యైవ బాహ్యం సాధనం స్వత ఏవ జగత్స్రక్ష్యతి । స యది బ్రూయాద్య ఏతే దేవాదయో బ్రహ్మణో దృష్టాంతా ఉపాత్తాస్తే దార్ష్టాంతికేన బ్రహ్మణా సమానస్వభావా న భవంతి, శరీరమేవ హ్యచేతనం దేవాదీనాం శరీరాంతరవిభూత్యుత్పాద

హ । పరిపూర్ణేతి ॥ నిరపేక్షమాయాశక్తికమిత్యర్థః । తాదృశశక్తౌ మానమాహ ॥ శ్రుతిశ్చేతి॥ ... *

౨౫. నను బ్రహ్మ న కారణం చేతనత్వే సత్యసహాయత్వాత్ మృదాదిశూన్యకులాలాదివదితి న క్షీరాదౌ వ్యభిచార ఇతి సూత్రవ్యావర్త్యాం శంకామాహ ॥ స్యాదేతదితి ॥ తస్యాపి హేతోర్దేవాదౌ వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ దేవాదివదితి॥ లోక్యతే జ్ఞాప్యతేఽర్థోఽనేనేతి లోకో మంత్రార్థవాదాదిశాస్త్రం వృద్ధవ్యవహారశ్చ, అభిధ్యానం సంకల్పః। నను దేవాద్యూర్ణనాభాంతదృష్టాంతేషు శరీరేషు చేతనత్వం నాస్తి బలాకాపద్మినీచేతనయోర్గర్భప్రస్థానకర్తృత్వే మేఘశబ్దశ్శరీరం చ సహాయోఽస్తీతి, అతో విశిష్టహేతోర్న వ్యభిచార ఇతి శంకతే ॥ స యది బ్రూయాదిత్యాదినా ॥ వ్యభిచారోఽస్తీతి పరిహార

* త్వార్యత ఇతి పాఠే ॥ వ్యా ॥ *త్వార్యత ఇతి ॥ నను త్వార్యతే క్షీరం దధిభావాయ శైఘ్ర్యం కార్యత ఇతి కిమర్థం కల్ప్యత ఇతి.

తి॥ తం ప్రతిబ్రూయాదితి॥ అయం దోషః దృష్టాంతవైషమ్యాఖ్యః। అత్ర హి హేతౌ చేతనత్వమహంధీవిషయత్వరూపం చిత్తాదాత్మ్యాపన్నదేహధారణం గ్రాహ్యం న తు ముఖ్యాత్మత్వం, తవ కులాలదృష్టాంతే సాధనవైకల్యాపత్తేః। అసహాయత్వం చ చేతనస్య స్వాతిరిక్తహేతుశూన్యత్వం తదుభయం దేవాదిష్వస్తీతి వ్యభిచారః, దేహస్య స్వాంతఃపాతిత్వేన స్వాతిరిక్తత్వాభావాత్ । తథా చ కులాలవైలక్షణ్యం దేవాదీనాం వియదాదికార్యే స్వాతిరిక్తానపేక్షత్వాత్ దేవవైలక్షణ్యం బ్రహ్మణో దేహస్యాప్యనపేక్షణాత్ నరదేవాదీనాం కార్యారంభే నాస్త్యేకరూపా సామగ్రీ । శ్రూయతే హి మహాభారతే శ్రీకృష్ణస్య సంకల్పమాత్రేణ ద్రౌపద్యాః పటపరంపరోత్పత్తిః, అతస్సిద్ధమసహాయస్యాపి బ్రహ్మణః కారణత్వమ్॥ ...

ఇత్యుపసంహారదర్శనాధికరణమ్॥ ... ...

౨౬. కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా ॥ క్షీరదృష్టాంతేన బ్రహ్మ పరిణామీతి భ్రమోత్పత్త్యా పూర్వపక్షే ప్రా

నేడుపాదానం న తు చేతన ఆత్మా, తంతునాభస్య చ క్షుద్రతరజంతుభక్షణాల్లాలాకఠినతామాపద్యమానా తంతుర్భవతి । బలాకా చ స్తనయిత్నురవశ్రవణాద్గర్భం ధత్తే। పద్మినీ చ చేతనప్రయుక్తా సతీ అచేతనే నైవ శరీరేణ సరోఽన్తరాత్ సరోఽన్తరముపసర్పతి వల్లీవ వృక్షం, న తు స్వయమేవాచేతనా సరోఽన్తరోపసర్పణే వ్యాప్రియతే, తస్మాన్నైతే బ్రహ్మణో దృష్టాంతా ఇతి, తం ప్రతి బ్రూయాన్నాయం దోషః కులాలాదిదృష్టాంతవైలక్షణ్యమాత్రస్య వివక్షితత్వాదితి । యథా హి కులాలాదీనాం దేవాదీనాం చ సమానే చేతనత్వే కులాలాదయః కార్యారంభే బాహ్యం సాధనమపేక్షంతే న దేవాదయః, తథా బ్రహ్మ చేతనమపి న బాహ్యం సాధనమపేక్షిష్యత ఇత్యేతావత్ వయం దేవాద్యుదాహరణేన వివక్షామః, తస్మాద్యథైకస్య సామర్థ్యం దృష్టం తథా సర్వేషామేవ భవితుమర్హతీతి నాస్త్యేకాంత ఇత్యభిప్రాయః॥ .....

॥ సూ॥ ౨౬॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥

చేతనమేకమద్వితీయం బ్రహ్మ క్షీరాదివద్దేవాదివచ్చానపేక్ష్య బాహ్యం సాధనం స్వయం పరిణమమానం జగతః కారణమితి స్థితం, శాస్త్రార్థపరిశుద్ధయే తు పునరాక్షిపతి, కృత్స్నప్రసక్తిః, కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః కార్యరూపేణ పరిణామః ప్రాప్నోతి, నిరవయవత్వాత్ । యది బ్రహ్మ పృథివ్యాదివత్ సావయవమభవిష్యత్ తతోఽస్యైకదేశః పర్యణంస్యత, ఏకదేశశ్చావాస్థాస్యత, నిరవయవం తు బ్రహ్మ శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యతే “నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనం । దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః” ॥ ‘ఇదం మహద్భూతమనంతమపారం విజ్ఞానఘన ఏవ’ ‘స ఏష నేతి నేత్యాత్మా’ ‘అస్థూలమనణ్వ’ త్యాద్యాభ్యస్సర్వవిశేషప్రతిషేధినీభ్యః । తతశ్చైకదేశపరిణామాసంభవాత్ కృత్స్నపరిణామప్రసక్తౌ సత్యాం మూలోచ్ఛేదః ప్రసజ్యేత ద్రష్టవ్యత్వోపదేశానర్థక్యం చాపద్యేత, అయత్నదృష్టత్వాత్ కార్యస్య, తద్వ్యతిరిక్తస్య చ బ్రహ్మణోఽభావాత్, అజత్వాదిశబ్దవ్యాకోపశ్చ ॥ అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా సావయవమేవ బ్రహ్మాభ్యుపగమ్యేత, తథాపి యే నిరవయవత్వస్య ప్రతిపాదకాశ్శబ్దా ఉదాహృ

తాస్తైః శాస్త్రార్థో వివర్తో న పరిణామ ఇతి నిర్ణయార్థమిదమధికరణమితి పూర్వాధికరణేనోత్తరాధికరణస్య కార్యత్వం సంగతిమాహ॥ చేతనమితి ॥ నిరవయవాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం వదన్ సమన్వయో విషయః, స కిం యన్నిరవయవం తన్న పరిణామీతి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే విరుధ్యత ఇతి పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే॥ కృత్స్నేతి ॥ బ్రహ్మ పరిణామీతి వదతా వక్తవ్యం బ్రహ్మ నిరవయవం సావయవం వా? ఆద్యే సర్వస్య బ్రహ్మణః పరిణామాత్మనా స్థితిస్స్యాదిత్యుక్తం వ్యతిరేకదృష్టాంతేన వివృణోతి ॥ యది బ్రహ్మేత్యాదినా ॥ పరిణంస్యత పరిణతోఽభవిష్యత్, ఏకదేశశ్చావాస్థాస్యత అపరిణతోఽభవిష్యత్ । ఉక్తశ్రుతిభ్యో నిరవయవత్వే సిద్ధే ఫలితం దోషమాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ యదా పరిణామవ్యతిరేకేణ మూలబ్రహ్మాత్మనా స్థితం తదాత్మా ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదేశోఽర్థశూన్యస్స్యాదితి దోషాంతరమాహ ॥ ద్రష్టవ్యేతి॥ బ్రహ్మణః పరిణామాత్మనా

జన్మనాశాంగీకారే 'అజోఽమర' ఇతిశ్రుతివిరోధశ్చేత్యాహ ॥ అజత్వాదీతి ॥ సావయవత్వపక్షమాశంక్య సూత్రశేషే
ణపరిహరతి ॥ అథేత్యాదినా ॥ ... ... *

౨౭. పరిణామపక్షో దుర్ఘట ఇతి యదుక్తం తదస్మదిష్టమేవేతి వివర్తవాదేన సిద్ధాంతయతి ॥ శ్రుతేరితి ॥ స్వపక్షేపూ
ర్వోక్తదోషద్వయం నాస్తీతి సూత్రయోజనయా దర్శయతి ॥ తుశబ్దేనేత్యాదినా ॥ ఈక్షితృత్వేన వ్యాకర్తృత్వేన చేక్షి
తవ్యాకర్తవ్యప్రపంచాత్ పృథగీశ్వరసత్త్వశ్రుతేర్న కృత్స్నప్రసక్తిరిత్యాహ ॥ సేయం దేవతేతి ॥ న్యూనాధికభా
వేనాపి పృథక్సత్త్వం శ్రుతమిత్యాహ ॥ తావానితి ॥ ఇతశ్చాస్త్యవికృతం బ్రహ్మేత్యాహ ॥ తథేతి ॥ 'స వా ఏష ఆత్మా
హృదీ'తి శ్రుతేరస్తి వృత్త్యాతిరిక్తం బ్రహ్మ । తదేతి సుషుప్తికాలరూపవిశేషణాచ్చేత్యర్థః । లింగాంతరమాహ ॥ తథేంద్రి
యేతి ॥ భూమ్యాదేర్వికారస్యేంద్రియగోచరత్వాత్ 'న చక్షుషా గృహ్యత' ఇత్యాదిశ్రుత్యా బ్రహ్మణస్తత్ప్రతిషేధా

[illegible], సావయవత్వే చానిత్యత్వప్రసంగ ఇతి సర్వథాఽయం పక్షో న ఘటయితుం శక్యత ఇ
త్యాక్షిపతి॥ ... ... *

౨౭॥ సూ॥ శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ ॥

తుశబ్దేనాక్షేపం పరిహరతి । న ఖల్వస్మత్పక్షే కశ్చిదపి దోషోఽస్తి । న తావత్కృత్స్నప్రసక్తిరస్తి
కుతః, శ్రుతేః । యథైవ హి బ్రహ్మణో జగదుత్పత్తిః శ్రూయతే, ఏవం వికారవ్యతిరేకేణాపి బ్రహ్మణోఽవ
స్థానం శ్రూయతే, ప్రకృతివికారయోర్భేదేన వ్యపదేశాత్ 'సేయం దేవతైక్షత హంతాహమిమాస్తి
స్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి 'తావానస్య మహిమా తతో జ్యా
యాంశ్చ పూరుషః పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి చైవంజాతీయకాత్, త
థా హృదయాయతనత్వవచనాత్, సత్సంపత్తివచనాచ్చ । యది చ కృత్స్నం బ్రహ్మ కార్యభావేనోపయు
క్తం స్యాత్ 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'తి సుషుప్తిగతం విశేషణమనుపపన్నం స్యాత్, వికృతేన
బ్రహ్మణా నిత్యసంపన్నత్వాదవికృతస్య చ బ్రహ్మణోఽభావాత్, తథేంద్రియగోచరత్వప్రతిషేధాత్ బ్ర
హ్మణో వికారస్య చేంద్రియగోచరత్వోపపత్తేః, తస్మాదస్త్యవికృతం బ్రహ్మ । న చ నిరవయవత్వశబ్దవ్యా
కోపోఽస్తి, శ్రూయమాణత్వాదేవ నిరవయవత్వస్యాప్యభ్యుపగమ్యమానత్వాత్ । శబ్దమూలం చ బ్రహ్మ
శబ్దప్రమాణకం నేంద్రియాదిప్రమాణకం తద్యథాశబ్దమభ్యుపగంతవ్యం। శబ్దశ్చోభయమపి బ్రహ్మణః ప్రతి
పాదయత్యకృత్స్నప్రసక్తిం నిరవయవత్వం చ లౌకికానామపి మణిమంత్రౌషధిప్రభృతీనాం దేశకాలనిమిత్త
వైచిత్ర్యవశాచ్ఛక్తయో విరుద్ధానేకకార్యవిషయా దృశ్యంతే, తా అపి తావన్నోపదేశమంతరేణ కేవ
లేన తర్కేణావగంతుం శక్యంతే అస్య వస్తున ఏతావత్య ఏతత్సహాయా ఏతద్విషయా ఏతత్ప్రయోజనాశ్చ శ
క్తయ ఇతి, కిము తాచింత్యప్రభావస్య బ్రహ్మణో రూపం వినా శబ్దేన న నిరూప్యేత । తథా హుః పౌరాణికాః
"అచింత్యాః ఖలు యే భావా న తాంస్తర్కేణ యోజయేత్ । ప్రకృతిభ్యః పరం యచ్చ తదచింత్యస్య లక్షణ"
మితి । తస్మాచ్ఛబ్దమూల ఏవాతీంద్రియార్థయాథాత్మ్యాధిగమః । నను శబ్దేనాపి న శక్యతే విరుద్ధోఽర్థః ప్ర

దవాఙ్మనసగోచరత్వశ్రుతేశ్చాస్తి కూటస్థం బ్రహ్మేత్యర్థః । కృత్స్నప్రసక్తిదోషో నాస్తీత్యుక్త్వా ద్వితీయదోషోఽపి నా
స్తీత్యాహ ॥ న చేతి ॥ నను బ్రహ్మ కార్యాత్మనాప్యస్తి పృథగప్యస్తి చేత్ సావయవత్వం దుర్వారం, నిరవయవస్యైకస్య ద్వి
ధాసత్త్వాయోగాత్, అతో యద్ద్విధా భూతం తత్సావయవమితి తర్కవిరుద్ధం బ్రహ్మణో నిరవయవత్వమితి వివర్తమజా
నతశ్శంకాం గూఢాశయ ఏవ పరిహరతి ॥ శబ్దమూలం చేతి ॥ యదా లౌకికానాం ప్రత్యక్షదృష్టానామపి శక్తిరచింత్యా తదా
శబ్దైకసమధిగమ్యస్య బ్రహ్మణః కిము వక్తవ్యం । అతో బ్రహ్మణో నిరవయవత్వం ద్విధాభావశ్చేత్యుభయం యథాశబ్దమ
భ్యుపగంతవ్యం, న తర్కేణ బాధనీయమిత్యర్థః । ప్రకృతిభ్యః ప్రత్యక్షదృష్టవస్తుస్వభావేభ్యో యత్పరం విలక్షణం కేవలో
పదేశగమ్యం తదచింత్యస్వరూపమితి స్మృత్యర్థః । ఆశయానవబోధేన శంకతే ॥ నను శబ్దేనాపీతి ॥ యద్వా బ్రహ్మపరిణా

మిత్యేకదేశినామియం సిద్ధాంతసూత్రవ్యాఖ్యాదర్శితా తామాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ శబ్దస్యాయోగ్యతాజ్ఞానసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః। నను బ్రహ్మ సావయవం నిరవయవం వేతి వికల్పాశ్రయణే సర్వశ్రుతిసమాధానం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ క్రియేతి ॥ నిరవయవత్వే బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వశ్రుతివిరోధః సావయవత్వేపి నిరవయవత్వశబ్దవిరోధః వికల్పశ్చ వస్తున్యయుక్తః, అతః ప్రకారాంతరానుపలంభాచ్ఛ్రుతీనాం ప్రామాణ్యం దుర్ఘటమితి ప్రాప్తే స్వాశయముద్ఘాటయతి ॥ నైష దోష ఇతి ॥ నిరవయవస్య వస్తునః కూటస్థస్యాప్యవిద్యాకల్పితనామరూపవికారాంగీకారాత్ దుర్ఘటత్వదోషో నాస్తి వాస్తవకౌటస్థ్యస్య కల్పితవికారప్రకృతిత్వేనావిరోధాదిత్యర్థః। రూపభేదాంగీకారే సావయవత్వం స్యాదిత్యాశంక్యోక్తం విఘ్ననోతి ॥ నహీత్యాదినా ॥ కృత్స్నప్రసక్తిం నిరస్య దోషాంతరం నిరస్యతి ॥ వాచారంభణేతి ॥ నను శ్రుతిప్రతిపాద్యస్య పరిణా

త్యాయయితుం, నిరవయవం చ బ్రహ్మ పరిణమతే న చ కృత్స్నమితి । యది నిరవయవం బ్రహ్మ స్యాన్నైవ పరిణమేత కృత్స్నమేవ వా పరిణమేత । అథ కేనచిద్రూపేణ పరిణమేత కేనచిద్రూపేణావతిష్ఠేతేతి రూపభేదకల్పనాత్ సావయవమేవ ప్రసజ్యేత । క్రియావిషయే హి 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీ'త్యేవం జాతీయకాయాం విరోధప్రతీతావపి వికల్పాశ్రయణం విరోధపరిహారకారణం భవతి పురుషతంత్రత్వాదనుష్ఠానస్య। ఇహ తు వికల్పాశ్రయణేనాపి న విరోధపరిహారస్సంభవతి అపురుషతంత్రత్వాద్వస్తునః, తస్మాద్దుర్ఘటమేతదితి । నైష దోషః, అవిద్యాకల్పితరూపభేదాభ్యుపగమాత్ । న హ్యవిద్యాకల్పితేన రూపభేదేన సావయవం వస్తు సంపద్యతే । న హి తిమిరోపహతనయనేనానేక ఇవ చంద్రమా దృశ్యమానోఽనేక ఏవ భవతి। అవిద్యాకల్పితేన చ నామరూపలక్షణేన రూపభేదేన వ్యాకృతావ్యాకృతాత్మకేన తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయేన బ్రహ్మ పరిణామాదిసర్వవ్యవహారాస్పదత్వం ప్రతిపద్యతే, పారమార్థికేన చ రూపేణ సర్వవ్యవహారాతీతమపరిణతమవతిష్ఠతే। వాచారంభణమాత్రత్వాచ్చావిద్యాకల్పితస్య నామరూపభేదస్యేతి న నిరవయవత్వం బ్రహ్మణః కుప్యతి । న చేయం పరిణామశ్రుతిః పరిణామప్రతిపాదనార్థా, తత్ప్రతిపత్తౌ ఫలానవగమాత్। సర్వవ్యవహారహీనబ్రహ్మాత్మభావప్రతిపాదనార్థా త్వేషా తత్ప్రతిపత్తౌ ఫలావగమాత్ 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మే'త్యుపక్రమ్యాహ 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసీ'తి, తస్మాదస్మత్పక్షే న కశ్చిదపి దోషప్రసంగోఽస్తి ॥ ... ... ❋

సూ. ౨౮ ॥ ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి ॥

అపి చ నైవాత్ర వివదితవ్యం కథమేకస్మిన్ బ్రహ్మణి స్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారా సృష్టిః స్యాదితి, యతః ఆత్మన్యప్యేకస్మిన్ స్వప్నదృశి స్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారా సృష్టిః పఠ్యతే 'న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంత్యథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజత' ఇత్యాదినా । లోకేపి దేవాదిషు మాయావ్యాదిషు చ స్వరూపానుపమర్దేనైవ విచిత్రా హస్త్యశ్వాదిసృష్టయో దృశ్యంతే, తథైకస్మిన్నపి బ్రహ్మణి స్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారా సృష్టిర్భవిష్యతీతి ॥ ... ... ❋

సూ. ౨౯ ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ ॥

పరేషామప్యేష సమానస్స్వపక్షదోషః, ప్రధానవాదినోపి హి నిరవయవమపరిచ్ఛిన్నం శబ్దాదిహీనం

మస్యకథం మిథ్యాత్వం తత్రాహ ॥ న చేయమితి ॥ నిష్ప్రపంచబ్రహ్మధీశేషత్వేన సృష్టిరనూద్యతే న ప్రతిపాద్యత ఇత్యసకృచ్ఛబ్దాదావేదితం, అతో వివర్తవాదే న కశ్చిద్దోష ఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ... ...❋

౨౮. పూర్వావస్థానాశేనావస్థాంతరం పరిణామః, యథా దుగ్ధస్య దధిభావః। పూర్వరూపానుపమర్దేనావస్థాంతరం వివర్తః, యథా శుక్తేః రజతభావః। తత్ర బ్రహ్మణో వివర్తోపాదానత్వం స్వప్నసాక్షిదృష్టాంతేన ద్రఢయన్ మాయావాదం స్ఫుటయతి సూత్రకారః । ఆత్మని చేతి ॥ రథయోగా అశ్వాః ॥ ... ... ❋

౨౯. కించ కృత్స్నప్రసక్త్యాదీనాం సాంఖ్యాదిపక్షేపి దోషత్వాన్నాస్మాన్ ప్రత్యుద్భావనీయత్వం ' యశ్చోభయోస్స

మోదోష ఇతిన్యాయాదిత్యాహసూత్రకారః ॥ స్వపక్షేతి ॥ ప్రధానస్యనిరవయవత్వేకృత్స్నప్రసక్తిఃసావయవత్వేచ నిరవయవత్వాభ్యుపగమవిరోధఇత్యత్రశంకతే ॥ నన్వితి । కింసామ్యావస్థాగుణానాంవికారస్సముదాయోవా, ఆద్యేతత స్యానమూలప్రకృతిత్వం వికారత్వాత్, ద్వితీయేప్రపంచాభావః, సముదాయస్యావస్తుత్వేనమూలాభావాత్ । అపరనిరవయవాగుణాఏవవివిధపరిణామానాంప్రకృతిరితిచేత్, తర్హికృత్స్నప్రసక్తేర్మూలోచ్ఛేదోదుర్వారఇత్యభిప్రేత్యపరిహరతి ॥ నైవమిత్యాదినా ॥ ఇతియతః అతస్సమానత్వాన్నవయంపర్యనుయోజ్యాఇత్యన్వయః । ప్రత్యేకంసత్త్వాదికమితరగుణద్వయసచివంనిరవయవం యద్యుపాదానం తర్హికృత్స్నస్యోపాదానస్యకార్యరూపత్వప్రసక్తేర్మూలోచ్ఛేదఇత్యుక్తేనిరవయవత్వసాధకతర్కస్యాభాసత్వాద్గుణానాంసావయవత్వమేవపరిణామిత్వేనమృదాదివత్ । అతోనకృత్స్నప్రసక్తిరేకదేశపరిణామసంభవాదితిశంకతే ॥ తర్కేతి ॥ ఏతద్దోషాభావేపిదోషాంతరంస్యాదితి పరిహరతి ॥ ఏవమపీతి ॥ నను గుణానామవయవాస్తంతువదారంభకానభవంతి కింతు కార్యవైచిత్ర్యానుమితాస్తద్గతాశ్శక్తయఇత్యా

ప్రధానంసావయవస్య పరిచ్ఛిన్నస్యశబ్దాదిమతః కార్యస్య కారణమితి స్వపక్షస్తత్రాపికృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వాత్ప్రధానస్య ప్రాప్నోతినిరవయవత్వాభ్యుపగమకోపోవా। నను నైవతైర్నిరవయవంప్రధానమభ్యుపగమ్యతే, సత్త్వరజస్తమాంసిహిత్రయోగుణాః, తేషాంసామ్యావస్థాప్రధానం తైరేవచావయవైస్తత్సావయవమితి, నైవంజాతీయకేనసావయవత్వేనప్రకృతోదోషః పరిహర్తుంపార్యతే, యతః సత్త్వరజస్తమసామప్యేకైకస్య సమానం నిరవయవత్వమేకైకమేవ చేతరద్వయానుగృహీతం సజాతీయస్య ప్రపంచస్యోపాదానమితిసమానత్వాత్ స్వపక్షదోషప్రసంగస్య। తర్కాప్రతిష్ఠానాత్ సావయవత్వమేవేతి చేత్, ఏవమప్యనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగః । అథ శక్తయఏవ కార్యవైచిత్ర్యసూచితా అవయవాఇత్యభిప్రాయః, తాశ్చబ్రహ్మవాదినోప్యవిశిష్టాః, తథాఽణువాదినోప్యణురణ్వంతరేణ సంయుజ్యమానోనిరవయవత్వాద్యదికార్త్స్న్యేనసంయుజ్యేత తతః ప్రథిమానుపపత్తేరణుమాత్రత్వప్రసంగః అథైకదేశేనసంయుజ్యేత తథాపి నిరవయవత్వాభ్యుపగమకోప ఇతిస్వపక్షేపిసమానఏషదోషః సమానత్వాచ్చనాన్యతరస్మిన్నేవపక్షేఉపక్షేప్తవ్యోభవతి ॥ పరిహృతస్తుబ్రహ్మవాదినాస్వపక్షేదోషః॥

సూ. ౩౦ ॥ సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్ ॥

ఏకస్యాపిబ్రహ్మణోవిచిత్రశక్తియోగాదుపపద్యతే విచిత్రోవికారప్రపంచ ఇత్యుక్తం, తత్పునః కథమవగమ్యతే విచిత్రశక్తియుక్తంపరంబ్రహ్మేతి, తదుచ్యతే, సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్ । సర్వశక్తియుక్తాచపరాదేవతేత్యవగంతవ్యం, కుతః, తద్దర్శనాత్ । తథాహిదర్శయతిశ్రుతిః సర్వశక్తియోగం పరస్యాదేవతాయాః 'సర్వకర్మాసర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాద

శంక్యమాయికశక్తిభిర్బ్రహ్మణోపిసావయవత్వంతుల్యమిత్యాహ॥అథేత్యాదినా॥అణువాదేపిదోషసామ్యమాహ॥తథేతి॥ సాంఖ్యవద్దోషస్సమానఇతిసంబంధః । నిరవయవయోఃపరమాణ్వోస్సంయోగోవ్యాప్యవృత్తిరవ్యాప్యవృత్తిర్వా? ఆద్యేతత్కార్యస్యద్వ్యణుకస్యైకపరమాణుమాత్రత్వాపత్తిః ప్రథిమ్నోఽధికపరిమాణస్యానుపపత్తేః, నహ్యణోరణ్వంతరేణోపర్యధఃపార్శ్వతశ్చవ్యాప్తౌతతోఽధికద్రవ్యంసంభవతి । ద్వితీయేపరమాణ్వోస్సావయవత్వాపత్తిరిత్యర్థః ॥ నను త్వంచోరఇత్యుక్తేత్వమపిచోరఇతివద్దోషసామ్యోక్తిరయుక్తేత్యతఆహ ॥ పరిహృతస్త్వితి ॥ ఉక్తంహిమాయావాదే స్వప్నవత్సర్వసామంజస్యం, అతోనిరవయవేబ్రహ్మణిసమన్వయస్యావిరోధఇతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతినవమాధికరణమ్..............

౩౦. సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్ ॥మాయాశక్తిమతోబ్రహ్మణోజగత్సర్గంవదతః సమన్వయస్యాశరీరస్య నమాయేతిన్యాయేనవిరోధోఽస్తినవేతి సందేహేన్యాయస్యానాభాసత్వాదస్తీతి పూర్వపక్షే పూర్వోక్తశక్తిమత్త్వసమర్థనాదేకవిషయత్వంసంగతింవదన్ సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ఏకస్యేత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్విరోధావిరోధౌఫల

మిత్యుక్తమేవా పాదసమాప్తేరవగంతవ్యం। అథ్యాత్తః అభితో వ్యాప్తః, అవాకీ వాగింద్రియశూన్యః, అనాదరో నిష్కామః॥
౩౧॥ పూర్వపక్షన్యాయమనూద్య దూషయతి॥ వికరణత్వాదితి॥ దేవాదిచేతనానాం శక్తావపి దేహాభిమానే సత్యేవ కర్తృత్వం దృష్టం తదభావే సుషుప్తౌ తన్న దృష్టం, అతో బ్రహ్మణశ్శక్తత్వేప్యదేహత్వాన్న కర్తృత్వం నాప్యదేహస్య శక్తిస్సంభవతీతి శంకార్థః। వికరణస్య జీవస్య కర్తృత్వాసంభవేపీశ్వరస్య సంభవతీతి దేవాదివదపి లోక ఇత్యతో యుక్తం సశరీరస్య కల్పితస్య మాయాశ్రయత్వాయోగాత్ నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యైవ మాయాధిష్ఠానత్వం యుక్తమితి సమాధానార్థః॥ ఇతి దశమాధికరణమ్॥
౩౨ ॥ న ప్రయోజనవత్త్వాత్ ॥ పరితృప్తాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం వదన్ సమన్వయో విషయః, స కిమభ్రాంతశ్చేతనో యస్స నిష్ఫలం వస్తు న రచయతీతి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వమదేహస్యాపి శ్రుతిప్రాబల్యాత్ శక్త

రః సత్యకామ స్సత్య సంకల్పో యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదేతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యేవంజాతీయకాః॥... ... ... *

సూ॥౩౧॥ వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తమ్॥

స్యాదేతత్, వికరణాం పరాం దేవతాం శాస్తి శాస్త్రం 'అచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమనా' ఇత్యేవంజాతీయకం, కథం సా సర్వశక్తియుక్తాపి సతీ కార్యాయ ప్రభవేత్ దేవాదయో హి చేతనాస్సర్వశక్తియుక్తా అపి సంతః ఆధ్యాత్మికకరణసంపన్నా ఏవ తస్మై తస్మై కార్యాయ ప్రభవంతో విజ్ఞాయంతే, కథం చ 'నేతి నేతీ'తి ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషాయా దేవతాయాః సర్వశక్తియోగస్సంభవేదితి చేత్ యదత్ర వక్తవ్యం తత్పురస్తాదేవోక్తం। శ్రుత్యవగాహ్యమేవేదమతిగంభీరం బ్రహ్మ న తర్కావగాహ్యం, న చ యథైకస్య సామర్థ్యం దృష్టం తథాఽన్యస్యాపి సామర్థ్యేన భవితవ్యమితి నియమోఽస్తీతి ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషస్యాపి బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగస్సంభవతీత్యేతదప్యవిద్యాకల్పితరూపభేదోపన్యాసేనోక్తమేవ। తథా చ శాస్త్రం 'అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః' ఇత్యకరణస్యాపి బ్రహ్మణస్సర్వసామర్థ్యయోగం దర్శయతి॥... ... ... *

సూ॥౩౨॥ న ప్రయోజనవత్త్వాత్॥

అన్యథా పునశ్చేతనకర్తృకత్వం జగత ఆక్షిపతి, న ఖలు చేతనః పరమాత్మేదం జగద్బింబం విరచయితుమర్హతి। కుతః, ప్రయోజనవత్త్వాత్ ప్రవృత్తీనాం। చేతనో హి లోకే బుద్ధిపూర్వకారీ పురుషః ప్రవర్తమానో న మందోపక్రమామపి తావత్ప్రవృత్తిమాత్మప్రయోజనానుపయోగినీమారభమాణో దృష్టః కిముత గురుతరసంరంభాం। భవతి చ లోకప్రసిద్ధ్యనువాదినీ శ్రుతిః 'న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీ'తి। గురుతరసంరంభా చేయం ప్రవృత్తిః యదుచ్చావచప్రపంచం జగద్బింబం విరచయితవ్యం। యదీయమపి ప్రవృత్తిశ్చేతనస్య పరమాత్మనః ఆత్మప్రయోజనోపయోగినీ పరికల్ప్యేత నిత్యపరితృప్తత్వం పరమాత్మనః శ్రూయమాణం బాధ్యేత, ప్రయోజనాభావే వా ప్రవృత్త్యభావోపి స్యాత్। అథ చేతనోపి సన్ ఉన్మత్తో బుద్ధ్యపరాధాదంతరేణైవాత్మప్రయోజనం ప్రవర్తమానో దృష్టః తథా పరమాత్మాపి ప్రవర్తిష్యత ఇత్యుచ్యేత, తథా సతి సర్వజ్ఞత్వం పరమాత్మనః శ్రూయమాణం బాధ్యేత, తస్మాదశ్లిష్టా చేతనాత్సృష్టిరితి॥ ... ... *

తో యుక్తాకర్తృత్వముక్తం తదాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ అన్యథేత్యాదినా ॥ ఈశ్వరస్య ఫలాభావేపి పరప్రయోజనాయ సృష్టౌ ప్రవృత్తిరస్త్విత్యాశంక్య శ్రుతిమాహ ॥ భవతి చేతి॥ యా ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిః సా స్వఫలార్థేతి లోకప్రసిద్ధిః। న చ దయాళుప్రవృత్తౌ వ్యభిచారః తస్యాపి పరదుఃఖాసహనప్రయుక్తస్వచిత్తవ్యాకులతానివృత్త్యర్థత్వాదితి భావః। కించ గురుతరాయాస్సస్య ఫలం వాచ్యమిత్యాహ ॥ గురుతరేతి॥ తర్హ్యస్త్వీశ్వరస్యాపి ప్రవృత్తిస్స్వార్థేత్యత ఆహ। యదీయమపీతి॥ స్వార్థత్వాభావే ప్రవృత్త్యభావః పూర్వోక్తస్స్యాదిత్యర్థః। ఈశ్వరః ప్రేక్షావాన్న భవతీత్యాశంక్య శ్రుతివిరోధమాహ ॥ అథేత్యాదినా॥ బుద్ధేరపరాధోఽవివేకాభావః॥ ... ...

౩౩ ॥ ఉక్తన్యాయస్య రాజాదిలీలాయాం వ్యభిచార ఇతి సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్దేనేతి ॥ వ్యతిరిక్తం లీలాతిరిక్తం, క్రీడారూపా విహారా యేషు రమ్యదేశేషు తేష్విత్యర్థః । కదాచిద్రాజాదీనాం లీలాయామపి కించిత్ఫలం సుఖోల్లాసాదికం సంభావ్యేత తథాపి నిశ్వాసాదౌ ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిత్వమస్తి న తు స్వస్య తతో ప్రోద్దేశ్యం ఫలం కించిదస్తీతి వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ ॥ యథా చేతి ॥ ప్రాణస్య స్వభావశ్చలత్వం ప్రారబ్ధం చోచ్ఛ్వాసాదిహేతుః, ఈశ్వరస్య స్వభావః కాలకర్మసహితమాయా । నన్వీశ్వరస్య జగద్రచనాయాః కేవలలీలాత్వం కిమిత్యుచ్యతే ఫలమేవ కించిత్కల్ప్యతామిత్యత ఆహ ॥ న హీతి ॥ అవాప్తకామత్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః । నన్వీశ్వరస్తూష్ణీం కిమితి న తిష్ఠతి కిమితి స్వస్యాఫలాం పరేషాం దుఃఖావహాం సృష్టిం కరోతీత్యత ఆహ ॥ న చ స్వభావ ఇతి ॥ కాలకర్మాదిసామగ్ర్యం సత్యాం స్రష్టేరపరిహార్యత్వాదిత్యర్థః । యదుక్తం గురుతరాయాసత్వాత్ ఫలం వాచ్యమితి తత్ర హేత్వసిద్ధిమాహ ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ అల్పప్రవృత్తేరపి ఫలం వాచ్యం లోకే తథాదర్శనాదిత్యాదితర్కస్యాగమబాధమాహ ॥ యది నామేతి ॥ సృష్టిశ్రుతేరప్రవృత్తిర్నాస్తి, సర్వజ్ఞశ్రుతేరున్మత్త

సూ॥ ౩౩॥ లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్॥

తుశబ్దేనాక్షేపం పరిహరతి । యథా లోకే కస్యచిదాప్తైషణస్య రాజ్ఞో రాజామాత్యస్య వా వ్యతిరిక్తం కించిత్ ప్రయోజనమనభిసంధాయ కేవలం లీలారూపాః ప్రవృత్తయః క్రీడావిహారేషు భవంతి, యథా చోచ్ఛ్వాసప్రశ్వాసాదయోఽనభిసంధాయ బాహ్యం కించిత్ ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ భవంతి, ఏవమీశ్వరస్యాప్యనపేక్ష్య కించిత్ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ కేవలం లీలారూపా ప్రవృత్తిర్భవిష్యతి। న హీశ్వరస్య ప్రయోజనాంతరం నిరూప్యమాణం న్యాయతః శ్రుతితో వా సంభవతి, న చ స్వభావః పర్యనుయోక్తుం శక్యతే। యద్యప్యస్మాకమియం జగద్బింబవిరచనా గురుతరసంరంభేవాభాతి తథాపి పరమేశ్వరస్య లీలైవ కేవలేయమపరిమితశక్తిత్వాత్ । యది నామ లోకే లీలాస్వపి కించిత్సూక్ష్మం ప్రయోజనముత్ప్రేక్ష్యేత తథాపి నైవాత్ర కించిత్ ప్రయోజనముత్ప్రేక్షితుం శక్యతే, ఆప్తకామశ్రుతేః । నాప్యప్రవృత్తిరున్మత్తప్రవృత్తిర్వా సృష్టిశ్రుతేస్సర్వజ్ఞశ్రుతేశ్చ । న చేయం పరమార్థవిషయా సృష్టిశ్రుతిః, అవిద్యాకల్పితనామరూపవ్యవహారగోచరత్వాత్ బ్రహ్మాత్మభావప్రతిపాదనపరత్వాచ్చేత్యేతదపి నైవ ప్రస్మర్తవ్యం॥...........

సూ॥ ౩౪॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి॥

పునశ్చ జగజ్జన్మాదిహేతుత్వమీశ్వరస్యాక్షిప్యతే స్థూణానిఖననన్యాయేన ప్రతిజ్ఞాతస్యార్థస్య దృఢీకరణాయ। నేశ్వరో జగతః కారణముపపద్యతే, కుతః, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాత్ । కాంశ్చిదత్యంతసుఖభాజః కరోతి దేవాదీన్, కాంశ్చిదత్యంతదుఃఖభాజః కరోతి పశ్వాదీన్, కాంశ్చిన్మధ్యమభోగభాజో మనుష్యాదీనిత్యేవం విషమాం సృష్టిం నిర్మిమాణస్యేశ్వరస్య పృథగ్జనస్యేవ రాగద్వేషోపపత్తేః శ్రుతిస్మృత్యవధారితస్వచ్ఛత్వాదీశ్వరస్వభావవిలోపః ప్రసజ్యేత । తథా ఖలజనైరపి జుగుప్సితం నిర్ఘృణత్వమతిక్రూరత్వం దుఃఖయోగవిధానాత్ సర్వప్రజోపసంహరణాచ్చ ప్రసజ్యేత, తస్మాద్వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాన్నేశ్వరః

తానాస్తీతి విభాగః స్వప్నసృష్టివదస్యాస్సృష్టేర్మాయామాత్రత్వాన్న ఫలాపేక్షేత్యాహ ॥ న చేయమితి ॥ న చ నిష్ఫలసృష్టిశ్రుతీనామానర్థక్యం సఫలబ్రహ్మధీశేషత్వేనార్థవత్త్వాదిత్యుక్తం న విస్మర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥.....

౩౪॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న ॥ నిర్దోషాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో విషయః, స కిం 'యో విషమకారీ స దోషవా'నితి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వత్ర లీలయా యత్స్రష్టృత్వముక్తం తదేవ కర్మాదిసాపేక్షస్య న యుక్తమనీశ్వరత్వాపత్తేః, నిరపేక్షత్వే రాగాదిదోషాపత్తేరిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ పునశ్చేత్యాదినా ॥ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి జన్మాదిసూత్రే ప్రతిజ్ఞాతోఽర్థః। పృథగ్జనః పామరః 'నిరవద్యం నిరంజన'మితి శ్రుతిః 'న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః' ఇతి స్మృతిః, స్వచ్ఛత్వాదీత్యాదిపదేన కూటస్థత్వగ్రహః, స్వచ్ఛత్వాదిశ్చాసావీశ్వరస్వభావశ్చేతి విగ్రహః, నిమిత్తమనపేక్ష్య విషమకారిత్వే వైషమ్యాదిదోషస్స్యాన్న త్వనపేక్షత్వమీశ్వరస్యాస్తీతి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాది

నా ॥ నచసాపేక్షత్వేఽనీశ్వరత్వం, సేవామపేక్ష్యఫలదాతరి రాజనీశ్వరత్వానపాయాత్ । నను ధర్మాధర్మాభ్యామేవ విచిత్రసృష్టిరస్తు కిమీశ్వరేణేత్యత ఆహ ॥ ఈశ్వరస్తు పర్జన్యవదితి॥ సాధారణహేతుసహితస్యైవాసాధారణహేతోః కార్యకారిత్వాన్నేశ్వరవైయర్థ్యం, అన్యథా పర్జన్యవైయర్థ్యప్రసంగాదితి భావః । యం జనమున్నినీషతే ఉర్ధ్వం నేతుమిచ్ఛతి తం సాధు కారయతి, ఏష ఈశ్వర ఇత్యన్వయః । నచ కంచిజ్జనం సాధు కంచిదసాధుకర్మ కారయతో వైషమ్యం తదవస్థమితి వాచ్యం, అనాదిపూర్వార్జితసాధ్వసాధువాసనయా స్వభావేన జనస్య తత్తత్కర్మసు ప్రవృత్తావీశ్వరస్యాసాధారణహేతుత్వాత్, అతోఽనవద్య ఈశ్వర ఇతి భావః ॥ ... ...*

౩౫. ప్రథమసర్గస్య వైషమ్యహేతుకర్మాభావాదేకరూపత్వం స్యాత్తథా తదుత్తరకల్పానామపీత్యాక్షిప్య సమాధత్తే

కారణమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే నేశ్వరస్య ప్రసజ్యేతే, కస్మాత్, సాపేక్షత్వాత్ యది హి నిరపేక్షః కేవల ఈశ్వరో విషమాం సృష్టిం నిర్మిమీతే స్యాతామేతౌ దోషౌ వైషమ్యం నైర్ఘృణ్యం చ, నతు నిరపేక్షస్య నిర్మాతృత్వమస్తి, సాపేక్షో హీశ్వరో విషమాం సృష్టిం నిర్మిమీతే । కిమపేక్షత ఇతి చేత్ ధర్మాధర్మావపేక్షత ఇతి వదామః। అతః సృజ్యమానప్రాణిధర్మాధర్మాపేక్షా విషమా సృష్టిరితి నాయమీశ్వరస్యాపరాధః। ఈశ్వరస్తు పర్జన్యవద్ద్రష్టవ్యః। యథా హి పర్జన్యో వ్రీహియవాదిసృష్టౌ సాధారణం కారణం భవతి, వ్రీహియవాదివైషమ్యే తు తత్తద్బీజగతాన్యేవాసాధారణాని సామర్థ్యాని కారణాని భవంతి, ఏవమీశ్వరో దేవమనుష్యాదిసృష్టౌ సాధారణం కారణం భవతి, దేవమనుష్యాదివైషమ్యే తు తత్తజ్జీవగతాన్యేవాసాధారణాని కర్మాణి కారణాని భవంతి, ఏవమీశ్వరస్సాపేక్షత్వాన్న వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాభ్యాం దుష్యతి, కథం పునరవగమ్యతే సాపేక్ష ఈశ్వరో నీచమధ్యమోత్తమం సంసారం నిర్మిమీత ఇతి । తథా హి దర్శయతి శ్రుతిః 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషత' ఇతి। 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేనే'తి చ। స్మృతిరపి ప్రాణికర్మవిశేషాపేక్షమీశ్వరస్యానుగ్రహీతృత్వం నిగ్రహీతృత్వంచ దర్శయతి 'యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాంస్తథైవ భజామ్యహ'మిత్యేవంజాతీయకా । ... ... *

సూ. ౩౫ ॥ నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాత్ ॥

'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మితి ప్రాక్సృష్టేరవిభాగావధారణాన్నాస్తి కర్మ యదపేక్షా విషమా సృష్టిస్స్యాత్ సృష్ట్యుత్తరకాలం హి శరీరాదివిభాగాపేక్షం కర్మ కర్మాపేక్షశ్చ శరీరాదివిభాగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం ప్రసజ్యేత । అతో విభాగాదూర్ధ్వం కర్మాపేక్ష ఈశ్వరః ప్రవర్తతాం నామ, ప్రాక్తు విభాగాద్వైచిత్ర్యనిమిత్తస్య కర్మణోఽభావాత్తుల్యైవాద్యా సృష్టిః ప్రాప్నోతీతి చేత్, నైష దోషః, అనాదిత్వాత్సంసారస్య। భవేదేష దోషో యద్యాదిమానయం సంసారస్స్యాత్, అనాదౌ తు సంసారే బీజాంకురవద్ధేతుహేతుమద్భావేన కర్మణస్సర్గవైషమ్యస్య చ ప్రవృత్తిర్న విరుధ్యతే ॥ కథం పునరేతదవగమ్యతే అనాదిరేష సంసార ఇతి, అత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... *

సూ. ౩౬ ॥ ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ ॥

ఉపపద్యతే చ సంసారస్యానాదిత్వం, ఆదిమత్త్వే హి సంసారస్యాకస్మాదుద్భూతేర్ముక్తానామపి పునస్సంసారోద్భూతిప్రసంగోఽకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసంగశ్చ । సుఖదుఃఖాదివైషమ్యస్య నిర్నిమిత్తత్వాత్ । న చేశ్వరో వైషమ్యహేతురిత్యుక్తం । న చావిద్యా కేవలా వైషమ్యకారణం, ఏకరూపత్వా

సూత్రకారః ॥ నకర్మేతి ॥ ప్రథమసృష్టేః పశ్చాద్భావికర్మవైషమ్యకృతం వైషమ్యమిత్యాశంక్యాన్యోన్యాశ్రయమాహ ॥ సృష్ట్యుత్తరేతి ॥ ఆద్యా సృష్టిరిత్యుపలక్షణం, ఆదావేకరూపత్వే మధ్యే విషమకర్మోత్పత్తౌ హేత్వభావేనోత్తరసృష్టీనామపి తుల్యత్వస్య దుర్వారత్వాదితి ద్రష్టవ్యం। పరిహారస్సుగమః॥ ప్రథమసర్గః కశ్చిన్నాస్తీత్యత్ర ప్రమాణం పృచ్ఛతి॥ కథం పునరితి.*

౩౬. ఉపపత్తిసహితశ్రుత్యాదికం ప్రమాణమితి సూత్రవ్యాఖ్యయా దర్శయతి॥ ఉపపద్యత ఇతి ॥ హేతుం వినైవ సర్గాంగీకారే జ్ఞానకర్మకాండవైయర్థ్యం స్యాదిత్యర్థః । నను సుఖాదివైషమ్యే ఈశ్వరోఽవిద్యా వా హేతురస్త్విత్యాశంక్య క్రమేణ దూషయతి ॥ నచేశ్వర ఇత్యాదినా ॥ కస్తర్హి హేతుస్తత్రాహ॥ రాగాదీతి॥ రాగద్వేషమోహాః క్లేశాస్తేషాం వాస

ణాభిరాక్షిప్తానికర్మాణి ధర్మాధర్మవ్యామిశ్రరూపాణి, తదపేక్షాత్వవిద్యా సుఖాదిసర్గవైచిత్ర్యహేతుః, తస్మాదవిద్యాసహకారిత్వేన క్లేశకర్మణామనాదిప్రవాహోఽఙ్గీకర్తవ్య ఇతి భావః । కించ సృష్టేస్సాదిత్వే ప్రథమశరీరస్యోత్పత్తిర్న సంభవతి హేత్వభావాత్, న చ కర్మ హేతుః శరీరాత్ ప్రాక్కర్మాసంభవాత్, తస్మాత్కర్మశరీరయోరన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయ సర్వైరేవ వాదిభిస్సంసారస్యానాదిత్వమంగీకార్యమిత్యాహ ॥ న చేతి ॥ సర్గప్రముఖే సృష్ట్యాదౌ ప్రాగ్ధారితప్రాణోఽపి స ప్రత్యగాత్మా భావిధారణనిమిత్తేన జీవశబ్దేనోచ్యతామిత్యత్రాహ ॥ న చ ధారయిష్యతీతి ॥ 'గృహస్థస్సదృశీం భార్యాముపేయా'దిత్యాదావగత్యా భావివృత్త్యాశ్రయణమితి భావః । అస్య సంసారవృక్షస్య స్వరూపం సత్యం మిథ్యా వేత్యుపదేశం వినా నోపలభ్యతే, జ్ఞానం వినాఽన్తోఽపి నాస్తి నాప్యాదిరుపలభ్యతే అసత్త్వాదేవ, న చ సంప్రతిష్ఠా మధ్యే స్థితిః దృష్టనష్టస్వరూపత్వాదితి గీతావాక్యార్థః । సంసారస్యానాదిత్వేపి మిథ్యాత్వాదేకమేవాద్వితీయమిత్యవధారణముపపన్నం । తస్మాన్నిరవద్యే బ్రహ్మణి సమన్వయావిరోధ ఇతి సిద్ధం ॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్ ॥ .... ❁

త్ । రాగాదిక్లేశవాసనాక్షిప్తకర్మాపేక్షా త్వవిద్యా వైషమ్యకరీ స్యాత్ । న చ కర్మాంతరేణ శరీరం సంభవతి న చ శరీరమంతరేణ కర్మ సంభవతీతీతరేతరాశ్రయదోషప్రసంగః । అనాదిత్వే తు బీజాంకురన్యాయేనోపపత్తేర్న కశ్చిద్దోషో భవతి । ఉపలభ్యతే చ సంసారస్యానాదిత్వం శ్రుతిస్మృత్యోః । శ్రుతౌ తావత్ 'అనేన జీవేనాత్మనే'తి సర్గప్రముఖే శారీరమాత్మానం జీవశబ్దేన ప్రాణధారణనిమిత్తేనాభిలపన్ననాదిస్సంసార ఇతి దర్శయతి । ఆదిమత్త్వే తు ప్రాగధారితప్రాణస్సన్ కథం ప్రాణధారణనిమిత్తేన జీవశబ్దేన సర్గప్రముఖేఽభిలప్యేత । న చ ధారయిష్యతీత్యతోఽభిలప్యేత, అనాగతాద్ధి సంబంధాదతీతస్సంబంధో బలీయాన్ భవతి అభినిష్పన్నత్వాత్ 'సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయ'దితి చ మంత్రవర్ణః పూర్వకల్పసద్భావం దర్శయతి । స్మృతావప్యనాదిత్వం సంసారస్యోపలభ్యతే 'న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో న చాదిర్న చ సంప్రతిష్ఠే'తి । పురాణే చాతీతానామనాగతానాం చ కల్పానాం న పరిమాణమస్తీతి స్థాపితం ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౩౭ ॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ ॥ ❁

చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యస్మిన్నవధారితే వేదార్థే పరైరుపక్షిప్తాన్ విలక్షణత్వాదీన్ దోషాన్ పర్యహార్షీదాచార్యః, ఇదానీం పరపక్షప్రతిషేధప్రధానం ప్రకరణమారిప్సమానః స్వపక్షపరిగ్రహప్రధానం ప్రకరణముపసంహరతి ॥ యస్మాదస్మిన్ బ్రహ్మణి కారణే పరిగృహ్యమాణే ప్రదర్శితేన ప్రకారేణ సర్వే కారణధర్మా ఉపపద్యంతే 'సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి మహామాయం చ బ్రహ్మే'తి తస్మాదనతిశంకనీయమిదమౌపనిషదం దర్శనమితి ॥ * ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందపూజ్యపాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁❁

౩౭. ❁ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ ❁ ॥ నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వవాది వేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం యన్నిర్గుణం తన్నోపాదానం యథా రూపమితి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే భవత్వీశ్వరస్య విషమసృష్టినిమిత్తత్వం తత్ప్రయోజకస్య కర్మణస్సత్త్వాత్ న తూపాదానత్వం తద్వ్యాపకస్య సగుణత్వస్యాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రతాత్పర్యమాహ ॥ చేతనమితి ॥ వివర్తోపాదానత్వం నిర్గుణస్యాప్యవిరుద్ధం, అజ్ఞాతత్వస్య భ్రమాధిష్ఠానత్వప్రయోజకస్య సత్త్వాత్, సగుణత్వం త్వవ్యాపకం శబ్దాదిగుణేషు నిత్యత్వాదిభ్రమదర్శనాదితి భావః । యద్యపి సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ లోకే కారణధర్మత్వేనాప్రసిద్ధం తథాపి యో యస్య కర్తా స తస్య సర్వస్య జ్ఞాతా శక్తశ్చేతి ప్రసిద్ధం, ఈశ్వరస్యాపి సర్వకర్తృత్వశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధ్యనుసారేణార్థాన్నిరతిశయసర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ సిద్ధ్యతీత్యభిసంధాయాహ ॥ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తీతి ॥ మహామాయమితి కర్తృత్వోపాదానత్వకథనే సర్వశంకాపంకప్రక్షాలనాయోక్తం । తస్మాదౌపనిషదే సిద్ధాంతే న కశ్చిద్దోష ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్ ... ... ❁

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం
భాష్యరత్నప్రభాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీవిఘ్నేశాయనమః

రత్నప్రభాభూషితేశాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయపాదప్రారంభః.

సాంఖ్యతార్కికబౌద్ధాశ్చజైనాః పాశుపతాదయః ।యస్యతత్త్వంనజానంతితంవందేరఘుపుంగవమ్॥౧॥

౧ ॥ బ్రహ్మణిసర్వధర్మోపపత్తివత్ ప్రధానేపితదుపపత్తిమాశంక్యనిరాచష్టే॥రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానం॥ననుముముక్షూణాంవాక్యార్థనిర్ణయప్రతిబంధనిరాసాయవేదాంతానాంతాత్పర్యంనిశ్చేతుమిదంశాస్త్రమారబ్ధంతచ్చనిర్దోషతయానిశ్చితం,తతఃపరపక్షనిరాసాత్మకోయంపాదోఽస్మిన్ శాస్త్రేనసంగతః, తన్నిరాసస్యముముక్ష్వనపేక్షితత్వాదిత్యాక్షిపతి॥యద్యపీతి॥పరపక్షనిరాకరణంవినాస్వపక్షస్థైర్యాయోగాత్ తత్కర్తవ్యమిత్యాహ ॥తథాపీతి॥ తర్హి స్వపక్షస్థాపనాత్ప్రాగేవ పరపక్షప్రత్యాఖ్యానంకార్యమిత్యతఆహ ॥వేదాంతార్థేతి॥ వేదాంతతాత్పర్యనిర్ణయస్యఫలవజ్జ్ఞానకారణాంతర్భావాదభ్యర్హితత్వం।ననురాగద్వేషకరత్వాత్ పరమతనిరాకరణంనకార్యమితిశంకతే ॥నన్వితి॥ ....

సూ౦।౧।రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానమ్॥

యద్యపీదంవేదాంతవాక్యానామైదంపర్యంనిరూపయితుంశాస్త్రంప్రవృత్తంనతర్కశాస్త్రవత్ కేవలాభిర్యుక్తిభిఃకంచిత్సిద్ధాంతంసాధయితుం దూషయితుంవాప్రవృత్తం, తథాపివేదాంతవాక్యానివ్యాచక్షాణైస్సమ్యగ్దర్శనప్రతిపక్షభూతానిసాంఖ్యాదిదర్శనానినిరాకరణీయాని తదర్థఃపరః పాదఃప్రవర్తతే వేదాంతార్థనిర్ణయస్యచసమ్యగ్దర్శనార్థత్వాత్ తన్నిర్ణయేనస్వపక్షస్థాపనంప్రథమంకృతంతద్ధ్యభ్యర్హితం పరపక్షప్రత్యాఖ్యానాదితి । ననుముముక్షూణాంమోక్షసాధనత్వేనసమ్యగ్దర్శననిరూపణాయస్వపక్షస్థాపనమేవ కేవలంకర్తుంయుక్తంకింపరపక్షనిరాకరణేనపరవిద్వేషకారణేన।బాఢమేవం, తథాపిమహాజనపరిగృహీతానిమహాంతిసాంఖ్యాదితంత్రాణి సమ్యగ్దర్శనాపదేశేన ప్రవృత్తాన్యుపలభ్యభవేత్కేషాంచిన్మందమతీనామేతాన్యపిసమ్యగ్దర్శనాయోపాదేయానీత్యపేక్షా । తథాయుక్తిగాఢత్వసంభావనాత్సర్వజ్ఞభాషితత్వాచ్చ శ్రద్ధాచతేష్విత్యతస్తదసారతోపపాదనాయప్రయత్యతే। నను 'ఈక్షతేర్నాశబ్దం' (అ౧ పా౧ సూ౫) 'కామాచ్చనానుమానాపేక్షా' (అ౧పా౧సూ౧౮) 'ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః' (అ౧పా౪సూ౨౮) ఇతిచపూర్వత్రాపిసాంఖ్యాదిపక్షప్రతిషేధఃకృతః కింపునఃకృతకరణేనేతి । తదుచ్యతే, సాంఖ్యాదయఃస్వపక్షస్థాపనాయవేదాంతవాక్యాన్యప్యుదాహృత్యస్వపక్షానుగుణ్యేనై

తత్త్వనిర్ణయప్రధానాహీయంకథారబ్ధా, తత్త్వనిర్ణయశ్చపరమతేష్వ శ్రద్ధాంవినానసిధ్యతి, సాచతేషుభ్రాంతిమూలత్వనిశ్చయంవినానభవతి, నచేమంపాదంవినాసఇతి ప్రధానసిద్ధ్యర్థత్వాదయంపాదోఽస్మిన్ శాస్త్రేసంగతః, సంగతత్వాద్వీతరాగేణాపిపరమతనిరాసః కర్తవ్యఇత్యభిసంధాయోక్తాంగీకారేణసమాధత్తే॥బాఢమిత్యాదినా॥అపదేశేనవ్యాజేన, మందమతీనాంతేషు శ్రద్ధానిమిత్తానిబహూనిసంతీతి తన్నిరాసాయయత్నఃక్రియతఇత్యర్థః । స్వమతశ్రద్ధాపరమతద్వేషౌతుప్రధానసిద్ధ్యర్థత్వాదంగీకృతౌ, నాప్యయందోషః,పరపక్షత్వబుద్ధ్యాహినిరాసోద్వేషమావహతినతుతత్త్వనిర్ణయేచ్ఛయాకృతఇతిమంతవ్యం। పౌనరుక్త్యంశంకతే ॥నన్వీక్షతేరితి॥ పూర్వంసాంఖ్యాదీనాంశ్రుత్యర్థానుగ్రాహకతర్కనిరాసావశ్యకత్వముక్తం సంప్రతిశ్రుత్యనపేక్షాస్తదీయాస్స్వతంత్రాయుక్తయోనిరస్యంత ఇత్యర్థభేదాన్నపునరుక్తిరిత్యాహ ॥తదుచ్యతఇతి॥ ప్రధానమచేతనం జగదుపాదానమితిసాంఖ్యసిద్ధాంతోఽత్రవిషయః, సకింప్రమాణమూ

లోభ్రాంతిమూలో వేతిసందేహే సర్వధమోఽపపత్తేశ్చేత్యుక్తధర్మాణాం ప్రధానేఽసంభవాత్ తదేవోపాదానమిత్యా క్షేపసంగత్యాప్రమాణమూలత్వందర్శయన్ పూర్వపక్షమాహ ॥తత్రసాంఖ్యాఇతి॥ స్వసిద్ధాంతజ్ఞానస్యపరమతనిరాసం ప్రత్యుపజీవ్యత్వాత్పాదయోస్సంగతిః । పరమతనిరాసాత్మకత్వాత్ సర్వేషామధికరణానామేతత్పాదసంగతిః, పూర్వ పక్షేప్రమాణమూలమతవిరోధాదుక్తశ్రుత్యర్థసమన్వయాసిద్ధిఃఫలం సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరిత్యాపాదంద్రష్టవ్యం, శ్రౌతసమ న్వయదార్ఢ్యార్థత్వాదస్యపాదస్యశ్రుతిసంగతిరితివివేకః । భిద్యంతఇతి భేదావికారాః, యేవికారాయేనాన్వితాస్తేతత్ప్ర కృతికాఇతివ్యాప్తిమాహ ॥ యథేతి ॥ సర్వంకార్యం సుఖదుఃఖమోహాత్మకవస్తుప్రకృతికం తదన్వితత్వాత్ ఘటాదివదిత్య నుమానమాహ ॥తథేతి॥ కిమర్థంప్రధానంపరిణమతేతత్రాహ॥ చేతనస్యేతి॥ అర్థౌభోగాపవర్గరూపౌ,తదర్థంస్వభావత ఏవప్రవర్తతేనతుకేనచిచ్చేతనేనప్రేర్యతఇత్యర్థః తదుక్తం ' పురుషార్థఏవహేతుర్నకేనచిత్కార్యతేకరణ'మితి । అ నుమానాంతరాణితైరుక్తానిస్మారయతి ॥ తథేతి ॥ ఉక్తంహి "భేదానాంపరిమాణాత్సమన్వయాచ్ఛక్తితఃప్రవృత్తేశ్చ। కారణకార్యవిభాగా దవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్యే"తి, అత్రకారికాయాంసమన్వయాదితి లింగంవ్యాఖ్యాతం, శిష్టాని వ్యాఖ్యాయంతే । తథాహిక్షిత్యాదీనాంభేదానాం కారణమవ్యక్తంపరిమితత్వాద్ఘటవత్,నచదృష్టాంతేసాధ్యవైకల్యం

వయోజయంతోవ్యాచక్షతే, తేషాంయద్వ్యాఖ్యానంతద్వ్యాఖ్యానాభాసంనసమ్యగ్వ్యాఖ్యానమిత్యే తావత్పూర్వత్రకృతం, ఇహతువాక్యనిరపేక్షః స్వతంత్రస్తద్యుక్తిప్రతిషేధః క్రియతఇత్యేషవిశేషః । తత్రసాంఖ్యామన్యంతే, యథాఘటశరావాదయోభేదామృదాత్మతయాఽన్వీయమానామృదాత్మకసా మాన్యపూర్వకాలోకేదృష్టాః, తథాసర్వఏవబాహ్యాధ్యాత్మికాభేదాస్సుఖదుఃఖమోహాత్మతయాఽన్వీ యమానాఃసుఖదుఃఖమోహాత్మకసామాన్యపూర్వకాభవితుమర్హంతి । యత్సుఖదుఃఖమోహాత్మకంసా మాన్యంతత్త్రిగుణంప్రధానంమృద్వదచేతనంచేతనస్య పురుషస్యార్థంసాధయితుంస్వభావభేదేనైవవిచి త్రేణవికారాత్మనావివర్తతఇతి। తథాపరిమాణాదిభిరపిలింగైస్తదేవప్రధానమనుమిమతే।తత్రవదామః యదిదృష్టాంతబలేనైవైతన్నిరూప్యేత నాచేతనం లోకేచేతనానధిష్ఠితంస్వతంత్రంకించిద్విశిష్టపురుషార్థ నిర్వర్తనసమర్థాన్వికారాన్విరచయద్దృష్టం। గేహప్రాసాదశయనాసనవిహారభూమ్యాదయోహిలో కేప్రజ్ఞావద్భిః శిల్పిభిర్యథాకాలంసుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిహారయోగ్యా రచితాదృశ్యంతే, తథేదంజగదఖి లంపృథివ్యాదినానాకర్మఫలోపభోగయోగ్యంబాహ్యమాధ్యాత్మికంచ శరీరాదినానాజాత్యన్వితం ప్ర

ఘటోత్పత్తేః ప్రాగనభివ్యక్తఘటాదిరూపకార్యవిశిష్టత్వేనమృదోఽప్యవ్యక్తత్వాత్ తథాఘటాదీనాంకారణశక్తితఃప్ర వృత్తేర్మహదాదికార్యాణామపికారణశక్తితః ప్రవృత్తిర్వాచ్యా, తచ్ఛక్తిమత్కారణమవ్యక్తం।కించకారణాత్కార్య స్యవిభాగోజన్మదృశ్యతేక్షతేర్మృత్తికాజాయతేతతోఘటఇతి । ఏవమవిభాగః ప్రతిలోమ్యేన ప్రలయోదృశ్యతేఘటస్య మృత్తికాయాంలయః తస్యాఃక్షితౌక్షితేరప్సుఅపాంతేజసీత్యేతౌ విభాగావిభాగౌవైశ్వరూప్యస్యవిచిత్రస్యభావజాతస్య దృశ్యమానౌపృథక్పృథక్కృతౌక్వచిత్కారణేవిశ్రాంతౌవిభాగత్వా దవిభాగత్వాచ్చ మృదిఘటాదివిభాగావిభాగవదిత్య ర్థః। సిద్ధాంతయతి ॥ తత్రవదామఇతి ॥ కిమనుమానైరచేతనప్రకృతికత్వంజగతస్సాధ్యతే స్వతంత్రాచేతనప్రకృతికత్వం వాఆద్యేసిద్ధసాధనతా,అస్మాభిరప్యనాదిత్రిగుణమాయాంగీకారాత్,ద్వితీయేఘటాదిదృష్టాంతేసాధ్యాప్రసిద్ధిరిత్యాహ యదీతి ॥ స్వతంత్రమచేతనంప్రకృతిరిత్యేతద్దృష్టాంతబలేనతదానిరూప్యేతయదిదృష్టాంతః కశ్చిత్స్యాత్ నతుసదృష్టఃక్వ చిదిత్యన్వయః। స్వతంత్రపదార్థమాహ ॥ చేతనానధిష్ఠితమితి ॥ పరకీయస్యసాధ్యస్యాప్రసిద్ధిముక్త్వాసత్ప్రతిపక్షత్వం వక్తుంయద్విచిత్రరచనాత్మకంకార్యంతచ్చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికమితివ్యాప్తిమాహ ॥ గేహేతి ॥ ఇదంజగచ్చేతనా ధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికం కార్యత్వాత్ గేహవదితిప్రయోగః। విపక్షేవిచిత్రరచనానుపపత్తిరూపంసూత్రోక్తంబాధక తర్కంవక్తుంజగతోవైచిత్ర్యమాహ ॥ తథేతి ॥ బాహ్యంపృథివ్యాదిభోగ్యం ఆధ్యాత్మికంశరీరాదిచ భోగాధిష్ఠానమితివి

భాగః, ప్రతినియతోఽసాధారణోఽవయవానాం విన్యాసో రచనా యస్య తదిత్యర్థః। ఇత్థం విచిత్రం జగచ్చేతనానధిష్ఠితా ప్రకృతిః కథం రచయేన్న కథమపీత్యర్థః । యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనం తన్న కార్యకారీతి వ్యాప్తిముక్తతర్కమూలభూతామాహ ॥ లోష్టేతి ॥ చేతనాప్రేరితేషు లోష్టాదిషు కార్యకారిత్వాదర్శనాదిత్యర్థః। కించానాదిజడప్రకృతిః చేతనాధిష్ఠితా పరిణామిత్వాత్ మృదాదివదిత్యాహ ॥మృదితి॥ నను మృదాదిదృష్టాంతే ద్వయమప్యస్తి అచేతనత్వం చేతనాధిష్ఠితత్వం చేతి తత్ర పరిణామిత్వహేతోరచేతనత్వమేవ వ్యాపకం మృదాదిస్వరూపత్వేనాంతరంగత్వాత్, నతు చేతనాధిష్ఠితత్వం వ్యాపకం, తస్య మృదాదిబాహ్యకులాలాదిసాపేక్షత్వేన బహిరంగత్వాత్, తథా చ పరిణామిత్వేపి మూలప్రకృతేరచేతనత్వధర్మేణైవ యోగో న చేతనాధిష్ఠితత్వేనేత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ న చేతి ॥ మహానసదృష్టాంతేఽన్తరంగస్యాపి మహానసస్వరూపస్య ధూమవ్యాపకత్వం నాస్తి తద్భిన్నస్య బహిరంగస్యాపి వహ్నేస్తదస్తీత్యంతరంగత్వం వ్యాపకత్వే ప్రయోజకం న భవతీతి భావః । కించ యదచేతనం తచ్చేతనాధిష్ఠితమేవ పరిణమత ఇత్యంగీకారే బాధకాభావాత్ ప్రత్యుత శ్రుత్యనుగ్రహాచ్చ తథాంగీకార్యమిత్యాహ ॥నచైవం సతీతి॥ సుఖదుఃఖమోహాన్వయాదితి హేతోరసిద్ధిద్యోతనార్థః సూత్రే చకార ఇత్యాహ ॥ అన్వయాద్యనుపపత్తేశ్చేతి॥ నానుమానం యుక్తమిత్యన్వయః ఆదిశబ్దః పరిమాణాదిగ్రహార్థః శబ్దాదీనాం బాహ్యత్వాను

తినియతావయవవిన్యాసమనేకకర్మఫలానుభవాధిష్ఠానం దృశ్యమానం ప్రజ్ఞావద్భిస్సంభావితతమైశ్శిల్పిభిర్మనసాప్యాలోచయితుమశక్యం సత్ కథమచేతనం ప్రధానం రచయేత్, లోష్టపాషాణాదిష్వదృష్టత్వాత్ । మృదాదిష్వపి కుంభకారాద్యధిష్ఠితేషు విచిత్రాకారా రచనా దృశ్యంతే, తద్వత్ ప్రధానస్యాపి చేతనాంతరాధిష్ఠితత్వప్రసంగః, న చ మృదాద్యుపాదానస్వరూపవ్యపాశ్రయేణైవ ధర్మేణ మూలకారణమవధారణీయం, న బాహ్యకుంభకారాదివ్యపాశ్రయేణేతి కించిన్నియామకమస్తి, న చైవం సతి కించిద్విరుధ్యతే ప్రత్యుత శ్రుతిరనుగృహ్యతే చేతనకారణత్వసమర్పణాత్, అతో రచనానుపపత్తేశ్చ హేతోర్నాచేతనం జగత్కారణమనుమాతవ్యం భవతి । అన్వయాద్యనుపపత్తేశ్చేతి చశబ్దేన హేతోరసిద్ధిం సముచ్చినోతి । నహి బాహ్యాధ్యాత్మికానాం భేదానాం సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయాఽన్వయ ఉపపద్యతే, సుఖాదీనామాంతరత్వప్రతీతేః శబ్దాదీనాం చాతద్రూపత్వప్రతీతేస్తన్నిమిత్తత్వప్రతీతేశ్చ, శబ్దాద్యవిశేషేపి చ భావనావిశేషాత్ సుఖాదివిశేషోపలబ్ధేః తథా పరిమితానాం భేదానాం మూలాంకురాదీనాం సంసర్గపూర్వకత్వం దృష్ట్వా బాహ్యాధ్యాత్మికానాం భేదానాం పరిమితత్వాత్ సంసర్గపూర్వకత్వమనుమిమానస్య సత్త్వరజస్తమసామపి సంసర్గపూర్వకత్వప్రసంగః పరిమితత్వావిశేషాత్ । కార్యకారణభావస్తు ప్రేక్షా

భావాదాంతరసుఖాద్యాత్మకత్వమసిద్ధం తన్నిమిత్తత్వాచ్చ । నహి నిమిత్తనైమిత్తికయోరభేదేన యోగోఽస్తి దండఘటయోరదర్శనాదిత్యర్థః । కించ యది ఘటే మృద్వత్సుఖాదికం శబ్దాదావన్వితం స్యాత్తర్హి సర్వైరవిశేషేణ సుఖాదికముపలభ్యేత ఘటే మృద్వత్ న తథోపలబ్ధిరస్తీతి యోగ్యానుపలబ్ధ్యా హేత్వభావనిశ్చయ ఇత్యాహ॥ శబ్దాదీతి॥ విషయస్యైకత్వేపి పురుషవాసనావైచిత్ర్యాత్కస్యచిత్సుఖబుద్ధిః కస్యచిద్దుఃఖబుద్ధిః కస్యచిన్మోహబుద్ధిర్దృశ్యతే అతో విషయాస్సుఖాద్యాత్మకా న భవంతీత్యర్థః । ఏవం సమన్వయాదితి హేతుం దూషయిత్వా పరిమాణాదిహేతూన్ దూషయతి॥తథేతి॥బుద్ధ్యాదీనాం పరిమితత్వేన సంసర్గపూర్వకత్వసిద్ధౌ సంసృష్టాన్యనేకాని సత్త్వరజస్తమాంసి సిధ్యంతి ఏకస్మిన్ సంసర్గాభావాత్ న బ్రహ్మాసిద్ధిరితి సాంఖ్యస్యాభావః।కిమిదం పరిమితత్వం న తావద్దేశతః పరిచ్ఛేదః, పక్షాంతర్గతాకాశేతస్యాభావేన భాగాసిద్ధేః, నాపి కాలతః పరిచ్ఛేదః, సాంఖ్యైః కాలస్యానంగీకారాత్ అవిద్యాగుణదోషత్వేన సంసర్గేణ సిద్ధసాధనాచ్చ, నాపి వస్తుతః పరిచ్ఛేదః సత్త్వాదీనాం పరస్పరం భిన్నత్వే సత్యపి సాధ్యాభావేన వ్యభిచారాదిత్యాహ ॥ సత్త్వేతి ॥ యదుక్తం కార్యకారణవిభాగో యత్ర సమాప్యతే తత్ప్రధానమితి తన్న, బ్రహ్మణి మాయాయాం వా సమాప్తిసంభవాత్, న చ యః కార్యస్యాపి భాగః స చేతనానధిష్ఠితాచేతనే సమాప్త ఇతి వ్యాప్తిరస్తి సర్వత్రాచేతనేషు చేతనాధిష్ఠానదర్శనాదిత్యాహ॥ కార్యేతి॥ ఏతే

నావిభాగోఽపివ్యాఖ్యాతః । యత్తుయత్పరిమితంతదవ్యక్తప్రకృతికమితివ్యాప్త్యంతరంతస్యాపిగుణేష్వనాదిషుపరిమితేషు వ్యభిచారః, ఏతేనసదృశయోరేవ ప్రకృతివికారభావాదచేతనవికారాణామచేతనమేవప్రకృతిరితినిరస్తం ।చేతనాధిష్ఠితా చేతనప్రకృతికత్వేపిసాదృశ్యాద్యుపపత్తేః నవిలక్షణత్వాదిత్యత్రసాదృశ్యాదినియమస్యనిరస్తత్వాచ్చ, ఏవంచేతనాధీన కారణశక్తితఃకార్యప్రవృత్తిసంభవాత్ శక్తితఃప్రవృత్తిలింగమన్యథాసిద్ధమితిభావః ॥ ... ... *

౨ ॥ స్వతంత్రమచేతనంకారణత్వేననానుమాతవ్యంతస్యసృష్ట్యర్థప్రవృత్తేరనుపపత్తేరితి చకారేణానుపపత్తిప దమనుషజ్యసూత్రంయోజనీయం । రచనాప్రవృత్త్యోఃకోభేదఇత్యాశంక్యప్రవృత్తిస్వరూపమాహ ॥సామ్యేతి॥ గుణానాం కిలసామ్యావస్థాతత్త్వానాంప్రళయః, తదానకించిత్కార్యంభవతిప్రళయాభావప్రసంగాత్, కింత్వాదౌసామ్యప్రచ్యు తిరూపంవైషమ్యంభవతి, తతఃకస్యచిద్గుణస్యాంగిత్వముద్భూతత్వేనప్రాధాన్యం కస్యచిదంగత్వంశేషత్వమిత్యంగాంగి భావోభవతి, తస్మిన్సతిమహదాదికార్యోత్పాదనాత్మికాప్రవృత్తిః, తయావివిధకార్యవిన్యాసోరచనేతిభేదఇత్యర్థః॥గు ణానాంప్రవృత్తిశ్చేతనాధిష్ఠానపూర్వికా ప్రవృత్తిత్వాత్ రథాదిప్రవృత్తివదిత్యాహ ॥ సాపీతి ॥ విపక్షేస్వాతంత్ర్యేణ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరిత్యర్థః। కేచిత్తుభేదానాంప్రవృత్తిశక్తిమత్త్వాచ్చేతనానధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికత్వమితిశక్తితఃప్రవృ

పూర్వకంనిర్మితానాంశయనాసనాదీనాందృష్టఇతి నకార్యకారణభావాద్బాహ్యాధ్యాత్మికానాంభేదా నామచేతనపూర్వకత్వంశక్యంకల్పయితుమ్॥ ... ... *

సూ. ౨ ॥ ప్రవృత్తేశ్చ ॥

ఆస్తాంతావదియంరచనాతత్సిద్ధ్యర్థా యాప్రవృత్తిః సామ్యావస్థానాత్ప్రచ్యుతి స్సత్త్వరజస్తమసా మంగాంగిభావాపత్తిః విశిష్టకార్యస్యాభిముఖప్రవృత్తిః, సాపినాచేతనస్యప్రధానస్య స్వతంత్రస్యోపప ద్యతేమృదాదిష్వదర్శనాత్ రథాదిషుచ । నహి మృదాదయోరథాదయోవాస్వయమచేతనాస్సంతశ్చేత నైఃకులాలాదిభిరశ్వాదిభిర్వాఽనధిష్ఠితావిశిష్టకార్యాభిముఖప్రవృత్తయోదృశ్యంతే । దృష్టాచ్చాదృష్టసి ద్ధిరతఃప్రవృత్త్యనుపపత్తేరపిహేతోర్నాచేతనంజగత్కారణమనుమాతవ్యంభవతి । ననుచేతనస్యాపిప్ర వృత్తిఃకేవలస్యనదృష్టా । సత్యమేతత్, తథాపిచేతనసంయుక్తస్యరథాదేరచేతనస్యప్రవృత్తిర్దృష్టా,నత్వ చేతనసంయుక్తస్యచేతనస్యప్రవృత్తిర్దృష్టా, కింపునరత్రయుక్తంయస్మిన్ప్రవృత్తిర్దృష్టాతస్య సేతి ఉత యత్సంయుక్తస్యదృష్టాతస్యైవసేతి । ననుయస్మిన్దృశ్యతేప్రవృత్తిస్తస్యైవసేతియుక్తముభయోః ప్ర త్యక్షత్వాత్, నతుప్రవృత్త్యాశ్రయత్వేనకేవలశ్చేతనోరథాదివత్ ప్రత్యక్షః।ప్రవృత్త్యాశ్రయదేహాదిసం

త్తేరితిలింగంవ్యాచక్షతే అస్యాపిగుణేషువ్యభిచారఃకార్యత్వవిశేషణేచవిరుద్ధతా। ప్రవృత్తిశక్తిత్వేసతికార్యత్వస్యఘటా దిషుచేతనాధిష్ఠితప్రకృతిత్వేనోక్తసాధ్యవిరుద్ధేనవ్యాప్తిదర్శనాదితి ప్రవృత్తేశ్చేతిసూత్రేణజ్ఞాపితం । ననులోకేస్వతం త్రాచేతనానాంప్రవృత్త్యదర్శనేపిప్రధానేసాప్రవృత్తిస్సిధ్యతుతత్రాహ ॥దృష్టాచ్చేతి॥ అనుమానశరణస్య తవదృష్టాం తంవినాఽతీంద్రియార్థసిద్ధ్యయోగాదితిభావః ।ననుప్రధానస్యప్రవృత్తింఖండయతాచేతనస్యసృష్టా ప్రవృత్తిర్వాచ్యాసా నయుక్తేతిసాంఖ్యశ్శంకతే ॥నన్వితి॥ శుద్ధచేతనస్యప్రవృత్త్యయోగమంగీకరోతి॥సత్యమితి॥తర్హి కేవలస్యాచేతనస్యప్రవృ త్తిసిద్ధిరన్యథాసృష్ట్యయోగాత్తత్రాహ ॥ తథాపీతి॥ కేవలస్యాచేతనస్యాప్రవృత్తావపిచేతనాచేతనయోర్మిథస్సంబంధా త్ సృష్టిప్రవృత్తిరితిభావః।ఇమంవేదాంతసిద్ధాంతంసాంఖ్యోదూషయతి ॥నన్వితి॥ సర్వాప్రవృత్తిరచేతనాశ్రయైవదృష్టా నత్వచేతనసంబంధేనాపిచేతనస్యక్వచిత్ప్రవృత్తిర్దృష్టా తస్మాన్నచేతనాత్సృష్టిరిత్యర్థః । మతద్వయంశ్రుత్వామధ్యస్థః పృచ్ఛతి॥కింపునరితి॥ యస్మిన్నచేతనేరథాదౌప్రవృత్తిర్దృష్టాతస్యైవసానచేతనస్తత్రహేతురితికింసాంఖ్యమతంసాధుఉత యేనచేతనేనాశ్వాదినాసంయోగాదచేతనస్యప్రవృత్తిస్తత్ప్రయుక్తాసేతివేదాంతిమతంవాసాధ్వితిప్రశ్నార్థః । సాంఖ్య ఆహ ॥ నన్వితి ॥ఉభయోఃప్రవృత్తితదాశ్రయయోరిత్యర్థః । దృష్టాంతేనైవప్రవృత్తేరుపపత్తావదృష్టచేతనప్రవృత్తిర్న

కల్ప్యేత్యతిభావః। ఆత్మనోఽప్రత్యక్షత్వే కథంసిద్ధిస్తత్రాహ ॥ ప్రవృత్తీతి ॥ జీవద్దేహస్యరథాదిభ్యోవైలక్షణ్యంప్రాణాదిమత్త్వంలింగందృష్టమితికృత్వాచేతనస్యసిద్ధిరిత్యన్వయః ।జీవద్దేహస్సాత్మకఃప్రాణాదిమత్త్వాత్ వ్యతిరేకేణరథాదివదిత్యాత్మసిద్ధిరిత్యర్థః । దేహప్రవృత్తిస్స్వాశ్రయాదన్యేనజ్ఞానవతాసహభూతాప్రవృత్తిత్వాద్రథప్రవృత్తివదిత్యనుమానాంతరసూచనాయ ప్రవృత్త్యాశ్రయేత్యుక్తం, సద్భావసిద్ధిరేవనప్రవర్తకత్వమిత్యేవకారార్థః । అనుమితస్యసద్భావమాత్రేణప్రవృత్తిహేతుత్వేసర్వత్రాకాశస్యహేతుత్వప్రసంగాదితిభావః । ఆత్మనోఽప్రత్యక్షత్వేచార్వాకాణాంభ్రమోపిలింగమిత్యాహ ॥ అతఏవేతి-అప్రత్యక్షత్వాదేవేత్యర్థః। దేహాన్యాత్మనఃప్రత్యక్షత్వేభ్రమాసంభవాదితిభావః।దర్శనాత్, ప్రవృత్తిచైతన్యయోరితిశేషః । ప్రవృత్తింప్రత్యాశ్రయత్వమచేతనస్యైవేత్యుక్తమంగీకృత్య చేతనస్యప్రయోజకత్వంసిద్ధాంతీసాధయతి ॥తదభిధీయతఇతి॥ రథాదిప్రవృత్తావశ్వాదిచేతనస్యాన్వయవ్యతిరేకౌస్ఫుటౌ, తాభ్యాంచేతనస్యప్రవర్తకత్వం

యుక్తస్యైవతుచేతనస్యసద్భావసిద్ధిః కేవలాచేతనరథాదివైలక్షణ్యం జీవద్దేహస్యదృష్టమితి, అతఏవచప్రత్యక్షేదేహేసతిచైతన్యస్యదర్శనాదసతి చాదర్శనాద్దేహస్యైవచైతన్యమితిలోకాయతికాఃప్రతిపన్నాః తస్మాదచేతనస్యైవప్రవృత్తిరితి।తత్రాభిధీయతే, నబ్రూమోయస్మిన్నచేతనేప్రవృత్తిర్దృశ్యతేనతస్యసేతి,భవతుతస్యైవసా,సాతుచేతనాద్భవతీతిబ్రూమః,తద్భావేభావాత్తదభావేచాభావాత్ యథాకాష్ఠాదివ్యపాశ్రయాపిదాహప్రకాశాదిలక్షణా విక్రియాఽనుపలభ్యమానాపికేవలేజ్వలనేజ్వలనాదేవభవతితత్సంయోగేదర్శనాత్తద్వియోగేచాదర్శనాత్తద్వల్లోకాయతికానామపిచేతన ఎవదేహోఽచేతనానాంరథాదీనాంప్రవర్తకోదృష్టఇత్యవిప్రతిపన్నంచేతనస్యప్రవర్తకత్వం।ననుతవదేహాదిసంయుక్తస్యాప్యాత్మనోవిజ్ఞానస్వరూపమాత్రవ్యతిరేకేణప్రవృత్త్యనుపపత్తేరనుపపన్నంప్రవర్తకత్వమితిచేన్న,అయస్కాంతవద్రూపాదివచ్చప్రవృత్తిరహితస్యాపిప్రవర్తకత్వోపపత్తేః।యథాఽయస్కాంతోమణిఃస్వయంప్రవృత్తిరహితోప్యయసఃప్రవర్తకోభవతి,యథాచరూపాదయోవిషయాః స్వయంప్రవృత్తిరహితాఅపిచక్షురాదీనాంప్రవర్తకాభవంతి, ఏవం ప్రవృత్తిరహితోపీశ్వరస్సర్వగతస్సర్వాత్మాసర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిశ్చసన్సర్వంప్రవర్తయేదిత్యుపపన్నం, ఏకత్వాత్ప్రవర్త్యాభావే ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిరితిచేత్, న, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపమాయావేశవశేనాసకృత్ప్రత్యుక్తత్వాత్, తస్మాత్సంభవతిప్రవృత్తిః సర్వజ్ఞకారణత్వే, నత్వచేతనకారణత్వే॥ ...., *

సూ॥ 3॥ పయోఽమ్బువచ్చేత్తత్రాపి ॥

స్యాదేతత్, యథాక్షీరమచేతనంస్వభావేనైవవత్సవివృద్ధయేప్రవర్తతే, యథాచజలమచేతనంస్వభావేనైవలోకోపకారాయస్యందతే, ఏవంప్రధానమప్యచేతనంస్వభావేనైవపురుషార్థసిద్ధయేప్రవర్తిష్యతఇతి । నైతత్సాధూచ్యతే । యతస్తత్రాపిపయోఽమ్బునోశ్చేతనాధిష్ఠితయోరేవప్రవృత్తిరిత్యనుమిమీమహే, ఉభయవాదిప్రసిద్ధేరథాదావచేతనేకేవలేప్రవృత్త్యదర్శనాత్ । శాస్త్రంచ 'యోఽప్సుతి

బాహ్యానామపిసమ్మతమిత్యాహ ॥లోకాయతికానామపీతి॥ యఃప్రవర్తకఃసస్వయంప్రవృత్తిమానశ్వాదివదితివ్యాప్తేరాత్మనివ్యాపకాభావాన్నప్రవర్తకత్వమితికశ్చిచ్ఛంకతే॥నన్వితి॥ మణ్యాదౌవ్యభిచారాన్నవ్యాప్తిరితిపరిహరతి॥నేతి॥వస్తుతఃఏకత్వేపికల్పితంద్వైతంప్రవర్త్యమస్తీత్యాహ ॥నావిద్యేతి॥ అవిద్యయాకల్పితేనామరూపప్రపంచేతయైవావిద్యారూపయామాయయాయఆవేశశ్చిదాత్మనః కల్పితస్సంబంధస్తస్యవశస్సామర్థ్యంతే నాంతర్యామిత్వాదికమీశ్వరస్యేత్యుక్తత్వాన్నచోద్యావసరఇత్యర్థః॥ .... *

3॥ అనాదిజడస్యప్రవృత్తిశ్చేతనాధీనా ప్రవృత్తిత్వా ద్రథాదిప్రవృత్తివదితిస్థితం, తత్రక్షీరాదావ్యభిచారమాశంక్య తస్యాపిపక్షసమత్వేనోక్తానుమానాదాగమేనచ సాధ్యసిద్ధేర్నవ్యభిచారఇతిసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ స్యాదేతదిత్యాది

నా॥ సాధ్యపక్షేతి. సాధ్యవతా పక్షేణ తుల్యత్వాదిత్యర్థః। అనుపన్యాసోఽవ్యభిచారభూమిరితి యావత్। క్షీరప్రవర్తకత్వేన ధేన్వాదేస్సత్త్వాచ్చ న వ్యభిచార ఇత్యాహ॥ చేతనాయాశ్చేతి॥ ఉపదర్శితమితి-అనుమానాగమాభ్యామితి శేషః। సూత్రకారస్య 'క్షీరవద్ధి' 'తత్రాపీ'తి చ వక్తుః పూర్వాపరవిరోధమాశంక్య లోకదృష్ట్యా శాస్త్రదృష్ట్యా చ సూత్రద్వయమిత్యవిరోధమాహ॥ ఉపసంహారేతి॥ ... ... *

౪॥ అస్తు ప్రధానస్యాపి ధర్మాదికర్మణా పురుషో వా ప్రవర్తక ఇత్యాశంక్య సూత్రం ప్రవృత్తం తద్వ్యాచష్టే॥ సాంఖ్యానామి

ష్ఠన్ యోఽపోఽన్తరో యమయతి. ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి. ప్రాచ్యోఽన్యా నద్యస్స్యందంత ఇత్యేవంజాతీయకం సమస్తస్య లోకపరిస్పందితస్యేశ్వరాధిష్ఠితతాం శ్రావయతి, తస్మాత్ సాధ్యపక్షనిక్షిప్తత్వాత్ పయోఽమ్బువదిత్యనుపన్యాసః చేతనాయాశ్చ ధేనోః స్నేహేనేచ్ఛయా వత్సవివృద్ధయే పయసః ప్రవర్తకత్వోపపత్తేః, వత్సచూషణేన చ పయస ఆకృష్యమాణత్వాత్। న చాంబునోఽప్యత్యంతమనపేక్షా నిమ్నభూమ్యాద్యపేక్షత్వాత్ స్యందనస్య। చేతనాపేక్షత్వం తు సర్వత్రోపదర్శితం। 'ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి' (అ-౨-పా-౧-సూ-౨౪) ఇత్యత్ర తు బాహ్యనిమిత్తనిరపేక్షమపి స్వాశ్రయం కార్యం భవతీత్యేతల్లోకదృష్ట్యా నిదర్శితం, శాస్త్రదృష్ట్యా పునః సర్వత్రైవేశ్వరాపేక్షత్వమాపద్యమానం న పరాణుద్యతే॥ ... ... *

సూ॥ ౪॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్॥

సాంఖ్యానాం త్రయో గుణాః సామ్యేనావతిష్ఠమానాః ప్రధానం న తు తద్వ్యతిరేకేణ ప్రధానస్య ప్రవర్తకం నివర్తకం వా కించిద్బాహ్యమపేక్ష్యమవస్థితమస్తి, పురుషస్తూదాసీనో న ప్రవర్తకో న నివర్తక ఇత్యతోఽనపేక్షం ప్రధానం, అనపేక్షత్వాచ్చ కదాచిత్ప్రధానం మహదాద్యాకారేణ పరిణమతే, కదాచిన్న పరిణమత ఇత్యేతదయుక్తం, ఈశ్వరస్య తు సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాన్మహామాయత్వాచ్చ ప్రవృత్త్యప్రవృత్తీ న విరుధ్యేతే॥ ... ... *

సూ॥ ౫॥ అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్॥

స్యాదేతత్, యథా తృణపల్లవోదకాది నిమిత్తాంతరనిరపేక్షం స్వభావాదేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమతే, ఏవం ప్రధానమపి మహదాద్యాకారేణ పరిణంస్యత ఇతి। కథం నిమిత్తాంతరనిరపేక్షం తృణాదీతి గమ్యతే, నిమిత్తాంతరానుపలంభాత్। యది హి కించిన్నిమిత్తాంతరముపలభేమహి తతో యథాకామం తేన తేన నిమిత్తేన తృణాద్యుపాదాయ క్షీరం సంపాదయేమహి న తు సంపాదయామహే, తస్మాత్స్వాభావికస్తృణాదేః పరిణామః, తథా ప్రధానస్యాపి స్యాదితి అత్రోచ్యతే, భవేత్తృణాదివత్ ప్రధానస్యస్వాభావికః పరిణామో యది తృణాదేరపి స్వాభావికః పరిణామోఽభ్యుపగమ్యేత న త్వభ్యుపగమ్యతే నిమిత్తాంతరోపలబ్ధేః। కథం నిమిత్తాంతరోపలబ్ధిరన్యత్రాభావాత్, ధేన్వైవ హ్యుపయుక్తం తృణాది క్షీరీభవతి న ప్రహీణమనడుహాద్యుపయుక్తం వా। యది హి నిర్నిమిత్తమేతత్స్యాద్ధేనుశరీరసంబంధాదన్యత్రాపి తృణాది క్షీరీభవేత్। న చ యథాకామం మానుషైర్న శక్యం సంపాదయితుమిత్యేతావతా నిర్నిమిత్తం భవతి, భవతి

త్యాదినా॥ ప్రధానవ్యతిరేకేణ కర్మణోఽనవస్థితేః పురుషస్యోదాసీనత్వాత్ కాదాచిత్కసృష్టిప్రవృత్తిః కదాచిత్ప్రలయ ఇత్యయుక్తమిత్యర్థః। కర్మణోఽపి ప్రధానాత్మకస్యాచేతనత్వాత్సదాసత్త్వాచ్చ న కాదాచిత్కప్రవృత్తినియామకత్వమితి భావః॥

౫. పునరపి దృష్టాంతబలాత్ ప్రధానస్య స్వత ఏవ కాదాచిత్కప్రవృత్తిరిత్యాశంక్య నిషేధతి సూత్రకారః॥ అన్యత్రాభావాదిత్యాదినా॥ పృచ్ఛతి, కథమితి॥ ఉత్తరం, నిమిత్తాంతరేతి॥ ధేన్వాదినిమిత్తాంతరమస్తీతి సిద్ధాంతయతి॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ ప్రహీణం నష్టం। యదుక్తం క్షీరస్య స్వేచ్ఛయా సంపాదయితుమశక్యత్వాత్ స్వాభావికత్వమితి తత్రాహ॥ న చ యథాకామమితి॥ ... ... *

౬. ప్రధానస్య నస్వతఃప్రవృత్తిః, తస్యస్వతఃప్రవృత్త్యభ్యుపగమే పురుషార్థస్యాప్యపేక్షాభావప్రసంగాదిత్యే కోఽర్థః, తత్రేష్టాపత్తింనిరస్యతి ॥ ఇత్యతఃప్రధానమితి ॥ ఉక్తప్రసంగస్యేష్టత్వేప్రతిజ్ఞాహానిస్స్యాదిత్యర్థః। అర్థాసంభవాన్నస్వతఃప్రవృత్తిరిత్యర్థాంతరంశంకాపూర్వకమాహ ॥ సయదీత్యాదినా ॥ ప్రయోజనమపేక్షితంచేద్వక్తవ్యమిత్యాహ ॥ తథాపీతి ॥ కూటస్థేపురుషేస్వతస్సుఖాదిరూపస్యాతిశయస్యాధాతుమశక్యత్వాదధ్యాసానంగీకారాచ్చభోగోనయుక్తః, కించప్రధానప్రవృత్తేర్భోగార్థత్వేమోక్షహేతువివేకఖ్యాత్యభావాదనిర్మోక్షప్రసంగశ్చఅపవర్గార్థత్వే స్వరూపావస్థానరూపముక్తేస్స్వతస్సిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తివైయర్థ్యంభోగాభావప్రసంగశ్చేత్యర్థః । తృతీయందూషయతి ॥

హికించిత్కార్యంమానుషసంపాద్యంకించిద్దైవసంపాద్యం । మనుష్యాఅపిచశక్నువంత్యేవస్వోచితేనోపాయేనతృణాద్యుపాదాయక్షీరంసంపాదయితుం, ప్రభూతంహిక్షీరంకామయమానాఃప్రభూతంఘాసంధేనూశ్చారయంతి, తతశ్చప్రభూతంక్షీరంలభంతే, తస్మాన్నతృణాదివత్స్వాభావికఃప్రధానస్యపరిణామః॥ ... ...*

సూ. ౬ ॥ అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్ ॥

స్వాభావికీప్రధానస్యప్రవృత్తిర్నభవతీతిస్థాపితం, అథాపినామ భవతశ్శ్రద్ధామనురుధ్యమానాః స్వాభావికీమేవప్రధానస్యప్రవృత్తిమభ్యుపగచ్ఛేమ తథాపిదోషోఽనుషజ్యేతైవ, కుతః, అర్థాభావాత్ । యదితావత్స్వాభావికీప్రధానస్యప్రవృత్తిఃనకించిదన్యదపేక్షత ఇత్యుచ్యేత తతోయథైవసహకారికించిన్నాపేక్షతేఏవంప్రయోజనమపికించిన్నాపేక్షిత ఇత్యతః ప్రధానంపురుషస్యార్థంసాధయితుంప్రవర్తత ఇతీయంప్రతిజ్ఞాహీయేత। సయదిబ్రూయాత్సహకార్యేవకేవలంనాపేక్షతేనప్రయోజనమపీతి,తథాపిప్రధానప్రవృత్తేఃప్రయోజనంవివేక్తవ్యంభోగోవాస్యాదపవర్గోవాఉభయంవేతి। భోగశ్చేత్కీదృశోఽనాధేయాతిశయస్యపురుషస్యభోగోభవేదనిర్మోక్షప్రసంగశ్చ। అపవర్గశ్చేత్ప్రాగపిప్రవృత్తేరపవర్గస్యసిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తిరనర్థికాస్యాత్ శబ్దాద్యనుపలబ్ధిప్రసంగశ్చ । ఉభయార్థతాభ్యుపగమేపిభోక్తవ్యానాంప్రధానమాత్రాణామానంత్యాదనిర్మోక్షప్రసంగఏవ । నచౌత్సుక్యనివృత్త్యర్థాప్రవృత్తిః, నహి ప్రధానస్యాచేతనస్యౌత్సుక్యంసంభవతి, నచపురుషస్యనిర్మలస్య। దృక్ఛక్తిసర్గశక్తివైయర్థ్యభయాచ్చేత్ప్రవృత్తిః తర్హిదృక్ఛక్త్యనుచ్ఛేదవత్ సర్గశక్త్యనుచ్ఛేదాత్సంసారానుచ్ఛేదాదనిర్మోక్షప్రసంగఏవ, తస్మాత్ప్రధానస్యపురుషార్థాప్రవృత్తిరిత్యేతదయుక్తం ॥ ... ... *

సూ. ౭ ॥ పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి ॥

స్యాదేతత్, యథా కశ్చిత్పురుషోదృక్ఛక్తిసంపన్నఃప్రవృత్తిశక్తివిహీనఃపంగురపరంపురుషంప్రవృత్తిశక్తిసంపన్నందృక్ఛక్తివిహీనమంధమధిష్ఠాయప్రవర్తయతి, యథావాఽయస్కాంతోఽశ్మాస్వయమప్రవర్తమానోప్యయఃప్రవర్తయతి, ఏవంపురుషఃప్రధానంప్రవర్తయిష్యతీతిదృష్టాంతప్రత్యయేనపునఃప్రత్యవస్థానమత్రోచ్యతే, తథాపినైవదోషాన్నిర్మోక్షోఽస్తి । అభ్యుపేతహానంతావద్దోషఆపతతి ప్రధానస్యస్వతంత్రస్యప్రవృత్త్యభ్యుపగమాత్, పురుషస్యచప్రవర్తకత్వానభ్యుపగమాత్ । కథంచో

ఉభయార్థతేతి ॥ మీయంతేభుజ్యంతఇతిమాత్రాభోగ్యాః । "ఔత్సుక్యనివృత్త్యర్థంయథాక్రియాసుప్రవర్తతేలోకః.పురుషస్యవిమోక్షార్థంప్రవర్తతేతద్వదవ్యక్త"మితికారికోక్తందూషయతి ॥నచేతి ॥ ఔత్సుక్యమిచ్ఛావిశేషఃకేవలజడస్యాత్మనోవానయుక్తఇత్యర్థః । అస్తిపురుషస్యదృక్ఛక్తిశ్చిద్రూపత్వాత్, అస్తిచప్రధానస్యసర్గశక్తిస్త్రిగుణాత్మకత్వాత్ తయోశ్శక్త్యోర్దృశ్యసృష్టింవినాసార్థక్యాయోగాత్ ప్రధానస్యసృష్టౌప్రవృత్తిరితిచేన్నశక్త్యోర్నిత్యత్వాత్ సృష్టినిత్యత్వాపత్తేరిత్యాహ ॥ దృక్ఛక్తీతి ॥ ... ... *

౭. పురుషస్యప్రవర్తకత్వంనిరస్తమపిదృష్టాంతేనపునరాశంక్యనిషేధతి ॥ పురుషాశ్మవదితి ॥ ప్రధానస్యస్వాతం

త్ర్యం పురుషస్యౌదాసీన్యం చాభ్యుపేతం త్యజ్యత ఇతి వదంతం సాంఖ్యం ప్రత్యాహ ॥ కథం చేతి ॥ పురుషస్యాపరిస్పందః ప్రయత్నగుణో వా నాస్తీతి వక్తుం హేతుద్వయం । ప్రధానపురుషయోర్నిత్యత్వాద్వ్యాప్తత్వాచ్చ నిత్యస్సన్నిధిః, అశ్మనస్తు పరిమార్జనమృజుత్వేన స్థాపనమనిత్యస్సన్నిధిశ్చేతి వ్యాపారోఽస్తీత్యనుపన్యాసః, న సమదృష్టాంతోపన్యాసో భవతీత్యర్థః । ననుచిజ్జడయోర్ద్రష్టృదృశ్యభావయోగ్యతాఽస్తి, తయా తద్భావస్సంబంధ ఇత్యత ఆహ ॥ యోగ్యతేతి ॥ చిజ్జడత్వస్వరూపాయా యోగ్యతాయా నిత్యత్వాత్సంబంధనిత్యత్వాపత్తిరిత్యర్థః, యథా స్వతంత్రప్రధానప్రవృత్తిపక్షః భోగో ఽపవర్గ ఉభయం వా ఫలమితి వికల్ప్య దూషితః, ఏవం పురుషాధీనప్రధానప్రవృత్తిపక్షోఽపి ఫలాభావేన దూషణీయ ఇత్యాహ ॥ పూర్వవచ్చేతి ॥ సిద్ధాంతే పరమాత్మన ఉదాసీనస్య కథం ప్రవర్తకత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ పరమేతి ॥ సాంఖ్యమత ఉభయం విరుద్ధం సత్యత్వాత్ అస్మన్మతే కల్పితాకల్పితయోరవిరోధ ఇత్యతిశయః ॥ ... ... *

దాసీనః పురుషః ప్రధానం ప్రవర్తయేత్ । పంగురపి హ్యంధం పురుషం వాగాదిభిః ప్రవర్తయతి, నైవం పురుషస్య కశ్చిత్ప్రవర్తనవ్యాపారోఽస్తి నిష్క్రియత్వాన్నిర్గుణత్వాచ్చ । నాప్యయస్కాంతవత్సన్నిధిమాత్రేణ ప్రవర్తయేత్, సన్నిధినిత్యత్వేన ప్రవృత్తినిత్యత్వప్రసంగాత్ । అయస్కాంతస్య త్వనిత్యసన్నిధేరస్తి స్వవ్యాపారస్సన్నిధిః, పరిమార్జనాద్యపేక్షా చాస్యాస్తీత్యనుపన్యాసః పురుషాశ్మవదితి । తథా ప్రధానస్యాచైతన్యాత్పురుషస్య చౌదాసీన్యాత్ తృతీయస్య చ తయోస్సంబంధయితురభావాత్ సంబంధానుపపత్తిః । యోగ్యతానిమిత్తే చ సంబంధే యోగ్యతానుచ్ఛేదాదనిర్మోక్షప్రసంగః । పూర్వవచ్చేహాప్యర్థాభావో వికల్పయితవ్యః । పరమాత్మనస్తు స్వరూపవ్యపాశ్రయమౌదాసీన్యం మాయావ్యపాశ్రయం చ ప్రవర్తకత్వమిత్యస్త్యతిశయః ॥ ... ... *

సూ॰ ౮ ॥ అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ ॥

ఇతశ్చ న ప్రధానస్య ప్రవృత్తిరవకల్పతే, యద్ధి సత్త్వరజస్తమసామన్యోన్యగుణప్రధానభావముత్సృజ్య సామ్యేన స్వరూపమాత్రేణావస్థానం సా ప్రధానావస్థా, తస్యామవస్థాయామనపేక్షస్వరూపాణాం స్వరూపప్రణాశభయాత్ పరస్పరం ప్రత్యంగాంగిభావానుపపత్తేః । బాహ్యస్య చ కస్యచిత్ క్షోభయితురభావాద్గుణవైషమ్యనిమిత్తో మహదాద్యుత్పాదో న స్యాత్ ॥ ... ... *

సూ॰ ౯ ॥ అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్ ॥

అథాపి స్యాదన్యథా వయమనుమిమీమహే యథా నాయమనంతరోక్తో దోషః ప్రసజ్యేత । న హ్యనపేక్షస్వభావాః కూటస్థాశ్చాస్మాభిర్గుణా అభ్యుపగమ్యంతే ప్రమాణాభావాత్ । కార్యవశేన తు గుణానాం స్వభావోఽభ్యుపగమ్యతే, యథా యథా కార్యోత్పాద ఉపపద్యతే తథా తథైతేషాం స్వభావోఽభ్యుపగంతవ్యః, చలం గుణవృత్తమితి చాస్త్యభ్యుపగమః, తస్మాత్సామ్యావస్థాయామపి వైషమ్యోపగమయోగ్యా ఏవ గుణా అవతిష్ఠంత ఇతి । ఏవమపి ప్రధానస్య జ్ఞశక్తివియోగాద్రచనానుపపత్త్యాదయః పూర్వోక్తదో

౮. కిం ప్రధానావస్థా కూటస్థవన్నిత్యా ఉత వికారిణీ, ఆద్యే దోషమాహ ॥ తస్యామితి ॥ అంగాంగిభావే సామ్యస్వరూపనాశస్స్యాత్, తతః కౌటస్థ్యభంగ ఇతి భయాదంగాంగిత్వానుపపత్తేః సృష్ట్యనుపపత్తిరిత్యర్థః । ద్వితీయం దూషయతి ॥ బాహ్యస్యేతి ॥ చిరకాలావస్థితస్య సామ్యస్య చ్యుతౌ నిమిత్తం వాచ్యం తన్నాస్తీత్యర్థః ॥ ... ... *

౯. గుణానాం మిథోఽనపేక్షస్వభావత్వాన్న స్వతో వైషమ్యమిత్యుక్తం. తత్ర హేత్వసిద్ధిమాశంక్య సూత్రకారః పరిహరతి ॥ అన్యథేతి ॥ అనపేక్షస్వభావాదన్యథా సాపేక్షత్వేన గుణానామనుమానాత్ పూర్వోక్తో దోషో న ప్రసజ్యతే న చైవమపసిద్ధాంతః కార్యానుసారేణ గుణస్వభావస్వీకారాదిత్యాహ ॥ చలం గుణవృత్తమితి ॥ పూర్వసూత్రోక్తాంగిత్వానుపపత్తిదోషాభావమంగీకృత్య పరిహరతి ॥ ఏవమపీతి ॥ కార్యార్థం జ్ఞానశక్తికల్పనే బ్రహ్మవాదస్స్యాదిత్యర్థః । అంగీకారం త్యజతి ॥ వైషమ్యేతి ॥ ... ... *

౧౦ ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥పరస్పరేతి॥ త్వఙ్మాత్రమేవజ్ఞానేంద్రియమేకమనేకశబ్దాదిజ్ఞానకారణం పంచకర్మేంద్రియాణిమనశ్చేతి సప్తేంద్రియాణి, జ్ఞానేంద్రియాణిపంచ కర్మేంద్రియాణిపంచమనశ్చేత్యేకాదశ, బుద్ధిరహంకారో మనఇతిత్రీణి, ఏకమితిబుద్ధిరేవ, ఏవంపూర్వాపరవిరోధాదితివ్యాఖ్యాయ శ్రుతిస్మృతివిప్రతిషేధాచ్చేత్యర్థాంతరమాహ ప్రసిద్ధఇతి ॥ తస్మాద్భ్రాంతిమూలత్వాత్ సాంఖ్యశాస్త్రస్య, తేననిర్దోషవేదాంతసమన్వయస్యావిరోధఇతిసిద్ధం। స్వమతాసామంజస్యమసహమానస్సాంఖ్యఃప్రత్యవతిష్ఠతే ॥ అత్రాహేతి ॥ తప్యోజీవస్తాపకస్సంసారస్తయోర్భేదానంగీకారాల్లోకప్రసిద్ధస్తప్యతాపకభావోలుప్యేతేత్యర్థః। వివృణోతి ॥ ఏకంహీతి॥ తథాచభేదవ్యవహారలోపఇత్యసమంజసమిత్యర్థః॥ ననుతయోరుపాదానైక్యేపిమిథోభేదోఽస్త్యేవయథైకవహ్న్యాత్మకయోరౌష్ణ్యప్రకాశయోః, అతోనవ్యవహా

షా స్తదవస్థాఏవ । జ్ఞశక్తిమపిత్వనుమిమానః ప్రతివాదిత్వాన్నివర్తేత, చేతనమేకమనేకప్రపంచస్య జగతఉపాదానమితి బ్రహ్మవాదప్రసంగాత్ । వైషమ్యోపగమయోగ్యాఅపిగుణాఃసామ్యావస్థాయాంనిమిత్తాభావాన్నైవవైషమ్యంభజేరన్, భజమానావా నిమిత్తాభావావిశేషాత్సర్వదైవ వైషమ్యంభజేరన్నితి ప్రసజ్యతఏవాయమనంతరోపిదోషః॥ ... ... *

※ సూ॥౧౦॥విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసమ్॥ ※

పరస్పరవిరుద్ధశ్చాయంసాంఖ్యానామభ్యుపగమః, క్వచిత్సప్తేంద్రియాణ్యనుక్రామంతి క్వచిదేకాదశ, తథాక్వచిన్మహతస్తన్మాత్రసర్గముపదిశంతిక్వచిదహంకారాత్, తథాక్వచిత్త్రీణ్యంతఃకరణానివర్ణయంతిక్వచిదేకమితి, ప్రసిద్ధఏవతుశ్రుత్యేశ్వరకారణవాదిన్యావిరోధఃతదనువర్తిన్యాచస్మృత్యా, తస్మాదప్యసమంజసం సాంఖ్యానాందర్శనమితి । అత్రాహ, నన్వౌపనిషదానామప్యసమంజసమేవ దర్శనం, తప్యతాపకయోర్జాత్యంతరభావానభ్యుపగమాత్ । ఏకంహిబ్రహ్మసర్వాత్మకం సర్వస్యప్రపంచస్యకారణమభ్యుపగచ్ఛతాం, ఏకస్యైవాత్మనో విశేషౌతప్యతాపకౌ నజాత్యంతరభూతావిత్యభ్యుపగంతవ్యం స్యాత్ । యదిచైతౌతప్యతాపకావేకస్యాత్మనోవిశేషౌస్యాతాంసతాభ్యాంతప్యతాపకాభ్యాంననిర్ముచ్యేతేతితాపోపశాంతయేసమ్యగ్దర్శనముపదిశచ్ఛాస్త్రమనర్థకంస్యాత్ । నహ్యౌష్ణ్యప్రకాశధర్మకస్య ప్రదీపస్యతదవస్థస్యైవతాభ్యాంనిర్మోక్షఉపపద్యతే । యోపిజలవీచీతరంగఫేనాద్యుపన్యాసస్తత్రాపి జలాత్మనఏకస్యవీచ్యాదయోవిశేషాఆవిర్భావతిరోభావరూపేణనిత్యాఏవేతి సమానోజలాత్మనోవీచ్యాదిభిరనిర్మోక్షః । ప్రసిద్ధశ్చాయం తప్యతాపకయోర్జాత్యంతరభావో లోకే । తథాహి, అర్థీచార్థశ్చాన్యోన్యభిన్నౌలక్ష్యేతే,యద్యర్థినస్స్వతోఽన్యోఽర్థోనస్యాద్యస్యార్థినోయద్విషయమర్థిత్వంసతస్యార్థోనిత్యసిద్ధఏవేతితస్యతద్విషయమర్థిత్వంనస్యాత్ । యథాప్రకాశాత్మనఃప్రదీపస్యప్రకాశాఖ్యోఽర్థోనిత్యసిద్ధఏవేతి నతస్యతద్విషయమర్థిత్వం సంభవతి, అప్రాప్తేహ్యర్థేఽర్థినోఽర్థిత్వంస్యాదితి, తథార్థస్యాప్యర్థ్యర్థత్వంనస్యాత్, యదిస్యాత్స్వార్థత్వమేవస్యాత్, నచైతదస్తి । సంబంధిశబ్దౌహ్యేతావర్థీచార్థశ్చేతి

లోపఇత్యాశంక్యవహ్నేరివతాభ్యామాత్మనోమోక్షోనస్యాదిత్యాహ॥ యదిచేత్యాదినా॥ ననుసత్యపిధర్మిణిస్వభావనాశోమోక్షఉపపద్యతే,సత్యేవజలేవీచ్యాదినాశదర్శనాదిత్యాశంక్యదృష్టాంతాసిద్ధిమాహ॥యోపీతి॥ కించభేదానంగీకారేఽపసిద్ధాంతః అనంగీకారేలోకప్రసిద్ధిబాధఇత్యాహ ॥ ప్రసిద్ధశ్చేతి ॥ అర్థోహ్యర్జనాలాభాదినార్థినంతాపయతీతితాపకః, అర్థీతప్యస్తయోరభేదేబాధకమాహ ॥ యదీతి ॥ అర్థినోఽన్యస్యార్థస్యాభావాదర్థిత్వాభావవదర్థాదన్యస్యార్థినోఽసత్త్వాదర్థత్వాభావః ప్రసజ్యేతేత్యాహ ॥ తథాఽర్థస్యాపీతి ॥ ప్రసంగస్యేష్టత్వంనిరాకరోతి ॥ నచైతదస్తీతి॥ అర్థత్వం హి కామనావిషయత్వంతచ్చకామ్యాదన్యస్య కామయితురసత్త్వాన్నస్యాత్, నాపిస్వార్థత్వమస్తికామ్యస్యైవకామయితృత్వాయోగాత్ తస్మాద్భేదోఽంగీకార్యఇత్యర్థః, ఇతశ్చభేదఇత్యాహ॥ సంబంధీతి ॥ తథాఽనర్థోఽనర్థినా

వసిభిన్నావిత్యన్వయః । అర్థానర్థయోస్స్వరూపోక్తిపూర్వకం తాపకత్వం స్ఫుటయతి ॥ అర్థీనోఽనుకూలఇతి॥ అద్వైతమతేముక్తేరయోగ ముక్త్వాస్వమతే యోగమాహ ॥ జాత్యంతరేతి ॥ తయాతప్యయాబుద్ధ్యా పురుషస్య సంయోగస్స్వస్వామిభావః తస్య హేతురనాదిరవివేక స్తస్యపరిహారో వివేక స్తస్మాన్నిత్యముక్తస్యాపిపురుషస్య కథంచిదుపచారాన్మోక్షోపపత్తిరిత్యర్థః। యథా యోధగతౌజయపరాజయౌ రాజన్యుపచర్యేతే తథాపురుషాదత్యంతభిన్నబుద్ధిగతౌబంధమోక్షౌపురుషేఉపచర్యేతే ।తదుక్తం'సైవచబధ్యతేముచ్యతేచే'తి । సిద్ధాంతయతి ॥అత్రేతి॥ కింపరమార్థదృష్ట్యాతప్యతాపకభావానుపపత్తిరుచ్యతే వ్యవహారదృష్ట్యావా నాద్యఇత్యాహ ॥ నైకత్వాదేవేతి॥ దోషత్వమితి శేషః ।తస్యాదోషత్వంవివృణోతి॥భవేదిత్యాదినా ॥ ఏతత్త్రాత్త్వికంవిషయ విషయిత్వంనత్వస్తీత్యర్థః । యత్రతప్యతాపకభావోదృష్టస్తత్రైవేతివ్యవహారపక్షమాదాయసిద్ధాంతీబ్రూతే ॥ కింనపశ్యసీతి । దేహస్యతప్యత్వేదేహాత్మవాదాపత్తిరితిశంకతే ॥ నన్వితి॥ అచేత

ద్వయోశ్చసంబంధినోస్సంబంధస్యాన్నైకస్యైవ, తస్మాద్భిన్నావేవార్థార్థినౌ, తథాఽనర్థాఽనర్థినావపి । అర్థీనోఽనుకూలోఽర్థఃప్రతికూలోఽనర్థస్తాభ్యామేకఃపర్యాయేణోభాభ్యాంసంబధ్యతే, తత్రార్థస్యాల్పీయస్త్వాత్ భూయస్త్వాచ్చానర్థస్యోభావప్యర్థానర్థావనర్థఏవేతితాపకస్సఉచ్యతే, తప్యస్తుపురుషోయఏకః పర్యాయేణోభాభ్యాంసంబధ్యతఇతి। తయోస్తప్యతాపకయోరేకాత్మతాయాంమోక్షానుపపత్తిః ।జాత్యంతరభావేతుతత్సంయోగహేతుపరిహారాత్స్యాదపికదాచిన్మోక్షోపపత్తిరితి । అత్రోచ్యతే నైకత్వాదేవతప్యతాపకభావానుపపత్తేః, భవేదేషదోషోయద్యేకాత్మతాయాంతప్యతాపకావన్యోన్యస్యవిషయవిషయిభావంప్రతిపద్యేయాతాం నత్వేతదస్తిఏకత్వాదేవ । నహ్యగ్నిరేక స్సన్నాత్మానందహతిప్రకాశయతివా, సత్యప్యౌష్ణ్యప్రకాశాదిధర్మభేదేపరిణామిత్వేచ । కిముకూటస్థే బ్రహ్మణ్యేకస్మింస్తప్యతాపకభావస్సంభవేత్ । క్వపునరయంతప్యతాపకభావస్స్యాదితి, ఉచ్యతే, కింనపశ్యసికర్మభూతోజీవద్దేహస్తప్యస్తాపకస్సవితేతి। నను తప్తిర్నామదుఃఖంసాచేతయితుర్నాచేతనస్యదేహస్య,యదిహిదేహస్యైవతప్తిస్స్యాత్సాదేహనాశేస్వయమేవనశ్యతీతి తన్నాశాయసాధనం నైషితవ్యంస్యాదితి, ఉచ్యతే, దేహాభావేహి కేవలస్యచేతనస్య తప్తిర్నదృష్టా, నచత్వయాపితప్తిర్నామవిక్రియాచేతయితుః కేవలస్యేష్యతే, నాపిదేహచేతనయోస్సంహతత్వమశుద్ధ్యాదిదోషప్రసంగాత్ । నచ తస్యాఏవతప్తిమభ్యుపగచ్ఛసీతి కథంతవాపితప్యతాపకభావః । సత్త్వంతప్యంతాపకంరజఇతిచేన్న, తాభ్యాంచేతనస్యసంహతత్వానుపపత్తేః। సత్త్వానురోధిత్వాచ్చేతనోపితప్యతఇవేతిచేత్, పరమార్థతస్తర్హి నైవతప్యతఇత్యాపతతి, ఇవశబ్దప్రయోగాత్, నచేత్తప్యతేనేవశబ్దోదోషాయ । నహిడుండుభస్సర్పఇవేత్యేతావతాసవిషోభవతిసర్పోవాడుండుభఇవేత్యేతావతానిర్విషః ।అతశ్చావిద్యాకృతోఽయంతప్యతాపకభావో

నస్యదేహస్యతప్తిర్నేతివదతాసాంఖ్యేనవక్తవ్యం కించేతనస్య కేవలస్యతప్తిః కింవా దేహసంహతస్యఉతతత్రైవ ఆహోస్విత్సత్త్వస్య, నాద్యఇత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ నద్వితీయతృతీయావిత్యాహ ॥ నాపీత్యాదినా ॥చతుర్థంశంకతే॥సత్త్వమితి॥ సత్త్వరజసోస్తప్యతాపకత్వేపురుషస్యబంధాభావాచ్ఛాస్త్రారంభవైయర్థ్యమితిపరిహరతి ॥ నతాభ్యామితి ॥ అసంగత్వేపిపురుషస్యతప్యసత్త్వప్రతిబింబత్వాత్తప్తిరితి శంకతే ॥ సత్త్వేతి ॥ తర్హిజలచంద్రస్యచలనవన్మిథ్యైవతప్తిరిత్యస్మత్పక్షఆగతఇత్యాహ ॥ పరమార్థతఇతి ॥ ఇవశబ్దమాత్రేణకథంమిథ్యాత్వప్రాప్తిరితిచేదుచ్యతే, ఇవశబ్దస్తప్యబుద్ధిసత్త్వసాదృశ్యంబ్రూతే,తచ్చసాదృశ్యం పురుషస్యతప్యత్వరూపంచేత్కల్పితమేవవస్తుతస్తప్త్యభావాదిత్యుపపాదయతి॥ నచేదితి ॥పురుషోవస్తుతస్తప్తిశూన్యశ్చేదివశబ్దోనదోషాయమిథ్యాతప్తిపరత్వాదిత్యర్థః ।సత్త్వమిథ్యాసాదృశ్యమేవదోషఇతిచేన్నేత్యాహ ॥ నహీతి॥ సవిషత్వంనిర్విషత్వంచేవశబ్దార్థఃకల్పితఏవద్రష్టవ్యః । సాంఖ్యస్యావిద్యకేతప్యతాపకత్వేసతిమమాపికించిన్నదుష్యతి కింత్విష్టమేవ సంపన్నమిత్యర్థః । యదిమిథ్యాతప్యత్వాంగీకారేఽపసిద్ధాంతస్స్యాదితి భీత్యా

సత్యంతప్యత్వం పురుషస్యోచ్యేత తదాప్యపసిద్ధాంతః కౌటస్థ్యహానాదనిర్మోక్షశ్చ సత్యస్యాత్మవన్నివృత్త్యయోగాదిత్యాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ కించరజసోనిత్యత్వాద్దుఃఖసాతత్యమిత్యాహ ॥ నిత్యత్వేతి ॥అత్రసాంఖ్యశ్శంకతే॥తప్యేతి॥సత్త్వంపురుషోవాతప్యశక్తిః, తాపకశక్తిస్తురజః, నిమిత్తమవివేకాత్మకమదర్శనంతమః, తేనసహితస్సనిమిత్తస్సంయోగఃపురుషస్యగుణస్వామిత్వరూపఃతదపేక్షత్వాదిత్యర్థః । మోక్షస్తత్త్యభావః । నిమిత్తస్యనివృత్త్యభావాన్నమోక్షఇతిసిద్ధాంతీపరిహరతి ॥ నేతి ॥ తమసోనివృత్త్యభావేపివివేకేనోపరమాన్మోక్షఇత్యతఆహ॥గుణానాంచేతి॥చలంగుణవృత్తమిత్యంగీకారాదితిభావః । పరపక్షేబంధమోక్షవ్యవస్థానుపపత్తిముక్త్వాస్వపక్షముపసంహరతి॥ఔపనిషదస్యత్వితి॥వస్తుతఏకత్వేనబంధాభావాన్నముక్త్యభావశంకావసరః, వ్యవహారతస్తుభేదాంగీకారాత్తప్యతాపకభావోబంధస్తత్త్వజ్ఞానాత్తన్నివృత్తిశ్చోపపద్యతఇతి నచోద్యావసరఇత్యర్థః ॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్ ... ... ❋

నపారమార్థికఇత్యభ్యుపగంతవ్యమేతత్ । నైవంసతిమమాపికించిద్దుష్యతి । అథపారమార్థికమేనచేతనస్యతప్యత్వమభ్యుపగచ్ఛసితత్వైవసుతరామనిర్మోక్షఃప్రసజ్యేత । నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చతాపకస్య, తప్యతాపకశక్త్యోర్నిత్యత్వేపి సనిమిత్తసంయోగాపేక్షత్వాత్ తప్తే స్సంయోగనిమిత్తాదర్శననివృత్తావాత్యంతికస్సంయోగోపరమస్తతశ్చాత్యంతికో మోక్షఉపపన్నఇతిచేన్న, అదర్శనస్యతమసోనిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ । గుణానాంచోద్భవాభిభవయోరనియతత్వాదనియతస్సంయోగనిమిత్తోపరమఇతివియోగస్యాప్యనియతత్వాత్సాంఖ్యస్యైవానిర్మోక్షోఽపరిహార్యస్స్యాత్। ఔపనిషదస్యత్వాత్మైకత్వాభ్యుపగమాదేకస్యచవిషయవిషయిభావానుపపత్తేర్వికారభేదస్యచ వాచారంభణమాత్రత్వశ్రవణాదనిర్మోక్షాశంకాస్వప్నేపినోపజాయతే । వ్యవహారేతుయత్రయథాదృష్టస్తప్యతాపకభావస్తత్రతథైవ సఇతి నచోదయితవ్యఃపరిహర్తవ్యోవాభవతి ॥ ... ... ❋

ప్రధానకారణవాదోనిరాకృతః,పరమాణుకారణవాదఇదానీంనిరాకర్తవ్యః।తత్రాదౌతావద్యోఽణుకారణవాదినా బ్రహ్మవాదినిదోషఉత్ప్రేక్ష్యతే సప్రతిసమాధీయతే । తత్రాయంవైశేషికాణామభ్యుపగమః, కారణద్రవ్యసమవాయినోగుణాఃకార్యద్రవ్యేసమానజాతీయంగుణాంతరమారభంతేశుక్లేభ్యస్తంతుభ్యశ్శుక్లస్యపటస్యప్రసవదర్శనాత్తద్విపర్యయాదర్శనాచ్చ, తస్మాచ్చేతనస్యబ్రహ్మణోజగత్కారణత్వేఽభ్యుపగమ్యమానేకార్యేపిజగతిచైతన్యంసమవేయాత్ తదదర్శనాత్తునచేతనంబ్రహ్మజగత్కారణంభవితుమర్హతీతీమమభ్యుపగమంతదీయయైవప్రక్రియయావ్యభిచారయతి ॥ ... ❋

❋ సూ. ౧౧ ॥ మహద్దీర్ఘవద్వాహ్రస్వపరిమండలాభ్యామ్॥ ❋

ఏషాతేషాంప్రక్రియా, పరమాణవఃకిలకంచిత్కాలమనారబ్ధకార్యాయథాయోగంరూపాదిమంతః పారిమాండల్యపరిమాణాస్తిష్ఠంతి, తేచ పశ్చాదదృష్టాదిపురస్సరాస్సంయోగసచివాశ్చసంతోద్వ్యణు

వృత్తానువాదేనమహద్దీర్ఘవదితి స్వమతస్థాపనాత్మకాధికరణస్య సంగతిమాహ ॥ ప్రధానేతి ॥ యద్యపిసాంఖ్యమతనిరాసానంతరంపరమాణువాదోనిరాకర్తవ్యఃస్వమతస్థాపనస్యస్మృతిపాదేసంగతత్వాత్ తథాపిపూర్వత్రప్రధానగుణానాంసుఖాదీనాంజగత్యనన్వయాత్ ప్రధానస్యానుపాదానత్వముక్తం । తథాబ్రహ్మగుణచైతన్యానన్వయాద్బ్రహ్మణోపినోపాదానత్వమితిదోషోదృష్టాంతసంగతిలాభాదత్రసమాధీయతఇత్యర్థః ॥ ... ... ❋

౧౧. చేతనాద్బ్రహ్మణోజగత్సర్గవాదివేదాంతసమన్వయోవిషయః, సకింయస్సమవాయికారణగుణఃసకార్యద్రవ్యేస్వసమానజాతీయగుణారంభకస్తంతుశౌక్ల్యవదితి న్యాయేన విరుధ్యతేనవేతిసందేహే న్యాయస్యావ్యభిచారాద్విరుధ్యతఇతి ప్రాప్తేవ్యభిచారాన్నవిరోధఇతిసిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ఏషేత్యాదినా ॥ యద్యపినవిలక్షణత్వాదిత్యత్రచేతనాదచేతనసర్గస్సాధితస్తథాపివైశేషికన్యాయస్య తదీయప్రక్రియయావ్యభిచారోక్త్యాఽర్థవత్త్వాదస్య సూత్ర

స్యనగతార్థతా, ప్రళయకాలేపరమాణవోనిశ్చలాఅసంయుక్తాస్తిష్ఠంతి సర్గకాలేచాదృష్టవదాత్మసంయోగాత్తేషు క
ర్మభవతి, తేనసంయోగాద్ద్రవ్యాంతరసృష్టిర్భవతి, కారణగుణాః కార్యేగుణాంతరమారభంతఇతి సామాన్యేన ప్ర
క్రియాముక్త్వావిశేషతస్తామాహ ॥ యదాద్వావితి ॥ పరమాణుః పరిమండలఃతద్గతంపరిమాణం పారిమాండల్యమిత్యుచ్య
తే, తచ్చస్వసమానజాతీయగుణారంభకంనభవతీత్యుక్తన్యాయస్యవ్యభిచారఇతిభావః । వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ ॥
యదాపిద్వేఇతి ॥ ద్వేద్వేఇతిశబ్దద్వయంపఠితవ్యం, ఏవంసతి చతుర్భిర్ద్వ్యణుకైశ్చతురణుకారంభఉపపద్యతే,యథాశ్రు
తేతుద్వాభ్యాంద్వ్యణుకాభ్యాంమహతశ్చతురణుకస్యారంభోనయుజ్యతే, కారణగతంమహత్త్వంబహుత్వంవావినాకా
ర్యేమహత్త్వాయోగాదితిమంతవ్యం । ప్రకటార్థకారాస్తు,యద్ద్వాభ్యాంద్వ్యణుకాభ్యామారబ్ధకార్యేమహత్త్వందృశ్యతే
తస్యహేతుః ప్రచయోనామప్రశిథిలావయవసంయోగఇతిరావణప్రణీతేభాష్యేదృశ్యతఇతి చిరంతనవైశేషికదృష్ట్యేదం
భాష్యమిత్యాహుః। సర్వథాపిద్వ్యణుకగతహ్రస్వత్వాణుత్వపరిమాణయోరనారంభకత్వాద్వ్యభిచారః।యద్యపితార్కి—

కాదిక్రమేణకృత్స్నంకార్యజాతమారభంతేకారణగుణాశ్చకార్యేగుణాంతరం । యదాద్వౌపరమాణూ
ద్వ్యణుకమారభేతేతదాపరమాణుగతారూపాదిగుణవిశేషాశ్శుక్లాదయోద్వ్యణుకేశుక్లాదీనపరానార
భంతే।పరమాణుగుణవిశేషస్తుపారిమాండల్యంనద్వ్యణుకేపారిమాండల్యమపరమారభతే,ద్వ్యణుకస్య
పరిమాణాంతరయోగాభ్యుపగమాత్ । అణుత్వహ్రస్వత్వేహిద్వ్యణుకవర్తినీపరిమాణేవర్ణయంతి।య
దాపిద్వేద్వ్యణుకేచతురణుకమారభేతేతదాపి సమానంద్వ్యణుకసమవాయినాంశుక్లాదీనామారంభక
త్వంఅణుత్వహ్రస్వత్వేతుద్వ్యణుకసమవాయినీఅపినైవారభేతే, చతురణుకస్యమహత్త్వదీర్ఘత్వపరిమా
ణయోగాభ్యుపగమాత్ । యదాపిబహవఃపరమాణవోబహూనివాద్వ్యణుకానిద్వ్యణుకసహితోవాప
రమాణుఃకార్యమారభతేతదాపిసమానైషాయోజనా । తదేవంయథాపరమాణోఃపరిమండలాత్సతోఽ
ణుహ్రస్వంచద్వ్యణుకంజాయతేమహద్దీర్ఘంచత్ర్యణుకాదినపరిమండలం । యథావాద్వ్యణుకాదణో
హ్రస్వాచ్చసతోమహద్దీర్ఘంచ త్ర్యణుకాదిజాయతేనాణునోహ్రస్వం, ఏవంచేతనాద్బ్రహ్మణో
ఽచేతనంజగజ్జనిష్యతఇత్యభ్యుపగమేకింతవచ్ఛిన్నం।అథమన్యసేవిరోధినాపరిమాణాంతరేణాక్రాంతంకా
ర్యద్రవ్యంద్వ్యణుకాదీత్యతోనారంభకాణి కారణగతానిపారిమాండల్యాదీన్యభ్యుపగచ్ఛామి నతుచేత
నావిరోధినాగుణాంతరేణజగతఆక్రాంతత్వమస్తియేనకారణగతాచేతనాకార్యేచేతనాంతరం నారభే
త, నహ్యచేతనానాం చేతనావిరోధీకశ్చిద్గుణోఽస్తి చేతనాప్రతిషేధమాత్రత్వాత్,తస్మాత్పారిమాండ
ల్యాదివైషమ్యాత్ప్రాప్నోతిచేతనాయాఆరంభకత్వమితి, మైవంమంస్థాః, యథా కారణే విద్యమానా
నామపిపారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వమేవంచైతన్యస్యాపీత్యస్యాంశస్యసమానత్వాత్ । నచపరి

కాః ద్వాభ్యామేవపరమాణుభ్యాంద్వ్యణుకం త్రిభిర్ద్వ్యణుకైస్త్ర్యణుకమితికల్పయంతి తథాపితర్కస్యాప్రతిష్ఠానాన్న
నియమఇతిమత్వాబ్రూతే ॥ యదాపిబహవఇతి ॥ కారణగుణాశ్శుక్లాదయస్సమానజాతీయగుణారంభకాః, కార్యద్రవ్య
పరిమాణంతునకారణగుణపరిమాణారభ్యంకింతుకారణగతసంఖ్యారభ్యమితిప్రక్రియాతుల్యేత్యర్థః।ఏవంప్రక్రియాందర్శ
యిత్వాసూత్రంయోజయన్వ్యభిచారమాహ ॥ తదేవమితి ॥ పరమాణుభ్యఏవమహద్దీర్ఘంచేత్యనియతప్రక్రియామాశ్రి
త్యోక్తం, నియతప్రక్రియామాశ్రిత్యవ్యభిచారమాహ ॥ యథావేతి ॥ అణుహ్రస్వేభ్యోద్వ్యణుకేభ్యోఽణుద్రవ్యంన
జాయతేహ్రస్వమపినజాయతఇతివ్యభిచారఇత్యర్థః । సూత్రేవాశబ్దశ్చార్థోఽనుక్తగుణసముచ్చయార్థః । తథాచ
హ్రస్వపరిమండలాభ్యాంద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాంమహద్దీర్ఘాణువచ్చేతనాదచేతనంజాయతఇతిసూత్రయోజనా । త
త్రహ్రస్వాన్మహద్దీర్ఘంత్ర్యణుకంపరిమండలాదణుద్వ్యణుకమితివిభాగః । దృష్టాంతవైషమ్యంశంకతే ॥ అథమన్యస
ఇతి ॥ అచేతనైవవిరోధిగుణఇత్యతఆహ ॥ నహ్యచేతనేతి ॥ కార్యద్రవ్యస్య పరిమాణాంతరాక్రాంతత్వమంగీకృత్య
వివక్షితాంశసామ్యమాహ ॥ మైవమితి ॥ అంగీకారంత్యజతి ॥నచేతి ॥ ఉత్పన్నంహిపరిమాణాంతరంవిరోధిభవతితదుత్ప

త్తేః ప్రాగ్విరోధ్యభావాత్, ద్వ్యణుకే పారిమాండల్యారంభః కిం న స్యాదిత్యర్థః ॥ నను విరోధిపరిమాణేన సహైవ ద్రవ్యం జాయత ఇత్యత ఆహ ॥ ఆరబ్ధమపీతి ॥ సహోత్పత్త్యాపసిద్ధాంతః అతో విరోధ్యభావస్సిద్ధ ఇతి భావః । అణుత్వాద్యారంభే వ్యగ్రత్వాత్ పారిమాండల్యాదేః స్వసమానగుణానారంభకత్వమిత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ న చేతి ॥ వ్యగ్రత్వమన్యథాసిద్ధిః తత్ర హేతుః పరిమాణాంతరస్యేతి । అన్యహేతుకత్వే సూత్రాణ్యుదాహరతి ॥ కారణేతి ॥ కారణానాం ద్వ్యణుకానాం బహుత్వాత్ త్ర్యణుకే మహత్త్వం మృదో మహత్త్వాద్ఘటే మహత్త్వం ద్వితూలపిండారబ్ధే౽తిస్థూలతూలపిండే ప్రచయాదవయవసంయోగవిశేషాన్మహత్త్వమిత్యర్థః । మహత్త్వవిరుద్ధమణుత్వం పరమాణుగతద్విత్వసంఖ్యయా ద్వ్యణుకే భవతీత్యాహ ॥ తదితి ॥ యన్మహత్త్వస్యాసమవాయికారణం తదేవ మహత్త్వసమానాధికరణస్య దీర్ఘత్వస్య, యచ్చాణుత్వస్యాసమవాయికారణం తదేవాణుత్వావినాభూతహ్రస్వత్వస్యాసమవాయికారణమిత్యతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ అతో మహత్త్వాదావహేతుత్వాత్పారిమాండల్యాదీనాం వ్యగ్రత్వమసిద్ధమితి భావః । తేషాం సన్నిధివిశేషాభావాన్న సమానగుణారంభకత్వమిత్యపి న వాచ్యమిత్యాహ ॥ న చేతి ॥ పారిమాండల్యాదీనామపి బహుత్వాదివత్ సమవాయికారణగతత్వావిశేషా

మాణాంతరాక్రాంతత్వం పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వే కారణం, ప్రాక్పరిమాణాంతరారంభాత్పారిమాండల్యాదీనామారంభకత్వోపపత్తేః । ఆరబ్ధమపి కార్యద్రవ్యం ప్రాగ్గుణారంభాత్ క్షణమాత్రమగుణం తిష్ఠతీత్యభ్యుపగమాత్ । న చ పరిమాణాంతరారంభే వ్యగ్రాణి పారిమాండల్యాదీని, అతస్స్వసమానజాతీయం పరిమాణాంతరం నారభంతే, పరిమాణాంతరస్యాన్యహేతుత్వాభ్యుపగమాత్ 'కారణబహుత్వాత్కారణమహత్త్వాత్ప్రచయవిశేషాచ్చ మహత్ (వై - ౭ - ౯ సూ॥) తద్విపరీతమణు (వై-౭-౧-౧౦-) ఏతేన దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే వ్యాఖ్యాతే' (వై ౭ - ౧-౧౭) ఇతి హి కాణభుజాని సూత్రాణి । న చ సన్నిధానవిశేషాత్ కుతశ్చిత్కారణబహుత్వాదీన్యేవారభంతే న పారిమాండల్యాదీనీత్యుచ్యేత ద్రవ్యాంతరే గుణాంతరే వారభ్యమాణే సర్వేషామేవ కారణగుణానాం స్వాశ్రయసమవాయావిశేషాత్ । తస్మాత్స్వభావాదేవ పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వం తథా చేతనాయా అపీతి ద్రష్టవ్యం । సంయోగాచ్చ ద్రవ్యాదీనాం విలక్షణానాముత్పత్తిదర్శనాత్ సమానజాతీయోత్పత్తివ్యభిచారః । ద్రవ్యే ప్రకృతే గుణోదాహరణమయుక్తమితి చేన్న, దృష్టాంతేన విలక్షణారంభమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్ । న చ ద్రవ్యస్య ద్రవ్యమేవోదాహర్తవ్యం గుణస్య వా గుణ ఏవేతి కశ్చిన్నియమే హేతురస్తి । సూత్రకారోఽపి భవతాం ద్రవ్యస్య గుణముదాజహార 'ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణామప్రత్యక్షత్వాత్సంయోగస్య పంచాత్మకత్వం న విద్యత' ఇతి (వై- ౪- ౨- సూ-౨) 'యథా ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షయోర్భూమ్యాకాశయోస్సమవయన్ సంయోగోఽప్రత్యక్షః ఏవం ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షేషు పంచసు భూతేషు సమవయచ్ఛరీ

భకత్వమిత్యపి న వాచ్యమిత్యాహ ॥ న చేతి ॥ పారిమాండల్యాదీనామపి బహుత్వాదివత్ సమవాయికారణగతత్వావిశేషాదిత్యర్థః । తేషామనారంభకత్వే కార్యద్రవ్యస్య విరోధిగుణాక్రాంతత్వం వ్యగ్రత్వమసన్నిధిర్వా న హేతురిత్యుక్తిఫలమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ యత్తు కారణగుణస్స్వసమానగుణారంభక ఇతి వ్యాప్తేః సామాన్యగుణేషు పారిమాండల్యాదిషు వ్యభిచారేఽపి యో ద్రవ్యసమవాయికారణగతో విశేషగుణః స స్వసమానజాతీయగుణారంభక ఇతి వ్యాప్తేశ్చైతన్యస్య విశేషగుణత్వాన్నారంభకత్వం దుర్వారమితి, తన్న ; ఇదం, చిత్రపటహేతుతంతుగతేషు నీలాదిరూపేషు విజాతీయచిత్రరూపహేతుషు వ్యభిచారాచ్చైతన్యస్యాత్మత్వేన గుణత్వాభావాచ్చేతి మంతవ్యం । తస్మాచ్చేతనాద్విజాతీయారంభో యుక్త ఇతి స్థితం తత్రోదాహరణాంతరమాహ ॥ సంయోగాచ్చేతి ॥ నను చేతనం బ్రహ్మ కార్యోపాదానత్వాద్ద్రవ్యం, తన్న విలక్షణస్యోపాదానమితి ప్రకృతే కించిద్ద్రవ్యమేవ విలక్షణకార్యకరముదాహర్తవ్యం స సంయోగస్య గుణస్యోదాహరణమయుక్తమితి శంకతే ॥ ద్రవ్య ఇతి ॥ గుణాద్ద్రవ్యవచ్చేతనాదచేతనారంభ ఇతి విలక్షణారంభకత్వాంశే౽యం దృష్టాంత ఇతి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ అయమనియమః కణాదసమ్మత ఇత్యాహ ॥ సూత్రకారోఽపీతి ॥ ఏతావతా కథమనియమస్తత్రాహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ న విల

క్షణత్వన్యాయేన పునరుక్త్యభావేప్యతిదేశాధికరణేన పునరుక్తిరితి శంకతే ॥ నన్వతిదేశ ఇతి॥ సమానగుణారంభనియమస్య పారిమాండల్యాదిదృష్టాంతేన భంగార్థమస్యారంభ ఇత్యాహ॥ సత్యమితి॥ తస్యైవాతిదేశస్యేత్యర్థః॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్

౧౨ ॥ వైశేషికమతపరీక్షామారభతే॥ ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావ ఇతి॥ నాస్యపాదసంగతేః పూర్వాధికరణేన సంగతిరపేక్షితేతి మన్వానః ప్రధానస్యేశ్వరానధిష్ఠితస్యాకారణత్వేపి పరమాణూనాం తదధిష్ఠితానాం కారణత్వమస్త్వితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా సాంఖ్యాధికరణానంతర్యమస్య వదంస్తాత్పర్యమాహ ॥ ఇదానీమితి॥ ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ పరమాణుభిర్జగదారభ్యత ఇతి వైశేషికరాద్ధాంతోఽత్ర విషయః, స కిం మానమూలో భ్రాంతిమూలో వేతి సందేహే పూర్వపక్షయతి ॥ స చేతి ॥ తైః పటాదిభిస్సామాన్యం క్షిత్యాదేః కార్యద్రవ్యత్వం తేనేత్యర్థః । విమతం సావయవం క్షిత్యాదికం స్వన్యూనపరిమాణసంయోగసచివానేకద్రవ్యారబ్ధం కార్యద్రవ్యత్వాత్ ఘటాదివదితి ప్రయోగః । స్వేష్టపరమా

రమ ప్రత్యక్షం స్యాత్ ప్రత్యక్షం తు శరీరం దృశ్యతే తస్మాన్న పాంచభౌతికమితి । ఏతదుక్తం భవతి గుణశ్చ సంయోగోఽద్రవ్యం శరీరం దృశ్యతే త్వితి చాత్రాపి విలక్షణోత్పత్తిః ప్రపంచితా । నన్వేవం సతి తేనైవైతద్గతం, నేతి బ్రూమః, తత్సాంఖ్యం ప్రత్యుక్తం ఏతత్తు వైశేషికం ప్రతి । నన్వతిదేశోఽపి సమానన్యాయతయా కృతః 'ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతా' ఇతి, సత్యమేతత్, తస్యైవత్వయం వైశేషికపరీక్షారంభే తత్ప్రక్రియానుగతేన నిదర్శనేన ప్రపంచః కృతః॥... ... ... *

సూ॥ ౧౨॥ ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥

ఇదానీం పరమాణుకారణవాదం నిరాకరోతి । స చ వాద ఇత్థం సముత్తిష్ఠతి । పటాదీని హి లోకే సావయవాని ద్రవ్యాణి స్వానుగతైస్సంయోగసచివైస్తంత్వాదిభిర్ద్రవ్యైరారభ్యమాణాని దృష్టాని తత్సామాన్యేన యావత్కించిత్సావయవం ద్రవ్యం తత్సర్వం స్వానుగతైరేవ సంయోగసచివైస్తైస్తైర్ద్రవ్యైరారబ్ధమితి గమ్యతే। స చాయమవయవావయవివిభాగో యతో నివర్తతే సోఽపకర్షపర్యంతగతః పరమాణుః, సర్వం చేదం గిరిసముద్రాదికం జగత్సావయవత్వాదాద్యంతవత్, న చాకారణేన కార్యేణ భవితవ్యమిత్యతః పరమాణవో జగతః కారణమితి కణభుగభిప్రేయాయ । తానీమాని చత్వారి భూతాని భూమ్యుదకతేజఃపవనాఖ్యాని సావయవాన్యుపలభ్య చతుర్విధాః పరమాణవః పరికల్ప్యంతే । తేషాం చాపకర్షపర్యంతగతత్వేన పరతో విభాగాసంభవాద్వినశ్యతాం చ పృథివ్యాదీనాం పరమాణుపర్యంతో విభాగో భవతి స ప్రళయకాలః । తతస్సర్గకాలే వాయవీయేష్వణుష్వదృష్టాపేక్షం కర్మోత్పద్యతే, తత్కర్మ స్వాశ్రయమణుమణ్వంతరేణ సంయునక్తి, తతో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ వాయురుత్పద్యతే, ఏవమగ్నిరేవమాప ఏవం పృథివ్యేవమేవ శరీరం సేంద్రియమిత్యేవం సర్వమిదం జగదణుభ్యస్సంభవతి, అణుగతేభ్యశ్చ రూపాదిభ్యో ద్వ్యణుకాదిగతాని రూపాదీని సంభవంతి తంతుపటన్యాయేనేతి కాణాదా మన్యంతే। తత్రేదమభిధీయతే విభాగావస్థానాం

ణుసిద్ధ్యర్థాని సాధ్యవిశేషణాని, నన్వేతావతా కథం పరమాణుసిద్ధిస్తత్రాహ ॥ స చాయమితి ॥ విమతం సావయవత్వం తత్తావచ్ఛేదకం యతో నివర్తతే । స స్వన్యూనపరిమాణవ్యాపకస్యాపకర్షస్య పర్యంతత్వేనావసానభూమిత్వేనావగతః పరమాణురిత్యర్థః । యావత్సావయవమనుమానప్రవృత్తేః ద్వ్యణుకన్యూనద్రవ్యం నిరవయవం సిద్ధ్యతీతి భావః। జగన్నిత్యత్వవాదాత్కార్యద్రవ్యత్వహేత్వసిద్ధిరితి వదంతం ప్రత్యాహ ॥ సర్వం చేతి ॥ విమతమాద్యంతవత్ సావయవత్వాత్పటవదిత్యర్థః । హేతోరసిద్ధిం నిరస్యాప్రయోజకత్వం నిరస్యతి ॥ న చేతి ॥ తే కతివిధా ఇత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ తానీతి ॥ ప్రళయే చైషామపి నాశాన్న జగత్కారణత్వమిత్యాశంక్యాహ ॥ తేషాం చేతి ॥ అవయవానాం విభాగాన్నాశాద్వాఽవయవినో నాశః పరమాణూనాం నిరవయవత్వేనావయవవిభాగాదేర్నాశహేతోరసంభవాన్న నాశ ఇత్యర్థః । తేషాం నిత్యత్వే ఫలితం సృష్టిక్రమమాహ ॥ తత ఇతి ॥ ఏవం కాణాదమతస్య మానమూలత్వాత్తేన వేదాంతసమన్వయస్య విరోధాదసిద్ధిరితి

పూర్వపక్షే ఫలంతస్యభ్రాంతి మూలత్వాదవిరోధ ఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ తత్రేదమితి ॥ ప్రళయే విభక్తానాం పరమాణూనామన్యతరకర్మణో ఉభయకర్మణో వా సంయోగో వాచ్యః, కర్మణశ్చ నిమిత్తం ప్రయత్నాదికం దృష్టం, యథా ప్రయత్నవదాత్మసంయోగాద్దేహచేష్టా. వాయ్వాద్యభిఘాతాద్వృక్షాదిచలనం, హస్తనోదనాత్ ఇష్వాదిగమనం తద్వదణుకర్మణో దృష్టం నిమిత్తమభ్యుపగమ్యతే న వా, ద్వితీయే కర్మానుత్పత్తిః, నాద్యః ప్రయత్నాదేస్సృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాదిత్యుభయథాపి న కర్మసంభవతి, అతః కర్మాసంభవాత్ తస్య సంయోగపూర్వకద్వ్యణుకాదిసర్గస్యాభావ ఇతి సూత్రార్థః । స్థిరస్య వేగవద్ద్రవ్యసంయోగవిశేషోఽభిఘాతః సఏవ చలస్య నోదనమితి భేదః, దృష్టనిమిత్తాభావేఽప్యదృష్టవదాత్మసంయోగాదణుషు కర్మేతి శంకతే ॥ అథాదృష్టమితి ॥ వికల్పపురస్సరం దూషయతి॥ తత్పునరితి ॥ జడాత్మవత్పరమాణోరాశ్రయత్వం కిం న స్యాదితి మత్వా వికల్పః కృత ఇతి మంతవ్యం । అత్రాపి సూత్రం యోజయతి ॥ ఉభయథేతి ॥ జీవాధిష్ఠితమదృష్టం నిమిత్తమస్త్విత్యత ఆహ ॥ఆత్మనశ్చేతి॥ అచేతనత్వాన్నాధిష్ఠాతృత్వమితి శేషః

తావదణూనాం సంయోగః కర్మాపేక్షోఽభ్యుపగంతవ్యః కర్మవతాం తంత్వాదీనాం సంయోగదర్శనాత్, కర్మణశ్చ కార్యత్వాన్నిమిత్తం కిమప్యభ్యుపగంతవ్యం, అనభ్యుపగమే నిమిత్తాభావాన్నాణుష్వాద్యం కర్మ స్యాత్ అభ్యుపగమేఽపి యది ప్రయత్నోఽభిఘాతాదిర్వా యథాదృష్టం కిమపి కర్మణో నిమిత్తమభ్యుపగమ్యేత తస్యాసంభవాత్ నైవాణుష్వాద్యం కర్మ స్యాత్, నహి తస్యామవస్థాయామాత్మగుణః ప్రయత్నస్సంభవతి శరీరాభావాత్ । శరీరప్రతిష్ఠే హి మనస్యాత్మనస్సంయోగే సత్యాత్మగుణః ప్రయత్నో జాయేత । ఏతేనాభిఘాతాద్యపి దృష్టం నిమిత్తం ప్రత్యాఖ్యాతవ్యం సర్గోత్తరకాలం హి తత్సర్వం నాద్యస్య కర్మణో నిమిత్తం సంభవతి. అథాదృష్టమాద్యస్య కర్మణో నిమిత్తమిత్యుచ్యేత, తత్పునరాత్మసమవాయి స్యాదణుసమవాయి వా । ఉభయథాపి నాదృష్టనిమిత్తమణుషు కర్మావకల్పేత, అదృష్టస్యాచేతనత్వాత్ నహ్యచేతనం చేతనేనానధిష్ఠితం స్వతంత్రం ప్రవర్తతే ప్రవర్తయతి వేతి సాంఖ్యపరీక్షాయామభిహితం । ఆత్మనశ్చానుత్పన్నచైతన్యస్య తస్యామవస్థాయామచేతనత్వాదాత్మసమవాయిత్వాభ్యుపగమాచ్చ నాదృష్టమణుషు కర్మణో నిమిత్తం స్యాదసంబంధాత్ । అదృష్టవతా పురుషేణాస్త్యణూనాం సంబంధ ఇతి చేత్సంబంధసాతత్యాత్ ప్రవృత్తిసాతత్యప్రసంగో నియామకాంతరాభావాత్ । తదేవం నియతస్య కస్యచిత్కర్మనిమిత్తస్యాభావాన్నాణుష్వాద్యం కర్మ స్యాత్కర్మాభావాత్తన్నిబంధనస్సంయోగో న స్యాత్ సంయోగాభావాచ్చ తన్నిబంధనం ద్వ్యణుకాదికార్యజాతం న స్యాత్ । సంయోగశ్చాణోరణ్వంతరేణ సర్వాత్మనా వా స్యాదేకదేశేన వా, సర్వాత్మనా చేదుపచయానుపపత్తేరణుమాత్రత్వప్రసంగో దృష్టవిపర్యయప్రసంగశ్చ । ప్రదేశవతో ద్రవ్యస్య ప్రదేశవతా ద్రవ్యాంతరేణ సంయోగస్య దృష్టత్వాత్ । ఏకదేశేన చేత్సావయవత్వప్రసంగః। పరమాణూనాం కల్పితాః ప్రదేశాస్స్యురితి చేత్కల్పితానామ

భిన్నేశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వమగ్రే నిరాకరిష్యతే, అచేతనత్వమదృష్టస్య కర్మనిమిత్తత్వాభావే హేతురుక్తః । హేత్వంతరమాహ ॥ ఆత్మసమవాయిత్వేతి ॥ గురుత్వవదదృష్టమపి స్వాశ్రయసంయుక్తక్రియాహేతురితి శంకతే ॥అదృష్టవతేతి ॥ విభుసంయోగస్యాణుషు సదాసత్త్వాత్ క్రియాసాతత్యే ప్రళయాభావస్స్యాదితి దూషయతి ॥ సంబంధేతి ॥ కాదాచిత్కప్రవృత్తేరదృష్టనియమ్యత్వాయోగేఽపీశ్వరాన్నియమ ఇత్యత ఆహ ॥ నియామకాంతరేతి ॥ యజ్జ్ఞానం తచ్ఛరీరజన్యమితి వ్యాప్తివిరోధేన నిత్యజ్ఞానాసిద్ధేస్తద్గుణ ఈశ్వరో నాస్తి, అస్తిత్వేఽపి సదాసత్త్వాన్న నియామకత్వమితి భావః । సూత్రార్థం నిగమయతి॥ తదేవమితి ॥సంయోగస్య హేతుం ఖండయిత్వా స్వరూపం ఖండయతి॥ సంయోగశ్చాణోరితి ॥ సంయోగస్య వ్యాప్యవృత్తిత్వే ఏకస్మిన్నితరస్యాంతర్భావాత్కార్యస్య బహుళత్వాయోగాత్సర్వం కార్యం పరమాణుమాత్రం స్యాదిత్యర్థః । కించ సాంశద్రవ్యే సంయోగస్యైకాంశవృత్తిత్వం దృష్టం తద్విరోధాద్వ్యాప్యవృత్తిత్వం న కల్ప్యమిత్యాహ ॥దృష్టేతి॥ పరమాణోస్సంయోగ ఏకదేశేన చేదితి సంబంధః, దిగ్భేదేన కల్పితప్రదేశస్థసంయోగస్యాపి కల్పితత్వాత్తతః కార్యం నోత్ప

జ్యేత ‘ ఉత్పన్నం వా మిథ్యా స్యాదిత్యపసిద్ధాంత ఇత్యర్థః । కాణాదానాం సర్గప్రత్యుక్త్వా సూత్రం యోజయిత్వా ప్రళయ
నిరాసేపి సూత్రం యోజయతి॥ యథా చేతి ॥ పరమాణూనాం కర్మణా సంయోగాత్సర్గః విభాగాత్ప్రళయ ఇతి ప్రక్రియా న
యుక్తా యుగపదనంతపరమాణూనాం విభాగే నియతస్యాభిఘాతాదేర్దృష్టస్య నిమిత్తస్యాసత్త్వాత్ ధర్మాధర్మరూపాదృ
ష్టస్య సుఖదుఃఖార్థత్వేన సుఖదుఃఖశూన్యప్రళయప్రయోజకత్వాయోగాన్నాదృష్టనిమిత్తకేన కర్మణా విభాగస్సంభవతి,
తథా చ దృష్టాదృష్టనిమిత్తయోరసత్త్వాదుభయథాపి సంయోగార్థత్వేన విభాగార్థత్వేన చ కర్మ నాస్తి, అతః కర్మా
భావాత్తయోస్సంయోగవిభాగపూర్వకయోః సర్గప్రళయయోరభావ ఇతి సూత్రయోజనా ॥ ... ... *
౧౩. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ, తదభావః అణువాదాసంభవ ఇతి యోగ్యతయా సంబధ్యతే , ద్వ్యణుకసమవా

వస్తుత్వాదవస్త్వేవ సంయోగ ఇతి వస్తునః కార్యస్యాసమవాయికారణం న స్యాత్, అసతి చాసమవాయి
కారణే ద్వ్యణుకాదికార్యద్రవ్యం నోత్పద్యేత । యథా చాదిసర్గే నిమిత్తాభావాత్సంయోగోత్పత్త్యర్థం క
ర్మ నాణూనాం సంభవత్యేవం మహాప్రళయేపి విభాగోత్పత్త్యర్థం కర్మ నైవాణూనాం సంభవేత్ । న
హి తత్రాపి కించిన్నియతం నిమిత్తం దృష్టమస్తి । అదృష్టమపి భోగప్రసిద్ధ్యర్థం న ప్రళయప్రసిద్ధ్యర్థమిత్యతో
నిమిత్తాభావాన్న స్యాదణూనాం సంయోగోత్పత్త్యర్థం విభాగోత్పత్త్యర్థం వా కర్మ, అతశ్చ సంయోగవి
భాగాభావాత్తయోస్సర్గప్రళయయోరభావః ప్రసజ్యేత, తస్మాదనుపపన్నోఽయం పరమాణుకారణవాదః॥

సూ. ౧౩. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥

సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ తదభావ ఇతి ప్రకృతేనాణుకారణవాదనిరాకరణేన సంబధ్యతే, ద్వాభ్యాం చా
ణుభ్యాం ద్వ్యణుకముత్పద్యమానమత్యంతభిన్నమణుభ్యామణ్వోస్సమవైతీత్యభ్యుపగమ్యతే భవతా, న
చైవమభ్యుపగచ్ఛతా శక్యతేఽణుకారణవాదస్సమర్థయితుం, కుతః । సామ్యాదనవస్థితేః । యథైవ హ్యణు
భ్యామత్యంతభిన్నం సద్ద్వ్యణుకం సమవాయలక్షణేన సంబంధేన తాభ్యాం సంబధ్యతే, ఏవం సమవాయో
పి సమవాయిభ్యోఽత్యంతభిన్నస్సన్ సమవాయలక్షణేనాన్యేనైవ సంబంధేన సమవాయిభిస్సంబధ్యేతా
త్యంతభేదసామ్యాత్, తతశ్చ తస్య తస్యాన్యోఽన్యస్సంబంధః కల్పయితవ్య ఇత్యనవస్థా ప్రసజ్యేత । నన్విహప్ర
త్యయగ్రాహ్యస్సమవాయో నిత్యసంబంధ ఏవ సమవాయిభిర్గృహ్యతే నాసంబంధస్సంబంధాంతరాపే
క్షో వా, తతశ్చ న తస్యాన్యస్సంబంధః కల్పయితవ్యః యేనానవస్థా ప్రసజ్యేతేతి । నేత్యుచ్యతే, సంయోగో
ప్యేవం సతి సంయోగిభిర్నిత్యసంబద్ధ ఏవేతి సమవాయవన్నాన్యం సంబంధమపేక్షేత । అథార్థాంతరత్వా
త్సంయోగస్సంబంధాంతరమపేక్షేత, సమవాయోపి తర్హ్యర్థాంతరత్వాత్ సంబంధాంతరమపేక్షేత । న
చ గుణత్వాత్సంయోగస్సంబంధాంతరమపేక్షతే, న సమవాయోఽగుణత్వాదితి యుజ్యతే వక్తుం, అపేక్షా
కారణస్య తుల్యత్వాత్ గుణపరిభాషాయాశ్చాతంత్రత్వాత్, తస్మాదర్థాంతరం సమవాయమభ్యుపగచ్ఛ
తః ప్రసజ్యేతైవానవస్థా । ప్రసజ్యమానాయాం చానవస్థాయామేకాసిద్ధౌ సర్వాసిద్ధేర్ద్వాభ్యామణుభ్యాం
ద్వ్యణుకం నైవోత్పద్యేత తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః॥ ... ... *

యయోః పరమాణుభిన్నత్వసామ్యాత్ ద్వ్యణుకవత్సమవాయస్యాపి సమవాయాంతరమిత్యనవస్థితిరిత్యర్థః । నన్విహ
తంతుషు పట ఇత్యాదివిశిష్టధీనియామకస్సమవాయో న సంబంధాంతరమపేక్షతే, స్వరూపేణైవ నిత్యసంబంధత్వాదితి శం
కతే ॥ నన్విహేతి ॥ సంయోగస్యాపి స్వరూపసంబంధోపపత్తేః సమవాయో న స్యాదితి దూషయతి॥ నేతి॥ సంబంధిభిన్నత్వా
చ్చేదపేక్షా సమవాయస్యాపి తుల్యా, గుణపరిభాషాయాశ్చేతి గుణత్వాభావేపి కర్మసామాన్యాదీనాం సమవాయాంగీ
కారాద్గుణత్వం సమవాయిత్వేన వ్యాపకం నాపి వ్యాప్యం గుణస్యాపి సమవాయవత్స్వరూపసంబంధసంభవేన వ్యాప్త్యను
కూలతర్కాభావాత్, తస్మాత్సంబంధిభిన్నత్వమేవ సంబంధాంతరాపేక్షాయాం కారణం తస్య సమవాయేపి తుల్యత్వాదన
వస్థా దుర్వారా, సా చ మూలక్షయకరీతయా సమవాయాసిద్ధౌ సమవేతద్వ్యణుకాసిద్ధేరిత్యర్థః॥ ... *

౧౪. సూత్రంవ్యాచష్టే॥ అపిచేతి॥ అనుభయస్వభావత్వేనైమిత్తికప్రవృత్తిర్వాచ్యా,నిమిత్తంచకాలాదృష్టాదికం నిత్యసన్నిహితమితినిత్యమేవప్రవృత్తిప్రసంగః, తస్యానిమిత్తత్వేప్రవృత్త్యభావఇత్యర్థః॥ ... ... *

౧౫. కించపరమాణవస్సమవాయికారణవంతఃకారణాపేక్షయాస్థూలాఅనిత్యాశ్చరూపవత్త్వాద్రసవత్త్వాద్గంధవత్త్వాత్స్పర్శవత్త్వాద్ఘటవదితిసూత్రంయోజయితుంపరప్రక్రియామాహ॥ సావయవానామిత్యాదినా।నన్వత్రపరమాణుత్వంపక్షతావచ్ఛేదకంతద్విరుద్ధంస్థూలత్వం కథంసాధ్యతఇతిచేన్న, వాయుత్వతేజస్త్వాదేఃపృథగవచ్ఛేదకత్వాత్ , నచాప్రయోజకతాకారణశూన్యత్వేనిత్యత్వేచాత్మవద్రూపాదిమత్త్వాయోగాత్ । నచతర్హివాయుఃకారణవానితిపృథక్సాధనేరూపాదిహేతూనాంభాగాసిద్ధ్యభావేపిసిద్ధసాధనతాస్యాదితివాచ్యం, యత్రస్పర్శస్తత్సకారణం యత్రరూ

సూ॥ ౧౪॥ నిత్యమేవచభావాత్॥

అపిచాణవః ప్రవృత్తిస్వభావావా నివృత్తిస్వభావావా ఉభయస్వభావావా అనుభయస్వభావావాఽభ్యుపగమ్యేరన్, గత్యంతరాభావాత్ చతుర్ధాపినోపపద్యతే । ప్రవృత్తిస్వభావత్వేనిత్యమేవప్రవృత్తేర్భావాత్ప్రళయాభావప్రసంగః।నివృత్తిస్వభావత్వేపినిత్యమేవనివృత్తేర్భావాత్ సర్గాభావప్రసంగః। ఉభయస్వభావత్వంచవిరోధాదసంభావ్యం । అనుభయస్వభావత్వేతునిమిత్తవశాత్ ప్రవృత్తినివృత్త్యోరభ్యుపగమ్యమానయోరదృష్టాదేర్నిమిత్తస్యనిత్యసన్నిధానాన్నిత్యప్రవృత్తిప్రసంగః, అతంత్రత్వేప్యదృష్టాదేర్నిత్యాప్రవృత్తిప్రసంగః, తస్మాదప్యనుపపన్నఃపరమాణుకారణవాదః॥ ... ...*

సూ॥ ౧౫॥ రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్॥

సావయవానాం ద్రవ్యాణామవయవశోవిభజ్యమానానాంయతఃపరోవిభాగోనసంభవతి తేచతుర్విధారూపాదిమంతఃపరమాణవఃచతుర్విధస్యరూపాదిమతోభూతభౌతికస్యారంభకానిత్యాశ్చేతియద్వైశేషికాఅభ్యుపగచ్ఛంతి సతేషామభ్యుపగమోనిరాలంబనఏవ, యతోరూపాదిమత్త్వాత్ పరమాణూనామణుత్వనిత్యత్వవిపర్యయః ప్రసజ్యేత పరమకారణాపేక్షయాస్థూలత్వమనిత్యత్వంచ తేషామభిప్రేతవిపరీతమాపద్యేతేత్యర్థః। కుతః, ఏవంలోకేదృష్టత్వాత్,యద్ధిలోకేరూపాదిమద్వస్తు తత్ స్వకారణాపేక్షయాస్థూలమనిత్యంచదృష్టం, తద్యథాపటస్తంతూనపేక్ష్యస్థూలోఽనిత్యశ్చభవతి, తంతవశ్చాంశూనపేక్ష్యస్థూలాఅనిత్యాశ్చభవంతి, తథాచామీపరమాణవోరూపాదిమంతస్తైరభ్యుపగమ్యంతే, తస్మాత్తేపి కారణవంతస్తదపేక్షయాస్థూలాఅనిత్యాశ్చప్రాప్నువంతి । యచ్చనిత్యత్వేకారణంతైరుక్తం 'సదకారణవన్నిత్య'మితి (వై అ-౪-ఆ౧-సూ౧) తదప్యేవంసత్యణుషునసంభవతి, ఉక్తేనప్రకారేణకారణవత్త్వోపపత్తేః, యదపినిత్యత్వేద్వితీయం కారణముక్తం । 'అనిత్యమితిచవిశేషతః ప్రతిషేధాభావ'ఇతి(వై-అ౪ ఆ౧-సూ౪) తదపినావశ్యం పరమాణూనాంనిత్యత్వంసాధయతి, అసతిహియస్మిన్కస్మింశ్చిన్నిత్యేవస్తునినిత్యశబ్దేననఞస్సమాసోనోపపద్యతేనపునఃపరమాణునిత్యత్వమేవాపేక్ష్యతే । తచ్చాస్త్యేవనిత్యంపరమకారణం బ్రహ్మ।నచశబ్దార్థవ్యవహారమాత్రేణకస్యచిదర్థస్య ప్రసిద్ధిర్భవతి, ప్రమాణాంతరసిద్ధయోశ్శ

పంతత్సకారణమితివ్యాప్తిగ్రహకాలేవాయుత్వావచ్ఛేదేనసాధ్యసిద్ధ్యభావాదితిభావః। పరమాణవోనిత్యాఃసత్త్వేసత్యకారణవత్త్వాదాత్మవదితిసత్ప్రతిపక్షముక్త్వాప్యవిశేష్యాసిద్ధ్యాదూషయతి॥యచ్చనిత్యత్వఇతి॥సత్త్వాంభావత్వంప్రాగభావనిరాసార్థం నిత్యత్వప్రతిషేధస్యప్రతియోగికః అభావత్వాత్ ఘటాభావవదితి నిత్యత్వస్యక్వచిత్సిద్ధౌకార్యమనిత్యమితివిశేషతః కార్యేనిత్యత్వప్రతిషేధాత్కారణభూతపరమాణుషునిత్యత్వంసిద్ధ్యతి, అన్యథా ప్రతియోగ్యభావేప్రతిషేధానుపపత్తిరితికణాదోక్తమనూద్యాన్యథాసిద్ధ్యాదూషయతి॥ యదపీతి ॥ కార్యేనిత్యత్వప్రతిషేధవ్యవహారమంగీకృత్యబ్రహ్మణిప్రతియోగిప్రసిద్ధిరుక్తా, వస్తుతస్తువిశేషవ్యవహారఏవాసిద్ధః, కారణనిత్యత్వస్య ప్రమాణాంతరేణజ్ఞానంవినాకార్యమనిత్యమితివ్యవహారాయోగాదిత్యాహ ॥ నచశబ్దేతి॥ యదిప్రమాణాంతరంకారణనిత్యత్వేస్యాత్తదాయంవ్యవహారస్స

మూలాలోఽభవదేవతో మూలాజ్ఞానాత్ ప్రాగ్వ్యవహారమాత్రాన్న వస్తుసిద్ధిః ఘటేయత్తు వ్యవహారాదపి తత్సిద్ధిప్రసంగాత్, మూలాజ్ఞానేతు తేనైవ విశేషసిద్ధేర్వ్యవహారోపన్యాసవైయర్థ్యమితి భావః ।ఏవం పరమాణునిత్యత్వే కాణాదసూత్రద్వయం నిరస్య తృతీయం నిరస్యతి ॥ యదపీతి ॥ సతామణూనాం దృశ్యమానస్థూలకార్యాణాం ప్రత్యక్షేణ కారణాజ్ఞానమవిద్యేతి యది సూత్రార్థస్తర్హ్యప్రత్యక్షకారణత్వం నిత్యత్వే హేతుస్స్యాత్, తచ్చ ద్వ్యణుకే వ్యభిచారాదిత్యర్థః।యద్యారంభకద్రవ్యశూన్యత్వం హేతువిశేషణం తదా విశేష్యవైయర్థ్యమాపద్యేత పునరుక్తిశ్చేత్యాహ॥ అథేత్యాదినా ॥ పరమాణవో నిత్యాః నాశకానుపలంభాదాత్మవదితి సూత్రార్థమాశంకతే॥ అథాపీతి॥ తంత్వాద్యవయవానాం విభాగాన్నాశాద్వా పటాదినాశో దృష్టః తచ్చ ద్వయం నిరవయవాణూనాం నాస్తీతి నిత్యత్వమిత్యర్థః । పరిణామవాదమాశ్రిత్యాణూనాం నాశకం కించిత్సంభవతీతి పరిహరతి ॥ నేతి॥ అవయవానాం సంయోగేన ద్రవ్యాంతరోత్పత్తిరారంభ ఇతి యదిమతం స్యాత్తదా ద్రవ్యవినాశో ద్వాభ్యామేవేతి నియమస్స్యాన్నారంభే మానమస్తి సంయుక్తతంత్వన్యపటాదర్శనాదతః కారణమేవ స్వతోఽవిశేషం విశేషవదవ

బ్దార్థయోర్వ్యవహారావతారాత్ ।యదపి నిత్యత్వే తృతీయం కారణముక్తం 'అవిద్యా చే'తి (వై-౪-౧ సూ-౫) తద్యద్యేవం వివ్రియేత సతాం పరిదృశ్యమానకార్యాణాం కారణానాం ప్రత్యక్షేణాగ్రహణమవిద్యేతి, తతో ద్వ్యణుకనిత్యతాప్యాపద్యేత । అథాద్రవ్యత్వే సతీతి విశేష్యేత తథాప్యకారణవత్త్వమేవ నిత్యతానిమిత్తమాపద్యేత, తస్య చ ప్రాగేవోక్తత్వాత్ 'అవిద్యా చే'తి పునరుక్తం స్యాత్, అథాపి కారణవిభాగాత్కారణవినాశాచ్చాన్యస్య తృతీయస్య వినాశహేతోరసంభవోఽవిద్యా సా పరమాణూనాం నిత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి వ్యాఖ్యాయేత, నావశ్యం వినశ్యద్వస్తు ద్వాభ్యామేవ హేతుభ్యాం వినంష్టుమర్హతీతి నియమోఽస్తి, సంయోగసచివే హ్యనేకస్మింశ్చ ద్రవ్యే ద్రవ్యాంతరస్యారంభకేఽభ్యుపగమ్యమానే భవేదేతదేవం స్యాత్, యదా త్వపాస్తవిశేషం సామాన్యాత్మకం కారణం విశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానమారంభకమభ్యుపగమ్యతే తదా ఘృతకాఠిన్యవిలయనవన్మూర్త్యవస్థావిలయనేనాపి వినాశ ఉపపద్యతే, తస్మాద్రూపాదిమత్త్వాత్స్యాదభిప్రేతవిపర్యయః పరమాణూనాం, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః॥

॥ సూ॥౧౬॥ఉభయథా చ దోషాత్ ॥

గంధరసరూపస్పర్శగుణా స్థూలా పృథివీ, రూపరసస్పర్శగుణాః సూక్ష్మా ఆపః, రూపస్పర్శగుణం సూక్ష్మతరం తేజః, స్పర్శగుణః సూక్ష్మతమో వాయురిత్యేవమేతాని చత్వారి భూతాన్యుపచితాపచితగుణాని స్థూలసూక్ష్మతారతమ్యోపేతాని చ లోకే లక్ష్యంతే, తద్వత్పరమాణవోఽప్యుపచితాపచితగుణాః కల్ప్యేరన్న వా, ఉభయథాపి చ దోషానుషంగోఽపరిహార్య ఏవ స్యాత్। కల్ప్యమానే తావదుపచితాపచితగుణత్వ ఉపచిత

స్థాత్మనా కార్యమిత్యనుభవబలాదాస్థేయం।తథా చాణూనామప్యవిద్యాపరిణామరూపాణాం ప్రళయనిమిత్తేన కాలాదినా పిండాత్మకస్వరూపతిరోభావేన కారణభావాపత్తిర్వినాశ ఉపపద్యతే । యథాగ్నిసంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్యమవయవసంయోగస్యావయవానాం చ నాశం వినైవ లీయతే తద్వత్, న చ కాఠిన్యస్య సంయోగవిశేషత్వేన గుణత్వాద్ద్రవ్యనాశేఽనుదాహరణత్వమితి శంక్యం, గుణవద్ద్రవ్యస్యాపి కుతశ్చిద్వినాశ ఇత్యంశేనోదాహరణాద్గుణపరిభాషాయాశ్చాతంత్రత్వాత్ । వస్తుతస్తు ఘృతం కఠినం ద్రవ్యమిత్యనుస్యూతఘృతపరిణామవిశేషో ద్రవ్యమేవ కాఠిన్యం । న చ ద్రవ్యత్వేఽప్యవయవవిభాగాదేవ తస్య నాశ ఇతి వాచ్యం, ఘృతస్య పరిణామిన ఏకత్వేన విభాగాసంభవాత్, పరమాణుకాఠిన్యనాశే తదసంభవాచ్చేతి భావః । కించ ప్రళయే 'నాసీద్రజో నాన్యత్కించనే'త్యణూనాం నాశసిద్ధిః, తస్మాన్న తేషాం పరమకారణత్వమిత్యుపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ ... ... *

౧౬. యద్యస్మాదధికగుణవత్తత్తస్మాత్ స్థూలమితి వ్యాప్తిముక్త్వా వికల్పయతి ॥తద్వదితి॥ పార్థివః పరమాణురధికగుణస్తత ఏకైకన్యూనగుణా జలాదిపరమాణవ ఇతి కల్ప్యతే న వా, ఆద్యే దోషమాహ ॥ కల్ప్యమాన ఇతి ॥ మూర్త్యుపచ

యూత్ స్థౌల్యాదిత్యర్థః । పార్థివోఽణుర్జాప్యాత్ స్థూలః అధికగుణత్వాద్ఘటవదిత్యేవంప్రయోక్తవ్యం । అప్రయోజకత్వంనిరస్యతి ॥ నచాంతరేణేతి ॥దృష్టవిరోధస్స్యాదితిభావః । నేతిపక్షేసర్వేషామణూనాంసామ్యార్థమేవైకగుణకత్వం వాస్యాచ్చతుర్గుణకత్వంవా. ఉభయథాపిదోషమాహ ॥ అకల్ప్యమానేత్యిత్యాదినా ॥ ... ... *

౧౭. నకేవలమనువాదస్యాయుక్తత్వాదుపేక్షాకింతుశిష్టబహిష్కృతత్వాత్ గ్రంథతోఽర్థతశ్చాగ్రాహ్యత్వమిత్యాహ ॥ అపరిగ్రహాచ్చేతి ॥ చకారార్థంప్రపంచయితుముపక్రమతే ॥ అపిచేతి ॥ అత్యంతభేదజ్ఞాపకమాహ॥ భిన్నలక్షణానీతి ॥ ద్రవ్యగుణకర్మణాంద్రవ్యత్వగుణత్వకర్మత్వజాతయోలక్షణానిగుణాశ్రయత్వాద్యుపాధయోవా, నిర్గుణత్వేసతి జాతిమదక్రియాత్వం గుణలక్షణం, సంయోగవిభాగయోర్నిరపేక్షకారణంకర్మ, నిత్యమేకమనేకసమవేతం సామాన్యం, నిత్యద్రవ్యవృత్తయోఽన్త్యావిశేషాః, నిత్యసంబంధస్సమవాయ ఇతి భిన్నానిలక్షణాని, త్రైధర్మ్యాథోఽత్యంతభే

గుణానాంమూర్త్యుపచయాదపరమాణుత్వప్రసంగః ।నచాంతరేణాపిమూర్త్యుపచయంగుణోపచయో భవతీత్యుచ్యేత. కార్యేషుభూతేషుగుణోపచయేమూర్త్యుపచయదర్శనాత్ । అకల్ప్యమానేతూపచితాపచితగుణత్వే పరమాణుత్వసామ్యసిద్ధయే యదితావత్సర్వే ఏకైకగుణాఏవకల్ప్యేరన్ తతస్తేజసిస్పర్శస్యోపలబ్ధిర్నస్యాత్ అప్సురూపస్పర్శయోః పృథివ్యాంచరసరూపస్పర్శానాం, కారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానాం । అథసర్వేచతుర్గుణాఏవకల్ప్యేరన్ తతోఽప్స్వపిగంధస్యోపలబ్ధిస్స్యాత్తేజసిగంధరసయోర్వాయౌచగంధరూపరసానాం, నచైవందృశ్యతే, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః ॥ ... ...*

సూ. ॥ ౧౭ ॥ అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా ॥

ప్రధానకారణవాదో వేదవిద్భిరపి కైశ్చిన్మన్వాదిభిస్సత్కార్యత్వాద్యంశోపజీవనాభిప్రాయేణోపనిబద్ధః, అయంతుపరమాణుకారణవాదో నకైశ్చిదపిశిష్టైః కేనచిదప్యంశేనపరిగృహీతఇత్యత్యంతమేవానాదరణీయో వేదవాదిభిః । అపిచ వైశేషికాస్తంత్రార్థభూతాన్ షట్పదార్థాన్ ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవిశేషసమవాయాఖ్యానత్యంతభిన్నాన్ భిన్నలక్షణానభ్యుపగచ్ఛంతి, యథామనుష్యోఽశ్వశ్శశఇతి, తథాత్వంచాభ్యుపగమ్యతద్విరుద్ధంద్రవ్యాధీనత్వం శేషాణామభ్యుపగచ్ఛంతిధర్మాంతరం తన్నోపపద్యతే, కథం, యథాహిలోకేశశకుశపలాశప్రభృతీనామత్యంతభిన్నానాంసతాం నేతరేతరాధీనత్వంభవతి, ఏవంద్రవ్యాదీనామప్యత్యంతభిన్నత్వాన్నైవద్రవ్యాధీనత్వంగుణాదీనాం భవితుమర్హతి, అథచభవతిద్రవ్యాధీనత్వంగుణాదీనాం । తతోద్రవ్యభావేభావాత్ ద్రవ్యాభావే చాభావాత్ ద్రవ్యమేవసంస్థానాదిభేదాదనేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి ।యథాదేవదత్తఏకఏవసన్నవస్థాంతరయోగాదనేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతితద్వత్ । తథాసతిసాంఖ్యసిద్ధాంతప్రసంగస్స్వసిద్ధాంతవిరోధశ్చాపద్యేయాతాం । నన్వగ్నేరన్యస్యాపిసతోధూమస్యాగ్న్యధీనత్వందృశ్యతే, సత్యందృశ్యతే, భేదప్రతీతేస్తు తత్రాగ్నిధూమ

దసిద్ధిరిత్యర్థః । తథాత్వమత్యంతభిన్నత్వం - తేనవిరుద్ధంధర్మాంతరంధర్మధర్మిభావః గుణాదయోనద్రవ్యధర్మాస్స్యుఃతతోఽత్యంతభిన్నత్వాచ్ఛశకుశాదివదిత్యర్థః । భేదేబాధకముపన్యస్యాభేదమాహ ॥ అథచభవతీతి ॥ గుణాదిషుతదధీనత్వంతావదన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం, తథాచగుణాదయోద్రవ్యాభిన్నాఃద్రవ్యాధీనత్వాత్ యద్యస్మాద్భిన్నం తన్నతదధీనంయథాశశభిన్నఃకుశఇత్యర్థః । అభేదేద్రవ్యంగుణఇతిశబ్దప్రత్యయభేదఃకథంతత్రాహ ॥ ద్రవ్యమితి ॥ కల్పితభేదోఽస్తీత్యాశయః । అన్యథాఽత్యన్తభేదవదత్యంతాభేదేపిధర్మధర్మిత్వాయోగాదితిమంతవ్యం । అస్తుగుణాదీనాంద్రవ్యతాదాత్మ్యమితివదంతంతార్కికమ్మన్యంప్రత్యాహ ॥ తథాసతీతి ॥ సాంఖ్యోఽత్రవేదాంతీగ్రాహ్యః । యద్వాకాపిలస్యాపితాదాత్మ్యంసిద్ధాంతఇతిసాంఖ్యగ్రహణం । యద్యపితదధీనత్వంతద్ధర్మత్వంతచ్చధూమేనాస్తిఅగ్నింవినాపిభావాత్, తథాపితత్కార్యత్వంతదధీనత్వంమత్వావ్యభిచారంశంకతే ॥ నన్వితి ॥ కార్యత్వమన్యత్వంచాంగీకరోతి ॥ సత్యమితి॥తథాపి

తాదాత్మ్యేన ప్రతీయమానత్వస్య హేతోర్వివక్షితత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాశయః । అస్య హేతోరన్యథాసిద్ధిమాశంకతే ॥ గుణానామితి॥ గుణాదీనాం ద్రవ్యేణాభేదాభావేఽపి అయుతసిద్ధత్వేన తాదాత్మ్యప్రతీతిసిద్ధిరిత్యర్థః॥ దూషయితుం వికల్పయతి తత్పునరితి ॥ శౌక్ల్యస్య పటనిష్ఠత్వాత్ పటస్య తంతుదేశత్వాత్ పటశౌక్ల్యయోరపృథగ్దేశత్వాభావాచ్ఛుక్లః పట ఇతి సామానాధికరణ్యప్రతీతిర్న స్యాదిత్యాద్యం దూషయతి ॥ అపృథగ్దేశత్వ ఇతి॥ కాణాదం సూత్రద్వయం వ్యాచష్టే॥ తంతవో హీతి॥ స్వభావో హి స్వరూపం తస్యాపృథక్త్వేఽస్మదిష్టాఽభేదసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అపృథక్స్వభావత్వ ఇతి॥ అభేదే యుక్తిమాహ॥ తస్యేతి - గుణస్యేత్యర్థః। ఏవం షట్పదార్థా అత్యంతభిన్నా ఇతి సిద్ధాంతోఽనుభవవిరోధేన దూషితః॥ సిద్ధాంతాంతరం దూషయతి॥ యుతసిద్ధయోరితి ॥ అయుతసిద్ధత్వం కిముభయోరుతాన్యతరస్య, నాద్య ఇత్యాహ ॥ ప్రాగితి॥ ద్వితీయమాశంక్య దూషయతి॥

యోరన్యత్వం నిశ్చీయతే, ఇహ తు శుక్లః కంబలో రోహిణీ ధేనుః నీలముత్పలమితి ద్రవ్యస్యైవ తస్య తస్య తేన తేన విశేషేణ ప్రతీయమానత్వాన్నైవ ద్రవ్యగుణయోరగ్నిధూమయోరివ భేదప్రతీతిరస్తి, తస్మాద్ద్రవ్యాత్మకతా గుణస్య। ఏతేన కర్మసామాన్యవిశేషసమవాయానాం ద్రవ్యాత్మకతా వ్యాఖ్యాతా। గుణానాం ద్రవ్యాధీనత్వం ద్రవ్యగుణయోరయుతసిద్ధత్వాదితి యదుచ్యేత తత్పునరయుతసిద్ధత్వమపృథగ్దేశత్వం వా స్యాదపృథక్కాలత్వం వా అపృథక్స్వభావత్వం వా, సర్వథాపి నోపపద్యతే। అపృథగ్దేశత్వే తావత్ స్వాభ్యుపగమో విరుధ్యేత, కథం, తంత్వారబ్ధో హి పటః తంతుదేశోఽభ్యుపగమ్యతే న తు పటదేశః, పటస్య తు గుణాః శుక్లత్వాదయః పటదేశా అభ్యుపగమ్యంతే న తంతుదేశాః తథా చాహుః 'ద్రవ్యాణి ద్రవ్యాంతరమారభంతే గుణాశ్చ గుణాంతర'మితి (వై-అ౧ఆ౧సూ౧౦) తంతవో హి కారణద్రవ్యాణి కార్యద్రవ్యం పటమారభంతే, తంతుగతాశ్చ గుణాః శుక్లత్వాదయః కార్యద్రవ్యే పటే శుక్లత్వాదిగుణాంతరమారభంత ఇతి హి తేఽభ్యుపగచ్ఛంతి। సోఽభ్యుపగమో ద్రవ్యగుణయోరపృథగ్దేశత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే బాధ్యేత। అథాపృథక్కాలత్వమయుతసిద్ధత్వముచ్యేత, సవ్యదక్షిణయోరపి గోవిషాణయోరయుతసిద్ధత్వం ప్రసజ్యేత। అపృథక్స్వభావత్వే త్వయుతసిద్ధత్వేన ద్రవ్యగుణయోరాత్మభేదః సంభవతి, తస్య తాదాత్మ్యేనైవ ప్రతీయమానత్వాత్। యుతసిద్ధయోః సంబంధః సంయోగోఽయుతసిద్ధయోస్తు సమవాయ ఇత్యయమభ్యుపగమో మృషైవ తేషాం, ప్రాక్సిద్ధస్య కార్యాత్కారణస్యాయుతసిద్ధత్వానుపపత్తేః। అథాన్యతరాపేక్ష ఏవాయమభ్యుపగమః స్యాదయుతసిద్ధస్య కార్యస్య కారణేన సంబంధః సమవాయ ఇతి। ఏవమపి ప్రాగసిద్ధస్యాలబ్ధాత్మకస్య కార్యస్య కారణేన సంబంధో నోపపద్యేత ద్వయాయత్తత్వాత్ సంబంధస్య। సిద్ధం భూత్వా సంబధ్యత ఇతి చేత్, ప్రాక్కారణసంబంధాత్కార్యస్య సిద్ధావభ్యుపగమ్యమానాయామయుతసిద్ధ్యభావాత్కార్యకారణయోః సంయోగవిభాగౌ న విద్యేతే ఇతీదముక్తం దురుక్తం స్యాత్। యథా చోత్పన్నమాత్రస్యాక్రియస్య కార్యద్రవ్యస్య విభుభిరాకాశాదిభిర్ద్రవ్యాంతరైః సంబంధః సంయోగ ఏవాభ్యుపగమ్యతే న సమవాయః, ఏవం కారణద్రవ్యేణాపి సంబంధః సంయోగ ఏవ స్యాన్న సమవాయః, నాపి సంయోగస్య సమవాయస్య వా సంబంధస్య సంబంధివ్యతిరేకేణాస్తిత్వే కించిత్ప్రమాణమస్తి। సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణ సంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయదర్శనాత్తయోరస్తిత్వమితి చేన్న, ఏకత్వేఽపి స్వ

అభేదేత్యాదినా ॥ కారణస్యాపృథక్సిద్ధత్వేఽపి కార్యమపృథక్సిద్ధమిత్యుక్తముపేత్య సంబంధోఽసిద్ధస్య సిద్ధస్య వేతి వికల్ప్యాద్యం దూషయిత్వా ద్వితీయం శంకతే ॥ సిద్ధం భూత్వేతి ॥ సతోరప్రాప్తయోః ప్రాప్తిః సంయోగ ఇత్యభ్యుపగమాత్ తంతుపటయోరపి సంయోగాపత్తిరిత్యపసిద్ధాంతః స్యాదిత్యర్థః । సద్యోజాతపటస్యాక్రియాభావాత్కథం సంయోగస్తత్రాహ ॥ యథేతి॥ కించ సంబంధస్యాపి సంబంధేఽనవస్థానాదసంబంధస్యానియామకత్వాత్సంబంధోఽపి దుర్నిరూప ఇత్యాహ ॥ నాపీతి ॥ సంబంధః సంబంధిభిన్నః, తద్విలక్షణశబ్దధీగమ్యత్వాద్వస్త్వంతరవదితి శంకతే ॥ సంబంధీతి ॥ కల్పితభేదసాధనే సిద్ధసాధనతా వస్తుభేదసాధనే తు వ్యభిచార ఇతి సమాధత్తే ॥ నైకత్వేఽపీతి ॥ స్వరూపేణ మనుష్యాదిశబ్దభాగేవ పుత్రాద్యపేక్షయాపి తే

త్వాద్విలక్షణశబ్దధీగమ్యో భవతీనచభిద్యత ఇతి వ్యభిచార ఇత్యర్థః। ఫలితమాహ ॥ ఇత్యుపలబ్ధీతి ॥ విలక్షణశబ్దధీగమ్యత్వా దిత్యుపలబ్ధిఘటితేనలక్షణేనలింగేన ప్రాప్తస్యవస్త్వంతరస్యసంయోగాదేః సంబంధివ్యతిరేకేణానుపలబ్ధేరభావోఽనిశ్చీయత ఇత్యర్థః । నహ్యంగులిద్వయస్యనైరంతర్యాతిరేకేణ సంయోగ ఉపలభ్యతే, సమవాయస్తునకస్యాపి క్వచిదప్యనుభవమారోహతీతి భావః । సంబంధస్యసంబంధ్యభేదేసంబంధినస్సదాసత్త్వాత్ సర్వదాసంబంధబుద్ధిప్రసంగ ఇతి శంకాం నిషేధతి ॥నాపీతి॥ పరాపేక్షయా నైరంతర్యావస్థాయామంగుల్యోః స్వరూపరూపిణోశ్చసంబంధధీర్నస్వత ఇత్యుక్తమిత్యర్థః పూర్వంపరమాణ్వోః సంయోగనిరాసేనద్వ్యణుకాదిసృష్టిర్నిరస్తా, సంప్రత్యదృష్టవదాత్మనాఽణూనాం సంయోగోఽణుషుక్రియాహేతురాత్మమనసోస్సంయోగో బుద్ధ్యాద్యసమవాయికారణంతద్ద్వయంనిరస్యతి ॥ తథాఽణ్వాత్మేతి ॥ నిరస్తమపికల్పితప్రదేశపక్షప్రసంగాఖ్యాదోషాంతరంవక్తుంపునరుత్థాపయతి ॥ కల్పితా ఇతి॥ కల్పనామూలాఊహితార్థా

రూపబాహ్యరూపాపేక్షయాఽనేకశబ్దప్రత్యయదర్శనాత్ । యథైకోపిసన్ దేవదత్తో లోకేస్వరూపసంబంధిరూపంచాపేక్ష్యానేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి మనుష్యో బ్రాహ్మణః శ్రోత్రియో వదాన్యో బాలో యువాస్థవిరః పితాపుత్రః పౌత్రో భ్రాతాజామాతేతి । యథా చైకాపిసతీ రేఖాస్థానాన్యత్వేననివిశమానా ఏకదశశతసహస్రాదిశబ్దప్రత్యయభేదమనుభవతి, తథాసంబంధినోరేవ సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణసంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయార్హత్వంనవ్యతిరిక్తవస్త్వస్తిత్వేన, ఇత్యుపలబ్ధిలక్షణప్రాప్తస్యానుపలబ్ధేరభావో వస్త్వంతరస్య। నాపిసంబంధివిషయత్వేసంబంధశబ్దప్రత్యయయోః సంతతభావప్రసంగః, స్వరూపబాహ్యరూపాపేక్షయేత్యుక్తోత్తరత్వాత్। తథాఽణ్వాత్మమనసామప్రదేశత్వాన్నసంయోగస్సంభవతి, ప్రదేశవతో ద్రవ్యస్యప్రదేశవతా ద్రవ్యాంతరేణసంయోగదర్శనాత్ । కల్పితాః ప్రదేశాఅణ్వాత్మమనసాంభవిష్యంతీతిచేన్న, అవిద్యమానార్థకల్పనాయాంసర్వార్థసిద్ధిప్రసంగాత్, ఇయానేవావిద్యమానోవిరుద్ధోఽవిరుద్ధో వాఽర్థః కల్పనీయో నాతోఽధిక ఇతినియమే హేత్వభావాత్, కల్పనాయాశ్చస్వాయత్తత్వాత్, ప్రభూతత్వసంభవాచ్చ । నచవైశేషికైః కల్పితేభ్యః షడ్భ్యః పదార్థేభ్యోఽన్యేఽధికాః శతంసహస్రంవా ర్థానకల్పయితవ్యా ఇతి నివారకోహేతురస్తి, తస్మాద్యస్మైయస్మైయద్యద్రోచతే తత్తత్సిద్ధ్యేత్, కశ్చిత్ కృపాళుః ప్రాణినాందుఃఖబహుళస్సంసార ఏవమాభూదితికల్పయేత్, అన్యోవావ్యసనీముక్తానామపిపునరుత్పత్తింకల్పయేత్, కస్తయోర్నివారకస్స్యాత్ । కించాన్యద్ద్వాభ్యాంపరమాణుభ్యాంనిరవయవాభ్యాంసావయవస్యద్వ్యణుకస్యాకాశేనేవ సంశ్లేషానుపపత్తిః, నహ్యాకాశస్యపృథివ్యాదీనాంచజతుకాష్ఠవత్ సంశ్లేషోఽస్తి, కార్యకారణద్రవ్యయోరాశ్రితాశ్రయభావోఽన్యథానోపపద్యత ఇత్యవశ్యంకల్ప్యస్సమవాయ ఇతిచేన్న, ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్ । కార్యకారణయోర్హి భేదసిద్ధావాశ్రితాశ్రయభావసిద్ధిరాశ్రితాశ్రయభావసిద్ధౌ చ తయోర్భేదసిద్ధిః కుండబదరవదితీతరేతరాశ్రయతాస్యాత్ । నహి కార్యకారణయోర్భేద ఆశ్రితాశ్రయభావో వా వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగమ్యతే, కారణస్యైవసంస్థానమాత్రం కార్యమిత్యర్థః...

స్సంతోఽసంతోవా, ద్వితీయే నసంయోగసిద్ధిః స్వస్వాభావయోరేకత్రవృత్త్యవచ్ఛేదకాసత్త్వాత్ ఆద్యే తూహామాత్రేణసర్వార్థసిద్ధిప్రసంగః, ఊహస్యస్వాధీనత్వాత్ ప్రభూతత్వంనిరవధిత్వంతత్సంభవాచ్చేత్యర్థః । యద్యూహాత్సర్వసిద్ధిస్తదాపదార్థబంధముక్తినియమాలుప్యేరన్నిత్యాహ ॥నచేత్యాదినా॥ సంయోగందూషయిత్వాసమవాయందూషయతి ॥ కించాన్యదితి ॥తన్మతేదూషణాంతరముచ్యత ఇత్యర్థః । సంశ్లేషస్సంగ్రహః । యత ఏకాకర్షణే నైవాపరాకర్షణంతస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః । ద్వ్యణుకంనిరవయవాసమవేతంసావయవత్వాదాకాశాసమవేతభూమివదితి భావః। నను ద్వ్యణుకస్యాసమవేతత్వే తదాశ్రితత్వం నస్యాత్, సంబంధంవినాతదయోగాత్, నచసంయోగాదాశ్రితత్వం కార్యద్రవ్యస్యప్రకృత్యా సంయోగాదితిశంకతే॥ కార్యేతి ॥ ప్రకృతివికారయోరభేదాదాశ్రయాశ్రయిభావానుపపత్తిరిష్టేతిపరిహరతి॥ నేతి॥ భేదాత్తద్భావ ఇతివదంతంప్రత్యాహ॥ ఇతరేతరాశ్రయత్వాదితి ॥కథంతర్హి కార్యస్యకారణాశ్రితత్వవ్యవహారః కల్పి

ప్రభేదాదిత్యాహ॥ కారణస్యైవేతి॥ పరమాణూనాంనిరవయవత్వమప్యయుక్తమిత్యాహ॥ కించేతి॥ పరమాణవస్సావయవాః అల్పత్వాత్ ఘటవత్, విపక్షే తేషాందిగ్భేదావధిత్వంనస్యాదాత్మవదిత్యర్థః। నను పరమాణ్వపేక్షయాఽయం ప్రాచీద క్షిణేత్యాదిదిగ్భేదవ్యవహారస్తదవధిత్వేన యేఽవయవాస్త్వయోచ్యంతే తఏవ మమ పరమాణవస్తేపి సావయవాశ్చేత్తద వయవాఏవేత్యేవం తతఃపరంనవిభాగస్సఏవనిరవయవః పరమాణురితిశంకతే॥ యాంస్త్వమితి॥ పరిహరతి॥ నస్థూలేతి॥ అయ మర్థః యత్స్వాత్మనా విభాగాయోగ్యం వస్తు సపరమాణురితి యద్యుచ్యేత తర్హి బ్రహ్మణఏవ పరమాణుసంజ్ఞా కృతా స్యాత్ తదన్యస్యాల్పస్య దిగ్విభాగార్హత్వేనావయవవిభాగావశ్యంభావాత్, యది పృథివ్యాదిజాతీయాల్పపరిమాణవిశ్రాంతి భూమిర్యస్స పరమాణురిత్యుచ్యేత తర్హి తస్య న మూలకారణత్వం వినాశిత్వాత్ ఘటవత్ , నచ హేత్వసిద్ధిః, అణవో వినాశినః పృథివ్యాదిజాతీయత్వాత్ ఘటవదితి సాధనాదితి, సంప్రతి నిరవయవద్రవ్యస్య నాశహేత్వభావాదాత్మవద వినాశ ఇత్యాశంక్య పూర్వోక్తం పరిహారం స్మారయతి ॥ వినశ్యంత ఇత్యాదినా ॥ బ్రహ్మాతిరిక్తస్యాజ్ఞానికత్వాద్ద్రవ్యస్య నిర వయవత్వమసిద్ధం నిమిత్తాదృష్టాదినాశాద్వినాశః ప్రళయే సంభవతి, ముక్త్యాజ్ఞానాదజ్ఞాననాశే తత్కార్యాణునాశసంభ వ ఇతి భావః। యదుక్తం యత్కార్యద్రవ్యం తత్సంయోగసచివానేకద్రవ్యారబ్ధమితి తన్నేత్యాహ॥ తథా కార్యారంభోఽపీతి

జ్ఞస్యైవసంస్థానమాత్రంకార్యమిత్యభ్యుపగమాత్ కించాన్యత్ పరమాణూనాంపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ యావ త్యోదిశః షడష్టాదశ వా తావద్భిరవయవైస్సావయవాస్తేస్యుః। సావయవత్వాదనిత్యాశ్చేతి నిత్యత్వనిరవ యవత్వాభ్యుపగమో బాధ్యేత। యాంస్త్వం దిగ్భేదభేదినోఽవయవాన్ కల్పయసి తఏవ మమ పరమాణవ ఇతి చేన్న, స్థూలసూక్ష్మతారతమ్యక్రమేణాపరమకారణాద్వినాశోపపత్తేః। యథా పృథివీ ద్వ్యణుకాద్య పేక్షయా స్థూలతమా వస్తుభూతాపి వినశ్యతి తతస్సూక్ష్మం సూక్ష్మతరంచ పృథివ్యేకజాతీయకం వినశ్యతి త తో ద్వ్యణుకం, తథా పరమాణవోపి పృథివ్యేకజాతీయకత్వాద్వినశ్యేయుః। వినశ్యంతోప్యవయవవిభాగే నైవ వినశ్యంతీతి చేత్ నాయం దోషః, యతో ఘృతకాఠిన్య విలయనవదపి వినాశోపపత్తిమవోచామ। య థా హి ఘృతసువర్ణాదీనామవిభజ్యమానావయవానామప్యగ్నిసంయోగాద్ద్రవభావాపత్త్యా కాఠిన్యవినా శో భవతి, ఏవం పరమాణూనామపి పరమకారణభావాపత్త్యా మూర్త్యాదివినాశో భవిష్యతి, తథా కార్యా రంభోఽపి నావయవసంయోగేనైవ కేవలేన భవతి, క్షీరజలాదీనామంతరేణాప్యవయవసంయోగాంతరం దధిహిమాదికార్యారంభదర్శనాత్ ,తదేవమసారతరతర్కసందృబ్ధత్వాదీశ్వరకారణశ్రుతివిరుద్ధత్వా చ్ఛ్రుతిప్రవణైశ్చ శిష్టైర్మన్వాదిభిరపరిగృహీతత్వాదత్యంతమేవానపేక్షాఽస్మిన్ పరమాణుకారణవా దే కార్యా ఆర్యైః శ్రేయోఽర్థిభిరితి వాక్యశేషః॥ ... ... *

కైవల్యం ప్రాధాన్యం కార్యద్రవ్యస్థితావపి హేతుత్వాత్ సంయోగస్య క్షీరారంభక సంయోగాద్దధ్యారంభకం నసం యోగాంతరం, తథాచ దధ్యాదౌ వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిరిత్యర్థః। కించ యత్కార్యద్రవ్యం తద్ద్రవ్యారభ్యమిత్యేవ వ్యా ప్తిరస్తు లాఘవాన్న తు సంయోగసచివస్వన్యూన పరిమాణానేక ద్రవ్యారభ్యమితి గౌరవాపాతాద్దీర్ఘవిస్తృత దుకూ లారబ్ధరజ్జౌ న్యూనపరిమాణాయాం వ్యభిచారాచ్చ। నచ రజ్జుర్నద్రవ్యాంతరమితి వాచ్యం, అవయవిమాత్రవిప్లవాపాతా త్। కించ నిరవయవద్రవ్యత్వస్యైకాత్మవృత్తిత్వే లాఘవాన్న నిరవయవానేకాణుసిద్ధిః। యత్త్వణుత్వతారతమ్యవిశ్రాంతి భూమిత్వేన తత్సిద్ధిరితి తన్న, త్ర్యణుకత్వేనోక్తత్రుటివిశ్రాంతేః। నచ తఏవ త్రుటినామానో జగద్ధేతవ ఇతి వాచ్యం। పృథి వీత్వాదినా సావయవత్వానిత్యయోరనుమానాత్। నచావయవత్వస్య క్వచిద్విశ్రాంత్యా పరమాణుసిద్ధిః అవిశ్రాంత్యా నవ స్థేతి వాచ్యం। మాయాయాం బ్రహ్మణి చావయవత్వవిశ్రాంతిసంభవాత్। అతో న కించిదణుసద్భావే ప్రమాణం, నిరవయ వానాం సంయోగసమవాయయోరసంభవాత్ సమవేతద్వ్యణుకాద్యారంభకత్వాయోగ ఇత్యాది బాధకముక్తమేవ। సం ప్రత్యపరిగ్రహాచ్చేతి సూత్రవాక్యశేషం పూరయన్నధికరణార్థముపసంహరతి॥ తదేవమితి॥ తస్మాద్భ్రాంతిమూలేన వైశేషిక మతేన వేదాంతతాత్పర్యస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్॥... ... ... ❁

౧౮, వైశేషికంనిరస్య వైనాశికంనిరస్యతి ॥ సముదాయఇతి ॥ పరిమాణభేదేన దేహభేదాశుపపత్తిం నాశాంగీకారాదర్ధ వైనాశికో వైశేషికస్తస్యనిరాసానంతరంసర్వక్షణికవాదీబుద్ధిస్థోనిరస్యతఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ ॥ వైశేషికేతి ॥ నా భావఉపలబ్ధేరితినిరసనీయసిద్ధాంతాదత్రనిరస్యసిద్ధాంతస్యభేదంవక్తుంతత్సిద్ధాంతం విభజతే ॥ సచేతి ॥ ననుసుగతప్రోక్తా గమస్యైక్యాత్ కుతోబహుప్రకారతాతత్రాహ॥ప్రతిపత్తీతి॥ఏకస్యైవాగమవ్యాఖ్యాతుఃశిష్యస్యావస్థాభేదేనబుద్ధిభేదాత్ మందమధ్యమోత్తమధియాంశిష్యాణాంవాభేదాద్బహుప్రకారతేత్యర్థః । తానేవప్రకారానాహ ॥ తత్రేతి॥సౌత్రాంతికో వైభాషికోయోగాచారోమాధ్యమికశ్చేతిచత్వారశ్శిష్యాః, తేష్వాద్యయోర్బాహ్యార్థానాంపరోక్షత్వాపరోక్షత్వ వివాదేప్యస్తిత్వసంప్రతిపత్తేస్తయోస్సిద్ధాంతమేకీకృత్యనిరస్యతఇత్యాహ ॥ తత్రయేసర్వాస్తిత్వేతి ॥ భూతంభౌతికం బాహ్యం చిత్తంచైత్తంచ ఆభ్యంతరమితి విభాగః । తత్రసందిహ్యతేకింమానమూలోభ్రాంతిమూలోవాఽయం సిద్ధాంతఇతి । తత్రమానమూలఇతిపూర్వపక్షయన్సిద్ధాంతంతదీయందర్శయతి॥తత్రభూతమితి॥స్థిరఃప్రపంచోబ్రహ్మహే తుకఇతివేదాంతసిద్ధాంతస్యమానమూలక్షణికసిద్ధాంతవిరోధాదసిద్ధిఃపూర్వపక్షఫలం సిద్ధాంతే తదవిరోధఇతి జ్ఞేయం

సూ. ॥ ౧౮ ॥ సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః ॥

వైశేషికరాద్ధాంతోదుర్యుక్తియోగాద్వేదవిరోధాచ్ఛిష్టాపరిగ్రహాచ్చనాపేక్షితవ్యఇత్యుక్తం,సోర్ధవై నాశికఇతివైనాశికత్వసామ్యాత్ సర్వవైనాశికరాద్ధాంతోనతరామపేక్షితవ్యఇతీదమిదానీ ముపపాదయామః । సచబహుప్రకారఃప్రతిపత్తిభేదాద్వినేయభేదాద్వా।తత్రైతేత్రయోవాదినోభవంతి, కేచిత్సర్వాస్తిత్వవాదినః, కేచిద్విజ్ఞానాస్తిత్వమాత్రవాదినః,అన్యేపునస్సర్వశూన్యత్వవాదినఇతి।తత్రయేసర్వాస్తిత్వవాదినోబాహ్యమాభ్యంతరంచ వస్త్వభ్యుపగచ్ఛంతింభూతంభౌతికంచిత్తంచైత్తంచ,తాంస్తావత్ ప్రతిబ్రూమః । తత్రభూతంపృథివీధాత్వాదయః భౌతికంరూపాదయశ్చక్షురాదయశ్చ। చతుష్టయేచ పృథివ్యాదిపరమాణవఃఖరస్నేహోష్ణేరణస్వభావాస్తే పృథివ్యాదిభావేనసంహన్యంతఇతిమన్యంతే । తథారూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారసంజ్ఞకాఃపంచస్కంధాః, తేప్యధ్యాత్మంసర్వవ్యవహారాస్పదభావేనసంహన్యంతఇతిమన్యంతే । తత్రేదమభిధీయతే । యోఽయముభయహేతుకఉభయప్రకారః సముదాయఃపరేషామభిప్రేతోఽణుహేతుకశ్చ భూతభౌతికసంహతిరూపఃస్కంధహేతుకశ్చ పంచస్కంధీరూపః, తస్మిన్నుభయహేతుకేపిసముదాయేఽభిప్రేయమాణేతదప్రాప్తిస్స్యాత్, సముదాయాప్రాప్తిః సముదాయభావానుపపత్తిరిత్యర్థః । కుతః, సముదాయినామచేతనత్వాత్ చిత్తాభిజ్వలనస్యచ స

పృథివ్యాదిభూతచతుష్టయంవిషయేంద్రియాత్మకం భౌతికంచపరమాణుసముదాయఏవనావయవ్యంతరమితి మత్వా పరమాణూన్విభజతే॥చతుష్టయేచేతి॥చతుర్విధాఇత్యర్థః । ఖరాఃకఠినాఃతత్స్వభావాఃపార్థివాఃపరమాణవః స్నిగ్ధా ఆప్యాః ఉష్ణాస్తైజసాః ఈరణంచలనంస్వభావోవాయవ్యానామితి। బాహ్యసముదాయముక్త్వాఆధ్యాత్మిక సముదాయమాహ ॥ తథేతి ॥ సవిషయేంద్రియాణిరూపస్కంధః, విషయాణాంబాహ్యత్వేపిదేహస్థేంద్రియగ్రాహ్యత్వాదాధ్యాత్మికత్వం, అహమహమిత్యాలయవిజ్ఞానప్రవాహో విజ్ఞానస్కంధః, సుఖాద్యనుభవో వేదనాస్కంధః, గౌరశ్వఇత్యేవంనామవిశిష్టసవికల్పకప్రత్యయఃసంజ్ఞాస్కంధః, రాగద్వేషమోహధర్మాధర్మాస్సంస్కారస్కంధః।తత్రవిజ్ఞానస్కంధశ్చిత్తమాత్మేతిగీయతే, అన్యేచత్వారస్కంధాశ్చైత్తాస్తేషాంసంఘాతఆధ్యాత్మికఃసకలలోకయాత్రానిర్వాహకఇత్యర్థః । అవయవాతిరిక్తావయవ్యనుపలబ్ధేరవయవాశ్శిష్యంతేయత్సత్తత్ । క్షణికం యథావిద్యుదితితేషాంక్షణికత్వమితిమానమూలోఽయంసిద్ధాంతఇతిప్రాప్తేసిద్ధాంతసూత్రంయోజయతి॥యోఽయమితి।సర్గాదౌ పరమాణూనాం స్కంధానాంచ స్వతస్సంఘాతస్తావన్నసంభవతి, అచేతనత్వాత్। నాపిచిత్తాఖ్యమభిజ్వలనంవిజ్ఞానంసముదాయహేతుః,సంఘాతేజాతే శరీరేజాతేవిజ్ఞానంవిజ్ఞానేజాతేసంఘాతఇత్యన్యోన్యాశ్రయాత్ । నచక్షణికవిజ్ఞానాదన్యః కశ్చిజ్జీవఈశ్వరోవాత్వయా

ఽభ్యుపగమ్యతే యస్సంఘాతకర్తా భవేత్ । నచకర్తారమనపేక్ష్యాణవస్స్కంధాశ్చస్వయమేవసంఘాతార్థంప్రవర్తంత ఇతివాచ్యం, అనిర్మోక్షప్రసంగాత్ । నన్వాలయవిజ్ఞానసంతానస్సంహంతాస్త్విత్యతఇహ ॥ఆశయస్యేతి॥ఆశేరతేస్మిన్ రాగాదయఇత్యాశయస్సంతానః, సకింసంతానిభ్యోవిజ్ఞానేభ్యోఽన్యోఽనన్యోవా,ఆద్యేపిస్థిరఃక్షణికోవా,నాద్యః, అస్మదిష్టనిత్యాత్మవాదప్రసంగాత్ । ద్వితీయేదోషమాహ ॥ క్షణికత్వేతి ॥ క్షణికస్యజన్మాతిరిక్తవ్యాపారోనాస్తి, తస్మాత్తస్యపరమాణ్వాదిమేళనార్థంప్రవృత్తిరనుపపన్నాక్షణికత్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః । ఏతేనానన్యస్సంతాన ఇతి పక్షోనిరస్తః, క్షణికస్యమేళకత్వానుపపత్తేః తస్మాత్సంహంతురసత్త్వాత్ సంఘాతానుపపత్తిరిత్యర్థః ॥ ... *

౧౯. సంహంతురభావేపిసంఘాతోపపత్తిమాశంక్యనిషేధతి ॥ ఇతరేతి ॥ కార్యంప్రత్యయతేగచ్ఛతీతిప్రత్యయఃకారణం అవిద్యాదిభిరేవాథాఽఽత్సంఘాతసిద్ధౌవ్యవహారోపపత్తిరిత్యర్థః॥ అవిద్యాదీనాహ ॥తేచేతి॥ క్షణికేషుస్థిరత్వబుద్ధిరవిద్యాతతో రాగద్వేషమోహాస్సంస్కారాభవంతితేభ్యోగర్భస్థస్యాద్యంవిజ్ఞానముత్పద్యతే తస్మాచ్చాలయవిజ్ఞానాత్ పృథివ్యాదిచతుష్టయంనామాశ్రయత్వాన్నామభవతి, తతోరూపంసితాసితాత్మకం శుక్రశోణితంనిష్పద్యతేగర్భస్థకలల

ముదాయసిద్ధ్యధీనత్వాదన్యస్యచకస్యచిచ్చేతనస్య భోక్తుః ప్రశాసితుర్వా స్థిరస్య సంహంతురనభ్యుపగమాత్, నిరపేక్షప్రవృత్త్యభ్యుపగమేచ ప్రవృత్త్యనుపరమప్రసంగాత్, ఆశయస్యాప్యన్యత్వానన్యత్వాభ్యామనిరూప్యత్వాత్ క్షణికత్వాభ్యుపగమాచ్చనిర్వ్యాపారత్వాత్ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః । తస్మాత్ సముదాయానుపపత్తిః, సముదాయానుపపత్తౌచతదాశ్రయాలోకయాత్రాలుప్యేత ॥......*

సూ. ॥ ౧౯ ॥ ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితిచేన్నోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్ ॥

యద్యపిభోక్తాప్రశాసితావాకశ్చిచ్చేతనఃసంహంతాస్థిరోనాభ్యుపగమ్యతే, తథాప్యవిద్యాదీనామితరేతరకారణత్వాదుపపద్యతేలోకయాత్రా, తస్యాంచోపపద్యమానాయాం నకించిదపరమపేక్షితవ్యమస్తి। తేచావిద్యాదయఃఅవిద్యాసంస్కారోవిజ్ఞానంనామరూపం షడాయతనంస్పర్శోవేదనాతృష్ణోపాదానంభవోజాతిర్జరామరణంశోకః పరిదేవనాదుఃఖందుర్మనస్తేత్యేవంజాతీయకాఇతరేతరహేతుకాః సౌగతేసమయేక్వచిత్సంక్షిప్తానిర్దిష్టాః, క్వచిత్ ప్రపంచితాః, సర్వేషామప్యయమవిద్యాదికలాపోనప్రత్యాఖ్యేయః । తదేవమవిద్యాదికలాపేపరస్పరనిమిత్తనైమిత్తికభావేన ఘటీయంత్రవదనిశమావర్తమానేఽర్థాక్షిప్తఉపపన్నసంఘాతఇతిచేత్, తన్న, కస్మాత్, ఉత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్ । భవేదుపపన్నస్సంఘాతోయదిసంఘాతస్యకించిన్నిమిత్తమవగమ్యేత, నత్వవగమ్యతే । యతఇతరేతరప్రత్యయత్వేప్యవిద్యాదీనాంపూర్వపూర్వముత్తరోత్తరస్యోత్పత్తిమాత్రంనిమిత్తంభవద్భవేత్, నతుసంఘాతోత్పత్తేః కించిన్నిమిత్తంసంభవతి । నన్వవిద్యాదిభిరర్థాదాక్షిప్యతేసంఘాతఇత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే యదితావద

బుద్బుదావస్థానామరూపశబ్దార్థఇతినిష్కర్షః, విజ్ఞానంపృథివ్యాదిచతుష్టయంరూపంచేతి షడాయతనానియస్యేంద్రియజాతస్యతత్షడాయతనం, నామరూపేంద్రియాణాంమిథస్సంయోగఃస్పర్శః, తతస్సుఖాదికావేదనా, తయాపునర్విషయతృష్ణా,తయాప్రవృత్తిరుపాదానం, తేనభవత్యస్మాజ్జన్మేతి భవోధర్మాది, స్తతోజాతిర్దేహజన్మ, పంచస్కంధసముదాయఇతియావత్, జాతానాంస్కంధానాంపరిపాకోజరా,స్కంధనాశోమరణం,మ్రియమాణస్యపుత్రాదిస్నేహాదంతర్దాహఃశోకః, తేనహాపుత్రేత్యాదిప్రలాపఃపరిదేవనా, అనిష్టానుభవోదుఃఖం, తేనదుర్మనస్తామానసీవ్యథా ఇతిశబ్దోమానావమానాది క్లేశసంగ్రహార్థః, నకేవలంసుగతానామేవావిద్యాదయస్సమ్మతాః కింతు సర్వవాదినామపీత్యాహ ॥ సర్వేషామితి ॥ అవిద్యాదిహేతుకాజన్మాదయోజన్మాదిహేతుకాశ్చావిద్యాదయఇతి మిథోహేతుహేతుమద్భావాదర్థాత్ సంఘాతసిద్ధిరితిశంకాముపసంహరతి ॥ తదేవమితి ॥ సిద్ధాంతభాగంవ్యాచష్టే ॥ తన్నేతి ॥ అవిద్యాదీనాముత్తరోత్తరహేతుత్వమంగీకృత్యసంఘాతహేతుత్వాభావాత్ సంఘాతోనస్యాదిత్యుక్తేపూర్వోక్తంస్మారయతి ॥ నన్వి

తి ॥ కిమవిద్యాదయస్సంఘాతస్యగమకాఉతోత్పాదకాఇతి వికల్ప్యాద్యే సంఘాతస్యోత్పాదకం కించిద్వాచ్యం తన్నాస్తీత్యాహ ॥ అతో౽వ్యతేయదీతి ॥ ఆశ్రయాశ్రయిభూతేష్వితిభోక్తృవిశేషణం-అదృష్టాశ్రయేష్విత్యర్థః। యదాస్థిరేష్వణుషు సంఘాతయోగ్యేషు కర్తృషుచాదృష్టసహాయేషు సత్సు జ్ఞానాభావమాత్రేణసంహతికర్తృత్వాయోగాత్ సంఘాతోత్పత్తేర్నిమిత్తంనాస్తీత్యుక్తం తదాక్షణికపక్షేతన్నాస్తీతికిమువక్తవ్యమిత్యాహ ॥ కిమితి ॥ ఆశ్రయాశ్రయీసంఘాతకర్తాతచ్ఛూన్యేష్విత్యర్థః । ఆశ్రయాశ్రయిత్వశూన్యేష్వితిపాఠేఉపకార్యోపకారకత్వశూన్యేష్విత్యర్థః । ద్వితీయంశంకతే ॥అథాయమితి॥ సంఘాతస్యావిద్యాదీనాంచోత్పత్తావన్యోన్యాశ్రయస్స్యాదితిదూషయతి॥కథమితి॥స్వాభావికఃఖల్వయంసంఘాతానాం హేతుహేతుమద్భావేనప్రవాహోనసంహంతారమపేక్షతే, పూర్వసంఘాతాశ్రయాఅవిద్యాదయఉత్తరసంఘాతప్రవర్తకాఇతి నాన్యోన్యాశ్రయదోషోపీత్యాశంకతే ॥ అథమన్యసఇతి॥ స్వభావస్యనియమాని

యమభిప్రాయః, అవిద్యాదయ స్సంఘాతమంతరేణాత్మానమలభమానాఅపేక్షంతేసంఘాతమితి, తత స్తస్యసంఘాతస్య కించిన్నిమిత్తంవక్తవ్యం, తచ్చ నిత్యేష్వప్యణుష్వభ్యుపగమ్యమానేష్వాశ్రయాశ్రయిభూతేషుచ భోక్తృషుసత్సు నసంభవతీత్యుక్తం వైశేషికపరీక్షాయాం కిమంగపునః క్షణికేష్వప్యణుషు భోక్తృరహితేష్వాశ్రయాశ్రయిశూన్యేషుచాభ్యుపగమ్యమానేషు సంభవేత్ । అథాయమభిప్రాయః అవిద్యాదయఏవసంఘాతస్యనిమిత్తమితి । కథంతమేవాశ్రిత్యాత్మానంలభమానాస్తస్యైవనిమిత్తంస్యుః అథమన్యసేసంఘాతా ఏవానాదౌసంసారే సంతత్యా౽నువర్తంతే తదాశ్రయాశ్చావిద్యాదయఇతి, తదాపిసంఘాతాత్సంఘాతాంతరముత్పద్యమానం నియమేనసదృశమేవోత్పద్యేత అనియమేనవాసదృశం విసదృశంచోత్పద్యేత, నియమాభ్యుపగమే మనుష్యపుద్గలస్యదేవతిర్యగ్యోనినారకప్రాప్త్యభావః ప్రాప్నుయాత్, అనియమాభ్యుపగమేపిమనుష్యపుద్గలఃకదాచిత్ క్షణేనహస్తీభూత్వాదేవోవా పునర్మనుష్యోవాభవేదితి ప్రాప్నుయాత్, ఉభయమప్యభ్యుపగమవిరుద్ధం । అపిచయద్భోగార్థస్సంఘాతస్స్యాత్ సజీవోనాస్తిస్థిరోభోక్తేతితవాభ్యుపగమః, తతశ్చభోగోభోగార్థ ఏవసనాన్యేనప్రార్థనీయః, తథామోక్షోమోక్షార్థఏవేతిముముక్షుణానాన్యేనభవితవ్యం। అన్యేనచేత్ ప్రార్థ్యేతోభయంభోగమోక్షకాలావస్థాయినాతేనభవితవ్యం, అవస్థాయిత్వేక్షణికత్వాభ్యుపగమవిరోధః,తస్మాదితరేతరోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వమవిద్యాదీనాంయదిభవేద్భవతునామనతుసంఘాతస్సిద్ధ్యేత్ భోక్త్రభావాదిత్యభిప్రాయః॥...

॥ సూ॥౨౦॥ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్॥

ఉక్తమేతదవిద్యాదీనాముత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాన్నసంఘాతసిద్ధిరస్తీతి, తదపితూత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వంనసంభవతీతీదమిదానీముపపాద్యతే । క్షణభంగవాదినో౽యమభ్యుపగమః ఉత్తరస్మిన్ క్షణఉత్పద్యమానేపూర్వక్షణోనిరుధ్యతఇతి । నచైవమభ్యుపగచ్ఛతా పూర్వోత్తరయోఃక్షణయోర్హేతుఫలభావశ్శక్యతేసంపాదయితుం, నిరుధ్యమానస్యనిరుద్ధస్యవా పూర్వక్షణస్యాభావగ్రస్తత్వాదుత్తరక్షణ

యమయోరపసిద్ధాంతాపాతస్స్యాదితిపరిహారార్థః। పూర్వ్యతెగళతిచేతిపుద్గలోదేహః । కించభోక్తుఃక్షణికత్వపక్షేభోగాపవర్గవ్యవహారోపిదుర్ఘటఇత్యాహ ॥అపిచేతి॥యోయదిచ్ఛతిసతత్కాలేనాస్తిచేదిచ్ఛావ్యర్థా,అస్తిచేత్ క్షణికత్వభంగఇత్యర్థః॥ప్రకృతంసంఘాతనిరాసముపసంహరతి॥తస్మాదితి॥... ... ... *

౨౦॥ ద్వివిధోహికార్యసముత్పాదస్సుగతసమ్మతః హేత్వధీనఃకారణసముదాయాధీనశ్చేతి। తత్రావిద్యాతస్సంస్కారస్తతోవిజ్ఞానమిత్యేవంరూపః ప్రథమః, పృథివ్యాదిసముదాయాత్కాయఇత్యేవంద్వితీయః, తత్రాద్యమంగీకృత్యద్వితీయస్సంఘాతఃకర్త్రభావేనదూషితః, సంప్రత్యాద్యందూషయతిసూత్రకారః । ఉత్తరేతి॥ క్షణికో౽ర్థఃక్షణఇత్యుచ్యతే, నిరుధ్యమానత్వం - వినాశకసాన్నిధ్యం, నిరుద్ధత్వమతీతత్వం । ననుకార్యకాలేవినాశవ్యాప్తత్వేపిపూర్వక్షణేసత్త్వా

త్ క్షణికార్థస్య హేతుత్వమక్షతమితి శంకతే॥ అథభావేతి॥ సద్రూపఇత్యర్థః। కింహేతోరుత్పత్త్యతిరిక్తః కార్యోత్పాదనాఖ్యోవ్యాపారః అనతిరిక్తో వా, నాద్యఇత్యుక్త్వా ద్వితీయం శంకతే॥ అథేతి॥ భావఉత్పత్తిః, ఉక్తంహి 'భూతిర్యేషాంక్రియా సైవ కారకం సైవ చోచ్యత' ఇతి- యేషాం క్షణికభావానాం యా భూతిః సైవ క్రియా కారకం చేత్యర్థః। నష్టస్యాపి నిమిత్తత్వం స్యాన్నోపాదానత్వం, తథాచ మృదాదేర్ఘటాదికాలాసత్త్వే ఘటాద్యనుత్పత్తిః సత్త్వే చ క్షణికత్వహానిరితి పరిహరతి॥ తథాపీత్యాదినా॥ ప్రథమపక్షోక్తదోషం ద్రఢయతి॥ వినైవేతి॥ వస్తునో జన్మధ్వంసానిరూపణాచ్చ న క్షణికత్వమిత్యాహ॥ అపిచేతి॥ తయోస్స్వరూపత్వే వస్తున్యంతర్భావాత్ వస్తునోఽనాద్యనంతత్వమిత్యపి ద్రష్టవ్యం। ద్వితీయం శంకతే॥ అథాస్తీతి॥ విశేషమేవాహ॥ ఉత్పాదేతి॥ దూషయతి॥ ఏవమపీతి॥ తాభ్యాం సంసర్గే వస్తునః క్షణికత్వభంగస్స్యాత్। సంసర్గ ఏవ నాస్తీతి తృతీయకల్పముత్థాప్య దూషయతి॥ అథాత్యంతేతి॥... ... ...*

హేతుత్వానుపపత్తేః। అథ భావభూతః పరినిష్పన్నావస్థః పూర్వక్షణ ఉత్తరక్షణస్య హేతురిత్యభిప్రాయస్తథాపి నోపపద్యతే, భావభూతస్య పునర్వ్యాపారకల్పనాయాం క్షణాంతరసంబంధప్రసంగాత్। అథ భావ ఏవాస్య వ్యాపార ఇత్యభిప్రాయః, తథాపి నైవోపపద్యతే హేతుస్వభావానుపరక్తస్య ఫలస్యోత్పత్త్యసంభవాత్। స్వభావోపరాగాభ్యుపగమే చ హేతుస్వభావస్య ఫలకాలావస్థాయిత్వే సతి క్షణభంగాభ్యుపగమత్యాగప్రసంగః। వినైవ వా స్వభావోపరాగేణ హేతుఫలభావమభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్ర తత్ప్రాప్తేరతిప్రసంగః। అపిచోత్పాదనిరోధౌ నామ వస్తునస్స్వరూపమేవ వా స్యాతామవస్థాంతరం వా వస్త్వంతరమేవ వా, సర్వథాపి నోపపద్యతే। యది తావద్వస్తునస్స్వరూపమేవోత్పాదనిరోధౌ స్యాతాం తతో వస్తుశబ్ద ఉత్పాదనిరోధశబ్దౌ చ పర్యాయాః ప్రాప్నుయుః। అథాస్తి కశ్చిద్విశేష ఇతి మన్యేత ఉత్పాదనిరోధశబ్దాభ్యాం మధ్యవర్తినో వస్తున ఆద్యంతాఖ్యే అవస్థే అభిలప్యేతే ఇతి, ఏవమప్యాద్యంతమధ్యక్షణత్రయసంబంధిత్వాద్వస్తునః క్షణికత్వాభ్యుపగమహానిః। అథాత్యంతవ్యతిరిక్తావేవోత్పాదనిరోధౌ వస్తునస్స్యాతామ్ అశ్వమహిషవత్, తతో వస్తూత్పాదనిరోధాభ్యామసంస్పృష్టమితి వస్తునశ్శాశ్వతత్వప్రసంగః॥ యది చ దర్శనాదర్శనే వస్తున ఉత్పాదనిరోధౌ స్యాతాం, ఏవమపి ద్రష్టృధర్మౌ తౌ న వస్తుధర్మావితి వస్తునశ్శాశ్వతత్వప్రసంగ ఏవ, తస్మాదప్యసంగతం సౌగతం మతం॥... ... ...*

సూ॥ ౨౧॥ అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా॥

క్షణభంగవాదే పూర్వక్షణో నిరోధగ్రస్తత్వాన్నోత్తరస్య క్షణస్య హేతుర్భవతీత్యుక్తం। అథాసత్యేవ హేతౌ ఫలోత్పత్తిం బ్రూయాత్ తతః ప్రతిజ్ఞోపరోధస్స్యాత్, చతుర్విధాన్ హేతూన్ ప్రతీత్య చిత్తచైత్తా ఉత్పద్యంత ఇతీయం ప్రతిజ్ఞా హీయేత, నిర్హేతుకాయాం చోత్పత్తావప్రతిబంధాత్ సర్వం సర్వత్రోత్పద్యేత। అథోత్తరక్షణోత్పత్తిర్యావత్తావదవతిష్ఠతే పూర్వక్షణ ఇతి బ్రూయాత్, తతో యౌగపద్యం హేతుఫలయోస్స్యాత్। తథాపి ప్రతిజ్ఞోపరోధ ఏవ స్యాత్, క్షణికాస్సర్వే సంస్కారా ఇతీయం ప్రతిజ్ఞోపరుధ్యేత॥... ... ...*

౨౧॥ సూత్రం వ్యాఖ్యాతుం వృత్తం స్మారయతి ॥ క్షణభంగేతి ॥ కిం కార్యోత్పత్తిర్నిర్హేతుకా సహేతుకా వా, ఆద్యే ప్రతిజ్ఞాహానిరిత్యాహ ॥ అథాసత్యేవేత్యాదినా॥ విషయకరణసహకారిసంస్కారాశ్చతుర్విధా హేతవస్తాన్ ప్రతీత్య ప్రాప్య చిత్తం రూపాదివిజ్ఞానం చైత్తాశ్చిత్తాత్మకాస్సుఖాదయశ్చ జాయంత ఇతి ప్రతిజ్ఞార్థః। యథా నీలవిజ్ఞానస్య నీలం వస్తు, ఆలంబనప్రత్యయో విషయః, చక్షుః కరణమధిపతిప్రత్యయః, సహకారిప్రత్యయ ఆలోకః, సమనంతరపూర్వప్రత్యయస్సంస్కార ఇతి భేదః। ప్రతిజ్ఞాహానిం పురుషదోషముక్త్వా వస్తుదోషమప్యాహ॥ నిర్హేతుకాయాం చేతి॥ సహేతుకత్వపక్షేఽన్వయికారణస్య మృదాదేః కార్యసహభావాపత్త్యా క్షణికత్వప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూత్రశేషం వ్యాచష్టే॥ అథోత్తరక్షణేత్యాదినా॥ సమ్యక్ క్రియంత ఇతి సంస్కారాః ఆద్యంతవంతో భావా ఇత్యర్థః॥ ... ...*

౨౧. ఏవమాద్యసూత్రాభ్యాంసముదాయోనిరస్తః, ఉత్తరసూత్రాభ్యాం కార్యకారణభావక్షణికత్వే నిరస్తే, సం ప్రతితదభిమతంద్వివిధం వినాశం దూషయతి ॥ ప్రతిసంఖ్యేతి ॥ సంస్కృతముత్పాద్యం బుద్ధిబోధ్యం ప్రమేయమాత్రంప్ర యోత్తుచ్ఛరూపాదన్యదిత్యర్థః । కింతత్త్రియంతదాహ ॥ తదపీతి॥ నిరుపాఖ్యంనిస్స్వరూపం, ప్రతీపా సంతంభావమ సంతంకరోమీత్యేవంరూపాసంఖ్యాబుద్ధిః ప్రతిసంఖ్యా, తయానిరోధఃకస్యచిద్భావస్యభవతి, అబుద్ధిపూర్వకస్తుస్తంభా దీనాంస్వరసభంగురాణామిత్యాహ॥విపరీతఇతి॥ పరప్రక్రియాముక్త్వాసూత్రంవ్యాచష్టే॥ తేషామితి॥ భావాస్సంతానినః సంతానోనామ భావానాంహేతుఫలభావేన ప్రవాహస్తస్మిన్ సంతానేచరమక్షణఃక్షణాంతరంకరోతి నవా, ఆద్యేచ రమత్వవ్యాఘాతః సంతానావిచ్ఛేదాత్, ద్వితీయేచరమస్యాసత్త్వప్రసంగః, అర్థక్రియాకారిత్వం సత్త్వమితి త

——✻ సూ ॥ ౨౧॥ ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥ ✻——

అపిచవైనాశికాఃకల్పయంతి ' బుద్ధిబోధ్యంత్రయాదన్యత్ సంస్కృతంక్షణికంచేతి । ... చత్ర యంప్రతిసంఖ్యాఽప్రసంఖ్యా నిరోధావాకాశం చేత్యాచక్షతే । త్రయమపిచైతదవస్తుభావమాత్రం నిరుపాఖ్యమితిమన్యంతే । బుద్ధిపూర్వకఃకిలవినాశోభావానాం ప్రతిసంఖ్యానిరోధోనామభాష్యతేతద్విప రీతోఽప్రతిసంఖ్యానిరోధః, ఆవరణాభావమాత్రమాకాశమితి । తేషామాకాశంపరస్తాత్ ప్రత్యాఖ్యాస్య తి, నిరోధద్వయమిదానీం ప్రత్యాచష్టే । ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యా నిరోధయోరప్రాప్తిరసంభవ ఇత్య ర్థః।కస్మాదవిచ్ఛేదాత్। ఏతౌహిప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధౌసంతానగోచరౌవాస్యాతాంభావగో చరౌవా,నతావత్సంతానగోచరౌసంభవతః, సర్వేష్వపిసంతానేషు సంతానినామవిచ్ఛిన్నేన హేతుఫల భావేనసంతానవిచ్ఛేదస్యాసంభవాత్ । నాపిభావగోచరౌసంభవతః, నహిభావానాంనిరన్వయోనిరు పాఖ్యోవినాశస్సంభవతి, సర్వాస్వప్యవస్థాసుప్రత్యభిజ్ఞానబలేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదదర్శనాత్ । అస్పష్టప్ర త్యభిజ్ఞాస్వప్యవస్థాసుక్వచిద్దృష్టేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదేనాన్యత్రాపితదనుమానాత్ । తస్మాత్ పరపరిక ల్పితస్యనిరోధద్వయస్యానుపపత్తిః ॥ ... ... ✻

——✻ సూ. ॥ ౨౩ ॥ ఉభయథాచదోషాత్ ॥ ✻——

యోఽయమవిద్యాదినిరోధఃప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాంతఃపాతీపరపరికల్పితఃససమ్యగ్జ్ఞానా ద్వాసపరికరాత్స్యాత్ స్వయమేవవా, పూర్వస్మిన్ వికల్పేనిర్హేతుకవినాశాభ్యుపగమహానిప్రసంగః । ఉత్తరస్మింస్తుమార్గోపదేశానర్థక్యప్రసంగః।ఏవముభయథాపిదోషప్రసంగాదసమంజసమిదందర్శనమ్✻

——✻ సూ ॥ ౨౪ ॥ ఆకాశేచావిశేషాత్ ॥ ✻——

యచ్చతేషామభిప్రేతంనిరోధద్వయమాకాశంచనిరుపాఖ్యమితి । తత్రనిరోధద్వయస్యనిరుపాఖ్య త్వంపురస్తాన్నిరాకృతం, ఆకాశస్యేదానీంనిరాక్రియతే । ఆకాశేచాయుక్తానిరుపాఖ్యత్వాభ్యుపగమః

త్సిద్ధాంతాత్. చరమస్యాసత్త్వేపూర్వేషామప్యసత్త్వప్రసంగః అర్థక్రియాశూన్యత్వాత్, తస్మాత్సంతానస్య వి చ్ఛేదాసంభవాన్నిరోధాప్రాప్తిరిత్యాహ ॥నతావదితి॥నద్వితీయఇత్యాహ॥నాపీతి॥ఘటకపాలచూర్ణాద్యవస్థాసుసేయం మృదితిప్రత్యభిజ్ఞానాదన్వయిభావస్యమృదాదేర్నాత్యంతికవినాశఇత్యర్థః । బీజస్యాంకురాదిషుప్రత్యభిజ్ఞానాదర్శనా దన్వయినోవిచ్ఛేదఇత్యతఆహ ॥అస్పష్టేతి॥ అంకురాదయోఽనుస్యూతాన్వయిభావస్థాఃకార్యత్వాద్ఘటాదివదిత్యన్వయ్య విచ్ఛేదసిద్ధిరిత్యర్థః ॥ యస్మాద్భావానాంస్థాయిత్వంతస్మాత్ప్రతిక్షణంనిరోధాసంభవఇత్యుపసంహారః ॥ ... ✻

౨౩. అవిద్యాదీనాంప్రతిసంఖ్యానిరోధంతదభిమతందూషయతి ॥ఉభయథేతి॥ యమనియమాదయఃపరికరాఃసర్వందుః ఖంక్షణికమితిభావనోపదేశోమార్గోపదేశః ॥ ... ...✻

౨౪. ఆగమప్రామాణ్యాదితి తత్రాకాశస్యకార్యత్వోక్త్యాఘటాదివద్వస్తుత్వంప్రసిద్ధ్యతీత్యర్థః ।నన్వాగమప్రామా

ణ్యేవిప్రతిపన్నాన్ సుగతాన్ ప్రత్యాకాశస్యవస్తుత్వంకథంసిద్ధ్యతీత్యత ఆహ ॥ విప్రతిపన్నానితి ॥ శబ్దోవస్తునిష్ఠఃగుణత్వా ద్గంధాదివదిత్యనుమానాదాకాశస్య వస్తుత్వం సిద్ధ్యతి పృథివ్యాద్యష్టద్రవ్యాణాం శ్రోత్రగ్రాహ్యగుణాశ్రయత్వాయో గాదిత్యర్థః । ఆకాశస్యభావస్వరూపత్వంప్రసాధ్యాభావస్వరూపత్వం దూషయతి ॥అపిచేతి॥ యథైకఘటసత్త్వేపిఘట సామాన్యాభావోనాస్తితథైకపక్షిసత్త్వేపిమూర్తద్రవ్యసామాన్యాభావాత్మకాకాశో నాస్త్యేవేతి పక్ష్యంతరసంచా రోనస్యాదిత్యర్థః॥ దేశవిశేషావచ్ఛేదేనావరణాభావోఽస్తీత్యాశంక్యాభావావచ్ఛేదకదేశవిశేషఏవాకాశోనాభావ ఇత్యాహ॥యత్రేత్యాదినా॥పతిష్యతిపక్షీసంచరిష్యతీత్యర్థః॥ఆకాశస్యావస్తుత్వంస్వగ్రంథవిరుద్ధంచేత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ కింసవ్యక్ నిశ్రయఆశ్రయోఽస్యాఇతికింసన్నిశ్రియాఅవస్తునశ్శశవిషాణస్యాశ్రయత్వాదర్శనాదితిభావః । వ్యాఘాతాం

ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యా నిరోధయోరివ వస్తుత్వప్రతిపత్తేరవిశేషాత్, ఆగమప్రామాణ్యాత్తావత్ 'ఆత్మనఆకాశస్సంభూత'ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యఆకాశస్యచవస్తుత్వసిద్ధిఃవిప్రతిపన్నాన్ప్రతితుశబ్దగుణానుమే యత్వంవక్తవ్యం,గంధాదీనాంగుణానాంపృథివ్యాదివస్త్వాశ్రయత్వదర్శనాత్।అపిచావరణాభావమాత్ర మాకాశమిచ్ఛతస్తవైకస్మిన్ సుపర్ణేపతత్యావరణస్యవిద్యమానత్వాత్ సుపర్ణాంతరస్యోత్పిత్సతోఽనవ కాశత్వప్రసంగః । యత్రావరణాభావస్తత్ర పతిష్యతీతిచేత్, యేనావరణాభావోవిశేష్యతేతత్తర్హివస్తు భూతమేవాకాశంస్యాన్నావరణాభావమాత్రం। అపిచావరణాభావమాత్రమాకాశంమన్యమానస్యసౌ గతస్యస్వాభ్యుపగమవిరోధఃప్రసజ్యేత । సౌగతేహిసమయే 'పృథివీభగవన్ కింసన్నిశ్రయే'త్యస్మిన్ ప్రశ్నప్రతివచనప్రవాహేపృథివ్యాదీనామంతే 'వాయుఃకింసన్నిశ్రియ'ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం భవతి 'వాయురాకాశసన్నిశ్రయ'ఇతి, తదాకాశస్యావస్తుత్వే నసమంజసంస్యాత్ తస్మాదప్యయుక్త మాకాశస్యావస్తుత్వం । అపిచనిరోధద్వయమాకాశంచత్రయమప్యేతన్నిరుపాఖ్యమవస్తునిత్యంచేతివిప్ర తిషిద్ధం, నహ్యవస్తునోనిత్యత్వమనిత్యత్వంవాసంభవతి, వస్త్వాశ్రయత్వాద్ధర్మధర్మివ్యవహారస్య ధర్మ ధర్మిభావేహిఘటాదివద్వస్తుత్వమేవస్యాన్ననిరుపాఖ్యత్వం॥ ... ...

సూ॥౨౫॥అనుస్మృతేశ్చ॥

అపిచవైనాశికస్సర్వస్య వస్తునఃక్షణికతామభ్యుపయన్నుపలబ్ధురపిక్షణికతామభ్యుపేయాత్ నచసా సంభవతి, అనుస్మృతేః । అనుభవముపలబ్ధిమనూత్పద్యమానంస్మరణమేవానుస్మృతిఃసాచోపలబ్ధ్యేకక ర్తృకాసతీసంభవతి, పురుషాంతరోపలబ్ధేవిషయేపురుషాంతరస్యస్మృత్యదర్శనాత్ । కథంహ్యహమ దోఽద్రాక్షమిదమిదానీంపశ్యామీతిచపూర్వోత్తరదర్శిన్యేకస్మిన్నసతిప్రత్యయస్స్యాత్। అపిచదర్శనస్మ రణయోఃకర్తర్యేకస్మిన్ప్రత్యక్షః ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యయః సర్వస్యలోకస్య ప్రసిద్ధోఽహమదోఽద్రాక్ష మిదంపశ్యామీతి । యదిహితయోర్భిన్నఃకర్తాస్యాత్ తతోఽహంస్మరామ్యద్రాక్షీదన్యఇతిప్రతీయా త్ నత్వేవంప్రత్యేతికశ్చిత్, యత్రైవంప్రత్యయస్తత్రదర్శనస్మరణయోర్భిన్నమేవ కర్తారంసర్వో

తరమాహ ॥అపిచేతి॥ధ్వంసాప్రతియోగిత్వాఖ్యోధర్మోనిత్యత్వంనాసతిసంభవతిధర్మిణోఽసత్త్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః ॥

౨౫. ఆత్మనఃక్షణికత్వందూషయతి॥అనుస్మృతేరితి॥అనుభవజన్యాస్మృతిరనుస్మృతిస్తస్యాఅనుభవసమానాశ్రయ త్వాత్తదుభయాశ్రయాత్మనఃస్థాయిత్వమిత్యర్థః । క్షణికత్వేజ్ఞానద్వయానుసంధానంచనస్యాదిత్యాహ ॥ కథంహ్యహమి తి॥ పూర్వదర్శనకర్తురద్రాక్షమితిస్మరణకర్త్రైక్యప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చాత్మనఃస్థాయిత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ యోఽహమ దఃపూర్వమద్రాక్షం సఏవాహమద్యతత్స్మరామీతిప్రత్యభిజ్ఞానాకారో ద్రష్టవ్యః, ఇదంపశ్యామీతిజ్ఞానాంతరసంబంధక థనం యోఽహమద్రాక్షంసోఽహంపశ్యామీతిప్రత్యభిజ్ఞాంతరద్యోతనార్థం। విపక్షేబాధకమాహ॥యదిహీతి॥ద్రష్టృ స్మర్త్రోర్భేదేఽహంస్మరామ్యన్యోఽద్రాక్షీదితిప్రతీతిస్స్యాదిత్యత్రదృష్టాంతమాహ॥ యత్రైవమితి ॥ ప్రత్యయమాహ॥

స్మరామీతి ॥ స్మరామ్యహమన్యోఽద్రాక్షీదితి ప్రత్యయో యత్ర తత్ర భిన్నమేవ కర్తారం లోకోఽవగచ్ఛతీత్యపి వాద మిత్యర్థః । ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞాయాం తాదృశభేదప్రత్యయస్య బాధకస్యాదర్శనాదాత్మస్థాయిత్వం దుర్వారమిత్యాహ ॥ ఇహత్వహమదఇతి ॥ యథాగ్నేరౌష్ణ్యాదికం న బాధతే కశ్చిత్తథా నాహమద్రాక్షమితి పూర్వదర్శనం న నిహ్నుత ఇత్యనేన బాధాభావాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాప్రమేత్యుక్తం భవతి । తథా ద్రష్టృస్మర్త్రోరైక్యే సతి స్థాయిత్వం ఫలితమిత్యాహ ॥ తత్రైవం సతీతి ॥ క్షణద్వయసంబంధేఽప్యాత్మనస్తృతీయక్షణే భంగోఽస్త్విత్యేవం వదంతం ప్రత్యాహ ॥ తథేతి ॥ వర్తమానదశామారభ్య ఉత్తమాచ్ఛ్వాసాత్ ఆమరణాత్ అనంతరామనంతరాం స్వస్యైవ ప్రతిపత్తిమాత్మైకకర్తృకాం ప్రత్యభిజానన్నాజన్మనశ్చ వర్తమానదశాపర్యంతమతీతాః ప్రతిపత్తీః స్వకర్తృకాః ప్రతిసందధానస్సన్నితి యోజనా । దీపజ్వాలాస్వివాత్మని ప్రత్యభిజ్ఞానం సాదృశ్యదోషాదితి శంకతే ॥ సఇతి ॥ సాదృశ్యజ్ఞానస్య ధర్మప్రతియోగిజ్ఞానాధీనత్వాత్ స్థిరస్య జ్ఞాతురసత్త్వాన్న సాదృశ్యజ్ఞానం సంభవతి సత్త్వే వాఽపసిద్ధాంతస్స్యాదితి పరిహరతి ॥ తమిత్యాదినా ॥ స్యాదేతత్ న సాదృశ్యప్రత్యయః పూర్వోత్తరవస్తుద్వయజ్ఞానజన్యస్తద్ద్వయసాదృశ్యావగాహీ, కింతర్హి కశ్చిదేష వికల్పః స్వాకారమేవ బాహ్యత్వే

లోకోఽవగచ్ఛతి, స్మరామ్యహమసావదోఽద్రాక్షీదితి । ఇహత్వహమదోఽద్రాక్షమితి దర్శనస్మరణయోర్వైనాశికోఽప్యాత్మానమేవైకం కర్తారమవగచ్ఛతి, న నాహమిత్యాత్మనో దర్శనం నిర్వృత్తం నిహ్నుతే యథాఽగ్నిరనుష్ణోఽప్రకాశ ఇతి వా । తత్రైవం సత్యేకస్య దర్శనస్మరణక్షణద్వయసంబంధే క్షణికత్వాభ్యుపగమహానిరపరిహార్యా వైనాశికస్య స్యాత్, తథానంతరామనంతరామాత్మన ఏవ ప్రతిపత్తిం ప్రత్యభిజానన్నేకకర్తృకామోత్తమాదుచ్ఛ్వాసాదతీతాశ్చ ప్రతిపత్తీరాజన్మన ఆత్మైకకర్తృకాః ప్రతిసందధానః కథం క్షణభంగవాదీ వైనాశికో నాపత్రపేత । స యది బ్రూయాత్ సాదృశ్యాదేతత్సంపత్స్యత ఇతి, తం ప్రతిబ్రూయాత్ తేనేదం సదృశమితి ద్వయాయత్తత్వాత్సాదృశ్యస్య క్షణభంగవాదినః సదృశయోర్ద్వయోర్వస్తునోర్గ్రహీతురేకస్యాభావాత్ సాదృశ్యనిమిత్తం ప్రతిసంధానమితి మిథ్యాప్రలాప ఏవ స్యాత్, స్యాచ్చేత్తు పూర్వోత్తరయోః క్షణయోస్సాదృశ్యస్య గ్రహీతైకస్తథా సత్యేకస్య క్షణద్వయావస్థానాత్ క్షణికత్వప్రతిజ్ఞా పీడ్యేత, తేనేదం సదృశమితి ప్రత్యయాంతరమేవేదం న పూర్వోత్తరక్షణద్వయగ్రహణనిమిత్తమితి చేన్న, తేనేదం సదృశమితి భిన్నపదార్థోపాదానాత్ । ప్రత్యయాంతరమేవ చేత్ సాదృశ్యవిషయం స్యాత్, తేనేదం సదృశమితి వాక్యప్రయోగోఽనర్థకస్స్యాత్, సాదృశ్యమిత్యేవ ప్రయోగః ప్రాప్నుయాత్ । యదా హి లోకప్రసిద్ధః పదార్థః పరీక్షకైర్న పరిగృహ్యతే తదా స్వపక్షసిద్ధిః పరపక్షదోషో వా ఉభయమప్యుచ్యమానం పరీక్షకాణామాత్మనశ్చ యథార్థత్వేన న బుద్ధిసంతానమారోహతి, ఏవమేవై

నవిషయా కుర్వాణః క్షణాంతరాస్పర్శీ, అతో న స్థిరద్రష్ట్రపేక్షేతి శంకతే ॥ తేనేదమితి ॥ అత్ర వక్తవ్యం, సాదృశ్యప్రత్యయే తేనేదం సదృశమితి వస్తుత్రయం భాసతే న వేతి । నేతి వదతః స్వానుభవవిరోధః, కించార్థభేదాభావాత్ పదత్రయప్రయోగో న స్యాత్, తస్మాత్ పదత్రయేణ మిథస్సంసృష్టభిన్నార్థభానాదభానమసిద్ధమితి పరిహరతి ॥ న తేనేతి ॥ అథ భాసతేవ వస్తుత్రయం తచ్చ ప్రత్యయాభిన్నమేవ న బాహ్యమితి చేన్న, త్రయాణామేకప్రత్యయాభేదే మిథోఽప్యభేదాపత్తేః । ఇష్టాపత్తిరితి బ్రువాణం విజ్ఞానవాదినం ప్రత్యాహ ॥ యదాహీతి ॥ వస్తుత్రయం జ్ఞేయం సాదృశ్యప్రత్యయాద్భిన్నం సర్వలోకప్రసిద్ధం తచ్చ నాంగీక్రియతే స్థాయిద్రష్టృప్రసంగభయేన తర్హి తత్తదాకారాణాం క్షణికవిజ్ఞానానాం మిథో వార్తానభిజ్ఞత్వాదేకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధానేకపక్షస్ఫురణాత్మకవిప్రతిపత్త్యసంభవాత్ స్వపక్షసాధనాదివ్యవహారో లుప్యేత, అతో యథానుభవం జ్ఞానజ్ఞేయభేదోఽంగీకార్యః । తథా చ తేనేదం సదృశమితి బాహ్యార్థయోర్జ్ఞానపూర్వకం సాదృశ్యం జానత ఆత్మనః స్థాయిత్వం దుర్వారమిత్యర్థః । నను సంత్యేవ బాహ్యార్థాః క్షణికస్వలక్షణా నిర్వికల్పకగ్రాహ్యాః, సవికల్పాధ్యవసేయాస్తు స్థాయిత్వసాదృశ్యాదయో బాహ్యాః కల్పితా అవభాసంతే, అతో విప్రత్త్యాది వ్యవహార ఇతి బాహ్యార్థ

వాదమాశంక్యనిరస్యతి॥ ఏవమేవేతి ॥ యత్ ప్రమాణసిద్ధంతదేవవక్తవ్యం । నహిక్షణికత్వే కించిత్ ప్రమాణమస్తి । నచేదానీంఘటఇతి ప్రత్యక్షమవర్తమానకాలాసత్త్వం ఘటస్యగోచరయద్వర్తమానక్షణమాత్రసత్త్వరూపేక్షణికత్వేమానమితివాచ్యం । తస్యవర్తమానత్వమాత్రగోచరత్వేనకాలాంతరాసత్త్వాసిద్ధేః । నచయత్సత్ తత్ క్షణికమితివ్యాప్తిరస్తి, విద్యుదాదేరపిక్షణికత్వేనస్థాయిత్వేనదృష్టాంతాభావాత్ ।నచస్థాయినమనుమానాంతరమంతరేణానుమానంసంభవతి తస్మాదనుమానసిద్ధార్థవక్తాతథాగతోఽశ్రద్ధేయవచనఇత్యర్థః । కించసాదృశ్యం ప్రత్యభిజ్ఞాయాందోషతయానిమిత్తంవిషయతయావా, ఆద్యేపిస్వరూపసత్ జ్ఞాతంవా, నాద్యః, మందాంధకారేశుక్తిమాత్రగ్రహేశైవత్యాజ్ఞానేపిరూప్యాభేదభ్రమాపత్తేః । నద్వితీయః, స్థాయిజ్ఞాతారంవినాతజ్జ్ఞానాసంభవస్యోక్తత్వాత్ । నాపివిషయతయానిమిత్తమిత్యాహ ॥నచేతి॥ సోఽహమిత్యుల్లేఖాత్తేనాహంసదృశఇత్యనుల్లేఖాదిత్యర్థః । సోఽహమితిప్రత్యభిజ్ఞాయాభ్రమత్వంనిరస్యసంశయత్వంనిరస్యతి ॥భవేదితి॥ జడార్థేప్రత్యభిజ్ఞాతేపిబాధసంభావనయాసంశయఃకదాచిత్స్యాన్నాత్మనీత్యర్థః । అసందిగ్ధావిపర్యస్తప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదాత్మక్షణికత్వమతమత్యంతాసంగతమిత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ... *

షోఽర్థఇతినిశ్చితంయత్తదేవవక్తవ్యం, తతోఽన్యదుచ్యమానంబహుప్రలాపిత్వమాత్మనఃకేవలం ప్రఖ్యాపయేత్ । నచాయంసాదృశ్యాత్సంవ్యవహారోయుక్తః, తద్భావావగమాత్తత్సదృశభావానవగమాచ్చ । భవేదపికదాచిద్బాహ్యవస్తునివిప్రలంభసంభవాత్ తదేవేదంస్యాత్తత్సదృశంవేతిసందేహః, ఉపలబ్ధరితుసందేహోపినకదాచిద్భవతిసఏవాహంస్యాంతత్సదృశోవేతి, యఏవాహంపూర్వేద్యురద్రాక్షంసఏవాహమద్యస్మరామీతినిశ్చితాత్తద్భావోపలంభాత్, తస్మాదప్యనుపపన్నోవైనాశికసమయః॥......*

సూ. ॥ ౨౬ ॥ నాసతోఽదృష్టత్వాత్ ॥

ఇతశ్చానుపపన్నోవైనాశికసమయః, యతఃస్థిరమనుయాయికారణమనభ్యుపగచ్ఛతామభావాద్భావోత్పత్తిరిత్యేతదాపద్యేత।దర్శయంతిచాభావాద్భావోత్పత్తిం 'నానుపమృద్యప్రాదుర్భావా'దితి। వినష్టాద్ధికిలబీజాదంకురఉత్పద్యతే, తథావినష్టాత్ క్షీరాద్దధిమృత్పిండాచ్చఘటః,కూటస్థాచ్చేత్కారణాత్కార్యముత్పద్యేత, అవిశేషాత్సర్వంసర్వతఉత్పద్యేత । తస్మాదభావగ్రస్తేభ్యోబీజాదిభ్యోఽఙ్కురాదీనాముత్పద్యమానత్వాదభావాద్భావోత్పత్తిరితిమన్యంతే।తత్రేదముచ్యతే, నాసతోఽదృష్టత్వాదితి।నాభావాద్భావఉత్పద్యతే, యద్యభావాద్భావఉత్పద్యేత,అభావత్వావిశేషాత్కారణవిశేషాభ్యుపగమోఽనర్థకస్స్యాత్ । నహిబీజాదీనాముపమృదితానాంయోఽభావస్తస్యశశవిషాణాదీనాంచనిస్స్వభావత్వావిశేషాదభావత్వేకశ్చిద్విశేషోఽస్తి యేనబీజాదేవాంకురోజాయతే క్షీరాదేవదధీత్యేవంజాతీయకఃకారణవిశేషాభ్యుపగమోఽర్థవాన్స్యాత్ । నిర్విశేషస్యత్వభావస్యకారణత్వాభ్యుపగమేశశవిషాణాది

౨౬॥అభావశ్శశవిషాణవదత్యంతాసన్నిత్యంగీకృత్య మృదాదినాశాదసతోఘటాదికం జాయతఇతి సుగతాపదంతితద్దూషయతి ॥ నాసతఇతి॥నకేవలంబలాదాపాద్యతేకింతుస్వయందర్శయంతిచ ।ద్వానన్నాప్రకృతమర్థంగమయతః। మృదాదికముపమృద్యఘటాదేఃప్రాదుర్భావాదితి, ఇమమర్థమాహ ॥వినష్టాద్ధీతి॥ కారణవినాశాత్కార్యజన్మేత్యత్రయుక్తిమాహ ॥కూటస్థాదితి॥ వినాశశూన్యాన్నిత్యాదిత్యర్థః। నిత్యస్యనిరతిశయస్యకార్యశక్తత్వేతత్కార్యాణిసర్వాణ్యేకస్మిన్నేవక్షణేస్యుస్తథాచోత్తరక్షణేకార్యాభావాదసత్త్వాపత్తిః । నచసహకారికృతాతిశయక్రమాత్ కార్యక్రమఇతియుక్తం *అతిశయస్యాతిశయాంతరాపేక్షాయామనవస్థానాత్ అనపేక్షాయాం కార్యస్యాప్యతిశయానపేక్షత్వేన సహకారివైయర్థ్యాత్ తస్మాన్నస్థాయిభావాత్కార్యజన్మేత్యర్థః । క్షణికభావస్యహేతుత్వముత్తరోత్పాదేచేత్యత్రనిరస్తం। అభావస్యహేతుత్వనిరాసార్థంసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ తత్రేదమితి॥యదిబీజాభావస్యాభావాంతరాద్విశేషస్స్యాత్తదావిశేషవదభావద్వారాబీజాదేవాంకురఇతిలౌకికాయతికానామభ్యుపగమోఽర్థవాన్స్యాన్నసోఽస్తీత్యాహ ॥యేనేతి॥ సూ

త్రంయోజయతి ॥ నిర్విశేషస్యేతి ॥ శశవిషాణాదేః కార్యకారిత్వస్యాదృష్టత్వాన్నాభావస్యాసతో హేతుత్వమిత్యర్థః । అ స్త్వభావస్యాపి విశేష ఇత్యత ఆహ ॥ యదీతి ॥ అభావస్య హేతుత్వేఽతిప్రసంగ ఇతి తర్కముక్త్వాఽనుమానమాహ ॥ నాపీతి ॥ అభావో న హేతురసత్త్వాత్సమ్మతవదిత్యర్థః । అభావో న ప్రకృతిః కార్యాననన్వితత్వాత్ యథా శరావాద్యనన్వితస్తంతు ర్న శరావాదిప్రకృతిరితి తర్కపూర్వకమాహ ॥ అభావాచ్చేతి ॥ అతోఽన్వితత్వాన్మృదాదిర్భావ ఏవ ప్రకృతిరిత్యాహ ॥ మృ దితి ॥ స్థాయినః కారణత్వాయోగముక్తమనూద్య దూషయతి యత్తూక్తమిత్యాదినా ॥ అనుభవబలాత్ స్థిరభావానామేవ స హకారిసన్నిధిక్రమేణ కార్యక్రమహేతుత్వమంగీకార్యం, న చ శక్తస్య సహకార్యపేక్షా న యుక్తేతి వాచ్యం, యతోఽ శక్తస్యాపి నాపేక్షేత్యసహకారివిశ్వం స్యాత్ । తతస్సువర్ణాదౌ స్వతోఽతిశయశూన్యేఽగ్నితాపాది సహకారికృతాతిశ

భ్యో స్యంకురావయోజా మేరన్, న చైవం దృశ్యతే । యది పునరభావస్యాపి విశేషోఽభ్యుపగమ్యేతోత్పలాదీ నామివ నీలత్వాదిః తతో విశేషవత్త్వాదేవాభావస్యభావత్వముత్పలాదివత్ ప్రసజ్యేత, నాప్యభావః కస్య చిదుత్పత్తిహేతుస్స్యాత్, అభావత్వాదేవ శశవిషాణాదివత్ । అభావాచ్చ భావోత్పత్తావభావాన్విత మేవ సర్వం కార్యం స్యాత్, నైవం దృశ్యతే సర్వస్య వస్తునః స్వేన స్వేన రూపేణ భావాత్మనైవోపలభ్య మానత్వాత్ । న చ మృదన్వితాశ్శరావాదయో భావాస్తంత్వాదివికారాః కేనచిదభ్యుపగమ్యంతే । మృద్వి కారానేవ తు మృదన్వితాన్ భావాన్ లోకః ప్రత్యేతి । యత్తూక్తం స్వరూపోపమర్దమంతరేణ కస్యచిత్కూ టస్థస్య వస్తునః కారణత్వానుపపత్తేరభావాద్భావోత్పత్తిర్భవితుమర్హతీతి, తద్దురుక్తం, స్థిరస్వభావా నామేవ సువర్ణాదీనాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం రుచకాదికారణభావదర్శనాత్, యేష్వపి బీజాదిషు స్వ రూపోపమర్దో లక్ష్యతే తేష్వపి నాసావుపమృద్యమానా పూర్వావస్థా ఉత్తరావస్థాయాః కారణమభ్యుపగ మ్యతే, అనుపమృద్యమానానామేవానుయాయినాం బీజాద్యవయవానామంకురాదికారణభావాభ్యుప గమాత్, తస్మాదసద్భ్యశ్శశవిషాణాదిభ్యః సదుత్పత్త్యదర్శనాత్ సద్భ్యశ్చ సువర్ణాదిభ్యస్సదుత్పత్తిదర్శ నాత్ అనుపపన్నోఽయమభావాద్భావోత్పత్త్యభ్యుపగమః । అపి చ చతుర్భ్యశ్చిత్తచైత్తా ఉత్పద్యంతే పరమాణుభ్యశ్చ భూతభౌతికలక్షణస్సముదాయ ఉత్పద్యత ఇత్యభ్యుపగమ్య పునరభావాద్భావోత్పత్తిం కల్పయద్భిరభ్యుపగమమపహ్నువానైర్వైనాశికైస్సర్వో లోక ఆకులీక్రియతే ॥ ... ...*

సూ. ॥ ౨౭ ॥ ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః ॥

యది చాభావాద్భావోత్పత్తిరభ్యుపగ[illegible]వం సత్యుదాసీనానామనీహమానానామపి జనానామ భిమతసిద్ధిస్స్యాత్, అభావస్య సులభత్వాత్ । కృషీవలస్య క్షేత్రకర్మణ్యప్రయతమానస్యాపి సస్యనిష్ప త్తిస్స్యాత్, కులాలస్య చ మృత్సంస్క్రియాయామప్రయతమానస్యాప్యమత్రోత్పత్తిః । తంతువాయ స్యాపి తంతూనతన్వానస్యాపి తన్వానస్యేవ వస్త్రలాభః స్వర్గాపవర్గయోశ్చ న కశ్చిత్కథంచిత్ సమీ

యక్రమాద్రుచకాదికార్యక్రమః । న చాతిశయస్యాతిశయాంతరానపేక్షత్వే కార్యస్యాప్యనపేక్షేతి వాచ్యం । పటస్య మృ దనపేక్షత్వే కార్యత్వావిశేషాత్ ఘటస్యాపి మృదనపేక్షాప్రసంగాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపేక్షా సహకారిష్వపి తు ల్యా । యదుక్తం కార్యాభావదశాయాం కారణస్యాసత్త్వాపత్తిరితి తన్న, అకారణస్యాపి బాధాభావేన సత్త్వోపపత్తేః, న హ్యర్థక్రియాకారిత్వమేవ సత్త్వం అసతస్తదయోగేన సత్త్వస్య తతో భేదాత్ సతో హ్యర్థక్రియాకారిత్వం నాసతః, అ తః కారణతావచ్ఛేదకమబాధితస్వరూపాత్మకత్వం సత్త్వం కారణత్వాద్భిన్నమేవ, తస్మాదనుస్యూతస్థిరభావానాం హేతుత్వముపపన్నమితి భావః । పూర్వాపరవిరోధమప్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ... ... *

౨౭. అభావాదుత్పత్తౌ శశవిషాణాదప్యుత్పత్తిస్స్యాదిత్యుక్తం, అతిప్రసంగాంతరమాహ ॥ ఉదాసీనానామితి ॥ అనీహ

మానానాంప్రయత్నశూన్యానాం. అమత్రంఘటాదిపాత్రం, తస్యావనస్యవ్యాపారయతః। తస్మాద్భ్రాంతిమూలేనక్షణికబాహ్యార్థవాదేన కూటస్థనిత్యబ్రహ్మసమన్వయస్యనవిరోధఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥ ... ...❁

౨౮. ❁నాభావఉపలబ్ధేః❁॥అఖండనిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానంబాహ్యార్థోపాదానంవదతాంవేదాంతినాంమతంభిన్నంసాకారంక్షణికంవిజ్ఞానం, నతతోఽన్యోఽర్థోఽస్తీతియోగాచారమతేనవిరుధ్యతేనవేతి తన్మతసమానభ్రాంతిమూలత్వాఖ్యాంసంశయే, పూర్వోక్తబాహ్యార్థవాదనిరాసముపజీవ్య పూర్వపక్షమాహ ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ పూర్వోత్తరపక్షయోర్విరోధావిరోధౌఫలం । నన్వేకస్యసుగతాగమస్యకథంబాహ్యార్థసత్త్వాసత్త్వయోస్తాత్పర్యం విరోధాదిత్యాశంక్యాధికారిభేదాదవిరోధఇతివదన్ విజ్ఞానవాదినస్సుగతాభిప్రాయజ్ఞత్వేనమందాధికారిభ్యోబాహ్యార్థవాదిభ్యః శ్రైష్ఠ్యమాహ॥ కేషాంచిదితి॥ ఉక్తంచధర్మకీర్తినా 'దేశనాలోకనాథానాంసత్త్వాశయవశానుగే'తి । సుగతానాముపదేశశ్శిష్యమత్యనుసారేణేత్యర్థః । నన్వసతిబాహ్యార్థేమానమేయవ్యవహారఃకథంతత్రాహ॥తస్మిన్నితి॥విజ్ఞానమేవకల్పితనీలాద్యాకారత్వేనప్రమేయం, భానాత్మనామానఫలం, శక్త్యాత్మనామానం, శక్త్యాశ్రయత్వాకారేణప్రమాతే,తి భేదక

హేత నష్టైతద్యుజ్యతేఽభ్యుపగమ్యతేవా కేనచిత్, తస్మాదనుపపన్నోఽయమభావాద్భావోత్పత్త్యభ్యుపగమః ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ॥ ౨౮ ॥ నాభావఉపలబ్ధేః ॥ ❁

ఏవంబాహ్యార్థవాదమాశ్రిత్యసముదాయాప్రాప్త్యాదిషు దూషణేషూద్భావితేషువిజ్ఞానవాదీబౌద్ధఇదానీంప్రత్యవతిష్ఠతే । కేషాంచిత్కిలవినేయానాంబాహ్యవస్తున్యభినివేశమాలక్ష్యతదనురోధేనబాహ్యార్థవాదప్రక్రియేయంవిరచితా, నాసౌసుగతాభిప్రాయః, తస్యతువిజ్ఞానైకస్కంధవాదఏవాభిప్రేతః,తస్మింశ్చవిజ్ఞానవాదే బుద్ధ్యారూఢేన రూపేణాంతస్థఏవప్రమాణప్రమేయఫలవ్యవహారస్సర్వఉపపద్యతే సత్యపిబాహ్యేఽర్థేబుద్ధ్యారోహమంతరేణప్రమాణాదివ్యవహారానవతారాత్। కథంపునరవగమ్యతే అంతస్థఏవాయంసర్వవ్యవహారోనవిజ్ఞానవ్యతిరిక్తోబాహ్యోఽర్థోఽస్తీతి తదసంభవాదిత్యాహ।సహిబాహ్యోఽర్థోఽభ్యుపగమ్యమానః పరమాణవోవాస్యుస్తత్సమూహోవా స్తంభాదయః, తత్రనతావత్పరమాణవః స్తంభాదిప్రత్యయపరిచ్ఛేద్యాభవితుమర్హంతిపరమాణ్వాభాసజ్ఞానానుత్పత్తేః,నాపితత్సమూహాస్స్తంభాదయస్తేషాంపరమాణుభ్యోఽన్యత్వానన్యత్వాభ్యాంనిరూపయితుమశక్యత్వాత్ । ఏవంజాత్యాదీనపిప్రత్యాచక్షీత।అపిచానుభవమాత్రేణసాధారణాత్మనోజ్ఞానస్యజాయమానస్యయోఽయంప్రతివిషయంపక్షపాతః స్తంభజ్ఞానంకుడ్యజ్ఞానంఘటజ్ఞానంపటజ్ఞానమితి,నాసౌజ్ఞానగతంవిశేషమంతరేణోపపద్యతఇత్యవశ్యంవిషయసారూప్యంజ్ఞానస్యాంగీకర్తవ్యం।అంగీకృతేచతస్మిన్విషయాకారస్యజ్ఞానేనైవావరుద్ధత్వాదపార్థికార్థసద్భావకల్పనా । అపిచసహోపలంభనియమాదభేదోవిషయవిజ్ఞానయో

ల్పనయావ్యవహారఇత్యర్థః। ముఖ్యఏవభేదఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥సత్యపీతి॥ నహిబుద్ధ్యనారూఢస్యనీలాదేఃప్రమేయత్వవ్యవహారోఽస్తి, అతోబుద్ధ్యారూఢాకారఏవప్రమేయంనబాహ్యమిత్యర్థః, బాహ్యార్థాసత్త్వేప్రశ్నపూర్వకంయుక్తీరుపన్యస్యతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ జ్ఞేయంజ్ఞానాతిరేకేణాసత్ తదతిరేకేణాసంభవాన్నరశృంగవదిత్యాహ ॥ తదసంభవాదితి ॥ అసంభవంవివృణోతి ॥ సహీతి ॥ పరమాణవశ్చేదేకస్థూలస్తంభఇతిజ్ఞానంనస్యాత్ సమూహస్త్వసన్నిత్యర్థః। అవయవ్యభావేపిజాత్యాదయోబాహ్యార్థాస్స్యుస్తత్రాహ॥ఏవమితి॥జాతిగుణకర్మణాంధర్మిణస్సకాశాదభేదేఽత్యంతభేదేవాధర్మివద్ధర్మ్యంతరవచ్చనధర్మధర్మిభావః భేదాభేదౌచవిరుద్ధావితినసంతిజాత్యాద్యర్థాఇత్యర్థః । కించజ్ఞానస్యజ్ఞేయసారూప్యరూపవిశేషసంబంధాభావే సర్వవిషయత్వాపత్తేర్విశేషోఽంగీకార్యః తథాచ జ్ఞానగతవిశేషస్యైవజ్ఞానేనవిషయీకరణాన్నబాహ్యార్థసిద్ధిర్మానాభావాద్గౌరవాచ్చేత్యాహ ॥అపిచేతి॥ పక్షపాతోవిషయవిశేషవైశిష్ట్యవ్యవహారః । కించజ్ఞేయంజ్ఞానాభిన్నంజ్ఞానోపలంభక్షణనియతోపలంభగ్రాహ్యత్వాత్జ్ఞానవదిత్యాహ ॥ అపిచేతి॥ జ్ఞానార్థయోర్భా

స్తవభేదేపి సహోపలంభనం స్యాత్ గ్రాహ్యగ్రాహకభావాదిత్యత ఆహ ॥నచైతదితి॥ క్షణికజ్ఞానస్యార్థేన సంబంధహేత్వభావాన్న గ్రాహ్యగ్రాహకభావ ఇత్యర్థః । కించ జాగ్రద్విజ్ఞానం న బాహ్యాలంబనం విజ్ఞానత్వాత్ స్వప్నాదివిజ్ఞానవదిత్యాహ ॥ స్వప్నేతి॥ విజ్ఞానానాం వైచిత్ర్యానుపపత్తిబాధితమనుమానమితి శంకతే॥ కథమితి ॥ అన్యథోపపత్త్యా పరిహరతి॥ వాసనేతి॥ అనాదిసంతానాంతర్గతం పూర్వపూర్వజ్ఞానమేవ వాసనా, తద్వశాదనేకక్షణ వ్యవధానేపి సీలాద్యాకారకజ్ఞానవైచిత్ర్యం భవతి, యథా బీజవాసనయా కార్పాసరక్తత్వం తద్వదిత్యర్థః । ఉభయవాదిసమ్మతత్వాచ్చ వాసనా ఏవ జ్ఞానవైచిత్ర్యహేతవో న బాహ్యార్థా ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ క్షణికవిజ్ఞానమాత్రవాదస్య మానమూలత్వాత్తై

రాపతతి, న హ్యనయోరేకస్యానుపలంభేఽన్యస్యోపలంభోఽస్తి, న చైతత్ స్వభావవివేకే యుక్తం ప్రతిబంధకారణాభావాత్, తస్మాదప్యర్థాభావః । స్వప్నాదివచ్చేదం ద్రష్టవ్యం, యథా హి స్వప్నమాయామరీచ్యుదకగంధర్వనగరాదిప్రత్యయా వినైవ బాహ్యేనార్థేన గ్రాహ్యగ్రాహకాకారా భవంతి ఏవం జాగరితగోచరా అపి స్తంభాది ప్రత్యయా భవితుమర్హంతీత్యవగమ్యతే ప్రత్యయత్వావిశేషాత్ । కథం పునరసతి బాహ్యార్థే ప్రత్యయవైచిత్ర్యముపపద్యేత, వాసనావైచిత్ర్యాదిత్యాహ । అనాదౌ హి సంసారే బీజాంకురవద్విజ్ఞానానాం వాసనానాం చాన్యోన్యనిమిత్తనైమిత్తికభావేన వైచిత్ర్యం న విప్రతిషిధ్యతే । అపి చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాసనానిమిత్తమేవ జ్ఞానవైచిత్ర్యమిత్యవగమ్యతే, స్వప్నాదిష్వంతరేణాప్యర్థం వాసనానిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్యోభాభ్యామప్యావాభ్యామభ్యుపగమ్యమానత్వాత్ అంతరేణ తు వాసనామర్థనిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్య మయాఽనభ్యుపగమ్యమానత్వాత్, తస్మాదప్యభావో బాహ్యస్యార్థస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । నాభావ ఉపలబ్ధేరితి । న ఖల్వభావో బాహ్యస్యార్థస్యాధ్యవసాతుం శక్యతే, కస్మాదుపలబ్ధేః । ఉపలభ్యతే హి ప్రతిప్రత్యయం బాహ్యోఽర్థః స్తంభః కుడ్యం ఘటః పట ఇతి, న చోపలభ్యమానస్యైవాభావో భవితుమర్హతి । యథా హి కశ్చిద్భుంజానో భుజిసాధ్యాయాం తృప్తౌ స్వయమనుభూయమానాయామేవం బ్రూయాత్ నాహం భుంజే న వా తృప్యామీతి తద్వదింద్రియసన్నికర్షేణ స్వయముపలభమాన ఏవ బాహ్యమర్థం నాహముపలభే న చ సోఽస్తీతి బ్రువన్ కథముపాదేయవచనః స్యాత్ । నను నాహమేవం బ్రవీమి న కంచిదర్థముపలభ ఇతి, కింతూపలబ్ధివ్యతిరిక్తం నోపలభ ఇతి బ్రవీమి। బాఢమేవం బ్రవీషి నిరంకుశత్వాత్తే తుండస్య న తు యుక్త్యుపేతం బ్రవీషి, యత ఉపలబ్ధివ్యతిరేకోఽపి బలాదర్థస్యాభ్యుపగంతవ్య ఉపలబ్ధేరేవ । న హి కశ్చిదుపలబ్ధిమేవ స్తంభః కుడ్యం చేత్యుపలభతే, ఉపలబ్ధివిషయత్వేనైవ తు స్తంభకుడ్యాదీన్ సర్వే లౌకికా ఉపలభంతే । ఇతశ్చైవమేవ సర్వే లౌకికా ఉపలభంతే యత్ప్రత్యాచక్షాణా అపి బాహ్యమర్థమేవమాచక్షతే యదంతర్జ్ఞేయరూపం తద్బహిర్వదవభాసత ఇతి, తేఽపి హి సర్వలోకప్రసిద్ధాం బహిరవభాసమానాం సంవిదం ప్రతిలభమానాః ప్రత్యాఖ్యాతుకామాశ్చ బాహ్యమర్థం బహిర్వదితి వత్కారం కుర్వంతి ఇతరథా హి కస్మాద్బహిర్వదితి బ్రూయుః । న హి వసుమిత్రో వంధ్యాపుత్రవదవభాసత ఇతి కశ్చిదాచక్షీత। తస్మాద్యథానుభవం తత్త్వమభ్యుపగచ్ఛద్భిర్బహిరేవావభాసత ఇతి యుక్తమభ్యుపగం

నని త్యవిజ్ఞానవాదో విరుధ్యత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే॥ నాభావ ఇత్యాదినా ॥ కిం బాహ్యార్థస్యానుపలబ్ధేరభావః ఉత జ్ఞానాద్భేదేనానుపలబ్ధేః, నాద్య ఇత్యుక్తం ఉపలబ్ధేరితి ॥ ద్వితీయం శంకతే॥ నను నాహమితి॥ జ్ఞానజ్ఞేయయోర్విషయవిషయిభావేన భేదస్య సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ ప్రత్యక్షవిరుద్ధమభేదాభిధానమిత్యాహ ॥ బాఢమిత్యాదినా ॥ త్వద్వచనాదపి జ్ఞానాద్బాహ్యార్థం జనా భేదేనైవోపలభంత ఇత్యాహ ॥ ఇతశ్చేతి ॥ బాహ్యార్థస్యాత్యంతాసత్త్వే ప్రత్యక్షోపలంభాయోగాత్ దృష్టాంతత్వాసంభవాచ్చ బహిర్వచ్ఛబ్దో న స్యాదిత్యాహ ॥ ఇతరథేతి॥ అబాధితభేదానుభవాదేవకారో యుక్తో న వత్కార ఇత్యాహ॥ తస్మాదితి ॥ జ్ఞేయార్థోఽజ్ఞానాతిరేకేణాసన్నసంభవాదిత్యుక్తబాధాద్వత్కారణమితి శంక

తే ॥ నన్వితి ॥ కోఽసావసంభవః అసత్త్వం వా అసత్త్వనిశ్చయో వా అయుక్తత్వం వా ఉత్కటకోటికసంశయాత్మ
కసంభవస్యాభావో వా। నాద్యః, సాధ్యాభేదాత్ । న ద్వితీయః, స్థూలౌ ఘటస్తంభావితి సమూహాలంబనే స్థూలత్వద్వి
త్వఘటత్వస్తంభత్వరూపవిరుద్ధధర్మవతోరర్థయోరస్థూలాదేకస్మాద్ద్వయావగాహివిజ్ఞానాద్భేదసత్త్వనిశ్చయే
నాసంభవాసిద్ధేరిత్యాహ ॥ నాయం సాధురితి ॥ సంభవస్సత్త్వనిశ్చయః ప్రమాణాధీనః అసంభవోఽసత్త్వనిశ్చయః ప్ర
మాణాభావాధీనః। న వైపరీత్యమితి వ్యవస్థామేవ స్ఫుటయతి ॥ యద్ధీతి ॥ ఉక్తవ్యవస్థాయాః ఫలం బాహ్యార్థస్య ప్రత్యక్షాది
భిస్సంభవం వదన్నేవ తృతీయం దూషయతి॥ ఇహేతి॥ ప్రమాణనిశ్చితబాహ్యార్థస్య స్తంభాదేః పరమాణుభ్యో భేదాభేదవిక
ల్పేనాయుక్తత్వమాత్రేణాసత్త్వనిశ్చయో న యుక్తః త్వత్పక్షేఽప్యయుక్తత్వస్య తుల్యత్వాత్, న హ్యస్థూలస్యైకస్య వి
జ్ఞానస్య స్థూలానేకసమూహాలంబనవిషయాభేదో యుక్తః స్థూలత్వానేకత్వప్రసంగాత్, న చేష్టాపత్తిః సమూహాలంబ
నోచ్ఛేదే విజ్ఞానానాం మిథో వార్తానభిజ్ఞతయా విషయద్విత్వాదివ్యవహారలోపాపత్తేః, తస్మాదయుక్తత్వేఽపి యథానుభ
వం వ్యవహారయోగ్యోఽర్థః స్వీకార్యః । న చతుర్థః, నిశ్చితే తాదృశసంభవస్యానుపయోగాత్తస్య క్వచిత్ప్రమాణప్ర

తుం న తు బహిర్వదవభాసత ఇతి । నను బాహ్యస్యార్థస్యాసంభవాద్బహిర్వదవభాసత ఇత్యధ్యవసితం। నా
యం సాధురధ్యవసాయో యతః ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తిపూర్వకౌ సంభవాసంభవావవధార్యేతే న పు
నస్సంభవాసంభవపూర్వికే ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తీ । యద్ధి ప్రత్యక్షాదీనామన్యతమేనాపి ప్రమాణే
నోపలభ్యతే తత్సంభవతి, యత్తు న కేనచిదపి ప్రమాణేనోపలభ్యతే తన్న సంభవతి । ఇహ తు యథాస్వం స
ర్వైరేవ ప్రమాణైర్బాహ్యోఽర్థ ఉపలభ్యమానః కథం వ్యతిరేకావ్యతిరేకాది వికల్పైర్న సంభవతీ
త్యుచ్యేత, ఉపలబ్ధేరేవ। న చ జ్ఞానస్య విషయసారూప్యాద్విషయనాశో భవతి, అసతి విషయే విషయసారూ
ప్యానుపపత్తేః బహిరుపలబ్ధేశ్చ విషయస్య, అత ఏవ సహోపలంభనియమోఽపి ప్రత్యయవిషయయో
రుపాయోపేయభావహేతుకో నాభేదహేతుక ఇత్యవగంతవ్యం । అపి చ ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానమితి విశేషణ
యోరేవ ఘటపటయోర్భేదో న విశేష్యస్య జ్ఞానస్య, యథా శుక్లో గౌః కృష్ణో గౌరితి శౌక్ల్యకార్ష్ణ్యయోరే
వ భేదో న గోత్వస్య, ద్వాభ్యాం చ భేద ఏకస్య సిద్ధో భవతి, ఏకస్మాచ్చ ద్వయోః, తస్మాదర్థజ్ఞానయోర్భేదః
తథా ఘటదర్శనం ఘటస్మరణమిత్యత్రాపి ప్రతిపత్తవ్యం, అత్రాపి హి విశేష్యయోరేవ దర్శనస్మరణయోర్భే
దో న విశేషణస్య ఘటస్య, యథా క్షీరగంధః క్షీరరస ఇతి విశేష్యయోరేవ గంధరసయోర్భేదో న విశేషణస్య
క్షీరస్య తద్వత్ । అపి చ ద్వయోర్విజ్ఞానయోః పూర్వోత్తరకాలయోః స్వసంవేదనేనైవోపక్షీణయో
రితరేతరగ్రాహ్యగ్రాహకత్వానుపపత్తిః, తతశ్చ విజ్ఞానభేదప్రతిజ్ఞా క్షణికత్వాదిధర్మప్రతిజ్ఞా స్వలక్ష

వృత్తేః పూర్వాంగత్వాదితి భావః। యచ్చోక్తం జ్ఞానగతార్థసారూప్యస్యైవ జ్ఞానాలంబనత్వోపపత్తేర్బహిరర్థాభావ
ఇతి తత్రాహ ॥ న చేతి ॥ యత్తు గౌరవముక్తం తన్న దూషణం ప్రామాణికత్వాదిత్యాహ॥ బహిరితి॥ యత ఏవ జ్ఞానార్థయో
ర్భేదః సర్వలోకసాక్ష్యనుభవసిద్ధః, అత ఏవ సహోపలంభనియమోఽపి నాభేదసాధక ఇత్యాహ ॥ అత ఏవేతి॥ యథా చా
క్షుషద్రవ్యరూపస్యాలోకోపలంభనియతోపలబ్ధికత్వేఽపి నాలోకాభేదః, తథాఽర్థస్య న జ్ఞానాభేదః, భేదేఽపి గ్రాహ్య
గ్రాహకభావేన నియమోపపత్తేః । న చ జ్ఞానస్య క్షణికత్వాత్ స్వభిన్నగ్రాహ్యసంబంధాయోగః స్థాయిత్వాదితి భావః।
విజ్ఞానమనేకార్థేభ్యో భిన్నమేకత్వాద్గోత్వవదితి సత్ప్రతిపక్షమాహ ॥ అపి చేతి॥ న చ హేత్వసిద్ధిః జ్ఞానం జ్ఞానమిత్యేకాకా
రప్రతీతేః జ్ఞానైక్యనిశ్చయాత్ । న చ సాజాతివిషయా వ్యక్తిభేదానిశ్చయాదిత్యాహ ॥ న విశేష్యస్యేతి॥ ఘటాదేశ్చైతస్మా
ద్భేదముక్త్వా వృత్తిజ్ఞానాద్భేదమాహ ॥ తథేతి॥ ఘటో ద్వాభ్యాం భిన్నః ఏకత్వాత్ క్షీరవదిత్యర్థః । జ్ఞానభిన్నార్థానంగీ
కారే స్వశాస్త్రవ్యవహారలోపం బాధకమాహ ॥ అపి చేతి ॥ క్రమికయోః స్వప్రకాశయోః క్షణికజ్ఞానయోర్మిథో గ్రాహ్య
త్వమయుక్తమనభ్యుపగతం చ, తథా చ తయోర్భేదప్రతిజ్ఞా న యుక్తా ధర్మిప్రతియోగినోర్మిథః పరేణ చాగ్రహేణ భేద

గ్రహాయోగాత్, తథా చ తయోర్భేదగ్రాహకస్థాయ్యాత్మా తద్భిన్న ఏష్టవ్యః । ఏవం పక్షసాధ్యహేతుదృష్టాంతభేదాభావే ఇదం క్షణికమసదితి ప్రతిజ్ఞానయుక్తా । సర్వతో వ్యావృత్తం వ్యక్తిమాత్రం స్వలక్షణమనేకానుగతం సామాన్యమతద్వ్యావృత్తిరూపమితి ప్రతిజ్ఞా న యుక్తా, సర్వానేకార్థానాం జ్ఞానమాత్రత్వేన మిథః పరేణావాదుర్జ్ఞానత్వాత్ ఉత్తరనీలజ్ఞానం వా స్యం పూర్వనీలజ్ఞానం వాసకమితి ప్రతిజ్ఞాప్యయుక్తా, తయోర్భిన్నస్య జ్ఞాతురభావాత్ । కించావిద్యోపప్లవోఽవిద్యాసంసర్గః, తేన నీలమితి సద్ధర్మః, నరవిషాణమిత్యసద్ధర్మః, అమూర్తమితి సదసద్ధర్మః, సతో విజ్ఞానస్యాసతో నరవిషాణస్య చామూర్తత్వాదితి ప్రతిజ్ఞా దుర్లభా, అనేకార్థజ్ఞానసాధ్యత్వాదజ్ఞానేనాస్య బంధో జ్ఞానేనాస్య మోక్ష ఇతి చ ప్రతిజ్ఞా బహ్వర్థజ్ఞానసాధ్యా, ఆదిపదేన సామాన్యత ఇష్టం గ్రాహ్యమనిష్టం త్యాజ్యమితి శిష్యహితోపదేశోఽనేకజ్ఞానసాధ్యోఽగృహీతః, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాదివ్యవహారాయ గ్రాహ్యగ్రాహకభావోఽఙ్గీకార్య ఇత్యర్థః । జ్ఞానార్థయోర్భేదే యుక్త్యంతరమస్తీత్యాహ ॥కించాన్యదితి॥ జ్ఞానవదర్థస్యాప్యనుభవావిశేషాత్ స్వీకారోఽయుక్త ఇత్యర్థః । స్వవిషయత్వాద్విజ్ఞానం స్వీక్రియతే నార్థః పరగ్రాహ్యత్వాదితి శంకతే ॥అథ విజ్ఞానమితి॥ విరుద్ధం స్వీకృత్యావిరుద్ధం త్యజతా బౌద్ధత

ణసామాన్యలక్షణవాస్యవాసకత్వావిద్యోపప్లవసదసద్ధర్మబంధమోక్షాది ప్రతిజ్ఞాశ్చ స్వశాస్త్రగతాస్తే హీయేరన్ । కించాన్యద్విజ్ఞానం విజ్ఞానమిత్యభ్యుపగచ్ఛతా బాహ్యోఽర్థస్స్తంభః కుడ్యమిత్యేవం జాతీయకః కస్మాన్నాభ్యుపగమ్యత ఇతి వక్తవ్యం । విజ్ఞానమనుభూయత ఇతి చేత్ బాహ్యోఽప్యర్థోఽనుభూయత ఏవేతి యుక్తమభ్యుపగంతుం । అథ విజ్ఞానం ప్రకాశాత్మకత్వాత్ ప్రదీపవత్స్వయమేవానుభూయతే న తథా బాహ్యోఽర్థ ఇతి చేత్, అత్యంతవిరుద్ధాం స్వాత్మని క్రియామభ్యుపగచ్ఛసి అగ్నిరాత్మానం దహతీతివత్ । అవిరుద్ధం తు లోకప్రసిద్ధం స్వాత్మవ్యతిరిక్తేన విజ్ఞానేన బాహ్యోఽర్థోఽనుభూయత ఇతి నేచ్ఛస్యహో పాండిత్యం మహద్దర్శితం । న చార్థవ్యతిరిక్తమపి విజ్ఞానం స్వయమేవానుభూయతే, స్వాత్మని క్రియావిరోధాదేవ । నను విజ్ఞానస్య స్వరూపవ్యతిరిక్తగ్రాహ్యత్వే తదప్యన్యేన గ్రాహ్యం తదప్యన్యేనేత్యనవస్థా ప్రాప్నోతి । అపి చ ప్రదీపవదవభాసాత్మకత్వాత్ జ్ఞానస్య జ్ఞానాంతరం కల్పయతః సమత్వాదవభాస్యావభాసకభావానుపపత్తేః కల్పనానర్థక్యమితి । తదుభయమప్యసత్, విజ్ఞానగ్రహణమాత్ర ఏవ విజ్ఞానసాక్షిగ్రహణాకాంక్షానుత్పాదాదనవస్థాశంకానుపపత్తేః సాక్షిప్రత్యయయోశ్చ స్వభావవైషమ్యాదుపలబ్ధ్రుపలభ్యభావోపపత్తేః, స్వయంసిద్ధస్య సాక్షిణోఽప్రత్యాఖ్యేయత్వాత్ । కించాన్యత్ప్రదీపవద్విజ్ఞానమవభాసకాంతరనిరపేక్షం స్వయమేవ ప్రథత ఇతి బ్రువతా ప్రమాణాగమ్యం విజ్ఞానమనవగంతృకమిత్యుక్తం స్యాత్ శిలాఘనమధ్యస్థప్రదీపసహస్రప్రథనవత్ । బాఢమేవమనుభవరూపత్వాత్తు విజ్ఞానస్యేష్టో నః పక్షస్త్వ

నయేనమాఖ్యాం దర్శితమిత్యాహ ॥అత్యంతేతి॥ జ్ఞానం స్వవేద్యమిత్యంగీకృత్యమాఖ్యామాపాదితం వస్తుతస్స్వవేద్యత్వమయుక్తమిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ కర్తరి క్రియాం ప్రతిగుణభూతే ప్రధానత్వాఖ్యకర్మత్వాయోగాత్ స్వకర్తృకవేదనకర్మత్వమసదిత్యర్థః । న చ స్వవిషయత్వమాత్రం స్వవేద్యత్వమితి వాచ్యం । అభేదే విషయవిషయిత్వస్యాసంభవాదితి భావః । జ్ఞానస్య స్వవేద్యత్వాభావే దోషద్వయం స్యాదితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అనవస్థా చ సామ్యం చేతి దోషద్వయం పరిహరతి ॥ తదుభయమపీతి ॥ అనిత్యజ్ఞానస్య జన్మాదిమత్త్వేన ఘటవజ్జడస్యైవ నస్వీయజన్మాదిగ్రహాయోగాదస్తి గ్రాహకాకాంక్షా, సాక్షిణస్తు సత్తాయాం స్ఫురతి చ నిరపేక్షత్వాన్నానవస్థా నాపి సామ్యం చిజ్జడత్వవైషమ్యాదిత్యర్థః । సాక్షి క్వ ఇత్యత ఆహ ॥ స్వయంసిద్ధస్యేతి ॥ నిరపేక్షస్య సాక్షిణోఽసత్త్వే క్షణికవిజ్ఞానభేదాసిద్ధేః సోఽఙ్గీకార్య ఇత్యర్థః । అనిత్యజ్ఞానస్వరూపసాధకత్వాచ్చ సాక్షీ స్వీకార్య ఇత్యాహ ॥ కించేతి ॥ విజ్ఞానం జ్ఞానాంతరానపేక్షమితి బ్రువతా తస్యాప్రామాణికత్వముక్తం స్యాత్ స్వయం ప్రథత ఇతి బ్రువతా జ్ఞాతృశూన్యత్వం చోక్తం స్యాత్ తథా చ జ్ఞాతృజ్ఞానావిషయత్వాచ్ఛిలాస్థప్రదీపవదసదేవ విజ్ఞానం స్యాత్ అతస్సాక్ష్యేష్టవ్య ఇత్యర్థః । విజ్ఞానస్యాన్యజ్ఞాతృశూన్యత్వమిష్టమేవ త్వయాపాద్యతే,

నచాసత్త్వాపత్తిః జ్ఞాత్రభావాదితి వాచ్యం, స్వస్యైవ జ్ఞాతృత్వాదితి శాక్యశ్శంకతే ॥ బాధమితి ॥ అభేదే జ్ఞాతృజ్ఞేయత్వాయోగాత్ జ్ఞాత్రంతరమావశ్యకమితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ విమతం జ్ఞానం స్వాతిరిక్తవేద్యం వేద్యత్వాద్ఘటవదిత్యర్థః। అతిరిక్తస్సాక్షీ కిమన్యవేద్యస్స్వవేద్యో వా, ఆద్యేఽనవస్థా, ద్వితీయే విజ్ఞానవాద ఏవ భంగ్యంతరేణోక్తస్స్యాదితి శంకతే ॥ సాక్షిణ ఇతి ॥ త్వయా విజ్ఞానం జన్మవినాశయుక్తముచ్యతే, అతః కార్యస్య జడత్వనియమాత్ స్వాతిరిక్తవేద్యత్వమస్మాభిస్సాధితం కూటస్థచిదాత్మనో గ్రాహకానపేక్షత్వాన్నానవస్థేతి చోక్తమతో మహద్వైలక్షణ్యమావయోరితి పరిహరతి ॥ న విజ్ఞానస్యేతి ॥ ... ... *

౨౯. ఏవం వేద్యవిజ్ఞానవదర్థస్యాప్యుపలబ్ధేర్న బాహ్యార్థాభావ ఇత్యుక్తం, సంప్రతి జాగ్రద్విజ్ఞానం స్వప్నాదివిజ్ఞానవన్నబాహ్యాలంబనమిత్యనుమానం దూషయతి ॥ వైధర్మ్యాచ్చేతి ॥ కిమత్ర నిర్విషయత్వం సాధ్యముత పారమార్థికవిష

యాఽనుజ్ఞాయత ఇతి చేన్న, అన్యస్యావగంతుశ్చక్షురాదిసాధనస్య ప్రదీపాదిప్రథనదర్శనాత్, అతో విజ్ఞానస్యాప్యవభాస్యత్వావిశేషాత్ సత్యేవాన్యస్మిన్నవగంతరి ప్రథనం ప్రదీపవదిత్యవగమ్యతే। సాక్షిణోఽవగంతుస్స్వయంసిద్ధతాముపక్షిపతా స్వయం ప్రథతే విజ్ఞానమిత్యేష ఏవ మమ పక్షస్త్వయా వాచోయుక్త్యంతరేణాశ్రిత ఇతి చేన్న, విజ్ఞానస్యోత్పత్తిప్రధ్వంసానేకత్వాదివిశేషవత్త్వాభ్యుపగమాత్। అతః ప్రదీపవద్విజ్ఞానస్యాపి వ్యతిరిక్తావగమ్యత్వమస్మాభిః ప్రసాధితమ్ ॥ ... ... *

సూ. ౨౯ ॥ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ॥

యదుక్తం బాహ్యార్థాపలాపినా స్వప్నాదిప్రత్యయవజ్జాగరితగోచరా అపి స్తంభాదిప్రత్యయా వినైవ బాహ్యేనార్థేన భవేయుః ప్రత్యయత్వావిశేషాదితి తత్ప్రతివక్తవ్యం, అత్రోచ్యతే, న స్వప్నాదిప్రత్యయవజ్జాగ్రత్ప్రత్యయా భవితుమర్హంతి। కస్మాత్, వైధర్మ్యాత్। వైధర్మ్యం హి భవతి స్వప్నజాగరితయోః, కిం పునర్వైధర్మ్యం, బాధాబాధావితి బ్రూమః। బాధ్యతే హి స్వప్నోపలబ్ధం వస్తు ప్రబుద్ధస్య మిథ్యా మయోపలబ్ధో మహాజనసమాగమ ఇతి। న హ్యస్తి మహాజనసమాగమో నిద్రాగ్లానం తు మే మనో బభూవ తేనైషా భ్రాంతిరుద్బభూవేతి। ఏవం మాయాదిష్వపి భవతి యథాయథం బాధః। నచైవం జాగరితోపలబ్ధం వస్తు స్తంభాదికం కస్యాంచిదప్యవస్థాయాం బాధ్యతే, అపి చ స్మృతిరేషా యత్స్వప్నదర్శనం, ఉపలబ్ధిస్తు జాగరితదర్శనం స్మృత్యుపలబ్ధ్యోశ్చ ప్రత్యక్షమంతరం స్వయమనుభూయతే, అర్థవిప్రయోగసంప్రయోగాత్మకమిష్టం పుత్రం స్మరామి నోపలభ ఉపలబ్ధుమిచ్ఛామీతి। తత్రైవం సతి న శక్యతే వక్తుం మిథ్యా జాగరితోపలబ్ధిరుపలబ్ధిత్వాత్ స్వప్నోపలబ్ధివదిత్యుభయోరంతరం స్వయమనుభవతా। న చ స్వానుభవాపలాపః ప్రాజ్ఞమానిభిర్యుక్తః కర్తుం। అపి చానుభవవిరోధప్రసంగాజ్జాగరితప్రత్యయానాం స్వతో ని

యశూన్యత్వమథవా వ్యావహారికవిషయశూన్యత్వం, నాద్యః, స్వప్నాదివిభ్రమాణామపి మిథ్యార్థాలంబనత్వేన దృష్టాంతే సాధ్యవైకల్యాత్, న ద్వితీయః, సిద్ధసాధనాత్, ఇతి సూత్రస్థచకారార్థః। తృతీయే తు వ్యవహారదశాయాం బాధితార్థగ్రాహిత్వముపాధిరిత్యాహ ॥ బాధ్యతే హీత్యాదినా ॥ నిద్రాగ్లానమితి కరణదోషోక్తిః। సాధనవ్యాపకత్వనిరాసాయాహ ॥ నచైవమితి ॥ కించ ప్రమాణజోఽనుభవ ఉపలబ్ధిః పక్షః అప్రమాణజం స్వప్నజ్ఞానం దృష్టాంత ఇతి వైధర్మ్యాంతరం పరమతేన స్వప్నజ్ఞానస్య స్మృతిత్వమంగీకృత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ స్మృతిప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యోర్వైధర్మ్యాంతరమాహ ॥ అర్థవిప్రయోగేతి ॥ అసంబద్ధశ్చావర్తమానశ్చ స్మృతేరర్థో విషయశ్చేతి నిరాలంబనత్వమస్యాః కదాచిద్భవేత్ న సంప్రయుక్తవర్తమానార్థమాత్రగ్రాహిణ్యా ఉపలబ్ధేరితి భావః। పూర్వోక్తప్రమాణాప్రమాణజత్వవైధర్మ్యోక్తిఫలమాహ ॥ తత్రైవం సతీతి ॥ వైధర్మ్యే సతీత్యర్థః। అప్రమాణజత్వోపాధేర్నిరాలంబనత్వానుమానం న యుక్తమితి భావః। వైధర్మ్యాసిద్ధిం నిరస్యతి ॥ న చేతి ॥ బాధమప్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ వస్తుతో ఘటాద్యనుభవస్య నిరాలంబనత్వం ధర్మో యది స్యా

త్తదాకిందృష్టాంతాగ్రహేణ, ప్రత్యక్షతోఽపివక్తుంశక్యత్వాత్, నహివహ్నేరౌష్ణ్యేందృష్టాంతేనైవవక్తవ్యం, యదినవస్తుతోధర్మోఽస్తితదాపికిందృష్టాంతేన, బాధితస్యదృష్టాంతసహస్రేణాపిదుస్సాధత్వాదతస్స్వతోనిరాలంబనత్వోక్తౌసాలంబనత్వానుభవబాధభియాత్వయానుమాతుమారబ్ధం తథాపిబాధోనముంచతీత్యర్థః । ఉక్తోపాధిరపినవిస్మర్తవ్యఇత్యాహ॥దర్శితంత్వితి॥... ... ... *

౩౦॥ సూత్రవ్యావర్త్యంస్మారయిత్వాదూషయతి ॥యదప్యుక్తమిత్యాదినా॥ భావఉత్పత్తిస్సత్తా వా।ననుబాహ్యార్థానుపలబ్ధావపిపూర్వపూర్వవాసనాబలాదుత్తరోత్తరవిజ్ఞానవైచిత్ర్యమస్తుబీజాంకురవదనాదిత్వాదిత్యతఆహ ॥ అనాదిత్వేపీతి ॥బీజాదంకురోదృష్టఇత్యదృష్టేపి తజ్జాతీయయోఃకార్యకారణభావకల్పనాయుక్తా, ఇహత్వర్థానుభవనిరపేక్షవాసనోత్పత్తేరాదావేవకల్ప్యత్వాదనాదిత్వకల్పనానిర్మూలేతినాభిప్రేతధీవైచిత్ర్యసిద్ధిరిత్యర్థః । నను నిరపేక్షవాసనానాంసత్త్వేధీవైచిత్ర్య మసత్త్వేతునేతిస్వప్నేదృష్టమితిసమూలాఽనవస్థేత్యతఆహ ॥ యావపీతి ॥ వాసనానాంబాహ్యా

రాలంబనతాంవక్తుమశక్నువతాస్వప్నప్రత్యయసాధర్మ్యాద్వక్తుమిష్యతే । నచ యోయస్యస్వతోధర్మో నసంభవతిసోఽన్యసాధర్మ్యాత్తస్యసంభవిష్యతి । నహ్యగ్నిరుష్ణోఽనుభూయమానఉదకసాధర్మ్యాచ్ఛీతోభవిష్యతి । దర్శితంతువైధర్మ్యంస్వప్నజాగరితయోః॥... ... ... *

సూ ॥౩౦॥భావోఽనుపలబ్ధేః॥

యదప్యుక్తంవినాప్యర్థేనజ్ఞానవైచిత్ర్యం వాసనావైచిత్ర్యాదేవావకల్ప్యతఇతితత్ప్రతివక్తవ్యం। అత్రోచ్యతే,నభావోవాసనానాముపపద్యతేత్వత్పక్షేఽనుపలబ్ధేర్బాహ్యానామర్థానాం।అర్థోపలబ్ధినిమిత్తాహిప్రత్యర్థంనానారూపావాసనాభవంతి, అనుపలభ్యమానేషుత్వర్థేషు కింనిమిత్తావిచిత్రావాసనాభవేయుః, అనాదిత్వేప్యంధపరంపరాన్యాయేనాప్రతిష్ఠైవానవస్థావ్యవహారవిలోపినీస్యాన్నాభిప్రాయసిద్ధిః । యావప్యన్వయవ్యతిరేకావర్థాపలాపినోపన్యస్తౌవాసనానిమిత్తమేవేదం జ్ఞానజాతంనార్థనిమిత్తమితితావప్యేవంసతిప్రత్యుక్తౌద్రష్టవ్యౌ, వినార్థోపలబ్ధ్యావాసనానుత్పత్తేః । అపిచవినాపివాసనాభిరర్థోపలబ్ధ్యుపగమాద్వినాత్వర్థోపలబ్ధ్యా వాసనోత్పత్త్యనభ్యుపగమాదర్థసద్భావమేవాన్వయవ్యతిరేకావపి ప్రతిష్ఠాపయతః । అపిచవాసనానామసంస్కారవిశేషాః, సంస్కారాశ్చనాశ్రయమంతరేణావకల్ప్యంతే, ఏవంలోకేదృష్టత్వాత్, నచతవవాసనాశ్రయః కశ్చిదస్తిప్రమాణతోఽనుపలబ్ధేః॥... ... *

సూ॥౩౧॥ క్షణికత్వాచ్చ

యదప్యాలయవిజ్ఞానంనామవాసనాశ్రయత్వేనపరికల్పితం తదపిక్షణికత్వాభ్యుపగమాదనవస్థితస్వరూపంసత్ప్రవృత్తివిజ్ఞానవన్నవాసనానామధికరణంభవితుమర్హతి। నహికాలత్రయసంబంధిన్యేకస్మి

ర్థానుభవకార్యత్వేసతి నైరపేక్ష్యాసిద్ధేర్నాన్వయాదిదృష్టిరిత్యర్థః । కార్యత్వగ్రాహకంవ్యతిరేకమాహ ॥ వినేతి ॥ అర్థానుభవకార్యాణాంవాసనానాం తదనపేక్షత్వాయోగాన్నత్వదుక్తాన్వయాదిదృష్టిరిత్యుక్తం అభినవార్థాయత్తధీవైచిత్ర్యస్య వాసనాంవినాపి భావేనవ్యతిరేకవ్యభిచారాచ్చనక్వాపివాసనామాత్రకృతంధీవైచిత్ర్యం కింత్వర్థానుభవేసతివాసనా అసతినేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాసనామూలానుభవావచ్ఛేదకార్థకృతమేవేతిబాహ్యార్థసద్భావసిద్ధిరిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ యస్సంస్కారస్ససాశ్రయోలోకేదృష్టః, యథావేగాదిరిష్వాద్యాశ్రయః,అతోవిజ్ఞానసంస్కారాణాంనభావః ఆశ్రయానుపలబ్ధేరిత్యర్థాంతరమాహ॥అపిచేతి॥ ... ... *

౩౧॥అస్త్వాలయవిజ్ఞానమాశ్రయఇత్యతఆహ ॥క్షణికత్వాచ్చేతి॥సూత్రంవ్యాచష్టే ॥ యదపీతి॥సహోత్పన్నయోః సవ్యేతరవిషాణవదాశ్రయాశ్రయిభావాయోగాత్ పౌర్వాపర్యేచాధేయక్షణస్యాసత ఆధారత్వాయోగాత్సత్త్వేక్షణికత్వవ్యాఘాతాన్నాధారత్వమాలయవిజ్ఞానస్యక్షణికత్వాన్నీలాదివిజ్ఞానవదిత్యర్థః । అస్తుతర్హ్యాలయవిజ్ఞానసన్తా

నాశ్రయాభావాసనేత్యత ఆహ॥ నహీతి॥ సవికారః కూటస్థో వా స్థాయ్యాత్మా యది నాస్తి తదా సంతానస్యావస్తుత్వాద్దేశాద్యపేక్షయా యద్వాసనానామాధానం నిక్షేపో యేన స్మృతి ప్రత్యభిజ్ఞే యశ్చ తన్మూలో వ్యవహారస్తత్సర్వం న సంభవతీత్యర్థః। యది వ్యవహారార్థమాత్మస్థాయిత్వం తదాఽపసిద్ధాంత ఇత్యాహ॥ స్థిరేతి॥ సూత్రమతిదేశార్థత్వేనాపి వ్యాచష్టే॥ అపి చేతి॥ మతద్వయనిరాసముపసంహరతి॥ ఏవమితి॥ జ్ఞానజ్ఞేయాత్మకస్య సర్వస్య సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విచారాసహత్వాచ్ఛూన్యతాఽవశిష్యత ఇతి మాధ్యమికపక్షస్యాపి మానమూలత్వమాశంక్య సూత్రకారః కిమితి న నిరాచకారేత్యత ఆహ॥ శూన్యేతి॥ అనాదరణః పృథక్సూత్రారంభో న క్రియతే ఏతాన్యేవ తన్మతనిరాసార్థత్వేనాపి యోజ్యంత ఇత్యర్థః। తథాహి జ్ఞానార్థయోర్నాభావః, ప్రమాణత ఉపలబ్ధేః। నను జాగ్రత్స్వప్నౌ జ్ఞానార్థశూన్యౌ అవస్థాత్వాత్ సుషుప్తివదిత్యత ఆహ॥ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివదితి॥ స్వప్నః ఆదిర్యస్యాస్సుషుప్తేః తద్వన్నేతరావస్థయోః శూన్యత్వముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధివైధర్మ్యలక్షణాబాధితజ్ఞానార్థోపలబ్ధిబాధాత్। సుషుప్తావప్యాత్మజ్ఞానసత్త్వేన సాధ్యవైకల్యాచ్చ నానుమానమిత్యర్థః। కించ నిరధిష్ఠాననిషేధాయోగాదధిష్ఠానమేవ తత్త్వం వాచ్యం, తస్య త్వన్మతేన భావః, మానతోఽనుపలబ్ధేరిత్యాహ॥ నభా

న్యన్వయిన్యసతి కూటస్థే వా సర్వార్థదర్శిని దేశకాలనిమిత్తాపేక్షవాసనాధీనస్మృతి ప్రతిసంధానాదివ్యవహారస్సంభవతి। స్థిరస్వరూపత్వే త్వాలయవిజ్ఞానస్య సిద్ధాంతహానిః। అపి చ విజ్ఞానవాదేపి క్షణికత్వాభ్యుపగమస్య సమానత్వా ద్యాని బాహ్యార్థవాదే క్షణికత్వనిబంధనాని దూషణాన్యుద్భావితాని 'ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధా' దిత్యేవమాదీని తానీహాప్యనుసంధాతవ్యాని। ఏవమేతౌ ద్వావపి వైనాశికపక్షౌ నిరాకృతౌ బాహ్యార్థవాదిపక్షో విజ్ఞానవాదిపక్షశ్చ। శూన్యవాదిపక్షస్తు సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధ ఇతి తన్నిరాకరణాయ నాదరః క్రియతే। న హ్యయం సర్వప్రమాణసిద్ధో లోకవ్యవహారోఽన్యత్తత్త్వమనధిగమ్య శక్యతేఽపహ్నోతుం అపవాదాభావే ఉత్సర్గప్రసిద్ధేః॥ ... ...

॥ సూ ॥ ౩౨॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥

కింబహునా యథా యథాయం వైనాశికసమయ ఉపపత్తిమత్త్వాయ పరీక్ష్యతే తథా తథా సికతాకూపవద్విదీర్యత ఏవ న కాంచిదప్యత్రోపపత్తిం పశ్యామః, అతశ్చానుపపన్నో వైనాశికతంత్రవ్యవహారః। అపి చ బాహ్యార్థవిజ్ఞానశూన్యవాదత్రయమితరేతరవిరుద్ధముపదిశతా సుగతేన స్పష్టీకృతమాత్మనోఽసంబంధప్రలాపిత్వం ప్రద్వేషో వా ప్రజాసు విరుద్ధార్థప్రతిపత్త్యా విముహ్యేయురిమాః ప్రజా ఇతి। సర్వథాప్యనాదరణీయోఽయం సుగతసమయః శ్రేయస్కామైరిత్యభిప్రాయః॥... ... ...

॥ సూ ॥ ౩౩॥ నైకస్మిన్నసంభవాత్ ॥

నిరస్తస్సుగతసమయః, వివసనసమయ ఇదానీం నిరస్యతే। సప్త చైషాం పదార్థాస్సమ్మతా జీవాజీవా

వోఽనుపలబ్ధేరితి॥ తదర్థమాహ॥ నహ్యయమితి॥ యద్భాతి తన్నాసదిత్యుత్సర్గః ప్రపంచస్య న శూన్యత్వం బాధాభావాదిత్యర్థః। న చ సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విచారాసహత్వాదసత్త్వం మిథ్యాత్వసంభవాదితి భావః। క్షణికత్వాచ్చేతి సూత్రం క్షణికత్వోపదేశాచ్చేతి పఠనీయం। శూన్యత్వవిరుద్ధక్షణికత్వోపదేశాదసంగతప్రలాపీ సుగత ఇత్యర్థః॥............

౩౨. సుగతమతాసాంగత్యముపసంహరతి॥ సర్వథేతి॥ సర్వజ్ఞస్య కథం విరుద్ధప్రలాపస్తత్రాహ॥ ప్రద్వేషో వేతి॥ వేదబాహ్యా అత్ర ప్రజా గ్రాహ్యాః, అతో భ్రాంత్యేకమూలసుగతసిద్ధాంతేన వేదాంతసిద్ధాంతస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి పంచమాధికరణం

౩౩. నైకస్మిన్నసంభవాత్ ॥ ముక్తకచ్ఛమతేన నిరస్తే ముక్తాంబరాణాం మతం బుద్ధిస్థం భవతి తన్నిరస్యత ఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ॥ నిరస్త ఇతి॥ ఏకరూపం బ్రహ్మేతి వైదికసిద్ధాంతస్యానేకాంతవాదేన విరోధోఽస్తి న వేతి తద్వాదస్య మానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాం సందేహే మానమూలత్వాద్విరోధ ఇతి పూర్వపక్షఫలమభిసంధాయ తన్మతముపన్యస్యతి॥ సప్త చేతి॥ జీవాజీవౌ భోక్తృభోగ్యౌ, విషయాభిముఖ్యేనేంద్రియాణాం ప్రవృత్తిరాస్రవః, తాం సంవృణోతీతి సంవరో యమనియమాదిః

నిర్జరయతి నాశయతి కల్మషమితి నిర్జర స్తప్తశిలారోహణాదిః, బంధః కర్మ, మోక్షః కర్మపాశనాశే సత్యలోకాకాశప్రవిష్టస్య సతతోర్ధ్వగమనం। నన్వాస్రవాదీనాంభోగ్యాంతర్భావాత్కథం సప్తత్వమిత్యత ఆహ ॥ సంక్షేపతస్త్వితి ॥ సంక్షేపవిస్తరాభ్యాముక్తార్థేషు మధ్యమరీత్యా విస్తారాంతరమాహ ॥ తయోరితి ॥ అస్తికాయశబ్దస్సాంకేతికః పదార్థవాచీ జీవశ్చాసావస్తికాయశ్చేత్యేవం విగ్రహః । పూర్యంతే గలంతీతి పుద్గలాః పరమాణుసంఘాతాః కాయాః, సమ్యక్ప్రవృత్త్యనుమేయో ధర్మః, ఊర్ధ్వగమనశీలస్య జీవస్య దేహే స్థితిహేతురధర్మః, ఆవరణాభావ ఆకాశ ఇత్యర్థః । పంచపదార్థానామవాంతరభేదమాహ ॥ సర్వేషామితి ॥ అయమర్థః, జీవాస్తికాయస్త్రివిధః కశ్చిజ్జీవో నిత్యసిద్ధః ఆర్హతముఖ్యః కేచిత్సాంప్రతికముక్తాః కేచిద్బద్ధా ఇతి । పుద్గలాస్తికాయః షోఢా, పృథివ్యాదీని చత్వారి భూతాని స్థావరం జంగమం చేతి। ప్రవృత్తిస్థితిలిం[illegible]ర్మాధర్మాస్తికాయావుక్తౌ । ఆకాశాస్తికాయో ద్వివిధః లోకాకాశస్సాంసారికః, అలోకాకాశో ముక్తాశ్రయ ఇతి । బంధాఖ్యం కర్మాష్టవిధం చత్వారి ఘాతికర్మాణి చత్వార్యఘాతీని । తత్ర జ్ఞానావరణీయం దర్శనావరణీయం మోహనీయమాంతరాయికం చేతి ఘాతికర్మాణి, తత్త్వజ్ఞానాన్న ముక్తిరితి జ్ఞానమాద్యం కర్మ, ఆర్హతతంత్రశ్రవణాన్న ముక్తిరితి జ్ఞానం ద్వితీయం, బహుతీర్థకరప్రదర్శితేషు మోక్షమార్గేషు విశేషానవధారణం మోహనీయం. మోక్షమార్గప్రవృత్తివిఘ్నకరమాంతరాయికం, ఇమాని చత్వారి శ్రేయోహంతృత్వాత్ ఘాతికర్మాణి । అథాఘాతీని చత్వారి కర్మాణి వేదనీయం నామికం గోత్రికమాయుష్కమితి, మమ వేదితవ్యం తత్త్వమస్తీత్యభిమానో వేదనీయం, ఏతన్నామాహమస్మీత్యభిమానో నామికం, అహమత్రభవతో దేశికస్యార్హతశ్శిష్యవంశే ప్రవిష్టోఽస్మీత్యభిమానో గోత్రికం, శరీ

స్రవసంవరనిర్జరబంధమోక్షానామ । సంక్షేపతస్తు ద్వావేవ పదార్థౌ జీవాజీవాఖ్యౌ యథాయోగం తయోరేవేతరాంతర్భావాదితి మన్యంతే, తయోరిమమపరం ప్రపంచమాచక్షతే, పంచాస్తికాయా నామ, జీవాస్తికాయః పుద్గలాస్తికాయః ధర్మాస్తికాయః అధర్మాస్తికాయః ఆకాశాస్తికాయశ్చేతి । సర్వేషామప్యేషామవాంతరప్రభేదాన్ బహువిధాన్ స్వసమయపరికల్పితాన్ వర్ణయంతి । సర్వత్ర చేమం సప్తభంగీనయం నామ న్యాయమవతారయంతి । స్యాదస్తి, స్యాన్నాస్తి, స్యాదస్తి చ నాస్తి చ, స్యాదవక్తవ్యః, స్యాదస్తి చావక్తవ్యశ్చ, స్యాన్నాస్తి చావక్తవ్యశ్చ, స్యాదస్తి చ నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి । ఏవమేవై

రస్థిత్యర్థం కర్మ ఆయుష్కం, అథవా శుక్రశోణితమిశ్రితమాయుష్కం, తస్య తత్త్వజ్ఞానానుకూలదేహపరిణామశక్తిర్గోత్రికం, శక్తస్య తస్య ద్రవీభావాత్మకకలలావస్థాయా బుద్బుదావస్థాయాశ్చారంభకః క్రియావిశేషో నామికం, సక్రియస్య జీవస్య జాఠరాగ్నివాయుభ్యామీషద్ఘనీభావో వేదనీయం । తత్త్వవేదనానుకూలత్వాత్తాన్యేతాని తత్త్వవేదకశుక్లపుద్గలార్థత్వాదఘాతీని । తదేతత్కర్మాష్టకం జన్మార్థత్వాద్బంధః, ఆస్రవాదిద్వారేతీయం ప్రక్రియా మానశూన్యేతి ద్యోతయతి ॥ స్వసమయపరికల్పితానితి - స్వీయతంత్రసంకేతమాత్రకల్పితానిత్యర్థః । పదార్థానాముక్తానామనేకాంతత్వం వదంతీత్యాహ ॥ సర్వత్రేతి ॥ అస్తిత్వనాస్తిత్వాదివిరుద్ధధర్మద్వయమాదాయ వస్తుమాత్రే న్యాయం యోజయంతి ॥ సప్తానామస్తిత్వాదీనాం భంగానాం సమాహారః సప్తభంగీ తస్యా నయో న్యాయః ఘటాదేర్హి సర్వాత్మనా సదేకరూపత్వే ప్రాప్యాత్మనాప్యస్త్యేవ స ఇతి తత్ప్రాప్త్యుద్యమో న స్యాదతో ఘటత్వాదిరూపేణ కథంచిదస్తి, ప్రాప్యత్వాదిరూపేణ కథంచిన్నాస్తీత్యేవమనేకరూపత్వం వస్తుమాత్రస్యాస్థేయమితి భావః । కే తే సప్తభంగాస్తానాహ ॥ స్యాదస్తీతి ॥ స్యాదిత్యవ్యయం తిఙంతప్రతిరూపకం కథంచిదర్థకం, స్యాదస్తి కథంచిదస్తీత్యర్థః, ఏవమగ్రేఽపి । తత్ర వస్తునోఽస్తిత్వవాంఛాయాం స్యాదస్తీత్యాద్యో భంగః ప్రవర్తతే । నాస్తిత్వవాంఛాయాం స్యాన్నాస్తీతి ద్వితీయో భంగః । క్రమేణోభయవాంఛాయాం స్యాదస్తి నాస్తి చేతి తృతీయో భంగః । యుగపదుభయవాంఛాయామస్తి నాస్తీతి శబ్దద్వయస్య సకృద్వక్తుమశక్యత్వాత్ స్యాదవక్తవ్యత్వం చతుర్థో భంగః । ఆద్యచతుర్థభంగయోర్వాంఛాయాం స్యాదస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి పంచమో భంగః । ద్వితీయచతుర్థేచ్ఛాయాం స్యాన్నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి షష్ఠో భంగః । తృతీయచతుర్థేచ్ఛాయాం

స్యాదస్తి నాస్తి చావక్తవ్యశ్చేతి సప్తమో భంగ ఇతి విభాగః । ఏవమేకత్వమనేకత్వం చేతి ద్వయమాదాయ స్యాదేకః స్యా
దనేకః స్యాదేకోఽనేకశ్చ స్యాదవక్తవ్యః స్యాదేకోఽవక్తవ్యః స్యాదనేకోఽవక్తవ్యః స్యాదేకోఽనేకశ్చావక్తవ్యశ్చేతి,
తథా స్యాన్నిత్యః స్యాదనిత్య ఇత్యాద్యూహ్యం । ఏవమనేకరూపత్వే వస్తుని ప్రాప్తిత్యాగాదివ్యవహారస్సంభవతి ఏకరూ
పత్వే సర్వం సర్వత్ర సర్వదాస్త్యేవేతి వ్యవహారవిలోపాపత్తిస్స్యాత్, తస్మాదనేకాంతం సర్వమిత్యేకరూపబ్రహ్మవా
దబాధ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ అత్రేతి ॥ యదస్తి తత్సర్వత్ర సర్వదాస్త్యేవ యథా బ్రహ్మాత్మత్వం । నచైవం తత్ప్రాప్త
మేయతో న స్యాదితి వాచ్యం, అప్రాప్తిభ్రాంత్యా యత్నసంభవాత్ । యన్నాస్తి తన్నాస్త్యేవ, యథా శశవిషాణాది,
ప్రపంచస్తూభయవిలక్షణ ఏవేత్యేకాంతవాద ఏవ యుక్తో నానేకాంతవాదః । తథా హి కిం యేనాకారేణ వస్తునస్సత్త్వం తే
నైవాకారేణాసత్త్వముతాకారాంతరేణ, ద్వితీయే వస్తున ఆకారాంతరమేవాసదితి వస్తునస్సదేకరూపత్వమేవ, నహి
మారస్థగ్రామస్య ప్రాప్తేరసత్త్వే గ్రామోప్యసన్భవతి, ప్రాప్యాసత్త్వే ప్రాప్తియత్నానుపపత్తేః, అతో యథా వ్యవ

కత్వనిత్యత్వాదిష్వపీమం సప్తభంగీనయం యోజయంతి, అత్రాచక్ష్మహే, నాయమభ్యుపగమో యుక్త
ఇతి । కుతః, ఏకస్మిన్నసంభవాత్ । నహ్యేకస్మిన్ ధర్మిణి యుగపత్సదసత్త్వాదివిరుద్ధధర్మసమావేశ
స్సంభవతి శీతోష్ణవత్ । య ఏతే సప్త పదార్థా నిర్ధారితా ఏతావంత ఏవంరూపాశ్చేతి తే తథైవ వా స్యుః
నైవ వా తథా స్యుః ఇతరథా హి తథా వా స్యుః అతథా వేత్యనిర్ధారితరూపం జ్ఞానం సంశయజ్ఞానవదప్రమా
ణమేవ స్యాత్ । నన్వనేకాత్మకం వస్త్వితి నిర్ధారితరూపమేవ జ్ఞానముత్పద్యమానం సంశయజ్ఞానవ
న్నాప్రమాణం భవితుమర్హతి, నేతి బ్రూమః । నిరంకుశం హ్యనేకాంతత్వం సర్వవస్తుషు ప్రతిజానానస్య
నిర్ధారణస్యాపి వస్తుత్వావిశేషాత్, స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తీత్యాది వికల్పోపనిపాతాదనిర్ధారణాత్మకతై
వ స్యాత్, ఏవం నిర్ధారయితుర్నిర్ధారణఫలస్య చ స్యాత్పక్షేఽస్తితా స్యాచ్చ పక్షే నాస్తితేతి, ఏవం
సతి కథం ప్రమాణభూతస్సంస్తీర్థకరః ప్రమాణప్రమేయప్రమాతృప్రమితిష్వనిర్ధారితాసూపదేష్టుం
శక్నుయాత్, కథం వా తదభిప్రాయానుసారిణస్తదుపదిష్టేఽర్థేఽనిర్ధారితరూపే ప్రవర్తేరన్ । ఐకాంతిక
ఫలత్వనిర్ధారణే హి సతి తత్సాధనానుష్ఠానాయ సర్వో లోకోఽనాకులః ప్రవర్తతే నాన్యథా, అతశ్చాని
ర్ధారితార్థం శాస్త్రం ప్రణయన్మత్తోన్మత్తవదనుపాదేయవచనస్స్యాత్ । తథా పంచానామస్తికా
యానాం పంచత్వసంఖ్యాస్తి వా నాస్తి వేతి వికల్ప్యమానా స్యాత్తావదేకస్మిన్పక్షే పక్షాంతరే తు న స్యాది
త్యతో న్యూనసంఖ్యాత్వమధికసంఖ్యాత్వం వా ప్రాప్నుయాత్ । నచైషాం పదార్థానామవక్తవ్యత్వం

హారం ప్రపంచస్యైకరూపత్వమాస్థేయం । నాద్య ఇత్యాహ ॥ నాయమితి ॥ నను విమతమనేకాత్మకం వస్తుత్వాన్నారసింహ
వదితి చేన్న, ఘట ఇదానీమస్త్యేవేత్యనుభవబాధాత్ । కించ జీవాదిపదార్థానాం సప్తత్వం జీవత్వాదిరూపం చాస్త్యేవ నా
స్త్యేవేతి చ నియమ ఉతానియమః, ఆద్యే వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ య ఇతి ॥ ద్వితీయే పదార్థనిశ్చయో న స్యాదిత్యాహ ॥ ఇతరథే
తి ॥ అనేకాత్మకం సర్వమిత్యేవ నిశ్చయ ఇతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ తస్య నిశ్చయరూపత్వం నియతమనియతం వా. ఆద్యే వస్తుత్వస్య
తస్మిన్నేవైకరూపే నిశ్చయే వ్యభిచారః, ద్వితీయే తస్య సంశయత్వం స్యాదిత్యాహ ॥ నేతి బ్రూమ ఇతి ॥ ప్రమాయాముక్త
న్యాయ్యం ప్రమాత్రాదావతిదిశతి ॥ ఏవమితి ॥ నిర్ధారణం ఫలం యస్య ప్రమాణాదేస్తస్యేత్యర్థః । ఇత్యేవం సర్వత్రానిర్ధా
రణే సత్యుపదేశో నిష్కంపప్రవృత్తిశ్చ న స్యాదిత్యాహ ॥ ఏవం సతీతి ॥ అనేకాంతవాదే అస్తికాయపంచకమపి న స్యాదిత్యా
హ ॥ తథా పంచానామితి ॥ యదుక్తమవక్తవ్యత్వం తత్కిం కేనాపి శబ్దేనావాచ్యత్వం, ఉత సకృదనేకశబ్దావాచ్యత్వం, నాద్యః
వ్యాఘాతాదిత్యాహ ॥ నచైషామితి ॥ ఉచ్యంతే చావక్తవ్యాదిపదైరితి శేషః । న ద్వితీయః సకృదేకవక్తృముఖజానేకశబ్దానా
మప్రసిద్ధేర్నిషేధాయోగాత్ శేషస్యాపి ముఖభేదాత్ । న చార్థస్య యుగపద్విరుద్ధధర్మవాం[?] ఛాయాం వక్తుమర్హకత్వమా
త్రమవక్తవ్యపదేన వివక్షితమితి వాచ్యం, తాదృశవాంఛాయా ఏవానుపపత్తేరితి । కించ విరుద్ధానేకప్రలాపిత్వాదర్హన్న

నాప్త ఇత్యాహ ॥ ఉచ్యమానాశ్చేత్యాదినా ॥ ఇతిచ ప్రలపన్నిత్యన్వయః । అర్హన్నితి శేషః । అనాప్తపక్షస్యైవాంతర్గతస్సన్ననాప్తపక్ష స్యేత్యర్థః । ఇతశ్చాసంగతోఽనేకాంతవాద ఇత్యాహ ॥ స్వర్గేతి ॥ కించానాదిసిద్ధోఽర్హన్మునిః। అన్యేతు హేత్వనుష్ఠానాస్సచ్యంతే, అననుష్ఠానాద్బధ్యంత ఇత్యాహ ॥ తత్తంత్రావధృతస్వభావానాం త్రివిధజీవానాం త్రైవిధ్యనియమోఽపి న స్యాదిత్యాహ ॥ అనాదీతి ॥ ప్రపంచితం సూత్రార్థం నిగమయతి ॥ ఏవమితి ॥ ఏతేనేతి సత్త్వాసత్త్వయోరేకత్రనిరాసేనేత్యర్థః । పరమాణుసంఘాతాః పృథివ్యాదయ ఇతి దిగంబరసిద్ధాంతః కిమితి సూత్రకృతోపేక్షిత స్తత్రాహ ॥ యత్త్వితి॥ ... ... *

౩౪॥ జీవస్య దేహపరిమాణతాం దూషయతి ॥ ఏవం చేతి ॥ అకార్త్స్న్యం మధ్యమపరిమాణత్వం తేనానిత్యత్వం స్యాదిత్యర్థః । అర్థాంతరమాహ ॥ శరీరాణాం చేతి ॥ విపాకః కర్మణామభివ్యక్తిః జీవస్య కృత్స్నగజశరీరావ్యాపిత్వము

సంభవతి అవక్తవ్యాశ్చేన్నోచ్యేరన్ ఉచ్యంతే చావక్తవ్యాశ్చేతి విప్రతిషిద్ధం, ఉచ్యమానాశ్చ తథైవావధార్యంతే నావధార్యంత ఇతి చ, తథా తదవధారణఫలం సమ్యగ్దర్శనమస్తి నాస్తి వా, ఏవం తద్విపరీతమసమ్యగ్దర్శనమప్యస్తి నాస్తి వేతి ప్రలపన్మత్తోన్మత్తపక్షస్యైవ స్యాత్ న ప్రత్యయితపక్షస్య స్వర్గాపవర్గయోశ్చ పక్షే భావః పక్షే చాభావస్తథా పక్షే నిత్యతా పక్షే చానిత్యతేత్యనవధారణాయాం ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః । అనాదిసిద్ధజీవప్రభృతీనాం చ స్వశాస్త్రావధృతస్వభావానామయథావధృతస్వభావత్వప్రసంగః। ఏవం జీవాదిషు పదార్థేష్వేకస్మిన్ ధర్మిణి సత్త్వాసత్త్వయోర్విరుద్ధయోర్ధర్మయోరసంభవాత్ సత్త్వే చైకస్మిన్ ధర్మేఽసత్త్వస్య ధర్మాంతరస్యాసంభవాత్ అసత్త్వే చైవం సత్త్వస్యాసంభవాదసంగతమిదమార్హతం మతం। ఏతేనైకానేకనిత్యానిత్యవ్యతిరిక్తావ్యతిరిక్తాద్యనేకాంతాభ్యుపగమా నిరాకృతా మంతవ్యాః। యత్తు పుద్గలసంజ్ఞకేభ్యోఽణుభ్యస్సంఘాతాస్సంభవంతీతి కల్పయంతి తత్ పూర్వేణైవాణువాదనిరాకరణేన నిరాకృతం భవతీత్యతో న పృథక్తన్నిరాకరణాయ ప్రయత్యతే॥ ... ... *

॥ సూ॥ ౩౪॥ ఏవం చాత్మాఽకార్త్స్న్యమ్॥

యథైకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధధర్మాసంభవో దోషస్స్యాద్వాదే ప్రసక్తః ఏవమాత్మనోఽపి జీవస్యాకార్త్స్న్యమపరో దోషః ప్రసజ్యేత । కథం, శరీరపరిమాణో హి జీవ ఇత్యార్హతా మన్యంతే। శరీరపరిమాణతాయాం చ సత్యామకృత్స్నోఽసర్వగతః పరిచ్ఛిన్న ఆత్మేత్యతో ఘటాదివదనిత్యత్వమాత్మనః ప్రసజ్యతే । శరీరాణాం చానవస్థితపరిమాణత్వాన్మనుష్యజీవో మనుష్యశరీరపరిమాణో భూత్వా పునః కేనచిత్కర్మవిపాకేన హస్తిజన్మ ప్రాప్నువన్న కృత్స్నం హస్తిశరీరం వ్యాప్నుయాత్, పుత్తికాజన్మ చ ప్రాప్నువన్న కృత్స్నః పుత్తికాశరీరే సమ్మీయేత । సమాన ఏష ఏకస్మిన్నపి జన్మని కౌమారయౌవనస్థావిరేషు దోషః । స్యాదేతత్, అనంతావయవో జీవస్తస్య త ఏవావయవా అల్పే శరీరే సంకుచేయుర్మహతి చ వికసేయురితి । తేషాం పునరనంతానాం జీవావయవానాం సమానదేశత్వం ప్రతిహన్యేత వా న వేతి వక్తవ్యం । ప్రతిఘాతే తావన్నానంతావయవాః పరిచ్ఛిన్నే దేశే సంమీయేరన్, అప్రతిఘాతేఽప్యేకావయవదేశత్వోపపత్తేః సర్వేషా

కార్త్స్న్యం శరీరైకదేశో నిర్జీవస్స్యాదిత్యర్థః । పుత్తికాదేహే కృత్స్నో జీవో న ప్రవిశేత్ దేహాద్బహిరపి జీవస్స్యాదిత్యర్థః। కించ బాలదేహమాత్ర ఆత్మా తతస్థూలే యువదేహే క్వచిత్స్యాదితి కృత్స్నదేహస్సజీవో న స్యాదిత్యాహ॥ సమాన ఇతి ॥ యథా దీపావయవానాం ఘటే సంకోచో గేహే వికాసస్తథా జీవావయవానామితి దేహమానత్వనియమం శంకతే ॥ స్యాదితి ॥ దీపాంశవజ్జీవాంశా భిన్నదేశా ఏకదేశా వేతి వికల్ప్యాద్యేఽల్పదేహాద్బహిరపి జీవస్స్యాదితి దూషయతి॥ తేషామిత్యాదినా॥ దీపస్య తు న ఘటాద్బహిష్ట్వమధికావయవానాం వినాశాత్ । ద్వితీయం దూషయతి॥ అప్రతిఘాత ఇతి॥ అవయ

వానాంఘటేసంకోచేగేహేవికాసేనిత్యత్వంచాసిద్ధం తథాజీవస్యాపినిత్యత్వమసిద్ధమల్పత్వాద్దీపాంశవదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ఏవంజీవావయవానిత్యాఇతి మతేదేహమానత్వంనిరస్తం, సంప్రతి జీవస్యకేచిదేవకూటస్థా అవయవా అన్యేత్వాగమాపాయినఇతి శంకతే ॥అథేతి॥ బృహత్తనుకాయాప్తౌజీవస్యావయవాగమాపాయాభ్యాందేహమానత్వమిత్యర్థః

౩౫॥ సూత్రేణపరిహరతి ॥ తత్రాపీతి ॥ ఆగమాపాయౌపర్యాయః। కిమాగమాపాయినామవయవానామాత్మత్వమస్తినవా, ఆద్యేఆహ ॥ వికారాదిదోషేతి॥ కోసౌబంధమోక్షాభ్యుపగమఇత్యతఆహ ॥కర్మాష్టకేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ । ఆద్యకల్పేదోషాంతరంవదన్ కల్పాంతరమాదాయదూషయతి॥కించేతి॥ అవశిష్టకూటస్థావయవస్యదుర్జ్ఞానత్వాదాత్మజ్ఞానాభావాన్నముక్తిరిత్యర్థఃయథాదీపావయవానామాకారస్తైజస్తథాత్మావయవానామాకారకారణాభావాన్నాగమాపాయాయుక్తావిత్యాహ ॥ కించేతి॥ సర్వజీవసాధారణఃప్రతిజీవమసాధారణోవేత్యర్థః । కించాత్మనఆగమాపా

మవయవానాంప్రథిమానుపపత్తే జీవస్యాణుమాత్రత్వప్రసంగస్స్యాత్ । అపిచ శరీరమాత్రపరిచ్ఛిన్నానాంజీవావయవానామానంత్యంనోత్ప్రేక్షితుమపిశక్యం । అథపర్యాయేణ బృహచ్ఛరీరప్రతిపత్తౌ కేచిజ్జీవావయవాఉపగచ్ఛంతితనుశరీరప్రతిపత్తౌ చ కేచిదపగచ్ఛంతీత్యుచ్యేతతత్రాప్యుచ్యతే॥... ... *

✻సూ॥ ౩౫॥నచపర్యాయాదప్యవిరోధోవికారాదిభ్యః॥ ✻

నచపర్యాయేణాప్యవయవోపగమాపగమాభ్యామేతద్దేహపరిమాణత్వం జీవస్యావిరోధేనోపపాదయితుంశక్యతే। కుతః,వికారాదిదోషప్రసంగాత్। అవయవోపగమాపగమాభ్యాం హ్యనిశమాపూర్యమాణస్యాపక్షీయమాణస్యచజీవస్య విక్రియావత్త్వంతావదపరిహార్యం, విక్రియావత్త్వేచ చర్మాదివదనిత్యత్వంప్రసజ్యేత, తతశ్చబంధమోక్షాభ్యుపగమోబాధ్యేతకర్మాష్టకపరివేష్టితస్యజీవస్యాలాబువత్ సంసారసాగరే నిమగ్నస్య బంధనోచ్ఛేదాదూర్ధ్వగామిత్వం భవతీతి । కించాన్యదాగచ్ఛతామపగచ్ఛతాంచావయవానామాగమాపాయి ధర్మత్వాదేవానాత్మత్వంశరీరాదివత్ । తతశ్చావస్థితఃకశ్చిదవయవఆత్మేతిస్యాత్, నచ సనిరూపయితుంశక్యతేఅయమసావితి । కించాన్యదాగచ్ఛంతశ్చైతేజీవావయవాఃకుతఃప్రాదుర్భవంత్యపగచ్ఛంతశ్చక్వవిలీయంతఇతి వక్తవ్యం, నహిభూతేభ్యః ప్రాదుర్భవేయుర్భూతేషుచవిలీయేరన్ అభౌతికత్వాజ్జీవస్య, నాపికశ్చిదన్యస్సాధారణోఽసాధారణోవా జీవానామవయవాధారోనిరూప్యేతప్రమాణాభావాత్ । కించాన్యదనవధృతస్వరూపశ్చైవంసత్యాత్మాస్యాత్ ఆగచ్ఛతామపగచ్ఛతాం చావయవానామనియతపరిమాణత్వాత్, అతఏవమాదిదోషప్రసంగాన్న పర్యాయేణాప్యవయవోపగమాపగమావాత్మనఆశ్రయితుంశక్యేతే। అథవా పూర్వేణసూత్రేణ శరీర పరిమాణస్యాత్మన ఉపచితాపచితశరీరాంతరప్రతిపత్తావకాత్స్న్యప్రసంజనద్వారేణానిత్యతాయాంచోదితాయాంపునఃపర్యాయేణపరిమాణానవస్థానేపిస్రోతస్సంతాననిత్యతాన్యాయేనాత్మనోనిత్యతాస్యాత్,య

యశీలావయవత్వేసతి కియంతఆయాంత్యవయవాః కియంతోఽపయంతీత్యజ్ఞానాదాత్మనిశ్చయాభావాదనిర్మోక్షస్స్యాదిత్యాహ ॥ కించేతి ॥ అపిచావయవారబ్ధావయవిత్వేజీవస్యానిత్యత్వంఅవయవసమూహత్వేచాసత్త్వంఆత్మత్వస్యాయావదవయవవృత్తిత్వేయత్కించిదవయవాపాయేపి సద్యశ్శరీరస్యాచేతనత్వం గోత్వవత్ ప్రత్యేకసమాప్తావేకస్మిన్ శరీరఆత్మనానాత్వంస్యాదతోనదేహపరిమాణత్వసావయవత్వేఆత్మనఇత్యుపసంహరతి॥అతఇతి॥ సూత్రస్యార్థాంతరమాహ॥ అథవేతి ॥ స్థూలసూక్ష్మశరీరప్రాప్తావకాత్స్న్యోక్తిద్వారేణాత్మనిత్యతాయాముక్తాయాం సుగతవత్సంతానరూపేణాత్మనిత్యతామాశంక్యానేనోత్తరముచ్యతఇత్యన్వయః । పర్యాయేణేత్యస్యవ్యాఖ్యా-స్రోతఇతి । దేహభేదేనపరిమాణస్యాత్మనశ్చానవస్థానేపినాశేపి స్రోతఃప్రవాహస్తదాత్మకస్యాత్మవ్యక్తిసంతానస్యనిత్యతయా ఆత్మనిత్యతాస్యాదిత్య

త్రదృష్టాంతమాహ॥యథేతి॥నిగ్వస్త్రంవిగతంయేభ్యస్తైవిసిచోదిగంబరాస్తేషామిత్యర్థః । పర్యాయాత్ సంతానాద ప్యాత్మనిత్యత్వస్యావిరోధఇతి నచ, కుతః వికారాదిభ్యః, సంతానస్యావస్తునఃఆత్మత్వేశూన్యవాద స్సంతానస్య వస్తుత్వే సంతాన్యతిరేకేచకూటస్థాత్మవాదః, అనతిరేకేజన్మాదివికారోవినాశోముక్త్యభావ ఇత్యుక్తదోషప్రసంగాత్ సంతానాత్మపక్షోఽనుపపన్నఇతిసూత్రార్థః ॥ ... ... *

౩౬. యత్ స్థూలంసూక్ష్మంవా దేహంగృహ్ణాతితద్దేహపరిమాణఏవజీవఇతినియమందూషయతి॥అంత్యేతి॥ అంత్యశరీర పరిమాణస్యావస్థితే ర్నిత్యత్వదర్శనా దుభయోరాద్యమధ్యమపరిమాణయోర్నిత్యత్వప్రసంగాదవిశేష త్రయాణాం నిత్యపరిమాణానాంసామ్యంస్యాద్విరుద్ధపరిమాణానామేకత్రాయోగాదితి సూత్రయోజనా । ఆద్యమధ్యమపరిమాణే నిత్యే ఆత్మపరిమాణత్వాత్ అంత్యపరిమాణవత్ । నచాప్రయోజకతా,పరిమాణనాశేసత్యాత్మనోపినాశాదంత్యపరిమాణనిత్యత్వాయోగాదితిభావః । పరిమాణత్రయసామ్యాపాదనఫలమాహ ॥ఏకేతి॥ అంత్యశరీరసామాన్యేనపూర్వశరీరా

థారక్తపటాదీనాంవిజ్ఞానానవస్థానేపి తత్సంతాన నిత్యతాతద్వద్విసిచామపీత్యాశంక్యానేనసూత్రేణో త్తరముచ్యతే । సంతానస్యతావదవస్తుత్వేనైరాత్మ్యవాదప్రసంగః, వస్తుత్వేప్యాత్మనోవికారాదిదోషప్రసంగాదస్యపక్షస్యానుపపత్తిరితి ॥ ... ...*

॥ సూ ॥ ౩౬॥ అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ॥

అపిచాంత్యస్యమోక్షావస్థాభావినోజీవపరిమాణస్యనిత్యత్వమిష్యతేజైనైస్తద్వత్ పూర్వయోరప్యాద్యమధ్యమయోర్జీవపరిమాణయో ర్నిత్యత్వ ప్రసంగాదవిశేషప్రసంగ స్స్యాత్ ఏకశరీర పరిమాణతైవ స్యాత్ నోపచితాపచితశరీరాంతరప్రాప్తిః । అథవా అంత్యస్యజీవపరిమాణస్యావస్థితత్వాత్ పూర్వయోరప్యవస్థయోరవస్థితపరిమాణఏవజీవస్స్యాత్ । తతశ్చావిశేషేణసర్వదైవాణుర్మహాన్వాజీవోఽభ్యుపగంతవ్యోనశరీరపరిమాణః, అతశ్చసౌగతవదార్హతమపిమతమసంగతమిత్యుపేక్షితవ్యమ్... *

॥ సూ ॥ ౩౭ ॥ పత్యురసామంజస్యాత్ ॥

ఇదానీంకేవలాధిష్ఠాత్రీశ్వరకారణవాదఃప్రతిషిధ్యతే।తత్ కథమవగమ్యతే 'ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ అభిధ్యోపదేశాచ్చే'త్యత్ర ప్రకృతిభావేనాధిష్ఠాతృభావేనచోభయస్వభావస్యేశ్వరస్యస్వయమేవాచార్యేణప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ । యదిపునరవిశేషేణేశ్వరకారణవాదమాత్రమిహప్రతిషేధేత్ పూర్వోత్తరవిరోధాద్వ్యాహతాభివ్యాహారస్సూత్రకారఇత్యేతదాపద్యేత । తస్మాదప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలం నిమిత్తకారణమీశ్వర ఇత్యేషపక్షోవేదాంతవిహితబ్రహ్మైక్య ప్రతిపక్షత్వాద్యత్నేనాత్ర

ణిస్యుఃవిషమశరీరప్రాప్తా వాత్మనస్తత్పరిమాణత్వే పరిమాణత్రయసామ్యానుమానవిరోధాదిత్యర్థః । పూర్వంకాలత్రయేపరిమాణత్రయమంగీకృత్యాంత్యదృష్టాంతేన నిత్యత్వమనుమాయ సామ్యమాపాదితం, సంప్రత్యంత్యస్యముక్తపరిమాణస్యాణుత్వ స్థూలత్వయోరన్యతరత్వేనావస్థితేస్తదేవాంత్యమాద్యమధ్యమకాలయోరపి నిత్యత్వాత్ స్యాత్ ప్రాగసతోఽనిత్యత్వాయోగాత్, తథాచావిశేషఃకాలత్రయేపిజీవపరిమాణాభేదఇత్యాహ ॥అథవేతి॥ తస్మాద్భ్రాంత్యేకశరణక్షపణకసిద్ధాంతేనావిరోధస్సమన్వయస్యేతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్. ... ... *

౩౭. ॥పత్యురసామంజస్యాత్ ॥లుంఛితకేశమతనిరాసానంతరంజటాధారిశైవమతంబుద్ధిస్థంనిరాక్రియతఇతిప్రసంగసంగతిమాహ ॥ ఇదానీమితి ॥ సామాన్యతఈశ్వరనిరాసఏవాత్రకింనస్యాదితిశంకతే ॥తదితి॥ స్వోక్తివిరోధాన్నైవమిత్యాహ ॥ ప్రకృతిశ్చేత్యాదినా ॥ ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ కేవలనిమిత్తేశ్వరప్రతిషేధోఽవగమ్యతఇత్యన్వయః । వ్యాహతోవిరుద్ధోఽభివ్యాహారఉక్తిర్యస్యసతథా । అద్వితీయబ్రహ్మప్రకృతికంజగదితి వదతోవేదాంతసమన్వయస్య కర్తైవేశ్వరోన ప్రకృతిరితి శైవాదిమతేన విరోధోఽస్తినవేతిసందేహే తన్మతస్య మానమూలత్వాద్విరోధేసతి వేదాంతోక్తాద్వయ బ్ర

హ్మాసిద్ధిరితిఫలమభిప్రేత్య సత్త్వాసత్త్వయోరేకత్రాసంభవవత్ కర్తృత్వోపాదానత్వయోరప్యేకత్రాసంభవాత్ క
ర్త్రైవేశ్వర ఇతిపూర్వపక్షంకుర్వన్నవాంతరమతభేదమాహ ॥ సాచేతి ॥ సేశ్వరాస్సాంఖ్యాస్సాంఖ్యశబ్దార్థః, చత్వారో
మాహేశ్వరాః శైవాః పాశుపతాః కారుణికసిద్ధాంతినః కాపాలికాశ్చేతి। సర్వేప్యమీమహేశ్వరప్రోక్తాగమానుగామిత్వా
న్మాహేశ్వరా ఉచ్యంతే । కార్యం మహదాదికం, కారణం ప్రధానమీశ్వరశ్చ, యోగస్సమాధిః, విధిస్త్రిషవణస్నానాదిః,
దుఃఖాంతో మోక్ష ఇతి పంచపదార్థాః। పశవో జీవాస్తేషాం పాశో బంధస్తన్నాశాయేత్యర్థః। పాశుపతాగమప్రామాణ్యా
త్ పశుపతిర్నిమిత్తమేవేతిమతముక్త్వా ఆనుమానికేశ్వరపక్షమాహ ॥ తథేతి ॥ విమతం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదితి వైశే
షికాః కర్తారమీశ్వరం సాధయంతి, కర్మఫలం సపరికరాభిజ్ఞదాతృకం కాలాంతరభావిఫలత్వాత్ సేవాఫలవదితి, గౌత
మాదిగంబరాశ్చ। జ్ఞానైశ్వర్యోత్కర్షః క్వచిద్విశ్రాంతః సాతిశయత్వాత్ పరిమాణవదితి సాంఖ్యసౌగతపాతంజలా ఇతి
మత్వోక్తం కేచిత్కథంచిదితి। సిద్ధాంతయతి ॥ అత ఇతి ॥ ఆగమాదినా నిర్దోషేశ్వరసిద్ధిః కథం దోషవత్త్వమిత్యాహ, కిమితి ॥
న తావత్ స్వస్వాగమాదీశ్వరనిర్ణయః, ఆగమానాం నిర్మూలత్వేనాప్రామాణ్యాత్ । న చ సర్వజ్ఞజ్ఞానం మూలం త
త్ప్రమాణాభావాత్। న చాగమ ఏవ మానం, ఆగమమానత్వనిశ్చయే తస్య మూలత్వనిశ్చయస్తన్నిశ్చయే తన్నిశ్చయ ఇత్యన్యో
న్యాశ్రయాత్ । న చ పురుషవచసాం స్వతో మానత్వం యుక్తం మిథో విరోధేన తత్త్వావ్యవస్థానాచ్చ, నాప్యనుమానాదీశ్వ
రస్సర్వజ్ఞః కర్తైవేతి నిర్ణయస్సంభవతి, అనుమానస్య దృష్టానుసారిత్వేన దృష్టవిపరీతార్థాసాధకత్వాత్ । తథా చ లో

ప్రతిషిధ్యతే । సా చేయం వేదబాహ్యేశ్వరకల్పనాఽనేకప్రకారా। కేచిత్తావత్ సాంఖ్యయోగవ్యపాశ్రి
యాః కల్పయంతి ప్రధానపురుషయోరధిష్ఠాతా కేవలం నిమిత్తకారణమీశ్వరః ఇతరేతరవిలక్షణాః ప్రధాన
పురుషేశ్వరా ఇతి । మాహేశ్వరాస్తు మన్యంతే కార్యకారణయోగవిధిదుఃఖాంతాః పంచపదార్థాః పశుప
తినేశ్వరేణ పశుపాశవిమోక్షాయోపదిష్టాః, పశుపతిరీశ్వరో నిమిత్తకారణమితి। తథా వైశేషికాదయోఽపి
కేచిత్ కథంచిత్ స్వప్రక్రియానుసారేణ నిమిత్తకారణమీశ్వరం వర్ణయంతి। అత ఉత్తరముచ్యతే । పత్యుర
సామంజస్యాదితి । పత్యురీశ్వరస్య ప్రధానపురుషయోరధిష్ఠాతృత్వేన జగత్కారణత్వం నోపపద్యతే । క
స్మాత్, అసామంజస్యాత్ । కింపునరసామంజస్యం, హీనమధ్యమోత్తమభావేన హి ప్రాణిభేదాన్ విదధ
త ఈశ్వరస్య రాగద్వేషాదిదోషప్రసక్తేరస్మదాదివదనీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత । ప్రాణికర్మాపేక్షిత్వాద

కే యాదృశా లౌకికకర్తారో దృష్టాస్తాదృశా ఏవ జగత్కర్తారో రాగద్వేషాదిమంతస్సిద్ధ్యేయుః । యది లోకే విచిత్రప్రాసాదా
దికర్తురేకత్వాద్యదర్శనేఽపి జగత్కర్తరి లాఘవాదేకత్వం నిత్యజ్ఞానం నిర్దోషత్వం చ కల్ప్యేత, తర్హి ద్రవ్యోపాదానత్వ
మపి కల్ప్యతాం కర్తురేవోపాదానత్వేన లాఘవాత్, అన్యథా స్వతంత్రప్రధానపరమాణ్వాద్యుపాదానకల్పనాగౌరవా
త్, అదృష్టత్వాచ్చేత్ కర్తుర్ద్రవ్యోపాదానత్వాసిద్ధిరేకత్వాదికమపి న సిద్ధ్యేత్ । అస్మాకం త్వపౌరుషేయతయా స్వత
స్సిద్ధప్రమాణభావయా శ్రుత్యా స్వప్రమేయబోధనే దృష్టాంతానపేక్షయా భవత్యేవ లౌకికకర్తృవిపరీతాద్వితీయకర్త్రు
పాదానాత్మకసర్వజ్ఞనిర్దోషేశ్వరనిర్ణయః। నిర్ణీతే చ తస్మిన్ ధర్మిగ్రాహకమానబాధాన్న రాగాదిదోషాపాదనస్యా
వకాశ ఇత్యానుమానికేశ్వరాదిభ్యో వైషమ్యం. తదభిప్రేత్యాశ్రితస్యేశ్వరస్యాసామంజస్యమాహ ॥ హీనేతి ॥ యది కర్తు
రుపాదానత్వమదృష్టత్వాన్న కల్ప్యతే తర్హి నిర్దోషత్వస్యాప్యదృష్టత్వాత్ యో విషమకారీ స దోషవానితి వ్యాప్తిదృ
ష్టేశ్చ జగత్కర్తా దోషవాన్ స్యాత్ । న చాత్ర ధర్మిగ్రాహకానుమానబాధః కార్యత్వలింగస్య కర్తృమాత్రసాధకత్వే
న నిర్దోషత్వాదావుదాసీనత్వాత్ । న చోత్కర్షసమా జాతిః వ్యాపకధర్మాపాదనాత్, దోషాభావే తద్వ్యాప్యస్యాపి వి
షమకర్తృకత్వాయోగాచ్చ, దృష్టాంతస్థావ్యాపకధర్మాణాం పక్షే ఆపాదనే హ్యుత్కర్షసమా జాతిః, యథా శబ్దో య
ది కృతకత్వేన హేతునా ఘటవదనిత్యస్స్యాత్ తర్హి తేనైవ హేతునా సావయవోఽపి స్యాదితి । న హ్యత్రానిత్యత్వస్య వ్యాప
కం సావయవత్వం గంధాదౌ వ్యభిచారాదితి భావః । నను ప్రాణికర్మాపేక్షిత ఈశ్వరో విషమఫలాన్ ప్రాణినః కరోతి న స్వే

చ్చ యేతి శంకతే ॥ప్రాణీతి ॥ జడస్యకర్మణః ప్రేరకత్వాయోగాన్నైవమిత్యాహ ॥ నేతి ॥ నచేశ్వరప్రేరితంకర్మేశ్వర
స్యప్రేరకమితివాచ్యమిత్యాహ ॥ కర్మేతి ॥ అతీతకర్మణాప్రేరితఈశ్వరో వర్తమానంకర్మతత్ఫలాయప్రేరయతీత్యనాది
త్వాత్ ప్రేర్యప్రేరకభావస్యనానుపపత్తిరితిశంకతే ॥ అనాదిత్వాదితి॥ అతీతకర్మణోపిజడత్వాన్నేశ్వరప్రేరకతా నచ
తదపీశ్వరేణ ప్రేరితంసదీశ్వరం ప్రేరయతి ఉక్తాన్యోన్యాశ్రయాత్ । తతోప్యతీతకర్మప్రేరితేశ్వరప్రేరితం తదేవేశ్వ
రంవర్తమానేకర్మణిఫలదానాయప్రేరయతీతిచేన్న, మానహీనాయామూలక్షయావహాయా అనవస్థాయాః ప్రసంగా
త్ । అతః కర్మనిరపేక్షఏవేశ్వరోవిషమస్రష్టేత్యసామంజస్యం దుర్వారమిత్యర్థః । యత్తు ఫలదానేఈశ్వరస్యకర్మ
నిమిత్తమాత్రంనప్రేరకమితినోక్తదోషఇతి, తన్న,విషమకర్మకారయితురీశ్వరస్యదోషవత్త్వానపాయాత్, పూర్వకర్మా
పేక్షయాకర్మకారయితృత్వేచోక్తాప్రామాణికానవస్థానాత్ అస్మాకంతు 'ఏష హ్యేవసాధ్వసాధుకారయతీ'తి'నిరవద్య'
మితిచశ్రుతిమూలం పూర్వకర్మాపేక్షాకల్పనమితి వైషమ్యం । కించపరమతానుసారేణాపీశ్వరస్య రాగాదిమత్త్వంప్రా
ప్నోతీత్యాహ ॥ అపిచేతి॥ ప్రవర్తకత్వలింగాదోషాఇతితార్కికాణాంస్థితిః, తథాచేశ్వరఃసార్థరాగాదిమాన్ప్రవర్తక

దోషఇతిచేన్న, కర్మేశ్వరయోః ప్రవర్త్యప్రవర్తయితృత్వేఇతరేతరాశ్రయదోషప్రసంగాత్ । న,
అనాదిత్వాదితిచేన్న, వర్తమానకాలవదతీతేష్వపి కాలేష్వితరేతరాశ్రయదోషావిశేషా దంధపరంప
రాన్యాయాపత్తేః । అపిచప్రవర్తనాలక్షణాదోషాఇతిన్యాయవిత్సమయః। నహికశ్చిదదోషప్రయుక్తః
స్వార్థేపరార్థేవాప్రవర్తమానోదృశ్యతే । స్వార్థప్రయుక్తఏవచసర్వోజనఃపరార్థేపిప్రవర్తతఇత్యేవ
మప్యసామంజస్యం, స్వార్థవత్త్వాదీశ్వరస్యానీశ్వరత్వప్రసంగాత్ । పురుషవిశేషత్వాభ్యుపగమాచ్చేశ్వ
రస్యపురుషస్యచౌదాసీన్యాభ్యుపగమాదసామంజస్యం॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౩౮। సంబంధానుపపత్తేశ్చ॥ ❋

పునరప్యసామంజస్యమేవ,నహిప్రధానపురుషవ్యతిరిక్తఈశ్వరోఽన్తరేణ సంబంధంప్రధానపురుషయో
రీశితా । నతావత్సంయోగలక్షణస్సంబంధస్సంభవతి, ప్రధానపురుషేశ్వరాణాం సర్వగతత్వాన్నిరవ
యవత్వాచ్చ । నాపిసమవాయలక్షణః,ఆశ్రయాశ్రయిభావానిరూపణాత్।నాప్యన్యఃకశ్చిత్కార్యగమ్య
స్సంబంధశ్శక్యః[illegible]యితుం కార్యకారణభావస్యైవాద్యాప్యసిద్ధత్వాత్।బ్రహ్మవాదినః కథమితిచేన్న
తస్యతాదాత్మ్యలక్షణసంబంధోపపత్తేః । అపిచాగమబలేన బ్రహ్మవాదీకారణాదిస్వరూపంనిరూపయ
తినావశ్యంతస్య యథాదృష్టమేవసర్వమభ్యుపగంతవ్యం । పరస్యతుదృష్టాంతబలేనకారణాదిస్వరూపం
నిరూపయతో యథాదృష్టమేవసర్వమభ్యుపగంతవ్యమిత్యయమస్త్యతిశయః । పరస్యాపి సర్వజ్ఞప్రణీ
తాగమసద్భావాత్సమానమాగమబలమితిచేన్న, ఇతరేతరాశ్రయ ప్రసంగాదాగమప్రత్యయాత్సర్వజ్ఞ

త్వాత్ సమ్మతవత్ । నచకారుణికేవ్యభిచారఃపరదుఃఖప్రయుక్తస్వదుఃఖనివృత్త్యర్థత్వాత్తస్యేత్యర్థః।ఉదాసీనఃప్రవర్త
కఇతిచవ్యాహతమితియోగాన్ప్రత్యాహ॥పురుషేతి॥ ... ... ❋

౩౮॥ప్రధానవాదేదోషాంతరమాహ సూత్రకారః ॥సంబంధేతి ॥ ఈశ్వరేణాసంబద్ధస్యప్రధానాదేః ప్రేర్యత్వా
యోగాత్సంబంధోవాచ్యః, సచసంయోగస్సమవాయోవానాస్తీత్యర్థః । కార్యబలాత్ప్రేరణయోగ్యత్వాఖ్యస్సంబం
ధఃకల్ప్యతామిత్యతఆహ ॥ నాప్యన్యఇతి॥ ఈశ్వరప్రేరితప్రధానకార్యంజగదితిసిద్ధం చేత్సంబంధకల్పనాస్యాత్, తచ్చా
ద్యాప్యసిద్ధమిత్యర్థః । మాయాబ్రహ్మణోస్త్వనిర్వాచ్యతాదాత్మ్యం సంబంధః, 'దేవాత్మశక్తి'మితిశ్రుతేః । కించవే
దస్యాపూర్వార్థత్వాన్నలోకదృష్టమృత్కులాల సంబంధోవైదికేనానుసర్తవ్యః, ఆనుమానికేనత్వనుసర్తవ్యఇతి విశే
షమాహ ॥అపిచేతి॥సార్వజ్ఞస్యాగమప్రామాణ్యస్యచజ్ఞప్తావన్యోన్యాశ్రయః అనుమానాత్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధేర్నిరస్తత్వాత్,
నహ్యమనస్కస్యజ్ఞానంసంభవతి జ్ఞానంమనోజన్యమితివ్యాప్తివిరోధాన్నిత్యజ్ఞానకల్పనానవకాశఇతిభావః।ప్రధానవత్పర

మాణూనామపి నిరవయవేశ్వరేణ సంయోగాద్యసత్త్వాత్ ప్రేర్యత్వాయోగః, ప్రేరకత్వే చేశ్వరస్య దోషవత్త్వమిత్యాహ॥ ఏవమన్యాస్వపీతి॥ ... ... *

౩౯॥ ఈశ్వరస్య ప్రధానాదిప్రేరణానుపపత్తేశ్చాసామఞ్జస్యమిత్యాహ సూత్రకారః॥ అధిష్ఠానేతి॥ ప్రధానాదికం చేతనస్యానధిష్ఠేయమప్రత్యక్షత్వాదీశ్వరవద్వ్యతిరేకేణ మృదాదివచ్చేత్యర్థః॥ * * *

౪౦॥ చక్షురాదౌ వ్యభిచారమాశఙ్క్య నిషేధతి॥ కరణవదితి॥ రూపముద్భూతం నాస్తీత్యప్రత్యక్షత్వం స్ఫుటయతి॥ రూపేతి॥ స్వభోగాహేతుత్వే సతీతి విశేషణాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ ॥ తథాపీతి॥ భోగః సుఖదుఃఖానుభవః, ఆదిపదాద్విషయానుభవగ్రహః । న చ యద్యేనాధిష్ఠేయం తత్తదీయభోగహేతుత్వే సతి ప్రత్యక్షమితి వ్యతిరేకవ్యాప్త్యా కరణేషు వ్యభిచారతాదవస్థ్యమితి వాచ్యం, భోగాహేతుత్వవిశిష్టాప్రత్యక్షత్వస్య హేతుత్వాత్, కరణేషు చ విశేషణాభావేన విశిష్టస్య హేతోరభావాత్ । న చ విశేష్యవైయర్థ్యం పరార్థపాచకాధిష్ఠేయకాష్ఠాదౌ వ్యభిచారాత్ । న చ ప్రధానాదేరీశ్వరప్రత్య

త్వసిద్ధిః సర్వజ్ఞత్వప్రత్యయాచ్చాగమసిద్ధిరితి । తస్మాదనుపపన్నా సాంఖ్యయోగవాదినామీశ్వరకల్పనా । ఏవమన్యాస్వపి వేదబాహ్యాస్వీశ్వరకల్పనాసు యథాసంభవమసామఞ్జస్యం యోజయితవ్యమ్॥ *...*...*

॥ సూ॥ ౩౯॥ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ ॥

ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య। స హి పరికల్ప్యమానః కుమ్భకార ఇవ మృదాదీని ప్రధానాన్యధిష్ఠాయ ప్రవర్తయేత్ । న చైవముపపద్యతే। న హ్యప్రత్యక్షం రూపాదిహీనం చ ప్రధానమీశ్వరస్యాధిష్ఠేయం సంభవతి, మృదాదివైలక్షణ్యాత్॥ ... ... *

॥ సూ॥ ౪౦॥ కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః॥

స్యాదేతత్, యథా కరణగ్రామం చక్షురాదికమప్రత్యక్షం రూపాదిహీనం చ పురుషోఽధితిష్ఠతి, ఏవం ప్రధానమపీశ్వరోఽధిష్ఠాస్యతీతి, తథాపి నోపపద్యతే, భోగాదిదర్శనాద్ధి కరణగ్రామస్యాధిష్ఠితత్వం గమ్యతే, న చాత్ర భోగాదయో దృశ్యన్తే । కరణగ్రామసామ్యే చాభ్యుపగమ్యమానే సంసారిణామివేశ్వరస్యాపి భోగాదయః ప్రసజ్యేరన్ ॥ అన్యథా వా సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయతే । అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య । సాధిష్ఠానో హి లోకే సశరీరో రాజా రాష్ట్రస్యేశ్వరో దృశ్యతే న నిరధిష్ఠానః, అతశ్చ తద్దృష్టాన్తవశేనాదృష్టమీశ్వరం కల్పయితుమిచ్ఛత ఈశ్వరస్యాపి కిఞ్చిచ్ఛరీరం కరణాయతనం వర్ణయితవ్యం స్యాత్, న చ తద్వర్ణయితుం శక్యతే, సృష్ట్యుత్తరకాలభావిత్వాచ్ఛరీరస్య ప్రాక్ సృష్టేస్తదనుపపత్తేః, నిరధిష్ఠానత్వే చేశ్వరస్య ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్॥ కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః॥ అథ లోకదర్శనానుసారేణేశ్వరస్యాపి కిఞ్చిత్కరణానామాయతనం శరీరం

క్షత్వాద్విశేష్యాసిద్ధిః, అతీన్ద్రియత్వరూపాప్రత్యక్షత్వస్య సత్త్వాదిత్యభిప్రాయః । జీవే కరణకృతా భోగాదయో దృశ్యన్తే ఈశ్వరే తు ప్రధానకృతాస్తే న దృశ్యన్త ఇత్యక్షరార్థః । విపక్షే దోషం వదన్నప్రయోజకత్వం హేతోర్నిరస్యతి॥ కరణేతి॥ ప్రధానాదేః ప్రేర్యత్వాఙ్గీకారే ప్రేరకభోగహేతుత్వం స్యాత్ అతీన్ద్రియస్య ప్రేర్యస్య భోగహేతుత్వనియమాదిత్యర్థః॥ సూత్రద్వయస్యార్థాన్తరమాహ॥ అన్యథా వేతి॥ యః ప్రవర్తకశ్చేతనః స శరీరీతి లోకే వ్యాప్తిర్దృష్టా । ఈశ్వరస్య చ శరీరానుపపత్తేర్న ప్రవర్తకత్వమితి సూత్రార్థమాహ ॥ ఇతశ్చేతి ॥ విమతం సేశ్వరం కార్యత్వాద్రాష్ట్రవదితి కల్ప్యమానో రాజవత్సశరీర ఏవేశ్వరః స్యాదిత్యుక్తం, తత్రేష్టాపత్తిం నిరస్యతి ॥ న చ తద్వర్ణయితుమితి॥ న చ నిత్యం శరీరం సర్గాత్ప్రాగపి సంభవతీతి వాచ్యం, శరీరస్య భౌతికత్వనియమాదిత్యర్థః। అస్త్వశరీర ఏవేశ్వర ఇత్యత ఆహ ॥ నిరధిష్ఠానత్వే చేతి॥ జీవస్యైవ శరీరం భౌతికం ఈశ్వరస్య తు స్వేచ్ఛానిర్మితం ప్రాగపి స్యాదిత్యాశఙ్కాం నిరస్యతి॥ కరణవదితి॥ కరణా

స్యాత్రసంతీతికరణవచ్ఛరీరం, ఇచ్ఛామయశరీరకల్పనైవానుపపన్నా మానాభావాత్ దృష్టభౌతికత్వనియమవిరోధాచ్చేతిమంతవ్యం ॥ ... ... ※

౪౧. ఏవమీశ్వరస్య శుష్కతర్కైకకర్తృకత్వనిర్ణయో నేత్యుపపాద్య నిత్యత్వసర్వజ్ఞత్వనిర్ణయోఽపి న సంభవతీత్యాహ సూత్రకారః॥ అంతవత్త్వమితి॥ ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయమనిత్యం ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ ఘటవదిత్యాహ ॥ పూర్వస్మిన్నితి ॥ సంఖ్యావాపరిమాణం వేయత్తా । తథాచ నిశ్చితసంఖ్యత్వాన్నిశ్చితపరిమాణత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం । యద్యపి సంఖ్యావత్త్వమాత్రం హేతుస్సంభవతి తథాపి సర్వజ్ఞత్వనిశ్చయేన హేత్వసిద్ధినిరాసం ద్యోతయితుం నిశ్చితపదం, తత్రాస్య హేతోరసిద్ధిర్నాస్తీత్యాహ ॥ సంఖ్యాపరిమాణమితి ॥ సంఖ్యాస్వరూపమిత్యర్థః। ద్వితీయహేతుం సాధయతి॥ స్వరూపేతి ॥ ప్రధానాదయో నిశ్చితపరిమాణాః వస్తుతోఽభిన్నత్వాద్ఘటవదిత్యర్థః । నను ప్రధానపురుషేశ్వరాః త్రయ ఇతి

కామేనకల్ప్యేత, ఏవమపి నోపపద్యతే । సశరీరత్వే హి సతి సంసారివద్భోగాదిప్రసంగాదీశ్వరస్యాప్యనీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత ॥ ... ... ※

సూ. ॥ ౪౧ ॥ అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా ॥

ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య। స హి సర్వజ్ఞస్తైరభ్యుపగమ్యతే అనంతశ్చ, అనంతం చ ప్రధానం అనంతాశ్చ పురుషా మిథో భిన్నా అభ్యుపగమ్యంతే । తత్ర సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణ ప్రధానస్య పురుషాణామాత్మనశ్చేయత్తా పరిచ్ఛిద్యేత వా న వా పరిచ్ఛిద్యేత, ఉభయథాపి దోషోఽనుషక్త ఏవ । కథం, పూర్వస్మింస్తావద్వికల్పే ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ ప్రధానపురుషేశ్వరాణామంతవత్త్వమవశ్యంభావి, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్ । యద్ధి లోకే ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నం వస్తు ఘటాది తదంతవద్దృష్టం, తథా ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయమపీయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాదంతవత్స్యాత్, సంఖ్యాపరిమాణం తావత్ప్రధాన పురుషేశ్వరత్రయరూపేణ పరిచ్ఛిన్నం, స్వరూపపరిమాణమపి తద్గతమీశ్వరేణ పరిచ్ఛిద్యేతేతి । పురుషగతా చ మహాసంఖ్యా, తతశ్చ ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నానాం మేసంసారాన్ముచ్యంతే తేషాం సంసారోఽన్తవాన్ సంసారిత్వం చ తేషామంతవత్, ఏవమితరేష్వపి క్రమేణ ముచ్యమానేషు సంసారస్య సంసారిణాం చాంతవత్త్వం స్యాత్ । ప్రధానం చ సవికారం పురుషార్థమీశ్వరస్యాధిష్ఠేయం సంసారిత్వేనాభిమతం తచ్ఛూన్యతాయామీశ్వరః కిమధితిష్ఠేత్, కింవిషయే వా సర్వజ్ఞతేశ్వరతే స్యాతాం । ప్రధానపురుషేశ్వరాణాం చైవమంతవత్త్వే సత్యాదిమత్త్వప్రసంగః, ఆద్యంతవత్త్వే చ శూన్యవాదప్రసంగః । అథ మా భూదేష దోష ఇత్యుత్తరో వికల్పోఽభ్యుపగమ్యేత తదా న ప్రధానస్య పురుషాణామాత్మనశ్చేయత్తేశ్వరేణ పరిచ్ఛిద్యత ఇతి । తత ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమహానిరపరో దోషః ప్రసజ్యేత, తస్మాదప్యసంగతస్తార్కికపరిగృహీత ఈశ్వరకారణవాదః ॥ ... ... ※

జ్ఞాతేపి జీవానామానంత్యాత్కథం సంఖ్యానిశ్చయ స్తత్రాహ ॥పురుషేతి ॥ జీవసంఖ్యాపీశ్వరేణ నిశ్చీయేత అనిశ్చయే సర్వజ్ఞత్వాయోగాదిత్యర్థః । హేతుసిద్ధేః ఫలమాహ ॥తతశ్చేతి॥ మాషరాశివత్కేషాంచిజ్జీవానాం సంఘస్తద్బంధశ్చ నశ్యేదిత్యేవం సర్వముక్తేరిదానీం శూన్యం జగత్స్యాదిత్యర్థః । నిత్యస్యానవశేషాదితి భావః । నన్వీశ్వరశ్శిష్యతామితి చేన్న, తస్యాపి భిన్నత్వేనాంతవత్త్వాత్ ।కించేశితవ్యాభావాదీశ్వరాభావస్స్యాదిత్యాహ॥ ప్రధానమితి ॥దోషాంతరమాహ॥ప్రధానేతి ॥ ఇయత్తానిశ్చయాభావాన్న శూన్యతేతి ద్వితీయం శంకతే ॥అథేతి॥ఇయత్తా నాస్తి న నిశ్చీయతే చేత్యర్థః।ప్రధానాదయస్సంఖ్యాపరిమాణవంతః ద్రవ్యత్వాన్మాషాదివదిత్యనుమానాదస్తీయత్తా, తదజ్ఞానే స్యాదసర్వజ్ఞతా, ఇయత్తాయాం చాంతవత్త్వమప్యుక్తమితి పరిహరతి ॥ తత ఇతి ॥ తస్మాత్కేవలకర్త్రీశ్వరవాదస్య నిర్మూలత్వాన్న కర్తురీశ్వరవాదానామేశ్వరసమన్వయవిరోధ ఇతి సిద్ధం॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్ .... ※

౪౨. పంచపదార్థవాదిమాహేశ్వరమతనిరాసానంతరం చతుర్వ్యూహవాదం బుద్ధిస్థం నిరస్యతి ॥ ఉత్పత్త్యసంభవాదితి ॥ అధికరణతాత్పర్యమాహ ॥ యేషామితి ॥ అధికరణారంభమాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ వేదావిరుద్ధాంశమంగీకృత్య వేదవిరుద్ధజీవోత్పత్త్యంశనిరాకరణార్థమధికరణారంభ ఇత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ అత్ర భాగవతపాంచరాత్రాగమో విషయః స కిం జీవోత్పత్త్యాద్యంశే మానం న వేతి సందేహే బాధానుపలంభాన్మానమితి పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే పరాగమవిరోధాజ్జీవాభిన్నబ్రహ్మసమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తదంశస్యామానత్వాదవిరోధాత్తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః । సావయవత్వం నిరస్యతి ॥ నిరంజనేతి ॥ కథం తర్హ్యద్వితీయే వాసుదేవే మూర్తిభేదస్తత్రాహ ॥ స ఇతి ॥ వ్యూహో మూర్తిః ॥ సవిశేషం శాస్త్రార్థముక్త్వా సహేతుం పురుషార్థమాహ । తమిత్థంభూతమితి ॥ యథోక్తవ్యూహవంతం సర్వప్రకృతిం నిరంజనం విజ్ఞాన

సూ. ॥ ౪౨ ॥ ఉత్పత్త్యసంభవాత్ ॥

యేషామప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలనిమిత్తకారణమీశ్వరోఽభిమతస్తేషాం పక్షః ప్రత్యాఖ్యాతః, యేషాం పునః ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా చోభయాత్మకం కారణమీశ్వరోఽభిమతస్తేషాం పక్షః ప్రత్యాఖ్యాయతే। నను శ్రుతిసమాశ్రయణేనాప్యేవంరూప ఏవేశ్వరః ప్రాఙ్నిర్ధారితః ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా చేతి, శ్రుత్యనుసారిణీ చ స్మృతిః ప్రమాణమితి స్థితిః, తత్కస్య హేతోరేష పక్షః ప్రత్యాచిఖ్యాసిత ఇతి । ఉచ్యతే । యద్యప్యేవంజాతీయకోఽంశః సమానత్వాన్న విసంవాదగోచరో భవతి అస్తి త్వంశాంతరం విసంవాదస్థానమిత్యతస్తత్ప్రత్యాఖ్యానాయారంభః । తత్ర భాగవతా మన్యంతే భగవానేవైకో వాసుదేవో నిరంజనజ్ఞానస్వరూపః పరమార్థతత్త్వం, స చతుర్ధాత్మానం ప్రవిభజ్య ప్రతిష్ఠితో వాసుదేవవ్యూహరూపేణ సంకర్షణవ్యూహరూపేణ ప్రద్యుమ్నవ్యూహరూపేణానిరుద్ధవ్యూహరూపేణ చ । వాసుదేవో నామ పరమాత్మోచ్యతే, సంకర్షణో నామ జీవః, ప్రద్యుమ్నో నామ మనః, అనిరుద్ధో నామాహంకారః, తేషాం వాసుదేవః పరా ప్రకృతిః, ఇతరే సంకర్షణాదయః కార్యం, తమిత్థంభూతం భగవంతమభిగమనోపాదానేజ్యాస్వాధ్యాయయోగైర్వర్షశతమిష్ట్వా క్షీణక్లేశో భగవంతమేవ ప్రతిపద్యత ఇతి । తత్ర యత్తావదుచ్యతే యోఽసౌ నారాయణః పరోఽవ్యక్తాత్ప్రసిద్ధః పరమాత్మా సర్వాత్మా స ఆత్మనాత్మానమనేకధా వ్యూహ్యావస్థిత ఇతి, తన్న నిరాక్రియతే, 'స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః పరమాత్మనోఽనేకధాభావస్యాధిగతత్వాత్ । యదపి తస్య భగవతోఽభిగమనాదిలక్షణమారాధనమజస్రమనన్యచిత్తతయాఽభిప్రేయతే తదపి న ప్రతిషిధ్యతే శ్రుతిస్మృత్యోరీశ్వరప్రణిధానస్య ప్రసిద్ధత్వాత్ । యత్పునరిదముచ్యతే వాసుదేవాత్సంకర్షణ ఉత్పద్యతే సంకర్షణాచ్చ ప్రద్యుమ్నః ప్రద్యుమ్నాచ్చానిరుద్ధ ఇతి । అత్ర బ్రూమః, న వాసుదేవసంజ్ఞకాత్ పరమాత్మనః సంకర్షణసంజ్ఞకస్య జీవస్యోత్పత్తిస్సంభవతి, అనిత్యత్వాది దోషప్రసంగాత్ । ఉత్పత్తిమత్త్వే హి జీవస్యానిత్యత్వాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్, తతశ్చ నైవాస్య భగవత్ప్రాప్తిర్మోక్షస్స్యాత్, కారణప్రాప్తౌ కార్యస్య ప్రవిలయప్రసంగాత్। ప్రతిషేధిష్యతి చాచార్యో జీవస్యోత్పత్తిం 'నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్య' ఇతి (అ౨పా౩ సూ౧౭) తస్మాదసంగతైషా కల్పనా॥

రూపం పరమాత్మానమితి యావత్ । వాక్కాయచేతసామవధానపూర్వకం దేవతాగృహగమనమభిగమనం, పూజాద్రవ్యాణామార్జనముపాదానం, ఇజ్యా పూజా, స్వాధ్యాయోఽష్టాక్షరాదిజపః, యోగో ధ్యానం । తత్రావిరుద్ధాంశముపాదత్తే ॥ తత్రేతి ॥ 'సమాహితశ్రద్ధావిత్తో భూత్వే'తి 'తం యథా యథోపాసత' ఇత్యాద్యా చ శ్రుతిః 'మత్కర్మకృన్మత్పరమ' ఇత్యాద్యా స్మృతిః । విరుద్ధాంశమనూద్య దూషయతి ॥ యత్పునరితి ॥ కృతహాన్యాదిదోష ఆదిశబ్దార్థః । న్యాయోపేతయా 'అజ ఆత్మే'త్యాదిశ్రుత్యా పాంచరాత్రాగమస్యోత్పత్త్యంశే మానత్వాభావనిశ్చయాజ్జీవాభిన్నబ్రహ్మసమన్వయస్థైర్యమితి భావః ॥

౪౩॥ జీవస్యోత్పత్తిం నిరస్య జీవాన్మనస ఉత్పత్తిం నిరస్యతి ॥ న చ కర్తురితి ॥ యస్మాత్కర్తుః కరణోత్పత్తిర్న దృశ్యతే తస్మాదసంగతా కల్పనేత్యన్వయః । సిద్ధానాం కరణానాం ప్రయోక్తా కర్తేతి ప్రసిద్ధ్యర్థో హి శబ్దః । వర్ణనం నిమూలమిత్యాహ ॥ న చేతి॥ నను లోకే కశ్చిచ్ఛిల్పివరః కుఠారం నిర్మాయ తేన వృక్షం ఛినత్తీతి దృష్టమితి చేత్సత్యం, శిల్పినో హస్తాదికరణాంతరసత్త్వాత్కుఠారకర్తృత్వం యుక్తం, జీవస్య తు కరణాంతరాసత్త్వాన్న మనః కర్తృత్వం వినైవ కరణం కర్తృత్వే వా మనో వైయర్థ్యమితి భావః॥... ... ... ※

౪౪ ॥ సంకర్షణాదీనాముత్పత్త్యసంభవేఽపి వ్యూహచతుష్టయం స్యాదితి సూత్రవ్యావర్త్యమాశంకతే ॥ అథాపి స్యాదితి॥ జ్ఞానైశ్వర్యయోశ్శక్తిరాంతరం సామర్థ్యం బలం శరీరసామర్థ్యం వీర్యం శౌర్యం తేజః ప్రాగల్భ్యం ఏతైరన్వి

——※ సూ॥౪౩॥ న చ కర్తుః కరణమ్॥ ※——

ఇతశ్చాసంగతైషా కల్పనా, యస్మాన్న హి లోకే కర్తుర్దేవదత్తాదేః కరణం పరశ్వాద్యుత్పద్యమానం దృశ్యతే । వర్ణయంతి చ భాగవతాః ‘ కర్తుర్జీవాత్ సంకర్షణసంజ్ఞకాత్ కరణం మనః ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞికముత్పద్యతే కర్తృజాచ్చ తస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞకోఽహంకార ఉత్పద్యత’ ఇతి । న చైతద్దృష్టాంతమంతరేణాధ్యవసాతుం శక్నుమః, న చైవంభూతాం శ్రుతిముపలభామహే॥ ... ... ※

——※ సూ॥౪౪॥ విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః॥ ※——

అథాపి స్యాన్నైవైతే సంకర్షణాదయో జీవాదిభావేనాభిప్రేయంతే కిం తర్హీశ్వరా ఏవైతే సర్వే జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజోభిరైశ్వరైర్ధర్మైరన్వితా అభ్యుపగమ్యంతే వాసుదేవా ఏవైతే సర్వే నిర్దోషా నిరధిష్ఠానా నిరవద్యాశ్చేతి, తస్మాన్నాయం యథావర్ణిత ఉత్పత్త్యసంభవో దోషః ప్రాప్నోతీతి । అత్రోచ్యతే, ఏవమపి తదప్రతిషేధః ఉత్పత్త్యసంభవస్యాప్రతిషేధః, ప్రాప్నోత్యేవాయముత్పత్త్యసంభవో దోషః ప్రకారాంతరేణేత్యభిప్రాయః, కథం యది తావదయమభిప్రాయః పరస్పరభిన్నా ఏవైతే వాసుదేవాదయశ్చత్వార ఈశ్వరాస్తుల్యధర్మాణో నైషామేకాత్మకత్వమస్తీతి, తతోఽనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యం, ఏకేనైవేశ్వరేణేశ్వరకార్యసిద్ధేః । సిద్ధాంతహానిశ్చ భగవానేవైకో వాసుదేవః పరమార్థతత్త్వమిత్యభ్యుపగమాత్ । అథాయమభిప్రాయః, ఏకస్యైవ భగవత ఏతే చత్వారో వ్యూహాస్తుల్యధర్మాణ ఇతి, తథాపి తదవస్థ ఏవోత్పత్త్యసంభవో దోషః । న హి వాసుదేవాత్సంకర్షణస్యోత్పత్తిస్సంభవతి సంకర్షణాచ్చ ప్రద్యుమ్నస్య, ప్రద్యుమ్నాచ్చానిరుద్ధస్య, అతిశయాభావాత్ । భవితవ్యం హి కార్యకారణయోరతిశయేన యథా మృద్ఘటయోః । న హ్యసత్యతిశయే కార్యం కారణమిత్యవకల్పతే । న చ పంచరాత్రసిద్ధాంతిభిర్వాసుదేవాదిష్వేకస్మిన్ సర్వేషు వా జ్ఞానైశ్వర్యాదితారతమ్యకృతః కశ్చిద్భేదోఽభ్యుపగమ్యతే, వాసుదేవా ఏవ హి సర్వే వ్యూహా నిర్విశేషా ఇష్యంతే । న చైతే భగవద్వ్యూహాశ్చతుస్సంఖ్యాయామేవావతిష్ఠేరన్, బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతస్య సమస్తస్యైవ జగతో భగవద్వ్యూహత్వావగమాత్॥ ... ※

తా యస్మాత్సంకర్షణాదయః తస్మాదీశ్వరా ఏవేత్యర్థః । సర్వేషామీశ్వరత్వే పంచరాత్రోక్తిమాహ ॥ వాసుదేవా ఏవేతి ॥ నిర్దోషా రాగాదిశూన్యాః నిరధిష్ఠానాః ప్రకృత్యజన్యాః నిరవద్యా నాశాదిరహితా ఇత్యర్థః । ఈశ్వరత్వాజ్జన్మాసంభవో గుణ ఏవేత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ సూత్రేణ సిద్ధాంతయతి ॥ అత్రేతి ॥ ఏవమపి చతుర్ణామీశ్వరత్వేన విజ్ఞానశక్త్యాదిభావేఽపీత్యర్థః । ప్రకారాంతరం పృచ్ఛతి॥ కథమితి॥ కిం చత్వారః స్వతంత్రా భిన్నా ఏవ ఉతైకస్య వికారత్వేనాభిన్నాః ఆద్యమనూద్య దూషయతి ॥ యదీత్యాదినా ॥ ద్వితీయమేవికారాః ప్రకృతితుల్యా వా న్యూనా వా, ఆద్యముత్థాప్య నిషేధతి॥ అథేత్యాదినా ॥ న్యూనత్వపక్షేఽపసిద్ధాంతమాహ ॥ న చ పంచేతి॥ యది న్యూనా అపి భగవతో వ్యూహాస్తదా చతుష్ట్వవ్యాఘాత ఇత్యాహ ॥ న చైత ఇతి॥ ... ... ※

౪౫ ॥ ఇతశ్చజీవోత్పత్తివాదఉపేక్ష్యఇత్యాహసూత్రకారః ॥ విప్రతిషేధాచ్చేతి ॥ స్వస్యైవగుణత్వంగుణి త్వంచవిరుద్ధం ఆదిపదాత్ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాభిన్నావాత్మనఇత్యుక్త్వాఆత్మానఏవైతఇతివిరుద్ధోక్తిగ్రహః । పూర్వాపర విరోధాదసాంగత్యమితిసూత్రార్థముక్త్వాఽర్థాంతరమాహ ॥ వేదేతి ॥ ఏకస్యాపితంత్రస్యాధ్యేతాచతుర్వేది

సూ॥౪౫॥ విప్రతిషేధాచ్చ॥

విప్రతిషేధశ్చాస్మిన్శాస్త్రేబహువిధఉపలభ్యతే గుణగుణిత్వకల్పనాదిలక్షణః । జ్ఞానైశ్వర్యశక్తి బలవీర్యతేజాంసిగుణాః, ఆత్మానఏవైతేభగవంతోవాసుదేవాఇత్యాదిదర్శనాత్ । వేదవిప్రతిషేధశ్చ భవతి, చతుర్షువేదేషు పరం శ్రేయోఽలబ్ధ్వాశాండిల్యఇదంశాస్త్రమధీతవానిత్యాదివేదనిందాదర్శనా త్, తస్మాదసంగతైషాకల్పనేతిసిద్ధం॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్. ... ...

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌశారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

భ్యోఽధికఇతినిందాఆదిపదార్థః, తస్మాన్మిథోవిరుద్ధాభిఃపౌరుషేయకల్పనాభిర్నాపౌరుషేయవేదాంతసమన్వయవిరోధ ఇతిసిద్ధమ్॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్. ... ...

ఇతిశ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీ విష్ణవేనమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,
ద్వితీయాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

వియదాదివిధాతారంసీతాస్యాబ్జమధువ్రతం । నిత్యచిద్విశ్వకర్తాత్మాభిన్నంసర్వేశ్వరంభజే ॥

జీవస్యానుత్పత్తిప్రసంగేనాకాశస్యాప్యుత్పత్త్యసంభవమాశంక్య పరిహరన్నాదావేకదేశిమతమాహ॥నవియదశ్రుతేరితి ॥ వియత్ప్రాణపాదయోరర్థంసంక్షిపన్పూర్వపాదేనసంగతిమాహ ॥ వేదాంతేష్వితి॥ భిన్నోపక్రమత్వమేవాహ ॥ కేచిదిత్యాదినా॥ భూతభోక్తృశ్రుతీనాంమిథోవిరోధశంకానిరాసోవియత్పాదార్థః। లింగశరీరశ్రుతీనాంతన్నిరాసః ప్రాణపాదార్థః।యథామిథోవిరోధాత్పూర్వాపరవిరోధాచ్చపరపక్షాఉపేక్ష్యాః తథా శ్రుతిపక్షోప్యుపేక్ష్య ఇతి

ఓం నమఃపరమాత్మనే.

సూ. ॥ ౧ ॥ నవియదశ్రుతేః ॥

వేదాంతేషు తత్ర తత్ర భిన్నప్రస్థానాఉత్పత్తిశ్రుతయఉపలభ్యంతే । కేచిదాకాశస్యోత్పత్తిమామనంతి కేచిన్న। తథా కేచిద్వాయోరుత్పత్తిమామనంతి కేచిన్న। ఏవంజీవస్య ప్రాణానాంచ ।ఏవమేవ క్రమాదిద్వారకోపి విప్రతిషేధశ్శ్రుత్యంతరేషూపలక్ష్యతే । విప్రతిషేధాచ్చపరపక్షాణామనపేక్షితత్వంస్థాపితం తద్వత్స్వపక్షస్యాపి విప్రతిషేధాదేవానపేక్షితత్వ మాశంక్యేతేత్యతస్సర్వవేదాంతగతసృష్టిశ్రుత్యర్థనిర్మలత్వాయపరః ప్రపంచఆరభ్యతే। తదర్థనిర్మలత్వేచఫలంయథోక్తాశంకానివృత్తిరేవ, తత్రప్రథమంతావదాకాశమాశ్రిత్యచింత్యతే కిమస్యాకాశస్యోత్పత్తిరస్త్యుతనాస్తీతి । తత్రతావత్ప్రతిపద్యతే । నవియదశ్రుతేరితి । నఖల్వాకాశముత్పద్యతే । కస్మాత్, అశ్రుతేః, నహ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణేశ్రవణమస్తి । ఛాందోగ్యేహి 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మితిసచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మప్రకృత్య ' తదైక్షత తత్తేజోఽసృజత'ఇతిచ పంచానాంమహాభూతానాం మధ్యమంతేజఆదింకృత్వాత్రయాణాం తేజోఽబన్నానాముత్పత్తిశ్శ్రూయతే । శ్రుతిశ్చ నః ప్రమాణమతీంద్రియార్థవిజ్ఞానోత్పత్తౌనచాత్రశ్రుతిరస్త్యాకాశస్యోత్పత్తిప్రతిపాదినీతస్మాన్నాకాశస్యోత్పత్తిరితి ॥ ... ❋

సూ ॥ ౨ ॥ అస్తితు ॥

తుశబ్దఃపక్షాంతరపరిగ్రహే । మానామాకాశస్యచ్ఛాందోగ్యేఽభూదుత్పత్తిశ్శ్రుత్యంతరేత్వస్తి । శంకోత్థానేపాదద్వయస్యారంభాత్పూర్వపాదేనదృష్టాంతసంగతిరితిసముదాయార్థః । ఆకాశవాయ్వోరుత్పత్తిమామనంతితైత్తిరీయకాః, నామనంతిఛందోగాః, జీవస్యప్రాణానాంచోత్పత్తిం 'సర్వఏతఆత్మనోవ్యుచ్చరంతీ'తి వాజసనేయినః 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణ'ఇత్యాథర్వణికాశ్చామనంతి నాన్యే । ఏవమాకాశపూర్వికాక్వచిత్సృష్టిఃక్వచిత్తైజసపూర్వికేతిక్రమవిరోధః । ఆదిపదాత్ 'సఇమాంల్లోకానసృజతే'త్యక్రమః ' క్వచిత్సప్తప్రాణాఃక్వచిదష్టా'విత్యాదిసంఖ్యాద్వారకశ్చవిరోధోగ్రాహ్యః, ప్రపంచఃపాదద్వయం, తథాచపాదద్వయస్యశ్రుతీనాంమిథోవిరోధనిరాసార్థత్వాచ్ఛ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయస్సిద్ధాః । అత్రాకాశస్యోత్పత్త్యనుత్పత్తిశ్రుత్యోర్మిథోవిరోధోస్తినవేతి వాక్యభేదైకవాక్యత్వాభ్యాం సందేహే యద్యుత్పత్తిస్తదావాక్యభేదేనవిరోధః దప్రామాణ్యమనయోశ్శ్రుత్యోరితి పూర్వపక్షయిష్యన్నాదావనుత్పత్తిపక్షమేకదేశీగృహ్ణాతీత్యాహ॥ తత్రతావదితి ॥ ... ... ❋

౨ ॥ ఉత్పత్తిశ్రుతిర్ముఖ్యా నాస్తీతి గూఢాభిసంధిః సంప్రతి పూర్వపక్షయతి సూత్రకారః ॥ అస్తి త్వితి ॥ ఏకవాక్యత్వే వా ప్రామాణ్యసంభవే కిమితి శ్రుత్యోరప్రామాణ్యమితి శంకతే ॥ నన్వేకవాక్యతేతి ॥ ఏకవాక్యత్వాసంభవాదప్రామాణ్యం యుక్తమిత్యాహ ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ ఏకస్య యుగపత్కార్యద్వయాసంబంధేఽపి క్రమేణ సంబంధసంభవాదేకవాక్యతేతి ముఖ్యసిద్ధాంతీ శంకతే ॥ నను సకృదితి ॥ అప్రామాణ్యవాదీ దూషయతి ॥ నైవమితి ॥ క్రమేణ యుజ్యేతే ద్వయోః శ్రుతప్రాథమ్యభంగాపత్తేరిత్యర్థః । ఏకస్మాద్ద్విదళబీజాద్దళద్వయవదస్తూభయం ప్రథమమిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ వాయోరగ్నిరితి క్రమశ్రుతిభంగప్రసంగాదితి శేషః । ఛాందోగ్యశ్రుతేస్తిత్తిరిశ్రుతివిరుద్ధార్థత్వముక్త్వా తిత్తిరిశ్రుతేస్తద్విరుద్ధార్థత్వమాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ ఏతత్పదార్థమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఛాందోగ్యశ్రుతం తేజసః ప్రాథమ్యమత్ర దుర్యోజమిత్యర్థః । కించ సత్పదార్థ ఆత్మా ఛాందోగ్యే తేజస ఉపాదానం శ్రూయతే అత్ర తు వాయురితి నైకవాక్యతేత్యాహ ॥ వాయోరితి ॥

తైత్తిరీయకాస్సమామనంతి ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే’తి ప్రకృత్య ‘తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత’ ఇతి । తతశ్చ శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధః క్వచిత్తైజఃప్రముఖా సృష్టిః క్వచిదాకాశప్రముఖేతి । నన్వేకవాక్యతాఽనయోశ్శ్రుత్యోర్యుక్తా । సత్యం సా యుక్తా న తు సావగంతుం శక్యతే, కుతః, తత్తేజోఽసృజతేతి సకృచ్ఛ్రుతస్య స్రష్టుస్స్రష్టవ్యద్వయేన సంబంధానుపపత్తేః ‘తత్తేజోఽసృజత తదాకాశమసృజతే’తి । నను సకృచ్ఛ్రుతస్యాపి కర్తుః కర్తవ్యద్వయేన సంబంధో దృశ్యతే యథా సూపం పక్త్వౌదనం పచతీతి । ఏవం తదాకాశం సృష్ట్వా తత్తేజోఽసృజతేతి యోజయిష్యామః । నైవం యుజ్యతే, ప్రథమజత్వం హి ఛాందోగ్యే తేజసోఽవగమ్యతే, తైత్తిరీయకే చాకాశస్య, న చోభయోః ప్రథమజత్వం సంభవతి । ఏతేనేతరశ్రుత్యక్షరవిరోధోఽపి వ్యాఖ్యాతః । ‘తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత’ ఇత్యత్రాపి తస్మాదాకాశస్సంభూతస్తస్మాత్తైజస్సంభూతమితి సకృచ్ఛ్రుతస్యాపాదానస్య సంభవనస్య చ వియత్తేజోభ్యాం యుగపత్సంబంధానుపపత్తేః ‘వాయోరగ్ని’రితి చ పృథగామ్నానాత్ ॥ అస్మిన్విప్రతిషేధే కశ్చిదాహ ॥

సూ. ॥ ౩ ॥ గౌణ్యసంభవాత్ ॥

నాస్తి వియదుత్పత్తిః అశ్రుతేరేవ । యా త్వితరా వియదుత్పత్తివాదినీ శ్రుతిరుదాహృతా సా గౌణీ భవితుమర్హతి । కస్మాత్, అసంభవాత్ । న హ్యాకాశస్యోత్పత్తిస్సంభావయితుం శక్యా శ్రీమత్కణభుగభిప్రాయానుసారిషు జీవత్సు । తే హి కారణసామగ్ర్యసంభవాదాకాశస్యోత్పత్తిం వారయంతి । సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తకారణేభ్యో హి కిల సర్వముత్పద్యమానం సముత్పద్యతే । ద్రవ్యస్య చైకజాతీయకమనేకం చ ద్రవ్యం సమవాయికారణం భవతి । న చాకాశస్యైకజాతీయకమనేకం చ ద్రవ్యమారంభకమస్తి యస్మిన్సమవాయికారణే సత్యసమవాయికారణే చ తత్సంయోగే ఆకాశ ఉత్పద్యేత । తదభావాత్తు తదనుగ్రహప్రవృత్తం నిమిత్తకారణం దూరాపేతమేవాకాశస్య భవతి । ఉత్పత్తిమతాం

౩ ॥ ఏవం శ్రుత్యోర్విరోధాదప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే స ఏవ వియదనుత్పత్తివాదీ స్వమతేన ప్రామాణ్యం బ్రూత ఇత్యాహ ॥ అస్మిన్నితి ॥ ఏవమాధ్యాయసమాప్తేరధికరణేషు ప్రథమం విరోధాచ్ఛ్రుత్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షఫలం తత ఏకదేశిసిద్ధాంతః పశ్చాన్ముఖ్యసిద్ధాంతే శ్రుతీనామవిరోధే నైకవాక్యతయా బ్రహ్మణి సమన్వయసిద్ధిరితి ఫలం క్రమశ్చేత్యవగంతవ్యం తత్ర శ్రుత్యోర్విరోధే సత్యధ్యయనవిధ్యుపాత్తయోరప్రామాణ్యాయోగాద్వియదుత్పత్త్యసంభవరూపతర్కానుగృహీతచ్ఛాందోగ్యశ్రుతిర్ముఖ్యార్థా ఇతరా గౌణీత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశిమతం వివృణోతి ॥ నాస్తీత్యాదినా ॥ ఆకాశో నోత్పద్యతే సామగ్రీశూన్యత్వాదాత్మవత్, న చావిద్యాబ్రహ్మణోస్సత్త్వాద్ధేత్వసిద్ధిః విజాతీయత్వేనానయోరారంభకత్వాయోగాదసంయుక్తత్వాచ్చ సంయోగ ఏవ హి ద్రవ్యస్యాసమవాయికారణం తత్సమవాయ్యసమవాయినోరభావాన్న హేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః । ప్రాగభావశూన్యత్వాచ్చాత్మవదాకాశో నోత్పద్యత ఇత్యాహ ॥ ఉ

త్పత్తిమత్తాంచేతి ॥ ప్రకాశశ్చాక్షుషానుభవః ఆదిపదాత్తమోధ్వంసపాకయోర్గ్రహణం । మూర్తద్రవ్యాశ్రయత్వంహ్యాకాశస్య కార్యం, తచ్చ ప్రళయేఽప్యస్తి పరమాణ్వాశ్రయత్వాదతో నప్రాగభావ ఇత్యర్థః । ప్రాగభావాసత్త్వం స్ఫుటయతి ॥ కింహీతి ॥ స్థూలాశ్రయోఽవకాశః సూక్ష్మాశ్రయశ్ఛిద్రం పరమాణ్వాశ్రయస్సుషిరమితి భేదః॥ కించాత్మవదాకాశోనజాయతే విభుత్వాదస్పర్శద్రవ్యత్వాచ్చేత్యాహ ॥ పృథివ్యాదీతి ॥ తస్మాదుక్తతర్కబలాద్గౌణీశ్రుతిర్ద్రష్టవ్యేత్యన్వయః । భేదోక్తేర్గౌణత్వే వైదికోదాహరణమాహ ॥ వేదేప్యారణ్యానితి ॥ ఆకాశేష్వితి భేదవ్యపదేశో గౌణ ఇతిసంబంధః॥... ... ... ❊

చ తేజఃప్రభృతీనాంపూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావ్యతే ప్రాగుత్పత్తేః ప్రకాశాదికార్యం నబభూవపశ్చాచ్చభవతీతి। ఆకాశస్యపునర్నపూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావయితుంశక్యతే ।కింహిప్రాగుత్పత్తేరనవకాశమసుషిరమచ్ఛిద్రంబభూవేతిశక్యతేఽధ్యవసాతుం । పృథివ్యాదివైధర్మ్యాచ్చవిభుత్వాదిలక్షణాదాకాశస్యాజత్వసిద్ధిః । తస్మాద్యథాలోకేఆకాశంకురు ఆకాశోజాతఇత్యేవంజాతీయకోగౌణఃప్రయోగోభవతి,యథాచఘటాకాశఃకరకాకాశోగృహాకాశఇత్యేకస్యాప్యాకాశస్యైవంజాతీయకోభేదవ్యపదేశోభవ। వేదేపి 'ఆరణ్యానాకాశేష్వాలభేర'న్నిత్యేవముత్పత్తిశ్రుతిరపిగౌణీద్రష్టవ్యా॥ ... ❊

❊సూ॥౪॥శబ్దాచ్చ❊

శబ్దఃఖల్వప్యాకాశస్యాజత్వంఖ్యాపయతి। యతఆహ 'వాయుశ్చాంతరిక్షంచైతదమృత'మితినహ్యమృతస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే । 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చనిత్య'ఇతిచ। ఆకాశేనబ్రహ్మసర్వగతత్వనిత్యత్వాభ్యాంధర్మాభ్యాముపమిమానఆకాశస్యాపి తౌధర్మౌసూచయతి, నచతాదృశస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే। సయథానంతోయమాకాశఏవమనంతఆత్మా వేదితవ్యఇతిచోదాహరణం, 'ఆకాశశరీరంబ్రహ్మ ఆకాశఆత్మే'తిచ। నహ్యాకాశస్యోత్పత్తిమత్త్వేబ్రహ్మణస్తేనవిశేషణంసంభవతి నీలేనేవోత్పలస్య ।తస్మాన్నిత్యమేవాకాశేనసాధారణంబ్రహ్మేతిగమ్యతే॥ ... ... ❊

❊సూ॥౫॥స్యాచ్చైకస్యబ్రహ్మశబ్దవత్॥❊

ఇదంపదోత్తరంసూత్రం। స్యాదేతత్కథంపునరేకస్యసంభూతశబ్దస్య 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూత'ఇత్యస్మిన్నధికారే పరేషుతేజఃప్రభృతిష్వనువర్తమానస్య ముఖ్యత్వం సంభవత్యాకాశేచగౌణత్వమితి । అతఉత్తరముచ్యతే । స్యాచ్చైకస్యాపిసంభూతశబ్దస్య విషయవిశేషవశాద్గౌణోముఖ్యశ్చప్రయోగోబ్రహ్మశబ్దవత్ । యథైకస్యాపిబ్రహ్మశబ్దస్య 'తపసాబ్రహ్మవిజిజ్ఞాసస్వ తపోబ్రహ్మే'త్యస్మిన్నధికారేఽన్నాదిషుగౌణః ప్రయోగఆనందేచముఖ్యః, యథాచతపసిబ్రహ్మవిజ్ఞానసాధనే బ్రహ్మశబ్దోభక్త్యాప్రయుజ్యతే ఆంజసాతువిజ్ఞేయేబ్రహ్మణితద్వత్ । కథంపునరనుత్పత్తౌనభసః 'ఏకమేవాద్వితీయ'మితీయం ప్రతిజ్ఞాసమర్థ్యతే । ననునభసాద్వితీయేనసద్వితీయం బ్రహ్మప్రాప్నోతి కథంచబ్రహ్మణి

౪ ॥ నకేవలంతర్కాదాకాశస్యానుత్పత్తిఃకింతుశ్రుతితోపీత్యాహసూత్రకారః ॥శబ్దాచ్చేతి ॥ నిత్యభావస్యానాదిత్వాదితిభావః । ఆత్మేతిచశబ్దఇహోదాహరణమిత్యన్వయః । ఆకాశశ్శరీరమస్యేతి బహువ్రీహిణాత్యంతసామ్యభా... ...స్యాద్వాకాశస్యానాదిత్వమిత్యర్థః॥ ... ...

౫॥పదోత్తరమితి ॥ శంకోత్తరమితియావత్ । తాన్యేవశంకాపదానిపఠతి ॥ స్యాదేతదితి ॥ అధికారేప్రక... యథైకస్మిన్బ్రహ్మప్రకరణే 'అన్నంబ్రహ్మ ఆనందో బ్రహ్మేతి'తివాక్యయోర్బ్రహ్మశబ్దస్యాన్నే గౌణత్వమానం... ...ఖ్యతాతథైకవాక్యస్థస్యైకస్యాపిసంభూతశబ్దస్య గుణముఖ్యార్థభేదోయోగ్యతాబలాదిత్యాహ ॥ స్యాచ్చేతి ॥ ఉ... ...రణాంతరమాహ॥ యథాచేతి ॥ అభేదోపచారోభక్తిః । తాంముఖ్యసిద్ధాంత్యాక్షిపతి ॥ కథంపునరితి ॥ సఏవాత్తే...

యంస్పష్టయతి । నన్వితి । అద్వితీయత్వశ్రుతిబాధస్సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాబాధశ్చేత్యర్థః । ప్రథమాక్షేపం దృష్టాంతేన పరిహరతి ॥ ఏకమేవేతి ॥ కార్యరూపాద్వితీయశూన్యత్వం ప్రాగవస్థాయామవధారణశ్రుత్యర్థః । కులె గృహే, అమత్రాణి ఘటాదీని పాత్రాణి । ఏకమేవేత్యవధారణవ్యావర్త్యం కార్యమితి వ్యాఖ్యాయాద్వితీయపదవ్యావర్త్యమాహ ॥ అద్వితీయశ్రుతిరితి । ఆకాశస్యాద్వితీయత్వమంగీకృత్యాద్వితీయాదిపదసంకోచః కృత స్తదపి నాస్తీత్యాహ ॥ నచ నభసాపీతి ॥ ధర్మసామ్యే బ్రహ్మనభసోః కథం భేద స్తత్రాహ ॥ సర్గకాలేత్వితి ॥ ధర్మసామ్యాదద్వితీయత్వోపచార ఇత్యర్థః శ్రుతిమాహ ॥ తథాచాకాశేతి ॥ ద్వితీయమాక్షేపం పరిహరతి ॥ అతఏవేతి ॥ అభేదోపచారాదేవేత్యర్థః । నభసో బ్రహ్మతత్కార్యా

విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి । తదుచ్యతే । ఏకమేవేతి తావత్స్వకార్యాపేక్షయోపపద్యతే । యథా లోకే కశ్చిత్కుంభకారకులే పూర్వేద్యుర్మృద్దండచక్రాదీని చోపలభ్యాపరేద్యుశ్చ నానావిధాన్యమత్రాణి ప్రసారితాన్యుపలభ్య బ్రూయాన్మృదేవైకాకినీ పూర్వేద్యురాసీదితి । స చ తయావధారణయా మృత్కార్యజాతమేవ పూర్వేద్యుర్నాసీదిత్యభిప్రేయాన్న దండచక్రాది తద్వత్ । అద్వితీయశ్రుతిరధిష్ఠాత్రంతరం వారయతి యథా మృదోఽమత్రప్రకృతేః కుంభకారోఽధిష్ఠాతా దృశ్యతే నైవం బ్రహ్మణో జగత్ప్రకృతేరన్యోఽధిష్ఠాతాస్తీతి । న చ నభసాపి ద్వితీయేన సద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రసజ్యతే । లక్షణాన్యత్వనిమిత్తం హి నానాత్వం, న చ ప్రాగుత్పత్తేర్బ్రహ్మనభసోర్లక్షణాన్యత్వమస్తి । క్షీరోదకయోరివ సంసృష్టయోర్వ్యాపిత్వామూర్తత్వాదిధర్మసామాన్యాత్ । సర్గకాలే తు బ్రహ్మ జగదుత్పాదయితుం యతతే స్తిమితమితరత్తిష్ఠతి తేనాన్యత్వమవసీయతే । తథా చ 'ఆకాశశరీరం బ్రహ్మే'త్యాదిశ్రుతిభ్యోఽపి బ్రహ్మాకాశయోరభేదోపచారసిద్ధిః । అతఏవ చ బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధిః । అపి చ సర్వం కార్యముత్పద్యమానమాకాశేనావ్యతిరిక్తదేశకాలమేవోత్పద్యతే బ్రహ్మణా చావ్యతిరిక్తదేశకాలమేవాకాశం భవతీత్యతో బ్రహ్మణా తత్కార్యేణ చ విజ్ఞాతేన సహ విజ్ఞాతమేవాకాశం భవతి । యథా క్షీరపూర్ణే ఘటే కతిచిదబ్బిందవః ప్రక్షిప్తాస్సంతః క్షీరగ్రహణేనైవ గృహీతా భవంతి । న హి క్షీరగ్రహణాదబ్బిందుగ్రహణం పరిశిష్యతే । ఏవం బ్రహ్మణా తత్కార్యైశ్చావ్యతిరిక్తదేశకాలత్వాద్గృహీతమేవ బ్రహ్మగ్రహణేన నభో భవతి తస్మాద్భాక్తం నభసస్సంభవశ్రవణమిత్యేవం ప్రాప్త ఇదమాహ ॥ ... ... ⁂

॥ సూ ॥ ౬ ॥ ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః ॥

'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత'మితి 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదిత'మితి 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి 'న కాచన మద్బహిర్ధా విద్యాస్తీ'తి చైవం రూపా ప్రతివేదాంతం ప్రతిజ్ఞా విజ్ఞాయతే । తస్యాః ప్రతిజ్ఞాయా ఏవమహానిరనుపరోధస్స్యాత్ యద్యవ్యతిరేకః కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య విజ్ఞేయాద్బ్రహ్మణస్స్యాత్ । వ్యతిరేకే హి సత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వం విజ్ఞాయత ఇతీయం ప్రతిజ్ఞా హీయేత । స చావ్యతిరేక ఏవముపపద్యతే యది కృత్స్నం వస్తుజాతమేకస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యేత । శబ్దేభ్యశ్చ ప్రకృతివికారావ్యతిరేకన్యాయేనైవ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరవగమ్యతే । తథా హి

భ్యామభిన్నదేశకాలత్వాచ్చ తజ్జ్ఞానే జ్ఞానమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ... ... ⁂

౬ ॥ ఏవమాకాశస్యానుత్పత్త్యా సర్వశ్రుతీనామవిరోధ ఇత్యేకదేశిసిద్ధాంతే ప్రాప్తే, తం ముఖ్యసిద్ధాంతీ దూషయతి ॥ ప్రతిజ్ఞేతి ॥ అహానిరబాధః సామయజురథర్వశాఖాభేదజ్ఞాపనార్థా ఇతి శబ్దాః ॥ న కాచనేతి ॥ ఆత్మభిన్నం జ్ఞేయం నాస్తీత్యర్థః । నను సర్వస్య బ్రహ్మావ్యతిరేకాత్ప్రతిజ్ఞాయా అహానిరిత్యస్తు తథాపి జీవాదివదనుత్పన్నస్యాపి నభసో బ్రహ్మణి కల్పితత్వేనావ్యతిరేకాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిః కిం న స్యాత్కిముత్పత్త్యేత్యత ఆహ ॥ శబ్దేభ్యశ్చేతి ॥ అవ్యతిరేక ఏవ న్యాయస్తేనేత్యర్థః । అయం భావః జీవస్య తావదాత్మత్వాద్బ్రహ్మావ్యతిరేకః అజ్ఞానతత్సంబంధయోః కల్పితత్వేనావ్యతిరే

తః స్వతంత్రాజ్ఞానాయోగాదజ్ఞానాన్యజడద్రవ్యస్యతు కార్యత్వేనైవావ్యతిరేకసిద్ధిస్తస్యాకార్యత్వే ప్రధానవత్స్వతంత్ర్యాదవ్యతిరేకాయోగాత్ । తథాహుర్న్యాయవిదః నిత్యద్రవ్యాణిస్వతంత్రాణి భిన్నాన్యనాశ్రితానీతి , తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధయే ఆకాశస్యకార్యత్వేనైవావ్యతిరేకో వాచ్యఇతి దృష్టాంతసృష్టిసార్వాత్మ్యశబ్దానాహ ॥ తథాహీతి ॥ తేనతేనదృష్టాంతేనేతి ॥ యజుషికుంకుమాద్యాదిదృష్టాంతేనాథర్వణేఊర్ణనాభ్యాదిదృష్టాంతేనేత్యర్థః । యజుషి ప్రతిజ్ఞాసాధకాఇదంసర్వమిత్యాదిశబ్దాః ఆథర్వణేబ్రహ్మైవేదమితిశబ్దాఇతిభాగః । ఏవమాకాశోత్పత్తికథనాదేకదేశిమతేదూషితే శ్రుత్యప్రామాణ్యవాదీస్వోక్తంస్మారయతి ॥ సత్యందర్శితమితి ॥ ముఖ్యసిద్ధాంత్యాహ ॥ నైకేతి ॥ 'తత్తేజోఽసృజత'ేతి సకృచ్ఛ్రుతస్యస్రష్టురాకాశతేజోభ్యాం యుగపత్సంబంధేతిత్తిర్యుక్తక్రమబాధాత్క్రమేణాకాశం సృష్ట్వా తేజోఽసృజతేతి సంబంధే తేజఃప్రాథమ్యభంగప్రసంగాద్వస్తునివికల్పాసంభవే నతయోశ్శాఖాభేదేనప్రాథమ్యవ్యవస్థాయాఅయోగాన్నైకవాక్యతేతిప్రాప్తంముఖ్యఏవదూషయతి ॥ నైషదోషఇతి ॥ అప్రామాణ్యకల్పనాద్వర

'యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవతీ'తిప్రతిజ్ఞాయ మృదాదిదృష్టాంతైః కార్యకారణాభేదప్రతిపాదనపరైః ప్రతిజ్ఞైషాసమర్థ్యతే తత్సాధనాయైవచోత్తరేశబ్దాః 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత తత్తేజోఽసృజత'ేతి, ఏవంకార్యజాతంబ్రహ్మణఃప్రదర్శ్యావ్యతిరేకంప్రదర్శయంతి 'ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వ'మిత్యారభ్యాప్రపాఠకసమాప్తేః, తద్యద్యాకాశంనబ్రహ్మకార్యం స్యాన్నబ్రహ్మణివిజ్ఞాతే ఆకాశంవిజ్ఞాయేతతతశ్చప్రతిజ్ఞాహానిస్స్యాత్ , నచ ప్రతిజ్ఞాహాన్యావేదస్యాప్రామాణ్యం యుక్తంకర్తుం । తథాచప్రతివేదాంతం తేతేశబ్దాస్తేనతేనదృష్టాంతేనతామేవప్రతిజ్ఞాంజ్ఞాపయంతి 'ఇదంసర్వం యదయమాత్మా' 'బ్రహ్మైవేదమమృతంపురస్తా'దిత్యేవమాదయః, తస్మాజ్జ్వలనాదివదేవగగనమప్యుత్పద్యతే । యదుక్తం అశ్రుతేర్నవియదుత్పద్యతఇతితదయుక్తం వియదుత్పత్తివిషయశ్రుత్యంతరస్యదర్శితత్వాత్ 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూత'ఇతి, సత్యందర్శితం, విరుద్ధంతు 'తత్తేజోఽసృజత'ేత్యనేనశ్రుత్యంతరేణనైకవాక్యత్వాత్సర్వశ్రుతీనాంభవతి, ఏకవాక్యత్వమవిరుద్ధానామిహతు విరోధఉక్తః । సకృచ్ఛ్రుతస్యస్రష్టుస్స్రష్టవ్యద్వయసంబంధాసంభవాద్ద్వయోశ్చప్రథమజత్వాసంభవాద్వికల్పాసంభవాచ్చేతి । నైషదోషః । తేజస్సర్గస్యతైత్తిరీయకేతృతీయత్వశ్రవణాత్ 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని'రితి । అశక్యాహీయంశ్రుతిరన్యథాపరిణేతుం, శక్యాపరిణేతుంఛాందోగ్యశ్రుతిః తదాఆకాశంవాయుంచసృష్ట్వాతత్తేజోఽసృజతేతి । నహీయంశ్రుతిః తేజోజనిప్రధానాసతీ శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధామాకాశస్యోత్పత్తిం వారయితుంశక్నోతి, ఏకస్యవాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్ । స్రష్టాత్వేకోపి క్రమేణానేకం స్రష్టవ్యం సృజేదిత్యేకవాక్య

మపౌరుషేయశ్రుతీనామేకవాక్యత్వేనప్రామాణ్యకల్పనం తచ్చైకవాక్యత్వంబలవచ్ఛ్రుత్యాదుర్బలశ్రుతేః కల్ప్యం, బలవతీచతైత్తిరీయశ్రుతిః ప్రకృతిపంచమ్యాపౌర్వాపర్యాఖ్యక్రమస్యశ్రుతత్వాత్ , ఛాందోగ్యశ్రుతిస్తుదుర్బలా । తేజఃప్రాథమ్యశ్రుత్యభావాత్తైజస్సర్గమాత్రంతుశ్రుతం తృతీయత్వేనపరిణేయమిత్యేకవాక్యతేత్యర్థః । యదుక్తమేకదేశినాఛాందోగ్యశ్రుత్యాకాశోత్పత్తిర్వార్యత ఇతి తన్నిరస్తం । కించసాశ్రుతిఃకిం తేజోజన్మపరా? ఉత తేజోజన్మవియదనుత్పత్తిశ్చేత్యుభయపరా? ఆద్యేనతద్వారణమిత్యాహ ॥ నహీతి । అవిరోధాదిత్యర్థః । నద్వితీయఃశ్రుత్యంతరవిరోధేనోభయపరత్వకల్పనాయోగాద్వాక్యభేదాపత్తేశ్చేత్యాహ ॥ ఏకస్యేతి ॥ నన్వేకస్యస్రష్టురనేకార్థసంబంధవద్వాక్యస్యాప్యనేకార్థతాకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ స్రష్టాత్వితి ॥ ఏకస్యసృష్టికర్తురనేకకార్యసంబంధోదృష్టః । నత్వేకస్యవాక్యస్యానేకార్థత్వందృష్టం నానార్థకప్రయోగేతుపయఆనయేత్యాదావావృత్త్యావాక్యభేదఏవ । ఆనయనస్యజలక్షీరాభ్యాంపృథక్సంబంధాదిత్యర్థః । ఫలితమాహ ॥ ఇత్యేకేతి ॥ ఏకస్యశబ్దస్యావృత్తింవినాఽనేకార్థత్వంనాస్తీతిచేదసృజతేతిశబ్దస్యావృ

దోగ్యేఽనుపసంహృతాకాశాదిజన్మార్థమావృత్తిదోషస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నచేతి ॥ ఛాందోగ్యస్థతేజోజన్మ ఆకాశాదిజన్మపూర్వకం తేజోజన్మత్వాత్తైత్తిరీయస్థతేజోజన్మవదిత్యాకాశాదిజన్మోపసంహారే తదాకాశమసృజతేతి వాక్యాంతరస్యైవ కల్పనాన్నావృత్తిదోష ఇత్యర్థః । శ్రుత్యంతరసిద్ధక్రమశ్శ్రుత్యంతరే గ్రాహ్య ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ యథా చేతి ॥ స్వార్థే తాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యాం దృష్టాంతశ్రుత్యోర్వైషమ్యం శంకతే ॥ నన్విత్యాదినా ॥ తేజఃప్రాథమ్యస్యైవ శ్రుతేరాకాశసర్గోత్తరతద్ధర్మః క్రమః ప్రాథమ్యం చేతి ద్వయం శ్రుతం బాధనీయమితి గౌరవమాకాశప్రాథమ్యే త్వార్థికతేజస్సర్గప్రాథమ్యమాత్రబాధ ఇతి లాఘవమత్వాహ ॥ నేత్యుచ్యత ఇతి ॥ కించ ప్రధానధర్మిత్యాగాద్వరం గుణభూతస్య తేజస్సర్గప్రాథమ్యస్య ధర్మస్య త్యాగ ఇత్యాహ ॥ నహీతి ॥ కించ కిం సృష్టిపరశ్రుతిసిద్ధత్వాత్తైజసప్రాథమ్యం గృహ్యతే ఉత ప్రథమస్థానే తేజస్సర్గశ్రుతత్వాద్వా ప్రాథమ్యభానాన్నాద్య ఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ ద్వితీయమనూద్య దూషయతి ॥ అర్థాత్త్వితి ॥ యదుక్తం

వ్యేకకల్పనాయాం సంభవంత్యాం న విరుద్ధార్థత్వేన శ్రుతిర్హాతవ్యా । నచాస్మాభిస్సకృచ్ఛ్రుతస్య స్రష్టుస్స్రష్టవ్యద్వయసంబంధోఽభిప్రేయతే, శ్రుత్యంతరవశేన స్రష్టవ్యాంతరోపసంగ్రహాత్ । యథా చ 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలా'నిత్యత్ర సాక్షాదేవ సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వం శ్రూయమాణం న ప్రదేశాంతరవిహితం తేజఃప్రముఖముత్పత్తిక్రమం వారయతి । ఏవం తేజసోఽపి బ్రహ్మజత్వం శ్రూయమాణం న శ్రుత్యంతరవిహితం నభఃప్రముఖముత్పత్తిక్రమం వారయితుమర్హతి । నను శమవిధానార్థమేతద్వాక్యం 'తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీతే'తి శ్రుతేః నైతత్సృష్టివాక్యం, నతస్మాదేతత్ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధం క్రమమనురోద్ధుమర్హతి 'తత్తేజోఽసృజతే'త్యేతత్సృష్టివాక్యం తస్మాదత్ర యథాశ్రుతి క్రమో గృహీతవ్య ఇతి, నైతదేవం । నహి తేజఃప్రాథమ్యానురోధేన శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధో వియత్పదార్థః పరిత్యక్తవ్యో భవతి పదార్థధర్మత్వాత్క్రమస్య । అపిచ తత్తేజోఽసృజతేతి నాత్ర క్రమస్య వాచకః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి అర్థాత్తు క్రమో గమ్యతే, స చ వాయోరగ్నిరిత్యనేన శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేన క్రమేణ నివార్యతే । వికల్పసముచ్చయౌ తు వియత్తేజసోః ప్రథమజత్వవిషయావసంభవానభ్యుపగమాభ్యాం నివారితౌ, తస్మాన్నాస్తి శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధః । అపిచ ఛాందోగ్యే 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ'త్యేతాం ప్రతిజ్ఞాం వాక్యోపక్రమే శ్రుతాం సమర్థయితుమసమామ్నాతమపి వియదుత్పత్తావుపసంఖ్యాతవ్యం కిమంగ పునస్తైత్తిరీయకే సమామ్నాతం నభో న సంగృహ్యతే । యచ్చోక్తమాకాశస్య సర్వేణానన్యదేశత్వాద్బ్రహ్మణా తత్కార్యైశ్చ సహావిదితమేవ తద్భవతి, అతో న ప్రతిజ్ఞాహానిర్న చైకమేవాద్వితీయమితి శ్రుతికోపో భవతి క్షీరోదకవద్బ్రహ్మనభసోరవ్యతిరేకోపపత్తేరితి । అత్రోచ్యతే । న క్షీరోదకన్యాయేనేదమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం నేతవ్యం । మృదాదిదృష్టాంతప్రణయనాద్ధి ప్రకృతివికారన్యాయేనైవేదం సర్వవిజ్ఞానం నేతవ్యమితి గమ్యతే । క్షీరోదకన్యాయేన చ సర్వవిజ్ఞానం కల్ప్యమానం న సమ్యగ్విజ్ఞానం స్యాత్ । నహి క్షీరజ్ఞానగృహీతస్యోదకస్య సమ్యగ్విజ్ఞానగృహీతత్వమస్తి । నచ వేదస్య పురుషాణామివ మాయాలీకవంచనాదిభిరర్థావ

వస్తుని వికల్పాసంభవాదుభయోః ప్రాథమ్యం శాఖాభేదేనాప్యవస్థితం న భవతి నాప్యుభయోర్ద్విదళాంకురవత్సముచ్చిత్యోత్పత్త్యా ప్రాథమ్యం వాయోరగ్నిరితి క్రమబాధాపాతాదితి తదస్త్యమేవేత్యాహ ॥ వికల్పేతి ॥ న కేవలం శ్రుత్యోర్ద్వయోరవిరోధస్సాహార్దం చాస్తీత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ వియదుపసంగ్రాహ్యమిత్యన్వయః । వియదనుత్పత్తివాదినోక్తం క్రమమనూద్య ప్రతిజ్ఞాయా అద్వితీయశ్రుతేశ్చ ముఖ్యార్థతాత్పర్యావగమాన్న గౌణార్థతేతి దూషయతి ॥ యచ్చోక్తమిత్యాదినా ॥ ప్రకృతివికారన్యాయస్తదనన్యత్వన్యాయః, ఉదకం క్షీరస్థమపి క్షీరజ్ఞానాన్న గృహ్యతే భేదాదితి భావః । మాస్తు సమ్యగ్జ్ఞానం శ్రుతేర్భ్రాంతిమూలత్వసంభవాదిత్యాశంక్యాపౌరుషేయత్వాన్నైవమిత్యాహ ॥ నచ వేదస్యేతి ॥ మాయా భ్రాంతిః తయాలీకం మిథ్యాభాషణం తేన వంచనమయథార్థబోధనం ఆదిపదాద్విప్రలిప్సాప్రమాదకరణాపాటవాని గృహ్యంతే ।

ప్రతిజ్ఞాముఖ్యత్వమభిధాయాద్వితీయశ్రుతిముఖ్యతామాహ ॥సావధారణేతి॥ సర్వాద్వైతనిషేధపరేత్యర్థః। ఉభయగౌణత్వేఽద్భుతవదుపన్యాసోమృదాదిదృష్టాంతైస్తత్సాధనంచనస్యాదితిదోషాంతరమాహ ॥నచేత్యాదినా॥.........※

౭ ॥ కార్యమేవవస్త్వేకదేశఆకాశోనోత్పద్యతేసామగ్రీశూన్యత్వాదిత్యత్రాకాశోవికారః విభక్తత్వాద్ఘటాదివదితిసత్ప్రతిపక్షమాహ ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ యోవిభక్తస్సవికారఇత్యన్వయముక్త్వాయస్త్వవికారస్సనవిభక్తఃయథాత్మేతివ్యతిరేకవ్యాప్తిమాహ ॥ నత్వవికృతమితి॥ దిగాదిషువ్యభిచారమాశంక్యపక్షసమత్వాన్నైవమిత్యాహ ॥ ఏతేనేతి ॥ విభక్తత్వేనేత్యర్థః । ఆత్మనివ్యభిచారంశంకతే ॥ నన్వితి ॥ ధర్మిసమానసత్తాకవిభాగస్యహేతుత్వాత్పరమార్థాత్మనివిభాగస్యకల్పితత్వేనభిన్నసత్తాకత్వాన్నవ్యభిచారఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ అత్రచాజ్ఞానాన్యద్రవ్యత్వంవిశేషణమతోనాజ్ఞానతత్సంబంధాదౌవ్యభిచారః । నన్వాత్మాకార్యః విభక్తత్వాత్ వస్తుత్వాద్వా ఘటవదిత్యాభాసతుల్యమిదమనుమానమిత్యాశంక్యాత్మనః పరమకారణత్వశ్రుతస్యకార్యత్వేశూన్యతాప్రసంగఇతి బాధకసత్త్వాత్తస్యాభాసత్వం నాత్ర

ధారణముపపద్యతే । సావధారణాచేయమేకమేవాద్వితీయమితిశ్రుతిఃక్షీరోదకన్యాయేననీయమానాపీడ్యేత । నచస్వకార్యాపేక్షయేదంవస్త్వేకదేశవిషయంసర్వవిజ్ఞానమేకాద్వితీయతావధారణంచేతిన్యాయ్యం। మృదాదిష్వపిహితత్సంభవాన్నతదపూర్వవదుపన్యసితవ్యంభవతి ' శ్వేతకేతోయన్నుసోమ్యేదంమహామనా అనూచానమానీస్తబ్ధోఽస్యుతతమాదేశమప్రాక్ష్యోయేనాశ్రుతంశ్రుతం భవతి
నా।తస్మాదశేషవస్తువిషయమేవేదంసర్వవిజ్ఞానంసర్వస్యబ్రహ్మకార్యతాపేక్షయోపన్యస్యతఇతిద్రష్టవ్యం యత్పునరేతదుక్తమసంభవాద్గౌణీగగనస్యోత్పత్తిశ్రుతిరితితత్రబ్రూమః ॥ ....※

※ సూ॥ ౭॥యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్ ॥ ※

తుశబ్దోఽసంభవాశంకాయావ్యావృత్త్యర్థః । నఖల్వాకాశోత్పత్తావసంభవాశంకాకర్తవ్యా, యతోయావత్కించిద్వికారజాతందృశ్యతే ఘటఘటికోదంచనాదివాకటకకేయూరకుండలాదివా సూచీనారాచనిస్త్రింశాదివా తావానేవ విభాగోలోకేలక్ష్యతే, నత్వవికృతంకించిత్కుతశ్చిద్విభక్తముపలభ్యతే । విభాగశ్చాకాశస్యపృథివ్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే,తస్మాత్సోపివికారోభవితుమర్హతి ।ఏతేనదిక్కాలమనఃపరమాణ్వాదీనాంకార్యత్వంవ్యాఖ్యాతం। నన్వాత్మాప్యాకాశాదిభ్యోవిభక్తఇతితస్యాపికార్యత్వం ఘటాదివత్ప్రాప్నోతి, న, ఆత్మనఆకాశస్సంభూతఇతిశ్రుతేః । యదిహ్యాత్మాపి వికారస్స్యాత్తస్మాత్పరమన్యన్నశ్రుతమిత్యాకాశాదిసర్వంకార్యంనిరాత్మకమాత్మనః కార్యత్వేస్యాత్, తథాచశూన్యవాదఃప్రసజ్యేత । ఆత్మత్వాదేవాత్మనోనిరాకరణశంకానుపపత్తిః । నహ్యాత్మాగంతుకఃకస్యచిత్స్వయంసిద్ధత్వాత్ । నహ్యాత్మాత్మనః ప్రమాణమపేక్ష్యసిధ్యతి । తస్యహిప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాన్యసిద్ధప్రమేయసిద్ధయేఉపాదీయంతే। నహ్యాకాశాదయఃపదార్థాఃప్రమాణనిరపేక్షాస్స్వయంసిద్ధాః కేనచిదభ్యు

కించిద్బాధకమస్తి ప్రత్యుతాకాశస్యాకార్యత్వేనిత్యానేకద్రవ్యకల్పనాశ్రుతప్రతిజ్ఞాహాన్యాదయోబాధకాస్సంతీతిసభాసతుల్యతేత్యాహ ॥ఆత్మనఇతి॥ ఇష్టఃప్రసంగఇతివదంతంప్రత్యాహ ॥ ఆత్మత్వాదితి ॥ ఆత్మాభావఃకేనచిజ్జ్ఞాయతేనవా, ఆద్యేయోజ్ఞాతాసపరిశిష్యతఇతినశూన్యతా, ద్వితీయేఽపినశూన్యతా మానాభావాదిత్యర్థః । కించయద్ధికార్యంసత్తాస్ఫూర్త్యోరన్యాపేక్షంతన్నిరాకార్యమాత్మాత్వవికార్యోనిరపేక్షత్వాన్నబాధయోగ్యఇత్యాహ ॥ నహ్యాగంతుకఇత్యాదినా ॥ కస్యచిత్కారణస్యాగంతుకఃకార్యోనహిసత్తాస్ఫూర్త్యోస్సిద్ధౌపరసాపేక్షత్వాదిత్యక్షరార్థః। తత్రసత్తాయాస్పరనాపేక్షత్వంవివృణోతి ॥నహీతి॥ తదుక్తంసురేశ్వరాచార్యైః " ప్రమాతాచప్రమాణంచప్రమేయంనిశ్చితిస్తథాయత్సాన్నిధ్యాత్ప్రసిధ్యంతితత్సిద్ధౌకిమపేక్షత" ఇతి । తథాశ్రుతిరపి "పురుషస్స్వయంజ్యోతిస్తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీతిచ । నన్వాత్మనస్స్వతస్సిద్ధౌ ప్రమాణవైయర్థ్యంతత్రాహ ॥ తస్యేతి ॥ ననుప్రమేయస్యాపిస్వప్రకాశత్వం

నస్యాదిత్యత ఆహ ॥ నహీతి ॥ అతో న ప్రమాణవైయర్థ్యమితి భావః । ఆత్మాపి మానాధీనసిద్ధికః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఆ
త్మాత్వితి ॥ అయమర్థః నిశ్చితసత్తాకం హి జ్ఞానం ప్రమేయసత్తానిశ్చాయకం గేహే ఘటో దృష్టో న ... నసంశయేన
దృష్ట ఇతి వ్యతిరేకనిశ్చయే చార్థః స్వరూపాసిశ్చయాజ్జ్ఞాన సత్తానిశ్చయశ్చ న స్వతః కార్యస్య స్వప్రకాశత్వాయోగా
న్నాపి జ్ఞానాంతరాదనవస్థానాదతస్సాక్షిణైవ జ్ఞానసత్తానిశ్చయో వాచ్యః । తత్ర సాక్షిణశ్చేజ్జ్ఞానాధీనసత్తానిశ్చయః అ
న్యోన్యాశ్రయస్స్యాదతస్సర్వసాధకత్వాదాత్మా స్వతస్సిద్ధ ఇతి । స్వప్రకాశస్యాపి బాధః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ జ
డం హి పరాయత్తప్రకాశత్వాదాగంతుకం బాధయోగ్యం న స్వప్రకాశాత్మస్వరూపం, తస్య సర్వబాధసాక్షిస్వరూప
స్య నిరాకర్త్రంతరాభావాత్స్వస్య చ స్వనిరాకర్తృత్వాయోగాత్ । న హి సునిపుణేనాపి స్వాభావో ద్రష్టుం శక్యత ఇత్య
ర్థః । ఏవం స్వతస్స్ఫూర్తిత్వాదాత్మా న బాధ్య ఇత్యుక్త్వా స్వతస్సత్తాకత్వాచ్చ న బాధ్య ఇత్యాహ ॥ తథా హమేవేతి ॥ జ్ఞాన
జ్ఞేయయోస్సత్తావ్యభిచారేపి జ్ఞాతుస్సదైకరూపత్వాన్న సత్తావ్యభిచార ఇత్యర్థః । మాస్తు జీవతో జ్ఞాతురన్యథాభావః మృ
తస్య తు స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తథేతి ॥ ఉచ్ఛేదో వినాశోన్యథాస్వభావత్వం మిథ్యాత్వం వా సంభావయితుమపి న శక్యం, అహము

పగమ్యంతే । ఆత్మా తు ప్రమాణాదివ్యవహారాశ్రయత్వాత్ప్రాగేవ ప్రమాణాది వ్యవహారాత్సిధ్యతి । న
చేదృశస్య నిరాకరణం సంభవతి । ఆగంతుకం హి వస్తు నిరాక్రియతే న స్వరూపం । య ఏవ హి నిరాకర్తా తదే
వ తస్య స్వరూపం । న హ్యగ్నేరౌష్ణ్యమగ్నినా నిరాక్రియతే, తథా హమేవేదానీం జానామి వర్తమానం వ
స్త్వహమేవాతీతమతీతతరం చాజ్ఞాసిషమహమేవానాగతమనాగతతరం చ జ్ఞాస్యామీత్యతీతానాగతవర్త
మానభావేనాన్యథాభవత్యపి జ్ఞాతవ్యేన జ్ఞాతురన్యథాభావోస్తి సర్వదా వర్తమానస్వభావత్వాత్, త
థా భస్మీభవత్యపి దేహే నాత్మన ఉచ్ఛేదో వర్తమానస్వభావత్వాదన్యథాస్వభావత్వం వా న సంభావయి
తుం శక్యం । ఏవమప్రత్యాఖ్యేయస్వభావత్వాదేవాకార్యత్వమాత్మనః కార్యత్వం చాకాశస్య । య
త్తూక్తం సమానజాతీయమనేకం కారణద్రవ్యం వ్యోమ్నో నాస్తీతి తత్ప్రత్యుచ్యతే, న తావత్సమానజాతీ
యమేవారభతే న భిన్నజాతీయమితి నియమోఽస్తి । న హి తంతూనాం తత్సంయోగానాం చ సమానజాతీ
యత్వమస్తి ద్రవ్యగుణత్వాభ్యుపగమాత్ । న చ నిమిత్తకారణానామపి తురీవేమాదీనాం సమానజాతీయ
త్వనియమోస్తి । స్యాదేతత్సమవాయికారణవిషయ ఏవ సమానజాతీయత్వాభ్యుపగమో న కారణాంతర
విషయ ఇతి, తదప్యనైకాంతికం । సూత్రగోవాలైర్హ్యనేకజాతీయైరేకా రజ్జుస్సృజ్యమానా దృశ్యతే ।
తథా సూత్రైరూర్ణాదిభిశ్చ విచిత్రాన్కంబలాన్వితన్వతే । సత్త్వద్రవ్యత్వాద్యపేక్షయా వా సమాన
జాతీయత్వే కల్ప్యమానే నియమానర్థక్యం సర్వస్య సర్వేణ సమానజాతీయకత్వాత్, నాప్యనేకమేవా

స్మీత్యనుభవసిద్ధసత్స్వభావస్య బాధాభావాదిత్యర్థః । ఏవమాత్మనశ్శూన్యత్వనిరాసేన శూన్యతాప్రసంగస్యానిష్టత్వము
క్తం, తతశ్చాత్మనః కార్యత్వానుమానమాభాస ఇత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ అకార్యాత్మనస్సిద్ధాత్తస్యావిద్యాసహితస్యోపాదాన
స్యాదృష్టాదినిమిత్తస్య చ సత్త్వాదాకాశానుత్పత్తిహేతోస్సామగ్రీశూన్యత్వస్య స్వరూపాసిద్ధేరుక్తసత్ప్రతిపక్షబాధా
చ్చాకాశస్య కార్యత్వం నిరవద్యమిత్యాహ ॥ కార్యత్వం చేతి ॥ ఆత్మావిద్యయోర్విజాతీయత్వాన్నాకాశారంభకత్వమిత్యు
క్తమనూద్య నిరస్యతి ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ కిం కారణమాత్రస్య సాజాత్యనియమః? ఉత సమవాయినః? తత్రాద్యం నిర
స్య ద్వితీయం శంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ కిం సమవాయితావచ్ఛేదకధర్మేణ సాజాత్యం? ఉత సత్తాదినా? నాద్య ఇత్యా
హ ॥ తదపీతి ॥ న చ రజ్జ్వాదిన ద్రవ్యాంతరమితి వాచ్యం, ఘటాదేరపి తథాత్వాపాతాత్ ద్వితీయోఽస్మదిష్టః । ఆత్మావి
ద్యయోర్వస్తుత్వేన సాజాత్యాదిత్యాహ ॥ సత్త్వేతి ॥ ఉపాదానస్య సాజాత్యనియమం నిరస్య సంయుక్తానేకత్వనియమమ
ద్వితీయస్యాసంగస్యాప్యాత్మన ఉపాదానత్వసిద్ధయే నిరస్యతి ॥ నాపీత్యాదినా ॥ కిమారంభకమాత్రస్యాయం నియమః?
ఉత ద్రవ్యారంభకస్య? నాద్య ఇత్యాహ ॥ అణ్వితి ॥ ద్వ్యణుకస్య జ్ఞానస్య చాసమవాయికారణసంయోగజనకమాద్యం క

ర్మ, యద్యప్యదృష్టవదాత్మసంయుక్తేఅణుమనసీఆద్యకర్మారంభకే తథాపికర్మసమవాయినఏకత్వాదనేకత్వనియమభంగఇత్యాహ ॥ ఏకైకోహీతి ॥ ద్రవ్యాంతరైస్సమవాయిభి రిత్యర్థః । ద్వితీయముత్థాప్యారంభవాదానంగీకారేణ దూషయతి । ద్రవ్యేత్యాదినా ॥ నత్వభ్యుపగమ్యతేతస్మాన్నైషనియమః ఇతి శేషః । యత్తుక్షీరపరమాణుషురసాంతరోత్పత్త్యాతైరేవదధ్యారంభ ఇతితన్న, క్షీరనాశేమానాభావాద్రసవద్దధ్నోప్యేకద్రవ్యారభ్యత్వ సంభవాచ్చ ద్రవ్యగుణసంకేతస్యపౌరుషేయస్యశ్రుత్యర్థనిర్ణయాహేతుత్వాదితిభావః । లోకేకర్తుస్సహాయదర్శనాద సహాయాద్బ్రహ్మణః కథంసర్గఇతితత్రాహ ॥ తథాచోక్తమితి ॥ ప్రాగభావశూన్యత్వం హేతురప్యసిద్ధఇత్యాహ ॥ యచ్చోక్తమిత్యాదినా ॥ శబ్దాశ్రయత్వంవిశేషః శబ్దాదిమానాకాశఃప్రళయేనాస్తి 'నాసీద్రజోనోవ్యోమే'తిశ్రుతేః । నన్వాకాశాభావేకాశిత్వంస్యాదితిచేత్, సుశిక్షితోఽయంనైయాయికతనయః । నహ్యాకాశభావస్తద్ధర్మోవాకాశిత్వం కింతుమూర్తద్ర

రభతేనైకమితినియమోఽస్తి । అణుమనసోరాద్యకర్మారంభాభ్యుపగమాత్ । ఏకైకోహిపరమాణుః మనశ్చాద్యంస్వకర్మారభతే నద్రవ్యాంతరైస్సంహత్యేత్యభ్యుపగమ్యతే । ద్రవ్యారంభఏవానేకారంభకత్వనియమఇతిచేన్న, పరిణామాభ్యుపగమాత్ । భవేదేషనియమోయదిసంయోగసచివంద్రవ్యం ద్రవ్యాంతరస్యారంభకమభ్యుపగమ్యేత । తదేవతుద్రవ్యంవిశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానం కార్యం నామాభ్యుపగమ్యతే తచ్చక్వచిదనేకంపరిణమతేమృద్బీజాద్యంకురాదిభావేనక్వచిదేకంపరిణమతేక్షీరాదిదధ్యాదిభావేన । నేశ్వరశాసనమస్త్యనేకమేవకారణకార్యంజనయతీతి, అతశ్శ్రుతిప్రామాణ్యాదేకస్మాద్బ్రహ్మణఆకాశాదిమహాభూతోత్పత్తిక్రమేణ జగజ్జాతమితినిశ్చీయతే । తథాచోక్తం 'ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి'తి । యచ్చోక్తమాకాశస్యోత్పత్తౌనపూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావయితుంశక్యతఇతి, తదయుక్తం, యేనైవహివిశేషేణపృథివ్యాదిభ్యోవ్యతిరిచ్యమానంనభస్స్వరూపవదిదానీమధ్యవసీయతే సఏవవిశేషఃప్రాగుత్పత్తేర్నాసీదితిగమ్యతే । యథాచబ్రహ్మనస్థూలాదిభిఃపృథివ్యాదిస్వభావైస్స్వభావవత్ 'అస్థూలమనణ్వి'త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఏవమాకాశస్వభావేనాపినస్వభావవదనాకాశమితిశ్రుతేరవగమ్యతే, తస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరనాకాశమచ్ఛిద్రమితిస్థితం । యదప్యుక్తంపృథివ్యాదివైధర్మ్యాదాకాశస్యాజత్వమితి, తదప్యసత్, శ్రుతివిరోధేసత్యుత్పత్త్యసంభావానుమానస్యాభాసత్వోపపత్తేః, ఉత్పత్త్యనుమానస్యచదర్శితత్వాత్, అనిత్యమాకాశమనిత్యగుణాశ్రయత్వాద్ఘటాదివదిత్యాదిప్రయోగసంభవాచ్చ । ఆత్మనానైకాంతికమితిచేన్న, తస్యౌపనిషదంప్రత్యనిత్యగుణాశ్రయత్వాసిద్ధేః । విభుత్వాదీనాంచాకాశస్యోత్పత్తివాదినంప్రత్యసిద్ధత్వాత్ । యచ్చోక్తమేతచ్ఛబ్దాచ్చేతితత్రామృతత్వశ్రుతిస్తావద్వియత్యమృతాదివౌకసఇతివద్ద్రష్టవ్యాః । ఉత్పత్తిప్రళయయోరుపపాదితత్వాత్ 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చనిత్య'ఇత్యపిప్రసిద్ధమహత్త్వేనాకాశేనోపమానంక్రియతే, నిరతిశ

వ్యవిశేషఃతత్సంయోగవిశేషోవాకాశిత్వం, తచ్చప్రళయేనాస్తీతిభావః । 'ఆకాశశరీరంబ్రహ్మే'తిశ్రుతేరగ్న్యాదివద్బ్రహ్మస్వభావస్యాకాశస్యసతిబ్రహ్మణికథమభావస్తత్రాహ ॥ యథాచేతి ॥ విభుత్వాదాకాశసమంబ్రహ్మేతిశ్రుత్యర్థః । విభుత్వాస్పర్శద్రవ్యత్వనిరవయవద్రవ్యత్వలింగానాం విభక్తత్వాదిలింగసహితాగమబాధమాహ ॥ యదపీత్యాదినా ॥ ధర్మివినాశాభావేగుణనాశోనస్యాదితితర్కార్థమనిత్యపదం గుణాశ్రయత్వమేవహేతుః, తచ్చస్వసమానసత్తాకగుణవత్త్వమతోనిర్గుణాత్మనినవ్యభిచారః । భూతత్వమాదిశబ్దార్థః । స్వరూపాసిద్ధిమప్యాహ ॥ విభుత్వాదీనాంచేతి ॥ సర్వమూర్తసంయోగః పరిమాణవిశేషోవావిభుత్వంనిర్గుణాత్మనిదృష్టాంతేనాస్తి సంయోగస్యసావయవత్వనియతస్యాజత్వసాధ్యవిరుద్ధతాచ, స్వరూపోపచయరూపంతువిభుత్వమాత్మాకాశయోర్నసమం । 'జ్యాయానాకాశా'దితిశ్రుతేః । క్వచిదాకాశసామ్యంతుబ్రహ్మణోయత్కించిత్సర్వసంబంధేనవ్యపదిశ్యతేఅసక్తత్వేనవాపంచీకరణాదస్ప

ర్మత్వమసిద్ధం కార్యద్రవ్యస్యానిత్యత్వాన్నిరవయవత్వమప్యసిద్ధం, ద్రవ్యత్వజాతిశ్చాత్మన్యసిద్ధేత్యర్థః । నిత్యఇత్యంశేన సామ్యం నవివక్షితం । నను 'సయథానంతోఽయమాకాశ ఏవమనంత ఆత్మే'తి శ్రుతిర్నిత్యత్వేనైవ సామ్యం బ్రూత ఇత్యత ఆహ ॥ ఏతేనేతి ॥ ఆకాశస్య కార్యత్వేనానిత్యత్వాదిత్యర్థః । శ్రుతిస్త్వాపేక్షికానంత్యద్వారా ముఖ్యానంత్యం బోధయతీతి భావః । న్యూనత్వాచ్చ నముఖ్యోపమానత్వమిత్యాహ ॥ జ్యాయానితి ॥ ముఖ్యోపమానాసత్త్వే శ్రుతిర్నతస్యేతి తస్మాదాకాశస్యోపమానత్వమాత్రేణ నిత్యత్వం నాస్తీతి భావః । అనిత్యత్వే శ్రుతిమాహ ॥ అతోఽన్యదితి ॥ ... త్త్వైకస్యైవ సంభూతశబ్దస్య గౌణత్వం ముఖ్యత్వం చేతి తన్న, ఆకాశోఽపి తస్య ముఖ్యత్వసంభవాదిత్యాహ ॥ తపసీతి ॥ బలవత్తైత్తిరీయశ్రుత్యా ఛాందోగ్యశ్రుతేర్నయనాదేకవాక్యతయా సృష్టౌ బ్రహ్మత్మని సమన్వయ ఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రథమాధికరణమ్.

౮. ❁ ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః ❁ అతిదేశత్వాన్నపృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా 'తత్తేజోఽసృజతే'తి శ్రుతేః 'ఆకాశాద్వాయు'రితి శ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేత్యేకవాక్యత్వభావాభావాభ్యాం సంశయే గౌణపూర్వపక్షసిద్ధాంతపక్షావతిదిశతి ॥ అత్రాపీత్యాదినా ॥ పూర్వత్ర హ్యాకాశానంతర్యం తేజసస్థాపితం తత్ర వాయుతేజసోస్తుల్యపదాసంతర్యే వాయో-

యమహత్త్వాయనాకాశసమత్వాయయథేషురివసవితా ధావతీతి క్షిప్రగతిత్వాయోచ్యతే నేషుతుల్యగతిత్వాయ తద్వత్ । ఏతేనానంతత్వోపమానశ్రుతిర్వ్యాఖ్యాతా ॥ జ్యాయానాకాశాదిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ బ్రహ్మణస్సకాశాదాకాశస్యోనపరిమాణత్వసిద్ధిః నతస్య ప్రతిమాస్తీతి చ బ్రహ్మణోఽనుపమానత్వం దర్శయతి 'అతోఽన్యదార్త'మితి చ బ్రహ్మణోఽన్యేషామాకాశాదీనామార్తత్వం దర్శయతి । తపసి బ్రహ్మశబ్దవదాకాశస్య జన్మశ్రుతేర్గౌణత్వమిత్యేతదాకాశసంభవశ్రుత్యనుమానాభ్యాం పరిహృతం, తస్మాద్బ్రహ్మకార్యం వియదితి సిద్ధం ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్. ... ... ❁

❁ సూ. ॥ ౮ ॥ ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః ॥ ❁

అతిదేశోఽయం ఏతేన వియద్వ్యాఖ్యానేన మాతరిశ్వాపి వియదాశ్రయో వాయుర్వ్యాఖ్యాతః । అత్రాప్యేతే యథాయోగం పక్షా రచయితవ్యాః । న వాయురుత్పద్యతే, ఛందోగానాముత్పత్తిప్రకరణేఽనామ్నానాదిత్యేకః పక్షః, అస్తి తు తైత్తిరీయాణాముత్పత్తిప్రకరణే ఆమ్నానం 'ఆకాశాద్వాయు'రితి పక్షాంతరం । తతశ్చ శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధే సతి గౌణీ వాయోరుత్పత్తిశ్రుతిః అసంభవాదిత్యపరోఽభిప్రాయః, అసంభవశ్చ దర్శితః । 'సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయు'రిత్యస్తమయప్రతిషేధాదమృతత్వాదిశ్రవణాచ్చ ప్రతిజ్ఞానుపరోధాద్వ్యాప్రకారంచ విభాగాభ్యుపగమాదుత్పద్యత ఏవ వాయురితి సిద్ధాంతః । అస్తమయప్రతిషేధోఽపరవిద్యావిషయ ఆపేక్షికః, అగ్న్యాదీనామివ వాయోరస్తమయాభావాత్ । కృతప్రతివిధానం చామృతత్వాదిశ్రవణం । నను వాయోరాకాశస్య చ తుల్యయోరుత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణాశ్రవణయో-

రగ్నిరితి క్రమశ్రుతిబాధాత్పూర్వాపత్యే తేజః పాఠభంగాన్నైకవాక్యతేతి పూర్వపక్షే గౌణత్వాద్యభిప్రాయమాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ అస్తమయప్రతిషేధో ముఖ్యోత్పత్త్యసంభవే లింగం 'వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృత'మితి । తస్యైవ లింగస్యాభ్యాసః 'వాయురేవ వ్యష్టిస్సమష్టిశ్చే'తి సర్వాత్మత్వం లింగాంతరమాదిపదార్థః । తథా సంవర్గవిద్యాయాం 'వాయుర్హ్యేవైతాన్సర్వానగ్న్యాదీన్సంహరతీ'తి శబ్దమాత్రైశ్వర్యశ్రవణం లింగాంతరం గ్రాహ్యం । ఏతైర్లింగైర్వాయురనాద్యనంత ఇతి ప్రతీతేరుత్పత్తిర్గౌణీత్యవిరోధః శ్రుత్యోరితి ప్రాప్తే ప్రతిపిపాదయిషిత ప్రతిజ్ఞాశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్తత్సాధకానాం తత్ర తత్ర వాయూత్పత్తివాక్యానాం భూయస్త్వాదుక్తవిభక్తత్వాదిలింగానుగ్రహాచ్చ ముఖ్యైవ వాయోరుత్పత్తిః, తథాకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా తేజోఽసృజతేతి శ్రుత్యోరేకవాక్యతయా బ్రహ్మణి సమన్వయః । లింగాని తూపాస్యవాయుస్తావకత్వాదాపేక్షికతయా వ్యాఖ్యేయానీతి ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ ॥ ప్రతిజ్ఞేత్యాదినా ॥ కృతం ప్రతివిధానం ఆపేక్షికత్వేన సమాధానం యస్య తత్తథా । అధికరణానారంభమాశంక్యోక్తామధికాశంకామాహ ॥ నన్వి

త్యాదినా ॥ 'వాయుర్వావ సంవర్గః' 'వాయుర్హ్యేవైతాన్సర్వాన్సంవృఙ్క్తే' ఇత్యాదిశబ్దమాత్రంశంకామూలంనార్థ ఇతిద్యోతనాయార్థమాత్రపదం। తామేవశంకామాహ॥సంవర్గేతి॥వ్యష్టిసమష్ట్యుపాస్తిర్వాయుందిశాంవత్సం వేదేత్యుపాస్తిశ్చాదిశబ్దార్థః॥ అధి ౨. ❁

౯.❁అసంభవస్తుసతోఽనుపపత్తేః❁ 'అనాద్యనంతంమహతః పరంధ్రువంనచాస్యకశ్చిజ్జనితే' త్యాదబ్రహ్మనాదిత్వశ్రుతీనాం 'త్వంజాతోభవసివిశ్వతోముఖ' ఇత్యుత్పత్తిశ్రుత్యా విరోధోఽస్తినవేత్యేకవాక్యభావాభావాభ్యాం సందేహేఽస్తివిరోధఇతి పూర్వపక్షేప్రాప్తే యథావాయ్వాదేరమృతత్వాదికముత్పత్తిశ్రుతిబలాదాపేక్షికం తథాబ్రహ్మణాదిత్వమాపేక్షికమితిదృష్టాంతసంగత్యాపేకదేశిపక్షంప్రాపయతి॥వియదితి॥ బ్రహ్మకుతశ్చిజ్జాయతేకారణత్వాదాకాశవదిత్యనుమానానుగ్రహాజ్జన్మశ్రుతిర్బలీయసీత్యాహ॥తథేతి॥నచానాదికారణాభావేనానవస్థాబీజాంకురవదనాదిత్వోపపత్తేః। తథావటీపాద్బీపవద్బ్రహ్మాంతరాద్బ్రహ్మాంతరోత్పత్తిః, ఉత్పత్తిశ్రుత్యాచానాదిత్వశ్రుతిర్నేయేత్యనాద్యనంతబ్రహ్మసమన్వయాసిద్ధిరితి ప్రాప్తేముఖ్యసిద్ధాంతమాహ॥తామితి॥బ్రహ్మనజాయతేకారణశూన్యత్వాన్నరవిషాణవద్వ్యతిరే

రేకమేవాధికరణముభయవిషయమస్తు కిమతిదేశేనాసతివిశేషఇతి, ఉచ్యతే, సత్యమేవమేతత్, తథాపిమందధియాం శబ్దమాత్రకృతాశంకానివృత్త్యర్థోఽయమతిదేశఃక్రియతే । సంవర్గవిద్యాదిషుహ్యుపాస్యతయావాయోర్మహాభాగత్వశ్రవణాత్, అస్తమయప్రతిషేధాదిభ్యశ్చభవతి నిత్యత్వాశంకాకస్యచిదితి ॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్ ... ... ❁

❁ సూ॥౯॥ అసంభవస్తుసతోఽనుపపత్తేః ॥ ❁

వియత్పవనయోరసంభావ్యమానజన్మనోరప్యుత్పత్తిముపశ్రుత్య బ్రహ్మణోపిభవేత్ కుతశ్చిదుత్పత్తిరితిస్యాత్కస్యచిన్మతిః। తథావికారేభ్యఏవాకాశాదిభ్యఉత్తరేషాంవికారాణాముత్పత్తిముపశ్రుత్యాకాశస్యాపివికారాదేవబ్రహ్మణఉత్పత్తిరితికశ్చిన్మన్యేత, తామాశంకామపనేతుమిదంసూత్రం । అసంభవస్త్వితి । నఖలుబ్రహ్మణస్సదాత్మకస్యకుతశ్చిదన్యతస్సంభవఉత్పత్తిరాశంకితవ్యా, కస్మాత్, అనుపపత్తేః, సన్మాత్రంహి బ్రహ్మనతస్యసన్మాత్రాదేవోత్పత్తిస్సంభవతి, అసత్యతిశయేప్రకృతివికారభావానుపపత్తేః । నాపిసద్విశేషాద్దృష్టవిపర్యయాత్సామాన్యాద్విశేషాఉత్పద్యమానాదృశ్యంతే। మృదాదేర్ఘటాదయోనతువిశేషేభ్యస్సామాన్యంనాప్యసతోనిరాత్మకత్వాత్ , కథం 'అసతస్సజ్జాయేతే'తిచాక్షేపశ్రవణాత్ 'సకారణంకరణాధిపాధిపోనచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిప' ఇతిచ బ్రహ్మణోజనయితారంవారయతి । వియత్పవనయోఃపునరుత్పత్తిఃప్రదర్శితానతుబ్రహ్మణస్సాస్తీతివైషమ్యం।నచవికారేభ్యోవికారాంతరోత్పత్తిదర్శనాద్బ్రహ్మణోపివికారత్వంభవితుమర్హతీతిమూలప్రకృత్యనభ్యుపగమేఽనవస్థాప్రసంగాత్। యామూలప్రకృతిరభ్యుపగమ్యతేతదేవచనోబ్రహ్మేత్యవిరోధః॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్ ❁

కేణ ఘటవచ్చేత్యనుమానానుగ్రహాద్విపక్షేచాకారణకకార్యవాదప్రసంగా ద్బ్రహ్మవాదిత్వశ్రుతయో బలీయస్యఇతి కారణత్వలింగబాధాజ్జన్మశ్రుతిఃకార్యాభేదేనవ్యాఖ్యేయేత్యనాద్యనంతబ్రహ్మసమన్వయసిద్ధిరితిసిద్ధాంతఫలం । నచహేత్వసిద్ధిఃకారణస్యానిరూపణాత్। తథాహికింసన్మాత్రస్య బ్రహ్మణస్సన్మాత్రమేవ[illegible]ంకారణం సద్విశేషోవాఅసద్వా నత్రేధాపీత్యాహ॥సన్మాత్రంహీత్యాదినా॥ దీపస్తుదీపాంతరేనిమిత్తమిత్యను[illegible]ణం। వియత్పవనయోర్బ్రహ్మణశ్చవిభక్తత్వావిభక్తత్వాభ్యాంకారణభావాభావాభ్యాంచవైషమ్యం । కారణత్వలింగస్యాప్రామాణికానవస్థాతర్కేణాపిబాధమాహ ॥ నచవికారేభ్యఇత్యాదినా ॥ కారణస్యానభ్యుపగమేయదృచ్ఛావాదప్రసంగః, అనాదికారణానభ్యుపగమేఽనవస్థాప్రసంగః, తదభ్యుపగమేబ్రహ్మవాదప్రసంగః, కారణాంతరస్యప్రధానాదేర్నిరాసాదితిభావః॥ ...❁

౧౦.❁తేజోఽతస్తథాహ్యాహ❁ 'తత్తేజోఽసృజత' 'వాయోరగ్ని'రితిశ్రుత్యోర్విరోధోఽస్తినవేతిసందేహేసామాన్యాత్సామాన్యోత్పత్త్యసంభవేపి బ్రహ్మవాయ్వోస్సామాన్యయోస్తేజోరూపవిశేషోపాదానసంభవాత్తుల్యబలత

యాస్త్వవిరోధ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః సర్వత్రాధ్యాయసమాప్తేరేకవాక్యత్వాసంభవాసంభవౌ సంశ
యబీజం। పూర్వపక్షే శ్రుతీనామవిరోధాదప్రామాణ్యం ఫలం సిద్ధాంతే ప్రామాణ్యమిత్యుక్తం న విస్మర్తవ్యం। ఏవం పూర్వప
క్షే కార్యమాత్రస్య వివర్తత్వాత్ కల్పితస్య వాయోస్తేజఃకల్పనాధిష్ఠానత్వాయోగాద్బ్రహ్మైవ తేజస ఉపాదానం సర్వ
కార్యాణాం బ్రహ్మైవోపాదానమిత్యర్థైః శ్రుతీనాం భూయస్త్వాచ్చ తదనురోధాద్వాయోరగ్నిరితి క్రమార్థా పంచమీత్య
విరోధ ఇత్యేకదేశిసిద్ధాంతం ప్రాపయతి ॥ ప్రాప్తం తావద్బ్రహ్మయోని తేజ ఇత్యాదినా ॥ శ్రుతీనామవిరోధమాత్రోప
న్యాసేన పూర్వపక్షః సిద్ధాంతే నావిరోధోక్తావేకదేశిపక్ష ఇతి జ్ఞేయం। తదుభయమపి ముఖ్యసిద్ధాంతాపేక్షయా పూర్వప
క్షత్వేన వ్యవహ్రియతే। సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ కదర్థితా బాధితార్థేతి యావత్। వాయోస్తేజః ప్రకృతి
త్వం పంచమీశ్రుత్యా నిర్ధారితం, న చ కల్పితస్యోపాదానత్వాసంభవః, అధిష్ఠానత్వాసంభవేపి మృదాదివత్పరిణామిత్వ
సంభవాత్, సతస్తు బ్రహ్మణశ్ఛాందోగ్యే స్రష్టృత్వమాత్రం శ్రుతం నోపాదానత్వం। న చ బహు స్యామితి కార్యాభేదే

॥ సూ॥౧౦॥ తేజోఽతస్తథా హ్యాహ ॥

ఛాందోగ్యే సన్మూలత్వం తేజసః శ్రావితం, తైత్తిరీయకే తు వాయుమూలత్వం, తత్ర తేజోయోనిం
ప్రతి శ్రు[illegible]త్తౌ సత్యాం ప్రాప్తం తావద్బ్రహ్మయోని తేజ ఇతి। కుతః, సదేవేత్యుపక్రమ్య తత్తే
జోఽసృజతేత్యుపదేశాత్, సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాశ్చ బ్రహ్మప్రభవత్వే సర్వస్య సంభవాత్, 'తజ్జ
లాన్' ఇతి చావిశేషశ్రుతేః 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇతి చోపక్రమ్య శ్రుత్యంతరే సర్వస్యావిశేషేణ బ్ర
హ్మజత్వోపదేశాత్, తైత్తిరీయకే చ 'స తపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదం కించ' ఇత్యవిశేషశ్రవ
ణాత్। తస్మాద్వాయోరగ్నిరితి క్రమోపదేశో ద్రష్టవ్యః, వాయోరనంతరమగ్నిస్సంభూత ఇతి, ఏవం
ప్రాప్త ఉచ్యతే, తేజోఽతో మాతరిశ్వనో జాయత ఇతి। కస్మాత్ తథా హ్యాహ 'వాయోరగ్ని'రితి। అవ్యవ
హితే హి తేజసో బ్రహ్మజత్వే సత్యసతి వాయుజత్వే వాయోరగ్నిరితీయం శ్రుతిః కదర్థితా స్యాత్। నను క్ర
మార్థైషా భవిష్యతీత్యుక్తం, నేతి బ్రూమః। 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి పురస్తాత్సం
భవతి అపాదానస్యాత్మనః పంచమీనిర్దేశాత్, తస్యైవ చ సంభవతేరిహాధికారాత్పరస్తాదపి తదధికారే
పృథివ్యా ఓషధయ ఇత్యపాదానే పంచమీదర్శనాద్వాయోరగ్నిరిత్యపాదానపంచమ్యేవైషేతి గమ్యతే। అ
పి చ వాయోరూర్ధ్వమగ్నిస్సంభూత ఇతి కల్ప్య ఉపపదార్థయోగః, క్లృప్తస్తు కారకార్థయోగో వాయో
రగ్నిస్సంభూత ఇతి। తస్మాదేషా శ్రుతిర్వాయుయోనిత్వం తేజసోఽవగమయతి। నన్వితరాపి శ్రుతిర్బ్ర
హ్మయోనిత్వం తేజసోఽవగమయతి తత్తేజోఽసృజతేతి। న, తస్యాః పారంపర్యజత్వేప్యవిరోధాత్। య
దాపి హ్యాకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా వాయుభావాపన్నం బ్రహ్మ తేజోఽసృజతేతి కల్ప్యతే తదాపి బ్రహ్మజ
త్వం తేజసో న విరుధ్యతే, యథా తస్యాః శృతం తస్యా దధి తస్యా ఆమిక్షేత్యాది। దర్శయతి చ బ్రహ్మణో

క్షణలింగాదుపాదానత్వసిద్ధిర్లింగాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వేన శ్రుత్యవిరోధేన లింగస్య నేయత్వాత్। నయనం చేత్థం వా
యోర్బ్రహ్మానన్యత్వాద్వాయుజస్యాపి తేజసో బ్రహ్మప్రకృతికత్వమవిరుద్ధమితి సిద్ధాంతగ్రంథాశయః। ఇహాధికారాది
తి ॥ వాయోరగ్నిస్సంభూత ఇతి వాక్యసంబంధాదిత్యర్థః। తదధికారే సంభూత్యధికారే। నిరపేక్షకారకవిభక్తేరు
పపదసాపేక్షవిభక్త్యపేక్షయా బలీయస్త్వాచ్చ న క్రమార్థా పంచమీత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ఊర్ధ్వమనంతరమితి చోపపదం
వినా పంచమీమాత్రాత్ క్రమో న భాతీతి కల్ప్య ఉపపదార్థయోగః ప్రకృత్యాఖ్యాపాదానకారకం తు నిరపేక్ష పంచమ్యా
భాతి విశేషతోఽత్ర ప్రకరణాదపాదానార్థత్వం పంచమ్యాః క్లృప్తం క్లృప్తేన చ కల్ప్యం సతి విరోధే బాధ్యమితి స్థితిరిత్యర్థః।
పారంపర్యజత్వమేవాహ ॥ యదాపీతి ॥ తస్యాః ధేనోః, శృతం తప్తం, క్షీరం సాక్షాత్కార్యం దధ్యాదికం తు పారం
పర్యజమిత్యర్థః। దధిసంసృష్టం కఠినక్షీరమామిక్షా। బ్రహ్మణో వాయుభావే మానమాహ ॥ దర్శయతి చేతి ॥ పారంప

ర్వ్యజస్యాపితజ్జత్వవ్యపదేశేస్స్మృతిమాహ ॥ తథాచేతి ॥ అంతఃకరణాదిభ్యోజాయమానబుద్ధ్యాదీనాంమత్తఏవేత్యవధారణంకథమిత్యాశంక్యాహ ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ ప్రాణాద్యాపరంపరయాఈశ్వరవంశ్యత్వాత్ తజ్జత్వాత్ పరమకారణాంతరనిరాసార్థమవధారణంయుక్తమితి శేషః । ఏతత్పదార్థమాహ ॥ తాసామితి ॥ తజ్జలానిత్యాద్యుక్తశ్రుతీనాం సాక్షాత్ప్రాణాద్యానా బ్రహ్మజత్వమాత్రేణోపపత్తేరిత్యర్థః । అక్రమశ్రుతీనాం బలవత్క్రమశ్రుత్యనుసారేణైకవాక్యత్వాద్వియద్వాయుద్వారా తేజఃకారణేబ్రహ్మణిసమన్వయఇతిసిద్ధం॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్. ... ❁

౧౧. ॥❁ఆపః❁॥ అతిదేశోయంతథాహ్యాథర్వణేముండకగ్రంథే 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచ ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఃపృథివీవిశ్వస్యధారిణీ'తి మంత్రే అపాంబ్రహ్మజత్వంశ్రుతం । అగ్నేరాపఇతిశ్రుత్యాతస్యవిరోధోఽస్తినవేతి సందేహే తుల్యత్వాదస్తివిరోధఇతిపూర్వపక్షేఽపామగ్నిదాహ్యత్వేనవిరోధాదగ్నిజత్వాసంభవాత్క్రమార్థాపంచమీత్యవిరోధఇత్యధికాశంకాయాముక్తతేజోన్యాయమతిదిశ్యవ్యాచష్టే ॥ అతఇతి ॥ ప్రత్యక్షవిరో

వికారాత్మనావస్థానం 'తదాత్మానగ్గ్ స్వయమకురుతే'తి। తథాచేశ్వరస్మరణంభవతి। "బుద్ధిర్జ్ఞానమసంమోహ" ఇత్యాద్యనుక్రమ్య "భవంతిభావాభూ[illegible]నాంమత్తఏవపృథగ్విధా" ఇతి। యద్యపిబుద్ధ్యాదయః స్వకారణేభ్యః ప్రత్యక్షంభవంతో[illegible]ంతే తథాపిసర్వస్యభావజాతస్యసాక్షాత్ప్రాణాద్యావా ఈశ్వరవంశ్యత్వాత్ । [illegible] దిన్య శ్రుతయో వ్యాఖ్యాతాః తాసాంసర్వథోపపత్తేః క్రమవత్సృష్టివాదినీనాంత్వన్యథానుపపత్తేః ప్రతిజ్ఞాపిసద్వంశ్యత్వమాత్రమపేక్షతే నావ్యవహితజన్యత్వమిత్యవిరోధః ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్. ... ... ❁

❁ సూ. ॥ ౧౧ ॥ ఆపః ॥ ❁

అత స్తథాహ్యాహేత్యనువర్తతే।ఆపోఽతస్తేజసోజాయంతే, కస్మాత్ ,తథాహ్యాహ 'తదపోఽసృజతే'తి 'అగ్నేరాప'ఇతిచ । సతివచనే నాస్తిసంశయః ।తేజసస్తుసృష్టింవ్యాఖ్యాయపృథివ్యావ్యాఖ్యాస్యన్నపోఽన్తరయామీత్యాపఇతిసూత్రయాంబభూవ ॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్. ... ❁

❁ సూ. ॥ ౧౨ ॥ పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః ॥ ❁

'తా ఆపఐక్షంతబహ్వ్యస్స్యామఃప్రజాయేమహీతితా అన్నమసృజంత'ఇతి శ్రూయతే । తత్రసంశయః । కిమనేనాన్నశబ్దేన వ్రీహియవాద్యభ్యవహార్యంవౌదనాద్యుచ్యతే కింవాపృథివీతి । తత్రప్రాప్తం తావద్వ్రీహియవాద్యోదనాదివాపరిగృహీతవ్యమితి, తత్రహ్యన్నశబ్దః ప్రసిద్ధోలోకే వాక్యశేషోపేతమర్థముపోద్బలయతి 'తస్మాద్యత్రక్వచనవర్షతితదేవభూయిష్ఠమన్నంభవతీ'తి వ్రీహియవాద్యేవహిసతివర్షణేబహుభవతినపృథివీతి, ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః । పృథివ్యేవేయమన్నశబ్దేనాద్భ్యోజాయమానావివక్ష్యతఇతి । కస్మాత్,అధికారాద్రూపాచ్ఛబ్దాంతరాచ్చ । అధికారస్తావత్ 'తత్తేజోఽసృజతత

ధేకథమపామగ్నిజత్వనిర్ణయస్తత్రాహ ॥ సతివచనఇతి ॥ త్రివృత్కృతయోరప్తేజసోర్విరోధేప్యగ్నేరాపఇతివచనాదతీంద్రియయోస్తయోర్నాస్తి విరోధఇతినిర్ణీయతఇత్యర్థః । న కేవలంశ్రుత్యవిరోధజ్ఞానాయాయమతిదేశః కింతుపంచభూతోత్పత్తిక్రమనిర్ణయార్థంచేత్యాహ॥ తేజసస్త్వితి॥తస్మాత్తేజోభావమాపన్నేబ్రహ్మణిశ్రుతిసమన్వయఇతిసిద్ధం॥ ❁

౧౨. ❁పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః❁ విషయముక్త్వాన్నశబ్దమహాభూతప్రకరణాభ్యాంసంశయమాహ ॥ తాఇతి ॥ అభ్యవహార్యం భక్ష్యం, అత్రశ్రుతౌయద్యన్నమోదనాదికంతదాద్భ్యఃపృథివీతిశ్రుత్యావిరోధః, యదిపృథివీతదానవిరోధఇతిఫలంబోధ్యం । అప్పృథివ్యోఃకార్యకారణభావాదధికరణసంగతిః । అన్నశ్రుతివృష్టిభవత్వలింగాభ్యాం పూర్వపక్షః । తదేవ తత్త్రైవేతిశ్రుత్యర్థః । తథాచక్వచిదన్నంక్వచిదద్భ్యఃపృథివీతతోన్నమితివిరోధాన్నైకవాక్యతేతి ప్రాప్తేసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవంప్రాప్తఇతి ॥ అధికారఃప్రకరణం, రూపంలింగం, పయఃక్షీరం తద్వత్పాండరంశ్వేతం,అం

కారవదోహితం రక్తం। శబ్దాంతరశబ్దితం స్థానం వ్యాచష్టే ॥ శ్రుత్యంతరమపీతి ॥ అబానంతర్యం పృథివ్యాః స్థానం శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధం తేనాప్యన్నస్య పృథివీత్వమిత్యర్థః । తత్ తత్ర సృష్టికాలే యదపాం శరః మండవద్ఘనీభావ ఆసీత్ స ఏవ సమహన్యత కఠినస్సంఘాతోఽభూత్ సా అపాం కఠినా పరిణతిః పృథివ్యభవదితి శ్రుత్యర్థః। వ్రీహ్యాద్యన్నసర్గః కస్మిన్ స్థాన ఇతి వివక్షాయామాహ ॥ పృథివ్యాస్త్వితి ॥ పంచమీయం । వృష్టిభవత్వలింగసహితాన్నశ్రుతేః కథం ప్రకరణలింగస్థానైర్బాధ ఇత్యాశంక్యాహ । వాక్యశేషోఽపీతి ॥ ప్రబలదుర్బలప్రమాణసన్నిపాతే బహూనాం దుర్బలానామత్యంతబాధాద్వరం ప్రబలప్రమాణస్యాల్పబాధేన కథంచిన్నయనమితి న్యాయేన శ్రుతిలింగయోరన్నమాత్రనిష్ఠత్వం బాధిత్వా అన్నాత్మకపృథివీనిష్ఠత్వం నీయతే బాహ్యాన్నమాత్రగ్రహే ప్రకాశాదీనాం పృథివీమాత్రవిషయాణామత్యంతబాధాపత్తేరితి భావః । అన్నస్య వృష్టిజత్వోక్తిద్వారా పృథివ్యా అబ్జన్యత్వం సూచ్యతే । పృథివీ అబ్జన్యా పృథివీత్వాత్, అన్నవదిత్యనుమానాదిత్యక్షరార్థః । ఏవం తిత్తిరిశ్రుత్యనుసారేణ ఛాందోగ్యశ్రుతేర్నయనాదవిరుద్ధో భూతసృష్టిశ్రుతీనాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ... ...

దపోఽసృజతే'తి చ మహాభూతవిషయో వర్తతే। తత్ర క్రమప్రాప్తాం పృథివీం మహాభూతం విలంఘ్యానాకస్మాద్వ్రీహ్యాదిపరిగ్రహో న్యాయ్యః, తథారూపమపి వాక్యశేషే పృథివ్యనుగుణం దృశ్యతే 'యత్కృష్ణం తదన్నస్యే'తి । న హ్యోదనాదేరభ్యవహార్యస్య కృష్ణత్వనియమోఽస్తి నాపి వ్రీహ్యాదీనామ్ । నను పృథివ్యా అపి నైవ కృష్ణత్వనియమోఽస్తి, పయఃపాండరస్యాంగారరోహితస్య చ క్షేత్రస్య దర్శనాత్ । నాయం దోషః బాహుళ్యాపేక్షత్వాత్ । భూయిష్ఠం హి పృథివ్యాః కృష్ణం రూపం న తథా శ్వేతరోహితే । పౌరాణికా అపి పృథివీచ్ఛాయాం శర్వరీముపదిశంతి, సా చ కృష్ణాభాసేత్యతః కృష్ణం రూపం పృథివ్యా ఇతి శ్లిష్యతే । శ్రుత్యంతరమపి సమానాధికారం 'మద్భ్యః పృథివీ'తి 'భవతి తద్యదపాం శర ఆసీత్ తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవ'దితి చ । పృథివ్యాస్తు వ్రీహ్యాదేరుత్పత్తిం దర్శయతి 'పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్న'మితి చ । ఏవమధికారాదిషు పృథివ్యాః ప్రతిపాదకేషు సత్సు కుతో వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తిః । ప్రసిద్ధిరప్యధికారాదిభిరేవ బాధ్యతే । వాక్యశేషోఽపి పార్థివత్వాదన్నాద్యస్య తద్ద్వారేణ పృథివ్యా ఏవాద్భ్యః ప్రభవత్వం సూచయతీతి ద్రష్టవ్యం, తస్మాత్పృథివీయమన్నశబ్దేతి ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్. ...

సూ. ॥ ౧౩ ॥ తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లింగాత్సః ॥

కిమిమాని వియదాదీని భూతాని స్వయమేవ స్వవికారాన్సృజంతి ఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఏవ తేన తేనాత్మనావతిష్ఠమానోఽభిధ్యాయంస్తం తం వికారం సృజతీతి సందేహే సతి ప్రాప్తం తావత్స్వయమేవ సృజంతీతి । కుతః 'ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని'రిత్యాదిస్వాతంత్ర్యశ్రవణాత్ । నన్వచేతనానాం స్వతంత్రాణాం ప్రవృత్తిః ప్రతిషిద్ధా, నైష దోషః 'తత్తేజ ఐక్షత' 'తా ఆప ఐక్షంత' ఇతి చ భూతానామపి చేత

౧౩ ॥ సంప్రతి తాని భూతాన్యాశ్రిత్యాశ్రయాశ్రయిభావసంగత్యా తేషాం స్వాతంత్ర్యమాశంక్య నిషేధతి ॥ తదభిధ్యానాదేవ త్వితి ॥ ఉక్తభూతాన్యాశ్రిత్య సంశయపూర్వపక్షౌ దర్శయతి ॥ కిమిమానీత్యాదినా ॥ సంశయబీజానుక్తా పూర్వోత్తరపక్షయుక్తయో బీజానీతి జ్ఞేయం । నన్వత్ర భూతానాం కిం స్వాతంత్ర్యేణోపాదానత్వమాశంక్యతే కర్తృత్వం వా, నాద్యః, రచనానుపపత్తేరిత్యాదిన్యాయవిరోధా[illegible]కతే ॥ నన్వితి ॥ న ద్వితీయః అచేతనత్వాదితి భావః। యథా మనుష్యాదిశబ్దైస్తత్తద్దేహాభిమానినో జీవా ఉచ్యంతే [illegible]కాశాద్వాయురిత్యాదిశ్రుతావాకాశాదిశబ్దైస్తత్తద్భూతాభిమానిదేవతా ఉచ్యంతే, తాసాం స్వకార్యే వాయ్వాదౌ కర్తృత్వసంభవాన్నిరపేక్షనిమిత్తత్వం పంచమ్యర్థః । ఏవం 'తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుతే'తి శ్రుతౌ స్వయమితి విశేషణాద్బ్రహ్మణోఽన్యానపేక్షం సర్వకర్తృత్వం శ్రుతం । తథా చ మిథో నిరపేక్షేశ్వరభూతకర్తృత్వశ్రుత్యోర్విరోధాన్న బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సఫలం పూర్వపక్షమాహ । నైష

దోష ఇతి ॥ భూతానాం తదభిమానిదేవతానామిత్యర్థః । యథా ఆకాశాదిభావాపన్నబ్రహ్మణస్సర్వోపాదానత్వం తథా తదభిమానిదేవతా జీవభావమాపన్నబ్రహ్మణః కర్తృత్వమితి పరంపరయేశ్వరకర్తృత్వశ్రుత్యవిరోధః । స్వయమితి విశేషణమీశ్వరాంతరనిరాసార్థం నజీవభావాపేక్షానిరాసార్థమిత్యేకదేశిసిద్ధాంత ఊహనీయః । ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ ఆకాశాదిశబ్దైర్న దేవతాలక్షణా ముఖ్యార్థబాధకాభావాత్, పంచమ్యశ్చ ప్రకృతిత్వార్థాస్తత్రరూఢతరత్వాత్, తథా చాచేతనానాం భూతానాం కర్తృత్వమేవ నాస్తి, కుత ఈశ్వరానపేక్షకర్తృత్వం। యద్యపి దేవతానాం కర్తృత్వం సంభవతి తథాపీశ్వరనియమ్యత్వశ్రవణాచ్చేతనానామపి న స్వాతంత్ర్యం కిముతాచేతనానాం భూతానాం న స్వాతంత్ర్యమితి మత్వోక్తం ॥ తల్లింగాదితి ॥ తత్తదచేతనాత్మనావస్థితస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వేపి జీవవ్యావృత్తైశ్వరత్వాకారేణైవ సాక్షాత్సర్వకర్తృత్వం న జీవద్వారా తస్య సర్వనియంతృత్వలింగాదిత్యర్థః । ప్రకరణాచ్చ సాక్షాత్సర్వకర్తృత్వమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ పూర్వోక్తమనూద్య నిరస్యతి ॥ యత్త్వితి ॥ పరమేశ్వరస్యాంతర్యామిభావేనావేశస్సంబంధః । తద్వశాత్తేష్వపీక్షణశ్రవణం న తావతా తేషాం చేతనత్వం స్వాతంత్ర్యం చేత్యర్థః । అనేన తదభిధ్యానాదితి పదం వ్యాఖ్యాతం, ఇత్థం సూత్రయోజనా । స ఈశ్వరస్తత్తదాత్మనా స్థితోపి సాక్షాదేవ సర్వకర్తా త

నత్వశ్రవణాదిత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే । స్వయమేవ పరమేశ్వరః తేన తేనాత్మనావతిష్ఠమానోఽభిధ్యాయంస్తం తం వికారం సృజతీతి । కుతః, తల్లింగాత్ । తథా హి శాస్త్రం 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ యః పృథివ్యా అంతరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమంతరో యమయతీ'త్యేవంజాతీయకం సాధ్యక్షాణామేవ భూతానాం ప్రవృత్తిం దర్శయతి । తథా 'సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి' ప్రస్తుత్య 'సచ్చ త్యచ్చాభవత్' 'తదాత్మానం స్వయమకురుతే'తి తస్యైవ సర్వాత్మభావం దర్శయతి । యత్త్వీక్షణశ్రవణమప్తేజసోస్తత్పరమేశ్వరావేశవశాదేవ ద్రష్టవ్యం 'నాఽన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'తీక్షిత్రంతరప్రతిషేధాత్ప్రకృతత్వాచ్చ స ఈక్షేత 'తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయే'త్యత్ర ॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్ ॥ ❋

❋ సూ॥ ౧౪॥ విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ ॥ ❋

భూతానాముత్పత్తిక్రమశ్చింతితః, అథేదానీమప్యయక్రమశ్చింత్యతే కిమనియతేన క్రమేణాప్యయః ఉతోత్పత్తిక్రమేణ? అథ వా తద్విపరీతేనేతి । త్రయోపి చోత్పత్తిస్థితిప్రలయా భూతానాం బ్రహ్మాయత్తాః శ్రూయంతే 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతీ'తి, తత్రానియమోఽవిశేషాదితి ప్రాప్తం, అథవోత్పత్తేః క్రమస్య శ్రుతత్వాత్ప్రలయస్యాపి క్ర

స్యాంతర్యామిత్వలింగాజ్జీవద్వారా కర్తృత్వం నామ జీవస్యైవ కర్తృత్వమిత్యంతర్యామిణః కర్తృత్వాసిద్ధేరంతర్యామిత్వాయోగాత్తదభిధ్యానాదీశ్వరేక్షణాద్దేవభూతేషు శ్రుతేక్షణోపపత్తేశ్చేతి 'తత్తేజ ఐక్షతే'తి శ్రుత ఈక్షితా పరమాత్మైవేత్యత్ర శ్రుత్యంతరం ప్రకరణం చాహ ॥ నాన్య ఇతి ॥ తస్మాదీశ్వరపదార్థాలోపప్రసంగేనేశ్వరాదన్యస్య స్వాతంత్ర్యభావాన్నేశ్వరకర్తృత్వశ్రుతేర్భూతకర్తృత్వశ్రుతివిరోధ ఇతి సిద్ధం ॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౧౪ ॥ ❋ విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ ❋ యద్యప్యత్ర శ్రుతివిరోధో న పరిహ్రియత ఇత్యసంగతిస్తథాప్యుత్పత్తిక్రమే నిరూపితే లయక్రమో బుద్ధిస్థో విచార్యత ఇతి ప్రాసంగిక్యేవ పాదాంతరసంగతిరితి మత్వాహ ॥ భూతానామితి ॥ అత్రోత్పత్తిక్రమాద్విపరీతక్రమనిర్ణయాత్సిద్ధాంతే భూతానాం ప్రాతిలోమ్యేన లయధ్యానపూర్వకం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి మనస్సమాధానం ఫలం, పూర్వపక్షే తు కారణనాశే సతి కార్యనాశ ఇతి సర్వలయాధారబ్రహ్మాసిద్ధేరుక్తసమాధ్యసిద్ధిరితి భేదః । సతి భూతానాం లయే క్రమచింతా స ఏవ నాస్తీతి కేచిత్తాన్ప్రత్యాహ ॥ త్రయోపీతి ॥ అనియమ ఇత్యానాస్థయోక్తం శ్రుతస్య ప్రళయస్య క్రమాకాంక్షాయాం శ్రుత ఉత్పత్తిక్రమ ఏవ గ్రాహ్యః, శ్రుతత్వేనాంతరంగత్వాదిత్యేవ పూర్వపక్షః । సతి కారణే కార్యం నశ్యతీతి లోకే దృశ్యతే, తథా చ శ్రుతోప్యుత్పత్తిక్రమో లయే న గృహ్యతే కిం

తులౌకికక్రమ ఏవ గృహ్యతే శ్రుతేర్లోకదృష్టపదార్థబోధాధీనత్వేనశ్రుతాదపి లౌకికస్యాంతరంగత్వా ద్యోగ్యత్వా చ్చ, కారణమేవహికార్యస్యస్వరూపమితి తదనన్యత్వన్యాయేనస్థాపితం, నహిస్వరూపనాశేకార్యస్యక్షణమపిస్థితిర్యుక్తా, తస్మాదయోగ్యఉత్పత్తిక్రమోలయస్యనగ్రాహ్యః లౌకికక్రమావరోధేననిరాకాంక్షత్వాదితిసిద్ధాంతయతి ॥ తతో బ్రూమఇత్యాదినా ॥ క్రమేణపరంపరయాసర్వకార్యలయాధారత్వంబ్రహ్మణఃకిమిత్యాశ్రీయతే సాక్షాదేవకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥నహిస్వకారణవ్యతిక్రమేణేతి॥ఘటనాశేమృదనుపలబ్ధిప్రసంగాదిత్యర్థః । "వాయుశ్చలీయతేవ్యోమ్నితచ్చావ్యక్తేప్రలీయత" ఇతి స్మృతిశేషఆదిపదార్థః । యోగ్యక్రమాధీనస్సంబంధఇతి న్యాయాదయోగ్యక్రమబాధఇతిసిద్ధం॥ అ౧౪॥ ❀

౧౫ ॥ ❀అంతరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణతల్లింగాదితిచేన్నావిశేషాత్ ❀ ఉక్తభూతోత్పత్తిలయక్రమమనూద్యసకరణానాముత్పత్తిక్రమేణ విరుధ్యతేన వేతి కరణానామభౌతికత్వభౌతికత్వాభ్యాం సందేహే వృత్తానువాదపూర్వకం

మాకాంక్షిణస్సఏవక్రమస్స్యాదిత్యేవంప్రాప్తం తతోబ్రూమః । విపర్యయేణతు ప్రలయక్రమోఽత ఉత్పత్తిక్రమాద్భవితుమర్హతి, తథాహిలోకేదృశ్యతే యేనక్రమేణసోపానమారూఢస్తతో విపరీతక్రమేణావరోహతీతి, అపిచదృశ్యతే మృదోజాతంఘటశరావాద్యప్యయకాలేమృద్భావమప్యేతి, అద్భ్యశ్చ జాతంహిమకరకాద్యబ్భావమప్యేతీతి । అతశ్చోపపన్నమేతద్యత్పృథివ్యద్భ్యోజాతాసతీ స్థితికాలవ్యతిక్రాంతావపఃఅపీయాత్, ఆపశ్చతేజసోజాతాస్సత్యస్తేజఅపీయుః, ఏవంక్రమేణ సూక్ష్మం సూక్ష్మతరం చానంతరమనంతరంకారణమపీత్యసర్వంకార్యజాతం పరమకారణంపరమసూక్ష్మంచ బ్రహ్మాప్యేతీతి వేదితవ్యం । నహిస్వకారణవ్యతిక్రమేణ కారణకారణే కార్యాప్యయోన్యాయ్యః । స్మృతావప్యుత్పత్తిక్రమవిపర్యయేణైవాప్యయక్రమస్తత్రతత్ర దర్శితః "జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్సుప్రలీయతే । జ్యోతిష్యాపః ప్రలీయంతే జ్యోతిర్వాయౌ ప్రలీయతే" ఇత్యేవమాది । ఉత్పత్తిక్రమస్తూత్పత్తావేవశ్రుతత్వాన్నాప్యయేభవితుమర్హతి,నచాసావయోగ్యత్వాదప్యయేనాకాంక్ష్యతే, నహికార్యేధ్రియమాణేకారణస్యాప్యయోయుక్తః కారణాప్యయేకార్యస్యావస్థానానుపపత్తేః। కార్యాప్యయేతుకారణస్యావస్థానం యుక్తంమృదాదిష్వేవందృష్టత్వాత్॥ ఇత్యప్యయాధికరణమ్.................... ❀

❀ సూ॥౧౫॥అంతరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణతల్లింగాదితిచేన్నావిశేషాత్॥ ❀

భూతానాముత్పత్తిప్రలయావనులోమప్రతిలోమక్రమాభ్యాం భవతఇత్యుక్తం, ఆత్మాదిరుత్పత్తిః ప్రలయశ్చేతరక్రమేణేత్యప్యుక్తం, సేంద్రియస్యతుమనసోబుద్ధేశ్చసద్భావః ప్రసిద్ధశ్శ్రుతిస్మృత్యోః । 'బుద్ధింతుసారథింవిద్ధిమనఃప్రగ్రహమేవచ ।ఇంద్రియాణిహయానాహుః' ఇత్యాదిలింగేభ్యః । తయోరపికస్మింశ్చిదంతరాళే క్రమేణోత్పత్తిప్రలయావుపసంగ్రాహ్యౌ, సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వాభ్యుపగమాత్ । అపిచాథర్వణే ఉత్పత్తిప్రకరణే భూతానామాత్మనశ్చాంతరాళే కరణాన్యనుక్రమ్యంతే 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచ ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఃపృథివీవిశ్వస్యధారిణీ'తి,

పూర్వపక్షమాహ ॥ భూతానామిత్యాదినా ॥ కరణాన్యేవనసంతీతివదంతంప్రత్యాహ ॥ సేంద్రియస్యేతి ॥ "మనసస్తు పరాబుద్ధిర్యోబుద్ధేఃపరతస్తుసః । శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణ్యన్యే" ఇతిస్మృతిర్ద్రష్టవ్యా । అతత్పరాశ్శబ్దాః లింగానీత్యుచ్యంతే । కరణానాంక్రమాకాంక్షాయామాహ ॥తయోరితి ॥ ఆకాంక్షాయాంశ్రుతిసిద్ధఃక్రమోగ్రాహ్యఇత్యాహ॥ అపిచేతి ॥ విజ్ఞాయతేఽనేనేతివిజ్ఞానంసేంద్రియాబుద్ధిః । ఆత్మనోభూతానాంచాంతరామధ్యే తల్లింగాత్ సృష్టివాక్యాత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణోమన'ఇత్యాదిరూపాత్ విజ్ఞానమప్యనుక్రమ్యతే । తథాచకరణక్రమేణపూర్వోక్తక్రమభంగఇతిశంకాసూత్రాంశార్థః । నచకరణానాంభౌతికత్వాద్భూతానంతర్యమితివాచ్యం, తేషామభౌతికత్వే మానాభావాత్ । తథాచాత్మనః ప్రథమమాకాశస్యజన్మపశ్చాద్వాయోరిత్యుక్తక్రమస్యాత్మనఃకరణానితతోభూతానీతిక్రమేణవి

రోధ ఇతి తైత్తిరీయాథర్వణశ్రుత్యోర్విరోధాన్న బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి పూర్వపక్షఫలం । సిద్ధాంతయతి ॥ నేతి ॥ 'ఆత్మన ఆకాశ' ఇత్యాది తైత్తిరీయశ్రుతౌ పంచమ్యా కార్యకారణభావే సాధారణతః క్రమో భాతి సత స్యాథర్వణపాఠేన బాధః అర్థక్రియావిరోధి క్రమవిశేషస్యాశ్రుతేః పాఠక్రమస్యార్థక్రమవిశేషస్య శేషిబాధకత్వాయోగాదతశ్శ్రుత్యార్థక్రమావిరోధేన పాఠస్య నేయత్వాద్భూతానాం తద్వత్కరణానామిత్యర్థః । కిం చ భౌతికత్వాత్తేషాం తదానంతర్యమిత్యాహ ॥ యదీతి ॥ న చ ప్రాణస్య ప్రాచుర్యత్వాయోగాదన్నమయమిత్యాదిమయటో న వికారార్థతేతి వాచ్యం కారణానాం విభక్తత్వేన కార్యతయా కారణాకాంక్షాయామన్నమయమిత్యాదిశ్రుతేరాకాంక్షితోక్త్యర్థమసతి బాధకే మయటో వికారార్థతాయా యుక్తత్వాత్ । ప్రాచుర్యార్థత్వే త్వనాకాంక్షితోక్తిప్రసంగాచ్ఛ్రుతౌ చ తేజోఽబన్నప్రాశనే వాక్ప్రాణమనసాం వృద్ధిస్తదభావే నాశ ఇతి వికారత్వస్య దృష్టత్వాన్న వివాదావసరః । యద్యపి స్థూలభూతాధీనా తేషాం వృద్ధిర్వికారో మయడర్థస్తథాపి సూక్ష్మభౌతికత్వే లింగం ప్రాణేంద్రియమనాంసి భౌతికాని భూతాధీనవృద్ధిమత్త్వాద్దేహవదితి భావః । నను తేషాం భౌతికత్వే కథమాథర్వణే పృథగ్జన్మకథనం భూతజన్మోక్త్యైవ తజ్జన్మసిద్ధేరిత్యత ఆహ ॥ భేదవ్యపదేశోఽపీతి ॥ పృథగ్వాదేన తేషామభౌతికత్వమపేత్యాపి శ్రుత్యవిరోధమాహ ॥ అథత్వితి ॥ కరణానాం భూతానాం చ పూర్వాపరత్వే

తదన్యతరస్య క్రమస్యోత్పత్తిప్రళయక్రమభంగప్రసంగో భూతానామితి చేన్న, అవిశేషాత్। యది తావద్భౌతికాని కరణాని తతో భూతోత్పత్తిప్రళయాభ్యామేవైషాముత్పత్తిప్రళయౌ భవత ఇతి నైతయోః క్రమాంతరం మృగ్యం । భవతి చ భౌతికత్వే లింగం కరణానాం 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వా'గిత్యేవంజాతీయకం । భేదవ్యపదేశోఽపి క్వచిద్భూతానాం కరణానాం చ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన నేతవ్యః । అథ త్వభౌతికాని కరణాని తథాపి భూతోత్పత్తిక్రమో న కరణైర్విశేష్యతే, ప్రథమం కరణాన్యుత్పద్యంతే చరమం భూతాని ప్రథమం వా భూతాన్యుత్పద్యంతే చరమం కరణానీతి । ఆథర్వణే తు సమామ్నాయక్రమమాత్రం కరణానాం భూతానాం చ, న తత్రోత్పత్తిక్రమ ఉచ్యతే । తథాన్యత్రాపి పృథగేవ భూతక్రమాత్కరణక్రమ ఆమ్నాయతే 'ప్రజాపతిర్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ స ఆత్మానమైక్షత స మనోఽసృజత తన్మన ఏవాసీత్ తదాత్మానమైక్షత తద్వాచమసృజతే'త్యాదినా । తస్మాన్నాస్తి భూతోత్పత్తిక్రమస్య భంగః ॥ ఇతి నవమాధికరణమ్. ... ...

సూ. ॥౧౬॥ చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥

స్తో జీవస్యాప్యుత్పత్తిప్రళయౌ జాతో దేవదత్తో మృతో దేవదత్త ఇత్యేవంజాతీయకాల్లౌకికవ్యపదేశాజ్జాతకర్మాదిసంస్కారవిధానాచ్చేతి స్యాత్కస్యచిద్భ్రాంతిః, తామపనుదామః, న జీవస్యోత్పత్తిప్రళ

యౌ నాభావాన్నోక్తభూతక్రమభంగః । న చాథర్వణవాక్యం మానం పాఠమాత్రత్వాదిత్యర్థః । తర్హి కథం క్రమనిర్ణయస్తత్రాహ ॥ తథేతి ॥ ఇదం స్థూలం ఉత్పత్తేః ప్రాక్ ప్రజాపతిస్సూత్రాత్మా ఆసీత్ । అత్ర సూక్ష్మభూతాత్మకప్రజాపతిసర్గః ప్రథమః తతో మన ఆదిసర్గ ఇతి క్రమో భాతీతి భావః । ఏవం చ భూతకరణోత్పత్తిశ్రుత్యోరవిరోధాద్బ్రహ్మణి సమన్వయసిద్ధిరితి సిద్ధాంతఫలం నిగమయతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతి నవమాధికరణమ్. ...

౬. చరాచర—భావిత్వాత్ ఏవం తావత్తత్పదవాచ్యకారణనిర్ణయాయ భూతశ్రుతీనాం విరోధో నిరస్త ఇదానీమా పాదసమాప్తేస్త్వంపదార్థశుద్ధ్యై జీవశ్రుతీనాం విరోధో నిరస్యతే ఇహ జీవో న జాయతే మ్రియత ఇత్యాదిశ్రుతేర్జాతేష్టిశ్రాద్ధశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే విరోధోఽస్తీతి ప్రాప్తే లౌకికజన్మాదివ్యపదేశసహాయజాతేష్ట్యాదిశాస్త్రేణ జీవాజత్వాదిశ్రుతిర్బాధ్యత ఇతి పూర్వపక్షయతి ॥ స్త ఇతి ॥ తథా చ కారణోత్పత్తిక్రమేణ భూతోత్పత్తిక్రమస్యాబాధాభావేఽపి జీవోత్పత్తిక్రమేణ బాధస్స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః । పూర్వపక్షే జీవబ్రహ్మైక్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః । చేతనజన్మాద్యుద్దేశేన చేతనస్య తస్య జన్మాంతరీయఫలసాధనం జాతకర్మాదిసంస్కారో విధీయతే తథా చోద్దేశ్య

విధేయయోర్మిథోవిరోధేసతి విధేయావిరోధేనోద్దేశ్యం నేయమితిన్యాయాజ్జన్మాదికం దేహోపాధికం నస్వతఇతిసిద్ధాంతయతి॥ తామిత్యాదినా॥ జీవాపేతంజీవేనత్యక్తం, ఇదంశరీరం, జన్మాదివ్యపదేశశ్చరాచరదేహవిషయోముఖ్యః జీవేతు భాక్తోగౌణః ఔపాధికజన్మాదివిషయత్వాదుపాధిజన్మాదిభావేభావాదసత్యభావాదితిసూత్రార్థః। జీవస్యౌపాధికజన్మమృత్యోశ్శ్రుతిమప్యాహ॥ సవాఇతి॥ జాయమానపదార్థమాహ॥ శరీరమితి॥ మ్రియమాణత్వంవ్యాచష్టే॥ ఉత్క్రామన్నితి॥ నన్వుత్తరత్రజీవస్యజన్మాదినిరస్యతే అత్రాపితన్నిరాసేపునరుక్తిరిత్యాశంక్యాహ॥ జీవస్యేతి॥ తదేవంజాతేష్ట్యాదిశాస్త్రస్యౌపాధికజన్మాదివిషయత్వాన్నజీవానాద్యనంతత్వశ్రుతివిరోధఇతిసిద్ధమ్. అధి.౧౦ ❀
౧౭. ❀నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః❀ 'అగ్నేర్విస్ఫులింగవదేతస్మాత్పరమాత్మనస్సర్వే జీవాత్మానోవ్యుచ్చ

యాస్తః శాస్త్రఫలసంబంధోపపత్తేః। శరీరానువినాశినిహిజీవేశరీరాంతరగతేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారార్థౌవిధిప్రతిషేధావనర్థకౌస్యాతాం। శ్రూయతేచ 'జీవాపేతంవావకిలేదంమ్రియతేనజీవోమ్రియత'ఇతి॥ ననులౌకికోజన్మమరణవ్యపదేశోజీవస్యదర్శితః సత్యందర్శితః, భాక్తస్త్వేషజీవస్యజన్మమరణవ్యపదేశః, కిమాశ్రయఃపునరయంముఖ్యోయదపేక్షయాభాక్తఇతి, ఉచ్యతే। చరాచరవ్యపాశ్రయః। స్థావరజంగమశరీరవిషయౌ జన్మమరణశబ్దౌ, స్థావరజంగమానిహిభూతానిజాయంతేచ మ్రియంతేచాతస్తద్విషయౌజన్మమరణశబ్దౌ ముఖ్యౌసంతౌతత్స్థేజీవాత్మన్యుపచర్యేతే। తద్భావభావిత్వాత్। శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్హిసతోర్జన్మమరణశబ్దౌభవతః నాసతోః। నహిశరీరసంబంధాదన్యత్రజీవోజాతోమృతోవాకేనచిదుపలక్ష్యతే। 'సవాఅయంపురుషోజాయమానశ్శరీరమభిసంపద్యమానస్స ఉత్క్రామన్మ్రియమాణ'ఇతిచ శరీరసంయోగవియోగనిమిత్తావేవజన్మమరణశబ్దౌదర్శయతి। జాతకర్మాదివిధానమపిదేహప్రాదుర్భావాపేక్షమేవద్రష్టవ్యం, అభావాజ్జీవప్రాదుర్భావస్య। జీవస్యపరస్మాదాత్మనఉత్పత్తిర్వియదాదీనామివాస్తినాస్తివేత్యేతదుత్తరేణ సూత్రేణ వక్ష్యతి। దేహాశ్రయౌతావజ్జీవస్యస్థూలావుత్పత్తిప్రళయౌనస్తఇత్యేతదనేనసూత్రేణావోచత్॥ ఇతిదశమాధికరణమ్❀

❀ సూ. ॥ ౧౭ ॥ నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః ॥ ❀

అస్త్యాత్మాజీవాఖ్యశ్శరీరేంద్రియపంజరాధ్యక్షఃకర్మఫలసంబంధీ?సకింవ్యోమాదివదుత్పద్యతేబ్రహ్మణః? ఆహోస్విద్బ్రహ్మవదేవనోత్పద్యతఇతి శ్రుతివిప్రతిపత్తేర్విశయః। కాసుచిచ్ఛ్రుతిష్వగ్నివిస్ఫులింగాదినిదర్శనైర్జీవాత్మనః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరామ్నాయతే, కాసుచిత్త్వవికృతస్యైవ పరస్యబ్రహ్మణఃకార్యప్రవేశేనజీవభావోవిజ్ఞాయతే నచోత్పత్తిరామ్నాయతఇతి। తత్రప్రాప్తంతావదుత్పద్యతేజీవఇతి, కుతః, ప్రతిజ్ఞానుపరోధాత్। 'ఏకస్మిన్విదితేసర్వమిదంవిదిత'మితీయంప్రతిజ్ఞా సర్వస్యవస్తుజాతస్య బ్రహ్మప్రభవత్వేసతి నోపరుధ్యేత, తత్త్వాంతరత్వేతు జీవస్య ప్రతిజ్ఞేయముపరుధ్యేత। నచావికృతఃపరమాత్మైవజీవఇతిశక్యతేవిజ్ఞాతుం, లక్షణభేదాత్। అపహతపాప్మత్వాదిధర్మకోహిపరమాత్మా, తద్విపరీతోహిజీవః, విభాగాచ్చాస్యవికారత్వసిద్ధిః। యావాన్హి ఆకాశాదిఃప్రవిభక్తస్ససర్వో

రంతీత్యాదిజీవోత్పత్తిశ్రుతీనాం 'సఏషఇహప్రవిష్టఆనఖాగ్రేభ్యఅజఆత్మే'త్యాద్యనుత్పత్తిశ్రుతీనాం చ మిథోవిరోధాత్సంశయేనాభూతాం దేహజన్మనాశయోర్జీవజన్మనాశౌ, దేహాంతరభోగ్యస్వర్గాదిహేతువిధ్యాద్యసంభవాత్। కల్పాద్యంతయోర్నభసఇవజీవస్యతౌకింనస్యాతాంతత్సంభవాదితిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షమాహ॥ తత్రప్రాప్తంతావదితి॥ ఫలంపూర్వవత్, ఉపరోధోబాధః। నన్వవికృతబ్రహ్మైవాత్రప్రవిష్టంజీవోనతత్త్వాంతరమితిప్రతిజ్ఞాసిద్ధిస్తత్రాహ॥ నచేతి॥ జీవఃపరస్మాద్భిన్నః విరుద్ధధర్మవత్త్వాత్ భిన్నస్యావికారిత్వేప్రతిజ్ఞాబాధఇతితర్కోపేతవిభక్తత్వలింగానుగృహీతోత్పత్తిశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ప్రవేశశ్రుతిర్జీవరూపవికారాత్మనాప్రవిష్టఈశ్వరఇతి వ్యాఖ్యేయేతి స

ముదాయార్థః, సరూపా ఇతి దృష్టాంతశ్రుతేర్భావాజ్జీవా ఇతి నిశ్చీయతే । నను 'ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాదౌ జీవస్యోత్పత్త్యశ్రవణాదనుత్పత్తిస్తత్రాహ ॥ నచేతి ॥ ఏవం వికారత్వే సతి వికారప్రపంచాత్మనా స్వాత్మానమకురుతేతివద్వికారజీవాత్మనా ప్రవేశ ఇత్యర్థః । అజత్వాదితి శ్రుతిః కల్పమధ్యే జీవస్యానుత్పత్త్యాది విషయా తత్త్వమస్యాది శ్రుతిశ్చ మృద్ఘట ఇత్యభేదవాక్యవద్వ్యాఖ్యేయేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ధర్మివత్సత్యో విభాగో వా హేతురౌపాధికో వా? నాద్యః అసిద్ధేరిత్యాహ ॥ అత్రోచ్యతే- నాస్యేతి ॥ ద్వితీయే జీవస్యనస్వతో వికారత్వసిద్ధిః అప్రయోజకత్వాదిత్యా

వికారః, తస్య చాకాశాదేరుత్పత్తిస్సమధిగతా జీవాత్మాపి పుణ్యాపుణ్యకర్మా సుఖదుఃఖభాక్ప్రతిశరీరం విభక్త ఇతి తస్యాపి ప్రపంచోత్పత్త్యవసరే ఉత్పత్తిర్భవితుమర్హతి । అపి చ 'యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంత్యేవమేవాస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా' ఇతి ప్రాణాదేర్భోగ్యజాతస్య సృష్టిం శిష్ట్వా సర్వ ఏవాత్మానో వ్యుచ్చరంతీతి భోక్తౄణామాత్మనాం పృథక్సృష్టిం శాస్తి । 'యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులింగాస్సహస్రశః ప్రభవంతి సరూపాః తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయంతే తత్ర చైవాపియంతీ'తి చ జీవాత్మనాముత్పత్తిప్రళయావుచ్యేతే సరూపవచనాత్ । జీవాత్మనో హి పరమాత్మనా సరూపా భవంతి చైతన్యయోగాత్ । న చ క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం వారయితుమర్హతి, శ్రుత్యంతరగతస్యాప్యవిరుద్ధస్యాధికస్యార్థస్య సర్వత్రోపసంహర్తవ్యత్వాత్ । ప్రవేశశ్రుతిరప్యేవం సతి వికారభావాపత్త్యైవ వ్యాఖ్యాతవ్యా 'తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుతే'త్యాదివత్ తస్మాదుత్పద్యతే జీవ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నాత్మా జీవ ఉత్పద్యత ఇతి। కస్మాత్, అశ్రుతేః, న హ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణమస్తి భూయస్సు ప్రదేశేషు। నను క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం న వారయతీత్యుక్తం, సత్యముక్తం । ఉత్పత్తిరేవ త్వస్యాసంభవతీతి వదామః। కస్మాత్, నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః । చశబ్దాదజత్వాదిభ్యశ్చ। నిత్యత్వం హ్యస్య శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యతే, తథాఽజత్వమవికారిత్వమవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవాత్మనావస్థానం బ్రహ్మాత్మతా చేతి। న చైవంరూపస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే, తాః కాశ్శ్రుతయః, న జీవో మ్రియతే 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణః తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మి అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూ'రిత్యేవమాద్యా నిత్యత్వవాదిన్యస్సత్యో జీవస్యోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నంతి । నను ప్రవిభక్తత్వాద్వికారో వికారత్వాచ్చోత్పద్యత ఇత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే, నాస్య ప్రవిభాగస్స్వతోఽస్తి, 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే'తి శ్రుతేః, బుద్ధ్యాద్యుపాధినిమిత్తం త్వస్య ప్రవిభాగప్రతిభానమాకాశస్యేవ ఘటాదిసంబంధనిమిత్తం । తథా చ శాస్త్రం 'స వా అయమాత్మా బ్రహ్మ విజ్ఞానమయో మనోమయః ప్రాణమయశ్చక్షుర్మయశ్శ్రోత్రమయ' ఇత్యేవమాది బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య సతోఽస్యైకస్యానేకబుద్ధ్యాదిమయత్వం దర్శయతి । తన్మయత్వం చాస్య తద్వివిక్తస్వరూపానభివ్యక్త్యా తదుపరక్తస్వరూపత్వం స్త్రీమయో జాల్మ ఇత్యాదివద్ద్రష్టవ్యం । యదపి క్వచిదస్యోత్పత్తిప్రళయశ్రవణం తదప్యత ఏవోపాధిసంబంధాన్నేతవ్యం। ఉపాధ్యుత్పత్త్యాస్యోత్పత్తిస్తత్ప్రళయేన చ ప్రళయ ఇతి । తథా చ దర్శయతి 'ప్రజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూ

హ ॥ బుద్ధ్యాదీతి ॥ ఔపాధికభేదే మానమాహ ॥ తథా చేతి॥ మయటో వికారార్థత్వమాశంక్యాహ॥ తన్మయత్వం చేతి॥ జాల్మః కామజడః స్త్రీపరతంత్రః - స్త్రీమయ ఇతివజ్జీవస్య స్వరూపాజ్ఞానాద్బుద్ధ్యాదిపరతంత్రత్వేన భేదకర్తృత్వాదిభాక్త్వాత్ప్రచుర్యార్థమయట్ప్రయోగ ఇత్యర్థః । లింగం నిరస్య తదనుగ్రాహ్యశ్రుతేర్గతిమాహ ॥ యదపీతి ॥ జీవస్యౌపాధికజన్మనాశయోశ్శ్రుతిమాహ ॥ తథేతి ॥ ఏతేభ్యో దేహాత్మనా పరిణతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ జనిత్వా తాన్యే

విలీయమానాన్యనుపశ్చాద్వినశ్యతి ప్రేత్యోపాధికమరణానంతరం సంజ్ఞా నాస్తీత్యర్థః । నను ప్రజ్ఞానఘనస్సంజ్ఞా నాస్తీతి చ విరుద్ధమిత్యత ఆహ ॥ తథేతి ॥ ఉపాధిలయాద్విశేషవిజ్ఞానాభావ ఏవ సంజ్ఞాభావో నాత్మస్వరూపవిజ్ఞానాభావ ఇత్యుత్తరం ప్రతిపాదయన్ శ్రుతిరిత్యన్వయః । అత్రైవాత్మవిజ్ఞానఘనే ప్రేత్య సంజ్ఞా నాస్తీత్యుక్త్యా మాం మోహాంతం మోహమధ్యం ప్రాపింతి మాపీపదదాపాదితవానిమమర్థం న జానామి బ్రూహి తద్వాక్యార్థమితి మైత్రేయీప్రశ్నార్థః । మునిరాహ ॥ న వా ఇతి ॥ మోహం మోహకరం వాక్యం, ఉచ్ఛిత్తిః పూర్వావస్థానాశో ధర్మోఽస్యేత్యుచ్ఛిత్తిధర్మా పరిణామీ న సేత్యనుచ్ఛిత్తిధర్మా అపరిణామీ, తస్మాదవినాశీత్యర్థః, తర్హి న ప్రేత్య సంజ్ఞేతి కథముక్తం తత్రాహ ॥ మాత్రేతి ॥ మాత్రాభిర్విషయైరసంసర్గ ఇత్యుక్తమిత్యర్థః । బింబప్రతిబింబయోరివ విరుద్ధధర్మతః భేదోఽధ్యస్త ఇత్యత్ర హేతుమాహ ॥ అత ఊర్ధ్వమితి ॥ జీవస్యావికారిత్వముక్త్యయోగాత్తత్త్వమసీతివాక్యమఖండార్థమితి వక్తవ్యం, తథా చ ఫలవత్ప్రధానవాక్యాపేక్షితజీవనిత్యత్వశ్రుతీనాం బలవత్త్వాదుత్పత్త్యాదికమధ్యస్తమనువదంత్యుత్పత్త్యాదిశ్రుతయ ఇత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధం ॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥ ... ...

తేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ'తి । తథోపాధిప్రలయ ఏవాయం నాత్మప్రలయ ఇత్యేతదపి, అత్రైవ 'మా భగవాన్మోహాంతమాపీపదన్న వా అహమిమం విజానామి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ'తి ప్రశ్నపూర్వకం ప్రతిపాదయతి 'న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీ వా అరేఽయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మా మాత్రాసంసర్గస్త్వస్య భవతీ'తి । ప్రతిజ్ఞానుపరోధాచ్చావికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవభావాభ్యుపగమాత్ । లక్షణభేదోఽప్యనయోరుపాధినిమిత్త ఏవ। 'అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీ'తి చ ప్రకృతస్యైవ విజ్ఞానమయస్యాత్మనస్సర్వసంసారధర్మప్రత్యాఖ్యానేన పరమాత్మభావప్రతిపాదనాత్ । తస్మాన్నైవాత్మోత్పద్యతే ప్రవిలీయతే వేతి॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥ ... ...

॥ సూ॥ ౧౮॥ జ్ఞోఽత ఏవ॥

స కిం కాణభుజానామివాగంతుకచైతన్యస్స్వతోఽచేతనః, ఆహోస్విత్సాంఖ్యానామివ నిత్యచైతన్యస్వరూప ఏవేతి వాదివిప్రతిపత్తేస్సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం ఆగంతుకమాత్మనశ్చైతన్యమాత్మమనస్సంయోగజమగ్నిఘటసంయోగజరోహితాదిగుణవదితి ప్రాప్తం । నిత్యచైతన్యత్వే హి సుప్తమూర్ఛితగ్రహావిష్టానామపి చైతన్యం స్యాత్, తే పృష్టాస్సంతో న కించిద్వయమచేతయామహీతి జల్పంతి । స్వస్థాశ్చ చేతయమానా దృశ్యంతే, తతః కాదాచిత్కచైతన్యత్వాదాగంతుకచైతన్య ఆత్మేత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే । జ్ఞః నిత్యచైతన్యోఽయమాత్మా, అత ఏవ యస్మాదేవ నోత్పద్యతే పరమేవ బ్రహ్మావికృతముపాధిసంపర్కాజ్జీవభావేనావతిష్ఠతే । పరస్య హి బ్రహ్మణశ్చైతన్యస్వరూపమామ్నాతం 'విజ్ఞానమానందం బ్ర

౧౮॥ జ్ఞోఽత ఏవ ॥ 'ఆత్మైవాస్య జ్యోతి'రిత్యాద్యాత్మస్వప్రకాశత్వశ్రుతీనాం 'పశ్యంశ్చక్షుః శృణ్వన్ శ్రోత్ర'మిత్యనిత్యజ్ఞానవత్త్వశ్రుతిభిర్విరోధోఽత్ర నిరస్యతే 'అస్య లోకస్య చక్షుర్ద్రష్టా శ్రోత్రం శ్రోతా' । ప్రాగుక్తజీవానుత్పత్తిం హేతుమాదాయ స్వప్రకాశత్వసాధనాద్ధేతుసాధ్యభావస్సంగతిః । అనుత్పత్త్యా హి స్వప్రకాశం బ్రహ్మైవోపహితం జీవ ఇతి జీవస్య స్వప్రకాశతా సిధ్యతి । న చైవం గతార్థతా అనుత్పన్నస్యాపి జీవస్య స్వప్రకాశత్వే జ్ఞానసాధనవైయర్థ్యమితి తర్కసహితానిత్యజ్ఞానశ్రుతిబలేన స్వప్రకాశత్వశ్రుతేర్బాధ్యతయా బ్రహ్మాన్యత్వశంకాయాం తదైక్యయోగ్యతాయై స్వప్రకాశత్వస్యాత్ర సాధనాత్, తథా చ పూర్వపక్షే జీవస్య బ్రహ్మైక్యాయోగ్యతా సిద్ధాంతే తద్యోగ్యతేత్యాపాదసమాప్తేః ఫలమవగంతవ్యం । ఇష్టాపత్తిం నిరాచష్టే ॥ తే పృష్టా ఇతి ॥ సాధనాధీనజ్ఞానత్వాన్న స్వప్రకాశో జీవో వ్యతిరేకే ఈశ్వరవదిత్యాహ ॥ తతః కాదాచిత్కేతి ॥ యథాశ్రుతే భాష్యే హేతోస్సాధ్యావిశేష ఇతి మంతవ్యం, అతో జీవస్య స్వప్రకాశత్వశ్రుతిర్బాధ్యేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ చేచ్ఛబ్దో నిశ్చయార్థః । న కేవలం స్వప్ర

కాశ(బ్రహ్మాభేదాజ్జీవస్యస్వప్రకాశతా కింతుశ్రుతితోఽపీత్యాహ ॥ విజ్ఞానమయేతి ॥ యోఽయంవిజ్ఞానమయఇతిప్రకరణశ్రు త్యర్థః । అసుప్తస్స్వయంభాసమానఏవాత్మా, సుప్తాన్సుప్తవ్యాపారాన్వాగాదీన్, అభిలక్ష్యచాకశీతి స్వప్నా ర్థాన్పశ్యతీతియావత్ । అత్రస్వప్నేవిజ్ఞాతుర్బుద్ధిసత్త్వస్యసాక్షిణోవిజ్ఞాతేర్విపరిలోపో నాస్తీత్యర్థః । ఘ్రాణాదిజన్య గంధాదిజ్ఞానానుసంధానసిద్ధయేఆత్మనోజ్ఞానరూపత్వంవాచ్యమితిశ్రుత్యంతరేణాహ ॥అథేతి॥ ఆత్మనోనిత్యచిద్రూపత్వే ఽపిస్వతోసంగతయా గంధాద్యసంబంధాత్తత్సంబంధఘటనాత్మకవృత్త్యర్థాని జ్ఞానసాధనానీతి నతేషాంవైయర్థ్యమి త్యాహ ॥ నగంధేతి॥ పరిచ్ఛేదోవృత్తిః గంధాయ తద్గోచరాంతఃకరణవృత్తయఇత్యర్థః । సుప్త్యాద్యవస్థాయామాత్మనస త్త్వేఽపిచైతన్యాభావాన్నాత్మాచిద్రూపఇత్యుక్తందూషయతి ॥ యత్త్వితి ॥ తత్తదాసుప్తో నపశ్యతీతియత్తత్పశ్యన్నే వాలుప్తజ్ఞానఏవసన్నపశ్యతీత్యత్రహేతుః ॥ నహీతి ॥ నాశాయోగ్యత్వాదిత్యర్థః । కిమితినపశ్యతీత్యతఆహ ॥ నత్వితి॥ వృత్తేస్సాధనాధీనత్వోక్త్యాస్వరూపజ్ఞానస్య సాధనాధీనత్వంహేతురసిద్ధఇత్యుక్తం, సాధనవైయర్థ్యంతర్కోఽపినిరస్తః,

హ్మ సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మ అనంతరోఽబాహ్యఃకృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘనఏవే త్యాదిషుశ్రుతిషు । తదే వచేత్పరంబ్రహ్మజీవస్తస్మాజ్జీవస్యాపి నిత్యచైతన్యస్వరూపత్వమగ్న్యౌష్ణ్యప్రకాశవదితి గమ్యతే । వి జ్ఞానమయప్రక్రియాయాంచశ్రుతయోభవంతి 'అసుప్తస్సుప్తానభిచాకశీతీ'త్యత్ర 'అయంపురుషస్స్వ యంజ్యోతిర్భవతినహివిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యత' ఇత్యేవంరూపాః । అథ 'యోవేదేదంజిఘ్రా ణీ'తి 'సఆత్మే'తిచ సర్వైఃకరణద్వారైరిదంవేదేదంవేదేతివిజ్ఞానేనానుసంధానాత్తద్రూపత్వసిద్ధిః, ని త్యస్వరూపచైతన్యత్వేఘ్రాణాద్యానర్థక్యమితిచేన్న, గంధాదివిషయవిశేషపరిచ్ఛేదార్థత్వాత్ । త థాహిదర్శయతి 'గంధాయఘ్రాణ'మిత్యాది । యత్తుసుప్తాదయోనచేతయంతఇతితస్యశ్రుత్యైవపరిహా రోఽభిహితః । సుషుప్తంప్రకృత్య 'యద్వైతన్నపశ్యతిపశ్యన్వైతన్నపశ్యతినహిద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలో పోవిద్యతేఽవినాశిత్వాన్నతు తద్ద్వితీయమస్తితతోఽన్యద్విభక్తంయత్పశ్యే'దిత్యాదినా । ఏతదుక్తంభవతి విషయాభావాదియమచేతయమానతానచైతన్యాభావాదితి । యథావియదాశ్రయస్యప్రకాశస్యప్రకా శ్యాభావాదనభివ్యక్తిర్నస్వరూపాభావాత్తద్వత్ । వైశేషికాదితర్కాశ్చశ్రుతివిరోధే ఆభాసీభవతి తస్మాన్నిత్యచైతన్యస్వరూపఏవాత్మేతినిశ్చినుమః ॥ ఇతిద్వాదశాధికరణమ్. ... ❁

❁ సూ. ౧౯ ॥ ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్ ॥ ❁

ఇదానీంతుకింపరిమాణోజీవఇతిచింత్యతే, కిమణుపరిమాణః? ఉతమధ్యమపరిమాణః? ఆహోస్విన్మ హత్పరిమాణఇతి? । ననునాత్మోత్పద్యతేనిత్యచైతన్యశ్చాయమిత్యుక్తం, అతశ్చపరఏవాత్మాజీవ ఇత్యాప తతి, పరస్యచాత్మనోఽనంతత్వమామ్నాతం, తత్రకుతోజీవస్యపరిమాణచింతావతారఇతి, ఉచ్యతే సత్య

శృణ్వన్నిత్యాద్యనిత్యజ్ఞానప్రతిపాదకశ్రుతీనాం వృత్తివిషయత్వంవ్యాఖ్యాతం, ఆత్మాసజ్ఞానంద్రవ్యత్వాదిత్యాదితర్కా శ్చాగమబాధితాఃఫలవత్సన్నిధానవాక్యాపేక్షితస్య స్వప్రకాశత్వాగమస్యబలవత్త్వాత్ । కించనిరవయవస్యాత్మనోమ నస్సంయోగాయోగాన్నానిత్యజ్ఞానగుణతా సమవాయాభావాచ్చ నస్వసమవేతజ్ఞానవేద్యతా కర్మకర్తృత్వవిరో ధాచ్చ । కించజ్ఞానత్వస్యైకవృత్తిత్వేలాఘవాదాత్మైవజ్ఞానం వృత్తేశ్చమనఃపరిణామత్వశ్రుత్యాకామస్సంకల్ప ఇత్యా ద్యయాజడత్వాన్నాస్మాకంజ్ఞానద్వైవిధ్యగౌరవమిత్యనవద్యమాత్మనస్స్వప్రకాశత్వమితిసిద్ధం ।ఇతిద్వాదశాధికరణమ్.❁

౧౯ ॥ స్వప్రకాశత్వాదాత్మస్వరూపాదీషద్బహిష్ఠంపరిమాణ మాశ్రయాశ్రయత్వేనాంతర్బహిర్భావేనవా సంగత్యావిచారయతి ॥ ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామితి ॥ విషయసంశయాదర్శయతి ॥ ఇదానీమితి ॥ నాత్మాశ్రుతేరిత్యా దినాగతార్థత్వమస్యాశంక్యాత్మాణుత్వశ్రుతీనాం మహత్త్వశ్రుతీనాంచావిరోధప్రదర్శనాయాస్యాధికరణస్యారంభ ఇత్యాహ ॥ నన్విత్యాదినా ॥ నకేవలంశ్రుతోత్క్రాన్త్యాద్యనుపపత్త్యాత్మనోఽణుత్వం కింత్వేషోఽణురాత్మేతిశ్రుత్యాపి

త్యాహ ॥ స్వశబ్దేనేతి ॥ పూర్వపక్షే జీవస్యాణుత్వాద్బ్రహ్మైక్యాసిద్ధిః సిద్ధాన్తే తత్సిద్ధిరితి మత్వా సూత్రం వ్యాకుర్వన్పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్ర ప్రాప్తమిత్యాదినా ॥ శ్రుతేరణురిత్యుత్తరసూత్రాచ్ఛ్రుతిపదమాకృష్య సూత్రం పూరితం, ఉత్క్రాన్తిశ్శ్రూయత ఇతి శేషః । సముమూర్షుర్జీవః ఏతైర్బుద్ధ్యాదిభిః తస్మాచ్చన్ద్రలోకాత్ ఇమం లోకం ప్రతి కర్మణే కర్తుమాయాతీత్యర్థః ॥ ... ... ※

౨౦ ॥ ఉత్క్రాన్తిరాత్మనో దేహాన్నిర్గమో న భవతి యేనాణుత్వం స్యాత్ కిన్తు స్వామిత్వనివృత్తిరితి కేచిత్ తదఙ్గీకృత్యాప్యణుత్వమావశ్యకమిత్యాహ ॥ స్వాత్మనేతి ॥ ఉత్క్రాన్తేరుత్తరయోర్గత్యాగత్యోస్స్వాత్మనా కర్త్రా సమ్బన్ధాదణుత్వమితి సూత్రయోజనా, పాకానాశ్రయస్యవ కర్తృత్వవద్గత్యనాశ్రయస్యాపి గన్తృత్వోక్తిః కిం న స్యాదిత్య

మేతత్, ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతిశ్రవణాని తు జీవస్య పరిచ్ఛేదం ప్రాపయన్తి, స్వశబ్దేన చాస్య క్వచిదణుపరిమాణత్వమామ్నాయతే, తస్య సర్వస్యానాకులత్వోపపాదనాయాయమారమ్భః । తత్ర ప్రాప్తం తావదుత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నోఽణుపరిమాణో జీవ ఇతి, ఉత్క్రాన్తిస్తావత్ 'స యదాస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామతి సహైవైతైస్సర్వైరుత్క్రామతీ'తి । గతిరపి 'యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీ'తి, ఆగతిరపి 'తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ' ఇతి, ఆసాముత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నస్తావజ్జీవ ఇతి ప్రాప్నోతి, న హి విభోశ్చలనమవకల్పత ఇతి । సతి చ పరిచ్ఛేదే శారీరపరిమాణత్వస్యార్హతపరీక్షాయాం నిరస్తత్వాదణురాత్మేతి గమ్యతే ॥ ... ※

— ※ సూ. ॥ ౨౦ ॥ స్వాత్మనా చోత్తరయోః ॥ ※ —

ఉత్క్రాన్తిః కదాచిదచలతోఽపి గ్రామస్వామ్యనివృత్తివద్దేహస్వామ్యనివృత్త్యా కర్మక్షయేణావకల్ప్యేత, ఉత్తరే తు గత్యాగతీ నాచలతస్సమ్భవతః, స్వాత్మనా హి తయోస్సమ్బన్ధో భవతి, గమేః కర్తృస్థక్రియాత్వాత్ । అమధ్యమపరిమాణస్య చ గత్యాగతీ అణుత్వ ఏవ సమ్భవతః । సత్యోశ్చ గత్యాగత్యోరుత్క్రాన్తిరపసృప్తిరేవ దేహాదితి ప్రతీయతే, న హ్యనపసృప్తస్య దేహాద్గత్యాగతీ స్యాతాం దేహప్రదేశానాం చోత్క్రాన్తావపాదానత్వవచనాత్ 'చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య' ఇతి । 'స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతి' 'శుక్రమాదాయ పునరైతి స్థాన'మితి చాన్తరేఽపి శరీరే శారీరస్య గత్యాగతీ భవతస్తస్మాదప్యస్యాణుత్వసిద్ధిః ॥ ... ... ※

— ※ సూ. ॥ ౨౧ ॥ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ ॥ ※ —

అథాపి స్యాన్నాణురయమాత్మా, కస్మాత్, అతచ్ఛ్రుతేః, అణుత్వవిపరీతపరిమాణశ్రవణాదిత్యర్థః । 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః' 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే'త్యేవంజాతీయకా హి శ్రుతిరాత్మనోఽణుత్వే విప్రతిషిధ్యేతేతి చేన్నైష దోషః । కస్మాత్, ఇతరాధికారాత్ । పరస్య హ్యాత్మనః ప్రక్రియాయామేషా పరిమాణాన్తరశ్రుతిః, పరస్యైవాత్మనః

తత ఆహ ॥ గమేరితి ॥ గమనస్య కర్తరి సంయోగవిభాగరూపాతిశయహేతుత్వాత్కర్త్రాశ్రితత్వం లోకసిద్ధమిత్యర్థః । జీవోఽణురమధ్యమపరిమాణత్వే సతి గతిమత్త్వాత్పరమాణువదిత్యాహ ॥ అమధ్యమేతి ॥ అఙ్గీకారం త్యజతి ॥ సత్యోశ్చేతి ॥ న స్వామ్యనివృత్తిమాత్రముత్క్రాన్తిరిత్యర్థః । దేహాన్నిర్గమ ఏవోత్క్రాన్తిరిత్యత్ర లిఙ్గాన్తరమాహ ॥ దేహప్రదేశానామితి ॥ అపాదానత్వమవధిత్వం అన్యేభ్యో ముఖాదిభ్యః ఏష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి శేషః । కిఞ్చ దేహమధ్యేఽపి జీవస్య గత్యాగతిశ్రుతేరణుత్వమిత్యాహ ॥ స ఇతి ॥ ఇన్ద్రియాణి గృహీత్వా స్వాపే హృదయం స జీవో గచ్ఛతి శుక్రం ప్రకాశకమిన్ద్రియగ్రామమాదాయ పునర్జాగరితస్థానమాగచ్ఛతీత్యర్థః ॥ ... ... ※

౨౧ ॥ ఇతరాధికారాద్బ్రహ్మప్రకరణాత్ । నను మహత్త్వశ్రుతేః కథం పరప్రకరణస్థత్వమిత్యత ఆహ ॥ పర

న్యైవేతి ॥ యా వేదాంతశ్రుతిస్సా పరప్రకరణస్థేత్యుత్సర్గాత్తస్యాస్తత్స్థత్వం బ్రహ్మోరభ్యాధీతత్వాచ్చేత్యాహ ॥ విరజ ఇతి ॥ నిర్దోష ఇత్యర్థః । విజ్ఞానమయశ్రుత్యా ప్రకరణం బాధితమితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అణోర్జీవస్య బ్రహ్మణా భేదాభేదాంగీకారాచ్ఛ్రుత్యా భేదదృష్ట్యా మహత్త్వోక్తిర్యథా వామదేవస్యాహం మనురితి సర్వాత్మత్వోక్తిరిత్యవిరోధమాహ ॥ శాస్త్రేతి ॥... ... ... *

౨౨॥ ఏవముత్క్రాంత్యాదిశ్రుత్యా-ఽణుత్వేఽనుమితం, తత్ర శ్రుతిమప్యాహ ॥ స్వశబ్దేతి ॥ వాలాగ్రాదుద్ధృతశ్శతతమో భాగస్తస్మాదప్యుద్ధృతశ్శతతమో భాగో జీవ ఇత్యుద్ధృత్యమానమున్మానమత్యంతాల్పత్వమిత్యర్థః । వాలః కేశః, తోదః ప్రతోదస్తస్య యదారాగ్రం, తస్మాదుద్ధృతా మాత్రా మానం యస్య స జీవస్తథా ॥... ... ...*

ప్రాధాన్యేన వేదాంతేషు వేదితవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాత్ 'విరజః పర ఆకాశా'దిత్యేవంవిధాచ్చ పరస్యైవాత్మనస్తత్ర తత్ర విశేషాధికారాత్। నను 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'తి శారీర ఏవ మహత్త్వసంబంధిత్వేన ప్రతినిర్దిశ్యతే । శాస్త్రదృష్ట్యా త్వేష నిర్దేశో వామదేవవద్ద్రష్టవ్యః, తస్మాత్ప్రాజ్ఞవిషయత్వాత్పరిమాణాంతరశ్రవణస్య జీవస్యాణుత్వం విరుధ్యతే॥... ... ... *

సూ॥ ౨౨॥ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ॥

ఇతశ్చాణురాత్మా యతస్సాక్షాదేవాస్యాణుత్వవాచీ శబ్దః శ్రూయతే 'ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ప్రాణః పంచధా సంవివేశే'తి, ప్రాణసంబంధాచ్చ జీవ ఏవాయమణురభిహిత ఇతి గమ్యతే । తథోన్మానమపి జీవస్యాణిమానం గమయతి 'వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య తు భాగో జీవస్స విజ్ఞేయ' ఇతి 'ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇతి చోన్మానాంతరం। నన్వణుత్వే సత్యేకదేశస్థస్య సకలదేహగతోపలబ్ధిర్విరుధ్యతే, దృశ్యతే చ జాహ్నవీహ్రదనిమగ్నానాం సర్వాంగశైత్యోపలబ్ధిర్నిదాఘసమయే చ సకలశరీరపరితాపోపలబ్ధిరిత్యత ఉత్తరం పఠతి॥... ... ... *

సూ॥ ౨౩॥ అవిరోధశ్చందనవత్ ॥

యథా హి హరిచందనబిందుశ్శరీరైకదేశసంబద్ధోఽపి సన్సకలదేహవ్యాపినమాహ్లాదం కరోతి, ఏవమాత్మాపి దేహైకదేశస్థస్సకలదేహవ్యాపినీముపలబ్ధిం కరిష్యతి, త్వక్సంబంధాచ్చాస్య సకలశరీరగతా వేదనా న విరుధ్యతే, త్వగాత్మనోర్హి సంబంధః కృత్స్నాయాం త్వచి వర్తతే, త్వక్చ కృత్స్నశరీరవ్యాపినీతి॥***

సూ॥ ౨౪॥ అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి॥

అత్రాహ యదుక్తమవిరోధశ్చందనవదితి తదయుక్తం, దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరతుల్యత్వాత్, సిద్ధే హ్యాత్మనో దేహైకదేశస్థత్వే చందనదృష్టాంతో భవతి, ప్రత్యక్షం తు చందనస్యావస్థితివైశేష్యమేకదేశస్థత్వం సకలదేహాహ్లాదనం చ ఆత్మనః పునస్సకలదేహోపలబ్ధిమాత్రం ప్రత్యక్షం నైకదేశవర్తిత్వం । అనుమేయం తు తదితి యదప్యుచ్యేత, న చాత్రానుమానం సంభవతి । కిమాత్మనస్సకలశరీరగతా వేదనా త్వగింద్రియస్యేవ సకలదేహవ్యాపినస్సతః? కిం వా విభోర్నభస ఇవ? ఆహోస్విచ్చందనబిందోరివాణో

౨౩॥ ఆత్మసంయుక్తాయాస్త్వచో దేహవ్యాపిస్పర్శోపలబ్ధికరణస్య మహిమ్నాత్మనోఽవ్యాపికార్యకారిత్వమవిరుద్ధం। త్వగాత్మనోరితి సంబంధస్య త్వగవయవినిష్ఠత్వాదవయవినశ్చైకత్వాదాత్మసంయోగస్య కృత్స్నత్వఙ్నిష్ఠతేత్యర్థః ॥...*

౨౪ ॥ సిద్ధే హీతి ॥ న తు సిద్ధమిత్యతుల్యతేత్యర్థః । విశేష ఏవ వైశేష్యం, చందనబిందోరల్పత్వస్య ప్రత్యక్షత్వాత్త్వగ్వ్యాప్త్యా వ్యాపికార్యకారిత్వకల్పనా యుక్తా, జీవస్య త్వణుత్వే సందేహాద్వ్యాపికార్యదృష్ట్యా వ్యాపిత్వకల్పనమేవ యుక్తం । వ్యాపికార్యాశ్రయో వ్యాపీత్యుత్సర్గాదితి సూత్రే శంకాభాగార్థః । ఆత్మాల్పః వ్యాపికార్యకారిత్వాచ్చందనబిందువదిత్యనుమానమయుక్తం, త్వగాదౌ వ్యభిచారాదిత్యాహ ॥ న చాత్రానుమానమితి ॥ పూర్వోక్తశ్రుతిభి

జీవస్యాణుత్వనిశ్చయాద్బహిస్థత్వపుత్రిభిరేకదేశస్థత్వనిశ్చయాచ్చ న దృష్టాంతవైషమ్యమితి పరిహారభాగార్థమాహ ॥ అతోఽవ్యత ఇతి॥ ... ... ※

౨౫॥ ఆత్మవత్తద్ధర్మజ్ఞానస్యాప్యణుత్వం స్వతః, కాదాచిత్కం తు దేహపరిమాణత్వమిత్యుక్త్వా స్వత ఏవ వ్యాపిత్వమితి మతాంతరమాహ ॥గుణాద్వేతి॥ వాశబ్దేన చందనదృష్టాంతాపరితోషస్సూచితస్తమాహ ॥ స్యాదితి ॥ ... ... ※

౨౬॥ ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే ॥కథమితి॥ జ్ఞానం న గుణివ్యతిరిక్తదేశవ్యాపి గుణత్వాద్రూపవత్, న చ ప్రభాయాం వ్యభిచారస్తస్యా అపి ద్రవ్యత్వాదితి ప్రాప్తే గంధవ్యభిచారమాహ ॥ అత ఉత్తరమితి ॥ గుణస్య వ్యతిరేక ఆశ్ర

రేకదేశస్థస్యేతి సంశయానివృత్తేరితి । అతోఽచ్యతే నాయం దోషః । కస్మాత్, అభ్యుపగమాత్ । అభ్యుపగమ్యతే హ్యాత్మనోఽపి చందనస్యేవ దేహైకదేశవృత్తిత్వమవస్థితివైశేష్యం కథమిత్యుచ్యతే । హృది హి ఏష ఆత్మా పఠ్యతే వేదాంతేషు 'హృది హ్యేష ఆత్మా' 'స వా ఏష ఆత్మా హృది' 'కతమ ఆత్మే'తి 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుష' ఇత్యాద్యుపదేశేభ్యః । తస్మాద్దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరవైషమ్యాద్యుక్తమేవైతదవిరోధశ్చందనవదితి॥ ... ... ※

సూ॥ ౨౫॥ గుణాద్వాలోకవత్॥

చైతన్యగుణవ్యాప్తేర్వాణోరపి సతో జీవస్య సకలదేహవ్యాపి కార్యం న విరుధ్యతే । యథాలోకే మణిప్రదీపప్రభృతీనామపవరకైకదేశవర్తినామపి ప్రభాఽపవరకవ్యాపినీ సతీ కృత్స్నేఽపవరకే కార్యం కరోతి తద్వత్ । స్యాత్కదాచిచ్చందనస్య సావయవత్వాత్సూక్ష్మావయవవిసర్పణేనాపి సకలదేహ ఆహ్లాదయితృత్వం న త్వణోర్జీవస్యావయవాస్సంతి యైరయం సకలం దేహం విప్రసర్పేదిత్యాశంక్య గుణాద్వాలోకవదిత్యుక్తం॥ కథం పునర్గుణో గుణివ్యతిరేకేణాన్యత్ర వర్తేత, న హి పటస్య శుక్లో గుణః పటవ్యతిరేకేణాన్యత్ర వర్తమానో దృశ్యతే । ప్రదీపప్రభావద్భవేదితి చేన్న, తస్యా అపి ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్ । నిబిడావయవం హి తేజోద్రవ్యం దీపః, ప్రవిరళావయవం తు తేజోద్రవ్యమేవ ప్రభేత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ※

సూ॥ ౨౬॥ వ్యతిరేకో గంధవత్ ॥

యథా గుణస్యాపి సతో గంధస్య గంధవద్ద్రవ్యవ్యతిరేకేణ వృత్తిర్భవతి అప్రాప్తేష్వపి కుసుమాదిషు గంధవత్సు గంధోపలబ్ధేః, ఏవమణోరపి సతో జీవస్య చైతన్యగుణవ్యతిరేకో భవిష్యతి, అతశ్చానైకాంతికమేతద్గుణత్వాద్రూపాదివదాశ్రయవిశ్లేషానుపపత్తిరితి గుణస్యైవ సతో గంధస్యాశ్రయవిశ్లేషదర్శనాత్, గంధస్యాపి సహైవాశ్రయేణ విశ్లేష ఇతి చేన్న, యస్మాన్మూలద్రవ్యాద్విశ్లేషస్తస్య క్షయప్రసంగాత్ । అక్షీయమాణమపి తత్పూర్వావస్థాతో గమ్యతే, అన్యథా తత్పూర్వావస్థైర్గుణత్వాదిభిర్హీయేత । స్యాదేతద్గంధాశ్రయాణాం విశ్లిష్టానామవయవానామల్పత్వాత్సన్నపి విశ్లేషో నోపలక్ష్యతే, సూక్ష్మా హి గంధపరమాణవస్సర్వతో విప్రసృతా గంధబుద్ధిముత్పాదయంతి నాసికాపుటమనుప్రవిశంత ఇతి చేన్న, అతీంద్రియత్వాత్పరమాణూనాం, స్ఫుటగంధోపలబ్ధేశ్చ నాగకేసరాదిషు । న చ లోకే ప్రతీతిర్గంధవద్ద్రవ్య

యవిశ్లేషః । నను విశ్లిష్టావయవానామల్పత్వాద్ద్రవ్యక్షయో న భవతీత్యత ఆహ ॥ అక్షీయమాణమపీతి ॥ అపిరవధారణే, పూర్వావస్థాలింగేనాక్షీయమాణమేవ తద్ద్రవ్యమనుమీయత ఇత్యర్థః । విమతమవిశ్లిష్టావయవం పూర్వావస్థాతో గురుత్వాద్యపచయహీనత్వాత్సమ్మతవదితి భావః । శంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ విశ్లిష్టానామల్పత్వాదిత్యుపలక్షణం, అవయవాంతరాణాం ప్రవేశాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం । అవయవానాం విశ్లేషః ప్రవేశశ్చ సన్నపి న జ్ఞాయతే, తథా చ గురుత్వాపచయో న భవతీతి హేతోరన్యథాసిద్ధిరితి శంకార్థః । ఆగచ్ఛంతోఽవయవాః పరమాణవస్త్రసరేణవో వా? నాద్యః తద్గతరూపవద్గంధస్యాప్యనుపలబ్ధిప్రసంగాదితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ ద్వితీయం ప్రత్యాహ ॥ స్ఫుటేతి ॥ త్రసరేణుగంధశ్చేత్తు స్ఫుటో న స్యాదిత్య

ర్థః । అతో గంధస్య పుష్పాదిస్థస్యైవ గుణివ్యతిరేకో వాచ్య ఇతి భావః । గంధో న గుణివిశ్లిష్టః గుణత్వాద్రూపవదితి శంకతే ॥ రూపాదిష్వితి ॥ విశ్లేషస్య ప్రత్యక్షత్వాద్బాధ ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ ... ... *

౨౭ ॥ ఆత్మనశ్చైతన్యగుణేనైవ దేహవ్యాప్తిరిత్యత్ర శ్రుతిమాహ సూత్రకారః ॥ తథా చ దర్శయతీతి ॥ తద్వ్యాచష్టే ॥ హృదయేతి ॥ ... ... *

౨౮ ॥ తత్రైవ శ్రుత్యంతరార్థం సూత్రమ్ ॥ పృథగితి ॥ విజ్ఞానమింద్రియాణాం జ్ఞానశక్తిం విజ్ఞానేన చైతన్యగుణేనాదాయ శేత ఇత్యర్థః । ఏతం చైతన్యగుణవ్యాప్తిగోచరమభిప్రాయం ॥ ... ... *

౨౯ ॥ అత్ర శ్రుత్యణుత్వవిభుత్వశ్రుతీనాం విరోధాదప్రామాణ్యప్రాప్తావగుణత్వం జీవస్య విభుత్వమీశ్వరస్యేత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశిపక్షో దర్శితః తం దూషయన్ సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ తస్మాద్బ్రహ్మాభిన్న

మాఘ్రాతమితి, గంధ ఏవాఘ్రాత ఇతి తు లౌకికాః ప్రతీయంతి । రూపాదిష్వాశ్రయవ్యతిరేకానుపలబ్ధేర్గంధస్యాప్యయుక్త ఆశ్రయవ్యతిరేక ఇతి చేన్న, ప్రత్యక్షత్వాదనుమానాప్రవృత్తేః, తస్మాద్యద్యథా లోకే దృష్టం తత్తథైవానుమంతవ్యం నిరూపకైర్నాన్యథా । న హి రసో గుణో జిహ్వయోపలభ్యత ఇత్యతో రూపాదయోఽపి గుణా జిహ్వయైవోపలభ్యేరన్నితి నియంతుం శక్యతే ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౨౭ ॥ తథా చ దర్శయతి ॥

హృదయాయతనత్వమణుపరిమాణత్వం చాత్మనోఽభిధాయ తస్యైవ 'ఆలోమభ్య ఆనఖాగ్రేభ్య' ఇతి చైతన్యేన గుణేన సమస్తశరీరవ్యాపిత్వం దర్శయతి ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౨౮ ॥ పృథగుపదేశాత్ ॥

'ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్య' ఇతి చాత్మప్రజ్ఞయోః కర్తృకరణభావేన పృథగుపదేశాచ్చైతన్యగుణేనైవాస్య శరీరవ్యాపితావగమ్యతే, 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ' ఇతి చ కర్తుః శరీరాత్పృథగ్విజ్ఞానస్యోపదేశః, ఏతమేవాభిప్రాయముపోద్బలయతి, తస్మాదణురాత్మేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః ॥ ...

సూ. ॥ ౨౯ ॥ తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి । నైతదస్త్యణురాత్మేతి, ఉత్పత్త్యశ్రవణాత్, పరస్యైవ తు బ్రహ్మణః ప్రవేశశ్రవణాత్తాదాత్మ్యోపదేశాచ్చ పరమేవ బ్రహ్మ జీవ ఇత్యుక్తం । పరమేవ చేద్బ్రహ్మ జీవస్తస్మాద్యావత్పరం బ్రహ్మ తావానేవ జీవో భవితుమర్హతి, పరస్య చ బ్రహ్మణో విభుత్వమామ్నాతం, తస్మాద్విభుర్జీవః । తథా చ 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు' ఇత్యేవంజాతీయకా జీవవిషయా విభుత్వవాదాః శ్రౌతాః స్మార్తాశ్చ సమర్థితా భవంతి । న చాణోర్జీవస్య సకలశరీరగతా వేదనోపపద్యతే । త్వక్సంబంధాత్స్యాదితి చేన్న, త్వక్కంటకతోదనేఽపి సకలశరీరగతైవ వేదనా ప్రసజ్యేత, త్వక్కంటకయోర్హి సంయోగః కృత్స్నాయాం త్వచి వర్తతే, త్వక్చ కృత్స్నశరీరవ్యాపినీతి పాదతల ఏవ తు

త్వాద్విభుర్జీవః బ్రహ్మవదిత్యనుమానానుగృహీతే శ్రుతిస్మృతీ ఆహ ॥ తథా చ స వా ఏష ఇతి ॥ నిత్యస్సర్వగతః స్థాణురిత్యాద్యాః స్మార్తవాదాః । ఏతేన జీవస్య బ్రహ్మభేదజ్ఞానేఽణుత్వాభావధీస్తస్యాంతదిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి నిరస్తం । ప్రధానే మహావాక్యానుగుణశ్రుతిస్మృతిభిరణుత్వాభావనిశ్చయానంతరమభేదజ్ఞానాత్ప్రధానవాక్యవిరోధే గుణభూతాణుత్వశ్రుతీనామబాధకాణుత్వవిషయత్వకల్పనా గుణేత్వన్యాయ్యార్థకల్పనేతి న్యాయాదితి భావః । కించ సర్వదేహవ్యాపిచైతన్యానుభవాన్యథానుపపత్త్యాఽణుత్వశ్రుతయోఽధ్యస్తాణుత్వవిషయత్వేన నేయాః లౌకికన్యాయాదపి తేషాం దుర్బలత్వాదితి న్యాయాదితిమత్వాహ ॥ న చాణోరితి ॥ శంకతే ॥ త్వగితి ॥ యద్యణ్వాత్మసంబంధస్య త్వగ్వ్యాప్త్యా దేహవ్యాపినీ వేదనా స్యాత్తర్హ్యతిప్రసంగ ఇతి దూషయతి ॥ నేతి ॥ ప్రసంగస్యేష్టత్వం నిరస్యతి ॥ పాదతల ఏవేతి ॥ తస్మాదల్పమహత్వో

స్సంయోగో న మహద్వ్యాపి కంటకసంయోగస్య దేహవ్యాప్త్యదర్శనాత్, తథా చాణ్వాత్మసంయోగస్యైకదేశస్థ ఏవేతి దేహవ్యాపివేదనానుపపత్తిః । నచ సిద్ధాంతే త్వగాత్మసంబంధస్య వ్యాపిత్వాత్కంటకసంబంధే దేహవ్యాపివేదనాప్రసంగ ఇతి వాచ్యం । యావద్విషయసంబంధా త్వక్ తావత్యేవ త్వగాత్మసంబంధస్తావద్వ్యాపివేదనాహేతురితి నియమాత్ । నచైవం విషయత్వక్సంబంధ ఏవ తద్ధేతురస్తు కిమాత్మవ్యాప్త్యేతి వాచ్యం । వేదనా హి సుఖం దుఃఖం తదనుభవశ్చ, స చ తేషాం వ్యాపకానాం కార్యాణామల్పముపాదానం సంభవతి కార్యస్యోపాదానాద్విశ్లేషానుపపత్తేః । నచైషాం వ్యాపకత్వమసిద్ధం సూర్యతప్తస్య గంగానిమగ్నస్య పురుషస్య సర్వాంగవ్యాపిదుఃఖసుఖానుభవస్య దురపహ్నవత్వాత్ । యదుక్తం గుణస్యాపి గుణివిశ్లేషో గంధవదితి తన్నేత్యాహ ॥ నచాణోరితి ॥ గంధో నాశ్రయాద్విశ్లిష్టః గుణత్వాద్రూపవదిత్యనుమానమాహ ॥ తథా చోక్తమితి ॥ నచ ప్రత్యక్షబాధః గంధస్య ప్రత్యక్షత్వేపి నిరాశ్రయత్వస్యాప్రత్యక్షత్వాత్, సూక్ష్మాంత్రసరేణూనామనుద్భూతస్పర్శానాముద్భూతగంధానామాగమనాత్స్ఫుటగంధోపలంభసంభవః, అపచయ ...

కంటకతుచ్ఛా వేదనాం ప్రతిలభంతే । నచాణోర్గుణవ్యాప్తిరుపపద్యతే గుణస్య గుణిదేశత్వాత్, గుణత్వమేవ హి గుణినమనాశ్రిత్య గుణస్య హీయేత । ప్రదీపప్రభాయాశ్చ ద్రవ్యాంతరత్వం వ్యాఖ్యాతం, గంధోపి గుణత్వాభ్యుపగమాత్సాశ్రయ ఏవ సంచరితుమర్హతి, అన్యథా గుణత్వహానిప్రసంగాత్ । తథా చోక్తం భగవతా ద్వైపాయనేన "ఉపలభ్యాప్సు చేద్గంధం కేచిద్బ్రూయురనైపుణాః । పృథివ్యామేవ తం విద్యాదపో వాయుం చ సంశ్రిత"మితి । యది చైతన్యం జీవస్య సమస్తశరీరం వ్యాప్నుయాన్నాణుర్జీవః స్యాత్, చైతన్యమేవ హ్యస్య స్వరూపమగ్నేరివౌష్ణ్యప్రకాశౌ, నాత్ర గుణగుణివిభాగో విద్యత ఇతి । శరీరపరిమాణత్వం చ ప్రత్యాఖ్యాతం, పారిశేష్యాద్విభుర్జీవః । కథం తర్హ్యణుత్వాదివ్యపదేశ ఇత్యత ఆహ । తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశ ఇతి । తస్యా బుద్ధేర్గుణాస్తద్గుణా ఇచ్ఛా ద్వేషః సుఖం దుఃఖమిత్యేవమాదయః తద్గుణాః సారః ప్రధానం యస్యాత్మనస్సంసారిత్వే సంభవతి స తద్గుణసారః తస్య భావస్తద్గుణసారత్వం । నహి బుద్ధేర్గుణైర్వినా కేవలస్యాత్మనస్సంసారిత్వమస్తి బుద్ధ్యుపాధిధర్మాధ్యాసనిమిత్తం హి కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిలక్షణం సంసారిత్వమకర్తురభోక్తుశ్చాసంసారిణో నిత్యముక్తస్య సత ఆత్మనః । తస్మాత్తద్గుణసారత్వాద్బుద్ధిపరిమాణేనాస్య పరిమాణవ్యపదేశః, తదుత్క్రాంత్యాదిభిశ్చాస్యోత్క్రాంత్యాదివ్యపదేశో న స్వతః, తథా చ 'వాలాగ్రశతభాగస్య శతధాకల్పితస్య తు భాగో జీవస్స విజ్ఞేయస్స చానంత్యాయ కల్పత' ఇత్యణుత్వం జీవస్యోక్త్వా తస్యైవ పునరానంత్యమాహ । తచ్చైవమేవ సమంజసం స్యాద్యద్యౌపచారికమణుత్వం జీవస్య భవేత్పారమార్థికం చానంత్యం । నహ్యుభయం ముఖ్యమవకల్ప్యేత । న చానంత్యమౌపచారికమితి శక్యం విజ్ఞాతుం సర్వోపనిషత్సు బ్రహ్మాత్మభావస్య ప్రతిపిపాదయిషితత్వాత్ । తథేతరస్మిన్నప్యున్మానే 'బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవ మారాగ్రమాత్రో హ్యవరోపి దృష్ట' ఇతి బుద్ధిగుణసం

నప్రవేశాన్న సహసా మూలద్రవ్యక్షయ ఇతి భావః । పూర్వం చైతన్యస్య గుణత్వముపేత్య తద్వ్యాప్త్యా గుణ్యాత్మాణుత్వం నిరస్తం, సంప్రతి తస్య గుణత్వమసిద్ధమిత్యాహ ॥ యది చైతన్యమితి ॥ ఉత్సూత్రం విభుత్వం ప్రసాధ్యాణుత్వాదిశ్రుతిగతిప్రదర్శనార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ కథమిత్యాదినా ॥ అంతరా విజ్ఞానమనసీ హ్యాదిహీతి చ ప్రకృతా బుద్ధిర్యోగ్యత్వాత్తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే । బుద్ధిగుణానామాత్మన్యధ్యాసాదణుత్వాద్యుక్తిర్న స్వత ఆనంత్యశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ అకార్యకారణద్రవ్యసమానాధికరణతయా తత్త్వమసీతి వాక్యస్య సోఽయమిత్యాదివాక్యవదఖండాభేదార్థత్వాదానంత్యం సత్యమణుత్వమధ్యస్తమిత్యర్థః । ఉక్తం చైతదంగుష్ఠాధికరణే ప్రతిపాద్యవిరుద్ధముద్దేశ్యగతవిశేషణమవివక్షితమితి । వాలాగ్రవాక్యమారాగ్రవాక్యం చేత్యున్మానద్వయముక్తం తత్రాద్యం నిరస్య ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ తథేతరస్మిన్నపీతి ॥ బుద్ధేర్గుణేన నిమిత్తేనాత్మన్యధ్యస్తో గుణో భవతి తేనాత్మగుణేనాధ్యస్తేనైవారాగ్రపరిమాణోఽపకృష్టశ్చ జీవో

దృష్టస్సూత్తస్త్వనంతఏవేత్యర్థః । ' నచక్షుషాగృహ్యతేనాపివాచానాన్యైర్దేవైస్తపసాకర్మణావా, జ్ఞానప్రసాదేనవిశుద్ధ సత్త్వస్తతస్తుతంపశ్యతేనిష్కలంధ్యాయమాన' ఇత్యుక్త్వా 'ఏషోఽణురాత్మే'త్యుక్తః పరఏవయది జీవస్తథాప్యధ్యస్తాణుత్వమణుశబ్దార్థఇత్యాహ ॥ జీవస్యాపీతి ॥ యదుక్తంపృథగుపదేశాచ్చైతన్యగుణేనైవాత్మనోదేహవ్యాప్తిరితితత్రాహ ॥ తథాప్రజ్ఞయేతి ॥ బుద్ధిఃప్రజ్ఞేత్యర్థః । యదిచైతన్యంప్రజ్ఞాతదాభేదోపచారఇత్యాహ ॥ వ్యపదేశమాత్రంవేతి ॥ నను చైతన్యంగుణఇతిభేదోముఖ్యోస్త్వితి నేత్యాహ ॥ నహ్యాత్రేతి॥ నిర్గుణత్వశ్రుతేరిత్యర్థః।అన్యదపిపూర్వోక్తంబుద్ధ్యా

బంధేనైవారాగ్రమాత్రతాంశాస్తినస్వేనైవాత్మనా ' ఏషోఽణురాత్మాచేతసా వేదితవ్య' ఇత్యత్రాపి నజీవస్యాణుపరిమాణత్వం శిష్యతే పరస్యైవాత్మనశ్చక్షురాద్యనవగాహ్యత్వేన జ్ఞానప్రసాదావగమ్యత్వేనచప్రకృతత్వాత్, జీవస్యాపిచముఖ్యాణుపరిమాణత్వానుపపత్తేః, తస్మాద్దుర్జ్ఞానత్వాభిప్రాయమిదమణుత్వవచనముపాధ్యభిప్రాయంవా ద్రష్టవ్యం । తథా ' ప్రజ్ఞయాశరీరంసమారుహ్యే'త్యేవంజాతీయకేష్వపిభేదోపదేశేషుబుద్ధ్యైవోపాధిభూతయా జీవశ్శరీరం సమారుహ్యేత్యేవం యోజయితవ్యం వ్యపదేశమాత్రంవాశిలాపుత్రకస్యశరీరమిత్యాదివత్ । నహ్యత్రగుణగుణివిభాగోవిద్యతఇత్యుక్తం । హృదయాయతనత్వవచనమపిబుద్ధేరేవ తదాయతనత్వాత్ । తథోత్క్రాంత్యాదీనామప్యుపాధ్యాయత్తతాందర్శయతి ' కస్మిన్నహముత్క్రాంతఉత్క్రాంతోభవిష్యామికస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీ'తి, 'సప్రాణమసృజతే'తి । ఉత్క్రాంత్యభావేహిగత్యాగత్యోరప్యభావోవిజ్ఞాయతే, నహ్యనపసృప్తస్యదేహాద్గత్యాగతీస్యాతాం । ఏవముపాధిగుణసారత్వాజ్జీవస్యాణుత్వాదివ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్, యథాప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనస్సగుణేషూపాసనేషూపాధిగుణసారత్వాదణీయస్త్వాదివ్యపదేశః 'అణీయాన్ వ్రీహేర్వాయవాద్వా మనోమయః ప్రాణశరీరస్సర్వగంధస్సర్వరస స్సత్యకామ స్సత్యసంకల్ప' ఇత్యేవంప్రకారస్తద్వత్ । స్యాదేతత్ యదిబుద్ధిగుణసారత్వాదాత్మనస్సంసారిత్వంకల్ప్యేత తతోబుద్ధ్యాత్మనోర్భిన్నయోస్సంయోగావసానమవశ్యంభావీత్యతో బుద్ధివియోగేసత్యాత్మనోవిభక్తస్యానాలక్ష్యత్వాదసత్త్వమసంసారిత్వంవాప్రసజ్యేతేత్యతఉత్తరంపఠతి॥ ... ... ❋

❋ సూ॥౩౦॥యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్॥ ❋

నేయమనంతరనిర్దిష్టదోషప్రాప్తిరాశంకనీయా, కస్మాత్, యావదాత్మభావిత్వాత్ । బుద్ధిసంయోగస్యయావదయమాత్మాసంసారీభవతి యావదస్యసమ్యగ్దర్శనేన సంసారిత్వం ననివర్తతే తావదస్యబుద్ధ్యాసంయోగోనశామ్యతి । యావదేవచాయంబుద్ధ్యుపాధిసంబంధస్తావదేవాస్య జీవస్య జీవత్వం సంసారిత్వంచ, పరమార్థతస్తునజీవోనామబుద్ధ్యుపాధిపరికల్పితస్వరూపవ్యతిరేకేణాస్తి । నహినిత్యముక్తస్వరూపాత్సర్వజ్ఞాదీశ్వరాదన్యశ్చేతనధాతుర్ద్వితీయో వేదాంతార్థనిరూపణాయాముపలభ్యతే ' నాన్యోతోఽస్తిద్రష్టాశ్రోతామంతా విజ్ఞాతా నాన్యదతోస్తి ద్రష్టృశ్రోతృమంతృవిజ్ఞాతృతత్త్వమసి అహంబ్రహ్మాస్మీ'త్యాది శ్రుతిశతేభ్యః । కథంపునరవగమ్యతే యావదాత్మభావీ బుద్ధిసంయోగఇతి తద్దర్శనాదిత్యాహ।తథాహిశాస్త్రందర్శయతి ' యోయంవిజ్ఞానమయఃప్రాణేషుహృద్యంతర్జ్యోతిఃపురుషస్ససమానస్సన్నుభౌలోకావనుసంచరతి ధ్యాయతీవలేలాయతీవే'త్యాది । తత్రవిజ్ఞానమయఇతిబు

ద్ధ్యుపాధికమిత్యాహ ॥హృదయేత్యాదినా॥ సోత్రందృష్టాంతంవివృణోతి ॥తథేతి॥ అసత్త్వమిత్యాపాతతః అసంసారిత్వమాపాద్యం । శేషంసుబోధం॥... ... ... ❋

౩౦ ॥ ననుస్వతస్సంసారిత్వమస్తు కింబుద్ధ్యాద్యుపాధినేత్యతఆహ ॥ యావదేవచాయమితి ॥ సమానోబుద్ధితాదాత్మ్యాపన్నః ।నను విజ్ఞానంబ్రహ్మతన్మయోవికారోఽణురిత్యర్థఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ ప్రదేశాంతరఇతి ॥ విజ్ఞానమయో

బుద్ధిప్రధాన ఇత్యర్థః । కేనసమాన ఇత్యాకాంక్షాయామితి శేషః । శ్రుతిబలాద్బుద్ధేర్యావత్సంసారాత్మభావిత్వముక్తం సతిమూలే కార్యస్యావియోగాసంభవాచ్చేతియుక్త్యాప్యాహ ॥ అపిచమిథ్యేతి ॥ సమ్యగ్జ్ఞానాదేవబుద్ధ్యాదిబంధధ్వంసఇత్యత్రశ్రుతిమాహ॥దర్శయతీతి॥మృత్యుమత్యేతీత్యన్వయః । ఆదిత్యవర్ణంస్వప్రకాశం । తమసఃపరస్తాదజ్ఞానాస్పృష్టమిత్యర్థః । యావదాత్మభావిత్వస్యాసిద్ధింశంకతే ॥ నన్వితి॥ సుషుప్తౌబుద్ధిసత్త్వేబ్రహ్మసంపత్తిర్నస్యాత్ప్రళయేతత్సత్త్వేప్రళయవ్యాహతిరిత్యర్థః॥ ... ... *

౩౧ ॥ స్థూలసూక్ష్మాత్మనాబుద్ధేర్యావదాత్మభావిత్వమస్తీత్యాహ ॥ పుంస్త్వేతి ॥ పుంస్త్వంరేతః, ఆదిపదేనశ్మ

ద్ధిమయఇత్యేతదుక్తంభవతి । ప్రదేశాంతరే 'విజ్ఞానమయోమనోమయఃప్రాణమయశ్చక్షుర్మయశ్శ్రోత్రమయ'ఇతివిజ్ఞానస్యమనఆదిభిస్సహపాఠాద్బుద్ధిమయత్వంచతద్గుణసారత్వమేవాభిప్రేయతే, యథాలోకేస్త్రీమయోదేవదత్తఇతిస్త్రీరాగాదిప్రధానోభిధీయతే తద్వత్ । ససమానస్సన్నుభౌలోకావనుసంచరతీతిచలోకాంతరగమనేప్యవియోగంబుద్ధ్యాదేర్దర్శయతి, కేనసమానస్తయైవబుద్ధ్యేతిగమ్యతే సన్నిధానాచ్చ । తచ్చదర్శయతి 'ధ్యాయతీవలేలాయతీవే'తి, ఏతదుక్తంభవతినాయంస్వతోధ్యాయతినాపిచలతిధ్యాయంత్యాంబుద్ధౌధ్యాయతీవచలంత్యాంచలతీవేతి । అపిచమిథ్యాజ్ఞానపురస్సరోఽయమాత్మనోబుద్ధ్యుపాధిసంబంధః , నచమిథ్యాజ్ఞానస్యసమ్యగ్జ్ఞానాదన్యత్రనివృత్తిరస్తీత్యతోయావద్బ్రహ్మాత్మతానవబోధస్తావదయంబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధోనశామ్యతి । దర్శయతిచ 'వేదాహమేతంపురుషంమహాంతం ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్ తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యఃపంథావిద్యతేయనాయే'తి। ననుసుషుప్తప్రళయయోర్నశక్యతే బుద్ధిసంబంధఆత్మనోభ్యుపగంతుం 'సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతి స్వమపీతోభవతీ'తివచనాత్కృత్స్నవికారప్రళయాభ్యుపగమాచ్చతత్కథంయావదాత్మభావిత్వంబుద్ధిసంబంధస్యేత్యత్రోచ్యతే॥ ... ... *

॥ సూ॥౩౧॥ పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోభివ్యక్తియోగాత్॥

యథాలోకేపుంస్త్వాదీనిబీజాత్మనావిద్యమానాన్యేవబాల్యాదిష్వనుపలభ్యమానాన్యవిద్యమానవదభిప్రేయమాణానియౌవనాదిష్వావిర్భవంతి, నావిద్యమానాన్యుత్పద్యంతే షండాదీనామపి తదుత్పత్తిప్రసంగాత్, ఏవమయమపిబుద్ధిసంబంధశ్శక్త్యాత్మనావిద్యమానఏవసుషుప్తప్రళయయోఃపునఃప్రబోధప్రసవయోరావిర్భవతి । ఏవంహ్యేతద్యుజ్యతే, నహ్యాకస్మికీకస్యచిదుత్పత్తిస్సంభవతి అతిప్రసంగాత్ । దర్శయతిచ సుషుప్తాదుత్థానమవిద్యాత్మకబీజసద్భావకారితం 'సతిసంపద్యనవిదుస్సతిసంపద్యామహ' ఇతి 'తఇహవ్యాఘ్రోవాసింహోవా వే'త్యాదినా । తస్మాత్సిద్ధమేతద్యావదాత్మభావీబుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధఇతి॥ ... ... *

॥ సూ॥౩౨॥నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోఽన్యతరనియమోవాఽన్యథా॥

తచ్చాత్మనఉపాధిభూతమంతఃకరణం మనోబుద్ధిర్విజ్ఞానంచిత్తమితిచానేకధాతత్రతత్రాభిలప్యతే। క్వచిచ్చవృత్తివిభాగేనసంశయాదివృత్తికంమనఇత్యుచ్యతే, నిశ్చయాదివృత్తికంబుద్ధిరితి । తచ్చైవంభూ

తాన్వదిగ్రహః, అస్యబుద్ధిసంబంధస్యేత్యర్థః । స్వాపేబీజాత్మనాసతోబుద్ధ్యాదేః ప్రబోధేభివ్యక్తిరిత్యత్రశ్రుతిమాహ॥ దర్శయతీతి॥ నవిదురిత్యవిద్యాత్మకబీజసద్భావోక్తిః । తేవ్యాఘ్రాదయఃపునరాభవంతీత్యభివ్యక్తినిర్దేశః॥... ... *

౩౨ ॥ బుద్ధిసద్భావేమానమాహసూత్రకారః ॥ నిత్యేతి ॥ 'మనసాహ్యేవపశ్యతి, బుద్ధిశ్చనవిచేష్టతి,విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే, చేతసావేదితవ్యః, చిత్తంచచేతయితవ్యంచే'తి తత్రతత్రశ్రుతిషుమనఆదిపదవాచ్యంతావద్బుద్ధిద్రవ్యంప్రసిద్ధమిత్యర్థః । కథమేకస్యానేకధోక్తిస్తత్రాహ ॥ క్వచిచ్చేతి ॥ గర్వవృత్తికోఽహంకారోవిజ్ఞానంచిత్ప్రధానంస్మృతి

ప్రధానం వాచిత్తమిత్యపి ద్రష్టవ్యం । యద్యపి సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధమంతఃకరణం శ్రుత్యనూదితంచ తథాపి ప్రత్యక్షశ్రు
త్యోర్వివదమానం ప్రతి వ్యాసంగానుపపత్త్యా తత్సాధయతి ॥ తచ్చేత్యాదినా ॥ సూత్రం యోజయతి ॥ అన్యథేతి ॥ పంచేం
ద్రియాణాం పంచవిషయసంబంధే సతి నిత్యం యుగపత్త్వం చోపలబ్ధయస్స్యుః, మనోతిరిక్తసామగ్ర్యాస్సత్త్వాద్యది సత్యా
మపి సామగ్ర్యాముపలబ్ధ్యభావస్తర్హి సదైవానుపలబ్ధిప్రసంగ ఇత్యర్థః । అతః కాదాచిత్కోపలబ్ధినియామకం మన ఏ
ష్టవ్యమితి భావః । నను సత్యపి కరాగ్నిసంయోగే దాహకాదాచిత్కత్వవదుపలబ్ధికాదాచిత్కత్వమస్తు కిం మనసేత్యాశం
క్యాన్యతరనియమో వేత్యేతద్వ్యాచష్టే ॥ అథవేతి ॥ సత్యాం సామగ్ర్యాం నిత్యోపలబ్ధిర్వాంగీకార్యాన్యతరస్య కారణస్య
కేనచిచ్ఛక్తిప్రతిబంధనియమో వాంగీకార్యః, యథా మణినాగ్నిశక్తిప్రతిబంధ ఇతి వాకారార్థః । అస్తు ప్రతిబంధ ఇత్యత
ఆహ ॥ నచేతి ॥ నచేంద్రియస్యైవాస్తు శక్తిప్రతిబంధ ఇతి వాచ్యం ప్రతిబంధకాభావాత్, నచ దృష్టసామగ్ర్యాం సత్యా
మదృష్టం ప్రతిబంధకమితి యుక్తం అతిప్రసంగాత్ । నచ వ్యాసంగః ప్రతిబంధకః మనసోఽసత్త్వే తస్యాసంభవాత్, తథా
హి రసాదీనాం సహైవోపలబ్ధిప్రాప్తౌ రసబుభుత్సారూపో వ్యాసంగో రూపాద్యుపలబ్ధిప్రతిబంధకో వాచ్యః, సచ గుణ
త్వాద్రూపవద్గుణ్యాశ్రయః, తత్రాత్మనోఽసంగనిర్గుణకూటస్థస్య గుణిత్వాయోగాన్మన ఏవ గుణిత్వేనైష్టవ్యమితి వ్యా
సంగానుపపత్త్యా మనస్సిద్ధిః । ఏతదభిప్రేత్యోపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ అవధానం బుభుత్సా, నచానిచ్ఛతోఽపి దుర్గంధాద్యు

తమంతఃకరణమవశ్యమస్తీత్యభ్యుపగంతవ్యం । అన్యథా హ్యనభ్యుపగమ్యమానే తస్మిన్నిత్యోపలబ్ధ్యనుపల
బ్ధిప్రసంగస్స్యాదాత్మేంద్రియవిషయాణాముపలబ్ధిసాధనానాం సన్నిధానే సతి నిత్యమేవోపలబ్ధిః ప్రస
జ్యేత । అథ సత్యపి హేతుసమవధానే ఫలాభావస్తతోఽపి నిత్యమేవానుపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత, నచైవం దృశ్యతే ।
అథవాన్యతరస్యాత్మన ఇంద్రియస్య వా శక్తిప్రతిబంధోఽభ్యుపగంతవ్యః । నచాత్మనశ్శక్తిప్రతిబంధస్సంభ
వతి అవిక్రియత్వాత్, నాపీంద్రియస్య, నహి తస్య పూర్వోత్తరయోః క్షణయోరప్రతిబద్ధశక్తికస్యత
తోఽకస్మాచ్ఛక్తిః ప్రతిబధ్యేత, తస్మాద్యస్యావధానానవధానాభ్యాముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ భవతస్తన్మనః । త
థా చ శ్రుతిః 'అన్యత్రమనా అభూవం నాదర్శమన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌష' మితి 'మనసా హ్యేవ పశ్యతి మ
నసా శృణోతీ' తి చ । కామాదయశ్చాస్య వృత్తయ ఇతి దర్శయతి 'కామస్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా
ధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవే' తి, తస్మాద్యుక్తమేతత్తద్గుణసారత్వాత్తద్వ్యపదేశ ఇతి ॥

సూ. ॥ ౩౩ ॥ కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ॥

తద్గుణసారత్వాధికారేణైవాపరోఽపి జీవధర్మః ప్రపంచ్యతే । కర్తా చాయం జీవస్స్యాత్, కస్మాత్,

పలంభాన్న బుభుత్సోపలబ్ధినియామికేతి వాచ్యం, అనేకవిషయసన్నిధౌ క్వచిదేవ తస్యానియామకత్వాంగీకారాత్ । యే
షాం మతే పునరిచ్ఛాదీనామాత్మధర్మత్వం తేషాం మన ఏవ దుర్లభమితి మంతవ్యం । ఇచ్ఛాదిధర్మిణైవాత్మనా వ్యాసంగోపప
త్తేః । సంప్రతి వ్యాసంగస్య మానసత్వే శ్రుతిమాహ ॥ తథా చేతి ॥ న కేవలం వ్యాసంగాన్మనస్సిద్ధిః కింతు కామాద్యాశ్రయ
త్వేనాపీత్యాహ ॥ కామాదయశ్చేతి ॥ బుద్ధేః ప్రామాణికత్వోక్తిఫలమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్ ॥
౩౩ ॥ ఏవమాత్మన్యణుత్వాధ్యాసోక్త్యా స్వాభావికం మహత్త్వం స్థాపితం సంప్రతి తతో బహిష్ఠం కర్తృత్వం సా
ధయతి ॥ కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి ॥ స నిత్యచిద్రూపో మహానాత్మా కర్తా న వేత్యసంగత్వశ్రుతీనాం విధ్యాదిశ్రుతీనాం
చ విప్రతిపత్త్యా సంశయే బుద్ధికర్తృత్వేనైవ విధ్యాదిశాస్త్రోపపత్తేరకర్తాత్మేతి సాంఖ్యపక్షప్రాప్తౌ సిద్ధాంతయన్నేవ త
ద్గుణసారత్వోక్త్యాత్మని కర్తృత్వాధ్యాసస్యాపి సిద్ధత్వాత్పునరుక్తిమాశంక్య సాంఖ్యపక్షనిరాసార్థమాత్మని కర్తృత్వా
ధ్యాసకల్పనాన్న పునరుక్తిరిత్యాహ ॥ తద్గుణేతి ॥ అధికారః ప్రసంగః, వస్తుతోఽసంగత్వమవిద్యాతః కర్తృత్వమిత్య
సంగత్వకర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధోక్తేః కర్తృత్వవిచారాత్మకాధికరణత్రయస్య పాదసంగతిః, శ్రుతీనాం మిథో విరో
ధావిరోధౌ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం, యద్వాత్ర పూర్వపక్షే బంధాభావాచ్ఛాస్త్రవైయర్థ్యం ఫలం, సిద్ధాంతే క

తృత్వాదిసంబంధసత్త్వాచ్ఛాస్త్రార్థవత్త్వేతి భేదః । నను బుద్ధికర్తృత్వేన శాస్త్రార్థవత్త్వాఽస్తు కిం జీవకర్తృత్వేనేత్యత ఆహ ॥ తద్ధి కర్తుస్సత ఇతి ॥ మయేదం కర్తవ్యమితి బోధసమర్థస్య చేతనస్యైవ కర్తృత్వం వాచ్యం న త్వచేతనాయా బుద్ధేః । కించ భోక్తురాత్మన ఏవ కర్తృతా వాచ్యా శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి న్యాయాదితి భావః ॥ ... ... *

౩౪ ॥ సంధ్యం స్థానం స్వప్నః అమృతః స ఆత్మా యథేష్టమీయతే గచ్ఛతీతి విహారోపదేశాదాత్మా కర్తా ప్రాణానాం మధ్యే విజ్ఞానేన బుద్ధ్యా విజ్ఞానసమర్థమింద్రియజాతమాదాయ శేత ఇతి ప్రాణాన్గృహీత్వా పరివర్తత ఇతి ॥ *

౩౫ ॥ ఉపాదానకర్తృత్వమాత్మనః, అకర్తృత్వే ఉపాదానానుపపత్తేరితి భావః ॥ ... *

శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ । ఏవం చ యజేత జుహుయాద్దద్యాదిత్యేవంవిధం విధిశాస్త్రమర్థవద్భవతి, అన్యథా తదనర్థకం స్యాత్ । తద్ధి కర్తుస్సతః కర్తవ్యవిశేషముపదిశతి, న చాసతి కర్తృత్వే తదుపపద్యేత । తథేదమపి శాస్త్రమర్థవద్భవతి 'ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా మంతా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః' ఇతి ॥ .. *

సూ. ॥ ౩౪ ॥ విహారోపదేశాత్ ॥

ఇతశ్చ జీవస్య కర్తృత్వం యజ్జీవప్రక్రియాయాం సంధ్యే స్థానే విహారముపదిశతి 'స ఈయతేఽమృతో యత్ర కామమ్' ఇతి 'స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత' ఇతి చ ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౩౫ ॥ ఉపాదానాత్ ॥

ఇతశ్చాస్య కర్తృత్వం యజ్జీవప్రక్రియాయామేవ కరణానాముపాదానం సంకీర్తయతి 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ' ఇతి 'ప్రాణాన్గృహీత్వా' ఇతి చ ॥ ... *

సూ. ॥ ౩౬ ॥ వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః ॥

ఇతశ్చ జీవస్య కర్తృత్వం యదస్య లౌకికీషు వైదికీషు చ క్రియాసు కర్తృత్వం వ్యపదిశతి శాస్త్రం 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చ' ఇతి । నను విజ్ఞానశబ్దో బుద్ధౌ సమధిగతః కథమనేన జీవస్య కర్తృత్వం సూచ్యత ఇతి నేత్యుచ్యతే జీవస్యైవైష నిర్దేశో న బుద్ధేః । న చేజ్జీవస్య స్యాన్నిర్దేశవిపర్యయః స్యాద్విజ్ఞానేనేత్యేవం నిరదేక్ష్యత్ । తథా హ్యన్యత్ర బుద్ధివివక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దస్య కరణవిభక్తినిర్దేశో దృశ్యతే 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ' ఇతి । ఇహ తు 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే' ఇతి కర్తృసామానాధికరణ్యనిర్దేశాద్బుద్ధివ్యతిరిక్తస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం సూచ్యత ఇత్యదోషః ॥ ... *

అత్రాహ యది బుద్ధివ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా స్యాత్స స్వతంత్రస్సన్ప్రియం హితం చైవాత్మనో నియమేన సంపాదయేన్న విపరీతం, విపరీతమపి తు సంపాదయన్నుపలభ్యతే, న చ స్వతంత్రస్యాత్మన ఈదృశీ ప్రవృత్తిరనియమేనోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౩౭ ॥ ఉపలబ్ధివదనియమః ॥

యథాయమాత్మోపలబ్ధిం ప్రతి స్వతంత్రోఽప్యనియమేనేష్టమనిష్టం చోపలభతే ఏవమనియమేనైవేష్టమనిష్టం చ సంపాదయిష్యతి, ఉపలబ్ధావస్యాస్వాతంత్ర్యముపలబ్ధిహేతూపాదానోపలంభాదితి చేన్న, ఏవ

౩౬ ॥ విజ్ఞానశబ్దో జీవస్య నిర్దేశో న చేత్తదా ప్రథమానిర్దేశాద్విపర్యయః కరణద్యోతితృతీయయా నిర్దేశస్స్యాత్, తస్మాదిహాశ్రితే తనుత ఇత్యాఖ్యాతేన కర్తృవాచినా విజ్ఞానపదస్య సామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్క్రియాయామాత్మనః కర్తృత్వం సూచ్యత ఇతి సూత్రభాష్యయోరర్థః ॥ .... *

౩౭ ॥ సూత్రాంతరమవతారయతి ॥ అత్రాహేతి ॥ జీవస్స్వతంత్రశ్చేదిష్టమేవ కుర్యాదస్వతంత్రశ్చేన్న కర్తా స్వతంత్రః కర్తేతి న్యాయాదిత్యర్థః । సత్యపి స్వాతంత్ర్యే కారకవైచిత్ర్యాదనియతా ప్రవృత్తిరితి సూత్రేణ పరిహరతి ॥ యథేతి ॥ దృష్టాంతాసంప్రతిపత్త్యా శంకతే ॥ ఉపలబ్ధావపీతి ॥ చక్షురాదీనాం చైతన్యేన విషయసంబంధార్థత్వా

త్వసంబంధోపలబ్ధా చాత్మనశ్చైతన్యస్వభావత్వేన స్వాతంత్ర్యదృష్టాంతసిద్ధిరిత్యాహ ॥ నేతి ॥ నన్వాత్మా విషయసంబంధాయ కరణాన్యపేక్షతే చేత్కథం స్వతంత్ర ఇత్యాశంక్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ స్వాతంత్ర్యం నామ నస్వాన్యానపేక్షత్వమీశ్వరస్యాపి ప్రాణికర్మాపేక్షత్వేనాస్వాతంత్ర్యప్రసంగాత్ । కింతు స్వేతరకారకప్రయోజకత్వే సతి కారకాప్రేర్యత్వం స్వాతంత్ర్యం తేన స్వతంత్రోఽపి జీవ ఇష్టసాధనత్వభ్రాంత్యానిష్టసాధనమప్యనుతిష్ఠతీత్యనియతా ప్రవృత్తిః । స్వాతంత్ర్యం చేత్యవిరుద్ధమిత్యర్థః॥ ... ... *

౩౮॥ జీవస్య కర్తృత్వే హేత్వంతరార్థం సూత్రం ॥శక్తీతి॥ బుద్ధేః కరణశక్తివిపరీతా కర్తృశక్తిస్స్యాదిత్యర్థః । తతః కిం తత్రాహ ॥ సత్యాం చ బుద్ధేరితి ॥ యోఽహంధీగమ్యస్స కర్తా స ఏవ జీవో యత్తదపేక్షితం కరణం తన్మన ఇతి జీవకర్తృత్వసిద్ధిరితి భావః॥ ... ... *

యత్ప్రకల్పనామాత్ర ప్రయోజనత్వాదుపలబ్ధిహేతూనాం । ఉపలబ్ధావప్యన్యాపేక్షత్వమాత్మనశ్చైతన్యయోగాత్ । అపి చార్థక్రియాయామపి నాత్యంతమాత్మనస్స్వాతంత్ర్యమస్తి దేశకాలనిమిత్తవిశేషాపేక్షత్వాత్ । న చ సహాయాపేక్షస్య కర్తుః కర్తృత్వం నివర్తతే । భవతి హ్యేధోదకాద్యపేక్షస్యాపి పక్తుః పక్తృత్వం, సహకారివైచిత్ర్యాచ్చేష్టానిష్టార్థక్రియాయామనియమేన ప్రవృత్తిరాత్మనో న విరుధ్యతే॥**

॥ సూ॥౩౮॥శక్తివిపర్యయాత్॥

ఇతశ్చ విజ్ఞానవ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా భవితుమర్హతి । యది పునర్విజ్ఞానశబ్దవాచ్యా బుద్ధిరేవ కర్త్రీ స్యాత్తతశ్శక్తివిపర్యయస్స్యాత్ కరణశక్తిర్బుద్ధేర్హీయేత కర్తృశక్తిశ్చాపద్యేత । సత్యాం చ బుద్ధేః కర్తృశక్తౌ తస్యా ఏవాహంప్రత్యయవిషయత్వమభ్యుపగంతవ్యం, అహంకారపూర్వికాయా ఏవ ప్రవృత్తేస్సర్వత్ర దర్శనాత్, అహం గచ్ఛామ్యహమాగచ్ఛామ్యహం భుంజేఽహం పిబామీతి చ । తస్యాశ్చ కర్తృశక్తియుక్తాయాస్సర్వార్థకారిణ్యాః సర్వార్థకారకం కరణమన్యత్కల్పయితవ్యం, శక్తోఽపి హి సన్ కర్తా కరణముపాదాయ క్రియాసు ప్రవర్తమానో దృశ్యతే । తతశ్చ సంజ్ఞామాత్రే విసంవాదస్స్యాన్న వస్తుభేదః కశ్చిత్, కరణవ్యతిరిక్తస్య కర్తృత్వాభ్యుపగమాత్॥ ... ... *

॥సూ॥౩౯॥సమాధ్యభావాచ్చ॥

యోఽప్యయమౌపనిషదాత్మప్రతిపత్తిప్రయోజనస్సమాధిరుపదిష్టో వేదాంతేషు 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యస్సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఓమిత్యేవం ధ్యాయథ ఆత్మాన'మిత్యేవం లక్షణస్సోఽప్యసత్యాత్మనః కర్తృత్వే నోపపద్యేత తస్మాదప్యస్య కర్తృత్వసిద్ధిః॥ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్... *

॥సూ॥౪౦॥యథా చ తక్షోభయథా॥

ఏవం తావచ్ఛాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిః కర్తృత్వం శారీరస్య ప్రదర్శితం తత్పునస్స్వాభావికం వా స్యాదుపాధినిమిత్తం వేతి చింత్యతే । తత్ర తైరేవ శాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిస్స్వాభావికం కర్తృత్వమపవాదహేత్వభావాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, న స్వాభావికం కర్తృత్వమాత్మనస్సంభవత్యనిర్మోక్ష

౩౯ ॥ జ్ఞానసాధనవిధ్యన్యథానుపపత్త్యాప్యాత్మనః కర్తృత్వం వాచ్యమిత్యాహ ॥ సమాధీతి॥ ముక్తిఫలభోక్తురేవ తదుపాయసమాధికర్తృత్వం యుక్తం అన్యథాత్మనోఽకర్తృత్వే బుద్ధేరప్యభోక్త్ర్యాః కర్తృత్వాయోగాత్సమాధ్యభావప్రసంగ ఇత్యర్థః ॥ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్॥... ... ... *

౪౦॥ యథా చ తక్షోభయథా ॥ ఉక్తమాత్మనః కర్తృత్వముపజీవ్య సంశయపూర్వపక్షావాహ ॥ఏవం తావదిత్యాదినా ॥ సాంఖ్యనిరాసేనాత్మనః కర్తృత్వే సాధితే బాధకాభావాత్తత్సత్యమితి మీమాంసకాదిపక్షః ప్రాప్తః । న చాసంగత్వాగమేన బాధః అహంకర్తేత్యనుభవసహితకర్తృత్వశ్రుతిబలేన తస్యాగమస్య స్తావకత్వాదితి ప్రాప్తే ఉత్సూత్రి మే

వసిద్ధాంతయతి ॥ నస్వాభావికమితి ॥ యదుక్తం బాధకాభావాదితి తదసిద్ధమిత్యాహ ॥ అనిర్మోక్షేతి ॥ నను కర్తృత్వం నామ క్రియాశక్తిః ముక్తావప్యస్తి తథాపి శక్తికార్యస్య క్రియారూపాయా అస్వాభావాన్ముక్తేః పురుషార్థత్వసిద్ధిరితి శంకతే ॥ నను స్థితాయామితి ॥ సత్యాం శక్తౌ కథం కార్యపరిహారస్తత్రాహ ॥ తత్పరిహారశ్చేతి ॥ ముక్తౌ శక్తిసత్త్వే కార్యమపి స్యాత్ శక్యాభావే శక్త్యయోగాత్ । అస్తి హి ప్రళయేఽపి కార్యం పునరుద్భవయోగ్యం సూక్ష్మం శక్యం, తథా చ శక్త్యధర్మాదినిమిత్తైస్సహితకార్యాపేక్షాపాస్శక్తిలోప ఇతి పరిహరతి ॥ ననిమిత్తానామపీతి ॥ ననిమిత్తస్య కార్యస్య శక్త్యాశక్యత్వేన సంబంధాన్నిమిత్తానామపి పరంపరయా శక్తిసంబంధత్వముక్తం మంతవ్యం సంబంధేన సంబంధినేత్యర్థః । యద్వా శక్తిలక్షణమాక్షేపకం యస్య కార్యస్య లేన కార్యేణ యస్సంబంధస్తేనేతి వ్యధికరణే తృతీయా । నను నరస్య కర్మణా దేవత్వవచ్ఛాస్త్రబలాత్కర్తురేవాకర్తృతాసిద్ధిరితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ జ్ఞానాదకర్తృత్వాఖ్యమోక్షశ్చేత్కర్తృత్వమావిద్యకం స్యాద్యతో జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకం, యది కర్మణా మోక్షస్తత్రాహ ॥ నేతి ॥ ఆత్మనస్స్వాభావికం కర్తృత్వమభ్యుపగమ్యానిర్మోక్ష ఉక్తః సంప్రత్యసంగనిర్వికారత్వానేకశ్రుతివ్యాకోపాన్న స్వాభావికమిత్యాహ ॥ అ

ప్రసంగాత్ కర్తృత్వస్వభావత్వే హ్యాత్మనో న కర్తృత్వాన్నిర్మోక్షస్సంభవతి అగ్నేరివౌష్ణ్యాన్న చ కర్తృత్వాదనిర్ముక్తస్యాస్తి పురుషార్థసిద్ధిః కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్ । నను స్థితాయామపి కర్తృత్వశక్తౌ కర్తృత్వకార్యపరిహారాత్పురుషార్థస్సేత్స్యతి, తత్పరిహారశ్చ నిమిత్తపరిహారాద్యథాగ్నేర్దహనశక్తియుక్తస్యాపి కాష్ఠవియోగాద్దహనకార్యాభావస్తద్వన్న నిమిత్తానామపి శక్తిలక్షణేన సంబంధేన సంబద్ధానామత్యంతపరిహారాసంభవాత్ । నను మోక్షసాధనవిధానాన్మోక్షస్సేత్స్యతి న సాధనాయత్తస్యానిత్యత్వాత్ । అపి చ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తాత్మప్రతిపాదనాన్మోక్షసిద్ధిరభిమతా తాదృగాత్మప్రతిపాదనం చ న స్వాభావికే కర్తృత్వేఽవకల్పతే, తస్మాదుపాధిధర్మాధ్యాసేనైవాత్మనః కర్తృత్వం న స్వాభావికం । తథా చ శ్రుతిః 'ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే'తి । 'ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణ' ఇతి చోపాధిసంయుక్తస్యైవాత్మనో భోక్తృత్వాదివిశేషలాభం దర్శయతి । నహి వివేకినాం పరస్మాదన్యో జీవో నామ కర్తా భోక్తా వా విద్యతే 'నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టే'త్యాదిశ్రవణాత్, పర ఏవ తర్హి సంసారీ కర్తా భోక్తా చ ప్రసజ్యేత పరస్మాదన్యశ్చేచ్చితిమాన్ జీవో బుద్ధ్యాదిసంఘాతవ్యతిరిక్తో న స్యాన్నావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్కర్తృభోక్తృత్వయోః । తథా చ శాస్త్రం 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యవిద్యావస్థాయాం కర్తృత్వభోక్తృత్వే దర్శయిత్వా విద్యావస్థాయాం తే ఏవ కర్తృత్వభోక్తృత్వే నివారయతి । 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దితి తథా స్వప్నజాగరితయోరాత్మన ఉపాధిసంపర్కకృతం శ్రమం శ్యేనస్యేవాకాశే విపరిపతతః శ్రావయిత్వా తదభావం సుషుప్తే ప్రాజ్ఞేనా

పి చేతి ॥ న చాభ్యస్తానేకశ్రుతీనాం స్తావకత్వకల్పనం యుక్తం, న చాహంకర్తేత్యనుభవో విరుధ్యతే తస్య సత్యమిథ్యోదాసీనకర్తృత్వావగాహినోఽధ్యాసత్వేనాప్యుపపత్తేరిత్యర్థః । కర్తృత్వస్యాధ్యస్తత్వే శ్రుతిమాహ ॥ తథా చేతి ॥ విద్వదనుభవబాధితం చ కర్తృత్వమిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ బుద్ధ్యాదిసంఘాతాద్వ్యతిరిక్తో యది పరస్మాదన్యశ్చేతనో న స్యాత్తదా పర ఏవ సంసారీ ప్రసజ్యేత తచ్చానిష్టం పరస్య నిత్యముక్తత్వవ్యాఘాతాదితి శంకతే ॥ పర ఏవేతి ॥ న వయం శుద్ధస్య చిద్ధాతోః పరస్య బంధం వదామః కింతు తస్యైవావిద్యాబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబితస్యావిద్యయాభిన్నస్య జీవత్వం ప్రాప్తస్య బంధమోక్షావితి బ్రూమః । కల్పితభేదోఽపి లోకే బింబప్రతిబింబయోర్ధర్మవ్యవస్థాపకో దృష్ట ఇతి పరిహరతి ॥ నావిద్యేతి ॥ అవిద్యోపహితే బంధో న శుద్ధాత్మనీత్యత్ర శ్రుతిమాహ ॥ తథా చేతి ॥ కర్తృత్వస్య బుద్ధ్యుపాధ్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాచ్ఛ్రుతేశ్చ న స్వాభావికత్వమిత్యాహ ॥ తథా స్వప్నేతి ॥ ఆత్మైవ కామ్యతే ఆనందత్వాదిత్యాత్మకామం స్వరూపం స్వాతిరిక్తకామ్యాసత్త్వాదకామం ఆత్మకామత్వాదకామత్వాచ్చాప్తకామం విశోకత్వాచ్చేత్యాహ ॥ శోకేతి ॥ శోకాదంతరం

దుఃఖాస్పృష్టమిత్యర్థః । తస్యైవ సుషుప్తాత్మరూపస్య పరమపురుషార్థమాహ ॥ ఏషేతి ॥ గతిః ప్రాప్యం సంపదైశ్వర్యం లోకో భోగ్యః సుఖం చ ఏతస్మాదన్యన్నాస్తీత్యర్థః । ఆత్మా స్వతోఽకర్తా బుద్ధ్యాద్యుపాధినా తు కర్తేత్యుభయథా భావ ఉక్తస్తత్రార్థే సూత్రం యోజయతి ॥ తదేతదాహేత్యాదినా ॥ సంప్రసాదః సుషుప్తిః । యథా స్ఫటికస్య లౌహిత్యం కుసుమాద్యుపాధికం తథాత్మనః కర్తృత్వం బుద్ధ్యాద్యుపాధికమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సిద్ధం । న చ తౌ బుద్ధేరాత్మకర్తృత్వే కరణత్వవిషయౌ నోపాదానత్వవిషయావితి యుక్తం, కరణత్వాత్ కార్యాన్వయస్యోపాదానత్వస్యాంతరంగతయా చిత్సం వలితబుద్ధేస్తాభ్యాముపాదానత్వస్యైవ సిద్ధేః, ఏవం చిదభేదాధ్యస్తబుద్ధ్యాఖ్యాహంకారస్య కర్తృత్వోపాదానత్వేనమ

త్మనా సంపరిష్వక్తస్య శ్రావయతి 'తద్వా అస్యైతదాప్తకామమాత్మకామమకామం రూపం శోకాంతర' మిత్యారభ్య 'ఏషాస్య పరమా గతిరేషాస్య పరమా సంపదేషోఽస్య పరమో లోక ఏషోఽస్య పరమ ఆనంద' ఇత్యుపసంహారాత్ । తదేతదాహాచార్యః యథా చ తక్షోభయథేతి స్వార్థే చాయం చః పఠితః । నైవం మంతవ్యం స్వాభావికమేవాత్మనః కర్తృత్వమగ్నేరివౌష్ణ్యమితి । యథా తు తక్షా లోకే వాస్యాదికరణహస్తః కర్తా దుఃఖీ భవతి, స ఏవ స్వగృహం ప్రాప్తః విముక్తవాస్యాదికరణస్స్వస్థో నిర్వృత్తో నిర్వ్యాపారస్సుఖీ భవతి, ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితద్వైతసంయుక్త ఆత్మా స్వప్నజాగరితావస్థయోః కర్తా దుఃఖీ భవతి, స తచ్ఛ్రమాపనుత్తయే స్వమాత్మానం పరం బ్రహ్మ ప్రవిశ్య విముక్తకార్యకరణసంఘాతోఽకర్తా సుఖీ భవతి, సంప్రసాదావస్థాయాం తథా ముక్త్యవస్థాయామప్యవిద్యాధ్వాంతం విద్యాప్రదీపేన విధూయాత్మైవ కేవలో నిర్వృత్తస్సుఖీ భవతి । తక్షదృష్టాంతశ్చైతావతాంశేన ద్రష్టవ్యః, తక్షా హి విశిష్టేషు తక్షణాదివ్యాపారేష్వపేక్ష్యైవ ప్రతినియతాని కరణాని వాస్యాదీని కర్తా భవతి స్వశరీరేణ త్వకర్తైవ, ఏవమయమాత్మా సర్వవ్యాపారేష్వపేక్ష్యైవ మన ఆదీని కరణాని కర్తా భవతి స్వాత్మనా త్వకర్తైవేతి న త్వాత్మనస్తక్ష్ణ ఇవావయవాస్సంతి యైర్హస్తాదిభిరివ వాస్యాదీని తక్షా మన ఆదీని కరణాన్యాత్మోపాదదీత న్యస్యేద్వా । యత్తూక్తం శాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిస్స్వాభావికమాత్మనః కర్తృత్వమితి తన్న విధిశాస్త్రం తావద్యథాప్రాప్తం కర్తృత్వముపాదాయ కర్తవ్యవిశేషముపదిశతి న కర్తృత్వమాత్మనః ప్రతిపాదయతి । న చ స్వాభావికమస్య కర్తృత్వమస్తి బ్రహ్మాత్మత్వోపదేశాదిత్యవోచామ, తస్మాదవిద్యాకృతం కర్తృత్వముపాదాయ విధిశాస్త్రం ప్రవర్తిష్యతే 'కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుష' ఇత్యేవంజాతీయకమపి శాస్త్రమనువాదరూపత్వాద్యథాప్రాప్తమేవావిద్యాకృతం కర్తృత్వమనువదిష్యతి । ఏతేన విహారోపాదానే పరిహృతే, తయోరప్యనువాదరూపత్వాత్ । నను సంధ్యే స్థానే ప్రసుప్తేషు కరణేషు 'స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత' ఇతి విహార ఉపదిశ్యమానః కేవలస్యాత్మనః కర్తృత్వమావహతి, తథోపాదానేఽపి 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయే'తి కరణేషు కర్మకరణవిభక్తిశ్రూయమాణే కేవలస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం గమయత ఇతి । అత్రోచ్యతే, న తావత్సంధ్యే స్థానేఽత్యంతమాత్మనః కరణవిరమణమస్తి 'సధీస్స్వప్నో భూత్వేమం లోకమతిక్రామ' తీతి, తత్రాపి ధీసంబంధశ్రవణాత్ । తథా చ స్మరంతి "ఇంద్రియాణాముపరమే మనోఽనుపరతం యది । సే

హావాక్యసంగతిశ్చేతి భావః । నను తక్షా స్వహస్తాదినా వాస్యాదిప్రేరణశక్తత్వాత్స్వతః కర్తా ఆత్మా తు నిరవయవత్వాదశక్త ఇతి దృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్యోపాధికకర్తృత్వాంశేన వివక్షితేన సామ్యమాహ ॥ తక్షదృష్టాంతశ్చేతి ॥ శాస్త్రేణ ప్రతిపాద్యమానం కర్తృత్వం స్వాభావికమేవ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చ స్వాభావికమితి ॥ ఉపాధ్యభావకాలే శ్రుతం కర్తృత్వం స్వాభావికమేవేతి శంకతే ॥ నను సంధ్య ఇతి ॥ కించ కరణైర్విశిష్టస్య కర్తృత్వే తేషాం కర్తృత్వం స్యాద్వా తైస్తత్ప్రకృతివిభక్తిస్స్యాన్న చైవమస్తి, తతః కేవలాత్మనః కర్తృత్వమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ స్వాప్నే విహారే తావదుపాధ్యభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ న తావత్సంధ్య ఇతి ॥ విహారస్య మిథ్యాత్వాత్తత్కర్తృత్వమపి మిథ్యేత్యాహ ॥ విహారోఽపీతి ॥ జక్షదివ్యం జానన్నివ ।

కరణవిశిష్టస్యకర్తృత్వేకరణేషుకర్తృవిభక్తిస్స్యాన్నకరణవిభక్తిరిత్యుక్తంప్రత్యాహ॥ భవతిచలోకఇతి॥ కర్తృష్వపికర
ణవిభక్తిర్నవిరుధ్యతేదృష్టత్వాత్, అస్తిచకర్తృత్వప్రయోగః 'విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుత'ఇత్యాదావితిభావః ॥ ఉపాదా
నస్యసకర్తృకత్వమంగీకృత్యకేవలాత్మనః కర్తృత్వంనిరస్తమిదానీం తస్యాక్రియత్వాత్తత్కర్త్రపేక్షేత్యాహ॥ అపి
చేతి ॥ పూర్వత్రవిజ్ఞానంజీవఇత్యంగీకృత్యజీవస్యకర్తృత్వేతనుతఇతిశ్రుతిరుక్తా, సంప్రతితయాశ్రుత్యానుపహితాత్మ
నఃకర్తృత్వమితి ప్రాప్తౌ విజ్ఞానంబుద్ధిరేవతస్యాఏవాత్రకర్తృత్వముచ్యతే, నతదుపహితాత్మనఃకర్తృత్వసిద్ధిరిత్య
భిప్రేత్యాహ ॥ యస్త్వితి ॥ యోఽయంవిజ్ఞానమయఇత్యాదిశ్రుతిషువిజ్ఞానశబ్దస్యబుద్ధౌప్రసిద్ధత్వాదత్రచమనోమ
యకోశానంతరంపఠితత్వాచ్ఛ్రద్ధాదిలింగాచ్చబుద్ధిరేవవిజ్ఞానమిత్యర్థః । తత్రైవలింగాంతరమాహ॥ విజ్ఞానందేవా
ఇతి ॥ 'మహద్యక్షంప్రథమజ'మిత్యాది శ్రుతౌహిరణ్యగర్భబ్రహ్మాత్మకబుద్ధేర్జ్యేష్ఠత్వోక్తేరత్రదేవైరింద్రియైరుపాస్య
మానంజ్యేష్ఠంబ్రహ్మవిజ్ఞానంబుద్ధిరేవేత్యర్థః । యక్షంపూజ్యం । కించశ్రుత్యంతరేయజ్ఞస్యబుద్ధికార్యత్వోక్తేరత్రాపి
యజ్ఞకర్తృవిజ్ఞానంబుద్ధిరిత్యాహ ॥ సఏషఇతి॥ చిత్తేనధ్యాత్వావాచామంత్రోక్త్యాయజ్ఞోజాయతేతతశ్చిత్తస్యవాచః

వతేవిషయాన్నేవతద్విద్యాత్స్వప్నదర్శన''మితి । 'కామాదయశ్చమనసోవృత్తయ'ఇతిశ్రుతిః, తాశ్చస్వ
ప్నేదృశ్యంతే, తస్మాత్స్వమనాఏవస్వప్నేవిహరతి, విహారోఽపిచతత్రత్యోవాసనామయఏవనతుపారమార్థి
కోఽస్తి । తథాచశ్రుతిరివకారానుబద్ధమేవస్వప్నవ్యాపారంవర్ణయతి 'ఉతేవస్త్రీభిస్సహమోదమానో
జక్షదుతేవాపిభయానిపశ్య'న్నితి । లౌకికాఅపి తథైవ స్వప్నంకథయంతి ఆరురుక్షమివగిరిశృంగమద్రా
క్షమివవనరాజిమితి। తథోపాదానేయద్యపికరణేషుకర్మకరణవిభక్తినిర్దేశస్తథాపితత్సంయుక్తస్యైవా
త్మనఃకర్తృత్వంద్రష్టవ్యం, కేవలేకర్తృత్వాసంభవస్యదర్శితత్వాత్ । భవతిచలోకేఽనేకప్రకారా
వివక్షాయోధాయుధ్యంతేయోధైరాజాయుధ్యతఇతి ॥ అపిచాస్మిన్నుపాదానేకరణవ్యాపారోపరమ
మాత్రంవివక్ష్యతేనస్వాతంత్ర్యం కస్యచిదబుద్ధిపూర్వకస్యాపిస్వాపేక్షకరణవ్యాపారోపరమస్యదృష్ట
త్వాత్ । యస్త్వయంవ్యపదేశోదర్శితః 'విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుత'ఇతి సబుద్ధేరేవకర్తృత్వంప్రాపయతి విజ్ఞా
నశబ్దస్యతత్రప్రసిద్ధత్వాన్మనోఽనంతరపాఠాచ్చ 'తస్యశ్రద్ధైవశిర'ఇతిచ విజ్ఞానమయస్యాత్మనశ్శ్ర
ద్ధాద్యవయవత్వసంకీర్తనాచ్ఛ్రద్ధాదీనాంచబుద్ధిధర్మత్వప్రసిద్ధేః 'విజ్ఞానందేవాస్సర్వే బ్రహ్మజ్యేష్ఠ
ముపాసత'ఇతిచ వాక్యశేషాత్ జ్యేష్ఠత్వస్యచ ప్రథమజత్వస్య బుద్ధౌప్రసిద్ధత్వాత్ 'సఏషవాచశ్చిత్త
స్యోత్తరోత్తరక్రమోయద్యజ్ఞ'ఇతిచ శ్రుత్యంతరేయజ్ఞస్యవాగ్బుద్ధిసాధ్యత్వావధారణాత్ । నచబుద్ధే
శ్శక్తివిపర్యయఃకరణానాంకర్తృత్వాభ్యుపగమేభవతి సర్వకారకాణామేవ స్వవ్యాపారేషుకర్తృ
త్వస్యావశ్యంభావిత్వాత్, ఉపలబ్ధ్యపేక్షంత్వేషాంకరణానాంకరణత్వం, సాచాత్మనః । నచతస్యామ

పూర్వోత్తరభావోయజ్ఞఇత్యర్థః । యచ్చోక్తంబుద్ధేఃకర్తృత్వేశక్తివైపరీత్యప్రసంగఇతితన్న, విక్లిద్యంతే తండు
లాః, జ్వలంతికాష్ఠాని, బిభర్తిస్థాలీతిస్వస్వవ్యాపారేషుసర్వకారకాణాంకర్తృత్వస్వీకారాదిత్యాహ ॥ నచేతి ॥ త
ర్హిబుద్ధ్యాదీనాంకర్తృత్వకరణత్వవార్తాశేషనస్యాదిత్యతఆహ ॥ ఉపలబ్ధీతి॥ యథాకాష్ఠానాంస్వవ్యాపారేకర్తృ
త్వేపిపాకాపేక్షయాకరణత్వం తథాబుద్ధ్యాదీనామధ్యవసాయసంకల్పాదిక్రియాకర్తృత్వేప్యుపలబ్ధ్యపేక్షయా కరణ
త్వమిత్యర్థః । ననుతర్హ్యుపలబ్ధిఃకస్యవ్యాపారఇత్యతఆహ ॥ సాచేతి ॥ తర్హితస్యామాత్మాకేవలఃకర్తాస్యాద్యస్య
యోవ్యాపారస్సతస్యకర్తేతిస్థితిరిత్యతఆహ ॥ నచేతి ॥ ఉపలబ్ధేర్నిత్యత్వేబుద్ధ్యాదీనాంకథంకరణత్వముక్తమితిచేదు
చ్యతే, అఖండసాక్షిచైతన్యంబుద్ధివృత్తిభిర్భిన్నం సద్వితీయావచ్ఛిన్నత్వేనజాయతే, తథాచవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్య
స్యోపలబ్ధౌబుద్ధ్యాదీనాంకరణత్వంబుద్ధ్యాద్యుపహితాత్మనః కర్తృత్వం నకేవలస్య, నచబుద్ధేరేవతత్కర్తృత్వంచైత
న్యస్యజడవ్యాపారత్వాయోగాదితిభావః । యచ్చోక్తంబుద్ధేఃకర్తృత్వేసఏవాహంధీగమ్యోజీవఇతితస్యకరణాంతరం

కల్పనీయం తథా చ నామమాత్రే వివాద ఇతి తత్ర కేవలాత్మనః కర్తృత్వముక్తమితి భ్రాంతిం నిరస్యతి ॥ అహంకారేతి ॥ సాంఖ్యనిరాసార్థం బుద్ధ్యభేదేనాధ్యస్తచిదాత్మకాహంకారగతం కర్తృత్వం యదుక్తం తదహంధీగమ్యస్య బుద్ధివిశిష్టస్యాత్మన ఏవ న కేవలస్య సాక్షిణో భవితుమర్హతి, దృశ్యధర్మస్య సాక్షిస్వభావత్వాయోగాత్ । ఏవం విశిష్టాత్మనః కర్తృత్వే విశేషణీభూతాయా జడబుద్ధేరేవ కరణత్వోపపత్తేర్న కరణాంతరకల్పనాప్రసంగః । అధ్యాసం వినా కేవలబుద్ధికర్తృత్వవాదినస్తు కరణాంతరప్రసంగో దుర్నివార ఇత్యర్థః । ఏవం శాస్త్రార్థవత్త్వాది హేతూనామాత్మనః కర్తృత్వమాత్రసాధకత్వేపి స్వాభావికకర్తృత్వసాధనసామర్థ్యాభావాదధ్యస్తమేవ కర్తృత్వం విధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతినాముపజీవ్యం । తస్మాదసంగత్వవిధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధ ఇతి సిద్ధం ॥ ఇతి పంచదశాధికరణమ్॥... ... ...

౪౧ ॥ పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః ॥ యథా స్ఫటికలౌహిత్యాధ్యాసే లోహితద్రవ్యం కరణం తేనాయం స్ఫటికో లోహిత ఇత్యనుభవాత్తథా కామాదిపరిణామిబుద్ధిరాత్మని కర్తృత్వాద్యధ్యాసే కరణమిత్యుక్తం తదధ్యస్తం కర్తృత్వముపజీవ్య జీవస్య కారకసంపన్నత్వాదీశ్వరస్య కారయితృత్వశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ ॥ యదిదమితి ॥ అత్రైష హ్యేవేత్యాదిశ్రుతీ

ష్వస్యాకర్తృత్వమస్తి నిత్యోపలబ్ధిస్వరూపత్వాత్ । అహంకారపూర్వకమపి కర్తృత్వం నోపలబ్ధుర్భవితుమర్హతి అహంకారస్యాప్యుపలభ్యమానత్వాత్ । నచైవం సతి కరణాంతరకల్పనాప్రసంగః, బుద్ధేః కరణత్వాభ్యుపగమాత్। సమాఖ్యాభావస్తు శాస్త్రార్థవత్త్వేనైవ పరిహృతః, యథాప్రాప్తమేవ కర్తృత్వముపాదాయ సమాధివిధానాత్, తస్మాత్కర్తృత్వమప్యాత్మన ఉపాధినిమిత్తమేవేతి స్థితమ్॥ ....

॥ సూ॥౪౧॥ పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః॥

యదిదమవిద్యావస్థాయాముపాధినిబంధనం కర్తృత్వం జీవస్యాభిహితం ? తత్కిమనపేక్షేశ్వరం భవతి ? ఆహోస్విదీశ్వరాపేక్షమితి భవతి విచారణా । తత్ర ప్రాప్తం తావన్నేశ్వరమపేక్షతే జీవః కర్తృత్వ ఇతి । కస్మాత్, అపేక్షాప్రయోజనాభావాత్ । అయం హి జీవః స్వయమేవ రాగద్వేషాదిదోషప్రయుక్తః కారకాంతరసామగ్రీసంపన్నః కర్తృత్వమనుభవితుం శక్నోతి తస్య కిమీశ్వరః కరిష్యతి । న చ లోకే ప్రసిద్ధిరస్తి కృష్యాదికాసు క్రియాస్వనడుహాదివదీశ్వరోఽపరోఽపేక్షితవ్య ఇతి। క్లేశాత్మకేన చ కర్తృత్వేన జంతూన్సంసృజత ఈశ్వరస్య నైర్ఘృణ్యం ప్రసజ్యేత । విషమఫలం చైషాం కర్తృత్వం విదధతో వైషమ్యం । నను వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాదిత్యుక్తం । సత్యముక్తం సతి త్వీశ్వరస్య సాపేక్షత్వసంభవే, సాపేక్షత్వం చ నేశ్వరస్య సంభవతి సతోర్జంతూనాం ధర్మాధర్మయోస్తయోశ్చ సద్భావః సతి జీవస్య కర్తృత్వే తదేవ చేత్కర్తృత్వమీశ్వరాపేక్షం స్యాత్ కిం విషయమీశ్వరస్య సాపేక్షత్వముచ్యేత । అకృతాభ్యాగమశ్చైవం జీవస్య ప్రసజ్యేత । తస్మాత్స్వత ఏవ జీవస్య కర్తృత్వమితి । ఏతాం ప్రాప్తిం తు శబ్దే

నాం కర్తృత్వస్వాతంత్ర్యద్యోతకవిధ్యాదిశ్రుతిభిర్విరోధసమాధానాత్పాదసంగతిః । కర్మమీమాంసకమతేన పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ బుద్ధ్యాదికారకసంపత్తావీశ్వరవ్యతిరేకే కర్తృత్వవ్యతిరేకానుపలబ్ధేర్నేశ్వరః ప్రయోజకః। కించ ప్రయోజకత్వే నైర్ఘృణ్యాదిప్రసంగ ఇత్యాహ ॥ క్లేశాత్మకేన చేతి ॥ దత్తోత్తరమిదం చోద్యమితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ పూర్వం జీవస్య ధర్మాధర్మవత్త్వం సిద్ధవత్కృత్య తత్సాపేక్షత్వాద్విషమజగత్కర్తృత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం సంప్రతీశ్వరాధీనత్వే జీవస్య కర్తృత్వే సిద్ధే ధర్మాధర్మవత్త్వసిద్ధిస్తద్వత్త్వసిద్ధౌ తత్సాపేక్షకారయితృత్వసిద్ధిరీశ్వరస్య కారయితృత్వే సిద్ధే జీవస్య కర్తృత్వసిద్ధిరితి చక్రకాపత్తేః కర్మసాపేక్షత్వం న సంభవతీత్యుచ్యత ఇత్యాహ ॥ సత్యమితి ॥ అస్తు కర్మానపేక్షస్య ప్రవర్తకత్వం తత్రాహ ॥ అకృతేతి ॥ అనపేక్షస్య ప్రవర్తకత్వే ధర్మవతో నరాన్ దుఃఖేనాధర్మవతస్సుఖేన యోజయేత్, కారుణికత్వాత్సర్వే సుఖిన ఏకరూపాస్స్యురితి జగద్వైచిత్ర్యం విధ్యాదిశాస్త్రం చ న స్యాత్ । తస్మాద్విధ్యాదిశాస్త్రార్థవత్త్వాయ రాగద్వేషాభావాయ చ స్వత ఏవ జీవస్య కర్తృత్వం వాచ్యం, తథా చ కారయితృత్వశ్రు

తివిరోధః । ఈశ్వరస్తావికావాసానుత్రితిరితిప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఏతామితి ॥ యథాచందనాదిసామగ్ర్యాంసత్యాం ధర్మవ్యతిరేకేసుఖవ్యతిరేకగ్రహాభావేపి 'పుణ్యోవై పుణ్యేనకర్మణాభవతీ'త్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాదేవధర్మస్యహేతుత్వసిద్ధిః,ఏవమీశ్వరస్యాపిశాస్త్రబలాత్కారయితృత్వసిద్ధిరితిభావః॥... ... ...*

౪౨ ॥ ధర్మాధర్మాభ్యామేవ ఫలవైషమ్యసిద్ధేరలమీశ్వరేణేత్యాశంక్య బీజైరేవాంకురవైషమ్యసిద్ధేః పర్జన్యవైయర్థ్యంస్యాత్, యదివిశేషహేతూనాంసాధారణహేత్వపేక్షత్వాన్నవైయర్థ్యంతర్హీశ్వరస్యాపిసాధారణహేతుత్వాన్నవైయర్థ్యమిత్యాహ ॥ పర్జన్యవదితి ॥ దృష్టాంతంవివృణోతి ॥ యథేతి ॥ అతిదీర్ఘావల్లీగ్రంథయోగుచ్ఛాః పుష్పస్త

నవ్యావర్త్యప్రతిజ్ఞాయతే । పరాదితి । అవిద్యావస్థాయాంకార్యకరణసంఘాతావివేకదర్శినోజీవస్యావిద్యాతిమిరాంధస్యసతః పరస్మాదాత్మనః కర్మాధ్యక్షాత్సర్వభూతాధివాసాత్సాక్షిణశ్చేతయితురీశ్వరాత్తదనుజ్ఞయా కర్తృత్వభోక్తృత్వలక్షణస్యసంసారస్య సిద్ధిస్తదనుగ్రహహేతుకేనైవచవిజ్ఞానేనమోక్షసిద్ధిర్భవితుమర్హతి। కుతః, తచ్ఛ్రుతేః । యద్యపిరాగాదిదోషప్రయుక్తస్సామగ్రీసంపన్నశ్చ జీవః, యద్యపిచలోకేకృష్యాదిషుకర్మసునేశ్వరకారణత్వం ప్రసిద్ధం, తథాపి సర్వాస్వేవప్రవృత్తిష్వీశ్వరోహేతుకర్తేతిశ్రుతేరవసీయతే । తథాహిశ్రుతిర్భవతి 'ఏష హ్యేవసాధుకర్మకారయతితంయమేభ్యోలోకేభ్యఉన్నినీషతఏషహ్యేవాసాధుకర్మకారయతితంయమధోనినీషత' ఇతి 'యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మానమంతరోయమయతీ'తిచైవంజాతీయకా ॥ నన్వేవమీశ్వరస్యకారయితృత్వేసతివైషమ్యనైర్ఘృణ్యేస్యాతామకృతాభ్యాగమశ్చజీవస్యేతి, నేత్యుచ్యతే॥ ... ... *

సూ ॥౪౨॥ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥

తుశబ్దశ్చోదితదోషవ్యావర్తనార్థః । కృతోయః ప్రయత్నోజీవస్యధర్మాధర్మలక్షణస్తదపేక్షఏవైనమీశ్వరఃకారయతి, తతశ్చైతేచోదితాదోషానప్రసజ్యంతే । జీవకృతధర్మాధర్మవైషమ్యాపేక్షఏవతత్తత్ఫలానివిషమంవిభజతేపర్జన్యవదీశ్వరోనిమిత్తత్వమాత్రేణ । యథాలోకేనానావిధానాంగుచ్ఛగుల్మాదీనాంవ్రీహియవాదీనాంచాసాధారణేభ్యస్స్వస్వబీజేభ్యోజాయమానానాం సాధారణం నిమిత్తంభవతిపర్జన్యః,నహ్యసతిపర్జన్యేరసపుష్పఫలపలాశాదివైషమ్యం తేషాంజాయతే నాప్యసత్సుస్వస్వబీజేషు, ఏవంజీవకృతప్రయత్నాపేక్షఈశ్వరస్తేషాంశుభాశుభంవిదధ్యాదితిశ్లిష్యతే । ననుకృతప్రయత్నాపేక్షత్వమేవజీవస్యపరాయత్తేకర్తృత్వేనోపపద్యతే। నైషదోషః, పరాయత్తేపిహికర్తృత్వేకరోత్యేవజీవః, కుర్వంతంహితమీశ్వరఃకారయతి । అపిచపూర్వప్రయత్నమపేక్ష్యేదానీంకారయతిపూర్వతరంచప్రయత్నమపేక్ష్యపూర్వమకారయదిత్యనాదిత్వాత్సంసారస్యానవద్యం । కథంపునరవగమ్యతేకృతప్రయత్నాపేక్షఈశ్వరఇతి । విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యఇత్యాహ । ఏవంహి 'స్వర్గకామోయజేత బ్రాహ్మణోనహంతవ్య'ఇత్యేవంజాతీయకస్య విహితస్య ప్రతిషిద్ధస్యచావైయర్థ్యంభవతి, అన్యథాతదనర్థకంస్యాత్, ఈశ్వరఏవ విధిప్రతిషేధయోర్నియుజ్యేత అత్యంతపరతంత్రత్వాజ్జీవ

బకావా, గుల్మాస్తుహ్రస్వవల్ల్యఇతిభేదః । కిమీశ్వరస్యకారయితృత్వేజీవస్యకర్తృత్వంనస్యాదిత్యాపాద్యతే ? ఉతచక్రకాపత్తిర్వానాద్యఇత్యాహ ॥ నైషదోషఇతి ॥ అధ్యాపకాధీనస్యవటోర్ముఖ్యాధ్యయనకర్తృత్వదర్శనాదితిభావః।చక్రకంనిరస్యతి ॥ అపిచేతి ॥ అనవద్యంజీవస్యకర్తృత్వమీశ్వరస్యకారయితృత్వంచేతిశేషః । ఈశ్వరస్యసాపేక్షత్వేవిధ్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్తింప్రమాణయతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ ఏవంసాపేక్షత్వేసత్యవైయర్థ్యంభవత్యన్యథాపేక్షత్వేవైయర్థ్యంప్రపంచయతి ॥ ఈశ్వరఇతి ॥ తయోస్స్థానేసఏవనియుజ్యేతఅభిషిచ్యేత తయోఃకార్యంసఏవకుర్యాదితియావత్ । తథాచ జీవస్యనిరపేక్షేశ్వరపరతంత్రత్వాద్విధ్యాదిశాస్త్రమకించిత్కరమనర్థకంస్యాదితిసం

బంధః । ఆదిశబ్దార్థమాహ ॥ తథేతి ॥ పురుషకారః ప్రయత్నః । పూర్వోక్తదోషోఽకృతాభ్యాగమాదిః, తస్మాత్సర్వసాపేక్షేశ్వరస్య కారయితృత్వాదేష హ్యేవేత్యాదిశ్రుతేర్వ్యాధ్యాదిశ్రుత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతిషోడశాధికరణమ్ ❋

౪౩॥ ❋ అంశః — ఏకే ❋॥ నిత్యస్స్వప్రకాశో నాణుః కర్తా జీవ ఇతి శోధితత్వంపదార్థస్యాత్ర బ్రహ్మైక్యసాధనేన భేదాభేదశ్రుతీనాం విరోధసమాధానాత్పాదాదిసంగతిః । పూర్వపక్షే ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః । పూర్వోక్తోపకార్యోపకారకభావాక్షిప్తం జీవేశ్వరయోస్సంబంధం విషయీకృత్య ద్వివిధదృష్టాంతదర్శనాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ప్రసిద్ధస్వస్వామిత్వసంబంధసంభవాద్యః కశ్చిత్సంబంధ ఇత్యనియమో నయుక్త ఇత్యరుచేరాహ ॥ అథవేతి ॥ అ

స్య । తథావిహితకారిణమప్యనర్థేన సంసృజేత్ప్రతిషిద్ధకారిణమప్యర్థేన, తతశ్చ ప్రామాణ్యం వేదస్యాస్తమియాత్ । ఈశ్వరస్య చాత్యంతానపేక్షత్వే లౌకికస్యాపి పురుషకారస్య వైయర్థ్యం । తథా దేశకాలనిమిత్తానాం పూర్వోక్తదోషప్రసంగశ్చేత్యేవంజాతీయకం దోషజాతమాదిగ్రహణేన దర్శయతి ॥ ❋

❋ సూ.॥౪౩॥ అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే ॥ ❋

జీవేశ్వరయోరుపకార్యోపకారకభావ ఉక్తః, స చ సంబద్ధయోరేవ లోకే దృష్టః, యథా స్వామిభృత్యయోర్యథా వాగ్నిస్ఫులింగయోః । తతశ్చ జీవేశ్వరయోరప్యుపకార్యోపకారకభావాభ్యుపగమాత్ ? కిం స్వామిభృత్యవత్సంబంధః ? ఆహోస్విదగ్నిస్ఫులింగవదిత్యస్యాం విచికిత్సాయామనియమో వా ప్రాప్నోతి, అథవా స్వామిభృత్యప్రకారేష్వేవేశితృశితవ్యభావస్య ప్రసిద్ధత్వాత్తద్విధ ఏవ సంబంధ ఇతి ప్రాప్నోతి । అతో బ్రవీత్యంశ ఇతి । జీవ ఈశ్వరస్యాంశో భవితుమర్హతి యథాగ్నేర్విస్ఫులింగః। అంశ ఇవాంశః, న హి నిరవయవస్య ముఖ్యోంశస్సంభవతి । కస్మాత్, పునర్నిరవయవత్వాత్, స ఏవ న భవతి నానావ్యపదేశాత్ । 'సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరో యమయతీ'తి చైవంజాతీయకో భేదనిర్దేశో నాసతి భేదే యుజ్యతే । నను చాయం నానావ్యపదేశస్సుతరాం స్వామిభృత్యసారూప్యే యుజ్యత ఇతి, అత ఆహ, అన్యథా చాపీతి ॥ న చ నానావ్యపదేశాదేవ కేవలాదంశత్వప్రతిపత్తిః కింతర్హ్యన్యథా చాపి వ్యపదేశో భవత్యనానాత్వస్య ప్రతిపాదకః । తథా హి ఏకే శాఖినో దాశకితవాదిభావం బ్రహ్మణ ఆమనంతి ఆథర్వణికా బ్రహ్మసూక్తే 'బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉతే'త్యాదినా । దాశా య ఏతే కైవర్తాః ప్రసిద్ధాః యే చామీ దాసాః స్వామిష్వాత్మానముపక్షిపంతి యే చాన్యే కితవా ద్యూతవృత్తాస్తే సర్వే బ్రహ్మైవేతి హీనజంతూదాహరణేన సర్వేషామేవ నామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతప్రవిష్టానాం జీవానాం బ్రహ్మత్వమాహ । తథా అన్యత్రాపి బ్రహ్మప్రక్రియాయామేవాయమర్థః ప్రపంచ్యతే 'త్వం స్త్రీ త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీ త్వం జీర్ణో దండేన వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖ' ఇతి 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే' ఇతి చ । 'నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టే'త్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చాస్యార్థస్య సిద్ధిః । చైతన్యం చావిశిష్టం జీవేశ్వరయోర్యథాగ్నివిస్ఫులింగయోరౌష్ణ్యం । అతో భేదాభేదావగమాభ్యామంశత్వావగమః ॥ ... ❋

నేన య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధభేదకోటిర్దర్శితా । ఏవం తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిసిద్ధాభేదకోటిర్ద్రష్టవ్యా, తథా చ భేదాభేదశ్రుతీనాం సమబలత్వాద్విరోధే సతి సంబంధానిశ్చయాత్తత్సంబంధాపేక్షస్య పూర్వోక్తోపకార్యోపకారకభావస్యాసిద్ధిరిత్యాక్షేపాత్సంగతిః । లోకసిద్ధానర్థాత్మకభేదానువాదిత్వేన భేదశ్రుతీనాం దుర్బలత్వాదజ్ఞాతఫలవదభేదశ్రుత్యనుసారేణ ప్రకల్పితభేదనిబంధనోంశాంశిభావస్సంబంధ ఇతి సిద్ధాంతయతి । అత ఇత్యాదినా ॥ అగ్నేస్సాంశత్వేపి నిష్కలేశ్వరస్య కథం సాంశత్వమిత్యత ఆహ ॥ అంశ ఇవేతి ॥ జీవ ఇత్యనుషంగః । భేద ఏవ చేత్స్వస్వామిభావో యుక్తో నాంశాంశిభావ ఇతి శంకతే ॥ నను చేతి ॥ అభేదస్యాపి సత్త్వాదంశాంశిభావ ఇత్యాహ ॥ అత ఇతి ॥ వంచసి గచ్ఛసి, యదాస్తే యో

నామరూపే నిర్మాయ ప్రవిశ్య వ్యవహరన్వర్తతే తం విద్వానమృతో భవతీతి శ్రుత్యర్థః । శ్రుతిసిద్ధాభేదే యుక్తిమాహ ॥ చైతన్యం చేతి ॥ జీవో బ్రహ్మైవ చేతనత్వాద్బ్రహ్మవదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౪౪ ॥ అస్య సహస్రశీర్ష్ణః పురుషస్య తావాన్ప్రపంచో మహిమా విభూతిః పురుషస్తు తస్మాత్ప్రపంచాజ్జ్యాయాన్మహత్తరః । భూతాని దేహినో జీవా ఇత్యత్ర నియామకమాహ ॥ అహింసన్నితి ॥ తీర్థాని శాస్త్రోక్తకర్మాణి, తేభ్యోఽన్యత్ర సర్వప్రాణిహింసామకుర్వన్బ్రహ్మలోకమాప్నోతీత్యర్థః । అత్ర భూతశబ్దస్య ప్రాణిషు ప్రయోగాత్పూర్వోక్తమంత్రేఽపి ప్రాణివిషయత్వమితి భావః । భూతానాం పాదత్వేఽప్యంశత్వం కుత స్తత్రాహ ॥ అంశః పాద ఇతి ॥ ... *

౪౫ ॥ జీవస్య పురుషసూక్తమంత్రోక్తభగవదంశత్వే భగవద్గీతాముదాహరతి సూత్రకారః ॥ అపి చేతి ॥ అత్యంత భిన్నేష్వీశిత్రీశితవ్యభావప్రసిద్ధేరీశితవ్యజీవస్య కథమీశ్వరాంశత్వమిత్యాశంక్య కల్పితభేదేనాపీశిత్రీశితవ్యత్వోపప

కుతశ్చాంశత్వావగమః ... ... *

సూ ॥ ౪౪ ॥ మంత్రవర్ణాచ్చ ॥

మంత్రవర్ణశ్చైతమర్థమవగమయతి 'తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాగ్ంశ్చ పురుషః పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి । అత్ర భూతశబ్దేన జీవప్రధానాని స్థావరజంగమాని నిర్దిశతి 'అహింసన్సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్య' ఇతి ప్రయోగాత్ । అంశః పాదో భాగ ఇత్యనర్థాంతరం, తస్మాదప్యంశత్వావగమః । కుతశ్చాంశత్వావగమః ॥ ... ... *

సూ ॥ ౪౫ ॥ అపి చ స్మర్యతే ॥

ఈశ్వరగీతాస్వపి చేశ్వరాంశత్వం జీవస్య స్మర్యతే "మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతన" ఇతి । తస్మాదప్యంశత్వావగమః । యత్తూక్తం స్వామిభృత్యాదిష్వేవేశిత్రీశితవ్యభావో లోకే ప్రసిద్ధ ఇతి । యద్యప్యేషా లోకే ప్రసిద్ధిస్తథాపి శాస్త్రాత్త్వంశాంశిత్వమీశిత్రీశితవ్యభావశ్చ నిశ్చీయతే । నిరతిశయోపాధిసంపన్నశ్చేశ్వరో నిహీనోపాధిసంపన్నాన్జీవాన్ప్రశాస్తీతి న కించిద్విప్రతిషిధ్యతే ॥ ... *

అత్రాహ నను జీవేశ్వరాంశత్వాభ్యుపగమే తదీయేన సంసారదుఃఖోపభోగేనాంశిన ఈశ్వరస్యాపి దుఃఖిత్వం స్యాత్, యథా లోకే హస్తపాదాద్యన్యతమాంగగతేన దుఃఖేనాంగినో దేవదత్తస్య దుఃఖిత్వం తద్వత్ । తతశ్చ తత్ప్రాప్తానాం మహత్తరం దుఃఖం ప్రాప్నుయాత్, అతో వరం పూర్వావస్థస్సంసార ఏవాస్త్వితి సమ్యగ్దర్శనానర్థక్యప్రసంగస్స్యాదితి । అత్రోచ్యతే ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౪౬ ॥ ప్రకాశాదివన్నైవం పరః ॥

యథా జీవస్సంసారదుఃఖమనుభవతి నైవం పర ఈశ్వరోఽనుభవతీతి ప్రతిజానీమహే । జీవో హ్యవిద్యావేశవశాద్దేహాద్యాత్మభావమివ గత్వా తత్కృతేన దుఃఖేన దుఃఖ్యహమిత్యవిద్యాకృతం దుఃఖోపభోగమభిమ

త్తేరనన్యథాసిద్ధాభేదశాస్త్రబలాదంశత్వమిత్యాహ ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ సోపాధికేశ్వరస్య నియంతృత్వే జీవ ఏవ తన్నియంతా కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నిరతిశయేతి ॥ నితరాం హీనశ్శరీరాద్యుపాధిః, అజ్ఞానికోపాధితారతమ్యాదీశేశితవ్యవ్యవస్థా, న వస్తుతః । తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః "ఈశేశితవ్యసంబంధః ప్రత్యగజ్ఞానహేతుకః । సమ్యగ్జ్ఞానే తమోధ్వస్తావీశ్వరాణామపీశ్వర" ఇతి ॥ ... ... *

౪౬ ॥ ఉత్తరసూత్రమవతారయతి ॥ అత్రాహేతి ॥ ఈశ్వరస్స్వాంశదుఃఖైర్దుఃఖీ అంశిత్వాద్దేవదత్తవదిత్యర్థః । తతః కిం తత్రాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ జ్ఞానాత్సర్వాంశదుఃఖసమష్టిప్రాప్త్యపేక్షయా సంసారో వరం తత్ర స్వదుఃఖమాత్రానుభవాదిత్యర్థః । నైవం పర ఇతి ప్రతిజ్ఞాం విభజతే ॥ యథా జీవ ఇతి ॥ దేవదత్తదృష్టాంతే భ్రాంతికామకర్మరూపదుఃఖసామగ్రీమత్త్వముపాధిః తదభావాన్నేశ్వరస్య దుఃఖిత్వప్రాప్తిః । ఉక్తం చైతదభేదేఽపి బింబప్రతిబింబయోర్ధర్మావ్య

వ స్తీతిభావః । దుఃఖస్యభ్రాన్తికృతత్వంప్రపంచయతి ॥ జీవస్యాపీత్యాదినా ॥ భ్రాంతౌసత్యాందుఃఖమిత్యన్వయముక్త్వా భ్రాన్త్యభావే దుఃఖాభావదర్శనాచ్చ భ్రాంతికృతం దుఃఖమితినిశ్చీయతఇత్యాహ ॥ వ్యతిరేకేతి ॥ ఇతరేష్వభిమానశూన్యేష్విత్యర్థః। జీవస్యాపిసమ్యగ్జ్ఞానేదుఃఖాభావోదృష్టః కిమువాచ్యంనిత్యసర్వజ్ఞేశ్వరస్యేత్యాహ ॥ అతశ్చేతి ॥ ఏవమంశిత్వేహేతోస్సోపాధిత్వముక్త్వా యోంశీసవస్తుతస్స్వాంశధర్మవానితివ్యాప్తిం స్థలాన్తరేవ్యభిచారయతి ॥ ప్రకాశాదివదితి ॥ వస్తుతస్స్వాంశదుఃఖిత్వసాధ్యస్యదేవదత్తదృష్టాంతేవైకల్యమప్యాహ ॥ జీవస్యేతి ॥ కల్పితదుఃఖిత్వసాధ్యంతు

స్యాత్తే నైవంపరమేశ్వరస్యదేహాద్యాత్మభావోదుఃఖాభిమానోవాస్తి। జీవస్యాప్యవిద్యాకృతనామరూపనిర్వృత్తదేహేంద్రియాద్యుపాధ్యవివేకభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖాభిమానోనతుపారమార్థికోఽస్తి । యథాచస్వదేహగతందాహచ్ఛేదాదినిమిత్తందుఃఖం తదభిమానభ్రాంత్యానుభవతి తథా పుత్రమిత్రాదిగోచరమపిదుఃఖం తదభిమానభ్రాన్త్యైవానుభవత్యహమేవపుత్రోఽహమేవమిత్రమిత్యేవం స్నేహవశేనపుత్రమిత్రాదిష్వభినివిశమానః । తతశ్చనిశ్చితమేతదవగమ్యతే మిథ్యాభిమానభ్రమనిమిత్తఏవ దుఃఖానుభవఇతి। వ్యతిరేకదర్శనాచ్చైవమవగమ్యతే । తథాహిపుత్రమిత్రాదిమత్సుబహుషూపవిష్టేషుతత్సంబంధాభిమానిష్వితరేషుచ పుత్రోమృతోమిత్రంమృతమిత్యేవమాద్యుద్ఘోషితే యేషామేవపుత్రమిత్రాదిమత్త్వాభిమానస్తేషామేవతన్నిమిత్తందుఃఖముత్పద్యతే నాభిమానహీనానాంపరివ్రాజకానాం । అతశ్చలౌకికస్యాపిపుంసస్సమ్యగ్దర్శనార్థవత్త్వందృష్టంకిముతవిషయశూన్యాదాత్మనోఽన్యద్వస్త్వంతరమపశ్యతోనిత్యచైతన్యమాత్రస్వరూపస్యేతి । తస్మాన్నాస్తిసమ్యగ్దర్శనానర్థక్యప్రసంగః । ప్రకాశాదివదితినిదర్శనోపన్యాసః । యథాప్రకాశస్సౌర్యశ్చాంద్రమసోవావియద్వ్యాప్యావతిష్ఠమానోంగుళ్యాద్యుపాధిసంబంధాత్తేషుఋజువక్రాదిభావంప్రతిపద్యమానేషు తత్తద్భావమివప్రతిపద్యమానోఽపినపరమార్థతస్తద్భావంప్రతిపద్యతే, యథాచాకాశోఘటాదిషుగచ్ఛత్సు గచ్ఛన్నివవిభావ్యమానోఽపినపరమార్థతోగచ్ఛతి, యథాచోదశరావాదికంపనాత్తద్గతేసూర్యప్రతిబింబే కంపమానేఽపినతద్వాన్సూర్యఃకంపతే,ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితేబుద్ధ్యాద్యుపాధ్యుపహితేజీవాఖ్యేంశేదుఃఖాయమానేఽపినతద్వానీశ్వరోదుఃఖాయతే।జీవస్యాపిదుఃఖప్రాప్తిరవిద్యానిమిత్తైవేత్యుక్తం । తథాచావిద్యానిమిత్తజీవభావవ్యుదాసేనబ్రహ్మభావమేవజీవస్యప్రతిపాదయంతివేదాంతాః 'తత్త్వమసీ'త్యేవమాదయః, తస్మాన్నాస్తిజైవేనదుఃఖేనపరమాత్మనోదుఃఖిత్వప్రసంగః॥ ... ... ❊

సూ॥ ౪౬॥ స్మరంతిచ॥

స్మరంతిచవ్యాసాదయః యథాజైవేనదుఃఖేనపరమాత్మాదుఃఖాయతఇతి । "తత్రయఃపరమాత్మాహిసనిత్యోనిర్గుణస్స్మృతః । నలిప్యతేఫలైశ్చాపిపద్మపత్రమివాంభసా । కర్మాత్మాత్వపరోయోసౌమోక్షబంధైస్సయుజ్యతే । ససప్తదశకేనాపిరాశినాయుజ్యతేపున"రితి । చశబ్దాత్సమామనంతిచేతివాక్యశేషః । 'తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతీ'తి 'ఏకస్తథాసర్వభూతాంతరాత్మానలిప్యతేలోకదుఃఖేనబాహ్య'ఇతిచ॥... ... ... ❊

భ్రాంత్యాద్యభావాదీశ్వరేనాస్తీత్యుక్తం, కించజీవస్యేశ్వరస్యవావస్తుతో దుఃఖిత్వానుమానంనయుక్తమాగమబాధాదిత్యాహ ॥తథా చేతి॥ దుఃఖిత్వేతద్భావోపదేశోనస్యాదిత్యర్థః॥... ... ... ❊

౪౬ ॥ స్మృత్యాప్యనుమానంబాధ్యమిత్యాహ ॥ స్మరంతిచేతి ॥ సూత్రంవ్యాచష్టే ॥స్మరంతీతి ॥ తత్రజీవపరయోర్మధ్యేకర్మాత్మాకర్మాశ్రయోజీవః । దశేంద్రియాణిపంచప్రాణాఃమనోబుద్ధిశ్చేతిసప్తదశసంఖ్యాకోరాశిర్లింగం। సూత్రేచశబ్దశ్శ్రుతిసముచ్చయార్థఇత్యాహ ॥చశబ్దాదితి॥ యథాదిత్యఃప్రకాశ్యదోషైర్నలిప్యతేతథేత్యర్థః॥.............. ❊

౪౭ ॥ యతో బాహ్యోఽసంగస్తస్మాన్న లిప్యతే, ఏవమంశిత్వకృతమీశ్వరే దోషం నిరస్యాంశ ఇవేత్యుక్తం జీవస్యాంశత్వం దేహాద్యుపాధికమితి స్ఫుటయితుమత్యంతస్వరూపైక్యమాచార్యా ఆక్షిపతి ॥ అత్రాహేత్యాదినా ॥ కథం తర్హీత్యన్వయః । తద్భేదాదంశభేదాత్ । నిరవయవబ్రహ్మణో ముఖ్యాంశేన సంభవతీతి వదతా సిద్ధాంతినా భేదో నాస్తీత్యుక్తం భవతి, భేదాభావే చాంశాంశిత్వాభావాదనుజ్ఞాదిభేదవ్యవహారానుపపత్తిరిత్యాక్షేపాభిప్రాయః । న వయం భేదస్యాసత్త్వం నరశృంగవద్బ్రూమః, కింతు మిథ్యాత్వం వదామః । తథా చ దేహాద్యుపాధిభేదేనాంశజీవానామబ్రహ్మబోధాత్కల్పితభేదాద్భేదవ్యవహారోపపత్తిరితి సూత్రేణ సమాధత్తే ॥ తామిత్యాదినా ॥ నను భ్రాంతేః కుతశ్చిన్నివృత్త్యా వ్య

అత్రాహ యది తర్హ్యేక ఏవ సర్వేషాం భూతానామంతరాత్మా స్యాత్కథమనుజ్ఞాపరిహారౌ స్యాతాం లౌకికౌ వైదికౌ వేతి । నను చాంశో జీవ ఈశ్వరస్యేత్యుక్తం తద్భేదాచ్చానుజ్ఞాపరిహారౌ తదాశ్రయావవ్యతికీర్ణావుపపద్యేతే కిమత్ర చోద్యత ఇతి । ఉచ్యతే నైతదేవం, అనంశత్వమపి హి జీవస్యాభేదవాదిన్యః శ్రుతయః ప్రతిపాదయంతి ‘తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్’ ‘నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా’ ‘మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి’ ‘తత్త్వమసి’ ‘అహం బ్రహ్మాస్మీ’త్యేవంజాతీయకాః । నను భేదాభేదావగమాభ్యామంశత్వం సిధ్యతీత్యుక్తం । స్యాదేతదేవం యద్యుభావపి భేదాభేదౌ ప్రతిపిపాదయిషితౌ స్యాతాం, అభేద ఏవ త్వత్ర ప్రతిపిపాదయిషితః, బ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తౌ పురుషార్థసిద్ధేః । స్వభావప్రాప్తస్తు భేదోఽనూద్యతే । న చ నిరవయవస్య బ్రహ్మణో ముఖ్యోఽంశో జీవః సంభవతీత్యుక్తం, తస్మాత్పర ఏవైకః సర్వేషాం భూతానామంతరాత్మా జీవభావేనావస్థిత ఇత్యతో వక్తవ్యానుజ్ఞాపరిహారోపపత్తిః, తాం బ్రూమః॥ ... ... ※

సూ॥౪౮॥ అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబంధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥

‘ఋతౌ భార్యాముపేయా’దిత్యనుజ్ఞా ‘గుర్వంగనాం నోపగచ్ఛే’దితి పరిహారః, తథా ‘అగ్నీషోమీయం పశుం సంజ్ఞపయే’దిత్యనుజ్ఞా ‘మా హింస్యాత్సర్వా భూతానీ’తి పరిహారః । ఏవం లోకేఽపి మిత్రముపసేవితవ్యమిత్యనుజ్ఞా, శత్రుః పరిహర్తవ్య ఇతి పరిహారః, ఏవంప్రకారావనుజ్ఞాపరిహారావేకత్వేఽప్యాత్మనో దేహసంబంధాత్స్యాతాం । దేహైః సంబంధో దేహసంబంధః । కః పునర్దేహసంబంధః । దేహాదిరయం సంఘాతోఽహమేవేత్యాత్మని విపరీతప్రత్యయోత్పత్తిః । దృష్టా చ సా సర్వప్రాణినామహం గచ్ఛామ్యహమాగచ్ఛామ్యహమంధోఽహమనంధోఽహం మూఢోఽహమమూఢ ఇత్యేవమాత్మికా । న హ్యస్యాః సమ్యగ్దర్శనాదన్యన్నివారకమస్తి । ప్రాక్తు సమ్యగ్దర్శనాత్ప్రతతైషా భ్రాంతిః సర్వజంతూనాం । తదేవమవిద్యానిమిత్తదేహాద్యుపాధిసంబంధకృతాద్విశేషాదైకాత్మ్యాభ్యుపగమేఽప్యనుజ్ఞాపరిహారావవకల్ప్యేతే, సమ్యగ్దర్శినస్తర్హ్యనుజ్ఞాపరిహారానర్థక్యం ప్రాప్తం న తస్య కృతార్థత్వాన్నియోజ్యత్వానుపపత్తేః । హేయోపాదేయయోర్హి నియోజ్యో నియోక్తవ్యః స్యాత్, ఆత్మనస్త్వతిరిక్తం హేయముపాదేయం వా వస్త్వపశ్యన్కథం నియుజ్యేత, న చాత్మాత్మన్యేవ నియోజ్యః స్యాత్ । శరీరవ్యతిరేకదర్శిన ఏవ నియోజ్యత్వమితి చేన్న తత్సంహతత్వాభిమానాత్ । సత్యం వ్యతిరేకదర్శినో నియోజ్యత్వం తథాపి వ్యోమాదివద్దేహా

వహారవిచ్ఛేదః స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న హ్యస్యా ఇత్యాదినా ॥ ప్రతతా సంతతా, విశేషో భేదః, అనియోజ్యత్వాద్బ్రహ్మవిదః । శాస్త్రానర్థక్యమిష్టమిత్యాహ ॥ న తస్యేతి ॥ నియోగవిషయద్వైతాభావాదాత్మన్యసాధ్యే నియోగానుపపత్తేర్న బ్రహ్మవిన్నియోజ్య ఇత్యర్థః । నన్వాముష్మికఫలహేతుకే కర్మణి దేహభిన్నాత్మవివేకిన ఏవాధికారో వాచ్యః, తథా చ బ్రహ్మవిన్నియోజ్యః వివేకిత్వాత్కర్మాధికారివదితి శంకతే ॥ శరీరవ్యతిరేకేతి ॥ పరోక్షవివేకస్యాపరోక్షభ్రమావిరోధిత్వాత్కర్మిణో దేహాభేదభ్రమోఽస్తి, తథా చ భ్రమ ఉపాధిరితి పరిహరతి ॥ నేత్యాదినా ॥ యథా వ్యోమ దేహాద్భిన్నం తత్

ష్యదహమిత్యపశ్యతోభ్రాంతస్యేత్యర్థః । బ్రహ్మవిన్ననియోజ్యఅభ్రాంతత్వాత్సుషుప్తవదిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ దేహాదిష్వసంహతత్వదర్శినస్సంహతత్వదర్శనశూన్యస్య భేదభ్రాంతిరహితస్యసుషుప్తస్యేతియావత్ । అజ్ఞస్యాపిభ్రాంత్యభావకాలేనియోజ్యత్వంనదృష్టంకిమువాచ్యమాత్మవిద ఇత్యర్థః । అనియోజ్యత్వేబాధకమాశంక్యపరిహరతి ॥ నచేతి ॥ విషయవైరాగ్యస్యజ్ఞానార్థమభ్యస్తస్యజ్ఞానాంతరమనువృత్త్యా విషయేషుప్రవర్తకరాగనివృత్తేర్నాతిప్రసంగః । తదుక్తం భగవతా "రసోప్యస్యపరందృష్ట్వానివర్తత" ఇతి । ఏవమనుజ్ఞాదిప్రసంగేనానియోజ్యత్వంవిదుషఉక్త్వాప్రకృతముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏకస్యాప్యుపాధిభేదాదనుజ్ఞాపరిహారయోర్దృష్టాంతమాహ ॥ జ్యోతిరితి ॥ క్రవ్యంమాంసమత్తీతిక్రవ్యాదశుచిశ్శ్మశానాగ్నిరిత్యర్థః ॥ ... ... *

౪౯ ॥ శంకోత్తరత్వేనసూత్రంవ్యాచష్టే॥ స్యాతామిత్యాదినా ॥ యద్యపి స్థూలదేహసంబంధాదుపాదానపరిత్యాగౌస్యాతాంతథాప్యన్యకృతకర్మఫలమితరేణాపిభుజ్యేతేతికర్మఫలవ్యతికరస్సాంకర్యంస్యాద్దేహవిశిష్టస్య స్వర్గాదిభోగాయోగేనావిశిష్టాత్మనఏకస్యైవభోక్తృత్వాత్ । తస్మాత్స్వర్గీనరకీచేతివ్యవస్థాసిద్ధయే ఆత్మస్వరూపభేదోవా

ద్యసంహతత్వమపశ్యతఏవాత్మనోనియోజ్యత్వాభిమానః । నహిదేహాద్యసంహతత్వదర్శినఃకస్యచిదపి నియోగోదృష్టఃకిముతైకాత్మ్యదర్శినః । నచనియోగాభావాత్సమ్యగ్దర్శినోయథేష్టచేష్టాప్రసంగః, సర్వత్రాభిమానస్యైవప్రవర్తకత్వాత్, అభిమానాభావాచ్చసమ్యగ్దర్శినః, తస్మాద్దేహసంబంధాదేవానుజ్ఞాపరిహారౌజ్యోతిరాదివత్ । యథాజ్యోతిషఏకత్వేప్యగ్నిఃక్రవ్యాత్పరిహ్రియతేనేతరః, యథాచప్రకాశఏకస్యాపి సవితురమేధ్యప్రదేశసంబంధః పరిహ్రియతే నేతరశ్శుచిభూమిష్ఠః, తథాభౌమాఃప్రదేశావజ్రవైడూర్యాదయఉపాదీయంతే, భౌమాఅపిసంతోనరకళేబరాదయః పరిహ్రియంతే,తథామూత్రపురీషంగవాంపవిత్రతయాపరిగృహ్యతే, తదేవజాత్యంతరేపరివర్జ్యతేతద్వత్ ॥ ... *

సూ ॥ ౪౯ ॥ అసంతతేశ్చావ్యతికరః ॥

స్యాతాంనామానుజ్ఞాపరిహారావేకస్యాప్యాత్మనోదేహవిశేషయోగాత్ । యస్త్వయంకర్మఫలసంబంధస్సచైకాత్మ్యాభ్యుపగమేవ్యతికీర్యేతస్వామ్యైకత్వాదితిచేత్, నైతదేవం, అసంతతేః । నహికర్తుర్భోక్తుశ్చాత్మనస్సంతతిస్సర్వైశ్శరీరైస్సంబంధోస్తి। ఉపాధితంత్రోహిజీవఇత్యుక్తం, ఉపాధ్యసంతానాచ్చనాస్తిజీవసంతానః. తతశ్చకర్మవ్యతికరఃఫలవ్యతికరోవానభవిష్యతి ॥ ... *

సూ ॥ ౫౦ ॥ ఆభాసఏవచ ॥

ఆభాసఏవచైషజీవఃపరస్యాత్మనోజలసూర్యకాదివత్ప్రతిపత్తవ్యః, నసఏవసాక్షాన్నాపివస్త్వంతరం । అతశ్చయథానైకస్మిన్జలసూర్యకేకంపమానేజలసూర్యకాంతరంకంపతే,ఏవంనైకస్మిన్జీవేకర్మ

చ్యఇతిశంకార్థః । భవేత్తదాసాంకర్యంయద్యనుపహితాత్మనఏవభోక్తృత్వంస్యాన్నత్వేతదస్తి । తద్గుణసారత్వాదిత్యత్రామోక్షస్థాయిబుద్ధ్యుపహితస్యైవ కర్తృత్వాదిస్థాపనాత్, తథాచబుద్ధేఃపరదేహాసంబంధాత్తదుపహితజీవస్యనాస్తిపరదేహసంబంధఇతిబుద్ధిభేదేనభోక్తృభేదాన్నకర్మాదీనాంసాంకర్యమితిసమాధానార్థః ॥ ... *

౫౦ ॥ అంశఇత్యాద్యసూత్రేజీవస్యాంశత్వంఘటాకాశస్యేవోపాధ్యవచ్ఛేదబుద్ధ్యోక్తంసంప్రత్యేవకారేణావచ్ఛేదపక్షారుచింసూచయన్ 'రూపంరూపంప్రతిరూపోబభూవే'త్యాదిశ్రుతిసిద్ధం ప్రతిబింబపక్షముపన్యస్యతి భగవాన్సూత్రకారః ॥ ఆభాసఏవచేతి ॥ సపరమాత్మైవానుపహితోజీవోనభవతిఉపాధ్యనుభవాన్నాపితతోభిన్నః 'సఏషఇహప్రవిష్ట' ఇత్యాద్యభేదశ్రుతిస్మృతివిరోధాత్, తస్మాదవిద్యాతత్కార్యబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబఏవజీవఇత్యర్థః ॥ అస్మిన్పక్షే బుద్ధిప్రతిబింబభేదాత్స్వర్గీనరకీత్యాదివ్యవస్థాజీవస్యావిద్యకత్వాద్విద్యయామోక్షశ్చేత్యుపపద్యతఇత్యాహ ॥ అతశ్చేత్యాదినా ॥ యస్త్వయంభాస్కరస్యప్రలాపఃప్రతిబింబస్యనోపాధిసంసృష్టతయాకల్పితత్వంకింతుస్వరూపేణైవ, అతః

కల్పితప్రతిబింబస్య ముక్తౌ స్థిత్యయోగాన్న జీవత్వమితి సనిద్ధాంతరహస్యాజ్ఞానకృత ఇత్యుపేక్షణీయః । యదిదర్పణే ముఖం శుక్తౌ రజతవత్కల్పితం స్యాత్తదా నేదం రజతమితి స్వరూపబాధవన్నేదం ముఖమితి బాధ్యం స్యాత్, అతో నాస్తి దర్పణే ముఖమితి సంసర్గమాత్రబాధాన్మదీయం ముఖమేవేదమిత్యబాధితముఖాభేదానుభవవత్సంసృష్టత్వేనైవ కల్పితత్వం ప్రవేశవాక్యైశ్చావికృతబ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిబింబభావాఖ్యప్రవేశోక్తేర్న స్వరూపకల్పనా, పరాకాంక్షితంచాత్ర దర్పణటీకాయామాచార్యైరిత్యుపరమ్యతే । ఏవం స్వమతే స్వయూథ్యైశ్చోపకల్పితజీవభేదాదసాంకర్యముక్తం, సంప్రతి సూత్రే చకారసూచితం పరేషాం సాంకర్యం వక్తుమారభతే ॥ యేషామిత్యాదినా ॥ బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మభావనాఖ్యా నవాత్మవిశేషగుణాః, సన్నిధానాదీత్యాదిపదేనాభోగస్సమనస్కత్వముక్తం । సాంఖ్యస్యాభిప్రాయం శంకతే ॥ స్యా

ఫలసంబంధిని జీవాంతరస్య తత్సంబంధః, ఏవమవ్యతికర ఏవ కర్మఫలయోరాభాసస్య చావిద్యాకృతత్వాత్తదాశ్రయస్య సంసారస్యావిద్యాకృతత్వోపపత్తిరితి తద్వ్యుదాసేన చ పారమార్థికస్య బ్రహ్మాత్మభావస్యోపదేశోపపత్తిః । యేషాం తు బహవ ఆత్మానస్తే చ సర్వే సర్వగతాస్తేషామేవైష వ్యతికరః ప్రాప్నోతి । కథం బహవో విభవశ్చాత్మానశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపా నిర్గుణా నిరతిశయాశ్చ తదర్థం సాధారణం ప్రధానం తన్నిమిత్తైషాం భోగాపవర్గసిద్ధిరితి సాంఖ్యాః । సతి బహుత్వే విభుత్వే చ ఘటకుడ్యాదిసమానాః ద్రవ్యమాత్రస్వరూపాస్స్వతోఽచేతనా ఆత్మానస్తదుపకరణాని చాణూని మనాంస్యచేతనాని తత్రాత్మద్రవ్యాణాం మనోద్రవ్యాణాంచ సంయోగాన్నవేచ్ఛాదయో వైశేషికా ఆత్మగుణా ఉత్పద్యంతే, తే చావ్యతిరేకేణ ప్రత్యేకమాత్మసు సమవయంతి, స సంసారస్తేషాం నవానామాత్మగుణానామత్యంతానుత్పాదో మోక్ష ఇతి కాణాదాః । తత్ర సాంఖ్యానాం తావచ్చైతన్యస్వరూపత్వాత్సర్వాత్మనాం సన్నిధానాద్యవిశేషాచ్చైకస్య సుఖదుఃఖసంబంధే సర్వేషాం సుఖదుఃఖసంబంధః ప్రాప్నోతి । స్యాదేతత్ప్రధానప్రవృత్తేః పురుషకైవల్యార్థత్వాద్వ్యవస్థా భవిష్యతి । అన్యథా హి స్వవిభూతిఖ్యాపనార్థా ప్రధానప్రవృత్తిస్స్యాత్, తథా చానిర్మోక్షః ప్రసజ్యేతేతి । నైతత్సారం । న హ్యభిలషితసిద్ధినిబంధనా వ్యవస్థా శక్యా విజ్ఞాతుం, ఉపపత్త్యా తు కయాచిద్వ్యవస్థోచ్యేత । అసత్యాం పునరుపపత్తౌ కామం మా భూదభిలషితం పురుషకైవల్యం, ప్రాప్నోతి తు వ్యవస్థాహేత్వభావాద్వ్యతికరః, కాణాదానామపి యదైకేనాత్మనా మనస్సంయుజ్యతే తదాత్మాంతరైరపి నాంతరీయకస్సంయోగస్స్యాత్సన్నిధానాద్యవిశేషాత్, తతశ్చ హేత్వవిశేషాత్ఫలావిశేష ఇత్యేకస్యాత్మనస్సుఖదుఃఖసంయోగే సర్వాత్మనామేవ సమానసుఖదుఃఖిత్వం ప్రసజ్యేత ॥ స్యాదేతదదృష్టనిమిత్తో నియమో భవిష్యతీతి, నేత్యాహ ॥ ... ※

సూ. ॥ ౫౧ ॥ అదృష్టానియమాత్ ॥

బహుష్వాత్మస్వాకాశవత్సర్వగతేషు ప్రతిశరీరం బాహ్యాభ్యంతరావిశేషేణ సన్నిహితేషు మనోవాక్కాయైర్ధర్మాధర్మలక్షణమదృష్టముపార్జ్యతే । సాంఖ్యానాం తావత్తదనాత్మసమవాయి ప్రధానవర్తి

దేతదితి ॥ సర్వేషాం పుంసాం ప్రకృతిసాన్నిధ్యాద్యవిశేషేపి ప్రకృతిరేవ ప్రతిపురుషం నియమేన భోగాపవర్గార్థం ప్రవర్తతే, తథా చోద్దేశ్యపురుషార్థనియతా ప్రధానప్రవృత్తిరితి భోగాదివ్యవస్థా, అన్యథా నియతప్రవృత్త్యనంగీకారే స్వమాహాత్మ్యఖ్యాపనార్థా ప్రధానస్య ప్రవృత్తిరిత్యుద్దేశ్యవిఘాతస్స్యాదిత్యర్థః । జడప్రధానస్యోద్దేశ్యవివేకాభావాత్పురుషార్థస్యాప్యనాగతస్యాచేతనస్యానియామకత్వాన్న వ్యవస్థామానయుక్తిశూన్యత్వాదిత్యాహ ॥ నైతదితి ॥ యో హి నియామకాభావేనోద్దేశ్యవిఘాతమాపాదయతి తం ప్రతి తస్యైవాపాదనమిష్టమితి భావః । తార్కికమతేపి భోగాదిసాంకర్యమిత్యాహ ॥ కాణాదానామితి ॥ హేతుర్మనస్సంయోగః, ఫలం సుఖాది ॥ ... ... ※

౫౧ ॥ యదాత్మాదృష్టకృతో యో మనస్సంయోగస్స తదాత్మన ఏవ సుఖాదిహేతురితి వ్యవస్థాం శంకతే ॥ స్యాదే

తదితి । సూత్రేణపరిహరతి ॥ నేత్యాహేతి ॥ పూర్వవన్మనస్సంయోగవత్, అదృష్టస్యాపిసర్వాత్మసాధారణత్వాన్న వ్యవస్థేత్యర్థః॥ ... ...

౫౨ ॥ రాగాదినియమాత్తజ్జాదృష్టనియమఇత్యాశంక్యోత్తరత్వేనసూత్రంగృహ్ణాతి ॥ స్యాదేతదిత్యాదినా॥ అనియమఉక్తదోషః, ఆత్మాంతరప్రదేశస్యపరదేహేఽనంతర్భావాద్వ్యవస్థేతిశంకార్థః॥ ... ... *

౫౩ ॥ కింమనసాసంయుక్తాత్మైవాత్మనఃప్రదేశః ఉతకల్పితః । ఆద్యేసర్వాత్మనాంసర్వదేహేషుఅంతర్భావాదవ్యవస్థా । ద్వితీయందూషయతి ॥ తత్రనవైశేషికైరితి ॥ సర్వాత్మసాన్నిధ్యేసతికస్యచిదేవప్రదేశఃకల్పయితుమశక్యః నియామకాభావాదిత్యర్థః । ప్రదేశకల్పనామంగీకృత్యాప్యాహ ॥ కల్ప్యేతి ॥ కార్యమభిసంధ్యాదికంయస్యాత్మనోయచ్ఛరీరంతత్రతస్యైవభోగఇతివ్యవస్థావశాశంక్యాహ ॥ శరీరమపీతి ॥ ప్రదేశపక్షేదోషాంతరమాహ ॥ ప్రదేశేతి ॥ యస్మి

ప్రధానసాధారణ్యాన్న ప్రత్యాత్మంసుఖదుఃఖోపభోగస్యనియామకముపపద్యతే । కాణాదానామపి పూర్వవత్సాధారణేనాత్మమనస్సంయోగేననిర్వర్తితస్యాదృష్టస్యాపి, అస్యైవాత్మనఇదమదృష్టమితినియమే హేత్వభావాదేషఏవదోషః॥ ... ... *

స్యాదేతదహమిదంఫలంప్రాప్నవానీదంపరిహరాణిఇత్థంప్రయతేఇత్థంకరవాణీత్యేవంవిధాఅభిసంధ్యాదయఃప్రత్యాత్మంప్రవర్తమానాఅదృష్టస్యాత్మనాంచస్వస్వామిభావంనియంస్యంతీతి, నేత్యాహ॥ *

సూ॥ ౫౨॥ అభిసంధ్యాదిష్వపిచైవమ్॥

అభిసంధ్యాదీనామపిసాధారణేనైవాత్మమనస్సంయోగేనసర్వాత్మసన్నిధౌ క్రియమాణానాంనియమహేతుత్వానుపపత్తేరుక్తదోషానుషంగఏవ॥ ... ... *

సూ॥ ౫౩॥ ప్రదేశాదితిచేన్నాంతర్భావాత్॥

అథోచ్యేతవిభుత్వేప్యాత్మనశ్శరీరప్రతిష్ఠేనమనసాసంయోగశ్శరీరావచ్ఛిన్నఏవాత్మప్రదేశేభవిష్యతి, అతఃప్రదేశకృతావ్యవస్థాభిసంధ్యాదీనామదృష్టస్యసుఖదుఃఖయోశ్చభవిష్యతీతి। తదపినోపపద్యతే, కస్మాత్, అంతర్భావాత్ । విభుత్వావిశేషాద్ధిసర్వఏవాత్మనస్సర్వశరీరేష్వంతర్భవంతి । తత్రనవైశేషికైశ్శరీరావచ్ఛిన్నోప్యాత్మనః ప్రదేశఃకల్పయితుంశక్యః । కల్ప్యమానోప్యయంనిష్ప్రదేశస్యాత్మనఃప్రదేశఃకాల్పనికత్వాదేవనపారమార్థికంకార్యంనియంతుంశక్నోతి । శరీరమపి సర్వాత్మసన్నిధావుత్పద్యమానమస్యైవాత్మనోనేతరేషామితి ననియంతుంశక్యం । ప్రదేశవిశేషాభ్యుపగమేపిచద్వయోరాత్మనోస్సమానసుఖదుఃఖ భాజోః కదాచిదేకేనైవతావచ్ఛరీరేణోపభోగసిద్ధి స్స్యాత్, సమానప్రదేశస్యాపి ద్వయోరాత్మనోరదృష్టస్యసంభవాత్ । తథాహిదేవదత్తోయస్మిన్ప్రదేశేసుఖదుఃఖ మన్వభూత్ తస్మాత్ప్రదేశాదపక్రాంతేతచ్ఛరీరే యజ్ఞదత్తశరీరేచతం దేశమనుప్రాప్తే తస్యాపీతరేణసమానస్సుఖదుఃఖా

త్మాత్మప్రదేశేఽదృష్టోత్పత్తిస్సకించలస్స్థిరోవా, నాద్యః అచలేంశిన్యంశస్యచలన విభాగయోరసంభవాదణ్వాత్మవాదాపాతాచ్చ । ద్వితీయే తస్మిన్నేవప్రదేశేపరస్యాపిభోగదర్శనాదదృష్టమస్తీత్యేకేనాపిశరీరేణ ద్వయోరాత్మనోర్భోగప్రసంగః । యద్యాత్మభేదాత్ప్రదేశయోర్భేదస్తదాపితయోరేకదేహాంతర్భావాద్భోగసాంకర్యంతదవస్థం సావయవాత్మవాదప్రసంగశ్చ । కించ యత్రయత్రాత్మనఃప్రదేశే శరీరాదిసంయోగాదదృష్టముత్పన్నం తత్తత్రతత్రైవాచలప్రదేశేస్థితమితిస్వర్గాదిశరీరావచ్ఛిన్నాత్మన్యదృష్టాభావాద్భోగోనస్యాత్, అతః ప్రదేశభేదోనవ్యవస్థాపకః । యత్త్వతోత్పన్నమదృష్టంస్వాశ్రయేయత్రక్వచిద్భోగహేతురితిస్వర్గాదిభోగసిద్ధిరితి, తన్న, భోగశరీరాద్దూరస్థాదృష్టేమనసఏకత్వేప్యాత్మనాంభేదేనసంయోగవ్యక్తీనాంభేదాత్క్రియాచిత్సంయోనాభావాదితిభావః । యదపికేచిదాహుః మనసఏకత్వేప్యాత్మనాంభేదేనసంయోగవ్యక్తీనాంభేదాత్కస్యచిత్సంయోగవ్యక్త్యా కస్మింశ్చిదేవాత్మన్యదృష్టాదికమిత్యసాంకర్యమితి, తన్న, సంయోగవ్యక్తీనాం వైజాత్యాభావేన సర్వాసామే

నైకదేహాంతస్థసర్వాత్మస్వదృష్టహేతుత్వాపత్తేః, తథాచ సర్వాత్మనామేకస్మిన్ దేహే భోక్తృత్వం దుర్వారం । కేచిత్తు బహూనాం విభుత్వమంగీకృత్య సాంకర్యముక్తం సంప్రతి కర్తౄణాం విభుత్వమసిద్ధమహమిహైవాస్మీత్యల్పత్వానుభవాన్మానాభావాచ్చేత్యాహ ॥ సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చేతి ॥ కించ బహూనాం విభుత్వే సమానదేశత్వం వాచ్యం తచ్చాయుక్తమదృష్టత్వాదిత్యాహ ॥ ప్రదేశేతి ॥ నను రూపరసాదీనామేకఘటాదిస్థత్వం దృష్టమితి చేన్న, యుక్తమస్మత్సమ్మతో దృష్టాంతః। రూపస్య తేజోమాత్రత్వాద్రసస్య జలమాత్రత్వాద్గంధస్య పృథివీమాత్రత్వాదిత్యేవం తత్తద్గుణస్య స్వస్వధర్మ్యంశేనాభేదాత్తేజఆదిభ్యోఽతిరిక్తఘటాభావాత్ । కించాత్మనాం బహుత్వమప్యసిద్ధం, ఆత్మత్వరూపలక్షణస్యాభేదాత్, తథాచ దేవదత్తాత్మా యజ్ఞదత్తాత్మనోఽనభిన్నః ఆత్మత్వాద్యజ్ఞదత్తాత్మవత్ । అత్ర వైశేషికః శంకతే ॥ అంత్యవిశేషేతి ॥ నిత్యద్రవ్యమాత్రవృత్తయోఽంత్యా విశేషాస్తే చ స్వయం స్వాశ్రయవ్యావర్తకా ఏవ న స్వేషాం వ్యావర్తకమపేక్షంత ఇత్యంత్యా ఉచ్యంతే । తథాచ విశేషరూపలక్షణభేదాద్భవత్యాత్మభేద ఇత్యర్థః। న తావదాత్మన్యనాత్మనస్సకాశాద్భేదజ్ఞానార్థా విశేషకల్పనా ఆత్మత్వాదేవానాత్మభేదసిద్ధేః । నాప్యాత్మనాం మిథో భేదజ్ఞానార్థా తత్కల్పనా, ఆత్మభేదస్యా

నుభవో దృశ్యతే స న స్యాత్ యది చైకదత్తయజ్ఞదత్తయోస్సమానప్రదేశమదృష్టం న స్యాత్, స్వర్గాద్యనుపభోగప్రసంగశ్చ ప్రదేశవాదినస్స్యాత్, బ్రాహ్మణాదిశరీరప్రదేశేష్వదృష్టనిష్పత్తేః ప్రదేశాంతరవర్తిత్వాచ్చ । స్వర్గాద్యుపభోగస్య సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చ బహూనామాత్మనాం దృష్టాంతాభావాత్। వద తావత్త్వం కే బహవస్సమానప్రదేశాశ్చేతి। రూపాదయ ఇతి చేన్న, తేషామపి ధర్మ్యంశేనాభేదలక్షణభేదాచ్చ న తు బహూనామాత్మనాం లక్షణభేదోఽస్తి, అంత్యవిశేషవశాద్భేదోపపత్తిరితి చేన్న, భేదకల్పనాయా అంత్యవిశేషకల్పనాయాశ్చేతరేతరాశ్రయత్వాత్, ఆకాశాదీనామపి విభుత్వం బ్రహ్మవాదినోఽసిద్ధం కార్యత్వాభ్యుపగమాత్, తస్మాదాత్మైకత్వపక్ష ఏవ సర్వదోషాభావ ఇతి సిద్ధమ్॥

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్. ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ప్యసిద్ధేః । న చ విశేషభేదకల్పనాదేవాత్మభేదకల్పనా యుక్తా ఆత్మభేదజ్ఞప్తౌ వాత్మసు విశేషభేదసిద్ధిస్తత్సిద్ధౌ తద్జ్ఞప్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి పరిహారార్థః। యత్తు బహూనాం విభుత్వే ఆకాశదిక్కాలదృష్టాంత ఇతి సోఽప్యసమ్మత ఇత్యాహ॥ ఆకాశాదీనామితి ॥ విభుత్వస్యైకస్వత్త్వే లాఘవాన్న విభుభేదః । యత్త్వేకస్మిన్నాకాశే భేరీవీణాదిభేదేన తారమందాదిశబ్దవ్యవస్థా ఏవమేకస్మిన్నప్యాత్మని బుద్ధ్యుపాధిభేదేన సుఖాదివ్యవస్థోపపత్తేరాత్మభేదేఽపి వ్యవస్థానుపపత్తేరుక్తత్వాన్నాత్మభేదకల్పనేత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏవంభూతభోక్తృశ్రుతీనామవిరోధాభావాద్బ్రహ్మణ్యద్వయే సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి సప్తదశాధికరణమ్. ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ,
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం,
ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీ విష్ణవేనమః.

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,
ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదప్రారంభః.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్- ౧.

పూర్వాధికరణే కర్తుస్స్వరూపం విచార్య తదుపకరణానామింద్రియాణాముత్పత్తిం సాధయతి ॥ తథా ప్రాణా ఇతి ॥ భూతభోక్తృవిచారానంతరం భౌతికప్రాణవిచార ఇతి హేతుహేతుమద్భావం పాదయోస్సంగతిమాహ ॥ వియదాదీతి ॥ క్రమేణ విప్రతిషేధమాహ ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ యద్యపి ప్రాణానామనుత్పత్త్యా ఏకవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తేర్వియదధికరణన్యాయాత్తేషాముత్పత్తిస్సిధ్యతి తథాపి ప్రలయే ప్రాణసద్భావశ్రుతేర్గతికథనార్థమేతదధికరణమిత్యపౌనరుక్త్యం ।

ఓంనమఃపరమాత్మనే.

సూ. ॥ ౧ ॥ తథా ప్రాణాః ॥

వియదాదివిషయశ్శ్రుతివిప్రతిషేధస్తృతీయేన పాదేన పరిహృతః, చతుర్థేనేదానీం ప్రాణవిషయః పరిహ్రియతే । తత్ర తావత్ 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి చైవమాదిషూత్పత్తిప్రకరణేషు ప్రాణానాముత్పత్తిర్నామ్నాయతే । క్వచిచ్చానుత్పత్తిరేవైషామామ్నాయతే 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదాహుః కిం తదసదాసీదిత్యృషయో వావ తేఽగ్రేఽసదాసీత్తదాహుః కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణా వా ఋషయ' ఇత్యత్ర ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావశ్రవణాత్ । అన్యత్ర తు ప్రాణానామప్యుత్పత్తిః పఠ్యతే 'యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంతి ఏవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా' ఇతి 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'తి 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దితి 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధాం ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీంద్రియం మనోఽన్న'మితి చైవమాదిప్రదేశేషు । తత్ర శ్రుతివిప్రతిషేధాదన్యతరనిర్ధారణకారణానిరూపణాచ్చాప్రతిపత్తిః ప్రాప్నోతి, అథవా ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్గౌణీ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితి ప్రాప్నోతి, అత ఇదం పఠతి । తథా ప్రాణా ఇతి । కథం పునరత్ర తథేత్యక్షరానులోమ్యం, ప్రకృతోపమానాభావాత్ । సర్వగతాత్మబహుత్వాదిదూషణమతీతానంతరపాదాంతే ప్రకృతం తత్తావన్నోపమానం సంభవతి, సాదృశ్యాభావాత్ సాదృశ్యే హి సత్యుపమానం స్యాత్, యథా సింహస్తథా బలవర్మేతి । అదృష్టసామ్యప్రతిపాదనార్థమితి యద్యుచ్యేత, యథా అదృష్టస్య సర్వాత్మసన్నిధావుత్పద్యమానస్యానియతత్వం, ఏవం

అత్ర ప్రాణా విషయాః । తే కిముత్పద్యంతే న వేతి శ్రుతీనాం విప్రతిపత్త్యా సంశయే తాసాం సమబలత్వాదనిర్ణయ ఇత్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షఫలం । తత్ర గౌణవాదిసమాధానమాహ ॥ అథవేతి ॥ ప్రాణానాం ప్రలయే సద్భావశ్రుతేర్నిరవకాశత్వేన బలీయస్త్వాదుత్పత్తిశ్రుతిర్జీవోత్పత్తిశ్రుతివద్గౌణీత్యవిరోధ ఇత్యర్థః । అప్రమాణపక్షవద్గౌణపక్షోఽపి ముఖ్యసిద్ధాంతినః పూర్వపక్ష ఏవేతి జ్ఞాపనార్థమథవేత్యుక్తం । ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ ॥ అత ఇతి ॥ తథాశబ్దమాక్షిపతి ॥ కథమితి ॥ ఆనులోమ్యమాంజస్యమిత్యర్థః । సామాన్యమేవ స్ఫుటయతి ॥ యథాఽదృష్టస్యేతి ॥ జీవవత్ప్రాణా ఇత్యనన్వితం । యద్యప్యదృష్టవత్ప్రాణా అప్యనియతా ఇతి సూత్రమస్త్వితి తథాపి పునరుక్తం జీవవత్ప్రాణా నోత్పద్యంత ఇతి సూత్రార్థశ్చేదపసి

ద్ధాంతఇత్యాక్షేపార్థః । సమాధత్తే ॥ నోదాహరణేతి ॥ దృష్టాంతోదార్ష్టాంతికసన్నిహితోవాచ్యఇత్యంగీకృత్యైక వాక్యస్థత్వేనసాన్నిధ్యముక్తం । సంప్రతినాయంనియమః జైమినినాభగవతావ్యవహితదృష్టాంతస్యాశ్రితత్వాదిత్యాహ ॥ అథవేతి ॥ అస్తితృతీయాధ్యాయేఽశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యధికరణం, తస్యేదంవిషయవాక్యం, 'యావతోఽశ్వాన్ప్రతిగృహ్ణీయాత్తావతో వారుణాంశ్చతుష్కపాలాన్నిర్వపే'దిత్యేతదుత్తరాధికరణే కిమియంవారుణీష్టిర్దాతు రుత ప్రతిగ్రహీతురితివిషయే ప్రతిగృహ్ణీయాదితిశ్రుతేః ప్రతిగ్రహీతురిత్యాశంక్య 'ప్రజాపతిర్వరుణాయాశ్వమనయ'దిత్యుపక్రమేదాతృకీర్తనాల్లింగాదశ్వదాతురేవేతిస్థాస్యతి, అతఃప్రతిగృహ్ణీయాదిత్యస్యపదస్యాశ్వాన్యః ప్రతిగ్రాహయేదిత్యర్థః । దద్యాదితియావత్ । యోఽశ్వదాతాసవారుణీమిష్టింకుర్యాదితివాక్యార్థేస్థితేచింతా, అశ్వదాననిమిత్తేయమిష్టిః కింలౌకికాశ్వదాననిమిత్తా ? ఉత వైదికీవేతి । తత్ర 'నకేసరిణోదదాతీ'తి నిషిద్ధలౌకికాశ్వదానేదోషసంభవాత్తన్నిరాసార్థేయమిష్టిరితిదోషాత్ ఇష్టిర్లౌకికేస్యాదితిసూత్రేణప్రాప్తేసిద్ధాంతః ।అత్రహి 'వరుణోవాఏతంగృహ్ణాతి యోశ్వంప్రతిగృహ్ణాతీ'తి దాతుర్దోషసంకీర్త్యేష్టిర్విహితా । వరుణశబ్దోజలోదరాఖ్యరోగేరూఢః।నచలౌకికేఽశ్వదానేయంరోగోభవతీతిప్రసిద్ధం । నచానేనైవవాక్యేనప్రసిద్ధిః । దానేదోషస్తన్నిరాసార్థాచేష్టిరిత్యర్థభేదేవాక్యభేదాత్।

ప్రాణానామపిసర్వాత్మనః ప్రత్యనియతత్వమితి, తదపి దేహానియమేనైవోక్తత్వాత్పునరుక్తంభవేత్ । నచజీవేనప్రాణాఉపమీయేరన్, సిద్ధాంతవిరోధాత్ । జీవస్యహ్యనుత్పత్తిరాఖ్యాతా ప్రాణానాంతూత్పత్తిరాచిఖ్యాసితా । తస్మాత్తదేత్యసంబద్ధమివప్రతిభాతి। న, ఉదాహరణోపాత్తేనాప్యుపమానేనసంబంధోపపత్తేః । అత్రప్రాణోత్పత్తివాదివాక్యజాతముదాహరణం 'ఏతస్మాదాత్మనస్సర్వేప్రాణాస్సర్వేలోకాస్సర్వేదేవాస్సర్వాణిభూతానిచవ్యుచ్చరంతీ'త్యేవంజాతీయకం । తత్రయథాలోకాదయఃపరస్మాద్బ్రహ్మణఉత్పద్యంతేతథాప్రాణాఅపీత్యర్థః । తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచ ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఃపృథివీవిశ్వస్యధారిణీ'త్యేవమాదిష్వపి ఖాదివత్ప్రాణానాముత్పత్తిరితి ద్రష్టవ్యం । అథవా పానవ్యాపచ్చతద్వదిత్యేవమాదిషువ్యవహితోపమానసంబంధస్యాప్యాశ్రితత్వాద్యథాతీతానంతరపాదాద్యుక్తావియదాదయఃపరస్యబ్రహ్మణోవికారాస్సమధిగతాస్తథాప్రాణా అపిపరస్యబ్రహ్మణోవికారాఇతియోజయితవ్యం । కఃపునఃప్రాణానాంవికారత్వేహేతుః, శ్రుతత్వమేవ । ననుకేషుచిత్ప్రదేశేషునప్రాణానాముత్పత్తిశ్శ్రూయతఇత్యుక్తం, తదయుక్తం, ప్రదేశాంతరేషుశ్రవణాత్ । నహిక్వచిదశ్రవణమన్యత్రశ్రుతంనివారయితుముత్సహతే, తస్మాచ్ఛ్రుతత్వావిశేషాదాకాశాదివత్ప్రాణాఅపిఉత్పద్యంతఇతిసూక్తమ్ ॥ ... ... *

నచవృణోతీతివ్యుత్పత్త్యావరుణశబ్దోనిషేధాతిక్రమకృతదోషానువాదకఇతియుక్తం, రూఢిత్యాగాపాతాత్ । తత్త్యాగేచ వైదికేపిదానేఽశ్వత్యాగజన్యదుఃఖమాత్రముక్తవ్యుత్పత్త్యా వరుణశబ్దవాచ్యం స్యాత్, తస్మాత్ప్రాప్తానువాద్యర్థవాదోఽయమితియజ్ఞసంబంధిన్యశ్వదానేఇయమిష్టిరిత్యేవంవిచార్యోక్తం పానవ్యాపచ్చతద్వదితి । సోమపానేక్రియమాణేవ్యాపద్వమనంయదిస్యాత్తదా 'ఏతంసోమేంద్రంశ్యామాకంచరుంనిర్వపే'దితి శ్రూయతే । తత్రాశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యధికరణపూర్వపక్షన్యాయోబహుసూత్రవ్యవహితస్తద్వదితి పరామృశ్యతే, తద్వల్లౌకికేధాతుసామ్యార్థంపీతసోమస్య వమనేఽయంచరుస్స్యాద్వమననిమిత్తేంద్రియశోషాఖ్యదోషస్యదృష్టస్యేంద్రియేణవీర్యేణ విరుధ్యతే, యస్సోమం వమతీత్యనువాదాదితిపూర్వపక్షసూత్రార్థః। వైదికేతుసోమపానేశేషప్రతిపత్తేర్జాతత్వాద్వమనేపినదోషఇతిప్రాప్తే సిద్ధాంతః । లోకేవమనకృతేంద్రియశోషస్యధాతుసామ్యకరత్వేనగుణత్వాన్నదోషతా, వేదేతు 'మామేవాఙ్మాభిమతిగా'ఇతి సమ్యగ్జరణార్థమంత్రలింగాద్వమనేకర్మవైగుణ్యాత్తస్యదోషతా । తస్మాద్వైదికసోమవమనే సోమేంద్రశ్చరురితిస్థితమిత్యేవమాదిషుసూత్రేష్విత్యర్థః । ... ... *

౨ ॥ ననుప్రతిజ్ఞాపిగౌణీకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ తథాచప్రతిజ్ఞాతార్థమితి ॥ ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాంప్రతిపిపాదయిషితాద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞానురోధేనప్రాణోత్పత్తిర్ముఖ్యైవేతిభావః । ముండకవచ్ఛ్రుత్యంతరేపిప్రతిజ్ఞాదర్శనాత్తన్ముఖ్యేత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ఏషాప్రతిజ్ఞాప్రాణోత్పత్తిముఖ్యత్వేహేతుత్వేనద్రష్టవ్యేత్యర్థః । ఇదానీంప్రళయేపిప్రాణసత్త్వశ్రుతేర్గతింప్రశ్నపూర్వకమాహ ॥ కథమిత్యాదినా ॥ నేదంవాక్యం మహాప్రళయే పరమకారణస్యబ్రహ్మణః ప్రాణవత్త్వపరంకింత్వవాంతరప్రళయేహిరణ్యగర్భాఖ్యావాంతరప్రకృతిరూపప్రాణసద్భావపరమిత్యర్థః । ననుహిరణ్యగర్భరూపవికారస్యసత్త్వేకథంతదావికారాసత్త్వకథనం తత్రాహ ॥ స్వవికారేతి ॥ స్వస్యకార్యబ్రహ్మణోయత్కార్యంస్థూలంతస్యోత్పత్తేరిత్యర్థః । ననుయథాశ్రుతిమహాప్రళయేప్రాణసద్భావరూపంలింగంప్రాణానుత్పత్తిసా

సూ॥ ౨॥ గౌణ్యసంభవాత్॥

యత్తుపునరుక్తంప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్గౌణీప్రాణానాముత్పత్తిరితితత్ప్రత్యాహ । గౌణ్యసంభవాదితి ॥ గౌణ్యా అసంభవో గౌణ్యసంభవః । నహిప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీసంభవతి, ప్రతిజ్ఞాహానిప్రసంగాత్ । 'కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతే సర్వమిదంవిజ్ఞాతంభవతీ'తిహ్యేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయ తత్సాధనాయేదమామ్నాయతే 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణ'ఇత్యాది। సాచప్రతిజ్ఞాప్రాణాదేస్సమస్తస్యజగతః బ్రహ్మవికారత్వేసతిప్రకృతివ్యతిరేకేణవికారాభావాత్సిధ్యతి, గౌణ్యాంతుప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతౌప్రతిజ్ఞేయంహీయేత । తథాచప్రతిజ్ఞాతార్థముపసంహరతి 'పురుషఏవేదంవిశ్వంతపోబ్రహ్మపరామృత'మితి 'బ్రహ్మైవేదంవిశ్వమిదంవరిష్ఠ'మితిచ । తథా 'ఆత్మనోవాఅరేదర్శనేనశ్రవణేన మత్యావిజ్ఞానేనేదంసర్వంవిదిత'మిత్యేవంజాతీయకాసు శ్రుతిష్వేషైవప్రతిజ్ఞా యోజయితవ్యా । కథంపునఃప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాంసద్భావశ్రవణం, నైతన్మూలప్రకృతివిషయం 'అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రోహ్యక్షరాత్పరతఃపర'ఇతి మూలప్రకృతేఃప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వావధారణాత్, అవాంతరప్రకృతివిషయంత్వేతత్స్వవికారాపేక్షం ప్రాగుత్పత్తేఃప్రాణానాం సద్భావావధారణమితి ద్రష్టవ్యం, వ్యాకృతవిషయాణామపిభూయసీనామవస్థానాం శ్రుతిస్మృత్యోఃప్రకృతివికారభావప్రసిద్ధేః వియదధికరణేహ గౌణ్యసంభవాదితిపూర్వపక్షసూత్రత్వాద్గౌణీజన్మశ్రుతిరసంభవాదితివ్యాఖ్యాతం। ప్రతిజ్ఞాహాన్యాచ తత్ర సిద్ధాంతోభిహితః । ఇహతుసిద్ధాంతసూత్రత్వాద్గౌణ్యాజన్మశ్రుతేరసంభవాదితి వ్యాఖ్యాతం । తదనురోధేనత్విహాపిగౌణీ జన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాచక్షాణైః ప్రతిజ్ఞాహానిరుపేక్షితా స్యాత్ ॥ ... ... *

సూ॥ ౩॥ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥

ఇతశ్చాకాశాదీనామివప్రాణానామపిముఖ్యైవజన్మశ్రుతిః, యజ్జాయతఇత్యేకంజన్మవాచిపదంప్రాణేషు ప్రాక్ఛ్రుతంసదుత్తరేష్వాకాశాదిష్వనువర్తతే 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణ'ఇత్యత్రాకాశాదిషుచ ముఖ్యంజన్మేతిప్రతిష్ఠాపితం, తత్సామాన్యాత్ప్రాణేష్వపిముఖ్యమేవజన్మభవితుమర్హతి। నహ్యేకస్మి

కంకిమిత్యవాంతరప్రళయపరతయానీయతఇతిచేత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణ'ఇత్యాదిప్రబలజన్మశ్రుతిబలాదితివదామః । ననువికారస్యబ్రహ్మణఃకథంప్రకృతిత్వమిత్యతఆహ ॥ వ్యాకృతేతి ॥ 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర'ఇత్యాదిశ్రుతౌ 'ఆదికర్తాసభూతానా'మిత్యాదిస్మృతౌచవికారాత్మనామపిమూలకారణావస్థారూపాణాంబ్రహ్మవిరాడాదీనాంప్రకృతివికారభావేన ప్రసిద్ధిరస్తి । పూర్వాపేక్షయావికారస్యాప్యుత్తరాపేక్షయాప్రకృతిత్వమిత్యర్థః । కేచిద్వియదధికరణానురోధేనేదంసూత్రంవ్యాచక్షతే తాన్దూషయతి ॥ వియదితి॥ ... ... *

౩ ॥ తస్యజాయతఇతిపదస్యాకాశాదిషుముఖ్యస్యపాతాపేక్షయాప్రాచీనేషు ప్రాణేషు శ్రుతేర్ముఖ్యంజన్మేతి

సూత్రయోజనా ॥ తత్సామాన్యాదితి ॥ తేనాకాశాదిజన్మనా సామాన్యమేకశబ్దోక్తత్వం తస్మాదిత్యర్థః । ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకస్య శబ్దస్య క్వచిన్ముఖ్యత్వం క్వచిద్గౌణత్వమితి వైరూప్యం నయుక్తమితి న్యాయమన్యత్రాప్యతిదిశతి ॥ యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రుత ఇతి॥ ... ... *

౪॥ యచ్చోక్తం ఛాందోగ్యేపి ప్రాణానాముత్పత్తిర్న శ్రూయత ఇతి తత్రాహ ॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచ ఇతి॥ అత్ర సూత్రే వాక్పదం ప్రాణమనసోరుపలక్షణం । వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వోక్తేః శ్రవణమసిద్ధమితి యోజనా । తైర్వాగాదిభిశ్చక్షురాదీనాం సామాన్యం కరణత్వం తదిత్యర్థః । అత్ర మయడ్వికారే ముఖ్య ఇతి పక్షే వస్తుత ఏవ ప్రాణానాం బ్రహ్మకార్యత్వం తేజోఽబన్నానాం బ్రహ్మవికారత్వాత్ । యది ప్రాణస్య వాయోర్జలవికారత్వాయోగాత్తదధీనస్థితికత్వమాత్రేణ భాక్తస్తథాపి ప్రాణానాం వికారత్వే భూతాధీనస్థితికత్వం లింగం మయటోక్తమితి సిద్ధం బ్రహ్మకా

ప్రకరణే ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకశ్శబ్దస్సకృదుచ్చరితో బహుభిస్సంబధ్యమానః క్వచిన్ముఖ్యః క్వచిద్గౌణ ఇత్యధ్యవసాతుం శక్యం, వైరూప్యప్రసంగాత్ । తథా 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధా'మిత్యత్రాపి ప్రాణేషు శ్రుతస్సృజతిః పరేష్వప్యుత్పత్తిమత్సు శ్రద్ధాదిష్వనుషజ్యతే । యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రుత ఉత్పత్తివచనశ్శబ్దః పూర్వైస్సంబధ్యతే తత్రాప్యేష ఏవ న్యాయః, యథా 'సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్చరంతీ'త్యయమంతే పఠితో వ్యుచ్చరంతి శబ్దః పూర్వైరపి ప్రాణాదిభిస్సంబధ్యతే॥ ... ...*

॥ సూ॥ ౪॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥

యద్యపి 'తత్తేజోఽసృజతే'త్యేతస్మిన్ప్రకరణే ప్రాణానాముత్పత్తిర్న పఠ్యతే తేజోఽబన్నానామేవ త్రయాణాం భూతానాముత్పత్తిశ్రవణాత్, తథాపి బ్రహ్మప్రకృతిక తేజోఽబన్నపూర్వకత్వాభిధానాద్వాక్ప్రాణమనసాం తత్సామాన్యాచ్చ సర్వేషామేవ ప్రాణానాం బ్రహ్మప్రభవత్వం సిద్ధం భవతి । తథా హ్యస్మిన్నేవ ప్రకరణే తేజోఽబన్నపూర్వకత్వం వాక్ప్రాణమనసామామ్నాయతే 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగి'తి । తత్ర యది తావన్ముఖ్యమేవైషామన్నాదిమయత్వం తతో వస్తుత ఏవ బ్రహ్మప్రభవత్వమథ భాక్తం తథాపి బ్రహ్మకర్తృకాయాం నామరూపవ్యాక్రియాయాం శ్రవణాత్ 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ'తి చోపక్రమాత్ 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ'మితి చోపసంహారాచ్ఛ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వప్రపంచనార్థమేవ మనఆదీనామన్నమయాదిత్వవచనమితి గమ్యతే । తస్మాదపి ప్రాణానాం బ్రహ్మవికారత్వసిద్ధిః॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్. ... ... *

॥ సూ॥ ౫॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥

ఉత్పత్తివిషయశ్శ్రుతివిప్రతిషేధః ప్రాణానాం పరిహృతః, సంఖ్యావిషయ ఇదానీం పరిహ్రియతే । తత్ర ముఖ్యం ప్రాణముపరిష్టాద్వక్ష్యతి । సంప్రతి తు కతీతరే ప్రాణా ఇతి సంప్రధారయతి । శ్రుతి విప్రతిపత్తేశ్చాత్ర విశయః । క్వచిత్సప్త ప్రాణాస్సంకీర్త్యంతే 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దితి । క్వచిదష్టా

ర్యత్వం 'స ప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రుత్యంతరే స్పష్టం, బ్రహ్మకార్యత్వోక్తేశ్చ । తస్మాత్ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతీనాం కారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధం । లింగశరీరవిచారాత్మకాధికరణానాం లింగాత్త్వంపదార్థభేదధీః ఫలమితి ద్రష్టవ్యమ్॥ అ౧...*

౫ ॥ ఏవం జన్మలబ్ధసత్తాకానాం ప్రాణానాముపజీవ్యోపజీవకత్వసంగత్యా సంఖ్యానిర్ణయ శ్రుతీనాం విరోధాత్సంశయే పూర్వపక్షయతి॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చేతి॥ విశయస్సంశయః । ఇంద్రియాణ్యత్ర విషయః । పంచ ధీంద్రియాణి వాఙ్మనశ్చేతి సప్త ప్రాణాస్త ఏవ హస్తేన సహాష్టౌ । గ్రహత్వం బంధకత్వం గృహ్ణంతి బధ్నంతీతి గ్రహా ఇంద్రియాణి తేషాం బంధకత్వం విషయాధీనమిత్యతి గ్రహాః గ్రహానతి కామ్యంతే విషయా ఇత్యర్థః । ద్వే శోత్రే ద్వే చక్షుషీ ద్వే ఘ్రాణే వాక్చేతి సప్త శీర్షణ్యాః ప్రాణా ద్వావవాంచౌ పాయూపస్థౌ చేతి నవ, జ్ఞానకర్మేంద్రియాణి దశేమే పురుషే దేహే

ప్రాణాః ఆత్మా మన ఏకాదశ ప్రాణా ఇతి సిద్ధాంతకోటిరుక్తా తథైవ హృదయాఖ్యయా బుద్ధ్యా సహ ద్వాదశ। అహంకారేణ సహ త్రయోదశ, శ్రుతితస్సప్తత్వావగతేర్శీర్షణ్యాస్సప్త తే ప్రాణా ఇతి శీర్షణ్యోద్దేశేన ప్రాణత్వవిశేషణాద్వా శీర్షణ్యానాం ప్రాణశబ్దితేంద్రియత్వపరిసంఖ్యయా వా సప్తైవ ప్రాణా ఇతి సూత్రయోజనా। సప్తత్వం వీప్సావిరుద్ధమితి శంకతే॥ నన్వితి॥ గుహాయాం హృదయే శేరత ఇతి గుహాశయాః। స్వస్థానేషు నిహితాః నిక్షిప్తా ఇత్యర్థః। చిత్తేన చతుర్దశత్వం మంతవ్యం॥ పూర్వపక్షీ పరిహరతి॥ నైష దోష ఇతి॥ సిద్ధాంతినాప్యేకాదశసు మనోవృత్తిభేదాన్నిశ్చయాత్మికా బుద్ధిః గర్వాత్మకోఽహంకారః స్మరణాత్మకం చిత్తమితి ద్వాదశత్వాదిసంఖ్యాంతర్భావనీయా। తతోఽవరం ప్రాథమికసప్తత్వేఽంతర్భావః లాఘవాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥ అత్రేతి॥ ... ... *

ప్రాణా గ్రహత్వేన గుణేన సంకీర్త్యంతే 'అష్టౌ గ్రహాః అష్టావతిగ్రహా' ఇతి, క్వచిన్నవ 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ద్వావవాంచా'వితి। క్వచిద్దశ 'నవ వై పురుషే ప్రాణా నాభిర్దశమీ'తి। క్వచిదేకాదశ 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశే'తి। క్వచిద్ద్వాదశ 'సర్వేషాం స్పర్శానాం త్వగేకాయనమిత్యత్ర। క్వచిత్త్రయోదశ 'చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చే'త్యత్ర। ఏవం హి విప్రతిపన్నాః ప్రాణేయత్తాం ప్రతి శ్రుతయః, కింతావత్ప్రాప్తం సప్తైవ ప్రాణా ఇతి। కుతః, గతేః, యతస్తావంతోఽవగమ్యంతే 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దిత్యేవంవిధాసు శ్రుతిషు। విశేషితాశ్చైతే 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణా' ఇత్యత్ర। నను 'గుహాశయా నిహితాస్సప్త సప్తే'తి వీప్సా శ్రూయతే, సా సప్తభ్యోఽతిరిక్తాన్ప్రాణాన్గమయతీతి। నైష దోషః, పురుషభేదాభిప్రాయేణేయం వీప్సా ప్రతిపురుషం సప్త సప్త ప్రాణా ఇతి న తత్త్వభేదాభిప్రాయా సప్త సప్తాన్యేఽన్యే ప్రాణా ఇతి। నన్వష్టత్వాదికాపి సంఖ్యా ప్రాణేషూదాహృతా కథం సప్తైవ స్యుః। సత్యముదాహృతా విరోధాత్త్వన్యతమా సంఖ్యాధ్యవసాతవ్యా, తత్ర స్తోకకల్పనోపరోధాత్సప్తసంఖ్యాధ్యవసానం వృత్తిభేదాపేక్షంచ సంఖ్యాంతరశ్రవణమితి గమ్యతే॥ అత్రోచ్యతే ... *

సూ. ॥ ౬ ॥ హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమ్ ॥

హస్తాదయస్త్వపరే సప్తభ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాః శ్రూయంతే, 'హస్తో వై గ్రహః స కర్మణాతిగ్రహేణ గృహీతః హస్తాభ్యాం హి కర్మ కరోతీ'త్యేవమాద్యాసు శ్రుతిషు। స్థితే చ సప్తత్వాతిరేకే సప్తత్వమంతర్భావాచ్ఛక్యతే సంభావయితుం। హీనాధికసంఖ్యావిప్రతిపత్తౌ హ్యధికా సంఖ్యా సంగ్రాహ్యా భవతి, తస్యాం హి హీనాంతర్భవతి, న తు హీనాయామధికా, అతశ్చ నైవం మంతవ్యం స్తోకకల్పనానురోధాత్సప్తైవ ప్రాణాస్స్యురితి। ఉత్తరసంఖ్యానురోధాత్త్వేకాదశైవ తే ప్రాణాస్స్యుః। తథా చోదాహృతా శ్రుతిః 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశే'తి। ఆత్మశబ్దేన చాత్రాంతఃకరణం పరిగృహ్యతే కరణాధికారాత్। నన్వేకాదశత్వాదప్యధికే ద్వాదశత్రయోదశత్వే ఉదాహృతే। సత్యముదాహృతే న త్వేకాదశభ్యః కార్యజాతేభ్యోఽధికం కార్యజాతమస్తి యదర్థమధికం కరణం కల్ప్యేత। శబ్దస్పర్శరూపరసగంధవిషయాః పంచబుద్ధిభేదాస్తదర్థాని పంచబుద్ధీంద్రియాణి వచనాదానవిహరణోత్సర్గానందాః పంచకర్మభేదాస్తదర్థాని చ పంచకర్మేంద్రియాణి సర్వార్థవిషయం త్రైకాల్యవృత్తి మన ఏకమనేకవృత్తికం తదేవ వృత్తిభేదా

౬ ॥ ఆదానేన కర్మణా గృహీతస్సంబంధః। సంబంధమేవాహ॥ హస్తాభ్యామితి॥ అతోఽధికసంఖ్యాయాః న్యూనాయామంతర్భావాయోగాత్సప్తైవ ప్రాణాస్స్యుర్లాఘవానురోధాదిత్యేవం న మంతవ్యమిత్యన్వయః। తర్హి కతీంద్రియాణీత్యాకాంక్షాయామాహ॥ ఉత్తరేతి॥ శ్రుతీనాం మిథో విరోధే సతి మానాంతరానుగృహీతా శ్రుతిర్బలీయసీతి న్యాయేన కార్యలింగానుమానానుగృహీతైకాదశప్రాణశ్రుత్యనుసారేణాన్యాశ్శ్రుతయో నేయా ఇత్యభిసంధాయాహ॥ సత్యమితి॥ ఏకాదశకార్యలింగాన్యాహ॥ శబ్దేతి॥ త్రయః కాలాస్త్రైకాల్యం, తద్విషయా వృత్తిర్యస్యేతి త్రైకాల్యవృ

త్తి । ఇంద్రియాంతరాణాం వర్తమానమాత్రగ్రాహిత్వాదతీతాదిజ్ఞానాయ మనోఽంగీకార్యమిత్యర్థః । విశేషితత్వాదిత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ అపి చ సప్తేతి ॥ న చ తావతామితి ॥ ఆదానాదీనాం శ్రోత్రాదిభ్యోఽత్యంతవైజాత్యాదిత్యర్థః । తేషాం తద్వృత్తిత్వే బధిరాదీనామాదానాదిన స్యాదితి భావః । కథం తర్హి నాభిదేశే ప్రాణశబ్ద ఇత్యాశంక్య లక్షణయేత్యాహ । ముఖ్యస్యేతి ॥ సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీత్యుపాసనార్థం । అష్టౌ గ్రహా ఇతి శ్రుతిస్తూపలక్షణార్థా । పాయూపస్థపాదానామపి బంధకత్వావిశేషాదితి వివేక్తవ్యం । నన్విదం సూత్రవ్యాఖ్యానమసంగతం పంచధీంద్రియవాఙ్మనసాం సప్తత్వావగతేః శీర్షణ్యానాం చతుర్ణాం విశేషితత్వమితి హేత్వోర్వైయధికరణ్యాదుక్తపరిసంఖ్యాదోషాచ్చేత్యరుచేరాహ ॥ ఇయము

త్క్వచిద్భిన్నవద్వ్యపదిశ్యతే 'మనో బుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం చే'తి। తథా చ శ్రుతిః కామాద్యా నానావిధా వృత్తీరనుక్రమ్యాహ 'ఏతత్సర్వం మన ఏవే'తి । అపి చ సప్తైవ శీర్షణ్యాన్ప్రాణానభిమన్యమానస్య చత్వార ఏవ ప్రాణా అభిమతాః స్యుః స్థానభేదాద్ధ్యేతే చత్వారః సంతః సప్త గణ్యంతే 'ద్వే శ్రోత్రే ద్వే చక్షుషీ ద్వే నాసికే ఏకా వా'గితి । న చ తావతామేవ వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణా ఇతి శక్యతే వక్తుం, హస్తాదివృత్తీనామత్యంతవిజాతీయత్వాత్ । తథా 'నవ వై పురుషే ప్రాణా నాభిర్దశమీ'త్యత్రాపి దేహచ్ఛిద్రభేదాభిప్రాయేణైవ దశ ప్రాణా ఉచ్యంతే, న ప్రాణతత్త్వభేదాభిప్రాయేణ, నాభిర్దశమీతి వచనాత్ । న హి నాభిర్నామ కశ్చిత్ప్రాణః ప్రసిద్ధోఽస్తి, ముఖ్యస్య తు ప్రాణస్య భవతి, నాభిరప్యేకం విశేషాయతనమిత్యతో నాభిర్దశమీత్యుచ్యతే । క్వచిదుపాసనార్థం కతిచిత్ప్రాణా గణ్యంతే, క్వచిత్ప్రదర్శనార్థం । తదేవం విచిత్రే ప్రాణేయత్తామ్నానే సతి క్వ కింపరమామ్నానమితి వివేక్తవ్యం । కార్యజాతవశాత్త్వేకాదశత్వామ్నానం ప్రాణవిషయం ప్రమాణమితి స్థితం । ఇయమపరా సూత్రద్వయయోజనా । సప్తైవ ప్రాణాః స్యుః యతః సప్తానామేవ గతిః శ్రూయతే 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యత్ర । నను సర్వశబ్దోఽప్యత్ర పఠ్యతే కథం సప్తానామేవ గతిః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి, విశేషితత్వాదిత్యాహ । సప్తైవ హి ప్రాణాశ్చక్షురాదయస్త్వక్పర్యంతా విశేషితా ఇహ ప్రకృతాః 'స యత్రైష చాక్షుషః పురుషః పరాఙ్పర్యావర్తతేఽథారూపజ్ఞో భవతి ఏకీ భవతి న పశ్యతీత్యాహు'రిత్యేవమాదినానుక్రమణేన । ప్రకృతగామీ చ సర్వశబ్దో భవతి । యథా సర్వే బ్రాహ్మణా భోజితా ఇతి యే నిమంత్రితాః ప్రకృతా బ్రాహ్మణాస్త ఏవ సర్వశబ్దేనోచ్యంతే నాన్యే, ఏవమిహాపి యే ప్రకృతాః సప్త ప్రాణాస్త ఏవ సర్వశబ్దేనోచ్యంతే నాన్య ఇతి । నన్వత్ర విజ్ఞానమష్టమమనుక్రాంతం కథం సప్తానామేవానుక్రమణం, నైష దోషః । మనోవిజ్ఞానయోస్తత్త్వాభేదాద్వృత్తిభేదేఽపి సప్తత్వోపపత్తేః । తస్మాత్సప్తైవ ప్రాణా ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । హస్తాదయస్త్వపరే సప్తభ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాః ప్రతీయంతే 'హస్తో వై గ్రహ' ఇత్యాదిషు శ్రుతిషు । గ్రహత్వం చ బంధనభావో గృహ్యతే, బధ్యతే క్షేత్రజ్ఞోఽనేన గ్రహసంజ్ఞకేన బంధనేనేతి । స చ క్షేత్రజ్ఞో నైకస్మిన్నేవ శరీరే బధ్యతే శరీరాంతరేష్వపి తుల్యత్వాద్బంధనస్య । తస్మాచ్ఛరీరాంతరసంచారీదం గ్రహసంజ్ఞకం బంధనమిత్యర్థాదుక్తం భవతి । తథా చ స్మృతిః

పరేతి ॥ ఇంద్రియాణి కతీతి సందేహే పూర్వపక్షసూత్రం యోజయతి । సప్తేతి ॥ తం జీవాత్మానం యే ప్రాణాస్సహ గచ్ఛంతి తేషామేవ భోగహేతుత్వాదింద్రియత్వమిత్యర్థః । యత్రావస్థాయామేష చాక్షుషశ్చక్షుషి స్థితోఽనుగ్రాహకస్సూర్యాంశరూపః పురుషః పరాఙ్ పర్యావర్తతే బహిర్దేశాత్స్వాంశినం సూర్యం ప్రతిగచ్ఛతి॥ అథ తదానీమయం ముమూర్షురరూపజ్ఞో భవతి దేవాంశే దేవం ప్రవిష్టే లింగాంశశ్చక్షుర్హృదయే మనస్యేకీభవతి తదాఽయం న పశ్యతీతి పార్శ్వస్థా ఆహురిత్యర్థః । ఆదిపదాన్న జిఘ్రతి న వదతి న రసయతే న శృణోతి న మనుతే న స్పృశతి న విజానాతీతి గృహ్యతే । సప్తానామేవ జీవేన సహ గతిరిత్యసిద్ధం । గ్రహత్వశ్రుత్యా హస్తాదీనామపి గతిప్రతీతేరితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ హస్తాదిబంధస్య

మోక్షాత్సహాగతౌ స్మృతిమాహ॥పుర్యష్టకేనేతి॥ ప్రాణాదిపంచకం భూతసూక్ష్మపంచకం జ్ఞానేంద్రియపంచకం కర్మేంద్రియపంచకం అంతఃకరణచతుష్టయమవిద్యా కామకర్మ చేతిపుర్యష్టకమాత్మనో జ్ఞాపకత్వాల్లింగం సతి సంభవే సర్వశ్రుతిసంకోచో నయుక్త ఇత్యాహ॥సర్వశబ్దో పీతి॥ తస్మాత్సంఖ్యాశ్రుతీనామవిరోధాదేకాదశేంద్రియకారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్॥
ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.... ... ... ❁

౭ ॥❁అణవశ్చ❁॥ 'ప్రాణాస్సర్వే నంతా' ఇతి శ్రుతేరింద్రియాణాం విభుత్వాత్తేషాముత్క్రాంత్యసిద్ధా కింతు తత్తద్దేహే తేషామభివ్యక్తిరూపాః ప్రాదేశికో వృత్తయస్సంతి న తాసాముత్క్రాంత్యాదిరితి సాంఖ్యానామాక్షేపస్తత్సం

"పుర్యష్టకేన లింగేన ప్రాణాద్యేన స యుజ్యతే తేన బద్ధస్య వై బంధో మోక్షో ముక్తస్య తేన చే"తి । ప్రాజ్ఞో మోక్షార్థగ్రహసంజ్ఞకేనానేన బంధనేనా వియోగం దర్శయతి । ఆథర్వణే చ విషయేంద్రియానుక్రమణే 'చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చే'త్యత్ర తుల్యవద్ధస్తాదీనింద్రియాణి సవిషయాణ్యనుక్రామతి ' హస్తౌ చాదాతవ్యం చ ఉపస్థశ్చానందయితవ్యంచ పాయుశ్చ విసర్జయితవ్యంచ పాదౌ చ గంతవ్యం చే'తి । తథా 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశస్తే యదాస్మాచ్ఛరీరాన్మర్త్యాదుత్క్రామంత్యథ రోదయంతీ'త్యేకాదశానాం ప్రాణానాముత్క్రాంతిం దర్శయతి । సర్వశబ్దోపి చ ప్రాణశబ్దేన సంబంధ్యమానో శేషాన్ప్రాణానభిదధానో న ప్రకరణవశేన సప్తస్వేవ వ్యవస్థాపయితుం శక్యతే, ప్రకరణాచ్ఛబ్దస్యచ బలీయస్త్వాత్ । సర్వే బ్రాహ్మణా భోజితా ఇత్యత్రాపి సర్వేషామేవావనివర్తినాం బ్రాహ్మణానాం గ్రహణం న్యాయ్యం సర్వశబ్దసామర్థ్యాత్ । సర్వభోజనాసంభవాత్తు తత్ర నిమంత్రితమాత్రవిషయా సర్వశబ్దస్య వృత్తిరాశ్రితా, ఇహ తు న కించిత్సర్వశబ్దార్థసంకోచకారణమస్తి, తస్మాత్సర్వశబ్దేనాత్ర శేషాణాం ప్రాణానాం పరిగ్రహః ప్రదర్శనార్థం సప్తానామనుక్రమణమిత్యనవద్యం । తస్మాదేకాదశైవ ప్రాణాశ్శబ్దతః కార్యతశ్చేతి సిద్ధమ్॥
ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్॥... ... ...❁

❁ సూ॥ ౭ ॥అణవశ్చ॥ ❁

అధునా ప్రాణానామేవ స్వభావాంతరమభ్యుచ్చినోతి। అణవశ్చైతే ప్రకృతాః ప్రాణాః ప్రతిపత్తవ్యాః। అణుత్వం చైషాం సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదౌ న పరమాణుతుల్యత్వం, కృత్స్నదేహవ్యాపికార్యానుపపత్తిప్రసంగాత్ ।సూక్ష్మా ఏతే ప్రాణాః స్థూలాశ్చేత్స్యుః మరణకాలే శరీరాన్నిర్గచ్ఛంతో బిలాదహిరివోపలభ్యేరన్ మ్రియమాణస్య పార్శ్వస్థైః। పరిచ్ఛిన్నాశ్చ తే ప్రాణాస్సర్వగతాశ్చేత్స్యుః ఉత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రుతివ్యాకోపస్స్యాత్ । తద్గుణసారత్వం చ జీవస్య న సిధ్యేత్ । సర్వగతానామపి వృత్తిలాభశ్శరీరదేశే స్యాదితి చేన్న, వృత్తిమాత్రస్య కరణత్వోపపత్తేః । యదేవ తూపలబ్ధిసాధనం వృత్తిరన్యద్వా తస్యైవ నః కరణత్వం, తేన సంజ్ఞామాత్రే వివాద ఇతి కరణానాం వ్యాపిత్వకల్పనా నిరర్థికా,తస్మాత్సూక్ష్మాః పరిచ్ఛిన్నాశ్చ తే ప్రాణా ఇత్యధ్యవస్యామః ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్॥... ... ... ❁

❁ సూ॥౮॥ శ్రేష్ఠశ్చ॥ ❁

ముఖ్యశ్చ ప్రాణ ఇతర ప్రాణవద్బ్రహ్మవికార ఇత్యతిదిశతి । నన్వవిశేషేణైవ సర్వప్రాణానాం బ్ర

గత్వా ప్రాణాః కింపరిమాణా ఇతి సందేహే సిద్ధాంతయతి ॥అధునేత్యాదినా ॥ ఉత్పత్తిసంఖ్యానిర్ణయానంతరం పరిమాణం నిరూప్యత ఇత్యర్థః॥ సౌక్ష్మ్యం అనుద్భూతరూపస్పర్శత్వం పరిచ్ఛేదో ల్పత్వం।బుద్ధ్యాదీనాం విభుత్వే తదుపాధికమాత్మనో ణుత్వాదికం న సిధ్యేదిత్యుక్తన్యాయవిరోధమాహ ॥తద్గుణసారత్వమితి॥ ఉక్తాక్షేపమనూద్య నిరస్యతి ॥ సర్వగతానామితి॥ ఆనంత్యశ్రుతేరుపాసనార్థత్వాన్నోత్క్రాంత్యాదిశ్రుతీనాం తయా విరోధ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్॥❁

౮ ॥ శ్రేష్ఠశ్చ ॥ అతిదేశత్వాన్న సంగత్యద్యపేక్షా తథా ప్రాణా ఇత్యుక్తన్యాయో త్రాతిదిశ్యతే । నను ప్రా

ణో జాయతే నవేతి సంశయాభావాదతిదేశో నయుక్త ఇత్యాక్షిపతి ॥ కిమర్థ ఇతి ॥ నిశ్చితమహాప్రళయే ప్రాణసద్భావశ్రుత్యాఽధికాశంకామాహ ॥ నాసదాసీయేహీతి ॥ నాసదాసీదిత్యారభ్యాధీత ఇత్యర్థః । తర్హి తదా ప్రళయకాలే మృత్యుర్మారకో మృత్యుమతాం కార్యం వా నాసీదమృతం చ దేవభోగ్యం నాసీద్రాత్ర్యాః ప్రకేతశ్చిహ్నరూపశ్చంద్రః అహ్నః ప్రకేతస్సూర్యశ్చ నాస్తాం, స్వధయా సహేత్యన్వయః, పితృభ్యో దేయమన్నం స్వధా । యద్వా స్వేన ధృతా మాయా స్వధా తయా సహాతదేకం బ్రహ్మ సదాసీదితి పరమార్థః । అత్రానీదిత్యుక్తేః ప్రాణకృతవదితి పూర్వపక్షార్థః । తస్మాద్బ్రహ్మణః పరముత్కృష్టమన్యచ్చ కిమపి న బభూవేత్యర్థః । పరిహారస్సుబోధః । నను శ్రేష్ఠశబ్దస్య ప్రాణే ప్రసిద్ధ్యభావాత్కథం సూత్రమిత్యత ఆహ ॥ శ్రేష్ఠ ఇతి చేతి ॥ శ్రుతిం వ్యాచష్టే ॥ జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యాదినా ॥ పూర్వమేత పూర్వాయం భవేత్ । న

హ్మవికారత్వమాఖ్యాతం । ‘ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చే’తి, సేంద్రియమనోవ్యతిరేకేణాపి ప్రాణస్యోత్పత్తిశ్రవణాత్ ‘స ప్రాణమసృజతే’త్యాదిశ్రవణేభ్యశ్చ । కిమర్థః పునరతిదేశః అధికాశంకావారణార్థః । నాసదాసీయే హి బ్రహ్మప్రధానే సూక్తే మంత్రవర్ణో భవతి ‘న మృత్యురాసీదమృతం న తర్హి న రాత్ర్యా అహ్న ఆసీత్ప్రకేతః ఆనీదవాతగ్ం స్వధయా తదేకం తస్మాద్ధాన్యన్న పరం కించనాసే’తి । ఆనీదితి ప్రాణకర్మోపాదానాత్ప్రాగుత్పత్తేస్సంతమివ ప్రాణం సూచయతి । తస్మాదజః ప్రాణ ఇతి జాయతే కస్యచిన్మతిః, తామతిదేశేనాపనుదతి । ఆనీచ్ఛబ్దోఽపి న ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణసద్భావం సూచయతి అవాతమితి విశేషణాత్ ‘అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర’ ఇతి చ మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వస్య దర్శితత్వాత్ । తస్మాత్కారణసద్భావప్రదర్శనార్థ ఏవాయమానీచ్ఛబ్ద ఇతి । శ్రేష్ఠ ఇతి చ ముఖ్యం ప్రాణమభిదధాతి ‘ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చే’తి శ్రుతినిర్దేశాత్ । జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణః, శుక్రనిషేకకాలాదారభ్య తస్య వృత్తిలాభాత్, న చేత్తస్య తదానీం వృత్తిలాభస్స్యాద్యోనౌ నిషిక్తం శుక్రం పూయేత న సంభవేద్వా, శ్రోత్రాదీనాం తు కర్ణశష్కుల్యాదిస్థానవిభాగనిష్పత్తౌ వృత్తిలాభాన్న జ్యేష్ఠత్వం శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణః గుణాధిక్యాత్ ‘న వై శక్ష్యామస్త్వదృతే జీవితు’మితి శ్రుతేశ్చ ॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౯ ॥ న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్ ॥ ❋

స పునర్ముఖ్యః ప్రాణః కింస్వరూప ఇతీదానీం జిజ్ఞాస్యతే । తత్ర ప్రాప్తం తావచ్ఛ్రుతేర్వాయుః ప్రాణ ఇతి, ఏవం హి శ్రూయతే ‘యః ప్రాణస్స వాయుస్స ఏష వాయుః పంచవిధః ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన’ ఇతి । అథవా తంత్రాంతరీయాభిప్రాయాత్సమస్తకరణవృత్తిః ప్రాణ ఇతి ప్రాప్తం, ఏవం హి తంత్రాంతరీయా ఆచక్షతే । సామాన్యా కరణవృత్తిః ప్రాణాద్యా వాయవః పంచేతి । అత్రోచ్యతే । న వాయుః ప్రాణః నాపి కరణవ్యాపారః । కుతః, పృథగుపదేశాత్ । వాయోస్తావత్ప్రాణస్య పృథగుపదేశో భవతి ‘ప్రాణ ఏవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః స వాయునా జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చే’తి । న హి వాయురేవ సన్వాయోః పృథగుపదిశ్యేత తథా కరణవృత్తేరపి పృథగుపదేశో భవతి, వాగాదీని కరణాన్యనుక్రమ్య తత్ర తత్ర పృథక్ప్రాణస్యా

సంభవేత్తద్గోభ్నభవేదిత్యర్థః । వాగాదిజీవనహేతుత్వం ప్రాణస్య గుణః । ఏవమానీచ్ఛ్రుత్యవిరోధాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతీనాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౯ ॥ ఇంద్రియాణి విచార్య తద్వ్యాపారాత్ప్రాణం పృథక్కర్తుముత్పత్తిరతిదిష్టా, సంప్రత్యుత్పన్నప్రాణస్వరూపం పృథక్కరోతి ॥ ❋ న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాదితి ❋ ॥ ముఖ్యః ప్రాణః కిం వాయుమాత్రం ఉత కరణానాం సాధారణవ్యాపారః ఆహోస్విత్తత్త్వాంతరమితి వాయుప్రాణయోర్భేదాభేదశ్రుతీనాం మిథో విరోధాత్సంశయే పూర్వపక్షమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ద్వితీయం సాంఖ్యపూర్వపక్షమాహ ॥ అథవేతి ॥ సిద్ధాంతత్వేన సూత్రమాదత్తే ॥ అత్రోచ్యత ఇతి ॥ మనోరూపబ్రహ్మణో వాక్ప్రాణశ్చక్షుశ్శ్రోత్రైశ్చతుష్పాత్త్వం శ్రుతావుక్తం, తత్ర ప్రాణో వాయునాధిదైవికేన భా

త్యభివ్యజ్యతే అభివ్యక్తస్సం స్తపతి కార్యక్షమో భవతీత్యర్థః । శ్రుతిషు తత్ర తత్ర ప్రాణస్య వాగాదీనాం చ మిథస్సంవాదలింగేన పృథగుత్పత్తిలింగేన చేంద్రియతదభిన్నవ్యాపారేభ్యోఽపి భిన్నత్వమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ప్రాణస్యేంద్రియవృత్తిత్వం శ్రుత్యా నిరస్య యుక్త్యాపి నిరస్యతి ॥ న చ సమస్తానామితి ॥ యా చక్షుస్సాధ్యా వృత్తిః సైవ న శ్రోత్రాదిసాధ్యా కరణానాం ప్రత్యేకమేకైకరూపగ్రహాదివృత్తావేవ హేతుత్వాత్ । న చ సముదాయస్య వృత్తిస్సంభవతి తస్యాసత్త్వాదిత్యర్థః ॥ ప్రమాణాభావాదితి ॥ శ్రోత్రాదీనామేకప్రాణనాఖ్యవృత్త్యనుకూలపరిస్పందేషు మానాభావాచ్ఛ్రవణాదీనామపరిస్పందత్వేన విజాతీయత్వాత్పరిస్పందరూపప్రాణనానుకూలత్వాదవాంతరవ్యాపారాభావాన్న సమస్తకరణ

సుక్రమణాద్వృత్తివృత్తిమతోశ్చాభేదాత్ । న హి కరణవ్యాపార ఏవ సన్ కరణేభ్యః పృథగుపదిశ్యేత। తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయు'రిత్యేవమాదయోఽపి వాయోః కరణేభ్యశ్చ ప్రాణస్య పృథగుపదేశా అనుసర్తవ్యాః । న చ సమస్తానాం కరణానామేకా వృత్తిస్సంభవతి ప్రత్యేకమేకైకవృత్తిత్వాత్, సముదాయస్య చాకారకత్వాత్ । నను పంజరచాలనన్యాయేనైతద్భవిష్యతి యథైకపంజరవర్తిన ఏకాదశ పక్షిణః ప్రత్యేకం ప్రతినియతవ్యాపారాస్సంతస్సంభూయైకం పంజరం చాలయంతి ఏవమేకశరీరవర్తిన ఏకాదశ ప్రాణాః ప్రత్యేకం నియతవృత్తయస్సంతస్సంభూయైకాం ప్రాణాఖ్యాం వృత్తిం ప్రతిలప్స్యంత ఇతి । నేత్యుచ్యతే। యుక్తం తత్ర ప్రత్యేకవర్తిభిరవాంతరవ్యాపారైః పంజరచాలనానురూపైరేవోపేతాః పక్షిణస్సంభూయైకం పంజరం చాలయేయురితి తథా దృష్టత్వాత్ । ఇహ తు శ్రవణాద్యవాంతరవ్యాపారోపేతాః ప్రాణా న సంభూయ ప్రాణ్యురితి యుక్తం, ప్రమాణాభావాదత్యంతవిజాతీయత్వాచ్చ శ్రవణాదిభ్యః ప్రాణనస్య । తథా ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యాద్యుద్ఘోషణం గుణభావోపగమశ్చ తం ప్రతి వాగాదీనాం న కరణవృత్తిమాత్రే ప్రాణేఽవకల్పతే, తస్మాదన్యో వాయుక్రియాభ్యాం ప్రాణః । కథం తర్హీయం శ్రుతిః 'యః ప్రాణస్స వాయు'రితి, ఉచ్యతే। వాయురేవాయమధ్యాత్మమాపన్నః పంచవ్యూహో విశేషాత్మనావతిష్ఠమానః ప్రాణో నామ భణ్యతే న తత్త్వాంతరం నాపి వాయుమాత్రం, అతశ్చోభే అపి భేదాభేదశ్రుతీ న విరుధ్యేతే। స్యాదేతత్, ప్రాణోఽపి తర్హి జీవవదస్మిన్ శరీరే స్వాతంత్ర్యం ప్రాప్నోతి, శ్రైష్ఠ్యాద్గుణభావోపగమాచ్చ తం ప్రతి వాగాదీనామింద్రియాణాం । తథా హి అనేకవిధా విభూతిః ప్రాణస్య శ్రావ్యతే । 'సుప్తేషు వాగాదిషు ప్రాణ ఏవైకో జాగర్తి ప్రాణ ఏవైకో మృత్యునానాప్తః ప్రాణస్సంవర్గో వాగాదీన్సంవృఙ్క్తే ప్రాణ ఇతరాన్ప్రాణాన్రక్షతి మాతేవ పుత్రాని'తి। తస్మాత్ప్రాణస్యాపి జీవవత్స్వాతంత్ర్యప్రసంగః, తం పరిహరతి ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౧౦ ॥ చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః ॥

తుశబ్దః ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యం వ్యావర్తయతి । యథా చక్షురాదీని రాజప్రకృతివజ్జీవస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ ప్రత్యుపకరణాని న స్వతంత్రాణి తథా ముఖ్యోఽపి ప్రాణో రాజమంత్రివజ్జీవస్య సర్వార్థత్వేనోపకరణభూతో న స్వతంత్రః । కుతః, తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః తైశ్చక్షురాదిభిస్సహైవ ప్రాణశ్శిష్య

వృత్తిః ప్రాణ ఇత్యర్థః । కించ ప్రాణస్య వృత్తిత్వే వాగాదీనామేవ ప్రాధాన్యం వాచ్యం నైతదస్తీత్యాహ ॥ తథా ప్రాణస్యేతి ॥ యథా మృదో ఘటో న వస్త్వంతరం నాపి మృణ్మాత్రం తద్వికారత్వాత్తథా వాయోర్వికారః ప్రాణ ఇత్యభేదశ్రుతేర్గతిమాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ దేహం ప్రాప్తః పంచావస్థో వికారాత్మనా స్థితో వాయురేవ ప్రాణ ఇత్యర్థః । ప్రాణస్య కరణవృత్తిత్వాభావే జీవవద్భోక్తృత్వం స్యాదితి శంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ ... ... *

౧౦ ॥ ప్రాణో న భోక్తా భోగోపకరణత్వాచ్చక్షురాదివదితి సూత్రార్థమాహ ॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ యథా బృహద్రథంతరయోస్సర్వత్ర సహ ప్రయుజ్యమానత్వేన సామత్వేన వా సామ్యాత్సహపాఠస్తథా కరణైస్సహోపకరణ

త్వేన సామ్యాత్ప్రాణస్య పాఠ ఇతి న హేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః । కించ ప్రాణో న భోక్తా సావయవత్వాజ్జడత్వాద్భౌతికత్వాచ్చ దేహవత్ । నను యద్భోగోపకరణం తత్సవిషయం దృష్టం యథా చక్షురాదికం, ప్రాణస్య తు నిర్విషయత్వాదసాధారణకార్యాభావాచ్చ నోపకరణత్వమితి శంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ ... ...

౧౧ ॥ ఉక్తవ్యాప్తేశ్శరీరే వ్యభిచారాద్దేహేంద్రియధారణోత్క్రాంత్యాద్యసాధారణకార్యసత్త్వాచ్చ నిర్విషయస్యాపి ప్రాణస్య శరీరవద్భోగోపకరణత్వమక్షతం న తు చక్షురాదివజ్జ్ఞానకర్మకరణత్వమస్తి యేన సవిషయత్వం స్యాది

తే, ప్రాణసంవాదాదిషు సమానధర్మాణాం చ సహ శాసనం యుక్తం బృహద్రథంతరాదివత్ । ఆదిశబ్దేన సంహతత్వాచేతనత్వాదీన్ ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యనిరాకరణహేతూన్దర్శయతి । స్యాదేతత్ యది చక్షురాదివత్ప్రాణస్యాపి జీవం ప్రతి కరణభావోఽభ్యుపగమ్యేత విషయాంతరం రూపాదివత్ప్రసజ్యేత రూపాలోచనాద్యాభిర్వృత్తిభిర్యథా చక్షురాదీనాం స్వం జీవం ప్రతి కరణభావో భవతి । అపి చైకాదశైవ కార్యజాతాని రూపాలోచనాదీని పరిగణితాని యదర్థమేకాదశ ప్రాణాస్సంగృహీతాః న తు ద్వాదశమపరం కార్యజాతమవగమ్యతే యదర్థమయం ద్వాదశః ప్రాణః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి । అత ఉత్తరం పఠతి ॥

సూ. ॥ ౧౧ ॥ అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి ॥

న తావద్విషయాంతరప్రసంగో దోషః, అకరణత్వాత్ప్రాణస్య । న హి చక్షురాదివత్ప్రాణస్య విషయపరిచ్ఛేదేన కరణత్వమభ్యుపగమ్యతే । న చాస్యైతావతా కార్యాభావ ఏవ । కస్మాత్, తథా హి శ్రుతిః ప్రాణాంతరేష్వసంభావ్యమానం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయతి । ప్రాణసంవాదాదిషు 'అథ హ ప్రాణా అహంశ్రేయసే వ్యూదిరే' ఇత్యుపక్రమ్య 'యస్మిన్వ ఉత్క్రాంత ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స వశ్శ్రేష్ఠ' ఇతి చోపన్యస్య ప్రత్యేకం వాగాద్యుత్క్రమణేన తద్వృత్తిమాత్రహీనం యథాపూర్వం జీవనం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయిత్వా ప్రాణోచ్చిక్రమిషాయాం వాగాదిశైథిల్యాపత్తిం శరీరపాతప్రసంగం చ దర్శయంతీ శ్రుతిః ప్రాణనిమిత్తాం శరీరేంద్రియస్థితిం దర్శయతి 'తాన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ మా మోహమాపద్యథాహమేవైతత్పంచధాత్మానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్య విధారయామీ'తి చ । ఏతమేవార్థం శ్రుతిరాహ 'ప్రాణేన రక్షన్నవరం కులాయ'మితి చ సుప్తేషు చక్షురాదిషు ప్రాణనిమిత్తాం శరీరరక్షాం దర్శయతి । 'యస్మాత్కస్మాచ్చాంగాత్ప్రాణ ఉత్క్రామతి తదేవ తచ్ఛుష్యతి తేన యదశ్నాతి యత్పిబతి తేనేతరాన్ప్రాణానవతీ'తి చ ప్రాణనిమిత్తాం శరీరేంద్రియపుష్టిం దర్శయతి । 'కస్మిన్న్వహముత్క్రాంత ఉత్క్రాంతో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీతి స ప్రాణమసృజత' ఇతి ప్రాణనిమిత్తఏవ జీవస్యోత్క్రాంతిప్రతిష్ఠే దర్శయతి ॥ ... ...

సూ ॥ ౧౨ ॥ పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే ॥

ఇతశ్చాస్తి ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం యత్కారణం పంచవృత్తిరయం వ్యపదిశ్యతే శ్రుతిషు 'ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానస్సమాన' ఇతి । వృత్తిభేదశ్చాయం కార్యభేదాపేక్షః । 'ప్రాణః ప్రాగ్వృత్తిరుచ్ఛ్వాసాదికర్మా, అపానోఽవాగ్వృత్తిర్నిశ్శ్వాసాదికర్మా, వ్యానస్తయోస్సంధౌ వర్తమానో వీర్యవ

తిపరిహరతి ॥ న తావదిత్యాదినా ॥ అహంశ్రేయసే స్వస్య శ్రేష్ఠతానిమిత్తం, వ్యూదిరే వివాదం చక్రిరే । తద్వృత్తిమాత్రహీనమితి మూకాదిభావేన స్థితమిత్యర్థః । అవరం నీచం, కులాయం దేహాఖ్యం గృహం, ప్రాణేన రక్షన్ జీవస్స్వపితీత్యర్థః । తదేవ తదానీమేవ, తేన ప్రాణేన యదశ్నాతి జీవస్తేన ప్రాణకృతాశనేనేతి యావత్ । ఏవం శ్రుతేః ప్రాణస్యాసాధారణం కార్యమస్తీత్యుక్తం ॥ ... ...

౧౨ ॥ తత్రైవ హేత్వంతరార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ ఇతశ్చేత్యాదినా ॥ వృత్తిరవస్థా । అగ్నిమథనాదికం వీర్యవ

త్వాత్। కామాదివృత్తివజ్జ్ఞానేపి పంచత్వనియమో నాస్తీత్యరుచిం స్వయమేవోద్భావ్య పక్షాంతరం గృహ్ణాతి॥ నన్వితి॥ శ్రోత్రాదినా॥ ప్రమాణం ప్రమితిః। విపర్యయో భ్రమః। శశవిషాణాదిజ్ఞానం వికల్పః। తామసీ వృత్తిర్నిద్రా। స్మృతిః ప్రసిద్ధా। భ్రమనిద్రయోరవిద్యావృత్తిత్వాన్న మనోవృత్తిత్వమిత్యరుచ్యా స్వమతమాహ ॥బహ్వ్యేతి॥ సూత్రస్యార్థాంతరమాహ॥ జీవేతి॥ తదేవం ప్రాణవాయ్వోర్భేదాభేదశ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥ ... ... ❁

౧౩॥ ఏవం ముఖ్యప్రాణస్యోత్పత్తిం స్వరూపం చోక్త్వా పరిమాణసందేహేఽణుత్వముపదిశతి॥❁ అణుశ్చేతి❁ అధికారమాహ ॥ నను విభుత్వమపీతి ॥ ప్లుషిర్మశకాదపి సూక్ష్మో జంతుః పుత్తికేత్యుచ్యతే । నాగేన హస్తీ । ప్రాణోత్క్రాంతిశ్రుత్యాల్పత్వం ప్రాణస్య భాతి, సమోఽనేన సర్వేణేతి శ్రుత్యా విభుత్వమితి విరోధే ఆధ్యాత్మికప్రాణస్యాల్పత్వమా

ఉత్క్రమ హేతుః, ఉదాన ఊర్ధ్వవృత్తిరుత్క్రాంత్యాది హేతుః, సమానస్సమం సర్వేష్వంగేషు యోఽన్నరసాన్నయతీతి । ఏవం పంచవృత్తిః ప్రాణః మనోవత్ యథా మనసః పంచవృత్తయః ఏవం ప్రాణస్యాపీత్యర్థః । శ్రోత్రాదినిమిత్తాశ్శబ్దాదివిషయా మనసః పంచవృత్తయః ప్రసిద్ధాః । నతు కామస్సంకల్ప ఇత్యాద్యాః పరిపఠితాః పరిగృహ్యేరన్, పంచసంఖ్యాతిరేకాత్ । నన్వత్రాపి శ్రోత్రాదినిరపేక్షా భూతభవిష్యదాదివిషయాఽపరా మనసో వృత్తిరస్తీతి సమానః పంచసంఖ్యాతిరేకః। ఏవం తర్హి పరమతమప్రతిషిద్ధమనుమతం భవతీతి న్యాయాదిహాపి యోగశాస్త్రప్రసిద్ధా మనసః పంచవృత్తయః పరిగృహ్యంతే ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయో నామ। బహువృత్తిత్వమాత్రేణ వా మనః ప్రాణస్య నిదర్శనమితి ద్రష్టవ్యం। జీవోపకరణత్వమపి ప్రాణస్య పంచవృత్తిత్వాన్మనోవదితి యోజయితవ్యమ్॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥... ... ... ❁

❁ సూ॥౧౩॥ అణుశ్చ॥ ❁

అణుశ్చాయం ముఖ్యః ప్రాణః ప్రత్యేతవ్యః ఇతరః ప్రాణవత్ । అణుత్వం చేహాపి సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదౌ న పరమాణుతుల్యత్వం, పంచభిర్వృత్తిభిః కృత్స్నశరీరవ్యాపిత్వాత్ । సూక్ష్మః ప్రాణ ఉత్క్రాంతౌ పార్శ్వస్థేనానుపలభ్యమానత్వాత్, పరిచ్ఛిన్నశ్చోత్క్రాంతిగత్యాగతిభ్యః। నను విభుత్వమపి ప్రాణస్య సమామ్నాయతే ' సమః ప్లుషిణా సమో మశకేన సమో నాగేన సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైః సమోఽనేన సర్వేణ' ఇత్యేవమాదిషు ప్రదేశేషు। తదుచ్యతే, ఆధిదైవికేన సమష్టివ్యష్టిరూపేణ హైరణ్యగర్భేణ ప్రాణాత్మనా ఏతద్విభుత్వమామ్నాయతే నాధ్యాత్మికేన । అపిచ సమః ప్లుషిణేత్యాదినా సామ్యవచనేన ప్రతిప్రాణివర్తినః ప్రాణస్య పరిచ్ఛేద ఏవ ప్రదర్శ్యతే తస్మాదదోషః॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥... ... ... ❁

❁ సూ॥౧౪॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్॥ ❁

తే పునః ప్రకృతాః ప్రాణాః కిం స్వమహిమ్నైవ స్వస్మై స్వస్మై కార్యాయ ప్రభవంతి? ఆహోస్విద్దేవతాధిష్ఠితాః ప్రభవంతీతి విచార్యతే । తత్ర ప్రాప్తం తావద్యథా స్వకార్యశక్తియోగాత్స్వమహిమ్నైవ ప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి । అపిచ దేవతాధిష్ఠితానాం ప్రాణానాం ప్రవృత్తావభ్యుపగమ్యమానాయాం తాసామేవాధిష్ఠాత్రీణాం దేవతానాం భోక్తృత్వప్రసంగాచ్ఛరీరస్య భోక్తృత్వం ప్రలీయేత, అతస్స్వ

ధిదైవికస్య విభుత్వమితి విషయభేదాచ్ఛ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి సమాధత్తే ॥ తదుచ్యత ఇతి ॥ కించోపక్రమే ప్రాణస్య ప్లుష్యాదిసమత్వేనాల్పత్వోక్తేస్సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైరితి విరాడ్దేహసామ్యం । సమోఽనేనేతి సూత్రాత్మత్వమితి విషయవ్యవస్థాసుస్థేత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అణవశ్చేత్యత్ర సర్వేఽనంతా ఇతీంద్రియానంత్యముపాసనార్థమితి సమాహితం, అత్ర తు ప్రాణవిభుత్వమాధిదైవికమితి సమాధానాంతరోక్తేరపౌనరుక్త్యం। అన్యే తు ప్రసంగాత్తత్ర సాంఖ్యాక్షేపో నిరస్తః అత్ర తు శ్రుతివిరోధో నిరస్త ఇత్యపౌనరుక్త్యమాహుః । పూర్వం ప్రాణస్యాధ్యాత్మికాధిదైవికవిభాగేనాప్యణుత్వవిభుత్వవ్యవస్థోక్తా॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥... ... ... ❁

౧౪॥తత్ప్రసిద్ధేనాధ్యాత్మికానాం ప్రాణానామాధిదైవికాధీనత్వమాహ ॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతుతదామననాదితి ॥ ‘వాచాహి నామాన్యభివదతిచక్షుషారూపాణిపశ్యతి’ తత్తృతీయయాశ్రుత్యాన్వయవ్యతిరేకవత్త్వాద్వాగాదీనాం నిరపేక్షసాధనత్వోక్తివిరోధాదగ్నిర్వాగ్భూత్వేత్యాదిశ్రుతిస్తేషాముచేతనాగ్న్యాద్యుపాదానపరా నతు తేషామధిష్ఠాతృదేవతాపరా । నచస్వకార్యేశక్తానామపివాగాదీనామచేతనత్వాదధిష్ఠాత్రపేక్షానవిరుధ్యతఇతివాచ్యం, జీవస్యాధిష్ఠాతృత్వాత్ । కించ దేవతానామధిష్ఠాతృత్వే జీవవద్భోక్తృత్వమస్మిన్దేహే స్యాత్, తథాచైకత్రానేకభోక్తౄణాం పరస్పరాభిప్రాయానుసారాభావాద్దేహోన్మథ్యేతేత్యర్థః ... ధామద్బలస్యజీవస్యభోక్తృత్వం న స్యాదితి పూర్వపక్షార్థః। సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్తఇత్యాదినా॥ ‘అగ్నిర్వాగ్భూత్వా’ ఇత్యశ్చక్షుర్భూత్వే’తిచ తద్భావోక్త్యాగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠేయత్వరూప ఏవసంబంధో నతదుపాదానకత్వరూపః దూరస్థాదిత్యమండలాదేర్ముఖస్థచక్షురాద్యుపాదానత్వాసంభవాదిత్యాహ ॥ అగ్న్యాశ్రయమితి ॥ వాయుః ప్రాణాధిష్ఠా

మహిమ్నైవైషాం ప్రవృత్తిరితి, ఏవం ప్రాప్తఇదముచ్యతే । జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంత్వితి । తుశబ్దేనపూర్వపక్షోవ్యావర్త్యతే । జ్యోతిరాదిభిరగ్న్యాద్యభిమానినీభిర్దేవతాభిరధిష్ఠితం వాగాదికరణజాతం స్వకార్యేషుప్రవర్తతఇతి ప్రతిజానీతే। హేతుంచవ్యాచష్టే । తదామననాదితి । తథాహ్యామనంతి ‘అగ్నిర్వాగ్భూత్వాముఖం ప్రావిశ’దిత్యాది । అగ్నేశ్చాయంవాగ్భావోముఖప్రవేశశ్చ దేవతాత్మనాధిష్ఠాతృత్వమంగీకృత్యోచ్యతే । నహి దేవతాసంబంధం ప్రత్యాఖ్యాయాగ్నేర్వాచిముఖేవాకశ్చిద్విశేషసంబంధోదృశ్యతే। తథా ‘వాయుఃప్రాణోభూత్వానాసికే ప్రావిశ’దిత్యేవమాద్యపియోజయితవ్యం। తథాన్యత్రాపి ‘వాగేవబ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదస్సోఽగ్నినాజ్యోతిషాభాతిచతపతిచే’త్యేవమాదినావాగాదీనామగ్న్యాదిజ్యోతిష్ట్వవచనేనైతమేవార్థం ద్రఢయతి । ‘సవైవాచమేవప్రథమామత్యవహత్ సాయదామృత్యుమత్యముచ్యత సోఽగ్నిరభవ’దితి చైవమాదినావాగాదీనామగ్న్యాదిభావాపత్తి వచనేనైతమేవార్థం ద్యోతయతి । సర్వత్రచాధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగేన వాగాద్యగ్న్యాద్యనుక్రమణమనయైవప్రత్యాసత్త్యాభవతి । స్మృతావపి “వాగధ్యాత్మమితిప్రాహుర్బ్రాహ్మణాస్తత్త్వదర్శినః । వక్తవ్యమధిభూతంతువహ్నిస్తత్రాధిదైవత”మిత్యాదినావాగాదీనామగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠితత్వం సప్రపంచం ప్రదర్శితం । యదుక్తం స్వకార్యశక్తియోగాత్స్వమహిమ్నైవప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి, తదయుక్తం । శక్తానామపిశకటాదీనామనడుహాద్యధిష్ఠితానాం ప్రవృత్తిదర్శనాత్ । ఉభయథోపపత్తౌచాగమాద్దేవతాధిష్ఠితత్వమేవనిశ్చీయతే॥... ... ... *
యదప్యుక్తం దేవతానామేవాధిష్ఠాత్రీణాంభోక్తృత్వప్రసంగోనశారీరస్య జీవస్యేతి తత్పరిహ్రియతే ॥

సూ॥౧౫॥ప్రాణవతాశబ్దాత్॥

సతీష్వపిప్రాణానామధిష్ఠాత్రీషుదేవతాసు ప్రాణవతాకార్యకరణసంఘాతస్వామినాశారీరేణైవైషాం ప్రాణానాం సంబంధశ్శ్రుతేరవగమ్యతే । తథాహిశ్రుతిః ‘అథయత్రైతదాకాశమనుప్రవిషణ్ణం

తాభూత్వానాసాపుటే ప్రావిశదితివ్యాఖ్యేయమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ భాతివిద్యతే, తపతిస్వకార్యంకరోతీత్యర్థః । ఏతస్మిన్నధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వరూపార్థేలింగాంతరమాహ ॥ సవైవాచమితి ॥ సప్రాణోవాచం ప్రథమాముద్గీథకర్మణిప్రధానామనృతాదిపాప్మరూపంమృత్యుమతీత్యావహత్ మృత్యునాముక్తాంకృతవానగ్నిదేవతాత్మత్వం ప్రాపితవానిత్యర్థః।కించ ‘మృతస్యాగ్నింవాగప్యేతివాతంప్రాణశ్చక్షురాదిత్య’మిత్యాదిశ్రుతిరప్యధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వసంబంధంద్యోతయతీత్యాహ ॥ సర్వత్రేతి ॥ ననుశకటాదీనాంబలీవర్దాదిప్రేరితానాం ప్రవృత్తిర్దృష్టా, క్షీరాదీనాంత్వనధిష్ఠితానామపిదధ్యాదిప్రవృత్తిర్దృశ్యతే, తథాచోభయథాసంభవేకథంనిశ్చయస్తత్రాహ ॥ఉభయథోపపత్తౌచేతి॥ ....*
౧౫ ॥ ఉక్తదోషాంతరనిరాసాయసూత్రమవతారయతి ॥యదపీతి॥ శారీరేణైవేతి ॥ భోక్త్రేతి శేషః । సంబంధో

భోక్తృభోగ్యభావః । అథ దేహే ప్రాణప్రవేశానంతరం యత్ర గోళకే ఏతచ్ఛిద్రమనుప్రవిష్టం చక్షురింద్రియం తత్ర చక్షుష్యభిమానీ స ఆత్మా చాక్షుషస్తస్య రూపదర్శనాయ చక్షుః । యద్యప్యాత్మా కరణాన్యపేక్షతే తథాపి జ్ఞేయజ్ఞానతదాశ్రయాహంకారాద్యో వేద స ఆత్మా చిద్రూపస్స ఏవ, కరణాని తు గంధాదివృత్త్యాఽపేక్ష్యంతే న చైతన్యాయేతి శ్రుత్యర్థః । కించ యోఽహం రూపమద్రాక్షం స ఏవాహం శృణోమీతి ప్రతిసంధానాదేకశ్శరీర ఏవ భోక్తా న బహవో దేవా ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ ... ... ※

౧౬ ॥ కదాచిద్దేవానామన్నభోక్తృత్వం కదాచిజ్జీవస్యేత్యనియమోఽస్త్విత్యాశంక్య స్వకర్మార్జితే దేహే జీవస్య భోక్తృత్వనియమాన్నైవమిత్యాహ సూత్రకారః ॥ తస్య చేతి । ఉత్క్రమణాదిషు జీవస్య ప్రాణావ్యభిచారాత్తస్యైవ ప్రాణస్వామిత్వం, దేవతానాం తు పరస్వామికరథిసారథవదధిష్ఠాతృత్వమాత్రమితి వ్యాఖ్యాంతరమాహ ॥ శారీరేణైవ

చక్షుస్స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షు రథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గంధాయ ఘ్రాణ'మిత్యేవంజాతీయకా శారీరేణైవ ప్రాణానాం సంబంధం శ్రావయతి । అపి చానేకత్వాత్ప్రతికరణమధిష్ఠాత్రీణాం దేవతానాం న భోక్తృత్వమస్మిన్ శరీరేఽవకల్పతే । ఏకో హ్యయమస్మిన్ శరీరే శారీరో భోక్తా ప్రతిసంధానాదిసంభవాదవగమ్యతే ॥ ... ... ※

※ సూ. ॥ ౧౬ ॥ తస్య చ నిత్యత్వాత్ ॥ ※

తస్య చ శరీరస్యాస్మిన్ శరీరే భోక్తృత్వేన నిత్యత్వం పుణ్యపాపోపలేపసంభవాత్సుఖదుఃఖోపభోగసంభవాచ్చ న దేవతానాం। తా హి పరస్మిన్నైశ్వర్యపదేఽవతిష్ఠమానా న హీనేఽస్మిన్ శరీరే భోక్తృత్వం ప్రతిలబ్ధుమర్హంతి । శ్రుతిశ్చ భవతి 'పుణ్యమేవాముం గచ్ఛతి న హ వై దేవాన్ పాపం గచ్ఛతీ'తి శారీరేణైవ చ నిత్యః ప్రాణానాం సంబంధః । ఉత్క్రాంత్యాదిషు తదనువృత్తిదర్శనాత్ । 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తస్మాత్సతీష్వపి కరణానాం నియంత్రీషు దేవతాసు న శారీరస్య భోక్తృత్వమపగచ్ఛతి, కరణపక్షస్యైవ హి దేవతా న భోక్తృత్వపక్షస్యేతి ॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్. ... ... ※

※ సూ. ॥ ౧౭ ॥ త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ॥ ※

ముఖ్యశ్చైక ఇతరే చైకాదశ ప్రాణా అనుక్రాంతాః, తత్రేదమపరం సందిహ్యతే ? కిం ముఖ్యస్యైవ ప్రాణస్య వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణాః ? ఆహోస్విత్తత్త్వాంతరాణీతి । కిం తావత్ప్రాప్తం ముఖ్యస్యైవేతరే వృత్తిభేదా ఇతి । కుతః, శ్రుతేః । తథా హి శ్రుతిర్ముఖ్యమితరాంశ్చ ప్రాణాన్ సన్నిధాప్య ముఖ్యాత్మతామితరేషాం ఖ్యాపయతి 'హంతాస్యైవ సర్వే రూపమసామేతి త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవ'న్నితి । ప్రాణైకశబ్దత్వాచ్చైకత్వాధ్యవసాయః, ఇతరథా హ్యన్యాయ్యమనేకార్థత్వం ప్రాణశబ్దస్య ప్రసజ్యేత

వచనిత్య ఇతి॥ యథా ప్రదీపాదిః కరణోపకారకతయా కరణపక్షస్యాంతర్గతస్తథా దేవాః కరణోపకారిణ ఏవ న భోక్తార ఇత్యర్థః । జీవస్యాదృష్టద్వారా కరణాధిష్ఠాతృత్వాద్రథస్వామివద్భోక్తృత్వం, దేవానాం తు కరణత్వరూపోపకారాభిజ్ఞతయా సారథివదధిష్ఠాతృత్వమితి న జీవేనాన్యథాసిద్ధిః। దేవానామధిష్ఠాతృత్వేనాస్మిన్దేహే భోక్తృత్వానుమానం తు 'న హ వై దేవాన్ పాపం గచ్ఛతీ'త్యుక్తశ్రుతిబాధితం, తస్మాత్ 'చక్షుషా హి రూపాణి పశ్యతీ'త్యాదిశ్రుతేః సాధనత్వమాత్రబోధిత్వాదగ్నిర్వాగ్భూత్వేత్యాద్యధిష్ఠాతృదేవతాపేక్షాబోధకశ్రుతిభిరవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్॥ ... ※

౧౭ ॥ సత్స్వింద్రియేషు తదధిష్ఠాతృదేవతాచింతా తాన్యేవ ప్రాణవృత్తివ్యతిరేకేణ న సంతీత్యాక్షేపం ప్రత్యాహ ॥ ※త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాదితి※॥ ప్రాణాదింద్రియాణాం భేదాభేదశ్రుతిభ్యాం సంశయం వదన్ పూర్వపక్షయతి ॥ ముఖ్యశ్చేత్యాదినా ॥ హంతేదానీమస్యైవ ముఖ్యప్రాణస్య సర్వే వయం స్వరూపం భవామ ఇతి సంకల్ప్యతే

వాగాదయస్తథా భవన్తీత్యభేదశ్రుత్యర్థః । తే ప్రాణాందభిన్నాః ప్రాణపదవాచ్యత్వాత్ప్రాణవదిత్యాహ ॥ ప్రాణేతి ॥ తే ప్రాణాశ్శ్రేష్ఠాదన్యత్రాన్య ఇతి ప్రతిజ్ఞార్థత్వేన పదత్రయం వ్యాచష్టే ॥ తత్త్వాంతరాణ్యేవేతి ॥ తద్వ్యపదేశాదిత్యత్ర తచ్ఛబ్దః ప్రతిజ్ఞాతాన్యత్వం పరామృశతి । ప్రాణ ఇంద్రియాణీత్యపర్యాయశబ్దాభ్యామన్యత్వోక్తేరితి హేతూపపాదనార్థత్వేన పునస్తాని సూత్రపదాని యోజయతి ॥ కథమిత్యాదినా ॥ సూత్రస్య విశ్వతోముఖత్వాదుభయార్థత్వమలంకార ఏవ న దూషణం, ఏతేన ప్రతిజ్ఞాధ్యాహారస్తచ్ఛబ్దస్యాప్రకృతభేదపరామర్శిత్వం చేతి దోషద్వయమపాస్తం । శబ్దభేదాద్వస్తుభేదసాధనేఽతిప్రసంగం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ ప్రాణవన్మనసోఽపీంద్రియేభ్యో భేదస్స్యాదిత్యర్థః । అపర్యాయసంజ్ఞాభేదాత్స్వతంత్రస్సంజ్ఞివస్తుభేద ఇత్యుత్సర్గః । స చ 'మనష్షష్ఠానీంద్రియాణీ'త్యాదిస్మృతిబాధాన్మనస్యపోద్యతే, ప్రాణే తు బాధకాభావాదుత్సర్గసిద్ధిరితి సమాధత్తే ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ మన ఇంద్రియాణి చేతి భేదోక్తిర్గోబలీవర్దన్యాయేన నేయా । సిద్ధాంతే మనసః ప్రథమోపాదానత్వాదాత్మవదనింద్రియత్వమిష్టం తతో నోత్సర్గబాధ ఇతి కేచిత్ । కించ 'ఏత

త ఏకత్రవా ముఖ్యత్వమితరత్రవా లాక్షణికత్వమాపద్యేత । తస్మాద్యద్వదేకస్యైవ ప్రాణస్య ప్రాణాద్యాః పంచవృత్తయః ఏవం వాగాద్యా అప్యేకాదశేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । తత్త్వాంతరాణ్యేవ ప్రాణాద్వాగాదీనీతి । కుతః, వ్యపదేశభేదాత్ । కోఽయం వ్యపదేశభేదః, తే ప్రకృతాః ప్రాణాశ్శ్రేష్ఠం వర్జయిత్వాఽవశిష్టా ఏకాదశేంద్రియాణీత్యుచ్యంతే । శ్రుతావేవం వ్యపదేశభేదదర్శనాత్ । 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'త్యేవంజాతీయకేషు శ్రుతిప్రదేశేషు పృథక్ప్రాణో వ్యపదిశ్యతే పృథక్చేంద్రియాణి । నను మనసోఽప్యేవం సతి వర్జనమింద్రియత్వేన ప్రాణవత్స్యాత్ 'మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'తి పృథగ్వ్యపదేశభేదదర్శనాత్ । సత్యమేతత్, స్మృతౌ త్వేకాదశేంద్రియాణీతి మనోఽపీంద్రియత్వేన శ్రోత్రాదివత్సంగృహ్యతే, ప్రాణస్య త్వింద్రియత్వం న శ్రుతౌ స్మృతౌ వా ప్రసిద్ధమస్తి । వ్యపదేశభేదశ్చాయం తత్త్వభేదపక్ష ఉపపద్యతే । తత్త్వైకత్వే తు స ఏవైకస్సన్ప్రాణ ఇంద్రియవ్యపదేశం లభతే న లభతే చేతి విప్రతిషిద్ధం, తస్మాత్తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే ॥ కుతశ్చ తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే॥... ... ∗

∗ సూ॥ ౧౮॥ భేదశ్రుతేః ∗

భేదేన చ వాగాదిభ్యః ప్రాణస్సర్వత్ర శ్రూయతే । 'తే హ వాచమూచు'రిత్యుపక్రమ్య వాగాదీనసురపాప్మవిధ్వస్తానుపన్యస్యోపసంహృత్య వాగాదిప్రకరణం 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచు'రిత్యసురవిధ్వంసినో ముఖ్యస్య ప్రాణస్య పృథగుపక్రమాత్, తథా 'మనో వాచం ప్రాణం తాన్యాత్మనేఽకురుతే'త్యేవమాద్యా అపి భేదశ్రుతయ ఉదాహర్తవ్యాః । తస్మాదపి తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే॥∗∗∗∗∗
కుతశ్చ తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే॥ ... ... ∗

స్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'తి పృథఙ్నిర్దేశాత్స్వతంత్రవస్తుభేద ఇత్యాహ ॥ వ్యపదేశభేదశ్చాయమితి॥ ఏకస్మిన్వాక్యే ప్రాణ ఇంద్రియశబ్దమైక్యాల్లభతే పునరుక్తిభయాన్న లభతే చేతి వ్యాఘాత ఇత్యర్థః॥ ∗

౧౮ ॥ ఏవం భేదేనాపర్యాయసంజ్ఞాభ్యాముక్తేః పృథఙ్నిర్దేశాచ్చేతి తద్వ్యపదేశాదితి హేతుర్వ్యాఖ్యాతః । భేదశ్రుతేరితి సూత్రే ప్రకరణభేదో హేతురుక్త ఇతి న పౌనరుక్త్యం । తే దేవాశ్శాస్త్రీయేంద్రియమనోవృత్తిరూపా అసురాణాం పాపవృత్తిరూపాణాం జయార్థముద్గీథకర్మణి ప్రథమం వ్యాపృతాం వాచమూచుస్త్వం న ఉద్గాయాసురనాశార్థమితి తథాస్త్విత్యంగీకృత్యోద్గాయంతీం వాచమనృతాదిదోషేణ విధ్వంసితవంతోఽసురా ఇత్యేవం క్రమేణ సర్వేష్వింద్రియేషు పాపగ్రస్తేషు పశ్చాదథేతి ప్రకరణం విచ్ఛిద్య ప్రసిద్ధమాస్యభవమాసన్యం ముఖ్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తేన ప్రాణేనోద్గాతా నిర్విషయతయా సంగదోషశూన్యేనాసురా నష్టా ఇత్యసురాణాం విధ్వంసినో ముఖ్యప్రాణస్యోక్తేర్భేదసిద్ధిరిత్యాహ ॥ తే హేతి ॥ తానీతి ॥ త్రీణ్యన్నాన్యాత్మనే స్వార్థం ప్రజాపతిః కృతవానిత్యర్థః॥ ∗

౧౯॥విరుద్ధధర్మవత్త్వాచ్చ భేదఇత్యాహ ॥ వైలక్షణ్యాచ్చేతి ॥ వాగ్దధ్రేత్రవతం ధృతవతీత్యర్థః । బహుభిర్భేదలిం గైర్విరోధాద్వాగాదీనాం ప్రాణరూపభవనం ప్రాణాధీనస్థితికస్వరూపం వ్యాఖ్యేయం । ఏతదేవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లక్షణాబీజం శ్రుతం తస్మాదేతఏతేనాఖ్యాయంత ఇతిపరామృష్టమితి న భేదాభేదశ్రుత్యోర్విరోధ ఇతిసిద్ధమ్ ॥ ....❋

ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥... ... ... ❋

౨౦ ॥ ఉత్పత్తిరుత్పాదనేతిచ కార్యకర్త్రోర్వ్యవహారౌ ప్రసిద్ధౌ, తత్ర జగదుత్పత్తిశ్రుతివిరోధో తేన పాదద్వయేన నిరస్తః, సంప్రత్యుపాదానశ్రుతివిరోధో నిరస్యతే. తత్రాపి సూక్ష్మభూతోత్పాదనం పారమేశ్వరమేవేతి శ్రుతిష్వవిప్రతిపన్నం, స్థూలభూతోత్పాదనే త్వస్తి శ్రుతివిప్రతిపత్తిస్తన్నిరాసార్థమాహ ॥ ❋సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వ

❋ సూ॥౧౯॥ వైలక్షణ్యాచ్చ॥ ❋

వైలక్షణ్యం చ భవతి ముఖ్యప్రాణస్యేతరేషాం చ సుప్తేషు వాగాదిషు ముఖ్య ఏకో జాగర్తి స ఏవ చైకో మృత్యునాఽనాప్తః । ఆప్తాస్త్వితరే తస్యైవ ప్రాణస్యావస్థిత్యుత్క్రాంతిభ్యాం దేహధారణపాతనహేతుత్వం నేంద్రియాణాం విషయాలోచనహేతుత్వం చేంద్రియాణాం న ప్రాణస్యేత్యేవంజాతీయకో భూయాఁల్లక్షణభేదః ప్రాణేంద్రియాణాం । తస్మాదప్యేషాం తత్త్వాంతరభావసిద్ధిః । యదుక్తం ‘ తత్రతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్నితి శ్రుతేః ప్రాణ ఏవేంద్రియాణీతి, తదయుక్తం । తత్రాపి పౌర్వాపర్యాలోచనాద్భేదప్రతీతేః । తథాహి ‘ వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధ్రే’ ఇతి వాగాదీనింద్రియాణ్యనుక్రమ్య ‘ తాని మృత్యుః శ్రమో భూత్వోపయేమే తస్మాచ్ఛ్రామ్యత్యేవ వాగితిచ శ్రమరూపేణ మృత్యునా గ్రస్తత్వం వాగాదీనామభిధాయ ‘అథేమమేవ నాప్నోద్యోఽయం మధ్యమః ప్రాణ’ ఇతి పృథక్ప్రాణం మృత్యునాఽనభిభూతమనుక్రామతి। ‘అయం వై నః శ్రేష్ఠ’ ఇతి చ శ్రేష్ఠతామస్యావధారయతి। తస్మాత్తదవిరోధేన వాగాదిషు పరిస్పందలాభస్య ప్రాణాయత్తత్వం తద్రూపభవనం వాగాదీనామితి మంతవ్యం న తు తాదాత్మ్యం। అత ఏవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లాక్షణికత్వసిద్ధిః । తథా చ శ్రుతిః ‘ తత్రతస్యైవ సర్వే రూపమభవఁస్తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయంతే ప్రాణా’ ఇతి ముఖ్యప్రాణవిషయస్యైవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లాక్షణికీం వృత్తిం దర్శయతి! తస్మాత్తత్త్వాంతరాణి ప్రాణాద్వాగాదీంద్రియాణీతి॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥ ... ... ❋

❋ సూ॥౨౦॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥ ❋

సత్ప్రక్రియాయాం తేజోఽబన్నానాం సృష్టిమభిధాయోపదిశ్యతే । ‘ సేయం దేవతైక్షత హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ’తి । ‘తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీ’తి । తత్ర సంశయః ? కిం జీవకర్తృకమిదం నామరూపవ్యాకరణం ? ఆహోస్విత్పర

త ఉపదేశాదితి ❋ ॥ నామరూపభేదాత్కారణభిన్నః ప్రాణ ఇత్యుక్తం, తత్ప్రసంగేన స్థూలనామరూపక్లృప్తిః కింకర్తృకేతి చింత్యత ఇత్యవాంతరసంగతిః। ప్రక్రియాప్రకరణం । ఈక్షణమేవాహ ॥ హంతేత్యాదినా ॥ హంత ఇదానీం దేవతాస్సృష్ట్వా అనుప్రవిశ్యేతి సంబంధః । తాసాం తిసృణాం దేవతానామేకైకాం దేవతాం తేజోఽబన్నాత్మనా త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరిష్యామీతి శ్రుతిః పంచీకరణోపలక్షణార్థా । ఛాందోగ్యేప్యాకాశవాయ్వోరుపసంహారస్యోక్తత్వాత్ । ఏవం స్థూలీకృతేషు భూతేషు ప్రాణినాం వ్యవహారస్సేత్స్యతీతి పరదేవతాయాస్తాత్పర్యం । జీవేనేతి పదస్య వ్యాకరవాణీత్యనేన సంబంధసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే జీవస్యైవ భౌతికస్రష్టృత్వాద్బ్రహ్మణస్సర్వస్రష్టృత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలం । జీవేనేత్యస్య వ్యాకరవాణీతి ప్రధానక్రియాపదేన సంబంధ ఇతి పూర్వపక్షమాహ॥

తత్రప్రాప్తమితి ॥ పరదేవతాయా అవ్యాకర్తృత్వే కథముత్తమపురుషయోగఇత్యాశంక్య ప్రయోజకత్వాత్కర్తృత్వోపచారఇత్యాహ ॥యథాలోకఇతి॥ సిద్ధాంతయతి ॥తుశబ్దేనేత్యాదినా॥ ప్రత్యాకృతి ప్రతిజాతీత్యర్థః । అనేనస్థూలసర్గేజీవస్యాసామర్థ్యంద్యోతితం । తథాచపదాన్వయస్యపదార్థయోగ్యతాధీనత్వాజ్జీవరూపేణ ప్రవిశ్యాహమేవ వ్యాకరవాణీత్యన్వయః నతుజీవేనవ్యాకరవాణీతి । నను తర్హి ప్రవేశక్రియాజీవకర్తృకావ్యాకరణమీశ్వరకర్తృకమితికర్తృభేదాత్ క్త్వాప్రత్యయోనస్యాదిత్యతఆహ॥ నచజీవోనామేతి ॥ వస్తుతస్తుసూర్యోజలేప్రవిష్టఇతి ప్రతిబింబభావాఖ్య

మేశ్వరకర్తృకమితి । తత్రప్రాప్తంతావజ్జీవకర్తృకమేవేదంనామరూపవ్యాకరణమితి। కుతః, అనేనజీవేనాత్మనేతివిశేషణాత్ । యథాలోకే చారేణాహంపరసైన్యమనుప్రవిశ్యసంకలయానీత్యేవంజాతీయకేప్రయోగేచారకర్తృకమేవసత్సైన్యసంకలనం హేతుకర్తృత్వాద్రాజాత్మన్యధ్యారోపయతి సంకలయానీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ, ఏవంజీవకర్తృకమేవసన్నామరూపవ్యాకరణం హేతుకర్తృకత్వాద్దేవతాత్మన్యధ్యారోపయతి వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ । అపిచడిత్థడవిత్థాదిషునామసుఘటశరావాదిషుచ రూపేషు జీవస్యైవవ్యాకర్తృత్వందృష్టం, తస్మాజ్జీవకర్తృకమేవేదంనామరూపవ్యాకరణమిత్యేవంప్రాప్తేఽభిధత్తే । సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వతఇతి । తుశబ్దేనపక్షం వ్యావర్తయతి । సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితి నామరూపవ్యాక్రియేత్యేతత్ త్రివృత్కుర్వతఇతి పరమేశ్వరం లక్షయతి । త్రివృత్కరణేతస్యనిరపవాదకర్తృత్వనిర్దేశాత్ । యేయంసంజ్ఞాక్లృప్తిర్మూర్తిక్లృప్తిశ్చాగ్నిరాదిత్యశ్చంద్రమావిద్యుదితి తథా కుశకాశపలాదిషు పశుమృగమనుష్యాదిషుచ ప్రత్యాకృతి ప్రతివ్యక్తిచానేకప్రకారాసాఖలుపరమేశ్వరస్యైవతేజోఽబన్నానాంనిర్మాతుః కృతిర్భవితుమర్హతి।కుతః, ఉపదేశాత్ । తథాహి 'సేయందేవతే'త్యుపక్రమ్య 'వ్యాకరవాణీ'త్యుత్తమపురుషప్రయోగేణపరస్యైవబ్రహ్మణోవ్యాకర్తృత్వమిహోపదిశ్యతే । ననుజీవేనేతి విశేషణాజ్జీవకర్తృకత్వంవ్యాకరణస్యాధ్యవసితుం నైతదేవం జీవేనేత్యేతదనుప్రవిశ్యేత్యనేనసంబధ్యతే ఆనంతర్యాన్నవ్యాకరవాణీత్యనేన । తేనహి సంబంధే వ్యాకరవాణీత్యయందేవతావిషయఉత్తమపురుషఔపచారికః కల్ప్యేత । నచగిరినదీసముద్రాదిషు నానావిధేషు నామరూపేష్వనీశ్వరస్య జీవస్యవ్యాకరణసామర్థ్యమస్తి, యేష్వపిచాస్తిసామర్థ్యం తేష్వపి పరమేశ్వరాయత్తమేవతత్ । నచ జీవోనామ పరమేశ్వరాదత్యంతభిన్నశ్చారఇవరాజ్ఞః, ఆత్మేతివిశేషణాత్ । ఉపాధిమాత్రనిబంధనత్వాచ్చజీవభావస్య । తేనతత్కృతమపి నామరూపవ్యాకరణంపరమేశ్వరకృతమేవభవతి । పరమేశ్వరఏవచనామరూపయోర్వ్యాకర్తేతి సర్వోపనిషత్సిద్ధాంతః । 'ఆకాశోహవైనామనామరూపయోర్నిర్వహితే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । తస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవత్రివృత్కుర్వతః కర్మనామరూపవ్యాకరణం, త్రివృత్కరణపూర్వకమేవేదమిహనామరూపవ్యాకరణంవివక్ష్యతే । ప్రత్యేకంనామరూపవ్యాకరణస్య తేజోఽబన్నోత్పత్తి వచనేనైవోక్తత్వాత్, తచ్చత్రివృత్కరణమగ్న్యాదిత్యచంద్రవిద్యుత్సు శ్రుతిర్దర్శయతి 'యదగ్నేరోహితంరూపంతే

ప్రవేశేసూర్యస్యైవకర్తృత్వప్రయోగాజ్జీవాత్మనాప్రవేశేపీశ్వరఏవ కర్తేతిక్త్వాశ్రుతిర్యుక్తేతిబోధ్యం । నన్వభేదశ్చేజ్జీవఏవవ్యాకర్తాకింనస్యాదిత్యాశంక్యకల్పనయాభిన్నస్యతస్యాశక్తత్వాచ్ఛ్రుతివిరోధాచ్చమైవమిత్యాహ ॥ పరమేశ్వరఏవేతి ॥ ప్రత్యేకంమహాభూతసర్గస్యప్రాగుక్తత్వాదిహవ్యాకరణవాక్యేయత్నపూర్వకంస్థూలభౌతికసర్గఉచ్యతఇతి ప్రాతవ్యత్యయేనసూచితంశ్రుత్యర్థమాహ ॥ త్రివృత్కరణపూర్వకమితి ॥ ఈశ్వరకృతంక్వదృష్టమిత్యతఆహ॥ తచ్చేతి॥

ఇదానీం నామరూపవ్యాకరణే క్రమమాహ ॥ తత్రాగ్నిరితి ॥ యద్యప్యతః ప్రభవాదిత్యత్ర వేదశబ్దపూర్వికార్థసృష్టిరుక్తా తథాప్యవ్యక్తాత్ స్థూలాచ్ఛబ్దాదర్థసృష్టౌ సత్యాం స్ఫుటం నామసంబంధాభివ్యక్తిరతోఽత్రోక్తేత్యవిరోధః। నన్వగ్న్యాదీనాం తైజసానామేవ శ్రుతావుదాహరణాదబ్జలయోస్త్ర్యాత్మకత్వం న వివక్షితమిత్యత ఆహ ॥ అనేన చేతి । ఉపక్రమే తాసాం మధ్య ఇతి శేషః । యత్కపోతరూపాదికం కృష్ణత్వాదివిశేషాకారేణావిజ్ఞాతమివ భవతి తద్దేవతానాం సముదాయరూపమిత్యర్థః ॥ *

జసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యే’త్యాదినా । తత్రాగ్నిరితీదం రూపం వ్యాక్రియతే । సతి చ రూపవ్యాకరణే విషయప్రతిలంభాదగ్నిరితీదం నామ వ్యాక్రియతే । ఏవమేవాదిత్యచంద్రవిద్యుత్స్వపి ద్రష్టవ్యం । అనేన చాగ్న్యాద్యుదాహరణేన భౌమాంభసతైజసేషు త్రిష్వపి ద్రవ్యేష్వవిశేషేణ త్రివృత్కరణముక్తం భవతి, ఉపక్రమోపసంహారయోస్సాధారణత్వాత్ । తథాహ్యవిశేషేణైవోపక్రమః ‘ఇమాస్తిస్రో దేవతాస్త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతీ’తి । అవిశేషేణైవ చోపసంహారః ‘యదు రోహితమివాభూ’దితి తేజసస్తద్రూపమిత్యేవమాదిః ‘యదవిజ్ఞాతమివాభూ’దిత్యేతాసామేవ దేవతానాం సమాస ఇత్యేవమంతః ॥ *

తాసాం తిసృణాం దేవతానాం బహిస్త్రివృత్కృతానాం సతీనామధ్యాత్మమపరం త్రివృత్కరణముక్తం ‘ఇమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతీ’తి । తదిదానీమాచార్యో యథాశ్రుత్యేవోపదర్శయత్యాశంకితం కంచిద్దోషం పరిహరిష్యన్ ॥ *

సూ. ॥ ౨౧ ॥ మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥

భూమేస్త్రివృత్కృతాయాః పురుషేణోపయుజ్యమానాయా మాంసాది కార్యం యథాశబ్దం నిష్పద్యతే । తథా హి శ్రుతిః ‘అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మన’ ఇతి । త్రివృత్కృతా భూమిరేవైషా వ్రీహియవాద్యన్నరూపేణాద్యత ఇత్యభిప్రాయః । తస్యాశ్చ స్థవిష్ఠం రూపం పురీషభావేన బహిర్నిర్గచ్ఛతి, మధ్యమమధ్యాత్మం మాంసం వర్ధయతి, అణిష్ఠం తు మనః । ఏవమితరయోరప్తేజసోర్యథాశబ్దం కార్యమవగంతవ్యం ‘మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్చాపాం కార్యమస్థి మజ్జా వాక్తైజస’ ఇతి ॥ *

అత్రాహ యది సర్వమేవ త్రివృత్కృతం భూతభౌతికం అవిశేషశ్రుతేః ‘తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరో’దితి, కింకృతస్తర్హ్యయం విశేషవ్యపదేశః ‘ఇదం తేజ ఇమా ఆప ఇదమన్న’మితి । తథా ‘అధ్యాత్మమిదమన్నం తస్యాశితస్య కార్యం మాంసాది ఇదమపాం పీతానాం కార్యం లోహితాది ఇదం తేజసోఽశితస్య కార్యమస్థ్యాదీ’తి । అత్రోచ్యతే ॥ * **

౨౧ ॥ బాహ్యం త్రివృత్కరణముక్త్వాధ్యాత్మికమపరం పూర్వోక్తలక్షణం వదన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి ॥ తాసామిత్యాదినా ॥ పురుషం శరీరం ప్రాప్యైకైకా త్రివృత్త్రివృద్భవతి కార్యత్రయాత్మనా భవతీత్యర్థః । ఉత్తరసూత్రేణాశంకితం దోషం నిరసితుమాదౌ శంకావిషయమాధ్యాత్మికం త్రివృత్కరణం దర్శయతీతి భాష్యార్థః । నన్వన్నమయం మాంసాదికం కథం భౌమమిత్యత ఆహ ॥ త్రివృత్కృతా భూమిరేవేతి ॥ ప్రాణస్య వాయోరప్కార్యత్వమౌపచారికం ద్రష్టవ్యం ॥ ****
ఏవం విషయముక్త్వా దోషం శంకతే ॥ అత్రాహేతి ॥ *

౨౨ ॥ తదుత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ తుశబ్దేనేతి ॥ స్వభాగాధిక్యం వైశేష్యం అఫలంత్రివృత్కరణం కిమర్థమి

సూ ॥ ౨౨ ॥ వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః ॥

తుశబ్దేనచోదితందోషమపనుదతి । విశేషస్యభావోవైశేష్యం, భూయస్త్వమితియావత్ సత్యపిత్రివృత్కరణేక్వచిత్కస్యచిద్భూతధాతోర్భూయస్త్వముపలక్ష్యతే 'అగ్నేస్తేజోభూయస్త్వముదకస్యాబ్భూయస్త్వంపృథివ్యాఅన్నభూయస్త్వ'మితి । వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థంచేదంత్రివృత్కరణం । వ్యవహారశ్చత్రివృత్కృతరజ్జువదేకత్వాపత్తౌసత్యాం నభేదేనభూతత్రయగోచరోలోకస్యప్రసిధ్యేత్ । తస్మాత్సత్యపిత్రివృత్కరణేవైశేష్యాదేషతేజోఽబన్నవిశేషవాదోభూతభౌతికవిషయఉపపద్యతే । తద్వాదస్తద్వాదఇతిపదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తింద్యోతయతి ॥ ఇతినవమాధికరణమ్.

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.

ఇతిద్వితీయాధ్యాయః.

కృతమిత్యతఆహ ॥వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థమితి॥ ఏవంస్మృతిన్యాయమతాంతరశ్రుతిభిరవిరోధోబ్రహ్మణివేదాంతతాత్పర్యస్యేతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతినవమాధికరణమ్॥... ... ...

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం,
ద్వితీయాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.

అధ్యాయశ్చసమాప్తః.

శ్రీరస్తు.

శ్రీగణాధిపతయే నమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే తృతీయాధ్యాయః.

యం హి వైరాగ్యసంపన్నాస్తత్త్వమర్థవివేకినః । లభంతే సాధనైర్ధాంతాస్తం సీతానాయకం భజే॥

తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం ॥ వృత్తమనూద్య తృతీయాధ్యాయార్థమాహ॥ ద్వితీయ ఇత్యాదినా॥ అవిరుద్ధవేదాంతార్థే తజ్జ్ఞానసాధనచింతావసర ఇత్యనయోరధ్యాయయోర్హేతుహేతుమద్భావః । లింగోపాధిసిద్ధౌ తదుపహితజీవసంసారచింతేతి పాదయోరపి తద్భావసంగతిః । అత్ర ప్రథమపాదే వైరాగ్యం ద్వితీయే స్వప్నాద్యవస్థోక్త్యా త్వంపదార్థో బ్రహ్మతత్త్వం చోచ్యతే। తృతీయే వాక్యార్థస్తదర్థముపాసనాశ్చ విచార్యంతే । చతుర్థపాదార్థమాహ ॥ సమ్యగ్దర్శనాదితి ॥ దర్శనోపాయాస్సన్న్యాసాదయః। ముక్తిరూపఫలస్య స్వర్గవత్తారతమ్యనియమాభావాదేకరూపత్వమితి యావత్ । ప్రసంగాగతం దేహాత్మదూషణం । పంచసు ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్స్వ

సూ॥ తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్.

ద్వితీయేఽధ్యాయే స్మృతిన్యాయవిరోధో వేదాంతవిహితే బ్రహ్మదర్శనే పరిహృతః, పరపక్షాణాం చానపేక్షత్వం ప్రపంచితం, శ్రుతివిప్రతిషేధశ్చ పరిహృతః, తత్ర చ జీవవ్యతిరిక్తాని తత్త్వాని జీవోపకరణాని బ్రహ్మణో జాయంత ఇత్యుక్తం । అథేదానీముపకరణోపహితస్య జీవస్య సంసారగతిప్రకారస్తదవస్థాంతరాణి బ్రహ్మతత్త్వం విద్యావిద్యాభేదా గుణోపసంహారానుపసంహారౌ సమ్యగ్దర్శనాత్పురుషార్థసిద్ధిస్సమ్యగ్దర్శనోపాయవిధిప్రభేదో ముక్తిఫలానియమశ్చేత్యేతదర్థజాతం తృతీయేఽధ్యాయే నిరూపయిష్యతే ప్రసంగాగతం చ కిమప్యన్యత్ । తత్ర ప్రథమే పాదే తావత్పంచాగ్నివిద్యామాశ్రిత్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రదర్శ్యతే 'వైరాగ్యహేతోస్తస్మాజ్జుగుప్సేతే'తి చాంతే శ్రవణాత్ । జీవో ముఖ్యప్రాణసచివస్సేంద్రియస్సమనస్కోఽవిద్యాకర్మపూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహః పూర్వదేహం విహాయ దేహాంతరం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతదవగతం । 'అథైనమేతే ప్రాణా అభిసమాయంతీ'త్యేవమాదేః 'అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుత' ఇత్యేవమంతాత్ సంసారప్రకరణస్థాచ్ఛబ్దాద్ధర్మాధర్మఫలోపభోగసంభవాచ్చ । స కిం దేహబీజైర్భూతసూక్ష్మైరసంపరిష్వక్తో గచ్ఛత్యాహోస్విత్సంపరిష్వక్త ఇతి చింత్యతే । కిం తావత్ప్రాప్తం

అసంపరి

గ్నిత్వధ్యానం పంచాగ్నివిద్యా । యస్మాత్కర్మణా గత్యాగతిరూపోఽనర్థస్తస్మాత్కర్మఫలే జుగుప్సాం ఘృణాం విరక్తిం కుర్వీతేతి పంచాగ్నివిద్యోపసంహారే శ్రవణాద్వైరాగ్యార్థం ప్రదర్శ్యత ఇత్యన్వయః ॥ శాస్త్రాదిసూత్రే నిత్యానిత్యవివేకకృతం వైరాగ్యముక్తమిహ తద్దార్ఢ్యాయ గత్యాగతిక్లేశభావనాకృతం తదుచ్యత ఇత్యపౌనరుక్త్యం ॥ అధికరణవిషయమాహ ॥ జీవ ఇతి॥ అవిద్యా ప్రసిద్ధా. విద్యేతి పాఠే ఉపాసనా గ్రాహ్యా కర్మ ధర్మాధర్మాఖ్యం పూర్వప్రజ్ఞా జన్మాంతరసంస్కారః । అథ మరణకాలే ప్రాణా హృదయే జీవేనైకీభవంతీత్యర్థః। రూపం శరీరం. పంచీకృతభూతభాగా ఉత్తరదేహపరిణామినో భూతసూక్ష్మాః వేదాంతార్థజ్ఞానసాధనవిచారత్వాత్సర్గాధికరణానాం శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయః। వైరాగ్యఫలకత్వాదేతత్పాదసంగతిః । పూర్వాధికరణే వ్యవహారార్థం పంచీకరణముక్తం స వ్యవహారోఽత్ర నిరూప్యత ఇతి ప్ర

లఫలిభావోఽవాంతరసంగతిః । అత్ర పూర్వపక్షే నిరాశ్రయప్రాణగత్యభావాన్న వైరాగ్యం, సిద్ధాంతే భూతాశ్రయ ప్రాణగతేర్వైరాగ్యమితి ఫలభేదః। తేజోమాత్రాశ్చక్షురాదయః, పశ్యతి జిఘ్రతీత్యాదివాక్యశేషః । ఆపః పంచస్వగ్నిషు హుతాః పంచమ్యామాహుతౌ హుతాయాం యథా పురుషశబ్దవాచ్యాః పురుషాత్మనా పరిణమంతే తథా కిం త్వం వేత్థేతి శ్వేతకేతుం ప్రతి రాజ్ఞః ప్రవాహణస్య ప్రశ్నః, తస్య చోత్తరాజ్ఞానే తత్పితరం ప్రతి రాజోవాచ 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిః' తత్ర శ్రద్ధాఖ్యా ఆపః హుతాః పర్జన్యాగ్నౌ సోమరూపా ఇహ ఖల్వగ్నిహోత్రే శ్రద్ధయా హుతా దధ్యాదిరూపా ఆపో యజమానసంలగ్నాః స్వర్గలోకం ప్రాప్య సోమాఖ్యదివ్యదేహాత్మనా స్థితాః కర్మాంతే ద్రుతాః పర్జన్యే హూయంతే తతో వృష్టిరూపాః పృథివ్యామన్నరూపాః పురుషే రేతోరూపాః యోషితి హుతా ఆపః పురుషశబ్దవాచ్యా భవంతీతి నిరూపణం కృతం। నన్వేతద్దేహం త్యక్త్వాద్భిస్సహ గతస్య పశ్చాద్దేహాంతరప్రాప్తిరిత్యయుక్తం। యథా తృణజలాయుకా తృ

ష్వక్త ఇతి । కుతః, కరణోపాదానవద్భూతోపాదానస్యాశ్రుతత్వాత్ । 'స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సముభ్యాదదాన' ఇత్యత్ర తేజోమాత్రాశబ్దేన కరణానాముపాదానం సంకీర్తయతి, వాక్యశేషే చక్షురాదీనాం సంకీర్తనాత్ । నైవం భూతమాత్రోపాదానసంకీర్తనమస్తి సులభాశ్చ సర్వత్ర భూతమాత్రాః, యత్రైవ దేహ ఆరబ్ధవ్యస్తత్రైవ సంతి తతశ్చ తాసాం నయనం నిష్ప్రయోజనం, తస్మాదసంపరిష్వక్తో యాతీత్యేవం ప్రాప్తే పఠత్యాచార్యః తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్త ఇతి। తదంతరప్రతిపత్తౌ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ, దేహబీజైర్భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తో రంహతి గచ్ఛతీత్యవగంతవ్యం। కుతః, ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం। తథా హి ప్రశ్నః 'వేత్థ యథా పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ'తి। నిరూపణం చ ప్రతివచనం ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్సు పంచస్వగ్నిషు శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతోరూపాః పంచాహుతీర్దర్శయిత్వా 'ఇతి తు పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ'తి। తస్మాదద్భిః పరివేష్టితో జీవో రంహతి వ్రజతీతి గమ్యతే। నన్వన్యా శ్రుతిః జలూకావత్తావత్ పూర్వదేహం న ముంచతి యావన్న దేహాంతరమాక్రమతీతి దర్శయతి। 'తద్యథా తృణజలాయుకే'తి, తత్రాప్యప్పరివేష్టితస్యైవ జీవస్య కర్మోపస్థాపితప్రతిపత్తవ్యదేహవిషయభావనాదీర్ఘీభావమాత్రం జలూకయోపమీయత ఇత్యవిరోధః । ఏవం శ్రుత్యుక్తే దేహాంతరప్రతిపత్తిప్రకారే సతి యాః పురుషమతిప్రభవాః ప్రకల్పనాః వ్యాపినాం కరణానామాత్మనశ్చ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ కర్మవశాద్వృత్తిలాభస్తత్ర భవతి కేవలస్యైవాత్మనో వృత్తిలాభస్తత్ర భవతి। ఇంద్రియాణి తు దేహవదభినవాన్యేవ తత్ర తత్ర భోగస్థాన ఉత్పద్యంతే మన ఏవ వా కేవలం భోగస్థానమభిప్రతిష్ఠతే జీవ ఏవ వోత్ప్లుత్య దేహాద్దేహాంతరం ప్రతిపద్యతే శుక ఇవ వృక్షాద్వృక్షాంతరమిత్యేవమాద్యాస్తాస్సర్వా ఏవానాదర్తవ్యాః, శ్రుతివిరోధాత్॥ నన్వదాహృతాభ్యాం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం కేవలాభిరద్భిస్సంపరిష్వక్తో రంహతీతి ప్రాప్నోతి, అప్ఛబ్దశ్రవణసామర్థ్యాత్, తత్ర కథం సామాన్యేన ప్రతిజ్ఞాయతే సర్వైరేవ భూతసూక్ష్మైస్సంపరిష్వక్తో రంహతీత్యత ఉత్తరం పఠతి॥ ... ... *

ణాంతరం గృహీత్వా పూర్వతృణం త్యజతి తథా జీవో దేహాంతరం గృహీత్వా పూర్వదేహం త్యజతీతి శ్రుతివిరోధాదితి శంకతే । నన్వన్యేతి ॥ ఇహైవ కర్మోపస్థాపితం భావిదేహం దేవోఽహమిత్యాదిభావనయా గృహీత్వా పూర్వదేహం త్యజతీతి శ్రుత్యర్థః। అతో న విరోధ ఇతి సమాధత్తే॥ తత్రాపీతి॥ భావనాయా దీర్ఘీభావో భావిదేహవిషయత్వం । ఘటాకాశవదుపహితో జీవః సూక్ష్మోపాధిగత్యా లోకాంతరం గచ్ఛతీతి పంచాగ్నిశ్రుత్యుక్తః ప్రకారస్తద్విరోధాదన్యాః కల్పనాస్సర్వా అనాదర్తవ్యా ఇత్యన్వయః । సాంఖ్యకల్పనామాహ॥ వ్యాపినామితి॥ సుగతకల్పనామాహ॥ కేవలస్యేతి॥ నిర్వికల్పజ్ఞానసంతానరూపస్యాత్మనో దేహాంతరే శబ్దాదిసవికల్పజ్ఞానాఖ్యవృత్తిలాభో భవతీత్యర్థః । కాణాదకల్పనామాహ ॥మన ఇతి॥ దేహాంతరం ప్రతి మనోమాత్రం గచ్ఛతీంద్రియాణి తు నూతనాన్యేవారభ్యంతే । దిగంబరకల్పనామాహ॥ జీవ ఇతి ॥౧॥........*

ననుపాకస్వేదగంధస్వరూపకార్యత్రయోపలబ్ధేస్త్ర్యాత్మకో దేహ ఇత్యయుక్తం ప్రాణావకాశయోరప్యుపలబ్ధ్యా దేహస్య
పంచభూతాత్మకత్వాదిత్యరుచ్యా వ్యాఖ్యాంతరమాహ ॥ పునశ్చేతి ॥ దేహధారకత్వాద్ధాతవో వాతాదయః త్రైధాతుక
త్వాత్ త్ర్యాత్మక ఇత్యన్వయః। దేహస్య కేవలాబ్జత్వే వాతం పిత్తం చ వాయవ్యం తైజసం చ న స్యాతామితి భావః। పృథివీతరభూ
తాపేక్షయాఽపాం బాహుల్యం । కించ దేహనిమిత్తానాం కర్మణామబ్బాహుల్యాత్తాభిర్భూతాంతరాణ్యుపలక్ష్యంత ఇత్యే

త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ ॥ ౨ ॥

తుశబ్దేన చోదితామాశంకాముచ్ఛినత్తి ॥ త్ర్యాత్మికా హ్యాపః, త్రివృత్కరణశ్రుతేః। తాస్వారంభికాస్వభ్యుపగమ్యమానాస్వితరదపి భూతద్వయమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యం భవతి । త్ర్యాత్మకశ్చ దేహః, త్రయాణామపి తేజోఽబన్నానాం తస్మిన్ కార్యోపలబ్ధేః, పునశ్చ త్ర్యాత్మకస్త్రిధాతుకత్వాత్ త్రిభిర్వాతపిత్తశ్లేష్మభిః । న స భూతాంతరాణి ప్రత్యాఖ్యాయ కేవలాభిరద్భిరారబ్ధుం శక్యతే। తస్మాద్భూయస్త్వాపేక్షోఽయమాపః పురుషవచస ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనయోరప్శబ్దో న కైవల్యాపేక్షః, సర్వదేహేషు రసలోహితాదిద్రవభూయస్త్వం దృశ్యతే । నను పార్థివో ధాతుర్భూయిష్ఠో దేహేషూపలక్ష్యతే, నైష దోషః, ఇతరాపేక్షయాఽపాం బాహుల్యం భవిష్యతి । దృశ్యతే చ శుక్లశోణితలక్షణే దేహబీజే ద్రవబాహుల్యం । కర్మ చ నిమిత్తకారణం, దేహాంతరారంభే కర్మాణి చాగ్నిహోత్రాదీని సోమాజ్యపయఃప్రభృతిద్రవద్రవ్యవ్యపాశ్రయాణి । కర్మసమవాయిన్యశ్చాపః శ్రద్ధాశబ్దోదితాః సహ కర్మభిర్ద్యులోకాఖ్యేఽగ్నౌ హూయంత ఇతి వక్ష్యతి తస్మాదప్యపాం బాహుల్యప్రసిద్ధిః । బాహుల్యాచ్చాప్శబ్దేన సర్వేషామేవ దేహబీజానాం భూతసూక్ష్మాణాముపాదానమితి నిరవద్యం॥

... ...

ప్రాణగతేశ్చ ॥ ౩ ॥

ప్రాణానాం చ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ గతిః శ్రావ్యతే । 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యాదిశ్రుతిభిః । సా చ ప్రాణానాం గతిరాశ్రయమంతరేణ న సంభవతీత్యతః ప్రాణగతిప్రయుక్తా తదాశ్రయభూతానామపామపి భూతాంతరోపసృష్టానాం గతిరర్థాదవగమ్యతే। న హి నిరాశ్రయాః ప్రాణాః క్వచిద్గచ్ఛంతి తిష్ఠంతి వా, జీవతోఽదర్శనాత్ ॥

అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్ ॥ ౪ ॥

స్యాదేతత్, నైవ ప్రాణా దేహాంతరప్రతిపత్తౌ సహ జీవేన గచ్ఛంతి, అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేః । తథా హి శ్రుతిః మరణకాలే వాగాదయః ప్రాణా అగ్న్యాదీన్ దేవాన్ గచ్ఛంతీతి దర్శయతి 'యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణ' ఇత్యాదినేతి చేన్న, భాక్తత్వాత్ । వాగాదీనామగ్న్యాదిగతిశ్రుతిర్గౌణీ, లోమసు కేశేషు చాదర్శనాత్, 'ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశా' ఇతి హి తత్రామ్నాయతే । న హి లోమాని కేశాశ్చోత్ప్లుత్యౌషధీర్వనస్పతీంశ్చ గచ్ఛంతీతి సంభవతి । న చ జీవస్య ప్రాణోపాధిప్రత్యాఖ్యానే గమనమవకల్పతే, నాపి ప్రాణైర్వినా దేహాంతర ఉపభోగ ఉపపద్యతే, విస్పష్టం చ ప్రాణానాం సహ జీవేన గమనమన్యత్ర శ్రావితం, అతో వాగాద్యధిష్ఠాత్రీణామేవాగ్న్యాదిదేవతానాం వాగాద్యుపకారిణీనాం మరణకాలే ఉపకారనివృత్తిమాత్రమపేక్ష్య వాగాదయోఽగ్న్యాదీన్ గచ్ఛంతీత్యుపచర్యతే॥ ౪॥

హ ॥ కర్మచేత్యాదినా ॥ ౨ ॥ ** ఉత్క్రాంతౌ ప్రాణా దేహబీజపంచభూతాశ్రయాః ప్రాణత్వాజ్జీవద్దేహస్థప్రాణవదిత్యా
హ ॥ ప్రాణగతేశ్చేతి ॥ ౩ ॥ ** ప్రాణానాం గతిరసిద్ధేత్యాశంక్య నిషేధతి ॥ అగ్న్యాదీతి ॥ అదర్శనాత్ - ఓషధివనస్ప
తిగమనస్యేతి శేషః । లోమాన్యపి యంతీత్యర్థః । ప్రాణానామగ్న్యాదిషు లయస్యాముఖ్యత్వే జీవస్య గతిభోగయోరయో
గాత్, 'సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'తి విస్పష్టశ్రుతేః లోమాదిగౌణలయపాఠాచ్చ గౌణత్వమిత్యర్థః ॥.........౪॥

భూతాంతరయుక్తానామపాంగతిముక్త్వాపురుషవచస్త్వంతాసామాక్షిప్యసమాధత్తే॥ ప్రథమఇతి॥ ననుప్రథమపదంవ్యర్థం, ఉత్తరాగ్నిష్వప్యపామశ్రవణాదిత్యాశంక్య సోమవృష్ట్యన్నరేతసామబ్రూపత్వాదుత్తరత్రతాసాం శ్రవణమస్తి నప్రథమఇత్యాహ ॥ యదినామేతి ॥ పంచాగ్నిష్వపామాహుతిత్వేసిద్ధేతాసాంపంచమ్యామాహుతౌపురుషవచస్త్వంభవేత్ నతత్సిద్ధంప్రథమాగ్నౌతాసామనాహుతిత్వాదితిశంకార్థః । ఏవంహిశ్రద్ధాశబ్దేనాపాం గ్రహేసతి ప్రశ్నోత్తరోపసంహారాణాంసంజ్ఞానాదేకార్థత్వాదేకవాక్యతోపపద్యతే అగ్రహేచతుర్ష్వగ్నిష్వేవాపామాహుతిత్వాచ్చతుర్థ్యామాహుతావితివాచ్యం అతఃప్రశ్నోపసంహారయోఃపంచమ్యామితిశ్రవణాత్ ప్రథమాగ్నావప్యాపఏవగ్రాహ్యాఇతిసమా

ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥ ౫ ॥

స్యాదేతత్, కథంపునఃపంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవంతీత్యేతన్నిర్ధారయితుంపార్యతే యావతా నైవప్రథమేఽగ్నావపాంశ్రవణమస్తి । ఇహహిద్యులోకప్రభృతయఃపంచాగ్నయః పంచానామాహుతీనామాధారత్వేనాధీతాః, తేషాంచ ప్రముఖే 'అసౌవావలోకోగౌతమాగ్ని'రిత్యుపన్యస్య 'తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌదేవాశ్రద్ధాంజుహ్వతీ'తి శ్రద్ధా హోమ్యద్రవ్యత్వేనావేదితా, న తత్రాపో హోమ్యద్రవ్యతయా శ్రుతాః యదినామ పర్జన్యాదిషూత్తరేషుచతుర్ష్వగ్నిష్వపాం హోమ్యద్రవ్యతాపరికల్ప్యేతపరికల్ప్యతాంనామ, తేషు హోతవ్యతయోపాత్తానాంసోమాదీనామబ్బాహుల్యోపపత్తేః। ప్రథమేత్వగ్నౌశ్రుతాంశ్రద్ధాంపరిత్యజ్యాశ్రుతాఆపఃపరికల్ప్యంతఇతిసాహసమేతత్ ।శ్రద్ధాచనామప్రత్యయవిశేషఃప్రసిద్ధిసామర్థ్యాత్ । తస్మాదయుక్తఃపంచమ్యామాహుతావపాంపురుషభావఇతిచేన్నైషదోషః యతస్తత్రాపిప్రథమేఽగ్నౌతాఏవాపఃశ్రద్ధాశబ్దేనాభిప్రేయంతే।కుతః, ఉపపత్తేః।ఏవంహ్యాదిమధ్యావసానసంజ్ఞానాదనాకులమేతదేకవాక్యముపపద్యతే, ఇతరథాపునః పంచమ్యామాహుతావపాంపురుషవచస్త్వప్రకారేపృష్టే ప్రతివచనావసరేప్రథమాహుతిస్థానే యద్యనపో హోమ్యద్రవ్యంశ్రద్ధాంనామావతారయేత్ తతోఽన్యథాప్రశ్నోఽన్యథాప్రతివచనమిత్యేకవాక్యతా నస్యాదితితుపంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవంతీతిచోపసంహరన్నేతదేవదర్శయతి। శ్రద్ధాకార్యంచసోమవృష్ట్యాదిస్థూలీభవదబ్బహుళంలక్ష్యతే । సాచశ్రద్ధాయాఅప్త్వేయుక్తిః। కారణానురూపంహికార్యంభవతి ।నచశ్రద్ధాఖ్యఃప్రత్యయోమనసో జీవస్యవాధర్మస్సన్ ధర్మిణోనిష్కృష్యహోమాయోపాదాతుంశక్యతేపశ్వాదిభ్యఇవహృదయాదీనీత్యాపఏవశ్రద్ధాశబ్దాభవేయుః, శ్రద్ధాశబ్దశ్చాప్సూపపద్యతే, వైదికప్రయోగదర్శనాత్ 'శ్రద్ధా వాఆప'ఇతి ।తనుత్వంచ'శ్రద్ధాసారూప్యంగచ్ఛంత్యాపోదేహబీజభూతా'ఇత్యతఃశ్రద్ధాశబ్దాస్స్యుః యథాసింహపరాక్రమోనరః సింహశబ్దోభవతి ।శ్రద్ధాపూర్వక కర్మసమవాయాచ్చాప్సుశ్రద్ధాశబ్దఉపపద్యతేమంచశబ్దఇవపురుషేషు।శ్రద్ధా హేతుత్వాచ్చశ్రద్ధాశబ్దోపపత్తిః 'ఆపోహాస్మైశ్రద్ధాంసన్నమంతే పుణ్యాయకర్మణ'ఇతిశ్రుతేః॥

అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాంప్రతీతేః॥ ౬ ॥

అథాపిస్యాత్ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాంనామశ్రద్ధాదిక్రమేణాపఃపంచమ్యామాహుతౌపురుషాకారంధానార్థః, అనపఃఅప్భ్యోఽన్యత్- ఏతదేవేతిశ్రద్ధాశబ్దస్యాప్పరత్వందర్శయతీత్యర్థః।ఉపపత్తేరిత్యస్యార్థాంతరమాహ శ్రద్ధాకార్యమితి ॥ తస్యాఃశ్రద్ధాహుతేస్సోమస్సంభవతీత్యాదినాసోమాద్యాహుతీనాం పూర్వపూర్వపరిణామిత్వంశ్రుతంతతోద్రవపరిణామిత్వాత్ శ్రద్ధాయాఅప్త్వంప్రత్యయాత్మకముఖ్యశ్రద్ధాయాఆహుతిత్వాయోగాచ్చేత్యర్థః । శ్రద్ధాశబ్దస్యాప్సుసూక్ష్మత్వగుణేనవృత్తిముక్త్వాలక్షణాంచవక్తుం శ్రద్ధాయాఅద్భిరేవకర్మయోగిత్వం హేతుత్వంవాసంబంధమాహ॥ శ్రద్ధాపూర్వేతి॥ అస్మైయజమానాయ స్నానాద్యర్థమాపఃశ్రద్ధాంసన్నమంతేజనయంతీతిశ్రుత్యర్థః॥ ౫॥

అపాంగతిముపేత్యాద్భిస్సహజీవానాంగతిమాక్షిప్యసమాధత్తే॥ అథాపీత్యాదినా ॥ ద్యులోకాగ్నౌశ్రద్ధాహుతేస్సో

మో రాజా సంభవతీత్యుక్త్వా వాక్యశేషే ధూమాదిమార్గేణాకాశాచ్చంద్రమసం ప్రాప్తా ఇష్టాదికారిణ ఏష సోమో రా
జేత్యుక్తాః అతస్సోమరాజశబ్దసామాన్యాదిష్టాదికారిణాం జీవానాం శ్రద్ధాశబ్దితాద్భిస్సహ గతిరిహ శ్రద్ధాహుతివాక్యే ప్రతీ
యత ఇత్యర్థః। తేషాం సూక్ష్మాభిర్ద్రవ్యాపూర్వరూపాభిః పంచీకృతాభిరద్భిస్సంబంధం వదన్ సహగతిం వివృణోతి॥ తేషాం
చాగ్నిహోత్రేతి॥ నిధనం మరణం తస్మిన్నుత్తరకమంత్యేష్టివిధానం - అసౌ యజమానః స్వర్గాయ గచ్ఛస్వేతి మంత్రార్థః॥
హుతద్రవ్యరూపాణామపాంగమనే హేతుశ్రుత్యంతరమాహ॥ తథా చేతి॥ అగ్నిహోత్రప్రకరణే జనకేన యాజ్ఞవల్క్యం ప్ర
తి 'న త్వేవైనయోస్త్వం సాయంప్రాతరాహుత్యోస్త్వముత్క్రాంతిం న గతిం న ప్రతిష్ఠాం న తృప్తిం న పునరావృత్తిం న లోకం చ
ప్రత్యుత్థాయినం వేత్థే'తి షట్ప్రశ్నాః కృతాః, తేషాం నిర్వచనమపి రాజ్ఞైవ 'తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతస్తే అంత

ప్రతిపద్యేరన్ న తు తత్సంపరిష్వక్తా జీవా రంహంతీతి, అశ్రుతత్వాత్। న హ్యత్ర జీవానాం శ్రా
వయితా కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి। తస్మాద్రంహతి సంపరిష్వక్త ఇత్యయుక్తమితి చేన్నైష దోషః। కుతః, ఇష్టాదికా
రిణాం ప్రతీతేః। 'అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవంతీ'త్యుపక్ర
మ్యేష్టాదికారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథా చంద్రప్రాప్తిం కథయతి 'ఆకాశాచ్చంద్రమసమేష సో
మో రాజే'తి। త ఏవేహాపి ప్రతీయంతే 'తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేస్సోమో
రాజా సంభవతీ'తి శ్రుతిసామాన్యాత్। తేషాం చాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మసాధనభూతా
దధిపయఃప్రభృతయో ద్రవద్రవ్యభూయస్త్వాత్ ప్రత్యక్షమేవాపః సంభవంతి, తా ఆహవనీయే హు
తాస్సూక్ష్మా ఆహుత్యోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణ ఆశ్రయంతి। తేషాం చ శరీరం నైధనేన వి
ధానేనాంత్యేఽగ్నావృత్విజో జుహ్వతి, అసౌ స్వర్గాయ లోకాయ స్వాహేతి। తతస్తాః శ్రద్ధాపూర్వకకర్మ
సమవాయిన్య ఆహుతిమయ్యోఽపోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణో జీవాన్పరివేష్ట్యాముం లోకం
ఫలదానాయ నయంతీతి, తదత్ర జుహోతినాఽభిధీయతే 'శ్రద్ధాం జుహ్వతీ'తి। తథా చాగ్నిహోత్రే
షట్ప్రశ్నీనిర్వచనరూపేణ వాక్యశేషేణ 'తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత' ఇత్యేవమాదినాఽ
గ్నిహోత్రాహుత్యోః ఫలారంభాయ లోకాంతరప్రాప్తిర్దర్శితా। తస్మాదాహుతిమయీభిరద్భిస్సం
పరిష్వక్తా జీవా రంహంతి స్వకర్మఫలోపభోగాయేతి శ్లిష్యతే। కథం పునరిష్టాదికారిణాం స్వకర్మఫలోపభో
గాయ రంహణం ప్రతిజ్ఞాయతే, యావతా తేషాం ధూమాదిప్రతీకేన వర్త్మనా చంద్రమసమధిరూఢానామ
న్నభావం దర్శయతి 'ఏష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయంతీ'తి। 'తే చంద్రం ప్రాప్యా
న్నం భవంతి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేతాంస్తత్ర భ
క్షయంతీ'తి చ సమానవిషయం శ్రుత్యంతరం। న చ వ్యాఘ్రాదిభిరివ దేవైర్భక్ష్యమాణానాముపభోగ
స్సంభవతీత్యత ఉత్తరం పఠతి॥

సూ॥ భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ ౭॥

వాశబ్దశ్చోదితదోషవ్యావర్తనార్థః। భాక్తమేషామన్నత్వం న ముఖ్యం ముఖ్యే హ్యన్నత్వే 'స్వర్గకామో

రిక్షద్వారా దివం గచ్ఛతస్తే దివమేవాహవనీయం ప్రతిష్ఠాం కుర్వాతే తే దివం తర్పయతస్తే తతః పునరావర్తేతే తే తతః పృథివ్యాం
పురుషే యోషితి చ హుతే పురుషరూపేణోత్తిష్ఠత' ఇతి వాక్యశేషేణ కృతం। సంప్రత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యాం శంకతే॥ క
థమిత్యాదినా॥ అత్ర సోమాఖ్యచంద్రస్యాన్నత్వముక్తం నేష్టాదికారిణామితి భ్రాంతినిరాసార్థం శ్రుత్యంతరమాహ॥ తే
చంద్రమితి॥ యథా యజ్ఞే చమసస్థం సోమమృత్విజః, ఆప్యాయస్వేతి క్రియావృత్త్యా లోట్ పునః పునరాప్యాయ్య పునః పునర
పక్షయ్య భక్షయంతి। ఏవమేతానిష్టాదికారిణోఽన్నరూపాన్ భక్షయంతి దేవా ఇత్యర్థః॥ ౬
అధిక్రియతే పురుషో విధినాఽసంబధ్యతేఽనేనేత్యధికారః ఫలకామనా। శాస్త్రానర్థక్యవారణాయాన్నత్వం గౌణమి

తిభావః । కేన దోషేణ తేషాం దేవభోగ్యతేత్యత ఆహ ॥ అనాత్మవిత్త్వాచ్చేతి॥ యథా పశుర్భోగ్య ఏవమజ్ఞస్స భేదధీమాన్
దేవానాం భోగ్య ఇత్యర్థః - ఆత్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వబలేన సూత్రాంశం వ్యాఖ్యాయ ప్రకృతపంచాగ్నయః సూత్రకృతాత్మ
త్వేనోపచరితా ఇతి వ్యాఖ్యాంతరమాహ ॥ అనాత్మేత్యాదినా ॥ విద్యాస్తుత్యర్థమన్నత్వం న ముఖ్యమిత్యత్ర శ్రుత్యంతరా
ర్థం సూత్రశేషం వ్యాచష్టే ॥ తథా హీతి॥ ఏవం గతిపర్యాలోచనయా వైరాగ్యమితి సిద్ధమ్ ॥౭॥ ఇదానీం గత్యనంతరభావినీమా
గతిం నిరూపయతి । కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ ॥ భోక్తవ్యకర్మణః సమాప్త్యానంతర్యమ

యజేతేత్యేవంజాతీయకాధికారశ్రుతిరుపరుధ్యేత । చంద్రమండలే చేదిష్టాదికారిణాముపభోగో న స్యా
త్ కిమర్థమధికారిణ ఇష్టాద్యాయాసబహులం కర్మ కుర్యుః । అన్నశబ్దశ్చోపభోగహేతుత్వసామాన్యాదన
న్నేఽప్యుపచర్యమాణో దృశ్యతే, యథా విశోఽన్నం రాజ్ఞాం పశవోఽన్నం విశామితి । తస్మాదిష్టస్త్రీపుత్ర
భృత్యమిత్రాదిభిరివ గుణభావోపగతైరిష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవిహరణం దేవానాం తదేవైషాం భక్షణమభి
ప్రేతం న మోదకాదివచ్చర్వణం నిగరణం వా । న వై దేవా అశ్నంతి న పిబంత్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యం
తీతి చ దేవానాం చర్వణాదివ్యాపారం వారయతి । తేషాం చేష్టాదికారిణాం దేవాన్ప్రతి గుణభావోపగ
తానామప్యుపభోగ ఉపపద్యతే రాజోపజీవినామివ పరిజనానామ్ । అనాత్మవిత్త్వాచ్చేష్టాదికారిణాం దేవోప
భోగ్యభావ ఉపపద్యతే । తథా హ్యనాత్మవిదాం దేవోపభోగ్యతాం దర్శయతి శ్రుతిః, అథ యోఽన్యాం దేవ
తాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద యథా పశురేవం స దేవానామితి । స చాస్మిన్నపి లోకే
ఇష్టాదిభిః కర్మభిః ప్రీణయన్ పశువద్దేవానాముపకరోతి అముష్మిన్నపి లోకే తదుపజీవీ తదాదిష్టం ఫలముప
భుంజానః పశువదేవ దేవానాముపకరోతీతి గమ్యతే । అనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతీత్యస్యాపరా వ్యా
ఖ్యా । అనాత్మవిదో హ్యేతే కేవలకర్మిణ ఇష్టాదికారిణో న జ్ఞానకర్మసముచ్చయానుష్ఠాయినః పంచాగ్నివి
ద్యామిహాత్మవిద్యేత్యుపచరంతి ప్రకరణాత్ పంచాగ్నివిద్యాజ్ఞానహీనత్వాచ్చేదమిష్టాదికారిణాం గుణ
వాదత్వేనాన్నత్వముద్భావ్యతే పంచాగ్నివిద్యాజ్ఞానప్రశంసాయై । పంచాగ్నివిద్యా హీహ విధిత్సితా వా
క్యతాత్పర్యావగమాత్ । తథా హి శ్రుత్యంతరం చంద్రమండలే భోగసద్భావం దర్శయతి, స సోమలోకే
విభూతిమనుభూయ పునరావర్తత ఇతి । తథాన్యదపి శ్రుత్యంతరం, అథ యే శతం పితౄణాం జితలోకా
నామానందాః స ఏకః కర్మదేవానామానందః యే కర్మణా దేవత్వమభిసంపద్యంత ఇతీష్టాదికారిణాం దేవైః
సంవసతాం భోగప్రాప్తిం దర్శయతి । ఏవం భాక్తత్వాదన్నభావవచనస్యేష్టాదికారిణోఽత్ర జీవా రం
హంతీతి ప్రతీయంతే । తస్మాద్రంహతి సంపరిష్వక్త ఇతి యుక్తమేవోక్తమ్ ॥

సూ॥ కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ॥ ౮ ॥

ఇష్టాదికారిణాం ధూమాదివర్త్మనా చంద్రమండలమధిరూఢానాం భుక్తభోగానాం తతః ప్రత్యవరోహ
ఆమ్నాయతే, తస్మిన్ యావత్సంపాతముషిత్వాఽథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమిత్యార
భ్య యావద్రమణీయచరణా బ్రాహ్మణాదియోనిమాపద్యంతే కపూయచరణాశ్శ్వాదియోనిమితి । త
త్రేదం విచార్యతే, కిం నిరనుశయా భుక్తకృత్స్నకర్మాణోఽవరోహంత్యాహోస్విత్సానుశయా ఇతి । కిం
తావత్ ప్రాప్తం నిరనుశయా ఇతి। కుతః, యావత్సంపాతమితి విశేషణాత్ । సంపాతశబ్దేనాత్ర కర్మాశయ

ఉచ్యతే

ఉశబ్దార్థః । యథేతమిత్యారభ్య శ్వాదియోనిమిత్యంతం వాక్యం యావత్తావదామ్నాయత ఇతి యోజనా । అత్ర యావత్సం
పాతమితి విశేషణాద్రమణీయచరణా ఇతి వాక్యాచ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ అనుశయః కర్మ, అత్ర పూర్వపక్షేక
ర్మాభావేనాగతేరనియమాద్వైరాగ్యాదార్ఢ్యం సిద్ధాంతే కర్మసత్త్వేనాగతినియమాద్వైరాగ్యదార్ఢ్యమితి భేదః
తేషామిష్టాదికారిణాం యదా తత్కర్మపర్యవసితం పరిక్షీణం భవతి తదా పునరావర్తంత ఇతి శ్రుత్యంతరేణాపి కృత్స్నకర్మ

ణశ్చంద్రలోకే భుక్తత్వముచ్యత ఇత్యర్థః । యావత్పదసంకోచో న యుక్తః శ్రుత్యంతరవిరోధాదిత్యాహ ॥ నైవమితి ॥ అయం నరో యత్కించిదిహ లోకే కర్మ కరోతి తస్యాంతం ఫలం పరలోకే ప్రాప్య కర్మార్థం పునరాయాతీతి శ్రుత్యర్థః । కర్మాభావే శ్రుతిముక్త్వా యుక్తిమాహ ॥ అపి చేతి ॥ అభివ్యక్తిః ఫలోన్ముఖతా, మరణేనాభివ్యక్తసర్వకర్మణః పరలోకభోగస్యావశ్యంభావాత్కర్మాభావ ఇత్యర్థః । చరణాఖ్యశీలమాత్రాదవరోహ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతప్రతిజ్ఞాం వ్యాచష్టే ॥ యేనేత్యాదినా ॥ తత్రావరోహతాం జీవానాం మధ్యే యే కేచిదిహ కర్మభూమౌ రమణీయచరణాః పుణ్యకర్మాణః తే పుణ్యయోనిభాజ ఇతి యదభ్యాశో హ అవశ్యంహీత్యర్థః । కపూయం పాపం । దృష్టశబ్దస్య శ్రుతమర్థముక్త్వాఽర్థాంతర

ఉచ్యతే। సంపతంత్యనేనాస్మాల్లోకాదముం లోకం ఫలోపభోగాయేతి యావత్సంపాతముషిత్వేతి చ కృత్స్నస్య కృతస్య తత్రైవ భుక్తతాం దర్శయతి। 'తేషాం యదా తత్పర్యవైతి' ఇతి చ శ్రుత్యంతరేణైష ఏవార్థః ప్రదర్శ్యతే। స్యాదేతత్ యావదముష్మిన్ లోకే ఉపభోక్తవ్యం కర్మ తావదుపభుజ్యత ఇతి కల్పయిష్యామీతి। నైవం కల్పయితుం శక్యతే యత్కించేత్యన్యత్ర పరామర్శాత్, 'ప్రాప్యాంతం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయమ్। తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ' ఇతి హ్యపరా శ్రుతిః యత్కించేత్యవిశేషపరామర్శేన కృత్స్నస్యేహ కృతస్య కర్మణస్తత్ర క్షపితతాం దర్శయతి। అపి చ ప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్మణోఽభివ్యంజకం। ప్రాక్ప్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబంధస్యాభివ్యక్త్యనుపపత్తేః। తచ్చావిశేషాత్ యావత్కించిదనారబ్ధఫలం తస్య సర్వస్యాభివ్యంజకం, న హి సాధారణే నిమిత్తే నైమిత్తికమసాధారణం భవితుమర్హతి। న హ్యవిశిష్టే ప్రదీపసన్నిధౌ ఘటోఽభివ్యజ్యతే న పట ఇత్యుపపద్యతే। తస్మాన్నిరనుశయా అవరోహంతీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। కృతాత్యయేఽనుశయవానితి। యేన కర్మబృందేన చంద్రమసమారూఢాః ఫలోపభోగాయ తస్మిన్నుపభోగేన క్షపితే తేషాం యదమ్మయం శరీరం చంద్రమస్యుపభోగాయారబ్ధం తదుపభోగక్షయదర్శనశోకాగ్నిసంపర్కాత్ ప్రవిలీయతే సవితృకిరణసంపర్కాదివ హిమకరకాః, హుతభుగర్చిస్సంపర్కాదివ ఘృతకాఠిన్యం। తతః కృతాత్యయే కృతస్యేష్టాదేః కర్మణః ఫలోపభోగేనోపక్షయే సతి సానుశయా ఏవేమమవరోహంతి। కేన హేతునా? దృష్టస్మృతిభ్యామిత్యాహ। తథా హి ప్రత్యక్షా శ్రుతిస్సానుశయానామవరోహం దర్శయతి 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియయోనిం వా వైశ్యయోనిం వా, అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చండాలయోనిం వా' ఇతి । చరణశబ్దేనాత్రానుశయస్సూచ్యత ఇతి వర్ణయిష్యతే। దృష్టశ్చాయం జన్మనైవ ప్రతిప్రాణ్యుచ్చావచరూప ఉపభోగః ప్రవిభజ్యమానః ఆకస్మికత్వాసంభవాదనుశయసద్భావం సూచయతి । అభ్యుదయప్రత్యవాయయోస్సుకృతదుష్కృతహేతుత్వస్య సామాన్యతశ్శాస్త్రేణావగమితత్వాత్। స్మృతిరపి 'వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతశ్శేషేణ విశిష్టదేశకులజాతిరూపాయుశ్శ్రుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో జన్మ ప్రతిపద్యంతే' ఇతి సానుశయానామేవావరోహం దర్శయతి। కః పునరనుశయో నామేతి, కేచిత్తావదాహుః స్వర్గార్థస్య కర్మణో

మాహ ॥ దృష్టశ్చేతి ॥ 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన' ఇత్యాదిశాస్త్రేణ సుఖదుఃఖయోర్ధర్మాధర్మహేతుకత్వమవగతం తతశ్చ జన్మారభ్య దృష్టో భోగః కర్మహేతుకః భోగత్వాత్ స్వర్గభోగవదిత్యనుశయసిద్ధిః- విపక్షే చ హేత్వభావాద్భోగస్యాకస్మికత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః । స్మృతౌ వర్ణాశ్రమా ఆశ్రమిణః ప్రేత్య మృత్వా లోకాంతరే కర్మఫలం భుక్త్వా తతశ్శేషేణానుభూతాదన్యేన కర్మణాఽనుశయాఖ్యేన పునర్జన్మ ప్రతిపద్యంత ఇతి సంబంధః । విశిష్టా దేశాదయో మేధాంతా దశగుణా యేషు తే తథోక్తాః- శ్రుతం జ్ఞానం వృత్తమాచారః । స్వాభిమతానుశయం వక్తుం పృచ్ఛతి ॥ కః పునరితి ॥ కృతస్య కర్మణః స్వర్గే భోగే సతి భుక్తస్య కర్మణో లేశోఽనుశయస్తద్వానవరోహతి, భాండే స్నేహలేశవద్దృష్టత్వాత్

తతశ్శేషేణేతిస్మృతేశ్చ ఏకదేశివ్యాఖ్యామాహ ॥ కేచిదిత్యాదినా॥ రిచ్యమానం స్నేహేన వియుజ్యమానం। నను భోగనాశ్యత్వాత్కర్మణో లేశో న యుక్త ఇతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ కృత్స్నకర్మణో భోగే జాతే నాశస్స్యాత్ న తు భోగో జాత ఇతి పరిహారార్థః భోగో న జాయత ఇత్యయుక్తమితి శంకతే ॥నన్వితి॥ భోగస్యావశేషో జాత ఇతి సమాధత్తే ॥ బాఢమిత్యాదినా॥ ఇదమేకదేశివ్యాఖ్యానం దూషయతి ॥ నచేతి ॥ 'స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యాదిశాస్త్రేణ స్వర్గభోగార్థం కర్మ చోదితం, తచ్ఛేషస్య మర్త్యభోగహేతుత్వే శాస్త్రవిరోధ ఇత్యర్థః। కించ స్వర్గహేతుకర్మశేషాదవరోహే కపూయయోన్యాపత్తిశ్రుతివిరోధ ఇత్యాహ ॥అవశ్యం చేతి॥ స్వాభిమతమనుశయమాహ ॥తస్మాదితి॥ పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి॥ యది

భుక్తఫలస్యావశేషః కశ్చిదనుశయో నామ భాండానుసారిస్నేహవత్। యథా హి స్నేహభాండం రిచ్యమానం న సర్వాత్మనా రిచ్యతే భాండానుసార్యేవ కశ్చిత్స్నేహశేషోऽవతిష్ఠతే తథానుశయోऽపీతి। నను కార్యవిరోధిత్వాదదృష్టస్య న భుక్తఫలస్యావశేషావస్థానం న్యాయ్యం। నాయం దోషః। న హి సర్వాత్మనా భుక్తఫలత్వం కర్మణః ప్రతిజానీమహే। నను నిరవశేషకర్మఫలోపభోగాయ చంద్రమండలమారూఢాః। బాఢం। తథాపి స్వల్పకర్మావశేషమాత్రేణ తత్రావస్థానం న లభ్యతే। యథా కిల కశ్చిత్సేవకః సకలైస్సేవోపకరణైః రాజకులముపసృప్తశ్చిరప్రవాసాత్ పరిక్షీణబహూపకరణశ్ఛత్రపాదుకాదిమాత్రావశేషో న రాజకులేऽవస్థాతుం శక్నోతి, ఏవమనుశయమాత్రపరిగ్రహో న చంద్రమండలేऽవస్థాతుం శక్నోతీతి। న చైతద్యుక్తమివ, న హి స్వర్గార్థస్య కర్మణో భుక్తఫలస్యావశేషానువృత్తిరుపపద్యతే కార్యవిరోధిత్వాదిత్యుక్తం। నన్వేతదప్యుక్తం న స్వర్గఫలస్య కర్మణో నిఖిలస్య భుక్తఫలత్వం భవతీతి। తదేతదపేశలం। స్వర్గార్థం కిల కర్మ స్వర్గస్థస్యైవ స్వర్గఫలం నిఖిలం న జనయతి స్వర్గచ్యుతస్యాపి కంచిత్ఫలలేశం జనయతీతి న శబ్దప్రమాణకానామీదృశీ కల్పనావకల్ప్యతే। స్నేహభాండే తు స్నేహలేశానువృత్తిర్దృష్టత్వాదుపపద్యతే। తథా సేవకస్యోపకరణలేశానువృత్తిర్దృశ్యతే। న త్విహ తథా స్వర్గఫలస్య కర్మణో లేశానువృత్తిర్దృశ్యతే నాపి కల్పయితుం శక్యతే, స్వర్గఫలశాస్త్రవిరోధాత్। అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయం న స్వర్గఫలస్యేష్టాదేః కర్మణో భాండానుసారిస్నేహవదేకదేశోऽనువర్తమానోऽనుశయ ఇతి। యది హి యేన సుకృతేన కర్మణేష్టాదినా స్వర్గమన్వభూవన్ తస్యైవ కశ్చిదేకదేశోऽనుశయః కల్ప్యేత తతో రమణీయ ఏవైకోऽనుశయస్స్యాన్న విపరీతః, తత్రేయమనుశయవిభాగశ్రుతిరుపరుధ్యేత 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అథ య ఇహ కపూయచరణా' ఇతి। తస్మాదాముష్మికఫలే కర్మజాతే ఉపభుక్తే అవశిష్టమైహికఫలం కర్మాంతరజాతమనుశయస్తద్వంతోऽవరోహంతీతి। యదుక్తం యత్కించేత్యవిశేషపరామర్శాత్సర్వస్యేహ కృతస్య కర్మణః ఫలోపభోగేనాంతం ప్రాప్య నిరనుశయా అవరోహంతీతి। నైతదేవం, అనుశయసద్భావస్యావగమితత్వాత్ యత్కించిదిహ కృతమాముష్మికఫలం కర్మారబ్ధభోగం తత్సర్వం ఫలోపభోగేన క్షపయిత్వేతి గమ్యతే। యదప్యుక్తం ప్రాయణమవిశిష్టత్వాదనారబ్ధఫలం కృత్స్నమేవ కర్మాభివ్యనక్తి, తత్ర కేనచిత్కర్మణాముష్మికే లోకే ఫలమారభ్యతే కేనచిదస్మిన్నిత్యయం విభాగో న సంభవతీతి। తదప్యనుశయసద్భావప్రదర్శనేనైవ ప్రత్యుక్తం। అపి చ కేన హేతునా ప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్మణోऽభివ్యంజకం ప్రతిజ్ఞా

దిత్యాదినా ॥ క్షపయిత్వా పునరాగచ్ఛతీతి ప్రాప్యాంతమితి వాక్యేన గమ్యత ఇతి యోజనా। జన్మారభ్యదృష్టభోగలింగానుగృహీతయా రమణీయకపూయచరణశ్రుత్యా ఐహికానుశయాఖ్యకర్మవిశేషపరయా విరోధాత్ యత్కించేతి యావత్సంపాతమితి చ సామాన్యశబ్దయోరాముష్మికవిషయత్వేన సంకోచో వాచ్య ఇతి భావః। మరణం కృత్స్నకర్మాభివ్యంజకమిత్యయుక్తం, ఉక్తానుశయశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ ॥ తదపీతి ॥ బలవదనారబ్ధకర్మప్రతిబంధాచ్చ న కృత్స్నకర్మాభివ్యక్తిరిత్యాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ తస్య కృత్స్నకర్మాభివ్యంజకత్వే హేతుర్నాస్తీతి భావః ॥ ప్రశ్నం మత్వోత్తరం శంకతే ॥ఆర

ద్ధేతి॥ ఆరబ్ధవత్ అనారబ్ధస్యాపి బలవతః ప్రతిబంధకత్వాన్న సర్వకర్మణః ఫలదానాయాభివ్యక్తిరితి సమాధత్తే ॥ యథేతి ॥ అనారబ్ధఫలత్వావిశేషాత్ సర్వకర్మణామభివ్యక్తిమాశంక్య మిథోవిరుద్ధ స్వర్గనరకాదిదేహఫలానామేకదేహారంభకత్వాసంభవ ఉక్తస్తం వివృణోతి ॥ నహీతి॥ అస్తు తర్హి దుర్బలస్య కర్మణో నాశ ఇత్యత ఆహ॥ నాపీతి॥ నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యైకాంతిక ఉత్సర్గః, స చ ప్రాయశ్చిత్తబ్రహ్మజ్ఞానధ్యానైర్బాధ్యతే న మరణమాత్రేణేత్యర్థః । మరణేన దుర్బలకర్మావినాశే మానమాహ ॥ స్మృతిరితి ॥ కర్మనాశపక్షం నిరస్య ప్రకృతకృత్స్నకర్మాభివ్యక్తిపక్షే దోషాంతరమాహ॥ యది చేతి॥ కృత్స్నకర్మణామేకస్మిన్ దేవాదిజన్మని భోగేన క్షయాత్ న జన్మాంతరం స్యాత్ జ్ఞానాభావాన్న ముక్తిరిత్యాదిదేవస్య కష్టా దశా స్యాదిత్యర్థః ॥ "శ్వసూకరఖరోష్ట్రాణాం గోజావిమృగపక్షిణాం । చండాలపుల్కసానాం చ బ్రహ్మహా యోనిమృచ్ఛతి" ఇత్యాదిస్మృతివిరోధాచ్చ న సర్వకర్మణామేకజన్మారంభకత్వమిత్యాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ నన్వేకస్య కర్మణః కథమనేకజన్మఫలక

యత ఇతి వక్తవ్యం । ఆరబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తేస్తదుపశమాత్ ప్రాయణకాలే వృత్త్యుద్భవో భవతీతి యద్యుచ్యేత తత్రేదం వక్తవ్యం, యథైవ తర్హి ప్రాక్ ప్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిః, ఏవం ప్రాయణకాలేఽపి విరుద్ధఫలస్యానేకస్య కర్మణో యుగపత్ఫలారంభాసంభవాద్బలవతాపి ప్రతిబద్ధస్య దుర్బలస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిరితి । న హ్యనారబ్ధఫలత్వసామాన్యేన జాత్యంతరోపభోగ్యఫలమప్యనేకం కర్మైకస్మిన్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం జాతిమారభత ఇతి శక్యం వక్తుం, ప్రతినియతఫలత్వవిరోధాత్, నాపి కస్యచిత్ కర్మణః ప్రాయణేఽభివ్యక్తిః కస్యచిదుచ్ఛేద ఇతి శక్యతే వక్తుం ఐకాంతికఫలత్వవిరోధాత్ । న హి ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్హేతుభిర్వినా కర్మణాముచ్ఛేదః సంభావ్యతే। స్మృతిరపి విరుద్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్య కర్మాంతరస్య చిరమవస్థానం దర్శయతి "కదాచిత్సుకృతం కర్మ కూటస్థమిహ తిష్ఠతి। మజ్జమానస్య సంసారే యావద్దుఃఖాద్విముచ్యతే" ఇత్యేవంజాతీయా । యది చ కృత్స్నమనారబ్ధఫలం కర్మైకస్మిన్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం జాతిమారభేత తతః స్వర్గనరకతిర్యగ్యోనిషు అధికారానవగమాద్ధర్మాధర్మానుత్పత్తౌ నిమిత్తాభావాన్నోత్తరా జాతిరుపపద్యేత । బ్రహ్మహత్యాదీనాం చైకైకస్య కర్మణోఽనేకజన్మనిమిత్తత్వం స్మర్యమాణముపరుధ్యేత । న చ ధర్మాధర్మయోః స్వరూపఫలసాధనాదిసమధిగమే శాస్త్రాదతిరిక్తం కారణం శక్యం సంభావయితుం । న చ దృష్టఫలస్య కర్మణః కారీర్యాదేః ప్రాయణమభివ్యంజకం సంభవతీత్యవ్యాపికాపీయం ప్రాయణస్యాభివ్యంజకత్వకల్పనా । ప్రదీపోపన్యాసోఽపి కర్మబలాబలప్రదర్శనేనైవ ప్రతినీతః, స్థూలసూక్ష్మరూపాభివ్యక్తివచ్చేదం ద్రష్టవ్యం। యథా హి ప్రదీపః సమానేఽపి సన్నిధానే స్థూలం రూపమభివ్యనక్తి న సూక్ష్మం, ఏవం ప్రాయణం సమానేఽప్యనారబ్ధఫలస్య కర్మజాతస్య ప్రాప్తావసరత్వే బలవతః కర్మణో వృత్తిముద్భావయతి న దుర్బలస్యేతి తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరోధాదశ్లిష్టోఽయమశేషకర్మాభివ్యక్త్యభ్యుపగమః, శేషకర్మసద్భావేఽనిర్మోక్షప్రసంగ ఇత్యయమప్యస్థానే సంభ్రమః సమ్యగ్దర్శనా

త్వం, అదృష్టత్వాదిత్యత ఆహ ॥ న చేతి ॥ కించ వ్యంజకత్వేఽపి మరణస్య కిం సర్వకర్మవ్యంజకత్వం కల్ప్యతే, ఉత యత్కించిత్కర్మవ్యంజకత్వం, నాద్యః, ఇహకృతకారీర్యాదేరత్రైవ ఫలహేతోర్మరణవ్యంజకత్వాసంభవాదిత్యాహ ॥ న చేతి॥ ద్వితీయం నిరస్యన్ పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి ॥ ప్రదీపేతి ॥ రూపాణాం ప్రదీపవన్మరణం న కస్యచిదపి కర్మణో వ్యంజకం కింతు ప్రబలకర్మప్రతిబంధాభావే దుర్బలం వ్యజ్యత ఇత్యర్థః । ఏవం మరణస్య వ్యంజకత్వానంగీకారేణ ప్రదీపదృష్టాంతో నిరస్తః, అంగీకారేఽప్యనుకూలో దృష్టాంత ఇత్యాహ ॥ స్థూలేతి ॥ సూక్ష్మమనుద్భూతరూపమితి మరణే సర్వకర్మాభివ్యక్త్యసిద్ధిరితి శేషః । ఏవం సర్వకర్మసంఘ ఏకజన్మారంభక ఇత్యైకభవికః కర్మాశయ ఇతి మతనిరాసముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ చరణశ్రుత్యా తతశ్శేషేణేత్యాదిస్మృత్యా ప్రబలప్రతిబంధాదితి న్యాయేన చానభివ్యక్తకర్మసద్భావాదిత్యర్థః । నను ము

క్త్యనుపపత్త్యాఽఙ్గీకార్య ఐకభవిక ఇత్యత ఆహ ॥ శేషేతి॥ సూత్రం శేషం వ్యాచష్టే॥ తేచేత్యాదినా ॥ అవరోహమార్గ ఇత్థం శ్రూయతే ‘తస్మిన్ యావత్సంపాతముషిత్వా అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతి అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయన్తే అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరం యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతి తద్య ఇహ రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యన్త’ ఇతి। ధూమాద్యధ్వనా యథేతం. యథాగతం తథా తమధ్వానం పునరాయాన్తీత్యుక్త్వా ధూమాదిరూపపితృమార్గస్య రాత్ర్యాదికం నోక్తం, అధికం చాభ్రాదికముక్తమితి మత్వా సూత్రకృతోక్తం యథేతమనేవం చేతి। అవశిష్టశ్రుత్యర్థోఽగ్రే స్ఫుటీభవిష్యతి. ౮. సంప్రతి శ్రుతిస్థచరణశబ్దమాక్షేపపూర్వకం సూత్రకృద్వ్యాచష్టే ॥ చరణాదితి చేదితి ॥ ‘అద్రోహస్సర్వభూతే

దశేషకర్మక్షయశ్రుతేః। తస్మాత్ స్థితమేతదనుశయవన్తోఽవరోహన్తీతి। తే చావరోహన్తో యథేతమనేవం చావరోహన్తి। యథేతమితి యథాగతమిత్యర్థః। అనేవమితి తద్విపర్యయేణేత్యర్థః। ధూమాకాశయోః పితృయాణేఽధ్వన్యుపాత్తయోరవరోహే సంకీర్తనాత్ యథేతంశబ్దాచ్చ యథాగతమితి ప్రతీయతే, రాత్ర్యాద్యసంకీర్తనాదభ్రాద్యుపసంఖ్యానాచ్చ విపర్యయోఽపి ప్రతీయతే॥ ॥౮॥

సూ॥ చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥౯॥

అథాపి స్యాద్యా శ్రుతిరనుశయసద్భావప్రతిపాదనాయోదాహృతా ‘తద్య ఇహ రమణీయచరణా’ ఇతి సా ఖలు చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి నానుశయాత్, అన్యచ్చరణమన్యోఽనుశయః, చరణం చారిత్రమాచారః శీలమిత్యనర్థాన్తరం అనుశయస్తు భుక్తఫలాత్ కర్మణోఽతిరిక్తం కర్మాభిప్రేతం శ్రుతిశ్చ కర్మచరణే భేదేన వ్యపదిశతి। ‘యథాకారీ యథాచారీ తథా భవతీ’తి ‘యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని నో ఇతరాణి యాన్యస్మాకꣳ సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యానీ’తి చ। తస్మాచ్చరణాద్యోన్యాపత్తిశ్రుతేర్నానుశయసిద్ధిరితి చేన్నైష దోషః। యతోఽనుశయోపలక్షణార్థైవైషా చరణశ్రుతిరితి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే॥ ... ... ॥౯॥

ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ॥౧౦॥

స్యాదేతత్, కస్మాత్పునశ్చరణశబ్దేన శ్రౌతం శీలం విహాయ లాక్షణికోఽనుశయః ప్రత్యాయ్యతే। నను శీలస్యైవ శ్రౌతస్య విహితప్రతిషిద్ధస్య సాధ్వసాధురూపస్య శుభాశుభయోన్యాపత్తిః ఫలం భవిష్యతి, అవశ్యం చ శీలస్యాపి కించిత్ఫలమభ్యుపగన్తవ్యం, అన్యథా హ్యానర్థక్యమేవ శీలస్య ప్రసజ్యేతేతి చేన్నైష దోషః। కుతః, తదపేక్షత్వాత్। ఇష్టాదిహి కర్మజాతం చరణాపేక్షం। నహి సదాచారహీనః కశ్చిదధికృతస్స్యాత్। ‘ఆచారహీనం న పునన్తి వేదా’ ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః। పురుషార్థత్వేఽప్యాచారస్య నానర్థక్యం। ఇష్టాదౌహి క

షు కర్మణా మనసా గిరా । అనుగ్రహశ్చ జ్ఞానం చ శీలమేతద్విదుర్బుధా’’ ఇతి స్మృతావుక్తా అద్రోహదయాశాస్త్రార్థజ్ఞానరూపం చ శీలం సర్వకర్మాంగముక్తం తద్వాచకం చరణపదమంగినః శ్రౌతాదికర్మణో లక్షకం । ‘కర్మణ ఏవోత్తరావస్థా ధర్మాధర్మాఖ్యాపూర్వ’ మితి కర్మలక్షణయైవ తదభిన్నాపూర్వాఖ్యానుశయసిద్ధిరితి కార్ష్ణాజినిమతం ॥౯॥

తదేవ శంకాసమాధానాభ్యామాహ॥ ఆనర్థక్యమితి చేదిత్యాదినా సూత్రేణ ॥ చరణశబ్దవాచ్యస్యైవ గ్రహణసంభవాన్న లక్షణా యుక్తేతి శంకిత్రైవ బ్రూతే ॥ నన్వితి ॥ ప్రతిషిద్ధం శీలం క్రోధానృతాదిరూపం। కించ శీలస్య నిష్ఫలత్వాయోగాచ్ఛ్రుతయోన్యాపత్తిస్తస్యైవ ఫలం నానుశయస్యేత్యాహ॥ అవశ్యం చేతి ॥ ‘వేదాస్తదర్థకర్మణ్యాచారం వినా న ఫలన్తీ’తి స్మృత్యా శీలస్య కర్మాంగత్వాన్న పృథక్ఫలాపేక్షా, అంగిఫలేనార్థవత్త్వాత్ । న చాంగమాత్రాద్యోన్యాపత్తిః ఫలమితి వాచ్యం అంగస్య నిష్ఫలత్వేన ముఖ్యార్థస్యాచారస్య గ్రహణాయోగాల్లక్షణా యుక్తేతి సమాధానార్థః । యద్వాచారస్య

స్నానాదివత్పురుషసంస్కారతయాపురుషార్థత్వంతదాప్యవిరోధఇత్యాహ॥ పురుషార్థత్వేపీతి॥ అంగావబద్ధోపాస్తివ
దాచారోఽర్థవానిత్యర్థః। అస్తుతర్హిశీలాఖ్యాచారాదేవయోన్యాపత్తిరిత్యాశంక్య 'పుణ్యోవైపుణ్యేనకర్మణే'త్యాది
శ్రుత్యాదివిరోధాన్నైవమిత్యాహ॥కర్మచేతి॥పారయమాణఃశక్తః। యద్యప్యక్రోధాదిరూపంశీలంసాధారణధర్మాత్మ
కంవిశేషరూపాత్కర్మణోఽభిన్నం తథాపిచరణాచారశబ్దౌ కర్మవాచినావేవనశీలవాచకావితినలక్షణావసరఇతిబా
దరిమతమ్ ॥౧౦॥ ** ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ॥ సుకృతేతి॥ చరణశబ్దార్థముపసంహరతి ॥ఆచారోపీతి॥ కర్మణఏవాచార
త్వేయథాకారీత్యాదిభేదోక్తిఃకథమిత్యతఆహ ॥భేదవ్యపదేశఇతి॥ నిరుపపదాచారశబ్దాత్ సదాచారరూపోవిశేషోభాతి
అతస్తత్సమభివ్యాహృతః కర్మసామాన్యవాచకో యథాకారీతిశబ్దస్తదితరవిశేషపరః, ఏవమనవద్యాని కర్మాణీతిసా
మాన్యతోఽస్మాకంసుచరితానీతి విశేషఇతి వివేకః, తస్మాదనుశయబలాదాగత్యావశ్యంభావానుసంధానాద్వైరాగ్యమి

మర్జాతేఫలమారభమాణేతదపేక్షఏవాచారస్తత్రైవకంచిదతిశయమారభ్యతే।కర్మచసర్వార్థకా
రీతిశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిః, తస్మాత్కర్మైవశీలోపలక్షితమనుశయభూతంయోన్యాపత్తేఃకారణభూతమితికా
ర్ష్ణాజినేర్మతం ।నహికర్మణిసంభవతిశీలాద్యోన్యాపత్తిర్యుక్తా। నహిపద్భ్యాంపలాయితుంపారయ
మాణోజానుభ్యాంరంహితుమర్హతీతి॥ ... ... ॥౧౦॥

సూ॥ సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః॥౧౧॥

బాదరిస్త్వాచార్యః సుకృతదుష్కృతేఏవచరణశబ్దేనప్రత్యాయ్యేతేఇతిమన్యతే। చరణమనుష్ఠానంక
ర్మేత్యనర్థాంతరం। తథాహ్యవిశేషేణకర్మమాత్రేచరతిఃప్రయుజ్యమానోదృశ్యతే। యోహీష్టాదిలక్ష
ణంపుణ్యంకర్మకరోతితంలౌకికాఆచక్షతేధర్మంచరత్యేషమహాత్మేతి। ఆచారోపిధర్మవిశేషఏవ। భేద
వ్యపదేశస్తుకర్మచరణయోర్బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేనాప్యుపపద్యతే। తస్మాద్రమణీయచరణాఃప్ర
శస్తకర్మాణః, కపూయచరణానిందితకర్మాణఇతినిర్ణయః॥ ... ... ॥౧౧॥

సూ॥ అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతమ్॥౧౨॥

ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసంగచ్ఛంతీత్యుక్తం యేత్వితరేఇష్టాదికారిభ్యస్తేపి కించంద్రమసంగచ్ఛంతిఉ
తనగచ్ఛంతీతిచింత్యతే।తత్రతావదాహ।ఇష్టాదికారిణఏవచంద్రమసంగచ్ఛంతీత్యేతన్న,కస్మాత్,యతోఽ
నిష్టాదికారిణామపిచంద్రమండలంగంతవ్యత్వేనశ్రుతం।తథాహ్యవిశేషేణకౌషీతకినస్సమామనంతి 'యే
వైకేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయంతిచంద్రమసమేవతేసర్వేగచ్ఛంతీ'తి। దేహారంభోపిచపునరాజాయమానానాం
నాంతరేణచంద్రప్రాప్తిమవకల్ప్యేత, పంచమ్యామాహుతావిత్యాహుతిసంఖ్యానియమాత్, తస్మాత్స
ర్వఏవచంద్రమసమాసీదేయుః।ఇష్టాదికారిణామితరేషాంచసమానగతిత్వంనయుక్తమితిచేన్న,ఇతరేషాం
చంద్రమండలేభోగాభావాత్॥ ... ... ॥౧౨॥

తిసిద్ధం ॥౧౨॥** ఏవంపుణ్యాత్మనాంగత్యాగతిచింతయావైరాగ్యంనిరూప్యపాపినాంతచ్చింతయాతన్నిరూపయతి॥అని
ష్టాదికారిణామపీతి॥ యేకేచేత్యవిశేషశ్రుతేర్వైవస్వతగ్ంసంగమనంజనానామితిశ్రుతేశ్చసంశయే ప్రథమాధికరణేనసి
ద్ధనియమాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రంవ్యాచష్టే ॥తథేత్యాదినా॥ యమరాజంపాపిజనానాంసమ్యగ్గమ్యం,హ
విషాప్రీణయతేతిశ్రుత్యర్థః। పూర్వపక్షేపుణ్యవతామేవ చంద్రగతిరితినియమాభావాత్ పుణ్యవైయర్థ్యంపాపాద్వైరా
గ్యాదార్ఢ్యంచేతిఫలం, సిద్ధాంతేపాపినాంచంద్రలోకదర్శనమపినాస్తీతి పుణ్యార్థవత్త్వంవైరాగ్యదార్ఢ్యంచేతిఫలం,పం
చమ్యాగ్నౌదేహారంభఇతినియమాత్ పాపినామపిప్రథమద్యులోకాగ్నిప్రాప్తిర్వాచ్యేత్యాహ॥దేహారంభఇతి॥పాపినాం
స్వర్గభోగాభావేపిమార్గాంతరాభావాచ్చంద్రగతిరితిభావః॥ ॥౧౨॥

సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ తుశబ్దఇత్యాదినా ॥ సంయమనేయమలోకేయమకృతాయాతనాఅనుభూయావరోహంతీత్యేవంఆరోహావరోహావితియోజనాసూత్రస్యజ్ఞేయా । ప్రయతాం మృత్వాగచ్ఛతాం । సమ్యక్పరస్తాత్ ప్రాప్యతఇతిసంపరాయఃపరలోకః, తదుపాయఃసాంపరాయః, బాలమజ్ఞం, విశేషతోవిత్తరాగేణమూఢంమోహాత్ప్రమాదంకుర్వంతంప్రతినభాతి । సచబాలోఽయంస్త్రీవిత్తాదిలోకోఽస్తినపరలోకోఽస్తీతిమానీ స మేమమయమస్యవశ

సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌతద్గతిదర్శనాత్ ॥ ౧౩ ॥

తుశబ్దః పక్షంవ్యావర్తయతి।నైతదస్తి, సర్వేచంద్రమసంగచ్ఛంతీతి।కస్మాత్,భోగాయైవహిచంద్రారోహణంననిష్ప్రయోజనం,నాపిప్రత్యవరోహాయైవ,యథాకశ్చిద్వృక్షమారోహతిపుష్పఫలోపాదానాయననిష్ప్రయోజనంనాపిపతనాయైవ।భోగశ్చానిష్టాదికారిణాంచంద్రమసినాస్తీత్యుక్తం, తస్మాదిష్టాదికారిణఏవచంద్రమసమారోహంతినేతరే । తేతుసంయమనంయమాలయమవగాహ్యస్వదుశ్చరితానురూపాయామీర్యాతనాఅనుభూయపునరేవేమంలోకంప్రత్యవరోహంతి, ఏవంభూతౌతేషామారోహావరోహౌభవతః।కుతః, తద్గతిదర్శనాత్ । తథాహి యమవచనస్వరూపాశ్రుతిః ప్రయతామనిష్టాదికారిణాంయమవశ్యతాందర్శయతి “ నసాంపరాయఃప్రతిభాతిబాలంప్రమాద్యంతంవిత్తమోహేనమూఢం అయంలోకోనాస్తిపరఇతిమానీ పునఃపునర్వశమాపద్యతేమే ” ఇతి । ‘వైవస్వతంసంగమనంజనానాం’ ఇత్యేవంజాతీయకంచబహ్వేవయమవశ్యతాప్రాప్తిలింగంభవతి ॥ ౧౩

స్మరంతి చ ॥ ౧౪ ॥

అపిచమనువ్యాసప్రభృతయశ్శిష్టాస్సంయమనేపురే యమాయత్తం కర్మవిపాకంస్మరంతి నాచికేతోపాఖ్యానాదిషు॥ ౧౪

అపిచసప్త॥ ౧౫ ॥

అపిచసప్తనరకారౌరవప్రముఖాదుష్కృతఫలోపభోగభూమిత్వేనస్మర్యంతేపౌరాణికైః,తాననిష్టాదికారిణఃప్రాప్నువంతి, కుతస్తేచంద్రంప్రాప్నుయురిత్యభిప్రాయః।నను విరుద్ధమిదంయమాయత్తాయాతనాఃపాపకర్మాణోఽనుభవంతీతి, యావతా తేషురౌరవాదిష్వన్యే చిత్రగుప్తాదయోనానాధిష్ఠాతారఃస్మర్యంతఇతి, నేత్యాహ ౧౫

తత్రాపిచతద్వ్యాపారాదవిరోధః॥ ౧౬॥

తేష్వపిసప్తసునరకేషుతస్యైవయమస్యాధిష్ఠాతృత్వవ్యాపారాభ్యుపగమాదవిరోధః । యమప్రయుక్తాఏవహితేచిత్రగుప్తాదయోఽధిష్ఠాతారఃస్మర్యంతే॥ ౧౬

విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్ ॥౧౭॥

పంచాగ్నివిద్యాయాం ‘ వేత్థయథాఽసౌలోకోనసంపూర్యత ’ఇత్యస్యప్రశ్నస్యప్రతివచనావసరేశ్రూయతే, ‘ అథైతయోః పథోర్నకతరేణచనతానీమానిక్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీనిభూతానిభవంతిజాయస్వమ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయంస్థానమ్’ ఇతి ।

మాప్నోతీత్యర్థః ॥ ౧౩॥ ** పాపినాంయమవశ్యతావాదివిశేషశ్రుతిస్మృతిబలాత్ ‘యేవైకేచే’త్యవిశేషశ్రుతిరిష్టాదికారివిషయత్వేనవ్యాఖ్యేయేతిభావః ॥ సూత్రత్రయస్యభాష్యంసుబోధం ॥ ౧౪ ॥౧౫॥ ౧౬॥ ... ... *

౧౭. యదుక్తంమార్గాంతరాభావాత్ పాపినామపిచంద్రగతిరితితన్న, తృతీయ మార్గశ్రుతేరిత్యాహ ॥ విద్యాకర్మణోరితి ॥ మార్గద్వితయోక్త్యనంతరంతృతీయమార్గోక్తిసమారంభార్థః శ్రుతావథశబ్దః । ఏతయోర్విద్యాకర్మణోః పథిద్వయసాధనయోరన్యతరేణాపిసాధనేనయేనరానయుక్తాస్తైజన్మమరణావృత్తిరూపతృతీయమార్గస్థానీభూతా

నిభవంతి, క్రియావృత్త్యాలోపాత్, తేనపాపినాంచంద్రగత్యభావాచ్చంద్రలోకోనసంపూర్యతఇతిశ్రుత్యర్థః । ప్రతిపత్తేఇతి ప్రాప్తిసాధనేఇత్యర్థః । అపిచ పాపినాంచంద్రగతౌ ' అసౌలోకస్సంపూర్యేత అతశ్చనసంపూర్యత 'ఇత్యేతత్ప్రతివచనంవిరుద్ధంప్రసజ్యేతేత్యన్వయః । అవరోహాదసంపూరణమశ్రుతంనకల్ప్యంశ్రుతహాన్యాపత్తేరిత్యాహ॥ నాశ్రుతత్వాదితి॥ అవరోహఏవతృతీయంస్థానంశ్రుత్యుక్తమిత్యతఆహ॥ అవరోహస్యేతి॥ ఇమమధ్వానంపునర్నివర్తంతఇతిఇష్టాదికారిణామవరోహోక్తేరనిష్టాదికారిణామప్యవరోహస్యార్థసిద్ధత్వాత్ పునరుక్తిర్వ్యర్థేత్యర్థః॥ అద్వైతయోరితిమార్గాంత

యస్వ్రమియస్వేత్యేతత్తృతీయంస్థానంతేనాసౌలోకోనసంపూర్యత'ఇతి । తయోరన్యతరయోః పథోరితి విద్యాకర్మణోరిత్యేతత్ । కస్మాత్,ప్రకృతత్వాత్ । విద్యాకర్మణీహి దేవయానపితృయాణయోఃపథోః ప్రతిపత్తేప్రకృతే। ' తద్యఇత్థంవిదు'రితివిద్యా తయాప్రతిపత్తవ్యోదేవయానఃపంథాఃప్రకీర్తితః,ఇష్టాపూర్తేదత్తమితికర్మ తేనప్రతిపత్తవ్యఃపితృయాణః పంథాఃప్రకీర్తితః,తత్ప్రక్రియాయామద్వైతయోఃపథోర్నకతరేణచ నేతిశ్రుతం । ఏతదుక్తంభవతి, యేనవిద్యయాసాధనేన దేవయానేపథ్యధికృతాఃనాపికర్మణా పితృయాణే తేషామేషక్షుద్రజంతులక్షణోఽసకృదావర్తీతృతీయఃపంథాభవతీతి, తస్మాదపినానిష్టాదికారిభిశ్చంద్రమాః ప్రాప్యతె । స్యాదేతత్ , తేపిచంద్రబింబమారుహ్యతతోఽవరుహ్యక్షుద్రజంతుత్వంప్రతిపత్స్యంతఇతి, తదపినాస్తి, ఆరోహానర్థక్యాత్ । అపిచసర్వేషుప్రయత్సుచంద్రలోకంప్రాప్నువత్స్వసౌలోకః ప్రయద్భిస్సంపూర్యేతేత్యతఃప్రశ్నవిరుద్ధంప్రతివచనంప్రసజ్యేత । తథాహిప్రతివచనందాతవ్యంయథాసౌలోకోనసంపూర్యతె।అవరోహాభ్యుపగమాదసంపూరణోపపత్తిరితిచేత్, న, అశ్రుతత్వాత్ । సత్యంఅవరోహాదప్యసంపూరణముపపద్యతే । శ్రుతిస్తుతృతీయస్థానసంకీర్తనేనాసంపూరణందర్శయతి ' ఏతత్తృతీయంస్థానంతేనాసౌలోకోనసంపూర్యత'ఇతి తేనానారోహాదేవాసంపూరణమితియుక్తం । అవరోహస్యేష్టాదికారిష్వప్యవిశిష్టత్వేసతితృతీయస్థానోక్త్యానర్థక్యప్రసంగాత్ । తుశబ్దస్తుశాఖాంతరీయవాక్యప్రభవామవిశేషగమనాశంకాముచ్ఛినత్తి, ఏవంసత్యధికృతాపేక్షః శాఖాంతరీయవాక్యేసర్వశబ్దోఽవతిష్ఠతే ' యేవైకేచాధికృతా అస్మాల్లోకాత్ప్రయంతిచంద్రమసమేవ తేసర్వేగచ్ఛంతీ'తి ॥ యత్పునరుక్తం దేహలాభోపపత్తయెసర్వేచంద్రమసంగంతుమర్హంతిపంచమ్యామాహుతావిత్యాహుతిసంఖ్యానియమాదితితత్ప్రత్యుచ్యతె ... ... *

౧౮. నతృతీయేతథోపలబ్ధేః॥

నతృతీయేస్థానేదేహలాభాయపంచసంఖ్యానియమఆహుతీనామాదర్తవ్యః।కుతః,తథోపలబ్ధేః।తథాహ్యంతరేణైవాహుతిసంఖ్యానియమం వర్ణితేనప్రకారేణ తృతీయస్థానప్రాప్తిరుపలభ్యతె ' జాయస్వమ్రియస్వే'త్యేతత్తృతీయంస్థానమితి । అపిచ ' పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవంతీ'తిమనుష్యశరీరహేతుత్వేనాహుతిసంఖ్యాసంకీర్త్యతే నకీటపతంగాదిశరీరహేతుత్వేన పురుషశబ్దస్యమనుష్యజాతివచనత్వాత్ । అపిచపంచమ్యామాహుతావపాంపురుషవచస్త్వముపదిశ్యతేనాపంచమ్యామాహుతౌపురుషవచస్త్వంప్రతిషిధ్యతే, వాక్యస్యద్వ్యర్థతాదోషాత్, తత్ర యేషామారోహావరోహౌసంభవతస్తేషాంపంచమ్యామాహుతౌదేహఉద్భవిష్యతి అన్యేషాంతువినైవాహుతిసంఖ్యయా భూతాంతరోపసృష్టాభిరద్భిర్దేహఆరభ్యతే. ... ... *

రోపక్రమబాధస్తృతీయశబ్దబాధశ్చేత్యతః స్థానశబ్దోమార్గలక్షకఇతిద్రష్టవ్యం । ఏవమవిశేషశ్రుతేర్మార్గాంతరాభావాచ్చేతి పూర్వపక్షబీజద్వయంనిరస్యతృతీయబీజనిరాసార్థంసూత్రమాదత్తే ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ ... *

౧౮. విద్యాకర్మశూన్యానాంకృమికీటాదిభావేన జాయస్వేత్యాదిశ్రుత్యా నిరంతరజన్మమరణోపలబ్ధేర్నాహుతిసంఖ్యాదరఇత్యర్థః । పురుషశబ్దాచ్చైవమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥

౧౯. మనుష్యదేహస్యాపి నాహుతిసంఖ్యానియమ ఇత్యాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ విధినిషేధరూపార్థద్వయే వాక్యభేదస్స్యాదిత్యర్థః । అనియమే స్మృతిసంవాదార్థం సూత్రం ॥ స్మర్యతేపీతి ॥ లోక్యతేఽనేనేతి లోకో భారతాదిరుక్తః ॥ ముఖ్యార్థమప్యాహ ॥ బలాకేతి ॥ ... ... *

౨౦. అండజాని చ జరాయుజాని చ స్వేదజాని చ ఉద్భిజ్జాని చేతి శ్రుత్యవష్టంభేనేదం సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ అపిచేతి ॥ అన్యత్రాపి-అనిష్టాదికారిష్విత్యర్థః । అనయా శ్రుత్యా చాతుర్విధ్యం కథముక్తం శ్రుత్యంతరే త్రీణ్యేవేత్యవధారణవిరోధాదితి శంకోత్తరత్వేన సూత్రమాదత్తే ॥ నన్విత్యాదినా ॥ ... ... *

౨౧. జీవజం జరాయుజం మనుష్యాది, భూమిముద్భిద్య జాయతే వృక్షాదికం, ఉదకం భిత్త్వా జాయతే యూకాదిజంగమమితి భేదః । సంశోకస్స్వేదః ॥ ఇతి తృతీయాధికరణం ॥ ... ... *

౧౯. స్మర్యతేఽపి చ లోకే ॥

అపి చ లోకే స్మర్యతే ద్రోణధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనాం సీతాద్రౌపదీప్రభృతీనాం చాయోనిజత్వం, తత్ర ద్రోణాదీనాం యోషిద్విషయైకాహుతిర్నాస్తి, ధృష్టద్యుమ్నాదీనాం తు యోషిత్పురుషవిషయే ద్వే అప్యాహుతీ న స్తః యథా చ తత్రాహుతిసంఖ్యానియమానాదరో భవతి ఏవమన్యత్రాపి భవిష్యతి ॥ బలాకాప్యంతరేణైవ రేతస్సేకం గర్భం ధత్త ఇతి లోకే రూఢిః ... ... *

౨౦. దర్శనాచ్చ ॥

అపి చ చతుర్విధే భూతగ్రామే జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జలక్షణే స్వేదజోద్భిజ్జయోరంతరేణైవ గ్రామ్యధర్మముత్పత్తిదర్శనాదాహుతిసంఖ్యానాదరో భవతి, ఏవమన్యత్రాపి భవిష్యతి ॥ నను తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవంతి ‘అండజం జీవజముద్భిజ్జ’మిత్యత్ర త్రివిధ ఏవ భూతగ్రామశ్శ్రూయతే కథం చతుర్విధత్వం భూతగ్రామస్య ప్రతిజ్ఞాతమిత్యత్రోచ్యతే ॥ ... ... *

౨౧. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య ॥

‘అండజం జీవజముద్భిజ్జ’మిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనైవ స్వేదజోపసంగ్రహః కృతః ప్రత్యేతవ్యః ఉభయోరపి స్వేదజోద్భిజ్జయోర్భూమ్యుదకోద్భేదప్రభవత్వస్య తుల్యత్వాత్ । స్థావరోద్భేదాత్తు విలక్షణో జంగమోద్భేద ఇత్యన్యత్ర స్వేదజోద్భిజ్జయోర్భేదవాద ఇత్యవిరోధః ॥ ... ... *

౨౨. సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః

భా॥ ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసమారుహ్య తస్మిన్ యావత్సంపాతముషిత్వా తతస్సానుశయా అవరోహంతీత్యుక్తం, అథావరోహప్రకారః పరీక్ష్యతే । తత్రేయమవరోహశ్రుతిర్భవతి ‘అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీ’తి । తత్ర సంశయః కిమాకాశాదిస్వరూపమేవావరోహంతః ప్రతిపద్యంతే కిం వాకాశాదిసామ్యమితి । తత్ర ప్రాప్తం తావదాకాశాదిస్వరూపమేవ ప్రతిపద్యంత ఇతి । కుతః, ఏవం హి శ్రుతిర్భవతి, ఇతరథా లక్ష

వ్యా- ౨౨. ఏవం పాపినాం గత్యాగతీ విచార్య సంప్రతీష్టాదికారిణామవరోహే విశేషమాహ ॥ సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేరితి । యథేతమనేవం చేత్యుక్తరీత్యా యథాగతం ధూమాద్యధ్వానం పునర్నివర్తంతే, నివృత్తాశ్చానుశయినః కర్మాంతే ద్రుతదేహాః ఆకాశం గతాః ఆకాశసదృశా భవంతి । ఆకాశసాదృశ్యానంతరం పిండీకృతాతిసూక్ష్మలింగోపహితా వాయునేతస్తతశ్చనీయమానా వాయుసమా భవంతి । సానుశయసంఘో వాయుసమో భూత్వా ధూమం గతస్తత్సమో భవతి, ధూమసమో భూత్వాఽభ్రసమో భవతి । అపో బిభర్తీత్యభ్రం । మేఘో భవతి- మేహతి సించతీతి వృష్టికర్తా మేఘః తత్సమో భూత్వా వర్షధారాద్వారా పృథివీం ప్రవిశ్య వ్రీహియవాదిరూపో భవతీతి సిద్ధాంతగత్యా శ్రుత్యర్థః । పూర్వోత్తరయుక్తిద్వ

యంసంశయబీజంమంతవ్యం, పూర్వత్ర మార్గద్వయముక్త్వా తృతీయతోవ్యక్త్యుక్తం స్థానశబ్దస్యమార్గలక్షకత్వమిహ తుధూమోభవతీత్యాదిశ్రుతేర్వికారస్వరూపాపత్తౌముఖ్యత్వాత్ సాదృశ్యాపత్తిలక్షణబీజం నాస్తీతి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః । శ్రుతేముఖ్యత్వంఫలమితిపూర్వపక్షః । అనుశయినాంపూర్వసిద్ధాకాశాదిస్వరూపాపత్త్యయోగాల్లక్షణేతి సిద్ధాంతయతి ॥ఏవమిత్యాదినా॥ సమానోభావోధర్మోయస్యతద్భావస్సాభావ్యంసామ్యమితిసూత్రపదార్థః । ఏవంహ్యేతదితి ఏతద్భవనమేవసాదృశ్యరూపమేవోపపద్యత ఇత్యర్థః । అనుశయినామాకాశాదిభ్యోనిర్గమనాన్యథానుపపత్త్యాఽపిసాదృశ్యలక్షణేత్యాహ ॥ఆకాశాదిస్వరూపేతి॥ సంయోగలక్షణామాశంక్యాహ॥ విభుత్వాదితి॥ భవతశ్రుత్యాసంయోగలక్షణాయామనువాదస్స్యాదిత్యర్థః। వివిధభూతసామ్యమవరోహేభవతీత్యనుసంధానాద్వైరాగ్యమిత్యుపసంహరతి॥ అతఇతి॥ఇతిచతుర్థాధికరణం॥ ... ... *

ణాస్యాత్। శ్రుతిలక్షణావిశయేచశ్రుతిర్న్యాయ్యానలక్షణా, తథాచ 'వాయుర్భూత్వాధూమోభవతీ'త్యేవమాదీన్యక్షరాణితత్స్వరూపాపత్తావవకల్ప్యంతే, తస్మాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, ఆకాశాదిసామ్యంప్రతిపద్యంతఇతి । చంద్రమండలే యదమ్మయం శరీరముపభోగార్థమారబ్ధంతదుపభోగక్షయేసతి ప్రవిలీయమానం సూక్ష్మమాకాశసమంభవతి తతోవాయోర్వశమేతితతోధూమాదిభిస్సంపృచ్యతఇతి। తదేతదుచ్యతే 'యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయు'మిత్యేవమాదినా। కుతఏతత్ ఉపపత్తేః । ఏవంహ్యేతదుపపద్యతే, నహ్యన్యస్యాన్యభావోముఖ్యఉపపద్యతే। ఆకాశాదిస్వరూపప్రతిపత్తౌచవాయ్వాదిక్రమేణావరోహోనోపపద్యతే । విభుత్వాచ్చాకాశేననిత్యసంబంధత్వాన్నతత్సాదృశ్యాపత్తేరన్యస్తత్సంబంధోఘటేత । శ్రుత్యసంభవేచ లక్షణాశ్రయణంన్యాయ్యమేవ, అతఆకాశాదితుల్యతాపత్తిరేవాత్రాకాశాదిభావఇత్యుపచర్యతే॥ ... ... *

→ ౨౩. నాతిచిరేణవిశేషాత్ ← భా ॥ తత్రాకాశాదిప్రతిపత్తౌ ప్రాగ్వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తేర్భవతివిశయః । కిందీర్ఘందీర్ఘంకాలంపూర్వపూర్వసాదృశ్యేనావస్థాయోత్తరోత్తరసాదృశ్యంగచ్ఛంతిఉతాల్పమల్పమితి । తత్రానియమోనియమకారిణశ్శాస్త్రస్యాభావాదిత్యేవం ప్రాప్తఇదమాహ॥ నాతిచిరేణేతి। అల్పమల్పంకాలమాకాశాదిభావేనావస్థాయవర్షధారాభిస్సహేమాంభువమాపతంతి । కుతఏతత్, విశేషదర్శనాత్ । తథాహివ్రీహ్యాదిభావాపత్తేరనంతరంవిశినష్టి 'అతోవైఖలుదుర్నిష్ప్రపతర'మితి।తకారఏకశ్ఛాందస్యాప్రక్రియయా లుప్తోమంతవ్యః । దుర్నిష్ప్రపతరందుర్నిష్క్రమతరం దుఃఖతరమస్మాత్ వ్రీహ్యాదిభావాన్నిస్సరణం భవతీత్యర్థః। తదత్రదుఃఖం నిష్ప్రపతనం ప్రదర్శయన్పూర్వేషుసుఖంనిష్ప్రపతనందర్శయతి। సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయంనిష్ప్రపతనస్యకాలాల్పత్వదీర్ఘత్వనిమిత్తః, తస్మిన్నవధౌశరీరానిష్పత్తేరుపభోగాసంభవాత్। తస్మాద్వ్రీహ్యాదిభావాపత్తేః ప్రాగల్పేనైవకాలేనావరోహస్స్యాదితి॥

→ ౨౪. అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్ ← భా ॥ తస్మిన్నేవావరోహేప్రవర్షణానంతరం పఠ్యతే 'తఇహవ్రీహియవాఓషధివనస్పతయస్తిలమాషాఇతిజాయంత' ఇతి । తత్రసంశయః, కిమస్మిన్నే

వ్యా - ౨౩. నాతిచిరేణ ॥ ఉక్తంసాదృశ్యముపజీవ్య లోకేగంతౄణాం చిరాచిరగతిదర్శనాత్సంశయంవదన్పూర్వపక్షయతి । తత్రేత్యాదినా ॥ అనియమాత్ కదాచిద్విళంబేనయోన్యాపత్తిరితిపూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేతువ్రీహియవాదిభావాదనుశయినాంవిళంబేననిర్గమనమితి విశేషాదాకాశాదిభావాచ్ఛీఘ్రం నిర్గమఇత్యవిలంబేన యోన్యాపత్తిరిత్యనుసంధానాద్వైరాగ్యదార్ఢ్యమితివివేకః । నన్వాకాశాదిష్వనుశయినాంసుఖం వ్రీహియవాదిషుదుఃఖమితి దుశ్శబ్దాద్భాతినచిరాచిరనిర్గమనమిత్యతఆహ ॥ సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయమితి । అవధిఃకాలః॥ ఇతిపంచమాధికరణం॥ *

౨౪. అన్యాధిష్ఠితేశ్రుతిక్రమాదర్థక్రమాచ్చాధికరణానాంక్రమోబోధ్యః । ఇహభూమావర్షధారాద్వారా

పతితాస్తేఽనుశయినో వ్రీహ్యాదిసామ్యేన జాయంత ఇతి శ్రుత్యర్థః । అత్ర జాయంత ఇతి శ్రుతేః పూర్వవత్ప్రాకాశాదివర్షాంత
సాదృశ్యోక్తేశ్చ సంశయమాహ ।తత్రేతి॥ అస్మిన్నవధౌ-వర్షసాదృశ్యానంతరమిత్యర్థః । దుర్నిష్ప్రపతరశబ్దేన చిరనిర్గమ
సలక్షణోక్త్యా న యుక్తా దుఃఖేన నిర్గమనమితి ముఖ్యసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ కింతావదిత్యాదినా ॥
అత్ర పూర్వపక్షే స్థావరత్వనివృత్తయేఽధికారిణాం యత్నగౌరవం, సిద్ధాంతే వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం పరిహర్తుం యత్న
లాఘవం వైరాగ్యధ్రౌవ్యం చేతి వివేకః । నను దేహోపపత్త్యా జీవానాం జన్మ స్యాన్న స్వతః, వ్రీహ్యాదేస్తు న దేహత్వమిత్యత ఆహ।
స్థావరేతి॥ ‘స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతి’ ఇత్యాద్యాః శ్రుతిః। ‘శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నర’ ఇత్యాదిస్మృతిః।నను
స్వర్గిణాం పాపాభావాత్కథం స్థావరత్వం తత్రాహ ॥ పశ్వితి॥ సోమాద్యుచ్ఛిష్టభక్షణసురాగ్రహాదిశబ్దార్థః। క్రత్వ
ర్థహింసాదేరపి హింసాత్వాదిసామాన్యేన ప్రవృత్తేర్మాహింస్యాదిత్యాది శాస్త్రనిషిద్ధత్వాకారేణ దురితాపూర్వకారి

హ్యాదిస్థావరజాత్యాపన్నాః స్థావరసుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవంత్యాహోస్విత్ క్షేత్రజ్ఞాంత
రాధిష్ఠితేషు స్థావరశరీరేషు సంశ్లేషమాత్రం గచ్ఛంతీతి । కింతావత్ప్రాప్తం స్థావరజాత్యాపన్నాస్తత్సు
ఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవంతీతి। కుత ఏతత్, జనేర్ముఖ్యార్థత్వోపపత్తేః, స్థావరభావస్య చ శ్రుతిస్మృ
త్యోరుపభోగస్థానత్వప్రసిద్ధేః, పశుహింసాదియోగాచ్చేష్టాదేః కర్మజాతస్యానిష్టఫలత్వోపపత్తేః। తస్మా
న్ముఖ్యమేవేదమనుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మ శ్వాదిజన్మవత్। యథా శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చం
డాలయోనిం వేతి ముఖ్యమేవానుశయినాం శ్వాదిజన్మ తత్సుఖదుఃఖాన్వితం భవతి ఏవం వ్రీహ్యాదిజన్మాపీత్యే
వం ప్రాప్తే బ్రూమః । అన్యైర్జీవైరధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిషు సంసర్గమాత్రమనుశయినః ప్రతిపద్యంతే న తత్సు
ఖదుఃఖభాజో భవంతి పూర్వవత్ । యథా వాయుధూమాదిభావోఽనుశయినాం తత్సంశ్లేషమాత్రమేవం
వ్రీహ్యాదిభావోఽపి జాతిస్థావరైస్సంశ్లేషమాత్రం । కుత ఏతత్, తద్వదేవేహాప్యభిలాపాత్। కోఽభిలాప
స్య తద్వద్భావః కర్మవ్యాపారమంతరేణ సంకీర్తనం యథాకాశాదిషు ప్రవర్షణాంతేషు న కంచిత్కర్మ
వ్యాపారం పరామృశత్యేవం వ్రీహ్యాదిజన్మన్యపి । తస్మాన్నాస్త్యత్ర సుఖదుఃఖభాక్త్వమనుశయినాం। య
త్ర తు సుఖదుఃఖభాక్త్వమభిప్రైతి పరామృశతి తత్ర కర్మవ్యాపారం రమణీయచరణాః కపూయచర
ణా ఇతి ।అపి చ ముఖ్యేఽనుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మని వ్రీహ్యాదిషు లూయమానేషు కండ్యమానేషు భజ్యమా
నేషు పచ్యమానేషు భక్ష్యమాణేషు చ తదభిమానినోఽనుశయినః ప్రవసేయుః, యో హి జీవో యచ్ఛరీరమ
భిమన్యతే స తస్మిన్పీడ్యమానే ప్రవసతీతి ప్రసిద్ధం । తత్ర వ్రీహ్యాదిభావాద్రేతస్సిగ్భావోఽనుశయినాం నా
భిలప్యేత, అతస్సంసర్గమాత్రమనుశయినామన్యాధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిషు భవతి । ఏతేన జనేర్ముఖ్యార్థత్వం
ప్రతిబ్రూయాత్, ఉపభోగస్థానత్వం చ స్థావరభావస్య।న చ వయముపభోగస్థానత్వం స్థావరభావస్యావజా
నీమహే,భవత్వన్యేషాం జంతూనామపుణ్యసామర్థ్యేన స్థావరభావముపగతానామేతదుపభోగస్థానం।చం

త్వమవిరుద్ధమితి సాంఖ్యా ఆహుః । శ్రుతౌ వ్రీహ్యాదిభావోఽనుశయినాం న జన్మరూపః కర్మవిశేషపరామర్శం వినాఽభిలప్తో
క్తత్వాత్ పూర్వోక్తాకాశాదిభావవదితి సిద్ధాంతయతి ॥ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాదినా॥ పూర్వవదితిపదం దృష్టాంతత్వేన హేత్వం
శత్వేన చ వ్యాఖ్యాతం, యదత్ర ప్రకరణే కర్మవిశేషపరామర్శపూర్వకముచ్యతే తజ్జన్మేతి వ్యతిరేకదృష్టాంతమప్యాహ ॥ య
త్రత్వితి ॥ అపి చ ‘యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్స్త్రియాం సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీ’తి వాక్యశేషే వ్రీహ్యాదిషు
ప్రవిష్టస్యానుశయిసంఘస్యాన్నద్వారా రేతస్సిక్పురుషయోగశ్రుతేః తదన్యథాఽనుపపత్త్యాఽపి జన్మశ్రుతిర్న ముఖ్యే
త్యాహ । అపి చేత్యాదినా॥ వ్రీహ్యాదిరూపదేహనాశే దేహినాముత్క్రాంతేరవశ్యంభావాద్రేతస్సిగ్యోగో న స్యాదిత్యర్థః।
ఏతేనేతి॥ ఉక్తానుమానార్థాపత్తిభ్యాం । జాయంత ఇతి శ్రుతేర్ముఖ్యార్థత్వమనుశయిభోగాయతనత్వం వ్రీహ్యాదేః ప్రతి
బ్రూయాదిత్యర్థః। నను వ్రీహ్యాదేర్భోగాయతనత్వానంగీకారే పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిబాధ ఇత్యత ఆహ॥ న చేతి॥**

౨౫. వైదికం కర్మాశుద్ధం న భవతి శాస్త్రవిహితత్వాదితి సూత్రార్థం ప్రపంచయతి ॥ అయ ధర్మ ఇత్యాదినా ॥ శుచౌ దేశే ప్రాతస్స్నాయం కాలే జీవనాదినిమిత్తకృత మగ్నిహోత్రం ధర్మో భవతి స ఏవాశుచిదేశే మధ్యరాత్రే మరణాదినిమిత్తే కృతస్సన్నధర్మో భవతీతి నిర్ణయశ్శాస్త్రైకసాధ్య ఇత్యర్థః । తతః కిం తత్రాహ ॥ శాస్త్రాచ్చేతి ॥ నను 'యా హింసా సోఽధర్మ' ఇత్యుత్సర్గస్య విశేషవిధినా బాధాత్ప్రయుక్తః । నాభిచరేదితి నిషిద్ధశ్యేనస్య పురుషార్థత్వవన్నిషిద్ధహింసాదేరపి క్రతూపకారకత్వావిరోధాదితి తత్రాహ ॥ ఉత్సర్గాపవాదయోరితి ॥ అయమర్థః కామ్యే కర్మణి సర్వత్ర కరణాంశే రాగతః ప్రవృత్తిరఙ్గేషు విధిత ఇతి స్థితిః । తథా చ శ్యేనాఖ్యకర్మణి నిషిద్ధేపి రాగప్రాబల్యాత్ ప్రవృత్తిస్స్యాత్ క్రత్వంగహింసాదౌ తు విధిత ఏవ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా । స చ విధిర్యద్యుత్సర్గప్రాప్తమనర్థహేతుత్వం న బాధేత తర్హి ప్రవర్తకో న స్యాత్,

దృమస్తవ్యవరోహంతోఽనుశయినో న స్థావరభావ ముపభుంజత ఇత్యాచక్ష్మహే ॥ *

—సూ. ౨౫. అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ ॥—

యత్పునరుక్తం పశుహింసాదియోగాదశుద్ధమాధ్వరికం కర్మ తస్యానిష్టమపి ఫలమవకల్పత ఇత్యతో ముఖ్యమేవేదమనుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మాస్తు, తత్ర గౌణీకల్పనాఽనర్థికేతి, తత్పరిహ్రియతే । న శాస్త్రహేతుత్వాద్ధర్మాధర్మవిజ్ఞానస్య । అయం ధర్మోఽయమధర్మ ఇతి శాస్త్రమేవ విజ్ఞానే కారణమతీంద్రియత్వాత్తయోరనియత దేశకాలనిమిత్తత్వాచ్చ । యస్మిన్ దేశే కాలే నిమిత్తే చ యో ధర్మోఽనుష్ఠీయతే స ఏవ దేశకాలనిమిత్తాంతరేష్వధర్మో భవతి, తేన న శాస్త్రాదృతే ధర్మాధర్మవిషయం విజ్ఞానం కస్యచిదస్తి । శాస్త్రాచ్చ హింసానుగ్రహాద్యాత్మకో జ్యోతిష్టోమో ధర్మ ఇత్యవధారితః, స కథమశుద్ధ ఇతి శక్యతే వక్తుం । నను 'న హింస్యాత్సర్వభూతానీ'తి శాస్త్రమేవ భూతవిషయాం హింసామధర్మ ఇత్యవగమయతి । బాఢం, ఉత్సర్గస్తు సః, అపవాదోఽగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతి ఉత్సర్గాపవాదయోశ్చ వ్యవస్థితవిషయత్వం । తస్మాద్విశుద్ధం వైదికం కర్మ శిష్టైరనుష్ఠీయమానత్వాదనింద్యమానత్వాచ్చ । తేన న తస్య ప్రతిరూపం ఫలం జాతిస్థావరత్వం । న చ శ్వాదిజన్మవదపి వ్రీహ్యాదిజన్మ భవితుమర్హతి । తద్ధి కపూయచరణానధికృత్యోచ్యతే, నైవమిహ వైశేషికః కశ్చిదధికారోఽస్తి , అతశ్చంద్రస్థలాత్ స్ఖలితానా మనుశయినాం వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం తద్భావ ఇత్యుపచర్యతే ॥ ... ... *

—సూ. ౨౬. రేతస్సిగ్యోగోఽథ ॥—

ఇతశ్చ వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం తద్భావో యత్కారణం వ్రీహ్యాదిభావస్యానంతర మనుశయినాం రేతస్సిగ్భావ ఆమ్నాయతే 'యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీ'తి । న చాత్ర ముఖ్యో రేతస్సిగ్భావస్సంభవతి । చిరజాతో హి ప్రాప్తయౌవనో రేతస్సిగ్భవతి కథమివానుపచరితం తద్భావమద్యమానాన్నానుగతోఽనుశయీ ప్రతిపద్యేత । తత్ర తావదవశ్యం రేతస్సిగ్యోగ ఏవ రేతస్సిగ్భావోఽభ్యుపగంతవ్యః తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావోఽపి వ్రీహ్యాదియోగ ఏవేత్యవిరోధః ॥ ... *

ప్రవర్తకత్వే వాఽనర్థాయ స్యాత్, అతో నిరవకాశో విధిః సావకాశ ముత్సర్గమవిహిత హింసాదిషు స్థాపయతీతి । ఇదం చ నిషేధశాస్త్రస్య హింసాత్వాది సామాన్యేన ప్రవృత్తిమంగీకృత్యోక్తం । వస్తుతస్తస్య రాగప్రాప్తహింసావిషయత్వాద్వైధహింసాయామప్రవృత్తేర్నాశుద్ధత్వశంకావకాశ ఇతి ద్రష్టవ్యం । ప్రతిరూపం దుఃఖరూపం తస్య ఫలం నేతి యోజనా ॥ ...

౨౬. ఇహ వ్రీహ్యాదిభావే కశ్చిదధికః కర్మపరామర్శో నాస్తీత్యుక్తం । అథ వ్రీహ్యాదిభావానంతరం రేతస్సిగ్భవశ్శ్రుతః । తత్రాన్నస్థానుశయినో రేతస్సేకకర్తృత్వాయోగాద్యోగమాత్రం వాచ్యం, తద్వదుపక్రమేఽపి యోగ ఏవార్థస్సేయః అన్యథోపక్రమోపసంహారయోర్విరోధస్స్యాదితి మతో వ్యక్తమిత్యవిరోధ ఇతి ॥... ... ...

౨౭. యోనేశ్శరీరశ్రుతేర్నవ్రీహ్యాదిశరీరత్వమనుశయినామితిసూత్రార్థః ॥ ఏవంకర్మిణాంగత్యాగతిసంసారోదుర్వారఇత్యనుసంధానాత్ కర్మఫలాద్వైరాగ్యంతత్త్వజ్ఞానసాధనంసిద్ధమితిపాదార్థముపసంహరతి ॥ ఇతిసిద్ధమితి॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్॥... ... ...

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందానంద భగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాంతృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః॥... ... ... ❋

ద్వితీయపాదవ్యాఖ్యాన ప్రారంభః.

౧. సంధ్యేసృష్టిరాహహి॥ ఉక్తవైరాగ్యసాధ్య స్తత్త్వంపదార్థవివేకోవాక్యార్థజ్ఞానసాధనమస్మిన్పాదే నిరూప్యతఇతిపాదయోర్హేతుసాధ్యభావసంగతిమాహ॥ అతిక్రాంతఇతి॥ సాధనవిచారత్వాదేవాస్యపాదస్యాఽస్మిన్నధ్యాయేసంగతిః । అస్మిన్పాదేనస్థానత్రోఽపీత్యతఃప్రాగుద్దేశ్యత్వేనప్రథమంజిజ్ఞాసితత్వంపదార్థమవస్థాద్వారా వివిచ్యతదారభ్యాపాదసమాప్తేర్విధేయతత్పదార్థవివేకః, తత్రపూర్వంగత్యాగతిచింతయా జాగ్రదవస్థానిరూపితాతదనంతరభావినీంస్వప్నావస్థాంశ్రుత్యుక్తాంవిషయీకృత్య తత్రస్వప్నేరథాదిసృష్ట్యుక్తేస్తదభావోక్తేశ్చ సంశయంవ

సూ. ౨౭. యోనేశ్శరీరమ్॥

అథరేతస్సిగ్భావానంతరం యోనౌనిషిక్తేరేతసి యోనేరధిశరీరమనుశయినా మనుశయఫలోపభోగాయజాయతఇత్యాహశాస్త్రం‘తద్యఇహరమణీయచరణా’ఇత్యాది,తస్మాదప్యవగమ్యతేనావరోహేవ్రీహ్యాదిభావావసరే తచ్ఛరీరత్వమేవసుఖదుఃఖాన్వితంభవతీతి, తస్మాద్వ్రీహ్యాది సంశ్లేషమాత్రమనుశయినాంతజ్జన్మేతిసిద్ధం ॥ ... ... ❋

ఇతిశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీశంకరభగవత్పాదకృతౌ తృతీయాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః ❋

❋ద్వితీయపాదప్రారంభః❋

సూ. ౧. సంధ్యేసృష్టిరాహహి॥

అతిక్రాంతేపాదేపంచాగ్నివిద్యాముదాహృత్యజీవస్యసంసారగతిప్రభేదః ప్రపంచితః, ఇదానీం తస్యైవావస్థాభేదఃప్రపంచ్యతే । ఇదమామనంతి ‘సయత్రప్రస్వపితీ’త్యుపక్రమ్య ‘నతత్ర రథానరథయోగా నపంథానోభవంత్యథరథాన్రథయోగాన్పథః సృజత’ఇత్యాది । తత్రసంశయః, కిం ప్రబోధ ఇవస్వప్నేఽపి పారమార్థికీ సృష్టిరాహోస్విన్మాయా మయీతి । తత్రతావత్ ప్రతిపద్యతే సంధ్యేసృష్టిరితి । సంధ్యమితిస్వప్నస్థానమాచష్టే వేదేప్రయోగ దర్శనాత్ ‘సంధ్యంతృతీయం స్వ

దన్పూర్వపక్షసూత్రంయోజయతి॥తత్రసంశయఇత్యాదినా ॥ స్వప్నరథాదయోజాగ్రద్రథాదివత్ వ్యావహారికసత్తాకాఉతశుక్తిరజతాదివత్ప్రాతీతికాఇతి సంశయార్థః । ఆరంభణాధికరణేప్రపంచస్యపారమార్థికత్వనిషేధాదితి మంతవ్యం । అత్రపూర్వపక్షే జాగ్రద్వత్ స్వప్నే జీవస్య వివేకాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే ప్రాతీతిక దృశ్యసాక్షితయావివేకాత్ స్వయంజ్యోతిష్ట్వసిద్ధిరితిఫలం । ముమూర్షోఃసర్వేంద్రియోపసంహారాదేతల్లోకాననుభవేసతివాసనామాత్రేణఇమంలోకంస్మరతః కర్మబలాద్ధృదయేమానసపరలోకస్ఫూర్తిరూపఃస్వప్నోభవతి, సోఽయంలోకద్వయసంధౌభవతీతిసంధ్యస్స్వప్నః।తథాచశ్రుతిః‘తస్మిన్సంధ్యేస్థానేతిష్ఠన్నేతేఉభేస్థానేపశ్యతీదంచపరలోకస్థానంచే’తి అయంస్వప్నఃకాదాచిత్కఇత్యరుచ్యా నిత్యస్వప్నస్య ప్రబోధ సంప్రసాద సంధిభవత్వముక్తం । అస్యైతుమర్త్యచక్షురాద్యజన్యరూపాదిసాక్షాత్కారవత్త్వంపరలోకలక్షణం,దైవచక్షురాద్యజన్య తద్వత్త్వంమర్త్యలోకలక్షణంచస్వప్నేఽస్తీతి లక్షణతోలోకద్వయస్పర్శిత్వాత్ నిత్యస్వప్నస్యైవలోకద్వయ సంధ్యత్వం గ్రామద్వయస్పర్శిమార్గస్య తత్సంధ్యత్వవదితి వ్యాచ

శ్రుతే। న కేవలం శ్రుత్యా స్వప్నార్థానాం వ్యావహారికసత్యత్వం కిం తు సకర్తృకత్వాదపీత్యాహ ॥ సహి కర్తేతి ॥ ...

౨. కిం చ స్వప్నార్థాస్సత్యాః, ప్రాజ్ఞనిర్మితత్వాత్ ఆకాశాదివదితి సూత్రార్థమాహ ॥ అపి చేత్యాదినా ॥ రూఢిమాశంక్య ప్రకరణాన్నిరస్యతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ యస్సుప్తేషు నిర్వ్యాపారేషు కరణేషు జాగర్తి తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ స్వప్రకాశమిత్యర్థః । స్వప్నస్య జాగ్రదర్థైః సమానదేశత్వశ్రుతేరభేదశ్రుతేశ్చ సత్యత్వే తాత్పర్యమిత్యాహ ॥ అథో ఖల్వాహురితి ॥ ... ...

ప్నస్థానమితి । ద్వయోర్లోకస్థానయోః ప్రబోధసంప్రసాదస్థానయోర్వా సంధౌ భవతీతి సంధ్యం తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే తథ్యరూపైవ సృష్టిర్భవితుమర్హతి । కుతః, యతః ప్రమాణభూతా శ్రుతిరేవమాహ 'అథ రథాన్రథయోగాన్పథస్సృజత ఇత్యాద్యా । స హి కర్తేతి చోపసంహారాదేవమేవావగమ్యతే ॥ ......

సూ ౨. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ ॥

అపి చైకే శాఖినోఽస్మిన్నేవ సంధ్యే స్థానే కామానాం నిర్మాతారమాత్మానమామనన్తి 'య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ' ఇతి । పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామా అభిప్రేయన్తే కామ్యన్త ఇతి । నను కామశబ్దేనేచ్ఛావిశేషా ఏవోచ్యేరన్నితి, న, 'శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్వృణీష్వే'తి ప్రకృత్య 'అన్తే కామానాం త్వా కామభాజం కరోమీ'తి ప్రకృతేషు తత్ర పుత్రాదిషు కామశబ్దస్య ప్రయుక్తత్వాత్ । ప్రాజ్ఞం చైనం నిర్మాతారం ప్రకరణవాక్యశేషాభ్యాం ప్రతీమః । ప్రాజ్ఞస్య హీదం ప్రకరణం 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దిత్యాది । తద్విషయ ఏవ చ వాక్యశేషోఽపి "తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే । తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన" ఇతి ప్రాజ్ఞకర్తృకా చ సృష్టిస్తథ్యరూపా సమధిగతా జాగరితాశ్రయా తథా స్వప్నాశ్రయాపి సృష్టిర్భవితుమర్హతి । తథా చ శ్రుతిః 'అథో ఖల్వాహుర్జాగరితదేశ ఏవాస్యైష ఇతి యాని హ్యేవ జాగ్రత్పశ్యతి తాని సుప్త' ఇతి స్వప్నజాగరితయోః సమానన్యాయతాం శ్రావయతి । తస్మాత్తథ్యరూపైవ సంధ్యే సృష్టిరిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ ॥

సూ. ౩. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ ॥

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి । నైతదస్తి యదుక్తం సంధ్యే సృష్టిః పారమార్థికీతి । మాయైవ సంధ్యే సృష్టిర్న పరమార్థగన్ధోఽప్యస్తి । కుతః, కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ । న హి కార్త్స్న్యేన పరమార్థవస్తుధర్మేణాభివ్యక్తస్వరూపః స్వప్నః । కిం పునరత్ర కార్త్స్న్యమభిప్రేతం, దేశకాలనిమిత్తసంపత్తిరబాధశ్చ । న హి పరమార్థవస్తువిషయాణి దేశకాలనిమిత్తాన్యబాధశ్చ స్వప్నే సంభావ్యన్తే । న తావత్ స్వప్నే రథాదీనాముచితో దేశస్సంభవతి, న హి సంవృతే దేహదేశే రథాదయోఽవకాశం లభేరన్ । స్యాదేతత్, బహిర్దేహాత్ స్వప్నం ద్రక్ష్యతి దేశాన్తరితద్రవ్యగ్రహణాత్ । దర్శయతి చ శ్రుతిః 'బహిర్దేహాత్స్వప్నం బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వా స ఈయతేఽమృతో యత్ర కామ' మితి । స్థితిగతిప్రత్యయభేదశ్చ నానిష్క్రాన్తే జన్తౌ సామఞ్జస్యమశ్నువీతేతి । నేత్యుచ్యతే, న హి సుప్తస్య జన్తోః క్షణమాత్రేణ యోజనశతాన్తరితం దేశం పర్యేతుం విపర్యేతుం చ తతస్సామర్థ్యం

౩. స్వప్నరథాదయః ప్రాతీతికాః జాగ్రదర్థాదౌ క్లృప్తసామగ్రీం వినా దృష్టత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యాదివదితి సిద్ధాన్తయతి॥ తుశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ చిన్మాత్రనిష్ఠాఽవిద్యావిత్త్వావచ్ఛేదేన జీవేఽపి స్థితా రథాద్యాకారా మాయేతి సూత్రభాష్యయోరుక్త్వా, మాయావిద్యయోరభేదజ్ఞాపనార్థం మాత్రపదేన సత్ప్రమాతర్యబాధ్యత్వరూపస్య వ్యావహారికసత్యత్వస్య నిరాస ఉక్తః । కార్త్స్న్యమత్ర జాగ్రతి క్లృప్తప్రసామగ్రీ తజ్జన్యత్వం పరమార్థవస్తునో జాగ్రదర్థస్య కార్యస్య ధర్మః సత్యత్వవ్యాపకః, తదభావం స్వప్నే వివృణోతి ॥ న తావదిత్యాదినా ॥ సంవృతే సంకీర్ణే। పర్యేతుం గంతుం, విపర్యేతుమాగం

తుం, శ్రావయతి ప్రబుద్ధో జనః- పార్శ్వస్థాన్ ప్రతీతి శేషః । ఏతత్స్వప్నం యథా స్యాత్తథా యత్ర కాలే స్వప్నయా వృత్త్యా చరతి తదా స్వశరీరే యథేష్టం చరతీత్యర్థః ॥ బహిరివేతి ॥ కులాయాద్దేహాద్బహిరివామృత ఆత్మా చరిత్వా యత్ర కామం యథేష్టమీయతే విహరతీత్యర్థః ॥ గుణమాహ ॥ యోహీతి ॥ దేహాభిమానహీనత్వగుణేన బహిష్ఠవద్దేహస్థోఽపి బహిరుక్త ఇత్యర్థః । ఏవం సతి శ్రుతియుక్తిభ్యామంతరేవ స్వప్నే సతీత్యర్థః । విప్రలంభో విభ్రమః, యోగ్యదేశాభావముక్త్వా కాలా

సంభావ్యతే । క్వచిచ్చ ప్రత్యాగమనవర్జితం స్వప్నం శ్రావయతి 'కురుష్వహమద్య శయానో నిద్రయాభిప్లుతః స్వప్నే పంచాలానభిగతశ్చాస్మిన్ ప్రతిబుద్ధశ్చే'తి । దేహాచ్చేదపేయాత్ పంచాలేషు ప్రతిబుధ్యేత తానసావభిగత ఇతి కురుష్వేవ తు ప్రతిబుధ్యతే । యేన చాయం దేహేన దేశాంతరమశ్నువానో మన్యతే తమన్యే పార్శ్వస్థాః శయనదేశ ఏవ పశ్యంతి । యథాభూతాని చాయం దేశాంతరాణి స్వప్నే పశ్యతి న తాని తథాభూతాన్యేవ భవంతి, పరిధావంశ్చేత్ పశ్యేజ్జాగ్రద్వద్వస్తుభూతమర్థమాకలయేత్ । దర్శయతి చ శ్రుతిః 'అంతరేవ దేహే స్వప్నం స యత్రైతత్ స్వప్న్యయా చరతీ'త్యుపక్రమ్య 'స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత' ఇతి । అతశ్చ శ్రుత్యుపపత్తివిరోధాద్బహిష్కులాయశ్రుతిర్గౌణీ వ్యాఖ్యాతవ్యా 'బహిరివ కులాయాదమృతశ్చరిత్వే'తి యో హి వసన్నపి శరీరే న తేన ప్రయోజనం కరోతి స బహిరివ శరీరాద్భవతీతి । స్థితిగతిప్రత్యయభేదోఽప్యేవం సతి విప్రలంభ ఏవాభ్యుపగంతవ్యః, కాలవిసంవాదోఽపి చ స్వప్నే భవతి రజన్యాం సుప్తో వాసరం భారతే వర్షే మన్యతే తథా ముహూర్తమాత్రవర్తిని స్వప్నే కదాచిద్బహూన్ వర్షపూగానతివాహయతి । నిమిత్తాన్యపి చ స్వప్నే న బుద్ధయే కర్మణే వోచితాని విద్యంతే, కరణోపసంహారాద్ధి నాస్య రథాదిగ్రహణాయ చక్షురాదీని సంతి రథాదినిర్వర్తనేఽపి కుతోఽస్య నిమేషమాత్రేణ సామర్థ్యం దారూణి వా, బాధ్యంతే చైతే రథాదయః స్వప్నదృష్టాః ప్రబోధే, స్వప్న ఏవ చైతే సులభబాధా భవంతి ఆద్యంతయోర్వ్యభిచారదర్శనాత్, రథోఽయమితి హి కదాచిత్ స్వప్నే నిర్ధారితః క్షణేన మనుష్యః సంపద్యతే, మనుష్యోఽయమితి వా నిర్ధారితః క్షణేన వృక్షః । స్పష్టం చాభావం రథాదీనాం స్వప్నే శ్రావయతి శాస్త్రం 'న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంతీ'త్యాది । తస్మాన్మాయామాత్రం స్వప్నదర్శనం ॥ ... ...

సూ. ౪. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః ॥

మాయామాత్రత్వాత్తర్హి న కశ్చిత్ స్వప్నే పరమార్థగంధ ఇతి, నేత్యుచ్యతే । సూచకశ్చ హి స్వప్నో భవతి భవిష్యతోః సాధ్వసాధునోః । తథా హి శ్రూయతే 'యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే' ఇతి । తథా 'పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హంతీ'త్యేవమాదిభిః స్వప్నైరచిరజీవిత్వమావేద్యత ఇతి శ్రావయతి । ఆచక్షతే చ స్వప్నాధ్యాయవిదః 'కుంజరారోహణాదీని స్వప్నే ధన్యాని ఖరయానాదీన్యధన్యానీ'తి, మంత్రదేవతాద్రవ్యవిశేషనిమిత్తాశ్చ కేచిత్ స్వప్నాః సత్యార్థగంధినో భవంతీతి మన్యంతే, తత్రాపి భవతు నామ సూచ్యమానస్య వస్తునః సత్యత్వం, సూచకస్య తు స్త్రీదర్శనాదేర్భవత్యేవ వైతథ్యం బాధ్యమానత్వాదిత్యభిప్రాయః । తస్మాదు

భావమాహ ॥ కాలేతి ॥ అత్ర రాత్రిసమయేఽపి కేతుమాలాదివర్షాంతరే వాసరో భవతీతి భారత ఇత్యుక్తం ॥ ... *

౪. పూర్వపక్షానుమానానాం జాగ్రదర్థదృష్టాంతే క్లృప్తసామగ్రీజన్యత్వమబాధయోగ్యత్వం వోపాధిరితి సూత్రతాత్పర్యం, స్వప్నస్య భ్రాంతిమాత్రత్వే తత్సూచితోఽప్యర్థస్సత్యో న స్యాదితి శంకోత్తరత్వేన సూత్రాంతరం వ్యాచష్టే ॥ మాయేత్యాదినా ॥ మంత్రేణ దేవతానుగ్రహేణౌషధిసేవయా వా స్వప్నాః సత్యసూచకాశ్చేత్ సత్యాస్స్యురిత్యత ఆహ ॥ తత్రాపి భవతు నామేతి ॥ సత్యహర్షహేతోరపి శుక్తిరూప్యస్యాసత్యత్వాదర్శనాదితి భావః । యథా కృషిద్వారాలాం

గలస్య గవాదిజీవననిమిత్తత్వం తథాస్వప్నభోక్తురదృష్టద్వారా స్వప్నసృష్టినిమిత్తత్వం నతుకుంభం ప్రతికుంభకారస్యేవ సాక్షాత్ స్వప్నకర్తృత్వం సామగ్ర్యభావబాధయోరుక్తత్వాదిత్యాహ॥ యదుక్తమిత్యాదినా॥ తథాచ స్వప్నస్య సకర్తృకత్వం ముఖ్యం నాస్తీతి హేత్వసిద్ధిరితి భావః। శ్రుతితాత్పర్యవిరోధాచ్చ న స్వప్నస్య సత్యతేత్యాహ॥ అపి చేతి॥ వ్యతికరః సంకరః, శ్రుత్యా తత్పరతయేత్యర్థః. జాగరితాదవిశేషాదితి భావః॥ ఫలితమాహ॥ తస్మాదితి॥ ఏతేనేతి॥ భాక్తత్వేనేత్యర్థః। ద్వితీయసూత్రోక్త ప్రాజ్ఞకర్తృకత్వహేతురపి స్వప్నస్య కిం శ్రుతిసిద్ధః ఉత ప్రాజ్ఞస్య సర్వేశ్వరత్వాత్సిద్ధః, నాద్య ఇత్యాహ॥ యదప్యుక్తమిత్యాదినా॥ స్వయం విహత్య జాగ్రద్దేహం నిశ్చేష్టం కృత్వా, స్వయం వాసనయా దేహం నిర్మాయ, స్వేన భాసా స్వీయబుద్ధివృత్త్యా స్వేన జ్యోతిషా స్వరూపచైతన్యేన చ స్వప్నమనుభవతీత్యర్థః। స కేవలం బృహదారణ్యపపన్నం స్వప్నస్య మాయామాత్రత్వం। యదుక్తమాహ హీతి తదేవం సతి భాక్తం వ్యాఖ్యాతవ్యం, యథా లాంగలం గవాదీనుద్వహతీతి నిమిత్తమాత్రత్వాదేవముచ్యతే నతు ప్రత్యక్షమేవ లాంగలం గవాదీనుద్వహతి, ఏవం నిమిత్తమాత్రత్వాత్ సుప్తో రథాదీన్ సృజతే స హి కర్తేతి చోచ్యతే నతు ప్రత్యక్షమేవ సుప్తో రథాదీన్ సృజతి। నిమిత్తత్వం తస్య రథాది ప్రతిభాననిమిత్తమోదత్రాసాదిదర్శనాత్ తన్నిమిత్తభూతయోః సుకృతదుష్కృతయోః కర్తృత్వేనేతి వక్తవ్యం। అపిచ జాగరితే విషయేంద్రియసంయోగాదాదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరాచ్చాత్మనః స్వయంజ్యోతిష్ట్వం దుర్వివేచనమితి తద్వివేచనాయ స్వప్న ఉపన్యస్తః, తత్ర యది రథాదిసృష్టివచనం శ్రుత్యా నీయేత స్వయంజ్యోతిష్ట్వం న నిర్ణీతం స్యాత్। తస్మాద్రథాద్యభావవచనం శ్రుత్యా రథాదిసృష్టివచనం తు భక్త్యేతి వ్యాఖ్యేయం। ఏతేన నిర్మాణశ్రవణం వ్యాఖ్యాతం। యదప్యుక్తం ప్రాజ్ఞమేనం నిర్మాతారమామనంతీతి, తదప్యసత్, శ్రుత్యంతరే ‘స్వయం విహత్య స్వయం నిర్మాయ స్వేన భాసా స్వేన జ్యోతిషా ప్రస్వపితీ’తి జీవవ్యాపారశ్రవణాత్। ఇహాపి ‘య ఏష సుప్తేషు జాగర్తీ’తి ప్రసిద్ధానువాదాజ్జీవ ఏవాయం కామానాం నిర్మాతా సంకీర్త్యతే, తస్య తు వాక్యశేషేణ ‘తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మే’తి జీవభావం వ్యావర్త్య బ్రహ్మభావ ఉపదిశ్యతే, ‘తత్త్వమసీ’త్యాదివదితి న బ్రహ్మప్రకరణత్వం విరుధ్యతే। న చాస్మాభిః స్వప్నేఽపి ప్రాజ్ఞవ్యాపారః ప్రతిషిధ్యతే, తస్య సర్వేశ్వరత్వాత్ సర్వాస్వప్యవస్థాస్వధిష్ఠాతృత్వోపపత్తేః। పారమార్థికస్తు నాయం సంధ్యాశ్రయః సర్గో వియదాదిసర్గవదిత్యేతావత్ ప్రతిపాద్యతే। న చ వియదాదిసర్గస్యాప్యాత్యంతికం సత్యత్వమస్తి, ప్రతిపాదితం హి ‘తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్య’ ఇత్యత్ర సమస్తస్య ప్రపంచస్య మాయామాత్రత్వం। ప్రాక్తు బ్రహ్మాత్మదర్శనాత్ వియదాదిప్రపంచో వ్యవస్థితరూపో భవతి, సంధ్యాశ్రయస్తు ప్రపంచః ప్రతిదినం బాధ్యత ఇత్యతో వైశేషికమిదం సంధ్యస్య మాయామాత్రత్వముదితం॥ ... ... *

సూ. ౫. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బంధవిపర్యయౌ।

అథాపి స్యాత్ పరస్యైవ తావదాత్మనోంశో జీవోఽగ్నేరివ విస్ఫులింగః, తత్రైవం సతి యథాగ్నివిస్ఫులింగ

కే జీవస్య స్వప్నకర్తృత్వం శ్రుతం కింతు కారకేపీత్యాహ॥ ఇహాపీతి॥ జీవోక్త్యా బ్రహ్మప్రకరణవిరోధ ఇత్యత ఆహ॥ తస్యేతి॥ ఏవం హేతోః శ్రుతిసిద్ధత్వం నిరస్య ద్వితీయమంగీకరోతి॥ న చాస్మాభిరితి॥ తర్హి హేతుసిద్ధేః స్వప్నస్య సత్యత్వమిత్యాశంక్య సత్యత్వం వ్యావహారికం పారమార్థికం వేతి వికల్ప్యాద్యః సారకాలే బాధదర్శనాన్నాద్య ఇత్యాహ॥ పారమార్థికస్త్వితి॥ ద్వితీయే దృష్టాంతస్య సాధ్యవైకల్యమిత్యాహ॥ న చేతి॥ కస్తర్హి స్వప్నస్య జాగ్రతో విశేషోఽత్ర కథ్యత ఇత్యాశంక్య ప్రాతిభాసికత్వమిత్యాహ॥ ప్రాగితి॥... ... ... *

౫. పూర్వం క్లృప్తసామగ్ర్యభావాత్ స్వప్నో మాయేత్యుక్తమయుక్తం సంకల్పమాత్రేణాపి సత్యసృష్టిసంభవాదితి శంకాం కృత్వా పరిహారసూత్రం వ్యాచష్టే॥ అథాపి స్యాదిత్యాదినా॥ సత్యసంకల్పస్య హి సంకల్పాత్సృష్టి

స్సత్త్యాభవతి జీవస్యత్వసత్యసంకల్పత్వం ప్రత్యక్షమితి పరిహారార్థః। తర్హి విరుద్ధధర్మవత్త్వా జ్జీవస్యేశ్వరత్వం నాస్త్యే వేతిశంకతే ॥ కిమితి ॥ నాస్తీతినకింత్వావృతమస్తి, తత్పునరీశ్వరప్రసాదాత్ కస్యచిద్వ్యజ్యతఇత్యాహ ॥ ననాస్తీతి॥ విధూతధ్వాంతస్య నిష్పాపస్య సంసిద్ధస్యాణిమాది విశిష్టస్యేత్యర్థః । బ్రహ్మైవాహమితి దేవంజ్ఞాత్వాసాక్షాత్కృత్యసర్వ పాశానామవిద్యాదిక్లేశానా మపహానిరపక్షయ స్తద్భూయోభవతి । క్షీణశ్చక్లేశై స్తత్కార్యజన్మమరణాత్మకబంధధ్వంస ఇతినిర్గుణవిద్యాఫలముక్తం । సగుణవిద్యాఫలమాహ ॥ తస్యేతి ॥ పరస్యాభిముఖ్యేనాహంగ్రహేణధ్యానాద్బంధమోక్షాపేక్షయా మంత్రోక్తహానిద్వయాపేక్షయావా తృతీయం విశ్వైశ్వర్య మణిమాదిరూపం మర్త్యదేహపాతేసతి సి

లింగయోస్సమానేదహనప్రకాశనశక్తీభవతః ఏవంజీవేశ్వరయోరపిజ్ఞానైశ్వర్యశక్తీ, తతశ్చజీవస్యైశ్వర్యవశాత్ సాంకల్పికీస్వప్నేరథాదిసృష్టిర్భవిష్యతీతి, అతోఽభ్యుచ్యతే । సత్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిభావేప్రత్యక్షమేవ జీవస్యేశ్వర విపరీతధర్మత్వం, కింపునర్జీవస్యేశ్వరసమానధర్మత్వంనాస్త్యేవననాస్తి, విద్యమానమపితుతత్తిరోహితం, అవిద్యాదివ్యవధానాత్ । తత్పునస్తిరోహితంసత్ పరమేశ్వరమభిధ్యాయతో యతమానస్య జంతోర్విధూతధ్వాంతస్య తిమిరతిరస్కృతేవదృక్శక్తిరౌషధవీర్యాదీశ్వరప్రసాదాత్ సంసిద్ధస్యకస్యచిదేవావిర్భవతినస్వభావతఏవసర్వేషాంజంతూనాం, కుతస్తతోహీశ్వరాద్ధేతోరస్యజీవస్యబంధమోక్షౌభవతః, ఈశ్వరస్వరూపాపరిజ్ఞానాద్బంధఃతత్స్వరూపపరిజ్ఞానాత్తుమోక్షః । తథాచశ్రుతిః 'జ్ఞాత్వాదేవం సర్వపాశాపహానిః క్షీణైఃక్లేశైర్జన్మమృత్యు ప్రహాణిః । తస్యాభిధ్యానాత్తృతీయందేహభేదే విశ్వైశ్వర్యం కేవలఆప్తకామః' ఇత్యేవమాద్యా ॥ ...

సూ. ౬. దేహయోగాద్వాసోఽపి ॥

కస్మాత్పునర్జీవః పరమాత్మాంశ ఏవసంస్తిరస్కృతజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి, యుక్తంతు జ్ఞానైశ్వర్యయోరతిరస్కృతత్వం విస్ఫులింగస్యేవదహనప్రకాశయోరితి । అతోఽభ్యుచ్యతే, సత్యమేవైతత్, సోఽపితు జీవస్యజ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావో దేహయోగాద్దేహేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాదియోగాద్భవతి । అస్తిచాత్రోపమాయథాగ్నేర్దహన ప్రకాశనసంపన్నస్యాప్యరణిగతస్య దహనప్రకాశనేతిరోభవతః, యథావాభస్మనాచ్ఛన్నస్య । ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృత దేహాద్యుపాధియోగాత్తదవివేకభ్రమకృతోజీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావః । వాశబ్దోజీవేశ్వరయోరన్యత్వాశంకా వ్యావృత్త్యర్థః నన్వన్యఏవ జీవఈశ్వరాదస్తు తిరస్కృతజ్ఞానైశ్వర్యత్వాత్ కిందేహయోగకల్పనయా । నేత్యుచ్యతే, నహ్యన్యత్వం జీవస్యేశ్వరాదుపపద్యతే 'సేయందేవతైక్షతే' త్యుపక్రమ్య 'అనేనజీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్యే' త్యాత్మశబ్దేన జీవస్య పరామర్శాత్ । 'తత్సత్యం సఆత్మాతత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతిచ జీవాయోపదిశతీశ్వరాత్మత్వం, అతోఽనన్యఏవేశ్వరాజ్జీవస్సన్ దేహయోగాత్తిరోహితజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి, అతశ్చ నసాంకల్పికీ జీవస్యస్వప్నే రథాదిసృష్టిర్ఘటతే । యదిచసాంకల్పికీ స్వప్నేసృష్టిస్స్యాత్ నైవానిష్టం కశ్చిత్ స్వప్నంపశ్యేత్ । నహికశ్చిదనిష్టం సంకల్పయతే । యత్పునరుక్తంజాగరితదేశశ్రుతిఃస్వప్న

ద్ధదేహేభవతి తద్భోగానంతరమాత్మజ్ఞానాత్ కేవలోఽద్వైతశూన్యఆప్తకామః ప్రాప్తస్వయంజ్యోతి రానందో భవతీతి క్రమముక్తిరిత్యర్థః॥ ... ...

౬. ఉక్తైశ్వర్య తిరోభావేదేహాభిమానోహేతురితి కథనార్థం సూత్రం, తన్నిరస్యాశంకామాహ ॥ కస్మాదితి॥ సత్యావరణం నాస్తీత్యంగీకృత్య కల్పితావరణం సాధయతి ॥ ఉచ్యతఇత్యాదినా ॥ జీవస్యేశ్వరత్వమంగీకృత్యావరణకల్పనాతోవరమన్యత్వ కల్పనేత్యాశంకాముద్భావ్య శ్రుత్యానిరస్యతి ॥నన్విత్యాదినా ॥ స్వప్నేఽప్యాలోకాదే స్సత్త్వేజాగ్రతీవాత్మనః స్వప్రకాశత్వ మస్ఫుటం స్యాత్ ప్రాతిభాసిక త్వేత్వాలోకేంద్రియాద్య సత్త్వేఽప్యర్థాపరోక్ష్య

మాత్మజ్యోతిష ఏవేతి స్ఫుటం సిద్ధ్యతి, తస్మాద్దేశాది సామ్యవచనం స్వప్నస్య జాగ్రత్తుల్య భానాభిప్రాయమిత్యర్థః॥ అధి॥ ౧॥

౭. ఏవం బాహ్య కరణోపరమే సతి మనోవాసనోద్దీపితావిద్యావిలాసాత్మకం స్వప్నమాత్మనస్సాక్షిణః స్వయం జ్యోతిష్ట్వార్థం విచార్య ప్రతియోగ్యనుయోగిభావ సంగత్యా స్వాప్నావస్థాం మనోలయాత్మికాం సుషుప్తిం విచారయతి॥ తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ ॥ తదేతత్స్వప్నం యథా స్యాత్తథా । యత్రకాలే సుషుప్తస్సమస్తో నిరస్త బాహ్యకరణో మనోలయాత్ సమ్యక్ప్రసన్న ఇత్యర్థః। స్వాపే నాడీస్థానముక్త్వా నాడీపురీతతోర్నాడీపరమాత్మనోశ్చ సముచ్చయశ్రుతీ ఆహ ॥ అన్యత్రేతి ॥ పరమాత్మమాత్రశ్రుతీరాహ॥ తథాన్యత్రేత్యాదినా॥ నాడీపురీతద్బ్రహ్మసు సప్తమీశ్రుతేస్సముచ్చయశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షే స్థాన వికల్పాజ్జీవస్య బ్రహ్మైక్యానిర్ణయః, సి

స్యాసత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి న తత్సామ్య వచనం సత్యత్వాభిప్రాయం స్వయంజ్యోతిష్ట్వ విరోధాత్ , శ్రుత్యైవ చ స్వప్నే రథాద్యభావస్య దర్శితత్వాత్, జాగరితప్రభవవాసనానిమిత్తత్వాత్తు స్వప్నస్య తత్తుల్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయం తత్ । తస్మాదుపపన్నం స్వప్నస్య మాయామాత్రత్వం ॥ ...

సూ. ౭. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥

స్వప్నావస్థా పరీక్షితా సుషుప్తావస్థేదానీం పరీక్ష్యతే । తత్రైతాస్సుషుప్తివిషయాః శ్రుతయో భవంతి క్వచిచ్ఛ్రూయతే 'తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాత్యాసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతీ' తి । అన్యత్ర తు నాడీరనుక్రమ్య శ్రూయతే 'తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత' ఇతి। తథాన్యత్రాపి నాడీరేవానుక్రమ్య 'తాసు తదా భవతి యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీ' తి । తథాన్యత్రాపి 'య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిఞ్ఛేత' ఇతి । తథాన్యత్ర 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ' తి । 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతర' మితి చ । తత్ర సంశయః । కిమేతాని నాడ్యాదీని పరస్పరనిరపేక్షతయా భిన్నాని సుప్తిస్థానాని, ఆహోస్విత్ పరస్పరాపేక్షతయైకం సుప్తిస్థానమితి । కిం తావత్ ప్రాప్తం భిన్నానీతి । కుతః, ఏకార్థత్వాత్ న హ్యేకార్థానాం క్వచిత్ పరస్పరాపేక్షత్వం దృశ్యతే వ్రీహియవాదీనాం । నాడ్యాదీనాం చైకార్థతా సుషుప్తౌ దృశ్యతే 'నాడీషు సృప్తో భవతి పురీతతి శేత' ఇతి చ తత్ర తత్ర సప్తమీనిర్దేశస్య తుల్యత్వాత్ । నను న చ సప్తమీనిర్దేశో దృశ్యతే 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'తి । నైష దోషః, తత్రాపి సప్తమ్యర్థస్య గమ్యమానత్వాత్ । వాక్యశేషే హి 'తత్రాయతనైషీ జీవస్సదుపసర్పతీ' త్యాహ । 'అన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా ప్రాణమేవోపశ్రయత' ఇతి ప్రాణశబ్దేన తత్ర ప్రకృతస్య సత ఉపాదానాత్ । ఆయతనం చ సప్తమ్యర్థః. సప్తమీనిర్దేశోఽపి తత్ర వాక్యశేషే దృశ్యతే, 'సతి సంపద్య న విదుస్సతి సంపత్స్యామహ' ఇతి। సర్వత్ర చ విశేషవిజ్ఞానోపరమలక్షణం సుషుప్తం విశిష్యతే । తస్మాదేకార్థత్వాన్నాడ్యాదీనాం వికల్పేన కదాచిత్ కించిత్ స్థానం స్వాపాయోపసర్పతీత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే తదభావో నాడీష్వాత్మని చేతి । తదభావ ఇతి తస్య ప్రకృతస్య స్వప్నదర్శనస్యాభావః సుషుప్తమిత్యర్థః, నాడీష్వాత్మని చేతి సముచ్చయే

ద్ధాంతే నాడీభిః పురీతతం గత్వాఽన్తర్హృది బ్రహ్మణ్యేవ శేత ఇతి సముచ్చయాత్తన్నిర్ణయ ఇతి వివేకః । ఏకపురోడాశార్థత్వం వ్రీహియవయోర్దృష్టం నాడ్యాదీనామేకస్మిన్స్వాపరూపార్థే నిరపేక్షస్థానత్వం తు కుత ఇత్యత ఆహ ॥ నాడ్యాదీనాం చేతి ॥ సతి బ్రహ్మణి తృతీయాశ్రుతేర్న సప్తమీతి శంకార్థః । ఆయతనశబ్దాత్ సప్తమ్యర్థ ఆధారత్వం గమ్యత ఇత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి ॥ అన్యత్రావస్థాద్వయే శ్రాంతో జీవో విశ్రాంతిస్థానం ప్రాణాఖ్యం సద్బ్రహ్మోపసర్పతి సుషుప్తావితి శ్రుత్యర్థః । సప్తమీశ్రుత్యా నిరపేక్షాధారత్వభానాద్వికల్ప ఆస్థేయః । కదాచిత్సముచ్చిత్యాపి నాడ్యాదీనాం స్థానత్వమితి న సముచ్చయశ్రుతివిరోధ ఇతి పూర్వపక్షార్థః ।సిద్ధాంతయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ సూత్రే చకారః పురీ

తత్సముచ్చయార్థః । యదా నాడ్యస్సుషుప్తిస్థానం తదా పురీతత్ స్థానం న భవతీతి శ్రుతస్థానత్వస్య పక్షే బాధస్స్యాత్ తస్మాదనయుక్త ఇత్యాహ ॥ వికల్పే హ్యేషామితి । వ్రీహియవయోస్స్వర్గత్వావికల్ప ఇతి భావః । యత్తు సప్తమీశ్రుత్యా నాడ్యాదీనామేకఫలకత్వమితి తన్నేత్యాహ ॥ నహ్యేకేతి ॥ ప్రాసాదస్య పర్యంకధారణమర్థః పర్యంకస్య తు శయనమితి ఫలభేదస్యైకవిభక్తిర్దృశ్యతే, వ్యవధానావ్యవధానాభ్యాం శయనసాధనత్వాత్ సముచ్చయశ్చ, తథేహాపి నాడీపురీతతోర్జీవస్య సంచారద్వారా బ్రహ్మణ్యేవ సుషుప్తిరితి సముచ్చయ ఇత్యర్థః । నాడీనాం ప్రాణస్య చైకేనవాక్యేనోపాదానాన్నిత్యస్సముచ్చయ ఇత్యాహ ॥ ఏకవాక్యేతి ॥ ఆధారత్వమాత్రం సప్తమ్యర్థో న నిరపేక్షత్వం అతో న సముచ్చయస్యాసత్త్వ

నైతాని నాడ్యాదీని స్వాపాయోస్సైతి న వికల్పేనేత్యర్థః । కుతః, తచ్ఛ్రుతేః । తథా హి సర్వేషామేవ నాడ్యాదీనాం తత్ర తత్ర సుషుప్తిస్థానత్వం శ్రూయతే తచ్చ సముచ్చయే సంగృహీతం భవతి, వికల్పే హ్యేషాం పక్షే బాధస్స్యాత్ । నన్వేకార్థత్వాద్వికల్పో నాడ్యాదీనాం వ్రీహియవాదివదిత్యుక్తం । నేత్యుచ్యతే నహ్యేకవిభక్తినిర్దేశమాత్రేణైకార్థత్వం వికల్పశ్చాపతతి, నానార్థత్వసముచ్చయయోరప్యేకవిభక్తినిర్దేశదర్శనాత్ ప్రాసాదే శేతే పర్యంకే శేత ఇత్యేవమాదిషు, తథేహాపి నాడీషు పురీతతి బ్రహ్మణి చ స్వపితీత్యేతదుపపద్యతే సముచ్చయః, తథా చ శ్రుతిః 'తా సు తదా భవతి యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీ'తి సముచ్చయం నాడీనాం ప్రాణస్య చ సుషుప్తౌ శ్రావయతి, ఏకవాక్యోపాదానాత్ । ప్రాణస్య చ బ్రహ్మత్వం సమధిగతం 'ప్రాణస్తథానుగమా'దిత్యత్ర । యత్రాపి నిరపేక్షా ఇవ నాడీః సుషుప్తిస్థానత్వేన శ్రావయతి 'ఆసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతీ'తి తత్రాపి ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణోఽప్రతిషేధాన్నాడీద్వారేణ బ్రహ్మణ్యేవావతిష్ఠత ఇతి ప్రతీయతే । న చైవమపి నాడీషు సప్తమీ విరుధ్యతే, నాడీభిరపి బ్రహ్మోపసర్పన్ సృప్త ఏవ నాడీషు భవతి । యో హి గంగయా సాగరం గచ్ఛతి గత ఏవ స గంగాయాం భవతి । అపి చాత్ర రశ్మినాడీద్వారాత్మకస్య బ్రహ్మలోకమార్గస్య వివక్షితత్వాన్నాడీస్తుత్యర్థం సృప్తిసంకీర్తనం, నాడీషు సృప్తో భవతీతి హ్యుక్త్వా 'తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతీ'తి బ్రువన్నాడీః ప్రశంసతి । బ్రవీతి చ పాప్మస్పర్శాభావే హేతుం 'తేజసా హి తదా సంపన్నో భవతీ'తి । తేజసా నాడీగతేన పిత్తాఖ్యేనాభివ్యాప్తకరణో న బాహ్యాన్ విషయానీక్షత ఇత్యర్థః । అథవా తేజసేతి బ్రహ్మణ ఏవాయం నిర్దేశః, శ్రుత్యంతరే 'బ్రహ్మైవ తేజ ఏవే'తి తేజశ్శబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రయుక్తత్వాత్, బ్రహ్మణా హి తదా సంపన్నో భవతి నాడీద్వారేణ అతస్తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతీత్యర్థః । బ్రహ్మసంపత్తిశ్చ పాప్మస్పర్శాభావే హేతుస్సమధిగతః, సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తంతే 'అపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోక' ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః । ఏవం చ సతి ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధేన బ్రహ్మణా సుషుప్తిస్థానేనానుగతో నాడీనాం చ యస్సమాశ్రితో భవతి । తథా పురీతతోఽపి బ్రహ్మప్రక్రియాయాం సంకీర్తనాత్ తదనుగుణమేవ సుషుప్తిస్థానత్వం విజ్ఞాయతే 'య ఏషోఽంతర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ శేత' ఇతి హృదయాకాశే సుషుప్తిస్థానే ప్రకృత ఇదముచ్యతే 'పురీతతి శేత' ఇతి । పురీతదితి హృదయపరివేష్టనముచ్యతే, తదంతర్వర్తిన్యపి హృదయాకాశే శయానశ్శక్యతే పురీతతి శేత ఇతి వక్తుం, ప్రాకారపరిక్షిప్తేఽపి హి పురే వర్తమానః ప్రా

ప్యాబాధ ఇత్యాహ ॥ న చైవమపీతి ॥ సముచ్చయేఽపీత్యర్థః । అత్ర నాడీశ్రుతౌ నాడీషు భోక్తుస్సుప్తిర్న వివక్షితా రశ్మిసంబంధనాడీరూపమార్గస్తుత్యర్థత్వాదిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ పిత్తేన విషయేక్షణాభావే సుఖదుఃఖయోరభావాత్తద్ధేతుధర్మాధర్మాత్మకపాప్మాస్పర్శ ఇత్యర్థః, అపహతపాప్మబ్రహ్మసంపత్త్యా వా పాప్మాస్పర్శ ఇత్యాహ ॥ అథవేతి ॥ అస్మిన్ వ్యాఖ్యానే లాభమాహ ॥ ఏవం చ సతీతి ॥ తా సు తదా భవత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి శ్రుతస్సముచ్చయ ఆశ్రితో భవతీత్యర్థః । నాడీబ్రహ్మణోర్గుణప్రధానభావేన సుప్తౌ సముచ్చయవత్ పురీతద్బ్రహ్మణోరపీత్యాహ ॥ తథేత్యాదినా ॥

ఆకాశే బ్రహ్మణి శేత ఇత్యుపక్రమ్య తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇత్యుక్తం తథాచ నాడీద్వారా పురీతతం గత్వా బ్రహ్మణి శేత ఇతి సముచ్చయస్సిద్ధ ఇత్యాహ ॥ తథా నాడీతి ॥ సతా సంపన్నో భవతి ప్రాజ్ఞేన సంపరిష్వక్త ఇతి సత్ప్రాజ్ఞయోః శ్రుతేః పంచ సుప్తిస్థానానీత్యత ఆహ ॥ తథా నాడీతి ॥ కించ ప్రకృత దర్శాదిసాధ్యనైకపురోడాశనిష్పత్తౌ మిథోఽనపేక్షతయా సమర్థత్వాద్యుక్తో వ్రీహియవయోర్వికల్పః, నాడ్యాదీనాంతు బ్రహ్మనిరపేక్షతయా సుషుప్తౌ జీవాధారత్వాసామర్థ్యాన్న వికల్ప ఇత్యాహ అపిచ నాడ్య ఇతి ॥ ఉపాధిలింగాశ్రయనాడీపురీతతోరుపహితజీవాశ్రయత్వం పరంపరయా వాచ్యం, తదపి సుషుప్తౌ న సంభవతి ఉపాధిలయాదిత్యర్థః । నను బ్రహ్మాపి జీవస్య న ముఖ్యం స్థానం, అభేదాదిత్యత ఆహ ॥ బ్రహ్మాధారత్వమితి ॥ జీవస్య బ్రహ్మణ్యభేదేనావస్థానం నాడీపురీతతోస్తు సోపాధేర్జీవస్య స్థితిరేవ న సంభవతీత్యేకార్థసా

కారేవ గ్రత ఇత్యుచ్యతే । హృదయాకాశస్యచ బ్రహ్మత్వం సమధిగతం 'దహర ఉత్తరేభ్య' ఇత్యత్ర । తథా నాడీపురీతత్సముచ్చయోఽపి తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇత్యేకవాక్యోపాదానాదవగమ్యతే । సత్ప్రాజ్ఞయోశ్చ ప్రసిద్ధమేవ బ్రహ్మత్వమేవ మేతాసు శ్రుతిషు 'త్రీణ్యేవ సుప్తిస్థానాని సంకీర్తితాని నాడ్యః పురీతద్బ్రహ్మ చే'తి, తత్రాపి ద్వారమాత్రం నాడ్యః పురీతచ్చ, బ్రహ్మైవ త్వేకం అనపాయి సుప్తిస్థానం । అపిచ నాడ్యః పురీతద్వా జీవస్యోపాధ్యాధార ఏవ భవతి, తత్రాస్య కరణాని వర్తంత ఇతి । నహ్యుపాధిసంబంధమంతరేణ స్వత ఏవ జీవస్యాధారః కశ్చిత్ సంభవతి, బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వాత్ । బ్రహ్మాధారత్వమప్యస్య సుషుప్తే నైవాధారాధేయభేదాభిప్రాయేణోచ్యతే కథం తర్హి తాదాత్మ్యాభిప్రాయేణ యత ఆహ 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ'తి । స్వశబ్దేనాత్మాభిలప్యతే స్వం రూపమాపన్నస్సుషుప్తో భవతీత్యర్థః । అపిచ న కదాచిజ్జీవస్య బ్రహ్మణా సంపత్తిర్నాస్తి స్వరూపస్యానపాయిత్వాత్, స్వప్నజాగరితయోస్తు ఉపాధిసంపర్కవశాత్ పరరూపాపత్తిమివాపేక్ష్య తదుపశమాత్ సుషుప్తే స్వరూపాపత్తిర్వివక్ష్యతే, అతశ్చ సుషుప్తావస్థాయాం కదాచిత్ సతా సంపద్యతే కదాచిన్న సంపద్యత ఇత్యయుక్తం । అపిచ స్థానవికల్పాభ్యుపగమేపి విశేషవిజ్ఞానోపశమలక్షణం తావత్ సుషుప్తం న క్వచిద్విశిష్యతే తత్ర సతి సంపన్నస్తావదేకత్వాన్న విజానాతీతి యుక్తం 'తత్కేన కం విజానీయా' దితి శ్రుతేః । నాడీషు పురీతతి చ శయానస్య న కించిదవిజ్ఞానే కారణం శక్యం వక్తుం భేదవిషయత్వాత్, 'యత్ర వాఽన్యదివ స్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యే' దితి శ్రుతేః । నను భేదవిషయస్యాప్యతిదూరాదికారణమవిజ్ఞానే స్యాత్ । బాఢమేవం స్యాత్, యది జీవః స్వతః పరిచ్ఛిన్నోఽభ్యుపగమ్యేత యథా విష్ణుమిత్రః ప్రవాసీ స్వగృహం న పశ్యతీతి, నతు జీవస్యోపాధివ్యతిరేకేణ పరిచ్ఛేదో విద్యతే, ఉపాధిగతమేవాతిదూరాదికారణమవిజ్ఞాన ఇతి యద్యుచ్యేత తథాప్యుపాధేరుపశాంతత్వాత్ సత్యేవ సంపన్నో న విజానాతీతి యుక్తం । నచ వయమిహ తుల్యవన్నాడ్యాదిసముచ్చయం ప్రతిపాదయామః, నహి నాడ్యః సుప్తిస్థానం పురీతద్వేత్యనేన విజ్ఞానేన కించిత్ ప్రయోజనమస్తి నహ్యేతద్విజ్ఞానప్రతిబద్ధం కించిత్ఫలం శ్రూయతే నాప్యేతద్విజ్ఞానం ఫలవతః కస్యచిదంగముపదిశ్యతే, బ్రహ్మ త్వనపాయి సుప్తిస్థానమిత్యేతత్ ప్రతిపాద

మధ్యాభావాన్న వికల్ప ఇత్యర్థః । సుషుప్తౌ జీవస్య భేదకోపాధిలయాచ్చౌత్సర్గిక బ్రహ్మాభేదస్య వికల్పో న యుక్త ఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ కించ నాడ్యాదీనామన్యతమస్థానే క్వచిత్ సుప్తివాదినాపి సుషుప్తం న విశిష్యత ఇతి వక్తవ్యం తచ్చ వక్తుం న శక్యత ఇత్యాహ ॥ అపిచ స్థానేతి ॥ భేదాభావోఽపి భేదజ్ఞానాభావే హేతుః, నాడీపురీతద్గతస్య తు జీవస్య భేదావస్థత్వాత్ భేదావిజ్ఞానే కారణం నాస్తీత్యర్థః । ద్వైతావస్థస్యాపి ద్వైతాజ్ఞానే హేతుం శంకతే ॥ నను భేదేతి ॥ ద్రష్టృదృశ్యాద్దూరత్వం స్వాభావికమౌపాధికం వా తత్రాద్యం సదృష్టాంతమనూద్య ప్రత్యాహ ॥ బాఢమిత్యాదినా ॥ ద్వితీయమనూద్య దూషయతి ॥ ఉపాధిగతమేవేతి ॥ ఉపాధిభిన్నస్యైవ నాడ్యాదౌ స్వాపే కతిపయసన్నికృష్టార్థజ్ఞానప్రసంగాత్ సుషుప్తివ్యాఘా

తస్మాన్న్యాయ్యాత్ ఉపాధిలయేత్వన్యత్ర జీవస్య స్థిత్యయోగాత్ బ్రహ్మణ్యేవ స్వాప ఆస్థేయ ఇత్యర్థః । ఏవంవికల్పం నిరస్య నాడీపురీతతోర్బ్రహ్మణా సహ తుల్యవత్ సముచ్చయమఫలత్వేనదూషయన్ గుణప్రధానత్వేన సముచ్చయముపసంహరతి ॥ నచవయమిత్యాదినా ॥ ... ...

౮. కించబ్రహ్మణస్సకాశాజ్జీవస్యోత్థానశ్రుతేర్బ్రహ్మైవసుషుప్తిస్థానమిత్యాహసూత్రకారః ॥ అతఃప్రబోధోఽస్మాదితి ॥ నాడీపురీతతోః క్వాప్యుత్థానాపాదనత్వాశ్రవణాన్నసుషుప్తిస్థానత్వ మిత్యర్థః, తస్మాదుపాధిలయే జీవస్య బ్రహ్మభేదాదౌపాధికఏవభేదఇతివివేకాద్వాక్యార్థాభేదసిద్ధిరితిస్థితమ్॥ (ఇతిద్వితీయాధికరణం) ॥ ... ...

౯. సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ॥ సుషుప్తావుపాధినాశాత్ కర్మానుస్మృత్యాదిదర్శనాచ్చ సంశయేసత్యస్మాత్ బ్రహ్మణోజీవస్యోత్థానశ్రుతేర్బ్రహ్మైవసుషుప్తిస్థానమిత్యుక్తమయుక్తం । సుషుప్తాదన్యస్యాప్యుత్థానసంభవే

యామః, తేనతువిజ్ఞానేన ప్రయోజనమస్తి, జీవస్యబ్రహ్మాత్మత్వావధారణం స్వప్నజాగరిత వ్యవహార విముక్తత్వావధారణంచ । తస్మాదాత్మైవసుప్తిస్థానం॥ ... ...

సూ. ౮. అతఃప్రబోధోఽస్మాత్॥

యస్మాచ్చాత్మైవసుప్తిస్థానంఅతఏవచకారణాన్నిత్యవదేవాస్మాదాత్మనఃప్రబోధఃస్వాపాధికారేశిష్యతే, కుతఏతదాగాదిత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనావసరే 'యథాగ్నేః క్షుద్రావిస్ఫులింగావ్యుచ్చరంత్యేవమేవైతస్మాదాత్మన స్సర్వేప్రాణా' ఇత్యాదినా, 'సతఆగమ్యనవిదుఃసతఆగచ్ఛామహ'ఇతిచ । వికల్ప్యమానేషుతు సుషుప్తిస్థానేషు కదాచిన్నాడీభ్యః ప్రతిబుధ్యతే కదాచిత్పురీతతఃకదాచిదాత్మనఇత్యశాసిష్యత । తస్మాదప్యాత్మైవసుప్తిస్థానమితి ॥ ... ...

సూ. ౯. సఏవతు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ॥

తస్యాఃపునస్సత్సంపత్తేః ప్రతిబుధ్యమానః కిం యఏవసత్సంపన్నః సఏవప్రతిబుధ్యతే ఉత సవాన్యోవేతిచింత్యతే । తత్రప్రాప్తం తావదనియమఇతి । కుతః, యదాహిజలరాశౌ కశ్చిజ్జలబిందుః ప్రక్షిప్యతేజలరాశిరేవసతదాభవతి, పునరుద్ధరణే సఏవజలబిందుర్భవతీతిదుస్సంపాదం,తద్వత్సుప్తఃపరేణైకత్వమాపన్నః సంప్రసీదతి నసఏవపునరుత్థాతుమర్హతి, తస్మాత్సఏవేశ్వరోవాఽన్యోవా జీవః ప్రతిబుధ్యతఇత్యేవంప్రాప్తేఇదమాహ । సఏవతుజీవః సుప్తస్స్వాస్థ్యంగతః పునరుత్తిష్ఠతినాన్యః । కస్మాత్, కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ।విభజ్యహేతూన్దర్శయామి,కర్మశేషానుష్ఠానదర్శనాత్తావత్సఏవోత్థాతుమర్హతి నాన్యః । తథాహిపూర్వేద్యురనుష్ఠితస్య కర్మణోఽపరేద్యుశ్శేషమనుతిష్ఠన్ దృశ్యతే, నచాన్యేనసామికృతస్య కర్మణోఽన్యశ్శేషక్రియాయాం ప్రవర్తితు మర్హతి, అతి ప్రసంగాత్, తస్మాదేకఏవపూర్వేద్యురపరేద్యుశ్చైకస్య కర్మణఃకర్తేతిగమ్యతే । ఇతశ్చ సఏవోత్తిష్ఠతి యత్కారణమతీతేఽహన్యహమదోఽద్రాక్షమితి పూర్వానుభూతస్య పశ్చాత్స్మరణమన్యస్యోత్థానేనోపపద్యతే, నహ్యన్యదృష్టమన్యోఽనుస్మర్తుమర్హతి । 'సోఽహమస్మీ'తిచాత్మానుస్మరణమాత్మాంతరోత్థానే నావకల్పతే

సుషుప్తస్యనాడ్యాదిస్థానత్వసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యా నియామకాభావాదనియమఇతి పూర్వపక్షమాహ॥ తస్యాఃపునరిత్యాదినా ॥ పూర్వపక్షే జ్ఞానవైయర్థ్యంసుషుప్త్యైవాపునరావృత్తిరూపముక్తిసిద్ధేః, సిద్ధాంతే త్వజ్ఞాతబ్రహ్మాత్మస్థితస్యాజ్ఞానబలేన పునస్తస్యైవోత్థానావశ్యంభావాదజ్ఞాననాశాయ జ్ఞానాపేక్షేతి ఫలం । ఈశ్వరోవేత్యనియమదార్ఢ్యాయోక్తం । సవాన్యోవేత్యేవపూర్వఃపక్షః । జ్ఞానంవినా బుద్ధ్యాద్యుపాధేరత్యంతనాశాభావాద్వ్యయాబుద్ధ్యోపహితోజీవస్సుషుప్తౌ కారణాత్మనాస్థితస్తస్యైవ నానాకర్మానుభవసంస్కారవత్యోపహితఉత్తిష్ఠతీతిసిద్ధాంతయతి । సఏవత్విత్యాదినా । సామికృతస్యార్ధకృతస్య ఏకస్యైవజ్యోతిష్టోమాదేరనేకయజమానకత్వాపాతోఽతి ప్రసంగః । స్మృతి

ముక్త్వానుశబ్దసూచితాంప్రత్యభిజ్ఞామాహ ॥ సోహమితి॥ అయనంగమనంఆయః న్యాయః-యోనిఃతత్తదింద్రియస్థానంప్రతినియతంగమనంయథాభవతితథా ప్రతియోన్యాగచ్ఛతి జాగరణాయేతి శ్రుత్యర్థః । నవిందంతీత్యజ్ఞానసత్త్వాత్సుప్తస్యోత్థాననియమఉక్తః, ఇహపూర్వప్రబోధేయేభవంతితఏవతదోత్తరప్రబోధే భవంతీత్యర్థః । విధిం వ్యాచష్టే ॥ కర్మేణేతి॥ సఏవోత్తిష్ఠతీతినిశ్చీయతఇత్యర్థః । అత్రైవోత్సూత్రంయుక్త్యంతరమాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ అన్యోత్థానేసుఖాదేర్న పూర్వ కర్మకార్యతేత్యకృతసుఖాద్యాగమః పూర్వసుప్త జీవకృత కర్మణానాశశ్చేత్యర్థః । పూర్వపక్ష్యుక్తం దృష్టాంతవైషమ్యేణ దూషయతి ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ అస్మదాద్యశక్యమపివివేచనం ప్రాణ్యదృష్టాపేక్ష ఈశ్వరఃకరోతీతిమ

శబ్దేభ్యశ్చ తస్యైవోత్థానమవగమ్యతే 'తథాహిపునః ప్రతిన్యాయంప్రతి యోన్యాద్రవతి బుద్ధాంతాయైవ ఇమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్య ఏతంబ్రహ్మలోకంనవిందంతి * తఇహ వ్యాఘ్రోవాసింహోవా యద్యద్భవంతి తత్తదాభవంతీ'త్యేవమాదయ శ్శబ్దాస్స్వాప ప్రబోధాధికారే పఠితాః నాత్మాంతరోత్థానేసామంజస్యమీయుః । కర్మవిద్యావిధిభ్యశ్చైవమేవగమ్యతే, అన్యథాహికర్మవిద్యావిధయోఽనర్థకాస్స్యుః, అన్యోత్థానపక్షేహి సుప్తమాత్రోముచ్యేతేత్యాపద్యేత, ఏవంచేత్స్యాత్ వదకింకాలాంతరఫలేనకర్మణావిద్యయావాకృతం స్యాత్ । అపిచాన్యోత్థానపక్షేయదితావచ్ఛరీరాంతరే వ్యవహరమాణో జీవఉత్తిష్ఠేతతత్రవ్యవహారలోపప్రసంగస్స్యాత్ ।అథతత్రసుప్తఉత్తిష్ఠేతకల్పనానర్థక్యంస్యాత్, యోహి యస్మిన్ శరీరేసుప్తస్సతస్మిన్నోత్తిష్ఠతి, అన్యస్మిన్ శరీరే సుప్తోఽన్యస్మిన్నుత్తిష్ఠతీతి కోఽస్యాంకల్పనాయాంలాభస్స్యాత్ । అథముక్తఉత్తిష్ఠేత్, అంతవాన్మోక్షఆపద్యేత, నివృత్తావిద్యస్యచపునరుత్థానమనుపపన్నం । ఏతేనేశ్వరస్యోత్థానంప్రత్యుక్తం, నిత్యనివృత్తావిద్యత్వాత్ । అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశౌచ దుర్నివారావన్యోత్థానపక్షే, స్యాతాంతస్మాత్సఏవోత్తిష్ఠతినాన్యఇతి । యత్పునరుక్తం 'యథాజలరాశౌ ప్రక్షిప్తో జలబిందుర్నోద్ధర్తుం శక్యతే ఏవంసతి సంపన్నోజీవోనోత్పతితుమర్హతీ'తితత్పరిహ్రియతే । యుక్తంతత్రవివేకకారణాభావాజ్జలబిందోరనుద్ధరణం, ఇహతువిద్యతేవివేకకారణం, కర్మచావిద్యాచేతివైషమ్యందృశ్యతేచ దుర్వివేచనయోరప్యస్మజ్జాతీయైః క్షీరోదకయోస్సంసృష్టయోర్హంసేన వివేచనం। అపిచ నజీవోనామకశ్చిత్పరస్మాదాత్మనోఽన్యోవిద్యతే యోజలబిందురివజలరాశేస్సతోవివిచ్యేత, సదేవతూపాధిసంపర్కాజ్జీవఇత్యుపచర్యత ఇత్యసకృత్ప్రపంచితం । ఏవంసతియావదేకోపాధిగతాబంధానువృత్తిస్తావదేకజీవవ్యవహారః,ఉపాధ్యంతరగతాయాంతుబంధానువృత్తౌ జీవాంతరవ్యవహారః, సఏవాయముపాధిస్స్వాపప్రబోధయోర్బీజాంకురన్యాయేనేత్యత స్సఏవజీవఃప్రతిబుధ్యత ఇతియుక్తం ॥ ... ...

సూ.౧౦. ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిఃపరిశేషాత్ ॥

అస్తిముగ్ధోనామ యంమూర్ఛితఇతి లౌకికాః కథయంతి, సతుకిమవస్థ ఇతి పరీక్షాయాముచ్యతే । తి

త్వాదృష్టాంతమాహ ॥ దృశ్యతేచేతి॥ బ్రహ్మాభేదాచ్చజీవస్యజలబిందువైషమ్యమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అభేదే'సవాన్యోన్యోత్తిష్ఠతీ'తిచింతానవకాశఇత్యాశంక్యబుద్ధిభేదేనజీవభేదాచ్చింతేత్యాహ ॥ ఏవంసతీతి॥ సుషుప్తౌబుద్ధినాశేవ ప్రత్యహంబుద్ధ్యుపాధిభేదాదేకజీవవ్యవహారోనస్యాదిత్యతఆహ ॥ సఏవచాయమితి॥ స్థూలసూక్ష్మాస్మనాతిష్ఠత్యేకోపాధిరిత్యర్థః॥ (ఇతితృతీయాధికరణమ్)॥ ... ... *॥

౧౦. అవస్థాత్రయాదాత్మానంవివిచ్యమూర్ఛాతోవివేచయతి॥ ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిఃపరిశేషాత్ ॥ మూర్ఛాప్రసిద్ధావస్థాంతర్గతావా పంచమావస్థావేతి అవస్థాచతుష్టయసిద్ధేర్ముగ్ధస్యతద్వైలక్షణ్యాచ్చ సంశయే సోహమితిప్రత్యభి

పా * తఇహ వ్యాఘ్రోవాసింహోవా వృకోవావరాహోవా కీటోవా పతంగోవాదంశోవా మశకోవాయద్యదితి.

జ్ఞయోత్థితస్య సుప్తాభేదవద్విశేషజ్ఞానాభావావిశేషేణ లింగేన సుషుప్తిరేవ మూర్ఛేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్సుషుప్త్యంతర్గతా మూర్ఛేతి దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ త్రిస్రస్తావదితి॥ పూర్వపక్షే ప్రసిద్ధావస్థాతః పృథగాత్మనోఽమూర్ఛాతోఽవివేకార్థం ప్రయత్నాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే పృథగ్యత్నో ధార్యమితి భేదః । పరిశేషం దర్శయన్ సిద్ధాంతయతి ॥ న తావదిత్యాదినా ॥ జాగ్రదపి జాగరావస్థోఽపీత్యర్థః । ఐంద్రియకమర్థజ్ఞానం దేహధారణంచ తస్యాస్తి న ముగ్ధస్యేతి వైషమ్యోక్త్యా దూషయతి॥ నేత్యాదినా॥ మూర్ఛాయా జాగరాద్భేదముక్త్వా స్వప్నమృతిసుషుప్తిభ్యో భేదమాహ॥ నాపీత్యా

త్రిస్తావదవస్థాశ్శరీరస్థస్య జీవస్య ప్రసిద్ధాః, జాగరితం స్వప్నస్సుషుప్తమితి। చతుర్థీ శరీరాదపసృప్తిః, న తు పంచమీ కాచిదవస్థా జీవస్య శ్రుతౌ స్మృతౌ వా ప్రసిద్ధాఽస్తి. తస్మాచ్చతసృణామేవావస్థానామన్యతమావస్థా మూర్ఛేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । న తావన్ముగ్ధో జాగరితావస్థో భవితుమర్హతి, న హ్యయమింద్రియైర్విషయానీక్షతే । స్యాదేతత్, ఇషుకారన్యాయేన ముగ్ధో భవిష్యతి, యథేషుకారో జాగ్రదపి ఇష్వాసక్తమనస్తయా నాన్యాన్విషయానీక్షతే ఏవం ముగ్ధో ముసలసంపాతాదిజనితదుఃఖానుభవవ్యగ్రమనస్తయా జాగ్రదపి నాన్యాన్విషయానీక్షత ఇతి । న, అచేతయమానత్వాత్ । ఇషుకారో హి వ్యాపృతమనా బ్రవీతి ఇషుమేవాహమేతావంతం కాలముపలభమానోఽభూవమితి, ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞో బ్రవీతి అంధే తమస్యహమేతావంతం కాలం ప్రక్షిప్తోఽభూవం న కించిన్మయా చేతితమితి । జాగ్రతశ్చైకవిషయవిషక్తచేతసోఽపి దేహో విధ్రియతే, ముగ్ధస్య తు దేహో ధరణ్యాం పతతి, తస్మాన్న జాగర్తి నాపి స్వప్నాన్ పశ్యతి, నిస్సంజ్ఞత్వాత్ । నాపి మృతః, ప్రాణోష్మణోర్భావాత్ ।ముగ్ధే హి జంతౌ మృతోఽయం స్యాన్న వా మృత ఇతి సంశయానా ఊష్మాస్తి నాస్తీతి హృదయదేశమాలభంతే నిశ్చయార్థం, ప్రాణోఽస్తి నాస్తీతి చ నాసికాదేశం, యది ప్రాణోష్మణోరస్తిత్వం నావగచ్ఛంతి తతో మృతోఽయమిత్యధ్యవసాయ దహనాయారణ్యం నయంతి, అథ తు ప్రాణమూష్మాణం వా ప్రతిపద్యంతే తతో నాయం మృత ఇత్యధ్యవసాయ సంజ్ఞాలాభాయ భిషజ్యంతి । పునరుత్థానాచ్చ న దిష్టం గతః న హి యమరాష్ట్రాత్ప్రత్యాగచ్ఛతి। అస్తు తర్హి సుషుప్తో నిస్సంజ్ఞత్వాదమృతత్వాచ్చ। న, వైలక్షణ్యాత్ ముగ్ధః కదాచిచ్చిరమపి నోచ్ఛ్వసితి సవేపథురస్య దేహో భవతి భయానకం చ వదనం విస్ఫారితే నేత్రే, సుషుప్తస్తు ప్రసన్నవదనస్తుల్యకాలం పునః పునరుచ్ఛ్వసితి నిమీలితే అస్య నేత్రే భవతః, న చాస్య దేహో వేపతే, పాణిపేషణమాత్రేణ చ సుషుప్తముత్థాపయంతి, న తు ముగ్ధం ముద్గరఘాతేనాపి। నిమిత్తభేదశ్చ భవతి మోహస్వాపయోః, ముసలసంపాతాదినిమిత్తత్వాన్మోహస్య శ్రమాదినిమిత్తత్వాచ్చ స్వాపస్య। న చ లోకేఽస్తి ప్రసిద్ధిః ముగ్ధస్సుప్త ఇతి। పరిశేషాదర్ధసంపత్తిర్ముగ్ధతేత్యవగచ్ఛామః నిస్సంజ్ఞకత్వాత్సంపన్నః ఇతరస్మాచ్చ వైలక్షణ్యాదసంపన్న ఇతి। కథం పునరర్ధసంపత్తిర్ముగ్ధ ఇతి శక్యతే వక్తుం, యావతా సుప్తం ప్రతి తావదుక్తం శ్రుత్యా 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి' అత్ర స్తేనోఽస్తేనో భవతి 'నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృత' మిత్యాది। జీవే హి సుకృతదుష్కృతయోః ప్రాప్తిః సుఖిత్వదుఃఖిత్వప్రత్యయోత్పాద

దినా॥ ఆలభంతే స్పృశంతి। దిష్టం మరణం। సుషుప్తిమూర్ఛయోః కించిత్సారూప్యేఽపి బహువైలక్షణ్యాద్భేద ఇత్యాహ॥ నేతి॥ లక్షణభేదముక్త్వా నిమిత్తభేదమాహ॥ నిమిత్తేతి॥ ప్రత్యభిజ్ఞాప్యప్రసిద్ధేత్యాహ॥ న చేతి॥ ఉక్తసారూప్యవైరూప్యాభ్యామర్ధసంపత్తిస్సర్వైస్సుషుప్తిధర్మైరసంపన్నో ముగ్ధస్సుషుప్తో న భవతి, సర్వైర్మరణావస్థాధర్మైరసంపత్తేర్మృతోఽపి న భవతి కింత్వవస్థాంతరం గత ఇతి సూత్రార్థః । అత్ర సూత్రే జీవస్య బ్రహ్మణాఽర్ధసంపత్తిరుక్తేతి భ్రాంతశ్శంకతే కథమితి॥ యత్సుషుప్తం ప్రతి సత్సంపన్నత్వం శ్రుతం తదుపాధ్యభావాభిప్రాయం । ఉపాధ్యభావశ్చ ముగ్ధస్యాపి సమ ఇతి యతః తస్మాత్ కృత్స్నసంపత్తిరేవేత్యర్థః । సుషుప్తికాలే కర్మాసంబంధే పునరుత్థానం కథమిత్యాశంక్య తత్కార్యా

భావాత్తదసంబంధోక్తిరిత్యాహ ॥జీవేహీతి॥ బ్రహ్మణాకృత్స్నసంపత్తిమంగీకృత్యపరిహరతి ॥నబ్రూమఇతి॥ముగ్ధత్వంహి సుషుప్తస్యార్ధేననిస్సంజ్ఞత్వాది ధర్మేణసామ్యేన సంపన్నంభవతి, మరణస్యార్ధేనకంపాదినా సంపన్నమిత్యర్ధసంపత్తిరిత్యర్థః । ఇతోఽపిసుషుప్తివైషమ్యమిత్యాహ ॥ ద్వారంచేతి ॥ అప్రసిద్ధిమంగీకృత్యోక్తం ప్రసిద్ధిరప్యస్తీత్యాహ॥ప్రసిద్ధాచేతి ॥ ఆయుర్వేదకోవైద్యశాస్త్రం। ప్రసిద్ధౌకథంవివాదఇత్యాశంక్యపంచమత్వేనాప్రసిద్ధేరిత్యాహ।అర్ధేతి॥సుషుప్తిమృతిధర్మార్ధసంపత్త్యాతదంతర్భావబుద్ధ్యాప్రసిద్ధతోక్తేత్యర్థః ॥ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥ ... ...

౧౧ ॥ సర్వాభిరవస్థాభిరలిప్తస్త్వమర్థఇతి విచార్యపాదసమాప్తేస్తత్పదార్థం నిరూపయితుకామః ప్రథమంతస్యనిర్విశేషత్వమాహ ॥ నస్థానతోఽపిపరస్యోభయలింగం సర్వత్రహి ॥ ఉద్దేశ్యత్వంపదార్థ జిజ్ఞాసోః పరమానంతరంత

సేనభవతి, నచసుఖిత్వ ప్రత్యయోదుఃఖిత్వ ప్రత్యయోవా సుషుప్తేవిద్యతే, ముగ్ధేపితౌప్రత్యయౌనైవవిద్యేతే, తస్మాదుపాధ్యుపశమాత్ సుషుప్తవన్ముగ్ధేపికృత్స్నసంపత్తిరేవభవితుమర్హతీనార్ధసంపత్తిరితి। అత్రోచ్యతే। నబ్రూమోముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిర్జీవస్యబ్రహ్మణాభవతీతి, కింతర్హ్యర్ధేనసుషుప్తపక్షస్యభవతి ముగ్ధత్వంఅర్ధేనావస్థాంతరపక్షస్యేతిబ్రూమః । దర్శితేచమోహస్యస్వాపేనసామ్యవైషమ్యే । ద్వారంచైతన్మరణస్య యదాస్యసావశేషం కర్మభవతి తదావాఙ్మనసేప్రత్యాగచ్ఛతః యదాతునిరవశేషంకర్మభవతితదాప్రాణోష్మాణావపగచ్ఛతః, తస్మాదర్ధసంపత్తిం బ్రహ్మవిదఇచ్ఛంతి।యత్తూక్తంనపంచమీకాచిదవస్థాప్రసిద్ధాస్తీతి, నైషదోషః, కాదాచిత్కీయమవస్థేతినప్రసిద్ధాస్యాత్, ప్రసిద్ధాచైషాలోకాయుర్వేదయోః । అర్ధసంపత్త్యభ్యుపగమాచ్చనపంచమీగణ్యతఇత్యనవద్యమ్॥

—— సూ ౧౧. నస్థానతోఽపిపరస్యోభయలింగంసర్వత్రహి॥ ——

యేనబ్రహ్మణాసుషుప్త్యాదిషుజీవఉపాధ్యుపశమాత్సంపద్యతే తస్యేదానీం స్వరూపంశ్రుతివశేననిర్ధార్యతే । సంత్యుభయలింగాఃశ్రుతయః బ్రహ్మవిషయాః 'సర్వకర్మాసర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరస' ఇత్యేవమాద్యాఃసవిశేషలింగాః, 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మిత్యేవమాద్యాశ్చనిర్విశేషలింగాః । కిమాసుశ్రుతిషూభయలింగంబ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యముతాన్యతరలింగం, యదాప్యన్యతరలింగంతదాపికింసవిశేషముతనిర్విశేషమితి మీమాంస్యతే । తత్రోభయలింగశ్రుత్యనుగ్రహాదుభయలింగమేవ బ్రహ్మేత్యేవం ప్రాప్తేఇదముచ్యతే,నతావత్స్వతఏవపరస్య బ్రహ్మణఉభయలింగత్వముపపద్యతే,నహ్యేకంవస్తుస్వతఏవరూపాదివిశేషోపేతంతద్విపరీతంచేత్యవధారయితుంశక్యంవిరోధాత్ । అస్తుతర్హి స్థానతఃపృథివ్యాద్యుపాధియోగాదితి,తదపినోపపద్యతే । నహ్యుపాధియోగాదప్యన్యాదృశస్యవస్తునోఽన్యాదృశస్వభావస్సంభవతి । నహిస్వచ్ఛస్సన్ స్ఫటికోఽలక్తకాద్యుపాధి యోగాదస్వచ్ఛోభవతి, భ్రమమాత్రత్వాదస్వచ్ఛతాభినివేశస్య, ఉపాధీనాం చావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్ । అతశ్చాన్యతర లింగపరిగ్రహేపిసమస్తవిశేషరహితంనిర్వికల్పకమేవ బ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యం నతద్విపరీతం । సర్వత్రహి బ్రహ్మస్వరూప

త్స్వరూపబ్రహ్మవిచారస్యావసరసంగతిమాహ ॥యేనేతి॥ సవిశేషత్వం నిర్విశేషత్వంచేత్యుభయం లింగ్యతేజ్ఞాప్యతే యాభిస్తాఉభయలింగాఃశ్రుతయః సంశయబీజత్వేనసంతీత్యర్థః । యథావిరుద్ధసుషుప్తిమరణోభయరూపం ముగ్ధత్వంతథాశ్రుతిప్రామాణ్యాదుభయరూపం బ్రహ్మధ్యేయమితి దృష్టాంతేనపూర్వపక్షః । నిర్విశేషమేకరూపమేవ జ్ఞేయమితిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవ మితి ॥ కిముభయరూపత్వంస్వతః, ఉతస్వతోనిర్గుణస్య సర్వగంధత్వాదివిశేషఉపాధితస్స్యాత్, ఆహోస్విత్ స్వతస్సవిశేషమేవబ్రహ్మేతి, తత్రాద్యంనిరస్యద్వితీయమనూద్యదూషయతి ॥అస్తుతర్హీతి॥ స్థానముపాధిః, బ్రహ్మణివిశేషఃకల్పితః ఔపాధికత్వాత్ స్ఫటికేలౌహిత్యవదిత్యర్థః । ఉపాధేస్సత్యత్వేపితత్కృతం మిథ్యేతి దృష్టం బ్రహ్మణితూపాధీనాం మిథ్యాత్వాత్ తత్కృతోవిశేషోమిథ్యేతి కిమువాచ్యమిత్యాహ ॥ ఉపాధీనామితి ॥ తృతీయం

నిరస్యతి ॥ అతశ్చేతి - సర్వస్యావిశేషస్యకల్పితత్వాదేవేత్యర్థః । నిషేధశ్రుతేశ్చైవమిత్యాహ ॥ సర్వత్రహీత్యాదినా॥

౧౨. భిద్యత ఇతి భేదోవిశేషః, నిర్విశేషత్వస్యశ్రుతావపి విశేషస్యాపి శ్రుతే రుభయ రూపత్వం స్యాదితిశంకాంవ్యాచష్టే ॥ అథాపిస్యాదితి ॥ పూర్వోక్తంవిరోధంస్మారయతి ॥ ననూక్తమితి ॥ భేదశ్రుతిప్రామాణ్యార్థమూపాధికరూపభేదస్వీకారాదవిరోధఇతి సమాధ్యర్థః । కిముపాధిగతఏవ రూపభేదోబ్రహ్మణ్యుపచర్యతే ధ్యానార్థమితోపా

ప్రతిపాదనపరేషువాక్యేషు 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ'మిత్యేవమాదిష్వపాస్తసమస్తవిశేషమేవబ్రహ్మోపదిశ్యతే॥

సూ. ౧౨. నభేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ॥

అథాపిస్యాత్, యదుక్తం నిర్వికల్పకమేకలింగమేవబ్రహ్మనాస్త్యుభయలింగత్వమస్తీతి, తన్నోపపద్యతే। కస్మాత్, భేదాత్ । భిన్నాహిప్రతివిద్యంబ్రహ్మణఆకారాఉపదిశ్యంతే 'చతుష్పాద్బ్రహ్మషోడశకలంబ్రహ్మ వామనత్వాదిలక్షణం బ్రహ్మత్రైలోక్యశరీరంవైశ్వానరశబ్దోదితంబ్రహ్మే'త్యేవంజాతీయకాః, తస్మాత్సవిశేషత్వమపి బ్రహ్మణోఽభ్యుపగంతవ్యం । ననూక్తంనోభయలింగత్వంబ్రహ్మణస్సంభవతీతి । అయమప్యవిరోధః, ఉపాధికృతత్వాదాకారభేదస్య, అన్యథాహినిర్విషయమేవభేదశాస్త్రంప్రసజ్యేతేతిచేత్ , నేతిబ్రూమః। కస్మాత్, ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ । ప్రత్యుపాధిభేదంహ్యభేదమేవబ్రహ్మణశ్శ్రావయతిశాస్త్రం 'యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోయశ్చాయమధ్యాత్మంశారీరస్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోఽయమేవసయోఽయమాత్మే'త్యాది । అతశ్చనభిన్నాకారయోగో బ్రహ్మణశ్శాస్త్రీయఇతిశక్యతేవక్తుం (భేదస్యోపాసనార్థత్వాదభేదేతాత్పర్యాత్)

సూ ౧౩. అపిచైవమేకే॥

అపిచైవంభేదదర్శననిందాపూర్వకమభేదమేవైకేశాఖినః సమామనంతి 'మనసైవేదమాప్తవ్యంనేహనానాస్తికించనమృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవపశ్యతీ'తి ॥ తథాన్యేఽపి'భోక్తాభోగ్యంప్రేరితారంచమత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మమేత'దితి సమస్తస్యభోగ్యభోక్తృనియంతృలక్షణస్యప్రపంచస్యబ్రహ్మైకస్వభావతామధీయతే , కథంపునరాకారవదుపదేశినీష్వనాకారోపదేశినీషుచబ్రహ్మవిషయాసుశ్రుతిషుసతీష్వనాకారమేవబ్రహ్మావధార్యతేనపునర్విపరీతమిత్యతఉత్తరంపఠతి ॥

సూ. ౧౪. అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్ ॥

రూపాద్యాకారరహితమేవహి బ్రహ్మావధారయితవ్యం నరూపాదిమత్ । కస్మాత్ , తత్ప్రధానత్వాత్ । 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం , ఆకాశోవైనామనామరూపయోర్నిర్వహితా తేయదంతరాతద్బ్రహ్మ, దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషఃసబాహ్యాభ్యంతరోహ్యా

ధియోగాత్ సత్యరూపవత్తయాబ్రహ్మణోభేదోభవతీతి । ఆద్యేఽస్మదిష్టసిద్ధిః । ద్వితీయమభేదశ్రుత్యా దూషయతి॥ నేతిబ్రూమఇతి॥ ... ... *

౧౩. ద్వైతనిందాపూర్వకమద్వైతోక్తేశ్చనిర్విశేషంతత్త్వమితిసూత్రార్థమాహ॥ అపిచేతి॥ భోక్తాజీవోభోగ్యంశబ్దాది తయోఃప్రేరితారమీశ్వరంచమత్వావిచార్య మేమమప్రోక్తం తత్సర్వం త్రివిధం బ్రహ్మైవేతి జానీయాదిత్యర్థః । ద్వివిధశ్రుతీషుసతీషునిర్విశేషత్వేకింనియామకమితిశంకతే ॥ కథంపునరితి॥ ... *

౧౪. తత్పరాతత్పరవిరోధే తత్పరంబలవదితిన్యాయోనియామకఇత్యాహ ॥ అరూపవదేవేతి ॥ ఉపాసనాప

రవాక్యేషు ఆకారేతాత్పర్యాభావేపి దేవతా విగ్రహవదాకారసిద్ధిమాశంక్య నిష్ప్రపంచపరశ్రుతి విరోధాత్ మైవమిత్యాహ ॥ తేష్వసతీతి॥ ... ... *

౧౫. కల్పితద్వైతేసావకాశత్వాచ్చ సప్రపంచత్వశ్రుతయోదుర్బలాఇత్యాహ ॥ ప్రకాశవచ్చేతి ॥ నన్వాకారవాక్యానాముపాధికల్పితసర్వగంధత్వాదినాఽర్థవత్త్వంకిమితివర్ణ్యతేవైయర్థ్యమేవోచ్యతాం, తత్రాహ ॥ నహి వేదవాక్యానామితి ॥ నన్వేవమపీతి - ఉక్తరీత్యోభయరూపత్వాంగీకారేణ శ్రుతీనాంవ్యవస్థితత్వేపీత్యర్థః । ఉపాధీనాం

జః, తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్యమయమాత్మా బ్రహ్మసర్వానుభూః'ఇత్యేవమాదీనిహివాక్యానినిష్ప్రపంచబ్రహ్మాత్మతత్త్వప్రధానానినార్థాంతరప్రధానానీత్యేతత్ప్రతిష్ఠాపితం'తత్తుసమన్వయా'దిత్యత్ర । తస్మాదేవంజాతీయకేషువాక్యేషు యథాశ్రుతంనిరాకారమేవ బ్రహ్మావధారయితవ్యం, ఇతరాణిత్వాకారవద్బ్రహ్మవిషయాణివాక్యాని నతత్ప్రధానాని ఉపాసనావిధిప్రధానానిహితాని, తేష్వసతివిరోధేయథాశ్రుతమాశ్రయితవ్యం,సతితువిరోధేతత్ప్రధానాన్యతత్ప్రధానేభ్యోబలీయాంసిభవంతి । ఏషవినిగమనాయాంహేతుఃయేనోభయీష్వపిశ్రుతిషుసతీష్వనాకారమేవబ్రహ్మావధార్యతేనపునర్విపరీతమితి, కాతర్హ్యాకారవద్విషయాణాంశ్రుతీనాంగతిరిత్యతఆహ॥ ... ...

సూ. ౧౫. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యమ్॥

యథాప్రకాశః సౌరశ్చాంద్రమసోవావియద్వ్యాప్యావతిష్ఠమానోఽఙ్గుళ్యాద్యుపాధిసంబంధాత్తేషుఋజువక్రాదిభావంప్రతిపద్యమానేషుతద్భావమివప్రతిపద్యతే ఏవంబ్రహ్మాపిపృథివ్యాద్యుపాధిసంబంధాత్తదాకారమివప్రతిపద్యతే, తదాకారాలంబనోబ్రహ్మణఆకారవిశేషోపదేశఉపాసనార్థోనవిరుధ్యతే, ఏవమవైయర్థ్యమాకారవద్బ్రహ్మవిషయాణామపివాక్యానాంభవిష్యతి, నహి వేదవాక్యానాం కస్యచిదర్థవత్త్వంకస్యచిదనర్థవత్త్వమితియుక్తం ప్రతిపత్తుం, ప్రమాణత్వావిశేషాత్ । నన్వేవమపియత్పురస్తాత్ప్రతిజ్ఞాతంనోపాధియోగాదప్యుభయలింగత్వం బ్రహ్మణోఽస్తీతి తద్విరుధ్యతే, నేతిబ్రూమః । ఉపాధినిమిత్తస్యవస్తుధర్మత్వానుపపత్తేః, ఉపాధీనాంచావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్ । సత్యామేవచనైసర్గిక్యామవిద్యాయాంలోకవేదవ్యవహారావతారఇతి తత్రతత్రావోచామ॥

సూ. ౧౬. ఆహచతన్మాత్రమ్॥

ఆహచశ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రంవిలక్షణరూపాంతరరహితంనిర్విశేషంబ్రహ్మ 'సయథాసైంధవఘనోఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నోరసఘనఏవ ఏవంవాఅరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నఃప్రజ్ఞానఘనఏవే'తి । ఏతదుక్తంభవతి, నాస్యాత్మనోఽన్తర్బహిర్వాచైతన్యాదన్యద్రూపమస్తి, చైతన్యమేవతునిరంతరమస్యస్వరూపం,యథాసైంధవఘనస్యాంతర్బహిశ్చలవణరసఏవనిరంతరోభవతినరసాంతరంతథైవేతి ॥

సూ. ౧౭. దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే ॥

దర్శయతిచశ్రుతిః పరప్రతిషేధేనైవబ్రహ్మనిర్విశేషం 'అథాతఆదేశోనేతినేతి, అన్యదేవతద్విదితా

కల్పితత్వాదౌపాధికస్యసత్యత్వానుపపత్తేర్నసత్యముభయరూపత్వమితి పూర్వముక్తం సంప్రతి సత్యం నిర్విశేషత్వం మిథ్యాసవిశేషత్వమిత్యుచ్యతఇత్యుభయరూపత్వాంగీకారేపినపూర్వాపరవిరోధఇత్యాహ ॥ నేతిబ్రూమఇతి ॥ ద్వైతస్యమిథ్యాత్వేజ్ఞానేనబాధాదుపాసనాది వ్యవహారోనస్యాదిత్యాశంక్య బాధాత్ప్రాగేవసఇత్యాహ ॥ సత్యామితి ॥

౧౬. యతః శ్రుతిశ్చిన్మాత్రమాహఅతస్సవిశేషమిథ్యేతిసూత్రార్థమాహ॥ఆహచేతి॥ సైంధవఘనోలవణపిణ్డః ॥

౧౭. కించశ్రుతిస్మృత్యోఃపరప్రతిషేధేనబ్రహ్మోపదేశాన్నిష్ప్రపంచంబ్రహ్మేత్యాహ ॥ దర్శయతిచేతి ॥

అథద్వైతోక్త్యనంతరంతస్యజ్ఞానహేతుత్వాన్నేతినేతీత్యుపదేశః క్రియతఇత్యర్థః । అధీఅన్యత్ పునఃపునరధీహిభోఇతి నిర్బంధకారిణంతం ద్వితీయే తృతీయేచప్రశ్నే తూష్ణీంభావం త్యక్త్వోవాచ । ఉపశాంతోనిరస్తద్వైతః । అతస్తస్యతూష్ణీంభావఏవోత్తరమితి-సొత్రశ్చాథోశబ్దస్తథార్థకః। ఆదిమత్కార్యంతన్నభవతీత్యనాదిమత్ ।సత్ ఇంద్రియవేద్యం అసత్పరోక్షంచ-నస్వప్రకాశత్వాదిత్యర్థః । సర్వభూతగుణైర్దివ్యగంధాదిభిర్యుక్తంమాంమూర్తిమంతంపశ్యసీతియత్సా మాయాఅతఏవసద్వైతోభగవానితిమాంద్రష్టుంనార్హసివస్తుతోద్వైతాతీతత్వాదిత్యర్థః॥ ... ... *

౧౮. కించయథాజలాద్యుపాధికల్పితః సూర్యచంద్రాదేర్భేదచలనాదిర్ధర్మఏవమాత్మనఇతి దృష్టాంతశ్రుతేశ్చ నిర్విశేషంతత్త్వమిత్యాహ ॥ అతఏవచోపమేతి ॥ జలస్థప్రతిబింబత్వాకారేణ సూర్యస్యాభాసత్వద్యోతనాయసూర్య

దథోఅవిదితాదధి, యతోవాచోనివర్తంతే అప్రాప్యమనసాసహే’త్యేవమాద్యా । బాష్కలినాచబాహ్వః పృష్టస్సన్నవచనేనైవ బ్రహ్మప్రోవాచేతి శ్రూయతే ‘సహోవాచ అధీహిభోఇతి సతూష్ణీం చబభూవ తంహద్వితీయేవాతృతీయేవావచనఉవాచబ్రూమఃఖలుత్వంతునవిజానాసి ఉపశాంతోయమాత్మే’తి । తథాస్మృతిష్వపిపరప్రతిషేధేనైవోపదిశ్యతే “జ్ఞేయంయత్తత్ ప్రవక్ష్యామియజ్జ్ఞాత్వాఽమృతమశ్నుతే । అనాదిమత్పరంబ్రహ్మనసత్తన్నాసదుచ్యతే”ఇత్యేవమాద్యాసు। తథావిశ్వరూపధరోనారాయణోనారదమువాచేతిస్మర్యతే “మాయాహ్యేషామయాసృష్టాయన్మాంపశ్యసినారద।సర్వభూతగుణైర్యుక్తంమైవంమాంజ్ఞాతుమర్హసీ”తి॥ ... ...

సూ. ౧౮. అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్॥

యతఏవచాయమాత్మాచైతన్యరూపో నిర్విశేషోవాఙ్మనసాతీతః పరప్రతిషేధేనోపదేశ్యోఽతఏవచాస్యోపాధినిమిత్తామపారమార్థికీం విశేషవత్తామభిప్రేత్యజలసూర్యకాదివదిత్యుపమోపాదీయతే మోక్షశాస్త్రేషు ।“యథాహ్యయంజ్యోతి రాత్మావివస్వానపోభిన్నాబహుధైకోఽనుగచ్ఛన్ । ఉపాధినాక్రియతేభేదరూపోదేవః క్షేత్రేష్వేవమజోఽయమాత్మే”తి ।“ఏకఏవతుభూతాత్మాభూతేభూతేవ్యవస్థితః। ఏకధాబహుధాచైవదృశ్యతే జలచంద్రవ”దితిచైవమాదిషు । అత్రప్రత్యవస్థీయతే॥

సూ. ౧౯. అంబువదగ్రహణాత్తునతథాత్వమ్॥

నజలసూర్యకాదితుల్యత్వమిహోపపద్యతే తద్వదగ్రహణాత్ । సూర్యాదిభ్యోహిమూర్తేభ్యః పృథగ్భూతం విప్రకృష్టదేశం మూర్తంచజలంగృహ్యతే తత్రయుక్తస్సూర్యాది ప్రతిబింబోదయః నత్వాత్మాఽమూర్తోనచాస్మాత్ పృథగ్భూతావిప్రకృష్టదేశాశ్చోపాధయః, సర్వగతత్వాత్సర్వానన్యత్వాచ్చ। తస్మాదయుక్తోఽయందృష్టాంతఇతి । అత్రప్రతివిధీయతే॥

సూ. ౨౦. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవమ్॥

యుక్తఏవత్వయందృష్టాంతః వివక్షితాంశసంభవాత్, నహిదృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోఃక్వచిత్కిం

కేతికప్రత్యయః । యథాఽయంజ్యోతిర్మయో వివస్వాన్స్వత ఏకోపిఘటాదిభేదేన భిన్నాఅపోఽనుగచ్ఛన్ బహుధాక్రియతే ఏవమజోఽయమాత్మా దేవస్స్వప్రకాశఏకోప్యుపాధినామాయయాక్షేత్రేష్వనుగచ్ఛన్ భేదరూపః క్రియతఇతి యోజనా॥ ... ...

౧౯. ఇహాత్మన్యుక్తదృష్టాంతవైషమ్యశంకాసూత్రం ॥ అంబువదితి ॥ ఆత్మనోఽరూపత్వాత్ దూరస్థోపాధ్యభావాచ్చ మాయయాబుద్ధ్యాదిషుప్రతిబింబభేదోనయుక్తఇత్యర్థః ॥ ... ...

౨౦. ఉపాధ్యంతర్భావేనతత్కల్పితధర్మవత్త్వమత్రవివక్షితాంశస్తేనసామ్యేనసమాధానసూత్రం॥ వృద్ధిహ్రా

సేతి ॥ దృష్టాంతసామ్యేఽపినీరూపాత్మనః ప్రతిబింబంస్వబుద్ధ్యా కథంకల్ప్యతఇత్యాహ ॥ నచేదమితి॥ శ్రుత్యైవ తేనకల్ప్యతఇత్యర్థః । శ్రుతిదృష్టాంతస్యసూర్యకాదివదిత్యుపన్యాసేనకింఫలమిత్యతఆహ ॥ శాస్త్రేతి॥ ఆత్మనోనిర్విశేషత్వంఫలమిత్యర్థః ।అవిరోధఇతి -నవైషమ్యమిత్యర్థః । ఆత్మాప్రతిబింబశూన్యఃనీరూపద్రవ్యత్వాత్ వాయువత్ ఇత్యనుమానేఆకాశేవ్యభిచారః। స్వల్పజలేపిమహాకాశప్రతిబింబదర్శనాదుపాధిమారస్థత్వమపిక్వచిదనపేక్షితమితిభావః॥ ... ...

౨౯. ప్రవేశశ్రుతేశ్చోక్తానుమానబాధఇత్యాహసూత్రకారః ॥ దర్శనాచ్చేతి ॥ ద్విపదఃపురోమనుష్యాదిదేహాంశ్చక్రే చతుష్పదఃపురఃపశూన్ కృత్వాపురశ్చక్షురాద్యభివ్యక్తేః పురస్తాత్సర్వజ్ఞఈశ్వరః పక్షీ లింగశరీరీభూత్వా పురఉక్తానిశరీరాణ్యావిశత్ సచప్రవిష్టోపిపురుషఃపూర్ణఏవేత్యర్థః । తైత్తిరీయకేలింగస్యపక్షాద్యుక్తేఃపక్షిత్వంగంతవ్యం।వి

చిద్వివక్షితమంశంముక్త్వా సర్వసారూప్యం కేనచిద్దర్శయితుంశక్యతే, సర్వసారూప్యేహిదృష్టాంతదార్ష్టాంతికభావోచ్ఛేదఏవస్యాత్ । నచేదంస్వమనీషికయాజలసూర్యకాదిదృష్టాంతప్రణయనం। శాస్త్రప్రణీతస్యత్వస్య ప్రయోజనమాత్రముపన్యస్యతే కింపునరత్రవివక్షితంసారూప్యమితి । తదుచ్యతే । వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమితి । జలగతంహిసూర్యప్రతిబింబంజలవృద్ధౌ వర్ధతేజలహ్రాసేహ్రసతి జలచలనేచలతిజలభేదేభిద్యతఇత్యేవంజలధర్మానువిధాయిభవతి, నతుపరమార్థతఃసూర్యస్యతథాత్వమస్తి, ఏవంపరమార్థతోఽవికృతమేకరూపమపిసద్బ్రహ్మ దేహాద్యుపాధ్యంతర్భావాద్భజతఇవోపాధిధర్మాన్ వృద్ధిహ్రాసాదీన్, ఏవముభయోర్దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోస్సామంజస్యాదవిరోధః॥ ... ...

సూ ౨౯. దర్శనాచ్చ॥

దర్శయతిచశ్రుతిః పరస్యైవ బ్రహ్మణో దేహాదిషూపాధిషుఅంతరనుప్రవేశం 'పురశ్చక్రేద్విపదఃపురశ్చక్రేచతుష్పదః పురస్సపక్షీభూత్వాపురఃపురుషఆవిశ'దితి, 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యే'తిచ । తస్మాద్యుక్తమేతత్ అతఏవచోపమాసూర్యకాదివదితి। తస్మాన్నిర్వికల్పకైకలింగమేవ బ్రహ్మనోభయలింగంవిపరీతలింగంవేతిసిద్ధం । అత్ర కేచిత్ ద్వేఅధికరణేకల్పయంతి, ప్రథమంతావత్ కిం ప్రత్యస్తమితాశేషప్రపంచమేకాకారంబ్రహ్మ ఉత ప్రపంచవదనేకాకారోపేతమితి, ద్వితీయంతుస్థితే ప్రత్యస్తమితప్రపంచత్వేకింసల్లక్షణం బ్రహ్మఉతబోధలక్షణం ఉతోభయలక్షణమితి । అత్రవయంవదామఃసర్వథాప్యానర్థక్యమధికరణాంతరారంభస్యేతి । యదితావదనేకలింగత్వంపరస్యబ్రహ్మణోనిరాకర్తవ్యమిత్యయంప్రయాసః తత్పూర్వేణైవ నస్థానతోఽపీత్యనేనాధికరణేన నిరాకృతమిత్యుత్తర మధికరణం ప్రకాశవచ్చేత్యేతద్వ్యర్థమేవభవేత్ । నచసల్లక్షణమేవ బ్రహ్మ నబోధలక్షణమితిశక్యంవక్తుం, విజ్ఞానఘనఏవేత్యాదిశ్రుతివైయర్థ్యప్రసంగాత్ । కథంవానిరస్తచైతన్యంబ్రహ్మచేతనస్యజీవస్యాత్మత్వేనోపదిశ్యేత । నాపిబోధలక్షణమేవ బ్రహ్మ నసల్లక్షణమితిశక్యంవక్తుం, 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య'ఇత్యాదిశ్రుతివైయర్థ్యప్ర

వం ప్రతిబింబభావేనభేదాదేఃకల్పితత్వాత్ నిర్విశేషంబ్రహ్మేతిస్వమతముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏకదేశివ్యాఖ్యాముత్థాపయతి ॥ అత్రేతి ॥ నస్థానతోపీత్యాద్యేకమధికరణమ్, తత్రబ్రహ్మణోనిష్ప్రపంచత్వేస్థితేకింలక్షణం బ్రహ్మేతిసందేహేప్రకాశవచ్చేత్యాదిద్వితీయమధికరణంప్రవృత్తం,నసద్రూపమేవబ్రహ్మకింతుప్రకాశవచ్చచిద్రూపంచ । కుతః,అవైయర్థ్యాత్ । 'సత్యంజ్ఞానం' 'సదేవసోమ్యే'త్యుభయశ్రుతేర్ద్విరూపే బ్రహ్మణ్యర్థవత్త్వాదితిపూర్వపక్షే సిద్ధాంతః । ఆహచతన్మాత్రం సన్మాత్రం బ్రహ్మ।శ్రుతిరాహ జ్ఞానస్య సత్తానతిరేకాదితి। ఇదంద్వితీయాధికరణం దూషయతి । తత్రవయమితి। ద్వితీయాధికరణస్య కిం బ్రహ్మణోఽనేకరూపత్వ నిరాసఃఫలం ఉతబోధరూపత్వనిరాసః ఆహోస్విత్ సత్తా నిరాస ఇతివికల్ప్య సర్వథాప్యానర్థక్యం ప్రపంచయన్ ఆద్యేగతార్థతామాహ ॥ యదితావదితి ॥ నద్వితీయఇత్యాహ ॥ నచేతి ॥ బ్రహ్మణోబోధరూపత్వ నిరాసేజడత్వాజ్జీవాభేదశ్రుతిబాధస్స్యాదిత్యాహ ॥ కథంవేతి ॥ నతృతీయఇ

త్యాహ ॥ నాపీతి॥ సత్తానిరాసే బోధస్య తుచ్ఛత్వం చ స్యాదిత్యాహ ॥ కథమితి ॥ నచ బోధస్య సత్తానతిరేకాన్న తుచ్ఛతేతి వాచ్యం । సద్బోధపదయోర్వాచ్యానతిరేకే పర్యాయత్వ ప్రసంగాత్ । ఏవం సిద్ధాంతం ఫలాభావేన దూషయిత్వా పూర్వపక్షం దూషయతి ॥ నాపీతి ॥ ప్రసంగమేవాహ॥ సత్తేతి ॥ వ్యావృత్తత్వం భిన్నత్వం । నిష్ప్రపంచైకరూపత్వసిద్ధాంతవిరోధాత్ భిన్నోభయరూపత్వపూర్వపక్షానుత్థానమిత్యర్థః । ఉభయశ్రుతిబలాదుత్థానమితి శంకతే ॥ శ్రుతత్వాదితి ॥ మేరువింధ్యవత్పరస్పరం భిన్నసత్తాబోధయోరేకబ్రహ్మాభేదశంకా శ్రుతిశతేనాపి నయుక్తేత్యాహ ॥ నేతి ॥ సద్బోధయోర్భేదోఽస్తి వా న వా । ఆద్యే శ్రుతేరపి విరుద్ధార్థత్వానుపపత్తేర్న పూర్వపక్షోత్థానమిత్యుక్తం । సంప్రతి ద్వితీయం శంకతే ॥ అథ సత్తైవేతి ॥ సద్బోధపదయోర్వాచ్యభేదేపి లక్ష్యైక్యోపపత్తిరఖండార్థస్వీకారాదిత్యర్థః । అఖండార్థస్య పూర్వపక్షత్వం న స్యాత్ సిద్ధాంతత్వాత్ । కించాత్ర సంశయోప్యయుక్త ఇత్యాహ॥ తథాపీతి ॥ఏకాధికరణపక్షే సూత్రాణి కథం నేయానీత్యత ఆహ ॥ సూత్రాణి త్వితి ॥ స్వపక్షే సూత్రసామంజస్యం చేత్యాహ॥అపి చేతి॥ అవశ్యాపేక్షితగత్యర్థత్వేనోత్తరసూత్రాణాం పూర్వైకవాక్యత్వాన్నాధికరణభేద ఇతి భావః । ఆకారశ్రుతీనాం కల్పితాకారో గతిరితి స్వమతముక్తం,

సంగాత్, కథం వా నిరస్తసత్తాకో బోధోఽభ్యుపగమ్యేత । నాప్యుభయలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి శక్యం వక్తుం, పూర్వాభ్యుపగమవిరోధప్రసంగాత్ సత్తావ్యావృత్తేన బోధేన బోధవ్యావృత్తయా చ సత్తయోపేతం బ్రహ్మ ప్రతిజానానస్య తదేవ పూర్వాధికరణప్రతిషిద్ధం సప్రపంచత్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత । శ్రుతత్వాదదోష ఇతి చేన్న, ఏకస్యానేకస్వభావత్వానుపపత్తేః। అథ సత్తైవ బోధః బోధ ఏవ చ సత్తా నానయోః పరస్పరవ్యావృత్తిరస్తీతి యద్యుచ్యేత తథాపి కిం సల్లక్షణం బ్రహ్మ ఉత బోధలక్షణం ఉతోభయలక్షణమిత్యయం వికల్పో నిరాలంబన ఏవ స్యాత్, సూత్రాణి త్వేకాధికరణత్వే నైవాస్మాభిర్నీతాని । అపి చ బ్రహ్మవిషయాసు శ్రుతిష్వాకారవదనాకారప్రతిపాదనేన విప్రతిపన్నాస్వనాకారే బ్రహ్మణి పరిగృహీతేఽవశ్యం వక్తవ్యేతరాసాం శ్రుతీనాం గతిః, తాదర్థ్యేన ప్రకాశవచ్చేత్యాదీని సూత్రాణ్యర్థవత్తరాణి సంపద్యంతే యదప్యాహురాకారవాదిన్యోఽపి శ్రుతయః ప్రపంచప్రవిలయముఖేనానాకారప్రతిపత్త్యర్థా ఏవ న పృథగర్థా ఇతి। తదపి న సమీచీనమివ లక్ష్యతే।కథం యే హి పరవిద్యాధికారే కేచిత్ ప్రపంచా ఉచ్యంతే 'యథా యుక్తా హ్యస్య హరయశ్శతా దశేత్యయం వై హరయోఽయం వై దశ చ సహస్రాణి బహూని చానంతాని చే'త్యేవమాదయః తే భవంతు ప్రవిలయార్థాః, 'తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మిత్యుపసంహారాత్। యే పునరుపాసనవిధానాధికారే కేచిత్ ప్రపంచా ఉచ్యంతే 'యథా మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప' ఇత్యేవమాదయో న తేషాం ప్రవిలయార్థత్వం న్యాయ్యం స క్రతుం కుర్వీతే'త్యేవంజాతీయకేన ప్రకృతేనైవోపాసనవిధినా తేషాం సంబంధాత్ । శ్రుత్యా చైవంజాతీయకానాం గుణానాముపాసనార్థత్వేఽవకల్ప్య

ప్రపంచప్రవిలయవాదినస్తు 'మనోమయః ప్రాణశరీరః సత్యకామ' ఇత్యాద్యాకారశ్రుతీనాం తత్తదాకారప్రవిలయో గతిరిత్యాహుః।మనోమయ ఇతి కోఽర్థః,మనోఽతిరిక్తోపాధిశూన్య ఇత్యర్థః।ఏవం ప్రాణశరీరపదేన ప్రాణాతిరిక్తోపాధినిషేధాన్మనసోఽప్యభావసిద్ధిః ఏవం సర్వే శబ్దా అనాకారబ్రహ్మపరా ఏవేతి తన్మతమనూద్య దూషయతి ॥ యదపీత్యాదినా ॥ కిం జ్ఞేయబ్రహ్మప్రకరణస్థానామాకారశబ్దానాం నిషేధపరత్వం, ఉతోపాసనాప్రకరణస్థానామపి, తత్రాద్యమంగీకరోతి॥ యే హీతి ॥ అస్య జీవభావం ప్రాప్తస్యేశ్వరస్య దశ హరయో విషయాహరణాద్దశేంద్రియాణి ప్రాణిభేదాపేక్షయా శతాని సహస్రాణి చ తేషామీశ్వరాద్భేదమాశంక్యాహ॥అయమితి॥ ఈశ్వర ఏవ హరయ ఇత్యర్థః।ద్వితీయం దూషయతి॥ యే పునరితి॥ మనోమయాదిశబ్దానాం ముఖ్యవృత్త్యా గుణపరత్వసంభవే నిషేధలక్షణాపి న యుక్తేత్యాహ॥ శ్రుత్యా చేతి॥ కించాకారానాకారశ్రుతిద్వైవిధ్యే సతి బ్రహ్మానాకారమేవేత్యత్ర కిం వినిగమకమితి శంకోత్థానాదస్థూలాదిశ్రుతీనాం నిరాకారతాత్పర్యం నియామకమితి కథనార్థమిదం సూత్రమర్థవద్భవతి ॥ సర్వశ్రుతీనాం నిషేధార్థత్వే తు శంకానుత్థానాన్నియామకసూత్రం

వ్యర్థంస్యాదిత్యాహ ॥ సర్వేషాంచేతి ॥ ననూపాసనార్థకవాక్యానాంస్వార్థే ఫలాభావాత్ సఫలనిషేధవాక్యశేషత్వమిత్యాశంక్యఫలస్యాపిశ్రుతత్వాన్నాన్యశేషతేత్యాహ ॥ఫలమపీతి॥ అర్థైక్యాభావాచ్చనైకవాక్యతేత్యాహ॥ కథంచేతి॥అర్థైక్యంశంకతే ॥ఏకేతి॥ యథాఫలవత్పరమాపూర్వాఖ్యనియోగైక్యాదంగప్రధానవాక్యానామేకవాక్యతా- తథాతత్త్వావబోధకామస్యప్రపంచప్రవిలయ విషయకఏకోనియోగరూపోఽర్థోఽస్తీత్యాకారానాకారవాక్యానాంసర్వేషామేకవాక్యతేత్యర్థః । నియోగాసిద్ధ్యాదూషయతి ॥నేతి॥ విషయంశంకతే॥నన్వద్వైతేతి॥ ప్రత్యనీకంప్రతిబంధకం।ననుప్రపంచవిలయొ

మానేనలక్షణయాప్రవిలయార్థత్వమవకల్ప్యతే । సర్వేషాంచసాధారణే ప్రవిలయార్థత్వేసతి 'అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వా'దితివినిగమనకారణవచనమనవకాశంస్యాత్ । ఫలమప్యేషాంయథోపదేశం క్వచిద్దురితక్షయః క్వచిదైశ్వర్యప్రాప్తిః క్వచిత్ క్రమముక్తిరిత్యవగమ్యతఏవేత్యతః పార్థగర్థ్యమేవోపాసనావాక్యానాం బ్రహ్మవాక్యానాంచ న్యాయ్యం నైకవాక్యత్వం । కథంచైషామేకవాక్యతోత్ప్రేక్ష్యతఇతి వక్తవ్యం । ఏకనియోగప్రతీతేః ప్రయాజదర్శపూర్ణమాసవాక్యవదితిచేన్న, బ్రహ్మవాక్యేషు నియోగాభావాత్ । వస్తుమాత్రపర్యవసాయీనిహి బ్రహ్మవాక్యాని ననియోగోపదేశీనీతి, ఏతద్విస్తరేణప్రతిష్ఠాపితం 'తత్తుసమన్వయా'దిత్యత్ర । కింవిషయకశ్చాత్రనియోగోఽభిప్రేతఇతి వక్తవ్యం, పురుషోహినియుజ్యమానఃకుర్వితి స్వవ్యాపారేకస్మింశ్చిన్నియుజ్యతే । నన్వద్వైతప్రపంచ ప్రవిలయోనియోగవిషయోభవిష్యతి, అప్రవిలాపితేహిద్వైతప్రపంచేబ్రహ్మతత్త్వావబోధోనభవతీత్యతో బ్రహ్మతత్త్వావబోధప్రత్యనీకభూతోద్వైతప్రపంచః ప్రవిలాప్యః యథాస్వర్గకామస్య యాగోఽనుష్ఠాతవ్యఉపదిశ్యతే, ఏవమపవర్గకామస్యప్రపంచప్రవిలయః,యథాచతమసివ్యవస్థితంఘటాదితత్త్వంఅవబుభుత్సమానేనతత్ప్రత్యనీకభూతంతమఃప్రవిలాప్యతే, ఏవంబ్రహ్మతత్త్వమవబుభుత్సమానేనతత్ప్రత్యనీకభూతఃప్రపంచఃప్రవిలాపయితవ్యః । బ్రహ్మస్వభావోహిప్రపంచోన ప్రపంచస్వభావం బ్రహ్మతేననామరూపప్రపంచ ప్రవిలాపనేన బ్రహ్మతత్త్వావబోధోభవతీతి । అత్రవయంపృచ్ఛామః కోఽయంప్రపంచప్రవిలయోనామ, కిమగ్నిప్రతాప సంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్య ప్రవిలయ ఇవ ప్రపంచప్రవిలయః కర్తవ్యః ? ఆహోస్విదేకస్మింశ్చంద్రే తిమిరకృతానేకచంద్రప్రపంచవ దవిద్యాకృతో బ్రహ్మణినామరూపప్రపంచోవిద్యయాప్రవిలాపయితవ్యః? ఇతి । తత్రయదితావద్విద్యమానోఽయంప్రపంచోదేహాదిలక్షణఆధ్యాత్మికోబాహ్యశ్చపృథివ్యాదిలక్షణఃప్రవిలాపయితవ్యఇత్యుచ్యేతసపురుషమాత్రేణాశక్యఃప్రవిలాపయితుమితితత్ప్రవిలయోపదేశోఽశక్యవిషయఏవస్యాత్, ఏకేనచాదిముక్తేనపృథివ్యాది ప్రవిలయః కృతఇతీదానీం పృథివ్యాది శూన్యం జగదభవిష్యత్ । అథావిద్యాధ్యస్తో బ్రహ్మణ్యేకస్మిన్నయం ప్రపంచో విద్యయాప్రవిలాప్యతఇతిబ్రూయాత్, తతో బ్రహ్మైవావిద్యాధ్యస్తప్రపంచప్రత్యాఖ్యానేనావేదయితవ్యం 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ తత్సత్యంసఆత్మాతత్త్వమసీ'తి । తస్మిన్నావేదితే విద్యాస్వయమేవోత్పద్యతే తయాచావిద్యాబాధ్యతే, తతశ్చావిద్యాధ్యస్తస్సకలోఽయంనామరూప ప్రపంచ స్స్వప్నప్రపంచవత్ ప్రవిలీయతే । అనావేదితేతు బ్రహ్మణిబ్రహ్మవిజ్ఞానంకురుప్రపంచప్రవిలయంచేతిశతకృత్వోఽప్యుక్తేనబ్ర

బ్రహ్మలయస్స్యాదభేదాదిత్యతఆహ॥బ్రహ్మస్వభావోహిప్రపంచఇతి॥ కారణంహికార్యస్యస్వరూపంఅతఃకార్యస్యనాశేపికారణస్యనలయః ఘటనాశేపిమృద్దర్శనాదిత్యర్థః ! ప్రపంచస్యసత్యస్య కల్పితస్యవాలయోవిధిరితివికల్ప్యాద్యందూషయతి ॥ తత్రయదితావదితి ॥ సత్యస్యజ్ఞానాదధ్వస్తేర్ముసలాదినాచకృత్స్నద్వైతధ్వంసాయోగాత్నభోగ్రసనవిధివదశక్యవిషయోయంవిధిః, కించశుకాదిముక్త్యాసర్వముక్తిస్స్యాదిత్యర్థః ॥ద్వితీయమనూద్యదూషయతి॥ అథేత్యాదినా॥ఉపదేశజన్యజ్ఞానాదేవావిద్యాతజ్జన్యప్రపంచలయసిద్ధేర్నియోగోవృథేత్యర్థః । కించబ్రహ్మజ్ఞానాదౌవిధిఃకింబ్రహ్మణ్యజ్ఞా

తే జ్ఞాతే వా, నాద్యః, అశక్యత్వాదిత్యాహ ॥ అనావేదితేత్వితి॥ ద్వితీయం శంకతే। నన్వితి॥ఉపదేశాదేవ జ్ఞాతే బ్రహ్మణి సాక్షాత్కారద్వైతబాధయోః సిద్ధేర్విధివైయర్థ్యం సిద్ధస్య విధినా కర్తుమయోగాదిత్యాహ ॥నేతి॥ ఏవం విషయాభావాన్నియోగాభావముక్త్వా నియోజ్యాభావాత్తదభావమాహ ॥ నియోజ్యోఽపి చేతి ॥ ప్రపంచాంతర్భూతో బ్రహ్మ వేత్యర్థః, ఆద్యే జీవనాశాద్విధ్యయోగః ద్వితీయే నియోజ్యాసిద్ధిః । తర్హి జ్ఞానే విధిప్రత్యయానాం కా గతిరిత్యత ఆహ ॥ ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా ఇతి ॥ నను శ్రుతం జ్ఞానం త్యక్త్వా తత్సాధనవ్యాపారవిధిః కిమితి కల్ప్యత ఇత్యాశంక్య జ్ఞానస్యపురుషకృత్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ ॥ జ్ఞేయాభిముఖస్యాపీతి ॥ కించ జ్ఞానవిధివాదినా జ్ఞేయం బ్రహ్మావశ్యం వేదాంతైర్జ్ఞాపనీయం విషయానవబోధేఽధిబోధాయోగాత్ । తథా చ వేదాంతైరేవ జ్ఞానోత్పత్తేర్విధ్యానర్థక్యమిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ తం జ్ఞానార్థినం ప్రతి

హ్మవిజ్ఞానం ప్రపంచప్రవిలయో వా జాయేత ।నన్వావేదితే బ్రహ్మణి తద్విజ్ఞానవిషయః ప్రపంచవిలయవిషయో వా నియోగః స్యాత్, న, నిష్ప్రపంచ బ్రహ్మాత్మత్వస్య వేదనేనైవోభయసిద్ధేః, రజ్జుస్వరూపప్రకాశనేనైవ హి తత్స్వరూప విజ్ఞానమవిద్యాధ్యస్తసర్పాది ప్రపంచ ప్రవిలయశ్చ భవతి, న చ కృతమేవ పునః క్రియతే । నియోజ్యోఽపి చ ప్రపంచావస్థాయాం యోఽవగమ్యతే జీవో నామ స ప్రపంచపక్షస్యైవ వా స్యాత్ బ్రహ్మపక్షస్యైవ వా । ప్రథమే వికల్పే నిష్ప్రపంచ బ్రహ్మతత్త్వప్రతిపాదనేన పృథివ్యాదివజ్జీవస్యాపి ప్రవిలాపితత్వాత్ కస్య ప్రపంచ ప్రవిలయే నియోగ ఉచ్యేత కస్య వా నియోగనిష్ఠతయా మోక్షోఽవాప్తవ్య ఉచ్యేత । ద్వితీయేఽపి బ్రహ్మైవానియోజ్యస్వభావం జీవస్య స్వరూపం జీవత్వం చావిద్యాకృతమేవేతి ప్రతిపాదితే బ్రహ్మణి నియోజ్యాభావాన్నియోగాభావ ఏవ ।ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా అపి పరవిద్యాధికారపఠితాస్తత్త్వాభిముఖీకరణప్రధానాః న తత్త్వావబోధవిధి ప్రధానా భవంతి, లోకేఽపీదం పశ్యేదమాకర్ణయేతి చైవంజాతీయకేషు నిర్దేశేషు ప్రణిధానమాత్రం కుర్విత్యుచ్యతే న సాక్షాత్ జ్ఞానమేవ కుర్వితి । జ్ఞేయాభిముఖస్యాపి విజ్ఞానం కదాచిజ్జాయతే కదాచిన్న జాయతే, తస్మాత్తం ప్రతి జ్ఞానవిషయ ఏవ దర్శయితవ్యో జ్ఞాపయితుకామేన, తస్మిన్ దర్శితే స్వయమేవ యథావిషయం యథాప్రమాణం చ జ్ఞానముత్పద్యతే । న చ ప్రమాణాంతరేణాన్యథాప్రసిద్ధేఽర్థేఽన్యథా జ్ఞానం నియుక్తస్యాప్యుత్పద్యతే । యది పునర్నియుక్తోఽహమిత్యన్యథా జ్ఞానం కుర్యాత్ న తు తజ్జ్ఞానం కిం తర్హి మానసీ సా క్రియా స్వయమేవ చేదన్యథోత్పద్యేత భ్రాంతిరేవ స్యాత్, జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం యథాభూతవిషయం చ న తన్నియోగశతేనాపి కారయితుం శక్యతే న చ ప్రతిషేధశతేనాపి వారయితుం శక్యతే । న హి తత్పురుషతంత్రం వస్తుతంత్రమేవ హి తత్ , అతోఽపి నియోగాభావః, కించాన్యన్నియోగనిష్ఠతయైవ పర్యవస్యతి ఆమ్నాయే యదభ్యుపగతమనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వం జీవస్య తదప్రమాణకమేవ స్యాత్ । అథ శాస్త్రమేవానియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వమప్యాచక్షీత తదవబోధే చ పురుషం నియుంజీత, తతో బ్రహ్మశాస్త్రస్యైకస్య ద్వ్యర్థపరతా విరుద్ధార్థపరతా చ ప్రసజ్యేయాతాం నియోగపరతాయాం చ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా కర్మఫలవన్మోక్షస్యాదృష్టఫలత్వమనిత్య

త్వగతిః।నన్వుత్పన్నం జ్ఞానమన్యథా కర్తుం విధిరర్థవానితి నేత్యాహ ॥ న చేతి ॥ నన్వనగ్నిర్యోషిదితి ప్రత్యక్షప్రమాణాదుత్పన్నమపి జ్ఞానం తమగ్నిం ధ్యాయేదితి విధినాఽన్యథా కృతం దృశ్యత ఇత్యత ఆహ॥యదీతి॥ అన్యథాధీః కృతిసాధ్యా చేత్ క్రియైవ, కృతిం వినైవ చేత్ భ్రాంతిరేవాతో భానం వినా విధితో జ్ఞానాసిద్ధేర్భానవస్తుతంత్రే జ్ఞానే విధిర్వ్యర్థ ఇత్యర్థః । వేదాంతేషు విధివాదినోఽన్యచ్చ దూషణమస్తీత్యాహ ॥ కించాన్యదితి ॥ బ్రహ్మాత్మైక్యే నియోగే చ వేదాంతవాక్యస్య ప్రామాణ్యమాశంక్యార్థభేదాద్వాక్యభేదో విరుద్ధార్థత్వాదప్రామాణ్యం చేతి దూషయతి ॥అథేత్యాదినా॥ కించ శ్రుతం బ్రహ్మ న శ్రుతో విధిర్వేదాంతేషు తత్కల్పనే చ కర్మజన్యత్వాన్మోక్షస్యానిత్యత్వసాతిశయత్వాదిప్రసంగ ఇత్యాహ ॥ నియోగపరతాయాం చేతి॥ ఫలితమాహ ॥ అతశ్చేతి ॥ ఇదానీం ప్రౌఢవాదేన నియోగమంగీకృత్య తదేకత్వం ఖండయతి ॥ అభ్యుపగ

మ్యుపాసీతేతి॥ భిన్నక్రియావాచిశబ్దః శబ్దాంతరం యథాయజతిదదాతీతి, తథేహాపి వేదోపాసీతేతిశబ్దభేదః నిర్గుణసగు
ణరూపభేదః ప్రకరణభేదః ముక్త్యభ్యుదయఫలభేద ఇత్యేతైః ప్రమాణైర్నిర్గుణ జ్ఞానసగుణోపాసనావిషయక నియోగ
భేదఇత్యర్థః ॥ కథంతర్హ్యంగాంగివాక్యేషు నియోగైక్యం తత్రాహ ॥ ప్రయాజేతి ॥ ఏకస్యైవస్వర్గకామస్యసాంగప్ర
ధానాధికారాత్ తద్వాక్యఫలాపూర్వైక్యాదేకవాక్యతేత్యర్థః । ఇహాపినిర్గుణసగుణవిద్యయో రేకాధికారాన్ని
యోగైక్యమస్తు, నేత్యాహ ॥ నత్విహేతి ॥ ముక్త్యభ్యుదయార్థభేదాన్మిథో విరుద్ధార్థవిద్యయోరంగాంగిత్వాయోగాచ్చ
ననియోగైక్యం । నచ నిర్గుణావిద్యానియోగ ఏకఏవసగుణ విద్యానంగీకారాదితివాచ్యం। అహోయా విపరీతంపాండిత్యమా
యుష్మతః, విద్యయోగ్యావిద్యాయాంవిధిర్యోగ్యాయామవిధిరితి, తస్మాత్సాకారవాక్యానామాకారాలయద్వారానిర్గుణ
వాక్యైకవాక్యతాగతిరసఙ్గతిరేవ, కింతు తేషాంకల్పితాకారో గతి స్తదుపాసనయాఽభ్యుదయసిద్ధేః, నిర్గుణవాక్యానాం
తుపరమార్థాలంబనత్వమిత్యల్ప స్తముక్తఏవవిభాగస్సాధీయానిత్యుపసంహరతి॥తస్మాదితి॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥ ...

౨౨. బ్రహ్మణోనిర్విశేష చిన్మాత్రత్వముక్త్వాసర్వనిషేధావధిత్వేన సద్రూపత్వమాహ ॥ ప్రకృతైతావత్త్వం
హిప్రతిషేధతి తతోబ్రవీతిచ భూయఇతి ॥ పృథివ్యప్తేజోభూతత్రయం మూర్తం వాయ్వాకాశద్వయమమూర్తమితిరా

త్వంచేత్యేవమాదయోదోషా నకేనచిత్పరిహర్తుంశక్యాః, తస్మాదవగతినిష్ఠాన్యేవ బ్రహ్మవాక్యాని నని
యోగనిష్ఠానీతి, అతశ్చైకనియోగప్రతీతేరేకవాక్యతేత్యయుక్తం । అభ్యుపగమ్యమానేచ బ్రహ్మవాక్యే
షునియోగసద్భావేతదేకత్వం నిష్ప్రపంచోపదేశేషు సప్రపంచోపదేశేషువాఽసిద్ధం, నహిశబ్దాంతరా
దిభిః ప్రమాణైర్నియోగభేదేఽవగమ్యమానే సర్వత్రైకోనియోగఇతి శక్యమాశ్రయితుం । ప్రయాజద
ర్శపూర్ణమాస వాక్యేష్వధికారాంశేనాభేదాద్యుక్తమేకత్వం నత్విహసగుణనిర్గుణచోదనాసుకశ్చి
దేకత్వకరోంశోఽస్తి । నహిభారూపత్వాదయోగుణాఃప్రపంచప్రవిలయోపకారిణః- నాపిప్రపంచవిల
యాదయోగుణాభారూపత్వాదిగుణోపకారిణః,పరస్పరవిరోధిత్వాత్ । నహికృత్స్నప్రపంచప్రవిలాప
నంప్రపంచైకదేశాపేక్షణంచఏకస్మిన్ధర్మిణియుక్తంసమావేశయితుం। తస్మాదస్మదుక్తఏవవిభాగఆ
కారవదనాకారోపదేశానాంయుక్తతరఇతి॥ ... ...

సూ. ౨౨. ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతోబ్రవీతిచభూయః॥

'ద్వేవావబ్రహ్మణోరూపే మూర్తంచైవామూర్తంచే'త్యుపక్రమ్యపంచమహాభూతానిద్వైరాశ్యే
నప్రవిభజ్యామూర్తరసస్యచ పురుషశబ్దోదితస్య మాహారజనాదీనిరూపాణి దర్శయిత్వా పునఃపఠ్యతే,
'అథాతఆదేశోనేతినేతి నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీ'తి తత్రకోఽస్యప్రతిషేధస్య విషయఇతి జి
జ్ఞాసామహే, నహ్యత్రేదంతదితివిశేషితంకించిత్ప్రతిషేధ్యముపలభ్యతే, ఇతిశబ్దేనత్వత్ర ప్రతిషేధ్యంకి
మపిసమర్ప్యతే నేతినేతీతి, ఇతిశబ్దపరత్వాన్నఞ్ ప్రయోగస్య । ఇతిశబ్దశ్చాయం సన్నిహితాలంబనఃఏ

శద్వయముక్త్వాభూతద్వయస్యామూర్తస్యసారః 'కరణాత్మాహిరణ్యగర్భో యఏషఏతస్మిన్సూర్యమండలే పురుషోయ
శ్చాయందక్షిణేఽక్షిణి పురుష' ఇత్యుక్తః, తస్య వాసనామయానిస్వప్నరూపాణి 'తద్యథామాహారజనంవాసోయథా
పాండ్వావికంయథేంద్రగోప'ఇత్యుపమాభిరుక్తాని విచిత్రాణి, తత్రమహారజనంహరిద్రాతయాలిప్తం వస్త్రంమాహార
జనం, పాండ్వావికమతిధవళంకంబళాది । కేచిత్తుశ్రుతి ముపలక్షణంకృత్వా సూక్ష్మపంచభూతాన్యమూర్తాని పం
చీకృతాని మూర్తానితతశ్చామూర్తరసతోక్త్యా కరణానాం పాంచభౌతికత్వసిద్ధిరితి వ్యాచక్షతే । అథసత్ప్రదాత్మక
ప్రపంచోక్త్యనంతరం, అతఉక్తారోపస్య నిషేధార్థత్వాన్నేతినేతీతి నిషేధోపదేశః క్రియతఇత్యర్థః । నేతిశబ్దార్థ
మాహ ॥ నహీతి ॥ ఏతస్మాదాత్మనోఽన్యన్నాస్తీతినేతీత్యుచ్యతఇత్యర్థః । శూన్యతానిరాసార్థం పరంబ్రహ్మాస్తీత్యు
క్తమితిసిద్ధాంతశ్రుత్యాశ్రుత్యర్థః । అత్రనిషేధ్యవిశేషానుపలంభాత్సంశయమాహ ॥ తత్రకోఽస్యేత్యాదినా॥ నఞ్ప్రయో

గస్య నకారస్యేతిశబ్దోపస్థాపితవస్తునిషేధకత్వాదిత్యర్థః । ఇతిశబ్దేన నిషేధ్యసామాన్యసమర్పణేఽపి విశేషాకాంక్షాయాం ప్రకరణాన్మూర్తిద్వయస్య రూపిబ్రహ్మణశ్చ నిషేధ్యత్వభానాత్సంశయముక్త్వా పూర్వోక్తం నిర్విశేషం బ్రహ్మ నాస్తీత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి। తత్రప్రకృతత్వేతి ॥ పూర్వపక్షే శబ్దార్థాభావాభ్యాసార్థాభేదాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలం, నిరధిష్ఠాననిషేధాదర్శనాత్సర్వనిషేధో న యుక్త ఇత్యరుచ్యా ప్రపంచే బ్రహ్మనిషేధ ఇత్యాహ ॥ అథవేతి ॥ ఏకబ్రహ్మణః ప్రతిషేధేన కారణద్వయస్య పౌనరుక్త్యమిత్యత ఆహ ॥ అభ్యాసస్త్వితి॥ ఉత్సూత్రమేవ తావత్సిద్ధాంతముపక్రమతే ॥ ఏవమితి ॥ శూన్యప్రసంగ ఇష్ట ఇతి వదంతం ప్రత్యాహ ॥ కించిద్ధీతి ॥ తచ్చేతి ప్రతిషేధనమిత్యర్థః । అధిష్ఠానావశేషితస్య హి రూపాపహేత్వభావాత్ నిషేధవాక్యార్థప్రమాణం స్యాత్ ఇదమత్ర నాస్తీతి లోకే నిషేధస్య సాధిష్ఠానస్యైవ

వంశబ్దసమానవృత్తిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే 'ఇతి హ స్మోపాధ్యాయః కథయతి' ఇత్యేవమాదిషు । సన్నిహితం చాత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాద్రూపద్వయం సప్రపంచం బ్రహ్మణః, తచ్చ బ్రహ్మ యస్య తే ద్వే రూపే, తత్ర నస్సంశయ ఉపజాయతే- కిమయం ప్రతిషేధో రూపే రూపవచ్చోభయమపి ప్రతిషేధతి ఆహోస్విదేకతరం, యదాప్యేకతరం తదాపి కిం బ్రహ్మ ప్రతిషేధతి రూపే పరిశినష్టి ఆహోస్విద్రూపే ప్రతిషేధతి బ్రహ్మ పరిశినష్టీతి। తత్ర ప్రకృతత్వావిశేషాదుభయమపి ప్రతిషేధతీత్యాశంకామహే । ద్వౌ హ్యేతౌ ప్రతిషేధౌ ద్విర్నేతిశబ్దప్రయోగాత్, తయోరేకేన సప్రపంచం బ్రహ్మణో రూపం ప్రతిషిధ్యతేఽపరేణ రూపవద్బ్రహ్మేతి భవతి మతిః। అథవా బ్రహ్మైవ రూపవత్ ప్రతిషిధ్యతే, తద్ధి వాఙ్మనసాతీతత్వాదసంభావ్యమానసద్భావం ప్రతిషేధార్హం న తు రూపప్రపంచః ప్రత్యక్షాదిగోచరత్వాత్ ప్రతిషేధార్హః, అభ్యాసస్త్వాదరార్థ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, న తావదుభయప్రతిషేధ ఉపపద్యతే, శూన్యవాదప్రసంగాత్ । కంచిద్ధి పరమార్థమాలంబ్యాపరమార్థః ప్రతిషిధ్యతే యథా రజ్జ్వాదిషు సర్పాదయః। తచ్చ పరిశిష్యమాణే కస్మింశ్చిద్భావేఽవకల్పతే । కృత్స్నప్రతిషేధే తు కోఽన్యో భావః పరిశిష్యేత, అపరిశిష్యమాణే చాన్యస్మిన్ య ఇతరః ప్రతిషేద్ధుమారభ్యతే తస్యైవ పరమార్థత్వాపత్తేః ప్రతిషేధానుపపత్తిః । నాపి బ్రహ్మప్రతిషేధ ఉపపద్యతే, 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణి' ఇత్యాద్యుపక్రమవిరోధాత్ 'అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్' ఇతి నిందావిరోధాత్, 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్య' ఇత్యాద్యవధారణవిరోధాత్, సర్వవేదాంతవ్యాకోపప్రసంగాచ్చ । వాఙ్మనసాతీతత్వమపి బ్రహ్మణో నాభావాభిప్రాయేణాభిధీయతే, న హి మహతా పరికరబంధేన 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం' 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యేవమాదినా వేదాంతేషు బ్రహ్మ ప్రతిపాద్య తస్యైవ పునరభావోఽభిలప్యేత, 'ప్రక్షాలనాద్ధి పంకస్య దూరాదస్పర్శనం వర'మితి హి న్యాయః । ప్రతిపాదనప్రక్రియా త్వేషా 'యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహే'తి । ఏతదుక్తం భవతి వాఙ్మనసాతీతమవిషయాంతఃపాతి ప్రత్యగాత్మభూతం నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం బ్రహ్మేతి । తస్మాత్ బ్రహ్మణో రూపప్రపంచం ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి బ్రహ్మేత్యవగంతవ్యం। తదేతదుచ్యతే। ప్రకృతైతావత్త్వం

ప్రమితిదర్శనాదిత్యర్థః । కించ యద్బాధితం తత్సదిత్యుత్సర్గస్య భానాదర్థాభావాధిష్ఠానప్రమితిరపవాదః తయా పూర్వభానస్య భ్రాంతత్వనిశ్చయే నార్థసత్త్వాపలాపాత్ అపవాదానంగీకారే తూత్సర్గతః ప్రపంచస్య సత్యత్వాపత్తేర్నిషేధానుపపత్తిరిత్యాహ ॥ అపరిశిష్యమాణే చేతి ॥ అధిష్ఠానసత్త్వం వినా భ్రాంతినిషేధయోరయోగాత్ శూన్యవాదో న యుక్త ఇత్యుక్త్వా పూర్వవాదినః పక్షాంతరం దూషయతి॥ నాపీతి ॥ దేహాత్మాభిమానవల్లౌకికమానప్రాప్తద్వైతస్య నిషేధో యుక్తో న వేదాంతప్రమితబ్రహ్మణ ఇతి భావః । యదుక్తం వాఙ్మనసాతీతత్వాన్నిషేధార్హం బ్రహ్మేతి, తత్రాహ॥ వాఙ్మనసేతి॥ బ్రహ్మణో వాగాద్యతీతత్వం నిషేధార్థం న చేత్కిమర్థం తదుక్తిరిత్యత ఆహ॥ ప్రతిపాదనేతి ॥ ఉక్తార్థే సూత్రం యోజయతి॥ తదే

తదిత్యాదినా ॥ 'ద్వేవావ బ్రహ్మణోరూపేమూర్తం చైవామూర్తంచే'తిరూపద్వయస్యైవప్రాధాన్యేన ప్రకృతత్వాన్నేతీతి నిషేధఇత్యర్థః । నన్వాదిత్యమండలేపురుషఇతి బ్రహ్మైవాత్రప్రాధాన్యేనోక్తమిత్యాశంక్య పురుషోలింగాత్మాఅమూర్తరసత్వశ్రుత్యాభూతజనితత్వభానాత్ పురుషస్యరూపవత్త్వశ్రుతేశ్చేత్యాహ॥ న్యగ్నిహితమేవేతి॥ రూపరూపిణోర భేదఉక్తః । ననువాసనామయంరూపమేవకిమిత్యుపమీయతే ప్రసిద్ధరూపమేవకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ అమూర్తరసస్యేతి॥ రూపద్వయస్యైవప్రాధాన్యేన ప్రకృతత్వేఫలితమాహ ॥ తదితి ॥ ప్రతియోగిత్వేనసమర్ప్యత ఇత్యర్థః । నచార్థతః ప్రాధాన్యాద్బ్రహ్మణోపినిషేధః రాజ్ఞోభృత్యోనాస్తీత్యత్రరాజనిషేధ ప్రసంగాదితిభావః । కించాత్రబ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వాన్ననిషేధఇత్యాహ ॥ ప్రపంచితేచేతి ॥ ననుబ్రహ్మణి నిషిద్ధస్యాప్యన్యత్రస్థితిసంభవాత్ కథంకల్పితత్వమిత్యతఆ

హిప్రతిషేధతీతి । ప్రకృతంయదేతావదియత్తాపరిచ్ఛిన్నంమూర్తామూర్తలక్షణంబ్రహ్మణోరూపం తదేషశబ్దః ప్రతిషేధతి । తద్ధిప్రకృతంప్రపంచితంచపూర్వస్మిన్గ్రంథే-అధిదైవతమధ్యాత్మంచ తజ్జనితమేవచవాసనాలక్షణమపరం రూపమమూర్తరసభూతపురుషశబ్దాదితలింగాత్మవ్యపాశ్రయంమాహారజనాద్యుపమాభిర్దర్శితంఅమూర్తరసస్యపురుషస్యచక్షుర్గ్రాహ్యరూపయోగిత్వానుపపత్తేః। తదేతత్సప్రపంచంబ్రహ్మణోరూపం సన్నిహితాలంబనేనేతికరణేనప్రతిషేధకవీప్సా ప్రత్యుపనీయతఇతిగమ్యతే । బ్రహ్మతురూపవిశేషణత్వేన షష్ఠ్యానిర్దిష్టంపూర్వస్మిన్గ్రంథేనస్వప్రధానత్వేన। ప్రపంచితేచతదీయేరూపద్వయేరూపవతస్స్వరూపజిజ్ఞాసాయామిదముపక్రాంతం'అథాతఆదేశోనేతినేతీ'తి ।తత్రకల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణస్స్వరూపావేదనమితినిర్ణీయతే, తదాస్పదంహీదంసమస్తం కార్యంనేతినేతీతి ప్రతిషిద్ధం ।యుక్తంచకార్యస్యవాచారంభణశబ్దాదిభ్యోఽసత్త్వమితి నేతినేతీతి ప్రతిషేధనం నతుబ్రహ్మణస్సర్వకల్పనామూలత్వాత్ । నచాత్రేయమాశంకాకర్తవ్యా కథంహిశాస్త్రం స్వయమేవబ్రహ్మణోరూపద్వయందర్శయిత్వాస్వయమేవపునఃప్రతిషేధతి 'ప్రక్షాళనాద్ధిపంకస్యదూరాదస్పర్శనంవర'మితి యతోనేదం శాస్త్రంప్రతిపాద్యత్వేన బ్రహ్మణోరూపద్వయంనిర్దిశతి, లోకప్రసిద్ధం త్విదంరూపద్వయం బ్రహ్మణికల్పితంపరామృశతి ప్రతిషేధ్యత్వాయ శుద్ధబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయచేతినిరవద్యం, ద్వౌచైతౌప్రతిషేధౌయథాసంఖ్యన్యాయేన ద్వేఅపిమూర్తామూర్తేప్రతిషేధతః ।యద్వా పూర్వః ప్రతిషేధో భూతరాశింప్రతిషేధతి ఉత్తరోవాసనారాశిం । అథవా 'నేతినేతీ'తివీప్సేయమితీతియావత్కించిదుత్ప్రేక్ష్యతేతత్సర్వంనభవతీత్యర్థః । పరిగణితప్రతిషేధేహిక్రియమాణేయదినైతద్బ్రహ్మకిమన్యద్బ్రహ్మభవేదితిజిజ్ఞాసాస్యాత్ । వీప్సాయాంతుసత్యాంసమస్తస్యవిషయజాతస్యప్రతిషేధాదవిషయః ప్రత్యగాత్మా బ్రహ్మేతిజిజ్ఞాసానివర్తతే । తస్మాత్ ప్రపంచమేవ బ్రహ్మణికల్పితంప్రతిషేధతి పరిశినష్టిబ్రహ్మేతినిర్ణయః । ఇతశ్చైషఏవ నిర్ణయః యతస్తతః ప్రపంచ ప్రతిషేధాద్భూయోబ్రవీతి 'అన్యత్పరమస్తీ'త్యభావావసానేహిప్రతిషేధేక్రియమాణేకిమన్యత్పరమస్తీతిబ్రూయాత్ । తత్రైషాఽక్షరయోజనా। నేతినేతీ

హ॥ తదాస్పదంహీతి ॥ ఉపాదానేనిషిద్ధస్యాన్యత్రనస్థితిరిత్యర్థః । యత్తుద్వైతనిషేధేప్రత్యక్షాదివిరోధఇతితత్రాహ ॥ యుక్తంచేతి । స్థాపితంహ్యారంభణాధికరణేప్రత్యక్షాదేర్వ్యావహారికం ప్రామాణ్యంనతత్త్వావేదకమితి అతస్తత్త్వతో నిషేధాన్నవిరోధఇతిభావః । ననువస్తుత్వాత్ ద్వైతవద్బ్రహ్మణోపి నిషేధోస్తు, నేత్యాహ॥నత్వితి ॥ద్వైతభావాభావసాక్షిత్వాదశక్యోనిషేధఇత్యర్థః । నచేత్యాదిస్పష్టార్థం । యచ్చోక్తంనిషేధాభ్యాంరూపంరూపిబ్రహ్మచనిషిధ్యతఇతి తత్రాహ ॥ ద్వౌచైతావితి ॥ ఉద్దేశ్యవిధేయార్థానాంసంఖ్యాసామ్యే యథాక్రమంసంబంధఇతిన్యాయః । 'యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానాం'(౧౼౩పా౼౩సూ౼౧౦) ఇతిపాణినిసూత్రసిద్ధః తేనాత్రరూపద్వయోద్దేశేననిషేధద్వయవిధిరిత్యర్థః । వీప్సాపక్షేసర్వదృశ్యనిషేధాజ్జిజ్ఞాసాశాంతిరితివిశేషమాహ ॥పరిగణితేతి॥ మూర్తంనామూర్తంనేత్యేవంవిశిష్యనిషేధేఽపి

జ్ఞాపనశక్యమితీత్యర్థః॥ సూత్రశేషంవ్యాచష్టే॥ఇతశ్చేతి॥ ప్రతిషేధానుపపత్త్యాబ్రహ్మాస్తీత్యవగతం, భూయఃపునః, పరమస్తీతిశ్రుతిఃసాక్షాదపిబ్రవీతీత్యర్థః॥తచ్చేతి॥అవశిష్టంబ్రహ్మేత్యర్థః॥స్పష్టమన్యత్॥ ... ... *

౨౩. నన్వగ్రాహ్యత్వాద్బ్రహ్మనాస్తీతిశంకానిరాసార్థంసూత్రంవ్యాచష్టే॥ యత్తత్ప్రతిషిద్ధాదితి॥ రూపాద్యభావాదవ్యక్తమింద్రియాగ్రాహ్యం నత్వసత్త్వాదిత్యర్థః। అన్యైర్దేవైరింద్రియాంతరైర్నగృహ్యతఇత్యన్వయః॥ ...*

౨౪. తర్హికదాగ్రాహ్యమితిశంకోత్తరంసూత్రంవ్యాఖ్యాతి॥ అపిచైనమితి॥ చస్త్వర్థః। ఇంద్రియైర్నగృహ్యతే అపితుసంరాధనేనశాస్త్రసంస్కృతమనసేత్యర్థః। భక్తిర్ధ్యానాభ్యాం ప్రత్యగాత్మనశ్చిత్తేప్రకర్షేణనిధానంస్థాపనం ప్రణి

తిబ్రహ్మాదిశ్యతమేవాదేశం పునర్నిర్వక్తి, నేతినేతీత్యస్యకోఽర్థః, నహ్యేతస్మాద్బ్రహ్మణోవ్యతిరిక్తమస్తీతి। అతో నేతినేతీత్యుచ్యతేనపునస్స్వయమేవనాస్తీత్యర్థః। తచ్చదర్శయతి 'అన్యత్పరమప్రతిషిద్ధం బ్రహ్మాస్తీ'తి। యదాపునరేవమక్షరాణియోజ్యంతే నహ్యేతస్మాదితినేతినేతిప్రపంచ ప్రతిషేధరూపాదాదేశనాదన్యత్ పరమాదేశనం బ్రహ్మణోస్తీతితదాతతోబ్రవీతిచభూయఇత్యేతన్నామధేయ విషయం యోజయితవ్యం। అథనామధేయం 'సత్యస్య సత్యమితిప్రాణా వై సత్యం తేషామేషసత్య'మితిహిబ్రవీతి। తచ్చబ్రహ్మావసానేప్రతిషేధేసమంజసంభవతి, అభావావసానేతుప్రతిషేధే కింసత్యస్యసత్యమిత్యుచ్యేత, తస్మాద్బ్రహ్మావసానోఽయంప్రతిషేధో నాభావావసానఇత్యధ్యవస్యామః॥ ... *

సూ. ౨౩. తదవ్యక్తమాహహి॥

యత్తత్ప్రతిషిద్ధాత్ప్రపంచజాతాదన్యత్ పరంబ్రహ్మతదస్తిచేత్ కస్మాన్నగృహ్యతఇతి। ఉచ్యతే। తదవ్యక్తమనింద్రియగ్రాహ్యంసర్వదృశ్యసాక్షిత్వాత్, ఆహహ్యేవంశ్రుతిః 'నచక్షుషాగృహ్యతేనాపి వాచానాన్యైర్దేవైస్తపసాకర్మణావా' 'సఏషనేతినేత్యాత్మా అగృహ్యోనహిగృహ్యతే' 'యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యం' 'యదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయంప్రతిష్ఠాం విందతే'ఇత్యాద్యా। స్మృతిరపి 'అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయమవికార్యోఽయముచ్యతే'ఇత్యేవమాద్యా॥

సూ. ౨౪. అపిసంరాధనేప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్॥

అపిచైనమాత్మానం నిరస్తసమస్తప్రపంచమవ్యక్తం సంరాధనకాలేపశ్యంతి యోగినః। సంరాధనం భక్తిధ్యానప్రణిధానాద్యనుష్ఠానం। కథంపునరవగమ్యతే సంరాధనకాలేపశ్యంతీతి, ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః। తథాచశ్రుతిః 'పరాంచిఖానివ్యతృణత్స్వయంభూస్తస్మాత్పరాఙ్పశ్యతినాంతరాత్మన్। కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షదావృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛ'న్నితి 'జ్ఞానప్రసాదేనవిశుద్ధసత్త్వస్తతస్తుతంపశ్యతేనిష్కలంధ్యాయమాన'ఇతిచైవమాద్యా। స్మృతిరపి "యంవినిద్రాజితశ్వాసాస్సంతుష్టాస్సంయతేంద్రియాః। జ్యోతిఃపశ్యంతియుంజానాస్తస్మైయోగాత్మనేనమః॥ యోగినస్తం ప్రపశ్యంతి భగవంతంసనాతనం"ఇతిచైవమాద్యా। ననుసంరాధ్యసంరాధకభావాభ్యుపగమాత్పరేతరాత్మనోరన్యత్వంస్యాదితినేత్యుచ్యతే॥ ... ... *

ధానం। జపనమస్కారాదిరాదిశబ్దార్థః।స్వయంభూరీశ్వరః-ఖానీంద్రియాణిపరాంచ్యనాత్మగ్రాహకాణికృత్వావ్యతృణన్నాశితవాన్।సహితేషాంనాశోయదసదర్థగ్రాహితయాసర్జనంతస్మాత్ తేషాంతథాసృష్టత్వాత్సర్వోలోకఃపరాగర్థమేవపశ్యతినాంతరాత్మానంకశ్చిత్తుధీరోధీమానావృత్తచక్షుర్నిరుద్ధేంద్రియః శుద్ధేచేతసిప్రత్యగాత్మానం శాస్త్రేణ పశ్యతి మోక్షార్థీత్యర్థః।తతఃకర్మణావిశుద్ధచిత్తో జ్ఞానాఖ్యసత్త్వోత్కర్షేణధ్యాయంస్తంనిష్కలంపశ్యతీత్యర్థః।వినిద్రాఃవితమస్కాః,తత్రహేతుర్జితశ్వాసత్వంప్రాణాయామనిష్ఠత్వం,యుంజానాధ్యాయినః,యోగలభ్యఆత్మాయోగాత్మా॥...............

౨౫. యథాప్రకాశాదయః ఉపాధిషుభిద్యంతే నస్వతః ఏవం ప్రకాశశ్చిదాత్మాపిబుద్ధ్యాదికర్మణ్యుపాధౌభిద్యతేస్వత స్తస్యావైశేష్యమేకరసత్వమేవతత్త్వమసీత్యభ్యాసాదితిసూత్రయోజనా ॥ ... ... ✽

౨౬. జీవస్యబ్రహ్మాత్మత్వం ఫలశ్రుతిరూపలింగాదపి భేదఔపాధికఏవేత్యాహసూత్రకారః ॥ అతోఽనంతేనేతి ॥

౨౭. భేదాభేదపూర్వపక్షసూత్రద్వయస్యసంగతిమాహ ॥తస్మిన్నేవేతి॥ యథాఅహిత్వేనాభేదః కుండలాఖ్యస్యసర్పావస్థావిశేషస్యకుండలత్వేనభేదః। తథాజీవస్యబ్రహ్మత్వేనాభేదోజీవత్వేనభేదః, యద్వా సూర్యప్రకా...

సూ. ౨౫. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యంప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥

యథాప్రకాశాకాశసవితృ ప్రభృతయోఽఙ్గులికరకోదకప్రభృతిషు కర్మసూపాధిభూతేషుసవిశేషాఇవావభాసంతే । నచస్వాభావికీమవిశేషాత్మతాంజహతి,ఏవముపాధినిమిత్తఏవాయమాత్మభేదస్తస్త్వైకాత్మ్యమేవ, తథాహివేదాంతేష్వభ్యాసేనాసకృజ్జీవప్రాజ్ఞయోరభేదః ప్రతిపాద్యతే॥ ......

సూ. ౨౬. అతోఽనంతేనతథాహిలింగమ్॥

అతశ్చస్వాభావికత్వాదభేదస్యావిద్యాకృతత్వాచ్చభేదస్య విద్యయాఽవిద్యాంవిధూయజీవఃపరేణానంతేనప్రాజ్ఞేనాత్మనైకతాంగచ్ఛతి। తథాహిలింగం 'సయోహవైతత్పరమంబ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతి బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ'త్యాది॥ ... ...

సూ. ౨౭. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్॥

తస్మిన్నేవసంరాధ్యసంరాధకభావేమతాంతరముపన్యస్యతిస్వమతపరిశుద్ధయే। క్వచిజ్జీవప్రాజ్ఞయోర్భేదోవ్యపదిశ్యతే 'తతస్తుతంపశ్యతేనిష్కలంధ్యాయమాన'ఇతిధ్యాతృధ్యాతవ్యత్వేనద్రష్టృద్రష్టవ్యత్వేనచ 'పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్య'మితిగంతృగంతవ్యత్వేన 'యస్సర్వాణిభూతాన్యంతరోయమయ...'తియంతృనియంతవ్యత్వేనచ । క్వచిత్తుతయోరేవాభేదోవ్యపదిశ్యతే,'తత్త్వమసి' 'అహంబ్రహ్మాస్మి'... తఆత్మాసర్వాంతరః ఏషతఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృత'ఇతి। తత్రైవముభయవ్యపదేశేసతియద్యభేదఏకాంతఃపరిగృహ్యేత భేదవ్యపదేశోనిరాలంబనఏవస్యాత్, అతఉభయవ్యపదేశదర్శనాదహికుండలవత్త్త్వంభవితుమర్హతి యథాఽహిరిత్యభేదః కుండలాభోగప్రాంశుత్వాదీనితుభేదః ఏవమిహా...

సూ. ౨౮. ప్రకాశాశ్రయవద్వాతేజస్త్వాత్॥

అథవాప్రకాశాశ్రయవదేతత్ప్రతిపత్తవ్యం, యథాప్రకాశస్సావిత్రస్తదాశ్రయశ్చసవితానాత్యంతభిన్నావుభయోరపితేజస్త్వావిశేషాత్,అథచభేదవ్యపదేశభాజౌభవతః ఏవమిహాపీతి॥............

సూ. ౨౯. పూర్వవద్వా॥

యథావాపూర్వముపన్యస్తం 'ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్య'మితితథైవైతద్భవితుమర్హతి । తథాహ్యవిద్యాకృతత్వాద్బంధస్యవిద్యయామోక్షఉపపద్యతే యదిపునఃపరమార్థతఏవబద్ధఃకశ్చిదాత్మాఽహికుండలన్యాయేనవాపరస్యాత్మనస్సంస్థానభూతఃప్రకాశాశ్రయన్యాయేనైవైకదేశభూతోఽభ్యుపగమ్యేతతతఃపారమార్థికస్యబంధస్య తిరస్కర్తుమశక్యత్వాన్మోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యం ప్రసజ్యేత । నచాత్రోభా...

రేకతేజస్త్వధర్మావచ్ఛేదేనభేదాభేదవజ్జీవపరయోరప్యేకేనైవాత్మత్వధర్మేణ భేదాభేదా శ్రుతిబలాత్స్వీకార్యావితి సూత్రద్వయార్థః। కుండలత్వంవలయాకారత్వంఆభోగత్వంచకారికారత్వంప్రాంశుత్వందీర్ఘదండాకారత్వంఉద్దతఫణత్వమాదిశబ్దార్థః ॥౨౮॥ ... ...

౨౯. సిద్ధాంతసూత్రమ్॥ పూర్వవద్వేతి ॥ ధర్మభేదేనైకధర్మేణవాభేదాభేదస్వీకారేభేదస్య సత్యత్వాప...

దవదనివృత్తిస్స్యాత్ । ఏకత్రైవ భేదాభేదస్వీకారే లోకవిరుద్ధకథోచ్ఛేద ఇత్యపి ద్రష్టవ్యం, తస్మాన్నిష్ప్రపంచం చిదేకరసం బ్రహ్మ తత్పదలక్ష్యమస్తీతి సిద్ధం ॥౩౦॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥ ... ...

౩౧. యదుక్తం నేతి నేత్యాదిశ్రుతిభిః బ్రహ్మాతిరిక్తం వస్తు నిషిధ్యత ఇతి తదయుక్తం । సేత్వాదిశ్రుతిభిర్వస్త్వంతరాస్తిత్వభానాదిత్యాక్షిపతి ॥ పరమత ఇతి ॥ యద్యపి ద్యుభ్వాద్యధికరణే సేతుశబ్దో విధారకత్వేన గౌణో వ్యాఖ్యాతః తథాప్యున్మానాదిశ్రుతీనాం గతిమజానతోఽయం పూర్వపక్షః, తతో న్మానాదిశ్రుతీనాం ముఖ్యత్వాత్ సద్వయం బ్రహ్మేతి ఫలం సిద్ధాంతే తూక్తాద్వితీయ తత్పదలక్ష్యసిద్ధిరితి వివేకః । బ్రహ్మ సద్వయం సేతుత్వాత్ లౌకిక సేతువత్ తీర్ణత్వశ్రుతే

వపి భేదాభేదౌ శ్రుతిస్తుల్యవద్వ్యపదిశతి అభేదమేవ హి ప్రతిపాద్యత్వేన నిర్దిశతి, భేదం తు పూర్వప్రసిద్ధమేవానువదత్యర్థాంతరవివక్షయా । తస్మాత్ 'ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్య'మిత్యేష ఏవ సిద్ధాంతః ॥ ...

సూ. ౩౦. ప్రతిషేధాచ్చ॥

ఇతశ్చైష ఏవ సిద్ధాంతః యత్కారణం పరస్మాదాత్మనోఽన్యం చేతనం ప్రతిషేధతి శాస్త్రం 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యేవమాది ' అథాత ఆదేశో నేతి నేతీ'తి 'తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మితి చ। బ్రహ్మవ్యతిరిక్తప్రపంచనిరాకరణాత్ బ్రహ్మమాత్రపరిశేషాచ్చైష ఏవ సిద్ధాంత ఇతి గమ్యతే.

సూ. ౩౧. పరమతస్సేతూన్మానసంబంధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥

యదేతన్నిరస్తసమస్తప్రపంచం బ్రహ్మ నిర్ధారితం, అస్మాత్పరమన్యత్తత్త్వమస్తి నాస్తీతి శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః, కానిచిద్వాక్యాన్యాపాతేనైవ ప్రతిభాసమానాని బ్రహ్మణోఽపి పరమన్యత్తత్త్వం ప్రతిపాదయంతీవ, తేషాం పరిహారమభిధాతుమయముపక్రమః క్రియతే, పరమతో బ్రహ్మణోఽన్యత్తత్త్వం భవితుమర్హతి। కుతః, సేతువ్యపదేశాదున్మానవ్యపదేశాత్సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశాచ్చేతి। సేతువ్యపదేశస్తావత్ ' అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతి'రిత్యాత్మశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సేతుత్వం సంకీర్తయతి; సేతుశబ్దశ్చ హి లోకే జలసంతానవిచ్ఛేదకే మృద్దార్వాదిప్రచయే ప్రసిద్ధః, ఇహ చ సేతుశబ్ద ఆత్మని ప్రయుక్త ఇతి లౌకికసేతోరివాత్మసేతోరన్యస్య వస్తునోఽస్తిత్వం గమయతి ' సేతుం తీర్త్వే'తి చ తరతిశబ్దప్రయోగాత్, యథా లౌకికం సేతుం తీర్త్వా జాంగలమసేతుం ప్రాప్నోతి, ఏవమాత్మానం సేతుం తీర్త్వాఽనాత్మానమసేతుం ప్రాప్నోతీతి గమ్యతే । ఉన్మానవ్యపదేశశ్చ భవతి 'తదేతద్బ్రహ్మ చతుష్పాదష్టాశఫం షోడశకల'మితి । యచ్చ లోకే ఉన్మితమేతావదిదమితి పరిచ్ఛిన్నం కార్షాపణాది తతోఽన్యద్వస్త్వమితమస్తీతి ప్రసిద్ధం తథా బ్రహ్మణోఽప్యున్మానాత్తతోఽన్యేన వస్తునా భవితవ్యమితి గమ్యతే । తథా సంబంధవ్యపదేశో భవతి 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'తి 'శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త' ఇతి చ, అమితానాం చ మితేన సంబంధో దృష్టః యథా నరాణాం నగరేణ । జీవానాం చ బ్రహ్మణా సంబంధం వ్యపదిశతి సుషుప్తౌ * అతస్తతః పరమన్యదమితమస్తీతి గమ్యతే । భేదవ్యపదేశశ్చైనమేవార్థం గమయతి,

శ్చేత్యాహ ॥ సేతుం తీర్త్వేతి ॥ జాంగలం వాతభూయిష్ఠమిత్యభియుక్తోక్తేః వాతప్రచురో దేశో జాంగలం । ఇహ తు దేశమాత్రం గ్రాహ్యం । దిశశ్చతస్రః కలాః ప్రకాశవాన్నామ పాదః, పృథివ్యంతరిక్షం ద్యౌస్సముద్ర ఇత్యనంతవాన్నామ పాదః, అగ్నిశ్చంద్రస్సూర్యో విద్యుదితి జ్యోతిష్మాన్నామ పాదః, చక్షుశ్శ్రోత్రం వాఙ్మన ఇత్యాయతనవాన్నామ పాద ఇతి చతుష్పాద్బ్రహ్మ, పాదానామర్ధాని, అష్టౌ శఫా అస్యేత్యష్టాశఫం-పాదేషు చతుర్షు ప్రత్యేకం చతస్రః కలా ఇతి షోడశకలమిత్యర్థః షోడశపణపరిమితం తామ్రం కార్షాపణసంజ్ఞం భవతి తద్వత్ సద్వయం బ్రహ్మ పరిమితత్వాదిత్యర్థః। సంబంధిత్వాచ్చ నగరవదిత్యాహ ॥ తథా సంబంధేతి॥ అన్యదమితమితి అసంఖ్యాతమిత్యర్థః । అన్యస్య స్వస్యైవాల్పత్వేన మితత్వసియమాదితి మంతవ్యం

* అతస్తతః పరమన్యత్తత్త్వమస్తీతి గమ్యత ఇతి పాఠాంతరమ్॥

భేదేనోక్తత్వాచ్చఘటవదిత్యాహ ॥ భేదవ్యపదేశశ్చేతి॥ అస్యాక్షిస్థస్యామునాదిత్యస్థేనసహేతియావత్ । ఆధారతోఽతిదేశతశ్చ భేదముక్త్వాఽవధితోపితమాహ॥సావధికంచేతి॥ ... ... ✱

౩౨. సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥తుశబ్దేనేత్యాదినా॥ యదన్యత్తత్కింసామ్యాదిభిః ? నాద్యః, మానాభావాత్ కార్యస్యబ్రహ్మానన్యత్వాన్నిషేధాచ్చేత్యుక్తత్వాత్ । నద్వితీయః, ప్రాగుక్తైరద్వయత్వాధారణాదిత్యాహ ॥ నచ

తథాహి 'అథయఏషోఽన్తరాదిత్యేహిరణ్మయఃపురుషోదృశ్యత' ఇత్యాదిత్యాధారమీశ్వరంవ్యపదిశ్య తతోభేదేనాక్ష్యాధారమీశ్వరంవ్యపదిశతి 'అథయఏషోఽన్తరక్షిణిపురుషోదృశ్యత' ఇతి । అతిదేశంచాస్యామునారూపాదిషుకరోతి 'తస్యైతస్యతదేవరూపంయదముష్యరూపంయావముష్యగేష్ణౌతౌగేష్ణౌయన్నామతన్నామే'తి । సావధికంచేశ్వరత్వముభయోర్వ్యపదిశతి 'యేచాముష్మాత్పరాంచోలోకాస్తేషాంచేష్టేదేవకామానాంచే'త్యేకస్య 'యేచైతస్మాదర్వాంచోలోకాస్తేషాంచేష్టేమనుష్యకామానాంచే'త్యేకస్య యథేదంమాగధస్యరాజ్యమిదంవైదేహస్యేతి । ఏవమేతేభ్యస్సేత్వాదిభ్యోవ్యపదేశేభ్యోబ్రహ్మణఃపరమస్తీత్యేవంప్రాప్తేప్రతిపద్యతే॥ ... ... ✱

సూ. ౩౨. సామాన్యాత్తు॥

తుశబ్దేనప్రదర్శితాంప్రాప్తింనిరుణద్ధి । నబ్రహ్మణోఽన్యత్ కించిద్భవితుమర్హతి ప్రమాణాభావాత్, నహ్యన్యస్యాస్తిత్వే కించిత్ప్రమాణ ముపలభామహే, సర్వస్యహిజనిమతోవస్తుజాతస్య జన్మాదిబ్రహ్మణోభవతీతినిర్ధారితం,అనన్యత్వంచకారణాత్ కార్యస్య। నచబ్రహ్మవ్యతిరిక్తంకించిదజంసంభవతి 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మిత్యవధారణాత్, ఏకవిజ్ఞానేనచ సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాన్న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వస్తిత్వమవకల్పతే । నను సేత్వాదివ్యపదేశా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం తత్త్వంసూచయంతీత్యుక్తం నేత్యుచ్యతే। సేతువ్యపదేశస్తావత్ న బ్రహ్మణోబాహ్యస్యసద్భావంప్రతిపాదయితుంక్షమతే, 'సేతురాత్మే'తిహ్యాహ నపునస్తతఃపరమస్తీతి । తత్రపరస్మిన్నసతిసేతుత్వంనావకల్పతఇతిపరంకిమపికల్ప్యేత, నచైతన్న్యాయ్యంహతోహ్యప్రసిద్ధకల్పనా । అపిచసేతువ్యపదేశాదాత్మనోలౌకికసేతునిదర్శనేన ✱సేతుబాహ్యవస్తుతాంప్రసంజయతామృద్దారుమయతాపిప్రసజ్యేతనచైతన్న్యాయ్యం,అజత్వాదిశ్రుతివిరోధాత్ । సేతుసామాన్యాత్తుసేతుశబ్దఆత్మనిప్రయుక్తఇతిశ్లిష్యతే, జగతస్తన్మర్యాదానాంచవిధారకత్వంసేతుసామాన్యమాత్మనః, అతస్సేతురివసేతురితిప్రకృతఆత్మాస్తూయతే। సేతుంతీర్త్వేత్యపితరతిరతిక్రమాసంభవాత్ ప్రాప్నోత్యర్థఏవవర్తతే, యథావ్యాకరణంతీర్ణఇతిప్రాప్తఉచ్యతేనాతిక్రాంతస్తద్వత్॥ ... ... ✱

సూ. ౩౩. బుద్ధ్యర్థఃపాదవత్॥

యదప్యుక్తమున్మానవ్యపదేశాదస్తిపరమితి తత్ప్రతిధీయతే । ఉన్మానవ్యపదేశోపిన బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవ

బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమితి ॥ఉక్తానుమానానామాగమబాధఇతిభావః । ఉక్తంస్మారయిత్వా హేతూనామన్యథాసిద్ధిమాహ । ననుసేత్విత్యాదినా ॥కింసేతుత్వశ్రుత్యాపరసిద్ధిరర్థాద్వా, నాద్యఇత్యుక్త్వాద్వితీయంశంకతే ॥తత్రపరస్మిన్నితి॥ సేతుత్వలింగేనాద్వితీయత్వశ్రుతిబాధనమన్యాయ్యమిత్యాహ ॥నచేతి॥ లింగంచాసిద్ధమిత్యాహ ॥అపిచేతి॥ విధారకత్వంతుకల్పితద్వితీయాపేక్షయాపియుజ్యతఇతిభావః । తీర్ణత్వహేతురప్యసిద్ధఇత్యాహ॥ సేతుంతీర్త్వేతి॥ ... ... ✱

౩౩. పరిమితత్వమప్యసిద్ధమిత్యాహ ॥బుద్ధ్యర్థఇతి॥ వాక్ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రాణిమనసఃపాదాఃఅగ్నివాయ్వాది

✱ సబాహ్యవస్తుతామితి పాఠాంతరమ్॥

త్యాదిశ ఆకాశస్య పాదాః ధ్యానార్థం కల్పితాః తద్వద్బ్రహ్మణ ఉన్మానమిత్యర్థః। లౌకికం దృష్టాంతమాహ॥ అథ వేతి॥ పాదకల్పనాం వినాపి వ్యవహారః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥నహీతి॥ కార్షాపణస్య వ్యవహారాయ పాదకల్పనావత్ మందధియాం ధ్యానవ్యవహారాయ బ్రహ్మణ ఉన్మానకల్పనేత్యర్థః॥ ... ... *

స్త్వస్తిత్వప్రతిపత్త్యర్థః, కిమర్థస్తర్హి బుద్ధ్యర్థః ఉపాసనార్థ ఇతి యావత్ । 'చతుష్పాదష్టాశఫం షోడశకల'మిత్యేవంరూపా బుద్ధిః కథం ను నామ బ్రహ్మణి స్థిరా స్యాదితి వికారద్వారేణ బ్రహ్మణ ఉన్మానకల్పనైవ క్రియతే । న హ్యవికారేఽనంతే బ్రహ్మణి సర్వైః పుంభిః శక్యా బుద్ధిః స్థాపయితుం, మందమధ్యమోత్తమబుద్ధిత్వాత్పుంసామితి । పాదవత్, యథా మనఆకాశయోరధ్యాత్మమధిదైవతం చ బ్రహ్మప్రతీకయోరామ్నాతయోశ్చత్వారో వాగాదయో మనస్సంబంధినః పాదాః కల్ప్యంతే, చత్వారశ్చాగ్న్యాదయ ఆకాశసంబంధినః ఆధ్యానాయ తద్వత్ । అథవా పాదవదితి, యథా కార్షాపణే పాదవిభాగో వ్యవహారప్రాచుర్యాయ కల్ప్యతే, న హి సకలేనైవ కార్షాపణేన సర్వదా సర్వో జనో వ్యవహర్తుమీశతే క్రయవిక్రయపరిమాణానియమాత్, తద్వదిత్యర్థః॥ ... ...*

సూ. 3౪. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్॥

ఇహ సూత్రే ద్వయోరపి వ్యపదేశయోః పరిహారోఽభిధీయతే । యదప్యుక్తం సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశాచ్చ పరమతః స్యాదితి । తదప్యసత్ । యత ఏకస్యాపి స్థానవిశేషాపేక్షయా ఏతౌ వ్యపదేశావుపపద్యేతే । సంబంధవ్యపదేశే తావదయమర్థః బుద్ధ్యాద్యుపాధిస్థానవిశేషయోగాదుద్భూతస్య విశేషవిజ్ఞానస్యోపాధ్యుపశమే య ఉపశమః స పరమాత్మనా సంబంధ ఇత్యుపాధ్యపేక్షయోపచర్యతే న పరిమితత్వాపేక్షయా । తథా భేదవ్యపదేశోఽపి బ్రహ్మణ ఉపాధిభేదాపేక్ష ఏవోపచర్యతే న స్వరూపభేదాపేక్షయా ప్రకాశాదివదిత్యుపమోపాదానం । యథైకస్య ప్రకాశస్య సౌర్యస్య చాంద్రమసస్య వోపాధియోగాదుపజాతవిశేషస్యోపాధ్యుపశమాత్ సంబంధవ్యపదేశో భవతి । ఉపాధిభేదాచ్చ భేదవ్యపదేశః । యథా వా *సూచీపాశాకాశాదిషూపాధ్యపేక్షావేవైతౌ వ్యపదేశౌ భవతస్తద్వత్ ॥ ... ...*

సూ. 3౫. ఉపపత్తేశ్చ॥

ఉపపద్యతే చాత్రేదృశ ఏవ సంబంధో నాన్యాదృశః । 'స్వమపీతో భవతీ'తి హి స్వరూపసంబంధమేనమామనంతి । స్వరూపస్య చానపాయిత్వాత్ న నరనగరన్యాయేన సంబంధో ఘటతే, ఉపాధికృతస్వరూపతిరోభావాత్తు 'స్వమపీతో భవతీ'త్యుపపద్యతే । తథా భేదోఽపి నాన్యాదృశః సంభవతి, బహుతరశ్రుతిప్రసిద్ధైకేశ్వరత్వవిరోధాత్ । తథా చ శ్రుతిః 'ఏకస్యాప్యాకాశస్య స్థానకృతం భేదవ్యపదేశముపపాదయతి,' 'యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యోఽయమంతః పురుష ఆకాశో యోఽయమంతర్హృదయ ఆకాశ' ఇతి చ॥ ... ... *

3౪. సంబంధభేదౌ కల్పితౌ న సత్యద్వితీయసాధకావిత్యాహ॥ స్థానేతి ॥ స్థానముపాధిర్బుద్ధ్యాదిః ఏకస్యైవోపాధినాభిన్నస్యోపాధిశాంతౌ సత్యాం సంబంధ ఉపచర్యతే । యథా సౌరాలోకాదేరంగుల్యాద్యుపాధినాభిన్నస్యోపాధివియోగే మహాలోకాద్యాత్మనా సంబంధోపచారస్తద్వత్ తథాదిత్యచక్షుషోః స్థానయోర్భేదాద్ధిరణ్మయపురుషభేదకల్పనేత్యర్థః ॥

3౫. ముఖ్యావేవ సంబంధభేదౌ కిం న స్యాతామిత్యత్ర సూత్రమ్ ॥ ఉపపత్తేశ్చేతి ॥ ... ... *

---

* సూచ్యాకాశాకాశాదిషూపాధ్యపేక్షావేవైతౌ భేదవ్యపదేశౌ భవత ఇతి పాఠాంతరమ్॥

౩౬. స్వరూపేణబ్రహ్మణాజీవస్యసంబంధో భేదనివృత్తిరూపోయుజ్యతేనముఖ్యసంయోగాదికవస్తుద్వయాసత్త్వాత్, తథాభేదోఽపినస్వతఏకత్వశ్రుతేరిత్యర్థః॥ ... ... ✻

౩౭. నను ద్వితీయాభావే సర్వగతత్వశ్రుతివిరోధఇత్యతఆహ ॥ అనేనసర్వగతత్వమితి ॥ ద్వితీయంసత్యంచేత్ సేత్వాదివద్బ్రహ్మణోఽల్పతాస్యాత్ 'యత్రాన్యత్పశ్యతితదల్ప'మితిశ్రుతేః కించనిరవయవాసంగబ్రహ్మణఃసత్యప్రపంచసంబంధాయోగాత్ తత్రైవసర్వగతత్వశ్రుతివిరోధఇతిభావః ।అధిష్ఠానేనాధ్యస్తంజగద్వ్యాప్తం,అధ్యస్తత్వాత్ రజ్జ్వావ్యాప్తసర్పవదితిన్యాయః॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్॥ ... ...

౩౮. ఏవంతత్పదలక్ష్యంసంశోధ్యవాచ్యార్థమాహ ॥ ఫలమతఉపపత్తేః ॥ నిర్విశేషత్వాదస్యస్వభావఃఫలహేతుత్వాఖ్యః। ఇష్టంసుఖందేవాదీనాం, అనిష్టందుఃఖంనారకిణాం వ్యామిశ్రంమనుష్యాణాం సంసారో జన్మమృతి

॥ సూ. ౩౬. తథాఽన్యప్రతిషేధాత్॥

ఏవంసేత్వాదివ్యపదేశాన్ పరపక్షహేతూనున్మథ్య సంప్రతిస్వపక్షంహేత్వంతరేణోపసంహరతి ॥ తథాఽన్యప్రతిషేధాదపినబ్రహ్మణఃపరంవస్త్వంతరమస్తీతిగమ్యతే।తథాహి'సఏవాధస్తాదహమేవాధస్తాదాత్మైవాధస్తాత్ సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనఃసర్వంవేదబ్రహ్మైవేదంసర్వమాత్మైవేదంసర్వం నేహనానాస్తికించన యస్మాత్పరం నాపరమస్తికించిత్ తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మిత్యేవమాదీని వాక్యాని స్వప్రకరణస్థాన్యన్యార్థత్వేన పరిణేతుమశక్యాని బ్రహ్మవ్యతిరిక్తంవస్త్వంతరంవారయంతి।సర్వాంతరశ్రుతేశ్చ నపరమాత్మనోఽన్తరోఽన్యఆత్మాఽస్తీత్యవధార్యతే॥...

॥ సూ. ౩౭. అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః ॥

అనేనసేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేన అన్యప్రతిషేధ సమాశ్రయణేనచ సర్వగతత్వమప్యాత్మనస్సిద్ధంభవతి, అన్యథాహితన్నసిద్ధ్యేత్ ।సేత్వాదివ్యపదేశేషుహి ముఖ్యేష్వంగీక్రియమాణేషు పరిచ్ఛేదఆత్మనఃప్రసజ్యేత, సేత్వాదీనామేవమాత్మకత్వాత్ ।తథాఽన్యప్రతిషేధేఽప్యసతివస్తువస్త్వంతరాద్వ్యావర్తతఇతిపరిచ్ఛేదఏవాత్మనః ప్రసజ్యేత। సర్వగతత్వంచాస్యాయామశబ్దాదిభ్యోవిజ్ఞాయతే । ఆయామశబ్దోవ్యాప్తివచనశ్శబ్దః 'యావాన్ వాఽయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయఆకాశః' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చనిత్యః జ్యాయాన్ దివోజ్యాయానాకాశాత్ నిత్యస్సర్వగతస్స్థాణురచలోఽయ'మిత్యేవమాదయోహిశ్రుతిస్మృతిన్యాయాస్సర్వగతత్వమాత్మనోఽవబోధయంతి ॥ ... ✻

॥ సూ. ౩౮. ఫలమత ఉపపత్తేః॥

తస్యైవహిబ్రహ్మణో వ్యావహారిక్యామీశితృశితవ్య విభాగావస్థాయామయమన్యస్స్వభావోవర్ణ్యతే, యదేతదిష్టానిష్టవ్యామిశ్రలక్షణంకర్మఫలం సంసారగోచరం త్రివిధంప్రసిద్ధంజంతూనాం కిమేతత్కర్మణోభవతి ఆహోస్విదీశ్వరాదితిభవతివిచారణా । తత్రతావత్ ప్రతిపద్యతే।ఫలమతఈశ్వరాద్భవితుమర్హతి । కుతః, ఉపపత్తేః । సహిసర్వాధ్యక్షఃసృష్టిస్థితిసంహారాన్ విచిత్రాన్ విదధద్దేశకాలవిశే

ప్రవాహో గోచరః ఆశ్రయో యస్య తత్సంసారగోచరం । అత్రకర్మేశ్వరయోః ఫలహేతుత్వశ్రుతే స్సంశయమాహ ॥ కిమితి॥ అత్రపూర్వపక్షేఫలదాతురీశ్వరస్యతత్పదవాచ్యస్యాసిద్ధేర్లక్ష్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిఫలభేదః ।పూర్వోక్తంనిర్విశేషత్వముపజీవ్యఫలదాతృత్వమపీశ్వరస్యనాస్తీతి పూర్వపక్షోత్థానాత్సంగతిః । యద్యపిసర్వగతత్వవత్ఫలదాతృత్వమపివ్యవహారదశాయాంసిద్ధ్యతి తథాపి కర్మణఏవఫలదాతృత్వమితి శంకానిరాసేనోక్తలక్ష్యార్థనిర్వాహకవాచ్యార్థనిర్ణయార్థమస్యాధికరణస్యారంభఇతి మత్వా సిద్ధాంతంతావదాహ॥తత్రతావదితి॥ స్వర్గాదికం విశిష్టదేశకాలకర్మాభిజ్ఞదాతృకం కర్మఫలత్వాత్ సేవాఫలవదిత్యుపపత్తిః। యాగాదిక్రియాఖ్యంకర్మతావత్ క్షణికంతత్క్ర౦

స్వకాలాత్ఫలం జనయతి ఉత ఫలముత్పాద్య వ్యవస్యతి ఆహోస్విదపూర్వాత్ ఫలసిద్ధిః? నాద్య ఇత్యాహ ॥ అభావాదితి ॥ ద్వితీయం శంకతే ॥ స్యాదితి ॥ కర్మనాశక్షణమారభ్యానభివ్యక్తస్వర్గసుఖాదిసత్త్వే మానం నాస్తీతి దూషయతి ॥ తదపీత్యాదినా ॥ తృతీయం శంకతే ॥ అథేతి ॥ అపూర్వం కిం స్వతంత్రమేవ ఫలదానాయ ప్రవర్తతే చేతనాధిష్ఠితం వా? నాద్య ఇత్యాహ ॥ తదపీతి ॥ ద్వితీయే త్వదృష్టానభిజ్ఞజీవస్యాధిష్ఠాతృత్వాయోగాదీశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వసిద్ధిరితి భావః । ప్రౌఢవాదేనాపూర్వం నాస్తీత్యాహ ॥ తదస్తిత్వ ఇతి ॥ క్షణికయాగాదేః శ్రుతస్వర్గాదిహేతుత్వానుపపత్త్యా స్థాయ్యపూర్వసిద్ధిరితి చేన్న, కర్మభిరారాధితాదీశ్వరాదేవ స్థాయినః ఫలసిద్ధిరిత్యర్థః । కేవలతర్కేణాపూర్వం న సిద్ధ్యతీతి భావః ।

సాక్షిజ్ఞత్వాత్ కర్మిణాం కర్మానురూపం ఫలం సంపాదయతీత్యుపపద్యతే కర్మణస్త్వనుక్షణవినాశినః కాలాంతరభావి ఫలం భవతీత్యనుపపన్నం । అభావాద్భావానుత్పత్తేః । స్యాదేతత్ కర్మ వినశ్యత్స్వకాలమేవ స్వానురూపం ఫలం జనయిత్వా వినశ్యతి, తత్ఫలం కాలాంతరితం కర్త్రా భోక్ష్యత ఇతి । తదపి న పరిశుధ్యతి, ప్రాగ్భోక్తృసంబంధాత్ ఫలత్వానుపపత్తేః । యత్కాలం హి యత్సుఖం దుఃఖం వాఽఽత్మనా భుజ్యతే తస్యైవ లోకే ఫలత్వం ప్రసిద్ధం । న హ్యసంబద్ధస్యాత్మనా సుఖస్య దుఃఖస్య వా ఫలత్వం ప్రతియంతి లౌకికాః । అథోచ్యేత, మా భూత్కర్మానంతరం ఫలోత్పాదః కర్మకార్యాదపూర్వాత్ ఫలముత్పత్స్యత ఇతి, తదపి నోపపద్యతే, అపూర్వస్యాచేతనస్య కాష్ఠలోష్టసమస్య చేతనేనాప్రవర్తితస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః । తదస్తిత్వే చ ప్రమాణాభావాత్ । అర్థాపత్తిః ప్రమాణమితి చేత్, న, ఈశ్వరసిద్ధేరర్థాపత్తిక్షయాత్ ॥ *

సూ. ౩౯. శ్రుతత్వాచ్చ ॥

న కేవలముపపత్తేరేవేశ్వరం ఫలహేతుం కల్పయామః కిం తర్హి శ్రుతత్వాదపీశ్వరమేవ ఫలహేతుం మన్యామహే । తథా హి శ్రుతిర్భవతి 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదానః' ఇత్యేవంజాతీయకా ॥

సూ. ౪౦. ధర్మం జైమినిరత ఏవ ॥

జైమినిస్త్వాచార్యో ధర్మం ఫలస్య దాతారం మన్యతే । అత ఏవ హేతోః శ్రుతేరుపపత్తేశ్చ । శ్రూయతే తావదయమర్థః 'స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యేవమాదిషు వాక్యేషు, తత్ర చ విధిశ్రుతేర్విషయభావోపగమాద్యాగస్స్వర్గస్యోత్పాదక ఇతి గమ్యతే, అన్యథా హ్యననుష్ఠాతృకో యాగ ఆపద్యేత, తత్రాస్యోపదేశవైయర్థ్యం స్యాత్ । నన్వనుక్షణవినాశినః కర్మణః ఫలం నోత్పద్యత ఇతి పరిత్యక్తోఽయం పక్షః, నైష దోషః । శ్రుతిప్రామాణ్యాత్ । శ్రుతిశ్చేత్ ప్రమాణం యథాఽయం కర్మఫలసంబంధః శ్రుత ఉపపద్యతే తథా కల్పయితవ్యః, న చానుత్పాద్య కిమప్యపూర్వం కర్మ వినశ్యత్కాలాంతరితం ఫలం దాతుం శక్నోతీత్యతః కర్మణో వా సూక్ష్మా కాచిదుత్తరావస్థా ఫలస్య వా పూర్వావస్థాఽపూర్వం నామాస్తీతి తర్క్యతే - ఉపపద్యతే చాయమర్థః ఉక్తేన ప్రకారేణ, ఈశ్వరస్తు ఫలం దదాతీత్యనుపపన్నం, అవిచిత్రస్య కారణస్య విచిత్రకార్యానుప

౩౯. 'కృతాత్యయేఽనుశయవాన్' ఇత్యత్రోదాహృతాభిః 'య ఇహ రమణీయచరణా' ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిరపూర్వసిద్ధిశ్చేత్తాభిరీశ్వరస్యాపి ఫలదాతృత్వం స్వీకార్యమిత్యాహ ॥ శ్రుతత్వాచ్చేతి సూత్రకారః ॥ అన్నమాసమంతాత్ప్రాణిభ్యో దదాతీత్యన్నాదః, వసుదానో ధనదాతా, కర్మణోఽపూర్వస్య వా జన్యత్వేనోపకరణమాత్రత్వాత్ స్వతంత్ర ఈశ్వర ఏవ ఫలదాతేతి సిద్ధాంతో దర్శితః ॥ ... ... *

౪౦. ఇదానీం పూర్వపక్షయతి ॥ ధర్మమితి ॥ విధిశ్రుతిర్విధ్యర్థః - తస్య లిఙర్థస్య ప్రేరణాత్మనో యాగో విషయస్తద్భావావగమాద్యాగస్స్వర్గసాధనమితి గమ్యతే । యాగస్యేష్టసాధనత్వాభావే ప్రేరణానుపపత్తేరిత్యర్థః । అపూర్వద్వారా కర్మణః ఫలముపపద్యత ఇత్యుక్త్వా సిద్ధాంతం దూషయతి ॥ ఈశ్వరస్త్వితి ॥ ఈశ్వరః కిం కర్మానపేక్షః ఫలం దదా

ఽతత్త్వానపేక్షో వా? ఆద్య ఆహ ॥ అవిచిత్రస్యేత్యాదినా ॥ ద్వితీయే సంవేష్టనసంస్కారమాత్రాత్ కటాదౌ వేష్టనవత్కర్మాపూర్వాదేవ ఫలసిద్ధేః కిమీశ్వరేణేతి భావః । అత్ర వయం వదామః, చందనకంటకాదిదృష్టసంపత్త్యైవ సుఖాదిసంభవే కృతం ధర్మాధర్మాభ్యామితి శ్రుతిస్మృతిబలాత్తదపేక్షాయామీశ్వరేణ కిమపరాద్ధం । అతః ఈశ్వరానపేక్షాత్ కేవలాత్కర్మణః ఫలమిత్యయుక్తమితి॥ ... ... *

పత్తేరైవ్యాసస్యవైఘృణ్యప్రసంగాత్ తదనుష్ఠానవైయర్థ్యాపత్తేశ్చ, తస్మాద్ధర్మాదేవ ఫలమితి॥ *

సూ. ౪౧. పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్ ॥

బాదరాయణస్త్వాచార్యః పూర్వోక్తమేవేశ్వరం ఫలహేతుం మన్యతే కేవలాత్కర్మణోఽపూర్వాద్వా కేవలాత్ఫలమిత్యయం పక్షస్తుశబ్దేన వ్యావర్త్యతే। కర్మాపేక్షాదపూర్వాపేక్షాద్వా యథాఽస్తు తథాఽస్తు ఈశ్వరాత్ఫలమితి సిద్ధాంతః। కుతః, హేతువ్యపదేశాత్ । ధర్మాధర్మయోరపి కారయితృత్వేన ఈశ్వరో హేతుర్వ్యపదిశ్యతే, ఫలస్య చ దాతృత్వేన 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషత' ఇతి । స్మర్యతే చాయమర్థో భగవద్గీతాసు । "యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయాఽర్చితుమిచ్ఛతి । తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహం॥ స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే। లభతే చ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్ హి తాన్" ఇతి। సర్వవేదాంతేషు చేశ్వరహేతుకా ఏవ సృష్టయో వ్యపదిశ్యంతే। తదేవ చేశ్వరస్య ఫలహేతుత్వం యత్స్వకర్మానురూపాః ప్రజాః సృజతీతి, విచిత్రకార్యానుపపత్త్యాదయోఽపి దోషాః కృతప్రయత్నాపేక్షత్వాదీశ్వరస్య న ప్రసజ్యంతే॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీశంకరభగవత్పాదకృతౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

౪౧. సిద్ధాంతయతి ॥ పూర్వం త్వితి ॥ అచేతనస్య కర్మణ స్స్వతః ప్రవృత్త్యయోగాత్ సేవాదిదృష్టాంతానుసారిశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ సర్వవేదాంతేష్వీశ్వరస్య జగద్ధేతుత్వశ్రుతేశ్చేశ్వరాధిష్ఠితాత్కర్మణో జగదంతఃపాతి ఫలసిద్ధిరితి సముదాయార్థః॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం
భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఓం విఘ్నధ్వాంత దివాకరాయనమః

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే తృతీయాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

* మార్తాండం ధ్వాంతనాశాయ త్రిలోకస్వామినం ముదే। విఘ్నేశం విఘ్నవిధ్వస్త్యై ప్రణమామి ముహుర్ముహుః॥

౧. బ్రహ్మస్వరూపం నిర్ధార్య తజ్జ్ఞానసాధనోపాసనస్వరూపమాహ ॥ సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాదితి ॥ పాదసంగతిమాహ ॥ వ్యాఖ్యాతమితి ॥ పూర్వపాదే తత్పదార్థవివేకః కృతః ఇహ తత్ఫలవాక్యార్థజ్ఞానమానందాదయః ప్రధానస్యేతి సూత్రేణాపునరుక్తాపేక్షితపదతద్వాక్యార్థోపసంహారేణ నిర్ధార్యత ఇతి ఫలఫలిభావస్సంగతిః। సగుణవాక్యార్థవిద్యాచింతా తు తద్విద్యానాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా నిర్గుణజ్ఞానసాధనత్వాత్క్రియత ఇతి మంతవ్యం సంప్రతి నిర్గుణజ్ఞానం భేదాభేదవిచారవిషయత్వేనోక్తమితి మన్వాన ఆక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ వేద్యభేదే విద్యాభేదచింతా స్యాత్

సూ. ౧. సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్॥

వ్యాఖ్యాతం విజ్ఞేయస్య బ్రహ్మణస్తత్త్వమిదానీం తు ప్రతివేదాంతం విజ్ఞానాని భిద్యంతే న వేతి విచార్యతే। నను విజ్ఞేయం బ్రహ్మ †పూర్వాపరాదిభేదరహితమేకరసం సైంధవఘనవదవధారితం, తత్ర కుతో విజ్ఞానభేదాభేదచింతావతారః। న హి కర్మబహుత్వవత్ బ్రహ్మబహుత్వమపి వేదాంతేషు ప్రతిపిపాదయిషితమితి శక్యం వక్తుం, బ్రహ్మణ ఏకత్వాదేకరూపత్వాచ్చ। న చైకరూపే బ్రహ్మణ్యనేకరూపాణి విజ్ఞానాని సంభవంతి, న హ్యన్యథార్థోఽన్యథా జ్ఞానమిత్యభ్రాంతం భవతి। యది పునరేకస్మిన్ బ్రహ్మణి బహూని విజ్ఞానాని వేదాంతాంతరేషు ప్రతిపాదయిషితాని తేషామేకమభ్రాంతం భ్రాంతానీతరాణీత్యనాశ్వాసప్రసంగో వేదాంతేషు, తస్మాన్న తావత్ ప్రతివేదాంతం బ్రహ్మవిజ్ఞానభేద ఆశంకితుం శక్యతే, నాప్యస్య చోదనాద్యవిశేషాదభేద ఉచ్యేత, బ్రహ్మవిజ్ఞానస్యాచోదనాలక్షణత్వాత్। అవిధిప్రధానైర్హి వస్తుపర్యవసాయిభిర్వాక్యైర్బ్రహ్మవిజ్ఞానం జన్యత ఇత్యవోచదాచార్యః 'తత్తు సమన్వయాత్' (వే-అ౧ పా౧ సూ౪) ఇత్యత్ర। తత్కథమిమాం భేదాభేదచింతామారభత ఇతి, తదుచ్యతే। సగుణబ్రహ్మవిషయా ప్రాణాదివిషయా చేయం విజ్ఞానభేదాభేదచింతేత్యదోషః। అత్ర హి కర్మవదుపాసనానాం భేదాభేదౌ సంభవతః, కర్మవదేవ చోపాసనాని దృష్టఫలాన్యదృష్టఫలాని చోద్యంతే క్రమముక్తిఫలాని చ కానిచిత్ సమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ। తేష్వేషా చింతా సంభవతి కిం ప్రతివేదాంతం విజ్ఞానభేద ఆహోస్విన్నేతి। తత్ర పూర్వపక్షహేతవస్తావదుపన్యస్యంతే, నామ్నస్తావద్భేదప్రతిపత్తిహేతుత్వం ప్రసిద్ధం జ్యోతి

బ్రహ్మణస్తు వేద్యస్యైక్యాత్ న చింతావసర ఇత్యర్థః। బ్రహ్మైక్యేపి ధర్మభేదాచ్చింతేత్యత ఆహ ॥ ఏకరూపత్వాచ్చేతి॥ నిర్ధర్మత్వాదిత్యర్థః। ఏకరూపేపి బ్రహ్మణ్యనేకప్రకారసంభవాత్ భేదశంకేత్యత ఆహ॥ న చేత్యాదినా ॥ పూర్వపక్షే జ్ఞానభేదశంకానుపపత్తిముక్త్వా చోదనాద్యభేదాజ్జ్ఞానాభేద ఇతి సిద్ధాంతోప్యయుక్త ఇత్యాహ॥ నాప్యస్యేతి॥ ఏవం పాదారంభమాక్షిప్య సమాధత్తే ॥ తదుచ్యత ఇతి ॥ సగుణవిద్యాస్వేవ భేదాభేదచింతా క్రియతే నిర్గుణవిద్యాయాం త్వైక్యం సిద్ధమితి వాచ్యార్థరూపగుణోపసంహారమాత్రం క్రియతే వాక్యార్థనిర్ణయాయేతి భావః। పంచాగ్నిప్రాణదహరశాండిల్యవైశ్వానరాదివిద్యా మిథో భిన్నా ఇతి 'నానాశబ్దాదిభేదా'దిత్యత్ర వక్ష్యతే। అత్ర తు మిథో భిన్నాస్తాః కిం ప్రతిశాఖం భిద్యం

* మార్తండం ధ్వాంతనాశాయ తిలకస్వామినం ముద ఇతి॥ † పూర్వాపరాదిభేదరహితమేకమేకరసమితి పా.

త్తేన వేతి నామాదిభేదాచ్చోదనాద్యవిశేషాచ్చ సంశయః। పూర్వపక్షే విద్యాభేదాద్గుణానుపసంహారః సిద్ధాన్తే త్వభేదా నుపసంహార ఇతి ఫలభేదః ।పూర్వతన్త్రే శాఖాన్తరాధికరణపూర్వపక్షసూత్రం నామరూపధర్మవిశేషపునరుక్తినిం దాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాన్యార్థదర్శనాత్ శాఖాన్తరే కర్మభేదస్స్యాదితి । తత్రోక్తా హేతవో నామాదయో విద్యాభేదార్థమిహోచ్యన్తే 'అథైష జ్యోతిరథైష సర్వజ్యోతిరేతేన సహస్రదక్షిణేన యజేతే'త్యత్ర ప్రకృతజ్యోతిష్టోమానువాదేన సహస్రదక్షిణాఖ్యగుణవిధిమాశఙ్క్య జ్యోతిరితిపదస్య కర్మాన్తరనామత్వసంభవే జ్యోతిష్టోమలక్షకత్వాయోగాత్ అథేతి ప్రకరణవిచ్ఛేదాచ్చ జ్యోతిష్టోమాత్కర్మాన్తరం విశిష్టదక్షిణాకం విధీయత ఇతి నామ్నః కర్మభేదకత్వముక్తం।జ్యోతిరాదిష్విత్యాదిపదేనాధ్వర్యవం హౌత్రమితి సంజ్ఞాభేదాజ్జ్యోతిష్టోమాత్ కర్మభేదో గ్రాహ్యః । తప్తం క్షీరం దధ్నా కఠినమామిక్షా, తత్ర ద్రవం జలరూపం వాజినమితి భేదః, 'తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన'మిత్యత్ర వైశ్వదేవ్యామిక్షాయాగే వాజినాఖ్యగుణవిధిర్వాజిభ్య ఇతి, వైశ్వదేవానువాదాదిత్యాశఙ్క్యామిక్షాం ప్రత్యుపసర్జనత్వేనోక్తవిశ్వేదేవానాం వాజిభ్య ఇత్యనువాదాయోగాదుత్పత్తిశిష్టామిక్షావరుద్ధే కర్మణి వాజినద్రవ్యస్యానాకాఙ్క్షితస్య విధ్యయోగాద్వాజిదేవతాకో వాజినయాగః కర్మాన్తరమితి ద్రవ్యదేవతాఖ్యరూపభేదాత్కర్మభేదస్సిద్ధాన్తితః ఆదిపదాత్ 'ఐన్ద్రం దధ్యైన్ద్రం పయ' ఇతి ద్రవ్యభేదాత్ యాగభేదో గ్రాహ్యః, ఏవమిహాపి పఞ్చాగ్నిషడగ్నిరూపభేదాత్ విద్యాభేదో వాజిచ్ఛన్దోగయోః తథా రేతో న్యూనా వాగాదయశ్ఛాన్దోగ్యే తత్సహితా వాజినామితి ప్రాణవిద్యాభేదః, కారీరివాక్యాధ్యయనే తైత్తిరీయకాణాం భూమౌ భోజనం ధర్మవిశేషో నాన్యేషాం,

> రాదిషు, అస్తి చాత్ర వేదాన్తాన్తరవిహితేషు విజ్ఞానేషు అన్యదన్యన్నామ తైత్తిరీయకం వాజసనేయకం కౌథుమకం కౌశీతకం శాట్యాయనక మిత్యేవమాది, తథా రూపభేదోఽపి కర్మభేదస్య ప్రతిపాదకః ప్రసిద్ధః 'వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన'మిత్యేవమాదిషు, అస్తి చాత్ర రూపభేదః,తద్యథా కేచిచ్ఛాఖినః పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం షష్ఠమపరమగ్నిమామనన్తి, అపరే పునః పఞ్చైవ పఠన్తి, తథా ప్రాణసంవాదాదిషు కేచిన్న్యూనాన్ వాగాదీనామనన్తి కేచిదధికాన్ , తథా ధర్మవిశేషోఽపి కర్మభేదస్య ప్రతిపాదక ఆశఙ్కితః కార్యాదిషు,అస్తి చాత్ర ధర్మవిశేషః యథాథర్వణికానాం శిరోవ్రతమితి, ఏవం పునరుక్త్యాదయోఽపి భేదహేతవో యథాసంభవం వేదాన్తాన్తరేషు యోజయితవ్యాః, తస్మాత్ ప్రతివేదాన్తం వి

అగ్న్యధ్యయనే కేషాంచిదుపాధ్యాయార్థముదకుమ్భాహరణం ధర్మో నాన్యేషాం, అశ్వమేధాధ్యయనేఽశ్వఘాసానయనం కేషాంచిదేవ నాన్యేషాం, న చ తాన్యేవ కారీర్యాదీని కర్మాణి ధర్మవిశేషముపేక్షన్తే నాపేక్షన్తే చేతి యుక్తం, అతో ధర్మవిశేషాచ్ఛాఖాన్తరే కర్మభేదశ్శఙ్కితస్తథాత్రాపి ముణ్డకాధ్యయనే కేషాంచిదేవ శిరస్యఙ్గారపాత్రధారణరూపం వ్రతం నాన్యేషామితి విద్యాభేదస్స్యాత్। పునరుక్తిరభ్యాసః । యథా 'సమిధో యజతి తనూనపాతం యజతీ'తి యజత్యభ్యాసాత్ ప్రయాజానాం భేద ఉక్తస్తథా శాఖాన్తరేఽభ్యాసాద్విద్యాభేదః,ఆదిపదాన్నిన్దాదిగ్రహః, 'ప్రాతః ప్రాతరనృతం తే వదన్తి పురోదయాజ్జుహ్వతి యేఽగ్నిహోత్ర'మిత్యనుదితహోమస్య 'యదుదితే సూర్యే ప్రాతర్జుహుయాత్ యథాఽతిథయే ప్రద్రుతాయ శూన్యాయావసథాయాహార్యం హరన్తి తాదృగేవ త'దిత్యుదితహోమస్య చ నిన్దా, తతః కర్మభేదః, ఏకస్యైవోదితేఽనుదితే చానుష్ఠానాయోగాత్, తథోదితానుదితహోమాతిక్రమకృతప్రాయశ్చిత్తాదప్యగ్నిహోత్రభేదశ్శఙ్కితః। ఏతే నిన్దాప్రాయశ్చిత్తే వేదాన్తవిద్యాసు న విద్యేతే ఇతి నోదాహ్రియేతే,యథా సర్వశాఖావిహితస్యైకకర్మణో జ్ఞాతుం కర్తుం వాఽశక్తేర్భేదస్తథా సర్వవేదాన్తాధ్యయనజ్ఞానాద్యశక్తేస్తత్తద్వేదాన్తవిద్యాభేదస్స్యాత్ , తథా శాఖానాం సర్వాసామేకరూపా సమాప్తిర్నోచ్యతే కింతు కస్యాశ్చిత్క్వచిత్కర్మణి సమాప్తిరతః సమాప్తివచనభేదాత్ ప్రతిశాఖం కర్మభేదశ్శఙ్కితః, తథా కస్యచిద్వేదాన్తస్యోంకారసార్వాత్మ్యే సమాప్తిః కస్యచిదన్యత్రేతి విద్యాభేదః, అన్యార్థదర్శనమర్థవాదస్తద్భేదాత్ కర్మభేదవద్విద్యాభే

దఇతిపూర్వపక్షసూత్రోక్తా హేతవోదర్శితాస్తే కేచిత్సిద్ధాంతెపూర్వపక్షేచాత్రోపయుజ్యంతఇతి తథాశబ్దాంతరాభ్యాససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయానికర్మభేదకాని,తత్రనామధేయం, గుణో,రూప,మభ్యాసశ్చేతి త్రయంవ్యాఖ్యాతం, యజేద్దద్యాజ్జుహుయాదితిప్రకృతిశబ్దభేదేన ధాత్వర్థభేదాత్తదవచ్ఛిన్నభావనాఖ్యకర్మభేద ఉక్తస్తథాఽత్రవేదోపాస్తీత్యాదిశబ్దభేదాద్విద్యాభేదః, 'తిస్రఆహుతీర్జుహోతీ'తిసంఖ్యయాకర్మభేదవద్వాయుప్రాణౌద్వౌ సంవర్గావితిద్విత్వసంఖ్యయాసంవర్గవిద్యాభేదస్స్యాత్, నిత్యాగ్నిహోత్రప్రకరణాత్, ప్రకరణాంతరే కుండపాయినామయనే 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహ్వతీ'తి శ్రుతమగ్నిహోత్రం ప్రకరణాంతరస్థత్వాత్కర్మాంతరమితి సిద్ధాంతితం। తథాత్ర వేదాంతభేదేప్రకరణభేదాదుపాస్తిభేదఇతిపూర్వపక్షః ॥సిద్ధాంతయతి॥ఏవమితి॥సర్వైర్వేదాంతైః ప్రతీయంతఇతి సర్వవేదాంతప్రత్యయాని తైర్విహితానీత్యర్థః । ఉక్తనామాదిభిరగ్నిహోత్రాది కర్మణాంప్రతిశాఖంభేదేప్రాప్తే శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రం 'ఏకంవాసంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషా'దితి। తత్రచోదనావిధాయకశ్శబ్దశ్చోదితఃప్రయత్నోవా,తస్యావిశేషమాహ॥ యథైకస్మిన్నితి॥ఏకధాత్వర్థహోమావచ్ఛిన్నప్రయత్నైక్యవదుపాస్తిప్రయత్నైక్యమిత్యర్థః।యథాజ్యేష్ఠత్వాది గుణకప్రాణవిద్యాసర్వశాఖాస్వేకా తథాపంచాగ్నివి

జ్ఞానభేదఇతి।ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః, సర్వవేదాంతప్రత్యయానివిజ్ఞానానితస్మిన్తస్మిన్వేదాంతేతానితాన్యేవభవితుమర్హంతి।కుతః,చోదనాద్యవిశేషాత్। ఆదిగ్రహణేనశాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రోదితాఅభేదహేతవఇహాకృష్యంతె, సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యర్థః।యథైకస్మిన్నగ్నిహోత్రేశాఖాభేదేఽపిపురుషప్రయత్నస్తాదృశఏవచోద్యతేజుహుయాదితి । ఏవం 'యోహవైజ్యేష్ఠంచశ్రేష్ఠంచవేదే'తివాజసనేయినాంఛందోగానాంచతాదృశ్యేవచోదనా, ప్రయోజనసంయోగోఽప్యవిశిష్టఏవ 'జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాంభవతీ'తి। రూపమప్యుభయత్రతదేవవిజ్ఞానస్యయదుతజ్యేష్ఠత్వశ్రేష్ఠత్వాదిగుణవిశేషణాన్వితంప్రాణతత్త్వం యథాచద్రవ్యదేవతేరూపంయాగస్య, ఏవంవిజ్ఞేయంరూపంవిజ్ఞానస్య తేనహితద్రూప్యతే।సమాఖ్యాపి సైవప్రాణవిద్యేతి, తస్మాత్సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం విజ్ఞానస్య।ఏవంపంచాగ్నివిద్యావైశ్వానరవిద్యాశాండిల్యవిద్యేత్యేవమాదిషు యోజయితవ్యం। యేతునామరూపాద్యోభేదహేత్వాభాసాస్తెప్రథమఏవకాండే 'ననామ్నాస్యాదచోదనాభిధానత్వా'దిత్యారభ్యపరిహృతాః ఇహాపికంచిద్విశేషమాశంక్యపరిహరతి॥ ... ...

సూ. ౨. భేదాన్నేతిచేన్నైకస్యామపి ॥

స్యాదేతత్ సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వంవిజ్ఞానానాం గుణభేదాన్నోపపద్యతె । తథాహివాజసనేయినః

ద్యాఫ్యైకాఫలసంయోగాద్యవిశేషాత్, తథాన్యాపివిద్యాభిన్నేత్యాహ ॥ ఏవం పంచాగ్నీతి ॥ పూర్వపక్షహేతూన్నిరాచష్టే॥యేత్వితి॥కాఠకమిత్యాదినామ్నాకర్మభేదోనయుక్తః,కుతః,అచోదనాభిధానత్వాత్ కాఠకాదిశబ్దానాంగ్రంథనామతయాకర్మవాచిత్వాభావాదతోభిన్ననామకశాఖాగ్రంథభేదేఽపి తద్విహితంకర్మైకమేవ, అల్పరూపభేదోఽపి నకర్మైక్యవిరోధీ,ధర్మవిశేషస్త్వధ్యయనాంగంనకర్మాంగమతోనకర్మభేదకః,శాఖాభేదేపునరుక్తిరసిద్ధా,నిందాన్యార్థదర్శనయోరపినభేదకత్వంతత్తద్విధిస్తుతిమాత్రత్వాత్ బహుశాఖాధ్యయనాద్యశక్తావపి స్వశాఖానుక్తవిశేషస్యాపేక్షితస్యాన్యతోగ్రహణసంభవాదశక్తిరపినభేదికాఏకస్మిన్నపికర్మణ్యంగలోపాదినాప్రాయశ్చిత్తంసంభవతి ఏవంసమాప్తివచనభేదోఽప్యప్రయోజకఇత్యేవం కర్మభేదప్రమాణప్రాబల్యేభేదహేతవః పరిహృతాఇత్యర్థః । తర్హిశాఖాంతరన్యాయేనైవకర్మైక్యవద్విద్యైక్యసిద్ధేఃపునరుక్తిరిత్యతఆహ॥ఇహాపీతి॥ ... ... *

౨. రూపస్యోత్పత్తిశిష్టత్వాద్విశేషః పంచాగ్నిర్వేదేత్యాద్యుపాసనోత్పత్తివిధిస్థపంచాగ్న్యాదిరూపభేదాదుపాసనాభేదస్స్యాత్,ఆమిక్షావాజినరూపభేదాత్ కర్మభేదవదిత్యధికాశంకానిరాసార్థత్వాత్ నహ్యేనరుక్త్యమస్యాధి

కరణస్యేతి మత్వాశంకాం వ్యాచష్టే ॥ స్యాదిత్యాదినా ॥ అస్య పృథక్సూత్రత్వాత్ కర్మన్యాయానాం మానసవిద్యాసు వినా సూత్రం దుర్యోజత్వాచ్చ పునరుక్తిగంధోఽపి నాస్తీతి మంతవ్యం । ననుతస్య మృతస్య దాహార్థమగ్నిరంత్యేష్టికః షష్ఠో యః ప్రసిద్ధః వాజిభిరుక్తః స ఛాందోగ్యైరుపసంహార్య ఇతి నరూపభేద స్తత్రాహ ॥ నచాత్రేతి ॥ అస్తు ప్రజననగుణవతోఽగ్నేః సోవాజినామావాపశ్ఛందోగానాం చ తస్యోద్వాపస్తతః కిమిత్యత ఆహ ॥ ఆవాపేతి ॥ ఛాందోగ్యే షష్ఠాగ్న్యభావమంగీకృత్యాల్పరూపభేదో న విద్యైక్యవిరోధీతి పరిహరతి ॥ నైష దోష ఇత్యాదినా ॥ అంగీకారం త్యజతి ॥ పఠ్యతేపీతి ॥ ఇతోఽస్మాల్లోకాద్దిష్టం లోకాంతరం ప్రేతం గతం జ్ఞాతయోఽగ్నయే హరంతీత్యర్థః ॥ ననుఛాందోగ్యేఽగ్నిమాత్రం శ్రుతం వాజసనేయి

పంచాగ్నివిద్యాం ప్రస్తుత్య షష్ఠమపరమగ్నిమామనంతి 'తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతీ'త్యాదినా। ఛందోగాస్తు తం నామనంతి పంచసంఖ్యయైవ త ఉపసంహరంతి 'అథహ య ఏతానేవం పంచాగ్నీన్వేదే'తి యేషాం చ సగుణో నాస్తి యేషాం చాస్తి తేషాం కథముభయేషామేకా విద్యోపపద్యేత, నచాత్ర గుణోపసంహారశ్శక్యతే ప్రత్యేతుం, పంచసంఖ్యావిరోధాత్ । తథా ప్రాణసంవాదే శ్రేష్ఠాదన్యాంశ్చతురః ప్రాణాన్ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి ఛందోగా ఆమనంతి । వాజసనేయినస్తు పంచమమప్యామనంతి 'రేతో వై ప్రజాపతిః ప్రజాయతే హ ప్రజయా పశుభిర్య ఏవం వేదే'తి। ఆవాపోద్వాపభేదాచ్చ వేద్యభేదో భవతి వేద్యభేదాచ్చ విద్యాభేదో ద్రవ్యదేవతాభేదాదివ యాగస్యేతి చేత్, నైష దోషః, యత ఏకస్యామపి విద్యాయామేవం జాతీయకో గుణభేద ఉపపద్యతే। యద్యపి షష్ఠస్యాగ్నేరుపసంహారో న సంభవతి తథాపి ద్యుప్రభృతీనాం పంచానామగ్నీనాముభయత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ న విద్యాభేదో భవితుమర్హతి, నహి షోడశిగ్రహణాగ్రహణయోరతిరాత్రో భిద్యతే । పఠ్యతే పి చ షష్ఠోఽగ్నిశ్ఛందోగైః 'తం ప్రేతం దిష్టమితోఽగ్నయ ఏవ హరంతీ'తి। వాజసనేయినస్తు సాంపాదికేషు పంచస్వగ్నిష్వనువృత్తాయాస్సమిద్ధూమాదికల్పనాయా నివృత్తయే 'తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతి సమిత్సమి'దిత్యాదిసమామనంతి స నిత్యానువాదః। అథాప్యుపాసనార్థ ఏష వాదస్తథాపి స గుణశ్శక్యతే ఛందోగైరప్యుపసంహర్తుం। నచాత్ర పంచసంఖ్యావిరోధ ఆశంక్యః, సాంపాదికాగ్న్యభిప్రాయా హ్యేషా పంచసంఖ్యా నిత్యానువాదభూతా న విధిసమవాయినీత్యదోషః। ఏవం ప్రాణసంవాదాదిష్వప్యధికస్య గుణస్యేతరత్రోపసంహారో న విరుధ్యతే । నచావాపోద్వాపభేదాద్వేద్యభేదో విద్యాభేదశ్చాశంక్యః, కస్యచిద్వేద్యాంశస్యావాపోద్వాపయోరపి భూయసో వేద్యరాశేరభేదావగమాత్, తస్మాదైకవిద్యమేవ॥ ... ...

సూ. ౩. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేఽధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః॥

యదప్యుక్తమాథర్వణికానాం విద్యాం ప్రతి శిరోవ్రతాద్యపేక్షణాదన్యేషాం చ తదనపేక్షణాద్విద్యాభేద ఇతి, తత్ప్రత్యుచ్యతే। స్వాధ్యాయస్యైష ధర్మో న విద్యాయాః, కథమిదమవగమ్యతే యతస్తథాత్వేన స్వాధ్యాయధర్మత్వేన సమాచారే వేదవ్రతోపదేశపరే గ్రంథే ఆథర్వణికా ఇదమపి వేదవ్రతత్వేన సమాఖ్యాత

భిస్తు సమిదాదివిశేషః పఠ్యత ఇతి రూపభేద స్తదవస్థస్తత్రాహ ॥ వాజసనేయినస్త్వితి ॥ షష్ఠాగ్నేస్తద్విశేషస్య చానువాదమాత్రత్వం న తూపాస్యత్వం పంచాగ్నయ ఏవోపాస్యా ఉభయత్రేతి న రూపభేద ఇత్యర్థః । సవిశేషస్య షష్ఠాగ్నేరుపాస్యత్వేపి న రూపభేద ఇత్యాహ ॥ అథాపీతి॥ ద్యుభ్వాదీనాం పంచానామగ్నీనామగ్నిత్వసంపత్తివిధిరైవార్థాత్ పంచత్వం సంపత్తికల్పితాగ్నీనాం సిద్ధమనూద్యతే న ధ్యేయత్వేన విధీయత ఇత్యర్థః । ఛందోగైర్వాజిశాఖాస్థం రేత ఉపసంహర్తవ్యమిత్యుక్త్వాఽనుపసంహారేపి న విద్యాభేద ఇత్యాహ ॥ నచావాపేతి ॥ ... ... *

౩. ఏవం రూపభేదో న విద్యాభేదక ఇత్యుక్త్వా ధర్మవిశేషోపి న విద్యాభేదక ఇత్యాహ ॥ స్వాధ్యాయస్యేతి॥ గోదానవదధ్యయనాంగత్వేన శిరోవ్రతమాథర్వణికానాం సూత్రే విహితం న విద్యాంగమిత్యర్థః। అధికారాచ్చేతి వ్యాచష్టే॥ నైతదితి॥ ఏత

త్ప్రికృతం ముండకం 'అననుష్ఠితశిరోవ్రతో నరో నాధీత' ఇతి శ్రుతేర్ముండకాధ్యయనాంగమేవ శిరోవ్రతమిత్యర్థః। నను విద్యాంగత్వేనాపి ఇదం వ్రతం శ్రుతమితి శంకతే ॥నన్వితి॥ సర్వశాఖాసు బ్రహ్మవిద్యైకైవ చేద్విద్యాసంయుక్తం వ్రతమపి సర్వత్ర సంబధ్యేత, న చ సంబధ్యత ఇతి విద్యాభేద ఇత్యర్థః। ప్రకృతగ్రంథవాచ్యేతచ్ఛబ్దబలాద్బ్రహ్మప్రకాశకగ్రంథపరో బ్రహ్మవిద్యాశబ్ద ఇతి పరిహరతి ॥నేతి॥ తస్య శిరోవ్రతస్య ముండకాధ్యయనే నియమ ఇత్యత్ర సవవదితి నిదర్శననిర్దేశః - సవా హోమాః ఆథర్వణైః స్వసూత్రోదితా ఏకోఽగ్నిరేకర్షిసంజ్ఞయా ప్రసిద్ధస్తస్మిన్నగ్నౌ కార్యా ఇతి యథా నియమ్యంతే తథేత్యర్థః

౪. కించ, వేద్యైక్యేన నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యైక్యం తావచ్ఛ్రుతిర్దర్శయతి, తత్సన్నిధిపాఠాత్సగుణవిద్యానామపి సర్వశాఖాస్వైక్యసిద్ధిరిత్యాహ సూత్రకారః॥ దర్శయతి చేతి॥ సగుణమప్యేకం వేదత్రయవేద్యం దర్శయతీత్యాహ॥ తథేతి॥

మితి సమామనంతి। నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీత ఇతి చాధికృతవిషయాదేతచ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దాచ్చ స్వోపనిషదధ్యయనధర్మ ఏవైష ఇతి నిర్ధార్యతే। నను చ 'తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణ'మితి బ్రహ్మవిద్యాసంయోగశ్రవణాదేకైవ సర్వత్ర బ్రహ్మవిద్యేతి సంకీర్త్యతైష ధర్మః, న, తత్రాప్యేతామితి ప్రకృతప్రత్యవమర్శనాత్, ప్రకృతత్వం చ బ్రహ్మవిద్యాయా గ్రంథవిశేషాపేక్షమితి గ్రంథవిశేషసంయోగ్యేవైష ధర్మః। సవవచ్చ తన్నియమ ఇతి నిదర్శననిర్దేశః। యథా చ సవాః సప్త సౌర్యాదయః శతౌదనపర్యంతా వేదాంతరోదితత్రేతాగ్న్యనభిసంబంధాదాథర్వణోదితైకాగ్నిసంబంధాచ్చాథర్వణికానామేవ నియమ్యంతే తథాఽయమపి ధర్మః స్వాధ్యాయవిశేషసంబంధాత్తైరేవ నియమ్యేత, తస్మాదప్యనవద్యం విద్యైకత్వం॥ ... ...

సూ. ౪. దర్శయతి చ ॥

దర్శయతి చ వేదో విద్యైకత్వం, సర్వవేదాంతేషు వేద్యైకత్వోపదేశాత్ 'సర్వే వేదా యత్పదమామనంతీ'తి, తథైతమేవ బహ్వృచా మహత్యుక్థే మీమాంసంతే 'ఏతమగ్నావధ్వర్యవ ఏతం మహావ్రతే ఛందోగా' ఇతి చ। తథా 'మహద్భయం వజ్రముద్యత'మితి కాఠకే ఉక్తస్యేశ్వరగుణస్య భయహేతుత్వస్య తైత్తిరీయకే భేదదర్శననిందాయై పరామర్శో దృశ్యతే 'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి తత్త్వేవ భయం విదుషోఽమన్వానస్యే'తి। తథా వాజసనేయకే ప్రాదేశమాత్రసంపాదితస్య వైశ్వానరస్య ఛాందోగ్యే సిద్ధవదుపాదానం 'యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్త' ఇతి, తథా సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వేనాన్యత్ర విహితానాముక్థాదీనామన్యత్రోపాసనవిధానాయోపాదానాత్ ప్రాయదర్శనన్యాయేనోపాసనానామపి సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వసిద్ధిః॥ ... ... *

సూ. ౫. ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ॥

ఇదం ప్రయోజనసూత్రం॥ స్థితే చైవం సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వే విజ్ఞానానామన్యత్రోదితానాం విజ్ఞా

కించ శాఖాంతరోక్తపదార్థస్య శాఖాంతరే సిద్ధవత్పరామర్శో విద్యైక్యం దర్శయతీత్యాహ ॥తథా మహద్భయమిత్యాదినా॥ ఏష నరః ఏతస్మిన్నద్వయేఽల్పమప్యంతరం భేదం యదా పశ్యత్యథ తదాఽస్య సంసారభయం భవత్యేవ, యస్మాద్విదుషో నరస్య భేదదర్శినస్తదేవ బ్రహ్మ భయంకరం భవతి, బ్రహ్మైవాహమిత్యమన్వానస్యేత్యర్థః। ప్రాదేశమాత్రముపాస్త ఇతి సిద్ధవదుపాదానం వైశ్వానరవిద్యైక్యం దర్శయతీత్యాహ॥ తథేతి॥ కించ సర్వేషు వేదాంతేషూక్థాదీనాం ప్రతీయమానత్వే న హేతుర్నైతదవగమ్యతే అన్యత్రోక్తానాం తేషామన్యత్రోపాస్త్యర్థముపాదానమితి, తతస్తదుపాస్తీనామపి సర్వవేదాంతప్రమాణకత్వేనైక్యం బాహుల్యేన సిద్ధ్యతీత్యాహ ॥తథేతి॥ బ్రహ్మవిద్యైక్యవదుక్థాదివిద్యైక్యమిత్యర్థః॥ అధికరణం ౧. ॥

౫. సర్వశాఖాసు విద్యైక్యచింతాయాః ఫలమాహ॥ ఉపసంహార ఇతి॥ శాఖాభేదే సమానవిద్యాయాం శ్రుతా గుణా య

థా శ్రుతివ్యవస్థితా ఉతైకత్ర శ్రుతా ఇతరశాఖాత ఉపసంహర్తవ్యా ఇతి సందేహే విద్యైక్యేఽపి తత్ర తత్రోక్తైరేవ గుణై ర్విద్యోపకారసిద్ధేః శాఖాభేదేన గుణా వ్యవస్థితా ఇతి పూర్వపక్షః, తత్ర విద్యైక్యచింతా వైఫల్యమితి ఫలం। సిద్ధాంతత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే ॥స్థితే చేత్యాదినా॥ గుణానాం గుణ్యవినాభావాదేకశాఖాస్థవిద్యాయా శాఖాంతరోక్తతద్విద్యా గుణవతీ తదభిన్నత్వాత్ తద్విద్యావదిత్యనుమానాద్విద్యైక్యే గుణోపసంహారసిద్ధిరిత్యర్థః। ప్రధానైక్యే తదుపకారకాణామంగా నాముపసంహారే దృష్టాంతమాహ॥ విధిశేషవదితి॥ ఉక్తమేవ వ్యతిరేకముఖేనాహ ॥యదిహీతి॥ నన్వాగ్నేయయాగాదరు ద్ధానాం గుణానాం తతోఽభిన్నే సౌర్యే ప్రాప్తివద్విద్యాంతరస్థగుణానాం విద్యాంతరే ప్రాప్తిః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ॥ ప్రకృ తీతి॥ ప్రకృతిగుణానాం వికారే ప్రాప్తిర్యుక్తా విద్యానాం తు ప్రకృతివికృతిభావాసిద్ధేర్న తత్ప్రాప్తిరిత్యర్థః। నైవమితి గుణా నుపసంహారో నేత్యర్థః। ఉత్తరసూత్రాణామనేన సూత్రేణ పౌనరుక్త్యం వారయతి॥ అస్యైవేతి॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణం ❁

౬. పూర్వం చోదనాద్యవిశేషాదుత్సర్గతో విద్యైక్యముక్తం తస్యాపవాదం వక్తుమాహ ॥ అన్యథాత్వమితి ॥ అత్ర వా

న గుణానామన్యత్రాపి సమానే విజ్ఞానే ఉపసంహారో భవతి అర్థాభేదాత్ । య ఏవ హి తేషాం గుణానా మేకత్రార్థో విశిష్టవిజ్ఞానోపకారః స ఏవాన్యత్రాపి, ఉభయత్రాపి హి తదేవైకం విజ్ఞానం తస్మాదుపసంహారః విధిశేషవత్, యథా విధిశేషాణామగ్నిహోత్రాదిధర్మాణాం తదేవైకమగ్నిహోత్రాదికర్మ స ర్వత్రేత్యర్థాభేదాదుపసంహార ఏవమిహాపి । యది హి విజ్ఞానభేదో భవేత్ తతో విజ్ఞానాంతరనిబంధనత్వా ద్గుణానాం ప్రకృతివికృతిభావాభావాచ్చ న స్యాదుపసంహారః, విజ్ఞానైకత్వే తు నైవమితి । అస్యైవ ప్ర యోజనసూత్రస్య ప్రపంచః సర్వాభేదాదిత్యారభ్య భవిష్యతి॥ ... ... ❁

సూ. ౬ అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ ॥

వాజసనేయకే 'తే హ దేవా ఊచుర్హంతాసురాన్ యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేతి తే హ వాచమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి' ప్రక్రమ్య వాగాదీన్ ప్రాణానసురపాప్మవిద్ధత్వేన నిందిత్వా ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహః పఠ్యతే 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయ'దితి । తథా ఛాందోగ్యేఽపి 'తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామ' ఇతి ప్రక్రమ్యేతరాన్ ప్రాణానసురపాప్మవిద్ధత్వేన నిందిత్వా తథైవ ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహః పఠ్యతే 'అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిర' ఇతి। ఉభయత్రాపి చ ప్రాణప్రశంసయా ప్రాణవిద్యావిధిరధ్యవసీయతే। తత్ర సంశయః, కిమత్ర విద్యాభేదః స్యాదాహోస్విద్విద్యైకత్వమితి, కిం తావత్ ప్రాప్తం పూర్వేణ న్యాయేన విద్యైకత్వమితి । నను న యుక్తం విద్యైకత్వం ప్రక్రమభేదాత్, అన్యథా హి ప్రక్రమంతే వాజసనేయినః అన్యథా ఛందోగాః 'త్వం

జినాముద్గీథబ్రాహ్మణం ఛందోగానాముద్గీథాధ్యాయం చ విషయమాహ॥ వాజేత్యాదినా॥ 'తే హ దేవాః సాత్త్వికవృత్త యః ప్రాణా అన్యోన్యమాహుర్హంతేదానీమస్మిన్యజ్ఞ ఉద్గీథేనోద్గాత్రేణ కర్మణా రజస్తమోవృత్తిరూపానసురానతీత్య దే వత్వం గచ్ఛామ' ఇతి తే చైవం నిర్దోషముద్గీథకర్తారముపాస్యం నిర్ధారయితుం కృతసంవాదాః ప్రథమం వాచం పరీక్షి తవంతస్త్వమౌద్గాత్రం నోఽస్మాకం కుర్వితి, తయా త్వనృతం కృతం, తథా ఘ్రాణచక్షుఃశ్రోత్రమనాంస్యపి క్రమేణాసురపా ప్మనా గ్రస్తానీతి నిందిత్వా ఆసన్యం ఆస్యే భవం ముఖమధ్యస్థం ప్రాణముపాస్యం నిర్ధారితవంత ఇత్యర్థః। తత్ర తత్రాన్యో న్యాభిభవాత్మకయుద్ధే ప్రవృత్తే దేవాః పూర్వవదుద్గీథమాహృతవంతః, అనేనోద్గీథేనైతానసురాన్ జయామేత్యర్థః। భేదాభేదభానాభ్యాం సంశయమాహ ॥తత్రేతి॥ అత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేనోద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యేన విద్యైక్య మితి పూర్వపక్షే మిథో గుణోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే సంజ్ఞైక్యేఽపి విద్యైక్యాపవాదాదనుపసంహార ఇతి, ఏవం యత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేన పూర్వపక్షః తత్రాపవాదికీ సంగతిరితి మంతవ్యం। సూత్రస్థసిద్ధాంతిశంకాభాగం వ్యా చష్టే ॥ నను న యుక్తమితి ॥ సంపూర్ణోద్గీథకర్మకర్తా ప్రాణో వాజినాముపాస్యః, ఉద్గాయేతి కర్తృశబ్దాచ్ఛందోగానాం

తూద్గీథావయవఓంకారః ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యః, 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథ'మిత్యుపక్రమ్య ప్రాణముద్గీథమితి కర్మరూపత్వశబ్దాత్, తథాచ కర్తృకర్మణోరుపాస్యయోర్భేదాద్విద్యయోరన్యథాత్వంభేదఇతి శంకార్థః, ఉద్గీథత్వేనేతి-ఓంకారత్వేనేత్యర్థః। అల్పరూపభేదోనవిద్యైక్యవిరోధీత్యుక్తన్యాయేనపూర్వపక్షీపరిహరతి ॥నైషఇతి॥ అసురాత్యయాభిప్రాయఃఅసురజయార్థసంవాదః, యథాఽశ్మానం ప్రాప్యలోష్టోవిధ్వంసతే తథాప్రాణంహంతుమాగతా అసురాస్తస్యవీర్యేణస్వయమేవ విధ్వస్తాఇతిశ్రుతముభయత్రేత్యర్థః। అల్పరూపభేదమంగీకృత్యాపి విద్యైక్యముక్తఃసోఽపినాస్తీత్యాహ ॥వాజేతి॥ ఉద్గీథకర్మరూపత్వేన ప్రాణస్యోభయత్రశ్రుతత్వాదేకత్రశ్రుతం కర్తృత్వమప్యుభయత్ర ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః ... ... *

౭. బహువిరుద్ధరూపభేదాన్నవిద్యైక్యమితి సిద్ధాంతయతి ॥నవేతి॥ అక్షరంవిశినష్టి ॥ఉద్గీథమితి॥తదవయవమిత్యర్థః। పృథివ్యాదిరసానాంరసతమఓంకారః, ఆప్తిస్సమృద్ధిరితిగుణానుక్త్వా గుణవత్యోంకారేప్రాణదృష్టివిధానాయా

నఉద్గాయే'తి వాజసనేయినఉద్గీథస్యకర్తృత్వేన ప్రాణమామనంతి, ఛందోగాస్తూద్గీథత్వేనతముద్గీథముపాసాంచక్రిరఇతి,తత్కథంవిద్యైకత్వంస్యాదితిచేత్, నైషదోషః,నహ్యేతావతావిశేషేణవిద్యైకత్వముపగచ్ఛతిఅవిశేషస్యాపిబహుతరస్యప్రతీయమానత్వాత్ ।తథాహిదేవాసురసంగ్రామోపక్రమత్వమసురాత్యయాభిప్రాయఉద్గీథోపన్యాసోవాగాదిసంకీర్తనంతన్నిందయాముఖ్యప్రాణవ్యపాశ్రయః, తద్వీర్యాచ్చాసురవిధ్వంసనమశ్మలోష్టాదినిదర్శనేనేత్యేవంబహవోఽర్థాఉభయత్రాప్యవిశిష్టాఃప్రతీయంతే।వాజసనేయకేపిచోద్గీథసామానాధికరణ్యంప్రాణస్యశ్రుతం 'ఏషఉవాఉద్గీథ'ఇతి। తస్మాచ్ఛాందోగ్యేపికర్తృత్వంలక్షయితవ్యం, తస్మాచ్చవిద్యైకత్వమితి॥ ... ... *

సూ. ౭. నవాప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివత్॥

నవావిద్యైకత్వమత్రన్యాయ్యం, విద్యాభేదఏవాత్రన్యాయ్యః, కస్మాత్, ప్రకరణభేదాత్ - ప్రక్రమభేదాదిత్యర్థః ।తథాహిప్రక్రమభేదోదృశ్యతే, ఛాందోగ్యేతావత్ 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'తి, ఏవముద్గీథావయవస్యోంకారస్యోపాస్యత్వంప్రస్తుత్య రసతమాదిగుణోపవ్యాఖ్యానంచతత్రకృత్వా 'అథఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానంభవతీ'తి, పునరపితమేవోద్గీథావయవమోంకారమనువర్త్యదేవాసురాఖ్యాయికాద్వారేణతంప్రాణముద్గీథముపాసాంచక్రిరఇత్యాహ।తత్రయద్యుద్గీథశబ్దేనసకలాభక్తిరభిప్రేయేతతస్యాశ్చ కర్తోద్గాతా ఋత్విక్ తతఉపక్రమశ్చోపరుధ్యేత, లక్షణాచ ప్రసజ్యేత, ఉపక్రమతంత్రేణచైకస్మిన్వాక్యేఉపసంహారేణభవితవ్యం, తస్మాదత్ర తావదుద్గీథావయవే ఓంకారేప్రాణదృష్టిరుపదిశ్యతే। వాజసనేయకేతు ఉద్గీథశబ్దేనావయవగ్రహణకారణాభావాత్ సకలైవభక్తిరావే

ద్యాయికా ప్రస్తూయతే అఖండసమాప్తేః । నను వాజివాక్యైకవాక్యత్వార్థంఛాందోగ్యోపక్రమస్థముద్గీథపదం సంపూర్ణసామభక్తిపరమస్తు, ప్రాణముద్గీథమిత్యత్రాప్యుద్గీథకర్తా ప్రాణఉపాస్యఇతి వ్యాఖ్యాయతామిత్యతఆహ ॥ తత్రయద్యుద్గీథేతి ॥ ఓంకారోపాస్త్యుపక్రమభంగఉద్గీథపదేకర్తృలక్షణాచేతిదోషద్వయంస్యాదిత్యర్థః । ననుసిద్ధాంతేపితత్పదేఽవయవలక్షణాస్వీకార్యా తతోవరంకర్తృలక్షణాశ్రుత్యంతరానుగ్రహాత్తథాచోపసంహారేకర్తృప్రాణోపాస్తినిశ్చయాదుపక్రమేపితన్నిశ్చయఇత్యతఆహ ॥ఉపక్రమేతి॥ సందిగ్ధోపక్రమోహివాక్యశేషాన్నిశ్చీయతే । యథాక్తాశ్శర్కరాఇత్యత్రాంజనద్రవ్యసందేహే 'తేజోవైఘృత'మితి వాక్యశేషాన్నిశ్చయః, ఇహతూపక్రమేఽక్షరస్యోపాస్యత్వంనిశ్చితం,తత్సమానాధికరణోద్గీథపదస్యావయవలక్షణాచ వినిశ్చితేతి ప్రాణముద్గీథమిత్యుపసంహారస్తదేకార్థతయానేయ ఇత్యర్థః । ఏవంఛాందోగ్యేఓంకారఉపాస్యఉక్తః, ఇతరత్రతు ప్రాణఇత్యుపాస్యభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాహ ॥ వాజేతి॥యదుక్తంవాజిశ్రుతావపిప్రాణస్యోద్గీథరూపత్వశ్రుతేరుపాస్యైకత్వమితితద్దూషయతి॥యదపీత్యా

దినా॥ తతోఽద్గీథఉపాస్యతయానోక్తః కింతుప్రాణస్యోపాస్యగుణతయేత్యర్థః । కించోద్గీథఓంకారశ్ఛాందోగ్యే, అ
త్రతుభక్తిరిత్యుపాస్యభేదఇత్యాహ ॥సకలేతి॥ ప్రాణస్యజడత్వాన్నోద్గాతృత్వం, కింతూద్గీథత్వమేవ వాజిభిరపిగ్రాహ్య
మిత్యైక్యమాశంక్యాహ ॥ నచేతి ॥ సఉద్గాతావాగ్విశిష్టప్రాణేనోద్గాత్రంకృతవానితిశ్రుతేరసంభవోఽపి నేత్యర్థః
యదుక్తంబహుతరార్థావిశేషాద్విద్యైక్యమితి తత్రాహ॥నచేతి॥ ఏకత్రోద్గాతా ప్రాణఉపాస్యోఽన్యత్రోంకారఇత్యంత
రంగోపాస్యరూపభేదేస్పష్టేసతి బహిరంగార్థవాదసామ్యమాత్రేణ నోపాసనైక్యంయుక్తమిత్యర్థః । వాక్యసామ్య
మాత్రేణార్థైక్యంనాస్తీత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥తథాహీతి॥ 'వివాఏతంప్రజయాపశుభిరర్ధయతివర్ధయత్యస్యభ్రా
తృవ్యంయస్యహవిర్నిరుప్తంపురస్తాచ్చంద్రమాఅభ్యుదేతి త్రేధాతండులాన్ విభజేద్యేమధ్యమాస్స్యుస్తానగ్నయేదాత్రే
పురోడాశమష్టాకపాలంకుర్యాద్యేస్థవిష్ఠాస్తానింద్రాయప్రదాత్రేదధగ్గ్శ్చరుంయేఽణిష్ఠాస్తాన్విష్ణవేశిపివిష్టాయశృతేచరు'
మిత్యభ్యుదయవాక్యం । అస్యార్థః, యస్యయజమానస్యచతుర్దశ్యామేవామావాస్యాభ్రాంత్యాదర్శకర్మార్థంప్ర
వృత్తస్య పురస్తాత్పూర్వం హవిస్తండులదధిపయోరూపం నిరుప్తందర్శదేవతాభ్యోఽగ్న్యాదిభ్యస్సంకల్పితం చంద్ర
మాశ్చపశ్చాదభ్యుదేతితమేతంయజమానంకాలవ్యత్యయాపరాధాత్ తదేవనిరుప్తంహవిః ప్రజాదినాఽర్ధయతివియోజ
యతి శత్రుంచాస్యవర్ధయతి యస్మాత్తాన్ కాలభ్రాంతిమాన్ యజమానః, యేమధ్యమాదిభావేనత్రేధాభూతాస్తండులా

ద్యతేత్వంనఉద్గాయేత్యపి-తస్యాఃకర్తోద్గాతర్త్విక్ ప్రాణత్వేననిరూప్యతఇతిప్రస్థానాంతరం । యదపిత
తోఽద్గీథసామానాధికరణ్యంప్రాణస్య తదప్యుద్గాతృత్వేనైవదిదర్శయిషితస్యప్రాణస్యసర్వాత్మత్వప్ర
తిపాదనార్థమితినవిద్యైకత్వమావహతి, సకలభక్తివిషయఏవచతత్రాప్యుద్గీథశబ్దఇతివైషమ్యం।నచప్రా
ణస్యోద్గాతృత్వమసంభవేనహేతునాపరిత్యజ్యేత, ఉద్గీథభావవదుద్గాతృభావస్యాప్యుపాసనార్థత్వేనోప
దిశ్యమానత్వాత్ ప్రాణవీర్యేణైవచోద్గాతౌద్గాత్రంకర్మకరోతీతినాస్త్యసంభవః । తథాచతత్రైవ
శ్రావితం 'వాచాచహ్యేవసప్రాణేనచోదగాయ'దితి । నచవివక్షితార్థభేదేఽవగమ్యమానేవాక్యచ్ఛా
యానుసారమాత్రేణ సమానార్థత్వమధ్యవసాతుంయుక్తం, తథాహ్యభ్యుదయవాక్యేపశుకామవాక్యే
చ 'త్రేధాతండులాన్విభజేద్యేమధ్యమాస్స్యుస్తానగ్నయేదాత్రేపురోడాశమష్టాకపాలంకుర్యాత్'
ఇత్యాదినిర్దేశసామ్యేఽప్యుపక్రమభేదాదభ్యుదయవాక్యే దేవతాపనయోఽధ్యవసితః, పశుకామవా
క్యేతుయాగవిధిః, తథేహాప్యుపక్రమభేదాద్విద్యాభేదః, పరోవరీయస్త్వాదివత్ । యథాపరమాత్మదృ
ష్ట్యధ్యాససామ్యేఽపి 'ఆకాశోహ్యేవైభ్యోజ్యాయానాకాశఃపరాయణంసఏషపరోవరీయానుద్గీథస్స

దధ్యాదిసహితాన్నిరుప్తాస్తాన్విభజేదగ్న్యాదిభ్యోవియోజయేత్, వియోజ్యచదాతృత్వాదిగుణకాగ్న్యాదిభ్యోదర్శదే
వభిన్నేభ్యోనిర్వపేదితిదధన్ దధనిస్థవిష్ఠతండులచరుంశృతేమగ్ధే అణిష్ఠతండులచరుమిత్యర్థః । అత్రకాలాపరాధేన
దేవాంతరయుక్తంప్రాయశ్చిత్తరూపం దర్శాద్భిన్నంకర్మవిధీయతఇతిప్రాప్తేతండులత్రేధాత్వాద్యనువాదేన విభజే
దితిహవిషఃప్రకృతదేవవియోగేనతస్మిన్నేవదర్శకర్మణిదేవతాంతర సంబంధమాత్రవిధానం నకర్మాంతరమితిసిద్ధాంతి
తం, ఏవమభ్యుదయవాక్యేకాలాత్యయాపరాధేనోపక్రమాద్దర్శకర్మణ్యేవహవిషఃపూర్వదేవతాభ్యోఽపనయోవియో
గోఽధ్యవసితః, పశుకామవాక్యేతు యద్యపి 'యేస్థవిష్ఠాస్తానగ్నయేసనివిదేఽష్టాకపాలంనిర్వపేద్యేమధ్యమాస్తాన్విష్ణ
వేశిపివిష్టాయశృతేచరుంయేక్షోదిష్ఠాస్తానింద్రాయప్రదాత్రేదధగ్గ్శ్చరు'మితి నిర్దేశోఽభ్యుదయవాక్యసమోఽస్తి, త
థాపి 'యఃపశుకామస్స్యాత్ సోఽమావాస్యాయామిష్ట్వావత్సానపాకుర్యా'దితినిత్యందర్శకర్మసమాప్య పునర్దోహా
ర్థంవత్సాపాకరణవిధ్యుపక్రమాత్పశుకామస్య యాగాంతరవిధిరేవనాభ్యుదయవాక్యేనార్థైక్యమితి, తథా ప్రకృ
తేఽపినిర్దేశసామ్యంనవిద్యైక్యప్రయోజకమిత్యర్థః । వత్సానపాకుర్యాత్- మాతృదేశాద్దేశాంతరంనయేదిత్యర్థః ।
సూత్రోక్తందృష్టాంతంవ్యాచష్టే॥పరోవరీయస్త్వాదివదితి ॥ పరఇతిసకారాంతం పరస్తాత్ - పరశ్చాసౌపరేభ్యోఽతిశ

ఽనవరః పరోవరీయానిత్యేకం పదం । అనంతశ్చాకాశాఖ్యః పరమాత్మా తద్దృష్ట్యాలంబనత్వాదుద్గీథస్తథోక్త ఇత్యర్థః ఆకాశాత్మనా హిరణ్యశ్మశ్రుపురుషాత్మనా చోద్గీథోపాస్తిసామ్యేఽపి విద్యాభేదవదిహాపి భేద ఇత్యర్థః॥ ...

౮. సంజ్ఞైక్యం పూర్వపక్షబీజముత్థాప్య దూషయతి ॥ సంజ్ఞాత ఇతి ॥ ఉపాస్యరూపభేదాద్విద్యానానాత్వం యదుక్తం తచ్ఛ్రుత్యక్షరానుగతం బలవత్, సంజ్ఞా తు పౌరుషేయీ దుర్బలేత్యర్థః । సంజ్ఞైక్యం కర్మైక్యావ్యభిచారి చేత్తత్రాహ ॥ అస్తి చేతి ॥ కిం సంజ్ఞైక్యం సర్వత్ర ప్రమాణమేవ నేత్యాహ॥ యత్ర త్వితి॥ అసతి బాధకే సంజ్ఞైక్యమపి మానం యథా సంవర్గ-

ఏషోఽనంత ఇతి పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టముద్గీథోపాసనమక్ష్యాదిత్యగతహిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిగుణవిశిష్టాద్గీథోపాసనాద్భిన్నం, న చైతరేతరగుణోపసంహార ఏకస్యామపి శాఖాయాం, తద్వచ్ఛాఖాంతరస్థేష్వప్యేవంజాతీయకేషూపాసనేష్వితి॥ ... ... ❋

సూ. ౮. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి॥

అథోచ్యేత సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యముద్గీథవిద్యేత్యుభయత్రాప్యేకా సంజ్ఞేతి, తదపి నోపపద్యతే, ఉక్తం హ్యేతత్ 'న వా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివ'దితి, తదేవ చాత్ర న్యాయ్యతరం, శ్రుత్యక్షరానుగతం హి తత్, సంజ్ఞైకత్వం తు శ్రుత్యక్షరబాహ్యముద్గీథశబ్దమాత్రప్రయోగాల్లౌకికైర్వ్యవహర్తృభిరుపచర్యతే । అస్తి చైతత్సంజ్ఞైకత్వం ప్రసిద్ధభేదేష్వపి పరోవరీయస్త్వాద్యుపాసనేషూద్గీథవిద్యేతి । తథా ప్రసిద్ధభేదానామప్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం కాఠకైకగ్రంథపరిపఠితానాం కాఠకసంజ్ఞైకత్వం దృశ్యతే తథేహాపి భవిష్యతి । యత్ర తు నాస్తి కశ్చిదేవంజాతీయకో భేదహేతుస్తత్ర భవతు సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వం యథా సంవర్గవిద్యాదిషు॥ ... ...

సూ. ౯. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమ్॥

'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'త్యత్రాక్షరోద్గీథశబ్దయోః సామానాధికరణ్యే శ్రూయమాణేఽధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షాణాం ప్రతిభానాత్ కతమోఽత్ర పక్షో న్యాయ్యః స్యాదితి విచారః । తత్రాధ్యాసో నామ ద్వయోర్వస్తునోరనివర్తితాయామేవాన్యతరబుద్ధావన్యతరబుద్ధిరధ్యస్యతే, యస్మిన్నితరబుద్ధిరధ్యస్యతే - అనువర్తత ఏవ తస్మింస్తద్బుద్ధిరధ్యస్తేతరబుద్ధావపి, యథా నామ్ని బ్రహ్మబుద్ధావధ్యస్తాయామప్యనువర్తత ఏవ నామబుద్ధిర్న బ్రహ్మబుద్ధ్యా నివర్త్యతే। యథా వా ప్రతిమాదిషు విష్ణ్వాదిబుద్ధ్యధ్యాస ఏవమిహాప్యక్షర ఉద్గీథబుద్ధిరధ్యస్యత ఉద్గీథే వాఽక్షరబుద్ధిరితి । అపవాదో నామ యత్ర కస్మింశ్చిద్వస్తుని పూర్వనివిష్టాయాం మిథ్యాబుద్ధౌ నిశ్చితాయాం పశ్చాదుపజాయమానా యథార్థబుద్ధిః పూర్వనివిష్టాయా మిథ్యాబుద్ధేర్నివర్తికా భవతి, యథా దేహేంద్రియసంఘాత ఆత్మబుద్ధిరాత్మన్యేవాత్మబుద్ధ్యా పశ్చాద్భావిన్యా 'తత్త్వమసీ'త్యనయా యథార్థబుద్ధ్యా నివర్త్యతే, యథా వా దిగ్భ్రాంతిబుద్ధిర్దిగ్యాథాత్మ్యబుద్ధ్యా నివర్త్యతే ఏవమిహాప్యక్షరబుద్ధ్యోద్గీథబుద్ధిర్నివర్త్యేత ఉద్గీథబుద్ధ్యా వాఽక్షరబుద్ధిరితి, ఏకత్వం త్వక్షరోద్గీథశబ్దయోరనతిరిక్తార్థవృత్తిత్వం, యథా ద్విజోత్తమో బ్రాహ్మణో భూమిదేవ ఇతి। విశేషణం పునః సర్వవేదవ్యాపిన ఓమిత్యేతస్యాక్షరస్య గ్రహణప్రసంగ ఉద్గాతృవిషయస్య సమర్పణం, యథా నీలముత్పలమితి...

విద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్ సర్వశాఖాసు తద్విద్యైక్యం, తథా పంచాగ్న్యాదివిద్యైక్యమిత్యాద్యసూత్రే దర్శితమిత్యర్థః॥ అధి. ౩

౯. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమ్॥ సామానాధికరణ్యం విషయీకృత్య సంశయమాహ॥ ఓమిత్యేతదితి ॥ అధ్యాసాదిపదార్థాన్వ్యాచష్టే ॥ తత్రాధ్యాస ఇత్యాదినా ॥ బుద్ధిపూర్వకాభేదారోపోఽధ్యాసః, బాధోఽపవాదః, ఏకత్వం వస్త్వభేదః విశేషణం వ్యావర్తకమితి వివేకః । పూర్వముద్గాతృకర్మాస్కోద్గీథావయవత్వమోంకారస్య ధ్యేయస్య విశేషణం సిద్ధవత్కృత్య ధ్యేయభేదాద్విద్యాభేదః సిద్ధాంతితః స నయుక్త ఇత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి ॥ తత్రేతి॥ అత్ర పూర్వపక్షే

పూర్వోక్తసిద్ధాంతాసిద్ధిః ఫలంసిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితి మత్వా సిద్ధాంతసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ చశబ్ద ఇత్యాదినా ॥ పక్షత్రయస్యదుష్టత్వం ప్రతిజ్ఞాయాధ్యాసపక్షేదోషమాహ ॥ తత్రాధ్యాస ఇత్యాదినా ॥ యస్యోద్గీథస్య బుద్ధిరోంకారేఽధ్యస్యతే తద్వాచకోద్గీథశబ్దస్యోంకారే లక్షణా స్యాత్ తద్బుద్ధివిషయత్వగు[illegible] సంబంధోఽస్య ప్రసిద్ధః కల్పనీయః, ప్రతీకోపాస్తిఫలంచకల్ప్యమితిగౌరవంస్యాదిత్యర్థః । ఫలంనకల్ప్యమి[illegible] ఇతి । ఆప్త్యాదీతి-ఓంకారఆప్తిః సమృద్ధిరితి, ' యఉపాస్తే సకామానాప్నోతి'తిశ్రుతంఫలం నాధ్యాసస్యేత్యర్థః। ఉద్గీథోంకారయోరన్యతరబుద్ధ్యాఽన్యతరబుద్ధ్యపవాదమంగీకృత్యాన్యతరమిథ్యాబుద్ధినివృత్తివైఫల్యముక్తం [illegible] ప్రత్యన్యతరబుద్ధేరభ్రాంతిత్వా న్నాపవాద ఇత్యాహ ॥ నచకదాచిదపీతి ॥ భ్రాంతిశ్చేన్నివర్తేత నతునివర్తత ఇత్యభ్రాంతిరిత్యర్థః। కించతత్త్వబోధకాద్వాక్యాద్భ్రాంత్యపవాదో భవతి నేదంవాక్యంతత్త్వపరమిత్యాహ ॥నచేతి॥ ఘటకుంభశబ్దయోరివ ఓంకారోద్గీథశబ్దయోః

దుత్పలంతదాదదీతేతి, ఏవమిహాప్యుద్గీథో య ఓంకారస్తముపాసీతేతి, ఏవమేతస్మిన్సామానాధికరణ్యావాక్యే విమృశ్యమానే ఏతేపక్షాః ప్రతిభాంతి, తత్రాన్యతమనిర్ధారణకారణాభావాదనియమప్రాప్తావిదముచ్యతే । వ్యాప్తేశ్చసమంజసమితి । చశబ్దోఽయంతుశబ్దస్థానినివేశీపదపక్షవ్యావర్తనప్రయోజనః।తదిహత్రయఃపక్షాస్సావద్యాఇతిపర్యుదస్యంతే,విశేషణపక్ష ఏవైకోనిరవద్యఇత్యుపాదీయతే,తత్రాధ్యాసే తావత్ యద్బుద్ధిరితరత్రాధ్యస్యతే తచ్ఛబ్దస్యలక్షణావృత్తిత్వంప్రసజ్యేతఫలంచకల్ప్యేత । శ్రూయతఏవఫలం ' ఆపయితాహవై కామానాంభవతీ'త్యాదీతిచేత్, న, తస్యాన్యఫలత్వాత్ ఆప్త్యాదిదృష్టిఫలంహితత్,నోద్గీథాధ్యాసఫలం।అపవాదేఽపిసమానఃఫలాభావః। మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలమితిచేత్,న,పురుషార్థోపయోగానవగమాత్ । నచకదాచిదప్యోంకారాదోంకారబుద్ధిర్నివర్తతేఉద్గీథాదోద్గీథబుద్ధిః। నచేదంవాక్యంవస్తుతత్త్వప్రతిపాదనపరంఉపాసనవిధిపరత్వాత్ । నాప్యేకత్వపక్షస్సంగచ్ఛతే, నిష్ప్రయోజనంహితదా శబ్దద్వయోచ్చారణంస్యాత్, ఏకేనైవవివక్షితార్థసమర్పణాత్, నచహౌత్రవిషయే వాధ్వర్యవవిషయేవాఽక్షరే ఓంకారశబ్దవాచ్యే ఉద్గీథశబ్దప్రసిద్ధిరస్తి, నాపిసకలాయాం సామ్నోద్వితీయాయాంభక్తావుద్గీథశబ్దవాచ్యాయామోంకారశబ్దప్రసిద్ధిః,యేనానతిరిక్తార్థతాస్యాత్ । పరిశేషాద్విశేషణపక్షః పరిగృహ్యతే, వ్యాప్తేస్సర్వవేదసాధారణ్యాత్ । సర్వవ్యాప్యక్షరమిహమాప్రసంజీత్యుద్గీథశబ్దేనాక్షరంవిశేష్యతే,కథంనామోద్గీథావయవభూతఓంకారోగృహ్యేతేతి। నన్వస్మిన్నపిపక్షేసమానాలక్షణా ఉద్గీథశబ్దస్యావయవలక్షణార్థత్వాత్ । సత్యమేవమేతత్ , లక్షణాయామపితు సన్నికర్షవిప్రకర్షౌభవతఏవ,అధ్యాసపక్షేహ్యర్థాంతరబుద్ధిరర్థాంతరేనిక్షిప్యతఇతివిప్రకృష్టాలక్షణా,విశేషణపక్షేత్వవయవివచనేనశబ్దేనావయవస్సమర్ప్యతఇతిసన్నికృష్టాలక్షణా । సముదాయేషుహిప్రవృత్తాశ్శబ్దా అవయవేష్వపివర్తమానాదృష్టాఃపటగ్రామాదిషు । అతశ్చవ్యాప్తేర్హేతోరోమిత్యేతదక్షరమిత్యేతస్యోద్గీథమిత్యేతద్విశేషణమితిసమంజసమేతన్నిరవద్యమిత్యర్థః ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్. ... ... ❁

పర్యాయత్వపక్షందూషయతి॥ నాపీతి॥ పర్యాయత్వమపినాస్తీత్యాహ ॥ నచేతి ॥ పరిశిష్టవిశేషణపక్షేసూత్రంయోజయతి ॥ వ్యాప్తేరితి ॥ 'ఓమిత్యక్షరముపాసీతే'త్యుక్తే సర్వవేదవ్యాప్యోంకార ఇహోపాస్త్యా ప్రసజ్యేతతన్నిరాసార్థముద్గీథావయవత్వంవిశేషణంసమంజసమిత్యర్థః । అధ్యాసపక్షేతద్బుద్ధివిషయత్వరూపగుణయోగస్సంబంధఃకల్ప్య ఇతివిప్రకృష్టాలక్షణా, అవయవలక్షణాతుసన్నికృష్టా, అవయవావయవిసంబంధస్యక్లృప్తత్వాత్, పటావయవేదగ్ధేపటోదగ్ధ ఇతిలోకేప్రయోగాచ్చ । నామాదౌబ్రహ్మశబ్దస్యత్వగత్యాబ్రహ్మబుద్ధిగ్రాహ్యత్వగుణలక్షణాశ్రితా, తత్రప్రతీకోపాస్తేర్వివక్షితత్వాత్, ఇహతుప్రతీకోపాస్తివిధికల్పనే ఆప్త్యాదిగుణకోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానేచవాక్యభేదస్స్యాత్, అతస్సర్వవేదవ్యాప్యోంకారనిరాసేనోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానార్థం విశేషణమేవసమంజసంకల్పనాలాఘవాదితిసిద్ధమ్ ॥

౧౦. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥ విషయం వక్తుం సమ్మతమర్థమాహ ॥వాజసనేయినామితి॥ వాచో వసిష్ఠత్వం గుణః, వాగ్మినస్సుఖవాసదర్శనాత్, చక్షుషః ప్రతిష్ఠాత్వం గుణః చక్షుష్మతః పాదప్రతిష్ఠాదర్శనాత్। శ్రోత్రస్య సంపత్త్వగుణకం శ్రవణాత్సర్వార్థసంపత్తేః। మనస ఆయతనత్వగుణం, తస్య వృత్తిద్వారా సర్వభోగ్యాశ్రయత్వాత్। తే చ గుణాః ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యం నిశ్చిత్య వాగాదిభిస్తస్మిన్నర్పితా ఇతి శాఖాద్వయసమ్మతోऽర్థః। విషయమాహ ॥ అన్యేషామిత్యాదినా॥ నిశ్శ్రేయసస్య శ్రైష్ఠ్యస్యాదానం నిర్ధారణం ప్రస్తూయత ఇత్యర్థః। దేవతా వాగాదయః అహం శ్రేయసే స్వస్వశ్రైష్ఠ్యాయేత్యర్థః ॥ ఏవంశబ్దాచ్ఛ్రైష్ఠ్యగుణకప్రాణప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ గుణానామనుపసంహారోపసంహారావేవ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం ఉద్గీథత్వశేషణాదోంకారస్య సర్వవేదవ్యాప్తిన్యాయవత్ప్రకృతగుణమా

సూ॥౧౦॥సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥

వాజసనేయినాం ఛందోగానాం చ ప్రాణసంవాదే శ్రైష్ఠ్యగుణాన్వితస్య ప్రాణస్యోపాస్యత్వముక్తం వాగాదయోఽపి తత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితా ఉక్తాః, తే చ గుణాః ప్రాణే పునః ప్రత్యర్పితాః 'యద్వా అహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోఽసి' ఇత్యాదినా। అన్యేషామపి తు శాఖినాం కౌషీతకిప్రభృతీనాం ప్రాణసంవాదేషు 'అథాతో నిశ్శ్రేయసాదానమేతా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః' ఇత్యేవంజాతీయకేషు ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యముక్తం న త్విమే వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉక్తాః। తత్ర సంశయః, కిమేతే వసిష్ఠత్వాదయో గుణాః క్వచిదుక్తా అన్యత్రాపి స్యురుత నా స్యురితి। తత్ర ప్రాప్తం తావన్నా స్యురితి। కుతః, ఏవంశబ్దసంయోగాత్ 'అథో య ఏవం విద్వాన్ ప్రాణే నిశ్శ్రేయసం విదిత్వా' ఇతి హి తత్ర తత్రైవంశబ్దేన వేద్యం వస్తు నివేద్యతే, ఏవంశబ్దశ్చ సన్నిహితావలంబనో న శాఖాంతరపరిపఠితమేవంజాతీయకం గుణజాతం శక్నోతి నివేదయితుం, తస్మాత్ స్వప్రకరణస్థైరేవ గుణైర్నిరాకాంక్షత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ, అస్యేరన్నిమే గుణాః క్వచిదుక్తా వసిష్ఠత్వాదయోఽన్యత్రాపి, కుతః, సర్వాభేదాత్। సర్వత్ర హి తదేవైకం ప్రాణవిజ్ఞానమభిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాత్, అభేదే చ విజ్ఞానస్య కథమిమే గుణాః క్వచిదుక్తా అన్యత్ర నాస్యేరన్। నన్వేవంశబ్దస్తత్ర తత్ర భేదేనైవంజాతీయకం గుణజాతం వేద్యత్వాయ సమర్పయతీత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే। యద్యపి కౌషీతకిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేన వాజసనేయిబ్రాహ్మణగతం గుణజాతమసంశబ్దితమసన్నిహితత్వాత్, తథాపి తస్మిన్నేవ విజ్ఞానే వాజసనేయిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేన తత్సంశబ్దితమితి న పరశాఖాగతమప్యభిన్నవిజ్ఞానావబద్ధం గుణజాతం స్వశాఖాగతాద్విశిష్యతే। న చైవం సతి శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా వా భవతి। ఏకస్యామపి హి శాఖాయాం శ్రుతా గుణాః శ్రుతా ఏవ సర్వత్ర భవంతి గుణవతో భేదాభావాత్। న హి దేవదత్తః శౌర్యాదిగుణవత్త్వేన స్వదేశే ప్రసిద్ధో దేశాంతరగతస్తద్దేశ్యైరవిభావితశౌర్యాదిగుణోఽప్యతద్గుణో భవతి, యథా చ తత్ర పరిచయవిశేషాద్దేశాంతరేఽపి దేవ

దత్తగ్రాహకైరేవంశబ్దాచ్ఛాఖాంతరగుణవ్యావృత్తిరితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ తత్ర ప్రాప్తమితి ॥ యథా వాగాద్యైః ప్రాణశ్రైష్ఠ్యం సిద్ధం అథో తథా య ఏవం శ్రైష్ఠ్యగుణం విద్వానుపాస్తే స ప్రాణే శ్రైష్ఠ్యం విదిత్వా ధ్యాత్వా శ్రేష్ఠో భవతీతి శ్రుత్యర్థః। ఏవంజాతీయకం విద్యైక్యాత్ప్రాప్తమార్థికం వసిష్ఠత్వాదిగుణజాతమేవంశబ్దో న గృహ్ణాతి శ్రుతావలంబిత్వాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ అస్యేరన్నితి ॥ వాజసనేయిబ్రాహ్మణే తావదేవంశబ్దేన వసిష్ఠత్వాదిగుణజాతస్య ప్రాణవిద్యాసంబంధస్సిద్ధః సైవ విద్యా కౌషీతకిశ్రుతౌ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, తథా చ గుణానాం గుణ్యవినాభావేనార్థతః ప్రాప్తానామపి శ్రుతగుణైరవిరోధాత్సహైవ శ్రుతమార్థం చ గుణజాతం శ్రుత్యర్థాభ్యాం సన్నిహితత్వావిశేషాత్కౌషీతకిగతేనైవంశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యాహ ॥ తథాపీతి ॥ కౌషీతకిశ్రుతిస్థప్రాణో వసిష్ఠత్వాదిగుణకః శ్రేష్ఠప్రాణత్వాత్

వాజిశ్రుతిస్థప్రాణవదిత్యశ్రుతగుణానుమానేసతి శ్రుతహానిర్నాస్తి అవిరోధాదిత్యుక్తం స్పష్టయతి ॥ నచైవంసతీతి ॥ గుణినోగుణాఃశ్రుతాఏవేత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥ నహీతి ॥ ఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్...*

౧౧.*ఆనందాదయఃప్రధానస్య*॥ బ్రహ్మణోజ్ఞేయస్యైక్యాన్నిర్విశేషత్వాచ్చసంశయమాహ॥ తేషుసంశయఇతి ॥ పూర్వపక్షేసత్యాదిగుణానుపసంహారాద్వాక్యార్థానవధారణం, సిద్ధాంతేత్వవధారణమితిఫలం। ప్రాణస్యసవిశేషత్వాద్యుక్తశ్శాఖాంతరీయ వసిష్ఠత్వాద్యుపసంహారః, బ్రహ్మణస్తునిర్విశేషత్వాత్స్వశాఖాగతపదైరేవ[.]మితిసిద్ధైర్వ్యర్థఃపదాంతరోపసంహారఇతిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షః ॥ సిద్ధాంతమాహ ॥ ఇదమితి ॥ ఆనందత్వసత్యత్వజ్ఞానత్వాదయఃసామాన్యేనబ్రహ్మణికల్పితాధర్మాస్తేషాం సర్వశాఖాసూపసంహారో నామ తద్వాచకానందాదిపదానామేకవాక్యతయోచ్చారణం। ఆనందఃసత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మశుద్ధమద్వయమాత్మేతి, తానిచసమానాధికరణానిపదానివిరుద్ధధర్మత్యాగేనసర్వాధిష్ఠానభూతామేకామఖండవ్యక్తింలక్షయంతి । నచైకేనైవపదేనలక్ష్యసిద్ధేఃపదాంతరంవ్యర్థమితివాచ్యం, ఏకస్మిన్పదేవిరోధాభావేనలక్షణానవతారాత్। యద్యపిపదద్వయే లక్షణాఽవతరతి, తథాప్యానందోబ్రహ్మేత్యు

దత్తగుణావిభావ్యంతే ఏవమభియోగవిశేషాచ్ఛాఖాంతరేప్యుపాస్యాగుణాశ్శాఖాంతరేష్వస్యేరన్ । తస్మాదేకప్రధానసంబద్ధాధర్మాఏకత్రాప్యుచ్యమానాస్సర్వత్రైవోపసంహర్తవ్యాఇతి ॥ ...... *

సూ. ॥ ౧౧ ॥ ఆనందాదయఃప్రధానస్య ॥

బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాసుశ్రుతిష్వానందరూపత్వం విజ్ఞానఘనత్వం సర్వగతత్వంసర్వాత్మకత్వమిత్యేవంజాతీయకాబ్రహ్మణోధర్మాఃక్వచిత్కేచిచ్ఛ్రూయంతే । తేషుసంశయః,కిమానందాదయోబ్రహ్మధర్మాయావంతోయత్రశ్రూయంతేతావంతఏవతత్రప్రతిపత్తవ్యాః కింవాసర్వేసర్వత్రేతి। తత్రయథాశ్రుతివిభాగంధర్మప్రతిపత్తౌప్రాప్తాయామిదముచ్యతే, ఆనందాదయఃప్రధానస్య బ్రహ్మణోధర్మాస్సర్వేసర్వత్రప్రతిపత్తవ్యాః, కస్మాత్, సర్వాభేదాదేవ । సర్వత్రహి తదేవైకంప్రధానంవిశేష్యంబ్రహ్మనభిద్యతే । తస్మాత్సార్వత్రికత్వంబ్రహ్మధర్మాణాంతేనైవపూర్వాధికరణోదితేనదేవదత్తశౌర్యాదినిదర్శనేన ॥ నన్వేవంసతిప్రియశిరస్త్వాదయోపిధర్మాస్సర్వేసర్వత్రసంకీర్యేరన్, తథాహితైత్తిరీయకే ఆనందమయమాత్మానంప్రక్రమ్యామ్నాయతే 'తస్యప్రియమేవశిరః మోదోదక్షిణఃపక్షః ప్రమోదఉత్తరఃపక్షఃఆనందఆత్మా బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'తి, అతఉత్తరంపఠతి ॥... ... *

సూ. ॥ ౧౨ ॥ ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహిభేదే ॥

ప్రియశిరస్త్వాదీనాంధర్మాణాంతైత్తిరీయకే ఆమ్నాతానాంనాస్త్యన్యత్రప్రాప్తిః యత్కారణంప్రియంమోదఃప్రమోదఆనంద ఇత్యేతేపరస్పరాపేక్షయాభోక్త్రంతరాపేక్షయాచోపచితాపచితరూపాఉపలభ్యంతే, ఉపచయాపచయౌచసతిభేదేసంభవతః, నిర్భేదంతుబ్రహ్మ 'ఏకమేవాద్వితీయ'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః । నచైతేప్రియశిరస్త్వాదయోబ్రహ్మధర్మాఃకోశధర్మాస్త్వేతఇత్యుపదిష్టమస్మాభిః

క్తే దుఃఖత్వభ్రాంతినిరాసేప్యసత్త్వజడత్వాదిభ్రమోభవేత్ అత స్తన్నిరాసార్థం సత్యజ్ఞానాదిపదాని ప్రయోక్తవ్యాని । నచభ్రమస్యానవధిత్వాద్వాక్యమపర్యవసితంస్యాదితివాచ్యం। సచ్చిదానందాత్మకం సర్వధర్మశూన్యమద్వయమవికల్పంబ్రహ్మాహమితివిశేషదర్శనేసర్వభ్రమనిరాసాత్ । తచ్చవిశేషదర్శనంయావద్భిఃపదైర్భవతితావంతిపదాన్యుపసంహర్తవ్యానీతిభావః ॥ ... ... *

౧౨. యదిబ్రహ్మైక్యాత్ సచ్చిదానందత్వాదిధర్మాణాంసర్వత్రప్రాప్తిస్తర్హిసగుణబ్రహ్మవిద్యాగతధర్మప్రాప్తిరపిస్యాదితిశంకానిరాసార్థంసూత్రంవ్యాచష్టే ॥ ప్రియేతి ॥ పుత్రదర్శనసుఖంప్రియంతద్వార్తాదినామోదస్తస్యావిద్యావ్యతిశయేనప్రమోదఃఆనందస్సుఖమిత్యేవంతారతమ్యవంతోధర్మాస్త్వద్వయేజ్ఞేయేనప్రాప్నువంతి తేషామబ్రహ్మస్వరూపాణాంబ్రహ్మజ్ఞానానుపయోగాదితిభావః ॥ తేషాంబ్రహ్మధర్మత్వంచాసిద్ధమిత్యాహ ॥ నచైతఇతి ॥ బ్రహ్మణిచి

త్తావతాఽఽపాయత్వేఽపి తేషాం ప్రాప్తిస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ॥ఏవమపీతి॥ అజ్ఞేయత్వాదేషాం న జ్ఞేయే బ్రహ్మణి ప్రాప్తిరిత్యర్థః॥ కిమర్థం తర్హి సూత్రమిత్యత ఆహ॥ బ్రహ్మధర్మాణాం త్వితి॥ బ్రహ్మధర్మానితి కృత్వా చింతాఫలమాహ॥ సచేతి॥ జ్ఞేయే బ్రహ్మణి బాహ్యధర్మాణాం ప్రియశిరస్త్వాదీనామనుపయోగాదప్రాప్తిరితి న్యాయాత్ సంయద్వామత్వాదీనామప్రాప్తిరితి సూత్రం వ్యాఖ్యేయమిత్యర్థః। జ్ఞానానుపయోగేఽపి ధ్యానే తేషాం ధర్మాణాముపయోగాదుపాస్య బ్రహ్మైక్యాత్ ప్రాప్తిరన్యోన్యవిద్యాసు స్యాదిత్యాశంక్యాహ॥ తేషు హీతి॥ ధ్యానవిధిపరతంత్రాణాం ధర్మాణాం విధితో వ్యవస్థేత్యర్థః॥

౧౩. సంయద్వామత్వాదిధర్మేభ్య ఆనందాదీనాం వైషమ్యం జ్ఞానోపయోగిత్వాదిత్యాహ॥ ఇతరేత్వితి॥ సత్యజ్ఞానానందాత్మబ్రహ్మశబ్దాః పంచ సర్వత్రోపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.............❋

'ఆనందమయోఽభ్యాసా'దిత్యత్ర (అ ౧. పా ౧. సూ ౧౨) అపి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి చిత్తావతారోపాయమాత్రత్వేనైతే పరికల్ప్యంతే న ద్రష్టవ్యత్వేన, ఏవమపి సుతరామన్యత్రాప్రాప్తిః ప్రియశిరస్త్వాదీనాం బ్రహ్మధర్మాంస్త్వేతాన్ కృత్వా న్యాయమాత్రమిదమాచార్యేణ ప్రదర్శితం ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరితి, స చ న్యాయోఽన్యేష్వనిశ్చితేషు బ్రహ్మధర్మేషూపాసనాయోపదిశ్యమానేషు నేతవ్యః సంయద్వామత్వాదిషు సత్యకామత్వాదిషు చ। తేషు హి సత్యప్యుపాస్యబ్రహ్మణ ఏకత్వే ప్రక్రమభేదాదుపాసనభేదే సతి నాన్యోన్యధర్మాణామన్యోన్యత్ర ప్రాప్తిః, యథా చ ద్వే నార్యావేకం నృపతిముపాసాతే ఛత్రేణాన్యా చామరేణాన్యా, తత్రోపాస్యైకత్వేఽప్యుపాసనభేదో ధర్మవ్యవస్థా చ భవతి, ఏవమిహాపీతి। ఉపచితాపచితగుణత్వం హి సతి భేదవ్యవహారే సగుణే బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న నిర్గుణే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి, అతో న సత్యకామత్వాదీనాం ధర్మాణాం క్వచిచ్ఛ్రుతానాం సర్వత్ర ప్రాప్తిరిత్యర్థః॥ ... ...❋

❋ సూ. ౧౩. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్॥ ❋

ఇతరే త్వానందాదయో ధర్మా బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయైవోచ్యమానా అర్థసామాన్యాత్ ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణో ధర్మిణ ఏకత్వాత్సర్వే సర్వత్ర ప్రతీయేరన్నితి వైషమ్యం, ప్రతిపత్తిమాత్రప్రయోజనా హి త ఇతి॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౧౪. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్॥ ❋

కాఠకే పఠ్యతే 'ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః। మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః। పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతి'రితి। తత్ర సంశయః, కిమిమే సర్వ ఏవార్థాదయస్తతస్తతః పరత్వేన ప్రతిపాద్యంతే ఉత పురుష ఏవైభ్యస్సర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి। తత్ర తావత్ సర్వేషామేవైషాం పరత్వేన ప్రతిపాదనమితి భవతి మతిః। తథా హి శ్రూయతే 'ఇదమస్మాత్పరమిదమస్మాత్పర'మితి। నను బహుష్వర్థేషు పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషితేషు వాక్యభేదస్స్యాత్। నైష దోషః, వాక్యబహుత్వోపపత్తేః। బహూన్యేవ హ్యేతాని వాక్యాని ప్రభవంతి బహూనర్థాన్ పరత్వోపేతాన్ ప్రతిపాదయితుం, తస్మాత్ ప్రత్యేకమేషాం పరత్వప్రతిపాదనమిత్యేవం

౧౪. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్॥ వాక్యభేదాభేదానవధారణాత్ సంశయమాహ॥ తత్రేతి॥ పూర్వపక్షే వాక్యభేదాద్విద్యాభేదః సిద్ధాంతే వాక్యైక్యాద్విద్యైక్యమితి ఫలం। పూర్వత్ర బ్రహ్మస్వభావానామానందాదీనాముపసంహార్యాణాం బ్రహ్మజ్ఞానఫలోపాయత్వముక్తం అత్ర త్వబ్రహ్మస్వభావస్యార్థాదిపరత్వస్యానుపసంహార్యస్య తదుపాయత్వముచ్యత ఇత్యేకఫలకత్వం సంగతిః। తత్తత్ఫలకత్వవిశిష్టత్వేనార్థాదీనామపూర్వతయా ప్రతిపాద్యానాం భేదాద్వాక్యభేదో న దోష ఇతి పూర్వపక్షః। ఉత్సూత్రం సిద్ధాంతం ప్రతిజ్ఞాయ సౌత్రం హేతుం వ్యాచష్టే॥ పురుష ఏవేతి॥ ఫలవత్త్వే సత్యపూర్వత్వాత్పురుషస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం అఫలార్థాదీనాం పరత్వం తు తచ్ఛేషత్వేనోచ్యత ఇత్య

ర్థః । కించ 'పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠే'తి వేదః పరనిషేధలింగేన సర్వబాధావధిత్వలింగేన చ పురుషే తాత్పర్యం దర్శయన్ పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాదపరస్యాపరస్య పరత్వోక్తిస్తదర్థేతి దర్శయతీత్యాహ॥ అపి చేతి॥ అర్థాదీనామతో ప్రోక్తిరాధ్యానాయ తత్తత్పరత్వధ్యానపూర్వకం పురుషదర్శనాయైవ, స్వతః ప్రయోజనాభావాదిసూత్రం యోజయతి॥ ఆధ్యానాయేతి॥

౧౫. ఆత్మత్వాదిలింగైశ్చ పురుష ఏవ ప్రతిపాద్య ఇత్యాహ॥ ఆత్మశబ్దాచ్చేతి ॥ కించ 'తద్విష్ణోః పరమం పదం' 'పురుషాన్న పరం కించి'దిత్యుపక్రమోపసంహారయోరైకరూప్యాత్ క్లృప్తఫలవదేకపురుషపరత్వే నైకవాక్యత్వనిశ్చయే సతి వాక్యభేదఫలభేదకల్పనానయుక్తా గౌరవాదిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్- ... ... ❋

౧౬. ఆత్మగృహీతిః॥ మిషత్ - చలత్ । లోకానాహ ॥ అంభ ఇతి ॥ అంభః స్వర్గః, మరీచయోఽన్తరిక్షలోకః, మర్

ప్రాప్తే బ్రూమః । పురుష ఏవైభ్యస్సర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి యుక్తం న ప్రత్యేకమేషాం పరత్వప్రతిపాదనం, కస్మాత్, ప్రయోజనాభావాత్ । న హీతరేషు పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషితేషు కించిత్ ప్రయోజనం దృశ్యతే శ్రూయతే వా, పురుషే త్విన్ద్రియాదిభ్యః పరస్మిన్ సర్వానర్థవ్రాతాతీతే ప్రతిపన్నే దృశ్యతే ప్రయోజనం మోక్షసిద్ధిః । తథా చ శ్రుతిః 'నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత' ఇతి । అపి చ పరప్రతిషేధేన కాష్ఠాదిశబ్దేన చ పురుషవిషయమాదరం దర్శయన్ పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవ పూర్వాపరప్రవాహోక్తిరితి దర్శయతి ॥ ఆధ్యానాయేతి॥ ఆధ్యానపూర్వకాయ సమ్యగ్దర్శనాయేత్యర్థః। సమ్యగ్దర్శనార్థమేవ హీహాధ్యానముపదిశ్యతే న త్వాధ్యానమేవ స్వప్రధానం। ... ... ❋

❋ సూ ॥౧౫॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ॥ ❋

ఇతశ్చ పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవేయమిన్ద్రియాదిప్రవాహోక్తిః, యత్కారణం "ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే । దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః" ఇతి ప్రకృతం పురుషమాత్మేత్యాహ । అతశ్చానాత్మత్వమితరేషాం వివక్షితమితి గమ్యతే, తస్యైవ చ దుర్విజ్ఞానతాం సుసంస్కృతమతిగమ్యతాం చ దర్శయతి, తద్విజ్ఞానాయైవ చ 'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ' ఇత్యాధ్యానం విదధాతి। తద్వ్యాఖ్యాతం 'ఆనుమానికమప్యేకేషా'మిత్యత్ర (౧। ౪ పా। ౧ సూ। ౧) ఏవమనేకప్రకార ఆశయాతిశయః శ్రుతేః పురుషే లక్ష్యతే నేతరేషు । అపి చ 'సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద'మిత్యుక్తే కిం తదధ్వనః పారం విష్ణోః పరమం పదమిత్యస్యామాకాంక్షాయామిన్ద్రియాద్యనుక్రమణాత్ పరమపదప్రతిపత్త్యర్థ ఏవాయమాయాస ఇత్యవసీయతే॥ ... ... ❋

❋ సూ ॥౧౬॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ ❋

ఐతరేయకే శ్రూయతే 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాఁల్లోకానసృజతాంభో మరీచీర్మరమాప' ఇత్యాది। తత్ర సంశయః కిం పర ఏవాత్మా ఇహాత్మశబ్దేనాభిలప్యతే ఉతాన్యః కశ్చిదితి । కిం తావత్ ప్రాప్తం న పరమాత్మేహాత్మశబ్దాభిలప్యో భవితుమర్హతీతి। కస్మాత్, వాక్యాన్వయదర్శనాత్ । నను వాక్యాన్వయస్సుతరాం పరమాత్మవిషయో దృశ్యతే ప్రా

మర్త్యలోకః, ఆపః పాతాళలోక ఇత్యర్థః। ఆత్మశబ్దస్య బ్రహ్మణి సూత్రాత్మని చ ప్రయోగాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ అత్ర పూర్వపక్షే వాక్యస్య సూత్రోపాస్తిపరత్వాత్ పరబ్రహ్మధర్మాణామానందాదీనామైతరేయకేఽనుపసంహారః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మపరత్వాదుపసంహార ఇతి ఫలం, పురుషవాక్యాద్భేదప్రసంగాదర్థాదివాక్యానాం నార్థాదిప్రతిపాదకత్వమిత్యుక్తం తద్వదిహాపి 'ప్రజాపతే రేతో దేవా' ఇతి పూర్వస్మాత్ ప్రజాపతివాక్యాద్భేదప్రసంగాదాత్మా వా ఇత్యాదివాక్యస్య న బ్రహ్మపరత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ న పరమాత్మేత్యాదినా ॥ వాక్యస్య ప్రజాపతౌ తాత్పర్యదర్శనాదిత్యర్థః। పూర్వపక్షమాక్షిప్య లోకస్రష్టృత్వలింగాత్ ప్రజాపతౌ వాక్యాన్వయ ఇత్యాహ ॥ నన్విత్యాదినా ॥ లోకా ఏవమ

హాభూతానీత్యత ఆహ ॥ లోకాశ్చేతి ॥ లోకశబ్దస్య మహాభూతేష్వరూఢత్వాత్ భౌతికా ఏవ లోకాః । నిర్వచనాచ్చేత్యాహ ॥ తథా చేతి॥ 'అంభో మరీచీర్మరమాప' ఇతి సూత్రయిత్వా స్వయమేవ శ్రుతిర్వ్యాచష్టే । పరేణ దివం దివః పరస్తాద్ద్వి ప్రతిష్ఠితశ్చంద్రాద్యప్సు సావ్యాప్తా యో లోకస్తదంభః అంతరిక్షం మరీచయః పృథివీ, మరో యా అధస్తాత్తా ఆప ఇతి । నను లోకసృష్టిరపీశ్వరాదేవాస్త్వితి నేత్యాహ ॥ లోకేతి॥ పురుషవిధో నరాకారః । ఆత్మా హిరణ్యగర్భః, ఆపిపీలికాభ్యః సర్వమస్య జాతేత్యర్థః । భూతానాం లోకానామిత్యర్థః ప్రకరణాదపి లోకస్రష్టా ప్రజాపతిరిత్యాహ ॥ ఐతరేయిణోపీతి॥ రేతః కార్యమితి యావత్ । బ్రహ్మలింగాని ప్రజాపతౌ యోజయతి ॥ ఆత్మశబ్దోపీత్యాదినా॥ కించ ప్రజాః సృష్ట్వా తాః ప్రతిభోగార్థం గా

గుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణాత్ ఈక్షణపూర్వకస్రష్టృత్వవచనాచ్చ - నేత్యుచ్యతే, లోకసృష్టివచనాత్, పరమాత్మని హి స్రష్టరి పరిగృహ్యమాణే మహాభూతసృష్టిరాదావక్తవ్యా లోకసృష్టిస్త్విహోచ్యతే, లోకాశ్చ మహాభూతసన్నివేశవిశేషాః । తథా చాంభఃప్రభృతీన్ లోకత్వేనైవ నిర్వక్తి 'అదోఽమ్భః పరేణ దివమ్' ఇత్యాదినా । లోకసృష్టిశ్చ పరమేశ్వరాధిష్ఠితేన పరేణ కేనచిదీశ్వరేణ క్రియత ఇతి శ్రుతిస్మృత్యోరుపలభ్యతే । తథా హి శ్రుతిర్భవతి 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ' ఇత్యాద్యా । స్మృతిరపి "స వై శరీరీ ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే । ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తత" ఇతి । ఐతరేయిణోపి 'అథాతో రేతసః సృష్టిః ప్రజాపతే రేతో దేవా' ఇత్యత్ర పూర్వస్మిన్ ప్రకరణే ప్రజాపతికర్తృకాం విచిత్రాం సృష్టిమామనంతి। ఆత్మశబ్దోపి తస్మిన్ ప్రయుజ్యమానో దృష్టః 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ' ఇత్యత్ర। ఏకత్వావధారణమపి ప్రాగుత్పత్తేః స్వవికారాపేక్షముపపద్యతే। ఈక్షణమపి తస్య చేతనత్వాభ్యుపగమాదుపపన్నం । అపి చ తాభ్యో గామానయత్తాభ్యోఽశ్వమానయత్తాభ్యః పురుషమానయత్తా అబ్రువన్నిత్యేవం జాతీయకో భూయాన్ వ్యాపారవిశేషో లౌకికేషు విశేషవత్స్వాత్మసు ప్రసిద్ధ ఇహానుగమ్యతే । తస్మాద్విశేషవానేవ కశ్చిదిహాత్మా స్యాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, పర ఏవాత్మేహాత్మశబ్దేన గృహ్యతే ఇతరవత్, యథేతరేషు సృష్టిశ్రవణేషు 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూత' ఇత్యేవమాదిషు పరస్యాత్మనో గ్రహణం, యథా చేతరస్మిన్ లౌకికాత్మశబ్దప్రయోగే ప్రత్యగాత్మైవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దేన గృహ్యతే తథేహాపి భవితుమర్హతి । యత్ర తు 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యేవమాదౌ పురుషవిధ ఇత్యేవమాది విశేషణాంతరం శ్రూయతే భవేత్తత్ర విశేషవత ఆత్మనో గ్రహణం, అత్ర పునః పరమాత్మగ్రహణానుగుణమేవ విశేషణముత్తరముపలభ్యతే 'స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకానసృజత' ఇత్యేవమాది। తస్మాత్తస్యైవ గ్రహణమితి న్యాయ్యమ్॥ ... ... ❋

సూ. ౧౭. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥

వాక్యాన్వయదర్శనాన్న పరమాత్మగ్రహణమితి పునర్యదుక్తం తత్పరిహర్తవ్యమితి, అత్రోచ్యతే। స్యాదవధారణాదితి। భవేదుపపన్నం పరమాత్మన ఇహ గ్రహణం, కస్మాత్, అవధారణాత్ పరమాత్మగ్రహణే హి ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణమాంజసమవకల్పతే, అన్యథా హ్యనాంజసం తత్పరికల్ప్యేత। లోక

మానయల్లోకస్రష్టా తథాఽశ్వమానయత్ తాస్తు గవాశ్వప్రాప్త్యా న తృప్తాస్తతః పురుషశరీరే ఆనీతే తా అబ్రువన్ తృప్తాః స్మ ఇతి। అయం చ లోకవ్యవహారః స్రష్టుః ప్రజాపతిత్వే లింగమిత్యాహ॥ అపి చేతి॥ ఆత్మశబ్దస్య చిదాత్మని ముఖ్యత్వాత్ ముఖ్యగ్రహే బాధకాభావాదుత్తరస్యేక్షణాదేరనుకూలత్వాత్ పరమాత్మగ్రహణమితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ మహాభూతసృష్టిపూర్వకం లోకానసృజతేతి శ్రుతిర్వ్యాఖ్యేయేతి భావః॥......................... ❋

౧౭. పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి ॥ అన్వయాదితి ॥ 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీ'దితి 'ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మే'తి చోపక్రమోపసంహారస్థాత్మబ్రహ్మశ్రుతిభ్యామేకత్వావధారణప్రవేశాదిలింగైశ్చ లోకస్రష్టృత్వాదిలింగబాధేన ప్రా

త్యగ్రహీష్యామితిభావః । సపరమేశ్వరః ఏతమేవసీమానంమూర్ధ్నః కేశవిభాగావసానంవిదార్యఛిద్రంకృత్వా ఏతయాబ్రహ్మరంధ్రాఖ్యయాద్వారాలింగవిశిష్టఃప్రవిష్టవానిత్యర్థః । ప్రాంవినాయదివాగాదిభిఃస్వస్వవ్యాపారఃకృతః, అథతదాకోఽహమితి త్వంపదార్థంవిచార్య స్వయమేతమేవశోధితమాత్మానం బ్రహ్మ తతమంవ్యాప్తతమమపశ్యత్ - త కారలోపశ్ఛాందసః. ప్రజ్ఞాచిదాత్మా. నేత్రంనీయతేఽనేనేతినియామకంయస్యతత్ ప్రజ్ఞానేత్రం చిదాత్మనియమ్యమి త్యర్థః । ఉక్తవ్యాఖ్యానేగుణోపసంహారస్యాస్ఫుటత్వాన్నపాదసంగతిరితిమత్వైవ వ్యాఖ్యానాంతరమాహ । అప రేతి ॥ ఉదర్కఉపసంహారః । సచ్ఛబ్దస్యాత్మానాత్మసాధారణ్యాత్సంశయమాహ॥తత్రేతి॥పూర్వపక్షే సత్తాసామాన్యే

సృష్టివచనంతు శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమహాభూతసృష్ట్యనంతరమితియోజయిష్యామః, యథా 'తత్తేజోఽసృజతే'త్యేతచ్ఛ్రుత్యంతరప్రసిద్ధవియద్వాయుసృష్ట్యనంతరమిత్యయాయుజం ఏవమిహాపి । శ్రుత్యంతర ప్రసిద్ధోహి సమానవిషయో విశేషః శ్రుత్యంతరేఽప్యుపసంహార్తవ్యో భవతి । యోప్యయం వ్యాపారవిశేషానుగమ స్తాభ్యో గామానయదిత్యాదిః సోఽపి వివక్షితార్థావధారణానుగుణ్యేనైవ గ్రహీతవ్యః, నహ్యయంసకలః కథాప్రబంధో వివక్షిత ఇతి శక్యతే వక్తుం, తత్ప్రతిపత్త్యాపురుషా ర్థాభావాత్, బ్రహ్మాత్మత్వంత్విహవివక్షితం । తథాహ్యంభఃప్రభృతీనాం లోకానాం లోకపాలా దీనాం చాగ్న్యాదీనాంసృష్టిం శిష్ట్వా కరణాని కరణాయతనంచ శరీరముపదిశ్య సఏవస్రష్టాకథంన్విదం మదృతేస్యాదితివీక్ష్య ఇదంశరీరంప్రవివేశేతి దర్శయతి ' సఏతమేవసీమానంవిదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యతే'తి । పునశ్చ 'యదివాచాభివ్యాహృతంయదిప్రాణేనాభిప్రాణిత'మిత్యేవమాదినాకరణవ్యా పారవివేచనపూర్వకం 'అథకోఽహ'మితివీక్ష్య 'సఏతమేవపురుషంబ్రహ్మతతమమపశ్య'దితి బ్రహ్మాత్మ త్వదర్శనమవధారయతి। తథోపరిష్టాదపి 'ఏషబ్రహ్మైషఇంద్రఏషప్రజాపతి'రిత్యాదినాసమస్తంభేదజా తం సహమహాభూతై రనుక్రమ్య 'సర్వంతత్ ప్రజ్ఞానేత్రంప్రజ్ఞానేప్రతిష్ఠితం ప్రజ్ఞానేత్రోలోకఃప్ర జ్ఞాప్రతిష్ఠాప్రజ్ఞానంబ్రహ్మే'తిబ్రహ్మాత్మత్వదర్శనమేవావధారయతి,తస్మాదిహాత్మగృహీతిరిత్యనపవాదః। అపరాయోజనా, ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్।వాజసనేయకే ' కతమఆత్మేతియోఽయంవిజ్ఞానమయః ప్రాణేషుహృద్యంతర్జ్యోతిఃపురుష'ఇత్యాత్మశబ్దేనోపక్రమ్య తస్యైవసర్వసంగవిముక్తత్వప్రతిపాదనే నబ్రహ్మాత్మతామవధారయతి, తథాహ్యుపసంహరతి 'సవా ఏషమహానజఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతో ఽభయోబ్రహ్మే'తి । ఛాందోగ్యేతు 'సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మిత్యంతరేణైవాత్మశ బ్దముపక్రమ్య ఉదర్కే'సఆత్మాతత్త్వమసీ'తితాదాత్మ్యముపదిశతి, తత్రసంశయః, తుల్యార్థత్వంకి మనయోరామ్నానయోస్స్యాదతుల్యార్థత్వంవేతి । అతుల్యార్థత్వమితితావత్ ప్రాప్తంఅతుల్యత్వా దామ్నానయోః, నహ్యామ్నానవైషమ్యేసత్యర్థసామ్యంయుక్తంప్రతిపత్తుం, ఆమ్నానతంత్రత్వాదర్థపరి గ్రహస్య। వాజసనేయకేచాత్మశబ్దోపక్రమాదాత్మతత్త్వోపదేశఇతిగమ్యతే, ఛాందోగ్యేతూపక్రమవిప ర్యయాదుపదేశవిపర్యయః । ననుచఛందోగానామప్యస్త్యుదర్కేతాదాత్మ్యోపదేశఇత్యుక్తం,సత్యము

బ్రహ్మాత్మత్వసంపదుపాస్తిఃఛాందోగ్యేవాజిశ్రుతౌనిర్గుణవిద్యేతిభేదాన్మిథోగుణానుపసంహారః సిద్ధాంతేతూభయత్ర నిర్గుణవిద్యైక్యాదుపసంహారఇతిఫలభేదః । పదానాంజాతౌశక్తిగ్రహాత్సచ్ఛబ్దోపిసత్తాజాతివాచీత్యుపక్రమస్యానిశ్చి తార్థత్వాదసంజాతవిరోధ్యుపక్రమబలేనతాదాత్మ్యోపదేశఃసంపత్తిపరతయానేయఇతిపూర్వపక్షనిష్కర్షః । పూ ర్వత్రవాక్యైక్యాదర్థాదిపరత్వంత్యక్త్వావిద్యైక్యముక్తం, ఇహతుసదాత్మశబ్దాభ్యాం జాత్యాత్మవాచిభ్యాముపక్రమ భేదాద్వాక్యభేదేసతివిద్యాభేదఇతిప్రత్యుదాహరణసంగతిః । నచాత్మశబ్దోజాతివాచకఃఆత్మవ్యక్త్యైక్యాజ్జాత్యభావాత్ కింతుసర్వాంతరవస్తువాచకఃకల్పితజాతివాచిత్వేప్యుపక్రమభేదస్స్ఫుట ఏవ సత్తాత్మత్వయోర్భేదాదితిమంతవ్యం।సిద్ధాం

తయతి ॥తథేత్యాదినా॥ ఉపక్రమాన్వయాదితి ఉపక్రమాధీనత్వాదుపసంహారస్యేత్యర్థః।తచ్చావధారణం సత్పదేనాత్మగృహీతౌ సత్యాం యుజ్యత ఇత్యాహ ॥తచ్చేతి॥ సదేకమేవేత్యవధారణం, అనేన జీవేనాత్మనేతి సద్దేవతాకర్తృకో జీవస్యాత్మశబ్దేన పరామర్శః, సుప్తో జీవః సతా సంపన్నో భవతీతి కథనం భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయత్విత పరిచోదనా। సదితి పదేన సత్తాశ్రయ ఉచ్యతే న జాతిమాత్రం, కర్తృవాచి శతృప్రత్యయాంతత్వాత్ ।తథా చోపక్రమే సత్తాశ్రయసామాన్యోక్తౌ కస్యాశ్రయ ఇత్యాకాంక్షాయాం వాక్యశేషాదాత్మేతి నిశ్చీయత ఇత్యాహ ॥నచేతి॥సచ్ఛబ్దస్యాత్మానాత్మసాధారణ్యముపేత్యోక్తం తదపి నాస్తి ఆకాశపదవత్ సత్పదస్య వ్యక్తివాచిత్వాత్ వ్యక్తేశ్చ బాధాయోగాచ్చిదాత్మైవేతి న వాజిఛందోగయోరుపక్రమవైషమ్యమిత్యాహ ॥సచ్ఛబ్దేతి॥ వైషమ్యముపేత్యాప్యాహ ॥ ఆమ్నానేతి ॥ వాజివాక్యే త్వమర్థస్యత

క్తముపక్రమతంత్రత్వాదుపసంహారస్య తాదాత్మ్యసంపత్తిస్సేతి మన్యతే, తథా ప్రాప్తేఽభిధీయతే । ఆత్మగృహీతిః ‘సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ’దిత్యత్ర । ఛందోగానామపి భవితుమర్హతి ఇతరవత్, యథా ‘కతమ ఆత్మే’త్యత్ర।వాజసనేయినామాత్మగృహీతిస్తథైవ।కస్మాత్, ఉత్తరాత్తాదాత్మ్యోపదేశాత్।అన్వయాదితి చేత్, స్యాదవధారణాత్ ।యదుక్తముపక్రమాన్వయాదుపక్రమే చాత్మశబ్దశ్రవణాభావాన్నాత్మగృహీతిరితి తస్యకః పరిహార ఇతి చేత్,సోఽభిధీయతే।స్యాదవధారణాదితి।భవేదుపపన్నేహాత్మగృహీతిః అవధారణాత్, తథా హి ‘యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి అమతం మతం అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత’మిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమవధార్య తత్సంపిపాదయిషయా ‘సదేవే’త్యాహ,తచ్చాత్మగృహీతౌ సత్యాం సంపద్యతే,అన్యథా హి యోఽయం ముఖ్య ఆత్మా స న విజ్ఞాత ఇతి నైవ సర్వవిజ్ఞానం సంపద్యేత । తథా ప్రాగుత్పత్తేరేకత్వావధారణం జీవస్య చాత్మశబ్దేన పరామర్శః, స్వాపావస్థాయాం చ తత్స్వభావసంపత్తికథనం పరిచోదనాపూర్వకం చ పునఃపునః ‘తత్త్వమసీ’త్యవధారణమితి సర్వమేతత్తాదాత్మ్యప్రతిపాదనాయామేవావకల్పతే న తాదాత్మ్యసంపాదనాయాం । న చాత్రోపక్రమతంత్రతోపన్యాసో న్యాయ్యః,న హ్యుపక్రమే ఆత్మత్వసంకీర్తనమనాత్మత్వసంకీర్తనం వాఽస్తి, సామాన్యోపక్రమశ్చ న వాక్యశేషగతేన విశేషేణ విరుధ్యతే విశేషాకాంక్షిత్వాత్ సామాన్యస్య,సచ్ఛబ్దార్థోఽపి చ పర్యాలోచ్యమానో న ముఖ్యాదాత్మనోఽన్యస్సంభవతి,అతోఽన్యస్య వస్తుజాతస్యారంభణశబ్దాదిభ్యోఽనృతత్వోపపత్తేః ఆమ్నానవైషమ్యమపి నావశ్యమర్థవైషమ్యమావహతి, ఆహర పాత్రం పాత్రమాహరేత్యాదిష్వర్థసామ్యేఽపి తద్దర్శనాత్ । తస్మాదేవంజాతీయకేషు వాక్యేషు ప్రతిపాదనప్రకారభేదేఽపి ప్రతిపాద్యార్థాభేద ఇతి సిద్ధమ్॥ ... ... ❋

❋ సూ. ॥ ౧౮ ॥ కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్ ॥ ❋

ఛందోగా వాజసనేయినశ్చ ప్రాణసంవాదే శ్వాదిమర్యాదం ప్రాణస్యాన్నమామ్నాయ తస్యైవ వాసోఽప ఆమనంతి ।అనంతరం చ ఛందోగా ఆమనంతి ‘తస్మాద్వా ఏతదశిష్యంతః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతీ’తి । వాజసనేయినస్త్వామనంతి ‘తద్విద్వాంసః శ్రోత్రియా అశిష్యంత ఆచామంత్యశిత్వా చాచా

దర్థపర్యంతస్య లక్ష్యస్య ప్రతిపాదనం ఛాందోగ్యవాక్యే తు తదర్థస్య త్వమర్థపర్యంతస్య ప్రతిపాదనమితి ప్రకారభేదేఽపి వాక్యార్థైక్యాద్విద్యైక్యమితి ఫలితమాహ॥తస్మాదితి ॥ఇత్యష్టమాధికరణమ్.......................❋

౧౮.❋కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్❋॥ ‘మే కిమన్నం కిం వాస’ ఇతి ప్రాణేన పృష్టా వాగాదయ ఊచుః ‘యదిదం కించాశ్వభ్య ఆశకునిభ్యస్తత్తేఽన్నమాపో వాస’ ఇతి సర్వం ప్రాణిభిర్భుజ్యమానం యదిదం ప్రసిద్ధం శ్వాదిపర్యంతమన్నం తత్ప్రాణస్య తవాన్నం ఆప ఆచ్ఛాదనమిత్యుపాసకేన చింతనీయమిత్యర్థః । శాఖాద్వయేఽప్యవిశేషశ్రుతిముక్త్వా విశేషశ్రుతిభేదమాహ ॥ అనంతరం చేతి ॥ తస్మాదపాం ప్రాణవస్త్రత్వాదశిష్యంతోఽశనం కుర్వంతః శ్రోత్రియా ఏతత్కుర్వంతి, కిం తత్,భోజనాత్పూర్వం ఊర్ధ్వం చాచామంతీతి యత్తదద్భిః ప్రాణం పరిదధత్యాచ్ఛాదయంతీత్యర్థః । పూర్వోత్తరాచమనసంబంధినీష్వ

ప్సు ప్రాణవాసస్త్వచింతనరూపమనగ్నతాధ్యానం కార్యమితి భావః । తత్తస్మాదిత్యుక్తార్థం యతః పూర్వే విద్వాంసోఽశనాత్ప్రాగూర్ధ్వం చాచామంత ఏతమేవానం ప్రాణం తత్తేనాచమనేనానగ్నమాచ్ఛాదితం కుర్వంతో మన్యంతే చింతయంతి, తస్మాదేవం విదిదానీంతనోఽప్యుపాసక ఏవం కుర్యాదితి వాజిశ్రుత్యర్థః । అత ఉభయోరప్యపూర్వత్వాత్సంశయమాహ ॥ తత్కిమితి ॥ సందిగ్ధతదుపక్రమస్య వాక్యశేషాన్నిర్ణయవదాచామంతీతి పదస్య విధిత్వసందేహే ఆచామేదితి వాక్యశేషాద్విధిత్వనిర్ణయ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కిం తావదితి ॥ జ్ఞానసాధనోపాసనాంగవిధివిచారత్వాత్పాదసంగతిర్బోధ్యా । పూర్వపక్షే ప్రాణవిద్యాంగత్వేనాపూర్వాచమనం విహితమన్యత్రోపసంహర్తవ్యమితి ఫలం, సిద్ధాంతే తస్యావిధేయత్వాత్ నాంగత్వేనోపసంహార ఇతి వివేకః । ఉభయవిధానే వాక్యభేదస్స్యాదిత్యరుచ్యా పక్షాంతరమాహ ॥ అథవేతి ॥ ప్రశస్తం హీదమాచమనం యస్మాదనేన ప్రాణమనగ్నం మన్యంత ఇతి స్తుతిః । ప్రసిద్ధానువాదేనాప్ర

మంతి ఏతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంతే తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామే దశిత్వాచామే దేతమేవ తదనమనగ్నం కురుత' ఇతి । తత్ర చాచమనమనగ్నతాచింతనం చ ప్రాణస్య ప్రతీయతే । తత్కిముభయమపి విధీయతే ఉతాచమనమేవ ఉతానగ్నతాచింతనమేవేతి విచార్యతే । కిం తావత్ ప్రాప్తముభయమపి విధీయత ఇతి । కుతః, ఉభయస్యాప్యవగమ్యమానత్వాత్ । ఉభయమపి చైతదపూర్వత్వాద్విధ్యర్హం, అథవాచమనమేవ విధీయతే, విస్పష్టా హి తస్మిన్ విధివిభక్తిః, 'తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచామే'దితి తస్యైవ స్తుత్యర్థమనగ్నతాసంకీర్తనమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః , నాచమనస్య విధేయత్వముపపద్యతే, కార్యాఖ్యానాత్ , ప్రాప్తమేవ హీదం కార్యత్వేనాచమనం ప్రాయత్యార్థం స్మృతిప్రసిద్ధమన్వాఖ్యాయతే । నన్వియం శ్రుతిస్తస్యాః స్మృతేర్మూలం స్యాత్ , నేత్యుచ్యతే విషయనానాత్వాత్ । సామాన్యవిషయా హి స్మృతిః పురుషమాత్రసంబద్ధం ప్రాయత్యార్థమాచమనం ప్రాపయతి, శ్రుతిస్తు ప్రాణవిద్యాప్రకరణపఠితా తద్విషయమేవాచమనం విదధతీ విదధ్యాత్ । న చ భిన్నవిషయయోః శ్రుతిస్మృత్యోర్మూలమూలిభావోఽవకల్పతే, న చేయం శ్రుతిః ప్రాణవిద్యా సంయోగ్యపూర్వమాచమనం విధాస్యతీతి శక్యమాశ్రయితుం, పూర్వస్యైవ పురుషమాత్రసంయోగిన ఆచమనస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్, అత ఏవ చ నోభయవిధానం, ఉభయవిధానే చ వాక్యం భిద్యేత । తస్మాత్ ప్రాప్తమేవాశిశిషతామశితవతాం చోభయత ఆచమనమనూద్య ' ఏతమేవ తదనమగ్నం కుర్వంతో మన్యంత' ఇతి ప్రాణస్యానగ్నతాకరణసంకల్పోఽనేన వాక్యేనాచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవిద్యాసంబంధిత్వేనాపూర్వ ఉపదిశ్యతే । న చాయమనగ్నతావాద ఆచమనస్తుత్యర్థ ఇతి న్యాయ్యం, ఆచమనస్యావిధేయత్వాత్, స్వయం చానగ్నతాసంకల్పస్య విధేయత్వప్రతీతేః । న చైవం సత్యేకస్యాచమనస్యోభయార్థతాఽభ్యుపగతా భవతి, ప్రాయత్యార్థతా పరిధానార్థతా చేతి క్రియాంతరత్వాభ్యుపగమాత్ , క్రియాంతర

సిద్ధం విధేయమితి న్యాయేన సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ప్రయతస్య ప్రయత్నవతో భావః ప్రాయత్యం శుద్ధిస్తదర్థమిత్యర్థః । స్మృత్యా శుద్ధ్యర్థం కార్యత్వేన విహితసకలకర్మాంగతయా ప్రాప్తాచమనానువాదేనాపూర్వమనగ్నతాధ్యానమేవ విధీయత ఇతి సూత్రార్థః । స్మార్తమాచమనం శ్రుత్యానానూద్యతే కింత్వనయా శ్రుత్యా విహితం స్మృత్యాఽనూద్యత ఇతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ శ్రుతిస్మృత్యోరనయోర్న మూలమూలిభావః భిన్నవిషయత్వాదితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ ' ద్విజో నిత్యముపస్పృశే'దిత్యాద్యా స్మృతిః । ఆచమనాంతరవిధిముపేత్య మూలమూలిత్వం నిరస్తం సంప్రతి విధిరసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ న చేయం శ్రుతిరితి ॥ అత ఏవేతి - ఆచమనవిధ్యభావాదేవేత్యర్థః । అతోఽప్సు ప్రాణవాసస్త్వధ్యానాఖ్యః సంకల్పః ప్రాణవిద్యాంగత్వేన విధీయత ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ స్వయం చేతి అపూర్వత్వాదిత్యర్థః । శుద్ధ్యర్థం వినియుక్తస్యాచమనస్య ప్రాణాచ్ఛాదనార్థత్వం విరుద్ధమిత్యాశంక్యాహ ॥ న చైవం సతీతి ॥ ఆచమనస్యాచ్ఛాదనార్థత్వమసిద్ధమిత్యర్థః । కించ యథా

పూర్వవాక్యే ప్రాణస్య సర్వాన్నతాధ్యానమంగం విహితం తథా తత్రాప్యప్సు వాసోధ్యానం విధీయతే, అన్యథాచమనవిధౌ పూర్వత్ర ధ్యానవిధిరుత్తరత్ర క్రియావిధిరిత్యర్థవైశసం స్యాదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ భక్షయేదితి శబ్దాభావాత్ శ్వాద్యన్నస్య సర్వస్య మనుష్యేణోపాసకేన భోక్తుమశక్యత్వాచ్చ న పూర్వవాక్యే క్రియావిధిరిత్యర్థః । ఇతశ్చాచమనమత్ర న విధేయమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అనగ్నం మన్యంత ఇత్యత్ర వాసస్త్వధ్యానమపి న విధేయం దోషసామ్యాదితి శంక్యతే ॥ నన్వితి॥ ఉభయోరప్యనువాదత్వే వైఫల్యాదవశ్యమేకానువాదే నైకం విధేయం తచ్చ విధేయం వాసోధ్యానమేవ వాసఃకార్యస్యానగ్నత్వస్యాఖ్యానాదపూర్వత్వాచ్చేతి సమాధానార్థః । పూర్వవదితి స్మృత్యా ప్రాప్తమిత్యర్థః । ఆచామేదితి న విధిః కింతు విణ్మూత్రపాంశుయష్టవ్యఇతివదనువాద ఇత్యత్ర లింగమాహ ॥ అత ఏవేతి॥ ‘తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచా

మేవ హ్యాచమనం నామ ప్రాయత్యార్థం పురుషస్యాభ్యుపగమ్యతే, ‘తదీయాస్వప్సు వాసస్సంకల్పనం నామ క్రియాంతరమేవ పరిధానార్థం ప్రాణస్యాభ్యుపగమ్యత ఇత్యనవద్యం । అపిచ ‘యదిదం కించాశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఆకృమిభ్య ఆకీటపతంగేభ్యస్తత్తేఽన్న’మిత్యత్ర తావన్న సర్వాన్నాభ్యవహారశ్చోద్యత ఇతి శక్యం వక్తుం, అశబ్దత్వాదశక్యత్వాచ్చ, సర్వం తు ప్రాణస్యాన్నమితీయమన్నదృష్టిశ్చోద్యతే । తత్సాహచర్యాదాపోవాస ఇత్యత్రాపి నాపామాచమనం చోద్యతే, ప్రసిద్ధాస్వేవాచమనీయాస్వప్సు పరిధానదృష్టిశ్చోద్యత ఇతి యుక్తం; న హ్యర్ధవైశసం సంభవతి । అపిచాచామంతీతి వర్తమానాపదేశిత్వాన్నాయం శబ్దో విధిక్షమః। నను మన్యంత ఇత్యత్రాపి సమానం వర్తమానాపదేశిత్వం, సత్యమేవమేతత్, అవశ్యం విధయే త్వన్యతరస్మిన్ వాసఃకార్యాఖ్యానాదపాం వాసస్సంకల్పనమేవాపూర్వం విధీయతే నాచమనం పూర్వవద్ధితదిత్యుపపాదితం । యదప్యుక్తం విస్పష్టాచామనే విధివిభక్తిరితి, తదపి పూర్వవత్త్వేనైవాచమనస్య ప్రత్యుక్తం, అత ఏవాచమనస్యావిధిత్సితత్వాదేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంత ఇత్యత్రైవ కాణ్వాః పర్యవస్యంతి నామనంతి తస్మాదేవంవిదిత్యాది।తస్మాన్మాధ్యందినానామపి పాఠ ఆచమనానువాదేన ఏవంవిత్త్వమేవ ప్రకృతప్రాణవాసోవిత్త్వం విధీయత ఇతి ప్రతిపత్తవ్యం । యోఽప్యయమభ్యుపగమః క్వచిదాచమనం విధీయతాం క్వచిద్వాసోవిజ్ఞానమితి సోఽపి న సాధుః, ఆపో వాస ఇత్యాదికాయా వాక్యప్రవృత్తేస్సర్వత్రైవైకరూప్యాత్ । తస్మాద్వాసోవిజ్ఞానమేవేహ విధీయతే నాచమనమితి న్యాయ్యం॥...................

సూ ॥౧౯॥ సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥

వాజసనేయిశాఖాయామగ్నిరహస్యే శాండిల్యనామాంకితా విద్యా విజ్ఞాతా, తత్ర చ గుణాశ్శ్రూయంతే ‘స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూప’మిత్యేవమాదయః। తస్యామేవ శాఖాయాం బృహదారణ్యకే పునః పఠ్యతే ‘మనోమయోఽయం పురుషో భాస్సత్యస్తస్మిన్నంతర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కించే’తి । తత్ర సంశయః, కిమియమేకా విద్యాఽగ్నిరహస్యబృహదారణ్యకయోర్గుణోపసంహారశ్చ, ఉత ద్వే ఇమే విద్యే గుణానుపసంహారశ్చేతి । కిం తావత్ ప్రాప్తం విద్యాఽభేదో గుణవ్యవస్థా చేతి, కుతః, పౌనరుక్త్యప్రసం

చామేదితి వాక్యస్యావిధిత్వే కాణ్వైరపఠనం లింగమిత్యర్థః । తర్హి పాఠబలాన్మాధ్యందినే ఆచమనవిధిః కాణ్వే ధ్యానవిధిరితి కస్యచిన్మతం నిరాకరోతి॥యోఽపీతి॥ ఇతి నవమాధికరణమ్॥... ... ...

౧౯॥ సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥ శాండిల్యేన దృష్టా తన్నామ్నాంకితా విద్యా - అంతర్హృదయే వ్రీహ్యాదివత్సూక్ష్మ స్తిష్ఠతీత్యర్థః। అభ్యాసప్రత్యభిజ్ఞానాభ్యాం సంశయమాహ ॥తత్రేతి ॥ గుణానుపసంహారోపసంహారౌ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం, పూర్వత్ర ప్రాప్తాచమనానువాదేనానగ్నతాధ్యానవిధిరుక్తః ఇహ త్వేకశాఖాయాం విప్రకృష్టదేశస్థవాక్యయోరేకస్య విధిత్వమన్యస్యానువాదత్వమిత్యనిశ్చయాత్ ద్వయోరపి విద్యావిధిత్వమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వ

పక్షయతి ॥ కింతావదితి ॥ యత్పునరుక్తం తద్విద్యాంతరమితి నవ్యాప్తిః ప్రాణపంచాగ్న్యాదివిద్యాసు వ్యభిచారాదిత్యా శంక్య శాఖాభేదే పునరుక్తిరసిద్ధేత్యుక్తమిత్యాహ ॥ భిన్నాస్వితి ॥ యథాఽగ్నిహోత్రవాక్యే కర్మవిధిః, ‘దధ్నాజుహోతీ’తి వాక్యే గుణవిధిస్తథాత్రాప్యస్తు నవిద్యాభేద ఇత్యాశంక్యాహ ॥ నచాత్రైకమితి ॥ ఉక్తగుణానాం పునరుక్తిర్వ్యర్థాస్యాత్ అతోఽభ్యాసాద్విద్యాభేదః ప్రయాజభేదవదితి భావః, ఉక్తగుణోక్తిర్న వృథా కతిపయగుణవిశిష్టోపాస్యాభేద ప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వాదత ఉపాస్యరూపాభేదాత్ భిన్నశాఖాస్వివసమానశాఖాయామపి విద్యైక్యమితి సిద్ధాంతసూత్రం యోజయతి ॥ యథేతి ॥ సౌత్రశ్చకారోఽప్యర్థో వ్యాఖ్యాతః । యత్ర బహవో గుణాశ్శ్రితాస్తత్ర ప్రధానవిధిరన్య

గాత్ భిన్నాసు హి శాఖాస్వధ్యేతృవేదితృభేదాత్ పౌనరుక్త్యపరిహారమాలోచ్య విద్యైకత్వమధ్యవసాయ ఏకత్రాతిరిక్తా గుణా ఇతరత్రోపసంహ్రియంతే ప్రాణసంవాదాదిష్విత్యుక్తం । ఏకస్యాం పునశ్శాఖాయామధ్యేతృవేదితృభేదాభావాదశక్యపరిహారే పౌనరుక్త్యే న విప్రకృష్టదేశస్థైకా విద్యా భవితుమర్హతి ।

నచాత్రైకమామ్నానం విద్యావిధానార్థమపరం గుణవిధానార్థమితి విభాగస్సంభవతి। తదా హ్యతిరిక్తా ఏవ గుణా ఇతరత్రేతరత్ర చామ్నాయేరన్ అసమానాః సమానా అపితూభయత్రామ్నాయంతే మనోమయత్వాదయః, తస్మాన్నాన్యోన్యగుణోపసంహార ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమహే, యథా భిన్నాసు శాఖాసు విద్యైకత్వం గుణోపసంహారశ్చ భవతి ఏవమేకస్యామపి శాఖాయాం భవితుమర్హతి ఉపాస్యాభేదాత్, తదేవ హి బ్రహ్మ మనోమయత్వాదిగుణకముభయత్రాప్యుపాస్యమభిన్నం ప్రత్యభిజానీమహే, ఉపాస్యం చ రూపం విద్యాయాః, నచ రూపాభేదే విద్యాభేదమధ్యవసాతుం శక్నుమః, నాపి విద్యాఽభేదే గుణవ్యవస్థానం। నను పౌనరుక్త్యప్రసంగాద్విద్యాభేదోఽధ్యవసితః, నేత్యుచ్యతే, అర్థవిభాగోపపత్తేః, ఏకం హ్యామ్నానం విద్యావిధానార్థం అపరం గుణవిధానార్థమితి న కించిన్నోపపద్యతే । నన్వేవం సతి యదపఠితమగ్నిరహస్యే తదేవ బృహదారణ్యకే పఠితవ్యం ‘సఏష సర్వస్యేశాన’ ఇత్యాది । యత్తు పఠితమేవ మనోమయత్వాది తన్న పఠితవ్యం, నైష దోషః। తద్బలేనైవ ప్రదేశాంతరపఠితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । సమానగుణామ్నానేన హి విప్రకృష్టదేశాం శాండిల్యవిద్యాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య తస్యామీశానత్వాద్యుపదిశ్యతే, అన్యథా హి కథం తస్యా అయం గుణవిధిరభిధీయతే । అపి చాప్రాప్తాంశోపదేశేనార్థవతి వాక్యే సంజాతే ప్రాప్తాంశపరామర్శస్య నిత్యానువాదతయాప్యుపపద్యమానత్వాన్న తద్బలేన ప్రత్యభిజ్ఞోపేక్షితుం శక్యతే । తస్మాదత్ర సమానాయామపి శాఖాయాం విద్యైకత్వం గుణోపసంహారశ్చేత్యుపపన్నం ॥ ......❁

❁ సూ. ౨౦. సంబంధాదేవమన్యత్రాపి॥ ❁

బృహదారణ్యకే ‘సత్యం బ్రహ్మే’త్యుపక్రమ్య ‘తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్పురుష’ ఇతి తస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణోఽధిదైవతమధ్యాత్మం చాయతనవిశేషముపదిశ్య వ్యాహృతిశరీరత్వం చ సంపాద్య ద్వే ఉపనిషదావాదిశ్యేతే, తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం, తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మం । తత్ర సంశయః, కిమవిభాగేనైతే ఉభే అప్యుపనిషదావుభయత్రా

త్ర తదనువాదేన గుణవిధిరితి నిశ్చయాదగ్నిరహస్యే ప్రధానవిధిరుత్తరత్ర గుణవిధిరితి విభాగః ॥ ఇతి దశమాధికరణమ్॥...❁

౨౦.❁సంబంధాదేవమన్యత్రాపి❁॥ సత్ భూతత్రయం, త్యత్ వాయ్వాకాశాత్మకం, సత్యం పరోక్షభూతాత్మకం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య, తదుక్తం ‘యత్సత్యం తత్స యోఽసావాదిత్యః కిం మండలం న తత్రస్థో నే పురుషః కరణాత్మకస్స ఏవాధ్యాత్మమక్షిస్థానస్థ’ ఇత్యుపదిశ్య తస్య ‘భూరితి శిరో భువ ఇతి బాహూ స్వరితి పాదా’వితి వ్యాహృతిరూపం శరీరముక్త్వా ద్వే ఉపనిషదౌ రహస్యదేవతానామనీ ఉపదిశ్యేతే తస్యాదిత్యమండలస్థస్యాహరితి నామ ప్రకాశకత్వాత్ తస్యాక్షిస్థస్యాహమితి నామ ప్రత్యక్త్వాదితీదం నామద్వయం విషయః తత్ర నామినస్సత్యాఖ్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వా

త్ స్థానభేదోక్తేశ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే ప్రతిస్థానం నామద్వయానుష్ఠానం సిద్ధాంతే యథాశ్రుత్యైకైకనామానుష్ఠానమితి ఫలం । దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే ॥యథేతి॥ యథా విద్యైక్యాదుపసంహార ఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేకవిద్యాయాముపసంహారో భవితుమర్హతీత్యర్థః । సత్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమాభేద స్తావేతావత్ అధ్యాదిత్యస్థపురుషావన్యోన్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితౌ, ఆదిత్యరశ్మీనాం చక్షుషి చక్షుషశ్చాదిత్యే ప్రతిష్ఠానాదితి వ్యతిషక్తపాఠో మిథస్సంశ్లేషపాఠస్తాభ్యాం విద్యైక్యసిద్ధిః, విద్యైక్యేపి కిం స్యాత్తత్రాహ ॥కథమితి॥ విద్యైక్యేపి స్థానభేదాదుపనిషదోరసంకరస్స్యాదిత్యాశంకాం దృష్టాంతేన పరిహరతి ॥ యోహీతి ॥ ... ... *

నుసంధాతవ్యే ఉతవిభాగేనైకాధిదైవతమేకాధ్యాత్మమితి । తత్రసూత్రేణైవోపక్రమ తే యథా శాండిల్యవిద్యాయాం విభాగేనాప్యధీతాయాం గుణోపసంహార ఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేవంజాతీయకే విషయే భవితుమర్హతి ఏకవిద్యాభిసంబంధాత్, ఏకా హీయం సత్యవిద్యాఽధిదైవమధ్యాత్మం చాధీతా ఉపక్రమాభేదాద్వ్యతిషక్తపాఠాచ్చ । కథం తస్యామదితో ధర్మస్తస్యామేవ న స్యాత్, యో హ్యాచార్యే కశ్చిదనుగమనాదిరాచారశ్చోదితః స గ్రామగతేఽరణ్యగతే చ తుల్యవదేవ భవతి । తస్మాదుభయోరప్యుపనిషదోరుభయత్ర ప్రాప్తిరితి, ఏవం ప్రాప్తే ప్రతివిధత్తే ॥ ... ... *

సూ. ౨౧. ॥ నవావిశేషాత్ ॥

నైనోభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః, కస్మాద్విశేషాత్, ఉపాసనస్థానవిశేషోపనిబంధాదిత్యర్థః। కథం స్థానవిశేషోపనిబంధ ఇతి, ఉచ్యతే, 'య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుష' ఇతి హ్యాధిదైవికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహరితి శ్రావయతి 'యోఽయం దక్షిణేఽక్షన్పురుష' ఇతి చాధ్యాత్మికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహమితి-తస్యేతి చైతత్సన్నిహితాలంబనం సర్వనామ తస్మాదాయతనవిశేషవ్యపాశ్రయేణైవైతే ఉపనిషదావుపదిశ్యేతే కుత ఉభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః । నన్వేక ఏవాయమధిదైవతమధ్యాత్మం చ పురుషః, ఏకస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణ ఆయతనద్వయప్రతిపాదనాత్ । సత్యమేవమేతత్, ఏకస్యాపి త్వవస్థావిశేషోపాదానేనోపనిషద్విశేషోపదేశాత్ తదవస్థస్యైవ సా భవితుమర్హతి। అస్తి చాయం దృష్టాంతః సత్యప్యాచార్యస్వరూపానపాయే యదాచార్యస్యాసీనస్యానువర్తనముక్తం న తత్తిష్ఠతో భవతి, యచ్చ తిష్ఠత ఉక్తం న తదాసీనస్యేతి గ్రామారణ్యయోస్త్వాచార్యస్వరూపానపాయాత్ తత్స్వరూపానుబద్ధస్య చ ధర్మస్య గ్రామారణ్యకృతవిశేషాభావాదుభయత్ర తుల్యవద్భావ ఇత్యదృష్టాంతస్సః। తస్మాద్వ్యవస్థానయోరుపనిషదోః॥ ... ... *

సూ. ౨౨. ॥ దర్శయతిచ ॥

అపి చైవంజాతీయకానాం ధర్మాణాం వ్యవస్థితిలింగదర్శనం భవతి । 'తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామే'తి । కథమస్య లింగత్వమితి తదుచ్యతే, అక్ష్యాదిస్థానభేదభిన్నాన్ ధర్మానన్యోన్యస్మిన్ననుపసంహార్యాన్ పశ్యన్నిహాతిదేశేనాదిత్యపురుషగతాన్ రూపా

౨౧. నామైక్యాన్నామసంకరో యుక్తః, తథా చాక్షిస్థోఽహరితి నామవాన్ సత్యబ్రహ్మత్వాదాదిత్యస్థవదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం యోజయతి ॥నవేతి ॥ నామ్నోరుపాసనస్థానవిశిష్టసంబంధిత్వాదిత్యర్థః । తస్యోపనిషదహరహమితి చ వాక్యద్వయేన తచ్ఛబ్దపరామృష్టయోః సన్నిహితస్థానవిశిష్టయోః పురుషయోర్నామసంబంధపరేణోపసంహారానుమానం బాధ్యమితి భావః । విశేష్యైక్యాన్నామసంకర ఇత్యాశంక్య స్థానభేదేన విశిష్టపురుషభేదాన్నామవ్యవస్థామాహ నన్విత్యాదినా ॥ విశిష్టసంబంధే దృష్టాంతమాహ ॥ అస్తీతి ॥ ప్రతిదృష్టాంతస్య స్వరూపసంబంధిత్వాద్విశిష్టే ధ్యేయే ప్రకృతే దృష్టాంతో నాస్తీత్యాహ ॥ గ్రామేతి ॥ ... ... *

౨౨. ఉక్తనామవ్యవస్థాయామతిదేశో లింగమిత్యాహ ॥ దర్శయతిచేతి ॥ విద్యైక్యాదేవోపసంహారసిద్ధావతిదేశో

వృథా స్యాత్ తస్మాదేకవిద్యాయామపి స్థానభేదేనోక్తగుణానాం వినాఽతిదేశమనుపసంహార ఇతి సిద్ధమ్ ॥ అధికరణమ్ ౧౧॥

౨౩. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః ॥ బ్రహ్మైవ జ్యేష్ఠం కారణం యేషాం తాని బ్రహ్మజ్యేష్ఠాని, నిలోపశ్ఛాందసః, వీర్యాణి పరాక్రమవిశేషా ఆకాశోత్పాదనాదయః, తాని చ వీర్యాణి సంభృతాని నిర్విఘ్నం సమృద్ధాని, సర్వనియంతుః శాక్త్యవిఘ్నకర్తుఽరసత్త్వాత్ . తచ్చ జ్యేష్ఠం బ్రహ్మాగ్రే దేవాద్యుత్పత్తేః ప్రాగేవ దివం స్వర్గమాతతాన వ్యాప్తవత్సదా సర్వవ్యాపకమిత్యర్థః । సర్వప్రాథమ్యం స్వప్రధానమహత్త్వమితి వాక్యశేషస్థా గుణాః ప్రభృతిపదగ్రాహ్యాః । ఖిలేష్వితి విధినిషేధశూన్యవాక్యేష్విత్యర్థః । బ్రహ్మసంబంధాద్విద్యాభేదభానాచ్చ సంశయమాహ ॥ తాస్వితి ॥ అనారభ్యాధీతబ్రహ్మవిభూతీనాం బ్రహ్మసంబంధే న సర్వబ్రహ్మవిద్యాసు ప్రత్యభిజ్ఞానాదుపసంహార ఇతి పూర్వపక్షః । సిద్ధాంతమాహ ॥ సం

పాదీన తేషిపురుష ఉపసంహరతి 'తస్యైతస్య తదేవ రూప'మిత్యాదినా । తస్మాద్వ్యవస్థితే ఏవైతే ఉపనిషదావితి నిర్ణయః ॥ ... ...

సూ. ౨౩. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః ॥

'బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతాన' ఇత్యేవం రాణాయనీయానాం ఖిలేషు వీర్యసంభృతి ద్యునివేశ ప్రభృతయో బ్రహ్మణో విభూతయః పఠ్యంతే । తేషామేవ చోపనిషది శాండిల్యవిద్యాప్రభృతయో బ్రహ్మవిద్యాః పఠ్యంతే, తాసు బ్రహ్మవిద్యాసు తా బ్రహ్మవిభూతయ ఉపసంహ్రియేరన్ న వేతి విచారణాయాం బ్రహ్మసంబంధాదుపసంహారప్రాప్తౌ పఠతి, సంభృతిద్యువ్యాప్తిప్రభృతయో విభూతయః శాండిల్యవిద్యాప్రభృతిషు నోపసంహర్తవ్యాః, అత ఏవాయతనవిశేషయోగాత్ । తథా హి శాండిల్యవిద్యాయాం హృదయాయతనత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తం 'ఏష ఆత్మాంతర్హృదయ' ఇతి తదేవ దహరవిద్యాయామపి 'దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ' ఇతి । ఉపకోసలవిద్యాయాం త్వక్ష్యాయతనత్వం 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇతి । ఏవం తత్ర తత్ర తత్తదాధ్యాత్మికమాయతనమేతాసు విద్యాసు ప్రతీయతే, ఆధిదైవిక్యస్త్వేతా విభూతయః సంభృతి ద్యువ్యాప్తి ప్రభృతయః, తాసాం కుత ఏతాసు ప్రాప్తిః । నన్వేతాస్వప్యాధిదైవిక్యో విభూతయః శ్రూయంతే 'జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య ఏష ఉ ఏవ భామనీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి యావాన్ వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే' ఇత్యేవమాద్యాః । సంతి చాన్యా ఆయతనవిశేషహీనా అపి బ్రహ్మవిద్యాః షోడశకలాద్యాః, సత్యమేవైతత్, తథాప్యత్ర విద్యతే విశేషః సంభృత్యాద్యనుపసంహారహేతుః సమానగుణామ్నానేన హి ప్రత్యుపస్థాపితాసు విప్రకృష్టదేశాస్వపి విద్యాసు విప్రకృష్టదేశగుణా ఉపసంహ్రియేరన్నితి యుక్తం, సంభృత్యాదయస్తు శాండిల్యాదివాక్యగోచరాశ్చ గుణాః పరస్పరవ్యావృత్తస్వరూపత్వాన్న ప్రదేశాంతరవర్తివిద్యాప్రత్యుపస్థాపనక్షమాః । న చ బ్రహ్మసంబంధమాత్రేణ ప్రదేశాంతరవర్తివిద్యాప్రత్యుపస్థాపనముచితం, విద్యాభేదేపి తదుపపత్తేః, ఏకమ

భృతీతి॥ సంభృతిశ్చ ద్యువ్యాప్తిశ్చ సంభృతిద్యువ్యాప్తి - తదపి సర్వత్ర నోపసంహర్తవ్యముపనిషదోరివ వ్యవస్థాపకవిశేషయోగాదితి సూత్రయోజనా । ఆధ్యాత్మికాయతనవిశేషయుక్తవిద్యాస్వాధిదైవికవిభూతీనాం ప్రత్యభిజ్ఞానే హేత్వభావాత్ న ప్రాప్తిరిత్యుక్తే హేతుం శంకతే ॥ నన్వేతాస్వితి ॥ ఆధిదైవికత్వసామ్యాదాధ్యాత్మికాయతనహీనత్వసామ్యాద్వా తత్తద్విద్యాసు సంభృత్యాదీనాం ప్రాప్తిరితి శంకార్థః । ఉక్తహేతుద్వయం న గుణప్రాపకం ఆధిదైవికవిద్యానాం శాండిల్యదహరాదీనాం ఆయతనహీనవిద్యానాం చ మిథో గుణసాంకర్యప్రసంగాత్, తస్మాత్ క్వచిదపి సమానగుణవిశిష్టోపాస్యరూపైక్యం విద్యైక్యమావహద్గుణప్రాప్తిహేతుస్తదభావాత్ న ప్రాప్తిరితి పరిహరతి ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ స్థానవిశేషభేదాన్నామ్నోర్వ్యవస్థావత్సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః శాండిల్యాదివిద్యోక్తగుణవిశిష్టబ్రహ్మణశ్చ మిథో

భేదేనరూపభేదాత్ సంభృత్యాదీనాంనోపసంహారఇత్యుక్తన్యాయాతిదేశత్వాదస్య నసంగత్యాద్యపేక్షా యథైకస్మిన్నుద్గీథే పరోవరీయస్త్వాదిగుణోపాస్తేర్హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాద్యుపాస్తిర్భిద్యతే తథైకస్మిన్నపిబ్రహ్మణివిద్యాభేదోపపత్తేః బ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానగుణప్రాపికేత్యాహ ॥ పరోవరీయస్త్వాదితి ॥ తస్మాత్సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టవిద్యాంతరవిధిరితిసిద్ధమ్॥
ఇతిద్వాదశాధికరణమ్॥ ... ...

౨౪॥ పురుషవిద్యాయాం॥ ఛాందోగ్యస్థాంవిద్యామాహ ॥అస్తీతి॥ 'పురుషోవావయజ్ఞస్తస్యయానిచతుర్వింశతివర్షాణి తత్ప్రాతస్సవన మథయానిచతుశ్చత్వారింశద్వర్షాణితన్మాధ్యందినంసవన మథయాన్యష్టాచత్వారింశద్వర్షాణితత్తృతీయంసవన'మితి ప్రసిద్ధయజ్ఞసామ్యార్థం సవనత్రయం కల్పితం 'సయదశిశిషతియత్పిపాసతి యన్నరమతే తాఅస్యదీక్షా అథయదశ్నాతి యత్పిబతి యద్రమతే తాఉపసదః అథయద్ధసతి యజ్జక్షతి యన్మైథునంచరతి తానిస్తుతశస్త్రాణి అథయత్తపోదానాదిసాదక్షిణా మరణమేవావభృథః వస్వాదిరూపామేప్రాణా ఇదంసవనత్రయం యావదాయురనుసంతనుత' ఇత్యాశీః, 'అక్షితమస్యచ్యుతమసిప్రాణసంశితమసీ'తిమంత్రత్రయప్రయోగః । షోడశాధికశతవర్ష-

పిబ్రహ్మవిభూతిభేదైరనేకైరనేకధోపాస్యతఇతిస్థితిః, పరోవరీయస్త్వాదిభేదదర్శనాత్ ।తస్మాద్వీర్యసంభృత్యాదీనాంశాండిల్యవిద్యాదిష్వనుపసంహారఇతి॥... ... ...

॥సూ॥౨౪॥ పురుషవిద్యాయామివచేతరేషామనామ్నానాత్॥

అస్తితాండినాంపైంగినాంచరహస్యబ్రాహ్మణేపురుషవిద్యా, తత్ర పురుషోయజ్ఞః కల్పితః, తదీయమాయుస్త్రేధావిభజ్యసవనత్రయంకల్పితం, అశిశిషాదీనిచదీక్షాదిభావేనకల్పితాని, అన్యేచధర్మాస్తత్రసమధిగతాఆశీర్మంత్రప్రయోగాదయః । తైత్తిరీయకాఅపికంచిత్పురుషయజ్ఞంకల్పయంతి 'తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీ'త్యేతేనానువాకేన । తత్ర సంశయః, కిమితరత్రోక్తాఃపురుషయజ్ఞస్యధర్మాస్తైత్తిరీయకేష్వప్యుపసంహర్తవ్యాః కింవానోపసంహర్తవ్యాఇతి, పురుషయజ్ఞత్వావిశేషాదుపసంహారప్రాప్తావాచక్ష్మహే నోపసంహర్తవ్యాఇతి । కస్మాత్, తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ । తదాహాచార్యః పురుషవిద్యాయామివేతి । యథైకేషాంశాఖినాంతాండినాంపైంగినాంచ పురుషవిద్యాయామామ్నానంనైవమితరేషాంతైత్తిరీయకాణామామ్నానమస్తి, తేషాంహీతరవిలక్షణమేవయజ్ఞసంపాదనందృశ్యతే, పత్నీయజమానవేదవేదిబర్హిర్యూపాజ్యపశ్వృత్విగాద్యనుక్రమణాత్ ।యదపి సవనసంపాదనం తదపీతరవిలక్షణమేవ 'యత్సాయంప్రాతర్మధ్యందినంచ తానిసవనానీ'తి । యదపి కించిన్మరణావభృథత్వాది సామాన్యం తదప్యల్పీయస్త్వాద్భూయసా వైలక్షణ్యేనాభిభూయమానం నప్ర

జీవిత్వం ఫలమితిదర్శితం । సంశయార్థంశాఖాంతరీయపురుషవిద్యామాహ ॥ తైత్తిరీయకాఇతి । అత్రవిదుషోయజ్ఞస్యేతిషష్ఠ్యోస్సామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యానిశ్చయాత్సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ఉపసంహారానుపసంహారావేవఫలం పూర్వత్రాసాధారణగుణప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ సంభృత్యాదౌవిద్యాభేదఉక్తః,ఇహత్వసాధారణమరణావభృథగుణవిశిష్టపురుషయజ్ఞరూపైక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్ విద్యైక్యమితి ప్రత్యుదాహరణేనప్రాప్తేరాద్ధాంతయతి ॥ నోపసంహర్తవ్యాఇతి ॥'తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మాయజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీశరీరమిధ్మమురోవేదిర్లోమానిబర్హిర్వేదశ్శిఖాహృదయంయూపః కామఆజ్యం మన్యుఃపశుస్తపోఽగ్నిర్దమశ్శమయితాదక్షిణా వాగ్ఘోతాప్రాణఉద్గాతా చక్షురధ్వర్యుర్మనోబ్రహ్మే'తి బహుతరధర్మవైలక్షణ్యాన్న రూపైక్య ప్రత్యభిజ్ఞేత్యర్థః । వేదఃకుశముష్టిఃశమయితాదమో దక్షిణేత్యన్వయః । కించఛాందోగ్యేత్రిధావిభక్తాయుషిసవనత్వకల్పనా,అత్రతుసాయంకాలాదావితివైరూప్యమాహ॥యదపీతి॥'యన్మరణంతదవభృథోయద్రమతేతదుపసద'ఇతితిత్తిరిశ్రుతౌసారూప్యమపినభాతీత్యతఆహ ॥ యదపికించిదితి ॥ గజోష్ట్రయోశ్చతుష్పాత్త్వసారూప్యవదిదం సారూప్యం నైక్యప్రయోజకమిత్యర్థః । కించఛాందోగ్యేపురుషయజ్ఞయోరైక్యం

శ్రుతం, అత్రతుభేదఇతివైరూప్యాంతరమాహ ॥ నచేతి ॥ యద్యపినిషాదస్థపతిన్యాయేనసామానాధికరణ్యంషష్ఠ్యార్యు క్తం తథాప్యప్రసిద్ధైక్యకల్పనాగౌరవా ద్యజ్ఞస్యాత్మేతిభేదోక్తేరేకస్యైవయజ్ఞత్వయజమానత్వవిరోధాదాత్మవిదోయో యజ్ఞః ప్రసిద్ధ స్తస్యేతి వైయధికరణ్యమేవయుక్తం కించవిద్వత్సంబంధియజ్ఞరూపవిశేష్యానువాదేన విద్వద్ధంసైరంగసం పద్విధావేకవాక్యతాప్రతీయతే తస్యాంసత్యాంవిశేష్యస్యాంగానాంచ పృథగ్విధివాదిన స్తవవాక్యభేదదోషస్స్యాదిత్య ర్థః।కించసత్యాదిభ్యో 'న్యాసఏవాత్యరేచయ'దితి సన్న్యాసముక్త్వా 'సవైసర్వమిదంజగ' దిత్యేవంతమాత్మానంజ్ఞా త్వా 'భూయోనమృత్యుముపయాతివిద్వా'నితి సన్న్యాససాధ్యా మాత్మవిద్యాం పురస్తాత్ ప్రాజాపత్యానువాకే ఉపదిశ్యానంతరానువాకే 'తస్యైవంవిదుష'ఇత్యుక్తాత్మవిద్యానువాదేన ప్రశంసార్థత్వేన తచ్ఛేషతయా యజ్ఞసంపత్తి

త్యభిజ్ఞాపనక్షమం । నచతైత్తిరీయకేపురుషస్యయజ్ఞత్వంశ్రూయతేవిదుషోయజ్ఞస్యేతిహినైవైతేసమా నాధికరణేషష్ఠ్యావిద్వానేవయోయజ్ఞస్తస్యేతి । నహిపురుషస్యముఖ్యంయజ్ఞత్వమస్తి వ్యధికరణేత్వే తేషష్ఠ్యావిదుషోయోయజ్ఞస్తస్యేతి। భవతిహిపురుషస్యముఖ్యోయజ్ఞసంబంధః, సత్యాంచగతౌ ము ఖ్యఏవార్థఆశ్రయితవ్యోనభాక్తః । ఆత్మాయజమానఇతిచయజమానత్వంపురుషస్యనిర్బ్రువన్వైయధిక రణ్యేనైవాస్యయజ్ఞసంబంధందర్శయతి, అపిచ తస్యైవంవిదుషఇతి సిద్ధవదనువాదశ్రుతౌసత్యాం పు రుషస్యయజ్ఞభావమాత్మాదీనాంచయజమానాదిభావం ప్రతిపిత్సమానస్యవాక్యభేదస్స్యాత్। అపిచ స సన్న్యాసామాత్మవిద్యాంపురస్తాదుపదిశ్యానంతరంతస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యేత్యాద్యనుక్రమణం పశ్యం తఃపూర్వశేషఏవైషఆమ్నాయో నస్వతంత్రఇతిప్రతీమః । తథాచైకమేవఫల ముభయోరప్యనువాక యోరుపలభామహే 'బ్రహ్మణోమహిమానమాప్నోతీ'తి।ఇతరేషాంత్వనన్యశేషఃపురుషవిద్యామ్నాయః ఆయురభివృద్ధిఫలోహ్యసౌ 'ప్రహషోడశవర్షశ్శతంజీవతి యఏవంవేదే'తిసమభివ్యాహారాత్ ॥తస్మా చ్ఛాఖాంతరాధీతానాంపురుషవిద్యాధర్మాణామాశీర్మంత్రాదీనామప్రాప్తిస్తైత్తిరీయకే॥ ... ❋

సూ. ౨౫. ॥ వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥

అస్త్యాథర్వణికానాముపనిషదారంభే మంత్రసమామ్నాయః 'సర్వం ప్రవిధ్యహృదయంప్రవిధ్యధ మనీఃప్రవృజ్యశిరోఽభిప్రవృజ్యత్రిధావిపృక్త'ఇత్యాదిః । సతాండినాం 'దేవసవితఃప్రసువయజ్ఞ'మిత్యా దిః । శాట్యాయనీయానాం 'శ్వేతాశ్వోహరితనీలోఽసీ'త్యాదిః । కఠానాంతైత్తిరీయకాణాంచ'శన్నో మిత్రశ్శంవరుణ'ఇత్యాదిః । వాజసనేయినాంతూపనిషదారంభేప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణంపఠ్యతే 'దేవాహ వైసత్రంనిషేదు'రిత్యాది।కౌషీతకినామప్యగ్నిష్టోమబ్రాహ్మణం'బ్రహ్మవాఅగ్నిష్టోమోబ్రహ్మైవతదహ ర్బ్రహ్మణైవతే బ్రహ్మోపయంతి తేఽమృతత్వమాప్నువంతి యఏతదహరుపయంతీ'తి । కిమిమే సర్వే

క్రియతే, ఫలైక్యశ్రుతేః ఛందోగానాంతుస్వతంత్రవిద్యావిధిరిత్యాహ ॥ అపిచససన్న్యాసామితి॥చింతాఫలమాహ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్. ... ... ❋

౨౫. ❋ వేధాద్యర్థభేదాత్ ❋॥ దేవతామభిచారకర్తాప్రార్థయతే॥సర్వమితి॥ హేదేవ శత్రుదేహోఃసర్వమంగం ప్రవిధ్యవిదా రయ విశేషతశ్చహృదయంభింది - విశేషతోధమనీః సిరాఃప్రవృజ్యత్రోటయ శిరశ్చాభితోనాశయ, ఏవంత్రిధావిపృక్తో విశ్లిష్టోభవతు మేశత్రురిత్యర్థః । హేదేవసవితః యజ్ఞంతత్ఫలంచ ప్రసువనిర్వర్తయేత్యర్థః।ఉచ్చైశ్శ్రవాః శ్వేతా శ్వోయస్యేంద్రస్యసత్వంహరితమణివన్నీలోఽసీత్యర్థః. నోఅస్మాకం. శంసుఖకరోభవత్విత్యర్థః । అగ్నిష్టోమోబ్రహ్మై వసయస్మిన్నహనిక్రియతేతదపిబ్రహ్మతస్మాద్యఏతదహస్సాధ్యంకర్మోపయంత్యనుతిష్ఠంతితేబ్రహ్మణైవసాధనేన బ్రహ్మో పయంతితేచక్రమేణామృతత్వమాప్నువంతీతియోజనా । మంత్రాదిషుతత్తదుపనిషద్విద్యాశేషత్వే ప్రమాణభావాభా వాభ్యాంసంశయమాహ ॥కిమితి॥ ఫలంపూర్వవత్ ।నను తేషాం శేషత్వేమానాభావాన్నోపసంహారఇతిశంకతే॥నస్వేషా

మితి ॥ మంత్రాదయస్తత్తద్విద్యాశేషభూతాః ఫలవద్విద్యాసన్నిహితత్వాత్తైత్తిరీయకగతపురుషయజ్ఞవదితి సమాధత్తే ॥ బాఢమితి ॥ తథా చ దృష్టాంతసంగతిః సిద్ధాంతపక్షే । సన్నిధివైయర్థ్యం బాధకమాహ ॥ నహీతి ॥ అఫలమంత్రాదీనాం ఫలవచ్ఛేషత్వబోధనం సన్నిధేరర్థవత్త్వం తత్సంభవే సత్యకస్మాదర్థశూన్యత్వేనాసౌ సన్నిధిరాశ్రయితుం నహి యుక్త ఇత్యర్థః నఞ్పాఠే త్వకస్మాద్ధేతుం వినాఽసావర్థోఽనాశ్రయితుం నహి యుక్త ఇత్యర్థః । నను మంత్రాణాం విద్యాసమవేతార్థప్రకాశనసామర్థ్యాభావాన్న విద్యాశేషత్వమితి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ పురస్తాదుపసదాం ప్రవర్గ్యైః ప్రచరంతీతి వాక్యేన ప్రవర్గ్యస్య క్రతుశేషత్వం శ్రుతం, అగ్నిష్టోమాదేశ్చ తత్తద్వాక్యేన స్వర్గాద్యర్థత్వమతో న విద్యార్థత్వమిత్యాహ ॥ కథం చేతి ॥ మంత్రాణాం విద్యాసమవేతహృదయనాడ్యాదిప్రకాశకత్వమస్తీత్యాహ ॥ నైష ఇతి ॥ ఉపాస్తిషు మంత్రప్రయోగః క్వాపి న దృష్ట ఇత్యత ఆహ ॥ దృష్టశ్చేతి ॥ పుత్రస్య దీర్ఘాయుష్ట్వార్థం ఛాందోగ్యే త్రైలోక్యస్య కోశత్వేనోపాస్తిరుక్తా, తత్ర పితురయం ప్రార్థనామంత్రః, తత్రామునేతి పుత్రస్య త్రిర్నామ గృహ్ణాతి అమునా పుత్రేణ సహ భూరితీమం లోకమముం లోకం చ ప్రపద్యే న మే పుత్రవియోగః స్యాదిత్యర్థః । తత్తద్వాక్యేనాన్యత్ర వినియుక్తానామపి కర్మణాం సన్నిధినా విద్యాసు వినియోగో న విరుధ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ వాజపేయ ఇతి 'బ్రహ్మవర్చసకామో బృహస్పతిసవేన యజేతే'తి వాక్యేన బ్రహ్మవ

ప్రవిధ్యేత్యాదయో మంత్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాసూపసంహ్రియేరన్ కిం వా నోపసంహ్రియేరన్నితి మీమాంసామహే । కిం తావన్నః ప్రతిభాతి, ఉపసంహార ఏవైషాం విద్యాస్వితి । కుతః, విద్యాప్రధానానాముపనిషద్గ్రంథానాం సమీపపాఠాత్ । నన్వేషాం విద్యార్థతయా విధానం నోపలభామహే, బాఢం, అనుపలభమానా అపిత్వనుమాస్యామహే సన్నిధిసామర్థ్యాత్, నహి సన్నిధేరర్థవత్త్వే సంభవత్యకస్మాదసావనాశ్రయితుం యుక్తః । నను నైషాం మంత్రాణాం విద్యావిషయం కించిత్సామర్థ్యం పశ్యామః, కథం చ ప్రవర్గ్యాదీని కర్మాణ్యన్యార్థత్వేనైవ వినియుక్తాని సంతి విద్యార్థత్వేనాపి ప్రతిపద్యేమహీతి । నైష దోషః, సామర్థ్యం తావన్మంత్రాణాం విద్యావిషయమపి కించిచ్ఛక్యం కల్పయితుం, హృదయాదిసంకీర్తనాత్ । హృదయాదీని హి ప్రాయేణోపాసనేష్వాయతనాదిభావేనోపదిష్టాని తద్ద్వారేణ చ హృదయం ప్రవిధ్యేత్యేవంజాతీయకానాం మంత్రాణాముపపన్నముపాసనాంగత్వం। దృష్టశ్చోపాసనేష్వపి మంత్రవినియోగః 'భూః ప్రపద్యేఽమునాఽమునే'త్యేవమాదిః। తథా ప్రవర్గ్యాదీనాం కర్మణామన్యత్రాపి వినియుక్తానాం సతామవిరుద్ధో విద్యాసు వినియోగో వాజపేయ ఇవ బృహస్పతిసవస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నైషాముపసంహారో విద్యాస్వితి । కస్మాత్,

ర్చసఫలే వినియుక్తస్యాపి బృహస్పతిసవస్య 'వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేతే'తి వాజపేయప్రకరణస్థవాక్యేన వాజపేయోత్తరాంగతయా వినియోగవదవిరోధ ఇత్యర్థః । యద్యప్యేకేన వాక్యేన ప్రకరణాంతరస్థబృహస్పతిసవస్య ప్రత్యభిజ్ఞానమంగత్వవిధానం చ కర్తుమయుక్తం వాక్యభేదప్రసంగాదతో మాసాగ్నిహోత్రవత్ కర్మాంతరమేవ బృహస్పతిసవాఖ్యమంగతయా విధీయత ఇతి న వినియుక్తస్య వినియోగ ఇతి భట్టగురుతంత్రద్వయసిద్ధం, తథాపి యథా నిత్యాగ్నిహోత్రస్యాశ్వమేధప్రకరణే వాగ్యతస్యైతాం రాత్రిమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి నామ్నా ప్రత్యభిజ్ఞా, యథా వా దర్శపూర్ణమాసవికృతిభూతగృహమేధీయేష్టిస్థాజ్యభాగౌ యజతీత్యేతస్మిన్ వాక్యే ప్రకృతిస్థాజ్యభాగయోః పదేన ప్రత్యభిజ్ఞా నే వాక్యేన విధానం తథాఽత్రాపి బృహస్పతిసవపదేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాం వాక్యేనాంగతయా విధానం కిం న స్యాత్, న చ సాధ్యభావార్థవిధాయకాఖ్యాతపరతంత్రత్వాన్నామపదం న సిద్ధకర్మప్రత్యభిజ్ఞాతుమమితి వాచ్యం, సిద్ధస్యాప్యంగతయా పునస్సాధ్యత్వసంభవేఽన్యథా సిద్ధాఖ్యాతస్యైవ ప్రసిద్ధార్థకనామపారతంత్ర్యోపపత్తేః । న చైవం సతి కుండపాయిసత్రేఽప్యంగత్వేన నిత్యాగ్నిహోత్రస్యైవ విధిస్స్యాదితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్ । న చ పూర్వతంత్రవిరోధః ఉత్తరతంత్రస్య బలీయస్త్వాత్ । పూర్వతంత్రస్య స్వతంత్రపరతంత్రభావనాభేదే తాత్పర్యాచ్చ, తస్మాదేకస్యైవ బృహస్పతిస

వనామకస్య ధాత్వర్థస్య బ్రహ్మవర్చసే వినియుక్తస్యాపి వాజపేయాంగతయా వినియోగ ఇతి భగవత్పాద తాత్పర్యం, అస్తి చ వినియుక్తస్య వినియోగే సర్వసమ్మత ముదాహరణం స్యాదిత్యాదికం తస్య క్రతౌ వినియుక్తస్య వీర్యాదిఫలేపి వినియోగాత్ । తథా మంత్రకర్మణామన్యత్ర వినియుక్తానాం విద్యాశేషత్వమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ నైషామిత్యాదినా ॥ విద్యాసు హృదయాదిసంబంధేపి వేధాద్యర్థానామసంబంధాత్ కృత్స్నమంత్రార్థానామభిచారాదిసంబంధలింగేన సన్నిధేర్బలీయసా అభిచారాదావేవ మంత్రాణాం వినియోగ ఇత్యర్థః । 'దేవసవితః ప్రసువే'తి ప్రదక్షిణతోఽగ్నిం పర్యుక్షేదితి వాక్యాదగ్నిపర్యుక్షణే 'సావిత్రం జుహోతి కర్మణః కర్మణః పురస్తాత్సవనే సవనే జుహోతీ'తి వాక్యాద్వాజపేయే కర్మవిశేషసంబంధోఽస్య మంత్రస్యేత్యాహ ॥ తద్విశేషేతి ॥ ఉక్తన్యాయం శ్వేతాశ్వ ఇత్యాదిష్వతిదిశతి ॥ ఏవమన్యేషామితి ॥ ప్రమాణాంతరం ప్రకరణాదికం। నను లింగాదిభిరన్యత్ర వినియుక్తానామపి సన్నిధినా విద్యాస్వపి వినియోగోఽస్త్వవిరోధాదిత్యుక్తం తత్రాహ ॥ దుర్బలో హీతి॥ సమవాయే సమానవిషయత్వేన ద్వయోర్విరోధే పరస్య దౌర్బల్యం, కుతః, అర్థవిప్రకర్షాత్, స్వార్థసాధనే పరస్య పూర్వవ్యవధానేన ప్రవృత్తేరిత్యర్థః । అయమాశయః, ఏకత్ర వినియుక్తస్య నిరాకాంక్షత్వాదన్యత్ర వినియోగో విరుద్ధ ఏవ పరంతు వినియోజక ప్రమాణయోః సమబలత్వేఽన్యతర వినియోగత్యాగాయోగాదగత్యా ఆకాంక్షోత్పాదనేన వినియుక్త వినియోగస్స్వీక్రియతే యథా 'ఖాదిరో యూపో భవతి ఖాదిరం వీర్యకామస్య

వేధాద్యర్థభేదాత్ । హృదయం ప్రవిధ్యేత్యేవంజాతీయకానాం హి మంత్రాణాం యేఽర్థాః హృదయవేధాదయో భిన్నాః, అనభిసంబద్ధాస్త ఉపనిషదుదితాభిర్విద్యాభిర్న తేషాం తాభిస్సంగంతుం సామర్థ్యమస్తి । నను హృదయస్యోపాసనేఽప్యుపయోగాత్తద్ద్వారక ఉపాసనసంబంధ ఉపన్యస్తః। నేత్యుచ్యతే, హృదయమాత్రసంకీర్తనస్య హ్యేవముపయోగః కథంచిదుత్ప్రేక్ష్యేత, నచ హృదయమాత్ర మత్ర మంత్రార్థః 'హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్యే'త్యేవంజాతీయకో హి న సకలో మంత్రార్థో విద్యాభిరభిసంబధ్యతే అభిచార విషయో హ్యేషోఽర్థః । తస్మాదాభిచారికేణ కర్మణా సర్వం ప్రవిధ్యేత్యస్య మంత్రస్యాభిసంబంధః । తథా 'దేవసవితః ప్రసువ యజ్ఞ'మిత్యస్య యజ్ఞప్రసవలింగత్వాత్ యజ్ఞేన కర్మణాభిసంబంధః, తద్విశేషసంబంధస్తు ప్రమాణాంతరాదనుసర్తవ్యః। ఏవమన్యేషామపి మంత్రాణాం కేషాంచిల్లింగేన కేషాంచిద్వచనేన కేషాంచిత్ప్రమాణాంతరేణేత్యేవమర్థాంతరేషు వినియుక్తానాం రహస్యపఠితానామపి సతాం సన్నిధిమాత్రేణ విద్యాశేషత్వోపపత్తిః, దుర్బలో హి సన్నిధిః శ్రుత్యాదిభ్య ఇత్యుక్తం ప్రథమే తంత్రే 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షా'దిత్యత్ర

యూపం కుర్యా'దితి వాక్యాభ్యాం క్రతౌ వినియుక్తస్య ఖాదిరత్వస్య వీర్యఫలే వినియోగః । యత్ర తు ప్రమాణయోర్విషమబల్యత్వం తత్ర న స్వీక్రియతే ప్రబలప్రమాణేన దుర్బలవినియోగబాధాత్ । తథా 'కదాచన స్తరీరసి నేంద్ర సశ్చసి దాశుషే' ఇత్యస్యా ఋచః 'ఐంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠత' ఇతి తృతీయావిభక్తిశ్రుత్యాఽస్యనిరపేక్షయా గార్హపత్యోపస్థానే శేషత్వబోధికయేంద్రప్రకాశనసామర్థ్యరూపలింగప్రాప్తమింద్రశేషత్వం బాధ్యతే లింగం హి న సాక్షాచ్ఛేషత్వం బోధయతి కింత్వింద్రప్రకాశనమాత్రం కరోతి తేన చ లింగేనానేన మంత్రేణ ఇంద్ర ఉపస్థాపయితవ్య ఇతి శ్రుతిః కల్పనీయా, తయా శేషత్వబోధ ఇతి శ్రుతివ్యవధానేన శేషత్వబోధకలింగం ఝటితి స్వార్థబోధకశ్రుత్యా బాధ్యం, తథా లింగేన వాక్యం బాధ్యం యథా 'స్యోనం తే సదనం కరోమి ఘృతస్య ధారయా సుశేవం కల్పయామి తస్మిన్సీదామృతే ప్రతితిష్ఠ వ్రీహీణాం మేధ సుమనస్యమాన' ఇతి మంత్రభాగయోః ప్రత్యేకం సదనకరణే పురోడాశాసాదనే చ తత్ప్రకాశన సామర్థ్యలింగేన శ్రుతిద్వారా వినియోగే సతి ప్రతీతమేకవాక్యత్వం బాధ్యతే, తస్య కృత్స్నేఽపి మంత్రే సదనకరణప్రకాశనసామర్థ్యం పురోడాశాసాదనప్రకాశనసామర్థ్యం చ లింగం కల్పయిత్వా శ్రుతికల్పనయోభయత్ర కృత్స్నమంత్రవినియోగబోధనే ద్వాభ్యాం లింగశ్రుతిభ్యాం వ్యవధానేన శ్రుత్యేకవ్యవహితక్లృప్తలింగాద్దుర్బలత్వాత్ । నచ సామర్థ్యం న కల్ప్యమితి వాచ్యం, అస

శ్రుత్యర్థస్యావినియోగాయోగాత్, అతఏవ గంగాపదస్యతీరబోధవినియోగే లక్షణారూపం సామర్థ్యంకల్ప్యతే । తథా వాక్యేనప్రకరణంబాధ్యంయథాసోమప్రకరణామ్నాతద్వాదశోపసదాం 'ద్వాదశాహీనస్యే'తి వాక్యేనాహీనాంగత్వ బోధకేనప్రకరణప్రాప్తసోమాంగత్వబాధాదుత్కర్షః ప్రధానస్యాంగాకాంక్షారూపంప్రకరణం తస్యాంగప్రధానవాక్యైకవాక్యతాసామర్థ్యశ్రుతిభిః కల్ప్యమానాభిః స్వార్థవినియోగప్రమితౌ వ్యవధానేనాంగసామర్థ్య శ్రుత్యోర్ద్వయోః కల్పనీయతయాఽవ్యవధానేనక్లృప్తవాక్యాద్దుర్బలత్వాత్ । తథాప్రకరణేనసన్నిధిర్బాధ్యః । యథారాజసూయప్రకరణేనతదంతర్గతాభిషేచనీయాఖ్యసోమయాగ విశేషసన్నిధిపాఠప్రాప్తం శునశ్శేపాఖ్యానాదే రభిషేచనీయ శేషత్వం బాధిత్వా కృత్స్నరాజసూయశేషత్వమాపాదితంసన్నిధేఃప్రకరణాదికల్పనే క్లృప్తప్రకరణాద్దుర్బలత్వాత్ । తథాసన్నిధినాసమాఖ్యాబాధ్యతే । తథాహిపౌరోడాశికసమాఖ్యాకేకాండేఆగ్నేయపురోడాశాదికర్మణాంక్రమేణ మంత్రా ఆమ్నాతా స్తత్ర దధిపయోరూపసాన్నాయ్యసన్నిధౌ 'శుంధధ్వందైవ్యాయకర్మణ'ఇతి మంత్ర ఆమ్నాతః తత్రసమాఖ్యాబలేనాస్యమంత్రస్య పురోడాశపాత్రశుంధనశేషత్వంప్రాప్తం సన్నిధినాబాధిత్వా సాన్నాయ్యపాత్రశుంధనశేషత్వమాపాద్యతే । పురోడాశసంబంధికాండంపౌరోడాశికమితిపౌరుషేయసమాఖ్యాయాః కాండాంతర్గత

తథాకర్మణామపిప్రవర్గ్యాదీనామన్యత్రవినియుక్తానాంనవిద్యాశేషత్వోపపత్తిః, నహ్యేషాంవిద్యాభిస్సహైకార్థ్యంకించిదస్తి । వాజపేయేతుబృహస్పతిసవస్యస్పష్టంవినియోగాంతరం 'వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేతే'తి అపిచైకోఽయంప్రవర్గ్యస్సకృదుత్పన్నో బలీయసాప్రమాణేనాన్యత్రవినియుక్తోనదుర్బలప్రమాణేనాన్యత్రాపి వినియోగమర్హతి, అగృహ్యమాణవిశేషత్వేహిప్రమాణయోరేతదేవంస్యాత్, నతుబలవదబలయోఃప్రమాణయోరగృహ్యమాణవిశేషతాసంభవతి, బలవదబలవత్తావిశేషాదేవ। తస్మాదేవంజాతీయకానాంమంత్రాణాంకర్మణాంవానసన్నిధిపాఠమాత్రేణవిద్యాశేషత్వమాశంకితవ్యం, అరణ్యానువచనత్వాదిధర్మసామాన్యాత్తుసన్నిధిపాఠఇతిసంతోష్టవ్యం ॥.........

సూ. ॥౨౬॥ హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్ ॥

అస్తితాండినాంశ్రుతిః 'అశ్వఇవరోమాణివిధూయపాపం చంద్రఇవరాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్యధూత్వాశరీరమకృతంకృతాత్మాబ్రహ్మలోకమభిసంభవామీ'తి । తథాథర్వణికానాం 'తథావిద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయనిరంజనఃపరమంసామ్యముపైతీ'తి । తథాశాట్యాయనినఃపఠంతి 'తస్యపుత్రా దాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాంద్విషంతఃపాపకృత్యా'మితి । తథైవకౌషీతకినః 'తత్సుకృతదు

మంత్రస్యపురోడాశసంబంధసామాన్యబోధకత్వేపి శేషశేషిభావరూపవినియోగబోధకత్వే సన్నిధ్యాద్యపేక్షత్వేన దుర్బలత్వాదితి । ఏవంవిరోధేసతిశ్రుతిర్బాధికైవ సమాఖ్యాబాధ్యైవ మధ్యస్థానాంతుచతుర్ణాంపూర్వబాధ్యత్వం పరబాధకత్వంచేతిశ్రుతిలింగసూత్రార్థః। తస్మాల్లింగాదినాఽన్యత్రవినియుక్తానాంమంత్రాణాం దుర్బలసన్నిధినానవిద్యాసువినియోగఇతిసిద్ధం ॥తథాకర్మణామితి॥ కర్మణాంవిద్యోపకారకత్వే తాభిస్సహైకఫలత్వేచమానంకించిన్నాస్తీత్యర్థః । అపిచేత్యుక్తార్థం । ననుతర్హి వేధాదివాక్యానాముపనిషద్భిస్సహపాఠస్యకాగతి స్తత్రాహ ॥అరణ్యేతి॥ తస్మాద్వేధాదిమంత్రకర్మణాంవిద్యాస్వనుపసంహారఇతిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిచతుర్దశాధికరణమ్........................

౨౬. హానౌతు యథాఽశ్వోరజోయుక్తానిజీర్ణరోమాణిత్యక్త్వానిర్మలోభవతితథాహమపిపాపంవిధూయకృతాత్మానిర్మలీకృతచిత్తస్సన్ యథావా రాహుగ్రస్తశ్చంద్రోరాహుముఖాత్ప్రముచ్యస్వస్థోభవతి తథాశరీరంధూత్వాత్యక్త్వా దేహాభిమానాన్ముక్తస్సన్నకృతం కూటస్థబ్రహ్మాత్మకంలోకం అభిప్రత్యక్త్వేనసంభవామీత్యర్థః । యథానద్యస్సముద్రంప్రాప్యనామరూపేత్యజంతితథావిద్వానిత్యర్థః । నిరంజనశ్శుద్ధః, సామ్యంబ్రహ్మ, తస్యమృతస్యవిదుషః, దాయంధనం, తత్తేనవిద్యాబలేనసుకృతదుష్కృతేత్యజతీత్యర్థః । ఉపాయనంగ్రహణంతస్యత్యాగపూర్వకత్వాత్, అత్యక్తయో

గ్రహణాయోగాత్త్యాగోఽర్థాదాయాతి । యత్ర తు త్యాగ ఏవ శ్రుతః తత్ర హానోపాయనయోః సహభావస్యావశ్యకత్వానావశ్యకత్వాభ్యాం సంశయమాహ ॥ యత్ర త్వితి ॥ అత్ర పూర్వపక్షే శ్రుతిప్రకర్షాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తు తత్సిద్ధిరితి ఫలం । యద్యపి తాండ్యాథర్వణశ్రుత్యోర్నిర్గుణవిద్యార్థయోః కర్మహానమేవ శ్రుతం నోపాయనం తథాపి కౌషీతకిశ్రుతౌ పర్యంకస్థసగుణబ్రహ్మవిద్యాయాముపాయనం శ్రుతమతో ఉపసంహర్తవ్యమిత్యాశంక్య విద్యాభేదాన్నోపసంహార ఇత్యాహ ॥ విద్యాన్తరేతి ॥ కించ యథా మంత్రకర్మణామనావశ్యకత్వాద్విద్యాస్వనుపసంహార ఉక్తః తథా పరైరుపాదానం వినాపి హానసంభవేనోపాదానస్యానావశ్యకత్వాన్న ప్రాప్తిరితి దృష్టాంతసంగత్యా ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ హానౌ త్విత్యాదినా ॥ ఉపాయనశబ్దస్య శేషత్వాత్ హానశబ్దేనాపేక్షితత్వాదితి సూత్రార్థః । అశ్వరోమదృష్టాంతేన విధూతయోః పుణ్యపాపయోః

ష్కృతే విధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయంత్యప్రియా దుష్కృత'మితి । తదిహ క్వచిత్సుకృతదుష్కృతయోర్హానం శ్రూయతే క్వచిత్తయోరేవ విభాగేన ప్రియైరప్రియైశ్చోపాయనం క్వచిత్తూభయమపి హానముపాయనం చ । తద్యత్రోభయం శ్రూయతే తత్ర తావత్ న కించిద్వక్తవ్యమస్తి యత్రాప్యుపాయనమేవ శ్రూయతే తేన హానం తత్రార్థాదేవ హానం సన్నిపతతి అన్యైరాత్మీయయోః సుకృతదుష్కృతయోరుపేయమానయోరావశ్యకత్వాత్తద్ధానస్య । యత్ర తు హానమేవ శ్రూయతే న తూపాయనం తత్రోపాయనం సన్నిపతేద్వా న వేతి విచికిత్సాయామశ్రవణాదసన్నిపాతః విద్యాంతరగోచరత్వాచ్చ శాఖాంతరశ్రవణస్య । అపి చాత్మకర్తృకం సుకృతదుష్కృతయోర్హానం పరకర్తృకం తూపాయనం తయోరసత్యావశ్యకభావే కథం హానేనోపాయనమాక్షిప్యేత, తస్మాదసన్నిపాతో హానావుపాయనస్యేత్యస్యాం ప్రాప్తావపఠతి ॥ హానావితి ॥ హానౌ త్వేకస్యాం కేవలాయామపి శ్రూయమాణాయాముపాయనం సన్నిపతితుమర్హతి తచ్ఛేషత్వాత్, హానశబ్దశేషో హ్యుపాయనశబ్దస్సమధిగతః కౌషీతకిరహస్యే । తస్మాదన్యత్ర కేవలహానశ్రవణేఽప్యుపాయనానువృత్తిః । యదుక్తమశ్రవణాద్విద్యాంతరగోచరత్వాదనావశ్యకత్వాచ్చాసన్నిపాత ఇతి । తదుచ్యతే, భవేదేషా వ్యవస్థోక్తిర్యద్యనుష్ఠేయం కించిదన్యత్ర శ్రుతమన్యత్ర నినీష్యేత, న త్విహ హానముపాయనం వాఽనుష్ఠేయత్వేన సంకీర్త్యతే, విద్యాస్తుత్యర్థంత్వనయోస్సంకీర్తనమిత్థం మహాభాగా విద్యా యత్తత్సామర్థ్యాదస్య విదుషః సుకృతదుష్కృతే సంసారకారణభూతే విధూయేతే, తే చాస్య సుహృత్సు ద్విషత్సు చ నివిశేతే ఇతి । స్తుత్యర్థే చాస్మిన్ సంకీర్తనే హానానంతరభావిత్వేనోపాయనస్య క్వచిచ్ఛ్రుతత్వాదన్యత్రాపి హానశ్రుతావుపాయనానువృత్తిం మన్యతే స్తుతిప్రకర్షలాభాయ । ప్రసిద్ధా చార్థవాదాంతరాపేక్షా అర్థవాదాంతరప్రవృత్తిః 'ఏకవింశో వా ఇతోఽసావాదిత్య' ఇత్యేవమాదిషు । కథం హి హ్యేకవింశతా ఆదిత్యస్యాభిధీయేత అనపేక్ష్యమాణేఽర్థవాదాంతరే 'ద్వాదశ మాసాః పంచర్తవస్త్రయ ఇమే లోకా అసావాదిత్య ఏకవింశ' ఇత్యేతస్మిన్ । తథా 'త్రిష్టుభౌ భవతస్సేంద్రియత్వాయే'త్యేవమాదిషు వాక్యేష్వపి 'ఇంద్రియం వై త్రిష్టు'బిత్యేవమాద్యర్థవాదాంతరాపేక్షా దృశ్యతే । వి

పరతా ప్రస్థానసాపేక్షత్వాత్పరైరుపాదానం వాచ్యమితి భావః । విద్యాభేదే గుణానుపసంహార ఇతి వ్యవస్థా అనుష్ఠానవిషయా న స్తుతివిషయేత్యాహ ॥ తదుచ్యత ఇతి ॥ మన్యతే సూత్రకార ఇత్యర్థః । నను శ్రుతహానార్థవాదేనాపి స్తుతిసిద్ధౌ కిమర్థముపాయనార్థవాద ఆనీయతే తత్రాహ ॥ స్తుతిప్రకర్షలాభాయేతి ॥ నన్వర్థవాదస్య విధినా సంబంధః ప్రసిద్ధో నార్థవాదాంతరేణేత్యత ఆహ ॥ ప్రసిద్ధా చేతి ॥ ఇతో భూలోకాదిత్యర్థః । హేమంతశిశిరయోరైక్యాత్పంచర్తవః । యజ్ఞస్య పురుషరూపకల్పనాయాం 'సేంద్రియత్వాయ త్రిష్టుభౌ భవత' ఇత్యుక్తం బహ్వృచబ్రాహ్మణే, తత్ర త్రిష్టుభశ్ఛందోమాత్రత్వాత్కథమింద్రియత్వకల్పనేత్యాకాంక్షాయాం యజుర్వాక్యం సంబధ్యత ఇత్యర్థః । నన్వమూర్తయోః పుణ్యపాప

యోరుపాదానస్యాసంభవాదనుపసంహార ఇత్యత ఆహ ॥ విద్యాస్తుత్యర్థత్వాచ్చేతి । విద్వన్నిష్ఠయోరేతయోః ఫలం పరే ప్రాప్నువంతి విద్యాసామర్థ్యాదిత్యుపాయనపదేనోచ్యత ఇత్యర్థః । నన్వన్యనిష్ఠకర్మణోఽన్యత్ర ఫలసంచారః కథం, వచనబలాదితి చేత్, న, ఫలముపయంతీత్యశ్రుతేః । న చ యథా పుత్రకృతశ్రాద్ధస్య పితృషు ఫలం తథాత్రేతి వాచ్యం, యస్య ఫలముద్దిశ్య యత్కర్మ విహితం తత్ర తస్య ఫలమితి న్యాయేన పితౄణాం తృప్త్యుద్దేశేన కృతకర్మణో వ్యధికరణఫలత్వేఽపి విదుషః కర్మకాలేఽనుద్దిష్టత్వేన వ్యధికరణఫలత్వాయోగాత్ । కించ విదుషో దేహపాతే కర్మణోఽసత్త్వాత్ యావజ్జీవం విద్వత్సేవకస్య తద్ద్వేషిణో వా న ఫలం స్యాదిత్యత ఆహ ॥ నాతీవాభినివేష్టవ్యమితి ॥ విద్వత్సేవాద్వేషాభ్యాం విద్వన్నిష్ఠపుణ్యపాపతుల్యే పుణ్యపాపే సేవకద్వేషిణోర్జాయేతే జాతయోః ఫలస్వీకారః ఉపాయనమితి పరిహారస్య సులభత్వాదనాగ్రహ ఇత్యర్థః । ఉపాయనాదేః స్తుతిత్వే లింగమాహ ॥ ఉపాయనేతి ॥ ఉపాయనవివక్షాయాముపాయనస్యైవోపసంహారం సూత్రకారో బ్రూయాత్ అతః శబ్దస్యేతం బ్రువన్ స్తుతిం సూచయతీత్యర్థః । విద్యావిచారాత్మకపాదే స్తుతివిచారస్య కా సంగతిరిత్యత ఆహ ॥ తస్మాదితి ॥ శాఖాంతరస్థోఽపి విశేషః శాఖాంతరే గృహ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ కుశేతి ॥ కుశా ఉద్గాత్రా శాంస్తోత్రగణనార్థాః శలాకా దారుమయ్యః, భో కుశాః యూయం వానస్పత్యాః స్థ వనస్పతేర్వృక్షాద్వనస్పతిః తత్ప్రభవాః స్థ- తా ఇత్థంభూతా యూయం- మా పా

ద్యాస్తుత్యర్థత్వాచ్చాస్యోపాయనవాదస్య కథమన్యదీయే సుకృతదుష్కృతే అన్యైరభ్యుపేయేతే ఇతి నాతీవాభినివేష్టవ్యం । ఉపాయనశబ్దశేషత్వాదితి చశబ్దశబ్దం సముచ్చారయన్ స్తుత్యర్థామేవ హానావుపాయనానువృత్తిం సూచయతి, గుణోపసంహారవివక్షాయాం హ్యుపాయనార్థస్యైవ హానావనువృత్తిం బ్రూయాత్ । తస్మాద్గుణోపసంహారవిచారప్రసంగేన స్తుత్యుపసంహారప్రకారప్రదర్శనార్థమిదం సూత్రం । కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవదిత్యుపమోపాదానం । తద్యథా భాల్లవినాం 'కుశా వానస్పత్యాః స్థ తా మా పాత' ఇత్యస్మిన్నిగమే కుశానామవిశేషేణ వనస్పతియోనిత్వశ్రవణే శాట్యాయనినాం 'ఔదుంబరా' ఇతి విశేషవచనాదౌదుంబర్యః కుశా ఆశ్రీయంతే । యథా చ క్వచిద్దేవాసురచ్ఛందసామవిశేషేణ పౌర్వాపర్యప్రసంగే 'దేవచ్ఛందాంసి పూర్వాణీ'తి పైంగ్యామ్నాయాత్ ప్రతీయతే । యథా చ షోడశిస్తోత్రే కేషాంచిత్కాలావిశేషప్రాప్తౌ 'సమయాధ్యుషితే సూర్యే' ఇత్యార్చాభిశ్రుతేః కాలవిశేషప్రతీతిః । యథైవ చావిశేషేణోపగానం కేచిత్సమామనంతి విశేషేణ భాల్లవినో యథా తేషు కుశాదిషు శ్రుత్యంతరగతవిశేషాన్వయః ఏవం హానావప్యుపాయనాన్వయ ఇత్యర్థః । శ్రుత్యంతరకృతం హి విశేషం శ్రుత్యంతరేఽ

త మాం రక్షతేతి యజమానప్రార్థనా । అత్ర తా ఇతి స్త్రీలింగనిర్దేశాత్ కుశా ఔదుంబర్య ఇతి భాష్యాచ్చ శలాకాసు కుశాశబ్దస్య స్త్రీత్వం మంతవ్యం, దర్భవిషయస్య న స్త్రీత్వం, అస్త్రీ కుశమిత్యనుశాసనాత్ ॥ ఛందోదృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ యథా చేతి ॥ న వా ఉ గాణి ఛందాంస్యాసురాణ్యన్యాని దైవాని తేషాం క్వచిచ్ఛందోభిస్స్తవత ఇత్యత్ర విశేష ప్రాప్తౌ పైంగవాక్యాద్విశేషగ్రహ ఇత్యర్థః । స్తుతిం వివృణోతి ॥ యథేతి ॥ అతిరాత్రే షోడశినో గ్రహస్యాంగభూతం స్తోత్రం కదేతి నందోగాదీనామాకాంక్షాయాముదయసమయవిశిష్టే సూర్యే షోడశినస్తోత్రమిత్యార్చశ్రుతేః కాలవిశేషగ్రహ ఇత్యర్థః ॥ ఋచో ధీయత ఇత్యార్చాః । ఉపగానం విభజతే ॥ యథేతి ॥ 'ఋత్విజ ఉపగాయంతీ'త్యవిశేషశ్రుతేః 'నాధ్వర్యురుపగాయతీ'తి శ్రుత్యంతరాదధ్వర్యుభిన్నా ఋత్విజ ఉపగాయంతీత్యర్థవిశేషగ్రహ ఇత్యర్థః । నను కుశాదివాక్యానామపి కిమితి విశేషశ్రుత్యంతరైకవాక్యతాభ్యుపగమ్యతేత త్రాహ ॥ శ్రుత్యంతరకృతం హీతి ॥ సామాన్యవిశేషయోరేకవాక్యతానుపగమే సత్యాం వాక్యభేదం కృత్వా నాధ్వర్యురితి నిషేధాదవిశేషశ్రుతేశ్చాధ్వర్యురుపగాయతి నోపగాయతి చేత్యేవం సర్వత్ర వికల్పోఽనయుక్తః వ్రీహియవయోస్త్వగత్యా వికల్పాశ్రయ ఇత్యర్థః । వికల్పస్యాన్యాయ్యత్వమష్టదోషదుష్టత్వాత్ । తథా హి యదా వ్రీహివాక్యమాశ్రీయతే తదా యవవాక్యస్యేష్టప్రామాణ్యత్యాగః, అనిష్టాప్రమాణ్యస్వీకారః. కదాచిద్యవవాక్యాశ్రయ

ణేత్యుక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతాప్రామాణ్యత్యాగశ్చేత్యేకస్మిన్ యవవాక్యే చత్వారో దోషా భవంతి, ఏవంప్ర
హివాక్యేపి చత్వారో దోషా ఇతి, ఏవం దుష్టవికల్పపరిహారాయ భిన్నశాఖాశ్రుత్యోరప్యేకవాక్యతా జైమినిసమ్మతే
త్యాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ జ్యోతిష్టోమప్రకరణే 'దీక్షితో న జుహోతీ'తి శ్రుతం 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయా'
దితి చాన్యత్ర శ్రుతం, తత్ర యది నదీక్షితవాక్యం హోమప్రతిషేధకం స్యాత్ తదా క్రత్వర్థత్వాత్ నిషేధోఽనుష్ఠే
యః, యావజ్జీవవిధినా హోమోఽప్యనుష్ఠేయ ఇతి వికల్పస్స్యాత్ స చాన్యాయ్యః । అపితు యావజ్జీవవాక్యం ప్రతి నదీ
క్షితవాక్యస్య శేషత్వాన్నకార ఇతరపర్యుదాసార్థస్స్యాత్ దీక్షితాన్యలక్షకస్స్యాత్ న హోమప్రతిషేధకః, తస్మాదదీ
క్షితో యావజ్జీవం జుహుయాదిత్యేకవాక్యతేతి నదీక్షితాధికరణసిద్ధాంతసూత్రార్థః । అత్ర భగవత్పాదైః సూత్రమే
వ పఠితం, మిశ్రైస్తు పర్యుదాసాధికరణసిద్ధాంతసూత్రం 'అపితు వాక్యశేషత్వాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేక
దేశస్స్యా'దిత్యర్థతః పఠిత'మిత్యుక్తం తచ్చింత్యం, సూత్రార్థస్తు యజ్ఞమాత్రే యేయజామహ ఇతి ప్రయోక్తవ్యమితి శ్రు
తం, నానూయాజేషు యేయజామహం కరోతీత్యపి శ్రుతం, తత్ర నకారస్య నిషేధకత్వేఽతిరాత్రే షోడశిగ్రహణాగ్రహ
ణయోరివానూయాజేషు యజ్ఞత్వావిశేషాత్ప్రయోక్తవ్యం నిషేధాన్న ప్రయోక్తవ్యమితి వికల్పస్స్యాత్, తస్యాన్యా
య్యత్వాత్ యేయజామహవిధేరేవ నానూయాజవాక్యమేకదేశస్స్యాత్, పర్యుదాసవృత్త్యా విధివాక్యశేషత్వాదితి

నభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్రైవ వికల్పస్స్యాత్ స చాన్యాయ్యః సత్యాం గతౌ । తదుక్తం ద్వాదశలక్షణ్యాం 'అ
పితు వాక్యశేషత్వాదితరపర్యుదాసస్స్యాత్ ప్రతిషేధే వికల్పస్స్యా'దితి । అథవా ఏతాస్వేవ విధూనన
శ్రుతిష్వేతేన సూత్రేణైతచ్చింతయితవ్యం కిమనేన విధూననవచనేన సుకృతదుష్కృతయోర్హానమభిధీయ
తే కిం వాఽర్థాంతరమితి । తత్ర చైవం ప్రాపయితవ్యం న హానం విధూననమభిధీయతే । ధూఞ్ కంపన ఇతి
స్మరణాత్, దోధూయంతే ధ్వజాగ్రాణీతి చ వాయునా చాల్యమానేషు ధ్వజాగ్రేషు ప్రయోగదర్శనాత్ ।
తస్మాచ్చాలనం విధూననమభిధీయతే । చాలనం తు సుకృతదుష్కృతయోః కంచిత్కాలం ఫలప్రతిబంధనాది
త్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపత్తవ్యం, హానావేవైష విధూననశబ్దో వర్తితుమర్హతి ఉపాయనశబ్దశేషత్వా
త్, న హి పరపరిగ్రహభూతయోస్సుకృతదుష్కృతయోరప్రహీణయోః పరైరుపాయనం సంభవతి । య
ద్యపీదం పరకీయయోః సుకృతదుష్కృతయోః పరైరుపాయనం నాంజసం సంభావ్యతే తథాపి తత్సంకీర్త

యావత్ । తథా చానూయాజభిన్నేషు యాగేషు యేయజామహ ఇతి ప్రయోక్తవ్యమిత్యేకవాక్యతేతి ॥ వర్ణకాంతరమా
హ ॥ అథవేతి ॥ పూర్వత్ర విధూననం కర్మహానిరితి సిద్ధవత్కృత్య ఉపాయనోపసంహార ఉక్తః అత్ర సైవ సాధ్యత ఇతి భే
దః । ఉభయత్ర లక్షణాసామ్యాత్సంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ విధూననస్య హి ఫలద్వయమశ్వరోమాదిషు దృష్టం పూర్వస్వ
భావాచ్చ్యుతిరన్యత్ర సంక్రాంతిశ్చేతి తత్ర సంక్రాంతిరూపహానిర్లక్షణీయా కిం వా చ్యుతిరితి సంశయార్థః । తత్ర విధూ
ననశబ్దస్య కంపనం ముఖ్యార్థ ఇతి తావత్సర్వసమ్మతం తచ్చామూర్తయోః పుణ్యపాపయోర్న సంభవతి అతస్తయోర్యః
స్వభావః ఫలదాతృత్వశక్తిః తతశ్చాలనం విద్యయా ప్రతిబంధాత్ చ్యుతిః సా లక్షణీయా న హానిః అమూర్తయోరన్యత్ర
సంక్రాంత్యయోగాదన్యసాపేక్షత్వాచ్చేతి పూర్వపక్షార్థః ॥ సిద్ధాంతయతి ॥ హానావేవేతి ॥ యది చ్యుతిమాత్రం లక్ష్యం త
దోపయంతీత్యనన్వితం స్యాత్ । న చ యత్ర ధునోతేరుపాయనశబ్దసాన్నిధ్యం తత్ర హానిర్లక్ష్యతే న కేవలధునోతేర్హాని
శ్చాన్యత్ర విదుషః సేవకాదౌ తుల్యకర్మసంక్రాంతిరితి నాసంభవ ఇతి వాచ్యం, కేవలధునోతేరపి ముఖ్యార్థాసంభవే
నాన్యత్ర లక్ష్యతయా బుద్ధిస్థహానిలక్షణాయా ఏవ యుక్తత్వాదితి భావః । ఉపాయనస్యాముఖ్యత్వాన్న క్వాపి హానిలక్షణా
బీజత్వమితి శంకిత్వా పుణ్యపాపయోః ఫలతస్స్వీకారాత్మకముపాయనం హానం వినాఽనుపపన్నం స లక్షణానిర్ణాయకమి
తి పరిహరతి ॥ యద్యపీత్యాదినా ॥ యథాన్యత్ర శ్రుతం పౌదుంబరత్వాదికం కుశాదినిర్ణాయకం తథేదముపాయనం విధూనన

స్యహానత్వేనిశ్చాయకమిత్యాహ ॥ క్వచిదపీతి॥ విధూననంముఖ్యంకిమితినోచ్యతేతత్రాహ॥ నచేతి ॥ తథాపిహానంకథంల క్ష్యతఇత్యాశంక్యముఖ్యసంబంధాదిత్యాహ ॥ అశ్వాశ్చేతి॥ అనుపపత్తిసంబంధౌలక్షణాబీజరూపావుక్త్వాలక్షకంపదంనిర్ది శతి ॥అశ్వఇవేతి॥ విధూయేతిపదంవృష్టాంతేహానపర్యంతంసద్దార్ష్టాంతికేపిహానలక్షకమిత్యర్థః । యద్వాహానవాచక మేవాస్తు నచధూఞ్కంపనఇతిధాతుపాఠవిరోధస్తస్యోపలక్షణార్థత్వాదిత్యాహ॥అనేకేతి॥ శాఖాంతరస్థముపాయనం విధూననస్యహానత్వనిశ్చాయకమిత్యత్రజైమినిసూత్రంతదుక్తమితిగృహీతంపూర్వంవ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః । ఏవంవిధూననస్య హానిత్వసిద్ధేః కేవలహానావుపాయనోపసంహారఇతిసిద్ధమ్॥ ఇతిపంచదశాధికరణమ్॥... ... ... ❋

నాత్రావత్తదానుగుణ్యేన హానమేవవిధూననంనామేతినిర్ణేతుంశక్యతే । క్వచిదపిచేదంవిధూననసన్నిధా వుపాయనంశ్రూయమాణం కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవద్విధూననశ్రుత్యాసర్వత్రాపేక్ష్యమాణం సార్వత్రికంనిర్ణయకారణంసంపాద్యతే।నచచాలనంధ్వజాగ్రవత్ సుకృతదుష్కృతయోర్ముఖ్యంసంభ వతిఅద్రవ్యత్వాత్। అశ్వశ్చరోమాణివిధూన్వానస్త్వజఃరజస్సహైవతేనరోమాణ్యపిజీర్ణాని శాతయతి। 'అశ్వఇవరోమాణివిధూయ పాప'మితిచబ్రాహ్మణం।అనేకార్థత్వాభ్యుపగమాచ్చధాతూనాంనస్మరణవి రోధః।తదుక్తమితి వ్యాఖ్యాతమ్॥... ... ... ❋

❋ సూ. ౨౭. సాంపరాయేతర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే॥ ❋

దేవయానేనపథాపర్యంకస్థంబ్రహ్మాభిప్రస్థితస్యవ్యధ్వనిసుకృతదుష్కృతవియోగంకౌషీతకినః ప ర్యంకవిద్యాయామామనంతి 'సఏతందేవయానం పంథానమాసాద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ'త్యుపక్రమ్య 'సఆగచ్ఛతివిరజాంనదీంతాంమనసైవాత్యేతితత్సుకృతదుష్కృతేవిధూనుతే'ఇతి । తత్కింయథాశ్రుతం వ్యధ్వన్యేవవియోగవచనంప్రతిపత్తవ్యం ఆహోస్విదాదావేవదేహాదపసర్పణేఇతివిచారణాయాంశ్రు తిప్రామాణ్యాద్యథాశ్రుతప్రతిపత్తిప్రసక్తౌపఠతి ॥సాంపరాయఇతి॥ సాంపరాయేగమనఏవదేహాదపస ర్పణేఇదంవిద్యాసామర్థ్యాత్ సుకృతదుష్కృతయోర్హానంభవతీతిప్రతిజానీతే । హేతుంచాచష్టే॥ తర్త వ్యాభావాదితి ॥ నహివిదుషస్సంపరేతస్యవిద్యయాబ్రహ్మప్రేప్సతోఽన్తరాళేసుకృతదుష్కృతాభ్యాం కించిత్ప్రాప్తవ్యమస్తియదర్థంకతిచిత్క్షణానక్షీణేతేకల్ప్యేయాతాం,విద్యావిరుద్ధఫలత్వాత్తువిద్యాసా మర్థ్యేనతయోఃక్షయః, సచయదైవవిద్యాఫలాభిముఖీతదైవభవితుమర్హతి।తస్మాత్ ప్రాగేవసన్నయం సుకృతదుష్కృతక్షయః పశ్చాత్పఠ్యతే । తథాహ్యన్యేఽపిశాఖినఃతాండినశ్శాట్యాయనినశ్చప్రాగవస్థా యామేవసుకృతదుష్కృతహానమామనంతి 'అశ్వఇవరోమాణి విధూయపాప'మితి 'తస్యపుత్రాదాయ ముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతఃపాపకృత్యా'మితిచ॥... ... ...❋

౨౭. ❋సాంపరాయే...అన్యే❋ ॥ వ్యధ్వనిఅర్ధమార్గే।పూర్వోక్తంవిధూననస్యహానత్వముపజీవ్యహానస్యనదీతరణానంత ర్యశ్రుతేరశ్వఇవరోమాణీత్యాదౌదేహత్యాగాత్ ప్రాక్కాలత్వశ్రుతేశ్చసంశయమాహ ॥ తత్కిమితి ॥ బ్రహ్మలోక మార్గమధ్యేవిరజాఖ్యనదీమత్యేతి 'తత్సుకృతదుష్కృతేవిధూనుత'ఇత్యత్రతదితిసర్వనామశ్రుత్యాతేనేత్యర్థయాసన్నిహి తనదీతరణస్యకర్మహానిహేతుత్వోక్తేరర్ధపథేకర్మక్షయఇతిపూర్వపక్షః। తత్రవిద్యాయాఃకర్మక్షయహేతుత్వాసిద్ధిః। సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిమత్వా సిద్ధాంతయతి ॥సాంపరాయఇతి- మరణాత్ప్రాగిత్యర్థః। సంపరేతస్యమృతస్యకంచిత్కాలం కర్మసత్త్వేఫలాభావాద్దేవయానమార్గప్రవేశాయోగాచ్చాదావేవక్షయఇత్యర్థః। క్షయహేతోర్విద్యాయామధ్యేమా ర్గమసత్త్వాచ్చేత్యాహ ॥విద్యావిరుద్ధేతి॥ నదీతరణానంతరపాఠస్తుబాధ్యః అర్థవిరోధాదిత్యాహ ॥తస్మాదితి॥తదితిస ర్వనామ్నాపిప్రకృతవిద్యైవోచ్యతఇతిభావః ॥ ... ... ❋

౨౮. కించమృతస్యచ్ఛందతో యథాకామంవిద్యానుష్ఠానానుపపత్తేరుభయోర్విద్యాకర్మణోః క్షయయోః శ్రుతోహేతుఫలభావో విరుధ్యేత । కించసతిపుష్కలహేతౌనకార్యవిలంబ ఇతిన్యాయోపేతతాండ్యాదిశ్రుతివిరోధస్తవస్యాత్ అస్మత్పక్షేత్వవిరోధ ఇత్యాహ ॥ ఛందత ఇతి॥ తస్మాత్కర్మహానస్య విద్యాఫలత్వాత్కేవలహానావుపాయనోపసంహారోవిద్యాస్తుతయ ఇతిసిద్ధం ॥ ఇతిషోడశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౨౯. ❋గతేరర్థవత్త్వం❋॥ క్వచిత్సగుణవిద్యాయాంమార్గః శ్రూయతే నిర్గుణవిద్యాయాంనశ్రూయతే। తత్రహానసన్నిధౌమార్గస్యశ్రుతత్వాదనపేక్షితత్వాచ్చసంశయేదృష్టాంతసంగత్యాపూర్వపక్షమాహ ॥యథాతావదితి॥ ఉపాయన

❋ సూ. ౨౮. ఛందత ఉభయావిరోధాత్ ॥ ❋

యదిచ దేహాదపసృప్తస్య దేవయానేనపథాప్రస్థితస్యార్ధపథేసుకృతదుష్కృతక్షయోఽభ్యుపగమ్యేత తతఃపతితేదేహే యమనియమవిద్యాభ్యాసాత్మకస్యసుకృతదుష్కృతక్షయహేతోఃపురుషప్రయత్నస్యేచ్ఛాతోఽనుష్ఠానానుపపత్తేరనుపపత్తిరేవతద్ధేతుకస్యసుకృతదుష్కృతక్షయస్యస్యాత్, తస్మాత్పూర్వమేవసాధకావస్థాయాం ఛందతోఽనుష్ఠానం తస్యస్యాత్, తత్పూర్వకంచసుకృతదుష్కృతహానమితిద్రష్టవ్యం, ఏవంనిమిత్తనైమిత్తికయోరుపపత్తిస్తాండిశాట్యాయనిశ్రుత్యోశ్చసంగతిరితి ॥ .... ❋

❋ సూ. ౨౯. గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథాహివిరోధః ॥ ❋

క్వచిత్పుణ్యపాపహానిసన్నిధౌ దేవయానఃపంథాశ్రూయతేక్వచిన్న। తత్రసంశయః, కిం హానావవిశేషేణైవదేవయానఃపంథాస్సన్నిపతేత్ ఉతవిభాగేనక్వచిత్సన్నిపతేత్క్వచిన్నేతి, యథాతావద్ధానావవిశేషేణైవోపాయనానువృత్తిరుక్తాఏవం దేవయానానువృత్తిరపిభవితుమర్హతీత్యస్యాంప్రాప్తావాచక్ష్మహే। గతేర్దేవయానస్యపథోఽర్థవత్త్వంఉభయథావిభాగేనభవితుమర్హతి, క్వచిదర్థవతీగతిఃక్వచిన్నేతినావిశేషేణ, అన్యథాహ్యవిశేషేణైవైతస్యాంగతావంగీక్రియమాణాయాంవిరోధస్స్యాత్ 'పుణ్యపాపేవిధూయనిరంజనఃపరమంసామ్యముపైతీ'త్యస్యాంశ్రుతౌ దేశాంతరప్రాపణీ గతిర్విరుధ్యేత, కథంహినిరంజనోగంతా దేశాంతరంగచ్ఛేత్ గంతవ్యంచపరమంసామ్యం నదేశాంతర ప్రాప్త్యాయత్తమిత్యానర్థక్యమేవాత్రగతేర్మన్యామహే॥ .... ❋

❋ సూ. ౩౦. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ॥ ❋

ఉపపన్నశ్చాయముభయథాభావఃక్వచిదర్థవతీగతిఃక్వచిన్నేతి, తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః। గతేఃకారణభూతోహ్యర్థఃపర్యంకవిద్యాదిషుసగుణేషూపాసనేషూపలభ్యతే, యత్రహిపర్యంకారోహణంపర్యంకస్థేనబ్రహ్మణాసహసంవదనం విశిష్టగంధాదిప్రాప్తిశ్చేత్యేవమాది బహుదేశాంతరప్రాప్త్యాయత్తం ఫలంశ్రూయతే, తత్రార్థవతీగతిః నతుసమ్యగ్దర్శనేతల్లక్షణార్థోపలబ్ధిరస్తి। నహ్యాత్మైకత్వదర్శినామాప్తకామానామిహైవదగ్ధాశేషక్లేశబీజానామారబ్ధభోగకర్మాశయక్షపణవ్యతిరేకేణాపేక్షితవ్యం కించిదస్తితత్రానర్థికాగతిః, లోకవచ్చైషవిభాగోద్రష్టవ్యః, యథాలోకేగ్రామప్రాప్తౌదేశాంతరప్రాపణఃపంథాఅపేక్ష్యతేనారోగ్యప్రాప్తౌ, ఏవమిహాపీతి। భూయశ్చైతంవిభాగంచతుర్థేఽధ్యాయే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః ॥ ....❋

వత్ మార్గస్యాపిక్వచిచ్ఛ్రుతత్వాత్సర్వత్రోపసంహారఇత్యర్థః। అత్రనిర్గుణవిదోఽపిస్తుత్యర్థంమార్గాపేక్షాపూర్వపక్షే, సిద్ధాంతేత్వనపేక్షేతిఫలం ॥ దేశాదివ్యవహితవస్తుప్రాప్తౌమార్గస్యాపేక్షేతిన్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరోధాన్నోపసంహారఇతిసిద్ధాంతః । నిరంజనోఽసంగః, సామ్యంబ్రహ్మ ॥ .... ❋

౩౦. ననుతర్హిసగుణవిద్యాయామపిమార్గోవ్యర్థ ఇత్యతఆహ ॥ఉపపన్న ఇతి॥ సాగతిలక్షణంకారణం యస్యార్థస్య సతల్లక్షణార్థః ॥ ఇతిసప్తదశాధికరణమ్. ... ... ❋

౩౧. ॥అనియమస్సర్వేషాం॥ అత్రార్చిరాదిమార్గ ఏవ విషయ స్తత్ర విద్యావిశేషప్రకరణాదవిశేషశ్రుతేశ్చ సంశయే పూర్వపక్షమాహ॥ కింతావదితి ॥సగుణనిర్గుణవిద్యాసు మార్గస్య భావాభావవ్యవస్థావత్సగుణాస్వపి వ్యవస్థితి దృష్టాంతేన ప్రాప్తా సిద్ధాంతే వ్యవస్థాపవాదాత్సంగతిః నియమానియమావుభయత్ర ఫలం । నియమే ప్రకరణముక్త్వా పునరుక్తిలింగమాహ ॥ అపిచేతి ॥ ఏకత్రోక్తగతేరన్యత్ర ప్రాప్తౌ పునరుక్తిర్వ్యర్థా స్యాదిత్యర్థః ॥ సిద్ధాంతయతి॥సర్వాసామితి ॥ అభ్యుదయో బ్రహ్మలోకః । అవిశేషశ్రుత్యాదినా ప్రకరణబాధో న దోష ఇత్యాహ ॥ నైష ఇతి ॥ తత్ర తత్రాధికృతానాం మధ్యే య ఇత్థం పంచాగ్నివిదు ర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపలక్షితం బ్రహ్మ ధ్యాయంతి తేఽర్చి

॥ సూ. ౩౧. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్॥

సగుణాసు విద్యాసు గతిరర్థవతీ న నిర్గుణాయాం పరమాత్మవిద్యాయామిత్యుక్తం । సగుణాస్వపి విద్యాసు కాసుచిద్గతిశ్శ్రూయతే యథా పర్యంకవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాముపకోసలవిద్యాయాం దహరవిద్యాయామితి నాన్యాసు యథా మధువిద్యాయాం శాండిల్యవిద్యాయాం షోడశకలవిద్యాయాం వైశ్వానరవిద్యాయామితి, తత్ర సంశయః కిం యాస్వేషా గతిశ్శ్రూయతే తాస్వేవ నియమ్యేత ఉతానియమేన సర్వాభిరేవైవంజాతీయకాభిర్విద్యాభిరభిసంబధ్యేతేతి । కింతావత్ప్రాప్తం నియమ ఇతి। యత్రైవ శ్రూయతే తత్రైవ భవితుమర్హతీతి ప్రకరణస్య నియామకత్వాత్ । యద్యన్యత్ర శ్రూయమాణాపి గతిర్విద్యాంతరం గచ్ఛేత్ శ్రుత్యాదీనాం ప్రామాణ్యం హీయేత, సర్వస్య సర్వార్థత్వప్రసంగాత్ । అపిచార్చిరాదికైకైవ గతిరుపకోసలవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాంచ తుల్యవత్పఠ్యతే,తత్సర్వార్థత్వేఽనర్థకం పునర్వచనం స్యాత్ తస్మాన్నియమ ఇత్యేవం ప్రాప్తే పఠతి ॥అనియమ ఇతి॥ సర్వాసామేవాభ్యుదయప్రాప్తిఫలానాం సగుణానాం విద్యానామవిశేషేణైషా దేవయానాఖ్యా గతిర్భవితుమర్హతి । నన్వనియమాభ్యుపగమే ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః, నైషోఽస్తి విరోధః, శబ్దానుమానాభ్యాం - శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః। తథాహి శ్రుతిః 'తద్య ఇత్థం విదు'రితి పంచాగ్నివిద్యావతాం దేవయానం పన్థానమవతారయంతీ 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసత' ఇతి విద్యాంతరశీలానామపి పంచాగ్నివిద్యావిద్భిస్సమానమార్గతాం గమయతి, కథం పునరవగమ్యతే విద్యాంతరశీలానామియం గతిశ్శ్రుతిరితి । నను శ్రద్ధాతపః పరాయణానామేవ స్యాత్ తన్మాత్రశ్రవణాత్ । నైష దోషః, నహి కేవలాభ్యాం శ్రద్ధాతపోభ్యామంతరేణ విద్యాబలమేషా గతిర్లభ్యతే 'విద్యయా తదారోహంతి యత్ర కామాః పరాగతాః నతత్ర దక్షిణా యంతి నావిద్వాంసస్తపస్విన' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్ । తస్మాదిహ శ్రద్ధాతపోభ్యాం విద్యాంతరోపలక్షణం। వాజసనేయినస్తు పంచాగ్నివిద్యాధికారేఽధీయతే 'య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసత' ఇతి, తత్ర శ్రద్ధాళవో యే సత్యం బ్రహ్మోపాసత ఇతి వ్యాఖ్యేయం, సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యసకృత్ప్రయుక్తత్వాత్ । పంచాగ్నివిద్యావిదాం చేత్థం విత్తయైవోపాత్తత్వాత్ విద్యాంతరపరాయణానామేవేదముపాదానం న్యాయ్యం।

షమభిసంభవంతీత్యన్వయః । నను శ్రద్ధాతపోమాత్రశ్రుతేస్తాభ్యామేవార్చిరాదిగమనం స్యాత్ న వైశ్వానరాదివిద్యాశీలానామితి శంకతే ॥కథం పునరితి ॥ అవిదుషాం గతినిషేధాచ్ఛ్రద్ధాతపశ్శబ్దాభ్యాం తత్సాధ్యబ్రహ్మవిద్యాలక్షణేతి పరిహరతి ॥ నైష దోష ఇతి ॥ తద్బ్రహ్మలోకస్థానం, పరాగతాః పరావృత్తాః - కామక్రోధాదిదోషా న సంతీతి యావత్ । దక్షిణాః కేవలకర్మిణస్తపస్వినోఽప్యవిద్వాంసో న గచ్ఛంతీత్యర్థః । లక్షణాదోషహీనం వాక్యమాహ ॥ వాజసనేయినస్త్వితి ॥ కించ విద్యాకర్మలక్షణమార్గద్వయభ్రష్టానామధోగతిశ్రుతేః వైశ్వానరాద్యుపాసకానామర్చిరాదిమార్గ

ప్రాప్తిరిత్యాహ ॥ అథహాయఏతావితి ॥ దందశూకః సర్పః । కించ "అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం । తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా" ఇత్య విశేషేణోపాసకానామర్చిరాదిగతిముక్త్వైవ సంహారస్మృతేశ్చ తేషాం తత్ప్రాప్తిరిత్యాహ ॥ స్మృతిరితి ॥ శుక్లాగతిరర్చిరాదికా, కృష్ణా ధూమాదికా, జగతో విద్యాకర్మాధికృతస్య, శాశ్వతే ధ్రువే సమ్మతే, తత్రైకయా శుక్లయా పునరావృత్తివర్జం కార్యం బ్రహ్మ గచ్ఛతి, అన్యయా స్వర్గం గత్వా పునరాయాతీత్యర్థః । పునరుక్తిదోషం దూషయతి ॥ యత్పునరితి ॥ తత్ర మార్గశ్రుతిరన్వహం మార్గచింతనార్థం, ప్రకరణేన మార్గధ్యానస్య విద్యాంగత్వావగమాత్ । తథా చ వక్ష్యతి సూత్రకారః 'తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చే'తి । యేషాం న శ్రుతో మార్గస్తే మార్గధ్యానం వినాపి విద్యాసామర్థ్యాన్మార్గం లభంత ఇతి జ్ఞాపనార్థం పునరుక్తిరిత్యర్థః । తస్మాత్సర్వోపాసనాసు ప్రతీకభిన్నాస్వర్చిరాదిప్రాప్తిరితి సిద్ధం॥ ఇత్యష్టాదశాధికరణమ్॥ ... ❁

'అథహాయ ఏతౌ పంథానౌ న విదుస్తే కీటాః పతంగా యదిదం దందశూక'మితి చ మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టామధోగతిం గమయంతీ దేవయానపితృయాణయోరేవైనానంతర్భావయతి తత్రాపి విద్యావిశేషాదేషాం దేవయానప్రతిపత్తిః । స్మృతిరపి 'శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయావర్తతే పున'రితి ॥ యత్పునర్దేవయానస్య పథోఽర్చిరాదేర్ద్విరామ్నానం ఉపకోసలవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాం చ తదుభయత్రాప్యనుచింతనార్థం, తస్మాదనియమః॥ ...❁

❁ సూ. ౩౨. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్॥ ❁

విదుషో వర్తమానదేహపాతానంతరం దేహాంతరముత్పద్యతే న వేతి చింత్యతే । నను విద్యాయాస్సాధనభూతాయాస్సంపత్తౌ కైవల్యనిర్వృత్తిస్స్యాన్న వేతి నేయం చింతోపపద్యతే। నహి పాకసాధనసంపత్తావోదనో భవేన్న వేతి చింతా సంభవతి, నాపి భుంజానాస్తృప్యేయుర్న వేతి చింత్యతే, ఉపపన్నా త్వియం చింతా, బ్రహ్మవిదామపి కేషాంచిదితిహాసపురాణయోర్దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్ । తథా హ్యపాంతరతమా నామ వేదాచార్యః పురాణర్షిర్విష్ణునియోగాత్ కలిద్వాపరయోస్సంధౌ కృష్ణద్వైపాయనస్సంబభూవేతి స్మరంతి । వసిష్ఠశ్చ బ్రహ్మణో మానసః పుత్రస్సన్నిమిశాపాదపగతపూర్వదేహః పునర్బ్రహ్మాదేశాత్ మిత్రావరుణాభ్యాం సంబభూవేతి । భృగ్వాదీనామపి బ్రహ్మణ ఏవ మానసానాం పుత్రాణాం వారుణే యజ్ఞే పునరుత్పత్తిః స్మర్యతే । సనత్కుమారోఽపి బ్రహ్మణ ఏవ మానసః పుత్రః స్వయం రుద్రాయ వరప్రదానాత్ స్కందత్వేన ప్రాదుర్బభూవ । ఏవమేవ దక్షనారదప్రభృతీనామపి భూయసీ దేహాంతరోత్పత్తికథా తేన తేన నిమిత్తేన భవతి స్మృతౌ । శ్రుతావపి మంత్రార్థవాదయోః ప్రాయేణోపలక్ష్యతే । తే చ కేచిత్ పతితే పూర్వదేహే దేహాంతరమాదదతే కేచిత్తు స్థిత ఏవ తస్మిన్ యోగైశ్వర్యవశాదనేకదేహాదానన్యాయేన । సర్వే చైతే సమధిగతసకలవేదార్థాః స్మర్యంతే। తదేతేషాం దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్ ప్రాప్తం బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమహేతుత్వం చేత్యత ఉత్తరముచ్యతే । న, తేషామ

౩౨. ❁యావదధికారం❁ ॥ నిర్గుణవిద్యాయాం గతిర్వ్యర్థా ముక్తిఫలత్వాత్, సగుణవిద్యాసు సర్వత్రార్థవతీ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిఫలత్వాదితి వ్యవస్థా కృతా, సా న యుక్తా, తత్త్వజ్ఞానినామపి ఇతిహాసాదౌ పునర్జన్మదర్శనేన జ్ఞానస్య ముక్తిఫలత్వాభావాదిత్యాక్షేపాత్సంగతిః, జ్ఞానినాం పునర్జన్మదర్శనం సంశయబీజం భాష్యే దర్శితం। పూర్వపక్షే జ్ఞానాన్ముక్తిరితి శ్రుతీనాం జ్ఞానస్తుతిమాత్రత్వేన జ్ఞానస్య ముక్తిఫలత్వాభావే సతి బ్రహ్మలోకఫలత్వావిశేషాదర్చిరాదిమార్గోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే తూక్తవ్యవస్థాసిద్ధిరితి వివేకః ॥ శ్రుతావపీతి ॥ మేధాతిథేర్మేషేతి మంత్రే ఇంద్రస్య మేషజన్మోపలభ్యతే । వసిష్ఠ ఉర్వశీపుత్రో జాత ఇత్యేవమర్థో బహ్వృచార్థవాద ఇత్యర్థః । పాక్షికమిత్యాపాతతః జ్ఞానస్య ముక్తిహేతుత్వం నాస్త్యేవేతి పూర్వపక్షః । సిద్ధాంతయతి ॥ నేతి ॥ లోకవ్యవస్థాసు స్వామిత్వమధికారః, తత్ప్రాపక

ప్రారబ్ధం యావదస్తి తావత్కాలం జీవన్ముక్తత్వేనాధికారికాణామవస్థితిః, ప్రారబ్ధక్షయే ప్రతిబంధకాభావాత్ । విదేహకైవల్యమిత్యత్ర మానమాహ ॥ అథేతి ॥ అథ ప్రారబ్ధక్షయానంతరం । తతః పదాదూర్ధ్వో విలక్షణః కేవలబ్రహ్మస్వరూపస్సన్ ఉదేత్యోద్గమ్య దేహంత్యక్త్వేతి యావత్ । ఏకల ఏవ అద్వితీయః, మధ్యే ఉదాసీనాత్మస్వరూపే తిష్ఠతీత్యర్థః । నను జ్ఞానినామపి జన్మాంతరం చేత్కథం ముక్తిరిత్యత ఆహ ॥ సకృత్ప్రవృత్తమితి ॥ యది జ్ఞానినాం ప్రారబ్ధాతిరిక్తకర్మాధీనం జన్మాంతరం స్యాత్తదా జ్ఞానాన్ముక్త్యభావస్స్యాత్ నైతదస్తి కింతు బహుజన్మఫలాయ సకృదుద్భూతం ప్రారబ్ధం తే క్షపయంతి, జన్మగ్రహణేఽపి జ్ఞానయోగబలాన్న శోచంతి ప్రారబ్ధసమాప్తౌ ముచ్యంత ఇత్యర్థః । జ్ఞానినాం జన్మాంతరస్య పూర్వజన్మహేతుప్రారబ్ధాధీనతాయామలుప్తస్మృతిత్వం హేతుః, యో హ్యజాతిస్మరత్వే సతి కర్మాంతరాధీనజ

పాంతరతమఃప్రభృతీనాం వేదప్రవర్తనాదిషు లోకస్థితిహేతుష్వధికారేషు నియుక్తానామధికారతంత్రత్వాత్స్థితేః । యథాఽసౌ భగవాన్సవితా సహస్రయుగపర్యంతం జగతోఽధికారం చరిత్వా తదవసానే ఉదయాస్తమయవర్జితః కైవల్యమనుభవతి 'అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్తమేతైకల ఏవ మధ్యే స్థాతే'తి శ్రుతేః । యథా చ వర్తమానా బ్రహ్మవిదః ప్రారబ్ధభోగక్షయే కైవల్యమనుభవంతి 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే' ఇతి శ్రుతేః । ఏవమపాంతరతమఃప్రభృతయోఽపీశ్వరాః పరమేశ్వరేణ తేషు తేష్వధికారేషు నియుక్తాస్సంతః సత్యపి సమ్యగ్దర్శనే కైవల్యహేతావక్షీణకర్మాణో యావదధికారమవతిష్ఠంతే తదవసానే చాపవృజ్యంత ఇత్యవిరుద్ధం । సకృత్ప్రవృత్తమేవ హి తేఽధికారఫలదానాయ కర్మాశయమతివాహయంతః స్వాతంత్ర్యేణైవ గృహాదివ గృహాంతరమన్యమన్యం దేహం సంచరంతః స్వాధికారనిర్వర్తనాయాపరిముషితస్మృతయ ఏవ దేహేంద్రియప్రకృతివశిత్వాన్నిర్మాయ దేహాన్ యుగపత్ క్రమేణ వాఽధితిష్ఠంతి । న చైతే జాతిస్మరా ఇత్యుచ్యంతే 'త ఏవైత' ఇతి స్మృతిప్రసిద్ధేః । యథా 'సులభా నామ బ్రహ్మవాదినీ జనకేన వివదితుకామా వ్యుదస్య స్వం దేహం జానకం దేహమావిశ్య వ్యుద్య తేన పశ్చాత్ స్వమేవ దేహమావివేశే'తి స్మర్యతే । యది హ్యుపయుక్తే సకృత్ప్రవృత్తే కర్మణి కర్మాంతరం దేహాంతరారంభకారణమావిర్భవేత్ తతోఽన్యదప్యదగ్ధబీజం కర్మాంతరం తద్వదేవ ప్రసజ్యేతేతి బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమహేతుత్వం వాఽఽశంక్యేత, న త్వియమాశంకా యుక్తా, జ్ఞానాత్కర్మబీజదాహస్య శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధత్వాత్ । తథా హి శ్రుతిః 'భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః । క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే' ఇతి 'స్మృతిప్రతిలంభే సర్వగ్రంథీనాం విప్రమోక్షః' ఇతి చైవమాద్యా । స్మృతిరపి 'యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున । జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథే'తి 'బీజాన్యగ్న్యుపదగ్ధాని న రోహంతి యథా పునః । జ్ఞానదగ్ధైస్తథా క్లేశైర్నాత్మా సంపద్యతే పునః' ఇతి చైవమాద్యా । న చావిద్యాదిక్లేశదాహే సతి క్లేశబీజస్య కర్మాశయస్యైకదేశదాహ ఏకదేశప్రరోహశ్చేత్యుపపద్యతే, న హ్యగ్నిదగ్ధస్య శాలిబీజస్యైకదేశప్రరోహో

న్మాంతరవాన్ స లుప్తస్మృతిరితి వ్యాప్తేః జ్ఞానిషు వ్యాపకాభావాత్ విశిష్టవ్యాప్యాభావసిద్ధిః । నను తేషాం జాతిస్మరత్వాదలుప్తస్మృతిత్వమన్యథా సిద్ధమిత్యత ఆహ ॥ న చైత ఇతి ॥ తథా చ తేషామజాతిస్మరత్వరూపవిశేషణే సతి విశేష్యాభావాదేవ విశిష్టాభావసిద్ధిరిత్యర్థః । పూర్వదేహనామప్రత్యభిజ్ఞానహీనాః పరతంత్రాః సాభిమానా జాతిస్మరాః, ఆధికారికాస్తు పూర్వనామానః స్వతంత్రా నిరభిమానా ఇతి వైషమ్యం । తేన జనకేన సహ, వ్యుద్య - వివాదం కృత్వేత్యర్థః । విదుషః ప్రారబ్ధాతిరిక్తకర్మాభావాన్న బంధః నిమిత్తాభావే నైమిత్తికాభావ ఇతి న్యాయానుగృహీతానాం జ్ఞానాన్ముక్తిశ్రుతీనాం న స్తుతిమాత్రత్వమర్థ ఇతి ప్రతిపాదయతి ॥ యది హ్యుపయుక్త ఇత్యాదినా ॥ శ్రుతిస్మృత్యుక్తార్థే యుక్తిమప్యాహ ॥ న చావిద్యేతి ॥ విద్యయా క్లేశదాహాత్ తత్కార్యకర్మక్షయశ్చేత్తర్హి ప్రారబ్ధస్య కథం స్థితిస్తత్రాహ । ప్రవృత్తఫలస్యేతి ॥ విదు

షో దేహపాతావధిశ్రుతేరనుభవాచ్చ జ్ఞానస్యావారకాజ్ఞానాంశనివర్తకస్య ప్రారబ్ధస్థిత్యనుకూలాజ్ఞానాంశనివర్తన సామర్థ్యాభావసిద్ధేర్భోగేనైవ ప్రారబ్ధక్షయ ఇతి భావః । జ్ఞానినామధికారిత్వం కథమిత్యాశంక్య జ్ఞానాత్ప్రాక్కృతోపాసనాదివశాదిత్యాహ ॥ జ్ఞానాంతరేషు చేతి ॥ ప్రతిసంచరో మహాప్రళయః, పరస్య హిరణ్యగర్భస్య, అధికారాంతే సాక్షాత్కృతాత్మానో ముచ్యంత ఇత్యర్థః । బ్రహ్మభావఫలస్యాపి భావిత్వమాశంక్య తత్త్వమసీతి శ్రుతిబాధమాహ ॥ నహీతి ॥ తస్మాన్నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గానుపసంహార ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇత్యేకోనవింశాధికరణమ్ ॥...❋
౩౩. ❋అక్షరధియాం ❋ అక్షరశబ్దా బ్రహ్మప్రమాపకాః నిషేధశబ్దావిషయాః, తేషు యత్ర యావంతః శ్రుతాస్తత్ర తావ

దృశ్యతే । ప్రవృత్తఫలస్య తు కర్మాశయస్య ముక్తేషోరివ వేగక్షయాన్నివృత్తిః 'తస్య తావదేవ చిర'మితి శరీరపాతక్షేపకరణాత్ । తస్మాదుపపన్నా చ యావదధికారమాధికారికాణామవస్థితిః, న చ జ్ఞానఫలస్యానైకాంతికతా । తథా చ శ్రుతిరవిశేషేణైవ సర్వేషాం జ్ఞానాన్మోక్షం దర్శయతి 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణా'మితి । జ్ఞానాంతరేషు చైశ్వర్యాదిఫలేష్వాసక్తాః స్యుర్మహర్షయః తే పశ్చాదైశ్వర్యక్షయదర్శనేన నిర్విణ్ణాః పరమాత్మజ్ఞానే పరినిష్ఠాయ కైవల్యం యయురిత్యుపపద్యతే 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరం పద'మితి స్మరణాత్ । ప్రత్యక్షఫలత్వాచ్చ జ్ఞానస్య ఫలవిరహాశంకానుపపత్తిః । కర్మఫలే హి స్వర్గాదావనుభవానారూఢే స్యాదాశంకా భవేద్వా న వేతి, అనుభవారూఢం తు జ్ఞానఫలం 'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే'తి శ్రుతేః, 'తత్త్వమసీ'తి చ సిద్ధవదుపదేశాత్ । న హి 'తత్త్వమసీ'త్యస్య వాక్యస్యార్థః తత్త్వం మృతో భవిష్యసీత్యేవం శక్యః పరిణేతుం । 'తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం మనురభవం సూర్యశ్చే'తి సమ్యగ్దర్శనకాలమేవ తత్ఫలం సర్వాత్మత్వం దర్శయతి । తస్మాదైకాంతికీ విదుషః కైవల్యసిద్ధిః ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౩౩. అక్షరధియాం త్వవరోధః సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్॥ ❋

వాజసనేయకే శ్రూయతే 'ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదంత్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మిత్యాది । తథాథర్వణే శ్రూయతే 'అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణ'మిత్యాది । తథైవాన్యత్రాపి విశేషనిరాకరణద్వారేణాక్షరం పరం బ్రహ్మ శ్రావ్యతే, తత్ర క్వచిత్కేచిదతిరిక్తా విశేషాః ప్రతిషిధ్యంతే, తాసాం విశేషప్రతిషేధబుద్ధీనాం కిం సర్వాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిరుత వ్యవస్థేతి సంశయే శ్రుతివిభాగాద్వ్యవస్థాప్రాప్తావుచ్యతే, అక్షరవిషయాస్తు విశేషప్రతిషేధబుద్ధయస్సర్వాస్సర్వత్రావరోద్ధవ్యాః, సామాన్యతద్భావాభ్యాం । సమానో హి సర్వత్ర విశేషనిరాకరణరూపో బ్రహ్మప్రతిపాదనప్రకారః, తదేవ చ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మాభిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, తత్ర కిమిత్యన్యత్ర కృతా బుద్ధయోఽన్యత్ర న స్యుః । తథా చ 'ఆనందాదయః ప్రధానస్యే'త్యత్ర(అ ౩ పా ౩ సూ ౧౧) వ్యాఖ్యాతం। తత్ర విధిరూపాణి విశేషణాని చింతితాని ఇహ తు ప్రతిషేధరూపా

ణామశేషద్వైతనిషేధకత్వసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయమాహ ॥ తాసామితి ॥ యథా నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గస్యానపేక్షితత్వాదనుపసంహారస్తథా శ్రుతనిషేధానాముపలక్షణతయా సర్వాద్వైతనిషేధసంభవాచ్ఛాఖాంతరీయనిషేధశబ్దానామనపేక్షితత్వాదనుపసంహార ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః, తత్ర లాఘవం ఫలం । సిద్ధాంతే తు దోషద్వయాభావః ఫలం । తథా హి యది శ్రుతశబ్దైరశ్రుతనిషేధా లక్ష్యంతే తదా లక్షణాదోషః, యది న లక్ష్యంతే తదా సర్వద్వైతనిషేధాసిద్ధేర్నిర్విశేషప్రతీత్యభావదోష ఇతి వివేకః । అక్షరే ధర్మిణి ద్వైతనిషేధధియోఽక్షరధియస్తద్ధేతవశ్శబ్దా ఇతి యావత్ । తాసామవరోధ ఉపసంహార ఇతి సూత్రయోజనా । శేషిబ్రహ్మణః సర్వశాఖాసు భావాత్ తత్ప్రమితేః స

మానత్వాచ్చేషాణాముపసంహార ఇతిచేత్తర్హి న్యాయసామ్యాత్పునరుక్తితాదవస్థ్యమిత్యత ఆహ ॥ప్రపంచార్థ ఇతి ॥ ఆనందాదీనాం స్వరూపత్వాదస్తూపసంహారః నిషేధానామనాత్మత్వాదానంత్యాచ్చానుపసంహార ఇత్యధికాశంకాయాం తేషామనాత్మత్వేఽపి నిర్విశేషబ్రహ్మప్రమిత్యర్థకత్వాదవిద్యాతజ్జనిషేధత్వేన సంగ్రహసిద్ధేశ్చ నిరపేక్షాస్థూలానణువాక్యస్థక్లృప్తనిషేధశబ్దానామన్యత్ర శ్రుతనిషేధవాక్యైకవాక్యతయోపసంహార ఇతి చింతాయుక్తేత్యర్థః । అన్యత్ర శ్రుతశేషాణాం అన్యత్రస్థశేషిసంబంధే దృష్టాంతం వ్యాచష్టే ॥ యథేతి ॥ 'జమదగ్నిః పుష్టికామశ్చతూరాత్రేణాయజతే'త్యుపక్రమ్య విహితో జమదగ్నినాకృతో జామదగ్న్యోఽహీనశ్చతూరాత్రః క్రతుస్తస్మిన్ 'పురోడాశిన్య ఉపసదో భవంతీ'తి పురోడాశసాధ్యా ఇష్టయః తైత్తిరీయకే విహితాః, తాసామధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్సామవేదోత్పన్నమంత్రాణాం తాస్వపి వినియుక్తత్వాదధ్వర్యుణైవ ప్రయోగో నోద్గాత్రేత్యర్థః । వేదేగణస్య హస్తాత్రమధ్వరంచకమాణ్ణేతి విశేషః । ప్రపంచార్థశ్చాయంచింతా భేదః । ఔపసదవదితి నిదర్శనం । యథా జామదగ్న్యేఽహీనే పురోడాశినీషూపసత్సుచోదితాసు పురోడాశప్రదానమంత్రాణాం 'అగ్నే వే హోత్రం వేరధ్వర'మిత్యేవమాదీనాముద్గాతృవేదోత్పన్నానామప్యధ్వర్యుభిరభిసంబంధో భవతి , అధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్ పురోడాశప్రదానస్య, ప్రధానతంత్రత్వాచ్చాంగానాం, ఏవమిహాప్యక్షరతంత్రత్వాత్తద్విశేషణానాం యత్రక్వచిదప్యుత్పన్నానామక్షరేణ సర్వత్రాభిసంబంధ ఇత్యర్థః । తదుక్తం ప్రథమే కాండే 'గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగః (జై - సూ) ఇత్యత్ర ॥ ... ...

సూ. ౩౪. ఇయదామననాత్ ॥

'ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇత్యధ్యాత్మాధికారే మంత్రమాథర్వణికాః శ్వేతాశ్వతరాశ్చ పఠంతి । తథా కఠాః 'ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః' ఇతి । కిమత్ర విద్యైకత్వముత విద్యానానాత్వమితి సంశయః । కిం తావత్ప్రాప్తం విద్యానానాత్వమితి । కుతః, విశేషదర్శనాత్ । ద్వాసుపర్ణేత్యత్ర హ్యేకస్య భోక్తృత్వం దృశ్యతే, ఏకస్య చాభోక్తృత్వం । ఋతం పిబంతావిత్యత్ర తూభయోరపి భోక్తృత్వం దృశ్యతే । తద్వేద్యరూపం భిద్యమానం విద్యాం భింద్యాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రవీతి, విద్యైకత్వమితి । కుతః, యత ఉభయోరప్యనయోర్మంత్రయోరియత్తాపరిచ్ఛిన్నం ద్విత్వోపేతం వేద్యరూపమభిన్నమామనంతి । నను దర్శితో రూపభేదః, నేత్యుచ్యతే 'ఉభావప్యేతౌ మంత్రౌ జీవద్వితీయమీశ్వరం ప్రతిపాదయతో నార్థాంతరం 'ద్వాసుపర్ణే'త్యత్ర తావత్, 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ'త్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మా ప్రతిపాద్యతే, వాక్యశేషేపి చ స ఏవ ప్రతిపాద్యమానో దృశ్యతే 'జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశ'మితి । 'ఋతం పిబంతా'వి త్యత్ర తు జీవే పిబత్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మాపి తత్సాహచర్యాచ్ఛత్రిన్యాయేన పిబతీత్యుపచర్యతే ।

గ్నేస్త్వత ఏవేత్యగ్న్యామంత్రణమంత్రార్థః । ఉత్పత్తివిధిగుణాః ఫలాపేక్షత్వాదుత్పన్నస్య ఫలే వినియోగవిధిముఖ్యాః సఫలత్వాత్ । తథా చ మంత్రాణాముద్గాతృవేదోత్పన్నత్వాదుద్గాత్రా ప్రయోగః వినియోగవిధినాధ్వర్యుణా ప్రయోగ ఇతి గుణముఖ్యయోర్వ్యతిక్రమే విరోధే సతి ముఖ్యే చ బలీయసా మంత్రాత్మక వేదస్యాధ్వర్యుణా సంయోగః ఉత్పత్తేర్వినియోగార్థత్వాదితి జైమినిసూత్రార్థః ॥ ....

యద్యపి శాబరభాష్యే వారవంతీయాదిసామ్నాముచ్చైస్స్వరకసామవేదోత్పన్నత్వాదాధానాంగత్వేనోచ్చైస్స్వర ప్రయోగః 'య ఏవం విద్వాన్వారవంతీయం గాయతి యజ్ఞాయజ్ఞీయం గాయతి వామదేవ్యం గాయతీ'త్యాధానే తేషాం వినియోగవిధినా యాజుషేణ యాజుషస్యోపాంశుస్వరస్య ప్రసంగ ఇతి గుణముఖ్యయోర్విరోధే సత్యుత్పత్తేర్వినియోగార్థత్వాన్ముఖ్యవినియోగబలేన సామ్నాం యజుర్వేదస్వర సంయోగ ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం, తథాపి న్యాయసామ్యాదౌపసదమంత్రాః సూత్రవిషయత్వేనోదాహృతా ఇత్యవిరోధః॥ ఇతి వింశాధికరణమ్॥ ...

౩౪. ఇయదామననాత్ మంత్రద్వయేపి ప్రతిపాదనప్రకారభేదాత్ జిజ్ఞాస్యైకభానాచ్చ సంశయమాహ॥కిమత్రేతి॥

ఋతపానవాక్యే 'అక్షరం బ్రహ్మ యత్పర'మితి గుణాః శ్రుతాః, ద్వాసుపర్ణవాక్యేఽనశనత్వాదయ స్తేషాం మిథో నోపసంహార ఇతి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేత్వసంసారి బ్రహ్మస్వరూపవాక్యార్థైక్యాదుపసంహార ఇతి వివేకః। అస్తు భేదైక్యాత్ అక్షరధియాముపసంహారః ఇహతు వేద్యభేదాన్నోపసంహారఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః। నన్వయం గుహాధికరణే నిరస్త ఇతి చేత్, సత్యం, కింతు పిబత్పదస్య ముఖ్యార్థత్వాయ స్వతః కల్పనయా చ పానకర్తృత్వాశ్రయా బుద్ధిజీవౌ పిబంతౌ గ్రాహ్యౌ, సుపర్ణౌ తు జీవేశ్వరావిత్యధికాశంకాయాం మంత్రద్వయేఽపి ద్వివచనశబ్దసామ్యాదౌత్పత్తికద్విత్వవిశిష్టతయా తుల్యవస్తుద్వయప్రత్యభిజ్ఞానస్య బాధకాభావాత్ప్రకరణాద్యనుగ్రహాచ్చ జీవానువాదేనాసంసారిబ్రహ్మణి మంత్రద్వయతాత్పర్యమితి ప్రపంచార్థమిదం సూత్రమితి భావః॥ ఇత్యేకవింశాధికరణమ్- ... ❁

పరమాత్మప్రకరణం హ్యేతత్, 'అన్యత్రధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దిత్యుపక్రమాత్తద్విషయ ఏవాత్రాపి వాక్యశేషో భవతి 'యస్సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పర'మితి 'గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హీ'త్యత్ర చైతత్ప్రపంచితం। తస్మాన్నాస్తి వేద్యభేదః తస్మాచ్చ విద్యైకత్వం। అపి చ త్రిష్వప్యేతేషు వేదాంతేషు పౌర్వాపర్యాలోచనే పరమాత్మవిద్యైవావగమ్యతే తాదాత్మ్యవివక్షయైవ చ జీవోపాదానం నార్థాంతరవివక్షయా, న చ పరమాత్మవిద్యావివక్షాయాం భేదాభేదవిచారోఽస్తీత్యుక్తం। తస్మాత్ప్రపంచార్థవిశేషయోగః, తస్మాచ్చాధికధర్మోపసంహార ఇతి॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౩౫. అంతరా భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః॥ ❁

'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతర' ఇత్యేవం ద్విరుషస్తికహోళప్రశ్నయోర్నైరంతర్యేణ వాజసనేయినస్సమామనంతి। తత్ర సంశయః, విద్యైకత్వం వాఽస్యాద్విద్యానానాత్వం వేతి। విద్యానానాత్వమితి తావత్ప్రాప్తం, కుతః, అభ్యాససామర్థ్యాత్। అన్యథా హ్యన్యూనానతిరిక్తార్థం ద్విరామ్నానమనర్థకమేవ స్యాత్। తస్మాత్ యథాఽభ్యాసాత్ కర్మభేదః ఏవమభ్యాసాద్విద్యాభేద ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ 'అంతరామ్నానావిశేషాత్స్వాత్మనో విద్యైకత్వ'మితి। సర్వాంతరో హి స్వాత్మోభయత్రాప్యవిశిష్టః పృచ్ఛ్యతే ప్రత్యుచ్యతే చ। న హి ద్వావాత్మానావేకస్మిన్ దేహే సర్వాంతరౌ సంభవతః, తదా హ్యేకస్యాంజసం సర్వాంతరత్వమవకల్పేత, ఏకస్య తు భూతగ్రామవన్నైవ సర్వాంతరత్వం స్యాత్, యథా పంచభూతసమూహే దేహే పృథివ్యా ఆపోఽంతరా అద్భ్యశ్చ తేజోఽంతరమితి సత్యప్యాపేక్షికే అంతరత్వే నైవ సర్వాంతరత్వం భవతి, తథేహాపీత్యర్థః। అథవా భూతగ్రామవదితి శ్రుత్యంతరం నిదర్శయతి। యథా 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వ

౩౫. ❁ అంతరా భూతగ్రామవత్ స్వాత్మనః ❁॥ ఘటాదికం చిద్విషయత్వేనాపరోక్షం, బ్రహ్మ తు సాక్షాదవిషయత్వేనాపరోక్షమితి, ప్రథమార్థే పంచమీ। అత్ర శ్రుతావాత్మధర్మాపరోక్షత్వం బ్రహ్మణ్యుక్తం, బ్రహ్మధర్మసర్వాంతరత్వమాత్మన్యుక్తం, తేన తయోరైక్యం దృఢీకృతం మంతవ్యం, తస్మై వ్యాచక్ష్వేత్యుషస్తిప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యేన ప్రాణాదిప్రేరకో దృష్ట్యాదిసాక్షీ ప్రతిపాదితః। తథైవ 'యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతరస్తమ్మే వ్యాచక్ష్వే'తి కహోళప్రశ్నేఽశనాయాద్యతీతః ప్రతిపాదితః। తత్ర బ్రాహ్మణద్వయేఽపి ప్రశ్నాద్యభ్యాసాత్సర్వాంతరత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ సంశయే మంత్రయోర్వేద్యైక్యాదస్తు విద్యైక్యం, ఇహ తు బ్రాహ్మణయోర్వేద్యైక్యేఽప్యభ్యాసాద్విద్యాభేదః, యజత్యభ్యాసాత్ప్రయాజభేదవదితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః, తత్ర మిథో ధర్మానుపసంహారః

ఫల, సిద్ధాంతేతూపసంహార ఇతివివేకః । ద్వయోఃసర్వాంతరత్వానుపపత్త్యా తావద్బ్రాహ్మణయోరేకవస్తుపరత్వం సిద్ధం । తథాచ వేద్యైక్యాద్విద్యైక్యే నవివాదః॥ ... ...

౩౬. అన్యథా । నను విద్యైక్యాంగీకారే అభ్యాసానుపపత్తిరితిచేత్, ఉచ్యతే, సఏవాభ్యాసః కర్మభేదకో యో నిరర్థకః, ఇహతూషస్తిబ్రాహ్మణోక్తాత్మనఏవాశనాయాద్యతీతత్వరూపవిశేషకథనార్థత్వాదభ్యాసోఽన్యథాసిద్ధో నవిద్యాభేదక ఇతిసముదాయార్థః ॥ ఇతి ద్వావింశాధికరణమ్॥ ... ...

భూతాంతరాత్మే'త్యస్మిన్మంత్రే సమస్తేషు భూతగ్రామేష్వేకఏవ సర్వాంతర ఆత్మా ఆమ్నాయతే, ఏవమనయోరపి బ్రాహ్మణయోరిత్యర్థః । తస్మాద్వేద్యైకత్వాద్విద్యైకత్వం॥ ... ...

సూ. ౩౬. అన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశాంతరవత్ ॥

అథయదుక్తమనభ్యుపగమ్యమానే విద్యాభేదే ఆమ్నానభేదానుపపత్తిరితి తత్పరిహర్తవ్యం, అత్రోచ్యతే, నాయం దోషః, ఉపదేశాంతరవదుపపత్తేః । యథా తాండినాముపనిషది షష్ఠే ప్రపాఠకే 'సఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతినవకృత్వోఽప్యుపదేశే న విద్యాభేదో భవతి ఏవమిహాపి భవిష్యతి । కథంచ నవకృత్వ ఉపదేశే విద్యాభేదో నభవతి, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామైకార్థ్యావగమాత్, 'భూయఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వి'తి చైకస్యైవార్థస్య పునఃపునః ప్రతిపిపాదయిషితత్వేనోపక్షేపాదాశంకాంతరనిరాకరణేన చాసకృదుపదేశోపపత్తేః, ఏవమిహాపి ప్రశ్నరూపాభేదాత్ । 'అతోఽన్యదార్త'మితి చ పరిసమాప్త్యవిశేషాదుపక్రమోపసంహారౌ తావదేకార్థవిషయౌ దృశ్యేతే। 'యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే'తి ద్వితీయే ప్రశ్నే ఏవకారం ప్రయుంజానః పూర్వప్రశ్నగతమేవార్థముత్తరత్రాకృష్యమాణం దర్శయతి । పూర్వస్మింశ్చ బ్రాహ్మణే కార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యాత్మనస్సద్భావః కథ్యతే, ఉత్తరస్మింస్తు తస్యైవాశనాయాదిసంసారధర్మాతీతత్వం విశేషః కథ్యతే, ఇత్యేకార్థతోపపత్తిః, తస్మాదేకా విద్యేతి॥...........

సూ॥ ౩౭॥ వ్యతిహారో విశింషంతి హీతరవత్

'తద్యోఽహంసోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహ'మిత్యైతరేయిణః ఆదిత్యపురుషం ప్రకృత్య సమామనంతి, తథా జాబాలాః 'త్వంవా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసీ'తి । తత్ర సంశయః, కిమిహ వ్యతిహారేణోభయరూపా మతిః కర్తవ్యా ఉతైకరూపైవేతి । ఏకరూపైవేతి తావదాహ, నహ్యత్రాత్మన ఈశ్వరేణైకత్వముక్త్వాఽన్యత్కించిచ్చింతయితవ్యమస్తి, యదిచైవం చింతయితవ్యో విశేషః పరికల్ప్యేత, సంసారిణశ్చేశ్వరాత్మత్వమీశ్వరస్యచ సంసార్యాత్మత్వమితి తత్ర సంసారిణస్తావదీశ్వరాత్మత్వేనోత్కర్షో భవేత్, ఈశ్వరస్యతు సంసార్యాత్మత్వేనినికర్షః కృతస్స్యాత్, తస్మాదైకరూప్యమేవ మతేః, వ్యతిహారామ్నాయస్తావదేకత్వదృఢీకరణార్థ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ, వ్యతిహారోఽయమాధ్యానాయామ్నాయతే ఇతరవత్, యథేతరే గుణాః సర్వాత్మత్వప్రభృతయ ఆధ్యానాయామ్నాయంతే తద్వత్ । తథాహి విశింషంతి సమామ్నాతార ఉభయోచ్చారణేన 'త్వమహమస్మ్యహంచ త్వమసీ'తి । తచ్చోభయరూపాయాం మతౌ కర్తవ్యాయామర్థవద్భవతి, అన్యథా హీదం విశేషేణోభయామ్నానమనర్థకం స్యా

౩౭. వ్యతిహారః॥ జీవేశయోర్మిథో విశేషణవిశేష్యభావో వ్యతిహారః, తస్య శ్రుతత్వాత్, ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టే కృతాఫలవతీతి న్యాయాచ్చ సంశయే జీవే ఈశ్వరత్వమతిరేవ కార్యా ఉక్తన్యాయాత్ - వ్యతిహారశ్రుతిస్తు తస్యాఏవ దృఢీకరణార్థత్వేనాభ్యాసవదన్యథాసిద్ధేతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః తత్ర లాఘవం ఫలం, సిద్ధాంతేతు శ్రుత్యర్థత్వమితి వివేకః । ఏకేనైవ త్వమహమస్మీత్యుచ్చారణే నైకత్వమతేః కృతత్వాదహంత్వమసీతి వృథాస్యాదిత్యర్థః । ఉక్తదో

షం స్మారయతి ॥ నన్వితి ॥ సందిగ్ధేఽర్థే న్యాయస్యావకాశః, ఇహ తు శ్రుతత్వాదన్యోన్యాత్మత్వం విధేయం, బ్రహ్మణి మనోమయత్వాదివత్ జీవాత్మత్వస్యధ్యానార్థమారోపేపి నికర్షప్రసక్త్యభావాదితి పరిహరతి ॥ నైష దోష ఇతి ॥ బ్రహ్మణి నికర్షం హిత్వా జీవతాదాత్మ్యధ్యానేమదుక్తమేవాగతమితి శంకతే ॥ నన్వేవమితి ॥ మతేద్వైరూప్యత్వం త్వదనుక్తమస్మాభిరుచ్యతే ధ్యానపరం వాక్యమిదమేకత్వం తు మానాంతరావిరోధాత్ సిధ్యతీతి సమాధత్తే ॥ నవయమితి ॥ అహం గ్రహోపాస్తిష్వయం వ్యతిహార ఉపసంహర్తవ్య ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతి త్రయోవింశాధికరణమ్ ॥ .... ❁ ౩౮. ❁ సైవహి సత్యాదయః ❁॥ సయః కశ్చిదధికారీ మహద్వ్యాపకం యక్షం పూజ్యం భాతి కేషు ప్రథమజం ఏతత్ సచ్చత్యచ్చేతి సత్త్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యం వేద ఉపాస్తే- తస్య లోకజయః ఫలమిత్యర్థః । సత్త్యమితి నామాక్షరాణి సత్ త్యమితి, తత్ర ప్రథమోత్తమే అక్షరే సత్యం, మధ్యస్థమక్షరమనృతం, ఉభయతః సత్యేన సంపుటితత్వాత్ సత్యప్రాయమేవ భవతీతి నామాక్షరోపాసనా సత్త్యవిద్యాంగత్వేనోక్తా । యత్తత్ పూర్వప్రకృతహృదయాఖ్యం తత్ సంప్రత్య

త్, ఏకే నైవకృతత్వాత్ । ననూభయామ్నానస్యార్థవిశేషే పరికల్ప్యమానే దేవతాయాస్సంసార్యాత్మత్వాపత్తేర్నికర్షః ప్రసజ్యేతేత్యుక్తం । నైష దోషః, ఏకాత్మ్యస్యైవానేన ప్రకారేణానుచింత్యమానత్వాత్, నన్వేవం సతి సఏవైకత్వదృఢీకార ఆపద్యేత, నవయమేకత్వదృఢీకారం వారయామః కింతర్హి వ్యతిహారేణేహ ద్విరూపా మతిః కర్తవ్యా వచనప్రామాణ్యాత్, నైకరూప్యేత్యేతావదుపపాదయామః, ఫలతస్త్వేకత్వమపి దృఢీభవతి। యథా ఆధ్యానార్థేపి సత్యకామత్వాదిగుణోపదేశే తద్గుణక ఈశ్వరః ప్రసిధ్యతి తద్వత్ । తస్మాదయమాధ్యాతవ్యో వ్యతిహారస్సమానే చ విషయే ఉపసంహర్తవ్య ఇతి ॥ ... ❁

❁ సూ. ౩౮ ॥ సైవహిసత్యాదయః ॥ ❁

'సయో హైతన్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్త్యం బ్రహ్మే'త్యాదినా వాజసనేయకే సత్త్యవిద్యాం సనామాక్షరోపాసనాం విధాయానంతరమామ్నాయతే 'తద్యత్తత్సత్త్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుష' ఇత్యాది । తత్ర సంశయః, కింద్వే ఏతే సత్త్యవిద్యే కింవైకైవేతి । ద్వే ఇతి తావత్ ప్రాప్తం, భేదేన హి ఫలసంయోగో భవతి 'జయతీమాన్ లోకా'నితి పురస్తాత్, 'హంతి పాప్మానం జహాతి చే'త్యుపరిష్టాత్, ప్రకృతాకర్షణం తూపాస్యైకత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । ఏకైవేయం సత్త్యవిద్యేతి। కుతః, 'తద్యత్తత్సత్త్య'మితి ప్రకృతాకర్షణాత్ । నను విద్యాభేదేపి ప్రకృతాకర్షణముపాస్యైకత్వాదుపపద్యత ఇత్యుక్తం, నైతదేవం, యత్ర హి విస్పష్టాత్ కారణాంతరాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తత్రైతదేవం స్యాత్, అత్రతూభయథా సంభవే 'తద్యత్తత్సత్త్య'మితి ప్రకృతాకర్షణాత్ పూర్వవిద్యాసంబద్ధమేవ సత్త్యముత్తరత్రానుకృష్యత ఇత్యేకవిద్యాత్వనిశ్చయః । య

త్త్యయక్షత్వాదిగుణకం, సోఽసావాదిత్యమండలేఽక్షిణి చ పురుషస్తస్యాహరహమితి నామద్వయజ్ఞానాత్ పాపక్షయః ఫలమిత్యర్థః । అత్ర పూర్వోత్తరవాక్యయోః ఫలభేదశ్రుతేః ప్రకృతాకర్షణాచ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే గుణానాం వ్యవస్థయానుష్ఠానం, సిద్ధాంతే త్వనుష్ఠానైక్యమితి ఫలం । యథా జీవేశయోరన్యోన్యాత్మత్వశ్రుతిభేదాత్ మతివైరూప్యముక్తం, తథాత్ర ఫలశ్రుతిభేదాద్విద్యాభేద ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి ॥ ద్వే ఇతి ॥ విశేష్యబ్రహ్మమాత్రాకర్షణమయుక్తం, తద్యత్తదితి సర్వనామభిః పూర్వోక్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మ ఆకృష్య ఆదిత్యాక్షిస్థానాదిగుణవిధానాత్, తథాచ వాక్యభేదేపి విద్యైక్యసిద్ధిరితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏకైవేతి ॥ యథా దహరశాండిల్యవిద్యయోర్బ్రహ్మైక్యప్రతిజ్ఞానమాత్రం తథాత్ర నేత్యాహ ॥ నైతదితి ॥ కారణాంతరం ప్రకరణభేదాదికం। ఏవం విద్యాభేదేప్యేతదుపాస్యైక్యజ్ఞానం స్యాత్, అత్ర తూభయథా సంభవే విద్యైక్యనానాత్వసంశయే సత్త్యమిత్యుపాస్యరూపైక్యజ్ఞానాత్ విద్యైక్యనిశ్చయ ఇత్యక్షరార్థః । అసత్యపవాదకారణే రూపైక్యాత్ విద్యైక్యోత్సర్గసిద్ధిర్న చ ఫలభేదాదపవాదః । అంగే ఫలశ్రు

తేః స్తుతిమాత్రతయా ఫలభేదాసిద్ధిరిత్యాహ ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ కించ యత్ర ప్రధానవిధావేవంకామ ఇతి ఫలం శ్రుతం, తత్ర ప్రధానఫలేనైవాంగానాం ఫలాకాంక్షానివృత్తేరంగే ఫలశ్రుతేః స్తుతిమాత్రత్వం, ఇహ తు ప్రథమజం సత్యం బ్రహ్మేతి వేదేతి ప్రధానవిద్యావిధిస్థత్వం లోకఫలజయస్యాభ్యుపేత్యాస్మాభిర్నామరూపాంగస్య ఫలశ్రుతేః స్తుతిత్వముక్తం । వస్తుతస్తు ప్రధానవిధావప్యేవంకామవాదాభావాద్రాత్రిసత్రన్యాయేన ఫలే కల్పనీయే సతి ప్రధానే తదంగే వా యత్కించిత్ఫలం శ్రుతం తస్య సర్వస్యాపి శ్రుతత్వావిశేషాజ్జాతేష్టిఫలన్యాయేన సముచ్చిత్యైకప్రధానఫలత్వకల్పనాల్ ఫలభేదోఽసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ సూత్రం యోజయతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఏకదేశివ్యాఖ్యాముత్థాప్య దూషయతి ॥ కేచిదిత్యాదినా ॥ ఛాందోగ్యైకమార్గాంగోద్గీథే హిరణ్మయపురుషదృష్టిరిత్యత్ర లింగమాహ ॥ తత్ర హీతి ॥ పృథివ్యగ్న్యాత్మనా

త్పునరుక్తం ఫలాంతరశ్రవణాద్విద్యాంతరమితి । అత్రోచ్యతే, తస్యోపనిషదహరహమితి చాంగాంతరోపదేశస్య స్తావకమిదం ఫలాంతరశ్రవణమిత్యదోషః । అపి చార్థవాదాదేవ ఫలే కల్ప్యమానే సతి విద్యైకత్వే చావయవేషు శ్రూయమాణాని బహూన్యపి ఫలాన్యవయవిన్యామేవ విద్యాయాముపసంహర్తవ్యాని భవంతి, తస్మాత్సైవేయమేకా సత్యవిద్యా తేన తేన విశేషేణోపేతా సమామ్నాతేత్యతః సర్వ ఏవ సత్యాదయో గుణా ఏకస్మిన్ ప్రయోగే ఉపసంహర్తవ్యాః । కేచిత్పునరస్మిన్ సూత్రే ఇదం వాజసనేయక మక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయం వాక్యం, ఛాందోగ్యం చ 'అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యుదాహృత్య సైవేయమక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయా విద్యోభయత్రైకేతి కృత్వా సత్యాదీన్ గుణాన్ వాజసనేయిభ్యశ్ఛందోగానాముపసంహార్యాన్మన్యంతే, తన్న సాధులక్ష్యతే । ఛాందోగ్యే హి కర్మసంబంధిన్యుద్గీథవ్యపాశ్రయా విద్యా విజ్ఞాయతే. తత్ర హ్యాదిమధ్యావసానేషు కర్మసంబంధిచిహ్నాని భవంతి 'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామే'త్యుపక్రమే 'తస్య ఋక్చ సామ చ గేష్ణౌ తస్మాదుద్గీథ' ఇతి మధ్యే 'య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతీ'త్యుపసంహారే, నైవం వాజసనేయకే కించిత్ కర్మసంబంధిచిహ్నమస్తి, తత్ర ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదే సతి గుణవ్యవస్థైవ యుక్తేతి ॥ ....❋

❋ సూ. ౩౯ ॥ కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః ॥ ❋

'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతి ప్రస్తుత్య ఛందోగా అధీయతే 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్యసంకల్ప' ఇత్యాది, తథా వాజసనేయినః 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిర్య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే సర్వస్య వశీ'త్యాది, తత్ర విద్యైకత్వం పరస్పరగుణోపయోగశ్చ కిం వా నేతి సంశయే విద్యైకత్వమితి, తత్రేదముచ్యతే । కామాదీతి - సత్యకామాదీత్యర్థః । యథా దేవదత్తో దత్తస్సత్యభామా భామేతి । యదేతచ్ఛాందోగ్యే సత్యకామత్వాదిగుణజాతముపలభ్యతే తదితరత్ర వాజసనేయకే 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మే'త్యత్ర సంబధ్యేత । యచ్చ వాజస

దృష్టేః ఋక్సామే గేష్ణౌ, తస్మాదృక్సామగేష్ణత్వాత్, పురుష ఉద్గీథ ఇత్యేవం విద్వానుద్గాతా కర్మఫలసమర్థ ఇత్యర్థః । సత్యవిద్యా తు న కర్మాంగాశ్రితేత్యాహ ॥ నైవమితి ॥ అంగవిద్యాతః స్వతంత్రహైరణ్యగర్భవిద్యాయా భేదాన్న గుణోపసంహార ఇత్యర్థః ॥ ఇతి చతుర్వింశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౩౯. ❋ కామాదీతరత్ర ❋ ॥ సగుణనిర్గుణవిద్యయోః శ్రుతాః సత్యకామాదయో వశిత్వాదయశ్చ గుణా మిథ ఉపసంహర్తవ్యా న వేత్యుపసంహారస్య ఫలభావాభావాభ్యాం సందేహే సత్యవిద్యాయామేకత్వాద్గుణసాంకర్యేఽప్యత్ర విద్యయోః సగుణనిర్గుణరూపభేదేన భేదాత్ నిర్గుణవిద్యాయాం గుణోపసంహారస్య ఫలాభావాచ్చానుపసంహార ఇతి బహిః పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి । తత్రేదమిత్యాదినా ॥ ఏవం విద్యాభేదేఽప్యేకకథం గుణోపసంహార స్తత్రాహ ॥ గుణవత స్త్వితి ॥

భిన్నవిద్యాస్థానామపి గుణానామాయతనాదిసామ్యేన నిర్గుణస్థలే బుద్ధిస్థానాం స్తుత్యర్థముపసంహారో యుక్తః, జ్ఞానస్తుతి ప్రకర్షస్యాకాంక్షితత్వాత్, యత్రక్వచిత్ దృష్టగుణైః స్తుతేః కర్తుం యోగ్యత్వాత్ । యద్యపి సగుణస్థసత్యకామాదిషు నిర్గుణస్థగుణా అంతర్భూతా ఏవ తథాపి నోపసంహారోక్తిః తైర్వైయర్థ్యం నిర్గుణస్తావకత్వేన శ్రుతగుణానామన్యత్రాప్యధ్యేయత్వమితి శంకానిరాసేనాంతర్భావవాదాధ్యార్థత్వాదిత్యనవద్యం॥ ఇతి పంచవింశాధికరణమ్ ॥ ....

౪౦. ఆదరాదలోపః ॥ అత్ర యచ్ఛబ్దాగ్నిహోత్రశబ్దాభ్యాం సంశయమాహ ॥ తత్రేదం విచార్యత ఇతి ॥ వైశ్వానరోపాసకేనాతిథిభోజనాత్ ప్రాక్కార్యత్వేన విద్యాంగప్రాణాగ్నిహోత్రవిచారాత్ పాదసంగతిః । పూర్వపక్షే

నేయకే వశిత్వాద్యుపలభ్యతే తదపీతరత్ర ఛాందోగ్యే 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యత్ర సంబధ్యేత, కుతః ఆయతనాదిసామాన్యాత్ । సమానం హ్యుభయత్రాపి హృదయమాయతనం సమానశ్చ వేద్య ఈశ్వరః సమానం చ తస్య సేతుత్వం లోకాసంభేదప్రయోజనమిత్యేవమాదిబహుతరం సామాన్యం దృశ్యతే । నను విశేషోఽపి దృశ్యతే ఛాందోగ్యే హృదయాకాశస్య గుణయోగో వాజసనేయకే త్వాకాశశయస్య బ్రహ్మణ ఇతి, న, 'దహర ఉత్తరేభ్య' ఇత్యత్ర (అ ౧-పా-౩-సూ౧౪) ఛాందోగ్యేప్యాకాశశబ్దం బ్రహ్మైవేతి ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ । అయం త్వత్ర విద్యతే విశేషః, సగుణా హి బ్రహ్మవిద్యా ఛాందోగ్యే ఉపదిశ్యతే 'అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామా'నిత్యాత్మవత్ కామానామపి వేద్యత్వశ్రవణాత్, వాజసనేయకే తు నిర్గుణమేవ పరం బ్రహ్మోపదిశ్యమానం దృశ్యతే 'అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహ్యసంగో హ్యయం పురుష' ఇత్యాది ప్రశ్నప్రతివచనసమన్వయాత్, వశిత్వాదితు తత్ స్తుత్యర్థమేవ గుణజాతం వాజసనేయకే సంకీర్త్యతే। తథా చోపరిష్టాత్ 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మే'త్యాదినా నిర్గుణమేవ బ్రహ్మోపసంహరతి। గుణవతస్తు బ్రహ్మణ ఏకత్వాద్విభూతిప్రదర్శనాయాయం గుణోపసంహారః సూత్రితో నోపాసనాయేతి ద్రష్టవ్యం॥... ... ...

సూ॥౪౦॥ ఆదరాదలోపః॥

ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాం ప్రకృత్య శ్రూయతే 'తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహే'త్యాది । తత్ర పంచ ప్రాణాహుతయో విహితాః, తాసు చ పరస్తాదగ్నిహోత్రశబ్దః ప్రయుక్తః 'య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీ'తి 'యథేహ క్షుధితా బాలా మాతరం పర్యుపాసతే ఏవం సర్వాణి భూతాన్యగ్నిహోత్రముపాసత' ఇతి చ । తత్రేదం విచార్యతే కిం భోజనలోపే లోపః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య ఉతాలోప ఇతి 'తద్యద్భక్త'మితి భక్తాగమనసంయోగాత్, భక్తాగమనస్య చ భోజనార్థత్వాత్ భోజనలోపే లోపః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి, ఏవం ప్రాప్తే నలుప్యేతేతి తావదాహ, కస్మాత్, ఆదరాత్ । తథా హి వైశ్వానరవిద్యాయామేవ జాబాలానాం శ్రుతిః 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాత్ యథా వై స్వయమహుత్వాఽగ్నిహోత్రం పరస్య జుహుయాదేవం త'దిత్యతిథిభోజనస్య ప్రాథమ్యం నిందిత్వా స్వామిభోజనం ప్రథమం ప్రాపయంతీ ప్రాణాగ్నిహోత్రే ఆదరం కరోతి । యా హి న ప్రాథమ్యలోపం సహతే న

భోజనలోపే పి ద్రవ్యాంతరేణ ప్రాణాగ్నిహోత్రానుష్ఠానం, సిద్ధాంతే తల్లోప ఇతి భేదః॥ నను యద్భక్తమితి యచ్ఛబ్దేన భోజనాక్షిప్తభక్తమనూద్య తద్ధోమీయమితి హోమసంయోగవిధానాదాక్షేపకభోజనలోపే తదాక్షిప్తభక్తాశ్రితహోమలోప ఇతి సిద్ధాంతీ శంకతే ॥ తద్యద్భక్తమితి॥ నిర్గుణస్యోపాస్తిలోపే పి గుణాలోపవత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాదరేణ స్తుతినిర్వాహార్థమలోప ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షీ సూత్రేణ పరిహరతి ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ ఏవం తదితి స్వయం ప్రాణాగ్నిహోత్రమకృత్వాఽతిథీనాం తత్కరణమిత్యర్థః॥... ... ...

ఉక్తంస్మారయిత్వా పరిహరతి ॥ నన్విత్యాదినా ॥ యథాకుండపాయినాం సత్రగతే మాసాగ్నిహోత్రే అగ్నిహోత్ర శబ్దాద్గ్రాణాన్నిత్యాగ్నిహోత్రవాచకాన్నిత్యాగ్నిహోత్రధర్మాణాంపయోద్రవ్యాదీనాం ప్రాప్తి స్తథేహాపి ప్రాణాహుతిష్వగ్నిహోత్రశబ్దాత్ పయోద్రవ్యాదీనాముత్సర్గతః ప్రాప్తౌసత్యాం భోజనార్థభక్తద్రవ్యవిధినాఽపవాదఃకృతః, అతోభక్తవిధేరపవాదార్థత్వాత్భోజనలోపేభక్తగుణస్యాంగస్యలోపేపినముఖ్యస్యాగ్నిహోత్రస్యలోపః, అపవాదాభావే ఉత్సర్గ ప్రాప్తపయఆదినాతస్యనిష్పత్తిసంభవాదితి ప్రాప్తమిత్యర్థః । 'గుణలోపేనముఖ్యస్యే'తి జైమినిసూత్రం । ఆధానే సంతి పవమానేష్టయస్తత్ర 'అగ్నయేపవమానాయపురోడాశమష్టాకపాలంనిర్వపే'దితినిర్వాపశ్రుతస్తదంగత్వేనాగ్నిహోత్రహవణ్యాహవింషినిర్వపేదితిదర్శపూర్ణమాసప్రకృతౌవిహితాగ్నిహోత్ర హవణ్యతిదేశేన ప్రాప్తాధానకాలే చాగ్నిహోత్రాభావాత్ తస్యాగుణభూతాయాలోపేపి ముఖ్యతరాంసాప్రాప్తిమ్యవతోఽగ్నిహోత్రస్యలోపంసహతేతిమన్యతే ॥ ననుభోజనార్థభక్తాగమనసంయోగాత్ భోజనలోపేలోపఃప్రాపితః, న, తస్యద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాత్ । ప్రాకృతేహ్యగ్నిహోత్రే పయఃప్రభృతీనాంద్రవ్యాణాం నియతత్వాదిహాప్యగ్నిహోత్రశబ్దాత్ కౌండపాయినామయనవత్ తద్ధర్మప్రాప్తౌసత్యాంభక్తద్రవ్యకతాగుణవిశేషవిధానార్థమిదం వాక్యం, తద్యద్భక్తమితి,అతోగుణలోపేచనముఖ్యస్యేత్యేవంప్రాప్తంభోజనలోపేప్యద్భిరన్యేనవాద్రవ్యేణావిరుద్ధేనప్రతినిధానన్యాయేనప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానుష్ఠానమిత్యతఉత్తరంపఠతి॥ ... ... *

॥ సూ॥ ౪౧॥ ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్ ॥

ఉపస్థితే భోజనే అతస్తస్మాదేవ భోజనద్రవ్యాత్ ప్రథమోపనిపతితాత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రం నిర్వర్తయితవ్యం, కస్మాత్, తద్వచనాత్ । తథాహి 'తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయ'మితి సిద్ధవద్భక్తోపనిపాతపరామర్శేన పరార్థద్రవ్యసాధ్యతాం ప్రాణాహుతీనాం విదధాతి, తా అప్రయోజకలక్షణాపన్నాస్సత్యః కథంభోజనలోపేద్రవ్యాంతరం ప్రతినిధాపయేయుః । నచాత్రప్రాకృతాగ్నిహోత్ర ధర్మప్రాప్తిరస్తి, కుండపాయినామయనేహి 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీ'తి విధ్యుద్దేశగతోఽగ్నిహోత్ర శబ్దస్తద్వద్భావంవిధాపయేదితి యుక్తా తద్ధర్మప్రాప్తిః, ఇహపునరర్థవాదగతోఽగ్నిహోత్రశబ్దో నతద్వద్భావం విధాపయితుమర్హతి । తద్ధర్మప్రాప్తౌచాభ్యుపగమ్యమానాయామగ్న్యుద్ధరణాదయోపిప్రాప్యేరన్, నచాస్తిసంభవః అగ్న్యుద్ధరణం తావద్ధోమాధికరణభావాయ, నచాయమగ్నౌహోమః - భోజనార్థతావ్యాఘాతప్రసంగాత్, భోజనార్థోపనీతద్రవ్య సంబంధాచ్చాస్య ఏవైష హోమః, తథాచ జాబాలశ్రుతిః 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయా'దిత్యాస్యాధారామేవేమాం హోమనిర్వృత్తిం దర్శయతి । అతఏవచేహాపి సాంపాదికాన్యేవాగ్ని

స్యనిర్వాపస్యనలోపఇత్యర్థః॥ఆరబ్ధనిత్యాదికర్మణోఽవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్ఛ్రుతద్రవ్యాలాభే ప్రతినిధిద్రవ్యేణాపికర్మకర్తవ్యమితి ప్రతినిధిన్యాయః॥ ... ... *

౪౧. సిద్ధాంతయతి॥ ఉపస్థితేఽత ఇతి॥ తద్ధోమీయమితి తచ్ఛబ్దేన భోజనార్థం సిద్ధభక్తమాశ్రిత్యహోమవిధానాదిత్యర్థః । సిద్ధవద్భక్తోపనిపాతః ప్రకృతభక్తాగమనం, తస్యతచ్ఛబ్దేన పరామర్శేనేత్యర్థః । ఆశ్రిత్యవిహితాహుతీనామాశ్రయలోపేలోపఏవనద్రవ్యాంతరాక్షేపకత్వం, యథాక్రతుప్రయుక్తాప్ప్రణయనాశ్రయస్యగోదోహనస్యక్రతులోపేలోపోనత్వాశ్రయాంతరప్రయోజకత్వం భోజనార్థాగతద్రవ్యోద్దేశేన తద్ధోమీయమిత్యాహుత్యభిధానే ఫలితమాహ ॥ తా ఇతి ॥ యదుక్తమగ్నిహోత్రశబ్దాత్ ద్రవ్యాంతర ప్రాప్తిరితి తత్రాహ ॥ నచాత్రేతి ॥ తద్భావోనిత్యాగ్నిహోత్రసాదృశ్యం అర్థవాదస్థశబ్దస్య స్తుతిత్వేనోపపత్తే రిత్యర్థః । ధర్మప్రాపకత్వేదోషమాహ॥ తద్ధర్మప్రాప్తౌచేతి॥ అతఏవేతి - తద్ధర్మప్రాప్త్యభావాదేవేత్యర్థః । ప్రాప్తసంపాదనం వృథాస్యాదితి

భావః । ముఖ్యాగ్నిహోత్రాంగాని సంపాద్యంతే చేత్కథం తదనంగవేదిరత్ర సంపాద్యతే తత్రాహ ॥ వేదిశ్రుతిశ్చేతి ॥ ముఖ్యాగ్నిహోత్రస్థాగ్న్యుద్ధరణవత్ సాయంప్రాతఃకాలద్వయస్యాపి న ప్రాప్తిరిత్యాహ ॥ భోజనేనేతి ॥ ఉపస్థానపరిస్తరణాదయోఽప్యగ్న్యభావాత్ న ప్రాప్నువంతీత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ యస్మాత్తద్ధర్మప్రాప్త్యభావస్తస్మాత్ భోజనద్రవ్యేణైవ హోమ ఇత్యుపసంహారః - ప్రాణాయ స్వాహేత్యాదయో మంత్రాః । నను స్వామిభోజనస్యోత్తరకాలత్వం శ్రుత్యాదివిహితం కథం పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాదితివచనేన బాధ్యతే తత్రాహ ॥ నహ్యస్తీతి ॥ ఉపాసకాన్యస్వామివిషయత్వముత్తరకాలత్వవిధానమిత్యర్థః । నత్వితి - ప్రాథమ్యమాత్రేణేత్యర్థః । ప్రాణోపాసకస్య ప్రాప్తభోజనప్రాథమ్యార్థతయా ఆదరస్యాన్యథాసిద్ధిః ఫలితమాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతి షడ్వింశాధికరణమ్॥..........❁

౪౨. ❁తన్నిర్ధారణానియమః❁ ॥ ఉభయథా దృష్టాంతదర్శనాత్ సంశయమాహ ॥ కింతానీతి॥ యథాఽనారభ్యాధీతపర్ణమయీత్వం జుహూద్వారా క్రత్వంగతయా కర్మసు నిత్యం ప్రయుజ్యతే, తథాంగాశ్రితోపాసనాన్యుద్గీథాదిద్వా

హోత్రాంగాని దర్శయతి ‘ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ’ ఇతి । వేదిశ్రుతిశ్చాత్ర స్థండిలమాత్రోపలక్షణార్థా ద్రష్టవ్యా, ముఖ్యాగ్నిహోత్రే వేద్యభావాత్ తదంగానాం చేహ సంపిపాదయిషితత్వాత్ । భోజనేనైవ చకృతకాలేన సంయోగాన్నాగ్నిహోత్రకాలావరోధసంభవః, ఏవమన్యేఽప్యుపస్థానాదయో ధర్మాః కేచిత్ కథంచిద్విరుధ్యంతే । తస్మాద్భోజనపక్ష ఏవైతే మంత్రద్రవ్యదేవతాసంయోగాత్ పంచ హోమా నిర్వర్తయితవ్యాః । యత్త్వాదరదర్శనవచనం తత్తు భోజనపక్షే ప్రాథమ్యవిధానార్థం, నహ్యస్తి వచనస్యాతిభారః । నత్వనేనాస్య నిత్యతాశక్యతే దర్శయితుం, తస్మాద్భోజనలోపే లోప ఏవ ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ౪౨. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథక్ప్రతిబంధః ఫలమ్॥ ❁

సంతి కర్మాంగవ్యపాశ్రయాణి విజ్ఞానాని ‘ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత’ ఇత్యేవమాదీని, కిం తాని నిత్యాన్యేవ స్యుః కర్మసు పర్ణమయీత్వాదివత్ ఉతానిత్యాని గోదోహనాదివదితి విచారయామః । కిం తావత్ప్రాప్తం నిత్యానీతి। కుతః, ప్రయోగవచనపరిగ్రహాత్, అనారభ్యాధీతాన్యపి హ్యేతాన్యుద్గీథాదిద్వారేణ క్రతుసంబంధాత్ క్రతుప్రయోగవచనేనాంగాంతరవత్సంస్పృశ్యంతే । యత్త్వేషాం స్వవాక్యేషు ఫలశ్రవణం ‘ఆపయితా హ వై కామానాం భవతీ’త్యాది, తద్వర్తమానాపదేశరూపత్వాదర్థవాదమాత్రం అపాపశ్లోకశ్రవణాదివన్న ఫలప్రధానం, తస్మాత్ యథా ‘యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న పాపగ్ంశ్లోకగ్ం శృణోతీ’త్యేవమాదీనామప్రకరణపఠితానామపి జుహ్వాదిద్వారేణ క్రతుప్రవేశాత్ స్వప్రకరణపఠితవన్నిత్యతా, ఏవముద్గీథాద్యుపాసనానామపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । తన్నిర్ధారణానియమ ఇతి । యాన్యేతాన్యుద్గీథాదికర్మగుణయాథాత్మ్యనిర్ధారణాని ‘రసతమ ఆప్తిస్సమృద్ధిర్ముఖ్యః ప్రా

రాఽఙ్గతయా నిత్యాని ఉత క్రత్వంగతయా ప్రణయనాశ్రయో గోదోహనసంయోగః పశుఫలార్థత్వాదనిత్యత్వేన యథా ప్రయుజ్యతే, యథా వా పశ్వంగయూపాశ్రయం బైల్వమన్నాద్యఫలత్వాదనిత్యం, తథా కర్మసమృద్ధ్యాదిఫలకత్వాదుపాసనాన్యనంగత్వేనానిత్యానీతి సంశయార్థః, పూర్వపక్షే ఉపాసనానాం ప్రయోగనిత్యత్వం, సిద్ధాంతే త్వనిత్యత్వమితి ఫలభేదః । అనిత్యభోజనాశ్రయప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానిత్యత్వవత్ నిత్యకర్మాంగాశ్రితోపాస్తీనాం నిత్యత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ ఉపాసనాని కర్మాంగాని అఫలత్వే సతి కర్మాంగాశ్రితత్వాత్ పర్ణమయీత్వాదివత్, తథా చాంగతయా ప్రయోగవిధినా నిత్యేన ప్రయుజ్యేతేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే ॥ యానీత్యాదినా ॥ ఉద్గీథాదయః కర్మణాం గుణాః అంగాని తేషాం యాథాత్మ్యం రసతమత్వాదికం తన్నిర్ధారణాన్యుపాస

నానియాని తాని కర్మసు నిత్యవత్ పర్ణమయీత్వాదివన్నియమ్యేరన్నిత్యర్థః । ఏషాం కర్మాంగత్వే తద్ధీనస్యావిదుషః కర్మ న స్యాదంగలోపాత్, తస్మాదవిదుషోఽపి కర్మకర్తృత్వశ్రుతిలింగైరంగత్వానుమానబాధ ఇత్యాహ ॥ తద్దృష్టేరితి ॥ తస్యానియమస్య దర్శనాదిత్యర్థః । తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే వ్యపతిష్యతీతి చాక్రాయణేనర్త్విజామాక్షిప్తత్వాదనుపాసకానామపి కర్మప్రయోగోఽస్తీత్యాహ ॥ ప్రస్తావాదీతి ॥ ఉపాస్తీనాం కర్మఫలాత్ పృథక్ ఫలశ్రుతేర్న కర్మాంగత్వమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ తేనోమిత్యక్షరేణ యశ్చైతదక్షరమేవం రసతమత్వాదిరూపేణ వేదోపాస్తే యశ్చ న వేద తావుభౌ కర్మ కురుత ఏవ యద్యపి తథాపి తు విద్యావిద్యయోర్నానాత్వం భిన్నఫలత్వం । దృష్టం హి మణివిక్రయే జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం వణిక్శబరయోః ఫలవైషమ్యం, తస్మాద్యదేవ కర్మ విద్యయోద్గీథాద్యుపాస్త్యా శ్రద్ధయా ఆస్తిక్యబుద్ధ్యా ఉపనిషదా రహస్యదేవతాధ్యానేన కరోతి తదేవ కర్మ ఫలాతిశయవదిత్యర్థః । కర్మణో వీర్యవత్త్వం నామ ఫలవత్త్వం విద్యాహీనస్యాపి గమ్యమానం విద్యాయా అనంగత్వే లింగమితి భావః । సామ్ని లోకాదిదృష్ట్యుపాసనేషు కర్మ-

ణ ఆదిత్య' ఇత్యేవమాదీని నైతాని నిత్యవత్కర్మసు నియమ్యేరన్, కుతః, తద్దృష్టేః। తథా హ్యనియతత్వమేవైవంజాతీయకానాం దర్శయతి శ్రుతిః 'తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద' ఇత్యవిదుషోఽపి క్రియాభ్యనుజ్ఞానాత్ ప్రస్తావాదిదేవతావిజ్ఞానవిహీనానామపి ప్రస్తోత్రాదీనాం యాజనాధ్యవసానదర్శనాత్ 'ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి తాం చేదవిద్వాన్ ప్రతిహరిష్యసి' ఇతి చ। అపి చైవంజాతీయకస్య కర్మవ్యపాశ్రయస్య విజ్ఞానస్య పృథగేవ కర్మణః ఫలముపలభ్యతే, కర్మఫలసిద్ధ్యప్రతిబంధః తత్సమృద్ధిరతిశయవిశేషః కశ్చిత్ 'తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద నానా తు విద్యా చావిద్యా చ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' ఇతి । తత్ర నానాత్వోక్తివిద్వదవిద్వత్ప్రయోగయోః పృథక్కరణాద్వీర్యవత్తరమితి చ తరప్ప్రత్యయప్రయోగాద్విద్యావిహీనమపి కర్మ వీర్యవదితి గమ్యతే, తచ్చానిత్యత్వే విద్యాయా ఉపపద్యతే, నిత్యత్వే తు కథం తద్విహీనం కర్మ వీర్యవదభ్యనుజ్ఞాయేత, సర్వాంగోపసంహారే హి వీర్యవత్కర్మేతి స్థితిః । తథా లోకసామాదిషు ప్రతినియతాని ప్రత్యుపాసనం ఫలాని శిష్యంతే 'కల్పంతే హాస్మై లోకా ఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చ' ఇత్యేవమాదీని । న చేదం ఫలశ్రవణమర్థవాదమాత్రం యుక్తం ప్రతిపత్తుం, తథా హి గుణవాద ఆపద్యేత, ఫలోపదేశే తు ముఖ్యవాదోపపత్తిః, ప్రయాజాదిష్వితికర్తవ్యతాకాంక్షస్య క్రతోః ప్రకృతత్వాత్తాదర్థ్యే సతి యుక్తం ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం, తథాఽనారభ్యాధీతేష్వపి పర్ణమయీత్వాదిషు, న హి పర్ణమయీత్వాదీనామక్రియాత్మకానామాశ్రయమంతరేణ ఫలసంబంధోఽవకల్పతే, గోదోహనాదీనాం హి ప్రకృతాప్ప్రణయనాద్యాశ్రయలాభాదుపపన్నః ఫలవిధిః । తథా బైల్వాదీనామపి ప్రకృ-

సమృద్ధ్యతిరిక్తలోకాదిఫలశ్రుతేశ్చ నాంగత్వమిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ అస్మై విదుషే కల్పంతే భోగాయ సమర్థా భవంతి । భూమేరూర్ధ్వా లోకా ఆవృత్తా అధస్తనాశ్చేత్యర్థః । తథా హి గుణవాద ఇతి । ఫలశ్రుతేరర్థవాదమాత్రత్వే స్తుతిలక్షణా స్యాత్, సా న యుక్తా, ముఖ్యవృత్త్యా ఫలపరత్వసంభవాత్ । ప్రయాజానూయాజకర్మణాం తు ప్రకరణాద్దర్శాద్యంగత్వలాభాత్ భ్రాతృవ్యాభిభూతిఫలశ్రుతేరగత్యా స్తుతిలక్షకత్వం, యద్యపి పర్ణమయీత్వాదీనామంగత్వబోధకం ప్రకరణం నాస్తి తథాపి తేషు ఫలశ్రుతేః స్తుతిత్వం, తేషామక్రియాత్వేన క్రియాసంబంధం వినా ఫలహేతుత్వానుపపత్తేః అతస్తేషాం ఫలార్థం క్రియాపేక్షత్వాత్ క్రతోశ్చ జుహూప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షితత్వాత్ 'పర్ణమయీ జుహూ'రితి వాక్యేనైవ ప్రకృతిద్రవ్యార్పకేణ జుహూద్వారా సన్నిహితక్రత్వంగత్వసిద్ధేర్యుక్తం ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వమితి భావః । అక్రియాత్మకగోదోహనాదేరపి ఫలశ్రుతిరర్థవాదః స్యాదత ఆహ ॥ గోదోహనాదీనాం హీతి ॥ 'యదపః ప్రణయేత్ తత్పశుకామస్య సతో గోదోహనేన బ్రహ్మవర్చసకామస్య కాంస్యేన' ఇతి ఫలార్థవిధిరేవ నార్థవాదః, గోదోహనాదేః క్రత్వనాకాం-

క్షితత్వేనాంగత్వాభావాత్, చమసేన నిరాకాంక్షక్రియాసంబంధితయా స్వఫలబాధకత్వాసంభవాత్ । తథా ఖాదిరత్వేన నిరాకాంక్షక్రత్వంగయూపమాశ్రిత్య 'బైల్వమన్నాద్యకామస్య ఖాదిరం వీర్యకామస్యే'తి ఫలార్థవిధిరేవార్థః । పర్ణమయీత్వాదిషు ఫలవిధిః కిం న స్యాదత ఆహ ॥ నత్వితి ॥ ఏవంవిధః - యూపాదివన్నిరాకాంక్ష ఇత్యర్థః । వాక్యేనాశ్రయలాభ ఇత్యత ఆహ ॥ వాక్యేనేతి ॥ జుహ్వాః ప్రకృతిద్రవ్యాపేక్షిత్వాదనేనైవ వాక్యేన క్రత్వంగతయా జుహ్వాః ప్రకృతిద్రవ్యసంబంధో విధేయః పశ్చాన్నిరాకాంక్ష జుహూమాశ్రిత్య తస్యైవ ప్రకృతిద్రవ్యస్య ఫలసంయోగో విధేయ ఇతి వాక్యభేద ఇత్యర్థః । పర్ణతాదివైలక్షణ్యముపాసనానామాహ ॥ ఉపాసనానాం త్వితి ॥ స్వయం క్రియాత్వాద్యాగాదివత్ఫలవిశిష్టత్వేన విధానోపపత్తిరిత్యర్థః । తస్మాదితి - అంగత్వావేదకమానాభావాదిత్యర్థః । అత ఏవేతి - అనంగత్వాదేవేత్యర్థః । తస్మాదంగోపాస్త్యభావేపి కర్మాధికార ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి సప్తవింశాధికరణమ్ ॥... ... ...

తయోపాద్యాశ్రయలాభాత్, న తు పర్ణమయీత్వాదిష్వేవంవిధః కశ్చిదాశ్రయః ప్రకృతోఽస్తి, వాక్యేనైవ జుహ్వాద్యాశ్రయతాం వివక్షిత్వా ఫలే చ విధిం వివక్షితో వాక్యభేదః స్యాత్, ఉపాసనానాం తు క్రియాత్మకత్వాద్విశిష్టవిధానోపపత్తేరుద్గీథాద్యాశ్రయాణాం ఫలే విధానం న విరుధ్యతే, తస్మాద్యథా క్రత్వాశ్రయాణ్యపి గోదోహనాదీని ఫలసంయోగాదనిత్యాన్యేవముద్గీథాద్యుపాసనాన్యపీతి ద్రష్టవ్యం । అత ఏవ చ కల్పసూత్రకారా నైవంజాతీయకాన్యుపాసనాని క్రతుషు కల్పయాంచక్రుః ॥... ...

సూ. ౪౩. ప్రదానవదేవ తదుక్తమ్ ॥

వాజసనేయకే 'వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధ్రే' ఇత్యత్రాధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణః శ్రేష్ఠోఽవధారితః అధిదైవమగ్న్యాదీనాం వాయుః । తథా ఛాందోగ్యే 'వాయుర్వావ సంవర్గ' ఇత్యత్రాధిదైవమగ్న్యాదీనాం వాయుః సంవర్గోఽవధారితః 'ప్రాణో వావ సంవర్గ' ఇత్యత్రాధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణః । తత్ర సంశయః, కిం పృథగేవేమౌ వాయుప్రాణావుపగంతవ్యౌ స్యాతాముతాపృథగ్వేతి । అపృథగితి తావత్ప్రాప్తం, తత్త్వాభేదాత్, న హ్యభిన్నే తత్త్వే పృథగనుచింతనం న్యాయ్యం । దర్శయతి చ శ్రుతిరధ్యాత్మమధిదైవతం చ తత్త్వాభేదం 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ'దిత్యారభ్య । తథా 'త ఏతే సర్వ ఏవ సమాః సర్వేఽనంతా' ఇత్యాధ్యాత్మికానాం ప్రాణానామాధిదైవికీం విభూతిమాత్మభూతాం దర్శయతి । తథాఽన్యత్రాపి తత్ర తత్రాధ్యాత్మమధిదైవం చ బహుధా తత్త్వాభేదదర్శనం భవతి । క్వచిచ్చ 'యః ప్రాణస్స వాయు' రితి స్పష్టమేవ వాయుం ప్రాణం చైకీకరోతి । తథోదాహృతేపి వాజసనేయిబ్రాహ్మణే 'యతశ్చోదేతి సూర్య' ఇత్యేతస్మిన్నుపసంహారశ్లోకే 'ప్రాణాద్వా ఏష ఉదేతి ప్రాణేఽస్తమేతీ'తి ప్రాణేనైవోపసంహరన్నేకత్వం దర్శయతి । 'తస్మాదేకమేవ వ్రతం చరేత్ప్రాణ్యాచ్చైవాపాన్యాచ్చే'తి చ ప్రాణవ్రతేనైవైకేనోపసంహరన్నేతదేవ ద్రఢయతి । తథా ఛాందోగ్యేపి 'పరస్తాన్మహాత్మనశ్చతురో దేవ ఏ

౪౩. ప్రదానవదేవ తదుక్తమ్ ॥ వాయుప్రాణయోర్భేదాభేదవాక్యాభ్యాం సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ అష్టాకపాలాంగానాం తత్సంబంధోపాస్తీనాం చ ఫలభేదాన్నిత్యత్వానిత్యత్వరూపః ప్రయోగభేదః, ఇహ తు వాయుప్రాణయోః స్వరూపాభేదాత్తత్స్వరూపప్రాప్తిలక్షణఫలైక్యాచ్చ ధ్యానప్రయోగైక్యమితి పూర్వపక్షయతి ॥ అపృథగితి ॥ 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వే'త్యారభ్య 'వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశ'దిత్యభేదం దర్శయతీత్యర్థః । 'యతశ్చోదేతి సూర్యస్తం వదే'తి ప్రశ్నే సూత్రాత్మకవాయుర్వాచ్యః । వాయుస్థానే ప్రాణం వదన్నేకత్వం తయోర్దర్శయతీత్యాహ ॥ తథేతి ॥ కించ యది వాయుప్రాణయోః పృథగ్ధ్యానం స్యాత్ తర్హి ధ్యానాంగవ్రతభేదోపి స్యాత్ ఇహ తు ప్రాణాపాననిరోధాత్మకవ్రతైక్యశ్రుతేర్ధ్యానైక్యమిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ వ్రతైక్యస్య ప్రశస్తత్వాదిత్యర్థః । కించ వాయుప్రాణౌ సం

తీయా బహువచనం। చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకాన్ అగ్నిసూర్యోదకచంద్రానపరాంశ్చ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోయా పానే
కో దేవః కః ప్రజాపతిః జగార అగీర్యత్ - ఉపసంహృతవానిత్యర్థః। న బ్రవీతి- భేదమితి శేషః। యథా 'అగ్నిహో
త్రం జుహోతీ'త్యుత్పన్నాగ్నిహోత్రస్యైకస్యైవ దధి తండులాదిగుణభేదేన సాయంప్రాతః కాలభేదేన ప్రయోగ
భేదస్తథా 'అన్నాదో భవతి య ఏవం వేదే'త్యుత్పన్నాయాస్సంవర్గవిద్యాయా ఏకత్వేప్యుత్పన్నశిష్టవాయుప్రాణాఖ్యగు
ణభేదాత్ ప్రయోగభేద ఇత్యుత్సూత్రం సిద్ధాంతయతి॥ పృథగేవేతి॥ 'తౌ వా ఏతౌ ద్వౌ సంవర్గా'విత్యుపాస్యభేదవాక్య
స్య ప్రయోగభేదపరత్వాద్వాక్యాదేవ భేదసిద్ధిరిత్యర్థః। పూర్వపక్ష్యుక్తమనూద్య ప్రత్యాహ॥ నన్వుక్తమి
త్యాదినా॥ ఉపాస్యతయా ప్రధానభూతసంవర్గగుణవిశిష్టోపాస్యభేదవాక్యవిరోధాదనుపాస్యవాయుతత్త్వైక్యవాక్యం న
ప్రయోగైక్యప్రాపకమితి భావః। సూర్యోదయాస్తమయయోర్వాయ్వధీనత్వాత్తదభేదాభిప్రాయేణ ప్రాణాత్మా
వుక్తా। తతోఽధ్యాత్మాధిదైవావస్థాభేదేనోక్తస్య ధ్యేయభేదస్యానిరాసే 'యతశ్చోదేతీ'తి శ్లోకస్యానశక్తిరిత్యాహ॥ శ్లోకే

కః కస్స జగారే'త్యేకమేవ సంవర్గం గమయతి న బ్రవీత్యేక ఏకేషాం చతుర్ణాం సంవర్గోఽపరోఽపరేషా'మి
తి తస్మాదపృథక్త్వముపగమనస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। పృథగేవ వాయుప్రాణావుపగంతవ్యావితి, క
స్మాత్, పృథగుపదేశాత్। అధ్యానార్థో హ్యయమధ్యాత్మాధిదైవవిభాగోపదేశః సోఽసత్యాం ధ్యానపృథ
క్త్వేఽనర్థక ఏవ స్యాత్। నన్వుక్తం న పృథగనుచింతనం తత్త్వాభేదాదితి, నైష దోషః, తత్త్వాభేదేప్యవస్థా
భేదాదుపదేశభేదవశేనానుచింతనభేదోపపత్తేః। శ్లోకోపన్యాసస్య చ తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణాప్యుపప
ద్యమానస్య పూర్వోదితధ్యేయభేదనిరాకరణసామర్థ్యాభావాత్। 'స యథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః
ప్రాణ ఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయు'రితి చోపమానోపమేయకరణాత్। ఏతేన వ్రతోపన్యాసో వ్యా
ఖ్యాతః। ఏకమేవ వ్రతమితి చైవకారో వాగాదివ్రతనివర్తనేన ప్రాణవ్రతప్రతిపత్త్యర్థః, భగ్నవ్రతాని
హి వాగాదీన్యుక్తాని 'తాని మృత్యుః శ్రమో భూత్వోపయేమ' ఇతి శ్రుతేర్న వాయువ్రతనివృత్త్యర్థః। 'అ
థాతో వ్రతమీమాంసే'తి ప్రస్తుత్య తుల్యవద్వాయుప్రాణయోరభగ్నవ్రతత్వస్య నిర్ధారితత్వాత్। 'ఏకమే
వ వ్రతం చరే'దితి చోక్త్వా 'తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యగ్ం సలోకతాం జయతీ'తి వాయుప్రాప్తిఫలం
బ్రువన్ వాయువ్రతమనివర్తితం దర్శయతి, దేవతా హ్యత్ర వాయుస్స్యాత్, అపరిచ్ఛిన్నాత్మత్వస్య ప్రే
ప్సితత్వాత్, పురస్తాత్ప్రయోగాచ్చ, 'సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయు'రితి। తథా 'తౌ వా ఏతౌ
ద్వౌ సంవర్గౌ వాయురేవ దేవేషు ప్రాణః ప్రాణేష్వి'తి భేదేన వ్యపదిశతి 'తే వా ఏతే పంచాన్యే పంచాన్యే దశ
సంతస్తత్కృత'మితి చ భేదేనైవోపసంహరతి, తస్మాత్ పృథగేవోపగమనం, ప్రదానవత్, యథా 'ఇంద్రా
య రాజ్ఞే పురోడాశమేకాదశకపాలమింద్రాయాధిరాజాయేంద్రాయ స్వరాజ్ఞ' ఇత్యస్యాం త్రిపురోడా

తి॥ అసామర్థ్యే లింగమాహ॥ స యథేతి॥ శ్లోకోపన్యాసవద్వ్రతైక్యోపన్యాసోపి తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణేత్యాహ॥ ఏతేనేతి॥
నన్వేవకారాద్వాయువ్రతనివృత్తేః ప్రాణ ఏవైకో ధ్యేయో భవతీత్యత ఆహ॥ ఏకమేవేతి॥ వదనదర్శనాదీని వాక్చక్షురాదీనాం
వ్రతాని శ్రమరూపమృత్యునా భగ్నానీత్యుక్త్వా ప్రాణస్యాభగ్నవ్రతత్వం నిర్ధారితం, తథా జ్వలనతాపాదీన్యగ్న్యాది
త్యాదీనాం వ్రతాని భగ్నానీత్యుక్త్వా వాయోరభగ్నవ్రతత్వం నిర్ధారితం, 'స యథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రా
ణ స్థిరవ్రత ఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయుర్మ్లోచంతి హ్యన్యా దేవతా న వాయుస్సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వా
యు'రితి శ్రుతేః, అతో భగ్నవ్రతనిరాసార్థ ఏవకారో న వాయువ్రతనివృత్త్యర్థ ఇత్యర్థః। అత్రైవార్థే లింగమాహ॥
ఏకమితి॥ ఉకారశ్చార్థః, తేన వ్రతేన వాయోస్సాయుజ్యం సమానదేహత్వం సలోకతాం చ జయతీత్యర్థః। నన్వత్ర వాయు
ప్రాప్తిర్న శ్రుతేత్యత ఆహ॥ దేవతేతి॥ తస్మాత్ తత్త్వాభేదదృష్ట్యా వ్రతైక్యమితి స్థితం, సంప్రతి పూర్వోక్తం పృథగుపదేశం
వివృణోతి॥ తథా తౌ వా ఇతి॥ సౌత్రం దృష్టాంతం వ్యాచష్టే॥ ప్రదానవదితి॥ త్రయః పురోడాశాః అస్యాం సంతీతి త్రిపురోడా

ణీ ఇష్టిస్తస్యాం కింసహప్రదానముత భేదేనేతి సందేహే పూర్వపక్షమాహ ॥ సర్వేషామితి ॥ సర్వేషాం దేవానామాభిముఖ్యేన ప్రాప్య ఆవిరవద్యతి గృహ్ణాతి, అఛంబట్కారం వషట్కారాఖ్యదేవభాగమిత్యర్థః। యద్వా సర్వదేవార్థే యుగపదవదానం కార్యమిత్యత్ర హేతురఛంబట్కారమితి-అవ్యర్థత్వాయేత్యర్థః, ఏకార్థమవత్తే హవిషి శేషో యాగానర్హతయా వృథా స్యాదితి భావః। ఏవం సహావదానశ్రుతేర్దేవైక్యాచ్చ పురోడాశానాం సహప్రక్షేపే ప్రాప్తే పృథక్ ప్రక్షేప ఇతి సిద్ధాంతమాహ ॥ రాజేతి॥ రాజాధిరాజస్వరాజగుణభేదేన విశిష్టదేవతాభేదాదిత్యర్థః। కించాధ్వర్యుణా యజేతి ప్రైషే కృతే హోత్రా త్రయో మంత్రాః పఠ్యతే సా యాజ్యా, అనుబ్రూహీతి ప్రైషానంతరమంత్రః, పురోఽనువాక్యేతి భేదోఽస్తి, తత్ర త్రిష్వామిష్టా ప్రథమపురోడాశప్రదానే యాఽఽక్లృప్తా యాజ్యా సా ద్వితీయప్రదానే పురోఽనువాక్యా, యా చ పూర్వమనువాక్యా సా పశ్చాద్యాజ్యేతి 'వ్యత్యాసమన్వాహ' ఇతి శ్రుత్యా విధానాత్ యథాశ్రుతి ప్రక్షేపపృథక్త్వమిత్యాహ॥ యాజ్యేతి॥ సంకర్షే దేవతాకాండం। వాశబ్దోఽవధారణే। నానైవ దేవతా రాజాదిగుణభేదేన భేదావగమాదితి సూత్రార్థః। దృష్టాంతే దేవతాభేదాత్ కర్మభేదవత్ విద్యాభేదస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తత్ర త్వితి ॥ కర్మోత్పత్తివాక్యస్థదేవతాభేదః కర్మభేదే హేతుః, ఇహ తు 'అన్నాదో భవతి య ఏవం వేదే'త్యుపక్రమ్య తత్రైవైకత్వేన జ్ఞాతవిద్యాయాః పశ్చాత్ స్మృతవా

> శిన్యామిష్ట్యాం 'సర్వేషామభిగమయన్నవద్యత్యఛంబట్కార'మిత్యతో వచనాదింద్రాభేదాచ్చ సహప్రదానాశంకాయాం రాజాదిగుణభేదాద్యాజ్యానువాక్యావ్యత్యాస విధానాచ్చ యథాన్యాసమేవ దేవతాపృథక్త్వాత్ ప్రదానపృథక్త్వం భవతి, ఏవం తత్త్వాభేదేఽప్యుధ్యేయాంశపృథక్త్వాదాధ్యానపృథక్త్వమిత్యర్థః। తదుక్తం సంకర్షే 'నానా వా దేవతా పృథక్ జ్ఞానా'దితి (జై-సూ) తత్ర తు ద్రవ్యదేవతాభేదాత్ యాగభేదోఽపి విద్యతే నైవమిహ విద్యాభేదోఽస్తి , ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామధ్యాత్మాధిదైవోపదేశేష్వేకవిద్యావిధానప్రతీతేః, విద్యైక్యేఽప్యధ్యాత్మాధిదైవభేదాత్ప్రవృత్తిభేదో భవతి, అగ్నిహోత్ర ఇవ సాయంప్రాతఃకాలభేదాదిత్యేతావదభిప్రేత్య ప్రదానవదిత్యుక్తమ్ ॥ ····· *

సూ. ౪౪ ॥ లింగభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి ॥

> వాజసనేయినోఽగ్నిరహస్యే 'నైవ వా ఇదమగ్రే సదాసీ'దిత్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే మనోఽధికృత్యాధీయతే 'తత్ షట్త్రింశతం సహస్రాణ్యపశ్యదాత్మనోఽగ్నీనర్కాన్ మనోమయాన్మనశ్చిత' ఇత్యాది। తత్రైవ 'వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితశ్శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచిత' ఇతి పృథగగ్నీనామనంతి సాంపాదికాన్। తేషు సంశయః, కిమేతే మనశ్చిదాదయః క్రియానుప్రవేశినః తచ్ఛేషభూతా ఉత స్వతంత్రాః కేవల

యుప్రాణభేదో న భేదకః, అగ్నిహోత్రస్యేవ దధ్యాదిద్రవ్యభేద ఇత్యర్థః। తర్హి కేనాంశేన ప్రదానస్య దృష్టాంతత్వమిత్యత ఆహ ॥ విద్యైక్యేపీతి ॥ అవస్థాభేదాద్దేవతాభేదః ప్రయోగభేదశ్చేత్యంశేనాయం దృష్టాంత ఇత్యర్థః ॥
ఇత్యష్టావింశాధికరణమ్॥ ... ... *

౪౪. *లింగభూయస్త్వాత్*॥ ఉత్పత్తేః ప్రాక్ 'ఇదగ్ం సర్వం నైవ సదాసీన్నాప్యసదాసీ'దిత్యుపక్రమ్య మనస్సృష్టిముక్త్వా 'తన్మన ఆత్మానమైచ్ఛత' ఇతీక్షణపూర్వకమగ్నీనపశ్యదితి మనోఽధికృత్య పఠంతీత్యర్థః। పురుషాయుషస్యైవ సప్తశతవర్షాంతర్గతైః షట్త్రింశత్సహస్రైరహోరాత్రైరవచ్ఛిన్నతయా మనోవృత్తీనామసంఖ్యేయానామపి షట్త్రింశత్సహస్రత్వం। తాభిరిష్టకాత్వేన కల్పితాభిర్మనస్యేవ సంపాదితా అగ్నయో మనశ్చితస్తాన్ 'అర్కా'న్ పూజ్యాన్మనోమయాన్మనోవృత్తిషు సంపాదితానాత్మనః స్వస్య సంబంధిత్వేన మనోఽపశ్యత్, తథా వాక్ప్రాణాదయోఽపి స్వస్వవృత్తిరూపానగ్నీనపశ్యన్నిత్యాహ ॥ తథేతి ॥ ప్రాణో ఘ్రాణం, కర్మేంద్రియేణ హస్తాదినా చితః కర్మచితః, అగ్నిస్త్వక్। పూర్వత్ర అగ్నిచయనప్రకరణాత్ కిమేతేఽగ్నయః క్రత్వర్థా ఉత ప్రాధాన్యజ్ఞాపకలింగాదిభూయస్త్వాత్ పురుషార్థా వేతి సంశయమాహ ॥ తేష్వితి ॥ కేవలవిద్యాత్మకాః క్రియాంగత్వం వినా భావనామయా ఇత్యర్థః। ఏకప్రయోగాసంభవా

ద్వాయుప్రాణయోరపి ప్రయోగభేదోఽస్తు, ఇహ తు మనశ్చిదాద్యగ్నీనాం ప్రకరణాత్ కర్మాంగత్వేనైకప్రయోగత్వమితి ప్రాప్య సిద్ధాంతముపక్రమతే ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ పూర్వపక్షే భావనాగ్నీనాం క్రత్వంగత్వమిష్టం తేషాం క్రియాగ్నినా వికల్పస్సముచ్చయో వాస్తు, సిద్ధాంతే పురుషార్థత్వమితి ఫలం, తత్ర సర్వప్రాణిమనోవృత్తిభిర్మమ సదాగ్నయశ్చీయన్త ఇతి ధ్యావదాధ్యేః సతి సర్వభూతాని యత్కించిత్ మనసా సంకల్పయంతి తేషామేవాగ్నీనాం సాకృతిః కరణమిత్యేకం లింగం, క్రియాంగస్య యత్కించిత్కరణేన సిద్ధ్యదర్శనాదిత్యాహ ॥ తద్యదితి ॥ ఏవంవిదే స్వపతే జాగ్రతేపి తదీయాగ్నీన్ సర్వభూతాని సర్వదా చిన్వంతీతి లింగాంతరం, క్రియాంగస్య చోదితకాలానుష్ఠేయస్య సదా సర్వైరనుష్ఠీయమానత్వాయోగాదిత్యర్థః । షట్త్రింశత్సహస్రత్వసంఖ్యాప్యనంగత్వే లింగం ఏవంజాతీయకపదేనోక్తమ్ ॥ ... ...*

౪౫. ఏవం సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి ॥ పూర్వేతి ॥ పూర్వస్యేష్టకాభిరగ్నిం చిన్వత ఇత్యుక్తస్యైవేష్టకాగ్నేరితి సన్నిహితస్యాయం వికల్పవిశేషోపదేశః సంకల్పమయత్వాఖ్యప్రకారభేదోపదేశః క్రియాగ్నివత్ సాంకల్పి

విద్యాత్మకా ఇతి । తత్ర ప్రకరణాత్ క్రియానుప్రవేశే ప్రాప్తే స్వాతంత్ర్యం తావత్ ప్రతిజానీతే। లింగభూయస్త్వాదితి । భూయాంసి హి లింగాన్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే కేవలవిద్యాత్మకత్వమేషాముపోద్బలయంతి దృశ్యంతే 'తద్యత్కించేమాని భూతాని మనసా సంకల్పయంతి తేషామేవ సాకృతిరితి తాన్ హైతానేవంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వంత్యపి స్వపత' ఇతి చైవంజాతీయకాని । తద్ధి లింగం ప్రకరణాద్బలీయః, తదప్యుక్తం పూర్వస్మిన్ కాండే 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షా'దితి (జై - సూ) ... ...*

సూ. ౪౫ ॥ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్ క్రియామానసవత్ ॥

నైతద్యుక్తం స్వతంత్రా ఏవైతేఽగ్నయో నాన్యశేషభూతా ఇతి పూర్వస్య క్రియామయస్యాగ్నేః ప్రకరణాత్తద్విషయ ఏవాయం వికల్పవిశేషోపదేశస్స్యాన్న స్వతంత్రః । నను ప్రకరణాల్లింగం బలీయః, సత్యమేవమేతత్, లింగమపి త్వేవంజాతీయకం న ప్రకరణాద్బలీయో భవతి, అన్యార్థదర్శనం హ్యేతత్ సాంపాదికాగ్నిప్రశంసారూపత్వాత్ । అన్యార్థదర్శనం చాసత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తౌ గుణవాదేనాప్యుపపద్యమానం న ప్రకరణం బాధితుముత్సహతే । తస్మాత్ సాంపాదికా అప్యేతేఽగ్నయః ప్రకరణాత్ క్రియానుప్రవేశిన ఏవ స్యుః, మానసవత్, యథా దశరాత్రస్య దశమేఽహన్యవివాక్యే పృథివ్యా పాత్రేణ సముద్రస్య సోమద్రవ్యస్య ప్రజాపతయే దేవతాయై గృహ్యమాణస్య గ్రహణాసాదనహవనాహరణోపహ్వాన

కాగ్నయోఽప్యంగమితి యావత్, కిం విధివాక్యస్థం లింగం ప్రకరణాద్బలీయః అర్థవాదస్థం వా, ఆద్యమంగీకరోతి ॥ సత్యమితి ॥ న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ లింగమితి ॥ మానసాగ్నివిధ్యర్థార్థవాదస్థలింగానాం స్వార్థప్రమాపకమానాభావాద్దౌర్బల్యమిత్యర్థః । సూత్రస్థక్రియాపదం వ్యాచష్టే ॥ తస్మాదితి ॥ నను అక్రియారూపాగ్నీనాం ధ్యానమయానాం కథం క్రియాంగత్వం తత్రాహ ॥ మానసవదితి ॥ ద్వాదశాహస్యాద్యంతాహర్ద్వయం త్యక్త్వా మధ్యస్థదశరాత్రస్యైవ ద్విరాత్రాదిషు ప్రకృతిత్వం, తద్ధర్మాణామేవ తేష్వతిదేశాత్తస్య మధ్యే దశరాత్రస్య దశమేఽహన్యథాదేకాదశేఽహని మానసగ్రహః శ్రూయతే 'అనయా త్వా పాత్రేణ సముద్రం రసయా ప్రాజాపత్యం మనోగ్రహం గృహ్ణాతీ'తి - అనయా రసయా పృథివ్యా పాత్రేణ సముద్రం త్వాం ప్రజాపతిదేవతాకం మనోగ్రహం గృహ్యాత ఇతి గ్రహః సోమరసః, మనసా రసత్వేన భావితమధ్వర్యుర్గృహ్ణాతీత్యర్థః । అత ఏవ ఋత్విజాం ధ్యానయుతతయా వివిధవాక్యోచ్చారణాభావాదవివాక్యసంజ్ఞా । అహ్నః ప్రాప్తౌ గ్రహణం నామ సోమపాత్రస్యోపాదానం, గృహీతస్య స్వస్థానే స్థాపనమాసాదనం, సోమస్యాహవనీయే హవనం, హుతశేషాదానమాహరణం, శేషభక్షణాయ ఋత్విజాం మిథోఽనుజ్ఞాకరణముపహ్వానం, తతో భక్షణమిత్యేతాని మానసా

స్యైవేత్యర్థః । సచమానసోగ్రహో ద్వాదశాహాదహరంతరం స్వతంత్రమిత్యాశంక్య ద్వాదశాహసంజ్ఞావిరోధాత్ నాహరంతరం కింతుప్రకరణాదవివాక్యస్యాహ్నోఽఙ్గమితిసిద్ధాంతమాహ ॥సచేతి॥ కల్పః కల్పనాప్రకారః॥ కేచిత్తు వృత్రభాష్యే దశరాత్రశబ్దో వికృతిపరః, తత్రాపి దశమేఽహన్యవివాక్యసంజ్ఞకే మానసగ్రహస్యాతిదేశప్రాప్తతయాఽఙ్గత్వాదిత్యాహుః॥ ... ... *

భక్షణానిమానసాన్యేవామ్నాయంతే, సచమానసోపిగ్రహకల్పః క్రియాప్రకరణాత్ క్రియాశేషఏవ భవతి, ఏవమయమప్యగ్నికల్పఇత్యర్థః॥ ... ... *

॥ సూ. ౪౬. అతిదేశాచ్చ॥

అతిదేశశ్చైషామగ్నీనాం క్రియానుప్రవేశముపోద్బలయతి 'షట్త్రింశత్సహస్రాణ్యగ్నయోఽర్కాస్తేషామేకైక ఏవతావాన్యావానసౌ పూర్వ'ఇతి । సతిహిసామాన్యేఽతిదేశః ప్రవర్తతే తతశ్చ పూర్వేణేష్టకాచితేన క్రియానుప్రవేశినాఽగ్నినా సాంపాదికానగ్నీనతిదిశన్ క్రియానుప్రవేశమేవైషాం ద్యోతయతి॥ ... ... *

॥ సూ. ౪౭. విద్యైవతునిర్ధారణాత్ ॥

తుశబ్దః పక్షంవ్యావర్తయతి । విద్యాత్మకా ఏవైతే స్వతంత్రా మనశ్చిదాదయోఽగ్నయస్స్యుః నక్రియాశేషభూతాః, తథాహినిర్ధారయతి 'తేహైతేవిద్యాచితఏవే'తి 'విద్యయాహైవైతఏవంవిదశ్చితా భవంతీ'తిచ॥ ... ... *

॥ సూ. ౪౮. దర్శనాచ్చ ॥

దృశ్యతేచైతేషాం స్వాతంత్ర్యేలింగం తత్పురస్తాద్దర్శితం 'లింగభూయస్త్వాది'త్యత్ర (అ౩పా౩సూ౪౪) నను లింగమప్యసత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తావసాధకంకస్యచిదర్థస్యేత్యపాస్య తత్ప్రకరణసామర్థ్యాత్క్రియాశేషత్వమధ్యవసితమితి, అతఉత్తరంపఠతి॥ ... ... *

॥ సూ. ౪౯. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః ॥

నైవం ప్రకరణసామర్థ్యాత్ క్రియాశేషత్వ మధ్యవసాయ స్వాతంత్ర్యపక్షోబాధితవ్యః, శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాత్ । బలీయాంసిహి ప్రకరణాత్ శ్రుతిలింగవాక్యానీతిస్థితంశ్రుతిలింగసూత్రే, తానిచేహ స్వాతంత్ర్యపక్షంసాధయంతిదృశ్యంతే, కథం, శ్రుతిస్తావత్ 'తేహైతేవిద్యాచితఏవే'తి, తథాలింగం 'సర్వదాసర్వాణిభూతానిచిన్వంత్యపిస్వపత'ఇతి, తథావాక్యమపి 'విద్యయాహైవైతఏవంవిదశ్చితా భవంతీ'తి 'విద్యాచితఏవే'తి హిసావధారణాచేయంశ్రుతిః క్రియానుప్రవేశేఽమీషామభ్యుపగమ్యమానేపీడ్యేత।నన్వబాహ్యసాధనత్వాభిప్రాయమిదమవధారణంభవిష్యతి, నేత్యుచ్యతే, తదభిప్రాయతాయాంహి విద్యాచితఇతీయతా విద్యాస్వరూపసంకీర్తనేనైవకృతత్వాదనర్థకమిదమవధారణం భవేత్, స్వరూపమేవ హ్యేషామబాహ్యసాధనత్వమితి । అబాహ్యసాధనత్వేపి మానసగ్రహవత్ క్రియానుప్రవేశాశంకాయాంతన్నివృత్తిఫలమవధారణమర్థవద్భవిష్యతి । తథా 'స్వపతేజాగ్రతేచైవంవిదేసర్వ

౪౬ ॥ మనశ్చిదాదీనాం క్రియాంగత్వే ప్రకరణముక్త్వా లింగమాహ ॥ అతిదేశాచ్చేతి ॥ క్రియాంగత్వసాదృశ్యాదతిదేశ ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౪౭. సిద్ధాంతమాహ॥ విద్యేతి॥ శ్రుతిలింగవాక్యైః ప్రకరణంబాధ్యమితిసూత్రత్రయార్థః॥ ... *

౪౯. తత్రావధారణశ్రుతేరన్యథాసిద్ధింశంకతే ॥ నన్వబాహ్యేతి॥ విద్యాచితఇతిపదేనైవాబాహ్యసాధనత్వస్య లబ్ధత్వాదవధారణంవ్యర్థమిత్యాహ ॥నేతి॥ తర్హికథమస్యార్థవత్త్వంతత్రాహ॥ అబాహ్యేతి॥లింగంవ్యనక్తి॥తథేతి॥అ

గ్నీనాంసర్వకాలవ్యాపిత్వేనానంగత్వేదృష్టాంతమాహ॥ యథేతి ॥ తదా-ధ్యానకాలఇత్యర్థః । హోమేయథాసాతత్య ముచ్యతే తద్వదగ్నీనాంసాతత్యదర్శనమిత్యన్వయః । యదుక్తమర్థవాదస్థత్వాల్లింగందుర్బలమితి తన్న, సర్వదా సర్వభూతానిమదర్థమగ్నీన్ చిన్వంతీతిధ్యాయేదిత్యపూర్వార్థతయావిధికల్పనాత్, తథావిధివాక్యస్థత్వాల్లింగంప్రకరణాద్బలవదిత్యాహ ॥నచేదమిత్యాదినా॥ ఏతేనేతి-విధేయత్వేనేత్యర్థః। వాక్యంవివృణోతి ॥తథేతి॥... ... ... ❋

౫౦. సంపదుపాస్త్యైమనోవృత్తిషుక్రియాంగానాంయోజనమనుబంధఃశ్రుత్యాక్రియతే తదన్యథాఽనుపపత్త్యా హ్యగ్నీనాంపురుషార్థత్వంక్రత్వర్థత్వేఽఙ్గానాంసిద్ధత్వేనసంపాదనానుపపత్తేరిత్యాహ ॥ ఇతశ్చేత్యాదినా ॥ తేఅగ్నయః,

దాసర్వాణి భూతాన్యగ్నీంశ్చిన్వంతీతి ప్రాతత్యదర్శనమేతేషాం స్వాతంత్ర్యేఽవకల్పతే। యథాసాంపాదికేవాక్ప్రాణమయేఽగ్నిహోత్రే 'ప్రాణంతదావాచిజుహోతివాచంతదాప్రాణేజుహోతీ'తిచోక్త్వా ఉచ్యతే 'ఏతేఅనంతే అమృతే ఆహుతీజాగ్రచ్చస్వపంశ్చసంతతంజుహోతీ'తి । తద్వత్క్రియానుప్రవేశేతుక్రియాప్రయోగస్యాల్పకాలత్వాత్ నప్రాతత్యేనైషాంప్రయోగఃకల్ప్యేత।నచేదమర్థవాదమాత్రమితిన్యాయ్యం, యత్రహివిస్పష్టోవిధాయకోలిఙ్గాదిరుపలభ్యతేయుక్తంతత్రసంకీర్తనమాత్రస్యార్థవాదత్వం, ఇహతువిస్పష్టవిధ్యంతరానుపలబ్ధేఃసంకీర్తనాదేవైషాం విజ్ఞానవిధానంకల్పనీయం,తచ్చయథాసంకీర్తనమేవకల్పయితుంశక్యతఇతిప్రాతత్యదర్శనాత్తథాభూతమేవకల్ప్యతే, తతశ్చసామర్థ్యాదేవైషాంస్వాతంత్ర్యసిద్ధిః ।ఏతేన 'తద్యత్కించేమానిభూతానిమనసాసంకల్పయంతితేషామేవసాకృతి'రిత్యాదివ్యాఖ్యాతం। తథావాక్యమప్యేవంవిదఇతిపురుషవిశేషసంబంధమేవైషామాచక్షాణంనక్రతుసంబంధంమృష్యతే । తస్మాత్స్వాతంత్ర్యపక్షఏవజ్యాయానితి॥... ... ... ❋

❋సూ॥౫౦॥అనుబంధాదిభ్యఃప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చతదుక్తమ్ ॥❋

ఇతశ్చ ప్రకరణముపమృద్య స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం ప్రతిపత్తవ్యం యత్క్రియావయవాన్మన ఆదివ్యాపారేష్వనుబధ్నాతి 'తేమనసైవాధీయంత మనసాఽచీయంత మనసైవ గ్రహాఅగృహ్యంత మనసాఽస్తువన్ మనసాఽశంసన్ అథ యత్కించ యజ్ఞేకర్మక్రియతే యత్కించ యాజ్ఞీయం కర్మమనసైవతేషు తన్మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయం క్రియత'ఇత్యాదినా। సంపత్ఫలోహ్యయమనుబంధః, నచప్రత్యక్షాఃక్రియావయవాస్సంతః సంపదాలిప్సితవ్యాః । నచాతోఽగ్నిహోత్రాద్యుపాసనవత్ క్రియాంగసంబంధాత్ తదనుప్రవేశిత్వమాశంకితవ్యం శ్రుతివైరూప్యాత్, నహ్యత్రక్రియాంగం కించిదాదాయతస్మిన్నదోనామాధ్యవసితవ్యమితివదతి, షట్త్రింశతంతుసహస్రాణిమనోవృత్తిభేదానాదాయతేష్వగ్నిత్వం గ్రహాదీంశ్చ కల్పయతి పురుషయజ్ఞాదివత్ । సంఖ్యాచేయంపురుషాయుషస్యాహస్సుదృష్టాసతీతత్సంబంధినీషుమనోవృత్తిష్వారోప్యతఇతి ద్రష్టవ్యం, ఏవమనుబంధాత్ స్వాతంత్ర్యంమనశ్చిదాదీనాం। ఆదిశబ్దాదతిదేశాద్యపియథాసంభవంయోజయితవ్యం, తథాహి 'తేషామేకైకఏవతావాన్యావానసౌపూర్వ'ఇతి క్రియామయస్యాగ్నేర్మాహాత్మ్యం జ్ఞానమయానామగ్నీనామేకైకస్యాతిదిశన్ క్రియాయామనాదరందర్శయతి । నచ సత్యేవక్రియాసంబంధేవికల్పః పూర్వేణోత్త

ఆధీయంతతేషామాధానంమనసైవకుర్యాదిత్యర్థః కాలస్యఛందస్యనియమాదచీయంతఇష్టకాశ్చేతవ్యాఇత్యర్థః। గ్రహాఃపాత్రాణి, అస్తువన్ ఉద్గాతారః స్తువంతి, అశంసన్ హోతారఃశంసంతి, కింబహూక్త్యాయత్కించయజ్ఞేకర్మఆరాదుపకారకం యాజ్ఞీయం యజ్ఞస్వరూపోత్పాదకంచతత్సర్వం మనోమయంకుర్యాదితిశ్రుత్యర్థః। వృత్తిష్వగ్నిధ్యానస్యక్రియానంగత్వేప్యగ్నిహోత్రధ్యానవత్ క్రియాంగాశ్రితత్వంస్యాన్నేత్యాహ ॥ నచాతోఽగ్నీతి ॥ అంగావబద్ధశ్రుతితోఽస్యాశ్శ్రుతేర్వైరూప్యంస్ఫుటయతి ॥ నహీతి ॥ అనంగవృత్తిషుసాంగక్రతుసంపాదనంపురుషస్యయజ్ఞత్వధ్యానవత్స్వతంత్రమిత్యర్థః। అనాదరార్థోఽతిదేశోనభవతికింతువికల్పార్థఇత్యతఆహ ॥నచేతి॥ ఏకస్మిన్ సాధ్యేనిరపేక్షసాధనయోర్వికల్పోభవతియథావ్రీహియవయోః, అత్రతుక్రియాగ్నేర్ధ్యానాగ్నీనాంచసాధ్యభేదాత్ నవికల్పఇత్యర్థః। అతఏవసము

ప్రయోఽపినిరస్తః । యదుక్తంక్రియాంగత్వసామాన్యేనాతిదేశ ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ యత్త్వితి ॥ సూత్రే చ బహువచనార్థమాహ ॥ శ్రుత్యాదీని చేతి ॥ అనుబంధాతిదేశశ్రుతిలింగవాక్యేభ్య ఇత్యర్థః । ఏవమిత్యర్థ ఇతి శేషః । మనశ్చిదాదీనాంస్వాతంత్ర్యే క్రియాప్రకరణాదుత్కర్షస్స్యాదిత్యాశంక్య స ఇష్ట ఇత్యాహ ॥ దృష్టశ్చేతి ॥ ఏకాదశే చింతితం (మాధ-జై- న్యాయమాలా ౧౧-౪-౨) 'రాజాస్వారాజ్యకామో రాజసూయేన యజేతే'తి ప్రకృత్యావేష్టిర్నామ కాచిదిష్టి రామ్నాతా 'ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలో హిరణ్యం దక్షిణా బార్హస్పత్యం చరుగ్ంశితిపృష్ఠో దక్షిణైంద్రమేకాదశకపాలమృషభో దక్షిణే'తి, తస్యాం వర్ణభేదేన ప్రయోగభేదశ్శ్రూయతే 'యది బ్రాహ్మణో యజేత బార్హస్పత్యం చరుం మధ్యే నిధాయాహుతిమాహుతింహుత్వాఽభిఘారయేత్ - యది వైశ్యో వైశ్వదేవం చరుం మధ్యే మధ్యే నిదధ్యాత్ - యది రాజన్యస్తదైంద్ర మిత్యాగ్నేయైంద్రపురోడాశయోర్మధ్యే బార్హస్పత్యం చరుం నిధాయేత్యర్థః । తత్రాగ్నేయాదిచరుషు అంగానాం తంత్రేణ ప్రయోగో భవతి మధ్యే నిధానలింగాత్ ప్రయోగభేదే మధ్యే నిధానాయోగాత్ 'ఏతయాఽన్నాద్యకామం యాజయే'దిత్యేకవచనాచ్చ । స చ తంత్రప్రయోగో రాజసూయక్రతుబాహ్యాయామన్నాద్యకామవర్ణత్రయకర్తృకాయా

రేషామితి శక్యతే వక్తుం । నహి యేన వ్యాపారేణాహవనీయధారణాదినా పూర్వక్రియాయా ముపకరోతి తేనోత్తరేడుపకర్తుం శక్నువంతి । యత్తు పూర్వపక్షేఽప్యతిదేశ ఉపోద్బలక ఇత్యుక్తం సతి హి సామాన్యేఽతిదేశః ప్రవర్తత ఇతి, తదస్మత్పక్షేఽప్యగ్నిత్వసామాన్యేనాతిదేశసంభవాత్ ప్రత్యుక్తం । అస్తి హి సాంపాదికానామప్యగ్నీనామగ్నిత్వమితి । శ్రుత్యాదీని చ కారణాని దర్శితాని । ఏవమనుబంధాదిభ్యః కారణేభ్యస్స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవత్, యథా ప్రజ్ఞాంతరాణి శాండిల్యవిద్యాప్రభృతీని స్వేన స్వేనానుబంధేనానుబధ్యమానాని పృథగేవ కర్మభ్యః ప్రజ్ఞాంతరేభ్యశ్చ స్వతంత్రాణి భవంత్యేవమితి । దృష్టశ్చావేష్టేః రాజసూయప్రకరణపఠితాయాః ప్రకరణాదుత్కర్షః, వర్ణత్రయానుబంధాద్రాజయజ్ఞత్వాచ్చ రాజసూయస్య । తదుక్తం ప్రథమే కాండే 'క్రత్వర్థాయామితి చేన్న వర్ణత్రయసంయోగా'దితి (జై- సూ) ... ... *

సూ. ౫౧ ॥ న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహి లోకాపత్తిః ॥

యదుక్తం మానసవదితి తత్ప్రత్యుచ్యతే, న మానసగ్రహసామాన్యాదపి మనశ్చిదాదీనాం క్రియాశేషత్వం కల్ప్యం, పూర్వోక్తేభ్యః శ్రుత్యాదిభ్యో హేతుభ్యః కేవలపురుషార్థత్వోపలబ్ధేః, నహి కించిత్కస్యచిత్కేనచిత్సామాన్యం న భవతి । న చ తావతా యథాస్వం వైషమ్యం నివర్తతే మృత్యువత్, యథా 'స ఏష ఏవ మృత్యు ర్య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుష' ఇతి 'అగ్నిర్వై మృత్యు'రితి చాగ్న్యాదిత్యపురుషయోస్సమానేఽపి మృత్యుశబ్దప్రయోగే నాత్యంతసామ్యాపత్తిః, యథా చ 'అసౌ వావ లోకోఽగ్నిర్గౌతమ తస్యాదిత్య ఏవ సమి'దిత్యత్ర న సమిదాదిసామాన్యాల్లోకస్యాగ్నిభావాపత్తిస్తద్వత్ ॥ ... *

మేవావేష్టౌ జ్ఞేయః న తు క్రత్వంతర్గతాయాం । నను కిమత్ర నియామకం క్రత్వర్థాయామప్యవేష్టౌ తంత్రప్రయోగః కిం న స్యాదితి చేత్, న, వర్ణత్రయసంయుక్తాయాం కామ్యాయామేవ అంగతంత్రైక్యసాధకస్య మధ్యే నిధానాదిలింగస్య సత్త్వాత్ అతో లింగైకవచనాభ్యాం తంత్రైక్యే సతి హిరణ్యం దక్షిణేత్యేకైవ దక్షిణా దేయా, అన్యథా ప్రయోగైక్యాయోగాత్ । రాజమాత్రకర్తృకక్రత్వంతర్గతేష్టౌ తు వర్ణత్రయసంయోగాభావాత్ మధ్యే నిధానాదిలింగం నాస్తి, తతశ్చ తంత్రైక్యసాధకాభావాద్దక్షిణాభేదేన తంత్రభేద ఇత్యంగానామావృత్తిరేవేతి సూత్రార్థః అత్ర చైకప్రయోగలింగస్య మధ్యే నిధానాదేః క్రత్వర్థేష్టావసంభవం కామ్యేష్టౌ చ సంభవం వదతాఽనేన సూత్రేణ కామ్యేష్టేః క్రత్వర్థేష్టివిలక్షణత్వాత్ క్రతుప్రకరణాదుత్కర్ష ఇతి సూచితం స చోత్కర్షోఽయుక్త ఏవ, రాజమాత్రకర్తృకరాజసూయక్రతౌ వర్ణత్రయకర్తృకేష్టేరంతర్భావాయోగాదితి స్థితం, తథా మనశ్చిదాదీనాముత్కర్ష ఇతి భావః ॥ .... *

౫౧. పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి ॥ న సామాన్యాదితి ॥ క్రత్వర్థపురుషార్థత్వవైషమ్యేఽపి మానసత్వసామ్యం న విరుధ్యతే విషమయోరపి సామ్యదర్శనాదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౫౨. పూర్వోత్తరబ్రాహ్మణయోః స్వతంత్రవిద్యావిధానాత్ తన్మధ్యస్థస్యాపి బ్రాహ్మణస్య స్వతంత్రవిద్యావిధిపరత్వమిత్యాహ ॥ పరేణ చేతి ॥ చిత్యేఽగ్నౌ లోకదృష్టివిధానం స్వతంత్రముత్తరత్ర గమ్యతే పూర్వత్ర మండలపురుషోపాస్తిస్తత్సాన్నిధ్యాన్మధ్యేపి మనసాగ్నయస్స్వతంత్రా ఇత్యర్థః। తర్హి క్రియాగ్నినా సహ పాఠః కిమర్థ ఇత్యత ఆహ ॥ భూయాంసస్త్వితి ॥ ఇత్యేకోనత్రింశాధికరణమ్ ॥ ... ...

౫౩. మనశ్చిదాదీనాం పురుషార్థత్వముక్తం తదయుక్తం దేహాతిరిక్తపురుషాభావాదిత్యాక్షిపతి ॥ ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాదితి ॥ సిద్ధాంతఫలమాహ ॥ బంధేతి ॥ పూర్వపక్షే తు పరలోకార్థకర్మసు మోక్షార్థవిద్యాయాం చ అప్రవృత్తిరితి వ్యతిరేకముఖేన ఫలమాహ ॥ నహ్యసతీతి ॥ వ్యతిరిక్తాత్మవిచారస్య పూర్వతంత్రే కృతత్వాత్ పౌనరుక్త్యమిత్యాశంక్య తత్ర

సూ. ౫౨ ॥ పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్త్వనుబంధః ॥

పరస్తాదపి 'అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత' ఇత్యేతస్మిన్ననంతరే బ్రాహ్మణే తాద్విధ్యం కేవలవిద్యావిధిత్వం శబ్దస్య ప్రయోజనం లక్ష్యతే న శుద్ధకర్మాంగవిధిత్వం, తత్ర హి 'విద్యయా తదారోహంతి యత్ర కామాః పరాగతాః న తత్ర దక్షిణా యంతి నావిద్వాంసస్తపస్విన' ఇత్యనేన శ్లోకేన కేవలం కర్మ నిందన్ విద్యాం చ ప్రశంసన్నేతద్దర్శయతి. తథా పురస్తాదపి 'యదేతన్మండలం తపతీ'త్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే విద్యాప్రధానత్వమేవ లక్ష్యతే 'సోఽమృతో భవతి మృత్యుర్హ్యస్యాత్మా భవతీ'తి విద్యాఫలేనైవోపసంహారాత్ న కర్మప్రధానతా, తత్సామాన్యాదిహాపి తథాత్వం। భూయాంసస్త్వగ్న్యవయవాస్సంపాదయితవ్యా విద్యాయామిత్యేతస్మాత్ కారణాదగ్నినాఽనుబధ్యతే విద్యా న కర్మాంగత్వాత్। తస్మాన్మనశ్చిదాదీనాం కేవలవిద్యాత్మకత్వసిద్ధిః । ... ...

సూ. ౫౩ ॥ ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్ ॥

ఇహ దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనస్సద్భావస్సమర్థ్యతే బంధమోక్షాధికారసిద్ధయే । నహ్యసతి దేహవ్యతిరిక్త ఆత్మని పరలోకఫలాశ్చోదనా ఉపపద్యేరన్ కస్య వా బ్రహ్మాత్మత్వముపదిశ్యేత । నను శాస్త్రప్రముఖ ఏవ ప్రథమే పాదే శాస్త్రఫలోపభోగయోగ్యస్య దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వముక్తం । సత్యముక్తం భాష్యకృతా । నహి తత్రాత్మాస్తిత్వే సూత్రమస్తి ఇహ తు స్వయమేవ సూత్రకృతా తదస్తిత్వమాక్షేపపురస్సరం ప్రతిష్ఠాపితం । ఇత ఏవ చాకృష్యాచార్యేణ శబరస్వామినా ప్రమాణలక్షణే వర్ణితం । అత ఏవ చ భగవతోపవర్షేణ ప్రథమే తంత్రే ఆత్మాస్తిత్వాభిధానప్రసక్తౌ శారీరకే వక్ష్యామ ఇత్యుద్ధారః కృతః । ఇహ చేదం చోదనాలక్షణేషూపాసనేషు విచార్యమాణేష్వాత్మాస్తిత్వం విచార్యతే కృత్స్నశాస్త్రశేషత్వప్రదర్శనాయ। అపి చ పూర్వస్మిన్నధికరణే ప్రకరణోత్కర్షాభ్యుపగమేన మనశ్చిదాదీనాం పురుషార్థ

త్వవిచారస్యాపి ఇదమేవ సూత్రం మూలం జైమినిసూత్రాభావాదతః క్వ ప్రసరుక్తిరిత్యాహ॥ నను శాస్త్ర ఇత్యాదినా ॥ 'యజ్ఞాయుధీ యజమానస్స్వర్గం లోకమేతీ'త్యాది వాక్యస్య భోక్తురభావాదప్రామాణ్యే ప్రాప్తే ఇత ఏవాకృష్య భోక్తృవిచారః కృత ఇత్యత్ర ప్రవృత్తికారవచనం లింగమాహ॥ అత ఏవేతి॥ తత్ర సూత్రాభావాదేవేత్యర్థః। ఉద్ధార ఉపరమః । అస్యాధికరణస్యాస్మిన్ పాదే ప్రసంగసంగతిరిత్యాహ॥ ఇహ చేతి ॥ ఆముష్మికఫలోపాసనానిర్ణయప్రసంగేన తదపేక్షితాత్మాస్తిత్వముచ్యత ఇత్యర్థః । ఏతత్సిద్ధవత్కృత్య ప్రథమసూత్రేఽథశబ్దేనాధికారీ చింతితః తస్మాదిదమధికరణం సర్వశాస్త్రాంగమితి మత్వాహ॥ కృత్స్నేతి॥ ఆక్షేపలక్షణామవాంతరసంగతిమాహ ॥ అపి చేతి ॥ దేహాతిరిక్త ఆత్మాస్తి న వేతి వాదివిప్రతి

పత్తేస్సంశయేపూర్వపక్షమాహ ॥ అత్రైకఇతి ॥ యద్యపిసమస్తేషుమిళితేషు భూతేషు చైతన్యంనదృష్టంతస్తాదకుంభస్యజ్ఞానాభావాద్వ్యస్తేష్వపినాస్త్యేవతథాపి దేహాత్మకభూతేషుస్యాదితి తేభ్యోభూతేభ్యశ్చైతన్యం సంపాదయంతో మదశక్తివద్విజ్ఞానంసంఘాతజంతద్విశిష్టసంఘాతఆత్మేత్యాహురిత్యన్వయః । యథా మాదకద్రవ్యేషు తాంబూలపత్రాదిషుప్రత్యేకమదృష్టాపిమదశక్తిస్తత్సంఘాతా జ్జాయతేతద్వదిత్యర్థః । ననుదేహస్స్వయంనచేతనః భౌతికత్వాత్ ఘటవత్ కింతుచేతనఃకశ్చిత్స్వర్గాదిభోక్తాఽస్తితత్సాన్నిధ్యాత్ దేహస్య చైతన్యవిభ్రమఇత్యతఆహ ॥ నస్వర్గేతి ॥...

౫౪. మనుష్యోఽహంజానామీతి దేహస్యజ్ఞాతృతాయాః ప్రత్యక్షత్వాదాత్మధర్మత్వేన ప్రసిద్ధానాం ధర్మాణాం దేహాన్వయవ్యతిరేకానుభవాత్ తదన్యాత్మని ప్రత్యక్షాభావాదప్రత్యక్షస్యఅప్రామాణికత్వాద్దేహఏవాత్మేతిప్రాప్తేసూత్రస్థనత్వితిపదేనసిద్ధాంతంప్రతిజానీతే ॥ నత్వేతదితి ॥ అనుమానస్యతావత్ ప్రామాణ్యమనిచ్ఛతాప్యర్థస్యైయమ

త్వంవర్ణితం, కోఽసౌపురుషో యదర్థా ఏతే మనశ్చిదాదయఇత్యస్యాంప్రసక్తావిదం దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వముచ్యతే తదస్తిత్వాక్షేపార్థమిదమాద్యం సూత్రం, ఆక్షేపపూర్వికాహి పరిహారోక్తిర్వివక్షితేఽర్థే స్థూణానిఖననన్యాయేనదృఢాంబుద్ధిముత్పాదయేదితి(అత్రైకే దేహమాత్రాత్మదర్శినో లోకాయతికాదేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽభావంమన్యమానాః సమస్తవ్యస్తేషుబాహ్యేషుపృథివ్యాదిష్వదృష్టమపిచైతన్యం శరీరాకారపరిణతేషు భూతేషుస్యాదితి సంభావయంతః తేభ్యశ్చైతన్యంమదశక్తివద్విజ్ఞానం చైతన్యవిశిష్టఃకాయః పురుషఇతి చాహుః, న స్వర్గగమనాయాపవర్గగమనాయవా సమర్థోదేహవ్యతిరిక్తఆత్మాఽస్తి యత్కృతం చైతన్యందేహేస్యాత్ దేహఏవతుచేతనశ్చాత్మేతి ప్రతిజానతే హేతుంచాచక్షతే, శరీరేభావాదితి । యద్ధియస్మిన్సతిభవత్యసతిచనభవతి తత్తద్ధర్మత్వేనాధ్యవసీయతే యథాఽగ్నిధర్మావౌష్ణ్యప్రకాశౌ, ప్రాణచేష్టాచైతన్యస్మృత్యాదయశ్చాత్మధర్మత్వేనాభిమతాఆత్మవాదినాం, తేప్యంతరేవదేహఉపలభ్యమానాబహిశ్చానుపలభ్యమానాఅసిద్ధేదేహవ్యతిరిక్తేధర్మిణిదేహధర్మాఏవభవితుమర్హంతితస్మాదవ్యతిరేకోదేహాదాత్మనఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః॥...

సూ॥ ౫౪॥ వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్॥

నత్వేతదస్తియదుక్తమవ్యతిరేకోదేహాదాత్మనఇతివ్యతిరేకఏవాస్యదేహాద్భవితుమర్హతి తద్భావాభావిత్వాత్, యదిహిదేహభావేభావాద్దేహధర్మత్వమాత్మధర్మాణామన్యేత తతోదేహభావేప్యభావాదతద్ధర్మత్వమేతేషాంకింనమన్యేత దేహధర్మవైలక్షణ్యాత్ । యేహిదేహధర్మారూపాదయస్తే యావద్దేహంభవంతిప్రాణచేష్టాదయస్తుసత్యపిదేహేమృతావస్థాయాంనభవంతి, దేహధర్మాశ్చరూపాదయఃపరైరప్యుపలభ్యంతే నత్వాత్మధర్మాశ్చైతన్యస్మృత్యాదయః । అపిచసతితావద్దేహేజీవదవస్థాయామేషాంభావశ్శక్యతే నిశ్చేతుం నత్వసత్యభావః, పతితేపిహి కదాచిదస్మిన్ దేహే దేహాంతరసంచారేణాత్మధర్మాఅనువర్తేరన్, సంశయమాత్రేణాపిపరపక్షఃప్రతిషిధ్యతే । కిమాత్మకంచ

న్యథావ్యవహారాసిద్ధేః । నహ్యనాగతపాకాదావిష్టసాధనతానుమితింవినాప్రవృత్తిఃసంభవతి । తథాచజ్ఞానాదయోదేహవ్యతిరిక్తాశ్రయాఃదేహసత్త్వేప్యసత్త్వాత్ వ్యతిరేకేణదేహరూపాదివదిత్యాహ ॥ వ్యతిరేకఏవాస్యేతి ॥ నచాద్యేమదేహస్య పశ్చాత్ రూపాంతరేవ్యభిచారః, రూపత్వసాక్షాద్వ్యాప్యజాత్యవచ్ఛేదేనఅసత్త్వస్యవివక్షితత్వాత్, దేహేచస్థితేసదారూపత్వావచ్ఛిన్నమస్త్యేవ, జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నంతునాస్తీతినజ్ఞానందేహధర్మః । కించఏతేనదేహగుణాఃపరైరదృశ్యత్వాదిత్యాహ ॥ దేహధర్మాశ్చేతి॥ కించదేహవ్యతిరేకేతేషామభావస్యసందిగ్ధత్వాత్ నదేహధర్మత్వనిశ్చయఇత్యాహ ॥అపిచేతి ॥ నచానుపలంభాత్తేషామభావనిశ్చయస్తవానుపలబ్ధేరమానత్వాత్, తద్ధర్మాత్మనో దేహాంతరప్రాప్త్యాప్యనుపలంభోపపత్తేశ్చేతిభావః । ఉపలబ్ధివదితిసూత్రస్థంపదంవ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే । కిమాత్మక

మితి ॥ తత్కిం భూతాతిరిక్తం తత్త్వముత రూపాదివత్ భూతధర్మః । నాద్యః, అపసిద్ధాంతాదిత్యుక్త్వా ద్వితీయమాశంక్య నిషేధతి ॥ యదనుభవనమిత్యాదినా ॥ దేహాత్మకభూతానాం చైతన్యం ప్రతి విషయత్వాత్ కర్తృకర్మవిరోధేన విషయస్య కర్తృత్వాయోగాత్ న భూతకర్తృకత్వం చైతన్యస్యేత్యర్థః । కించ జ్ఞానస్య భూతధర్మత్వే రూపాదివజ్జ్ఞాద్యాపత్తేర్న తద్ధర్మత్వమిత్యాహ ॥ నహీతి॥ ఫలితం సూత్రపదార్థమాహ ॥అతశ్చేతి॥ యా దేహాతిరిక్తా సదా ప్రోపలబ్ధిః స ఏవాత్మా చేదనిత్యః స్యాదుపలబ్ధేరనిత్యత్వాదిత్యత ఆహ ॥ నిత్యత్వం చేతి ॥ ఘటః స్ఫురతి పటః స్ఫురతీతి సర్వత్ర స్ఫూర్తేరభేదాత్ నిత్యత్వం విషయోపరాగనాశేన నాశభ్రమ ఇత్యర్థః । ఏవమాత్మా దేహాద్భిన్నః ఉపలబ్ధిరూపత్వాత్ ఉపలబ్ధివదిత్యుక్తం, కించ జాగ్రత్స్వప్నయోర్దేహభేదేఽప్యాత్మైకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాదాత్మభేదే చ అన్యానుభూతే అన్యస్య స్మృతీచ్ఛానుపపత్తేః స్వప్నస్మృత్యాదిమానాత్మా దేహాద్భిన్న ఇత్యాహ॥అహమితి॥ నిరస్తమప్యధికాభిధిత్సయాఽ

పునరిదం చైతన్యం మన్యసే యస్య భూతేభ్య ఉత్పత్తిమిచ్ఛసీతి పరః పర్యనుయోక్తవ్యః, న హి భూతచతుష్టయవ్యతిరేకేణ లోకాయతికాః కించిత్తత్త్వం ప్రతియంతి । యదనుభవనం భూతభౌతికానాం తచ్చైతన్యమితి చేత్, తర్హి విషయిత్వాత్తేషాం న తద్ధర్మత్వమశ్నువీత స్వాత్మని క్రియావిరోధాత్, న హ్యగ్నిరుష్ణస్సన్ స్వాత్మానం దహతి, న హి నటశ్శిక్షితస్సన్ స్వస్కంధమధిరోక్ష్యతి, న హి భూతభౌతికధర్మేణ సతా చైతన్యేన భూతభౌతికాని విషయీక్రియేరన్, న హి రూపాదిభిః స్వం రూపం పరరూపం వా విషయీక్రియతే, విషయీక్రియంతే తు బాహ్యాధ్యాత్మికాని భూతభౌతికాని చైతన్యేన । అతశ్చ యథైవాస్యా భూతభౌతికవిషయాయా ఉపలబ్ధేర్భావోఽభ్యుపగమ్యతే ఏవం వ్యతిరేకోఽప్యస్యాస్తేభ్యోఽభ్యుపగంతవ్యః, 'ఉపలబ్ధిస్వరూప ఏవ చ న ఆత్మే'త్యాత్మనో దేహవ్యతిరిక్తత్వం నిత్యత్వం చ ఉపలబ్ధేరైకరూప్యాత్ 'అహమిదమద్రాక్ష'మితి చావస్థాంతరయోగేపి * ఉపలబ్ధృత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స్మృత్యాద్యుపపత్తేశ్చ । యత్తూక్తం శరీరే భావాచ్ఛరీరధర్మ ఉపలబ్ధిరితి తద్వర్ణితేన ప్రకారేణ ప్రత్యుక్తం ।అపి చ సత్సు ప్రదీపాదిషూపకరణేషూపలబ్ధిర్భవతి, అసత్సు న భవతి ।న చైతావతా ప్రదీపాదిధర్మ ఏవోపలబ్ధిర్భవతి †ఏవం సతి దేహే ఉపలబ్ధిర్భవతి అసతి చ న భవతీతి న దేహధర్మో భవితుమర్హతి, ఉపకరణత్వమాత్రేణాపి ప్రదీపాదివద్దేహోపయోగోపపత్తేః।న చాత్యంతం దేహస్యోపలబ్ధావుపయోగో దృశ్యతే, నిశ్చేష్టేపి హ్యస్మిన్ దేహే స్వప్నే నానావిధోపలబ్ధిదర్శనాత్ ।తస్మాదనవద్యం దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోస్తిత్వమ్॥...... ...

॥ సూ॥౫౫॥ అంగావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్॥

సమాప్తా ప్రాసంగికీ కథా, సంప్రతి ప్రకృతామేవానువర్తామహే । 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదంతి తదిదమేవోక్థమియమేవ పృథివీ అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత'ఇత్యేవమాద్యా యే ఉద్గీథాదికర్మాంగావబద్ధాః ప్రత్యయాః ప్రతి

నువదతి ॥ యత్తూక్తమితి ॥ ఉపలబ్ధేర్దేహాన్వయవ్యతిరేకౌ న దేహధర్మత్వసాధకౌ తన్నిమిత్తత్వేనాన్యథాసిద్ధేరిత్యధికమాహ ॥అపి చేతి॥ ఉపలబ్ధిమాత్రే దేహస్య నిమిత్తత్వమప్యసిద్ధమిత్యాహ॥న చాత్యంతమితి॥స్వప్నోపలబ్ధిర్న దేహజన్యా దేహవ్యాపారం వినాపి భావాత్ వ్యతిరేకవత్ అత ఏవ తత్స్వభావేపి స్వప్నవద్యోగినాం భోగం సూత్రకృద్వక్ష్యతి।జాగ్రదుపలబ్ధేర్దేహజత్వమస్తీత్యంతమిత్యుక్తం, తస్మాదుక్తానుమానానుగృహీతాన్మమ శరీరమితి భేదానుభవాదహం మనుష్య ఇత్యభేదజ్ఞానం భ్రమ ఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి॥ ఇతి త్రింశాధికరణమ్॥ ... ...

౫౫. అంగావబద్ధాస్తు॥ఉద్గీథావయవ ఓంకారే ప్రాణదృష్టిః 'పృథివీ హింకారోఽగ్నిః ప్రస్తావోఽన్తరిక్షముద్గీథ ఆదిత్యః ప్రతిహారో ద్యౌర్నిధన'మితి హింకారాదిపంచవిధే సామ్ని పృథివ్యాదిలోకదృష్టిః ఉక్థాఖ్యశస్త్రే పృథివీదృష్టిః

* ఉపలబ్ధిత్వేనేతి-పా. † ఏవంచ సతి దేహభావే ఉపలబ్ధిర్భవతీతి-పా.

ఇష్టకాచితాగ్నౌలోకదృష్టిరిత్యేవంకర్మాంగాశ్రితోపాస్తయస్సంతి, తాసూద్గీథాదిసాధారణశ్రుత్యావిశేషసన్నిధానాచ్చ సంశయః । నసూద్గీథాదీనాంసర్వశాఖాస్వేకత్వాదుపాస్తయః సర్వత్రేతివిద్యైక్యనిశ్చయే కథంసంశయఇత్యతఆహ ॥ ప్రతిశాఖంచేతి ॥ యథాదేహాత్మనోర్భేదాదాత్మధర్మాదేహేనసంభవంతి తథాప్రతివేదముద్గీథాదీనాం భిన్నత్వాదేకస్మిన్ వేదేవిహితోద్గీథాద్యుపాస్తయోవేదాంతరస్థోద్గీథాదిషునసంభవంతీతి దృష్టాంతేనపూర్వపక్షయతి ॥ స్వశాఖేతి ॥ ఉద్గీథముపాసీతేతి విధివాక్యస్థోద్గీథత్వసామాన్యస్యవ్యక్త్యపేక్షత్వాత్ స్వశాఖాసన్నిహితవ్యక్తిగ్రహ ఇత్యర్థః । సామాన్యశ్రుతేఃసన్నిహితవ్యక్తిగ్రహాఖ్యస్సంకోచస్తత్రకర్తవ్యః యత్రవ్యక్తిమాత్రగ్రహోనోపపద్యతే, యథా శుక్లాంగామానయేత్యత్ర గోశ్రుతేః సన్నిహితశుక్లవ్యక్తిపరతయా సంకోచః, అత్రచానుపపత్త్యభావాత్ వ్యక్తిమాత్రసంబంధసామాన్యముపాస్యమితిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ... ...

వేదంశాఖాభేదేషువిహితాః తేతచ్ఛాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషుభవేయుః, అథవాసర్వశాఖాగతేష్వితి విశయః ప్రతిశాఖంచస్వరాదిభేదాదుద్గీథాదిభేదముపాదాయాయముపన్యాసః । కింతావత్ప్రాప్తం స్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషువిధీయేరన్నితి ।కుతః, సన్నిధానాత్ । 'ఉద్గీథముపాసీతే'తి హి సామాన్యవిహితానాంవిశేషాకాంక్షాయాం సన్నికృష్టేనైవస్వశాఖాగతేనవిశేషేణాకాంక్షానివృత్తేః తదతిలంఘనేనశాఖాంతరవిహితవిశేషోపాదానేకారణంనాస్తి,తస్మాత్ప్రతిశాఖంవ్యవస్థేతి,ఏవంప్రాప్తేబ్రవీతి।అంగావబద్ధాస్త్వితి। తుశబ్దఃపరపక్షంవ్యావర్తయతి, నైతేప్రతివేదంస్వశాఖాస్వేవవ్యవతిష్ఠేరన్, అపితుసర్వశాఖాస్వనువర్తేరన్,కుతః,ఉద్గీథాదిశ్రుత్యవిశేషాత్ ,స్వశాఖావ్యవస్థాయాంహ్యుద్గీథముపాసీతేతిసామాన్యశ్రుతిరవిశేషప్రవృత్తాసతీసన్నిధానవశేనవిశేషేవ్యవస్థాప్యమానాపీడితాస్యాత్,నచైతన్న్యాయ్యం,సన్నిధానాద్ధిశ్రుతిర్బలీయసీ,నచసామాన్యాశ్రయఃప్రత్యయోనోపపద్యతే।తస్మాత్ స్వరాదిభేదేసత్యప్యుద్గీథత్వాద్యవిశేషాత్॥ సర్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిష్వేవంజాతీయకాఃప్రత్యయాస్స్యుః

సూ. ౫౬ ॥ మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః ॥

అథవా నైవాత్ర విరోధఆశంకితవ్యః కథమన్యశాఖాగతేషూద్గీథాదిష్వన్యశాఖావిహితాః ప్రత్యయాభవేయురితి,మంత్రాదివదవిరోధోపపత్తేః। తథాహి మంత్రాణాంకర్మణాంగుణానాంచశాఖాంతరోత్పన్నానామపిశాఖాంతరే ఉపసంగ్రహోదృశ్యతే, యేషామపిహిశాఖినాం 'కుటరురసీ'త్యశ్మాదానమంత్రోనామ్నాతస్తేషామప్యసౌవినియోగోదృశ్యతే 'కుక్కుటోఽసీత్యశ్మానమాదత్తే కుటరురసీతి వే'తి । యేషామపిచ సమిదాదయఃప్రయాజానామ్నాతాస్తేషామపి తేషుగుణవిధిరామ్నాయతే'ఋతవోవైప్రయాజాస్సమానత్రహోతవ్యా'ఇతి । తథాయేషామపి 'అజోఽగ్నీషోమీయ'ఇతిజాతివిశేషోపదేశోనాస్తి తేషామపితద్విషయామంత్రవర్ణాఉపలభ్యంతే 'ఛాగస్యవపాయామేదసోఽనుబ్రూ

౫౬. పూర్వం శాఖాంతరవిహితోపాస్తీనాం శాఖాంతరస్థాంగసంబంధే యఃప్రతీతోవిరోధస్తమంగీకృత్య సంబంధఉక్తః, సంప్రతివిరోధఏవనాస్తి శాఖాంతరవిహితాంగానాంశాఖాంతరస్థాంగసంబంధవదుక్తసంబంధోపపత్తేరిత్యాహ ॥ అథవేత్యాదినా ॥ యద్యపియజుర్వేదినాం'కుక్కుటోఽసీ'తిమంత్రోఽస్తి,కుటరురసీతినాస్తి,తథాపితండులపేషణార్థాశ్మాదానేమంత్రద్వయస్యవికల్పేనవినియోగాత్సోఽపిప్రాప్నోతీత్యర్థః । సూత్రస్థాదిపదోపాత్తకర్మణాముదాహరణమాహ ॥ యేషామితి ॥ మైత్రాయణీయానామిత్యర్థః । హేమంతశిశిరయోరైక్యాదృతవఃపంచ తద్వత్పంచసంఖ్యాకాః ప్రయాజాః, సమానత్రతుల్యేకర్మస్థలే హోతవ్యా ఇతి పంచత్వగుణవిధానాత్ గుణేనశాఖాంతరవిహితాఃసంబధ్యంతఇతిభావః । గుణముదాహరతి॥తథాయేషామితి॥యజుర్వేదినామగ్నీషోమీయః పశుశ్శ్రుతోనాజఇతిజాతివిశేషస్తథాపిప్రైషమంత్రలింగాజ్జాతివిశేషసంగ్రహఇత్యర్థః । మంత్రాణాముదాహరణాంతరమా

హ ॥ తథేతి ॥ సామవేదస్థానాం యజుర్వేదే పరిగ్రహ ఇత్యర్థః । తథేతి॥ ‘సజనాస ఇంద్ర’ ఇత్యనేనోపలక్షితం సూక్తం సజనీయం తస్య యజుషాఽధ్వర్యుకర్తృకప్రయోగే శంసనం దృష్టమిత్యర్థః । యోజాతో బాల ఏవ ప్రథమో గుణైః శ్రేష్ఠో మనస్వాన్ వివేకవాన్ స ఇంద్ర ఏవం విధో హే జనాః సో జనా ఇతి శ్రుత్యర్థః॥ ఇత్యేకత్రింశాధికరణమ్. ... ❁

౫౭. ❁ భూమ్నః క్రతువత్ ❁॥ ద్యులోకాదిషు ప్రత్యేకం వైశ్వానరోపాస్తిర్వ్యస్తోపాస్తిః తదవయవ్యుపాస్తిః సమస్తోపాస్తిరితి భేదః । ఆఖ్యాయికా పూర్వమేవ వ్యాఖ్యాతా । తత్రోభయత్ర విధిఫలయోః శ్రవణాదేకవాక్యత్వోపపత్తేశ్చ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ‘సైవ హి సత్యాదయ’ ఇత్యత్ర (వే. అ౩ పా౩ సూ౩౮) తద్యత్ తత్సత్యమితి ప్రకృతాకర్ష

హోఽతి । తథా వేదాంతరోత్పన్నానామపి ‘అగ్నేర్వైహోత్రం వే’రిత్యాదిమంత్రాణాం వేదాంతరే పరిగ్రహో దృష్టః । తథా బహ్వృచపఠితస్య సూక్తస్య ‘యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్వా’నిత్యస్య ‘అధ్వర్యవే సజనీయగ్ శస్య’మిత్యత్ర పరిగ్రహో దృష్టః । తస్మాద్యథాశ్రయాణాం కర్మాంగానాం సర్వత్రానువృత్తిః, ఏవమాశ్రితానామపి ప్రత్యయానామిత్యవిరోధః ॥ ... ...❁

❁ సూ. ౫౭॥ భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి ॥ ❁

‘ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవ’ ఇత్యస్యామాఖ్యాయికాయాం వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ వైశ్వానరస్యోపాసనం శ్రూయతే । వ్యస్తోపాసనం తావత్ ‘ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్స’ ఇతి ‘దివమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానరో యం త్వమాత్మానముపాస్స’ ఇత్యాది, తథా సమస్తోపాసనమపి ‘తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మా సందేహో బహులో వస్తిరేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదా’విత్యాది । తత్ర సంశయః. కిమిహోభయథాప్యుపాసనం స్యాత్ వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ ఉత సమస్తస్యైవేతి । కిం తావత్ప్రాప్తం ప్రత్యవయవం, సుతేజః ప్రభృతిషూపాస్స ఇతి క్రియాపదశ్రవణాత్, తస్మాత్ ‘తవ సుతం ప్రసుతమాసుతం కులే దృశ్యత’ ఇత్యాది ఫలభేదశ్రవణాచ్చ వ్యస్తాన్యప్యుపాసనాని స్యురితి ప్రాప్తం, తతోఽభిధీయతే, భూమ్నః పదార్థోపచయాత్మకస్య సమస్తస్య వైశ్వానరోపాసనస్య జ్యాయస్త్వం ప్రాధాన్యేనాస్మిన్ వాక్యే వివక్షితం భవితుమర్హతి న ప్రత్యేకమవయవోపాసనానామపి, క్రతువత్ యథా క్రతుషు దర్శపూర్ణమాసప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాంగప్రధానప్రయోగ ఏవైకో వివక్ష్యతే న వ్యస్తానామపి ప్రయోగః ప్రయాజాదీనాం నాప్యేకదేశాంగయుక్తస్య ప్రధానస్య తద్వత్ । కుత ఏతద్భూమైవ జ్యాయానితి, తథా హి శ్రుతిర్భూమ్నో జ్యాయస్త్వం దర్శయతి ఏకవాక్యతావగమాత్, ఏకం హీదం వాక్యం వైశ్వానరవిద్యావిషయం పౌర్వాపర్యపర్యాలోచనాత్ ప్రతీయతే, తథా హి ప్రాచీనశాలప్రభృతయ ఉద్దాలకావసానాః షడృషయో వైశ్వానరవిద్యాయాం పరినిష్ఠామప్రతిపద్యమానా అశ్వపతిం కైకేయం రాజానమభ్యాజగ్మురిత్యుపక్రమ్యైకైకస్యర్షేరుపాస్యం ద్యుప్రభృతీనామేకైకం శ్రావయిత్వా ‘మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచే’త్యాదినా మూర్ధాదిభావం తేషాం విదధాతి । మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య’ ఇత్యాదినా చ వ్యస్తోపాసనమపవదతి। పునశ్చ వ్యస్తోపాసనం వ్యావర్త్య సమస్తోపాసనమేవానువర్త్య

నాద్విద్యైక్యముక్తం తద్వదత్రైక్యహేత్వభావాద్గతార్థత్వం మత్వా పూర్వత్ర దీర్ఘాదిశ్రుత్యా సన్నిధిబాధేనోద్గీథాద్యుపాస్తీనాం సర్వశాఖాసూపసంహారవద్వ్యస్తోపాస్తీనాం విధిశ్రుతేః ఫలశ్రవణస్య చ సమస్తోపాస్తిసన్నిధిప్రాప్తం స్తుత్యర్థత్వం బాధిత్వా తద్విధేయత్వమితి పూర్వపక్షమాహ ॥ ప్రత్యవయవమితి ॥ ఫలానుక్తౌ పూర్వోత్తరపక్షసిద్ధిరేవ ఫలం మంతవ్యం । సుతం ఖండితం, సోమద్రవ్యస్యైవ ప్రసుతత్వమాసమంతాత్ సుతత్వమవస్థాభేదః సోమయాగసంపత్తిస్తవ కులే దృశ్యత ఇతి యావత్, ఆత్మనో వైశ్వానరస్యైవ మూర్ధైవ సుతేజా ఇతి వాక్యప్రకరణాభ్యాం వ్యస్తోపా

స్త్రీణాంసమస్తోపాస్త్యంతర్భావేనప్రయాజదర్శవదేకప్రయోగత్వేసిద్ధేప్రధానతదంగఫలానాంఅర్థవాదగతానామేక ప్రధానఫలతయోపసంహారాత్ వాక్యభేదోనయుక్తఇతిసిద్ధాంత్యాశయః॥ఏకదేశివ్యాఖ్యామనూద్యదూషయతి ॥ కేచిదితి॥ యద్యుభయథోపాసనంసిద్ధాంతస్తర్హివ్యస్తోపాసనమేవేతిపూర్వపక్షోవక్తవ్యః, సచనసంభవతీత్యాహ ॥స్పష్టేచేతి॥ కథంతర్హిసూత్రేజ్యాయస్త్వోక్తిస్తత్రాహ॥సౌత్రస్యేతి॥వ్యస్తోపాస్తీనాం ప్రామాణికత్వద్యోతనార్థంతదుక్తిరితిభావః ॥ఇతిద్వాత్రింశాధికరణమ్॥ ... ... ❋

౫౮ ॥❋నానాశబ్దాదిభేదాత్❋॥ శాండిల్యాదిబ్రహ్మవిద్యైకా నానావా, తథాసంవర్గాదిప్రాణవిద్యైకానానావేతిరూపైక్యభావాభావాభ్యాంసంశయేదృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ॥ పూర్వస్మిన్నితి ॥ రూపైక్యాచ్చవి

'ససర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీ'తి భూమాశ్రయమేవఫలందర్శయతి। యత్తుప్రత్యేకంసుతేజఃప్రభృతిషుఫలభేదశ్రవణం, తదేవంసత్యంగఫలానిప్రధానఏవాభ్యుచ్చినోతీతిద్రష్టవ్యం। తథోపాస్స్వ ఇత్యపిప్రత్యవయవమాఖ్యాతశ్రవణంపరాభిప్రాయానువాదార్థం, నవ్యస్తోపాసనవిధానార్థం, తస్మాత్ సమస్తోపాసనపక్షఏవశ్రేయానితి। కేచిత్త్వత్రసమస్తోపాసనపక్షంజ్యాయాంసంప్రతిష్ఠాప్య జ్యాయస్త్వవచనాదేవకిలవ్యస్తోపాసనపక్షమపి సూత్రకారోఽనుమన్యతఇతికల్పయంతి. తదయుక్తం, ఏకవాక్యతావగతౌసత్యాం వాక్యభేదకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్, 'మూర్ధాతేవ్యపతిష్య'దితిచైవమాదినిందావచనవిరోధాత్, స్పష్టేచోపసంహారస్థేసమస్తోపాసనావగమేతదభావస్యపూర్వపక్షే వక్తుమశక్యత్వాత్, సౌత్రస్యచ జ్యాయస్త్వవచనస్య ప్రమాణవత్త్వాభిప్రాయేణాప్యుపపద్యమానత్వాత్॥ ... ... ❋

❋సూ॥౫౮॥ నానాశబ్దాదిభేదాత్॥❋

పూర్వస్మిన్నధికరణేసత్యామపిసుతేజఃప్రభృతీనాంఫలభేదశ్రుతౌసమస్తోపాసనంజ్యాయఇత్యుక్తం, అతః ప్రాప్తాబుద్ధిరన్యాన్యపిభిన్నశ్రుతీన్యుపాసనానిసమస్యోపాసిష్యంతఇతి। అపిచనైవవేద్యాభేదేవిద్యాభేదోవిజ్ఞాతుంశక్యతే, వేద్యంహిరూపంవిద్యాయాః ద్రవ్యదైవతమివయాగస్య, వేద్యశ్చైకఏవేశ్వరః శ్రుతినానాత్వేప్యవగమ్యతే 'మనోమయః ప్రాణశరీరః కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మసత్యకామస్సత్యసంకల్ప'ఇత్యేవమాదిషు, తథా 'ఏకఏవప్రాణఃప్రాణోవావసంవర్గఃప్రాణోవావజ్యేష్ఠశ్చశ్రేష్ఠశ్చప్రాణోహపితాప్రాణోమాతే'త్యేవమాదిషువేద్యైకత్వాచ్చవిద్యైకత్వం,శ్రుతినానాత్వమప్యస్మిన్పక్షేగుణాంతరపరత్వాన్నానర్థకం, తస్మాత్ స్వపరశాఖావిహితమేకవేద్యవ్యపాశ్రయం గుణజాతముపసంహర్తవ్యంవిద్యాకార్త్స్న్యాయేత్యేవంప్రాప్తేప్రతిపద్యతే।నానేతి॥ వేద్యాభేదేప్యేవంజాతీయకావిద్యాభిన్నాభవితుమర్హంతి, కుతః శబ్దాదిభేదాత్, భవతిహిశబ్దభేదః 'వేదోపాసీతసక్రతుంకుర్వీతే'త్యేవమాదిః,శబ్దభేదశ్చకర్మభేదహేతుఃసమధిగతఃపురస్తాత్ 'శబ్దాంతరేకర్మభేదఃకృతానుబంధత్వా'దితి। ఆదిగ్రహణాత్ గుణాదయోపి యథాసంభవంభేదహేతవోయోజయితవ్యాః । ననువేదేత్యాదిషుశబ్ద

ద్యైక్యమిత్యాహ ॥అపిచేతి॥ విద్యైక్యంచేదేకశ్రుత్యుక్తవిద్యాయాఃశ్రుత్యంతరేష్యుక్తిర్వ్యర్థేత్యతఆహ॥ శ్రుతినానాత్వమపీతి॥పూర్వపక్షేగుణోపసంహారఃఫలం, సిద్ధాంతేతుగుణానుపసంహారఇతిమత్వాసూత్రంయోజయతి ॥ వేద్యాభేదేపీతి ॥ ననుభిన్నభావార్థవాచకశ్శబ్దః శబ్దాంతరం-యథాయజతిదదాతిజుహోతీతి తస్మిన్శబ్దభేదేకర్మశబ్దితవిధ్యర్థభావనాయాభేదోయుక్తస్తస్యాఃకృతానుబంధత్వాద్భేదేన స్వీకృతవిషయత్వాద్భావార్థభేదాదితియావత్ । ప్రకృతేతు వేదోపాసీతేత్యాదిశబ్దార్థోపాస్తేర్యాగదానహోమవత్ స్వతోభేదాభావాత్ సిద్ధగుణకబ్రహ్మణఏకత్వేనవిషయతోపిభేదాభావాత్ కథముపాస్తిభేదఇతి శంకతే ॥ నన్వితి ॥ అత్రసూత్రేశబ్దభేదోఽభ్యుచ్చయమాత్రతయో

క్తః, విద్యానానాత్వే సమ్యగ్ఘేతవస్త్వాదిపదోపాత్తా గుణాదయఏవ, తథాహి సిద్ధస్యాపిగుణస్య కార్యాన్వయిత
యాకార్యత్వమస్తి । యథారుణ్యాదిగుణానాంక్రయణభావనాన్వయితయాకార్యత్వంతథాచతత్తత్ప్రకరణేషూత్పత్తి
శిష్టైరుపాస్తిభావనాన్వయితయాసాధ్యైస్తద్గుణైర్విశిష్టతయోపాస్యరూపభేదాదుపాసనాభేదః । యథా ఛత్రచా
మరాదిగుణభేదేనరాజోపాస్తిభేదః యథావా ఆమిక్షావాజినగుణభేదేన యాగభేదస్తద్వత్, తథా ప్రతివిద్యంఫల
సంయోగభేదాద్దహరశాండిల్యాదిసమాఖ్యాభేదాద్భేదఇతిసమాధత్తే ॥ నైషదోషఇత్యాదినా ॥ యదుక్తంశ్రుతి
నానాత్వంగుణాంతరవిధ్యర్థమితితన్నేత్యాహ॥నచాత్రైకఇతి॥ కించప్రాప్తవిద్యానువాదేనాప్రాప్తానేకగుణవిధానేవా
క్యభేదస్స్యాదిత్యాహ ॥ అనేకత్వాచ్చేతి ॥ కించవిద్యైక్యపక్షేగుణానాంపునరుక్తిర్వ్యర్థా నచప్రత్యభిజ్ఞానార్థా బ్రహ్మై
క్యాదేవతత్సిద్ధేః, విద్యానానాత్వపక్షేతుగుణానామప్రాప్తేఃసాప్రాప్త్యర్థేత్యాహ॥నచాస్మిన్పక్ష ఇతి॥ఫలభేదాచ్చోదనై

భేదఏవావగమ్యతేనయజతీత్యాదివదర్థభేదః సర్వేషామేవైషాంమనోవృత్త్యర్థత్వాభేదాదర్థాంతరాసం
భవాచ్చతత్కథంశబ్దభేదాద్విద్యాభేదఇతి । నైషదోషః, మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదేఽపిఅనుబంధభేదాద్వి
ద్యాభేదోపపత్తేః । ఏకస్యాపిహీశ్వరస్యోపాస్యస్యప్రతిప్రకరణంవ్యావృత్తాగుణాశ్శిష్యంతే తథైకస్యా
పి ప్రాణస్య తత్రతత్రోపాస్య స్యాభేదేఽ ప్యన్యాదృగ్గుణోఽన్యత్రోపాసితవ్యోఽన్యాదృగ్గుణశ్చాన్య
త్రేత్యేవమనుబంధభేదాత్ వేద్యభేదేసతివిద్యాభేదోవిజ్ఞాయతే, నచాత్రైకోవిద్యావిధిరితరేగుణవిధ
యఇతిశక్యంవక్తుం, వినిగమనాయాం హేత్వభావాత్ అనేకత్వాచ్చప్రతిప్రకరణంగుణానాంప్రాప్తవి
ద్యానువాదేన విధానానుపపత్తేః । నచాస్మిన్పక్షేసమానాస్సంతఃసత్యకామత్వాదయోగుణాఅస
కృచ్ఛ్రావయితవ్యాః, ప్రతిప్రకరణంచేదంకామేనేదముపాసితవ్యమిదంకామేనచేదమితి నైరాకాం
క్ష్యావగమాత్ నైకవాక్యతాపత్తిః । నచాత్రవైశ్వానరవిద్యాయామివ సమస్తచోదనాఽపరాస్తి య
ద్బలేనప్రతిప్రకరణవర్తీన్యవయవోపాసనానిభూత్వైకవాక్యతాంయాయుః । వేద్యైకత్వనిమిత్తేచవి
ద్యైకత్వేసర్వత్రనిరంకుశేప్రతిజ్ఞాయమానేసమస్తగుణోపసంహారోఽశక్యఃప్రతిజ్ఞాయేత, తస్మాత్సు
ష్ఠూచ్యతే నానాశబ్దాదిభేదాదితి । స్థితేచైతస్మిన్నధికరణేసర్వవేదాంతప్రత్యయమిత్యాదిద్రష్టవ్యమ్ ॥

సూ॥ ౫౯ ॥ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ ॥

స్థితేవిద్యాభేదేవిచార్యతే, కిమాసామిచ్ఛయాసముచ్చయోవికల్పోవాస్యా[illegible]థవా వికల్ప ఏవ నియ
మేనేతి, తత్రస్థితత్వాత్తావద్విద్యాభేదస్య । నచసముచ్చయనియమేకించిత్కారణమస్తి । నను భిన్నా
నామప్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాంసముచ్చయనియమోదృశ్యతే । నైషదోషః, నిత్యతాశ్రు
తిర్హితత్రకారణం, నైవంవిద్యానాంకాచిన్నిత్యతాశ్రుతిరస్తి, తస్మాన్నసముచ్చయనియమః, నాపి

క్యాభావాత్ సర్వగుణధ్యానస్యాశక్యత్వాచ్చవిద్యానానేత్యాహ॥ ప్రతిప్రకరణంచేత్యాదినా ॥ దహరధ్యాతుఃసర్వేషు
లోకేషుకామచారోభవతివైశ్వానరధ్యాతాసర్వత్రసర్వమన్నమత్తీత్యాదిఫలభేదఇత్యర్థః । ననువిద్యానానాత్వేసిద్ధే
పశ్చాద్దహరాదివిద్యాప్రతివేదాంతమేకాఽనేకావేతిచింతోచితా తత్కథమాదౌసాకృతేత్యతఆహ ॥స్థితేచేతి॥ విద్యా
నానాత్వాధికరణంపాదాదావేవసంగతం, అత్రప్రాసంగికమితిభావః ॥ ఇతిత్రయస్త్రింశాధికరణమ్॥...

౫౯. ॥వికల్పఇ॥విద్యానాంస్వరూపముక్త్వాఽనుష్ఠానప్రకారోఽత్రనిరూప్యతఇత్యుపజీవ్యత్వసంగతిమాహ॥స్థి
తఇతి॥ విద్యాస్త్రివిధాః అహంగ్రహాస్తటస్థాఅంగాశ్రితాశ్చేతి।తత్రాహంగ్రహవిద్యాసుయథాకామ్యవికల్పయోర్వి
ద్యానానాత్వసామ్యాత్ సంశయమాహ ॥కిమితి॥ పూర్వపక్షేయథేచ్ఛమనుష్ఠానమిత్యనియమః సిద్ధాంతేవికల్పేనానుష్ఠా
నమితినియమఇతిఫలభేదః । తత్రానియమంసాధయతి ॥ తత్రస్థితత్వాదిత్యాదినా ॥ ఏకపురోడాశఫలత్వాద్యథావ్రీహి
యవయోర్వికల్పస్తథావికల్పనియమఏవాసాంవిద్యానాంన్యాయ్యః, తుల్యఫలత్వాత్ ।నచఫలభూయస్త్వార్థినః[illegible]మ్య

కర్మసముచ్చయోపిదృష్టఇతివాచ్యం, ఈశ్వరసాక్షాత్కారాత్పరంఫలభేదేప్యాసామహంగ్రహోపాస్తీనాం సాక్షాత్కారాత్మకఫలస్య తుల్యత్వాత్, తస్యచైకయాకృతత్వే అన్యస్యాః కృత్యాభావాచ్చిత్తవిక్షేపకతయాతద్విఘాతకత్వాచ్చేతిసిద్ధాంతభాష్యార్థః । మాస్తుసాక్షాత్కారఇత్యతఆహ ॥ సాక్షాత్కారణసాధ్యంచేతి ॥ యస్యపుంసః, అద్ధాఈశ్వరోఽహమితిసాక్షాత్కారస్స్యాద్విచికిత్సాచనాస్తి అహమీశ్వరోనవేతితస్యైవేశ్వరప్రాప్తిరిత్యర్థః । జీవన్నేవభావనయాదేవత్వంసాక్షాత్కృత్యదేహపాతోత్తరకాలం దేవత్వమాప్నోతీతిశ్రుత్యంతరార్థః । అహంగ్రహాణామనుష్ఠానప్రకారముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఇతిచతుస్త్రింశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౬౦. ❋కామ్యాస్తు❋॥తటస్థోపాస్తయోఽత్రవిషయాస్తాసుకింవికల్పఉతయథాకామమనుష్ఠానమితిపూర్వవత్ సంశయేసత్యుపాస్తిత్వావిశేషాదహంగ్రహవద్వికల్పఇతిప్రాప్తే అపవాదంసిద్ధాంతయతి ॥ అవిశిష్టేతి ॥ సయఃకశ్చిదేతం

వికల్పనియమః విద్యాంతరాధికృతస్యవిద్యాంతరాప్రతిషేధాత్। పారిశేష్యాత్ యాథాకామ్యమేవాపద్యతే। నన్వవిశిష్టఫలత్వాదాసాంవికల్పోన్యాయ్యః,తథాహి 'మనోమయఃప్రాణశరీరఃకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మసత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇత్యేవమాద్యాస్తుల్యవదీశ్వరత్వప్రాప్తిఫలాలక్ష్యంతే । నైషదోషః, సమానఫలేష్వపిస్వర్గాదిసాధనేషుకర్మసుయాథాకామ్యదర్శనాత్ । తస్మాద్యాథాకామ్యప్రాప్తావుచ్యతే వికల్పఏవాసాంభవితుమర్హతినసముచ్చయః।కస్మాత్,అవిశిష్టఫలత్వాత్। అవిశిష్టంహ్యాసాంఫలముపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణం,ఏకేనచోపాసనేనసాక్షాత్కృతేఉపాస్యవిషయేఈశ్వరాదౌద్వితీయమనర్థకం।అపిచఅసంభవఏవసాక్షాత్కరణస్యసముచ్చయపక్షేచిత్తవిక్షేపహేతుత్వాత్। సాక్షాత్కరణసాధ్యంచవిద్యాఫలందర్శయంతిశ్రుతయః 'యస్యస్యాదద్ధానవిచికిత్సాఽస్తీ'తి 'దేవోభూత్వాదేవానప్యేతీ'తి చైవమాద్యాః। స్మృతయశ్చ 'సదాతద్భావభావితా'ఇత్యేవమాద్యాః । తస్మాదవిశిష్టఫలానాంవిద్యానామన్యతమామాదాయతత్పరస్స్యాత్ యావదుపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణేన తత్ఫలంప్రాప్తమితి ॥❋

❋ సూ. ౬౦ ॥ కామ్యాస్తుయథాకామంసముచ్చీయేరన్నవాపూర్వహేత్వభావాత్ ॥ ❋

'అవిశిష్టఫలత్వా'దిత్యస్య ప్రత్యుదాహరణం, యాసుపునఃకామ్యాసువిద్యాసు 'సయఏతమేవవాయుందిశాంవత్సంవేద నపుత్రరోదంరోదితి సయోనామబ్రహ్మేత్యుపాస్తేయావన్నామ్నోగతం తత్రాస్యయథాకామచారోభవతీ'తిచైవమాద్యాసుక్రియావదదృష్టేనాత్మనాత్మీయంతత్తత్ఫలం సాధయంతీషు సాక్షాత్కరణాపేక్షానాస్తి తాయథాకామంసముచ్చీయేరన్వా నవాసముచ్చీయేరన్ పూర్వహేత్వభావాత్పూర్వస్యావిశిష్టఫలత్వాదిత్యస్యవికల్పహేతోరభావాత్ ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౬౧ ॥ అంగేషుయథాశ్రయభావః ॥ ❋

కర్మాంగేషూద్గీథాదిషుయేఆశ్రితాః ప్రత్యయాః వేదత్రయవిహితాః కింతేసముచ్చీయేరన్ కింవాయథాకామంస్యురితిసంశయే యథాశ్రయభావఇత్యాహ. యథైషామాశ్రయాఃస్తోత్రాదయఃసంభూయభవంత్యేవంప్రత్యయాఅపి, ఆశ్రయతంత్రత్వాత్ ప్రత్యయానాం॥ ... ...❋

వాయుమేవంగోత్వేనకల్పితానాందిశాంవత్సంవేదోపాస్తే నాసౌ పుత్రమరణనిమిత్తంరోదనం రోదితిలభతే నిత్యమేవజీవత్పుత్రోభవతీత్యర్థః। అహంగ్రహదృష్టాంతేసాక్షాత్కారద్వారత్వముపాధిరితిభావః॥ఇతిపంచత్రింశాధికరణమ్❋

౬౧. సంప్రత్యంగావబద్ధోపాస్తీనామనుష్ఠానక్రమంవక్తుంపూర్వపక్షయతి ॥ అంగేష్వితి ॥ అంగాశ్రితత్వాత్సఫలత్వాచ్చసంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ యథాక్రత్వనుష్ఠానేతదాశ్రితాంగానాంసముచ్చిత్యానుష్ఠాననియమస్తథాంగానుష్ఠానేతదాశ్రితోపాస్తీనాంతన్నియమఇతిసూత్రార్థః। ననుతన్నిర్ధారణానియమఇత్యత్రాంగాశ్రితానాం గోదోహనవదసంగత్వముక్తంతత్కథమనంగానామంగవత్సముచ్చయశంకేతి, ఉచ్యతే। అంగాన్యనుష్ఠాపయన్ ప్రయోగవిధిర్హ్యుపాసనానినానుష్ఠాపయేత్ తర్హితేషాంతదాశ్రితత్వంవ్యర్థమితిమన్వానస్యశంకేతిభావః ॥ ... ...❋

౬౨. తర్హి గోదోహనస్యాపి సముచ్చయస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ శిష్టేశ్చేతి ॥ శిష్టిః శాసనం - విధానమితియావ త్ । విహితత్వావిశేషాత్ సముచ్చయోఽఙ్గవదిత్యర్థః । గోదోహనస్య తు నానుష్ఠాననియమః, చమసస్థానే విహిత త్వాత్తన్నియమే చమసవిధివైయర్థ్యాత్ ఉపాసనానాం తు నకస్యచిదఙ్గస్య స్థానే విహితత్వమితి సముచ్చయనియ మో న విరుధ్యత ఇతి భావః ॥ ... ...*

౬౩. సముచ్చయే లింగమాహ ॥ సమాహారాదితి ॥ 'ఋగ్వేదినాం యః ప్రణవః స సామవేదినాముద్గీథ' ఇతి ఛాం దోగ్యే ప్రణవోద్గీథయోరైక్యధ్యానవిధిరస్తి, తస్య ఫలార్థవాదో హోతృషదనాదిత్యాదిః । హోతా తు శ్శంసనస్థల వాచినా హోతృషదనశబ్దేన శంసనం లక్ష్యతే, ఉద్గాతా స్వరాదిప్రమాదాత్ భ్రష్టమప్యుద్గీథం సమ్యక్కృతా ద్ధోతృ

సూ. ౬౨. ॥ శిష్టేశ్చ ॥

యథాచాశ్రయాః స్తోత్రాదయ స్త్రిషు వేదేషు శిష్యంతే ఏవమాశ్రితా అపి ప్రత్యయాః నోపదేశకృ తోఽపి కశ్చిద్విశేషోఽఙ్గానాం తదాశ్రయాణాం చ ప్రత్యయానామిత్యర్థః ॥ ... ... *

సూ. ౬౩ ॥ సమాహారాత్ ॥

'హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథమనుసమాహరతీ'తి చ ప్రణవోద్గీథైకత్వ విజ్ఞాన మహాత్మ్యా దుద్గాతా స్వకర్మణ్యుత్పన్నం క్షతం హౌత్రాత్ కర్మణః ప్రతిసమాదధాతీతి బ్రువన్ వేదాంతరోదిత స్య ప్రత్యయస్య వేదాంతరోదితపదార్థసంబంధసామాన్యాత్ సర్వవేదోదితప్రత్యయోపసంహారం సూ చయతీతి లింగదర్శనమ్ ॥ ... ...*

సూ. ౬౪ ॥ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ ॥

విద్యాగుణం చ విద్యాశ్రయం సంతమోంకారం వేదత్రయసాధారణం శ్రావయతి, తేనేయం త్రయీ విద్యా వర్తతే 'ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతీ'తి । తతశ్చాశ్రయసాధార ణ్యాదాశ్రితసాధారణ్యమితి లింగదర్శనమేవ । అథవా గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చేతి । యదీమే కర్మ ణా ఉద్గీథాదయః సర్వే సర్వప్రయోగసాధారణా నస్యుర్న స్యాత్తత స్తదాశ్రయాణాం ప్రత్యయానాం సహభావః, తే తూద్గీథాదయః సర్వాంగగ్రాహిణా ప్రయోగవచనేన సర్వే సర్వప్రయోగసాధార ణాః శ్రావ్యంతే, తతశ్చాశ్రయసహభావాత్ ప్రత్యయసహభావ ఇతి ॥ ... ...*

సూ. ౬౫ ॥ న వా తత్సహభావాశ్రుతేః ॥

న వేతి పక్షవ్యావర్తనమ్ । న యథాశ్రయభావ ఆశ్రితానాం ప్రత్యయానాం భవితుమర్హతి । కుతః

శంసనాదనుసమాహరత్యేవ నిర్దోషం కరోత్యేవ కిల, శస్యమానప్రణవేన స్వీయోద్గీథస్యైక్యధ్యానబలాదిత్యర్థః । తతః కిం తత్రాహ ॥ ఇతి బ్రువన్నితి ॥ సామవేదస్థోద్గీథధ్యానస్య ఋగ్వేదోక్తప్రణవసంబంధో యో దృష్టః స ఏవాంగానాం సర్వవే దాంతవిహితోపాస్తిసముచ్చయే లింగం ప్రణవరూపపదార్థస్యోపాస్తీనాం చ వేదాంతరోక్తత్వేన సాదృశ్యాత్ వేదాం తరోక్తాంగసంబంధస్యాపి సమానత్వాదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౬౪. ఓంకారస్య ధ్యేయస్య సాధారణే పి తదాశ్రితధ్యానానాం సముచ్చిత్యానుష్ఠానం గమ్యత ఇతి లింగాంతరమా హ ॥ గుణేతి ॥ తేనోంకారేణ, వేదత్రయోక్తం కర్మ ప్రవర్తత ఇత్యర్థః । అన్వయముఖేనోక్తమేవార్థం వ్యతిరేకతో పి వ్యాచష్టే ॥ అథవేతి ॥ ... ... *

౬౫. ఫలేచ్ఛానియమాదుపాస్త్యనియమ ఏవమయుక్తః, అంగవత్ సముచ్చయనియమే మానాభావాదితి సిద్ధాంతయ

త ॥నవేతి॥ ప్రయోగవిధిఃఖలు సాంగప్రధానానుష్ఠాననియామకః నత్వనంగానాంసంగ్రాహక ఇత్యాహ ॥ నేతిబ్రూమ ఇతి ॥ విమతా ఉపాస్తయః క్రతౌ న సముచ్చిత్యానుష్ఠేయాః భిన్నఫలత్వాద్గోదోహనవదితి భావః॥ శిష్టైశ్చేత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ అయమేవేతి ॥ సమాహారాద్గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చేత్యుక్తం లింగద్వయమపి మానాంతరప్రాప్తస్య ద్యోతకం న స్వయం సాధకం అర్థవాదస్థత్వాదిత్యాహ ॥ పరంచేతి॥ గుణసాధారణ్యసూత్రస్య ద్వితీయాం వ్యాఖ్యాం దూషయతి ॥ నచేతి ॥ తత్ప్ర

తత్సహభావాశ్రుతేః। యథాహి త్రివేదీవిహితానామంగానాం స్తోత్రాదీనాం సహభావః శ్రూయతే 'గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి స్తుతమనుశంసతి ప్రస్తోతస్సామ గాయ హోతరేతద్యజే'త్యాదినా, నైవముపాసనానాం సహభావశ్రుతిరస్తి। నను ప్రయోగవచన ఏవైషాం సహభావం ప్రాపయేత్। నేతిబ్రూ ః, పురుషార్థత్వాదుపాసనానాం, ప్రయోగవచనో హి క్రత్వర్థానాముద్గీథాదీనాం సహభావం ప్రాప క్, ఉద్గీథాద్యుపాసనాని తు క్రత్వంగాశ్రయాణ్యపి గోదోహనాదివత్ పురుషార్థానీత్యవోచామ 'పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫల'మిత్యత్ర (అ ౩ పా ౩ సూ ౪౨) అయమేవ చోపదేశాశ్రయో విశేషోఽఙ్గానాం తదాలంబనానాం చోపాసనానాం యదేకేషాం క్రత్వర్థమేకేషాం పురుషార్థత్వమితి। పరంచ లింగద్వయమకారణముపాసనసహభావస్య శ్రుతిన్యాయాభావాత్। నచ ప్రతిప్రయోగమాశ్రయకార్త్స్న్యోపసంహారాదాశ్రితానామపి తథాత్వం విజ్ఞాతుం శక్యతే, అతత్ప్రయుక్తత్వాదుపాసనానాం, ఆశ్రయతంత్రాణ్యపి హ్యుపాసనాని కామమాశ్రయాభావే మా భూవన్ నత్వాశ్రయసహభావే సహభావనియమమర్హంతి తత్సహభావాశ్రుతేరేవ। తస్మాత్ యథాకామమేవోపాసనాన్యనుష్ఠీయేరన్॥... ... ... *

సూ॥౬౬॥దర్శనాచ్చ॥

దర్శయతి చ శ్రుతిరసహభావం ప్రత్యయానాం 'ఏవంవిద్ధ వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతీ'తి। సర్వప్రత్యయోపసంహారే హి 'సర్వే సర్వవిద' ఇతి న విజ్ఞానవతా బ్రహ్మణా పరిపాల్యత్వమితరేషాం సంకీర్త్యేత। తస్మాద్యథాకామ్యముపాసనానాం సముచ్చయో వికల్పో వేతి॥ ... ... *

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥

యుక్తత్వాభావే తదాశ్రితత్వం కథమిత్యత ఆహ ॥ఆశ్రయేతి॥ ఇదమేవ తేషామంగాశ్రితత్వం యదంగాభావే సత్యసత్త్వం న త్వంగవ్యాపకత్వమిత్యర్థః॥ ... ... *

౬౬॥ కించ విదుషా బ్రహ్మణా అన్యేషామృత్విజాం పాల్యత్వవచనాన్న సర్వోపాస్తీనాం సహప్రయోగ ఇత్యాహ ॥ దర్శనాచ్చేతి ॥ ఋగ్వేదాదివిహితాంగలోపే వ్యాహృతిహోమప్రాయశ్చిత్తాదివిజ్ఞానవత్త్వమేవంవిత్త్వం బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః॥

ఇతి షట్త్రింశాధికరణమ్

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యవ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥

ఓం పరమాత్మనే నమః।

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే

తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదప్రారంభః।

౧. కర్మాంగవిద్యాప్రసంగాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్య కర్మాంగత్వమాశంక్యాహ॥ పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణ ఇతి॥ పూర్వపాదే పరాపరవిద్యానాం గుణోపసంహారో విద్యాస్వరూపం నిశ్చితం, అస్మిన్పాదే తాసాం కర్మానంగతయా పురుషార్థహేతుత్వం నిరూప్యతే। తతోఽఙ్గాకాంక్షాయాం యజ్ఞాదీని బహిరంగాణి శమాదీన్యంతరంగాణి చ నిరూప్యంత ఇత్యేకవిద్యావిషయత్వం పాదయోస్సంగతిః తత్రాదౌ తత్వజ్ఞానం విషయీకృత్య వాదివిప్రతిపత్త్యా సంశయమాహ ॥ అథేతి ॥ పూర్వపక్షే జ్ఞానకర్మణోరంగాంగిత్వేన సముచ్చయః సిద్ధాంతే కేవలజ్ఞానాన్ముక్తిరితి ఫలభేదః। 'య ఆ

సూ॥౧॥ పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః॥

అథేదానీమౌపనిషదమాత్మజ్ఞానం కిమధికారిద్వారేణ కర్మణ్యేవానుప్రవిశతి ఆహోస్విత్స్వతంత్రమేవ పురుషార్థసాధనం భవతీతి మీమాంసమానః సిద్ధాంతేనైవ తావదుపక్రమతే 'పురుషార్థోఽత' ఇతి। అతోఽస్మాద్వేదాంతవిహితాదాత్మజ్ఞానాత్ స్వతంత్రాత్పురుషార్థస్సిధ్యతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే, కుత ఏతదవగమ్యతే శబ్దాదిత్యాహ। తథాహి 'తరతి శోకమాత్మవిత్' 'స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం' 'ఆచార్యవాన్పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య' ఇతి 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యుపక్రమ్య 'స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీ'తి। 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య' ఇతి చోపక్రమ్య 'ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వ'మితి చేత్యేవంజాతీయకాః శ్రుతయః కేవలాయా విద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వం శ్రావయతి। అథాత్ర ప్రత్యవతిష్ఠతే॥ ... ... *

సూ॥౨॥ శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః॥

కర్తృత్వేనాత్మనః కర్మశేషత్వాత్తద్విజ్ఞానమపి వ్రీహిప్రోక్షణాదివద్విషయద్వారేణ కర్మసంబంధ్యేవేత్యతస్తస్మిన్నవగతప్రయోజన ఆత్మజ్ఞానే యా ఫలశ్రుతిః స్సార్థవాద ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే, యథాఽన్యేషు ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు 'యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న స పాపగ్గ్ శ్లోకగ్గ్ శృణోతి, యదాఙ్క్తే చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే' 'యత్ప్రయాజానూయాజా ఇజ్యంతే వర్మ వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే వర్మ యజమానాయ భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై' ఇత్యేవంజాతీయకా ఫలశ్రుతిరర్థవాద

త్మే'తి ప్రజాపత్యుక్తబ్రహ్మవిద్యాయాం లోకాదికం సగుణవిద్యాఫలం మోక్షానందేఽన్తర్భావాభిప్రాయేణోక్తమితి మంతవ్యమ్॥ ... ...*

౨॥ సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి ॥ శేషత్వాదితి॥ సూత్రేఽర్థవాదపదమావర్తనీయం। జ్ఞానాత్పురుషార్థవాదోఽర్థవాద ఇత్యర్థః। జ్ఞానం కర్మాంగం అఫలత్వే సతి కర్మశేషాశ్రయత్వాత్ ప్రోక్షణపర్ణమయీత్వాదివదితి భావః। తత్వనిర్ణయార్థం గురుశిష్యయోః కథావాదోఽయమితి జ్ఞాపనార్థం జైమినిగ్రహణం। అంగిఫలేన అంగభూత ఆత్మాఽవగతప్రయోజనః తదాశ్రయే తత్సంస్కారకే జ్ఞానే ఫలశ్రుతిరర్థవాద ఇత్యత్ర దృష్టాంతో యథేతి ॥ పర్ణమయీ ద్రవ్యం యజమానస్యాంజనం సంస్కారః ప్రయాజాదీని కర్మాణి తేష్విత్యర్థః। వర్మ కవచం। కథమాత్మజ్ఞానం కర్మాం

గం మానాభావాదితి సిద్ధాంతీశంకతే ॥ కథమితి ॥ పూర్వపక్ష్యాహ ॥ కర్త్రితి ॥ యథాహ్యనారభ్యాధీతాయాః పర్ణతాయాః జుహూద్వారేణ వాక్యాత్ క్రత్వంగభావః జుహ్వాః క్రతుష్వవ్యభిచారితయా క్రతూపస్థాపకత్వాత్, నతథాత్మజ్ఞానస్య 'ఆత్మాద్రష్టవ్య'ఇతివాక్యాత్ క్రతుసంబంధ ఉపపద్యతే, ఆత్మనః క్రతువ్యాప్త్యభావాదితి సిద్ధాంతీ దూషయతి ॥ నేతి ॥ దేహభిన్నత్వేనజ్ఞాతాత్మనః క్రతువ్యాప్యత్వమస్తీతిపూర్వపక్షీసమాధత్తే ॥ నవ్యతిరేకేతి ॥ సర్వథేతి- దేహాత్మత్వేనాపీత్యర్థః । దేహభిన్నకర్తృజ్ఞానస్యాంగత్వేపిఅకర్తృబ్రహ్మాత్మజ్ఞానస్యానాంగత్వమితిశంకతే ॥ నన్వపహతేతి ॥ యస్యార్థే జాయాదికంప్రియంభోగ్యంసఆత్మాద్రష్టవ్య ఇతిభోగ్యలింగేనసూచితభోక్తృభిన్నమకర్తృస్వరూ

స్తద్వత్ । కథంపునరస్యానారభ్యాధీతస్యాత్మజ్ఞానస్యప్రకరణాదీనామన్యతమేనాపి హేతునా వినాక్రతుప్రవేశఆశంక్యతే కర్తృద్వారేణ తద్విజ్ఞానస్య వాక్యాత్క్రతుసంబంధ ఇతిచేత్, న, వాక్యేనవినియోగానుపపత్తేః అవ్యభిచారిణాహి కేనచిద్ద్వారేణానారభ్యాధీతానామపివాక్యనిమిత్తః క్రతుసంబంధోఽవకల్పతే కర్తాతువ్యభిచారిద్వారం లౌకికవైదికకర్మసాధారణ్యాత్. తస్మాన్నతద్ద్వారేణాత్మజ్ఞానస్యవాక్యాత్ క్రతుసంబంధసిద్ధిరితి । న, వ్యతిరేకవిజ్ఞానస్య వైదికేభ్యః కర్మభ్యోఽన్యత్రానుపయోగాత్ నహిదేహవ్యతిరిక్తాత్మవిజ్ఞానంలౌకికేషుకర్మసూపయుజ్యతే, సర్వథాదృష్టార్థప్రవృత్త్యుపపత్తేః, వైదికేషుతుదేహపాతోత్తరకాలఫలేషు దేహవ్యతిరిక్తాత్మవిజ్ఞానమంతరేణ ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యుపయుజ్యతేవ్యతిరేకజ్ఞానం । నన్వపహతపాప్మత్వాదివిశేషణాదసంసార్యాత్మవిషయమౌపనిషదందర్శనంనప్రవృత్త్యంగంస్యాత్, న, ప్రియాదిసంసూచితస్యసంసారిణఏవాత్మనోద్రష్టవ్యత్వోపదేశాత్. అపహతపాప్మత్వాదివిశేషణంతు స్తుత్యర్థంభవిష్యతి । నను తత్ర తత్ర ప్రసాధితమేతదధికమసంసారిబ్రహ్మజగత్కారణంతదేవచసంసారిణఆత్మనః పారమార్థికంస్వరూపముపనిషత్సూపదిశ్యత ఇతి । సత్యంప్రసాధితం, తస్యైవస్థూణానిఖననవత్ఫలద్వారేణాక్షేపప్రతిసమాధానేక్రియేతేదార్ఢ్యాయ ॥ ... ... *

సూ. ౩ ॥ ఆచారదర్శనాత్ ॥

'జనకోహ వైదేహో బహుదక్షిణేనయజ్ఞేనేజే యక్ష్యమాణోహవైభగవంతోహమస్మీ'త్యేవమాదీనిబ్రహ్మవిదామప్యన్యపరేషువాక్యేషుకర్మసంబంధదర్శనానిభవంతితథోద్దాలకాదీనామపిపుత్రానుశాసనాదిదర్శనాద్గార్హస్థ్యసంబంధోఽవగమ్యతే । కేవలాచ్చేజ్జ్ఞానాత్పురుషార్థసిద్ధిస్స్యాత్కిమర్థమనేకాయాససమన్వితానికర్మాణితేకుర్యుః 'అర్కేచేన్మధువిందేతకిమర్థంపర్వతంవ్రజే'దితిన్యాయాత్. *

సూ. ౪ ॥ తచ్ఛ్రుతేః ॥

'యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదా తదేవవీర్యవత్తరంభవతీ'తిచకర్మశేషత్వశ్రవణాత్ విద్యాయానకేవలాయాఃపురుషార్థహేతుత్వం ॥ ... ... *

పంనాస్తీతిసమాధ్యర్థః । జన్మాదిసూత్రమారభ్యసాధితంస్వరూపంకథంనాస్తీతిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ స్వరూపజ్ఞానంవేదాంతానాంఫలంతస్యక్రత్వర్థపురుషార్థత్వవిచారేణదార్ఢ్యంక్రియత ఇత్యాహ ॥ సత్యమితి ॥ ... ... *

౩. బ్రహ్మవిదాంకర్మాచారదర్శనంబ్రహ్మవిద్యాయాఃకర్మాంగత్వేలింగమిత్యాహ ॥ఆచారేతి॥ ఈజే-యాగంకృతవానిత్యర్థః - హేభగవంతఇతిబ్రాహ్మణాన్సంబోధ్యకేకయరాజోబ్రూతే । అహంయక్ష్యమాణోయాగంకరిష్యమాణోఽస్మివసంత్వత్రభగవంతఇత్యర్థః। అన్యపరేష్వితి-విద్యావిధిపరేష్విత్యర్థః । అల్పాయాసంముక్తేరుపాయంజ్ఞానంలబ్ధ్వా బహ్వాయాసంకర్మనకుర్యురిత్యత్రదృష్టాంతమాహ ॥అర్కేఇతి॥ సమీపఇత్యర్థః ॥అర్కఇతిపాఠేప్యయమేవార్థః॥

౪. బ్రహ్మవిద్యాయాఃకర్మాంగత్వేతృతీయాశ్రుతిరప్యస్తీత్యాహ ॥ తచ్ఛ్రుతేరితి ॥ ... ...*

౫. లింగాంతరమాహ ॥ సమితి ॥ తం పరలోకం గచ్ఛంతం విద్యాకర్మణీ అనుగచ్ఛత ఇత్యర్థః ॥ ... ❋

౬. గురోః శుశ్రూషారూపం కర్మ కుర్వన్ అతిశేషేణ అవశిష్టేన కాలేన యథావిధానం పవిత్రపాణిత్వ ప్రాఙ్ముఖత్వాదివిధానమనతిక్రమ్య వేదమధీత్య అనంతరమాచార్యస్య కులాద్గృహాత్ బ్రహ్మచర్యాదభిసమావర్తనం కృత్వా కుటుంబే గార్హస్థ్యే స్థితః ప్రత్యహం శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయాధ్యయనం కుర్వన్ స్వాంశ్చ నిత్యాదిధర్మాననుతిష్ఠన్ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతీతి శ్రుత్యర్థః । యథాఽవఘాతస్తుషవిమోకపర్యంతః ఏవమధ్యయనమర్థావబోధాంతం దృష్టార్థావబో

సూ. ౫ ॥ సమన్వారంభణాత్ ॥

'తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే' ఇతి చ విద్యాకర్మణోః ఫలారంభే సాహిత్యదర్శనాన్న స్వాతంత్ర్యం విద్యాయాః ॥ ... ... ❋

సూ. ౬ ॥ తద్వతో విధానాత్ ॥

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమావృత్య కుటుంబే శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయమధీయాన' ఇతి చైవంజాతీయకా శ్రుతిః సమస్తవేదార్థవిజ్ఞానవతః కర్మాధికారం దర్శయతి । తస్మాదపి న విజ్ఞానస్య స్వాతంత్ర్యేణ ఫలహేతుత్వం । నన్వత్రాధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రం వేదస్య శ్రూయతే నార్థవిజ్ఞానం । నైష దోషః, దృష్టార్థత్వాద్వేదాధ్యయనమర్థావబోధపర్యంతమితి స్థితమ్ ॥ ❋

సూ. ౭ ॥ నియమాచ్చ ॥

'కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమాః ఏవం త్వయి నాన్యథేతోఽస్తి న కర్మ లిప్యతే నరే' ఇతి । తథా 'ఏతద్వై జరామర్యం సత్రం యదగ్నిహోత్రం జరయా వా హ్యేవాస్మాన్ముచ్యతే మృత్యునా వే'త్యేవంజాతీయకాన్నియమాదపి కర్మశేషత్వమేవ విద్యాయా ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతివిధత్తే ॥ ... ❋

సూ. ౮ ॥ అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ ॥

తుశబ్దాత్ పక్షో విపరివర్తతే । యదుక్తం 'శేషత్వాత్పురుషార్థవాద' ఇతి (అ ౩ పా ౪ సూ ౨) తన్నోపపద్యతే । కస్మాత్, అధికోపదేశాత్ । యది సంసార్యేవాత్మా శారీరః కర్తా భోక్తా చ శరీరమాత్రవ్యతిరేకేణ వేదాంతేషూపదిష్టః స్యాత్ తతో వర్ణితేన ప్రకారేణ ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం స్యాత్ । అధికస్తు శారీరాదాత్మనోఽసంసారీశ్వరః కర్తృత్వాదిసంసారధర్మరహితోఽపహతపాప్మత్వాది విశేషణః పరమాత్మా వేద్యత్వేనోపదిశ్యతే వేదాంతేషు । న చ తద్విజ్ఞానం కర్మణాం ప్రవర్తకం భవతి ప్రత్యుత కర్మాణ్యుచ్ఛినత్తీతి వక్ష్యతి 'ఉపమర్దం చ' ఇత్యత్ర (అ ౩ పా ౪ సూ ౧౬) తస్మాత్ పురుషార్థోఽతః శబ్దాదితి యన్మతం భగవతో బాదరాయణస్య తత్తథైవ తిష్ఠతి న శేషత్వప్రభృతిభిర్హేత్వాభాసైశ్చాలయితుం శక్యతే తథా హి తమధికం శారీరాదీశ్వరమాత్మానం దర్శయంతి శ్రుతయః 'యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్' 'భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః' 'మహద్భయం వజ్రముద్యతం' 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే

భావే ఫలే సంభవతి అధ్యయనస్యాదృష్టార్థత్వాయోగాదితి పూర్వతంత్రే స్థితం తతశ్చ బ్రహ్మాపి వేదార్థ ఇతి తదవబోధవతః కర్మవిధానమిత్యర్థః ॥ ... ... ❋

౭. యావజ్జీవం కర్మనియమోఽప్యత్ర లింగమిత్యాహ ॥ నియమాచ్చేతి ॥ ఇహ చేహ కర్మాణి కుర్వన్నేవ శతం సంవత్సరాన్ జీవితుమిచ్ఛేత్ ఏవం కర్మిత్వేన జీవతి త్వయి నరే కర్మ పాపం న లిప్యతే, ఇతః కర్మణోఽన్యథా నాస్తి కర్మ వినా శ్రేయో నాస్తీత్యర్థః । జరామర్యం - జరామరణావధికమిత్యర్థః ॥ ... ... ❋

౮. కర్తురధికస్యాసంసార్యాత్మనః కర్మశేషత్వాభావాత్తజ్జ్ఞానం కర్మాంగం నేతి సిద్ధాంతయతి ॥ అధికేతి ॥ 'అస్య మహత' ఇతి వాక్యశేషాత్ ప్రియసంసూచిత ఆత్మా పర ఏవ ద్రష్టవ్యః । యః ప్రాణాదిప్రేరయతి సోఽప్యశనాయాద్యత్యయ

వాక్యశేషాత్పర ఏవ । తథాఽక్షిపురుషోఽప్యవస్థాసాక్షీ పరంజ్యోతిరితివాక్యశేషాత్ పర ఇతివిభాగః । జీవానుకర్షణమభేదాభిప్రాయమిత్యంగీకారే నవిరోధ ఇతి కథం, అభేదేజీవత్వవిరోధాదిత్యత ఆహ ॥ పారమేశ్వరమితి ॥ జ్ఞానకర్మాంగత్వఫలత్వే సతి కర్మశేషాశ్రయత్వాదిత్యుక్తో హేతురసిద్ధ ఇతిభావః ॥ ... ... ※

౯. బ్రహ్మవిదాం కర్మవత్ సన్న్యాసస్యాపి దర్శనాత్తేషాం కర్మదర్శనాత్మకం లింగం లోకసంగ్రహార్థ

గార్గి తదైక్షత బహుస్యాంప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతే'త్యేవమాద్యాః । యస్తు ప్రియాదిసంసూచితస్య సంసారిణ ఏవాత్మనో వేద్యతయానుకర్షణం 'ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వంప్రియంభవతి ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః యః ప్రాణేనప్రాణితి సత ఆత్మా సర్వాంతరో య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇత్యుపక్రమ్య 'ఏతంత్వేవ తే భూయోనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తిచైవమాది తదపి 'అస్యమహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదః యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష' ఇత్యేవమాదిభిర్వాక్యశేషైస్సత్యామేవాధికోపదిదిక్షాయాం నాత్యంతభేదాభిప్రాయమిత్యవిరోధః, పారమేశ్వరమేవహి శారీరస్యపారమార్థికం స్వరూపం, ఉపాధికృతంతు శారీరత్వం 'తత్త్వమసి, నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టే'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః । సర్వంచైతద్విస్తరేణాస్మాభిః పురస్తాత్తత్రతత్రనిర్ణీతమ్ ॥ ... ... ※

※ సూ ॥ ౯ ॥ తుల్యంతుదర్శనమ్ ॥ ※

యత్తూక్తమాచారదర్శనాత్కర్మశేషా విద్యేతి, అత్రబ్రూమః । తుల్యమాచారదర్శనమకర్మశేషత్వేపివిద్యాయాః । తథాహి శ్రుతిర్భవతి 'ఏతద్ధస్మవైతద్విద్వాంస ఆహుఋషయః కావషేయాః కిమర్థావయమధ్యేష్యామహే కిమర్థావయంయక్ష్యామహే ఏతద్ధస్మవైతత్ పూర్వేవిద్వాంసోఽగ్నిహోత్రంనజుహవాంచక్రిరే ఏతంవైతమాత్మానంవిదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చలోకైషణాయాశ్చవ్యుత్థాయాథభిక్షాచర్యంచరంతీ'త్యేవంజాతీయకా । యాజ్ఞవల్క్యాదీనామపిబ్రహ్మవిదామకర్మనిష్ఠత్వందృశ్యతే 'ఏతావదరేఖల్వమృతత్వమితిహోక్త్వా యాజ్ఞవల్క్యః ప్రవవ్రాజే'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః । అపిచ 'యక్ష్యమాణో హవై భగవంతోఽహమస్మీ'త్యేతల్లింగదర్శనంవైశ్వానరవిద్యావిషయం । సంభవతిచసోపాధికాయాంబ్రహ్మవిద్యాయాంకర్మసాహిత్యదర్శనం, నత్వత్రాపి కర్మాంగత్వమస్తి ప్రకరణాద్యభావాత్ ॥ యత్పునరుక్తం 'తచ్ఛ్రుతే'రితి, అత్రబ్రూమః ॥ ... ... ※

※ సూ ॥ ౧౦ ॥ అసార్వత్రికీ ॥ ※

'యదేవవిద్యయాకరోతీ'త్యేషాశ్రుతిర్నసర్వవిద్యావిషయా ప్రకృతవిద్యాభిసంబంధాత్ ప్రకృతాచోద్గీథవిద్యా 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'త్యత్ర (ఛాం) ... ... ※

※ సూ ॥ ౧౧ ॥ విభాగశ్శతవత్ ॥ ※

యదప్యుక్తం 'తంవిద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే' ఇత్యేతత్సమన్వారంభవచనమస్వాతంత్ర్యం విద్యాయా లింగమితి, తత్ప్రత్యుచ్యతే విభాగోఽత్రద్రష్టవ్యో విద్యాఽన్యంపురుషమన్వారభతే కర్మాన్యమితి శతవత్-యథాశతమాభ్యాందీయతామిత్యుక్తేవిభజ్యదీయతే పంచాశదేకస్మై పంచాశదపరస్మైతద్వత్ ।

త్వేనఅన్యథాసిద్ధమిత్యాహ ॥ తుల్యంత్వితి ॥ కించ యస్యకర్మసనబ్రహ్మవిదిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ తర్హివైశ్వానరవిద్యాయాః కర్మాంగత్వంస్యాదిత్యత ఆహ ॥ నత్వితి ॥ బ్రహ్మవిదాం లోకసంగ్రహార్థంక్రియమాణమపికర్మ నభవతి అభిమానాభావేనానధికారిత్వాదితిభావః ॥ ౧౦ ... ... ※

౧౧. సమన్వారంభవచనస్యాముముక్షువిషయత్వమంగీకృత్యవిద్యాఽన్యంముముక్షుం ముక్త్వాన్వారభత ఇతివిభా

గదుక్తస్సూత్రకృతా, వస్తుతస్తు తన్నాస్తీత్యాహ ॥ నచేదం సమన్వారంభవచనమితి ॥ తత్ర సంసారివిషయే తత్ విద్యే త్యాదివాక్యం ప్రాప్తానువాదిని విద్యాదిపదార్థమాహ ॥ తత్రేతి ॥ విహితా ఉద్గీథాదివిద్యా ప్రతిషిద్ధా చ నగ్నస్త్రీధ్యానాదిరూపా॥ ... ... *

౧౨. యచ్చైతదితి - ఉక్తమితి శేషః॥ అవిద్యత్వాత్ - వేదార్థజ్ఞానశూన్యత్వాదిత్యర్థః । మాత్రపదమాత్మజ్ఞానస్య వ్యావర్తకం న కర్మజ్ఞానస్యేత్యాహ ॥ నైష దోష ఇతి॥ ౧౩. ... ... *

నచేదం సమన్వారంభవచనం ముముక్షువిషయం 'ఇతి ను కామయమాన' ఇతి సంసారివిషయత్వోపసంహారాత్ 'అథాకామయమాన' ఇతి చ ముముక్షోః పృథగుపక్రమాత్ । తత్ర సంసారివిషయమేవ విద్యా విహితా ప్రతిషిద్ధా చ పరిగృహ్యేతే - విశేషాభావాత్ । కర్మాపి విహితం ప్రతిషిద్ధం చ యథాప్రాప్తానువాదిత్వాత్ । ఏవం సత్యవిభాగేనాపీదం సమన్వారంభవచనమవకల్పతే ॥ ... ... *

యచ్చైతత్ 'తద్వతో విధానా'దితి, అత ఉత్తరం పఠతి.

సూ॥౧౨॥ అధ్యయనమాత్రవతః॥

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యే'త్యత్రాధ్యయనమాత్రస్య శ్రవణాదధ్యయనమాత్రవత ఏవ కర్మవిధిరిత్యధ్యవస్యామః । నన్వేవం సత్యవిద్యత్వాదనధికారః కర్మసు ప్రసజ్యేత । నైష దోషః, నవయమధ్యయనప్రభవం కర్మావబోధనమధికారకారణం వారయామః కింతర్హ్యౌపనిషదమాత్మజ్ఞానం స్వాతంత్ర్యేణైవ ప్రయోజనవత్ ప్రతీయమానం న కర్మాధికారకారణతాం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతావత్ప్రతిపాదయామః యథా చ న క్రత్వంతరజ్ఞానం క్రత్వంతరాధికారిణాపేక్ష్యతే ఏవమేతదపి ద్రష్టవ్యమితి ॥ యదప్యుక్తం నియమాచ్చేతి, అత్రాభిధీయతే॥ ... ... *

సూ॥౧౩॥ నావిశేషాత్॥

'కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషే'దిత్యేవమాదిషు నియమశ్రవణేషు న విదుష ఇతి విశేషోఽస్తి అవిశేషేణ నియమవిధానాత్ ॥ ... ... *

సూ॥౧౪॥ స్తుతయేఽనుమతిర్వా॥

'కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీ'త్యత్రాపరో విశేష ఆఖ్యాయతే, యద్యప్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాద్విద్వానేవ కుర్వన్నితి సంబధ్యేత, తథాపి విద్యాస్తుతయే కర్మానుజ్ఞానమేతదితి ద్రష్టవ్యం 'న కర్మ లిప్యతే నర' ఇతి హి వక్ష్యతి । ఏతదుక్తం భవతి యావజ్జీవం కర్మ కుర్వత్యపి పురుషే విదుషి న కర్మలేపాయ భవతి విద్యాసామర్థ్యాదితి తదేవం విద్యా స్తూయతే॥ ... ... *

సూ॥౧౫॥ కామకారేణ చైకే॥

అపి చైకే విద్వాంసః ప్రత్యక్షీకృతవిద్యాఫలాస్సంతస్తదవష్టంభాత్ఫలాంతరసాధనేషు ప్రజాదిషు ప్రయోజనాభావం పరామృశంతి, కామకారేణేతి । శ్రుతిర్భవతి వాజసనేయినాం 'ఏతద్ధ స్మ వై తత్ పూర్వే విద్వాంసః ప్రజాం న కామయంతే కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాఽయం లోక' ఇతి।

౧౪. నియమవాక్యమజ్ఞవిషయమిత్యుక్తం విదుషో జ్ఞానస్తుత్యర్థం చేత్యాహ ॥ స్తుతయ ఇతి ॥ ఏవం కర్మ కుర్వత్యపి త్వయి నరే నేతో విద్యాసాధ్యాత్ బ్రహ్మభావాదన్యథాఽస్తి కర్మణా సంసారో నాస్తీతి యావత్ । యతః కర్మ న లిప్యతే అపూర్వరూపలేపాయ న భవతీత్యర్థః శ్రుతేరితి భావః॥ ... ... *

౧౫. స్వేచ్ఛాతః కర్మసాధనప్రజాదిత్యాగలింగాచ్చ విద్యా స్వతంత్రఫలేత్యాహ ॥ కామేతి ॥ తదేతత్ బ్రహ్మ యేషాం నోఽస్మాకం అయమపరోక్ష ఆత్మాఽయమేవ లోకః పురుషార్థః తే వయం కిం ప్రజాదినా కరిష్యామ ఇత్యాలోచ్య కర్మ

త్యక్తవంత ఇత్యర్థః॥ నన్వయం లోక ఇతి జ్ఞానఫలస్య ప్రత్యక్షతో వ్యక్తిరయుక్తా కర్మఫలవదదృష్టత్వాదిత్యత ఆహ॥ అనుభవేతి.*
౧౬. న కేవలమనుపయోగాత్ జ్ఞానస్య కర్మానంగత్వం కింతు కర్మనాశకత్వాచ్చేత్యాహ ॥ ఉపమర్దం చేతి ॥ ... *
౧౭. కించ కర్మతత్త్వజ్ఞానే నాంగాంగిభూతే భిన్నాధికారిస్థత్వాత్ రాజసూయబృహస్పతిసవవదిత్యాహ ॥ ఊర్ధ్వేతి ॥ త్రయో ధర్మస్కంధాః కర్మప్రధానా ఆశ్రమాః చతుర్థో బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యర్థః 'బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్య ఏష వా అనృణ' ఇతి శ్రుతేః 'ఋణాని త్రీణ్యపాకృత్య మనో మోక్షే నివేశయేత్ అనపాకృత్య మోక్షం తు సేవమానో వ్రజత్యధ' ఇతి స్మృతేశ్చ ప్రాప్తగార్హస్థ్యస్యైవ నిస్తీర్ణఋణత్రయస్య పారివ్రాజ్యమిత్యపి శంకా న కార్యా 'బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే'దితి, 'యమాశ్రమమిచ్ఛేత్తమావసే'దితి చ విధిశ్రుతిస్మృతివిరోధేనార్థ

అనుభవారూఢమేవ చ విద్యాఫలం న క్రియాఫలవత్ కాలాంతరభావీత్యసకృదవోచామ, అతోఽపి న విద్యాయాః కర్మశేషత్వం నాపి తద్విషయాయాః ఫలశ్రుతేరయథార్థత్వం శక్యమాశ్రయితుమ్ ॥ ... *

సూ. ౧౬. ॥ ఉపమర్దం చ ॥

అపి చ కర్మాధికారహేతోః క్రియాకారకఫలలక్షణస్య సమస్తస్య ప్రపంచస్యావిద్యాకృతస్య విద్యాసామర్థ్యాత్ స్వరూపోపమర్దమామనంతి 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్తత్కేన కం జిఘ్రే'దిత్యాదినా। వేదాంతోదితాత్మజ్ఞానపూర్వికాం తు కర్మాధికారసిద్ధిం ప్రత్యాశాసానస్య కర్మాధికారోచ్ఛిత్తిరేవ ప్రసజ్యేత, తస్మాదపి స్వాతంత్ర్యం విద్యాయాః ॥ ... ...*

సూ. ౧౭. ॥ ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి ॥

ఊర్ధ్వరేతస్సు చాశ్రమేషు విద్యా శ్రూయతే, న చ తత్ర కర్మాంగత్వం విద్యాయా ఉపపద్యతే కర్మాభావాత్, న హ్యగ్నిహోత్రాదీని వైదికాని కర్మాణి తేషాం సంతి। స్యాదేతత్, ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా న శ్రూయంతే వేద ఇతి తదపి నాస్తి తేఽపి హి వైదికేషు శబ్దేష్వవగమ్యంతే 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే' 'తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసంత్యరణ్యే' 'ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి' 'బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే'దిత్యేవమాదిషు । ప్రతిపన్నాప్రతిపన్నగార్హస్థ్యానామపాకృతానపాకృతఋణత్రయాణాం చోర్ధ్వరేతస్త్వం శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధం తస్మాదపి స్వాతంత్ర్యం విద్యాయా ఇతి ॥ ... ...*

సూ. ౧౮ ॥ పరామర్శం జైమినిరచోదనా చాపవదతి హి ॥

'త్రయో ధర్మస్కంధా' ఇత్యాదయో యే శబ్దా ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమాణాం సద్భావాయోదాహృతాః న తే తత్ప్రతిపాదనాయ ప్రభవంతి, యతః పరామర్శమేషు శబ్దేష్వాశ్రమాంతరాణాం జైమినిరాచార్యో మన్యతే న విధిం, కుతః న హ్యత్ర లిఙాదీనామన్యతమశ్చోదనాశబ్దోఽస్తి । అర్థాంతరపరత్వం చైతేషాం ప్రత్యేకముపలభ్యతే 'త్రయో ధర్మస్కంధా' ఇత్యత్ర తావద్యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి ప్రథమః, తప ఏవ ద్వితీయః, బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోఽత్యంతమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్ -

వాదశ్రుతిస్మృత్యోర్విరక్తవిషయత్వావగమాదిత్యాహ ॥ ప్రతిపన్నేతి ॥ తస్మాత్ - సన్న్యాసనిష్ఠత్వాదిత్యర్థః ॥
ఇతి ప్రథమాధికరణమ్ ॥ ... ... *
౧౮. సన్న్యాసో నాస్తీత్యాక్షిపతి* పరామర్శం జైమినిరితి* ॥ ఊర్ధ్వరేతశ్శబ్దితం పారివ్రాజ్యమనుష్ఠేయం న వేతి మానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాం సందేహే భ్రాంతిమూలత్వాన్నానుష్ఠేయమిత్యాహ ॥ త్రయ ఇతి ॥ ఆశ్రమాణామవాంతరభేదాపేక్షయా బహువచనం। తథా చ కాణ్వాయనస్మృతిరర్థతోఽనుక్రమ్యతే గాయత్రో బ్రాహ్మః ప్రాజాపత్యో బృహన్నితి బ్రహ్మచారీ చతుర్విధః । తతోపనయనాదూర్ధ్వం యస్త్రిరాత్రమక్షారలవణాశీ గాయత్రీమధీతే స గాయత్రః । యస్తు వేదస్య గ్రహణాంతం బ్రహ్మచర్యం చరతి స బ్రాహ్మః । ఋతుకాలే స్వదారగామీ నిత్యం పరస్త్రీవిముఖః స ప్రాజాపత్యః, సంవత్సరం

వేదవ్రతకృద్వటుర్వా ప్రాజాపత్యః । ఆమరణం గురుకులవాసీ నైష్ఠికో బృహన్నిత్యుచ్యతే। గృహస్థోఽపి చతుర్విధః, వార్తాక
శ్శాలీనో యాయావరో ఘోరసన్న్యాసికశ్చేతి । తత్ర కృషిగోరక్షాదికృతయా వైశ్యాదివృత్త్యా జీవన్ నిత్యాదిక్రియాపరో
వార్తాకవృత్తిః। యాయావరస్త్వయాచితవృత్తిర్యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహవిముఖః। శాలీనస్తు షట్కర్మనిరతో యాజనా
దివృత్తిసంచయీ । ఉద్ధృతపరిపూతాభిరద్భిః కార్యం కుర్వన్ ప్రత్యహం శిలోంఛవృత్తిః గ్రామవాసీ ఘోరసన్న్యాసిక ఇ
త్యుచ్యతే హింసావిముఖత్వాత్ । వానప్రస్థా అపి చతుర్విధాః, వైఖానస ఔదుంబరో వాలఖిల్యః ఫేనపశ్చేతి। తత్ర అకృష్ట
పచ్యౌషధీభిః గ్రామబహిష్కృతాభిః అగ్నిహోత్రాదికుర్వన్ వైఖానస ఇత్యుచ్యతే । యస్తు ప్రాతరుత్థాయ యాం దిశం
పశ్యతి తత్రత్యౌదుంబరీబదరనీవారశ్యామాకైః కర్మపరస్స ఔదుంబరః। యస్తు జటావల్కలధారీ అష్టౌ మాసాన్ ప్రత్యుపా
ర్జనకృచ్చాతుర్మాస్యసంగృహీతాశీ కార్తిక్యాం సంగృహీతపుష్పఫలత్యాగీ స వాలఖిల్యః। ఫేనపాస్తు శీర్ణపర్ణఫలవృత్త
యః యత్ర క్వచిద్వసంతః కర్మపరా ఇతి । తథా పరివ్రాజకాశ్చతుర్విధాః, కుటీచకా బహూదకా హంసాః పరమహంసా
శ్చేతి । తత్ర స్వపుత్రగృహేభిక్షాం చరంతస్త్రిదండినః కుటీచకాః । బహూదకాస్తు త్రిదండినః శిక్యజలపవిత్రపాదుకా
సనశిఖాయజ్ఞోపవీతకౌపీనకాషాయవేషధరాస్తీర్థాన్ పర్యటంతో భైక్షం చరంత ఆత్మానం ప్రార్థయంతే । హంసా ఏకదం
డినః శిఖావర్జం యజ్ఞోపవీతధరాః శిక్యకమండలుపాణయో గ్రామైకరాత్రవాసినః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణపరాః ।

సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా భవంతీతి పరామర్శపూర్వకమాశ్రమాణామనాత్యంతికఫలత్వం సంకీర్త్యాత్యంతిక
ఫలతయా బ్రహ్మసంస్థతా స్తూయతే ‘బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీ’తి । నను పరామర్శేప్యాశ్రమా గ
మ్యంత ఏవ, సత్యం గమ్యంతే, స్మృత్యాచారాభ్యాం తు తేషాం ప్రసిద్ధిర్న ప్రత్యక్షశ్రుతేః, అత
శ్చ ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే సత్యనాదరణీయాస్తే భవిష్యంత్యనధికృతవిషయా వా । నను గార్హస్థ్యమపి స
హైవోర్ధ్వరేతోభిః పరామృష్టం యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి ప్రథమ ఇతి, సత్యమేవం, తథాపి గృహస్థం
ప్రత్యేవాగ్నిహోత్రాదీనాం కర్మణాం విధానాత్ శ్రుతిప్రసిద్ధమేవ తదస్తిత్వం, తస్మాత్ స్తుత్యర్థ ఏ
వాయం పరామర్శో న చోదనా। అపి చ అపవదతి హి ప్రత్యక్షశ్రుతిరాశ్రమాంతరం ‘వీరహా వా ఏష దేవా
నాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే. ఆచార్యాయ ప్రియం ధనమాహృత్య ప్రజాతంతుం మా వ్యవచ్ఛేత్సీః. నాపు
త్రస్య లోకోఽస్తీతి. తత్సర్వే పశవో విదు’రిత్యేవమాద్యా। తథా ‘యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే త
పశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసంత్యరణ్యే’ ఇతి చ దేవయానోపదేశో నాశ్రమాంతరోపదేశః। సందిగ్ధం చాశ్రమాంత

పరమహంసాస్తు ఏకదండధరాః ముండ్యయజ్ఞోపవీతిన స్త్యక్తసర్వకర్మాణ ఆత్మనిష్ఠా ఇతి। అత్ర పూర్వపక్షే స
న్న్యాసాభావాత్ జ్ఞానస్య స్వతంత్రఫలత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తద్భావాత్తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః । స్కంధా ఆశ్రమాః ఆ
త్మానం శరీరం ఆచార్యస్య కులే గృహే కలయన్ నైష్ఠిక ఇత్యర్థః । స్కంధశ్రుతావాశ్రమా న విధీయంతే కింతు బ్రహ్మసం
స్థతాస్తుత్యర్థమనూద్యంత ఇత్యుక్తే శంకతే ॥ నను పరామర్శేపీతి ॥ అనువాదాపేక్షితపురోవాదాత్ ప్రతీతిమంగీకరో
తి ॥ సత్యమితి ॥ ప్రత్యక్షస్కంధశ్రుతిరేవ పురోవాదోఽస్తు నానువాద ఇత్యత ఆహ ॥ స్మృతీతి ॥ తయోరపీయమేవ శ్రుతి
మూలమస్తు క్లృప్తశ్రుతౌ విధిమాత్రకల్పనాలాఘవాత్ అస్యానువాదత్వే తు మూలత్వేనానగ్నికాశ్రమశ్రుతిః తత్ర విధి
శ్చేతి ద్వయకల్పనాగౌరవాదిత్యత ఆహ ॥ అతశ్చేతి. స్మార్తత్వాత్ । యావజ్జీవకర్మవిధిశ్రుత్యా విరుద్ధాస్త్వనగ్నికాశ్ర
మా ఉపేక్ష్యాః కర్మానధికృతైరంధాదిభిర్వాఽనుష్ఠేయా ఇత్యర్థః । యావజ్జీవశ్రుతివిరోధాల్లాఘవం త్యాజ్యమితి భా
వః । స్కంధశ్రుతావనువాద్యత్వావిశేషాత్ గార్హస్థ్యవదితరేషామనుష్ఠేయత్వమాశంక్య తస్య శ్రౌతత్వాదనుష్ఠానం
నేతరేషామశ్రౌతత్వాత్ అతో బ్రహ్మసంస్థతాస్తుతిపరమిదం స్కంధవాక్యమిత్యాహ ॥ నన్విత్యాదినా॥ స్కంధవాక్యస్య
స్తుతిపరత్వవత్ వాక్యాంతరస్యాపి స్తుతిపరత్వమిత్యాహ ॥ తథా చేతి॥ తథా చ ఛందోగాస్తు దేవయానం పంథానం శంసంతి
‘యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవంతీ’తి వాక్యశేషాదిత్యర్థః। స్కంధశబ్దస్యాశ్రమే అరూఢత్వా

చ్చాత్రనాశ్రమవిధిరిత్యాహ ॥ సందిగ్ధంచేతి॥తర్హి ప్రవ్రజంతీత్యాశ్రమవిధిరిత్యతఆహ ॥తథైవమితి॥ ఆత్మలోకో మహీయా న్యదగ్ధమశక్యాం ప్రవ్రజ్యామపికుర్వంతీతిస్తుతిః- వర్తమానాపదేశాదిత్యర్థః । సంప్రతిపూర్వపక్షమాక్షిప్యఇయంశ్రుతి ర్నాస్తీతికృత్వాచింత్యతఇత్యాహ॥నన్విత్యాదినా॥... ... ... *

౧౯॥ స్కంధశ్రుతా వితరాశ్రమాఃశ్రుత్యంతరవిహితాఅనూద్యంతే ఏతద్వాక్యానువాద్యత్వాత్ గార్హస్థ్య వదితిసిద్ధాంతయతి॥ అనుష్ఠేయమితి ॥ అనువాదస్యక్వచిద్విధిపూర్వకత్వేదృష్టాంతమాహ ॥ యథాచేతి ॥ 'నివీతంమను ష్యాణాంప్రాచీనావీతంపితౄణాముపవీతందేవానా'మితి వాక్యాత్ దైవేకర్మణ్యుపవీతంవిధీయతే తత్స్తుత్యేద్వయమ నూద్యతే మానుషక్రియాసు దేహార్ధవస్త్రబంధనాఖ్యనివీతస్య సౌకర్యార్థతయాప్రాప్తత్వాత్ పిత్ర్యేకర్మణిచే

రాభిధానం 'తపఏవద్వితీయ'ఇత్యేవమాదిషు । తథా 'ఏతమేవప్రవ్రాజినోలోకమిచ్ఛంతఃప్రవ్రజంతీ'తి లోకసంస్తవోఽయంనపారివ్రాజ్యవిధిః। నను బ్రహ్మచర్యాదేవప్రవ్రజేదితివిస్పష్టమిదంప్రత్యక్షంపారివ్రా జ్యవిధానంజాబాలానాం । సత్యమేవమేతత్,అనపేక్ష్యత్వేతాంశ్రుతిమయంవిచారఇతిద్రష్టవ్యమ్॥...*

※ సూ ॥౧౯॥ అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః॥ ※

అనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరంబాదరాయణ ఆచార్యోమన్యతే, వేదేశ్రవణాత్ అగ్నిహోత్రాదీనాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్తద్విరోధాదనధికృతానుష్ఠేయ మాశ్రమాంతరమితిమాంమతిం నిరాకరోతి గా ర్హస్థ్యవదేవాశ్రమాంతరమప్యనిచ్ఛతా ప్రతిపత్తవ్యమితిమన్యమానః । కుతః, సామ్యశ్రుతేః, సమా నాహి గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య పరామర్శశ్రుతిర్దృశ్యతే 'త్రయోధర్మస్కంధా'ఇత్యాద్యా యథేహశ్రుత్యంతరవిహితమేవగార్హస్థ్యంపరామృష్టం, ఏవమాశ్రమాంతరమపీతిప్రతిపత్తవ్యం, య థాచశాస్త్రాంతరప్రాప్తయోరేవనివీతప్రాచీనావీతయోఃపరామర్శఉపవీతవిధిపరేవాక్యే,తస్మాత్తుల్యా మనుష్ఠేయత్వంగార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య । తథా 'ఏతమేవప్రవ్రాజినోలోకమిచ్ఛంతఃప్రవ్ర జంతీ'త్యస్య వేదానువచనాదిభిస్సమభివ్యాహారః 'యేచేమేఽరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసత'ఇత్యస్య పం చాగ్నివిద్యయా । యత్తూక్తం 'తపఏవద్వితీయ'ఇత్యాదిష్వాశ్రమాంతరాభిధానం సందిగ్ధమితి, నైష దోషః,నిశ్చయకారణసద్భావాత్ 'త్రయోధర్మస్కంధా'ఇతిహిస్కంధత్రిత్వంప్రతిజ్ఞాతం, నచయజ్ఞా దయోభూయాంసోధర్మాఉత్పత్తిభిన్నాస్సంతోఽన్యత్రాశ్రమసంబంధాత్త్రిత్వేఽన్తర్భావయితుంశక్యం తే।తత్రయజ్ఞాదిలింగోగృహస్థాశ్రమఏకోధర్మస్కంధోనిర్దిష్టః, బ్రహ్మచారీతిచస్పష్టఆశ్రమనిర్దేశః,తపఇ త్యపికోఽన్యస్తపఃప్రధానాదాశ్రమాద్ధర్మస్కంధోఽభ్యుపగమ్యేత 'యేచేమేఽరణ్య'ఇతిచారణ్యలింగా త్ శ్రద్ధాతపోభ్యామాశ్రమగృహీతిః। తస్మాత్పరామర్శేప్యనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరం ॥ ....*

※ సూ॥౨౦॥ విధిర్వాధారణవత్॥ ※

విధిర్వాఽయమాశ్రమాంతరస్య నపరామర్శమాత్రం । ననువిధిత్వాభ్యుపగమే ఏకవాక్యతాప్రతీతి

ప్రాచీనావీతస్యాపివిధ్యంతరప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః । వాక్యాంతరేచసాక్షాదేవపారివ్రాజ్యస్య విధిర్విధేయస్యాపిహి త్వాదిత్యాహ ॥ తథైవమేవేతి ॥ అస్యేతిపారివ్రాజ్యోక్తిః విధేయవేదానువచనాదిసాహిత్యాత్ పారివ్రాజ్యస్యవిధే యతేత్యర్థః । వాక్యాంతరేపిసామ్యశ్రుతిమాహ॥ యేచేమఇతి॥ అస్యేతివానప్రస్థోక్తిః విధేయపంచాగ్నివిద్యయావాన ప్రస్థస్యసహోక్తత్వాత్ తదపివిధేయమిత్యర్థః । శ్రుతత్రిత్వాన్యథానుపపత్త్యాస్కంధశబ్దస్యాశ్రమపరత్వనిశ్చయ ఇత్యాహ ॥ యత్తూక్తమిత్యాదినా ॥ ఉత్పత్తిభిన్నా ఇతి- యజేత అధ్యేతవ్యందద్యాదితిపృథగుత్పన్నా ఇత్యర్థః॥......*

౨౦ ॥ స్కంధశ్రుతేరనువాదకత్వమంగీకృత్య విధ్యంతరకల్పనేన ఆశ్రమాఅనుష్ఠేయాఇత్యుక్తం ఇదానీం విధి త్వం తస్యాఏవకల్ప్యంలాఘవాదిత్యాహ ॥ విధిర్వేతి ॥ యావజ్జీవాదిశ్రుతేరవిరక్తవిషయత్వాన్నలాఘవబాధకత్వమి

తిభావః । అల్పఫలత్వేనాశ్రమత్రయనిందయా బ్రహ్మసంస్థతాస్తుతిపరమేకమిదంవాక్యంభాతి తత్రాశ్రమవిధి చతుష్టయమయుక్తమితిశంకతే ॥ నన్వితి ॥ ఆశ్రమాణాంవిధ్యంతరప్రాప్త్యభావాత్ అనువాదాయోగాత్ స్తుతిలక్షణాదోషాచ్చవరంవిస్పష్టాశ్రమ విధిభేదకల్పనం అపూర్వత్వాదిత్యాహ ॥ సత్యమిత్యాదినా ॥ ప్రతీతైకవాక్యత్వభంగేనవిధిభేదకల్పనేదృష్టాంతమాహ ॥ ధారణవదితి ॥ మహాపితృయజ్ఞేప్రేతాగ్నిహోత్రేస్రుచిప్రక్షిప్తంహవి రాహవనీయంప్రతి యదానీయతే తదాతస్యహవిషోఽధస్తాత్సమిధంధారయన్ననుద్రవేదితివిహితాధోధారణస్తావకతయా‘ఉపరిహీ’త్యస్యైకవాక్యత్వ సంభవేపి దైవేహోమేస్రుగ్దండోపరిసమిద్ధారణే విధిరేవా పూర్వత్వాదితి వాక్యభేదస్తృతీయాధ్యాయే జైమిన్యాచార్యేణోక్త ఇత్యర్థః । ఏవంచత్వార ఆశ్రమావిధీయంతఇతి పక్ష ఉక్తః సంప్రత్యాశ్రమ త్రయానువాదేనపారివ్రాజ్యమేకమేవ విధీయతఇతి పక్షాంతరమాహ ॥ యదాపీత్యాదినా ॥ బ్రహ్మసంస్థతావిధౌకథంపారివ్రా

ణముపదిశ్యేత ప్రతీయతేచాత్రైకవాక్యతా పుణ్యలోకఫలాస్త్రయో ధర్మస్కంధాః బ్రహ్మసంస్థతామృతత్వఫలేతి । సత్యమేవమేతత్, సతీమప్యేతామేకవాక్యతా ప్రతీతింపరిత్యజ్య విధిరేవాభ్యుపగంతవ్యః, అపూర్వత్వా ద్విధ్యంతరస్యాదర్శనాద్విస్పష్టాచ్చాశ్రమాంతరప్రత్యయాద్గుణవాద కల్పనయైకవాక్యత్వయోజనానుపపత్తేః । ధారణవత్, యథా ‘అధస్తాత్సమిధంధారయన్ననుద్రవేదుపరిహి దేవేభ్యోధారయతీ’త్యత్రసత్యామప్యధోధారణేనైకవాక్యతాప్రతీతౌ విధీయతఏవోపరిధారణమపూర్వత్వాత్ । తథాచోక్తంశేషలక్షణే ‘విధిస్తుధారణేఽపూర్వత్వా’దితి, తద్వదిహాప్యాశ్రమపరామర్శశ్రుతిర్విధిరేవేతికల్ప్యతే । యదాపిపరామర్శఏవాయమాశ్రమాంతరాణాం తదాపిబ్రహ్మసంస్థతా తావత్స్తుతిసామర్థ్యాదవశ్యంవిధేయాఽభ్యుపగంతవ్యా । సాచకించతుర్ష్వాశ్రమేషు యస్యకస్యచిద్భవత్యాహోస్విత్ పరివ్రాజకస్యైవేతి వివేక్తవ్యం, యదిచ బ్రహ్మచార్యంతేష్వాశ్రమేషు పరామృశ్యమానేషుపరివ్రాజకోపిపరామృష్టః తతశ్చతుర్ణామప్యాశ్రమాణాం పరామృష్టత్వావిశేషాదనాశ్రమిత్వానుపపత్తేశ్చ యఃకశ్చిచ్చతుర్ష్వాశ్రమేషు బ్రహ్మసంస్థోభవిష్యతి అథ నపరామృష్ట స్తతఃపరిశిష్యమాణః పరివ్రాడేవబ్రహ్మసంస్థఇతి సేత్స్యతి, తత్రతపశ్శబ్దేన వైఖానసగ్రహణాపరామృష్టఃపరివ్రాడపీతికేచిత్, తదయుక్తం, నహిసత్యాంగతౌవానప్రస్థవిశేషణేనపరివ్రాజకోగ్రహణమర్హతి, యథాచాత్రబ్రహ్మచారిగృహమేధినావసాధారణేనైవస్వేనస్వేనవిశేషణేనవిశేషితౌఏవంభిక్షువైఖానసావపీతియుక్తం । తపశ్చాసాధారణోధర్మోవానప్రస్థానాం కాయక్లేశప్రధానత్వాత్తపశ్శబ్దస్యతత్రరూఢేః, భిక్షోస్తుధర్మఇంద్రియసంయమాదిర్లక్షణనైవ యదితపశ్శబ్దేనాభిలప్యేత, చతుష్ట్వేనచప్రసిద్ధాఆశ్రమాస్త్రిత్వేనపరామృశ్యంత ఇత్యన్యాయ్యం । అపిచభేదవ్యపదేశోఽత్రభవతి ‘ఏతేపుణ్యలో

జ్యవిధిరిత్యాశంక్యవిచారయతి ॥ సాచేతి ॥ నను త్రయఇతి వాక్యే ఆశ్రమచతుష్టయస్య ప్రాప్తేర్నిర్బీజోఽయం విచారఇత్యాశంక్యతద్వాక్యేపరివ్రాజకః పరామృష్టోనవేతిసందిహ్య ఆద్యేపూర్వపక్షప్రాప్తిమాహ ॥ యదిచేతి ॥ నన్వనాశ్రమ్యేవబ్రహ్మసంస్థఃకింనస్యాదతఆహ ॥ అనాశ్రమిత్వేతి ॥ ‘అనాశ్రమీనతిష్ఠేత’ఇతినిషేధాదితిభావః । ద్వితీయేసిద్ధాంతప్రాప్తిమాహ ॥ అథేతి ॥ ఏవంపరామర్శతదభావాభ్యాం సంశయముక్త్వాపూర్వపక్షయతి ॥తత్రేతి॥ వనస్థస్యహిఅసాధారణం కృచ్ఛ్రాదికంతపఇతి ప్రసిద్ధం, ఏకేనతపశ్శబ్దేన ఉభయగ్రహణమన్యాయ్యం, భిక్షోస్తపస్విత్వప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ, తథాచ యజ్ఞాద్యసాధారణ ధర్మద్వారాగృహస్థాద్యాశ్రమత్రయవత్ బ్రహ్మసంస్థశబ్దేనైవ బ్రహ్మవిద్యాప్రధానశ్చతుర్థాశ్రమోగృహ్యతే సచస్తుతిసామర్థ్యాత్ సహబ్రహ్మసంస్థయావిధీయతఇతి సిద్ధాంతయతి ॥ తదయుక్తమిత్యాదినా ॥ పృథగ్వ్యపదేశాచ్చ బ్రహ్మసంస్థః పూర్వోక్తేభ్యః ఆశ్రమిభ్యః పృథగ్భాత ఇత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥

నచావస్థాభేదేన తేషామేవ బ్రహ్మసంస్థా స్యాదితి వాచ్యం, కాలభేదేనాపి సతి మందప్రజ్ఞత్వే ప్రజ్ఞాధిక్యవత్ సతి కర్మిత్వే తేషాం విక్షిప్తచేతసాం బ్రహ్మసంస్థానుపపత్తేః కర్మత్యాగే చ పరివ్రాడేవ బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యస్మదిష్టసిద్ధిరితి భావః । ఇమమేవార్థం స్పష్టయితుమాశంకతే ॥ కథం పునరితి ॥ యద్యపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్సన్న్యాసాశ్రమే న రూఢః తథాపి యోగాత్తమేవోపస్థాపయతి, అన్యాశ్రమేషు యౌగికార్థాసమవాయాదిత్యాహ ॥ అతోఽభిధీయత ఇతి ॥ సర్వకర్మత్యాగినః ప్రణవార్థబ్రహ్మనిష్ఠాతిరేకేణ అనుష్ఠేయం నాస్తీత్యత్ర మానమాహ ॥ తథా చేతి ॥ న్యాసస్సన్న్యాసః బ్రహ్మేతి స్తుతా । హేతుమాహ ॥ బ్రహ్మ హీతి ॥ హిరణ్యగర్భో హి పర ఇతి ప్రసిద్ధః - అతో బ్రహ్మత్వేన స్తుతస్సన్న్యాసః పర ఏవేతి స్తుత్వా కర్మాణి నిందతి ॥ తానీతి ॥ తతో న్యాస ఏవ జ్ఞానద్వారా మోచకత్వాదధిక ఇత్యర్థః । తద్బుద్ధయో బ్రహ్మచి

కభాజః ఏషోఽమృతత్వభాగితి । పృథక్త్వే చైవం భేదవ్యపదేశోఽవకల్పతే, న హ్యేవం భవతి దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మందప్రజ్ఞావన్యతరస్తు తయోర్మహాప్రజ్ఞ ఇతి । భవతి త్వేవం దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మందప్రజ్ఞౌ విష్ణుమిత్రస్తు మహాప్రజ్ఞ ఇతి । తస్మాత్పూర్వే త్రయ ఆశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడమృతత్వభాక్ । కథం పునర్బ్రహ్మసంస్థశబ్దో యోగాత్ ప్రవర్తమానః సర్వత్ర సంభవన్ పరివ్రాజక ఏవావతిష్ఠేత రూఢ్యభ్యుపగమే చాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగ ఇతి । అతోఽభిధీయతే। బ్రహ్మసంస్థ ఇతి హి బ్రహ్మణి సమాప్తిరనన్యవ్యాపారతారూపం తన్నిష్ఠత్వమభిధీయతే తచ్చ త్రయాణామాశ్రమాణాం న సంభవతి స్వాశ్రమవిహితకర్మాననుష్ఠానే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్ పరివ్రాజకస్య తు సర్వకర్మసన్న్యాసాత్ ప్రత్యవాయో న సంభవత్యననుష్ఠాననిమిత్తః, శమదమాదిస్తు తదీయో ధర్మో బ్రహ్మసంస్థతాయా ఉపోద్బలకో న విరోధీ । బ్రహ్మనిష్ఠత్వమేవ హి తస్య శమదమాద్యుపబృంహితం స్వాశ్రమవిహితం కర్మ, యజ్ఞాదీని చేతరేషాం, తద్వ్యతిక్రమే చ తస్య ప్రత్యవాయః। తథా చ 'న్యాస ఇతి బ్రహ్మ బ్రహ్మా హి పరః పరో హి బ్రహ్మా తాని వా ఏతాన్యవరాణి తపాంసి న్యాస ఏవాత్యరేచయత్, వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాస్సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వా' ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః । స్మృతయశ్చ 'తద్బుద్ధయస్తదాత్మానస్తన్నిష్ఠాస్తత్పరాయణా' ఇత్యాద్యాః బ్రహ్మసంస్థస్య కర్మాభావం దర్శయంతి । తస్మాత్పరివ్రాజకస్యాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగ ఇత్యేషోఽపి దోషో నావతరతి । తదేవం పరామర్శేఽపీతరేషామాశ్రమాణాం పారివ్రాజ్యం తావద్బ్రహ్మసంస్థతాలక్షణం లభ్యత ఏవ । అనపేక్ష్యైవ జాబాలశ్రుతిమాశ్రమాంతరవిధాయినీం మయ యమాచార్యేణ విచారః ప్రవర్తితః, విద్యత ఏవ త్వాశ్రమాంతరవిధిశ్రుతిః ప్రత్యక్షా 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహీ భూత్వా వనీ భవేత్ వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్ యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వే'తి । న చేయం శ్రుతిరనధికృతవిషయా శక్యా వక్తుం, అవిశేషశ్రవణాత్ పృథగ్విధానాచ్చానధికృతానాం । అథ పునరేవ 'వ్రతీ వాఽవ్రతీ వా స్నాతకో వాఽస్నాతకో వా ఉత్సన్నాగ్నిరనగ్నికో వే'త్యాదినా బ్ర

త్తాః, తదాత్మానో బ్రహ్మస్వరూపాః. తన్నిష్ఠాః శ్రవణాదిపరాః. తత్పరాయణాః బ్రహ్మప్రేప్సవః. నిష్కామా ఇతి యావత్ । ఏవం బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య జ్ఞానప్రధానాశ్రమవాచిత్వాదమృతత్వకామః తమాశ్రమమనుతిష్ఠేదితి విధిః పరిణమ్యతే అతో న జ్ఞానానర్థక్యదోష ఇత్యుపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ సంప్రతి కృత్వాచింతాముద్ఘాటయతి ॥ అనపేక్ష్యేతి॥ శిష్యబుద్ధివైశద్యార్థం స్కంధశ్రుతిమాదాయ చింతా కృతేతి భావః । యది వేతరథేతి- బ్రహ్మచర్యే స్థితస్యైవ పూర్వకృతసుకృతపరిపాకాత్ వైరాగ్యం యది స్యాదిత్యర్థః । యదుక్తం కర్మానధికృతాంధాదివిషయస్సన్న్యాస ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ న చేతి ॥ సామాన్యశ్రుతేస్సంకోచే హేత్వభావాదితి భావః। పృథగితి- సన్న్యాసస్యేతి శేషః. వ్రతీ గోదానాది వేదవ్రతవాన్ గురుకులాన్నివృత్తిరూపస్నానానంతరం అకృతగార్హస్థ్యో గురుసేవీ స్నాతకః. ఉత్సన్నాగ్నిర్విధురః అగృహీతాగ్ని

రనగ్నికః ప్రవ్రజేదిత్యన్వయః । సకలాంగానామేవ కథంచిత్కర్మణ్యధికృతానాం సన్న్యాసోఽయుక్తః వికలాంగానామంధాదీనాం నజ్ఞానప్రధానే సన్న్యాసేఽధికార ఇత్యాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ దృష్టిపూతసంచారశ్రవణాదికం వినా జ్ఞానానుత్పత్తేః 'శరీరం మే విచర్షణం జిహ్వా మే మధుమత్తమా కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రువ'మిత్యంగసాకల్యప్రార్థనాలింగాచ్చ నాంధపంగుబధిరాదీనామధికార ఇత్యర్థః ॥ తచ్చేతి ॥ పారివ్రాజ్యస్య బ్రహ్మజ్ఞానాంగత్వం చేత్యర్థః, బ్రహ్మభూయాయ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాయేతి యావత్ ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్ ॥ ... ...

౨౧. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥ భూతపృథివ్యోషధిపురుషవాగృక్సామ్నాం సప్తానాం రసానాం సారతమోఽష్టమ ఉద్గీథావయవ ఓంకారః పరమః పరమాత్మప్రతీకత్వాత్ పరస్య బ్రహ్మణోఽర్ధం స్థానం తదర్హతీతి పరార్ధ్య ఇత్యర్థః । ఆసు శ్రుతిషు అంగోపాదానాదపూర్వార్థత్వాచ్చ సంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ యథాఽనుష్ఠేయగార్హస్థ్యసామ్యశ్రుతేః పారివ్రాజ్యస్యానుష్ఠేయత్వం తద్వదాసాం శ్రుతీనాం జుహ్వాదిస్తుతిశ్రుతిసామ్యాత్ స్తుతిత్వమితి

హ్మజ్ఞానపరిపాకాంగత్వాచ్చ పారివ్రాజ్యస్య నానధికృతవిషయత్వం, తచ్చ దర్శయతి 'అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ముండోఽపరిగ్రహః శుచిరద్రోహీ భైక్షాణో బ్రహ్మభూయాయ భవతీ'తి । తస్మాత్సిద్ధా ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమాః సిద్ధం చోర్ధ్వరేతస్సు విధానాద్విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యమితి ॥ ... ...

సూ. ౨౧ ॥ స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ॥

'స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో యదుద్గీథ ఇయమేవర్గగ్నిః సామ' 'అసౌ వా ఆదిత్యో లోక ఏషోఽగ్నిశ్చితః' 'తదిదమేవోక్థమియమేవ పృథివీ' (ఛాం-ఉ) ఇత్యేవంజాతీయకాః శ్రుతయః కిముద్గీథాదిస్తుత్యర్థా ఆహోస్విదుపాసనవిధ్యర్థా ఇత్యస్మిన్ సంశయే స్తుత్యర్థా ఇతి యుక్తం । ఉద్గీథాదీని కర్మాంగాన్యుపాదాయ శ్రవణాత్, యథా 'ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః కూర్మః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ' ఇత్యాద్యా జుహ్వాదిస్తుత్యర్థాస్తద్వదితి చేన్నేత్యాహ । న స్తుతిమాత్రమాసాం శ్రుతీనాం ప్రయోజనం యుక్తం, అపూర్వత్వాత్, విధ్యర్థతాయాం హ్యపూర్వోఽర్థో విహితో భవతి, స్తుత్యర్థతాయాం త్వానర్థక్యమేవ స్యాత్, విధాయకస్య హి శబ్దస్య వాక్యశేషభావం ప్రతిపద్యమానా స్తుతిరుపయుజ్యత ఇత్యుక్తం విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ 'స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు'రిత్యత్ర (మీమాంసాయాం) ప్రదేశాంతరవిహితానాం తూద్గీథాదీనామియం ప్రదేశాంతరపఠితా స్తుతిర్వాక్యశేషభావమప్రతిపద్యమానాఽనర్థికైవ స్యాత్ 'ఇయమేవ జుహూ'రిత్యాదితు విధిసన్నిధావేవామ్నాతమితి వైషమ్యం । తస్మాద్విధ్యర్థా ఏవైవంజాతీయకాః శ్రుతయః ॥ ... ...

సూ. ౨౨ ॥ భావశబ్దాచ్చ ॥

'ఉద్గీథముపాసీత సామోపాసీత అహముక్థమస్మీతి' (ఛాం-ఉ) విద్యాదిత్యాదయశ్చ విస్పష్టా విధిశ

పూర్వపక్షయతి ॥ స్తుత్యర్థా ఇతి ॥ జుహూరియమేవ పృథివీతి స్తూయతే చయనస్థకూర్మ ఆదిత్య ఇతి స్తుతిః ఆహవనీయః స్వర్గలోక ఇతి స్తుతిః తథోద్గీథాదీనాం రసతమత్వాదిగుణస్తుతిరిత్యర్థః । స్తుతిలక్షణాతో వరం విధికల్పనం, అనుష్ఠానఫలలాభాదితి సిద్ధాంతయతి ॥ నస్తుతీతి ॥ పూర్వపక్షే అననుష్ఠానం ఫలం సిద్ధాంతే త్వనుష్ఠానం ఫలమితి మంతవ్యం । స్తావకత్వేనార్థవత్త్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ విధాయకస్యేతి ॥ యుక్తమియమేవ జుహూరిత్యాదిశ్రుతీనాం ఫలవజ్జుహ్వాదివిధిప్రకరణస్థతయా స్తావకత్వేనార్థవత్త్వం రసతమాదిశ్రుతీనాం తు క్రత్వంగవిధిప్రకరణస్థత్వాభావాత్ ఫలవదపూర్వోపాస్తి విధాయకత్వమేవ యుక్తం క్రత్వంతరశ్రుతివదితి భావః ॥ ... ...

౨౨. కించాత్ర విధిః కల్ప్యత ఇతి కృత్వా చింతయోక్తం వస్తుతస్తు న కల్ప్యః క్లృప్తత్వాదిత్యాహ ॥ భావేతి ॥ నచైవముపాసనావిధిస్తావకత్వం రసతమాదిశ్రుతీనామితి సాంప్రతం । విధ్యపేక్షితవిషయార్పకత్వసంభవే స్తుతిలక్షణాఽయోగా

దితిభావః । దేహోమదిష్టంకుర్యాదితిప్రార్థనాదావపి లిఙాదిప్రయోగాదుపాసీతేత్యాదిశబ్దానాంకథంవిధిపరత్వనిశ్చయ ఇత్యతఆహ ॥ తథాచేతి ॥ ఏతత్ లిఙాదికం వేదేషుఉత్సర్గతస్సర్వతో నియమేనేష్టసాధనత్వాఖ్యవిధేర్లక్షణంజ్ఞాపకం స్యాదుపపదాదిబాధకేత్వన్యార్థపరమిత్యర్థః ॥తదిదమాహ॥లిఙాదీతి॥ నచశ్లోకేపంచమమిత్యుక్తేఃపంచపదానామేవవిధిలక్షణత్వంనోపాసీతేత్యాదీనామితిభ్రమితవ్యం । క్రియాసామాన్యవాచినాంకృభ్వస్తీనాముదాహరణేనసర్వధాతుపరలిఙాదీనాంవిధిలక్షణత్వస్యవివక్షితత్వాత్పంచమపదముక్తాపేక్షయాశ్లోకపూరణార్థం ' మృత్యుర్ధావతిపంచమ ' ఇతివత్ । యద్యపి ' డుకృఞ్ కరణ ' ఇతిధాతోరేవకరణశబ్దితభావనాఖ్యక్రియాసామాన్యవాచిత్వం నేతరయోర్ధాత్వోః ' భూ సత్తాయాం అసభువి ' త్యర్థాంతరోక్తేః । తథాపి జన్మాఖ్యభవనస్య తత్ఫలస్యాస్తిత్వస్యచ ప్రయోజ్యనిష్ఠస్య ప్రయోజకవ్యాపారాత్మకభావనావ్యాప్తత్వాత్తయోః క్రియాసామాన్యవాచిత్వవ్యవహారః । తత్రకుర్యాదితి ప్రకృత్యర్థభావనాఖ్యాతేనానూద్యతే, యథా ద్వావితిప్రయోగేప్రకృత్యర్థోద్విత్వంప్రత్యయేనానూద్యతే తద్వత్ లిఙావతస్యాఇష్టసాధనత్వాఖ్యవిధిర్బోధ్యతే కర్తాతుతయాఆక్షిప్యతఇతి ఆక్షిప్తకర్తృకాభావనోదాహృతా, తథా క్రియేతేత్యత్రాపిప్రకృతిప్రత్యయార్థౌవ్యాఖ్యాతౌకర్మాత్రప్రాధాన్యేనాక్షిప్యత ఇత్యాక్షిప్తకర్మికా భావనోదాహృతా, ఆఖ్యాతానాం కర్త్రాదికారకేశక్త్యభావాత్ కర్తృకర్మణోరాక్షేపఏవేతిమీమాంసకమతం । కర్తవ్యమితితవ్యప్రత్యయేనకర్మకారక

బ్రాహ్మణశ్రూయంతే తేచస్తుతిమాత్రప్రయోజనతాయాం వ్యాహన్యేరన్ తథాచ న్యాయవిదాం స్మరణం ' కుర్యాత్ క్రియేతకర్తవ్యంభవేత్స్యాదితి పంచమం ఏతత్స్యాత్సర్వవేదేషునియతంవిధిలక్షణ ' మితి లిఙాద్యర్థోవిధిరితిమన్యమానాస్తఏవంస్మరంతి । ప్రతిప్రకరణంచ ఫలానిశ్రూయంతే ' ఆపయితాహవైకామానాంభవతి ఏషహ్యేవకామాగానస్యేష్టే కల్పంతేహాస్మైలోకాఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చే ' త్యేవమాదీని।తస్మాదప్యుపాసనవిధానార్థాఉద్గీథాదిశ్రుతయః॥... ... ... ❋

❋ సూ॥౨౩॥ పారిప్లవార్థాఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్॥ ❋

' అథహయాజ్ఞవల్క్యస్యద్వేభార్యేబభూవతుఃమైత్రేయీచకాత్యాయనీచ. ప్రతర్దనోహవైదైవోదాసిరింద్రస్యప్రియంధామోపజగామ. జానశ్రుతిర్హపౌత్రాయణశ్శ్రద్ధాదేయోబహుదాయీబహుపాక్యఆసే ' త్యేవమాదిషువేదాంతపఠితేష్వాఖ్యానేషుసంశయః , కిమిమానిపారిప్లవప్రయోగార్థానిఆహోస్విత్ సన్నిహితవిద్యాప్రతిపత్త్యర్థానీతి, పారిప్లవార్థాఇమాఆఖ్యానశ్రుతయః ఆఖ్యానసామాన్యాదాఖ్యానప్రయోగస్యచపారిప్లవేచోదితత్వాత్, తతశ్చవిద్యాప్రధానత్వంవేదాంతానాంనస్యాత్

కముచ్యతేతస్యోపసర్జనత్వేనప్రకృత్యాభావనోక్తేతిభేదః। తథాడండీభవేత్ భూయేత దండినాభవితవ్యమిత్యుదాహర్తవ్యం । తథాస్యాత్భూయేతభవితవ్యమిత్యస్తిధాతోరప్యుదాహరణంద్రష్టవ్యం అస్తేర్భూరాదేశాత్ , ఏత ద్ధాతుత్రయోపరక్తలిఙాదిభిఃసర్వధాతూపరక్తభావనాగతేష్టసాధనత్వరూపోవిధిరేకఏవోచ్యతే । ధాతూనాంప్రత్యయానాం కర్త్రాదికారకాణాంచ భేదేపివిధిభేదోనాస్తీతిజ్ఞాపనార్థంప్రతిధాతూదాహరణత్రయందర్శితమితిసర్వమవదాతం। ఏవం సూత్రేభావోవిధిరితివ్యాఖ్యాయచశబ్దఃఫలమితివ్యాచష్టే॥ప్రతిప్రకరణంచేతి॥ఏషఋత్విగుపాసకః-కామాగానస్య-గానేనఫలసంపాదనస్యఈష్టఇత్యర్థః । ఏవమంగాశ్రితవిద్యాఅపిస్వతంత్రఫలాః కిమువక్తవ్యమనంగాత్మవిద్యాస్వాతంత్ర్యమిత్యాత్మవిద్యాస్వాతంత్ర్యచింతాయామస్యాఃపర్యవసానాత్ పాదసంగతిర్బోధ్యా ॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్ ॥ ... ❋

౨౩. ❋ పారిప్లవార్థాఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్ ❋॥ అశ్వమేధేపుత్రాదిపరివృతాయరాజ్ఞేపారిప్లవమాచక్షీతేతినానావిధాఖ్యానకథనాత్మకఃపారిప్లవప్రయోగోవిహితఃతథాచవేదాంతస్థకథానామాఖ్యానత్వసామాన్యాద్విద్యాసన్నిధానాచ్చసంశయమాహ ॥ కిమితి ॥ పూర్వంస్తుత్యపేక్షయావిధిర్జ్యాయాన్ అనుష్ఠానలాభాదిత్యుక్తం, తత్రైవకథానాంప్రయోగశేషత్వేన నవిద్యాస్తావకత్వంపారిప్లవానుష్ఠానలాభాదితిపూర్వపక్షః । తత్రఫలమాహ ॥ తతశ్చేతి ॥ యథా 'దేవస్య

త్వాసవితు' రిత్యాదిమంత్రేకస్యచిత్పదస్య ప్రయోగసమవేతార్థతయాఽశేషస్య ప్రయోగాంగత్వం తథావేదాంతస్థక థానాంప్రయోగశేషత్వేతదేకవాక్యతయాసర్వవేదాంతానాంకర్మశేషత్వాన్నవిద్యాప్రాధాన్యమిత్యర్థః । కథానాం గురుశిష్యసమాచారప్రదర్శనేన బుద్ధిసౌకర్యద్వారాసన్నిహితవిద్యాశేషత్వసామర్థ్యలింగాన్నపారిప్లవార్థత్వమతోవి ద్యాప్రాధాన్యమితిఫలంమత్వాసిద్ధాంతయతి॥ తన్నేత్యాదినా ॥ అశ్వమేధేప్రథమేఽహనిమనుర్వైవస్వతఇతికథాంబ్రూ యాత్ ద్వితీయేఽహనియమోవైవస్వతఇతి తృతీయేఽహనివరుణఆదిత్యఇతిచవాక్యశేషేకథానాంవిశిష్యోక్తత్వాదుప క్రమస్యసంకోచోయుక్తఇతిభావః॥ ... ... ❋

౨౪. క్వతర్హికథానాంవినియోగఇత్యాశంక్యసన్నిధానాద్విద్యాస్విత్యాహ ॥ తథాచేతి॥ ప్రరోచనంప్రీతిజననం సప్రజాపతిర్వపాముదక్ఖిదత్-హోమాయోద్ధృతవానిత్యస్య ' ప్రాజాపత్యమజంతూపరమాలభేతే'తివిధిశేషత్వం ॥ ఏ

మంత్రవత్ప్రయోగశేషత్వాదితిచేత్తన్న । కస్మాత్, విశేషితత్వాత్ । తథాహి 'పారిప్లవమాచక్షీతే' తిహిప్రకృత్య ' మనుర్వైవస్వతోరాజే'త్యేవమాదీనికానిచిదేవాఖ్యానానితత్రవిశేష్యంతే, ఆఖ్యానసా మాన్యాచ్చేత్ సర్వగృహీతిస్స్యాద్యదనర్థకమేవేదంవిశేషణంభవేత్ . తస్మాన్నపారిప్లవార్థాఏతాఆఖ్యా నశ్రుతయః॥ ... ... ❋

— ❋ సూ. ౨౪. తథాచైకవాక్యతోపబంధాత్॥ ❋ —

అసతిచపారిప్లవార్థత్వే ఆఖ్యానానాంసన్నిహితవిద్యాప్రతిపాదనోపయోగితైవన్యాయ్యా, ఏకవా క్యతోపబంధాత్ , తథాహి తత్రతత్రసన్నిహితాభిర్విద్యాభిరేకవాక్యతాదృశ్యతే ప్రరోచనోపయో గాత్ ప్రతిపత్తిసౌకర్యోపయోగాచ్చ , మైత్రేయీబ్రాహ్మణేతావత్ ' ఆత్మావాఅరేద్రష్టవ్య'ఇత్యా ద్యయావిద్యయైకవాక్యతాతస్యదృశ్యతే, ప్రాతర్దనేపి 'ప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మే' త్యాద్యయా ' జానశ్రుతి'రి త్యత్రాపి ' వాయుర్వావసంవర్గ'ఇత్యాద్యయా । యథాచ ' సఆత్మనోవపాముదక్ఖిద'దిత్యేవమాదీ నాంకర్మశ్రుతిగతానామాఖ్యానానాంసన్నిహితవిధిస్తుత్యర్థతా తద్వత్ , తస్మాన్నపారిప్లవార్థత్వం॥

— ❋ సూ. ౨౫. అతఏవచాగ్నీంధనాద్యనపేక్షా॥ ❋ —

పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాత్(అ ౩ పా ౪ సూ ౧)ఇత్యేతద్వ్యవహితమపిసంభవాదతఇతిపరామృశ్యతే, అతఏవచవిద్యాయాఃపురుషార్థహేతుత్వాదగ్నీంధనాదీన్యాశ్రమకర్మాణివిద్యయాస్వార్థసిద్ధౌనాపేక్షి తవ్యానీత్యాద్యస్యైవాధికరణస్యఫలముపసంహరత్యధికవివక్షయా॥ ... ... ❋

— ❋ సూ. ౨౬. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్॥ ❋ —

ఇదమిదానీంచింత్యతే, కింవిద్యాయాఅత్యంతమేవానపేక్షాశ్రమకర్మణాముతాస్తి కాచిదపేక్షే తి తత్రాతఏవాగ్నీంధనాద్యనపేక్షేత్యేవమత్యంతమేవానపేక్షాయాంప్రాప్తాయామిదముచ్యతే ॥ స

వమస్యేషాంతత్ర్ద్విధిశేషత్వంద్రష్టవ్యం ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

౨౫.ఏవమాద్యాధికరణప్రమేయంవిద్యాస్వాతంత్ర్యమధికరణత్రయేణదృఢీకృత్యాద్యాధికరణఫలమాహ ॥ అతఏవ చేతి ॥ బ్రహ్మవిద్యాస్వఫలేమోక్షేజనయితవ్యేసహకారిత్వేనకర్మాణ్యపేక్షతేనవేతివాదివివాదాత్ సంశయే'తేనైతి బ్రహ్మవిత్ పుణ్యకృత్తైజసశ్చే'త్యాదిశ్రుత్యా జ్ఞానకర్మసముచ్చయేన మోక్షప్రాప్తికథనాదపేక్షత ఇతిప్రా ప్తేవిద్యాయాముక్తిహేతుత్వాదవిద్యానివృత్త్యాఖ్యముక్తౌనకర్మాపేక్షేతిసిద్ధాంతయతి॥పురుషార్థఇతి॥అగ్నీంధనపదేన తత్సాధ్యకర్మాణిలక్ష్యంతే పుణ్యకృత్తైజసశ్శుద్ధసత్వోబ్రహ్మవిద్భూతః- తేనవేదనేన. ఏతిబ్రహ్మప్రాప్నోతీతి శ్రుతి ర్వ్యాఖ్యేయేతిభావః । ముక్తావేవకర్మణామసామర్థ్యాదనపేక్షా విద్యాయాంత్వస్తిచిత్తశుద్ధిద్వారా తేషామపేక్షే త్యధికంవక్తుమయముపసంహారఇత్యుపసంహారసూత్రస్యఫలమాహ ॥ అధికేతి॥ఇతిపంచమాధికరణమ్॥ ... ...❋

౨౬. అధికమాహ ॥ సర్వాపేక్షేతి ॥ యథాప్రమాఫలత్వాత్ అవిద్యానివృత్తౌకర్మానపేక్షాతథాప్రమాత్వాద్వి

ద్యాయామపిప్రకరణమాత్రసాధ్యాయాంనాస్తికర్మాపేక్షేతిపూర్వపక్షః, తత్రవిద్యార్థం కర్మానుష్ఠానాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిభేదః । అత్రవివిదిషాయామిష్యమాణజ్ఞానేవాయజ్ఞాదీనాంకర్మణాం హేతుత్వమపూర్వత్వాద్విధీయతే ప్రమాయాఅపి ఉత్పత్తిప్రతిబంధకదురితక్షయాఖ్యశుద్ధిద్వారా కర్మసాధ్యత్వసంభవాత్ । నచపారంపర్యేతృతీయాశ్రుతివిరోధఃజ్వాలాద్వారాపారంపర్యేపికాష్ఠైఃపచతీతిప్రయోగాత్ ద్వారస్యావ్యవధాయకత్వాత్ । నచశుద్ధిద్వారత్వేమానాభావః 'జ్ఞానముత్పద్యతేపుంసాంక్షయాత్పాపస్యకర్మణః । కషాయేకర్మభిఃపక్వేతతోజ్ఞానంప్రవర్తత'ఇతిస్మృతేః 'అవిద్యయామృత్యుంతీర్త్వావిద్యయాఽమృతమశ్నుత'ఇతిశ్రుత్యాకర్మణాపాపనివృత్త్యాజ్ఞానేనముక్త్యభిధానాచ్చేతిసిద్ధాంతయతి ॥ ఇదమితి ॥ నన్వత్రవివిదిషంతీతిపంచమలకారేణవివిదిషాంభావయేయురితిసన్నర్థేచ్ఛైవభావ్యతయాభాతి తాంవిషయసౌందర్యలభ్యతయోల్లంఘ్య వేదనంచేద్భావ్యముచ్యేత తర్హి వేదనమప్యుల్లంఘ్య తత్ఫలం

ర్వాపేక్షా చేతి ॥ అపేక్షతేచవిద్యాసర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణినాత్యంతమనపేక్షైవ । ననువిరుద్ధమిదం వచనమపేక్షతేచాశ్రమకర్మాణివిద్యానాపేక్షతేచేతి, నేతిబ్రూమః ఉత్పన్నాహివిద్యాఫలసిద్ధింప్రతిన కించిదన్యదపేక్షతేఉత్పత్తింప్రతిత్వపేక్షతే, కుతః, యజ్ఞాదిశ్రుతేః । తథాహిశ్రుతిః 'తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషంతి యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకేనే'తియజ్ఞాదీనాంవిద్యాసాధనభావందర్శయతి । వివిదిషాసంయోగాచ్చైషాముత్పత్తిసాధనభావోఽవసీయతే 'అథయద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవత'దిత్యత్రచ విద్యాసాధనభూతస్య బ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞాదిభిస్సంస్తవాద్యజ్ఞాదీనామపిసాధనభావస్సూచ్యతే "సర్వేవేదాయత్పదమామనంతి తపాంసిసర్వాణిచయద్వదంతి । యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యంచరంతితత్తేపదంసంగ్రహేణబ్రవీమ్యోమ్"ఇత్యేవమాద్యాచశ్రుతిరాశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనభావంసూచయతి,స్మృతిరపి "కషాయపక్తిఃకర్మాణిజ్ఞానంతుపరమాగతిః।కషాయేకర్మభిఃపక్వేతతో జ్ఞానంప్రవర్తతే"ఇత్యేవమాద్యా।అశ్వవదితియోగ్యతానిదర్శనం, యథాయోగ్యతావశేనాశ్వోనలాంగలాకర్షణేయుజ్యతేరథచర్యాయాంతుయుజ్యతే ఏవమాశ్రమకర్మాణివిద్యయాఫలసిద్ధౌనాపేక్ష్యంతే ఉత్పత్తౌత్వపేక్ష్యంతఇతి ॥ ... ... ∗

॥ సూ.౨౭ ॥ శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపితుతద్విధేస్తదంగతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ॥

యదికశ్చిన్మన్యేతనయజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావోన్యాయ్యః విధ్యభావాత్, 'యజ్ఞేనవివిదిషంతీ'త్యేవంజాతీయకాహిశ్రుతిరనువాదస్వరూపా విద్యాస్తుతిపరా నయజ్ఞాదివిధిపరా, ఇత్థంమహాభాగావిద్యాయద్యజ్ఞాదిభిరేతామవాప్తుమిచ్ఛంతీతి, తథాపితుశమదమాద్యుపేతస్స్యాద్విద్యార్థీ 'తస్మాదేవంవిచ్ఛాంతోదాంతఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానంపశ్యతీ'తి విద్యాసాధనత్వేన శమదమాదీనాంవిధానాత్, విహితానాంచావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్। నన్వత్రాపిశమాద్యుపేతోభూత్వా

మోక్షఏవకర్మభిర్భావ్యః కింనస్యాదిత్యతఆహ ॥ వివిదిషాసంయోగాచ్చేతి ॥ ఇష్యమాణతయావిద్యాయాశ్శబ్దతః ఫలత్వభానాదశ్రుతమోక్షోనఫలంఅన్యథాకాష్ఠైఃపచతీత్యత్రాపి కాష్ఠానాంపాకఫల తృప్తిహేతుత్వప్రసంగాదితిభావః। కర్మణాంజ్ఞానార్థత్వేలింగవాక్యాన్యాహ ॥ అన్యథేత్యాదినా ॥ కశ్చిద్వేదభాగఃసాక్షాద్బ్రహ్మాఖ్యంపదంబ్రూతేకశ్చిత్తుజ్ఞానార్థకర్మద్వారేతిమత్వాసర్వేవేదాఇత్యుక్తం । స్పష్టమన్యత్ ॥ ... ...∗

౨౭. ఏవంవిద్యోత్పత్తౌబహిరంగాణికర్మాణ్యుక్త్వాఽన్తరంగాణ్యాహ ॥ శమేతి ॥ విద్యాస్తుత్యర్థత్వేనఏకవాక్యత్వసంభవేవర్తమానోక్తిభంగేన విధికల్పనమయుక్తం విద్యావాక్యాత్ భేదప్రసంగాత్ అతశ్శబ్దమాత్రాల్లభ్యాఽఽద్యేతిపరాభిప్రాయమనూద్యాంగీకరోతి ॥ తథాపిత్వితి ॥ శమాదేరావశ్యకత్వాన్నశబ్దమాత్రాల్లభ్యావిద్యేత్యర్థః । యస్మాదేవంవిత్ నలిప్యతేకర్మణాపాపకేనతస్మాదేవంవిద్యార్థీశమాద్యుపేతోభూత్వా విచారయేదితివిధిర్గమ్యతఇ,

త్యాహ ॥ నేతిబ్రూమ ఇతి ॥ అతోఽపరతపదేన సన్న్యాసఉక్తః తస్య శ్రవణాంగత్వం, అతశ్శమాదివిశిష్టశ్రవణమత్ర విధీయతే । 'యదితం లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి, జ్ఞానం పురస్కృత్య సన్న్యసే'దిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిషు ఫలవత్త్వేనోత్పన్నసన్న్యాసస్యాంగత్వాయోగాత్ శ్రోతవ్య ఇతి విహితశ్రవణానువాదేన అనేకశమాదివిధానే వాక్యభేదాపాతాత్ పశ్యేదితి ప్రకృత్యా శ్రవణలక్షణాదోషాచ్చ సన్న్యాసో న శ్రవణాంగం కింతు తతః ప్రాగనుష్ఠేయత్వేఽపి శ్రవణవత్ జ్ఞానార్థ ఇతి మతం తదా శమాదిసముచ్చయేన జ్ఞానం భావయేదితి జ్ఞానార్థం శమాదిసముచ్చయవిధిరిత్యనవద్యం । యః పూర్వం యజ్ఞాదిషు ప్రవృత్తస్తు స్వర్గార్థత్వాంగీకారో గుడజిహ్వికాన్యాయేన శమాదిస్వీకారార్థం కృతః తమిదానీం త్యజతి ॥ యజ్ఞాదీన్యపీతి ॥ యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనత్వరూపసంయోగస్యాపూర్వత్వాదవాంతరవాక్యభేదేన విధిస్స్వీక్రియతే బ్రహ్మవిద్యావాక్యేన మహావాక్యైకవాక్యతా చేత్యర్థః । పరప్రకరణేఽపి అవాంతరవిధిరిత్యత్ర పూర్వతంత్రసమ్మతిమాహ ॥ తస్మాత్పూషేతి ॥ దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రుతం 'పూషా ప్రపిష్టభాగ' ఇతి । తత్ర పూషా దేవతా పిష్టభాగో వా దర్శపూర్ణమాసయో

పశ్యతీతి వర్తమానాపదేశ ఉపలభ్యతే న విధిః । నేతి బ్రూమః, తస్మాదితి ప్రకృతప్రశంసాపరిగ్రహాద్విధిత్వప్రతీతేః, పశ్యేదితి చ మాధ్యందినా విస్పష్టమేవ విధిమధీయతే । తస్మాద్యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి శమాదీన్యపేక్షితవ్యాని । యజ్ఞాదీన్యపి త్వపేక్షితవ్యాని యజ్ఞాదిశ్రుతేరేవ । నన్వుక్తం యజ్ఞాదిభిర్వివిదిషంతీత్యత్ర న విధిరుపలభ్యత ఇతి । సత్యముక్తం, తథాపి త్వపూర్వత్వాత్ సంయోగస్య విధిః పరికల్ప్యతే, న హ్యయం యజ్ఞాదీనాం వివిదిషాసంయోగః పూర్వం ప్రాప్తో యేనానూద్యేత । 'తస్మాత్పూషా ప్రపిష్టభాగోఽదంతకో హి' ఇత్యేవమాదిషు చాశ్రుతవిధికేష్వపి వాక్యేష్వపూర్వత్వాద్విధిం పరికల్ప్య 'పౌష్ణం పేషణం వికృతౌ ప్రతీయేత' ఇత్యాదివిచారః ప్రథమే తంత్రే ప్రవర్తితః । తథా చోక్తం 'విధిర్వా ధారణవ'దితి । స్మృతిష్వపి భగవద్గీతాద్యాసు అనభిసంధాయ ఫలమనుష్ఠితాని యజ్ఞాదీని ముముక్షోర్జ్ఞానసాధనాని భవంతీతి ప్రపంచితం, తస్మాద్యజ్ఞాదీని శమదమాదీని చ యథాశ్రుతం సర్వాణ్యేవాశ్రమకర్మాణి విద్యోత్పత్తావపేక్షితవ్యాని తత్రాప్యేవంవిదితి విద్యాసంయోగాత్ ప్రత్యాసన్నాని విద్యాసాధనాని శమాదీని వివిదిషాసంయోగాత్తు బాహ్యతరాణి యజ్ఞాదీనీతి వివేక్తవ్యం ॥ ... ... ❀

❀ సూ. ౨౮ ॥ సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ॥ ❀

ప్రాణసంవాదే శ్రూయతే ఛందోగానాం 'న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నం భవతీ'తి, తథా వాజసనేయినాం 'న హ వా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం ప్రతిగృహీత'మితి సర్వమస్యాదనీయమేవ భవతీత్యర్థః । కిమిదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం శమాదివద్విద్యాంగం విధీయతే ఉత స్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి సంశయే విధిరితి తావత్ప్రాప్తం, తథా హి ప్రవృత్తివిశేషకర ఉపదేశో భవతి, అతః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్తదంగత్వే

శ్చాస్తి అతస్సమాసాత్ ప్రతీతస్య కాలత్రయానవమృష్టస్య ద్రవ్యదేవతాసంబంధస్య అవినాభావేన యాగవిధ్యుపస్థాపకత్వాత్ ప్రయోగజ్ఞాపాయ విధిపదమధ్యాహృత్య ప్రకరణాదుత్కర్షేణ పూషోద్దేశేన పిష్టభాగః కర్తవ్య ఇతి వికృతౌ సంబంధః 'పౌష్ణం పేషణ'మితి సూత్రే విచారిత ఇత్యర్థః । 'స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవ' ఇత్యాద్యాః స్మృతయః । కర్మణాం జ్ఞానహేతుత్వే శమాదివత్ యావజ్జ్ఞానోదయమనువృత్తిస్స్యాత్ తథా చ సన్న్యాసాభావ ఇత్యత ఆహ । తత్రాపీతి ॥ దృష్టవిక్షేపనివృత్తిద్వారా శమాదీనాం జ్ఞానార్థత్వాదనువృత్తిః న కర్మణామదృష్టద్వారా జ్ఞానార్థత్వాదితి భావః । ఇతి షష్ఠాధికరణమ్ ॥ ... ... ❀

౨౮. ❀సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్❀॥ ఏవంవిది-ప్రాణస్యాన్నం సర్వమితి ధ్యానవతీత్యర్థః. జగ్ధం భక్షితం. అపూర్వత్వాద్విధ్యశ్రుతేశ్చ సంశయః. అపూర్వత్వాద్యజ్ఞాదివత్ విధిః కల్ప్యత ఇతి పూర్వపక్షయతి ॥ విధిరితి ॥ అత్ర భక్ష్యాభక్ష్యనియమత్యాగస్య విద్యాంగత్వసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తు విద్యాస్తుతిరితి వివేకః 'న కళంజం భక్షయే'దితి శా

స్త్రంప్రాణవిద్వ్యతిరిక్తవిషయం యథావామదేవ్యసామోపాసకవ్యతిరిక్తవిషయంపరస్త్రీనిషేధశాస్త్రం తద్వదితిప్రా
ప్తేసిద్ధాంతంసూత్రకృద్భిహి రేవదర్శయతి ॥నేదమితి॥ ప్రాణవిద్యావిధిసన్నిధేరశక్యత్వాచ్చస్తుతిరేవనవిధిఃకల్ప్యఃనిషేధ
శాస్త్రవిరోధాత్, క్లృప్తోహివిధిః సామాన్యశాస్త్రబాధకః నతుకల్ప్యఇతిభావః । స్వస్థస్యప్రాణవిదోనసర్వాన్నానుమ
తిరిత్యత్రలింగంవదన్ సూత్రం యోజయతి ॥ దర్శయతీతి ॥ మటచ్యఃరక్తాః క్షుద్రపక్షిణః తైర్హతేషుకురుదేశస్థ సస్యే
షుదుర్భిక్షేజాతే బాలయాసహజాయయా మునిర్దేశాంతరం గచ్ఛన్ ఇభ్యగ్రామేస్థితవాన్, ఇభ్యోహస్తిపాలకఃతేన

నేయంనియమనివృత్తిరుపదిశ్యతే । నన్వేవంసతిభక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రవ్యాఘాతస్స్యాత్ । నైషదో
షః, సామాన్యవిశేషభావాద్బాధోపపత్తేః । యథా ప్రాణిహింసాప్రతిషేధస్యపశుసంజ్ఞపనవిధినాబా
ధః, యథాచ ‘నకాంచనపరిహరేత్తద్వ్రత’మిత్యనేనవామదేవ్యవిద్యావిషయేణసర్వస్త్ర్యపరిహారవచ
నేన సామాన్యవిషయంగమ్యాగమ్యవిభాగశాస్త్రంబాధ్యతే, ఏవమనేనాపిప్రాణవిద్యావిషయేణసర్వా
న్నభక్షణవచనేనభక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రం బాధ్యేతేత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, నేదంసర్వాన్నానుజ్ఞా
నంవిధీయతఇతి, నహ్యత్రవిధాయకశ్శబ్దఉపలభ్యతే ‘నహవాఏవంవిదికించనానన్నంభవతీ’తి వర్తమా
నాపదేశాత్, నచాసత్యామపివిధిప్రతీతౌ ప్రవృత్తివిశేషకరత్వలోభేనైవవిధిరభ్యుపగంతుంశక్యతే। అపి
చశ్వాదిమర్యాదంప్రాణస్యాన్న మిత్యుక్త్వేదముచ్యతే ‘నైవంవిదికించిదనన్నంభవతీ’తి,నచశ్వాదిమర్యా
దమన్నంమానుషదేహేనోపయోక్తుంశక్యతే, శక్యతేతుప్రాణస్యాన్నమిదంసర్వమితిచింతయితుం, తస్మా
త్ప్రాణాన్నవిజ్ఞానప్రశంసార్థోఽయమర్థవాదోనసర్వాన్నానుజ్ఞానవిధిః । తద్దర్శయతి ‘సర్వాన్నానుమ
తిశ్చప్రాణాత్యయ’ఇతి। ఏతదుక్తంభవతి,ప్రాణాత్యయఏవహిపరస్యామాపదిసర్వమన్నమదనీయత్వేనా
భ్యనుజ్ఞాయతే, తద్దర్శనాత్, తథాహిశ్రుతిశ్చాక్రాయణస్యఋషేఃకష్టాయామవస్థాయామభక్ష్యభక్ష
ణేప్రవృత్తిందర్శయతి ‘మటచీహతేషుకురుష్వి’త్యస్మిన్బ్రాహ్మణే,చాక్రాయణఃకిలఋషిరాపద్గతఇభ్యే
నసామిఖాదితాన్కుల్మాషాంశ్చఖాదానుపానంతుతదీయముచ్ఛిష్టదోషాత్ ప్రత్యాచచక్షే కారణంచా
త్రోవాచ ‘నవాఅజీవిష్యమిమానఖాద’న్నితి ‘కామోమఉదపాన’మితి చ పునశ్చోత్తరేద్యుస్తానేవస్వప
రోచ్ఛిష్టాన్పర్యుషితాన్కుల్మాషాన్భక్షయాంబభూవేతి । తదేతదుచ్ఛిష్టోచ్ఛిష్టపర్యుషితభక్షణం దర్శ
యంత్యాశ్శ్రుతేరాశయాతిశయోలక్ష్యతేప్రాణాత్యయప్రసంగేప్రాణసంధారణాయాభక్ష్యమపిభక్షయి
తవ్యమితి, స్వస్థావస్థాయాంతుతన్నకర్తవ్యం విద్యావతాపీత్యనుపానప్రత్యాఖ్యానాద్గమ్యతే, తస్మాదర్థ
వాదో ‘నహవాఏవంవిది’త్యేవమాదిః॥... ... ... *

సూ॥ ౨౯॥ అబాధాచ్చ॥

ఏవంచసత్యాహారశుద్ధౌసత్త్వశుద్ధిరిత్యేవమాదిభక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రమబాధితంభవిష్యతి॥......*

సామిఖాదితాన్ అర్ధభక్షితాన్కుత్సితమాషాన్యాచయిత్వాభక్షితవాన్, ఇభ్యేనజలంగృహాణేత్యుక్తేసతిఉచ్ఛిష్టంమేపీ
తంస్యాదితి ప్రతిషిధ్య మాషాః కింనోచ్ఛిష్టా ఇతి ఇభ్యేనోక్తేసతిమాషభక్షణే జలత్యాగేచకారణమువాచ అన్నాం శేమ
మాపదస్తిజలపానంతుస్వేచ్ఛాతస్తటాకాదౌలభ్యతఇతి మాషాన్ఖాదిత్వాఽవశిష్టాన్ జాయాయైదత్తవాన్సాచనాప
ద్గతాపత్యురాపదంజ్ఞాత్వామాషాన్సంరక్ష్యప్రాతస్తస్మైదదౌసచతాన్ఖాదిత్వారాజ్ఞోయజ్ఞంగత్వాప్రస్తోత్రాదీనా
క్షిప్య ప్రాణాదికాఃప్రస్తావాదిదేవతాఉపదిశ్యధనంప్రాప్యస్థిత ఇత్యతోచ్ఛిష్టభక్షణజలత్యాగాత్మకశిష్టాచారలింగాద
నాపత్తౌవిదుషాఽప్యభక్ష్యంనభక్షణీయమితిసూచ్యతఇతిభావః॥ ... ... ॥౨౯॥

౩౦॥ సురాపానేనాపిజీవనమాశంక్యకదాపినతత్కార్యమిత్యాహ ॥తథామద్యంనిత్యంబ్రాహ్మణఇతి-వర్జయేదితి శేషః । కుతఇత్యాశంక్యమరణాంత ప్రాయశ్చిత్తవిధానాదిత్యాహ ॥సురాపస్యేతి॥ ఉష్ణామతితప్తాం సురామితి శేషఃఇతశ్చసానపేయేత్యాహ ॥సురాపాఇతి॥ ... ... *

౩౧॥ఉదాహృతస్మృతీనాంమూలభూతాంశ్రుతిమాహ ॥శబ్దశ్చేతి॥ కామకారోయథేష్టప్రవృత్తిఃసోపినిషేధోపిఉపపన్నతరోభవతి 'నహవాఏవంవిదీ'త్యస్యార్థవాదత్వాత్,యద్యయమపివిధిస్స్యాత్తర్హి విహితప్రతిషిద్ధత్వాత్ షోడశిగ్రహణాగ్రహణవత్సురాపానేవికల్పస్స్యాత్సచసర్వస్మృతిభిశ్శిష్టాచారేణచవిరుద్ధఇతితరబర్థః॥ఇతిసప్తమాధికరణమ్॥... *

⸻ * సూ॥౩౦॥అపిచస్మర్యతే॥ * ⸻

అపిచఆపదిసర్వాన్నభక్షణమపిస్మర్యతేవిదుషోఽవిదుషశ్చావిశేషేణ 'జీవితాత్యయమాపన్నోయోఽన్నమత్తియతస్తతః । లిప్యతేనసపాపేనపద్మపత్రమివాంభసే'తి । తథా 'మద్యంనిత్యం బ్రాహ్మణః,సురాపస్యబ్రాహ్మణస్యోష్ణామాసించేయుః, సురాపాఃక్రిమయోభవంత్యభక్ష్యభక్షణా'ఇతిచస్మర్యతేవర్జనమనన్నస్య॥ ... ... *

⸻ * సూ॥౩౧॥శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥ * ⸻

శబ్దశ్చానన్నస్యప్రతిషేధకఃకామకారనివృత్తిప్రయోజనః కఠానాంసంహితాయాంశ్రూయతే 'తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాంనపిబే'దితి,సోపి 'నహవాఏవంవిదీ'త్యస్యార్థవాదత్వాదుపపన్నతరోభవతి,తస్మాదేవంజాతీయకాఅర్థవాదానవిధయఇతి॥ ... ... *

⸻ * సూ॥౩౨॥విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥ * ⸻

'సర్వాపేక్షాచ' (అ౩పా౪సూ౨౬) ఇత్యత్రాశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనత్వమవధారితం, ఇదానీంతుకిమముముక్షోరప్యాశ్రమమాత్రనిష్ఠస్యవిద్యామకామయమానస్యతాన్యనుష్ఠేయాన్యుతాహోనేతిచింత్యతే, తత్ర 'తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'త్యాదినా ఆశ్రమకర్మణాంవిద్యాసాధనత్వేనవిహితత్వాద్విద్యామనిచ్ఛతః ఫలాంతరంకామయమానస్యనిత్యాన్యననుష్ఠేయాని,అథతస్యాప్యనుష్ఠేయానినతర్హ్యేషాంవిద్యాసాధనత్వంనిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాదిత్యస్యాంప్రాప్తౌపఠతి, ఆశ్రమమాత్రనిష్ఠస్యాప్యముముక్షోః కర్తవ్యాన్యేవనిత్యానికర్మాణి 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యాదినావిహితత్వాత్ । నహివచనస్యాతిభారోనామకశ్చిదస్తి॥అథయదుక్తంనైవంసతివిద్యాసాధనత్వమేషాంస్యాదిత్యతఉత్తరంపఠతి॥ ... ... *

⸻ * సూ॥౩౩॥సహకారిత్వేనచ॥ * ⸻

విద్యాసహకారీణిచైతానిస్యుః విహితత్వాదేవ 'తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'త్యాదినా । తదుక్తం 'సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవది'తి (అ౩పా౪సూ౨౬) నచేదంవిద్యాసహకా

౩౨॥ విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి ॥ నిత్యాగ్నిహోత్రాదికర్మసువిహితత్వాద్వినియుక్తవినియోగవిరోధాచ్చ సంశయేశాస్త్రాంతరవిరోధాత్ సర్వాన్నత్వోక్తేఃస్తుతిత్వవత్ నిత్యవినియుక్తత్వశ్రుతివిరోధాత్ వివిదిషాయాంవినియోగశ్రుతేఃస్తుతిత్వమితిపూర్వపక్షమాహ ॥ తత్రేతి ॥ జ్ఞానకామనయాఽనుష్ఠానేకర్మణామనిత్యత్వమనావశ్యకత్వం తస్యాఃఅనిత్యత్వాత్ యావజ్జీవాదివిధినాతునిత్యత్వం చేతివిరుద్ధధర్మద్వయాపాతాత్ వివిదిషాశ్రుతేఃస్తుతిత్వమితిఫలంపూర్వపక్షేసిద్ధాంతేతూభయథానుష్ఠానంఫలమ్॥... ... ... *

౩౩ ॥ సహమిళిత్వాశుద్ధిద్వారావిద్యాంకుర్వంతీతిసహకారీణికర్మాణితేషాంభావస్తత్త్వంతేనేత్యర్థః। విద్యయాసహఫలకారిత్వంసహకారిపదాత్ ప్రాప్తంనిరస్యతి ॥ నచేదమితి ॥ విద్యాయాఅవిహితత్వాన్నాంగాపేక్షాఽస్తిఅతోవి

హితానికర్మాణి అవిహితాయావిద్యాయా నసహకార్యంగాని మోక్షస్యాసాధ్యత్వాచ్చ నకర్మణాం సహకారిత్వసంభవఇత్యర్థః । తుల్యబలశ్రుతిబలేనవినియోగపృథక్త్వంసంయోగభేదఃతతోనవిరోధఃకామనాయా అనిత్యత్వేపి కర్మణాంనానిత్యత్వంనిత్యవిధినాప్రయోగస్యనిత్యత్వాత్ । సత్యాంకామనాయాం కామ్యప్రయోగేణైవ నిత్యసిద్ధేర్నకశ్చిద్విరోధః । ఇదంచ 'ఏకస్యతూభయత్వేసంయోగపృథక్త్వ'మితిసూత్రేచింతితం । యథా 'ఖాదిరోయూపోభవతీ'తి శ్రుత్యా ఖాదిరత్వస్యక్రత్వర్థతా 'ఖాదిరంవీర్యకామస్యే'తిశ్రుత్యాపురుషార్థతాచేతి । అతస్సతివాక్యద్వయేవినియుక్తవినియోగోనవిరుధ్యతఇత్యర్థః ॥ ... ... *

రిత్వవచనమాశ్రమకర్మణాం ప్రయాజాదివత్ విద్యాఫలవిషయంమంతవ్యం అవిధిలక్షణత్వాద్విద్యాయాఃఅసాధ్యత్వాచ్చవిద్యాఫలస్య । విధిలక్షణంహిసాధనందర్శపూర్ణమాసాదిస్వర్గఫలసిసాధయిషయాసహకారిసాధనాంతరమాకాంక్షతేనైవంవిద్యా । తథాచోక్తం 'అతఏవచాగ్నీంధనాద్యనపేక్షే'తి (అ౩-పా౪-సూ-౨౫) తస్మాదుత్పత్తిసాధనత్వఏవైషాంసహకారిత్వవాచోయుక్తిః । నచాత్రనిత్యానిత్యసంయోగవిరోధఆశంక్యః, కర్మాభేదేపిసంయోగభేదాత్ । నిత్యోహ్యేకస్సంయోగోయావజ్జీవాదివాక్యకల్పితోనతస్యవిద్యాఫలత్వం, అనిత్యస్త్వపరస్సంయోగః 'తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'త్యాదివాక్యకల్పితః, తస్యవిద్యాఫలత్వం యథైకస్యాపిఖాదిరస్య నిత్యేనసంయోగేనక్రత్వర్థతా అనిత్యేనసంయోగేనపురుషార్థతాచతద్వత్ ॥ ... ... *

సూ. ౩౪.॥ సర్వథాపితఏవోభయలింగాత్ ॥

సర్వథాప్యాశ్రమకర్మత్వపక్షే విద్యాసహకారిత్వపక్షేచ తఏవాగ్నిహోత్రాదయోధర్మాఅనుష్ఠేయాః, తఏవేత్యవధారయన్నాచార్యఃకింనివర్తయతి, కర్మభేదాశంకామితిబ్రూమః । యథాకుండపాయినామయనే 'మాసమగ్నిహోత్రంజుహ్వతీ'త్యత్రనిత్యాదగ్నిహోత్రాత్కర్మాంతరముపదిశ్యతే నైవమిహకర్మభేదోఽస్తీత్యర్థః।కుతః, ఉభయలింగాత్ -శ్రుతిలింగాత్ స్మృతిలింగాచ్చ శ్రుతిలింగంతావత్ 'తమేతంవేదానువచనేనబ్రాహ్మణావివిదిషంతీ'తి సిద్ధవదుత్పన్నరూపాణ్యేవయజ్ఞాదీనివివిదిషాయాంవినియుంక్తేనజుహ్వతీత్యాదివదపూర్వమేషాంరూపముత్పాదయతీతి । స్మృతిలింగమపి 'అనాశ్రితఃకర్మఫలంకార్యంకర్మకరోతియ'ఇతి విజ్ఞాతకర్తవ్యతాకమేవకర్మవిద్యోత్పత్త్యర్థందర్శయతి । 'యస్యైతేఽష్టాచత్వారింశత్సంస్కారా'ఇత్యాద్యాచ సంస్కారత్వప్రసిద్ధిర్వైదికేషుకర్మసుతత్సంస్కృతస్యవిద్యోత్పత్తిమభిప్రేత్యస్మృతౌభవతి, తస్మాత్సాధ్విదమభేదావధారణం ॥...*

సూ. ౩౫ ॥ అనభిభవంచదర్శయతి ॥

సహకారిత్వస్యైవైతదుపోద్బలకంలింగదర్శనంఅనభిభవంచదర్శయతి శ్రుతిర్బ్రహ్మచర్యాదిసాధన

౩౪. నను నిత్యాగ్నిహోత్రాదిభ్యోభిన్నాఏవ యజ్ఞాదయో వివిదిషాయాంవినియుజ్యంతే తత్రకుతోవినియుక్తవినియోగస్తత్రాహ ॥ సర్వథాపీతి ॥ నిత్యత్వేకామ్యత్వేచేత్యర్థః । కుండపాయినామయనే 'మాసగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యాఖ్యాతస్య సాధ్యహోమవాచిత్వాత్తదేకార్థకాగ్నిహోత్రపదస్య వ్యవహితసిద్ధాగ్నిహోత్రపరామర్శకత్వాయోగాత్ మాసగుణవిశిష్టంకర్మాంతరంవిధీయతఇత్యుక్తం, ఇహతు యజ్ఞేనేత్యాది సుబంతానామాఖ్యాతేనైకార్థత్వాభావాత్ సిద్ధవ్యవహితకర్మానువాదకత్వాత్తేషామేవకర్మణాంజ్ఞానార్థత్వవిధిరితిభావః । సిద్ధకర్మసుసంస్కారత్వప్రసిద్ధిరపిశుద్ధ్యాఖ్యసంస్కారద్వారాజ్ఞానార్థకర్మాభేదేలింగమిత్యాహ ॥ యస్యైతేఽష్టేతి॥

౩౫.బ్రహ్మచర్యాదికర్మణాంప్రతిబంధధ్వంసద్వారావిద్యార్థత్వేలింగమాహ॥అనభిభవంచేతి॥ఇత్యష్టమాధికరణమ్*

౩౬. అంతరాచాపితుతద్దృష్టేః॥ అనాశ్రమిణాంజపాదికర్మసత్త్వాత్ నిందితత్వాచ్చ సంశయేసతిఆశ్రమకర్మణామేవవిద్యాహేతుత్వశ్రుతేరనాశ్రమస్యనిందితత్వాచ్చఅనధికారఇతిపూర్వపక్షః । తత్రానాశ్రమకర్మణాంవిద్యాహేతుత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిఫలం॥ ... ...

౩౭. రైక్వాదీనాంవిద్యావత్త్వలింగస్య జన్మాంతరాశ్రమకర్మణాఽన్యథాసిద్ధేః అనాశ్రమకర్మణోవిద్యార్థత్వే ప్రాపకంమానాంతరంవాచ్యమితిశంకతే ॥ ననులింగమితి ॥ ... ...

౩౮. అనాశ్రమిత్వావిరుద్ధానాంవర్ణమాత్రప్రాప్తధర్మాణాంవిద్యార్థత్వేమానమాహ ॥తథాచేతి॥ మైత్ర్యాదయాసంపన్నస్యరాగాదిభిఃక్లేశైః 'ఏషహ్యాత్మా ననశ్యతి యంబ్రహ్మచర్యేణానువిందత'ఇత్యాదినా, తస్మాద్యజ్ఞాదీన్యాశ్రమకర్మాణిచభవంతివిద్యాసహకారీణిచేతిస్థితమ్॥ ... ...

సూ. ౩౬ ॥ అంతరాచాపితుతద్దృష్టేః ॥

విధురాదీనాం ద్రవ్యాదిసంపద్రహితానాం చాన్యతమాశ్రమప్రతిపత్తిహీనానా మంతరాళవర్తినాంకింవిద్యాయామధికారోఽస్తి కింవానాస్తీతిసంశయేనాస్తీతితావత్ప్రాప్తం, ఆశ్రమకర్మణాంవిద్యాహేతుత్వావధారణాత్ ఆశ్రమకర్మాసంభవాచ్చ తేషామిత్యేవంప్రాప్తేఇదమాహ,అంతరాచాపితు - అనాశ్రమిత్వేనాంతరాళేవర్తమానోపివిద్యాయామధిక్రియతే, కుతస్తద్దృష్టేః, రైక్వవాచక్నవీజానశ్రుతిప్రభృతీనామేవంభూతానామపిబ్రహ్మవిత్త్వశ్రుత్యుపలబ్ధేః ॥ ... ...

సూ. ౩౭ ॥ అపిచస్మర్యతే ॥

సంవర్తప్రభృతీనాంచ నగ్నచర్యాదియోగాదనపేక్షితాశ్రమకర్మణామపి మహాయోగిత్వం స్మర్యతఇతిహాసే ॥ ననులింగమిదంశ్రుతిస్మృతిదర్శనముపన్యస్తం కానుఖలుప్రాప్తిరితిసాఽభిధీయతే॥...

సూ. ౩౮ ॥ విశేషానుగ్రహశ్చ ॥

తేషామపి విధురాదీనామవిరుద్ధైః పురుషమాత్రసంబంధిభిర్జపోపవాస దేవతారాధనాదిభిర్ధర్మవిశేషైరనుగ్రహోవిద్యాయాస్సంభవతి । తథాచస్మృతిః 'జప్యేనైవతుసంసిద్ధ్యేత్ బ్రాహ్మణో నాత్రసంశయః। కుర్యాదన్యన్నవాకుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణఉచ్యత'ఇత్యసంభవదాశ్రమకర్మణోపిజప్యేఽధికారందర్శయతి । జన్మాంతరానుష్ఠితైరప్యాశ్రమకర్మభిఃసంభవత్యేవవిద్యాయాఅనుగ్రహః । తథాచస్మృతిః 'అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతోయాతిపరాంగతి'మితిజన్మాంతరసంచితానపిసంస్కారవిశేషాననుగ్రహీతౄన్విద్యాయాం దర్శయతి । దృష్టార్థాచ విద్యాప్రతిషేధాభావమాత్రేణాప్యర్థినమధికరోతిశ్రవణాదిషు । తస్మాద్విధురాదీనామప్యధికారోనవిరుధ్యతే ॥ ... ...

సూ. ౩౯ ॥ అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలింగాచ్చ ॥

అతస్త్వంతరాళవర్తిత్వాదితరదాశ్రమవర్తిత్వం జ్యాయోవిద్యాసాధనంశ్రుతిస్మృతిసందృష్టత్వాత్ శ్రుతిలింగాచ్చ 'తేనైతిబ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చే'తి । 'అనాశ్రమీనతిష్ఠేతదినమేకమపిద్విజః

వాసిత్యర్థః । నన్వనాశ్రమిణాంకర్మభవతువిద్యాహేతుఃతథాపితేషాంశ్రవణాదావధికారఃసన్న్యాసాభావాదిత్యతఆహ ॥దృష్టార్థాచేతి॥ బంధకాజ్ఞానధ్వస్తిఫలకవిద్యాకామస్యశ్రవణేఽధికారఃసన్న్యాసోపికదాచిత్కృతోజ్ఞానేఉపకరోతిశ్రవణంప్రత్యనంగత్వాదితిభావః ॥ ... ...

౩౯. తర్హ్యాశ్రమిత్వంవృథేత్యతఆహ॥అతస్త్వితి॥పుణ్యకృత్తైజసఃశుద్ధః తేనజ్ఞానమార్గేణ ఏతి బ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థః। అత్ర పుణ్యకృత్త్వలింగా దాశ్రమిత్వంజ్యాయః పుణ్యోపచయే శీఘ్రం విద్యాలాభా దనాశ్రమస్యనిందితత్వా చ్చేతి భావః ॥ ఇతినవమాధికరణమ్ ॥ ... ...

౪౦॥ తద్భూతస్యతు॥ఉత్తమాశ్రమాత్ పూర్వాశ్రమం ప్రాప్తస్య ప్రచ్యుతస్య కర్మాపి విద్యాహేతుః అనాశ్రమిక ర్మవదితి సంగతిః పూర్వపక్షే ఫలంచ । సిద్ధాంతే తు భ్రష్టస్య కర్మ న విద్యాహేతురితి ఫలం । రాగాదిప్రాబల్యాత్ ప్రచ్యుతినిషేధాచ్చ ప్రచ్యుతిః ప్రామాణికీ న వేతి సంశయ్య సిద్ధాంతసూత్రే నియమం వ్యాచష్టే ॥ తథాహీతి ॥ అత్యంతమితి నైష్ఠికస్య నియమః- అరణ్యమిత్యేకాంతోపలక్షిత పారివ్రాజ్యం గృహ్యతే-తదియాత్ గచ్ఛేత్-ఇతిపదం శాస్త్రమార్గః తత స్తస్మాత్పారివ్రాజ్యాత్ న పునరేయాత్ న ప్రచ్యవేదితి ఉపనిషత్ రహస్యమిత్యర్థః । అతద్రూపం ప్రచ్యుతౌ ప్రమాణాభావం వ్యాచష్టే ॥ యథా చేతి ॥ శిష్టాచారాభావమాహ ॥ న చైవమితి॥ ‘ చండాలాః ప్రత్యవసితా’ ఇతిస్మృతేశ్చ పతితానాం కర్మనిష్ఫలమితిభావః॥ ఇతిదశమాధికరణమ్॥... ... ...❋

సంవత్సరమనాశ్రమీస్థిత్వా కృచ్ఛ్రమేకంచరేదితిచ స్మృతిలింగాత్॥... ... ... *

❋ సూ॥౪౦॥తద్భూతస్యతు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాతద్రూపాభావేభ్యః॥ ❋

సంత్యూర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా ఇతి స్థాపితం, తాంస్తు ప్రాప్తస్య కథంచిత్తతః ప్రచ్యుతిరస్తి నాస్తి వేతి సంశయః, పూర్వధర్మస్వనుష్ఠానచికీర్షయా రాగాదివశేన వా ప్రచ్యుతోఽపి స్యాద్విశేషాభావాదిత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే । తద్భూతస్యతు ప్రతిపన్నోర్ధ్వరేతోభావస్య న కథంచిదప్యతద్భావో న తతః ప్రచ్యుతిః స్యాత్, కుతః, నియమాతద్రూపాభావేభ్యః । తథాహి ‘ అత్యంతమాత్మాన మాచార్యకులేఽవసాదయ న్నితి, ‘ అరణ్యమియాదితి పదం తతో న పునరేయాదిత్యుపనిషది’తి ‘ ఆచార్యేణాభ్యనుజ్ఞాత శ్చతుర్ణామేకమాశ్రమం ఆవిమోక్షాచ్ఛరీరస్య సోఽనుతిష్ఠేద్యథావిధి’తి చైవంజాతీయకో నియమః ప్రచ్యుత్యభావం దర్శయతి । యథా చ ‘ బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీభవేత్ గృహాద్వనీభూత్వా ప్రవ్రజేత్ యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే’దితి చైవమాదీన్యారోహరూపాణి వచాంస్యుపలభ్యంతే నైవం ప్రత్యవరోహరూపాణి, న చైవమాచారాశ్శిష్టా విద్యంతే । యత్తు పూర్వధర్మస్వనుష్ఠానచికీర్షయా ప్రత్యవరోహణమితి, తదసత్ ‘ శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితా’దితి స్మరణాత్, న్యాయాచ్చ యో హి యం ప్రతి విధీయతే స తస్య ధర్మో న తు యో యేన స్వనుష్ఠాతుం శక్యతే, చోదనాలక్షణత్వాద్ధర్మస్య । న చ రాగాదివశాత్ ప్రచ్యుతిః, నియమశాస్త్రస్య బలీయస్త్వాత్ । జైమినేరపీత్యపిశబ్దేన జైమినిబాదరాయణయోరత్ర సంప్రతిపత్తిం శాస్తి ప్రతిపత్తిదార్ఢ్యాయ॥ ... ... ❋

❋ సూ॥౪౧॥న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్। ❋

యది నైష్ఠికో బ్రహ్మచారీ ప్రమాదాదవకీర్యేత కిం తస్య ‘ బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైరృతం గర్దభమాలభేతే’త్యేతత్ప్రాయశ్చిత్తం స్యాదుత నేతి । నేత్యుచ్యతే । యదధికారలక్షణే నిర్ణీతం ప్రాయశ్చిత్తమవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదాధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాదితి తదపి న నైష్ఠికస్య భవితుమర్హతి । కింకారణం ‘ ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహే’త్యప్రతిసమాధేయపతనస్మరణాత్ ఛిన్నశిరస ఇవ ప్రతిక్రియానుపపత్తేః । ఉపకుర్వాణస్యతు

౪౧॥ ❋ న చాధికారికం ❋॥ అవకీర్యేత- వ్యభిచరేదిత్యర్థః॥ అవకీర్ణం యోనౌ సిక్తం రేతో యస్యాస్తీత్యవకీర్ణీ। అత్ర ప్రచ్యుతస్య ప్రాయశ్చిత్తం స్యాన్న వేతి ఉపపాతకత్వాత్పతనస్మృతేశ్చ సంశయః । ప్రచ్యుతస్య యజ్ఞాదికం నిష్ఫలమిత్యుక్తం తద్వత్ ప్రాయశ్చిత్తం నిష్ఫలమితి పూర్వపక్షయతి ॥ నేత్యుచ్యత ఇతి ॥ అత్ర కృతప్రాయశ్చిత్తస్య కర్మ జ్ఞానహేతుర్న భవతీతి ఫలం। సిద్ధాంతే తు భవతీతి భేదః । యథోపనయనకాలే హోమో లౌకికాగ్నావేవ కార్యః దారసంబంధోత్తరకాలవిహితాధానస్యసంప్రత్యప్రాప్తకాలత్వేన ఆహవనీయాభావాత్ తద్వదవకీర్ణినో బ్రహ్మచారిణః ప్రాయశ్చిత్తం పశుర్గర్దభో లౌకికాగ్నౌ హోతవ్య ఇత్యధికారలక్షణే షష్ఠాధ్యాయే నిర్ణీతం । ‘ ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామీ’తి

దర్శనాభావస్మృతేః ప్రాయశ్చిత్తాభావపరత్వం కల్పయిత్వా తన్మూలశ్రుతికల్పనాత్ ప్రాగేవ క్లృప్తసాధారణశ్రుత్యా ప్రాయశ్చిత్తసద్భావసిద్ధేః కల్పనం నోదేతి - క్లృప్తశ్రుతివిరోధాదితి భావః ॥ ... ... ❋

౪౨. ప్రాయశ్చిత్తస్య భావాభావప్రసిద్ధ్యోస్సమత్వేపి భావప్రసిద్ధిః శ్రుతిమూలత్వాదాదర్తవ్యేత్యత్ర సమ్మతిమాహ — తదుక్తమితి ॥ 'యవమయశ్చరు'రిత్యత్ర యవశబ్దం కేచిద్దీర్ఘశూకే ప్రయుంజతే కేచిద్దేశవిశేషే ప్రియంగుషు । అతః కస్య చరుః కార్య ఇతి సందేహే వృద్ధప్రయోగసామ్యాత్ సమాతుల్యావికల్పేన ప్రతిపత్తిస్స్యాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః శాస్త్రమూలా ప్రతిపత్తిర్గ్రాహ్యా శాస్త్రనిమిత్తత్వాద్ధర్మాదిజ్ఞానస్య । తథా చ 'యత్రాన్యా వా ఓషధయో మ్లాయంత్యథైతే యవా మోదమానాస్తిష్ఠంతీ'తి శాస్త్రమూలత్వాద్దీర్ఘశూకప్రయోగస్యైవాదర ఇత్యర్థః । స్మృతేర్గతిమాహ — ప్రాయశ్చిత్తేతి ॥ బ్రహ్మచర్యరక్షార్థం యత్నాధిక్యం కార్యమితి జ్ఞాపనార్థం ప్రాయశ్చిత్తం స్పష్టమపి న పశ్యామీత్యుక్తం భగవదత్రిణేత్యర్థః । నైష్ఠికవద్యతివనస్థయోరపి ప్రమాదాత్ బ్రహ్మచర్యభంగే ప్రాయశ్చిత్తమస్తీత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥

తాదృక్పతనస్మరణాభావాదుపపద్యతే తత్ప్రాయశ్చిత్తమ్॥ ... ... ❋

సూ॥౪౨॥ ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్॥

అపి త్వేక ఆచార్యా ఉపపాతకమేవైతదితి మన్యంతే యన్నైష్ఠికస్య గురుదారాదిభ్యోఽన్యత్ర బ్రహ్మచర్యం విశీర్యేత న తన్మహాపాతకం భవతి గురుతల్పాదిషు మహాపాతకేష్వపరిగణనాత్ । తస్మాదుపకుర్వాణవన్నైష్ఠికస్యాపి ప్రాయశ్చిత్తభావమిచ్ఛంతి బ్రహ్మచారిత్వావిశేషాదవకీర్ణిత్వావిశేషాచ్చ । అశనవత్, యథా బ్రహ్మచారిణో మధుమాంసాశనే వ్రతలోపః పునస్సంస్కారశ్చైవమితి । యే హి ప్రాయశ్చిత్తస్యాభావమిచ్ఛంతి న తేషాం మూలముపలభ్యతే, యే తు భావమిచ్ఛంతి తేషాం బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీత్యేతదవిశేషశ్రవణం మూలం । తస్మాద్భావో యుక్తతరః । తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే 'సమా విప్రతిపత్తిస్స్యాచ్ఛాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వా'దితి । ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం త్వేవం సతి యత్నగౌరవోత్పాదనార్థమితి వ్యాఖ్యాతవ్యం । ఏవం భిక్షువైఖానసయోరపి 'వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరిత్వా మహాకక్షం వర్ధయేత్ భిక్షుర్వానప్రస్థవత్ సోమవృద్ధివర్జం స్వశాస్త్రసంస్కారశ్చే'త్యేవమాది ప్రాయశ్చిత్తస్మరణమనుసర్తవ్యం॥ ... ... ❋

సూ॥౪౩॥ బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ॥

యద్యూర్ధ్వరేతసాం స్వాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యవనం మహాపాతకం యది వోపపాతకముభయథాపి శిష్టైస్తే బహిష్కర్తవ్యాః 'ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహా'ఇతి । ఆరూఢపతితం విప్రం మండలాచ్చ వినిస్సృతమ్ ఉద్బద్ధం కృమిదష్టం చ స్పృ

కృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్యం మహాకక్షం బహుతృణకాష్ఠం దేశం జలదానాదినా వర్ధయేత్ । యతిస్తు సోమలతావర్జం ప్రవర్ధయేత్ । 'సర్వపాపప్రసక్తోపి ధ్యాయన్నిమిషమచ్యుతమ్ భూయస్తపస్వీ భవతి పంక్తిపావనపావన'ఇతి చ 'ఉపపాతకసంఘేషు పాతకేషు మహత్సు చ। ప్రవిశ్య రజనీపాదం బ్రహ్మధ్యానం సమాచరే'దిత్యాదిస్వశాస్త్రవిహితధ్యానప్రాణాయామాదిసంస్కారోపి భిక్షుణా కార్య ఇత్యర్థః । ఆదిపదాత్ 'మనోవాక్కాయజాన్ దోషానజ్ఞానోత్థాన్ ప్రమాదజాన్ । సర్వాన్ దహతి యోగాగ్నిస్తూలరాశిమివానలః', 'నిత్యమేవ తు కుర్వీత ప్రాణాయామాంస్తు షోడశ । అపి భ్రూణహనం మాసాత్పునంత్యహరహః కృతా' ఇత్యాదీని వాక్యాని గృహ్యంతే॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥... ... ...❋

౪౩॥❋బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ❋॥ కృతప్రాయశ్చిత్తైస్తైస్సహ కృతశ్రవణాదికం జ్ఞానసాధనం న వేతి సందేహే తేషాం శుద్ధత్వాత్సాధనమితి ప్రాప్తే ప్రాయశ్చిత్తాత్ పరలోకే తేషాం శుద్ధత్వేప్యత్ర శుద్ధ్యభావాన్న సాధనమితి సిద్ధాంతయతి ॥యద్యూర్ధ్వేతి॥ సుగమం భాష్యం ॥ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్॥... ... ...❋

౪౪. ❀స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః❀॥ అంగాశ్రితోపాస్తిషూభయకర్తృకత్వసంభవాత్ సంశయః 'కృతప్రాయశ్చిత్తస్సంవ్యవహార్య' ఇత్యుత్సర్గస్య నిందాతిశయస్మృత్యా నైష్ఠికాదిషు బాధవత్ యోయదంగకర్తా స తదాశ్రితస్య కర్తేత్యుత్సర్గస్య కర్తుః ఫలశ్రుత్యా బాధ ఇతి పూర్వపక్షమాహ ॥ కిమితి ॥ అత్ర కర్తృత్వభోక్తృత్వయోరైకాధికరణ్యం ఫలం. సిద్ధాంతే తు అంగాశ్రితా ఋత్విక్కర్తృకా అప్యుపాస్తయో యజమానగామిస్వతంత్రఫలాః కిము వాచ్యం స్వనిష్ఠబ్రహ్మవిద్యాయాః స్వాతంత్ర్యమితి ఫలం వివేక్తవ్యం, అతః పాదసంగతిః । హింకారప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారనిధనాఖ్యపంచప్రకారే సామ్ని వృష్టిధ్యాతుర్వర్షసమృద్ధిః ఫలమిత్యర్థః । శ్రుతం ఫలం ఋత్విగ్గతం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తచ్చేతి ॥ యథా సాంగక్రత్వధికృతాధికారత్వాత్ గోదోహనస్య ఫలం క్రత్వధికారిగతం తద్వదంగోపాసనస్యాపి ఫలం తద్గతమేవేత్యర్థః॥ అస్తు తస్య ఫలం తద్గతం కర్తా త్వన్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ఫలం చేతి॥ యదుక్తం యజమానగామిఫలమితి తస్యాపవాదం శం

ష్ట్వా చాంద్రాయణం చరేదితి చైవమాదినిందాతిశయస్మృతిభ్యః । శిష్టాచారాచ్చ - న హి యజ్ఞాధ్యయనవివాహాదీని తైస్సహాచరంతి శిష్టాః ॥ ... ... ❀

❀ సూ. ౪౪॥ స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ॥ ❀

అంగేషూపాసనేషు సంశయః, కిం తాని యజమానకర్మాణి ఆహోస్విదృత్విక్కర్మాణీతి,। కిం తావత్ప్రాప్తం యజమానకర్మాణీతి, కుతః ఫలశ్రుతేః । ఫలం హి శ్రూయతే 'వర్షతి హాస్మై వర్షయతి హ య ఏతదేవం విద్వాన్ వృష్టౌ పంచవిధం సామోపాస్త' ఇత్యాది (ఛాం-ఉ) తచ్చ స్వామిగామి న్యాయ్యం తస్య సాంగే ప్రయోగే అధికృతత్వాదధికృతాధికారత్వాచ్చైవంజాతీయకస్య । ఫలం చ కర్తర్యుపాసనానాం శ్రూయతే 'వర్షత్యస్మై య ఉపాస్త' ఇత్యాది । నను ఋత్విజోపి ఫలం దృష్టం 'ఆత్మనే వా యజమానాయ వా యం కామం కామయతే తమాగాయతీ'తి । న, తస్య వాచనికత్వాత్ । తస్మాత్ స్వామిన ఏవాంగేషు ఫలవత్సూపాసనేషు కర్తృత్వమిత్యాత్రేయ ఆచార్యో మన్యతే॥ ... ❀

❀ సూ. ౪౫ ॥ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రియతే ॥ ❀

నైతదస్తి స్వామికర్మాణ్యుపాసనానీతి, ఋత్విక్కర్మాణ్యేతాని స్యురిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే, కిం కారణం , తస్మై హి సాంగాయ కర్మణే ఋత్విక్పరిక్రియతే, తత్ప్రయోగాంతఃపాతీని చోద్గీథాద్యుపాసనాని అధికృతాధికారత్వాత్ । తస్మాద్గోహనాదికర్మనియమవదేవ ఋత్విగ్భిర్నిర్వర్త్యేరన్ । తథా చ 'తద్ధ బకో దాల్భ్యో విదాంచకార స హ నైమిశీయానాముద్గాతా బభూవే'త్యుద్గాతృకర్తృకతాం విజ్ఞానస్య దర్శయతి । యత్తూక్తం కర్త్రాశ్రయం ఫలం శ్రూయత ఇతి, నైష దోషః, పరార్థత్వాదృత్విజః అన్యత్ర వచనాత్ ఫలసంబంధానుపపత్తేః ॥ ... ...❀

❀ సూ. ౪౬ ॥ శ్రుతేశ్చ ॥ ❀

'యాం వై కాంచన యజ్ఞే ఋత్విజ ఆశిషమాశాసత ఇతి యజమానాయైవ తామాశాసత ఇతి హోవా

కతే ॥ నన్వితి ॥ ఉద్గానేన సాధయతీత్యర్థః । యజమానం ఫలమిత్యుత్సర్గస్యాసతి బాధకవచనే సిద్ధిరితి సమాధ్యర్థః । తస్మాత్ - ఫలభోక్తృత్వాదిత్యర్థః ॥ ... ... ❀

౪౫. ఉపాసనమార్త్విజ్యమృత్విక్కర్తృకమిత్యత్ర శ్రౌతం లింగమాహ ॥ తథా చేతి ॥ తముద్గీథాఖ్యం ప్రణవం ప్రాణదృష్ట్యా ధ్యాతవాన్ ధ్యాత్వా చ నైమిశీయానాం సత్రిణాముద్గాతాసీదిత్యర్థః ॥ యజమానేన స్వగామిఫలక సాంగప్రయోగకరణాయ ఋత్విజాం క్రీతత్వాత్ కర్తృత్వేపి న ఫలభాక్త్వం ఉత్సర్గస్య బాధకాభావాదిత్యుక్తత్వాత్ తత్క్రయణద్వారా కర్తృత్వభోక్తృత్వ సామానాధికరణ్యం చోపపద్యతే భృత్యకర్తృకే యుద్ధే రాజా యుధ్యతే జయతి చేతివదితి భావః ॥ ౪౬॥ ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❀

౪౭. ॥సహకార్యంతరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్॥యస్మాత్పూర్వేబ్రాహ్మణాఆత్మానంవిదిత్వాసన్న్యస్యభిక్షాచర్యంచరంతితస్మాదధునాతనోఽపి బ్రాహ్మణఆపాతజ్ఞానరూపపాండిత్యవాన్ పండితః తస్యకృత్యంపాండిత్యంశ్రవణంతన్నిర్విద్యనిశ్చయేనలబ్ధ్వాబాల్యేనశ్రవణజ్ఞానస్య బాలభావేనమననేనాసంభావనానిరాసేనబాలస్యభావేనవా శుద్ధచిత్తత్వేనస్థాతుమిచ్ఛేత్, ఏవంమననశ్రవణేకృత్వా అథానంతరంమునిర్నిదిధ్యాసనకృత్స్యాత్ ఏవం అమౌనంమౌనాదన్యత్ బాల్యపాండిత్యద్వయం మౌనంచనిదిధ్యాసనం లబ్ధ్వా అథజ్ఞానసామగ్రీపాకకాల్యానంతరంబ్రహ్మాహమితి సాక్షాత్కారవాన్ బ్రాహ్మణోభవతీత్యర్థః । మౌనశబ్దస్యసిద్ధరూపేపారివ్రాజ్యే అనుష్ఠేయేచధ్యానే ప్రయోగాత్సంశయః । యథా 'తగ్ హబక'ఇత్యాదివాక్యశేషాత్ ఉద్గీథాద్యుపాసనానామార్త్విజ్యత్వనిర్ణయస్తద్వదథబ్రాహ్మ

వాచేతి తస్మాదుహైవంవిదుద్గాతాబ్రూయాత్ కంతేకామమాగాయానీ'తి(ఛాందోగ్య)ఋత్విక్కర్తృకస్యవిజ్ఞానస్యయజమానగామిఫలందర్శయతి, తస్మాదంగోపాసనానామార్త్విక్కర్మత్వసిద్ధిః॥ ... *

॥ సూ. ౪౭. సహకార్యంతరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్ ॥

'తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యంనిర్విద్య బాల్యేనతిష్ఠాసేత్ బాల్యంచపాండిత్యంచనిర్విద్యాథమునిరమౌనంచమౌనంచనిర్విద్యాథబ్రాహ్మణ'ఇతిబృహదారణ్యకేశ్రూయతే, తత్రసంశయః,మౌనంవిధీయతేనవేతి । నవిధీయతఇతితావత్ప్రాప్తం, బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యత్రైవవిధేరవసితత్వాత్ । నహ్యథమునిరిత్యత్ర విధాయికావిభక్తిరుపలభ్యతే, తస్మాదయమనువాదోయుక్తః । కుతః ప్రాప్తిరితిచేత్ మునిపండితశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాత్, పాండిత్యంనిర్విద్యేత్యేవప్రాప్తంమౌనం, అపిచ 'అమౌనంచ మౌనంచనిర్విద్యాథబ్రాహ్మణ'ఇత్యత్రతావన్నబ్రాహ్మణత్వంవిధీయతే, ప్రాగేవప్రాప్తత్వాత్, తస్మాదథబ్రాహ్మణఇతియథాప్రశంసావాదః, తథైవాథమునిరిత్యపి భవితుమర్హతి, సమాననిర్దేశత్వాదిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, సహకార్యంతరవిధిరితి । విద్యాసహకారిణోమౌనస్య బాల్యపాండిత్యవద్విధిరేవాశ్రయితవ్యఃఅపూర్వత్వాత్ । ననుపాండిత్యశబ్దేనైవమౌనస్యావగతత్వముక్తం, నైషదోషః, మునిశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయార్థత్వాత్ మననాన్మునిరితిచవ్యుత్పత్తిసంభవాత్ 'మునీనామప్యహంవ్యాస'ఇతిచప్రయోగదర్శనాత్ । ననుమునిశబ్ద ఉత్తమాశ్రమవచనోఽపి దృశ్యతే 'గార్హస్థ్యమాచార్యకులంమౌనం వానప్రస్థమి'త్యత్ర । న, 'వాల్మీకిర్మునిపుంగవ'ఇత్యాదిషువ్యభిచారదర్శనాత్, ఇతరాశ్రమసన్నిధానాచ్చ. పారిశేష్యాత్తత్రోత్తమాశ్రమోపాదానం, జ్ఞానప్రధానత్వాదుత్తమాశ్రమస్య తస్మాద్బాల్యపాండిత్యాపేక్షయాతృతీయమిదంమౌనంజ్ఞానాతిశయరూపంవిధీయతే యత్తుబాల్యఏవవిధేఃపర్యవసానమితి, తథాప్యపూర్వత్వాన్మునిత్వస్యవిధేయత్వమాశ్రీయతే, మునిస్స్యాదితి నిర్వేదనీయత్వనిర్దేశాదపిమౌనస్య బాల్యపాండిత్యవద్విధేయత్వాశ్రయణం, తద్వతోవిద్యావతః సన్న్యాసి

ఇతివిధిహీనవాక్యశేషాత్ మౌనస్యావిధేయత్వనిశ్చయ ఇతిపూర్వపక్షమాహ ॥ నవిధీయతఇతి ॥ అత్రధ్యానస్యాననుష్ఠానం సిద్ధాంతేత్వనుష్ఠానమితిఫలం । యదిమౌనంపారివ్రాజ్యంతదావాక్యాంతరప్రాప్తమనూద్యతేబాల్యవిధిప్రశంసార్థం । యదిజ్ఞానంతదాపాండిత్యశబ్దాత్ ప్రాప్తమితిపూర్వపక్షగ్రంథార్థః । మునిశబ్దాద్ధిజ్ఞానాతిశయఃప్రతీయతే తస్య జ్ఞానమాత్రవాచిపాండిత్యశబ్దాన్నప్రాప్తిః నాపిమునిశబ్దఃపరివ్రాడ్వాచకః వాల్మీక్యాదిషు ప్రయుజ్యమానత్వాత్, తస్మాదప్రాప్తంమౌనమపూర్వత్వాద్విధింకల్పయతీతిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ ఆపస్తంబప్రయోగస్యగతిమాహ ॥ఇతరాశ్రమేతి॥ కించ 'అమౌనంచమౌనంచనిర్విద్యే'తిశ్రవణమననవదనుష్ఠేయత్వోక్తేర్మౌనస్యవిధేయతేత్యాహ ॥ నిర్వేదనీయత్వేతి॥ నచత్రయాణాంవిధానేవాక్యభేదోదోషః ఉపరిధారణవదిష్టత్వాద్వాక్యభేదస్యేతిభావః । కస్యేదం ధ్యానంవిధీయతఇత్యత ఆహ ॥ తద్వతఇతి ॥ ఆత్మానంవిదిత్వేతిపరోక్షజ్ఞానవతః సన్న్యాసినః ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః ।

సూత్రస్యార్థః సాక్షాత్కారసాధనత్వేన ధ్యానాదేష్షడ్జాదౌ లోకతః ప్రాప్తింశంకిత్వా నియమవిధినాహ ॥ నన్విత్యాదినా ॥ న నుబ్రహ్మపరవాక్యైకదేశజ్ఞానాంగవిధిరితి చేత్ సఫలక్రతుపరవాక్యేఽఙ్గవిధివదిత్యాహ ॥ విధ్యాదివదితి ॥ ప్రధానమార భ్యాంగపర్యంతో విధిః తత్ర ప్రధానః క్రతుర్విధ్యాదిః అతఏవాంగం విధ్యంత ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః। ఏతత్సూత్రభాష్యభావా నభిజ్ఞాస్సన్న్యాసాశ్రమధర్మకశ్రవణవిధిర్నాస్తీతి వదంతి విధౌహ్యప్రాప్తిమాత్రమపేక్షితం తచ్చ భేదదర్శనప్రాబల్యా ద్దర్శితమితి సంప్రదాయవిదః॥ ... ... ❋

౪౮॥ సమావర్తనానంతరం కుటుంబే స్థితో బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి 'సచప్రనరావర్తత' ఇత్యుపసంహారాత్ సన్న్యా సో నాస్తీతి శంకార్థః। ఆయాసవిశిష్టకర్మబాహుళ్యాత్ గృహిణోపసంహారః కృతః- న సన్న్యాసాభావాదితి సమాధ్యర్థః॥ ❋

నః। కథం విద్యావతః సన్న్యాసిన ఇత్యవగమ్యతే తదధికారాత్ 'ఆత్మానం విదిత్వా పుత్రాద్యేషణాభ్యో వ్యుత్థాయాథభిక్షాచర్యం చరంతీ'తి । నను సతి విద్యావత్త్వే ప్రాప్త్యైవ తత్ర విద్యాతిశయః కిం మానవిధి నేత్యత ఆహ ॥ పక్షేణేతి ॥ ఏతదుక్తం భవతి యస్మిన్ పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాన్న ప్రాప్నోతి తస్మిన్నేష వి ధిరితి విధ్యాదివత్, యథా 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే'త్యేవంజాతీయకే విధ్యాదౌ సహ కారిత్వేనాగ్న్యాధానాదికమంగజాతం విధీయతే ఏవమవిధిప్రధానే ప్యస్మిన్ విద్యావాక్యే మానవిధిరి త్యర్థః । ఏవం బాల్యాదివిశిష్టే కైవల్యాశ్రమేశ్రుతిసిద్ధే విద్యమానే కస్మాచ్ఛాందోగ్యే గృహిణోపసంహారః 'అభిసమావృత్య కుటుంబ' ఇత్యత్ర తేనహ్యుపసంహారః తద్విషయమాదరం దర్శయతీత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥

❋ సూ. ౪౮. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥ ❋

తుశబ్దో విశేషణార్థః, కృత్స్నభావోఽస్య విశేష్యతే, బహులాయాసాని హి బహూన్యాశ్రమకర్మాణి యజ్ఞాదీని తం ప్రతి కర్తవ్యతయోపదిష్టాని ఆశ్రమాంతర కర్మాణి చ యథాసంభవమహింసేంద్రియసంయ మాదీని తస్యాపి విద్యంతే, తస్మాద్గృహమేధినోపసంహారో న విరుధ్యతే ॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౪౯॥ మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్॥ ❋

యథా మౌనం గార్హస్థ్యం చైతావాశ్రమౌ శ్రుతిసమ్మతావేవ మితరావపి వానప్రస్థగురుకులవా సౌ । దర్శితా హి పురస్తాచ్ఛ్రుతిః 'తప ఏవ ద్వితీయో బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయ' ఇత్యాద్యా। తస్మా చ్చతుర్ణామప్యాశ్రమాణాముపదేశావిశేషాత్ తుల్యవత్ వికల్పసముచ్చయాభ్యాం ప్రతిపత్తిః, ఇతరేషా మితిద్వయోరాశ్రమయోర్బహువచనం వృత్తిభేదాపేక్షయాఽనుష్ఠానభేదాపేక్షయా వేతి ద్రష్టవ్యం॥ ❋

❋ సూ. ౫౦. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥

'తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసే'దితి బాల్యమనుష్ఠేయతయా శ్రూయతే। తత్ర బాలస్యభావః కర్మ వా బాల్యమితి తద్ధితే సతి బాలభావస్య వయోవిశేషస్యేచ్ఛయా సంపాదయితుమశక్య త్వాత్ యథోపపాదమూత్రపురీషత్వాది బాలచరితమంతర్గతాభావ విశుద్ధిర్దంభదర్ప ప్రరూఢేంద్రి

౪౯ . సన్న్యాసగార్హస్థ్యద్వయమత్ర సూత్రోక్తం తతోన్యదాశ్రమద్వయం నాస్తీతి కస్యచిద్భ్రమస్స్యాత్తం నిరస్య తి॥ మౌనవదితి॥ ఆశ్రమద్వయవదిత్యర్థః, ఇతరయోరపీతి వాచ్యే బహూక్తిరవాంతరభేదమపేక్ష్య సచాస్మాభిః ప్రద ర్శితః ॥ ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్- ... ... ❋

౫౦ . అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥ తత్ర బాల్యే విషయే । తద్ధితస్య భావార్థత్వాసంభవాత్ కర్మార్థత్వం గృహీత్వా తిష్ఠమూత్రత్వాదేః కర్మణోఽప్రరూఢేంద్రియత్వావిరూపభావశుద్ధేశ్చ బాలకర్మత్వావిశేషాత్ సంశయమాహ ॥ తత్రేతి ॥ పూర్వపక్షే విద్యాంగత్వేన తిష్ఠన్మూత్రత్వాదేరప్యనుష్ఠానం సిద్ధాంతే భావశుద్ధేరేవేతి ఫలం । పూర్వత్ర మౌ నశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయే ధ్యానే ప్రసిద్ధత్వాత్ ధ్యానం విధేయమిత్యుక్తం తద్వద్బాల్యశబ్దస్య కామచారాదౌ ప్రసిద్ధేః తద్విధి

గ్రహణమిత్యాహ ॥ కింతావదితి ॥ కామతశ్చరణవదనభక్షణానియస్యసఃకామచారవాదభక్షః తత్తైత్యర్థః । యథోప పాదంయథాసంభవం మూత్రాది యస్యతద్భావస్తత్త్వం । బాల్యవిధిబలాత్ పాతిత్యశాస్త్రమన్యవిషయమితిభావః । 'యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కస్సదాశుచిః నసతత్పదమాప్నోతిసంసారంచాధిగచ్ఛతీ'త్యాదౌచ భిక్షాదినియమవిధిశాస్త్రవిరుద్ధస్యభావశుద్ధ్యాఖ్యబాల్యస్యవిధిసంభవాత్నయథేష్టచేష్టావిధిరితిసిద్ధాంతయతి॥ఏవమితి ॥ప్రధానవిరోధత్వాచ్చనతద్విధిరిత్యాహ॥ ప్రధానేతి ॥ భావశుద్ధేర్విద్యోపకారకత్వేనఅన్వయాదనావిష్కుర్వన్భవేదితిబాల్యవిధ్యర్థః ఇతిసూత్రయోజనా॥ఇతిపంచదశాధికరణమ్. ... ... ❋

యత్వాదిరహితతావాబాల్యంస్యాదితిసంశయః, కింతావత్ప్రాప్తం కామచారవాదభక్షతాయథోపపాదమూత్రపురీషత్వంచప్రసిద్ధతరంలోకేబాల్యమితితద్గ్రహణంయుక్తం, ననుపతితత్వాదిదోషప్రాప్తేర్నయుక్తం కామచారవాదాత్యాచరణం నవిద్యావతస్సన్న్యాసినోవచనసామర్థ్యాద్దోషనివృత్తేఃపశుహింసాదిష్వివేత్యేవంప్రాప్తేఽభిధీయతే। న,వచనస్యగత్యంతరసంభవాత్ అవిరుద్ధేహ్యన్యస్మిన్బాల్యశబ్దాభిలప్యేలభ్యమానేచవిధ్యంతరవ్యాఘాతకల్పనాయుక్తా । ప్రధానోపకారాయచాంగంవిధీయతేజ్ఞానాభ్యాసశ్చ ప్రధానమిహయతీనామనుష్ఠేయం, నచ సకలాయాంబాలచర్యాయామంగీక్రియమాణాయాంజ్ఞానాభ్యాసస్సంభావ్యతే, తస్మాదాంతరోభావవిశేషోబాలస్యాప్రరూఢేంద్రియత్వాదిరిహబాల్యమాశ్రీయతే । తదాహ,అనావిష్కుర్వన్నితి ॥ జ్ఞానాధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరాత్మానమవిఖ్యాపయన్దంభదర్పాదిరహితోభవేత్ యథా బాలోఽప్రరూఢేంద్రియతయా నపరేషామాత్మానమావిష్కర్తుమీహతేతద్వత్ ఏవంహ్యస్యవాక్యస్యప్రధానోపకార్యర్థానుగమఉపపద్యతే తథాచోక్తంస్మృతికారైః “యన్నసంతంనచాసంతంనాశ్రుతంనబహుశ్రుతం।నసువృత్తంనదుర్వృత్తంవేదకశ్చిత్సబ్రాహ్మణః ॥ గూఢధర్మాశ్రితోవిద్వానజ్ఞాతచరితంచరేత్ । అంధవజ్జడవచ్చాపిమూకవచ్చమహీంచరేత్ ॥ అవ్యక్తలింగోఽవ్యక్తాచారః”ఇతిచైవమాది॥ ... ... ❋

❋సూ॥౫౧॥ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధేతద్దర్శనాత్।❋

సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరిత్యతఆరభ్యోచ్చావచంవిద్యాసాధనమవధారితం తత్ఫలంవిద్యాసిద్ధ్యంతీకిమిహైవజన్మనిసిద్ధ్యత్యుతకదాచిదముత్రాపీతిచింత్యతే । కింతావత్ప్రాప్తమిహైవేతి । కింకారణం, శ్రవణాదిపూర్వికాహివిద్యా, నచకశ్చిదముత్ర విద్యామేజాయతామిత్యభిసంధాయశ్రవణాదిషుప్రవర్తతేసమానఏవతుజన్మనివిద్యాజన్మాభిసంధాయతేషుప్రవర్తమానో దృశ్యతే యజ్ఞాదీన్యపి శ్రవణాదిద్వారేణైవ విద్యాంజనయంతి, ప్రమాణజన్యత్వాద్విద్యాయాః । తస్మాదైహికమేవవిద్యాజన్మేతి, ఏవంప్రాప్తేవదామః । ఐహికంవిద్యాజన్మభవతి అసతిప్రస్తుతప్రతిబంధేఇతి । ఏతదుక్తంభవతియదాప్రక్రాంతస్యవిద్యాసాధనస్యకశ్చిత్ ప్రతిబంధోనక్రియతేఉపస్థితవిపాకేన కర్మాంతరేణతదైహైవవి

౫౧ ॥ ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధేతద్దర్శనాత్ ॥ సన్న్యాసాదిబాల్యాంతం సాధనజాతముక్త్వాతత్సాధ్యవిద్యాజన్మవిచార్యతఇతి సంగతింవదన్సాధనస్యద్విధాఫలసంభవాత్ సంశయమాహ ॥ సర్వేత్యాదినా ॥ కారీరీష్టివదైహికఫలత్వనియమఃశ్రవణాదీనామితిపూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ నన్వాముష్మికఫలకయజ్ఞాదిసాధ్యవిద్యాయాః కథమైహికత్వ నియమఇత్యతఆహ ॥ యజ్ఞాదీన్యపీతి ॥ శుద్ధిద్వారాయజ్ఞాదిభిః శ్రవణాదిషుసాక్షాద్విద్యాహేతుషు ఘటితేషువిద్యావిళంబోనయుక్తః, దృశ్యతేచవిళంబః, అతశ్శ్రవణాదేర్విద్యాహేతుత్వమసిద్ధమితి పూర్వపక్షేఫలం, ప్రతిబంధకవశాద్విళంబేపిహేతుత్వసిద్ధిరితిసిద్ధాంతేఫలంమత్వా చికిత్సావదనియతఫలంశ్రవణాదికమితిసిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ననుప్రారబ్ధకర్మవిశేషేణశ్రవణాదిఫలప్రతిబంధః కిమితిక్రియతేశ్రవణాదినైవకర్మవిపాకప్రతిబంధఃకింనస్యాదిత్య

త ఆహ ॥ ఉపస్థితవిపాకత్వం చేతి॥ దేశాదిమహిమ్నా కర్మాణి విపచ్యంత ఇత్యర్థః- తేన శ్రవణాదికమేవ కిమితి న విపచ్యతే తత్రాహ ॥యాని చేతి॥ విపాచకత్వం ఫలౌన్ముఖ్యహేతుత్వం । నను తర్హి శ్రవణాదివిపాచకదేశాదికం కీదృశమిత్యత ఆహ ॥ శాస్త్రమపీతి ॥ ఫలబలాద్దేశాదిజ్ఞానమితి భావః । తథాపి కర్మణశ్శైవ శ్రవణాది ప్రతిబంధో న వైపరీత్యమిత్యత ఆహ తత్ర తత్రాహ ॥సాధనేతి॥ ప్రతిబంధకత్వశక్తిరపి ఫలబలాత్ జ్ఞాతవ్యేతి భావః । ప్రతిబంధసద్భావే శ్రౌతం స్మార్తం చ లింగమాహ ॥ తథా చేత్యాదినా ॥ 'శృణ్వంతోఽపి న విదు'రిత్యుక్తేః ప్రతిబంధసిద్ధిః ఆత్మనో యథావద్వక్తాప్యాశ్చర్యః అద్భుతవత్ కశ్చిదేవ భవతి తిష్ఠతు లబ్ధా సాక్షాత్కారవాన్ - పరోక్షతో జ్ఞాతాప్యాశ్చర్యః - కుశలేనాప్యాచార్యేణ అనుశి

ద్యోపపద్యతే, యదా తు ఖలు ప్రతిబంధః క్రియతే తదా ఽముత్రేతి । ఉపస్థితవిపాకత్వం చ కర్మణో దేశకాలనిమిత్తోపనిపాతాద్భవతి యాని చైకస్య కర్మణో విపాచకాని దేశకాలనిమిత్తాని న తాన్యేవాన్యస్యాపీతి నియంతుం శక్యతే యతో విరుద్ధఫలాన్యపి కర్మాణి భవంతి, శాస్త్రమప్యస్య కర్మణః ఇదం ఫలమిత్యేతావతి పర్యవసితం న దేశకాలనిమిత్తవిశేషమపి సంకీర్తయతి సాధనవీర్యవిశేషాత్త్వతీంద్రియా హి కస్యచిచ్ఛక్తిరావిర్భవతీతి తత్ప్రతిబద్ధా పరస్య తిష్ఠతి । న చావిశేషేణ విద్యాయామభిసంధిర్నోత్పద్యతే, ఇహాముత్ర వా మే విద్యా జాయతామిత్యభిసంధేర్నిరంకుశత్వాత్ । శ్రవణాదిద్వారేణాపి విద్యోత్పద్యమానా ప్రతిబంధక్షయాపేక్షయైవోత్పద్యతే । తథా చ శ్రుతిర్దుర్బోధత్వమాత్మనో దర్శయతి 'శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః శృణ్వంతోఽపి బహవో యన్న విదుః ఆశ్చర్యో వక్తా కుశలోఽస్య లబ్ధా ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్ట' ఇతి । గర్భస్థ ఏవ చ వామదేవః ప్రతిబుబుధే బ్రహ్మభావమితి వదంతి జన్మాంతరసంచితాత్సాధనాదపి జన్మాంతరే విద్యోత్పత్తిం దర్శయతి న హి గర్భస్థస్యైవైహికం కించిత్సాధనం సంభావ్యతే । స్మృతావపి 'అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతీ'త్యర్జునేన పృష్టో భగవాన్ వాసుదేవః 'న హి కల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతీ'త్యుక్త్వా పునస్తస్య పుణ్యలోకప్రాప్తిం సాధుకులే సంభూతిం చాభిధాయ అనంతరం 'తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహిక'మిత్యాదినా 'అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతి'మిత్యంతేన ఏతదేవ దర్శయతి । తస్మాదైహికమాముష్మికం వా విద్యాజన్మ ప్రతిబంధక్షయాపేక్షయేతి స్థితమ్ ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౫౨ ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ॥ ❋

యథా ముముక్షోర్విద్యాసాధనావలంబినః సాధనవీర్యవిశేషాత్ విద్యాలక్షణే ఫలే ఐహికాముష్మికత్వకృతో విశేషప్రతినియమో దృష్టః ఏవం ముక్తిలక్షణేఽప్యుత్కర్షాపకర్షకృతః కశ్చిద్విశేషః ప్రతినియమస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ ॥ఏవం ముక్తిఫలానియమ ఇతి॥ న ఖలు ముక్తిఫలే కశ్చిదేవంభూతో విశేషః ప్రతినియమ ఆశంకితవ్యః । కుతః, తదవస్థావధృతేః। ముక్త్యవస్థా హి సర్వవేదాంతేష్వేకరూపైవావధార్యతే, బ్రహ్మైవ హి ముక్త్యవస్థా, న చ బ్రహ్మణోఽనేకాకారయోగోఽస్తి ఏకలింగత్వావధారణాత్ 'అస్థూలమనణు. స ఏష నేతి నేత్యాత్మా. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి. బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాత్. ఇదం సర్వం యదయమాత్మా

స్త్రాపీత్యర్థః ॥ ఇతి షోడశాధికరణమ్ ॥ ... ...❋

౫౨. అసతి ప్రారబ్ధకర్మప్రతిబంధే శ్రవణాదినేహైవ విద్యోదయః, యజ్ఞాదిభిస్సంచితపాపప్రతిబంధస్య నిరస్తత్వాత్, సతి తు భోగేన తస్మిన్ నిరాసాదముత్రేతి విద్యాయా ఐహికాముష్మికత్వవిశేషనియమ ఉక్తః - తద్వత్తత్ఫలేఽపి మోక్షే కశ్చిదుత్కర్షాదివిశేషస్స్యాదిత్యత ఆహ ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ॥ ముక్తివిషయః తస్యాం విద్యావత్ విశేషనియమో నాస్తి న వేతి ఫలస్యోభయథా సంభవాత్ సంశయే పూర్వపక్షమాహ ॥ యథేతి ॥ ముక్తిస్సవిశేషా ఫలత్వాత్ విద్యావత్ అతః కర్మసాధ్యా ముక్తిరితి ఫలం - సిద్ధాంతే నిర్విశేషత్వావధారణ

శ్రుతిబాధితమనుమానం, అతో జ్ఞానైకవ్యంగ్యాముక్తిరితిఫలం । కించశ్రవణాదితారతమ్యాద్విద్యాయాం కించిదతిశయ
మంగీకృత్యవిద్యాలభ్యముక్తౌనాతిశయఇత్యాహ ॥ అపిచవిద్యాసాధనమితి ॥ ననుబ్రహ్మణోనిత్యసిద్ధత్వాదవిద్యానివృత్తె
శ్చఅన్యత్వేద్వైతాపత్తేఃఅనన్యత్వేచాసాధ్యత్వాత్ కింవిద్యాఫలమిత్యతఆహ ॥ తద్ధీతి ॥ విద్యాయాఅభివ్యక్తత్వేనబ్ర
హ్మానందఏవముఖ్యంఫలం అభివ్యక్తిరవిద్యానివృత్తిః ఆనందస్ఫూర్తిప్రతిబంధకాభావతయా విద్యయాసాధ్యతేసాచా
నిర్వాచ్యేతి నద్వైతాపత్తిః । అన్యేతుసాబ్రహ్మనన్యేత్యాహుః । నచసాధ్యత్వానుపపత్తిస్తత్రవిద్యావైయర్థ్యమి
తివాచ్యం । యదభావేయదభావస్తత్తత్సాధ్యమితివిజ్ఞానాత్ సర్వోలోకఃప్రవర్తతే, తథాచవిద్యాయాఅభావేబ్ర
హ్మరూపముక్తేరభావఃఅనర్థరూపావిద్యైవాస్తిఅస్యాఏవముక్తిర్నాస్తీతివ్యవహారవిషయత్వేనముక్త్యభావత్వాత్ । ఇ

సవాఏషమహానజఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్ త
త్కేనకంపశ్యే'దిత్యాదిశ్రుతిభ్యః । అపిచవిద్యాసాధనంస్వవీర్యవిశేషాత్ స్వఫలఏవవిద్యాయాం కంచిద
తిశయమాసంజయేత్ నవిద్యాఫలేముక్తౌ తద్ధ్యసాధ్యంనిత్యసిద్ధస్వభావభూతమేవవిద్యయాధిగమ్యత ఇ
త్యసకృదవాదిష్మ। నచతస్యామప్యుత్కర్షనికర్షాత్మకోఽతిశయఉపపద్యతే నికృష్టాయావిద్యాత్వాభావాత్
ఉత్కృష్టైవహివిద్యాభవతి, తస్మాత్తస్యాంచిరాచిరోత్పత్తిస్వరూపోవిశేషోభవేత్ నతుముక్తౌకశ్చిదతిశ
యసంభవోఽస్తి। విద్యాభేదాభావాదపితత్ఫలభేదనియమాభావఃకర్మఫలవత్, నహిముక్తిసాధనభూతా
యావిద్యాయాఃకర్మణామివభేదోఽస్తి । సగుణాసుతువిద్యాసు 'మనోమయః ప్రాణశరీర'ఇత్యాద్యా
సుగుణావాపోద్వాపవశాద్భేదోపపత్తౌసత్యాముపపద్యతేయథాస్వంఫలభేదనియమఃకర్మఫలవత్ । తథా
చలింగదర్శనం 'తం యథాయథోపాసతే తదేవభవతీ'తి నైవంనిర్గుణాయాంవిద్యాయాం గుణాభావా
త్, తథాచస్మృతిః 'నహిగతిరధికాస్తికస్యచిత్సతిహిగుణేప్రవదంత్యతుల్యతా'మితి। తదవస్థావధృతేస్తదవ
స్థావధృతేరితిపదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి ॥ ... ... ❋

ఇతిశ్రీశారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్యచతుర్థః పాదః.

థాచవిద్యాంవినాముక్తిర్నాస్తీతినిశ్చయాద్విద్యాముపాదత్తే । విద్యోదయేచస్వతస్సిద్ధనిత్యనివృత్తానర్థ స్వప్రకాశ
బ్రహ్మానందాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇత్యనవద్యం । సంప్రతివిద్యాయామతిశయాంగీకారంత్యజతి ॥ నచేతి ॥ ఏకరూపేవిషయే
ప్రమాయాం తారతమ్యానుపపత్తేరిత్యర్థః । కథం తర్హి పూర్వాధికరణేవిద్యాయావిశేషఉక్తస్తత్రాహ ॥ తస్మాదితి॥
సత్యామపిసామగ్ర్యాం జ్ఞానేవిలంబఉక్తః నతారతమ్యమిత్యర్థః । తర్హిసత్యపిజ్ఞానేముక్తౌవిలంబఃకింనస్యాదిత్యత
ఆహ ॥ నన్వితి ॥ వాయ్వాదిప్రతిబంధాద్దీపోత్పత్తివిలంబేపిఉత్పన్నేతమోనివృత్తివిలంబాదర్శనాత్ సతిజ్ఞానే నాజ్ఞానని
వృత్తౌవిలంబఇతిభావః । కించకర్మణాముపాసనానాంచగుణభేదేనతారతమ్యాత్ ఫలతారతమ్యంయుక్తం నిర్గుణ
విద్యాయాస్త్వేకరూపత్వాత్తత్ఫలైకరూపత్వమిత్యాహ ॥ విద్యాభేదేత్యాదినా ॥ స్మృతౌకస్యచిన్నిర్గుణవిద ఇత్యర్థః ।
తస్మాద్విద్యాసమకాలైవముక్తిరితిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిసప్తదశాధికరణమ్ ॥ ... ... ❋

ఇతిశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం
భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
తృతీయాధ్యాయస్సమాప్తః.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,

చతుర్థాధ్యాయప్రారంభః.

యజ్జ్ఞానాజ్జీవతో ముక్తిరుత్క్రాంతిగతివర్జితా । లభ్యతే తత్పరం బ్రహ్మ రామనామాస్మి నిర్భయమ్॥

ఓమ్ ॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ సాధనం నిరూప్య ఫలం నిరూప్యత ఇత్యధ్యాయయోర్హేతుహేతుమద్భావసంగతిమాహ ॥తృతీయ ఇతి॥ ఫలప్రసంగేనోత్క్రాంతిరర్చిరాదిమార్గశ్చ విచార్యత ఇత్యాహ ॥ప్రసంగేతి॥ పూర్వం సాక్షాదేవ శ్రుత్యుక్తం సన్న్యాసాదిసాధనం చింతితం, సంప్రతి ఫలార్థాపత్తిగమ్యమావృత్త్యాదికమశ్లేషాధికరణాత్ ప్రాక్చింత్యతే, తదారభ్య జీవన్ముక్తిస్తతో ద్వితీయపాదే ఉత్క్రాంతిస్తృతీయే అర్చిరాదిమార్గస్య గంతవ్యస్య చ నిర్ణయశ్చతుర్థే జ్ఞానోపాసనయోః ఫలనిర్ణయ ఇతి పాదార్థవివేకః । అధికరణస్య శ్రవణాది సాధనం విషయముపాదాయ ద్వేధానుష్ఠానదర్శనాత్సంశయమాహ ॥ఆత్మా వా ఇతి॥ శ్రుతాత్మధీసాధనఫలవిచారాత్మకత్వాత్ సర్వాధికరణానాం శ్రుతిశా,

సూ॥౧॥ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్॥

తృతీయేఽధ్యాయే పరాపరాసు విద్యాసు సాధనాశ్రయో విచారః ప్రాయేణాత్యగాత్, అథేహ చతుర్థేఽధ్యాయే ఫలాశ్రయవిచార ఆగమిష్యతి ప్రసంగాగతం చాన్యదపి కించిచ్చింతయిష్యతే, ప్రథమం తావత్ కతిభిశ్చిదధికరణైః సాధనాశ్రయవిచారశేషమేవానుసరామః । 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్య' ఇత్యేవమాదిశ్రవణేషు సంశయః, కిం సకృత్ప్రత్యయః కర్తవ్య ఆహోస్విదావృత్త్యేతి, కిం తావత్ప్రాప్తం సకృత్ప్రత్యయః స్యాత్ ప్రయాజాదివత్, తావతా శాస్త్రస్య కృతార్థత్వాత్, అశ్రూయమాణాయాం హ్యావృత్తౌ క్రియమాణాయామశాస్త్రార్థః కృతో భవేత్ । నన్వసకృదుపదేశా ఉదాహృతాః 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇత్యేవమాదయః । ఏవమపి యావచ్ఛబ్దమావర్తయేత్ సకృచ్ఛ్రవణం సకృన్మననం సకృన్నిదిధ్యాసనం చేతి నాతిరిక్తం, సకృదుపదేశేషు తు వేదోపాసీతేత్యాదిష్వనావృత్తిరేవేతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, ప్రత్యయావృత్తిః కర్తవ్యా, కుతః, అసకృదుపదేశాత్ । 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకో హ్యసకృదుపదేశః ప్రత్యయావృత్తిం సూచయతి । ననూక్తం యావచ్ఛబ్దమేవావర్తయేన్నాధికమితి । న, దర్శనపర్యవసానత్వాదేషాం । దర్శనపర్యవసానాని హి

స్త్రాధ్యాయసంగతయ ఉక్తాః తత్తత్పాదార్థసంబంధాత్ తత్తత్పాదసంగతిః, మోక్షే విశేషాభావవత్ శ్రవణాదావావృత్తివిశేషో నాస్తీతి దృష్టాంతలక్షణావాంతరసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కింతావదితి ॥ అత్ర పూర్వపక్షే శ్రవణాదేః ప్రయాజాదివదదృష్టార్థత్వాత్సకృదనుష్ఠానం ఫలం, సిద్ధాంతే త్వవఘాతవద్దృష్టార్థత్వాత్ యావత్ఫలమావృత్తిరితి భేదః । అసకృదుపదేశాన్యథానుపపత్త్యా సాధనావృత్తౌ శాస్త్రస్య తాత్పర్యమితి శంకతే ॥నన్వసకృదితి॥ శ్రవణాదీనాం సముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వేనాసకృదుక్తేరన్యథోపపత్తేర్నావృత్తౌ తాత్పర్యమిత్యాహ ॥ ఏవమపీతి ॥ సగుణసాక్షాత్కారసాధనేష్వపి అనావృత్తిమాహ ॥ సకృదితి ॥ యద్యప్యసకృదుపదేశ ఆవృత్తిసముచ్చయయోరన్యతరసూచకత్వేనాన్యథాసిద్ధః, తథాపి దృష్టసంభవత్యదృష్టమాత్రకల్పనానుపపత్తేః శ్రవణాదేరావృత్తిద్వారా సాక్షాత్కారఫలస్య షడ్జాదౌ దృష్టత్వాదసకృదుక్తిరావృత్తిం సూచయతి దృష్టార్థత్వన్యాయానుగ్రహాదిత్యాహ ॥ న దర్శనపర్య

వసానత్వాదితి ॥ ధ్యానస్యత్వావృత్తేర్వేదోపాసీతేతిశబ్దేశ్రుతత్వాత్ నకేవలార్థికత్వమిత్యాహ ॥ అపిచేతి ॥ అస్తూ పాస్తిశబ్దస్యావృత్తివాచిత్వంతథాపివేదేతిశబ్దోక్తవేదనేష్వహంగ్రహేషు కథమావృత్తిసిద్ధిరిత్యతఆహ ॥ విద్యుపాస్త్యో శ్చేతి ॥ శబ్దయోరేకార్థత్వముదాహరతి ॥ క్వచిదితి ॥ సరైక్వోయద్వేదతత్ప్రాణితత్వం రైక్వాదన్యోపియః కశ్చిద్వేద తత్ఫలేసర్వమంతర్భవతీత్యేతదుక్తఃఇత్థంమయోత్కృష్టత్వేనసరైక్వఉక్తఇతిహంసప్రతిహంసాంతరవచనం, తచ్ఛ్రుత్వా రైక్వంగత్వోవాచజానశ్రుతిః, హేభగవఏతాంరైక్వవిదితాందేవతాంమేఽనుశాధిమహ్యాముపదిశేత్యర్థః॥.........*

౨ ॥ ఏవంసగుణనిర్గుణసాక్షాత్కారసాధనధ్యానస్యావృత్తిఃశ్రుతిచార్థసిద్ధాచదృష్టార్థత్వాత్, శ్రవణమనన యోస్త్వసకృదుపదేశాదేస్సముచ్చయార్థత్వేనాన్యథాసిద్ధేరర్థసిద్ధైవావృత్తిరితి విశేషఃఆదిత్యస్యైకస్యైవోద్గీథేసం

శ్రవణాదీన్యావర్త్యమానానిదృష్టార్థానిభవంతి, యథాఽవఘాతాదీనితండులాదినిష్పత్తిపర్యవసానాని తద్వత్ అపిచోపాసనంనిదిధ్యాసనంచేత్యంతర్నీతావృత్తిగుణైవక్రియాఽభిధీయతే । తథాహిలోకేగు రుముపాస్తేరాజానముపాస్తఇతిచ యస్తాత్పర్యేణగుర్వాదీననువర్తతేసఏవముచ్యతే । తథా ధ్యాయతి ప్రోషితనాథాపతిమితి యానిరంతరస్మరణా పతింప్రతి సోత్కంఠాసైవమభిధీయతే । విద్యుపాస్త్యోశ్చ వేదాంతేషువ్యతికరేణప్రయోగోదృశ్యతే, క్వచిద్విదినోపక్రమ్యోపాస్తినోపసంహరతి, యథా ‘య స్తద్వేదయత్సవేదసమయైతదుక్త’ ఇత్యత్ర ‘అనుమఏతాంభగవోదేవతాంశాధి యాందేవతా ముపాస్స’ ఇతి। క్వచిచ్చోపాస్తినోపక్రమ్యవిదినోపసంహరతి యథా‘మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతే’త్యత్ర ‘ భాతిచ తపతిచకీర్త్యాయశసాబ్రహ్మవర్చసేనయఏవంవేదే’తి । తస్మాత్సకృదుపదేశేష్వప్యావృత్తిసిద్ధిః । అస కృదుపదేశస్త్వావృత్తేస్సూచకః॥ ... ...*

సూ. ౨. లింగాచ్చ॥

లింగమపి ప్రత్యయావృత్తింప్రత్యాయయతి । తథాహిఉద్గీథవిజ్ఞానం ప్రస్తుత్య ‘ ఆదిత్యఉద్గీథః’(ఛాం-౧) ఇత్యేతదేకపుత్రతాదోషేణాపోద్య ‘రశ్మీంస్త్వంపర్యావర్తయాది’తి (ఛాం-౧) రశ్మిబహుత్వవిజ్ఞా నంబహుపుత్రతాయైవిదధత్ సిద్ధవత్ ప్రత్యయావృత్తిందర్శయతి । తత్సామాన్యాత్సర్వత్రప్రత్యయే ష్వావృత్తిసిద్ధిః । అత్రాహభవతునామసాధ్యఫలేషు ప్రత్యయేష్వావృత్తిః తేష్వావృత్తిసాధ్యస్యాతిశయ స్యసంభవాత్ । యస్తుపరబ్రహ్మవిషయః ప్రత్యయోనిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావమేవాత్మభూతంపరం బ్రహ్మసమర్పయతి తత్రకిమర్థావృత్తిరితి । సకృచ్ఛ్రుతౌ బ్రహ్మాత్మత్వప్రతీత్యనుపపత్తేరావృత్త్యభ్యుప గమఇతిచేత్, న, ఆవృత్తావపితదనుపపత్తేః ।యదిహి ‘తత్త్వమసీ’త్యేవంజాతీయకంవాక్యంసకృచ్ఛ్రూ యమాణం బ్రహ్మాత్మత్వప్రతీతింనోత్పాదయేత్ తతస్తదేవచావర్త్యమానముత్పాదయిష్యతీతికాప్రత్యా శాస్యాత్ । అథోచ్యేత,నకేవలంవాక్యంకంచిదర్థం సాక్షాత్కర్తుంశక్నోత్యతోయుక్త్యపేక్షంవాక్య మనుభావయిష్యతిబ్రహ్మాత్మత్వమితి, తథాప్యావృత్త్యానర్థక్యమేవ, సాపిహియుక్తిఃసకృత్ప్రవృత్తైవస్వ

పాద్యోపాసనాత్ మమత్వమేకఏవపుత్రోఽసీతికౌషీతకిఃపుత్రమువాచఅతస్త్వంతథామాకృథాః కింతు బహూన్ రశ్మీనాదిత్యంచపర్యావర్తయాత్ పర్యావర్తయతాత్ పృథగావర్తయస్వేత్యర్థః- తలోపశ్ఛాందసః । అత్ర పర్యావృత్తిశబ్దాత్ సిద్ధవదుద్గీథధ్యానస్యావృత్తిరుక్తాతతోధ్యానత్వసామాన్యాత్ ఫలపర్యంతత్వసామాన్యాద్వా లిం గాత్ సర్వత్రశ్రవణమననధ్యానేష్వావృత్తిసిద్ధిరిత్యాహ ॥ లింగాచ్చేతి ॥ ఏవంతావత్ సగుణనిర్గుణసాక్షాత్కారసా ధనేష్వావృత్తిరుక్తా, తత్రసగుణధ్యానాదేరావృత్తిమంగీకృత్యనిర్గుణశ్రవణాదిష్వావృత్తిమాక్షిపతి॥అత్రాహేత్యాదినా వాక్యంనిర్గుణసాక్షాత్కారజననేశక్తం నవా, ఆద్యేసకృచ్ఛ్రుతవాక్యాత్సాక్షాత్కారసిద్ధేరావృత్తిర్వ్యర్థేత్యుక్తే ద్వితీయంశంకతే ॥ సకృదితి ॥ అశక్తస్యావృత్తావపిఫలానుపపత్తిరిత్యాహ ॥ నేతి ॥ తథాపీతిస్వతోఽశక్తస్యయుక్తి

సాహిత్యాచ్ఛక్తావపీత్యర్థః । వాక్యయుక్తిభ్యాంపరోక్షజ్ఞానేజాతేఽప్యపరోక్షజ్ఞానార్థమావృత్తిరితిశంకతే ॥ అథాపి స్యాదితి ॥ తయోఃపరోక్షజ్ఞానహేతుత్వస్వాభావ్యాదావృత్తావపినసాక్షాత్కారస్స్యాదితిపరిహరతి॥ నాసకృదపీతి॥ యదితయోస్సాక్షాత్కారసామర్థ్యంయదివాపరోక్షజ్ఞానసామర్థ్యంఉభయథాప్యావృత్త్యనపేక్షేత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రమాతృవైచిత్ర్యాదప్యావృత్త్యనియమ ఇత్యాహ ॥నచేతి॥ ప్రమేయస్యానంశత్వాచ్చతథేత్యాహ॥అపిచేతి॥ద్వివిధోహ్యధికారీస్యాత్ కశ్చిజ్జన్మాంతరాభ్యాసాత్ నిరస్తసమస్తాసంభావనాదిప్రతిబంధఃకశ్చిత్తుప్రతిబంధవానితి।తత్రాద్యంప్రత్యా

మర్థమనుభావయిష్యతి । అథాపిస్యాత్ యుక్త్యావాక్యేనచసామాన్యవిషయమేవవిజ్ఞానంక్రియతేనవిశేషవిషయం, యథాఽస్తిమేహృదయేశూలమిత్యతోవాక్యాత్ గాత్రకంపనాదిలింగాచ్చ శూల సద్భావసామాన్యమేవపరఃప్రతిపద్యతేనవిశేషమనుభవతి, యథాసఏవశూలీవిశేషానుభవశ్చావిద్యాయానివర్తకః తదర్థావృత్తిరితిచేత్, న, అసకృదపితావన్మాత్రేక్రియమాణే విశేషవిజ్ఞానోత్పత్త్యసంభవాత్, నహిసకృత్ప్రయుక్తాభ్యాంశాస్త్రయుక్తిభ్యామనవగతోవిశేషఃశతకృత్వోఽపిప్రయుజ్యమానాభ్యామవగంతుంశక్యతే, తస్మాత్యదిశాస్త్రయుక్తిభ్యాంవిశేషఃప్రతిపాద్యేత యదివాసామాన్యమేవోభయథాపిసకృత్ప్రవృత్తేఏవతేస్వకార్యంకురుతఇత్యావృత్త్యనుపయోగః।నచసకృత్ప్రయుక్తేశాస్త్రయుక్తీకస్యచిదప్యనుభవంనోత్పాదయతఇతిశక్యతేనియంతుం, విచిత్రప్రజ్ఞత్వాత్ ప్రతిపత్తౄణాం।అపిచానేకాంశోపేతేలౌకికేపదార్థేసామాన్యవిశేషవత్త్యేకేనావధానేనైకమంశమవధారయత్యపరేణాపరమితిస్యాదప్యభ్యాసోపయోగోయథాదీర్ఘప్రపాఠకగ్రహణాదిషు, నతునిర్విశేషేబ్రహ్మణిసామాన్యరహితేచైతన్యమాత్రాత్మకేప్రమోత్పత్తావభ్యాసాపేక్షాయుక్తేతి।అత్రోచ్యతే, భవేదావృత్త్యానర్థక్యం తంప్రతి యస్తత్త్వమసీతిసకృదుక్తమేవబ్రహ్మాత్మత్వమనుభవితుంశక్నుయాత్ యస్తునశక్నోతి తంప్రత్యుపయుజ్యతఏవావృత్తిః, తథాహిఛాందోగ్యే 'తత్త్వమసిశ్వేతకేతో'ఇత్యుపదిశ్య 'భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వి'తిపునఃపునఃపరిచోద్యమానస్తత్తదాశంకాకారణంనిరాకృత్య తత్త్వ మసీత్యేవాసకృదుపదిశతి। తథాచ 'శ్రోతవ్యోమంతవ్యోనిదిధ్యాసితవ్య'ఇత్యాదిదర్శితం। నసూక్తంసకృచ్ఛ్రుతంచేత్తత్త్వమసివాక్యంస్వమర్థమనుభావయితుంనశక్నోతి తతః ఆవర్త్యమానమపినైవశక్ష్యతీతి। నైషదోషః, నహిదృష్టేఽనుపపన్నంనామ, దృశ్యంతేహి సకృచ్ఛ్రుతాద్వాక్యాన్మందప్రతీతం వాక్యార్థమావర్తయంతస్తత్తదాభాసవ్యుదాసేనసమ్యక్ప్రతిపద్యమానాః । అపిచతత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యంత్వంపదార్థస్యతత్పదార్థభావమాచష్టే, తత్పదేనచప్రకృతంసద్బ్రహ్మేక్షితృజగతోజన్మాదికారణమభిధీయతే । 'సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మ. విజ్ఞానమానందంబ్రహ్మ. అదృష్టంద్రష్టృ అవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతృఅజమజరమమరమస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మిత్యాదిశాస్త్రప్రసిద్ధం । తత్రాజాదిశబ్దైర్జన్మాదయోభావవికారానివర్తితాః, అస్థూలాదిశబ్దైశ్చస్థౌల్యాదయోద్రవ్యధర్మాః, విజ్ఞానాదిశబ్దైశ్చచైతన్యప్రకాశాత్మకత్వముక్తం, ఏష వ్యావృత్తసర్వసంసారధర్మకోఽనుభవాత్మకో బ్రహ్మసంజ్ఞక స్తత్పదార్థో వేదాంతాభియుక్తానాంప్రసిద్ధః తథాత్వంపదార్థోఽపిప్రత్యగాత్మాశ్రోతాదేహాదారభ్య ప్రత్యగాత్మత

వృత్తేరానర్థక్యమిష్టం, ద్వితీయస్యతుప్రతిబంధనిరాసాయతదపేక్షేతిసమాధత్తే ॥అత్రోచ్యతఇతి॥ ఆవృత్తేఃప్రతిబంధనిరాసార్థత్వేలింగమాహ ॥తథాహీతి॥ యథాషడ్జాదిస్వరభేదసాక్షాత్కారశక్తమపిశ్రోత్రమభ్యాసమపేక్షతేతథాబ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారశక్తంవాక్యంతదపేక్షమిత్యనుభవమాశ్రిత్యాహ ॥ నహిదృష్టేఽనుపపన్నంనామేతి ॥ తత్త్వంపదలక్ష్యార్థస్యదుర్బోధత్వాదజ్ఞాన ప్రయుక్తసంశయాదిప్రతిబంధ సంభవాత్ తద్ధ్వంసాయావృత్తిరేష్టవ్యేతి వాచ్యలక్ష్యవివేకపూర్వకమాహ ॥ అపిచేత్యాదినా ॥ యదుక్తమనంశత్వాత్ ప్రమేయస్యావృత్త్యానర్థక్యమితితత్రాహ॥యద్యపి

తి ॥ ఆరోపితాంశనిరాసాయ నమే దేహో నేంద్రియమిత్యభ్యాసోయుక్త ఇత్యర్థః । వాక్యార్థజ్ఞానే సతి కథమభ్యాసనియమః ప్రమాణజ్ఞానస్యాభ్యాసాయోగాత్ జ్ఞానినః శ్రవణాదినియమాయోగాచ్చేత్యత ఆహ ॥ తత్త్వితి ॥ జ్ఞానాత్ ప్రాగేవ శ్రవణావృత్తిపారనియమనం క్రియత ఇత్యర్థః । అధికం శంకితుముక్తమనువదతి ॥ యేషామితి ॥ అధికం శంకతే ॥ సత్యమితి ॥ దుఃఖిత్వప్రత్యక్షవిరోధాద్వాక్యాదైక్యధీర్నోదేతీత్యర్థః । ప్రత్యక్షస్య భ్రాంతిత్వాదవిరోధ ఇత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ దుఃఖాదయోనాత్మధర్మాః దృశ్యత్వాత్ దేహాదివత్, నాప్యాత్మస్వరూపా ఆత్మని సత్యప్యననువృత్తత్వాద్వ్యతిరేకేణ చైతన్యవదిత్యర్థః । నిర్దుఃఖచిదాత్మని దుఃఖాదిధియో భ్రాంతిత్వాత్ వాక్యార్థానుభవో నవిరుద్ధ్య

యాసంభావ్యమానశ్చైతన్యపర్యంతత్వేనావధారితః । తత్ర యేషామేతౌ పదార్థావజ్ఞానసంశయవిపర్యయప్రతిబద్ధౌ తేషాం తత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యం స్వార్థే ప్రమాం నోత్పాదయితుం శక్నోతి పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యేత్యతస్తాన్ప్రత్యేష్టవ్యః పదార్థవివేకప్రయోజనః శాస్త్రయుక్త్యభ్యాసః । యద్యపిచ ప్రతిపత్తవ్య ఆత్మా నిరంశస్తథాపి అధ్యారోపితం తస్మిన్ బహ్వంశత్వం దేహేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాదిలక్షణం తత్రైకేనావధానేనైకమంశమపోహతి అపరేణాపరమితి యుజ్యతే తత్ర క్రమవతీ ప్రతిపత్తిః, తత్తు పూర్వరూపమేవాత్మప్రతిపత్తేః । యేషాం పునర్నిపుణమతీనాం నాజ్ఞానసంశయవిపర్యయలక్షణః పదార్థవిషయః ప్రతిబంధోఽస్తి తే శక్నువంతి సకృదుక్తమేవ తత్త్వమసి వాక్యార్థమనుభవితుమితి తాన్ప్రత్యావృత్త్యానర్థక్యమిష్టమేవ, సకృదుత్పన్నైవ హ్యాత్మప్రతిపత్తిరవిద్యాం నివర్తయతీతి నాత్ర కశ్చిదపి క్రమోఽభ్యుపగమ్యతే । సత్యమేవం యుజ్యేత యది కస్యచిదేవం ప్రతిపత్తిర్భవేత్, బలవతీ హ్యాత్మనో దుఃఖిత్వాదప్రతిపత్తిః, అతో న దుఃఖిత్వాద్యభావం కశ్చిత్ప్రతిపద్యత ఇతి చేత్, న, దేహాద్యభిమానవత్ దుఃఖిత్వాద్యభిమానస్య మిథ్యాభిమానత్వోపపత్తేః । ప్రత్యక్షం హి దేహే ఛిద్యమానే దహ్యమానే వాఽహం ఛిద్యేఽహం దహ్య ఇతి చ మిథ్యాభిమానో దృష్టః, తథా బాహ్యతరేష్వపి పుత్రమిత్రాదిషు సంతప్యమానేషు అహమేవ సంతప్య ఇత్యధ్యారోపో దృష్టః, తథా దుఃఖిత్వాద్యభిమానోఽపి స్యాద్దేహాదివదేవ చైతన్యాద్బహిరుపలభ్యమానత్వాద్దుఃఖిత్వాదీనాం, సుషుప్తాదిషు చాననువృత్తేః చైతన్యస్య తు సుషుప్తేఽప్యనువృత్తిమామనంతి । ‘యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతి’ త్యాదినా । తస్మాత్సర్వదుఃఖవినిర్ముక్తైకచైతన్యాత్మకోఽహమిత్యేష ఆత్మానుభవః న చైవమాత్మానమనుభవతః కించిదన్యత్కృత్యమవశిష్యతే । తథా చ శ్రుతిః ‘కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాఽయం లోక’ ఇత్యాత్మవిదః కర్తవ్యాభావం దర్శయతి । స్మృతిరపి ‘యస్త్వాత్మరతిరేవ స్యాదాత్మతృప్తశ్చ మానవః । ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టస్తస్య కార్యం న విద్యత’ ఇతి । యస్య త్వేషోఽనుభవో ద్రాగిభ జాయతే తం ప్రత్యనుభవార్థ ఏవావృత్త్యభ్యుపగమః । తత్రాపి న తత్త్వమసీతి వాక్యార్థాత్ప్రచ్యావ్యావృత్తౌ ప్రవర్తయేత్, న హి వరఘాతాయ కన్యాముద్వాహయంతి నియుక్తస్య చాస్మిన్నధికృతోఽహం కర్తా మయేదం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం బ్రహ్మప్రత్యయవిపరీతప్రత్యయ ఉత్పద్యతే । యస్తు స్వయమేవ మందమతిరప్రతిభానాత్ తం వాక్యార్థం జిహాసేత్తస్యైతస్మిన్నేన వా

త ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ అనుభవే జాతేఽప్యావృత్త్యాద్యనుష్ఠానం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ న చైవమితి ॥ రతిః కామః ఆత్మ కామతయాఽతృప్తిర్విషయతృష్ణాక్షయః తేన సంతోష ఆత్మానందానుభవ ఇతి భేదః । నన్వావృత్తౌ నియోగాత్ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా, తథా చ నియుక్తత్వబుద్ధేరకర్త్రాత్మధీర్న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ తత్రాపీతి ॥ ఆవృత్త్యభ్యుపగమేఽప్యకర్తాహమిత్యనుభవాత్ ప్రచ్యావ్య గురురన్యో వా నియోగాన్న ప్రవర్తయేదుక్తదోషాదిత్యర్థః । కథం తర్హి ప్రవృత్తిరిత్యత ఆహ ॥ యస్త్వితి ॥ అప్రతిభానాదసంభావనాదినేత్యర్థః । శిష్యబుద్ధ్యనుసారేణ శ్రోతవ్యాదివచోభిః ప్రధానసిద్ధ్యర్థమావృత్త్యాదౌ ప్రవర్తయేదిత్యర్థః ॥ ... ... *

౩॥ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతిచ॥ పూర్వత్ర ధ్యానాదేరావృత్తిరుక్తా తాముపజీవ్యతత్త్వజ్ఞానార్థధ్యానావృత్తికాలేకిమహంబ్రహ్మేతిధ్యాతవ్యం ఉతమత్స్వామీశ్వరఇత్యైక్యభేదమానాభ్యాంసంశయమాహ॥ యఇతి॥ శబ్దాదేవప్రమితఇత్యాదౌ 'అయమాత్మాబ్రహ్మే'త్యాదిశ్రుతిభిరైక్యనిర్ణయాత్ సంశయమాక్షిపతి॥ కథమితి॥ భేదశ్రుత్యనుగ్రహాత్ భేదప్రత్యక్షాది ప్రాబల్యమాలంబ్య సంశయఇత్యాహ॥ ఉచ్యతఇతి॥ అభేదశ్రుతీనాం గౌణత్వముఖ్యత్వేఽభయత్రఫలం। యద్యప్యయంప్రత్యక్షాదివిరోధపరిహారో ద్వితీయాధ్యాయ సంగత స్తథాప్యైక్యశ్రుతేరవిరుద్ధత్వనిశ్చయస్యసమాధావంతరంగత్వాదిహసంగతిః। విరుద్ధయోరైక్యదృష్టిరసిద్ధేత్యాహ॥ నాహమితి॥ కించకిమీశ్వరస్య

క్యార్థే స్థిరీకారఆవృత్త్యాదివాచోయుక్త్యాఽభ్యుపేయతే, తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయేపి ప్రత్యయేతదుపాయోపదేశేష్వావృత్తిసిద్ధిః॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్॥ ... ...

సూ॥౩॥ ఆత్మేతితూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతిచ॥

యశ్శాస్త్రోక్తవిశేషణః పరమాత్మా సకిమహమితిగ్రహీతవ్యఃకింవా మదన్యఇత్యేతద్విచారయతి। కథంపునరాత్మశబ్దేప్రత్యగాత్మవిషయేశ్రూయమాణేసంశయఇతి। ఉచ్యతే,అయమాత్మశబ్దోముఖ్యఃశక్యతేఽభ్యుపగంతుం సతిజీవేశ్వరయోరభేదసంభవే, ఇతరథాతుగౌణోఽయమభ్యుపగంతవ్యఇతిమన్యతే। కింతావత్ప్రాప్తంనాహమితిగ్రాహ్యః,నహ్యపహతపాప్మత్వాదిగుణోవిపరీతగుణత్వేనశక్యతేగ్రహీతుం,విపరీతగుణోవాఽపహతపాప్మత్వాదిగుణత్వేన,అపహతపాప్మత్వాదిగుణశ్చపరమేశ్వరః,తద్విపరీతగుణస్తుశారీరః, ఈశ్వరస్యచసంసార్యాత్మత్వే ఈశ్వరాభావప్రసంగః తతశ్శాస్త్రానర్థక్యం సంసారిణోపీశ్వరాత్మత్వేఽధికార్యభావాత్ శాస్త్రానర్థక్యమేవప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చ। అన్యత్వేపితాదాత్మ్యదర్శనం శాస్త్రాత్కర్తవ్యం, ప్రతిమాదిష్వివవిష్ణ్వాదిదర్శనమితిచేత్, కామమేవంభవతునతుసంసారిణోముఖ్యః ఆత్మేశ్వరఇత్యేతావన్నః ప్రాపయితవ్యమితి, ఏవంప్రాప్తేబ్రూమః। ఆత్మేత్యేవపరమేశ్వరఃప్రతిపత్తవ్యః తథాహిపరమేశ్వరప్రక్రియాయాం జాబాలాః ఆత్మత్వేనైవైనమభ్యుపగచ్ఛంతి 'త్వంవాఅహమస్మిభగవో దేవతేఅహంవైత్వమసిభగవోదేవతే'ఇతి। తథాఽన్యేపి 'అహంబ్రహ్మాస్మీ'త్యేవమాదయఆత్మత్వోపగమాద్రష్టవ్యాః। గ్రాహయంతిచాత్మత్వేనైవేశ్వరం వేదాంతవాక్యాని 'ఏషఆత్మా సర్వాంతరఏషతఆత్మాంతర్యామ్యమృత స్తత్సత్యంసఆత్మాతత్త్వమసీ'త్యేవమాదీని। యదుక్తం ప్రతీకదర్శనమిదం విష్ణుప్రతిమాన్యాయేనభవిష్యతీతి। తదయుక్తం, గౌణత్వప్రసంగాత్ వాక్యవైరూప్యాచ్చ। యత్రహిప్రతీకదృష్టిరభిప్రేయతే సకృదేవ తత్రవచనంభవతి యథా 'మనోబ్రహ్మ. ఆదిత్యోబ్రహ్మే'త్యాది। ఇహపునస్త్వమహమస్మ్యహంచత్వమసీత్యాహ, అతఃప్రతీకశ్రుతివైరూప్యాదభేదప్రతిపత్తిః భేదదృష్ట్యపవాదాచ్చ। తథాహి 'అథయోఽన్యాందేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీ'తి 'నసవేద మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవపశ్యతి సర్వంతంపరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వంవేదే'త్యేవమాద్యాభూయసీశ్రుతిర్భేదదర్శనమపవదతి। యత్తూక్తంనవిరుద్ధగుణయోరన్యోన్యాత్మత్వంసంభవతీతి। నాయందోషః, విరుద్ధగుణతాయామిథ్యాత్వోపపత్తేః। యత్పునరుక్తంఈశ్వ

జీవమాత్రత్వమైక్యంజీవస్యేశ్వరమాత్రత్వంవేతివికల్ప్యక్రమేణదూషయతి॥ ఈశ్వరస్యచేత్యాదినా॥ ఏకత్వశ్రుతిప్రామాణ్యాదైక్యధ్యానంకార్యమితిశంకతే॥అన్యత్వేపీతి॥ఏకత్వధ్యానమస్మదిష్టమేవ, ఏకత్వంతునాస్తీత్యాహ॥కామమితి॥ అభేదశ్రుతీనాం ఫలవదపూర్వార్థతాత్పర్యేణగౌణత్వాయోగాద్భేదశ్రుతీనాం కల్పితభేదానువాదిత్వాత్ ప్రత్యక్షాదేరపితద్విషయత్వాత్ బింబప్రతిబింబయోరివవిరుద్ధధర్మాణాంమిథ్యాత్వాత్ ముఖ్యమైక్యమితి సిద్ధాంతయతి॥ ఏవమిత్యాదినా॥ ఈశ్వరస్యజీవత్వంనప్రతిపాద్యం యేనేశ్వరాభావస్స్యాత్ కింతుజీవస్యేశ్వరత్వం। నచైవమధికార్యభావః

ఏకత్వప్రబోధాత్ ప్రాగధికారిభేదాంగీకారాదిత్యాహ ॥ యత్పునరుక్తమిత్యాదినా ॥ వేదసత్యత్వశ్రద్ధాలుశ్శంకతే ॥ ప్రత్యక్షాద్యభావ ఇతి ॥ వర్ణేషు స్వరక్రమయోరభావాదుపలబ్ధధ్వనిస్థయోరారోపో వాచ్యస్తథాచారోపితక్రమస్వరవిశిష్టవర్ణాత్మకవేదస్య మిథ్యాత్వం దుర్వారం, వాదినాం సత్యత్వాగ్రహస్త్వవిద్యావిజృంభిత ఇతి వేదసత్యత్వాభావో న దోష ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ అవిద్యామాక్షిపతి॥ కస్యేతి ॥ ప్రశ్నలింగేన త్వయ్యేవ తస్యాస్సిద్ధత్వాదాక్షేపానుపపత్తిరిత్యాహ ॥ యస్త్వమితి ॥ అజ్ఞానమూలత్వాత్ప్రశ్నాదేరితి భావః । సర్వజ్ఞాభిన్నే మయి కథమజ్ఞానమితి శంకతే॥ నన్వితి॥ అభేదజ్ఞానాత్ ప్రాక్ చిన్మాత్రస్య తవైవాజ్ఞానాశ్రయత్వమనుభవసిద్ధాజ్ఞానస్యాపలాపాయోగాత్ । జ్ఞానే త్వనిర్వాచ్యస్య తస్య బాధాన్నాశ్రయాపేక్షేత్యాహ ॥ యద్యేవమితి॥ అనిర్వాచ్యత్వేన దోషాంతరమపి నిరస్తమిత్యాహ॥ యోఽపీతి॥

౪ ॥ ※ న ప్రతీకే న హి సః ※ ॥ ఉభయథా ధ్యానసంభవాత్సంశయః, యథా బ్రహ్మణా సహాభేదసత్త్వాదహంగ్రహ

రాభావప్రసంగ ఇతి, తదసత్, శాస్త్రప్రామాణ్యాదనభ్యుపగమాచ్చ । న హీశ్వరస్య సంసార్యాత్మత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యభ్యుపగచ్ఛామః, కిం తర్హి సంసారిణస్సంసారిత్వాపోహేనేశ్వరాత్మత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితి, ఏవం చ సత్యద్వైతేశ్వరస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణతా, విపరీతగుణతా త్వితరస్య మిథ్యేతి వ్యవతిష్ఠతే । యదప్యుక్తమధికార్యభావః ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చేతి। తదప్యసత్, ప్రాక్ప్రబోధాత్ సంసారిత్వాభ్యుపగమాత్ తద్విషయత్వాచ్చ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్య । యత్ర త్వస్య 'సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా హి ప్రబోధే ప్రత్యక్షాద్యభావం దర్శయతి, ప్రత్యక్షాద్యభావే శ్రుతేరప్యభావప్రసంగ ఇతి చేత్, న, ఇష్టత్వాత్, అత్ర 'పితాఽపితా భవతీ'త్యుపక్రమ్య 'వేదా అవేదా' ఇతి వచనాదిష్యత ఏవాస్మాభిః శ్రుతేరప్యభావః, ప్రబోధే కస్య పునరయమప్రబోధ ఇతి చేద్యస్త్వం పృచ్ఛసి తస్య త ఇతి వదామః। నన్వహమీశ్వర ఏవోక్తః శ్రుత్యా యద్యేవం ప్రతిబుద్ధోఽసి నాస్తి కస్యచిదప్రబోధః। యోఽపి దోషశ్చోద్యతే కైశ్చిదవిద్యయా కిలాత్మనస్సద్వితీయత్వాదద్వైతానుపపత్తిరితి సోఽప్యేతేన ప్రత్యుక్తస్స్యాదాత్మేత్యేవేశ్వరే మనో దధీత। ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్॥... ... ... ※

※ సూ॥ ౪॥ న ప్రతీకే న హి సః॥ ※

'మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యధ్యాత్మమథాధిదైవతమాకాశో బ్రహ్మే'తి (ఛాం- ౩-౧౮) తథా 'ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః' (ఛాం-౩ ౧౯) 'స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే' (ఛాం- ౭-౧) ఇత్యేవమాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు సంశయః కిం తేష్వాత్మగ్రహః కర్తవ్యో న వేతి । కిం తావత్ప్రాప్తం తేష్వాత్మగ్రహ ఏవ యుక్తః కర్తుం, కస్మాత్, బ్రహ్మణః శ్రుతిష్వాత్మత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్, ప్రతీకానామపి బ్రహ్మవికారత్వాద్బ్రహ్మత్వే సత్యాత్మత్వోపపత్తేరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । న ప్రతీకేష్వాత్మమతిం బధ్నీయాత్, న హి స ఉపాసకః ప్రతీకాని వ్యస్తాన్యాత్మత్వేనాకలయేత్, యత్పునర్బ్రహ్మవికారత్వాత్ప్రతీకానాం బ్రహ్మత్వం తతశ్చాత్మత్వమితి । తదసత్, ప్రతీకాభావప్రసంగాత్ । వికారస్వరూపోపమర్దే

ఉక్తః ఏవం ప్రతీకేష్వపి బ్రహ్మవికారతయా జీవాభిన్నబ్రహ్మాభిన్నత్వాత్ జీవాభేదసత్త్వేనాహంగ్రహః కార్య ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః । అత్ర ప్రతీకోపాస్తీనామహంగ్రహోపాస్తిభిరవిశేషః । సిద్ధాంతే తు విశేషసిద్ధిరితి ఫలం ఏతదారభ్యాధికరణత్రయస్య ప్రాసంగికీ పాదసంగతిః । బ్రహ్మైక్యధ్యానప్రసంగాగతత్వాదితి వివేకః । కిం ప్రతీకేష్వాత్మత్వానుభవబలాదహంగ్రహః ఉత వస్తుతః, జీవాభేదసత్త్వాత్ నాద్య ఇత్యాహ ॥ న హి స ఇతి ॥ నానుభవతీత్యర్థః । ద్వితీయమప్యసిద్ధ్యా దూషయతి ॥ యత్పునరిత్యాదినా ॥ వికారస్య బ్రహ్మణా స్వరూపైక్యాయోగాత్ బాధేనైక్యం వాచ్యం ప్రతీకబాధే చోపాస్తివిధిర్న స్యాదిత్యర్థః కించ కర్తృత్వాద్యబాధేనోపాస్తివిధిప్రవృత్తిర్వాచ్యా బాధే తదయోగాత్, తథా చ బాధమూలబ్రహ్మైక్యజ్ఞానం ద్వారీకృత్య ప్రతీకేష్వహంగ్రహోపాస్తికల్పనా న యుక్తా, బాధవి

రోధాదిత్యాహ॥ నచబ్రహ్మణఇతి ॥ అతోజీవప్రతీకయోస్స్వరూపభేదాదహంగ్రహవిధ్యశ్రవణాచ్చ నాహంగ్రహ ఇతి ఫలితమాహ ॥ అతశ్చేతి ॥ యథారుచకస్వస్తికయోఃసువర్ణాత్మనైక్యేపిమిథోఽనైక్యం తథాజీవప్రతీకయోర్బ్రహ్మాత్మనైక్యేపి భేదస్సమః। యదిచధర్మివ్యతిరేకేణతయోరభావనిశ్చయాత్ వస్త్వైక్యం తదోపాసనోచ్ఛేదఉక్తఇత్యర్థః ॥

౫. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥ ఏకవిషయత్వంసంగతిః। ప్రశ్నపూర్వకంసంశయబీజమాహ ॥ కుతఇత్యాదినా ॥ సామానాధికరణ్యంశ్రుతంతన్నతావన్ముఖ్యం, బ్రహ్మవికారయోర్గవాశ్వయోరివాభేదాయోగాత్, నాపిప్రకృతివికారభావనిబంధనం, వాక్యస్యవికారబాధేనబ్రహ్మపరత్వాపాతాత్। నచేష్టాపత్తిః 'నామబ్రహ్మేత్యుపాసీతే'

నహినామాదిజాతస్య బ్రహ్మత్వమేవాశ్రితంభవతి, స్వరూపోపమర్దేచనామాదీనాంకుతఃప్రతీకత్వమాత్మగ్రహోవా, నచబ్రహ్మణఆత్మత్వాద్బ్రహ్మదృష్ట్యుపదేశేష్వాత్మదృష్టిఃకల్ప్యా, కర్తృత్వాద్యనిరాకరణాత్, కర్తృత్వాదిసర్వసంసారధర్మనిరాకరణేనహి బ్రహ్మణఆత్మత్వోపదేశస్తదనిరాకరణేన చోపాసనావిధానం, అతశ్చోపాసకస్యప్రతీకైస్సమత్వాదాత్మగ్రహోనోపపద్యతే, నహిరుచకస్వస్తికయోరితరేతరాత్మత్వమస్తి, సువర్ణాత్మనేవతుబ్రహ్మాత్మనైకత్వేప్రతీకాభావప్రసంగమవోచామ। అతోనప్రతీకేష్వాత్మదృష్టిఃక్రియతే॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్ ... ...

సూ. ౫. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥

తేష్వేవోదాహరణేష్వన్యస్సంశయః, కిమాదిత్యాదిదృష్టయోబ్రహ్మణ్యధ్యసితవ్యాః కింవాబ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్వితి। కుతస్సంశయః, సామానాధికరణ్యేకారణానవధారణాత్। అత్రహిబ్రహ్మశబ్దస్యాదిత్యాదిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యముపలభ్యతే, 'ఆదిత్యోబ్రహ్మ. ప్రాణోబ్రహ్మ. విద్యుద్బ్రహ్మ'త్యాదిసమానవిభక్తినిర్దేశాత్। నచాత్రాంజసాసామానాధికరణ్యమవకల్పతే, అర్థాంతరవచనత్వాత్ బ్రహ్మాదిత్యాదిశబ్దానాం, నహిభవతిగౌరశ్వఇతి సామానాధికరణ్యం। నను ప్రకృతివికారభావాత్ బ్రహ్మాదిత్యాదీనాంమృచ్ఛరావాదివత్సామానాధికరణ్యంస్యాత్, నేత్యుచ్యతే, వికారప్రవిలయోహ్యేవంప్రకృతిసామానాధికరణ్యాత్స్యాత్, తతశ్చప్రతీకాభావప్రసంగమవోచామ, పరమాత్మవాక్యంచేదంతదానీంస్యాత్, తతశ్చోపాసనాధికారోబాధ్యేత, పరిమితవికారోపాదానంచవ్యర్థం।తస్మాద్బ్రహ్మణోఽగ్నిర్వైశ్వానరఇత్యాదివదన్యతరత్రాన్యతరదృష్ట్యధ్యాసేసతి క్వ కిందృష్టిరధ్యస్యతామితిసంశయః,తత్రానియమః,నియమకారిణశ్శాస్త్రస్యాభావాదిత్యేవంప్రాప్తం। అథవాఆదిత్యాదిదృష్టయఏవబ్రహ్మణికర్తవ్యాఇత్యేవంప్రాప్తం। ఏవంహ్యాదిత్యాదిదృష్టిభిర్బ్రహ్మోపాసితంభవతిబ్రహ్మోపాసనంచఫలవదితిశాస్త్రమర్యాదా। తస్మాన్నబ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్విత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః। బ్రహ్మదృష్టిరేవాదిత్యాదిషుస్యాదితి। కస్మాత్, ఉత్కర్షాత్, ఏవముత్కర్షేణాదిత్యాదయోదృష్టాభవంత్యుత్కృష్టదృష్టేస్తేష్వధ్యాసాత్। తథాచలౌకికోన్యాయోఽనుగతోభవతి, ఉత్కృష్టదృష్టిర్హినికృ

తివిధిశ్రుతివిరోధాత్, పరిమితనామగ్రహణానర్థక్యాపాతాచ్చ। బ్రహ్మపరత్వేసర్వంబ్రహ్మేతివక్తవ్యత్వాత్ అతఃపరిశేషాదధ్యాసఏవసామానాధికరణ్యకారణం, అధ్యాసేచనియామకాభావాత్ సంశయఇత్యర్థః। ఉత్కృష్టనికృష్టయోరుత్కృష్టమేవోపాస్యంఫలవత్త్వాదితిన్యాయోనియామకఇత్యరుచేరాహ ॥ అథవేతి ॥ అత్ర వికార దృష్టిభిః బ్రహ్మోపాస్తిసిద్ధిఃఫలం, సిద్ధాంతేతువికారదృష్ట్యా బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వే నికర్షప్రాప్తాసత్యాం ఫలవత్త్వాసిద్ధేర్వికారఏవోత్కృష్టబ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్యఇతిఫలం। కించలౌకికన్యాయావిరుద్ధార్థసంభవే విరుద్ధార్థోనగ్రాహ్యః, ప్రత్యవాయప్రసంగాత్, కించ ప్రథమశ్రుతానామాదిత్యాదిపదానామసంజాతవిరోధితయా ముఖ్యార్థత్వగ్రహోన్యాయ్యః, బ్రహ్మశబ్దేచదృష్టిలక్షణాగ్రహః, తథాచాదిత్యాదయోబ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్యా ఇత్యేవ వాక్యార్థఇత్యా

హ ॥ తథాచేతి ॥ ఇతశ్చతథావాక్యార్థఇత్యాహ ॥ ప్రాథమ్యాచ్చేతి ॥ బ్రహ్మశబ్దస్యైవదృష్ట్యర్థత్వే హేత్వంతరమాహ ॥ ఇతిపరత్వాదితి ॥ ఇతిశిరస్కశ్శబ్దః సమభివ్యాహృతక్రియాంలక్షయతీతిలోకేప్రసిద్ధమిత్యర్థః । ద్వితీయాశ్రుతేశ్చాదిత్యాదీనామేవోపాస్తికర్మత్వమిత్యాహ ॥ వాక్యశేషోపీతి । ఉత్కృష్టమేవోపాస్యమితిన్యాయముక్తమనువదతి ॥ యథోక్తమితి ॥ ద్వితీయేతిశ్రుతిభ్యాంలౌకికన్యాయాచ్చోక్తన్యాయబాధఇత్యాహ ॥ పదితి ॥ బ్రహ్మణోఽనుపాస్యత్వేఽ

ప్యైఽధ్యసితవ్యేతిలౌకికోన్యాయః । యథారాజదృష్టిఃక్షత్తరి, సచానుగంతవ్యో విపర్యయేప్రత్యవాయప్రసంగాత్ । నహిక్షత్తృదృష్టిపరిగృహీతోరాజానికర్షంనీయమానఃశ్రేయసేస్యాత్ । ననుశాస్త్రప్రామాణ్యాదనాశంకనీయోఽత్రప్రత్యవాయప్రసంగః, నచలౌకికేనన్యాయేనశాస్త్రీయాదృష్టిర్నియంతుంయుక్తేతి । అతోచ్యతే, నిర్ధారితేశాస్త్రార్థేఏతదేవంస్యాత్, సందిగ్ధేతుతస్మిన్తన్నిర్ణయంప్రతిలౌకికోపిన్యాయఆశ్రీయమాణో నవిరుధ్యతే, తేనచోత్కృష్టదృష్ట్యధ్యాసే శాస్త్రార్థేఽవధార్యమాణేనికృష్టదృష్టిమధ్యస్యన్ప్రత్యవేయాదితిశ్లిష్యతే। ప్రాథమ్యాచ్చాదిత్యాదిశబ్దానాంముఖ్యార్థత్వమవిరోధాత్ గ్రహీతవ్యం । తైఃస్వార్థవృత్తిభిరవరుద్ధాయాంబుద్ధౌపశ్చాదవతరతోబ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యవృత్త్యా సామానాధికరణ్యాసంభవాత్ బ్రహ్మదృష్టివిధానార్థతైవావతిష్ఠతే । ఇతిపరత్వాదపిబ్రహ్మశబ్దస్యైషఏవార్థోన్యాయ్యః । తథాహి'బ్రహ్మేత్యాదేశః బ్రహ్మేత్యుపాసీత, బ్రహ్మేత్యుపాస్త' ఇతిచసర్వత్రేతిపరం బ్రహ్మశబ్దముచ్చారయతి శుద్ధాంస్త్వాదిత్యాదిశబ్దాన్ । తతశ్చయథాశుక్తికాంరజతమితిప్రత్యేతీత్యత్రశుక్తికావచనఏవ శుక్తికాశబ్దః, రజతశబ్దస్తు రజతప్రతీతిలక్షణార్థఃప్రత్యేత్యేవహికేవలంరజతమితి, నతుతత్రరజతమస్తి,ఏవమత్రాప్యాదిత్యాదీన్బ్రహ్మేతిప్రతీయాదితిగమ్యతే। వాక్యశేషోపిచద్వితీయానిర్దేశేనాదిత్యాదీనేవోపాస్తిక్రియయావ్యాప్యమానాన్దర్శయతి 'సయఏతదేవంవిద్వానాదిత్యంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే।యోవాచంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే।యస్సంకల్పంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే' ఇతిచ(ఛాం)యత్తూక్తంబ్రహ్మోపాసనమేవాత్రాదరణీయంఫలవత్త్వాదితి, తదయుక్తం, ఉక్తేనన్యాయేనాదిత్యాదీనామేవోపాస్యత్వావగమాత్ । ఫలంత్వతిథ్యాద్యుపాసనఇవాదిత్యాద్యుపాసనేపిబ్రహ్మైవదాస్యతిసర్వాధ్యక్షత్వాత్ । వర్ణితంచైతత్ 'ఫలమతఉపపత్తే'రిత్యత్ర (అ-౩-పా-౨ సూ-౩౮) ఈదృశంచాత్రబ్రహ్మణఉపాస్యత్వంయత్ప్రతీకేషుతద్దృష్ట్యధ్యారోపణంప్రతిమాదిష్వివవిష్ణ్వాదీనాం॥

సూ. ౬. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగఉపపత్తేః ॥

'యఏవాసౌతపతితముద్గీథముపాసీత' (ఛాం-౧-౩) 'లోకేషుపంచవిధంసామోపాసీత' (ఛాం-౨-౨) 'వాచిసప్తవిధంసామోపాసీత' (ఛాం-౨-౮) 'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామ' (ఛాం-౧-౬-౧) ఇత్యేవమాదిష్వంగావబద్ధేషూపాసనేషుసంశయః, కిమాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టయోవిధీయంతే కింవోద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టయఇతి, తత్రానియమఃనియమకారణాభావాదితి ప్రాప్తం। నహ్యత్రబ్రహ్మణఇవకస్యచిదుత్కర్షవిశేషోఽవధార్యతే । బ్రహ్మహిసమస్తజగత్కారణత్వాదపహతపాప్మత్వాది గుణయోగాచ్చాదిత్యా

థం ఫలదాతృత్వంతత్రాహ ॥ ఫలంత్వితి ॥ కించయద్దృష్ట్యావికారస్యోత్కర్షః తస్యబ్రహ్మణఉపాసనావిశేషణత్వేప్యుపాస్యత్వంచాస్తీత్యాహ ॥ ఈదృశంచేతి ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్ ... ...

౬. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగఉపపత్తేః॥ పృథివ్యగ్న్యంతరిక్షాదిత్యద్యుసంజ్ఞేషులోకేషు హింకారప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారనిధనైరంశైఃపంచాంశంసామ, తైరేవాదిరిత్యుపద్రవఇతిచ భక్తిద్వయాధిక్యైఃసప్తాంశంసామేతిభేదః । అత్రవిశేషాజ్ఞానాత్సంశయః।పూర్వవదుత్కర్షానవధారణాదనియమఇతిప్రత్యుదాహరణేనపూర్వపక్షమాహ॥తత్రేతి॥సిద్ధరూపాదిత్యాదిభ్యఃకర్మరూపోద్గీథాదీనాంఫలసన్నికర్షేణోత్కర్షాత్ బ్రహ్మవద్విశేషవత్త్వనియమఇతిదృష్టాంతే

నముఖ్యం పూర్వపక్షమాహ ॥ అథవేతి ॥ తత్తత్పక్షసిద్ధిరేవ పూర్వోత్తరపక్షఫలం మంతవ్యం। కించానంగేష్వేవాంగదృష్టిరిత్యత్ర తేష్వంగవాచిపదప్రయోగం లింగమాహ ॥ తథా చేయమేవేతి ॥ తదేతదగ్న్యాఖ్యం సామ ఏతస్యాం పృథివీరూపాయామృచ్యధ్యూఢముపరిస్థితమిత్యర్థః । ఋచి సామవత్ పృథివ్యామగ్నిర్దృశ్యతే, తతస్సామ్యాత్ పృథివ్యేవ ఋక్ అగ్నిస్సామేతి ధ్యానం విహితం, తత్ర యది ఋక్సామాత్మకయోః కర్మాంగయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిస్స్యాత్, తదా పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామపదప్రయోగో న స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ ॥ క్షత్తరీతి ॥ అతః ప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యా పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామదృష్టిరిత్యర్థః । విషయసప్తమ్యాప్యేవమేవేత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ గాయత్రసంజ్ఞం సామ । కించ పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేనాప్యేవమిత్యాహ ॥ ప్రథమేతి ॥ అనంగబుద్ధ్యాంగాన్యుపాస్యానీతి సి

దిభ్య ఉత్కృష్టమితి శక్యతేఽవధారయితుం, నత్వాదిత్యోద్గీథాదీనాం వికారత్వావిశేషాత్ కించిదుత్కర్షవిశేషావధారణకారణమస్తి । అథవా నియమేనైవోద్గీథాదిమతయ ఆదిత్యాదిష్వధ్యస్యేరన్, కస్మాత్, కర్మాత్మకత్వాదుద్గీథాదీనాం, కర్మణశ్చ ఫలప్రాప్తిప్రసిద్ధేరుద్గీథాదిమతిభిరాధ్యమానా ఆదిత్యాదయః కర్మాత్మకాస్సంతః ఫలహేతవో భవిష్యంతి । తథా చ 'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామే'త్యత్ర 'తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామ' (ఛాం ౬-౧) ఇత్యృక్ఛబ్దేన పృథివీం నిర్దిశతి, సామశబ్దేనాగ్నిం, తచ్చ పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామదృష్టిచికీర్షాయామవకల్పతే, న ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిచికీర్షాయాం । క్షత్తరి రాజవృత్తికరణాద్ధి రాజశబ్ద ఉపచర్యతే న రాజని క్షత్తృశబ్దః। అపి చ 'లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత' (ఛాం ౨-౨) ఇత్యధికరణనిర్దేశాల్లోకేషు సామాధ్యసితవ్యమితి ప్రతీయతే । 'ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం' (ఛాం.-౨ ౭) ఇతి చైతదేవ దర్శయతి । ప్రథమనిర్దిష్టేషు చాదిత్యాదిషు చరమనిర్దిష్టం బ్రహ్మాధ్యస్తం 'ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః' (ఛాం.-౨ ౧౯) ఇత్యాదిషు । ప్రథమనిర్దిష్టాశ్చ పృథివ్యాదయశ్చరమనిర్దిష్టా హింకారాదయః 'పృథివీ హింకారః' (ఛాం-౨-౨) ఇత్యాదిశ్రుతిషు । అతోఽనంగేష్వాదిత్యాదిష్వంగమతిక్షేప ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః। ఆదిత్యాదిమతయ ఏవాంగేషూద్గీథాదిషు కర్మసు క్షిప్యేరన్ । కుతః, ఉపపత్తేః। ఉపపద్యతే హ్యేవమపూర్వసన్నికర్షాదాదిత్యాదిమతిభిః సంస్క్రియమాణేషూద్గీథాదిషు కర్మసమృద్ధిః । 'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' (ఛాం ఉ) ఇతి చ విద్యాయాః కర్మసమృద్ధిహేతుతాం దర్శయతి । భవతు కర్మసమృద్ధిఫలేష్వేవం, స్వతంత్రఫలేషు తు కథం 'య ఏతదేవం విద్వాన్ లోకేషు పంచవిధం సామోపాస్తే' (ఛాం- ఉ) ఇత్యాదిషు, తేష్వప్యధికృతాధికారాత్ ప్రకృతాపూర్వసన్నికర్షేణైవ ఫలకల్పనా యుక్తా, గోదోహనాదినియమవత్ ఫలాత్మకత్వాచ్చాదిత్యాదీనాముద్గీథాదిభ్యః కర్మాత్మకేభ్య ఉత్కర్షోపపత్తేః। ఆదిత్యాదిప్రాప్తిలక్షణం హి కర్మఫలం శిష్యతే శ్రుతిషు। అపి చ 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత'-ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోప

ద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ఉపాస్తీనాం హి కర్మసమృద్ధిః ఫలం శ్రూయతే, సా చ తాభిరంగేషు సంస్క్రియమాణేషూపపద్యతే, అంగానాం సమృద్ధ్యనుకూలప్రకృతకర్మాపూర్వజనకత్వాదిత్యర్థః । నను యాసూపాస్తీనాం ప్రకృతకర్మాపూర్వసన్నికృష్టాంగద్వారాపేక్షం ఫలం శ్రుతం, తత్ర ఫలోపపత్తయే అంగానాముపాస్యత్వం భవతు తదనపేక్షాసు స్వతంత్రఫలాసు లోకసామాద్యుపాసనాసు కథమంగానాముపాస్యత్వమితి శంకతే ॥ భవత్వితి ॥ (యథా స్వతంత్రపశుఫలస్యాపి గోదోహనస్య అంగద్వారాపేక్షమేవ ఫలమిష్టం తద్వత్) లోకాదిఫలేషూపాసనేష్వపి కర్మాపూర్వాంగద్వారైవ ఫలకల్పనా యుక్తా । కర్మాధికృతస్యైవాంగాశ్రితోపాసనేష్వధికారాదతోఽంగానామేవోపాస్యత్వమితి సమాధత్తే ॥ తేష్వపీతి ॥ ఉత్కర్షానవధారణాదనియమ ఇత్యుక్తం నిరస్యతి ॥ ఫలాత్మేతి ॥ ఉపక్రమబలాచ్చాంగముపాస్యమిత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ రసతమత్వాదిగుణాద్యుపసంఖ్యానమిత్యర్థః । ద్వితీయం పూర్వపక్షం దూషయతి ॥ య

త్తూక్తమిత్యాదినా ॥ కర్మభూయంకర్మాత్మకత్వంప్రాప్స్యతీత్యర్థః । సిద్ధాదిత్యాద్యాత్మనాకర్మణాం దృష్టాశకర్మ స్వహానిస్స్యాదిత్యతఆహ ॥ ఆదిత్యాదిభావేనేతి ॥ ప్రయోగానుపపత్తిముక్తాం నిరస్యతి ॥ తదేతదితి ॥ లక్షణాబీజంసంబంధమాహ॥ లక్షణాచేతి ॥ గంగాయాం ఘోషఇత్యత్ర సన్నికృష్టసంయోగసంబంధేన తీరలక్షణా, అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్ర అగ్నినిష్ఠశుచిత్వాదిగుణవత్త్వరూపపరంపరాసంబంధేన లక్షణాదృష్టా, తథాచాత్రఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిపక్షేపిఋక్సామపదాభ్యాంస్వవాచ్యార్థేద్రష్టవ్యతాఖ్యపరంపరా సంబంధేనపృథివ్యగ్నిలక్షణాయుక్తేత్యర్థః । నను ప్రతీకవాచిపదస్యధ్యేయేఽర్థే నలక్షణాయుక్తా, క్షత్తృపదస్యరాజన్యప్రయోగాదితిశంకతే ॥ తత్రేయద్యపీతి ॥ తథాపీతిఋక్సామసంబంధాత్ పృథివ్యగ్న్యోరేవైతస్యామృచ్యధ్యూఢంసామేత్యేషఋక్సామపదప్రయోగఇత్యన్వయః నను ముఖ్యార్థఏవ నకుతో గృహ్యతేతత్రాహ ॥ ప్రసిద్ధయోరితి ॥ తస్మాదృచ్యధ్యూఢంసామేతి ముఖ్యయోః పృథగుక్తేః

> వ్యాఖ్యానం భవతి’ (ఛాం-౧-౧-) ఇతిచోద్గీథమేవోపాస్యత్వేనోపక్రమ్యాదిత్యాదిమతీర్విదధాతి । యత్తూక్తముద్గీథాదిమతిభిరాప్యమానా ఆదిత్యాదయః కర్మభూయంభూత్వాఫలంకరిష్యంతీతి । తదయుక్తం, స్వయమేవోపాసనస్యకర్మత్వాత్ ఫలవత్త్వోపపత్తేః,ఆదిత్యాదిభావేనాపిచదృశ్యమానానాముద్గీథాదీనాం కర్మాత్మకత్వానపాయాత్ । ‘తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢంసామే’తితు లాక్షణికఏషపృథివ్యగ్న్యోఃఋక్సామశబ్దప్రయోగః । లక్షణాచయథాసంభవం సన్నికృష్టేనవిప్రకృష్టేనవాస్వార్థసంబంధేనప్రవర్తతే ।తత్రయద్యపిఋక్సామయోఃపృథివ్యగ్నిదృష్టిచికీర్షా తథాపిప్రసిద్ధయోఃఋక్సామయోర్భేదేనానుకీర్తనాత్ పృథివ్యగ్న్యోశ్చ సన్నిధానాత్ తయోరేవైషఋక్సామశబ్దప్రయోగఃఋక్సామసంబంధాదితి నిశ్చీయతే । క్షత్తృశబ్దోపిహికుతశ్చిత్కారణాద్బ్రాహ్మణజాతిమపసర్పన్ననివారయితుం పార్యతే । ‘ఇయమేవర్గి’తిచయథాఽక్షరవిన్యాసమృచఏవపృథివీత్వమవధారయతి । పృథివ్యాహి ఋక్త్వేఽవధార్యమాణేఇయమృగేవేత్యక్షరవిన్యాసస్స్యాత్ । ‘యఏవంవిద్వాన్సామగాయతి’ (ఛాం ౬) ఇతిచాంగాశ్రయమేవవిజ్ఞానముపసంహరతినపృథివ్యాద్యాశ్రయం । తథా ‘లోకేషుపంచవిధంసామోపాసీతే’తి (ఛాం- ౬) యద్యపిసప్తమీనిర్దిష్టాలోకాస్తథాపి సామన్యేవతేఽధ్యస్యేరన్, ద్వితీయానిర్దేశేనసామ్న ఉపాస్యత్వావగమాత్ । సామనిహిలోకేష్వధ్యస్యమానేషు సామలోకాత్మనోపాసితం భవతి । అన్యథాపునర్లోకాస్సామాత్మనోపాసితాస్స్యుః । ఏతేన ‘ఏతద్గాయత్రంప్రాణేషుప్రోతం’ (ఛాం- ౨ - ౧౧) ఇత్యాదివ్యాఖ్యాతం । యత్రాపితుల్యోద్వితీయానిర్దేశః ‘అథఖల్వముమాదిత్యంసప్తవిధంసామోపాసీతే’తి (ఛాం- ౨- ౯) తత్రాపిసమస్తస్యఖలుసామ్న ఉపాసనంసాధు, ‘ఇతితుపంచవిధస్య- అథసప్తవిధస్యే’తిచ (ఛాం- ౨ ౭) సామ్నఏవోపాస్యత్వేనోపక్రమాత్ తస్మిన్నేవాదిత్యా

తదేతదేతస్యామిత్యత్రాపితయోగ్రహేపునరుక్తిస్స్యాత్, అతఃప్రతీకాభేదదృష్ట్యా పృథివ్యగ్న్యోః ప్రతీకసన్నిధానాత్ తయోరేవ ప్రతీకపదప్రయోగః కృతస్తదభేదదార్ఢ్యాయేత్యర్థః । తర్హిక్షత్తృశబ్దోపి రాజనిస్యాదిత్యతఆహ ॥ క్షత్త్రితి ॥ స్థితప్రయోగస్యనిమిత్తంకిమపివాచ్యంనతునిమిత్తమస్తీతి ప్రయోగఆపాద్యతఇతిభావః । క్షత్తాసూతః తస్యకార్యంరథచర్యాదియదారాజైవకరోతి తదాక్షత్తృశబ్దో రాజన్యప్యస్తీత్యక్షరార్థః । ఋగాదావేవపృథివ్యాదిదృష్టిరిత్యత్రహేత్వంతరమాహ ॥ ఇయమితి ॥ సప్తమ్యాలోకానాముపాస్యత్వముక్తంనిరస్యతి ॥ తథాలోకేష్వితి ॥ ‘సామాత్మనాలోకానుపాసీతే’తి ద్వితీయాసప్తమ్యోర్భంగస్త్వయాకార్యస్తతోవరంలోకాత్మనాసామోపాసీతేతి సప్తమీమాత్రభంగఇత్యర్థః । ఏతేనేతి । ఏకవిభక్తిభంగలాఘవేనప్రాణాత్మనాగాయత్రం సామోపాస్యమితి వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః । నను విభక్తిసామ్యేకథంనిర్ణయస్తత్రాహ ॥ యత్రాపీతి ॥ సామ్న ఉపాసనంసాధ్విత్యుపక్రమ్య పృథివీహింకారఇత్యాదినా హింకారాదిపంచావయవస్యసామ్న ఉపాసనముక్త్వా ‘ఇతితుపంచవిధస్యోపాసన’మిత్యుపసంహృత్య

అథేతిసప్తవిధస్యసామ్న ఉపాసనం ప్రక్రమ్య ప్రపంచితం, అతస్సామ్న ఏవోపాస్యత్వమిత్యర్థః । యదుక్తం ప్రాథమ్యాత్ పృథివ్యాదేరుపాస్యత్వమితి తత్రాహ॥ ఏతస్మాదేవేతి॥ యద్యపిహింకారోద్దేశేన పృథివీత్వవిధేరుద్దేశ్యస్య ప్రథమనిర్దేశో వాచ్యస్తథాప్యుక్తన్యాయబలాత్ వ్యత్యయోగ్రాహ్య ఇత్యర్థః ॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్॥ ... ...

౭. ఆసీనస్సంభవాత్ ॥ కర్మణాముత్థితేనోపవిష్టేనవాఽనేకధానుష్ఠానదర్శనాత్సంశయః, కర్మాంగాశ్రితోపాసనానామాసననియమానపేక్షాణామనుష్ఠానప్రకార ఉక్తస్తద్వదంగానాశ్రితోపాసనేష్వప్యనియమ ఇతి పూర్వపక్షయతి॥ తత్రేతి॥ అత్రాసనాభ్యాసాసిద్ధిః, సిద్ధాంతేతు మనోదేహయోర్భిన్నత్వేపి దేహచాంచల్యే మనసోఽనవస్థానస్యానుభవ

ధ్యాసః। ఏతస్మాదేవచసామ్న ఉపాస్యత్వావగమాత్ । 'పృథివీహింకారః' (ఛాం-౨-౭) ఇత్యాదినిర్దేశవిపర్యయేపి హింకారాదిష్వేవ పృథివ్యాదిదృష్టిః । తస్మాదనంగాశ్రయా ఆదిత్యాదిమతయోంఽగేష్వూద్గీథాదిషుక్షేప్యైరన్నితిసిద్ధం ॥ ... ... *

సూ. ౭. ఆసీనస్సంభవాత్ ॥

కర్మాంగసంబంధిషు తావదుపాసనేషు కర్మతంత్రత్వాన్నాసనాదిచింతా నాపిసమ్యగ్దర్శనే, వస్తుతంత్రత్వాత్ జ్ఞానస్య । ఇతరేషుతూపాసనేషు కిమనియమేనతిష్ఠన్నాసీనః శయానోవాప్రవర్తేత ఉత నియమేనాసీన ఏవేతిచింతయతి । తత్ర మానసత్వాదుపాసనస్యానియమః శరీరస్థితేరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రవీతి, ఆసీన ఏవోపాసీతేతి । కుతః, సంభవాత్ । ఉపాసనంనామసమానప్రత్యయప్రవాహీకరణం, నచతద్గచ్ఛతోధావతోవాసంభవతి, గత్యాదీనాం చిత్తవిక్షేపకరత్వాత్ తిష్ఠతోపి దేహధారణవ్యాపృతం మనోనసూక్ష్మవస్తునిరీక్షణక్షమంభవతి శయానస్యాప్యకస్మాదేవనిద్రయాఽభిభూయతే. ఆసీనస్యత్వేవంజాతీయకోభూయాన్ దోషః సుపరిహార ఇతిసంభవతితస్యోపాసనం ॥ ... ... *

సూ. ॥౮॥ ధ్యానాచ్చ ॥

అపిచధ్యాయత్యర్థ ఏషః యత్సమానప్రత్యయప్రవాహీకరణం, ధ్యాయతిశ్చ ప్రశిథిలాంగచేష్టేషు ప్రతిష్ఠితదృష్టిష్వేకవిషయాక్షిప్తచిత్తేషూపచర్యమాణో దృశ్యతే, ధ్యాయతిబకోధ్యాయతిప్రోషితబంధురిత్యాసీనస్యానాయాసోభవతి । తస్మాదప్యాసీనకర్మోపాసనమ్ ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౯ ॥ అచలత్వంచాపేక్ష్య ॥

అపిచ 'ధ్యాయతీవపృథివీ'త్యత్ర పృథివ్యాదిష్వచలత్వమేవాపేక్ష్య ధ్యాయతివాదోభవతి, తచ్చలింగముపాసనస్యాసీనకర్మత్వే ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౧౦ ॥ స్మరంతిచ ॥

స్మరంత్యపిచశిష్టా ఉపాసనాంగత్వేనాసనం 'శుచౌదేశేప్రతిష్ఠాప్యస్థిరమాసనమాత్మన' ఇత్యాదినా అతఏవచపద్మకాదీనామాసనవిశేషాణాముపదేశోయోగశాస్త్రే ॥ ... ...

సూ. ॥౧౧॥ యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్ ॥

దిగ్దేశకాలేషుసంశయః, కిమస్తికశ్చిన్నియమోనాస్తివేతి ప్రాయేణ వైదికేష్వారంభేషు దిగాదిని

సిద్ధత్వాత్ మనోవ్యాపారేషూపాసనేషు దేహస్థైర్యార్థమాసననియమాపేక్షేతిఫలభేదః । తిష్ఠత ఉత్థితస్య ॥ ... *

౮. కించ ధ్యాతార ఆసీనా ఏవస్యుః ధ్యాయతిశబ్దార్హత్వాత్ బకాదివదిత్యాహ ॥ ధ్యానాచ్చేతి ॥ ... *

౯. అత్రైవశ్రౌతందృష్టాంతమాహ ॥ అచలత్వంచేతి ॥ ... ... *

౧౦. బాహ్యస్యశారీరస్యచాసనస్యస్మరణాన్నియమ ఇత్యాహ ॥ స్మరంతిచేతి ॥ ఇతిషష్ఠాధికరణమ్ ... ...

౧౧. యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్ ॥ తేష్వేవాంగానాశ్రితోపాసనేషుప్రాచ్యాదిదిశితీర్థాదిదేశే ప్రదో

ష్ఠాదికాలే నియమోఽస్తి న వేత్యుభయథా సంభవాత్సంశయః, ఏకవిషయత్వం సంగతిః ఉపాస్తీనాం విహితత్వాద్యాగాదివదస్తి దిగాదినియమ ఇతి పూర్వపక్షః । అత్ర దిగాదిష్వాదరః ఫలం, సిద్ధాంతే త్వనాదరః । ధ్యేయే చిత్తైకాగ్ర్యస్య ప్రాధాన్యాత్ ప్రధానాక్షిప్తదేశాదిగ్రహణస్యోచితత్వాదితి వివేకః । అర్థలక్షణ ఏవేతి ఐకాగ్ర్యఫలలింగక ఏవేత్యర్థః । ప్రాచీనప్రవణే ప్రాగ్దేశనిమ్నస్థానే వైశ్వదేవం కుర్యాదితివదత్ర దిగాదివిశేషో న శ్రూయతే అతోఽనుమానమప్రయోజకమితి భావః ॥ విశేషాశ్రవణమసిద్ధమితి శంకతే ॥ నను విశేషమపీతి ॥ శర్కరాః సూక్ష్మపాషాణాః । జలాశ్రయవర్జనం శీతనివృత్త్యర్థం । చక్షుఃపీడనో మశకః । వాచనికం సమదేశాదినియమమంగీకృత్య చిత్తైకాగ్ర్యవిరుద్ధేషు దేశాదిగలేషు ప్రాచీనప్రవణత్వాదిష్వనాదర ఇతి సుహృద్భావేన సూత్రకృదుపదిశతి ॥ దేశాద్యాగ్రహే చిత్తవిక్షేపాత్ సమాధిభంగస్స్యాత్ స మాభూదితి ॥ ఇతి సప్తమాధికరణమ్. ... ...

యమదర్శనాత్ స్యాదిహాపి కశ్చిన్నియమ ఇతి యస్య మతిస్తం ప్రత్యాహ । దిగ్దేశకాలేష్వర్థలక్షణ ఏవ నియమః, యత్రైవాస్య దిశి దేశే కాలే వా మనసస్సౌకర్యేణైకాగ్రతా భవతి తత్రైవోపాసీత ప్రాచీదిక్పూర్వాహ్ణప్రాచీనప్రవణాదివద్విశేషాశ్రవణాదేకాగ్రతాయా ఇష్టాయాస్సర్వత్రావిశేషాత్ । నను విశేషమపి కేచిదామనంతి 'సమే శుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జితే శబ్దజలాశ్రయాదిభిర్మనోఽనుకూలే న తు చక్షుఃపీడనే గుహానివాతాశ్రయణే ప్రయోజయేత్' ఇతి । ఉచ్యతే, సత్యమస్త్యేవంజాతీయకో నియమః, సతి త్వేతస్మింస్తద్గతేషు విశేషేష్వనియమ ఇతి సుహృద్భూత్వా ఆచార్య ఆచష్టే । 'మనోఽనుకూల' ఇతి చైషా శ్రుతిర్యత్రైకాగ్రతా తత్రైవేత్యేతదేవ దర్శయతి ॥ ... ...

సూ. ॥ ౧౨ ॥ ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్ ॥

ఆవృత్తిస్సర్వోపాసనేష్వాదర్తవ్యేతి స్థితమాద్యేఽధికరణే, తత్ర యాని తావత్సమ్యగ్దర్శనార్థాన్యుపాసనాదీని తాన్యవఘాతాదివత్ కార్యపర్యవసానానీతి జ్ఞాపితమేవైషామావృత్తిపరిమాణమ్, న హి సమ్యగ్దర్శనే కార్యే నిష్పన్నే యత్నాంతరం కించిచ్ఛాసితుం శక్యం, అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్, యాని పునరభ్యుదయఫలాని తేష్వేషా చింతా, కిం కియంతం చిత్కాలం ప్రత్యయమావర్త్యోపరమేదుత యావజ్జీవమావర్తయేదితి । కిం తావత్ప్రాప్తం కియంతం చిత్కాలం ప్రత్యయమభ్యస్యోత్సృజేత్, ఆవృత్తివిశిష్టస్యోపాసనశబ్దార్థస్య కృతత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । ఆప్రాయణాదేవావర్తయేత్ప్రత్యయమ్, అంత్యప్రత్యయవశాదదృష్టఫలప్రాప్తేః । కర్మాణ్యపి హి జన్మాంతరోపభోగ్యం ఫలమారభమాణాని తదనురూపం భావనావిజ్ఞానం ప్రాయణకాలే ఆక్షిపంతి, 'సవిజ్ఞానో భవతి. సవిజ్ఞానమేవాన్వవక్రామతి. యచ్చిత్తస్తేనైష ప్రాణమాయాతి ప్రాణస్తేజసా యుక్తస్సహాత్మనా యథాసంకల్పితం లోకం నయతీ'తి చైవమాదిశ్రుతిభ్యః, తృణజలాయుకానిదర్శనాచ్చ । ప్రత్యయా

౧౨. ఆప్రాయణాత్ ॥ వ్యవహితేనాస్య సంబంధమాహ ॥ ఆవృత్తిరితి ॥ అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తిర్యస్య తస్య విదుష ఇత్యర్థః । అహంగ్రహోపాసనేష్వనుష్ఠానస్యోభయథా సిద్ధేస్సంశయమాహ ॥ యాని పునరితి ॥ యథా దిగాదినియమస్యావిధేరనాదరస్తద్వదామరణముపాస్త్యావృత్తేరవిధానాదనియమ ఇతి పూర్వపక్షః । మరణపర్యంతమావృత్తిరితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ ఉపాస్తీనాం కర్మణాం చాంత్యకాలే ప్రాప్తవ్యఫలస్ఫూర్తిద్వారా ఫలహేతుత్వమానమాహ ॥ సవిజ్ఞాన ఇతి ॥ భావనామయం విజ్ఞానం ఫలస్ఫురణం తేన సహితస్సవిజ్ఞానో విజ్ఞానస్ఫురితఫలం సవిజ్ఞానమిత్యర్థః । యస్మిన్ లోకే చిత్తం సంకల్ప్యస్యేతి యచ్చిత్తస్తేన సంకల్పితేన లోకేన సహ ఫలస్ఫూర్త్యనంతరం మనః ప్రాణే లీయత ఇతి యావత్ । తేజ ఉదానః, ఆత్మా జీవః । జలూకాదృష్టాంతశ్రుతేశ్చ భావిఫలస్ఫూర్తిరస్తీత్యర్థః । అస్త్వేవమంత్యఫలవిజ్ఞానం కర్మణామివాదృష్టద్వారోపాస్తీనాం తతః కుతః ఆమరణమావృత్తిరిత్యత ఆహ ॥ ప్రత్యయాస్త్వితి ॥ ఉపాస్తిక్రి

యాణాం ధారావాహికతయా స్వరూపావృత్తిరేవాన్త్యవిజ్ఞానం, నత్వదృష్టద్వారకమన్యదపేక్షితం సర్వభావానామేవ స్వసమానజాతీయద్వారాఽనపేక్షతయా ప్రత్యయానాం ప్రత్యయాంతరాపేక్షాయోగాత్, కర్మణాంతు దృష్టద్వారాంత్యధీఫలత్వానుపపత్తేః అదృష్టద్వారకల్పనేతి భావః । క్రతుర్ధ్యానం సఉపాసకః ఏతత్త్రియం ‘అక్షితమసి, అచ్యుతమసి, ప్రాణసంశితమసీ’తి మంత్రత్రయం మరణకాలేపి స్మరేదిత్యర్థః ॥ ఇత్యష్టమాధికరణమ్॥ ... ... ※

౧౩. యథోపాసకానాం యావజ్జీవం కర్తవ్యమస్తి నతథాత్మవిదామితికర్మక్షయలక్షణాం జీవన్ముక్తిమాహ ॥ తదధిగమఇతి ॥ జ్ఞానసాధనశేషయత్వాన్నాధిక్యార్థ్యం ఫలాధ్యాయేపిసాధనవిచారః కృతః, సంప్రతిఫలాధ్యాయస్థా ఫలచింతా క్రియత ఇత్యాహ ॥ గతఇతి ॥ కర్మణాం ఫలాంతత్వశాస్త్రాత్ జ్ఞాననాశ్యత్వశాస్త్రాచ్చ సంశయః, పూర్వపక్షే జ్ఞానినోపి సంచితపాపభోగానంతరం ముక్తిః, సిద్ధాంతేతు జ్ఞానసమకాలం పాపనాశాజ్జీవన్ముక్తిరితి ఫలం । నహింస్యాదిత్యాదినిషేధశ్రుత్యాదురితాదృష్టస్య దుఃఖదాయినీశక్తిరధిగతా ‘నాభుక్తం క్షీయతే కర్మే’తిచస్మరంతి । అతః ఫలాం

> స్తే స్వతే స్వరూపావృత్తిం ముక్త్వా కిమన్యత్ప్రయాణకాలేభావిభావనావిజ్ఞానమపేక్షేరన్ । తస్మాద్యేప్రతిపత్తవ్యఫలభావనాత్మకాః ప్రత్యయాః తేషా ప్రాయణాదావృత్తిః। తథాచశ్రుతిః ‘సయావత్క్రతురయమస్మాల్లోకాత్ప్రైతీ’తి ప్రాయణకాలేపి ప్రత్యయానువృత్తిం దర్శయతి । స్మృతిరపి ‘యంయంవాపి స్మరన్భావంత్యజత్యంతే కళేబరం । తంతమేవైతి కౌంతేయ సదాతద్భావభావిత’ ఇతి ‘ప్రయాణకాలే మనసాఽచలేనే’తిచ । ‘సోఽంతవేళాయామేతత్త్రయంప్రతిపద్యేతే’తి చ మరణవేళాయామపి కర్తవ్యశేషం శ్రావయతి॥ ... ... ※
>
> సూ. ౧౩. తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్॥
>
> గతస్తృతీయశేషః ॥ అథేదానీం బ్రహ్మవిద్యాఫలం ప్రతి చింతా ప్రతాయతే, బ్రహ్మణోఽధిగమే సతి తద్విపరీతఫలం దురితం క్షీయతే నవా క్షీయత ఇతి సంశయః । కింతావత్ప్రాప్తం ఫలార్థత్వాత్ కర్మణః ఫలమ[illegible]త్వా న సంభావ్యతే క్షయః । ఫలదాయినీ హ్యస్యశక్తిః శ్రుత్యా సమధిగతా । యదితదంతరేణైవ ఫలోపభోగమపవృజ్యేత శ్రుతిః కదర్థితాస్యాత్ । స్మరంతిచ ‘నహికర్మక్షీయత’ ఇతి । నన్వేవం సతి ప్రాయశ్చిత్తోపదేశోఽనర్థకః ప్రాప్నోతి। నైషదోషః, ప్రాయశ్చిత్తానాం నైమిత్తికత్వోపపత్తేర్గృహదాహేష్ట్యాదివత్ అపిచప్రాయశ్చిత్తానాం దోషసంయోగేన విధానాత్ భవేదపి దోషక్షపణార్థతా । నత్వేవం బ్రహ్మవిద్యాయా విధానమస్తి । నన్వనభ్యుపగమ్యమానే బ్రహ్మవిదః కర్మక్షయే తత్ఫలస్యావశ్యభోక్తవ్యత్వాదనిర్మోక్షః స్యాత్ । నేత్యుచ్యతే, దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్మఫలవద్భవిష్యతి। తస్మాన్న బ్ర

తమేవపాపం నశ్యతీతి పూర్వపక్షః। ననుతర్హి తన్నాశార్థం *ప్రాయశ్చిత్తవిధేరానర్థక్యం స్యాదితి శంకతే ॥ నన్వేవం సతీతి ॥ పరిహరతి ॥ నైషదోషఇతి ॥ దోషస్యాధికారివిశేషణత్వేనోపక్షీణత్వాత్ గృహదాహేష్టివన్నైమిత్తికత్వేన ప్రాయశ్చిత్తస్య దోషనాశార్థత్వాసిద్ధేః నదోష ఇత్యభిప్రాయః ॥ ననువిషమఉపన్యాసః, యుక్తం గృహదాహస్యసిద్ధత్వాదయోగ్యత్వాచ్చ ఫలతయానిమిత్తమాత్రత్వం దోషవాన్ ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాదిత్యత్రతు మలినస్స్నాయాదితివ ద్దోషపదస్య నివృత్తిద్వారా ఫలపరత్వసంభవాత్ ‘తరతితరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేనయజత’ ఇతి ప్రాయశ్చిత్తాత్ పాపనివృత్తిశ్రుతేశ్చాయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తస్య నైమిత్తికత్వమిత్యత ఆహ ॥ అపిచేతి ॥ జ్ఞానస్య దోషనాశార్థతయా విధానం నాస్తి ‘క్షీయంతేచాస్యకర్మాణీ’త్యాదేర్జ్ఞానస్తావకమాత్రత్వాదిత్యర్థః।కర్మభోగానంతరం దేశకాలాంతరే మోక్షో భవిష్యతి శాస్త్రప్రామాణ్యాదిత్యాహ ॥ నేత్యుచ్యత ఇతి ॥ జ్ఞానాత్కర్మ

పా॥* ప్రాయశ్చిత్తవిధిర్నస్యాదితి చేన్న, యథాఆహితాగ్నేర్గృహదాహే నిమిత్తేసతి ‘అగ్నయేక్షామవతేపురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపే’దితీష్టివిధిస్తద్వద్దోషేనిమిత్తమాత్రేసతి ప్రాయశ్చిత్తవిధేర్దోషనాశార్థత్వాసిద్ధేః। ననువిషమః ॥

క్షయస్యాపూర్వత్వాన్మానాంతరావిరుద్ధత్వాచ్చ తత్పరానేకవాక్యానాం స్తావకత్వాయోగాత్తస్యాస్తిత్వమితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ పాపక్రియాతోఽపూర్వానుత్పత్తిరశ్లేషః । సగుణబ్రహ్మవిద్యాయాం వ్యపదేశముక్త్వా నిర్గుణాయాం తమాహ ॥ అయమపర ఇతి ॥ పరోక్తం దూషయతి ॥ యదుక్తమిత్యాదినా ॥ విధినిషేధశాస్త్రం 'నాభుక్తం క్షీయతే' ఇత్యాది, స్మృతిశ్చ కర్మణః ఫలశక్తౌ ప్రమాణం, అతశ్శక్తస్యాపి కుతశ్చిన్నాశాఙ్గీకారే న శాస్త్రవిరోధ ఇత్యర్థః । తత్త్వజ్ఞానమాత్మన్యశేషదురితనాశకం తన్మూలాధ్యాసబాధకత్వాత్ స్వప్నదురితమూలకర్తృత్వాధ్యాసబా

హ్మాధిగమే దురితనివృత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । తదధిగమే బ్రహ్మాధిగమే సత్యుత్తరపూర్వయోరఘయోరశ్లేషవినాశౌ భవతః, ఉత్తరస్యాశ్లేషః, పూర్వస్య వినాశః । కస్మాత్, తద్వ్యపదేశాత్ । తథాహి బ్రహ్మవిద్యాప్రక్రియాయాం సంభావ్యమానసంబంధస్యాగామినో దురితస్యానభిసంబంధం విదుషాం వ్యపదిశతి 'యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే' ఇతి । తథా వినాశమపి పూర్వోపచితస్య దురితస్య వ్యపదిశతి 'తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే' ఇతి । అయమపరః కర్మక్షయవ్యపదేశో భవతి । 'భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' ఇతి । యదుక్తమనుపభుక్తఫలస్య కర్మణః క్షయకల్పనాయాం శాస్త్రం కదర్థితం స్యాదితి । నైష దోషః, నహి వయం కర్మణః ఫలదాయినీం శక్తిమవజానీమహే, విద్యత ఏవ సా, సా తు విద్యాదినా కారణాంతరేణ ప్రతిబధ్యత ఇతి వదామః । శక్తిసద్భావమాత్రే చ శాస్త్రం వ్యాప్రియతే, న ప్రతిబంధాప్రతిబంధయోరపి । నహి కర్మ క్షీయత ఇత్యేతదపి స్మరణమౌత్సర్గికం । నహి భోగాదృతే కర్మ క్షీయతే తదర్థత్వాదితి, ఇష్యత ఏవ ప్రాయశ్చిత్తాదినా తస్య క్షయః । 'సర్వం పాప్మానం తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైనమేవం వేద' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః । యత్తూక్తం నైమిత్తికాని ప్రాయశ్చిత్తాని భవిష్యంతీతి । తదసత్, దోషసంయోగేన చోద్యమానానామేషాం దోషనిర్ఘాతఫలసంభవే ఫలాంతరకల్పనానుపపత్తేః । యత్పునరేతదుక్తం న ప్రాయశ్చిత్తవద్దోషక్షయోద్దేశేన విద్యావిధానమస్తీతి, అత్ర బ్రూమః । సగుణాసు తావద్విద్యాసు విద్యత ఏవ విధానం, తాసు చ వాక్యశేషే ఐశ్వర్యప్రాప్తిః పాప్మనివృత్తిశ్చ విద్యావత ఉచ్యతే, తయోశ్చావివక్షాకారణం నాస్తీత్యతః పాప్మప్రహాణపూర్వకైశ్వర్యప్రాప్తిస్తాసాం ఫలమితి నిశ్చీయతే । నిర్గుణాయాం తు విద్యాయాం యద్యపి విధానం నాస్తి తథాప్యకర్త్రాత్మత్వబోధాత్ కర్మప్రదాహసిద్ధిః । అశ్లేష ఇతి చాగామిషు కర్మసు కర్తృత్వమేవ న ప్రతిపద్యతే బ్రహ్మవిదితి దర్శయతి । అతిక్రాంతేషు తు యద్యపి మిథ్యాజ్ఞానాత్ కర్తృత్వం ప్రతిపేద ఇవ తథాపి విద్యాసామర్థ్యాన్మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తేస్తాన్యపి ప్రలీయంత ఇత్యాహ ॥ వినాశ ఇతి ॥ పూర్వప్రసిద్ధకర్తృత్వభోక్తృత్వ స్వరూపవిపరీతం హి త్రిష్వపి కాలేష్వకర్తృత్వాభోక్తృత్వస్వరూపం బ్రహ్మాహమస్మి నేతః పూర్వమపి కర్తా భోక్తా వాఽహమాసం, నేదానీం నాపి భవిష్యత్కాల ఇతి బ్రహ్మవిదవగచ్ఛతి । ఏవమేవ చ మోక్ష ఉపపద్యతే, అన్యథా హ్యనాదికాలప్రవృత్తానాం కర్మణాం క్షయాభావే మోక్షాభావస్స్యాత్ । నచ దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్మఫలవద్భవితుమర్హతి, అనిత్యత్వప్రసంగాత్ పరోక్షత్వానుపపత్తేశ్చ జ్ఞానఫలస్య । తస్మాద్బ్రహ్మాధిగమే దురితక్షయ ఇతి సిద్ధమ్ ॥......*

ధకజాగ్రద్బోధవదిత్యాహ ॥ తథాప్యకర్త్రాత్మబోధాదితి ॥ శ్రుతార్థమేవ యుక్త్యా ద్రఢయతి ॥ అశ్లేష ఇతి చేతి ॥ మూలాధ్యాసానుత్పత్తేః పాపస్యాశ్లేషః, తన్నాశాత్తద్వినాశ ఇత్యర్థః । అధ్యాసాభావే విద్వదనుభావమాహ ॥ పూర్వేతి ॥ మోక్షశాస్త్రబలాచ్చ జ్ఞానాత్కర్మక్షయసిద్ధిరిత్యాహ ॥ ఏవమేవేతి ॥ జ్ఞానాత్కర్మక్షయే సత్యేవేత్యర్థః । మోక్షస్య కర్మఫలసామ్యముక్తం నిరస్యతి ॥ నచేతి ॥ ఇతి నవమాధికరణమ్ ॥..............................*

౧౪. ఇతరస్యాప్యేవమేవ ॥ అతిదేశత్వాత్ నసంగత్యాద్యపేక్షా, జ్ఞానాత్ పుణ్యం క్షీయతే నవేతి పూర్వవత్సందేహే జ్ఞానం న పుణ్యనాశకం శాస్త్రీయత్వాత్ పుణ్యవదిత్యధికాశంకాముక్త్వాఽతిదేశం వ్యాచష్టే॥ ధర్మస్యేత్యాదినా॥ జ్ఞానం పుణ్యనాశకం తన్మూలావిద్యాఘాతిత్వాదితి న్యాయోపేతాగమబాధితమనుమానమితి భావః । నను క్షీయంతే చేత్యవిశేషశ్రుతిః పాపవిషయా 'సర్వం పాప్మానం తరతీ'తి విశేషశ్రుతేరిత్యత ఆహ ॥ యత్రాపి కేవల ఇతి ॥ పాపపుణ్యక్షయపరాధికరణద్వయస్య ఫలమాహ ॥ పాతే త్వితి ॥ ఇతి దశమాధికరణమ్ ॥ ... ...

౧౫. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు ॥ ఉక్తకర్మక్షయం విషయీకృత్య 'క్షీయంతే చే'త్యవిశేషశ్రుతేః 'తస్య తావదేవ చిర'

సూ ॥ ౧౪ ॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు ॥

పూర్వస్మిన్నధికరణే బంధహేతోరఘస్య స్వాభావికస్యాశ్లేషవినాశౌ జ్ఞాననిమిత్తౌ శాస్త్రవ్యపదేశాన్నిరూపితౌ, ధర్మస్య పునశ్శాస్త్రీయత్వాచ్ఛాస్త్రీయేణ జ్ఞానేనావిరోధ ఇత్యాశంక్య తన్నిరాకరణాయ పూర్వాధికరణన్యాయాతిదేశః క్రియతే । ఇతరస్యాపి పుణ్యస్య కర్మణ ఏవమఘవదసంశ్లేషో వినాశశ్చ జ్ఞానవతో భవతః । కుతః, తస్యాపి స్వఫలహేతుత్వేన జ్ఞానఫలప్రతిబంధిత్వప్రసంగాత్ । 'ఉభే ఉ హైవైష ఏతే తరతీ'త్యాదిశ్రుతిషు దుష్కృతవత్సుకృతస్యాపి ప్రణాశవ్యపదేశాదకర్త్రాత్మబోధనిమిత్తస్య చ కర్మక్షయస్య సుకృతదుష్కృతయోస్తుల్యత్వాత్ 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణీ'తి చావిశేషశ్రుతేః । యత్రాపి కేవల ఏవ పాప్మశబ్దః పఠ్యతే తత్రాపి తేనైవ పుణ్యమప్యాకలితమితి ద్రష్టవ్యం, జ్ఞానాపేక్షయా నికృష్టఫలత్వాత్ అస్తి చ శ్రుతౌ పుణ్యేऽపి పాప్మశబ్దః 'నైనం సేతుమహోరాత్రే తరత' ఇత్యత్ర సహ దుష్కృతేన సుకృతమప్యనుక్రమ్య 'సర్వే పాప్మానోऽతో నివర్తంత' ఇత్యవిశేషేణైవ ప్రకృతేషు పాప్మశబ్దప్రయోగాత్ పాతే త్వితి- తుశబ్దోऽవధారణార్థః॥ ఏవం ధర్మాధర్మయోర్బంధహేత్వోర్విద్యాసామర్థ్యాదశ్లేషవినాశసిద్ధేరవశ్యంభావినీ హి విదుషశ్శరీరపాతే ముక్తిరిత్యవధారయతి ॥ ... ... *

సూ. ॥ ౧౫ ॥ అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః ॥

పూర్వయోరధికరణయోర్జ్ఞాననిమిత్తస్సుకృతదుష్కృతయోర్వినాశోऽవధారితః, స కిమవిశేషేణైవారబ్ధకార్యయోరనారబ్ధకార్యయోశ్చ భవతి, ఉత విశేషేణానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విచార్యతే। తత్ర 'ఉభే ఉ హైవైష ఏతే తరతీ'త్యేవమాదిశ్రుతిషు విశేషాశ్రవణాదవిశేషేణైవ క్షయ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ అనారబ్ధకార్యే ఏవ త్వితి ॥ అప్రవృత్తఫలే ఏవ తు పూర్వే జన్మాంతరసంచితే అస్మిన్నపి జన్మని ప్రాక్ జ్ఞానోత్పత్తేః సంచితే సుకృతదుష్కృతే జ్ఞానాధిగమాత్ క్షీయేతే న త్వారబ్ధకార్యే సామిభుక్తఫలే యాభ్యామేతద్బ్రహ్మజ్ఞానాయతనం జన్మ నిర్మితం । కుత ఏతత్ 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేऽథ సంపత్స్య' ఇతి శరీరపాతావధికరణాత్ క్షేమప్రాప్తేః, ఇతరథా హి జ్ఞానాదశేషకర్మక్షయే సతి దేహస్థితిహేత్వభావాత్ జ్ఞానప్రాప్త్యనంతరమేవ క్షేమమశ్నువీత తత్ర శరీరపాతప్రతీక్షాం నాచక్షీత । నను వస్తుబలేనైవాయమకర్త్రాత్మబోధః కర్మాణి క్షపయన్ కథం కానిచిత్ క్షపయేత్ కానిచిచ్చోపేక్షేత, న హి సమానేऽగ్నిబీజసంపర్కే కేషాంచిద్బీజశక్తిః క్షీయతే కేషాంచిన్న క్షీయత ఇతి శక్యమంగీకర్తుమితి। ఉచ్యతే

మితి శ్రుతేశ్చ సంశయమాహ ॥ పూర్వయోరితి ॥ జీవన్ముక్త్యసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేత్యుభయత్ర ఫలం, పూర్వసిద్ధాంతన్యాయేన పూర్వపక్షప్రాప్తావుక్తోత్సర్గతః కర్మక్షతిః ప్రారబ్ధాన్యకర్మవిషయేత్యపవాదం సిద్ధాంతయతి॥ ఏవమితి ॥ సామిశబ్దోऽర్ధవాచకః, ప్రారబ్ధాద్యావన్న విముచ్యతే తావదేవ విలంబః, తన్మోక్షాత్ బ్రహ్మ సంపద్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః । దేహపాతావధిలింగాత్ తత్త్వవిదాం యాజ్ఞవల్క్యాదీనాం దేహధారణశ్రుతిస్మృతిలింగాచ్చ ప్రారబ్ధకర్మణస్తత్త్వజ్ఞానం ప్రతి హేతుత్వేనోపజీవ్యత్వాచ్చ ప్రాబల్యసిద్ధేస్తత్ప్రతిబద్ధం తత్త్వజ్ఞానం తత్సిద్ధ్యర్థమవిద్యాంశం విక్షేపశక్త్యా

ఖ్యం విహాయావారకావిద్యాంశం నాశయతీత్యాహ ॥ ఉచ్యతే నహి తావదితి ॥ విక్షేపకావిద్యాలేశ ఏవ సంస్కారః । త స్యాక్షప్రతిజీవన్ముక్తౌ స్వానుభవమాహ ॥ అపిచ నైవేతి ॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥ ... ...

౧౬. అగ్నిహోత్రాదితు ॥ నిత్యం నైమిత్తికం కర్మ జ్ఞానాన్న నశ్యతి న వేతి సందేహే ఉభే హ్యేవైష ఏతే తరతీత్యవిశేషశ్రుతేర్నశ్యతీత్యాశంక్యేతరస్యాపీత్యుక్తాతిదేశస్య నిత్యాద్యతిరిక్తకామ్యపుణ్యవిషయత్వేనాపవాదం సిద్ధాంతయతి ॥ పుణ్యస్యేత్యాదినా ॥ అత్ర పూర్వపక్షే జ్ఞానార్థం నిత్యాద్యనుష్ఠానాసిద్ధిః, పంకప్రక్షాళనన్యాయాత్, సిద్ధాంతే తు జ్ఞానోత్పత్త్యర్థత్వాత్తత్సిద్ధిరితి వివేకః । అత్ర భాష్యే జ్ఞానకర్మణోః సాక్షాదేకకార్యత్వం పరమతేనోక్త్వా సాక్షాత్త్వ

నహి తావదనాశ్రిత్యారబ్ధకార్యం కర్మాశయం జ్ఞానోత్పత్తిరుపపద్యతే, ఆశ్రితే చ తస్మిన్ కులాలచక్రవత్ప్రవృత్తవేగస్యాంతరాలే ప్రతిబంధాసంభవాద్భవతి వేగక్షయప్రతిపాలనం, అకర్త్రాత్మత్వబోధోపి హి మిథ్యాజ్ఞానబాధనేన కర్మాణ్యుచ్ఛినత్తి. బాధితమపి మిథ్యాజ్ఞానం ద్విచంద్రాదిజ్ఞానవత్ సంస్కారవశాత్ కంచిత్కాలమనువర్తత ఏవ । అపిచ నైవాత్ర వివదితవ్యం బ్రహ్మవిదః కంచిత్కాలం శరీరం ధ్రియతే న వా ధ్రియత ఇతి । కథం హ్యేకస్య స్వహృదయప్రత్యయం బ్రహ్మవేదనం దేహధారణం చాపరేణ ప్రతిక్షేప్తుం శక్యేత? శ్రుతిస్మృతిషు చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణనిర్దేశేనైతదేవ నిరుచ్యతే । తస్మాదనారబ్ధకార్యయోరేవ సుకృతదుష్కృతయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్క్షయ ఇతి నిర్ణయః ॥ ... ...

సూ. ॥ ౧౬ ॥ అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ॥

పుణ్యస్యాప్యశ్లేషవినాశయోరఘన్యాయోఽతిదిష్టః సోఽతిదేశస్సర్వపుణ్యవిషయ ఇత్యాశంక్య ప్రతివక్తి, అగ్నిహోత్రాదిత్వితి ॥ తుశబ్ద ఆశంకామపనుదతి । యన్నిత్యం కర్మ వైదికమగ్నిహోత్రాది తత్తత్కార్యాయైవ ప్రభవతి జ్ఞానస్య యత్కార్యం తదేవాస్యాపి కార్యమిత్యర్థః । కుతః 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనే'త్యాదిదర్శనాత్। నను జ్ఞానకర్మణోర్విలక్షణకార్యత్వాత్ కార్యైకత్వానుపపత్తిః । నైష దోషః, జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిషయోర్గుడమంత్రసంయుక్తయోస్తృప్తిపుష్టికార్యదర్శనాత్ తద్వత్ కర్మణోపి జ్ఞానసంయుక్తస్య మోక్షకార్యత్వోపపత్తేః । నన్వనారభ్యో మోక్షః కథమస్య కర్మకార్యత్వముచ్యతే । నైష దోషః, ఆరాదుపకారకత్వాత్కర్మణః । జ్ఞానస్యైవ హి ప్రాపకం సత్కర్మ ప్రణాడ్యా మోక్షకారణమిత్యుపచర్యతే। అత ఏవ చాతిక్రాంతవిషయమేతత్ కార్యైకత్వాభిధానం । నహి బ్రహ్మవిద ఆగామ్యగ్నిహోత్రాదిసంభవతి, అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్ । సగుణాసు తు విద్యాసు కర్తృత్వానతివృత్తేస్సంభవత్యాగామ్యప్యగ్నిహోత్రాది తస్యాపి నిరభిసంధినః కార్యాంతరాభావాద్విద్యాసంగత్యుపపత్తిః ॥ కింవిషయం పునరిదమశ్లేషవినాశవచనం కింవిషయం వేదం వినియోగవచనమేకేషాం శాఖినాం 'తస్య పుత్రా దాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా'మిత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ...

సూ. ॥ ౧౭ ॥ అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః ॥

అతోఽగ్నిహోత్రాదేర్నిత్యాత్కర్మణోఽన్యాపి హ్యస్తి సాధుకృత్యా యా ఫలమభిసంధాయ క్రియతే,

రం సత్యాభ్యాం మోక్షహేతుత్వం స్తుతముక్తమితి మంతవ్యం । అత ఏవేతి జ్ఞానాదూర్ధ్వం కర్మాభావాత్పూర్వకర్మవిషయమిత్యర్థః। నిర్గుణవిద్యాయాః కర్మసాహిత్యం తృప్తిం ప్రతిభోజనస్యలాంగలేనేవ దర్శితం, సంప్రతి సగుణవిద్యాపరత్వేన సూత్రస్యాంజస్యమాహ॥ సగుణాస్వితి॥ ఉత్తరసూత్రార్థం గృహ్ణాతి॥ కిమిత్యాదినా॥ ... ...

౧౭॥ యత్ప్రారబ్ధాదన్యత్ కామ్యం పుణ్యం పాపం చ తదేవ విద్వత్సుహృద్ద్విషతోః స్వసమానజాతీయకం కర్మ జనయిష్యతీతి, స్వయం చ జ్ఞానాన్నశ్యతీతి భావః॥ ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్॥ ... ...

౧౮॥ యదేవవిద్యయేతిహి ॥ ఉక్తనిత్యాదికంవిషయముపజీవ్యసబీజంసంశయముక్త్వాపూర్వపక్షమాహ ॥విద్యాసంయుక్తమేవేతి ॥ అత్రపూర్వపక్షేకర్మాఙ్గోపాస్తిహీనకర్మణోజ్ఞానార్థత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాన్తేతత్సిద్ధిరితిభేదః । భ

తస్యాపిషవినియోగఉక్తఃఏకేషాంశాఖినాం 'సుహృదస్సాధుకృత్యాముపయన్తీ'తి । తస్యాపివచేదమఘ వదశ్లేష వినాశనిరూపణం, ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఇతి । తథైవంజాతీయకస్యకామ్యస్య కర్మణోవి ద్యాంప్రత్యనుపకారకత్వేసంప్రతిపత్తిరుభయోరపి జైమినిబాదరాయణయోరాచార్యయోః ॥......✻

——✻సూ॥౧౮॥యదేవవిద్యయేతిహి॥✻——

సమధిగతమేతదనన్తరాధికరణే నిత్యమగ్నిహోత్రాదికంకర్మ ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజ నోద్దేశేన కృతముపాత్తదురితక్షయహేతుత్వద్వారేణసత్త్వశుద్ధికారణతాం ప్రతిపద్యమానం మోక్షప్ర యోజనబ్రహ్మాధిగమనిమిత్తత్వేన బ్రహ్మవిద్యయా సహైకకార్యం భవతీతి । తత్రాగ్నిహోత్రాదికం కర్మాఙ్గవ్యపాశ్రయవిద్యాసంయుక్తం కేవలంచాస్తి । 'యఏవంవిద్వాన్యజతే, యఏవంవిద్వాన్ జుహోతి, యఏవంవిద్వాఞ్ఛంసతి,యఏవంవిద్వానుద్గాయతి✻తస్మాదేవంవిదమేవబ్రహ్మాణంకుర్వీత తేనోభౌకురుతః యశ్చైతదేవంవేద యశ్చనవేద' (ఛాం) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యోవిద్యాసంయుక్తంకేవలం చాస్తి । తత్రేదంవిచార్యతే, కింవిద్యాసంయుక్తమేవాగ్నిహోత్రాదికంకర్మ ముముక్షోర్విద్యాహే తుత్వేనతయాసహైకకార్యత్వం ప్రతిపద్యతే నకేవలం ఉతవిద్యాసంయుక్తంకేవలంచావిశేషేణేతి।కుత స్సంశయః, 'తమేతమాత్మానంయజ్ఞేనవివిదిషన్తీ'తి, యజ్ఞాదీనామవిశేషేణఆత్మవేదనాఙ్గత్వేనశ్రవ ణాత్, విద్యాసంయుక్తస్యచాగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టత్వావగమాత్ । కింతావత్ప్రాప్తం విద్యాసం యుక్తమేవకర్మాగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాశేషత్వంప్రతిపద్యతేనవిద్యావిహీనం, విద్యోపేతస్యవిశి ష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనాత్, 'యదహరేవజుహోతితదహఃపునర్మృత్యుమపజయత్యేవంవిద్వా' నిత్యాదిశ్రుతిభ్యః, 'బుద్ధ్యాయుక్తోయయాపార్థ కర్మబన్ధంప్రహాస్యసి దూరేణహ్యవరంకర్మబుద్ధి యోగాద్ధనంజయే'త్యాది స్మృతిభ్యశ్చ, ఇత్యేవంప్రాప్తేప్రతిపద్యతే । యదేవవిద్యయేతిహి । సత్యమే తత్, విద్యాసంయుక్తంకర్మాగ్నిహోత్రాదికంవిద్యావిహీనాత్ కర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేర్విశి ష్టం విద్వానివబ్రాహ్మణోవిద్యావిహీనాద్బ్రాహ్మణాత్, తథాపి నాత్యన్తమనపేక్ష్యంవిద్యారహితం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం, కస్మాత్ 'తమేతమాత్మానంయజ్ఞేన వివిదిషన్తీ'త్యవిశేషేణాగ్నిహో త్రాదేర్విద్యాహేతుత్వేనశ్రుతత్వాత్ । నునువిద్యాసంయుక్తస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యావిహీనాద్విశి ష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనమగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాహేతుత్వేనానపేక్ష్యమేవేత్యుక్తం । నైతదే వం, విద్యాసహాయస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యానిమిత్తేన సామర్థ్యాతిశయేనయోగాదాత్మజ్ఞానంప్రతి క శ్చిత్కారణత్వాతిశయోభవిష్యతినతథావిద్యావిహీనస్యేతియుక్తంకల్పయితుం,నతు 'యజ్ఞేనవివిదిషన్తీ' త్యవిశేషేణాత్మజ్ఞానాఙ్గత్వేన శ్రుతస్యాగ్నిహోత్రాదేరనఙ్గత్వంశక్యమభ్యుపగన్తుం । తథాహి శ్రుతిః 'యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదాతదేవవీర్యవత్తరంభవతీ'తి విద్యాసంయుక్తస్యకర్మ

ణఃవిద్యావిశిష్టస్యకర్మణోజ్ఞానంప్రతి శీఘ్రకారిత్వాఖ్యః కశ్చిదతిశయోవిద్యాసామర్థ్యాత్ । నైతావతా కేవలస్య వైయర్థ్యంవివిదిషాశ్రుతివిరోధాత్ । నచతత్రశ్రుతౌయజ్ఞాదిశబ్దానాంవిద్యోపేతకర్మపరతయాసంకోచోయుక్తః।హి యతః 'యదేవవిద్యయే'తిశ్రుతిః కేవలస్యాపివీర్యవత్త్వంగమయతీతిసిద్ధాన్తగ్రన్థార్థః ॥ ఇతిత్రయోదశాధికరణమ్ ॥✻

✻ తస్మాదేవంవిదమేవబ్రహ్మాణంకుర్వీత. నానేవంవిదం. తేనోభౌకురుతః.ఇతి.

౧౯॥ భోగేనత్వితరే క్షపయిత్వాసంపద్యతే॥ తత్త్వవిదత్రవిషయః, సకింప్రారబ్ధక్షయానంతరంసంసరత్యుత నేతి నిమిత్తభావాభావాభ్యాంసంశయే సిద్ధాంతముపక్రమతే ॥ అనారబ్ధేతి ॥ అనారబ్ధకర్మణః క్షయోక్త్వాఽఽరబ్ధస్యకథంక్షయ ఇత్యాకాంక్షాయామస్యోత్థానాత్సంగతిః । పూర్వపక్షేవిదేహకైవల్యాసిద్ధిఃసిద్ధాంతేతత్సిద్ధిరితిభేదః । దేహపాతో త్తరమపితత్త్వవిత్సంసరతిసంసారయోగ్యత్వాత్ యథా దేహపాతాత్పూర్వమిత్యనారబ్ధాధికరణదృష్టాంతేనపూర్వ

ణోఽగ్నిహోత్రాదేర్వీర్యవత్తరత్వాభిధానేన స్వకార్యంప్రతి కంచిదతిశయం బ్రువాణావిద్యావిహీన స్యతస్యైవ తత్ప్రయోజనంప్రతి వీర్యవత్త్వందర్శయతి । కర్మణశ్చవీర్యవత్త్వంతద్యత్స్వప్రయోజన సాధనసహత్వం తస్మాద్విద్యాసంయుక్తంనిత్యమగ్నిహోత్రాది విద్యావిహీనంచోభయమపి ముముక్షు ణా మోక్ష ప్రయోజనోద్దేశేనేహజన్మనిజన్మాంతరేచ ప్రాగ్జ్ఞానోత్పత్తేః కృతంయత్ తద్యథాసామ ర్థ్యంబ్రహ్మాధిగమప్రతిబంధకారణోపాత్తదురితక్షయహేతుత్వద్వారేణ బ్రహ్మాధిగమకారణత్వంప్రతిప ద్యమానం శ్రవణమననశ్రద్ధాధ్యానతాత్పర్యాద్యంతరంగకారణాపేక్షం బ్రహ్మవిద్యయాసహైకకార్యం భవతీతిస్థితమ్॥... ... ... *

॥ సూ ॥౧౯॥ భోగేనత్వితరే క్షపయిత్వాసంపద్యతే॥

అనారబ్ధకార్యయోః పుణ్యపాపయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయఉక్తః, ఇతరేత్వారబ్ధకార్యేపుణ్యా పాపేఉపభోగేనక్షపయిత్వాబ్రహ్మసంపద్యతే, 'తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేఽథసంపత్స్యే' ఇతి 'బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ'తిచైవమాదిశ్రుతిభ్యః। నను సత్యపిసమ్యగ్దర్శనేయథాప్రాగ్దేహపాతా త్ భేదదర్శనంద్విచంద్రదర్శనన్యాయేనానువృత్తమేవంపశ్చాదప్యనువర్తేత, న, నిమిత్తాభావాత్ । ఉప భోగశేషక్షపణంహితత్రానువృత్తినిమిత్తం, నచతాదృశమత్రకించిదస్తి। నన్వపరఃకర్మాశయోఽభిన వముపభోగమారప్స్యతే, ।న,తస్యదగ్ధబీజత్వాత్। మిథ్యాజ్ఞానావష్టంభంహికర్మాంతరం దేహపాతే ఉపభోగాంతరమారభేత,తచ్చమిథ్యాజ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానేనదగ్ధమిత్యతస్సాధ్వేతదారబ్ధకార్యక్షయేవిదు షఃకైవల్యమవశ్యంభావీతి॥... ... ... *

ఇతి శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్యస్యశ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్యశ్రీమచ్ఛంకర భగవత్పాదస్యకృతౌశ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యేచతుర్థస్యాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః.

పక్షమాహ। నన్వితి ॥ భోగనిమిత్తకర్మాభావాద్ద్వైతాసిద్ధిః। యత్తుసంచితంకర్మాంతరంతన్ననిమిత్తంఫలస్య,దగ్ధమూ లత్వాత్ । అవిద్యాదయోహిక్లేశాఃకర్మణస్తత్ఫలస్యచమూలం । తదుక్తంయోగశాస్త్రే 'క్లేశమూలఃకర్మాశయః సతిమూలేతద్విపాక'ఇతి తచ్చమూలంజ్ఞానాగ్నినాదగ్ధమితికుతః పునస్సంసారః తస్మాద్దేహపాతేకైవల్యమితిసిద్ధమ్॥.....*

ఇతిచతుర్దశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ భాష్యరత్నప్రభాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః.

శ్రీవాసుదేవాయ నమః.

రత్నప్రభాభాషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,
చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయపాదప్రారంభః.

వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ జ్ఞానఫలోక్త్యనంతరముపాసనాఫలం బ్రహ్మలోకస్థం వక్తవ్యం తచ్చార్చిరాదిమార్గప్రాప్యం, మార్గప్రాప్తిశ్చోత్క్రాంతిసాధ్యా, తస్మాదుపాస్తిఫలాక్షిప్తోత్క్రాంతిః పాదస్యాధ్యాయసంగతిః। యుక్తం చాస్య ప్రథమపాదానంతర్యం, జ్ఞానఫలోక్త్యనంతరం వక్తవ్యోపాస్తిఫలేనాక్షిప్తత్వాదిత్యాహ ॥ అథేతి ॥ జ్ఞానిన ఇవోపాసకస్యాప్యుత్క్రాంతిర్నేత్యత ఆహ ॥ సమానేతి ॥ విద్వానుపాసకః, తస్యాప్యనుపాసకవదుత్క్రాంతిరస్తి, అజ్ఞత్వాదితి వక్ష్యత ఇత్యర్థః । ప్రయతో మ్రియమాణస్యేత్యర్థః । వాక్పదస్య కరణభావవ్యుత్పత్తిభ్యాం కరణతద్వృత్త్యోర్లయభా

॥ సూ. ॥ ౧ ॥ వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥

అథాపరాసు విద్యాసు ఫలప్రాప్తయే దేవయానం పంథానమవతారయిష్యన్ ప్రథమం తావద్యథాశాస్త్రముత్క్రాంతిక్రమమన్వాచష్టే ॥ సమానా హి విద్వదవిదుషోరుత్క్రాంతిరితి వక్ష్యతి । అస్తి ప్రాయణవిషయా శ్రుతిః ‘అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయా’మితి । కిమిహ వాచ ఏవ వృత్తిమత్యా మనసి సంపత్తిరుచ్యతే, ఉత వాగ్వృత్తేరితి విశయః। తత్ర వాగేవ తావన్మనసి సంపద్యత ఇతి ప్రాప్తం, తథా హి శ్రుతిరనుగృహీతా భవతి, ఇతరథా లక్షణా స్యాత్, శ్రుతిలక్షణావిశయే చ శ్రుతిరేవ న్యాయ్యా న లక్షణా, తస్మాద్వాచ ఏవాయం మనసి ప్రవిలయ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, వాగ్వృత్తిర్మనసి సంపద్యత ఇతి । కథం వాగ్వృత్తిరితి వ్యాఖ్యాయతే, యావతా వాఙ్మనసీత్యేవాచార్యః పఠతి । సత్యమేతత్, పఠిష్యతి తు పరస్తాత్ ‘అవిభాగో వచనా’దితి (౪-౨-౧౬) తస్మాదత్ర వృత్త్యుపశమమాత్రం వివక్షితమితి గమ్యతే । తత్త్వప్రవిలయవివక్షాయాం తు సర్వత్రైవావిభాగసామ్యాత్ కిం పరత్రైవ విశింష్యాదవిభాగ ఇతి । తస్మాదత్ర వృత్త్యుపసంహారవివక్షాయాం వాగ్వృత్తిః పూర్వముపసంహ్రియతే, మనోవృత్తావవస్థితాయామిత్యర్థః। కస్మాత్, దర్శనాత్, దృశ్యతే హి వాగ్వృత్తేః పూర్వోపసంహారో మనోవృత్తౌ విద్యమానాయాం న తు వాచ ఏవ వృత్తిమత్యా మనస్యుపసంహారః కేనచిదపి ద్రష్టుం శక్యతే । నను శ్రుతిసామర్థ్యాద్వాచ ఏవాయం మనస్యప్యయో యుక్త ఇత్యుక్తం, నేత్యాహ ॥ అతత్ప్రకృతిత్వాత్ । యస్య హి యత ఉత్పత్తిస్తస్య తత్ర ప్రవిలయో న్యాయ్యో మృదీవ శరావస్య । న చ మనసో వాగుత్పద్యత ఇతి కించన ప్రమాణమస్తి । వృత్త్యుద్భవాభిభవౌ త్వప్రకృతిసమాశ్రయావపి దృశ్యేతే । పార్థివేభ్యో హీంధనేభ్యస్తైజసస్యాగ్నేర్వృత్తిరుద్భవతి అప్సు చోపశామ్యతి ।

నాత్సంశయః, పూర్వపక్షే కరణానాం స్వరూపలయాత్ మృతమాత్రస్య ముక్తిః, సిద్ధాంతే తు సంసారసిద్ధిః । అనుపాదానే మనసి వాచస్తత్త్వలయాయోగేన వ్యాపారమాత్రోపశమాదితి వివేకః । సూత్రే వృత్తిపదాధ్యాహారః కథమితి శంకతే ॥ కథమితి ॥ ఉత్తరత్ర హి సూత్రకృత్ తత్త్వవిద ఇంద్రియాణాం స్వరూపలయం వక్ష్యతి తద్బలాదిహాధ్యాహార ఉచితః అతో జ్ఞస్యాపీంద్రియలయసామ్యే వక్ష్యమాణవిశేషోక్త్యయోగాదితి సమాధ్యర్థః । ప్రకృతావేవ వికారలయ ఇతి న్యాయవిరుద్ధార్థం శ్రుతిరపి న బ్రూత ఇతి సిద్ధాంతయతి॥ అతత్ప్రకృతిత్వాదితి ॥ న్యాయస్య నిరవకాశత్వాద్బలీయస్త్వం శబ్దస్య

తూక్తిర్వాగితివ్యుత్పత్త్యాలక్షణయాపిసావకాశత్వమితిద్యోతయితుంశబ్దాచ్చేత్యుక్తమ్॥ ... ... ❁

౨. వాచ్యుక్తంన్యాయంచక్షురాదిష్వతిదిశతి ॥ అతఏవేతి ॥ ఉపశాంతదేహౌష్ణ్యస్తస్మాదుత్క్రమణాదూర్ధ్వంపునర్భవంప్రతిపద్యతఇతిశ్రుత్యర్థః । ఇంద్రియశబ్దస్యశ్రుతిస్థస్యవృత్తిపరతయోపపత్తేః సర్వేంద్రియవృత్తిలయశ్చేదిష్టస్తర్హివాఙ్మనసీతిపృథక్సూత్రంకిమర్థమిత్యతఆహ ॥ సర్వేషాంకరణానామితి ॥ ఇతిప్రథమాధికరణమ్ ॥ ... ❁

౩. ❁తన్మనఃప్రాణఉత్తరాత్❁॥ వాక్యక్రమాదర్థక్రమాచ్చాధికరణక్రమఃశ్రుతిన్యాయాభ్యాంసంశయః, పూర్వంప్రబలన్యాయవిరోధాద్వాగితిశ్రుతేర్బాధఃకృతః, ఇహత్వబాత్మకప్రాణస్యాన్నాత్మకమనఃప్రకృతిత్వేన ప్రకృతౌవికారల

కథంతర్హ్యస్మిన్పక్షేశబ్దోవాఙ్మనసిసంపద్యతఇత్యతఆహ ॥శబ్దాచ్చేతి॥ శబ్దోప్యస్మిన్పక్షేఽవకల్పతే,వృత్తివృత్తిమతోరభేదోపచారాదిత్యర్థః ॥ ... ... ❁

❁ సూ ॥ ౨ ॥ అతఏవచసర్వాణ్యను ॥ ❁

'తస్మాదుపశాంతతేజాఃపునర్భవమింద్రియైర్మనసిసంపద్యమానై'రిత్యత్రచావిశేషేణ సర్వేషామేవేంద్రియాణాంమనసిసంపత్తిఃశ్రూయతే, తథాప్యతఏవవాచఇవచక్షురాదీనామపి సవృత్తికేమనస్యవస్థితేవృత్తిలోపదర్శనాత్తత్త్వప్రలయాసంభవాత్ శబ్దోపపత్తేశ్చవృత్తిద్వారేణైవ సర్వాణీంద్రియాణిమనోఽనువర్తంతే । సర్వేషాంకరణానాంమనస్యుపసంహారావిశేషేసతివాచఃపృథగ్గ్రహణంవాఙ్మనసిసంపద్యతఇత్యుదాహరణానురోధేన ॥ ... ...❁

❁ సూ ॥ ౩ ॥ తన్మనఃప్రాణఉత్తరాత్ ॥ ❁

సమధిగతమేతత్ 'వాఙ్మనసిసంపద్యత'ఇత్యత్రవృత్తిసంపత్తివివక్షేతి । అథయదుత్తరంవాక్యం 'మనఃప్రాణ'ఇతికిమత్రాపివృత్తిసంపత్తిరేవవివక్ష్యతేఉతవృత్తిమత్సంపత్తిరితివిచికిత్సాయాం వృత్తిమత్సంపత్తిరేవాత్రేతిప్రాప్తం, శ్రుత్యనుగ్రహాత్తత్ప్రకృతిత్వోపపత్తేశ్చ । తథాహి 'అన్నమయంహిసోమ్యమనఆపోమయఃప్రాణస్తేజోమయీవా'గిత్యన్నయోనిమన ఆమనంతి అబ్యోనించప్రాణం 'ఆపశ్చాన్నమసృజంత'ఇతిశ్రుతిః, అతశ్చయన్మనఃప్రాణేప్రలీయతేఅన్నమేవతదప్సుప్రలీయతేఅన్నంహిమనఆపశ్చప్రాణఃప్రకృతివికారాభేదాదిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । తదప్యాత్మగృహీతబాహ్యేంద్రియ వృత్తిమనోవృత్తిద్వారేణైవప్రాణేప్రలీయతఇత్యుత్తరాద్వాక్యాదవగంతవ్యం । తథాహిసుషుప్సోర్ముమూర్షోశ్చప్రాణవృత్తౌపరిస్పందాత్మికాయామవస్థితాయాంమనోవృత్తీనాముపశమోదృశ్యతే । నచమనసస్స్వరూపాప్యయఃప్రాణేసంభవతి, అతత్ప్రకృతిత్వాత్ । నను దర్శితంమనసఃప్రాణప్రకృతిత్వం।నైతత్సారం, నహీదృశేనప్రాణాడికేనతత్ప్రకృతిత్వేనమనఃప్రాణేసంపత్తుమర్హతి । ఏవమపిహ్యన్నేమనస్సంపద్యేతఅప్సుచాన్నమప్స్వేవచప్రాణః నహ్యేతస్మిన్నపిపక్షేప్రాణభావపరిణతాభ్యోఽద్భ్యోమనోజాయతఇతికించనప్రమాణమస్తి, తస్మాన్నమనసః ప్రాణేస్వరూపాప్యయః । వృత్త్యప్యయేపిశబ్దోఽవకల్పతేవృత్తివృత్తిమతోరభేదోపచారాదితిదర్శితమ్॥... ... ... ❁

యఇతిన్యాయానుగ్రహాన్మనశ్శ్రుతిర్బాధ్యేతి పూర్వపక్షఫలంపూర్వవత్, సిద్ధాంతస్త్వబన్నయోః ప్రకృతివికృతిభావేపినతద్వికారయోః ప్రాణమనసోస్తద్భావో హిమఘటయోరపి తద్భావప్రసంగాదతోన్యాయవిరోధాత్పూర్వవచ్ఛ్రుతిర్బాధ్యేతివివేకః। ఆత్మగృహీతాబాహ్యేంద్రియవృత్తయోయేనతత్తథాలీనేంద్రియవృత్తికంమనోపివృత్తిలయేనైవప్రాణేలీయతఇత్యర్థః । ఏవమపీతి- ప్రాణస్యాబ్వికారత్వపక్షేపీత్యర్థః ॥నహీతి ॥ ప్రాణస్యసాక్షాన్మనఃప్రకృతిత్వాభావాన్మనశ్శబ్దోవృత్తింలక్షయతీత్యర్థః॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్॥ ... ... ❁

౪॥ సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥ ఉక్తన్యాయసిద్ధం ప్రాణస్యాపి వృత్తిలయముపజీవ్య 'ప్రాణస్తేజసీ'తి శ్రుతేరుపగమనాదిశ్రుతేశ్చ సంశయముక్త్వా జీవేలయం వినాపి ఉపగమనాదిసంభవ ఇతి పూర్వపక్షయతి ॥ స్థితమిత్యాదినా ॥ అత్ర తేజశ్శబ్దస్యాముఖ్యత్వం, సిద్ధాంతే తు భూతోపహితజీవలక్షకత్వమితి మత్వా సూత్రం యోజయతి ॥ సప్రకృత ఇత్యాదినా-జ్ఞానకర్మవాసనోపాధిక ఇత్యర్థః । తం జీవం ప్రతి ప్రాణానాముపగమనానుగమనావస్థానశ్రుతిభ్య ఇతి హేత్వర్థః । యథాయాతేచ్ఛావన్తం రాజానం భృత్యా ఉపగచ్ఛన్త్యేవమేవ పరలోకం జిగమిషుం జీవం సర్వే ప్రాణా ఆభిముఖ్యేన యాన్తీత్యుపగమశ్శ్రుతః, తముత్క్రామన్తమిత్యనుగమనం శ్రుతం ॥ జీవే ప్రాణావస్థానశ్రుతిమాహ ॥ సవిజ్ఞాన ఇతి ॥ జీవస్య ప్రాప్తవ్యఫలావగమాయ హి విజ్ఞానసాహిత్యశ్రుత్యా ముఖ్యప్రాణసహితకరణానాం జీవే స్థితిర్భాతీత్యర్థః ॥

సూ॥ ౪॥ సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥

స్థితమేతద్యస్యయతో నోత్పత్తిస్తస్య తస్మిన్ వృత్తిలయో న స్వరూపలయ ఇతి, ఇదమిదానీం ప్రాణస్తేజసీత్యత్ర చిన్త్యతే, కిం యథాశ్రుతి ప్రాణస్య తేజస్యేవ వృత్త్యుపసంహారః కింవా దేహేన్ద్రియపఞ్జరాధ్యక్షే జీవ ఇతి । తత్ర శ్రుతేరనతిశఙ్క్యత్వాత్ప్రాణస్య తేజస్యేవ సంపత్తిస్స్యాత్ అశ్రుతకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే, సోఽధ్యక్ష ఇతి । సప్రకృతః ప్రాణోఽధ్యక్షేఽవిద్యాకర్మపూర్వప్రజ్ఞోపాధికే విజ్ఞానాత్మన్యవతిష్ఠతే తత్ప్రధానా ప్రాణవృత్తిర్భవతీత్యర్థః। కుతః, తదుపగమాదిభ్యః 'ఏవమేవేమమాత్మానమన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి యత్రైతదూర్ధ్వోచ్ఛ్వాసీ భవతీ'తి హి శ్రుత్యన్తరమధ్యక్షోపగామినః సర్వాన్ప్రాణానవిశేషేణ దర్శయతి । విశేషేణ చ 'తముత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీ'తి పఞ్చవృత్తేః ప్రాణస్యాధ్యక్షానుగామితాం దర్శయతి, తదనువృత్తితాం చేతరేషాం 'ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీ'తి। 'సవిజ్ఞానో భవతీ'తి చాధ్యక్షస్యాన్తర్విజ్ఞానవత్త్వప్రదర్శనేన తస్మిన్నపీతకరణగ్రామస్య ప్రాణస్యావస్థానం గమయతి । నను 'ప్రాణస్తేజసీ'తి శ్రూయతే కథం ప్రాణోఽధ్యక్ష ఇత్యధికావాపః క్రియతే । నైష దోషః । అధ్యక్షప్రధానత్వాదుత్క్రమణాదివ్యవహారస్య శ్రుత్యన్తరగతస్యాపి చ విశేషస్యాపేక్షణీయత్వాత్ ॥ కథం తర్హి 'ప్రాణస్తేజసీ'తి శ్రుతిరిత్యత ఆహ॥... ... ... *

సూ॥ ౫॥ భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః॥

సప్రాణసంపృక్తోఽధ్యక్షః తేజస్సహచరితేషు భూతేషు దేహబీజభూతేషు సూక్ష్మేష్వవతిష్ఠత ఇత్యవగన్తవ్యం 'ప్రాణస్తేజసీ'త్యతశ్శ్రుతేః। నను చేయం శ్రుతిః ప్రాణస్య తేజసి స్థితిం దర్శయతి న ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్య । నైష దోషః । 'సోఽధ్యక్ష' ఇత్యధ్యక్షస్యాప్యన్తరాళ ఉపసంఖ్యాతత్వాత్ యోఽపి హి స్రుఘ్నాన్మథురాం గత్వా మథురాయాః పాటలీపుత్రం వ్రజతి సోఽపి స్రుఘ్నాత్ పాటలీపుత్రం యాతీతి శక్యతే వదితుం । తస్మాత్ప్రాణస్తేజసీతి ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్యైవైతత్తేజస్సహచరితేషు భూతేష్వవస్థానముక్తం॥ కథం తేజస్సహచరితేషు భూతేష్విత్యుచ్యతే, యావతైకమేవ తేజశ్శ్రూయతే ప్రాణస్తేజసీత్యత ఆహ॥ ... ... *

యద్యపి ప్రాణస్య తేజస్యవ్యవధానేన లయః శ్రుతస్తథాప్యుభయశ్రుత్యనుగ్రహాయ ప్రాణో జీవే లీయతే, జీవద్వారా చ తదుపాధిషు తేజఆదిషు భూతేష్వితి శ్రుత్యర్థస్ఫుటీకరణార్థం సూత్రం గృహ్ణాతి ॥ కథం తర్హీతి॥ న చ లయం వినాపి జీవం ప్రత్యుపగమాదిసంభవాత్తైజశ్శ్రుతిర్ముఖ్యాఽస్త్వితి వాచ్యం, జీవం ప్రత్యాగతస్య ప్రాణస్య నిర్వ్యాపారత్వేన స్థితేరేవాత్ర లయత్వాదితి భావః॥ ... ... *

౫॥ భూతేషు॥ జీవస్థితిః కేన బలాద్వ్యాఖ్యాయత ఇత్యాశఙ్క్య 'సోఽధ్యక్ష' ఇతి (అ-౪-పా-౨-సూ-౪) సూత్రోదాహృతశ్రుతిబలాదిత్యాహ॥ నన్విత్యాదినా॥ ప్రాణస్య జీవద్వారా భూతప్రాప్తౌ దృష్టాన్తమాహ॥ యోఽపి హీతి॥ స్థూలదేహారంభాయ పఞ్చీకృతభూతాన్యావశ్యకానీతి రంహత్యధికరణే వ్యాఖ్యాతమ్॥ ... ... *

౬॥ అణ్వ్యస్సూక్ష్మాః. మీయంత ఇతి మాత్రాః పరిచ్ఛిన్నాః ప్రాక్సృష్టాదవినాశిన్యః, దశార్ధానాం పంచానాం భూతానాం సూక్ష్మభాగా ఇతి యావత్ । జీవస్య భూతాశ్రయత్వం కర్మాశ్రయత్వశ్రుతివిరుద్ధమిత్యాశంక్య కర్మనిమిత్తత్వేనాశ్రయః, భూతాని తు దేహోపాదానత్వేనేత్యుభయమవిరుద్ధమిత్యాహ ॥ నను చేత్యాదినా ॥ తౌ యాజ్ఞవల్క్యార్తభాగౌ యజ్జీవాధారమూచతుస్తత్కర్మేతి శ్రుతేర్వచనం ॥ ఏవం బాహ్యేంద్రియాణాం మనసి ప్రథమం వృత్తిలయః, తతో మనోవృత్తేః ప్రాణే లయః ప్రాణవృత్తే భూతోపహితజీవే లయః, ఇత్యుత్క్రాంతి వ్యవస్థోక్తా ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్॥ ... ... ❋

౭ ॥ సా చ సర్వప్రాణిషు తుల్యేత్యాహ ॥ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥ ' పురుషస్య ప్రయ

❋ సూ॥ ౬॥ నైకస్మిన్దర్శయతో హి॥ ❋

నైకస్మిన్నేవ తేజసి శరీరాంతరప్రేప్సావేలాయాం జీవోఽవతిష్ఠతే కార్యస్య శరీరస్యానేకాత్మకత్వదర్శనాత్ । దర్శయతశ్చైతమర్థం ప్రశ్నప్రతివచనే ' ఆపః పురుషవచస ' ఇతి। తద్వ్యాఖ్యాతం ' త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వా ' దిత్యత్ర (అ-౩-పా-౧ సూ-౨) శ్రుతిస్మృతీ చైతమర్థం దర్శయతః । శ్రుతిః ' పృథివీమయ ఆపోమయో వాయుమయ ఆకాశమయస్తేజోమయ ఇత్యాద్యా । స్మృతిరపి ' అణ్వ్యో మాత్రా వినాశిన్యో దశార్ధానాం తు యాః స్మృతాః తాభిస్సార్ధమిదం సర్వం సంభవత్యనుపూర్వశః ' (మను - ౧-౨౭-) ఇత్యాద్యా । నను చోపసంహృతేషు వాగాదిషు కరణేషు శరీరాంతరప్రేప్సావేలాయాం ' క్వాయం తదా పురుషో భవతీ ' త్యుపక్రమ్య శ్రుత్యంతరం కర్మాశ్రయతాం నిరూపయతి ' తౌ హ యదూచతుః కర్మ హైవ తదూచతుః అథ యత్ప్రశశంసతుః కర్మ హైవ తత్ప్రశశంసతు ' రితి। అత్రోచ్యతే । తత్ర కర్మప్రయుక్తగ్రహాతిగ్రహసంజ్ఞకస్యేంద్రియవిషయాత్మకస్య బంధనస్య ప్రవృత్తిరితి కర్మాశ్రయతోక్తా, ఇహ పునర్భూతోపాదానాద్దేహాంతరోత్పత్తిరితి భూతాశ్రయత్వముక్తం । ప్రశంసాశబ్దాదపి తత్ర ప్రాధాన్యమాత్రం కర్మణః ప్రదర్శితం న త్వాశ్రయాంతరం నివారితం తస్మాదవిరోధః॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౭॥ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య॥ ❋

సేయముత్క్రాంతిః కిం విద్వదవిదుషోస్సమానా కిం వా విశేషవతీతి విశయానానాం విశేషవతీతి తావత్ ప్రాప్తం । భూతాశ్రయవిశిష్టా హ్యేషా పునర్భవాయ చ భూతాన్యాశ్రీయంతే, న చ విదుషః పునర్భవస్సంభవతి, అమృతత్వం హి విద్వానశ్నుత ఇతి స్థితిః । తస్మాదవిదుష ఏవైషోత్క్రాంతిః । నను విద్యాప్రకరణే సమామ్నానాద్విదుష ఏవైషా భవేత్, న, స్వాపాదివత్ యథాప్రాప్తానుకీర్తనాత్ యథా హి ' యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ అశిశిషతి నామ పిపాసతి నామే ' తి చ సర్వప్రాణిసాధారణా ఏవ స్వాపాదయోఽనుకీర్త్యంతే, విద్యాప్రకరణేపి ప్రతిపిపాదయిషితవస్తుప్రతిపాదనానుగుణ్యేన, న తు విదుషో విశేషవత్తా విధిత్స్యతే, ఏవమియమప్యుత్క్రాంతిర్మహాజనగతైవానుకీర్త్యతే, యస్యాం పరస్యాం దేవతాయాం పురుషస్య ప్రయతస్తేజస్సంపద్యతే స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యేతత్ ప్రతిపాదయితుం, ప్రతిషిద్ధా చైషా విదుషః । తస్మాదవిదుష ఏవైషేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । సమానా చైషోత్క్రాంతిర్వాఙ్మనసీత్యా

తో వాఙ్మనసీ ' త్యవిశేషశ్రుతేః ' విద్యయాఽమృతమశ్నుత ' ఇతి శ్రుతేశ్చ సంశయమాహ ॥ సేయమితి ॥ విశయానానాం సందిహానానామిత్యర్థః । పూర్వపక్షే సగుణబ్రహ్మవిదసంబంధిత్వముత్క్రాంతేర్విశేషస్సాధ్యతే, తతోఽనుత్క్రాంత ఉపాసకో ముక్తిమశ్నుత ఇతి ఫలం, సిద్ధాంతే తూత్క్రాంతో బ్రహ్మలోకభాగితి ఫలభేదః । పూర్వపక్షమాక్షిప్య సమాధత్తే ॥ నను విద్యేత్యాదినా ॥ ' విద్యయాఽమృత ' మితి శ్రుతిర్నిర్గుణవిద్యాపరా ' న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీ ' తి ప్రతిషేధోపి తద్విషయః అతస్సగుణవిదోప్యజ్ఞస్యేవోత్క్రాంతిరితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమితి ॥ సృతి మార్గః త

స్యోపక్రమోఽర్చిః ప్రాప్తిః తతః ప్రాక్తనాఉత్క్రాంతిస్తుల్యాతతఉపాసకోమూర్ధన్యనాడీద్వారాఽర్చిరాదిమార్గం ప్రాప్నోతినాన్యఇతివిశేషః । యత్తు దహరోపాసకస్యామృతత్వంశ్రుతం 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తితదాపేక్షికమేవనముఖ్యం 'యంకామంకామయతేసోఽస్యసంకల్పాదేవసముత్తిష్ఠతీ'తిభోగశ్రవణాదిత్యాహ ॥ అనుపోష్యచేదమితి ॥ ఉషదాహఇతిధాతోరిదంరూపమ్॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్. … … … … ❁

౮. ❁తదాపీతేః❁॥పూర్వోదాహృతోత్క్రాంతివాక్యశేషంవ్యాఖ్యాస్యన్‌లింగాశ్రయపంచభూతానాంకిమాత్యంతికోబ్రహ్మణిలయః ఉతానాత్యంతికఇతి, లయస్యోభయథాదర్శనాత్సంశయమాహ ॥ కీదృశీపునరియమితి॥పూర్వత్రాపేక్షి
ద్యాద్వదవిదుషోరాస్సృత్యుపక్రమాత్ భవితుమర్హతి, అవిశేషశ్రవణాత్।అవిద్వాన్‌దేహబీజభూతాని భూతసూక్ష్మాణ్యాశ్రిత్యకర్మప్రయుక్తోదేహగ్రహణమనుభవన్‌సంసరతి, విద్వాంస్తుజ్ఞాన ప్రకాశితం మోక్షనాడీద్వారమాశ్రయతేతదేతదాస్సృత్యుపక్రమాదిత్యుక్తం । నన్వమృతత్వంవిదుషాప్రాప్తవ్యం నచతద్దేశాంతరాయత్తంతత్రకుతోభూతాశ్రయత్వంసృత్యుపక్రమోవేతి । అతోచ్యతే, అనుపోష్యచేదమదగ్ధ్వాఽత్యంతమవిద్యాదీన్‌క్లేశానపరవిద్యాసామర్థ్యాదాపేక్షికమమృతత్వంప్రేప్స్యతే, సంభవతితత్రసృత్యుపక్రమోభూతాశ్రయత్వంచ। నహినిరాశ్రయాణాంప్రాణానాంగతిరుపపద్యతే। తస్మాదదోషః ॥ … … … … … … … ❁

❁ సూ. ॥ ౮ ॥ తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ ॥ ❁

'తేజఃపరస్యాందేవతాయా'మిత్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాత్, తద్యథాప్రకృతంతేజస్సాధ్యక్షంసప్రాణంసకరణగ్రామంభూతాంతరసహితం ప్రయతఃపుంసః పరస్యాందేవతాయాంసంపద్యతఇత్యేతదుక్తంభవతి । కీదృశీపునరియంసంపత్తిస్స్యాదితిచింత్యతే।తత్రాత్యంతికఏవతావత్ స్వరూపప్రవిలయఇతిప్రాప్తం, తత్ప్రకృతిత్వోపపత్తేః । సర్వస్యహిజనిమతోవస్తుజాతస్యప్రకృతిఃపరాదేవతేతిప్రతిష్ఠాపితం తస్మాదాత్యంతికీయమవిభాగాపత్తిరిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । తత్తేజఆదిభూతసూక్ష్మంశ్రోత్రాదికరణాశ్రయభూత మాపీతేరాసంసారమోక్షాత్ సమ్యగ్జ్ఞాననిమిత్తాదవతిష్ఠతే 'యోనిమన్యేప్రపద్యంతేశరీరత్వాయదేహినః స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతియథాకర్మయథాశ్రుతం (భ-గీ) ఇత్యాదిసంసారవ్యపదేశాత్ । అన్యథాహిసర్వఃప్రాయణసమయఏవోపాధిప్రత్యస్తమయాదత్యంతంబ్రహ్మసంపద్యేత. తత్రవిధిశాస్త్రంచానర్థకంస్యాత్ విద్యాశాస్త్రంచ । మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తశ్చబంధోనసమ్యగ్జ్ఞానాదృతేవిస్రంసితుమర్హతి । తస్మాత్తత్ప్రకృతిత్వేఽపిసుషుప్తిప్రలయవత్ బీజభావావశేషైవైషాసత్సంపత్తిః ॥ … … … … … … … ❁

❁ సూ. ॥ ౯. ॥ సూక్ష్మంప్రమాణతశ్చతథోపలబ్ధేః ॥ ❁

తచ్చేతరభూతసహితంతేజోజీవస్యాస్మాచ్ఛరీరాత్ప్రవసతఆశ్రయభూతంస్వరూపతఃపరిమాణతశ్చసూక్ష్మంభవితుమర్హతి । తథాహినాడీనిష్క్రమణశ్రవణాదిభ్యోఽస్యసౌక్ష్మ్యముపలభ్యతే।తత్రతనుత్వాత్ సంచారోపపత్తిః స్వచ్ఛత్వాచ్చాప్రతిఘాతోపపత్తిః । అతఏవచదేహాన్నిర్గచ్ఛన్‌పార్శ్వస్థైర్నోపలభ్యతే ॥ … … … … ❁

❁ సూ. ॥ ౧౦ ॥ నోపమర్దేనాతః ॥ ❁

అతఏవచసూక్ష్మత్వాన్నాస్యస్థూలశరీరస్యోపమర్దేనదాహాదినిమిత్తేనేతరత్ సూక్ష్మంశరీరముపమృద్యతే॥
కమమృతత్వమిత్యుక్తం తదయుక్తమిత్యాక్షేపాత్సంగతిః, పూర్వపక్షే వృతమాత్రస్యముక్తిసిద్ధిః, సిద్ధాంతేతు కర్మవిద్యాశాస్త్రబలాత్సావశేషలయసిద్ధిరితివివేకః ॥ … … … ❁

౯. ననులింగాత్మకస్యతేజసఃకుతస్సూక్ష్మనాడీద్వారాగతిః కుతోవాకేనచిన్మూర్తేన ప్రతిఘాతోనాస్తికుతోవానదృశ్యతఇత్యతఆహ ॥ సూక్ష్మమితి ॥ పరిమాణసౌక్ష్మ్యాద్గతిరనుద్భూతస్పర్శరూపత్వాఖ్యస్వాచ్ఛ్యాదప్రతిఘాతానుపలబ్ధిరిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ … … … … ❁

౧౧. లింగసద్భావేచౌష్ణ్యలింగకానుమానమాహ॥ అస్యైవచేతి॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్. ... ※

౧౨. ※ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాత్ ※॥ పూర్వమనుపోష్యేతిపదేనదగ్ధాశేషక్లేశస్యనిర్గుణజ్ఞానినఉత్క్రాంత్యాద్యభావస్సూచిత స్తస్యాత్రాక్షిప్య సమాధానాద్వ్యవహితేనాస్యసంగతిరిత్యాహ ॥ అమృతత్వంచేతి ॥ సకామస్యసంసారోక్త్యనంతరంనిష్కామస్యముక్తిప్రకరణాథోఽథశబ్దః, ఆత్మకామత్వాత్ పూర్ణానందాత్మవిత్త్వాదాప్తకామః ప్రాప్తపరమానందః. అతోనిష్కామఃఅనభివ్యక్తాంతరవాసనాత్మకకామశూన్య స్తస్మాదకామఃవ్యక్తబహిష్కామవర్జితః

※ సూ. ॥ ౧౧ ॥ అస్యైవచోపపత్తేరేషఊష్మా ॥ ※

అస్యైవచసూక్ష్మశరీరస్యైష ఊష్మా యమేతస్మిఞ్జీవచ్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానంవిజానంతి। తథాహిమృతావస్థాయామవస్థితేపి దేహేవిద్యమానేష్వపిచరూపాదిషు దేహగుణేషునోష్మోపలభ్యతేజీవదవస్థాయామేవతూపలభ్యతఇత్యతఉపపద్యతే ※ప్రసిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తవ్యపాశ్రయఏవైషఊష్మేతి। తథాచశ్రుతిః 'ఉష్ణఏవజీవిష్యంఛీతోమరిష్య'న్నితి ॥ ... ... ※

※ సూ. ॥ ౧౨ ॥ ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాత్ ॥ ※

'అమృతత్వంచానుపోష్య'త్యతోవిశేషణాదాత్యంతికేఽమృతత్వే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావోఽభ్యుపగతః, తత్రాపి కేనచిత్కారణేనోత్క్రాంతిమాశంక్య ప్రతిషేధతి 'అథాకామయమానోయోఽకామోనిష్కామఆప్తకామఆత్మకామోనతస్యప్రాణాఉత్క్రామంతి బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ'తి। అతఃపరవిద్యావిషయాత్ ప్రతిషేధాన్నపరబ్రహ్మవిదోదేహాత్ ప్రాణానాముత్క్రాంతిరస్తీతి చేన్నేత్యుచ్యతే। యతశ్శారీరాదాత్మనఏషఉత్క్రాంతిప్రతిషేధఃప్రాణానాం నశరీరాత్, కథమవగమ్యతేన తస్మాత్ప్రాణాఉత్క్రామంతీతి, శాఖాంతరేపంచమీప్రయోగాత్। సంబంధసామాన్యవిషయాహిషష్ఠీశాఖాంతరగతయాపంచమ్యాసంబంధవిశేషేవ్యవస్థాప్యతే। తస్మాదితిచప్రాధాన్యాదభ్యుదయనిశ్శ్రేయసాధికృతోదేహీసంబధ్యతే నదేహః। 'నతస్మాదుచ్చిక్రమిషోర్జీవాత్ ప్రాణాఅపక్రామంతి సహైవతేన సంభవంతీ'త్యర్థః ॥ సప్రాణస్యచ ప్రవసతోభవత్యుత్క్రాంతిర్దేహాదిత్యేవంప్రాప్తే ప్రత్యుచ్యతే ॥ ... . ※

※ సూ. ॥ ౧౩ ॥ స్పష్టోహ్యేకేషామ్ ॥ ※

నైతదస్తియదుక్తంపరబ్రహ్మవిదోపిదేహాదస్త్యుత్క్రాంతిః ప్రతిషేధస్యదేహాపాదానత్వాదితి। యతోదేహాపాదానఏవోత్క్రాంతిప్రతిషేధఏకేషాంసమామ్నాతౄణాం [illegible] లభ్యతే। తథాహ్యార్తభాగప్రశ్నే 'యత్రాయంపురుషోమ్రియతే ఉదస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యాహో నే'తి 'నేతిహోవాచయాజ్ఞవల్క్య'ఇత్యనుత్క్రాంతిపక్షం పరిగృహ్య నతర్హ్యయమనుత్క్రాంతేషుప్రాణేషుమృతఇత్యస్యామాశంకాయామత్రైవసమవలీయంతఇతి ప్రవిలయంప్రాణానాం ప్రతిజ్ఞా

తః ఈదృశోయోఽకామయమానస్తస్యేత్యన్వయః। జ్ఞానినఉత్క్రాంతిరస్తినవేతిపంచమీషష్ఠీశ్రుతిభ్యాం సందేహేసిద్ధాంతశంకానిరాసపూర్వకంపూర్వపక్షయతి ॥ నేత్యాదినా ॥ కాణ్వశ్రుతౌతావత్ తస్యేతిసర్వనామ్నాప్రకృతంజ్ఞానినంపరామృశ్యసంబంధసామాన్యముక్తం తత్రమాధ్యందినశాఖాయాంతస్మాదిత్యపాదానత్వరూపవిశేషఉక్తోగ్రాహ్యః తథాచజీవాత్ప్రాణోత్క్రాంతిప్రతిషేధోభాతినదేహాత్ తచ్ఛబ్దేనదేహస్యానుక్తేః తస్మాత్ జ్ఞానినోప్యుత్క్రాంతిరస్తీతిజ్ఞానవైయర్థ్యమితిపూర్వపక్షఫలమ్. .... ※

౧౩. సిద్ధాంతేతత్సార్థక్యమాహ॥ స్పష్టోహీతి॥ అత్రపురుషశబ్దవాచ్యోదేహఏవాస్మాదిత్యుత్క్రాంతేరవధిరుచ్యతే। సశబ్దపరామృష్టస్యప్రకృతస్య పురుషస్యోచ్ఛ్వయనాదిధర్మకస్య జీవత్వాయోగాదిత్యర్థః। ఉచ్ఛ్వయతి

※ ప్రసిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తశరీరవ్యపాశ్రయఇతి.

బాహ్యవాయుపూరణాద్వర్ధతే, ఆధ్మాయతి ఆర్ద్రభేరీవచ్ఛబ్దం కరోతీత్యర్థః। యేషాం పంచమీ పాఠస్తేషాం యద్యపి దేహినః ప్రాధాన్యం తథాపి దేహదేహినోరభేదాత్ తస్మాదితి దేహం పరామృశ్య తదపాదానక ఏవోత్క్రాంతిప్రతిషేధ ఇతి వ్యాఖ్యేయం। తత్సామాన్యాదుక్తశ్రుత్యాఽస్య పాఠస్యైకార్థత్వాదితి యోజనా। ఇదానీం కాణ్వపాఠస్యానుగుణ్యమాహ॥ యేషాం తు షష్ఠీ పాఠ ఇతి॥ సంబంధవిశేషాకాంక్షాయాం భోక్తృప్రాణానాం భోగోపకరణత్వవిశేషోఽత్రైవ 'ప్రాణమయో మనోమయ' ఇతి పూర్వశ్రుత్యుక్తో గ్రాహ్యః, న శాఖాంతరస్థమపాదానత్వం గ్రాహ్యం జీవాదుత్క్రాంతేరప్రాప్తాయాః ప్రతిషేధాయోగాత్ అతో విద్వత్సంబంధి ప్రాణానాముత్క్రాంత్యపాదానాపేక్షాయాం 'చక్షుష్టో

య తత్సిద్ధయే 'స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాయత్యాధ్మాతో మృతశ్శేత' ఇతి సశబ్దపరామృష్టస్య ప్రకృతస్యోత్క్రాంత్యవధేరుచ్ఛ్వయనాదీని సమామనంతి। దేహస్యైవైతాని స్యుర్న దేహినః, తత్సామాన్యాత్ 'న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యత్రైవ సమవలీయంత' ఇత్యత్రాప్యభేదోపచారేణ దేహాపాదానస్యైవోత్క్రమణస్య ప్రతిషేధో యద్యపి ప్రాధాన్యం దేహిన ఇతి వ్యాఖ్యేయం యేషాం పంచమీ పాఠః। యేషాం తు షష్ఠీ పాఠస్తేషాం విద్వత్సంబంధిన్యుత్క్రాంతిః ప్రతిషిధ్యత ఇతి ప్రాప్తోత్క్రాంతిప్రతిషేధార్థత్వాదస్య వాక్యస్య దేహాపాదానైవ సా ప్రతిషిద్ధా భవతి దేహాదుత్క్రాంతిః ప్రాప్తా న దేహినః। అపి చ 'చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాఽన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యస్తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యేవమవిద్వద్విషయే సప్రపంచముత్క్రమణం సంసారగమనం చ దర్శయిత్వా 'ఇతి ను కామయమాన' ఇత్యుపసంహృత్యావిద్వత్కథాం 'అథాకామయమాన' ఇతి వ్యపదిశ్య విద్వాంసం యది తద్విషయేఽప్యుత్క్రాంతిమేవ ప్రాపయేదసమంజస ఏవ వ్యపదేశస్స్యాత్। తస్మాదవిద్వద్విషయే ప్రాప్తయోర్గత్యుత్క్రాంత్యోర్విద్వద్విషయే ప్రతిషేధ ఇత్యేవమేవ వ్యాఖ్యేయం వ్యపదేశార్థవత్త్వాయ। న చ బ్రహ్మవిదః సర్వగతబ్రహ్మాత్మభూతస్య ప్రక్షీణకామకర్మణ ఉత్క్రాంతిర్గతిర్వోపపద్యతే నిమిత్తాభావాత్। 'అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత' ఇతి చైవంజాతీయకాః శ్రుతయో గత్యుత్క్రాంత్యోరభావం సూచయంతి॥ ... ... *

సూ॥౧౪॥ స్మర్యతే చ॥

స్మర్యతేఽపి చ మహాభారతే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావః। 'సర్వభూతాత్మభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః। *దేవా అపి మార్గే ముహ్యంత్యపదస్య పదైషిణ' ఇతి। నను గతిరపి బ్రహ్మవిదః స్మర్యతే 'శుకః కిల వైయాసకిర్ముముక్షురాదిత్యమండలమభిప్రతస్థే పిత్రా చానుగమ్యాహూతో భో ఇతి ప్రతిశుశ్రావే'తి। న, సశరీరస్యైవాయం యోగబలేన విశిష్టదేశప్రాప్తిపూర్వకశ్శరీరోత్సర్గ ఇతి ద్రష్టవ్యం, సర్వభూతదృశ్యత్వాద్యుపన్యాసాత్, న హ్యశరీరం గచ్ఛంతం సర్వభూతాని ద్రష్టుం శక్నుయుః। తథా చ తత్రైవోపసంహృతం 'శుకస్తు మారుతాచ్ఛీఘ్రాం గతిం కృత్వాంతరిక్షగః। దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వం సర్వభూతగతోఽభవ'దితి। తస్మాదభావః పరబ్రహ్మవిదో గత్యుత్క్రాంత్యోః। గతిశ్రుతీనాం తు విషయముపరిష్టాద్వ్యాఖ్యాస్యామః॥

వా మూర్ధ్నో వే'త్యుక్తదేహప్రదేశా ఏవ గ్రాహ్యాః, తథా చాయమర్థః తస్య విదుషో భోగోపకరణాత్మకాః ప్రాణాః దేహప్రదేశేభ్యో నోత్క్రామంతీతి, ఏవం చ ప్రాప్తోత్క్రాంతినిషేధార్థత్వం వాక్యస్యేతి సర్వం చతురస్రం........*

౧౪. స్మర్యతే చ॥ అపి చేతి స్పష్టార్థం। సమ్యగాత్మభావేన భూతాని పశ్యతః అపదస్య ప్రాప్యపదరహితస్య పదైషిణో దేవా అపి మార్గే ముహ్యంతి మార్గం న జానంతి తదభావాదితి స్మృతియోజనా। స్మృత్యంతరవిరోధం శంకతే॥ నను గతిరపీతి॥ సగుణవిద్యాబలేనైషా గతిరితి పరిహరతి॥ సశరీరస్యేతి॥ నను తర్హి 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి, స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యాదిశ్రుతీనాం కా గతిస్తత్రాహ॥ గతీతి॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్ ... ...*

---

*దేవా పీత్యత్ర సంధిరార్షః, దేవాశ్చేత్యపి పాఠో దృశ్యతే.

౧౫. తానిపరేతథాహ్యాహ ॥ పూర్వత్రగతినిషేధేనవిద్వత్కలానాంప్రాణాదీనామత్రైవలయఉక్తః తముపజీవ్య సకింతత్తత్కలాప్రకృతిషు పృథివ్యాదిషుస్యాదుతపరమాత్మనీతి శ్రుతిద్వయదర్శనాత్సంశయఃకార్యః । తత్రసాంఖ్యప్రకృతౌవికారలయఇతి న్యాయానుగృహీతయా ‘గతాఃకలా’ఇతిశ్రుత్యా పూర్వపక్షమగ్రేవదన్నాదౌసిద్ధాంతమాహ ॥ తానీతి ॥ యథానద్యస్సముద్రంప్రాప్యలీయంతే ఏవమేవాస్యపరితస్సర్వత్ర బ్రహ్మద్రష్టురిమాఃప్రాణశ్రద్ధాద్యాఃపురుషాయణాఃపురుషేకల్పితాః పురుషమేవ జ్ఞేయంప్రాప్య లయంగచ్ఛంతీత్యర్థః । మనఃప్రాణయోరేకీకరణేనకలానాం పంచదశత్వం । ప్రతిష్ఠాఇతిద్వితీయాబహువచనం - స్వస్వప్రకృతీః పృథివ్యాద్యాఇత్యర్థః । వస్తుగత్యావిద్వద్దృష్ట్యా పరమాత్మనికలాలయేపిలోకదృష్ట్యాప్రతిష్ఠాసులయోక్తిరవిరుద్ధా, తథాచకలాస్వప్రకృతిషువిలీయ తాభిస్సహపు

॥ సూ. ౧౫. తానిపరేతథాహ్యాహ ॥

తానిపునఃప్రాణశబ్దోదితానీంద్రియాణిభూతానిచ పరబ్రహ్మవిదస్తస్మిన్నేవపరస్మిన్నాత్మనిప్రలీయంతే। కస్మాత్, తథాహ్యాహశ్రుతిః ‘ఏవమేవాస్యపరిద్రష్టురిమాష్షోడశకలాః పురుషాయణాఃపురుషంప్రాప్యాస్తంగచ్ఛంతీ’తి। నను ‘గతాఃకలాఃపంచదశప్రతిష్ఠా’ఇతివిద్వద్విషయైవాపరాశ్రుతిః పరస్మాదాత్మనోఽన్యత్రాపికలానాంప్రలయమాహ।న। సాఖలువ్యవహారాపేక్షా పార్థివాద్యాఃకలాఃపృథివ్యాదీరేవస్వప్రకృతీరపియంతీతి। ఇతరాతువిద్వత్ప్రతిపత్త్యపేక్షాకృత్స్నంకలాజాతంపరబ్రహ్మవిదోబ్రహ్మైవసంపద్యతఇతి । తస్మాదదోషః॥ ... ...

॥ సూ. ౧౬. అవిభాగోవచనాత్ ॥

సపునర్విదుషఃకలాప్రలయఃకిమితరేషామివసావశేషోభవత్యాహోస్విన్నిరవశేషఇతి। తత్రప్రలయసామాన్యాచ్ఛక్త్యవశేషతాప్రసక్తౌబ్రవీతి,అవిభాగాపత్తిరేవేతి। కుతః, వచనాత్ । తథాహికలాప్రలయముక్త్వావక్తి ‘భిద్యేతేచాసాంనామరూపేపురుషఇత్యేవంప్రోచ్యతేసఏషోఽకలోఽమృతోభవతీ’తి । అవిద్యానిమిత్తానాంచకలానాంనవిద్యానిమిత్తేప్రలయేసావశేషత్వోపపత్తిః తస్మాదవిభాగఏవేతి॥

సూ. ౧౭. {తదోకోఽగ్రజ్వలనంతత్ప్రకాశితద్వారోవిద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేష గత్యనుస్మృతియోగాచ్చహార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా ॥ }

సమాప్తాప్రాసంగికీపరవిద్యాగతాచింతా, సంప్రతిత్వపరవిద్యావిషయామేవచింతామనువర్తయతి । సమానాచాసృత్యుపక్రమాద్విద్వదవిదుషోరుత్క్రాంతి రిత్యుక్తం తమిదానీం సృత్యుపక్రమందర్శయతి । ‘తస్యోపసంహృతవాగాదికలాపస్యోచ్చిక్రమిషతోవిజ్ఞానాత్మనఓకఆయతనంహృదయం సఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానోహృదయమేవాన్వవక్రామతీ’తి (కౌ-ఉ) శ్రుతేః । తదగ్రజ్వలనపూర్వికాచక్షురాదిస్థానాపాదానాచోత్క్రాంతిశ్శ్రూయతే ‘తస్యహైతస్యహృదయస్యాగ్రంప్రద్యోతతేతేనప్రద్యోతేనైషఆత్మానిష్క్రామతిచక్షుష్టోవామూర్ధ్నోవాఽన్యేభ్యోవాశరీరదేశేభ్య’ఇతి । సాకిమ

రుషేవిలీయంతఇతిశ్రుతిద్వయతాత్పర్యమ్ ॥ఇతిసప్తమాధికరణమ్॥ ... ...

౧౬. అవిభాగోవచనాత్ ॥ ఉక్తలయముపజీవ్యలయస్యద్వైధాదర్శనాత్ సంశయమాహ ॥ సపునరితి ॥ ముక్త్యసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేత్యుభయత్రఫలం, అవశేషోమూలకారణేశక్త్యాత్మనాస్థితిః పునర్జన్మయోగ్యతేతియావత్ । విమతఃకలాలయఃసావశేషఃకలాలయత్వాత్ సుషుప్తివదితిపూర్వపక్షః । విమతోనిరవశేషఃవిద్యాకృతత్వాత్ రజ్జ్వాంవిద్యయాసర్పలయవదితియుక్త్యుపేతశ్రుత్యాసిద్ధాంతయతి॥బ్రవీతీతి॥నామరూపేశక్త్యాత్మకేఅపిభిద్యేతేఇత్యర్థః ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

౧౭. తదోకోఽగ్రజ్వలనం॥సృతేమార్గస్యోపక్రమోనాడీప్రవేశనియమస్తంవక్తుంసూత్రభాగవ్యాఖ్యాద్వారాఽధికరణవిషయమాహ॥ తస్యేతి॥ సముమూర్షుస్తేజోమాత్రాఇంద్రియాణి । తస్యహృదయస్యాగ్రంనాడీముఖం తస్యజ్వల

సంభావిఫలస్ఫురణం ప్రద్యోతాఖ్యం చతుష్టోవేత్యనియమశ్శ్రుతే స్తయోర్ధ్వమాయన్నితి విశేషశ్రుతేశ్చ సంశయః, కిము పాసకోప్యనుపాసకవత్ యేన కేనచిద్ద్వారేణ నిర్గచ్ఛతి ఉత మూర్ధన్యనాడ్యైవేతి, అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాకృతాతిశయాసిద్ధిః। సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః। వచనాదనియమ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి ॥ ఆచష్ట ఇతి ॥ యేన కేనచిన్మార్గేణ నిర్గతస్యాపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తౌ విద్యాశేషత్వేన మార్గానుస్మృతివిధేః కేవలాదృష్టార్థత్వం స్యాదతోఽన్వహం స్మృతే నైవ మార్గేణ గమనం యుక్తమితి భావః। హార్దం బ్రహ్మ విష్వఙ్ నానావిధా అన్యా నాడ్యో అస్యేషామిత్యర్థః। సుషుమ్నాఖ్యా నాడీ హృదయాన్నిర్గతా దక్షిణతాలుకంఠాంతస్తనా నాసికామధ్యభిత్తిద్వారా బ్రహ్మరంధ్రం ప్రాప్తా సూర్యరశ్మిభిరేకీకృతా బ్రహ్మలోకమార్గోపాసకస్యేతి స్థితమ్ ॥ ఇతి నవమాధికరణమ్॥ ... ...

నియమే నైవ విద్వదవిదుషోర్భవతి అథాస్తి కశ్చిద్విదుషో విశేషనియమ ఇతి విచికిత్సాయాం శ్రుత్యవిశేషాదనియమ ఇతి ప్రాప్తావాచష్టే। సమానేపి విద్వదవిదుషోర్హృదయాగ్రప్రద్యోతనే తత్ప్రకాశితద్వారత్వే చ మూర్ధస్థానాదేవ విద్వాన్నిష్క్రామతి స్థానాంతరేభ్యస్త్వితరే। కుతః, విద్యాసామర్థ్యాత్। యది విద్వానపీతరవద్యతః కుతశ్చిద్దేహదేశాదుత్క్రామేన్నైవోత్కృష్టం లోకం లభేత తతోఽనర్థికైవ విద్యా స్యాత్, తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ। విద్యాశేషభూతా చ మూర్ధన్యనాడీసంబద్ధా గతిరనుశీలయితవ్యా విద్యావిశేషేషు విహితా తామభ్యస్యంస్తయైవ ప్రతిష్ఠత ఇతి యుక్తమ్। తస్మాద్ధృదయాలయేన బ్రహ్మణా సూపాసితేనానుగృహీతస్తద్భావం సమాపన్నో విద్వాన్ మూర్ధన్యయైవ శతాధికయా శతాదతిరిక్తయైకశతతమ్యా నాడ్యా నిష్క్రామతీతరాభిరితరే। తథాహి హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనంతి ‘శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతీ’తి॥ ... ...

॥ సూ॥౧౮॥రశ్మ్యనుసారీ॥

* అస్తి హార్దవిద్యా ‘అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మే’త్యుపక్రమ్య విహితా తత్ప్రక్రియాయాం ‘అథ యా ఏతా హృదయస్య నాడ్య’ ఇత్యుపక్రమ్య సప్రపంచం నాడీరశ్మిసంబంధముక్త్వోక్తం అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత’ ఇతి। పునశ్చోక్తం ‘తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ’తి। తస్మాచ్ఛతాధికయా నాడ్యా నిష్క్రామన్ రశ్మ్యనుసారీ నిష్క్రామతీతి గమ్యతే। తత్కిమవిశేషేణైవాహని రాత్రౌ వా మ్రియమాణస్య రశ్మ్యనుసారిత్వమాహోస్విదహన్యేవేతి సంశయే సత్యవిశేషశ్రవణాదవిశేషేణైవ తావద్రశ్మ్యనుసారీతి ప్రతిజ్ఞాయతే॥........

॥ సూ॥౧౯॥నిశి నేతి చేన్న సంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ॥

అస్త్యహని నాడీరశ్మిసంబంధ ఇత్యహని మృతస్య స్యాద్రశ్మ్యనుసారిత్వం రాత్రౌ తు ప్రేతస్య న స్యాత్,

౧౮॥ రశ్మ్యనుసారీ॥ ప్రకరణశోధనపూర్వకముపాసకస్య రశ్మ్యనుసారిత్వం విషయమాహ॥ అస్తీత్యాదినా॥ అథ ప్రారబ్ధాంతే ఏతదుత్క్రమణం యథా స్యాత్తథా అథ తదా ఏతైరేవ నాడీసంబంధైరశ్మిభిరుత్క్రామతీత్యర్థః। అత్ర సంబంధస్య కాలవిశేషాశ్రవణాద్రాత్రౌ రశ్మ్యభావాచ్చ సంశయమాహ ॥ తత్కిమితి॥ పూర్వోక్తనాడీసంబద్ధరశ్మీనామతోఽపి జీవ్యత్వాత్ సంగతిః। పూర్వపక్షే రాత్రౌ మృతస్య రశ్మిప్రాప్త్యర్థం సూర్యోదయప్రతీక్షాఽస్తి, సిద్ధాంతే నాస్తీతి మత్వా సిద్ధాంతం ప్రతిజానీతే॥ అవిశేషేతి॥ ... ...

౧౯ ॥ పూర్వపక్షబీజముపన్యస్య దూషయతి॥ నిశీత్యాదినా॥ సిరా నాడ్యః ॥ ప్రతాయంతే విస్తృతా భవంతి సృప్తాస్సం

* అస్తి దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ ఇతి హార్దవిద్యా, ఇతి.

బద్ధాః । శ్రుతసంబంధస్య రాత్రౌ సత్త్వే యుక్తిమాహ ॥ నిదాఘేతి ॥ నను తర్హి హేమంతాదిరాత్రిష్వప్యుష్మోపలబ్ధిః స్యాదిత్యత ఆహ ॥ స్తోకేతి ॥ సవితా రాత్రావప్యహర్దధాతీతి ధారణాభిధానం స్తోకరశ్మ్యనువృత్త్యభిప్రాయమేవేత్యర్థః । కించ యది రాత్రౌ మృతస్య రశ్మియోగం వినైవోర్ధ్వగతిః స్యాత్, తదా రశ్మిశ్రుతేర్దివామృతవిషయతయా సంకోచః స్యాత్, ఊర్ధ్వగత్యభావే చ విద్యాయామప్రవృత్తిః స్యాత్, న చ ప్రతీక్షయోర్ధ్వగతిరితి వాచ్యం, రశ్మ్యుదయాత్ ప్రాగ్దేహదాహే ప్రతీక్షావైయర్థ్యాపాతాదప్రతీక్షాశ్రుతివిరోధాచ్చ । తస్మాద్యదాకదాచిత్ మృతస్య రశ్మిప్రాప్త్యా యుక్తైవ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరితి సిద్ధం॥ ఇతి దశమాధికరణమ్॥ ... ...

నాడీరశ్మిసంబంధవిచ్ఛేదాదితి చేన్న, నాడీరశ్మిసంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్, యావద్దేహభావీ హి సిరాకిరణసంపర్కః । దర్శయతి చైతమర్థం శ్రుతిః 'అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయంతే తా ఆసు నాడీషు సృప్తా ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయంతే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తా' ఇతి । నిదాఘసమయే చ నిశాస్వపి కిరణానువృత్తిరుపలభ్యతే, తాపాదికార్యదర్శనాత్ । స్తోకానువృత్తేస్తు దుర్లక్ష్యత్వమృత్వంతరరజనీషు శైశిరేష్వివ దుర్దినేషు । 'అహరేవైతద్రాత్రౌ విదధాతీ'తి చైతదేవ దర్శయతి । యది చ రాత్రౌ ప్రేతో వినైవ రశ్మ్యనుసారేణోర్ధ్వమాక్రమేత రశ్మ్యనుసారానర్థక్యం భవేత్ । న హ్యేతద్విశిష్యాభిధీయతే యో దివా ప్రైతి స రశ్మీనపేక్ష్యోర్ధ్వమాక్రమతే యస్తు రాత్రౌ సోఽనపేక్ష్యైవేతి । అథ తు విద్వానపి రాత్రిప్రాయణాపరాధమాత్రేణ నోర్ధ్వమాక్రమేత పాక్షికఫలా విద్యేతి అప్రవృత్తిరేవ తస్యాం స్యాత్, మృత్యుకాలానియమాత్ । అథాపి రాత్రావుపరతోఽహరాగమముదీక్షేత అహరాగమేఽప్యస్య కదాచిద్రశ్మిసంబంధానర్హం శరీరం స్యాత్, పావకాదిసంపర్కాత్ 'స యావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీ'తి శ్రుతిరనుదీక్షాం దర్శయతి । తస్మాదవిశేషేణైవేదం రాత్రిందివం రశ్మ్యనుసారిత్వమ్॥ ... ...

సూ॥ ౨౦॥ అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే॥

అత ఏవ చోదీక్షానుపపత్తేరపాక్షికఫలత్వాచ్చ విద్యాయా అనియతకాలత్వాచ్చ మృత్యోర్దక్షిణాయనేఽపి మ్రియమాణో విద్వాన్ ప్రాప్నోత్యేవ విద్యాఫలం । ఉత్తరాయణమరణప్రాశస్త్యప్రసిద్ధేర్భీష్మస్య చ ప్రతీక్షాదర్శనాత్ 'ఆపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసా'నితి చ శ్రుతేరపేక్షితవ్యముత్తరాయణమితీమామాశంకామనేన సూత్రేణాపనుదతి । ప్రాశస్త్యప్రసిద్ధిరవిద్వద్విషయా । భీష్మస్య తూత్తరాయణప్రతిపాలనమాచారపరిపాలనార్థం పితృప్రసాదలబ్ధస్వచ్ఛందమృత్యుతాఖ్యాపనార్థం చ । శ్రుతేస్త్వర్థం వక్ష్యతి 'ఆతివాహికాస్తల్లింగా'దితి॥ నను చ 'యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః ప్రయాతా యాంతి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభే'తి ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్యాహరాదికాలవిశేషః స్మృతావనావృత్తయే నియతః, కథం రాత్రౌ దక్షిణాయనే వా ప్రయాతోఽనావృత్తిం యాయాదితి అతోచ్యతే॥ ... ...

౨౦ ॥ ఏవం దక్షిణాయనే మృతో విద్వాన్ విద్యాఫలమాప్నోతి న వేతి విద్యాయా నిత్యవత్ఫలశ్రుతేరుత్తరాయణప్రాశస్త్యశాస్త్రాచ్చ సందేహే పూర్వోక్తహేతూనతిదిశతి ॥ అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే ॥ పూర్వపక్షమాశంక్యాపనుదతి॥ ఉత్తరాయణేత్యాదినా॥ అజ్ఞానాముత్తరాయణే దైవాన్మరణం చేత్ ప్రశస్తమిత్యభిజ్ఞాభివదనరూపాచారపరిపాలనార్థం భీష్మస్య ప్రతీక్షాయాం 'షడుదఙ్ఙేతి మాసా'నితి శ్రుతిస్తూత్తరాయణదేవతాపరేతి వక్ష్యతే। తథాచ దేవతాయాః సదాసత్త్వాత్ విద్యాయా దక్షిణాయనకాలేఽపి తత్ప్రాప్తిరవిరుద్ధేతి భావః॥ స్మృతిబలాత్ కాలప్రాధాన్యం శంకతే॥ నను చేతి॥ ... ...

౨౧॥శ్రౌతదహరాద్యుపాసకస్యాస్మాభిః కాలానపేక్షోక్తా, స్మార్తయోగినాంతు కాలాపేక్షా స్మృతావుచ్యత ఇత్యవిరోధమాహ ॥యోగిన ఇతి॥ యోగీ దహరాద్యుపాసక ఏవ స్మృత్యుక్తః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥స్మార్తే చేతి॥ భగవదారాధనబుద్ధ్యాఽనుష్ఠితం కర్మ యోగః 'అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః । స సన్న్యాసీ చ యోగీ చే'తి స్మృతేః ధారణాపూర్వకోఽకర్తృత్వానుభవస్సాంఖ్యం 'ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంత ఇతి ధారయ'న్నితి స్మృతేః నను శ్రుతిస్మృత్యోర్భిన్నార్థత్వమయుక్తం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదితి శంకతే ॥నన్వగ్నిరితి॥ కాలాగ్రహిణం ప్రతిభిన్నార్థత్వముక్తం య

॥సూ॥౨౧॥యోగినః ప్రతి చ స్మర్యతే స్మార్తే చైతే॥

యోగినః ప్రతి చాయమహరాదికాలవినియోగోఽనావృత్తయే స్మర్యతే । స్మార్తే చైతే యోగసాంఖ్యే న శ్రౌతే। అతో విషయభేదాత్ *ప్రమాణవిశేషాచ్చ నాస్య స్మార్తస్య కాలవినియోగస్య శ్రౌతేషు విజ్ఞానేష్వవతారః।నను 'అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్, ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయన'మితి చ శ్రౌతావేవ దేవయానపితృయాణౌ ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే స్మృతావపీతి। ఉచ్యతే 'తం కాలం వక్ష్యామీ'తి స్మృతౌ కాలప్రతిజ్ఞానాద్విరోధమాశంక్యాయం పరిహార ఉక్తః । యదా పునః స్మృతావప్యగ్న్యాద్యా దేవతా ఏవాతివాహిక్యో గృహ్యంతే తదా న కశ్చిద్విరోధ ఇతి॥... ... ...

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

దితు శ్రౌతార్థప్రత్యభిజ్ఞయా కాలశబ్దో దేవతాపరస్తర్హ్యైకార్థ్యమేవేతి సమాధానార్థః। తస్మాద్విద్యాసామర్థ్యాత్ సర్వదైవదిష్టంగతస్యోపాసకస్య ఫలప్రాప్తిరితి సిద్ధమ్॥ ఇత్యేకాదశాధికరణమ్॥... ... ...

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం
భాష్యరత్నప్రభాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

* పా॥ ప్రమాత్మవిశేషాచ్చేతి.

శ్రీ విష్ణవేనమః

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,
చతుర్థాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

అర్చిరాద్యధికరణమ్-౧.

౧. ఏవముత్క్రాంతింనిరూప్యతత్సాధ్యంమార్గంగంతవ్యంచనిరూపయితుంపాదమారభతే॥ అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః ॥ వృత్తానువాదపూర్వకమాద్యాధికరణవిషయంమార్గమాహ ॥ ఆసృతీతి॥విరజాః-విరజసఃనిష్పాపాఇత్యర్థః। శ్రుతివిప్రతిపత్త్యాసంశయః । పూర్వంయదాకదాచిత్స్మృతస్యాపిఫలప్రాప్తిరుక్తా తద్వత్ యేనకేనచిన్మార్గేణగతిరితిపూర్వపక్షఃతత్రఫలంవికల్పః, సిద్ధాంతేమార్గైక్యమితివివేకః । ఉపాసనాభేదాత్ తచ్ఛేషత్వేనధ్యేయానాం మార్గాణాంభేదః, ఏవకారాచ్చ । కించమార్గభేదేసత్యస్మాదయంమార్గస్త్వరయాప్రాపక ఇతి యుక్తం నమార్గైక్య

౧. సూ. అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః॥

ఆసృత్యుపక్రమాత్ సమానోత్క్రాంతిరిత్యుక్తం । సృతిస్తుశ్రుత్యంతరేష్వనేకధాశ్రూయతే। నాడీరశ్మిసంబంధేనైకా ‘ అథైతైరేవరశ్మిభిరూర్ధ్వఆక్రమత’ ఇతి । అర్చిరాదికైకా ‘తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహ’రితి। ‘ సఏతందేవయానంపంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ’త్యన్యా । ‘యదావైపురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసవాయుమాగచ్ఛతీ’త్యపరా । ‘ సూర్యద్వారేణతేవిరజాఃప్రయాంతీ’తిచాపరా । తత్రసంశయః, కింపరస్పరంభిన్నాఏతాస్సృతయఃకింవైకైవాఽనేకవిశేషణేతి । తత్రప్రాప్తంతావద్భిన్నాఏవైతాస్సృతయఇతి । భిన్నప్రకరణస్థత్వాద్భిన్నోపాసనశేషత్వాచ్చ । అపిచ ’ అథైతైరేవరశ్మిభి’రిత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షాయాముపరుధ్యేత, త్వరావచనంచపీడ్యేత ‘ సయావత్ క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యంగచ్ఛతీ’తి । తస్మాదన్యోన్యభిన్నాఏవైతేపంథానఇత్యేవంప్రాప్తేఽభిదధ్మహే । అర్చిరాదినేతి । సర్వోబ్రహ్మప్రేప్సురర్చిరాదినైవాధ్వనారంహతీతిప్రతిజానీమహే । కుతః, తత్ప్రథితేః । ప్రథితోహ్యేషమార్గస్సర్వేషాంవిదుషాం। తథాహిపంచాగ్నివిద్యాప్రకరణే ‘యేచామీఅరణ్యేశ్రద్ధాంసత్యముపాసత’ఇతివిద్యాంతరశీలినామప్యర్చిరాదికాసృతిఃశ్రావ్యతే । స్యాదేతత్ , యాసువిద్యాసునకాచిద్గతిరుచ్యతే తాస్వియమర్చిరాదికోపతిష్ఠతాం, యాసుత్వన్యాగతిశ్శ్రావ్యతేతాసుకిమిత్యర్చిరాద్యాశ్రయణమితి । అత్రోచ్యతే, భవేదేతదేవంయద్యత్యంతభిన్నాఏవైతాస్సృతయస్స్యుః, ఏకైవత్వేషాసృతిరనేకవిశేషణాబ్రహ్మలోకప్రపదనీక్వచిత్కేనచిద్విశేషణేనోపలక్షితేతివదామః, సర్వత్రైకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాదితరేతరవిశేషణవిశేష్యభావోపపత్తేః । ప్రకరణభేదేపిహివిద్యైకత్వేభవతీతరేతరవిశేషణోపసంహారవద్గతివిశేషణానామప్యుపసంహారః । విద్యాభేదేపిగత్యేకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాద్గంతవ్యాభేదాచ్చగత్యభేదఏవ । తథాహి ‘ తేతేషుబ్రహ్మలోకేషుపరాఃపరావతోవసంతితస్మిన్వసతిశాశ్వతీస్సమాః సాయాబ్రహ్మణోజితిర్యావ్యుష్టిస్తాంజితింజయతి తాంవ్యుష్టింవ్యశ్నుతే తద్యఏవైతంబ్రహ్మ

ఇత్యర్థః । ఉపాసనాభేదేప్యుపాస్య బ్రహ్మైక్యవత్ మార్గైక్యమవిరుద్ధమితిసిద్ధాంతయతి॥ఏవమితి ॥ తస్యమార్గస్యప్రసిద్ధత్వాదితిహేత్వర్థః। యేచేత్యవిశేషశ్రుతిరశ్రుతగతివిద్యావిషయేతిమార్గభేదంశంకతే ॥ స్యాదేతదితి ॥ ఏకస్యైవమార్గస్య అనేకాన్యగ్న్యాదీనివిశేషణానీత్యుక్తేర్లాఘవాత్ నమార్గభేదఃప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చేతిసమాధ్యర్థః । గంతవ్యైక్యంవివృణోతి॥ తథాహీతి ॥ పరావతోదీర్ఘాయుషోహిరణ్యగర్భస్య, పరాదీర్ఘాః సమాస్సంవత్సరాన్వసంతి కార్యబ్రహ్మణోయాజితిఃసర్వత్రజయఃవ్యుష్టిర్వ్యాప్తిఃతాంలభంతఇత్యర్థః । ఏవంగంతవ్యైక్యవత్ ప్రత్యభిజ్ఞయా

మార్గైక్యనిశ్చయాత్ ప్రకరణభేదోఽప్రయోజక ఇత్యుక్తం, సంప్రత్యేవకారత్వరావచనయోర్గతిమాహ ॥ యత్రైవేత్యాదినా ॥ రాత్రౌ స్ఫుటరశ్మ్యభావాత్ విదుషో రశ్మియోగప్రాప్తౌ తన్నిరాసార్థ ఏవకారో నాన్యవ్యావృత్త్యర్థః యథా లౌకికమార్గే విళంబస్తథాఽర్చిరాదౌ నేతి త్వరావచనోపపత్తిరిత్యర్థః॥ మార్గైక్యే లింగమాహ ॥ అపి చేతి॥ శుభమార్గబాహుల్యే తృతీయస్థానోక్తిర్న స్యాదితి భావః । ఉత్తరమార్గైక్యేఽప్యర్చిరాదినేతి విశేషణే కో హేతురిత్యత ఆహ॥ భూయాంసీతి ॥ ఇతి ప్రథమాధికరణమ్. ... ...

౨. ఉక్తం మార్గస్యైక్యముపజీవ్య పూర్వక్రమమాహ॥ వాయుమబ్దాత్ ॥ అర్చిరాదిష్వస్మాదయమనంతర ఇతి క్రమే

లోకం బ్రహ్మచర్యేణానువిందతీ'తి చ (కౌ-ఉ) తత్రతత్ర తదేవైకం ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలక్షణం ప్రదర్శ్యతే । యత్త్వైత్రైరేవేత్యవధారణమర్చిరాద్యాశ్రయణే న స్యాదితి । నైష దోషః, రశ్మిప్రాప్తిపరత్వాదస్య । న హ్యేక ఏవ శబ్దో రశ్మీంశ్చ ప్రాపయితుమర్హతి, అర్చిరాదీంశ్చ వ్యావర్తయితుం, తస్మాద్రశ్మిసంబంధ ఏవాయమవధార్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం । త్వరావచనం త్వర్చిరాద్యపేక్షాయామపి క్షైప్ర్యార్థత్వాన్నోపరుధ్యతే యథా నిమేషమాత్రేణాగమ్యత ఇతి। అపి చ 'అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చ నే'తి మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టం తృతీయం స్థానమాచక్షాణా పితృయాణవ్యతిరిక్తమేకమేవ దేవయానమర్చిరాదిపర్వాణం పంథానం ప్రథయతి । భూయాంసి చార్చిరాదిశ్రుతౌ మార్గపర్వాణి, అల్పీయాంసి త్వన్యత్ర, భూయసాం చానుగుణ్యేనాల్పీయసాం నయనం న్యాయ్యమిత్యతోఽప్యర్చిరాదినా తత్ప్రథితేరిత్యుక్తం ॥ ... ...

సూ. ॥ ౨ ॥ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ॥

కేన పునస్సన్నివేశవిశేషేణ గతివిశేషాణామితరేతరవిశేషణవిశేష్యభావ ఇతి తదేతత్సుహృద్భూత్వా ఆచార్యో గ్రథయతి । 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఇంద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోక'మితి కౌషీతకినాం దేవయానః పంథాః పఠ్యతే । తత్రార్చిరగ్నిలోకశబ్దౌ తావదేకార్థౌ జ్వలనవచనత్వాదితి నాత్ర సన్నివేశక్రమః కశ్చిదన్వేష్టవ్యః, వాయుస్త్వర్చిరాదివర్త్మని కతమస్మిన్ స్థానే సన్నివేశయితవ్య ఇతి । ఉచ్యతే 'తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్మాసేభ్యస్సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యం (కౌ-ఉ) ఇత్యత్ర సంవత్సరాత్పరాంచమాదిత్యాదర్వాంచం వాయుమభిసంభవంతి, కస్మాత్, అవిశేషవిశేషాభ్యాం । తథా హి 'స వాయులోక'మిత్యవిశేషోపదిష్టస్య వాయోః శ్రుత్యంతరే విశేషోపదేశో దృశ్యతే 'యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీ'తి (కౌ - ఉ) ఏతస్మాదాదిత్యాద్వాయోః పూర్వత్వదర్శనాద్విశేషాదబ్దాదిత్యనయోరంతరాళే వాయుర్నివేశయితవ్యః, తస్మాత్పునరగ్నేః పరత్వదర్శనాద్విశేషాదర్చిషోఽనంతరం వాయుర్నివేశ్యతే । నైషోఽస్తి విశేష ఇతి వదామః । నను దాహృతా శ్రుతిః 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోక'మితి । ఉచ్య

ణవిశేషణవిశేష్యభావ ఉచ్యత ఇత్యధికరణస్య తాత్పర్యముక్త్వా విషయమాహ ॥ స ఏతమితి ॥ అత్రాగ్న్యనంతరం పఠితో వాయుర్విషయః । స కిమర్చిరాత్మకాగ్నేరనంతర ఉత సంవత్సరాత్పర ఇతి పాఠాద్వక్ష్యమాణవిశేషశ్రుతేశ్చ సంశయే సిద్ధాంతమేవోపక్రమతే ॥ ఉచ్యత ఇతి॥ పురుష ఉపాసకోఽస్మాల్లోకాద్దేహాత్ ప్రైతి నిర్గచ్ఛతి తస్మై ప్రాప్తాయ పురుషాయ స వాయుస్తత్ర స్వాత్మని విజిహీతే ఛిద్రం కరోతి, తేన వాయుదత్తేన రథచక్రఛిద్రతుల్యేన ద్వారేణోర్ధ్వగామీ సన్నాదిత్యం గచ్ఛతీతి శ్రుత్యర్థః । ఇదానీం పూర్వపక్షమాహ॥ కస్మాత్పునరితి॥ పాఠబలాదర్చిషోఽనంతరో వాయురిత్యర్థః। కౌషీతకినాం పాఠమాత్రం న క్రమవిశేషవాచీ కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి । కాణ్వానాం తు 'తే నేత్యా ఊర్ధ్వా' ఇతి చ శబ్దాభ్యాం క్రమనిశ్చయాత్

పాఠబాధ ఇతి సిద్ధాంతార్థః । అస్త్వర్చిరాదిమార్గే ఛాందోగ్యస్థే సంవత్సరపాఠాద్వాయోరబ్దాత్ పరత్వం, వాజిశ్రుతిస్థే తు సంవత్సరస్యాశ్రుతేః కథమబ్దాత్పరో వాయురిత్యత ఆహ ॥వాజేతి॥ తర్హి దేవలోకాద్వాయుమితి సూత్రం స్యాదిత్యత ఆహ॥వాయుమబ్దాదితి త్వితి॥సంవత్సరస్య మాసావయవిత్వాత్ మాసానంతర్యం సంవత్సరాత్ పరో దేవలోకః తతః పరో వాయుః వాయోః పర ఆదిత్య ఇతి శ్రుతిద్వయే క్రమో నిష్పన్నః । తేనేతి తృతీయా శ్రుత్యా వాయోరాదిత్యపూర్వత్వావగమాదితి, సూత్రే తు వాయుపదం దేవలోకపూర్వకవాయుపరమితి స్థితమ్ ॥ ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్. ... ❁

౩. ఏవం కౌషీతకిభిరగ్న్యనంతరం పఠితస్య వాయోః స్థానముక్త్వా వాయ్వనంతరం పఠితస్య వరుణస్యార్చిరాదిమార్గే స్థానమాహ॥ ❁తటితోఽధి వరుణస్సంబంధాదితి❁॥పఠితో వరుణాదిర్మార్గపర్వత్వేన సంబధ్యతే న వేతి సందేహేఽర్చిషో

తే, కేవలోఽత్ర పాఠః పౌర్వాపర్యేణావస్థితో నాత్ర క్రమవచనః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి । పదార్థోపదర్శనమాత్రం హ్యత్ర క్రియతే 'ఏతమేతం చాగచ్ఛతీ'తి । ఇతరత్ర పునర్వాయుప్రదత్తేన రథచక్రమాత్రేణ ఛిద్రేణోర్ధ్వ ఆక్రమ్యాదిత్యమాగచ్ఛతీత్యవగమ్యతే క్రమః । తస్మాత్సూక్తమవిశేషవిశేషాభ్యామితి । వాజసనేయినస్తు 'మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్య'మితి సమామనంతి, తత్రాదిత్యానంతర్యాయ దేవలోకాద్వాయుమభిసంభవేయుః । వాయుమబ్దాదితి తు ఛాందోగ్యశ్రుత్యపేక్షయోక్తం। ఛాందోగ్యవాజసనేయకయోస్త్వేకత్ర దేవలోకో న విద్యతే పరత్ర సంవత్సరః, తత్ర శ్రుతిద్వయప్రత్యయాదుభావప్యుభయత్ర గ్రథితవ్యౌ, తత్రాపి మాససంబంధాత్ సంవత్సరః పూర్వః పశ్చిమో దేవలోక ఇతి వివేక్తవ్యం ॥...❁

❁ సూ. ॥ ౩ ॥ తటితోఽధి వరుణస్సంబంధాత్ ॥ ❁

'ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుత'మిత్యస్యా విద్యుత ఉపరిష్టాత్స వరుణలోకమిత్యయం వరుణస్సంబధ్యేత । అస్తి హి సంబంధో విద్యుద్వరుణయోః । 'యదా హి విశాలా విద్యుతస్తీవ్రస్తనితనిర్ఘోషా జీమూతోదరేషు ప్రనృత్యంతి అథాపః ప్రపతంతి విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా'ఇతి చ బ్రాహ్మణం । అపాం చాధిపతిర్వరుణ ఇతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిః। వరుణాచ్చాధీంద్రప్రజాపతీ స్థానాంతరాభావాత్పాఠసామర్థ్యాచ్చాగంతుకత్వాదపి వరుణాదీనామంత ఏవ నివేశః । వైశేషికస్థానాభావాత్ విద్యుచ్చాంత్యాఽర్చిరాదౌ వర్త్మని ॥ ... ... ❁

❁ సూ. ॥ ౪ ॥ ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్ ॥ ❁

తేష్వేవార్చిరాదిషు సంశయః, కిమేతాని మార్గచిహ్నాన్యుత భోగభూమయోఽథవా నేతారో గంతౄణామితి । తత్ర మార్గలక్షణభూతా అర్చిరాదయ ఇతి తావత్ప్రాప్తం, తత్స్వరూపత్వాదుపదేశస్య । యథా హి కశ్చిల్లోకే గ్రామం నగరం వా ప్రతిష్ఠాసమానోఽనుశిష్యతే గచ్ఛేతస్త్వమముం గిరిం తతో న్యగ్రోధం తతో నదీం తతో గ్రామం తతో నగరం వా ప్రాప్స్యసీతి । ఏవమిహాప్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమిత్యాహ । అథవా భోగభూమయ ఏతా ఇతి ప్రాప్తం । తథా హి లోకశబ్దేనాగ్న్యాదీనుపబధ్నాతి 'అగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ'త్యాది, లోకశబ్దశ్చ ప్రాణినాం భోగాయతనేషు భాష్యతే 'మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోక' ఇతి చ । తథా చ బ్రాహ్మణం 'అహోరాత్రేషు తే లోకే

ఽహరిత్యాదిపంచమ్యాఽర్చిరాదీనాం క్రమేణ మార్గపర్వతయా బద్ధత్వాద్వాయోరివ స్థానవిశేషశ్రుత్యభావాదలబ్ధస్థానో వరుణాదిర్న సంబధ్యత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ ॥ఆదిత్యాదితి॥ అపాం విద్యుత్కార్యత్వేన సంబంధమానమాహ॥విద్యోతత ఇతి । వరుణస్యాబ్ద్వారా విద్యుత్సంబంధాదాగంతుకానామంతే నివేశ ఇతి న్యాయాచ్చ విద్యుదానంతర్యే సతి యథాపాఠమింద్రప్రజాపత్యోః క్రమ ఇత్యర్థః ॥ ఇతి తృతీయాధికరణమ్. ... ... ❁

౪. ఏవమర్చిరాదీనాం క్రమం నిరూప్య స్వరూపం నిరూపయతి॥❁ఆతివాహికాస్తల్లింగాదితి❁॥చిహ్ననిర్దేశసామ్యాల్లోకశబ్దాన్నేతృత్వలింగాచ్చ సంశయః । ఆద్యపక్షద్వయం పూర్వపక్షః అర్చిరాదయో విద్యుదంతాశ్చేతనా నేతార

శ్చామానవపురుషేణ నేతారః సహాపఠితత్వాదితి సిద్ధాంతయతి ॥ ఏవమిత్యాదినా ॥ యథాశ్రుత్యమానవస్యాస్తు నేతృత్వం ॥ చార్చిరాదీనామితి శంక్యతే ॥ తద్వచనమితి ॥ పురుషస్యామానవత్వం నేతృత్వం చేత్యుభయపరత్వే వాక్యభేదస్స్యాదతోఽర్చిరాదిపదైర్నేతార ఏవ మానవాః ప్రకృతాః ప్రకరణబలాత్ విద్యుదనంతరమమానవస్య నేతుః ప్రాప్తా ప్రకరణప్రాప్తనేతృత్వానువాదేన అమానవత్వమేకమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి వక్తవ్యమిత్యాహ ॥ నేతి ॥ నేతృప్రకరణానంగీకారే త్వమానవః పురుషాగమయతీతి వాక్యం భిద్యేత అమానవత్వవత్ నేతృత్వస్యాప్యప్రాప్తేరితి భావః ॥ నేతృత్వానువాదలింగస్యానుగ్రాహకన్యాయపరం సూత్రం గృహ్ణాతి ॥ నన్వితి ॥ ... ... ❋

౫. యద్యనేతారోఽచేతనా ఏవార్చిరాదయః తర్హి మార్గతద్గంతోరుభయోరపి వ్యామోహాదజ్ఞత్వా దూర్ధ్వ-

షు సజ్యంత ఇత్యాది । తస్మాన్నాతివాహికా అర్చిరాదయః । అచేతనత్వాదప్యేతేషామాతివాహికత్వానుపపత్తిః । చేతనా హి లోకే రాజనియుక్తాః పురుషా దుర్గేషు మార్గేష్వతివాహ్యానతివాహయంతి, ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః । ఆతివాహికా ఏవైతే భవితుమర్హంతి । కుతః, తల్లింగాత్ । తథా హి 'చంద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'తి సిద్ధవద్గమయితృత్వం దర్శయతి (వద్వచనం వాచనికమితి న్యాయాత్) తద్వచనం తద్విషయమేవోపక్షీణమితి చేత్, న, ప్రాప్తమానవ వృత్తిమాత్రపరత్వాద్విశేషణస్య । యద్యర్చిరాదిషు పురుషా గమయితారః ప్రాప్తాస్తే చ మానవ తో యుక్తం తన్నివృత్త్యర్థం పురుషవిశేషణమమానవ ఇతి ॥ నను లింగమాత్రమగమకం న్యాయా త్ । నైష దోషః ॥ ... ...

సూ. ౫. ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః ॥

ఏతావదర్చిరాదిమార్గగాస్తే దేహవియోగాత్సంపిండితకరణగ్రామా ఇత్యస్వతంత్రాః దీనామప్యచేతనత్వాదస్వాతంత్ర్యమిత్యతోఽర్చిరాద్యభిమానినశ్చేతనా దేవతావిశేషా అతి యాం నియుక్తా ఇతి గమ్యతే । లోకేఽపి హి మత్తమూర్ఛితాదయః సంపిండితకరణగ్రామాః పర వర్త్మానో భవంతి। అనవస్థితత్వాదప్యర్చిరాదీనాం న మార్గలక్షణత్వోపపత్తిః । న హి రాత్రౌ ప్రేత స్స్వరూపాభిసంభవ ఉపపద్యతే । న చ ప్రతిపాలనమస్తీత్యుక్తం పురస్తాత్ । ధ్రువత్వాత్తు దేవతా నాయం దోషో భవతి । అర్చిరాదిశబ్దతా చైషామర్చిరాద్యభిమానాదుపపద్యతే । 'అర్చిషోఽహ'రి ర్దేశస్యాతివాహికత్వేఽపి న విరుధ్యతే । అర్చిషా హేతునాఽహరభిసంభవంతి అహ్నా హేతునా ఆ మాణపక్షమితి । తథా చ లోకప్రసిద్ధేష్వప్యాతియాత్రికేష్వేవంజాతీయక ఉపదేశో దృశ్యతే గ మితో బలవర్మాణం తతో జయసింహం తతః కృష్ణగుప్తమితి । అపి చోపక్రమే 'తేఽర్చిషమభిసంభ సంబంధమాత్రముక్తం న సంబంధవిశేషః కశ్చిత్ । ఉపసంహారే తు 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'తి భవిశేషోఽతివాహ్యాతివాహకలక్షణ ఉక్తః, తేన స ఏవోపక్రమేఽపీతి నిర్ధార్యతే । సంపిండితకరణ త్వాదేవ చ గంతౄణాం న తత్రోపభోగసంభవః । లోకశబ్దస్త్వనుపభుంజానేష్వపి గంతృషు గమయి క్యతే అన్యేషాం తల్లోకవాసినాం భోగభూమిత్వాత్ । అతోఽగ్నిస్వామికం లోకం ప్రాప్తోఽగ్నినాఽ

గతిర్న స్యాదతస్స్వయం ప్రయత్నశూన్యశ్చేతనాంతరేణ నేయ ఇతి లౌకికన్యాయానుగ్రహాత్ తత్సిద్ధేర రుక్తన్యాయోపేతమితి సూత్రార్థః । పూర్వపక్షద్వయం దూషయతి ॥ అనవస్థితత్వాదిత్యాదినా ॥ అర్చిర మస్థిరత్వాద్రాత్ర్యాదౌ మృతస్య ప్రతీక్షా నాస్తీత్యుక్తత్వాచ్చ న మార్గచిహ్నత్వం భోగ్యత్వం వా, దేవతాత్వే నాస్తీత్యర్థః । యత్తూపదేశస్వారస్యాచ్చిహ్నత్వం భాతీతి తత్రాహ ॥ అర్చిషోఽహరితి ॥ చిహ్నత్వనేతృత్వ చ్చ వాక్యశేషాన్నిర్ణయ ఇత్యాహ ॥ అపి చేతి ॥ యదుక్తం లోకశబ్దాద్భోగ్యత్వమితి తన్నేత్యాహ ॥ సంపిండితేతి ॥ స తరం గృహ్ణాతి ॥ కథం పునరితి ॥ ... ...

౬. అమానవో విద్యుల్లోకమాగతో వైద్యుతస్తేనేత్యర్థః । శ్రుతౌ తు వైద్యుతాల్లోకాదిత్యర్థః । శ్రుత్యా వరుణాదీనాం నేతృత్వాభావే ప్యనుగ్రాహకత్వేన మార్గాంతర్భావ ఇతి భావః ॥ ఇతి చతుర్థాధికరణమ్ ॥ ... ※

౭. ఏవం మార్గం నిరూప్య గంతవ్యం చింతయతి ॥ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేరితి॥ పరం బ్రహ్మ గంతవ్యమితి పూర్వపక్షే మార్గస్య ముక్త్యర్థతా కార్యబ్రహ్మేతి సిద్ధాంతే భోగార్థతేతి మత్వా ప్రథమం సిద్ధాంతమాహ ॥ తత్ర కార్యమేవేతి॥ సర్వగతస్యాపి ప్రదేశాంతరవిశిష్టత్వేనాకాశస్య గంతవ్యత్వం దృష్టం, బ్రహ్మణస్తు ప్రత్యక్త్వాన్న కథమపి గంతవ్యతేత్యర్థః

హ్యతే వాయుస్వామికం లోకం ప్రాప్తౌ వాయునేతి యోజయితవ్యం॥ కథం పునరాతివాహికత్వపక్షే వరుణాదిషు తత్సంభవః, విద్యుతో హ్యధి వరుణాదయ ఉపక్షిప్తాః! విద్యుతశ్చానంతరమా బ్రహ్మప్రాప్తేరమానవస్యైవ పురుషస్య గమయితృత్వం శ్రుతమిత్యత ఉత్తరం పఠతి ॥ ... ... ※

※ సూ. ౬. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ॥ ※

తతో విద్యుదభిసంభవనాదూర్ధ్వం, విద్యుదనంతరవర్తినైవామానవేన పురుషేణ వరుణలోకాదిష్వతివాహ్యమానా బ్రహ్మలోకం గచ్ఛంతీత్యవగంతవ్యం ※ 'తాన్ వైద్యుతాన్ పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకం గమయతీ'తి తస్యైవ గమయితృత్వశ్రుతేః । వరుణాదయస్తు తస్యైవాప్రతిబంధకరణేన సాహాయ్యానుష్ఠానేన వా కేనచిదనుగ్రాహకా ఇత్యవగంతవ్యం । తస్మాత్ సాధూక్తమాతివాహికా దేవతాత్మానోఽర్చిరాదయ ఇతి ॥ ... ... ※

※ సూ. ౭. కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః ॥ ※

'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యత్ర విచికిత్స్యతే, కిం కార్యమపరం బ్రహ్మ గమయతి ఆహోస్విత్ పరమేవావికృతం ముఖ్యం బ్రహ్మేతి । కుతస్సంశయః, బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్ గతిశ్రుతేశ్చ । తత్ర కార్యమేవ సగుణమపరం బ్రహ్మ గమయత్యేనానమానవః పురుష ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే । కుతః గత్యుపపత్తేః । అస్య హి కార్యబ్రహ్మణో గంతవ్యత్వముపపద్యతే ప్రదేశవత్త్వాత్, న తు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గంతృత్వం గంతవ్యత్వం గతిర్వాఽవకల్పతే సర్వగతత్వాత్ ప్రత్యగాత్మత్వాచ్చ గంతౄణాం ॥ ... ※

※ సూ. ౮. విశేషితత్వాచ్చ ॥ ※

'బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసంతీ'తి శ్రుత్యంతరే విశేషితత్వాత్ కార్యబ్రహ్మవిషయైవ గతిరిత్యవగమ్యతే । న హి బహువచనేన విశేషణం పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యవకల్పతే । కార్యే త్వవస్థాభేదోపపత్తేః సంభవతి బహువచనం । లోకశ్రుతిరపి వికారగోచరాయామేవ సన్నివేశవిశిష్టాయాం భోగభూమావాంజసీ, గౌణీ త్వన్యత్ర 'బ్రహ్మైవ లోక ఏష సమ్రా'డిత్యాదిష్వధికరణాధికర్తృవ్యనిర్దేశోఽపి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నాంజసస్స్యాత్, తస్మాత్ కార్యవిషయమేవేదం నయనం । నను కార్యవిషయేఽపి బ్రహ్మశబ్దో నోపపద్యతే సమస్తస్య హి జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిష్ఠాపితమితి, అతో ఉచ్యతే॥ ※

※ సూ. ౯. సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః ॥ ※

తుశబ్ద ఆశంకావ్యావృత్త్యర్థః । పరబ్రహ్మసామీప్యాదపరస్య బ్రహ్మణస్తస్మిన్నపి బ్రహ్మశబ్దప్రయో

౮. బ్రహ్మలోకేష్వితి బహువచన లోకశబ్దాధారసప్తమీ శ్రుతిభిర్గంతవ్యస్య పరస్మాద్వ్యావర్తితత్వాచ్చ న పరం గంతవ్యమిత్యాహ ॥ విశేషితత్వాచ్చేతి॥ పరబ్రహ్మణి భోగ్యత్వోపచారాద్గౌణీ లోకశ్రుతిరిత్యర్థః ॥ నపుంసకబ్రహ్మశబ్దేన కారణవాచినా కార్యం లక్ష్యతే గంతవ్యత్వన్యాయోపేత బహువచనాద్యనేకశ్రుత్యనుగ్రహాయ నచానావృత్తిలింగాత్ పరస్య గంతవ్యతా, క్రమముక్త్యా లింగస్యాన్యథాసిద్ధేరితి భావః ॥ ౯ ॥ ౧౦॥ ... ... ※

※ తాన్ వైద్యుతాన్ పురుషోఽమానవః స ఏతాన్ బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి.

౧౧. స్మృతేశ్చ ॥ ప్రతిసంచరో మహాప్రళయః, తస్మిన్ ప్రాప్తే పరస్య హిరణ్యగర్భస్యాన్తే సమష్టిలింగశరీరరూపవికారావసానే బ్రహ్మలోకనివాసినః కృతాత్మానః శుద్ధధియస్తత్రోత్పన్నసమ్యగ్ధియః సర్వే బ్రహ్మణా ముచ్యమానేన సహ పరంపదం ప్రవిశన్తీతి యోజనా । ఏవం సిద్ధాన్తముక్త్వా తేన నిరస్తం పూర్వపక్షమాహ ॥ కః పునరిత్యాదినా ॥ ౧౨ ॥ ... ※

౧౩. దహరవిద్యాయాం కఠవల్లీషు పరబ్రహ్మప్రకరణే చ 'తయోర్ధ్వమాయన్' ఇతి గతిర్దర్శితా ॥ ... ※

గేనవిరుధ్యతే । పరమేవ హి బ్రహ్మ విశుద్ధోపాధిసంబన్ధం క్వచిత్ కైశ్చిద్వికారధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిరుపాసనాయోపదిశ్యమానమపరమితి స్థితిః । నను కార్యప్రాప్తావనావృత్తిశ్రవణం న ఘటతే, న హి పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్ర క్వచిన్నిత్యతా సంభవతి, దర్శయతి చ దేవయానేన పథా ప్రస్థితానామనావృత్తిం "ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త" ఇతి, "తేషామిహ న పునరావృత్తిరస్తి" 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి చేతి । అత్ర బ్రూమః ॥ ... ... ※

సూ. ॥ ౧౦ ॥ కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ ॥

కార్యబ్రహ్మలోకప్రళయప్రత్యుపస్థానే సతి తత్రైవోత్పన్నసమ్యగ్దర్శనాస్సన్తస్తదధ్యక్షేణ హిరణ్యగర్భేణ సహాతః పరం పరిశుద్ధం విష్ణోః పరం పదం ప్రతిపద్యన్త ఇతీత్థం క్రమముక్తిరనావృత్త్యాదిశ్రుత్యభిధానేభ్యోఽభ్యుపగన్తవ్యా । న హ్యఞ్జసైవ గతిపూర్వికా పరప్రాప్తిస్సంభవతీత్యుపపాదితమ్ ॥ ... ※

సూ. ॥ ౧౧ ॥ స్మృతేశ్చ ॥

స్మృతిరప్యేతమర్థమనుజానాతి 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే । పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పద'మితి । తస్మాత్ కార్యబ్రహ్మవిషయా ఏవ గతిశ్రుతయ ఇతి సిద్ధాన్తః ॥ కః పునః పూర్వపక్షమాశఙ్క్యాయం సిద్ధాన్తః ప్రతిష్ఠాపితః 'కార్యం బాదరి'రిత్యాదినేతి, స ఇదానీం సూత్రైరేవోపప్రదర్శ్యతే ॥ ... ... ※

సూ. ॥ ౧౨ ॥ పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ॥

జైమినిస్త్వాచార్యః 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యత్ర పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాపయతీతి మన్యతే । కుతః, ముఖ్యత్వాత్ । పరం హి బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యమాలమ్బనం గౌణమపరం । ముఖ్యగౌణయోశ్చ ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవతి ॥ ... ... ※

సూ. ॥ ౧౩ ॥ దర్శనాచ్చ ॥

'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి చ గతిపూర్వకమమృతత్వం దర్శయతి । అమృతత్వం చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న కార్యే, వినాశిత్వాత్ కార్యస్య । 'అథ యదల్పం తన్మర్త్య'మితి వచనాత్ పరవిషయైవ చైషా గతిః కఠవల్లీషు పఠ్యతే, న హి తత్ర విద్యాన్తరప్రక్రమోఽస్తి 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దితి పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రకాన్తత్వాత్ ॥ ... ※

సూ. ॥ ౧౪ ॥ న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసన్ధిః ॥

అపి చ 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య' ఇతి, నాయం కార్యవిషయః ప్రతిపత్త్యభిసన్ధిః । 'నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మే'తి కార్యవిలక్షణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్ 'యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానా'మితి చ సర్వాత్మత్వానుక్రమాత్ 'న తస్య ప్రతిమాస్తి యస్య నామమ

౧౪. ఏవం బ్రహ్మశ్రుత్యమృతత్వలింగాభ్యాం ప్రకరణాచ్చ పరవిషయా గతిరిత్యుక్తం, సంప్రతి 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ చ ప్రాప్నుయా'మిత్యుపాసకస్య మరణకాలే కార్యప్రాప్తిసంకల్పశ్రుతేర్న పరం గన్తవ్యమితి శఙ్కాం నిరస్యతి ॥ న చ కార్య ఇతి ॥ పరస్య ప్రకృతత్వాత్ యశఃపదస్య పరమాత్మనామత్వప్రసిద్ధ్యా యశఃపదేనాత్మోక్తిర్యశ ఆత్మా బ్రాహ్మణానామహం భవామి, తథా రాజ్ఞాం యశో విశాం యశ ఇతి సార్వాత్మ్యలింగాచ్చ పరప్రాప్తిసంకల్ప ఏవాయమి

త్యర్థః । అస్తు వేశ్మప్రతిపత్తిశ్చ పరబ్రహ్మవిషయా తథాపి సా కథం గతిపూర్వికా స్యాదిత్యత ఆహ ॥ సా చేతి ॥ తత్ర బ్రహ్మలోకే విద్యావిహీనైరపరాజితా పూరస్తి బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య తేనైవ ప్రభుణా విమితం నిర్మితం హిరణ్మయం వేశ్మాస్తి తత్ ప్రతిపద్యతే । విద్వానితి దహరబ్రహ్మవిద్యాయాం గతిపూర్వికా వేశ్మప్రాప్తిరుక్తా తేన పరబ్రహ్మణ్యపి వేశ్మప్రతిపత్తిశబ్దసామాన్యాద్గతిపూర్వకత్వం తస్యాః సిద్ధ్యతీత్యర్థః । కించ పద గతావితి ధాతుపాఠాత్ వేశ్మ ప్రతిపద్య ఇత్యత్ర మార్గాపేక్షా భాతీత్యాహ ॥ పదేరపీతి ॥ పూర్వపక్షముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ఆద్య ఏవ సిద్ధాంతపక్ష ఇతి దృఢీకర్తుముపక్రమతే ॥ తావితి ॥ బ్రహ్మశబ్దముఖ్యత్వాదిహేతూనామాభాసత్వం స్ఫుటయతి ॥ నహీతి ॥ గంతవ్యత్వస్య బ్రహ్మలోకేష్వితి బహువచనాదేః సంకల్పాదేవ గంధాదిదివ్యభోగశ్రుతేశ్చ పరబ్రహ్మణ్యసంభవాన్ముఖ్యార్థత్యాగ ఇత్యర్థః । యద్యపి 'ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ' ఇత్యాదిశ్రుతిషు ప్రయోగసామర్థ్యాద్బ్రహ్మశబ్ద ఉభయత్ర రూఢతయా ముఖ్య ఏవ తథాపి పూర్ణే పరస్మిన్నవయవార్థస్య నిరతిశయమహత్త్వస్య లాభాదపరబ్రహ్మణ్యముఖ్య ఇత్యంగీకృతమితి మంతవ్యం । యదుక్తం కఠవల్లీషు ప్రకరణబలాద్గతిః పరవిషయేతి తత్రాహ ॥ పరేతి ॥ యథా విద్యాసంబద్ధసుషుమ్నాస్తుత్యర్థం

హ్యశ' ఇతి చ పరస్యైవ బ్రహ్మణో యశో నామత్వప్రసిద్ధేః । సా చేయం వేశ్మప్రతిపత్తిర్గతిపూర్వికా హార్దవిద్యాయాముదితా 'తదపరాజితా పూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మ' ఇత్యత్ర । పదేరపి చ గత్యర్థత్వాన్మార్గాపేక్షతాఽవసీయతే । తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయా గతిశ్రుతయ ఇతి పక్షాంతరం । తావేతౌ ద్వౌ పక్షావాచార్యేణ సూత్రితౌ । గత్యుపపత్త్యాదిభిరేకః, ముఖ్యత్వాదిభిరపరః । తత్ర గత్యుపపత్త్యాదయః ప్రభవంతి ముఖ్యత్వాదీనాభాసయితుం న తు ముఖ్యత్వాదయో గత్యుపపత్త్యాదీని । ఇత్యాద్య ఏవ సిద్ధాంతో వ్యాఖ్యాతః, ద్వితీయస్తు పూర్వపక్షః । న హ్యసత్యపి సంభవే ముఖ్యస్యైవార్థస్య గ్రహణమితి కశ్చిదాజ్ఞాపయితా విద్యతే । పరవిద్యాప్రకరణేఽపి చ తత్స్తుత్యర్థం విద్యాంతరాశ్రయగత్యనుకీర్తనముపపద్యతే 'విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతి' ఇతివత్ । 'ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే' ఇతి తు పూర్వవాక్యవిచ్ఛేదేన కార్యేఽపి ప్రతిపత్త్యభిసంధిర్న విరుధ్యతే । సగుణేఽపి చ బ్రహ్మణి సర్వాత్మత్వకీర్తనం 'సర్వకర్మా సర్వకామః' ఇత్యాదివదవకల్పతే । తస్మాదపరవిషయా ఏవ గతిశ్రుతయః । కేచిత్పునః పూర్వాణి పూర్వపక్షసూత్రాణి భవంతి ఉత్తరాణి సిద్ధాంతసూత్రాణీత్యేతాం వ్యవస్థామనురుధ్యమానాః పరవిషయా ఏవ గతిశ్రుతీః ప్రతిష్ఠాపయంతి । తదనుపపన్నం, గంతవ్యత్వానుపపత్తేర్బ్రహ్మణః, 'యత్సర్వగతం సర్వాంతరం సర్వాత్మకం చ పరం బ్రహ్మ । ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః । యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ । య ఆత్మా సర్వాంతరః । ఆత్మైవేదం సర్వం । బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠమ్' ఇత్యాదిశ్రుతిభిర్నిర్ధారితవిశేషం, తస్య గంతవ్యతా న కదాచిదప్యుపపద్యతే । న హి గతమేవ గమ్యతే, అన్యో హ్యన్యద్గచ్ఛతీతి ప్రసిద్ధం లోకే । నను గతస్యాపి గంతవ్యతా దేశాంతరవిశిష్టా దృష్టా, యథా పృథివీస్థ ఏవ పృథివీం దేశాంతరద్వారేణ గచ్ఛతి తథాఽనన్యత్వేఽపి బాలస్య కాలాంతరవిశిష్టం వార్ధకం స్వాత్మభూతమేవ గంతవ్యం దృష్టం, తద్వద్బ్ర

తదసంబంధనాడ్యంతరకీర్తనం తథా పరవిద్యాస్తుత్యర్థం తత్ప్రకరణేఽప్యపరవిద్యాశ్రయగతికీర్తనం యుజ్యతే, గతిం వినాపి హి పరవిద్యా నిరతిశయఫలా తస్యాం త్వపరవిద్యాఫలం గతిసాధ్యమంతర్భవతీతి స్తుతిలాభాదిత్యర్థః । యదప్యుక్తం ప్రాప్తిసంకల్పోఽపి ప్రకృతపరవిషయ ఇతి తన్నేత్యాహ ॥ ప్రజాపతేరితి ॥ ప్రజాపతిసభావేశ్మశ్రుతిభిస్తత్సంఘాత్మకవాక్యేన చ ప్రకరణం బాధ్యం, యశోఽహమితి సార్వాత్మ్యం తూపాసనార్థమపరబ్రహ్మణ్యపి యుజ్యత ఇత్యర్థః । స్వపక్షముక్త్వా పరపక్షం దూషయతి ॥ కేచిదిత్యాదినా ॥ సర్వగతస్య స్వాత్మభూతస్యాపి బ్రహ్మణః సంసారదేశాద్దేశాంతరేణ తత్కాలాత్ కాలాంతరేణ విశిష్టతయా గంతవ్యత్వం స్యాదితి భూమివయోదృష్టాంతాభ్యాం శంకతే ॥ నన్వితి ॥ యత్నం వినైవ ప్రాప్తత్వమనన్యత్వం, అవస్థాతద్వతోరభేదాత్ స్వాత్మభూతత్వం । నను యుక్తం భూవయసోః ప్రాప్తయోర

పి దేశాంతరకాలాంతర విశిష్టత్వేన గంతవ్యత్వం తయోర్గంతృభిన్నత్వాత్, బ్రహ్మణస్తు గంతృభిన్నస్య కథం గంతవ్యత్వం తత్రాహ ॥ సర్వశక్తీతి ॥ యా ప్రాప్తా భూః సా న గంతవ్యా యచ్చ గంతవ్యం దేశాంతరం తన్న ప్రాప్తమితి కుతః ప్రాప్తస్య గంతవ్యతా? యద్యపి కాలాంతరేఽభివ్యక్తిమాత్రం న గంతవ్యత్వమితి వస్తుస్థితిః అంగీకృత్య విశిష్టభూవయసోర్గంతవ్యతాం పరబ్రహ్మణో దేశకాలవైశిష్ట్యాభావాన్న కథంచిదపి గంతవ్యతేత్యాహ ॥ నేత్యాదినా ॥ 'అనాదిమత్పరం బ్రహ్మే'త్యాద్యాస్మృతిర్దృశ్యవిశేషస్య దృశికల్పితత్వాద్దృగాత్మనో నిర్విశేషతేతి న్యాయః । సగుణమేవ బ్రహ్మసూత్రాత్మాపేక్షయా పరం గంతవ్యం, నిర్విశేషం తు నాస్త్యేవేతి శంకతే ॥ జగదుత్పత్తీతి ॥ కిం నిర్విశేషస్యాసత్త్వం మానాభావాత్ సవిశేషశ్రుతివిరోధాద్వా, నాద్య ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ ద్వితీయం శంకతే ॥ ఉత్పత్త్యాదీతి ॥ సవిశేషశ్రుతీనాం నిర్విశేష

హ్మణోఽపి సర్వశక్త్యుపేతత్వాత్కథంచిద్గంతవ్యతా స్యాదితి । న, ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషత్వాద్బ్రహ్మణః । 'నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనమ్. అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘం. స బాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః. స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ. స ఏష నేతి నేత్యాత్మే'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిన్యాయేభ్యో న దేశకాలాదివిశేషయోగః పరమాత్మనః కల్పయితుం శక్యతే, యేన భూప్రదేశవయోఽవస్థాన్యాయేనాస్య గంతవ్యతా స్యాత్ । భూవయసోస్తు ప్రదేశావస్థాదివిశేషయోగాదుపపద్యతే దేశకాలవిశిష్టా గంతవ్యతా । జగదుత్పత్తిస్థితిప్రలయహేతుత్వశ్రుతేరనేకశక్తిత్వం బ్రహ్మణ ఇతి చేత్ । న, విశేషనిరాకరణశ్రుతీనామనన్యార్థత్వాత్ । ఉత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామపి సమానమనన్యార్థత్వమితి చేత్ । న, తాసామేకత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్ । మృదాదిదృష్టాంతైర్హి సతో బ్రహ్మణ ఏకస్య సత్యత్వం వికారస్య చానృతత్వం ప్రతిపాదయచ్ఛాస్త్రం నోత్పత్త్యాదిపరం భవితుమర్హతి । కస్మాత్పునరుత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం విశేషనిరాకరణశ్రుతిశేషత్వం న పునరితరశేషత్వమితరాసామితి । ఉచ్యతే, విశేషనిరాకరణశ్రుతీనాం నిరాకాంక్షార్థత్వాత్ । న హ్యాత్మన ఏకత్వనిత్యత్వశుద్ధత్వాద్యవగతౌ సత్యాం భూయః కాచిదాకాంక్షోపజాయతే పురుషార్థసమాప్తిబుద్ధ్యుత్పత్తేః । 'తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః', 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి', 'విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చనేతి', 'ఏతꣳ హ వావ న తపతి కిమహꣳ సాధు నాకరవం కిమహం పాపమకరవ'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః । తథైవ చ విదుషాం తుష్ట్యనుభవాదిదర్శనాత్ వికారానృతాభిసంధ్యపవాదాచ్చ 'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి । అతో న విశేషనిరాకరణశ్రుతీనామన్యశేషత్వమవగంతుం శక్యం । నైవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం నిరాకాంక్షార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యమస్తి, ప్రత్యక్షం తు తాసామన్యార్థత్వమవగమ్యతే । తథా హి 'తత్రైతచ్ఛుంగముత్పతితం సోమ్య విజానీహి నేదమమూలం భవిష్యతీ'త్యుపన్యస్యోదర్కే సత ఏవైకస్య జగన్మూలస్య విజ్ఞేయత్వం దర్శయతి । 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశతి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మే'తి చ । ఏవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామైకాత్మ్యావగమపరత్వా

శ్రుతిశేషత్వాన్న విరోధ ఇత్యాహ ॥ నేతి ॥ నిర్విశేషశ్రుతీనామేవ సవిశేషశ్రుతిశేషత్వం కిం న స్యాదిత్యాహ ॥ కస్మాదితి ॥ తాసాం స్వార్థే ఫలవత్త్వేన నిరాకాంక్షత్వాత్ శేషితా సవిశేషశ్రుతీనాం ఫలత్వాత్ నిషేధ్యవిశేషసమర్పణాదిద్వారేణ శేషత్వం ఫలవత్ సన్నిధావఫలం తదంగమితి న్యాయాదిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇత్యాదినా ॥ న కేవలం న్యాయాచ్ఛేషతాఽఽసాం తు శ్రుత్యాపీత్యాహ ॥ ప్రత్యక్షం త్వితి ॥ తత్ర మూలకారణే బ్రహ్మణ్యేతత్ శుంగం జగదాత్మకం కార్యముత్పన్నమిత్యుపక్రమ్య తేన శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛేత్యుపసంహారే సత ఏవ జ్ఞేయత్వముక్తం ఛాందోగ్యే । తథా తైత్తిరీయకేపి జగజ్జన్మాద్యనువాదేన బ్రహ్మణ ఏవ జ్ఞేయత్వం దర్శితం, అతః సృష్టిశ్రుతీనాం శ్రుత్యైవ నిర్విశేషధీశేషతాఽభాతీత్యర్థః । ఏవం బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వాత్ న గంతవ్యతేతి ఫలితమాహ ॥ ఏవమితి ॥ స్పష్టనిషేధాచ్చ పరస్య న గంతవ్యతేత్యాహ ॥ న తస్యేతి ॥

ఏవం గన్తవ్యాలోచనయా గతిం నిరస్య గన్త్రాలోచనయాపి నిరస్యతి ॥ గతికల్పనాయాం చేత్యాదినా ॥ భేదాభేదేన ద్వౌ కల్పావత్యన్తభేదేన తృతీయః కల్పః । నన్వత్యన్తాభేదకల్పః కిమితి నోక్తస్తత్రాహ ॥ అత్యన్తేతి । కల్పత్రయే కిం దూషణమితి పృచ్ఛతి ॥ యద్యేవమితి ॥ కల్పద్వయేఽపి దోషాన్తరమాహ ॥ వికారావయవపక్షయోశ్చేతి ॥ వికారావయవరూపజీవవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః స్థిరత్వాజ్జీవానాం గత్యాగతీ న స్యాతామ్ । న హ్యచలాతిస్థూలపాషాణస్థయోర్మణ్డూకపాషాణావయవయోశ్చలనమస్తీత్యర్థః । అస్మాకం త్వజ్ఞానాత్ కల్పితోపాధిభిర్గత్యాగతివిభ్రమ ఇతి భావః । తృతీయకల్పమనూద్య వికల్ప్య దూషయతి ॥ అథేత్యాదినా ॥ అభేదశ్రుతివిరోధరూపో దోషో మమ నాస్తీతి భేదాభేదవాద్యాహ ॥ వికారావయవయో

న్నానేకశక్తియోగో బ్రహ్మణః, అతశ్చ గన్తవ్యత్వానుపపత్తిః । 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి' ఇతి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి । తద్వ్యాఖ్యాతం 'స్పష్టో హ్యేకేషామ్' ఇత్యత్ర । గతికల్పనాయాం చ గన్తా జీవో గన్తవ్యస్య బ్రహ్మణోఽవయవో వికారోఽన్యో వా తతః స్యాత్ అత్యన్తతాదాత్మ్యే గమనానుపపత్తేః । యద్యేవం తతః కిం స్యాదితి । ఉచ్యతే, యద్యేకదేశస్తేనైకదేశినో నిత్యప్రాప్తత్వాన్న పునర్బ్రహ్మగమనముపపద్యతే । ఏకదేశైకదేశిత్వకల్పనా చ బ్రహ్మణ్యనుపపన్నా నిరవయవత్వప్రసిద్ధేః । వికారపక్షేఽప్యేతత్తుల్యం, వికారేణాపి వికారిణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్ । న హి ఘటో మృదాత్మతాం పరిత్యజ్యావతిష్ఠతే, పరిత్యాగే చాభావప్రాప్తేః । వికారావయవపక్షయోశ్చ తద్వతః స్థిరత్వాత్ బ్రహ్మణః సంసారగమనమప్యనవక్లృప్తమ్ । అథాన్య ఏవ జీవో బ్రహ్మణః సోఽణుర్వ్యాపీ మధ్యమపరిమాణో వా భవితుమర్హతి । వ్యాపిత్వే గమనానుపపత్తిః । మధ్యమపరిమాణత్వే చానిత్యత్వప్రసంగః । అణుత్వే కృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తిః । ప్రతిషిద్ధే చాణుత్వమధ్యమపరిమాణత్వే విస్తరేణ పురస్తాత్ । పరస్మాచ్చాన్యత్వే జీవస్య 'తత్త్వమసి' ఇత్యాదిశాస్త్రబాధప్రసంగః । వికారావయవపక్షయోరపి సమానోఽయం దోషః । వికారావయవయోస్తద్వతోఽనన్యత్వాదదోష ఇతి చేన్న, ముఖ్యైకత్వానుపపత్తేః । సర్వేషు చైతేషు పక్షేష్వనిర్మోక్షప్రసంగః సంసార్యాత్మత్వానతివృత్తేః అతివృత్తౌ వా స్వరూపనాశప్రసంగః బ్రహ్మాత్మత్వానభ్యుపగమాత్ । యత్తు కైశ్చిజ్జల్ప్యతే నిత్యనైమిత్తికాని కర్మాణ్యనుష్ఠీయన్తే ప్రత్యవాయానుత్పత్తయే, కామ్యాని ప్రతిషిద్ధాని చ పరిహ్రియన్తే స్వర్గనరకానవాప్తయే, సాంప్రతదేహోపభోగ్యాని చ కర్మాణ్యుపభోగేనైవ క్షప్యన్త ఇత్యతో వర్తమానదేహపాతాదూర్ధ్వం దేహాన్తరప్రతిసన్ధానకారణాభావాత్ స్వరూపావస్థానలక్షణం కైవల్యం వినాపి బ్రహ్మాత్మతయైవం వృత్తస్య సేత్స్యతీతి । తదసత్, ప్రమాణాభావాత్, న హ్యేతత్ శాస్త్రేణ కేనచిత్ ప్రతిపాదితం, మోక్షార్థీత్థం సమాచరేదితి । స్వమనీషికయా త్వేతత్తర్కితం యస్మాత్ కర్మనిమిత్తః సంసారస్తస్మాన్నిమిత్తాభావాన్న భవిష్యతీతి । న చైతత్తర్కయితుం శక్యతే నిమిత్తాభావస్య దుర్జ్ఞానత్వాత్ । బహూని కర్మాణి జాత్యన్తరసంచితాని ఇష్టానిష్టవిపాకాన్యేకైకస్య జన్తోః సంభావ్యన్తే తేషాం విరుద్ధఫలానాం యుగపదుపభోగాసంభవాత్ కానిచిల్లబ్ధావసరాణీదం జన్మ నిర్మిమతే కానిచిత్తు దేశకాలనిమిత్తప్రతీక్షాణ్యాసత ఇత్యతస్తేషామవశిష్టానాం సాంప్రతేనోపభోగేన

రితి ॥ భిన్నయోరభేదో ముఖ్యో న యుక్తో విరోధాదితి పరిహరతి ॥ నేతి ॥ కించ పక్షత్రయమప్యయుక్తం సంసారిత్వస్య తాత్త్వికజీవస్వభావస్య నాశే జీవస్వరూపనాశప్రసంగాత్ । న చాస్మాభిరివ త్వయా బ్రహ్మాత్మత్వం జీవస్య తాత్త్వికరూపమంగీకృతం యదస్య సంసారనాశేఽపి న నశ్యేదిత్యాహ ॥ సర్వేష్వితి ॥ నను కిం బ్రహ్మత్వేన సంసారాభావః కిల మోక్షః స చ కర్మాభావమాత్రేణ సేత్స్యతీతి కర్మజడానాం మతముద్భావ్య నిరస్యతి ॥ యత్త్విత్యాదినా ॥ తదితి - ఏవం వృత్తం, మోక్షహేతురిత్యస్మిన్నర్థే మానాభావాదిత్యర్థః । తర్క ఏవ మానమిత్యత ఆహ ॥ న చైతత్తర్కయితుమితి । నను త

షాప్యేత త్తర్కమాత్ర మేకస్మిన్ జన్మన్యనేకవిరుద్ధఫలానాం కర్మణాంభోగాయోగాదస్త్యవశిష్టం కర్మ జన్మాంతరస్యనిమిత్తమిత్యాశంక్యతత్ర మానమాహ॥ కర్మశేషసద్భావసిద్ధిశ్చేతి॥ సంత్వనారబ్ధఫలానిపుణ్యపాపాని తేషాంనిత్యాద్యనుష్ఠానేనక్షయాన్నజన్మాంతరమితిశంకతే ॥ స్యాదేతదితి॥ పుణ్యేనపుణ్యస్యనాశఃఅవిరోధాత్ అన్యథాఽతిప్రసంగాత్ పాపస్యాపిసర్వాత్మనాపుణ్యానాశ్యత్వేపాపంచాస్తీతిసంచితపుణ్యపాపాభ్యాంజన్మాంతరందుర్వారమిత్యాహ ॥ తన్నేత్యాదినా ॥ క్రియమాణనిత్యాదివాపిజన్మస్యాత్ 'కర్మణాపితృలోక' ఇత్యవిశేషశ్రుతేః । స్మృతేశ్చేత్యాహ॥ నచనిత్యేతి॥ ప్రత్యవాయనిరాసార్థనిత్యాద్యాచారేసత్యనుషఙ్గాత్ ఫలాంతరంనిష్పద్యతఇత్యత్రదృష్టాంతః।తద్యథేతి। నిమిత్తేత

క్షపణాసంభవాత్ నయథావర్ణితచరితస్యాపి వర్తమానదేహపాతే దేహాంతరనిమిత్తాభావశ్శక్యతేనిశ్చేతుం కర్మశేషసద్భావసిద్ధిశ్చ 'తద్యఇహ రమణీయచరణా స్తతశ్శేషేణే'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః । స్యాదేతత్, నిత్యనైమిత్తికాని తేషాంక్షేపకాణిభవిష్యంతీతి । తన్న, విరోధాభావాత్ , సతిహి విరోధేక్షేప్యక్షేపకభావోభవతి నచజన్మాంతరసంచితానాంసుకృతానాంనిత్యనైమిత్తికైరస్తివిరోధః, శుద్ధిరూపత్వావిశేషాత్ । దురితానాంత్వశుద్ధిరూపత్వాత్ సతిహివిరోధేభవతుక్షపణం। నతుతావతాదేహాంతరనిమిత్తాభావసిద్ధిః సుకృతనిమిత్తత్వోపపత్తేః దుశ్చరితస్యాప్యశేషక్షపణానవగమాత్ , నచనిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానాత్ ప్రత్యవాయానుత్పత్తిమాత్రం నపునఃఫలాంతరోత్పత్తిరితి ప్రమాణమస్తి ఫలాంతరస్యాప్యనునిష్పాదిన స్సంభవాత్ । స్మరతిహ్యాపస్తంబః 'తద్యథాఆమ్రేఫలార్థేనిమితేఛాయాగంధావనూత్పద్యేతేఏవంధర్మంచర్యమాణమర్థాఅనూత్పద్యంత' ఇతి । నచాసతిసమ్యగ్దర్శనేసర్వాత్మనాకామ్యప్రతిషిద్ధవర్జనం జన్మప్రాయణాంతరాళే కేనచిత్ ప్రతిజ్ఞాతుంశక్యం, సునిపుణానామపిసూక్ష్మాపరాధదర్శనాత్, సంశయితవ్యంతుభవతి తథాపినిమిత్తాభావస్యదుర్జ్ఞానత్వమేవ। నచానభ్యుపగమ్యమానేజ్ఞానగమ్యేబ్రహ్మాత్మత్వే కర్తృత్వ భోక్తృత్వస్వభావస్యాత్మనః కైవల్యమాకాంక్షితుంశక్యం అగ్నేరౌష్ణ్యవత్ స్వభావస్యాపరిహార్యత్వాత్ । స్యాదేతత్ - కర్తృత్వభోక్తృత్వకార్యమనర్థోనతచ్ఛక్తిః తేనశక్త్యవస్థానేపికార్యపరిహారాదుపపన్నోమోక్షఇతి । తచ్చన,శక్తిసద్భావేకార్యప్రసవస్యదుర్నివారత్వాత్ । అథాపిస్యాత్ నకేవలాశక్తిః కార్యమారభతేఽనపేక్ష్యాన్యానినిమిత్తాని, అతఃఏకాకినీస్థితాపి నాపరాధ్యతీతి । తచ్చన, నిమిత్తానామపి శక్తిలక్షణేన సంబంధేననిత్యసంబద్ధత్వాత్ । తస్మాత్కర్తృత్వభోక్తృత్వస్వభావే సత్యాత్మన్యసత్యాంవిద్యాగమ్యాయాంబ్రహ్మాత్మతాయాంనకథంచన మోక్షప్రత్యాశాఽస్తి। శ్రుతిశ్చ 'నాన్యఃపంథావిద్యతేఽయనాయే'తిజ్ఞానాదన్యంమోక్షమార్గంవారయతి । పరస్మాదనన్యత్వేపిజీవస్యసర్వవ్యవహారలోపప్రసంగః , ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాప్రవృత్తేరితిచేన్న, ప్రాక్ప్రబోధాత్ స్వప్నవ్యవహారవత్తదుపపత్తేః । శాస్త్రంచ 'యత్రహిద్వైతమివభవతి తదితరఇతరంపశ్యతీ'త్యాదినాఽప్రబుద్ధవిషయేప్రత్యక్షాదివ్యవహారముక్త్వా పునఃప్రబుద్ధవిషయే 'యత్రత్వస్యసర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే'దిత్యాదినాతదభావందర్శయ

రోప తేసతీత్యర్థః । తథాపికామ్యాదికర్మసత్త్వానిశ్చయోనాస్తీత్యతఆహ ॥ సంశయితవ్యంత్వితి। జ్ఞానంవినాదేహపాతేమోక్షఏవేతినిశ్చయాలాభాత్ త్వత్పక్షక్షతిరితిభావః । బ్రహ్మాభిన్నస్యజీవస్యకర్తృత్వాదిస్వభావస్యమోక్షాశాపినయుక్తేత్యాహ॥ నచేతి॥ కర్తృత్వాదిరూపంకార్యంనస్వభావఃకింతుతచ్ఛక్తిరితిశంకతే॥స్యాదేతదితి॥ కార్యగమ్యాయాశ్శక్తేః కార్యస్యాత్యంతానుత్పాదేసత్త్వమయుక్తం అతః శక్తిసత్త్వేతద్విషయస్య కార్యస్యాదృష్టదేశకాలాదినిమిత్తానాం చాత్మనాశక్తిద్వారానిత్యసంబంధత్వాత్ మోక్షోనస్యాదితిపరిహరతి॥ తచ్చేత్యాదినా ॥ మోక్షసిద్ధ్యర్థం జీవస్యబ్రహ్మత్వాంగీకారేసంసారానుపపత్తిమాశంక్యజ్ఞానాత్తదుపపత్తిమసకృదుక్తాంస్మారయతి ॥ పరస్మాదిత్యాదినా ॥ ప్రా

సంగికంపరిహృత్యపరమంప్రకృతముపసంహరతి॥తదేవమితి॥ ననుపరవిద్యాయామప్యాప్నోతిపదేనగతిశ్శ్రూయతేత్యతఆహ- బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ॥ వైఫల్యాచ్చగతేర్నపరవిషయత్వమిత్యాహ॥ అపిచేతి॥అనుచింతనపక్షంప్రత్యాహ॥ నచనిత్యసిద్ధేతి॥ కదంతపర్ణైక్యైశ్చిత్పరవిషయత్వం గతేరుక్తమిత్యాశంక్యభాష్యేంత్యేత్యాహ ॥ పరాపరేతి ॥ ప్రశ్నపూర్వకంపరాప

౨। తదేవంపరబ్రహ్మవిదోగంతవ్యాదివిజ్ఞానస్యబాధితత్వాన్నకథంచనగతిరుపపాదయితుంశక్యా కింవిషయాఃపునర్గతిశ్రుతయఇతి। ఉచ్యతే। సగుణవిద్యావిషయాభవిష్యంతి। తథాహిక్వచిత్పంచాగ్నివిద్యాంప్రకృత్యగతిరుచ్యతేక్వచిత్పర్యంకవిద్యాంక్వచిద్వైశ్వానరవిద్యాం । యత్రాపిబ్రహ్మప్రకృత్యగతిరుచ్యతే 'యథా ప్రాణోబ్రహ్మకం బ్రహ్మఖంబ్రహ్మే'తి 'అథయదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురేదహరం పుండరీకంవేశ్మే'తిచ తత్రాపి వామనీత్వాదిభిస్సత్యకామాదిభిశ్చ గుణైస్సగుణస్యైవోపాస్యత్వాత్ సంభవతిగతిః, నక్వచిత్ పరబ్రహ్మవిషయాగతిశ్శ్రావ్యతే । యథాగతిప్రతిషేధః శ్రావితః 'నతస్య ప్రాణాఉత్క్రామంతీ'తి। 'బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర'మిత్యాదిషుతు సత్యప్యాప్నోతేర్గత్యర్థత్వేవర్ణితేనన్యాయేన దేశాంతరప్రాప్త్యసంభవాత్ స్వరూపప్రతిపత్తిరేవేయమవిద్యాధ్యారోపితనామరూపప్రవిలయాపేక్షయాఽభిధీయతే। 'బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ'త్యాదివదితిద్రష్టవ్యం। అపిచపరవిషయాగతిర్వ్యాఖ్యాయమానాప్రరోచనాయవాస్యాదనుచింతనాయవా, తత్రప్రరోచనంతావత్ బ్రహ్మవిదోనగత్యుక్త్యాక్రియతే స్వసంవేద్యేనైవావ్యవహితేనవిద్యాసమర్పితేనస్వాస్థ్యేన తత్సిద్ధేః । నచనిత్యసిద్ధనిశ్శ్రేయసనివేదనస్యాసాధ్యఫలస్యవిజ్ఞానస్యగత్యనుచింతనేకాచిదపేక్షోపపద్యతే, తస్మాదపరవిషయైవగతిః। తత్రపరాపరబ్రహ్మవివేకానవధారణేనాపరస్మిన్బ్రహ్మణిప్రవర్తమానాగతిశ్రుతయఃపరస్మిన్నధ్యారోప్యంతే। కింద్వేబ్రహ్మణీపరమపరంచేతి। బాఢంద్వే, 'ఏతద్వైసత్యకామపరంచాపరంచబ్రహ్మయదోంకార'ఇత్యాదిదర్శనాత్ । కింపునఃపరంబ్రహ్మకిమపరమితి। ఉచ్యతే,యత్రావిద్యాకృతనామరూపాదివిశేషప్రతిషేధేనాస్థూలాదిశబ్దైర్బ్రహ్మోపదిశ్యతేతత్పరం। తదేవయత్రనామరూపాదివిశేషాణాం కేనచిద్విశిష్టముపాసనాయోపదిశ్యతే 'మనోమయఃప్రాణశరీరోభారూప'ఇత్యాదిశబ్దైస్తదపరం। నన్వేవంసత్యద్వితీయశ్రుతిరుపరుధ్యేత। న, అవిద్యాకృతనామరూపోపాధికృతతయాపరిహృతత్వాత్ । తస్యచాపరబ్రహ్మోపాసనస్యతత్సన్నిధౌశ్రూయమాణం 'సయదిపితృలోకకామోభవతీ'త్యాదిజగదైశ్వర్యలక్షణంసంసారగోచరమేవఫలంభవతి, అనివర్తితత్వాదవిద్యాయాః । తస్యచదేశవిశేషావబద్ధత్వాత్ తత్ప్రాప్త్యర్థంగమనమవిరుద్ధం। సర్వగతత్వేపిచాత్మనఃఆకాశస్యేవఘటాదిగమనేబుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనేగమనప్రసిద్ధిరిత్యవాదిష్మ 'తద్గుణసారత్వా'దిత్యత్ర । తస్మాత్ 'కార్యంబాదరి'రిత్యేషఏవస్థితఃపక్షః 'పరంజైమిని'రితితుపక్షాంతరంప్రతిభానమాత్రప్రదర్శనం ప్రజ్ఞావికాసనాయేతిద్రష్టవ్యం॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౧౫. అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతిబాదరాయణఉభయథాఽదోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ ❋

స్థితమేతత్ కార్యవిషయాగతిర్నపరవిషయేతి। ఇదమిదానీంసందిహ్యతే, కింసర్వాన్వికారాలంబనాన

రబ్రహ్మవిభాగంవదన్నపరబ్రహ్మణిగతేరర్థవత్త్వమాహ । కింద్వేఇత్యాదినా॥ వ్యాపినోజీవస్యకథంగతిస్తత్రాహ॥సర్వగతత్వేపీతి ॥ ఇతిపంచమాధికరణమ్॥ ... ... ❋

౧౫. ఏవంగంతవ్యంనిరూప్యగంతౄన్నిర్ధారయతి॥ అప్రతీకాలంబనానితి ॥ 'సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీ'త్యవిశేషశ్రుతేస్తత్క్రతున్యాయాచ్చసంశయమాహ ॥ ఇదమితి ॥ అనియమాధికరణేతత్త్వవిద్యాయా అన్యత్రసర్వోపాసకానాంమా

గ్గోపసంహారదుక్తిః, ఇదానీమప్రతీకోపాసకానామేవ మార్గో న సర్వేషాం వికారోపాసకానామిత్యుభయథాభావోక్త్యా పూర్వోక్తవిరోధస్స్యాత్, తస్మాదుపాసకమాత్రస్యోత్తరమార్గసిద్ధిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాన్తే తూభయథాభావసిద్ధిః । అదోషాదితిసూత్రే పదచ్ఛేదో విరోధాదిత్యర్థః । 'అనియమస్సర్వేషా'మితిసూత్రే సర్వశబ్దస్య ప్రతీకోపాసకాన్యపరత్వాదితి భావః । యద్యపి ప్రతీకధ్యాయినాం పితృయాణతృతీయస్థానయోరప్రవేశాదర్చిరాదిమార్గో వాచ్యః తథాపి తేషాం విద్యుత్పర్యంతమేవ గమనమస్తు న బ్రహ్మప్రాప్తిర్బ్రహ్మక్రతుత్వాభావాత్ । యో యద్ధ్యాయతి స తత్ప్రాప్నోతీతి హి

విశేషితైవామానవః పురుషః ప్రాపయతి బ్రహ్మలోకముత కాంశ్చిదేవేతి । కిం తావత్ప్రాప్తం సర్వేషామేవైషాం విదుషామన్యత్ర పరస్మాద్బ్రహ్మణో గతిస్స్యాత్ తథా హి 'అనియమస్సర్వేషా'మిత్యత్రావిశేషేణైవైషాం విద్యాంతరేష్వవతారితేత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ ॥అప్రతీకాలంబనానితి॥ ప్రతీకాలంబనాన్ వర్జయిత్వా సర్వాన్ అన్యాన్ వికారాలంబనాన్నయతి బ్రహ్మలోకమితి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే। న హ్యేవముభయథాభావాభ్యుపగమే కశ్చిద్దోషోఽస్తి అనియమన్యాయస్య ప్రతీకవ్యతిరిక్తేష్వప్యుపాసనేషూపపత్తేః। తత్క్రతుశ్చాస్యోభయథాభావస్య సమర్థకో హేతుర్ద్రష్టవ్యః। యో హి బ్రహ్మక్రతుః స బ్రాహ్మమైశ్వర్యమాసీదేదితి శ్లిష్యతే 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి శ్రుతేః। న తు ప్రతీకేషు బ్రహ్మక్రతుత్వమస్తి ప్రతీకప్రధానత్వాదుపాసనస్య। నన్వబ్రహ్మక్రతురపి బ్రహ్మ గచ్ఛతీతి శ్రూయతే, యథా పంచాగ్నివిద్యాయాం 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'తి। భవతు యత్రైవమాహత్యవాద ఉపలభ్యతే తదభావే త్వౌత్సర్గికేణ తత్క్రతున్యాయేన బ్రహ్మక్రతూనామేవ తత్ప్రాప్తిర్నేతరేషామితి మన్యతే॥... ... ... ※

॥ సూ॥౧౬॥ విశేషం చ దర్శయతి॥

నామాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు పూర్వస్మాత్ పూర్వస్మాత్ ఫలవిశేషముత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిన్నుపాసనే దర్శయతి 'యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి' 'వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ' 'యావద్వాచో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి' 'మనో వావ వాచో భూయ' ఇత్యాదినా । స చాయం ఫలవిశేషః ప్రతీకతంత్రత్వాదుపాసనానాముపపద్యతే, బ్రహ్మతంత్రత్వే తు బ్రహ్మణోఽవిశిష్టత్వాత్ కథం ఫలవిశేషస్స్యాత్ । తస్మాన్న ప్రతీకాలంబనానామితరైస్తుల్యఫలత్వమితి॥... ... ... ※

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

తత్క్రతున్యాయః శ్రుతిమూలః, ప్రతీకేషు చ నామాదిషు ధ్యేయేషు బ్రహ్మణో గుణత్వాత్ న ప్రాధాన్యేన ధ్యేయత్వమస్తి। అస్య చ న్యాయస్య పంచాగ్నివిద్యాయామాహత్యవాదాత్ ప్రత్యక్షవచనాద్బాధ ఇష్ట ఇతి సూత్రభాష్యార్థః॥......... ※
౧౬॥ కించ ప్రతీకతారతమ్యేన ఫలతారతమ్యశ్రుతేర్న ప్రతీకధ్యాయినాం బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాహ ॥విశేషం చేతి॥ తస్మాదసతి వచనే బ్రహ్మధ్యాయిన ఏవ బ్రహ్మగంతార ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ఇతి షష్ఠాధికరణమ్॥... ... ... ※

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ భాష్యరత్నప్రభాయాం
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీ విష్ణవేనమః

రత్నప్రభాభూషితే శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యే,
చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థపాదప్రారంభః.

సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్ ౧.

పూర్వపాదే బ్రహ్మోపాసకానాం కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిరుక్తా, సంప్రతి తేషామైశ్వర్యవిశేషం బ్రాహ్మ్యా[illegible] కేకం పాదస్యోత్తరార్ధేన ప్రపంచయిష్యన్ ఆదావభ్యర్హితపరవిద్యాప్రాప్యం నిర్విశేషబ్రహ్మభావమాహ॥ సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాదితి॥ నిర్గుణవిద్యాఫలవాక్యముదాహృత్య స్వశబ్దస్య స్వీయాగంతుకరూపస్వాత్మరూపవాచిత్వాత్ సంశయమాహ॥ ఏవమితి॥ పూర్వపక్షే మోక్షస్య స్వర్గాదవిశేషః, సిద్ధాంతే విశేష ఇతి ఫలం, తత్ర మోక్ష ఆగంతుకః ఫలత్వాత్ స్వర్గవదితి న్యాయోపేతయాఽభినిష్పత్తిశ్రుత్యా పూర్వపక్షమాహ ॥ కిమిత్యాదినా ॥ స్వశబ్దశ్రుతిబా

॥ సూ॥ ౧॥ సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ॥

'ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రూయతే । తత్ర సంశయః, కిం దేవలోకాద్యుపభోగస్థానేష్వివాగంతుకేన కేనచిద్విశేషేణాభినిష్పద్యతే ఆహోస్విదాత్మమాత్రేణేతి । కిం తావత్ ప్రాప్తం స్థానాంతరేష్వివాగంతుకేన కేనచిద్రూపవిశేషేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్, మోక్షస్యాపి ఫలత్వప్రసిద్ధేః అభినిష్పద్యత ఇతి చోత్పత్తిపర్యాయత్వాత్ । స్వరూపమాత్రేణ చేదభినిష్పత్తిః పూర్వాస్వప్యవస్థాసు స్వరూపానపాయాద్విభావ్యేత । తస్మాద్విశేషేణ కేనచిదభినిష్పద్యత ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, కేవలేనైవాత్మనావిర్భవతి న ధర్మాంతరేణేతి । కుతస్స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి, స్వశబ్దాత్, అన్యథా హి స్వశబ్దేన విశేషణమనవక్లృప్తం స్యాత్ । నన్వాత్మీయాభిప్రాయః స్వశబ్దో భవిష్యతి । న, తస్యావచనీయత్వాత్ । యేనైవ హి కేనచిద్రూపేణాభినిష్పద్యతే తస్యైవాత్మీయత్వోపపత్తేః స్వేనేతి విశేషణమనర్థకం స్యాత్ । ఆత్మవచనతాయాంత్వర్థవత్ కేవలేనైవాత్మరూపేణాభినిష్పద్యతే నాగంతుకేనాపరరూపేణాపీతి ॥ కః పునర్విశేషః పూర్వాస్వవస్థాస్విహ చ స్వరూపానపాయసామ్యే సతీత్యత ఆహ ॥

॥ సూ॰ ౨॰ ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥

యోఽత్రాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తః స సర్వబంధవినిర్ముక్తః శుద్ధేనైవాత్మనాఽవతిష్ఠతే పూర్వత్రాంధో భవత్యపి రోదితీవ వినాశమేవాపీతో భవతీతి చావస్థాత్రయకలుషితేనాత్మనేత్యయం విశేషః, కథం పునరవగమ్యతే ముక్తోఽయమిదానీం భవతీతి ప్రతిజ్ఞానాదిత్యాహ । తథాహి 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'త్యవస్థాత్రయదోషవిహీనమాత్మానం వ్యాఖ్యేయత్వేన ప్రతిజ్ఞాయ 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశత' ఇతి చోపన్యస్య 'స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష' ఇతి చోపసంహరతి, తథాఖ్యాయికోపక్రమేఽపి 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు' రిత్యాదిముక్తాత్మవిష

ధితో న్యాయః అభినిష్పత్తిశ్చ సాక్షాత్కారవృత్త్యభిప్రాయా బంధధ్వంసజన్మన్యుపచారిక్యేవేతి మత్వా సిద్ధాంతయతి ఏవమితి ॥ మోక్షస్య ఫలత్వప్రాప్తాగంతుకత్వనిరాసార్థం స్వశబ్ద ఇతి యుక్తం స్వీయవాచిత్వే త్వనర్థకానువాదస్స్యాదిత్యర్థః ॥ సూత్రాంతరం గృహ్ణాతి ॥ కః పునరితి ॥

౨. జాగరితే హ్యంధ్యాది దేహధర్మవాన్ భవతి స్వప్నే తు హత ఇవ కేనచిత్ । అపి చ పుత్రాదినాశాద్రోదితీవ భవతి, సుషుప్తౌ తు విశేషాజ్ఞానాద్వినష్ట ఇవేతి, బంధదశాయాం కలుషితాత్మనా తిష్ఠతి, మోక్షే తు విగళితాఖిలదుఃఖః పరితః ప్రద్యోతమానః పూర్ణానందాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇతి మహాన్ విశేష ఇత్యర్థః ॥

౩. కార్యగోచరమితికార్యజ్యోతిఃప్రాప్తమిత్యర్థః. కార్యంప్రాప్తోపిముక్తఃకింనస్యాదిత్యతఆహ ॥నచానతివృత్తఇతి॥అధి౧❋
౪. ❋అవిభాగేనదృష్టత్వాత్❋ స్వరూపస్థితంముక్తముపజీవ్యవాదివివాదాత్ బ్రహ్మాభేదాభేదసంశయేసత్యత్యంతభేదం పూర్వపక్షముక్త్వాసిద్ధాంతమాహ ॥ యస్యేతి ॥ ఇతిద్వితీయాధికరణమ్. ... ... ❋

యమేవప్రతిజ్ఞానం । ఫలత్వసిద్ధిరపి మోక్షస్యబంధనివృత్తిమాత్రాపేక్షానాపూర్వోపజనాపేక్షా। యద స్యభినిష్పద్యతఇత్యుత్పత్తిపర్యాయత్వం తదపినాపూర్వావస్థాపేక్షం యథారోగనివృత్తావరోగోఽభిని ష్పద్యతఇతి తద్వత్ । తస్మాదదోషః ॥ ... ... ❋

❋సూ. ౩. ఆత్మాప్రకరణాత్ ॥ ❋

కథంపునర్ముక్తఇత్యుచ్యతే 'యావతాపరంజ్యోతిరుపసంపద్యే'తికార్యగోచరమేవైనంశ్రావయ తి । జ్యోతిశ్శబ్దస్యభౌతికజ్యోతిషిరూఢత్వాత్। నచానతివృత్తోవికారవిషయాత్ కశ్చిన్ముక్తోభవితుమర్హతి వికారస్యార్తత్వప్రసిద్ధేరితి । నైషదోషః । యతఆత్మైవాత్రజ్యోతిశ్శబ్దేనావేద్యతే ప్రకరణాత్ । 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యు'రితి హిప్రకృతేపరస్మిన్నాత్మనినాకస్మాద్భౌతికంజ్యోతిశ్శక్యంగ్ర హీతుం, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్ । జ్యోతిశ్శబ్దస్త్వాత్మన్యపిదృశ్యతే 'తద్దేవాజ్యోతిషాం జ్యోతి'రితి । ప్రపంచితంచైతత్ 'జ్యోతిర్దర్శనా'దిత్యత్ర ॥ ... ... ❋

❋ సూ. ౪. అవిభాగేనదృష్టత్వాత్ ॥ ❋

పరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతేయః సకింపరస్మాదాత్మనః పృథగేవభవతి ఉతా విభాగేనైవావతిష్ఠతఇతి విచికిత్సాయాం 'సతత్రపర్యేతీ'త్యధికరణాధికర్తృవ్యపదేశాత్ 'జ్యోతిరుప సంపద్యే'తిచకర్తృకర్మనిర్దేశాద్భేదేనైవావస్థానమితియస్యమతిఃతంప్రత్యాపాదయతి । అవిభక్తఏవప రేణాత్మనాముక్తోఽవతిష్ఠతే । కుతః, దృష్టత్వాత్ । తథాహి 'తత్త్వమసి. అహంబ్రహ్మాస్మి. యత్రనా న్యత్పశ్యతి. నతుతద్ద్వితీయమస్తి. తతోఽన్యద్విభక్తంయత్పశ్యే'దిత్యేవమాదీనివాక్యాన్యవిభాగేనైవ పర మాత్మానందర్శయంతి । యథాదర్శనమేవచఫలంయుక్తంతత్క్రతున్యాయాత్ 'యథోదకంశుద్ధేశుద్ధమా సిక్తంతాదృగేవభవత్యేవంమునేర్విజానతఆత్మాభవతి గౌతమే'తి చైవమాదీని ముక్తస్వరూపనిరూపణ పరాణివాక్యాన్యవిభాగమేవదర్శయంతి నదీసముద్రాదినిదర్శనానిచ । భేదనిర్దేశస్త్వభేదేప్యుపచర్య తే । 'సభగవఃకస్మిన్ప్రతిష్ఠిత'ఇతి 'స్వేమహిమ్ని'తి 'ఆత్మరతిరాత్మక్రీడ'ఇతిచైవమాదిదర్శనాత్ ॥...❋

❋ సూ. ౫. బ్రాహ్మేణజైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ॥ ❋

స్థితమేతత్ 'స్వేనరూపేణే'త్యాత్మమాత్రస్వరూపేణాభినిష్పద్యతే నాగంతుకేనాపరరూపేణే తి । అధునాతుతద్విశేషబుభుత్సాయామభిధీయతే । స్వమస్యరూపంబ్రాహ్మమపహతపాప్మత్వాదిసత్య సంకల్పత్వావసానంతథాసర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వంచ తేనస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి జైమినిరాచా ర్యోమన్యతే । కుతః, ఉపన్యాసాదిభ్యస్తథాత్వావగమాత్।తథాహి 'యఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యా దినా 'సత్యకామస్సత్యసంకల్ప'ఇత్యేవమంతేనోపన్యాసేనైవమాత్మకతామాత్మనోబోధయతి । తథా 'సతత్రపర్యేతిజక్షత్క్రీడన్రమమాణ'ఇత్యైశ్వర్యరూపమావేదయతి । 'తస్యసర్వేషు లోకేషుకామ

౫. ❋బ్రాహ్మేణజైమినిః❋॥ఉక్తబ్రహ్మస్వరూపంముక్తముపజీవ్య సకిం సత్యేనసర్వజ్ఞత్వాదినాధర్మేణ యుక్తస్తిష్ఠ తిఉతసత్యస్యశశశృంగవదత్యంతాసత్త్వాచ్చిన్మాత్రాత్మనాతిష్ఠతి కింవావస్తుతశ్చిన్మాత్రోపి జీవాంతరవ్యవహారదృష్ట్యాక ల్పితసర్వజ్ఞత్వాదిమానితిమునివిప్రతిపత్తేస్సంశయేసత్యాద్యంపూర్వపక్షమాహ ॥అథునేత్యాదినా॥ తత్త్వపక్షసిద్ధిరేవఫ లంద్రష్టవ్యం । 'సోఽన్వేష్టవ్య'ఇతివిధ్యర్థఉద్దేశః, యఆత్మేత్యాదిరుపన్యాసశబ్దార్థః । ఆదిపదాద్విధివ్యపదేశగ్రహః ।

తత్ప్రాజ్ఞాతజ్ఞాపకోవిధిస్తమాహ ॥తథాసతత్రేతి॥ 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇత్యాదిస్తువ్యపదేశోఽయంహి నోద్దేశః విధ్యభావాత్ నాపివిధిఃసిద్ధవన్నిర్దేశాదిత్యర్థః ॥

౬. సత్యకామత్వాదిధర్మాణాంసత్యత్వందూషయన్నత్యంతాసత్త్వపక్షమాహ ॥ చితితన్మాత్రేణేతి॥ చిచ్చైతన్యం, శబ్దజ్ఞానాద్యోవికల్పోఽసత్ప్రత్యయస్తజ్జాఃఅత్యంతాసంతఇతియావత్। అస్త్వభావరూపధర్మాణామసత్త్వం భావధర్మాణాంతుసత్త్వమిత్యాశంక్యతేషామప్యౌపాధికత్వాదసత్త్వమిత్యాహ ॥ సత్యకామేతి ॥ చిన్మాత్రముక్తేజక్షణాదిశ్రుతిఃకథంతత్రాహ ॥ అతఏవేతి ॥ సర్వధర్మనిషేధాదేవేత్యర్థః ॥

౭. ధర్మాణాంసత్యత్వమత్యంతాసత్యత్వంచేతి పక్షద్వయముక్తం అద్వైతశ్రుతీనాం సర్వజ్ఞత్వాదిశ్రుతివ్యవహారయోశ్చబాధాపాతాదతస్తృతీయపక్షశ్శ్రేయానితిసిద్ధాంతయతి॥ఏవమపీతి॥ అత్ర కేచిత్ ముహ్యంతిఅఖండచిన్మాత్రజ్ఞానాత్ ముక్తస్యాజ్ఞానాభావాత్, కుతఆజ్ఞానికధర్మయోగఇతి, తఇత్థంబోధనీయాః యఈశ్వరధర్మాస్తఏవ

చారోభవతీతిచ 'సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వర' ఇత్యాదివ్యపదేశాశ్చైవముపపన్నాభవిష్యంతీతి ॥

సూ. ౬. చితితన్మాత్రేణతదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ॥

యద్యప్యపహతపాప్మత్వాదయోభేదేనైవధర్మానిర్దిశ్యంతే తథాపిశబ్దవికల్పజాఏవైతే, పాప్మాదినివృత్తిమాత్రంహితత్రగమ్యతే, చైతన్యమేవత్వస్యాత్మనఃస్వరూపమితి తన్మాత్రేణ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిర్యుక్తా। తథాచశ్రుతిః 'ఏవంవాఅరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యఃకృత్స్నఃప్రజ్ఞానఘన' ఇత్యేవంజాతీయకానుగృహీతాభవిష్యతి। సత్యకామత్వాదయస్తుయద్యపివస్తుస్వరూపేణైవధర్మాఉచ్యంతే సత్యాఃకామాఅస్యేతి, తథాప్యుపాధిసంబంధాధీనత్వాత్తేషాం నచైతన్యవత్ స్వరూపత్వసంభవః అనేకాకారత్వప్రతిషేధాత్ । ప్రతిషిద్ధంహిబ్రహ్మణోఽనేకాకారత్వం 'నస్థానతోఽపిపరస్యోభయలింగ'మిత్యత్ర। అతఏవజక్షణాదిసంకీర్తనమపిదుఃఖాభావమాత్రాభిప్రాయంస్తుత్యర్థమాత్మరతిరిత్యాదివత్ । నహిముఖ్యాన్యేవరతిక్రీడామిథునాన్యాత్మనిమిత్తానిశక్యంతేవర్ణయితుం, ద్వితీయవిషయత్వాత్తేషాం । తస్మాత్ నిరస్తాశేషప్రపంచేనప్రసన్నేనావ్యపదేశ్యేనబోధాత్మనాఽభినిష్పద్యతఇత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే ॥

సూ. ౭. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధంబాదరాయణః ॥

ఏవమపి పారమార్థికచైతన్యమాత్రస్వరూపాభ్యుపగమే వ్యవహారాపేక్షయాపూర్వస్యాప్యుపన్యాసాదిభ్యోఽవగతస్యబ్రాహ్మస్యైశ్వర్యరూపస్యాప్రత్యాఖ్యానాదవిరోధంబాదరాయణఆచార్యోమన్యతే॥

సూ. ౮. సంకల్పాదేవతుతచ్ఛ్రుతేః ॥

హార్దవిద్యాయాంశ్రూయతే 'సయదిపితృలోకకామోభవతిసంకల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠంతీ'త్యాది। తత్రసంశయః, కింసంకల్పఏవకేవలఃపిత్రాదిసముత్థానహేతురుతనిమిత్తాంతరసహితఇతి । త

జ్ఞాత్మనిముక్తేజీవాంతరైర్వ్యవహ్రియంతఇతి । నచమూలావిద్యైక్యాత్తన్నాశే కుతోజీవాంతరమితి వాచ్యం, నవయంతన్నాశేజీవాంతరవ్యవహారంబ్రూమః కింతు తదంశనాశే నాంశారబ్ధాధ్యాత్మికశరీరద్వయాభిమానినోముక్తావంశాంతరోపాధికాజీవావ్యవహర్తారఇతివదామః । తర్హినానావిద్యాపక్షఏవకుతోనాద్రియతే జీవభేదస్యావశ్యకత్వాదితిచేన్న । ప్రకృతినానాత్వంప్రతిజీవంప్రపంచభేదఇత్యాద్యప్రామాణికానేకార్థగౌరవాదితిసర్వవృద్ధసమ్మతైకవిద్యాపక్షఏవశ్రేయాన్, అంశభేదేనచబంధముక్తివ్యవస్థితిసంక్షేపః ॥ ఇతితృతీయాధికరణమ్.

౮. ఏవంపరవిద్యాఫలముక్తమిదానీమపరవిద్యాఫలంప్రపంచయతి ॥సంకల్పాదేవతుతచ్ఛ్రుతేరితి॥ ఏవకారస్యాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదసాధారణ్యాత్ సంశయః, బ్రహ్మలోకంగతస్యోపాసకస్య సంకల్పోఽయత్నాంతరసాపేక్షః

భోగసామగ్రీసంకల్పత్వాదస్మదాదిసంకల్పవత్ । నచైవకారవిరోధః సంకల్పేనసామగ్ర్యయోగవ్యవచ్ఛేదేనసాఫల్యార్థత్వాత్ యత్నానంగీకారేభోగపుష్ట్యసిద్ధేశ్చేతిపూర్వపక్షార్థః। అత్రలోకవృత్తానుసరణంఫలం, సిద్ధాంతేతు విద్యాబలేనసంకల్పస్యైవభోగపుష్టికరత్వ సిద్ధిరితిభేదః । కించ యదిభోగసంకల్పానంతరమపియత్నాంతరసాధ్యానిమిత్తాపేక్షాస్యాత్ తదానిమిత్తప్రాప్తేఃప్రాగ్జాతసంకల్పస్యవంధ్యత్వంస్యాత్ భోగవిలంబాత్ తతస్సత్యసంకల్పశ్రుతేర్న యత్నాంతరాపేక్షేత్యాహ॥నిమిత్తాంతరమపీతి॥... ... ... ※

శ్రుతసత్యపిసంకల్పాదేవేతిశ్రవణేలోకవన్నిమిత్తాంతరాపేక్షాయుక్తా । యథాలోకేఽస్మదాదీనాంసంకల్పాత్ గమనాద్యాశ్చ పితాదిసంపత్తిర్భవత్యేవముక్తస్యాపిస్యాత్ ఏవందృష్టవిపరీతంనకల్పితంభవిష్యతి । సంకల్పాదేవేతితు రాజ్ఞ ఇవసంకల్పితార్థసిద్ధికరీంసాధనాంతరసామగ్రీం సులభామపేక్ష్యోచ్యతే।నచసంకల్పమాత్రసముత్థానాఃపిత్రాదయోమనోరథవిజృంభితవచ్చంచలత్వాత్ పుష్కలంభోగంసమర్పయితుంపర్యాప్నుయురిత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః । సంకల్పాదేవతు కేవలాత్ పిత్రాదిసముత్థానమితి । కుతః, తచ్ఛ్రుతేః ' సంకల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠంతీ'త్యాదికాహిశ్రుతిర్నిమిత్తాంతరాపేక్షాయాంపీడ్యేత, నిమిత్తాంతరమపితుయదిసంకల్పానువిధాయ్యేవస్యాత్, భవతు, నతుప్రయత్నాంతరసంపాద్యంనిమిత్తాంతరమిష్యతే । ప్రాక్సంపత్తేర్వంధ్యసంకల్పత్వప్రసంగాత్। నచశ్రుతిగమ్యేఽర్థేలోకవదితిసామాన్యతోదృష్టంక్రమతే।సంకల్పబలాదేవచైషాంయావత్ప్రయోజనంస్థైర్యోపపత్తిఃప్రాకృతసంకల్పవిలక్షణత్వాన్ముక్తసంకల్పస్య॥... ... ... ※

※ సూ॥౯॥అతఏవచానన్యాధిపతిః ※

అతఏవచావంధ్యసంకల్పత్వాదనన్యాధిపతిర్విద్వాన్ భవతి, నాస్యాన్యోఽధిపతిర్భవతీత్యర్థః । నహిప్రాకృతోపిసంకల్పయన్నన్యస్వామికత్వమాత్మనఃసత్యాంగతౌసంకల్పయతి।శ్రుతిశ్చైతద్దర్శయతి ' అథయఇహాత్మానమనువిద్యవ్రజంత్యేతాంశ్చసత్యాన్ కామాన్ తేషాంసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీ'తి ॥

※ సూ ॥౧౦॥అభావంబాదరిరాహహ్యేవమ్॥ ※

' సంకల్పాదేవాస్యపితరస్సముత్తిష్ఠంతీ'త్యతః శ్రుతేర్మనసస్తావత్ సంకల్పసాధనంసిద్ధం, శరీరేంద్రియాణిపునఃప్రాప్తైశ్వర్యస్యవిదుషస్సంతినసంతీతిసమీక్ష్యతే। తత్రబాదరిస్తావదాచార్యఃశరీరస్యేంద్రియాణాంచాభావంమహీయమానస్యవిదుషోమన్యతే । కస్మాత్, ఏవంహ్యాహామ్నాయః ' మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్రమతేయఏతేబ్రహ్మలోకే'ఇతియదిమనసాశరీరేంద్రియైశ్చవిహరేతమనసేతివిశేషణంనస్యాత్। తస్మాదభావశ్శరీరేంద్రియాణాంమోక్షే॥... ... ... ※

※ సూ॥౧౧॥భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్॥ ※

జైమినిస్త్వాచార్యోమనోవచ్ఛరీరస్యాపిసేంద్రియస్య భావంముక్తంప్రతి మన్యతే, యతః ' సఏకధాభవతిత్రిధాభవతీ'త్యాదినాఽనేకధాభావవికల్పమామనంతి । నహ్యనేకవిధతావినాశరీరభేదేనాంజసీస్యాత్।యద్యపినిర్గుణాయాంభూమవిద్యాయామయమనేకధాభావవికల్పఃపఠ్యతేతథాపివిద్యమానమే

న॥ నన్వీశ్వరాధీనస్యవిదుషఃకథంసంకల్పమాత్రాద్భోగసిద్ధిస్తత్రాహ ।అతఏవేతి ॥ ఈశ్వరధర్మఏవవిదుష్యావిర్భూత ఇతినసంకల్పభంగఇతిభావః ॥ ఇతిచతుర్థాధికరణమ్॥... ... ... ※

౧౦॥ఏవకారవత్ మనసేతివిశేషణేనఅన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాద్దేహాద్యభావఇతి పూర్వపక్షయతి॥※అభావంబాదరిరాహహ్యేవమితి※॥అత్రాప్రసివాదివివాదాత్ సంశయః, తత్రదేహాదయోనసంత్యేవసదాసంత్యేవేతిచపక్షద్వయంపూర్వపక్షః,కాలభేదేనేచ్ఛయాసంతినసంతిచేతిసిద్ధాంతపక్షోద్రష్టవ్యః, ఫలంతుతత్తచ్ఛ్రుతేర్ముఖ్యత్వమితివివేకః॥ ...॥౧౧॥

౧౨. ద్వాదశాహవదితి॥ 'య ఏవం విద్వాగ్ సస్సత్రముపయంతి' ఇత్యుపాయనచోదనాగమ్యస్యోపేతి ద్వాదశాహస్య సత్రత్వం, 'ఆసతే'తి 'చోపయంతీ'తి వా చోదితత్వం సత్రలక్షణమితి స్థితేః, తథా 'ద్వాదశాహం ప్రజాకామం యాజయే'దితి యజతిచోదనాదర్శనాత్ నియతకర్తృకత్వాపగమే పద్విరాత్రాదివదహీనత్వం చేత్యర్థః॥ ౧౩॥ ౧౪॥ ఇతి పంచమాధికరణమ్॥

౧౫॥ ప్రదీపవదావేశః॥ సంకల్పమాత్రనిర్మితదేహానుపజీవ్య తే మాభయథాదర్శనాత్ సంశయమాహ॥ భావమితి ॥ అనాదిలింగశరీరస్యైకస్మిన్నేవ శరీరే భావాన్నిర్మితానేకదేహేషు భోగాసిద్ధిః పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మత్వా సూత్రం వ్యాచష్టే ॥ యథేత్యాదినా । 'స ఏకధా త్రిధా పంచధే'త్యాదిశ్రుత్యా విదుష ఏవానేకధాభావ ఉక్తః, విద్వాంస్తు న దేహో నాపి చిన్మాత్రః కింతు లింగోపహితాత్మా । న చ తస్య లింగభేదం వినానేకత్వం సంభవతి। అతః శ్రుతిబలా

వేదం సగుణావస్థాయామైశ్వర్యం భూమవిద్యాస్తుతయే సంకీర్త్యత ఇత్యతస్సగుణవిద్యాఫలభావేనోపతిష్ఠత ఇత్యుచ్యతే॥ ... ... ❋

❋ సూ॥ ౧౨॥ ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ ❋

బాదరాయణః పునరాచార్యోఽత ఏవోభయలింగశ్రుతిదర్శనాదుభయవిధత్వం సాధు మన్యతే, యదా సశరీరతాం సంకల్పయతి తదా సశరీరో భవతి యదాత్వశరీరతాం తదాత్వశరీర ఇతి । సత్యసంకల్పత్వాత్ సంకల్పవైచిత్ర్యాచ్చ ద్వాదశాహవత్, యథా ద్వాదశాహస్సత్రమహీనశ్చ భవతి ఉభయలింగశ్రుతిదర్శనాత్, ఏవమిదమపీతి॥ ... ...❋

❋ సూ॥ ౧౩॥ తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః॥ ❋

యదా తనోస్సేంద్రియస్య శరీరస్యాభావస్తదా యథా సంధ్యే స్థానే శరీరేంద్రియవిషయేష్వవిద్యమానేష్వప్యుపలబ్ధిమాత్రా ఏవ పిత్రాదికామా భవంతి, ఏవం మోక్షేపి స్యుః, ఏవం హ్యేతదుపపద్యతే॥......❋

❋ సూ॥ ౧౪॥ భావే జాగ్రద్వత్॥ ❋

భావే పునస్తనోర్యథా జాగరితే విద్యమానా ఏవ పిత్రాదికామా భవంత్యేవముక్తస్యాప్యుపపద్యతే॥❋

❋ సూ॥ ౧౫॥ ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి॥ ❋

'భావం జైమినిర్వికల్పామననా'దిత్యత్ర సశరీరత్వం ముక్తస్యోక్తం తత్ర త్రిధాభావాదిష్వనేకశరీరసర్గే కిం నిరాత్మకాని శరీరాణి దారుయంత్రవత్ సృజ్యంతే కిం వా సాత్మకాన్యస్మదాదిశరీరవదితి భవతి వీక్షా। తత్రాత్మమనసోర్భేదానుపపత్తేరేకేన శరీరేణ యోగాదితరాణి నిరాత్మకానీత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే, ప్రదీపవదావేశ ఇతి । యథా ప్రదీప ఏకోఽనేకప్రదీపభావమాపద్యతే వికారశక్తియోగాత్ ఏవమేకోపి సన్ విద్వానైశ్వర్యయోగాదనేకభావమాపద్య సర్వాణి శరీరాణ్యావిశతి । కుతః, తథా హి దర్శయతి శాస్త్రమేకస్యానేకభావం 'స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పంచధా భవతి సప్తధా నవధే'త్యాది నైతద్దారుయంత్రోపమాభ్యుపగమేఽవకల్పతే నాపి జీవాంతరావేశే । న చ నిరాత్మకానాం శరీరాణాం ప్రవృత్తిస్సంభ

దేకస్యైవానాదిలింగస్యానేకదేహేషు ప్రదేశభేద ఏష్టవ్యః । యద్యపి మూలప్రదీపస్యావర్త్యంతరేషూత్పన్నదీపానాం చాత్యంతభేదోఽస్తి । లింగస్య తు దేహభేదకృతో భేదో న స్వతః, స్వతో లింగభేదే తదుపహితజీవభేదాదనుసంధానానుపపత్తేః, ఆగంతుకానేకలింగసృష్టావసత్కార్యవాదాపాతాచ్చ, తథాపి ప్రదీపత్వజాత్యైక్యేన వ్యక్త్యైక్యారోపాత్ దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోస్సామ్యం ద్రష్టవ్యం తథా చ యథా ప్రదీపోఽనేకవర్తిషు ప్రవిశతి ఏవం విద్యాయోగబలాత్ విద్వల్లింగస్య వ్యాపిత్వాదనేకదేహేషు యుగపదావేశ ఇతి సూత్రార్థః । విదుషోఽనేకధాత్వం శ్రుతమన్యథా న ఘటత ఇత్యాహ ॥నైతదితి ॥ ఇతశ్చ సాత్మకత్వమిత్యాహ ॥న చ నిరాత్మకానామితి ॥ యదనాదిమన ఏకదేహస్థం తదనుసారీణి దే

హాంతరస్థానిమనాంసిభవంతి తదవస్థానాత్తన్నియమ్యత్వసంభవాదిత్యత్రయోగశాస్త్రసమ్మతిమాహ॥ ఏషైవేతి॥నిర్మాణచిత్తాన్యస్మితామాత్రాత్ ప్రవృత్తిభేదేప్రయోజకంచిత్తమేకమనేకేషామితి భగవత్పతంజలినాసూత్రితం । యోగినోఽభిమానమాత్రాన్నిర్మాణచిత్తానినిర్మాణదేహేషుభవంతి, తేషాంనియామకమనాదిచిత్తమిత్యర్థః । ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యశంకామాహ ॥ కథంపునరితి ॥ సలిలవత్ సలిలఃస్వచ్ఛఇత్యర్థః ॥ ... ... ※

౧౬. 'నతుతద్ద్వితీయమస్తీ'తిక్వచిత్సుషుప్తిమధికృత్యోక్తం 'తత్కేనక'మిత్యాదిక్వచిన్ముక్తింప్రకృత్యోక్తం, ఏవం విశేషజ్ఞానాభావవచనంసుషుప్తిముక్త్యన్యతరాపేక్షంసగుణోపాసకస్య భోగోక్త్యానవిరుధ్యతే భిన్నవిషయత్వా దిత్యాహ ॥ స్వాప్యయేతి ॥ తత్రశ్రుతౌ, తదధికారవశాత్సుషుప్త్యాదిప్రకరణబలాదుక్తవచనానామన్యతరాపేక్షత్వమా

వతి । యత్త్వాత్మమనసోరైక్యాదనుపపత్తేరనేకశరీరయోగాసంభవఇతి । నైషదోషః, ఏకమనోఽనువర్తీనిసమనస్కాన్యేవాపరాణిశరీరాణి సత్యసంకల్పత్వాత్ స్రక్ష్యతి, సృష్టేషుచ తేషూపాధిభేదాదాత్మనోపిభేదేనాధిష్ఠాతృత్వంయోక్ష్యతే । ఏషైవచ యోగశాస్త్రేషుయోగినామనేకశరీరయోగప్రక్రియా ॥ కథంపునర్ముక్తస్యానేకశరీరావేశాదిలక్షణమైశ్వర్యమభ్యుపగమ్యతే యావతా 'తత్కేనకంవిజానీయాత్. నతుతద్ద్వితీయమస్తి. తతోఽన్యద్విభక్తంయద్విజానీయాత్ సలిలఏకోద్రష్టాద్వైతోభవతీ'తిచైవంజాతీయకాశ్రుతిర్విశేషవిజ్ఞానంవారయతీత్యతఉత్తరంపఠతి ॥ ... ※

——※ సూ. ॥ ౧౬. ॥ స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి ॥ ※——

స్వాప్యయఃసుషుప్తం 'స్వమపీతోభవతి తస్మాదేనంస్వపితీత్యాచక్షత'ఇతి శ్రుతేః । సంపత్తిఃకైవల్యం, 'బ్రహ్మైవసన్బ్రహ్మాప్యేతీ'తి శ్రుతేః । తయోరన్యతరామవస్థామపేక్ష్యైతద్విశేషసంజ్ఞాభావవచనం క్వచిత్ సుషుప్తావస్థామపేక్ష్యోచ్యతే క్వచిత్ కైవల్యావస్థాం । కథమవగమ్యతే, యతస్తత్రైవైతదధికారవశాదావిష్కృతం, 'ఏతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తి యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూ ద్యత్రసుప్తోనకంచనకామంకామయతే నకంచనస్వప్నం పశ్యతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః । సగుణవిద్యావిపాకస్థానంత్వేతత్ స్వర్గాదివదవస్థాంతరం యత్రైతదైశ్వర్యముపవర్ణ్యతేతస్మాదదోషః ॥ ... ... ※

——※ సూ. ॥ ౧౭ ॥ జగద్వ్యాపారవర్జంప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ॥ ※——

యేసగుణబ్రహ్మోపాసనాత్ సహైవమనసేశ్వరసాయుజ్యంవ్రజంతి కింతేషాంనిరవగ్రహమైశ్వర్యంభవత్యాహోస్విత్ సావగ్రహమితిసంశయః, కింతావత్ ప్రాప్తం నిరంకుశమేవైషామైశ్వర్యంభవితుమర్హతి 'ఆప్నోతిస్వారాజ్యం. సర్వేఽస్మైదేవాబలిమావహంతి. తేషాంసర్వేషులోకేషుకామచారోభవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఇత్యేవంప్రాప్తేపఠతి ॥ జగద్వ్యాపారవర్జమితి॥జగదుత్పత్త్యాదివ్యాపారంవర్జయిత్వాఽన్యదణిమాద్యాత్మకమైశ్వర్యంముక్తానాంభవితుమర్హతి, జగద్వ్యాపారస్తునిత్యసిద్ధస్యైవేశ్వరస్య । కుతః, తస్యతత్రప్రకృతత్వాదసన్నిహితత్వాచ్చేతరేషాం । పరఏవహీశ్వరోజగ

విష్కృతం, హియతస్తతోఽవగమ్యతఇత్యర్థః । అత్రసముత్థానాదివాక్యంముక్తివిషయంయత్రసుప్తఇతిసుషుప్తివిషయమితివిభాగః ॥ఇతిషష్ఠాధికరణమ్. ... ... ※

౧౭. ※జగద్వ్యాపారవర్జం※ ॥ సంకల్పాదేవేత్యాదినోక్తైశ్వర్యస్యజగత్సృష్ట్యాదివ్యతిరిక్తవిషయత్వేనా[illegible]దాత్ సంగతిః ఉభయథాదర్శనాత్సంశయః । ఈశ్వరనానాత్వం పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేతు విద్యాయోగినామీశ్వరనియమ్యత్వాదేకస్యనిత్యసిద్ధేశ్వరస్యైవజగత్కర్తృత్వసిద్ధిరితివివేకః । ప్రళయాత్ సర్గసమయే యస్యేక్షణపూర్వంకర్తృత్వంశ్రుతౌప్రకృతంతస్యైవనియంతృత్వాదిజగద్వ్యాపారః ।నహ్యుపాసకానాం దేహంవినేక్షణంసంభవతి

కించేశ్వరస్య నిత్యసిద్ధత్వాత్ శబ్దైకసమధిగమ్యత్వాచ్చ జగత్స్రష్టృత్వం యుక్తం, న తు తత్ప్రసాదలబ్ధసిద్ధీనాం జీవానామిత్యాహ ॥ నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చేతి ॥ కించ విదుషాం సమప్రాధాన్యే మిథో విరోధః, ఏకం ప్రత్యనేకేషాం గుణత్వే త్వేక ఏవేశ్వర ఇత్యాహ ॥ సమనస్కత్వాదితి ॥ *

౧౮. ఆధికారికేతి యోజయత్యాదిత్యాదీనిత్యాధికారికః, స చాసౌ మండలస్థశ్చ తత్ప్రాప్త్యుక్తేరిత్యర్థః ॥ మనసస్పతిమ్

ద్వ్యాపారేఽధికృతః తమేవ ప్రకృత్యోత్పత్త్యాద్యుపదేశాన్నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చ । తదన్వేషణవిజిజ్ఞాసనపూర్వకమితరేషామణిమాద్యైశ్వర్యం శ్రూయతే, తేనాసన్నిహితాస్తే జగద్వ్యాపారే । సమనస్కత్వాదేవ చైషామనైకమత్యే కస్యచిత్ స్థిత్యభిప్రాయః కస్యచిత్ సంహారాభిప్రాయ ఇత్యేవం విరోధోఽపి కదాచిత్ స్యాత్ । అథ కస్యచిత్ సంకల్పమన్వన్యస్య సంకల్ప ఇత్యవిరోధః సమర్థ్యేత, తతః పరమేశ్వరాకూతతంత్రత్వమేవేతరేషామితి వ్యవతిష్ఠతే ॥ *

సూ. ॥ ౧౮ ॥ ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః ॥

అథ యదుక్తం 'ఆప్నోతి స్వారాజ్యమ్' ఇత్యాదిప్రత్యక్షోపదేశాన్నిరవగ్రహమైశ్వర్యం విదుషాం న్యాయ్యమితి తత్పరిహర్తవ్యం, అత్రోచ్యతే । నాయం దోషః ఆధికారికమండలస్థోక్తేః । ఆధికారికో యః సవితృమండలాదిషు విశేషాయతనేష్వవస్థితః పరమేశ్వరః తదాయత్తైవేయం స్వారాజ్యప్రాప్తిరుచ్యతే యత్కారణమనంతరమ్ 'ఆప్నోతి మనసస్పతిమ్' ఇత్యాహ । యో హి సర్వమనసాం పతిః పూర్వసిద్ధ ఈశ్వరః తం ప్రాప్నోతీత్యేతదుక్తం భవతి, తదనుసారేణైవ చానంతరమ్ 'వాక్పతిశ్చక్షుష్పతిః శ్రోత్రపతిర్విజ్ఞానపతిశ్చ భవతి' ఇత్యాహ । ఏవమన్యత్రాపి యథాసంభవం నిత్యసిద్ధేశ్వరాయత్తమేవేతరేషామైశ్వర్యం యోజయితవ్యమ్ ॥ *

సూ. ॥ ౧౯ ॥ వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ ॥

వికారావర్త్యపి చ నిత్యముక్తం పారమేశ్వరం రూపం న కేవలం వికారమాత్రగోచరం సవితృమండలాద్యధిష్ఠానమ్ । తథా హ్యస్య ద్విరూపాం స్థితిమాహామ్నాయః 'తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి' ఇత్యేవమాదిః । న చ తన్నిర్వికారం రూపమితరాలంబనాః ప్రాప్నువంతీతి శక్యం వక్తుమ్, అతత్క్రతుత్వాత్తేషామ్ । అతశ్చ యథైవ ద్విరూపే పరమేశ్వరే నిర్గుణం రూపమనవాప్య సగుణ ఏవావతిష్ఠంతే ఏవం సగుణేఽపి నిరవగ్రహమైశ్వర్యమనవాప్య సావగ్రహ ఏవావతిష్ఠంత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ *

సూ. ॥ ౨౦ ॥ దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే ॥

దర్శయతశ్చ వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః శ్రుతిస్మృతీ 'న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం నేమా

ర్యమండలాంతస్థః పరమాత్మా 'తత్సవితుర్వరేణ్యం - ధియో యో నః ప్రచోదయాత్' ఇతి శ్రుతేః । తథా చ యది పూర్వం నిరంకుశం స్వారాజ్యముక్తం స్యాత్ తర్హీశ్వరస్యాగ్రే ప్రాప్త్యభావాన్న బ్రూయాదతో భోగే స్వారాజ్యం న జగజ్జన్మాదిష్వితి భావః । వాక్పతిత్వాదికమపీశ్వరాధీనమేవేత్యాహ ॥ తదనుసారేణేతి ॥ ఉక్తం న్యాయం కామచారాదివాక్యేష్వతిదిశతి ॥ ఏవమితి ॥ *

౧౯. జగద్వ్యాపారస్యోపాసకప్రాప్త్యై తదుపాస్యనిష్ఠత్వాత్ సంకల్పసిద్ధ్యాదివదిత్యాశంక్యోపాస్యస్థనిర్గుణస్వరూపే వ్యభిచారమాహ ॥ వికారావర్తి చేతి ॥ *

౨౦. నిర్గుణస్వరూపే ప్రమాణమాహ ॥ దర్శయతశ్చేతి ॥ యథా జ్ఞానాభావాన్నిర్గుణం న ప్రాప్తం తథా ధ్యానాభావా

జ్జగత్సృష్ట్యాదిన ప్రాప్యతే। ధ్యానాభావశ్చ విద్యభావాదితి భావః॥......*

౨౧॥ తముపాసకం బ్రహ్మలోకంగతమాహ హిరణ్యగర్భః, మయా ఖల్విమా ఆపః అమృతరూపా ...ంతే భుజ్యంతే తవాప్యసౌ లోకోఽమృతోదకలక్షణ ఇత్యర్థః। శ్రుత్యంతరమాహ ॥సయథేతి॥ భోగసామ్యే దృష్టాంతో యథేత్యర్థః। తేనో ఇత్యుశబ్దోఽప్యర్థః। సలోకతామపీత్యన్వయః। సాయుజ్యం సమానదేహత్వం క్రమేణ ముక్తిర్వా। శాస్త్రస మాప్తిం సూచయన్ సూత్రకారం పూజయతి॥భగవానితి॥ భగవత్త్వం సర్వజ్ఞత్వం సూత్రద్వారా శిష్యాణామాచారే స్థాపనాదాచార్యత్వం బాదరాయణపదేన బదరికాశ్రమవాసోక్త్యా నిత్యసర్వజ్ఞస్య పరమగురోర్నారాయణస్య ప్రసాదద్యోతనాత్తత్ప్రణీతశాస్త్రే నిరవద్యతాముద్ద్యోతయతి॥......*

౨౨॥ సగుణవిద్యాయాస్సాతిశయఫలత్వేపి తతో నిర్గుణవిద్యాయా నావృత్తిరిత్యాహ॥అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాదితి ॥ యే బ్రహ్మలోకంగచ్ఛంతి తే తం ప్రాప్య నావర్తంత ఇతి సంబంధః ।లోకంవిశినష్టి ॥ యస్మిన్నితి॥ఇతోఽస్మాత్పృథివీలోకాత్ తృతీయస్యాం దివి యో బ్రహ్మలోకస్తస్మిన్నర ఇతి ణ్య ఇతి చార్ణవతుల్యౌ సుధాహ్రదావిత్యర్థః। ఐరమ

విద్యుతో భాంతి కుతోఽయమగ్ని'రితి 'న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావక' ఇతి చ తదేవం వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః ప్రసిద్ధమిత్యభిప్రాయః॥......*

సూ॥౨౧॥ భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ

ఇతశ్చ న నిరంకుశం వికారాలంబనానామైశ్వర్యం యస్మాద్భోగమాత్రమేషామనాదిసిద్ధేనేశ్వరేణ సమానమితి శ్రూయతే తమాహ 'ఆపో వై ఖలు మీయంతే లోకోఽసా'వితి 'స యథైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవంతి ఏవం హైవంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవంతి తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతీ'త్యాది భేదవ్యపదేశలింగేభ్యః ॥ నన్వేవం సతి సాతిశయత్వాదంతవత్త్వమైశ్వర్యస్య స్యాత్తతశ్చైషామావృత్తిః ప్రసజ్యేతేత్యత ఉత్తరం భగవాన్ బాదరాయణ ఆచార్యః పఠతి ॥......*

సూ॥౨౨॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్

నాడీరశ్మిసమన్వితేనార్చిరాదిపర్వణా దేవయానేన పథా యే బ్రహ్మలోకం శాస్త్రోక్తవిశేషణం గచ్ఛంతి 'యస్మిన్నరశ్చ హ వై ణ్యశ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి యస్మిన్నైరమ్మదీయం సరో యస్మిన్నశ్వత్థస్సోమసవనో యస్మిన్నపరాజితా పూర్బ్రహ్మణో యస్మింశ్చ ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మ' యశ్చానేకధా మంత్రార్థవాదాదిప్రదేశేషు ప్రపంచ్యతే తం తే ప్రాప్య న చంద్రలోకాదివద్భుక్తభోగా ఆవర్తంతే' । కుతః, 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి' 'తేషాం న పునరావృత్తిః' 'ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంతే' 'బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తతే' ఇత్యాది శబ్దేభ్యః అంతవత్త్వేపి త్వైశ్వర్యస్య యథాఽనావృత్తిః తథా వర్ణితం 'కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పర'మిత్యత్ర । సమ్యగ్దర్శనవిధ్వస్తతమసాం తు నిత్యసిద్ధనిర్వాణపరాయణానాం సిద్ధైవానావృత్తిః । త

న్నమయం, మదీయం మదకరం సరః, సోమసవనః అమృతవర్షీ । యద్యపి తేషామిహ పునరావృత్తిరిమం మానవమితి చ శ్రుతిష్విహేమమితి విశేషణాదస్మిన్కల్పే బ్రహ్మలోకంగతానాం కల్పాంతరే ఆవృత్తిర్భాతి, తథాపీశ్వరోపాస్తిం వినా పంచాగ్నివిద్యాశ్వమేధదృఢబ్రహ్మచర్యాదిసాధనైర్యే గతాస్తేషాం తత్త్వజ్ఞాననియమాభావాదావృత్తిస్స్యాత్, యే తు దహరాదీశ్వరోపాస్త్యా గతాస్తేషాం సగుణవిద్యాఫలత్వేపి నిరవగ్రహేశ్వరానుగ్రహలబ్ధాత్మజ్ఞానాన్ముక్తినియమ ఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ అంతవత్త్వేపీత్వితి ॥ నన్వత్ర సూత్రకృతా సగుణవిదామేవానావృత్తిరుక్తా న నిర్గుణవిదాం తత్ర కో హేతురిత్యాశంక్య తేషామావృత్తిశంకాభావాదిత్యాహ ॥ సమ్యగితి ॥ తదాశ్రయణే నేతి గుణవిదామావృత్తిప్రాప్తౌ సమ్యగ్దర్శనాశ్రయణేనైవానావృత్తిస్సాధితా అతస్స్వతః ఏవ సమ్యగ్దర్శినామావృత్తిశంకా నేతి కిము వాచ్యమిత్యర్థః । య

త్రాధ్యాయసమాప్తిస్తత్రపదమాత్రస్యాభ్యాసో దర్శితః, ఇహ సూత్రస్యైవాభ్యాసాత్ శాస్త్రసమాప్తిర్ద్యోత్యత ఇత్యాహ ॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి ॥ ఏవంసమన్వయోక్త్యాబ్రహ్మాత్మైక్యస్య వేదాన్త ప్రమాణకత్వమవధారయితుం వాక్యార్థజ్ఞానేస్మృతితర్కాది సర్వప్రకారవిరోధఃపరిహృతః, సాధనసంపత్తిశ్చ దర్శితా, తస్మాద్వివేకాదిసాధనసంపన్నస్య శ్రవణాద్యావృత్తినిరస్తసమస్త ప్రతిబన్ధస్యాఖండాత్మబోధాత్ సమూలబన్ధధ్వంసేసత్యావిర్భూతనిష్కళంకానన్త స్వప్రకాశ చిదానందాత్మనావస్థానమితిసిద్ధమ్ ॥ ఇతిసప్తమాధికరణమ్. ❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋❋

దాశ్రయణేనైవహి సగుణశరణానామప్యనావృత్తిసిద్ధిరితి। 'అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దా'ది
తిసూత్రాభ్యాసశ్శాస్త్రపరిసమాప్తిందర్శయతి॥..............................❋

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాద శిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పూజ్యపాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
సమాప్తమిదంబ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రమ్.

నానావిధగ్రంథజాతం వీక్ష్య సమ్యగ్యథామతి । శారీరకస్య భాష్యస్య కృతావ్యాఖ్యానతాంముదే ॥అంతర్యామిజగత్సాక్షీ సర్వకర్తారఘూద్వహః । అతోఽత్రదోషోఽశంక్యస్స్వాన్యదేశహ్యేవేతి శాసనాత్ ॥ వక్షస్యక్ష్ణోశ్చపార్శ్వేకరతలయుగళేకౌస్తుభాభాం దయాంచ సీతాంకోదండదీక్షామభయవరయుతాం వీక్ష్యరామాంగసంగః । స్వస్వాః క్వస్యాదితీత్థం హృదికృతమననాభాష్యరత్నప్రభేయంస్వాత్మానంద్వైకలుబ్ధా రఘువరచరణాంభోజయుగ్మంప్రపన్నా ॥ ......❋

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమద్గోపాలసరస్వతీపూజ్యపాదశిష్య
శ్రీగోవిందానందభగవత్కృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయామ్
భాష్యరత్నప్రభాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్యచతుర్థఃపాదః.

అధ్యాయశ్చసమాప్తః.

శాస్త్రంచసమాప్తమ్.

శ్రీగణాధిపతయేనమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

సుచరితపరిపాకైశ్శుద్ధసత్త్వప్రధానైః ప్రశమితభవఖేదైర్ముక్తసంఘైరుపాస్యం । శ్రుతిశతనుతకీర్తిం సచ్చిదానందమూర్తిం పరమపురుషమాద్యం భావయేఽభీష్టసిద్ధ్యై ॥ ౧ ॥ ఆత్మావబోధవిధురం ప్రసమీక్ష్య లోకముద్ధర్తుమాదృతమనా నిగమార్థసారం । నిశ్చిత్య సూత్రనిచయం రచయాంచకార శ్రీబాదరాయణమునిర్భువనైకమాన్యః ॥ ౨ ॥ దుర్యుక్తిప్రథనప్రశస్తవిభవైర్బౌద్ధాద్యసద్వాదిభిః ప్రత్యూహ్యస్పరమాత్మనిర్మలధియామాత్మావబోధాప్తయే । యశ్శారీరకసూత్రభాష్యమనఘం చక్రే కృపాసాగరస్సోయం సర్వయతిప్రభుర్విజయతే శ్రీశంకరార్యో గురుః ॥ ౩ ॥ భువనైకమాన్యచరితం సూత్రకృతం చ ప్రణమ్య భాష్యకృతం । రచయతి సుబ్రహ్మణ్యో రమ్యాం భాష్యార్థరత్నసన్మాలాం ॥ ౪ ॥ సత్యజ్ఞానసుఖాత్మా కేనాయం శోకసాగరే మగ్నః । ఇత్యాలోచ్య యతీంద్రః ప్రాగధ్యాసం ప్రదర్శయామాస ॥ ౫ ॥ ఆత్మానాత్మాధ్యాసే వివేకవిజ్ఞానమర్థవద్భవతి । రజతేదమంశయోరివ సయుజ్యతే స్యాద్యదా తయోరైక్యం ॥ ౬ ॥ ఖ్యాతౌ హి యుష్మదస్మత్ప్రతీతిగౌ విషయవిషయిణౌ లోకే । తిమిరప్రకాశయోరివ విరుద్ధయోస్స్యాత్కథం తయోరైక్యం ॥ ౭ ॥ అధ్యాసమూలమైక్యం క్రియోత్థసంస్కారమామనంతి యతః । తదభావాన్నాధ్యాసో న చ విషయో న ప్రయోజనం వాపి ॥ ౮ ॥ తదనుగ్రహప్రవృత్తో హ్యధికారీ దుర్లభో హి తదసత్త్వే । తస్మాదధ్యాసకథా శాస్త్రారంభే వృథేతి చేన్నైవం ॥ ౯ ॥ ఐక్యానుభూతిజనితస్సంస్కారోధ్యాసకారణం నాన్యః । కథమన్యథా హి లోకే నీలం వ్యోమేతి విభ్రమో భవతి ॥ ౧౦ ॥ యుష్మత్ప్రత్యయగోచరవిషయస్య చ విషయవృత్తిధర్మాణాం । విషయిణి చిదాత్మకేఽస్మత్ప్రత్యయగమ్యే హి యోఽయమధ్యాసః ॥ ౧౧ ॥ యశ్చాపి విషయితద్ధర్మాణాం చ విపర్యయేణ విషయేఽస్మిన్ । అధ్యాసః కిల యద్యపి మిథ్యైవ న చైష భవతి పరమార్థః ॥ ౧౨ ॥ ఇతి సత్యామిహ తథాపి హ్యన్యోన్యస్మిన్ పరస్పరాత్మత్వం । ఇతరేతరావివేకేనాధ్యస్యావివిక్తయోర్ద్వయోరనయోః ॥ ౧౩ ॥ స్వార్థధర్మధర్మిణోః కిల మిథ్యాజ్ఞానావలంబనాయత్తః । సత్యానృతే హి మిథునీకృత్యాహమిదం మమేదమిత్యేషః ॥ ౧౪ ॥ నైసర్గికో హి లోకవ్యవహారః ప్రథిత ఏవ సర్వేషాం । అధ్యాసస్యైతస్య చ లక్షణమేవంవిధం హి కథయంతి ॥ ౧౫ ॥ యః పూర్వదర్శనాహితసంస్కారకృతావలంబనోఽన్యత్ర । అవభాస్యోఽన్యగతానాం ధర్మాణాం లక్షణం భవేత్తత్త్వం ॥ ౧౬ ॥ కార్యాధ్యాసస్యైవ హి లక్షణమత్రోపవర్ణితం భాష్యే । యస్మాదనర్థహేతుః కార్యాధ్యాసో న కారణాధ్యాసః ॥ ౧౭ ॥ ఉభయానుగతం లక్షణమన్యత్రాన్యావభాస ఏవ స్యాత్ । ఏతచ్చ సర్వథాపి త్వన్యస్యేత్యత్ర దర్శితం భాష్యే ॥ ౧౮ ॥ అర్థాధ్యాస ఇతీమం జ్ఞానాధ్యాస ఇతి వర్ణయంత్యార్యాః । రజతం హి శుక్త్యవిద్యాపరిణామశ్శుక్తికాతలే భవతి ॥ ౧౯ ॥ విజ్ఞాయతే హి తచ్చావిద్యావృత్త్యైవ న పునరన్యేన । అర్థాధ్యాసో యచ్చావిద్యాపరిణామభూతమిహ రజతం ॥ ౨౦ ॥ జ్ఞానాధ్యాసస్తస్యావభాసకాజ్ఞానవృత్తిరేవ స్యాత్ । తమిమమనిర్వచనీయఖ్యాతిం వేదాంతినో హి కథయంతి ॥ ౨౧ ॥ సత్త్వే బాధాయోగాత్తస్యాసత్త్వే ప్రతీత్యయోగాచ్చ । అన్యత్ర తస్య సత్త్వే త్వపరోక్షత్వం చ సన్నికృష్టత్వం ॥ ౨౨ ॥ తత్రానుపపన్నం స్యాత్తేనానిర్వాచ్యతాస్య యుక్తైవ । యే కేచిదన్యథాత్మఖ్యాతిం కిల వర్ణయంతి కాణాదాః ॥ ౨౩ ॥ బౌద్ధాశ్చ తత్ప్రదర్శితలక్షణమేవం ప్రదర్శితం భాష్యే । తం కేచిదన్యధర్మాధ్యాసోఽన్యత్రేతి తస్య చార్థోఽయం ॥ ౨౪ ॥ సాదృశ్యాదినిమిత్తాచ్ఛుక్త్యాదౌ యత్ప్రతీయతే రజతం । స్వావయవధర్మభూతం శుక్తావారోప్యతే న చాస్యదితి ॥ ౨౫ ॥ యో బుద్ధిరూప ఆత్మా రజతత్వాద్యా భవంతి తద్ధర్మాః । బాహ్యేఽర్థే శుక్త్యాదావారోప్యంతే త ఏవ నాన్య ఇతి ॥ ౨౬ ॥ అపరోక్షసన్నికృష్టత్వాభ్యాం పక్షద్వయం చ యుక్తిసహం । అఖ్యాతివాదినః కిల గురవోఽధ్యాసం హి వర్ణయంత్యేవం ॥ ౨౭ ॥ యత్ర యదధ్యాస ఇతి ప్రవాద ఉపలభ్యతే హి లోకేఽస్మిన్ । స చ వస్తునోర్వివేకాగ్రహణనిమిత్తో హి సద్ధియోరపి చ ॥ ౨౮ ॥ తన్మూలకోఽవిశిష్టవ్యవహారో రజతమిదమిహాస్తీతి । సోఽయమిహాధ్యాసస్స్యాదిత్యధ్యాసం హి వర్ణయంత్యేతం ॥ ౨౯ ॥ తత్ర విశిష్టవ్యవహారాదధ్యాసో విశిష్టవిషయస్స్యాత్ । యది న విశిష్టాధ్యాసో వ్యవహారశ్చేదృశో విలుప్యేత ॥ ౩౦ ॥ జగదేతదఖిలమసదితి వదం

త్యసఖ్యాతివాదిమాధ్యమికాః । అధ్యాసస్యాస్యపున స్తదనుమతంలక్షణంభ వేదిత్థం ॥ ౩౧ ॥ యత్రయదధ్యాసఇతి ప్రవదంతిజనా స్తమేతమధ్యాసం । విపరీతధర్మకల్పనరూపత్వంవర్ణయంతి తేతస్య ॥ ౩౨ ॥ అత్యంతాసతఏవహిజగతస్సద్రూపకల్పనాపేతి । సర్వప్రమాణబాధితమసారతరతర్కజాలసందృబ్ధం ॥ ౩౩ ॥ యద్యప్యేతదథాపిచనబాధకంకథమపీహతద్భవతి । అన్యస్యచాన్యధర్మావభాసతారూపలక్షణంహీదం ॥ ౩౪ ॥ స్యాత్సర్వవాదిసంప్రతిపన్నమవాంతరమతప్రభేదేఽపి । తస్మాల్లక్షణసత్త్వాదధ్యాసేనేహ బాధకంకిమపి ॥ ౩౫ ॥ లోకేహిశుక్తికేయంరజతవదవభాసతేతథాచంద్రః । ఏకోఽపిసద్వితీయవదవభాసతఇతితుసుప్రసిద్ధమిదం ॥ ౩౬ ॥ ననువిషయస్యచతద్గతధర్మాణాంయశ్చవర్ణితోఽధ్యాసః । సచకథమవిషయభూతేప్రత్యగ్వస్తునిసమంజసోభవతి ॥ ౩౭ ॥ లోకేహిసన్నికృష్టేవిషయేధ్యస్యతికిలాపరంవిషయం । ఆత్మానసన్నికృష్టోనచయుష్మత్ప్రత్యయస్యవిషయోఽపి ॥ ౩౮ ॥ శుక్త్యాదయోహియుష్మత్ప్రత్యయవిషయాశ్చసన్నికృష్టాశ్చ । తత్రచరజతాదీనామధ్యాసోయుక్తఏవనేహతథా ॥ ౩౯ ॥ యుష్మత్ప్రతీత్యపేతేప్రత్యగ్రూపేఽభవేన్నవిషయత్వం । తస్మాదధ్యాసోఽయంతత్రానుపపన్నఇతితునాశంక్యం ॥ ౪౦ ॥ యస్మాదిహాయమాత్మానతావదత్యంతమవిషయోభవతి । అస్మత్ప్రత్యయవిషయ స్తథా పరోక్షశ్చ దృశ్యతే సోఽయం ॥ ౪౧ ॥ అస్మత్ప్రతీతి జనితావిద్యా సంశయవృత్తిఫలభాక్త్వాత్ । విషయత్వమౌపచారిక మాశ్రితమధ్యాసకారణం తత్స్యాత్ ॥ ౪౨ ॥ అధ్యసితవ్యం విషయాంతరమింద్రియసన్నికృష్టవిషయఇతి । భవతినకశ్చిన్నియమోయస్మాదత్రహి విపర్యయోదృష్టః ॥ ౪౩ ॥ తలమలినతాదిధర్మాన్నధ్యస్యంత్యంబరేప్యనధ్యక్షే । బాలానతచ్చవిషయో నచేంద్రియేణాపి సన్నికృష్టంస్యాత్ ॥ ౪౪ ॥ అవిరుద్ధస్తద్వదసావధ్యాసఃప్రత్యగాత్మచైతన్యే । అధ్యాసముక్తలక్షణమేవావిద్యాం వదంతివిద్వాంసః ॥ ౪౫ ॥ విద్యామాహుర్యత్తుస్వరూపనిర్ధారణంవివేకేన । యత్రయదధ్యాసస్స్యాద్దోషేణగుణేనతత్కృతేనపునః ॥ ౪౬ ॥ వస్త్వణుమాత్రేణాపిచనహిసంబధ్యేతకల్పితత్వేన । ఏతమవిద్యాసంజ్ఞం చిజ్జడయోఃకిలపరస్పరాధ్యాసం ॥ ౪౭ ॥ ఆలంబ్యమానమేయవ్యవహారాస్సర్వఏవసంవృత్తాః । తద్వచ్ఛాస్త్రాణివిధిప్రతిషేధవిమోక్షతత్పరాణిస్యుః ॥ ౪౮ ॥ ననుకథమవిద్యావద్విషయాణ్యేవహిప్రమాణాని । ప్రత్యక్షాదీనితథాశాస్త్రాణిస్యురితినపునరాశంక్యం ॥ ౪౯ ॥ దేహేష్వపిచేంద్రియాదావహంమమాధ్యాసవర్జితస్యపునః । నైవోపపద్యతేహిప్రమాతృతాసంప్రసాదసమయఇవ ॥ ౫౦ ॥ యదినప్రమాతృతాస్యాత్తదాప్రమాణప్రవృత్తిరపినస్యాత్ । భవతిప్రత్యక్షాదివ్యవహారోనేంద్రియాణ్యనాదాయ ॥ ౫౧ ॥ నైవవినాధిష్ఠానంవ్యాపారఃక్వచిదపీంద్రియాణాంస్యాత్ । వ్యాప్రియతేనహికశ్చిద్దేహేనాత్మాభిమానరహితేన ॥ ౫౨ ॥ నైతస్మిన్సర్వస్మిన్నసత్యసంగాత్మనఃప్రమాతృత్వం । నైవప్రమాతృభావంవినాప్రమాణప్రవృత్తిరిహదృష్టా ॥ ౫౩ ॥ తస్మాత్ప్రత్యక్షాదిప్రమాణజాలానియానిశాస్త్రాణి । సర్వాణ్యేవావిద్యావద్విషయాణీతియుక్తమేవైతత్ ॥ ౫౪ ॥ పశ్వాదీనాంహియథావ్యవహారోఽధ్యాసమూలకోదృష్టః । విదుషామపిభవతితథావ్యవహారోఽధ్యాసమూలకస్సకలః ॥ ౫౫ ॥ దండోద్యతకరమభిముఖమాయాంతంపురుషమేకమాలక్ష్య । ఇచ్ఛతిహంతుమసావితిభీతాఃపశవోద్రుతంపలాయంతే ॥ ౫౬ ॥ కరవినిహితహరితతృణంపురుషందృష్ట్వాతినికటమాయాంతి । వ్యుత్పన్నచేతసోఽపిహిపురుషాలోకేతథోపలభ్యంతే ॥ ౫౭ ॥ ఆక్రోశతోనితాంతంఖడ్గధరాన్క్రూరదృష్టిసంవలితాన్ । బలవతఉపలభ్యతేభీతాఏవహిపునర్నివర్తంతే ॥ ౫౮ ॥ తద్విపరీతాన్పురుషానాలక్ష్యచతాన్ప్రతిప్రవర్తంతే । తస్మాద్వ్యవహారోఽసౌసర్వోఽప్యధ్యాసమూలఇతియుక్తం ॥ ౫౯ ॥ పశ్వాదయోహియద్వదధ్యాసంప్రకటయంతినపరేషు । వాగాద్యపాటవేనాథాపిసమంభవతికార్యముభయత్ర ॥ ౬౦ ॥ అధ్యాసకార్యభూతోవ్యవహారోయాదృశఃపశూనాంస్యాత్ । వ్యుత్పత్తిమతాంపుంసాంవ్యవహారస్తాదృశోహితత్కాలే ॥ ౬౧ ॥ నిర్ణీయతేసచాయంవ్యవహారోఽధ్యాసజనితఏవేతి । వ్యవహారేశాస్త్రీయేయద్యపియోబుద్ధిపూర్వకారీస్యాత్ ॥ ౬౨ ॥ సహినాధిక్రియతేపరలోకగతింస్వాత్మనోఽపరిజ్ఞాయ । పరలోకగతిపరిజ్ఞానందేహాన్యాత్మవిషయవిజ్ఞానాత్ ॥ ౬౩ ॥ తేనచదేహవివిక్తాత్మజ్ఞానంకర్మహేతురితివాచ్యం । తద్వ్యవహారస్యాధ్యాసాధీనత్వంకథంభవేదితిచేత్ ॥ ౬౪ ॥ కర్మణిదేహవిభిన్నాత్మజ్ఞానంకేవలంభవేజ్జనకం । నైవాత్మతత్త్వగోచరమపివిజ్ఞానంహితత్రజనకంస్యాత్ ॥ ౬౫ ॥ అశనాయాదివివర్జితమపివేదాంతైకసమధిగమ్యంచ । బ్రహ్మక్షత్రవిభేదాపేతమసంసారిచాత్మతత్త్వంహి ॥ ౬౬ ॥ తద్విజ్ఞానంయదిదంకర్మణ్యధికారకారణంనభవేత్ । కర్మణ్యధికారేనహియథోక్తతత్త్వావగత్య

పేక్షాస్తి ॥ ౬౭ ॥ ప్రత్యుతయథోక్తతత్వజ్ఞానాత్కర్మాధికారభంగస్స్యాత్ । ప్రాగాత్మతత్త్వబోధాత్ప్రవర్తమానం హిశాస్త్రమఖిలమపి ॥ ౬౮ ॥ యదిదమవిద్యావద్విషయత్వంతన్నాతివర్తతేతద్ధిః । యానిచకర్మపరాణిహిశాస్త్రాణి బ్రాహ్మణోయజేతేతి ॥ ౬౯ ॥ తాన్యాత్మనివర్ణాశ్రమవయోవిశేషాదివిషయమధ్యాసం । ఆశ్రిత్యహిప్రథంతేనకదాచి దిమానివైపరీత్యేన ॥ ౭౦ ॥ తస్మాద్వ్యవహారోయంసకలోప్యధ్యాసజనితఇతిసిద్ధం। అధ్యాసోయమతస్మింస్తద్బుద్ధిరితిప్రపం చితంపూర్వం॥ ౭౧ ॥ సోయంహిపుత్రభార్యాదిషువికలేషుచతథైవసకలేషు । దృష్టోహిబాహ్యధర్మాధ్యాసోవికలోహ మితిసకలఇతిచ॥ ౭౨ ॥ ఏవంహిదేహధర్మాధ్యాసఃకృష్ణఃకృశోహమితిదృష్టః। ఇంద్రియధర్మాధ్యాసోమూకఃక్లీబోహమితిచ కాణఇతి ॥ ౭౩ ॥ బధిరోహమంధఇత్యప్యంతఃకరణస్థకర్మజాతమపి । కామాదికంతథైవాధ్యస్యతిహిప్రత్యగాత్మచైతన్యే॥ ౭౪ ॥ ఏవమహంప్రత్యయినంతదాశ్రయంస్వప్రచారసాక్షిణిచ । ప్రత్యగాత్మన్యధ్యస్యప్రత్యగాత్మానంతమేతమాత్మానం ॥ ౭౫ ॥ అంతఃకరణాదిష్వధ్యస్యతికిలతద్విపర్యయేణాపి । ఇతిసిద్ధోధ్యాసోయంలక్షణసంభావనాప్రమాణాంతైః॥ ౭౬ ॥సక లానుభూతసిద్ధస్సామగ్రీసహకృతోయమధ్యాసః । విషయఫలసిద్ధిహేతుశ్శాస్త్రారంభేస్యవర్ణనంనవృథా ॥ ౭౭ ॥ చిర కాలసంప్రవృత్తఃసర్వానర్థైకసాధనంహిపరం । సోయమనంతోధ్యాసఃపుంసామాత్మైక్యవిస్మృతౌహేతుః ॥ ౭౮ ॥ తస్యచమూలోచ్ఛేదేవిశుద్ధమాత్మైక్యమంతికేభాతి । వేదాంతార్థవిచారస్తన్నిర్ధారకారణంపరంభవతి ॥ ౭౯ ॥ ఇతిమ నసిసకలమర్థంసమ్యఙ్నిశ్చిత్యసూత్రకారోసౌ । చక్రేశాస్త్రారంభేవిచారకర్తవ్యతాపరంసూత్రం॥ ౮౦ ॥ ******

౧॥సూ॥అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా॥

విషయఫలయోస్సతోరప్యధికారీనాస్తిచేద్వృథాశాస్త్రం । తత్రాధికారిణ్యర్థౌవధికార్యర్థౌప్రదర్శితౌము నినా ॥ ౮౧ ॥ ఆనంతర్యార్థోసావథశబ్దోనాన్యమర్థమాచష్టే । అతఇతిశబ్దోహేతుంకర్మఫలానిత్యతాంప్రసంజయ తి ॥ ౮౨ ॥ మిళితౌద్వావప్యేతౌసాధనసంపన్నమర్థినంబ్రూతః । నిత్యానిత్యవివేకశ్చేహాముత్రార్థభోగవైరా గ్యం॥ ౮౩॥ షట్కంశమాదికానాంముముక్షుతాచేతిసుప్రసిద్ధాని। చత్వారిసాధనానిహ్యానంతర్యావధింవదంత్యార్యాః॥ ౮౪ ॥ కర్మఫలానిత్యత్వప్రతిపత్తిఃప్రథమసాధనేహేతుః । ప్రథమంసాధనముత్తరసాధనసిద్ధావపేక్షితోహేతుః॥ ౮౫ ॥ ఆరంభార్థోనాసావథశబ్దోభవతిసూత్రనిర్దిష్టః । జిజ్ఞాసాపదముఖ్యార్థైవారభ్యేతకుత్రచిత్కాప్యపి ॥ ౮౬ ॥ లక్ష్యా ర్థేచారంభోలక్ష్యస్మారకపదాంతరాల్లభ్యః । తేనైవకార్యసిద్ధావథశబ్దోనర్థకఃప్రసజ్యేత॥ ౮౭ ॥ అథశబ్దక్రమవచన స్స్యాదవదానార్థవాక్యగతఇవ । కర్మబ్రహ్మవిచారౌస్యాతాంయద్యేకకర్తృకౌలోకే ॥ ౮౮ ॥ ధర్మవిచారంసాధక మానంతర్యావధింవదంత్యస్యే । ధర్మవిచారస్స్యాద్బ్రహ్మవిచారైకసాధనంచేత్స్యాత్ ॥ ౮౯ ॥ ప్రథమాశ్రమేవిరక్తోవి శుద్ధవిజ్ఞానసాధనోపచితః । కర్మవిచారాస్పృష్టోబ్రహ్మవిచారేకథంప్రవర్తేత ॥ ౯౦ ॥ జిజ్ఞాస్యమపిచభిన్నంఫలమపిభి న్నంహిదృశ్యతేశాస్త్రే । తస్మాద్ధర్మవిచారోహ్యానంతర్యావధిఃకథంభవతి ॥ ౯౧ ॥ అర్థాంతరత్వబోధకమథశబ్దంవర్ణ యంతికేచిదిహ । అర్థాంతరత్వమేతద్యతఃకుతశ్చిత్ప్రసిద్ధమఫలంహి॥ ౯౨ ॥ హేతుఫలభావసిద్ధిప్రాపకమర్థాంతరత్వ మిహవాచ్యం। తాదృశ్యర్థాంతరతాప్యానంతర్యైకరూపతామేతి ॥ ౯౩ ॥ సూ త్రావయవశ్చరమఃకర్మణిషష్ఠీసమాస నిష్పన్నః। శేషేషష్ఠీపక్షంవారయతిపరంసకర్మకోధాతుః॥ ౯౪ ॥ తస్మాద్దర్శితసాధనసంపదనంతరమిహోక్తజిజ్ఞాసా। కర్తవ్యేతిప్రథయతివాక్యార్థంప్రథమసూత్రసందర్భః ॥ ౯౫ ॥ జిజ్ఞాస్యంబ్రహ్మోక్తంతత్కింలోకప్రసిద్ధమితరద్వా । యదిలోకసుప్రసిద్ధంనిస్సందేహంతదానజిజ్ఞాస్యం ॥ ౯౬ ॥ యదిచాప్రసిద్ధమేతత్తజ్జిజ్ఞాస్యంకథమితీహనాశంక్యం । సత్యం జ్ఞానమనంతంశ్రుతివచనేషూపలభ్యతేబ్రహ్మ॥ ౯౭ ॥ వైనాశికాదిసమయేష్వతథాభూతోనిరూప్యతేహ్యాత్మా । అతఉపప న్నస్సంశయఇతిమత్వాశాస్త్రమేతదారబ్ధం॥ ౯౮ ॥ వేదాంతవాక్యనిచయైర్న్యాయోపేతైర్విచారితేతత్త్వే । వాదివివా దోపచితస్సందేహోనాశమేతినిర్లేపం॥ ౯౯ ॥ బ్రహ్మవిచారేకార్యేలక్షణమాదావపేక్షితంభవతి । ఇతిలక్షణబోధా ర్థద్వితీయసూత్రంచకారమునివర్యః॥ ౧౦౦ ॥...*

౨॥సూ॥జన్మాద్యస్యయతః॥

ప్రథమంజన్మాదిపదంజన్మస్థితినాశసంఘమభిధత్తే । ప్రత్యక్షసిద్ధమేతజ్జగదఖిలంప్రథయతీహషష్ఠ్యంతం ॥ ౧౦౧ ॥ ష ష్ఠీసంబంధార్థాయతఇతిశబ్దోహికారణంవక్తి । జగదనుబంధీజన్మస్థితిలయసంఘోహియస్నిదానఇతి ॥ ౧౦౨ ॥ సూ

తార్థేనిష్పన్నేలక్షణలాభః కథంభవేన్న్యూనానాం । ఇత్యాకలయ్యభగవాంస్తద్బ్రహ్మేతిప్రపూరయామాస ॥ ౧౦౩ ॥ యవమయచరువాక్యాదౌ లక్షణబోధోహివాక్యశేషాత్స్యాత్ । తద్వదితినాత్రశంకాయత్తచ్ఛబ్దౌహినియతసాకాంక్షౌ ॥ ౧౦౪ ॥ జగదనుబంధికజన్మస్థితిలయసంభూతకారణంబ్రహ్మ । ఇతిసూత్రార్థేలబ్ధేలక్షణశంకానివర్తితాభవతి ॥ ౧౦౫ ॥ యాస్కమునిసూత్రదర్శితవికారషట్కంసవక్తిజన్మాది । లక్షణమేవంభూతంభూమ్యాదీనామిహోపదిష్టంస్యాత్ ॥ ౧౦౬ ॥ శ్రుత్యర్థనిర్ణయార్థంలబ్ధోత్సాహోహిసూత్రసందర్భః । ఆశ్రిత్యపిశునవృత్తింశ్రుత్యర్థంహాతుముత్సహేతకథం ॥ ౧౦౭ ॥ లక్షణవాక్యసమన్వయబోధేహేతుర్హిలక్ష్యవిజ్ఞానం । లక్ష్యస్వరూపబోధేస్వరూపలక్షణమపేక్షితంభవతి ॥ ౧౦౮ ॥ జగదేకదేశభూతోవేదోనిత్యఇతివిశ్రుతోయస్మాత్ । జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణతారూపలక్షణంచకథం ॥ ౧౦౯ ॥ ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమాదౌషష్ఠీసమాసమాశ్రిత్య । నిశ్వసితవాక్యనిచయాత్సూత్రార్థోవర్ణ్యతేతృతీయోఽసౌ ॥ ౧౧౦ ॥ ....

౩॥ సూ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్॥

షష్ఠీసమాసపక్షేతటస్థసంజ్ఞంస్వరూపసంజ్ఞంచ । శ్రుతినివహకర్తృతాయాంసిద్ధాయాముక్తలక్షణంసిధ్యేత్ ॥ ౧౧౧ ॥ యన్నిశ్వసితప్రాయోవేదస్సర్వార్థబోధకోదృష్టః । తస్యచసర్వజ్ఞత్వంలక్షణమిత్యత్రకేయమాశంకా ॥ ౧౧౨ ॥ శ్రుతికర్తృత్వేసిద్ధేవేదేకార్యత్వసిద్ధిరవతరతి । తత్సిద్ధౌసిద్ధంస్యాజ్జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వమపి ॥ ౧౧౩ ॥ యదిజనికర్తాచేత్స్యాద్వేదోఽయంపౌరుషేయతాంగచ్ఛేత్ । ఇతిశంకాత్రనకార్యానపౌరుషేయోనిరూప్యతేవేదః ॥ ౧౧౪ ॥ అర్థావబోధపూర్వకయత్నోయస్యప్రసాధకోభవతి । తత్రవ్యాకరణాదౌభవతిపరంపౌరుషేయతాలోకే ॥ ౧౧౫ ॥ అర్థావబోధకృత్యాస్సమకాలికతాప్రతీయతేహ్యత్ర । నిశ్వసితవాక్యనిచయేతస్మాద్వేదేనపౌరుషేయత్వం ॥ ౧౧౬ ॥ నిశ్వసితవాక్యమేతన్నిశ్వాసన్యాయమేవబోధయతి । తస్మాదపౌరుషేయోవేదోఽర్థేనబాధకంకించిత్ ॥ ౧౧౭ ॥ నియతానుపూర్వికత్వాద్వేదోనిత్యఇతిగౌణవాదోఽసౌ । తస్మాజ్జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారిత్వలక్షణంసిద్ధం ॥ ౧౧౮ ॥ లక్షణపరమేతచ్చేత్స్యాదాశంకాప్రమాణమిహకిమితి । తస్మాత్ప్రమాణపరతస్స్యైతత్సూత్రమితివర్ణ్యతేసపది ॥ ౧౧౯ ॥ కారణవచనఇదానీంప్రమాణవచనోహియోనిశబ్దోఽసౌ । శాస్త్రంయోనిర్యస్యేత్యత్రసమాసఃపరంబహువ్రీహిః ॥ ౧౨౦ ॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వాజ్జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వాచ్చ । సాధనసంపత్తిమతాబ్రహ్మవిచార్యమితినిశ్చితంభవతి ॥ ౧౨౧ ॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వంనశక్యతేబ్రహ్మణిప్రతిజ్ఞాతుం । కృత్స్నస్యవేదరాశేఃకర్మపరత్వంహిజైమినిఃప్రాహ ॥ ౧౨౨ ॥ కర్మపరత్వేసిద్ధేసఫలార్థకతాహివేదభాగేస్యాత్ । అతదర్థకవాక్యానామానర్థక్యంప్రపంచితంహియతః ॥ ౧౨౩ ॥ అధ్యయనవిధ్యుపాత్తేవేదేచానర్థకత్వమన్యాయ్యం । ఇతిశంకావసరస్స్యాదామ్నాయస్యేతిసూత్రఇతిమత్యా ॥ ౧౨౪ ॥ విధ్యేకవాక్యభావాద్విధిసన్నిహితార్థవాదవాక్యేషు । స్తుత్యర్థబోధకతయాక్రియాపరత్వంసమర్థితంభవతి ॥ ౧౨౫ ॥ సోఽరోదీదిత్యాదౌనిషేధవాక్యైకవాక్యభావేన । రాజతనిందారూపక్రియాపరత్వంసమాశ్రితంభవతి ॥ ౧౨౬ ॥ మంత్రఇషేత్వేత్యాదౌఛినద్మీమోవకర్మపరతాస్యాత్ । తద్వద్వేదాంతానాంకర్త్రాదిస్తావకత్వమాలంబ్య ॥ ౧౨౭ ॥ కర్మపరత్వేసిద్ధేబ్రహ్మపరత్వంకథంభవేత్తేషాం । విధివిప్రకృష్టదేశాఃవేదాంతాస్స్యుఃకథంహికర్మపరాః ॥ ౧౨౮ ॥ ఇతిచేత్తథాపినతుతిరుపాసనాదిక్రియాపరత్వేన । ఇత్యాక్షేపనివృత్త్యైచకారభగవాంశ్చతుర్థసూత్రమిదం ॥ ౧౨౯ ॥ ****

౪॥ సూ॥ తత్తుసమన్వయాత్॥

తత్పదమస్మిన్సూత్రేప్రకృతతయాబ్రహ్మబోధకంభవతి । శాస్త్రప్రమాణతత్త్వంవిధేయమిహపూర్వసూత్రలభ్యంస్యాత్ ॥ ౧౩౦ ॥ ఉక్తాక్షేపంనిరసితుమత్రతుశబ్దోహిమధ్యనిర్దిష్టః । పంచమ్యంతశ్చరమఃప్రథయత్యుక్తార్థసాధకంహేతుం ॥ ౧౩౧ ॥ పక్షవిశేషణవాచీసమితిహ్యంశోఽప్యఖండమాచష్టే । అన్వయశబ్దోయోఽసౌప్రకృతేతాత్పర్యవాచకోభవతి ॥ ౧౩౨ ॥ అతోఽఖండంబ్రహ్మప్రతిపాద్యంభవతిశాస్త్రనిచయేన । శ్రుతితాత్పర్యాద్ధేతోర్నైవంకర్మేతిసూత్రవాక్యార్థః ॥ ౧౩౩ ॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వేహేతురిహోక్తోహిశాస్త్రతాత్పర్యం । తన్నిర్ణయైకసాధనముపక్రమప్రభృతిలింగషట్కంస్యాత్ ॥ ౧౩౪ ॥ ఛాందోగ్యమైతరేయంముండకమాండూక్యతైత్తిరీయాణి । ఈశావాస్యాదీనిహియానిచవేదాంతవాక్యజాలాని ॥ ౧౩౫ ॥ తేషాముపక్రమాదావిమృశ్యమానేవిశుద్ధభావేన । తేషాంవే

దాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యనిర్ణయో భవతి ॥ ౧౩౬ ॥ నన్విహ వేదాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యమనుచితం వక్తుం । బ్రహ్మ పరినిష్ఠితం తన్మానాంతరగమ్యమేవ భవతి యతః ॥ ౧౩౭ ॥ నైషాశంకా కార్యాసిద్ధం మానాంతరాభిగమ్యమితి । రూపాదిరహితమేతద్బ్రహ్మ న మానాంతరాణి సంస్పృశతి ॥ ౧౩౮ ॥ నన్వేవం వేదాంతైర్బ్రహ్మాస్మ్యావేదితే ఫలం కింస్యాత్ । హేయోపేయవిహీనే వస్తున్యావేదితేపి న పుమర్థః ॥ ౧౩౯ ॥ పురుషార్థసాధకం స్యాద్ధేయనుపాదేయముపదిశచ్ఛాస్త్రం । హేయోపేయే జ్ఞాతే స్యాతామిష్టాప్త్యనిష్టపరిహారౌ ॥ ౧౪౦ ॥ ఇతి నాత్ర శంకితవ్యం యత ఏతచ్ఛాస్త్రమేవముపదిశతి । హేయోపేయవిహీనే బ్రహ్మణి సాక్షాత్కృతే పుమర్థస్స్యాత్ ॥ ౧౪౧ ॥ ఆత్మానంచేత్పురుషోయదాయమస్మీతియోవిజానీయాత్ । కింఫలమిచ్ఛన్ కస్యచ కామాయ శరీరమనుతపేత్స ఇతి ॥ ౧౪౨ ॥ నను న హి వేదాంతానాం కర్త్రాదిస్తావకత్వమాశంక్యం । తత్రే-నేత్యాదినిహ్యకతృకత్తామస్య బోధయంతి యతః ॥ ౧౪౩ ॥ శ్రుతితాత్పర్యే సిద్ధే బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రమాణకత్వమపి । సిద్ధం స్యాదితి పక్షం దూషయితుం జాతకౌతుకాః కేచిత్ ॥ ౧౪౪ ॥ శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణి యచ్చోపదర్శితం సూత్రే । సిద్ధే ఫలానవగమాద్విధిశేషతయైవ తచ్చ యుక్తతరం ॥ ౧౪౫ ॥ ఆత్మేత్యేవేత్యాద్యైరాత్మోపాస్తౌ విధీయమానాయాం । కోసావాత్మా కింతద్బ్రహ్మేత్యేవం భవేదిహాకాంక్షా ॥ ౧౪౬ ॥ తస్యామాకాంక్షాయామాత్మప్రతిపాదకాశ్చ వేదాంతాః । సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాద్యా ఇహోపయుక్తాస్స్యుః ॥ ౧౪౭ ॥ యూపాహవనీయాద్యైర్యాపాశ్రయకే హి బంధనే విహితే । యూపస్వరూపబోధకవాక్యాని యథా భవంతి సఫలాని ॥ ౧౪౮ ॥ ప్రతిపత్తివిషయభూతం బ్రహ్మైవ సమర్పయంతి వేదాంతాః । ఆమ్నాయస్యేత్యాద్యైస్సూత్రైరపి నాత్ర కశ్చన విరోధః ॥ ౧౪౯ ॥ విధిసంస్పర్శవిహీనం బ్రహ్మ యథా బోధయంతి వేదాంతాః । సప్తద్వీపా ధాత్రీ రాజా యాతీతి వాక్యసామ్యం స్యాత్ ॥ ౧౫౦ ॥ ఇతి పక్షాంతరమేతన్నిరస్యతే సపది భాష్యకారేణ । యద్యేవమర్థతా స్యాద్గతార్థతా భవతి పూర్వతంత్రేణ ॥ ౧౫౧ ॥ పూర్వత్ర చోపదిష్టో ధర్మోసౌ కర్మరూప ఏవ స్యాత్ । కాయికవాచికమానసభేదేనైతత్త్రిధోపదిష్టం హి ॥ ౧౫౨ ॥ తత్ఫలమపి శాస్త్రోక్తం త్రిధోపభోగ్యం త్రిధైవ నిర్దిష్టం । యచ్చోపాసనముక్తం మానసికం కర్మ భవతి న తదన్యత్ ॥ ౧౫౩ ॥ ధ్యానమపి తాదృశం స్యాద్ధ్యానోపాస్త్యోర్న భేదశంకాత్ర । యది చోపాసనసాధ్యో మోక్షోయం తర్హ్యనిత్య ఏవ స్యాత్ ॥ ౧౫౪ ॥ కర్మాయత్తఫలానాం శాస్త్రేణానిత్యతైవ నిర్దిష్టా । ప్రతిపత్తివిధిపరాశ్చేద్వేదాంతాః ప్రథమసూత్రమఫలం స్యాత్ ॥ ౧౫౫ ॥ లక్షణసూత్రం తద్వత్ప్రమాణసూత్రం సమన్వయాఖ్యం చ । బ్రహ్మ చ నోత్పాద్యం స్యాన్న ప్రాప్యం భవతి నాపి సంస్కార్యం ॥ ౧౫౬ ॥ న వికార్యం వా స్యాదిహ విధిశేషత్వం కథం ప్రసజ్యేత । స్నానాచమనాదీనామవిక్లాన్నాత్మనాత్రగామిత్వాత్ ॥ ౧౫౭ ॥ నాత్మా సంస్కార్యోసౌ నిత్యత్వాద్భవతి నో వికార్యోపి । ద్రష్టవ్యవిధ్యనంతరమపరశ్రవణాదివిధిపరం శాస్త్రం ॥ ౧౫౮ ॥ విధిశేషత్వం బ్రహ్మణి సాధయతీత్యేవమపి న చాశంక్యం । యద్యవగతమన్యస్మిన్నియుజ్యతే విధిపరేణ వాక్యేన ॥ ౧౫౯ ॥ విధిశేషతా తదా స్యాద్యూపాహవనీయయోస్తథా దృష్టేః । అవగత్యర్థం హ్యేతచ్ఛ్రవణాద్యం సాధనం వినిర్దిష్టం ॥ ౧౬౦ ॥ శ్రవణమననాదిసాధనపరిపాకాదవగతిర్యథా భవతి । సంసారమూలకారణహృదయగ్రంథిప్రభేదనం భవతి ॥ ౧౬౧ ॥ తేనానర్థనివృత్త్యా పరమానందైకరూపతామేతి । ఇత్యేతమర్థనికరం పశ్యన్ ప్రతిపేద ఏవమాదీని ॥ ౧౬౨ ॥ ప్రథయంతి వారయంతి చ కర్తవ్యవిశేషమవసరప్రాప్తం । నేదం యదిదముపాసత ఇత్యాదీన్యపి చ వేదవాక్యాని ॥ ౧౬౩ ॥ ప్రథయంత్యనుపాస్యత్వం బ్రహ్మణి విధిశేషతా కథం ఘటతే । విధిశేషత్వాభావే చాత్మా ద్రష్టవ్య ఏవమాదీని ॥ ౧౬౪ ॥ విధివాక్యాభాసాని శ్రుతివచనానీహ నిష్ఫలాని స్యుః । నైషా కార్యాశంకా యత ఏతాన్యర్థవత్తరాణి స్యుః ॥ ౧౬౫ ॥ పరమపురుషార్థవాంఛినమాత్మసంఘాత్పరాఙ్ముఖీకృత్య । సర్వాంతరే పరాత్మని చేతోవృత్తిప్రవర్తనార్థాని ॥ ౧౬౬ ॥ తస్యాం ప్రవర్తితాయాం బ్రహ్మావగతిర్హి జాయతే ఝటితి । సిద్ధార్థబోధకత్వేనామ్నాయస్యేతి సూత్రవైగుణ్యం ॥ ౧౬౭ ॥ నాస్మిన్ శాస్త్రే శక్యం యతస్తయోర్భిన్నశాస్త్రతా భవతి । స్తుతిపరతయా విధీనాం క్రియాపరత్వేన సర్వవేదానాం ॥ ౧౬౮ ॥ యచ్చ సఫలార్థకత్వం నిషేధవాక్యేన దృశ్యతే తదిహ । హననక్రియానివృత్త్యా హ్యౌదాసీన్యం ప్రతీయతే తత్ర ॥ ౧౬౯ ॥ న చ తదుభయం క్రియా స్యాన్న వా క్రియాయాశ్చ సాధనం భవతి । విధ్యర్థవాదయోర్వాక్యేతరాదిపరాణి వాక్యజాలాని ॥ ౧౭౦ ॥ దృశ్యంతే ఖలు తేషామనర్థకత్వం న కోపి వారయతి । పూర్వస్మిన్నపి తంత్రే దోషోయం ర్నివార ఇవ భా ॥ ౧౭౧ ॥ కథముత్తరతంత్రే సోపదం నిధాతుం సమర్థతాం గచ్ఛేత్ । తస్మాద్వేదాంతానాం సిద్ధార్థపరత్వా

ధకాభావాత్ ॥ ౧౭౨ ॥ బ్రహ్మావగతౌసత్యామశరీరత్వంప్రపద్యతేజీవః । బ్రహ్మణ్యుపాసనాయాశేషత్వంమాస్తువి షయభావేన ॥ ౧౭౩ ॥ బ్రహ్మణితచ్ఛేషత్వంకర్తృత్వాత్స్యాదితీహనాశంక్యం । బ్రహ్మణివిధిశేషత్వం కర్తృత్వేనా పినైవసంభవతి ॥౧౭౪॥ అవిద్యకసంఘాతేకర్తృత్వంస్యాన్నశుద్ధరూపేపి।వర్ణాశ్రమాదికబళితసంఘాతః కర్తృభావము పయాతి॥ ౧౭౫॥ మిథ్యాప్రత్యయరూప స్తత్రాహంప్రత్యయోనగౌణోసౌ । యఃస్యాదాస్యామీతివ్యవహారస్తన్నిదానకో భవతి ॥ ౧౭౬ ॥ సమసమయికత్వమనయోర్వ్యవహారాధ్యాసయోర్యతోభవతి । ఉపదర్శితసంఘాతో మిథ్యాత్మేతీహ దృశ్యతేశాస్త్రే ॥ ౧౭౭ ॥ పుత్రాదిగౌణాత్మా తస్యచసర్వార్థకారితాహేతోః । జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిత్రితయానుగ తోహిముఖ్యఆత్మాసౌ ॥౧౭౮॥ తస్యచనకర్తృతాస్యాత్సోషుప్తసమాధిబాధితత్వేన। దేహాదౌసంఘాతేయోయమహం ప్రత్యయస్సగౌణఇతి ॥ ౧౭౯ ॥ కేచనవదంతివృద్ధాస్తత్పక్షోయంనిరస్యతేసపది । యత్రార్థయోర్వివేకఃప్రత్యక్షేణోప లభ్యతేతత్ర॥౧౮౦॥ గుణయోగజాప్రతీతిర్గౌణీయమితి ప్రసిద్ధిమనుభవతి । మాణవకస్సింహఇతి ప్రత్యయఏతాదృశోహ్యా తోగౌణః॥౧౮౧॥ యత్రాంధకారసమయే స్థాణౌపురుషప్రతీతిరుద్భవతి । సాచకథంగౌణీస్యాత్తస్మాన్మిథ్యేతినిశ్చితంభవ తి॥ ౧౮౨॥ మిథ్యాత్మకర్తృకస్స్యాత్సకలోవిధివచనచోదితోహ్యర్థః। యోసావాత్మాశుద్ధఃకర్మణికర్తాకదాపినచభవతి॥ ౧౮౩ ॥ తస్మాద్విధిశేషత్వంకర్తృత్వేనాపి నాశ్నుతేబ్రహ్మ । బ్రహ్మావగతౌసత్యాంమిథ్యాగౌణాత్మనోరసత్త్వేన ॥ ౧౮౪॥ విధివచనబోధితానిహ్యుపాసనాదీనిసంభవంతికథం। ఆత్మావగతేఃపూర్వంమిథ్యాజ్ఞానావబద్ధఏవాసౌ ॥౧౮౫॥ ఆరోప్యకర్తృతాదీన్కర్మణిసతతంప్రవర్తతేలోకః। విధిశేషభావరహితే బ్రహ్మణివేదాంతవాక్యతాత్పర్యం ॥ ౧౮౬ ॥ సిద్ధంతస్మాచ్ఛుద్ధంబ్రహ్మవిచార్యమితినిశ్చితంభవతి । ఇమమర్థమసహమానాస్సాంఖ్యాఃస్మృతియుక్తిసాధనాఃప్రాహుః॥ ౧౮౭ ॥ జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణమేతత్ప్రధానమేవేతి । కార్యమఖిలంహ్యచేతనమచేతనంతస్యకారణంయుక్తం॥ ౧౮౮ ॥ సస్యాదికేహికార్యేకారణమపితస్యతాదృశందృష్టం । తస్మాత్ప్రధానమేవత్రిగుణంపరిణామిజగదుపాదానం॥ ౧౮౯ ॥ భవతిహితద్విపరీతం బ్రహ్మతోనైవజగదుపాదానం । సర్వజ్ఞత్వంయచ్చస్వరూపలక్షణముదాహృతంతదపి ॥ ౧౯౦॥ అస్మిన్ప్రధానఏవహిసత్త్వముపాశ్రిత్యభవతినిరవద్యం। సత్త్వోత్కర్షాదేవహివిఖ్యాతాయోగినోపిసర్వజ్ఞాః॥ ౧౯౧॥సర్వజ్ఞశబ్దయోగోప్యనుచితఆభాత్యనంతబోధఘనే। జన్మాదికారణత్వప్రతిపత్తిపరాణియానివాక్యాని॥౧౯౨॥శ్రుతి నిర్దిష్టానిపరంప్రధానపక్షేప్రమాణభూతాని।జన్మాదికారణంతత్సదాదిశబ్దంప్రధానమిహయుక్తం॥౧౯౩॥ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణంప్రవర్తతేసద్యః॥ ... ... ❋

సూ॥ ౫॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్.

ఆద్యస్సూత్రావయవఃపంచమ్యంతోయమీక్షణంవక్తి ॥౧౯౪॥ బుద్ధిస్థవస్తుభేదప్రదర్శనార్థకమిదంహినేతిపదం॥ అంతిమమశబ్దపదమపిసదాదిపదయోగరహితమాచష్టే ॥ ౧౯౫ ॥ యస్మాదశబ్దమేతత్ప్రధానమతఏవకారణంనాస్య । ఇ త్యేకదేశలభ్యేవాక్యార్థేస్యాదిహేక్షణంహేతుః ॥ ౧౯౬॥ అపరోక్షభానరూపంహీక్షణమేతన్నచప్రధానేస్యాత్ । య దిదమచేతనముక్తంప్రధానమేతచ్చచేతనేభవతి ॥౧౯౭॥ తస్మాదత్రహిచేతనమీక్షితృజన్మాదికారణంబ్రహ్మ । ఛాందో గ్యవాక్యదర్శితసత్పదవాచ్యంతదేవనతదన్యత్ ॥౧౯౮॥ సర్వజ్ఞతాహియుక్తాబ్రహ్మణిసర్వార్థభానరూపేస్యాత్ । ప్రతి తప్రకాశరూపేసవితరియద్వత్ప్రకాశతేశబ్దః ॥౧౯౯॥ యదిచేత్ప్రధానమేతత్సత్త్వముపాశ్రిత్యభవతిసర్వజ్ఞం । తద్వ ద్రజస్తమోభ్యాంకించిజ్జ్ఞమపిప్రధానముక్తంస్యాత్ ॥౨౦౦॥ ... ... ❋

సూ॥ ౬॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్.

నన్వయమీక్షితృశబ్దస్సతినిర్దిష్టోహిగౌణఏవస్యాత్। తత్తేజఐక్షతేతిహ్యుత్తరవాక్యేయథాసగౌణస్స్యాత్॥౨౦౧॥ గౌణేతస్మిన్సోయంప్రధానపక్షోపిసాధురేవస్యాత్ । నైషాశంకాకార్యాసత్పదవాచ్యంప్రధానమేవేతి ॥ ౨౦౨ ॥ ఈ క్షితృశబ్దోయోసౌనహిగౌణోయేనసత్ప్రధానంస్యాత్ । యదిచేద్గౌణస్సోయంతత్సహచారీకథంసఆత్మేతి ॥ ౨౦౩॥ న స్వేషఆత్మశబ్దోప్యాత్మీయపరోహిదృశ్యతేలోకే । ఆత్మాఖిలార్థకారిణిమమాయమాత్మాహిభద్రసేనఇతి॥౨౦౪॥❋❋❋

సూ॥ ౭॥ తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాత్.

నైషాశంకాకార్యాయద్యయమాత్మీయవాచకోభవతి । ఉపదేశస్సకలోయంపక్షేవిహితోహివిఫలఏవస్యాత్॥

౨౦౫ ॥ ఉపదిశ్య చ తన్నిష్ఠాం తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజాలేన । ముక్త్యుపదేశోఽసావథ సంపత్స్య ఇతి ప్రతీయతే స్పష్టే ॥ ౨౦౬ ॥ ఆత్మీయవాచకత్వాత్ప్రధానవాదీయదాత్మశబ్దస్స్యాత్ । తత్త్వమసివాక్యలభ్యా తన్నిష్ఠాపి ప్రధాననిష్ఠా స్యాత్ ॥ ౨౦౭ ॥ తన్నిష్ఠస్య చ మోక్షస్తద్భావాపత్తిరేవ న తదన్యః । యశ్శ్వేతకేతురస్మిన్నుపదేశే సమ్యగధికృతస్సోఽయం ॥ ౨౦౮ ॥ సకలశ్రుతివిపరీతం హ్యనాత్మభావం కథం ప్రపద్యేత । బ్రహ్మాత్మభావరూపం మోక్షం కథయంతి సర్వవేదాంతాః ॥ ౨౦౯ ॥ ఈక్షితృశబ్దో యోఽసౌ తథాత్మశబ్దోఽపి ముఖ్య ఇహ దృష్టః । తస్మాత్సత్పదవాచ్యం బ్రహ్మపరం స్యాన్న చ ప్రధానమపి ॥ ౨౧౦ ॥ యది చ ప్రధానపరతా సదాదికానామిహోపదిశ్యేత ॥ ... ... **

॥ ౮ ॥ సూ ॥ హేయత్వావచనాచ్చ ॥

శ్రద్ధాలురాదృతాత్మా తన్నిష్ఠస్స్యాదితి శ్రుతిర్మత్వా ॥ ౨౧౧ ॥ తత్త్వమసివాక్యపరతస్తన్నాసీతి శ్రుతిః కథం న వదేత్ । తస్మాన్నాస్మిన్వాక్యే ప్రధానశంకావకాశలేశోఽపి ॥ ౨౧౨ ॥ పరపక్షనిరసనక్షమహేతూనుపదిశ్య సూత్రకారోఽయం । సద్యస్స్వపక్షసిద్ధ్యై హేతూనన్యాన్ప్రదర్శయత్యనఘాన్ ॥ ౨౧౩ ॥ ... ... **

॥ ౯ ॥ సూ ॥ స్వాప్యయాత్ ॥

ఇహ ఖలు సత్పదవాచ్యం బ్రహ్మపరం భవతి జగదుపాదానం । యస్మాత్సుషుప్తికాలే సతి సర్వేషాం లయో వినిర్దిష్టః ॥ ౨౧౪ ॥

॥ ౧౦ ॥ సూ ॥ గతిసామాన్యాత్ ॥

కించాన్యదవగతీనాం సకలశ్రుత్యంతవాక్యజనితానాం । చేతనకారణవిషయకభావం సామాన్యమపి చ భాతి యతః ॥ ౨౧౫ ॥ తన్న్యాయాదత్రాపి హి చేతనకారణపరత్వసంసిద్ధా । అర్ధజరతీయనయతః ప్రధానపరతా కథం సమర్థ్యేత ॥ ౨౧౬ ॥ ...*

॥ ౧౧ ॥ సూ ॥ శ్రుతత్వాచ్చ ॥

శ్వేతాశ్వతరప్రభృతిశ్రుత్యంతేషు శ్రుతం హి యద్బ్రహ్మ । జన్మస్థితిలయకారణమస్య తదేవేతి సకలమనవద్యం ॥ ౨౧౭ ॥ బ్రహ్మవిచార్యమిహోక్తం లక్షణముక్తం తథా ప్రమాణమపి । సకలనిగమాంతవచసాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయశ్చోక్తః ॥ ౨౧౮ ॥ ప్రతికూలకర్మవాదః ప్రధానవాదోఽనిరాకృతః ప్రాయః । శాస్త్రం హి పరిసమాప్తం సకలాశంకానివర్తితా హి యతః ॥ ౨౧౯ ॥ ఉత్తరసూత్రోత్థానే నిమిత్తమిహ నోపలభ్యతే కిమపి । ఇతి శంకామపనేతుం నిమిత్తమత్రోపవర్ణ్యతే సపది ॥ ౨౨౦ ॥ యచ్చోక్తలక్షణం స్యాద్బ్రహ్మ తదేతద్ద్విరూపమాభాతి । కథయంతి హి వేదాంతాస్సవిశేషం నిర్విశేషరూపమపి ॥ ౨౨౧ ॥ సవిశేషవాక్యజాతం హ్యుపాస్యరూపేణ సమన్వితం భవతి । యన్నిర్విశేషవాక్యం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వితం సకలం ॥ ౨౨౨ ॥ వేదాంతవాక్యవిహితాన్యుపాసనాన్యపి బహుప్రపంచాని । గుణసంప్రయోగభేదాత్ఫలభేదాదపి చ భిన్నరూపాణి ॥ ౨౨౩ ॥ కానిచిదుపాసనాని హి కర్మసమృద్ధ్యర్థకాని చాన్యాని । క్రమముక్త్యర్థానీతి హి భేదస్తేషాముపాసనానాం స్యాత్ ॥ ౨౨౪ ॥ బ్రహ్మ పరిపూర్ణమేకం నిర్భేదస్వప్రకాశచిన్మాత్రం । గుణసంప్రయోగభేదాద్భిన్నరూపేపి భిన్నభావోఽయం ॥ అతో హ్యుపాస్యోపాసకభావోఽయుక్తో హ్యభిన్నరూపేపి । చిత్తోపాధికృతోఽయం తరతమభావోఽయతోఽస్య బీజం స్యాత్ ॥ ౨౨౬ ॥ సద్యోముక్తిఫలప్రదమాత్మజ్ఞానం హ్యుపాధిరూపేణ । ఉపదిశ్యమానమేతత్పరవిషయం వా న వేతి సందేహే ॥ ౨౨౭ ॥ ఆలోచ్య వాక్యపదవీముపాధియోగం వ్యుదస్య పరవిషయం । తదిదం నిర్ణేయమితి ప్రవర్తతే సపది సూత్రసందర్భః ॥ ౨౨౮ ॥ ఈక్షత్యాద్యైర్లింగైర్బ్రహ్మైవ హి జన్మాదికారణం సదితి । వర్ణితమేతత్పూర్వం ప్రధానవాదశ్చ నిరసితస్సకలః ॥ ౨౨౯ ॥ నన్వీక్షత్యధికరణే గౌణం హిత్వా యదీక్షణం ముఖ్యం । ఆలంబ్య తద్బలేన హి పరమాత్మా సదితి వర్ణితం పూర్వం ॥ ౨౩౦ ॥ ఇహ తైత్తిరీయకే ఖల్వానందమయప్రకాశకం వాక్యం । తత్ర చ వాక్యే మయటః ప్రాచుర్యవికారయోశ్చ ముఖ్యత్వాత్ ॥ ౨౩౧ ॥ ఆనందమయో జీవశ్శారీరత్వాదిలింగయోగాత్స్యాత్ । తత్ర చ శారీరత్వం ప్రియప్రముఖ్యాని చాంగజాలాని ॥ ౨౩౨ ॥ కథితాన్యానందమయే స తాదృశోఽయం కథం పరాత్మా స్యాత్ । ఇత్యాశంకానిరసనపురస్సరోక్త్యార్థతత్త్వబోధాయ ॥ ౨౩౩ ॥ కరుణాసింధుర్భగవానిదమధికరణం ప్రదర్శయామాస ॥ ... ... *

॥ ౧౨ ॥ సూ ॥ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ॥

యద్యప్యేతత్సూత్రం బహుధా బహుభిః ప్రపంచితార్థం హి ॥ ౨౩౪ ॥ తస్మాదస్మాత్సూత్రాత్తత్త్వావగతిర్హి దుర్లభా భాతి । నైషాశంకా కార్యా తస్మాత్తత్త్వప్రదర్శితార్థేషు ॥ ౨౩౫ ॥ గుణదోషవర్ణనే కిల తత్త్వా

వగతేర్నదుర్లభాభవతి । అత్రానందమయోసావన్నమయప్రభృతిపంచకంవక్తి ॥ ౨౩౬ ॥ ఇతికేచిదావదంతిహి
తత్పక్షోయంవిచార్యతేసపది ।ఆనందమయపదార్థోహ్యన్నమయప్రభృతిపంచకంచేత్స్యాత్॥౨౩౭॥స్యాల్లక్షణాతదానీం
శ్రుతహాన్యాదీనిదూషణానిస్యుః । యత్రానుపపత్తిస్స్యాదన్వయతాత్పర్యయోస్తదాసాస్యాత్॥౨౩౮॥ ఘోషోయంగం
గాయామిత్యాదౌసాహిలక్షణాబీజం । బీజాభావాదస్యహ్యానందమయస్యలక్షణానుచితా ॥౨౩౯॥యదిసముదాయఃపక్ష
స్తత్రాభ్యాసేనదృశ్యతేక్వాపి । అసకృత్ప్రయోగవాచీహ్యభ్యాసేనేహకస్యచిద్దృష్టః ॥౨౪౦॥బ్రహ్మాపరంసకృదేవహ్య
న్నమయప్రకృతిసంగతంభాతి । తదపిమనోమయవాక్యేనప్రకృతౌదృశ్యతేకుతోభ్యాసః ॥౨౪౧॥ పంచానాంబ్రహ్మత్వేసచ
ప్రమాణంనసాధకోహేతుః।అతఇహచానందమయోనాన్నమయాదిఃపరంతుముఖ్యస్స్యాత్ ॥ ౨౪౨ ॥ సహిపరమాత్మా
భ్యాసాదితిసూత్రార్థంహివర్ణయంత్యేకే।స్వాభిమతార్థంప్రథయితుకామోభగవాన్హిభాష్యకారోయం ॥౨౪౩॥ త
న్మతమాశ్రిత్యైవహి తత్సూత్రార్థాన్ ప్రదర్శయత్యాదౌ । నన్వత్రానందమయఃపరమాత్మాచేత్కథంసశారీరః ॥
౨౪౪ ॥ తస్యైషఇత్యనేనహిశారీరత్వంప్రదర్శితంచాస్య । ఇతినాత్రశంకనీయంశారీరత్వంనముఖ్యమస్యోక్తం ॥౨౪౫॥
అన్నమయాదిశరీరద్వారాగాత్రిహ్యాత్మరూపమేవస్యాత్ । ప్రియశీర్షత్వాదికమపిపూర్వోపాధికృతకల్పనాయత్తం ॥
౨౪౬ ॥ స్వతఏతస్మిన్నాత్మనినైవంరూపాహికల్పనాభవతి । ఆనందపదాభ్యాసోహ్యుత్తరవాక్యేషుదృశ్యతేయస్మాత్ ॥
౨౪౭ ॥ అభ్యాసాదితిహేతుఃపరమాత్మత్వప్రసాధకోభవతి । నన్విహమయడంతోయంవికారవచనోహిదృశ్యతేలోకే ॥
౨౪౮ ॥ మృణ్మయదారుమయాదౌతస్మాత్సకథంపరాత్మవచనస్స్యాత్।పరమాత్మాసౌజగతఃప్రకృతిర్నవికారభావముప
యాతి ॥౨౪౯॥ ఇత్యేతామాశంకాంనిరసితుమేతత్ప్రదర్శితంసూత్రం ॥—❀ ౧౩ ॥సూ॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రా
చుర్యాత్. ❀— యస్మాద్వికారవాచీమయడంతో సావతోనపరమాత్మా ॥౨౫౦॥ఆనందమయస్స్యాదితినేయంశంకాత్ర
కర్తుముచితాస్యాత్ । తత్ప్రకృతవచనతాయాంమయడ్విధానంతుదృశ్యతేశాస్త్రే ॥౨౫౧॥ ప్రాచుర్యాపర్యవసితోమయ
డర్థఇతీహలభ్యతేతస్మాత్ । అన్నమయోయజ్ఞోసావిత్యాదౌదృశ్యతేహిమయడర్థః ॥౨౫౨॥ అన్నగతప్రాచుర్యంతస్మా
త్ప్రాచుర్యమత్రమయడర్థః।తస్మాన్మయడంతోసావానందప్రచురమర్థమాచష్టే ॥ ౨౫౩ ॥ ఆనందప్రచురత్వంనిరతిశయా
నందరూపతానాన్యత్। బ్రహ్మైవోత్తరవాక్యేనిరతిశయానందరూపముపదిష్టం॥౨౫౪॥తస్మాదానందమయోబ్రహ్మే
త్యస్మిన్నదోషశంకాపి । బ్రహ్మప్రచురానందంమయడంతార్థోయమిత్యుపన్యస్తం॥౨౫౫॥—❀౧౪॥సూ॥తద్ధేతువ్యపదే
శాచ్చ. ❀—ప్రచురానందత్వంతత్సాధయితుంహేతుమపరమాచష్టే । అత్రహితచ్ఛబ్దోసావానందంబుద్ధివిషయమాచ
ష్టే ॥ ౨౫౬ ॥ అత్రత్యహేతుశబ్దోణిజర్థకర్తృత్వవాచకోభవతి । తద్ధేతుశబ్దలభ్యంహ్యానందయితృత్వమస్యనిర్దిష్టం ॥
౨౫౭॥ఏషహ్యేవేత్యాదావయమేవార్థఃప్రపంచితోభవతి।ధనికత్వాపాదయితాప్రచురధనోసావితిప్రసిద్ధోహి॥౨౫౮॥
ఆనందయితాతద్వత్ప్రచురానందోభవత్యసావాత్మా।—❀౧౫. సూ. మాంత్రవర్ణికమేవచగీయతే.❀—సత్యంజ్ఞానమ
నంతంబ్రహ్మేత్యేంతేనమంత్రవర్ణేన ॥౨౫౯॥ ప్రతిపాదితంయదేతద్బ్రహ్మగుహాయామవస్థితంయదపి। సత్యజ్ఞానా
న్మోక్షఃప్రదర్శితస్సర్వకామసమవాప్తిః ॥౨౬౦॥ తన్మంత్రవర్ణవర్ణితమస్మిన్వాక్యేహిగీయతేబ్రహ్మ । తస్మాదానంద
మయఃపరఏవాత్మేహదర్శితోభవతి॥౨౬౧॥ఆనందమయోజీవస్స్యాదితిశంకాంనిరాకరోతీహ.—❀౧౬॥సూ॥ నేతరోఽ
నుపపత్తేః.❀—యచ్చజగత్కర్తృత్వంబహుభవనంచోత్తరత్రనిర్దిష్టం ॥౨౬౨॥ తదనుపపత్తేర్జీవోనానందమయోహి
కింతుపరమాత్మా।యోసావానందమయోరసస్వరూపఃప్రదర్శితశ్శ్లోకే॥౨౬౩॥—❀౧౭॥సూ॥భేదవ్యపదేశాచ్చ.❀—
రసరూపంతంలబ్ధ్వాస్వాత్మానందంజగత్యసౌజీవః।యోసావానందమయోలబ్ధవ్యస్స్యాద్రసస్వరూపోపి ॥౨౬౪॥ ఇత్యా
దిభేదజాతంశ్రుతివచనేషూపదిశ్యతేయస్మాత్।తస్మాదానందమయోలబ్ధవ్యాత్మాపరోయమితిసిద్ధం ॥౨౬౫॥ నన్వయద్యా
నందమయోజీవోనస్యాత్తదాప్రధానంస్యాత్।భేదవ్యపదేశోవాసక్లిష్టత్వంవాపితస్యసంభవతి॥౨౬౬—❀ ౧౮ ॥సూ॥
కామాచ్చనానుమానాపేక్షా.❀—సైషాప్రధానశంకాకామయితృత్వాన్నిరస్యతేసపది । అనుమానగమ్యమేతత్ప్రధా
నమిహవక్తుమనుచితంహియతః॥౨౬౭॥సోఽకామయతేత్యస్మాదానందమయేహిదృశ్యతేకామః । కామయితృత్వంహ్య
తత్పరాత్మనిస్యాన్నచప్రధానేపి॥౨౬౮॥—❀౧౯॥సూ॥ అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి.❀—అస్మిన్నానందమయేయదా
హామస్మీతిబుధ్యతేలోకః।తస్యచతదాత్మభావంతద్యోగంశాస్తిశాస్త్రమభయమితి ॥ ౨౬౯ ॥ సూత్రార్థమన్యమేవహివ

ణాయితుం జాతకౌతుకో భగవాన్ । పూర్వోక్తసూత్రార్థయోర్దోషాన్ప్రదర్శయత్యధునా ॥౨౭౦॥ ॥సూ॥
ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ॥ అన్నమయాదిషు పంచసు మయట్ప్రాయో హి సమానరూపేపి । అన్నమయవాక్యజాతే వికా
రవాచిత్వమత్ర నతథేతి ॥౨౭౧॥ ప్రాచుర్యవాచకత్వాశ్రయణం మయటో నయుక్తమాభాతి । యద్యేతస్మిన్వాక్యే మయ
డం తేనోపదిశ్యతే బ్రహ్మ ॥౨౭౨॥ ప్రియశీర్షత్వాదికమిహ యన్నిర్దిష్టం హి ధర్మజాతం తత్ । బ్రహ్మణి సకలవాచ్యం తథా
హి సూత్రాంతరాద్విరోధస్స్యాత్ ॥౨౭౩॥ అధ్యాయే చ తృతీయే గుణోపసంహారపాదమాశ్రిత్య । ప్రియశీర్షత్వాదీనా
మప్రాప్తిర్దర్శితా హి సూత్రకృతా ॥౨౭౪॥ యద్యానందమయోఽసౌ తత్పుచ్ఛం బ్రహ్మ ముఖ్యమేవ స్యాత్ । అనుచితమే
కస్య స్యాదవయవరూపత్వమవయవిత్వం చ ॥౨౭౫॥ బ్రహ్మేహ నిర్విశేషం హ్యుపక్రమే చోపసంహృతౌ కథితం । అత్ర హి స
విశేషం చేత్తథా విరోధశ్చ వాక్యవైరూప్యం ॥౨౭౬॥ శారీరశబ్ద ఏష ప్రాణమయప్రభృతికోశపఠితస్సన్ । ఉత్సృజ్య కోశ
జాతం కథం పరం బ్రహ్మ బోధయేత్సద్యః ॥౨౭౭॥ ఆనందమయపదేన హి యదా పరాత్మా వివక్షితో భవతి । అభ్యాసాదితి హేతు
స్తత్ప్రసిద్ధః కథం హి సాధయతి ॥౨౭౮॥ ఆనందమయపదస్య హ్యభ్యాసో నోపలభ్యతే యేన । సానందమయపదార్థం ని
ర్ణేతుం శక్నుయాదయం హేతుః ॥౨౭౯॥ అన్యపదస్యాభ్యాసే కథమన్యపదార్థనిర్ణయో భవతి । తస్మాదస్మిన్పక్షే సూ
త్రార్థకథా కథం హి సంఘటతే ॥౨౮౦॥ ప్రాచుర్యవాచకో యం మయడితి పక్షోఽత్ర నైవ యుక్తస్స్యాత్ । ప్రాచుర్యం
లోకేస్మిన్ప్రతియోగ్యల్పత్వసహకృతం యేన ॥౨౮౧॥ విప్రమయో గ్రామోఽసావిత్యాదావివ యథోక్తవాక్యేన । ఆనంద
ప్రాచుర్యం దుఃఖాల్పత్వావిలం ప్రతీయేత ॥౨౮౨॥ తస్మాద్వికారవచనో మయడితి యుక్తం యథాన్నమయవాక్యే । మయ
డంతప్రతిపాద్యో న హి పరమాత్మా పరం తు కోశస్స్యాత్ ॥౨౮౩॥ పుచ్ఛపదసహచరం యద్బ్రహ్మపదం తైత్తిరీయకే దృ
ష్టం । ఆనందమయపదేన హి తద్వాక్యస్థం హి గృహ్యతే తదిహ ॥౨౮౪॥ సముదాయవాచకస్య హి తదేకదేశార్థకత్వమవిరు
ద్ధం । గ్రామో యం జాగర్తీత్యాదావేవం హి దృశ్యతే లోకే ॥౨౮౫॥ పుచ్ఛపదసన్నికృష్టం బ్రహ్మపదం కిం పరం ప్రకాశయతి ।
ఆనందమయావయవం కిం వా వక్తీతి సంశయే ప్రాప్తే ॥౨౮౬॥ పుచ్ఛపదసన్నిధానాదవయవవాచిత్వమత్ర యుక్తమితి । ఆ
క్షేపస్య ప్రాప్తావిదమధికరణం ప్రదర్శితం సపది ॥౨౮౭॥ బ్రహ్మపదమత్ర వాక్యే బ్రహ్మపరం స్వప్రధానమభిధత్తే । అస
దిత్యస్మిన్ శ్లోకే యతోఽస్య దృష్టో హి కేవలోఽభ్యాసః ॥౨౮౮॥ నన్వత్ర పుచ్ఛవాక్యే పరాత్మనో గ్రహణమనుచితం భాతి । య
స్మాదవయవవాచకపుచ్ఛపదం సన్నికృష్టమిహ భాతి ॥౨౮౯॥ ॥సూ॥ వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్
విక్రియతే నేనేతి హి వికారశబ్దోఽయమవయవం వక్తి । అవయవలాక్షణికం యత్పుచ్ఛపదం బ్రహ్మశబ్దసన్నిహితం ॥౨౯౦॥
సూత్రే వికారశబ్దస్తస్మాన్న స్వప్రధానపరమేతత్ । ఇతి శంకాత్ర న యుక్తా ప్రాచుర్యార్థో హి పుచ్ఛశబ్దోఽసౌ ॥౨౯౧॥ ప్రా
చుర్యశబ్దవాచ్యా ప్రాయాపత్తిర్న చాన్యదిహ యస్మాత్ । ముఖ్యార్థస్యాలాభే తత్ప్రాయం బుద్ధివృత్తిరనుసరతి ॥౨౯౨॥
శిర ఆద్యవయవజాతే నిర్దిష్టే పుచ్ఛశబ్దనిర్దేశః । ముఖ్యార్థస్యాలాభాత్తత్ప్రాయం బ్రహ్మ సమ్యగనుసరతి ॥౨౯౩॥ పా
దార్థికా ప్రతిష్ఠాపరమయనం వక్తి నైవ పునరన్యత్ । తస్మాదస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మపదం స్వప్రధానపరమేవ ॥౨౯౪॥
॥సూ॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ । ఆనందమయాంతస్య హి జగతో హేతుత్వమస్య నిర్దిశతి । సోఽకామయతేత్యేత
త్తస్మాదేతత్పరం సమన్వేతి ॥౨౯౫॥ ॥సూ॥ మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ॥ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే
త్యం తేన మంత్రభాగేన । యద్బ్రహ్మ వర్ణితం స్యాత్తదత్ర వాక్యే హి గీయతే బ్రహ్మ ॥౨౯౬॥ ॥సూ॥ నేతరోఽనుపప
త్తేః ॥ ఇహ పుచ్ఛవాక్యలభ్యో జీవస్స్యాదితి పునర్న చాశంక్యం । జీవే స్రష్టృత్వాదికముత్తరవాక్యస్థమనుపపన్నం హి ॥
౨౯౭॥ ॥సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥ ఇహ పుచ్ఛవాక్యదర్శిత ఆత్మా లబ్ధవ్యభావముపయాతి । యస్మాద్రసరూపో
సౌ లబ్ధా జీవోఽత్ర వర్ణితశ్శ్లోకే ॥౨౯౮॥ లబ్ధృలబ్ధభావాద్భేదో వ్యపదిశ్యతే హి వాక్యేస్మిన్ । తస్మాల్లబ్ధవ్యాత్మా పరమాత్మై
వాత్ర దర్శితో భవతి ॥౨౯౯॥ ॥సూ॥ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా ॥ శ్రుతినిర్దిష్టో యోఽసావానందమయః ప
రం ప్రబోధయతి । పంచమవాక్యస్థత్వాదానంద ఇవేతి నైతదనుమానం ॥౩౦౦॥ బ్రహ్మపరత్వే సాధకమనేకపూర్వోక్తదూష
ణగ్రాసాత్ । ॥సూ॥ అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి ॥ యః పుచ్ఛవాక్యదర్శిత ఆత్మా తస్మిన్కృతప్రబోధో
యః ॥౩౦౧॥ అథ సోఽభయమితి వాక్యం తస్య చ తద్భావమేవ బోధయతి । పుచ్ఛపదసన్నికృష్టం బ్రహ్మపదం స్వప్రధానపరమే
వ ॥౩౦౨॥ యదిదముపక్రమదృష్టం బ్రహ్మ తదత్రోపసంహృతం భవతి । తస్మాదేతద్వాక్యం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం జ్ఞేయం ॥

ననుయద్యానందమయః ప్రియశీర్షత్వాదిధర్మయోగేన । పరమాత్మా న భవతి చేచ్ఛాందోగ్యేపి చ తథా ప్రసజ్యేత ॥౩౦౪॥
తత్ర చ హిరణ్మయోసౌ పురుషో యో దృశ్యతేంతరాదిత్యే । ఆప్రణఖాచ్చ సువర్ణో హిరణ్యకేశో హిరణ్మయశ్మశ్రుః ॥౩౦౫॥
ఆరక్తాంబుజనేత్రో దితి నామా స సర్వపాపనిర్ముక్తః । ఇత్యాదిభిస్త్రివిధోయం పురుషో నిర్దిష్ట ఏవమాదిగుణః ॥౩౦౬॥ ఆధ్యా
త్మికపురుషోయం నిర్దిష్టశ్చాంతరక్షిణి హ్యేవం । యే చ పరాంచో లోకాః యే చ స్యుర్దేవలోకకామాశ్చ ॥౩౦౭॥ తేషా
మీష్టే పురుషో యోసౌ నిర్దిశ్యతేంతరాదిత్యే । యే చార్వాంచో లోకా యే చ స్యుర్మర్త్యలోకకామాశ్చ ॥ ౩౦౮॥ తేషామీ
ష్టే పురుషో యోసౌ నిర్దిశ్యతేంతరక్షిణి చ । మయడంతశబ్దయోగాద్వికారధర్మోపదేశబాహుళ్యాత్ ॥ ౩౦౯ ॥ ప్రాణా
దిశేశ్వరత్వాదిహ నిర్దిష్టః కథం పరాత్మా స్యాత్ । విద్యాకర్మాతిశయాత్ప్రోత్కర్షో హి కశ్చిదధికారీ ॥౩౧౦॥ కిం వా
యోగీ కశ్చిత్సంసారీ స్యాదిహాంతరాదిత్యే । ఇతి శంకామపనేతుం మునినా రచితం తదేతదధికరణం ॥౩౧౧॥ ౨౦॥ సూ॥
అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥ పరమేశ్వర ఏవాయం పురుషో నిర్దిశ్యతేంతరాదిత్యే । పరమేశ్వరధర్మాణామిహోప
దేశో హి దృశ్యతే యస్మాత్ ॥౩౧౨॥ ఉదిత ఉదేతీత్యాద్యాః పాపాస్పృష్టత్వమామనంతీహ । సైవ ఋగిత్యాదీని హి ఋగా
దిరూపత్వమామనంతీహ ॥ ౩౧౩॥ సర్వాత్మకే పరేశే తదేతదుక్తం సమంజసం భవతి । సర్వజగత్కర్తృత్వాత్సర్వాత్మక
తా హి తస్య యుక్తతమా ॥౩౧౪॥ పరిమితమైశ్వర్యం యద్వర్ణితముభయత్ర తచ్చ న విరుద్ధం । అధ్యాత్మాదివిభాగాపేక్షం
తన్న స్వతః పరే పుంసి ॥౩౧౫॥ ప్రఖ్యాపయంతి సర్వే వేదాంతాస్తస్య నిరుపమైశ్వర్యం । పరమేశ్వరవాక్యేస్మిన్ వికారధ
ర్మైకకుతోస్య నిర్దేశః ॥౩౧౬॥ ఇతి శంకా నేహ స్యాద్యతః పరేశో హ్యకుంఠితైశ్వర్యః । భక్తానుకంపయైవ హి నానారూపాణి
మాయయా సృజతి ॥౩౧౭॥ పరమాత్మపరమపీదం వాక్యం సవిశేషపరతయా యోజ్యం । యత ఏతస్మిన్వాక్యే హ్యుద్గీథోపా
సనా వినిర్దిష్టా ॥౩౧౮॥ ఋక్సామగేయతాపి హి సర్వేశే సర్వకారణే యుక్తా । లౌకికగానేష్వపి యైః పరమేశో గీయతే హి త
స్మాత్తే ॥౩౧౯॥ ధనసనయో లోకేస్మిన్ప్రభూతసుఖసంపదో హి విచరంతి ౨౧॥ సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః
యో మండలాభిమానీ దేవోయం పురుష ఏష నిర్దిష్టః ॥౩౨౦॥ ఇతి ఖలు నైవాశంక్యం యతస్తయోర్భేద ఏవ నిర్దిష్టః । ఆదిత్యా
దంతర ఇతి వాక్యం హ్యాదిత్యభేదముపదిశతి ॥౩౨౧॥ తస్మాదేతద్వాక్యం హిరణ్మయత్వాదిగుణగణోపేతే । సర్వేశ్వరే పరా
త్మన్యంతర్యామిణి సమన్వితం భవతి ॥౩౨౨॥ భవతు పరమేశ్వరోసావుపదిష్టో యోయమంతరాదిత్యే । ఉద్గీథవాక్యదర్శిత ఆ
కాశోయం కథం పరాత్మా స్యాత్ ॥౩౨౩॥ శ్రుతిలింగవాక్యసూత్రే శ్రుతిర్హి లింగాద్బలీయసీ దృష్టా । నిరపేక్షరూఢశబ్దశ్రుతి
రితి కథయంతి జైమినిప్రముఖాః ॥౩౨౪॥ తస్మాద్భూతాకాశః శ్రుత్యా హ్యాకాశశబ్దలభ్యస్స్యాత్ । జన్మాదికారణత్వం యదత్ర
వాక్యే ప్రదర్శితం తదపి ॥౩౨౫॥ భూతాకాశేపి స్యాత్క్రమేణ వాయ్వాదికారణత్వేన । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికర
ణం ప్రదర్శితం భవతి ॥౩౨౬॥ సూ॥ ౨౨॥ ఆకాశస్తల్లింగాత్ ॥ జైవలిశాలావత్యావుద్గీథవిచారలబ్ధకుతు
కౌ హి । శాలావత్యేనోక్తం స్వర్గాదికమంతవత్త్వదోషేణ ॥ ౩౨౭॥ ఉద్గీథస్య పరాయణమేతస్మై తి హ్యదస్య తత్పృష్టం । లో
కస్యాస్య చ కా గతిరితి శాలావత్యవచనమనుసృత్య ॥౩౨౮॥ ఆకాశ ఇతీత్యాద్యం జైవలినా హి ప్రదర్శితం భవతి । తద్వాక్యే
చానంత్యం ప్రదర్శితం యత్పరోవరీయస్త్వం ॥౩౨౯॥ ఉపసంహృతమాకాశే స ఏష ఇత్యాదివాక్యశేషేణ । దర్శితముపక్ర
మే యజ్జన్మస్థితినాశకారణత్వం హి ॥౩౩౦ ॥ తదిదం హి కారణత్వం భూతాకాశేపి వర్ణితం హి పురా । వాయ్వాదికారణ
త్వం క్రమేణ తత్రేదమనుపపన్నం స్యాత్ ॥ ౩౩౧॥ సర్వాణి హ వా ఇత్యాదౌ భూతవిశేషణపదం హి సర్వపదం । ఆకాశాదేవేతి
హ్యవధారణమనుపపన్నమేవ స్యాత్ ॥ ౩౩౨॥ భూతాకాశపరత్వే శ్రుతిర్హి లింగాద్బలీయసీత్యుక్తం । బహుళతరలింగ
యోగాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వముపహృతం భవతి ॥ ౩౩౩॥ సముదాయార్థైకాంత్యేదితి న్యాయ ఏవముపదిశతి । శ్రుతిబలస
మాశ్రయేపి హి న విరోధః కశ్చిదత్ర సంభవతి ॥౩౩౪॥ జ్యాయస్త్వమిహ యదుక్తం పరాయణత్వం చ దర్శితం యదపి । ఆకా
శోపి హి వ్యాప్త్యై రాత్మని పరమే సమంజసం భవతి ॥౩౩౫॥ నిర్వహితే త్వం తేస్మిన్ బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్ద ఉపదిష్టః । బ్రహ్మణి తత్ప
ర్యాయో వ్యోమన్నిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః ॥౩౩౬॥ ఉద్గీథవాక్యమేతత్పరోవరీయస్త్వగుణగణోపేతే । ఆకాశశబ్దవాచ్యే తతః
పరాత్మని సమన్వితం భవతి ॥౩౩౭॥ సూ॥ ౨౩॥ అత ఏవ ప్రాణః ॥ ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞాన
లబ్ధగురుభావః । చాక్రాయణమునిరధునా ప్రస్తోత్రాదీన్ప్రబోధయత్యస్మిన్ ॥౩౩౮॥ ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవి
జ్ఞానరహిత ఏవ యది । ప్రస్తోతః ప్రస్తోష్యతి మూర్ధా తే పతనమేష్యతీత్యుక్త్వా ॥౩౩౯॥ ప్రస్తోత్రాదిప్రశ్నం కథమాసాదే

ఏతేతిచాకర్ణ్య। ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞానముపదిదేశేత్థం ॥ ౩౪౦ ॥ సైషేత్యం త్రైర్వాక్యైః ప్రాణః ప్రస్తావ
దేవతేత్యుక్తః। వాయువికారః కింవా పరమాత్మా స ఇతి సంశయప్రాప్తౌ ॥ ౩౪౧ ॥ వాయువికారో నాయం కింతు పరమాత్మా
యదత్ర తల్లింగం । ఇత్యేతదభినిగదితుం హ్యాయమతిదేశః ప్రదర్శితో మునినా ॥ ౩౪౨ ॥ ఇహ సకలభూతరాశేస్సంవేశశ్చోద్గ
మశ్చ నిర్దిష్టః । పరమేశ్వరపరతాయాం తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి ॥ ౩౪౩ ॥ శ్రుతిలింగవాక్యదర్శితవిరోధశంకాపి ప
రిహృతా పూర్వం । స్వాపప్రబోధయోః కిల సంవేశనవాదివాక్యమఖిలమపి ॥ ౩౪౪ ॥ వాయువికారే ప్రాణే సమంజసం
స్యాదితీహ నాశంక్యం । వాగాదీనామేవ హి సంవేశోద్గమనవాదివాక్యమిహ ॥ ౩౪౫ ॥ వాయువికారే ప్రాణే సమన్వితం
నైవ సర్వభూతానాం । ప్రస్తావవాక్యమేతత్ప్రాణే బ్రహ్మణి సమన్వితం భవతి ॥ ౩౪౬ ॥ బ్రహ్మ పరః ప్రాణోఽయం ప్రాణ
స్య ప్రాణమితి చ వాక్యేపి । అన్యత్రాపి చ దృష్టో వాక్యేపి ప్రాణబంధనం హీతి ॥ ౩౪౭ ॥ ప్రస్తావదేవతాత్మక ఏష ప్రాణో
హి భవతి పరమాత్మా । వాయువికారో నాసావిత్యుక్తం సకలమేతదనవద్యం ॥ ౩౪౮ ॥ భవతు యది హ్యుపదిష్టం ప్రాణాకా
శాది వాక్యమఖిలమపి । తల్లింగసమవధానాద్బ్రహ్మపరం తద్ధి భవతి యుక్తతరం ॥ ౩౪౯ ॥ యదతః పర ఇత్యాద్యైర్వాక్యై
ర్ద్యుచ్ఛ్రేపదర్శితం జ్యోతిః । విశ్వస్మాదుపరి తనేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు భాతీతి ॥ ౩౫౦ ॥ అంతః పురుషేపి తథా తదిదం జ్యో
తిః ప్రదర్శితం తత్కిం । భౌతికమథవా బ్రహ్మేత్యేతన్నిర్ణేతుమేతదధికరణం ॥ ౩౫౧ ॥ —※ ౨౪ ॥ సూ ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానా
త్. ※— జ్యోతిరిహ బ్రహ్మ స్యాన్న భౌతికం కిమపి శంకితుం శక్యం । పాదోస్యేత్యేతస్మిన్ భూతాదిపదాని దర్శితాన్యతః ॥
౩౫౨ ॥ నన్విహ పదాభిధానం జ్యోతిర్వాక్యే న దృశ్యతే కిమపి । తత్కథమిహ హేతుస్స్యాత్తేన కథం బ్రహ్మతాస్య సిద్ధా స్యా
త్ ॥ ౩౫౩ ॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ వాక్యే హి యద్వదం దృష్టం । బుద్ధిస్థవాచకం తద్యత ఏతత్సర్వనామసంజ్ఞం స్యా
త్ ॥ ౩౫౪ ॥ పూర్వత్ర చోపదిష్టే బ్రహ్మణి యచ్ఛబ్దతః పరామృష్టే । తతోఽపదర్శితం యత్త్వాదచతుష్టయమిహోపదిష్టం
స్యాత్ ॥ ౩౫౫ ॥ నన్విహ దీప్యత ఇతి యా శ్రుతిరిహ కార్యే సమంజసా భవతి । తద్యదిదమంతరిత్యపి జాఠరవైశ్వానరం ప్రబోధ
యతి ॥ ౩౫౬ ॥ తస్యైషా దృష్టిస్స్యాత్తస్యైషా శ్రుతిరితి బ్రువాణాయాః । దృష్టం శ్రుతమిత్యేషా శ్రుతిరప్యుపాసనాం విధా
పయతి ॥ ౩౫౭ ॥ య ఏవైతద్వేదైవం చక్షుష్యశ్చ శ్రుతశ్చ భవతీతి । అల్పఫలశ్రుతిరేషా కార్యే జ్యోతిషి సమంజసా భవతి ॥
౩౫౮ ॥ యదతః పర ఇత్యాద్యైరుపదిష్టం జ్యోతిరత్ర కార్యమితి । నైషా శంకా యస్మాద్బ్రహ్మపరత్వేన చేతదనవద్యం ॥ ౩౫౯ ॥
దీప్యత ఇతి నిర్దిష్టా దీప్తిగభేత్యాదివాక్యదృష్టాయా । నిత్యావబోధరూపా సైషా బ్రహ్మణి సమంజసా భవతి ॥ ౩౬౦ ॥ దృష్టత్వా
దికమఖిలం ప్రతీకమూలం న హి స్వతోస్య స్యాత్ । అల్పఫలశ్రుతిరేషా బ్రహ్మణి సర్వార్థదేహి యుక్తతమా ॥ ౩౬౧ ॥ త
స్మాజ్జ్యోతిశ్శబ్దం బ్రహ్మేత్యేతత్సమంజసం భవతి. —※ ౨౫ ॥ సూ ॥ ఛందోభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగదాత్తథా
హి దర్శనమ్ ※— నన్వత్ర పూర్వవాక్యే గాయత్రీచ్ఛంద ఏవ నిర్దిష్టం ॥ ౩౬౨ ॥ సైషా చతుష్పదేతి హి చతుష్పదత్వం చ తస్య
నిర్దిష్టం । న చ తజ్జ్యోతిశ్శబ్దే బ్రహ్మపరత్వప్రసాధకం భవతి ॥ ౩౬౩ ॥ ఇతి చేన్న పూర్వవాక్యే ఛందోమాత్రం హి నైతదుపది
ష్టం । ఛందోనుగతే బ్రహ్మణి చిత్తసమాధానమేవ నిర్దిష్టం ॥ ౩౬౪ ॥ ఉద్గీథానుగతే బ్రహ్మణి చిత్తసమాధానవచనమన్యత్ర ।
ఏతమితి మంత్రభాగే తదిదం దృష్టం హి తద్వదత్రాపి ॥ ౩౬౫ ॥ ఛందోభిధాయకాని హి వాక్యాన్యన్యాని యాని దృశ్యంతే ।
తాన్యప్యుక్తార్థాని హి తస్మాన్నేహాస్తి కాచిదాశంకా ॥ ౩౬౬ —※ ౨౬ ॥ సూ ॥ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్ ※—
భూతపృథివీశరీరాణ్యపి హృదయం చేతి సమ్యగుపదిశ్య । సైషా చతుష్పదేతి హి నిర్దిష్టా సాపి దర్శితా హ్యైవ ॥ ౩౬౭ ॥ బ్రహ్మేహ
నోపదిష్టం యద్యక్షరసన్నివేశరూపాయాః । కథమస్యా గాయత్ర్యా భూతాదిపదాని సంభవంతీహ ॥ ౩౬౮ ॥ —※ ౨౭ ॥
సూ ॥ ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్. ※— నన్వత్ర పూర్వవాక్యే చతుష్పదం బ్రహ్మ యచ్చ నిర్ది
ష్టం । ఉపదేశభేదదృష్టే జ్యోతిర్వాక్యే కథం పరామృష్టం ॥ ౩౬౯ ॥ ఇతి శంకాత్ర న కార్యా విభక్తిభేదేపి భవతి చార్థైక్యం ।
సప్తమ్యంతే వాక్యే పంచమ్యంతేపి కోపి న విరోధః ॥ ౩౭౦ ॥ నన్వతోఽద్గీథాదిప్రకరణపఠితాని యాని వాక్యాని । తల్లింగసమ
వధానాద్బ్రహ్మపరత్వేన వర్ణితాని పరం ॥ ౩౭౧ ॥ ఇహ కౌషీతకివాక్యే ప్రాణోస్మీత్యాదివాక్యజాలేన । ప్రాణోయో
సావుక్తస్స కిం పరం బ్రహ్మ పంచవృత్తిర్వా ॥ ౩౭౨ ॥ ఇహ చోభయలింగాని హి దృశ్యంతే హ్యుత్తరత్ర భూయాంసి । తస్మా
చ్ఛ్రుత్యనుసారాత్ప్రాణోయం పంచవృత్తిరేవ స్యాత్ ॥ ౩౭౩ ॥ ఇత్యాక్షేపం సకలం నిరస్య బహుళేన యుక్తిజాలేన ।
ప్రాణోసౌ నిర్దిష్టో బ్రహ్మైవేతి ప్రదర్శ్యతే సపది ॥ ౩౭౪ ॥ —※ ౨౮ ॥ సూ ॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్. ※— యఃకో

షీతకివాక్యే ప్రాణోనిర్దిష్ట ఏష పరమాత్మా । పౌర్వాపర్యవిమర్శే పదానిసకలానితత్పరాణియతః ॥ ౩౬౫ ॥ హితతమపు దనిర్దిష్టః పరమాత్మాస్యాన్నవాయువికృతిరసౌ । అమృతాదిశబ్దయోగః పరమాత్మన్యేవదృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౩౬౬ ॥ ఆనం దోఽజర ఇతివా బ్రహ్మణి పరమే సమంజసో భవతి। భూతప్రజ్ఞామాత్రాద్యర్పణమపి పరమకారణే యుక్తం ॥ ౩౬౭ ॥ జ్ఞాన క్రియాత్మనోరిహ విభిన్నశబ్దస్వభావయోర్యదపి । ప్రాణప్రజ్ఞో ప్రాణయో రేకీకరణం పరాత్మలింగం స్యాత్ ॥ ౩౬౮ ॥ ఇదమి త్యాక్యుపదిష్టం దేహస్థానం పరిగ్రహాద్యఖిలం । పరమాత్మన్యుపపన్నం కార్యం సకలం యతస్తదాయత్తం ॥ ౩౬౯ ॥ —❋ ౨౯ ॥ సూ॥ నవక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్. ❋— నన్వత్ర దేవతాత్మా వక్తా హీం ద్రః ప్రతర్దనాయకిల । త్వాష్ట్రవధసాహసాత్మకవిగ్రహసంబంధిధర్మణివ హేన ॥౩౭౦॥ స్వాత్మోత్కర్షం ప్రథయన్ యో యమహంకారవాదమాశ్రిత్య । ప్రాణోఽస్మి మాముపాస్వేత్యాద్యైరాత్మానముపదిదేశ సయం ॥ ౩౭౧ ॥ సచకథమిహ పరమాత్మాయోసౌ ప్రాణస్సవక్తురాత్మైవ । ఇత్యాక్షేపస్సకలోఽసిరస్యతే సపది సూత్రశేషేణ ॥ ౩౭౨ ॥ ఏషా శంకాకా ర్యానవక్తురాత్మోపదేశయోగేన । అధ్యాత్మసన్నికర్షః ప్రాచుర్యేణోపలభ్యతేయస్మాత్ ॥ ౩౭౩ ॥ వక్తారం విద్యాదితి వాక్యైరుపదర్శితోఽంతరాత్మైవ । ఆనందామృతరూపః ప్రాణోనిర్దిశ్యతే హివాక్యేస్మిన్ ॥౩౭౪॥ త్వాష్ట్రవధసాహ సోక్తిర్నహి విజ్ఞేయస్తుతిం ప్రసంజయతి । నహ్యైతస్యేత్యాద్యైర్జ్ఞానస్తుతిపరాహి సా భవతి ॥ ౩౭౫॥ సనుయది పరమా త్మైవ ప్రాణోఽస్మీత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః । సచకథమస్మిన్ వాక్యే నిర్దిష్టో వక్తురాత్మభావేన ॥ ౩౭౬ ॥ ....❋ —❋ ౩౦ ॥ సూ॥ శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్. ❋— శాస్త్రోపదిష్టలక్షణమపరోక్షీకృత్యతత్పరం బ్రహ్మ। ఇంద్ర స్తముపదిదేశ హి మునివర్యో వామదేవసంజ్ఞ ఇవ ॥౩౭౭॥ మునిరేష వామదేవః ప్రభూతవిజ్ఞానసాధనోపచితః। గర్భస్థ ఏవ బుబుధే హ్యహమిత్యాదికమవాప మంత్రమపి॥ ౩౭౮ ॥ —❋ ౩౧ ॥ సూ॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యా దాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్. ❋— వక్తారం విద్యాదితి నిర్దిష్టం జీవలింగమిహ వాక్యే। పరిగృహ్యోర్ధ్వంప్రాణముపయతీత్యపిము ఖ్యప్రాణలింగముపదిష్టం ॥౩౭౯॥ తస్మాజ్జీవో వా స్యాన్ముఖ్యప్రాణోఽథవాయముపదిష్టః। నహి పరమాత్మా ప్రాణస్స్యాదితి శంకా న చాత్ర కర్తవ్యా॥ ౩౮౦॥ యత ఏతస్మిన్వాక్యే భూయో దృష్టం పరాత్మలింగమపి । తస్మాత్త్రివిధాల్లింగాత్త్రివిధ ముపాసనమిహ ప్రసజ్యేత ॥ ౩౮౧ ॥ యజ్జీవలింగముక్తం ముఖ్యప్రాణస్య యదపి లింగం వా । తదుభయమపి పరమాత్మని సమంజసం స్యాదితీరితం పూర్వం ॥ ౩౮౨ ॥ ప్రాణస్యాస్య చ వృత్తిర్బ్రహ్మణి పూర్వం ప్రదర్శితా భవతి । తల్లింగసమవ ధానాత్ప్రాణోఽయమిహాపి భవతి పరమాత్మా ॥ ౩౮౩ ॥ అథవాత్రివిధైర్ధర్మైర్బ్రహ్మోపాసనమిహాశ్రితం భవతి । తేనన దోషాశంకా న చాత్ర కాచిద్విరోధశంకాపి ॥ ౩౮౪ ॥ తస్మాదిహోపదిష్టం కౌషీతకివాక్యమేతదఖిలమపి । బ్రహ్మ ణ్యుపాస్యరూపే విజ్ఞేయే వా సమన్వితం భవతి ॥ ౩౮౫ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం। చతురధ్యా యీ తస్యాం ప్రథమో యోఽసౌ సమన్వయోఽధ్యాయః ॥ ౩౮౬ ॥ తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోఽయమనవద్యః ॥ ౩౮౭ ॥ ... ... ❋

ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

శ్రీరస్తు

భాష్యార్థరత్నమాలాయామ్
ద్వితీయపాద ప్రారంభః.

ప్రథమేపాదేజగతోజన్మస్థిత్యాదికారణంబ్రహ్మ । వేదాంతవాక్యనిచయైస్స్ఫుటతరలింగైఃప్రదర్శితంభూయః । ౧ ॥ వ్యాపిత్వంనిత్యత్వంసర్వజ్ఞత్వంచదర్శితంతస్య । అర్థాంతరరూఢానామాకాశప్రాణముఖ్యశబ్దానాం॥ ౨ ॥అబ్రహ్మలింగబాధనపురస్సరంబ్రహ్మలింగయోగేన । న్యాయోపేతైర్వాక్యైర్బ్రహ్మపరత్వంప్రసాధితంభవతి ॥౩॥ ఇహచ ద్వితీయపాదేఽస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యౌఘైః । యచ్చోపాస్యంబ్రహ్మప్రదర్శితంతదితివర్ణ్యతేసపది ॥ ౪ ॥ ఛాందోగ్యేచతృతీయేజ్యోతిర్విద్యాప్రధానవాక్యాంతే । సర్వంఖల్విత్యాద్యంమనోమయత్వాదివాక్యమధ్యమపి ॥ ౫ ॥ శాండిల్యపదకృతాంతంయదేతదుపదిష్టమత్రతత్కింస్యాత్ । బ్రహ్మప్రధానమథవాజీవపరంవేతిసంశయేప్రాప్తే ॥౬॥ శాండిల్యవాక్యమేతత్పౌర్వాపర్యేణసమ్యగాలోచ్య । జీవాశంకాంనిరసితుమిదమధికరణంచకారమునివర్యః ॥౭॥........ *

—*౧॥సూ॥సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్.*— సకలనిగమాంతవాక్యప్రకాశితంయచ్చజగదుపాదానం । తదిహోపక్రమవాక్యేహ్యుపదిష్టమతోనజీవశంకాత్ర॥౮॥నన్విహంసర్వంఖల్విత్యుపాసనావిషయబోధకంనభవేత్ । శాంతఉపాసీతేతిహివిహితశమారాతిరాగనిర్ముక్త్యై ॥౯॥ సకలస్యైక్యాత్మకతాంప్రబోధ్యరాగాదినిరసనంకురుతే।సక్రతుమితివాక్యేనహివిహితక్రతువిషయఏవజీవస్స్యాత్॥౧౦॥తస్యచమనోమయత్వంప్రాణశరీరత్వమాంజసంభవతి।బ్రహ్మాత్మతావబోధకలింగంనాతోఽపలభ్యతేకిమపి॥౧౧॥ తస్మాదేతద్వాక్యం జీవోపాస్తిప్రధానమాభాతి ॥ ఇతిఖలునైవాశంక్యంయదత్రవాక్యేనజీవవార్తాపి ॥౧౨॥ తస్మిన్నితివాక్యస్థితతచ్ఛబ్దైనైకవాక్యతాపన్నం । స్యోనమితివాక్యజాతంయథాపురోడాశధర్మిణం బ్రూతే ॥ ౧౩ ॥ సక్రతుమితివాక్యస్థేక్రతౌహినియమేనవిషయసాకాంక్షే । విషయంబోధయితుమిదం బ్రహ్మేత్యాదికముదాహృతంభవతి ॥ ౧౪ ॥ తస్యవిశేషణజాలేమనోమయప్రభృతివాక్యజాలేన । భూయఃప్రదర్శ్యమానేజీవాశంకాకథంప్రవర్తేత ॥౧౫॥ యద్యపిలింగవిగానాద్విశేషణార్థత్వమసులభంభాతి ।లింగస్యవిపరిమాణామేతథాపినైవాత్రబాధకంకిమపి ॥౧౬ ॥ బ్రహ్మణిమనోమయత్వంప్రాణశరీరత్వమనుపపన్నమితి । నైవాశంకాకార్యాబ్రహ్మణ్యఖిలాత్మకేహితదుక్తం ॥౧౭॥ సామానాధికరణ్యంవివక్షితంబ్రహ్మణాయదాకార్యే । బాధాయాంతచ్చస్యాదత్రహికార్యేణకారణేతత్స్యాత్ ॥౧౮॥ తేనచసర్వాత్మకతాబ్రహ్మణిపరమేప్రదర్శితాభవతి। ఇదమితిపదమప్యత్రబ్రహ్మవిశేషణపరంహికర్తవ్యం ॥ ౧౯ ॥ యదిదంబ్రహ్మపరంస్యాత్సర్వంఖలుతదితియోజనాకార్యా । తేనచసర్వాత్మకతాబ్రహ్మణిపరమేసమర్థితాభవతి ॥౨౦॥ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపేసర్వోత్కర్షశ్చవర్ణితఃప్రాయః।తజ్జత్వాదికమఖిలంయదుత్తరస్మిన్ప్రదర్శితంతదపి ॥ ౨౧॥ తస్యచసర్వాత్మకతాప్రతిపత్త్యర్థంచశమవిధానార్థం । తస్మాచ్ఛ్రుతిశతగేయేసర్వాత్మనిసకలజగదుపాదానే॥౨౨॥బ్రహ్మణిమనోమయత్వంప్రాణశరీరత్వమేతదుపపన్నం॥ —*సూ॥౨॥వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ*— అత్రచవిధివిహితాయాముపాసనాయామపేక్షితామేస్యుః ॥ ౨౩ ॥ తేసత్యకామతాద్యాహ్యుపపన్నాస్స్యుర్గుణాః పరేపుంసి । అత్రచవివక్షితత్వంహ్యుపాసనాయామపేక్షణీయత్వం॥౨౪॥ఇహసత్యకామతాముఖగుణజాతేభవతితచ్చనిరవద్యం । —సూ॥౩॥అనుపపత్తేస్తునశారీరః— యోయంశారీరస్స్యాత్సచోక్తగుణజాతభాజనంనభవేత్ ॥ ౨౫ ॥ యతఏతస్మిన్వాక్యేహ్యవాక్యనాదరఇతీరితంభవతి । దేహేంద్రియాదియోగనిశారీరేకథమవాకితావార్తా॥౨౬॥నియతవిషయాభిలాషిణ్యనాదరత్వంచతత్రనహిభవతి॥ —సూ॥౪॥కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ— కించాత్రవాక్యశేషేమనోమయత్వాదిగుణగణోపేతః॥౨౭॥ఏతమితికర్మభావాదుపదిష్టోయంపరంపుమానేవ।అభిసంభవితాస్మీతిచ శారీరఃకర్తృభావమాపన్నః॥నిర్దిష్టోయస్సకథంహ్యుపాసనావిషయభావముపగచ్ఛేత్। —సూ॥౫॥శబ్దవిశేషాత్—

ఏవమయమంతరాత్మన్నితి సప్తమ్యంతశబ్దనిర్దేశ్యః ॥ ౨౯ ॥ శారీరో౽సౌ కర్తా హ్యుపాస్యరూపో హిరణ్మయః పురుషః । ప్రథమాంతశబ్దబోధ్యస్స కథం శారీరభావముపగచ్ఛేత్ ॥ ౩౦ ॥ దేహేంద్రియవశవర్తీ శారీరో న చ పరః పుమాన్భవతి ॥ —— ॥ సూ ॥ ౬ ॥ స్మృతేశ్చ । —— స్మృతిరేషా భాగవతీ శారీరపరాత్మభేదమాచష్టే ॥ ౩౧ ॥ శారీరం చ నియామ్యం నియామకం హృదయదేశమీశమపి । —— ౭ ॥ సూ ॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ —— ఏష్విహ వాక్యే యో౽సావుపాస్యరూపః కథం స పరమాత్మా ॥ ౩౨ ॥ అర్భకమస్యాయతనం నిర్దిష్టం స్యాత్తదార్భకత్వమపి । యస్మాద్ధృది నిర్దిష్టశ్శ్యామాకాదపి చ దర్శితో౽ణీయాన్ ॥ ౩౩ ॥ స చ కథమిహ పరమాత్మా యో౽సౌ వ్యాపీతి దర్శితశ్శాస్త్రే । ఇతి చేన్నాయం దోషో నిచాయ్యభావేన దర్శితో యో౽సౌ ॥ ౩౪ ॥ బ్రహ్మణ్యపరిచ్ఛిన్నే మనో విధాతుం న శక్నుయాజ్జీవః । ఇతి కరుణాపరతంత్రా శ్రుతిః పరిచ్ఛేదమస్య నిర్దిశతి ॥ ౩౫ ॥ వ్యోమ్న ఇవాస్యాపి స్యాదుపాధియోగాదయం పరిచ్ఛేదః । —— సూ ॥ ౮ ॥ సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ । —— శారీరః పరమాత్మా యద్యేతౌ హృదయదేశసన్నిహితౌ ॥ ౩౬ ॥ శారీరస్య చ భోగే కథం పరాత్మా న భోగమాప్నోతి । ఇతి శంకామపనేతుం ప్రవర్తతే సపది సూత్రశేషో౽యం ॥ ౩౭ ॥ ధర్మాదిసాధనో౽స్య స్తద్విపరీతశ్చ భవతి పరమాత్మా । అపహతపాప్మా యో౽సౌ స ధర్మఫలభోగమాతనోతి కథం ॥ ౩౮ ॥ ధర్మాదిసాధనస్య హి శారీరస్యోక్తభోగసంబంధః । ఆవిద్యకదేహాదావభిమానేనాస్య భోగసంబంధః ॥ ౩౯ ॥ సర్వజ్ఞస్య పరస్య హి న చాస్త్యవిద్యా న భోగవార్తా వా । అద్వైతవాదలోపో నైవాశంక్యో౽త్ర భేదనిర్దేశాత్ ॥ ౪౦ ॥ భేద ఉపాధికృతో౽సావుక్తశ్చోపాసనాంగభావేన । తస్మాదేతత్సకలం శాండిల్యమునీంద్రదర్శితం వాక్యం ॥ ౪౧ ॥ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే సమన్వితం హ్యత్ర కో౽పి న విరోధః । నను యది పరమాత్మా సావపహతపాప్మా తతో న భోక్తా స్యాత్ ॥ ౪౨ ॥ కఠవల్లీవాక్యే౽స్మిన్భోక్తా జీవో భవేన్న పరమాత్మా । యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభయమోదన ఇతీహ నిర్దిష్టం ॥ ౪౩ ॥ ఉపసేచనమిహ మృత్యుః ప్రదర్శితస్తేన చాత్తృతా లబ్ధా । అత్తా చాగ్నిర్వా స్యాజ్జీవో వా భవతి నైవ పరమాత్మా ॥ ౪౪ ॥ కఠవల్ల్యామేతస్యాం యతో౽గ్నిజీవౌ ప్రదర్శితౌ పూర్వం । అస్మాదగ్నిరయం స్యాదితి శ్రుతిశ్చాత్తృతాం ప్రసంజయతి ॥ ౪౫ ॥ స్వాద్వత్తీతి శ్రుతిరపి జీవే తామత్తృతాం ప్రసంజయతి । యది చ ప్రకరణభేదాన్నాగ్నిః ప్రతిగృహ్యతే౽త్తృభావేన ॥ ౪౬ ॥ తర్హ్యత్తా జీవస్స్యాన్న తు పరమాత్మా యతస్స నాశ్నాతి । ఇత్యాక్షేపప్రాప్తావత్తృపదే గౌణవృత్తిమాశ్రిత్య ॥ ౪౭ ॥ నిరసితుమిమమాక్షేపం చకార మునివర్య ఏతదధికరణం —— సూ ॥ ౯ ॥ అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ —— తత్ర చరాచరమేతన్మృత్యుర్యస్యేతి వాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౪౮ ॥ తస్యాత్తా కథమన్యస్తస్మాదత్తా పరః పుమానేవ । సంహారకత్వయోగాదత్తృత్వం తస్య గౌణమేవ స్యాత్ ॥ ౪౯ ॥ కర్మఫలభోక్తృతైవ హి జీవే దృష్టా న సా పరే పుంసి । —— సూ ॥ ౧౦ ॥ ప్రకరణాచ్చ —— ప్రకరణమపి యచ్చైతత్పరాత్మనో దృశ్యతే న చాన్యస్య ॥ ౫౦ ॥ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం పరమాత్మైవాత్ర దర్శితో యేన । ఇత్థా కో వేదేతి హి దుర్విజ్ఞేయత్వమస్య నిర్దిష్టం ॥ ౫౧ ॥ పరమాత్మలింగమేతత్తస్మాదత్తా పరః పుమానేవ । భవతు పరాత్మైవాయం యస్య బ్రహ్మేతి వాక్యనిర్దిష్టః ॥ ౫౨ ॥ ఋతమిత్యుత్తరవాక్యే గుహాహితత్వేన దర్శితౌ తౌ కౌ । ఋతపౌ గుహాం ప్రవిష్టౌ ఛాయాతపవద్విలక్షణావుక్తౌ ॥ ౫౩ ॥ కిము తత్ర బుద్ధిజీవౌ జీవపరేశావితీహ సందేహః । తౌ యది చ బుద్ధిజీవౌ బుద్ధ్యా జీవః పృథఙ్నిరుక్తస్స్యాత్ ॥ ౫౪ ॥ యది వా జీవపరేశౌ జీవాదీశః పృథగ్గృహీతస్స్యాత్ । యది జీవేశౌ స్యాతాం గుహాహితత్వం తయోరయుక్తం స్యాత్ ॥ ౫౫ ॥ తస్మాదిహ నిర్దిష్టావుక్తవిశేషా హి బుద్ధిజీవౌ తౌ । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమేతద్వాక్యార్థనిర్ణయార్థమపి ॥ ౫౬ ॥ భగవాన్మునివర్యో౽సావిదమధికరణం చకార సుగృహీత్యై । —— సూ ॥ ౧౧ ॥ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ —— అత్ర చ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ తౌ చ జీవపరమేశౌ ॥ ౫౭ ॥ నిర్దిశ్యతే హి లోకే సంఖ్యాతుల్యస్వభావయోరుభయోః । అస్య ద్వితీయకో గోరన్వేష్టవ్య ఏవమభిధానే ॥ ౫౮ ॥ గౌరేవ హి ద్వితీయస్తత్రాన్విష్యేత నాశ్వ ఇతరో వా । ఋతపానాల్లింగాదిహ జీవే నిర్ధారితే హి తస్య యది ॥ ౫౯ ॥ అన్విష్యతే ద్వితీయశ్చేతనభావాదసౌ పరాత్మా స్యాత్ । అత్ర పిబంతావితి యా శ్రుతిరిహ పానం ప్రదర్శయత్యుభయోః ॥ ౬౦ ॥ తచ్చ కథం పరమాత్మని పరితృప్తే స్యాదితీహ నాశంక్యం । జీవస్తావత్పిబతి హి ప

రమాత్మాసౌహితంచపాయయతి ॥౬౧॥ పాచయితాప క్తేతిహిదృష్టాలోకప్రసిద్ధిరిహతద్వత్ ।నన్విహజీవపరేశౌగృహ్య
తేచేత్కథంగుహావేశః ॥౬౨॥ సర్వగతేపరమాత్మనిదేశపరిచ్ఛేదఏషయదయుక్తం । ఇతినాశంక్యంయోఽసౌసర్వగతోఽయ
చిత్తదైకదేశగతః ॥౬౩॥ సకలవసుధాధినాథోరామస్సాకేతనగరనాథఇవ । శ్రుతిసిద్ధేన్యాయస్స్యాచ్ఛ్రుత్యనుకూలశ్రు
తిర్నచేహాస్తి॥౬౪॥నేయంశంకాశ్రుతిషుహిగుహాహితత్వంపరాత్మనోదృష్టం।శ్రుతివాక్యేనిర్దిష్టంగుహాహితంగహ్వరేష్ఠమి
త్యాదౌ ॥ ౬౫ ॥ యోవేదేతిచవాక్యేప్యన్విచ్ఛగుహాంప్రవిష్టమిత్యాదౌ । ఛాయాతపసామ్యంయద్విలక్షణత్వేనతత్తయో
ర్యుక్తం ॥౬౬॥ జీవోఽయంసంసారీతద్విపరీతోఽయతోహిపరమాత్మా । తస్మాదృతంపిబంతౌగుహాంప్రవిష్టౌచదర్శితావేతౌ॥
౬౭॥ఛాయాతపసదృశావపిజీవపరేశౌనబుద్ధిజీవౌహి । —✽ ౧౨ ॥సూ॥విశేషణాచ్చ.✽— యదపివిశేషణమేతద్వా
క్యేనిర్దిష్టమేతయోర్భవతి ॥ ౬౮ ॥ రథినంవిద్ధీత్యస్మిన్వాక్యేజీవోరథీవినిర్దిష్టః । విజ్ఞానసారథిస్స్యాద్రథీయదాయంసపా
రమాప్నోతి ॥౬౯॥ గమికర్తృకర్మభావావిత్యుపదిష్టౌహిజీవపరమేశౌ । దుర్దర్శమితిచమంత్రేమనధాతోఃకర్తృకర్మ
భావేన॥౭౦॥ తావేతౌనిర్దిష్టౌజీవపరేశౌనచేతరౌభవతః।ఇహలోకసిద్ధమేనంజీవంనిర్దిశ్యతదనువాదేన॥౭౧॥తస్మాద్వి
లక్షణోఽసౌపరమాత్మాత్రప్రదర్శ్యతేవాక్యే । యోహిసుపర్ణాసయుజేత్యేవందృష్టోహిముండకేమంత్రః ॥ ౭౨ ॥ కఠవల్లీ
వాక్యగతైర్మంత్రైరుక్తైస్సమార్థకోభవతి । ఇహకేచిదాహురార్యామంత్రోయోద్వేతిముండకేకథితః ॥౭౩॥అధికరణ
స్యైతస్యహిభవతినసిద్ధాంతముక్తవాక్యార్థం । పైంగ్యుపనిషదియతోఽయంసర్వక్షేత్రజ్ఞపరతయానీతః ॥ ౭౪ ॥ నచభవ
తిపూర్వపక్షంస్యాద్వదనంయేనసత్వఉపదిష్టం । ఔదాసీన్యేనాయంక్షేత్రజ్ఞోదర్శితశ్చతత్రైవ ॥౭౫॥ సత్వస్యభోక్తృ
తోక్తిఃక్షేత్రజ్ఞేబ్రహ్మభావమభిధాతుం । కఠవల్ల్యుక్తావేతౌజీవప్రాజ్ఞౌనచేహసంభవతః ॥౭౬॥తస్మాదన్యార్థోఽయంముం
డకదృష్టోహిమంత్రభాగఇతి । ననుకఠవల్ల్యామస్యామృతపానంప్రథమతశ్శ్రుతంభవతి ॥౭౭॥ ప్రథమశ్రుతయోగేనహి
తత్రాధికృతంతుజీవమాలంబ్య । తత్సమభావోయోఽసౌపరమాత్మాతద్ద్వితీయఉపదిష్టః ॥ ౭౮ ॥ ఉపకోసలవిద్యాయాం
యఏషఇత్యాదివాక్యముపదిష్టం । పురుషోదృశ్యతఇతికిలదృశ్యత్వంప్రథమతశ్శ్రుతంతస్య ॥ ౭౯ ॥ చాక్షుషధీవిషయత్వం
దృశ్యత్వంజగతిసుప్రసిద్ధంహి । తద్యోగీపురుషోఽసౌఛాయాత్మావాథవాభవేజ్జీవః ॥ ౮౦ ॥ కింవాసదేవతాత్మానఖలుప
రాత్మానదృశ్యతేయతః । యదిచఛాయాత్మాసావమృతాభయలక్షణఃపుమాన్నభవేత్ ॥౮౧॥ భవతుతదాజీవోవా
దేవోవాస్యాన్నచైషపరమాత్మా । ధర్మాదిసాధనోఽసౌజీవోప్యమృతాదిలక్షణోభవతి॥౮౨॥యోఽసౌహిదేవతాత్మాసచా
పినిర్దిష్టలక్షణోదృష్టః।సత్యాంగతౌపరస్యహివిశిష్టదేశత్వకల్పనానుచితా॥౮౩॥దృశ్యత్వకల్పనావాతస్యానుచితాహ్యనా
మరూపత్వాత్ । ఇతిశంకాయాంసత్యాముపకోసలవాక్యమేతదఖిలమపి ॥ ౮౪ ॥ సమ్యగ్విచార్యభగవానిదమధికరణం
చకారమునివర్యః। —✽౧౩॥సూ॥అంతరఉపపత్తేః.✽— బ్రహ్మవిదోముఖమివతేముఖంవిభాతీతితంప్రశస్యాదౌ॥౮౫॥ త
స్మాదుపదేశమిమంచకారజాబాలమునివరోఽయస్మాత్ । తేనోపదిశ్యమానోయఏషఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః॥౮౬॥సచపరమా
త్మైవస్యాన్నచేతరఃకోపిశంకితుంశక్యః । ఆత్మత్వమమృతభావోబ్రహ్మాత్మకతాభయంచసర్వమిదం ॥౮౭॥ గుణజాతంప
రమాత్మన్యుపపన్నంస్యాన్నచేతరత్రాపి । పాపంకర్మైవంవిదినశ్లిష్యతఇతిహియచ్చనిర్దిష్టం ॥౮౮॥ తద్విదిపాపాస్పర్శ
నమస్మిన్పక్షేసమంజసంభవతి । అక్షిస్థానంయదిదంప్రదర్శితంసర్వలేపరహితమితి ॥ ౮౯ ॥ తద్యదితిమంత్రభాగేతస్మా
త్స్యాదిహపరఃపుమానేవ । యచ్చేహవామనీత్వంసంయద్వామత్వమపిచయచ్చోక్తం ॥ ౯౦ ॥ యచ్చేహభామనీత్వంపర
మాత్మనియుక్తమేతదఖిలమపి । సంయద్వామత్వాదికమఖిలంవివృతంహిమంత్రభాగేన ॥౯౧॥ కర్మఫలోత్పాదకతాసం
యద్వామత్వశబ్దలభ్యోర్థః । కర్మఫలప్రాపకతాభవతితథావామనీత్వశబ్దార్థః ॥ ౯౨ ॥ సర్వార్థభానదత్వాత్తత్రైవ
సర్వత్రభాసమానత్వాత్ । ఉక్తంహిభామనీత్వంతదేతదఖిలంపరాత్మనిప్రథితం ॥ ౯౩॥ తస్మాదిహపరమాత్మానిర్దిష్టోభ
వతినేతరఃకశ్చిత్। —✽ ౧౪ ॥ సూ॥స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ.✽—యదిపరమాత్మాయస్యాదక్షిస్థానత్వమనుపపన్నమితి॥
౯౪ ॥ నేయంశంకాయస్మాత్తస్యస్థానానిదర్శితాన్యేవ। అంతర్యామినిరుక్తౌస్థానానిబహూనిదర్శితాన్యస్య॥౯౫॥ చక్షుర్

పిత్రదృష్టంతస్మాదయమిహపరఃపుమానేవ । సూత్రస్థాదిపదేనహినామచరూపంచవర్ణితంయదపి ॥౯౬॥ బ్రహ్మణ్యు
పాస్యరూపేతచేత్తదఖిలంసమంజసంభవతి । —※ ౧౫ ॥ సూ॥సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ.※— ఉపకోసలపరిచర్యాప
రితుష్టైరగ్నిభిర్యదాదిష్టం ॥౯౭॥ కంబ్రహ్మేత్యాదికమపిసుఖాత్మకంబ్రహ్మబోధయత్యాశు ।ఖంశబ్దసాహచర్యాద్బ్రహ్మ
ణ్యల్పత్వబోధపరిహారే ॥౯౮॥ బ్రహ్మపదసాహచర్యాత్కంశబ్దోనంతసుఖపరోభవతి। తేనానంతసుఖాత్మకముపదిష్టంబ్ర
హ్మపూర్వవాక్యేన ॥౯౯॥ నహ్యేతాదృశరూపోజీవోదేవోథవాభవత్యన్యః ।—※ ౧౬ ॥సూ॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభి
ధానాచ్చ.※—విదితశ్రుత్యంతస్యచయాగతిరుపదిశ్యతేహివేదాంతే ॥ ౧౦౦ ॥ అర్చిఃప్రముఖాసేహాప్యుపదిష్టాతోయ
మత్రపరమాత్మా । అథయదిచైవేత్యస్మిన్మంత్రేగతిరియముదాహృతాభవతి ॥౧౦౧॥ తస్మాదక్షిస్థానేప్రదర్శితోయంహి
భవతిపరమాత్మా। —※ ౧౭ ॥సూ॥అనవస్థితేరసంభవాచ్చనేతరః. ※— ఇతరశ్ఛాయాత్మాదిర్నచేహనిర్దిశ్యతేంత
రక్షిణిహి ॥౧౦౨॥ అనవస్థితోయతోసౌఛాయాత్మాకించభవతినాత్మాపి । చక్షుస్సమీపవర్తిపురుషోయదిభవతిచక్షుషి
ఛాయా ॥ ౧౦౩ ॥ అపయాతేతస్మిన్నిహపురుషచ్ఛాయానదృశ్యతేకాపి । జీవోయద్యప్యాత్మాతథాపిచక్షుష్యవస్థితో
నాయం ॥ ౧౦౪ ॥ చిత్తోపాధిర్హ్యసౌచిత్తంప్రాయేణహృదయదేశగతం । అమృతత్వమస్యదుర్ఘటమభయంచాప్యస్య
దుర్ఘటంభవతి ॥ ౧౦౫ ॥ సర్వగతస్యపరాత్మనఇదంహిసకలంసమంజసంభవతి । యద్యపిచదేవతాత్మానిత్యంచక్షు
ష్యవస్థితోభవతి ॥ ౧౦౬ ॥ అమృతాదిశబ్దయోగీతథాపినైవాత్మశబ్దయోగస్స్యాత్ । అమరత్వందేవానాంచిరకాలావస్థి
తత్వసాపేక్షం ॥౧౦౭ ॥ ఐశ్వర్యమీశతంత్రంనచస్వతోస్యాభయంచనోభవతి । దృశ్యతఇతియేయంశ్రుతిరుదాహృతా
సానచాక్షుషత్వపరా॥౧౦౮॥ విద్వదనుభూతివిషయప్రదర్శనార్థాప్రరోచనార్థైవ।తస్మాత్పరమాత్మాయంయోసావ
క్షిణినిరూపితోహ్యాత్మా ॥౧౦౯॥ ఉపకోసలవాక్యమిదంతత్రపరాత్మనిసమన్వితంభవతి।నన్వయమక్షిస్థానేప్రదర్శితోభవ
తినైవపరమాత్మా ॥౧౧౦॥ స్థానవ్యపదేశాదితిశంకాంవారయితుమేషదృష్టాంతః । అంతర్యామిబ్రాహ్మణవాక్యేయచ్చ
క్షుషీతినిర్దిష్టః ॥౧౧౧॥ స్థానాదివ్యపదేశాదితిసూత్రేణోపదర్శితఃపూర్వం।సచదృష్టాంతోఽసిద్ధోయతఃపరాత్మాఽశరీ
రఉపదిష్టః ॥ ౧౧౨ ॥ అశరీరస్యక్వాపిహియమయితృభావోనదృశ్యతేలోకే । ఇహఖల్వంతస్తిష్ఠన్యమయత్యయమితి
హిదర్శితోయోసౌ ॥ ౧౧౩ ॥ అంతర్యామీయోగీకింవాస్యాత్తదభిమానిదేవోవా । నతుపరమాత్మాయోసావకార్యకర
ణోనిరూపితశ్శాస్త్రే ॥౧౧౪॥ ఇతిశంకాంవారయితుంచకారమునివర్యఏతదధికరణమ్॥—※౧౮॥సూ॥అంతర్యామ్యధిదై
వాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్.※— అధిదేవాదివిభిన్నంజగత్సమగ్రంహియోంతరవతిష్ఠన్ ॥ ౧౧౫ ॥ యమయతిసచపర
మాత్మానహియోగీనాపిదేవతాత్మావా।యోసౌపరమాత్మాస్యాజ్జగతస్సృష్ట్యాదికారణంభవతి ॥౧౧౬॥జగదీశఃకృత్స్న
మిదంజగన్నియంతుంసఏవశక్నోతి । ఆత్మత్వమమృతభావస్తస్యైవహియుజ్యతేనచాన్యస్య॥౧౧౭॥ అతథాభూతోయోగీ
దేవోవాత్మాఽమృతఃకథంభవతి । యంపృథివీనవేదేత్యేషాశ్రుతిఃపృథివ్యాదిదేవతాదీనాం॥౧౧౮॥అంతర్యామిణమవిదితమా
చష్టేసనకథంపరాత్మాస్యాత్ । యోదేవతాత్మనాఽప్యంతర్యామీకథంసదేవస్స్యాత్॥౧౧౯॥స్వస్యైవయమయితృత్వం
నియమ్యతాచేతిబాధితంతత్స్యాత్ । యచ్చోక్తమస్యబాధితమకార్యకరణస్యయమయితృత్వమితి ॥ ౧౨౦ ॥తదపిచదూష
ణమస్మిన్నచింత్యశక్తౌపరాత్మనిభవేత్ । యానిహయమయతిభగవాన్కర్మఫలాసక్తచేతసోలోకాన్ ॥౧౨౧॥తత్కా
ర్యకరణజాలైస్సకార్యకరణోహ్యకార్యకరణోపి।ఏవమదృష్టత్వాదివ్యపదేశోప్యత్రదర్శితోయోసౌ ॥౧౨౨॥ సచపరమా
త్మనియుక్తోనయోగినిస్యాన్నదేవతాత్మనివా॥—※౧౯ ॥సూ॥ నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్.※—ననుచాదృష్టత్వా
దివ్యపదేశస్స్యాత్ప్రధానపక్షేపి ॥౧౨౩॥ జగతఃకారణభావాదంతర్యామిప్రధానమేవస్యాత్ । ఇతిచేన్నేయంశంకా
ద్రష్టృత్వాదికముదాహృతంయేన ॥౧౨౪॥ తచ్చాప్రధానధర్మోహ్యంతర్యామీతతఃపరాత్మైవ । ద్రష్టృత్వాదృష్టత్వ
వ్యపదేశాదిహసనప్రధానంచేత్ ॥౧౨౫॥ శారీరోభవతుతథాప్యంతర్యామీయతస్సహిద్రష్టా । శ్రోతామంతాచాత్మా
చేతనభావాదదృష్టరూపశ్చ ॥౧౨౬॥ దేహాదియమయితృత్వాదిత్యాశంకానిరస్యతేసపది ॥—※౨౦ ॥ సూ ॥ శారీరశ్చో

భయేపిహి భేదేనైనమధీయతే। ←— యశ్చాయంశారీరోనాంతర్యామీభవేద్యతశ్చైనం ॥౧౨౭॥ శారీరాద్భేదేనహి
కాణ్వామాధ్యందినాశ్చకథయంతి ।యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నిత్యస్యైవర్ణయంతిచాన్యేపి ॥ ౧౨౮ ॥ యోసావాత్మనితిష్ఠన్నిత్యపి
కథయంతిచోభయత్రాపి। విజ్ఞానశబ్దఏక స్తథాత్మశబ్దోపిజీవవచనస్స్యాత్ ॥౧౨౯॥ విజ్ఞానమయోయస్మాజ్జీవోనిర్దిశ్యతే
హిసర్వత్ర । జీవస్యాంతర్యామీయోసౌసకథంహిజీవతాంగచ్ఛేత్ ॥ ౧౩౦ ॥ తస్మాదంతర్యామిణిపరమాత్మనివాక్య
మేతదుపపన్నం।బ్రహ్మణఏకస్యాపిహినియామకత్వంనియమ్యరూపత్వం ॥౧౩౧॥ ఔపాధికభేదేనహితదేతదఖిలంసమంజ
సంభవతి। నన్వత్రాంతర్యామీద్రష్టృత్వాత్మత్వధర్మయోగేన ॥౧౩౨॥ స్మార్తంప్రధానమేతన్నభవతిచేద్భవతుతావ
త్తాపీహ । ముండకవాక్యేభూతయోనిరుక్తమదేశ్యతాదిగుణయోగి ॥ ౧౩౩ ॥ అక్షరమితియత్ప్రథితంతదిదంస్మార్తంప్ర
ధానమేవస్యాత్ । శబ్దాదిరహితమేతద్యతఏతస్యహ్యదృశ్యతాయుక్తా ॥౧౩౪॥ అగ్రాహ్యత్వాదికమపిసూక్ష్మత్వాదస్య
యుక్తమాభాతి। మహదాదికారణత్వాత్త్రిగుణత్వాదస్యభూతయోనిత్వం ॥ ౧౩౫ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యప్రదర్శితంయ
త్ప్రధానమేవస్యాత్ । యద్యత్రయోనిశబ్దోనిమిత్తవాచీతదాతుశారీరః ॥౧౩౬॥ సహిభవతిభూతయోనిర్యతశ్చధర్మా
దిసాధనోపచితః।నన్విహముండకవాక్యేప్రధానమదేశ్యతాదిగుణయోగి ॥౧౩౭॥ ఇతియదుచ్యేతతన్నభవతివిరోధోత్ర
వాక్యశేషేణ । యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యేవంవాక్యశేషఇహదృష్టః ॥ ౧౩౮ ॥ తద్వాక్యశేషదర్శితసర్వజ్ఞత్వంకథంప్రధా
నేస్యాత్ । ఇతినాత్రశంకనీయంసర్వజ్ఞత్వంయదేతదుపదిష్టం ॥ ౧౩౯ ॥ అక్షరపదాభిధేయాత్పరస్యపరమాత్మనోహిని
ర్దిష్టం । తస్మాదస్మిన్వాక్యేప్రధానమిహభూతయోనిరిత్యుక్తం ॥౧౪౦॥ అథవాయంశారీరోనహిపరమాత్మాత్రభూత
యోనిస్స్యాత్।దృష్టాంతబోధకానిహియథోర్ణనాభిరితివాక్యజాలాని॥౧౪౧॥దృష్టాంతభావమేషామచేతనానాంయత
శ్చకథయంతి । ఇత్యాశంకాంసకలాంనిరస్యవాక్యార్థతత్త్వబోధార్థం ॥ ౧౪౨ ॥ భగవాన్కరుణాసింధుశ్చకారముని
వర్యఏతదధికరణం. ←— సూ॥౨౧॥అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః॥ —→ ముండకవాక్యేయోసావదేశ్యత్వాది
గుణకఉపదిష్టః॥౧౪౩॥సచపరమాత్మాయస్మాత్సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మనిర్దిష్టః । భూతప్రకృతిత్వేనహియదక్షరంపూర్వవాక్య
నిర్దిష్టం ॥౧౪౪॥ తత్రైవోత్తరవాక్యేసర్వజ్ఞత్వంచదర్శితంయేన । అక్షరవిద్యేయంపరవిద్యేతివర్ణితంపూర్వం
౧౪౫॥ యద్యక్షరంప్రధానంతద్విద్యాసాకథంపరావిద్యా।కస్మిన్భగవోజ్ఞాతేసర్వమిదంజ్ఞాతమితిచయచ్చోక్తం॥౧౪౬॥
ఏకస్యచవిజ్ఞానేసర్వజ్ఞానంపరాత్మపక్షేస్యాత్ । యాకర్మగోచరాస్యాదపరావిద్యేతితాంహినిందిత్వా ॥౧౪౭॥నిశ్శ్రే
యసఫలకతయాపరవిద్యేతివర్ణితంభూయః । నిందిత్వాపరవిద్యాంతతోవిరక్తస్యసాధనంకథయన్ ॥౧౪౮॥ పరవి
ద్యాయామస్యాంశ్రుతిరధికారంహితస్యబోధయతి।పరతఃపరఇత్యంతేమంత్రేనిర్దిష్టమక్షరంయత్స్యాత్ ॥౧౪౯॥తచ్చోత్త
రసూత్రార్థవ్యాఖ్యానేదర్శయిష్యతేభూయః।తస్మాత్సహిపరమాత్మాయదక్షరంస్యాదదృశ్యతాదిగుణం॥౧౫౦॥సర్వజ్ఞ
త్వాద్యఖిలంతస్మిన్నాత్మనిసమంజసంభవతి । యస్మాదచేతనానాందృష్టాంతత్వంప్రదర్శితంభూయః ॥౧౫౧॥ తస్మాద
క్షరశబ్దంప్రధానమిహభూతయోనిరేవేతి।యద్దూషణమేతస్మిన్పరాత్మపక్షేనకించిదపిభవతి ॥౧౫౨॥ నహిదృష్టాంతేధర్మిణి
సకలంసామ్యంవివక్షితంభవతి॥ ←— సూ॥౨౨॥విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచనేతరౌ —→ యద్యక్షరశబ్దస్స్యాచ్ఛారీ
రోసావిశేషణంచైతత్ ॥౧౫౩॥దివ్యోహీత్యుపదిష్టందివ్యత్వాద్యనుపపన్నమేవస్యాత్ ।అవిద్యకదేహాద్యవహమభిమానేన
విస్మృతస్వాత్మా ॥౧౫౪॥ యశ్శారీరస్సోయందివ్యత్వాద్యైఃకథంవిశిష్యేత ।అద్రేశ్యత్వాదిగుణంయదక్షరంభూతయోనిరి
త్యుక్తం॥౧౫౫॥ఉపదిశ్యతేప్రధానాద్భిన్నంతస్మాచ్చతత్పరాత్త్వేవ।అప్రాణోహీత్యస్మిన్మంత్రేపుల్లింగశబ్దనిర్దిష్టః॥౧౫౬॥
యోయంపరమాత్మాస్యాత్సచాక్షరాత్పరఇహోపదిష్టస్స్యాత్ ।తత్రాక్షరశబ్దోసావవ్యాకృతభూతసూక్ష్మపరఏవ॥౧౫౭॥
నహితద్వినాపరాత్మాసృష్టిస్థితినాశకారకోభవతి॥ ←— సూ॥౨౩॥రూపోపన్యాసాచ్చ॥ —→ అగ్నిర్మూర్ధేతి
యంశ్రుతిరస్యైవాక్షరస్యరూపమిదం॥౧౫౮॥త్రైలోక్యావయవాత్మకముపదిశతిహితస్యచాంతరాత్మత్వం।నహ్యేతాదృ
శరూపంశారీరేస్యాచ్ఛరీరపరతంత్రే ॥౧౫౯॥ సర్వాంతరాత్మతాపిచనచప్రధానేహ్యచేతనేభవతి॥..............*

(ప్రకరణాత్) ప్రకృతానుకర్షణం హి ప్రకరణశబ్దార్థ ఏష ఉపదిష్టః॥ ౧౬౦॥ సర్వస్య చాంతరాత్మాయ స్తం హ్యేష ఇతి నిర్దేశకపూర్వం । పునరప్యేతస్మాదితి తమేవ భూయః పరామృశన్నస్య ॥ ౧౬౧ ॥ ప్రాణాదికారణత్వం ప్రపంచితం యేన స ఖలు పరమాత్మా । కేచిదిహోహుస్సుధియ స్త్వగ్నిర్మూర్ధేతి వాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౧౬౨॥ రూపం యదేతదఖిలం నాద్రేశ్యత్వాదిగుణకదుచితమితి । అజ్ఞాదీనామేషాం నిర్దిష్టా జాయమానతా యస్మాత్ ॥ ౧౬౩ ॥ తస్మాత్తదిదం రూపం హిరణ్యగర్భస్య యుక్తమాభాతి । పురుష ఇతి వాక్యశేషప్రదర్శితం రూపమత్ర సూత్రోక్తం ॥ ౧౬౪ ॥ తస్యోపన్యాసోఽయం తత్ప్రతిపత్తిప్రయోజనో భవతి । నను వాక్యశేషదర్శితసర్వజ్ఞత్వాదిధర్మయోగేన ॥ ౧౬౫ ॥ యద్యక్షరం ప్రధానం న భవతి చేద్భవతు తర్హ్యాత్మైవం । వైశ్వానర ఇతి రూఢశ్ఛాందోగ్యే హి ప్రదర్శితో యోఽసౌ ॥ ౧౬౬ ॥ హోమాదికరణభావాచ్చరమో క్తాజ్జాఠరాగ్నిరేవ స్యాత్ । అయమగ్నిరితి చ వాక్యే యదయం శబ్దోఽపి జాఠరే దృష్టః ॥ ౧౬౭ ॥ యదయం భూతాగ్నిర్వా వైశ్వానరశబ్దవాచ్యతాం గచ్ఛేత్ । విశ్వస్మా ఇతి వాక్యే వైశ్వానరశబ్ద ఏష భూతాగ్నౌ ॥ ౧౬౮ ॥ దృష్టస్తస్మాదథవా భవేదపౌతదభిమాని దేవో వా । వైశ్వానరస్య సుమతావితి శ్రుతిహ్యత్ర సాధికా భవతి ॥ ౧౬౯ ॥ యద్యాత్మశబ్దయోగాన్నైతే వైశ్వానరా భవంతి తదా । జీవో వా స్యాద్యదయం జాఠరవైశ్వానరేణ సన్నిహితః॥ ౧౭౦॥ ప్రాదేశమాత్రమితి చ శ్రుతిరస్యస్మిన్ సమంజసా భవతి। తస్మాదిహ జీవో వా జాఠరాగ్నిర్వాథవాపి భూతాగ్నిః ॥ ౧౭౧॥ వైశ్వానరశబ్దస్యాస్య త్విహాంవా సౌత్రదభిమాని దేవో వా । న తు పరమాత్మేత్యేవం నిరసితుముక్తప్రకారమాక్షేపం ॥ ౧౭౨ ॥ సర్వజ్ఞో సౌ భగవానిదమధికరణం చకార మునివర్యః॥

——సూ॥ ౨౪॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ॥——

ఉద్దాలకావసానా యే చ ప్రాచీనశాలముఖ్యాః ॥ ౧౭౩ ॥ కో న ఇతి తే చ సర్వే మీమాంసాం చక్రురేవమన్యోన్యం । మతివైరూప్యాదేతే పరినిష్ఠాం తత్ర లబ్ధుమసమర్థాః ॥ ౧౭౪ ॥ వైశ్వానరవిద్యాం తాం గ్రహీతుకామాశ్చ చిరవతామునయః । ఏతద్విద్యాకుశలం కేకయమశ్వపతిమేత ఆజగ్ముః ॥ ౧౭౫॥ రాజానం ప్రపచ్ఛు బ్రూహీత్యం తేన వాక్యజాలేన । రాజాపి పరమకృపయా తదభిప్రాయం చ సకలమాకర్ణ్య ॥ ౧౭౬॥ వ్యస్తోపాసనపక్షం నిందిత్వా త్మానముపదిదేశేత్థం। యస్త్వేతమితి చ వాక్యే ద్యుమూర్ధతాద్యంగషట్కసంవలితం ॥ ౧౭౭ ॥ వైశ్వానరం వదిష్యం స్తదుపాస్తిఫలం చ వర్ణయామాస । అత్ర చ వాక్యే సకలే యోఽసౌ వైశ్వానరోఽభినిర్దిష్టః ॥ ౧౭౮॥ స చ పరమాత్మైవ స్యాన్న జాఠరాగ్న్యాదిరథ చ జీవో వా। న హ్యస్య జాఠరాగ్నేర్ద్యుమూర్ధతా స్యాద్యతః పరిచ్ఛిన్నః ॥ ౧౭౯ ॥ యద్యపి భూతాగ్నిరసావపరిచ్ఛిన్నస్తథాపి నేయం స్యాత్ । యో హి వికారో లోకే నైవ వికారాంతరాత్మకో దృష్టః ॥౧౮౦॥ నాయం జీవోఽపి తథా యతః పరిచ్ఛిన్న ఏష నిర్దిష్టః । జగతోఽస్య కారణత్వాత్పరమాత్మన ఏతదఖిలముపపన్నం॥ ౧౮౧॥ కార్యగతా యే ధర్మా నిర్దేశ్యం తే హి కారణే లోకే। ఫలగతమపి మాధుర్యం చూతాదౌ మన్యతే యతో లోకః ॥౧౮౨॥ తస్మాదసౌ పరాత్మా ద్యుమూర్ధతాదిభిరిహోపదిష్టోఽయః । యది పరమాత్మా న స్యాద్యోఽసౌ వైశ్వానరోఽత్ర నిర్దిష్టః ॥౧౮౩॥ తదుపాసకస్య భోగ్యం సర్వత్రేత్యేతదనుపపన్నం స్యాత్ । తద్యదిషీకాతూలం హ్యగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయతే యద్వత్ ॥ ౧౮౪ ॥ తద్వద్వైశ్వానరవిదిపాసం కర్మేతి చాప్యయుక్తం స్యాత్ । ఆత్మబ్రహ్మపదాభ్యాముపక్రమశ్చాత్మశబ్దయోగశ్చ ॥౧౮౫॥ లోకాదిషు ఫలభోగవ్యపదేశః పాపకర్మనాశోక్తిః। వైశ్వానరశబ్దోఽయం హేతుభిరేతైః పరాత్మపర ఏవ ॥౧౮౬॥ ఇమమర్థం బోధయితుం పంచమ్యంతోఽత్ర సూత్రనిర్దిష్టః। వ్యవధానం గమితౌ తౌ ద్వయోస్త్రయాణాం చ బోధకౌ భవతః ॥౧౮౭॥ తావేతౌ సన్నిహితౌ పరమేశ్వరమేవ మేవ బోధయతః । మాణవకమగ్నిమేనం పశ్యేత్యేవం విధేషు వాక్యేషు॥౧౮౮॥ మాణవకశబ్దయోగాదుత్కృష్టపరోఽయథాగ్నిశబ్దస్స్యాత్ । ఇహ వైశ్వానరశబ్దోఽప్యత్రత్యేనాత్మశబ్దయోగేన ॥౧౮౯ ॥ పరమేశ్వరమేవైనం వైశ్వానరమీదృశం ప్రబోధయతి॥......................*

——సూ॥ ౨౫॥ స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి॥——

ద్యాం మూర్ధానమితీయం స్మృతిరపి వైశ్వానరస్య రూపమిదం॥ ౧౯౦॥ దర్శయతి తచ్చ రూపం శ్రుతినిర్దిష్టత్వసాధకం భవతి । శ్రుతిమూలాః స్మృతివాక్యం వదంతి వేదార్థపారగా వృద్ధాః॥ ౧౯౧॥ యచ్చ స్మృతినిర్దిష్టం తచ్ఛ్రుతివాక్యేన దర్శితం భవతి । ఏతచ్చ పారమేశ్వరరూపమితి స్మృతిరియం హి దర్శయతి॥ ౧౯౨॥

ఛాందోగ్యేపిహితదిదం ప్రదర్శితం యేనభవతిసపరాత్మా । ఇతిశబ్దోహేత్వర్థస్సూత్రోక్తః పారమేశ్వరంరూపం॥౧౯౩॥
శ్రుతినిర్దిష్టంయస్మాత్సోచింత్యాత్మేతిదర్శితంస్మృత్యా॥ — ౨౬॥ శబ్దాదిభ్యోంతః ప్రతిష్ఠానాన్నేతిచేన్నతథాదృష్ట్యు
పదేశాదసంభవాత్పురుషమపిచైనమధీయతే॥ — నన్విహవైశ్వానరఇతినిర్ఘోషోభవతినైవపరమాత్మా॥౧౯౪॥ శబ్దాది
భ్యోపితథాతత్రైవచాంతఃప్రతిష్ఠితస్త్వేన । వైశ్వానరశబ్దోసౌతథాగ్నిశబ్దోపియోత్రనిర్దిష్టః ॥ ౧౯౫ ॥ తావేతావగ్ని
పరాయఏషఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టౌ । ఆదిపదాదత్రత్యాదగ్నిత్రేతాప్రకల్పనంగార్హ్యం ॥ ౧౯౬ ॥ ప్రాణాహుత్యాశ్రి
యతాగార్హ్యాయావాక్యశేషనిర్దిష్టా । అంతఃప్రతిష్ఠితత్వవ్యపదేశోప్యత్రదర్శితోభవతి ॥ ౧౯౭ ॥ఏతేభ్యోహేతుభ్యో
వైశ్వానరఏషజాఠరాగ్నిస్స్యాత్ । ఇతిశంకాత్రనకార్యానాగ్నిర్జాఠరఇహోపదిష్టస్స్యాత్ ॥ ౧౯౮ ॥ అపితుతదు
పాధికేస్మిన్పరమాత్మనిదృష్టిరత్రనిర్దిష్టా । శబ్దాదిహేతవోయేపూర్వోక్తానాత్రబాధకాస్తేస్యుః ॥౧౯౯॥ యదిజాఠర
ఏవాగ్నిర్వైశ్వానరఇతినిరూప్యతేతత్ర । ఆత్మత్వమనుపపన్నంద్యుమూర్ధతాదికమపీహనిర్దిష్టం ॥ ౨౦౦ ॥ కించాత్రదర్శి
తంయత్పురుషత్వంతదపిబాధితంతత్ర । యత్పురుషఇతిచవాక్యేపురుషోవైశ్వానరోవినిర్దిష్టః ॥ ౨౦౧ ॥ పురుషవిధమిత్యపి
మంత్రార్థకమితి కేచిదిహ । తత్రచపురుషవిధత్వంయదుక్తమధిదైవతంయదధ్యాత్మం ॥౨౦౨॥ ద్యుప్రభృతిష్వ
ధిదైవంమూర్ధాదిష్వవయవేషుచాధ్యాత్మం । తదభిప్రాయంతచ్చహినజాఠరేభవతికింతుపరమేశే ॥ ౨౦౩ ॥... ...
— ౨౭॥ అతఏవనదేవతాభూతంచ॥ — ఉక్తేభ్యోహేతుభ్యోభూతాగ్నిర్వాథదేవతాత్మావా। వైశ్వానరోనహి
స్యాద్వ్యోమస్థనాత్మానచాపిపురుషోవా॥౨౦౪॥లింగానిబాధకానిహియానిస్యుర్భూతదేవతాపక్షే । తానిప్రదర్శితానిహిత
స్మాద్వైశ్వానరఃపరాత్మైవ॥౨౦౫॥ — ౨౮॥సాక్షాదప్యవిరోధంజైమినిః॥ — పూర్వంహిజాఠరాగ్నేః ప్రతీక
త్వంప్యుపాధిభావంచ।ఆశ్రిత్యైవహిదర్శితమేతస్యాంతఃప్రతిష్ఠిత్వమపి ॥ ౨౦౬ ॥ యోసౌద్యుమూర్ధతాదిభిరుదాహృ
తఃపరమపురుషఇహవాక్యే । అంతఃప్రతిష్ఠితత్వంతస్యాంతర్యామిభావయోగేన ॥ ౨౦౭ ॥ అథవాచిబుకాంతేషుహిపురు
షావయవేషుమూర్ధతాద్యుక్త్యా । అంతఃప్రతిష్ఠితత్వంసాక్షాదేవేతిజైమినిఃప్రాహ ॥౨౦౮ ॥ తస్మాదస్మిన్వాక్యేపరమా
త్మైవప్రదర్శితోనాన్యః।వైశ్వానరశబ్దోయంయోగేనతమర్థమేవబోధయతి ॥ ౨౦౯ ॥ విశ్వేషాంవా నరఇతివిశ్వేవాస్యేతి
యోగఇహభవతి।సర్వజగత్కర్తృత్వాత్సర్వాంతర్యామిభావనిర్దేశాత్॥౨౧౦॥వైశ్వానరఃపరాత్మాభవతీహ్యత్రాగ్ని
శబ్దబోధ్యోపి। అగ్ర్యఫలనేతృభావాద్యాచత్రేతాగ్నికల్పనాసాపి ॥ ౨౧౧॥ సర్వాత్మకేపరాత్మనిసకలంచైతత్సమంజసం
భవతి। అస్యప్రాదేశత్వంసంప్రతిసమ్యఙ్నిరూప్యతేసూత్రైః॥౨౧౨॥ — ౨౯॥సూ॥అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥ —
పరిదృశ్యతేపరాత్మాయోసౌప్రాదేశికత్వమాత్రేణ । భక్తానుకంపయాయంతస్మాత్ప్రాదేశికఃపరాత్మాస్యాత్॥౨౧౩॥
హృదయాదిషుప్రదేశేష్వయంపరాత్మోపలభ్యతేయేన।ప్రాదేశికఃపరాత్మాతస్మాదిత్యాశ్మరథ్యఆచార్యః॥ ౨౧౪ ॥ ...
— ౩౦॥సూ॥అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ — ప్రాదేశమాత్రహృదయేప్రతిష్ఠితంమనఇతిప్రసిద్ధంహి । తేనానుస్మరణీ
యఃకథితఃప్రాదేశమాత్రఏషఇతి ॥౨౧౫॥ ప్రస్థమితాఃప్రస్థాఇతినిర్దేశోయంయథాతథేహాపి । ఇతిబాదరిరాచార్యోవ
దతిప్రాదేశమాత్రతామస్య ॥౨౧౬॥ — ౩౧॥సంపత్తేరితిజైమినిస్తథాహిదర్శయతి ॥ — యాన్యాధిదైవికాని
హ్యంగాన్యత్రోపదర్శితాన్యస్య । ప్రాదేశికమూర్ధాదౌయదత్రసంపాదితానిచైవఇతి ॥ ౨౧౭ ॥ ప్రాదేశికసంప
త్త్యానేయంప్రాదేశమాత్రతాతస్య । ఇతిజైమినిరాచార్యస్తస్యప్రాదేశమాత్రతాంబ్రూతే ॥౨౧౮ ॥ ....

— ౩౨॥సూ॥ఆమనంతిచైనమస్మిన్॥ — మూర్ధాదిచుబుకమధ్యేయదేనమిహవర్ణయంతిజాబాలాః। వైశ్వాన
రంపరేశంయఏషఇత్యాదిమంత్రభాగేన ॥ ౨౧౯॥ తస్మాదసౌపరాత్మాప్రాదేశికశబ్దభాజనంభవతి । శబ్దోయమభివిమా
నస్తత్రపరాత్మనిసమంజసోభవతి ॥౨౨౦॥ సర్వత్రాభిగతోయంపరిమితిహీనోయతోయమాత్మాస్యాత్ । జగదేతదభివి
మీతేవిమీయతేవాయఆభిముఖ్యేన ॥ ౨౨౧ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యంద్యుమూర్ధతాద్యంగజాలసంవలితే । వైశ్వానరేపరా
త్మన్యుపాస్యరూపేసమన్వితంభవతి ॥౨౨౨॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీతత
స్యాంప్రథమోయోసౌసమన్వయోధ్యాయః ॥౨౨౩॥ తత్రద్వితీయపాదేసూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృ
త్తైరమలైఃప్రకాశితోజయతుసోయమనవద్యః ॥౨౨౪॥ ఇతిప్రథమాధ్యాయేద్వితీయపాదః......... ....

శ్రీరస్తు

శ్రీశంకరాచార్యగురుభ్యోనమః

భాష్యార్థరత్నమాలాయామ్

ప్రథమాధ్యాయే - తృతీయపాద ప్రారంభః

ఇహచద్వితీయపాదేయానిచవాక్యాన్యుపాస్యబహూళాని । తానిహ్యుపాస్యరూపేసమన్వితానీతిదర్శితంపూర్వం ॥౧॥ అత్రచతృతీయపాదేయానిజ్ఞేయప్రధానవాక్యాని । తేషాంసమన్వయశ్చజ్ఞేయేబ్రహ్మణినిరూప్యతేసద్యః ॥ ౨ ॥ ననువాక్యశేషదృష్టోద్యుమూర్ధతాద్యన్వయానురోధేన।వైశ్వానరశబ్దోసావుపక్రమస్థోయదాపరాత్మపరః ॥ ౩॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనంయన్ముండకవాక్యేనిరూపితంచాదౌ । తదిదంప్రధానమేవస్యాదంతేసేతుశబ్దనిర్దేశాత్ ॥ ౪॥ ద్యుప్రభృతిప్రాణాంతంయస్మిన్నోతమితిదర్శితోయోసౌ । అంతేసేతుత్వేనాప్యమృతస్యేత్యాదివాక్యశేషేణ ॥ ౫ ॥ అత్రామృతశబ్దోసౌబ్రహ్మణ్యేవప్రయుజ్యతేశాస్త్రే । షష్ఠీసంబంధార్థాసేతుర్దృష్టోహిపారవాన్లోకే ॥౬॥ తస్మాదేతద్వాక్యంయదమృతసంబంధిపారవత్త్వగుణం । బోధయతిహిప్రధానంయతఃపరాత్మానపారవాన్భవతి ॥౭॥ అథవాద్యుప్రభృతీనాంవిధారకత్వేననిశ్చితోయోసౌ । వాయుర్వాస్యాదథవాశారీరోవాత్మశబ్దయోగేన ॥ ౮ ॥ తస్మాన్ముండకవాక్యేద్యుభ్వాద్యాయతనభావమాపన్నః । నపరాత్మేత్యాశంకాంనిరసితుమధికరణమేతదాహమునిః ॥ ౯ ॥ ౧ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్ ॥ ద్యుప్రభృతీనామేషామాయతనత్వేనవర్ణితోయోసౌ । సచపరమాత్మైవస్యాన్నచప్రధానంనచేతరఃకశ్చిత్ ॥౧౦॥ యస్మిన్నోతంసకలంతమేకమాత్మానమేవజానీథ । ఇత్యర్థకేహివాక్యేతస్మిన్దృష్టోయఆత్మశబ్దోహి ॥౧౧॥ చేతనవాచీసోయందృష్టస్సర్వత్రచేతనార్థపరః । ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వంనచప్రధానేశ్రుతౌ క్వచిద్దృష్టం ॥౧౨॥ సన్మూలాఇతిమంత్రేసర్వాయతనత్వమాత్మనోదృష్టం । యద్వాఙ్మోకపూర్వకవిజ్ఞేయత్వం ప్రదర్శితంహ్యత్ర ॥ ౧౩ ॥ తదపిచపరాత్మనస్స్యాన్నచప్రధానస్యకుత్రచిద్దృష్టం । శ్రుత్యంతరేతమేవేత్యస్మిన్దృష్టంపరాత్మనస్తదిదం ॥ ౧౪ ॥ ప్రాగ్వోపదర్శితంవాసర్వజ్ఞత్వంయదేకవిజ్ఞానాత్ । తస్మిన్నితిమంత్రోక్తంపరాత్మపక్షే సమంజసంభవతి ॥ ౧౫ ॥ యచ్ఛబ్దసహకృతోయంతచ్ఛబ్దశ్చాత్మశబ్దసహచరితః । పరమాత్మానంబ్రూతేవిజ్ఞేయత్వంచతస్యనిర్దిష్టం॥ ౧౬ ॥ అతదర్థకవాక్యానాంత్యాగంవక్తీహమంత్రశేషోయం । మంత్రోహిపురుషఏవేత్యపిసర్వస్యైవ పురుషతాంబ్రూతే ॥ ౧౭ ॥ సామానాధికరణ్యంయదత్రదృష్టంవిలాపనార్థంస్యాత్ । దృష్టంవిలయార్థత్వం చోరోయంస్థాణురితిచవాక్యేహి ॥౧౮॥ తద్వత్ప్రపంచమఖిలంవిలాప్యశుద్ధంయదేతదాయతనం। బ్రహ్మబ్రూతేమంత్రోనసప్రపంచంనచప్రధానంవా ॥ ౧౯ ॥ సేతుత్వమభిహితంయద్యమృతస్యైషఇతిమంత్రభాగేన।తదపిచవిధారకత్వాత్పరాత్మనోయుక్తమేవసేతుత్వం ॥౨౦॥ రాహోశ్శిరఇతివాక్యే షష్ఠీచాభేదబోధికాదృష్టా । బ్రహ్మయదాఽమృతశబ్దంతదాత్వభేదార్థకాహిషష్ఠీయం ॥ ౨౧ ॥ మోక్షోయదాఽమృతస్స్యాత్సంబంధార్థైవభవతిషష్ఠీయం।యోవాఙ్మోకపూర్వకసాక్షాత్కారస్తదాసమంత్రోక్తః ॥ ౨౨॥ ఏతత్పదాభిధేయఃప్రాపకభావేనతస్యహేతుత్వం।తస్మాద్బ్రహ్మైవేదంద్యుభ్వాద్యాయతనమత్రనిర్దిష్టం॥౨౩॥

౨॥సూ॥ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్॥

రాగాదిదోషయుక్తాయేచస్యుస్తేహిముక్తపదవాచ్యాః । ముక్తోపసృప్యతాఖలునిర్దిష్టాహ్యస్యచోత్తరత్రయతః ॥ ౨౪ ॥ భిద్యతఇతిమంత్రేరితసాక్షాత్కారేణదోషముక్తానాం । పురుషముపైతీత్యంతోమంత్రోయంతదుపసృప్యతాంబ్రూతే ॥ ౨౫ ॥ మంత్రాంతరంయదేతిహికథయతికామాదిదోషముక్తానాం।అత్రబ్రహ్మసమశ్నుతఇత్యంతేతదుపసృప్యతామస్య॥౨౬॥

॥౩॥సూ॥నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్॥

ద్యుభ్వాద్యాయతనంనప్రధానమనుమానగమ్యమత్రస్యాత్, । అత్రచతత్పరశబ్దో యతోనదృష్టఃకథంప్ర

ధానంస్యాత్ ॥౨౭॥ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదౌ చేతనార్థకశ్శబ్దః । సర్వత్రదృశ్యతేసౌతస్మాద్ద్యుదివ కథంప్రధానంస్యాత్ ॥ ౨౮ ॥ అతఇహయోయంవాయు ద్యుభ్వాద్యాయతనతాంసనోపైతి । యచ్చప్రధానపక్షేదూషణజాలం తదేతదతాపి॥౨౯॥ ——సూ॥౪॥ప్రాణభృచ్చ॥—— ప్రాణభృదపిశారీరోనైషామాయతనభావముపయాతి । యదయమసర్వజ్ఞస్స్యాద్యస్మాద్బుద్ధ్యాదిభిః పరిచ్ఛిన్నః॥౩౦॥ ——సూ॥౫॥భేదవ్యపదేశాచ్చ॥—— భేదవ్యపదేశాచ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనమత్రనహిజీవః । జ్ఞాతృత్వేననియుక్తస్సకథం విజ్ఞేయభావముపయాతి ॥ ౩౧ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనంయద్విజ్ఞేయత్వేనదర్శితంపూర్వం । జానీథేతిహివాక్యాత్ జ్ఞాతృత్వేనోపదర్శితోయోసౌ ॥౩౨॥ తస్మాదిహపరమాత్మా విజ్ఞేయత్వేనదర్శితస్సోసౌ। ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్యాన్నచప్రధానంనకశ్చిదన్యోవా॥౩౩॥ ——✻ సూ॥౬॥ప్రకరణాత్ ✻—— ప్రకరణమపియచ్చైతత్పరమాత్మపరంహిదృశ్యతేవిపులం। కస్మిన్నిత్యారభ్యహియతః పరాత్మాతత్రవర్ణితోభూయః॥౩౪॥ ——సూ॥౭॥స్థిత్యదనాభ్యాంచ॥—— అన్యోభిచాకశీతీత్యస్మిన్వాక్యేస్థితిర్హినిర్దిష్టా । స్వాద్వత్తీతిచవాక్యేకర్మఫలాదనమపీహనిర్దిష్టం ॥ ౩౫ ॥ తాభ్యాంస్థిత్యదనాభ్యామీశక్షేత్రజ్ఞలక్షణంకథితం । క్షేత్రజ్ఞాత్పృథగీశంయథోక్తలక్షణమిహోపపాదయితుం ॥ ౩౬ ॥ ఇహలోకసిద్ధమేనంక్షేత్రజ్ఞంనశ్రుతిర్హిబోధయతి । ఈశోనలోకసిద్ధోహ్యస్మాత్తమిమంశ్రుతిః ప్రబోధయతి ॥ ౩౭ ॥ పైంగివ్యాఖ్యానేపిహియోసౌక్షేత్రజ్ఞఇత్యుపన్యస్తః । సత్వోపాధివివర్జితపరమాత్మైవేతితేననవిరోధః ॥౩౮॥ తస్మాదేతద్వాక్యంయథోక్తలక్షణసమన్వితేశుద్ధే । బ్రహ్మణిపరమేజ్ఞేయేసమన్వితంతేనసకలమనవద్యం ॥ ౩౯ ॥ నన్విహముండకవాక్యేద్యుప్రభృతీనాంయదేతదాయతనం । తచ్చాత్మశబ్దయోగాత్పరమాత్మైవేతిదర్శితంపూర్వం॥౪౦॥తత్రేదమనుపపన్నంయదాత్మశబ్దోహ్యచేతనేపిస్యాత్ ।ఛాందోగ్యభూమవాక్యేహ్యుపక్రమేపఠితఆత్మశబ్దోయః ॥ ౪౧ ॥ ఉపసంహారేసోయంశబ్దోదృష్టోహ్యచేతనేప్రాణే । తత్రోపక్రమవాక్యేసనత్కుమారంహినారదోభ్యేత్య ॥ ౪౨ ॥ శ్రుతమిత్యాద్యైస్స్వాత్మవిదిత్వం తైరాత్మవివిదిషాంచక్రే । తత్రచసనత్కుమారోప్యృగాదిపారగమృషిప్రవీరంతం ॥౪౩॥నామబ్రహ్మేత్యాదీన్యుపాసనానిప్రదర్శయామాస।ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాంప్రాణాంతంసమ్యగేనముద్దిశ్య ॥౪౪॥ ప్రశ్నాదికంవినైవహిభూయఃప్రాణంప్రశంసయామాస । ప్రాణోహేతిహివాక్యైః ప్రాణేసర్వాత్మకత్వముపదిష్టం ॥౪౫॥ సర్వాత్మకత్వసిద్ధ్యైతస్యాత్మత్వంచదర్శితప్రాయం। సర్వసమర్పణముక్తంతస్మిన్ప్రాణేయథేతిమంత్రేణ ॥౪౬॥ ప్రాణవిదోనిర్దిష్టాహ్యతివాద్యస్మీతిమంత్రభాగేన । అతివాదితాతథోక్తాహ్యతివాదిత్వాపవాదనిందాచ ॥ ౪౭ ॥ సర్వసమర్పణకథనాద్భూమత్వంప్రాణఏవసంభవతి । యద్భూమలక్షణంస్యాద్యత్రేత్యాదౌప్రదర్శితంతదపి ॥ ౪౮ ॥ సౌషుప్తావస్థాయాంప్రాణేసర్వంసమంజసంభవతి । యచ్చసుఖత్వంభూమ్నోదర్శితమమృతత్వమపిచయచ్చోక్తం ॥ ౪౯॥ ప్రాణేపితదుభయంస్యాద్యతోహిమంత్రాంతరేతథాదృష్టం । యత్రైషఇతిచమంత్రేసుఖరూపఃప్రాణఏవనిర్దిష్టః ॥ ౫౦॥ అమృతత్వమపిచతస్మిన్నిర్దిష్టంప్రాణవాక్యశేషేహి । తస్మాద్యోసౌభూమా ప్రాణోయంభవతినైవపరమాత్మా॥౫౧॥ఇమమాక్షేపంనిరసితుమిదమధికరణంచకారమునిమాన్యః॥............✻

——సూ.౮. భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్.—— నాయంభూమాప్రాణఃప్రాణాదూర్ధ్వంయతోయముపదిష్టః॥౫౨॥ పరమాత్మైవాయంస్యాల్లక్షణభేదాత్ప్రమాణభేదాచ్చ।శ్రుతమిత్యాదౌవాక్యేహ్యుపక్రమేచాత్మవివిదిషాదృష్టా॥౫౩॥శోకంతరతీత్యస్మాత్ఫలమపినిర్దిష్టమాత్మబోధస్య । ప్రాణోయంయదిభూమాకథం సఆత్మాకథంఫలంచైతత్ ॥ ౫౪ ॥ ఏతత్ప్రాణంజ్ఞాత్వాసోయంశోకంకథంతరేల్లోకః । నామాదిప్రాణాంతంప్రతీతభావేన వర్ణితంహ్యత్ర॥ ౫౫ ॥ తచ్చయదిబ్రహ్మస్యాదాత్మావాశాస్త్రదృష్టవిపరీతం। వాగాదిప్రాణాంతేభూయశ్శబ్దఃప్రదర్శితోయోసౌ॥౫౬॥ సావధికబహుళభావంపూర్వస్మాదుత్తరస్యదర్శయతి । నిరవధికంబహుభావంభూమాశబ్దోయఏషవర్ణయతి ॥౫౭॥ యస్మాత్పంచమ్యంతంయదాంతరంనేహసన్నిధౌదృష్టం । నిరవధికంచబహుత్వంపరాత్మనోన్యత్రనక్వచిద్దృష్టం ॥౫౮॥ యోధర్మవాచకస్స్యాచ్ఛబ్దోనియమేనధర్మిసాకాంక్షః । భూమాశబ్దస్సోయం ధర్మపరోనియతధర్మిసాకాంక్షీ॥

౫౯ ॥ ఆకాంక్షతేనురూపంధర్మిణమానందబోధపరిపూర్ణం । తస్మాద్భూమశబ్దఃసర్వగతంబ్రహ్మసచ్చిదానందం ౬౦ ॥ బోధయతినాన్యమర్థంతేనప్రాణఃకథంసభూమాస్యాత్ । సర్వసమర్పణమేతత్సర్వాత్మత్వంచయచ్చపూర్వోక్తం॥ ౬౧॥ తత్రిచసర్వపదంస్యాద్వాగాదిపరంనచాఖిలార్థపరం। ఉక్తంహిసుప్తివాక్యేవాగాదీనాంసమర్పణంప్రాణె ॥౬౨॥ ప్రాణావస్థాత్మకతాంపిత్రాదీనాంప్రబోధయత్యేషాం । ప్రాణోహేతి ప్రథితాశ్రుతిర్నసర్వాత్మతాంబ్రవీత్యస్య ॥ ౬౩ ॥ అతివాదిత్వంయదపిప్రాణవిదోదర్శితం హిపూర్వత్ర । అతివాదిత్వంతదపిప్రాణవిదశ్శ్రుతిరపోద్యభూయోపి ॥ ౬౪ ॥ సత్యవిదోదర్శయతిహ్యేషతువేత్యాదివాక్యశేషేణ । అత్రతుశబ్దోయోసావుత్తరభాజైవపూర్వభాగ్భవతి॥ ౬౫॥ సత్యపదంబ్రహ్మపరంసత్యంజ్ఞానమితిమంత్రనిర్దేశాత్ । సత్యజ్ఞానేనైవహ్యతివాదిత్వంనచేతరజ్ఞానాత్॥ ౬౬॥ఇతి మంత్రార్థేనసిద్ధేబ్రహ్మవిదశ్చాతివాదితాసిద్ధా । అత్రత్యమేవసత్యంవిజ్ఞానాదీనిసాధనాన్యుక్త్వా ॥ ౬౭॥ ఆకృష్యభూమవాక్యేబహుప్రపంచ. నిరూపితంబ్రహ్మ। ప్రాణోయదిభూమాస్యాదాత్మావాయదితదాత్మతఃప్రాణః॥౬౮॥ ఇతిమంత్రబాధనంస్యాద్యదాత్మజస్యాత్మతావిరుద్ధాహి। జేహైకదేశసంస్థోయోసౌప్రాణఃకథంభవేద్భూమా ॥౬౯॥తస్మాదిహపరమాత్మాభూమానాన్యఇతినిశ్చితంభవతి ——సూ॥౯॥ధర్మోపపత్తేశ్చ॥—— యేచేహభూమ్నిధర్మాశ్శ్రుయంతేవాక్యశేషభాగేషు ॥ ౭౦ ॥ తేసర్వేపరమాత్మన్యుపపన్నానహ్యతాదృశేప్రాణె । యత్రేతివాక్యదర్శితలక్షణమస్యైవసత్యగుపపన్నం ॥౭౧॥ యస్మిన్దృష్టేనాన్యత్పశ్యతినాన్యచ్ఛృణోతిలోకోయం । సహిభూమేతిచలక్షణమస్యైవస్యాన్నచేతరస్యాపి ॥ ౭౨ ॥ యోవైభూమాతదమృతమితిమంత్రోక్తంయదేతదమృతత్వం । తదపిపరాత్మనఏవహ్యుపదిష్టంసర్వవేదవాక్యేషు ॥ ౭౩ ॥ తత్సుఖమిత్యుపదిష్టం సుఖత్వమపితస్యసుప్రసిద్ధంహి । ఆనందోబ్రహ్మేతిహిమంత్రేచాన్యత్రదర్శితంభూయః ॥ ౭౪ ॥ ఆనందత్వంయదిచేద్బ్రహ్మణిసిద్ధంసుఖత్వమప్యేవం । ఉపసంహృతౌహికథితంతమసఃపారత్వముచితమేవాస్య ॥ ౭౫ ॥ సకలనిగమాంతవాక్యైస్తమఃపరత్వేనవర్ణ్యతేయోసౌ । యస్సత్యేనేత్యేతన్మంత్రోక్తంరూఢమస్యసత్యత్వం ॥ ౭౬ ॥ స్వేమహిమనీతిమంత్రేశ్రుతంచయత్స్వమహిమప్రతిష్ఠత్వం । యదపిచసర్వాత్మత్వంసర్వగతత్వంచయదపినిర్దిష్టం ॥ ౭౭ ॥ తదఖిలమపిపరమాత్మనిభూమ్న్యేవసమంజసంనచాన్యత్ర । ఉపసంహృతివాక్యస్యహ్యుపక్రమేణైకవాక్యభావోపి ॥ ౭౮ ॥ భూమ్నః పరమాత్మత్వం సాధయతి నచేతరస్యకస్యాపి । తస్మాదేతద్వాక్యంచ్ఛాందోగ్యేసప్తమేవినిర్దిష్టం ॥ ౭౯ ॥ భూమపరమఖిలమాత్మనిసమన్వితంనిర్విశేషచిన్మాత్రే । నన్విహతత్సత్యపదంబ్రహ్మణిరూఢమితిభూమవాక్యమిదం ॥౮౦ ॥ తత్సాహచర్యయోగాద్బ్రహ్మపరంచేత్తథైవతత్రాస్తు । బృహదారణ్యకవాక్యేహ్యేతద్వైతదితివాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౮౧ ॥ అక్షరమిహవర్ణస్స్యాదక్షరశబ్దశ్చవర్ణరూఢోహి । యద్యపియోగాశ్రయణేబ్రహ్మపరత్వంప్రతీయతేతస్మిన్॥౮౨॥తదపిచయోగాశ్రయణంరూఢివిరోధాన్నచేహసంభవతి । తస్మాదక్షరశబ్దాదోంకారోహ్యత్రగృహ్యతేనాన్యః ॥౮౩॥ సర్వాత్మకత్వకథనాదాకాశాంతస్యధారకత్వేన। నిర్దిశ్యతేసఏవహ్యోంకారఇతిప్రదర్శితాంశంకాం॥౮౪॥నిరసితుమవహితహృదయశ్చకారమునివర్యఏతదధికరణమ్॥……………………*

——సూ॥౧౦॥అక్షరమంబరాంతధృతేః॥—— ప్రథమేగార్గిప్రశ్నేహ్యాకాశోభూతధారకోభిహితః॥౮౫॥తస్మిన్నితిద్వితీయేహ్యాకాశాంతస్యధారకత్వేన।అక్షరమిదముపదిష్టంమునిప్రవీరేణయాజ్ఞవల్క్యేన ॥౮౬॥ అస్థూలాదిపదైరిహలక్షణముక్తంచతస్యతేనైవ । ఏతల్లక్షణలక్ష్యంబ్రహ్మైవాక్షరపదేననిర్దిష్టం ॥ ౮౭ ॥ ఉపదిశ్యతేయదక్షరమాకాశాంతస్యధారకత్వేన। వర్ణాత్మకఓంకారేహ్యాకాశాంతస్యధారకత్వంవా ॥౮౮॥ అస్థూలాదిపదోక్తంలక్షణమపివాయతోనసంభవతి। సర్వాత్మకత్వమపివాతస్యోంకారస్యయదపినిర్దిష్టం ॥౮౯॥ తదిదంధ్యానార్థంస్యాన్నవస్తుయాథాత్మ్యనిర్ణయస్యకృతే। నను యద్యక్షరశబ్దాదోంకారోనేహగృహ్యతేతర్హి ॥౯౦॥భవతుప్రధానమక్షరమస్మిన్పూర్వోక్తలక్షణంయుక్తం । అపిచాంబరాంతవిధరణమపియుక్తంతస్యకారణత్వేన ॥ ౯౧ ॥ శారీరోవాస్యాదిహయదక్షరంయాజ్ఞవల్క్యనిర్దిష్టం ॥ ——సూ॥౧౧॥సాచప్రశాసనాత్॥—— యాచాంబరాంతవిధృతిః పరాత్మనస్సైవ

స్న చ ప్రధానస్య ॥ ౯౨ ॥ జగతః ప్రశాసితృత్వం యదత్ర వాక్యేఽక్షరే వినిర్దిష్టం । సర్వజ్ఞే పరమాత్మని తదేతదుచితం న చ
ప్రధానేఽపి ॥ ౯౩ ॥ శారీరేఽపి న యుక్తం యదసౌ దేహాదిభిః పరిచ్ఛిన్నః ॥ ॥ ౧౨ ॥ సూ ॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ ॥
అత్రాక్షరశబ్దేన హి యదన్యదాశంకితం ప్రధానాది ॥ ౯౪ ॥ తద్భావరహితమేవ హ్యక్షరమేషా శ్రుతిర్హి బోధయతి । ద్ర
ష్టృత్వాదృష్టత్వాద్యఖిలం యచ్ఛ్రుత్యోపదర్శితం శ్రుత్యా ॥ ౯౫ ॥ తేనాచేతనభావః సకలోఽయం బాధితో భవత్యస్య । అక్షరశ
బ్దస్సోఽయం యోగబలాద్బ్రహ్మబోధకో భవతి ॥ ౯౬ ॥ యత్ర హి రూఢిర్యోగస్తత్ర హి యోగాద్బలీయసీ రూఢిః । అత్ర చ
రూఢేర్బాధాద్యోగబలేనాక్షరం పరం బ్రహ్మ ॥ ౯౭ ॥ తస్మాదక్షరవాక్యం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వితం భవతి । నను యది బృ
హదారణ్యే యదక్షరం యాజ్ఞవల్క్యనిర్దిష్టం ॥ ౯౮ ॥ లింగవశేనాక్షరపదరూఢేర్బాధాద్భవేత్పరం బ్రహ్మ । ప్రశ్నోపని
షది యాఖిలు నిరూపితా సత్యకామసంజ్ఞాయ ॥ ౯౯ ॥ ప్రణవాలంబనవిద్యా యః పునరిత్యాదివాక్యనివహేన । తత్ర చ యః
పరశబ్దః పురుషవిశేషణపరో హి నిర్దిష్టః ॥ ౧౦౦ ॥ గతిలింగయోగతస్స్యాత్స కార్యపర ఏవ రూఢిబాధేన । గతిరిహ దృష్టా కార్యే
బ్రహ్మణి సాఖిలు న కారణే దృష్టా ॥ ౧౦౧ ॥ ఈక్షత ఇత్యం తేన హి మంత్రేణ యదీక్షణం వినిర్దిష్టం । అన్వేతీత్యం తేన హి త
త్ప్రాప్తిఫలం యదేతదుపదిష్టం ॥ ౧౦౨ ॥ తదుభయమపి కార్యే స్యాద్యుక్తం న హి కారణే కథంచిదపి । తస్మాద్యదభిధ్యానం త
దపి చ కార్యస్య యుక్తమాభాతి ॥ ౧౦౩ ॥ ఇత్యాక్షేపప్రాప్తావిదమధికరణం కృతం మునీంద్రేణ ॥ . . . .

॥ ౧౩ ॥ సూ ॥ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః ॥ ఇహ పిప్పలాదనామా మునివర్యస్సత్యకామముపసన్నం ॥ ౧౦౪ ॥ ఓం
కారం చ సతత్త్వం తదవయవాంశ్చ ప్రబోధయన్భూయః । బ్రహ్మధ్యానాలంబనభావం ద్వివిధం హి దర్శయామాస ॥
౧౦౫ ॥ బ్రహ్మప్రాప్త్యాత్మకమపి ఫలముభయవిధం నిరూపయామాస । ఏతద్వా ఇత్యాద్యేనాన్వేతీత్యంతమంత్రభాగేన ॥
౧౦౬ ॥ పశ్చాన్నిర్దిష్టేన హి యః పునరిత్యాదిమంత్రభాగేన । యస్సాధకో హి పురుషస్త్రిమాత్రమోంకారమనిశమాలం
బ్య ॥ ౧౦౭ ॥ ధ్యాయన్పరం పుమాంసం విసృష్టదేహశ్చ సూర్యముపయాతి । సూర్యే సంపన్నస్సన్ స సామభిర్బ్రహ్మ
లోకముపనీతః ॥ ౧౦౮ ॥ యోఽసౌ హిరణ్యగర్భో జీవఘనో యశ్చ పర ఇతి ప్రథితః । తస్మాత్పరం పుమాంసం స ఈక్షతే పురిశయం
పరం బ్రహ్మ ॥ ౧౦౯ ॥ ఇమమర్థముపదిదేశ హి స పిప్పలాదశ్చ సత్యకామాయ । అత్రాయం పరశబ్దో బ్రహ్మణి రూఢ ఇతి సు
ప్రసిద్ధం హి ॥ ౧౧౦ ॥ అత్ర చ రూఢేర్బాధేన కారణం కిమపి శక్యతే వక్తుం । యత్కార్యగమనముక్తం లింగం తత్స్యాన్న బాధ
కం రూఢేః ॥ ౧౧౧ ॥ కార్యగతస్య హి పుంసః కారణసాక్షాత్కృతిర్యతో దృష్టా । కార్యాత్యయ ఇతి సూత్రే తస్మాత్కారణ
పరోఽత్ర పరశబ్దః ॥ ౧౧౨ ॥ యది పరశబ్దో యోఽయం కార్యపరస్స్యాత్తదైతదఫలం స్యాత్ । ఉభయాత్మకత్వకీర్తనముభ
యప్రాప్తిస్వరూపఫలకథనం ॥ ౧౧౩ ॥ ఏతద్వా ఇతి మంత్రే దృష్టం యదిదం నిరర్థకం తత్స్యాత్ । ధ్యేయత్వవ్యపదేశో హ్యత
థాభూతస్య దృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౧౧౪ ॥ పంచాగ్నిధ్యానాదావీక్షతికర్మత్వకీర్తనం న తథా । తస్మాదత్ర ధ్యేయః పరః పుమా
నేవ నాపరం బ్రహ్మ ॥ ౧౧౫ ॥ యస్మాత్పరస్య పుంసశ్శ్రుతిరీక్షతికర్మతాం బ్రవీత్యస్య । తస్మాదేతద్వాక్యం యథోపదిష్టం హి
పిప్పలాదేన ॥ ౧౧౬ ॥ జ్ఞేయే ప్రణవధ్యేయే బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి । నన్విహ పరశబ్దోఽయం పరమాత్మన్యేవ ముఖ్య ఇతి మ
త్వా ॥ ౧౧౭ ॥ పరమాత్మపరతయాయం నిర్దిష్టశ్చేత్తథైవ చాత్రాస్తు । ఇహ దహరవాక్యమేతచ్ఛాందోగ్యే దృశ్యతే హ్య
థేత్యాది ॥ ౧౧౮ ॥ తత్ర బ్రహ్మపురేఽస్మిన్దహరం యత్పుండరీకముపదిష్టం । తస్యాంతస్స్థాకాశం దహరత్వేనేహ ప్రదర్శయి
త్వాథ ॥ ౧౧౯ ॥ తస్యాంతస్స్థం యత్స్యాత్తస్యాన్వేష్టవ్యతా వినిర్దిష్టా । భూతాకాశస్స్యాదిహ యోఽసావాకాశశబ్దనిర్దిష్టః ॥
౧౨౦ ॥ యస్మాద్భూతాకాశే రూఢో హ్యాకాశశబ్ద ఇహ దృష్టః । దహరాయతనాపేక్షం దహరత్వం తస్య సమ్యగుపపన్నం ॥
౧౨౧ ॥ అన్వేష్టవ్యత్వాదికమస్యైవ స్యాన్న చేతరస్యాత్ర । అన్వేష్టవ్యత్వాదికమాకాశాంతస్స్థ ఏవ దృష్టమితి ॥ ౧౨౨ ॥ య
ద్యుచ్యతే తదాయం శారీరస్స్యాన్న చేహ పరమాత్మా । దహరత్వాదికమఖిలం తస్మిన్నారాగ్రమాత్రఉపపన్నం ॥ ౧౨౩ ॥
జీవపుర ఏవ తస్మిన్బ్రహ్మపురత్వం శ్రుతిర్హి బోధయతి । జీవకృతకర్మజన్యం శరీరమేతద్ధి జీవపురమేవ ॥ ౧౨౪ ॥ జీవే
చ బ్రహ్మపదం భాక్తం స్యాన్నైవ ముఖ్యభావేన । యో హి పురస్వామీ స్యాత్పురైకదేశే స్థితిర్భవేత్తస్య ॥ ౧౨౫ ॥ బ్ర

ద్ధ్యాద్యుపాధికత్వాచ్ఛారీరోఽయం భవేత్పరస్వామీ । పరమాత్మనో విభుత్వాద్దహరత్వాదికమయుక్తమేతస్మిన్ ॥ ౧౨౬ ॥ ఇత్యాశంకాం నిరసితుమధికరణమిదం చకార మునిరత్ర ॥ ——౧౪॥సూ॥దహరఉత్తరేభ్యః॥—— .... *
హృత్పుండరీకవేశ్మని దహరో యోఽసావిహాంతరాకాశః॥౧౨౭॥సచపరమాత్మా నాసౌ భూతాకాశో న చాపి శారీరః।యస్మా దుత్తరవాక్యే హ్యేతచ్ఛబ్దేన దహరమనుకృష్య ॥ ౧౨౮ ॥ ఆత్మత్వాద్యుపదిష్టం తస్మాద్దహరః పరః శ్రుమా నేవ । ఆత్మత్వంచ యదుక్తం హ్యపహతపాప్మత్వమపి చ యచ్చోక్తం ॥౧౨౯॥ యదిదం హి సత్యసంకల్పత్వాంతం విజరతాదిమధ్యమపి । తత్స ర్వంపరమాత్మన ఉచితం న వ్యోమ్ని నాపి శారీరే॥౧౩౦॥యస్మాద్భూతాకాశో హ్యచేతనస్తేన భవతి నాత్మాసౌ । యద్యప్యా త్మాజీవస్తథాపి నాపహతపాప్మతాదిగుణః॥౧౩౧॥ భూతాకాశౌపమ్యం తద్గుణసారస్యనైవ సంభవతి । బ్రహ్మభేదేనయ దాతదేతదాపాద్యతేతదాభాక్తం ॥౧౩౨॥ ముఖ్యాసంభవపక్షే గౌణార్థోఽగృహ్యతేనచేతరథా । యద్యప్యాకాశపదం భూతాకాశేతుముఖ్యమేవస్యాత్ ॥ ౧౩౩॥ పూర్వోక్తధర్మబాధాత్తథాపి సోఽయంనగృహ్యతే దహరః । ఆకాశస్తల్లిం గాదిత్యధికరణేన పౌనరుక్త్యమపి ॥ ౧౩౪ ॥ నైవాశంక్యం యస్మాద్యదత్రదృష్టం హి లింగమస్పష్టం । అన్వేష్టవ్యత్వాదిక మంతస్థస్యైవవస్తునోదృష్టం ॥ ౧౩౫॥ దహరస్యాకాశస్యతు నైతద్దృష్టమితినైవమాశంక్యం । యద్యాకాశోదహరోఽనా న్వేష్టవ్యోభవేత్తదైవంస్యాత్ ॥ ౧౩౬॥ ద్యావాభూమీత్యాదికమన్వేష్టవ్యంభవేదతో నైవం । ఇహదహరవాక్యశేషేహ్య పహతపాప్మత్వగుణకమాత్మానం ॥౧౩౭॥ హృత్పుండరీకవేశ్మన్యన్విష్యతదాశ్రితాంశ్చసత్యాదీన్ । అన్విష్యభోగశేషం త్రుపయిత్వామేవ వ్రజంతిపరలోకం ॥౧౩౮॥ తేషాముపాసకానామకుంఠితః కామచారఉపదిష్టః। యస్మాత్తస్మాదత్రహిద హరంచ తదాశ్రితంచసత్యాది ॥౧౩౯॥ అన్వేష్టవ్యం తదుభయమితిబోధయితుంయదంతరితికథితం । బ్రహ్మోపలబ్ధిసా ధనమిదం శరీరమితిసుప్రసిద్ధంహి ॥౧౪౦ ॥ బ్రహ్మపురశబ్దయోగోఽప్యనుకూలోభవతి నైవవిపరీతః । ఆకాశౌపమ్యాదికమ ఖిలం పరమాత్మనోహియుక్తతరం ॥౧౪౧॥ యస్మాత్సర్వగతోఽసావాయతనాపేక్షమస్య దహరత్వం । యేవాక్యశేషదర్శి తధర్మాస్తేసాధకాస్స్యురత్ర॥౧౪౨॥పంచమ్యంతార్థమిమం సూత్రేర్వర్ణయతిసూత్రకారోఽయం॥........... *

——సూ ॥౧౫॥ గతిశబ్దాభ్యాం తథాహిదృష్టంలింగంచ ॥—— ఇహదహరవాక్యశేషబ్రహ్మగతిర్దర్శితా హిజీవానాం॥ ౧౪౩ ॥సాబ్రహ్మభావమస్యహిసాధయతిబ్రహ్మలోకశబ్దోఽపి । అహరహరిమాస్సుషుప్తాః ప్రజాఃఖలుబ్ర హ్మలోకమిమం ॥ ౧౪౪ ॥ నవిమగచ్ఛంత్యోఽపీత్యయమర్థశ్చప్రదర్శితస్తత్ర । హృత్పుండరీకనిలయోదహరోయోఽయంన చేత్పరాత్మాస్యాత్ ॥ ౧౪౫ ॥ నైతత్సుషుప్తిసమయేజీవానాంబ్రహ్మలోకగమనంస్యాత్ । యోబ్రహ్మలోకశబ్దస్సోఽప్య స్యపరాత్మతాంహిసాధయతి ॥౧౪౬॥ నహిసత్యలోకగమనంసుప్తౌదృష్టంహిసర్వజంతూనాం । బ్రహ్మైవలోక ఇతిఖలు సమాసఇహభవతి నైవతత్పురుషః ॥ ౧౪౭ ॥ తస్మాద్గతిశబ్దాభ్యాం దహరాకాశోహిభవతిపరమాత్మా। బ్రహ్మగమనంహి దృష్టంసుషుప్తికాలేచసర్వజంతూనాం॥౧౪౮॥సతిసంపద్యేత్యాదౌశ్రుతినిర్దిష్టంతదేతదిహలింగం॥.............. *

——సూ ॥ ౧౬॥ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥—— అథయఇతివాక్యదర్శితసేతుపదేనోపదిష్టఆత్మా సౌ ॥ ౧౪౯ ॥ అస్యచగోచరలక్షణజగతోవిధృతేశ్చభవతిపరమాత్మా । అత్రచవిధృతిపదార్థోధారయితాన ఖలుధా రణంభవతి ॥ ౧౫౦ ॥ ఆత్మపదసాహచర్యాదయంచమహిమాస్యదృశ్యతేన్యత్ర। బృహదారణ్యకవాక్యేహ్యేతస్యేత్యాది వాక్యశేషేపి॥౧౫౧॥సోఽయంమహిమాజగతోఽప్యసంకరాయోపవర్ణ్యతేభూయః॥——॥౧౭ ॥ ప్రసిద్ధేశ్చ॥—— అత్రాకాశపదేనహిపరమాత్మాగృహ్యతేనచాన్యోఽపి॥౧౫౨॥ఆకాశోహేత్యాదావాకాశపదంపరాత్మనిప్రథితం॥ ... *

——సూ॥౧౮॥ఇతరపరామర్శాత్సఇతిచేన్నాసంభవాత్॥—— అథయఇతివాక్యశేషోదహరాధ్యాయేహిదృ శ్యతేత్ర ॥ ౧౫౩ ॥ యస్సంప్రసాదశబ్దస్సుషుప్తయాఖ్యోపిజీవవచనస్స్యాత్ । అత్రహిశారీరోఽస్మాచ్ఛరీరదేశాత్సముత్థి తోభూత్వా॥౧౫౪॥జ్యోతిస్సంపద్యపరంరూపేణస్వేనయుజ్యతేయోఽసౌ । సహ్యాత్మేత్యుపదేశాత్సఏవజీవోఽత్ర దహరఇతి చేన్న॥౧౫౫॥జీవోయదిదహరస్స్యాత్పూర్వోక్తస్యస్తధర్మబాధస్స్యాత్ । తస్మాద్యోఽసౌదహరస్సహిపరమాత్మానచే

తరః కశ్చిత్ ॥౧౫౬॥ తద్వాక్యశేషదర్శితగుణజాతం తత్రియుక్తమఖిలమపి ॥ సూ ॥౧౯॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూత స్వరూపస్తు ॥ జీవస్య దహరతాయామసంభవాదితిచ హేతురుపదిష్టః ॥ ౧౫౭ ॥ సహియుక్త్యా యది బాధోధర్మాణాం పారమేశ్వరాణాం స్యాత్ । సచన హి దృష్టో బాధశ్శారీరేస్మిన్ యథోక్తధర్మాణాం ॥౧౫౮॥ యస్మాదుత్తరవాక్య దృశ్యం తేజీవ ఏవ తే ధర్మాః । ఆదౌ చోదశరావబ్రాహ్మణవాక్యేన దర్శయిత్వా న్యం ॥ ౧౫౯ ॥ దేహాత్మవాదపక్షం తస్మిన్దోషే మరుత్వతాభిహితే ॥ తస్మై ప్రజాపతిరసావిందాయాత్మానముపదిదేశేత్థం ॥౧౬౦॥ ఏతం త్వేవ తే భూయోనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యేవం బహుప్రపంచం హ్యనేకపర్యాయైః । యోసౌ జాగ్రత్పురుషో య ఏష ఇత్యాది వాక్యనిర్దిష్టః ॥౧౬౧॥ సోయమమృతాదిలక్షణ పరమాత్మైవేతి వర్ణయామాస । తద్వత్స్వాప్నికపురుషోప్యమృతాభయలక్షణో వినిర్దిష్టః ॥ ౧౬౨ ॥ సౌషుప్తికోపి పురుషో యథోక్తలక్షణసమన్వితోభిహితః । పర్యాయత్రితయేస్మిన్దూషణజాలే హి మఘవతాభిహితే ॥ ౧౬౩ ॥ మఘవన్నిత్యారభ్య హి స ఏవ జీవస్తురీయ ఉపదిష్టః । సశరీరతానిమిత్తం యదపి ప్రియం యదపిచాప్రియం వాస్య ॥ ౧౬౪ ॥ నహ్యశరీరస్య సతః ప్రియం నకించిన్న చాప్రియం వాపి । అవివేకమూలకం స్యాత్సశరీరత్వం యదస్య నిర్దిష్టం ॥ ౧౬౫ ॥ శ్రుతికృతవివేకబోధాదవివేకే శిథిలభావమాపన్నే । వ్యుత్థాయాస్మాద్దేహాత్స్వాత్మత్వేన పరం పుమాంసం యాతి ॥ ౧౬౬ ॥ సంపద్యతే పరాత్మా స ఉత్తమః పురుష ఇతిహి తత్రోక్తం । సోయమమృతాదిలక్షణ ఆత్మా జీవః కథం న దహరస్స్యాత్ ॥ ౧౬౭ ॥ అపహతపాప్మత్వాదికమఖిలం తస్యోపపన్నమేవ యతః । ఇతి నాశంక్యం తత్ర హ్యావిర్భూత స్వరూప ఉపదిష్టః ॥ ౧౬౮ ॥ సచ పరమాత్మైవ స్యాత్తస్య చ నాపహతపాప్మతాబాధః । బాధోయం తత్ర స్యాద్యోసౌ దేహాత్మభావముపయాతః ॥౧౬౯॥ తదభిప్రాయేణైవ హ్యసంభవాదితి నిరూపితో హేతుః । నవ్యజ్యతే కదాచిద్ధర్మస్స్వాభావికో హి సోపాధౌ ॥ ౧౭౦ ॥ నీలాద్యుపాధియోగాత్ స్ఫటికాదౌ శుక్లతాది ధర్మ ఇతి । స్వాభావికధర్మాణాం బాధో నిదిశ్యతే హి సోపాధౌ ॥ ౧౭౧ ॥ తద్వదవిద్యోపాధిక ఆత్మని బాధోత్ర సూత్రకారోక్తః । జీవే హి పారమేశ్వరధర్మాణాంచ ప్రదర్శితే బాధే ॥ ౧౭౨ ॥ జీవాద్విలక్షణత్వం పరమాత్మన్యపి నిరూపితం భవతి । పరమేశ్వరస్య జీవాద్విలక్షణత్వే ప్రపంచితే పశ్చాత్ ॥ ౧౭౩ ॥ తస్యాసంసారిత్వం సర్వజ్ఞత్వం సమర్థితం భవతి । ఏతదితి వాక్యజాలైర్బ్రహ్మాభేదేన దర్శితే జీవే ॥౧౭౪॥ యదవిద్యాపరికల్పితసంసారిత్వం నివర్త్యతే తస్మిన్ । సంసారిత్వనివృత్త్యా జీవో యం బ్రహ్మభావముపయాతి ॥౧౭౫॥ బ్రహ్మాత్మభావసిద్ధౌ భవతి బ్రహ్మైవ జగదిదం సర్వం । ప్రాగ్బోధాత్స్వాభావికకర్తృత్వాదికమిహావలంబ్యైవ ॥౧౭౬॥ కర్మవిధయః ప్రవృత్తాస్తథైవ చోపాసనాదివిధయోపి ॥ సూ ॥౨౦॥ అన్యార్థశ్చ పరామర్శః ॥ జీవపరామర్శోసౌ దృష్టో యో దహరవాక్యశేషే హి ॥౧౭౭॥ సచ ఖలు న హి జీవపరః కింతు పరాత్మప్రపత్తిసిద్ధ్యర్థః । యజ్జ్యోతిస్సంపన్నో జీవో నిష్పద్యతే స్వరూపేణ ॥౧౭౮॥ అపహతపాప్మా నాయం హ్యన్వేష్టవ్య ఇతి బోధయత్యేషః ॥ సూ ॥౨౧॥ అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్ ॥ దహరత్వమస్య నోచితమితి నాశంక్యం యతశ్చ తస్యాపి ॥ ౧౭౯ ॥ వర్ణితమేతత్పూర్వం నిచాయ్యతాపేక్షమర్భకౌకస్త్వం । నన్విహ ముండకవాక్యే న తత్ర సూర్య ఇతి మంత్ర ఉపదిష్టః ॥౧౮౦॥ తత్రచ మంత్రే సూర్యశ్చంద్రో నక్షత్రవిద్యుదాదీని । తత్ర న భాంతీత్యుక్త్వా తద్భాసా భాతి సర్వమితి చోక్తం ॥౧౮౧॥ తత్రచ తచ్ఛబ్దోక్తస్తేజో ధాతుస్స కిం పరాత్మా వా । వినిగమకాభావాదిహ సందేహో యం సముత్థితో భవతి ॥ ౧౮౨ ॥ పూర్వత్ర దహరవాక్యే హ్యాత్మత్వాదిశ్రుతేర్విరోధేన । తత్రాకాశపదస్య హి రూఢేర్బాధాత్పరాత్మపరతోక్తా ॥౧౮౩॥ తద్వదిహ భాసమానే భానని షేధశ్రుతిర్విరోధేన । లట ఇహ రూఢేర్బాధాద్భవిష్యదర్థత్వముచితమాశ్రయితుం ॥౧౮౪॥ సత్యర్థే చేయం స్యాత్తత్రేతి పదే చ సప్తమీయాసా । తస్మిన్సతి సూర్యాదికమప్యవసానం న భాస్యతే కిమపి ॥ ౧౮౫ ॥ ఇతి వాక్యార్థే జ్ఞాతే తేజోధాతుర్హి తత్పరార్థస్స్యాత్ । అహని చ భాస్కరబింబే ప్రకాశమానే హి చంద్రతారాది ॥ ౧౮౬ ॥ కిమపి న భాస్యత ఇతి యత్తదేతదస్మాకమనుభవారూఢం । యది హానుభానము క్తం తదపి చ తుల్యస్వభావయోర్యుక్తం ॥ ౧౮౭ ॥ అనుగమనాదికమఖిలం లోకే తుల్యస్వభావయోర్దృష్టం । తస్మాత్తేజో ధాతుశ్చ స్తుః కోప్యత్ర తత్పదార్థస్స్యాత్ ॥౧౮౮॥ ఇతి శంకాం వారయితుం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్॥ ......

॥ సూ॥ ౨౨॥ అనుకృతేస్తస్యచ॥ తత్రైచ ముండకవాక్యే నతత్రసూర్యఇతిమంత్రైనిర్దిష్టః॥౧౮౯॥ తచ్ఛ
బ్దార్థస్సోపి పరమాత్మాభవతి నేతరః కశ్చిత్ । యస్మాదస్మిన్మంత్రేతస్యానుకృతిర్దర్శితా జగతః ॥౧౯౦॥ అనుకృతి
రనుభానంస్యాత్ తమేవభాంతమిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టం। తస్యేతిసూత్రశేషశ్చతుర్థపాదోపదిష్టభోభార్థః ॥౧౯౧॥ మంత్రేతస్యే
తి ప్రథమషష్ఠీ స సంబంధవాచికాభవతి । తత్సంబంధికభానప్రయోజ్యభానాశ్రయత్వమస్యార్థః ॥ ౧౯౨ ॥ యత్సంబంధికభా
నప్రయోజ్యభానావలంబిజగదేతత్ । సహితత్పదోపదిష్టః కథమన్యస్స్యాత్పరంతు పరమాత్మా॥౧౯౩॥ నన్వనుకృతిరిహలో
కేదృష్టా తుల్యస్వభావయోరేవ । చిజ్జడయోరిహ సాధకమితిశంకాత్ర నైవకర్తవ్యా ॥౧౯౪॥ సంతప్తాయఃపిండేహ్య
గ్న్యనుకరణంహి దృశ్యతే లోకే। రజసిచవాయ్వనుకరణం తస్మాత్తుల్యత్వమత్రనసనిమిత్తం ॥ ౧౯౫ ॥ యాచ్చైవకారఘటి
తం మంత్రస్థతృతీయపాదవాక్యమపి । తద్భానవ్యతిరేకాదన్యాభానం స్వమర్థమాచష్టే ॥ ౧౯౬ ॥ ఏవంచలక్షణద్వయ
మత్రపరాత్మన ఇహోపదిష్టంస్యాత్! యద్భానవ్యతిరేకాదన్యస్యాభానమాసతాతత్త్వం॥౧౯౭॥సర్వార్థభాసకత్వం
మంత్రస్థచతుర్థపాదనిర్దిష్టం । మంత్రేప్రథమేపాదే ద్వితీయే జ్యోగ్యపదకర్తవ్యః ॥ ౧౯౮ ॥ విషయార్థికాహిసా
స్యాత్తత్రేతిపదస్థసప్తమీయాహి । సూర్యోవాచంద్రోవానక్షత్రాణ్యపిచవిద్యుదాదీని ॥౧౯౯॥ బాహ్యార్థభాసకాన్య
పితానిపరంతన్నభాసయంతీతి । ఇతివాక్యార్థఫలితేనబాధకంకిమపిమనసిసంస్ఫురతి ॥ ౨౦౦ ॥ సతిసప్తమ్యాశ్రయణే
శ్రుతిసహాన్యాదీనిదూషణానిస్యుః । పూర్వోపదర్శితార్థప్రతిపత్తిపరంహితత్పరంవృష్టం॥౨౦౧॥పూర్వోపదర్శితంకిలస
ర్వజ్ఞంబ్రహ్మనిర్విశేషంయత్ । యస్మిన్ ద్యౌరిత్యాద్యైస్తచ్ఛబ్దార్థస్తతః పరాత్మైవ ॥౨౦౨॥ తుల్యస్వభావయోస్స్యా
దనుకృతిరిత్యత్ర కోపినవిరోధః । తంచేవాఇతిమంత్రేజ్యోతిష్ట్వంహ్యాత్మనోపినిర్దిష్టం॥౨౦౩॥ తచ్ఛుభ్రమితిచమంత్రే
హ్యతఃపరాత్మైవతత్పదేనోక్తః ॥ ౨౩॥ అపిచస్మర్యతే॥ యదుపాసంబద్ధోక్త నతత్రసూర్యఇతిమంత్ర
వాక్యేన॥౨౦౪॥తదూపసంగీతాయాం నతద్భాసయతేతం భూమః । తస్మాదేతద్వాక్యం నతత్రసూర్యఇతిముండకేపఠి
తం ॥౨౦౫॥ భాయాపేపరమాత్మనివిజ్ఞేయేతత్సమన్వితంభవతి । నన్వస్యాంకఠవల్ల్యాం మంత్రోయోంగుష్ఠమాత్రఇత్యా
దిః ॥౨౦౬॥అంగుష్ఠమాత్రఇహఖలుపురుషోయం దేహమధ్యమధ్యాస్తే! సచభూతభవ్యరాశేరీశానస్సర్వకాలసన్నిహితః॥
౨౦౭ ॥ ఇత్యుపదిష్టోయోసౌసకింపరాత్మాథభవతిజీవోవా । ఇత్యత్రసంశయః కిల భవత్యసావుభయలింగయోగేన ॥
౨౦౮ ॥ ముండకవాక్యస్థస్యచనతత్రసూర్యఇతిమంత్రభాగస్య । అధ్యాహారేణచ స్తత్రచదృష్టానుభానలింగేన ॥౨౦౯॥
బ్రహ్మపరత్వంసాధితమనాత్మపరతాంవ్యుదస్యపూర్వత్ర । అంగుష్ఠమానలింగాదధ్యాహృత్యక్రియామిహాస్మిన్ ॥౨౧౦॥
ధ్యానవిధిశేషభావాజ్జీవపరత్వంహియుక్తమస్యాపి । అథసత్యవతః కాయాదితిస్మృతిర్హ్యత్రసాధికాభవతి॥౨౧౧॥యోం
గుష్ఠమాత్రపురుషః తత్రోక్తోజీవఏవనతదన్యః । తత్రోక్తపాశబంధనలింగాన్యఖిలానిజీవఏవయతః ॥ ౨౧౨ ॥ స్మృత్యను
సారాదత్రాప్యుపదిష్టోజీవఏవనపరాత్మా । ఇతిశంకాంవారయితుంపరాత్మపరతాంచతస్యబోధయితుం ॥ ౨౧౩ ॥ అ
ధికరణమేతదమలంచకారమునిసంఘమాననీయోసౌ ॥ ౨౪॥ సూ॥ శబ్దాదేవప్రమితః॥ యోంగుష్ఠపరిమితో
సౌపురుషోమంత్రేణదర్శితస్సోయం ॥౨౧౪॥ పరమేశ్వరఏవస్యాద్యత ఈశానాదిశబ్దయోగోత్ర । యోభూతభవ్యరాశే
రీశానస్సకథంహి జీవస్స్యాత్ ॥ ౨౧౫ ॥ ప్రకరణమపియదిహస్యాత్తదపిచదృష్టంపరాత్మపరమేవ। అన్యత్రేత్యారం
భేప్రశ్నోయోసౌపరాత్మపరఏవ ॥ ౨౧౬ ॥ తస్యప్రతివచనపథేపతితో యోంగుష్ఠమాత్రఇత్యాదిః । సకథంజీవపర
స్స్యాత్తస్మాదిహదర్శితః పరాత్మైవ॥౨౧౭॥అంగుష్ఠపరిమితత్వంకథమాత్మనఇతిచనైవమాశంక్యం॥...............
॥ ౨౫॥ హృద్యపేక్షయాతుమనుష్యాధికారత్వాత్ ॥ యద్యపిపరమాత్మాయంసర్వగతస్సర్వశక్తిసంపన్నః॥
౨౧౮ ॥ మనుజహృదయాధివాసాత్తస్యహ్యంగుష్ఠపరిమితత్వమపి। యోసౌహిమనుజకాయః ప్రాయోదృష్టోహినియతపరి
మాణః॥౨౧౯॥మనుజహృదయంయదేతత్ ప్రాయేణాంగుష్ఠపరిమితందృష్టం।తస్మాదసౌపరాత్మానిర్దిష్టోంగుష్ఠమాత్ర
ఇతితత్ర ॥౨౨౦॥ అవిశేషతఃప్రవృత్తేశాస్త్రేధికృతోహిమనుజఏవాసౌ। శక్తత్వార్థిత్వాదికమధికారివిశేషణంచతస్యై

పః॥౨౨౧॥సోవిచపరోగుణలింగాజ్జీవపరత్వేభవేద్యదావేశః । పరమాత్మైకత్వేనహిజీవేతాత్పర్యమస్యవాక్యస్య॥౨౨౨॥
సకలవిగమాంశవచసాంస్వధాప్రవృత్తిస్తుశాస్త్రదృష్టాహి । ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మణి సవిశేషే సత్యకామతాదిగుణే ॥
౨౨౩ ॥ స్థానోపాసనభేదాత్తస్మాత్పక్షద్వయేపినవిరోధః।ఉత్తరవిదిష్టోయోమంత్రోహ్యంగుష్ఠమాత్రఇత్యాదిః॥౨౨౪॥
తస్యప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మత్వంస్ఫుటంహితత్రైవ । జ్ఞేయపరత్వంవాస్యాదుపాస్యపరతాథవాస్యమంత్రస్య ॥ ౨౨౫ ॥
పరమేశ్వరపరతాయాంనబాధకంకించిదపిమనసిసంస్ఫురతి । కఠవల్లీవాక్యస్థోయోసావంగుష్ఠమాత్రఇతిమంత్రః ॥ ౨౨౬ ॥
బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపేవిజ్ఞేయేవాసమన్వితోభవతి । మనుజాధికారికంచేచ్ఛాస్త్రందేవాధికారికంనస్యాత్ ॥ ౨౨౭ ॥
తదనధికారేయూనికరిగముక్త్యర్థాన్యుపాస్తివాక్యాని । బాధ్యేరన్నితిశంకాంనిరస్యదేవాధికారకథనేన॥౨౨౮॥ తదుప
ష్టంభపురస్సరమిదమధికరణంచకారమునివర్యః॥ — సూ॥ ౨౬॥తదుపర్యపిబాదరాయణస్సంభవాత్॥ — మనుజానా
ముపరిష్టాద్యే దేవాస్సంతి తేపిచాధికృతాః॥౨౨౯॥శ్రవణమననాదిసహకృతవిశుద్ధపరమాత్మవిషయవిద్యాయాం। విద్యా
గ్రహణాంగానిహ్యర్థిత్వాదీనిసంభవంత్యేషాం॥౨౩౦॥మంత్రార్థవాదవాక్యైర్విగ్రహవత్త్వంహిదృశ్యతేతేషాం । వి
ద్యాగ్రహణాంగానిహిలింగానిబ్రహ్మచర్యముఖ్యాని॥౨౩౧॥ఇంద్రాదిదేవతాత్మసు దహరాధ్యాయే ప్రదర్శితాన్యేవ ।
స్వోద్దేశ్యేకేహికర్మణినస్వస్యైవాధికారఇతిమత్వా ॥ ౨౩౨॥ ఇంద్రాదీనాంకర్మణ్యధికారోనేతివర్ణితం భూయః ।
విద్యాయామధికారేనైతద్బాధకముదాహృతంకిమపి॥౨౩౩॥తస్మాద్దేవాదీనామధికారస్స్యాదిహాత్మవిద్యాయాం ॥ ....
— సూ॥ ౨౭॥విరోధఃకర్మణీతిచేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ — విద్యాగ్రహణాంగంనను విగ్రహవత్త్వంయ
దాహిదేవానాం ॥ ౨౩౪॥ కర్మణివిరోధశంకాంపరిహర్తుంనేహశక్నుయాత్కోపి । విగ్రహవతోహిలోకేస్వరూప
సన్నిధివశేనచాంగత్వం ॥ ౨౩౫ ॥ ఋత్విక్ప్రభృతిషుదృష్టంతథైవకర్మాంగభావఇహవాచ్యః । బహుభిఃక్రియమా
ణేషుహిబహుషుచయాగేషుసన్నిధానేన ॥ ౨౩౬ ॥ ఏకస్సన్నింద్రాదిఃకథమిహయాగాంగభావముపగచ్ఛేత్ । యాగే
స్వన్నిహితాస్తేవిగ్రహవంతఃకుతోనదృశ్యంతే ॥ ౨౩౭ ॥ తస్మాన్నదేహినస్తేకింత్వర్థోపహితశబ్దరూపాస్యుః । ఇతిచే
న్నేయంశంకాయతస్తేయోగవీర్యసముపచితాః ॥ ౨౩౮ ॥ యోగైశ్వర్యబలేనచబహూనిగాత్రాణిసంసృజంత్యేతే
నిజయోగసృష్టగాత్రైర్యుగపదనేకత్రచాంగతాంయాంతి ॥ ౨౩౯ ॥ యోగైశ్వర్యబలేనచదేవానాంబహుశరీరసంప
త్తిః । శాకల్యయాజ్ఞవల్క్యప్రశ్నప్రతివచనసరణిషుప్రథితా ॥ ౨౪౦ ॥ ఇహవైశ్వదేవశస్త్రేకతిదృష్టాశ్శస్యమానదేవా
స్స్యుః । ఇతిశాకల్యప్రశ్నేప్రతివచనంయాజ్ఞవల్క్యమునినోక్తం ॥ ౨౪౧ ॥ త్రీణిసహస్రాణితథాత్రీణిశతానిచషడుత్త
రాణీతి । తేషాంసంఖ్యాకథనాత్సంఖ్యేయాదర్శితాభవంత్యేవ ॥ ౨౪౨ ॥ కేషామేతేదేవావిభూతయస్స్యురితిపునరపిప్ర
శ్నే । వస్వాదిదేవతానాంవిభూతయస్తేప్రదర్శితాస్తేన ॥ ౨౪౩ ॥ వస్వాదయశ్చషణ్ణాంపృథ్వ్యాదీనాంవిభూతయఃక
థితాః । కతమస్స్యేతేదేవావిభూతయస్స్యురితిచాంతిమప్రశ్నే ॥ ౨౪౪ ॥ ప్రాణోసానిర్దిష్టోహిరణ్యగర్భస్సమష్టిరూ
పోయః । ఆత్మనఇత్యాద్యాయాస్మృతిరప్యణిమాదియోగసిద్ధస్య ॥౨౪౫॥ యుగపదనేకశరీరైర్యోగంచతథావియోగమా
చష్టే । యోగాంగభావకలితాఅపిదేవాస్తైపరైర్నదృశ్యంతే ॥ ౨౪౬ ॥ ఋత్విజఇవతేనస్యుర్హ్యంతర్ధానశక్తిసంప
న్నాః । అర్థాంతరమపిభవతిహిసూత్రేనిర్దిష్టచరమభాగస్య ॥౨౪౭॥ విగ్రహవానేకోపిహియుగపదనేకాంగభావము
పయాతి । ఏకోయథాహిలోకేబహుభిర్యుగపజ్జనోనమస్క్రియతే ॥ ౨౪౮ ॥ తద్వద్వ్యజిక్రియాయామేకోనేకత్రచాం
గతాంగచ్ఛేత్ । యజ్యర్థస్త్యాగస్స్యాత్త్యాగోద్దేశ్యత్వమేవచాంగత్వం ॥ ౨౪౯ ॥ ఏతచ్చైకస్యాపిహియుగపదనేకత్రదృ
శ్యతేలోకే । తస్మాదిహదేవానాంవిగ్రహవత్త్వేపిబాధకాభావాత్ ॥౨౫౦॥ దేవా..మధికారోవిద్యాయామితియదేత
దనవద్యం॥ — సూ॥ ౨౮॥శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్॥ — నన్విహవిగ్రహవత్త్వేపీంద్రా
దీనాంవిరోధపరిహారః ॥ ౨౫౧ ॥ కర్మణిపరంకృతస్స్యాచ్ఛబ్దేతువిరోధఏవజాగర్తి। ఔత్పత్తికసూత్రేకిలనిత్యస్యార్థ
స్యనిత్యసంబంధాత్ ॥ ౨౫౨ ॥ వైదికశబ్దేసకలేనిత్యత్వంస్థాపితంహిపూర్వత్ర । సంప్రతివిగ్రహవత్త్వేదేవాదీనామిహ

స్మ[illegible] ॥ ౨౫౩ ॥ జననమరణాదిసామ్యాదనిత్య[illegible]సేయమపరిహార్యైవ । తదనిత్యత్వేసిద్ధేతద్వాచకవేదవాక్యజా
తస్య । ౨౫౪ ॥ సిద్ధాహ్యనిత్యతాసా వేదాప్రామాణ్యమేవసాధయతి । ఇతిశంకా[illegible]నకార్యాప్రభవత్యఖిలంహి వైది
కాచ్ఛబ్దాత్ ॥ ౨౫౫ ॥ యతఇదమఖిలంప్రభవతితస్యచనిత్యత్వమపరిహార్యంహి । బ్ర[illegible]హిప్రథమేసూత్రే
ప్రదర్శితంజగతః ॥ ౨౫౬ ॥ శబ్దప్రభవత్వమిహప్రపంచితంజగతఏతదసమరసం। ఇతినాత్రశంకనీయంయతస్తయోర్భిన్న
రూపతాభవతి ॥ ౨౫౭ ॥ బ్రహ్మప్రభవత్వంయత్ప్రోక్తంహ్యుపాదానకత్వమేవేహ।ఇహశబ్దపూర్వకత్వంశబ్దప్రభవత్వమ
త్రవివక్షితం ॥ ౨౫౮ ॥ తేనతతోనవిరోధంవర్ణయితుంకోపిశక్నుయాదత్ర । శబ్దప్రభవత్వేనచదేవాదీనామనిత్యతాసి
ద్ధా ॥ ౨౫౯ ॥ దేవాద్యనిత్యతాయాంవేదప్రామాణ్యమపగతంభవతి। ఇత్యేతద్దూషణమపినాస్మస్పృశేత్కథంచిద
పి ॥ ౨౬౦ ॥ దేవాద్యుత్పత్తావపివేదాప్రామాణ్యమత్రనాశంక్యం।ఆకృత్యాసంబంధఃశబ్దేనవ్యక్తిభిఃకథంచిదపి॥ ౨౬౧॥ వ్య
క్తీనాంనానాత్వాత్తత్సంబంధోహిదుర్గ్రహోయేన। శబ్దప్రభవత్వమిహశ్రుతిస్మృతిభ్యాంహినిశ్చితంభవతి॥ ౨౬౨॥ ఏ
తఇతిమంత్రదర్శితపదపఙ్క్తిస్మరణపూర్వికాంసృష్టిం। ఏతఇతిస్మృతిరేషావర్ణయతియతోస్యశబ్దమూలత్వం॥ ౨౬౩॥ శ్రు
త్యంతరాణిజగతశ్శబ్దప్రభవత్వమేవకథయంతి । స్మృతిరప్యనాదినిధనేత్యాద్యాజగతశ్చశబ్దమూలత్వం ॥ ౨౬౪ ॥ ప్రథ
యతితస్మాచ్ఛ్రైనవిరోధఃకశ్చిదత్రసంభవతి । ననుశబ్దప్రభవత్వంజగతోయద్వర్ణితంహిపూర్వమత్ర ॥ ౨౬౫ ॥ సచశబ్దః
కింవర్ణఃకింవాస్ఫోటోయమితిభవేచ్ఛంకా । తత్రచశబ్దస్ఫోటోభవేదయంనఖలువర్ణరూపస్స్యాత్ ॥ ౨౬౬ ॥ వర్ణా
ఏతేయస్మాదుత్పన్నధ్వంసినశ్చగృహ్యంతే । వర్ణాత్మకత్వపక్షేపూర్వోక్తంసకలమనుపపన్నంస్యాత్ ॥ ౨౬౭ ॥నిత్యా
చ్ఛబ్దాదఖిలంజగదేతత్ప్రభవతీతిపూర్వోక్తం । ప్రత్యుచ్చారణమేతేవర్ణాభిన్నాయతఃప్రతీయంతే ॥ ౨౬౮॥ తారత్వా
ద్యైరన్యైర్భిన్నత్వేనప్రతీయమానానాం । అర్థావబోధకత్వంనిత్యత్వంవాకథంహివర్ణానాం ॥ ౨౬౯ ॥ ఏకైకస్మి
న్వర్ణేనార్థప్రత్యాయకత్వమిహదృష్టం।క్రమవత్త్వాద్వర్ణానాంతత్సముదాయఃకథంప్రతీయేత ॥ ౨౭౦ ॥ నహ్యప్రతీ
యమానేస్వార్థప్రత్యాయకత్వముచితంస్యాత్ । పూర్వాక్షరానుభూతిజసంస్కారైస్సహకృతోన్త్యవర్ణోపి ॥
౨౭౧ ॥ స్వయమప్రతీయమానోనార్థప్రత్యాయకత్వముపయాతి । సంస్కారానవబోధేనతత్సహకృతాంత్యవర్ణ
బోధస్స్యాత్ ॥ ౨౭౨ ॥ తస్మాన్నవర్ణరూపశ్శబ్దోయంస్ఫోటరూపఏవస్యాత్ । ఏకైకవర్ణబోధజసంస్కారపురస్కృ
తాంత్యవర్ణమతౌ ॥ ౨౭౩ ॥ ఏకమతిగోచరతయాస్ఫురణాత్స్ఫోటఇతివర్ణ్యతేసోయం। ఏకమతిగోచరత్వంవర్ణానాం
స్యాదితిహినాశంక్యం ॥ ౨౭౪ ॥ తేషామనేకభావాదసిద్ధమేకప్రతీతివిషయత్వం।ఉచ్చారయితృవిభేదేప్యేకాకారప్రతీతిగ
మ్యత్వాత్ ॥ ౨౭౫ ॥ స్ఫోటోయంనిత్యస్స్యాత్ప్రభవతితస్మాదిదంహిజగదఖిలం । ఇతిపక్షోయమయుక్తోయతఉపవర్షో
హినైవమాచష్టే ॥ ౨౭౬ ॥ కింతుసభగవానేతత్ప్రావాచహివర్ణఏవశబ్దఇతి।తత్ప్రత్యభిజ్ఞయాకిలవర్ణానాంనిత్యతాప
రంసిద్ధా ॥ ౨౭౭ ॥ ఉత్పన్నధ్వంసిత్వంవర్ణేషునదృష్టమేవకేనాపి । నాశంక్యంసాదృశ్యాత్సేయంహిప్రత్యభిజ్ఞేతి ॥
౨౭౮ ॥ యతోత్తరకాలంచేద్బాధోనిర్ణీయతేతదైవంస్యాత్ । శబ్దాభేదేసత్యప్యుచ్చారణభేదతోహిభేదమతిః॥ ౨౭౯॥
తారత్వంమందత్వంయచ్చోదాత్తత్వమన్యదపియచ్చ । ధ్వనికృతమేతత్సకలంనవర్ణకృతమితినభేదశంకాత్ర ॥ ౨౮౦ ॥
మారాదాకర్ణయతఃప్రథమంకర్ణపథమవతరేద్యస్తు । సధ్వనిరితినిర్దిష్టస్తద్భేదేనాత్రభేదనిర్దేశః ॥ ౨౮౧ ॥ గౌరి
త్యేకంపదమిత్యేకత్వప్రత్యయోత్రయోదృష్టః । సముదాయవిషయకత్వాద్వనసేనాదావివేహనిరవద్యః ॥ ౨౮౨ ॥ జా
రారాజేత్యాదౌభవతిక్రమభేదతోహిభేదమతిః । తస్మాద్వర్ణాఏవక్రమోపదిష్టాభజంతిపదసంజ్ఞాం ॥ ౨౮౩ ॥ పదసం
జ్ఞాంలభమానావర్ణాస్స్వార్థాన్ప్రబోధయంత్యాశు । స్ఫోటస్యవాచకత్వేగౌరవమధికంనకశ్చిదిహలాభః ॥ ౨౮౪ ॥
వర్ణాఃక్రమాదికలితాఃస్ఫోటమభివ్యంజయంతిసస్ఫోటః । అర్థంప్రత్యాయయతీత్యత్రఫలంగౌరవంనచాన్యదపి॥ ౨౮౫ ॥
వర్ణేభ్యోభిన్నోయంస్ఫోటస్స్వార్థాభిధాయకశ్చేద్యది। స్ఫోటప్రతీతివిషయావర్ణాస్స్యుర్విలక్షణాహియతః॥ ౨౮౬॥
యదిచవిలక్షణయోరపినియమేనైకప్రతీతిగమ్యత్వం । గోమహిషశబ్దయోరపినియమాత్తైకజ్ఞానగమ్యతాభూయాత్ ॥ ౨౮౭॥

తస్మాద్యోఽయంశబ్దస్సచనస్ఫోటఃపరంతువర్ణాస్స్యాత్ । వర్ణాత్మకాద్ధిశబ్దాత్ప్రభవతిజగదఖిలమేతదితిసిద్ధం ॥౨౮౮॥ ❁ సూ॥౨౯॥అతఏవచనిత్యత్వం॥ ❁ నిత్యనియతాకృతేరిహజగతస్సర్వస్యవేదమూలత్వాత్ । వేదస్యతాదృశస్యహికర్తురసిద్ధేశ్చవేదనిత్యత్వం ॥౨౮౯॥ యజ్ఞేనవాచఇతిహి శ్రుతిరుపపాదయతివేదనిత్యత్వం । యానిస్మృతివచనానిహియుగాంతఇత్యాదినోపదిష్టాని ॥౨౯౦॥ తాన్యఖిలాన్యపిసూయఃప్రథయంతిహివేదశబ్దనిత్యత్వం । ఆకృతిసంబంధేనహివేదప్రామాణ్యమపిచనిరవద్యం॥౨౯౧॥ సూ॥౩౦॥సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥ శబ్దార్థయోర్హిలోకే వ్యవహారాద్భాసతేహిసంబంధః । సంబంధభానఏవహి శబ్దస్యార్థాభిధాయకత్వంస్యాత్ ॥౨౯౨॥ అర్థావబోధకత్వేవేదప్రామాణ్యమఖిలముపపన్నం । జగతస్థ్సితికాలేస్యాద్యర్థోపదిష్టంహిసకలముపపన్నం ॥౨౯౩॥ జగదేతదఖిలమపియత్ప్రలీయతేప్యభినవంచజాయేత । అభినవసృష్టౌపూర్వవ్యవహారస్సర్వఏవలుప్తస్స్యాత్ ॥౨౯౪॥ వ్యవహర్తౄణాంమూలకోసౌవ్యవహారోదృశ్యతేనచేతరథా । స్వాపేహాగాదిలయేపునఃప్రబోధేహితదనుసంధానాత్ ॥౨౯౫॥ పూర్వానురూపఏవవ్యవహారస్తత్రభవతినాత్రతథా । వ్యవహర్తృవ్యవహారవ్యవహార్యాణాంలయేసముత్పన్నే ॥౨౯౬॥ అనుసంధాతురభావాత్తద్వ్యవహారః కథంపునస్సర్గే । వ్యవహారోయదినస్యాద్యోసౌ శబ్దార్థయోర్హిసంబంధః ॥౨౯౭॥ నసవిజ్ఞాయేత తదాకథమస్యార్థావబోధకత్వంస్యాత్ । తదభావేవేదస్యప్రామాణ్యకథాపిదూరవార్తైవ ॥౨౯౮॥ ఇతి శంకాత్రనకార్యాసమనామజగత్సమానరూపంహి । జగతిసమనామరూపేహ్యావృత్త్యభ్యుపగమేపి నవిరోధః ॥౨౯౯॥ యదినామరూపభేదః పూర్వోత్తరయోర్భవేత్తదాతత్ర । వ్యవహారలోపతస్స్యాదర్థానభిధాయకత్వమనివార్యం ॥౩౦౦॥ జగతిసమనామరూపేవ్యవహారవిలోపకారణాభావాత్ । అర్థావబోధకత్వేసిద్ధేప్రామాణ్యమనపవదనీయం ॥౩౦౧॥ కల్పాంతరంగతానాం వ్యవహారో నైవకస్యచిద్భవతి । అనుసంధాతురభావాదిత్యుక్తం దూషణంచ నాత్రస్యాత్ ॥౩౦౨॥ యేచేహపూర్వకల్పేప్రకృష్టవిజ్ఞానకర్మసంపన్నాః । అపివర్తమానకల్పేప్రాదుర్భూతాహిరణ్యగర్భాద్యాః ॥౩౦౩॥ కల్పాంతరగతమఖిలంస్మర్తుంవ్యవహర్తుమధికృతాస్తేస్యుః । యోబ్రహ్మాణమితిశ్రుతిరిమమేవార్థంహిసకలమాచష్టే ॥౩౦౪॥ కాండర్షిప్రభృతీనాంవ్యతీతకల్పాభిసంధిసామర్థ్యం । ప్రథయంతిశ్రుతయోన్యాస్స్మృతయస్తస్మాన్నకశ్చిదిహదోషః ॥౩౦౫॥ సమనామరూపతాంఖలుజగతోదర్శయతినామనిర్దేశాత్ । సూర్యాచంద్రమసావితిమంత్రోయంతైత్తిరీయకేపఠితః ॥౩౦౬॥ నక్షత్రేష్టి విధావప్యగ్నిర్వేత్యాదికాశ్రుతిశ్చైవం । అగ్న్యాదిదేవతానాంకల్పాంతరనామరూపతాంబ్రూతే ॥౩౦౭॥ శ్రుతయోన్యాఃకథయంతిహిజగతస్సమనామరూపతామస్య । నామభిరేవేత్యంతాఃస్మృతయోప్యుక్తార్థమేవకథయంతి ॥౩౦౮॥ సూ॥౩౧॥ మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారంజైమినిః॥ దేవానామధికారోవిద్యాయాంబాదరాయణేనోక్తః । సచఖలునసమంజసఇతి జైమినిరాచార్యఏవమాచష్టే ॥౩౦౯॥ ఛాందోగ్యేమధువిద్యాయాంచాసావిత్యనేననిర్దిష్టా । తత్రాదిత్యోయోయంమధ్వితిశబ్దేనమంత్రనిర్దిష్టః ॥౩౧౦॥ మధుభావేనోపాస్యోహ్యాదిత్యఇతిప్రతీయతేతస్మాత్ । సేయంమధువిద్యాస్యాత్తత్రాదిత్యస్య నాధికారస్స్యాత్ ॥౩౧౧॥ ఆదిత్యసంశ్రితానిహ్యావృతానిచపంచతత్రదృష్టాని । వస్వాద్యుపజీవ్యానిప్రథితాన్యేతానిరోహితాదీని ॥౩౧౨॥ తదుపాసనాఫలంయద్వస్వాదిప్రాప్తిలక్షణంతదపి । తత్రైవదృష్టముంలేహ్యధికారో నైవదేవతానాంస్యాత్ ॥౩౧౩॥ యోయముపాస్యోపాసకభావస్సకలోహిభేదమూలస్స్యాత్ । భేదాభావాదత్రహ్యధికారో నైవశక్యతేవక్తుం ॥౩౧౪॥ కర్ణాదిసప్తకేష్వపియాన్యయమిత్యాదిమంత్రదృష్టాని । ఋషిభావనాత్మకానిహ్యుపాసనాన్యపిచసుప్రసిద్ధాని ॥౩౧౫॥ తదుపాసనేష్వృషీణామధికారోయంనశక్యతేవక్తుం । తస్మాదింద్రాదీనాం మధ్వాదిష్వనధికారసంసిద్ధా ॥౩౧౬॥ విద్యాంతరానధికృతేనిరుక్తవిద్యాధికారభంగేన । బ్రహ్మాత్మగోచరాయాంవిద్యాయామనధికారఏవస్యాత్ ॥౩౧౭॥ సూ॥౩౨॥జ్యోతిషిభావాచ్చ॥ యదిదంజ్యోతిర్మండలమాశ్రిత్యనభోవిభా

సయత్యఖిలం । ఆదిత్యాద్యాశ్చ బ్రాస్తత్ప్రతిపాదనపరా హి లక్ష్యంతే ॥ ౩౧౮॥ జ్యోతిర్మండలరూపా దేవాస్సర్వేఽ
చేతనా దృష్టాః । విద్యాగ్రహణాంగయత్సామర్థ్యం తత్కథం భవేత్తేషాం ॥౩౧౯॥ విగ్రహవతాం హి భూయః తదేత
దఖిలం హి దృశ్యతే లోకే । న హి విగ్రహాదిరహితా దేవా విద్యాధికారిణస్తే స్యుః ॥ ౩౨౦ ॥ విగ్రహయోగోఽపి హవిషాం భోగ
శ్చైశ్వర్యసుప్రసన్నత్వే । ఫలదాతృత్వమపీదం పంచకమితి హ సదర్శితం యదపి ॥ ౩౨౧ ॥ తత్పౌరుషేయవాక్యప్రద
ర్శితం న ప్రమాణసిద్ధం స్యాత్ । విధివినియుక్తా మంత్రాః ప్రయోగనిహితార్థబోధమాత్రపరాః ॥౩౨౨॥ న హి దేవవిగ్ర
హాదిప్రదర్శనార్థే ప్రమాణభూతాస్స్యుః । ఇతి జైమిన్యాక్షేపో నిరస్యతే బాదరాయణేనేహ....... ....౩౨౩.

——※సూ॥౩౩॥ భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి※—— ఇహ బాదరాయణో మునిరధికారం దేవతాత్మనాం బ్రూ
తే। బ్రహ్మాత్మగోచరాయాం విద్యాయామర్థిత్వాదియోగేన ॥ ౩౨౪ ॥ యద్యపి మధువిద్యాదౌ దేవానామనధికార ఏవ స్యా
త్ । నైతావతాఽధికారే ప్రసరతి దోషః పరాత్మవిద్యాయాం ॥ ౩౨౫ ॥ ఏకత్రానధికారేఽప్యన్యత్రాప్యనధికార ఏవేతి ।
నాయం నియమో దృష్టః కేనాపి హి కుత్రచిత్కదాచిదపి ॥ ౩౨౬ ॥ అప్రాప్తరాజసూయోఽప్యధికారీ భవతి దర్శయాగా
దౌ । తత్ర చ యో న్యాయస్స్యాదత్రాపి స ఏవ నిర్ణయే హేతుః ॥ ౩౨౭ ॥ తద్యో యో దేవానామిత్యాదిశ్రుతిరపీహ దేవా
నాం । విద్యాయామధికారం విద్యాఫలభూతమోక్షమభిధత్తే ॥ ౩౨౮ ॥ ఇంద్రో హేత్యాద్యాయాః శ్రుతిరపి దేవాధికా
రమభిధత్తే । గంధర్వయాజ్ఞవల్క్యస్మృతయోఽప్యుక్తార్థమేవ కథయంతి ॥ ౩౨౯ ॥ జ్యోతిర్మండలరూపా దేవాస్తే దే
హధారిణో న స్యుః । ఇతి శంకా హి న యుక్తా యస్మాద్దేవాస్తు శక్తిసంపన్నాః ॥౩౩౦॥ జ్యోతిర్మయాత్మనా హి స్థాతుం వి
గ్రహవిశేషమాదాతుం । నిపుణా ఇతి ఖలు దృష్టం సుబ్రహ్మణ్యార్థవాదవాక్యేషు ॥౩౩౧॥ గంగాతటేతి విమలే కుంతీం స్వ
ధ్యానతత్పరాం దృష్ట్వా । ఆదిత్య ఏష భగవాన్ పురుషాకృతిమాస్థితో జగామాశు ॥౩౩౨॥ ఇత్యాదిస్మృతయోఽపి హి దేవా
నాం విగ్రహాదియోగం చ । యజ్జ్యోతిరాత్మనా హి స్థితిమపి కథయంతి తేన న విరోధః ॥ ౩౩౩ ॥ విగ్రహయోగాభావే దేవా
నాం తదిదమనుపపన్నం స్యాత్ । మఘవాన్ ప్రజాపతావితి వాక్యే యద్బ్రహ్మచర్యముపదిష్టం ॥౩౩౪॥ అన్యదపి శ్రుతివచ
నం ప్రథితం యద్వజ్రహస్త ఇతి యచ్చ । ఇంద్రం సహస్రనయనం గోత్రభిదం వజ్రబాహుమభిధత్తే ॥౩౩౫॥ విగ్రహయో
గాభావే యాగోద్దేశ్యత్వమనుపపన్నం స్యాత్ । ధ్యాయేద్వషట్కరిష్యన్నిత్యం తానీహ వేదవాక్యాని ॥౩౩౬॥ ధ్యానారూ
ఢస్యైవ హి యాగోద్దేశ్యత్వమామనంతి యతః । లోకే విగ్రహరహితో ధ్యాతుం శక్యో న నియతభావేన ॥ ౩౩౭ ॥ ఇహ వి
గ్రహాదిమత్త్వప్రతిపత్తిపరం హి వాక్యజాతం యత్ । తచ్చార్థవాదరూపం స్వార్థపరం నేతి నైవమాశంక్యం॥౩౩౮॥ యే
నార్థవాదవాక్యాన్యవాంతరాన్వయధియం హి జనయిత్వా । కైమర్థ్యవశేన స్తుతిలక్షకతాం ప్రయాంతి నైవాదౌ॥౩౩౯॥
నైతావతాఽర్థవాదః స్వార్థపరో నేతి యుక్తమభిధాతుం । శ్రుతివచనదృష్టమర్థం న శక్నుయాత్కోఽపి వా నిరాకర్తుం।
౩౪౦॥ ఇతిహాసాదికమపి యత్తదఖిలమత్ర ప్రమాణమేవ స్యాత్ । యస్మాత్సమూలమేతన్మహర్షిజుష్టం న చాప్రమాణం స్యా
త్ ॥౩౪౧॥ ఇహ పౌరుషేయభావాదప్రామాణ్యే తు శాస్త్రమఫలం స్యాత్ । వర్ణాశ్రమవ్యవస్థావిధాయి శాస్త్రం య
దాప్రమాణం స్యాత్ ॥ ౩౪౨ ॥ జగదఖిలమవ్యవస్థితవర్ణాశ్రమధర్మకలుషితం ప్రభవేత్ । తస్మాద్యదిదం సకలం ప్ర
మాణభూతం న చాన్యథా భవతి ॥౩౪౩॥ యే చాణిమాదియోగాత్సిద్ధా వ్యాసాదయశ్చ యే చాన్యే । తే దేవాన్ పశ్యంతీత్యే
షా శాస్త్రప్రసిద్ధిరపి యుక్తా ॥ ౩౪౪ ॥ తస్మాద్విగ్రహవత్త్వం దేవాదీనాం ప్రమాణసంసిద్ధం । విగ్రహవత్త్వాదేవ హి వి
ద్యాయామధికృతా హి దేవాస్స్యుః ॥ ౩౪౫ ॥ విద్యాధికారివాక్యం సమన్వితం విగ్రహాదిభూతార్థే । తద్వద్బ్రహ్మణి
భూతే సమన్వితం సకలనిగమవాక్యమపి ॥ ౩౪౬ ॥ నను యది విగ్రహవత్త్వాద్దేవా విద్యాధికారిణస్స్యురితి । శూద్రా అప్యవిశే
షాద్విద్యాయామధికృతాః కుతో న స్యుః ॥ ౩౪౭ ॥ ఇహ శూద్రయోనిజనితా విశిష్టవిజ్ఞానసంపదనుకంప్యాః । విదుర
ప్రముఖా యే స్యుర్విఖ్యాతా బ్రహ్మవిత్సమాజేషు ॥ ౩౪౮ ॥ అర్థిత్వం సామర్థ్యం విద్యాంగం యచ్చ సకలముపదిష్టం। తత్స
ర్వం శూద్రాణాం విగ్రహయోగాత్సమంజసం భవతి ॥ ౩౪౯ ॥ తస్మాచ్ఛూద్రోఽయజ్ఞేఽనవక్లృప్త ఇతి ప్రదర్శితం యదపి। యజ్ఞా

నవక్లృప్తత్వం తచ్చ న విద్యాధికారవిద్వేషి ॥ ౩౫౦ ॥ యచ్చాగ్నిహోత్రసాధనసంపద్రహితోఽత్రనాధికారీతి । నాయం ని
యమో యస్మాద్విదురాదిష్వపి చ దృశ్యతే విద్యా ॥ ౩౫౧ ॥ సంవర్గవాక్యశేషే హ్యయమేవార్థః ప్రదర్శితో భవతి । జా
నశ్రుతిర్హి కశ్చిద్విఖ్యాతః పరమధార్మికో భూపః ॥ ౩౫౨ ॥ స చ హంసవాక్యదగ్నిత రైక్వమహామునిచరిత్రమాకర్ణ్య ।
షట్ఛతసంఖ్యాకైస్సహగోభీ రథమేకమాదదానోఽయం ॥౩౫౩॥ విద్యాగ్రహణార్థం తం జగామ దృఢభక్తిభావితస్వాత్మా ।
తమృషీ రైక్వో దృష్ట్వా జానశ్రుతిమాహ శూద్రశబ్దేన ॥౩౫౪॥ తస్మాచ్ఛూద్రోఽప్యస్యాం విద్యాయామధికృతో భవత్యేవ ।
ఇత్యాక్షేపం సకలం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః ॥౩౫౫॥ ... ...

౩౪. సూ. శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి.

విగ్రహయోగాచ్ఛూద్రోఽప్యధికుర్యాదితి హి నైవమాశంక్యం । యో వై గృహీతవేదో యోసౌ సమ్యగ్గృ
హీతవేదార్థః ॥౩౫౬॥ బ్రహ్మాత్మగోచరాయాం విద్యాయామధికృతస్స ఏవ స్యాత్ । అసతి హి సామర్థ్యే స్యాదర్థిత్వం
కేవలం నవిద్యాంగం ॥౩౫౭॥ శాస్త్రోపదిష్టమేవ హి సామర్థ్యం యత్తదేవ విద్యాంగం । అధ్యయనవిధ్యధికృతే విచారశ
క్తిం హి శాస్త్రమాచష్టే ॥౩౫౮॥ ఉపనయనపూర్వకేస్మిన్వేదాధ్యయనే న చాయమధికారీ । ఉపనయనాదికమఖిలం వి
హితం వర్ణత్రయస్య నాన్యస్య ॥౩౫౯॥ విదురాదిషు దృష్టా యా విద్యా సా పూర్వసాధనాయత్తా । యజ్ఞానవక్లృప్తత్వే ప్ర
మాణభూతం యదేవ వాక్యం స్యాత్ ॥౩౬౦॥ విద్యానవక్లృప్తత్వే తదేవ మానం హి యుక్తిసామాన్యాత్ । శూద్రపదం య
చ్చైతల్లింగం సంవర్గవాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౩౬౧ ॥ నైతన్న్యాయాభావాన్న్యాయానుగృహీతమేవ లింగం స్యాత్ । తత్ర
చ రూఢేర్బాధాద్యోగార్థాశ్రయణమేవ కర్తవ్యం ॥౩౬౨॥ కంవర ఇతి హంసోక్తైరస్య చ జానశ్రుతేశ్శుగుత్పన్నా । శుచ
మేతాం సూచయితుం రైక్వమునిః ప్రాహ తం చ రాజానం ॥౩౬౩॥ ఆత్మాపరోక్షబోధం ప్రఖ్యాపయితుం స ఏష మునివర్యః
యోఽయం రథో హరే త్వా గోభిస్సహిత స్తవాస్తు శూద్రేతి ॥౩౬౪॥ తత్ర చ శూద్రపదస్య హి యోగార్థో గృహ్యతే న రూఢ్యర్థః ।
శుచమభిదుద్రావాయం శుచా హి దుద్రావ రైక్వమయమితి వా ॥ ౩౬౫ ॥ యోగబలబోధితోఽసౌ రాజా జానశ్రుతిర్న శూ
ద్రస్స్యాత్ । శుత్త్రిపేషణరూపాదైశ్వర్యాత్సూచ్యతేయమేవార్థః ॥ .... ౩౬౬.

౩౫. సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేన లింగాత్. సంవర్గవాక్యశేషాత్క్షత్రియతా హి ప్ర
తీయతే తత్ర । చిత్రరథవంశజన్మా హ్యభిప్రతారీ నృపో వినిర్దిష్టః ॥ ౩౬౭ ॥ తద్యాజకో హి యోసౌ కాపేయశ్శౌనకోఽపిత
తోక్తః । చిత్రరథః క్షత్రియ ఇతి కాపేయా యాజకాశ్చ తస్యేతి ॥ ౩౬౮ ॥ నిర్దిష్టమేవ తస్మాదభిప్రతారీ హి భవతి రాజా
సౌ । తేన చ సహ నిర్దేశాల్లింగాజ్జానశ్రుతిర్భవేద్రాజా ॥౩౬౯॥ ౩౬॥ సూ॥ సంస్కారపరామర్శాత్తదభావా
భిలాపాచ్చ॥ ఇహ ఖలు విద్యాగ్రహణే సంస్కారో వైదికః పరామృష్టః । బ్రహ్మపరా ఇత్యాద్యైస్తదభావశ్చాభిల
ప్యతే శూద్రే ॥౩౭౦॥ శూద్రే న పాతకం స్యాద్భక్షణమూలం న చాస్య సంస్కారః । ఇమమర్థముపదిశంతి హి న శూద్ర ఇత్యా
దికాని వాక్యాని ॥౩౭౧॥ ౩౭॥ తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః॥ గౌతమమునిరిహ భగవాన్జాబాలం నిక
టమాగతం దృష్ట్వా । సత్యవచనేన తస్మిన్నూద్రత్వాభావనిశ్చయే జాతే ॥ ౩౭౨ ॥ అనుశాసితుముపనేతుం జాబాలమిమం
ప్రవృత్త ఇతి దృష్టం । తస్మాద్యోసౌ శూద్రో విద్యాయామధికృతః కథం స స్యాత్ ॥౩౭౩॥ ౩౮॥ సూ॥ శ్రవణాధ్య
యనార్థప్రతిషేధాత్ స్మృతేశ్చ॥ వేదస్య శ్రవణం వాప్యధ్యయనం వా నిషిధ్యతే శూద్రే । తదుభయనిషేధనే
స్యాదర్థావగమో నిషిద్ధ ఏవాస్య ॥౩౭౪॥ అయమర్థస్సకలోఽపి హ్యథాస్య వేదమితి సూత్రవాక్యేషు । ఉపదిష్టస్తత్కరణే
ప్రాయశ్చిత్తం చ తత్ర నిర్దిష్టం ॥౩౭౫॥ సంస్కారాదివిహీనః శ్రవణాధ్యయనాదిసంపదారహితః । విద్యాయాం ప్రతి
షిద్ధో విద్యాధికృతః కథం భవేచ్ఛూద్రః ॥౩౭౬॥ తస్మాదేతద్వాక్యం సమన్వితం శ్రుతిరియం యథాసిద్ధే । సకలమపి శ్రుతివా
క్యం సిద్ధే బ్రహ్మణి సమన్వితం భవతి ॥౩౭౭॥ నను కఠవల్ల్యామస్యాం యదిదం కించేతి వాక్యముపదిష్టం । తత్ర చ జగదఖిలమపి
ప్రాణాశ్రితమేవ చేష్టతే యదిదం ॥౩౭౮॥ సుమహత్తరభయహేతుస్సముద్యతం వజ్రమివ హాలోకేస్మిన్ । య ఏతద్విదు

రేణనంతేసర్వేయాంతిమోక్షమిత్యుక్తం॥౩౭౯॥అంగుష్ఠమాత్రవాక్యంజీవేబ్రహ్మైక్యబోధజనకతయా । బ్రహ్మపరమే
తదితిఖలువర్ణితమత్రతుతథానసంభవతి ॥ ౩౮౦ ॥ ఏజయిత్యత్వాద్విదితేప్రాణేబ్రహ్మైక్యబోధనాయోగాత్ । బ్ర
హ్మపరత్వాయోగేప్రాణపరత్వంహియుక్తమాశ్రయితుం ॥ ౩౮౧ ॥ వజ్రోపమితత్వంయద్వాయోఃపర్జన్య భావయో
గేన । యుక్తంస్యాదితిశంకాంనిరసితుమధికరణమేతదాహమునిః॥..............................॥౩౮౨॥

॥౩౯॥సూ॥కంపనాత్ ॥

అత్రహియోసౌప్రాణస్సహిపరమాత్మానవాయుమాత్రంస్యాత్ ।నహికేవలోహివాయుస్సర్వపరిస్పందకారణంభవ
తి॥౩౮౩॥నప్రాణేనేత్యాద్యైస్సర్వపరిస్పందకారణత్వంయత్ ।పరమాత్మన్యుపదిష్టంతస్మాత్ప్రాణోత్రభవతిపరమాత్మా॥
౩౮౪॥భయహేతుత్వాదికమపిపరమాత్మన్యేవదృశ్యతేయస్మాత్ । అత్రభయాదిత్వాదాత్తస్మాత్ప్రాణోహిభవతిపరమా
త్మా॥౩౮౫॥భీషాస్మాదిత్యాదావేతత్సర్వంప్రపంచితంభూయః । భయహేతుత్వంయదపిచసర్వపరిస్పందకారణత్వంచ
౩౮౬॥పూర్వస్మిన్నపిభాగేతద్దేవశుక్రమితివాక్యనిర్దిష్టః । పరమాత్మైవహితస్మాదత్రప్రాణఃకథంసవాయుస్స్యాత్ ॥
౩౮౭॥ప్రకరణసమాశ్రయేపిహిపరమాత్మైవప్రతీయతేనాన్యః । అన్యత్రేత్యారంభాత్ప్రకరణమఖిలం పరాత్మపరమే
వ ॥ ౩౮౮ ॥ తద్విజ్ఞానఫలంయదమృతత్వంతత్పరాత్మపక్షేస్యాత్ । నహివాయుమాత్రపక్షేతస్మాత్ప్రాణోత్రభ
వతిపరమాత్మా ॥౩౮౯॥ కఠవల్లీవాక్యస్థంయదిదంకించేతివాక్యమఖిలమపి। బ్రహ్మణిపరమానందేవిజ్ఞేయాత్మనిసమన్వితం
భవతి ॥ ౩౯౦ ॥ నన్విహదహరాధ్యాయేప్రాజాపత్యంయఏషఇత్యాది । వాక్యందృష్టంతత్రజ్యోతిశ్శబ్దోహిదృశ్యతేయో
సౌ ॥౩౯౧॥ బ్రహ్మపరోవాకింవాసూర్యపరోవేతిసంశయేజాతే । పూర్వత్రసర్వశబ్దంబ్రహ్మపరత్వప్రసాధకంమత్వా ॥
౩౯౨॥ తత్పదయోగేనాయంప్రాణోబ్రహ్మేతియుక్తమాశ్రయితుం । అత్రతునతథాలింగంప్రకరణమప్యాత్మగోచరం
మారే॥౩౯౩॥తస్మాజ్జ్యోతిశ్శబ్దంనపరంబ్రహ్మేతిశంకితందోషం । నిరసితుమిదమధికరణంకృపయారచితంమునిప్రవీరేణ॥

॥౪౦ ॥సూ॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥

అత్రజ్యోతిశ్శబ్దంభవతిపరంబ్రహ్మనైవసూర్యాది । యస్మాదస్మిన్వాక్యేసఉత్తమఃపురుషఇతితుదృష్టంహి ॥౩౯౫॥
ఉత్తమపురుషపదంతత్ప్రకరణసాహాయ్యయోగమాలంబ్య। జ్యోతిశ్శబ్దస్యాస్యబ్రహ్మపరత్వంప్రసాధయితుమిష్టే॥౩౯౬॥
క్రమముక్తిబోధనార్థంనేదంవాక్యంప్రవృత్తమిహయస్మాత్ । ఇహనిర్విశేషగోచరమఖిలంవాక్యంతుదృశ్యతేహ్యేతత్ ॥
౩౯౭ ॥ అశరీరంవావేతిశ్రుత్యుక్తంయదశరీరతారూపం । తచ్చనమార్గాయత్తంతస్మాద్యుక్తానసూర్యపరతాత్ర ॥
౩౯౮ ॥ సూర్యప్రాప్తిద్వారాబ్రహ్మప్రాప్తిర్వివక్షితాయత్ర। తత్రచసూర్యపరత్వంజ్యోతిశ్శబ్దస్యయుక్తమాశ్రయితుం
౩౯౯॥ సగుణోపాస్తౌతదిదంయుక్తం నహినిర్విశేషవిద్యాయాం । తస్మాదస్మిన్వాక్యేజ్యోతిశ్శబ్దఃపరాత్మపరఏవ॥౪౦౦॥
అశరీరతాత్మకోసౌమోక్షోబ్రహ్మపరోత్తుసాపేక్షః । వ్యాదాయేత్యత్రేవహ్యాత్రిక్త్వాంతస్యవినిమయోభవతి ॥ ౪౦౧ ॥
తస్మాద్దహరాధ్యాయేజ్యోతిర్వాక్యం యదత్రనిర్దిష్టం । తత్స్వప్రకాశరూపేబ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంభవతి ॥౪౦౨॥
నన్వత్రచ్ఛాందోగ్యేహ్యాకాశోహేతివాక్యముపదిష్టం । తత్రాకాశోయోసౌనిర్వహితానామరూపయోర్భవతి ॥ ౪౦౩॥
తేచాపినామరూపేయస్మాద్భిన్నేహితత్పరంబ్రహ్మ । తదమృతమాత్మాపిస్యాదిత్యాకాశఃప్రదర్శితోభూయః ॥ ౪౦౪॥
సచకింభూతాకాశఃకింపరమాత్మేతిభవతిసందేహః । పూర్వముపక్రమవాక్యశ్రుతాత్మపదయోగబలసహాయేన ॥ ౪౦౫॥
జ్యోతిఃపదంయదేతద్బ్రహ్మపరంహీతివర్ణితంభూయః । తద్వదిహాప్యుపక్రమగతమాకాశశ్రుతిబలంసమాలంబ్య ॥
౪౦౬॥భూతాకాశపరంస్యాదఖిలంవాక్యంయదేతదుపదిష్టం।ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమధికరణమిదంచకారమునివర్యః॥౪౦౭॥

॥౪౧॥సూ॥ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥

అత్రాకాశోయోసౌబ్రహ్మైవస్యాన్నభూతమాత్రంహి । అర్థాంతరత్వమస్మిన్నిర్దిష్టంయేననామరూపా
భ్యాం ॥ ౪౦౮ ॥ తన్నిర్దేశాదస్మిన్నకార్యరూపత్వమభిహితంభవతి । నిర్వహితృత్వమిహోక్తంపరాత్మనోన్యత్రనైవ

సంభవతి ॥ ౪౦౯ ॥ తద్బ్రహ్మతదమృతమితివ్యపదేశోఽప్యత్రదృశ్యతేభూయః । సహిసర్వోఽయుక్తస్స్యాద్బ్రహ్మణి పరమేనభూతమాత్రేఽపి ॥ ౪౧౦ ॥ ఆకాశశ్రుతిరేషాబహుభిర్లింగైరుపద్రుతాభూయః । స్వవిషయవికలాదీనాం విషయాంతరమగతికంసమాశ్రియతే ॥ ౪౧౧ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యంఛాందోగ్యేదృశ్యమానమఖిలమపి । అమృతాభయస్వరూపేబ్రహ్మణిపరమేసమన్వితంభవతి ॥ ౪౧౨ ॥ నన్విహబృహదారణ్యేయోఽయంవిజ్ఞానమయఇతిప్రథితం । వాక్యందృష్టంతత్కింజీవపరంస్యాత్పరాత్మపరమథవా ॥ ౪౧౩ ॥ పూర్వస్మిన్నధికరణేలింగం హ్యర్థాంతరత్వముపదిష్టం । తచ్చనలింగంయస్మాదభిన్నరూపేఽపి భేదఉపదిష్టః ॥ ౪౧౪ ॥ ఏవమితివాక్యఏవహివిజ్ఞానమయోత్రితేనశారీరః । ఇత్యాశంకాం నిరసితుమధికరణమిదంకృతంహిసూత్రకృతా ॥౪౧౫॥ ....*

॥౪౨॥సూ॥సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన

వ్యపదేశాదితిసూత్రే పంచమ్యంతస్యపూరణంకార్యం । విజ్ఞానమయోయోఽసౌ నహి శారీరః పరంతు పరమాత్మా॥౪౧౬॥యస్మాత్సఖలుసుషుప్తావుత్క్రాంతావుచ్యతేహిభేదేన । ఏవమితివాక్యజాతైశ్శారీరవిలక్షణోహియఃప్రాజ్ఞః ॥ ౪౧౭ ॥ నిర్దిశ్యతేసఏవహివిజ్ఞానమయస్సఏవపరమాత్మా । యస్మాద్విజ్ఞానమయోమహానజశ్చేతిపూర్వనిర్దిష్టః॥౪౧౮॥అయమిహసలిలాదిపదైర్వ్యుత్తరతోఽపిదర్శితోభూయః। ప్రశ్నప్రతివచనానిహిపరమాత్మపరాణితత్రదృశ్యంతే॥౪౧౯॥ **సూ. ౪౩. పత్యాదిశబ్దేభ్యః.** పత్యాదయశ్చశబ్దాస్సఏషఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టాః। తేఖలుపరమాత్మపరావిజ్ఞానమయేహిదర్శితాహ్యత్ర ॥ ౪౨౦ ॥ తస్మాద్విజ్ఞానమయఃపరఏవాత్మానచేతరఃకశ్చిత్ । యదిదంవాక్యమిహోక్తంసమన్వితంనిర్విశేషచిన్మాత్రే ॥ ౪౨౧ ॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం । చతురధ్యాయీతస్యాంప్రథమోఽయోఽసౌసమన్వయాధ్యాయః ॥౪౨౨॥ తత్రచతృతీయపాదే సూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోజయతుసోఽయమనవద్యః॥౪౨౩॥ ....*

శ్రీదక్షిణామూర్తయేనమః॥

శ్రీ ర స్తు.

భాష్యార్థరత్నమాలాయామ్
ప్రథమాధ్యాయే చతుర్థపాద ప్రారంభః.

శ్రీసాంబాయనమః॥ త్రిభిరప్యేతైః పాదైర్బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యనిచయస్య। లింగైరుపక్రమాదిభిరన్యైశ్చసమ
న్వయోహి సనిర్ణీతః ॥ ౧ ॥ ఈక్షత్యధికరణేహి ప్రధానవాదశ్చపరిహృతః పూర్వం । తద్యత్ప్రధానమస్యత్వీక్షణలింగాద
శబ్దతాకథితా ॥ ౨ ॥ అత్రచ వేదాంతానాంగతిసామాన్యంచ చేతనేగదితం । తత్రేదమనుపపన్నంయదశబ్దత్వంనిరూపి
తంతస్య ॥౩॥ బ్రహ్మణిగతిసామాన్యంప్రధానమిహ యేనశబ్దవద్దృష్టం। తేనచగతిసామాన్యంప్రధానపక్షేపియుక్తమాశ్రి
యితుం ।౪॥ కఠవల్ల్యామేతస్యాంమహతః పరమితిహి వాక్యముపదిష్టం। తత్రచవాక్యేమహతః పరమవ్యక్తంప్రదర్శితంభవ
తి ॥౫॥ విజ్ఞానమయపదస్యబ్రహ్మపరత్వంప్రదర్శితంపూర్వం । అస్యావ్యక్తపరస్యప్రధానపరతేహ తద్వదేవస్యాత్ ॥౬॥
పత్యాదిశబ్దయోగాద్విజ్ఞానమయోయథాపరంబ్రహ్మ । మహదాదిశబ్దయోగాదవ్యక్తమిహప్రధానమేవస్యాత్ ॥ ౭ ॥
తస్మాచ్ఛబ్దవదేతత్ప్రధానమత్రోపలభ్యతేవాక్యే । తస్యచసశబ్దతాయాంగతిసామాన్యంచతత్రసుగమంస్యాత్ ॥ ౮ ॥
తస్యైవయుక్తమేతజ్జగతోజన్మాదికారణత్వమపి । సకలాగమాంతవచసాంసమన్వయోయశ్చపూర్వనిర్దిష్టః ॥ ౯ ॥ బ్ర
హ్మణిసకథంసిధ్యేద్యతః ప్రధానేప్రతీయతేసోయం । ఇత్యాక్షేపంనిరసితుమిదమధికరణం చకారమునివర్యః॥౧౦॥...*

శ్రీ॥ సూ॥౧॥ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్నశరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ **॥శ్రీ॥** కపిలస్మృతివచనై
రిదమచేతనంయత్ప్రధానముపదిష్టం । కఠవల్ల్యామేతస్యామవ్యక్తపదోక్తమేతదేవస్యాత్ ॥ ౧౧ ॥ రూఢిబలాద్యోగబ
లాదవ్యక్తపదంసమంజసంతత్ర । ఇతితస్యశబ్దవత్త్వాదశబ్దతాత్వనుచితాస్యవక్తుంస్యాత్ ॥ ౧౨ ॥ ఇతిచేన్నాయంశం
కాయతః ప్రధానంనచైతదవ్యక్తం । రథరూపకవిన్యస్తంశరీరమవ్యక్తశబ్దయోగ్యంస్యాత్ ॥ ౧౩ ॥ పూర్వస్మిన్వాక్యేకి
లయోసావాత్మారథీవినిర్దిష్టః । తస్యచరథశ్శరీరంబుద్ధిస్సారథిరిదంమనోయదపి ॥ ౧౪ ॥ ప్రగ్రహఇతినిర్దిష్టంహయా
శ్చసకలేంద్రియాణిమార్గాశ్చ । శబ్దాదయోహివిషయాభోక్తాసంఘాతరూపఆత్మేతి ॥ ౧౫ ॥ నిర్దిశ్యసకలమేతద్రథినో
మార్గద్వయంచనిర్దిష్టం । బుద్ధీంద్రియైరశుద్ధైః పురస్కృతశ్చేత్సయాతిసంసారం ॥ ౧౬ ॥ యోసౌరథీయదాస్యాద్వి
శుద్ధబుద్ధ్యాదిపరివృతశ్శుద్ధః । సహిమార్గపారభూతంవిష్ణోః పరమంపదంప్రయాతీతి ॥ ౧౭ ॥ తదిదంపరమపదంయద్ద
ర్శయితుంవాక్యమేతదుపదిష్టం । తచ్చేంద్రియేభ్యఇతిఖలుతత్రచదృష్టంతఏవనిర్దిష్టాః ॥ ౧౮ ॥ యేపూర్వవాక్యదృష్టా
ఆత్మప్రముఖాభవంతివిషయాంతాః । ఆత్మాంతాయేత్రస్యుః పూర్వత్రేహాపితుల్యశబ్దాహి ॥ ౧౯ ॥ అవ్యక్తపదమి
హోక్తంపూర్వస్మిన్నోపలభ్యతేవాక్యే । తదపిప్రకరణబలతః పూర్వోక్తశరీరపరమితిన్యాయ్యం ॥ ౨౦ ॥ పూర్వత్రా
త్మానంతరముపదిష్టంయచ్ఛరీరమవశిష్టం । బుద్ధ్యారూఢంయస్మాదవ్యక్తపదేనగృహ్యతేతదిదం ॥ ౨౧ ॥ ప్రకరణవిధురం
హికథంప్రధానమవ్యక్తశబ్దయోగ్యంస్యాత్ । అవ్యక్తపదంచైతద్రూఢిబలాద్బోధకంప్రధానస్య ॥ ౨౨ ॥ సాంఖ్యానా
మేవేయంరూఢిర్దృష్టానచేతరస్యాపి। తత్ప్రత్యభిజ్ఞయాస్యాద్వస్తుగ్రహణంనహిక్రమాదేవ ॥౨౩॥ అశ్వస్థానేపశ్యన్గామ
శ్వంనోబుధోవిజానాతి। ప్రకరణమపియదిదంస్యాత్పరాత్మపరమేవనప్రధానపరం ॥ ౨౪ ॥ యచ్ఛేదితి వాక్యోక్తోయోగ
స్సర్వఃపరాత్మధీహేతుః । ఏషఇతివాక్యనివహైర్దుర్విజ్ఞేయత్వమాత్మనః ప్రథయన్ ॥ ౨౫ ॥ తద్విజ్ఞానాయైవహియో
గోరథరూపకల్పనాచేయం । తత్రప్రధానవార్తానదృశ్యతేకేనచిత్క్వచిద్వాపి ॥౨౬॥ అవ్యక్తపదంచైతద్యోగేనస్యాచ్ఛ
రీరపరమేవ। ననుకథమిదంశరీరంవ్యక్తపదార్హంభవేదిహావ్యక్తం ॥౨౭ ॥ తస్మాత్ప్రధానమేవావ్యక్తపదార్హంనచా
న్యదితిచేన్న। **శ్రీ॥** సూ॥౨॥సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్ **॥శ్రీ॥** యదిదంసూక్ష్మశరీరంతదేవచావ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యం॥౨౮॥
తద్వాచకోహిశబ్దస్తత్కార్యపరోపిదృశ్యతేలోకే । గోభిరితివాక్యఏవహిగోశబ్దః క్షీరవాచకోదృష్టః ॥ ౨౯ ॥ తద్వది

హావ్యక్తపదంసూక్ష్మపరంస్థూలబోధకంభవతి । యదిదంసూక్ష్మంలోకేతత్రైవావ్యక్తశబ్దఉపలబ్ధః ॥ ౩౦ ॥ సూక్ష్మే ముఖ్యభూతత్వాద్గౌణ్యాస్థూలేప్రవర్తతేసోయం॥ ——౩. సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్.—— అవ్యక్తశబ్దయోగ్యంయ దిదంసూక్ష్మంశరీరముపదిష్టం ॥ ౩౧॥ రథినోన్యచేతనస్యహినతద్వినాభవతితస్యసంసారః । సూక్ష్మంశరీరమేవహ్యావ్యక్త పదేనగృహ్యతేనాన్యత్ ॥ ౩౨ ॥ తదధీనస్సంసారోయస్మాదితికేచిదత్రకథయంతి ॥ తదయుక్తంపూర్వత్రహిరథరూపత యాశరీరముభయవిధం ॥ ౩౩ ॥ నిర్దిష్టంయద్యత్రైక్యంచేత్తర్హివాక్యభేదస్స్యాత్ । ననుయద్యవ్యక్తపదప్రతిపా ద్యంసూక్ష్మమిహశరీరంచేత్ ॥ ౩౪ ॥ తదిదంప్రధానమేవహ్యత్రోక్తంస్యాదితీహనాశంక్యం । యదిదమవిద్యాత్మకమి హసూక్ష్మశరీరంతదాత్మపరతంత్రం ॥ ౩౫ ॥ యచ్చప్రధానముక్తంస్వతంత్రమేతదితివర్ణ్యతేసాంఖ్యైః । తస్మాత్ప్ర ధానవాదస్యాయంవేదాంతిభిర్నిరాక్రియతే ॥ ౩౬ ॥ యదిచప్రధానమేవహ్యవ్యక్తపదార్థమత్రనిర్దిష్టం॥ ... ...❋

——౪. సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ.—— జ్ఞేయత్వమత్రవాక్యేతదిహావ్యక్తేకుతోననిర్దిష్టం ॥ ౩౭ ॥ పదమాత్రమే తదిహకిలనిర్దిష్టందృశ్యతేహివాక్యేస్మిన్ । గుణపురుషాంతరబోధాన్నిశ్శ్రేయసమితిచతేనతద్యుక్తం ॥౩౮॥ జ్ఞేయత్వా వచనేకిలతన్నిర్దేశోప్యర్థైవతేషాంస్యాత్ । తస్మాత్ప్రధానమేతత్ప్రదర్శయితుమత్రనేదముపదిష్టం ॥ ౩౯ ॥ అపి తుపరమేశ్వరం తం బోధయితుంవాక్యమేతదుపయుక్తం । రథరూపకల్పనాద్యైఃపరమేశ్వరఏవచిత్తమవతార్య॥ ౪౦ ॥ నిశ్శ్రేయసఫలకతయాపరాత్మవిజ్ఞానముపదిశత్యేతత్ ——౫. సూ. వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహిప్రకరణాత్.—— జ్ఞేయత్వానిర్దేశాదవ్యక్తంనప్రధానమితినైతత్ ॥ ౪౧ ॥ యస్మాదస్యాంవల్ల్యామశబ్దమిత్యాదివాక్యమఖిలమపి । యద శబ్దతాదిగుణకంప్రధానమేతన్నిచాయ్యమభిధత్తే ॥ ౪౨ ॥ ఇతిచేన్నేయంశంకాయస్మాత్ప్రాజ్ఞోయమత్రనిర్దిష్టః ॥ య దిదంప్రకరణమేతత్పరమాత్మపరన్నహిప్రధానపరం ॥ ౪౩ ॥ యోవాసౌపరమాత్మానజాయతేమ్రియతఇత్యనేనోక్తః। మృత్యుముఖమోక్షఫలకంయదస్యవిజ్ఞానమత్రనిర్దిష్టం ॥ ౪౪ ॥ తదపిపరమాత్మపక్షేసమంజసంనప్రధానపక్షేపి॥... ❋

——౬. సూ. త్రయాణామేవచైవముపన్యాసఃప్రశ్నశ్చ.—— అస్యాంకఠవల్ల్యాంఖల్వగ్నిర్జీవస్తథైవపరమా త్మా ॥ ౪౫ ॥ త్రయఏతేనిర్దిష్టాఃప్రశ్నప్రతివచనవాక్యజాలేన । ప్రశ్నఉపన్యాసోవాప్రధానవిషయోనదృశ్యతేక్వా పి ॥ ౪౬ ॥ తస్మాదస్మిన్వాక్యే నావ్యక్తపదంప్రధానమభిధత్తే । నన్వేతదనుపపన్నంప్రశ్నోపన్యాసరూపలింగంయత్ ॥ ౪౭ ॥ నచికేతాఃకిలపిత్రాప్రహితో మృత్యోస్సకాశముపయాతః । మృత్యుఃకిలతందృష్ట్వాపరితుష్టస్త్రీన్వరానిమా న్ప్రాదాత్ ॥ ౪౮ ॥ జనకస్యసౌమనస్యంతథాగ్నివిద్యాంతథాత్మవిద్యాంచ । జనకస్యసౌమనస్యేప్రథమందత్తే వరద్వ యంశిష్టం ॥ ౪౯ ॥ యాచేయమగ్నివిద్యాయాచపరాత్మప్రకాశికావిద్యా । శిష్టేవరద్వయేస్మిన్ప్రశ్నత్రయమేతదనుపప న్నంహి ॥ ౫౦ ॥ ప్రతివచనంచతథైవానుపపన్నమితీహనైవమాశంక్యం । యస్మాద్వరప్రదానవ్యతిరేకేణాత్రకిమపినహి దృష్టం ॥ ౫౧ ॥ ప్రశ్నవ్యతిరేకేణచనేహోపన్యస్తమేవకించిదపి । ఏవంసత్యపినాత్రప్రశ్నత్రయభంగలేశశంకాపి ॥ ౫౨ ॥ శిష్టేవరద్వయేస్మిన్ప్రశ్నత్రయమేతదుచితమేవస్యాత్ । భిన్నార్థకంయదాస్యాత్ప్రశ్నాంతరమత్రభవతిదో షోయం ॥ ౫౩ ॥ జీవేశగోచరస్యప్రశ్నయుగస్యైకవిషయకత్వేన । ఏకత్వాదిహనభవతివరప్రదానవ్యతిక్రమాశంకా ॥ ౫౪ ॥ ప్రశ్నత్రిత్వోక్తిరియంవిశేషభేదప్రవాదమాశ్రిత్య। తస్మాదిహసూత్రార్థేపరాత్మపక్షేనకోపిదోషస్స్యాత్॥౫౫ దోషఃప్రధానపక్షేభవతితతోనప్రధానమవ్యక్తం॥ ——౭. సూ. మహద్వచ్చ.—— సాంఖ్యైస్సత్తామాత్రేప్ర యుజ్యమానోయథామహచ్ఛబ్దః ॥ ౫౬ ॥ నహివైదికేప్రయోగేతామభిధాతుంయథానశక్తస్స్యాత్ । అవ్యక్తశబ్దఏషప్ర ధానపరఇతిహివర్ణితస్సాంఖ్యైః ॥ ౫౭ ॥ నహిసప్రధానవాచీభవతితతోవ్యక్తమిహశరీరంస్యాత్ । యదిదంప్రధానమ స్యహ్యశబ్దతానిరపవాదమిహసిద్ధా ॥౫౮ ॥ తస్మాద్వేదాంతానాంబ్రహ్మణిపరమేసమన్వయస్సుగమః। అవ్యక్తపదాయో గాదశబ్దమేతత్ప్రధానమిత్యుక్తం ॥ ౫౯ ॥ నన్వత్రాజామంత్రాదశబ్దతాదులభైవపునరస్య। తత్రచకాచిదజోక్తాయా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాసా ॥౬౦॥ బహ్వీఃప్రజాస్సరూపాఃసృజతిహితామేకఏషజుషమాణః । అనుశేతేహ్యావివేకీజహా

తి చాన్యస్తు భుక్తభోగాం త్యజామ్ ॥ ౬౧ ॥ ఇతి తత్ర చ నిర్దిష్టా హ్యజా ప్రధానం తతో న చాన్యత్ స్యాత్ । పూర్వం ప్రధానపక్షే లింగం కించిదపి నోపలబ్ధమితి ॥ ౬౨ ॥ ప్రాజ్ఞప్రకరణబలతో హ్యవ్యక్తపదం శరీరపరముక్తం । ఇహ లోహితాదిశబ్దైః సత్త్వాదిగుణత్రయం హి నిర్దిష్టం ॥ ౬౩ ॥ తచ్చాజాశబ్దస్య ప్రధానపరతా ప్రసాధకం లింగం । సృష్టృత్వమపి చ తస్మాదశబ్దతా స్యాత్కథం ప్రధానస్య ॥ ౬౪ ॥ ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమధికరణమిదం చకార మునిమాన్యః ॥ ——౮. సూ. చమసవదవిశేషాత్.—— అర్వాగ్బిల ఇతి మంత్రశ్చమసప్రతిపత్తిసాధనో దృష్టః ॥ ౬౫ ॥ తత్రార్వాగ్బిలశబ్దో విశేషతో నార్థబోధకో భవతి । యేన స్వార్థం బ్రూతే గ్రహాదిసాధారణేన ధర్మేణ ॥ ౬౬ ॥ ఏష ఇతి వాక్యశేషాద్విశేషతస్త్వర్థనిర్ణయో భవతి । తద్వదిహాజామంత్రః సామాన్యార్థప్రదర్శకో భవతి ॥ ౬౭ ॥ నాత్ర ప్రధానవాచకశబ్దో దృష్టో న దృశ్యతే లింగం । యదజాపదమత్ర స్యాద్యోగేనాన్యార్థకం చ తద్భవతి ॥ ౬౮ ॥ రూఢిశ్ఛాగాయాం కిల దృష్టా నాస్మిన్ తథా ప్రధానేపి ॥ యే లోహితాదిశబ్దాస్తేపి న సత్త్వాదివాచకాస్స్యురిహ ॥ ౬౯ ॥ రూపవిశేషపరత్వం లోకే వేదే చ దృష్టమేతేషాం । ముఖ్యార్థసంభవే కిల గౌణార్థో గృహ్యతే న కేనాపి ॥ ౭౦ ॥ తస్మాదిదం ప్రధానం నాజాశబ్దేన గృహ్యతే కింతు ॥...... ... ...*

——౯. సూ. జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే.—— యేయం జ్యోతిః ప్రముఖా భూతత్రయలక్షణా జగద్యోనిః ॥ పరమేశ్వరపరతంత్రా యా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాపి । ఛాందోగ్యవాక్యదృష్టా సేయమజా గృహ్యతే త్ర న తదన్యా ॥ ౭౨ తస్యాం హి వాక్యశేషే దృష్టో సౌ లోహితాదిగుణయోగః । సందిగ్ధాసందిగ్ధా యద్యేకత్రైవ సంగతౌ భవతః ॥ ౭౩ ॥ తత్ర సందిగ్ధేన హి సందిగ్ధార్థస్య నిగమనం న్యాయ్యం । తేనాజామంత్రేపి హి భూతత్రయలక్షణా హ్యజా గ్రాహ్యా ॥ ౭౪ ॥ ఉపభుజ్యతే హ్యవిదుషా విదుషా సంత్యజ్యతే హి సైవాజా । క్షేత్రజ్ఞభేదసిద్ధ్యై విద్వదవిద్వత్ప్రదర్శనం న కృతం ॥ ౭౫ ॥ భేదమనూద్య తయోరిహ బంధవిమోక్షవ్యవస్థితిః కథితా । నన్వత్రాజాశబ్దో జ్యోతిః ప్రముఖాం కథం హి బోధయతి ॥ ౭౬ ॥ ఇహ యోగరూఢిబాధాదిత్యాశంకా నిరస్యతే సపది ——౧౦. సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః.—— యోగేన వాపి రూఢ్యా జ్యోతిః ప్రముఖాం న చాయమభిధత్తే ॥ ౭౭ ॥ సాదృశ్యోపాధికయా కల్పనయా తాం ప్రబోధయత్యేషః । లోకే కాచిదజా హి స్యాల్లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాఢ్యా ॥ ౭౮ ॥ జనయతి సరూపవర్గం త్యజతి చ భుక్తాం తథేయమితి బోధయత్యయం శబ్దః । తస్మాత్కాల్పనికత్వం తత్రాజాశబ్ద ఏష ఉపపన్నః ॥ ౭౯ ॥ మధ్వాదయశ్చ శబ్దా ఆదిత్యాదౌ యథోపపన్నాస్స్యుః । తస్మాదశబ్దతైషా సిద్ధా సాంఖ్యోచితప్రధానస్య ॥ ౮౦ ॥ బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నిరపవాద ఏవాత్ర । నన్వత్రాజామంత్రాదిహ ప్రధానే స శబ్దతా మా భూత్ ॥ ౮౧ ॥ యస్మిన్నితి మంత్రాత్కిల సశబ్దతా స్యాదిహ ప్రధానస్య । తస్మిన్మంత్రే పంచ హి పంచజనాస్తద్వదేవ చాకాశః ॥ ౮౨ ॥ యస్మిన్ప్రతిష్ఠితాస్స్యుస్తమేవ మన్యే స దాహమాత్మానం । ఏవం విద్వానమృతో బ్రహ్మామృతరూప ఏవ భూయాసం ॥ ౮౩ ॥ ఇత్యేవమర్థజాతం ప్రపంచితం పంచకద్వయం తత్ర । తదిదం హి పంచవింశతితత్త్వాని స్మృతిగతాని నిర్దిశతి ॥ ౮౪ ॥ మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త । షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతశ్చ పురుష ఇతి ॥ ౮౫ ॥ స్మృతినిర్దిష్టామేవ హి తత్త్వానాం పంచవింశతిం బ్రూతే । రూఢిం త్యక్త్వా జ్యోతిః ప్రముఖార్థకతా హ్యజాపదస్యోక్తా ॥ ౮౬ ॥ తద్వజ్జనశబ్దస్య హి రూఢిం పరిహృత్య తత్త్వపరతా స్యాత్ । మంత్రాంతరావలంబాత్సాంఖ్యైరుద్భావితామిమాం శంకాం ॥ ౮౭ ॥ వారయితుమాదృతాత్మా చకార మునివర్య ఏతదధికరణం ॥ ——సూ. ౧౧. న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ.—— స నిబంధనైవ సంఖ్యా ద్విత్వాద్యా దృశ్యతే హి లోకే స్మిన్ ॥ ౮౮ ॥ ధర్మనిబంధనవిరహే పంచత్వాద్యా కథం భవేత్సంఖ్యా । పంచపదద్వయయోగాత్సంఖ్యైవ హి పంచవింశతిర్లబ్ధా ॥ ౮౯ ॥ తావన్మాత్రేణ కథం తత్త్వానాం పంచవింశతే ర్బోధః । జనశబ్దేన సమస్తం పంచపదం వా కథం విశేష్యం స్యాత్ ॥ ౯౦ ॥ ఉపసర్జనం హి లోకే న విశేష్యత్వేన కేనచిద్దృష్టం । పంచజనా ఇత్యేతత్సమస్తమేవేహ న భవతి వ్యస్తం ॥ ౯౧ ॥ భాషికవాక్యాదస్య హ్యేకపదత్వం వినిశ్చితం భవతి । పంచజనా ఇత్యస్మాత్సంఖ్యాలాభే కుతస్తదాకాంక్షా ॥ ౯౨ ॥ సంఖ్యాకాంక్షావిరహే పంచేతి పదం పునర్వ్యర్థమేవ స్యాత్ । ఇహ పంచ పంచ పూల్యస్స్యురితి చ దృష్టా హి సా సమాహారే ॥ ౯౩ ॥ పంచజనా ఇత్యత్ర తు సమాస ఇహ కర్మధారయో యేన । దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామిత్యస్మాదిహ సమాస ఉపదిష్టః ॥ ౯౪ ॥ సంఖ్యాబోధార్థం కిల పంచపదం జనప

దేననసమస్తం । సప్తర్షయఇత్యాదౌ సంజ్ఞాయాంకిలసమాసఉపదిష్టః ॥ ౯౫ ॥ తద్వదిహాపిస్యాదితినపంచవింశతిరితః ప్రతీయేత । సూత్రేహ్యాత్మాకాశౌతత్త్వాంతఃపాతినౌవినిర్దిష్టౌ ॥ ౯౬ ॥ యస్మిన్నితిమంత్రేఖలుతౌపృథగేవోపదర్శితౌభవతః । ఆధారత్వేనాత్మాహ్యాకాశశ్చప్రతిష్ఠితత్వేన ॥ ౯౭ ॥ నిర్దిష్టౌతస్మాత్కలితత్వానాం పంచవింశతేర్భంగః । తస్మాదస్మిన్మంత్రేనిరుక్తసూత్రైకవాక్యతాభంగాత్ ॥ ౯౮ ॥ నేయమయుక్తాశంకాతత్త్వానాంపంచవింశతినాంయా । ఇహ పంచజనపదేకిలసమాసవిధినాప్రతీయతేసంజ్ఞా ॥ ౯౯ ॥ సేయంప్రతీయమానాసంజ్ఞినమాకాంక్షతేహినియమేన । తస్యామాకాంక్షాయాంరూఢిబలాత్సంజ్ఞినంప్రబోధయతి ॥ ౧౦౦ ॥ సోయంహివాక్యశేషఃప్రాణస్య ప్రాణమిత్యుపన్యస్తః ॥

॥ సూ॥౧౨॥ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్॥

యస్మిన్నితిమంత్రోత్తరమిహోపలబ్ధోహివాక్యశేషోయం॥౧౦౧॥ తత్రప్రాణశ్చక్షుశ్శ్రోత్రంచాన్నంచమనఇతిహ్యాతే । పంచపదార్థాః కథితాస్తఏవమంత్రేభవంతిపంచజనాః ॥౧౦౨॥ జనశబ్దఃప్రాణాదిషుకథంప్రవర్తతఇతీహనాశంక్యం । భవతాంతత్త్వేషుయథాప్రాణాదిష్వపితథాప్రవర్తేత ॥౧౦౩॥ ఇహ సుప్రసిద్ధసన్నిధిపతితోయోహ్యప్రసిద్ధవచనస్స్యాత్ । తస్యప్రసిద్ధపరతాదృష్టాన్యతోభ్రిదాదిశబ్దేషు ॥౧౦౪॥ జనపదసమార్థకంచ ప్రాణాదిషుదృశ్యతేహిపురుషపదం । తేవాఏతేపంచేత్యస్మిక్ తస్మాన్నకశ్చిదిహదోషః ॥౧౦౫॥ మాధ్యందినాశ్చయేస్యుస్తేషామేతేభవంతుపంచజనాః । కణ్వానాంకథమేతేప్రాణాదిషునామనంతియేచాన్నం॥౧౦౬॥ సహితత్రపంచసంఖ్యాతత్త్వాతేస్యాదితీహనాశంక్యం॥

॥ సూ ॥౧౩॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే॥

యేషాంపాఠేచాన్నంప్రాణాదిషునోపలభ్యతేతత్ర ॥౧౦౭॥ పూర్వత్రదర్శితంయజ్జ్యోతిఃప్రాణాదిసముదయేయోజ్యం। తస్మాత్తఏవమంత్రేపంచజనాస్స్యుర్నసాంఖ్యతత్త్వాని ॥ ౧౦౮ ॥ కాపిలసూత్రంయదిదంతస్యచమూలంనదృశ్యతేకిమపి। తస్మాద్వ్యవశబ్దత్వంపూర్వోక్తంతచ్చనిరపవాదంస్యాత్ ॥౧౦౯॥ బ్రహ్మణివేదాంతానాంసమన్వయోనిరపవాదఇతిసిద్ధం। బ్రహ్మణివేదాంతానాంగతిసామాన్యంప్రపంచితంహినను ॥ ౧౧౦ ॥ తదనుపపన్నంయస్మాద్వేదాంతానాంవిగానమిహదృష్టం । శ్రుతివచనవైపరీత్యేజగజ్జనిప్రభృతికారణత్వమపి ॥ ౧౧౧ ॥ తత్రాసిద్ధంతేనచలక్షణవాక్యంకథంసమన్వేతి । తత్రశ్రుతివచనానిహ్యనేకవిధసృష్టిమామనంత్యేవం ॥ ౧౧౨ ॥ ఆత్మనఇతిచైకాశ్రుతిరాదావాకాశజన్మనిర్దిశతి । తత్తేజోసృజతేతి శ్రుతిరాదౌ జన్మతేజసోవదతి ॥ ౧౧౩ ॥ సప్రాణమసృజతేతిశ్రుతిరాదౌ ప్రాణజన్మనిర్దిశతి । సఇమాంల్లోకానసృజతేత్యాద్యాహిశ్రుతిరాదౌలోకసృష్టిముపదిశతి ॥ ౧౧౪ ॥ తత్కర్తృకాంహి సృష్టింబోధయతి శ్రుతి రియంసవేదేతి । జగదేతదసత్కర్తృకముపదిశతి శ్రుతి రియం హ్యసద్వేతి ॥ ౧౧౫ ॥ శ్రుతయోన్యాఅప్యేవంసృష్టింనానావిధాంహికథయంతి । సృష్టిశ్రుతి వాక్యాని స్రష్టవ్యేషు క్రమావివైచిత్ర్యాత్ ॥ ౧౧౬ ॥ విప్రతిపన్నానియతోలక్షణబోధః కథంభవేత్తైభ్యః । జన్మాదికారణత్వంలక్షణముక్తంహితస్యయత్పూర్వం ॥ ౧౧౭ ॥ తదసిద్ధంచేద్బ్రహ్మణిగతిసామాన్యంహిదురుపపాదంస్యాత్ । యోయంప్రధానపక్షేదోషస్సోయంపరాత్మపక్షేపి ॥౧౧౮ ॥ ఇత్యాశంకాంనిరసితుమిదమధికరణం ప్రపంచితంమునినా॥

॥ సూ॥౧౪॥కారణత్వేనచాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః॥

ఇహసృజ్యమానవిషయేవిగానముపలభ్యతేహివేదేషు ॥౧౧౯॥ స్రష్టరివేదాంతానాంవిగానముపలభ్యతేనకించిదపి । ఈక్షణపూర్వకమస్యహికారణతాంవర్ణయంతి వేదాంతాః ॥ ౧౨౦ ॥ సత్యంజ్ఞానమనంతంసర్వజ్ఞంబ్రహ్మదర్శయంతితథా । సోకామయతేత్యేవంకామయితృత్వంహితస్యనిర్దిష్టం ॥ ౧౨౧ ॥ అన్యత్రాపితథైవహితదైక్షతేత్యత్ర తద్ధినిర్దిష్టం । మంత్రాంతరేతదేవహిసఈక్షతేత్యాదివాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౧౨౨ ॥ ఏవంకిలేక్షితృత్వంహీక్షాంచక్రఇతి వాక్యనిర్దిష్టం । తచ్చేతనస్యధర్మోనాన్యస్యేత్యుక్తమేవపూర్వత్ర ॥ ౧౨౩ ॥ సర్వజ్ఞత్వాదికమపిసర్వత్రైవప్రపంచితంతస్య । బ్రహ్మహియాదృశంహిప్రపంచితంకారణత్వధర్మేణ ॥ ౧౨౪ ॥మంత్రాంతరేతథైవ బ్రహ్మప్రతిపాదితంహిసర్వత్ర కార్యవిగానేసత్యపికారణమవిగీతమేవసర్వత్ర ॥ ౧౨౫ ॥ నైతావన్మాత్రేణహిలక్షణభంగోత్రశంకితుంశక్యః । బ్రహ్మైకరూపమేవతుకారణముపదిశ్యతేహి వేదాంతైః ॥ ౧౨౬ ॥ సత్కర్తృకాహిసృష్టిశ్ఛాందోగ్యేయాప్రతీయతేసాపి । పర

మాత్మకర్తృకైవేత్యేవం నిర్ధారితం హి పూర్వత్ర ||౧౨౭|| నన్విహ లక్షణమేతద్బ్రహ్మణి నైవోపపద్యతే యస్మాత్ । అ
సతోఽపి కారణత్వం దర్శయతి శ్రుతిరియం హ్యసద్వేతి ||౧౨౮|| సూ ||౧౫|| సమాకర్షాత్ || అసది
త్యస్మిన్నంశేఽపి నిరాత్మకం న హ్యసదుచ్యతే కింతు । బ్రహ్మాసదేవాసదితి హ్యవ్యాకృతనామరూపముపదిష్టం ||౧౨౯|| యద్యన్య
థా హి పూర్వం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం బ్రహ్మ । ఆకృష్య సమ్యగస్య హి కామయితృత్వం చ దర్శయిత్వైవ ||౧౩౦|| తస్మా
త్సృష్టిం వితతాం నిర్దిశ్యానంతరం హి తస్యైవ । అసదిత్యుపదేశోఽసావసంగతః స్యాదతో హ్యసచ్ఛబ్దః ||౧౩౧|| బ్రహ్మాస
దాత్మకమేవ హ్యవ్యాకృతనామరూపముపదిశతి । యత్రాసచ్ఛబ్దోఽయం ఛాందోగ్యే దృశ్యతే సదిత్యాదిః ||౧౩౨|| సోఽపి స్వ
వాక్యదర్శితసత్పదయోగాత్సదర్థకోఽభవతి । వ్యాక్రియతేత్యాదౌ హి వ్యాకరణం కర్తృతంత్రముపదిష్టం ||౧౩౩|| సర్వ
త్ర వ్యాకర్తా పరమాత్మైవేతి వర్ణితం శ్రుత్యా । వ్యాకరవాణీత్యనయా తస్మాన్నేహాస్తి బాధకం కిమపి ||౧౩౪|| లక్షణ
వాక్యవిరోధేన కేనచిచ్ఛంకితుం హి శక్యోఽత్ర । తస్మాల్లక్షణవాక్యం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి ||౧౩౫|| నన్విహ ల
క్షణవాక్యం సకలం బ్రహ్మణి సమన్వితం కథితం । తదనుపపన్నం యస్మాత్కౌషీతకివాక్యమన్యథా దృష్టం ||౧౩౬|| తత్ర
చ బాలాకిరసౌ రాజానమజాతశత్రుముపయాతః । తం చోపగమ్య సోఽయం బాలాకిరజాతశత్రుమాహైవం ||౧౩౭|| బ్రహ్మ
బ్రవాణి త ఇతి హి సంబోధ్యైనం ప్రబోధయామాస । ఆదిత్యే చంద్రమసి చ యోఽసౌ పురుషోఽభవేత్పరాత్మేతి ||౧౩౮||
తచ్ఛ్రుత్వా రాజాసౌ త్వయోక్తమఖిలం మృషేతి నిర్దిశ్య । ఏతేషాం పురుషాణాం యోఽసౌ కర్తా హి యస్య తత్కర్మ ||
౧౩౯|| స హి వేదితవ్య ఇతి ఖలు రాజా బాలాకిముపదిదేశేత్థం । తత్ర చ యోఽసౌ కర్తా ప్రాణో వా స్యాదథాపి జీవో వా||౧౪౦||
ఇత్యేవం సందేహః కర్మపదశ్రవణయోగతో భవతి । పూర్వమసత్పదమేతత్స్వవాక్యగతసత్పదావలంబేన ||౧౪౧||
సద్బ్రహ్మపరతయా తద్వర్ణితమత్ర తు న సాధకం కిమపి । బాలాకివాక్యదృష్టం బ్రహ్మపదం తన్న రాజవాక్యేఽస్తి ||౧౪౨||
తస్మాత్ప్రాణోఽయం స్యాద్యోఽసౌ కర్తా హి దర్శితో రాజ్ఞా । చలనాత్మకం హి కర్మ చ తస్యోచితమేవ వాయురూపతయా||
౧౪౩|| పురుషాణాం కర్తృత్వం సమష్టిరూపేణ యుక్తమేవాస్య । జీవో వాయం తస్య చ ధర్మాధర్మాత్మకం హి కర్మ
స్యాత్ ||౧౪౪|| పురుషాణాం కర్తృత్వం భోక్తృత్వాత్తస్య యుక్తమేవ స్యాత్ । పూర్వోక్తలక్షణం హి ప్రాణస్యాపి ప్రదర్శి
తం హ్యత్ర ||౧౪౫|| తస్మాల్లక్షణవాక్యం బ్రహ్మణి కథమిహ సమన్వితం భవతి । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శి
తం మునినా||౧౪౬|| సూ||౧౬||జగద్వాచిత్వాత్|| యదిదం కర్మపదం తచ్చలనాత్మకకర్మబోధకం న భవేత్ । ఏత
చ్చ సుప్రసిద్ధం హ్యప్రకృతమశబ్దితం చ భవతి యతః ||౧౪౭|| కర్తృవ్యాపారం వా క్రియాఫలం వా న బోధయత్యేతత్ । క
ర్తృపదాత్తల్లాభే కర్మపదం స్యాదిదం హి పునరుక్తం ||౧౪౮|| అత్ర ప్రదర్శితానాం పురుషాణాం బోధకం న కర్మపదం । పూ
ర్వోపదర్శితత్వాదుభయత్ర చ లింగవచనవైరూప్యాత్ ||౧౪౯|| తస్మాదిహ కర్మపదం యోగేన స్వార్థబోధకం వాచ్యం ।
యత్క్రియతే తత్కర్మేత్యేవం యోగేన కార్యపరమేవ ||౧౫౦|| జగదేకదేశభూతత్వాత్కార్యత్వేన ప్రదర్శయన్పురుషాన్ ।
ప్రాదేశికకర్తృత్వాశంకాం వారయితుమేవమాహ పునః ||౧౫౧|| యన్నామరూపభిన్నం జగదఖిలం తత్పదేన నిర్దిశ్య
తదిదం యస్య హి కార్యం స వేదితవ్య ఇతి నిర్దిశత్యేనం ||౧౫౨|| తస్మాదిహ కర్మపదం జగత్పరం న క్రియాపరం భవతి । య
స్సర్వస్య చ జగతః కర్తాసోఽయం భవేత్పరాత్మైవ ||౧౫౩|| సర్వేషాం భూతానామిత్యస్మిన్వాక్యశేషముపదిష్టం । తద్వి
జ్ఞానఫలం యన్నిరతిశయం బ్రహ్మ భవతి తేనాయం ||౧౫౪|| సూ ||౧౭|| జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యా
ఖ్యాతం సన్నత్ర వాక్యశేషే బాలాకిమసౌ బుబోధయిషు రాజా । ఆమంత్ర్య సుప్తపురుషం ప్రాణస్యాభోక్తృతాం
ప్రదర్శయతి ||౧౫౫|| యష్ట్యభిఘాతోత్థానాత్తద్వ్యతిరిక్తం చ జీవముపదిశతి । తత్రైవ దర్శితోఽసౌ ముఖ్యప్రాణోఽప్యథే
తి వాక్యేన ||౧౫౬|| ఏవం జీవోఽపి తథా నిర్దిష్టస్తద్యథేతి వాక్యేన । తస్మాజ్జీవో వా స్యాత్ప్రాణో వేత్యత్ర నైవమాశం
క్యం ||౧౫౭|| జీవాదిలింగయోగాత్తత్తదుపాస్తిర్యదా వివక్ష్యేత । త్రివిధముపాసనమత్ర ప్రసజ్యతే తత్తు నైవ యుక్త
మిహ||[illegible]|| ప్రాణపదస్య హి వృత్తిః పరమాత్మని దర్శితైవ పూర్వత్ర । జీవపరాత్మైక్యేన హి పరమాత్మని జీవలింగము

పపన్నం ॥ ౧౮ ॥సూ॥ అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే॥ జీవపరామర్శోఽయం జీవవిలక్షణపరాత్మబోధపరః । ప్రశ్నవ్యాఖ్యానే కిల పరమాత్మపరే యతః ప్రతీయేతే ॥ ౧౬౦ ॥ ఇతి జైమినిరాచార్యో జీవపరామర్శకారణం బ్రూతే । క్వైష ఇతి వాక్యశేషే ప్రశ్నోఽయం స్యాత్పరాత్మపర ఏవ ॥ ౧౬౧ ॥ ప్రతివచనమపి హి దృష్టం య దేతి మంత్రే పరాత్మపరమేవ । అప్యేకే శాఖిన ఇహ వదంతి బాలాకిరాజసంవాదే ॥౧౬౨॥ విజ్ఞానమయం జీవం నిర్దిశ్య స్వాపముపదిశంత్యస్య । హార్దాకాశే బ్రహ్మణి త స్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ ॥౧౬౩॥ అత్ర పరాత్మన ఏవ హి నిర్దిష్టం సర్వకారణత్వమపి । యదపి చ గతిసామాన్యం బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యనిచయస్య ॥౧౬౪॥ అనవద్యం హి తదస్మాత్కౌషీతకివాక్యమేతదఖిలమపి । జగతః కారణరూపే బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి ॥ ౧౬౫ ॥ నన్విహ బృహదారణ్యే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే సమామ్నాతం। పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియ ఇత్యాదికమనేకమాత్మపరం ॥౧౬౬॥ వాక్యం తత్ర ప్రథమం మైత్రేయీ యాజ్ఞవల్క్యమునిమాహ । భగవన్యచ్చ రహస్యం వేత్సి తదేతన్మమాద్య కథయేతి ॥ ౧౬౭ ॥ తచ్ఛ్రుత్వా మునివర్యో మైత్రేయ్యై తదిదముపదిదేశ కిల । పత్యుః కామాయ పతిర్న హి ప్రియో భవతి చాత్మకామాయ॥౧౬౮॥ పతిజాయాపుత్రాద్యా యే చాన్యే భోగసాధనీభూతాః । ఆత్మార్థతయా సర్వే ప్రియా భవంత్యతో న స్వకామాయ ॥ ౧౬౯ ॥ సోఽయం ప్రియతమ ఆత్మా సర్వేషాం భోగసాధనానాం యః। ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో సౌ తథా నిదిధ్యాస్యః ॥ ౧౭౦ ॥ అస్మిన్నాత్మని దృష్టే శ్రుతే మతే తద్వదేవ విజ్ఞాతే । సర్వమిదం విదితం స్యాదితి మైత్రేయీమువాచ మునివర్యః ॥ ౧౭౧ ॥ ఏవం మధ్యేఽపి తథా శ్రుత్యా వర్ణితమిదం మహద్భూతం । తద్వదనంతమపారం విజ్ఞానఘనస్స ఏవ చాత్మాయం ॥ ౧౭౨ ॥ ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థితస్తాన్యను ప్రణశ్యతి హి । తామేవముపదిదేశ హి యోఽసావాత్మేహ దర్శితో మునినా ॥౧౭౩॥ స హి కిం పరమాత్మా స్యాజ్జీవో వాయమితి సంశయప్రాప్తౌ। పూర్వముపక్రమవాక్యే బ్రహ్మపదశ్రుతిబలావలంబేన ॥ ౧౭౪ ॥ బాలాక్యజాతశత్రోః ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యమఖిలమపి । బ్రహ్మపరం తద్వర్ణితమత్ర తు వాక్యే హ్యుపక్రమే దృష్టః ॥ ౧౭౫ ॥ ప్రియసంసూచిత ఆత్మా భోక్తాయం జీవ ఏవ కిం న స్యాత్ । యచ్చ సముత్థానం స్యాద్భూతేభ్యస్తదపి జీవలింగం హి ॥౧౭౬॥ ద్రష్టవ్యత్వాదికమపి తస్యైవోక్తం న చేతరస్య స్యాత్ । సర్వం విదితమిహోక్తం భోక్త్రర్థత్వాచ్చ భోగ్యపరమేవ ॥ ౧౭౭ ॥ తస్మాదస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టో జీవ ఏవ న పరాత్మా । ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౧౭౮ ॥ ౧౯ ॥సూ॥ వాక్యాన్వయాత్ ॥ యోఽసావస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టస్స ఖలు భవతి పరమాత్మా। యస్మాదేతద్వాక్యం పరమాత్మన్యేవ సమ్యగన్వేతి ॥ ౧౭౯ ॥ అత్ర హ్యుపక్రమే కిల మైత్రేయీం యాజ్ఞవల్క్యమునిరాహ । అమృతత్వస్య త్వాశా విత్తేనా నేన కాపి నాస్తీతి ॥ ౧౮౦ ॥ యేన చ విత్తేనాహం న స్యామమృతా కిమితి తేన విత్తేన । కిమహం కుర్యామితి సా తత్సాధనమేవ నమితి హి పప్రచ్ఛ ॥ ౧౮౧ ॥ తత్పృష్టేన చ మునినా య ఏష ఆత్మా హి సమ్యగుపదిష్టః । స హి కథమిహ జీవస్స్యాత్పరమాత్మైవోపదిష్ట ఇహ భవతి ॥ ౧౮౨ ॥ బ్రహ్మజ్ఞానాదేవ హ్యమృతత్వం వర్ణయంతి వేదాంతాః। యద్యత్ర దర్శితోఽయం న చేత్పరాత్మా వృథోపదేశస్స్యాత్ ॥ ౧౮౩ ॥ అమృతత్వసాధనే కిల పృష్టే తత్సాధనం హి వక్తవ్యం । పరమాత్మానుపదేశే కథమిహ తత్సాధనం హి కథితం స్యాత్ ॥౧౮౪॥ ఆత్మని విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి చ యచ్చ నిర్దిష్టం । సర్వాత్మకే పరాత్మని విదితే తదిదం సమంజసం భవతి ॥౧౮౫॥ యద్యేతజ్జీవపరం తదేదమితి వాక్యమనుపపన్నం స్యాత్ । బుద్ధ్యాద్యుపాధికో న హ్యనంతతాపారతాదిగుణయోగీ॥ ౧౮౬ ॥ యస్యేతి వాక్యదర్శితసకలజగత్కారణత్వమపి జీవే । అసమంజసమేవ స్యాత్తస్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ ॥౧౮౭॥ ఇదగ్ంసర్వం యదితి శ్రుతిబోధితసర్వకార్యరూపత్వం । సర్వస్య కారణత్వాత్పరమాత్మన్యేవ తదపి యుక్తతరం ॥౧౮౮॥ దుందుభ్యాద్యా అపి యే దృష్టాంతాశ్శ్రుత్యా ప్రదర్శితా భూయః । తేఽపి చ పరాత్మపక్షం ప్రసంజయంత్యత్ర నహి తతోఽన్యమపి ॥ ౧౮౯ ॥ ఆత్మని విజ్ఞాతే సతి నిదిష్టం యచ్చ సర్వవిజ్ఞానం । యేనాశ్రుతమిత్యాదౌ ప్రదర్శితం తత్పరాత్మలింగం హి ॥౧౯౦॥ తస్మాదిహ పరమాత్మా మైత్రేయీబ్రాహ్మణే వినిర్దిష్టః । ద్రష్టవ్యత్వాదికమిహ తస్యైవ స్యాన్న చేతరస్యాపి ॥ ౧౯౧ ॥ నన్విహ యది పరమాత్మా వివక్షితస్స్యాత్తదేతదసమరసం। పత్యాదిసూచితస్య హి భోక్తుర్ద్రష్టవ్యతాదినిర్వచనం ॥ ౧౯౨ ॥ యచ్చ సముత్థానం స్యాద్భూతేభ్యో దర్శితం హి తదయుక్తం। పర

మాత్మబోధనేకేవలవిజ్ఞానాత్మాయతో నిరాకాంక్షః ॥ ౧౯౩ ॥ ౨౦॥సూ॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః॥ ప్రియసూచితస్య భోక్తుర్ద్రష్టవ్యత్వాదికీర్తనం యతః స్యాత్ । సర్వం విదితం భవతీత్యేవంరూపా హి యా ప్రతిజ్ఞా స్యాత్ ॥౧౯౪॥ తస్యాస్సిద్ధేస్సూచకలింగమితి వ్యాశ్మరథ్య ఆచార్యః । జీవపరమాత్మనోరిహాభేదాశంకాం భృశం నివర్త్యాకిల ॥౧౯౫॥ సాధయతి తాం ప్రతిజ్ఞాం తదిదం లింగమితి సూత్రవాక్యార్థః । యది చ తయోర్భేదస్స్యాత్తదా ప్రతిజ్ఞా హి బాధితైవ స్యాత్ ॥ ౧౯౬ ॥ ౨౧ ॥సూ॥ ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః॥ జ్ఞానధ్యానాభ్యామిహ వివేకవిజ్ఞానసుప్రసన్నస్య । దేహేంద్రియసంఘాతాదుచ్చిక్రమిషోః పరాత్మభావేన ॥ ౧౯౭ ॥ ప్రియసూచితస్య భోక్తుర్నిర్దేశోఽసావుపక్రమే సఫలః । ఇత్యౌడులోమిరార్యో భోక్తృగ్రహణం హి సఫలయత్యాదౌ ॥౧౯౮॥..................

౨౨॥సూ॥అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః॥ ఇహ చోపక్రమవాక్యే ప్రియాదిసంసూచితస్య భోక్తురయం ద్రష్టవ్యతాదినిర్దేశః సకలోఽయం సఫల ఏవ న విరుద్ధః ॥౧౯౯॥ పరమాత్మనో యదా స్యాద్భిన్నో భోక్తా తదా హి విఫలం స్యాత్ । యత ఇహ పరమాత్మాఽసావవస్థితో భోక్తృభావమాలంబ్య ॥౨౦౦॥ తత ఏతస్మిన్ వాక్యే నకోఽపి దోష ఇతి కాశకృత్స్నమునిః । తస్మాదేతద్వాక్యం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి ॥౨౦౧॥ నన్విహ వేదాంతానాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయః కథితః । బుద్ధ్యారూఢే వస్తుని తాత్పర్యస్యావధారణం మత్వా ॥౨౦౨॥ బుద్ధ్యారోహార్థం కిల లక్షణముక్తం హి తస్య పూర్వత్ర । తదపి చ లక్షణమస్య హి జగతో జన్మాదికారణత్వం హి ॥౨౦౩॥ తత్కిముపాదానత్వం కింవా తత్స్యాన్నిమిత్తతారూపం । ఇత్యేతన్నిర్ణేతుం సపది విచారః ప్రవర్తితో మునినా ॥౨౦౪॥ లక్షణసూత్రానంతరమయం విచారస్తు కర్తుముచితస్స్యాత్ । నిర్ధారితతాత్పర్యైర్వేదాంతైస్తస్య నిర్ణయార్థం హి ॥౨౦౫॥ అధ్యాయాంతే తస్య హి విచార ఏష ప్రవర్తితో మునినా । జన్మాదికారణత్వం నిమిత్తతారూపమత్ర యుక్తం హి ॥ ౨౦౬ ॥ ఈక్షణపూర్వకమేవ హి కారణతాం దర్శయంతి వేదాంతాః । సా కర్తృతాస్వరూపా నిమిత్తతాయాం హి పర్యవస్యేత ॥ ౨౦౭ ॥ యత ఈశ్వరత్వమస్య ప్రసిద్ధమస్మాన్నిమిత్తతా యుక్తా । వైవస్వతాదిషు పరం రాజసు లోకే నిమిత్తతా దృష్టా ॥ ౨౦౮ ॥ యది చేన్నిమిత్తతాస్య హి జగత ఉపాదానమన్యదిహ వాచ్యం । కార్యానురూపమేవ హి దృష్టముపాదానకారణం లోకే ॥౨౦౯॥ జగదిదమచేతనం స్యాత్తదుపాదానం చ తాదృశం భవతి । త్రిగుణాత్మకం ప్రధానం హ్యచేతనం భవతి జగదుపాదానం ॥౨౧౦॥ తస్మాత్పరాత్మలక్షణమచేతనేఽస్మిన్న వేత్ప్రధానేఽపి । ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥౨౧౧॥ ౨౩ ॥సూ॥ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ ॥ జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మైతజ్జగన్నిమిత్తం చ జగదుపాదానం । నో చేత్తథా ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతావత్ర కుంఠితౌ స్యాతాం ॥ ౨౧౨ ॥ బ్రహ్మ జగతో యదా స్యాన్నిమిత్తమాత్రం తదా తయోర్భేదాత్ । బ్రహ్మణి విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి హి యా ప్రతిజ్ఞా సా ॥౨౧౩॥ ఉపహన్యేత యదా తజ్జగత ఉపాదానకారణం భవతి । బ్రహ్మాభేదాజ్జగతస్తదా ప్రతిజ్ఞా సమర్థితా భవతి ॥౨౧౪॥ బ్రహ్మ యది కేవలం స్యాజ్జగత ఉపాదానకారణం హి తదా । కర్తర్యన్యస్మిన్సతి తదనుపపన్నం హి సర్వవిజ్ఞానం ॥ ౨౧౫ ॥ తస్మాదుభయవిధం స్యాజ్జగతో జన్మాదికారణత్వం హి । ఉక్తార్థకాచ్చ శబ్దాత్సమర్థితం భవతి సర్వవిజ్ఞానం ॥౨౧౬॥ దృష్టాంతాశ్చ మృదాద్యా యథేతి వాక్యేన దర్శితాస్తేఽపి । ప్రథయంతి కారణత్వం ప్రకృతిత్వాత్మకమతో న విరోధః ॥౨౧౭॥ శాఖాంతరే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతావేతదర్థకౌ భవతః । తస్మాత్పరమాత్మాయం ప్రకృతిః కర్తా చ భవతి నైకతరం ॥ ౨౧౮ ॥

సూ॥౨౪॥అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥ సోఽకామయత బహు స్యామిత్యేవం తైత్తిరీయకం వాక్యం । ఆధ్యానపూర్వికా హి ప్రవృత్తిరతో హ్యుపలభ్యతే తస్య ॥ ౨౧౯ ॥ తత్రాభిధ్యానస్య ప్రతీయతే స్వాత్మగోచరత్వం హి । ధ్యాతృత్వాత్కర్తృత్వం ధ్యేయత్వాత్ప్రకృతితాపి తస్య స్యాత్ ॥ ౨౨౦॥ ౨౫॥సూ ॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ॥ ఛాందోగ్యే కిల దృష్టం సర్వాణి హ వా ఇతి వాక్యమాత్మపరం । ఇతరానపేక్షతాం కిల బోధయతీహ్యేవకార ఇహ పఠితః ॥ ౨౨౧ ॥ తేనేతరానపేక్షౌ సృష్టిప్రళయౌ పరాత్మనః కథితౌ । కర్తృత్వప్రకృతిత్వే తస్మాద్వాక్యాత్పరాత్మనో లబ్ధే ॥ ౨౨౨ ॥ ...

౨౬॥సూ॥ఆత్మకృతేః పరిణామాత్ ॥ ఆత్మానం స్వయమకురుతేత్యేవం తైత్తిరీయవాక్యమిహ । స్వయమకురుతేతి వాక్యాత్కర్తృత్వం తస్య భవతి నిర్దిష్టం ॥ ౨౨౩ ॥ ఆత్మానమిత్యనేన ప్రకృతిత్వం తస్య దర్శితం భవతి । కర్మత్వం

కర్తృత్వంకథమేకస్యైవభవతీహ్యేతత్ ॥౨౪॥ పరిణామాదిత్యస్మాన్నిరస్యతేసపదిసూత్రశేషేణ। పరిణమయత్యాత్మానంస్వశక్తియోగేనసహిపరాత్మేతి॥౨౫॥ ⟶ ❁సూ॥౨౭॥యోనిశ్చహిగీయతే॥❁⟵ సర్వజ్ఞఃపరమాత్మాయోనిరయంగీయతేహివేదాంతైః । యత్తదితిచైవమాద్యైర్వాక్యైర్యద్భూతయోనిమిత్యంతైః ॥ ౨౬ ॥ తద్వాక్యమధ్యపతితైర్విభుమిత్యైతైర్హికర్తృతాలబ్ధా । తత్రైవయోనిశబ్దాత్ప్రకృతిత్వంచాపిలభ్యతేతస్య॥ ౨౭॥జన్మాదికారణత్వంయదుభయవిధమత్రదర్శితంతచ్చ। సత్యజ్ఞానానంతేపరమాత్మన్యేవసముచితంభవతి॥౨౮॥.................❁

⟶సూ॥౨౮॥ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః⟵ ఇహచప్రధానవాదఃప్రత్యాసన్నోహివేదవాదస్య।శిష్టైశ్చపరిగృహీతోవైదికలింగోపబృంహితశ్చాపి ॥ ౨౯ ॥ తస్మాత్తత్ప్రతిషేధే యత్నోపితతఃకృతోహిసూత్రకృతా । తత్ప్రతిషేధకలింగైరన్యేవాదాశ్చనిరసితాఏవ ॥ ౩౦ ॥ తత్రాపితుల్యమేతద్వ్యవశబ్దత్వంహ్యుదాహృతంలింగం । అత్రపదాభ్యాసోయంహ్యధ్యాయసమాప్తిమేవబోధయతి ॥ ౩౧॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం। చతురధ్యాయీతస్యాంప్రథమోయోసౌసమన్వయోధ్యాయః ॥౩౨॥ తత్రచతుర్థపాదేసూత్రార్థోభాష్యకారోక్తః।ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోజయతుసోయమనవద్యః ॥౩౩॥ శారీరకమీమాంసాప్రథమాధ్యాయస్థసకలసూత్రార్థః।శ్రీభాష్యకారదర్శితసరణింసంశ్రిత్యవర్ణితస్సోయం॥౩౪॥భాష్యార్థరత్నమాలావైయాసకిసూత్రజాలసంగ్రథితా।భగవతిపరమానందేసమర్పితాజయతుజగతినిరవద్యా॥౩౫॥ప్రథమాధ్యాయస్సమాప్తః॥...............❁

శ్రీశంకరాచార్యగురుభ్యోనమః. శ్రీవేదవ్యాసాయనమః. శ్రీకృష్ణాయపరబ్రహ్మణేనమః.

ద్వితీయాధ్యాయప్రారంభః.

శ్రీమచ్ఛంకరగురవేనమః॥ప్రథమేధ్యాయేజగతోజన్మస్థిత్యంతకారణంబ్రహ్మ।జన్మాద్యస్యేత్యాద్యైస్సూత్రైరుపదర్శితంహిసూత్రకృతా ॥ ౧ ॥ వ్యాపిత్వంనిత్యత్వంసర్వజ్ఞత్వంతథాద్వయత్వమపి । సూత్రైశ్శాస్త్రదృష్ట్యాత్విత్యాద్యైర్నోపదర్శితంమునినా ॥౨॥ యేచప్రధానవాదాస్తథాణువాదాశ్చయేచవిఖ్యాతాః। తేచానుమానికాదికసూత్రైరశ్రుతభావపరిభూతాః ॥ ౩ ॥ సకలనిగమాంతవచసాముపక్రమాద్యైస్సమన్వయోభిహితః । బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపేవిజ్ఞేయేసచ్చిదాదిపదలక్ష్యే ॥ ౪ ॥ ననుసకలశ్రుతివచసాంబ్రహ్మణియోసౌసమన్వయోభిహితః । స్మృత్యనవకాశదోషాదసమంజసఏవసోయమాభాతి ॥ ౫ ॥ నహికపిలస్మృతివచసాం కమప్యవకాశలేశశంకాపి । సమ్యగ్దర్శనమేవహి ఫలంసముద్దిశ్యతానిరచితాని ॥ ౬ ॥ నహ్యేతాదృశవచసామప్రామాణ్యంహిశంకితుంశక్యం । తేనచతదనుగుణ్యాచ్ఛ్రుతివచసామిహసమన్వయోవాచ్యః ॥ ౭ ॥ తస్మాద్వేదాన్తానాంసమన్వయోనేహభవతియుక్తతమః । ఇతిఖలువిరోధశంకాంపరిహర్తుంవిషయవిషయితారూపాం ॥౮॥ సంగతిమాలంబ్యేమామధ్యాయోయంద్వితీయఆరబ్ధః । అజ్ఞాతేవిషయేనహివిరోధశంకాసమాధియోగోవా ॥ ౯ ॥ ఇత్యవిరోధాధ్యాయేసమన్వయానంతరత్వముచితమితి । నిశ్చిత్యసకలమర్థంచకారమునివర్యఏతదధికరణం॥౧౦॥⟶సూ॥౧॥స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగఇతిచేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్॥⟵ సాంఖ్యస్మృతివచనానాంన్యాయాభాసోపబృంహితత్వమితి । ప్రథమేపావత్పాదేప్రత్యధికరణంనిరూప్యతేభూయః ॥౧౧॥ స్మృతిరిహతంత్రాఖ్యా యా కపిలాదిమహర్షిభాషితాసాహి । తదనుగుణాశ్చ స్మృతయస్సమర్థయంతిప్రధానకారణతాం ॥ ౧౨ ॥ నహితాసామవకాశఃకథయితుమన్యత్రకేనచిచ్ఛక్యః । మన్వాదిస్మృతివచసాంవర్ణాశ్రమధర్మనిర్ణయార్థతయా ॥ ౧౩ ॥ కమప్యవకాశస్స్యాదిహచతథానై [illegible] పరతాస్యాత్ । గుణపురుషాంతరబోధాన్నిశ్శ్రేయసమితివదంతి కపిలాద్యాః ॥ ౧౪ ॥ బ్రహ్మణి వేదాన్తానాంసమన్వయోయశ్చదర్శితః పూర్వం । స్మృత్యనవకాశదోషేజాగ్రతిసకథంహిసంస్థితింయాయాత్ ॥ ౧౫ ॥ తస్మాత్ స్మృత్యనుసారాచ్ఛ్రుత్యంతానాంసమన్వయోయుక్తః । నోచేద్వేదాంతానామప్రామాణ్యంహిదుర్నివారంస్యాత్ ॥ ౧౬ ॥ ఇతిచేన్నైవమిహాపిహిదోషోయందుర్నివారఏవస్యాత్ । స్మృత్యనవకాశదోషాద్వేదాన్తాశ్చప్రధానవాదపరాః ॥౧౭॥ మన్వాదిస్మృతివచసామవకాశో

నోపలభ్యతే తతః । యశ్చాయమంతరాత్మా క్షేత్రజ్ఞశ్చేతి కథ్యతే విబుధైః ॥ ౧౮ ॥ యచ్చావ్యక్తం త్రిగుణం తస్మాదుత్ప
న్నముపదిశత్యన్యా । మనునా చ సర్వభూతేష్వాత్మానం చాత్మని హి భూతాని ॥ ౧౯ ॥ పశ్యన్న ఆత్మయాజీ స్వారాజ్యం గచ్ఛ
తీతి నిర్దిష్టం । ఏవమిహ భారతాదావయమేవార్థః ప్రదర్శితో భూయః ॥ ౨౦ ॥ తవ మమ చాంతర్యామీ యే చాన్యే దేహ
సంస్థితాస్సర్వే । సర్వేషామపి తేషాం సాక్షీ న హి గృహ్యతే స జడధీభిః ॥ ౨౧ ॥ సోఽయం హి విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వ
పాచ్చ విశ్వాక్షః । అనుసరతి సర్వభూతేష్వయమాత్మా స్వైరచారిమర్యాదాం ॥ ౨౨ ॥ ఇత్యాదివచనజాతైస్సర్వజ్ఞత్వా
దిగుణగణోపేతః । ఆదిష్టః పరమాత్మా నియామకత్వేన న ప్రధానమపి ॥ ౨౩ ॥ ఆపస్తంబాద్యైరపి పర ఏవాత్మా హి జగదు
పాదానం । తస్మాత్కాయాః ప్రభవంతీత్యాద్యైర్వర్ణితం హి భూయోఽపి ॥ ౨౪ ॥ తస్మాత్ స్మృతివచనానాం శ్రుత్యను
సారాత్ప్రమాణతా వాచ్యా । శ్రుతివిపరీతార్థానామప్రామాణ్యం హి కపిలవాక్యానాం ॥ ౨౫ ॥ ప్రథమే తంత్రే చై
వం జైమినినా సూత్రితం హి సూత్రకృతా । అసతి విరోధే శ్రుత్యా స్మృతేః ప్రమాణత్వమితరథా నేతి ॥ ౨౬ ॥ కపిలస్మృతివ
చసామిహ మూలం నైవోపలభ్యతే క్వాపి । నిర్మూలైరేతైరిహ కథం విరోధస్సమన్వయే శ్రౌతే ॥ ౨౭ ॥ నను కపిలస్మృ
తివచసామప్రామాణ్యం న శంకితుం శక్యం । యస్మాదృషిం ప్రసూతం కపిలమితి శ్రుతిరిమం హి వర్ణయతి ॥ ౨౮ ॥ యస్య
జ్ఞానాతిశయం శ్రుతిరియమేవం హి వర్ణయత్యమలం । తద్వచసాం హి విరోధే శ్రౌతః కథమిహ సమన్వయో భవతి ॥ ౨౯ ॥
ఇతి శంకాత్ర న కార్యా యదయం కపిలో న మంత్రనిర్దిష్టః । సగరసుతవిలయకర్తా భగవాన్ కపిలో హి మంత్రనిర్దిష్టః ॥
౩౦ ॥ స చ ఖలు న సూత్రకర్తా కింత్వన్యస్తేన తన్నిరాక్రియతే । న హి శబ్దమాత్రసామ్యాదభిలషితార్థః క్వచిచ్చ సిధ్యం
తి ॥ ౩౧ ॥ స్మృత్యనవకాశదోషస్తస్మాదిహ నైవ శంకితుం శక్యః । శ్రౌతే సమన్వయేఽస్మిన్విరోధశంకాపి దూరవార్తైవ ॥
౩౨ ॥ నన్వీక్షత్యధికరణే ప్రధానవాదోఽపి నిరసితః పూర్వం । కథమిహ పునరాశంకా సంజాతైషేతి నైవమాశంక్యం ॥
౩౩ ॥ పరతంత్రప్రజ్ఞాస్స్యుః ప్రాయేణ జనా హి వేదవాక్యార్థే । నిశ్చేతుమస్వతంత్రాః స్మృతిషు ప్రఖ్యాతకర్తృకా
స్వేవ ॥ ౩౪ ॥ బహుమానాద్విశ్వస్యుర్నాస్మద్వ్యాఖ్యానసరణిషు హ్యేతే । అత ఇహ తత్స్మృతివచసామసారతాం వక్తుమ
యముపన్యాసః ॥ ౩౫ ॥ — సూ ॥ ౨ ॥ ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః ॥ — యానీతరాణి సాంఖ్యైర్మహదాదీని ప్రధానకా
ర్యాణి నిర్దిష్టాన్యేతాని హి లోకే వేదే చ నోపలభ్యంతే ॥ ౩౬ ॥ భూతేంద్రియాణి తావల్లోకే వేదే చ సుప్రసిద్ధాని । తద్విషయ
స్మృతిరపి యాప్రమాణమితి సా హి నో నిరాక్రియతే ॥ ౩౭ ॥ మహదాదీని హి లోకే వేదే న క్వాపి చోపలభ్యంతే । షష్ఠేంద్రియా
ర్థకల్పాన్యత్ర స్మృతిరపి కథం ప్రమాణం స్యాత్ ॥ ౩౮ ॥ క్వచిదిహ తత్పరమివ యన్మహదాదిపదం హి దృశ్యతే వేదే ॥
తచ్చాతత్పరమితి ఖలు నిర్దిష్టం హ్యానుమానికే సూత్రే ॥ ౩౯ ॥ యది కార్యస్య స్మరణం న చేత్ప్రమాణం హి కారణస్య స్యా
త్ । తత్కథమిహ ప్రమాణం తత్స్మృత్యనవకాశదోషస్స్యాత్ ॥ ౪౦ ॥ సాంఖ్యస్మృతిబాధేఽపి హి తదుక్తయుక్త్యాదిబాధనం
నేతి । నేయం శంకా కార్యా తదుత్తరత్ర ప్రవర్ణ్యతే యేన ॥ ౪౧ ॥ నన్విహ వేదాంతానాం సమన్వయే హి ప్రధానవాదేన । న భ
వతు విరోధశంకా యోగస్మృత్యా తు సైవ జాగర్తి ॥ ౪౨ ॥ ఇతి శంకాం వారయితుం సోత్కంఠో బాదరాయణాచార్యః । పూ
ర్వోపదిష్టమేవం న్యాయం త్వత్రాపి సన్న్యాగతిదిశతి ॥ ౪౩ ॥ — సూ ॥ ౩ ॥ ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః ॥ — యస్మాదిహ ప్ర
ధానం మహదాదీన్యపి చ వేదబాహ్యాని । నిర్దిష్టాన్యత్రాపి హి తస్మాద్యోగోఽపి నిరసితో భవతి ॥ ౪౪ ॥ నన్వయమతిదేశః కిల నిర
ర్థకో భాతి నాత్ర ఫలలేశః । సామాన్యన్యాయత్వాద్యోగః పూర్వేణ నిరసితో యేన ॥ ౪౫ ॥ నాయం దోషో యస్మాద్యోగో
సౌ వేదవాక్యనిర్దిష్టః । శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవం ॥ ౪౬ ॥ శ్వేతాశ్వతరా దాహి త్రిరున్నతం స్థా
ప్యసమమితి ప్రథితం । యోగవిధానపరం కిల బహుప్రపంచం హి వాక్యముపలబ్ధం ॥ ౪౭ ॥ లింగాని వైదికాన్యపి యోగప
రాణి స్ఫుటం ప్రతీయంతే । తాం యోగమిత్యధీతే మంత్రే విద్యామితి ప్రసిద్ధేఽపి ॥ ౪౮ ॥ అథ తత్త్వదర్శనస్యోపాయో యో
గ ఇతి యోగశాస్త్రేఽపి । సమ్యగ్దర్శనకారణభావాద్యోగోఽపి దర్శితో భవతి ॥ ౪౯ ॥ సంప్రతిపన్నార్థత్వాద్యోగస్మృ
తిరనపవదనయోగ్యా స్యాత్ । ఇత్యభ్యధికాశంకా నిరస్యతే సపది చాతిదేశేన ॥ ౫౦ ॥ క్వచిదపి సంప్రతిపత్తౌ విప్రతిపత్తిః
క్వచిద్యతో దృష్టా । అధ్యాత్మగోచరాసు స్మృతిషు చ బహుధా సతీష్వపి హ్యనయోః ॥ ౫౧ ॥ మునినా హి సాంఖ్యయోగ

స్మృత్యోర్యత్నః కృతో నిరాకరణే । యస్మాచ్చ సాంఖ్యయోగౌ పురుషార్థకరావితి ప్రసిద్ధౌ హి ॥ ౫౨ ॥ శిష్టైశ్చ పరిగృహీ తౌ లింగేనామ్నాయచోదితే నేద్ధా । అయమర్థస్తత్కారణమితి మంత్రే సాంఖ్యయోగయోర్దృష్టః ॥ ౫౩ ॥ శ్రుతినిరపేక్షేణ న తత్సాంఖ్యజ్ఞానేన యోగమార్గేణ । నిశ్శ్రేయసమధిగమ్యత ఇతి హి నిరాకరణమేతయోర్భవతి ॥ ౫౪ ॥ ఆత్మైకత్వజ్ఞానాదన్యన్మోక్షైకసాధనం నేతి । స్ఫుటతరమిహ బోధయతి శ్రుతిరేషా విశ్రుతా తమేవేతి ॥ ౫౫ ॥ యస్మాత్సాంఖ్యా యోగా నాత్మైకత్వం వదంతి తే నైతే । శ్రుతిబాహ్యా ఇతి మత్వా సూత్రకృతైతన్మతం నిరాక్రియతే ॥ ౫౬ ॥ తత్కారణమితి మంత్రే నిర్దిష్టస్సాంఖ్యయోగశబ్దోఽపి । వైదికమేవ జ్ఞానం ధ్యానం బ్రూతే న హి స్మృతిప్రథితం ॥ ౫౭ ॥ యేనాసన్న విరోధో న భవతి సాంఖ్యైస్తథైవ యోగైశ్చ । యోఽసౌ సంప్రతిపన్నో వేదాంతైస్సోఽద్వయో నిరాక్రియతే ॥ ౫౮ ॥ యోఽయమసంగో హీతి శ్రుత్యుక్తః పురుష ఏవ సాంఖ్యోక్తః । యోగోక్తమథ పరివ్రాడితి శ్రుతిరితనివృత్తినిష్ఠత్వం ॥ ౫౯ ॥ తదుభయమిష్యత ఏవ హ్యవిరుద్ధం యేన వేదవాక్యానాం । ప్రతివక్తవ్యాన్యేవం తర్కస్మరణాని యాని చాన్యాని ॥ ౬౦ ॥ తస్మాత్స్మృతివాక్యైరిహ విరోధశంకావకాశపరిహారాత్ । బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధం ॥ ౬౧ ॥ నన్వత్ర స్మృతివచనైరాక్షేపే పరిహృతేఽపి పునరన్యః । తర్కనిమిత్తస్సోఽయం విరోధ ఇహ దుర్నివార ఏవ స్యాత్ ॥ ౬౨ ॥ ధర్మ ఇవామ్నాయోఽసావనపేక్షో తేతి నైవమాశంక్యం । ధర్మస్యాసిద్ధత్వాత్స చ న హి మానాంతరాణి సంస్పృశతి ॥ ౬౩ ॥ బ్రహ్మ చ సిద్ధం యస్మాన్మానాంతరవేద్యభావముపయాతి । ఇత్యామ్నాయసమన్వయమిహ పునరాక్షిపతి తర్కసాధనతః ॥ ౬౪

—— సూ॥ ౪ ॥ నవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్ ॥ ——

దృష్టానుసారతోఽసావదృష్టమర్థం సమర్పయంతీయం । యుక్తిర్హి సన్నికృష్టా శ్రుతిరనుభూతేస్తు విప్రకృష్టైవ ॥ ౬౫ ॥ అనుభూత్యవసానం యద్బ్రహ్మజ్ఞానం హి మోక్షఫలకం స్యాత్ । భవతి తదేవావిద్యానివర్తకం న హి పరోక్షవిజ్ఞానం ॥ ౬౬ ॥ దర్శనసాధనమేతన్మననం శ్రవణాతిరిక్తముపదిశతి । శ్రోతవ్య ఇతి శ్రుతిరప్యావశ్యకతా హి తేన తర్కస్య ॥ ౬౭ ॥ తస్మాత్తర్కవిరోధాన్న బ్రహ్మప్రకృతికం హి జగదేతత్ । యస్మాదచేతనం తత్సుఖదుఃఖాకులమశుద్ధమాభాతి ॥ ౬౮ ॥ బ్రహ్మ త్వానందఘనం శుద్ధం చ స్వప్రకాశచిన్మాత్రం । ప్రకృతివికారాత్మకతా విరూపయోరేతయోః కథం భవతి ॥ ౬౯ ॥ న హి రుచకాదివికారా మృదుపాదానా భవంతి లోకేస్మిన్ । యే చ శరావాద్యా అపి న సువర్ణప్రకృతికా హి దృశ్యంతే ॥ ౭౦ ॥ యస్మాజ్జగదిదమఖిలం సుఖదుఃఖాన్వితమచేతనం తస్మాత్ । సుఖదుఃఖాకలితస్య హ్యచేతనస్యైవ కార్యమిహ భవతి ॥ ౭౧ ॥ జగదిదమచేతనం సత్స్యాదుపకరణం హి చేతనస్యైతత్ । న హి సామ్యే సత్యుభయోరుపకృతిరిహ కస్యకేనచిద్భవతి ॥ ౭౨ ॥ లోకే న హి ప్రదీపావన్యోన్యస్యోపకరణతామేతః । ఉపకృతిరిహ చేతనయోరన్యోన్యం స్వామిభృత్యయోర్యద్వత్ ॥ ౭౩ ॥ కార్యం కరణం చేతనమప్యుపకరణం హి భోక్తురితి చేన్న । న హి లోకే కేవలయోశ్చేతనయోరుపకృతిః క్వచిద్దృష్టా ॥ ౭౪ ॥ స్యాత్స్వామిభృత్యయోరప్యచేతనాంశస్య చేతనోపకృతిః । బుద్ధ్యాద్యచేతనాంశే భవతి హి తద్వచ్చ చేతనోపకృతిః ॥ ౭౫ ॥ పురుషాశ్చాకర్తారో నిరతిశయాశ్చేతనా వినిర్దిష్టాః । తస్మాన్నైతేషామిహ పరస్పరం నోపకారితా భవతి ॥ ౭౬ ॥ న బ్రహ్మప్రకృతికమిహ జగదేతత్త్వద్విలక్షణం యేన । మృత్పాషాణానామపి చైతన్యం స్యాద్యదా తదైవం స్యాత్ ॥ ౭౭ ॥ నను సుప్తమూర్ఛితాదౌ చైతన్యం సదపి భవతి నవ్యక్తం । తద్వన్మృదాదికానాం చైతన్యం నో విభావ్యతే సదపి ॥ ౭౮ ॥ చేతనవిలక్షణత్వం జగతః కథమితి హి నైవమాశంక్యం । ఏవమపి చాస్య జగతో విలక్షణత్వం హి దుర్నివారమితి ॥ ౭౯ ॥ బ్రహ్మ చ శుద్ధం జగదిదమశుద్ధముపదిశ్యతే హి శాస్త్రేషు । ఇతి శుద్ధ్యశుద్ధిలక్షణ విలక్షణత్వం తు జగతి దుర్వారం ॥ ౮౦ ॥ తస్మాదచేతనస్య హి కార్యం జగదేతదఖిలమపి వాచ్యం । తదిహాచేతనమేతత్ప్రధానమనురూపకారణం జగతః ॥ ౮౧ ॥ చేతనవిలక్షణత్వం జగతః కథయతి హి శబ్ద ఏవాయం । సచ్చ త్యచ్చ నిరుక్తం తథానిరుక్తం చ భవతి విజ్ఞానం ॥ ౮౨ ॥ తద్వదవిజ్ఞానమితి బ్రూతే చేతనవిలక్షణత్వం హి । తస్మాదచేతనం స్యాజ్జగన్న హి బ్రహ్మ జగదుపాదానం ॥ ౮౩ ॥ నను చేతనత్వమపి కిల మృదాదికానాం తథేంద్రియాణాం చ । శ్రూయత ఏవ హి మంత్రే మృదబ్రవీదితి చ తే హ వాచమితి ॥ ౮౪ ॥

—— సూ॥ ౫ ॥ అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్ ॥ ——

ప్రకృతాశంకాం నిరసితుమయం తుశబ్దో హి సూత్రనిర్దిష్టః । న హి ఖలు మృదబ్రవీదిత్యనయా శ్రుత్యా మృదాదికానాం స్యాత్ ॥ ౮౫ ॥ చేత

న తావ్యభిమానివ్యపదేశోఽసౌ నభూతమాత్రస్య । వాగాద్యభిమానిన్యో హ్యభిమానిన్యో మృదాదికానాం యాః ॥ ౮౬ ॥ తాస్తు ఖలు చేతనాస్సువ్యపదిశ్యంతే హి వదనకృత్యేషు । యస్మాద్భోక్తౄణామపి తథైవ భూతేంద్రియాదికానాం చ ॥ ౮౭ ॥ చేతనతాచేతనతాప్రవిభాగోఽయం హి పూర్వముపదిష్టః । సర్వస్య చేతనత్వే ప్రవిభాగోఽయం హి దురుపపాదస్స్యాత్ ॥ ౮౮ ॥ కౌషీతకివాక్యే కిల దృష్టో యః ప్రాణవాక్యసంవాదః । తత్ర చ కరణాశంకానివర్తితా దేవతాదశబ్దేన ॥ ౮౯ ॥ సర్వత్ర దేవతాః ఖల్వభిమానిన్యస్తథైవ చానుగతాః । మంత్రార్థవాదవాక్యేష్వవగమ్యంతే తథేతిహాసాద్యైః ॥ ౯౦ ॥ అగ్నిర్వాగితి మంత్రః కరణానుగతాం హి దేవతాం బ్రూతే । అభిమానివ్యపదేశం తే హ ప్రాణా ఇతి శ్రుతిర్వక్తి ॥ ౯౧ ॥ తత్తేజ ఐక్షతేతి శ్రుతిరపి సమ్రూపదేవతాయా హి । స్వవికారానుగతాయా ఈక్షావ్యపదిశ్యతే న చాన్యస్య ॥ ౯౨ ॥ యస్మాద్బ్రహ్మవిలక్షణమిదం జగద్దృశ్యతే హి లోకేస్మిన్ । తత్ప్రకృతికమిహ న స్యాదిత్యాశంకాం నిరాకరోతి మునిః ॥ ౯౩ ॥......❋

సూ॥౬॥ దృశ్యతే తు॥ అత్ర తు శబ్దో యోఽసావాక్షేపం నిరసితుం ప్రవృత్తో హి । బ్రహ్మవిలక్షణమేతజ్జగన్న తత్ప్రకృతికం భవేదితి హి ॥ ౯౪ ॥ యదిదం దూషణముక్తం తదత్ర పక్షే పదం న విదధాతి । అత్ర చ విలక్షణత్వం యత్కించిద్వా థ సర్వతో వా స్యాత్ ॥ ౯౫ ॥ కించిద్వైలక్షణ్యం ప్రతికూలం ప్రకృతివికృతిభావే చేత్ । పురుషశరీరాదిహ కిల కేశనఖానాం కథం భవేజ్జన్మ ॥ ౯౬ ॥ ఇహ చేతనం ప్రసిద్ధం పురుషశరీరం హ్యచేతనాన్యేవ । కేశనఖాదీని తతస్తత్ప్రకృతికతా కథం హి తేషాం స్యాత్ ॥ ౯౭ ॥ తద్వచ్చ వృశ్చికానాముత్పత్తిర్భవతి గోమయాదిభ్యః । తే చేతనాః ప్రసిద్ధా అచేతనాన్యేవ గోమయాదీని ॥ ౯౮ ॥ నను చ శరీరమచేతనమచేతనాన్యేవ గోమయాదీని । న విలక్షణతా తేషామతోఽభవేత్ప్రకృతివికృతిభావోఽపి ॥ ౯౯ ॥ తద్వచ్చ వృశ్చికానాం గాత్రాణి భవంత్యచేతనాన్యేవ । గోమయకార్యాణి యతో న విరోధః ప్రకృతివికృతిభావే స్యాత్ ॥ ౧౦౦ ॥ ఇతి చేద్విలక్షణత్వం తథాపి దుర్వారమేతయోర్భవతి । ఏకం హి చేతనస్యాధిష్ఠానం స్యాత్తథా న చాన్యత్స్యాత్ ॥ ౧౦౧ ॥ ఇతి ఖలు వైలక్షణ్యం పరిహర్తుం నైవ కేనచిచ్ఛక్యం । వైలక్షణ్యే చ కథం తయోర్భవేత్ప్రకృతివికృతిభావోఽపి ॥ ౧౦౨ ॥ సర్వాత్మనా హి తచ్చేద్వైలక్షణ్యం హి బాధకం ప్రకృతే । నైతజ్జగతి యతోఽయం సత్తారూపశ్చ ధర్మ ఉభయత్ర ॥ ౧౦౩ ॥ చైతన్యానన్వితమితి జగన్న చేతనవికార ఇతి చేన్న । చేతనకారణవాదే దృష్టాంతో నాత్ర విద్యతే కశ్చిత్ ॥ ౧౦౪ ॥ సర్వస్య జనిమతః కిల జగతః ప్రకృతిర్హి చేతనం తత్ర । దృష్టాంతమంతరేణ హ్యయమాక్షేపో న శంకితుం శక్యః ॥ ౧౦౫ ॥ పక్షాంతరిక్త ఏవ హి దృష్టాంతో నైవ పక్షకుక్షిస్థః । కారణగుణసంక్రమణం కార్యే సర్వత్ర దృష్టమితి మత్వా । చైతన్యం కార్యే స్యాదతిశంకా ప్యత్ర నైవ కర్తవ్యా ॥ ౧౦౬ ॥ అణ్వాదికారణత్వే దోషోఽయం దుర్నివార ఏవ స్యాత్ । తత్ర చ యోఽసౌ న్యాయస్స ఏవ చాత్రాపి నిర్ణయే హేతుః ॥ ౧౦౭ ॥ చేతనకార్యత్వే స్యాజ్జగతశ్చైతన్యమితి తు నాశంక్యం । న విభావ్యతే కదాచిత్స్వాగతోఽథ మోహసుప్తమూర్ఛితయోః ॥ ౧౦౮ ॥ తద్వదిహాపి స్యాదితి దోషో న బ్రహ్మకారణత్వే స్యాత్ । యదపి చ వైలక్షణ్యం జగత్యశుద్ధత్వధర్మయోగేన ॥ ౧౦౯ ॥ అవిభావితత్వమూలకమఖిలం స్యాన్నైవ వస్తువృత్తమపి । చేతనకారణతాయామేతద్బాధకముదాహృతం న భవేత్ ॥ ౧౧౦ ॥ శ్రుతిరపి తదైక్షతేతి ప్రథమాతిసత్యాదిలక్షణం బ్రహ్మ । జగతః కారణమితి ఖల్వస్య చ సర్వాత్మకత్వముపదిశతి ॥ ౧౧౧ ॥ యా ఖలు మననం శ్రవణవ్యతిరేకేణ శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । తర్కావశ్యకతాం యాం సామానమితి ప్రపంచితం నైతత్ ॥ ౧౧౨ ॥ యత ఇహ కేవలతర్కో న భవతి కస్యాపి నిర్ణయే హేతుః । నైషా తర్కేణేతి శ్రుతిరిమమర్థం ప్రదర్శయత్యేవం ॥ ౧౧౩ ॥ జగతః కారణవిషయా మతిర్హి తర్కేణ నాపనేయా స్యాత్ । శ్రుత్యుపదిష్టా సేయం యథోక్తవిజ్ఞానసాధనే హేతుః ॥ ౧౧౪ ॥ శ్రుతిబలవిరహే కో వా తర్కేణ హి కేవలేన నిర్ణేతుం । ప్రభవతి కో వా వక్తుం కుత ఆజాతా కుతశ్చ సృష్టిరియం ॥ ౧౧౫ ॥ సృష్టేరర్వాచీనా దేవా నైవాస్య నిర్ణయే కుశలాః । అస్య చ జగతో యోఽసావధ్యక్షస్సత్యలోకనిలయోఽపి ॥ ౧౧౬ ॥ వేద న వా వేదేతి ప్రథయతి దుర్బోధరూపతామస్య । తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యే తర్కవిరోధః పదం న విదధాతి ॥ ౧౧౭ ॥ శ్రుతిశతగే యేతస్మిన్ మననం శ్రవణాంగమేవ నిర్దేష్టుం । ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇతి శ్రుతిః ప్రవృత్తేయం ॥ ౧౧౮ ॥ శ్రుతినిర్దిష్టేఽపి భవేత్తస్యాం సంభావితత్వశంకాపి । తామపనేతుం హ్యేషా శ్రుతార్థసంభావితత్వవిజ్ఞానే ॥ ౧౧౯ ॥ మననం పరమం సాధనముపదిశతి న హి స్వతంత్రమానమితి । శ్రుత్యనుగుణం హి తచ్చేద్యథో

క్తవిజ్ఞానసాధనంభవతి ॥౧౨౦॥ ప్రతికూలంమననంయత్తదప్రమాణంహి తేననవిరోధః । సూత్రకృదిమమేవార్థంప్రవక్తి తర్కాప్రతిష్ఠితత్వేన ॥ ౧౨౧ ॥ సిద్ధంహివస్తులోకేదృష్టంమానాంతరాభిగమ్యమితి । తద్వద్బ్రహ్మాపీతిహిదూషణమేతన్నచేహసంభవతి ॥ ౧౨౨ ॥ బ్రహ్మతుయద్యపిసిద్ధంతథాపిమానాంతరంనస్పృశతి । రూపాదియోగరహితంబ్రహ్మయతోభవతినేంద్రియగ్రాహ్యం ॥ ౧౨౩ ॥ నైవానుమానగమ్యంలింగాభావాత్కిమన్యదిహమానం । తస్మాచ్ఛ్రుత్యేకాధిగమ్యేతర్కవిరోధఃస్మృతేర్విరోధోవా ॥౧౨౪॥ బ్రహ్మణిపదమాధాతుంనశక్నుయాత్తేనకోపినవిరోధః।బ్రహ్మణిపరమానందేనబాధకశ్రుతిసమన్వయేకిమపి ॥౧౨౫॥ బ్రహ్మయదికారణంస్యాత్ప్రాగుత్పత్తేస్తదాత్మనాసత్త్వం।కార్యస్యవాచ్యమేతన్నచఖలుయుక్తంవిరుద్ధరూపేణ ॥౧౨౬॥ యదిచప్రధానమేతజ్జగతోజన్మాదికారణంభవతి। ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వంతదాత్మనాజగతియుక్తమితిచేన్న॥౧౨౭॥ —సూ॥౭॥అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్॥— ననుసహిచేతనమేకంజగతోజన్మాదికారణంయస్మాత్।శబ్దాదిమచ్చకార్యంస్థూలంపరిదృశ్యతేహిజగదఖిలం ॥౧౨౮॥ బ్రహ్మచతద్విపరీతంకారణముపవర్ణ్యతేతదైవంస్యాత్ । అసదేవకార్యమేతత్ప్రాగుత్పత్తేరితిప్రసజ్యేత ॥ ౧౨౯ ॥ సత్కార్యవాదినస్తేతదనిష్టంస్యాదితీహనాశంక్యం । ప్రతిషేధమాత్రమేతన్నాస్యప్రతిషేధ్యమస్తికించిదపి ॥ ౧౩౦ ॥ సత్త్వంప్రాగుత్పత్తేఃప్రతిషేద్ధుంనైవశక్నుయాద్దేవః । యతఉత్పత్తేఃప్రాగపి కారణరూపేణసత్త్వమస్యస్యాత్ ॥ ౧౩౧ ॥ హిత్వాకారణసత్తాంప్రాగుత్పత్తేస్తథైవచేదానీం । కార్యస్యనైవదృష్టంసత్త్వంప్రతిషిధ్యతేహితచ్చకథం॥ ౧౩౨ ॥..............*

—౮॥అపీతౌతద్వత్ప్రసంగాదసమంజసమ్॥— చేతనకారణతాయాందోషోయందుర్నివారఏవననుస్థితిసమయేజగదేతత్స్థూలమశుద్ధంచదృశ్యతేలోకే ॥౧౩౩॥అప్యయకాలేతదిదంకారణరూపంప్రపద్యసకలమపి।శుద్ధంకారణరూపంస్వీయాశుద్ధ్యాదిధర్మనివహేన ॥ ౧౩౪॥ సంఛాదయ్యదూషయేదితిదూషణమేతచ్చదుర్నివారంహి । అవిభాగముపగతానాంభోక్తౄణామపిపరేణపురుషేణ ॥౧౩౫॥ పునరుత్పత్తౌతేషాంభోక్తృవిభాగోపిదుర్లభోభవతి। అసతిచనియామకేస్యాద్భోక్తృవిభాగస్తదాహిముక్తానాం ॥ ౧౩౬ ॥ పునరుత్పత్తిరపిస్యాదిత్యేతద్దూషణంహిదుర్వారం । యదిచేదప్యయకాలేపరేణకార్యంవిభక్తమేవస్యాత్ ॥ ౧౩౭॥ స్థితిసమయాదవిశేషాదప్యయఏవాస్యదుర్లభోభవతి । అపృథగ్వ్యవహారేస్యాదప్యయవార్తాహికార్యకారణయోః ॥ ౧౩౮ ॥ యద్యవిభక్తంయదివావిభక్తమేవేహకారణేకార్యం । అప్యయసమయేసోయందుర్వారోదోషఏవఇతిచేన్న॥౧౩౯॥ —సూ॥౯॥నతుదృష్టాంతభావాత్॥— నాయందోషఃప్రసరతిజగతోజన్మాదికారణేతస్మిన్।అవిభక్తమేవకార్యంబ్రహ్మణిజన్మాదికారణేభవతి॥౧౪౦॥అప్యయసమయేతత్రచదృష్టాంతోదోషమేనమపనుదతి । మృత్ప్రకృతికావికారాఘటకరకాద్యాఃస్థితివ్యతిక్రాంతౌ ॥ ౧౪౧॥ తామపియాంతోపిచతేనసంసృజంత్యాత్మధర్మలేశేన । రుచకాదయస్సువర్ణంనసంసృజంత్యప్యయేస్వధర్మేణ ॥ ౧౪౨ ॥ పృథ్వీవికారభూతోభూతగ్రామశ్చతుర్విధోయోసౌ । ఉచ్చావచప్రభేదోప్యప్యయకాలేనచాత్మధర్మేణ ॥ ౧౪౩ ॥ యద్వత్పృథివీమేతాంనదూషయతితద్వదేవచేహాపి । బ్రహ్మణివిశుద్ధరూపేణదోషసంసర్గలేశశంకాపి ॥ ౧౪౪ ॥ త్వత్పక్షసాధనేకేలదృష్టాంతోనోపలభ్యతేకోపి । దూషణమపియచ్చైతత్తదల్పమేవోపదర్శితంభవతా ॥ ౧౪౫ ॥ స్థితిసమయ సులభమపియత్తదప్యయేదర్శితంయతోభవతా।చేతనకారణవాదేతస్మాత్తదిదంనదూషణంకిమపి॥౧౪౬॥ అవిభాగముపగతానామపిభోక్తౄణాంపరేణచాపీతౌ। శక్త్యవశేషాదేవచభోక్తృవిభాగఃపునఃప్రవర్తేత॥౧౪౭॥ —సూ॥౧౦॥స్వపక్షదోషాచ్చ॥— యోసౌదోషస్సోయంప్రధానవాదేపితుల్యఏవస్యాత్ । శబ్దాదిమచ్చకార్యంప్రధానమేతచ్చతద్విహీనంహి ॥౧౪౮॥ స్థూలంసకలంకార్యంప్రధానమేతద్విలక్షణంతస్మాత్ । యదిచవిలక్షణయోరిహనైవస్యాత్ప్రకృతివికృతిభావోయం ॥ ౧౪౯ ॥ నస్యాత్ప్రధానజగతోస్తవచాయంప్రకృతివికృతిభావోపి । జగతః ప్రాగుత్పత్తేరసత్త్వమపిదుర్నివారమేవస్యాత్ ॥ ౧౫౦॥ అప్యయకాలేపితథాకారణమేతచ్చకార్యధర్మేణ । సంసృజ్యేతతథైవహిభోక్తృవిభాగోపిదుర్లభోభాతి ॥ ౧౫౧ ॥ ముక్తానాంచతథైవహిపునరుత్పత్తిస్తుదుర్నివారైవ । యదికేచిదప్యయేపిహ్యవిభక్తరూపాఃపరంప్రధానేన ॥ ౧౫౨ ॥ తేషాంకథంప్ర

ధానంకారణమేషాంప్రధానకార్యత్వం। యస్మాద్దూషణమేతత్తుల్యమతో నేహ బాధకంభవతి॥౧౫౩॥ సూ॥౧౧॥ త
ర్కాప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః॥ ఇతఆగమగమ్యేఽర్థే తర్కవిరోధోఽపి నైవ
మాశంక్యః। యస్మాన్నిరాగమాస్తే పురుషోత్ప్రేక్షానిబంధనా ఏవ॥౧౫౪॥ పురుషమతివైశ్వరూప్యాద్యతోఽభవన్త్యప్రతిష్ఠితా
స్తర్కాః। ఉత్ప్రేక్షితాశ్చ నిపుణంకుశలైరనుమాతృభిశ్చ యే తర్కాః॥౧౫౫॥ అన్యైరభియుక్తతరైరాభాస్యంతే హి
తే చ సర్వేఽపి। అథ సుప్రసిద్ధకీర్తేః కపిలస్యస్యాత్ప్రతిష్ఠిత స్తర్కః॥౧౫౬॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం ప్రసిద్ధమహసోఽభవంతి
తీర్థకరాః। బహవః కణభుక్ప్రముఖా విప్రతిపత్తిశ్చ దృశ్యతే తేషాం॥౧౫౭॥ తర్కవిదామప్యేషాం కపిలస్సర్వోత్తమో
హి భవతీతి। కణభుక్ప్రముఖైరేతైః కపిలోఽయం నైవ పరిగృహీతోఽస్తి॥౧౫౮॥ అథ చ వయమన్యథైవ హ్యనుమాస్యామో
యథా న దోషోఽయం। నైవ హి వక్తుం శక్యం తర్కస్సకలః ప్రతిష్ఠితో నేతి॥౧౫౯॥ అర్థాభావనిరాసద్వారా శ్రుత్యర్థనిర్ణ
యే సోఽయం। తర్కః కారణమితి హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి మననసాహాయ్యం॥౧౬౦॥ తర్కబలాదేవ యతస్సుఖసంబం
ధే చ దుఃఖపరిహారే। లోకః ప్రవర్తతే సావతీతసామ్యాదనాగతే తస్మిన్॥౧౬౧॥ తస్మాత్సావద్యమిమం తర్కం హిత్వా
య ఏష నిరవద్యః। తర్కస్సంశ్రయణీయో భవతీత్యాశాత్ర నైవ కర్తవ్యా॥౧౬౨॥ క్వచిదపి విషయే తర్కః ప్రతిష్ఠితస్స్యా
త్తథాపి న విమోక్షః। వాగాద్యగమ్యమేతద్బ్రహ్మాయతో దర్శయంతి వేదాంతాః॥౧౬౩॥ తత్ప్రతి తర్కస్సోఽయం ని
రాగమో హి ప్రతిష్ఠితో నేతి। తస్మాదాగమవశతస్తదనుగుణస్స్మృతివచస్సహాయేన॥౧౬౪॥ చేతనమద్వయరూపం బ్ర
హ్మైవైతస్య కారణం సిద్ధం। అన్యచ్ఛ్రుతివిపరీతం ప్రధానమేతస్య కారణం నేతి॥౧౬౫॥ బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వ
యే నైవ బాధకం కిమపి। నన్విహ సమన్వయేఽస్మిన్ పునర్విరోధోఽపి దుర్నివారస్స్యాత్॥౧౬౬॥ కపిలస్మృతివచనైరిహ వి
రోధశంకా తు పరిహృతా పూర్వం। ద్రవ్యం నవిభుప్రకృతికమితి యోసౌ కణభుగభిమతస్తర్కః॥౧౬౭॥ సంప్రతి తేన వి
రోధో మహాంశ్శ్రుతిసమన్వయే భవతి। కపిలస్తర్కకుశలః కణభుక్తస్మాదతీవకుశలస్స్యాత్॥౧౬౮॥ కణభుక్తర్కవిరో
ధాచ్ఛ్రుతివచసామిహ సమన్వయోఽసిద్ధః। ఇతి శంకామతిదేశాదపనేతుం రచితమేతదధికరణమ్॥౧౬౯॥ సూ॥౧౨॥ ఏతే
న శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః॥ శిష్టపరిగ్రహవిధురా యే వైశిష్టాపరిగ్రహాస్తే స్యుః। అతిదేశేన నిరస్తాస్తేఽఖిలా అణ్వా
దివాదముఖ్యా యే॥౧౭౦॥ యోఽసౌ ప్రధానవాదః ప్రత్యాసన్నో హి వేదవాదస్య। శిష్టైశ్చ పరిగృహీతః శ్రుతిలింగేనోప
బృంహితస్తద్వత్॥౧౭౧॥ అణుకారణతావాదో నాయం కస్యాపి సమ్మతో భవతి। శిష్టైర్న పరిగృహీతస్తస్మాదత్ర
త్యనాదరోఽభిహితః॥౧౭౨॥ తస్య నిరాకరణేఽపి చ తుల్యం సాధనమిహోపదిష్టం హి। అతిగంభీరం చైతద్బ్రహ్మాగమమా
త్రసమధిగమ్యం స్యాత్॥౧౭౩॥ తర్కానవగాహ్యత్వం తథైవ తర్కాప్రతిష్ఠితత్వమపి। అపి చాన్యథానుమానేఽప్యవిమో
క్షస్సకలమేతదిహ తుల్యం॥౧౭౪॥ నను యది జగదఖిలమపి బ్రహ్మప్రకృతికమితీష్యతే భవతా। బ్రహ్మాద్వితీయరూపం కా
ర్యం సకలం హి భిన్నరూపం హి॥౧౭౫॥ కారణవైలక్షణ్యాద్వైలక్షణ్యం హి దృశ్యతే కార్యే। మృత్తంతుభేదతస్స్యాద్ఘ
టపటయోర్భిన్నరూపతాదృష్టా॥౧౭౬॥ బ్రహ్మణ్యప్రత్యక్షే శ్రుతిః ప్రమాణం న చాన్యదిత్యుక్తం। అత్ర పునః ప్రత్యక్షే జ
గతి విరుద్ధార్థరూపతానుచితా॥౧౭౭॥ ఇహ భోక్తృభోగ్యయోర్యః ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే భేదః। బ్రహ్మప్రకృతికతా
యాం తస్య చ బాధోఽభవేత్స చాయుక్తః॥౧౭౮॥ ఆదిత్యో యూప ఇతి శ్రుతిర్యథా గౌణమర్థమాచష్టే। తద్వత్సచ్చత్యచ్చేత్యే
వంభూతా శ్రుతిశ్చ గౌణపరా॥౧౭౯॥ తస్మాజ్జగదఖిలమపి ప్రధానకారణకముచితమాశ్రయితుం। ఇతి శంకామపనేతుం
మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్॥౧౮౦॥ ౧౩॥ భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్॥ బ్రహ్మయదిచా
ద్వితీయం కారణముపదిశ్యతే హి వేదాంతైః। భోక్తా హి భోగ్యభావం భోగ్యం వా భోక్తృభావముపగచ్ఛేత్॥౧౮౧॥ న
హి కారణావిశేషే కార్యవిశేషో హి దృశ్యతే క్వాపి। భోక్త్రాపత్త్యా సత్యామవిభాగో దుర్నివార ఏవ తయోః॥౧౮౨॥ జగ
తి ఖలు భోక్తృభోగ్యావిభక్తరూపేణ సుప్రసిద్ధౌ హి। అనుచితమిదమాశ్రయితుం ప్రమాణసిద్ధార్థబాధనం శ్రుత్యా॥౧౮౩॥
ఇతి చేన్నైవం యస్మాల్లోకవదేవాత్ర నిర్ణయో భవతి। మృత్ప్రకృతికా వికారా ఘటకరకాద్యాః పరస్పరం భిన్నాః॥౧౮౪॥

మృత్స్నైకాకారా ప్రకృతివికారత్వమత్రదృష్టంహి । వీచ్యాదయోవికారాస్సముద్రమూలాః పరస్పరంభిన్నాః ॥ ౧౮౫ ॥ తేషాంకారణభూతోసముద్రఏకోద్వితీయఆభాతి । రుచకాదయోవికారాస్సువర్ణమూలాస్తథైవదృశ్యంతే ॥ ౧౮౬ ॥ ఏకస్వరూపమేవహిసువర్ణమాభాతితద్వదేవేహ । శబ్దాదయోహిభోగ్యాభోక్తాచావిద్యకశ్చసంఘాతః ॥ ౧౮౭ ॥ బ్రహ్మవికారాస్సంతోభజంతిభేదంపరస్పరంసర్వే । భేదఃప్రమాణసిద్ధోవీచ్యాదిషుదృశ్యతేయథాలోకే ॥ ౧౮౮ ॥ తద్వద్భోక్త్రాదిష్వపిభేదేనైవాస్తిబాధకంకిమపి । తస్మాత్ప్రకృతవిభేదేవికారభేదఇతినాయమేకాంతః ॥ ౧౮౯ ॥ వీచ్యాదికార్యజాతే యదయంనియమోహిభంగమాపన్నః । తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాద్బ్రహ్మప్రకృతికమిదంహిజగదఖిలం ॥ ౧౯౦ ॥ బ్రహ్మణికారణరూపేశ్రుత్యంతసమన్వయోపినిరవద్యః । బ్రహ్మప్రకృతికతాయాంయోసౌదోషః ప్రదర్శితః పూర్వం ॥ ౧౯౧ ॥ సచపరిహృతోహిదోషఃపరిణామప్రక్రియాంసమాలంబ్య । యదిదందూషణముక్తంవివర్తవాదావలంబనేనపునః ॥౧౯౨॥ తదిదందూషణమఖిలంనిర్మూలయితుంకృతప్రయత్నేన । ఇహఖల్వాదృతమనసామునినారచితంతదేతదధికరణం॥౧౯౩॥

——సూ॥౧౪॥తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః॥——

వ్యవహారావసరేకిలజగత్సమగ్రంవిభక్తమాభాతి । పరమార్థతోహిసకలంకారణరూపంనకార్యమన్యదిహ ॥౧౯౪॥ యస్మాదనన్యతైవహివిమృష్టయోర్భవతికార్యకారణయోః । కారణసత్తాంహిత్వాకార్యాసత్త్వంతయోరనన్యత్వం ॥ ౧౯౫ ॥ మృద్ఘటయోరిహలోకేమృదనన్యత్వంతదేదృశందృష్టం । సర్వత్రకార్యజాతేహ్యనన్యతాభవతికారణేనైవం ॥ ౧౯౬ ॥ ఆరంభణశబ్దాద్యైస్తమేతమర్థంశ్రుతిః ప్రదర్శయతి । యేనాశ్రుతమిత్యాదావేకజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానం ॥ ౧౯౭ ॥ నిర్దిశ్యతత్రచాయందృష్టాంతోహిప్రదర్శితఃశ్రుత్యా । మృత్పిండేనైకేనచ మృణ్మయమఖిలంయథైవవిజ్ఞాతం ॥ ౧౯౮ ॥ యస్మాద్వాచారంభణమేషవికారోహినామధేయమితి । ఘటకరకాదివికారోవాచైవారభ్యతేహి కేవలయా ॥ ౧౯౯ ॥ పరమార్థతోవిమర్శేనవికారోనామకశ్చిదన్యోస్తి । అనృతాత్మకోవికారోనామైవహిమృత్తికైవసత్యమితి ॥ ౨౦౦ ॥ తేజోబన్నేషుతథాత్రీణిహిరూపాణిసత్యమితిచోక్తం । దృష్టాంతోయం బ్రహ్మణఉక్తార్థసమర్థనాయనిర్దిష్టః ॥ ౨౦౧ ॥ బ్రహ్మప్రకృతికమేతత్తద్వ్యతిరేకేణనాస్తిచైతదితి । ప్రఖ్యాప్యసత్యమేకంబ్రహ్మైవేతిశ్రుతిఃప్రదర్శయతి ॥ ౨౦౨ ॥ సూత్రేచాదిగ్రహణాచ్ఛ్రుత్యంతరమైతదాత్మ్యమిత్యేవం । మానమితిసూచితంస్యాత్తదనన్యత్వేయథోపదిష్టార్థే ॥౨౦౩॥ దృష్టాంతైరేతైరిహభవేదనేకాత్మకత్వమస్యేతి । నైవాశంక్యంయస్మాత్కారణమాత్రస్యసత్యతాకథితా ॥ ౨౦౪ ॥ తస్కరదృష్టాంతోయంవికారజాతస్యచానృతత్వంహి । ప్రథయతినచేత్తదైవంతదుపన్యాసోహివిఫలఏవస్యాత్ ॥ ౨౦౫ ॥ దృష్టాంతేచైతస్మిన్బంధనమిహతస్కరేవినిర్దిష్టం । అనృతాభిసంధియోగాత్తథైవదార్ష్టాంతికేపివక్తవ్యం ॥ ౨౦౬ ॥ ప్రకృతివికారౌసత్యౌస్యాతాంకోవానృతాభిసంధస్స్యాత్ । తస్మాదనృతంకార్యంసత్యంస్యాత్కారణంపరంబ్రహ్మ ॥౨౦౭॥ ఇతిఖల్వంగీకార్యందృష్టాంతోయంతదానుకూలస్స్యాత్ । బ్రహ్మననునిర్విశేషంసవిశేషంచద్విరూపముపదిష్టం ॥ ౨౦౮ ॥ ప్రథయంతినిర్విశేషంహ్యశబ్దమిత్యాదివాక్యజాలాని । సవిశేషముపదిశంతిశ్రుతివచనాన్యపిచసర్వకర్మేతి ॥ ౨౦౯ ॥ ఏకత్వంనానాత్వంబ్రహ్మణిసత్యంతదేతదుభయమపి । ఉపయుజ్యతేతుకర్మణినానాత్వేనాస్యయచ్చవిజ్ఞానం ॥ ౨౧౦ ॥ ఏకత్వేనచతస్యజ్ఞానంమోక్షైకఫలమితిన్యాయ్యం । తస్మాత్తదిదమయుక్తంకారణమాత్రస్యసత్యతాకథనం ॥ ౨౧౧ ॥ ఇతిచేన్నైవంశక్యంబ్రహ్మయతోనిర్విశేషరూపమితి । యస్మిన్సర్వాణీతిశ్రుతిఃప్రదర్శయతినేహనానేతి ॥౨౧౨॥ ననుయదిచైవంచేత్స్యాత్సవిశేషనిరూపణంవృథైవస్యాత్ । శ్రుతివాక్యదర్శితస్యహివైయర్థ్యంనైవదృశ్యతేక్వాపి ॥ ౨౧౩ ॥ ఇతిచేన్నైవంయస్మాత్సవిశేషముపాసనార్థముపదిష్టం । తస్యచపరిణామిత్వంజగదాకారేణవర్ణితంయదపి ॥౨౧౪॥తదపీహానిర్విశేషప్రతిపత్త్యర్థంశ్రుతిః ప్రదర్శయతి । అన్నేనసోమ్యశుంగేనేతిశ్రుతిరేతమర్థమాచష్టే ॥ ౨౧౫॥ వ్యవహారావస్థాయాంపరాత్మనోభవతిచేశిత్వత్వమపి । తతేశితవ్యభావోజగతస్సర్వస్యవర్ణ్యతేశాస్త్రే ॥ ౨౧౬ ॥ తత్రోపాస్యోపాసకభావోసావీశజీవయోర్భవతి । బోధయితుమేతమర్థంలోకవదిత్యాహసూత్రకారోయం ॥౨౧౭॥పరమార్థావ

స్థాయాం న చేశితవ్యం న వాపి చోపాస్యం । కేవలరూపి ణ్యాత్మా విభాతి నాన్యత్తతో స్తి కించిదితి ॥ ౨౧౮ ॥ శ్రుతిరేషా బోధ
యతి హి యస్మిన్ సర్వాణి నేహ నానేతి । దర్శయితుమే గ్రంథతదనన్యత్వం హి సూత్రితం మునినా ॥ ౨౧౯ ॥ నను చేత్సకలం
కార్యం వికారభూతం యథానృతం తర్హి । లోకవ్యవహా ంవిచ్ఛిత్త్యా తావ్యవస్థితత్వేన । వ్యవహారస్సకలోయం ప్రమా
ణమూలః ప్రమాతృమూలశ్చ ॥ ౨౨౦ ॥ సర్వస్య చానృతత్వేన చ ప్రమాతా న హి ప్రమాణం వా । వ్యవహార స్తదభావే కథం
హి లోకః ప్రవర్తనా హేతుః ॥ ౨౨౧ ॥ శాస్త్రీయో విధిరూపో జ్యోతిష్టోమాదిగోచరో యోసౌ । ప్రతిషేధాఖ్యోపి తథా విచ్ఛి
ద్యేతా ప్రమాణకత్వేన ॥ ౨౨౨ ॥ శాస్త్రేణ చానృతేన ప్రతిపాద్యం యదపి చాత్మతత్త్వమపి । తచ్చ కథం సత్యం స్యాదిత్యా
శంకాత్ర నైవ కర్తవ్యా ॥ ౨౨౩ ॥ ఆత్మావబోధతః ప్రాగ్జగదఖిలం సత్యరూపమాభాతి । తదుపాశ్రిత్య చ సకలః ప్రమా ప్రమా
తృ ప్రమాణవిషయో సౌ ॥ ౨౨౪ ॥ వ్యవహారాశ్చ తథైవ వ్యవస్థితార్థో న చాన్యథా భవతి । స్వప్నవ్యవహారః ప్రాగ్య
థా ప్రబోధాన్న బాధ్యతే తద్వత్ ॥ ౨౨౫ ॥ స్వప్నేన చానృతేన హి శుభస్య లాభో యథా భవేల్లోకే । అనృతేన చాత్మలా
భస్తథా భవత్యేవ మోక్షశాస్త్రేణ ॥ ౨౨౬ ॥ —— సూ॥ ౧౫ ॥ భావే చోపలబ్ధేః ॥ —— ఏతస్మాదపి హేతోరనన్యతా భవతి
కార్యకారణయోః । యస్మాత్కారణభావే దృష్టా కార్యస్య నియతముపలబ్ధిః ॥ ౨౨౭ ॥ సత్యాం మృది కరకాదిస్సతి చ సువర్ణే త
థైవ రుచకాదిః । ఉపలభ్యతే హి తస్మాదనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః ॥ ౨౨౮ ॥ నైవాన్యస్య చ భావేనహ్యన్యస్యోప
లబ్ధిరిహ దృష్టా । న హ్యశ్వో గోరన్యో గోర్భావే చోపలభ్యతే హ్యశ్వః ॥ ౨౨౯ ॥ ఏవం కులాలభావే ఘటోపలబ్ధిశ్చ నైవ దృ
ష్టా హి । సత్యపి నిమిత్తనైమిత్తికభావే న హి తయోరయం నియమః ॥ ౨౩౦ ॥ యదయం నియమో దృష్టో యత్ర స్యాత్ప్రకృతివికృ
తిభావోయం । నన్వన్యస్య చ భావేనహ్యన్యస్యోపలబ్ధిరితి న స్యాత్ ॥ ౨౩౧ ॥ ధూమశ్చాగ్నేరన్యస్స చాగ్నిభావేపి నియతము
పలబ్ధః । నియతోపలబ్ధియోగాదనన్యతా స్యాదితీహ న హి నియమః ॥ ౨౩౨ ॥ మైవం నివాతదేశే హ్యగ్న్యుద్వాపేపి దృశ్య
తే ధూమః । అథవా తదనన్యత్వే తద్భావే చోపలబ్ధివిషయత్వం ॥ ౨౩౩ ॥ హేతుం వయం వదామో హేతురయం నాగ్ని
ధూమయోర్భవతి । మృద్ఘటయోరిహ దృష్టస్సోయం తస్మాదనన్యతా హి తయోః ॥ ౨౩౪ ॥ అథవా భావాచ్చేతి హి సూ
త్రావయవోయమత్ర పఠనీయః । తేనోపలబ్ధిభావాదనన్యతా సాధితైతయోర్భవతి ॥ ౨౩౫ ॥ పూర్వం శబ్దబలేన హ్యన
న్యతా దర్శితా హి సూత్రకృతా । ప్రత్యక్షికోపలబ్ధ్యా తదనన్యత్వం ప్రసాధితం హ్యత్ర ॥ ౨౩౬ ॥ —— సూ॥ ౧౬ ॥ సత్త్వా
చ్చావరస్య ॥ —— హేతోరేతస్మాదప్యనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః । యస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేః కారణరూపేణ సత్త్వ
మవరస్య ॥ ౨౩౭ ॥ కార్యస్య వాచ్యమేతన్న చేత్తతస్స్యాత్కథం తదుత్పత్తిః । ఉత్పత్తిప్రాక్సమయే యదాత్మనా యన్న వర్త
తే కార్యం ॥ ౨౩౮ ॥ న తతస్తస్యోత్పత్తిస్సికతాభ్యస్తైలపూర ఇవ భవతి । తస్మాదనన్యదేవ హి కార్యం సకలం చ కారణేన
స్యాత్ ॥ ౨౩౯ ॥ —— సూ॥ ౧౭ ॥ అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాత్ ॥ —— ప్రాగుత్పత్తేర్ననుయ
ది సత్యం స్యాత్కారణాత్మనా కార్యే । స్యాదిహ తద్దైతయోరియమనన్యతా తచ్చ నైవ సంభవతి ॥ ౨౪౦ ॥ యస్మాత్ప్రా
గుత్పత్తేరసత్త్వమస్యోపదర్శయత్యేషా । శ్రుతిరసదేవేదమితి హ్యన్యాప్యేవం శ్రుతిర్హ్యసద్వేతి ॥ ౨౪౧ ॥ తస్మాత్ప్రా
గుత్పత్తేరనన్యతా సదసతోః కథం ఘటతే । ఇతి చేన్నైవం యస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరసన్న కార్యం స్యాత్ ॥ ౨౪౨ ॥ కింతు స
దేవ హి కార్యం ప్రాగుత్పత్తేరసద్విని‌ర్దిష్టం । ధర్మాంతరేణ చాయం వ్యపదేశో భవతి యుక్త ఏవాస్య ॥ ౨౪౩ ॥ ధ
ర్మాంతరమియమేవ హ్యవ్యాకృతనామరూపతైవాస్య । సచ్ఛబ్దార్హం లోకే యద్వ్యాకృతనామరూపమిహ భవతి ॥ ౨౪౪ ॥
ఉత్పత్త్యనంతరం స్యాద్వ్యాకృతనామస్వరూపతా కార్యే । తదభావాదుత్పత్తేః ప్రాగసదితి కథ్యతే సదేవేదం ॥ ౨౪౫ ॥
అత్రత్యవాక్యశేషాదయమేవార్థః ప్రతీయతే యస్మాత్ । తత్రోపక్రమవాక్యే యదసచ్ఛబ్దేన వర్ణితం పూర్వం ॥ ౨౪౬ ॥ ఉ
త్తరవాక్యేన చ తత్సచ్ఛబ్దేనోపవర్ణితం హి పునః । శ్రుత్యంతరేప్యసద్వేత్యత్ర చ యదసత్ప్రదర్శితం తస్య ॥ ౨౪౭ ॥ స్వయ
మకురుతేతి చోత్తరవాక్యాత్సద్రూపతా భవేత్తస్మాత్ । యుక్తం ప్రాగుత్పత్తేః కారణరూపేణ సత్త్వమవరస్య ॥ ౨౪౮ ॥
—— సూ॥ ౧౮ ॥ యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ ॥ —— సత్త్వమనన్యత్వం వా ప్రాగుత్పత్తేశ్చ కారణేనాస్య । కార్యస్యయుక్తమేవ

హియుక్తైశ్శబ్దాంతరాచ్చభాతియతః ॥౨౪౯॥ అత్రచయాయుక్తిస్స్యాత్తైస్సైవేదానీం నిరూప్యతేధునాయః । దధిఘటరుచకాద్యర్థిభిరేణానిక్షీరమృత్సువర్ణాని ॥౨౫౦॥ నియతముపాదీయంతేనవైపరీత్యేనతానిగృహ్యంతే । సత్కార్యవాదఏవహితదిదంయుక్తంనచేతరత్రాపి ॥౨౫౧॥ కారణనియమోనస్యాద్యత్రాసత్కార్యవాదవార్తాస్యాత్ । సర్వత్రాచావిశేషేకార్యాసత్త్వేత్రతైరచాన్యత్వే ॥౨౫౨॥ క్షీరాదేవదధిస్యాన్నమృత్తికాయాస్తథాఘటోప్యేవం । మృదఏవస్యాన్నైవక్షీరాదేర్నియమఏషఇహనస్యాత్ ॥౨౫౩॥ ప్రాక్కార్యస్యాసత్త్వేతుల్యేపిహికశ్చిదతిశయఃక్షీరే।దధ్నస్స్యాదేవంకిలఘటాదికార్యస్యమృత్తికాదిషుచ ॥౨౫౪॥ ఇతిచేదేవంహితదాతవాపిసత్కార్యవాదఏవస్యాత్ । కార్యాతిశయోయోసౌశక్తివిశేషోహికారణేవాచ్యః ॥౨౫౫॥ సచకారణాత్మభూతోనాపితదన్యో నచాప్యసన్భవతి । యదిచాన్యోయదిచాసన్ క్షీరాదపివాఘటఃకుతోనభవేత్ ॥౨౫౬॥ క్షీరేపిచాస్యతుల్యంహ్యన్యత్వంవాతథైవచాసత్త్వం । ప్రాగసదన్యత్కార్యంసమవైతికథంహికారణేపశ్చాత్ ॥ ౫౭ ॥ సమవాయకల్పనావానైవచయుక్తాతుకార్యకారణయోః । సంబంధమంతరాఖలునభవతికార్యస్యకారణేసత్త్వం ॥౨౫౮॥ అతఇహసమవాయోయం సంబంధోయుక్తఏతయోరితిచేత్ । సమవాయస్యాపితదాసంబంధశ్చాన్యఏవకింనస్యాత్ ॥౨౫౯॥ సంబంధతాచయస్మాన్నాసంబంధస్యయుజ్యతేవక్తుం । యదిఖలుసంబంధోయంసంబంధాంతరమపేక్షతేనైవ ॥౨౬౦॥ సంయోగస్సంబంధోనైవాపేక్షేతతంచసమవాయం । యదిచేత్సమవాయోయంసమవాయాంతరమపేక్షతేచతదా ॥౨౬౧॥ తస్యాన్యస్తస్యాన్యస్సంబంధఇతీహచానవస్థాస్యాత్ । సంయోగోహిగుణత్వాత్సంబంధాంతరమపేక్షతేనాయం ॥౨౬౨॥ సమవాయోయస్మాదయమగుణస్స్యాదితిపునర్నచాశంక్యం । గుణపరిభాషాస్యేయంనచాత్రతంత్రంపరంత్వపేక్షైవ ॥౨౬౩॥ సంయోగస్సంబంధస్సన్నపిసమవాయమీహతేయద్వత్ । తద్వత్సమవాయోపిస్యాదిహబీజంతుతుల్యముభయత్ర ॥౨౬౪॥ తాదాత్మ్యమేవచేహప్రతీయతేజగతికార్యకారణయోః । యస్యాశ్వమహిషయోరివభేదశ్చేత్స్యాత్తయోర్హిసమవాయః ॥౩౬౫॥ యదపిచకార్యద్రవ్యంసర్వావయవేషుభవతిసమవేతం । కింవాప్యేకైకస్మిన్నితివక్తవ్యంనయుక్తముభయమపి ॥౨౬౬॥ సర్వావయవేషుయదాతత్ప్రత్యక్షంహిదుర్లభంభవతి । సర్వావయవానామిహభవేద్యదాసన్నికర్షఏతత్స్యాత్ ॥౨౬౭॥ నచలోకేహిబహుత్వంవస్తుగ్రహణేనగృహ్యతేక్వాపి । అవయవశఃప్రత్యేకంకార్యంసమవేతమవయవేషుయది ॥౨౬౮॥ ఆరంభకాతిరిక్తాఅప్యవయవినస్స్యురవయవాశ్చాన్యే । ఏకైకస్మిన్హియదాసమవేతంకార్యమభిమతంభవతి ॥౨౬౯॥ ఏకైకసన్నికర్షేసత్యపిగృహ్యేతకార్యమఖిలమపి । ఏకత్రవ్యాపారేవ్యాపారోన్యత్రతస్యనైవస్యాత్ ॥౨౭౦॥ నహిదేవదత్తఏకస్స్రుఘ్నేనివసంస్తుపాటలీపుత్రే । స్రుఘ్నఇవతదహరేవచసన్నిహితస్స్యాదతోనయుక్తమిదం ॥౨౭౧॥ ప్రత్యేకపరిసమాప్తిర్గోత్వాదివదస్యవర్ణ్యతేచయదా । ప్రత్యేకమవయవేష్వపిఫలయోగస్స్యాత్తదాస్యకార్యస్య ॥౨౭౨॥ ఉరసాచపృష్ఠకార్యంస్తనకార్యంవాభవేచ్ఛృంగేణ । నైతత్క్వాపిచదృష్టంతస్మాత్కథమేతయోర్విభిన్నత్వం ॥౨౭౩॥ ప్రాగుత్పత్తేరసదిహకార్యంవాకారణేకథంభవతి ।అసతోపిజన్మచేత్స్యాద్వంధ్యాపుత్రోపిజాయతేనకథం ॥౨౭౪॥ అసతోనిస్తత్త్వత్వాన్మర్యాదాకరణమస్యనచయుక్తం । క్షేత్రగృహాదీనామిహమర్యాదాదృశ్యతేసతామేవ ॥౨౭౫॥ ప్రాక్స్వర్ణవర్మణోయంవంధ్యాపుత్రోభవద్రాజేతి। నహ్యసతోమర్యాదావంధ్యాపుత్రస్యకుత్రచిద్దృష్టా ॥౨౭౬॥ ఉత్పత్తిరపిచయాస్యాత్క్రియాచసాస్యాత్సకర్తృకాహితథా । నాకర్తృకాక్రియేయంనైవాసత్కర్తృకాక్వచిద్దృష్టా ॥౨౭౭॥ నను యః కారకోత్పత్తేః ప్రాగపికార్యంసదేవచేత్తర్హి । వ్యాపారస్సకలోయంవిఫలస్స్యాత్కారణస్యసర్వస్య ॥౨౭౮॥ ఇత్యపినైవాశంక్యంకారకయోగస్తునాత్రవిఫలస్స్యాత్ । యద్యపికారణమేతత్ప్రాగపిసిద్ధంతథాపిసఫలోయం ॥౨౭౯॥ కరణవ్యాపారస్స్యాత్కార్యాకారేణయోజయితుమేతత్ । తస్మాదుత్పత్తేఃప్రాక్సదనన్యత్కారణేనకార్యమతః ॥౨౮౦॥ బ్రహ్మప్రకృతికమఖిలంబ్రహ్మానన్యత్తదాత్మనాసదితి । సిద్ధమిహాయా ప్రతిజ్ఞాయేనాశ్రితమితిచసాపిసిద్ధైవ ॥౨౮౧॥ సత్త్వాచ్చావరస్యేత్యేకిలయుక్తైరేవసమర్థితేభగవతః । శబ్దాంతరాచ్చజ

గత స్తథైవసమ్యగ్జ్ఞాపయిష్యతే ॥ ౨౮౨ ॥ పూర్వమసద్వ్యపదేశోయోసౌ శబ్దః ప్రసంజితః కార్యే । తస్మాచ్ఛబ్దాంతర మిహసచ్ఛబ్దోయంహిదృశ్యతే కార్యే ॥ ౨౮౩ ॥ యస్మాత్స దేవసోమ్యేత్యస్మిన్మంత్రేహిసత్పదేనాదౌ । సృష్టేః పూర్వం సకలం సదాత్మనైవోపదర్శితంభవతి ॥ ౨౮౪ ॥ కథమసతస్సత్త్వాస్యాదిత్యాక్షిప్యపున స్తదేవనిర్దిష్టం । సత్త్వేవేత్యేతస్మా దగ్రేకార్యంసదేవనాన్యదితి ॥ ౨౮౫ ॥ ——సూ॥౧౯॥ పటవచ్చ॥—— సంవేష్టితః పటోయంనవిశిష్టాయామవి స్తరోభాతి । పశ్చాత్ప్రసారితోసౌయావత్త్వాస్వయామవి స్తరోభాతి ॥ ౨౮౬ ॥ నచసంవేష్టితరూపాత్ప్రసారితోసౌహిభిద్యతేలోకే । వేమాదివ్యాపారాత్ప్రాగిహతంతుషుపటోనగృహ్యేత ॥ ౨౮౭ ॥ వేమకువిందతురీణాంవ్యాపారోసౌయదాప్రవృత్త స్స్యాత్ । తంత్వాత్మనైవతత్రస్ఫుటతరముపలభ్యతేత దేవాసౌ ॥ ౨౮౮ ॥ ఏవంసృష్టేః పూర్వంహ్యవ్యాకృతనామరూప భావేన । సదపిచకార్యంసకలంస్ఫుటతరమిహనోపలభ్యతేకిమపి ॥ ౨౮౯ ॥ యద్యావిద్యకమేతన్నామచరూపంతథాత్మ భూతమపివ్యాకృతమేతచ్చేత్స్యాత్పరేణసకలంసదాత్మనాభాతి ॥ ౨౯౦ ॥ ——సూ॥౨౦॥యథాచప్రాణాదిః॥—— ప్రాణాయామనిరుద్ధేప్రాణాపానాదిపంచకేపియథా । ఆకుంచనప్రసారణకార్యంనైవోపలభ్యతేకిమపి ॥ ౨౯౧ ॥ జీవనమాత్రంకార్యంభాతిచతస్మిన్సమీరణాత్మత్వం । ప్రాణాయామవియోగేజీవనమాత్రాధికంహికార్యమిదం ॥ ౨౯౨ ॥ ఆకుంచ నాదికంస్యాత్ప్రాణాపానాదిభేదవృష్టిశ్చ । తద్వత్సృష్టేః పూర్వంసదాత్మనాభవతిజగదవస్థానం ॥ ౨౯౩ ॥ నైవాభ్యుద యఫలంస్యాత్తేజోబన్నాదిభేదదృష్టిర్వా । సృష్టేఃపశ్చాదఖిలంహ్యభ్యుదయఫలంవిభేదదృష్టిర్వా ॥ ౨౯౪ ॥ తస్మాత్సిద్ధం జగత స్తదనన్యత్వంతదాత్మనాసత్త్వం । ప్రత్యగభిన్నేబ్రహ్మణివేదాంతసమన్వయోపినిరవద్యః ॥ ౨౯౫ ॥ ——సూ॥ ౨౧ ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥—— అత్రాహితకరణంతన్నజ్ఞాయతాసౌప్రతీయతేసూత్రే । నన్వేతదనుచితంస్యాద్బ్రహ్మయదాభవతిజగదుపాదానం ॥ ౨౯౬ ॥ ఇతరవ్యపదేశోయంశ్రుత్యాం తేషూపలభ్యతేయ స్మాత్ । ఇహచానేనేత్యస్మిన్మంత్రేబ్రహ్మాత్మతాహిజీవస్య ॥ ౨౯౭ ॥ తత్త్వమసీత్యేతస్మిన్బ్రహ్మణిజీవాత్మతా పినిర్దిష్టా । తస్మాత్ప్రత్యక్పరయోః పరస్పరాత్మత్వమభిహితంభవతి ॥ ౨౯౮ ॥ తేనబ్రహ్మప్రకృతికమిదమఖి లంజీవకర్తృకంభవతి । యచ్చానిష్టంలోకేనరకాద్యఖిలంహిసృజతిజీవఇతి ॥ ౨౯౯ ॥ అభ్యుపగంతవ్యంకిలదోషో యందునిర్వారఏవతదా । ఆత్మాహితకరణంయన్నహిస్వతంత్రస్యకుత్రచిద్దృష్టం ॥ ౩౦౦ ॥ ఏతన్న్యాయవిరు ద్ధంస్రష్టృత్వం బ్రహ్మణః కథంఘటతే । జీవేశయోరభేదే బ్రహ్మగతస్రష్టృతాదిజీవస్య ॥ ౩౦౧ ॥ యదపిచసం సారిత్వంజీవగతంబ్రహ్మణోపిదుర్వారం । తస్మాదయంస్వతంత్రోజీవః కర్తాత్మసౌమనస్యకరం ॥ ౩౦౨ ॥ కుర్యా న్నచాహితంయజ్జన్మజరారోగమరణజాలమపి । నహికశ్చిదపరతంత్రో నిజాత్మనోబంధనాలయంకిమపి ॥ ౩౦౩ ॥ స్వయ మేవతచ్చసృష్ట్వాతదనుప్రవిశన్హిదుఃఖమనుభవతి । అత్యంతనిర్మలస్సన్నతిమలినందేహమాత్మభావేన ॥ ౩౦౪ ॥ నైవో పేయాత్స్వయమిహకృతమపియద్దుఃఖకరమిదంజహ్యాత్ । విరచితమిదంవిచిత్రంజగన్మయేతిస్మరేదయంజీవః ॥ ౩౦౫ ॥ సర్వోపిలోకస్సృష్టం స్మరతిహికార్యంకృతంమయేత్యేవం । మాయావీనిజమాయాంస్వేచ్ఛామాత్రాద్యథోపసంహర తి ॥ ౩౦౬ ॥ ఏవంశారీరోపిచసృష్టిమిమాంనోపసంహరేద్ధికుతః । స్వమపిశరీరంత్యక్తుంనానాయాసేనశక్నుయాజ్జీవః ॥ ౩౦౭ ॥ తస్మాద్ధితక్రియాదేరదర్శనాదనుచితైవసృష్టిరియం । ఇత్యాశంకాంనిరసితుమేతత్సూత్రంప్రదర్శితంమునినా ॥ ౩౦౮ ॥

——సూ॥౨౨॥అధికంతుభేదనిర్దేశాత్॥—— అత్రతుశబ్దోయోసావాక్షేపనిరాసఫలకఇహభవతి । యోసౌ శారీరస్స్యాత్స్రష్టారంతంవయంనచబ్రూమః ॥ ౩౦౯ ॥ యశ్శారీరాదధికస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిసంపన్నః । తంపరమేశ్వ రమేవతుజగతఃస్రష్టారమిహవయంబ్రూమః ॥ ౩౧౦ ॥ నచతస్యవిద్యతేకిలహితమహితంవేహనిత్యతృప్తత్వాత్ । శారీ రేతత్సర్వంసచనస్రష్టాపరంతుపరమాత్మా ॥ ౩౧౧ ॥ పరమేశ్వరేతుతస్మిన్కథంహితాకరణలక్షణోదోషః । యస్మాద సౌపరాత్మాభిన్నత్వేనోపదిశ్యతేశాస్త్రే ॥ ౩౧౨ ॥ ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యోమంతవ్యఇతిశ్రుతి స్తథైవేయం । సోన్వేష్టవ్యఇ తిశ్రుతిరపిభేదంత్వీశజీవయోర్వక్తి ॥ ౩౧౩ ॥ నహికర్తృకర్మభావోవినైవభేదంక్వచిత్ప్రసిద్ధోస్తి । తస్మాదసౌపరా

త్మాకర్మత్వేనోపదిష్ట ఇహ యోఽసౌ ॥౩౧౪॥ స హి ఖలు భవతి పరాత్మా స్రష్టా తస్మిన్న దోషశంకాపి । నను తత్త్వమసీత్యే షా శ్రుతిర్వ్యనక్తి భేదం తయోః ప్రదర్శయతి ॥ ౩౧౫ ॥ యో వా శ్రుతమిత్యన్యా శ్రుతిరప్యేతం తయోర్నిరూపయతి । కథమేకస్మిన్బ్రహ్మణి భేదాభేదౌ తు సంభవేయాతాం ॥ ౩౧౬॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ భేదోఽప్యుపాధిమూలస్స్యాత్ ।

ఆవిద్యకదేహాదావహంమమాధ్యాసకబళితో యోఽసౌ ॥ ౩౧౭ ॥ స హి శారీరస్తస్మాద్భేదో నిర్దిశ్యతే హి పరమేశే । నిత్యనివృత్తావిద్యో యతః పరాత్మా హి దోషనిర్ముక్తః ॥౩౧౮॥ అవివేకలక్షణోఽసావధ్యాసో యావదస్తి శారీరే, తావత్సంసారిత్వం తస్య స్రష్టృత్వమీశ్వరస్య స్యాత్ ॥ ౩౧౯ ॥ అవివేకమఖిలమేతం వ్యుదస్య చైతన్యరూపమాత్రేణ । ప్రతిబోధితో యదాసౌ తదా న భేదస్తదా న సంసారః ॥ ౩౨౦ ॥ పరమేశ్వరస్తదా స్యాన్న స్రష్టా కింత్వఖండరూపస్స్యాత్ । తదభిప్రాయేణైవ హి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజాలేన ॥౩౨౧॥ నవధా ప్రపంచితోఽయం ప్రత్యక్పరమాత్మనోరభేదో హి।అవివేకకృతా భ్రాంతిర్యాతు హితాకరణదోషమూలం స్యాత్ ॥ ౩౨౨ ॥ బ్రహ్మాభేదే సత్యపి న స్రష్టా భ్రాంతికబళితో జీవః । తదభావాచ్చ పరాత్మా జగతస్స్రష్టేతి సర్వమనవద్యం ॥౩౨౩॥ ——సూ॥౨౩॥అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః॥—— నన్విదమఖండరూపే బ్రహ్మణి వైచిత్ర్యమనుపపన్నమిహ ।ఏకశ్శారీరస్స్యాదన్యః పరమేశ్వరశ్చ భవతీతి ॥౩౨౪॥ కార్యకృతం వైచిత్ర్యం స్వరూపకృతమపి నిరూపితం శాస్త్రే। ఇతి దోషో న తు శంక్యో హ్యశ్మాదివదేవ సర్వముపపన్నం ॥౩౨౫॥ పృథివీత్వజాతికలితా అప్యశ్మానో భవంతి వజ్రాద్యాః । కేచిన్మహార్హమణయో మధ్యమవీర్యాశ్చ సూర్యకాంతాద్యాః ॥ ౩౨౬ ॥ అన్యేశ్వవాయసానాం ప్రహరణఫలకా భవంతి పాషాణాః । పార్థివభాగోపగతేష్వపి బీజేషు చ తథైవ వైచిత్ర్యం ॥ ౩౨౭ ॥ పత్రఫలపుష్పగంధైరనేకవిధమేవ లక్ష్యతే లోకే । ఏకస్యాన్నరసస్యాప్యధ్యాత్మం లోహితాదివైచిత్ర్యం ॥ ౩౨౮ ॥ బ్రహ్మణ్యఖండరూపే తద్వజ్జీవేశభావవైచిత్ర్యం । స్రష్టృత్వం భోక్తృత్వం సర్వజ్ఞత్వం తథైవ చాజ్ఞత్వం ॥ ౩౨౯ ॥ తస్మాత్సిద్ధం జగతో బ్రహ్మైవ తు కారణం న చాన్యదితి । బ్రహ్మణ్యేవం రూపే వేదాంతసమన్వయోఽపి నిరవద్యః ॥ ౩౩౦॥ నను పరమాత్మా జగతో న కారణం స్యాద్యతోఽయమసహాయః । అసహాయస్స చ లోకే స్రష్టృత్వం నోపలభ్యతే క్వాపి ॥ ౩౩౧ ॥ ససహాయస్స్రష్టా స్యాన్న చాసహాయ ఇతి లోకనయసిద్ధం । న్యాయవిరోధాద్బ్రహ్మణి జగతస్స్రష్టృత్వమనుపపన్నం హి ॥౩౩౨॥ తస్మాద్వేదాంతానాం సమన్వయోఽప్యత్ర దురుపపాదస్స్యాత్ । ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥౩౩౩॥ ——సూ॥౨౪॥ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి॥—— లోకే కార్యారంభే యే చ కులాలాదయో హి కర్తారః । మృద్దండచక్రసచివాస్సంతః కార్యేషు తే ప్రవర్తంతే ॥౩౩౪॥ యద్బ్రహ్మ తదసహాయం కార్యం జగదఖిలమతిదురారంభం । కథమీదృశస్య జగతః స్రష్టృ సహాయం భవేత్పరం బ్రహ్మ ॥ ౩౩౫ ॥ ఇతి చేన్నైవం యస్మాత్క్షీరవదేవేదమఖిలముపపన్నం । క్షీరం జలం వినైవ హి సహాయమన్యం యథా హి లోకేస్మిన్ ॥౩౩౬॥ దధికరకాకారేణ చ పరిణమతే బ్రహ్మ తద్వదేవేదం । జగదాత్మనా స్వభావాద్వినా సహాయం తథైవ పరిణమతే ॥ ౩౩౭ ॥ నన్వసహాయం క్షీరం నైవ హి దధ్యాత్మనా చ పరిణమతే । ఔష్ణ్యాదినా హి లోకే క్షీరం దధి భవతి న స్వతః క్వాపి ॥ ౩౩౮ ॥ ఇతి చేన్నేయం శంకా స్వయమపి దధిభావమేతదుపయాతి । ఔష్ణ్యాదినా దధి స్యాత్త్వరయేత్యేతచ్చ లోకసిద్ధమిదం ॥౩౩౯ ॥ దధిభావశీలతా యది న స్యాత్స్వయమస్య నైవ చౌష్ణ్యాద్యైః। దధిభావోఽస్య బలాదిహ యుజ్యేత కదాపి కుత్రచిద్వాపి ॥ ౩౪౦॥ న హి లోకే వాయుర్వా వ్యాకాశో వాథవా తదన్యో వా ।ఔష్ణ్యాదినా బలాద్వా దధిభావగతోఽపి కుత్రచిద్దృష్టః॥౩౪౧॥ ——సూ॥౨౫॥దేవాదివదపి లోకే॥—— దేవా ఋషయః పితరో గంధర్వాశ్చాపి జగతి విఖ్యాతాః । తే ఖల్విచ్ఛామాత్రాత్సృజంతి హర్మ్యాణి రమ్యరూపాణి॥ ౩౪౨ ॥ తద్వద్విచిత్రరూపాణ్యపి గాత్రాణి చ సృజంత్యభిధ్యానాత్ । ఉపసంహరంతి పునరపి తాన్యఖిలాని చ నిజేచ్ఛయైవేతి ॥ ౩౪౩ ॥ రేతస్సైకసహాయం వినా బలాకాపి గర్భమిహ ధత్తే । ప్రస్థానసాధనం వా కిమపి హ్యనపేక్ష్య పద్మినీ చ తథా ॥ ౩౪౪ ॥ ఉపసర్పతి హ్యయత్నాత్సరోంతరాత్సా సరోంతరం తద్వత్ । ఏవం బ్రహ్మాపి తదా వినా సహాయం ప్రవర్తతే కార్యే ॥ ౩౪౫ ॥ నన్విహ దృష్టాంతోఽయం న చానురూపో విభాతి కశ్చిదపి । దేవాదికర్తృకాయాం

సృష్టా దేవాదిదేహా ఏవ స్యాత్ ॥ ౩౪౬ ॥ కారణముపి చ బలాకా స్తనయిత్నురవేణ గర్భమిహాధత్తే । చేతననియోజిత్రైవహి సరోంతరం పద్మినీయముపసరతి ॥ ౩౪౭ ॥ తస్మాచ్చేతనకర్తృకసృష్టౌ దృష్టాంత ఏష విషమస్స్యాత్ । ఇతిచేన్నైవం యస్మాద్దృష్టాంతో యంహి భవతి న చ విషమః ॥ ౩౪౮ ॥ దృష్టాంతేన వివక్షితమిహ హి కులాలాదికర్తృవైధర్మ్యం । బాహ్యం సాధనముహకీల యథా కులాలాదయో హ్యపేక్షంతే ॥ ౩౪౯ ॥ ఏవం దేవాద్యా ఇహ నాపేక్షంతే హి సాధనం బాహ్యం । బ్రహ్మాపి తద్వదేవ హి జగదారంభే న సాధనం కిమపి ॥ ౩౫౦ ॥ బాహ్యమపేక్షత ఇతి ఖల్వంశస్తుల్యో హి సోఽయముభయత్ర । దేవాదయో యథా వా నిజయోగబలేన సంసృజంత్యేవం ॥ ౩౫౧ ॥ బ్రహ్మాపి విశ్వమేతత్సృజత్యచింత్యాత్మశక్తియోగేన । శ్రుతిరపి తమేతమర్థం న తస్య కార్యమితి దర్శయత్యేషా ॥ ౩౫౨ ॥ తస్మాదసహాయేపి బ్రహ్మణి హి యదాది కారణత్వం స్యాత్ । బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయోపీహ భవతి నిరవద్యః ॥ ౩౫౩ ॥

సూ॥ ౨౬॥ కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥

నన్వత్ర క్షీరాద్యైర్దృష్టాంతైర్బ్రహ్మ జగదుపాదానం । అసహాయమేవ భవతీత్యేతత్సర్వం ప్రపంచితం పూర్వం ॥ ౩౫౪ ॥ తచ్చైతదనుపపన్నం యస్మాత్క్షీరాది భవతి పరిణామి । తద్దృష్టాంతబలేన హి యథాసహాయస్య కారణత్వం స్యాత్ ॥ ౩౫౫ ॥ పరిణామికారణత్వం తథైవ పరమాత్మనోప్యవక్తవ్యం । బ్రహ్మాపి నిర్విశేషం జగదాకారేణ పరిణమేత తదా ॥ ౩౫౬ ॥ కృత్స్నప్రసక్తిదోషాద్ద్రష్టవ్యత్వోపదేశవైయర్థ్యం । కృత్స్నప్రసక్తిరత్ర తు జగదాకారేణ కృత్స్నపరిణామః ॥ ౩౫౭ ॥ కృత్స్నస్య కార్యభావాపత్త్యా ద్రష్టవ్యతాస్య నైవ స్యాత్ । యద్యేకదేశమాత్రైర్జగదాకారేణ పరిణమేత తదా ॥ ౩౫౮ ॥ నిరవయవభావబోధకశబ్దా యే చాస్య వేదనిర్దిష్టాః । నిష్కలశబ్దప్రముఖా గావిరుద్ధకథనేన తే హి కుప్యేయుః ॥ ౩౫౯ ॥ నిరవయవస్య చలోకే న చైకదేశైకదేశిభావస్స్యాత్ । యది వా పరిణామి స్యాద్యది వా కృత్స్నస్య కార్యపరిణామః ॥ ౩౬౦ ॥ యద్యేకదేశిభావస్తదాస్య చానిత్యతాపి దుర్వారా । తస్మాచ్చేతనకారణవాదోయమయుక్త ఏవ భాతీహ ॥ ౩౬౧ ॥ నిరసితుమిమమాక్షేపం మునినా రచితం తదేతదధికరణం॥

సూ॥ ౨౭॥ శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్॥

అత్ర తు శబ్దో యోసావుక్తాక్షేపస్య నిరసనార్థస్స్యాత్॥ ౩౬౨ ॥ చేతనకారణవాదే నాయం దోషః ప్రవర్తతే కోపి । ఇహ కారణస్య రూపే శ్రుతిః ప్రమాణం న కేవలస్తర్కః॥ ౩౬౩ ॥ జగతస్సృష్ట్యారంభే పరిణమతే బ్రహ్మ తత్స్వరూపేణ । న చ పరిణమతే కృత్స్నం తదితి శ్రుతిరేవ బోధయత్యేషా ॥ ౩౬౪ ॥ సోకామయతేత్యాద్యా పాదోస్యేత్యేవమాదికా చ తథా । తదిదం హి శబ్దమూలం బ్రహ్మ యథా శబ్దమభ్యుపేయం స్యాత్ ॥ ౩౬౫ ॥ నైవ హ్యతీంద్రియార్థైర్వినైవ శబ్దం యథార్థబుద్ధిస్స్యాత్ । అస్యాతీంద్రియభావం న చక్షుషేతి శ్రుతిః ప్రబోధయతి ॥ ౩౬౬ ॥ నైతాదృశస్య తస్య హి రూపం శబ్దం వినైవ తర్కేణ । అపి వా నిర్ధారయితుం ప్రతిపాదయితుం చ కోపి శక్తస్స్యాత్ ॥ ౩౬౭ ॥ మణిమంత్రశక్తయోపి తు విచిత్రకార్యైకసాధనీభూతాః । దృశ్యంతే ఖలు లోకే తా అప్యుపదేశసమధిగమ్యాశ్చ ॥ ౩౬౮ ॥ కిముతాచింత్యమహిమ్నః పరాత్మనశ్శక్తిరప్రతర్క్యేతి । తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యే జగతో జన్మాదికారణే తస్మిన్ ॥ ౩౬౯ ॥ కృత్స్నప్రసక్తిరూపా దోషా నైవేహ శంకితుం శక్యాః । నన్విహ విరుద్ధమర్థం శ్రుతిరప్యేషా కథం ప్రబోధయతి ॥ ౩౭౦ ॥ పరిణమతే న చ కృత్స్నం పరిణమత ఇదం విరుద్ధమాభాతి । అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీత్యాదికర్మవాక్యేషు ॥ ౩౭౧ ॥ భవతి వికల్పాశ్రయణం విరోధపరిహారకారణం తేషు । తత్కర్మకాపురుషతంత్రం యతో వికల్పాదితత్రయుక్తం స్యాత్ ॥ ౩౭౨ ॥ జ్ఞానం తు వస్తుతంత్రం ప్రమాణజన్యమితి సుప్రసిద్ధం హి । వస్తుని న వికల్పస్స్యాత్తస్య చ క్రియాయాం హి దృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౩౭౩ ॥ అవిరుద్ధార్థైవైషా శ్రుతిః ప్రమాణం న వైపరీత్యేన । పరిణామవాదపక్షే సావయవత్వం హ్యనిత్యతాపి స్యాత్ ॥ ౩౭౪ ॥ తస్మాచ్చేతనకారణవాదోపి హ్యయుక్త ఏష ఇతి చేన్న । ఇహ ఖలు వివర్తవాదాశ్రయణే తాత్పర్యమస్య సూత్రకృతః ॥ ౩౭౫ ॥ అత్ర చ న విరోధస్స్యాద్యస్మాన్నిత్యతాదిదోషశంకాపి । మాయావీవ పరాత్మా నిజమాయాశక్తియోగమాలంబ్య ॥ ౩౭౬ ॥ నిరవయవోనిత్యోపి హి జగదాకారేణ భాసతే బహుధా । తిమిరహతలోచనానాం చంద్రో హి యథా హ్యనేకధా భాతి ॥ ౩౭౭ ॥ తద్వదవిద్యాకబళితనిజాత్మభాసాం స భాతి విశ్వాత్మా । ప్రాదేశికా హి మాయా జగదాకారోపి చైకదేశగతః ॥ ౩౭౮ ॥

మాయాయోగవిహీనం బ్రహ్మద్రష్టృవ్య భావముపయాతి । మాయోపాధిసహాయాత్సకలం తత్సోప్యుపపన్నమేవ స్యాత్ ॥
౩౭౯॥ పరిణామవాదపక్షేదోషోయం న హి వివర్తవాదేపి॥ సూ॥౨౮॥ ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి॥ ఆత్మా
నుపమర్దేన హి సృష్టిరియం బ్రహ్మణా కథం ఘటతే ॥౩౮౦॥ ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ సృష్టిస్తథైవ దృష్టా హి । మాయా
వ్యాదిషు లోకే వినా స్వరూపోపమర్దముపలబ్ధా ॥ ౩౮౧ ॥ హస్త్యశ్వరథపదాతిప్రముఖానాం సృష్టిరేవమన్యత్ర । స్వప్న
దృగాదిషు దృష్టా తథైవ సృష్టిశ్చ వేత్పరాత్మని చ ॥ ౩౮౨ ॥ తత్ర యథా నైతే స్యుర్దోషా మాయామయత్వయోగేన । తద్వ
ద్బ్రహ్మణి నైతే దోషా జగతోస్య మాయికత్వేన ॥ ౩౮౩ ॥ తస్మాన్నిరవయవేస్మిన్వేదాంతసమన్వయోపి నిరవద్యః ॥
సూ॥౨౯॥ స్వపక్షదోషాచ్చ॥ చేతనకారణవాదే యోసౌ దోషః ప్రసంజితస్సోయం ॥౩౮౪॥ తుల్యః ప్రధాన
వాదే పరమాణుప్రకృతిభావవాదేపి। శబ్దాదిరహితమేతన్నిరవయవం చ ప్రధానమణ్వాది ॥ ౩౮౫ ॥ సావయవస్య చ శబ్దా
దిమతః కారణమితి ప్రతిజ్ఞాతం । తత్ర చ పూర్వోక్తోసౌ దోషాయం దుర్నివార ఏవ స్యాత్ ॥ ౩౮౬ ॥ అణుకారణతావాదే
హ్యణురపరేణాణునా హి సంయుక్తః । ద్వ్యణుకాదిజనయతీతి ప్రపంచితం తచ్చ నైవ యుక్తతరం ॥౩౮౭॥ నిరవయవయో
స్తయోర్హి సంయోగస్స్యాద్యద్యథైకదేశేన । పరమాణూనాం హి తదా సావయవత్వం తు దుర్నివారం స్యాత్ ॥ ౩౮౮॥ స
ర్వావచ్ఛేదేన తు సంయోగోయది తథాపి దోషోయం । ప్రథిమానుపపత్త్యాదిః కార్యస్య స్యాదతో న దోషోయం ॥ ౩౮౯॥ ప
రిహృత ఏవ హి పూర్వం దోషోయం బ్రహ్మకారణత్వే హి । తస్మాన్నిరవయవమపి బ్రహ్మేదం భవతి జగదుపాదానం॥ ౩౯౦॥
బ్రహ్మణి తథావిధేస్మిన్వేదాంతసమన్వయోపి నిరవద్యః । నన్విహ సశరీరాణాం కార్యోత్పాదైకసాధికా శక్తిః ॥ ౩౯౧ ॥
మాయావిప్రభృతీనాం దృష్టాంతోక్తైవ చాశరీరస్య । బ్రహ్మణ్యశరీరేస్మిన్ జగదుత్పాదప్రయోజికా సక్తిః ॥ ౩౯౨ ॥ కథ
మితి శంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా॥ సూ॥౩౦॥ సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్॥ యద్యపి మా
యావ్యాదిషు సశరీరేష్వేవ దృశ్యతే శక్తిః ॥ ౩౯౩ ॥ భవతి తథాపి న దోషో యతః పరాత్మా హ్యకుంఠితైశ్వర్యః । న చ శక్తి
ప్రతిబంధః కదాపి తస్యాస్త్యలుప్తశక్తిత్వాత్ ॥౩౯౪॥ శారీరే హి కిలేవం కార్యారంభే శరీరసాహాయ్యం । యస్మాచ్ఛారీ
రోసౌ శరీరసంయోగసాధనో భవతి ॥ ౩౯౫॥ పరమాత్మా తు శరీరం వినాపి తత్సర్వశక్తిసంపన్నః । దర్శయతి శ్రుతిరేషా
పరాత్మనస్సర్వశక్తిసంయోగం ॥ ౩౯౬ ॥ యస్మాత్పరాస్య శక్తిర్వివిధేతి తథైవ సర్వకర్మేతి । తస్మాదేకస్య యథా సా
మర్థ్యం స్యాత్తథా పరస్యాపి ॥౩౯౭॥ సామర్థ్యం భవతీతి హి న చాయమేకాంత ఇత్యభిప్రాయః॥ సూ॥౩౧॥ వికర
ణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తం॥ ఏతదచక్షుశ్శ్రోత్రం తథైవ చాపాణిపాదమిత్యేషా ॥ ౩౯౮ ॥ అశ్రోత్రమవాగమనా ఇ
తి శ్రుతిర్హ్యకరణం వినిర్దిశతి । ఏవంవిధస్య తస్య స్రష్టృత్వం స్యాద్విరుద్ధమితి చేన్న ॥ ౩౯౯ ॥ ఏతస్యోత్తరం తు ప్రదర్శి
తం నేహ కిమపి వక్తవ్యం । మాయాశక్తిసహాయాత్పరమాత్మా సృజతి విశ్వమఖిలమపి ॥ ౪౦౦ ॥ స్వేచ్ఛామాత్రాత్సకరణ
మాత్మశరీరం మనోజ్ఞమాతనుతే । తేన చ విహరతి భక్తైరుపదిశతి నిజాత్మతత్త్వమఖిలమపి ॥ ౪౦౧ ॥ సంహరతి దనుజవర్గం
పాలయతి చ దీనలోకమఖిలమపి । ఉపసంహృత్య చ సకలం కేవలరూపేణ భాతి విశ్వాత్మా ॥౪౦౨॥ తస్యాకుంఠితశక్తేర్నై
వాశక్యం హి విద్యతే కిమపి। తస్మాద్వేదాంతానాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయో యుక్తః ॥౪౦౩ ॥ సూ॥౩౨॥ న ప్ర
యోజనవత్త్వాత్ ॥ సృష్టిప్రవృత్తిరేషా నను భవతి పరాత్మనో న యుక్తతమా । లోకే ప్రవృత్తిరేషా దృష్టా హ్యాత్మప్ర
యోజనార్థైవ ॥౪౦౪॥ ఆత్మప్రయోజనార్థా పరాత్మనస్స్యాద్యదా ప్రవృత్తిరియం। వ్యాహన్యేత తదానీం పరితృప్తత్వం ప
రాత్మనస్తదిదం॥ ౪౦౫॥ ఉన్మత్తస్య యథా వా ప్రవృత్తిరేవం పరాత్మనో భవతి । సర్వజ్ఞత్వం తస్య శ్రుతినిర్దిష్టం విరుద్ధమేవ
స్యాత్ ॥౪౦౬॥ నాప్యప్రవృత్తిరస్య తు పరాత్మనో వక్తుమత్ర యుక్తతమా । సృష్టిశ్రుతివచసామిహ విరోధశంకాపి దుర్ని
వారైవ ॥౪౦౭॥ తస్మాదన్యాయ్యోయం చేతనసృష్టిః శ్రుతిః ప్రణీతాపి । ఇతి శంకాం పరిహర్తుం మునినా రచితం తదేతదధి
కరణం ॥౪౦౮॥ సూ॥౩౩॥ లోకవత్తు లీలాకైవల్యం॥ శ్రుతినిర్దిష్టా సేయం సృష్టిః కేవలమిహాస్య లీలైవ ।
లోకే యథా చ రాజ్ఞః క్రీడాదిషు భవతి కేవలం లీలా ॥ ౪౦౯ ॥ అనపేక్ష్య కించిదపి వా ప్రయోజనం తద్వదేవ దేహోపి । పద్మ

మాత్మనః ప్రవృత్తిర్లీలామాత్రైవ చాంతరేణ ఫలం ॥ ౪౧౦ ॥ రాజాదిక్రీడాస్వపి ఫలం వేచ్ఛ కించిత్ప్రయోజనం సూత్రస్థం । పర
మేశ్వరస్య సృష్టిక్రియాసు నాస్తి ప్రయోజనం కిమపి ॥ ౪౧౧ ॥ యస్మాదసౌ పరాత్మా న చాప్తకామ ఇతి గీయతే శాస్త్రైః । త
స్మాచ్ఛ్రుతివచసామిహ సమన్వయే నైవ బాధకం కిమపి ॥ ౪౧౨ ॥ నను పరమాత్మాసోఽయం జగతో జన్మాదికారణం న భవేత్ ।
యస్మాదసౌ పరాత్మా విషమాం సృష్టిం హి జగతి నిర్మాతి ॥ ౪౧౩ ॥ అత్యంతసుఖసమృద్ధాన్ దేవాన్ సృజతీహ మర్త్యవర్గ
మపి । మధ్యమసుఖభాజమిమం తథైవ చాత్యంతదుఃఖభాజోఽపి ॥ ౪౧౪ ॥ పశ్వాదీనపి సృజతి హి తేన చ వైషమ్యమస్య దుర్వా
రం । ప్రళయావసరే సర్వప్రాణినికాయం వినాపరాధేన ॥ ౪౧౫ ॥ సంహరతస్తస్యైవ తు పరాత్మనో నిర్ఘృణత్వమనివా
ర్యం । క్రూరత్వమపి చ తస్య హి దుఃఖవిధానాత్తథైవ దుర్వారం ॥ ౪౧౬ ॥ రాగద్వేషాదికమపి పృథగ్జనస్యేవ తస్య దుర్వా
రం। అపహతపాప్మని తస్మిన్ సర్వజ్ఞత్వం యుక్తమీదృశం ను కథం ॥౪౧౭॥ తస్మాన్న జగత్కారణమాత్మా వైషమ్యనిర్ఘృ
ణత్వాభ్యాం। ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా ॥౪౧౮॥ సూ॥౩౪॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సా
పేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి॥ ఇతి చేన్నైవం యస్మాన్న చాస్య వైషమ్యనిర్ఘృణత్వే స్తః । యది నిరపేక్షః స్వయం వి
షమాం సృష్టిం హి నిర్మిమీతే చేత్ ॥ ౪౧౯ ॥ స్యాతామేతౌ దోషౌ తస్య పరాత్మా స కింతు సాపేక్షః । ప్రాణికృతౌ యా
ధర్మాధర్మావేవ హ్యపేక్ష్య సృష్టిమిమాం ॥ ౪౨౦ ॥ రచయతి స చాయమాత్మా కుతోఽస్య వైషమ్యనిర్ఘృణత్వే తు । యద్వ
ద్వ్రీహియవాదిషు సాధారణకారణం చ పర్జన్యః ॥ ౪౨౧॥ తద్వత్పరమాత్మా స్యాత్సాధారణకారణం జగత్సృష్టౌ। తత్త
ద్బీజాన్యేవ వ్రీహ్యాదివిశేషకారణాని యథా ॥౪౨౨॥ తత్తత్కర్మాణి తథా దేవాదివిశేషకారణాని స్యుః । నేశాపరాధ
మూలా సృష్టిః కర్మాపరాధమూలైవ ॥ ౪౨౩ ॥ వైషమ్యాదినిరాసే సాపేక్షత్వం హి యచ్చ తస్యోక్తం । తదిదం సాపేక్ష
త్వం ప్రపంచ్యతే సపది సూత్రశేషేణ ॥ ౪౨౪॥ దర్శయతి శ్రుతిరేషా సాపేక్షత్వం యదేష ఏవేతి । ఊర్ధ్వం హి నేతుమిచ్ఛ
తి యం చ పరాత్మా తమేనమాదౌ హి ॥ ౪౨౫ ॥ కారయతి కర్మ సాధ్వితి యం చాధో నేతుమిచ్ఛతి హ్యాత్మా । తమసాధు
కర్మ కారయతీత్యేషాపి ప్రదర్శయత్యేవం ॥౪౨౬॥ నన్విహ కారయితృత్వాత్ఫలప్రదాతృత్వమస్య నిర్దిష్టం। కారయితృత్వే
తస్య చ సాపేక్షత్వం కథం భవేదితి చేత్ ॥ ౪౨౭ ॥ జన్మాంతరవాసనయా కుర్వంతం కారయత్యసావాత్మా । తేన చ సాపే
క్షత్వే న బాధకం కిమపి శంకితుం శక్యం ॥ ౪౨౮ ॥ యది చాకుర్వంతమపి హ్యాత్మా సాధ్వాదికర్మ కారయతి । భవతి తదా
యం దోషః సాపేక్షత్వం చ దుర్ఘటం తస్య ॥౪౨౯॥ సూ॥౩౫॥ న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాత్॥
నన్విహ సాపేక్షత్వం యచ్చోక్తం తచ్చ దుర్ఘటం భాతి । యస్మాత్ప్రళయావసరే నిర్లేపం భవతి కర్మ సకలమపి ॥౪౩౦॥ ఉ
త్తరకాలం సృష్టౌ వైషమ్యకరస్య కర్మణోఽసత్త్వాత్ । తుల్యైవాద్యా సృష్టిర్భవేన్న దేవాదివిషమభావేన ॥ ౪౩౧ ॥ యది
తుల్యా సృష్టిరియం తదోత్తరత్రాపి తద్వదేవ స్యాత్ । యది చేద్విషమా సృష్టిర్వైషమ్యాదికమబాధితం తస్య ॥ ౪౩౨ ॥ ఇ
తి చేన్నానాదిత్వాత్కర్మణ ఇహ నాస్తి దోషశంకాపి । తదనాదికాలసంసృతమఖిలం కర్మేతి నాస్తి దోషోఽయం ॥ ౪౩౩ ॥
కథమస్య కర్మణః స్యాద్యదనాదికాలప్రవృత్తతేత్యేవం । శంకామేతాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౪౩౪ ॥
సూ॥౩౬॥ ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ॥ సంసారస్తన్మూలం కర్మానాదీతి చోపపన్నం హి। యద్యాదిమాన
యం స్యాత్సంసారస్తస్య మూలమపి కర్మ ॥౪౩౫॥ ముక్తానామపి లోకే పునరపి సంసారబంధనం న కుతః । ఉపలభ్యతే చ త
దిదం కర్మానాదీతి మంత్రవర్ణేషు ॥ ౪౩౬ ॥ సూర్యాచంద్రమసావితి మంత్రో బ్రూతే తథైవ చాన్యాపి । ప్రథయత్యనేన
జీవేనేత్యాద్యా తేన సకలమనవద్యం ॥ ౪౩౭ ॥ సపది పరపక్షదూషణముఖ్యఫలం ప్రకరణం ప్రవర్తయితుం । సూత్రకృదుప
సంహరతి ప్రకరణమేతత్స్వపక్షసిద్ధిఫలం ॥ ౪౩౮ ॥ ౩౭ ॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ ॥ చేతనకారణపక్షే కా
రణధర్మాశ్చ యే చ విఖ్యాతాః । కారణరూపే బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే హి సర్వధర్మాస్తే ॥౪౩౯॥ సర్వజ్ఞతా తథా స్యాద్విచి
త్రమాయాసహాయతా హ్యేవం । తద్వచ్చ సర్వశక్తిః కారణతామస్య సాధయంత్యేవ ॥ ౪౪౦ ॥ తస్మాద్వేదాంతానాం
సర్వజ్ఞే సర్వశక్తిసంపన్నే । బ్రహ్మణి కారణరూపే సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధం ॥ ౪౪౧ ॥ శారీరకమీమాంసాముని

నావ్యాసేనవిరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయస్సంజ్ఞశ్చాయమధ్యాయః ॥ ౪౪౨ ॥ తత్రప్రథమపా దేసూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితో భవతుపోయానుసద్యః॥౪౪౩॥ ... ... *

సాంఖ్యాదిస్మృతివచనైర్విరోధశంకాం వ్యుదస్యపూర్వత్ర । బ్రహ్మణివేదాంతానాం సమన్వయోసౌ స్థిరీకృత స్సూత్రైః ॥ ౧ ॥ సాంఖ్యాదిస్మృతివచసాం న్యాయైర్బ్రహ్మోపబృంహితత్వేన । స్థాపయితుముపాక్రమణ్యాం ద్వితీయపాదః ప్రవర్తతేసపది ॥ ౨ ॥ యద్యపివేదాంతానామైదంపర్యాప్రతిపాదకమిదం । శాస్త్రంహికేవలాభిర్యుక్తిభిరేవేహ కమపిసిద్ధాంతం ॥ ౩ ॥ సాధయితుమనుప్రవృత్తం దూషయితుం నాపితర్కశాస్త్రమివ । సత్యంతథాపిలోకేవిఖ్యాతానిచ మహాంతితంత్రాణి ॥ ౪ ॥ కపిలాదిసమ్మునిహిమహాజనైశ్చాపపరిగృహీతాని । ఉపలభ్యజడమతీనాంకేషాంచిత్స్యా దిహాపిచశ్రద్ధా । ౫ ॥ తత్త్వావధారణాయతుభవంతి చైతానిసాధనానీతి । అతఇహతదసారత్వంయావన్నైవోపవర్ణ్యతే తావత్ ॥౬॥ వేదాంతవాక్యనిచయైరుత్పన్నంజ్ఞానమాకులీభవతి । తస్మాదసౌప్రయత్నోమునిముక్తః కపిలాదిమతనిరాసే స్యాత్ ॥ ౭ ॥ అత్రస్వపక్షసాధనమభ్యర్హితమితికృతాంతదాదౌచ । సంప్రతిపరపక్షోయంనిరస్యతేహిస్వపక్షదా ర్ఢ్యాయ ॥ ౮ ॥ ఈక్షత్యాద్యధికరణేపాక్పిసాంఖ్యాదిమతనిరాసోయం । పాక్రియఃకృతోహిపునరపితత్ప్రచయతోన్నపృథ క్చెన్నైవం ॥ ౯ ॥పూర్వంప్రధానవాదేశ్రుత్యేస్సహాయోనచాస్తికశ్చిదితి । నిరసితమత్రచపాదేయుక్తిసహాయోనిర స్యతేసపది ॥ ౧౦ ॥ నన్విహకారణధర్మాబ్రహ్మణ్యేవోపపాదితాస్సర్వే । తదిదమయుక్తంయస్మాదిహప్రధానేపిసం భవంత్యేతే ॥ ౧౧ ॥ ఘటకరకాదివికారామృదాత్మనాన్వీయమానరూపాహి । తేచఖలుమృద్వికారాః మృత్సామాన్యై కపూర్వికాదృష్టా ॥ ౧౨ ॥ ఆధ్యాత్మికాఅప్యేతంభేదాస్సుఖదుఃఖమోహరూపేణ । అన్వీయమానరూపాస్తాదృశసామాన్య పూర్వికాఏవ ॥ ౧౩ ॥ సుఖదుఃఖమోహరూపంహ్యచేతనంతత్ప్రధానమేవస్యాత్ । తదిదంప్రధానమేవహ్యచేతనంభ వతిజగదుపాదానం ॥౧౪॥ పరిణామాద్వైర్లింగైరపిజగతఃకారణంతదేవస్యాత్ । ఇతిశంకామపనేతుంమునినారచితం తదేతదధికరణం॥౧౫॥

—— సూ॥ ౧॥ రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానం॥ ——

నైవాభిలషితసిద్ధిర్దృష్టాంతాదేవకేవలాద్భవతి । దృష్టాంతోయంలోకేసులభోభవతీహసర్వపక్షేషు॥ ౧౬॥ యదచేతనంహిలోకేనచేతనేనానధిష్ఠితంకిమపి । కార్యంరచయద్దృష్టంమృదాదికేషుచరథాదిషు హ్యేవం ॥ ౧౭ ॥ లోకేమృదాదయోవారథాదయోవాకులాలవాహాద్యైః । అనధిష్ఠితాఘటాదీన్రచయంతోజగతినైవదృశ్యంతే ॥ ౧౮ ॥ చేతనపురస్కృతైరిహమృద్ద్రవ్యాద్యైర్హివిరచితాదృష్టాః । గేహప్రాసాదాద్యాస్సుఖదుఃఖప్రాప్తివిఘటనానలసాః॥ ౧౯ ॥ జగదేతదఖిలమపికిలదేవమనుష్యాద్యధిష్ఠితంభవతి । కర్మఫలభోగయోగ్యంభూమ్యప్తేజోనిలాదిపర్యాప్తం ॥ ౨౦ ॥ ప్రజ్ఞావద్భిశ్శిల్పిభిరాలోచయితుంహిజాతుమనసాపి । యదశక్యం తదచేతనమేతస్స్వతంత్రమేతత్ప్రధానమనభి జ్ఞం ॥ ౨౧ ॥ మృద్దృష్టాంతైరేవహ్యనుమేయంమూలకారణంజగతః । నతుబాహ్యకుంభకారప్రముఖైరితినియమకార ణంకిమపి ॥ ౨౨ ॥ శ్రుతిరేవమనుగృహీతాచేతనదృష్టాంతసంగ్రాహిభవతి । యస్మాత్తద్వైక్షతేతిశ్రుతయఃకథయంతిచేత నాత్సృష్టిం ॥ ౨౩ ॥ సర్వజ్ఞకారణత్వేతదేతదఖిలంసమంజసంభవతి । యదిచేత్ప్రధానమేతత్స్వతంత్రమేవాఖిలంజగజ్జన యేత్ ॥ ౨౪ ॥ స్థూలోపలాస్స్వతంత్రాఃప్రాసాదాదీన్కుతోహినసృజంతి । ఇతిరచనానుపపత్తేఃస్మృతిదృష్టమిదంనకార ణంజగతః ॥ ౨౫ ॥ సుఖదుఃఖమోహభావేనాన్వయరూపోయఏషనిర్దిష్టః । హేతుస్తస్యాసిద్ధింసూచయతిచశబ్దఏషసూత్ర స్థః ॥ ౨౬ ॥ బాహ్యాధ్యాత్మికభేదేష్విహనహిసుఖదుఃఖమోహరూపతయా । అన్వయఇహాస్తిలోకేయతశ్చతేషాంవిరు ద్ధభావోస్తి ॥ ౨౭ ॥ సుఖదుఃఖాదికమఖిలంప్రతీయతేచాంతరత్వధర్మేణ । శబ్దాదయశ్చబాహ్యాఅనంతరత్వేనజగతిభా సంతే ॥ ౨౮ ॥ శబ్దాదయోహిభేదాస్సుఖాదికానాంనిమిత్తభావేన । దృష్టాయతఃకథంస్యాదన్వయహేతుస్సచాయముప పన్నః ॥ ౨౯ ॥ నతుభిన్నరూపయోరయమభిన్నభావోహిదృశ్యతేక్వాపి । యచ్చాదిశబ్దలభ్యస్సూత్రేసౌపరిమితత్వ హేతురపి ॥ ౩౦ ॥ సంసర్గపూర్వకత్వప్రసాధనాయోపదిష్టఇహకార్యే । దేశపరిచ్ఛేదాత్మాభాగాసిద్ధోహిసోయమా

కాశే ॥ ౩౧ ॥ కాలపరిచ్ఛేదేస్మిన్ హేతౌ స్యాత్సిద్ధసాధనం దోషః । యోయమవిద్యాగుణయోస్సంసర్గస్తత్ర భవతి ప్రో
క్తోయం ॥ ౩౨ ॥ సత్త్వద్వయమపి సోయం న కంచిదర్థం హి సాధయత్యేషః । వస్తుపరిచ్ఛేదాత్మకమేతద్యది పరిమితత్వమత్రో
క్తం ॥ ౩౩ ॥ సత్త్వరజస్తమసామపి తుల్యం తదతో హ్యసావనైకాంతః । తస్మాదసాధకోయం యశ్చోక్తః పరిమితత్వహేతు
రపి ॥ ౩౪ ॥ లోకే హి కార్యకారణవిభాగబుద్ధిః ప్రవర్తతే యావత్ । తావదచేతనపూర్వకమఖిలం కార్యమితి నాయ
మేకాంతః ॥ ౩౫ ॥ యత్ర చ విభాగబుద్ధిస్సమాప్యతే జగతి కార్యకారణయోః । తదచేతనం ప్రధానం తత్పూర్వకమేవ స
కలమపి కార్యం ॥ ౩౬ ॥ ఇతి సాంఖ్యదర్శితం యల్లక్షణమేతత్పరాత్మనస్తుల్యం । తేన చ సకలం కార్యం చేతనపూర్వకమితీ
హ కిం న స్యాత్ ॥ ౩౭ ॥ —సూ॥ ౨॥ ప్రవృత్తేశ్చ॥— అత్రానుపపత్తేరితి పదమనువృత్తం హి భవతి పూర్వస్మాత్ । తే
నానుపపత్తిరసావిహ ప్రవృత్తేః ప్రదర్శితా భవతి ॥ ౩౮ ॥ ఆస్తామియం తు రచనా తత్సిద్ధ్యర్థాపి యా ప్రవృత్తిస్స్యాత్ । సా స
త్త్వరజస్తమసాం భవతి హ్యంగాంగిరూపతైవ కిల ॥ ౩౯ ॥ ఏవం కార్యాభిముఖప్రవృత్తతా సేతి తాం చ కథయంతి । సా చ ప్ర
వృత్తిరిహ ఖల్వచేతనస్యైవ కేవలస్య భువి ॥ ౪౦ ॥ దృష్టా నైవ మృదాదేశ్చేతస్సంయోగమంతరా క్వాపి । చేతనపురస్కృ
తస్య హి సా తు మృదాదేస్తథా రథాదేశ్చ ॥ ౪౧ ॥ తస్మాత్తదనుపపత్తేః ప్రధానమిహ నైవ జగదుపాదానం । నన్విహ చేతన
యోగాదచేతనస్య చ యదా ప్రవృత్తిస్స్యాత్ ॥ ౪౨ ॥ సిద్ధైవ సా ప్రధానే తదనుపపత్తిశ్చ నేతి చేన్నైవం । యద్యప్యచేతనే
స్మిన్ మృదాదికే సా ప్రవృత్తిరుపలబ్ధా ॥ ౪౩ ॥ భవతు తథాపి చ సా ఖల్వచేతనే భవతి చేతనాదేవ । దహనప్రకాశరూపా
క్రియా చ కాష్ఠాదిసంశ్రయాపి యథా ॥ ౪౪ ॥ జ్వలనాధీనైవ స్యాత్తథైవ సా భవతి చేతనాధీనా । లోకాయతికమతేపి హి
జీవద్దేహస్య చేతనత్వేన ॥ ౪౫ ॥ అనుమతమిహ రథశకటప్రభృతీనాం తు ప్రవర్తకత్వం స్యాత్ । తస్మాదచేతనానాం ప్ర
వర్తకత్వం హి చేతనే యుక్తం ॥ ౪౬ ॥ నను పరమాత్మా సోయం చైతన్యైకస్వరూప ఏవోక్తః । తద్వ్యతిరేకేణాస్య ప్ర
వర్తకం నోపలభ్యతే కిమపి ॥ ౪౭ ॥ స కథం ప్రవర్తకస్స్యాదితి శంకాప్యత్ర నైవ కర్తవ్యా । యస్మాత్సర్వజ్ఞోసౌ పరమా
త్మా సర్వశక్తిసంపన్నః ॥ ౪౮ ॥ తస్య ప్రవర్తకత్వే శంకేయం కథముదేతి మనసి తవ । ఏకోసౌ పరమాత్మా ప్రవర్తకః క
థమితీహ నాశంక్యం ॥ ౪౯ ॥ మాయోపాధివశేన హి తదేతదఖిలం సమంజసం తస్య । తస్మాత్పరాత్మనోస్య ప్రవర్తకత్వం
యదేతదనవద్యం ॥ ౫౦ ॥ —౩ ॥ పయోంబువచ్చేత్తత్రాపి ॥— నన్వత్రాచేతనయోః పయోంబునోరపరతం
త్రయోర్లోకే । దృష్టా ప్రవృత్తిరేషా తథా ప్రధానస్య సా కథం న స్యాత్ ॥ ౫౧ ॥ వత్సవివృద్ధ్యర్థం కిల యథా స్వతస్స్యం
దతే పయో లోకే । లోకానాముపకృతయే యథా జలం వా తథా ప్రధానమపి ॥ ౫౨ ॥ మహదాద్యాకారేణ స్వభావతో నై
వ పరిణమేత కుతః । ఇతి చేన్న యేన కథయతి చేతనసాపేక్షతాం హి తత్రాపి ॥ ౫౩ ॥ యోప్స్వితి మంత్రో యోసౌ తథైవ చై
తస్య వేత్తి మంత్రోపి । అపి వత్సచూషణం యన్మాతుః ప్రేమానుబంధనం యచ్చ ॥ ౫౪ ॥ తదుభయసాపేక్షమిదం పయః పరి
స్పందతే జలం యచ్చ । తన్నిమ్నభూమ్యపేక్షం సదా పరిస్పందతే న చేతరథా ॥ ౫౫ ॥ అత ఇహ దృష్టాంతోయం పక్షసమో నై
వ తద్బహిర్భూతః । తస్మాత్పయోంబువచ్చేత్యనుపన్యసనీయమేతదిహ భవతి ॥ ౫౬ ॥ ... ... *

—సూ॥ ౪॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ॥— సత్త్వం రజస్తమశ్చ త్రయో గుణా యది సమానభావేన । అవ
తిష్ఠమానరూపాః ప్రధానమేతదితి వర్ణ్యతే సాంఖ్యైః ॥ ౫౭ ॥ తద్వ్యతిరేకేణ తదా ప్రవర్తకం న హి నివర్తకం వాస్తి । త
దభావాదనపేక్షం హ్యనపేక్షత్వాత్ప్రవర్తతే చ కథం ॥ ౫౮ ॥ గుణవైషమ్యకృతోయం సర్గో వా భవతి తస్య తదభావే । త
స్మాత్ప్రధానవాదః ప్రతికారణార్థో న యుక్తిమూలస్స్యాత్ ॥ ౫౯ ॥ —॥ ౫॥ అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్ ॥—
తృణపల్లవోదకాదిక్షీరాకృత్యా యథా హి పరిణమతే । తద్వత్ప్రధానమేతన్మహదాద్యాకారపరిణతం న కుతః ॥ ౬౦ ॥ ఇతి శం
కాత్ర న యుక్తా యతస్తృణాద్యపి భవేన్న నిరపేక్షం । యది నిరపేక్షం హి స్యాత్తత్క్షీరాకారేణ పరిణమేత తదా ॥ ౬౧ ॥ అన్యత్ర
ధేనుకాయాస్తృణాదికం క్షీరతాం కుతో నేయాత్ । యది చేదనడుహ్యపి క్షీరీభూయాత్తృణాదికం లోకే ॥ ౬౨ ॥ య
చ్చ ప్రహీణమేతద్యచ్చ బలీవర్దచర్వితం వాపి । తదపి క్షీరాకృత్యా పరిణతిమేతాం హి నో లభేత కుతః ॥ ౬౩ ॥ మానుషసాధ్యం

కించిద్భవతి వ దేవాదికృత్యమపి కించిత్ । న చ నిర్నిమిత్తమేతత్తస్మాత్తదిదం హి దేవతాకృత్యం ॥౬౪॥ మర్త్యా అపి ప్రభూతం క్షీరం లబ్ధుం ప్రభూతఘాసమిమాం। ధేనుం హి చారయంత్యపి తస్మాత్సకలం హి చేతనాయుక్తం ॥౬౫॥..............

సూ॥౬॥ అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్ ॥ స్వాభావికీ ప్రవృత్తిర్న చాస్య భవతీతి దర్శితం పూర్వం। అభ్యుపగచ్ఛేమ వయం భవితః శ్రద్ధామిహానురుధ్యైతాం ॥౬౬॥ స్వాభావికీం ప్రవృత్తిం తథాపి దోషోనుషజ్యతే సోయం । స్వాభావికీ ప్రవృత్తిస్సేయం నాపేక్షతే హి కించిదితి ॥ ౬౭॥ యద్యుచ్యేత తదేయం యథైవ నాపేక్షతే హి సహకారి । ఏవం నాపేక్షేత ప్రయోజనమపీతి దోష ఇహ భవతి ॥ ౬౮ ॥ సాధయతి చ ప్రధానం పురుషస్యార్థం సమగ్రమితి యేయం । హీయేతైతస్య ప్రతిజ్ఞా నచ ప్రవృత్తిర్హి దృశ్యతే విఫలా ॥ ౬౯ ॥ యది వ ప్రవృత్తిరస్య ప్రయోజనమపేక్షతే హి న సహాయం । తదపి ప్రయోజనం వా తస్యా నైవోపలభ్యతే కిమపి ॥ ౭౦॥ భోగో వా స్యాదథవా స్యాపవర్గో వా థ తదుభయం వాపి । నైవ ప్రయోజనం స్యాద్యత ఇహ పురుషో హి నిష్కలో భవతి ॥౭౧॥ విషయకృతసుఖవిశేషాధానే నైవాస్య భోగ ఇహ వాచ్యః। అధ్యాసమంతరేణ హి స చ న హి పురుషే భవేదయం భోగః ॥౭౨॥ అధ్యాసోయం సాంఖ్యైరేవాభ్యుపగమ్యతే హి కుతాపి । తస్మాదిహ భోగార్థా ప్రవృత్తిరితి నైవ శక్యతే వక్తుం ॥ ౭౩ ॥ తస్యా భోగార్థత్వే హ్యవిమోక్షాపత్తిరత్ర దుర్వారా । సా స్యాదపవర్గార్థిత్యయమపి పక్షో న చేహ సంభవతి ॥౭౪॥ అపవర్గోయం పుంసస్స్వాత్మావస్థానలక్షణో నాన్యః। సోయం హి తత్ప్రవృత్తేః ప్రాగపి సిద్ధః ప్రయోజనం న భవేత్ ॥ ౭౫ ॥ అపవర్గార్థత్వే వా శబ్దాద్యుపలబ్ధిరనుపపన్నా స్యాత్ । ఉభయార్థతా యదా స్యాదవిమోక్షో యం హి తత్ర దుర్వారః ॥౭౬॥ యస్మాదనంతతా స్యాద్భోక్తవ్యానాం ప్రధానమాత్రాణాం । ఔత్సుక్యనిరసనార్థం క్రియాసు యద్వత్ప్రవర్తతే లోకః ॥ ౭౭ ॥ పురుషస్య ముక్తయే హి ప్రవర్తతే తద్వదేతదవ్యక్తం । ఇత్యౌత్సుక్యనిరాసప్రయోజనార్థా ప్రవృత్తిరిత్యపి న ॥ ౭౮ ॥ ఇచ్ఛావిశేష ఏవ హ్యౌత్సుక్యం తద్ధి చేతనస్యైవ। నాచేతనస్య లోకే క్వచిదపి దృష్టం తదేతదౌత్సుక్యం ॥ ౭౯॥ యది చేతనదృక్ఛక్తేర్వ్యర్థ్యభయాద్భవేత్ప్రవృత్తిరియం । దృక్ఛక్తేరవియోగాత్ప్రధానగతసర్గశక్త్యవిభేదాత్ ॥౮౦॥ పురుషస్య చావిమోక్షః ప్రధానవాదే హి భవతి దుర్వారః । తస్మాత్ప్రధానవాదో న కథంచిదపీహ ఘటయితుం శక్యః॥౮౧॥

సూ॥౭॥ పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి॥ లోకే యథా హి కశ్చిత్పురుషో దృక్ఛక్తిసంయుతో గంతుం। శక్తివిహీనః పంగుః పురుషం దృక్ఛక్తివిచ్యుతం చాంధం ॥౮౨॥ గతిశక్తిసచివమపరం వాగ్వ్యాపారేణ తం ప్రవర్తయతే । ఏవమయస్కాంతోశ్మా ప్రవృత్తిరహితోప్యయః ప్రవర్తయతి ॥ ౮౩॥ తద్వదయం పురుషోపి ప్రవర్తయిష్యతి పరం ప్రధానమిదం । ఇతి దృష్టాంతాలంబాత్పునరాశంకా సముత్థితా సేయం ॥ ౮౪॥ సాతు న యుక్తా యస్మాద్దృష్టాంతోయం హి విషమ ఇహ భవతి । వాగాద్యైః పంగురసావంధమధిష్ఠాయ తన్నియోజయతి ॥౮౫॥ తత్రేదముచితమేవ హి పురుష ఉదాసీన ఇహ చ నిర్దిష్టః । సోయం నిర్వ్యాపారః కథం ప్రధానం ప్రవర్తయితుమర్హః ॥ ౮౬ ॥ ఏవంవిధస్య లోకే ప్రవర్తకత్వం న హి క్వచిద్దృష్టం । యది చ ప్రవర్తకత్వం తథావిధస్యాపి కల్ప్యతే సాంఖ్యైః ॥ ౮౭ ॥ పురుషస్యౌదాసీన్యం స్వాతంత్ర్యం వా కథం ప్రధానస్య । యది చాయస్కాంత ఇవ ప్రవర్తయేత్సన్నిధానమాత్రేణ॥ ౮౮ ॥ పురుష ఉదాసీనోపి ప్రధానమేతత్తదా భవేదేవం । సన్నిధిసాతత్యేన ప్రవృత్తిసాతత్యమప్రతీకారం ॥ ౮౯ ॥ పరిమార్జనాద్యపేక్షో హ్యాయసి త్వసన్నిధిరసావయస్కాంతః । తస్మాద్దృష్టాంతోసౌ విషమో న ప్రకృతనిర్ణయార్థస్స్యాత్ ॥౯౦॥ పురుష ఉదాసీనోసావచేతనం హి ప్రధానమిహ చ తయోః । సంబంధయితా చాన్యస్తృతీయ ఇహ నోపలభ్యతే క్వాపి॥౯౧॥ ఇహ యోగ్యతానిమిత్తస్సంబంధో యది తయోర్భవేత్తర్హి । యోగ్యత్వానుచ్ఛేదాత్ప్రవృత్త్యనుచ్ఛిత్తిరపరిహార్యైవ ॥ ౯౨ ॥ పూర్వవదర్థాభావో దోషోయం తుల్య ఏవ చేహాపి । చేతనకారణపక్షే సోయం దోషః పదం న విదధాతి ॥౯౩॥ సర్వజ్ఞే పరమాత్మని మాయామూలం ప్రవర్తకత్వం స్యాత్ । ఔదాసీన్యం యదిదం స్వతోస్య సిద్ధం న సాధనాయత్తం ॥౯౪॥

సూ॥౮॥ అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ ॥ యది సత్త్వరజస్తమసాం సమతా న గుణప్రధానభావస్స్యాత్ । సేయం సామ్యావస్థా ప్రధానమితి వర్ణయంతి ఖలు సాంఖ్యాః ॥ ౯౫ ॥ సా కూటస్థా సిత్యా భవతి యదా నైవ స్వగర్వాతార్వా స్యాత్ ॥

సర్గో మహదాదీనాం గుణవైషమ్యే హి భవతి నేతరథా ॥ ౯౬ ॥ కూటస్థానాం కథమిహ తేషామంగాంగిభావసంపత్తిః ।
అంగిత్వానుపపత్తేరయుక్త ఏవ ప్రధానవాదోఽయం ॥ ౯౭ ॥ యది నైతే కూటస్థా గుణా అనిత్యాస్తథాపి దోషోఽయం । దు
ర్వారస్తవ పక్షే యతో నియంతా న చేహ కశ్చిదపి ॥ ౯౮ ॥ ... ... *

——సూ॥ ౯ ॥ అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్ ॥—— అనుమీయతే తథేదం దోషో న యత్ప్రధానవాదే స్యాత్ । ఏతే
సత్త్వాదిగుణా వైషమ్యోపగమయోగ్యతాపన్నాః ॥ ౯౯ ॥ గుణసమతాయామపి న హి రచనానుపపత్తిదోషశంకేహ । సమతా
పన్నా అపి తే కార్యవశేన చ భవంతి వైషమ్యం ॥ ౧౦౦ ॥ కార్యం యథా యథా స్యాత్తథా స్వభావో హి కల్ప్యతే తేషాం । చలమి
హ గుణవృత్తమితి హ్యభ్యుపగచ్ఛంతి కాపిలా ఇతి చేత్ ॥ ౧౦౧ ॥ ఏవమపి దుర్నివారో రచనానుపపత్తిరూపదోషస్స్యాత్ । య
స్మాద్జ్ఞశక్తివిధురం త్రిగుణమచేతనమిదం ప్రధానం స్యాత్ ॥ ౧౦౨ ॥ యది చ జ్ఞశక్తియుక్తం భవేత్ప్రధానం తదా నివృత్తం
స్యాత్ । ప్రతివాదిత్వమథ స్యాచ్చేతనకారణసమర్పణం తేన ॥ ౧౦౩ ॥ చేతనమేకం జగతో జన్మస్థిత్యంతకారణం బ్రహ్మ ।
ఇతి చేతనకారణతావాదస్స్యాన్న ప్రధానవాదోఽయం ॥ ౧౦౪ ॥ ——సూ॥ ౧౦ ॥ విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసమ్ ॥——

విప్రతిషేధాదపి ఖల్వసమంజసమేవ కాపిలం తంత్రం । విప్రతిషేధశ్చాయం బహుతర ఉపలభ్యతే హి తంత్రేఽస్మిన్ ॥ ౧౦౫ ॥ క్వ
చిదింద్రియాణి సప్త క్వచిదేకాదశ వదంతి తాన్యేవ । తన్మాత్రాణాం సర్గం మహతః క్వచిదిహ వదంత్యహంకారాత్ ॥
౧౦౬ ॥ క్వచిదంతఃకరణాని త్రీణి తదేకం క్వచిచ్చ కథయంతి । ఇత్యన్యోన్యవిరోధః ప్రసిద్ధ ఏవాత్ర కాపిలే తంత్రే ॥ ౧౦౭ ॥ చే
తనకారణపరయా శ్రుత్యా స్మృత్యా ప్రసిద్ధ ఏవాయం । ఇత్యన్యోన్యవిరోధాదసమంజసమేవ సాంఖ్యతంత్రమిదం ॥ ౧౦౮ ॥
నన్వేతద్దర్శనమపి భవత్యయుక్తం యదౌపనిషదానాం । జాత్యంతరభావోఽయం న వర్ణ్యతే తైర్హి తప్యతాపకయోః ॥
౧౦౯ ॥ సంసారీ జీవోఽయం సంసారస్తప్యతాపకావేతౌ । అర్థశ్చార్థశ్చ తథాఽనర్థోఽనర్థశ్చ జగతి విఖ్యాతౌ ॥ ౧౧౦ ॥ అర్థోఽపి
తాపకస్స్యాత్స చార్జనక్లేశతోఽప్యలాభేన । తాపయతి పురుషమస్మాత్తప్యః పురుషశ్చ తాపకోఽర్థస్స్యాత్ ॥ ౧౧౧ ॥ స్వత ఏవా
నర్థోఽయం తాపక ఇతి జగతి సుప్రసిద్ధో హి । పర్యాయేణ చ తాభ్యాం యస్సంయుజ్యేత భవతి స హి తప్యః ॥ ౧౧౨ ॥ అభ్యుపగతా
యదా స్యాదేకాత్మకతా సమస్తజగతోఽపి । లుప్యేత లోకసిద్ధో భేదో యోఽసౌ హి తప్యతాపకయోః ॥ ౧౧౩ ॥ న హి లోకసుప్రసి
ద్ధం భేదయితుం జగతి కేనచిచ్ఛక్యం । యద్యర్థినస్స్వతోఽన్యో న స్యాదర్థస్తదేదమర్థిత్వం ॥ ౧౧౪ ॥ కస్మిన్ ఖలు విషయే
స్యాద్యతోఽయమాత్మా స్వరూప ఏవార్థః । అభ్యర్థనా హి లోకే న చ సిద్ధే జగతి కస్యచిద్దృష్టా ॥ ౧౧౫ ॥ అర్థిత్వస్యాసిద్ధా
నైవార్థత్వం చ కస్యచిద్భవతి । నన్వేకాత్మకయోరప్యన్యోన్యం జగతి దృశ్యతే భేదః ॥ ౧౧౬ ॥ ఏకాగ్న్యాత్మకయోరపి
దృష్టో హ్యౌష్ణ్యప్రకాశయోర్భేదః । ఏకబ్రహ్మాత్మకయోరనయోర్భేదస్తథేతి చేన్నైవం ॥ ౧౧౭ ॥ ఏవమపి దర్శనేఽస్మిన్న భ
వతి చ దోషో న దోషనిస్తారః । ఔష్ణ్యప్రకాశనాభ్యామవిమోక్షోఽగ్నేర్యథా హి లోకేఽస్మిన్ ॥ ౧౧౮ ॥ ఇహ తప్యతాపకాభ్యా
మవిమోక్షస్తద్వదస్య దుర్వారః । ధర్మ్యాపాయేన నను కిల యదవస్థానం హి ధర్మిణో మోక్షః ॥ ౧౧౯ ॥ ఫేనతరంగాపాయే జ
గతి జలస్య స్వరూపమాత్రేణ । సమవస్థానం దృష్టం యథా తథైవేహ స భవతీత్యపి న ॥ ౧౨౦ ॥ ఆవిర్భావతిరోభావాభ్యామ
నపాయినో హి ఫేనాద్యాః । తైరిహ విమోక్షవార్తా న సతో జలస్యాతిదుర్లభా దృష్టా ॥ ౧౨౧ ॥ దార్ష్టాంతికే కథం వా త
ద్దృష్టాంతేన దోషపరిహారః । భిన్నాత్మకతాయామిహ న దోషశంకాస్తి తప్యతాపకయోః ॥ ౧౨౨ ॥ తాభ్యాం భవతి వి
మోక్షస్తత్సంయోగైకహేతుపరిహారాత్ । ఇత్యభ్యధికాం శంకాం నిరసితుమత్రాభిధీయతే తదితం ॥ ౧౨౩ ॥ సర్వస్యై
కాత్మకతా విశుద్ధవిజ్ఞానవిలసితా హి యదా । సా పరమార్థదశేయం తదవస్థాయాం న తప్యతాపకతా ॥ ౧౨౪ ॥ ఔష్ణ్య
ప్రకాశభేదే సత్యపి దహనోఽయథా స్వమాత్మానం । సత్యపి పరిణామిత్వే న దహతి నైవ ప్రకాశయత్యేవం ॥ ౧౨౫ ॥ కూట
స్థః పరమాత్మా స్యాదావృత్తైకాత్మ్యభావముపయాతః । ప్రవిలీనేఽపి ద్వైతే స చ కం తాపయతి తస్య తే చ కథం ॥ ౧౨౬ ॥ తస్మా
చ్చ తప్యతాపకభావానుపపత్తిగ్రసనహీ దోషః । దృష్టశ్చ తప్యతాపకభావో వ్యవహారసమయ ఏవాసౌ ॥ ౧౨౭ ॥ యత్ర య
థా దృష్టస్స్యాత్స చ ఖలు తస్యైవ ధర్మతామేతి । క్వ పునరిహ తప్యతాపకభావస్స్యాదితి తు నైవమాశంక్యం ॥ ౧౨౮ ॥ జీవ

ద్దేహస్తస్య స్సవితా సౌ తాపకః ప్రసిద్ధో హి । నన్విహ తత్త్రిదుఃఖం సా చేతయితుర్న చాస్య దేహస్య ॥ ౧౨౯ ॥ ఇతి చేద్యద
సౌ దోషో భవతి తవైవాయమప్రతీకారః । సత్యపి దేహే కేవలచేతయితుర్భవతి నైవ తత్త్రిరసౌ ॥౧౩౦॥ చేతయితురేవ
సా చేదశుద్ధతాదిప్రసక్తిరనివార్యా । నచ దేహచేతయిత్రోర్హి సంహతభావో నిరూప్యతే సాంఖ్యైః॥ ౧౩౧॥ నచ తత్త్రైస్త
ప్తిస్స్యాదతస్తవైష దుర్నివారస్స్యాత్ । సత్త్వం తప్యం హి రజస్తాపకమితి నైవ వక్తుమిహ శక్యం ॥ ౧౩౨ ॥ తాభ్యాం కథ
మస్పృష్టే చేతయితరి తప్యతాపకాత్మకతా । ప్రతిబింబితత్వయోగాత్తప్యత ఇవ చేతనోఽయమిత్యపి న॥ ౧౩౩ ॥ తదిహ పర
మార్థతోఽసౌ నతప్యత ఇతి ప్రపంచితం భవతా । నైవేవకారయోగాదతథాభూతస్తథావిధో భవతి॥ ౧౩౪॥ సర్ప ఇవ డుం
డుభోఽసావిత్యుక్త్యా నిర్విషోఽనసవిషస్స్యాత్ । ఇతి ఖలు యథోక్తథర్మానుపపత్తిరసౌ తవైవ దుర్వారా॥ ౧౩౫॥ అవిద్యకో
హి తస్మాదపారమార్థిక ఇతీహ వక్తవ్యం । భవతా తదిదం తుల్యం మమాపి పక్షే న దూషణం కిమపి ॥ ౧౩౬॥ సిద్ధాంతభంగభీ
తా హి మ్యే తే తప్యతాపకే నిత్యే। స్వస్వామిభావరూపస్సంయోగశ్చావివేకసంవలితః ॥౧౩౭॥ భవతి యదా తత్సచివంహ్యా
దర్శనాఖ్యం తమస్తదా పుంసః । సంసారబంధనం స్యాత్తస్య విరామో యదా వివేకేన ॥ ౧౩౮ ॥ అపవర్గస్తస్య స్యాదిత్యు
క్తావపి న దోషనిస్తారః । యస్మాదదర్శనాఖ్యం తమో హి నిత్యం ప్రధానవాదేస్మిన్ ॥ ౧౩౯॥ నిత్యత్వేపి చ తమసోఽయతో గు
ణాశ్చోద్భవాభిభవయోగాత్ । అనియతవృత్తాస్తస్మాత్తత్సంయోగోఽయమనియతో భవతి ॥౧౪౦॥ తేన విశిష్టోపరమే యు
క్తస్తస్యాపవర్గ ఇత్యపి న। యద్యనియత ఏవాయం సంయోగస్స్యాత్తథా వియోగోఽపి ॥ ౧౪౧ ॥ అనియత ఏవ స్యాదిత్యప
వర్గకథాతిదుర్లభా భవతః। తస్మాదసంగతోఽయం ప్రధానవాదో నిరాకృతో భవతి ॥౧౪౨॥ నన్విహ చేతనకారణవాదోఽప్య
యమనుపపన్న ఏవ స్యాత్ । యస్మాచ్చేతనకారణవాదేపి హి దోష ఏష దుర్వారః ॥ ౧౪౩ ॥ సుఖదుఃఖమోహరూపః ప్ర
ధానధర్మోస్సదృశ్యతే జగతి । ఇతి కిల పూర్వం జగతః కారణమేతన్మహీతి నిర్దిష్టం ॥ ౧౪౪॥ తద్వదిహాపి చ వాదే దూషణమే
తద్ధి తుల్యమాభాతి । తంత్వాదికారణస్థం గుణజాతం శుక్లనీలపీతాది ॥౧౪౫॥ సమజాతీయగుణాంతరజనకం దృష్టం పటా
దికే కార్యే । యది చేచ్చేతనమేవ హి జగతో జన్మాదికారణం భవతి ॥౧౪౬ ॥ కారణగతచైతన్యం చైతన్యాంతరమిహార్జయే
న్నకుతః। కార్యం యజ్జగదఖిలం తదచేతనమేవ దృశ్యతే లోకే॥౧౪౭॥ తస్మాత్కథమిహ జగతో జన్మస్థిత్యంతకారణం బ్రహ్మ।
ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం కృతం మునీంద్రేణ ॥౧౪౮॥.......................................*

సూ॥౧౧॥మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం॥ కారణగతగుణజాతం యద్యత్కార్యే సమా
నజాతీయం । ఆరభతే కిల తత్తద్గుణాంతరమితీహ నైవ నియమోఽస్తి ॥ ౧౪౯ ॥ కాణభుజే కిల సమయే సోఽయం సృష్టిప్ర
కార ఉపదిష్టః । పరమాణవః కిలామీ పూర్వమనుత్పన్నకార్యసంరంభాః ॥ ౧౫౦ ॥ పశ్చాదదృష్టసచివాస్తైః ఖలు సం
యోగసహకృతాస్సంతః । ద్వ్యణుకాదికం హి సకలం బ్రహ్మాండాంతం జగత్సృజంతీతి ॥ ౧౫౧ ॥ శుక్లాదిగుణవి
శేషాః పరమాణుగుణా హి హేతుకే ద్వ్యణుకే । అపరాన్ శుక్లాదిగుణాన్ సమజాతీయాన్ సమారభంతే హి ॥ ౧౫౨॥ ప
రమాణుగుణవిశేషః పరిమాణం యచ్చ పారిమాండల్యం । తత్కిల సమజాతీయం ద్వ్యణుకే నైవారభత పరిమాణం ॥౧౫౩॥
పరిమాణే చాణుత్వహ్రస్వత్వే ద్వ్యణుకవృత్తినీ భవతః । ద్వే ద్వ్యణుకే చతురణుకం త్రీణి త్ర్యణుకం యదాపి జనయతః ॥
౧౫౪ ॥ ద్వ్యణుకగతం పరిమాణం న త్ర్యణుకాదౌ సరూపమారభతే । ద్వ్యణుకగతే చాణుత్వహ్రస్వత్వే వర్ణయంతి ప
రిమాణే ॥ ౧౫౫ ॥ త్ర్యణుకే చతురణుకే వా మహత్త్వదీర్ఘత్వసంజ్ఞికే భవతః । కారణగుణతాయాం కిల తుల్యాయాం
చాత్ర భవతి వైషమ్యం ॥ ౧౫౬ ॥ శుక్లాదిగుణవిశేషాః పరమాణుగతాస్సమానజాతీయాన్ । ద్వ్యణుకాదికార్యజాతేషు
శుక్లాదీనారభంత ఏవాన్యాన్ ॥ ౧౫౭ ॥ నైవారభతే కించిత్పరమాణుగతం హి పారిమాండల్యం । ఇతి కిల కాణాదనయే వైష
మ్యం భవతి తద్వదత్రాపి ॥ ౧౫౮ ॥ చేతనకారణవాదేప్యుపపన్నం భవతి సకలమేవేదం । కారణసమాశ్రితం కిల చైతన్యం
జగతి నానువర్తేత ॥ ౧౫౯ ॥ అస్తిత్వలక్షణోఽసౌ కారణధర్మోఽనువర్తతే కార్యే । ఇతి కిల సామాన్యాత్తత్తదిదం కథమత్ర
దూషణం భవతి ॥ ౧౬౦ ॥ అథ తత్రయుక్తమేతత్పరిమాణేన చ విరోధినాక్రాంతం । ద్వ్యణుకాదికార్యజాతం తేనాజనకం

హి పారిమాండల్యం ॥ ౧౬౧ ॥ చేతనకారణపక్షే జగదేతచ్చేతనావిరుద్ధేన । నైవాక్రాంతం దృష్టం తేనకుతో నారభేత చైతన్యం ॥ ౧౬౨ ॥ కార్యే చైతన్యాంతరమితిశంకాదుర్ధరేయమితిచేన్న । కారణగతమపిచైతన్యం యథారభతేహి పారిమాండల్యం ॥ ౧౬౩ ॥ తద్వచ్చైతన్యమపీత్యయమంశో భవతితుల్య ఉభయత్ర । నహి సర్వాంశే సామ్యం దృష్టాంతే క్వాపిదృశ్యతే లోకే ॥ ౧౬౪ ॥ కించవిరోధాక్రాంతం కార్యం పరిమాణజననతః పశ్చాత్ । ప్రాక్పరిమాణారంభాత్పరిమండలతాఽరభేత తన్నకుతః ॥ ౧౬౫ ॥ పరిమాణాంతరజననే పరిమండలతేయమన్యథాసిద్ధా । యస్మాత్పరిమాణాంతరముపదిష్టం హ్యన్యహేతుకం మునినా ॥ ౧౬౬ ॥ కారణబహుత్వమపివా తద్వైవ కారణమహత్త్వమపివాస్యాత్ । ప్రచయవిశేషో వ్యథవా కార్యమహత్త్వైకసాధనం నాన్యత్ ॥ ౧౬౭ ॥ త్రితయాయత్తం చ మహత్త్వద్విపరీతం హ్యణుత్వమిహ భవతి । దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే తత్సహచరితే తథావిధే భవతః ॥ ౧౬౮ ॥ ఇతియత్సూత్రితమేతత్కణాదమునినా చ తదపి నిర్మూలం । కారణబహుతాదౌవా పరమాణుగతే చ పారిమాండల్యే ॥ ౧౬౯ ॥ కారణగుణతాసామ్యే మహత్త్వహేతుర్బహుత్వమేవేతి । వినిగమనాయాం బీజం వక్తుం నేహ శక్యతే కిమపి ॥ ౧౭౦ ॥ ద్రవ్యగుణాంతరయోర్యద్వ్యారంభః కారణస్థగుణజాతే । స్వాశ్రయసమవాయేనతు గుణాంతరారంభకత్వమవిశిష్టం ॥ ౧౭౧ ॥ తస్మాత్సవతోఽత్ర వాచ్యానారంభకతాహి పారిమాండల్యే । తద్వచ్చేతనతాయా అపీతి నైవేహ దోషశంకాస్యాత్ ॥ ౧౭౨ ॥ కారణసమవేతో యో విశేషగుణ ఏవ కార్యజాతే హి । స్వసజాతీయగుణాంతరమాపాదయతీతి నాయమేకాంతః ॥ ౧౭౩ ॥ చిత్రపటరూపకారణతంతుగతే శుక్లనీలపీతాదౌ । స్వసజాతీయారంభకతాభంగాద్వ్యభిచార ఏష దుర్వారః ॥ ౧౭౪ ॥ సంయోగాదపి లోకే కార్యద్రవ్యం విలక్షణం దృష్టం । ఏవముదాహరణాని ప్రథితాన్యేవహి విలక్షణారంభే ॥ ౧౭౫ ॥ తస్మాచ్చేతనమేకం జగతో జన్మాదికారణం నాన్యత్ । తత్రచ కణాదదర్శితతర్కవిరోధః పదం నవిదధాతి ॥ ౧౭౬ ॥ నన్వీశ్వరానధిష్ఠితమిదం ప్రధానం న కారణం జగతః । ఇత్యాదియుక్తిజాలైః ప్రధానవాదోఽపి నిరసితః పూర్వం ॥ ౧౭౭ ॥ ఇహ చ పరమాణువాదే న తథా దోషావకాశలేశోఽస్తి । యస్మాదీశసహాయా అణవోఽత్ర భవంతి జగదుపాదానం ॥ ౧౭౮ ॥ ఇతి ఖలు పరమాణూనాం కారణతాపక్షమఖిలమున్మూల్య । కాణాదానాం సమయం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః ॥ ౧౭౯ ॥........................*

సూ॥ ౧౨ ॥ ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః॥

సహ్యాణుకారణవాదః ప్రపంచితస్త్వేవమత్ర కాణాదైః । లోకే పటాదికార్యం సావయవం సకలమేవ యద్దృష్టం ॥ ౧౮౦ ॥ సంయోగకృతసహాయైస్స్వానుగతైరవయవైస్తదారబ్ధం । తస్మాన్మహాద్యదిదం క్షితిజలతేజోఽనిలాఖ్యమఖిలమపి ॥ ౧౮౧ ॥ స్వానుగతైశ్చానేకై రారబ్ధం హ్యవయవైస్ససంయోగైః । అవయవ్యవయవభావస్సోఽయం యస్మాన్నివర్తతే స ఖలు ॥ ౧౮౨ ॥ అపకర్షావధిభూతః పరమాణుస్స చ చతుర్విధో భవతి । సకలమపి కార్యజాతం హ్యద్వ్యంతవదేవ దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౮౩ ॥ కారణవిధురం చైతత్కార్యం న క్వాపి దృశ్యతే జగత్ । అత ఇహ జగతః కారణమణవో హి ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౧౮౪ ॥ తేషామపకర్షావధిభూతానాం న పరతో విభాగస్స్యాత్ । అణ్వంతో హి విభాగో భూమ్యాదీనాం వినశ్యతాం భవతి ॥ ౧౮౫ ॥ సైవ విభాగావస్థా స ప్రళయస్సకలభూతవర్గస్య । తత ఇహ సృష్ట్యారంభే వాయుపరాణుష్వదృష్టసాపేక్షం ॥ ౧౮౬ ॥ కర్మోత్పన్నమణుం తం స్వాశ్రయమణ్వంతరేణ యోజయతి । భవతి తతో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ వాయుః ప్రజాయతే స్థూలః ॥ ౧౮౭ ॥ ఏవమయమగ్నిరాపః పృథివీ చ శరీరమింద్రియం సకలం । భవతి హి పరమాణుభ్యస్త్ర్యాపాద్వ్యణుకరూపమపి చైవం ॥ ౧౮౮ ॥ తంతుపటన్యాయే నేత్యభిమన్యంతే హి తే చ కాణాదాః । తత్పక్షం నిరసితుమిహ తచ్చేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా ॥ ౧౮౯ ॥ తత్ర విభాగదశాయాం పరమాణూనాం హి కర్మసాపేక్షః । సంయోగస్స్యాల్లోకే కర్మవతాం దృశ్యతే హి సంయోగః ॥ ౧౯౦ ॥ కర్మ చ కార్యం యస్మాత్తస్య నిమిత్తం హి కిమపి వక్తవ్యం । యదిచ నిమిత్తం న స్యాత్పరమాణుషు కర్మ చాద్యమపి న స్యాత్ ॥ ౧౯౧ ॥ యత్నో వాప్యభిఘాతో నిమిత్తముపగమ్యతే యథా దృష్టం । తస్యేహానుపలంభాత్పరమాణుషు నోపపద్యతే కర్మ ॥ ౧౯౨ ॥ తస్యాం చావస్థాయాం దేహవియోగాత్కథం భవేద్యత్నః । దేహప్రతిష్ఠితేస్మిన్ మనసి యదాచాత్మనా మనోయోగః ॥ ౧౯౩ ॥ ఆత్మగుణో య

త్త్వసాజామేతత్తదానచాన్యథాభవతి । అభిఘాతాద్యభిదృష్టంప్రత్యాఖ్యాతంనిమిత్తమిహభవతి ॥ ౧౯౪ ॥ సర్గోత్తరకా
లంస్యాత్కర్మణినిమిత్తంతచ్చేతదఖిలమపి । అథయద్యదృష్టమేవహినిమిత్తమాద్యస్యకర్మణోబ్రూషే ॥ ౧౯౫ ॥ ఆత్మని
సమవేతంస్యాదదృష్టమథవాణుమాత్రసమవేతం । ఇదముభయథాపినాణుషు కర్మణినిమిత్తంహ్యచేతనంయస్మాత్ ।
౧౯౬ ॥ యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనంతత్కథంప్రవర్తయతి । ఆత్మాతదవస్థాయామచేతనోజాతచేతనత్వేన ॥ ౧౯౭ ॥
అభ్యుపగతమేతత్ఖల్వదృష్టమప్యాత్మమాత్రసమవాయి । తేనాసంబంధేకథమణుషుభవేత్కర్మణోనిమిత్తంతత్ ॥ ౧౯౮ ॥
యదిచాదృష్టవతాకిలసంబంధోయంహికర్మమూలంస్యాత్ । సంబంధసతతభావాత్ప్రవృత్తిసాతత్యమపరిహార్యంస్యా
త్ ॥ ౧౯౯ ॥ తస్మాత్కర్మనిమిత్తంనియతంనైవోపలభ్యతేయస్మాత్ । కర్మనిబంధనఇహకిలసంయోగోనాణుషూపజా
యేత ॥ ౨౦౦ ॥ సంయోగస్యాజననేసర్గోనవాతన్నిబంధనశ్చకథం । అణ్వంతరేణచాణోస్సంయోగస్స్యాద్యదైకదేశే
న ॥ ౨౦౧ ॥ సావయవత్వాపత్త్యాహ్యనిత్యతాతేషుదుర్నివారైవ । సర్వాంశేనయదాస్యాత్ప్రథిమానుపపత్తిరపరిహా
ర్యైవ ॥ ౨౦౨ ॥ కల్పితదేశేనసచేత్సంయోగఃకథమకల్పితోభవతి । తస్యాపికల్పితత్వేద్వ్యణుకాదేర్వాసవస్యకార్య
స్య ॥ ౨౦౩ ॥ సంయోగోసావణ్వోర్నభవేదసమవాయికారణంహికథం । సర్గాదావణుషుయథాసంయోగార్థం సస్యం
భవేత్కర్మ ॥ ౨౦౪ ॥ ఏవంప్రళయావసరేకర్మవిభాగార్థమనుపపన్నంహి । కర్మనిమిత్తాభావోయోసౌతత్రా
పితుల్యఏవస్యాత్ ॥ ౨౦౫ ॥ యచ్చాదృష్టంతదపిచభోగార్థంనైవభవతివిలయార్థం । తస్మాదణుకారణతాసమర్థనంనే
హభవతియుక్తతమం ॥ ౨౦౬ ॥ —— సూ ॥ ౧౩ ॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితేః ॥ —— అణ్వోస్సమవైతి
దంద్వ్యణుకమణుభ్యాంహిభిన్నమత్యంతం । సమవాయలక్షణేనహిసంబంధేనేతికణభుగభిమానః ॥ ౨౦౭ ॥ ద్వ్యణుక
మణుభ్యాంభిన్నంసమవాయమపేక్షతేహిసంబంధం । స్యావస్థితయేచాణ్వోస్సమవాయోపిచతథైవకంనస్యాత్ ॥ ౨౦౮ ॥
ద్వ్యణుకస్యైవాస్యాపిహిసమవాయస్యాపిభేదసామ్యేన । యదిసమవాయోప్యేవంసంబంధాంతరమపేక్షతేతర్హి
౨౦౯ ॥ తత్సంబంధోప్యేవంసంబంధాంతరమపేక్షతేనకుతః । ఏవంసత్యనవస్థాతదత్రపక్షేహిభవతిదుర్వారా ॥ ౨౧౦
సమవాయస్సంబంధస్సంబంధాంతరమపేక్షతేనయది । సంయోగశ్చతథైవహినాపేక్షేతాపరంహిసమవాయం
౨౧౧ ॥ సంయోగోహిగుణత్వాత్సంబంధమపేక్షతేనసమవాయః । ఇతిచమనోరథమాత్రంతుల్యమపేక్షానిమిత్తము
భయత్ర ॥ ౨౧౨ ॥ తస్మాదనవస్థేయంసమవాయాభ్యుపగమేహిదుర్వారా । సత్యామనవస్థాయామేకాసిద్ధావసిద్ధహి
హసకలం ॥ ౨౧౩ ॥ ద్వ్యణుక మణుభ్యాంద్వాభ్యాంనైవోత్పద్యేతచాప్రమాణత్వాత్ । అణుకారణతావాదస్తస్మాదయ
మనుపపన్నఏవేహ ॥ ౨౧౪ ॥ —— సూ ॥ ౧౪ ॥ నిత్యమేవచభావాత్ ॥ —— అణవఃప్రవృత్తిభావానివృత్తిభావాఃకిముభ
యథాభావాః । అనుభయభావావాస్యుర్నైవచతుర్థోపపద్యతేచాయం ॥ ౨౧౫ ॥ నిత్యప్రవృత్తిభావాత్ప్రళయా
భావః ప్రవృత్తిభావత్వే । నిత్యనివృత్తేర్భావాత్సర్గాభావోనివృత్తిభావత్వే ॥ ౨౧౬ ॥ ఉభయస్వభావతేయంలో
కేనైవోపపద్యతేక్వాపి । అనుభయభావత్వేపిప్రవృత్తిభావేనివృత్తిభావేవా ॥ ౨౧౭ ॥ అంగీక్రియమాణేపిహి
మిత్తవశతస్తథాపిదోషస్స్యాత్ । తత్రయదాదృష్టంస్యాన్నిమిత్తమేతస్యనిత్యసాన్నిధ్యాత్ ॥ ౨౧౮ ॥ నిత్యంప్రవ
త్తిరేవస్యాదథతస్యాస్వతంత్రతాయాంస్యాత్ । నిత్యాప్రవృత్తిరేవస్యాదితిదూషణమశక్యపరిహారం ॥ ౨౧౯ ॥ ......
—— సూ ॥ ౧౫ ॥ రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ ॥ —— రూపాదిమచ్చసకలంపటాదిదృష్టంహిజగతిసావయ
వం । స్థూలమనిత్యంచతథాస్వకారణాపేక్షయాహితద్దృష్టం ॥ ౨౨౦ ॥ తంతూనపేక్ష్యచాయంపటస్తథాతం
వోనిజావయవాన్ । ఇతిఖలుసకలందృష్టంతథైవపరమాణవోపికింనస్యుః ॥ ౨౨౧ ॥ రూపాదిమత్త్వహేతుః ప
రమాణుష్వపియతోవిశిష్టస్స్యాత్ । పరమాణూనాంహితదానిత్యత్వవిపర్యయఃప్రసజ్యేత ॥ ౨౨౨ ॥ నిత్యత్వా
దినస్తవపరమాణూనామనిత్యతానుచితా । తస్మాదణువాదోయంనకథంచిదపీహఘటయితుంశక్యః ॥ ౨౨౩ ॥ స
కారణవన్నిత్యంత్వితియన్నిత్యత్వకారణంకథితం । తదపిచపరమాణూనాంకారణవత్త్వాన్నిరాకృతంభవతి ॥ ౨౨౪

హి పారిమాండల్యం ॥ ౧౬౧ ॥ చేతనకారణపక్షే జగదచేతనావిరుద్ధేన । నైవాకార్యంతం దృష్టం తేన కుతో నారభేత చైతన్యం ॥ ౧౬౨ ॥ కార్యే చైతన్యాంతరమితి శంకా దుర్ధరేయమితి చేన్న । కారణగతమపి చైతన్యం యథారభతే హి పారిమాండల్యం ॥ ౧౬౩ ॥ తద్వచ్చైతన్యమపీత్యయమంశో భవతి తుల్య ఉభయత్ర । న హి సర్వాంశసామ్యం దృష్టాంతే క్వాపి దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౬౪ ॥ కించ విరోధాకారితం కార్యం పరిమాణజననతః పశ్చాత్ । ప్రాక్పరిమాణారంభాత్పరిమండలతారంభేత తన్న కుతః ॥ ౧౬౫ ॥ పరిమాణాంతరజననే పరిమండలతేయమన్యథాసిద్ధా । యస్మాత్పరిమాణాంతరముపదిష్టం హ్యస్య హేతుకం మునినా ॥ ౧౬౬ ॥ కారణబహుత్వమపి వా తద్వైవ కారణమహత్త్వమపి వా స్యాత్ । ప్రచయవిశేషో వ్యథవా కార్యమహత్త్వైకసాధనం నాన్యత్ ॥ ౧౬౭ ॥ త్రితయాయత్తం చ మహత్తద్విపరీతం హ్యణుత్వమిహ భవతి । దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే తత్సహచరితే తథా విధే భవతః ॥ ౧౬౮ ॥ ఇతి యత్సూత్రితమేతత్కణాదమునినా చ తదపి నిర్మూలం । కారణబహుతాదౌ వా పరమాణుగతే చ పారిమాండల్యే ॥ ౧౬౯ ॥ కారణగుణతాసామ్యే మహత్త్వహేతుర్బహుత్వమేవేతి । వినిగమనాయాం బీజం వర్ణయితుం నేహ శక్యతే కిమపి ॥ ౧౭౦ ॥ ద్రవ్యగుణాంతరయోర్యద్యారంభః కారణస్థగుణజాతే । స్వాశ్రయసమవాయేన తు గుణాంతరారంభకత్వమవిశిష్టం ॥ ౧౭౧ ॥ తస్మాత్సర్వతోఽత్ర వా చ్యా నారంభకతా హి పారిమాండల్యే । తద్వచ్చేతనతాయా అపీతి నైవేహ దోషశంకా స్యాత్ ॥ ౧౭౨ ॥ కారణసమవేతో యో విశేషగుణ ఏవ కార్యజాతే హి । స్వసజాతీయగుణాంతరమాపాదయతీతి నాయమేకాంతః ॥ ౧౭౩ ॥ చిత్రపటరూపకారణతంతుగలేశుక్లనీలపీతాదౌ । స్వసజాతీయారంభకతాభంగాద్వ్యభిచార ఏష దుర్వారః ॥ ౧౭౪ ॥ సంయోగాదపి లోకే కార్యద్రవ్యం విలక్షణం దృష్టం । ఏవముదాహరణాని ప్రథితాన్యేవ హి విలక్షణారంభే ॥ ౧౭౫ ॥ తస్మాచ్చేతనమేకం జగతో జన్మాదికారణం నాన్యత్ । తత్ర చ కణాదదర్శితతర్కవిరోధః పదం న విదధాతి ॥ ౧౭౬ ॥ నన్వీశ్వరానధిష్ఠితమిదం ప్రధానం న కారణం జగతః । ఇత్యాదియుక్తిజాలైః ప్రధానవాదో హి నిరసితః పూర్వం ॥ ౧౭౭ ॥ ఇహ చ పరమాణువాదే న తథా దోషావకాశలేశోఽస్తి । యస్మాదీశసహాయా అణవోఽత్ర భవంతి జగదుపాదానం ॥ ౧౭౮ ॥ ఇతి ఖలు పరమాణూనాం కారణతాపక్షమఖిలమున్మూల్య । కాణాదానాం సమయం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః ॥ ౧౭౯ ॥......※

సూ॥ ౧౨ ॥ ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః ॥ — స హ్యణుకారణవాదః ప్రపంచితశ్చైవమత్ర కాణాదైః । లోకే పటాదికార్యం సావయవం సకలమేవ యద్దృష్టం ॥ ౧౮౦ ॥ సంయోగకృతసహాయైః స్వానుగతైరవయవైస్తదారబ్ధం । తత్సామాన్యాద్యదిదం క్షితిజలతేజోఽనిలాఖ్యమఖిలమపి ॥ ౧౮౧ ॥ స్వానుగతైశ్చానేకైరారబ్ధం హ్యవయవైస్ససంయోగైః । అవయవ్యవయవభావస్సోఽయం యస్మాన్నివర్తతే స ఖలు ॥ ౧౮౨ ॥ అపకర్షావధిభూతః పరమాణుస్స చ చతుర్విధో భవతి । సకలమపి కార్యజాతం హ్యాద్యంతవదేవ దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౮౩ ॥ కారణవిధురం చైతత్కార్యం న క్వాపి దృశ్యతే జగత్ । అత ఇహ జగతః కారణమణవో హి తత్ర ప్రదర్శితం మునినా ॥ ౧౮౪ ॥ తేషామపకర్షావధిభూతానాం న పరతో విభాగస్స్యాత్ । అణ్వంతో హి విభాగో భూమ్యాదీనాం వినశ్యతాం భవతి ॥ ౧౮౫ ॥ సైవ విభాగావస్థా స ప్రళయస్సకలభూతవర్గస్య । తత ఇహ సృష్ట్యారంభే వాయుపరాణుష్వదృష్టసాపేక్షం ॥ ౧౮౬ ॥ కర్మోత్పన్నమణుం తం స్వాశ్రయమణ్వంతరేణ యోజయతి । భవతి తతో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ వాయుః ప్రజాయతే స్థూలః ॥ ౧౮౭ ॥ ఏవమయమగ్నిరాపః పృథివీ చ శరీరమింద్రియం సకలం । భవతి హి పరమాణుభ్యస్తదారాద్ద్వ్యణుకరూపమపి చైవం ॥ ౧౮౮ ॥ తంతుపటన్యాయే నేత్యభిమన్యంతే హి తే చ కాణాదాః । తత్పక్షం నిరసితుమిహ తచ్చేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా ॥ ౧౮౯ ॥ తత్ర విభాగదశాయాం పరమాణూనాం హి కర్మసాపేక్షః । సంయోగస్స్యాల్లోకే కర్మవతాం దృశ్యతే హి సంయోగః ॥ ౧౯౦ ॥ కర్మ చ కార్యం యస్మాత్తస్య నిమిత్తం హి కిమపి వక్తవ్యం । యది చ నిమిత్తం న స్యాత్పరమాణుషు కర్మ చాద్యమపి న స్యాత్ ॥ ౧౯౧ ॥ యత్నో వాప్యభిఘాతో నిమిత్తముపగమ్యతే యథా దృష్టం । తస్యేహానుపలంభాత్పరమాణుషు నోపపద్యతే కర్మ ॥ ౧౯౨ ॥ తస్యాం చావస్థాయాం దేహవియోగాత్కథం భవేద్యత్నః । దేహప్రతిష్ఠితేఽస్మిన్ మనసి యదాత్మమనసోర్యోగః ॥ ౧౯౩ ॥ ఆత్మగుణో య

తో న్యసౌజాయేత తదానచాన్యథాభవతి । అభిఘాతాద్యపిదృష్టంప్రత్యాఖ్యాతంనిమిత్తమిహాభవతి ॥ ౧౯౪ ॥ సర్గోత్తరకా
లం న్యాయ్యః కర్మనిమిత్తం తదేతదఖిలమపి । అథయద్యదృష్టమేవహినిమిత్తమాద్యస్యకర్మణోబ్రూషే ॥ ౧౯౫ ॥ ఆత్మని
సమవేతంస్యాదదృష్టమథవాణుమాత్రసమవేతం । ఇదముభయథాపినాణుషు కర్మనిమిత్తంహ్యచేతనంయస్మాత్ ॥
౧౯౬ ॥ యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనంతత్కథంప్రవర్తయతి । ఆత్మాతదవస్థాయామచేతనోజాతచేతనత్వేన ॥ ౧౯౭ ॥
అభ్యుపగతమేతత్ఖల్వదృష్టమప్యాత్మమాత్రసమవాయి । తేనాసంబంధేకథమణుషుభవేత్కర్మణోనిమిత్తంతత్ ॥ ౧౯౮ ॥
యదిచాదృష్టవతాకిలసంబంధోయం హికర్మమూలంస్యాత్ । సంబంధసతతభావాత్ప్రవృత్తిసాతత్యమపరిహార్యంస్యా
త్ ॥ ౧౯౯ ॥ తస్మాత్కర్మనిమిత్తంనియతంనైవోపలభ్యతేయస్మాత్ । కర్మనిబంధనఇహాకిలసంయోగోనాణుషూపజా
యేత ॥ ౨౦౦ ॥ సంయోగస్యాజననేసర్గోపాతన్నిబంధనశ్చకథం । అణ్వంతరేణచాణోస్సంయోగస్స్యాద్యదైకదేశే
న ॥ ౨౦౧ ॥ సావయవత్వాపత్త్యాహ్యనిత్యతా తేషుదుర్నివారైవ । సర్వాంశేనయదాస్యాత్ప్రథిమానుపపత్తిరపరిహా
ర్యైవ ॥ ౨౦౨ ॥ కల్పితదేశేనసచేత్సంయోగఃకథమకల్పితోభవతి । తస్యాపికల్పితత్వేద్వ్యణుకాదేర్వాస్తవస్య కార్య
స్య ॥ ౨౦౩ ॥ సంయోగోసావణ్వోర్భవేదసమవాయికారణంహికథం । సర్గాదావణుషుయథాసంయోగార్థం నసం
భవేత్కర్మ ॥ ౨౦౪ ॥ ఏవంప్రళయావసరేకర్మవిభాగార్థమనుపపన్నంహి । కర్మనిమిత్తాభావోయోసౌతత్రా
పితుల్యఏవస్యాత్ ॥ ౨౦౫ ॥ యచ్చాదృష్టంతదపిచభోగార్థంనైవభవతివిలయార్థం । తస్మాదణుకారణతాసమర్థనంనే
హాభవతియుక్తతమం ॥ ౨౦౬ ॥ సూ॥ ౧౩ ॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితేః ॥ అణ్వోస్సమవైతి
దంద్వ్యణుకమణుభ్యాంహిభిన్నమత్యంతం । సమవాయలక్షణేనహిసంబంధేనేతికణభుగభిమానః ॥ ౨౦౭ ॥ ద్వ్యణుక
మణుభ్యాంభిన్నంసమవాయమపేక్షతేహిసంబంధం । స్వావస్థితయేచాణ్వోస్సమవాయోపిచతథైవకింనస్యాత్ ॥ ౨౦౮ ॥
ద్వ్యణుకస్యైవాస్యాపిహిసమవాయస్యాపిభేదసామ్యేన । యదిసమవాయోప్యేవంసంబంధాంతరమపేక్షతేతర్హి ॥
౨౦౯ ॥ తత్సంబంధోప్యేవంసంబంధాంతరమపేక్షతేనకుతః । ఏవంసత్యనవస్థాతదత్రపక్షేహిభవతిదుర్వారా ॥ ౨౧౦ ॥
సమవాయస్సంబంధస్సంబంధాంతరమపేక్షతేనయది । సంయోగశ్చతథైవహినాపేక్షేతాపరంహిసమవాయం ॥
౨౧౧ ॥ సంయోగోహిగుణత్వాత్సంబంధమపేక్షతేనసమవాయః । ఇతిచమనోరథమాత్రంతుల్యమపేక్షానిమిత్తము
భయత్ర ॥ ౨౧౨ ॥ తస్మాదనవస్థేయంసమవాయాభ్యుపగమేహిదుర్వారా । సత్యామనవస్థాయామేకాసిద్ధావసిద్ధమి
హసకలం ॥ ౨౧౩ ॥ ద్వ్యణుక మణుభ్యాంద్వాభ్యాంనైవోత్పద్యేతచాప్రమాణత్వాత్ । అణుకారణతావాదస్తస్మాదయ
మనుపపన్నఏవేహ ॥ ౨౧౪ ॥ సూ॥ ౧౪ ॥ నిత్యమేవచభావాత్ ॥ అణవఃప్రవృత్తిభావానివృత్తిభావాఃకిముభ
యథాభావాః । అనుభయభావావాస్యుర్నైవచతుర్థోపపద్యతేచాయం ॥ ౨౧౫ ॥ నిత్యప్రవృత్తిభావాత్ప్రళయా
భావః ప్రవృత్తిభావత్వే । నిత్యనివృత్తేర్భావాత్సర్గాభావోనివృత్తిభావత్వే ॥ ౨౧౬ ॥ ఉభయస్వభావతేయంలో
కే నైవోపపద్యతేక్వాపి । అనుభయభావత్వేపిప్రవృత్తిభావేనివృత్తిభావేవా ॥ ౨౧౭ ॥ అంగీక్రియమాణేపిహిని
మిత్తవశతస్తథాపిదోషస్స్యాత్ । తత్రయదాదృష్టంస్యాన్నిమిత్తమేతస్యనిత్యసాన్నిధ్యాత్ ॥ ౨౧౮ ॥ నిత్యంప్రవృ
త్తేరేవస్యాదథతస్యాస్వతంత్రతాయాంస్యాత్ । నిత్యాప్రవృత్తేరేవస్యాదితిదూషణమశక్యపరిహారం ॥ ౨౧౯ ॥ ......
సూ॥ ౧౫ ॥ రూపాదిమత్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్ ॥ రూపాదిమచ్చసకలంపటాదిదృష్టంహిజగతిసావయ
వం । స్థూలమనిత్యంచతథాస్వకారణాపేక్షయాహితద్దృష్టం ॥ ౨౨౦ ॥ తంతూనపేక్ష్యచాణుంపటస్తథాతంత
వోనిజావయవాన్ । ఇతిఖలుసకలందృష్టంతథైవపరమాణవోపికింనస్యుః ॥ ౨౨౧ ॥ రూపాదిమత్త్వహేతుః ప
రమాణుష్వపియతోవిశిష్టస్స్యాత్ । పరమాణూనాంహితదానిత్యత్వవిపర్యయఃప్రసజ్యేత ॥ ౨౨౨ ॥ నిత్యత్వవా
దినస్తవపరమాణూనామనిత్యతానుచితా । తస్మాదణువాదోయంనకథంచిదపీహఘటయితుంశక్యః ॥ ౨౨౩ ॥ సద
కారణవన్నిత్యంత్వితియన్నిత్యత్వకారణంకథితం । తదపిచపరమాణూనాంకారణవత్త్వాన్నిరాకృతంభవతి ॥ ౨౨౪ ॥

నిత్యత్వప్రతిషేధో లోకే ప్రతియోగినియతసాకాంక్షః । నిత్యత్వాకాంక్షీ సన్నేవ పరమాణునిత్యతాకాంక్షీ ॥ ౨౨౫ ॥
తస్మాదణవో నిత్యా ఇత్యపి నైవాణునిత్యతామానమ్ । నిత్యే యస్మిన్ కస్మిన్నసత్యనిత్యమితి నఞ్ సమాసోఽయమ్ ॥ ౨౨౬ ॥
నహి భవతీతి హి సత్యం న తావతైవాణునిత్యతాసిద్ధిః । నిత్యం బ్రహ్మాలంబ్యైవేహ సమాసోఽపి సోఽయముపపన్నః ॥ ౨౨౭ ॥
నిత్యత్వే కారణమిహ యదవిద్యేతి చ తృతీయమిహ కథితమ్ । సా చావిద్యా హి యదా ప్రత్యక్షేణేహ కారణాగ్రహణమ్ ॥
౨౨౮ ॥ ద్వ్యణుకాదినిత్యతాపి స్యాదిహ దూషణమశక్యపరిహారమ్ । యది చ విశిష్యేతాసమవేతద్రవ్యాత్మకత్వయో-
గేన ॥ ౨౨౯ ॥ పూర్వేణైవ గతార్థం త్విహ పునరుక్తం నిరర్థకం తత్స్యాత్ । పూర్వతోఽభిహితం స్యాత్కార-
ణవత్త్వే న దూషణం తదిహ ॥ ౨౩౦ ॥ కారణనాశాత్కారణవిభాగతో న్యస్య నాశకస్యేహ । యోఽయమభావోఽవి-
ద్యా సైవాణూనాం హి నిత్యతాగమకమ్ ॥ ౨౩౧ ॥ ఇతి న వినశ్యద్వస్తు ద్వాభ్యామేవ హి యదా వినశ్యేత । భవతీతి దేయమ-
విద్యా పరమాణూనాం హి నిత్యతాగమకమ్ ॥ ౨౩౨ ॥ సంయోగసచివమేవానేకమిహారంభకం యది ద్రవ్యమ్ । భవతీతి తదైవం
హి యదా సామాన్యమపాస్తభేదమిహ జనకమ్ ॥ ౨౩౩ ॥ సవిశేషావస్థాంతరమాపద్యారంభకం యదా భవతి । ఘృతకఠిన-
తాదిలయవన్మృదవస్థాదివిలయనేనాపి ॥ ౨౩౪ ॥ కార్యవినాశోత్పత్తేరుక్తావిద్యాదివర్ణనం హి వృథా । తస్మాత్సావయ-
వానామవయవశోఽపి హి విభజ్యమానానామ్ ॥ ౨౩౫ ॥ యత్ర చ పరో విభాగో న భవతి ఖలు తే చతుర్విధా హ్యణవః । రూపాది-
మంత ఏతే నిత్యాశ్చారంభకా హి భూతానామ్ ॥ ౨౩౬ ॥ ఇతి వైశేషికపక్షో భవతి నిరాలంబనో వృథైవాయమ్ । రూపాదిమ-
త్త్వయోగాదణుత్వనిత్యత్వవైపరీత్యేన ॥ ౨౩౭ ॥ ——సూ॥ ౧౬ ॥ ఉభయథా చ దోషాత్ ॥—— గంధరసరూపసహిత-
స్పర్శా స్థూలేయమవనిరిహ దృష్టా । రసరూపస్పర్శగుణాః సూక్ష్మా ఆపస్తథైవ తేజోఽపి ॥ ౨౩౮ ॥ రూపస్పర్శగుణం తత్సూక్ష్మ-
తరం భవతి వాయురేష తథా । స్పర్శగుణాః సూక్ష్మతమో భూతాః స్యేతాని సంతి చత్వారి ॥ ౨౩౯ ॥ ఉపచితగుణభేదేన హి త-
రతమభావేన జగతి లక్ష్యంతే । ఉపచితగుణాదిభేదాత్తరతమభావోఽయమణుషు కల్ప్యేత ॥ ౨౪౦ ॥ ఉపచితగుణతాయాం స్యాత్తే-
షాం మూర్త్యుపచయోఽపి దుర్వారః । మూర్త్యుపచయే హ్యణూనామనణుత్వాపత్తిరత్ర దుర్వారా ॥ ౨౪౧ ॥ యత్ర గు-
ణోపచయస్స్యాన్మూర్తేరప్యుపచయోఽపి తత్ర స్యాత్ । కార్యాత్మకేషు భూతేష్వేవం దృష్టం యతో హి సర్వత్ర ॥ ౨౪౨ ॥
యద్యేతద్దోషభయాన్నోపచితాదికగుణత్వమిహ న స్యాత్ । సర్వే చైకైకగుణాశ్చతుర్గుణాశ్చాపి సర్వ ఏవ స్యుః ॥ ౨౪౩ ॥
——సూ॥ ౧౭ ॥ అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా ॥—— సత్కార్యతావలంబాన్మన్వాద్యైరపి చ పరిగృహీతత్వాత్ ।
సాధుః ప్రధానవాదస్స కథంచిత్స్యాన్న చాణువాదోఽయమ్ ॥ ౨౪౪ ॥ నాసౌ శిష్టగృహీతః కేనాప్యంశేన తేన చైతస్మిన్ । అనపే-
క్షాకర్తవ్యా శ్రేయస్కామైర్న చాదరః కార్యః ॥ ౨౪౫ ॥ కించ ద్రవ్యగుణాదీన్ షట్చ పదార్థాన్ పరస్పరం భిన్నాన్ । అభి-
ధాయ పునరిహైవ త్విదమపరం కల్పయంతి కాణాదాః ॥ ౨౪౬ ॥ గుణకర్మాదీనాం హి ద్రవ్యాధీనత్వమితి తు కథయంతి । తచ్చా-
యుక్తం హ్యేతే యది భిన్నా న హి పరస్పరాధీనాః ॥ ౨౪౭ ॥ న హి శశకాశఫలాశా భిన్నాస్సంతః పరస్పరాధీనాః । ద్రవ్యగు-
ణాదీనామిహ భిన్నత్వం వా న యుజ్యతే యుస్మాత్ ॥ ౨౪౮ ॥ తాదాత్మ్యమేవ తేషాం పరస్పరం హి ప్రతీయతే లోకే । ద్రవ్య-
గుణాదీనాం న హ్యశ్వద్విపయోరివాస్తి భేదమతిః ॥ ౨౪౯ ॥ నన్విహ చక్షుర్గ్రాహ్యం రూపం స్పర్శస్త్వగింద్రియగ్రాహ్యః ।
ఉభయగ్రాహ్యశ్చ ఘటః కథమిహ తాదాత్మ్యమేవయోరితి చేత్ ॥ ౨౫౦ ॥ సత్యపి తాదాత్మ్యే కిల భేదమతిర్బాహ్యరూప-
సాపేక్షా । ఏకః పుమాన్ హి లోకేఽపి తాతః పుత్రస్తథైవ జామాతా ॥ ౨౫౧ ॥ శ్వశురస్స్యాలక ఇత్యపి విభేదమతిర్బాహ్యతో హ్యేవ
భవతి తథా । గ్రాహకభేదాపేక్షా భేదమతిస్స్యాత్స్వరూపసాపేక్షమ్ ॥ ౨౫౨ ॥ తాదాత్మ్యం చేత్యుభయం హ్యభేదపక్షేఽపి
బాధకం న భవేత్ । తస్మాద్ద్రవ్యగుణానాం ద్రవ్యాధీనత్వమపి చ భిన్నత్వమ్ ॥ ౨౫౩ ॥ నాపి ప్రమాణగమ్యం నైవ హి యుక్త్యై-
కసాధనం భవతి । నను గుణకర్మాదీనాం ద్రవ్యాధీనత్వమత్ర యుక్తం హి ॥ ౨౫౪ ॥ ద్రవ్యగుణౌ తు విభిన్నౌ తథాపి తావయు-
తసిద్ధరూపౌ యత్ । ద్రవ్యాధీనత్వం తద్గుణాదికానాం సుయుక్తమేవ స్యాత్ ॥ ౨౫౫ ॥ శశకుశకాశాదీనాం నాయుతసిద్ధత్వ-
మస్తి కుత్రాపి । తేన న తేషామేషా పరస్పరాధీనతేతి చేన్నైవమ్ ॥ ౨౫౬ ॥ అపృథగ్దేశత్వం వా హ్యపృథక్కాలత్వమపృథగా-

త్మత్వం । తచ్చాయుతసిద్ధత్వం వాచ్యం తదిదం త్రిధాపి నో భవతి ॥ ౨౫౭ ॥ అపృథగ్దేశత్వం హి ద్రవ్యగుణానాం కథంచిదపి న స్యాత్ । రూపాదిః పటదేశః పటస్తు తంతుప్రదేశ ఏవ యతః ॥ ౨౫౮ ॥ అపృథక్కాలత్వం చేత్తదపి విరుద్ధం భవత్పక్షే । ఉత్పన్నేషు పటాదిషు పశ్చాదుత్పద్యతే హి రూపాది ॥ ౨౫౯ ॥ కథమీదృశయోస్తత్స్యాదపృథక్కాలత్వమయుతసిద్ధత్వం । ధేనువిషాణకయోరపి తత్స్యాద్యద్యేదమయుతసిద్ధత్వం ॥ ౨౬౦ ॥ యచ్చాపృథగాత్మత్వం తత్స్వాభ్యుపగమవిరుద్ధమేవ స్యాత్ । నహ్యవయవసంయోగాదేవ చ కార్యం ప్రజాయతే లోకే ॥ ౨౬౧ ॥ సంయోగమంతరా యద్దధిహిమకరకాదిదృశ్యతే లోకే । తస్మాదణువాదోఽయం శ్రేయస్కామైరుపేక్షణీయస్స్యాత్ ॥ ౨౬౨ ॥ వైశేషికసమయే కిల దేహోఽయం చాశుతరవినాశీ స్యాత్ । పరిమాణాంతరజననాత్తమర్థం వైనాశికం హి కథయంతి ॥ ౨౬౩ ॥ తత్పక్షనిరసనాం తే సకలో వైనాశికోఽపి బుద్ధిస్థః । ఇతి ఖలు తత్పక్షోఽయం నిరస్యతే సపది సూత్రకారేణ ॥ ౨౬౪ ॥..........................

—⊸ సూ॥౧౮॥ సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః ॥ ⊷— స చ ఖలు బహుప్రకారో బుద్ధివిభేదాద్వినేయభేదాద్వా । తత్ర త్రయ ఏతేష్యుః కేచిత్సర్వాస్తిత్వాంతు కథయంతి ॥ ౨౬౫ ॥ కథయంతి కేచిదత్ర తు విజ్ఞానాస్తిత్వమాత్రమేవ కిల । అన్యే తు వర్ణయంతి హి యదిదం సకలం చ శూన్యమేవేతి ॥ ౨౬౬ ॥ యే సర్వాస్తిత్వపరా బాహ్యం భూతం చ భౌతికం చాపి । చిత్తం చైత్తం చాంతరమభ్యుపగచ్ఛంతి తాన్నిరాచష్టే ॥ ౨౬౭ ॥ ❦ సూ॥ సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః ❦ పృథివీజలతేజోఽనిలచతుష్టయం భూతమితి తు కథయంతి । భౌతికమిహ రూపాదికమపి చక్షుః ప్రముఖమింద్రియం చేతి ॥ ౨౬౮ ॥ భూతం భౌతికమేతత్సకలం హ్యణవోఽత్ర సంహతా ఏవ । చిత్తం చైత్తం చ తథా రూపం విజ్ఞాన వేదనే చైవం ॥ ౨౬౯ ॥ సంజ్ఞాస్సంస్కారాఖ్యాః పంచస్కంధాశ్చ సంహతా ఏవ । తత్రేదమనుపపన్నం యచ్చోభయహేతుకశ్చ సముదాయః ॥ ౨౭౦ ॥ అణుహేతుకశ్చ యోఽసౌ యశ్చ స్కంధైకహేతుకోవాపి । అంగీకృతేఽపి తస్మిన్ సముదాయాప్తిరత్ర దుర్వారా ॥ ౨౭౧ ॥ యస్మాదణవస్స్కంధా అచేతనా ఏవ కేవలం తే స్యుః । యది సంహంతా భోక్తా కశ్చిచ్చేతన ఇహోపపన్నస్స్యాత్ ॥ ౨౭౨ ॥ భవతి తదా సంఘాతస్స చేతనస్తన స్తవచన చాస్తి సంహంతా । తస్మాదుభయవిధోఽసౌ సంఘాతో నోపపద్యతేయోయం ॥ ౨౭౩ ॥ —⊸ ॥సూ॥౧౯॥ ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితి చేన్నోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్ ॥ ⊷— ఇహ సౌగతీయసమయే యాచావిద్యాథయశ్చ సంస్కారః । విజ్ఞానం నామ తథా రూపం యదిదం షడాయతనమపి చ ॥ ౨౭౪ ॥ స్పర్శోఽపి వేదనేయం తృష్ణోపాదానసంజ్ఞికే చ తథా । యచ్చ భవో జాతిరియం జరా చ పరిదేవనా చ మరణం చ ॥ ౨౭౫ ॥ దుఃఖం చ దుర్మనస్తేత్యేవం రూపాణి సుప్రసిద్ధాని । తానీహ చేతరేతరజనకాని యతో భవంతి చైతస్య ॥ ౨౭౬ ॥ సంఘాతస్య నిమిత్తం తాన్యేవ స్యురితి నైవమాశంక్యం । సంఘాతమనవలంబ్య హ్యాత్మానం యే చ నోపగచ్ఛంతి ॥ ౨౭౭ ॥ తే చావిద్యాదయ ఇహ సంఘాతనిమిత్తతాం కథం యాంతి । సంఘాతసిద్ధ్యనంతరమిహ చావిద్యాదిసంతతిః ప్రభవేత్ ॥ ౨౭౮ ॥ చిత్తాభిజ్వలనమిదం న తు సంఘాతస్య కారణం భవతి । సంఘాతే సిద్ధే సతి చిత్తాభిజ్వలనమేతదుద్భవతి ॥ ౨౭౯ ॥ ఆశయసంజ్ఞం చాలయవిజ్ఞానం నో నిమిత్తమస్య స్యాత్ । సముదాయిభ్యో హ్యస్యత్వన్యత్వానన్యతాదిదుర్బోధం ॥ ౨౮౦ ॥ తస్మాత్పరమాణూనామచేతనత్వాద్ధి చేతనస్యేహ । సంహంతురప్యభావాత్సంఘాతః కథమిహోపపద్యేత ॥ ౨౮౧ ॥ సంఘాతస్యాభావే కథం నుతస్మాల్లలోకయాత్రా స్యాత్ । సంఘాత ఏవ కేవలమిహ సంఘాతస్య కారణం యది తు ॥ ౨౮౨ ॥ పూర్వస్మాత్సంఘాతాత్సంఘాతాంతరమపూర్వమిహ యత్స్యాత్ । తత్కిం సదృశం వా స్యాదసదృశమథవాపి విసదృశం వా స్యాత్ ॥ ౨౮౩ ॥ యది సదృశం నియమేన స్యాచ్చతదా మర్త్యపుద్గలస్యేహ । కర్మవిపాకవశాదిహ న స్యాద్దేవాసురాదితనుయోగః ॥ ౨౮౪ ॥ విసదృశమదృశమథవా యది సంఘాతాంతరం ప్రజాయేత । స చ మనుజపుద్గలోఽసౌ క్షణేన హస్త్యశ్వజన్మ కిం న లభేత్ ॥ ౨౮౫ ॥ అపి యద్భోగార్థోఽసౌ సంఘాతస్తైస్స నస్థిరో భోక్తా । భోగో భోగార్థస్స్యాన్నాన్యః క్షో మోక్షార్థ ఏవ యది చైవం ॥ ౨౮౬ ॥ యద్యన్యః సార్థో యితాభూయాద్భోగాపవర్గసమయేపి । తదవస్థానాపత్త్యా క్షణభంగకథా సుదూరతోఽపాస్తా ॥ ౨౮౭ ॥ —⊸ సూ॥౨౦॥ ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ ॥ ⊷— ఉత్తమవిద్యాదీనాం పరస్పరోత్పత్తిమాత్రహే

తుత్వం । నైతావతాపి సోఽయం సంఘాతస్సిద్ధ్యతీతి చాప్యుక్తం ॥ ౨౮౮ ॥ అతోఽవిద్యాదీనాం సంప్రత్యుత్పత్తిమాత్రహే
తుత్వం । న కథంచన సంభవతీత్యేతత్ప్రతిపాద్యతేఽత్ర నిపుణతరం ॥ ౨౮౯ ॥ క్షణభంగవాదినా ఖల్వేవం నిర్దిశ్యతే చ స
ర్వత్ర । ఉత్తరవస్తూత్పాదే నిరుధ్యతే పూర్వమఖిలమేవేతి ॥ ౨౯౦ ॥ అభ్యుపగచ్ఛన్నేవం పూర్వోత్తరయోర్హి హేతు
ఫలభావం । వైనాశికః కథంచన న సమర్థయితుం హి శక్నుయాత్తమిమం ॥ ౨౯౧ ॥ యోఽయమభావగ్రస్తో యశ్చ నిరుద్ధో ని
రుధ్యమానోఽయః । స చ కథముత్తరహేతుర్దగ్ధ్యాదిఘటాదికస్యేవ ॥ ౨౯౨ ॥ అథ భావభూత ఏవ హి పరినిష్పన్నక్షణో
స్తీయః పూర్వః । స భవత్యుత్తరహేతుస్తత్ర న పూర్వోక్తదోష ఇతి చేన్న ॥ ౨౯౩ ॥ భవతి తథాపి చ దోషో యద్యుత్తర
కార్యహేతుతాఽస్య స్థైర్యే । వ్యాపారః పునరన్యః పరినిష్పన్నస్య భావభూతస్య ॥ ౨౯౪ ॥ క్షణభంగవాదహానిం క్షణాంతరస్థా
యితాప్రసంగేన । అథ భావ ఏవ చాస్య వ్యాపారస్స్యాత్తథాపి దోషస్స్యాత్ ॥ ౨౯౫ ॥ హేతుస్స్వభావశూన్యాత్ఫలస్య
చోత్పత్త్యసంభవో యస్మాత్ । హేతుస్వభావయోగే ఫలకాలస్థాయితాప్రసంగేన ॥ ౨౯౬ ॥ క్షణభంగవాదభంగః
పూర్వోక్తో దుర్నివార ఏవాత్ర । హేతుస్స్వభావయోగం వినాపి ఫలహేతుతాస్య కల్ప్యేత ॥ ౨౯౭ ॥ సర్వత్రైవ హి కా
ర్యోత్పత్త్యతిప్రసంగ ఏవ స్యాత్ । అపి చోత్పాదనిరోధౌ కిం వా వస్తుస్వరూపమథవా కిం ॥ ౨౯౮ ॥ తదవస్థాంతరమథవా వ
స్త్వంతరమితి తు నైవ సంభవతి । వస్తుస్వరూపతా చేద్వస్త్వంతర్భావ ఏతయోర్భవతి ॥ ౨౯౯ ॥ తేనానాదిత్వం చానంత
త్వం వస్తునోఽత్ర దుర్వారం । ఆద్యంతావస్థే యద్యుత్పాదనిరోధసంజ్ఞికే భవతః ॥ ౩౦౦ ॥ ఆద్యంతమధ్యవర్తిక్షణత్రయ
స్థాయితాస్య దుర్వారా । యది చోత్పాదనిరోధౌ వ్యతిరిక్తావేవ వస్తునో భవతః ॥ ౩౦౧ ॥ తాభ్యామస్పృష్టత్వాద్వస్తున ఏ
వాస్య శాశ్వతత్వం స్యాత్ । యది చాదర్శనదర్శనరూపౌ స్యాతాం న వస్తుధర్మౌ తౌ ॥ ౩౦౨ ॥ ద్రష్టృగతౌ కిల తాభ్యామస్పృ
ష్టం వస్తు శాశ్వతం న కుతః । తస్మాత్సౌగతమేతన్మతమగ్రాహ్యం న యుక్తమిహ యస్మాత్ ॥ ౩౦౩ ॥..................*

—సూ॥ ౨౧ ॥ అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా ॥— హేతావసతి యది స్యాత్ఫలం ప్రతిజ్ఞోపరోధ ఏవ
స్యాత్ । విషయః కరణం యత్నస్సహకారీ యశ్చ భవతి సంస్కారః ॥ ౩౦౪ ॥ ఏతే చతుర్విధాః కిల హేతవ ఏతాన్ప్రతీత్య జా
యంతే । తే చిత్తచైత్తసంజ్ఞా ఇతి ప్రతిజ్ఞా హి బాధితా భవతి ॥ ౩౦౫ ॥ అథ యది ఫలపర్యంతం పూర్వం వస్తు ప్రతీక్షతే కాలం । సం
స్కారాస్సర్వేఽపి క్షణికా ఇత్యస్య భంగ ఏవ స్యాత్ ॥ ౩౦౬ ॥ ....*

—సూ॥ ౨౨ ॥ ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ॥— అపి యచ్చ బుద్ధిబోధ్యం త్రయాద్యదన్య
చ్చ సంస్కృతం క్షణికం । వైనాశికా ఇతీహ క్షణికత్వం కల్పయంతి భావానాం ॥ ౩౦౭ ॥ ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధసం
జ్ఞా చ యదపి చాకాశం । త్రయమిదమవస్తు నూతం నిరుపాఖ్యమభావమాత్రమేవేతి ॥ ౩౦౮ ॥ ప్రతిసంఖ్యాఖ్యనిరోధో భా
వానాం బుద్ధిపూర్వకో నాశః । తద్విపరీతశ్చాన్యో హ్యావరణాభావమాత్రమాకాశం ॥ ౩౦౯ ॥ సంస్కృతముత్పన్నం స్యా
త్ప్రమేయమేవేహ బుద్ధిబోధ్యం స్యాత్ । స పదనిరోధద్వితయం ప్రత్యాచష్టే హి సూత్రకారోఽయం ॥ ౩౧౦ ॥ ప్రతిసంఖ్యా
ప్రతిసంఖ్యానిరోధయోర్నేహ సంభవో ఘటతే । సంతానగోచరౌ వా స్యాతామథ భావగోచరౌ వా తౌ ॥ ౩౧౧ ॥ సంతా
నేషు చ సర్వేష్వపి సంతానినామవిచ్ఛేదాత్ । ఫలహేతుభావయోగే కథమిహ సంతానవిచ్యుతిర్భవతి ॥ ౩౧౨ ॥ అథ చ
నిరోధౌ వేతౌ తథైవ న హి భావగోచరౌ భవతః । న హి భావానాం లోకే నిరన్వయో వా తథైవ నిరుపాఖ్యః ॥ ౩౧౩ ॥ క్వాపి వి
నాశో యస్మాదన్వయ్యవియోగమేవ లోకోఽయం । ప్రత్యభిజానాత్యత ఇహ భావానాం న హి నిరన్వయో నాశః ॥ ౩౧౪ ॥ త
స్మాత్సర్వావస్థాస్వప్యన్వయినాం కదాప్యవిచ్ఛేదాత్ । పరపరికల్పితమేతన్నిరోధయుగ్మం న చోపపద్యేత ॥ ౩౧౫ ॥.....*

—సూ॥ ౨౩ ॥ ఉభయథా పి చ దోషాత్ ॥— యోఽయమవిద్యాదీనాం పరపరికల్పితనిరోధ ఇహ భవతి । స చ కిం సమ్యక్
జ్ఞానాదథవా స్వయమేవ వేతి వక్తవ్యం ॥ ౩౧౬ ॥ నిర్హేతుకనాశస్యాభ్యుపగమహానిస్త్విహాద్యకల్పే స్యాత్ । మార్గోపదే
శయత్నానర్థక్యం చోత్తరత్ర దుర్వారం ॥ ౩౧౭ ॥ —సూ॥ ౨౪ ॥ ఆకాశే చావిశేషాత్ ॥— ప్రతిసంఖ్యాదినిరోధ
ద్వయేఽపి నిరుపాఖ్యతా నిరస్తైవ । సంప్రత్యాకాశస్యాపి హి నిరుపాఖ్యత్వం నిరస్యతే భూయః ॥ ౩౧౮ ॥ ఆత్మన ఆకాశ ఇతి

ష్ప్రతివచనాదస్యనస్తితా సిద్ధా । ఆవరణాభావతయా నిరుపాఖ్యత్వం నయుక్తమేవాస్య ॥ ౩౧౯ ॥ అపిచావరణాభావో యద్యాకాశస్తథాహి దోషస్స్యాత్ । ఏకస్మిన్హి సుపర్ణే పతతి సుపర్ణాంతరస్య చోత్పిత్సోః ॥ ౩౨౦ ॥ ఆవరణస్య చ భావాత్తస్యాకాశత్వమనుపపన్నం స్యాత్ । అపిచావరణాభావో యద్యాకాశస్తథాహి సుగతస్య ॥ ౩౨౧ ॥ వాయుశ్చవియత్సన్నిశ్రయ ఇతి హి కథం భవేదనుపపన్నం । అపిచ నిరోధద్వయమిదమాకాశం చ త్రయం హి నిరుపాఖ్యం ॥ ౩౨౨ ॥ నిత్యమవస్త్వితి చైతద్విప్రతిషిద్ధం హి సకలమప్యేతత్ ॥ యది ధర్మధర్మిభావస్తదా హి వస్తుత్వమేవ తస్య స్యాత్ ॥ ౩౨౩ ॥...............*

⟵ సూ॥ ౨౫ ॥ అనుస్మృతేశ్చ ॥ ⟶ అభ్యుపగచ్ఛతి యదసౌ క్షణికత్వం సర్వవస్తునో జగతి । ఉపలబ్ధురపి కిలాయం క్షణికత్వం కింతథైవ నోపేయాత్ ॥ ౩౨౪ ॥ ఇహ చానుస్మృతియోగాదుపలబ్ధిరితశ్చ నైవ సంభవతి । అనుభవముపలబ్ధిమనూత్పన్నం స్మరణం హ్యనుస్మృతిర్భవతి ॥ ౩౨౫ ॥ అన్యోపలబ్ధివిషయే హ్యన్యస్యానుస్మృతేరదృష్టత్వాత్ । ఏకోపలబ్ధృకైవ హి సా స్యాన్న హి భిన్నకర్తృకా భవతి ॥ ౩౨౬ ॥ అహమిదమద్రాక్షమిదం స్మరామి చేత్యేవమనుభవో లోకే । అద్రాక్షీదిదమన్యః స్మరామ్యహం త్వితి తు కస్యచిద్వాపి ॥ ౩౨౭ ॥ నైవానుభవో దృష్టో యదస్య వైనాశికస్య చాప్యేవం । యద్యుపలబ్ధిస్మృత్యోరేకః కర్తా భవేత్తదా న స్యాత్ ॥ ౩౨౮ ॥ క్షణభంగవాదసిద్ధిర్యస్మాదేకః క్షణద్వయానుగతః । ఉపలబ్ధిస్మృత్యోరిహ నైకః కర్తా న చాపి విషయైక్యం ॥ ౩౨౯ ॥ యస్మాత్సేయమభిజ్ఞా సాదృశ్యాదేవ కేవలాదితి చేత్ । తేనేదం సదృశమితి ద్వితయాయత్తం హి భవతి సాదృశ్యం ॥ ౩౩౦ ॥ ఇహ సదృశయోర్ద్వయోరపి గృహీతురేకస్య దుర్లభత్వేన । సాదృశ్యమూలమేతత్ప్రతిసంధానమితి మృషాప్రలాపస్స్యాత్ ॥ ౩౩౧ ॥ సాదృశ్యగ్రాహ్యేకః పూర్వోత్తరయోర్యదా భవేద్ధి తదా । సమయద్వయసంబంధాదేకస్య క్షణికతా కథం ఘటతే ॥ ౩౩౨ ॥ తేనేదం సదృశం స్యాదిత్యేతత్ప్రత్యయాంతరం భవతి । భిన్నపదార్థగ్రహణాన్న పూర్వపరబోధమూలమితి చేన్న ॥ ౩౩౩ ॥ భిన్నపదార్థగ్రహణాద్భవేదిదం ప్రత్యయాంతరం హి యది । తేనేదం సదృశమితి ప్రయోగ ఇహ నైవ సంభవేత్కింతు ॥ ౩౩౪ ॥ సాదృశ్యమాత్రగోచర ఏవ స్యాత్ప్రత్యయో హి న తదన్యః । నైవం హి దృశ్యతే సా ప్రతిసంధానం న చాపి సాదృశ్యాత్ ॥ ౩౩౫ ॥ బాహ్యే వస్తుని లోకే తద్వాతత్సదృశమేవ వేత్యేవం । స్యాత్సందేహః క్వాపి హి న చోపలబ్ధిర్భవేత్స సందేహః ॥ ౩౩౬ ॥ ⟵ సూ॥ ౨౬ ॥ నాసతోఽదృష్టత్వాత్ ॥ ⟶ స్థిరమనుయాయి చ కారణమిహ యది వైనాశికాస్తు న సహంతే । భవతి తదైవమభావాద్భావస్యోత్పత్తిరితి తు ఫలితం హి ॥ ౩౩౭ ॥ నైవాభావాద్భావః క్వచిదప్యుత్పద్యమాన ఇహ దృష్టః । యది చాభావాద్భావః కారణసంపత్తిరనుపయుక్తా స్యాత్ ॥ ౩౩౮ ॥ నానుపమృద్య ప్రాదుర్భావాదితి యే హి వర్ణయంత్యత్ర । తత్ర హ్యుపమృదితానాం బీజాదీనాం హి యోఽప్యభావస్స్యాత్ ॥ ౩౩౯ ॥ తస్య చ శశశృంగస్య చ నిరాత్మకత్వేన నిర్విశేషత్వాత్ । క్షీరాదేవ దధి స్యాద్బీజాదేవాంకురశ్చ భవతీతి ॥ ౩౪౦ ॥ కారణవిశేషవిషయో నిర్బంధోఽసౌ వృథైవ తేషాం స్యాత్ । యది నిర్విశేష ఏవాభావో భావస్య కారణం చేత్స్యాత్ ॥ ౩౪౧ ॥ కథమంకురాదికార్యం నైవోత్పద్యేత శశవిషాణాద్యైః । యది చాభావస్యాపి హి కోఽపి విశేషస్తదా స భావస్స్యాత్ ॥ ౩౪౨ ॥ యది చాభావస్యైవ హి భావోత్పత్త్యైకహేతుతా శర్హి । కార్యం సకలమభావాన్వితమేవ స్యాన్న దృశ్యతే చైవం ॥ ౩౪౩ ॥ సకలం కార్యం యత్స్యాన్మృదాదిభావాన్వితం హి తద్దృష్టం । తస్మాచ్ఛశవిషాణాదసతస్సత్కార్యజన్మనో దృష్టేః ॥ ౩౪౪ ॥ అసతశ్చ కారణత్వాభ్యుపగమ ఏవాయమనుపపన్నస్స్యాత్ । తస్మాదసంగతోఽయం వైనాశికసమయ ఏష నగ్రాహ్యః ॥ ౩౪౫ ॥ ⟵ సూ॥ ౨౭ ॥ ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః ॥ ⟶ యది చాభావాదేవ హి భావస్యోత్పత్తిరత్ర కల్ప్యేత । ఏవముదాసీనానామప్యభిమతసిద్ధిరత్ర కిం న స్యాత్ ॥ ౩౪౬ ॥ సర్వత్రాభావః కిల సులభోఽయస్మాత్కృషీవలస్యాపి । అకృతకృషికర్మణస్స్యాద్యతమానస్యేవ సస్యనిష్పత్తిః ॥ ౩౪౭ ॥ స్వర్గాపవర్గయోర్వా నైవ హి కశ్చిజ్జనస్సమీహేత । తస్మాత్సోయమభావాద్భావోత్పాదోఽయమత్ర న హి యుక్తః ॥ ౩౪౮ ॥ ⟵ సూ॥ ౨౮ ॥ నాభావ ఉపలబ్ధేః ॥ ⟶ ఇహ ఖలు బాహ్యార్థకథానాశ్రిత్యోద్భావితేషు దోషేషు । విజ్ఞానమాత్రవాదీ బౌద్ధ ఇదానీం హి పూర్వపక్షయతి ॥ ౩౪౯ ॥ ఇహ శిష్యాభినివేశాద్బాహ్యార్థప్రక్రియేయమారబ్ధా । విజ్ఞానవాద ఏవ హి సుగతాభిమతో న చేతరః కశ్చిత్ ॥ ౩౫౦ ॥ తస్మిన్స్వ

ధ్యాహూఢశాంతస్థోఽస్మిన్మానమేయఫలభేదైః । తదా ప్రేక్షకిలాయం వ్యవహారశ్చోపపద్యతే సకలః ॥ ౩౫౧ ॥ సత్యపి బా
హ్యేఽర్థేఽస్మిన్ బుద్ధ్యారోహం వినా నైవ కస్యాపి । వ్యవహారో న హి దృష్టో యస్మాదంతస్స్థ ఏవ సకలోఽయం ॥ ౩౫౨ ॥ జాత్యా
దయస్తథైవ హ్యంతస్స్థా ఏవ నాతిరిక్తాస్స్యుః । జ్ఞానగతం హి విశేషం వినా విశేషో న బాహ్యబుద్ధీనాం ॥ ౩౫౩ ॥ విష
యాకారస్సకలో జ్ఞానే నైవావరుధ్యతే యస్మాత్ । నైవ హి బాహ్యార్థస్స్యాదపార్థికా బాహ్యకల్పనా సకలా ॥౩౫౪॥
అపి కిల సహోపలంభాద్విషయజ్ఞప్త్యోరభేద ఏవ స్యాత్ । ఏకస్యానుపలంభే న హ్యన్యస్యోపలబ్ధిరిహ దృష్టా ॥ ౩౫౫ ॥ బా
హ్యార్థమంతరేణ స్వప్నాదిప్రత్యయా యథా లోకే । జాగరితగోచరా అపి రసాదిమతయస్తథైవ కిం న స్యుః ॥ ౩౫౬ ॥ స్యా
ద్వాసనావిశేషాత్ప్రత్యయవైచిత్ర్యమసతి చాప్యర్థే । సంసారే చానాదౌ బీజాంకురవచ్చ వాసనానాంచ ॥ ౩౫౭॥ జ్ఞానా
నామన్యోన్యం న ప్రతిషిధ్యేత హేతుఫలభావః । బాహ్యార్థస్యాభావాదుక్తో విజ్ఞానవాద ఇతి చేన్న ॥౩౫౮ ॥ నహి బాహ్య
స్యార్థస్యాభావోఽధ్యవసాతుమత్ర శక్యస్స్యాత్ । బాహ్యోఽర్థోఽయం సకలో యస్మాదుపలభ్యతే హి సర్వత్ర ॥ ౩౫౯ ॥
ఉపలభ్యమానమర్థం ప్రతిషేద్ధుం నైవ శక్నుయాత్కోఽపి । భుంజానో భుజిసాధ్యాం తృప్తిం హ్యనుభూయమాన ఏవేహ ॥
౩౬౦ ॥ నాహం భుజే నైవ హి తృప్యామీతి చ వదేత్కథం ప్రాజ్ఞః । స్వయముపలభమానోఽసావింద్రియసంబద్ధమర్థమిహ
బాహ్యం ॥ ౩౬౧ ॥ నైవాహముపలభే న చ సోఽస్తీతి వదన్కథం జనో మాన్యః । నను నోపలభే బాహ్యం త్వితి నైవాహం బ్రవీ
మి కింత్వత్ర ॥ ౩౬౨ ॥ ఉపలబ్ధివ్యతిరిక్తం నోపలభే కిమపి బాహ్యమితి చేన్న । ఉపలబ్ధివిషయభావాద్బాహ్యార్థేషు ప్రతీయ
మానేషు ॥ ౩౬౩ ॥ ఉపలబ్ధివ్యతిరేకే ప్రతీయమానేపి కథమియం శంకా । సర్వైరపి ప్రమాణైర్బాహ్యార్థే చోపలభ్యమా
నేపి ॥ ౩౬౪ ॥ వ్యతిరేకాదివికల్పైస్స న సంభవతీతి కథమిహోచ్యేత । న జ్ఞానవిషయయోరిహ సారూప్యాద్విషయబాధ
సంభవతి ॥౩౬౫॥ అసతి చ విషయే తేన హి సారూప్యం కథమిహోపపద్యేత । నైవ చ సహోపలంభాదర్థజ్ఞప్త్యోరభేద ఆ
శంక్యః ॥ ౩౬౬ ॥ సోఽయముపాయోపేయాత్మకతాయోగేన భేదమూలస్స్యాత్ । తస్మాదర్థజ్ఞప్త్యోర్భేదోఽసౌ సప్రమాణ
ఆస్థేయః ॥౩౬౭ ॥ విజ్ఞానయోర్ద్వయోరప్యుపహతయోరాత్మవేదనే నైవ । ఇతరేతరయోర్గ్రాహ్యగ్రాహకభావోఽయ
మనుపపన్నస్స్యాత్ ॥౩౬౮॥ విజ్ఞానభేదవిషయా క్షణికత్వాద్యర్థగోచరాపి తథా । యా చ స్వలక్షణార్థా తథైవ సామాన్యల
క్షణార్థా చ ॥౩౬౯ ॥ యా వా స్యాద్వాసకత్వావిద్యోపప్లవపరా తథైవేయం । సదసద్ధర్మార్థా యా యా కిల బంధాపవర్గవిష
యాపి ॥౩౭౦॥ సకలా అపి ప్రతిజ్ఞా హీయేరన్యాస్స్వశాస్త్రవిహితాస్తాః । విజ్ఞానమభ్యుపేత్య హి నైవాభ్యుపగమ్యతే యతో
బాహ్యః ॥౩౭౧॥ అనుభూయతే యథా వా విజ్ఞానం తద్వదేవ బాహ్యోఽర్థః । స్వయమనుభూయత ఏవ హి విజ్ఞానం స్వ
ప్రకాశరూపత్వాత్ ॥౩౭౨॥ న తథా బాహ్యోఽర్థోఽసావితి చేదాత్మని నిరుద్ధమేతత్స్యాత్ । స్వాత్మవ్యతిరిక్తేన హి విజ్ఞానే
నానుభూయతే యోఽసౌ ॥ ౩౭౩ ॥ అవిరుద్ధం తం బాహ్యం నేచ్ఛసి పాండిత్యమద్భుతం తదిదం । స్వవ్యతిరిక్తగ్రాహ్యం వి
జ్ఞానం యది తదానవస్థా స్యాత్ ॥ ౩౭౪ ॥ ఇతి ఖలు నైవాశంక్యం యదిదం విజ్ఞానసాక్షిభాస్యం హి । ఇహ సాక్షిప్రత్యయ
యోరుపలబ్ధ్రుపలభ్యభావేన ॥ ౩౭౫ ॥ వైలక్షణ్యం దృష్టం ప్రత్యాఖ్యాతుం న శక్నుయాత్కోఽపి । కించ యది భాసకాం
తరనిరపేక్షమిదం విభాతి విజ్ఞానం ॥ ౩౭౬ ॥ తర్హ్యప్రమాణగమ్యం విజ్ఞానమితి ప్రదర్శితం హి భవేత్ । చక్షుః ప్రసా
ధనే ఖల్వవగంతరి సతి యథా ప్రదీపాదేః ॥ ౩౭౭ ॥ ప్రథనం దృష్టం తద్వద్విజ్ఞానస్యాపి సాక్షిభాస్యత్వం । ఇహ సాక్షిణో
వగంతుస్స్వయం ప్రసిద్ధత్వమిచ్ఛతా భవతా ॥ ౩౭౮ ॥ విజ్ఞానవాద ఏవ హ్యయమాశ్రిత ఇతి న సంభ్రమః కార్యః । విజ్ఞాన
స్యోత్పత్తిధ్వంసాదికమాశ్రితం యతో భవతా ॥౩౭౯॥ వ్యతిరిక్తగ్రాహ్యత్వం విజ్ఞానస్య ప్రసాదితం హి తతః॥ ....*

—సూ-౨౯॥ వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్॥— బాహ్యార్థమంతరేణ స్వప్నాదిప్రత్యయా యథా లోకే ॥ ౩౮౦॥
జాగరితగోచరా అపి నైవ చార్థం భవేయురితి చేన్న । యత్స్వప్నజాగరితయోర్వైధర్మ్యం దృశ్యతే హి లోకేఽస్మిన్ ॥౩౮౧॥
స్వప్నోపలబ్ధమఖిలం ప్రబోధసమయేన దృశ్యతే లోకే । ఏవం మాయాదిష్వపి యథాయథం బాధ్యతే హి వస్త్వఖిలం ॥
౩౮౨॥ జాగరితగోచరం యద్ఘటపటప్రాసాదశయనభూమ్యాది । నహి బాధ్యతే కదాచిత్తస్మాద్వైధర్మ్యమేతదుద్భవతి॥

౩౮౩ ॥ వైధర్మ్యే సతి చ తయోర్ద్వావపి చార్థం యథా భవేత్స్వప్నః । ఏవం జాగ్రత్ప్రత్యయ ఇత్యాలాపో వృథాపలాప
స్స్యాత్ ॥౩౮౪॥ ప్రత్యక్షే వైధర్మ్యే సాధర్మ్యం కథమిహోపపద్యేత॥ సూ ౩౦ ॥ న భావోఽనుపలబ్ధేః ॥
బాహ్యార్థమంతరేణాప్యుపపద్యేత్రైవ వాసనాబలతః ॥ ౩౮౫ ॥ జ్ఞానగతం వైచిత్ర్యం సకలం యచ్చేతి నేహ శంకా స్యాత్
యస్మాచ్చ వాసనానామపి భావో నోపపద్యతే హి తవ ॥ ౩౮౬ ॥ అర్థోపలబ్ధియోగాన్నానారూపా హి వాసనా లోకే । తే
ష్వనుపలభ్యమానేష్వపి కిం మూలాస్తు వాసనాస్స్యురిహ ॥ ౩౮౭ ॥ యది పూర్వవాసనాతః పునరన్యద్వాసనాంతరం భవ
తి । అథ పరంపరయా కిల తదానవస్థా హి దుర్నివారా స్యాత్ ॥ ౩౮౮ ॥ ఉపలబ్ధిమంతరేణ హి న వాసనా క్వాపి జాయతే లో
కే । అపి వాసనాం వినైవ హ్యుపలబ్ధిర్దృశ్యతే హి సర్వత్ర ॥ ౩౮౯ ॥ తస్మాదర్థనిమిత్తా హ్యుపలబ్ధిరితి హ్యవశ్యమిహ
వాచ్యం॥ సూ ॥౩౧॥ క్షణికత్వాచ్చ॥ ఆలయవిజ్ఞానం యత్కల్పితమిహ వాసనాశ్రయత్వేన ॥౩౯౦॥ తదపి
క్షణికత్వేన హి న వాసనానామిహాశ్రయో భవతి । కూటస్థైకకాలత్రయసంబంధిని సకలదర్శిని హ్యసతి ॥ ౩౯౧ ॥ న హి వా
సనానిమిత్తప్రతిసంధానాదిలక్షణం కార్యం । యది చ స్థిరస్వరూపం హ్యాలయవిజ్ఞానమభిమతం భవతః ॥౩౯౨॥ సిద్ధాంతహా
నిరపరో దోషోఽయం దుర్నివార ఏవ తవ । బాహ్యార్థవాదపక్షే క్షణికత్వనిబంధనాని యాని స్యుః॥౩౯౩॥ తాని హి దూషణా
ని ప్రతిసంధానైకభాజనాన్యేవ । బాహ్యార్థవాదపక్షస్తథైవ విజ్ఞానవాదపక్షశ్చ ॥ ౩౯౪ ॥ తావేతౌ వైనాశికపక్షౌ ద్వా
వపి నిరాకృతౌ భవతః । సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధోఽయం శూన్యవాదిపక్షస్స్యాత్ ॥ ౩౯౫ ॥ తస్య నిరాకరణే ఖల్వతోఽనిమి
త్తాదనాదరః క్రియతే॥ సూ ॥౩౨॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ ॥ వైనాశికసమయోఽయం యథా యథా వా పరీక్ష్యతే
హి తథా ॥౩౯౬॥ సికతాకూపవదేవ హి విదీర్యతే నోపపద్యతే సోఽయం । బాహ్యార్థవాదపక్షం తథైవ విజ్ఞానవాదపక్షము
పి ॥ ౩౯౭ ॥ శూన్యార్థవాదపక్షం హ్యుపదిశతైతత్త్రయం చ సుగతేన । స్పష్టీకృతం హి కేవలమనృతాసంబద్ధవిప్ర
లాపిత్వం ॥ ౩౯౮ ॥ తస్మాత్సౌగతసమయశ్శ్రేయస్కామైరుపేక్షణీయస్స్యాత్ । భ్రమమూలకేన సౌగతసిద్ధాంతేనే
హ భవతి కాచిదపి ॥ ౩౯౯ ॥ వేదాంతసారభూతే సిద్ధాంతే న హి విరోధశంకా స్యాత్ । ఇతి ముక్తకచ్ఛసమయే నిరాకృతే
భవతి ముక్తవసనానాం ॥ ౪౦౦ ॥ మతమిహ బుద్ధ్యారూఢం తస్మాత్తదిదం నిరస్యతే సపది॥.................. *

సూ॥౩౩॥ నైకస్మిన్నసంభవాత్ ॥ వివసనసిద్ధాంతోఽయం ప్రమాణమూలో యతశ్చ తేనేహ॥౪౦౧॥ వైదికసి
ద్ధాంతేఽస్మిన్ తేన విరోధో హి దుర్నివార ఇతి । తత్పూర్వపక్షఫలమభిసంధాయైతన్మతం ప్రదర్శయతి ॥ ౪౦౨ ॥ ఇహ హి భో
క్తృభోగ్యరూపౌ జీవాజీవౌ వివక్షితౌ తత్ర । విషయేషు చేంద్రియాణాం ప్రవృత్తిరాస్రవ ఇహ హ్యుపదిష్టస్స్యాత్ ॥ ౪౦౩ ॥
తాం సంవృణోతి యోఽసౌ యమనియమాదిస్స సంవరో భవతి । తప్తశిలారోహాదిర్జరయతి మలమితి స నిర్జరో భవతి॥౪౦౪॥ బంధః
ప్రసిద్ధ ఏవ హి మోక్షస్స తతోర్ధ్వగమనమేవ స్యాత్ । ఇతి కిల సప్తపదార్థాస్తేష్వపరమిమం ప్రపంచయంత్యేతే ॥ ౪౦౫ ॥
జీవాస్తికాయ ఏకః పదార్థ ఇహ పుద్గలాస్తికాయశ్చ । ధర్మాస్తికాయసంజ్ఞో హ్యేవమధర్మాస్తికాయ ఆకాశః ॥౪౦౬॥ ఇతి
సర్వేషామేషాం బహుప్రభేదాన్హి కల్పయంత్యేతే । ఇహ సప్తభంగినయమితి కమపి న్యాయం హి వర్ణయంత్యేతే ॥ ౪౦౭ ॥
స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తి స్యాదస్తి చ నాస్త్యథాప్యవక్తవ్యః । స్యాదస్త్యవాచ్య ఏవ స్యాన్నాస్తి న వాచ్య ఏవ భవతి తథా॥౪౦౮॥
స్యాదస్తి చ నాస్తి తథా న వాచ్య ఇతి సప్తధా హి కథయంతి । వివసనపరికల్పితమిహ యదేతదఖిలం విరుద్ధమేవ స్యాత్ ॥
౪౦౯ ॥ న హ్యేకస్మిన్ ధర్మిణి సదసద్ధర్మత్వకల్పనా యుక్తా । ఇతి చేదేవంరూపాస్సప్తపదార్థాః ప్రపంచితా భ[illegible] ॥
౪౧౦ ॥ తే కింతథైవ వా స్యుః కిం వాప్యతథేత్యనిశ్చితం జ్ఞానం । సంశయవదప్రమాణం సముపదిశేత్కథమిహైష తీర్థ
కరః ॥ ౪౧౧ ॥ ఇహ చ నిరంకుశమేవ హి యదిదమనైకాంత్యమఖిలవస్తుషు చ । ప్రతిజానానస్యేదం నిర్ధారణమపి కథం ప్ర
మాణం స్యాత్ ॥ ౪౧౨ ॥ ఏవం నిర్ధారయితృప్రభృతేరస్తిత్వనాస్తితాద్యఖిలం । స కథం ప్రమాణభూతస్తీర్థ[illegible]క
రో హ్యేవమనుపదిశేచ్ఛిష్యాన్ ॥ ౪౧౩ ॥ ఉపదిష్టమేతమర్థం బుద్ధ్వా హ్యేతే కథం ప్రవర్తేరన్ । ఐకాంతికతాయా
మిహ సిద్ధాయాం తదనుకూల్యేన ॥ ౪౧౪ ॥ తత్సాధనాదికృత్యే ప్రవర్తమానోఽత్ర దృశ్యతే లోకః ॥ తస్మాదనిశ్చి

శౌద్ధం శాస్త్రం ప్రణయన్నపిహ తీర్థంకరః ॥౪౧౫॥ మత్తోన్మత్తవదేవహ్యాయమనుపాదేయవచన ఏవ స్యాత్ । పంచాస్తి
కాయసంజ్ఞా యే నిర్దిష్టా హి తేష్వపి హ్యేవం ॥౪౧౬॥ పంచత్వమస్తి కిం వా నాస్తీత్యేవం న శక్యతే బోద్ధుం । తేన న్యూనా
సంఖ్యా స్యాదధికా వా న పంచసంఖ్యైవ ॥౪౧౭॥ యచ్చావక్తవ్యత్వం తదపి చ తేషాం కథం ను సంభవతి । యది చావక్తవ్యా
స్తే నైవోచ్యేరన్ తథా న దృశ్యంతే ॥౪౧౮॥ తన్నిర్ధారణఫలమప్యస్తిత్వాద్యైర్న శక్యతే బోద్ధుం । స్వర్గాపవర్గయోరపి ప
క్షే భావస్తథైకచాభావః ॥౪౧౯॥ ఇత్యనవధారణాయాం తత్ర చ లోకః కథం ప్రవర్తేత । జీవప్రభృతీనాం వా స్వసమయనిశ్చి
తనిజాత్మభావానాం ॥౪౨౦॥ ఉక్తానేకవికల్పైరయథావధృతస్వభావతాపత్తిః । యదిదమణుభ్యః పుద్గలసంజ్ఞేభ్యః కేవలం
హి సంఘాతాః ॥౪౨౧॥ ప్రభవంతీతి తదేతత్పూర్వత్రైవ తు నిరాకృతం భవతి ॥ —— సూ॥ ౩౪॥ ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యం॥
—— కించార్హతా హి జీవం శరీరపరిమాణమేవ కథయంతి ॥౪౨౨॥ సోయమసర్వగతస్సన్నకృత్స్న ఆత్మా భవేత్పరిచ్ఛిన్నః ।
స్యాచ్చైవమనిత్యో ఘటాదివత్స్యాదసౌ హి శారీరః ॥౪౨౩॥ మానుషజీవో వాయం మనుష్యతనుమాత్రపరిమితో భూ
త్వా । కేనాపి కర్మణాయం స ఏవ హస్త్యాదిజన్మ లభమానః ॥౪౨౪॥ హస్త్యాదివిపులదేహం కృత్స్నం విందేత కథమసౌ జీవః ।
హస్తిశరీరో భూత్వా సూక్ష్మశరీరం స ఏష లభమానః ॥౪౨౫॥ సూక్ష్మశరీరే తస్మిన్న హి సంమీయేత కృత్స్న ఏవాసౌ । య
ది చానంతావయవో జీవస్స్యాత్ స్వసూక్ష్మతనుయోగే ॥౪౨౬॥ కేచిచ్చ సంకుచేయుర్మహతి చ వికసేయురవయవా
ఇతి చేత్ । యే చానంతావయవా జీవస్యోక్తా హి తే చ సర్వేపి ॥౪౨౭॥ జీవాధిష్ఠితదేశే ప్రతిహన్యంతే న వేతి వక్తవ్యం । య
ది చేత్ప్రతిహన్యంతే సంమీయంతే కథం శరీరేల్పే ॥౪౨౮॥ అప్రతిఘాతే తేషాం తస్యైకావయవదేశతాప్రాప్త్యా । ఇతరా
వయవానాం స్యాత్ప్రథిమానుపపత్తిరత్ర దుర్వారా ॥౪౨౯॥ ఏవం సతి జీవస్య హ్యణుమాత్రత్వప్రసంగ ఏవ స్యాత్ ॥... *

—— సూ॥ ౩౫॥ న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః ॥ —— ఉపగచ్ఛంతి హి కేచిత్పర్యాయేణ చ బృహత్తనుప్రాప్తౌ ॥
౪౩౦॥ కేచిత్సూక్ష్మశరీరేప్యపగచ్ఛంతీతి నేదమపి యుక్తం । పర్యాయేణావయవోపగమాపగమాదియోగతోప్యస్య ॥
౪౩౧॥ న చ దేహపరిమితత్వం నిత్యత్వం చాస్య శక్యతే వక్తుం । యేనావయవోపగమాపగమాభ్యాం విక్రియాదిమత్త్వేన ॥
౪౩౨॥ జీవస్యానిత్యత్వప్రసక్తిరత్రేయమపరిహార్యైవ । జీవస్యానిత్యత్వే తస్య చ భోగాపవర్గసంయోగః ॥ ౪౩౩ ॥
ఉపపాదయితుం శక్యో న కథంచిదపీహ కేనచిద్వాపి । అత ఏవ వాదిదోషప్రసక్తియోగేన చాస్య జీవస్య ॥ ౪౩౪ ॥ పర్యా
యేణావయవోపగమాపగమో న వాంఛితుం శక్యౌ ॥ —— సూ॥ ౩౬॥ అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ॥ ——
మోక్షావస్థాసీయం హ్యంత్యావస్థితిర్వర్ణ్యతే జైనైః ॥ ౪౩౫ ॥ నిత్యమితి చేష్యతే ఖలు తదవస్థాభావి జీవపరిమాణం । య
ద్యంత్యం పరిమాణం నిత్యం స్యాత్తర్హి పూర్వయోరపి చ ॥ ౪౩౬ ॥ పరిమాణయోస్తథా స్యాన్నిత్యత్వం న హి తయోర్విశేష
స్స్యాత్ । ఏకతనుమానతా స్యాన్నోపచితాపచితగాత్రయోగోస్య ॥౪౩౭॥ అపి చాంత్యం పరిమాణం జీవగతం యద్యవస్థితం
భవతి । పూర్వత్రాపి తథైవావస్థితపరిమాణ ఏవ జీవస్స్యాత్ ॥ ౪౩౮ ॥ ఏవం సతి చ సదైవ హ్యణుర్మహాన్వా భవేదసౌ
జీవః । న హి నానాతనుయోగాత్తత్తత్పరిమాణతామసౌ గచ్ఛేత్ ॥ ౪౩౯ ॥ తస్మాత్సౌగతమతవచ్చార్హతమపి మతమి
దమనయుక్తం స్యాత్ । క్షపణకసిద్ధాంతేన హి వేదాంతసమన్వయస్య న విరోధః ॥౪౪౦॥ లుంఠితకేశమతేస్మిన్నిరాకృతే జటిల
శైవమతమేతత్ । బుద్ధ్యావధ్యారూఢం వేదాంతసమన్వయస్య పరిపంథి ॥౪౪౧॥ ఇతి మత్వా సూత్రకృతా తదిదం శైవం మ
తం నిరాక్రియతే ॥ —— సూ॥ ౩౭॥ పత్యురసామంజస్యాత్ ॥ —— ఇహ చాధిష్ఠాతైవ హి న ప్రకృతిస్సోయమీశ్వరో జగతః ॥
౪౪౨ ॥ ఆగమకృతావలంబాః పాశుపతాశ్శైవమత్ర కథయంతి । కేచిత్తు సాంఖ్యయోగవ్యపాశ్రయాశ్శైవమత్ర
కథయంతి ॥౪౪౩॥ ఈశః ప్రధానపుంసోర్నియంతృభావాన్నిమిత్తమాత్రం స్యాత్ । ఇతరేతరభిన్నా హి ప్రధానపురుషే
శ్వరా భవంతీతి ॥౪౪౪॥ మాహేశ్వరాస్తు హ్యేవం మన్యంతే వర్ణయంతి చాప్యేవం । యే కార్యకరణయోగావిధిదుఃఖాం
తాశ్చ పంచ పశుపతినా ॥ ౪౪౫ ॥ ఇహ పశుపాశవిముక్త్యై హ్యుపదిష్టాః పశుపతిర్నిమిత్తమితి । కార్యం మహదాదికమిహ క
రణం చ స్యాత్ప్రధానమేవేదం ॥ ౪౪౬ ॥ యోగస్సమాధిరేవ త్రిషవణజలమజ్జనాదివిధిరత్ర । దుఃఖాంతో సౌ మోక్షః

పంచపదార్థా స్తఏతఏవేహ ॥ ౪౪౭ ॥ తత్రేదమనుపపన్నం యశ్చహి మాహేశ్వరాదినిర్దిష్టం । ఈశస్యకారణత్వంతదిద
మధిష్ఠాతృభావయోగేన ॥ ౪౪౮ ॥ తత్రాసామంజస్యాత్తచ్చేతదిహనోపపద్యతేకిమపి। ఇహచాసామంజస్యంతదేతదీశస్య
దృశ్యతేలోకే ॥ ౪౪౯ ॥ యద్ధీనమధ్యమోత్తమభావేనప్రాణివర్గమఖిలమపి। విదధత ఈశస్యాపిహిరాగద్వేషాదిదోష
తాపత్తిః ॥౪౫౦॥ రాగద్వేషాపత్త్యావిహాస్మదాదివదనీశ్వరత్వంస్యాత్ । ప్రాణికృతకర్మసాధనసాపేక్షత్వాదదోషఇతి
చేన్న ॥ ౪౫౧ ॥ యదిచనియమ్యనియామకభావః కర్మేశయో స్తదాచాయం । అన్యోన్యాశ్రయదోషప్రసంగఇహదుర్ని
వారఏవస్యాత్ ॥ ౪౫౨ ॥ సోయమనాదిత్వాదిహనదోషఇతి నైవశక్యతేవక్తుం । సహివర్తమానకాలవదతీతకాలేపితు
ల్యఏవస్యాత్ ॥ ౪౫౩ ॥ నయవిత్సమయస్సోయంప్రవర్తనాలక్షణోహిదోషఇతి। దోషేణచాప్రయుక్తానస్వార్థేవాతథై
వనపరార్థే ॥౪౫౪॥ లోకఃప్రవర్తమానోదృష్టస్స్వార్థప్రయుక్తఏవాసౌ । యేనప్రవర్తతేకిలలోకస్తేనేహచాసమంజ
సతా ॥౪౫౫॥ ఈశస్స్వార్థపరశ్చేదనీశతాతస్యదుర్నివారాస్యాత్ । అన్యదసామంజస్యంపురుషవిశేషఃపరోహ్యుదా
సీనః॥౪౫౬॥ సూ॥౩౮॥సంబంధానుపపత్తేశ్చ॥ యోసౌప్రధానపురుషవ్యతిరిక్తోహీశ్వరోవినిర్దిష్టః।సంబంధమం
తరేణప్రధానపుంసోస్సఈశితాహికథం ॥ ౪౫౭ ॥ నచసంయోగోయేనప్రధానపురుషేశ్వరాహిసర్వగతాః । నిరవయ
వాశ్చతథాతఃకథమిహసంయోగఈదృశాంభవతి ॥ ౪౫౮ ॥ ఇహచాశ్రయాశ్రయిత్వానిరూపణాన్నాపిభవతిసమవా
యః । కార్త్స్న్యైకసమధిగమ్యోనాప్యన్యఃకశ్చిదత్రసంబంధః ॥ ౪౫౯ ॥ అద్యాపికార్యకారణభావస్యైవాత్రచాప్రసిద్ధ
త్వాత్ । తాదాత్మ్యలక్షణోసౌసంబంధోబ్రహ్మవాదినోభవతి ॥ ౪౬౦ ॥ ఆగమబలావలంబాత్సఖలునిరూపయతికా
రణాద్యఖిలం। ఆగమదృష్టంసకలంహ్యభ్యుపగంతవ్యమేవతేనేహ ॥ ౪౬౧॥ ఇహకారణాదిరూపందృష్టాంతబలేనకేవలే
నైవ । వర్ణయతోహిపరస్యాభ్యుపగంతవ్యంయథైవదృష్టమిదం ॥ ౪౬౨ ॥ సర్వజ్ఞదర్శితాగమసద్భావాదిహభవేత్ప
రస్యాపి । ఆగమబలసాహాయ్యంసమానమితిచేత్పరస్పరాశ్రయతా ॥ ౪౬౩ ॥ ఆగమవిశ్వాసాత్కిలసర్వజ్ఞత్వస్యసిద్ధి
రిహవాచ్యా। ప్రామాణ్యమాగమస్యస్యాదిహసర్వజ్ఞతాదిసిద్ధౌహి॥౪౬౪॥..................*

సూ॥౩౯॥అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ ఇహచానుపపత్తిస్స్యాత్తార్కికపరికల్పితస్యచేశస్య।యద్వచ్చకుంభకారో
మృదాద్యధిష్ఠాయసంప్రవర్తయతి ॥ ౪౬౫ ॥ ఏవంప్రవర్తయేదయమీశోధిష్ఠాయహిప్రధానాది । ఇహచాధిష్ఠేయంయ
న్మృదాదిరూపాదిమద్ధితద్దృష్టం॥౪౬౬॥ఇహరూపాదివిహీనంప్రధానమీశస్యకథమధిష్ఠేయం । తస్మాదయుక్తమేతన్మృ
దాదిదృష్టాంతవస్తువైధర్మ్యాత్॥౪౬౭॥ సూ॥౪౦॥కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ లోకేచచక్షురాదికమప్ర
త్యక్షంయథాహ్యధిష్ఠాయ । పురుషోయథానియుంక్తే తథాప్రధానంప్రవర్తయేదీశః ॥౪౬౮॥ నైవోపపన్నమేతన్నహిక
రణగ్రామసామ్యమిహభవతి। భోగాదినాహికరణగ్రామస్యాధిష్ఠితత్వమిహదృష్టం ॥ ౪౬౯॥ నైవమిహదృశ్యతేకిలభోగ
స్సంసారిణామివేశస్య । వ్యాఖ్యాయతేకిలేదంసూత్రద్వయమన్యథైవపునరపిచ ॥౪౭౦॥..................*

॥*అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥ సాధిష్ఠానోలోకేనశరీరోహీశితాతురాజాదిః।నైవహినిరధిష్ఠానోదృష్టోరాష్ట్ర
స్యచేశితాక్వాపి ॥ ౪౭౧ ॥ కరణాయతనంకించిచ్ఛరీరమీశస్యతద్వదిహవాచ్యం । సృష్ట్యుత్తరంశరీరంభవేన్నసృష్టేస్తు
పూర్వమపికించిత్ ॥౪౭౨॥ సచయదినిరధిష్ఠానఃప్రవర్తకత్వంకథంభవేత్తస్య । నిరధిష్ఠానస్యాపిప్రవర్తకత్వేనచేహదృ
ష్టాంతః॥౪౭౩॥ సూ*కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥ అథచేత్కరణాయతనంశరీరమీశస్యకిమపికల్ప్యేత।సం
సారివదస్యాపిహిభోగాదిరనీశ్వరత్వమపిచస్యాత్ ॥౪౭౪॥ సూ॥౪౧॥అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతావా॥ అపిచేద
మనుపపన్నంతార్కికపరికల్పితస్యచేశస్య। సహిసర్వజ్ఞోనంతస్తద్వదనంతంప్రధానమథపురుషాః ॥ ౪౭౫ ॥ అభ్యుపగ
మ్యంతేతైర్మిథోవిభిన్నాస్తథైవచానంతాః । సర్వజ్ఞేనేశేనప్రధానపురుషాత్మనామిహయత్తా ॥౪౭౬॥ సా [illegible] రిచ్ఛి
ద్యేతనవేత్త్యుభయతాపిభవతిదోషోయం । పూర్వత్రచాంతవత్త్వంప్రధానపురుషేశ్వరేషుదుర్వారం ॥ ౪[illegible] ॥ లో
కేతదంతవత్కిలదృష్టంయదియత్తయాపరిచ్ఛిన్నం। తద్వత్ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయంయదిభవేత్పరిచ్ఛిన్నం ॥ [illegible] ॥

హ్యంతవదేతత్స్యాత్సంఖ్యాపరిమాణమపిచతత్రత్యం । ఇహావపరిచ్ఛిన్నానాంయేముచ్యంతేజనాస్తుసంసారాత్ ॥
౪౭౯॥సంసారఃకిలతేషాంసంసారిత్వంతదంతవద్దృష్టం।ఇతరేషుముచ్యమానేష్వపిసంసారిస్యచాంతవత్త్వంస్యాత్॥౪౮౦॥
ఏవంప్రధానమపికిలసవికారంచాంతవద్భవతి । సర్వస్యచాంతవత్త్వేకిమధిష్ఠేయంభవేదిహేశస్య ॥౪౮౧॥ సర్వజ్ఞతేశ్వ
రత్వేస్యాత్తామీశస్యకుత్రకింవిషయే । యద్యంతవత్త్వమేషాంతదాదిమత్త్వంచభవతిదుర్వారం ॥౪౮౨॥ యదిచేదేవంహి
తదాప్రసజ్యతేశూన్యవాదఏవాత్ర।యదిచేయత్తాతేషాంనపరిచ్ఛిద్యేతతర్హిదోషోయం॥౪౮౩॥ సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమహా
నిఃపరమేశ్వరస్యదుర్వారా। తస్మాదసంగతస్స్యాత్తార్కికపరికల్పితేశవాదోయం ॥౪౮౪॥ పంచపదార్థనిరూపకశై
వమతేస్మిన్నిరాకృతేసపది । వ్యూహచతుష్టయవాదోబుద్ధిస్థోసౌనిరస్యతేసోపి ॥౪౮౫॥.......................*

సూ॥౪౨॥ఉత్పత్త్యసంభవాత్

ప్రకృతిరధిష్ఠాతాసావుభయాత్మకమేవకారణంహీశః । యేషామభిమతఏవంతత్పక్షోసౌనిరస్యతేసపది ॥౪౮౬॥ ననుచ
శ్రుతిమాలంబ్యాప్యేవంరూపోవినిశ్చితోహీశః । యాహిశ్రుత్యనుకూలాస్మృతిఃప్రమాణమితివర్ణితంపూర్వం ॥౪౮౭॥ త
త్పక్షస్యనిరాసస్సూత్రకృతోనైవయుక్తఇతిచేన్న । ప్రకృతిత్వాద్యంతోయంనైవవిసంవాదగోచరోభవతి ॥౪౮౮॥ అ
స్తిత్వంశాంతరమిహతద్ధివిసంవాదవిషయతామేతి । ఏకోహివాసుదేవోభగవాన్సచఖలునిరంజనజ్ఞానః ॥౪౮౯॥ ప్రవి
భజ్యైవాత్మానంసచతుర్ధాహిప్రతిష్ఠితోభవతి । ఆద్యోహివాసుదేవవ్యూహస్సంకర్షణోద్వితీయస్స్యాత్ ॥౪౯౦॥
ప్రద్యుమ్నశ్చతృతీయస్తథానిరుద్ధశ్చతుర్థసంజ్ఞస్స్యాత్ । యోవాసుదేవసంజ్ఞోవ్యూహస్సపరోహికారణంభవతి ॥
౪౯౧॥ జీవమనోహంకారాఃకార్యంసంకర్షణాదయోవ్యూహాః । ఇత్థంభూతంతంఖల్వభిగమనాద్యైశ్చసాధనైరి
ష్ట్వా ॥౪౯౨॥ క్షీణక్లేశోమనుజస్త్వంతేప్రతిపద్యతేహిభగవంతం । యచ్చైతద్భాగవతప్రపంచితంతత్రభగవతోయో
సౌ ॥౪౯౩॥ బహుధాభావోయదపిహ్యజస్రమారాధనంవినిర్దిష్టం । తత్కిలననిరాక్రియతేయస్మాదేతచ్ఛ్రుతిస్మృ
తిప్రథితం ॥౪౯౪॥ సంకర్షణాదికానాంయాచోత్పత్తిఃప్రదర్శితాసాహి । నైవోపపద్యతేకిలయస్మాత్తేషామనిత్యతా
పత్తిః ॥౪౯౫॥ తదనిత్యత్వేమోక్షోభగవత్ప్రాప్తిర్నచాస్యసంభవతి॥ సూ ॥౪౩॥ నచకర్తుఃకరణం
ఏతస్మాదపిహేతోరసంగతైషాహికల్పనాసర్వా ॥౪౯౬॥ యస్మాద్ధివర్ణయంతిహిసంకర్షణసంజ్ఞికాచ్చకర్తురిదం।
ఉత్పద్యతేత్రకరణంయచ్చప్రద్యుమ్నసంజ్ఞికంహిమనః ॥౪౯౭॥ ఉత్పద్యతేనిరుద్ధోహంకారఃకర్తృజాచ్చమనసఇతి ।
తచ్చాయుక్తంకరణంనచకర్తుర్జాయతేక్వచిద్వాపి ॥౪౯౮॥ నేహచదృష్టాంతోవాశ్రుతిరథవోపలభ్యతేక్వాపి॥...*
సూ ॥౪౪॥ విజ్ఞానాదిభావేవాతదప్రతిషేధః॥ అథయద్యేవంబ్రూషేయేవైసంకర్షణాదయోగదితాః॥
౪౯౯॥జీవాదయోనతేస్యుర్విజ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యైః । తేజోభిరప్రతర్క్యైరైశ్వరధర్మైస్సమన్వితాస్సర్వే॥౫౦౦॥ని
ర్దోషానిరవద్యానిరధిష్ఠానాశ్చవాసుదేవాస్తే ।తస్మాద్యథోపవర్ణితదోషఃకథమపినచేహభవతీతి॥౫౦౧॥ఏవమపిదుర్ని
వారోయోసావుత్పత్త్యసంభవోదోషః।యదిచపరస్పరభిన్నాస్తుల్యాత్మానోహివాసుదేవాద్యాః ॥౫౦౨॥ ఏకేనకార్యసి
ద్ధేరనేకపరమేశకల్పనావిఫలా । సిద్ధాంతహానిరపరోదోషోయందుర్నివారఏవాత్ర ॥౫౦౩॥ అభ్యుపగతంహిభగవానే
కోవాసుదేవఇతియస్మాత్ । ఏకస్యభగవతోయదిచత్వారస్తుల్యభావమాపన్నాః ॥౫౦౪॥ ఏవమపిదుర్నివారోయథో
పదిష్టోహిదోషఇహభవతి । ఇహవాసుదేవసంజ్ఞాత్కథమిహసంకర్షణస్యచోత్పత్తిః ॥౫౦౫॥ అసతివిశేషేక్వాపిహి
నదృశ్యతేకార్యకరణభావోయం । ఇహతరతమభావోయంనదృశ్యతేపాంచరాత్రసిద్ధాంతే ॥౫౦౬॥ అపిచచతుస్సం
ఖ్యాయాంభగవద్వ్యూహాశ్చనావతిష్ఠేరన్ । స్తంబావసానమేతద్బ్రహ్మాదిచయచ్చదృశ్యతేసకలం ॥౫౦౭॥ భగవ
ద్వ్యూహత్వేనచతదేతదవగమ్యతేహిసర్వత్ర॥ సూ॥౪౫॥విప్రతిషేధాచ్చ॥ విప్రతిషేధశ్చాయంబహువిధ
ఉపలభ్యతేహిశాస్త్రేస్మిన్ ॥౫౦౮॥ జ్ఞానైశ్వర్యప్రముఖాగుణాస్తఆత్మానఏవభగవంతః । ఇతిగుణభావంగుణితాంవిరు
ద్ధామేవోపవర్ణయంత్యేతే ॥౫౦౯॥ విప్రతిషేధపదస్యహినిందార్థపరత్వమపిచసంభవతి । వేదేషుచతుర్షుపరంశ్రే
యోలబ్ధ్వాసపహశాండిల్యః ॥౫౧౦॥ శాస్త్రమిదంతదేతదధిగతవానితిదృష్టాహివేదనిందాపి।తస్మాదసంగతైషావేదవిరుద్ధార్థక

ల్పనాసకలా ॥౫౧॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం। చతురధ్యాయీతస్యాంద్వితీయసంజ్ఞశ్చరమోయమధ్యాయః ॥౫౨॥ తత్రద్వితీయపాదేసూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోభవతుసోయమనవద్యః ॥౫౩॥

ద్వితీయపాదస్సమాప్తః. ... ... *

తృతీయపాదప్రారంభః.

జీవస్యానుత్పత్త్యావాకాశోవాకథంప్రజాయేత । ఇత్యేకదేశశంకాంనిరసితుమిదమాహసూత్రకారోయం॥౧॥ —సూ॥౧॥నవియదశ్రుతేః॥— శ్రుతివిప్రతిషేధాద్యదిపరపక్షాణాముపేక్షణీయత్వం।తర్హిశ్రుతిపక్షోయంవిప్రతిషేధాదుపేక్షణీయస్స్యాత్ ॥౨॥ ఇతిఖలుశంకోత్థానేపాదారంభోహితన్నివృత్త్యర్థః। ఇహభూతభోక్తృవచసాం మిథోవిరోధోనిరస్యతేపాదే ॥ ౩ ॥ ఉత్పత్తిశ్రుతయఃకిలభిన్నప్రక్రమపరాహిలక్ష్యంతే । ఆకాశస్యోత్పత్తింవదంతిఖలు తైత్తిరీయకశ్రుతయః ॥ ౪ ॥ ఛందోగాఃఖలునైవంవియదుత్పత్తింసమామనంతియతః । జీవస్యప్రాణానామపిక్రమాదికృతవిరోధఇహదృష్టః ॥ ౫ ॥ శ్రుత్యంతరేషుతస్మాదయమపిపక్షోహ్యుపేక్షణీయఇతి । శంకానిరసనపూర్వకసకలశ్రుత్యర్థనిర్మలత్వాయ ॥ ౬ ॥ ఆరభ్యతేవిచారస్తత్రప్రథమంహివియదుపాశ్రిత్య । నోత్పద్యతేహితదిదంవియద్యతోభవతితచ్చవిభుసంజ్ఞం ॥ ౭ ॥ కించోత్పత్తిప్రకరణవాక్యేనశ్రూయతేక్వచిద్వాపి । ఛాందోగ్యేహిసదేవేత్యాదౌవాక్యేతు పంచభూతానాం ॥ ౮ ॥ తేజోమధ్యమమాద్యంకృత్వాసృష్టిః ప్రపంచితాహిసతః। మానంశ్రుతిర్హ్యతీంద్రియవిజ్ఞానేయానదృశ్యతేసేయం ॥౯॥ —సూ॥౨॥అస్తితు॥— అత్రతుశబ్దోయోసౌసహిపక్షాంతరపరిగ్రహేమానం। యద్యపివియదుత్పత్తిశ్ఛాందోగ్యేనైవదృశ్యతేథాపి ॥ ౧౦ ॥ దృష్టాచతైత్తిరీయకవాక్యేతేఖలుసమామనంత్యేవం । సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతచిదమిహపఠితం ॥ ౧౧ ॥ తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశఇతిచయద్వాక్యం। తత్రచవిప్రతిషేధశ్రుత్యోనరయోర్హిదుర్నివారోసౌ ॥ ౧౨ ॥ తేజఃప్రముఖాసృష్టిః క్వచిదిహదృష్టాక్వచిచ్చవియదాద్యా । నైవావగమ్యతేఖల్వనయోశ్శ్రుత్యోర్హిహైకవాక్యత్వం ॥ ౧౩ ॥ స్రష్టుస్సకృచ్ఛ్రుతస్యహినస్రష్టవ్యద్వయేనసంబంధః । యద్యేవంతత్తేజోసృజతతదాకాశమసృజతేతిస్యాత్ ॥ ౧౪ ॥ కర్తవ్యద్వయయోగోనన్విహకర్తుస్సకృచ్ఛ్రుతస్యాపి । దృష్టస్సూపంపక్త్వాతథోదనంపచతివిప్రఇతిచేన్న ॥ ౧౫ ॥ తత్రహిపౌర్వాపర్యాద్యుక్త్యానాకాశతేజసోస్తుతథా ।ఇహచాదిజత్వముభయోర్దృష్టంఛాందోగ్యతైత్తిరీయకయోః ॥ ౧౬ ॥ స్రష్టుస్సకృచ్ఛ్రుతస్యహియుగపత్తాభ్యాంకథంనుసంబంధః॥ వాయోరగ్నిరితీదంపృథగామ్నానంవిరుద్ధమిహభవతి॥౧౭॥ —సూ॥౩॥గౌణ్యసంభవాత్— ఏవంవిప్రతిషేధేయాహివియజ్జనిపరాశ్రుతిస్సేయం । గౌణీవాచ్యాయస్మాద్వియదుత్పత్తిఃకథంచిదపినభవేత్ ॥ ౧౮ ॥ ఇహకారణసామగ్రీవియదుత్పత్తౌనదృశ్యతేకాపి । సమవాయికారణంస్యాద్యదేకజాతీయమిహతథానేకం ॥౧౯॥ ద్రవ్యోత్పత్తౌసాధనమేతద్దృష్టంపటాదికేకార్యే । వియతఃకార్యత్వేకిలతదత్రనైవోపలభ్యతేకిమపి ॥ ౨౦ ॥ ఏవంసతిచనిమిత్తంయచ్చాసమవాయికారణంతదపి । తదనుగ్రహప్రవృత్తంతదసత్త్వేసాధయేత్కథంకార్యం ॥ ౨౧ ॥ ఉత్పత్తిమతాందృష్టఃపూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్స్యాత్ । ఆకాశస్యోత్పత్తౌసంభావయితుంనశక్యతేసోయం ॥ ౨౨ ॥ కించపృథివ్యాదిభ్యోవైధర్మ్యంచాస్యదృశ్యతేభూయః । తేనవిభుత్వమజత్వంసిధ్యతినోత్పత్తిమత్త్వమేతస్య ॥ ౨౩ ॥ ఘటకరకాకాశగృహాకాశా ఇతివియతఏకరూపస్య। భేదవ్యపదేశోయంహ్యుపాధిమూలోనవస్తుమూలస్స్యాత్ ॥౨౪॥ఆకాశోజాతఇతివ్యపదేశస్స్యాద్యుపాధిజనిమూలః । గౌణోవియదుత్పత్తిశ్రుతిరపిగౌణీతథైవకింనస్యాత్ ॥౨౫॥—సూ ॥౪॥ శబ్దాచ్చ ॥ — వాయుశ్చేత్యాద్యాయాశ్రుతిర్హివాయ్వంతరిక్షయోరేవం । అమృతత్వముపదిశంతీవియదుత్పత్తింనివారయత్యేషా ॥ ౨౬ ॥ ఆకాశవదితిచాన్యాశ్రుతిరాకాశేనతత్పరంబ్రహ్మ। సర్వగతత్వేనతథానిత్యత్వేనాపిసదృశముపదిశతి ॥ ౨౭ ॥ ఉపదిశ్యసదృశమేతత్తాద్ధర్మ్యావస్యసూచయత్యేషా । సయథానంతఇతిశ్రుతిరాకాశస్యాప్యనంతతాంవక్తి ॥౨౮॥ శ్రుతిరాకాశశరీరంబ్రహ్మేతితథైవబోధయత్యపరా । తస్మాత్సిద్ధంబ్రహ్మవదాకాశంనిత్యమపిచసర్వగతం॥౨౯॥................*

సూ॥౫॥ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్॥

శంకోత్తరసూత్రమిదం శంకా చేయం హి భవతి తత్త్రైవం। సంభూత శబ్ద ఏష హి సకృచ్ఛ్రుత స్తైత్తిరీయకే వాక్యే ॥౩౦॥ వి యత్యపిచ సకథం గౌణ స్తేజః ప్రభృతిషు కథం స ముఖ్య ఇతి । నేయం శంకా కార్యా యేనాసౌ బ్రహ్మశబ్దవద్భవతి ॥ ౩౧ ॥ త పసా బ్రహ్మేత్యస్మిన్ననధికారే తపసి చైవమన్నాదౌ । స్యాద్బ్రహ్మశబ్ద ఏవ హి గౌణో ముఖ్యస్తథైవ చానందే ॥ ౩౨ ॥ ననునభసోనుత్పత్త్యా శ్రుతిప్రతిజ్ఞా హి బాధితా భవతి । ఏవం కిలైకమేవా ద్వితీయమితి దృశ్యతే ప్రతిజ్ఞేయం ॥ ౩౩ ॥ య దినభసో నిత్యత్వం బ్రహ్మ తదా సద్వితీయమేవ భవేత్ । ఆత్మని విదితే సర్వం విదితమితీయం తథేతి చేన్నైవం ॥ ౩౪ ॥ అత్ర త్వసర్వశబ్దస్స్వకార్యపర ఏవ నైవ సర్వపరః । కశ్చిత్కులాలగేహే మృద్దండాదీని పూర్వముపలభ్య ॥ ౩౫ ॥ నానావిధాన్య మత్రాణ్యుపలభ్య పరేద్యురేవమాచష్టే । ఏకాకిసీమృదేవ హ్యాసీత్పూర్వేద్యురేతదఖిలమితి ॥ ౩౬ ॥ సతుమృత్కార్యం సకలం నాసీత్పూర్వేద్యురిత్యభిప్రేయాత్ । నతు దండాదికమేవం నాసీదగ్రే స్వకార్యజాతమితి ॥ ౩౭ ॥ అథ వేయమద్వి తీయశ్రుతిరిహ కర్త్రంతరం నివారయతి । ఇహ చామత్రప్రకృతేర్మృదః కులాలో యథా హ్యధిష్ఠాతా ॥ ౩౮ ॥ నైవమధి ష్ఠాతాన్యో భవతీహ బ్రహ్మణో జగత్ప్రకృతేః । అథవాత్ర నాద్వితీయశ్రుతిభంగో యం హి శంకితుం శక్యః ॥ ౩౯ ॥ ఇహ స ద్వితీయతా కిల లోకే దృష్టా హి భిన్నలక్షణయోః । ప్రాగుత్పత్తేర్లక్షణభేదో న బ్రహ్మగగనయోర్భవతి ॥ ౪౦ ॥ క్షీరోదక యోరివ కిల తయోశ్చ సంసృష్టయోః పురాసృష్టేః । వ్యాపిత్వామూర్తత్వాద్యఖిలం తుల్యం హి ధర్మజాతం తత్ ॥ ౪౧ ॥ తద్బ్రహ్మసర్గకాలే యత్తత్ స్తిమితం వియద్యథాపూర్వం । తేనాన్యతా తయోస్స్యాత్సృష్ట్యంతరమేవ నైవ తత్పూ ర్వం ॥ ౪౨ ॥ కిం చైవమేవ సిద్ధ్యేద్బ్రహ్మజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం । అపి కిల కార్యం సకలం వియతావ్యతిరిక్తదేశకాలం హి ॥౪౩॥ వియదపి యదిదం హి తథా బ్రహ్మావ్యతిరిక్తదేశకాలం స్యాత్ । తేన బ్రహ్మణి విదితే భవతి హి విదితం తదేతదాకాశం ॥ ౪౪ ॥ క్షీరగతో జలబిందుః క్షీరగ్రహణేన గృహ్యతే హి యథా । ఏవం బ్రహ్మణి విదితే వియదపి తదిదం గృహీతమేవ స్యాత్ ॥౪౫॥ ఇతి సకలశ్రుతివచసాం విరోధ ఇహ హీతి చైకదేశిమతం । నిర్విశ్య స ప్రపంచం తదిదం దూషయతి సూత్రకారోయం ॥ ౪౬ ॥

సూ॥౬॥ ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః॥ యేనాశ్రుతమితి యా స్యాదాత్మని ఖల్వితి తథైవ చాన్యాపి । కస్మి న్ని త్యపరా యా న చ కా చన మదితి చైవమన్యాపి ॥౪౭॥ ప్రతివేదాంతం చైవం రూపా యా దృశ్యతే ప్రతిజ్ఞా హి । తస్యా ఏవమ హానిస్తదనుపరోధో భవేన్న చేతరథా ॥ ౪౮ ॥ యద్యవ్యతిరేకస్స్యాద్విజ్ఞేయాద్బ్రహ్మణోస్య కృత్స్నస్య । ఉపపద్య తేత దైవ హ్యవ్యతిరేకస్స ఏష నిర్దిష్టః ॥ ౪౯ ॥ యద్యేకస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యేతేదమఖిలమపి వస్తు । శ్రుత్యా హ్యవ్య తిరేకాదియం ప్రతిజ్ఞా ప్రదర్శితా భవతి ॥ ౫౦ ॥ ఇహ కార్యకారణాభిత్వప్రతిపాదనపరమృదాదిదృష్టాంతైః । యేనాశ్రు తమిత్యాద్యా శ్రుతి ప్రతిజ్ఞా సమర్థితా శ్రుత్యా ॥ ౫౧ ॥ యేచోత్తరత్ర పఠితాస్స దేవ సోమ్యేదమగ్ర ఇత్యాద్యాః । తే ఖల్వీక్షణపూర్వకమఖిలం తేజః పురస్సరం కార్యం ॥ ౫౨ ॥ బ్రహ్మణ ఉపదిశ్య తతశ్చావ్యతిరేకం ప్రదర్శయంతి కిల । ఇహ చైతదాత్మ్యమితి కిల వాక్యముపక్రమ్య చా సమాప్తేర్హి ॥ ౫౩ ॥ న బ్రహ్మకార్యమేతద్యద్యాకాశం భవేదయుక్తమిదం । బ్ర హ్మణి విజ్ఞాతే సతి న హి విజ్ఞాయేత తదిదమాకాశం ॥౫౪॥ ఏవం సతి ప్రతిజ్ఞా శ్రుతిస్సేయం హి బాధితా భవతి । హీయేత చేత్ప్ర తిజ్ఞా వేదాప్రామాణ్యమత్ర దుర్వారం ॥ ౫౫ ॥ ప్రతివేదాంతం శబ్దా ఇదగ్ం సర్వమితి చైవమాద్యా యే । తే తత్తద్దృష్టాం తైరిమాం ప్రతిజ్ఞాం సమర్థయంతి ఖలు ॥౫౬॥ తస్మాజ్జ్వలనాదివదిదమపి గగనం బ్రహ్మణో జనిం లభతే । నోత్పద్యతేత దే తద్వియదశ్రవణాదితీహ యచ్చోక్తం ॥ ౫౭ ॥ తదయుక్తమేవ యస్మాద్వియదుత్పత్తిః ప్రదర్శితా శ్రుత్యా । తస్మాద్వాఏ తస్మాదాత్మన ఆకాశ ఏవమాదికయా ॥౫౮॥ నను తత్తేజోసృజతేత్యనేన చాస్యా విరోధ ఇతి చేన్న । న హి భిన్నవాక్యతా స్యా చ్ఛ్రుతివచసాం కింత్విహైకవాక్యత్వం ॥ ౫౯ ॥ నన్వవిరుద్ధానామిహ భవేత్కదాచిత్తదేకవాక్యత్వం । అత్రైకస్య స్ర ష్టుస్సృష్టిద్వయయుగేన యుగపదస్పర్శాత్ ॥ ౬౦ ॥ ఆకాశతేజసోర్వా ప్రథమోత్పత్తేరసంభవాచ్చ తథా । ఇహ చ వికల్పా యోగాద్వాక్యైకత్వం కథం తయోరితి చేత్ ॥ ౬౧ ॥ ఇహ తైత్తిరీయకే కిల తేజస్సర్గస్తృతీయ ఏవోక్తః । పరిణేతుమన్య

ధా సా౽శక్యతే తైత్తిరీయకే దృష్టా ॥ ౬౨ ॥ ఛాందోగ్యశ్రుతిరేషా శక్యా పరిణేతుమన్యథా భవతి। సృష్ట్వాకాశం వాయుం తే
జోఽసృజతేతి శక్యతే వక్తుం ॥ ౬౩ ॥ తేజో జనిప్రధానా వియదుత్పత్తిం హి సా న విరుణద్ధి । భవతి హ్యార్థికత్వేన చార్థనానాత్వ
కల్పనాయుక్తా ॥ ౬౪ ॥ న హ్యేకస్య స్రష్టుర్యుగపత్స్రష్టవ్యయుగళయోగోఽత్ర । స్రష్టవ్యాంతరమితరశ్రుత్యనుసారాద్ధి
పరిగృహీతం స్యాత్ ॥ ౬౫ ॥ యద్వా తత్సర్వం ఖల్విత్యవిశేషశ్రుతమపీహ సర్వస్య। బ్రహ్మప్రభవత్వం యత్తదిదం ఛాందో
గ్యవాక్యనిర్దిష్టం ॥ ౬౬ ॥ ఉత్పత్తిక్రమమేతం తేజః ప్రముఖం న వారయితుమీష్టే । తద్వచ్చ తేజసోఽపి బ్రహ్మప్రభవత్వమ
త్ర యద్దృష్టం ॥ ౬౭ ॥ తదపి శ్రుత్యంతరగతముత్పత్తిక్రమమిమం నభః ప్రముఖం । న నివారయితుం శక్నోత్యత ఇహ నత
యోర్విరోధశంకా స్యాత్ ॥ ౬౮ ॥ నను సర్వం ఖల్విదమితి వాక్యం భవతీహ శమవిధానార్థం । యస్మాచ్ఛాంత ఉపాసీతేతి
శ్రుతమిహ న సృష్టివాక్యమిదం ॥ ౬౯ ॥ తస్మాద్వియదుత్పత్తౌ యథోక్తదృష్టాంతసాధనాభావాత్ । తత్తేజోఽసృజతేతి
శ్రుత్యనుసారాత్క్రమో భవేదితి చేత్ ॥ ౭౦ ॥ తేజో జనిప్రధానశ్రుత్యనురోధాద్యదా క్రమోఽయం స్యాత్ । శ్రుత్యంతరప్రసి
ద్ధోఽపి వియతస్సర్గో భవేత్పరిత్యాజ్యః ॥ ౭౧ ॥ వియతస్సర్గో ధర్మీ సాత్యంతద్గతం చ యదపి స్యాత్ । తేజః ప్రాథమ్యార్థే త
దేతదుభయం హి బాధితం భవతి ॥ ౭౨ ॥ యోఽసౌ క్రమస్స చ స్యాత్పదార్థధర్మో న చాయమిహ ధర్మీ। తత్ర ప్రధానధర్మిత్యాగాద్ధి
వరం హి ధర్మలోపస్స్యాత్ ॥ ౭౩ ॥ అపి చ ఛాందోగ్యేఽస్మిన్ క్రమపరశబ్దో న దృశ్యతే కోఽపి। ఆర్థికభావేనాసౌ క్రమో భవేన్నైవ
ముఖ్యభావేన ॥ ౭౪ ॥ స చ వాయోరగ్నిరితి శ్రుతిప్రసిద్ధక్రమేణ వార్యేత । ప్రాథమ్యే హి వికల్పశ్శాఖాభేదాత్సముచ్చయో
వాపి ॥ ౭౫ ॥ ద్విదళాంకురవత్స్యాదితి పక్షోఽప్యేతేన పరిహృతో భవతి । తస్మాద్విప్రతిషేధశ్శ్రుత్యోరనయోర్న చాస్తి క
శ్చిదపి ॥ ౭౬ ॥ అపి కిల యేనాశ్రుతమితి వాక్యం సకలం సమర్థయితుమత్ర । అసమామ్నాతమపీదం వియదుత్పత్తావపేక్షి
తం చేత్స్యాత్ ॥ ౭౭ ॥ కస్మాన్న గృహ్యతే వా వియదేతత్తైత్తిరీయకామ్నాతం । యచ్చోక్తం వియతః కిల సర్వేణానన్యదే
శకాలత్వాత్ ॥ ౭౮ ॥ తద్బ్రహ్మణా చ కార్యైర్వియదపి సహావిదితమేవ భవతీతి। నాప్యద్వితీయవిషయశ్రుతికోపో భవతి చే
హ కశ్చిదపి ॥ ౭౯ ॥ అవ్యతిరేకః క్షీరోదకవద్బ్రహ్మాంతరిక్షయోర్యస్మాత్ । ఇతి తు న యుక్తం యది చేదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ॥
౮౦ ॥ క్షీరజలన్యాయేన స్యాచ్చేత్తదిదం హ్యయుక్తమేవ స్యాత్। ఇహ చ మృదాదిభిరేవ హి దృష్టాంతైః ప్రకృతివికృతిభావేన ॥
౮౧ ॥ సర్వజ్ఞానం యదిదం నేతవ్యం తదితి గమ్యతే నాన్యత్ । తదిదం సర్వజ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానం న చాన్యథా భవతి ॥ ౮౨ ॥ క్షీర
జ్ఞానగృహీతం జలం న సమ్యగ్గృహీతమిహ భవతి । భవతి న పురుషాణామివ వేదస్యాలీకవంచనాద్యఖిలం ॥ ౮౩ ॥ నాప్యేకదేశ
విషయం సర్వజ్ఞానం స్వకార్యసాపేక్షం। ఏకాద్వితీయతాదేరవధారణమపి తథేతి నోఽయుక్తం ॥ ౮౪ ॥ సర్వత్ర సంభవా
దిదమపూర్వవచ్చేహ నోపదేష్టవ్యం । తస్మాదశేషవిషయం సర్వజ్ఞానం తదత్ర నిర్దిష్టం ॥ ౮౫ ॥ తదుపన్యాసో యోఽసౌ
సర్వస్య బ్రహ్మకారితాపేక్షః । గౌణీ జన్మశ్రుతిరితి యచ్చోక్తం తన్నిరస్యతే సపది ॥ ౮౬ ॥ ....*

సూ ॥ ౭ ॥ యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ ॥ జన్మాసంభవశంకా నివర్తనార్థస్తు శబ్ద ఇహ భవతి । య
స్మాద్యావత్కించిద్వికారజాతం ఘటాదికం దృష్టం ॥ ౮౭ ॥ తావద్విభక్తమేవ హి ఘటపటకటకాది దృశ్యతే లోకే । నత్వ
వికృతం హి కించిద్విభక్తముపలభ్యతే కుతశ్చిదపి ॥ ౮౮ ॥ అత్ర పృథివ్యాదిభ్యో విభాగ ఉపలభ్యతే హి వియతోఽపి। తస్మాద్ధి వియద
పీదం భవతి వికారః కదాపి నావికృతం ॥ ౮౯ ॥ ఏతేన వ్యాఖ్యాతం దిగాదికానామపీహ కార్యత్వం । న న్వాత్మాపి విభక్తో వి
యదాదిభ్యోపగమ్యతే లోకే ॥ ౯౦ ॥ తస్మాత్సోఽపి వికారో ఘటవత్స్యాదితీహ నాశంక్యం । యో ధర్మిసత్తయా కిల సహ
సత్తాకో భవేద్విభాగోఽసౌ ॥ ౯౧ ॥ హేతుస్స చాయమాత్మని న సంభవేద్యేన కల్పితోఽయం స్యాత్ । హేతావజ్ఞానాన్యద్ర
వ్యత్వమపీహ పూరణీయం స్యాత్ ॥ ౯౨ ॥ ఏవం చేద్వ్యభిచారో నాజ్ఞానేనాతదీయసంబంధే । ఆత్మన ఆకాశ ఇతి శ్రుత్యాకా
శాదికారణత్వేన ॥ ౯౩ ॥ నిర్ధారితోఽయమాత్మా కథం వికారో యథా వికారస్స్యాత్ । ఆకాశాదికమేతత్కార్యం స
కలం నిరాత్మకం భవతి ॥ ౯౪ ॥ ఏవం చ శూన్యవాదస్స్యాదత ఆత్మా కదాపి న వికారః । యోఽసౌ సర్వస్యాత్మా జగతస్సర్వస్య
కారణీభూతః ॥ ౯౫ ॥ స హ్యాత్మైవ దృశరూపః కేన కథం వా క్వవా నిరాక్రియతే। అనపేక్ష్య చ ప్రమాణం సోఽసావాత్మా భ

వేత్స్వయంసిద్ధః ॥ ౯౬ ॥ వియదాదయఃపదార్థాః కేనచిదపి నైవమభ్యుపేయంతే । సర్వవ్యవహారాణాం మాత్ర[illegible]భూ
తోయతోయమాత్మాస్యాత్ ॥ ౯౭ ॥ ప్రాగ్వ్యవహారాత్సిద్ధస్సచాయమాత్మాకథం నిరాక్రియతే । జానామి వర్తమా
నంహ్యతీతమజ్ఞాసిషం తథైవాహం ॥ ౯౮ ॥ జ్ఞాస్యామ్యేవమనాగతమిత్యేవంజ్ఞాతురేవ సర్వత్ర । ప్రత్యభిసంధేర్యోగా
చ్చాత్మానిత్యోనచైవమాకాశః ॥ ౯౯ ॥ సమజాతీయమనేకం వ్యోమ్నఉపాదానకారణంయస్మాత్ । నైవోపలభ్యతేఽతో
నిత్యంవియదితిహియచ్చ పూర్వోక్తం ॥ ౧౦౦ ॥ తదనుపపన్నంయస్మాద్ద్రవ్యారంభేత్ర నాస్తినియమోసౌ । ఆరభతేకిల
కార్యం సమజాతీయం నచాన్యదిత్యేవం ॥ ౧౦౧ ॥ యదిచైవం నియమస్స్యాత్పటాదికార్యం కథంభవేత్తత్ర । తంతౌత
త్సంయోగేసమజాతీయత్వమసులభంహియతః॥౧౦౨॥సమవాయికారణస్యాప్యేవంరూపోహి నైవనియమస్స్యాత్ ।సూ
త్రైర్గోవాలైరప్యేకారజ్జుర్హిసృజ్యతేయస్మాత్ ॥౧౦౩॥ ఆరభతేకిలకార్యంనైవైకంకింత్వనేకమేవేతి ।నైవాయం ని
యమస్స్యాద్యతశ్చపరిణామవాదఇహభవతి ॥ ౧౦౪॥పరిణమతేకిలలోకేక్వచిదేకమనేకమపిచపరిణమతే । మృద్బీజాదిక
మేతత్త్వనేకమేవాంకురాదిభావేన ॥ ౧౦౫॥క్షీరాదితుపరిణమతేహ్యేకందధ్యాదికార్యభావేన । నైవేశశాసనం స్యా
దనేకముత్పాదకంనచైకమితి ॥ ౧౦౬ ॥ తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాదేకస్మాద్బ్రహ్మణోహిజగదఖిలం ।జాయతఇతిసిద్ధంత
త్క్షీరవదిత్యత్రదృశ్యతేసూత్రే ॥ ౧౦౭ ॥ ఆకాశస్యోత్పత్తౌపూర్వాపరకాలయోర్విశేషస్స్యాత్ । ఇతికిల నైవాశంక్యం
యశ్చవిశేషోహిదృశ్యతేసపది ॥౧౦౮॥ వియతిపృథివ్యాదిభ్యస్సహిపూర్వం నేతి గమ్యతేవియతి । పృథ్వ్యప్తేజోవాయు
స్వభావవిధురంయథాభవేద్బ్రహ్మ ॥ ౧౦౯ ॥ ప్రాగుత్పత్తేరేవం వియత్స్వభావేన వర్జితంభవతి । తస్మాద్వియదపి
కార్యం యథాపృథివ్యాది తద్వదేవస్యాత్ ॥౧౧౦॥ఏవమనిత్యగుణాశ్రయభావే నానిత్యతాభవేద్వియతః। అమృతత్వశ్రు
తిరపియావియతోనిత్యత్వబోధికాసాపి ॥ ౧౧౧॥అమృతాదేవా ఇతివచ్చిరకాలావస్థితత్వసాపేక్షా । ఆకాశస్యజనిశ్రుతి
రపిగౌణీబ్రహ్మశబ్దవత్తపసి ॥ ౧౧౨॥ ఇతితునిరాకృతమతఇహవియదేతద్బ్రహ్మకార్యమితిసిద్ధం ॥ ....*

⟶ సూ ॥౮॥ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః ॥⟵ అతిదేశత్వాత్పృథగిహాసంగత్యంతరమపేక్షతేనేదం॥౧౧౩॥
వ్యాఖ్యానేనహివియతోవ్యాఖ్యాతోభవతిమాతరిశ్వాపి।ఛాందోగ్యస్యహిపూర్వంబలవత్తరతైత్తిరీయకశ్రుత్యా ॥౧౧౪॥
నయనాదుక్తసృష్టిసమన్వయోజాతదేకవాక్యతయా । ఏవంసత్యాకాశానంతరతా తేజసోస్యలబ్ధైవ ॥ ౧౧౫ ॥ తుల్యా
వదానంతర్యంభవతియదావాయుతేజసోరనయోః ।వాయోరగ్నిరితీహక్రమశ్రుతిర్యాహిబాధితాసాస్యాత్ ॥ ౧౧౬ ॥
పౌర్వాపర్యేచపునస్తేజఃప్రాథమ్యభంగఏవస్యాత్ । తద్భంగేచశ్రుత్యోస్తదేకవాక్యత్వ మనుపపన్నంస్యాత్ ॥ ౧౧౭ ॥
ఇతిగౌణవాదపరతామాశ్రిత్యేహాపి పూర్వపక్షస్స్యాత్ । ఉత్పత్తిపరేవాక్యేఛాందోగ్యేసౌ నదృశ్యతే వాయుః॥౧౧౮॥
ఆకాశాద్వాయురితిస్యామ్నాత స్తైత్తిరీయకేచ పునః । శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధే చోత్పత్తిశ్రుతిరియంహి గౌణీస్యాత్ ॥
౧౧౯ ॥ యస్మాత్సైషేత్యాదిశ్రుతిరస్తమయం నివారయత్యస్య ।ఇత్యాక్షేపం నిరసితు మేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం ముని
నా ॥ ౧౨౦॥ ఉత్పద్యతేహివాయు ర్యతఃప్రతిజ్ఞానిరోధఇహభవతి । అభ్యుపగతంహియావద్వికారజాతం విభక్తమిహ
యస్మాత్ ॥ ౧౨౧॥ అస్తమయప్రతిషేధశ్చాపరవిద్యాపరోనముఖ్యస్స్యాత్ । అమృతత్వాదిశ్రవణంవ్యాఖ్యాతార్థంహి
భవతిపూర్వత్ర ॥ ౧౨౨॥ నన్విహవియతోవాయో రుత్పత్తిప్రకరణేహి తుల్యతయా । శ్రవణాదిదమధికరణం భవేదిహై
కంనచాతిదేశోయం॥ ౧౨౩ ॥ ఇతిచేన్మందధియామిహకాచిచ్చేష్టాహిశబ్దమాత్రకృతా । శంకాప్యాదితిమత్వాప్యతిదే
శోయం ప్రదర్శితోమునినా ॥ ౧౨౪ ॥ సంసర్గవాక్యశేషేయదసౌవాయుశ్శ్రుతో మహాభాగః ॥ ....*

⟶ సూ ॥ ౯॥అసంభవస్తుసతోనుపపత్తేః॥⟵ నను యదివియదాదీనాముత్పత్తిస్స్యాపరాత్మనోపిస్యాత్॥౧౨౫॥
వియతోవికారరూపాద్వికారరూపోయథాభవేద్వాయుః । స్యాద్బ్రహ్మణోవికారాద్వియదాదీనాంతథైవ చోత్పత్తిః॥
౧౨౬ ॥ స్యాచ్చేతనాద్యనంతంమహతఃపరమితిహిగౌణమేతత్స్యాత్ । అమృతత్వంహియథావా వాయ్వాదేస్స్యాత్త
థైవచేహాపి ॥ ౧౨౭ ॥ త్వంజాతోభవసీతిశ్రుతిర్హి ముఖ్యార్థబోధికావాచ్యా । తస్మాత్పరాత్మనోపిస్యా దుత్పత్తిః

కుతశ్చిదితిశంకాం ॥ ౧౨౮॥ నిరసితుమసంభవస్త్వితిమునినా రచితంతదేతదధికరణం। నబ్రహ్మణ స్సతోऽస్యస్యాదుత్పత్తిఃకుతశ్చిదన్యస్మాత్ ॥ ౧౨౯ ॥ సన్మాత్రంబ్రహ్మయతోనఘ వేత్సతఏవతస్యచోత్పత్తిః । ప్రకృతివికారాత్మకతా హ్యసతి విశేషేహినక్వచిద్దృష్టా ॥ ౧౩౦ ॥ నాపివిశేషాత్సతఇహసత్సామాన్యంహి శంకితుంశక్యం ।లోకేమృదోఘటాదిర్మృచ్చఘటాదేర్నదృశ్యతేక్వాపి ॥ ౧౩౧ ॥నాప్యసతోవాసత్స్యాదసద్యదేతన్నిరాత్మకందృష్టం । శ్రుతిరేషాహి సకారణమిత్యాద్యాయాచదృశ్యతేసాపి ॥ ౧౩౨ ॥ అథపంచజనయితారం పరాత్మనోన్యంనచేతివారయతి ।త్వంజాతోభవసీతిశ్రుతిరౌపాధికజనిప్రధానైవ ॥౧౩౩॥సదనాద్యనంతమేతద్బ్రహ్మనచేహశ్రుతిర్విరోధోపి ॥ ... ... *

—— సూ॥౧౦॥తేజోతస్తథాహ్యాహ॥ —— ఛాందోగ్యేతత్తేజోऽసృజతేతి శ్రూయతేచ వాక్యమిదం ॥౧౩౪॥ తేనచ సన్మూలత్వం ప్రతీయతేచాస్య తేజసస్తస్మాత్ । తస్యైవతైత్తిరీయకవాక్యేదృష్టంహివాయుమూలత్వం ॥౧౩౫॥ ఏకం విప్రతిపత్తౌప్రాప్తంహిబ్రహ్మయోని తేజఇతి । తత్తేజోऽసృజతేతిహ్యుపదేశోయంచతత్పరోయేన ॥ ౧౩౬॥ఏవంచేజ్ఞాతంస్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం। వాయోరగ్నిరితిశ్రుతిరపివాయ్వగ్న్యోఃక్రమార్థికాభవతి ॥౧౩౭॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేతేజోతోజాయతేహిమరుతఇతి । ఆహశ్రుతిరేషాకిలవాయోరగ్నిరితిచేమమేవార్థం॥౧౩౮॥ఇహచాపాదానార్థాసచక్రమార్థాహిపంచమీసేయం । ఆత్మనఆకాశఇతి ప్రథమమపాదానపంచమీదృష్టా ॥౧౩౯ ॥ సైవపురస్తాదపికిలసాసంభవతి క్రియానిమిత్తైవ।సంభవతేరధికారేతుల్యేకథమర్థభేదఇహభవతి ॥ ౧౪౦ ॥అపిచక్రమార్థకత్వేవాయోరూర్ధ్వమితికల్పనీయా స్యాత్ । ఉపపదయోగస్సోయంకారకయోగాద్ధిదుర్బలోభవతి ॥ ౧౪౧ ॥శ్రుతిరేషాతస్మాదిహగమయతి ఖలు వాయుయోనితేజఇతి।తత్తేజోऽసృజతేతిశ్రుతిరస్యాబ్రహ్మయోనితేజఇతి॥౧౪౨ ॥ గమయతియద్యపితస్యాఃపరంపరాజనిపరత్వమేవస్యాత్ ।తస్యాశ్శ్రుతమామిక్షాదధితస్యాఇతిహిదృష్టమన్యత్ర॥౧౪౩॥ఈశస్మరణమపీదంభవంతిభావాఇతీహ గమకంస్యాత్ ।ఇహచాక్రమవచనానాంబలవత్క్రమపరతదేకవాక్యత్వాత్॥౧౪౪ ॥వియదాదికారణేస్మిన్బ్రహ్మణితేషాంసమన్వయస్సిద్ధః ॥ —— సూ॥౧౧॥ఆపః॥ —— ఇహఖలుముండకవాక్యేఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఇత్యంతే॥౧౪౫॥బ్రహ్మప్రభవత్వమపాంశ్రుతమన్యత్రాగ్నిజత్వమపితాసాం।తస్మాత్తయోర్విరోధేనైవాపామగ్నిజత్వసిద్ధిస్స్యాత్ ॥౧౪౬॥యతఇహదృష్టాలోకేతా ఆపోహ్యగ్నిదాహ్యాభావేన ।ఏతస్మాదితితత్రక్రమార్థికాపంచమీతిశంకాయాం ॥౧౪౭॥ తేజో న్యాయ ఇహాపిస్యాదిత్యతిదిశతిసూత్రకారోయం ।ప్రత్యక్షతోవిరోధేకథమాసామగ్నిజత్వమితిచేన్న॥౧౪౮॥ యేచ త్రివృత్కృతే తేతయోర్విరోధోహిదృశ్యతేనేహ।శ్రుతివచనాదవిరోధోనిర్ణీతోయేన చాత్రివృత్కృతయోః ॥౧౪౯ ॥ కేవలమతిదేశోనశ్రుత్యవిరోధప్రదర్శనార్థస్స్యాత్ । పంచమహాభూతానాముత్పత్తిక్రమనిరూపణార్థశ్చ ॥ ౧౫౦ ॥ తేజోభావాపన్నేపరేశ్రుతీనాంసమన్వయస్తస్మాత్ ॥ —— సూ॥౧౨॥పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః॥ —— ఇహకిలతా ఆపఇతిఛాందోగ్యేవాక్యమేతదుపలబ్ధం॥౧౫౧॥అద్భ్యోऽన్నసృష్టిరస్మిన్వాక్యేతా అన్నమిత్యనేనోక్తా।ఇహచాన్నశబ్దలభ్యోవ్రీహ్యాదిర్వాథవాపిపృథివీవా॥౧౫౨॥శబ్దప్రకరణయోగాదిహసందేహేసముత్థితేతత్ర । వ్రీహియవాద్యేవాన్నంసత్యాంప్రాప్తౌతదేవబహుభవతి ॥ ౧౫౩॥ ఇతిశంకామపనేతుంపృథివీంనిర్దిశతిసూత్రకారోయం ।పృథివీయమన్నశబ్దాత్ప్రతీయతేనోదనాదికించిదపి ॥౧౫౪ ॥ అధికారరూపశబ్దాంతరాణిలింగానితత్పరాణియతః ।ప్రకరణమధికారస్స్యాత్సఖలుమహాభూతగోచరోదృష్టః ॥ ౧౫౫॥ పృథివీంక్రమాగతామిహవిలంఘ్యనోదనప[illegible]న్యాయ్యాః । ఇహవాక్యశేషదృష్టం తదనుగుణందృశ్యతేహిరూపమపి ॥ ౧౫౬ ॥యత్కృష్ణమిత్యనేనప్రదర్శితంకృష్ణరూపమేవస్యాః । వ్రీహియవాదౌతుపునఃకృష్ణత్వంనోపలభ్యతేనియతం॥ ౧౫౭॥ క్వచిదిహపాండురవర్ణా రోహితవర్ణాచదృశ్యతే పృథివీ । ఏవమపినేహదోషో బాహుళ్యాపేక్షయాహికృష్ణత్వం ॥ ౧౫౮ ॥శార్వాణికాశ్చతద్వత్కృష్ణంరూపం ప్రదర్శయత్యస్యాః । తస్మాత్కృష్ణంరూపంభవతిపృథివ్యానచేతరస్యేదం ॥ ౧౫౯ ॥శ్రుత్యంతరమప్యద్భ్యఃపృథివీత్యేవంహిదృశ్యతేయదపి।తదపిహ్యద్భ్యస్సృష్టాంపృథివీందర్శయతినోదనాదితథా॥౧౬౦॥పృథివీసృష్టేఃపశ్చాద్వ్రీహ్యాద్యుత్పత్తిరభిహితాయస్మాత్ ।తస్మాదిహ

స్యాచ్ఛబ్దాత్పృథివీస్యాన్నోదనాది కించిదపి॥౧౬౧॥లోకప్రసిద్ధిరపియాసాప్యధికారాదిబాధితాభవతి।యోఽసౌహి వాక్యశే
షోయత్రక్వచ వర్షతేతిసోఽన్నస్య॥౧౬౨॥ పార్థివతాముక్త్వాసావద్భ్యః పృథివీసముద్భవం వక్తి। ఏవంహి తైత్తిరీయ
శ్రుతిమాశ్రిత్యైవ తదనుసారేణ ॥ ౧౬౩ ॥ ఛందోగశ్రుతినయనా దవిరుద్ధో భూతసృష్టి వాక్యానాం ॥ బ్రహ్మణి పర
మానందేసమన్వయస్సపదితానిభూతాని ॥౧౬౪॥ఆశ్రిత్యపరిహరిష్యతి తత్స్వాతంత్ర్యైకవిషయకాంశంకాం ॥ ...✻

సూ॥౧౩॥తదభిధ్యానాదేవతుతల్లింగాత్సః ॥ స్వయమేవస్వవికారాన్ సృజంతి వియదాదికానిభూతా
ని॥ ౧౬౫॥పరమేశ్వరఏవాసౌతదాత్మనైవావతిష్ఠమానస్సన్ ।తత్తద్వికారజాతం కిమభిధ్యాయన్హి సృజతివేత్యేవం ॥
౧౬౬॥ సందేహేసతితావత్స్వయంసృజంతీతి యుక్తమాభాతి । శ్రుతిరాకాశా ద్వాయు ర్వాయోరగ్నిరితి బోధయ
త్యేవ॥ ౧౬౭ ॥ స్వాతంత్ర్యంభూతానామతస్సృజంత్యేవ తానిభూతాని । తత్తేజఐక్షతేతి శ్రుతిర్యత శ్చేతనత్వ మపి
వక్తి ॥ ౧౬౮॥ ఇతిశంకాంవారయితుంతదేతదభిధీయతేహి సూత్రకృతా। పరమేశ్వరఏవాసౌసృజతి స్వయమేవ తాని
భూతాని ॥ ౧౬౯ ॥ తాన్యేవాభిధ్యాయంస్తదాత్మనైవావతిష్ఠమానశ్చ ।తదభిధ్యానాదేవహి తేజఃప్రముఖేషు చేక్షణం
భవతి ॥ ౧౭౦॥సర్వనియంతృత్వంయల్లింగంతస్యైవభవతినాన్యస్య । అంతర్యామిపరేస్మిన్ బ్రాహ్మణవాక్యేహిదృశ్యతే
తదిదం। ౧౭౧ ॥ సోకామయతేత్యస్మింస్తస్యచసర్వాత్మభావఉపదిష్టః ॥ ....✻

సూ॥౧౪॥విపర్యయేణతుక్రమోతఉపపద్యతేచ ॥ శ్రుతికృతవిరోధశంకాయద్యపినైవేహపరిహృతాథా
పి ॥౧౭౨॥భూతానాముత్పత్తిక్రమేతుబుద్ధావిహావిరోధేహి । విలయక్రమోపితేషాం బుద్ధ్యాహ్యూహ్యో విచార్యతేసపది ॥
కిమనియతేనైతేషాం క్రమేణవిలయఃకిమన్యథావాస్యాత్ । భూతోత్పత్తిక్రమత స్తద్విపరీతే నవేతి సందేహే ॥ ౧౭౪ ॥
ఉత్పత్తిస్థితివిలయా బ్రహ్మాయత్తా యతోహిభూతానాం । తత్రవిశేషాభావా దనియమఏవేహ యుక్తఆభాతి ॥౧౭౫॥
ఆథవైతేషాంవిలయస్స్యాదుత్పత్తిక్రమానురోధేన । ఇత్యాశంకాయోగాత్తదేత దభిధీయతేహిసూత్రకృతా ॥౧౭౬॥
విపరీతక్రమఏవస్యాదుత్పత్తిక్రమాద్ధివిలయస్య । సోపానారోహాదౌ యథావరోహక్రమోహివిపరీతః ॥ ౧౭౭ ॥పృథ
వ్యాదికమేవంమృదివిలయంయాతి మృదపిచాప్స్వేవ । ఆపస్తేజసితేజోవాయౌవాయుశ్చవియతివియదపిచ ॥౧౭౮॥బ్ర
హ్మణివిపరీతేనక్రమేణసకలంహి విలయముపయాతి। స్మృతిరపిజగత్ప్రతిష్ఠేత్యాద్యావిలయక్రమంహివిపరీతం॥౧౭౯॥
దర్శయతియేనతస్మాన్నైవోత్పత్తిక్రమోహిభవతీహ । యద్యుత్పత్తిక్రమ ఇహవిలయేపిస్యాత్తదాభవేదేవం ॥౧౮౦॥
సమవస్థితేపికార్యేకారణవిలయశ్చజగతిదృశ్యేత । కార్యాత్యయేతు కారణసమవస్థానంహిదృశ్యతేలోకే ॥ ౧౮౧ ॥త
స్మాద్విపర్యయేణ క్రమోహివిలయస్య యుక్తఏవేహ ॥ ... ... ✻

సూ॥౧౫॥అంతరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణతల్లింగాదితిచేన్నావిశేషాత్ ॥ భూతానాముత్పత్తిప్రళయావే
తౌశ్రుతిస్మృతిప్రథితౌ॥౧౮౨॥అనులోమప్రతిలోమక్రమేణతౌభవతఇతిహినిర్దిష్టం।ఉత్పత్తిశ్చాత్మాదిఃప్రళయశ్చాత్మాంత
ఇత్యపీహోక్తం॥ ౧౮౩॥ఇహసేంద్రియస్యమనసోబుద్ధేరపిదృశ్యతేహి సద్భావః । బుద్ధింతు సారథిమితి శ్రుతివాక్యే
తత్పరం యతోలింగం ॥ ౧౮౪॥ ఉత్పత్తిప్రళయాకిలసంగాహ్యావేతయోఃక్వచిద్భవతః । అభ్యుపగతంహియస్మాద్బ్ర
హ్మప్రభవంహి సకలమేతదితి ॥ ౧౮౫ ॥ అపిచైతస్మాజ్జాయతఇతి మంత్రేసేంద్రియం మనోధీతం । ఉత్పత్తిపరే వాక్యే
భూతానామాత్మనోంతరాలేహి ॥ ౧౮౬ ॥ కరణానాముత్పత్తిక్రమోయమపరోహి దృశ్యతేతత్ర। ఏవంసతిచ విరో
ధోభవతిహితిత్తిర్యథర్వణశ్రుత్యోః ॥ ౧౮౭॥ ఏవంసతిచ విరోధాచ్ఛ్రుత్యోర్బ్రహ్మణిసమన్వయోఽసిద్ధః । తస్మాదుక్తోత్ప
త్తిక్రమవిలయక్రమవిభంగఇతిచేన్న॥ ౧౮౮ ॥ ఆత్మనఆకాశఇతిశ్రుతివాక్యే పంచమీహినిర్దిష్టా । తస్యాశ్చ కార్యకార
ణభావేనార్థక్రమః ప్రతీయేత ॥ ౧౮౯ ॥ పాఠక్రమమాత్రంస్యా దథర్వణేతేనచేహ నవిరోధః । పాఠక్రమాద్ధిబలవాన
ర్థక్రమఇతిహిశాస్త్రమర్యాదా ॥౧౯౦ ॥ తస్మాత్కరణానామిహభూతానంతర్యమేవయుక్తం స్యాత్ । యస్మాచ్చ
భౌతికానిహికరణానిమనఃపురస్సరాణిస్యుః ॥౧౯౧ ॥ భూతోత్పత్తిక్రమతోనతదుత్పత్తిక్రమేవిశేషస్స్యాత్ ।అన్నమయం

హిత్వైషాకరణానాంభౌతికత్వమాచష్టే. ॥ ౧౯౨ ॥అథచేదభౌతికానిహికరణానితథాపిచాత్రనవిరోధః । భూతానంతర మేవహికరణానిభవంతి నైవతత్పూర్వం ॥ ౧౯౩ ॥ ఏవంప్రథగామ్నాతః ప్రజాపతిర్వేతిమంత్రవాక్యయోః । భూతక్రమాద్వికరణక్రమస్సచాయం హీనోఽపిసిద్ధస్స్యాత్ ॥ ౧౯౪ ॥ తస్మాత్సమంజసస్స్యాన్నభ్యతోత్పత్తిక్రమోఽయముపదిష్టః ॥...*

——సూ॥౧౬॥ చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ॥—— తత్పద వాచ్యార్థస్యహి కారణభూతస్యనిర్ణయాయైవ ॥ ౧౯౫ ॥ భూతిశ్రుతివాక్యానాం విరోధశంకానిరాకృతాపూర్వం । ఇహచాపాదసమాప్తేస్త్వంపదవాచ్యార్థసిద్ధయేభూయః ॥ ౧౯౬ ॥ జీవశ్రుతివాక్యానాం విరోధశంకానిరస్యతేసపది । జాతేష్టిదర్శనేనహిజాయతేమ్రియతఏవమాదీనాం ॥ ౧౯౭ ॥ శ్రుతివచసాంహివిరోధేజీవాజత్వశ్రుతేర్హి బాధస్స్యాత్ । చేదుత్పత్తిక్రమేణభూతక్రమస్యబాధస్స్యాత్ ॥౧౯౮॥ ఇతిశంకాముద్ధర్తుంమునినారచితంతదేతదధికరణం । చేతనముద్దిశ్యైవహిజాతేష్ట్యాదిచవిధీయతేలోకే ॥ ౧౯౯ ॥ ఉద్దేశ్యనిహావిధేయావిరోధతోఽనేయమితి నయోదృష్టః । తేనచజాతేష్ట్యాదికమఖిలందేహాదిజన్మమూలంస్యాత్ ॥ ౨౦౦ ॥ నహిజీవస్యకదాచిజ్జన్మలయోవాస్వతోఽస్యసంభవతి । యది దేహాద్వినాశీజీవస్స్యాచ్ఛాస్త్రమేతదఫలంస్యాత్ ॥ ౨౦౧ ॥ ఇష్టప్రాప్తిఫలం యద్విధిశాస్త్రంచానిష్టనిరసనార్థం యత్ । ప్రతిషేధశాస్త్రమసతిహ్యధికారిణికుత్రసఫలమేతత్స్యాత్ ॥ ౨౦౨ ॥ తస్మాన్నజాయతేసౌ నమ్రియతేజీవఏష నిత్యస్స్యాత్ । శ్రుతిరపిజీవాపేతంవావేతికిలేతమర్థముపదిశతి ॥ ౨౦౩ ॥ జన్మమృతివ్యపదేశోలోకేదృష్టస్సభాక్తఏవస్యాత్ । స్థావరజంగమదేహవ్యపాశ్రయాజన్మమరణశబ్దౌస్తః ॥ ౨౦౪ ॥ తత్రహిముఖ్యౌసంతావుపచర్యేతేతదాశ్రితేజీవే । దేహాద్భావాభిభవయోరేతౌశబ్దౌ యతోహిదృశ్యేతే ॥ ౨౦౫ ॥ దర్శయతిశ్రుతిరేషాసవాఅయం పురుషఏవమాద్యాహి । తనుసంయోగవియోగాయత్తావితిజన్మమరణశబ్దౌద్వౌ ॥ ౨౦౬ ॥ జాతేష్ట్యాదివిధానం సకలమపిశరీరజన్మసాపేక్షం । స్థూలావుత్పత్తిలయౌతస్మాద్దేహవ్యపాశ్రయావేవ ॥ ౨౦౭ ॥ నహిజీవేతావేతావితిహసూత్రేనిరాకృతౌ భవతః । తస్య పరస్మాదుదయోవియదాదీనామివాస్తినాస్తీతి ॥ ౨౦౮ ॥శంకాంనిరసితుమేతాముత్తరసూత్రంమునిఃప్రవదన్నయతి ॥ ......*

——సూ॥౧౭॥ నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః ॥—— దేహేంద్రియసంఘాతాధ్యక్షోజీవః ప్రసిద్ధఆత్మాసౌ ॥ దేహోత్పత్తిలయాభ్యామస్పృష్టఇతీహదర్శితంపూర్వం । భవతుతథాప్యయమాత్మావియదాదివదాత్మనః పరస్మాద్ధి ॥ ౨౧౦ ॥ ఉత్పద్యతఇతివాచ్యం యతఃప్రతిజ్ఞాహి నోపరుధ్యేత । ఆమ్నాతైవోత్పత్తిర్యథా సుదీప్తాదితిశ్రుతావపిచ ॥ ౨౧౧ ॥ అవికృతఏవపరాత్మాప్రవిష్టఇహజీవభావమాపన్నః । ఏవంసతిప్రతిజ్ఞాసమంజసైవేతినేహయుక్తతమం ॥ ౨౧౨ ॥ అపహతపాప్మత్వగుణాః పరమాత్మాగీయతేహిసర్వత్ర । తద్విపరీతోజీవోధర్మాధర్మాదిసాధనోయస్మాత్ ॥ ౨౧౩ ॥ ఏవంలక్షణభేదేజాగ్రతికథమైక్యమేతయోర్భవతి । వియదాదియద్విభక్తం తత్సర్వంవికృతమేవదృష్టంహి ॥ ౨౧౪ ॥ పరమాత్మనోవిభక్తోజీవోసావపివికారఏవస్యాత్ । యచ్చప్రవేశవాక్యంసఏషఇత్యాదిమంత్రపరిపఠితం ॥ ౨౧౫ ॥ తదపిచవికారభావాపత్త్యాతస్యోపపాదనీయంస్యాత్ । జీవోత్పత్తిస్థితిరిహవాక్యేయద్యపినదృశ్యతే తథాపి ॥ ౨౧౬ ॥ క్వచిదశ్రుతమన్యత్రశ్రుతంనవారయితుమహతీతినయాత్ । ఉపసంహర్తవ్యేయంజీవోత్పత్తిర్హి భవతిసర్వత్ర ॥ ౨౧౭ ॥ ఉత్పద్యతేసతస్మాత్తస్యచయోనాజత్వనిర్దేశః । కల్పాంతరాళజననప్రతిషేధార్థోహిసోయమితిచేన్న ॥ ౨౧౮ ॥యోసావాత్మాజీవస్సఖలునోత్పద్యతేకదాచిదపి । జీవోత్పత్తిరియంనశ్రుత్యంతేషూపలభ్యతేక్వాపి ॥ ౨౧౯ ॥ ఉత్పత్తిరేవతస్యహికథమపివియదాదివన్నసంభవతి । నిత్యత్వమేవతస్యశ్రుత్యంతేభ్యోవగమ్యతేయస్మాత్ ॥ ౨౨౦ ॥సూత్రస్థాచ్చచశబ్దాదజత్వమవగమ్యతేహితస్యైవ । అవికారత్వంచతథాపరాత్మనోహ్యవికృతస్యజీవతయా ॥ ౨౨౧ ॥సమవస్థానంబ్రహ్మస్వరూపతాలభ్యతేహితస్యైవ । ఉపపద్యతేహిసాకథమేవంరూపస్యతస్యచోత్పత్తిః ॥ ౨౨౨ ॥ దృశ్యంతేహిశ్రుతయోనజాయతేమ్రియతఏవమాద్యాహి । ఏషమహానజఆత్మేత్యేవమజోనిత్యఏవమాద్యాశ్చ ॥ ౨౨౩ ॥ ఏవమనేనేత్యాద్యాస్తత్సృష్ట్వేత్యేవమాదికాశ్శ్రుతయః । తత్త్వమసీత్యాద్యాఅపితథాసఏషఇతిచైవమాద్యాశ్చ ॥ ౨౨౪ ॥నిత్యత్వమ

భిదధానాజీవోత్పత్తింనివారయంత్యేవ। ననుజీవోహివిభక్తోవికారఏవేతియుక్తమితి చేన్న ॥ ౨౨౫ ॥ నాస్య స్వతోవి భాగోభవతిహిబుద్ధ్యాద్యుపాధిమూలోసౌ । ఏకోదేవఇతిశ్రుతిరేకత్వం యేనదర్శయత్యస్య ॥ ౨౨౬ ॥ తస్యైకస్యైవాత్మన ఉపాధిమయతాం ప్రదర్శయత్యేషా। అయమాత్మా బ్రహ్మేతి హ్యాదిశ్చ బ్రహ్మరూపతామస్య ॥ ౨౨౭ ॥ విజ్ఞానమయత్వాదికమస్యావికృతస్యదర్శయత్యేషా । తన్మయతాహివివిక్తస్వరూపవిజ్ఞానవిధురతామూలా ॥ ౨౨౮ ॥జాల్మః స్త్రీమయఇతివత్తన్మయతాతదుపరక్తతారూపా । జీవస్యోత్పత్తిలయశ్రవణం యదపీహ దృశ్యతేతదపి ॥ ౨౨౯ । తత్తదుపాధ్యుత్పత్తిప్రలయప్రతిసంధిపరతయానేయం। విజ్ఞానఘనఇతీహ శ్రుతిరియమప్యేతమర్థముపదిశతి ॥ ౨౩౦ ॥ తనురూపపరిణతేభ్యోభూతేభ్యోసౌజనిం సమాలంబ్య। తాన్యేవలీయమానాన్యనుసృత్యాయంవినాశముపయాతి॥౨౩౧ ॥ ఇత్యౌపాధిక మరణానంతర మేతస్య నాస్తి సంజ్ఞేతి । ఏవముపాధిప్రళయాధీనః ప్రలయోస్య నస్వతోస్తీతి ॥ ౨౩౨ ॥ శ్రుతిరత్రైవేత్యాద్యాప్రశ్నపురస్సరమిదం ప్రదర్శయతి । ఆత్మా విజ్ఞానఘనః ప్రేత్యచసంజ్ఞానతస్య కాచిదితి॥ ౨౩౩॥ ఆపాదితవాన్మోహంబ్రూహీనజానామి తన్మమేత్యేవం । సతిమైత్రేయీప్రశ్నేనవా అరేఅహమితీహదర్శయతి ॥ ౨౩౪ మునిరవినాశిత్వాద్యంమాత్రాసంసర్గమస్య యుతఏవం । ఆత్మాసౌనిత్యస్స్యాదిహప్రతిజ్ఞానురోధఏవంస్యాత్ ॥౨౩౫॥ అవికృతఏవపరాత్మాసజీవభావేనదేహసంస్థఇతి ।లక్షణభేదోప్యనయో రుపాధితంత్రోనవస్తుతంత్రస్స్యాత్ ॥ ౨౩౬॥ యస్మాదతఊర్ధ్వమితిశ్రుతిరేషాతస్యదర్శయత్యేవం ।విజ్ఞానాదిమయస్యప్రకృతస్యైవాత్మనోహి సకలమిదం ॥ ౨౩౭॥ సంసారధర్మజాతంప్రత్యాఖ్యాయోపదిశతితస్యైవ ।పరమాత్మభావమమలంసకథంమ్రియేత వాథజాయేత ॥ ౨౩౮॥ తస్మాదాత్మానిత్యోనైవోత్పద్యేత నప్రలీయేత ॥ సూ ॥౧౮॥జ్ఞోతఏవ॥ సంప్రత్యాత్మైవాస్య జ్యోతిర్భవతీతివేదవాక్యానాం ॥౨౩౯॥ పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రమితిశ్రుతివచోభిరన్యైశ్చ ।జ్ఞానానిత్యస్స్వపరైర్యశ్చవిరోధోనిరస్యతేసోయం ॥ ౨౪౦ ॥ జీవస్యానుత్పత్తావపినాసౌస్వప్రకాశచిద్రూపః । ఆగంతుకచైతన్యః కాణభుజానామివాయమాత్మాస్యాత్ ॥ ౨౪౧ ॥ యదినిత్యంచైతన్యంతస్యభవేత్సుప్తమూర్ఛితాదీనాం। చైతన్యంకింనభవేత్సాధనవైయర్థ్యమపిచదుర్వారం ॥౨౪౨॥ ఆగంతుకచైతన్యేబ్రహ్మైక్యంతస్యభవతికథమితిచేత్ । తస్యోత్తరమేతత్స్యాద్యదాత్మాసౌభవతినిత్యచైతన్యః ॥ ౨౪౩ ॥ నోత్పద్యతేయతోయంపరమేవబ్రహ్మయదపిచావికృతం । బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగాత్తదేవ జీవాత్మభావమాపన్నం॥౨౪౪॥యద్ధిపరంబ్రహ్మస్యాత్తన్నిత్యస్వప్రకాశచిద్రూపం ।సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేతి శ్రుతివచోభిరామ్నాతం ॥౨౪౫ ॥యదిచపరంబ్రహ్మాసౌజీవస్స్యాత్తర్హినిత్యచైతన్యః । శ్రుతయోవిజ్ఞానమయప్రకరణపఠితాస్తథైవదృశ్యంతే ॥ ౨౪౬ ॥సోయమసుప్తస్సుప్తానభిలక్ష్యపశ్యతీత్యథా।స్వాత్మజ్యోతిఃపురుషస్స్వాప్నే భవతీతిబోధయత్యేకా ॥ ౨౪౭ ॥విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్నవిలోపఇతీహబోధయత్యన్యా।అథయోవేదేదమితిప్రతికరణంవేదనానుసంధానాత్ ॥ ౨౪౮॥ జీవాత్మనోపిభవతిహినిత్యజ్ఞానస్వరూపతాసిద్ధా । జీవస్యనిత్యచేతనభావేఘ్రాణాద్యనర్థకంభూయాత్ ॥ ౨౪౯ ॥ ఇతితునహిఘ్రాణాదికమస్యచగంధాదివిషయవృత్త్యర్థం।గంధాయఘ్రాణమితిశ్రుతిరప్యుక్తార్థమేవబోధయతి॥ ౨౫౦ ॥సుప్తాదిషుచైతన్యంస్యాదితిశంకాపినేహకర్తవ్యా। శ్రుత్యైవపరిహృతేయంపశ్యన్వైతన్నపశ్యతీత్యనయా ॥ ౨౫౧ ॥ యదచేతయమానత్వంసుప్తాదిషుదృశ్యతేహితద్ధికిల । నహిచైతన్యాభావాత్పరంతుతద్విషయవృత్త్యభావేన ॥ ౨౫౨ ॥ వియదాశ్రయఃప్రకాశోయథాప్రకాశ్యార్థవిరహితత్వేన । నైవాభివ్యక్తస్స్యాత్తద్వదిహాపీతిసర్వమనవద్యం ॥ ౨౫౩ ॥ తస్మాత్సిద్ధంనిత్యస్స్వయంప్రభజ్ఞానరూపఆత్మేతి ॥ సూ ॥౧౯॥ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనామ్॥ సంప్రతికింపరిమాణోజీవస్స్యాదితివిచార్యతేభూయః॥౨౫౪॥ననుజీవేనిర్ణీతంనిత్యత్వంనిత్యచేతనత్వమపి । అతఇహపరమాత్మాసౌజీవఇతినిరూపితంహిపూర్వత్ర ॥౨౫౫॥ఆమ్నాతాహిపరస్యత్వనంతతాసాహిభవతిజీవస్య। తేనచపరిమాణాంతరచింతానేహోచితేతిచేన్నైవం॥౨౫౬॥యతఉత్క్రాంత్యాదీనిహ్యస్యపరిచ్ఛేదమేవగమయంతి । క్వచిదణుపరిమాణత్వంతస్యైవామ్నాయతేస్వశబ్దేన ॥౨౫౭ ॥ఏతస్యానాకులతాముపపాదయితుం కృతోయమారంభః ।

ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రవణాదణురాత్మా సోఽభవేత్పరిచ్ఛిన్నః ॥ ౨౫౮ ॥ ఉత్క్రాంతిస్సయదేతి శ్రుతివాక్యేనోపదర్శితా తస్య । గతిరపియే వై కేచేత్యనయా శ్రుత్యోపదర్శితా భవతి ॥ ౨౫౯ ॥ ఆగతిరప్యనిదిష్టా తస్మాల్లోకాదిశ్రుతౌ తస్య । ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రవణాత్సభవేదాత్మాయదాఽపరిచ్ఛిన్నః ॥ ౨౬౦ ॥ తనుపరిమాణనిరాసాదణురయమాత్మేతిగమ్యతేహి తదా॥ —సూ ॥ ౨౦ ॥ స్వాత్మనాచోత్తరయోః॥— గ్రామస్వామ్యనివృత్తివదియముత్క్రాంతిర్భవేదచలతోఽపి నాచలతోహి కదాచన గత్యాగమనే తథోత్తరే భవతః । గమిధాతురయంయస్మాత్కర్తృగతాంహి క్రియాం ప్రదర్శయతి ౨౬౨ ॥ గత్యాగతీత్వ మధ్యమ పరిమాణస్యాణుతా ప్రయుక్తేహి । ఏవం సత్యుత్క్రాంతిర్దేహాదపసృప్తిరేవ నాన్యాస్యాత్ ॥ ౨౬౩ ॥ చక్షుష్టోవామూర్ధ్నోవేతిశ్రుతిరేవమేవదర్శయతి । ఆగతిమస్యసతాస్తేజోమాత్రాఇతి శ్రుతిర్వక్తి ॥ ౨౬౪ ॥ శుక్రమితిశ్రుతిరేషాగతిమపిసిద్ధాంతతోఽణురాత్మేతి ॥ • • • • • • • • • ✽

—సూ॥ ౨౧॥ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచేన్నేతరాధికారాత్ ॥— నన్వయమాత్మానాణుర్యతోఽనణుత్వం హి వస్యనిర్దిష్టం ॥ ౨౬౫ ॥ ఏషమహానజఆత్మాయోఽయంవిజ్ఞానమయఇతిశ్రుతిషు । తస్మాదణుపరిమాణః కథమయమాత్మేతి నేహ శంకాస్యాత్ ॥ ౨౬౬ ॥ యస్మాత్ప్రకరణమేతద్బ్రహ్మపరం భవతి నైవజీవపరం ।విరజఃపరఆకాశాదిత్యపివాక్యంపరాత్మపరమేవ ॥ ౨౬౭ ॥ నన్విహశారీరోఽయంమహత్త్వయోగేన దర్శితో భవతి। యోఽయమితిశ్రుతివాక్యేవిజ్ఞానమయోఽయతశ్చశారీరః ॥ ౨౬౮ ॥ ఇతినేహశంకనీయంనిర్దేశోఽయంహిశాస్త్రదృష్ట్యైవ । మనురహమభవమితియథానిర్దేశో వామదేవసంజ్ఞస్య ॥ ౨౬౯ ॥ తస్మాత్ప్రాజ్ఞస్యైవహి పరిమాణాంతరమతోఽణురాత్మాయం ॥ • • • • • • ✽

—సూ॥ ౨౨॥ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ॥— అయమణురాత్మా యస్మాదణుత్వమస్యశ్రుతిర్హినిర్దిశతి ॥ ౨౭౦॥ ఏషోఽణురితిశ్రుతిరిహజీవంప్రాణాశ్రితత్వయోగేన । నిర్దిశ్యదర్శయతికిలతస్యైవాణుత్వ వేదితవ్యత్వే ॥ ౨౭౧ ॥ ఉన్మానం కిలయదిదంవాలాగ్రేతీహ దర్శితంతదపి ।ఏవంహ్యున్మానాంతరమారాగ్రేతిప్రదర్శితంతదపి ॥ ౨౭౨ ॥ తేచోన్మానేఽపి ఖల్వణుపరిమాణత్వమస్యదర్శయతః । ననుజీవస్యాణుత్వేసచైకదేశస్థఏవదేహేస్యాత్ ॥ ౨౭౩ ॥సకలశరీరగతా కథముపలబ్ధిర్దృశ్యతేహిసాలోకే ।ఉపలభ్యతేహిగంగాజలమగ్నానాంసమగ్రతనుశైత్యం ॥ ౨౭౪ ॥ పరితాపోఽపి తథైవచ నిదాఘసమయేహిసకలదేహగతః ॥—సూ॥ ౨౩॥అవిరోధశ్చందనవత్ ॥— ఇతిచేద్యథాహిలోకే హరిచందనబిందురేకదేశస్థః ॥ ౨౭౫ ॥సకలశరీరవ్యాపినమాహ్లాదంజనయతీహతద్వదయం । దేహైకదేశసంస్థోజనయత్యుపలబ్ధిమఖిలదేహగతాం ॥ ౨౭౬ ॥త్వక్సంబంధాచ్చాస్యహిసకలశరీరగతవేదనాభవతి ॥ • • • • • • ✽

—సూ॥ ౨౪॥అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి॥— నన్విహదృష్టాంతోఽయంవిషమోనేష్టార్థసాధకోభవతి ॥ ౨౭౭॥హరిచందనబిందురసావిహఖలుదేహైకదేశసంస్థోఽపి ।ప్రత్యక్షేణహిదృష్టోజనయన్నాహ్లాదమఖిలదేహగతం ॥ ౨౭౮ ॥ఇహపునరుపలబ్ధిరియంసర్వాంగవ్యాపినీపరందృష్టా । నైవైకదేశసంస్థా ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే తస్య ॥ ౨౭౯ ॥ తస్యైకదేశ సంస్థితి సాధక మనుమానమపి నచేహాస్తి । ఉపలబ్ధిరియం కింవాకృత్స్నతనుస్థత్వగింద్రియస్యైవ ॥ ౨౮౦ ॥ కింవావియతఇవవిభోః కింవాదేహైకదేశసంస్థస్య । ఇతిసంశయానివృత్తేర్దృష్టాంతోనేహ యుక్తఇతి చేన్న ॥౨౮౧ ॥ దేహైకదేశసంస్థావేదాంతేషూపలభ్యతేతస్య । యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్యాది వేదవాక్యేన ॥౨౮౨ ॥ హృద్యంతర్జ్యోతిరితి శ్రుతివచసాహృదయదేశవృత్తిత్వం । యస్మాదస్యాభ్యుపగతమతఉపపన్నఃకిలైషదృష్టాంతః ॥ ౨౮౩ ॥ దృష్టాంతావైషమ్యాదవిరోధఇతీహయుక్తమేవోక్తం॥—సూ॥ ౨౫॥గుణాద్వాలోకవత్ ॥ చైతన్యగుణవ్యాప్తేరవిరోధోభవతి లోకవచ్చేహ ॥ ౨౮౪ ॥యద్వన్మణిప్రదీపప్రభృతీనామేకదేశసంస్థానాం।యాచప్రభాతదీయాసాచాధికదేశసంగతాదృష్టా ॥ ౨౮౫ ॥ నన్విహచందనబిందోరపికిలదేహైకదేశసంస్థస్య ।అవయవవిసర్పణేనహ్యాహ్లాదయితృత్వముచితమేవాస్య ॥ ౨౮౬॥ ఇహఖలు జీవస్యాణోర్నిత్యస్య తథైవసంతి నావయవాః।కైరవయవైః కథంవాసకలందేహంసవిప్రసర్పేత ॥ ౨౮౭ ॥ ఇతిశంకాంవారయితుం సూత్రంతదిదంకృతంగుణాద్వేతి ।నన్విహకథంగు

ణోఽసౌ గుణినమతిక్రమ్య వర్తితుం ప్రభవేత్ ॥ ౨౮౮ ॥ పటగతశుక్లాదిగుణో న పటాదన్యత్ర దృశ్యతే లోకే । దీపప్రభాపి
సగుణో ద్రవ్యాంతరమేవ కేంతు సా భవతి ॥ ౨౮౯ ॥ నిబిడావయవం తేజోద్రవ్యం లభతే ప్రదీపసంజ్ఞాం హి । విరళావయ
వం యదిదం తేజోద్రవ్యం హి తత్ప్రభా భవతి ॥ ౨౯౦ ॥ తస్మాదయుక్త ఏవ హ్యయమపి దృష్టాంత ఇత్యతశ్ఛాపరతి ॥... ❋

సూ.॥౨౬॥వ్యతిరేకో గంధవత్ ॥౨౭॥ తథాచదర్శయతి ॥ గంధవతో ద్రవ్యస్యాన్యత్ర శేకేణాపి వర్తతేఽన్యత్ర ॥
గంధో గుణో యథా చైతన్యగుణోఽపి తద్వదేవ స్యాత్ । ఉపలభ్యతే హి కుసుమేష్వప్రాప్తేష్వపి చ గంధగుణ ఏవ ॥ ౨౯౨ ॥
తేనగుణత్వాదాశ్రయవిశ్లిష్టతానయుక్తాస్య । ఇత్యేతద్వ్యభిచరితం దృష్టే గంధే గుణశ్చ విశ్లేషః ॥ ౨౯౩ ॥ గంధ
స్యాపి స హ్యాశ్రయేణ విశ్లేష ఇతి తు న హి యుక్తం । యస్మాన్మూలద్రవ్యాద్విశ్లేషోఽస్యావయవానాం తేషుదదం ॥ ౨౯౪ ॥ క్షీయే
త పూర్వసంస్థం గురుబుద్ధ్యాదిభిరపీ హి హీయేత । సూక్ష్మాః కుసుమావయవాః ప్రసృతాస్సర్వతో హి జనయంతి ॥ ౨౯౫ ॥
గంధం ప్రవిశంతి తథా నాసాపుటమితి న చేహ యుక్తతమం । సూక్ష్మా హ్యతీంద్రియాస్తే స్ఫుటో హి గంధః ప్రతీయమానోఽ
సౌ ॥ ౨౯౬ ॥ తస్మాన్న కించిదేశతద్యథైవ దృష్టం తథాప్యుపేతవ్యం । దర్శయతి శ్రుతిరేషా తథైవ హృదయాలయత్వమణు
తాంచ ॥ ౨౯౭ ॥ తస్యాభిధాయ పునరప్యాలోమభ్యస్తథా నఖాగ్రేభ్యః । చైతన్యేన గుణేన హి సర్వతనువ్యాపితాం చ ద
ర్శయతి ॥ ౨౯౮ ॥ శ్రుత్యంతరావిలంబాద్వ్యాపిత్వం తస్య దర్శయత్యధునా ॥ సూ ॥౨౮॥ పృథగుపదేశాత్ ॥
ప్రజ్ఞాం పృథగుపదిశతి శ్రుతిరిహ యా ప్రజ్ఞయా శరీరమితి ॥ ౨౯౯ ॥ కృత్స్నతనువ్యాపిత్వం తయైవ తస్యోపదర్శయత్యేషా ।
స్వోపాధికారపరితాఽశ్రుతిస్తదేవ ద్విదర్శయత్యేవం ॥ ౩౦౦ ॥ అణురయమాత్మా హి శో విభురితి ఐక్యం కథం తయోరితి చే
త్ ॥ సూ.॥౨౯॥ తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ॥ సోఽయం హి పూర్వపక్షవ్యావృత్తిఫలస్తు శబ్ద ఇ
హ భవతి ॥ ౩౦౧ ॥ ఉత్పత్తేరశ్రవణాద్బ్రహ్మణ ఏవ ప్రవేశదృష్ట్యా చ । తమాపతోపదేశాత్పరమేవ బ్రహ్మ జీవ ఇత్యుక్తం
౩౦౨ ॥ యావద్బ్రహ్మ పరం స్యాత్తావాన్ జీవోఽపి భవితుమర్హతి హి । ఇహ చ పరస్య విభుత్వం శ్రుతమత ఆత్మాపి భవ
తి విభురేవ ॥ ౩౦౩ ॥ ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రథితాః । జీవపరా హి శ్రుతా విభుత్వవాదాస్సమ
ర్థితాస్తేన ॥ ౩౦౪ ॥ యది చాణుర్జీవస్స్యాత్సకలతనువ్యాప్తవేదనా న స్యాత్ । త్వక్సంబంధాత్సా చేత్కంటకతోదేఽపి త
ద్వదేవ స్యాత్ ॥ ౩౦౫ ॥ కంటకతున్నో లభతే పాదతలే వేదనాం న చాన్యత్ర । ఇహ చైతన్యగుణస్య వ్యాప్తిర్వా కథమణోర్హి
జీవస్య ॥ ౩౦౬ ॥ యచ్చ గుణస్య గుణత్వం గుణినమనాశ్రిత్య తత్కథం సిద్ధ్యేత్ । గంధస్యాశ్రయ ఏవ హి సంచరతీత్యేతదేవ
యుక్తమతః ॥ ౩౦౭ ॥ ద్వైపాయనేన మునినాప్యుపలభ్యాప్స్వితి తదేతదేవోక్తం । సర్వశరీరవ్యాప్తం చైతన్యం స్యా
ద్యదాస్య జీవస్య ॥ ౩౦౮ ॥ న తదాణుర్జీవస్స్యాద్యతో హి చైతన్యరూప ఏవాసౌ ॥ ఔష్ణ్యప్రకాశరూపో యథా హి వహ్ని
స్తథాయమాత్మా స్యాత్ ॥ ౩౦౯ ॥ గుణగుణిభావాయోగాత్తనుపరిమాణత్వనిరసనాచ్చైవ । తస్మాదిహ పరిశేషాద్విభు
రయమాత్మేతి యుక్తమభిధాతుం ॥ ౩౧౦ ॥ తదణుత్వవ్యపదేశం సంగమయతి సపది సూత్రకారోఽసౌ । తద్గుణసారో జీవో
యతోఽణురుపచర్యతే హి గీయతే తేన ॥ ౩౧౧ ॥ ఇచ్ఛాద్వేషప్రముఖా యే వై బుద్ధేర్గుణా హి విఖ్యాతాః । తేషామధ్యాసేన హ్య
ణుత్వవాదోఽయమస్య సంవృత్తః ॥ ౩౧౨ ॥ కర్తృత్వభోక్తృతాత్మక సంసారిత్వం చ భవతి తన్మూలం । స్వత ఇహ సోఽయమ
కర్తా తద్వదభోక్తా చ సత్యముక్తశ్చ ॥ ౩౧౩ ॥ అణుపరిమాణాధ్యాసో బుద్ధ్యధ్యాసప్రయుక్త ఏవాస్య । ఉత్క్రాంత్యాదివ్యపదే
శో బుద్ధ్యుత్క్రాంత్యా న చ స్వతోఽస్య స్యాత్ ॥ ౩౧౪ ॥ శ్రుతిరిహ వాలాగ్రేతి ప్రథమమణుత్వం హి తస్య నిర్దిశ్య । అంతే
స చేతి వాక్యాదానంత్యం తస్య సత్యముపదిశతి ॥ ౩౧౫ ॥ తచ్చైవమాంజసం స్యాద్యదౌపచారికత్వమణుత్వమిహ భవతి । ఆ
నంత్యమౌపచారికమితి నాశంక్యం యతశ్చ సర్వత్ర ॥ ౩౧౬ ॥ బ్రహ్మాత్మభావ ఏవ శ్రుత్యంతేషూపదిశ్యతే తస్య । యా
బుద్ధేరిత్యాద్యా శ్రుతిరస్యారాగ్రమాత్రతాం శాస్తి ॥ ౩౧౭ ॥ సా బుద్ధియోగమూలాం తామాచష్టే న హి స్వరూపేణ ।
యా శ్రుతిరేషోఽణురితి ప్రథయత్యణుతాం న తత్పరా సాపి ॥ ౩౧౮ ॥ జ్ఞానప్రసాదగమ్యః పర ఏవాత్మా యతోఽత్ర నిర్దిష్టః ।
అణుపరిమాణత్వం కిల జీవస్యాప్యనుపపన్నమేవాతః ॥ ౩౧౯ ॥ దుర్జ్ఞానత్వపరా స్యాదుపాధిసంబంధపరతయా వా

స్యాత్ । యచ్చాన్యచ్ఛ్రుతివాక్యంప్రదర్శితంప్రజ్ఞయాశరీరమితి ॥ ౩౨౦ ॥ బుద్ధిఃప్రజ్ఞైవస్యాదథవావ్యపదేశమాత్రమే
తత్స్యాత్ । వ్యపదేశోయమభిన్నేభవతిశిలాపుత్రకస్యగాత్రమితి ॥ ౩౨౧ ॥ అత్రచగుణగుణిభావో నైవాస్తీత్యుక్తమే
వపూర్వత్ర । హృదయాయతనత్వోక్తిర్బుద్ధ్యాయత్తాతథైవచోత్క్రాంతిః ॥ ౩౨౨ ॥ ఇమమర్థమేవ కస్మిన్నహమిత్యే
షాశ్రుతిఃప్రదర్శయతి । యద్యుత్క్రాంతిర్నస్యాత్స్యాత్తాంగత్యాగతీకథంతస్య ॥ ౩౨౩ ॥ తస్మాద్వ్యపదేశోసావుపా
ధిగుణసారతాప్రయుక్తస్స్యాత్ । పరమాత్మనోయథావాప్రాజ్ఞస్యోపాసనేషుసగుణేషు ॥ ౩౨౪ ॥ స్యాద్వ్యపదేశోణీ
యాన్వ్రీహేరిత్యయముపాధియోగేన ।సంసారిత్వమణుత్వంతద్వజ్జీవేప్యుపాధియోగేన॥ ౩౨౫ ॥ బుద్ధ్యాత్మయోగతోన
నుసంసారిత్వంయదాస్యాకల్పేత । సంయోగస్యాపగమోభవత్యవశ్యమితితద్వియోగేహి ॥ ౩౨౬ ॥ తస్యాసంసారిత్వం
స్యాదితిశంకాంనిరాకరోత్యధునా॥ ⟵సూ॥౩౦॥ యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్ ॥⟶ నైషాశంకా
కార్యాయస్మాద్బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగోసౌ ॥౩౨౭॥ సచయావదాత్మభావీనాకస్మాత్తదవసానమిహభవతి । యావత్త
త్త్వావగతేరస్యనసంసారితానివర్తేత ॥ ౩౨౮ ॥ తావచ్చనోపశామ్యతిబుద్ధ్యాయోగోనకేనచిద్వాపి । బుద్ధ్యాయోగో
యోసౌసకథంస్యాద్యావదాత్మభావీతి॥ ౩౨౯ ॥ ఏషాశంకా మునినానిరస్యతే సపదిసూత్రశేషేణ । యోయమితి శ్రుతి
దృష్టోవిజ్ఞానమయోహిబుద్ధిమయఏవ ॥ ౩౩౦ ॥ మనఆదిసాహచర్యంవిజ్ఞానస్యోపలభ్యతేయేన । విజ్ఞానమయమనోమ
యపురస్సరాశ్రుతివచోంతరేదృష్టాః ॥ ౩౩౧ ॥ అనుసంచరతీత్యంతాసమానస్సన్నితిశ్రుతిర్వాపి । లోకాంతరగమనే
పిహిబుద్ధ్యవియోగంప్రదర్శయత్యేషా ॥ ౩౩౨ ॥ మిథ్యాజ్ఞానపురస్సరఏవాసావాత్మబుద్ధిసంయోగః । మిథ్యాజ్ఞానని
వృత్తిర్నహిసమ్యక్జ్ఞానమంతరాభవతి ॥౩౩౩॥ తస్మాద్బుద్ధ్యాయోగేసమ్యక్జ్ఞానాదృతేనశామ్యేత । శ్రుతిరపి వేదాహ
మితిప్రథయతితమిమంయథోపదిష్టార్థం ॥ ౩౩౪ ॥ అత్యేతితంవిదిత్వామృత్యుంమార్గోయనాయనాన్యఇతి ।నన్విహసు
ప్తప్రళయేబుద్ధ్యాయోగోనశక్యతేజ్ఞాతుం ॥ ౩౩౫ ॥ కృత్స్నం వికారవిలయం స్వమపీతఇతి శ్రుతిర్యతోవక్తి ॥... ※
⟵సూ॥౩౧॥పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోభివ్యక్తియోగాత్॥⟶ సుప్త్యాదావాస్లేపంబుద్ధేర్యోగోనవిలయముపయాతి॥
౩౩౬॥ సతఏవాభివ్యక్తిర్లోకేదృష్టానచాసతఃక్వాపి । పుంస్త్వాదీనిహిలోకేబాల్యేజీవాత్మనాస్థితాన్యేవ॥ ౩౩౭ ॥ అ
భివ్యంతిపశ్చాద్యౌవనసమయేనవైపరీత్యేన । యదిచేన్నాయంనియమష్షండాదీనాం కుతోనజాయంతే॥౩౩౮ ॥ తస్మా
త్సుప్తావిలయేబుద్ధ్యాయోగోహిసూక్ష్మరూపేణ।స్థితఏవసంప్రబోధేవ్యక్తంగృహ్యేతఇతీహావక్తవ్యం॥ ౩౩౯ ॥దర్శయతిశ్రు
తిరేషాసతిసంపద్యేతిచేమమేవార్థం॥ ⟵సూ॥౩౨॥ నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోన్యతరనియమోవాన్యథా॥⟶
ఆత్మనఉపాధిభూతంహ్యంతఃకరణంమనశ్చబుద్ధిరితి ॥౩౪౦॥ విజ్ఞానంచిత్తమితిహ్యానేకధాగీయతేహి వేదేషు । నిశ్చయ
వృత్తిర్బుద్ధిస్సంశయవృత్తికమిదంమనోభవతి ॥౩౪౧॥ యద్యంతఃకరణమిదం నాభ్యుపగమ్యేతతర్హి దోషోయం । నిత్యో
పలబ్ధిరథవానిత్యానుపలబ్ధిరేవతస్యస్యాత్ ॥ ౩౪౨ ॥ ఉపలబ్ధిసాధనానామాత్మేంద్రియవిషయపరికరాదీనాం । సతతో
పలబ్ధిరేవహిసన్నిధియోగేనతస్యజాయేత ॥ ౩౪౩ ॥ సతిహేతుసమవధానేయదిచఫలంనైవ దృశ్యతే తర్హి । అనవర
తానుపలబ్ధిస్తస్యేయంభవతిదుర్నివారైవ ॥ ౩౪౪ ॥ శక్తిప్రతిబంధోవా హ్యాత్మేంద్రియయో రిహాభ్యుపేయస్స్యాత్ ।
శక్తిప్రతిబంధోసావాత్మనఇహావక్తుమనుచితో భవతి ॥ ౩౪౫॥ యస్మాదవిక్రియోసావాత్మాతేనాయమనుచితస్తస్య॥నా
పీంద్రియస్యపూర్వోత్తరక్షణాకుంఠశక్తికస్యైవ ॥ ౩౪౬ ॥ మధ్యేహి కథమకస్మాచ్ఛక్తిరియంతస్యచోపరుధ్యేత । త
స్మాచ్చయదవధానానవధానాభ్యాముభేఇమేభవతః॥ ౩౪౭ ॥ తచ్చావశ్యకమేవహి మనఇమమర్థం శ్రుతిఃప్రదర్శయతి।
మనసాహ్యేవేత్యాద్యాశ్రుతిరన్యత్రేతిచాపరాపితథా ॥ ౩౪౮ ॥ తస్మాత్సూత్రకృతోక్తంతద్గుణసారత్వముచితమేవా
స్య॥ ⟵సూ॥౩౩॥ కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్॥⟶ తద్గుణసారత్వేనహ్యణుతాధ్యాసాత్స్వతోమహత్త్వమితి ॥ ౩౪౯॥
స్థాపితమేతత్సంప్రతికర్తృత్వాధ్యాసమపిచదర్శయతి । అత్రాసంగత్వశ్రుతివచనానామపివిధిశ్రుతీనాంచ ॥౩౫౦ ॥ వి
ప్రతిపత్తౌబుద్ధేఃకర్తృత్వేనైవశాస్త్రనిర్వాహాత్ । సోయమకర్తైవస్యాదితిసాంఖ్యమతంహి నిరసితుంసకలం ॥౩౫౧ ॥

కర్తృత్వాధ్యాసోక్త్యాసిద్ధాంతయతీహ సూత్రకారోఽయం। ఆత్మైవ కర్తా స్యాద్యస్మాద్విధిశాస్త్రమర్థవద్భవతి॥ ౩౫౨॥ కథమన్యథార్థవత్స్యాద్యద్ధ్యాయాజుహుయాద్యజేత పశునేతి। ద్రష్టాశ్రోతా మంతా బోద్ధా కర్తేతి శాస్త్రమఖిలమపి ॥౩౫౩॥ నైవాసంగత్వశ్రుతిపరిపంథ్యావిద్యకం హి కర్తృత్వం॥ సూ॥ ౩౪॥ విహారోపదేశాత్॥ తస్మాత్స హి కర్తా స్యాదితోఽపి చాత్మా భవేదసౌ కర్తా ॥౩౫౪॥ యస్మాద్విహారమస్య శ్రుతిస్స ఈయత ఇతి ప్రదర్శయతి ॥... ... *

సూ॥ ౩౫॥ ఉపాదానాత్॥ ఆత్మాసౌ కర్తా స్యాద్యత స్తదేషామితి శ్రుతి స్తస్య ॥ ౩౫౫॥ జీవప్రకరణ ఏవ హి కరణోపాదానమస్య కీర్తయతి॥ సూ॥ ౩౬ ॥ వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః॥ విజ్ఞానం యజ్ఞమితి శ్రుతిరేషా హి క్రియాసు కర్తృత్వం ॥ ౩౫౬ ॥ వ్యపదిశతి తస్య యస్మాదితోఽపి చాత్మా భవేదసౌ కర్తా । నన్విహ విజ్ఞానపదం బుద్ధిపరం స్యాన్న చాత్మపరమితి చేత్ ॥ ౩౫౭॥ బుద్ధిపరం చేత్తదిదం నిర్దేశవిపర్యయః ప్రసజ్యేత । విజ్ఞానేనేతి స్యాద్విజ్ఞానమితీహ నో నిర్దేశస్స్యాత్ ॥ ౩౫౮ ॥ బుద్ధివివక్షాయాం ఖలు కరణవిభక్తిర్హి దృశ్యతే న్యత్ర । విజ్ఞానేనైత్యేవం శ్రుతౌ తదేషామితి ప్రసిద్ధాయాం ॥ ౩౫౯ ॥ నను యది బుద్ధ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా స చ స్వతంత్రస్సన్ । ప్రియమాత్మనో హి యత్స్యాత్తదేవ సంపాదయేన్న విపరీతం ॥ ౩౬౦ ॥ విపరీతమపి చ కార్యం కుర్వాణో దృశ్యతే హ్యసావాత్మా । ఏవంవిధా ప్రవృత్తిర్న హి స్వతంత్రస్య భవతి యుక్తతమా ॥ ౩౬౧ ॥ ఇత్యేతామాశంకాం నిరసితుమపరం హి సూత్రమిహ పఠతి॥

సూ॥ ౩౭ ॥ ఉపలబ్ధివదనియమః॥ ఆత్మా యథోపలబ్ధిం ప్రతి స్వతంత్రోఽప్యనిష్టమిష్టం చ ౩౬౨॥ ఉపలభతే తద్యదిహాప్యనిష్టమిష్టం సమార్జయేన్న కుతః । ఉపలబ్ధిసాధనాని హి భవంతి విషయప్రకల్పనార్థాని ॥ ౩౬౩ ॥ ఉపలబ్ధౌ త్వనపేక్షస్స్యాదయమాత్మా హి చేతనత్వేన । నన్వయమాత్మా కరణాన్యపేక్షతే విషయకల్పనార్థం చేత్ ॥ ౩౬౪॥ స చ కథమిహ స్వతంత్రస్స్యాదిత్యేతచ్చ తుల్యముభయత్ర । కర్తాప్యపేక్షతే కిల దేశం కాలం నిమిత్తమపి కించిత్ ॥౩౬౫॥ నైతావతా హి కార్యైకర్తుః స్వాతంత్ర్యమపహృతం భవతి । ఏధోదకసాపేక్షః పక్తా పాకే స్వతంత్ర ఏవ స్యాత్ ॥౩౬౬॥ సహకారాంతరయోగాదిష్టానిష్టప్రవృత్తిరస్య స్యాత్॥ సూ॥ ౩౮॥ శక్తివిపర్యయాత్ ॥ విజ్ఞానవ్యతిరిక్తో జీవః కర్తేతి వక్తుమిహ యుక్తం॥ ౩౬౭ ॥ విజ్ఞానశబ్దవాచ్యా బుద్ధిః కర్తృత్వభాగినీ చేత్స్యాత్ । బుద్ధిర్హి కరణశక్తిః ప్రథితా సర్వత్ర సా చ హీయేత ॥ ౩౬౮ ॥ ఏవం హి కర్తృశక్తి స్తస్యా బుద్ధేః పరం ప్రసజ్యేత। సర్వార్థకారికరణం కల్పయితవ్యం తదాన్యదేతస్యాః ॥ ౩౬౯ ॥ శక్తోఽపి సన్ క్రియాస్విహ కరణాపేక్షో హి దృశ్యతే కర్తా । కరణవ్యతిరిక్తేఽపి హి కర్తరి సంజ్ఞాకృతో వివాదస్స్యాత్॥ సూ॥ ౩౯ ॥ సమాధ్యభావాచ్చ॥ ఔపనిషదాత్మబోధప్రయోజనోఽయస్సమాధిరుపదిష్టః। ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇతి శ్రుతిప్రదేశేషు॥ ౩౭౧॥ అసతి చ కర్తృత్వే కథముపపన్న స్తస్య సోఽయమిహ భవతి । తస్మాదప్యయమాత్మా కర్తేత్యేతచ్చ యుక్తమేవ స్యాత్ ॥ ౩౭౨॥ సూ॥ ౪౦॥ యథా చ తక్షోభయథా॥ శాస్త్రార్థవత్త్వపూర్వైర్హేతుభిరేతస్య యచ్చ కర్తృత్వం । మీమాంసకానుమత్యా స్వాభావికమేవ తదితి సంప్రాప్తే॥ ౩౭౩ ॥ న స్వాభావికమస్య చ కర్తృత్వం స్యాదితీహ దర్శయతి। తచ్చేత్స్వాభావికమిహ న విమోక్షస్స్యాత్కథంచిదపి తేన ॥ ౩౭౪॥ కర్తృత్వాదవిముక్తే పురుషార్థో వా కథం భవేత్కో వా । నను కర్తృత్వే సత్యప్యస్య చ కర్తృత్వకార్యపరిహారాత్ ॥ ౩౭౫॥ పురుషార్థస్స్యాదస్య హి తత్పరిహారో నిమిత్తపరిహారాత్। అగ్నేశ్శక్తస్యాపి హి కాష్ఠవియోగే యథా న కార్యం స్యాత్ ॥ ౩౭౬॥ తద్వదిహాపి స్యాదితి నేయం శంకా హి భవతి యుక్తతమా। యేన నిమిత్తానామపి సంబంధశ్శక్తిలక్షణేన స్యాత్ ॥ ౩౭౭ ॥ తత్పరిహారాయోగాదవిమోక్షోఽసౌ తతోఽస్య దుర్వారః । నను మోక్షసాధనాత్కిల మోక్షస్స్యాదితి తు నైవమాశంక్యం॥ ౩౭౮॥ సాధనసాపేక్షో యది మోక్షస్తర్హ్యయమనిత్య ఏవ స్యాత్। సాధనసాపేక్షం కిల లోకే సకలం హి దృశ్యతే నిత్యం॥ ౩౭౯ ॥ బ్రహ్మాత్మభావబోధాన్మోక్ష ఇతి నిరూపితం హి శాస్త్రేఽస్మిన్ । స హి నావకల్పతే కిల బోధస్స్వాభావికే హి కర్తృత్వే॥ ౩౮౦॥ తస్మాద్ద్యుపాధిధర్మాధ్యాసే నైవాస్య కర్తృతా వాచ్యా । దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుతిరేషా ధ్యాయతీవ శబ్దముఖా॥ ౩౮౧॥ నవివేకినాం పరస్మాదన్యో జీవో న విద్యతే కర్తా। నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాద్యాశ్శ్రుతయోఽపి దర్శయంత్యేవం॥ ౩౮౨ ॥ పర ఏవ త

ర్గికర్తాభోక్తాచస్యాత్తథైవసంసారీ । ఇతితునదోషఇహస్యాద్యస్మాదావిద్యకానిచైతాని॥ ౩౮౩॥ఆవిద్యకమేవేదంకర్తృ త్వాదికమితిప్రదర్శయతి । శ్రుతిరన్యాయతేత్రితిహి విద్యావసరేతు వారయత్యపగా ॥ ౩౮౪ ॥ యత్రత్వస్యేత్యాద్యా శ్రుతిరపితస్మాన్నకశ్చిదిహదోషః ।తస్యస్వప్నేజాగ్రత్యుపాధిసంపర్కజనితఏవాసౌ ॥ ౩౮౫ ॥ శ్రమఆకాశేపతతశ్శ్యే నస్యేవేతిదర్శయిత్వైవం । తదభావంచసుషుప్తేశ్రావయతిప్రాజ్ఞసంపరిష్వక్తే ॥ ౩౮౬ ॥ తద్వాఅస్యేత్యాద్యాశ్రుతిః పరానందరూపతామస్య । దర్శయితుమేతమర్థం ప్రాహాచార్యోయథాచతక్షేతి ॥ ౩౮౭ ॥ త్వర్థశ్చేహ తుశబ్దః పక్ష వ్యావృత్తిఫలకఏవాసౌ । స్వాభావికమేవస్యాత్కర్తృత్వాదికమితీహనాశంక్యం ॥ ౩౮౮ ॥లోకేతక్షాహియథాగృహీ తవాశ్యాదికరణహస్తస్సన్ । దుఃఖీభవతిసఏవస్వగృహంప్రాప్తోవిముక్తవాశ్యాదిః ॥౩౮౯ ॥స్వస్థోనిర్వృత్తోసౌనిర్వ్యా పారస్సుఖీభవత్యేవం । ద్వైతమవిద్యామూలకమాలంబ్యస్వప్నజాగ్రతోరాత్మా ॥౩౯౦ ॥ కర్తాదుఃఖీభవతిహిసతచ్ఛ్రి మస్యాపనుత్తయేహిపునః । ప్రవిశన్ పరమాత్మానంప్రవిలాపితకార్యకరణసంఘాతః॥ ౩౯౧ ॥ సహిభవతిసంప్రసాదా వసరేచసుఖితథైవచాకర్తా । ఏవమవిద్యాధ్వాంతంవిద్యాదీపేనముక్త్యవస్థాయాం ॥౩౯౨॥ ఆత్మావిధూయసకలంపర మానందోహికేవలోభవతి । తక్షాహితక్షణాదౌయథాహివాశ్యాద్యపేక్ష్యకర్తాస్యాత్ ॥ ౩౯౩॥ఏవంమనఆదీని హ్యపే క్ష్యకర్తాస్వతస్త్వకర్తైవ । ఇత్యావేదయితుంకిల దృష్టాంతోయం ప్రదర్శితోభవతి ॥ ౩౯౪ ॥ బోధయితుం కర్తృత్వం స్వాభావికమితినచేహవిధిశాస్త్రం । తదనూద్యావిద్యకమిహ కర్తవ్యవిశేష బోధనార్థంస్యాత్ ॥ ౩౯౫ ॥ నన్విహసం ధ్యేస్థానేప్రతీయతేకేవలస్యకర్తృత్వం । కామంపరివర్తతఇతి విజ్ఞానేనేతి వాక్యయుగళేన ॥ ౩౯౬ ॥ ఇతిచేన్నాయం దోషోయతశ్చతత్రాపికరణసంబంధః । శ్రుతివచనేనసధీరితిసంధ్యపరేణప్రతీయతేహియతః ॥ ౩౯౭ ॥ స్మృతిరపికిలేం ద్రియాణామువరమఇత్యేతమర్థమాచష్టే । తస్మాత్సమనాఏవహివిహరతిసంధ్యఇతియుక్తమభిధాతుం ॥ ౩౯౮॥సోయం హివాసనామయఏవవిహారోనతథ్యరూపస్స్యాత్ ।శ్రుతిరియముతేవశబ్దప్రముఖాతమిమంవిహారముపదిశతి॥౩౯౯॥ఏవము పాదానేపిహికర్తాసమనానకేవలోభవతి।కరణవిభక్తిగయుక్తాకరణవిశిష్టస్యకర్తృతాయాంస్యాత్ ॥౪౦౦॥ ఇతినాత్ర శంకనీయంలోకవివక్షాహిదృశ్యతేబహుధా । యుధ్యంతేయోధాఇతియోధైర్యుధ్యతఇహేషరాజేతి॥౪౦౧॥ తస్మాత్క రణవిభక్తిస్సేహవివక్షావశేనయుక్తైవ । అపిచోపాదానేస్మిన్ వ్యాపారోపరమఏవకరణానాం ॥౪౦౨॥నస్వాతంత్ర్యం కస్యచిదబుద్ధిపూర్వస్సదృశ్యతేస్వాపే । విజ్ఞానంయజ్ఞమితివ్యపదేశోయశ్చదర్శితః పూర్వం ॥ ౪౦౩ ॥ సహి బుద్ధేరేవ స్యాత్కర్తృత్వపరోనచాత్మనోభవతి । మనసోంతరపఠితంవిజ్ఞానపదంతుబుద్ధిరూథంహి ॥ ౪౦౪ ॥ శ్రద్ధాద్యవయవ వ త్త్వంబుద్ధేరేవోపదర్శయత్యేషా । తస్యశ్రద్ధేత్యాద్యాశ్రుతిరతఇహబుద్ధిరేవవిజ్ఞానం ॥ ౪౦౫ ॥ ఏవంసఏష వాచశ్చిత్త స్యేతిశ్రుతౌహియజ్ఞస్య । వాగ్బుద్ధిసాధ్యతోక్తాతస్మాద్విజ్ఞానమత్రబుద్ధిస్స్యాత్ ॥ ౪౦౬ ॥ శక్తివిపర్యయశంకా నహి బుద్ధేఃకర్తృతామతేభవతి । కరణానామపిలోకేస్వస్వవ్యాపారకర్తృతాహియతః ॥ ౪౦౭ ॥ ఉపలబ్ధ్యపేక్షయాపిహి కరణానాంనైవకరణతాయుక్తా । నిత్యోపలబ్ధిరూపోహ్యాత్మాయస్మాదతోనతదపేక్షా ॥ ౪౦౮ ॥ఏవమహంకృతిపూర్వక మపికర్తృత్వంనచోపలబ్ధిరిహ।బుద్ధేఃకర్తృత్వేవాకరణాంతరకల్పనానచేహాస్తి॥౪౦౯॥తస్యసమాధివిధానంచావిద్యకక ర్తృతాముపాదాయ।తస్మాదౌపాధికమిహకర్తృత్వంనైవతథ్యమితిసిద్ధం॥

సూ ॥ ౪౧ ॥ పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః॥

యదిదముపాధినిబంధనమస్యహికర్తృత్వమభిహితంతత్కిం। ఈశ్వరమనపేక్ష్యస్యాత్కింవాతమపేక్ష్యభవతిచేత్యేవం ॥ ౪౧౧ ॥ఏషహ్యేవేత్యాదిశ్రుతివచసామపితథైవవిధివచసాం।అన్యోన్యంహివిరోధేశంకాసేయంసముత్థితాభవతి॥౪౧౨ ॥ సత్యామేతస్యాఖల్విహమీమాంసకమతేనచాక్షేపః। నాపేక్షతేహిజీవఃపరమాత్మానంప్రయోజనాభావాత్ ॥ ౪౧౩ ॥ రాగద్వేషాదియుతఃకారకసంపత్తిసహకృతోజీవః।అనుభవితుంకర్తృత్వంశక్నోతియతఃక్రమేణాస్య ॥ ౪౧౪ ॥ కృష్యా దికేషుకర్మస్వీశాపేక్షానదృశ్యతేలోకే । క్లేశదకర్తృత్వేనచజంతూన్ సృజతోస్యనిర్ఘృణత్వంస్యాత్ ॥ ౪౧౫ ॥ విషమ ఫలంకర్తృత్వంవిదధతఈశస్యవిషమతాపిస్యాత్ । సాపేక్షత్వాన్నాసౌదోషస్స్యాదితితునేహయుక్తతమం॥ ౪౧౬ ॥సా

ఙ్గవః । తస్మాత్పరఏవైకోభూతానాం భవతిచాంతరాత్మాయః॥౪౮౧॥ సోయంహిజీవభావేనావస్థితఇత్యవశ్యమిహవా
చ్యం । ఏవంచానుజ్ఞాపరిహారానుపపత్తిరిత్యతోబ్రూతే ॥ ౪౮౨ ॥ ... ... *

—సూ॥౪౮॥అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబంధాజ్జ్యోతిరాదివత్॥— అగ్నీషోమీయంపశుమిత్యాద్యాకిల భవే
ద్విహానుజ్ఞా । పరిహారశ్చనహింస్యాదిత్యాదిస్తాపుభావపిప్రథితౌ ॥ ౪౮౩॥ఏవమృతౌభార్యామితిగురుపత్నీంనైవ సంస్పృ
శేదితిచ । ఏతౌచానుజ్ఞాపరిహారౌభవతోహి దేహసంబంధాత్ ॥౪౮౪॥ఆత్మనఏకత్వేపిచద్రష్టోసావత్ర దేహసంబంధః ।
దేహేంద్రియసంఘాతావివేకమూలభ్రిమాత్మకస్సోయం ॥ ౪౮౫॥ అహమంధోమూఢోహం గచ్ఛామ్యహమేవచాగమి
ష్యామి । ఇతికిలసమ్యగ్జ్ఞానాత్ప్రాక్ప్రితతోసౌహి సర్వజంతుషుచ ॥ ౪౮౬ ॥ తస్మాన్నేహానుజ్ఞాపరిహారాబౌనబాధ
కంకమపి । తహ్యానర్థక్యంస్యాత్సమ్యగ్దర్శినఇతీహనాశంక్యం ॥ ౪౮౭ ॥ హేయోచోపాదేయేయస్త్వవివేకీనియుజ్యతే
సోయం । యస్త్వాత్మవ్యతిరిక్తంహేయముపాదేయమపిచనేక్షేత ॥ ౪౮౮ ॥ బ్రహ్మణినిరూఢచిత్తోవిద్వాన్సకథం నియు
జ్యతేతత్ర । సమ్యగ్దర్శినఇహయది ననియోగస్స్యాద్యథేష్టచేష్టాస్యాత్ ॥ ౪౮౯॥ఇతితునసర్వత్రైవహ్యభిమానోస్యప్ర
వర్తకోయస్మాత్ । అభిమానాభావేనహితత్త్వవిదోనహియథేష్టచేష్టా స్యాత్ ॥ ౪౯౦ ॥ తస్మాచ్చానుజ్ఞాపరిహారా
విహదేహయోగజావేవ ।ఇహచనిదర్శనభూతాజ్యోతిఃప్రముఖాభవంతిలోకేస్మిన్ ॥౪౯౧ ॥ జ్యోతిషఏకత్వేపిహ్యగ్నిశ్శ్మ
వానగృహ్యతేలోకే । పరివర్జ్యతేహిసవితుఃప్రకాశఏకోప్యమేధ్యదేశస్థః ॥ ౪౯౨ ॥ వైడూర్యాద్యాభౌమా గృహ్యం
తేనరకళేబరాణినహి । మూత్రపురీషంచగవాంపవిత్రమితిగృహ్యతేనచాన్యస్య ॥ ౪౯౩ ॥ ... ... *

—సూ॥౪౯॥అసంతతేశ్చావ్యతికరః॥— నన్వేవమపిచదోషోభవతిహ్యేకాత్మతామతేసోయం । స్వామ్యైక
త్వాదిహకిలకర్మఫలవ్యతికరోభవేదితిచేత్ ॥ ౪౯౪॥ నహికతురోర్భోక్తుర్వాసంబంధస్సర్వతనుభిరిహభవతి । యోసా
వుపాధితంత్రఃకర్మఫలవ్యతికరోనతేనాస్య॥౪౯౫॥ —సూ॥౫౦॥ఆభాసఏవచ॥— జీవస్యేశాంశత్వంపూ
ర్వమవిచ్ఛేదపక్షమాశ్రిత్య । కరకాకాశస్యేవహివర్ణితమిహచైవకారయోగేన ॥ ౪౯౬ ॥ తత్రావచ్ఛేదమతే హ్యరుచిం
కాంచిదపిసూచయన్నేవ । రూపంరూపమితిశ్రుతిసిద్ధంప్రతిబింబపక్షమనుసరతి ॥ ౪౯౭ ॥ ఆభాసఏవ జీవః పరాత్మనో
వారిసూర్యవద్భవతి । సాక్షాన్నసఏవస్యాన్నాపిచవస్త్వంతరంహిజీవోసౌ ॥ ౪౯౮ ॥యస్మాదిహప్రవిష్టఃపరస్సఏషఇ
తివాక్యనిర్దిష్టః । తస్మాదిహబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబోజీవఏషఇతియుక్తం ॥౪౯౯॥ శుక్తౌరజతవదస్యహినచస్వరూపేణ క
ల్పితత్వంస్యాత్ । నేదంరజతమితీవహినేదంముఖమితిసదృశ్యతేయస్మాత్ ॥ ౫౦౦ ॥ ప్రతిబింబస్యచబాధోనదర్పణే ము
ఖమితీహదృష్టస్స్యాత్ । తస్మాదుపాధిసక్తస్స్వరూపమాత్రేణకల్పితోయంస్యాత్ ॥ ౫౦౧ ॥ ఏకస్మిన్ జలసూర్యే ప్ర
కంపమానేనకంపతేచాన్యః । ఏకస్మిన్కిలజీవేకర్మణినతదంతరస్యతద్యోగః ॥ ౫౦౨ ॥అత్రవ్యతికరశంకాహ్యైకాత్మ్యే
నైవకర్మఫలయోస్స్యాత్ । ఆభాసోయమవిద్యాకృతస్తదాలంబనోపిసంసారః ॥ ౫౦౩ ॥ ఆవిద్యకఇత్యేతంవ్యాదస్యప
రమార్థరూపముపదిశతి । బహవోవిభవోయేషామాత్మానోవ్యతికరోహి తేషాంస్యాత్ ॥ ౫౦౪ ॥చైతన్యమాత్రరూపా
బహవోభవంతిచాత్మానః । సాధారణంప్రధానం తదర్థమితి తన్నిబంధనైవేషాం ॥ ౫౦౫॥ భోగాపవర్గసిద్ధిర్భవ
తీతిహివర్ణయంతికిలసాంఖ్యాః । బహవస్సర్వగతాఅప్యాత్మానస్స్వయమచేతనాఏవ ॥ ౫౦౬ ॥ఉపకరణానిబహూనిహి
మనాంసితాన్యప్యచేతనాన్యేవ । ఆత్మమనోయోగేనహ్యుత్పద్యంతేగుణానవేచ్ఛాద్యాః ॥ ౫౦౭ ॥ ప్రత్యేకమాత్మసుయ
దాహ్యవ్యతిరేకేణ సమవయంత్యేతే ।భవతితదాసంసారస్తదుపరమోమోక్షఇతిహికాణాదాః ॥ ౫౦౮ ॥ సాంఖ్యనయే
జీవానాంస్వతశ్చైతన్యమాత్రరూపత్వాత్ । ఏకస్మిన్నపిదేహేసర్వేషామాత్మనాంచసాన్నిధ్యాత్ ॥ ౫౦౯ ॥ఏకస్మిన్
సుఖయోగేతత్సర్వేషాంకుతోనజాయేత । అవిశేషేపిచపుంసాంసర్వేషాంప్రకృతిసన్నిధానస్య ॥ ౫౧౦ ॥నియమేన ప్ర
కృతిరియంపుంసాంభోగాపవర్గసిద్ధ్యర్థం । ఉద్దిశ్యప్రతిపురుషం ప్రవర్తతేతేనతద్వ్యవస్థాస్యాత్ ॥ ౫౧౧ ॥ భోగోవి
షయమతిస్స్యాదపవర్గోగుణవిలక్షణాత్మమతిః । తత్సాధనభూతేయంనియతాప్రకృతిప్రవృత్తిరేవస్యాత్॥ ౫౧౨॥ ఏ

తదసంగీకారే స్వమహత్త్వఖ్యాపనార్థికా సా స్యాత్ । ఏవం చేదుద్దేశ్యవ్యాఘాతో త్రివిమోక్షరూపస్స్యాత్ ॥౫౧౩॥ ఇతి చేన్నైతత్సారం వినోపపత్తిం కథం వ్యవస్థా స్యాత్ । అయముద్దేశ్యవివేకో జడప్రధానస్య నైవ యుక్తతమః ॥౫౧౪॥ నాచేతనస్య లోకే నియామకత్వమపి దృశ్యతే క్వాపి । తస్మాచ్చ నవ్యవస్థావ్యతికర ఇహ దుర్నివార ఏవ స్యాత్ ॥౫౧౫॥ కాణాదానాం చ నయే యద్యేకేనాత్మనాం మనోయోగః । ఆత్మాంతరైస్తదాయం సాన్నిధ్యావిశేషతో హి భవేత్ ॥౫౧౬॥ హేత్వవిశేషాత్తేషాం సమసుఖదుఃఖత్వమపరిహార్యం స్యాత్ । ఇహ చాదృష్టనిమిత్తో నియమస్స్యాదితి తు నేహ యుక్తతమః ।

సూ॥౫౧॥ అదృష్టానియమాత్ ॥ యచ్చ మనోవాక్కాయైరదృష్టముత్పద్యతే హి తచ్చ కిల । సర్వాత్మనాం విభూనాం ప్రతిదేహం సన్నిధానసామ్యేన ॥౫౧౮॥ ఏతస్యేదమదృష్టం నాన్యస్యేతి హి న శక్యతే జ్ఞాతుం । సాంఖ్యానాం తు నయే తత్ప్రధానసమవేతమేవ నాత్మగతం ॥౫౧౯॥ తస్య చ సుఖాదిభోగే న ప్రత్యాత్మం నియామకత్వం స్యాత్ । నన్విత్థం కరవాణీత్థం ప్రయత ఇతి చైవమాద్యపి హి ॥౫౨౦॥ అభిసంధ్యాదయ ఇహ యే ప్రత్యాత్మని తే ప్రవర్తమానాస్స్యుః । స్వస్వామిభావగమకా భవంత్యదృష్టాత్మనామితి ప్రాప్తే ॥౫౨౧॥ ... ... *

సూ॥౫౨॥ అభిసంధ్యాదిష్వపి చైవం ॥ అభిసంధ్యాదీనామపి హేత్వవిశేషాద్యథోక్తదోషస్స్యాత్ ।

సూ॥౫౩॥ ప్రదేశాదితి చేన్నాంతర్భావాత్ ॥ దేహప్రతిష్ఠితేన హి మనసా యోగస్తు తదవచ్ఛిన్నే ॥౫౨౨॥ ఆత్మప్రదేశ ఏవ హి భవత్యతస్స్యాదిహ వ్యవస్థేయం । ఇతి చేన్నేదం యుక్తం యత ఇహ సర్వాత్మనాం విభుత్వేన ॥౫౨౩॥ సర్వేష్వపి చ శరీరేష్వంతర్భావోయమప్రతీకారః । తేన చ తదవచ్ఛిన్నస్సర్వేష్వాత్మసు సమో హి సంయోగః ॥౫౨౪॥ నాపి చ నిరవయవస్య ప్రదేశపరికల్పనాపి యుక్తతమా । యది కల్పితః ప్రదేశః కార్యం పరమార్థతః కథం జనయేత్ ॥౫౨౫॥ సర్వాత్మసన్నిధానే శరీరముత్పద్యమానమస్యైవ । నాన్యస్యేతి నియంతుం న శక్యతే కేనచిత్క్వచిద్వాపి ॥౫౨౬॥ యత్రాత్మనోర్ద్వయోరపి సమానసుఖదుఃఖభోగ ఇహ దృష్టః । దేహేనైకేనైవ హి తయోర్ద్వయోర్భోగసిద్ధిరపి చ స్యాత్ ॥౫౨౭॥ తత్ర హి తయోర్ద్వయోరపి సమప్రదేశం హ్యదృష్టమితి యుక్తం । సుఖదుఃఖమన్వభూత్కిల యస్మిన్దేశే హి దేవదత్తోసౌ ॥౫౨౮॥ అపయాతే తస్మిన్కిల కాశీదత్తే తమేవ సంప్రాప్తే । తస్యాపి చేతరేణ హి సమసుఖదుఃఖానుభూతిరిహ దృష్టా ॥౫౨౯॥ సా న స్యాద్యది తయోస్సమప్రదేశం త్వదృష్టమిహ న స్యాత్ । స్వర్గాద్యుపభోగస్యానుపపత్తిరపి ప్రదేశవాదినయే ॥౫౩౦॥ బ్రాహ్మణశరీరదేశావచ్ఛిన్నే స్యాదదృష్టనిష్పత్తిః । స్వర్గాద్యుపభోగః కిల దేవాదిశరీరదేశ ఏవ స్యాత్ ॥౫౩౧॥ లోకే హి కార్యకారణభావో న విభిన్నదేశయోర్దృష్టః । ఇహ చాత్మనాం బహూనాం సర్వగతత్వమపి నోపపన్నం స్యాత్ ॥౫౩౨॥ సతి దృష్టాంతే తదిదం బుద్ధ్యారూఢం భవేన్న చేతరథా । వద తావత్త్వం కే తే బహవో జీవాస్సమానదేశాశ్చ ॥౫౩౩॥ రూపరసాదయ ఇవ తే సమానదేశాశ్చ బహవ ఇతి చేన్న । తేషామపి ధర్మ్యంశేనాభేదాత్తత్స్వరూపతా యుక్తా ॥౫౩౪॥ అథవా లక్షణభేదాత్తేషాం భేదో న చాత్మనాం సంభవేత్ । నేహ బహూనాం తేషాం లక్షణభేదశ్చ వక్తుమపి శక్యః ॥౫౩౫॥ అంత్యవిశేషాదేవ హి తేషాం భేదోపపత్తిరస్త్యపి న । సతి భేదేంత్యవిశేషస్తస్మిన్సతి భేదకల్పనా భవతి ॥౫౩౬॥ ఇతి చేతరేతరాశ్రయతా దోషోప్యత్ర దుర్నివారస్స్యాత్ । ఆకాశాదీనామపి విభుత్వమస్మాకమననుమతమేవ ॥౫౩౭॥ ఆత్మన ఆకాశ ఇతి శ్రుతివాక్యైనాస్య కార్యతావగమాత్ । ఆత్మైకత్వే దోషా వాదిభిరుద్భావితాశ్చ యే సర్వే ॥౫౩౮॥ తే నిరసితా హి బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగావలంబనేనైవ । తస్మాదస్మిన్పక్షే న దోషశంకావకాశ ఇతి సిద్ధం ॥౫౩౯॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ॥౫౪౦॥ తత్ర తృతీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః ॥౫౪౧॥ ... *

ఇతి తృతీయపాదః.

శ్రీగణాధిపతయేనమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం ద్వితీయాధ్యాయే చతుర్థపాదః.

పూర్వస్మిన్నధికరణే విచార్య కర్తుస్స్వరూపమఖిలమపి । ఇహ చ తదుపకరణానాం ప్రాణానాం సాధయత్యథోత్ప
త్తిం ॥ ౧ ॥ పూర్వత్ర భూతభోక్తృస్వరూపమఖిలం విచార్య సమ్యగిహ । ప్రాణస్య భౌతికస్య హి విచార ఇతి హేతుహే
తుమద్భావః ॥ ౨ ॥ పాదద్వయస్య సంగతిరిత్యేతత్స్ఫుటయితుం హి వర్ణయతి । వియదాదిగోచరశ్రుతివిప్రతిషేధస్తృ
తీయపాదేన ॥ ౩ ॥ పరిహృత ఇహ తు చతుర్థపాదే ప్రాణాదిగోచరో యోఽసౌ । శ్రుతివిప్రతిషేధస్స వ్యుత్సార్యమిహ కి
ల నిరస్యతే సమ్యక్ ॥ ౪ ॥ తత్తేజోఽసృజతేతి హ్యస్మాన్నాకాశ ఏవమాఖ్యేషు । శ్రుతివచనేషూత్పత్తిః ప్రాణానాం నోపలభ్య
తే క్వాపి ॥ ౫ ॥ కించానుత్పత్తిః క్వచిదేషామామ్నాయతే హ్యసద్వేతి । అస్మిన్ క్రమం తే ప్రాణా ఋషిస్వరూపేణ దర్శితా
స్తేషాం ॥ ౬ ॥ ప్రాణానాం సద్భావః ప్రాగుత్పత్తేః ప్రతీయతేఽన్యత్ర । తేషాం ప్రాణానామప్యుత్పత్తిః పఠ్యతే యథైత
స్మిన్ ॥ ౭ ॥ ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి మంత్రేఽపి చ దృశ్యతే తదుత్పత్తిః । ఏవం సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీత్యేవమాదిమంత్రేషు ॥ ౮ ॥
ఏవం హి శ్రుతివచసాం విప్రతిషేధోఽత్ర భవతి దుర్వారః । అత్ర తదన్యతరస్య హి నిర్ధారణకారణం న కించిదపి ॥ ౯ ॥ తస్మాద
ప్రతిపత్తిః శ్రుతివచనానామిహ ప్రసజ్యేత । అథవా ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణతో భవేద్గౌణీ ॥ ౧౦ ॥ ప్రాణానాము
త్పత్తిశ్రుతిరితి పక్షాంతరం ప్రసజ్యేత । ఇతి విచికిత్సాయాం కిల సత్యాం భగవాంస్తదేతదిహ పఠతి ॥ ౧౧ ॥ ... ... *

సూ॥ ౧ ॥ తథా ప్రాణాః ॥ నన్వక్షరానులోమ్యం తథేతి కథమిహ పునర్నిరూప్యేత । ప్రకృతోపమాన మ
త్ర హి న దృశ్యతే తేన తత్కథం భవతి ॥ ౧౨ ॥ పూర్వమతీతానంతరపాదాంతే వర్ణితం హి భూయోఽపి । సర్వగతాత్మబ
హుత్వప్రతిపాదకవాదిదూషణం హి పరం ॥ ౧౩ ॥ సాదృశ్యాభావేన హి తదిదం నైవోపమానమిహ భవతి । నాపి హ్యదృష్ట
సామ్యప్రతిపాదనపరమిదం తథేతి స్యాత్ ॥ ౧౪ ॥ సర్వాత్మసన్నిధానే హ్యదృష్టముత్పన్నమనియతం తద్వత్ । ఏవమనియ
తాః ప్రాణాస్సర్వేషామాత్మస్విత్యపి వక్తవ్యం ॥ ౧౫ ॥ తత్ఖలు దేహానియమేనైవోక్తం భవతి చేహ పునరుక్తం । అపసిద్ధాంత
భయేన ప్రాణా జీవేన నోపమీయేరన్ ॥ ౧౬ ॥ ప్రాణానాంతూత్పత్తిర్వివక్షితా భవతి నాన జీవస్య । తస్మాదనుచితమేతత్త
థేతి సూత్రోక్తమితి తు నాశంక్యం ॥ ౧౭ ॥ ఏతస్మాదాత్మన ఇతి యత్ప్రాణోత్పత్తివాక్యముపదిష్టం । తదిదముదాహరణం
స్యాత్తద్గతముపమానమత్ర సంగ్రాహ్యం ॥ ౧౮ ॥ ప్రాణాస్తథా పరస్మాద్యథా హి లోకాదయో భవంత్యస్మాత్ । ఇతి కిల
సూత్రార్థస్స్యాత్తత్ర న పూర్వోక్తదూషణం కిమపి ॥ ౧౯ ॥ ఏతస్మాజ్జాయత ఇతి మంత్రాంతరమపి భవేదుదాహరణం ।
తేన చ ఖాదివదేవ ప్రాణా జాయంత ఇతి హి ఫలితం స్యాత్ ॥ ౨౦ ॥ అథవా వ్యవహితమేవ హి వియదాదితృతీయపాద నిర్ది
ష్టం । ఉపమానమత్ర భవతి వ్యవహితయోగోఽపి దృశ్యతేఽన్యత్ర ॥ ౨౧ ॥ పానవ్యాపచ్చేతి హి సూత్రేఽస్మిన్ దృశ్యతే తథై
వాసౌ । యజ్ఞే హి సోమపానే క్రియమాణే సతి భవేద్యదా వమనం ॥ ౨౨ ॥ సోమేంద్రదేవతాకం శ్యామాకచరుం స నిర్వపేత్త
ద్వత్ । ఇతి ఖలు సూత్రార్థస్స్యాత్తత్ర హి తచ్ఛబ్దయోగతో హి యథా ॥ ౨౩ ॥ అశ్వప్రతిగ్రహేష్టిన్యాయోఽసౌ వ్యవహి
తః పరామృష్టః । తద్వదిహాపి వ్యవహితసంబంధే నైవ బాధకం కిమపి ॥ ౨౪ ॥ తస్మాదుత్పద్యంతే ప్రాణా వియదాదివదితి సి
ద్ధమిహ । అత్ర శ్రుతత్వమేవ ప్రాణోత్పత్తౌ హి సాధకో హేతుః ॥ ౨౫ ॥ నను కేషుచిత్ప్రదేశేష్వియముత్పత్తిర్హి న
శ్రుతేత్యుక్తం । తదయుక్తం కిల యస్మాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్శ్రుతైవ చాన్యత్ర ॥ ౨౬ ॥ క్వచిదశ్రుతమపి తదిదం న శ్రుతమ
న్యత్ర వారయితుమీష్టే । తస్మాచ్ఛ్రుతినిర్దేశాత్ప్రాణా జాయంత ఇతి తు సూక్తమిదం ॥ ౨౭ ॥ ... ... *

సూ॥ ౨ ॥ గౌణ్యసంభవాత్ ॥ ప్రాణానాముత్పత్తిర్గౌణీతి న చేహ శంకితుం శక్యం । గౌణ్యా అసంభవాది
తి తత్పురుషసమాస ఇహ చ నిర్దిష్టః ॥ ౨౮ ॥ సేయం ప్రాణోత్పత్తిర్గౌణీ కథమపి న చేహ సంభవతి । సేయం గౌణీ చేత్స్యా
త్తదా ప్రతిజ్ఞోఽసమర్థ ఏవ స్యాత్ ॥ ౨౯ ॥ కస్మిన్ను భగవ ఇత్యేతదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం । ఆదిశ్య తదుపపత్త్యై ఏతస్మాదితి
హి వాక్యమామ్నాతం ॥ ౩౦ ॥ యది చ బ్రహ్మవికారః ప్రాణాద్యఖిలం తదా ప్రతిజ్ఞేయం । ప్రకృతివికారాభేదన్యాయే
నైవ హి సమర్థితా భవతి ॥ ౩౧ ॥ బ్రహ్మైవేదమిత్యేతస్మిన్ శ్రుతివాక్యేప్యేవమాత్మనో వేతి । శ్రుత్యంతరేఽపి తేన న్యాయేనై

షాసమర్థనీయా హి ॥ ౩౨ ॥ నన్వేవం ప్రాణానామప్యుత్పత్తిర్యదా భవేత్తర్హి । ప్రాణానాం సద్భావః ప్రాగుత్పత్తేశ్శ్రు
తో విరుధ్యేత ॥ ౩౩ ॥ ఇతి చేదేతద్వాక్యం న హి మూలప్రకృతిగోచరం భవతి । యస్మాదప్రాణత్వం శ్రుతిరప్రాణ ఇతి దర్శ
యతి తస్యాః ॥ ౩౪ ॥ తస్మాదేతద్వాక్యం హ్యవాంతరప్రకృతిగోచరం భవతి । ప్రాక్సద్భావశ్రవణం స్వవికారాపేక్షమేవ తే
షాం స్యాత్ ॥ ౩౫ ॥ వ్యాకృతవిషయాణాం హి ప్రకృతిత్వమపి శ్రుతిస్మృతిప్రథితం । వియదధికరణే తదిదం సూత్రం కిల పూర్వ
పక్షసూత్రమితి ॥ ౩౬ ॥ గౌణీ జన్మశ్రుతిరియమసంభవాదితి హి వర్ణితం తత్ర । తత్ర చ భవేత్ప్రతిజ్ఞాహానిరతో సావుపేక్షితః ప
క్షః ॥ ౩౭ ॥ ఇహ పునరేతత్సూత్రం భవతి హి సిద్ధాంతసూత్రమితి మత్వా । గౌణ్యా అసంభవాదితి వర్ణితమత్ర చ నకో పి దో
షస్స్యాత్ ॥ ౩౮ ॥ ⟶ సూ ॥ ౩ ॥ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ ॥ ⟵ ఏతస్మాదపి హేతోర్వియదాదీనామివాత్ర ముఖ్యైవ । ప్రా
ణానామపి చైషా జన్మశ్రుతిరితి హి యుక్తమాభాతి ॥ ౩౯ ॥ వియదాదిష్వనువృత్తం జాయత ఇత్యేతదేకమేవ పదం । ముఖ్యం
చేద్వియదాదౌ ప్రాణేషు ప్రాక్ఛ్రుతం తథా ముఖ్యం ॥ ౪౦ ॥ స ప్రాణమసృజతేతి శ్రుతిగతసృజతేస్తథానుషంగస్స్యాత్ ।
ప్రాణే శ్రుతస్య తస్య శ్రద్ధాదిష్వపి పరేషు సంబంధః ॥ ౪౧ ॥ ⟶ సూ ॥ ౪ ॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః ॥ ⟵ యద్యపి తేజోబ
న్నానామేవోత్పత్తిరభిహితా హ్యస్మిన్ । ఛాందోగ్యే ప్రాణానాముత్పత్తిర్నోపలభ్యతే తథాపి ॥ ౪౨ ॥ బ్రహ్మప్రకృతికతే
జోబన్నమయత్వం హి వర్ణితం యేన । అన్నమయం హీత్యస్మిన్ మంత్రే వాక్ప్రాణమానసానాం స్యాత్ ॥ ౪౩ ॥ తేన చ తే
షాం బ్రహ్మప్రభవత్వమపీహ వర్ణితప్రాయం । మయడిహ వికారవాచీ భవత్యతో బ్రహ్మకార్యతా తేషాం ॥ ౪౪ ॥ యది మ
యడిహ భాక్తస్స్యాత్తదాపి కార్యత్వమనపవాదం హి । తదధీనస్థితికత్వే తత్కార్యత్వస్య సహజసిద్ధత్వాత్ ॥ ౪౫ ॥ యేనా
శ్రుతమిత్యస్మాదుపక్రమాదైతదాత్మ్యమిత్యస్మాత్ । ఉపసంహారాచ్చ తథా శ్రుత్యంతరదర్శనేన చైతేషాం ॥ ౪౬ ॥ బ్ర
హ్మవికారత్వం స్యాన్మన ఆదీనామితి ప్రదర్శయితుం । అన్నమయత్వాద్యుక్తిర్మన ఆదీనామితి స్ఫుటం భవతి ॥ ౪౭ ॥ ప్రాక్స
ద్భావశ్రుత్యవిరోధాదిహ కారణే పరాత్మని హి । తస్మాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతివచసామపి సమన్వయస్సిద్ధః ॥ ౪౮ ॥ ...*
⟶ సూ ॥ ౫ ॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ ॥ ⟵ లింగవిచారపరాణాం ఫలమిహ లింగిత్వమర్థభేదమతిః । ప్రాణా
నాముపజీవ్యోపజీవకత్వస్వరూపసంగత్యా ॥ ౪౯ ॥ ఉత్పత్త్యాసిద్ధాయామపి శ్రుతీనాం విరోధతో జాతే । సంఖ్యాసందేహే
కిల తాం నిర్ణేతుం హి పూర్వపక్షయతి ॥ ౫౦ ॥ ఉత్పత్తిగోచరః కిల విప్రతిషేధస్తు పరిహృతః పూర్వం । సంఖ్యావిషయ ఇదా
నీం విప్రతిషేధో నిరస్యతే హ్యత్ర ॥ ౫౧ ॥ ముఖ్యప్రాణో యో సౌ స చోపరిష్టాన్నిరూప్యతే సపది । యే చ తదితరే ప్రాణా
స్తే చ కతీతి హి విచార ఇహ భవతి ॥ ౫౨ ॥ అత్ర శ్రుతివచసాం కిల విప్రతిపత్తిస్తు బహువిధా దృష్టా । సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీ
త్యత్ర హి సప్త దర్శితాః ప్రాణాః ॥ ౫౩ ॥ అష్టావతిగ్రహా ఇతి మంత్రే చాష్టౌ హి కీర్తితాస్తే స్యుః । క్వచిదిహ నవ తే ప్రాణా
స్సప్తేత్యస్మిన్ ప్రదర్శితా మంత్రే ॥ ౫౪ ॥ క్వచిదిహ దశ నిర్దిష్టా నవ వై పురుష ఇతి మంత్రభాగే హి । క్వచిదేకాదశ కథితా ద
శమే పురుష ఇతి మంత్రవాక్యేన ॥ ౫౫ ॥ క్వచిదుపదిష్టా ద్వాదశ సర్వేషామేవ షడాది వాక్యేన । ఏవం త్రయోదశాపి క్వచి
దుపదిష్టా హి చక్షురిత్యాదౌ ॥ ౫౬ ॥ ఏవం విప్రతిపత్తౌ ప్రాణాస్సప్తేతి వక్తుమిహ యుక్తం । యస్మాత్తావంతస్తే గమ్యంతే
వేదవచసి సప్తేతి ॥ ౫౭ ॥ యస్మాద్విశేషితాస్తే శీర్షణ్యా ఇతి పదేన సప్తైవ । నన్వతిరిక్తాః ప్రాణా గుహాశయా స్సప్త సప్త
నిర్దిష్టాః ॥ ౫౮ ॥ అత్ర చ వీప్సాశ్రవణాత్కథమిహ సప్తత్వసిద్ధిరితి చేన్న । వీప్సా హి పురుషభేదాభిప్రాయా నైవ తత్త్వభే
దపరా ॥ ౫౯ ॥ శ్రుత్యంతరోపదిష్టా నన్వష్టత్వాదికాపి సంఖ్యేహ । ఇతి చేన్నేహ విరోధాదన్యతమా భవతి చేహ నిర్ణేయా
౬౦ ॥ స్తోకాధికకల్పనయోర్మధ్యే హి స్తోకకల్పనా యుక్తా । ఇతి సప్తైవ ప్రాణాస్సంఖ్యాంతరమత్ర వృత్తిభేదేన ॥ ౬౧ ॥ *
⟶ సూ ॥ ౬ ॥ హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం ॥ ⟵ సప్తైవ ప్రాణా ఇతి యదుక్తమేతన్న యుక్తమత్ర యతః । హస్తా
దయో పి చాన్యే హస్తో వై గ్రహ ఇతి శ్రుతిప్రథితాః ॥ ౬౨ ॥ ఏకాదశ తే ప్రాణా హ్యుత్తరసంఖ్యానురోధతస్తస్మాత్ । దశ మే
పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇతి శ్రుతావుక్తాః ॥ ౬౩ ॥ కరణాధికారతో సావాత్మాంతఃకరణమేవ నాన్యస్స్యాత్ । నన్వే
కాదశతాయా అధికా సంఖ్యాపి దర్శితా పూర్వం ॥ ౬౪ ॥ సత్యం తథాపి కార్యం నాధికమేకాదశేభ్య ఇహ దృష్టం । రూపరసగం

షశబ్దస్పర్శార్థాః పంచ బుద్ధిభేదాస్స్యుః ॥ ౬౫ ॥ బుద్ధీంద్రియాణి చక్షుఃప్రముఖాని తదర్థకాని పంచ స్యుః । వచనాదాన విహా
రోత్సర్గానందనాఖ్యకర్మభేదాస్స్యుః ॥ ౬౬ ॥ పంచ తదర్థాని తథా వాగాదీనీంద్రియాణి పంచైవ । సర్వార్థగోచరం
స్యాదనేకవృత్తికమిహైకమపి చ మనః ॥ ౬౭ ॥ తచ్చ మనో బుద్ధిరహంకారశ్చిత్తమితి వృత్తిభేదేన । ఉపదిశ్యతే చతుర్ధా శ్రు
తిరేషానేకవృత్తికం వక్తి ॥ ౬౮ ॥ కామస్సంకల్పో విచికిత్సేతి శ్రుతిరనేకరూపతయా । ఏతత్సర్వం మన ఏవేత్యం తే నోపద
శ్యతే హి మనః ॥ ౬౯ ॥ అపి చేమే సప్తేతి హి వదతశ్చత్వార ఏవ తే చ స్యుః । స్థానవిభేదాదేతే చత్వారస్సప్తసంఖ్యయా గణి
తాః ॥ ౭౦ ॥ ద్వే నాసికే తథైవ ద్వే శ్రోత్రే చక్షుషీ తథైకా వాక్ । ఇతి ఖలు న హ్యేతేషామితరే ప్రాణా హి వృత్తిభేదా
స్స్యుః ॥ ౭౧ ॥ హస్తాదివృత్తయః కిల వాగాదిభ్యో యతో విజాతీయాః । నాభిర్దశమీతి శ్రుతిరపి దేహచ్ఛిద్రభేదమభిధత్తే ॥
౭౨ ॥ నైతస్య తత్త్వభేదం న ప్రాణః కశ్చిదస్తి నాభిరితి । ముఖ్యస్య ప్రాణస్య హ్యాయతనం నాభిరపి చ భవతీతి ॥ ౭౩ ॥ నాభి
ర్దశమీత్యేవం ప్రదర్శితమతో న కశ్చిదిహ దోషః । తత్ర హ్యుపాసనార్థం ప్రదర్శనార్థం ప్రపంచితా హ్యేతే ॥ ౭౪ ॥ తే
కార్యజాతవశతః ప్రాణా ఏకాదశైవ నన్యూనాః । సూత్రద్వయస్య పునరియమపరా పీహార్థయోజనా భవతి ॥ ౭౫ ॥ సప్తా
నామేవ గతిర్యతశ్శ్రుతా తేన తే హి సప్తైవ । ఇహ చ తముత్క్రామంతం ప్రాణోనూత్క్రామతీతి వాక్యాంతే ॥ ౭౬ ॥ ప్రా
ణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా ఇతి శ్రుతిర్దృష్టా । నన్వత్ర సర్వశబ్దశ్రవణాత్ప్రాణాః కథం హి సప్త స్యుః ॥ ౭౭ ॥ ఇతి
చేద్యత స్సప్త ఏవ హి విశేషితాశ్చక్షురాదయస్సప్త । తే హి స యత్రైష ఇతి శ్రుతౌ విశిష్యోపదర్శితా హి ఖలు ॥ ౭౮ ॥ ప్రాయ
ణసమయే చాక్షుషపురుషాదౌ స్వాంశేనం సముపయాంతే । ఏకీభవంతి మనసి హి లింగాంశాశ్చక్షురాదయస్సప్త ॥ ౭౯ ॥ అత ఏ
న సంపార్శ్వస్థానాయం పశ్యతి న జిఘ్రతీత్యపి చ । న వదతి న రసయతే న చ శృణోతి నాప్యేష మనుత ఇత్యేవం ॥ ౮౦ ॥ న స్పృశతి
నో విజానాతీత్యాహురితి ప్రపంచితాస్సప్త । సర్వే ద్విజా హి భోజ్యా ఇతి వాక్యగతో హి సర్వశబ్దోయం ॥ ౮౧ ॥ యద్వన్ని
మంత్రితద్విజమాత్రపరస్స్యాత్తథైవ చేహాపి । ప్రకృతా ఏవ ప్రాణాః ప్రతిపాద్యంతే హి సర్వశబ్దేన ॥ ౮౨ ॥ విజ్ఞానమష్ట
మం నను దృష్టం ప్రాణాః కథం హి సప్త స్యుః । ఇతి తు న చేహాశంకా కార్యా భేదో యతో మనోబుద్ధ్యోః ॥ ౮౩ ॥ తస్మాత్సప్తై
వైతే ప్రాణా ఇతి పక్షమత్ర వారయతి । హస్తావయోపి చాన్యే హస్తౌ వై గ్రహ ఇతి శ్రుతౌ దృష్టాః ॥ ౮౪ ॥ గ్రహసంజ్ఞకా హి తే
స్యుః క్షేత్రజ్ఞమిమం యతశ్చ బధ్నంతి । హస్తాదిభిరిహ దేహే క్షేత్రజ్ఞో బధ్యతే యథా తద్వత్ ॥ ౮౫ ॥ దేహాంతరేపి బ
ధ్యత ఇతి బంధనరూపతాభావేత్తేషాం । ఆవశ్యకా ఇమే ఖల్వతిరిక్తా ఏవ నైవ సప్త స్యుః ॥ ౮౬ ॥ పుర్యష్టకేన లింగే నేతి స్మృతి
రేవమేవ దర్శయతి । ప్రాణోత్క్రమణాదవియోగో గ్రహసంజ్ఞే నాస్య దుస్తరోయమితి ॥ ౮౭ ॥ తద్వదథర్వణవాక్యం చక్షుశ్చే
త్యాదితో వినిర్దిశ్య । హస్తౌ చేతి హ్యంతే హస్తాదీన్యపి చ నిర్దిశత్యేవం ॥ ౮౮ ॥ ఏవం దశమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మేతి మంత్రవర్ణోపి ।
ప్రాణానామేకాదశసంఖ్యానామనుగతిం ప్రదర్శయతి ॥ ౮౯ ॥ ప్రాణేషు సర్వశబ్దస్సర్వే ప్రాణా ఇతి శ్రుతౌ దృష్టః । స
హి సర్వప్రాణపరో న కేవలం సప్తమాత్రపర ఏవ ॥ ౯౦ ॥ ప్రకరణమపేక్ష్య శబ్దో బలవానితి శాస్త్రసిద్ధమేవైతత్ । సర్వే
విప్రా భోజ్యా ఇత్యాదౌ సర్వభోజనాయోగాత్ ॥ ౯౧ ॥ ప్రకృతనిమంత్రితపరతా తత్ర హి యుక్తైవ సర్వశబ్దస్య । ఇహ తు
పునస్సంకోచే న దృశ్యతే కారణం హి కించిదపి ॥ ౯౨ ॥ అత ఇహ సర్వే గ్రాహ్యాస్సప్తగ్రహణం ప్రదర్శనార్థం స్యాత్ । తే తే
న శబ్దతోపి హి కార్యత ఏకాదశేతి సిద్ధమిహ ॥ ౯౩ ॥ —— సూ ॥ ౭ ॥ అణవశ్చ ॥ —— అణవశ్చైతే ప్రకృతాః ప్రాణా ఏకాద
శేతి వక్తవ్యం । సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదాత్మకమణుత్వమిహ న పరమాణుతుల్యత్వం ॥ ౯౪ ॥ పరమాణుతుల్యతా చేత్కృత్స్నతను
వ్యాపికార్యమిహ న స్యాత్ । సూక్ష్మా ఏతే ప్రాణా నిర్గమనసమయే యతో న దృశ్యంతే ॥ ౯౫ ॥ ఉత్క్రాంత్యాది శ్రవణా
చ్చ తే ప్రాణాస్తథా పరిచ్ఛిన్నాః । సర్వగతాశ్చేదేతే తద్గుణసారత్వమాత్మనో న స్యాత్ ॥ ౯౬ ॥ సర్వగతానామపి కిల వృ
త్తిర్దేహే హి భవేత్పరిచ్ఛిన్నా । భవతి తయైవ హి తద్గుణసారత్వమిహేతి నైవ యుక్తమిదం ॥ ౯౭ ॥ యది చ పరిచ్ఛిన్నేయం
వృత్తిస్స్యాత్కరణమపి చ సైవ స్యాత్ । తత ఏవ కార్యసిద్ధౌ కరణవ్యాపిత్వకల్పనా హి వృథా ॥ ౯౮ ॥ భవతి హ్యుపాసనా
ర్థం ప్రాణానంత్యం శ్రుతిస్తయా తస్మాత్ । ప్రాణోత్క్రాంత్యాది శ్రుతివచసామవిరోధ ఇతి తు సిద్ధమిహ ॥ ౯౯ ॥ ...*

సూ॥౮॥ శ్రేష్ఠశ్చ॥ ఇతరప్రాణవదేవ బ్రహ్మవికారోఽథ వేదసౌ ముఖ్యః। నన్వేతత్ప్రాగేవ ప్రథమే సూత్రే ప్రపంచితం భూయః ॥౧౦౦॥ ఏతస్మాదిత్యైతైరప్యుపదిష్టం వృథాతిదేశోఽయం। ఇత్యేతదత్ర సత్యం తథాపి కించిన్నిమిత్తమిహ దృష్టం ॥౧౦౧॥ మంత్రో న మృత్యురాసీదిత్యాద్యో భవతి నాసదాసీయే। బ్రహ్మప్రధానసూక్తే తత్ర హ్యానీదవాతమితి పఠితం॥౧౦౨॥ ఆనీదితి శబ్దేన ప్రతీయతే ప్రాణకర్మ తేనేహ। ప్రాగుత్పత్తేరస్య హి సత్త్వం ప్రాణస్య సూచితం భవతి ॥౧౦౩॥ ప్రాణస్తస్మాదజ ఇతి జాతా మతిర్హి కస్యచిత్పుంసః। మతిమేతాం నిరసితుమయమతిదేశోఽయం ప్రదర్శితో మునినా ॥౧౦౪॥ ప్రాక్ప్రాణస్య హి సత్త్వం నానీచ్ఛబ్దో నిరూపయత్యత్ర। యస్మాదవాతమితి కిల విశేషణం తస్య దర్శితం మంత్రే ॥౧౦౫॥ అప్రాణో హ్యమనా ఇత్యాదిర్మంత్రః ప్రాణాదిరహితతాం బ్రూతే। తస్మాదానీచ్ఛబ్దః కారణసద్భావగమక ఏవేహ ॥౧౦౬॥ ప్రాణో వావేత్యేతన్మంత్రబలాజ్జ్యేష్ఠతాస్య యుక్తైవ। యస్మాచ్ఛుక్రనిషేకప్రభృత్యసౌ లబ్ధవృత్తికః ప్రాణః ॥౧౦౭॥ శుక్రం పూయేత న చేదేవం శ్రోత్రాదికరణజాతస్య। స్థానవిభాగోత్పత్తేరనంతరం తస్య వృత్తిలాభస్స్యాత్ ॥౧౦౮॥ తస్మాచ్ఛ్రోత్రాదీనామజ్యేష్ఠత్వం ప్రసిద్ధమపి చాయం। ముఖ్యః ప్రాణః శ్రేష్ఠః శ్రుతిప్రదర్శితగుణాధికత్వేన ॥౧౦౯॥............... ※

సూ॥౯॥ న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్॥ స పునర్ముఖ్యః ప్రాణః కిం రూప ఇతీహ భవతి చింతేయం। తత్ర ప్రాప్తం తావద్యోఽసౌ ప్రాణస్స వాయురేవేతి ॥౧౧౦॥ ఉపదిశతి శ్రుతిరేనం ప్రాణం యస్మాత్స ఏష వాయురితి। అథవా తంత్రాంతరతః ప్రాణోఽయం సకలకరణవృత్తిరితి ॥౧౧౧॥ సామాన్యకరణవృత్తిః ప్రాణాపానాదవాయవః పంచ। తంత్రాంతరావలంబిన ఏవం ప్రాణాన్నిరూపయంతి యతః ॥౧౧౨॥ తస్మాద్వాయురయం స్యాదిత్యాశంకా నిరస్యతే సపది। నాసౌ ప్రాణో వాయుర్భవతి హి న సమస్తకరణవృత్తిర్వా ॥౧౧౩॥ పృథగుపదిశతి ప్రాణం వాయోర్యస్మాత్స వాయునేత్యాద్యా। శ్రుతిరేషా స కథం వా పృథగుపదిశ్యేత వాయురూపశ్చేత్ ॥౧౧౪॥ తద్వచ్చ కరణవృత్తేః పృథగుపదేశోఽస్య దృశ్యతేఽన్యత్ర। ఏతస్మాదితి మంత్రే ప్రాణమనఃప్రభృతయః పృథగ్దృష్టాః ॥౧౧౫॥ నాప్యేకా సర్వేషాం కరణానాం వృత్తిరత్ర సంభవతి। ఏకైకవృత్తికతయా వాగాదీనాం హి కరణతా దృష్టా ॥౧౧౬॥ ప్రత్యేకం వ్యూహస్య త్వకారకత్వాన్న వృత్తిరేకా స్యాత్। నన్విహ పంజరచాలనన్యాయేన సముదాయవృత్తిరేకా స్యాత్ ॥౧౧౭॥ ప్రతినియతవ్యాపారాః పతగాస్సంభూయ పంజరే నిహితాః। ఏకాదశసంఖ్యాకాః పంజరమేకం హి చాలయంతి యథా ॥౧౧౮॥ ఏవం శరీరనిహితాః ప్రాణా ఏకాదశాపి సంభూయ। ప్రాణాఖ్యవృత్తిమేకాం భజంతి చైకైకవృత్తికా అపి తే ॥౧౧౯॥ ఇతి తు న యుక్తః పంజరచాలనసమతా న చేహ సంభవతి। సదృశవ్యాపారాః కిల పతగాస్సర్వేఽపి పంజరే నిహితాః ॥౧౨౦॥ తస్మాచ్చ చాలయేయుః పంజరమేతచ్చ దృష్టమపి లోకే। శ్రవణాదివ్యాపారైరవాంతరైరన్వితా విజాతీయైః ॥౧౨౧॥ ప్రాణాస్సంభూయ కథం ప్రాణ్యుర్నేహ ప్రమాణమపి కించిత్। శ్రేష్ఠత్వాద్యుక్తిస్తం ప్రతి వాగాదికరణజాతస్య ॥౧౨౨॥ గుణభావోపగమో వా న యుజ్యతే కరణవృత్తిమాత్రేఽస్మిన్। తస్మాదన్యః ప్రాణో భవత్యయం వాయుకరణవృత్తిభ్యాం ॥౧౨౩॥ నను తర్హి కథమియం యః ప్రాణ ఇతి శ్రుతిరిహోపపద్యేత। ఇతి చేన్న వాయురేవ హ్యధ్యాత్మం లబ్ధపంచవృత్తిరసౌ ॥౧౨౪॥ ప్రాణ ఇతి కథ్యతే న హి తత్త్వాంతరమిహ న వాయుమాత్రం వా। తస్మాదుభే ఇమే అపి భేదాభేదశ్రుతీ హి న విరుద్ధే ॥౧౨౫॥ స్యాదేతన్నన్వేష ప్రాణో జీవవదిహ స్వతంత్రస్స్యాత్। శ్రేష్ఠత్వాదిభిరస్య హ్యనేకధా పఠ్యతే విభూతిరపి ॥౧౨౬॥ సుప్తేషు హి వాగాదిష్వేకో జాగర్తి మృత్యునా నాప్తః। వాగాదీన్సంవృంక్తే పుత్రాన్మాతేవ రక్షతి ప్రాణాన్ ॥౧౨౭॥ ఇత్యేవం కిల తస్మాత్ప్రాణస్యాపీహ భోక్తృతా దేహే। జీవవదేవ స్యాదితి శంకామేతాం నివారయత్యధునా ॥౧౨౮॥ ... ... ※

సూ॥౧౦॥ చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥ ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యం వ్యావర్తయితుం తుశబ్ద ఇహ పఠితః। జీవస్య కర్తృతాం ప్రతి యథోపకరణాని చక్షురాదీని ॥౧౨౯॥ రాజామాత్యవదేవ హి భవంతి చైతాని న స్వతంత్రాణి। జీవోపకరణభూతః ప్రాణోఽపి తథేహ న స్వతంత్రస్స్యాత్ ॥౧౩౦॥ సహ శిష్యతే యతోఽసౌ ప్రాణస్తైశ్చక్షురాదిభిస్సర్వైః। సహశాసనం యదేతత్తత్సంవాదాదిషూపలబ్ధం తత్ ॥౧౩౧॥ సమధర్మేష్వేవైతద్యుక్తం హి బృహద్రథం

తచ్ఛేషు యథా । అస్వాతంత్ర్యకారణమచేతనత్వాదిసుప్రసిద్ధంయత్ ॥౧౩౨॥ సూత్రేయమాదిశబ్దస్తు చేతదఖిలంప్రతి
పత్తయితుమేవ । ననుచక్షురాదిసామ్యాదస్యచజీవోపకరణతాతర్హి ॥౧౩౩॥ తద్వద్విషయాంతరమపిరూపాదివదస్యాపి
మపివక్తవ్యం। తత్ప్రాణకార్యజాతాన్యేకాదశవర్ణితానిపూర్వత్ర ॥౧౩౪॥ తానిచపరిగణితానిహిరూపాలోకనప్రభృ
తీన్యేవ । ద్వాదశమపరంకార్యంనదృశ్యతేతోవృథాయమితిచేన్న ॥౧౩౫॥ ... ... *

——సూ॥౧౧॥ అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి॥—— విషయపరిచ్ఛేదనప్రాణస్యాకరణతానచేహా
స్త్యేతావతాస్యకార్యం కిమపిచనాస్తీతివక్తుమిహాశక్యం ॥౧౩౬॥ ప్రాణాంతరేష్వదృష్టం వైశేషికమస్యకార్యముపదిశతి ।
యస్మిన్నుత్క్రాంత ఇదంశరీరమిత్యాదికాశ్రుతిర్హ్యేవం ॥౧౩౭॥ యస్మిన్నుత్క్రాంతేసతి పాపిష్ఠతరంశరీరమేత
త్స్యాత్ । సభవతివశ్రేష్ఠ ఇతిప్రజాపతేర్వాక్యమేతదాకర్ణ్య ॥౧౩౮॥ ఉత్క్రాంతేష్వపివాగాదిషు తేషాంవృత్తిమా
త్రలోపేపి । జీవనమేతస్యయథాపూర్వంజీవస్యదర్శయిత్త్వైవ ॥౧౩౯॥ ప్రాణోచ్చిక్రమిషాయాంవాగాదీనాంహిశిథిల
తాపత్తిం। తద్వచ్ఛరీరపాతప్రసంగమస్యోపదర్శయిత్త్వైవ ॥౧౪౦॥ ప్రాణనిమిత్తామేవహిదేహేంద్రియసంస్థితింప్ర
దర్శయతి । ప్రాణేనేతిశ్రుతిరపిసుప్తేవాగాదికరణజాతేహి ॥౧౪౧॥ ప్రాణనిమిత్తైవేయంశరీరరక్షేతిబోధయత్యేనం।
యస్మాత్కస్మాచ్చాంగాత్ప్రాణ ఇతిశ్రుతిరపీహదర్శయతి ॥౧౪౨॥ ప్రాణనిమిత్తామేవహిదేహేంద్రియపుష్టిమేవమప
రాపి । ప్రాణనిమిత్తైవహిజీవోత్క్రాంతిస్థితీవినిర్దిశతి ॥౧౪౩॥ ... ... *

——సూ॥౧౨॥ పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥—— ఏతస్మాదపిహేతోర్ముఖ్యప్రాణస్యాదృష్టమిహకార్యం।
వ్యపదిశ్యతేహియస్మాచ్ఛ్రుతిషుప్రాణోహిపంచవృత్తిరసౌ ॥౧౪౪॥ ప్రాణోపానశ్చేతి వ్యానఉదానస్సమానఇత్యే
వం। ప్రాణఃప్రాగ్వృత్తిరసౌతద్వదపానోభవేదవాగ్వృత్తిః ॥౧౪౫॥ వర్తత ఇహతత్సంధౌవ్యానోసౌవీర్యకర్మహే
తుస్స్యాత్ । ఊర్ధ్వముఖవృత్తిరేషహ్యుదానఉత్క్రాంతికర్మహేతుస్స్యాత్ ॥౧౪౬॥ ససమానోయోన్నరసంస
ర్వేష్వంగేషుసమతయానయతి । ఏవంహిపంచవృత్తిఃప్రాణోవ్యపదిశ్యతేమనోవదసౌ ॥౧౪౭॥ మనసోయథాప్రసి
ద్ధాఃశ్రోత్రాదినిమిత్తవృత్తయఃపంచ। శబ్దాదిగోచరాస్తాస్తథైవచాస్యాపివృత్తయఃపంచ॥౧౪౮॥ కామాదయస్తుమనసో
నపంచసంఖ్యాతిరేకతోగ్రాహ్యాః । నన్విహభూతభవిష్యద్విషయాప్యపరాభవేన్మనోవృత్తిః ॥౧౪౯॥ ఏవంచపంచసంఖ్యా
తిరేకఇహదుర్నివారఇతిచేన్న । పరమతప్రతిషిద్ధంహ్యనుమతమేవేతి నయముపాశ్రిత్య ॥౧౫౦॥ ఇహయోగశా
స్త్రప్రసిద్ధాఃపరిగృహ్యంతేహివృత్తయఃపంచ। స్మృత్యవసానామనసఃప్రమితివిపర్యయవికల్పనిద్రాఖ్యాః ॥౧౫౧॥ అథవాబ
హువృత్తిత్వాత్ప్రాణస్యనిదర్శనంమనోభవతి । మనసఇవప్రాణస్యాప్యుపకరణత్వంహిపంచవృత్తిత్వాత్ ॥౧౫౨॥

——సూ॥౧౩॥ అణుశ్చ॥—— ఇతరప్రాణవదేవచముఖ్యోప్యణురేవభవతిహిప్రాణః । సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదౌఖల్వ
త్రాణుత్వంనచాణుతుల్యత్వం ॥౧౫౩॥ కృత్స్నశరీరవ్యాపీయోనాసౌపంచవృత్తిభిఃప్రాణః । సూక్ష్మశ్చప్రాణోసావు
త్క్రాంతౌతావనుపలభ్యమానత్వాత్ ॥౧౫౪॥ భవతిపరిచ్ఛిన్నోసావుత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రుతిభ్యశ్చ। నన్విహవిభుతాపిస
మఃప్లుషిణేత్యాదిశ్రుతౌవినిర్దిష్టా ॥౧౫౫॥ ఇతిచేదిహాధిదైవికఃసమష్టిరూపోహిరణ్యగర్భోయః । ప్రాణాత్మతయైవహివి
భుత్వమామ్నాయతేస్యనేతరథా ॥౧౫౬॥ ——సూ॥౧౪॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతుతదామననాత్॥—— ఆధ్యాత్మికాధి
దైవికసవిభాగతోణుత్వమపివిభుత్వంచ । ప్రాణస్యపూర్వముక్తంతేషామిహసపదితత్ప్రసంగేన ॥౧౫౭॥ ఇదమాధిదైవి
కాధీనత్వంవర్ణయతిసూత్రకారోయం । అత్రహివాచానామాన్యభివదతీతిశ్రుతిప్రదేశేషు ॥౧౫౮॥ నిరపేక్షసాధన
త్వంవాగాదీనాంప్రతీయతేహితయా । అగ్నిర్వాగిత్యాదిశ్రుతేర్విరోధేసముత్థితేనాయం ॥౧౫౯॥ నాధిష్ఠాతృపరా
గ్నేస్తదుపాదానత్వబోధనార్థైవ । తేచప్రాణాఃప్రకృతాఃస్వకార్యశక్త్యాయతఃప్రతీయంతే ॥౧౬౦॥ తస్మాత్స్వమహి
మ్నైవహ్యేతేప్రాణాఇహప్రవర్తేరన్ । అపిచాధిష్ఠాతృత్వేదేవానాంభోక్తృతాపిదుర్వారా ॥౧౬౧॥ భోక్తృత్వంచై
తేషాంశారీరస్యాస్యభోక్తృతానస్యాత్ । ఇతిశంకాంవారయితుంతదేతదభిధీయతేహిసూత్రకృతా ॥౧౬౨॥ ఇహప్రా

ర్వ్యపక్ష నిరసనఫలక స్సోయం తుశబ్దఇహ పఠితః । వాగాదికరణజాతంహ్యగ్న్యాద్యభిమానిదేవతోపకృతం ॥౧౬౩॥ తదనుగ్రహావలంబాత్స్వ్వయేకార్యేప్రవర్తతేసతతం।అగ్నిర్వాగిత్యాద్యాశ్రుతిరప్యముమర్థమేవదర్శయతి॥౧౬౪॥ అగ్నేర్వా గ్భూత్వా ముఖప్రవేశశ్చ నాన్యఇహభవతి ।కింత్విహతదధిష్ఠాతృత్వాధిష్ఠేయత్వరూపవాపసౌ॥౧౬౫॥ఏవంవాయుః ప్రా ణోభూత్వేత్యాదావపౌఽభవేదర్థః । వాగేవబ్రహ్మణఇతిమంత్రే వాచోగ్నిభావకథనమపి ॥౧౬౬॥ ఉక్తార్థకంహిత స్మాత్ప్రత్యాసత్తిస్తయోర్భవేదేవం ।వాగధ్యాత్మమితిస్మృతివచనైర్వాగాదికరణజాతస్య ॥ ౧౬౭॥ అగ్న్యాద్యధిష్ఠిత త్వంస్ఫుటతరమేవప్రపంచితంభవతి । స్వమహిమ్నైవప్రాణాస్స్వకార్యశక్తాఇతీహయచ్చోక్తం ॥ ౧౬౮ ॥ తచ్చా యుక్తంలోకేశక్తానామపిభవేత్పరాపేక్షా । అశ్వాద్యధిష్ఠితానామేవరథానాం యతఃప్రవృత్తిస్స్యాత్ ॥ ౧౬౯ ॥అ గ్న్యాద్యధిష్ఠితత్వంతస్మాద్వాగాదికరణజాతస్య । యుక్తంతదాగమాదపితేషాంభోక్తృత్వమిహనిరాక్రియతే॥౧౭౦॥

—సూ॥౧౫॥ప్రాణవతాశబ్దాత్॥— సత్స్వేవాధిష్ఠాతృష్వగ్న్యాదిషుదేవతాత్మసుప్రథితః । ప్రాణవ తాశారీరేణైవైషాంభవతినిత్యసంబంధః॥౧౭౧॥అథయత్రైతదితిశ్రుతిరపి శారీరేణసర్వకరణానాం ।భోక్తృవ్యభోక్తృ తాదిస్వరూపసంబంధమత్రదర్శయతి ॥ ౧౭౨॥అపిచాధిష్ఠాతౄణామనేకభావాన్నచేహభోక్తృత్వం । అవకల్పతేతతో సావేకశ్శారీరఏవభోక్తాస్యాత్ ॥ ౧౭౩ ॥ ప్రతిసంధానాదిబలాదపిశారీరోయమత్రభోక్తాస్యాత్ । భోక్తృత్వం దేవా నామిహనకదాచిదితిదర్శయత్యధునా॥౧౭౪॥—సూ॥౧౬॥తస్యచనిత్యత్వాత్॥— శారీరస్యైవాస్మిన్ నిత్యత్వం భవతిభోక్తృభావేన।పుణ్యాపుణ్యార్జనతస్తత్రైవసుఖదుఃఖభోగయోగాచ్చ ॥౧౭౫॥ యాదేవతాఃపరస్మిన్నైశ్వర్యపదే వతిష్ఠమానాస్స్యుః। తాహీనహీనేదేహేలబ్ధుంభోక్తృత్వమత్రనార్హంతి ॥ ౧౭౬ ॥ శ్రుతిరపిచపుణ్యమేవామూనిత్యా ద్యానిరూపయత్యేవం । ప్రాణానాంసంబంధశ్శారీరేణైవభవతినిత్యతయా ॥౧౭౭॥యేనతముత్క్రామంతంప్రాణఇతి శ్రుతిరపీహదర్శయతి । శారీరేణైవైషామనుత్క్రాంతౌతదనువృత్తితామేవ ॥ ౧౭౮ ॥ తస్మాదాసుసతీష్వపినహి శారీర స్యభోక్తృతాహానిః । దేవాహికరణపక్షేదీపవదేవహినభోక్తృపక్షేపి ॥ ౧౭౯ ॥ తస్మాచ్చచక్షుషేతి శ్రుతిరేషాభ వతిసాధనత్వపరా । తదధిష్ఠాతృపరైనహ్యగ్నిర్వాగితితయోశ్చనవిరోధః॥ ౧౮౦ ॥ ... ... ※

—సూ॥౧౭॥తఇంద్రియాణితద్వ్యపదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్॥— ఏకోముఖ్యస్త్వితరేప్రాణాఏకాదశేతిని ర్దిష్టం ।ముఖ్యస్యవృత్తిభేదాఇతరేప్రాణాభవంతికింవాతే ॥ ౧౮౧ ॥ తత్త్వాంతరాణి తస్మాదితిసందేహే సముత్థితేత త్ర ।ముఖ్యస్యవృత్తిభేదాఇతరేప్రాణా ఇతీహయుక్తతమం ॥ ౧౮౨ ॥హంతాస్యైవేత్యాద్యాశ్రుతిరపి ముఖ్యాత్మతాం బ్రవీత్యేషాం। ఏకత్రముఖ్యవృత్తేరితరత్రచలక్షణాతునహియుక్తా ॥ ౧౮౩ ॥ తస్మాదేకస్యైవ ప్రాణాద్యాః పంచవృత్త యోహియథా । ఏవంవాగాద్యాఇతిశంకామేతాంనివారయత్యత్ర ॥ ౧౮౪ ॥ వాగాదీన్యేతానిహిభవంతి తత్త్వాంతరా ణితానియతః । ఏకాదశేంద్రియాణీత్యుచ్యంతేశ్రేష్ఠమేకమత్రవినా ॥౧౮౫ ॥ ఏతస్మాదితిమంత్రేప్రాణాః పృథగేవమిం ద్రియాణ్యపిచ ।వ్యపదిశ్యంతేహియతస్తస్మాత్తత్త్వాంతరాణితానిస్యుః ॥ ౧౮౬ ॥ ప్రాణస్యేవహి మనసోనన్వేవం స త్యనింద్రియత్వంస్యాత్ । వ్యపదిశ్యతేహియస్మాత్పృథఙ్మనోపీంద్రియేభ్యఇతి చేన్న ॥ ౧౮౭ ॥ వ్యపదేశోసౌ యద్యపి మనసఃపృథగేవదృశ్యతేథాపి । మనసోపిచేంద్రియత్వం స్మృతిప్రసిద్ధం శ్రుతిప్రసిద్ధమపి ॥ ౧౮౮ ॥ ప్రాణస్యచేంద్రియ త్వం నచశ్రుతౌ నస్మృతౌప్రసిద్ధంస్యాత్ । వ్యపదేశభేదఏషహితత్త్వైకత్వేహ్యయుక్తఏవస్యాత్ ॥౧౮౯ ॥ ......※

—సూ॥౧౮॥భేదశ్రుతేః॥— భేదేనవ్యపదేశోవాగాదిభ్యోహిదృశ్యతేప్రాణే ।తేహేతిశ్రుతివాక్యేవా గాదీనసురపాప్మవిధ్వస్తాన్ ॥౧౯౦ ॥ నిర్దిశ్యసకలమేతద్వాగాదిప్రకరణంచసంక్షిప్య । శ్రుత్యాథ హేమమితికిల ము ఖ్యోసావసురపాప్మవిధ్వంసీ ॥ ౧౯౧॥ వ్యపదిష్టఃపృథగేవహితస్మాత్తత్త్వాంతరాణికరణాని ।తత్త్వాంతరమేతానామథు నాహేత్వంతరేణవర్ణయతి॥౧౯౨॥—సూ॥౧౯॥వైలక్షణ్యాచ్చ॥— వైలక్షణ్యందృష్టం ముఖ్యప్రాణస్య చేతరే షాంచ । సుప్తేషుహివాగాదిషుముఖ్యోజాగర్తినేతరేప్రాణాః ॥ ౧౯౩॥తస్యస్థిత్యోత్క్రాంత్యాతనుధారణపతనకార్య

మిహాభవతి । ఏతచ్చ నేంద్రియాణాం విషయపరిచ్ఛేదహేతుతా తేషాం ॥౧౯౪॥ తస్మాదప్యేతేషాం తత్త్వాంతరభావసిద్ధిరి
తియుక్తం । ఏతస్యైవహి సర్వేరూపమితి శ్రుతిబలేన తత్రైక్యం ॥౧౯౫॥ నహి వర్ణయితుం శక్యం యస్మాత్తత్ర ప్రతీయతే
భేదః । ఇహ చ వదిష్యామ్యేవాహమితి శ్రుత్యా వ్రతం వినిర్దిష్టం ॥ ౧౯౬ ॥ వాగాదీనామేవం కధితశ్రమమృత్యుకబళితత్వ
మపి । పశ్చాదధేను మే వేత్యనయా శ్రుత్యాహి మధ్యమః ప్రాణః ॥౧౯౭॥ పృథగేవ మృత్యునానభిభూతోఽసౌ వర్ణితస్త
థైవాస్య । వాక్యేనాయం వై నశ్శ్రేష్ఠ ఇతి శ్రేష్ఠతా హి నిర్దిష్టా ॥ ౧౯౮ ॥ తస్మాద్బహుభిర్లింగైరత్ర విరోధే సముత్థితే
తేషాం । తద్రూపభవనమేతత్తదధీనస్థితికతాత్మకం వాచ్యం ॥౧౯౯ ॥ ముఖ్యప్రాణే శక్తో లాక్షణికః ప్రాణశబ్ద ఇహ భవతి । త
స్మాద్వాగాదీనాం ప్రాణాత్తత్త్వాంతరత్వమిహ సిద్ధం ॥ ౨౦౦ ॥ ... ... *

సూ॥౨౦॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ॥ తన్నామరూపభేదాత్ప్రాణోఽసౌ
కరణభిన్న ఇత్యుక్తం । తన్నామరూపక్లృప్తిర్భవతి హి కింకర్తృకేతి చింతేహ ॥ ౨౦౧ ॥ సత్ప్రకరణే హి తేజోబన్నానాం
సృష్టిసరణిమభిధాయ । ఏకైకాం కరవాణీత్యంతం వాక్యం హి సేయమిత్యాది ॥౨౦౨॥ ఏతదనంతర పఠితం తస్మాత్సందేహ ఏష
సంభూతః । కిం జీవకర్తృకమిదం కిం వా పరమేశకర్తృకం వేతి ॥౨౦౩॥ తచ్చేహ నామరూపవ్యాకరణం జీవకర్తృకం యు
క్తం । యస్మాదనేన జీవేనేతి శ్రుతిరాత్మభావముపదిశ్య ॥౨౦౪॥ వ్యాకరవాణీత్యస్మాద్వ్యాకర్తృత్వం హి తస్య దర్శయతి ।
లోకే చారేణాహం పరసైన్యమనుప్రవిశ్య కలయాని ॥౨౦౫॥ ఏవంవిధప్రయోగే తత్కర్తృకమేవ సైన్యసంకలనం । అధ్యారో
పయతి యథా స్వాత్మని రాజా హి హేతుకర్తృత్వాత్ ॥౨౦౬॥ సంకలయానీత్యేవం తథేదమపి జీవకర్తృకం సదిహ । స్వా
త్మన్యారోపయతి వ్యాకరవాణీతి దేవతా హ్యేషా ॥౨౦౭ ॥ అపి కిల డిత్థాదిషు వా నామస్వేవం ఘటాదిరూపేషు । జీవస్యైవ హి
దృష్టం వ్యాకర్తృత్వం న చేతరస్యేహ ॥౨౦౮॥ తస్మాచ్చ జీవకర్తృకమిదమితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా । సూత్రస్థో హి తు
శబ్దః ప్రకృతాశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్ ॥౨౦౯॥ యచ్చేహ నామరూపవ్యాకరణం తత్పరేశ్వరస్యైవ । తస్యేహ నిరపవా
దం కర్తృత్వం స్యాన్న చేతరస్యేదం ॥౨౧౦॥ యేయం సంజ్ఞామూర్తిప్రకల్పనాగ్న్యాదిషూపలబ్ధా హి । సా తేజోబన్నానాం
నిర్మాతుర్భవతి కృతిరిహేశస్య ॥౨౧౧॥ సేయమితి శ్రుతిరేషా వ్యాకరవాణీతి చరమవాక్యేన । పరమాత్మన ఏవ యతో వ్యా
కర్తృత్వం తదేతదుపదిశతి ॥౨౧౨॥ నన్విహ జీవేనేతి వ్యపదేశాజ్జీవకర్తృకం తత్స్యాత్ । ఇతి న యతో జీవేనేత్యనుప్రవిశ్యే
త్యనేన సంబద్ధం ॥ ౨౧౩ ॥ అవ్యవధానాన్నేహ వ్యాకరవాణీత్యనేన సంబధ్యేత్ । స్యాదౌపచారికోఽసావుత్తమపురుషశ్చ
తేన సంబంధే ॥౨౧౪॥ అపి గిరినదీసముద్రాదిషు నానానామరూపనివహేషు । వ్యాకరణకర్తృతా కథమనీశ్వరస్యాస్య భవ
తి జీవస్య ॥౨౧౫॥ యేష్వపి సామర్థ్యం స్యాత్తేష్వపి తదిదం భవేత్పరస్యైవ । రాజ్ఞశ్చార ఇవాయం న పరస్మాద్భిన్న ఏష జీవ
స్స్యాత్ ॥ ౨౧౬ ॥ యస్మాదిహాత్మనేతి చ విశేషణం దృశ్యతే హి జీవస్య । తస్యోపాధినిబంధన ఏవాసౌ జీవభావ ఇత్యుక్తం॥
౨౧౭ ॥ తేన చ తత్కృతమేతత్పరాత్మకృతమేవ భవతి సర్వమపి । పరమేశ్వర ఏవాసౌ వ్యాకర్తా నామరూపయోరితి హి॥
౨౧౮ ॥ ఆకాశో హేత్యాద్యైః శ్రుతివచనైర్వ్యక్తమేతదుపదిష్టం । ప్రత్యేకనామరూపవ్యాకరణం భూతసర్గవాక్యే
న ॥ ౨౧౯ ॥ నిర్దిష్టమత్ర తు పునర్వివక్ష్యతే భౌతికేషు తదిదం హి । తేజోబన్నానాం కిల భవేత్త్రివృత్కరణపూర్వకం య
స్మాత్ ॥ ౨౨౦ ॥ తస్మాదగ్న్యాదిష్వియముపదిశతి శ్రుతిరిదం త్రివృత్కరణం । శ్రుతిరేషా హి యదగ్నేరిత్యాద్యా సకలమే
తదుపదిశతి ॥ ౨౨౧ ॥ అగ్న్యాదిత్యాదీనాం యదుదాహరణం శ్రుతౌ వినిర్దిష్టం । తేనైతేషు త్రిష్వపి భౌమాంభసతైజసే
షు తత్సిద్ధం ॥ ౨౨౨ ॥ యస్మాదవిశేషేణ శ్రుతావిమా ఇత్యుపక్రమో దృష్టః । యదు రోహితమిత్యాదావుపసంహారోఽపి
చావిశేషేణ ॥ ౨౨౩ ॥ తాసాం బహిస్తిసౄణాం త్రివృత్కృతానాం తు దేవతానాం హి । అధ్యాత్మమపరమేషా శ్రుతి
స్త్రివృత్కరణమత్ర దర్శయతి ॥ ౨౨౪ ॥ సా చేమాస్తిస్ర ఇతి ప్రథితా హి తథైవ దర్శయత్యేతత్ । భగవానాచార్యోఽసా
వాశంకితదోషమపహరిష్యన్ హి ॥౨౨౫॥ ... ... *

సూ॥౨౧॥ మాంసాది భౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ॥ భూమేస్త్రివృత్కృతాయాః పురుషేణైహా

పభుజ్యమానాయాః నిష్పద్యతేహి కార్యం మాంసాదిహి భవతి తద్యథాశబ్దం ॥౨౬॥ దర్శయతి చాన్నమశితం త్రేధేత్యా ద్యాశ్రుతిర్యథోక్తార్థం । భూమేరుపభుక్తాయాస్త్రివిధరూపం పురీషభావేన ॥౨౭॥ నిర్గచ్ఛతి బహిరేవ హి మధ్యమమధ్యాత్మమేవ మాంసాది । వర్ధయతి యదణిష్ఠం భవతి మనో హ్యేవమితరయోరపి చ ॥౨౮॥ మూత్రం లోహితమేవం ప్రాణశ్చ తథా భవేదపాం కార్యం । అస్థి చ మజ్జా వాగపి తేజసపత్త్రియం భవేత్కార్యం ॥౨౯॥ నను భూతం భౌతికమప్యవిశేషేణ త్రివృత్కృతం చేత్స్యాత్ । యోఽయం విశేషవాదస్తేజోబన్నేషు స చ విలుప్యేత ॥౩౦॥ ఇదమిహ తేజ ఇమాః ఖల్వాప ఇదం చాన్నమేవమాదిరసౌ । అధ్యాత్మమపి తథేదం కార్యం మాంసాది చాశితాన్నస్య ॥౩౧॥ ఏవమపాం పీతానాం కార్యం చైతద్ధి లోహితాదీతి । అశితస్య తేజసోఽపి హ్యస్థ్యాద్యేవాస్య కార్యమితి చేన్న ॥౩౨॥ ... ... *

॥సూ॥౨౨॥ వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః ॥ చోదితమేతం దోషం తు శబ్దయోగేన సమ్యగపనుదతి అత్ర హి విశేషభావో వైశేష్యం తచ్చ భవతి భూయస్త్వం ॥౩౩॥ యద్యపి సకలం చేదం త్రివృత్కృతం స్యాదథాపి వైశేష్యం । ఏకస్య భూతధాతోర్భూయస్త్వం చోపలభ్యతే క్వాపి ॥౩౪॥ తేజోభూయస్త్వం ఖల్వగ్నౌ దృష్టం తథోదకస్యాపి । అబ్భూయస్త్వం దృష్టం తథా పృథివ్యా ఇహాన్నభూయస్త్వం ॥౩౫॥ వ్యవహారసిద్ధయే ఖల్విదం త్రివృత్కరణమాశ్రితం భవతి । ఇహ చ పదాభ్యాసోఽసావధ్యాయసమాప్తిమాశు బోధయతి ॥౩౬॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః ॥౩౭॥ తత్ర చ చతుర్థపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ॥౩౮॥ భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసకిసూత్రజాలసంగ్రథితా । భగవతి పరమానందే సమర్పితా జయతు జగతి నిరవద్యా ॥౩౯॥ ... ...

శ్రీశంకరాచార్యగురుచరణారవిందార్పణమస్తు.

ద్వితీయాధ్యాయస్సమాప్తః

శ్రీ గణేశాయనమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం - తృతీయాధ్యాయే - ప్రథమపాదః.

సూ॥౧॥ తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥ పూర్వస్మిన్నధ్యాయే కపిలాదిస్మృతీనమైర్విరోధోఽసౌ। వేదాంతవాక్యవిహితబ్రహ్మావగమే హి పరిహృతస్సకలః॥౧॥ అనపేక్షత్వంచ తథా పరపక్షాణాం ప్రపంచితం భవతి। విప్రతిషేధశ్చాయం శ్రుతివచసామపి నిరాకృతస్సకలః॥౨॥ జీవవ్యతిరిక్తాని హి యాని చ జీవోపకరణభూతాని। తాని పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యంత ఇతి దర్శితం పూర్వం ॥ ౩ ॥ ఏవం వేదాంతార్థవిరోధశంకానిరాసతో విమలే। లబ్ధావసరా సేయం జాతా తజ్జ్ఞానసాధనే చింతా॥౪॥ ఇతి హేతుహేతుమద్భావాత్మకసంగతిమిహావలంబ్యైవ। తన్నిర్ణయాయ సంప్రత్యధ్యాయోఽసౌ తృతీయ ఆరబ్ధః॥౫॥ లింగోపాధేస్సిద్ధా భవతి హి తదుపహితజీవసంసారే। చింతేతి పాదయోరపి సంగతిరిహ హేతుహేతుమద్భావః॥౬॥ ఏతస్మిన్నధ్యాయే యోఽసావుపకరణపరివృతో జీవః। తస్య హి సంసారగతిస్తదవస్థా బ్రహ్మాత్మత్వయాథాత్మ్యం॥౭॥ విద్యాభేదాభేదౌ గుణోపసంహారతద్విపర్యాసౌ। సమ్యగ్దర్శనయోగాత్పుంసాం పురుషార్థసిద్ధిరప్యేవం ౮॥ సమ్యగ్దర్శనసాధనవిధిప్రభేదో హి ముక్త్యనియమశ్చ। ఏతన్నిరూపయిష్యత ఇహ ప్రసంగాగతం తథాన్యదపి ॥ ౯ ॥ ప్రథమే తావత్పాదే పంచస్వగ్నిత్వగోచరాం విద్యాం। ఆశ్రిత్య విరతిహేతోస్సంసారగతేః ప్రదర్శ్యతే భేదః ॥౧౦॥ తస్యా జుగుప్సేతేతి హ్యంతే దృష్టా విరక్తిసాధనతా। ముఖ్యప్రాణసహాయో జీవోఽసౌ సేంద్రియశ్చ సమనస్కః॥౧౧ ॥ విద్యాకర్మపురస్కృతపూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహోపేతః। పూర్వం విహాయ దేహం దేహాంతరమభినవం హి లభత ఇతి॥ ౧౨ ॥ ఇత్యేతదవగతం ఖల్వథైనమిత్యాది వేదవాక్యేషు। ధర్మాధర్మఫలానాముపభోక్తృత్వేన తస్య తద్యుక్తం ॥ ౧౩॥ స హి దేహబీజభూతైస్సూక్ష్మైర్భూతైరసంపరిష్వక్తః। గచ్ఛత్యాహోస్విత్కింస సంపరిష్వక్త ఏవ యాతీతి ॥ ౧౪ ॥ చింతేయమత్ర యుక్తాప్యసంపరిష్వక్త ఏవ యాతీతి। కరణోపాదానవదిహ భూతోపాదానమత్ర న హి దృష్టం॥ ౧౫ ॥ ఇహ చ స ఏతాస్తేజోమాత్రా ఇత్యత్ర కరణమాత్రపరః। తేజోమాత్రాశబ్దశ్శ్రూయత ఏవం న భూతపరశబ్దః ॥ ౧౬॥ అపి చేహ వాక్యశేషే కథితాని హి చక్షురాదికరణాని। ఏవం న భూతమాత్రోపాదానస్యేహ కీర్తనం దృష్టం॥ ౧౭ ॥ సులభాశ్చ భూతమాత్రా యస్మాత్తాసాం హి నిష్ఫలం నయనం। తస్మాదసంపరిష్వక్తో యాతీత్యత ఇదం పఠత్యార్యః॥౧౮॥ వ్యవహారసిద్ధయే కిల పంచీకరణం ప్రదర్శితం పూర్వం । సంప్రతి సవ్యవహారో నిరూప్యత ఇతీహ హేతుఫలభావః॥౧౯॥ దేహాంతరసంపత్తౌ సూక్ష్మైర్భూతైస్సహైవ సంయాతి। జీవోఽత్ర భవతి హేతుః ప్రశ్నప్రతివచనరూప ఏవేతి॥౨౦॥ రాజ్ఞః ప్రవాహణస్య ప్రశ్నోఽసౌ శ్వేతకేతుముద్దిశ్య। వేత్థ యథా పంచమ్యామిత్యాదిస్తస్య చోత్తరాజ్ఞానే॥౨౧॥ తత్పితరం రాజాసౌ ప్రపచ్ఛోద్దాలకం యథాపూర్వం। తేనాసౌ వావేత్తి ప్రతివచనం హి ప్రదర్శితం రాజ్ఞే॥౨౨॥ ఇహ ఖల్వగ్నావేతాః శ్రద్ధాఖ్యాః శ్రద్ధయా హుతా ఆపః। ఆజ్యపయోదధిరూపా భవంతి యజమానసంగతాస్తాభిః॥౨౩॥ సోమాఖ్యదివ్యదేహాత్మనాస్థితాస్స్వర్గలోకమాసాద్య। కర్మాంతే పర్జన్యే హుతాస్తతో వృష్టిభావముపయాంతి॥౨౪॥ ఏవం హుతాః పృథివ్యాం తాశ్చాన్నత్వేన పరిణతాస్తద్వత్ । పురుషే రేతోరూపా యోషితి చ హుతా హి పురుషపదవాచ్యాః॥౨౫॥ దర్శయతీత్యాద్యా శ్రుతిరేషా సకలమేతమర్థమిహ। తస్మాదద్భిర్జీవో వ్రజతి పరిష్వక్త ఇతి తు యుక్తమిహ॥౨౬॥ నన్విహ పూర్వం దేహం త్యక్త్వా జీవస్తదంతరం లభతే। ఇత్యత్ర వర్ణితం తత్ప్రతికూలం తృణజలాయుకేత్యస్యాః॥౨౭॥ పూర్వతనుత్యాగోఽసౌ తదంతరప్రాప్త్యనంతరం హ్యత్ర। నిర్దిష్ట ఇహ తు పూర్వం తస్మాదేతద్విరుద్ధమితి చేన్న ॥ ౨౮ ॥ భావనయైవ గృహీత్వా కర్మాయత్తం హి భావి దేహమసౌ। పూర్వం దేహం త్యజతీత్యేవ జలూకానిదర్శనే నైషా ॥౨౯॥ బోధయతి సూత్రదర్శితమర్థం శ్రుతిరితి న కశ్చిదిహ దోషః । దేహాంతరసంపత్తిప్రకార ఏవం శ్రుతిస్మృతిప్రథితే ॥ ౩౦ ॥ తత్రాత్మనస్తథైవ హి కరణానాం వ్యాపినాం భవేద్వృత్తిః । ఇతి సాంఖ్యకల్పనా వా తథైవ సుగతాదికల్పనాయాశ్చ ॥౩౧॥ కేవలమాత్మన ఏవ హి తదంతరే భవతి వృత్తిలాభ ఇతి। ఏవం కాణాదానాం మన ఏవాభిప్రతిష్ఠతే తదిదం॥ ౩౨॥ ఉత్పద్యంతే దేహావదభిన

వరూపాణిచేంద్రియాణీతి। యాకల్పనాతథేయంతుక ఇవవృత్తా త్తదంతరంహియథా ॥౩౩॥ఉత్ప్లుత్యజీవఏక స్తదంతరంల భతఏవమాద్యాహి।జైనానాంతాస్సకలానాద ర్తవ్యాయతశ్చనిర్మూలాః ॥ ౩౪॥శ్రుతివిప్రతిషేధాచ్చేత్యేతఏతాసు వ్యా నాదరాయుక్తః।ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాంనస్వద్భిః కేవలాభిరాకలితః ॥౩౫॥రంహతిపరలోకమితిప్రతీయతేకిథఓహప్రతిజ్ఞా తం।సర్వైర్హిభూతసూక్ష్మైస్సహప్రయాతీత్యత స్త్వేదంపఠతి॥సూ॥౨॥ త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్ ॥ అత్రత్యశ్చతుశబ్దోయథోక్తశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్ । ప్రశ్ననిరూపణవాక్యప్రదర్శితా స్త్రిస్సరూపకా హ్యాపః ॥ ౩౬ । యస్మాత్త్రివృతమితిశ్రుతిరిహత్రిస్స్త్రిస్త్రివృత్కృతాబ్రూతే । తాసా మారంభకతాసిద్ధా వితరద్వయస్య నాసిద్ధా ॥ ౩౭॥ తేజోఽబన్నానామిహయస్మాత్కార్యంచదృశ్యతేదేహే।తస్మాద్దేహస్త్ర్యాత్మకఏషపునస్త్ర్యాత్మకస్త్రి ధాతుత్వాత్॥౩౯॥యస్మాచ్చవాతపిత్తశ్లేష్మభిరాకలితఏవదేహోసౌ । నచకేవలాభిరద్భిర్వినైవభూతాంతరాణిచా రబ్ధుం॥౪౦॥నైవహిశక్యస్తస్మాద్భూయస్త్వాపేక్షయేహచాప్ఛబ్దః।దృశ్యతఏవహియస్మాదబ్భూయస్త్వంహి సర్వదే హేషు॥౪౧॥నను పార్థివోపిధాతుర్భూయిష్ఠోదృశ్యతేశరీరేషు।మైవమపాంబాహుళ్యంత్విహేతరస్మాద్ధిదృశ్యతేలోకే ॥ ౪౨॥యద్దేహబీజభూతంశుక్లంశోణితమితిప్రసిద్ధంతత్। ద్రవబహుళమేవదృష్టంకర్మాపినిమిత్తకారణంయతస్స్యాత్॥౪౩॥ తదపిచసోమాజ్యాదిద్రవబహుళద్రవ్యసంశ్రితంభవతి।తత్సమవేతాహ్యాపఃశ్రద్ధాశబ్దోదితాభవంత్యేతాః॥ ౪౪॥సహకర్మ భిర్ద్యుసంజ్ఞేహ్యగ్నౌహూయంతఇతిచవక్ష్యతిహి। తస్మాద్బాహుళ్యమపామప్ఛబ్దేనేహదేహబీజానాం ॥౪౫॥ యుక్తము పాదానంకిలసర్వేషామేవభూతసూక్ష్మాణాం। యుచ్చేహ భూతసూక్ష్మైస్సహ గమనంతస్యతదపినిరవద్యం ॥ ౪౬ ॥

సూ॥ ౩॥ప్రాణగతేశ్చ॥ దేహాంతరసంప్రత్తౌప్రాణానామపిగతిశ్శ్రుతాహ్యేవం। ఇహచతముత్క్రామం తంప్రాణోనూత్క్రామతీతివాక్యేన॥సాహిగతిఃప్రాణానాంనైవాశ్రయమంతరేణసంభవతి।అతఇహతద్గత్యర్థంతదాశ్ర యాణామపీహసావాచ్యా॥౪౭॥నప్రాణానాందృష్టానిరాశ్రయాణాంక్వచిద్గతిస్తస్మాత్।భూతాంతరసహితానా మపా మపిగతిస్త్వవశ్యమిహవాచ్యా॥ సూ॥౪॥అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్నభాక్తత్వాత్ ॥ ననుదేహాంతరయో గేనైవప్రాణాస్సహైవజీవేన।గచ్ఛంత్యగ్న్యాదిగతిశ్రుతేస్తథేయంశ్రుతిఃప్రదర్శయతి॥దేహావసానసమయేప్రాణావా గాదయోహిగచ్ఛంతి।అగ్న్యాదీన్దేవానితియతాస్స్యేతిర్హిదర్శయతి॥౪౮॥ఇతిచేద్వాగాదీనామగ్న్యాదిగతిశ్రుతిర్హి గౌ ణీయం।లోమసుకేశేషుచసానదృశ్యతేశ్రుతిరిహేత్థముపదిశతి॥౪౯॥లోమానిచౌషధీరితికేశాశ్చవనస్పతీన్ ప్రయాంతీతి । నహిలోమానిచకేశాఉత్ప్లుత్యోషధివనస్పతీన్యాంతి ॥ ౫౩॥ నచజీవస్యప్రాణోపాధిత్యాగేనగమనమపియుక్తం । దే హాంతరేహిభోగోనాపిప్రాణైర్వినోపపద్యేత॥౫౪॥ జీవేనచసహగమనంప్రాణానామపిచదృశ్యతేన్యత్ర।తస్మాదగ్న్యా దీనాంవాగాద్యుపకారిణాంహిదేవానాం॥౫౫॥ఉత్క్రమసమయేకేవలముపకారనివృత్తిమాత్రమాలక్ష్య । వాగాదయః ప్రయాంతిహ్యగ్న్యాదీనితితుభాక్తమేవస్యాత్॥ సూ॥౫॥ ప్రథమేఽశ్రవణాదితిచేన్నతాఏవహ్యుపపత్తేః॥ నన్వేతత్కథమాపఃపంచమ్యామాహుతౌహిపురుషాఖ్యాః। యస్మాదగ్నౌప్రథమేనైవాపాంశ్రవణమస్తికించిదపి॥ ౫౬॥ ఆహుత్యాధారతయాపంచాధీతాస్త్విహాగ్నయోద్యుముఖాః। తేషాంప్రథమేత్వగ్నౌతస్మిన్నిత్యేవమాదికా శ్రద్ధాం ॥ ౫౭॥ హోమ్యద్రవ్యతయాహిశ్రుతిఃప్రదర్శయతితేనతదయుక్తం । పర్జన్యాదిషు సోమప్రభృతీనాం హోమకరణ భూతానాం॥౫౯॥ద్రవబాహుళ్యేనాపాంహోమద్రవ్యత్వముచితమేవస్యాత్ । ప్రథమేత్వగ్నౌ శ్రద్ధాంశ్రుతాం పరి త్యజ్యచాశ్రుతాఆపః॥౬౦॥కథమిహహోతవ్యాస్స్యుఃపంచమ్యామిత్యయుక్తమితిచేన్న। యస్మాత్ప్రథమేప్యగ్నౌతాఏ వాపోభవంతిహోతవ్యాః॥౬౧॥శ్రద్ధాశబ్దేనాపిచతాఏవాపోవివక్షితాస్స్యురిహ । ఏవంచేదేతస్యాత్తదాదిమధ్యావసా నసంబంధాత్॥౬౨॥ఏకంవాక్యమనాకులముపపద్యేతఇతరథాహితావస్స్యాం । పంచమ్యామేవాపాంపురుషవచస్త్వప్ర కారఇహపృష్టే॥౬౩॥ప్రతివచనావసరేహిప్రథమేగ్నౌప్రథమమాహుతిస్థానే । అనపో హోమ్యద్రవ్యంశ్రద్ధాం నామా వతారయేత్తర్హి ॥ ౬౪॥నాపైకవాక్యతాస్యాత్ప్రశ్నప్రతివచనవైపరీత్యేన । ఉపసంహారోపీతిత్వేత్యాద్యా చైకవా క్యతాంవక్తి॥౬౫॥లక్ష్యతఏవాబ్బహుళంశ్రద్ధాకార్యంచసోమవృష్ట్యాది।కార్యానురూపమేవచలోకేదృష్టంహికారణంస

కలం ॥౬౬॥ మనసోజీవస్యాయంశ్రద్ధాఖ్యాః ప్రత్యయోఽత్రధర్మస్సన్ । పశ్వాదిభ్యోహృదయానీవాయంధర్మిణోనికృష్య
కథం॥౬౭॥హూతుముపాదేయస్స్యాచ్ఛ్రద్ధాశబ్దా ఇహాఽపఏవాతః । శ్రద్ధాశబ్దశ్చాప్సుశ్రద్ధా వా ఆపఏవమాదిషుచ॥౬౮॥
వాక్యేషువైదికేష్వపిదృష్టస్తస్మాత్తనుత్వయోగిన । శ్రద్ధాసమానరూపాః శ్రద్ధాశబ్దా ఇహాఽపఏవస్యుః ॥ ౬౯ ॥ అథవా
శ్రద్ధాశబ్దః శ్రద్ధాసంవలితకర్మసమవాయాత్ । శ్రద్ధాహేతుత్వాద్వాశ్రద్ధాశబ్దోఽయమప్సుయుక్తస్స్యాత్ ॥౭౦॥ ఆపోహా
స్మైశ్రద్ధామిత్యాద్యాహిశ్రుతిః ప్రదర్శయతి। శ్రద్ధాహేతుత్వేనశ్రద్ధాశబ్దాపపత్తిమప్సుయతః॥౭౧॥ .... ❊

సూ॥౬॥ అశ్రుతత్వాదితిచేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః॥ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామాపః శ్రద్ధాదిభా
వమాపన్నాః । ప్రతిపద్యేరన్ పురుషాకారం తాశ్చాహుతౌహి పంచమ్యాం ॥౭౨॥ తాభిస్తుసంపరిష్వక్తాజీవాశ్చేహ నైవ
రంహేయుః। నహిజీవానాం కశ్చిచ్ఛ్రావయితాపామివేహశబ్దోఽస్తి ॥౭౩॥ తస్మాదయుక్తమేవహ్యద్భిః పరివేష్టితస్యగమన
మిదం । ఇతిచేత్ప్రతీయతేతద్రంహణమిష్టాదికారిణామత్ర ॥ ౭౪॥ అథయఇమేగ్రామ ఇతిశ్రుతిరిహధూమాదివర్త్మనా నై
తేషాం । ఇష్టాదికారిణాంగతిమపిచంద్రప్రాప్తిమత్రదర్శయతి ॥ ౭౫ ॥ యాత్యాకాశాచ్చంద్రం చంద్రమసోభవతిసో
మరాజఇతి । ఏవమిహాఽపిహితస్మిన్నిత్యాదావేతదేవనిర్దిష్టం ॥౭౬॥ తస్మిన్నగ్నౌదేవాః శ్రద్ధాంజుహ్వతి తదాహుతేరే
షః। సోమోరాజాభవతీత్యత్రశ్రుతివచనసామ్యతోలబ్ధం ॥౭౭॥ తేషాంచకర్మసాధనభూతాఏతేహిదధిపయః ప్రముఖాః
ద్రవభూయస్త్వాకాసః ప్రత్యక్షేణైవతాహిదృశ్యంతే ॥ ౭౮ ॥ ఆహవనీయేచహుతాస్సూక్ష్మాస్తానాశ్రయంతి యజమా
నాన్ । తేషాంశరీరమపిఖల్వంతేఽగ్నావృత్విజోఽత్రజుహ్వతిహి ॥ ౭౯ ॥ ఆపశ్చాహుతిమయ్యస్సూక్ష్మాశ్చేష్టాదికారిణోజీ
వాన్ । పరివేష్ట్యాముంలోకంఫలదానాయచనయంతి తా ఇతిహి ॥౮౦॥ అగ్నౌదేవాశ్శ్రద్ధామిత్యాద్యేనప్రతీయతేహ్యే
వం । శ్రుత్యంతరేఽగ్నిహోత్రప్రకరణపఠితేనవాక్యశేషేణ ॥ ౮౧ ॥ ఫలజననాయాహుత్యోర్లోకాంతరగమనమభి
హితంభవతి । జనకేనయాజ్ఞవల్క్యం ప్రతిషట్ ప్రశ్నాః ప్రదర్శితాస్తత్ర ॥ ౮౨ ॥ పురుషస్యోత్క్రాంతమతఇహ శేఏ తేఆ
హుతీహుతేభవతః । యశ్చాంతరిక్షలోకస్తద్ద్వారాతేదివంహిగచ్ఛంత్యౌ ॥ ౮౩ ॥ దివమేవాహవనీయప్రతిష్ఠయోఽపేత
మాతనుతఏతే । తేహిదివంతర్పయతస్త్వావర్తేతేతతోహిపునరపిచ ॥ ౮౪ ॥ తేచపృథివ్యాంపురుషేయోషితిచహుతే
హిపురుషరూపేణ। ఉపతిష్ఠతఇత్యేతత్కర్మిషుసర్వత్రదర్శయిత్వైవ ॥౮౫॥ త్వమనుత్క్రాంతింగతించప్రతిష్ఠాంతృ
ప్తిమపిచైవం।నచపునరావృత్తింవానచలోకంప్రత్యుపస్థితంవేత్థ ॥౮౬॥ ఇతిషట్ప్రశ్నైర్నిర్వృతేసహిపునరావృత్తివర్జి
తః పంథాః । తస్మాదద్భిశ్చాహుతిమయీభిరేవైషసంపరిష్వక్తః ॥ ౮౭ ॥ రంహతిపరలోకమసౌఫలభోగాయేతియుజ్య
తేతదిదం । ఇష్టాదికారిణాంనసుఫలోపభోగాయరంహణంయదిదం ॥౮౮॥ ధూమాదివర్త్మనోక్తంతదయుక్తమివప్రతీ
యతేయస్మాత్ । ఇష్టాదికారిణాంకిలశశధరమండలముపాగతానాంహి ॥ ౮౯॥ తద్దేవానామన్నంతంచేనాఏవమాదికా
తేషాం । శ్రుతిరన్నతాంహికథయతికథమేతేషాంఫలోపభోగస్స్యాత్॥౯౦॥తేచంద్రంప్రాప్యాన్నంభవంతితాన్దేవమా
దికాప్యపరా। శ్రుతిరిమమర్థంబ్రూతేకథమిహతేషాంస్వకర్మఫలభోగః ॥౯౧॥ తస్మాద్వ్యాఘ్రాదిభిరివదేవైస్సర్వత్రభ
క్ష్యమాణానాం।ఉపభోగాశంసనమిహకథమితిశంకాంనిరాకరోత్యథసూ॥౯౨॥................ ❊

సూ॥౭॥భాక్తంవానాత్మవిత్త్వాత్తథాహిదర్శయతి॥ అత్రచవాశబ్దోఽసౌయథోక్తశంకానిరాసఫల
కస్స్యాత్।ఏతేషామన్నత్వంనహిముఖ్యంకింతుభాక్తమేవస్యాత్ ॥ ౯౩ ॥ ముఖ్యేకిలాన్నభావే విధివాక్యంస్వర్గకామపర
మఖిలం । అసమంజసముపభోగోయదితేషాంచంద్రమండలేనస్యాత్ ॥ ౯౪ ॥ అధికారిణః కిమర్థంకర్మణ్యాయాసబ
హుళమిహకుర్యుః । లోకేకిలాన్నశబ్దోనన్నేష్వప్యుపచర్యమాణఇహదృష్టః ॥ ౯౫ ॥ రాజ్ఞాం యథావిశోఽన్నంవిశామిహా
న్నంయథాహిపశవఇతి । తస్మాదిష్టతమస్త్రీపుత్రాదిభిరివగుణత్వముపయాతైః ॥ ౯౬ ॥ఇష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవిహరణమే
తదేవదేవానాం । భక్షణమభిమతమేతన్నచర్వణంనాపినిగరణంవాపి ॥ ౯౭॥ శ్రుతిరిహనహవైదేవాఇత్యాద్యాప్యేవమే
వదర్శయతి । నాశ్నంతినైవదేవాఃపిబంతిదృష్ట్వాఽమృతంహితృప్యంతి ॥ ౯౮ ॥ ఇతితేషాందేవానాంవారయతిహిచర్వ

ణాదికంసకలం । ఇష్టాదికారిణాంపునరుపభోగోయంహిభవతియుక్తతమః ॥౯౯॥ రాజోపజీవినామిహజగతియథైవైష
పరిజనానాంస్యాత్ । యుక్తోహ్యనాత్మవిత్త్వాత్తేషాంజీవోపభోగ్యభావోసౌ ॥౧౦౦॥ అథయోన్యామిత్యేషాశ్రుతిరపి
దేవోపభోగ్యతాంబ్రూతే । సచనహివేదయథాసౌపశురేవంసఖలుదేవతానాంస్యాత్ ॥౧౦౧॥ సహియస్మిన్నపిలోకే
కర్మభిరిష్టాదిభిశ్చదేవాదీన్ । పరితోషయన్హిపశువద్దేవానాముపకరోతిచావిరతం ॥౧౦౨॥ ఏవమముష్మిన్లోకేఫలంతద్దా
విష్టమేవభుంజానః । పశువదసౌదేవానాముపకురుతఇతీహగమ్యతేహితతః ॥౧౦౩॥ అర్థాంతరపరమపిఖల్వనాత్మవిత్త్వా
దితీహయచ్చోక్తం । ఇష్టాదికారిణఃఖల్వనాత్మవిదఏవకేవలంతేస్యుః ॥౧౦౪॥ యస్మాత్సముచ్చయానుష్ఠానవిహీనాహిక
ర్మమాత్రపరాః । తస్మాద్గుణవాదేనహితేషామన్నత్వమత్రసనిర్దిష్టం ॥౧౦౫॥ పంచాగ్నివిద్యయా ఖలువిధురాస్త
స్మాదనాత్మవిదఏతే । దక్షిణాయతికర్మభోగంససోమలోకేవిభూతిమనుభూయ ॥౧౦౬॥ పునరావర్తతఇతిహిశ్రుతిరేషా
చంద్రమండలేతేషాం । శ్రుత్యంతరమథతేయేశతమిత్యాదికమేవమేవదర్శయతి ॥౧౦౭॥ ఇష్టాదికారిణామిహభాక్తత్వా
దన్నభావవచనస్యారంహఃఫలోపభుక్త్యైసంపరిష్వక్తఇతిహియుక్తమిదం ॥౧౦౮॥ ... ... ❀

సూ॥ కృతాత్యయేఽనుశయవాన్దృష్టస్మృతిభ్యాంయథేతమనేవంచ ॥ ధూమాదివర్త్మనాకిలశశ
ధరమండలముపాగతానాంహి । ఇష్టాదికారిణామిహతత్రైవచభుక్తసకలభోగానాం ॥౧౦౯॥ ప్రత్యవరోహస్తస్మిన్
యావత్సంపాతమిత్యనేనోక్తః । యేనాధ్వనాగతాస్తేపునస్తమధ్వానమనునివర్తంతే ॥౧౧౦॥ యదిరమణీయాచరణారమణీ
యాంయోనిమేవతేయాంతి । యదిచేత్కపూయచరణాఃకపూయయోనింప్రయాంతిహీత్యుక్తం ॥౧౧౧॥ తేకింనిరనుశ
యావాసానుశయావాతతోవరోహంతి । ఇహశంకాయాంప్రాప్తంనిరనుశయాఏవకేవలంత ఇతి ॥౧౧౨॥ యావత్సం
పాతముష్ట్వేతివిశేషణమపీహనిర్దిష్టం । యేనైవసంపతత్యయమస్మాల్లోకాదసౌహిసంపాతః ॥౧౧౩॥ సచకర్మానుశ
యస్స్యాద్యావత్సంపాతమిత్యనేనోక్తః । కృత్స్నస్యకర్మణోహిప్రతీయతేభుక్తతాహితత్రైవ ॥౧౧౪॥ శ్రుత్యంతరే
ణతేషాంయదేత్యనేనప్రతీయతేహ్యేవం । నన్విహయావదముష్మిన్లోకేకర్మోపభోగయోగ్యంస్యాత్ ॥౧౧౫॥ తావ
త్త్యుపభుక్తఇతిశ్రుత్యర్థశ్చేహకల్ప్యతామితిచేత్ । యావత్పదసంకోచోప్యనుచితఇహకల్పనీయఏవస్యాత్ ॥౧౧౬॥ య
త్కించేహకరోత్యయమిత్యాదిశ్రుతిభిరపివిరోధస్స్యాత్ । అపిచానారబ్ధఫలంయత్కర్మాభివ్యనక్తికృత్స్నంతత్ ॥౧౧౭॥
ప్రాయణమేతస్మాత్ప్రాగారబ్ధఫలేనకర్మణాతస్య । ప్రతిబంధాదేవస్యాదనభివ్యక్తిరితితద్వియోగేతు ॥౧౧౮॥
సామగ్ర్యవిశేషాద్యదిదంప్రాయణమిహోపపన్నంతత్ । యావదనారబ్ధఫలంతావదభివ్యంజకంభవత్యేవ ॥౧౧౯॥
సాధారణేనిమిత్తేనైమిత్తికమపిచతాదృశందృష్టం । ఘటపటయోరుపలబ్ధానతారతమ్యంహిదీపసాన్నిధ్యే ॥౧౨౦॥ త
స్మాన్నిరనుశయాస్తేహ్యవరోహంతీతిపక్షమపనుదతి । యేనైవకర్మణాతేశశిమండలముపగతాహిభోగాయ ॥౧౨౧॥ ఉ
పభోగేనక్షయితేతస్మింస్తేషాంయదమ్మయంగాత్రం । ఉపభోగాయారబ్ధంతద్ధ్యుపభోగక్షయేహిసన్నద్ధం ॥౧౨౨॥ శోకా
గ్నిజ్వాలాభిఃప్రలీయతేసవితృకిరణసంపర్కాత్ । హిమకరకాదిరివేదంతతఇష్టాదేఃకృతస్యసర్వస్య ॥౧౨౩॥ కర్మణఉ
పభోగేనక్షయేసముత్పన్నఏవసానుశయాః । అవరోహంత్యేతఇతిశ్రుతిస్మృతిభ్యాంప్రతీయతేతదిదం ॥౧౨౪॥ తద్యఇ
హేతిశ్రుతిరిహతమేతమర్థంహిసకలముపదిశతి । యేరమణీయాచరణాస్తేచావశ్యంప్రయాంతిరమణీయాం ॥౧౨౫॥ బ్రా
హ్మణయోనింవాతేక్షత్రియయోనించవైశ్యయోనింవా । యేహికపూయాచరణాస్తేహికపూయామవశ్య ముపయాం
తి ॥౧౨౬॥ సూకరయోనింవాతేశ్వరయోనిమథవాంత్యజాతియోనింవా । అత్రత్యచరణశబ్దేనాను శయస్సూచ్యతేనచా
న్యదిహ ॥౧౨౭॥ దృష్టోహిజన్మనైవప్రాణిషుసర్వేషుచోపభోగోయం । ప్రవిభజ్యమానఏవహ్యనుశయసద్భావమేష
సూచయతి ॥౧౨౮॥ వర్ణాఇత్యాద్యాపిస్మృతిరిమమేవప్రదర్శయత్యర్థం । ననుయోసావనుశయఇహసూత్రోక్తస్సఖ
లుకింవిధోయమితి ॥౧౨౯॥ స్వర్గార్థకర్మణోయంభుక్తఫలస్యావశేషఏవస్యాత్ । భాండానుసారిస్నేహవదయమితికే
చిత్తువర్ణయంతీహ ॥౧౩౦॥ భుక్తఫలకర్మశేషావస్థానంననయుక్తమిహభాతి । యద్యప్యకర్మణలోకేతత్సకలంభో

గనాశ్యమితి చేన్న ॥ ౧౩౧ ॥ సర్వాత్మనాహి కర్మణ ఇహాభుక్తఫలత్వమనుపపన్నం స్యాత్ । ఇష్టాదికర్మఫలమిహ యద్యపి భోక్తుం హి చంద్రమారూఢాః ॥ ౧౩౨ ॥ సత్యం తథాపి చాల్పావశేషమాత్రం న శక్యతే స్థాతుం । ఇహ సేవకో హి కశ్చిత్సమగ్రసేవోపకరణసంపన్నః ॥ ౧౩౩ ॥ రాజకులమనుసృతో సౌ చిరప్రవాసాచ్చిరప్రసాదాచ్చ । అపగత బహూనాం కరణః కతిపయ సేవోపకరణమాత్రేణ ॥ ౧౩౪ ॥ రాజకులే హి స్థాతుం యథా న శక్నోతి తద్వదేవాయం । అనుశయమాత్రేణ పునశ్శక్నోతి న చంద్రమండలే స్థాతుం ॥౧౩౫॥ ఇతి పక్షో హీనయుక్త్యా యస్మాదిష్టాదికం హి యత్కర్మ । భవతి హి తత్స్వర్గార్థం భుక్తఫలం తత్ర తస్య భవతి కథం ॥౧౩౬॥ లేశానువృత్తిరేషా స్వర్గాదన్యత్ర ఫలమసౌ జనయేత్ । శబ్దప్రమాణకానాం న చేదృశీ కల్పనాపి యుక్తతమా ॥౧౩౭॥ దృష్టా హి తైలభాండే తత్తైలలేశస్యానువృత్తిరిహ లోకే । సేవోపకరణలేశానువృత్తిరపి సేవకస్య దృష్టైవ ॥౧౩౮॥ లేశానువృత్తిరేషా న స్వర్గార్థస్య కర్మణో దృష్టా । స్వర్గఫలశాస్త్రబాధా న్యాయ్యైషా కల్పనాపి యుక్తతమా ॥౧౩౯॥ స్వర్గఫలస్యేష్టాదేర్లేశస్తస్మాన్న చానుశయ ఏషః । యది తస్య లేశ ఏవ హ్యనుశయ ఇతి కల్ప్యతే తదా చాయం ॥౧౪౦॥ రమణీయ ఏక ఏవ స్యాదనుశయ ఇహ చ నైవ విపరీతః । అనుశయసద్భావపరా తద్య ఇహేత్యాదికా శ్రుతిశ్చేహ ॥౧౪౧॥ అనుశయముభయవిధం కేల రమణీయకపూయభేదతో బ్రూతే । తస్మాత్త్వాముష్మిక కర్మఫలే నిరవశేషముపభుక్తే ॥౧౪౨॥ యచ్చైదమైహికఫలం కర్మాంతరజాతమనుశయ స్తత్స్యాత్ । తద్వంతస్తే స్వర్గాదవరోహంతీతి యుక్తమేవోక్తం ॥౧౪౩॥ సర్వస్యేహ కృతస్య చ కర్మణ ఉపభోగతోంతమాసాద్య । నిరనుశయా ఏవైతే హ్యవరోహంతీతి యచ్చ పూర్వోక్తం ॥౧౪౪॥ యత్కించేతి శ్రుతిబలమాలంబ్య తదుత్తరం హి భవతీదం । ఆముష్మికఫలమిహ కృతమపి యచ్చారబ్ధభోగమపి కర్మ ॥౧౪౫॥ ఉపభోగేన చ సకలం తత్క్షపయిత్వేతి గమ్యతే హి తతః । యచ్చానారబ్ధఫలం కర్మ తదభివ్యనక్తి కృత్స్నమిదం ॥౧౪౬॥ ప్రాయణమిత్యనుశయసద్భావశ్రుత్యైవ పరిహృతం తదపి । యచ్చానారబ్ధఫలం కర్మ ప్రాక్ప్రాయణాన్న తస్యేహ ॥౧౪౭॥ వృత్తిః ప్రతిబంధాత్స్యాదారబ్ధఫలేన కర్మణా తస్య । యుగపదనారబ్ధఫలం కృత్స్నమభివ్యజ్యతే హి తదుపశమే ॥౧౪౮॥ ఇతి యత్పూర్వం కథితం తదపి చ నిర్యుక్తికం హి నిర్మూలం । ప్రాక్ప్రాయణాద్యథైవ హ్యారబ్ధఫలేన కర్మణాన్యస్య ॥౧౪౯॥ ప్రతిబద్ధస్య హి యుగపన్నవృత్తిలాభస్తథైవ చేహాపి । కర్మానేకవిధం తద్విరుద్ధఫలమపి చ దృశ్యతే శాస్త్రే ॥౧౫౦॥ తస్య చ సర్వస్యైవ హి యుగపదభివ్యక్తిరనుపపన్నైవ । ప్రబలేన దుర్బలస్య ప్రతిబద్ధస్య చ న వృత్తిరిహ దృష్టా ॥ ౧౫౧ ॥ తస్మాత్ప్రాయణసమయే కస్యచిదేవ హి భవేదభివ్యక్తిః । జాత్యంతరోపభోగ్యం కర్మానారబ్ధఫలమనేకం చ ॥ ౧౫౨ ॥ ఏకస్మిన్ప్రాయణ ఇహ యుగపదభివ్యజ్యతే కథం వా తత్ । యస్మాత్సకలం కర్మ ప్రతినియతఫలం హి దృశ్యతే శాస్త్రే ॥ ౧౫౩ ॥ నాపి ప్రాయణసమయే కస్యచిదిహ కర్మణో హ్యభివ్యక్తిః । కస్యచిదుచ్ఛేదస్స్యాదితి కేల వక్తుం న శక్యతే యస్మాత్ ॥ ౧౫౪ ॥ సకలమపి కర్మ భవతి హ్యైకాంతికఫలమతో నకించిదిదం । ప్రాయశ్చిత్తాదికమిహ వినా కథం కర్మణాం సముచ్ఛేదః ॥ ౧౫౫ ॥ ఇహ చ విరుద్ధఫలేన ప్రతిబద్ధస్యాస్య చిరమవస్థానం । కర్మణ ఇహ ధర్మ్య ఇతి స్మృతి రేషా ఖలు కదాచిదిత్యాద్యా ॥౧౫౬॥ యది చ ప్రాయణసమయే కృత్స్నమనారబ్ధఫలమిదం కర్మ । యుగపదభివ్యక్తం స త్తచ్చైకాం జాతిమారభేత తతః ॥౧౫౭॥ నారకతిర్యగ్యోనిషు దేవమనుష్యాదియోనిభేదేషు । అధికారాసంపత్తావిహోత్తరాజాతిరుద్భవేచ్చ కథం ॥౧౫౮॥ బ్రహ్మహననాదికర్మణ ఏకస్యానేకజన్మహేతుత్వం । స్మృతివాక్యదర్శితం యత్తదేతదఖిలం విరుద్ధమేవ స్యాత్ ॥౧౫౯ ॥ దృష్టఫలం కారీరిప్రభృతి ప్రాయణమభివ్యనక్తి కథం । దీపోపన్యాసోపి హి కర్మబలాబలత ఏవ పరిహార్యః ॥౧౬౦॥ ఇహ దీపసన్నిధానే స్థూలమభివ్యజ్యతే న సూక్ష్మమపి । ప్రాప్తావసరే కర్మణి కృత్స్నే ప్రాయణమభివ్యనక్త్యేవం ॥ ౧౬౧ ॥ కర్మ యదేతద్బలవత్తదేవ నైవేహ దుర్బలం కింపి । దస్మాదశేషకర్మాభివ్యక్తి కథా ప్రమాణపరిభూతా ॥౧౬౨॥ యది భవతి కర్మశేష స్తదా కథం మోక్ష ఇతి వృథా ప్రశ్నః । బ్రహ్మాత్మదర్శనే సత్యశేషకర్మక్షయశ్శ్రుతో యస్మాత్ ॥ ౧౬౩ ॥ తస్మాదనుశయవంత స్తతోవరోహంతి సోమలోకగతాః । తే చ యథైతమనేవం హ్యవరోహంత స్తతోవరోహంతి ॥౧౬౪॥ అవరోహే పితృయానే ధూమాకాశశ్రుతేర్యథైతమితి । అభ్రాద్యుపసంఖ్యానాద్రాత్ర్యాదేరకథనాదనేవమితి ॥ ౧౬౫ ॥ ... ... *

సూ॥ చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥ నన్వనుశయసద్భావప్రదర్శనాయ శ్రుతిః పురా కథి

తా।సాఖలుచరణాద్యోన్యాపత్తిందర్శయతినహితథానుశయాత్ ॥౧౬౬॥ చరణంచారిత్రమితిహ్యాచార శ్శీలమితిచపర్యా
యాః।ఖలుతేషుకర్మణావామనసావాచాపిసతతమద్రోహః॥౧౬౭॥తదనుగ్రహ స్తథైవజ్ఞానంశీలమితివర్ణ యంతి బుధాః ।
భుక్తఫలాదతిరిక్తంకర్మానుశయంహివర్ణయంత్యార్యాః॥౧౬౮॥వ్యపదిశతికర్మచరణశబ్దేనశ్రుతిరియం యథేత్యా
ద్యా।యాన్యనవద్యానీతిశ్రుతిరన్యాప్యేవమేవదర్శయతి ॥ ౧౬౯ ॥ చరణాద్యోన్యాపత్త్యాకథమనుశయసిద్ధిరిత్యతోబ్రూతే
కార్ష్ణాజినిరాచార్యశ్శ్రుతిరేషాతదుపలక్షణార్థేతి॥ ——సూ॥౧౦॥ ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వాత్ ॥—— స్యా
దేతత్స్యాదిహపునరత్రత్యేనచరణశబ్దేన।శ్రుతంవిహాయశీలంలాక్షణికోసౌహిగృహ్యతేనుశయః॥ ౧౭౧॥ శీలస్యైవశు
భాశుభయోన్యాపత్తిః ఫలంభవేదత్ర । అభ్యుపగంతవ్యంకిలశీలస్యావశ్యమేవకించిదిహ ॥౧౭౨॥ నోచేదానర్థక్యంశీల
స్యస్యాదిహేతిచేన్నైవం।ఇష్టాదికర్మయస్మాచ్చరణాపేక్షంహివీర్యవద్దృష్టం ॥ ౧౭౩ ॥ నాప్యాచారవిహీనః కర్మణికు
త్రాపిదృశ్యతేధికృతః।స్మృతిరాచారవిహీనంనపునంతీత్యేవమాదికాప్యేవం॥౧౭౪॥ఆచారవిరహితస్యహికర్మానధికా
రమేవదర్శయతి।ఇష్టాదికర్మజాతేత్వారభమాణేఫలంహివిధిదృష్టం ॥ ౧౭౫ ॥ ఆచార స్తదపేక్ష స్తత్రైవచ కంచిదతిశ
యంజనయేత్ । సర్వార్థకారికర్మశ్రుతిస్మృతిభ్యోవగమ్యతేయస్మాత్ ॥ ౧౭౬ ॥ తస్మాదనుశయభూతంతదేవశీలోపల
క్షితంకర్మ । యోన్యాపత్త్యాఃకారణమితికార్ష్ణాజినిమతంహి యుక్తతమం ॥ ౧౭౭ ॥ కర్మణి సంభవతిచసతియోన్యాపత్తి
ర్నశీలతోయుక్తా । పద్భ్యాంపలాయితాకిలజానుభ్యాంరంహితుంహినోత్సహతే ॥౧౭౮॥ ... *

——సూ॥౧౧॥సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః॥—— ఇహ సుకృత దుష్కృతేద్వే ప్రత్యాయ్యేతేహిచరణశబ్దేన ।
ఇతిబాదరిరాచార్యోమన్యతఏవంహిచరణశబ్దార్థః ॥ ౧౭౯ ॥చరణంహికర్మయస్మాదవిశేషేణైవకర్మమాత్రేచ।చర
తిఃప్రయుజ్యమానస్సర్వత్రైవేహదృశ్యతేలోకే ॥ ౧౮౦ ॥ యోసౌహినియతవృత్త్యాకరోతిచేష్టాదిలక్షణంకర్మ । ధర్మం
చరతిమహాత్మేత్యేవంతంలౌకికావదంతితతః ॥౧౮౧ ॥భేదవ్యపదేశోయంబ్రాహ్మణతాపసన్యాయేననేతవ్యః । ఇహనిర్మలక
ర్మాణోనిందితకర్మాణఏవనిర్దిష్టాః॥౧౮౨॥ ——సూ॥౧౨॥అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతం॥—— ఇష్టాదికారిణో ఏతే
చంద్రమసంప్రయాంతిహీత్యుక్తం।సంప్రతిపునరత్రైవహియేచానిష్టాదికారిణస్తేపి ॥౧౮౩॥చంద్రమసంగచ్ఛంత్యుత నైవ
హిగచ్ఛంతీతఇతిచింత్యేయం।గచ్ఛంతిచంద్రమండలమేతేపీత్యేతదత్రయుక్తంస్యాత్ ॥౧౮౪ ॥ కౌషీతకినోయస్మాద్యేవైకేచే
త్యనేనవాక్యేన।ప్రయతాంసర్వేషామపిచంద్రప్రాప్తింహివర్ణయంత్యేతే ॥ ౧౮౫ ॥ తత్ప్రాప్తిమంతరేణచదేహారంభో
పిదుర్లభోన్యేషాం।ఆహుతిసంఖ్యానియమాదపిచంద్రప్రాప్తిరత్రయుక్తతమా ॥ ౧౮౬ ॥ ఇష్టాదికారిణామపి నన్వితరే
షాంసమానమార్గత్వం।కథమితిచేదితరేషాంనహిభోగశ్చంద్రమండలేభవతి ॥౧౮౭॥ ——సూ॥౧౩। సంయమనేత్వను
భూయేతరేషామారోహావరోహౌతద్గతిదర్శనాత్ ॥—— ఏతత్పక్షంనిరసితుమేషతుశబ్దోహిసూత్రనిర్దిష్టః । చంద్రమ
సంగచ్ఛంతిహిసర్వేపీత్యేతదనుపన్నంహి॥౧౮౮॥చంద్రారోహణమేతద్భోగాయైవహి ననిష్ఫలంభవతి।నాపి ప్రత్యవరో
హాయైవతదారోహణంహియుక్తమిహ ॥౧౮౯॥ఆరోహతికిలవృక్షంపుష్పఫలాదేఃపరిగ్రహాయనరః।నాపిచనిష్ఫలమేవహి
నచాపిపతనాయవృక్షమారోహేత్ ॥౧౯౦॥చంద్రమసిభోగవార్తా నైవానిష్టాదికారిణామస్తి । తస్మాదిష్టాదికరా ఏవా
రోహంతిచంద్రమితరేతు॥౧౯౧॥యమనిలయమాశుగత్వాదుశ్చరితఫలంచసమ్యగనుభూయ । పునరేవేమంలోకం ప్రత్యవ
రోహంత్యనిష్టకర్మకృతః॥ ౧౯౨ ॥ తేషామేవంభూతావేవారోహావరోహసంజ్ఞౌ స్తః।అతోనిష్టాదికృతాంప్రయతాంయ
మవశ్యతాంగతింయామీం ॥ ౧౯౩ ॥శ్రుతిరిహనసాంపరాయఃప్రతిభాతీత్యేవమాదికాబ్రూతే । శ్రుతిరన్యా వైవస్వతమి
త్యాద్యాప్యేవమేవదర్శయతి॥——సూ॥౧౪॥స్మరంతిచ॥—— అపిచమనువ్యాసాద్యాయేఖలుశిష్టాః పురేహి సంయ
మనే।తేచస్మరంతిదుష్కృతకర్మవిపాకంచిరంయమాయత్తం।——సూ॥౧౫॥అపిచసప్త॥—— అపిచేహ సప్తనర
కాదుష్కృతఫలభోగభూమయోహ్యేతే।గచ్ఛంతితా ననిష్టాదికృతశ్చంద్రంకథంహిగచ్ఛేయుః॥౧౯౬ ॥ నను దురితకారి
ణస్తేయమనియమితయాతనాభవంతీతి ।నైతద్యస్మాదస్యైశ్వర్యంతేత్రచిత్రగుప్తాద్యాః॥——సూ॥౧౬ ॥ తత్రాపిచత
ద్వ్యాపారాదవిరోధః॥—— తేష్వపిచసప్తనరకేష్వప్యాధిష్ఠాతృతాయమస్యైవ।అన్యేయమప్రయుక్తాధిష్ఠాతారో న

హస్వపం లాస్తి॥౧౯౮॥ సూ॥౧౭॥విద్యాకర్మణోరితితుప్రకృతత్వాత్॥ పంచాగ్నిగోచరాయాంవిద్యాయామేషదృశ్యతేప్రశ్నః। వేత్థయథాసావితికిలతస్యప్రతివచనసమయఇదముక్తం ॥౧౯౯॥ యేచైతయోఃపథోర్యద్యన్యతరేణాపిసాధనేనయుతాః। తేజననమరణసంతతిసంకలితానిహిభవంతిభూతాని॥౨౦౦॥ తైరికయోఃపథోరితివిద్యాకర్మప్రదర్శనార్థమిదం। దేవపితృయాణయోస్తేప్రతిపత్తౌముఖ్యసాధనేప్రకృతే ॥౨౦౧॥ విద్యాహితద్యఇత్థంవిదురితిగదితాతయోర్హిగంతవ్యఃసోయంహిదేవయానఃపంథాఏవాత్రదర్శితోభవతి॥౨౦౨॥కర్మణత్విష్టాపూర్తేదత్తమితినిరూపితంహితేనాయం। ప్రతిపత్తవ్యఃపంథాఃపితృయాణఇతిప్రదర్శితోభవతి ॥౨౦౩॥ ....*

తత్ప్రకరణఏవైతచ్ఛ్రుతంకిలాద్వైతయోఃపథోరిహచ । యేవిద్యాసాధనతోనదేవయానేనకర్మణాపిచయే ॥౨౦౪॥ పితృయాణేధికృతాస్స్యుస్తేషాంపంథాస్తృతీయఏవాసౌ।క్షుద్రతరజంతులక్షణఇతిదర్శయతిశ్రుతిర్హితానీతి ॥ ౨౦౫ ॥ తస్మాదపిచానిష్టాదికారిభిశ్చంద్రమానలభ్యేత । నను తేపిచంద్రమండలమారుహ్యాతతోవరుహ్యపునరపిచ ॥ ౨౦౬ ॥ క్షుద్రతరజంతుభావంప్రతిపత్స్యంతఇతియుక్తమితిచేన్న । భోగాభావాదేషామారోహోనర్థకఃప్రసజ్యేత ॥౨౦౭॥ అపిచప్రయత్సుసర్వేష్వపిచంద్రంప్రాప్నువత్స్వసౌలోకః। సర్వైర్వరపిప్రియద్భిస్సంపూర్యేతేత్యతోనయుక్తమిదం ॥౨౦౮॥ ప్రశ్నవిరుద్ధంతదిదంప్రతివచనంచప్రసజ్యతేతత్ర । అవరోహాదేవేహాసంపూరణమితితునేహాయుక్తతమం ॥ ౨౦౯ ॥ యస్మాచ్ఛ్రుతిస్తృతీయస్థానోక్త్యాపూరణంహిదర్శయతి।తస్మాచ్చానారోహాదేవాసంపూరణంహియుక్తమిహ॥౨౧౦॥ఇష్టాదికారిణామస్త్యవరోహస్యావిశిష్టతాయాంహి। ఇహచతృతీయస్థానప్రతిపాదనమేతదఫలమేవస్యాత్ ॥౨౧౧॥ యాఖల్వశేషగమనాశంకాశాఖాంతరీయవాక్యోత్థా।తామేతామాశంకామున్మూలయితుంతుశబ్దఇహపఠితః ॥ ౨౧౨ ॥ శాఖాంతరీయవాక్యేత్వధికృతవిషయోహిసర్వశబ్దస్స్యాత్ । యేచప్రయాంత్యధికృతాఅస్మాల్లోకాత్తఏవచంద్రమసం ॥ ౨౧౩ ॥ సర్వేగచ్ఛంతీతిశ్రుత్యర్థేనహివిరోధలేశోపి । దేహోద్భవాయచంద్రారోహణమితియత్తదత్రపరిహరతి॥౨౧౪॥......*

సూ॥౧౮॥నతృతీయేతథోపలబ్ధేః॥ ఆహుతిసంఖ్యానియమోనతృతీయేభవతిదేహలాభాయ। యస్మాదిహచతృతీయస్థానప్రాప్తిర్నైవతన్నియమం ॥ ౨౧౫ ॥ ఉపలభ్యతేహిజాయస్వేతిశ్రుత్యంతరస్థవాక్యేషు । అపిచేహాహుతిసంఖ్యాకథితామానుషశరీరహేతుతయా ॥ ౨౧౬ ॥ నేతరహేతుతయాసాపురుషపదస్యాస్యమనుజవచనత్వాత్ । అపిచేహాపురుషభావఃపంచమ్యామాహుతావపాంకథితః॥౨౧౭॥ ప్రతిషిధ్యతేనచేహాపంచమ్యామాహుతౌహితద్భావః ఉభయార్థకతాయాంకిలవాక్యస్యద్వ్యర్థతాదిదోషస్స్యాత్ ॥౨౧౮ ॥ ఆహుతిసంఖ్యాతేషాంయేష్వారోహావరోహౌభవతః। అన్యేషాంతువినైవహిసంఖ్యానియమంశరీరముద్భవతి ॥౨౧౯॥ సూ॥౧౯॥స్మర్యతేపిచలోకే॥

ధృష్టద్యుమ్నద్రోణప్రభృతీనాంజగతిసుప్రసిద్ధానాం । సీతాప్రభృతీనామప్యయోనిజత్వంహివిశ్రుతంలోకే ॥౨౨౦॥

సూ॥౨౦॥దర్శనాచ్చ॥ అపిచచతుర్విధభూతగ్రామేహిస్వేదజోద్భిదోరేవ।ఉత్పత్తిరంతరేణగ్రామ్యంధర్మంహిదృశ్యతేలోకే॥౨౨౧॥ తత్రాహుతిసంఖ్యాయాభవతియథానాదరస్తథాన్యత్ర । ననుతేషాంఖల్వేషాంభూతానామేవమాదికేమంత్రే ॥ ౨౨౨ ॥ అండజమిహజీవజమిత్యుద్భిజ్జమితిత్రిధైవనిర్దిష్టః ।భూతగ్రామస్సకథంచతుర్విధఇతీహకథితమితిచేన్న ॥౨౨౩॥ సూ॥౨౧॥తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥ సంశోకజశబ్దేనస్వేదజఏవాత్రగృహ్యతేతత్ర।ఇహచోద్భిజ్జపదేనశ్రుతివాక్యస్థేనసంగ్రహోభవతి॥౨౨౪॥ సూ॥౨౨॥తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః॥ ఏవంహిపాపినాంఖల్వేతేగత్యాగతీవిచార్యైవ । ఇష్టాదికారిణామిహసంప్రత్యవరోహలక్షణంబ్రూతే॥ ౨౨౫॥అవరోహలక్షణపరాశ్రుతిరత్రాస్త్యేతమేవమాద్యాహి।చంద్రమసోహినివృత్తాస్తేపునరాకాశమేవగచ్ఛంతి॥౨౨౬॥ ఆకాశాదపివాయుంవాయుర్భూత్వాపిభవతి ధూమోసౌ । ధూమోభూత్వాచాభ్రంహ్యభ్రంభూత్వాహిభవతిమేఘోసౌ ॥ ౨౨౭॥ మేఘోభూత్వాచాసౌప్రవర్షతీత్యేతమర్థముపదిశతి । అవరోహంతస్త్వేతేస్యాకాశాదిస్వరూపముపయాంతి ॥౨౨౮॥ కింవాప్యాకాశాద్యైస్సామ్యంయాంతీతిసంశయేప్రాప్తే। తత్రైతద్యుక్తంస్యాదాకాశాద్యాత్మతాం

ప్రియాంతేతి ॥౨౨౯॥ శ్రుతిరిహ ముఖ్యార్థా స్యాదేవం చేదన్యథా హి గౌణీ స్యాత్ । శ్రుతిలక్షణయోర్విషయే న్యాయ్యా శ్రుతిరేవ లక్షణా న తథా ॥౨౩౦॥ ధూమో భూత్వేత్యాదీన్యవకల్పంతేఽక్షరాణి చేద్ధ్యేవ । తస్మాదాకాశాదిస్వరూపతాపత్తిరత్ర యుక్తేతి ॥౨౩౧॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే యాం త్వాకాశాదిసామ్యమేవేతి । చంద్రమసి భోగఫలకం యదమ్మయం గాత్రమేతదారబ్ధం ॥౨౩౨॥ ఉపభోగాపాయే హి ప్రవిలీనం తద్వియత్సమం భవతి । వాయోర్వశమేతి తతో ధూమాదిభిరేష భవతి సంపృక్తః ॥౨౩౩॥ ఇమమర్థమేవ కథయతి యథైవమిత్యాదికా శ్రుతిర్యస్మాత్ । ఉపపద్యతేఽయమర్థో నహ్యన్యస్యాన్యరూపతా యుక్తా ॥౨౩౪॥ యది చేదాకాశాదిస్వరూపతాపత్తిరిహ భవేత్తర్హి । వాయ్వాదివన్న నా హి క్రమావరోహోఽపి నోపపద్యేత ॥౨౩౫॥ ఆకాశస్య విభుత్వాత్తేన చ తస్యేహ సతతసంయోగాత్ । సంయోగలక్షణాయాం భవతి శ్రుత్యానువాద ఏవ స్యాత్ ॥౨౩౬॥ తత్సాదృశ్యాదన్యస్తత్సంబంధో హి న ఘటతే తస్మాత్ । యల్లక్షణానుసరణం తదపీహ శ్రుత్యసంభవే న్యాయ్యం ॥౨౩౭॥ తస్మాదాకాశాద్యైః సాభావ్యాపత్తిరేవ తద్భావః । సాభావ్యం సమభావస్తత్ఖలు సాదృశ్యమేవ నాన్యత్స్యాత్ ॥౨౩౮॥ —— సూ॥ ౨౩॥ నాతిచిరేణ విశేషాత్ ॥ —— వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తేః ప్రాగాకాశాదిసామ్యసంపత్తౌ । కిం దీర్ఘం కాలమసౌ పూర్వసమత్వేన వర్తమానః స్యాత్ ॥౨౩౯॥ ఉత్తరసమతాం గచ్ఛత్యుతాల్పకాలమితి సంశయో భవతి । అత్రానియమో న్యాయ్యో న చేహ కించిన్నియామకం యస్మాత్ ॥౨౪౦॥ ఏవం ప్రాప్తే పఠతి హి నాతిచిరేణేతి సూత్రకారోఽయం । అల్పం హ్యల్పం కాలం తే చాకాశాదిసమతయా స్థిత్వా ॥౨౪౧॥ భువమాపతంతి పశ్చాదేతే హి సహైవ వర్షధారాభిః । ఇత్యేతదేవ యుక్తం యస్మాద్వ్రీహ్యాదిభావతః పశ్చాత్ ॥౨౪౨॥ శ్రుతిరేషాతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమితి ప్రదర్శయతి । ఛాందస్యా ప్రక్రియయా తకార ఏకో హి లుప్త ఇహ భవతి ॥౨౪౩॥ ఇహ దుర్నిష్ప్రపతతరం దుర్నిష్క్రమణస్వరూపమేవ స్యాత్ । వ్రీహ్యాదిభావపరతో దుర్నిస్సరణం ప్రదర్శయంతీ సా ॥౨౪౪॥ పూర్వేష్వాకాశాదిషు సుఖనిష్క్రమణం హి సూచయత్యేవ । సుఖదుఃఖతావిశేషో నిష్క్రమణస్య హి చిరాచిరత్వకృతః ॥౨౪౫॥ న హి భోగమూలకోఽసౌ తస్మిన్నవరోహతోఽరనిష్పత్తేః । వ్రీహ్యాదిభావతః ప్రాగచిరేణైవావరోహ ఇహ తస్మాత్ ॥౨౪౬॥ ...

—— సూ॥ ౨౪॥ అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్ ॥ —— తస్మిన్నవరోహే హి ప్రవర్షణానంతరం తు పఠితేయం । త ఇహ వ్రీహియవా ఇత్యాద్యా శ్రుతిరత్ర సంశయోఽయం స్యాత్ ॥౨౪౭॥ స్థావరజాత్యాపన్నాస్తత్సుఖదుఃఖానుశయిన ఏతే స్యుః । అన్యస్వామికతనుషు హి కిం వా సంశ్లేషమేవ యాంతీతి ॥౨౪౮॥ అత్ర కిలైతద్యుక్తం స్థావరభావానుశయిన ఏత ఇతి । స్థావరజాత్యాపత్తౌ జనేర్హి ముఖ్యార్థతోపపన్నా స్యాత్ ॥౨౪౯॥ ఉపభోగః కిల దృష్టః స్థావరజాతావపి శ్రుతిస్మృత్యోః । పశువిశసనాదియోగాదనిష్టఫలతా భవేదిహ స్పష్టాదౌ ॥౨౫౦॥ తస్మాదనుశయినామిహ భవతి వ్రీహ్యాది జన్మ ముఖ్యం హి । అనుశయినాం హి యథా వా ముఖ్యం స్యాచ్ఛ్వాదిజన్మ తద్వదిహ ॥౨౫౧॥ ఇతి శంకాయాం బ్రూతే హ్యన్యైర్జీవైరధిష్ఠితేష్వేషు । వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినః సంసర్గం కేవలం ప్రపద్యంతే ॥౨౫౨॥ న హి తత్సుఖదుఃఖభుజో యథా హ్యయం వాయుధూమభావః స్యాత్ । వ్రీహ్యాదిభావ ఏవం భవతి హి సంశ్లేషమాత్రమేవాత్ర ॥౨౫౩॥ యస్మాచ్చ తద్వదేవ హ్యభిలాపోఽత్రాపి దృశ్యతే భూయః । సంకీర్తనం యదేతత్కర్మవ్యాపారమంతరేణైవ ॥౨౫౪॥ తద్వద్భావస్యాయం హ్యాకాశాదిప్రవర్షణాంతేషు । భవతి హి తత్ర న కించిత్కర్మవ్యాపారకీర్తనం యస్మాత్ ॥౨౫౫॥ కర్మవ్యాపారోఽయం కపూయచరణా ఇతి ప్రదేశేషు । సంకీర్తితో హి తత్ర త్వనుశయినాం ముఖ్యమేవ జన్మ స్యాత్ ॥౨౫౬॥ అపి యద్యనుశయినాం చేన్ముఖ్యం వ్రీహ్యాదిజన్మ భవతి తదా । తేష్వేవ లూయమానేష్వపి కిల తేష్వేవ పచ్యమానేషు ॥౨౫౭॥ వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినః ప్రవసేయుస్తదభిమానినో యే స్యుః । యచ్చాభిమన్యతే కిల జీవస్తస్మిన్ హి పీడ్యమానే తు ॥౨౫౮॥ ప్రవసతి స చేత్తతః ఖల్వనుశయినామేష నాభిలప్యేత । ఇహ రేతస్సిగ్భావో యోఽసౌ వ్రీహ్యాదిభావతః పశ్చాత్ ॥౨౫౯॥ తస్మాదనుశయినాం తత్సంగో వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ భవతి । స్థావరజన్మాన్యేషామపుణ్యయోగేన భవతి తచ్చ కిల ॥౨౬౦॥ ఉపభోగస్థానం స్యాత్తేషామేవ హి న చానుశయినాం స్యాత్ । తస్మాదనుశయినస్తే స్థావరభావం న చేహ గచ్ఛంతి ॥౨౬౧॥ ... ...*

—సూ॥౨౫॥అశుద్ధమితిచేన్న శబ్దాత్॥— పశువిశసనాదియోగాదాధ్వరికం కర్మ చావిశుద్ధం స్యాత్। తస్య త్వనిష్ట ఫలమపియుక్తం వ్రీహ్యాదిజన్మ ముఖ్యమితి॥౨౬౨॥యచ్చైతత్పూర్వోక్తం తదేతదత్ర హి నిరస్యతే సూత్రే। నాధ్వరికం కర్మ స్యాదశుద్ధమేతస్య శాస్త్రమూలత్వాత్ ॥౨౬౩॥యస్మాద్ధర్మాధర్మావతీంద్రియావేతయోశ్చ విజ్ఞానం। నహి శాస్త్రమంతరేణ చకస్యచిదపి కిల సుమేధసో భవతి ॥ ౨౬౪ ॥ యస్మిన్ దేశే కాలే తథా నిమిత్తే చ భవతి యో ధర్మః। భవతి స ఏవాధర్మో యథోక్త దేశాదివైపరీత్యేన ॥ ౨౬౫ ॥ న హ్యేవంవిధయోరిహ విజ్ఞానం శాస్త్రమంతరేణ స్యాత్ । హింసానుగ్రహ రూపో జ్యోతిష్టోమో హి ధర్మ ఇత్యుక్తః ॥౨౬౬॥ శాస్త్రేణైవ హి తస్మాత్స కథమధర్మ ఇతి శక్యతే వక్తుం । నను చ నహింస్యాత్సర్వా భూతానీత్యేవమాదికం శాస్త్రం॥ అవగమయతి హింసామయమధర్మ ఇతి భూతగోచరామితి చేత్ । బాఢం తదిదమథాపి హ్యుత్సర్గో భవతి నాపవాదస్స్యాత్ ॥ ౨౬౭ ॥ అగ్నీషోమీయం పశుమిత్యాద్యం భవతి చాపవాదో హి। అపవాదశాస్త్రవిషయం హిత్వా హ్యుత్సర్గశాస్త్రమఖిలమపి ॥౨౬౮॥ అవగమయతి కిల పురుషం ప్రవర్తయతి తద్వదేవ నాన్యత్ర।నహి భిన్నవిషయయోరిహ విరోధశంకా ప్రవర్తతే శాస్త్రే ॥౨౭౦॥ తస్మాదిద మాధ్వరికం కర్మ విశుద్ధం హి శిష్టజనసేవ్యం। శాస్త్రైరనింద్యమానం స్థావరభావో న తస్య ఫలముచితం ॥ ౨౭౧ ॥ వ్రీహ్యాదిజన్మ యదిదం తత్కిల నశ్వాదిజన్మవద్భవతి। ఇహ కిల కపూయచరణానధికృత్య శ్వాదిజన్మనిర్దిష్టం ॥౨౭౨॥నైవమిహ కించిదపి వా కర్మపరామర్శలింగముపలబ్ధం। తస్మాద్వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినాం సంశ్లేషమాత్రమేవ స్యాత్॥౨౭౩॥—సూ ॥ ౨౬ ॥ రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥—

వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ కిల తత్సంశ్లేషో న చాన్యదిహ భవతి । యస్మాత్తతోఽనుశయినాం రేతస్సిగ్భావ ఏష ఆమ్నాతః ॥౨౭౪॥ యో హ్యన్నమత్తి రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి । రేతస్సిగ్భావోఽసౌ ముఖ్యో నైవేహ తస్య సంభవతి ॥౨౭౫॥ స చ రేతస్సిగ్భవతి హి చిరజాతః ప్రాప్తయౌవనో యోఽసౌ । కథమద్యమానభక్తానుగతోఽనుశయీ హి ముఖ్యతద్భావం ॥౨౭౬॥ ప్రతిపద్యేత స తస్మాద్రేతస్సిగ్యోగ ఏవ తద్భావః । ఆత్మావశ్యంవాచ్యస్తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ భవతి ॥ ౨౭౭ ॥

—సూ॥౨౭॥యోనేశ్శరీరం॥— అథ రేతస్సిగ్భావోత్తరమిహ యోనౌ హి రేతసి నిషిక్తే। యోనేరధ్యనుశయినాం ఫలభోగాయోపజాయతే దేహః ॥ ౨౭౮ ॥ ఇమమర్థమేవ సకలం తద్య ఇహ రమణీయాదికా శ్రుతిర్బ్రూతే। వ్రీహ్యాదిభావసమయే తస్మాదచిరాన్న చావరోహేత్సః ॥౨౭౯॥ యోనిజమేవ శరీరం తత్సుఖదుఃఖాన్వితం భవేన్నాన్యత్॥వ్రీహ్యాదిజన్మ తస్మాత్తత్సంశ్లేషో న చాన్యదితి సిద్ధం॥౨౮౦॥ గత్యాగతిసంసారో దుర్వారః కర్మిణామితీహ స్యాత్ । అనుసంధానాత్తత్త్వజ్ఞానఫలం కర్మఫలవిరాగిత్వం ॥ ౨౮౧ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం। చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః ॥ ౨౮౨ ॥తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః। ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ॥ ౨౮౩ ॥ శ్రీసాంబసదాశివార్పణమస్తు. ....

—అథ ద్వితీయపాదప్రారంభః.—

పూర్వోక్తవర్త్మనా కిల నిరూఢవైరాగ్యవిమలచిత్తస్య । యశ్చ పదార్థవివేకో వాక్యార్థజ్ఞానసాధనీభూతః ॥ ౧ ॥ సోఽయం ద్వితీయపాదే నిరూప్యత ఇతీహ పాదయోరుభయోః । హేతుఫలభావరూపా సంగతిరిత్యేతదత్ర దర్శయతి॥ ౨ ॥ గత్యాగతిప్రభేదో జీవస్యాస్య ప్రపంచితః పూర్వం ।తదవస్థాభేదోఽసావస్మిన్ పాదే ప్రపంచ్యతే సకలః ॥ ౩ ॥ అతో ద్రష్టవ్యతయా హి ప్రథమం జిజ్ఞాసితస్త్వమర్థస్స్యాత్ । తేనావస్థాద్వారా తమేవ చాదౌ వివేచయిత్వాం తే ॥ ౪ ॥ ఆపాదపరిసమాప్తేర్వివ్రియతే త్వత్పదార్థోఽసౌ । పూర్వం జాగ్రదవస్థా గత్యాగతిచింతయా వినిర్దిష్టా ॥ ౫ ॥ సపది స్వప్నావస్థాం తదనంతరభావినీం ప్రదర్శయతి । శ్రుతిరేషా హి స యత్ర స్వపితీత్యాద్యా రథాదిసృష్టిమిహ ॥ ౬ ॥ స్వప్నే ప్రపంచయతి సా ప్రబోధ ఇవ పారమార్థికీ కిం వా। మాయామయీ హి సైషా సృష్టిరితి ప్రభవతీహ సందేహః॥౭॥తత్ర చ యుక్తః పక్షః సృష్టిస్సా పారమార్థికీత్యేతత్ । ఇత్యేతమేవ పక్షం భగవానత్ర ప్రదర్శయత్యాదౌ ॥ ౮॥ —సూ॥౧॥సంధ్యే సృష్టిరాహ హి ॥ — సంధ్యమిహ స్వప్నస్స్యాద్యత స్స జాగ్రత్సుషుప్తయోస్సంధౌ । భవతి తథైవా సా విహ పరయో రుభ

పరాశ్చలోకయోస్సంధౌ ॥ ౯ ॥ తస్మిన్సంధ్యేస్థానేసృష్టిరియంభవతితథ్యరూపైవ।యస్మాత్ప్రమాణభూతా శ్రుతిరేవే
మాంహిసృష్టిముపదిశతి ॥ ౧౦ ॥సాథరథాన్రథయోగాన్పథస్సృజతఏవమాదికా భవతి । సహి కర్తేత్యాది శ్రుతిరిమ
మేవప్రదర్శయత్యర్థం॥౧౧॥ సూ॥౨॥నిర్మాతారంచైకేపుత్రాదయశ్చ॥ నిర్మాతారమిహైకే శాఖిన మా
త్మానమామనంత్యపిచ । ప్రకటీకృతోఽయమర్థోఽయఏషఇత్యాదికేనవాక్యేన ॥౧౨॥కామపదేనానేనచపుత్రాదయఏవతత్ర
గృహ్యంతే । నైవేచ్ఛారూపాస్తేయతఇహతేష్వేవకామశబ్దోఽయం ॥ ౧౩ ॥ యస్మాత్కఠవల్ల్యాంకిల కామానాంత్వేవ
మాదివాక్యైర్హి । పుత్రాదిషుప్రయుక్తఃపూర్వప్రకృతేషుకామశబ్దోఽయం ॥ ౧౪ ॥అత్రచ నిర్మాతారం ప్రాజ్ఞం ప్రక
రణబలేననిశ్చినుమః । ఇహచప్రకరణమన్యత్రేత్యాద్యంప్రాజ్ఞవిషయకందృష్టం ॥ ౧౫ ॥తద్గోచరఏవాసౌ తదేవశుక్రమితి
వాక్యశేషోఽపి । యాప్రాజ్ఞకర్తృకాస్యాత్సృష్టిస్సాపారమార్థికీదృష్టా ॥౧౬॥ జాగరితసంశ్రితాకిలభవతి స్వప్నాశ్రి
తాపితద్వదియం । శ్రుతిరపిచాథోఖల్వితితుల్యన్యాయత్వమేతయోర్వక్తి ॥ ౧౭ ॥ తస్మాత్సంధ్యేస్థానే యా సృష్టి ర్దర్శి
తారథాదీనాం।సాభవతితథ్యరూపేత్యేవంప్రాప్తేత్విదంపఠతి॥౧౮॥ సూ॥౩॥మాయామాత్రంతుకార్త్స్న్యేనా
నభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్॥ ఇహపూర్వపక్షమేనంవ్యావర్తయితుంతుశబ్దఇహపఠితః । యేయంసంధ్యేసృష్టిస్సాకి
లమాయైవకేవలంభవతి ॥ ౧౯ ॥తస్మాత్కార్త్స్న్యేనాసావనభివ్యక్తస్వరూపతోదృష్టా । కార్త్స్న్యేనాభివ్యక్తస్వ
రూపఇహనైవదృశ్యతేస్వప్నః ॥ ౨౦ ॥ ఇహదేశకాలసాధనసంపత్తిరబాధఏవకార్త్స్న్యంస్యాత్ । పరమార్థవస్తు
గోచరదేశాదీనిహినచాస్యవిద్యంతే ॥ ౨౧ ॥ స్వప్నేరథాదికానాముచితోదేశోనచేహసంభవతి । నహిసంవృతేహి దే
హేరథాదయస్తిలభేయురవకాశం ॥ ౨౨ ॥ననుదేహాద్బహిరేవస్వప్నస్స్యాద్బాహ్యవస్తుసాహాయ్యాత్ ।శ్రుతిరపిబహి
ష్కులాయాదిత్యాద్యాహ్యేవమేవదర్శయతి॥౨౩॥స్థితిగతిభేదశ్చాసౌనానిష్క్రంతే సమంజసోభవతి । ఇతితు నయు
క్తంయస్మాజ్జంతోస్సుప్తస్యహిక్షణేనైవ॥ ౨౪ ॥ అతిదూరపథందేశంపర్యేతుంవాతథావిపర్యేతుం। సామర్థ్యంకథమ
పికిలసంపాదయితుంనశక్యతేతస్య ॥ ౨౫ ॥ప్రత్యాగతివర్జితమపితంచస్వప్నంక్వచిచ్చకథయంతి । అహమిహకురుషు
శయానస్తథైవనిద్రాపరిప్లుతస్స్వప్నే ॥ ౨౬ ॥ పంచాలానభిగతవాంస్తత్రేత్యాహంప్రబుద్ధఇత్యేవం । యది దేహాదప
యాతఃపంచాలేషుహితదాప్రబుధ్యేత ॥ ౨౭ ॥ నైవం ప్రబుధ్యసౌ కింత్వత్రైవ ప్రబుధ్యతేకురుషు । యేనచ దేహే
నాయందేశాంతరమశ్నువానఇతిమనుతే ॥ ౨౮ ॥ తంశయనదేశఏవహిపశ్యంత్యన్యేహిపార్శ్వదేశస్థాః । దేశాంతరా
ణిచాయంసుప్తస్స్వప్నేయథైవపశ్యతిహి ॥ ౨౯ ॥ తానిచనతథాభూతాన్యపితద్దేశేభవంతిసర్వేషాం । దర్శయతిచాం
తరేవహిదేహేస్వప్నంశ్రుతిస్సయత్రేతి ॥ ౩౦ ॥ శ్రుత్యుపపత్తివిరోధాద్బహిష్కులాయశ్రుతిర్హి గౌణీస్యాత్ । బహిరి
వసకులాయాదిత్యేవంతత్రైవశబ్దయోగేన ॥ ౩౧ ॥ యోహివసన్నపిదేహేనతేనకార్యంకరోతికించిదపి ।సోఽయం బహి
రివదేహాద్భవతీత్యేతచ్చయుక్తమేవాస్య ॥ ౩౨ ॥ స్థితిగత్యాదిప్రత్యయభేదస్సకలోఽపివిప్రలంభస్స్యాత్ । కాల విసంవా
దోఽపిస్వప్నేదృష్టోనిశిప్రసుప్తస్య ॥ ౩౩ ॥ భారతవర్షేవాసరమేకంమనుతేకదాచిదిహమర్త్యః । ఏవం క్షణికేస్వ
ప్నేకదాచిదబ్దానిహాతివాహయతి ॥ ౩౪ ॥ అత్రనిమిత్తాన్యపివానబుద్ధయేసముచితానివిద్యంతే ।తత్రరథాదిగ్రహణేన
చక్షురాదీనితస్యవిద్యంతే ॥ ౩౫ ॥ నిర్వర్తనేరథాదేఃకుతోఽస్యశక్తిర్నిమేషమాత్రేణ । నాపిరథాదేస్స్రష్టా తదాస్య
దారూణివాకుతస్తస్య ॥ ౩౬ ॥ బాధ్యంతేఖల్వేతేస్వప్నేదృష్టాఃప్రబోధసమయేహి ।ఏతేహిసులభబాధాస్తత్రైవాద్యం
తయోర్హిదృశ్యంతే ॥ ౩౭ ॥ స్వప్నేరథోఽయమితికిలనిర్ణీతస్స్యాత్క్షణేనమనుజోఽయం । మనుజోఽయమితిచతత్రహినిర్ణీ
తస్స్యాత్క్షణేనవృక్షోఽయం ॥ ౩౮ ॥ స్వప్నేరథాద్యభావంశ్రావయతిశ్రుతిరియంనతత్రేతి । తస్మాన్మాయామాత్రం స్వ
ప్నేదృష్టంహిసకలమపివస్తు ॥ ౩౯ ॥ ఇహయదిమాయామాత్రస్స్వప్నస్స్యాత్తర్హి కశ్చిదపితత్ర । నచ పరమార్థోఽస్తీ
తిప్రాప్తంతస్యేదముత్తరంబ్రూతే ॥ ౪౦ ॥ ... ... *

సూ॥౪॥సూచకశ్చహిశ్రుతేరాచక్షతేచతద్విదః॥ స్వప్నోహి సూచకస్స్యాత్సభావినో స్సాధ్వసాధు

హోరుభయోః। అత్ర శ్రుతిరేవ యదా కర్మసు కామ్యేష్వితి ప్రదర్శయతి ॥ ౪౧ ॥ స్త్రియమిహ కామ్యే కర్మణ్యానుకూలాం యః ప్రపశ్యతి స్వప్నే। స్వేష్టార్థలాభరూపాం సమృద్ధిమస్మిన్ స ఏష జానీయాత్ ॥ ౪౨ ॥ యశ్చ స్వప్నే పురుషం పశ్యతి కృష్ణం చ కృష్ణదంతం చ। న చ ఖల్వేనం హంతీత్యవగమయతి సాధ్వసాధుసూచకతాం ॥ ౪౩ ॥ స్వప్నాధ్యాయవిదోఽపి స్వప్నస్యాచక్షతే హి సూచకతాం। స్వప్నే హి కుంజరారోహణాదికాని చ భవంతి ధన్యాని ॥ ౪౪ ॥ యాని చ ఖరయానాదీన్యతాని ధన్యాని వర్ణయంత్యేవం। మంత్రాదిమూలకాశ్చ స్వప్నాస్సత్యార్థగంధినస్సూరిభిః ॥ ౪౫ ॥ తత్రాపి సత్యతా కిల సూచ్యార్థస్యైవ సూచకస్య న హి। తస్మాత్స్వప్నస్యాస్య హి మాయామాత్రత్వమేతదుపపన్నం ॥ ౪౬ ॥ యచ్చోక్తం మాహాహీతి వ్యాఖ్యాతవ్యం తదత్ర భాక్తమితి। లాంగలముద్వహతీదం యథా గవాదీనితీహ భాక్తం స్యాత్ ॥ ౪౭ ॥ తత్ర చ గవాదిజీవననిమిత్తతా లాంగలస్య భవతి యథా। కృషికర్మద్వారైవ హి తథైవ చేహాపి భవతి హి స్వప్నే ॥ ౪౮ ॥ భోక్తురదృష్టద్వారా స్వాప్నికదృష్టా నిమిత్తతా మత్ర। రథకారస్యైవ రథం ప్రతి సాక్షాత్స్వప్నకర్తృతా నాస్య ॥ ౪౯ ॥ రథతురగభానమూలకమోదత్రాసాదిదర్శనాదస్య। తద్ధేతుసుకృతదుష్కృతకర్తృత్వేన చ నిమిత్తతా తస్య ॥ ౫౦ ॥ అపి జాగరితే తస్య హి విషయేంద్రియయోశ్చ సతతసంయోగాత్। ఆదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరతశ్చ స్వయంప్రకాశత్వం ॥ ఇహ దుర్వివేచనం స్యాదితి మత్వా తద్వివేచనాయైవ। స్వప్న ఉపన్యస్తోఽయం శ్రుతిరియమిహ యదిరథాదిసృష్టిపరా ॥ ౫౨ ॥ తర్హి స్వయంప్రభత్వం యత్ప్రకృతం తచ్చ నైవ నిర్ణీతం। తస్మాద్రథాదిసృష్టిప్రతిపాదనమేతదఖిలమపి భాక్తం ॥ ౫౩ ॥ యచ్చోక్తం ప్రాజ్ఞమిమం నిర్మాతారం సమామనంతీతి। తదపి చ న సమీచీనం యతశ్శ్రుతిశ్చైవమత్ర దర్శయతి ॥ ౫౪ ॥ జాగ్రద్దేహం హత్వా నిర్మాయ చ వాసనామయం దేహం। ఆత్మీయబుద్ధివృత్త్యా చైతన్యేనానుభవతి హి స్వప్నం ॥ ౫౫ ॥ జీవవ్యాపారం హి శ్రుతిస్స్వయమితి ప్రదర్శయతి తత్ర। దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుత్యంతరమపి య ఏష ఇత్యాది ॥ ౫౬ ॥ తస్యైవ వాక్యశేషే తదేవ శుక్రం తదేవ మాద్యే హి। వ్యావర్త్య జీవభావం చిరంతనం బ్రహ్మభావ ఉపదిష్టః ॥ ౫౭ ॥ తత్త్వమసీత్యాదివదిహ న బ్రహ్మప్రకరణం విరుధ్యేత। న ప్రాజ్ఞవ్యాపారః స్వప్నేఽపి నిషిధ్యతే యతస్తస్య ॥ ౫౮ ॥ సర్వేశత్వాత్సర్వాధిష్ఠాతృత్వాదిసకలముపపన్నం। వియదాదిసర్గవదయం న తథ్యరూపో హి సంధ్యసర్గ ఇతి ॥ ౫౯ ॥ ప్రతిపాదితమేతావన్న చ వియదాదేరపీహ సత్యత్వం। యత ఆరంభణసూత్రే మిథ్యాత్వం దర్శితం హి సకలస్య ॥ ౬౦ ॥ బ్రహ్మాత్మతావబోధాత్ప్రాగ్వియదాదివ్యవస్థితా త్వాస్యాత్। సంధ్యాశ్రయస్తు న తథేత్యత ఇహ మాయామయత్వముపదిష్టం ॥ ౬౧ ॥ సామగ్ర్యాః క్లప్తాయా విరహేఽపి స్వాప్నికే హి సృష్టిరియం। సాంకల్పికే హి సత్యా స్యాదితి శంకాం నివారయత్యధునా ॥ ౬౨ ॥ ... ❋

→ సూ॥౫॥ పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బంధవిపర్యయౌ ॥ ← న స్వాత్మనః పరస్య హ్యంశో జీవ ఇతి దర్శితం పూర్వం। దహనప్రకాశశక్తీ సమే యథాగ్నిస్ఫులింగయోర్భవతః ॥ ౬౩ ॥ జ్ఞానేశ్వరతాశక్తీ అపీహ జీవేశయోస్సమే స్యాతాం। జీవస్యైశ్వర్యవశాత్స్వప్నే సాంకల్పికీ రథాదీనాం ॥ ౬౪ ॥ సృష్టిర్హి తథ్యరూపా స్యాదితి శంకా న చేహ కర్తవ్యా। యద్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిత్వం తథాపి జీవస్య ॥ ౬౫ ॥ ప్రత్యక్షేణైవైషా పరాత్మవిపరీతధర్మతా దృష్టా। ఈశ్వరసమధర్మత్వాభావే సేయం న చాస్య సంప్రాప్తా ॥ ౬౬ ॥ కింత్వీశ్వరసాధర్మ్యం నిరంతరం తస్య విద్యమానమపి। తదనాద్యవిద్యయాకిల తిరోహితం తత్తిరోహితం సదపి ॥ ౬౭ ॥ ధ్యాయత ఈశ్వరమనిశం యతమానస్య హి విధూతపాపస్య। తిమిరతిరస్కృతదృష్టేర్దృక్శక్తిరివౌషధాదివీర్యేణ ॥ ౬౮ ॥ పరమేశ్వరప్రసాదాత్సిద్ధస్యావిర్భవేన్న చేతరథా। యస్మాత్తతః పరేశాదస్య చ జీవస్య బంధమోక్షౌ స్తః ॥ ౬౯ ॥ అపరిజ్ఞానాద్బంధో మోక్షస్తస్య స్వరూపవిజ్ఞానాత్। జ్ఞాత్వా దేవమితి శ్రుతిరిమమేవార్థం ప్రదర్శయత్యత్ర ॥ ౭౦ ॥ దేవం సాక్షాత్కృత్వావిద్యాదిక్లేశమూలనాశస్స్యాత్। క్లేశాపాయే జనిమృతిరూపో బంధస్స్వతో నివర్తేత ॥ ౭౧ ॥ సవిశేషాభిధ్యానాద్విశైశ్వర్యం తృతీయమణిమాది। సిద్ధతనౌ భవతి తతస్స్వాత్మజ్ఞానే న కేవలో యమితి ॥ ౭౨ ॥ → సూ॥౬॥ దేహయోగాద్వా సోఽపి ॥ ← జీవః పరమాత్మాంశస్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యః। ఇతి తు న యుక్తం యస్మాదతిరోభావస్తయోర్హి యుక్తస్స్యాత్ ॥ ౭౩ ॥ దహన ప్రకాశయోరిహ యథా స్ఫులింగస్య తద్వది

తి చేన్న। సత్యాంతథాపితస్యజ్ఞానైశ్వర్యభావయో స్తిరోభావః ॥ ౭౪ ॥ భవతీహ దేహయోగాద్యథైవదహనప్రకాశయుక్తస్య । వహ్నేరరణిగతస్యహి తావేతాద్భాతిరస్కృతౌభవతః ॥ ౭౫ ॥ భస్మచ్ఛన్నస్యాగ్నే స్తద్వద్దృష్ట స్తయో స్తిరోభావః । ఏవమవిద్యామూలక దేహమనోబుద్ధ్యుపాధియోగేన ॥ ౭౬ ॥ జీవస్యతదవివేకభ్రమకృతఏవహితయో స్తిరోభావః । వాశబ్దోజీవేశ్వరభేదాశంకానివారణార్థస్స్యాత్ ॥౭౭॥ నన్వన్యఏవజీవ స్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యాత్ । కిం దేహయోగకల్పనయానన్యత్వోపపాదనాదితిచేత్ ॥ ౭౮॥ అన్యత్వంహిపరస్మాత్కథమపిజీవస్యనోపపద్యేత । యత్సేయమితిశ్రుతిరిహసదాత్మభావేనజీవముపదిశతి ॥ ౭౯ ॥ తత్త్వమసీతిశ్రుతిరపిజీవస్యోపదిశతీశ్వరాత్మత్వం । తస్మాద్యోసౌజీవస్సభవతిపరమేశ్వరాదనన్యోహి ॥ ౮౦ ॥ సచభవతిదేహయోగాత్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యః । సాంకల్పికేనతస్మాత్తస్యస్వప్నేరథాదిసృష్టిస్స్యాత్ ॥౮౧॥ సాంకల్పికీయదిస్యాత్సృష్టిరియంస్వాప్నికీతథానిష్టం । స్వప్నంకథమిహపశ్యేత్సంకల్పయతీహకోపినానిష్టం ॥ ౮౨॥ జాగరితదేశఏవేత్యేషాశ్రుతిరేవసత్యతాంబ్రూతే । స్వప్నస్యేతియదుక్తంతచ్ఛ్రుతివచనంనసత్యతాకూతం ॥ ౮౩ ॥ యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవాయంరథాద్యభావఃప్రదర్శితఃస్వప్నే।యస్మాచ్చస్వప్నోయంజాగరితప్రభవవాసనామూలః ॥౮౪ ॥ జాగరితతుల్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయమతఇదంవచనం। తస్మాత్స్వప్నస్యైవంమాయామాత్రత్వమేతదుపపన్నం ॥ ౮౫ ॥ ఏవమవిద్యావిలసితమేనంస్వప్నం విచార్యసమ్యగిహ । వర్ణయతితాంసుషుప్తింప్రతియోగ్యనుయోగిభావసంగత్యా॥౮౬॥ ⟶సూ॥౭॥తదభావోనాడీషుతచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచ॥⟵ తత్రచతద్యత్రైతత్సుప్తఇతిసుషుప్తవిషయకాశ్శ్రుతయః। తాభిఃప్రత్యవసృష్యేత్యపరాపిశ్రుతిరియంసుషుప్తపరా ॥౮౭॥తాసుతదాభవతీతిశ్రుతిరన్యాపిహిసుషుప్తవిషయైవ।అన్యత్రాపియఏషోంతర్హృదయఇతిశ్రుతి స్తదర్థైవ॥౮౮॥ తద్విషయాన్యాపిసతాసోమ్యతదేత్యాదికాశ్రుతిర్భవతి । తత్రచనాడ్యాదీనిహినిరపేక్షాణ్యేవభిన్నభిన్నాని ॥ ౮౯॥ సుప్తిస్థానానిస్యుఃపరస్పరాపేక్షితానితానీహ । ఏకంసుప్తిస్థానంస్యాదితివాభవతిచాత్రసందేహః ॥౯౦ ॥ సుప్తిస్థానానిస్యుర్భిన్నానీత్యేతదత్రయుక్తంస్యాత్ । యస్మాదేకార్థకతానాడ్యాదీనాంప్రతీయతేహ్యత్ర ॥ ౯౧ ॥ ఏకార్థానాంక్వచిదపిపరస్పరాపేక్షతాతునహిదృష్టా । వ్రీహియవాదీనాంనహ్యేకార్థానాంసముచ్చయోదృష్టః ॥ ౯౨ ॥ సుప్తావేకార్థకతానాడ్యాదీనామపీహదృష్టైవ । నాడీషుసుప్తఇత్యపిపురీతతీత్యేవమత్రనిర్దేశాత్ ॥౯౩॥నాడీషుసప్తమీయంతథాపురీతతిచదృశ్యతేసాహి । ననుసప్తమీనదృష్టాసతికింతుసతేతిదృష్టమితిచేన్న ॥౯౪ ॥ అత్రాపివాక్యశేషాత్సప్తమ్యర్థోవగమ్యతేయోసౌ । ఆయతనైషీజీవస్సదేతదుపసర్పతీతిదర్శయతి ॥ ౯౫॥ అన్యత్రాయతనమితిశ్రుతిరియమాయతనభావమస్యసతః । అత్రసదేవప్రాణోప్యాయతనత్వంచసప్తమీవాచ్యం ॥ ౯౬ ॥ దృష్టాచసప్తమీయంసతిసంపద్యేతేతివాక్యశేషేహి । తస్మాదేకార్థకతానాడ్యాదీనాంప్రతీయతేహ్యత్ర॥౯౭॥ఏవంచసతివికల్పాత్సకదాచిత్క్వచిదేవహిస్థానం । సుప్తయఉపసరతీతిప్రాప్తేతద్భావఇతిహిపఠతీహ ॥౯౮॥ అత్రచతదభావపదంస్వప్నాభావంసుషుప్తమాచష్టే । ఇహచచశబ్దాన్నాడ్యాదీన్యాత్మనంసముచ్చమేనైవ ॥౯౯॥ సన్స్వాపాయోప్రైతిహినవికల్పేనేతిదర్శితంభవతి । యస్మాన్నాడ్యాదీనాంసుప్తిస్థానత్వమభిహితంశ్రుత్యా ॥౧౦౦॥ వ్రీహియవాదీనామివనస్వేకార్థత్వమత్రపూర్వోక్తం। తేనవికల్పోయుక్తోనసముచ్చయఇతితునేహవక్తవ్యం ॥ ౧౦౧ ॥ ఏకవిభక్తిశ్రవణాన్నైకార్థత్వంభవేద్వికల్పశ్చ । నానార్థతాసముచ్చయయోరేకవిభక్తిరత్రదృష్టాహి ॥ ౧౦౨॥ ప్రాకారేప్రాసాదేపర్యంకేశేతఏవమాదిషుహి । తద్వన్నాడీషుపురీతతిచబ్రహ్మణిసముచ్చయేనాయం ॥౧౦౩॥ స్వపితీత్యేతద్యుక్తంయస్మాచ్ఛ్రుతిరిహసముచ్చయంబ్రూతే । తాసుతదాభవతియదాసుప్తస్స్వప్నంనకంచనేత్యాద్యా॥ ౧౦౪ ॥ సాచైకవాక్యభావాన్నాడీప్రాణాదికస్యదర్శయతి । సుప్తిస్థానత్వమిదంప్రాణస్యబ్రహ్మతాతుసమధిగతా॥ ౧౦౫ ॥ ననుసుప్తిస్థానత్వంనాడీనామేవదర్శయత్యేషా । తాసుతదాభవతీతిశ్రుతిరితిశంకానచేహకర్తవ్యా ॥ ౧౦౬ ॥ శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధం బ్రహ్మప్రతిషేద్ధుమనుచితంయస్మాత్ । బ్రహ్మణినాడీద్వారాస్వపితీత్యేతచ్చయుక్తమభిధాతుం॥ ౧౦౭॥ నాడీషుసప్తమీయంకథమితిశంకానచేహకర్తవ్యా । నాడీభిరపిబ్రహ్మణిసుప్తోనాడీషుసుప్తఏవస్యాత్ ॥ ౧౦౮ ॥

యోగం గయా సముద్రం గచ్ఛతి గత ఏవ స కిల గంగాయాం । అపి చేహ రశ్మినాడీసమన్విత బ్రహ్మలోకమార్గస్య ॥ ౧౦౯ ॥
ప్రకృతత్వాదిహ నాడీస్తుత్యర్థం సుప్తికీర్తనం భవతి । ఏతచ్చ తన్న కశ్చన పాప్మానస్స్పృశతీతి దర్శయంతీయం ॥ ౧౧౦ ॥
నాడీః ప్రశంసతి తథా పాప్మాస్పర్శే చ కారణం వక్తి । శ్రుతిరేవ తేజసా హీత్యేవంరూపా తతశ్చ న విరోధః ॥ ౧౧౧ ॥ ఇ
హ తేజసేతి నాడీగతం హి పిత్తాఖ్యమత్ర నిర్దిశతి । అథవాత్ర తేజసేతి బ్రహ్మణ ఏవైష భవతి నిర్దేశః ॥ ౧౧౨ ॥ బ్రహ్మ
ణి తేజశ్శబ్దోద్దిష్టో బ్రహ్మైవ తేజ ఏవేతి । నాడీద్వారా చాసౌ సంపన్నో బ్రహ్మణా తదా భవతి ॥ ౧౧౩ ॥ తస్మాచ్చ తన్న క
శ్చన పాప్మాస్పృశతీతి దర్శితం భవతి । పాప్మస్పర్శాభావే పరాత్మసంపత్తిరేవ హేతురితి ॥ ౧౧౪ ॥ సర్వే పాప్మాన ఇతి శ్రు
తివచనే నైవ దర్శితం భవతి । ఏవం సతి ప్రదేశాంతరసిద్ధేన చ పరాత్మనా నానుగుణం ॥ ౧౧౫ ॥ నాడీనామపి సుప్తిస్థానత్వమిదం
సమాశ్రితం భవతి । నాడీపరాత్మనోరిహ సముచ్చయోఽసౌ గుణప్రధానతయా ॥ ౧౧౬ ॥ తస్యాః పురీతతోఽపి హి సుప్తిస్థా
నత్వమేవమేవ స్యాత్ । హృదయపరివేష్టనం కిల పురీతదేతన్న చాన్యదిహ భవతి ॥ ౧౧౭ ॥ ఆకాశే హి తదంతర్వర్తిని పరమే
శయాన ఏవాసౌ । శేతే పురీతతీతి వ్యపదేష్టుం శక్యతే యథా లోకే ॥ ౧౧౮ ॥ నృపతిరిహ వర్తమానః పరితః ప్రాకారవేష్టితే
హి పురే । ప్రాకారే నృపతిరసౌ వర్తత ఇతి వర్ణ్యతే జనైస్సర్వైః ॥ ౧౧౯ ॥ బ్రహ్మత్వముక్తమేవ హి హృదయాకాశస్య
దహరవాక్యేన । ఏవం త్రీణి శ్రుతిభిస్సుప్తిస్థానాని కీర్తితానీహ ॥ ౧౨౦ ॥ నాడ్యస్తథా పురీతద్బ్రహ్మ చ నాడీపురీతదు
భయం హి । స్యాద్ద్వారమాత్రమేతద్బ్రహ్మైవైకం తు సుప్త్యధిష్ఠానం ॥ ౧౨౧ ॥ నాడ్యః పురీతదపి వా తదుపాధ్యాధారప
వ భవతీహ । యస్మాత్కరణాన్యఖిలాన్యపి జీవస్యాస్య తత్ర వర్తంతే ॥ ౧౨౨ ॥ నోపాధిమంతరేణ స్వత ఏతస్యాస్తి కశ్చి
దాధారః । బ్రహ్మాధారత్వోక్తిస్తత్తాదాత్మ్యప్రదర్శనార్థైవ ॥ ౧౨౩ ॥ స్వమపీతో భవతీతి శ్రుతిరియముక్తార్థమేవ ద
ర్శయతి । అపి చ న కదాచిదపి వా జీవస్య బ్రహ్మణాస్త్యసంపత్తిః ॥ ౧౨౪ ॥ కింతు స్వప్నే జాగ్రత్యుపాధిసంపర్కతోఽస్య
సంప్రాప్తాం । పరరూపాపత్తిమివావేత్య శ్రుత్యా నయా హి తదుపశమాత్ ॥ ౧౨౫ ॥ సుప్తౌ హి తస్య సేయం స్వరూపసం
పత్తిరేవముపదిష్టా । ఏవం చ సతి కదాచిత్సతా న సంపద్యతే కదాచిదయం ॥ ౧౨౬ ॥ న హి సంపద్యత ఇతి యత్తదేతదఖిలం హ్యా
యుక్తమేవాత్ర । సతి సంపన్నస్తావన్న విజానాతీహ కించిదపి యచ్చ ॥ ౧౨౭ ॥ సత్సంపత్తావనయోరేకత్వాత్తదపి యు
క్తమేవేహ । ఏతన్నాడీషు పురీతతి చ శయానస్య నైవ యుక్తం స్యాత్ ॥ ౧౨౮ ॥ నావిజ్ఞానే కారణమిహ సతి భేదే హి దృశ్య
తే కిమపి । తత్రాన్యోన్యత్పశ్యేదితి శ్రుతిశ్చైవమేవ దర్శయతి ॥ ౧౨౯ ॥ దూరాదివశాదేవావిజ్ఞానం యద్యపి క్వచిద్దృ
ష్టం । ఇహ తు తథా నైవ స్యాన్న హి జీవోఽసౌ స్వతః పరిచ్ఛిన్నః ॥ ౧౩౦ ॥ తస్య పరిచ్ఛేదోఽసావుపాధియోగేన సంప్రవృత్తో
హి । ఉపశాంతే చోపాధౌ సతి సంపన్నస్య తదిదమిహ యుక్తం ॥ ౧౩౧ ॥ న హి నాడ్యాదిసముచ్చయమభిధాతుం సూత్ర
మేతదారబ్ధం । నాడ్యస్సుప్తిస్థానం భవతి తథైతత్పురీతదథ వేతి ॥ ౧౩౨ ॥ న హ్యేతద్విజ్ఞానాత్ప్రయోజనం కిమపి వక్తుమి
హ శక్యం । నైతదవిజ్ఞానప్రతిబద్ధం వా ఫలమిహాస్తి కించిదిహ ॥ ౧౩౩ ॥ హ్యేతద్విజ్ఞానం కస్యచిదంగం హి ఫలవతో భవతి ।
బ్రహ్మానపాయి సుప్తిస్థానమితీదం వివక్షితం భవతి ॥ ౧౩౪ ॥ బ్రహ్మాత్మతావబోధః స్వప్నాద్యస్పృష్టతావబోధశ్చ । తే
న ఫలం స్యాత్తస్మాత్సుప్తిస్థానం స ఏష ఆత్మైవ ॥ ౧౩౫ ॥ —— సూ ॥ ౮ ॥ అతః ప్రబోధోఽస్మాత్ —— యస్మాదాత్మైవాయం సు
ప్తిస్థానం న చాన్యదత ఏవ । అస్మాదాత్మన ఏవ ప్రబోధ ఉపదిశ్యతే హి సర్వత్ర ॥ ౧౩౬ ॥ శ్రుతిరేషా హి యథాగ్నేః క్షుద్రా
ఇత్యాదికా ప్రదర్శయతి । అగ్నేర్యథా స్ఫులింగాస్తదాత్మనో వ్యుచ్చరంతి సర్వ ఇతి ॥ ౧౩౭ ॥ ఏవం సత ఆగమ్యేత్యా
ద్యా శ్రుతిరేతమర్థముపదిశతి । అత్ర వికల్పాశ్రయణే నాడీభ్యోఽపి క్వచిత్ప్రబుధ్యేత ॥ —— సూ ॥ ౯ ॥ స ఏవ తు కర్మాను
స్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ॥ —— అత్ర ప్రబుధ్యమానః సత్సంపన్నో య ఏవ జీవస్స్యాత్ । ప్రతిబుధ్యతే స ఏవ హి కిం వాన్య ఇతీహ భవ
తి చింతేయం ॥ ౧౩౯ ॥ తత్రానియమే నైవ ప్రబోధ ఇతి వక్తుమత్ర యుక్తం హి । లోకే జలరాశౌ హి ప్రక్షిప్తో యశ్చ భవతి
జలబిందుః ॥ ౧౪౦ ॥ జలరాశిరేవ స భవతి పునరుద్ధరణే స ఏవ జలబిందుః । భవతీతి దుర్వివేచనమిదమత్ర యథా తథైవ చే
హాపి ॥ ౧౪౧ ॥ సుప్తో హి సంప్రసన్నః పరాత్మనైకాత్మభావమాపన్నః । యోఽసౌ భవతి కథం వా పునరుత్థాతుం స ఏవ శక్నో

తి ॥౧౪౨॥ తస్మాత్సవేశ్వరోన్యో జీవో వాత్ర ప్రబుధ్యతే క్వచిత్ ।ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే పునరుత్తిష్ఠతి స ఏవ జీవ ఇతి ॥౧౪౩॥
ఏవం కర్మానుస్మృతి శబ్దవిధిభ్యో వగమ్యతే యస్మాత్ । లోకే హి కర్మశేషానుష్ఠానం దృశ్యతే హి సర్వేషాం ॥ ౧౪౪ ॥
ఉపదేశమంతరేణాప్యన్యోత్థానే నయుజ్యతే తదిదం । నహ్యన్యేన చ లోకే సామి కృతం కర్మ యద్భవేత్తత్ర ॥ ౧౪౫ ॥ కథ
మన్యస్స్వీయమేవ హి కర్తుం శేషక్రియాం ప్రవర్తేత । తస్మాదేకః కర్తా పూర్వోత్తరవాసరేష్వి హైకస్య ॥ ౧౪౬ ॥
ఏవమదో ద్రాక్షమితి ప్రాగనుభూతస్య భవతి యత్ప్రశ్చాత్ ।స్మరణం స్మరామి తదితి హ్యన్యోత్థానేతు నోపపద్యేత ॥౧౪౭॥
ప్రతియోన్యాద్రవతీతి చ తత్రైవ సర్వాః ప్రజా ఇతి ప్రథితాః । స్వాపప్రబోధవాక్యప్రదర్శితా యే భవంతి శబ్దాస్తే ॥౧౪౮ ॥
అసమంజసా భవేయుః స ఏవ తస్మాత్ప్రబుధ్యతే నాన్యః । ఏవం కర్మవిధిభ్యస్స ఏవ చోత్తిష్ఠతీతి భాతీహ ॥ ౧౪౯ ॥అన్యో
త్థానే విధయః కర్మపరా యే నిరర్థకాస్స్యుస్తే ।అపి చేహ సుప్తమాత్రో ముచ్యేత తదా హి కర్మణా కిం స్యాత్ ॥౧౫౦॥అ
న్యోత్థానే యది కిల జీవో దేహాంతరీయ ఉత్తిష్ఠేత్ । తత్రత్య వ్యవహారస్సకలో నిర్లోపమేవ లుప్యేత ॥ ౧౫౧ ॥ అన్యత్ర సు
ప్త ఏవ హ్యన్యతో ప్రతిష్ఠతీతి కల్ప్యేత । నాస్యాం హి కల్పనాయాం కశ్చన లాభో నిరర్థకైవైషా ॥ ౧౫౨ ॥ విధ్వస్తావిద్యస్య
చ ముక్తస్యోత్థానమీశ్వరస్య తథా । దూరాపేతం తస్మాదసంగతైషా హి కల్పనా సకలా ॥ ౧౫౩ ॥ అకృతాగమ కృతనా
శావన్యోత్థానే తు దుర్నివారౌ హి । తస్మాద్య ఏవ సుప్తస్స ఏవ చోత్తిష్ఠతీతి యుక్తమిహ ॥ ౧౫౪ ॥ జలరాశౌ నిక్షిప్తా జల
బిందుర్నైకతాంగతో యోసౌ । సతి సంపన్నో జీవో నార్హత్యుత్థాతుమితి హి యచ్చోక్తం ॥ ౧౫౫ ॥ తత్ర చ దృష్టాంతో
యం జలబిందుర్విషమ ఏష భాతీహ। జలబిందోరుద్ధరణే న హి తత్ర వివేక కారణం కిమపి ॥ ౧౫౬ ॥ తదనుద్ధరణం తస్మాత్తత్ర
చ యుక్తం న చైవమత్రాపి । ఇహ కిల వివేక కారణమస్తి హి కర్మ చ తథైవ చావిద్యా ॥ ౧౫౭ ॥ కించేహ దుర్వివేచనయో
రప్యైరస్మదాదిభిర్జగతి । మిళితక్షీరోదకయోర్హంసేన యథా వివేచనం భవతి ॥ ౧౫౮ ॥ ప్రాణికృతసుకృతకర్మాద్య
పేక్షమైవేశ్వరః కరోతీదం । నహి జీవోత్ర పరస్మాద్విభిన్నరూపో య ఏష నిర్దిష్టః ॥ ౧౫౯ ॥ నహి జలబిందురివాయం జల
రాశేస్స హి యథా పృథగ్భూతః । నతథాసౌ జీవస్స్యాత్కింతు స బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగేన ॥౧౬౦ ॥పరమాత్మా సన్నప్య
యముపచర్యత ఏష జీవ ఇతి లోకే । బంధానువృత్తిరేషా యద్యేకోపాధి సంగతా భవతి ॥౧౬౧ ॥తదుపాధిక జీవస్య వ్యవహా
రస్తావదేవ భవతీహ।సా యః తదంతరగతా వ్యవహారో యం తదంతరస్యైవ ॥ ౧౬౨ ॥ సోయముపాధిస్స్వాప ప్రబోధ
యోస్స్థూలసూక్ష్మభావేన । సతతానువృత్త ఏవ హి స ఏవ తస్మాత్ప్రబుధ్యతే నాన్యః ॥ ౧౬౩ ॥ ... ...

సూ॥౧౦॥ముగ్ధేర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్ ॥ అస్తి హి ముగ్ధః కశ్చిద్యం మూర్ఛిత ఇతి జనా హి కథయంతి । స
చ ఖలు కిమవస్థస్స్యాదితి చింతాయాం నిరూప్యతే సేయం ॥౧౬౪॥ శారీరస్యావస్థా భవంతి తిస్రస్తథా హి జాగరితం । స్వప్న
స్సుషుప్తిరేవం దేహాదపసృప్తిరిహ చతుర్థీ స్యాత్ ॥ ౧౬౫॥ ఇహ పంచమీత్వవస్థా శ్రుతౌ స్మృతౌ వాపి న ప్రసిద్ధాస్తి । త
స్మాదేషావస్థా భవతి హి తిసృణాం హి కాచిదన్యతమా ॥ ౧౬౬ ॥ఇత్యాశంకా సకలా నిరస్యతే సపది సూత్రకారేణ । నహి
జాగరితావస్థో ముగ్ధో యో సౌ కదాచిదపి భవతి ॥ ౧౬౭ ॥యస్మాత్స హీంద్రియైరిహ విషయాన్నైవేక్షతే కదాచిదపి ।నన్వి
షుకారన్యాయాజ్జాగ్రదవస్థో భవేదసౌ ముగ్ధః ॥ ౧౬౮ ॥ ఇష్వాసక్తమనస్కో యదేషుకారో హి జాగ్రదపి చాయం । నై
వాన్యాన్విషయానిహ సమీక్షతే తద్వదేవ ముగ్ధోపి ॥ ౧౬౯ ॥ముసలాభిఘాతజనిత ప్రభూత దుఃఖానుభూతి వికలమనాః । జా
గ్రదపి చాయమన్యాన్విషయానీక్షత ఇతీహ న హి యుక్తం ॥ ౧౭౦ ॥ వ్యాపృతమనా బ్రవీతి హ్యయమిషుకారస్స్వకృత్యమఖి
లమపి ।ఇషుముపలభమానో హ్యాహమే తావత్కాలమాసమ తేతి ॥౧౭౧ ॥ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞో బ్రవీతి న మయాత్ర చేతి తం
కిమపి । ఏతావంతం కాలం ప్రక్షిప్తాం ధేతమస్యభూవమితి ॥౧౭౨॥తస్మాన్న హి జాగర్త్యయమపి చ స్వప్నాన్న పశ్యతి హ్యే
షః।నిస్సంజ్ఞత్వాదయమిహ నాపి మృతస్స్యాది హోష్మసద్భావాత్ ॥ ౧౭౩ ॥ ముగ్ధే జంతౌ హి మృతో న వా మృతో యమితి
తి సంశయే నాస్తు। ఊష్మాస్తి నాస్తి వేతి స్పృశంతి హృదయం తదత్ర నిర్ణేతుం ॥౧౭౪॥ ప్రాణో స్తి నాస్తి వేతి హి నిర్ణేతుం నాసి
కాప్రదేశమపి। ప్రాణంచోష్మాణం వా ప్రతిపద్యం తే యదా హి తత్రైవ ॥౧౭౫ ॥ నాయం మృత ఇతి మత్వా సంజ్ఞాలాభా

యతంభిషజ్యంతి।నన్విహానిస్సంజ్ఞత్వాత్సుషుప్తఏవాస్తుముగ్ధఇతిచేన్న ॥౧౭౬॥ముగ్ధోయంచిరమపికిలనోచ్ఛ్వసతిసవేపథుశ్చదేహోస్య।వదనంభయానకంస్యాన్నేత్రేవిస్ఫారితేహిభవతోస్య॥౧౭౭॥ సుప్తఃప్రసన్నవదనః పునఃపునస్తుల్యకాలముచ్ఛ్వసతి।నేత్రేనిమీలితేకిలనచదేహో వేపమానఇహదృష్టః॥౧౭౮॥సుప్తంహి పాణిపేషణమాత్రేణోత్థాపయంతినతథేమం।ముద్గరపాతేనాపిచనిమిత్తభేదశ్చభవతిచేహతయోః ॥ ౧౭౯॥ ముసలాభిఘాతమూలో మోహః స్వాపశ్శ్రమాదిమూలస్స్యాత్ । పరిశేషాదిహతదిదంముగ్ధత్వంభవతిచార్ధసంపత్తిః ॥ ౧౮౦ ॥ మృతఇహనిస్సంజ్ఞోయం సంపన్నస్స్యాద్యథాప్యసంపన్నః।ఇతరవిలక్షణభావాత్తస్మాద్యుక్తైయమర్ధసంపత్తిః ॥ ౧౮౧ ॥ నను ముగ్ధతా కథంవా పునరిహభవతీయమర్ధసంపత్తిః । ఇహచసతాసోమ్యేతిశ్రుత్యాసుప్తంప్రతీత్థముపదిష్టం॥ ౧౮౨ ॥ అస్యచ సతిసంపత్తిస్తేనత్వాద్యఖిలధర్మరాహిత్యం। సుకృతాదికర్మబంధనవియోగమపి యత్సుఖిత్వమఃఖాదేః ॥ ౧౮౩ ॥ అననుభవస్సకలోయం సుప్తేపురుషేప్రదర్శితోహితయా।సచఖలుముగ్ధేతుల్యోహ్యేవముపాధ్యుపశమోహితుల్యస్స్యాత్॥౧౮౪॥తస్మాత్సుప్తవదేవహిముగ్ధేయుక్తాహికృత్స్నసంపత్తిః।ఇతిచేన్నవయంబ్రూమఃసంపత్తిర్బ్రహ్మణాస్యభవతీతి ॥ ౧౮౫॥కింత్వేతన్ముగ్ధత్వంసుషుప్తమార్గధర్మయోగేన । భవతీత్యేతావత్కిలసూత్రాభిప్రేతమితితు నిర్ణీతం ॥ ౧౮౬॥దర్శితమేవహిపూర్వంవైలక్షణ్యంహిసుప్తిముగ్ధతయోః ।గ్వారమపిభవతిచైతన్ముగ్ధత్వం మృత్యులోకసంక్రమణే ॥ ౧౮౭ ॥ తస్మాద్బ్రహ్మవిదోత్రహివదంతిముగ్ధత్వమర్ధసంపత్తిం। నైవేహపంచమీకిలకాచిదవస్థేతియచ్చపూర్వోక్తం ॥ ౧౮౮॥నాసావదోషోయస్మాత్కాదాచిత్కీభవేదవస్థేయం।తేనశ్రుతౌస్మృతౌవాముగ్ధావస్థానహిప్రసిద్ధాస్తి ॥౧౮౯॥యదిముగ్ధతాప్రసిద్ధాకథంవిచారఇతి నేహాశంకాస్యాత్ । యస్మాదేషావస్థాలోకాయుర్వేదయోఃప్రసిద్ధైవ ॥౧౯౦॥అత్రచసుషుప్తిమృత్యోర్ధర్మాణామర్ధధర్మసంపత్త్యా।ఇహముగ్ధతాహిలోకేనగణ్యతేపంచమీతికేనాపి॥ ౧౯౧॥సర్వావస్థాభిరసావలిప్తఏవత్వమర్థఇత్యేవం।సమ్యగ్విచార్యసంప్రతినిరూపయతితత్పదార్థమీశానం॥ ——సూ॥౧౧॥నస్థానతోపిపరస్యోభయలింగంసర్వత్రహి॥—— అత్రత్వమర్థజిజ్ఞాసోపరమానంతరంహితస్యైవ।అవసరసంగత్యాహి స్వరూపభూతం విచార్యతే బ్రహ్మ ॥౧౯౩॥సంత్యత్రోభయలింగాఃశ్రుతయోబ్రహ్మస్వరూపబోధపరాః । అత్రకిలసర్వకర్మేత్యాద్యాస్సవిశేషగోచరాశ్శ్రుతయః ॥ ౧౯౪ ॥ అస్థూలమేవమాద్యాశ్శ్రుతయఃకిల నిర్విశేషబోధపరాః ।శ్రుతిషుసతీష్వేతాసుబ్రహ్మోభయలింగమేవకింవాస్యాత్॥ ౧౯౫ ॥ అన్యతరలింగమథవాయదాపిచాన్యతరలింగమేతత్స్యాత్ । సవిశేషలింగమేతత్కింవా తన్నిర్విశేషమేవేతి ॥ ౧౯౬ ॥ సందేహేసతితత్రబ్రహ్మోభయలింగమితితుయుక్తంస్యాత్ । పూర్వత్రసుప్తిమరణోభయరూపంవర్ణితంహిముగ్ధత్వం॥ ౧౯౭ ॥తద్వచ్ఛ్రుత్యనుసారాద్బ్రహ్మాత్రద్వ్యేయముభయరూపంస్యాత్।ఇతిదృష్టాంతాలంబాద్బ్రహ్మణ్యుభయాత్మకత్వశంకాయాం॥౧౯౮॥ తామేతామాశంకాంనిరసితుమేతత్ప్రవర్తితంసూత్రం । అతోభయలింగత్వంస్వతఏవపరస్యనోపపన్నంస్యాత్ ॥౧౯౯॥వస్త్వేకమేవలోకేభవతిహి రూపాది గుణగణోపేతం । తద్విపరీతంచేతిహ్యవధారయితుంకథంహిశక్యేత॥౨౦౦॥నోపాధియోగతోన్యాదృశస్యచాన్యాదృశస్స్వభావస్స్యాత్। నస్వచ్ఛస్స్ఫటికోసావస్వచ్ఛోలక్తకాదియోగేన॥౨౦౧॥తత్రాస్వచ్ఛత్వవ్యపదేశోయంభ్రాంతిమూలకోదృష్టః। ఏవంచోపాధయఇహతేభవంత్యవిద్యాసముత్థితాఏవ॥౨౦౨॥తన్మూలకంహితదిదంభ్రాంత్యాయత్తంనవస్తువృత్తమతః । అన్యతరాశ్రయణేపిప్రతిపాద్యంబ్రహ్మనిర్విశేషమిహ ॥౨౦౩॥బ్రహ్మప్రతిపత్తిపరేష్వశబ్దమస్పర్శమేవమాద్యేషు । యస్మాదపాస్తసర్వోపాధివిశేషంప్రపంచితంబ్రహ్మ॥——సూ ॥ ౧౨ ॥ నభేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్॥—— యన్నిర్విశేషమేవబ్రహ్మప్రతిపాద్యమితితుపూర్వోక్తం । తన్నోపపద్యతేత్రబ్రహ్మాకారాస్తుభిన్నభిన్నాహి ॥౨౦౪॥ ఉపదిశ్యంతేతేహిప్రతివిద్యంసకలనిగమవాక్యేషు । బ్రహ్మచతుష్పాదిత్యపిషోడశకలమితిచవర్ణితంబ్రహ్మ ॥ ౨౦౫ ॥ తద్వచ్చ వామనీత్వాదిలక్షణంబ్రహ్మసకలభువనతను । వైశ్వానరశబ్దితమపికథయంతిబ్రహ్మసర్వవేదాంతాః ॥ ౨౦౬ ॥ తస్మాత్సవిశేషత్వంపరాత్మనోవశ్యమభ్యుపేయమిహ । నోచేన్నిర్విషయంస్యాత్సకలమిదంభేదశాస్త్రమితిచేన్న ॥౨౦౭॥యస్మాదభేద

మేవప్రత్యేకంబ్రహ్మణశ్శ్రుతిర్బ్రూతే ।యశ్చాయమేవమాద్యాశ్రుతిరస్యాభేదమేవముపదిశతి ॥ ౨౦౯ ॥ తేజోమయో ఽమృతమయఃపురుషోయోస్యాంభవేత్పృథివ్యాంసః।యశ్చాధ్యాత్మంపురుషశ్శారీరస్సోపి తాదృశోగదితః ॥ ౨౧౦ ॥ తా ఏవంవిధరూపానిర్దిశ్యాభేదమేవయోబ్రూతే।అయమేవసయోయమితిశ్రుతిరధ్యాత్మాదిభేదమపవార్య ॥ ౨౧౧ ॥ ... *

సూ ॥ ౧౩ ॥ అపిచైవమేకే ॥ అపిచేహభేదదర్శననిందాపూర్వకమభేదదృష్టిమిమాం । ఏకేహిశాఖినః కిలమనసైవేత్యాదినాపఠంతీహ ॥ ౨౧౨ ॥ అస్యేపిభోక్తృభోగ్యప్రేరితృరూపస్యసకలజగతోపి । బ్రహ్మాత్మతాం వదంతిహిభోక్తాభోగ్యమితివాక్యనిచయేన ॥ ౨౧౩ ॥ సవిశేషనిర్విశేషబ్రహ్మపరాసుచసతీష్వపిశ్రుతిషు । నను నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మకథంస్యాదితీహనాశంక్యం ॥ ౨౧౪ ॥అత్రాతత్పరతత్పరవిప్రతిషేధేహితత్పరంబలవత్ । ఏతన్న్యాయాశ్రయణాన్నాసౌదోషఇతిపఠతిసూత్రమిదం॥ ౨౧౫ ॥

సూ ॥ ౧౪ ॥ అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్ ॥ రూపాదిరహితమేవబ్రహ్మపరంస్యాత్తతోనవిపరీతం।శ్రుతివచనానిచసర్వాణ్యపిదృశ్యంతేహితత్ప్రధానాని॥ ౨౧౬ ॥అస్థూలమేవమాద్యంహ్యశబ్దమస్పర్శమేవమాద్యపిచ । ఆకాశోహేత్యాదికమపి కిల దివ్యోహ్యమూర్తఇత్యాద్యం॥ ౨౧౭ ॥యచ్చాన్యదపితదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమితినిగమవాక్యంస్యాత్ । పరతత్త్వబోధకానిహ్యేతానిభవంతితత్ప్రధానాని ॥ ౨౧౮ ॥ తస్మాచ్చ నిర్విశేషంశ్రుతివచనేషుహియథాశ్రుతంగ్రాహ్యం । ఆకారవత్పరాణిశ్రుతివచనానితునతత్ప్రధానాని ॥ ౨౧౯ ॥కింత్వేతానిభవంతిహిసవిశేషోపాసనాప్రధానాని।అసతివిరోధేతేషామాశ్రయితవ్యంయథాశ్రుతంభవతి ॥ ౨౨౦ ॥ సతిచవిరోధేకల్పితవిశేషసాలంబనాని తానిస్యుః।నహినిర్విశేషవాక్యాన్యేవంకుత్రాపిసావకాశాని ॥ ౨౨౧ ॥తస్మాద్భవంతి తాని హిపరాత్మతత్త్వప్రధానవాక్యాని।ఇమమర్థమేవసకలంబోధయితుంసూత్రమేతదిహపఠతి ॥ ౨౨౨ ॥ ... ...*

సూ ॥ ౧౫ ॥ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ ॥ లోకేయథాప్రకాశస్సౌరశ్చాంద్రోనభస్థలవ్యాపీ । ఋజువక్రభావకలితేహ్యంగుళ్యాదావుపాధిసంబంధాత్ ॥ ౨౨౩ ॥తద్భావంప్రాప్తఇవప్రతిపన్నోనప్రపద్యతేహితథా । తత్తదుపాధివశేనాయాతీవహితత్తదాకృతింబ్రహ్మ ॥ ౨౨౪ ॥ఏవముపాస్త్యంగతయాసాకారబ్రహ్మవిషయవాక్యానాం। నచవైయర్థ్యాశంకాభవతిహినైవేహవేదవాక్యానాం ॥ ౨౨౫ ॥ కస్యచిదనర్థకత్వం కస్యచిదిహ సార్థకత్వమితి యుక్తం ।సర్వస్యవేదరాశేఃప్రమాణభావేయతోహినవిశేషః ॥ ౨౨౬ ॥ నోపాధియోగతోపి బ్రహ్మోభయలింగమితి తు యచ్చోక్తం । ఇహ తద్విరుద్ధముక్తంభవతీత్యేవంనశంకనీయమిహ ॥ ౨౨౭ ॥యచ్చోపాధ్యాయత్తంతదిదంనైవేహవస్తుధర్మస్స్యాత్ ।అవిద్యకాహ్యుపాధయఇత్యేతత్సకలమేవపూర్వోక్తం॥

సూ ॥ ౧౬ ॥ ఆహచతన్మాత్రం ॥ సయథాసైంధవఘనఇత్యేషాశ్రుతిరేవమత్రదర్శయతి । బ్రహ్మప్రజ్ఞానఘనంరూపాంతరరహితమేకమవిశేషం ॥ ౨౨౯ ॥ యద్వత్సైంధవఘనఇహబహిరంతశ్చైకలవణరసఏవ ।చైతన్యమాత్రమేవబ్రహ్మనిరంతరమిదంతథైవేతి ॥ ౨౩౦ ॥... *

సూ ॥ ౧౭ ॥ దర్శయతిచాథో అపిస్మర్యతే ॥ దర్శయతిశ్రుతిరేషాహ్యథాతఆదేశఏవమాద్యాహి । ఇతరప్రతిషేధేనబ్రహ్మణఏతస్యనిర్విశేషత్వం ॥ ౨౩౧ ॥ శ్రుతిరన్యదేవతద్విదితాదిత్యాద్యాపిదర్శయత్యేవం । అన్యాప్యత్రయతోవాచఇతిశ్రుతిరపితథైవదర్శయతి ॥ ౨౩౨ ॥ బాష్కలినాబాభ్రవ్యఃపృష్టస్సన్నేతమవచనేనైవ । బ్రహ్మప్రోవాచేతి శ్రూయతఇహనిగమవాక్యఏవకిల ॥ ౨౩౩ ॥ తత్రసహోవాచాధీహిప్రథమంసఏషపృష్టస్సన్ । నోవాచకించిదయమితితేనప్రశ్నద్వయేకృతేపశ్చాత్ ॥ ౨౩౪ ॥త్వంతునజానాస్యేవంభవతిహ్యుపశాంతఏషఆత్మేతి। ఆత్మాపాస్తద్వైతోహ్యవచనమతఉత్తరంభవేత్తస్య ॥ ౨౩౫ ॥సౌత్రశ్చాథోశబ్దస్తథార్థకోనాన్యమర్థమాచష్టే । గీతాదిస్మృతివచనైర్బ్రహ్మపరంనిర్విశేషముపదిష్టం॥ ౨౩౬ ॥ఏతచ్చానాదిమదితివాక్యేషుస్పష్టమేవమన్యత్ర । నారాయణోపదిష్టే మాయాహ్యేషామయేతివాక్యేహి॥

సూ ॥ ౧౮ ॥ అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్ ॥ యతఏవాత్మాసోయం చైతన్యైకస్వరూపఏవస్యాత్ । వాఙ్మనసాతీతస్స్యాదితరప్రతిషేధసముపదేశ్యశ్చ ॥ ౨౩౭ ॥తస్యోపాధినిమిత్తామపారమార్థికవిశేషవత్తాంహి।ఆలక్ష్యమోక్షశాస్త్రేహ్యుపమాజలసూర్యకాదిభిఃకథితా॥ ౨౩౮ ॥ దర్శయతిశ్రుతిరేషాయథాహ్యయంజ్యో

తిరేవమాద్యాహ । సూర్యోయథానుగచ్ఛన్నపోహిభిన్నఉపాధియోగేన ॥౨౪౦॥ భిన్నస్తథాయమాత్మాక్షేత్రేషూ
పాధితోహిభిన్నఇతి । శ్రుతిరేకఏవహీతిచభూతేభూతేవ్యవస్థితోహ్యాత్మా ॥౨౪౧॥ బహుధైకధాచదృశ్యతఏకోజల
చంద్రవదితివర్ణయతి । సూర్యకఇతికప్రత్యయఇహసూత్రేద్యోతనార్థకోభవతి ॥౨౪౨॥ ౧౯॥ అంబువదగ్ర
హణాత్తునతథాత్వం॥ ననుజలసూర్యాద్యుపమానచాత్మనఃకథమపీహసంభవతి । సూర్యాదిభ్యోభవతిహిజలమేత
ద్విప్రకృష్టదేశస్థం ॥౨౪౩॥ రూపవతస్సూర్యస్యప్రతిబింబస్తత్రయుక్తఏవస్యాత్ । అత్రచమాయాబుద్ధ్యాద్యుపాధ
యోనైవదూరదేశస్థాః ॥౨౪౪॥ బ్రహ్మాత్వరూపమేవహిసర్వాత్మకమపిచసర్వదేశగతం । తస్మాద్దృష్టాంతోసావయు
క్తఇత్యస్యచోత్తరంపఠతి॥ సూ ॥ ౨౦॥ వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవం॥ దృష్టాం
తోసాయుక్తోవివక్షితాంశోయతోత్రసంభవతి । దార్ష్టాంతికస్యలోకేదృష్టాంతేనచనసర్వసామ్యంస్యాత్ ॥౨౪౬॥నై
తత్స్వమనీషికయాదృష్టాంతప్రణయనంకృతంకింతు । శాస్త్రోపదర్శితస్యహిఫలమాత్రమిహోపదిశ్యతేతస్య ॥౨౪౭॥
తదిదంప్రయోజనంస్యాద్యదాత్మనోనిర్విశేషతారూపం । అత్రచవివక్షితంయత్సారూప్యంతదిదమీదృశంభవతి ॥౨౪౮॥
జలగతమిహసూర్యాదిప్రతిబింబంయచ్చదృశ్యతేతదిదం । వర్ధతఇహజలవృద్ధౌతద్ధ్రాసేహ్రసతికించజలచలనే ॥౨౪౯॥
చలతిచజలభేదేకేలభిద్యతఇతిచైతదేవమిహభవతి । జలధర్మానువిధాయిహినతథాత్వంభవతిచాస్యసూర్యస్య ॥౨౫౦॥
ఏవంబ్రహ్మావికృతంపరమార్థతఏకరూపమపిసదిహ । దేహాద్యుపాధియోగాద్భజతఇవోపాధిధర్మవృద్ధ్యాదీన్ ॥౨౫౧॥
దార్ష్టాంతికదృష్టాంతోభయయోరేవంయథోక్తధర్మేణ । సారూప్యాద్దృష్టాంతస్సమంజసోయంతథాచనవిరోధః ॥
సూ॥ ౨౧॥దర్శనాచ్చ॥ అత్రపురశ్చక్రఇతిశ్రుతిఃపరస్యప్రవేశమభిధత్తే।ద్విపదశరీరాణితథాచతుష్పదాని
చపురాంసిసృష్ట్వాత్మా॥౨౫౩॥పూర్వంహిచతురాదేఃపక్షీత్వేనావిశత్సతానీతి । శ్రుతిరన్యాఽనేనేతిప్రవేశమత్రచ
పరంప్రదర్శయతి॥౨౫౪॥తస్మాద్యుక్తస్సోయంయోసౌజలసూర్యకాదిదృష్టాంతః । బ్రహ్మనచోభయలింగంనాపిచసవి
శేషలింగమితిసిద్ధం॥౨౫౫॥ఇహకల్పయంతికేచిద్ద్వేఅధికరణేహితత్రచప్రథమం । కింవాప్రత్తవిశేషంసవిశేషంబ్రహ్మకిం
భవేదితిహి ॥౨౫౬॥ పూర్వస్మాదధికరణాత్ప్రత్యస్తమితప్రపంచతాసిద్ధా । కింసల్లక్షణమేతద్బ్రహ్మాభవేదోబోధలక్ష
ణంవేతి॥౨౫౭॥ అథవాతదుభయలక్షణమితిశంకాయాంద్వితీయమధికరణం । ఇహసర్వథాప్యనర్థకమధికరణాంతర
మిదంహ్యనారబ్ధం ॥౨౫౮॥ యద్యధికరణమిదంస్యాదనేకలింగత్వనిరసనార్థంహి । తత్కిలపూర్వేణైవహినస్థానతఇ
త్యనేనపరిభూతం ॥౨౫౯॥ ఉత్తరమధికరణమిదంప్రకాశవచ్చేతివిఫలమేవస్యాత్ । సల్లక్షణమేవేదంనబోధలక్షణమిదం
భవేద్బ్రహ్మ ॥౨౬౦॥ఇతిశంకితుంనశక్యంవిజ్ఞానఘనశ్రుతేర్విరోధేన । అపగతచైతన్యంతద్బ్రహ్మకథంవాపిచేతన
స్యాస్య ॥౨౬౧॥ జీవస్యశ్రుతివచనైస్తదాత్మభావేనచోపదిశ్యేత । నాప్యత్రబోధలక్షణమేవనసల్లక్షణంతదేతదితి ॥
౨౬౨॥వక్తుంశక్యమిహస్యాదస్తీత్యాదిశ్రుతేర్విరోధేన । తదుభయలక్షణమేవబ్రహ్మేత్యపినేహశంకితుంశక్యం॥౨౬౩॥
తస్యైకలింగతాయాఃపూర్వోక్తాయావిరోధఏవస్యాత్ । సత్తావ్యావృత్తేనచబోధేనతథైవసత్తయోపేతం ॥౨౬౪॥
తత్ప్రతిజానానస్యహిపూర్వప్రతిషిద్ధసప్రపంచత్వం । పునరపితస్యాదిత్యసమంజసమేవతదిదమఖిలంస్యాత్ ॥
౨౬౫॥నశ్రుతివచనశతేనాప్యేకస్యానేకరూపతాభవతి । యదిబోధఏవసత్తాబోధస్సత్తైవనహితయోర్భేదః ॥౨౬౬॥
భవతుతదాసల్లక్షణమిత్యాదివికల్పనానిరాలంబాః । నిర్ణీతాన్యస్మాభిస్సూత్రైక్యేకాధికరణభావేన ॥౨౬౭॥అపిచా
న్యోన్యంశ్రుతిషుహివిప్రతిపన్నాసునిర్విశేషేస్మిన్ । బ్రహ్మణితత్రగృహీతేగతిరితరాసామవశ్యమిహవాచ్యా ॥౨౬౮॥
తత్పరతయార్థవంతిప్రకాశవచ్చైవమాదిమాత్రాణి । ఇహకేచిదేవమాహుస్సాకారపరాభవంతియాశ్శ్రుతయః ॥
౨౬౯॥ ప్రవిలయముఖేనతా అపిభవంత్యనాకారతత్పరాఇతిహి । తదపిచనసమీచీనంయాఃపరవిద్యాప్రపంచతాశ్రుత
యః॥౨౭౦॥ యుక్తాహ్యస్యేత్యాద్యాఃప్రవిలయఫలకాభవంతితాఏవ । యస్మాత్తదేతదిత్యయముపసంహారోత్రనిర్వి
శేషపరః॥౨౭౧॥యేచశ్రుతేఃప్రపంచాఉపాసనాప్రక్రియాసుదృశ్యంతే । ఛాందోగ్యేహిమనోమయఇత్యాద్యాస్తే

కథంప్రవిలయార్థతా ॥ ౨౬౨ ॥ సక్రతుమిత్యేతేనహ్యుపాసనాతత్పరేణవిధినైవ । యతఏషాంసంబంధేశ్రుత్యైవ
యథోక్తగుణకదంబస్య ॥ ౨౬౩ ॥ తదుపాసనార్థకత్వేప్రతీయమానేనలక్షణావృత్త్యా । తస్యాపిచప్రపంచ ప్రవిలయ
పరతాకథంహియుక్తాస్యాత్ ॥ ౨౬౪ ॥ యచ్చోపదిష్టమేతద్వైలింగమకారణమరూపవదితీహ । తచ్చేదమనవకాశంసర్వస్య
ప్రవిలయార్థకత్వేస్యాత్ ॥ ౨౬౫ ॥ ఫలమప్యుపాసనానాంభిన్నంభిన్నంప్రతీయతేశాస్త్రే । దురితక్షయఃక్వచిత్స్యా
త్క్వచిదైశ్వర్యంక్వచిత్క్రమాన్ముక్తిః ॥ ౨౬౬ ॥ తస్మాత్పృథగర్థకతాజ్ఞేయోపాస్యప్రధానవాక్యానాం । నస్వైక
వాక్యతాకిలయత్థైవచాంగప్రధానవాక్యానాం ॥ ౨౬౭ ॥ భవతినియోగస్యైక్యాత్పరమపూర్వస్యతద్వదేవేహ । ప్రవిల
యవిషయకఏకోనియోగఆత్మావబోధకామస్య ॥ ౨౬౮ ॥ అవిలాపితేప్రపంచేకథమపినబ్రహ్మతత్త్వబోధస్స్యాత్ । యో
గోనుష్ఠాతవ్యోభవతియథాస్వర్గలోకకామస్య ॥ ౨౬౯ ॥ ఏవంప్రపంచవిలయోవిమోక్షకామస్యభవతిసంపాద్యః । తమ
సియథాఘటతత్త్వంబుభుత్సునాదౌవిలాప్యతేహితమః ॥ ౨౭౦ ॥ ఏవంప్రపంచవిలయః కర్తవ్యోబ్రహ్మతత్త్వవివిదిషుణా ।
అత్రేదంప్రష్టవ్యంప్రపంచవిలయోహికింవిధోయమితి ॥ ౨౭౧ ॥ యదిపావకసంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్యస్యవిద్యమానస్య ।
ప్రవిలయఇవచేదయమపివిలయస్తస్యైవవిద్యమానస్య ॥ ౧౭౨ ॥ వ్యర్థస్తదోపదేశస్సఖలునశక్యోహి పురుషమాత్రేణ ।
యదిముక్తేనైకేనప్రపంచవిలయఃకృతస్తదేదానీం ॥ ౨౭౩ ॥ ప్రత్యక్షదృష్టమేతజ్జగత్పృథివ్యాదిశూన్యమేవస్యాత్ । య
దిచావిద్యాధ్వస్తస్సకలోఽయమవిద్యయావిలాప్యఇతి ॥ ౨౭౪ ॥ తతఏతదేవలబ్ధంతత్సత్యజ్ఞానలక్షణంబ్రహ్మ । అవిద్యకప్ర
పంచప్రత్యాఖ్యానేన వేదితవ్యమితి ॥ ౨౭౫ ॥ ఆవేదితేహితస్మిన్విద్యాస్వయమేవజాయతేతస్య । ప్రవిలీయతేతయాచా
విద్యాధ్వస్తోహిసకలఏవాయం ॥ ౨౭౬ ॥ స్వప్నప్రపంచఇవకిలనవైపరీక్ష్యేహిజాయతేవిద్యా । రజ్జుప్రదర్శనేనైవచభ
వతిహితత్స్వరూపవిజ్ఞానం ॥ ౨౭౭ ॥ తేనావిద్యారోపితసర్పాదిప్రవిలయశ్చభవతియథా । భవతితథైవేహాపి బ్రహ్మణ్యా
వేదితేస్వయమవిద్యా ॥ ౨౭౮ ॥ నాపినియోగస్తేనచవిద్యానావేదితేభవేత్తస్మిన్ । అపిచప్రపంచపక్షే జీవః కిం బ్రహ్మ
పక్షఏవస్యాత్ ॥ ౨౭౯ ॥ ప్రథమేహినిష్ప్రపంచబ్రహ్మప్రతిపాదనేనజీవేపి । ప్రవిలాపితేజగద్వత్కస్యనియోగః కు
తోస్యమోక్షోవా ॥ ౨౮౦ ॥ జీవోద్వితీయపక్షేహ్యనియోజ్యబ్రహ్మరూపఏవస్యాత్ । జీవత్వం చావిద్యాకల్పితమేవేతి
బోధితేతస్మిన్ ॥ ౨౮౧ ॥ ఇహచనియోజ్యాభావాన్నియోగనిష్ఠానకస్యచిద్భవతి । ద్రష్టవ్యాద్యాశ్శబ్దాస్తత్త్వాభిముఖీ
కృతిప్రధానాస్స్యుః ॥ ౨౮౨ ॥ యదిచామ్నాయస్సకలఃపర్యవసన్నోనియోగనిష్ఠతయా । జీవస్యయది నియోజ్య బ్రహ్మా
త్మత్వంతదప్రమాణంస్యాత్ ॥ ౨౮౩ ॥ కృత్స్నస్యామ్నాయస్యహినియోగపరతాయదోపవర్ణ్యేత । శ్రుతహానిరశ్రు
తార్థప్రకల్పనాచాత్ర దుర్నివారైవ ॥ ౨౮౪ ॥ మోక్షస్యానిత్యత్వంహ్యదృష్టఫలతాపికర్మఫలవత్స్యాత్ । తస్మాద్బ్ర
హ్మపరాణిహ్యవగతినిష్ఠానిసకలవాక్యాని ॥ ౨౮౫ ॥ తస్మాచ్చైకనియోగప్రతీతితశ్చైకవాక్యతేత్యేతత్ । అనుచిత మే
తత్సకలంయదిచాభ్యుపగమ్యతేనియోగోఽయం ॥ ౨౮౬ ॥ బ్రహ్మపరేష్వపివాక్యేష్వసిద్ధమేవహితదాతదేకత్వం । సవిశే
షనిర్విశేషప్రతిపాదనతత్పరేషుతేషుస్యాత్ ॥ ౨౮౭ ॥ శబ్దాంతరైఃప్రమాణైర్నియోగభేదేవగమ్యమానేపి । సర్వత్రాపి
హ్యేకోనియోగఇతినైవశక్యమాశ్రయితుం ॥ ౨౮౮ ॥ దర్శప్రయాజవాక్యేష్వధికారాభేదత స్తదేకత్వం । సాంగే ప్ర
ధానయాగేహ్యేకస్యస్వర్గలోకకామస్య ॥ ౨౮౯ ॥ అధికారాత్పరమాపూర్వైక్యాత్తత్రైకవాక్యతాయుక్తా । నత్వ
త్రసగుణనిర్గుణవాక్యేష్వేకత్వసాధకోంశోస్తి ॥ ౩౦౦ ॥ భారూపత్వాదిగుణానహిప్రవిలయోపకారిణోదృష్టాః । నా
పిప్రపంచవిలయోభారూపత్వాదిసహచరోదృష్టః ॥ ౩౦౧ ॥ యస్మాత్పరస్పరంతేదృశ్యంతే కిలవిరుద్ధరూపతయా । ముక్త్య
భ్యుదయార్థినఇహభవంతివిద్యాధికారిణోభిన్నాః ॥ ౩౦౨ ॥ నైవాంగాంగిత్వంవా మిథోవిరుద్ధార్థ విద్యయోర్భవ
తి । కృత్స్నప్రపంచవిలయస్తదేకదేశాద్యపేక్షణంచాపి ॥ నహ్యేకస్మిన్ధర్మిణి తచ్చ సమావేశయితుమశక్యంహి । సా
కృతివాక్యానామిహనభవత్యాకారవిలయనద్వారా ॥ ౩౦౪ ॥ నిర్గుణవాక్యైకత్వంతస్మాదస్మత్ప్రపంచితంయుక్తం ॥

సూ ॥ ౨౨ ॥ ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతోబ్రవీతిచభూయః ॥ తదిదంబ్రహ్మశ్రుతిభిర్నిర్దిష్టం

నిర్విశేషచిన్మాత్రం ॥ ౩౦౫ ॥ సకలప్రతిషేధావధిసద్రూపం తదితి వర్ణ్యతే సపది । మూర్తమమూర్తం చేతి ద్వే రూపే
బ్రహ్మణో వినిర్దిశ్య ॥ ౩౦౬ ॥ పంచమహాభూతాని ద్వైరాశ్యేన చ విభజ్య తత ఊర్ధ్వం । తస్యామూర్తరసస్య హి పురు
షస్య చ యాని సకలరూపాణి ॥ ౩౦౭ ॥ తాని మహారజనాదీన్యప్యేతస్యైవ వర్ణయిత్వాంతే । వాక్యం తదత్ర పఠితం హ్యా
థాత ఆదేశ ఏవమాదికిల ॥ ౩౦౮ ॥ తత్ర చ వాక్యే నేతి నేత్యేతద్వాక్యం ద్వివారముపదిష్టం । న హ్యేతస్మాదిత్యపి వాక్యం తతోప్యు
పలభ్యతే కించ ॥ ౩౦౯ ॥ నేత్యన్యత్పరమస్తీత్యేవం వాక్యాని తత్ర దృశ్యంతే । అత్ర ప్రతిషేధ్యం కిల విశేషతో నోపలభ్యతే
కిమపి ॥ ౩౧౦ ॥ అత్ర చ నఞ్ శబ్దోऽసావితిశబ్దపరస్స చాయమితిశబ్దః । సన్నిహితకృత్స్నవస్తుప్రదర్శనార్థః ప్రతీయతే లోకే ॥
౩౧౧ ॥ ప్రకరణసామర్థ్యాదిహ రూపద్వయమత్ర భవతి సన్నిహితం । తస్యైవ సప్రపంచబ్రహ్మణ ఏతద్ద్వయం యదుప
దిష్టం ॥ ౩౧౨ ॥ తత్ర చ సందేహః కిం ప్రతిషేధతి రూపరూపవద్యుగళం । కిం వా రూపం యదిదం కిం వాప్యేతచ్చ రూపవద్బ్ర
హ్మ ॥ ౩౧౩ ॥ తత్ర చ రూపం రూపవదుభయం ప్రతిషిధ్యతీతి యుక్తం స్యాత్ । నఞ్ శబ్దద్వయయోగాదథవా బ్రహ్మైవ రూ
పవద్యదిదం ॥ ౩౧౪ ॥ తద్వాఙ్మనసాతీతం కించాసంభావ్యమానసద్భావం । తేన ప్రతిషేధార్హం ప్రతిషేధార్హో న
హి ప్రపంచోऽసౌ ॥ ౩౧౫ ॥ ప్రత్యక్షగోచరత్వాదధ్యాసస్త్వాదరార్థ ఇహ భవతి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః ప్రతిషేధో నోభ
యస్య భవతీహ ॥ ౩౧౬ ॥ ప్రతిషేధస్సకలోऽయం కించిత్పరమార్థతత్త్వమాలంబ్య । యశ్చాపరమార్థస్స్యాత్స ఖలు ప్రతిషిధ్యతే
న సర్వమపి ॥ ౩౧౭ ॥ సర్వస్య ప్రతిషేధే భవేదసౌ శూన్యవాద ఏవ తదా । రజ్జ్వాదౌ సర్పాద్యాః ప్రతిషిధ్యంతే వశిష్య
మాణేऽస్మిన్ ॥ ౩౧౮ ॥ కృత్స్నప్రతిషేధే కిల కోऽన్యస్తత్రావశిష్యతే భావః । అన్యస్యానవశేషే కృత్స్నస్యైవాస్య శూన్య
తాప్రాప్త్యా ॥ ౩౧౯ ॥ ప్రతిషేద్ధురప్యభావే ప్రతిషేధః కథమిహోపపద్యేత । బ్రహ్మప్రతిషేధో వా కథమపి నైవేహ శ
క్యతే వక్తుం ॥ ౩౨౦ ॥ యేనోపక్రమవాక్యే బ్రహ్మప్రతిపాదనం ప్రతిజ్ఞాతం । కించాసన్నేవేతి శ్రుతిరసదాత్మత్వమస్య నిం
దతి చ ॥ ౩౨౧ ॥ అస్తీత్యేవేత్యపరా శ్రుతిరస్తిత్వేన వక్తి తద్బ్రహ్మ । శ్రుతివచసాం వ్యాకోపో బ్రహ్మాసత్త్వేపి దుర్నివారః
స్యాత్ ॥ ౩౨౨ ॥ వాఙ్మనసాతీతత్వం యచ్చోక్తం బ్రహ్మణస్తదేతదపి । నాభావాభిప్రాయం కింతు ప్రతిపాదనప్రకారో
యం ॥ ౩౨౩ ॥ తద్వాఙ్మనసాతీతం సర్వేషాం ప్రత్యగాత్మభూతమపి । నిత్యం శుద్ధం బుద్ధం బ్రహ్మైతన్నిత్యముక్తరూపమితి ॥
౩౨౪ ॥ ప్రతిపాదయంతి సర్వే వేదాంతాః కథమభావశంకాస్య । తస్మాద్బ్రహ్మణ ఏతత్ప్రతిషేధతి రూపమేవ న బ్రహ్మ ॥ ౩౨౫ ॥
ప్రతిషేధావధిభూతం యత ఏతద్బ్రహ్మ పరిశినష్టి తతః । ప్రకృతం యచ్చైతావన్మూర్తామూర్తైకలక్షణం రూపం ॥ ౩౨౬ ॥
తచ్చ ప్రతిషేధతి కిల నఞ్ శబ్దోऽయం న రూపవద్బ్రహ్మ । రూపం తదిదం ప్రకృతం పూర్వగ్రంథే ప్రపంచితం చైతత్ ॥ ౩౨౭ ॥ అధి
దైవతమధ్యాత్మం తదధీనం వాసనామయం త్వపరం । రూపమమూర్తరసాత్మకమపి లింగాత్మవ్యపాశ్రయం యచ్చ ॥ ౩౨౮ ॥
వర్ణితమత్ర మహారజనాద్యుపమాభిర్యథేతి వాక్యేన । తచ్చోపనీయతే ఖల్వితిశబ్దేనేహ నఞ్ శ్రుతీత్యేవం ॥ ౩౨౯ ॥ అవ
గమ్యతే యతోऽత్ర హి రూపవిశేషణతయైవ తద్బ్రహ్మ । షష్ఠ్యా కిల నిర్దిష్టం రూపే తే తు ప్రధానభావేన ॥ ౩౩౦ ॥ రూపవతో జి
జ్ఞాసాయామేవైతత్ప్రదర్శితం వాక్యం । కల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణస్స్వరూపమిహ ॥ ౩౩౧ ॥ నిర్ణీయతే తదా
స్పదమఖిలం నేతి హి నిషిధ్యతే తస్మాత్ । వాచారంభణశబ్దాదిభ్యః కార్యస్య చానృతత్వేన ॥ ౩౩౨ ॥ యుక్తః ప్రతిషే
ధోऽయం న బ్రహ్మణ ఇహ భవేదసౌ యుక్తః । తస్య కథం వా స భవేద్బ్రహ్మ యతస్సర్వకల్పనామూలం ॥ ౩౩౩ ॥ స్వయమే
వ శాస్త్రమేతద్రూపద్వయమస్య దర్శయిత్వాదౌ । ప్రతిషేధతీహ కథమితి నైషాశంకాత్ర భవతి యుక్తతమా ॥ ౩౩౪ ॥ రూ
పద్వయమిహ శాస్త్రం ప్రతిపాద్యత్వేన నైవ నిర్దిశతి । రూపద్వయం ప్రసిద్ధం బ్రహ్మణి కల్పితమిదం పరామృశతి ॥ ౩౩౫ ॥ ప్రతి
షేధ్యత్వాయ తథా శుద్ధబ్రహ్మస్వరూపబోధాయ । ద్వావేతౌ ప్రతిషేధౌ మూర్తామూర్తే నిషేధతః క్రమతః ॥ ౩౩౬ ॥ ఏకో హి
భూతరాశిం ప్రతిషేధతి వాసనాత్మకం త్వపరః । అథవాపి నేతి నేతీత్యేషా వీప్సా హి కిమపి నేతీతి ॥ ౩౩౭ ॥ పరిగణితప్రతిషే
ధే కిం వైతద్బ్రహ్మ కిమథవాన్యదితి । స్యాదేషా జిజ్ఞాసా వీప్సాయాం సకలవిషయజాతస్య ॥ ౩౩౮ ॥ ప్రతిషేధాచ్చావిష
యః ప్రత్యగ్బ్రహ్మేతి సా నివర్తేత । తస్మాత్కల్పితమేతత్ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి తద్బ్రహ్మ ॥ ౩౩౯ ॥ అన్యత్పరమస్తీతి బ్రవీ

తిభూయోయత స్తదిహ సత్యం ।అదిశ్యనేతి నేతీత్యాదేశం కిల పునశ్చ నిర్వక్తి॥౩౪౦ ॥ బ్రహ్మణ ఏతస్మాద్ధి వ్యతిరిక్తం నేహాకించిదస్తీతి।ఉక్తార్థబోధనాయహి నేతీత్యుక్తం తదేవ దర్శయతి ॥ ౩౪౧ ॥ అన్యదవిప్రతిషిద్ధం బ్రహ్మపరం యత్తదేతదస్తీతి । న హ్యేతస్మాదితియద్వ్యపదేశాంతర నిషేధనార్థం స్యాత్ ॥ ౩౪౨ ॥ సూత్రేఽతతోఽబ్రవీతీత్యేతత్స్యాన్నామధేయస్వరమేవ । అథనామధేయమితిహి బ్రవీతి సత్యమితి తత్పరం తత్స్యాత్ ॥ ౩౪౩ ॥ ప్రతిషేధోఽయం సఫలోయదిచ బ్రహ్మావసానఏష స్యాత్ । యదిచాభావావధిసః కథమిహ సత్యస్య సత్యముచ్యేత ॥ ౩౪౪॥తస్మాత్ప్రతిషేధోయం భవతి బ్రహ్మావసానఇతిసిద్ధం॥ ⟶సూ॥౨౩॥తదవ్యక్తమాహహి॥⟵ అన్యత్ప్రపంచజాతాత్ప్రతిషిద్ధాద్యదిభవేత్పరం బ్రహ్మ ౩౪౫॥తచ్చకుతోనహిగృహ్యత ఇత్యత ఏతస్యచోత్తరం బ్రూతే।తదిదం బ్రహ్మావ్యక్తం భవతిహి తత్సర్వదృశ్యపాత్యపిచ ॥ ౩౪౬॥ లేనేంద్రియైర్నగృహ్యత ఇత్యేతచ్ఛ్రుతిరిహప్రదర్శయతి । సాహి శ్రుతిః కిల్వైషా నచక్షుషేత్యాదికా బ్రవీత్యేవం॥౩౪౭॥అన్యాపిశ్రుతి రేవం సఏష నేత్యాదికాప్రదర్శయతి।ఇయమపరాపి యదాహ్యేవైష ఇతిశ్రుతిరితిప్రదర్శయతి॥అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయమితి స్మృతిరపితథైవ దర్శయతి॥ ⟶సూ॥౨౪॥అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥⟵
అపిచేహయోగినస్తం సంరాధనసమయఏవ పశ్యంతి॥౩౪౮॥సంరాధనంహి భక్తిధ్యానానుష్ఠానమేవనతదన్యత్ । తద్ధ్యేవమేవయస్మాచ్ఛ్రుతిః స్మృతిశ్చైవమేవ దర్శయతః॥౩౫౦॥శ్రుతిరిహ పరాంచి ఖానివ్యతృణదితీత్యేవమత్రదర్శయతి ।బహిరర్థమేవసర్వేపశ్యంతినకశ్చిదంతరాత్మానం ॥౩౫౧॥యోధీమాన్ మోక్షార్థీ సహితం పశ్యత్యనిరుద్ధచక్షురితి। అపరాపి శుద్ధసత్త్వస్తత ఇత్యాద్యాపిదర్శయత్యేవం॥౩౫౨॥స్మృతిరత్ర యం వినిద్రా ఇత్యాద్యా యోగినస్తమిత్యాద్యా । పరమాత్మనోఽస్య కేవలయోగధ్యానాభిగమ్యతాం బ్రూతే॥౩౫౩॥ననుసంరాధ్యస్సంరాధక ఇతి భిన్నత్వమేతయోరితిచేత్ ॥ ... ❋
⟶సూ॥౨౫॥ప్రకాశవచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్ ॥⟵ లోకే ప్రకాశరూపాయే సవితృప్రభృతయోహివర్తంతే ॥ ౩౫౪ ॥ తేఖలు సవిశేషా ఇవభాసంతే పరముపాధియోగేన।ఏవంధ్యానోపాధిషు కర్మసుభిద్యత ఇహైష పరమాత్మా॥౩౫౫॥పరమార్థతోఽయమాత్మానభిద్యతే నాపి సవిశేషః । భేద ముపాధికృతోఽసౌ స్వతస్త్వభేద ఇతివర్ణయంత్యేతే॥౩౫౬॥ అభ్యాసేనాసకృదిహ జీవప్రాజ్ఞాహి సర్వవేదాంతాః॥ ⟶సూ॥౨౬॥అతోఽనంతేనతథాహి లింగం॥⟵ యేనావిద్యామూలో భేదస్సకలోఽపి తేనజీవోఽసౌ॥౩౫౭॥సకలమవిద్యాధ్వాంతం విద్యాదీపేన నశ్యెరస్యైవ। ప్రాజ్ఞేనానంతేనహి పరాత్మనాసోఽయమేకతాం యాతి॥౩౫౮॥శ్రుతిలింగమేవమేవహి స యోహవైతదితి వర్ణయత్యత్ర ।
⟶సూ॥౨౭॥ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్॥⟵ స్వమతవిశుద్ధ్యై ఇహ కిల మతాంతరం కిమపి దర్శయత్యత్ర॥ ౩౫౯ ॥ క్వచిదిహ జీవేశ్వరయోర్ధ్యాతృధ్యాతవ్యభావమాలంబ్య। వ్యపదిశ్యతేహి భేద స్తతస్తు తం పశ్యతేతి వాక్యేన॥౩౬౦॥వ్యపదిశ్యతే క్వచిత్కిల పరాత్పరం పురుషమేవమాద్యేన। వాక్యేనగంతృగంతవ్యత్వేనాపిచ తయోరసౌ భేదః ॥ ౩౬౧॥ఏవంనియంతృనియమ్యనకర్మత్వేనాపి భేద ఉపదిష్టః । యస్సర్వాణీత్యాద్యైర్వాక్యైః క్వచిదిహ తయోరభేదోఽపి॥ ౩౬౨॥తత్త్వమసి బ్రహ్మాస్మీత్యాద్యైర్వాక్యైస్తథేతరైరపిచ । ఏషత ఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇతి ప్రథితవేదవాక్యైశ్చ ॥ అత ఉభయవ్యపదేశాదహికుండలవద్భవేదిదం తత్త్వం॥ ⟶సూ॥౨౮॥ప్రకాశాశ్రయవద్వాతేజస్త్వాత్॥⟵ అథవాశ్రయః ప్రకాశస్సవితుర్యోఽసౌతదాశ్రయస్సవితా॥౩౬౪॥ తేజస్త్వేనాభిన్నౌ భేదవ్యపదేశినౌ తథేహాపి॥ ... ...❋
⟶సూ॥౨౯॥పూర్వవద్వా॥⟵ పూర్వప్రకాశవచ్చావైశేష్యమితి ప్రదర్శితం యత్స్యాత్ ॥౩౬౫॥భవతి తదేవహి తత్త్వం యేనావిద్యాకృతోహి బంధోఽయం ।బ్రహ్మాత్మవిద్యయా కిల బంధాపాయే త్రభవతి మోక్షోహి ॥ ౩౬౬॥అహికుండలవద్బంధః పరస్యసంస్థానభూత ఏవయది। కింవా సహి ప్రకాశాశ్రయవద్వ్యేకదేశభూతస్స్యాత్ ॥ ౩౬౭ ॥ భవతి తదాపరమార్థోఽబంధస్తస్యచ తిరస్కృతిర్నభవేత్। ఏవంచేద్వైయర్థ్యం దుర్వారం భవతి మోక్షశాస్త్రస్య ॥ ౩౬౮॥ భేదాభేదౌ తుల్యావదిహనవ్యపదిశతి కింత్వభేదమిహ । ప్రతిపాద్యత్వేన శ్రుతిరేషా నిర్దిశతి తత్త్వమస్యాద్యా ॥ ౩౬౯॥ భేదంత్వనువదతీతతః ప్రకాశవచ్చేతి భవతి సిద్ధాంతః॥ ⟶సూ॥౩౦॥ప్రతిషేధాచ్చ॥⟵ నాన్యోఽతోఽస్తీత్యాద్యా హ్యథాత ఆదేశ

ఏవమహాద్యాపి॥౩౭౦॥ప్రతిషేధతిప్రపంచంబ్రహ్మవ్యతిరిక్తమఖిలమేవయతః ।తద్బ్రహ్మపరిశినష్టిహి యదిదం స న్నిర్విశేషచిన్మాత్రం॥౩౭౧॥తస్మాత్ప్రకాశవచ్చేత్యుపదిష్టోభవతిచాత్రసిద్ధాంతః॥ ——సూ॥౩౧॥పరమతస్సేతూన్మానసంబంధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥ ——యదిదంనిరస్తసకలప్రపంచమతోప్యవర్ణిత, బ్రహ్మ॥౩౭౨॥తస్మాదన్యత్తత్త్వంకిమస్తినాస్తీతిభవతిసందేహః।తత్రపరస్మాదన్యత్తత్త్వంస్యాదితితుయుక్తమాభాతి ॥౩౭౩॥సేత్వాదివ్యపదేశాయస్మాత్తత్సాధకాహి దృశ్యంతే।ఆత్మాససేతురితిహిశ్రుతిఃపరస్యాస్యసేతుతాంబ్రూతే ॥౩౭౪॥మృద్దార్వాదిప్రచయే జలగతివిచ్ఛేదసాధనే సేతౌ।రూఢోహిసేతుశబ్దఃప్రయుక్తఆత్మనియతోభవేదేషః॥౩౭౫॥లౌకికసేతోరివకిలగమయతివస్త్వంతరాస్తితామస్య।ఉన్మానవ్యపదేశోప్యత్రతథాదృశ్యతేతదేతదితి॥౩౭౬॥బ్రహ్మచతుష్పాదష్టాశఫంచపోడశకలంచతతోప్యుక్తం। కార్షాపణాదిలోకేయదున్మితంస్యాత్తతోన్యదస్తీతి ॥ ౩౭౭ ॥ భవతిప్రసిద్ధమితఇహభవితవ్యమితిప్రతీయతేన్యేన । సోమ్యతదాసంపన్నోభవతీత్యాద్యేషునిగమవాక్యేషు॥ ౩౭౮॥ సంబంధవ్యపదేశోప్యయముక్తార్థస్యబోధకో భవతి । సంబంధః కిల లోకేభవతిమితానాంమితేనయతఏవం॥ ౩౭౯॥సోయంసుప్తాదృష్టస్తస్మాత్పరమస్తికించిదితిభాతి । వ్యపదిశ్యతే పరాత్మాభిన్నత్వేనైవసోంతరాదిత్యే ॥ ౩౮౦ ॥ ఏవంసచాంతరక్షిణిసావధికంచేశ్వరత్వముపదిష్టం । భవతితయోగిహతస్మాత్పరమన్యద్బ్రహ్మణోస్తికించిదితి॥ ౩౮౧॥ఇత్యేతామాశంకాంనిరసితుమేతత్ప్రదర్శితంసూత్రం॥ ——సూ॥౩౨॥ సామాన్యాత్తు॥ ——అత్రతుశబ్దేనహిఖల్వాక్షేపోయంనిరస్యతేసకలః॥౩౮౨॥నబ్రహ్మణఃపరస్మాదన్యత్తత్త్వంకదాపి సంభవతి। నహ్యన్యస్యాస్తిత్వేప్రమాణముపలభ్యతేత్రకించిదపి॥౩౮౩॥సర్వస్యజనిమతఃకిలజగతోజన్మాదికారణం బ్రహ్మ । నిర్ధారితంహితస్యానన్యత్వంచప్రదర్శితంభవతి ॥ ౩౮౪ ॥ నహ్యేతద్వ్యతిరిక్తంకించిదజంతత్త్వమత్రసంభవతి । యస్మాత్సదేవసోమ్యేత్యస్మాదవధారితంహిసద్బ్రహ్మ ॥ ౩౮౫॥ యేనాశ్రుతమితివాక్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ।దర్శితమిహతే నకథంబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుసత్త్వంస్యాత్ ॥ ౩౮౬॥ సేత్వాదివ్యపదేశాత్స్యాదన్యత్తత్త్వమితితు యచ్చోక్తం । తదయుక్తమేవయస్మాచ్ఛ్రుతిరేషావక్తిసేతురాత్మేతి ॥ ౩౮౭ ॥నతతఃపరమస్తీతిశ్రుత్యానైవోపదిష్టమేవాత్ర । సేత్వాది వ్యపదేశాదన్యాస్తిత్వప్రతీతిరిత్యపిన ॥ ౩౮౮॥ లింగేనచాద్వితీయశ్రుతిబాధోయంయతోనహిన్యాయ్యః ।లౌకికసేతునిదర్శనమాత్రేణాన్యాస్తితాయదోచ్యేత ॥౩౮౯ ॥ తద్దృష్టాంతేనతదామృద్దారుమయత్వమస్యకల్ప్యేత । నైతన్న్యాయ్యంయస్మాదజత్వముపదిశతిశాస్త్రమేతస్య ॥ ౩౯౦ ॥ ఇహసేతుశబ్దఆత్మనితత్సామాన్యాత్ప్రయుక్తఇతియుక్తం ।జగతస్తద్వ్యాణాంవిధారకత్వమిహసేతుసామాన్యం ॥ ౩౯౧ ॥సేతుంతీర్త్వేత్యత్రచ తరతిర్నాతిక్రమార్థకోభవతి । ఆత్మాయతోవిభుస్స్యాత్కింతుప్రాప్త్యర్థఏవ తరతి రసౌ ॥ ౩౯౨ ॥ ప్రాప్త్యర్థే దృష్టోయం వ్యాకరణంతీర్ణ ఏవమాదౌహి ॥

——సూ॥౩౩॥బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ॥ ——ఉన్మానవ్యపదేశాదపినాన్యాస్తిత్వకల్పనాయుక్తా॥౩౯౩॥సభవతికిలబుద్ధ్యర్థఃసాబుద్ధిరుపాసనైవనాన్యాస్యాత్। బ్రహ్మణ్యపరిచ్ఛిన్నేస్థాపయితుంబుద్ధిరియమశక్యేతి ॥ ౩౯౪ ॥ బ్రహ్మచతుష్షోడశకలమిత్యున్మానకల్పనాత్రకృతా । పాదవదిత్యేతత్కిలనిదర్శనంస్యాద్యథోపదిష్టార్థే ॥ ౩౯౫ ॥ బ్రహ్మప్రతీకయోరిహ మన ఆకాశస్వరూపయోర్హి యథా । వాగాదయశ్చ పాదాశ్చత్వారస్తేచ మనసఉపదిష్టాః ॥౩౯౬॥ఆకాశస్యాగ్న్యాదయఆధ్యానాయైవతేహినిర్దిష్టాః ।తద్వదిహాపిస్యాదియమథవాప్యన్యార్థకంహి పాద పదం ॥౩౯౭ ॥ కార్షాపణేయథావాపాదవిభాగస్తుకల్ప్యతేలోకే । వ్యవహారప్రచుర్యంనభవతి కార్షాపణేన సకలేన॥౩౯౮॥ తస్మాత్క్రియాదిసిద్ధ్యై పాదవిభాగోయథాతథేహాపి॥ ——సూ॥౩౪॥స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ॥ —— సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశదర్శనాచ్చతథా॥౩౯౯॥పరమన్యత్తత్త్వంస్యాదితియచ్చోక్తంనిరస్యతేతదిదం।వ్యపదేశావేతాహిస్థానవిశేషావలంబనౌభవతః॥౪౦౦॥బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగాదుద్భూతంయద్విశేషవిజ్ఞానం । బుద్ధ్యుపశమేహి తస్యోపశమోయస్సహిపరేణసంబంధః॥౪౦౧॥సోయముపాధ్యాయత్తోభాక్తోనహిపరిమితత్వసాపేక్షః । భేదవ్యపదేశోపి హ్యుపాధిభేదప్రయుక్తఏవాస్య ॥ ౪౦౨ ॥ నహివస్తుభేదమూలోయథాప్రకాశాదిషూపలబ్ధోయం। లోకేయథాప్రకాశాకాశౌ

ప్రభృతావుపాధియోగేన॥౪౦౩॥సంబంధవ్యపదేశో భేదవ్యపదేశఏవ మేవాత్ర॥ సూ॥౩౫। ఉపపత్తేశ్చ॥ ఇహ చైతాదృశఏవ హి సంబంధో యుజ్యతే న చాన్యవిధః॥ ౪౦౪ ॥ స్వమపీతో భవతీతి స్వరూపసంబంధమామనన్త్యేనం। తచ్చ స్వరూపమస్య త్వనపాయీతి శ్రుతిస్మృతిప్రథితమ్ ॥ ౪౦౫ ॥ తస్మాద్యదుపాధికృతం స్వరూపమాగన్తుకం భేదస్య । తస్య తిరోభావే హి స్వమపీత ఇతీహ యుక్తముపదిష్టం ॥౪౦౬ । భేదవ్యపదేశ ఉపాధికృతో నాన్యాదృశోऽత్ర సంభవతి। అన్యాదృశో యది స్యాచ్ఛ్రుతిసిద్ధైకేశ్వరత్వబాధస్స్యాత్॥ఆకాశే దృష్టో సావుపాధియోగేన భేదనిర్దేశః॥ సూ॥౩౬॥తథాన్యప్రతిషేధాత్॥ సేత్వాదివ్యపదేశాన్ హేతూననుస్మృత్య పక్షమాత్మీయం ॥౪౦౭॥ హి స్వోన్తరేణ సంప్రత్యుపసంహరతి హ్యనేన సూత్రేణ । అతో ప్రతిషేధాదన్యన్నాస్తీతి గమ్యతే తస్మాత్ ॥౪౦౮। యస్మాదహమేవాధస్తాదాత్మైవేతి వేదవాక్యైః । అన్యైశ్చ నేహ నానేత్యాద్యైరేతైరనన్యపరవాక్యైః ॥ ౪౦౯॥బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కిల కించిన్నాస్తీతి నిశ్చితం భవతి॥ సూ॥౩౭॥అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః॥ పరపక్షహేతూన్నిరస్య నయస్య ప్రతిషేధవర్ణనం చ కృతం ॥౪౧౧॥ సర్వగతత్వమనేన హ్యాత్మన ఏతస్య సిద్ధమిహ భవతి । సేత్వాదివ్యపదేశా యది ముఖ్యాస్స్యుస్తదా పరిచ్ఛేదః॥౪౧౨॥ఆత్మన ఏతస్య స్యాత్పే వ్యద్యా ఏవమాత్మకా హి యతః।అన్యప్రతిషేధేऽపి హ్యసతి పరిచ్ఛేద ఏవ తస్య స్యాత్॥ ౪౧౩ ॥ ఆయామశబ్దతః కిల సర్వగతత్వం ప్రతీయతే తస్య । ఆయామశబ్ద ఇహ కిల సర్వవ్యాపి స్వరూపవచనస్స్యాత్ ॥ ౪౧౪ ॥యావాన్వేతి శ్రుతిరిహ తథైవ చాకాశవదితి చా వ్యాపి । జ్యాయాన్ దివ ఇత్యపరా శ్రుతిరప్యాయామమస్య దర్శయతి॥౪౧౫॥నిత్యస్సర్వగతస్థాణురితి స్మృతిరపి తమస్య దర్శయతి॥ సూ॥౩౮॥ఫలమత ఉపపత్తేః॥ పూర్వోపదర్శితస్య హి పరాత్మనో వ్యావహారికేయమేయం॥౪౧౬॥ఈశేశితవ్యభావావస్థా తస్యాం నిరూప్యతే తదిదం ।ఇష్టానిష్టవ్యామిశ్రలక్షణం కర్మఫలమిదం త్రివిధం॥ ౪౧౭॥సంసారగోచరం తజ్జంతుషు సర్వేషు సుప్రసిద్ధం హి । తత్కర్మణః కిమీశాత్స్యాదితి సందేహనిరసనార్థమిహ॥౪౧౮ ॥పూర్వోపదర్శితస్య హి పరాత్మనో నిర్విశేషభావేన । ఫలదాతృత్వం కథమితి శంకాయా నిరసనార్థముపికించ ॥ ౪౧౯॥ ఫలదాతృత్వం కర్మణ ఏవేత్యాక్షేపమఖిలమున్మూల్య । లక్షార్థ బోధసాధన వాచ్యార్థ సతత్వనిర్ణయార్థం చ ॥ ౪౨౦ ॥ సర్వం హి సంగమయితుం ఫలమత ఇత్యాది సూత్రమారబ్ధం। అస్మాత్పరాత్మనః కిల భవతి ఫలం తదితి యుక్తమాశ్రయితుం ॥ ౪౨౧ ॥ యస్మాదసౌ పరాత్మా సర్వాధ్యక్షస్తథైవ సర్వజ్ఞః । స హి దేశకాలభేదాభిజ్ఞస్సృష్ట్యాది చిత్రమారచయన్ ॥ ౪౨౨ ॥కర్మానురూపఫలమిహ దాతుం తస్మాత్స ఏవ శక్నోతి।కర్మవినాశి క్షణికం జనయతి కాలాంతరే ఫలం తదితి ॥౪౨౩॥ఇదమనుపపన్నమేవ హి నాభావాద్భావసంభవో యేన । నను కర్మ హ వినశ్యత్ఫలమనురూపం హి కించిదుత్పాద్య ॥ ౪౨౪ ॥ నశ్యతి కాలాంతరితం తచ్చ ఫలం భోక్ష్యతే హి భోక్తేతి । ఇదమపి న యుక్తమేవ హి యతః ఫలత్వం న చాస్య సంభవతి ॥౪౨౫॥ లోకే యథా సుఖం వా దుఃఖం వా యదుపభుజ్యతే పుంసా।తదిదం హి కర్మణః ఫలమితి చ తదావర్ణయంతి న హి పూర్వం ॥ ౪౨౬ ॥ యది కర్మజాదపూర్వాత్ఫలముత్పత్స్యత ఇతీహ కల్ప్యేత ।హి తదపి న యుక్తం యత ఇదమచేతనం కాష్ఠలోష్టసమమేవ ॥౪౨౭॥ తచ్చేతనాప్రవర్తితమచేతనం కథమిహ ప్రవర్తేత ।ఇహ చాపూర్వాస్తిత్వే ప్రమాణముపలభ్యతే న కించిదపి ॥ ౪౨౮ ॥ అర్థాపత్తిర్యా స్యాదీశ్వరసిద్ధ్యైవ సాన్యథాసిద్ధా ॥ సూ॥౩౯॥శ్రుతత్వాచ్చ॥ ఉపపత్త్యైవ న చాసావీశ్వర ఇహ భవతి కర్మఫలహేతుః॥౪౨౯ ॥శ్రుతిబలసమాశ్రయాదపి భవతి పరాత్మైవ కర్మఫలహేతుః। యా హి స వా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాద ఏవమామ్నాతా ॥౪౩౦॥అన్నాదం వసుదానం పరమేశ్వరమేనముపదిశంతీ సా ।శ్రుతిరేవేశ్వరమేనం ఫలస్య దాతారముపదిశత్యత్ర॥౪౩౧॥ సూ ॥ ౦॥ధర్మం జైమినిరత ఏవ॥ ఇహ జైమినిరాచార్యః ఫలదాతారం హి ధర్మమాచష్టే।శ్రుత్యుపపత్తీ యస్మాదిహ ధర్మపరత్వసాధకే దృష్టే॥ ౪౩౨ ॥ యత్స్వర్గకామవాక్యం తత్ర చ విధ్యర్థభావనావిషయః । యాగస్స్వర్గోత్పాదక ఇతి ఖల్వర్థః ప్రతీయతే తస్మాత్॥ ౪౩౩॥ నో చేద్వైవం యాగో హ్యననుష్ఠాతృక ఇహ ప్రసజ్యేత । తత్ర యజేతేత్యేషాముపదేశస్సకల ఏవ విఫలస్స్యాత్ ॥౪౩౪ ॥ క్షణికస్య కర్మణః కిల ఫలం న కించిదితి మనసి నిశ్చిత్య । పూర్వం నిరాకృతో సౌ పక్షః కథమత్ర యుక్త

ఇతిచేన్న ॥ ౪౩౫ ॥ శ్రుతిరిహ యది ప్రమాణం ఫలసంబన్ధోపకల్పనే యోస్య । నానుత్పాద్యాత్మాపూర్వం కర్మణా యా ఘటేత ద్వ్యా
స్వదన్యథా ॥ ౪౩౬ ॥ ఫలమిహ కాలాన్తరితం దాతుం తత్కర్మ నైవ శక్నోతి । యాహి ఫలస్య చ ప్రాగ్వ్యాపదోత్తరాక
స్మణోప్యవస్థాయా ॥ ౪౩౭ ॥ సైవాపూర్వం తేన చ ఫలసంబన్ధోస్య నిరవవాదస్స్యాత్ । ఈశ్వరఫలం దదాతి త్వేతన్నా
త్రోపపద్యతే హి యతః ॥ ౪౩౮ ॥ అవిచిత్రః పరమాత్మా కార్యం సకలం విచిత్రమాభాతి । తదనుష్ఠానం హి ఫలం నైవ స్యాన్మాన్యదపి చ
తస్య దురవారం ॥ ౪౩౯ ॥ ——సూ ॥ ౪౧ ॥ పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్ ॥—— ఫలదోఽయమీశ్వరో
వహిమన్యత ఇహ బాదరాయణాచార్యః । కర్మణ ఏవ ఫలం స్యాదితి తు తుశబ్దేన పరిహృతం భవతి ॥ ౪౪౦ ॥ యస్మాదేష
పరాత్మా హేతుర్వ్యపదిశ్యతే హి శాస్త్రేషు । కర్మణ ఇహ కారయితా ఫలస్య దాతా చ భవతి పరమాత్మా ॥ ౪౪౧ ॥ ఏష
హ్యేవేత్యాద్యా శ్రుతిరిమమర్థం హి సకలముపదిశతి । స్మృతిరపి యోయోయాం యామిత్యాద్యా హ్యేవమర్థమాచష్టే ॥
౪౪౨ ॥ సృష్ట్యాదికారణత్వం తస్యోపదిశన్తి సర్వవేదాన్తాః । తేన చ ఫలదాతృత్వం పరమాత్మన ఏవ నిశ్చితం భవతి ॥ ౪౪౩ ॥
సృజతి హి పరమాత్మాసౌ ప్రజాస్స్వకర్మానురూపతో యస్మాత్ । తస్య చ సాపేక్షత్వాద్వైచిత్ర్యస్యాప్యనబాధకం కిమపి ॥
౪౪౪ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయాత్మస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యా
యః ॥ ౪౪౫ ॥ తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థోయన్న భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోయ
మనవద్యః ॥ ౪౪౬ ॥

శ్రీశంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు.

——తృతీయపాదప్రారంభః——

పూర్వస్మిన్కిల పాదే బ్రహ్మపరం నిర్విశేషచిన్మాత్రం । శ్రుత్యుపపత్తిభ్యాం తన్నిర్ణీతం కిల తృతీయపాదేత్ర ॥ ౧ ॥
తదుపాసనాస్వరూపం తజ్జ్ఞానే ముఖ్యసాధనం యత్స్యాత్ । చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా తదేతదత్రోపవర్ణ్యతే సకలం ॥ ౨ ॥ త
స్మాత్సంగతిమేనాం ఫలఫలిభావాత్మికామిహాలంబ్య । సవిశేషవిషయిణీయం విద్యాచిన్తా హి సంపదిసంజాతా ॥ ౩ ॥ ...
——సూ ॥ ౧ ॥ సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్ ॥—— శాఖాన్తరోదితాని హి తద్విజ్ఞానాని చైకరూపా
ణి । కింవా తాని విభిన్నానీతి ప్రథమం విచార్యతేత్ర ॥ ౪ ॥ నను నిర్ణీతం పూర్వం పూర్వాపరభేదరహితమేకరసం । విజ్ఞా
నఘనం తత్ఖలు విజ్ఞేయం బ్రహ్మ భవతి నాన్యదితి ॥ ౫ ॥ తద్విజ్ఞానే హి కథం భేదాభేదైకవిషయిణీ చిన్తా । కర్మబహుత్వవ
దేవ బ్రహ్మబహుత్వం న చేహ సంభవతి ॥ ౬ ॥ కథమేతస్మిన్బ్రహ్మణి విజ్ఞానాని హ్యనేకరూపాణి । అన్యవిధే హి హ్యర్థే కథమ
న్యవిధం భవేదిదం జ్ఞానం ॥ ౭ ॥ బ్రహ్మణ్యేకస్మిన్నపి తాని బహూన్యుత్పాదయిష్యతాని । తేషాం తదైకమేవాభ్రాన్తం భ్రాన్
తాని చేతరాణీతి ॥ ౮ ॥ వేదాన్తేష్విహ సర్వేష్వపి దుర్వారో భవేదనాశ్వాసః । తస్మాత్కథమనుశక్యా బ్రహ్మణి విజ్ఞాన
భేదశంకేయం ॥ ౯ ॥ నైవేహ చోదనాద్యవిశేషాత్తదభేదవర్ణనం యుక్తం । బ్రహ్మజ్ఞానం యస్మాదచోదనాలక్షణం వినిర్ది
ష్టం ॥ ౧౦ ॥ అవిధిప్రధానవాక్యైస్తజ్జన్యత ఇతి సమన్వయే తస్మాత్ । విజ్ఞానభేదచిన్తా న కథమత్రోచితేతి చేన్నైవం ॥ ౧౧ ॥
సవిశేషవిషయకేయం చిన్తా ప్రాణాదివిషయకా చ తథా । తద్విషయే విజ్ఞానే చిన్తా సేయం హి భవతి యుక్తతమా ॥ ౧౨ ॥ క
ర్మవదుపాసనానాం భేదాభేదౌ యతోత్ర సంభవతః । దృష్టాదృష్టఫలాని హి కర్మవదేతాన్యుపాసనాన్యపి చ ॥ ౧౩ ॥ క్రమము
క్తిసాధనాన్యప్యుపాసకానీహ కానిచిత్సన్తి । సమ్యగ్జ్ఞానద్వారా సాక్షాన్ముక్తిప్రయోజనాని తథా ॥ ౧౪ ॥ తేష్వేవాఖిల
చిన్తా తత్తద్వేదాన్తవాక్యనిర్దిష్టం । బ్రహ్మజ్ఞానం యదిదం కిం భిన్నమభిన్నమేవ వేత్యేవం ॥ ౧౫ ॥ యది భిన్నం విజ్ఞానం గుణోప
సంహారకారణం నేహ । తత్రైత తద్విజ్ఞానం ప్రతివేదం భిన్నమితి తు యుక్తతమం ॥ ౧౬ ॥ యస్మాజ్జైమినినా కిల శాఖాభేదేన
కర్మభేదే హి । నామాదిహేతవః కిల యే నిర్దిష్టాస్త ఏవ చేహాపి ॥ ౧౭ ॥ నామ చ రూపం ధర్మవిశేషః పునరుక్తిరపి చ నిన్దా చ ।
ప్రాయశ్చిత్తమశక్తిస్సమాప్తిరన్యార్థదర్శనం చేతి ॥ ౧౮ ॥ తత్ర చ నామ్నస్తావద్భేదప్రతిపత్తిహేతుతా దృష్టా । జ్యోతిష్టోమ
ఫలేస్మిన్నథైష ఇత్యాది వేదవాక్యే హి ॥ ౧౯ ॥ జ్యోతిః పరం ద్వివారం పఠితం తత్కర్మభేదమాచష్టే । వేదాన్తాన్తరవి
హితేష్వపి విజ్ఞానేషు భిన్నభిన్నం హి ॥ ౨౦ ॥ నామేహ తైత్తిరీయకమపి వాజసనేయకం చ కౌథుమకం । శాట్యాయనకం చే

తిహి తేనచ విజ్ఞానభేదఇహాభవతి ॥౨౧॥ యశ్చాపిరూపభేదస్సకర్మభేదస్యబోధకోదృష్టః।అత్రైవవైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యఏవమాదౌహి ॥ ౨౨ ॥పంచాగ్నిగోచరాయాం విద్యాయామపిచదృశ్యతేసఖలు। కేచిత్తుషష్ఠ మగ్నింహ్యన్యేన్వ గ్నీన్పఠంతిపంచైవ ॥ ౨౩ ॥ప్రాణానాంసంవాదేప్యేవంకేచిత్పఠంతివాగాదీన్।ఊనానధికాన్ కేచిత్తేనచ విజ్ఞానభేదఇ హాయుక్తః॥ ౨౪॥యోసౌధర్మవిశేషస్సకర్మభేదస్యసాధకోదృష్టః ।కారీర్యధ్యయనేకిలమేచస్యుస్తైత్తిరీయకాస్తేషాం ౨౫॥భూమావాభోజనరూపోధర్మస్సోయంహిభవతినాన్యేషాం।తత్రాథర్వణికానాంశిరోవ్రతంధర్మఇతిహినిర్దిష్టం ॥౨౬॥అ న్యేషాంతదభావాద్విద్యాభేదఃప్రతీయతే తేన ।పునరుక్త్యాదయఏవంవిద్యాభేదప్రదర్శనార్థాస్స్యుః ॥ ౨౭॥ తస్మాత్ప్రతి వేదాంతంవిజ్ఞానంభిన్నభిన్నమేవేతి। ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేవిజ్ఞానమభిన్నమేవతత్రేతి ॥ ౨౮ ॥ సకలైరపి వేదాంతైర్విజ్ఞా నానిప్రతీయమానాని। తత్తద్వేదాంతేష్వపితానినభిన్నానికింత్వభిన్నాని ॥౨౯ ॥ యస్మాచ్చచోదనాదేరవిశేషోత్రప్ర తీయతేతస్మాత్ ।ఇహచోదనావిధాయకశబ్దఃపురుషప్రయత్నరూపోవా ॥ ౩౦ ॥ సూత్రేచాదిగ్రహణాత్తచ్ఛాఖాధిక రణసిద్ధాంతే। సూత్రప్రపంచితాయేహ్యభేదహేతవఇహానుకృష్యంతే ॥ ౩౧ ॥ ధాత్వర్థావచ్ఛిన్నోయత్నోసౌచోదనా త్రనిర్దిష్టా। సాఖల్విహాగ్నిహోత్రేశాఖాభేదేపితుల్యరూపైవ ॥ ౩౨॥ జుహుయాదితి ప్రతీయతఏవం ప్రాణాద్యుపా స్తివాక్యేపి। జ్యేష్ఠంచశ్రేష్ఠంచేత్యాదౌఛందోగవాజిశాఖాయాం॥౩౩ ॥ సాచోదనైకరూపాదృష్టాంతేనచనభేదశంకా త్ర। జ్యేష్ఠశ్చశ్రేష్ఠశ్చస్వానాంభవతీతివాక్యనిర్దిష్టం॥ ౩౪॥ ఫలమపితుల్యంతద్యద్విజ్ఞానస్యాస్యరూపమపితుల్యం। జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యాదిగుణైర్యదన్వితంప్రాణతత్త్వమిహరూపం ॥౩౫ ॥ విజ్ఞానస్యచరూపంవిజ్ఞేయం ద్రవ్యదేవతేహియథా।యా గస్యయాసమాఖ్యాసాపిసమాప్రాణవిద్యేతి ॥ ౩౬ ॥ తస్మాద్విజ్ఞానమిదంశాఖాభేదేప్యభిన్నమేవస్యాత్ । విద్యాంతరే షుపంచాగ్నిప్రభృతిష్వేవమఖిలమపియోజ్యం॥ ౩౭॥ యేభేదహేతవఃకిలనామాద్యాదర్శితాహిపూర్వత్ర । తేపరిహ్రి యంతానామ్నైత్యాద్యేనప్రథమఏవకాండేహి ॥ ౩౮॥ అత్రాపిపరిహరిష్యతిభేదాన్నేత్యేవమాదిసూత్రేణ ॥ ... ❋

సూ॥౨॥భేదాన్నేతిచేన్నైకస్యామపి॥ నను సకలనిగమగమ్యంవిజ్ఞానమభిన్నమిహహియచ్చోక్తం ॥ ౩౯ ॥పంచాగ్న్యుపాసనాదౌగుణభేదాన్నోపపద్యతేతదిదం।విద్యాయామేతస్యాంకేచిత్షష్ఠంసమామనంత్యగ్నిం ॥౪౦ ॥ పంచైవాగ్నీనపరేఛందోగాఃకిలపఠంతినచషష్ఠం।కథముభయేషామేషామేకావిద్యోపపద్యతేతత్ర ॥౪౧॥ నాప్యత్రశక్యతే హిప్రత్యేతుమసౌగుణోపసంహారః। అపిచతథాప్రాణానాంసంవాదేశ్రేష్ఠవర్జితాంశ్చతురః ॥ ౪౨ ॥ ఛందోగాఃప్రా ణాన్వాచంచక్షుశ్శ్రోత్రమామనంతిమనః । వాజినఇహరేతోవైప్రజాపతిరితీహపంచమంత్వన్యం ॥ ౪౩ ॥ వేద్యమపి భిన్నమేవహ్యావాపోద్వాపభేదతోభాతి। వేద్యస్వరూపభేదేవిద్యాభేదోత్రయుక్తఇతిచేన్న ॥ ౪౪ ॥ విద్యాయామేకస్యా మేవంజాతీయకోహిగుణభేదః । యుక్తోయద్యపిషష్ఠస్యాగ్నేరుపసంహృతిర్నచేహస్యాత్ ॥౪౫ ॥ భవతుతథాపినవిద్యా భేదోసావత్రశంకితుంశక్యః ।ద్యుఃప్రముఖాఃపంచాగ్నయఉభయత్రప్రత్యభిజ్ఞయాహిసమాః ॥ ౪౬ ॥ నహిషోడశినోగ్ర హణాగ్రహణాభ్యాంభిద్యతేతిరాత్రోసౌ।అగ్నయఏవహరంతీత్యేవంషష్ఠాగ్నిమపిపఠంత్యేతే ॥౪౭ ॥వాజసనేయినఇహ ఖల్వగ్నిషుసాంపాదికేషుపంచసుచ । సమిదాదికల్పనాయాఅనువృత్తాయానివృత్తయేచైవం ॥ ౪౮ ॥ అగ్నిర్భవతిసమి త్సమిదిత్యంతంవాక్యమామనంతిహితే । తస్మాచ్ఛందోగైరప్యుపసంహర్తుంహిశక్యతేసగుణః ॥ ౪౯ ॥ నహ్యత్రపంచసం ఖ్యావిరోధశంకాపిభవతియుక్తతమా। సాంపాదికాగ్న్యభిప్రాయైవైషాభవేత్పంచసంఖ్యాత్ర ॥ ౫౦॥ ప్రాణాద్యుపా సనేష్వప్యుపసంహారోధికస్యనవిరుద్ధః। రేతస ఆవాపోయంచ్ఛాందోగ్యేనైవదృశ్యతేకింతు ॥ ౫౧ ॥ వాజసనేయకఏవఖ ఛాందోగ్యేభవతిచోద్వాపః। నైతావన్మాత్రేణహి విద్యాభేదోత్ర శంకితుం శక్యః ॥ ౫౨ ॥ వేద్యాంశస్యచ కస్యచిదు దావాపోద్వాపయోస్తథైవేహ । ప్రాచుర్యేణాభేదావగమాన్నైవేహభిద్యతేవిద్యా ॥ ౫౩ ॥ ... ❋

సూ॥౩॥స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేనహిసమాచారేధికారాచ్చసవవచ్చతన్నియమః ॥ యచ్చాథర్వణికానాం విద్యాంప్రతికిలశిరోవ్రతంవిహితం। అన్యేషాంనతథేతిహివిద్యాభేదోత్రయుక్తఇత్యుక్తం ॥ ౫౪ ॥తత్తునయుక్తంయస్మా

త్స్వాధ్యాయస్యైవ భవతి ధర్మోఽయం । నాసౌ విద్యాధర్మో యతస్తథైవావగమ్యతే తదిదం ॥౫౫॥ ఆథర్వణికా ఇదమపి వేదవ్రతరూపముపదిశంత్యత్ర । తే హి సమాచారాఖ్యే గ్రంథే స్వాధ్యాయధర్మరూపతయా ॥౫౬॥ నైతదచీర్ణవ్రత ఇతి వాక్యం చాప్యుపదర్శితం నను తత్ర । అధికృతవిషయాదేతచ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దతశ్చాపి ॥౫౭॥ నిర్ధార్యతే హ్యేతత్స్వోపనిషదధీతిధర్మ ఏవేతి । నను తేషామితి వాక్యే శిరోవ్రతమిహ విద్యాంగమేవ నిర్దిష్టం ॥౫౮॥ అధ్యయనధర్మ ఏతత్కథమితి నేహాశంకితుం శక్యం । తత్రైవ శ్రుతామిత్యస్మాత్ప్రకృతస్యైవ హి భవేత్పరామర్శః ॥౫౯॥ ఇహ చ ప్రకృతో గ్రంథస్తత్సంయోగాద్భవతి ధర్మోఽయం । అత్ర చ సవవచ్చేతి హి నిదర్శనం స్యాద్యథా సవాస్సప్త ॥౬౦॥ సౌర్యాదయశ్శతౌదనపర్యంతా విశ్రుతా హి తే చ కిల । వేదాంతరోపదిష్టత్రేతాగ్నిభిరనుపదిష్టసంబంధాః ॥౬౧॥ కింత్వాథర్వణికైకాగ్న్యభిసంబంధాచ్చ తేన నియమ్యంతే । ఆథర్వణికానామేవేత్యేవమిహాపి యస్త్వయం ధర్మః ॥౬౨॥ అధ్యయనశబ్దయోగాత్తత్రైవ[illegible]మ్యతే న విద్యాయాం । తస్మాదిదమనవద్యం విద్యైకత్వం యదేతదుపదిష్టం ॥౬౩॥ — సూ॥౪॥ దర్శయతి చ॥ — వేదైకత్వాదేవ చ విద్యైకత్వం హి దర్శయతి వేదః । సర్వే వేదా ఇతి ఖలు తథైవ మే వేతి వేదభాగోఽపి ॥౬౪॥ ఏవం కఠవల్ల్యామపి మహద్భయం వజ్రమేవ మూర్ధ్నైవ । వాక్యేన చేశ్వరస్య హి భయహేతుత్వం యదేతదుపదిష్టం ॥౬౫॥ తస్యైవ తైత్తిరీయేష్వథ తస్యేత్యాదినా పరామర్శః । ఏవం వాజసనేయకవాక్యే వైశ్వానరో య ఇహ ప్రోక్తః ॥౬౬॥ ప్రాదేశమాత్రరూపశ్ఛాందోగ్యేఽపి చ తథైవ నిర్దిష్టః । యస్త్వేతమేవమాద్యైస్తస్మాత్సర్వత్ర భవతి విద్యైకా ॥౬౭॥ — సూ॥౫॥ ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ॥ — వేదాంతేష్వఖిలేష్వపి విజ్ఞానం త్వేకరూపముపదిష్టం । విజ్ఞానైకత్వే యత్ప్రయోజనం తదిహ వర్ణ్యతే సూత్రే ॥౬౮॥ విజ్ఞానైకత్వే కిల యే చాన్యత్రోపదర్శితా హి గుణాః । ఉపసంహర్తవ్యాస్తే సర్వత్రైవ చ సమానవిజ్ఞానే ॥౬౯॥ అర్థాభేదాదిత్యయముక్తార్థస్యైవ సాధకో హేతుః । యస్మాచ్చైకత్ర గుణానాం విశిష్టవిద్యోపకారకత్వం స్యాత్ ॥౭౦॥ అన్యత్రాపి చ తత్స్యాద్యత ఉభయత్రైకమేవ విజ్ఞానం । తస్మాదుపసంహారో యుక్తో విధిశేషవద్భవేదేషః ॥౭౧॥ యే చాగ్నిహోత్రధర్మా విధిశేషాశ్శ్రుతిషు దర్శితాస్తేషాం । తత్రాగ్నిహోత్రకర్మణ్యేకస్మిన్ స్యాద్యథోపసంహారః ॥౭౨॥ — సూ॥౬॥ అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ — వాజసనేయిబ్రాహ్మణవాక్యం నేహేతి దృశ్యతే తత్ర । సత్త్వైకవృత్తిరూపా దేవా అసురా రజస్తమోరూపాః ॥౭౩॥ ఉద్గీథకర్మణా తానతీత్య దేవత్వముపగచ్ఛామః । ఇతి నిశ్చిత్య హి దేవా ఊచుస్త్వం న ఇతి వాచమాదౌ హి ॥౭౪॥ తత ఏతే దేవాః కిల వాగాద్యా అసురపాప్మనా విద్ధాః । ఇతి నిందిత్వా ముఖ్యం ప్రాణం త్వం న ఇతి తత్ర తానూచుః ॥౭౫॥ తచ్ఛ్రుత్వా తత ఏష ప్రాణస్తేభ్యస్తథోదగాయదితి । ఛాందోగ్యేఽపి తథైవ ప్రక్రియతే తత్ర తదేతదుపదిష్టం ॥౭౬॥ ఉద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇత్యవసానమథ హ ఇత్యాది॥ ఉభయత్రాపి ప్రాణప్రశంసనం తుల్యమేవ భాతి యతః ॥౭౭॥ తేన ప్రాణస్యాయం విద్యాస్యాత్తత్ర సంశయో భవతి । కిం వా విద్యాభేదః కిం విద్యైకత్వమిహ భవేదితి వా ॥౭౮॥ తత్ర చ విద్యైకత్వం పూర్వన్యాయేన యుక్తమాభాతి । ప్రక్రమభేదాన్నన్విహ విద్యైకత్వం కథం భవేదుక్తం ॥౭౯॥ వాజిభిరుపదిష్టోఽసౌ ప్రాణశ్చోద్గీథకర్తృభావేన । ఉద్గీథత్వేనైవచ్ఛాందోగ్యైః ప్రాణ ఏష నిర్దిష్టః ॥౮౦॥ కథమియమేకా విద్యా స్యాదితి చేన్నైష దోష ఇహ భవతి । ఏతావన్మాత్రేణ చ న హి విద్యైకత్వమపగతం భవతి ॥౮౧॥ యస్మాదవిశేషోఽపి హి బహుతర ఉపలభ్యతే యముభయత్ర । దేవాసురసంగ్రామోపక్రమణం హ్యసురవిజయతాత్పర్యం ॥౮౨॥ ఉద్గీథోపన్యాసస్తథైవ వాగాదికీర్తనం చాపి । తన్నిందయా చ ముఖ్యప్రాణస్యాస్యవ్యపాశ్రయస్తద్వత్ ॥౮౩॥ తద్వీర్యాదసురలయశ్చాశ్మాదినిదర్శనేన చేత్యేవం । బహవోఽర్థా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టా ఏవ చోపలభ్యంతే ॥౮౪॥ సామానాధికరణ్యం శ్రుతముద్గీథేన వాజివాక్యేఽపి । ప్రాణస్యైష ఇవేతిచ్ఛందోగానాం తథోపనిషదీహ ॥౮౫॥ అస్యోద్గీథపదస్య చ లక్షయితవ్యం హి భవతి కర్తృత్వం । తస్మాన్న విద్యైకత్వం వాజిచ్ఛాందోగ్యశాఖయోరితి చేత్ ॥౮౬॥ — సూ॥౭॥ న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ॥ — ఇహ విద్యాభేదస్స్యాద్విద్యైకత్వం హి భవతి న న్యాయ్యం । హేతుః ప్రకరణభేదః ప్రక్రమభేదాత్మకో హి భవతీహ ॥౮౭॥ ఛాందోగ్యే ఖల్వాదావోమిత్యేతదితివాక్య

కత్తోక్తాగుణాయేకప్రధానసంబంధాః।ఉపసంహర్తవ్యాస్తేసర్వత్రైవేతినిశ్చితంభవతి॥౧౫౬॥ ⟶ సూ॥౧౧॥ఆనందాదయఃప్రధానస్య॥ ⟵ బ్రహ్మప్రతిపాదనపరవేదాంతేషుప్రదర్శితాహ్యేతే।ఆనందరూపతావిజ్ఞానఘనత్వంచసర్వగత్వమపి ॥ ౧౫౭॥సర్వాత్మత్వమితీదృగ్విధాఃక్వచిద్బ్రహ్మణోగుణాస్తత్ర । యత్రశ్రూయంతే తేప్రతిపాద్యాః కింభవంతితత్రైవ ॥ ౧౫౮ ॥కింవాసర్వత్రైతేప్రతిపాద్యాఇతితుభవతిసందేహః ।ప్రాణస్యవిశేషోసావితియుక్తఃప్రాగ్గుణోపసంహారః ॥ ౧౫౯ ॥ బ్రహ్మపాస్తవిశేషంతదద్వితీయమితిదర్శితంశ్రుత్యా । తత్రచ శాఖాంతరగత పదోపసంహారకారణంనభవేత్ ॥ ౧౬౦॥ ఇత్యాశంకాంనిరసితుమిదమధికరణంప్రదర్శితంమునినా । ఆనందత్వాదీని బ్రహ్మణ్యేతానికల్పితాన్యేవ ॥ ౧౬౧ ॥ తదభివ్యంజకవృత్తిప్రభేదతస్తానిభాంతిభిన్నాని । తేషా [illegible] సంహారస్తదర్థకానందపదకదంబస్య॥ ౧౬౨॥ఉచ్చారణంయదేతత్సర్వత్రైవైకవాక్యభావేన । తేనచతద్ధర్మాణాంవిరోధశంకానివర్తితాభవతి ౧౬౩॥ఉపసంహృతానితానిచపదాన్యఖండంహిలక్షయంతిపరం । ఏకస్మిన్హిపదేనహి విరోధశంకానలక్షణావతరః ॥ ౧౬౪॥ధర్మాఆనందాదయఇహప్రోక్తాబ్రహ్మణఃప్రధానస్య । ధర్మాస్తస్మాదేతేప్రతిపత్తవ్యాభవంతిసర్వత్ర ॥ ౧౬౫ ॥ పూర్వాధికరణదర్శితనిదర్శనాద్భవతితదుపసంహారః ।బ్రహ్మైక్యాదానందత్వాదీనాం నను యథోపసంహారః॥౧౬౬ ॥ సర్వత్రసగుణవిద్యాగతధర్మాణాంతథాసకింనస్యాత్। యేత్తైత్తిరీయకేహిప్రియశీర్షత్వాదయోవినిర్దిష్టాః॥౧౬౭॥ఉపసంహారస్తేషామపియుక్తోబ్రహ్మణీత్యతఃపఠతి ⟶ సూ॥౧౨॥ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహిభేదే॥ ⟵ ప్రియశీర్షత్వాదీనాంధర్మాణాంతైత్తిరీయకోక్తానాం॥ ౧౬౮ ॥ నాన్యత్రప్రాప్తిస్స్యాద్యతఏతేహ్యుపచితాపచితరూపాః।ఇహచోపచయాపచయౌసతిభేదేసగుణఏవసంభవతః ॥ ౧౬౯ ॥ బ్రహ్మతునిరస్తభేదం శ్రుతివాక్యైరేకమిత్యుపన్యస్తం। తరతమభావోపేతానిభేదేప్రాప్నుయుఃకథంహిమే ॥ ౧౭౦ ॥ బ్రహ్మణ్యకానచైతే బ్రహ్మజ్ఞానోపయోగినోపి । ఏతేహికోశధర్మాఏవేత్యేతత్ప్రపంచితంపూర్వం ॥ ౧౭౧ ॥ అపిచపరస్మిన్బ్రహ్మణిచిత్తావతరణనిమిత్తరూపతయా।పరికల్పితాస్తఏతేతస్మాన్నాన్యత్రభవతితత్ప్రాప్తిః ॥ ఆలంబ్యైతాన్ ధర్మానిహ సూత్రే న్యాయమాత్రముపదిష్టం । సచనిశ్చితేశధర్మేషూపాస్తయఇహకిలోపదిష్టేషు ॥ ౧౭౩ ॥ సంయద్వామత్వాదిషు నేతవ్యస్సత్యకామతాదిషుచ । సత్యేవోపాస్యైక్యేప్రక్రమభేదాదుపాసనాభేదః ॥ ౧౭౪ ॥ తేనేతరధర్మాణాంనభవేదితరత్ర కథమపిప్రాప్తిః । భర్త్రైకానారీనృపమేకముపాసతేయథాలోకే ॥ ౧౭౫ ॥ అపరాతుచామరేణహితత్రోపాస్యేహ్యభిన్నరూపేపి । భవతిహ్యుపాసనాయాభేదోధర్మవ్యవస్థితశ్చాపి ॥ ౧౭౬ ॥ ఏవమిహోపచితాపచితగుణత్వం సగుణఏవసంభవతి ।క్వచిదుక్తసత్యకామత్వాదీనాంప్రాప్తిరపినసర్వత్ర॥ ⟶ సూ॥౧౩॥ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్॥ ⟵ ఆనందాదయఇతరేప్రతిపాద్యస్యహిపరస్యచైకత్వాత్ । సర్వత్రైవచతేస్యుర్బ్రహ్మజ్ఞానప్రయోజనాహియతః ॥ ౧౭౭ ॥

⟶ సూ॥౧౪॥ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్॥ ⟵ ఇహచేంద్రియేభ్యఇతికిలకాఠకవాక్యంహి దృశ్యతేతత్ర । అర్థాదయోహిపురుషాంతాహిపరత్వేనవర్ణితాశ్శ్రుత్యా ॥౧౭౮ ॥ తత్రచసందేహోయంకిం యేహ్యర్థాదయోవినిర్దిష్టాః । తేసర్వేపితతస్తతఇహతుపరత్వేనవేదనీయాస్స్యుః ॥ ౧౭౯ ॥ కింవాపరమాత్మాసౌసర్వపరత్వేనవేదనీయఇతి। తత్రచసర్వేషామప్యర్థాదీనాంపరత్వమిహవేద్యం ॥ ౧౮౧॥తస్మాత్తస్మాద్ధిపరంయస్మాచ్ఛ్రుతిరేవబోధయత్యేషా।అత్రపరత్వేనార్థాదిషుబహుషుప్రతిపిపాదయిషితేషు ॥ ౧౮౨ ॥ సిద్ధేహి వాక్యభేదేనచైకవాక్యత్వభంగశంకాస్యాత్ । తస్మాదర్థాదీనాంప్రత్యేకపరత్వకథనమిహయుక్తం ॥౧౮౩॥ఇతిశంకాసంప్రాప్తావేతత్సూత్రప్రదర్శితంభవతి । ఇహసర్వేభ్యోపిపరఃపురుషఃప్రతిపాద్యతఇతిహియుక్తంస్యాత్ ॥ ౧౮౪ ॥ ప్రతిపన్నేషుపరత్వేనాన్యేషుఫలంనకించిదపిదృష్టం। సర్వేభ్యోపిపరస్మిన్ప్రతిపన్నేపురుషఇహఫలంమోక్షః ॥ ౧౮౫ ॥ శ్రుతిరపినిచాయ్యతమితిజ్ఞానఫలంమోక్షమేవ దర్శయతి । అపిచేహపురుషవిషయేహ్యనల్పమాదరమియంప్రదర్శయతి ॥౧౮౬॥ పురుషాన్నపరమితిశ్రుతిరితరప్రతిషేధకాష్ఠశబ్దాభ్యాం।పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవైషాపూర్వోక్తిరితిహిదర్శయతి ॥ఆధ్యానాయేతిపఠంతత్రాధ్యానంహిదర్శితంభవతి ।

ఆధ్యానపూర్వకం కిల సమ్యగ్దర్శనమిహోపదిష్టం స్యాత్ ॥౧౮౮॥ సూ॥౧౫॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ॥ ఇహ చేన్ద్రియా-
దయః కిల పురుషప్రతిపత్త్యే వినిర్దిష్టాః । యస్మాదిహైష సర్వేష్వితి శ్రుతిః పురుషమాత్మశబ్దేన ॥౧౮౯॥ నిర్దిశ్య చైతదేషా-
మనాత్మతామేవ సూచయత్యేషా । తస్య చ దుర్బోధత్వం సంస్కృతమతిగమ్యతాం చ దర్శయతి ॥౧౯౦॥ విజ్ఞానాయాధ్యా-
సం యచ్ఛేదిత్యాదినా వినిర్దిష్టం । అపి చేహ సోఽధ్వనః పారమితి చ నిర్దిశ్య పరమం పదమేతత్ ॥౧౯౧॥ తద్బోధనాయ దేహేం-
ద్రియాద్యనుక్రమణమాదృతం భవతి । తస్మాదాత్మప్రతిపత్త్యర్థోఽప్యామ్నాయ ఏష ఇతి సిద్ధం ॥౧౯౨॥ ••• *
సూ॥౧౬॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ ఇహ చైతరేయకే ఖల్వాత్మా వేత్యాదివాక్యముపలబ్ధం । అంభః-
ప్రభృతీనామిహ లోకానాం సృష్టిరాత్మనోఽభిహితా ॥౧౯౩॥ అత్రాత్మశబ్దబోధ్యః పర ఏవాత్మాథవేతరః కశ్చిత్ । ఇతి సం-
దేహే నాసౌ పరమాత్మేత్యేవ యుక్తమిహ వక్తుం ॥౧౯౪॥ యద్యపి చేక్షణపూర్వా స్రష్టృత్వాదికమిహాస్య నిర్దిష్టం । ఏవమ-
పి లోకసృష్టిస్త్వాదావేవేహ దర్శితా యస్మాత్ ॥౧౯౫॥ తస్మాదపరః కశ్చిత్స్రష్టా సో భవతి నైష పరమాత్మా । స్రష్టా పర-
మాత్మా చేత్పంచమహాభూతసృష్టిరిహ వాచ్యా ॥౧౯౬॥ నైవేహ భూతసృష్టిః ప్రదర్శితా కింతు లోకసృష్టిరిహ । తేన స్ని-
వేశరూపా లోకాస్సర్వేఽపి పంచభూతానాం ॥౧౯౭॥ బ్రూతే చాంభః ప్రభృతీన్ లోకత్వేన హ్యదోంఽభ ఇత్యాద్యా । స్యా-
ల్లోకసృష్టిరేషాపరమేశాధిష్ఠితేన పురుషేణ ॥౧౯౮॥ ఆత్మైవేదమితి శ్రుతిరపి పురుషవిధం తమేతమాచష్టే । స్మృతిరపి
స వై శరీరీ ప్రథమ ఇతి హ్యేతమర్థమాచష్టే ॥౧౯౯॥ ఇహ చైతరేయిణోఽపి హ్యథాత ఇత్యాదికేన కథయంతి । దేవాదిసృ-
ష్టిమఖిలాం రేతోమూలాం ప్రజాపతిప్రసృతాం ॥౨౦౦॥ ఆత్మైవేదమితి శ్రుతిరస్యైవాత్మత్వమపి చ దర్శయతి । జగతః
ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణం యదపి ॥౨౦౧॥ తత్స్వవికారాపేక్షం హీక్షణమపి తస్య చేతనత్వేనోపపన్నమ-
పి చ తాభ్యో గామానయదేవమాదికోఽభూయాన్ ॥౨౦౨॥ వ్యాపారోఽపి చ లోకే విశేషవత్సు ప్రసిద్ధ ఇహ భాతి । తస్మాదా-
త్మేహ స్యాద్విశేషవాన్ కశ్చిదిత్యతో బ్రూతే ॥౨౦౩॥ అత్రోపదిశ్యతే కిల పరమాత్మా సోఽయమాత్మశబ్దేన । తస్మాద్వా ఏత-
స్మాదాత్మన ఆకాశ ఏవమాద్యేషు ॥౨౦౪॥ సృష్టిశ్రవణేష్వితరేష్వాత్మా హి పరో యథా తథేహాపి । లోకేఽపి చాత్మశబ్దాత్ప్ర-
త్యగ్గ్రాహో హి ముఖ్య ఆత్మైవ ॥౨౦౫॥ పరిగృహ్యతే యథా వా తథైవ చేహాపి భవితుమర్హతి హి । యత్ర చ పురుషవిధ ఇతి హి
విశేషణం కిమపి దృశ్యతే తత్ర ॥౨౦౬॥ భవతు విశేషవదాత్మగ్రహణం నాత్ర తు తథాస్తి కించిదపి । ఈక్షణపూర్వకసృష్ట్యు-
పదేశాదపి గృహ్యతేఽత్ర పరమాత్మా ॥౨౦౭॥ సూ॥౧౭॥ అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥ న స్వేతస్మిన్
వాక్యే నిర్దిష్టా లోకసృష్టిరాదౌ హి । సాపి చ రేతః పూర్వా కథితా సేయం ప్రజాపతిప్రభవా ॥౨౦౮॥ వాక్యస్యైతస్యాస్యా
తాత్పర్యం హి ప్రజాపతావుక్తం । పూర్వత్ర పురుషవాక్యాద్యథాదిపరస్య వాక్యజాతస్య ॥౨౦౯॥ భేదాపత్తిభయేన
హ్యాత్మదర్థకతైవ తస్య నిర్దిష్టా । తద్వదిహాత్ర దేవా ఇతి పూర్వస్మాదిహాస్య వాక్యస్య ॥౨౧౦॥ భేదాపత్త్యై తస్య చ తా-
త్పర్యం స్యాత్ప్రజాపతావుక్తం । ఇతి చేన్నైవం యస్మాదవధారణమేతదత్ర నిర్దిష్టం ॥౨౧౧॥ ఆదావిహాత్మశబ్దః ప్రా-
గేకత్వావధారణం చ తథా । బ్రహ్మపదం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుపసంహృతౌ చ దృష్టమతః ॥౨౧౨॥ ఏతైరనైర్లింగైరేతస్య
చ లోకసృష్టిలింగస్య । బాధేనాస్మిన్వాక్యే ప్రత్యగ్బ్రహ్మైవ గృహ్యతే నాన్యః ॥౨౧౩॥ యల్లోకసృష్టివచనం తదపి శ్రు-
త్యంతరానుగుణ్యేన । పంచమహాభూతానాం సృష్ట్యుత్తరభావి సృష్టిపరమేవ ॥౨౧౪॥ ఛాందోగ్య తైత్తిరీయకవాక్యే-
షు చ సృష్టివచనభేదేఽపి । యోజనయైకార్థత్వం యథోపపన్నం తథైవ చేహాపి ॥౨౧౫॥ వ్యాపారోఽపి చ యోఽసౌ తా-
భ్యో గామానయదితి విఖ్యాతః । సోఽపి చ వివక్షితార్థానుగుణత్వేనైవ సంగ్రహీతవ్యః ॥౨౧౬॥ సకలః కథాప్రబంధో నవి-
వక్షితవిషయ ఏష భవతి యతః । తత్ప్రతిపత్త్యా విహ ఖలు పురుషార్థో నోపలభ్యతే కశ్చిత్ ॥౨౧౭॥ ఇహ చ బ్రహ్మాత్మత్వం వి-
వక్షితమితి ప్రతీయతే యేన । అంభః ప్రభృతీనాం కిల లోకానాం లోకపాలకానాం చ ॥౨౧౮॥ అగ్న్యాదీనాం సృష్టిం శిష్ట్వా
కరణాని చాయతనమేతేషాం । ఉపదిశ్య దేహమేతం స్రష్టా హి స ఏవ కథమిదం మదృతే ॥౨౧౯॥ స్యాదితి వీక్ష్య శరీరం ప్రవివేశేతి
శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । సైషా స ఏతమేవేత్యాద్యాహితార్థం ప్రవేశముపదిశతి ॥౨౨౦॥ పునరపి యదివా చాభివ్యాహృతమిత్యా

ప్రాణాదికరణానాం। తత్తద్వ్యాపారాణపి వివేచయిత్వాథకోఽహమితివీక్ష్య ॥ ౨౨౧ ॥ ఏతంత్వమర్థమేవ బ్రహ్మవ్యాప్తతయా మయమపశ్యదితి । శ్రుతిరిహ స ఏత మేవేత్యాద్యా బ్రహ్మాత్మతాం ప్రదర్శయతి ॥ ౨౨౨ ॥ ఉత్తర వాక్యం యదిదం హృ్యాష బ్రహ్మైష ఇంద్ర ఇత్యాది । తేన మహాభూతైస్సహ సమస్తమపి భేదజాతమనుకీర్త్య ॥ ౨౨౩ ॥ సర్వం తత్ప్రజ్ఞానేత్రం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితం హి । ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి హ్యంతే బ్రహ్మాత్మతామియం బ్రూతే ॥ ౨౨౪ ॥ తస్మాదిహాయమాత్మా భవతి పరాత్మైవ నాన్య ఇతి సిద్ధం । ఏతస్మిన్ వ్యాఖ్యానే నహి స్ఫుటస్స్యాద్గుణోపసంహారః ॥ ౨౨౫ ॥ నహి పాదసంగతిస్స్యాదితి హి వ్యాఖ్యాంతర ప్రదర్శయతి ॥ సూ ॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ॥ వాజసనేయకపఠితవాక్యం దృష్టం హి కతమ ఆత్మేతి ॥ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్యాదినా చ తత్రైవ । హృద్యంతర్జ్యోతిరసౌ పురుషోఽనిర్ధారితశ్చ తస్యైవ । ఉపదిశ్య సర్వసంగతిముక్తత్వం బ్రహ్మరూపతాం బ్రూతే । ఉపసంహారోఽపి స వా ఏష మహానజ ఇతీహ దృష్టోఽయం ॥ ౨౨౮ ॥ ఛాందోగ్యే తు సదేవేత్యేతద్వాక్యం హ్యుపక్రమే దృష్టం । తత్ర హి న చాత్మశబ్దస్సఖలు స ఆత్మేత్యుదర్క ఏవాస్తి ॥ ౨౨౯ ॥ తత్త్వమసీత్యాదౌ పరతాదాత్మ్యం చోపదిశతి తత్రైవ । తుల్యార్థత్వం వా స్యాద్ధి మతుల్యార్థత్వమేతయోరితి హి ॥ ౨౩౦ ॥ సందేహే సత్యనయోః ప్రాప్తమతుల్యార్థకత్వముచితమితి । ఆమ్నానయోర్ద్వయోరప్యతుల్యతైవ ప్రతీయతే యస్మాత్ ॥ ౨౩౧ ॥ నహ్యామ్నానే విషమే యుక్తం స్యాదర్థసామ్యమిహ వక్తుం । వాజసనేయక వాక్యం హ్యుపక్రమస్థాత్మశబ్దయోగేన ॥ ౨౩౨ ॥ సకలమపి చాత్మతత్త్వప్రతిపత్తిపరం ప్రతీయతే వాక్యం । ఛాందోగ్యే తూపక్రమ విపర్యయాత్తద్విపర్యయో భవతి ॥ ౨౩౩ ॥ యద్యప్యుపసంహారే తత్ప్రత్యుపదిష్టమేవ తాదాత్మ్యం । సత్యం తథాప్యుపక్రమతంత్రోఽయం స్యాదిహోపసంహారః ॥ ౨౩౪ ॥ తస్మాత్తత్త్వమసీతి స్యాత్సంపదుపాస్తిపరమిదం వాక్యం । ఇత్యాక్షేపప్రాప్తావస్య ప్రతివచనమత్ర నిర్దిశతి ॥ ౨౩౫ ॥ ఛాందోగ్యేఽపి సదేవేత్యత్ర పరాత్మైవ గృహ్యతే నాన్యః । ఆత్మగృహీతిరియం స్యాద్యద్వదితరేషాం హి వాజినాం తద్వత్ ॥ ౨౩౬ ॥ యస్మాదిహోత్తరత్ర చ తాదాత్మ్యం సముపదిశ్యతే భూయః ॥ అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ॥ ఇహ చోపక్రమవాక్యే న చాత్మశబ్దో హి దృశ్యతే సోఽయం ॥ ౨౩౭ ॥ ఉపసంహృతివాక్యం యత్తదివం భవతి హ్యుపక్రమాయత్తం । తస్మాదాత్మగృహీతిః కథమిత్యస్యోత్తరం హి భవతీదం ॥ ౨౩౮ ॥ ఆత్మగృహీతిరిహాపి స్యాదత్ర యతోఽవధారణం దృష్టం । యేనాశ్రుతమిత్యేవాద్యా దేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ॥ ౨౩౯ ॥ అవధార్యే హ సదేవేత్యేతత్సంపి పాదయిషయోక్తం । ఆత్మగృహీతౌ సత్యాం తదేతదఖిలం సమంజసం నో చేత్ ॥ ౨౪౦ ॥ ముఖ్యో యో సావాత్మా స న విజ్ఞాత ఇతి కథమిదం యుక్తం । ఏవం ప్రాగుత్పత్తేస్సదేకత్వావధారణం యచ్చ ॥ ౨౪౧ ॥ జీవస్య చాత్మశబ్దేన పరామర్శస్సుషుప్త్యవస్థాయాం । సత్యప్రత్యనుకీర్తనమపి చ పరిప్రశ్నపూర్వకం చ పునః ॥ ౨౪౨ ॥ తత్త్వమసీత్యవధారణమేతత్తాదాత్మ్యబోధనే యుక్తం । తాదాత్మ్యసంపదీదం పూర్వోక్తం సకలమనుపపన్నం స్యాత్ ॥ ౨౪౩ ॥ నేహోపక్రమతంత్రత్వోపన్యాసోఽపి భవతి యుక్తతరః । ఆత్మత్వకీర్తనం వాప్యనాత్మతాకీర్తనం చ నేహాస్తి ॥ ౨౪౪ ॥ సామాన్యోపక్రమ ఇహ స వాక్యశేషగవిశేషసాకాంక్షః । సచ్ఛబ్దార్థోఽపి తథా విమృశ్యమానస్తు ముఖ్య ఏవాత్మా ॥ ౨౪౫ ॥ సచ్ఛబ్దో సౌ వృష్టో భావావధిభూతవస్తుపర ఏవ । వాచారంభణశబ్దాదిభ్యస్సర్వస్య చానృతత్వేన ॥ ౨౪౬ ॥ సచ్ఛబ్దార్థో ముఖ్యః పరమాత్మా స్యాన్న చాన్యదిహ వస్తు । ఆమ్నానవిషమతాపి హి న చార్థవైషమ్యమావహత్యత్ర ॥ ౨౪౭ ॥ ఆహర పాత్రం తదిదం పాత్రమిహాహరతదేతదిహ వాక్యే । ఆమ్నానవిషమతాయాం సత్యామప్యర్థసామ్యముపలబ్ధం ॥ ౨౪౮ ॥ కథితో హి వాజివాక్యేత్వమర్థ ఏవ తు తదర్థపర్యంతః । ఛాందోగ్యే తు తదర్థస్త్వమర్థపర్యంత ఏవ నిర్దిష్టః ॥ ౨౪౯ ॥ ప్రతిపాదన ప్రకారే భిన్నేఽపి తదర్థవస్త్వభేదేన । ఏకైవేయం విద్యా యుక్తో హ్యత్ర చ గుణోపసంహారః ॥ ౨౫౦ ॥ ... ※

॥ సూ ॥ ౧౮ ॥ కార్యాఖ్యానాదపూర్వం ॥ ఛందోగా అపి వాజిన ఏతే హి ప్రాణకరణసంవాదే । ఆమ్నాయ ప్రాణస్య శ్వక్రిమిమర్యాదమన్నమాదౌ హి ॥ ౨౫౧ ॥ తస్యైవ ప్రాణస్య హ్యాపో వాసస్సమామనంత్యేతే । ఛందోగాస్తస్మాద్వా ఏతదితి పునస్సమామనంతీహ ॥ ౨౫౨ ॥ ప్రాగుపరిష్టాదద్భిః పరిదధతీత్యేవమాదితతోఽ్రక్తం । వాజసనేయిన ఇహ హి

ఽవిద్వాంసశ్శ్రోత్రియా అశిష్యంతః ॥ ౨౫౩ ॥ ఆచామంతీత్యాదికమేతద్వాక్యం సమామనంత్యత్ర । అశిశిషతామశితవ
తామాచమనమనగ్నచింతనంచాపి ॥ ౨౫౪ ॥ ప్రాణస్యదృశ్యతే కిల కిమేతదుభయం విధీయతే కింవా । ఆచమనమేవ కేవలము
నగ్నతాచింతనం విధీయేత ॥ ౨౫౫ ॥ ఇతిసందేహే తతోఽభయం విధీయత ఇతి ప్రశస్తం హి । ఉభయమపి గమ్యమానం
తద్వదపూర్వం తతో హి విధ్యర్హం ॥ ౨౫౬ ॥ కేవలమాచమనం వా విస్పష్టా విధివిభక్తిరత్ర యతః । ఆచమనస్తుత్యర్థం
హ్యనగ్నతాకీర్తనం భవేదత్ర ॥ ౨౫౭ ॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే నైవాచమనం విధేయమత్రేతి । కార్యత్వేనాచమనం శుద్ధ్యర్థ
తయా స్మృతిప్రసిద్ధం హి ॥ ౨౫౮ ॥ నచవిధ్యర్హం తస్మాదతో వ్యాఖ్యాయతే కిలాచమనం । నన్వేషా శ్రుతిరస్యాః స్మృతే
ర్భవేన్మూలమితితు నహి యుక్తం ॥ ఇహ మూలమూలిభావో యోఽసౌ నవిభిన్నవిషయయోర్భవతి । సర్వేషామాచమనం శు
ద్ధ్యర్థం స్మృతిరియం ప్రదర్శయతి ॥ ౨౬౦ ॥ యా ప్రాణవిషయవిద్యాప్రకరణపఠితా శ్రుతిర్హి సా చేహ । తద్విషయమేవ కేవ
లమాచమనం విదధతీ విదధ్యాత్తత్ ॥ ౨౬౧ ॥ నప్రాణవిషయవిద్యాసంయోగ్యాచమనమిహ విధేయమితి । నైవాశ్రయి
తుం శక్యం పూర్వస్యైవోపలభ్యమానత్వాత్ ॥ ౨౬౨ ॥ నవిధేయముభయమత ఇదముభయవిధానే హి వాక్యభేదస్స్యాత్
తస్మాత్స్మృతినిర్దిష్టం ప్రాప్యత్వార్థం నుదేతదాచమనం ॥ ౨౬౩ ॥ అశిశిషతామశితవతామనూద్యత ఏతమేవ తదనమితి
ఆచమనీయాస్వప్సు హ్యనగ్నతాచింతనం హి విద్యాంగం ॥ ౨౬౪ ॥ ఉపదిశ్యతే హి యస్మాదపూర్వమేతత్తతో హి విధ్య
ర్హం । ఆచమనస్తుత్యర్థో హ్యనగ్నతావాద ఇతితు నన్యాయ్యం ॥ ౨౬౫ ॥ ఆచమనవిధ్యభావే స్తుత్యర్థత్వం కథం భవేత్తస్య ।
కించ విధేయత్వమపి హ్యనగ్నతాచింతనస్య భాతీహ ॥ ౨౬౬ ॥ ప్రాప్యత్వార్థత్వం కిల పరిధానార్థత్వమితితు యాచాస్య । ఏ
కస్యాచమనస్యోభయార్థతా సేహ నాభ్యుపేతేహ ॥ ౨౬౭ ॥ యస్మాదాచమనం తత్ప్రాప్యత్వార్థం క్రియాంతరం భవతి ।
ఆచమనీయాస్వప్సు చ వాసస్సంకల్పనం క్రియా నైవ ॥ ౨౬౮ ॥ పరిధానార్థం ప్రాణస్యాఖ్యాపగమ్యత ఇతీదమనవద్యం ।
అపి చేహ పూర్వవాక్యం యదిదం శ్వభ్య ఆక్రిమిభ్య ఇతి ॥ ౨౬౯ ॥ తేనచ సర్వాన్నాభ్యవహారశ్చోద్యత ఇతీహ నహి యు
క్తం । నాశక్యశబ్దలభ్యస్సశక్యతే నాపి మానుషైః కర్తుం ॥ ౨౭౦ ॥ కింతు ప్రాణస్యాన్నం సకలమితీహాన్నదృష్టి రుపది
ష్టా । తత్సాహచర్యతోఽస్మిన్నాపో వాస ఇతి వాక్యశేషేపి ॥ ౨౭౧ ॥ తదిదమపామాచమనం నచోద్యతే కింతు సుప్రసిద్ధా
సు । ఆచమనీయాస్వప్సు హి విహితా పరిధానదృష్టిరితీయుక్తం ॥ ౨౭౨ ॥ యదిచాత్రైవం నస్యాత్తదా భవేదర్థవైశసం ప్ర
కృతే । పూర్వత్ర ధ్యానవిధిస్తదుత్తరత్ర క్రియావిధిశ్చేతి ॥ ౨౭౩ ॥ అపి చాచామంతీతి హి నాయం శబ్దో విధిక్షమో భవతి । లట్ప్ర
త్యయో యతోఽసౌ సవర్తమానాభిధాయకో దృష్టః ॥ ౨౭౪ ॥ యద్యపి చ వర్తమానార్థతాత్ర మన్యంత ఇతి హి తుల్యైవ
సత్యం తథాపి వాసః కార్యాఖ్యానాద్విధీయతే తదిదం ॥ ౨౭౫ ॥ వాసస్సంకల్పనమిదమపామపూర్వం న చాచమనమేతత్ । ఆ
చమనం హి తదేతత్పూర్వవదితి దర్శితం హి పూర్వత్ర ॥ ౨౭౬ ॥ యచ్చోక్తం హ్యాచమనే విస్పష్టా విధివిభక్తిరితి తదపి । ఆచ
మనస్యైతస్య ప్రత్యుక్తం పూర్వవత్త్వలింగేన ॥ ౨౭౭ ॥ అత ఏవ చేహ కాణ్వాస్తస్మాదేవమితి నామనంతీహ । కుర్వంతో
మన్యత ఇతి హ్యాత్రైవ చకిలాధ్యవస్యంతి ॥ ౨౭౮ ॥ తస్మాదిహ మాధ్యందినపాఠే చానూద్యత ఇదమాచమనం । ఏవంవా
సోవిత్త్వం విధీయత ఇతీహ యుక్తమాశ్రయితుం ॥ ౨౭౯ ॥ ఆపో వాస ఇతీయం దృష్టా వాక్యప్రవృత్తిరేకైవ । తస్మాద్విధేయ
మత్ర చ వాసోవిజ్ఞానమేతదితిసిద్ధం ॥ — సూ ॥ ౧౯ ॥ సమాన ఏవం చాభేదాత్ ॥ — వాజసనేయకశాఖాయామ
గ్నిరహస్యసంజ్ఞికే గ్రంథే । శాండిల్యనామకలితా కాచన విద్యా ప్రదర్శితా భవతి ॥ ౨౮౧ ॥ తత్ర స ఆత్మానముపాసీతే
త్యాదిప్రదర్శితం వాక్యం । తత్ర చ మనోమయత్వం ప్రాణశరీరత్వమాత్మనస్తస్య ॥ ౨౮౨ ॥ భారూపతేతి చైతే శ్రూయం
తే కిల గుణాస్తథైవాన్యే । శాఖాయామేతస్యాం బృహదారణ్యే పునశ్చ పఠితమిదం ॥ ౨౮౩ ॥ వాక్యం మనోమయోఽయం
పురుషో భాస్సత్య ఏవ మాధ్యం హి । సచ పురుషోంతర్హృదయే వ్రీహియవాభ్యాం సమో హి తతోక్తః ॥ ౨౮౪ ॥ సహి సర్వ
స్యేశానః సర్వాధిపతిః ప్రశాస్తి సర్వమిదం । యదిదం కించేత్యంతే తస్మిన్వాక్యే ప్రదర్శితః పురుషః ॥ ౨౮౫ ॥ తత్ర కిమగ్నిర
హస్యే బృహదారణ్యే భవేదసావేకా । విద్యాతత్ర గుణానాముపసంహారోఽథవా కిము నైవ ॥ ౨౮౬ ॥ విద్యాత్ర గుణా

సుపసంహారశ్చేతి భవతి స. దేహః। తత్ర చ విద్యాభేదో గుణవ్యవస్థితి యుక్తమాభాతి ॥౨౮౭॥ యద్యేకాపి విద్యేయం భవతి తదా పౌనరుక్త్యమనివార్యం। భిన్నాసు చ శాఖాసు హి వేదిత్ర ద్యేత్యభేదమాలంబ్య ॥౨౮౮॥ పరిహృత్య పౌనరుక్త్యం విద్యైకత్వం చ తత్ర నిర్ధార్యం। ఉపసంహ్రియంత ఏతే గుణా ఇహాన్యత్ర యే తిరిక్తాస్స్యుః ॥౨౮౯॥ ప్రాణేంద్రియాది సంవాదాదిష్వేవం హి దర్శితం పూర్వం। ఏకస్యాం శాఖాయాం వేదిత్ర ద్యేత్యభేదబాధేన ॥౨౯౦॥ జాగ్రతి చ పౌనరుక్త్యే కథమిహ విద్యా భవేదసావేకా। ఏకం విద్యావిధిపరమపరం స్యాదత్ర గుణవిధానార్థం ॥౨౯౧॥ ఇత్యామ్నానవిభాగాద్ద్వైద్యైకత్వం న వక్తుమిహ యుక్తం। తద్వ్యతిరిక్తా ఏవ హ్యామ్నాయేరన్ గుణా ఇహాన్యోన్యం ॥౨౯౨॥ ఇహ చ సమానా అపి తే హ్యామ్నాయంతే మనోమయత్వాద్యాః। తస్మాదిహ నాన్యోన్యం గుణోపసంహార ఇత్యతో బ్రూతే ॥౨౯౩॥ శాఖాసు విభిన్నాస్వపి విద్యైకత్వం గుణోపసంహారః। భవతి యథైవైకస్యాం శాఖాయామపి తథైవ భవతీదం ॥౨౯౪॥ యస్మాదుపాస్యమేతన్మనోమయత్వాది గుణకముభయత్ర। బ్రహ్మాభిన్నం ప్రత్యభిజానీమో న భిద్యతే విద్యా ॥౨౯౫॥ రూపాభేదే సత్యపి విద్యాభేదో న శంకితుం శక్యః। యస్మాదుపాసనాయా రూపముపాస్యం న చాన్యదిహ కించిత్ ॥౨౯౬॥ నను పౌనరుక్త్యభీత్యా విద్యాభేదోత్ర యుక్త ఇతి చేన్న। అర్థవిభాగేనోభయమప్యామ్నానం హి భవతి యుక్తమిహ ॥౨౯౭॥ విద్యావిధిపరమేకం త్వపరం గుణవిధిపరం భవేదితి హి। నన్వేవం సత్యపఠితమగ్నిరహస్యే స ఏష ఇత్యాది ॥౨౯౮॥ పఠితవ్యమేతదేవ హి బృహదారణ్యే తు యచ్చ తత్రాన్యత్। పఠితం మనోమయోయం పురుషో భా ఇతి తు నైవ పఠితవ్యం ॥౨౯౯॥ ఇతి చేన్నాయం దోషో విద్యాయా విప్రకృష్టదేశస్థా। అత్ర సమానగుణామ్నానబలాత్తాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య ॥౩౦౦॥ తస్యామీశానత్వాద్యుపదిశ్యత ఇతి హి సకలమనవద్యం। శ్రూయంతే యత్ర గుణా బహవస్తత్ర ప్రధానవిధిరేవ ॥౩౦౧॥ అన్యత్ర తదనువాదాద్గుణవిధిరేవ హి న చ ప్రధానవిధిః। బృహదారణ్యే గుణవిధిరగ్నిరహస్యే ప్రధానవిధిరేవ ॥౩౦౨॥ అప్రాప్తాంశార్థతయా వాక్యం యత్రార్థవత్తరం తత్ర। ప్రాప్తపరామర్శః కిల భవతి హి నిత్యానువాద ఇతి తేన ॥౩౦౩॥ తస్మాన్నాపోదితుమిహ శక్యా స్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞైషా। ఏకస్యాం శాఖాయాం విద్యైకత్వం గుణోపసంహారః ॥౩౦౪॥ ... ... *

సూ॥౨౦॥ సంబంధాదేవమన్యత్రాపి॥ అత్ర చ బృహదారణ్యే సత్యం బ్రహ్మేతి చోపదిశ్యాదౌ। తద్యత్తత్సత్యమసావిత్యాద్యం వాక్యమేతదామ్నాతం ॥౩౦౫॥ తస్య చ సత్యస్యాస్య బ్రహ్మణ ఏవాధిదైవమధ్యాత్మం। ఆయతనభేదముపదిశ్య వ్యాహృతిదేహతాం చ సంపాద్య ॥౩౦౬॥ ద్వే ఉపనిషదావాదిశ్యేతే తస్యోపనిషదహరితి। అధిదైవం హి తథైవాధ్యాత్మం తస్యోపనిషదహమితి ॥౩౦౭॥ తత్ర చ సందేహోసావుపనిషదౌ యే ప్రదర్శితే భవతః। అవిభాగేనైవైతే కిము భేదేనోభయత్ర చానుసంధేయే ॥౩౦౮॥ ఏకాధిదైవమపరా త్వధ్యాత్మమితీహ కిం విభాగేన। ఇతి సందేహే తదిదం సూత్రేణైవ హి నిరూప్యతే స పది ॥౩౦౯॥ శాండిల్యసంజ్ఞికాయాం విద్యాయాం కిల గుణోపసంహారః। యద్వత్తద్వదిహాపి చ గుణోపసంహార ఏష యుక్తతమః ॥౩౧౦॥ ఏకా హి సత్యవిద్యా కిలాధిదైవం తథైవ చాధ్యాత్మం। అత్రాధికారయస్మాదుపక్రమశ్చాప్యభిన్న ఇహ దృష్టః ॥౩౧౧॥ పాఠశ్చ వ్యతిషక్తో దృష్టస్తస్మాత్కథం హ్యయం ధర్మః। తస్యాముదితస్సన్నపి న స్యాత్తస్యామితీదముచితం స్యాత్ ॥౩౧౨॥ యో హ్యాచారశ్చోదిత ఇహానుగమనాదిరూప ఆచార్యైః। గ్రామగతే రణ్యగతే స చ తుల్య ఏవ భవతి న విభిన్నః ॥౩౧౩॥ తస్మాదుభయోరప్యుపనిషదోరుభయత్ర భవతి సంబంధః। ఏవం ప్రాప్తే తమిమం పక్షం సంప్రతి నిరాకరోతీహ ॥౩౧౪॥ సూ॥౨౧॥ న వా విశేషాత్॥ నైవోభయోస్తయోరిహ ముభయత్ర ప్రాప్తిరత్ర యుక్తా స్యాత్। స్థానవిశేషనిబంధో యత ఏతస్యాముపాసనాయాం స్యాత్ ॥౩౧౫॥ ఏతస్మిన్ మండల ఇతి నిర్దిశ్య హ్యాధిదైవికం పురుషం। ఉపనిషదహరిత్యేవం శ్రావయతి హి దక్షిణేక్షిపురుషం హి ॥౩౧౬॥ ఆధ్యాత్మికం ప్రకృత్యాహమితి చ తస్యోపనిషదుపన్యస్తా। తస్యేతి సర్వనామ చ సన్నిహితాలంబనం హి సర్వత్ర ॥౩౧౭॥ తస్మాదాయతనవిశేషాలంబేనేహ చోపదిశ్యేతే। ఏతే ఉపనిషదావితి కుత ఉభయత్రైతయోర్భవేత్ప్రాప్తిః ॥౩౧౮॥ నన్వేక ఏవ పురుషో భవతి హ్యాధిదైవమేవమధ్యాత్మం। బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ చ సత్యస్యాయతనయుగ్మముపదిష్టం ॥౩౧౯॥ ఇతి చేదేకస్యాపి హి త

త్తదవస్థావిశేషయోగేన । ఉపనిషదుపదేశోऽసావహరహమితికిల విశేషతోదృష్టః ॥ ౩౨౦॥ తస్మాదుపనిషదేషాతదవస్థ స్యైవభవతీయుక్తతమా । ఆచార్యస్యైకస్యాప్యనువర్తనమిహయథావిభిన్నంస్యాత్ ॥ ౩౨౧ ॥తత్రస్థస్తోऽనభవేదా సీనస్యానువర్తనంయుత్స్యాత్।యత్తిష్ఠతఉపదిష్టంనతదాసీనస్యభవతి తద్వదిహ ॥ ౩౨౨ ॥ యచ్చస్వరూపసహితాభిసంబ ద్ధధర్మోభవేదిహార్యస్య। తస్యగ్రామారణ్యవిశేషాభావేనతుల్యవద్భావః ॥ ౩౨౩ ॥అతఇహదృష్టాంతోऽయం నప్రకృతా ర్థైకసాధనోభవతి।తస్మాదుపనిషదోరిహయుక్తైవస్యాత్తయోర్వ్యవస్థితా ॥ ——సూ॥౨౨॥దర్శయతిచ॥——

అపిచైవంజాతీయకధర్మాణాంస్యాద్వ్యవస్థితత్వమితి । దర్శయతిలింగమేతత్తస్యైతస్యహి రూపమితి॥౩౨౪॥విద్యై క్యాదేవముదాగుణోపసంహారఇహభవేదగ్ని । తస్యైతస్యతదేవేత్యతిదేశో యదృథైవతత్రస్యాత్ ॥ ౩౨౬ ॥ త స్మాద్విద్యైక్యేపిస్థానంభిన్నంయథాభవే[illegible] । అతిదేశాదేవ[illegible]ణోపసంహారఇతిహిసిద్ధమిహ ॥౩౨౭ ॥ తస్యైత స్యేత్యాదావతిదేశబలాద్గుణోపసంహారః । ఉపనిషదహరిత్యాదౌతదసత్త్వాత్తేవ్యవస్థితేభవతః ॥ ౩౨౮॥ ... *

——సూ॥౨౩॥సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః॥—— బ్రహ్మజ్యేష్ఠావీర్యేత్యాద్యారాణాయనీయశాఖాయాం।శ్రుతిరా మ్నాతాత్రబ్రహ్మజ్యేష్ఠత్వగుణకముపదిష్టం॥౩౨౯॥వీర్యాణిసంభృతప్రదర్శితాన్యస్యతత్పునర్బ్రహ్మ । ప్రాగ్దివా ప్యాప్తేస్యాలోకమేతంసమాతనేతి ॥ ౩౩౦ ॥ ఏషాభిరేషుశ్రుతిభిర్బ్రహ్మవిభూతయఇమాశ్చతత్రోక్తాః । తేషా మేవోపనిషదిశాండిల్యాపదాంకితాశ్చపరవిద్యాః॥ ౩౩౧॥శ్రుతాహితాసుకిమిమాస్సంభృత్యాద్యావిభూతయో యాస్తాః। ఉపసంగృహ్యేరన్నుతనేతివిచారేతదేతదిహక్రతి ॥ ౩౩౨ ॥సంభృత్యాదివిభూతయఇహశాండిల్యాదిసంజ్ఞవిద్యాసు ।ఆ యతనభేదయోగాదుపసంహర్తుంనతాహిశక్యంతే ॥౩౩౩॥ శాండిల్యదహరవాక్యే హృదయాయతనత్వమస్య నిర్ది ష్టం। ఉపకోసలవిద్యాయామక్ష్యాయతనత్వమేవతస్యోక్తం ॥ ౩౩౪ ॥ ఆధ్యాత్మికమాయతనంప్రతీయతే హ్యేవమాసు విద్యాసు । సంభృత్యాదివిభూతయఏతాః కేవలమిహాధిదైవిక్యః॥ ౩౩౫ ॥శ్రూయంతే నన్వేతాస్వపిచవిభూతయ ఇహా ధిదైవిక్యః ।జ్యాయాన్దివఇత్యాదావేషహిసర్వేష్వితిశ్రుతిష్వపిచ ॥ ౩౩౬ ॥ యావాన్వా అయమాకాశఇతి శ్రుతిషు చతథాప్రతీయంతే । సంత్యాయతనవిహీనాష్షోడశకలసంజ్ఞికాశ్చపరవిద్యాః ॥ ౩౩౭ ॥తస్మాత్సంభృత్యాదేరుపసంహా రోత్రయుక్తఇతిచేన్న । సంభృత్యాదేరత్రానుపసంహారే స్తికారణంకించిత్ ॥ ౩౩౮ ॥ కతిపయ సమానగుణసక్త్యా ప్రా ప్స్యైక్యేహిభవతివిద్యైక్యం । తత్కేవలగుణోపసంహృతికారణమేతన్నదృశ్యతేప్రకృతే ॥ ౩౩౯॥ తదభావాత్సంభృత్యా ద్యుపసంహారోనచేహసంభవతి । అతోऽప్రాప్స్యైకత్వంవిద్యైకత్వేనియామకంనభవేత్ ॥ ౩౪౦ ॥ తచ్చోప్రాప్స్యైకత్వం విద్యాభేదేపిదృశ్యతేశాస్త్రే ॥బ్రహ్మైకరూపమపికిలవిభూతిభేదైరుపాస్యతేబహుధా ॥ ౩౪౧॥ఇహకిలపరోవరీయస్త్వా దౌదృష్టోహ్యుపాసనాభేదః। తస్మాద్విద్యైకత్వంయదిదంతత్ప్రత్యభిజ్ఞయైవస్యాత్॥౩౪౨॥తదభావాత్సంభృత్యాదీనా మేతాసునోపసంహారః॥——సూ॥౨౪॥పురుషవిద్యాయామివచేతరేషామనామ్నానాత్॥—— అస్తిరహస్యబ్రా హ్మణసంజ్ఞంకిలతాండిపైంగిశాఖాసు॥౩౪౩॥తత్రరహస్యబ్రాహ్మణఇయమామ్నాతాహిపురుషవిద్యాఖ్యా।తత్రచపురు షోయజ్ఞఃకల్పితఏవంతదీయమాయుశ్చ॥౩౪౪॥త్రేధావిభజ్యసవనత్రయంచయాన్యశిశిషాదికాన్యపిచ।దీక్షాద్యాస్తయా కిలతానిచతత్రైవకల్పితానితథా ॥౩౪౫ ॥ఆశీర్మంత్రజపాద్యాఅన్యేధర్మాశ్చతత్రనిర్దిష్టాః । ఇహ తైత్తిరీయకాఅపి పఠంతికమపీహపురుషయజ్ఞంహి ॥ ౩౪౬ ॥తస్యైవంవిదుషోయజ్ఞస్యాత్మేత్యాదికేనవాక్యేన । యేతాండిపైంగివాక్యప్ర దర్శితాఃపురుషయజ్ఞధర్మాస్స్యుః ॥ ౩౪౭ ॥ఇహతైత్తిరీయకేప్యుపసంహార్యానవేతిసందేహే । ఇహ పురుషయజ్ఞ తాయాఉభయత్రైవచ సమానరూపత్వాత్॥౩౪౮ ॥ ఉపసంహారస్స్యాదిత్యాక్షేపేతస్యచోత్తరంబ్రూతే । ఉపసం హర్తుంనాహాంత్యేతేధర్మాయతోత్రవైషమ్యం ॥ ౩౪౯ ॥ఇహపురుషయజ్ఞకీర్తనమేకేషాం తాండి పైంగినాంహి యథా । నహితైత్తిరీయకాణామామ్నానందృశ్యతేతథైవేహ ॥౩౫౦॥ తేషాంహియజ్ఞసంపాదనమితరవిలక్షణంహిదృ ష్టమిహ్యపత్నీయజమానాదికమితరవిలక్షణముదాహృతంతత్ర ॥౩౫౧॥ యత్ప్రాతర్మధ్యందినమిత్యేవం సవనకల్పనం

తేషాం। ఇతరవిలక్షణమేవహిమరణావభృథత్వసామాన్యమపియచ్చ ॥ ౩౫౨ ॥ తదపిహ్యల్పీయస్త్వాద్వైలక్షణ్యేన భూయసాం భవేత్। నచపత్ప్రత్యభిసంధికమంభవేన్నాపితైత్తిరీయస్మృతేః ॥ ౩౫౩ ॥ పురుషస్య యజ్ఞభావశ్శ్రుతో నాస్తి కింత్వత్ర వాక్యనిరుదమస్తి। విదుషో యజ్ఞస్యేత్యధికరణే ఏవభవతి ఇహావస్థ్యా ॥ ౩౫౪ ॥ సామానాధికరణ్యేనషష్ఠ్యా వేతేన చేహాసం భవతః। నహివిదుషో యజ్ఞత్వంముఖ్యాం కేనాపికర్తుమిహాశక్యం ॥ ౩౫౫ ॥ విద్వత్సంబంధీయోయజ్ఞస్తస్యైత్యేవషష్ఠ్యమిహ వాచ్యం। ఆత్మాయజమానఇతిచశ్రుతిర్హి యజమానభావముపదిశ్య ॥ ౩౫౬ ॥ వ్యధికరణత్వేనైవహి విదుషో దర్శయతి యజ్ఞసంబంధం। తత్రచతస్యైవమిహస్ఫుటమనువాదశ్రుతౌ ప్రతీతానాం ॥ ౩౫౭ ॥ పురుషస్యయాజ్ఞభావంతథైవయజమానభావమాత్మనిచ। కల్పయతస్తవచాయ దుర్వారోభవతి వాక్యభేదఇహ ॥ ౩౫౮ ॥ కించసన్న్యాసేయంపరాత్మ విద్యాప్రదర్శితాపూర్వం। తస్యైవంవిదుషఇతిహ్యనుక్రమశ్చేహపూర్వశేషస్స్యాత్ ॥ ౩౫౯ ॥ అనువాకయోద్వయోరపిఫలమేకమిహోపలభ్యతేయస్మాత్। తస్మాద్బ్రహ్మణఇతిహి బ్రహ్మప్రాప్తిర్హిఫలమిహాభిహితం ॥ ౩౬౦ ॥ ఇతరేషాంచామ్నాయస్త్వనన్యశేషోహిపురుషయజ్ఞస్య। అత్రహ్యేషహషోడశవర్షశతంజీవతీతివాక్యేన ॥ ౩౬౧ ॥ ఫలమపియన్నిర్దిష్టంతదపిచకేవలమిహాయురభివృద్ధిః। తస్మాదిహశాఖాంతరపఠితానాం పురుషయజ్ఞధర్మాణాం ॥ ౩౬౨ ॥ ఆశీరాదీనాంప్రాప్తిస్తైత్తిరీయకేయుక్తా ——— సూ॥ ౨౫॥ వేధాద్యర్థభేదాత్ ॥ ——— ఆథర్వణికానాముపనిషదారంభేసమీపమంత్రోఽస్తి॥ ౩౬౩॥ సర్వంప్రవిధ్యహృదయంప్రవిధ్యధమనీఃప్రవృంజ్యశిరఇతిహి। మంత్రోఽత్రదేవసవితఃప్రసువేత్యాదిర్హి తాండినాంస్పష్టః॥ ౩౬౪॥ శాట్యాయనినాంమంత్రశ్శ్వేతాశ్వోహరితనీలఇత్యాదిః। శన్నోమిత్రశ్శమితిహి భవతికఠానాంచతైత్తిరీయాణాం ॥ ౩౬౫ ॥ దేవాఇతిప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణవాక్యంతువాజినాందృష్టం। అగ్నిష్టోమబ్రాహ్మణవాక్యంయద్బ్రహ్మవేతినిర్దిష్టం ॥ ౩౬౬ ॥ ఉపనిషదారంభేకిల కౌషీతకినాంతదేతదామ్నాతం। అత్రప్రవిధ్యపూర్వామంత్రాస్సర్వేపియేచనిర్దిష్టాః ॥ ౩౬౭ ॥ యానిప్రవర్గ్యపూర్వాణ్యపికర్మాణిప్రదర్శితాన్యత్ర। విద్యాసుతేచమంత్రాఃకర్మాణిచయానితత్రకథితాని ॥ ౩౬౮॥ తాన్యుపసంగృహ్యంతేకింనేత్యత్రభవతి మీమాంసా। తత్రహ్యుపసంహారోవిద్యాస్వేషాంహియుక్తఇవభాతి ॥ ౩౬౯ ॥ యస్మాత్సన్నామ్న్యేతాన్యుపనిషదామిహసమీపపఠితాని। యద్యపివిద్యార్థతయావిధానమిహనోపలభ్యతేతేషాం ॥ ౩౭౦ ॥ సత్యంతథాపిసన్నిధిసామర్థ్యాత్తదనుమీయతే హీహ। నన్వేషాంమంత్రాణాంవిద్యావిషయంనకించిదపిసామర్థ్యం ॥ ౩౭౧ ॥ కర్మాణిచప్రవర్గ్యాదీన్యన్యార్థేనియోజితాన్యేవ। తస్మాత్కథమేతేషామిహవిద్యార్థత్వముచితమితిచేన్న ॥ ౩౭౨ ॥ సామర్థ్యంమంత్రాణాంవిద్యావిషయమపివక్తుమిహశక్యం। మంత్రేషుకీర్తితానిచహృదయాదీనిహ్యుపాసనేషుకిల ॥ ౩౭౩ ॥ ఆయతనాదిత్వతయాయద్యుపదిష్టానికేవతద్వారా। మంత్రాణాముపపన్నంహ్యుపాసనాంగత్వమేవమాదీనాం ॥ ౩౭౪॥ వినియోగోఽపిమంత్రాణాం దృష్టఉపాస్తిషుదర్శప్రసద్యఇతి। కోశస్యతైత్తిరీయోక్త్యోపాస్తిశ్ఛందోగ్యదర్శితాతత్ర ॥ ౩౭౫॥ సుతదీర్ఘాయుష్ట్వార్థంపితృశేషప్రాప్త్యర్థానాం హోమమంత్రాః। ఇహకర్మణాంప్రవర్గ్యాదీనామప్యన్యథానియుక్తానాం ॥ ౩౭౬ ॥ విద్యాసుచవినియోగోబృహస్పతిసవస్యవాజపేయఇవ। అవిరుద్ధఇతిప్రాప్తేశేషాముపసంహృతింనిరాచష్టే ॥ ౩౭౭ ॥ నైషాముపసంహారోవిద్యాస్వేతాసుభవతియుక్తతమః। హృదయంప్రవిధ్య ధమనీరిత్యేతన్మంత్రదర్శితాహ్యర్థాః ॥ ౩౭౮॥ హృదయప్రభేదరూపావిద్యాసంబంధవర్జితాభిన్నాః। నచతాభిర్విద్యాభిస్సంగంతుంతేషుభవతిసామర్థ్యం ॥ ౩౭౯ ॥ నను హృదయముపాస్త్యంగంతద్వారాస్యాదుపాస్తిసంబంధః। ఇతిచేన్నహృదయమాత్రంహ్యుపాసనాంగం కథంచిదత్రభవేత్ ॥ హృదయప్రభేదరూపోమంత్రార్థఃకథముపయుజ్యేత। అభిచారవిషయఏవహిమంత్రార్థోఽయంప్రతీయతేసకలః ౩౮౧॥ తస్మాదిహాభిచారికకర్మణ్యేవాస్యభవతిసంబంధః। తద్వచ్చదేవసవితఃప్రసువేత్యస్యాపియజ్ఞలింగేన ॥ ౩౮౨ ॥ యజ్ఞేనకర్మణైవహ్యభిసంబంధోభవేన్నవిద్యాభిః। యస్సంబంధవిశేషస్సహిప్రమాణాంతరేణనిర్ణేయః ॥ ౩౮౩ ॥ మంత్రాణాంచాన్యేషామపికేషాంచిత్శ్రుతిలింగేన। కేషాంచిద్వచనేనచతథాప్రమాణాంతరేణకేషాంచిత్ ॥ ౩౮౪ ॥ ఇత్యర్థాంతర

వినియుక్తానామేషాం రహస్యపఠితానాం। సన్నిధిమాత్రేణైవ హి విద్యాశేషత్వమనుపపన్నమిహ॥ ౩౮౫॥ శ్రుత్యాదిభ్యస్స
న్నిధిదౌర్బల్యం ప్రథమతంత్రఏవోక్తం। శ్రుతిరిహ లింగం వాక్యం ప్రకరణమేతాని యాని చాన్యాని ॥ ౩౮౬ ॥ స్థానసమాఖ్యా
రూపాణ్యేతేషాం స్యాద్యదా హి సమవాయః । తత్రార్థవిప్రకర్షాత్పూర్వోక్తానాం పరం దౌర్బల్యం ॥ ౩౮౭ ॥ సూ
త్రే సమవాయపదం సమానవిషయత్వమర్థమాచష్టే। యత్ర ద్వయోర్విరోధస్సమానవిషయత్వమూలకో దృష్టః ॥ ౩౮౮ ॥
పూర్వేణ వ్యవధానాత్స్వార్థప్రమితౌ పరస్య దౌర్బల్యం । ఇతి సన్నిధిదౌర్బల్యం శ్రుత్యాదిభ్యః ప్రదర్శితం సూత్రే। ౩౮౯॥
తస్మాత్సన్నిధిమాత్రాద్విద్యాంగత్వం న చేహ మంత్రాణాం । ఇహ హి కర్మణాం ప్రవర్గ్యాదీనామన్యత్ర సన్నియుక్తానాం ॥
౩౯౦ న హి విద్యాశేషత్వం నో వా తత్ర ప్రమాణమపి కించిత్ । యద్బ్రహ్మవర్చసాఖ్యం ఫలం బృహస్పతిసవస్య విధిదృష్టం॥
౩౯౧ ॥ తత్ర నియుక్తస్యాస్య చ యథా నియోగో హి వాజపేయే స్యాత్ । యత్కర్మణాం ప్రవర్గ్యాదీనాం విద్యాంగతా
తథేత్యుక్తం ॥ ౩౯౨ ॥ నైతద్యుక్తం హి యతో బృహస్పతిసవస్య వాజపేయే హి । విధినైవ వాజపేయేనేష్ట్వేత్యుపదర్శితో
హి వినియోగః ॥ ౩౯౩ ॥ ఏకో హ్యయం ప్రవర్గ్యః సకృదుత్పన్నో బలీయసాన్యత్ర । వినియుక్తస్సన్ కథమిహ పునర్నియు
జ్యేత దుర్బలేనాసౌ ॥ ౩౯౪ ॥ ఏవం విధిమంత్రాణాం తథా ప్రవర్గ్యాదికర్మణాం తస్మాత్ । సన్నిధిమాత్రేణైవ చ విద్యాశే
షత్వమత్ర నాశంక్యం ॥ ౩౯౫ ॥ సన్నిధిపాఠో యుక్తస్త్వరణ్యవచనత్వధర్మసామ్యేన ॥ ... ... *

సూ॥ ౨౬॥ హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తం॥ అస్తి కిల తాండి
నాం శ్రుతిరశ్వ ఇవేత్యాదికా హి తత్రోక్తం॥ ౩౯౬॥ అశ్వో రోమాణి యథా పాపం సకలం విధూయ తద్వదహం । రాహో
ర్ముఖాత్ప్రముచ్య స్పష్టస్స్యాం దోషైర్యథా తథైవేహ ॥ ౩౯౭ ॥ ధూత్వా శరీరమేతన్ముక్తో దేహేంద్రియాది సంఘాతాత్ ।
కృతకృత్యస్సన్నకృతం లోకం బ్రహ్మాఖ్యకం ప్రపద్య ఇతి ॥ ౩౯౮ ॥ అథాథర్వణికానాం శ్రుతిర్యథా నద్య ఇతి సమామ్నాతా
యే కిల శాట్యాయనినస్తేషాం పాఠే విశేష ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౩౯౯ ॥ తే హి కిల తస్య పుత్రా దాయమితి శ్రుతిమిమాం శంసంత్యత్ర
తద్వత్కౌషీతకినస్తత్సుకృతేతి శ్రుతిం పఠంత్యత్ర ॥ ౪౦౦ ॥ క్వచిదత్ర సుకృతదుష్కృతయోర్హానం శ్రూయతే క్వచిచ్చ త
యోః। స్థానవిభాగేనోపాయనం ప్రియైరప్రియైశ్చ నిర్దిష్టం ॥ ౪౦౧ ॥ హానముపాయనముభయం క్వచిచ్ఛ్రుతం యత్ర చో
భయశ్రవణం। తత్రావశిష్టముపరం వక్తవ్యం నావశిష్యతే కిమపి ॥ ౪౦౨ ॥ యత్రోపాయనమేవ తు కేవలముపలభ్యతే హి
నో హానం। తత్రార్థాదేవ హి సన్నిపతతి తదిదమేతయోర్హానం ॥ ౪౦౩ ॥ అన్యపరిగ్రాహ్యే హ్యయ ద్యాత్మీయే సుకృతదు
ష్కృతే భవతః । తత్సాధనభూతమిదం హానమవశ్యం తదాభ్యుపేయం స్యాత్ ॥ ౪౦౪ ॥ యత్ర తు హానం కేవలముపదిష్టము
పాయనం తు నైవోక్తం। తత్రోపాయనమేతత్సన్నిపతేద్వా న వేతి సందేహే ॥ ౪౦౫ ॥ అశ్రవణాదేతస్య హ్యసన్నిపాతో
త్ర యుక్త ఇతి భాతి । శాఖాంతరశ్రుతిర్వా విద్యాంతరగోచరా భవేదేషా ॥ ౪౦౬ ॥ అపి చాత్మకర్తృకం స్యాద్ధానముపా
యనమిదం తు పరకృత్యం । అసతి తయోస్సంబంధే హానేనోపాయనం కథం సిద్ధ్యేత్ ॥ ౪౦౭ ॥ తస్మాదసన్నిపాతో హానావ
స్యేత్యతస్త్విదం పఠతి। హానౌ హి కేవలాయాం శ్రుతాయాముపాయనం తదిదం॥ ౪౦౮ ॥ సన్నిపతేద్విహాయస్మాత్తచ్ఛబ్దో
హానశబ్దశేషస్స్యాత్ । తదపేక్షితార్థకత్వం తచ్ఛేషత్వం హి దృష్టమన్యత్ర॥ ౪౦౯॥ తస్మాత్కేవలహానశ్రుతావుపాయనమి
హానువృత్తం స్యాత్ । విద్యాంతరవిషయత్వాదశ్రవణాత్స్యాదసన్నిపాత ఇతి ॥ ౪౧౦॥ యచ్చోక్తం తదయుక్తం నైవాను
ష్ఠేయమత్ర నిర్దిష్టం। హానముపాయనమపి వానుష్ఠేయత్వేన కీర్త్యతే నేహ ॥ ౪౧౧॥ విద్యాస్తుత్యర్థం కిల హాన ముపాయన
మిహోపదిష్టం హి। యే సుకృతదుష్కృతే కిల విముషస్సంసారకారణీభూతే ॥ ౪౧౨ ॥ చిరకాలసంప్రవృత్తే విద్యాబల
తో హి తే విధూయేతే। వినివేశ్యేతే తే కిల సుహృద్ద్విషత్స్వపి చ తద్బలేనైవ ॥ ౪౧౩ ॥ సైషా విద్యా హి మహాభాగేతి స్తూయ
తేఽత్ర విద్వైషా। స్తుత్యర్థే చైతస్మిన్నుపాయనస్య క్వచిచ్ఛ్రుతస్యాపి ॥ ౪౧౪ ॥ హానశ్రుతిసామాన్యే హ్యనువృత్తికథా స్తుతిప్ర
కర్షాయ। యేనార్థవాదవాక్యప్రవృత్తిరఖిలా తదంతరాపేక్షా ॥ ౪౧౫ ॥ ఏకవింశ ఇతోఽసావిత్యాది హ్యర్థవాద వా
క్యేషు। దృష్టా ద్వాదశ మాసాః పంచర్తవ ఇతి తదంతరాపేక్షా ॥ ౪౧౬ ॥ యేనోపేయోపాయనవాదో విద్యాస్తుతిప్ర

కపోత్సుకః। తేనైతస్మిన్నర్థేనాభినివేష్టవ్యమస్మిత మేతదితి॥ ౪౧౭॥ సూత్రే శబ్దగ్రహణం స్తుత్యర్థస్య ప్రదర్శనార్థం స్యాత్। సూత్రే [illegible] తో యుపగుణోపసంహారపవ చేత్యర్థః ॥ ౪౧౮ ॥ హాత్వోపాయనశబ్ద స్యోపాయనస్యైవ శేషతాం బ్రూయాత్ [illegible] నోపసంహృతివిచారభాగా గ్రసంగయోగేన ॥ ౪౧౯ ॥ స్తుత్యుపసంహారవిధిప్రదర్శనార్థంహి సూత్రమేత [illegible]। అత్రకుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవదితిసిద్ధాంతకథితం ॥౪౨౦॥ భాల్లవినాంహికుశావానస్పత్యస్థేతి మంత్ర [illegible]। అవిశేషేణకుశానాం వనస్పతిప్రభవత్వం శ్రుత్యైవ స్యాత్॥౪౨౧॥ శాట్యాయనినామౌదుంబరాః కుశాఇతివిశేషవచనే [illegible] ఔదుంబర్యస్తుకుశా ఆశ్రీయంతేయథాన్యైర్వేహ ॥ ౪౨౨ ॥ అవిశేషేణచ దేవాసుర సంజ్ఞచ్ఛందసాం ప్రసంగేహి। [illegible] ద్దేవచ్ఛందాంస్యాధారకాంతపూర్వాణి ॥౪౨౩॥ కేషాంచిత్షోడశినస్తోత్రే కాలావిశేషసంప్రాప్తౌ [illegible] సూర్యే షోడశినస్తోత్రమేవమాదికయా ॥ ౪౨౪ ॥ ఆర్చశ్రుత్యాఽత్రచ కాలవిశేష ప్రతీతిరు [illegible] విశేషేణహ్యుపగానమితిసంసమామనంత్యత్ర ॥ ౪౨౫ ॥భాల్లవినస్తువిశేషేణైవేతి యథాకుశప్రముఖ్యే [illegible]। [illegible] నోపదర్శితవిశేషణో గోచవేత్తథైవేహ ॥ ౪౨౬ ॥ హానావుపాయనాన్వయఇతి సూత్రాంగోత్ర నిర్ది [illegible] జైమినినాసూత్రితోయమేవార్థః ॥ ౪౨౭ ॥ సూత్రంతత దేవ దేవాపితువాక్యేత్యాదికంహి [illegible] జ్యోతిష్టోమప్రకరణపఠ [illegible] సమామ్నాతం ॥ ౪౨౮ ॥ యావజ్జీవ జుహుయాదిత్యపిచ నదీక్షితో జుహో [illegible]। ప్రతిషేధార్థత్వే కిలాజ్ఞో వికల్పోభవేత్సచాయుక్తః ॥ ౪౨౯ ॥ నఞ్పర్యుదాసవృత్త్యాసహియావజ్జీవవా [illegible]। [illegible] స్యైవవిధూననశ్రుతిష్వేతదత్రసూత్రే ॥ ౪౩౦ ॥ చింతయితవ్యమనేనవిధూననవచనేనసుకృతదుష్కృత [illegible]। అభిధీయతేహిహానంకింవార్థాంతరమితీహవిచికిత్సా ॥ ౪౩౧ ॥ తత్రవిధూననశబ్దాన్నహానమభిధీయతే [illegible] స్యాత్। ధూఞ్కంపనఇతిధాతోర్ధూయంతేధ్వజాంశుకానీతి ॥౪౩౨॥ లోకప్రయోగదర్శనతశ్చాలనమి [illegible] యుక్తంత్విహచాలనంతుకింనిత్యాం [illegible] ఫలోపరోధ ఇతి॥౪౩౩॥ ఏవంప్రాప్తే బ్రూతేవిధూననంహా నమేవనాన్యదితి। ఇహచోపాయనశబ్దశ్శేషత్వేనప్రతీయతే యస్మాత్ ॥ ౪౩౪॥ నను సుకృతదుష్కృతయోర్గ్రహణయోః [illegible] నంహిపరైః। తేనోపాయనకథనాత్తదనుగుణమిదంవిధూననంహానం ॥౪౩౫॥ఏతచ్చసన్నిధానేవిధూనన స్యక్వచిచ్ఛ్రుతంసపది। భవతికుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవదిహవిధూననశ్రుత్యా॥౪౩౬॥సర్వత్రకృతసహాయం సార్వత్రిక నిర్ణయేహనిపుణతమం। అద్రవ్యత్వాదేవతునచాలనంస్యాద్విధూననంహిత యోః ॥ ౪౩౭ ॥ అశ్వఇవేతిశ్రుత్యుపదర్శిత [illegible]। ద్రవ్యత్వాత్తత్రైవహివిధూననంచాలనంనచేహస్యాత్ ॥౪౩౮॥ అత్రానేకార్థత్వాద్ధాతూ నాంనస్య [illegible]॥

సూ॥ ౨౭॥ సాంపరాయేతర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే॥

పర్యంకసంజ్ఞికాయాం విద్యాయాంకిలసమామనంత్యేకే॥౪౩౯॥ కౌషీతకేన స్తత్రచసఏతమిత్యాదివాక్యమాదిష్టం। తత్రచసదేవయానం పంథానం ప్రాప్యచాగ్నిలోకంహి॥౪౪౦॥ఆగచ్ఛత్యాగత్యాగచ్ఛతివిరజాంనదీంతతస్తాంచ। మనసైవాత్యేతితతో విధూనుతేసుకృతదుష్కృతేచోభే॥౪౪౧॥ఇతివర్ణితంకిమత్రచయథాశ్రుతంవ్యధ్వనీదముపదిష్టం। యత్తద్వియోగవచనం ప్రతిపత్తవ్యంభవేత్క్రమథవాపి ॥ ౪౪౨॥ దేహాదపసర్పణఇతివిచారణాయాంశ్రుతేః ప్రమాణత్వాత్। శ్రుత్యనుసారేణైవ ప్రతిపత్తిరితిప్రసంజనే పతతి ॥ ౪౪౩ ॥ ఇహసాంపరాయశబ్దాద్దేహాదపసర్పణంహినిర్దిష్టం। ఏతచ్చసుకృతదుష్కృతహానం తత్సాంపరాయఏవస్యాత్॥ ౪౪౪॥విద్యాసామర్థ్యాదిహపంచమ్యా తోపదర్శితోహేతుః।విదుషోహిసంపరేతస్యాస్యపరం విద్యయైవసంప్రేప్సోః॥౪౪౫॥నచసుకృతదుష్కృతాభ్యాంకించిత్ప్రాప్తవ్యమంతరాలేస్తి। స్యాచ్చేదతీణేతేకల్పేయాతాంక్షణాంశ్చకతిచిదిహ ॥ ౪౪౬ ॥ విద్యావిరుద్ధఫలయోస్తయోశ్చవిద్యాబలాత్క్షయోభిహితః। విద్యాఫలోన్ముఖస్యాధ్యదాతదైవేషభవితుమర్హతిహి ॥ ౪౪౭॥తస్మాత్ప్రాగేవాసౌసన్నపిపశ్చాత్తయోఃక్షయఃపతితః। అన్యేపిశాఖినోయే శాట్యాయనినశ్చతాండినశ్చైతే ॥ ౪౪౮ ॥ ప్రాగేవసుకృతదుష్కృతయోరుభయోర్హానమామనంతీహ ॥ ... ※

సూ॥ ౨౮॥ ఛందతఉభయావిరోధాత్॥

దేహాదపసృప్తస్యార్చిరాదినాప్రస్థితస్యతస్యయది ॥ ౪౪౯ ॥

అభ్యుపగమ్యైతార్థైపథికయోస్సోహి సుకృతదుష్కృతయోః । పతితే దేహేచ తదా తత్క్షయహేతోర్వ్యయాదిరూపస్య ॥ ౪౫౦॥ ఇచ్ఛాతోనుష్ఠానానుపపత్తావనుపపత్తిరేతస్య । తద్ధేతుకసుకృతాదిక్షయస్య భవతీయమపరిహార్యైవ ॥౪౫౧॥ తస్మాచ్ఛ పూర్వమేవానుష్ఠానంఛందతో భవేదస్య । తత్పూర్వకమేవేదం హానంస్యాదత్రసుకృతదుష్కృతయోః॥౪౫౨॥ఇతికిలనిమిత్తనైమిత్తికయోరుపపత్తిరిహానిరాబాధా।తద్వచ్చ తాండిశాట్యాయనిశ్రుతియుగస్యసంగతిశ్చాపి॥౪౫౩॥ విద్యాస్తుతయేహానావుపాయనస్యోపసంహృతిస్సిద్ధా॥

సూ॥ ౨౯ ॥ గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః॥

క్వచిదపిచసుకృతదుష్కృతహానసమీపేహి దేవయానోసౌ ॥ ౪౫౪ ॥ పంథాశ్శ్రూయత ఏవంక్వచిచ్చనశ్రూయతేహితత్రాయం।సందేహఃకింహానావవిశేషేణైవదేవయానోసౌ ॥ ౪౫౫ ॥ సన్నిపతేదథవాసౌక్వచిద్విభాగేనకుత్రచిన్నేతి । తత్రయథాహానావవిశేషేణోపాయనానువృత్తిస్స్యాత్ ॥ ౪౫౬॥ ఏవమిహదేవయానానువృత్తిరతోస్తిచేత్యతః పరతః। ఇహచవిభాగేనైవహిపథోర్థవత్త్వంతుదేవయానస్య ॥ ౪౫౭॥ యద్యవిశేషేణగతిస్సర్వత్రస్యాత్తదావిరోధస్స్యాత్ పరమంసామ్యముపైతీత్యేషాశ్రుతిరేవమత్రదర్శయతి ॥ ౪౫౮ ॥ విదుషోనిరంజనస్యచగంతవ్యం పరమసామ్యమేవేతి । గంతానిరంజనోసౌప్రాప్తవ్యంపరమసామ్యమేవేహ ॥౪౫౯ ॥దేశాంతరప్రాప్తిసాధనభూతాచగతిర్విరుధ్యతేనకథం॥... *

సూ॥ ౩౦ ॥ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ॥

క్వచిదర్థవతీహిగతిఃక్వచిచ్చనేత్యేవముభయథాభావః॥ ౪౬౦॥ ఉపపన్నఏవసోయంయస్మాత్తల్లక్షణార్థ ఇహదృష్టః । గతిసాధనభూతోర్థః పర్యంకప్రభృతి సగుణవిద్యాసు ॥ ౪౬౧ ॥ ఉపలభ్యతేహితత్రతుపర్యంకారోహణంచసంవదనం। పర్యంకస్థేనసమంవిశిష్టగంధాప్తిరేవమాద్యంహి॥౪౬౨ దేశాంతరసంప్రాప్త్యాయత్తంహిశ్రూయతేఫలంయదిదం । తత్రార్థవతీహగతిర్నతు సమ్యగ్దర్శనే భవేదేవం॥౪౬౩ ఆత్మైక్యదర్శినాంహి ధ్వస్తావిద్యాదిసకలబంధానాం । ఆరబ్ధభోగకర్మవ్యతిరేకేణచనకించిదస్త్యపరం॥౪౬౪॥తత్రచ కథంగతిస్స్యాత్ప్రయోజనంవానకించిదపితస్యాః।లోకవదేశవిభాగోయథైవలోకేహి నగరసంప్రాప్తౌ॥౪౬౫॥పంథాః కశ్చిదపేక్ష్యోనారోగ్యాప్తౌతథైవచేహాపి॥

సూ॥ ౩౧॥అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యాం ॥

గతిరర్థవతీసగుణాస్వేవహివిద్యాసునిర్గుణాయాంతు ॥ ౪౬౬॥ పరమాత్మగోచరాయాంవిద్యాయాంనేతి పూర్వముపదిష్టం । సగుణాస్వపివిద్యాసుహిగతిఃక్వచిచ్ఛ్రూయతేక్వచిన్నైవ ॥ ౪౬౭॥ఉపకోసలవిద్యాయాంతథైవ పర్యంకసంజ్ఞవిద్యాయాం।పంచాగ్నివిషయవిద్యాయామపిదహరాత్మవిషయవిద్యాయాం ॥ ౪౬౮ ॥ గతిరియముపదిష్టానతు మధువిద్యాయాంతథైవచాన్యత్ర। షోడశకలవిద్యాయాంతథైవ శాండిల్యసంజ్ఞవిద్యాయాం ॥౪౬౯ ॥ వైశ్వానరవిద్యాయాం తత్రచసందేహఏషజాగర్తి । యాసుశ్రూయతఏషాకింతాస్వేవహిగతిర్నియమ్యేత ॥ ౪౭౦ ॥ ఏవంవిధ విద్యాభిస్సంబధ్యేతేయమనియమేనేతి । తత్రచనియమోన్యాయ్యోయత్రైవశ్రూయతేగతిర్హ్యేషా॥ ౪౭౧ ॥ తత్రైవ నేతియస్మాత్ప్రకరణమత్రచనియామకందృష్టం। అన్యత్రోక్తాపిగతిర్గచ్ఛేద్విద్యాంతరంయదాహితదా ॥౪౭౨॥సర్వం సర్వార్థం స్యాచ్ఛ్రుతిప్రమాణత్వమపిచహీయేత ।ఏకత్రోక్తాయాఅప్యన్యత్రగతేర్యదాభవేత్ప్రాప్తిః ॥ ౪౭౩॥ఉపకోసలవిద్యాయాంతథైవపంచాగ్నివిషయవిద్యాయాం । యత్త్వర్చిరాదికాయాగతేఃపునర్వచనమనుపపన్నంస్యాత్ ॥ ౪౭౪ ॥ తస్మాన్నియమోయుక్తస్స్యాదిత్యత ఏతముత్తరంపఠతి । సర్వాసామభ్యుదయప్రాప్తిఫలానాంచ సగుణవిద్యానాం॥౪౭౫ అవిశేషేణైవైషాభవితుంయుక్తాహి దేవయానగతిః । అవిశేషేపగమేకథమత్రప్రకరణవిరోధపరిహారః ॥ ౪౭౬ ॥ ఇతి నాశంక్యంభవతిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం విరోధపరిహారః ।శ్రుతిరత్రతద్యఇత్థంవిదురితిపంచాగ్న్యుపాసకానాంహి॥౪౭౭॥పంథానమర్చిరాదికమవతార్యతథోపదిశతిచాన్యేషాం ।యేచేమేరణ్యఇతిప్రకృష్టవిద్యాంతరావలంబానాం ॥ ౪౭౮॥ పంచాగ్నివిషయవిద్యావిభిన్నమమార్గతాంప్రదర్శయతి । నన్వేషావిద్యాంతరవతాంగతిశ్రుతిరితీహ నహి యుక్తం ॥ ౪౭౯॥శ్రద్ధాతపఃపరాణాంగతిరేవహితత్రదర్శితాయస్మాత్ ।ఇతిచేన్నాసౌదోషోవిద్యాబలమంతరేణకథమపిచ॥౪౮౦॥ నశ్రద్ధయాపితపసాకేవలయాగతిరియంహిలభ్యేత । యస్మాచ్చవిద్యయేతిశ్రుతిరిమమర్థంప్రదర్శయత్యత్ర ॥ ౪౮౧ ॥

తద్యోతివిద్యయైవహి యత్రచ కామాదయః పరావృత్తాః। నోయాంతి దక్షిణావా నావిద్వాంస స్తపస్వినోవేతి ॥౪౮౨॥
విద్యాంతరోపలక్షక ఏవ శ్రద్ధాతపః పదే తస్మాత్। శ్రద్ధాంసత్యముపాసత ఇతి వాజసనేయినః పఠంత్యత్ర ॥ ౪౮౩ ॥ స
త్యంబ్రహ్మోపాసత ఇహ యే శ్రద్ధాం వా హ్యరణ్య ఇతి। వ్యాఖ్యేయం తద్వాక్యం యతశ్చ సర్వత్ర సత్యశబ్దస్య ॥ ౪౮౪॥
అసకృచ్ఛ్రుత్యా హ్యేవ ప్రయోగ ఉపలభ్యతే హి శాస్త్రేఽస్మిన్। అత్ర చ పంచాగ్నివిదామిత్థం విత్త్వేన సంగృహీతత్వాత్।
౪౮౫॥ ఇహ పరిశేషాద్విద్యాంతరాశ్రయాణాం పరిగ్రహో న్యాయ్యః అథయ ఇతి శ్రుతిరపరా పంథానా దక్షిణోత్తరా
యే వై ॥౪౮౬॥ న విదుస్తే కీటాస్సృ స్తథా పతంగా బిలేశయా వేతి। మార్గద్వయచ్యుతానామధోగతిం హ్యేవ ముపదిశంతీ
సా ॥ ౪౮౭ ॥ దేవపితృయాణయోరేవైతావనంతః ప్రవేశయత్యేవం। తత్రాపి దేవయానప్రాప్తిర్విద్యావిశేషతస్తేషాం॥
౪౮౮॥ స్మృతిరపి చ శుక్లకృష్ణే గతీ ఇతి హ్యేతమర్థముపదిశతి। తస్మాదుపకోసలవిద్యాయాం పంచాగ్న్యుపాసనాయాం
చ ॥ ౪౮౯॥ ఉభయత్ర దేవయానామ్నానం హ్యనుచింతనార్థమేవ స్యాత్। మార్గానుచింతనస్య చ విద్యాంగత్వం శ్రు
తిస్మృతిప్రథితం ॥ ౪౯౦ ॥ యేషాం యాగశ్రవణం న చాస్తి తేషాం వినైవ తద్ధ్యానం। విద్యాసామర్థ్యేన హి మార్గప్రా
ప్తిరితి బోధనార్థమిదం ॥౪౯౧॥ పునరుక్తిరనియమే నార్చిరాదిసంప్రాప్తిరపి చ సిద్ధైవ॥ —— సూ॥౩౨॥ యావదధికార
మవస్థితిరాధికారికాణాం॥ —— గతిరత్ర సగుణవిద్యాస్వర్థవతీ బ్రహ్మలోకఫలకత్వాత్ ॥ ౪౯౨॥ నిర్గుణవిద్యాయాం గ
తిరనర్థికా ముక్తిఫలతయేత్యుక్తం। విదుషో హి దేహపాతోత్తరం తు దేహాంతరం భవేన్నేతి ॥ ౪౯౩ ॥ ఇహ చింత్యతే హి న
స్విహ నేయ చింతాత్ర భవతి యుక్తతమా। నహి విద్యాసంపత్తౌ ముక్తివిలంబేఽస్తి కారణం కిమపి ॥ ౪౯౪॥ నైవేహ పాకసా
ధనసంపత్తావోదనో భవేన్నేతి। భుంజాన స్తృప్యేత్క్రమశ వేతి చింతా తు కుత్ర చిద్దృష్టా ॥ ౪౯౫ ॥ ఇతి చేదుపపన్నేయం చిం
తా యస్మాదిహేతిహాసాదౌ। బ్రహ్మవిదాం కేషాంచిద్దేహాంతరజన్మదర్శితం భూయః॥౪౯౬॥ స్మృత ఇహ వేదాచార్యో నా
మ్నాఽపాంతరతమా ఇతి ఖ్యాతః। విష్ణునియోగాత్కలేరాదౌ ద్వైపాయనో బభూవేతి॥ ౪౯౭॥ ఇహ చ వసిష్ఠోఽపి తథా బ్రహ్మ
ణ ఏవైష మానసః పుత్రః। సన్నపి నిమిశాపాదపగతపూర్వతనుశ్చతుర్ముఖాదేశాత్ ॥ ౪౯౮ ॥ మిత్రావరుణాభ్యాం పునర
సౌ బభూవేతి చ స్మృతో భవతి। భృగ్వాదీనాం చ తథా పునరుత్పత్తిస్తు వారుణే యజ్ఞే॥ ౪౯౯ ॥ స్మర్యత ఏవ తథైవ బ్రహ్మ
ణ ఏవైష మానసః పుత్రః। సోఽయం సనత్కుమారః స్కందత్వేన స్వయం బభూవేతి ॥ ౫౦౦ ॥ ఇహ దక్షనారదాదీనామపిదృ
ష్టా తదంతరోత్పత్తిః। స్మృతిషు శ్రుతిషు చ మంత్రార్థవాదయోరపి చ దృశ్యతే సేయం ॥ ౫౦౧ ॥ పతితే హి పూర్వదే
హే కేచిద్దేహాంతరం సమాదదతే। స్థిత ఏవాస్మిన్ కేచిద్యోగైశ్వర్యాదనేకమాదదతే ॥ ౫౦౨ ॥ స్మర్యంతే సర్వే తే సమ్య
గ్జ్ఞాతసకలవేదార్థాః। తస్మాద్బ్రహ్మవిదామపి దేహాంతరదర్శనాదిహ ప్రాప్తం ॥ ౫౦౩ ॥ అస్యాః పరవిద్యా
యాః పాక్షికమేవ హి మోక్షహేతుత్వం। తదహేతుత్వం వా స్యాదేవం ప్రాప్తావిహోత్తరం బ్రూతే॥౫౦౪॥ వేదప్రవర్త
నాదిష్వధికారేష్వేవ సన్నియుక్తానాం। తేషామపాంతరతమః ప్రభృతీనామాధికారికాణాం హి ॥ ౫౦౫ ॥ తావదవస్థా
నం స్యాదధికారో యావదేవ తేషాం స్యాత్। భగవాన్ యథా హి సవితా సహస్రయుగమాధికారికో భూత్వా ॥ ౫౦౬ ॥
ఉదయాస్తమయవివర్జితమంతే కైవల్యమనుభవత్యేషః। అథ తత ఊర్ధ్వమితి శ్రుతిరిమమేవార్థం ప్రదర్శయత్యస్య ॥
౫౦౭॥ యే చేహ వర్తమానా బ్రహ్మవిదస్తే యథైవ కైవల్యం। ఆరబ్ధభోగనాశే సంజాతే సమ్యగనుభవంతి తథా ॥౫౦౮॥
ఇహ తస్య తావదేవేత్యేషా శ్రుతిరేతమర్థముపదిశతి। ఏవం బ్రహ్మవిద ఇమే చాపాంతరతమః ప్రముఖ్యాస్సూర్యః ॥౫౦౯॥
పరమేశ్వరేణ తే తేష్వధికారేషు చ నియోజితాస్సంతః। కైవల్యహేతుభూతే సమ్యగ్జ్ఞానే హి విద్యమానేఽపి ॥౫౧౦॥ అక్షీణ
భూరికృత్యా అవతిష్ఠంతే హి యావదధికారం। అధికారాంతే తు పునర్ముచ్యంత ఇతీహ సకలమవిరుద్ధం ॥ ౫౧౧ ॥ జన్మాం
తరం యదేతత్తత్త్వజ్ఞానామపీహ చేత్తర్హి। జ్ఞానాన్ముక్తిః కథమితి శంకాపదమాదధాతి నైవేహ ॥ ౫౧౨ ॥ యస్మాత్స
కృత్ప్రవృత్తం ప్రారబ్ధం తే ఫలప్రదానాయ। అతివాహయంత ఏవ హి గృహాద్గృహాంతరమివాన్యమన్యం హి ॥౫౧౩॥ దేహా
న్క్రమేణ యుగపన్నిర్మాయ స్వాధికారసిద్ధ్యర్థం। తానధితిష్ఠతో పరిముషితస్మృతయో హి సంచరంతి కిల ॥ ౫౧౪ ॥

యత్పూర్వజన్మహేతుప్రారబ్ధం జ్ఞానినాంతదేవేహ । జన్మాంతరహేతుస్స్యాన్ముక్తిస్స్యాత్తదవసానవిశేషం ॥౫౧౫॥
పూర్వప్రారబ్ధేతరకర్మణా చ జన్మాంతరే యదా హేతుః । తత్రైవముఖ్యభావేన చైవమత్రాస్త్యతో న దోషోఽయం ॥౫౧౬॥
జాతిస్మరా న చైతే తత ఏవ త ఇతి హి యతః ప్రసిద్ధాస్తే । యే పూర్వదేహ చామాభిసంధిహీనా భవంతి పరతంత్రాః ॥౫౧౭॥
యే చాపి సాభిమానాస్తే వై జాతిస్మరా న చైతే స్యుః । ఏతే హి నిరభిమానాస్తథా స్వతంత్రాశ్చ పూర్వనామానః ॥౫౧౮॥
ఇతి వైషమ్యాన్నైతే భవంతి జాతిస్మరాః కథంచిదపి । సులభా వివదితుకామా జనకేన బహ్మవాదినీ కాపి ॥౫౧౯॥ స్వీయం
వ్యుదస్య దేహాంతతస్తు సా జనకదేహమావిశ్య । తేన సమం వ్యాదృత్య పునస్స్వమేవ దేహం సమావివేశేతి ॥౫౨౦॥ స్మృతినిర్దే
శాదేవ స్వాతంత్ర్యం తేషు దర్శితం భవతి । యద్యుపయుక్తే కర్మణి దేహాంతరకారణం హి కర్మాన్యత్ ॥౫౨౧॥ ఆవిర్భ
వేత్తతోఽన్యత్కర్మ తతోఽన్యత్తథా ప్రసజ్యేత । పాక్షికమేవ తదా స్యాత్పరవిద్యాయా విమోక్షహేతుత్వం ॥౫౨౨॥ నై
షా శంకా ప్రకృతే జ్ఞానాత్కర్మక్షయస్య నిర్దేశాత్ । శ్రుతిరత్ర భిద్యతే హృదయగ్రంథిరితీమమర్థముపదిశతి ॥౫౨౩॥ దర్శ
యతి చ స్మృతిప్రతిలంభ ఇతి శ్రుతిరపీమమేవార్థం । స్మృతిరపి దర్శయతి యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిరేవమాద్యాపి ॥౫౨౪॥ ని
జాన్యగ్నౌ వ్యపదగ్ధానీత్యన్యాపి స్మృతిర్యథోక్తార్థం । నావిద్యాదిక్లేశదగ్ధాపి క్లేశకార్యరూపస్య ॥౫౨౫॥ కర్మాశయస్య
చైకాంశేనాహత్త్వైకతః ప్రరోహ ఇతి । ఉపపద్యతే కథంచన న చాగ్నిదగ్ధస్య శాలిబీజస్య ॥౫౨౬॥ ఏకాంశతః ప్రరోహో
లోకే కేనాపి కుత్రచిద్దృష్టః । కర్మాశయస్య చాస్యారబ్ధఫలస్య తు నివృత్తిరేవం స్యాత్ ॥౫౨౭॥ ముక్తేషోరివ వేగక్షయాదిహ
పాపి చ శరీరపాతేన । దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుతిరేవ హి తస్య తావదేవేతి ॥౫౨౮॥ తే నాధికారికాణామవస్థితిశ్చ భవతి యావదధి
కారం । జ్ఞానఫలస్యానైకాంతికతాపి న చేహ శంకితుం శక్యా ॥౫౨౯॥ శ్రుతిరవిశేషేణైవ జ్ఞానాన్మోక్షం హి సర్వజీవా
నాం । తద్యో యో దేవానామిత్యాద్యాకిలయతః ప్రదర్శయతి ॥౫౩౦॥ సగుణోపాసనయా యే త్వైశ్వర్యాదిషు ఫలేషు
సక్తాస్తే । పశ్చాదైశ్వర్యక్షయదర్శనమాత్రేణ తత్ర నిర్విణ్ణాః ॥౫౩౧॥ పరవిద్యాపరనిష్ఠాబలేన తే ప్రయాంతి కైవల్యం ।
దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుతిరేషా బ్రహ్మణా సహేత్యాద్యా ॥౫౩౨॥ యదిదం జ్ఞానఫలం స్యాద్భవహి తచ్చేద మనుభవా
రూఢం । ఫలవిరహాశంకేయం తత్ర న యుక్తా పరాత్మవిజ్ఞానే ॥౫౩౩॥ అననుభవారూఢే కిల కర్మఫలే యుజ్యతేతి శంకే
యం । యత్సాక్షాదపరోక్షాదితి శ్రుతిస్తదపరోక్షముపదిశతి ॥౫౩౪॥ శ్రుతిరపి తత్త్వమసీతి స్వాత్మైక్యేనోపదిశతి ఫ
లమేతత్ । శ్రుతిరియమన్యార్థతయా పరిణేతుం నైవ శక్యతే యస్మాత్ ॥౫౩౫॥ తద్ధైతత్పశ్యన్నిత్యేషా హ్యాత్మాపరోక్షసమ
కాలం । సర్వాత్మభావరూపం పరాత్మదర్శనఫలం ప్రదర్శయతి ॥౫౩౬॥ ఐకాంతికీ హి తస్మాద్విదుషః కైవల్యసిద్ధిరితి సిద్ధం ॥

సూ॥౩౩॥ అక్షరధియాం త్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తం ॥ ఇహ ఖలు వాజసనే
యక ఏతద్వై తదితి వాక్యమామ్నాతం ॥౫౩౭॥ ఆథర్వణికే థపరా యయా తదక్షరమితీదముపదిష్టం । అన్యత్రాపి విశేష
ప్రతిషేధేనాక్షరం పరం బ్రహ్మ ॥౫౩౮॥ ఉపదిష్టం తత్ర పునః ప్రతిషిధ్యంతే హి కేచిదతిరిక్తాః । తత్ర చ విశేషనిరసనబుద్ధీ
నాం తత్ర తత్ర దృష్టానాం ॥౫౩౯॥ సర్వాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిః కింవా భవేద్వ్యవస్థేతి । సందేహే శ్రుతిభేదాదిహ
వ్యవస్థా భవేదితి ప్రాప్తౌ ॥౫౪౦॥ అక్షరధియామిహాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిమేవ దర్శయతి । యే త్వక్షరే హి ధర్మిణి నిషేధధీహే
తవో హి శబ్దాస్స్యుః ॥౫౪౧॥ అక్షరధియోఽత్ర తేఽఖిల్వవరోధోఽస్యత్ర తదుపసంహారః । అక్షరబుద్ధయ ఏతాస్సర్వాస్సర్వ
త్ర చావరోద్ధవ్యాః ॥౫౪౨॥ యస్మాత్సర్వత్రైవ బ్రహ్మప్రతిపాదనప్రకారోఽయం । సర్వవిశేషనిరస్తాత్మకస్సమానో హి
దృశ్యతే కించ ॥౫౪౩॥ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యబ్రహ్మాభిన్నం ప్రతీయతే తస్మాత్ । అన్యత్ర చ శ్రుతా అపి సర్వత్రైతా ధియః
కుతో న స్యుః ॥౫౪౪॥ తదిదం హ్యానందాదయ ఇతి సూత్రవ్యాకృతౌ పురాకథితం । తత్ర చ విధిరూపాణి హి విశేషణాన్యే
వ చింతితాని పరం ॥౫౪౫॥ అత్ర ప్రతిషేధాత్మకవిశేషణాన్యేవ చింతితాని పునః । అస్త్వానందాదీనాముపసంహారస్స్వరూ
పభూతత్వాత్ ॥౫౪౬॥ న నిషేధానామేవం స్యాదానంత్యాదనాత్మభావాచ్చ । ఇత్యధికాశంకాయాం ప్రతిషేధానామనాత్మ
భావేపి ॥౫౪౭॥ తేషాం హి నిర్విశేషబ్రహ్మప్రతిపత్తిసాధనత్వేన । ఉపసంహారోఽయుక్తో నిషేధవాక్యైక్యవాక్యభావేన ॥

౫౪౮ ॥ ఇత్యేతద్దర్శయితుం సేయంచింతాత్రభవతియుక్తతమా । అతోఽపసదవదితియన్నిదర్శనంతన్నిరూప్యతే సపది ॥
౫౪౯ ॥ జమదగ్నినాకృతోఽసావహీనసంజ్ఞకఃక్రతుశ్చతూరాత్రః । సతు జామదగ్న్యఇతికిల విఖ్యాత స్తత్ర చోపసత్సం
జ్ఞాః ॥ ౫౫౦ ॥ ఇష్టయఏతాస్తుపురోడాశిన్యస్తైత్తిరీయకేవిహితాః । అగ్నేర్వేర్హోత్రంవేరితిచపురోడాశదాన మంత్రా
ణాం ॥ ౫౫౧ ॥ ఉద్గాతృవేదజానామధ్వర్యుభిరేవభవతిసంబంధః । తత్ర పురోడాశస్యప్రదానమధ్వర్యుకర్తృకం య
స్మాత్ ॥ ౫౫౨ ॥ తదిహప్రధానతంత్రంహ్యంగంనిర్దిష్టమేవమతోఽపి । అక్షరతంత్రత్వాదిహవిశేషణానాంహియత్రకుత్రా
పి ॥ ౫౫౩ ॥ ఉత్పన్నానామేషాంసర్వత్రైవాక్షరేణసంబంధః । ఉక్తంప్రథమేకాండేగుణముఖ్యేత్యాదినాహిసూత్రేణ ॥
౫౫౪ ॥ ఉత్పన్నస్యఫలేవినియోగవిధిర్ముఖ్యఏషభవతిగుణః । ఉత్పత్తివిధిర్హి తయోర్వ్యతిక్రమశ్చే త్తదాతు ముఖ్యేన ॥
౫౫౫ ॥ మంత్రాత్మకస్యవేదస్యచభవతిహ్యధ్వర్యుణైవసంయోగః । ఉత్పత్తిర్హిఫలార్థాసర్వత్రైవోపలభ్యతేలోకే ॥ ౫౫౬ ॥
తస్మాత్ఫలవిధిర్నైవహిగుణస్యనయనమితిభవతిసూత్రార్థః ॥ —— సూ ॥ ౩౪ ॥ ఇయదామననాత్ ॥ —— ఆథర్వణికాశ్శ్వే
తాశ్వతరాశ్చద్వాసుపర్ణేతి ॥ ౫౫౭ ॥ ఏవంహ్యృతంపిబంతౌసుకృతస్యేత్యాదికంపఠంతికఠాః । అత్రచ విద్యైకత్వం
విద్యానానాత్వమితితుసందేహః ॥ ౫౫౮ ॥ ఇహవిద్యానానాత్వంయుక్తంయస్మాద్విశేషఇహదృష్టః । అథాథర్వణవా
క్యేహ్యేకస్యచభోక్తృతావినిర్దిష్టా ॥ ౫౫౯ ॥ కఠవల్లీవాక్యేహిద్వయోశ్చభోక్తృత్వమభిహితంభవతి । వేద్యంహిభిద్యమా
నంవిద్యాంభిద్యాదిహేత్యతోబ్రూతే ॥ ౫౬౦ ॥ విద్యైకత్వమిహస్యాద్యత ఉభయోర్మంత్రయో రభిన్నంహి । ద్విత్వో
పేతందృష్టంహీయత్తయాపరిచ్ఛిన్నం ॥ ౫౬౧ ॥ ఇహ వేద్యరూపభేదోనాశంక్యోభవతిమంత్రయోరుభయోః । య
స్మాదేతౌజీవద్వితీయమేవేశ్వరంప్రదర్శయతః ॥ ౫౬౨ ॥ అన్యోఽభిచాకశీతీత్యతోఽశనాయాద్యతీతఏవాయం । ప్రతిపాద్యతే
పరాత్మాసఏవపునరపిచవాక్యశేషేఽపి ॥ ౫౬౩ ॥ కఠవల్ల్యాంఖలుజీవేపిబతిచతత్సాహచర్యమాత్రేణ । పరమాత్మాపిబతీ
తిచ్ఛత్రిన్యాయాదిదంభవేద్వ్యాక్తం ॥ ౫౬౪ ॥ ప్రకరణతోఽపిపరాత్మాప్రతీయతేవాక్యశేషతోఽప్యేవం । తస్మాన్నవేద్యభే
దాద్విద్యాభేదోఽత్రశంకితుంశక్యః ॥ ౫౬౫ ॥ తాదాత్మ్యబోధనార్థంజీవోపాదానమిహభవేత్సఫలం । భేదాభేద విచారా
వసరోనైవహిపరాత్మవిద్యాయాం ॥ ౫౬౬ ॥ ఇత్యుక్తంతస్మాదతోఽధికధర్మోపసంహృతిర్యుక్తా ॥ ••• ❋

—— సూ ॥ ౩౫ ॥ అంతరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనః ॥ —— యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మేతిద్విస్సమామనంత్య
త్ర ॥ ౫౬౭ ॥ నైరంతర్యేణోషస్తకహోళప్రశ్నయోరిదంవాక్యం । వాజసనేయినఏతేతత్రచవిద్యాభవేత్కిమేకైవ ॥
౫౬౮ ॥ కింవానానేత్యేవంసందేహేసాతుభవతినానేతి । యుక్తంవక్తుంయస్మాదభ్యాసశ్చేహదృశ్యతేతస్యాః ॥ ౫౬౯ ॥ వి
ద్యైకత్వేతుల్యార్థకంద్విరామ్నానమఫలమేవస్యాత్ । తస్మాదభ్యాసాత్కిలభవతియథాకర్మభేదఏవమిహ ॥ ౫౭౦ ॥ వి
ద్యాభేదోఽభ్యాసాత్స్యాదితిశంకాంనిరాకరోతీహ । అత్రోషస్తకహోళబ్రాహ్మణయో స్స్వాత్మనోహి విద్యైకం ॥
౫౭౧ ॥ యస్మాదిహాంతరామ్నానానామవిశేషఉభయతోదృష్టః । సర్వాంతరోఽంతరాత్మాహ్యవిశిష్టఃపృచ్ఛ్యతేసఉభయ
త్ర ॥ ౫౭౨ ॥ ప్రత్యుచ్యతేచనద్వావాత్మానావాంతరోహిసంభవతః । యదిచాంతరత్వముభయోర్భూతగ్రామవదిదం
ప్రసజ్యేత ॥ ౫౭౩ ॥ ఇహ పాంచభౌతికేస్మిన్దేహేచాపోఽంతరాఃపృథివ్యాస్స్యుః । అద్భ్యస్తేజోఽంతరమితి యథాతథై
వేహచాంతరత్వంస్యాత్ ॥ ౫౭౪ ॥ సర్వాంతరత్వమేతచ్చాపేక్షికమేవనైవముఖ్యంస్యాత్ । అథవాభూతగ్రామవదిత్య
స్యార్థాంతరంభవేదేతత్ ॥ ౫౭౫ ॥ భూతగ్రామేష్వాత్మాహ్యేకోదేవఇతిమంత్రనిర్దిష్టః । సర్వాంతర స్తథైతద్బ్రాహ్మ
ణయోరపిభవేదసావితిహి ॥ ౫౭౬ ॥ తస్మాద్వేద్యైకత్వాద్విద్యైకత్వంభవేన్నిరాబాధం । అభ్యాసాదిహవిద్యాభేదో
యశ్చేహశంకితస్సోఽపి ॥ ౫౭౭ ॥ నైవాత్రభవతియత్రతునిరర్థకస్స్యాత్సచాయమభ్యాసః । తత్రైవభేదకోఽసావిహతూష
స్తఃప్రదర్శితస్యాస్య ॥ ౫౭౮ ॥ అశనాయాదినిరాసార్థతయాసఫలఇతిసపదిదర్శయతి ॥ —— సూ ॥ ౩౬ ॥ అన్యథాభేదాను
పపత్తిరితిచేన్నోపదేశాంతరవత్ ॥ —— అథయదివిద్యాభేదోనైవాభ్యుపగమ్యతేతయోరుభయోః ॥ ౫౭౯ ॥ ఆమ్నానభే
దఏషబ్రాహ్మణయోఃకథమిహోపపద్యేత । ఇతిచేదుపదేశాంతరవదేషఆమ్నానభేదఉపపన్నః ॥ ౫౮౦ ॥ ఛాంద్యోపనిష

దిహాష్ణేషే ప్రపాఠకే దృశ్యతే హి నవధా సౌ । తత్త్వమసీత్యుపదేశో విద్యాభేదో న తత్ర సంభవతి ॥ ౫౮౧ ॥ యదుపక్ర
మోపసంహారాభ్యామైకార్థ్యమవగతం తత్ర । అపి భూయ ఏవ మా భగవానితి వాక్యేన గమ్యతే హ్యేతత్ ॥ ౫౮౨ ॥ అర్థ
స్యైకస్యైవ హి పునః పునః ప్రతిపిపాదయిషితత్వం । తత్రాసకృదుపదేశస్తత్తచ్ఛంకానివారణార్థో హి ॥ ౫౮౩ ॥ భవ
తి తథైవేహాపి ప్రశ్నసమాప్త్యోస్సమానరూపత్వాత్ । ఏకార్థగోచరావిహ దృష్టౌ చోపక్రమోపసంహారౌ ॥ ౫౮౪ ॥ త
త్ర చ యదేవ సాక్షాదితి ద్వితీయే కహోళకప్రశ్నే । ఆవిశ్యైవ కారం పూర్వప్రశ్నస్థముక్తం పునః ॥ ౫౮౫ ॥ [illegible]క్ష్య
మాణమర్థం దర్శయతి పరం తు పూర్వవాక్యే చ । కథితో హి కార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యాత్మనో హ్యసద్భావః ॥ ౫౮౬ ॥ ఉపది
శ్యతే శనాయాద్యసంగితా తస్య చోత్తరత్రేతి ॥ ——— సూ ॥ ౩౭ ॥ వ్యతిహారో విశింషంతి హీతరవత్ ॥ ——— తద్యో హం సో
సావితి యోసౌ సోహమితి చామనంతీదం ॥ ౫౮౭ ॥ తత్తైత్తిరేయిణోపి హి ప్రకృత్య రవిమండలస్థితం పురుషం । త్వం వా అహమస్మి
త్వమస్మ్యహం వా ఇతీహ కథయంతి ॥ ౫౮౮ ॥ జాబాలా వాక్యమిదం తత్ర చ సందేహ ఏష సంభవతి । కిమిహ వ్యతిహారే
ణోభయరూపా మతిరియం హి కర్తవ్యా ॥ ౫౮౯ ॥ అథవా కిమేకరూపేత్యత్రేయం స్యాదిహైకరూపేపి । న హ్యత్రాత్మే
శ్వరయోరైక్యం ముక్త్వాన్యదస్తి కించిదిహ ॥ ౫౯౦ ॥ చింతయితవ్యం యది చేచ్చింతయితవ్యం హి కిమపి కల్ప్యేత । జీవస్యే
శాత్మత్వం సంసార్యాత్మత్వమీశ్వరస్యేతి ॥ ౫౯౧ ॥ జీవస్యేశాత్మత్వే తస్యోత్కర్షోభవేద్యదీశస్య । సంసార్యాత్మత్వం
స్యాత్తదేశ్వరస్య హి నికర్ష ఏవ స్యాత్ ॥ ౫౯౨ ॥ తస్మాదిహైకరూపా మతిరేవ స్యాన్న హి ద్విరూపేయం । వ్యతిహారా
మ్నాయస్త్వేకత్వదృఢీకృతిఫలార్థ ఇత్యేవం ॥ ౫౯౩ ॥ ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యధ్యానాయ వ్యతిహార ఏష ఆమ్నాతః । ఇతర
వదితి చ నిదర్శనమత్ర భవిష్యతి యథేతరే హి గుణాః ॥ ౫౯౪ ॥ సర్వాత్మత్వప్రభృతయ ఆమ్నాయంతే తథైవ చేహాపి । ఇహ
చ సమామ్నాతారస్తథోభయోచ్చారణాద్విశింషంతి ॥ ౫౯౫ ॥ త్వం వాహమస్మ్యహం చ త్వమసీతి హి తత్కిల ద్విరూ
పాయాం । కర్తవ్యాయాం హి మతావర్థవదేతన్న చాన్యథా భవతి ॥ ౫౯౬ ॥ నను యద్యుభయామ్నానస్యార్థవిశేషో
త్ర కల్ప్యతే తర్హి । ఈశస్య చ సంసారిత్వాపత్త్యా స్యాన్నికర్ష ఇత్యుక్తం ॥ ౫౯౭ ॥ నాసౌ దోష ఇహాస్యాద్వైకాత్మ్య
స్యానుచింత్యమానత్వాత్ । నన్వేకత్వదృఢీకారోసావిహ దుర్నివార ఇతి చేన్న ॥ ౫౯౮ ॥ అత్రైకత్వదృఢీకారోసౌ న ని
వార్యతే పరం త్వత్ర । వచనప్రామాణ్యాద్వ్యతిహారేణేహ తు మతిర్ద్విరూపైవ ॥ ౫౯౯ ॥ కర్తవ్యా న త్వన్యా మతిరిత్యే
తావదేవ వక్ష్యామః । తస్యాం మతౌ కృతాయాం ఫలతశ్చైకత్వమపి దృఢీభవతి ॥ ౬౦౦ ॥ ఆధ్యానార్థం హి యథా సత్య
దిగుణేషు చోపదిష్టేషు । తత్తద్గుణైః పరాత్మా ప్రసిద్ధ్యతీహాపి తద్వదేవ స్యాత్ ॥ ౬౦౧ ॥ తస్మాద్వ్యతిహారోసా వాధ్యా
తవ్యస్తథోపసంహార్యః ॥ ——— సూ ॥ ౩౮ ॥ సైవ హి సత్యాదయః ॥ ——— ఇహ కిల వాజసనేయశ్రుతౌ సయో హైతమితి స
మామ్నాతం ॥ ౬౦౨ ॥ యోయం సుమహద్యక్షం ప్రథమజమేతం హిరణ్యగర్భాఖ్యం । సత్యం బ్రహ్మేత్యేవం వేద భవేత్తస్య లోక
విజయ ఇతి ॥ ౬౦౩ ॥ ఏషా హి సత్యవిద్యా నామాక్షరవిద్యయా సమాకలితా । తత్రామ్నాతా హి పునస్తద్యత్తత్సత్యమితి సమా
మ్నాతం ॥ ౬౦౪ ॥ వాక్యం తత్రాదిత్యో జ్యోతిర్మండలగతో హి పురుషో యః । యో దక్షిణాక్షిసంస్థః పురుషస్తౌ సత్యమి
తి సమామ్నాతౌ ॥ ౬౦౫ ॥ కిం ద్వే హి సత్యవిద్యే కిం వాప్యేకేతి తత్ర సందేహః । తత్ర తు భిన్నా యుక్తా ఫలసంయోగో య
తోత్ర భేదేన ॥ ౬౦౬ ॥ జయతీమాంల్లోకానితి భవతి హి పూర్వత్ర హంతి పాప్మానం । జయతీతి చోపరిష్టాత్ఫలసంయోగో హి
భిద్యతే చ పునః ॥ ౬౦౭ ॥ ప్రకృతాకర్షణమత్రాపి హ్యస్యైకత్వేన భవతి యుక్తమితి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యేకైవైషా
త్ర సత్యవిద్యేతి ॥ ౬౦౮ ॥ తద్యత్తత్సత్యమితి ప్రకృతాకర్షణమిదం యతోత్రాస్తి । నను విద్యాభేదేపి ప్రకృతాకర్షణము
పాస్యరూపైక్యాత్ ॥ ౬౦౯ ॥ ఉపపద్యత ఇత్యుక్తం కథమిహ విద్యైక్యమితి తు నాశంక్యం । యత్ర విశిష్టనిమిత్తాద్విద్యాభే
దః ప్రతీయతే తత్ర ॥ ౬౧౦ ॥ ఏవం తత్స్యాదిహ తూభయథా వాక్యే ప్రతీయమానే హి । పూర్వోపదిష్టవిద్యాసంబద్ధం స
త్యముత్తరత్రాపి ॥ ౬౧౧ ॥ పునరాకృష్టం దృష్ట్వా విద్యైకత్వం హి నిశ్చితం భవతి । ఫలభేదశ్రవణాదిహ విద్యాభేద ఇతి యచ్చ
పూర్వోక్తం ॥ ౬౧౨ ॥ తదదూషణమేవ యతః ఫలభేదశ్రుతిరిహార్థవాదస్స్యాత్ । ఆదిత్యమండలేక్షిణి పురుషస్యోపాస

నాహి పూర్వోక్తా ॥౬౧౩॥ అహరహమిత్యేవం ఖల్వంగాంతరమపి చ పూర్వముపదిష్టం । అంగఫలశ్రుతిరేషా స్తుతిరూపా
న హి వివక్షితార్థా స్యాత్ ॥౬౧౪॥ యస్మాత్ప్రధానవిధినా ఫలప్రతీతావియం నిరాకాంక్షా । తస్మాదిహ ఫలభేదాసిద్ధా
వద్వైక్యమనుపవాదం స్యాత్ ॥౬౧౫॥ యద్వా ప్రధానవాక్యే కామపదాదర్శనాత్ఫలాసిద్ధౌ । తస్మింస్తు రాత్రిసత్ర
న్యాయేన ఫలే నిరూపణీయే హి ॥౬౧౬॥ అంగేపి చ ప్రధానే శ్రుతమపి తదిదం ఫలం సముచ్చిత్య । భవతి ప్రధానఫలమితి ఫ
లభేదోసావసిద్ధ ఏవేహ ॥౬౧౭॥ తస్మాదేకైవేయం విద్యా తత్తద్విశేషణోపేతా । ఆమ్నాయత ఇత్యత ఇహ సత్యాదిగు
ణోపసంహృతిర్యుక్తా ॥౬౧౮॥ కేచిత్త్వస్మిన్సూత్రే యచ్చాక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయం హి । వాజసనేయకవాక్యే ఛాం
దోగ్యే పృథగ్య ఏష ఇత్యాది ॥౬౧౯॥ తత్రైవ చాంతరక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి ప్రసిద్ధం యత్ వాక్యముదాహృత్యైత్యత
త్రైవాక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయేయం ॥౬౨౦॥ ఉభయత్రైకావిద్యేత్యేవం నిశ్చిత్య తత్ర సత్యాదీన్ । వాజసనేయిభ్యో
హి చ్ఛందోగానామిహోపసంహార్యాన్ ॥౬౨౧॥ మన్యంతే హి తదేతత్సమంజసం నైవ కథమపీహ స్యాత్ । ఛాందోగ్యే
చోద్గీథవ్యపాశ్రయోయం ప్రతీయతే విద్యా ॥౬౨౨॥ తత్రాదిమధ్యయోరపి తథావసానే చ కర్మచిహ్నాని । ఇయమేవ
ర్గగ్నిస్సామేత్యేవముపక్రమో హి నిర్దిష్టం ॥౬౨౩॥ తస్యర్క్సామ చ గేష్ణావితి మధ్యే సా తు గాయతీత్యంతే । నైవేహ
వాజివాక్యే కిమపి చ కర్మాంగచిహ్నమస్త్యత్ర ॥౬౨౪॥ ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదే యుక్తా గుణవ్యవస్థైవ॥ ... ※

సూ॥౩౯॥ కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః॥ అథ య ఇదమిత్యధీతం ఛాందోగ్యే దృశ్యతే హి వాక్యమిదం॥
తత్ర బ్రహ్మపురేస్మిన్దహరం కిల పుండరీకవేశ్మోక్తం । తస్యాంతస్థాకాశం దహరం ప్రస్తుత్య చాయముపదిష్టః ॥౬౨౬॥ అ
పహతపాప్మా విజరో విమృత్యురయమిహ విశోకరూపశ్చ । విజిఘత్సో హ్యపిపాసస్సత్యకామశ్చ సత్యసంకల్పః ॥౬౨౭॥
ఇహ కిల వాజసనేయకవాక్యం తదిదం స వేతి చాధీతం । ఏష మహానజ ఆత్మా యోయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రథితః ॥౬౨౮॥
యోసావంతర్హృదయాకాశోత్యల్పోస్తి తత్ర శేతేసౌ । సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానస్సోయమితి హి తత్రోక్తం ॥౬౨౯॥
తత్ర చ విద్యైకత్వం పరస్పరం కిల గుణోపసంహారః । విద్యానానాత్వం వా కిమత్ర యుక్తమితి సంశయే బ్రూతే ॥౬౩౦॥ అ
త్ర చ విద్యైకత్వం యుక్తమతస్స్యాద్గుణోపసంహారః । ఛాందోగ్యవాక్యదృష్టా యే వై కిల సత్యకామతాదిగుణాః ॥౬౩౧॥
తే హి స వా ఏష మహానజ ఆత్మేత్యాదివాజివాక్యే హి । సంబధ్యంతే యత్త్విహ వాజ్యుపదర్శితమిదం వశిత్వాది ॥౬౩౨॥
ఛాందోగ్య ఏష ఆత్మేత్యత్ర తు సంబధ్యతే తదేతదపి । యస్మాదాయతనాదికముభయత్రైవోపలభ్యతే హి సమం ॥౬౩౩॥
హృదయాయతనం హి సమం వేద్యః పరమేశ్వరస్సమానోత్ర । సేతుత్వం చ సమానం లోకాసంభేదకారణం యదిదం ॥౬౩౪॥
నన్విహ విద్యైకత్వం న చోభయత్రాపి శంకితుం శక్యః । హృదయాకాశస్యైవ చ్ఛాందోగ్యే దృశ్యతే హి గుణయోగః ॥౬౩౫॥
తత్ర శయానస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపదిశ్యతే హి గుణయోగః । వాజసనేయకవాక్యే వేద్యభిన్నే కథం హి విద్యైకా ॥౬౩౬॥
ఇతి చేన్నాసౌ దోషః కథమపి నైవాత్ర వేద్యభేదోస్తి । ఛాందోగ్యదహరవాక్యే బ్రహ్మైవాకాశశబ్దముపదిష్టం ॥౬౩౭॥
యద్యప్యత్ర విశేషశ్ఛాందోగ్యే బ్రహ్మ సగుణముపదిష్టం । వాజసనేయకవాక్యే నిర్గుణముపదిశ్యతే పరం బ్రహ్మ ॥౬౩౮॥
విద్యాభేదేనుచితో గుణోపసంహార ఇహ కిలాథాపి । గుణవత ఏకత్వేనాయతనాదీనాం సమానరూపతయా ॥౬౩౯॥
బుద్ధిస్థానాం తేషాముపసంహారో హి నిర్గుణస్థానే । స్తుత్యర్థోసావుపసంహారో నోపాసనాయ భవతీహ ॥౬౪౦॥ యత్ర
క్వచిదపి దృష్టైర్గుణైస్స్తుతేః కర్తుమత్ర శక్యత్వాత్ ॥ ... ... ※

సూ॥౪౦॥ ఆదరాదలోపః॥ ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం వాక్యమేతదుపదిష్టం ॥౬౪౧॥ తద్యద్భ
క్తమితి స యాం ప్రథమామాహుతిమితీదముపదిష్టం । తత్ర చ పంచప్రాణాహుతయో విహితాస్తతశ్చ తాస్వేవ ॥౬౪౨॥ స
య ఏతదేవమిత్యాదినోపదిష్టాగ్నిహోత్రశబ్దోపి । తత్ర విచార్యత ఏతత్కిమిహ ప్రాణాగ్నిహోత్రసంజ్ఞస్య ॥౬౪౩॥
భోజనలోపే లోపో భవేత్కిమథవా న తస్య లోప ఇతి । తద్యద్భక్తమితి శ్రుతభక్తాగమనస్య భోజనార్థత్వాత్ ॥౬౪౪॥ భో
జనలోపే లుప్యత ఏవ ప్రాణాగ్నిహోత్రమేతదితి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే న లుప్యతే తదిదమగ్నిహోత్రమితి ॥౬౪౫॥

యస్మాదిహాగ్నిహోత్రే శ్రుతిరేవాదరమియం ప్రదర్శయతి। జాబాలశ్రుతిశేషా యా కిల పూర్వోఽతిథిభ్య ఇత్యాద్యా ॥౮౪౬॥ ఉపదిశతి చైతమర్థం యశ్చాహుత్యాగ్నిహోత్రమాత్మీయం । జుహుయాత్పరాగ్నిహోత్రం తథైవ చేదమపి విఫలమేవ స్యాత్ ॥౮౪౭॥ యచ్చాత్మభోజనాత్ప్రాగతిథీనాం భోజనం భవేత్తస్మాత్ । అతిథిభ్యః ప్రాగేవ స్వయమశ్నీయాదితి ప్రదర్శ్యతే సా ॥౮౪౮॥ ప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయకమాదరమావిష్కరోతి సర్వేషాం । నన్విహ భోజనలోపే లోపో భుక్త్యర్థభక్తసంయోగాత్ ॥౮౪౯॥ ప్రాగుపదర్శిత ఇతి చేన్నాసౌ దోషో యతశ్చ వాక్యమిదం। ద్రవ్యాపి శేషవిధానార్థకమేవ స్యాద్యథాగ్నిహోత్రే హి ॥౮౫౦॥ ఆజ్యపయఃప్రభృతీని ద్రవ్యాణి భవంతి యాని చాన్యాని। ఇహ చాగ్నిహోత్రశబ్దాత్రేషామపి కౌండపాయినసత్ర ఇవ ॥౮౫౧॥ తద్వత్ప్రాప్తా సత్యాం భక్తద్రవ్యైకగుణవిధానార్థం । త[illegible]భక్తమితీదం వాక్యం గుణలోప ఇతి న యేనాత్ర ॥ భోజనలోపేఽప్యద్భిర్ద్రవ్యేణాన్యేన చావిరుద్ధేన । ప్రత్యామ్నాయన్యాయేనైవ ప్రాణాగ్నిహోత్రసంజ్ఞస్య ॥౮౫౩॥ స్యాదేవానుష్ఠానం న లోప ఇత్యస్య చోత్తరం పఠతి ॥ ... *

సూ॥౪౧॥ ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్॥ భోజన ఉపస్థితే కిల భోజ్యాత్ప్రథమోపనిపతితాద్ద్రవ్యాత్ ॥౮౫౪॥ ప్రాణాగ్నిహోత్రమేతన్నిర్వర్తయితవ్యమన్యథా నేతి। తద్యద్భక్తమితి శ్రుతివచనం బోధయతి హోమమేవార్థం ॥౮౫౫॥ శ్రుతిరియమేవం బ్రూతే యచ్ఛబ్దేనేహ భోజనాక్షిప్తం । భక్తమనూద్య చ తస్మిన్ తద్ధోమీయమితి హోమసంయోగం ॥ తస్మాదిహాహుతీనాం భుక్త్యర్థద్రవ్యసాధ్యతైవ స్యాత్ । ఇహ భోజనార్థమేతద్భక్తముపాశ్రిత్య తా ఉపన్యస్తాః ॥౮౫౬॥ భోజనలోపే తాసాం లోపో నైవాశ్రయాంతరార్పకతా । అశ్రిత్య చ విహితానామాశ్రయలోపే హి లోప ఇహ యుక్తః ॥ గోదోహనస్య చ యథా క్రత్వర్థాప్రణయనాశ్రితస్యైవ । క్రతులోపే లోపోఽయం న చాశ్రయాంతర సమర్పకత్వమపి ॥౮౫౯॥ ప్రకృతాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్తిరపి న చేహ శంకితుం శక్యా। యః కుండపాయిసత్రే దృష్టో మాసాగ్నిహోత్ర శబ్దోఽయం ॥౮౬౦॥ స తు విధివాక్యస్థో తస్తత్ర తు తద్ధర్మయోగ ఉచితస్స్యాత్ । ఇహ చాగ్నిహోత్రశబ్దో యోఽసౌ దృష్టస్స చార్థవాదగతః ॥౮౬౧॥ స్తుతిపర ఏవ న నిత్యాగ్నిహోత్రసామ్యం విధాపయితుమర్హః । యది శబ్దమాత్రసామ్యాత్తద్ధర్మప్రాప్తిరత్ర కల్ప్యేత ॥౮౬౨॥ హోమాధికరణభావాయాగ్న్యుద్ధరణాదయోఽపి కల్ప్యేరన్। యద్యయమగ్నౌ హోమస్తదావిలుప్యేత భోజనార్థత్వం ॥౮౬౩॥ బ్రూతే జాబాలశ్రుతిరన్యాధారాం హి హోమనిర్వృత్తిం । ఉర ఏవ వేదిరిత్యాదికాగ్నిహోత్రాంగజాతమఖిలమపి ॥౮౬౪॥ ముఖ్యానాం చాలాభాత్సంపాదికమేవ తచ్చ దర్శయతి । ముఖ్యాగ్నిహోత్రకాలావరోధ ఏతస్య నైవ విహితోఽస్తి ॥౮౬౫॥ అస్యైవోపస్థానాదయో విరుద్ధా ఇహోపలభ్యంతే । తస్మాద్భోజనపక్షే హోమా ఏతే భవంతి నేతరథా ॥౮౬౬॥ ఆదరవచనం భోజనపక్షే ప్రాథమ్యబోధనార్థం స్యాత్ । యత్స్వామిభోజనస్యోత్తరకాలత్వం శ్రుతిస్మృతిప్రథితం ॥౮౬౭॥ తదుపాసకాన్యవిషయం తస్మాత్సూత్రోక్తమఖిలముపపన్నం॥

సూ॥౪౨॥ తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫలం॥ వైశ్వానరవిద్యాయాం యచ్చ ప్రాణాగ్నిహోత్రముపదిష్టం ॥౮౬౮॥ తదనిత్యభోజనాశ్రితమనిత్యమితి వర్ణితం హి పూర్వత్ర। కర్మాంగసంశ్రితాని హి విజ్ఞానాని చ భవంతి చాన్యత్ర ॥౮౬౯॥ అక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యాదీని తాని కిం వా స్యుః । కర్మసు నిత్యాన్యేవ హి పర్ణమయీత్వాదివత్కిమేతాని ॥౮౭౦॥ గోదోహనాదివద్వా భవంత్యనిత్యానిహేతి సందేహః। తత్ర తు కర్మసు నిత్యాన్యేవైతానీతి యుక్తమాభాతి ॥౮౭౧॥ ఇహ చానారభ్యాధీతాన్యప్యుద్గీథసంశ్రితత్వేన । క్రతుసంబంధాదంగాంతరవత్తాని ప్రయోగవచనేన ॥౮౭౨॥ పరిగృహ్యంతే యా చ స్వవాక్యదృష్టా ఫలశ్రుతిస్తేషాం। ఆపయితేత్యాద్యా సా హి వర్తమానాపదేశరూపత్వాత్ ॥౮౭౩॥ స్యాదర్థవాదరూపా స్తుతిప్రధానైవ కేవలం భవతి । సా చాపాపశ్లోకశ్రవణవదేవ హి న చ ప్రధానం స్యాత్ ॥౮౭౪॥ తస్మాచ్చ యస్య పర్ణమయీత్వాద్యప్రకరణోపదిష్టానాం। అపి జుహ్వాదిద్వారా క్రతుప్రవేశాద్యథైవ నిత్యత్వం ॥౮౭౫॥ ఏవమిహోద్గీథోపాస్తీనామపి నిత్యతేత్యతో బ్రూతే । నిర్ధారణాని యాన్యుద్గీథాద్యంగవ్యపాశ్రయాణి స్యుః ॥౮౭౬॥ రసతమ ఆప్తిః ప్రాణస్సమృద్ధిరాదిత్య ఏవమాదీని। న నియమ్యేరన్ కర్మ

సునిత్యవదేతాని తేషు తద్దృష్టేః ॥ ౧౭౭॥ ఏవంజాతీయానామనియతభావం హి దర్శయత్యేషా । తేనోభౌ కురుత ఇతి శ్రు
తిరిహ సాపైతమర్థముపదిశతి ॥ ౧౭౮ ॥ యశ్చైవం వేదనయోర్వేదోభౌ తౌ హి కర్మ కురుత ఇతి । ఉపదిశ్యావిదుషోఽపి హి
కర్మానుజ్ఞాం ప్రదర్శయత్యేషా ॥ ౧౭౯ ॥ ప్రస్తావదేవతావిజ్ఞానాదిష్వపి తద్వైవ దర్శయతి । విజ్ఞానానామనియతభావం ప్ర
స్తోతరేవమాద్యాహి ॥ ౧౮౦ ॥ అపి చైవంజాతీయకవిజ్ఞానస్య చ ఫలం హి పృథగేవ । కర్మణ ఉపలభ్యత ఇహ కర్మఫలాతి
శయరూపమేవైతత్ ॥ ౧౮౧ ॥ శ్రుతిరేతమర్థమేవ హి దర్శయతి యదేవ విద్యయేత్యాద్యా । తత్ర చ తరపశ్రవణాద్ద్వి
ద్యాహీనమపి వీర్యవత్కర్మ ॥ ౧౮౨ ॥ భవతీతి గమ్యతే తద్విద్యా నిత్యత్వ ఏవ సంభవతి । నిత్యత్వే విద్యాయాః కథమిహ విద్యావిహీ
నమపి తదిదం ॥ ౧౮౩ ॥ సర్వాంగోపసంహరణాత్ క్రియమాణం వీర్యవద్భవేత్కర్మ । ఏవం పాంక్తలోకసామ్యాదిషు నియతా
నిఫలాని శిష్యంతే ॥ ౧౮౪ ॥ కల్పంతే హాస్మా ఇత్యాద్యైర్హి ప్రత్యుపాసనం తాని । నేహార్థవాదమాత్రం ప్రతిపత్తుం యు
జ్యతే ఫలశ్రవణం ॥ ౧౮౫ ॥ స్తుతిలక్షకతాపత్త్యా గౌణార్థకతా భవేత్తదైవం చేత్ । సంభవతి ముఖ్యవృత్త్యా సఫలార్థత్వే
హి సా తు నన్యాయ్యా ॥ ౧౮౬ ॥ ప్రకరణబలాత్ప్రయాజాదీనాం దర్శాదికాంగతాలాభాత్ । తేషు ఫలశ్రవణస్యార్థవాద
మాత్రత్వకల్పనం యుక్తం ॥ ౧౮౭ ॥ పర్ణమయీత్వాదిష్వపి ఫలశ్రుతేరర్థవాదతా యుక్తా । నైవాక్రియాత్మకానాం ఫ
లసంబంధో వినా క్రియాయోగం ॥ ౧౮౮ ॥ అత ఇహ ఫలార్థమేషాం క్రతుయోగాపేక్షితత్వముచితం స్యాత్ । క్రతురపి చ
జుహూప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షీ భవేచ్చ తద్ద్రవ్యం ॥ ౧౮౯ ॥ పర్ణమయీతి శ్రుత్యా ప్రకృతిద్రవ్యార్పకేణ నిర్దిష్టం । తేన జు
హ్వాద్వారైషాం క్రత్వంగత్వే హి నిశ్చితే పశ్చాత్ ॥ ౧౯౦ ॥ తత్ర ఫలశ్రవణస్యార్థవాదమాత్రత్వనిశ్చయో భవతి । గోదో
హనాదికానాం క్రత్వాకాంక్షావివర్జితత్వేన ॥ ౧౯౧ ॥ చమసేనైవ ప్రకృతౌ ప్రణయనరూపాశ్రయస్య లాభేన । ఉప
పన్నో హి ఫలే విధిరేవం బైల్వాదిషూపపన్నోఽయం ॥ ౧౯౨ ॥ న తు పర్ణమయీత్వాదిష్వేవం ప్రకృతౌ స్తి కశ్చిదాధారః । క్ర
త్వాకాంక్షానియతో జుహ్వాదౌ దృశ్యతే యమాధారః ॥ ౧౯౩ ॥ క్రత్వాకాంక్షారహితో హ్యాధారో దృశ్యతే హి బైల్వా
దౌ । పర్ణమయీత్వాదౌ యది ఫలే విధిః కల్ప్యతే హి వాక్యేన ॥ ౧౯౪ ॥ జుహ్వాః ఫలసంబంధః ప్రకృతిద్రవ్యేణ చాపి సంబం
ధః । వాక్యేన కల్పనీయస్తదా భవేద్వాక్యభేద ఏవాత్ర ॥ ౧౯౫ ॥ కర్మాంగసంశ్రితానాముపాసనానాం స్వతః క్రియా
త్వేన । యాగాదివదేతేషాం ఫలవిధానం విరుధ్యతే నేహ ॥ ౧౯౬ ॥ క్రత్వాశ్రయాణి గోదోహనాదికాని చ ఫలేన సంబం
ధాత్ । యద్వదనిత్యాని తథైవోద్గీథాదివ్యపాశ్రయాణీహ ॥ ౧౯౭ ॥ శ్రుతివాక్యదర్శితాని హ్యుపాసనాన్యపి భవంత్యని
త్యాని ॥ —— సూ॥ ౪౩॥ ప్రధానవదేవ తదుక్తం॥ —— వాజసనేయే హి వదిష్యామ్యేవేత్యాదివాక్యమామ్నాతం ॥ ౧౯౮॥
తత్ర చ వాగాదీనాం ప్రాణశ్శ్రేష్ఠోఽవధారితోఽధ్యాత్మం । అధిదైవతమగ్న్యాదేర్వాయుశ్ఛాందోగ్యకోపనిషది తథా ॥ ౧౯౯॥
వాయుర్వావేత్యత్ర త్వగ్న్యాదీనాం హి వాయురధిదైవం । సంవర్గో నిర్ణీతో వాగాదీనాం తథైవ సంవర్గః ॥ ౨౦౦ ॥ ప్రా
ణోఽధ్యాత్మం తత్ర చ వాయుప్రాణావిమౌ హి పృథగేవ । ఉపగంతవ్యౌ స్యాతామపృథగ్వేతీహ భవతి సందేహః ॥ ౨౦౧ ॥ త
త్త్రాపృథగితి యుక్తం యతస్తయోర్నేహ తత్త్వభేదోఽస్తి । నేహాభిన్నే తత్త్వే పృథగనుచింతనమిదం భవేన్న్యాయ్యం ॥ ౨౦౨
అధిదైవతమధ్యాత్మం తత్త్వాభేదం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి । అగ్నిర్వాగిత్యాద్యా తథా తథైత ఇతి చైవమాద్యాపి ॥ ౨౦౩ ॥ ప్రాణా
నామేతేషాం విభూతిమస్యాధిదైవికీం బ్రూతే । ఉపలభ్యతే హి బహుధా తత్త్వాభేదస్తు తత్ర తత్ర తయోః ॥ ౨౦౪ ॥ నిర్దిశతి
చ యః ప్రాణస్స వాయురితి హి శ్రుతిస్తయోరైక్యం । వాజసనేయే హి యతశ్చోదేతీత్యాదినిగమవాక్యే హి ॥ ౨౦౫ ॥ ప్రా
ణాద్వా ఏష ఉదేతీతి ప్రాణేన చోపసంహారాత్ । ఏకత్వమేవ హి తయోర్దర్శయతి యథోక్తవాజివాక్యమపి ॥ ౨౦౬ ॥ ప్రా
ణ్యాచ్చైవాపాన్యాచ్చేతి ప్రాణవ్రతేన చైకేన । ఉపసంహారోఽపి తయోః కేవలమేకత్వమేవ బోధయతి ॥ ౨౦౭ ॥ ఛాందో
గ్యేఽపి మహాత్మనశ్చతురో దేవ ఏక ఇతి వాక్యం । సంవర్గమేకమేవ హి గమయతి న తయోః కథంచిదపి భేదం ॥ ౨౦౮ ॥ తస్మా
ద్వాయుః ప్రాణావతాఽపృథగేవ చోపగంతవ్యౌ । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే పృథగేవేమావిహోపగంతవ్యౌ ॥ ౨౦౯ ॥ యస్మా
త్పృథగేవైతౌ వాయుః ప్రాణావిహోపదిశ్యేతే । ఆధ్యానార్థో హ్యధ్యాత్మికాధిదైవతవిభాగ ఉపదిష్టః ॥ ౨౧౦ ॥ సోఽయమ

సత్యాఖ్యానపృథక్త్వే చానర్థకః ప్రసజ్యేత। నన్విహ తత్త్వాభేదానుచింతనం హ్యపృథగేవ యుక్తమితి ॥౭౧౧॥ ప్రాగుక్తం కథమేతత్పృథక్త్వే వేదితి న శంకితుం శక్యం। తత్త్వాభేదేఽప్యవస్థాభేదేన చోపదేశస్య ॥౭౧౨॥ భేదవశేన తయోరనుచింతనభేదోఽభవేదసౌ యుక్తః। తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణైవాప్యుపపద్యమానస్య ॥౭౧౩॥ అత్ర యతశ్చేతీత్యస్య తు న ద్వయభేదవిఘటకతా। స యథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమ ఇత్యాదివాక్యమపి వాయోః ॥౭౧౪॥ ప్రాణేన సామ్యముక్త్వా యథోక్తమాధ్యానభేదముపదిశతి। యోఽసావిహైకమేవ వ్రతమిత్యత్రైవకార ఉక్తోఽసౌ ॥౭౧౫॥ ప్రాణవ్రతాభిసంధ్యా వాగాదివ్రతనివర్తనార్థస్స్యాత్। భగ్నవ్రతాని వాగాదీనితి చ తాని మృత్యురిత్యాద్యా ॥౭౧౬॥ భగ్నవ్రతత్వకథనాద్వాగాదివ్రతనివర్తనార్థైవ। వ్రతమీమాంసేతి ప్రస్తుత్యా భగ్నవ్రతత్వముపదిష్టం ॥౭౧౭॥ వాయుప్రాణోభయయోర్వ్రతఫలమపి వాయులోకసంప్రాప్తిః। సైషానస్తమితేతి శ్రుతిదృష్టా యశ్చ దేవతాశబ్దః ॥౭౧౮॥ అపరిచ్ఛిన్నాత్మత్వాద్వాయావస్మిన్ సమంజసోఽభవతి। వేదేషు చ వాయురసౌ ప్రాణః ప్రాణేషు భవతి సంవర్గః ॥౭౧౯॥ ఇతి భిన్నత్వేనైతౌ వాప్యేతావితి శ్రుతిర్బ్రూతే। దశసంతస్తత్కృతమిత్యుపసంహారోఽపి భేదపర ఏవ ॥౭౨౦॥ తస్మాత్పృథగేవేమావాధ్యాతవ్యావనైకరూపతయా। అత్ర నిదర్శనమేతత్ప్రదానవదితి ప్రదర్శితం హి యథా ॥౭౨౧॥ త్రిపురోడాశిన్యాం ఖల్విష్టావింద్రాయ రాజ్ఞ ఇత్యాద్యా। తత్ర పురోడాశక్షేపార్థా మంత్రాస్త్రయో హి నిర్దిష్టాః ॥౭౨౨॥ సర్వే పామభిగమయన్నితి శ్రుతేరపి చ దేవతైక్యాచ్చ। తత్ర పురోడాశానాం సహప్రదానప్రసంజనే హి కృతే ॥౭౨౩॥ యాజ్యాపురోనువాక్యావ్యత్యాసవిధానతశ్చ గుణభేదాత్। తద్దేవతాపృథక్త్వం ప్రదానపార్థక్యమపి యథా భవతి ॥౭౨౪॥ ఏవం తత్త్వాభేదేప్యాధ్యానపృథక్త్వమత్ర యుక్తం స్యాత్। ఆధ్యేయాంశపృథక్త్వాదుక్తం సంకర్షణేన నానేతి ॥౭౨౫॥ తత్ర కిల యాగభేదో భవతి పరం ద్రవ్యదేవతాభేదాత్। ఇహ చ న విద్యాభేదో విద్యైకత్వం ప్రతీయతే హి యతః ॥౭౨౬॥ ఆధ్యాత్మికాధిదైవోపదేశవాక్యే హ్యుపక్రమాద్యైర్హి। విద్యైక్యేఽప్యధ్యాత్మాధిదైవభేదాత్ప్రవృత్తిభేదస్స్యాత్ ॥౭౨౭॥ సాయంప్రాతః కాలప్రభేదతశ్చాగ్నిహోత్ర ఇహ స భవేత్ ॥ ——సూ॥౪౪॥ లింగభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి॥—— వాజసనేయిన ఇహ ఖల్వగ్నిరహస్యే హి నైవ వేత్యాది ॥౭౨౮॥ వాక్యం పఠంతి తత్ర చ వృష్టేః పూర్వం న సచ్చ నాసదిదం। ఇత్యాదిశ్వ చ మనసస్సృష్టిం శిష్ట్వా మనోఽధికృత్యోక్తం ॥౭౨౯॥ తదపశ్యత్షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యాన్ మనోమయానగ్నీన్। అర్కాన్మనశ్చిత ఇతి హ్యాత్మన ఇత్యాదినా నిరుచ్యైతాన్ ॥౭౩౦॥ వాక్చిత ఇత్యాదీనపి పృథగగ్నీనామనంతి తత్రైవ। తేష్వేషా విచికిత్సా మనశ్చిదాదయ ఇహ హ్యుపదిష్టా యే ॥౭౩౧॥ తే కర్మశేషభూతాః కిం కర్మానుప్రవేశినోఽత్ర స్యుః। కిం వాపి తే స్వతంత్రాః కేవలవిద్యాత్మకా భవంతీతి ॥౭౩౨॥ తత్ర ప్రకరణబలతః క్రియానుషంగే హి తేషు సంప్రాప్తే। తేషాం స్వాతంత్ర్యమిహ ప్రతిజానీతే హి సూత్రకారోఽయం ॥౭౩౩॥ భూయాంస్యస్మిన్ బ్రాహ్మణవాక్యే లింగాని చోపలభ్యంతే। విద్యాత్మకత్వమేవోపోద్బలయంత్యేషు తాని సకలాని ॥౭౩౪॥ యత్కించేమాని శ్రుతివాక్యే లింగమేతదుపదిష్టం। సర్వప్రాణిమనోవృత్తిభిస్సమస్త వాగ్న్యో హి చీయంతే ॥౭౩౫॥ ఇత్యాధ్యానే హి దృఢే సర్వాణ్యపి యచ్చ కిమపి భూతాని। సంకల్పయంతి మనసా సా చాగ్నిసంకృతిర్భవేదితి హి ॥౭౩౬॥ ఏతద్విద్యాత్మత్వే భవతి హి లింగం న చ క్రియాంగత్వే। యత్కించిత్కరణేన హి సిద్ధిర్దృష్టా న చ క్రియాంగస్య ॥౭౩౭॥ తాన్ హైతానేవంవిద ఇతి శ్రుతౌ లింగమపరమపి దృష్టం। స్వపతేఽపి జాగ్రతేఽపి చ తస్మై వాగ్నీన్ హి సర్వభూతాని ॥౭౩౮॥ చిన్వంతి సర్వదైవేత్యేతద్విద్యాత్మకత్వలింగం స్యాత్। కర్మాంగముదితకాలానుష్ఠేయం సార్వకాలికం చేదం ॥౭౩౯॥ యచ్చాన్యత్షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యత్వమపి చ కర్మాంగం। శ్రుతిలింగసూత్రదృష్టం లింగం తు ప్రకరణాద్బలీయ ఇతి ॥౭౪౦॥ విద్యాత్మకత్వమేషాం తస్మాద్యుక్తం హి లింగభూయస్త్వాత్ ॥ ... ❊

——సూ॥౪౫॥ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్ ॥—— యచ్చాగ్నయస్స్వతంత్రా హ్యనన్యశేషా ఇతీహ నిర్దిష్టం ॥౭౪౧॥ నైతద్యుక్తం యస్మాత్ప్రకరణమేతత్క్రియామయస్యాగ్నేః। తద్విషయో హి వికల్పవిశేషాదేశో న హి స్వతంత్రోఽయం ॥౭౪౨॥ పూర్వస్య చేష్టకాగ్నేస్సన్నిహితస్య హి వికల్పబోధార్థం। ఇహ సంకల్పమయత్వ

ప్రకారభేదోపదేశఏవాయం ॥ ౭౪౩ ॥నన్వత్రపూర్వముక్తంలింగంహిప్రకరణాద్బలీయఇతి । సత్యంహి లింగమీదృక్ష్వ
హిప్రకరణాద్బలీయఇహభవతి॥౭౪౪॥విధివాక్యస్థంయత్స్యాత్తదేవహిప్రకరణాద్బలీయస్స్యాత్ । విధివాక్యేనహిలిం
గంకిమపిచదృష్టంపరంత్విహైవైతత్॥౭౪౫ ॥ సాంపాదికాగ్నివిషయప్రశంసనాత్మకమిదంభవేద్వాక్యం । తచ్చార్థవాద
రూపంతత్స్థంలింగంనబాధకంభవతి॥౭౪౬ ॥అప్రాప్తేహ్యన్యార్థేగుణవాదేనోపపద్యమానంసత్ । ప్రకరణమేతద్బాధి
తుముత్సహతేలింగమీదృశంహికథం॥ ౭౪౭॥సాంపాదికాఅపీమేగ్నయఃక్రియానుప్రవేశినస్తస్మాత్ । మానసవదితినిదర్శ
నమత్రయథాద్వాదశాహసత్రేపి ॥ ౭౪౮॥త్యక్త్వాంత్యాహర్ద్వితయందశరాత్రస్యావశేషితస్యాంతే ।దశమేహన్యపి
వాక్యేమానసఏవగ్రహోవినిర్దిష్టః॥౭౪౯ ॥తత్రచపృథివీపాత్రంసోమరసోసౌసముద్రఏవోక్తః।స్యాద్దేవతాప్రజాపతిర
స్మైతస్మైవగృహ్యమాణస్య॥౭౫౦॥గ్రహణాసాదనహవనాహరణోపహ్వానభక్షణానియథా।తత్రచతాన్యేతాని త్వా
మ్నాయంతేహిమానసాన్యేవ॥౭౫౧॥గ్రహకల్పోహియథావాక్రియాప్రకరణాత్క్రియావిశేషస్స్యాత్।ఏవమయమగ్నిక
ల్పఃక్రియావిశేషోనహిస్వతంత్రస్స్యాత్ ॥౭౫౨॥ సూ॥౪౬॥అతిదేశాచ్చ॥ అతిదేశాచ్చాగ్నీనాం క్రియాత్మక
త్వానుమాపకోదృష్టః।ఏకైకఏవతావాన్యావాన్ స్యేపూర్వమభిహితోగ్నిరితి॥౭౫౩॥సామాన్యేసత్యేవహ్యతిదేశోయంప్రవ
ర్తతేశాస్త్రే॥ సూ॥౪౭॥విద్యైవతునిర్ధారణాత్॥ ఉక్తాక్షేపనిరాసప్రయోజనోసౌతుశబ్దఇహపఠితః। ఏ
తేమనశ్చిదాద్యాఃకేవలవిద్యాత్మకాస్స్వతంత్రాస్స్యుః॥౭౫౫॥విద్యాచితఏవేతిహినిర్ధారయతీహయేనతానగ్నీన్।అన్యా
పివిద్యయాహైవైతఇతిశ్రుతిరపీత్థమేవైతాన్॥౭౫౬॥ సూ॥౪౮॥దర్శనాచ్చ॥ ఏతేషాంస్వాతంత్ర్యలింగం
యత్పూర్వమేవతచ్చోక్తం । ననులింగమీదృశంనప్రకరణతోబలవదిత్యతోబ్రూతే ॥ ... ... *

సూ॥౪౯॥శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః॥ నైవంప్రకరణసామర్థ్యాదేషాంహిక్రియావిశేషత్వం । అధ్య
వసాయతతోహిస్వతంత్రతాపక్షబాధనంయుక్తం ॥ ౭౫౮ ॥ శ్రుత్యాదీన్యత్రయతోభవంతిహి ప్రకరణాద్బలీయాం
సి । తానిచమనశ్చిదాదీనాంస్వాతంత్ర్యంహిసాధయంత్యేవ ॥ ౭౫౯॥ తేహైతేవిద్యాచితఏవేతిశ్రుతిరియంహిభవతీహ,
లింగంహిసర్వదాసర్వాణీత్యాదికముదాహృతంపూర్వం ॥ ౭౬౦ ॥ వాక్యమపివిద్యయాహైవైతఇతిహితత్ర సాధకంభ
వతి।విద్యాచితఏవేతిశ్రుతిరేషాసావధారణైతేషాం॥౭౬౧ ॥ అభ్యుపగతేక్రియానుప్రవేశపక్షేహిపీడితైవస్యాత్ । నా
బాహ్యాసాధనత్వాభిప్రాయంతదవధారణంతర్హి ॥ ౭౬౨ ॥ అవధారణమఫలంస్యాద్విద్యాచితఇత్యనేనతల్లాభాత్ ।గ్ర
హకల్పవదేతేషాంతుల్యేనాబాహ్యసాధనత్వేన ॥ ౭౬౩ ॥ ప్రాప్తక్రియాంగతాయానివర్తనాయావధారణం సఫలం,
ఏవంవిధేహిభూతాన్యగ్నీంశ్చిన్వంతిసర్వదైవేతి ॥ ౭౬౪ ॥సాతత్యదర్శనమిదంతేషాంస్వాతంత్ర్యసత్యేవస్యాత్ ।వాక్ప్రా
ణమయాగ్నిష్వపిసాతత్యందృశ్యతేహిసతతమితి ॥ ౭౬౫ ॥ సాతత్యదర్శనేన క్రియాప్రయోగస్యచాల్పకాలత్వాత్,
స్వాతంత్ర్యేణహితేషాంవిద్యారూపత్వమవధృతంభవతి॥౭౬౬॥ఇదమర్థవాదరూపంసంకీర్తనమాత్రమితితునన్యాయ్యం,
యత్రచవిధాయకోన్యోలిజాదిరుపలభ్యతేహివిస్పష్టం ॥ ౭౬౭ ॥ తత్రైవయుక్తమేతత్సంకీర్తనమర్థవాదమాత్రమితి,
అత్రతువిధాయకాంతరమన్యన్నైవోపలభ్యతేకిమపి ॥౭౬౮॥సంకీర్తనమాత్రాదిహవిజ్ఞానవిధానముచితమేతేషాం ।సా
తత్యదర్శనాదిభిరేషాంస్వాతంత్ర్యసిద్ధిరిహవాచ్యా ॥౭౬౯॥ ఏవంవిదశ్చితాఇతిపురుషవిశేషానుబద్ధమిహవాక్యం ।నతుమ
తేక్రతుయోగంతస్మాత్స్వాతంత్ర్యపక్షఇహయుక్తః ॥ సూ॥౫౦ ॥ అనుబంధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవ
ద్దృష్టశ్చతదుక్తం॥ ప్రకరణముపస్పృత్యాపి స్వాతంత్ర్యంస్యాన్మనశ్చిదాదీనాం । యేన మనోవ్యాపారేష్వనుబ
ధ్నాతిక్రియావయవయోగం ॥ ౭౭౧ ॥ మనసైవాధీయంతేమనసైవేమేగ్రహాశ్చగృహ్యంతే । మనసా శంసన మనసా
స్తువన్ యదేతచ్చకర్మయజ్ఞీయం ॥ ౭౭౨ ॥ తచ్చమనశ్చిత్సుమనోమయమేవక్రియతఏవమనుబంధః । సంపత్ఫలఇహ
దృష్టఃప్రత్యక్షాపినచక్రియావయవాః ॥ ౭౭౩ ॥ ఇహసంపదాతఏతేలిప్సయితవ్యాహిభవితుమర్హంతి । ఉద్గీథోపా
స్త్యాదివదిహక్రియాంగవ్యపాశ్రయేణైషాం ॥ ౭౭౪ ॥ తదనుప్రవేశితేయంనశంకనీయాశ్రుతేశ్చ వైరూప్యాత్ ।అత్ర

తునహిక్రియాంగేష్వధ్యసితవ్యంతుకించిదపిదృష్టం ॥ ౭౭౫ ॥ కింత్వత్రహిషట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యాఇమామనోవృత్తీః । ఆదాయకల్పయంతిహ్యగ్నిత్వంచగ్రహాదికాంస్తాసు ॥౭౭౬॥ పురుషాయుషోహ్యహస్సుచసంఖ్యాదృష్టాసతీహతత్స్థాసు। మనసోవృత్తిష్వారోప్యతఇతివైరూప్యమత్రమంతవ్యం ॥ ౭౭౭ ॥ తస్మాదనుబంధాదిభ్యస్స్వాతంత్ర్యంమనశ్చిదాదీనాం। ఆదిగ్రహణాదతిదేశాదప్యేవంహియోజనీయమిహ ॥ ౭౭౮ ॥ యావానసౌహిపూర్వస్తైషామేకైకఏవతావద్గతి । యచ్చక్రియామయాగ్నేర్మాహాత్మ్యం తచ్చభావనాగ్నీనాం ॥ ౭౭౯ ॥ ఏకైకస్యాతిదిశచ్ఛ్రుతిఃక్రియానాదరంహిదర్శయతి । అతిదేశోహివికల్పార్థఏవనానాదరార్థఇత్యపిన ॥౭౮౦॥ యత్రైకస్మిన్ సాధ్యేనిరపేక్షంసాధనద్వయంభవతి । భవతిహితత్రవికల్పోవ్రీహియవాద్యోర్యథాహియాగేస్యాత్ ॥ ౭౮౧ ॥ ఆహవనీయోద్ధరణాదిలక్షణంసాధనంత్విహైకంస్యాత్ । సాధ్యంక్రియామయాగ్నిర్ధ్యానాగ్నిశ్చేతిభిన్నమిహదృష్టం ॥ ౭౮౨ ॥ ఏకస్యసాధనస్యతునసాధ్యయుగ్మేభవేద్వికల్పోఽసౌ । యత్త్వత్రపూర్వపక్షోపోద్బలకశ్శ్రుతిదేశఇత్యుక్తం ॥ ౭౮౩ ॥ తచ్ఛ్రుత్యుక్తమిహాపిహ్యగ్నిత్వేనాతిదేశసాఫల్యాత్ ।శ్రుత్యాదీన్యగ్నిత్వంధ్యానాగ్నీనాంప్రదర్శితాన్యేవ ॥ ౭౮౪॥ ప్రజ్ఞాంతరపార్థక్యంనిదర్శనందర్శితంహిసూత్రకృతా । ప్రజ్ఞాంతరాణిశాండిల్యాంకితవిద్యాపురస్సరాణియథా ॥ ౭౮౫ ॥ కర్మభ్యఃపృథగేవప్రజ్ఞాంతరతోపిహిస్వతంత్రాణి । తద్వచ్చభావనాగ్నయఇహకర్మభ్యోభవంతిపృథగేవ ॥౭౮౬॥ యాచేహరాజసూయప్రకరణపఠితాహ్యవేష్టినామేష్టిః। దృష్టస్తస్యాఇష్టేరుత్కర్షఃప్రకరణాచ్చతత్రైవ॥౭౮౭॥ వర్ణత్రయానుబంధాద్రాజసవత్త్వాచ్చరాజసూయస్య।క్రత్వర్థాయామితిచేదిత్యత్రప్రథమతంత్రఇదముక్తం॥౭౮౮॥.........................*

——సూ॥౫౧॥నసామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహిలోకాపత్తిః॥—— మానసవదితియదుక్తంతచ్చేదానీంనిరాకరోతీహ । నైవేహమానసగ్రహసామాన్యాత్స్వాతంత్ర్యమనశ్చిదాదీనాం ॥ ౭౮౯ ॥ కల్పయితుమత్రశక్యంపూర్వప్రకృతక్రియావిశేషత్వం। పూర్వోక్తేభ్యఃశ్రుత్యాదిభ్యఃకేవలపుమర్థతాసిద్ధేః ॥ ౭౯౦ ॥ నహికించిత్కస్యచిదపికేనచిదంశేనసామ్యమిహనేతి । ఏతావతాయథాస్వంనివర్తతేకింస్వభావవైషమ్యం ॥ ౭౯౧ ॥ మృత్యువదితిదృష్టాంతోయథాసఏషఇతిమంత్రవాక్యేషు । మండలవర్తీపురుషస్తథాయమగ్నిరపిమృత్యురిత్యుక్తం ॥ ౭౯౨ ॥ ఇహమృత్యుశబ్దసామ్యేప్యాదిత్యాగ్న్యోర్నసర్వసామ్యంస్యాత్ । ఏవమసౌవావేతిశ్రుత్యాద్యులోకేగ్నిశబ్దసామ్యేపి ॥ ౭౯౩ ॥ ఆదిత్యఏవసమిదిత్యాదిత్యేతత్పదేసమానేపిద్యులోకాదిత్యాదీనాంనచాగ్నిసమిదాదిరూపతాపత్తిః॥౭౯౪॥

——సూ॥౫౨॥పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వాత్త్వనుబంధః॥—— తాద్విధ్యంశబ్దస్యప్రయోజనంలక్ష్యతేపరస్తాచ్చ । ఏషోగ్నిశ్చితఇత్యేతస్మిన్హిబ్రాహ్మణాంతరేచైతత్ ॥ ౭౯౫ ॥ యత్రచకామక్రోధాఃపరాగతాస్తంచలోకమేతేహి । ఆరోహంతిహివిద్యాసంపన్నావిద్యయైవకేవలయా ॥౭౯౬॥ నావిద్వాంసఃకర్మిణఏవంకేవలతపస్వినోవేతి । విద్యాంచసంప్రశంసతికర్మవినిందతిహివిద్యయేత్యాద్యా ॥ ౭౯౭ ॥ అన్యత్రాపియదేతన్మండలమిత్యత్రదృశ్యతేచైతత్ । అమృతోభవతిహిమృత్యుర్హ్యాస్యాత్మేత్యాదికేనవాక్యేన ॥ ౭౯౮ ॥ విద్యాఫలోపసంహారాదేవాస్యతునకర్మశేషత్వం । యస్మాదిహాగ్న్యవయవాస్సంపాద్యాఃఖలుభవంతిభూయాంసః॥౭౯౯॥ తస్మాదిహాగ్నినేయంవిద్యాకేవలమిహానుబధ్యేత।తస్మాత్కేవలవిద్యాత్మకత్వమేవహిమనశ్చిదాదీనాం॥౮౦౦॥

——సూ॥౫౩॥ఏకఆత్మనశ్శరీరేభావాత్॥—— ఇహ దేహవ్యతిరిక్తోహ్యాత్మాస్తీతితుసమర్థ్యతేసపది । దేహవ్యతిరిక్తాత్మన్యసతిచపరలోకచోదనాస్సకలాః ॥౮౦౧॥ ఉపరుధ్యేరన్బంధోమోక్షోపిచకస్యవోపదిశ్యేత । నన్విహశాస్త్రప్రముఖేప్రథమేపాదేహివర్ణితంహ్యేతత్ ॥ ౮౦౨ ॥ దేహవ్యతిరిక్తస్యహిశాస్త్రోక్తఫలోపభోగయోగ్యస్య । ఆత్మనఇదమస్తిత్వంసత్వంతదిదంహితత్రభాష్యకృతా ॥౮౦౩॥ప్రతిపాదితంనతత్రహ్యాత్మాస్తిత్వేస్తికించిదపిసూత్రం । అత్రాక్షేపపురస్సరమాత్మాస్తిత్వంహిసూత్రకారేణ ॥ ౮౦౪ ॥ వర్ణితమితఏవాకృష్యాచార్యేణాపిశబరసంజ్ఞేన। తదిదంప్రమాణలక్షణముపదిష్టంభగవతోపవర్షేణ॥ ౮౦౫॥ అతఏవాత్మాస్తిత్వేక్షేపేశారీరకేహివక్ష్యామః । ఇత్యుద్ధారోహికృతః ప్రథమేతంత్రేసమంజసస్సోయం॥౮౦౬॥ కించాన్యత్పూర్వస్మిన్నధికరణేకిల

మనశ్చిదాదీనాం । ప్రకరణతశ్చోత్కర్షోఽపగమేనపుమర్థతాహి నిర్దిష్టా॥౮౦౭॥తత్రచకోఽసౌపురుషోమనశ్చిదాదయ ఇమేయదఙ్గాస్స్యుః॥ఇతిశంకాయాం దేహవ్యతిరిక్తాత్మాస్తితోచ్యతేసపది॥౮౦౮॥ఆత్మాస్తిత్వాక్షేపాక్షేపాఖ్యం చేదంసూత్ర మాదిమంభవతి।ఆక్షేపపూర్వికాకిలపరిహారోక్తిర్వివక్షితార్థేహి॥౮౦౯॥ప్రభవత్యుత్పాదయితుంస్థూణానిఖననన్యాయేనదృఢబుద్ధిం।ఏకేలోకాయతికాయేకిలదేహాత్మవాదినస్తైవై ॥౮౧౦॥ దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్యచాభావమేవమన్వానాః। వ్యస్తసమస్తపృథివ్యాదిషుదేహాకారపరిణతేష్వేవ ॥౮౧౧॥ చైతన్యంమదశక్తివదితికిలసంభావయంతఏతేహి । విజ్ఞానం చైతన్యంవిశిష్టకాయశ్చపురుషఇత్యాహుః ॥౮౧౨॥ స్వర్గాపవర్గగమనాయాన్యోదేహాతిరిక్తఇహనాస్తి । తస్మాచ్చ చేతనశ్చాప్యాత్మాభవతీహదేహఏవాసౌ ॥౮౧౩॥ అత్రశరీరేభావాదితిహేతుర్యద్ధిసతిచయస్మిన్హి । భవతిహ్యసతి చనభవతితత్తద్ధర్మఇతిచాధ్యవసితంహి ॥౮౧౪॥ ఔష్ణ్యప్రకాశరూపావిహాగ్నిధర్మౌతథైవదృష్టౌహి । చైతన్యస్మృత్యాద్యాయేచాభిమతాస్స్యురాత్మధర్మతయా ॥౮౧౫॥ నహిబహిరుపలభ్యంతేహ్యుపలభ్యంతేంతరేవదేహేతే । అతిరిక్తాత్మాసిద్ధ్యాత్తద్ధర్మాఏవభవితుమర్హంతి ——॥సూ॥౫౪॥వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్॥——

అవ్యతిరేకోదేహాదాత్మనఇతియచ్చపూర్వమాక్షిప్తం।తచ్చనయుక్తం దేహాదస్యవ్యతిరేకఏవయుక్తస్స్యాత్ ॥౮౧౬॥తద్భావాభావిత్వాదితితుయథోక్తార్థసాధకోహేతుః । యద్యత్రదేహభావేభావాత్తద్ధర్మతాభవేత్తేషాం ॥౮౧౭॥ సతిదేహేపికదాచిజ్జ్ఞానాదీనాంహితత్రచాభావాత్ । స్యాచ్చాతద్ధర్మత్వంతథాత్మధర్మత్వమపిభవేత్తేషాం ॥౮౧౮॥ రూపాదయోహియేస్యుర్యావద్దేహంభవంతితేధర్మాః । చైతన్యస్మృత్యాద్యాస్సత్యపిదేహేమృతౌహినభవంతి ॥౮౨౦॥ యేదేహధర్మభూతారూపాద్యాస్తేపరైశ్చదృశ్యంతే। చైతన్యస్మృత్యాద్యాస్సత్యపిదేహేపరైర్నదృశ్యంతే ॥౮౨౧॥ యద్దేహేచైతన్యంయస్యోత్పత్తిశ్చభవతిభూతేభ్యః । కింరూపంతచ్చస్యాన్నహిభూతచతుష్టయాతిరిక్తంతత్ ॥౮౨౨॥ లోకాయతికనయేనహిభూతచతుష్టయవిలక్షణంతత్త్వం। యద్భూతభౌతికానామనుభవనంస్యాత్తదేవచైతన్యం॥౮౨౩॥ఇతిచేత్తర్హ్యేతేషాంవిషయత్వాన్నాస్యవిషయధర్మత్వం।ఏకస్యకర్తృకర్మోభయాత్మకత్వంనదృశ్యతేలోకే ॥౮౨౪॥ ఇహభూతధర్మచైతన్యేనైవహిభూతభౌతికానికథం । విషయీక్రియంతఇహనహిరూపాద్యైస్స్వంపరస్యరూపంవా॥౮౨౫॥విషయీక్రియతేచైతన్యేనతుభూతంచభౌతికంసకలం । విషయీక్రియతేతేషాముపలబ్ధిరియంయథాభ్యుపేతా స్యాత్ ॥౮౨౬॥ఉపలబ్ధేర్భూతేభ్యోవ్యతిరేకోపిచతథాభ్యుపేయాస్యాత్।ఉపలబ్ధిరూపఏవహ్యాత్మానతతోతిరిక్త ఇహకశ్చిత్ ॥౮౨౭॥ దేహవ్యతిరిక్తత్వంనిత్యత్వంచాభ్యుపేయమేవాస్య । అహమిద మద్రాక్షమితి ప్రత్యభిసంధిర్నచాన్యథాసిద్ధ్యేత్ ॥౮౨౮॥ అపిచోపలబ్ధిరేషాసత్సుతుదీపాదిషూపకరణేషు । భవతిహ్యసత్సునభవతి నేతినచైతావతోపలబ్ధిరియం ॥౮౨౯॥ నభవతియథాప్రదీపాదీనాంధర్మస్తథైవదేహేస్మిన్ । సతిభవతిచోపలబ్ధిర్నాసతిభవతీతి తావతాహీయం ॥౮౩౦॥నహిదేహధర్మఏవస్యాద్దేహస్యోపకరణతామాత్రాత్ । దీపాదివదుపయోగఃకథంచిదుపపద్యతేనచాత్యంతం॥౮౩౧॥ ఉపలబ్ధౌదేహస్యోపయోగఇహదృశ్యతేయథాస్వప్నే । తస్మాద్దేహవ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వంయదేతదనవద్యం॥——॥సూ॥౫౫॥అంగావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదం॥——ప్రాసంగికీంసమాప్య ప్రకృతామేవానువర్తతేహికథాం। ఓమిత్యేతదితిప్రక్రమ్యాధీతాఉపాసనాశ్రుతిషు ॥౮౩౩॥ ఉద్గీథసామవిషయాస్తథైవచోక్థాదిశస్త్రవిషయాశ్చ । కర్మాంగసంశ్రితాఃప్రతివేదంశాఖాంతరేషుదృశ్యంతే ॥౮౩౪॥ తత్తచ్ఛాఖాదృష్టోద్గీథాదిష్వేవతాభవేయుః కిం। కింవాపిసర్వశాఖాగతేషుతేష్వితిహిభవతిసందేహః॥ ౮౩౫ ॥తత్రప్రాప్తంతావత్స్వకీయశాఖాగతేషు తేష్వేవ।ఏతాఉపాసనాస్స్యుర్యతస్స్వశాఖాగతాస్తుసన్నిహితాః॥౮౩౬॥ఇహతూద్గీథముపాసీతేతిచసామాన్యతోహి విహితానాంతత్తదుపాస్తీనాంస్యాద్విశేషవిషయేహినిత్యమాకాంక్షా॥ ౮౩౭॥సాసన్నికృష్టశాఖాదృష్టేననివర్తతేవిశేషేణ। శాఖాంతరవిహితవిశేషోపాదానేనకారణంకిమపి ॥౮౩౮॥ తస్మాదుపాసనానాంశాఖాభేదాద్వ్యవస్థేతి । ఇత్యాశంకాంనిరసితుమేతత్సూత్రంప్రదర్శితంమునినా ॥ ౮౩౯ ॥ ఉక్తాక్షేపనిరాసప్రయోజనోసౌతుశబ్దఇహసూత్రే । ఏతా

ఉపాసనాస్త్విహ న ప్రతిశాఖం వ్యవస్థితాః కింతు ॥ ౮౪౦ ॥ శ్రుత్యవిశేషాత్తాః ఖల్వనువర్తేరన్ హి సర్వశాఖాసు। శ్రుతి రుద్గీథముపాసీతేతి హి సామాన్యతః ప్రవృత్తేయం ॥ ౮౪౧ ॥ సన్నిధివశాద్విశేషే యది వ్యవస్థాపితా భవేత్తర్హి । శ్రుతి రత్ర పీడితా స్యాన్నైతన్న్యాయ్యం హి సన్నిధానాద్ధి ॥ ౮౪౨ ॥ శ్రుతిరిహ బలీయసీ న చ సామాన్య ప్రత్యయోపరోధో౽స్తి । తస్మాత్స్వరాదిభేదేప్యుద్గీథత్వాదుపాస్యధర్మాణాం ॥ ౮౪౩ ॥ సర్వత్ర చావిశేషాత్సమస్తశాఖాగతేషు తేష్వేవ। ఉద్గీథాదిష్వేవం జాతీయాః ప్రత్యయాః కుతో న స్యుః ॥ ౮౪౪ ॥ ——సూ॥ ౫౬ ॥ మంత్రాదివద్వా౽విరోధః. —— శాఖాంతరోదితేషూద్గీథాదిషు కథమిహాన్యతో విహితాః । స్యుః ప్రత్యయా ఇతీయం విరోధశంకా న చేహ కర్తవ్యా ॥ ౮౪౫ ॥ శాఖాంతరోదితానాం మంత్రాణాం కర్మణాం గుణానాం చ । ఉపసంగ్రహస్తు శాఖాంతరే భవేచ్ఛాఖినాం యథైకేషాం ॥ ౮౪౬ ॥ అశ్మాదానే మంత్రః కుటరురసీత్యాదికో హి నామ్నాతః। కుటరురసి కుక్కుటో౽సీతి చ వినియోగో హి దృశ్యతే తేషాం ॥ ౮౪౭ ॥ యేషామపి ప్రయాజాస్సమిదాద్యా న స్ఫుటం సమామ్నాతాః । ఋతవో వా ఇతి తేషాం గుణవిధిరామ్నాయతే హి తేష్వేవ ॥ ౮౪౮ ॥ యేషామపి పాఠే౽జోగ్నీషోమీయ ఇతి జాతినిర్దేశః । నైవాస్తి భవతి తేషామపి తద్విషయో హి మంత్రవర్ణో౽సౌ ॥ ౮౪౯ ॥ ఛాగస్య వపాయా మేదస ఇత్యాదిః కిల్త్వైవమన్యత్ర । వేదాంతరోదితానామగ్నేర్వై దేవమాది మంత్రాణాం। ౮౫౦ ॥ వేదాంతరే హి దృష్టః పరిగ్రహో బహ్వృచోక్తసూక్తస్య । యో జాత ఇత్యధీతస్యాధ్వర్యవ ఇత్యతో౽పి నిర్దిష్టే ॥ ౮౫౧ ॥ అధ్వర్యుకర్తృకే౽స్మిన్ ప్రయోగ ఏవ హి పరిగ్రహో దృష్టః। తస్మాద్యథాశ్రయాణాం కర్మాంగానాం హి భవతి సర్వత్ర ॥ ౮౫౨ ॥ అనువృత్తిరేవమేవహితదాశ్రితానాముపాసనానాం స్యాత్ । ప్రాగుక్తో హి విరోధో మంత్రాదివదేవ పరిహృతో భవతి॥ ——సూ॥ ౫౭ ॥ భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా హి దర్శయతి॥ —— వైశ్వానరవిద్యాయాం దృష్టా ప్రాచీనశాల ఇత్యాద్యా । ఆఖ్యాయికా హి తస్యాం వ్యస్తస్యాపి చ తథా సమస్తస్య ॥ ౮౫౪ ॥ వైశ్వానరస్య తస్య హ్యుపాసనం శ్రూయతే ద్విరూపమిదం । వ్యస్తోపాసనమభిహితమేవం తత్రౌపమన్యవేత్యాది ॥ ౮౫౫ ॥ ఏవం తత్ర సమస్తోపాసనమపి తప్యవేత్యనేనోక్తం । తత్ర చ సందేహో౽యం కిమిహోభయథాప్యుపాసనం న్యాయ్యం ॥ ౮౫౬ ॥ వ్యస్తసమస్తోభయయోరథ తు సమస్తస్య తస్య వా తదితి । తతో౽పాస్వేతి ప్రత్యవయవమపి చ క్రియాపదశ్రవణాత్ ॥ ౮౫౭ ॥ తవ సుతమాసుతమితి ఫలభేదశ్రవణాచ్చ తత్ర యుక్తాని । వ్యస్తాన్యుపాసనాని స్యురితి ప్రాప్తే౽భిధీయతే హి తతః ॥ ౮౫౮ ॥ యచ్చ సమస్తోపాసనమస్య హి వైశ్వానరస్య తత్సైవ । భూమ్నో జ్యాయస్త్వం ఖల్వస్మిన్ వాక్యే వివక్షితం భవతి ॥ ౮౫౯ ॥ దర్శాది క్రతుషు యథా సాంగస్యైవ ప్రధానయాగస్య । ఏకః ప్రయోగ ఏవ హి సామస్త్యేన చ వివక్షితో భవతి॥ ౮౬౦ ॥ న వ్యస్తాంగానామపి న చైకదేశాంగయుక్ప్రధానస్య । తద్వదిహాపి చ భూమ్నో జ్యాయస్త్వం హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥ ౮౬౧ ॥ ఉద్దాలకావసానా ఋషయష్షడ్యే భవంతి విఖ్యాతాః । వైశ్వానరవిద్యాయాం పరినిష్ఠాం లబ్ధుమత్ర మాస్తే హి ॥ ౮౬౨ ॥ అభ్యాజగ్ముః కేకయరాజానమితీహ దర్శయిత్వైవ । ఏకైకస్యోపాస్యం ద్యుః ప్రభృతీనాం హి దర్శయిత్వైవ ॥ ౮౬౩ ॥ మూర్ధాదిభావమేషాం మూర్ధా త్వేష ఇతి తత్ర విదధాతి । మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మామిత్యాదినా హి తత్రైవ ॥ ౮౬౪ ॥ వ్యస్తోపాసనపక్షం వ్యావర్త్య సమస్తపక్షమనువృత్త్య । భూమాశ్రయమేవ ఫలం సర్వేష్విత్యాదినా ప్రదర్శయతి ॥ ౮౬౫ ॥ ప్రత్యేకం హి సుతేజః ప్రభృతిషు ఫలభేదకీర్తనం యచ్చ। తదపి హ్యంగఫలానాం ప్రధానఫలతా ప్రదర్శనార్థం హి ॥ ౮౬౬ ॥ ఏవముపాస్వేతి ప్రత్యవయవమాఖ్యాతదర్శనం యదపి । తదపి పరాభిప్రాయం న వ్యస్తోపాసనావిధానార్థం ॥ ౮౬౭ ॥ తస్మాదత్ర సమస్తోపాస్త్యవలంబో భవేదసౌ శ్రేయాన్ । కేచిత్సమస్త్యుపాసనపక్షం జ్యాయాంసమత్ర నిర్దిశ్య ॥ ౮౬౮ ॥ జ్యాయస్త్వకీర్తనాదేవ వ్యస్తోపాస్తిపక్షమప్యత్ర । సూత్రకృదనుమన్యత ఇతి నిరూపయంత్యేతదత్ర న హి యుక్తం ॥ ౮౬౯ ॥ అత్ర సమస్తోపాస్తౌ సత్యాం ఖల్వేకవాక్యతావగతౌ । ఉభయవిధానేన కథం యుక్తా తద్భేదకల్పనా ప్రక్రియతే ॥ ౮౭౦ ॥ మూర్ధేత్యాద్యుపదిష్టా నిందాప్యత్ర తు భవేద్విరుద్ధైవ। యద్యుభయథాప్యుపాసనమిహ సిద్ధాంతో భవేత్తదా తత్ర ॥ ౮౭౧ ॥ వ్యస్తోపాసనమేవేత్యేవం వాచ్యో హి పూర్వపక్షస్స్యాత్ । ఉపసంహారేణ సమస్త్యుపాసనే హ్యవగతే౽పి విస్పష్టం ॥ ౮౭౨ ॥

తదభావస్తుకథంవావక్తుంశక్యోఽత్రపూర్వపక్షేస్యాత్ । జ్యాయస్త్వవచనమపియత్పూర్తేఽపరిదృశ్యతేతదేతదపి ॥౮౭౩
అత్రచసమష్ట్యుపాస్తేఃప్రమాణవత్త్వప్రదర్శనార్థంస్యాత్ । వ్యస్తోపాసీనాంచప్రమాణసిద్ధత్వబోధనార్థంచ॥౮౭౪॥
సూ॥౫౮॥నానాశబ్దాదిభేదాత్॥ సతిహిసు[illegible] గోచరేశ్రవణేతత్రసమస్తోపాసన
మేవజ్యాయఇతిదర్శితంపూర్వం ॥౮౭౫॥ తన్న్యాయేనచసర్వా[illegible]నిష్యుః । తాన్యపి సామస్త్యేనో
పాసిష్యంతఇతిబుద్ధిరుత్పన్నా ॥౮౭౬॥ అపిచనవేద్యాభేదేవిద్యాభేదో[illegible]దపి । పరమేశ్వరస్తువేద్యఃశ్రుతినా
నాత్వేపిచైకఏవాసౌ॥౮౭౭॥అవగమ్యతేమనోమయఇత్యాదిశ్రుతిషుచైకఏవతథా । ప్రాణోవావేతి శ్రుతివచనేషు ప్రా
ణఏవమన్యత్ర ॥ ౮౭౮ ॥ యదపిశ్రుతినానాత్వంతదపిగుణాంతరసమర్పణార్థంస్యాత్ । తస్మాదిహైకవేద్యవ్యపాశ్ర
యంయచ్చభవతిగుణజాతం ॥ ౮౭౯ ॥ విద్యాకాణ్వాన్న్యాయహితచ్ఛాఖాంతరగతమిహోపసంహార్యం । ఏవం ప్రా
ప్తేబ్రూతేవేద్యాభేదేపిభవతినానేతి ॥౮౮౦॥ ఏవంవిధాహివిద్యావేద్యాభేదేఽపిభవతిభిన్నైవ । వేదోపాసీతేతిహిశబ్దో
భిన్నఃప్రతీయతేయస్మాత్ ॥ ౮౮౧ ॥ శబ్దాంతరఇతిసూత్రేశబ్దోసౌకర్మభేదహేతురితి । వర్ణితమతఇహ విద్యాభిన్నా
శబ్దాదిభేదతోభవతి ॥౮౮౨॥ఆదిగ్రహణాచ్చగుణాదయోయథాసంభవంహియోజ్యాస్స్యుః । నన్విహ వేదేత్యాదౌ ప్ర
తీయతేశబ్దభేదమాత్రంహి॥౮౮౩ ॥ యజతీత్యాదివదేవప్రతీయతేనార్థభేదఇహకశ్చిత్ । ఇహతుమనోవృత్త్యర్థావే
దేత్యాభవంతియేశబ్దాః ॥ ౮౮౪ ॥తద్భేదేనకథంవావిద్యాభిన్నేతిచేన్నదోషోయం । తేషు మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదే
పిచగుణాదిభేదేన ॥ ౮౮౫ ॥ వేద్యైభిన్నేవిద్యాభిన్నైవస్యాన్నసాభవేదేకా । ఏకస్యాపీశస్యప్రతిప్రకరణం గుణావిభి
ద్యంతే ॥ ౮౮౬ ॥ ప్రాణస్యైకస్యాపిహిగుణోయథాతత్రతత్రభిన్నస్స్యాత్ । ఏవమనుబంధభేదాద్విధిభేదేభిద్యతేహివి
ద్యేయం ॥ ౮౮౭ ॥ శ్రుతినానాత్వంహిగుణాంతరవిధ్యర్థమితియచ్చపూర్వోక్తం । తచ్చనయస్మాదత్రతు వినిగమకం
నోపలభ్యతేకిమపి ॥ ౮౮౮ ॥ ప్రాప్తామనూద్యవిద్యాముప్రాప్తానేకగుణవిశేషాణాం । యదిచేద్విధానమత్రతుదుర్వా
రోవాక్యభేదఏవతదా ॥ ౮౮౯ ॥ విద్యైక్యేహిగుణానాంపునరుక్తిరపీహభవతివిఫలైవ।ఆసకృచ్ఛ్రూయంతే కిల గుణా
స్సమాస్సత్యకామతాద్యాహి ॥ ౮౯౦ ॥ ప్రకరణభేదాన్నైరాకాంక్ష్యాచ్చాత్రైకవాక్యతాయుక్తా । వైశ్వానరవిద్యా
యామివాత్రనసమస్తచోదనావాస్తి ॥ ౮౯౧ ॥ వేద్యైక్యత్వనిమిత్తేవిద్యైకత్వేత్విహప్రతిజ్ఞాతే । సకల గుణానాముప
సంహారోశక్యోభవేత్ప్రతిజ్ఞాతః ॥ ౮౯౨ ॥ తస్మాదిహశబ్దాదేర్భేదాద్విద్యాపిభవతినానేతి । సుష్ఠూక్తమత్రసూత్రేత
దానుగుణ్యేనభవతివిద్యైక్యం॥౮౯౩॥ సూ॥౫౯॥వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్॥ విద్యాభేదమిహోక్త్వా తద
నుష్ఠానక్రమంనిరూపయతి ।అత్రత్రివిధావిద్యాఅహంగ్రహాఅపితథాతటస్థాశ్చ ॥ ౮౯౪ ॥ అంగాశ్రితాశ్చతత్రాహం
గ్రహవిద్యాస్విదంవిచారయతి । ఏతాసాంవిద్యానాంకిమిహయథేచ్ఛంసముచ్చయఃకివా ॥ ౮౯౫॥భవతివికల్పోవేతిహిసం
దేహేసతివికల్పఇహయుక్తః । ఇహనాసాంవిద్యానాంసముచ్చయేనియమకారణంకిమపి ॥ ౮౯౬ ॥ నన్వగ్నిహోత్ర ద
ర్శాదీనాంహిపరస్పరంవిభిన్నానాం । భవతిసముచ్చయనియమోయథాతథేహాపి సతుభవేదితిచేత్ ॥ ౮౯౭॥ నైవం
హినిత్యతాశ్రుతిరేవహితత్రతుసముచ్చయేహేతుః । ఇహవిద్యానామేవంనిత్యత్వపరాశ్రుతిర్నకాచిదపి ॥ ౮౯౮ ॥తస్మా
న్నసముచ్చయఇహనాపివికల్పోత్రభవతియుక్తతమః । ఏకత్రాధికృతస్యప్రతిషేధానోపలభ్యతేన్యత్ర ॥ ౮౯౯ ॥ పరిశే
షాదత్రయథాకామ్యానుష్ఠానమేవయుక్తమితి । నన్వవిశిష్టఫలత్వాద్వికల్పఆసాంభవేదిహన్యాయ్యః ॥౯౦౦ ॥కంబ్రహ్మ
ఖంపురాణంమనోమయస్సత్యకామఇత్యాద్యాః । తుల్యవదీశప్రాప్తిఫలాలక్ష్యంతేయతోతఇతిచేన్న ॥ ౯౦౧ ॥ స్వర్గా
దితుల్యఫలకేష్వపిచ యథాకామ్యమేవదృష్టంహి । ఏవమిహాపియథాకామ్యమేవనవికల్పఇత్యతోబ్రూతే ॥ ౯౦౨॥ఆసాం
వికల్పఏవన్యాయ్యోనసముచ్చయఃకదాచిదపి। యస్మాదుపాస్యసాక్షాత్కరణాత్మకఫలమిహావిశిష్టంహి ॥ ౯౦౩॥సాక్షా
త్కృతేపరాత్మన్యేకేనైవద్వితీయమఫలంస్యాత్ । అపిచోపాస్తీనామిహసముచ్చయేనహిఫలం భవేత్కించిత్ ॥౯౦౪॥
యదుపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణంఫలమిహభవేదుపాస్తీనాం । విక్షేపసాధనేస్మిన్సముచ్చయేసతి భవేత్ఫలంతదిదం ॥

౯౦౫ ॥ విద్యాఫలంహి సాక్షాత్కృతిసాధ్యం దర్శయంతి వేదాంతాః । యస్యస్యాదిత్యాద్యాః స్మృతయశ్చ సదేతి దర్శయంత్యేవం ॥ ౯౦౬ ॥ తస్మాదవిశిష్టఫలానామన్యతమాముపాసనామేకాం । ఆలంబ్య తత్పరస్స్యాద్యావదుపాస్యాపరోక్షమస్య స్యాత్ ॥ ౯౦౭ ॥ ——సూ॥ ౬౦ ॥ కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ॥—— సయ ఏతమేవ వాయుం దిశామితి ప్రథితకామ్యవిద్యాసు । కర్మవదేవాదృష్టద్వారాహి ఫలం ప్రసాధయంతీషు ॥ ౯౦౮ ॥ సాక్షాత్కరణాపేక్షానచాస్తి తేనచ భవేద్యథాకామ్యం । యస్మాద్వికల్పసాధనమవిశిష్టఫలత్వమత్ర నైవాస్తి ॥ ౯౦౯ ॥ ——సూ॥ ౬౧ ॥ అంగేషు యథాశ్రయభావః ॥—— కర్మాంగేషూద్గీథాదిషు విహితాయా ఉపాసనాస్సాస్తు । ఆశ్రయతంత్రా హి యథా సంభూయైవాశ్రయాస్తథైవైతాః ॥ ——సూ॥ ౬౨ ॥ శిష్టేశ్చ ॥—— త్రిషు వేదేషు యథా వాస్తోత్రాదయ ఆశ్రయా హి శిష్యంతే । ఏవంతదాశ్రితా అప్యుపాసనాస్స్యుర్నతత్ర వై శేష్యం ॥ ——సూ॥ ౬౩ ॥ సమాహారాత్ ॥—— ఛాందోగ్యే హి ప్రణవోద్గీథైక్యధ్యానవిధిరసౌ దృష్టః । తత్రైవ హోతృషదనాద్ధైవాదిత్యాదిరర్థవాదోపి ॥ ౯౧౨ ॥ తత్ర స్వరప్రమాదాదినా హి దైవేన దుష్టముద్గీథం । ప్రణవోద్గీథైకత్వధ్యానబలాదేవ సోయముద్గాతా ॥ ౯౧౩ ॥ నిర్దోషంతం కురుతే సమ్యక్కృతహోతృశంసనాదితి హి । వర్ణితమత ఇహ వేదాంతరోదితప్రత్యయస్య చైతస్య ॥ ౯౧౪ ॥ వేదాంతరోపదిష్టానుబంధసంకీర్తనం హి సర్వత్ర । వేదాంతరోదితప్రత్యయోపసంహారమేవ సూచయతి ॥ ౯౧౫ ॥ ——సూ॥ ౬౪ ॥ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ ॥—— విద్యాధ్యేయం విద్యాశ్రయమోంకారం హి సర్వవేదేషు । సాధారణం చ తమిమం తేనేయమితి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి ॥ ౯౧౬ ॥ ఆశ్రయసాధారణ్యాదాశ్రితసాధారణత్వముచితస్స్యాత్ । అథవై తే కర్మగుణా యే చోద్గీథాదయో భవంత్యేతే ॥ ౯౧౭ ॥ సర్వప్రయోగసాధారణా ఇమే కర్మసూపలభ్యంతే । తేనాశ్రయసహభావాత్ప్రత్యయసహభావ ఏవ యుక్త ఇహ ॥ ౯౧౮ ॥ ——సూ॥ ౬౫ ॥ న వా తత్సహభావాశ్రుతేః ॥—— ఆశ్రయసహభావేన ప్రత్యయసహభావ ఇతి హి యచ్చోక్తం । తన్నాశ్రయసహభావో న చాశ్రితానాముపాసనానాం స్యాత్ ॥ ౯౧౯ ॥ యస్మాదిహాశ్రితానాం తత్సహభావః శ్రుతో న కుత్రాపి । వేదత్రయవిహితానాం స్తోత్రాదీనాం తథైవ చాంగానాం ॥ ౯౨౦ ॥ సహభావశ్చ మసంవాన్నిమే త్యాదిషు యథోపలబ్ధస్స్యాత్ । ఏవంహ్యుపాసనానాం సహభావేన క్వచిచ్ఛ్రుతిర్దృష్టా ॥ ౯౨౧ ॥ నాపి ప్రయోగవచనం సహభావం ప్రాపయేదిహైతాసాం । అత్ర హ్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రతీయతే శ్రుతిషు ॥ ౯౨౨ ॥ క్రత్వర్థానాముద్గీథాదీనాం హి ప్రయోగవచనంతు । సహభావమేవ కేవలమిహ గమయేన్న హ్యుపాసనానాం చ ॥ ౯౨౩ ॥ అంగాశ్రితాన్యపి చ తాన్యుపాసనాని స్వతః పుమర్థాని । గోదోహనాదివదితి ప్రపంచితం చైతదేవ పూర్వత్ర ॥ ౯౨౪ ॥ క్రత్వర్థాన్యంగాని హి పురుషార్థాని హ్యుపాసనానిస్యుః । సతి చైవం హి విశేషే సహభావో న హి కథంచిదపి తేషాం ॥ ౯౨౫ ॥ లింగద్వయమపి చ పరం న్యాయాభావాచ్ఛ్రుతేరభావాచ్చ । నోపాసనసహభావస్యోపోద్బలకం హి సాధనం భవతి ॥ ౯౨౬ ॥ ఆశ్రయతంత్రాణ్యేతాన్యాశ్రయలోపే పరం హి లుప్యేరన్ । న తు తత్సహభావార్హాణ్యతో యథాకామమేవ తాని స్యుః ॥ ౯౨౭ ॥ ——సూ॥ ౬౬ ॥ దర్శనాచ్చ ॥—— శ్రుతిరసహభావమేవ హ్యుపాసనానామిహ ప్రదర్శయతి । ఏవం విద్వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానమృత్విజస్సర్వాన్ ॥ ౨౮ ॥ అభిరక్షతీతి తత్ర హి సర్వత్ర ప్రత్యయోపసంహారే । సర్వే సర్వవిదో న జ్ఞానవతా బ్రహ్మణేతరేషాం హి ॥ ౯౨౯ ॥ పరిపాల్యత్వమయుక్తం తత్సంకీర్తనమిదం మృషైవ స్యాత్ । తస్మాదుపాసనానాం సముచ్చయో వా భవేద్వికల్పో వా ॥ ౯౩౦ ॥ శారీరకమీమాంసామునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ॥ ౯౩౧ ॥ తత్ర చ తృతీయపాదే సూత్రార్థోయశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు మనవద్యః ॥ ౯౩౨ ॥ ... ... *

శ్రీ శంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు.

శ్రీ గణేశాయనమః.

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం - తృతీయాధ్యాయే - చతుర్థపాదః.

పాదేత్రే తేహి పరాపరవిద్యానాం గుణోపసంహారం । నిర్దిశ్యతత్స్వరూపంనిశ్చితమిహకిలచతుర్థపాదేహి॥౧
పురుషార్థహేతుతాకర్మాంగతయానిరూప్యతేతాసాం। యజ్ఞాదీనిచబహిరంగానిశమాదీనిచాంతరంగాని ॥౨॥వి
ద్యోత్పత్తౌసాధనభూతాన్యపిచేహదర్శయిష్యంతే । భవతీహచైకవిద్యావిషయత్వంసంగతిర్ద్వయోరనయోః ॥ ౩ ॥
⟶సూ॥౧॥పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితిబాదరాయణః॥⟵ తత్వజ్ఞానేబహుధావిప్రతిపత్త్యాతదేవచాదౌహి।నిర్ణీయ
తేకేమాత్మజ్ఞానంయచ్చోపనిషదముపదిష్టం॥౪॥తత్కర్మణ్యేవానుప్రవిశత్యధికారసాధనద్వారా । కింవా స్వతంత్రమేత
త్పురుషార్థంసాధయిష్యతీత్యస్యాం ॥ ౫॥ మీమాంసాయాంసత్యాంసిద్ధాంతేనైవతదిదమారభతే । వేదాంతవాక్యజ
నితాదాత్మజ్ఞానాదతోహిపురుషార్థః ॥ ౬॥భవతీతిబాదరాయణఆచార్యోమన్యతేతదేతదిహ । అవగమ్యతే శ్రుతిభ్యో
బ్రహ్మవిదాప్నోతితరతిశోకమితి ॥ ౭ ॥ ఏతావదరేఖల్వమృతత్వమితి శ్రుతిరపిప్రదర్శయతి । నిరపేక్షాయా స్తస్యావి
ద్యాయాఇహపుమర్థహేతుత్వం॥౮॥⟶సూ॥౨॥శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథాన్యేష్వితిజైమినిః॥⟵ స్వతఏవ
జ్ఞానమిదంపుమర్థసాధనమితీహయచ్చోక్తం । తత్తునయుక్తంయస్మాత్ జ్ఞానం తదిదంహిభవతికర్మాంగం ॥౯॥యేనా
త్మాసౌకర్తాతేనాసౌభవతికర్మశేషఇహ । భవతిహితద్విజ్ఞానంవిషయద్వారేణకర్మసంబంధి ॥ ౧౦ ॥ప్రోక్షణసం
స్కారాదివదేవఫలశ్రుతిరిహార్థవాదస్స్యాత్। ఇతిమన్యతేహిజైమినిరాచార్యోన్యేషుభవతిసాహియథా ॥ ౧౧॥శ్రుతి
రర్థవాదరూపైవాన్యాస్వపిద్రవ్యసంస్క్రియాస్వేషా । దృష్టాహియస్యపర్ణమయీత్యాద్యా తత్రచైవ ముపదిష్టమ్ ॥
౧౨ ॥ యస్యజుహూఃపర్ణమయీసనైవపాపంశృణోతిహిశ్లోకం। అంజనమస్యయదేతద్భ్రాతృవ్యస్యాస్య చక్షు రప
హరతి ॥ ౧౩ ॥ ఏవమితియత్ప్రయాజానూయాజాశ్చాపిసమ్యగిజ్యంతే । యజ్ఞస్యవర్మతత్స్యాద్యజమానస్యాపిభవతి
వర్మేతి ॥ ౧౪ ॥ ఏవంజాతీయశ్రుతివచనానామర్థవాదరూపత్వం । దృష్టంతద్వదిహాపిచఫలశ్రుతేరర్థవాదతాయు
క్తా॥ ౧౫ ॥ప్రకరణమన్యత్కించిద్వినైవతస్యక్రతుప్రవేశోయం । ఆత్మజ్ఞానస్యానారభ్యాధీతస్యనకథమితిశంక్యం ॥౧౬॥
తద్విజ్ఞానస్యాపిహికర్తృద్వారాక్రతుప్రవేశఇహ । ఆత్మాద్రష్టవ్యఇతిశ్రుతివాక్యబలేన యుక్తఏవస్యాత్ ॥౧౭ ॥నను
వినియోగఃక్రతుషు శ్రుతివాక్యస్యాస్యనోపపన్నస్స్యాత్ । తత్రానారభ్యాధీతానాం వాక్యాత్క్రతుప్రవేశస్స్యాత్ ॥
౧౮ ॥ యత్రత్వవ్యభిచారిద్వారం లభ్యేతకించిదపితేన । లౌకికవైదికకర్మసుకర్తా సాధారణో నతద్వ్యాప్యః ॥
౧౯ ॥ తస్మాన్నహితద్ద్వారాతద్విజ్ఞానస్యకర్మసంబంధః । ఇతిచేదుపపన్నోయం తద్విజ్ఞానస్యకర్మసంబంధః ॥౨౦ ॥
ఇహకిలదేహవ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానంవివక్షితంతచ్చ । నహిలౌకికేషుకర్మస్వపేక్షితంతద్వినాపిపశ్వాదౌ ॥ ౨౧॥ దృశ్యతఏవ
హిలౌకికకర్మాత స్తదిదమాత్మవిజ్ఞానం । తనుపాతోత్తరకాలఫలేష్వేవహివైదికేషు జనకం స్యాత్ ॥౨౨ ॥ నన్వపహ
తపాప్మాయంవేదాంతేషూపదిశ్యతేహ్యాత్మా। యదిదంతద్విజ్ఞానంతదసంసార్యాత్మవిషయమేవస్యాత్ ॥ ౨౩ ॥తచ్చక
థంకర్మాంగంస్యాదితిశంకానచేహకర్తవ్యా । యస్మాత్సంసార్యాత్మాప్రియాదిసంసూచితోఽత్రనిర్దిష్టః ॥౨౪ ॥ అప
హతపాప్మత్వాదికమస్యస్తుత్యర్థమేవనిర్దిష్టం । ననుపూర్వమేతదుక్తం బ్రహ్మాసంసారిజగదుపాదానం ॥ ౨౫ ॥సం
సారిణస్స్వరూపంతదేవపరమార్థతోనచాన్యదితి । ఉపదిశ్యతేహివేదాంతేష్వితిచేత్సత్యమేవ పూర్వోక్తం ॥౨౬॥పూ
ర్వోక్తస్యైవపునఃస్థూణానిఖననన్యాయేనదార్ఢ్యాయ । ఉపదిశ్యతేహ్యాక్షేపసమాధానేఽధికఫలద్వారా ॥ ... *
⟶సూ॥౩॥ఆచారదర్శనాత్॥⟵ జనకోహతిప్రభృతీనియక్ష్యమాణఇతిచైవమాదీని।బ్రహ్మవిదామపివిద్యావిధిప
రవాక్యేష్విమానివాక్యాని॥౨౭॥దృశ్యంతేతాని।బ్రహ్మవిదాంకథయంతికర్మసంబంధం।ఉద్దాలకాదిషుతథా పుత్రాద్యను
శాసనేనగార్హస్థ్యం॥౨౮॥అవగమ్యతేయదాతుజ్ఞానాచ్చేత్కేవలాత్పుమర్థస్స్యాత్।బహుళాయాసానిపునఃకర్మాణ్యేతా
నితేకథంకుర్యుః॥౩౦॥మధువింदేతసమీపేకిమర్థమచలంవ్రజేదితిన్యాయాత్॥⟶సూ॥౪॥తచ్ఛ్రుతేః॥⟵ ఇహకర్మ
శేషతైవహివిద్యాయానస్వతఃపుమర్థత్వం॥౩౧॥ ఇత్యేతద్దర్శయతిశ్రుతిరత్రయదేవవిద్యయేత్యాద్యా॥⟶సూ॥౫॥ సమ

న్వారంభణాత్ ॥ తం విద్యేతి శ్రుతిరియమిహ విద్యాకర్మణోః ఫలారంభే ॥౩౨॥ దర్శయతిహి సాహిత్యం తస్మాన్విద్యా
న కేవలార్థకరీ ॥ సూ॥౬॥ తద్వతో విధానాత్ ॥ శ్రుతిరేషాచార్యకులాద్వేదమధీత్యేతి దర్శయత్యేవం ॥౩౩॥ గు
రుశుశ్రూషాకర్మణ్యనుష్ఠితే యోఽతిశిష్యతే కాలః । తత్రచ యథావిధానం వేదమధీత్యచ తతస్సమావృత్య ॥౩౪॥ గార్హస్థ్యేహి
స్థిత్వా ధర్మ్యాన్విధిచోదితాననుష్ఠాస్యన్ । స్వాధ్యాయం తమధీయానోఽసౌ సతతం శుచిప్రదేశేషు ॥౩౫॥ భూతానిచాప్య
హింసన్నాత్మని సర్వేంద్రియాణి సంస్థాప్య । ఏవం సవర్తమానో బ్రహ్మపదం శాశ్వతం ప్రయాతీతి ॥౩౬॥ వేదార్థజ్ఞానవ
తః కర్మణ్యధికారదర్శనాదత్ర । స్వాతంత్ర్యం నైతస్యా విద్యాయా నహి పుమర్థహేతుత్వం ॥ ౩౭ ॥ నను వేదస్యాధ్య
యనం శ్రూయత ఇహ నో తదర్థవిజ్ఞానం । ఇతిచేద్వేదాధ్యయనం భవతిహ్యర్థావధారణార్థమిహ ॥ ౩౮॥ ... *
సూ॥౭॥ నియమాచ్చ ॥ కుర్వన్నేవేత్యాద్యాశ్రుతిరేతద్వై జరేతిచాన్యాపి । దర్శయతిహి విద్యాయా నియమేనై
వేహ కర్మశేషత్వం ॥ సూ॥౮॥ అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ ॥ ఉక్తాక్షేపనిరాసార్థకస్తు
శబ్దోఽత్ర సూత్రనిర్దిష్టః । యత్త్వస్య కర్మశేషత్వేన ఫలశ్రుతిరిహార్థవాద ఇతి ॥౪౦॥ తత్తు నయుక్తం యస్మాద్వేదాంతేషూపదిశ్య
తే బ్రహ్మ । యది సంసార్యేవాత్మా శారీరః కర్తృభోక్తృతాదిగుణః ॥ ౪౧ ॥ ఉపదిష్టస్స్యాద్వేదాంతేషు తదా యుక్తమ
ర్థవాదత్వం । ఇహ పునరపహతపాప్మా పరమాత్మా స్వప్రకాశచిన్మాత్రః ॥ ౪౨ ॥ శారీరాదధికో యో వేదాంతేషూప
దిశ్యతే సోఽయం । తద్విషయం హి జ్ఞానం ప్రవర్తకం కర్మణాం కథం వా స్యాత్ ॥౪౩॥ కర్మోచ్ఛిత్తిం యస్మాదుపమర్దం చేతి
వక్ష్యతి జ్ఞానాత్ । తస్మాత్పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి భగవతో మతం యత్స్యాత్ ॥ ౪౪ ॥ శేషత్వాదిభిరేతన్నచాల్యతే తత్తు
భవతి తదవస్థం । పరమేశ్వరం తమధికం ప్రదర్శయంతీ కిల సర్వవేదాంతాః ॥౪౫॥ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాద్యా అపి తద్వై
క్షతేత్యాద్యాః । యచ్చోక్తమాత్మనోఽస్య ప్రియాదిసంసూచితస్య వేద్యతయా ॥ ౪౬ ॥ సంసారిణోఽను కర్షణముపల
భ్యత ఆత్మనస్తు కామాయ । సర్వం ప్రియమిత్యేతం త్వేవత ఇత్యాదికం చ తత్సకలం ॥ ౪౭ ॥ నవిరుద్ధమస్య మహతో భూత
స్యేత్యాదిభిః పరంజ్యోతిః । ఉపసంపద్య స్వేనేత్యాద్యైర్వేదాంతవాక్యశేషైర్హి ॥ ౪౮ ॥ సత్యామధికోపదిదిక్షాయా
మేతన్నచాతిభేదపరం । యదిదం శారీరస్య స్వరూపమిహ పారమేశ్వరం తత్స్యాత్ ॥౪౯॥ ఔపాధికమేవైతచ్ఛారీరత్వమి
తి తత్త్వమస్యాద్యైః । ఉపదిశ్యతే తదేతన్నిర్ణీతం తత్ర తత్ర పూర్వం హి ॥౫౦॥ సూ॥౯॥ తుల్యం తు దర్శనం ॥
ఆచారదర్శనాదిహ విద్యేయం కర్మశేష ఇత్యుక్తం । ఆచారదర్శనం తద్విద్యాయాః ఖల్వకర్మశేషత్వే ॥ ౫౧ ॥ తుల్యం
శ్రుతిరిహ యస్మాదేతద్ధస్మేతి దర్శయత్యేవం । కర్మఫలేష్వగాధా వృషయస్సంజాతభూరివైరాగ్యాః ॥౫౨॥ యక్ష్యామ
హే కిమర్థా వయమితి యాగాద్యనాదరావిష్టాః । తత్సాధనాగ్నిహోత్రాదికముత్సృజ్య హితమేతమాత్మానం ॥౫౩॥
విజ్ఞాయ భైక్షచర్యామపాస్తసర్వేషణాశ్చరంతీతి । దృష్టం హి యాజ్ఞవల్క్యాద్యాత్మవిదామప్యకర్మనిష్ఠత్వం ॥౫౪॥
ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితీత్యాదివేదవాక్యేభ్యః । యచ్చేహ లింగముక్తం హి యక్ష్యమాణ ఇతి కర్మశేషత్వే ॥ ౫౫ ॥
తత్కిల వైశ్వానరవిద్యావిషయం భవతి సాచ విద్యా హి । సవిశేషవిషయకా స్యాత్తత్రచ యుక్తం హి కర్మసాహిత్యం ॥౫౬॥
నతు నిర్విశేషగోచరవిద్యా కర్మాంగభావముపయాతి । కర్మప్రకరణవిరహాద్వ్యవస్యదుక్తమిహ తచ్ఛ్రుతేరితి హి ॥ ౫౭ ॥
సూ॥౧౦॥ అసార్వత్రికీ ॥ నేయం హి సర్వవిద్యావిషయాత్ర యదేవ విద్యయేత్యాద్యా । కింతు ప్రకృతోద్గీథోపా
స్తిపరైవ శ్రుతిర్భవేదేషా ॥౫౮॥ సూ॥౧౧॥ విభాగశ్శతవత్ ॥ యచ్చ సమన్వారంభణముక్తం యచ్చేహ భవతి
విద్యాయాః । అస్వాతంత్ర్యే లింగం తం విద్యాకర్మణీత్యనేనోక్తం ॥౫౯॥ తస్యేదం ప్రతివచనం భవతి విభాగ ఇతి సూత్రనిర్ది
ష్టం । ఇహ విద్యాన్వారభతే హ్యన్యం పురుషం తథైవ కర్మాన్యం ॥ ౬౦ ॥ ఇతి తు విభాగోఽత్ర స్యాచ్ఛతవదితి నిదర్శనం భవేదత్ర ।
శతమేతాభ్యాం దేహీత్యుక్తే పృథగేవ దీయతే హి యథా ॥౬౧॥ పంచాశత్పంచాశత్త్వథైతదపి వస్తుతోఽత్ర వచనమిదం । సం
సారిపరమిహేతి తు కామయమాన ఇతి వాక్యనిర్దేశాత్ ॥ ౬౨ ॥ అథాకామయమాన ఇతి ముముక్షుః పృథఙ్నిర్దిష్టః ।
విద్యావిహితా ప్రతిషిద్ధాపిచ సంసారవిషయ ఏవ స్యాత్ ॥ ౬౩ ॥ సంసారవిషయ ఏవహి కర్మప్రతిషిద్ధమపిచ విహితంచ ।

అవిభాగేనాప్యత్రసమన్వారంభేనబాధకం కిమపి॥౬౪॥ సూ॥౧౨॥అధ్యయనమాత్రవతః॥ యత్తద్వత్తోవిధానాదిత్యతో ప్రోక్తంనిరస్యతేతదిహ । అచార్యకులాద్వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రమేవైతత్ ॥ ౬౫ ॥ శ్రుతమిహ తేనచకర్మణ్యధికారోధ్యయనమాత్రవతఏవ । నిర్ణీయతేహ్యవిద్వాన్ కథమిహకర్మస్వధిక్రియేతేతి ॥ ౬౬ ॥ నైషాశంకాశాస్త్రార్థావయమిహాధ్యయనమాత్రసంభూతం । కర్మావబోధనంయత్కర్మస్వధికారకారణం నేతి ॥ ౬౭ ॥ ప్రకృతే నివారయామః కింత్వాత్మజ్ఞానమౌపనిషదంయత్ । స్వతఏవఫలవదేతన్నపునఃకర్మాధికారహేతురితి ॥ ౬౮॥ ప్రతిపాదయామఏతద్యద్యైవహిక్రతువిశేషవిజ్ఞానం।క్రత్వంతరాధికారేకథమపినాపేక్ష్యతేతథైవైతత్॥ సూ॥౧౩॥నావిశేషాత్॥ నియమాచ్ఛ్రుతియదుక్తందూషణమధునానిరస్యతేతదిదం। కుర్వన్నేవేత్యాదిషునియమశ్రవణేషువిదుషఏవేణ ॥౭౦॥నాస్తి విశేషోయస్మాదవిశేషేణోపదిశ్యతేనియమః॥ సూ ॥ ౧౪ ॥ స్తుతయేనుమతిర్వా॥ కుర్వన్నేవేత్యత్రత్వపరోహ్యాఖ్యాయతేవిశేషోహి ॥౭౧ ॥యద్యపివిద్వానేవప్రకరణబలతఃప్రతీయతేథాపి । విద్యాస్తుతయేతదిదం కర్మానుజ్ఞానమితితువిజ్ఞేయం॥ ౭౨ ॥ తదభిప్రాయేణైవహినకర్మలిప్యతఇతిప్రదర్శయతి । యావజ్జీవంకుర్వత్యపివిదుషి నకర్మభవతిలేపాయ॥౭౩॥విద్యాసామర్థ్యాదితివిద్యాస్తుతిరేవగమ్యతేతస్మాత్॥ సూ॥౧౫॥ కామకారేణచైకే॥ అపిచాత్రైకేప్రత్యక్షీకృతవిద్యాఫలాహివిద్వాంసః ॥ ౭౪ ॥ స్వర్గాదిసాధనేషుప్రజాదిషుహితద్బలావలంబేన। నిష్ఫలతామేవైతేనిశ్చిన్వంతీతిదర్శయత్యేషా ॥ ౭౫ ॥ శ్రుతిరియమేతద్ధస్మేత్యాద్యాప్రజయాఫలంకిమస్మాకం।పరమాత్మైవాత్మానఃప్రాప్యోలోకోభవేత్పరాత్మేతి ॥ ౭౬॥ తస్మాదపివిద్యాయానకర్మశేషత్వముచితమాశ్రయితుం । నా... తద్విషయాయాఃఫలశ్రుతేరర్థవాదతాయుక్తా ॥ ౭౭॥ సూ॥౧౬॥ఉపమర్దంచ॥ కర్మాధికారహేతోః కారకఫలతత్క్రియాదిరూపస్య । అవిద్యకస్యవిద్యావీర్యాదుపమర్దమామనంత్యపిచ ॥ ౭౮ ॥ యత్రత్వస్యేత్యాద్యాః శ్రుతయః కంచేహనైవపరిత్యజ్యాపి । ఔపనిషదాత్మవిద్యాపూర్వాంకర్మాధికారసిద్ధిమిహ ॥ ౭౯ ॥ ఆశాసానస్యపరంకర్మణ్యధికారభంగఏవస్యాత్ ।తస్మాదపివిద్యాయాఃస్వాతంత్ర్యంస్యాన్నకర్మశేషత్వం॥౮౦॥ సూ॥ ౧౭॥ఊర్ధ్వరేతస్సుచ శబ్దేహి॥ విద్యేయమూర్ధ్వరేతస్సుచదృష్టాసాభవేన్నకర్మాంగం । నహితేషుదృశ్యతేతద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణంకర్మ॥ ౮౧ ॥ తేచోర్ధ్వరేతసఃకిలనశ్రూయంతేహివేదఇత్యపిన । యేనోర్ధ్వరేతసస్తేశ్రూయంతేవైదికేషుశబ్దేషు ॥ ౮౨ ॥ త్రయఇహధర్మస్కంధాఃశ్రద్ధాంతపఇత్యుపాసతేయేచ। యేచోపవసంతితపశ్శ్రద్ధేకేవలమరణ్యకృతవాసాః ॥ ౮౩ ॥ ప్రవ్రాజినోహిలోకంకాంక్షంతఃప్రవ్రజంతితేహీతి। కించపునర్బ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతివాక్యేతదూర్ధ్వరేతస్త్వం ॥ ౮౪ ॥ శ్రూయతఏవప్రతిపన్నాప్రతిపన్నాశ్రమాంతరాణాంచ ।తస్మాదపివిద్యాయాః స్వాతంత్ర్యంస్యాన్నకర్మశేషత్వం ॥౮౫ ॥ సూ॥౧౮॥పరామర్శంజైమినిరచోదనాచాపవదతిహి॥ యేచోర్ధ్వరేతసామిహ సద్భావాయ ప్రదర్శితాశ్శబ్దాః।త్రయఇత్యాద్యాశ్శ్రుతాస్తేతత్ప్రతిపాదనక్షమానస్యుః ॥ ౮౬ ॥ యతఆశ్రమాంతరాణాంశబ్దేష్వేతేషుకిలపరామర్శం। కేవలమిహజైమినిరాచార్యోసౌమన్యతేనతత్రవిధిం ॥౮౭॥యేనలిఙాదీనామన్యతమోనేహాస్తిచోదనాశబ్దః । అర్థాంతరపరతైవహిదృష్టాప్రత్యేకమేషుశబ్దేషు ॥౮౮ ॥ త్రయఇత్యాదౌయజ్ఞోధ్యయనందానమితివర్ణితఃప్రథమః । సభవతిగృహస్థఇహాతపఇతితువనస్థోద్వితీయఇహకథితః ॥ ౮౯ ॥ ఆచార్యకులనివాసీయోసౌహిబ్రహ్మచర్యమాపన్నః । ఉపకుర్వాణోనైష్ఠికఇతిసద్వివిధస్తృతీయఇహభవతి ॥ ౯౦ ॥ ఏతేహిపుణ్యలోకాఇతితుపరామర్శపూర్వకంతేషాం। సంకీర్త్యాత్యంతికఫలతామత్యంతఫలతయాహీయం ॥౯౧॥ప్రస్తూయతేపునర్బ్రహ్మసంస్థతాబ్రహ్మసంస్థ ఇత్యాద్యైః । ననాశ్రమాఃపరామర్శేపిహిగమ్యంతఏవతత్రైతే ॥ ౯౨ ॥ సత్యమథాపిస్మృత్యాచారాభ్యాంతత్ప్రసిద్ధిరిహదృష్టా। నప్రత్యక్షశ్రుత్యాదృష్టాసాచేహతద్విరోధేతు ॥ ౯౩ ॥ నాదరణీయైవానధికృతవిషయాఏవతేభవిష్యంతి । ననుగార్హస్థ్యమపీదంసహోర్ధ్వరేతోభిరిహపరామృష్టం ॥ ౯౪ ॥ సత్యమథాపిగృహస్థంప్రత్యేవవిధీయతేగ్నిహోత్రాది । తేనశ్రుతిప్రసిద్ధంగార్హస్థ్యమితిప్రతీయతేవ్యక్తం ॥ ౯౫ ॥ ఇహచపరామర్శోయంస్తుత్యర్థస్స్యాన్నచోదనార్థోపి।అపిచప్రత్యక్ష

శ్రుతిరపవదతి కిలాశ్రమాంతరం హీయం ॥ ౯౬ ॥ ఆచార్యాయ ప్రియమిత్యాద్యాపి తత్రైవ వీరహేత్యాద్యా । యే చేమేఽర
ణ్య ఇతి శ్రుతిరపి భవతీహ దేవయానపరా ॥ ౯౭ ॥ నేహాశ్రమాంతరస్య ప్రదర్శనార్థాయతశ్చ సందిగ్ధం । తద్ధ్యాశ్రమాంతరం
తప ఏవేత్యాదావత్రైతమేవేతి ॥ ౯౮ ॥ నహి పారివ్రాజ్యవిధిర్భవతి స చాయం హి లోకసంస్తావః । తదిదం తు పునర్బ్రహ్మేత్యా
దౌ వాక్యే ప్రదర్శితం హి నను ॥ ౯౯ ॥ పారివ్రాజ్యవిధానం కథమిహ దూషణమిదం భవేదితి చేత్ । సత్యమథాపి త్వేతాం
జాబాలశ్రుతిమిమహోన పేక్షైవ ॥ ౧౦౦ ॥ శ్రుత్యంతరావలంబాద్విచార ఇహ చాలితో హి సూత్రకృతా ॥ ... *

సూ॥ ౧౯ ॥ అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః ॥ — తదిదం పారివ్రాజ్యమవశ్యమనుష్ఠేయమేవ భవతీహ ।
గార్హస్థ్యవదేవేతి హి మన్యత ఇహ బాదరాయణాచార్యః । అనధికృతానుష్ఠేయం తదాశ్రమాంతరమితీహ నాశంక్యం ॥
౧౦౨ ॥ శ్రుతిసామ్యమేవ దృష్టం గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య యతః । స్కంధశ్రుతౌ యథైవ శ్రుత్యంతరవిహితమేవ గా
ర్హస్థ్యం ॥ ౧౦౩ ॥ భవతి పరామృష్టం తద్వదేవ ఖల్వాశ్రమాంతరం తదిదం । భవతి యథైవ నివీతప్రాచీనావీతయోః ప
రామర్శః ॥ ౧౦౪ ॥ శాస్త్రాంతరావగతయోరుపవీతవిధిప్రధానకే వాక్యే । తస్మాదిహాశ్రమాంతరమపి గార్హస్థ్యేన తుల్య
మేవ స్యాత్ ॥ ౧౦౫ ॥ కించ ప్రవ్రాజిన ఇత్యస్య చ వాక్యస్య దృశ్యతే త్ర పునః । సమభివ్యాహారశ్శ్రుత్యనువచనాద్యైస్త
త్రైవ చేహాపి ॥ ౧౦౬ ॥ యే చేమేఽరణ్య ఇతి శ్రుతేర్హి పంచాగ్నివిద్యయా భవతి । తప ఏవేత్యాదిషు కిల సందిగ్ధం తదితీయచ్చ
పూర్వోక్తం ॥ ౧౦౭ ॥ తదిదమయుక్తం నిశ్చయకారణమతోఽపలభ్యతే యస్మాత్ । ధర్మస్కంధాస్త్రయ ఇతి యదిదం
స్కంధత్రయం ప్రతిజ్ఞాతం ॥ ౧౦౮ ॥ యజ్ఞాదయో హి ధర్మాః పృథగుత్పన్నా భవంతి భూయాంసః । హిత్వాశ్రమ సంబం
ధం త్రిత్వే నాంతర్భవంతి తత ఏతే ॥ ౧౦౯ ॥ భవతి గృహస్థాశ్రమ ఏవైకో యజ్ఞాదిలింగకస్స్కంధః । విస్పష్టమేవ చాన్యోని
ర్దిష్టో బ్రహ్మచారిశబ్దేన ॥ ౧౧౦ ॥ తప ఇత్యతోఽపి తపః ప్రధాన ఏవాశ్రమో వనస్థోఽసౌ । యే చేమేఽరణ్య ఇతి శ్రుతివాక్యేఖ
ల్వరణ్యలింగేన ॥ ౧౧౧ ॥ సోఽయం తురీయ ఏవ స్యాన్న స్కంధత్రయప్రవిష్టోఽయం । శ్రద్ధా తపః పరాణామేవ యతో హ్యాశ్ర
మాంతరగ్రహణం ॥ ౧౧౨ ॥

సూ॥ ౨౦ ॥ విధిర్వా ధారణవత్ ॥ — అనువాదకత్వపక్షం హిత్వా స్కంధశ్రుతేర్విధి
త్వమిహ । పరికల్ప్యతే హి తత్ర చ లాఘవమేవేతి దర్శయత్యధునా ॥ ౧౧౩ ॥ విధిరాశ్రమాంతరస్యాస్యాన్న పరామర్శమా
త్రమేవాత్ర । అవిరక్తవిషయకత్వాద్యావజ్జీవశ్రుతేర్న బాధకతా ॥ ౧౧౪ ॥ నను యది విధిత్వమస్యాస్తదైకవాక్యత్వమను
పపన్నం స్యాత్ । అత్రైకవాక్యతా హి ప్రతీయతే బ్రహ్మసంస్థతాస్తుత్యా ॥ ౧౧౫ ॥ అల్పఫలత్వేన త్రీన్ నిందిత్వా బ్ర
హ్మసంస్థతా చేహ । అమృతత్వఫలతయైవ స్తుతా హి సా బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యేవం ॥ ౧౧౬ ॥ ఇతి చేత్సత్యమథాపి త్యక్త్వా స్తుత్యైక
వాక్యతామత్ర । విధిరేవాపూర్వత్వాదభ్యుపగంతవ్య ఇతి తు యుక్తమిహ ॥ ౧౧౭ ॥ విధ్యంతరస్య చానుపలంభాదత్ర చ
విధిప్రతీతేశ్చ । సంభవతి హి ముఖ్యార్థే స్తుతిలక్షణయాత్ర గౌణవాదత్వం ॥ ౧౧౮ ॥ ఆశ్రిత్య యోజనా న హి యుక్తా స్తు
త్యైకవాక్యభావేన । ధారణవదితి నిదర్శనముపదిష్టం తత్కిలైవమత్ర స్యాత్ ॥ ౧౧౯ ॥ ఇహ చ మహాపితృయజ్ఞే భవతి
ప్రీతాగ్నిసాత్రమత్ర హవిః । ప్రక్షిప్తం స్రుచ్యాహవనీయం ప్రతినీయతే యదా తర్హి ॥ ౧౨౦ ॥ హవిషస్తస్యాధస్తాత్సమి
ధం ధృత్వాన్వనుద్రవేత్స పునః । ఇత్యుక్త్వోపరి దేవేభ్యో ధారయతీతి దర్శితం శ్రుత్యా ॥ ౧౨౧ ॥ అనయాధస్తాదిత్యాదిక
యాఽధో ధారణస్య విహితస్య । స్తావకతయోపరిగృహీతస్య చ తేనైకవాక్యతాభానే ॥ ౧౨౨ ॥ సత్యపి దైవే చోపరిధా
రణవిధిరిహ యథా తథేహాపి । తుల్యత్వాచ్చాపూర్వత్వస్యోక్తం శేషలక్షణేపీదం ॥ ౧౨౩ ॥ యద్యపి కేవలమత్రాశ్రమాం
తరస్యాస్తి కిల పరామర్శః । తదపి విధేయా సంస్తవసామర్థ్యాద్బ్రహ్మసంస్థతావశ్యం ॥ ౧౨౪ ॥ యా బ్రహ్మసంస్థతోక్తా
సా స్యాదాశ్రమచతుష్టయే కిం వా । భవతీహ యస్య కస్యచిదథ తు పరివ్రాజకస్యవేత్యేతత్ ॥ ౧౨౫ ॥ అత్ర వివేక్తవ్యం యది
భవేత్పరివ్రాజకః పరామృష్టః । సర్వేషామవిశేషే శైవ గృహస్థాదివత్పరామర్శాత్ ॥ ౧౨౬ ॥ యో బ్రహ్మసంస్థ ఏకశ్చ
తుర్ష్వపి కిల కశ్చిదాశ్రమేషు స్యాత్ । యది తు స న పరామృష్టస్తతస్తు పరిశిష్యమాణ ఇహ యోఽసౌ ॥ ౧౨౭ ॥ స ఖలు పరివ్రాడే
వ స్యాదత్ర బ్రహ్మసంస్థ ఇతి యుక్తం । తత్ర తపశ్శబ్దేన హి భవేత్పరివ్రాజకః పరామృష్టః ॥ ౧౨౮ ॥ ఇతి కేచిత్తదయుక్తం స

ర్త్యంహిగతావనేనశబ్దేన । వానప్రస్థపరేణచకథంపరివ్రాజకోత్రగృహ్యేత ॥ ౧౨౯ ॥ ఇహచపరామృష్టౌకిలగృహమే
ధిబ్రహ్మచారిణావేతౌ।అత్రయథాఽసాధారణవిశేషణేనచవిశేషితౌభవతః॥౧౩౦॥ఏతౌహిభిక్షువైఖానసావపితథావిశే
షితౌభవతః।వానప్రస్థానాంఖలుతపస్త్వసాధారణోభవేద్ధర్మః ॥ ౧౩౧॥ కాయక్లేశపురస్సరకర్మణి రూఢోహ్యయంత
పశ్శబ్దః। భిక్షోస్తుధర్మఇంద్రియసంయమనాదిర్నచేతరః కశ్చిత్ ॥ ౧౩౨॥ యదిచతపశ్శబ్దేనేంద్రియ సంయమనాదిరపిచ
గృహ్యేత । తర్హిచతుర్ష్వేవసతాంశ్రేష్ఠ్యంతర్హ్యేవకథనంస్యాద్యుక్తం ॥ ౧౩౩॥ ఏకోమృతత్వభాక్స్యాత్త్రయఏతేపుణ్య
లోకభాజఇతి । వ్యపదేశోత్రతుస్పష్టస్సచాశ్రమపృథక్త్వఏవసంభవతి ॥౧౩౪ ॥తస్మాదేతేపూర్వేభవంతికిల పుణ్యలోక
మాత్రఫలాః।పరిశిష్యమాణఏషపరివ్రాడమృతత్వభాగితివ్యాఖ్యేయం ॥౧౩౫ ॥ ననుసంభవన్హియోగస్సర్వత్రబ్రహ్మసంస్థ
శబ్దోయం। అవతిష్ఠతేపరివ్రాజకఏవకథంయదాతుహాధిస్స్యాత్ ॥౧౩౬॥ ఆశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తైర్జ్ఞానమఫ
లమితిచేన్న । తత్రాన్యవ్యాపారతాత్మికాంబ్రహ్మసంస్థతామత్ర ॥ ౧౩౭ ॥ సబ్రహ్మసంస్థశబ్దో బ్రవీతిసా నాశ్రమ
త్రయస్యస్యాత్ । స్వాశ్రమవిహితానామననుష్ఠానేపాతకంశ్రుతంతస్య ॥ ౧౩౮ ॥ అననుష్ఠాననిమిత్తంతత్తు పరివ్రాజక
స్యకథమపిచ । నభవేద్యతస్స్మృతస్మిన్ దృష్టఃఖలుసర్వకర్మసన్న్యాసః ॥౧౩౯॥ ధర్మశ్శమాదిరస్యాపోద్బలకో బ్రహ్మసంస్థతా
యాస్స్యాత్ । యచ్చశమాద్యుపబృంహితమస్యపునర్బ్రహ్మనిష్ఠతారూపం ॥ ౧౪౦ ॥ తత్రస్వాశ్రమవిహితంకర్మా
స్యేషాంయథైవయజ్ఞాది । యదితద్వ్యతిక్రమస్స్యాత్తదాభవేత్ప్రత్యవాయఏతస్య ॥ ౧౪౧ ॥ న్యాసఇతి బ్రహ్మేతిశ్రు
తయస్తేబ్రహ్మలోకఇత్యాద్యాః । స్మృతయస్తద్వద్ధయఇతికర్మాభావంప్రదర్శయంత్యస్య॥౧౪౨॥తస్మాదాశ్రమమాత్రా
న్నచేహతస్యామృతత్వసంప్రాప్తిః। నాపీహజ్ఞానానర్థక్యప్రాప్తిశ్చదూషణంభవతి॥ ౧౪౩ ॥ తేనేతరాశ్రమాణామత్ర
సమానేపికిలపరామర్శే ।లభ్యతఏవహిపారివ్రాజ్యంయద్బ్రహ్మసంస్థతారూపం ॥ ౧౪౪ ॥ అనపేక్ష్యచ జాబాల
శ్రుతిమాచార్యేణచాలితాచర్చా । ఇహచాశ్రమాంతరశ్రుతిరస్త్యేవబ్రహ్మచర్యమిత్యాద్యా ॥ ౧౪౫ ॥ పారివ్రాజ్యం
త్వనయాక్రమేణదర్శితమథాక్రమేణాపి । అనధికృతగోచరేయంశ్రుతిరితినైవేహయుజ్యతేవక్తుం ॥ ౧౪౬ ॥ అవిశేష
శ్రవణాత్పరగునధికృతానాంపృథగ్విధానాచ్చ । అథపునరిత్యాదిశ్రుతిరనధికృతానాంతదేతదుపదిశతి ॥ ౧౪౭ ॥ బ్రహ్మ
జ్ఞానస్యాస్యచపరిపాకాంగంహిభవతితచ్చైతత్ । పారివ్రాజ్యంనానధికృతవిషయమితిశ్రుతిఃప్రదర్శయతి ॥౧౪౮॥సాచే
యమథపరివ్రాడ్వివర్ణవాసాఇతిప్రసిద్ధైవ।తస్మాదిహోర్ధ్వరేతసఇహసిద్ధాఏవతత్రవిహితాయాః॥౧౪౯॥ విద్యాయాః
స్వాతంత్ర్యంసిద్ధంతేనచసమంజసంసకలం ॥ ⸺సూ॥౨౧॥స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్॥⸺
ఇహచసఏషరసానాంరసతమఇత్యాదివాక్యముపదిష్టం ॥ ౧౫౦ ॥ ఛాందోగ్యేతత్రరసఃపృథివీతస్యారసస్త్వమాఆపః ।
తాభ్యశ్చౌషధయోపిహితథౌషధీభ్యోపిపురుషఏషరసః॥౧౫౧ ॥ పురుషస్యవాగ్రసస్స్యాదృగ్వాచస్స్యాదృశశ్చ సామ
రసః।సామ్నోష్టమోయముద్గీథోహిరసానాంచరసతమఃపరమః ॥ ౧౫౨ ॥ ఇతినిర్దిష్టంహితథైవాన్యత్రాప్యేవమేవ ని
ర్దిష్టం। ఇయమేవర్గగ్నిస్సామాయంవావేతివేదవాక్యేషు ॥ ౧౫౩ ॥ ఉద్గీథాదేస్తుస్త్యర్థాఏవైతాభవంతికింశ్రుతయః ।
ఆహోస్విచ్ఛ్రుతయఇమాఉపాసనావిధిపరాభవంత్యత్ర ॥౧౫౪ ॥ ఇతిసందేహేసతితాస్తుస్త్యర్థాఇతితు యుక్తమిహ
యస్మాత్ । శ్రూయంతేతాఃకర్మాంగాన్యుద్గీథాదికానిచాశ్రిత్య॥౧౫౫॥ఇయమేవజుహూరాదిత్యఃకూర్మస్స్వర్గఏవమా
హ్యాహి। జుహ్వాదిస్తుత్యర్థాయథాభవంతిహితథేతిచేన్నైవం॥౧౫౬॥శ్రుతివచసాంనైతేషాంస్తుతిమాత్రమిహప్రయోజ
నంయుక్తం।ఉపలభ్యతేకిలాపూర్వత్వాద్విధ్యర్థతైవయేనాత్ర ॥ ౧౫౭ ॥ విధ్యర్థత్వేచాపూర్వోర్థోవిహితోభవేదసౌత
త్ర।స్తుత్యర్థత్వేతేషామానర్థక్యంభవత్రదుర్వారం ॥ ౧౫౮॥ విధిసన్నిధిపఠితానాంస్తుతిపరతాదృశ్యతేనచాన్యేషాం । విధి
నేత్యస్మిన్ సూత్రేప్యయమేవార్థఃప్రదర్శితోనాన్యః ॥ ౧౫౯ ॥ నవ్యవహితపఠితానామేషామిహవాక్యశేషతాయుక్తా।ఇ
యమేవజుహూరిత్యాదీనాంవిధిసన్నిధౌసమామ్నానాత్ ॥ ౧౬౦॥స్తుత్యర్థతయాతేషాంవిధిశేషత్వమితిభవతి వైషమ్యం।
తస్మాదేతాశ్శ్రుతయోవిధ్యర్థానస్తుతిప్రధానాస్స్యుః॥౧౬౧॥ ⸺సూ॥౨౨॥భావశబ్దాచ్చ॥⸺ సామోపాసీత

ద్గీథముపాసీతాహముక్థమస్మీతి । విద్యాదితిచశ్రుయంతేవిస్పష్టావిధాయకాశ్చత్వారః ॥ ౧౬౨ ॥ తేచ స్తుతిపరతాయాం వ్యాహన్యేరన్ స్మృతి స్తథేయమపి । కుర్యాత్క్రియేతకర్తవ్యంచభవేత్స్యాదితీహపంచవిధం ॥ ౧౬౩ ॥ ఏతచ్చ సర్వవేదేష్వపినియతంలక్షణంవిధేరితిహి । ఏవంస్మరంతిహిలిజాద్యర్థంవిధిమత్రవన్యమానాస్తే ॥ ౧౬౪ ॥ ఇహతు శ్రూయంతేహిప్రతిప్రకరణంఫలానిభిన్నాని । ఆపయితావైకామానామితికల్పంతఏవమాదీని ॥ ౧౬౫ ॥ తస్మాదుద్గీథాదిశ్రుతయఇహోపాసనావిధానార్థాః । అంగాశ్రితవిద్యాఅప్యేతాదృష్టాఇహస్వతంత్రఫలాః ॥ ౧౬౬ ॥ కిముపక్తవ్యం స్వాతంత్ర్యమితిపరాత్మప్రధానవిద్యానాం । పరవిద్యాస్వాతంత్ర్యపర్యవసానాత్సమంజసంసకలం ॥

సూ॥ ౨౩॥ పారిప్లవార్థాఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్ ॥ పుత్రాదిపరివృతాయహి రాజ్ఞేవిహితో హి। పారిప్లవప్రయోగోనానాఖ్యానాభిధానరూపోసౌ ॥ ౧౬౭ ॥ ఏవమిహయాజ్ఞవల్క్యస్యద్వేభార్యేఇత్యాదాంతవాక్యదర్శితనానాఖ్యానేషుసంశయోయంస్యాత్ ॥ ౧౬౮ ॥ పారిప్లవప్రయోగార్థాని కిమేతాని। తత్తద్విద్యాప్రతిపత్త్యర్థాన్యేవేతితత్రవిహితత్వాత్ ॥ ౧౭౦ ॥ పారిప్లవప్రధానాఏవైతాశ్రుతేరిత్యేత । ఉప్యేతతర్హివేదాంతానాంవిద్యాప్రధానతాత్రపునః ॥ ౧౭౧ ॥ మంత్రవదేవహితేషాం ప్రయోగ... భవాదితిచేత్ । పారిప్లవమాచక్షీతేత్యత్రవిశేషితానితాన్యేవ ॥ ౧౭౨ ॥ యాన్యాఖ్యానానిప్రథమేనుగీ... తానిస్యుః । ఆఖ్యానత్వేనయదాసర్వగ్రహీతి స్తదేదమఫలంస్యాత్ ॥ ౧౭౩ ॥ మనురిత్యాదివిశేషణమతో ... త్రైతేషు॥

సూ॥ ౨౪॥ తథాచైకవాక్యతోపబంధాత్ ॥ ఆఖ్యానానామేషాంయదిచనపారిప్లవార్థ... తత్తద్విద్యాప్రతిపాదనోపయోగిత్వమేకవాక్యత్వాత్ । దృశ్యతఏవహిసన్నిహితాభిర్విద్యాభిరేకవాక్యత్వం ॥ ౧౭౪ ॥ తేనచవిధిశేషత్వంప్రరోచనాచ్చప్రవృత్తిసౌకర్యాత్ । ఇహమైత్రేయీబ్రాహ్మణవాక్యేద్రష్టవ్యవాక్యదర్శితయా ౧౭౫ ॥ శుద్ధాత్మవిద్యయాతద్దృష్టంప్రాతర్దనేపివాక్యేహి । ప్రాణోస్మిప్రజ్ఞాత్మేత్యనయా సంవర్గవిద్యయాః తథా ॥ ౧౭౬ ॥ జానశ్రుతిరితివాక్యేతదేకవాక్యత్వముపగతంభవతి । ప్రాజాపత్యమజంతూసరమితివిధిశేషతా... ౧౭౭ ॥ భవతిసఆత్మనఇత్యాద్యాఖ్యానానాంతథైవచేహాపి । తస్మాద్వేదాంతాఖ్యానానాంపారిప్లవార్థతానేహ ॥

సూ॥ ౨౫॥ అతఏవచాగ్నీంధనాద్యనపేక్షా ॥ అధికరణత్రితయేనచవిద్యాస్వాతంత్ర్యమేవమభిధాయ ప్రథమాధికరణఫలముపసంహ్రియతేపునరిహసూత్రకృతా ॥ ౧౭౮ ॥ అతఏవేత్యతఆదిమసూత్రోక్తంగృహ్యతే నచాన్యదిహ । తస్మాదిహవిద్యాయాః స్వతశ్చపురుషార్థసాధనత్వేన ॥ ౧౭౯ ॥ అగ్నీంధనాదిసాధ్యాన్యాశ్రమకర్మాణి యానిచాన్యాని । విద్యాయాఃఫలసిద్ధౌనాపేక్ష్యంతేహితానిసర్వాణి ॥ ౧౮౦ ॥

సూ॥ ౨౬॥ సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ॥ చింత్యతఏతదిదానీమత్రకిమత్యంతమేవవిద్యాయాః । అనపేక్షావిధివిహితేష్వాశ్రమకర్మస్వథాస్తి కాచిదితి॥ ౧౮౧ ॥ అగ్నీంధనాదికాన్యాశ్రమకర్మాణితానిఫలసిద్ధౌ । నాపేక్షంతేహి విద్యేత్యుక్తం పూర్వత్రతేనచాత్యంతం ॥ ౧౮౨ ॥ అనపేక్షాయాంప్రాప్తాయామేతదిహాభిధీయతేసూత్రే । యజ్ఞాదీన్యాశ్రమకర్మాణిహి సర్వాణ్యపేక్షతేసేతి ॥ ౧౮౩ ॥ నన్విహవిరుద్ధమేతాన్యపేక్ష లేనహ్యపేక్ష తేచేతి । నవిరుద్ధమత్రకించిత్స్యాదుత్పన్నా యదాభవేద్విద్యా ॥ ౧౮౪ ॥ నాపేక్షతేతదేయంఫలసిద్ధింప్రతితుసాధనంకిమపి । స్వోత్పత్తింప్రతివిద్యాహ్యపేక్షతే సాధనాంతరం తదిదం ॥ ౧౮౫ ॥ ఇమమర్థముపదిశతిహి శ్రుతిరేషాయాతమేతమిత్యాద్యా। జ్ఞానేపినేష్యమాణేకింవాపునరత్రవివిదిషాయాంవా ॥ ౧౮౬ ॥ తేషాంవిధీయతేకిల హేతుత్వం దురితనిరసనద్వారా । పారంపర్యజతాయామత్ర తృతీయాశ్రుతిభర్వేద్యుక్తా ॥ ౧౮౭ ॥ కాష్ఠైః పచతీత్యాదౌ జ్వాలాద్వారాయథాతథేహాపి ।ఉత్పత్తిహేతుతైషాంప్రసిద్ధా తేహ్యత్ర వివిదిషాయోగాత్ ॥ ౧౮౮ ॥ అథయద్యజ్ఞ ఇతిశ్రుతివాక్యేహిబ్రహ్మచర్యరూపస్య । విద్యాహేతోస్సమభివ్యాహారోదృశ్యతేచయజ్ఞాద్యైః ॥ ౧౮౯ ॥ విద్యాసాధనభావోయజ్ఞాదీనాంహిసూచ్యతేతేన (సర్వేవేదాయత్పదమిత్యాదిశ్రుతివచోభిరప్యేవం ॥ ౧౯౦ ॥ సూచ్యతఏవహివిద్యాసాధనభావోత్రకర్మణామేషాం ।స్మృతిరపిచకషాయేత్యాదికాయ

థోక్తార్థమేనదర్శయతి ॥ ౧౯౩॥ అశ్వవదితిచనిదర్శనమత్రయథాశ్వోహియోగ్యతావశతః । రథచర్యాయాం యు క్తోనలాంగలాకర్షణేపియుజ్యేత ॥ ౧౯౪ ॥ ఏవమిహాశ్రమకర్మాణ్యపి విద్యాయాఃఫలస్యసంసిద్ధా । నాపేక్ష్యంతే త స్యాఉత్పత్తావ్రనిమాన్యపేక్ష్యంతే॥౧౯౫ ➳ సూ॥౨౭॥శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపితుతద్విధేస్తదంగతయా తే షామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్॥ ➳ యజ్ఞాదీనాంవిద్యాసాధనభావోయమనుచితోయస్మాత్ ।విధిరత్రనైవకశ్చిద్దృశ్యతఇ తియదిఫునశ్చ శేకశ్చిత్ ॥ ౧౯౬ ॥ యజ్ఞేనవివిదిషంతీత్యేషా కేవలమిహానువాదస్స్యాత్ । సాకిల విద్యాభిష్టవపరానయ జ్ఞాదివిధిస భవతి ॥ ౧౯౭ ॥ విద్యాసేయంహిమహాభాగాయజ్ఞాదిసాధనైరేతాం । వాంఛంతి లబ్ధుమిత్యేవ మథాపిచ శమాద్యుపేతస్స్యాత్ ॥౧౯౮ ॥ విద్యార్థినంహిపురుషంత మేతమర్థంశ్రుతిఃప్రదర్శయతి । ఏవంవిచ్ఛాంతో దాంతఇతి హివిద్యాసాధనత్వేన ॥ ౧౯౯ ॥ యేనశమాదీనామిహవిధానముపలభ్యతేతతశ్చైషాం । విహితానాం చావశ్యానుష్ఠే యతాన్యసైవమత్రాపి॥౨౦౦॥ఆత్మన్యేవాత్మానంపశ్యతిభూత్వాశమాద్యుపేతఇతి।స్యాద్వర్తమాననిర్దేశఏవ నవిధిరితిపు నరిహాశంక్యం॥౨౦౧॥తస్మాదితితుప్రకృతప్రశంసనాత్తద్విధిర్భవేదత్ర । మాధ్యందినాస్తుపశ్యేదితి విస్పష్టంత్వదీయతేషాం విధిం ॥౨౦౨॥యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపిచశమాదీన్యపేక్షితవ్యాని।యజ్ఞేనేతిశ్రుత్యాయజ్ఞాదీన్యప్యపేక్షితవ్యాని॥ ౨౦౩ ॥ ననునోపలభ్యతేవిధిరతేత్యుక్తంహివివిదిషావాక్యే । సత్యంసంయోగస్యాపూర్వత్వేనచవిధిత్వమిహయుక్తం ॥౨౦౪ ॥ యదిపూర్వంప్రాప్తస్స్యాద్యజ్ఞాదీనాంహివివిదిషాయోగః।తర్హ్యయమనువాదస్స్యాత్పూర్వంక్వచిదప్యసౌ నస ప్రా ప్తః ॥ ౨౦౫ ॥ పూషాప్రపిష్టభాగోదంతకఇత్యాదికేషువాక్యేషు । అశ్రుతవిధికేష్వపిచాపూర్వత్వేనతువిధింహి పరిక ల్ప్య ॥ ౨౦౬ ॥పౌష్ణంపేషణమేతత్ప్రథమేతంత్రేవధారితంవిక్ళతౌ । భగవద్గీతాద్యాసుస్మృతిషుఫలాసంగవర్జితా నిపునః ॥ ౨౦౭ ॥యజ్ఞాదీనిముముక్షోరుక్తంహిజ్ఞానసాధనానీతి।తస్మాద్యజ్ఞాదీన్యపిశమాదికాన్యపియథాశ్రుతంతాని ॥ ౨౦౮ ॥విద్యోత్పత్తౌకేవలమపేక్షితవ్యానిసాధనత్వేన । తత్రాప్యేవంవిదితిహివిద్యాసంయోగతశ్శమాదీని ॥౨౦౯ ॥ ప్ర త్యాసన్నానిహియజ్ఞాదీనిత్వత్రవివిదిషాయోగాత్ । బాహ్యతరాణిభవంతీత్యేవం తేషాంపరస్పరంభేదః ॥ ౨౧౦॥...*

➳ సూ॥౨౮॥సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయేతద్దర్శనాత్ ॥ ➳ ఛందోగానాంనహవాఏవంవిదికించనేతి వా క్యంహి। దృష్టమిహప్రాణానాంసంవాదేవాజినాంతథైవకిల ॥ ౨౧౧ ॥ నహవాఅస్యానన్నంజగ్ధంనప్రతిగృహీతమిత్యా ది।తత్రచనిర్దిష్టంఖల్వదనీయంసర్వమస్యభవతీతి॥౨౧౨॥ తత్రచసర్వాన్నానుజ్ఞానంయదిదంప్రదర్శితంశ్రుత్యా । తత్కిం శమాదివద్విద్యాంగమవశ్యంవిధీయతేకింవా ॥ ౨౧౩ ॥ స్తుత్యర్థంసంకీర్త్యతఇతిసందేహేఽత్రవిధిరితి ప్రాప్తం । ఏ వంచేదుపదేశోభవతిహిపురుషప్రవర్తనాహేతుః ॥౨౧౪॥ తత్ప్రాణవిషయవిద్యాసాన్నిధ్యాదిహతదంగభావేన।లబ్ధా భవతిహినైషానియమనివృత్తిరితిసతిచనన్వేవం ॥ ౨౧౫ ॥ భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగవ్యాఘాతాచ్ఛాస్త్రమఫలమితిచేన్న । ఉ పపద్యతేసచాయంసామాన్యవిశేషభావతోబాధః ॥ ౨౧౬ ॥ పశుహింసావిధినాకిలయథైవహింసానిషేధబాధస్స్యాత్। అపివామదేవ్యవిద్యావిషయేణనకాంచనేత్యనేనయథా ॥ ౨౧౭ ॥గమ్యాగమ్యవిభాగప్రదర్శనార్థంహి బాధ్యతే శా స్త్రం।ఏవమిహాపిచసర్వాన్నాభ్యవహారార్థకేనవచనేన ॥ ౨౧౮ ॥ భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగప్రదర్శకంశాస్త్రమపిచ బా ధ్యేత । ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేనేదంసర్వాన్నభక్షణంప్రకృతే ॥ ౨౧౯ ॥ విధ్యర్హమితియతోనహి విధాయకః కశ్చిదత్ర శబ్దోస్తి।యోసౌనహవేత్యాదిస్సవర్తమానాపదేశఏవస్యాత్ ॥ ౨౨౦ ॥నహ్యత్రాసత్యామపివిధిప్రతీతౌప్రవృత్తిలోభే న । విధిరభ్యుపగంతవ్యఃస్యాత్కించశ్వాదిజంతుమర్యాదం ॥ ౨౨౧॥ప్రాణస్యాన్నమిహోక్తంశ్వాదిజంతుమర్యాదమామ్నాయతే హిసహవేతి । నైతద్భోక్తుంశక్యంశ్వాద్యన్నంమానుషేణదేహేన ॥౨౨౨॥ శక్యతఏవజ్ఞాతుంప్రాణాన్నం సకలమేతవి తిసస్మాత్ । ప్రాణాన్నజ్ఞానస్యప్రశంసనార్థోఽర్థవాదఏవాయం॥౨౨౩॥నభవతిసర్వాన్నానుజ్ఞానవిధిరసౌ వితీహదర్శ యతి।సర్వాన్నానుమతిస్స్యాత్ప్రాణాత్యయఏవనపునరన్యత్ర ॥ ౨౨౪॥దర్శయతిశ్రుతిరేషాతథైవచాకాయణస్యపర మర్షేః ।ఆపదిసంప్రాప్తాయామభక్ష్యభక్షణవిధిప్రవృత్తిమిహ ॥ ౨౨౫ ॥ మటచీహతేష్విత్యయంఛాందోగ్యే దృశ్యతే

శ్రుతి స్తత్ర। ఆపద్గతోహిచాక్రాయణమునిరిభ్యస్యనగరమాగత్య ॥ ౨౨౬ ॥ ఇభ్యేనసామిఖాదితకుల్మాషాన్ ప్రార్థయంశ్చఖాదాసౌ । ప్రత్యాచచక్షఏతదుచ్ఛిష్టమితిహితదీయమనుపానం ॥ ౨౨౭ ॥ కారణమిమానఖాదన్నాహ మజీవిష్యమిహితతో క అనుపానస్యప్రత్యాఖ్యానే కామోమఇతిహితత్కథితం ॥ ౨౨౮ ॥ స్వపరోచ్ఛిష్టానపి పర్యుషితానేతాన్ ఖాదన్ పునః । సహిభక్ష్యాంబభూవేత్యుపదిష్టంగమ్యతేహితేనైతత్ ॥ ౨౨౯ ॥ ప్రాణాత్యయప్రసంగే సన్నద్ధేప్రాణధారణాయపునః। యచ్చాభక్ష్యంతదపిచభక్షయితవ్యంతథానహిస్వాస్థ్యే॥ ౨౩౦ ॥ విద్యావతాపికార్యంతదితిహ్యనుపాననిందయాసిద్ధ్యేత్ । తస్మాన్నహవేత్యాదిర్భవేత్పరమిహార్థవాదఏవాయం ——సూ॥ ౨౯ ॥ అబాధాచ్చ॥—— ఏవంసత్యాహారశుద్ధౌసత్త్వశుద్ధిరిత్యర్థం । భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగంప్రదర్శయచ్ఛాస్త్రమర్థవద్భవతి ॥ ౨౩౨ ॥ . . . ※

——సూ॥ ౩౦ ॥ అపిచస్మర్యతే॥—— అపిచాపదిసర్వాన్నాభ్యవహారోపిప్రదర్శితోహ్యనయా । స్మృత్యైవజీవితాత్యయమాపన్నోయోన్నమత్తియతఇతితు ॥ ౨౩౩ ॥ అపిచసదైవహిమద్యంవిప్రఃఖలువర్జయేత్సురాపస్య । విప్రస్యోచ్ఛిష్టామాస్యేహ్యసించేయుస్సురాంసురాపాశ్చ ॥ ౨౩౪ ॥ క్రిమయోజాయంతఇతిహ్యనన్నవర్జనమిహ స్మరంత్యస్యై ॥

——సూ॥ ౩౧ ॥ శబ్దశ్చాతోఽకామకారే॥—— శబ్దశ్చకామకారనివృత్తిఫలశ్శ్రూయతేకఠానాంహి॥ ౨౩౫ ॥ అస్యాంహిసంహితాయాంతస్మాన్నపిబేత్సురాంహివిప్రఇతి । తస్మాన్నహవేత్యాద్యాభవంతి కేవలమిహార్థవాదాస్తే॥ ౨౩౬ ॥

——సూ॥ ౩౨ ॥ విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥—— సర్వాపేక్షేత్యత్రత్వాశ్రమకర్మాణియానివిహితాని । తానిచవిద్యాసాధనభూతానీత్యవధృతంహిపూర్వత్ర ॥ ౨౩౭ ॥ అముముక్షోఃకింకేవలమాశ్రమనిష్ఠస్యతానికర్మాణి। అననుష్ఠేయాన్యథవానుష్ఠేయానీతిచింత్యతేసపది ॥ ౨౩౮ ॥ తత్రతమేతమితి శ్రుతివాక్యే యజ్ఞాది కర్మణామేషాం । విద్యైకసాధనతయావిహితత్వాత్తామనిచ్ఛతోవిద్యాం ॥ ౨౩౯ ॥ నిత్యాన్యననుష్ఠేయాన్యేవఫలాంతరమపేక్షతస్తస్య । అథతస్యానుష్ఠేయాన్యేతానిస్యుర్యదాతదైతేషాం ॥ ౨౪౦ ॥ నహివిద్యాసాధనతాస్యాన్నిత్యానిత్యయోగబాధేన । ఏవంప్రాప్తేపఠతిహ్యాశ్రమమాత్రైకసంస్థితస్యాపి ॥ ౨౪౧ ॥ అముముక్షోరేతానిహికర్తవ్యాన్యేవనిత్యకర్మాణి । యావజ్జీవమితిశ్రుతివాక్యేనయతశ్చతానివిహితాని॥ ౨౪౨ ॥ జ్ఞానార్థతయానుష్ఠానేనానిత్యత్వమపిచనిత్యత్వం । యావజ్జీవశ్రుత్యేత్యుభయవిధానేనకశ్చిదిహదోషః ॥ ౨౪౩ ॥ నను యదినిత్యత్వమిహస్యాదాశ్రమకర్మణాంతదైతేషాం । కథమిహ విద్యాసాధనతాతేషామిత్యతఃపఠత్యేతత్॥ ౨౪౪ ॥ ——సూ॥ ౩౩ ॥ సహకారిత్వేనచ॥—— విద్యాసహకారీణి హ్యాశ్రమకర్మాణి తత్రవిహితత్వాత్ । శ్రుత్యాతమేతమిత్యనయాసర్వేత్యాదికేనసూత్రేణ ॥ ౨౪౫ ॥ తదపిచ సహకారిత్వం యదిహాశ్రమకర్మణాంహిసూత్రోక్తం । విద్యాఫలవిషయంతన్నహిప్రయాజాదివద్భవేద్యస్మాత్॥ ౨౪౬ ॥ విధిలక్షణా నవిద్యావిద్యాఫలమపినచేహతత్సాధ్యం । విధిలక్షణంహిదర్శాద్యేవస్వర్గాదిసాధనార్థంహి ॥ ౨౪౭ ॥ సహకారిసాధనాంతరమపేక్షతేనైవమత్రవిద్యాపి । అతఏవచేతిసూత్రేతదేతదుపదిష్టమేవపూర్వత్ర ॥ ౨౪౮ ॥ ఉత్పత్తిహేతుత్వైవహి సహకారిత్వంభవేదిహైతేషాం। ఇహచవిరోధోనభవతినిత్యానిత్యాత్మకేనయోగేన ॥ ౨౪౯ ॥ కర్మాభేదేసత్యపిభవతిహి సంయోగభేదఏకత్ర । నిత్యస్సంయోగోయంయావజ్జీవాదివాక్యనిర్దిష్టః ॥ ౨౫౦ ॥ సంయోగోయ వనిత్య స్తమేతమిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః । విద్యాపరమస్యైవహిఫలంననిత్యస్యభవతికథమపిచ ॥ ౨౫౧ ॥ క్రత్వర్థత్వంనిత్యేనైవహియోగేన ఖాదిరస్యయథా । సంయోగేనానిత్యేనపునస్తస్యచపుమర్థతాతద్వత్ ॥ ౨౫౨ ॥ . . . . ※

——సూ॥ ౩౪ ॥ సర్వథాపితఏవోభయలింగాత్॥—— ఆశ్రమకర్మత్వమతేవిద్యాసహకారితామతేవాపి। ఉభయత్రైవతఏతేస్యురగ్నిహోత్రాదయోహ్యనుష్ఠేయాః॥ ౨౫౩ ॥ వారయతికర్మభేదాశంకాంసూత్రస్థఏవకారోసౌ । నిత్యాగ్నిహోత్రభిన్నంయద్వైవమాసాగ్నిహోత్రమన్యత్ర ॥ ౨౫౪ ॥ నైవంప్రకృతే యస్మాచ్ఛ్రుతిలింగమిహోపలభ్యతేతమితి । యజ్ఞాదీన్యుత్పన్నాన్యేవనియుజ్యంతేఽత్రవివిదిషాయాంహి ॥ ౨౫౫ ॥ ఏషామపూర్వరూపం నజుహ్యాతీతివదిహోపపాదయతి । స్మృతిలింగమప్యనాశ్రితఇత్యాదికమేవమేవదర్శయతి॥ ౨౫౬ ॥ యస్యైతేచత్వారింశదితిస్మృతిరపికేత్యర్థము.

ప్రవిశతి। తస్మాత్కర్మాభేదావధారణం తదిదమత్ర సాధ్వేవ ॥౨౫౭॥ సూ॥౩౫॥ అనభిభవం చ దర్శయతి॥ విద్యాసహకారిత్వస్యైవోపోద్బలకమేతదిహ లింగం। శ్రుతిరత్ర దర్శయతి ఖల్వనభిభవం బ్రహ్మచర్యయుక్తస్య ॥౨౫౮॥ రాగాదిభిః క్లేశైర్హి క్లిష్టైర్గాత్మానవస్యేః స్యైవం। తస్మాదాశ్రమకర్మాణ్యపి విద్యాసాధనాని తాన్యేవ ॥౨౫౯॥ ... ...

సూ॥౩౬॥ అంతరా చాపి తు తద్దృష్టేః॥ విధురాదీనాం సంప్రదహితానాం చాశ్రమాంతరేణ పునః సంబంధవిరహితానాం తదంతరాళైకవర్తినామేషాం ॥౨౬౦॥ విద్యాయామధికారః కిమస్తి కిం నాస్తి వేతి సందేహే। నాస్తీత్యేతద్యుక్తం యత ఇహ విద్యైకసాధనత్వేన ॥౨౬౧॥ విహితాన్యాశ్రమకర్మాణ్యేతాని తు తేషు నైవ దృశ్యంతే । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే తే విద్యాయామధిక్రియంత ఇతి ॥౨౬౨॥ యస్మాద్రైక్వాదీనాం విధురాణామపి చ దృశ్యతే విద్యా ॥ ... ...

సూ॥౩౭॥ అపి చ స్మర్యతే॥ సంవర్తప్రభృతీనామనగ్నిచర్యాదిసంప్రవృత్తానాం ॥౨౬౩॥ స్మర్యత ఏవ మహాయోగిత్వం నాశ్రమవిధిప్రవృత్తానాం। నన్వతో నాశ్రమిణాం విద్యాంగం కర్మ కించిదపి చేన్న ॥౨౬౪॥ సూ॥౩౮॥ విశేషానుగ్రహశ్చ॥ తేషామప్యవిరుద్ధైర్ధర్మవిశేషైర్జపోపవాసాద్యైః। భవతి హి విద్యానుగ్రహ ఇతి ఖల్వేషా స్మృతిః ప్రదర్శయతి ॥౨౬౫॥ జప్యేనైవ తు శుద్ధ్యేద్బ్రాహ్మణ ఇహ నాస్తి సంశయః కశ్చిత్ । కుర్యాదన్యన్నో వా మైత్రో బ్రాహ్మణో న చాన్య ఇతి ॥౨౬౬॥ జప్యాదినైవ తేషామపి విద్యాయామనుగ్రహస్తస్మాత్ । జన్మాంతరకృతకర్మభిరపి విద్యాయామనుగ్రహో భవతి ॥౨౬౭॥ స్మృతిరియమనేకజన్మేత్యాద్యా దర్శయతి చైతమేవార్థం । దృష్టార్థేయం విద్యా ప్రతిషేధాభావమాత్రమాలంబ్య ॥౨౬౮॥ జప్యాదిసాధనేన శ్రవణాదౌ పురుషమధికరోతి కిల । తస్మాద్విధురాదీనామధికారే నేహ బాధకం కిమపి ॥౨౬౯॥

సూ॥౩౯॥ అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లింగాచ్చ॥ అతోఽంతరాళవృత్తిత్వాదితరచ్చాశ్రమైకనిష్ఠత్వం । జ్యాయో విద్యాసాధనమేతచ్ఛ్రుత్యాదిభిశ్చ సందృబ్ధం ॥౨౭౦॥ శ్రుతిలింగం చ తదేతత్తేనైతి బ్రహ్మవిదితి వాక్యే హి। స్మృతిలింగమపి చ దృష్టం దినమేకమనాశ్రమీ న తిష్ఠేత ॥౨౭౧॥ యది చేదనాశ్రమీ స సంవత్సరమథవ సేత్తదా చాయం కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరేద్యథాశాస్త్రమవహితాత్మేతి ॥౨౭౨॥

సూ॥౪౦॥ తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః॥ యే చోర్ధ్వరేతసః ఖల్విహాశ్రమా దర్శితా హి పూర్వత్ర । ప్రాప్తస్య తాన్ తతః కిం ప్రచ్యుతిరస్త్యుత న వేతి సందేహే ॥౨౭౩॥ రాగేణ పూర్వకర్మానుష్ఠానచికీర్షయా కదాచిత్స్యాత్ । ప్రచ్యుతిరిత్యాశంకాం పరిహర్తుం సూత్రమేతదిహ పఠతి ॥౨౭౪॥ యోఽసావిహోర్ధ్వరేతోభావస్తద్భూత ఏష ఇహ భవతి । తస్యాతద్భావేఽస్తి ప్రచ్యుతిరేవ హి తతో న సా యుక్తా ॥౨౭౫॥ నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యో హి కిల ప్రతీయతే చైవం । నియమ ఇహాచార్యకులే వసావయన్నితి తతోఽప్యారణ్యమియాత్ ॥౨౭౬॥ స తతో హి న పునరేయాదిత్యుపనిషది హి దృశ్యతే కించ । ఆచార్యేణేత్యాదిస్మృతిరపి నియమం తమేతముపదిశతి ॥౨౭౭॥ అపి చ ప్రథమాశ్రమమిహ సమాప్య సగృహీ భవేత్తతశ్చ వనీ । ఇత్యారోహపరాణి హ్యుపలభ్యంతే వచాంసి నాన్యాని ॥౨౭౮॥ న హ్యేవం శిష్టానామాచారః క్వచిదపి ప్రదృశ్యంతే। యచ్చేహ పూర్వకర్మానుష్ఠానచికీర్షమేత్యుపన్యస్తం ॥౨౭౯॥ శ్రేయాన్ స్వధర్మ ఇతి హి స్మరణాన్న్యాయాదయుక్తమేతత్స్యాత్ । యో యం ప్రతి విహితస్స్యాత్స తస్య ధర్మో హి భవేత్తరం న్యాయ్యః ॥౨౮౦॥ కర్తుం యుక్తస్సోయం ధర్మస్స్యహి చోదనాప్రమాణత్వాత్ । స చ రాగాదివశేన ప్రచ్యుతిరిహ నియమశాస్త్రతో బాధాత్ ॥౨౮౧॥ జైమినిసంప్రతిపత్తిః ప్రదర్శితా పునరిహ శ్రద్ధార్థాయ॥

సూ॥౪౧॥ న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్॥ యది నైష్ఠికః ప్రమాదాదవకీర్ణీ స్యాత్తదా హి కిం తస్య ॥౨౮౨॥ స్యాదవకీర్ణీత్యుక్తం ప్రాయశ్చిత్తం న వేతి సందేహే । తత్ర హి నేతి తు యుక్తం యదేతదధికారలక్షణే కథితం ॥౨౮౩॥ ప్రాయశ్చిత్త్యవకీర్ణీ పశురితి తదపి చ న నైష్ఠికస్య స్యాత్ । యస్మాదారూఢో నైష్ఠికమిత్యేషా స్మృతిస్తు తస్య పునః ॥౨౮౪॥ పాతకమసమాధేయం బ్రూతే తస్య ప్రతిక్రియాం చ పునః । వారయతి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహేత్యేవమంతవాక్యేన ॥౨౮౫॥ ఉపకుర్వాణస్య పునః పతనస్మరణం న తాదృశం క్వాపి । తస్మాత్ప్రాయశ్చిత్తం తదేతదుపపద్యతే హి తస్యైవ ॥౨౮౬॥

సూ॥౪౨॥ ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తం॥

ఆచార్యా అత్రైకేహ్యుపపాతకమేవతదితిమన్యంతే । యన్నైష్ఠికస్యగురుదారాదిభ్యోన్యత్ర తదవకీర్యేత ॥ ౨౮౭ ॥ తన్నమహాపాతకమిహగురుతల్పాదిషుయతోనపరిగణితం । ఉపకుర్వాణస్యేవహిభవేదిదంతస్యనైష్ఠికస్యాపి ॥ ౨౮౮ ॥ ప్రాయశ్చిత్తంయేనద్వయోరపినదృశ్యతేవిశేషోత్ర ।అశనవదితితు నిదర్శనమత్ర యథా బ్రహ్మచారిణో దైవాత్ ॥ ౨౮౯ ॥ మధుమాంసాశనయోగేవ్రతలోపస్స్యాత్పునశ్చసంస్కారః ।తద్వదిహాపిస్యాద్యేప్రాయశ్చిత్తంనచేహవాంఛంతి ॥ ౨౯౦ ॥ తేషాంతునోపలభ్యతఇహమూలంకిమపియేచవాంఛంతి। తేషాంతుపునర్బ్రహ్మేత్యుక్తంహ్యావిశేషవచనమిహమూలం ॥ ౨౯౧ ॥ తస్మాత్తస్యాపికిలప్రాయశ్చిత్తస్యభావఇహయుక్తః ।ప్రాయశ్చిత్తాభావేతద్భావేచ ప్రసిద్ధిస్సామ్యేపి॥౨౯౨॥శ్రుతిమూలతయాదతుర్ణాంయుక్తాభావప్రసిద్ధిరేవాత్ర।ఇహపూర్వతంత్రసమ్మతిమావిష్కర్తుం తదుక్తమితితత్ర ॥ ౨౯౩ ॥ యవమయచరువాక్యేకిలయవశబ్దోదీర్ఘశూకధాన్యేపి ।దేశవిశేషేచతథాప్రసిద్ధఇతికస్య చరురిహన్యాయ్యః ॥ ౨౯౪ ॥ ఇతిసందేహేవృద్ధప్రయోగసామ్యాద్వికల్పతః ప్రాప్తౌ । సూత్రంసమేతి తత్ర గ్రాహ్యాశాస్త్రప్రసిద్ధిరిహయస్మాత్ ॥ ౨౯౫ ॥ ధర్మజ్ఞానంశాస్త్రాత్తద్యత్రాన్యాఇతిస్ఫుటంతస్మాత్ । ధాన్యవిశేషోత్ర యవశ్చరురిహతేనైవకార్యఇత్యుక్తం ॥ ౨౯౬ ॥ ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణంస్యాద్యత్నగౌరవాపేక్షం । తద్వచ్చ భిక్షువైఖానసయోరపితద్భవేద్వ్యవస్థాతః ॥ ౨౯౭ ॥ వానప్రస్థోదీక్షాభేదేకృచ్ఛ్రంచరేద్యథాశాస్త్రం । ద్వాదశరాత్రంసతతః ప్రవర్ధయేత్కులమహాంతమపికక్షం ॥ ౨౯౮ ॥ భిక్షుస్తుసోమవృద్ధివివర్జితమేతచ్చరేద్యథాశాస్త్రం । యశ్చస్వశాస్త్రవిహితస్సంస్కారస్సోపితేనకర్తవ్యః॥౨౯౯॥ —— సూ॥౪౩॥బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ॥ —— యచ్చోర్ధ్వరేతసాంహిప్రచ్యవనంస్వాశ్రమేభ్యఇహతచ్చ ।యదిచమహాపాతకముపపాతకమథవాభవేత్తథాప్యేతే ॥ ౩౦౦॥ఆరూఢో నైష్ఠికమిత్యాదిస్మృతినిందితాబహిష్కార్యాః । శిష్టైనర్హిశిష్టానామాచరణంతైస్సహక్వచిద్దృష్టం ॥ ౩౦౧॥...*

—— సూ॥౪౪॥స్వామినఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః॥ —— చరితప్రాయశ్చిత్తఃసంవ్యవహార్యఇతినియమశాస్త్రస్య।నైష్ఠికవిషయేనిందాతిశయస్స్మృత్యాయథైవబాధస్స్యాత్ ॥ ౩౦౨॥ యస్త్విహయదంగకర్తా సచభవతితదాశ్రితస్యకర్తేతి।ఉత్సర్గస్యహికర్తుఃఫలశ్రవణతోభవేత్తథాబాధః ॥ ౩౦౩ ॥ ఇహపునరుపాసనానిహియాన్యేవాంగాశ్రితానికింతాని । ఋత్విక్కర్మాణ్యథవాయజమానస్యైవతానికర్మాణి ॥ ౩౦౪॥తత్రచయజమానస్యైవైతానీత్యేతదేవయుక్తంస్యాత్ । యస్మాద్వర్షతిహాస్మైవర్షయతీత్యాదికంఫలశ్రవణం ॥ ౩౦౫ ॥యజమానగామిదృష్టంన్యాయ్యంసాంగప్రయోగఏతస్య।అధికృతభావాదపిచైతస్యాధికృతాధికారభావాచ్చ॥ ౩౦౬ ॥ వర్షతిహాస్మైయఉపాస్తఇతి ఫలం కర్తృగామిదృష్టమిహ।నన్వృత్విజోపిదృష్టంతదాత్మనేవేతివాక్యఇతిచేన్న ॥ ౩౦౭ ॥ తస్యచ వాచనికత్వాత్ఫలవత్యుపాసనేషుకర్తృత్వం।స్వామినఏవస్యాదిత్యాత్రేయోమన్యతేకిలాచార్యః॥౩౦౮॥ —— సూ॥౪౫॥ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మైహిపరిక్రియతే॥ —— నస్వామికర్తృకాణిహ్యుపాసనానీహకింతుతానిస్యుః । ఋత్విక్కర్మాణిపరం సమన్యతేహ్యౌడులోమిరాచార్యః ॥ ౩౦౯॥సాంగాయకర్మణేఖల్వృత్విక్తస్మైయతఃపరిక్రియతే । ఏతాని తత్ప్రయోగాంతఃపాతీన్యధికృతాధికారత్వాత్ ॥ ౩౧౦॥గోదోహనాదినియమవదృత్విక్ప్రస్తాన్యుపాసనానీహ । నిర్వర్త్యేరన్ తదిదంవిజ్ఞానస్యశ్రుతిఃప్రదర్శయతి ॥ ౩౧౧ ॥ ఉద్గాతృకర్తృకత్వంతంహబకోదాల్భ్యఏవమాద్యాహి । కర్త్రాశ్రయమేవఫలంశ్రూయతఇతియచ్చదర్శితంపూర్వం ॥ ౩౧౨॥తదపిచనపరార్థత్వాదృత్విజఇహభవతి నస్వతంత్రత్వం । ఫలసంబంధస్తస్యచవచనాదన్యత్రనైవసంఘటతే॥౩౧౩॥ —— సూ॥౪౬॥శ్రుతేశ్చ॥ —— యాంవైకాంచనయజ్ఞేఋత్విజఆశిషమితిశ్రుతిశ్చాపి।యదిదముపాసనసాధ్యంఫలమిహయజమానగామిదర్శయతి॥౩౧౪॥కంతేకామమగాయానీత్యాద్యేనైవవాక్యజాతేన।తస్మాదంగోపాస్తీనామృత్విక్కర్తృకత్వమితిసిద్ధం॥౩౧౫॥ —— సూ॥౪౭॥సహకార్యంతరవిధిఃపక్షేణతృతీయంతద్వతోవిధ్యాదివత్॥ —— ఆత్మానమిహవిదిత్వాపూర్వతనాబ్రాహ్మణాహిసన్న్యస్య।భిక్షాచర్యంయస్మాచ్చరంతితేబ్రాహ్మణోధునాతస్మాత్ ॥౩౧౬॥ పాండిత్యంనిర్విద్యచనియతంబాల్యేనసఖలుతిష్ఠాసేత్ । బాల్యం పాండిత్యం

నోఽభయమపి నిర్విద్య సోఽథ మునిరేవ ॥ ౩౧౭ ॥ మౌనమమౌనం చ తథా నిర్విద్య బ్రాహ్మణోఽథ భవతీతి । బృహదారణ్యకవా
క్యే శ్రుతమేవం తత్ర భవతి సందేహః ॥ ౩౧౮ ॥ మౌనం విధీయతే కిం న వేతన్నైవేతి యుక్తమిహ యస్మాత్ । విద్యావసానం బా
ల్యే నేత్యస్మిన్ దృశ్యతే న చాన్యత్ర ॥ ౩౧౯ ॥ అథ మునిరిత్యత్ర పునర్న దృశ్యతే కాపి విధివిభక్తిరసౌ । తస్మాదథ మునిరిత్యయ
మనువాదోఽభవతి న ఖలు విధిరేషః ॥ ౩౨౦ ॥ మునిపండితశబ్దౌ హి జ్ఞానార్థావేవ కేవలం తేన । పాండిత్యం నిర్విద్యేత్యత్రైవ
చ మౌనమపి కిల ప్రాప్తం ॥ ౩౨౧ ॥ కించామౌనం మౌనం నిర్విద్యాథేత్యనంతరం హీదం । బ్రాహ్మణ ఇతి నిర్దిష్టం న బ్రాహ్మ
ణ్యం విధీయతే తత్ర ॥ ౩౨౨ ॥ యేన ప్రాగేవైతత్ప్రాప్తం తేన ప్రశంసనార్థం స్స్యాత్ । అథ మునిరిత్యప్యేవం ప్రశంసనా
ర్థం స్సమాననిర్దేశాత్ ॥ ౩౨౩ ॥ ఏవం ప్రాప్తే సహకార్యంతరవిధిరితి తదుత్తరం బ్రూతే । విధిరేవాశ్రయితవ్యో విద్యా
సహకారిణోఽస్య మౌనస్య ॥ ౩౨౪ ॥ తదిదమపూర్వత్వాదిహ బాల్యం పాండిత్యమివ హి విధ్యర్హం । పాండిత్యమౌనశ
బ్దౌ తుల్యార్థావితి న శంకనీయమిహ ॥ ౩౨౫ ॥ జ్ఞానాతిశయార్థోఽయం మననాన్మునిరితి యతోఽత్ర మునిశబ్దః । వ్యుత్పత్తిబలా
చ్చ మునీనామప్యహమితి కిల ప్రయోగాచ్చ ॥ ౩౨౬ ॥ నను పరమాశ్రమపర ఇహ మునిశబ్దః శ్రూయతే హి గార్హస్థ్యం । ఆ
చార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి వాక్య ఇతి చేన్న ॥ ౩౨౭ ॥ వాల్మీకిర్మునిపుంగవ ఇత్యాదౌ తత్పరత్వబాధేన । ఇతరాశ్రమ
సాన్నిధ్యాత్పరిశేషాదుత్తమాశ్రమస్తత్ర ॥ ౩౨౮ ॥ పరిగృహ్యతే స చాయం ప్రజ్ఞాప్రాధాన్యతో న సర్వత్ర । తస్మాచ్చ బా
ల్యపాండిత్యతస్తృతీయం హి మౌనమిదమత్ర ॥ ౩౨౯ ॥ జ్ఞానాతిశయాత్మకమిహ విధీయతే యత్తు బాల్య ఏవ విధేః । పర్యవ
సానమితి స తదపూర్వత్వాద్విధీయతే మౌనం ॥ ౩౩౦ ॥ స్యాన్మునిరితి మౌనస్య ప్రకృతే నిర్వేదనీయతాకథనాత్ । బాల్యా
దేరివ తస్య చ విధేయతాశ్రయణముచితమేవ స్యాత్ ॥ ౩౩౧ ॥ తద్వత ఇతి సన్న్యాసిన ఏవ హి విద్యావతోఽభవేద్గ్రహణం । అథ
భిక్షాచర్యమితి హ్యధికారో యేన తత్ఫలో దృష్టః ॥ ౩౩౨ ॥ నను సతి విద్యావత్త్వే ప్రాప్నోత్యతిశయమసౌ కిమేతేన । స్యాదత్ర
మౌనవిధినా పక్షేణేత్యేత ఇదం సమామ్నాతం ॥ ౩౩౩ ॥ యస్మిన్ పక్షే జ్ఞానాతిశయమసౌ భేదదర్శనాతిశయాత్ । న ప్రా
ప్నోతి హి తస్మిన్ పక్షే విధిరేష సఫలతామేతి ॥ ౩౩౪ ॥ విధ్యాదివద్యథైవ చ దర్శాదివిధా హి తస్య సహకారి । అగ్న్యన్వా
ధానాదికమఖిలమపి విధీయతేంగజాతం హి ॥ ౩౩౫ ॥ తేనావిధిప్రధానే వాక్యేఽప్యస్మిన్ విధీయతే మౌనం ॥ ఇతి బాల్యాదివిశి
ష్టే సతి కైవల్యాశ్రమే కుతో వేహ ॥ ౩౩౬ ॥ ఛాందోగ్యే గృహిణైవ హ్యుపసంహారః కృతస్తతో భాతి । తద్విషయ ఏవ త
స్యాదర ఇతి తత ఏతదుత్తరం పఠతి ॥ ౩౩౭ ॥

—॥ సూ ॥ ౪౮ ॥ కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః ॥—

అత్ర తు విశేష
ణార్థోఽభవతి తు శబ్దో హి సూత్రమధ్యస్థః । ఏతస్య కృత్స్నభావో విశిష్యతే యేన భూరి కర్మాణి ॥ ౩౩౮ ॥ యజ్ఞాదీని హి తం ప్ర
తి కర్తవ్యతయోపదర్శితాని తథా । ఇతరాశ్రమకర్మాణ్యపి తస్య యథాసంభవం భవంత్యేవ ॥ ౩౩౯ ॥ కించాహింసేంద్రి
య సంయమనాదీన్యపి చ తస్య విద్యంతే । తస్మాదుపసంహారశ్ఛాందోగ్యే నో విరుధ్యతే గృహిణః ॥ ౩౪౦ ॥ ... ... *

—॥ సూ ॥ ౪౯ ॥ మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్ ॥—

మౌనం గార్హస్థ్యమితి శ్రుతినిర్దిష్టౌ యథాశ్రమావేతౌ । ఏ
వం వనస్థగురుకులవాసౌ శ్రుత్యైవ దర్శితౌ భవతః ॥ ౩౪౧ ॥ తస్మాదిహాశ్రమాణాం సర్వేషామపి సమాననిర్దేశాత్ । ప్రతిపత్తి
రత్ర తేషాం సముచ్చయేనాథవా వికల్పేన ॥ ౩౪౨ ॥ ఇతరేషామితి సూత్రే బహువచనం యద్ద్వయోః శ్రుతం తచ్చ । భవతి కిల వృ
త్తిభేదాపేక్షమనుష్ఠాతృభేదసాపేక్షం ॥

—॥ సూ ॥ ౫౦ ॥ అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ॥—

తస్మాద్బ్రాహ్మణ ఇతి బృ
హదారణ్యే శ్రూయతే హి యద్వాక్యం । తత్రానుష్ఠేయతయా బాల్యం యచ్చ ప్రదర్శితం తత్కిం ॥ ౩౪౪ ॥ బాలస్య భావ ఇతి వా
కిం వా బాలస్య కర్మ బాల్యం స్యాత్ । తద్ధితలభ్యస్య వయోవస్థారూపస్య బాలభావస్య ॥ ౩౪౫ ॥ ఇచ్ఛాతోఽనుష్ఠాతుమశక్య
త్వాద్బాలకర్మ బాల్యం స్యాత్ । తద్బాలచరితముపపదమాత్రపురీషత్వమన్యదథవా కిం ॥ ౩౪౬ ॥ యద్దంభదర్పరాహిత్యే
నాంతరభావశుద్ధిరూపం స్యాత్ । ఇతి సందేహే తత్ర చ బాల్యమిదం బాలచరితమితి యుక్తం ॥ ౩౪౭ ॥ యథాకామచారవా
దాశనోపపదమాత్రకృత్యమిత్యాది । లోకప్రసిద్ధమేతద్బాల్యం తద్గ్రహణమిహ భవేద్యుక్తం ॥ ౩౪౮ ॥ నను కామచార
తాద్యాశ్రయణే పతితోఽభవేదసావితి చేత్ । నాసౌ దోషో విద్యాబలేన సన్న్యాసినః కదాచిదపి ॥ ౩౪౯ ॥ వచనప్రామాణ్యా

త్పశుహింసాదిష్వపి హి దోషపరిహారాత్ । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే బాల్యం నైవేహ బాలచరితమితి ॥ ౩౫౦ ॥ ఇహ బాల్యశ
బ్దః ఖల్వవిరుద్ధార్థే ప్రతీయమానేపి । తస్మింశ్చ లభ్యమానే గత్యంతరసంభవేపి వచనస్య ॥ ౩౫౧ ॥ ఆపాతప్రతిపత్త్యా
విధ్యంతరభంగకల్పనానుచితా । యచ్చ ప్రధానసహకారి స్యాదంగం విధీయతే తద్ధి ॥ ౩౫౨ ॥ సన్న్యాసినాం ప్రధానం శ్ర
వణావృత్త్యాదిపరమనుష్ఠేయం । అంగీక్రియమాణేస్మిన్ సకలేపి చ బాలచేష్టితే తేషాం ॥ ౩౫౩ ॥ న శ్రవణాదేరభ్యాసస్తస్మా
ద్బాల్యమాంతరో భావః । ఆశ్రీయతే ప్రరూఢేంద్రియతాదికమిహ తదేవ బాల్యమితి ॥ ౩౫౪ ॥ ఇహ చానావిష్కుర్వన్నితి సూ
త్రే సూత్రకృత్ప్రదర్శయతి । అధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరపరిఖ్యాపయన్ స్వమాత్మానం ॥ ౩౫౫ ॥ దంభాదిరహిత ఏవ హి
యతిర్భవేదితి యథా హ్యసౌ బాలః । నాత్మానమప్రరూఢేంద్రియ ఆవిష్కర్తుమీహతేన్యత్ర ॥ ౩౫౬ ॥ ఏవమసౌ విద్వానపి
భవేద్యద్యేవం తదాస్య వాక్యస్య । ఉపపద్యతే ప్రధానోపకారకాంగప్రదర్శనార్థత్వం ॥ ౩౫౭ ॥ ఉక్తం హి స్మృతికారై
ర్యం చ న సంతం న చాప్యసంతం యం । నాశ్రుతమపి న బహుశ్రుతమపి న సువృత్తం న చాపి దుర్వృత్తం ॥ ౩౫౮ ॥ వేద న కశ్చన వి
ద్వాన్ స ఏష ఇహ గూఢధర్మమాశ్రిత్య । తదిదమవిజ్ఞాతవ్రతమంధజడాదివదసౌ చరేదితి హి ॥ ౩౫౯ ॥ ... ...*

సూ ॥ ౫౧ ॥ ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్ ॥

విద్యాసాధనమేతత్సర్వాపేక్షేతి సూత్రమార
భ్య । ఉచ్చావచమవధారితమత్ర పునస్తత్ఫలాత్మికా విద్యా ॥ ౩౬౦ ॥ సిధ్యంతీ కిమిహైవ హి జన్మని సిధ్యేత్యముత్ర వా సిధ్యే
త్ । ఇతి చింత్యతే హి తత్ర త్విహైవ సా సిధ్యతీతి యుక్తం స్యాత్ ॥ ౩౬౧ ॥ శ్రవణాదిపూర్వికాయా విద్యాయా మిహ న కశ్చిద
పి పురుషః । సా జాయతామముత్రేత్యభిసంధాయ ప్రవర్తతే కింతు ॥ ౩౬౨ ॥ అస్మిన్నేవ హి జన్మని తామభిసంధాయ తు ప్ర
వర్తేత । శ్రవణాదిషు తత్సాధనయజ్ఞాదిష్వపి చ సిద్ధమేతత్స్యాః ॥ ౩౬౩ ॥ తస్మాదైహికమేవ హి విద్యాజన్మేత్యతస్త్వి
దం బ్రూతే । అసతి ప్రతిబంధే స్యాద్విద్యాజన్మైహికం న చేతరథా ॥ ౩౬౪ ॥ శ్రవణాదిసాధనస్య ప్రతిబంధో యది భవేదనేన
పునః । ప్రారబ్ధకర్మణా సంజాతవిపాకేన తత్ర న హి సా స్యాత్ ॥ ౩౬౫ ॥ యది కర్మణా న తేన ప్రతిబంధస్స్యాద్భవేదిహై
వైషా । భవతీహ దేశకాలనిమిత్తోపనిపాతవశత ఏతస్య ॥ ౩౬౬ ॥ ప్రారబ్ధస్యోపస్థితవిపాకతా కర్మణో న చాస్య స్యాత్ ।
ఏకస్య కర్మణః కిల విపాచకాని హి భవంతి యాన్యత్ర ॥ ౩౬౭ ॥ తాన్యేవాన్యస్యాపి హి విపాచకానీతి నాయమేకాంతః ।
యస్మాద్విరుద్ధఫలదాన్యపి చానేకాని తాని కర్మాణి ॥ ౩౬౮ ॥ శాస్త్రమపి కర్మణోస్య హి ఫలమిదమేవేతి తు ప్రదర్శయతి
న హి దేశం కాలం వా నిమిత్తభేదమపి తస్య కీర్తయతి ॥ ౩౬౯ ॥ సాధనవీర్యవిశేషాదేవావిర్భవతి కస్యచిచ్ఛక్తిః । తత్ప్రతిబం
ధాత్కస్యచిదతీంద్రియా సా హి కుంఠితా భవతి ॥ ౩౭౦ ॥ నను విద్యాయామస్యామవిశేషేణాభిసంధిరిహ న భవేత్ । ఇహ
వాప్యముత్ర వా మే విద్యా స్యాదితి కథం తదితి చేన్న ॥ ౩౭౧ ॥ అభిసంధిరియమకించిత్కరా హి తస్యా నిరంకుశత్వేన । శ్రవ
ణాదిసాధనైరిహ విద్యామేయం జనిష్యమాణా స్యాత్ ॥ ౩౭౨ ॥ సా విద్యా పునరత్ర ప్రతిబంధక్షయమపేక్ష్య జాయేత । శ్రవ
ణాయాపీతి శ్రుతిరపి దుర్బోధత్వమాత్మనో బ్రూతే ॥ ౩౭౩ ॥ మునిరేష వామదేవః ప్రతిబుబుధే బ్రహ్మభావమిహ గర్భే ।
ఇతి కథయంతి శ్రుతయస్తస్మాజ్జన్మాంతరీయసాధనతః ॥ ౩౭౪ ॥ జన్మాంతరేపి విద్యోత్పత్తిరియం భవతి సప్రమాణైవ ।
న హి గర్భస్థస్యైహికమపి విద్యాసాధనం భవేత్కించిత్ ॥ ౩౭౫ ॥ భగవద్గీతాద్యాసు స్మృతిషు యథోక్తం ప్రపంచితం బహు
ధా । అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిమితి స ఖల్వర్జునేన పృష్టస్సన్ ॥ ౩౭౬ ॥ భగవాన్ స వాసుదేవో న హి కల్యాణకృదితీద మార
భ్య । తస్యైవ పుణ్యలోకప్రాప్తిమతస్సత్కులప్రసూతిం చ ॥ ౩౭౭ ॥ అభిధాయ తతస్తమితి ప్రక్రమ్యానేకజన్మసంసిద్ధః ।
యాతి తతో సా పరాం గతిమిత్యుక్తార్థమేవ దర్శితవాన్ ॥ ౩౭౮ ॥ తస్మాద్విద్యేయం సా చేహాముత్ర వాపి జాయేత । సే
యం హి జాయమానా ప్రతిబంధక్షయమపేక్ష్య జాయేత ॥

సూ ॥ ౫౨ ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ॥

ఇహ చ యథా హి ముముక్షోర్విద్యాసాధనకృతావలంబస్య । సాధనవీర్యవిశేషాద్విద్యారూపే ఫలే హి
ఫలోత్కర్షే ॥ ౩౮౦ ॥ ఐహికపారత్రికఫలభావకృతః కిల భవేద్విశేషోయం । ఏవం ముక్తిఫలేప్యుత్కర్షనికర్షప్రయుక్త ఇహ
కశ్చిత్ ॥ ౩౮౧ ॥ న విశేషప్రతినియమో యస్మాదేకా హి ముక్త్యవస్థేయం । అవధార్యతే కిలేయం వేదాంతేష్వేవమేవ స

ద్వైషు ॥ ౩౮౨ ॥ ఏకాత్మికా యతస్సా బ్రహ్మైవ హి భవతి ముక్త్యవస్థేయం । న బ్రహ్మణోఽప్యనేకాకారత్వం తస్య చైకలిం
గత్వాత్ । ౩౮౩ ॥ అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమితి తథైవైష నేతి నేత్యాత్మా । నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యదితి చైష
... పరాపి ॥ ౩౮౪ ॥ బ్రహ్మైవేదమితి శ్రుతిరిదగ్ం సర్వమితి చైవమన్యాపి । ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృత ఇతి శ్రు
త్యైవాన్యా ॥ ౩౮౫ ॥ యత్రత్వస్యేత్యేతాః ప్రథయంత్యేతస్య నిర్విశేషత్వం । కించ యదేతద్విద్యాసాధనమత్ర స్వవీర్యతై
శేష్యాత్ ॥ ౩౮౬ ॥ ఆసంజయేద్విశేషం కమపి చ విద్యాత్మకే ఫలేఽస్మిన్నయే । న హి విద్యాఫలముక్తౌ ముక్తిఫలం ఖల్వసాధ్యమి
హాయస్మాత్ ॥ ౩౮౭ ॥ యద్బ్రహ్మ నిత్యసిద్ధం తదేవ విద్యైకసమధిగమ్యమితి । అసకృత్ప్రపంచితం న హి పరవిద్యాయాం వి
శేష ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౩౮౮ ॥ స్యాదుత్కర్షనికర్షాత్మకో నికృష్టా హి న ఖలు సా విద్యా । యా పరముత్కృష్టా స్యాత్సా విద్యా
భవతి కా చ ముక్తిఫలా ॥ ౩౮౯ ॥ తస్యాం ఖలు విద్యాయాం చిరాచిరోత్పత్తిలక్షణోఽతిశయః । భవతు తథాపి న ముక్తావతిశయ
ఏవం విధో హి కశ్చిదపి ॥ ౩౯౦ ॥ విద్యాభేదాభావాన్న చ విద్యాఫలమపీహ భిన్నం స్యాత్ । కర్మఫలేషు ఖలు భేదస్స్యాదేవ
హి కర్మణామనేకత్వాత్ ॥ ౩౯౧ ॥ న తథా ముక్తిఫలాయాం విద్యాయామస్తి కశ్చిదపి భేదః । విద్యాసు సగుణవిషయాసు
చ సతి గుణయోగభేదతో భేదే ॥ ౩౯౨ ॥ తత్ర యథా స్వం ఫలభేదోఽసౌ స్యాత్కర్మణామివాయం హి । ఉపదిశతి శ్రుతిరే
నం యథా యథోపాసతే తథైవేతి ॥ ౩౯౩ ॥ ఇహ నిర్గుణవిద్యాయాం గుణవిరహాన్నాస్తి కశ్చిదపి భేదః । న హి గతిరధికా
స్త్రీతిస్మృతిరప్యర్థం యథోక్తముపదిశతి ॥ ౩౯౪ ॥ తదవస్థావధృతేరితి పదస్య సూత్రే త్రయోఽయమభ్యాసః । అధ్యాయ
పరిసమాప్తిం ద్యోతయతి పరం సమంజసం సకలం ॥ ౩౯౫ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతుర
ధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః ॥ ౩౯౬ ॥ తత్ర చతుర్థే పాదే సూత్రార్థోఽయశ్చ భాష్యకారో
క్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ॥ ౩౯౭ ॥ భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసికసూత్రజాల
సంగ్రథితా । భగవతి కరుణాసింధౌ సమర్పితా జయతు జగతి నిరవద్యా ॥ ౩౯౮ ॥ శ్రీ శంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు.

ఇతి తృతీయాధ్యాయస్సమాప్తః.

అథ చతుర్థాధ్యాయః ప్రారంభః.

పూర్వస్మిన్నధ్యాయే సాధనమఖిలం నిరూప్యతస్య ఫలం । ఏతస్మిన్నధ్యాయే నిరూప్యతే తేన హేతుఫలభావః ॥ ౧ ॥ అ
ధ్యాయయోర్ద్వయోరపి సంగతిరత్ర చ ఫలప్రసంగేన । ఉత్క్రాంతిరర్చిరాదికమార్గశ్చ విచార్యతే తథైవేహ ॥ ౨ ॥
శ్రుత్యుపదిష్టం సాధనమపి సన్న్యాసాది చింతితం పూర్వం । అర్థాపత్త్యభిగమ్యావృత్త్యాదికమత్ర చింత్యతేఽధ్యాయే ॥ ౩ ॥
సూ ॥ ౧ ॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ॥ ప్రాయేణ సాధనాశ్రయవిచార ఏష ప్రవర్తితః పూర్వం । అస్మిన్పు
నరధ్యాయే ఫలాశ్రయస్సోఽయమాగమిష్యతి హి ॥ ౪ ॥ అన్యచ్చ చింతయిష్యతి యచ్చాత్ర పునః ప్రసంగతః ప్రాప్తం । ప్రథమం
తు సాధనాశ్రయవిచారశేషం తమేతమనుసరతి ॥ ౫ ॥ ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇతీహ వేదవాక్యాని । ఏవం తమేవ ధీరో
విజ్ఞాయేత్యాదికాని వాక్యాని ॥ ౬ ॥ భూయాంసి శ్రూయంతే తత్రావతరత్యయం హి సందేహః । శ్రుతివచనైరేతైః కిం సకృ
దాత్మప్రత్యయోఽత్ర కర్తవ్యః ॥ ౭ ॥ ఉపదిశ్యతేఽథవాసావావృత్త్యైవ హి కిమత్ర కర్తవ్యః । తత్ర చ సకృదేవాసౌ కర్తవ్య
ఇతీదమేవ యుక్తతమం ॥ ౮ ॥ సకృదపి కృతే హి శాస్త్రం సఫలార్థం స్యాద్యథా ప్రయాజాదౌ । శ్రుతివచనేష్వావృత్తిః క్వ
చిదపి న శ్రూయతే యతస్తస్మాత్ ॥ ౯ ॥ తస్యాం క్రియమాణాయాం కృతోఽభవేదిహ పరం హ్యశాస్త్రార్థః । నన్వత్రాసకృ
దుపదేశా ఏవ శ్రుతిషు హి ప్రతీయంతే ॥ ౧౦ ॥ శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవం । సత్యం తథాపి యావచ్ఛ
బ్దమిహావర్తయేత్సకృచ్ఛ్రవణం ॥ ౧౧ ॥ మననం సకృదేవ నిదిధ్యాసనమేవం న చాతిరిక్తం స్యాత్ । సకృదుపదేశే వేదోపా
సీతేత్యాదికే హి నావృత్తిః ॥ ౧౨ ॥ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యావృత్తిరవశ్యమత్ర కార్యేతి । దర్శనసాధనవిషయోఽసకృదు
పదేశోఽత్ర దృశ్యతే యస్మాత్ ॥ ౧౩ ॥ శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవం । సోఽన్వేష్టవ్య ఇతి శ్రుతిరప్యావృ

త్తింహిసూచయత్యత్ర ॥౧౪॥ నన్విహయావచ్ఛబ్దం ప్రత్యయమావర్తయేదితీహోక్తం । నైవందర్శనపర్యవసానానిశ్రవణమననపూర్వాణి ॥౧౫॥ స్యుస్సాధనానిదృష్టార్థానిభవంతిహిపరంతదావృత్త్యా । తండులనిష్పత్త్యవసానాన్యవఘాతాదిసాధనానియథా ॥౧౬॥ అపిచోపాసనమపియద్యచ్చనిదిధ్యాసనంతదేతదపి । నియతావృత్తిగుణైవక్రియాభవేన్మానసీహియాంతస్థా ॥ ౧౭ ॥ లోకేహిగురుముపాస్తే రాజానముపాస్తఏవమాదౌహి । సహ్యేవముచ్యతేయోగుర్వాదీన్ తత్పరోనువర్తేత ॥ ౧౮ ॥ ప్రోషితనాథాధ్యాయతిపతిమిత్యాదౌ నిరంతరస్మరణా । యాసోత్కంఠాహిపతింప్రత్యేవంసాభిధీయతేలోకే ॥ ౧౯ ॥ దృష్టశ్చవిధ్యుపాస్త్యోరవ్యతిరేకేణచప్రయోగోహి । వేదాంతేష్విహవిదినోపక్రమ్యోపాస్తినోపసంహరతి ॥ ౨౦ ॥ యస్తద్వేదేత్యాదౌ విదినైవోపక్రమోయముపలబ్ధః । యాందేవతాముపాస్స్యఇతిహ్యుపసంహృతిరుపాస్తినాదృష్టః ॥ ౨౧ ॥ ఏతచ్చహంసవాక్యం యస్తద్వేదేతిదర్శితంతత్ర । యద్వేదసఖలురైక్వో రైక్వాదన్యోపియశ్చతద్వేద ॥౨౨॥ తత్ప్రాణితత్స్వవిద్యాఫలేహిసర్వమపిచాంతరేవస్యాత్ । ఏవంమయాసరైక్వో హ్యుత్కృష్టత్వేనకథితఇతివచనం ॥ ౨౩ ॥ హంసంప్రతిహంసాంతరవచనం జానశ్రుతిస్తదాకర్ణ్య । గత్వారైక్వంరాజా ప్రోవాచానుమఇతీదమిహవాక్యం ॥ ౨౪ ॥ ఏతాంహిరైక్వవిదితాంహేభగవోమేనుశాధిహీత్యేవం । ఏవముపక్రమ్యోపాస్తినాహి విదినోపసంహృతంతత్ర ॥ ౨౫ ॥ శ్రుత్యంతరేమనోబ్రహ్మేత్యాదౌ పునరిహోపసంహారః । ఏవంవేదేతితథోపాసీతేతిహ్యుపక్రమోదృష్టః॥౨౬॥ సగుణస్యనిర్గుణస్యచసాక్షాత్కారేభవేదిహావృత్తిః । సిద్ధాశ్రుతీదృష్టార్థాచతథాశ్రవణమననయోరేవం॥౨౭॥ సకృదుపదేశేష్వపిచేదావృత్తిస్స్యేయమసకృదుపదేశే। ఇహచనసిద్ధ్యేత్కస్మాత్తస్మాదావృత్తిరత్రయుక్తైవ॥౨౮॥

—— సూ॥౨॥ లింగాచ్చ॥ ——

లింగమపిదర్శయతితామావృత్తింతదిదమత్రవిజ్ఞానం। ఉద్గీథవిషయకంప్రస్తుత్యాదిత్యోయమేషఉద్గీథః ॥ ౨౯ ॥ ఇత్యేతదేకపుత్రతాత్మకదోషేణఖల్వపోద్య । రశ్మీంస్త్వంపర్యావర్తయేతికౌషీతకిస్స్వపుత్రమిదం ॥ ౩౦ ॥ విదధద్బహుపుత్రత్వాయచరశ్మిబహుత్వ విషయవిజ్ఞానం । సిద్ధవదేవావృత్తిం సర్వేషుప్రత్యయేషుదర్శయతి ॥ ౩౧॥ తత్సామాన్యాత్ప్రత్యయసామాన్యేసిద్ధ్యతీయమావృత్తిః । నన్వావృత్తి స్సాధ్యఫలేష్వేవప్రత్యయేషుయుక్తాస్యాత్ ॥ ౩౨ ॥ తత్సాధ్యంహిఫలంకిల తత్రైవస్యాన్నచేహసంభవతి। యన్నిత్యముక్తరూపంబ్రహ్మాపరంతత్సమర్పయత్యేషః ॥ ౩౩॥ యస్త్వయమాత్మప్రత్యయఇహతుకిమర్థాహిసేయమావృత్తిః। యదిచ సకృచ్ఛ్రవణేనబ్రహ్మాత్మత్వప్రతీతిరిహనస్యాత్ ॥ ౩౪ ॥ క్రియమాణాయామప్యావృత్తావదుర్వారఏవదోషోయం । నను కేవలంహివాక్యం సాక్షాత్కారేనసాధకంకింతు ॥ ౩౫ ॥ తదిదంహియుక్త్యపేతం బ్రహ్మాత్మత్వాపరోక్షజనకంస్యాత్ । ఇతిచేత్తర్హ్యావృత్త్యానర్థక్యంకించ సాపియుక్తిరిహ ॥ ౩౬ ॥ సకృదేవహిప్రయుక్తాస్వమర్థమనుభావయితుమలం భవతి । అథయుక్త్యావాక్యేనజ్ఞానంసామాన్యవిషయమేవస్యాత్ ॥ ౩౭ ॥ నవిశేషవిషయకంతద్యథాస్తిహృదిమేమహచ్ఛూలమితి । వాక్యాచ్చగాత్రకంపనలింగాదపిశూలమాత్రసద్భావం ॥ ౩౮ ॥ ప్రతిపద్యతేకిలాన్యోనవిశేషంకమపిచానుభవతియథా । శూలేసతద్విశేషానుభవోఽవిద్యానివర్తకోభవతి ॥ ౩౯ ॥ ఆవృత్తిరేతదర్థాస్యాదితిచేదేవమపిచదోషస్స్యాత్ । తావన్మాత్రేక్రియమాణేపిజ్ఞానోదయోయతోనభవేత్ ॥౪౦॥ యోసౌసకృత్ప్రయుక్తాభ్యామేతాభ్యాంహిశాస్త్రయుక్తిభ్యాం। నైవావగమ్యతేసౌ శతకృత్వోపిప్రయుజ్యమానాభ్యాం ॥౪౧ ॥ నహిశక్యతేవగంతుంతస్మాద్యద్యత్రశాస్త్రయుక్తిభ్యాం । ప్రతిపాద్యతేవిశేషోయదివాసామాన్యముభయథాపిపునః ॥ ౪౨ ॥ ఏతేసకృత్ప్రయుక్తేస్వఫలంకురుతో నకించిదావృత్త్యా। ఏతేహిశాస్త్రయుక్తీసకృత్ప్రయుక్తేహికస్యచిత్పుంసః ॥ ౪౩ ॥ నోత్పాదయతోనుభవం కదాపి చేత్తితునశక్యతేవక్తుం। యేనవిచిత్రప్రజ్ఞాఃప్రతిపత్తారోభవంతిలోకేస్మిన్ ॥ ౪౪ ॥ అపిచానేకాంశయుతే సామాన్యవిశేషవతిపదార్థేహి । అవధానేనైకేనైకమంశమన్యేనచాన్యమంశమపి ॥౪౫॥ అవధారయతిహిలోకేయథైవ దీర్ఘప్రపాఠకగ్రహణే। తత్రాభ్యాసస్సఫలస్స్యాన్నైవంనిర్విశేషచిన్మాత్రే ॥ ౪౬ ॥ బ్రహ్మణ్యనుభూత్యుదయేతస్మాదావృత్తిరనుచితైవాత్ర । ఇతిచేదావృత్త్యానర్థక్యంతంప్రతిభవేద్యఈదృక్స్యాత్ ॥ ౪౭ ॥ సకృదుక్తమేవతత్త్వమసీతి బ్రహ్మానుభవి

తుమిహోక్తః । యస్తునశక్నోతిపునస్తత్ప్రతియుక్త్యైవహీయమావృత్తిః ॥ ౪౮ ॥ తత్రఛాందోగ్యేతత్త్వమసీతిశ్వేతకేతుముపదిశ్య । సహిభూయఏవమాభగవానితిపరిచోద్యమానఏవపునః ॥ ౪౯ ॥ఉద్దాలకోహితత్తచ్ఛంకాయాఃకారణంనిరాకృత్యానవకృత్వస్తత్త్వమసీత్యేవంహి శ్వేతకేతుమాచఖ్యౌ ॥ ౫౦ ॥ ననుసకృదుక్తంతత్త్వమసీతినశక్నోతి తదనుభావయితుం । యదితర్హి నైవశక్ష్యతితదేవచావర్త్యమానమపివాక్యం ॥ ౫౧ ॥ఇతిచేన్నాసౌదోషోదృష్టేనహ్యనుపపన్నమిహకించిత్ । దృశ్యతఏవసకృచ్ఛ్రుతవాక్యాన్మందప్రతీతమర్థంహి ॥ ౫౨ ॥ ఆవర్తయంస్తమేవహి సమ్యక్ప్రతిపద్యమానఇహలోకే । అపిచయదేతత్త్వమసీతితదేతత్త్వమర్థరూపస్య॥ ౫౩ ॥ ఇహతత్పదార్థభావంబ్రూతేకిలతత్పదేనచప్రకృతం।సద్బ్రహ్మేక్షితృజగతఃకారణమభిధీయతేహితచ్చపునః ॥౫౪ ॥ సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధంహి। తత్రాజాదిపదైర్జన్మాదివికారానివర్తితాఏవం॥౫౫॥అస్థూలాదిపదైర్హి స్థౌల్యాద్యాఅపి నివర్తితా ఏవం । విజ్ఞానాదిపదైరపిచైతన్యాద్యాత్మకత్వమప్యుక్తం ॥ ౫౬ ॥ వ్యావృత్తసర్వసంసారధర్మకోనుభవరూపఇహయోయం సోయంహితత్పదార్థో వేదాంతాభిజ్ఞసుప్రసిద్ధోహి ॥ ౫౭ ॥ ఏవంత్వమర్థఏషశ్రోతుర్దేహప్రదేశ మారభ్య । ప్రత్యక్తయాచచేతనరూపతయాచావధారితోభవతి ॥ ౫౮ ॥ ప్రతిబద్ధావేతౌద్వౌయేషామజ్ఞానసంశయాద్యైస్తైః। తేషాంతత్త్వమసీతిప్రమాంజనయితుంసకృన్నశక్నోతి ॥౫౯॥యేనపదార్థజ్ఞానాయత్తంవాక్యార్థగోచరంజ్ఞానం ।తేనపదార్థవివేకాయైవచతాత్ప్రత్యవశ్యమేష్టవ్యః ॥౬౦॥సోయంహిశాస్త్రయుక్త్యభ్యాసో యద్యపినిరంశ ఆత్మా। సత్యంతథాపితస్మిన్ దేహేంద్రియవిషయవేదనారూపం ॥ ౬౧॥ అధ్యారోపితమేతద్బహ్వంశత్వంహితత్రచైకేన ।అవధానేనైకాంశంతథాపరేణాపరంత్వపోహతిహి ॥౬౨॥ఇతితుక్రమవత్యేషాప్రతిపత్తిఃపరమసాధనంహ్యాస్యాః ।స్యాదాత్మప్రతిపత్తేరిత్యావృత్తిర్హితత్రసఫలైవ ॥౬౩॥యేషాం నిపుణమతీనాంనప్రతిబంధోస్తిసంశయాజ్ఞానైః । తేశక్నువంతి సకృదుక్తమపిచవాక్యార్థమేతమనుభవితుం ॥౬౪ ॥ స్యాదేవానర్థక్యంతాన్ప్రతితత్రచ నచేయముపదిష్టా । సకృదుత్పన్నాత్మప్రతిపత్తిరవిద్యాంనివర్తయేత్తేషాం ॥౬౫ ॥ననుయదికస్యచిదేవం ప్రతిపత్తిస్తర్హి యుక్తమిదమఖిలం । దృష్టా దుఃఖిత్వాదిప్రతిపత్తిర్బలవతీహిసర్వస్య ॥ ౬౬ ॥ ప్రతిపద్యేతకథంవా దుఃఖిత్వాదేరభావమితిచేన్న । దుఃఖిత్వాద్యభిమానో యోసౌదేహాభిమానవన్మిథ్యా ॥ ౬౭ ॥ ప్రత్యక్షమేవతదిదం దేహేకేనాపిపీడ్యమానేహి । అహమేవ పీడితోస్మీత్యేవం మిథ్యాభిమానఇహదృష్టః ॥ ౬౮ ॥ నాహ్యేష్వపిపుత్రాదిష్వేవం సంతప్యమానగాత్రేషు। సంతప్తోస్మ్యహమేవేత్యధ్యారోపోయమిహయథాదృష్టః ॥ ౬౯ ॥ స్వాత్మనిదుఃఖిత్వాద్యభిమానోమిథ్యాప్రతీతిరేవతథా ।బహిరుపలభ్యతఏతచ్చైతన్యాద్దుఃఖితాదినైవాంతః ॥ ౭౦ ॥ దుఃఖిత్వాదేర్యస్మాదనువృత్తిర్దృశ్యతేనసౌషుప్తే। చైతన్యస్యసుషుప్తావప్యనువృత్తిం సమామనంతీహ ॥ ౭౧ ॥ బృహదారణ్యకవాక్యేపశ్యన్వైతన్నపశ్యతీత్యాదౌ। తస్మాచ్చసకలదుఃఖవివర్జితచైతన్యరూపఏవాహం ॥ ౭౨ ॥ఇత్యయమాత్మానుభవోభవేన్నచాత్మానమేవమనుభవతః । అవశిష్యతేహికిమపిచకృత్యమితీయంశ్రుతిఃప్రదర్శయతి ॥౭౩॥ కింప్రజయేత్యాద్యాసావిదుషఃకర్తవ్యవిరహముపదిశతి । యస్త్వాత్మరతిరితిస్మృతిరపి కృత్యా భావమస్యదర్శయతి ॥ ౭౪ ॥ యస్యత్వాత్మానుభవోనైవంజాయేతఝడితిసంప్రతిహి । ఉక్తానుభవాయాఽవృత్త్యభ్యుపగమఏషభవతిసఫలోత్ర ॥ ౭౫ ॥ వాక్యార్థాత్ప్రచ్యావ్యచనైవావృత్త్యాప్రవృత్తయేదేనం । నైవోద్వహంతికన్యాంవరఘాతాయైవకేవలంవృద్ధాః ॥ ౭౬ ॥యఃపునరత్రనియుక్తః కర్తారంమన్యతేస్వమాత్మానం ।తస్యబ్రహ్మప్రత్యయవిపరీతప్రత్యయోభవేన్నియతః ॥ ౭౭ ॥ యోవాక్యార్థమతత్ప్రతిభాసాన్మతిమాంద్యతోజిహాసేత్తు । తస్యైతస్మిన్నర్థేయత్నైవమనసోభవేత్స్థిరీకారః ॥౭౮॥ఆవృత్త్యాదావాచార్యోయుక్త్యాతమిమంప్రవర్తయేత్తస్మాత్ ।ఆవృత్తిర్యుక్త్యైవహి పరవిషయేప్రత్యయేపితదుపాయే॥౭౯॥ సూ॥౩॥ఆత్మేతితూపగచ్ఛంతిగ్రాహయంతిచ॥ యశ్శాస్త్రోక్తఃశేషణఇహపరమాత్మానిరూపితస్సహికిం।అహమిత్యేవగ్రాహ్యఃకింవాగ్రాహ్యోమదన్యఏవేతి ॥౮౦ ॥ సంప్రతివిచార్యతేనన్వత్రకథంసంశయోయమవతరతి।అయమాత్మాబ్రహ్మేతిశ్రుతివాక్యైరైక్యమేతయోరితిహి ॥ ౮౧ ॥నిర్ణీతమేవపూర్వం శ

బ్దాదేవేతిసూత్రఇతిచేన్న । ముఖ్యోయమాత్మశబ్దోభవతికిలప్రత్యగాత్మపరతాయాం ॥ ౮౨॥జీవేశయోరభేదేతత్పరతా స్యాన్నచైతయోర్భేదే ।ఉపలభ్యతేహిభేదశ్శ్రుత్యాప్రత్యక్షతస్తయోరత్ర ॥౮౩ ॥ తస్మాదయమాత్మేశ్శ్రుతేహినగౌణార్థతాపరంయుక్తా।అతఇహాశంకాయుక్తాతత్రచయుక్తస్సఏషపక్షస్స్యాత్ ॥ ౮౪ ॥ మత్వాస్త్వమీతిగృహ్యాః పరమాత్మాచాహమితి॥తత్కాచ్చసౌ।అపహతపాప్మాభవతిహివిపరీతగుణోయతశ్చశారీరః ॥ ౮౫ ॥ యదిచేశస్సంసారీ నిరీశతాతత్రభవతిదుర్వారా । శాస్త్రానర్థక్యమపిస్యాత్సంసార్యేవయదిచపరమాత్మా ॥ ౮౬ ॥ తస్యాఽధికారివిలోపాదనర్థకంశాస్త్రముభయథైవస్యాత్ । తస్మాదిహభేదస్యప్రత్యక్షాదిప్రమాణసిద్ధత్వాత్ ॥ ౮౭ ॥ ప్రతిమాదిష్వివవిష్ణ్వాదీనాంతాదాత్మ్యభావనేయంస్యాత్ । సంసారిణఃపరాత్మాకదాచిదపినేహభవతిముఖ్యాత్మా ॥ ౮౮ ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేహ్యాత్మేతిగృహ్యాఇహాపరాత్మేతి । యస్మాదిహజాబాలాఃపరమాత్మప్రకరణేతమాత్మానం ॥ ౮౯ ॥ త్వంవాఅహమస్మీతిహ్యుపగచ్ఛంత్యేనమాత్మభావేన । అన్యేతథైవచాహం బ్రహ్మాస్మీత్యాదినాపఠంత్యత్ర ॥ ౯౦ ॥ ఇతి వృత్త్యోపగమాదృశ్యంతేగ్రాహయంతిచాప్యేనం ।ఆత్మత్వేనైవపరాత్మానంవేదాంతవాక్యజాలాని ॥ ౯౧ ॥ ఏషతఆత్మాసర్వాంతరఇత్యాదీనిచైవమన్యాని । ఏషతఆత్మాంతర్యామ్యమృతఇతతభేదమపిసఆత్మేతి ॥ ౯౨ ॥ తత్త్వమసీత్యాదీనిచవాక్యానిగ్రాహయంతిచాత్మతయా । ప్రతిమాన్యాయేనేదంప్రతీకదర్శనమితీహయచ్చోక్తం ॥ ౯౩ ॥ తచ్చనవాక్యస్యాస్యచవైరూప్యాద్గౌణతా ప్రసంగాచ్చ । యత్ర ప్రతీకదృష్టి స్సకృదేవహితత్రవచన మేతత్స్యాత్ ॥ ౯౪ ॥ తచ్చమనోబ్రహ్మేత్యాదిత్యోబ్రహ్మేత్యాదిదృశ్యతేవాక్యం । త్వంవాఅహమస్మీతిత్వమస్యహమితీహదృశ్యతేచైతత్ ॥ ౯౫ ॥ తస్మాదిహ ప్రతీకశ్రుతివైరూప్యాదభేదఏవస్యాత్ । కించేహభేదదృష్ట్యపవాదపరాశ్శ్రుతయఏవదృశ్యంతే ॥ ౯౬ ॥ అథయోన్యామిత్యేషాహ్యన్యోసావన్యఇతితథైవేయం। మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతీత్యాద్యాభేదమపవదంత్యేతాః ॥ ౯౭॥ నాన్యోన్యాత్మత్వంస్యాద్విరుద్ధగుణయోరితీహయచ్చోక్తం । నాసౌదోషోమిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తావిరుద్ధగుణతేయం ॥ ౯౮ ॥ యచ్చోక్తమీశ్వరాభావస్స్యాదితి దూషణంనచైతత్స్యాత్ ।శాస్త్రప్రామాణ్యాదప్యనభ్యుపగమాచ్చనేహతద్భవతి ॥ ౯౯॥ ప్రతిపాద్యతేనసంసార్యాత్మత్వంకిలపరాత్మనఃకింతు । సంసారిణోహిసంసారిత్వాపోహేనచేశ్వరాత్మత్వం ॥ ౧౦౦ ॥ఏతావదేవనాన్యత్స్యాదత్రప్రతిపిపాదయిషితంహి । ఏవంసత్యద్వైతేశ్వరస్యచాపహతపాప్మతాదిగుణః ॥ ౧౦౧ ॥సిద్ధ్యేచ్ఛారీరస్యతువిపరీతగుణత్వమత్రమిథ్యేతి । ఉభయంవ్యవస్థితంస్యాద్యదపిహ్యధికార్యభావఇత్యుక్తం ॥ ౧౦౨ ॥ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చేతిచతదపీహపరిహృతంభవతి ।ప్రాగాత్మతత్వబోధాత్సంసారిత్వంభవేదిహైతస్య ॥౧౦౩॥ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారోపిచసంసారవిషయఏవస్యాత్ । దర్శయతిప్రత్యక్షాద్యభావమస్యప్రబోధసమయేహి ॥ ౧౦౪॥యత్రత్వస్యేత్యాద్యాశ్రుతిరేషానయదాప్రబోధేహి । ప్రత్యక్షాభావశ్చేచ్ఛ్రుతేరభావోపినకుతఇతిచేన్న ॥౧౦౫॥ఇష్టత్వాదత్రపితాపితేత్యుపక్రమ్యదర్శితశ్రుత్యా । వేదావేదాఇత్యాదినాశ్రుతేరప్యభావఇహయస్మాత్ ॥౧౦౬ ॥కస్యాయమప్రబోధోయఏషసంసారమూలమితిచేన్న । యస్త్వంపృచ్ఛసితస్యైవేతివదామఃపునర్యదాత్వేవం ॥౧౦౭॥అహమీశ్వరఏవోక్తశ్శ్రుత్యాస్యాత్కథమిహాప్రబోధఇతి । యస్యైవంప్రతిబుద్ధస్త్వమసినకస్యచిదిహాప్రబోధస్స్యాత్ ॥ ౧౦౮ ॥యదపిహ్యవిద్యయాఖల్వాత్మనఏతస్యసద్వితీయత్వాత్ । అద్వైతానుపపత్తిర్దోషఇతీహప్రజల్పితంకైశ్చిత్ ॥ ౧౦౯ ॥తదపిచ సర్వస్యానిర్వచనీయత్వేనపరిహృతంభవతి ।తస్మాత్పరమాత్మన్యాత్మేత్యేవమనోదధీతనేతరథా ॥ ౧౧౦॥ ప్రత్యక్షాద్యైర్యద్యపివిరోధపరిహారఇహకృతోయోసౌ । అవిరోధాధ్యాయేసహియుక్తస్స్యాన్నేహయుజ్యతేథాపి ॥ ౧౧౧ ॥ ఆత్మైక్యపరశ్రుత్యవిరోధావధృతిర్యతస్సమాధాహి ।స్యాత్కేవలాంతరంగంతస్మాత్తత్సంగతిర్భవేదత్ర ॥ ౧౧౨॥ ... ...*

సూ॥౪॥నప్రతీకేనహిసః॥ ఇహచమనోబ్రహ్మేత్యాకాశోబ్రహ్మేతిచైవమాదీని । ఆదిత్యోబ్రహ్మేతిచనామబ్రహ్మేతిచైవమాదీని ॥ ౧౧౩ ॥ అధ్యాత్మంత్వధిదైవంప్రతీకవిషయాణ్యుపాసనానీహ । శ్రూయంతేతత్రాయంసందేహస్స్యాదుపాసనేష్వేషు ॥ ౧౧౪ ॥ కర్తవ్యఃకిమిహాత్మగ్రహణానవేతీహభవతియుక్తోయం । తేష్వాత్మగ్రహఏ

వబ్రహ్మపరంతు ప్రతీషుచాత్మభావేన ॥ ౧౧౫ ॥ యేనప్రసిద్ధమేవహి కించమనః ప్రభృతయః ప్రతీకాశ్చ । బ్రహ్మవికారా
స్తేనబ్రహ్మత్వేచాత్మతాపి తేషాంస్యాత్ ॥ ౧౧౬ ॥ ఏవం ప్రాప్తేబ్రూతేప్రతీకవర్గేనచాత్మమతిరితిహి । వ్యర్థస్యాత్మత్వే
నాకలనేతత్సఉపాసకోనచేమాని ॥౧౧౭॥ బ్రహ్మవికారత్వేవబ్రహ్మత్వాదాత్మతేతియచ్చోక్తం।తదిదమయుక్తం యస్మా
త్ప్రతీకవిలయప్రసంగ ఇహభవతి ॥ ౧౧౮ ॥ యద్బ్రహ్మణాస్వరూపైక్యమిహవికారస్యనఖలుతద్యుక్తం। యదితద్బాధే
నైక్యంప్రతీకబాధాదుపాస్తివిధిబాధః ॥ ౧౧౯ ॥ స్యాదేవంచేత్తస్యచ కుతః ప్రతీకత్వమాత్మమతిరపివా। కర్తృత్వాదేర
నిరాకరణేనోపాసనావిధిర్భవతి ॥౧౨౦॥ తద్బాధేనబ్రహ్మణ ఆత్మత్వందర్శితంహిపూర్వత్ర।అత్రకిలబాధమూలబ్రహ్మై
క్యజ్ఞానమేతదాలంబ్య ॥ ౧౨౧ ॥ఏతేషుచప్రతీకేష్వహంగ్రహోపాస్తికల్పనానుచితా।యస్మాదుపాసకోయం సమఃప్ర
తీకైర్నతత్రచాత్మమతిః ॥ ౧౨౨ ॥నహిరుచకస్వస్తికయోరితరేతరరూపతాకదాపిస్యాత్।తస్మాదిహప్రతీకేష్వాత్మమతిం
నసకదాచిదపికుర్యాత్ ॥౧౨౩॥ సూ ॥౫॥ బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ॥ తేష్వేవోదాహరణేష్వయమప
రస్సంశయోభవత్యేవం ।బ్రహ్మణ్యధ్యసితవ్యాః కిమిహాదిత్యాదిదృష్టయః కింవా ॥ ౧౨౪ ॥ ఆదిత్యాదిష్వేవాధ్యసితవ్యా బ్ర
హ్మదృష్టిరియమితిహి । ఆదిత్యోబ్రహ్మమనోబ్రహ్మేత్యాదౌహిదృశ్యతేచైతత్ ॥ ౧౨౫ ॥సామానాధికరణ్యంహ్యాదిత్య
బ్రహ్మశబ్దయోస్త్వత్ర। తదిదంసామానాధికరణ్యంనైవాంజసంభవేదనయోః ॥ ౧౨౬ ॥ బ్రహ్మాదిత్యాదిపదానామర్థాం
తరపరత్వమిహయస్మాత్।గౌరశ్వ ఇతిన సామానాధికరణ్యంకదాచిదపిభవతి ॥ ౧౨౭ ॥ బ్రహ్మాదిత్యాదిషు ననుదృష్టోహి
ప్రకృతివికృతిభావోయం । తేనచసామానాధికరణ్యంస్యాన్మృచ్ఛరావవత్తేషాం ॥ ౧౨౮ ॥ఇతిచేద్వికారవిలయే ప్రకృతి
సమానాధికరణతాయుక్తా।స్యాదిహతతః ప్రతీకాభావః పరమాత్మవాక్యమేతత్స్యాత్ ॥ ౧౨౯ ॥ఏవంచేదత్రపునర్బాధ్యే
తోపాసనాధికారోయం। వ్యర్థమిహపరిమితవికారోపాదానంయదేదృశంతస్మాత్ ॥ ౧౩౦ ॥పటురయమిహ వైశ్వాన
రఇత్యాదిషుకిలయథైవచాన్యత్ర।సంభావితేన్యదృష్ట్యధ్యాసేక్వాధ్యస్యతేహి కిందృష్టిః ॥ ౧౩౧ ॥ ఇతిసందేహేతత్రానియ
మోన్యాయ్యః ప్రతీయతేయస్మాత్ । శాస్త్రంహి కించిదపివానియామకంనోపలభ్యతేచాత్ర ॥ ౧౩౨ ॥అథవాబ్రహ్మణ్యా
దిత్యాదీనాంద్రష్టయోభవేయురిహ । బ్రహ్మోపాసితమేవంసత్యాదిత్యాదిదృష్టిభిర్భవతి ॥౧౩౩ ॥ ఫలవద్బ్రహ్మో
పాసనమితికిలదృష్టాహి శాస్త్రమర్యాదా । తస్మాదాదిత్యాదిషునయుజ్యతేబ్రహ్మదృష్టిరిత్యేవం ॥ ౧౩౪ ॥ ప్రాప్తేహ్యా
దిత్యాదిషుయుక్తేహబ్రహ్మదృష్టిరితివక్తి ।ఉత్కర్షేణాదిత్యాదయోహిదృష్టా భవంతియద్యేవం ॥ ౧౩౫ ॥ ఉత్కృష్ట
దృష్టిరధ్యసితవ్యాహినికృష్టవస్తునీత్యేవం । లోకన్యాయోదృష్టః క్షత్తరిదృష్టాహిరాజదృష్టిరియం ॥ ౧౩౬ ॥ అనుగంతవ్య
స్సోయంవిపర్యయేప్రత్యవాయఏవస్యాత్ । నైవహినికృష్టదృష్ట్యధ్యాసేననికృష్టతాంగతస్యాస్య ॥ ౧౩౭ ॥ శ్రేయస్సా
ధనతాస్యాదుత్కృష్టస్యాప్యుపాస్యమానస్య ।శాస్త్రప్రామాణ్యాన్ననుహ్యత్రప్రత్యవాయశంకాస్యాత్ ॥ ౧౩౮ ॥
న్యాయేనలౌకికేనచనదృష్టిరేషానియంతుమిహయుక్తా । యస్మాదేషాదృష్టిశ్శాస్త్రీయాతోనదోషఇతిచేన్న ॥ ౧౩౯ ॥ ని
ర్ణీతేశాస్త్రార్థేయదుక్తమేతత్తదేవమేవస్యాత్ । సందిగ్ధేకిలతస్మిన్తంనిర్ణేతుంహిలౌకికోన్యాయః॥౧౪౦॥ఆశ్రయణీ
యోభవతిహినవిరోధస్స్యాత్కుతశ్చిదప్యత్ర।ఉత్కృష్టవిషయదృష్ట్యధ్యాసేతేనావధార్యమాణేహి॥౧౪౧॥ననికృష్టదృ
ష్టిమధ్యస్యాత్రపునః ప్రత్యవాయముపగచ్ఛేత్ ।ఇతియుజ్యతేహి కించాదిత్యమనోవిద్యుదాదిశబ్దానాం ॥ ౧౪౨ ॥ప్రాథమ్యా
చ్చస్యాదిహ ముఖ్యార్థత్వంయతోభవేదేవం ।తైస్స్వార్థవృత్తికైరవరుద్ధాయాంప్రథమతోధియామస్యాం ॥ ౧౪౩ ॥ ప
శ్చాదవతరతోహిబ్రహ్మపదస్యచనముఖ్యయావృత్త్యా ।సామానాధికరణ్యంస్యాదితితద్దృష్టిరేవవిహితాత్ర ॥౧౪౪ ॥కించ
బ్రహ్మపదస్యేతిపరత్వేనైషఏవయుక్తోర్థః ।బ్రహ్మేత్యుపాస్తఇతిచబ్రహ్మేత్యాదేశఏవమావాహి ॥ ౧౪౫ ॥ ఉచ్చా
రయంతిసర్వేతేతిపరంబ్రహ్మశబ్దమిహశుద్ధాన్। ఆదిత్యాదీన్శబ్దాన్తతోయథాశుక్తికాంహిరజతమితి॥ ౧౪౬ ॥ ప్రత్యా
తీత్యాదౌకిలశుక్తిపరోభవతిశుక్తికాశబ్దః । రజతప్రతీతిలక్షణ ఏవాసౌతత్రరజతశబ్దస్స్యాత్ ॥ ౧౪౭ ॥అతోపితాన్ప్ర
తియాద్బ్రహ్మేతితుగమ్యతేహివాక్యార్థః ।కించేహవాక్యశేషోప్యాదిత్యాదీనుపాస్యమానాన్హి ॥ ౧౪౮ ॥ఏవంవిద్వా

ణాదిత్యం బ్రహ్మేత్యాదినా ప్రదర్శయతి । బ్రహ్మోపాసనమిహాఖల్వాదరణీయం ఫలార్థమితియదపి ॥ ౧౪౯ ॥ త
దయుక్తమేవ యస్మాదాదిత్యాదేరుపాస్యతావగమః । బ్రహ్మైవ దాస్యతే ఫలమతో౽త్రాప్యాద్యుపాసనేషు యథా ॥ ౧౫౦ ॥
యస్మాత్పరమాత్మాసౌ సర్వాధ్యక్షో భవేత్స ఫలదాతా । ఫలమత ఉపపత్తేరిత్యస్మిన్ సూత్రే ప్రపంచితం చైతత్ ॥ ౧౫౧ ॥
తస్యోపాస్యత్వం తద్దృష్ట్యధ్యారోపణం ప్రతీకేషు । ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదీనాం తదిహోపపన్నమేవాస్య ॥ ౧౫౨ ॥

సూ ॥ ౬ ॥ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగ ఉపపత్తేః ॥ ఇహ చ య ఏవాసౌ తపతీత్యేషు చ లోకేషు పంచవిధమితి చ । ఏవం
సప్తవిధం సామోపాసీతేతి వాక్యదృష్టేషు ॥ ౧౫౩ ॥ ఇయమేవర్గగ్నిస్సామేత్యాదిషు శ్రుతినిదర్శితేష్వపి చ । అంగాశ్రితేషు తత్త
దుపాసనవిధేయేషు సంశయో౽యం స్యాత్ ॥ ౧౫౪ ॥ ఆదిత్యాదావుద్గీథానాం దృష్టయో భవేయురిహ । కింవోద్గీథాది
ష్వాదిత్యాదీనాం హి దృష్టయస్స్యురితి ॥ ౧౫౫ ॥ ఇహ నియమకారణస్యానుపలంభాదనియమో భవేదుక్తః । సహ్యత్ర బ్ర
హ్మణ ఇవ కస్యచిదుత్కృష్టతేయముపలబ్ధా ॥ ౧౫౬ ॥ అపహతపాప్మత్వాదికగుణయోగాదఖిలకారణత్వాచ్చ । ఆదిత్యా
దిభ్యో హి బ్రహ్మోత్కృష్టం భవేన్న చేహాపి ॥ ౧౫౭ ॥ ఆదిత్యోద్గీథాదీనాంతు వికారత్వధర్మసామాన్యాత్ । నైవే
హ కశ్చిదస్త్యుత్కర్షవిశేషావధారణే హేతుః ॥ ౧౫౮ ॥ అథవా నియమేనైవోద్గీథాదీనాం హి దృష్టయస్స్యురిహ । ఆదిత్యా
దావుద్గీథాద్యా హి యతశ్చ కర్మరూపాస్స్యుః ॥ ౧౫౯ ॥ ఫలదాయినీ హి శక్తిః కర్మణ ఏవేతి శాస్త్రముపదిశతి । ఉద్గీథా
ద్యాత్మతయా హ్యాదిత్యాద్యా ఉపాస్యమానా హి ॥ ౧౬౦ ॥ ఉద్గీథాద్యాత్మకతాం సీతాః ఫలహేతవో భవిష్యంతి । ఇయ
మేవర్గగ్నిస్సామేత్యాదౌ దృశ్యతే తథైవైతత్ ॥ ౧౬౧ ॥ ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేత్యాది యచ్చ వాక్యమిహ । ఋ
క్ఛబ్దేన హి తత్ర చ పృథివీం నిర్దిశతి సామశబ్దేన ॥ ౧౬౨ ॥ అగ్నిం చ స హి పృథివ్యగ్న్యోరేవ క్సామదృష్టిపక్షే స్యాత్ । ఋ
క్సామ్నోః పునరనయోర్న ఖలు పృథివ్యగ్నిదృష్టిపక్షే౽పి ॥ ౧౬౩ ॥ క్షత్తరిహ రాజన్యేష్టినిమిత్తాదుపచర్యతే కదాచనాసౌ ।
తత్ర కిల రాజశబ్దో న తథైవ తు క్షత్తృశబ్ద ఇహ రాజ్ఞి ॥ ౧౬౪ ॥ ఋక్సామయోర్యది స్యాదత్ర పృథివ్యగ్నిదృష్టిరేవ తదా ।
నైవ పృథివ్యగ్న్యోరయమృక్సామపదప్రయోగ ఇహ యుక్తః ॥ ౧౬౫ ॥ లోకేషు పంచవిధమితి దృష్టా లోకేషు సప్తమీ
హి తయా । హింకారప్రతిహారప్రస్తావోద్గీథనిధనభేదేన ॥ ౧౬౬ ॥ పంచవిధస్య చ సామ్నో లోకేషూపాస్యతా ప్రతీతి
స్స్యాత్ । ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతమితి చైవమేవ స్యాత్ ॥ ౧౬౭ ॥ ప్రథమం నిర్దిష్టేష్వాదిత్యాదిషు చరమభాగని
ర్దిష్టం । బ్రహ్మాధ్యసితవ్యమితి ప్రపంచితం తత్ప్రధానవాక్యేహి ॥ ౧౬౮ ॥ ఏవమిహాపి పృథివ్యాదయ ఏతే ప్రథమతో వినిర్ది
ష్టాః । హింకారాద్యాశ్చరమం పృథివీ హింకార ఏవమాద్యాసు ॥ ౧౬౯ ॥ శ్రుతిషు తతో నంగేష్వాదిత్యాదిష్వంగమతిరతి
ప్రాప్తౌ । బ్రూతే హ్యంగేష్వేతేష్వత్రాదిత్యాదిమతయ ఏవేతి ॥ ౧౭౦ ॥ ఏవం చేదుపపన్నం ఫలహేతుత్వం యదత్ర విద్యా
యాః । ఉద్గీథాదిషు సంస్క్రియమాణేష్వేతేషు మతిభిరేతాభిః ॥ ౧౭౧ ॥ శ్రుతిరిహ కర్మసమృద్ధిం దర్శయతి యదేవ వి
ద్యయేత్యాద్యా । నను సన్నికృష్టకర్మాంగద్వారాపేక్షమేవ యత్ర ఫలం ॥ ౧౭౨ ॥ భవతి హ్యుపాసనానాం తత్ర ఫలప్రా
ప్తయే తదంగానాం । స్యాదేవోపాస్యత్వం పునరిహ కర్మాంగమేతదనపేక్ష్య ॥ ౧౭౩ ॥ యాని చ లోకాదిఫలాన్యుపాస
నాని శ్రుతాని వేదేషు । సో౽యముపాస్యవివేకస్తత్ర కథం స్యాదితీహ నాశంక్యం ॥ ౧౭౪ ॥ యస్మాత్కర్మాధికృతస్యైవై
తదుపాసనాధికారస్స్యాత్ । యద్వత్స్వతంత్రపశుఫలగోదోహనరూపకర్మజం హి ఫలం ॥ ౧౭౫ ॥ అంగద్వారాపేక్షం
భవతి తథైవ హ్యుపాసనేష్వేషు; లోకాదిఫలేష్వపి కిల కర్మాంగద్వారతః ఫలం భవతి ॥ ౧౭౬ ॥ తస్మాదంగానామేవ హి స
ర్వత్రాప్యుపాస్యమానత్వం । ఉత్కర్షానవధృత్యా స్యాదత్రానియమ ఇతి తు యత్తన్న ॥ ౧౭౭ ॥ యేనాదిత్యాదీనాం
ఫలాత్మకత్వాదిహోత్కర్షః । కర్మాత్మకేభ్య ఉద్గీథాదిభ్యః కిల స చాయముపపన్నః ॥ ౧౭౮ ॥ శ్రుతిషు యతః క
ర్మఫలం హ్యాదిత్యప్రాప్తిలక్షణం దృష్టం । అపి చోద్గీథముపాసీతేతి ప్రక్రమ్య తమిమముద్గీథం ॥ ౧౭౯ ॥ తస్మిన్నేవాదిత్యాదీ
నాం దృష్టీరిహోపవర్ణయతి । యచ్చాప్యాదిత్యాదయ ఏవోద్గీథాదిదృష్టిభిశ్చేహ ॥ ౧౮౦ ॥ స్యుర్యద్యుపాస్యమా
నాస్తే హి తదా కర్మభావమాలంబ్య । దాస్యంతి ఫలమిహేత్యేతదయుక్తముపాసనస్య కర్మత్వాత్ ॥ ౧౮౧ ॥ స్యాదపి

ఫలస్యాసిద్ధం ఫలవత్త్వం న ప్రయత్నసాధ్యం తత్ । కించోద్గీథాదీనామాదిత్యాద్యాత్మనా హి దృష్టానాం ॥ ౧౮౨ ॥ సిద్ధేఽక్షాత్మత్వే తదపూర్వవదేవ నేహ వక్తవ్యం । ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేత్యత్ర భవతి లాక్షణికః ॥ ౧౮౩ ॥ యశ్చ పృథివ్యగ్న్యోరయమృక్సామపదప్రయోగ ఇహ దృష్టః । క్వచిదపి చ సన్నికృష్టే న తు సంబంధోఽపి లక్షణాబీజం ॥ ౧౮౪ ॥ క్వచిదపి విప్రకృష్టే నాపి స్యాద్దేశలక్షణాబీజం । గంగాపదస్య తీరే భవతి హి సా సన్నికృష్టయోగేన ॥ ౧౮౫ ॥ అగ్నిర్వాయురిత్యాద్యావగ్నిగతో యశ్శుచిత్వరూపగుణః । తద్వృత్త్యా రూపపరంపరార్థయోగేన భవతి సాత్ర ॥ ౧౮౬ ॥ ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేత్యత్ర తద్వదేవైషా । తత్ర ఋక్సామపదాభ్యాం స్వార్థద్రష్టృతాదియోగేన ॥ ౧౮౭ ॥ స్యాల్లక్షణా పృథివ్యగ్న్యోరేవ ఋక్సామశబ్దయోరనయోః । తస్మాదృచ్యధ్యూఢం సామేతి చ ముఖ్యయోః పృథగ్గ్రహణాత్ ॥ ౧౮౮ ॥ ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేతి హి పునస్తయోర్గ్రహణే । స్యాత్పౌనరుక్త్యమత ఇహ తద్దృష్ట్యాలంబనత్వయోగేన ॥ ౧౮౯ ॥ సన్నిహితయోః పృథివ్యగ్న్యోరేవ హి తత్పదప్రయోగస్స్యాత్ । ధ్యేయార్థలక్షణాపి ప్రతీకవాచకపదస్య దృష్టైవ ॥ ౧౯౦ ॥ రాజ్ఞి క్షత్తృపదం చ ప్రయుజ్యతే కారణాత్కుతశ్చిదపి । ఇయమేవర్గగ్నిరితి హ్యృచోఽవధారయతి తదిహ పృథివీత్వం ॥ ౧౯౧ ॥ అత్ర పృథివ్యామృక్త్వే వధార్యమాణే త్వియం హ్యృగేవేతి । స్యాదక్షరవిన్యాసః కించ య ఏవమితి వాక్యశేషేఽపి ॥ ౧౯౨ ॥ ఉపసంహృతమంగాశ్రితమిహ న పృథివ్యాశ్రయం హి విజ్ఞానం । లోకేషు పంచవిధమితి యద్యపి లోకేషు సప్తమీ పృష్టా ॥ ౧౯౩ ॥ సామన్యేవ హి లోకా అధ్యస్యేరంస్తథాపి తద్వాక్యే । సామోపాసీతేతి ద్వితీయయా చావగమ్యతే సామ్నః ॥ ౧౯౪ ॥ ధ్యేయోపాస్యత్వమిదం యది లోకానాముపాస్యతా తత్ర । సామాత్మనా హి లోకాన్ స ఉపాసీతేతి యోజనా కార్యా ॥ ౧౯౫ ॥ తత్ర శ్రుతద్వితీయాసప్తమ్యోర్భంగకల్పనా కార్యా । తదపేక్షయా హి కేవలసప్తమ్యా ఏవ భంగ ఇహ యుక్తః ॥ ౧౯౬ ॥ లోకాత్మనా హి సామోపాసీతేతీహ యోజనా కార్యా । ఇహ చ తృతీయైవైకా పరికల్ప్యా భవతి సప్తమీస్థానే ॥ ౧౯౭ ॥ పూర్వత్రోభయభంగస్తథోభయం కల్పనీయమేవ పునః । ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతమితి చైవమేవేహ ॥ ౧౯౮ ॥ వ్యాఖ్యేయం యత్ర పునస్తుల్యా హ్యుభయత్ర చ ద్వితీయైవ । అథ ఖల్వముమాదిత్యం సప్తవిధమితి శ్రుతిప్రదేశేషు ॥ ౧౯౯ ॥ తత్రాపి ఖలు సమస్తస్య చ సామ్న ఉపాసనం తు సాధ్వితి హి । సామ్నః పంచవిధస్య చ సప్తవిధస్యాప్యుపాస్యతావగమాత్ ॥ ౨౦౦ ॥ సామ్న్యేవాదిత్యాదేరధ్యాసస్స్యాద్యన్న వై పరీత్యేన । పృథివీ హింకార ఇతి ప్రథితం యచ్చోపలభ్యతే వాక్యం ॥ ౨౦౧ ॥ హింకారోద్దేశేన చ యది పృథివీత్వం విధీయతే తత్ర । ఉద్దేశ్యవాచకస్య ప్రాథమ్యాపత్తిరితి న శంక్యమిహ ॥ ౨౦౨ ॥ పంచవిధస్య చ సామ్నో హింకారాదేరుపాస్యతాకథనాత్ । ఉద్దేశ్యత్వే సిద్ధే యోజనయా పూర్వభావితేహ స్యాత్ ॥ ౨౦౩ ॥ తస్మాదుద్గీథాదిష్వేవాదిత్యాదిమతయ ఇతి సిద్ధం ॥

సూ ॥ ౭ ॥ ఆసీనస్సంభవాత్ ॥

కర్మాంగసంశ్రితానాముపాసనానాం హి కర్మతంత్రత్వాత్ ॥ ౨౦౪ ॥ నైవాసనాదిచింతా న తత్త్వబోధేఽపి వస్తుతంత్రత్వాత్ । కింత్వేషా చింతా ఖల్వితరేషూపాసనేషు భవతి పరం ॥ ౨౦౫ ॥ తిష్ఠన్నాసీనో వాఽథవా శయానోఽపి వా ప్రవర్తేత ఉత నియమేనాసీనో వాయం తేష్వితి పరం భవేదేషా ॥ ౨౦౬ ॥ తత్రోపాసనమఖిలం భవతి యతో మానసం తతశ్చేహ । దేహస్థితేరనియమే ప్రాప్తే తస్యోత్తరం బ్రవీతీదం ॥ ౨౦౭ ॥ ఆసీన ఏవ సతతముపాసీత యతశ్చ భవతి తత్తస్య । యేన సమానప్రత్యయసంతతిరూపం హ్యుపాసనం తదిదం ॥ ౨౦౮ ॥ ఏతత్కథంచిదపి వా న గచ్ఛతో ధావతోఽపి వా భవతి । గత్యాదయో హి మనసో భవంతి విక్షేపకారిణో యస్మాత్ ॥ ౨౦౯ ॥ ఏవం హి తిష్ఠతోఽపి చ మనో భవేద్దేహధారణవ్యగ్రం । తేన న సూక్ష్మనిరీక్షణసమర్థమేతత్తథా శయానస్య ॥ ౨౧౦ ॥ నిద్రా సమాగమేనాభిభూయతే కిల మనో యతస్తస్మాత్ । ఆసీనస్య పరం స్యాదేవం జాతీయదోషపరిహారః ॥ ౨౧౧ ॥ తేనోపాసనమేతత్స్యాదాసీనస్య న హి తదన్యస్య ॥

సూ ॥ ౮ ॥ ధ్యానాచ్చ ॥

ధ్యాయత్యర్థో హి సమప్రత్యయసంతానరూప ఏవేహ ॥ ౨౧౨ ॥ నిశ్చేష్టేష్వేకార్థాసక్తమనోవృత్తిషూపపన్నోఽయం । ఏవమచంచలదృష్టిషు దృష్టో న్యేషూపచర్యమాణోఽయం ॥ ౨౧౩ ॥ ధ్యాయతి బకస్తథైవ ప్రోషితబంధురితి చైవమాదౌ హి

సూ ॥ ౯ ॥ అచలత్వం చాపేక్ష్య ॥

అపి చ ధ్యాయతివాదో యోఽసౌ హి ధ్యాయతీవ పృథివీతి ॥ ౨౧౪ ॥ సఖ

బ పృథివ్యాదిష్వచలత్వ మపేక్ష్యైవ కేవలం భవతి । ఆసీనకర్తృకత్వ మిదముపాసనమిత్యస్యలింగమేతత్స్యాత్ ॥ ౨౧౫ ॥

సూ॥ ౧౦ ॥ స్మరంతి చ ॥ అపి చ స్మరంతి శిష్టా ఆసనమత్ర హ్యుపాసనాంగతయా । భగవద్గీతాద్యాసు స్మృతిషు శుచౌ దేశ ఇతి సమారభ్య ॥ ౨౧౬ ॥ అత ఏవ పద్మకాద్యాసనభేదా యోగశాస్త్రే నిర్దిష్టాః ॥ సూ॥ ౧౧ ॥ యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ॥ యద్యపిహ్యాసననియమ స్తథైవ దిగ్దేశకాలభేదేషు ॥ ౨౧౭ ॥ అస్తి హి కశ్చిన్నియమః కింవా నాస్తీతి భవతి సందేహః । ప్రాయేణ వైదికేష్వారంభేషు దిగాదినియమదర్శనతః ॥ ౨౧౮ ॥ అత్రాపి స్యాన్నియమః కశ్చిదితి ప్రాప్తమిమం నిరాకురుతే । యస్యాం దిశి దేశే వా కాలే వైకాగ్రతా భవేన్మనసః ॥ ౨౧౯ ॥ సౌకర్యేణ స చాయం తత్రోపాసీత నియతభావేన । ప్రాచ్యాం దిశి పూర్వాహ్ణే హి ప్రాచీనప్రవణ ఏవమాదీనాం ॥ ౨౨౦ ॥ అశ్రవణాదత్ర పునర్వర్ణనస్త్వైకాగ్రతావిశేషాచ్చ । నన్వామనంతి కేచిద్విశేషమపి కిల సమే శుచావితి హి ॥ ౨౨౧ ॥ తత్ర చ శుచిప్రదేశే సమేత థా శర్కరాగ్నిసికతాద్యైః । శబ్దజలాద్యైరపి వివర్జితే కించ చిత్తరమణీయే ॥ ౨౨౨ ॥ చక్షుఃపీడారహితే గుహానివాతాశ్రయే ప్రయుంజీత । ఇత్యుపదిష్టం తేన చ విరుద్ధమేతదితి చేన్న దోషోఽయం ॥ ౨౨౩ ॥ దిగ్దేశాదివిశేషాః శ్రుత్యా యద్యపి నిరూపితాస్తదపి । తేషు న నియమ ఇతి శ్రుతిరేవ బ్రూతే మనోఽనుకూల ఇతి ॥ ౨౨౪ ॥ దర్శయితుమిహ సుహృద్భావేనాచార్యేణకృతమిదం సూత్రం ॥

సూ॥ ౧౨ ॥ ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టం ॥ ఆవృత్తిస్సర్వోపాస్తిషు కర్తవ్యేతి వర్ణితం పూర్వం ॥ ౨౨౫ ॥ తత్ర చ యాని హి సమ్యగ్దర్శనఫలకాన్యుపాసనాని స్యుః । తాని చ ఫలపర్యవసానాన్యవఘాతాదివద్యతస్తేషాం ॥ ౨౨౬ ॥ ఆవృత్తికాలనియమో జ్ఞాతో న హి తత్త్వదర్శనే కార్యే । నిష్పన్నే సతి యత్నాంతరమిహ కించిదపి శాసితుం శక్యం ॥ ౨౨౭ ॥ అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మప్రతిపత్తౌ శాస్త్రవిషయతా బాధాత్ । కింత్వభ్యుదయార్థాని హి యానీహోపాసనాని తేష్వేషా ॥ ౨౨౮ ॥ భవతి హి చింతా కంచిత్కాలమిమం ప్రత్యయం కిమావర్త్య । విసృజేత్కిం వా యావజ్జీవమిహావర్తయేత్తమేషమితి ॥ ౨౨౯ ॥ తత్ర చ యుక్తం కంచిత్కాలమిమం ప్రత్యయం సమభ్యస్య । విసృజేదితి యస్మాదావృత్తివిశిష్టస్య భవతి కృత ఏవ ॥ ౨౩౦ ॥ ఏవం ప్రాప్తే హ్యాప్రాయణాత్తమావర్తయేదితి బ్రూతే । యది చాప్రాయణమేతం ప్రత్యయ మావర్తయేత్తదాఽస్య ॥ ౨౩౧ ॥ అంత్యప్రత్యయవశతో నిష్పన్నం స్యాదదృష్టరూపఫలం । జన్మాంతరఫలజనకాన్యపి కర్మాణీహ యాని తాన్యపి చ ॥ ౨౩౨ ॥ ప్రాయణకాలే ప్రాప్తవ్యఫలస్ఫూర్తిం సమాక్షిపంతి కిల । శ్రుతిరపి చేహ సవిజ్ఞానో భవతీతి ప్రదర్శయత్యేవం ॥ ౨౩౩ ॥ యదిహ ఫలస్ఫురణం భావనామయం స్యాత్తదేవ విజ్ఞానం । విజ్ఞానస్ఫురితం తత్ఫలం సవిజ్ఞాన ఏవ యాత్యేషః ॥ ౨౩౪ ॥ తత్సహితస్య ఫలస్ఫూర్త్యనంతరం లీయతే మనః ప్రాణే । ప్రాణశ్చోదానాత్మకజీవయుతస్సన్ స హైవ మనసా తం ॥ ౨౩౫ ॥ సంకల్పితం హి లోకం నయతీతి నిరూపితం కిల శ్రుత్యా । కించేహ తృణజలూకానిదర్శనాన్యపి చ దర్శయంత్యేవం ॥ ౨౩౬ ॥ యదిదం హి భావనామయమేవ హి విజ్ఞానమభిహితం శ్రుత్యా । తుల్యప్రత్యయసంతత్యాత్మకమావృత్తిరూపమేతత్స్యాత్ ॥ ౨౩౭ ॥ ప్రతిపత్తవ్యఫలస్ఫురణాత్మానః ప్రత్యయా హి యే చేహ । ఆప్రాయణాత్త ఏతే పరమావర్త్యాస్స్యురితి తు సిద్ధం స్యాత్ ॥ ౨౩౮ ॥ కించ స యావత్క్రతురస్మాదిత్యాద్యా శ్రుతిశ్చ యా చేహ । సా హి ప్రాయణకాలే దర్శయతి ప్రత్యయానువృత్తిమిమాం ॥ ౨౩౯ ॥ యం యం వాపీత్యాద్యా స్మృతిరప్యుక్తార్థమేవ దర్శయతి । యా చేహ సోఽంతవేలాయామితి దేహావసానసమయేఽపి ॥ ౨౪౦ ॥ అక్షితమస్యచ్యుతమసి తత్రైవ హి ప్రాణసంశితమసీతి । మంత్రత్రయసంస్మరణం చాదిశ్యోపాసకస్య సమ్యగిహ ॥ ౨౪౧ ॥ కర్తవ్యశేషమేవం శ్రావయతి శ్రుతిరియంత దాఽప్యస్య ॥ ... *

సూ॥ ౧౩ ॥ తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ॥ అత్ర హ్యుపాసకానాం యథాంతసమయేఽపి చాస్తి కర్తవ్యం ॥ ౨౪౨ ॥ న తథాత్మవిదామేషామితి జీవన్ముక్తిమత్ర దర్శయతి । ఏవం తృతీయశేషం విచార్య సమ్యక్సమాపితే తస్మిన్ ॥ ౨౪౩ ॥ సంప్రతి పరాత్మవిద్యాఫలం ప్రతి కిలోపజాయతే చింతా । బ్రహ్మాధిగమే సతి తద్విపరీతఫలం హి యచ్చ దురితమిహ ॥ ౨౪౪ ॥ తత్ క్షీయతే న వేతి హి సందేహే తత్ర యుక్తమేతత్స్యాత్ । యస్మాత్కర్మఫలార్థం ఫలం హ్యదత్త్వా న చ క్షయోఽస్య స్యాత్ ॥ ౨౪౫ ॥ ఫలదాయినీ హి శక్తిః శ్రుత్యైవావాస్యావగమ్యతే సా హి । ఉపభోగ

మంతరేణచ యద్యపవృజ్యేత కర్మణశ్శక్తిః ॥ ౨౪౬ ॥ శ్రుతిరిహ కదర్థితా స్యాత్ స్మృతిరపి నాభుక్తమేవమాద్యాహి । నస్స్వ
వంచేత్ప్రాయశ్చిత్తాదీనామనర్థకత్వం స్యాత్ ॥ ౨౪౭ ॥ ఇతిచేత్ప్రాయశ్చిత్తాదీనాం నైమిత్తికత్వమేవస్యాత్ । గృహ
దాహేష్ట్యాదివదిహ యథాహితాగ్నేర్గృహే ఽగ్నినా దగ్ధే ॥ ౨౪౮ ॥ దాహాత్మకే నిమిత్తే సత్యగ్నయ ఇతి కిలేష్టిరుపదిష్టా ।
దోషాత్మకే నిమిత్తే ప్రాయశ్చిత్తం భవేదిహాపి తథా ॥ ౨౪౯ ॥ కించేహ దోషసంయోగేన విధానాత్కథంచిదేతేషాం । ప్రా
యశ్చిత్తాదీనాం దోషక్షపణార్థతా భవేన్నేహ ॥ ౨౫౦ ॥ సహి పరవిద్యాయామిహ దోషక్షపణార్థతా విధిః కశ్చిత్ । న
నుయదివిదుషః కర్మక్షయో ఽయమిహ నాభ్యుపేయతే తర్హి ॥ ౨౫౧ ॥ కర్మఫలస్యావశ్యంభోక్తవ్యత్వాద్భవేదనిర్మోక్షః ।
ఇతిచేన్నాసౌ దోషో మోక్షస్యాస్యద్దేశకాలసాపేక్షః ॥ ౨౫౨ ॥ నక్షీయ్యతేస్య దురితం ఫలందద్యాత్త్యేవ కర్మ విదుషో ఽపి ।
ఏవంప్రాప్తే బ్రూతే తదధిగమే భవతి దురితవిలయ ఇతి ॥ ౨౫౩ ॥ బ్రహ్మాధిగమే సత్యఘయోరుత్తరపూర్వయోః రిమౌ భవ
తః । అశ్లేషశ్చ వినాశస్తత్ర స్యాదుత్తరస్య చాశ్లేషః ॥ ౨౫౪ ॥ పూర్వస్యాస్య వినాశస్తద్వ్యపదేశాద్భవేదసావేవం । సం
భావ్యమానదురితానభిసంబంధం కిలాస్య విదుషో హి ॥ ౨౫౫ ॥ వ్యపదిశతి పుష్కరపలాశ ఆప ఇత్యాదికా శ్రుతిశ్చేహ । తత్ర
కిలపద్మపత్రే నశ్లిష్యంతే యథా ఇమా ఆపః ॥ ౨౫౬ ॥ నశ్లిష్యతే తథైవహి పరాత్మవిది కర్మపాపమిత్యుక్తం । వ్యపదిశతి నా
శమన్యావిషయః పూర్వార్జితస్య దురితస్య ॥ ౨౫౭ ॥ అగ్నా ప్రోతమిషీకాతూలం యద్వత్ప్రదూయతే సకలం । ఏవంవి
దః ప్రదూయంతే పాప్మాన ఇతి తద్యథేత్యాద్యా ॥ ౨౫౮ ॥ వ్యపదిశతి శ్రుతిరన్యాభిద్యత ఇతి కిల యథోక్తమేవార్థం । యచ్చో
క్తమనుపభుక్తఫలస్యాస్య చ కర్మణః క్షయే కథితే ॥ ౨౫౯ ॥ శాస్త్రం కదర్థితం స్యాదిత్యేతన్నేహ దూషణం భవతి । నైవేహ క
ర్మణో ఽస్య చ శక్తిః ఫలదాయినీ నిరాక్రియతే ॥ ౨౬౦ ॥ కింత్విహ సాపరవిద్యాబలేన రుద్ధా న కించిదార్జయతి । ఇతి తు వదామ
శ్శాస్త్రం వ్యాక్రియతే శక్తిసత్త్వమాత్రేణ ॥ ౨౬౧ ॥ నప్రతిబంధాప్రతిబంధయోరపీతీహ సకలమనవద్యం । నహి కర్మక్షీ
యత ఇత్యేతత్స్మరణం భవేదిహౌత్సర్గః ॥ ౨౬౨ ॥ యత్ర ఖలు నాపవాదస్తత్రోత్సర్గో న వైపరీత్యేన । ఇష్యత ఏవ ప్రా
యశ్చిత్తాదిభిరస్య కర్మణో నాశః ॥ ౨౬౩ ॥ సర్వం పాప్మానం తరతీతి శ్రుతిరపి కిలైవముపద[illegible] । యత్తు ప్రాయశ్చిత్తాదీని
చ నైమిత్తికాని హీత్యుక్తం ॥ ౨౬౪ ॥ తదసత్తేషాం దోషనివృత్తిఫలత్వేన విధినియుక్తత్వాత్ । సంభవతి హి ముఖ్యఫలే గౌణ
ఫలార్థత్వకల్పనానుచితా ॥ ౨౬౫ ॥ యత్పునరుక్తం దోషక్షయముద్దిశ్య చ యథా విధానమిహ । ప్రాయశ్చిత్తాదీనాం నత
థా విద్యావిధానమిహ నేతి ॥ ౨౬౬ ॥ నైతద్విద్యత ఏవహి విధానమిహ సగుణవిషయవిద్యాసు । తత్రైశ్వర్యప్రాప్తిః
పాప్మనివృత్తిః ఫలం హి నిర్దిష్టం ॥ ౨౬౭ ॥ ఇహ చ తయోరవివక్షాకారణవిరహాదవశ్యమేతత్స్యాత్ । పాప్మప్రహాణపూ
ర్వకమైశ్వర్యప్రాప్తిరూపఫలమాసాం ॥ ౨౬౮ ॥ యద్యపి పరవిద్యాయాం నదృశ్యతే తద్విధానమేవమపి । స్యాదత్రాక
ర్త్రాత్మప్రబోధతో దురితకర్మవిలయో ఽసౌ ॥ ౨౬౯ ॥ అశ్లేష ఇతి చ కర్మస్వాగామిషు కర్తృతాం న యాతీతి । దర్శయతి యద్యపి
స్యాదతీతకర్మస్విహాస్య కర్తృత్వం ॥ ౨౭౦ ॥ మిథ్యాజ్ఞానబలేన హి తథాపి విదుషో ఽస్య విద్యయా పరయా । మిథ్యాజ్ఞానాపగ
మే కార[illegible]నాశాచ్చ [illegible]కర్మాణి ॥ ౨౭౧ ॥ నశ్యంత్యేవ హి తేషాం వినాశకథనం యదత్ర తద్యుక్తం । బ్రహ్మవిదిహ కిల య
స్మాద్యద్బ్రహ్మాకర్తృభోక్తృ చిన్మాత్రం ॥ ౨౭౨ ॥ అవగచ్ఛతి తదహమితి స్వాత్మానం కర్తృభోక్తృతారహితం । జానా
తి పూర్వమపి వా భవిష్యతి చ వర్తమానసమయే ఽపి ॥ ౨౭౩ ॥ నో విపరీతం జానాత్యతో ఽస్య మోక్షోపదేశ ఉపపన్నః । కథమన్య
థా వినాశశ్చిరసంచితకర్మణాం భవేదస్య ॥ ౨౭౪ ॥ నాపీహ దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో భవేదసౌ మోక్షః । యది కర్మఫలవ
దేవ స్యాన్మోక్షస్తర్హ్యనిత్య ఏవ స్యాత్ ॥ ౨౭౫ ॥ కర్మఫలే హి పరోక్షే యుక్తా దేశాద్యపేక్షతా నేహ । అపరోక్షత్వా
త్తస్మాద్బ్రహ్మాధిగమే హి భవతి దురితలయః ॥ ౨౭౬ ॥ ... ... *

॥ సూ ౧౪ ॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు ॥ పూర్వస్మిన్నధికరణే శాస్త్రవ్యపదేశతో ఽస్య నిర్దిష్టౌ
జ్ఞాననిమిత్తావశ్లేషవినాశౌ కేవలస్య దురితస్య ॥ ౨౭౭ ॥ ఇహ శాస్త్రీయో ధర్మో బ్రహ్మజ్ఞానం చ భవతి శాస్త్రీయం । తే
న చ విరోధవిరహాన్న తద్వినాశ ఇతి పురరిహాశంక్య ॥ ౨౭౮ ॥ తామపనేతుం పూర్వాధికరణనయమేవ చాతిదిశతీహ । సుకృత

స్యకర్మణోఽపిజ్ఞాననిమిత్తావినాశోభవతః ॥ ౨౭౯ ॥ దురితస్యైవాశ్లేషవినాశౌ ఫలజనకత్వసమానత్వాత్ । కించజ్ఞా
నఫలప్రతిబంధిత్వాత్కర్మణోఽప్యశ్లేషో యుక్తః ॥ ౨౮౦ ॥ శ్రుతిరియముభేఉహైవైతేత్యాద్యా సుకృతస్య దుష్కృతస్యైవ । నా
శంస్యాపదిశతిహి కించాశక్తాశ్రిత్వప్రబోధరూపస్య ॥ ౨౮౧ ॥ ఇహసుకృతదుష్కృతయోరుభయోరపిలయకారణస్య తుల్య
త్వాత్ । క్షీయంతేచాస్యేతిశ్రుతివాక్యస్యాపి శేషతశ్శ్రవణాత్ ॥ ౨౮౨ ॥ యత్రాపి పాప్మశబ్దః కేవల [illegible] నేహి
తత్రాపి । తేనైవపుణ్యమప్యాకలితో [illegible] హ్యుభయమేవస్యాత్ ॥ ౨౮౩ ॥ కించ జ్ఞానఫలాపేక్షయా [illegible] ఫలం
భవేదస్యనైనం సేతుమహోరాత్రేతరత ఇతిశ్రుతౌ యతశ్చాయం ॥ ౨౮౪ ॥ పృష్టోహిపాప్మశబ్దః సన్ [illegible]
సుకృతేఽపి । తస్మాద్దురితస్యేవహి సుకృతస్యాపిచవినాశ ఇహయుక్తః ॥ ౨౮౫ ॥ పాతేత్వవ్యవ [illegible]
[illegible] భవతి । ఏవంచసుకృతదుష్కృతయోర్బంధకయోర్హి విద్యయాపరయా ॥ ౨౮౬ ॥ యదశ్లేషవినాశౌ [illegible]
నంతరంతదాముక్తిః । భవతీత్యవధారయితుంసూత్రకృతాకిల తుశబ్ద ఇహప్రథితః ॥ ౨౮౭ ॥ ... ... *

సూ॥౧౫॥ అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేతదవధేః॥ అధికరణద్వితయేఽపిచ పూర్వస్మిన్ సుకృత [illegible]
యోః । జ్ఞాననిమిత్తో నాశోభవతీత్యవధారితంహికిమిహాసౌ ॥ ౨౮౮ ॥ అవిశేషేణారబ్ధానారబ్ధఫలస్య [illegible]
స్యాపి । కించానారబ్ధఫలస్యైవవిశేషేణభవతినాశ ఇతి ॥ ౨౮౯ ॥ సందేహేచైతస్మిన్నుభేఉహైవైష ఇత్యేకిలశ్రుత్యుక్తః అవిశే
షేణ [illegible] దవిశేషేణతయోర్త్రయుక్త ఇతి ॥ ౨౯౦ ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేసోఽయమనారబ్ధకార్యయోరితిహి । [illegible]
త్వప్రవృత్తకార్యేజన్మాంతరసంచితేతథైవాస్మిన్ ॥ ౨౯౧ ॥ జన్మన్యపిచజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్ [illegible] భవతః । [illegible]
కృతదుష్కృతేకిలపూర్వేబ్రహ్మాధిగమబలేనేహ ॥ ౨౯౨ ॥ క్షీయేతేనైవైతేప్యారబ్ధఫలేహిసామిభుక్తఫలే । యాభ్యా
మేతస్త్రి [illegible] జ్ఞానాయతనం వినిర్మితంజన్మ ॥ ౨౯౩ ॥ ఇహతస్యతావదేవేత్యేషాశ్రుతిరపియతో [illegible] తనుపాతం । క్షేమ
ప్రాప్తేరవధిందర్శయతితతస్తయోర్హినవినాశః ॥ ౨౯౪ ॥ నోచేదేవంజ్ఞానాదశేషకర్మక్షయేశరీరస్య । స్థితికారణస్యవి
రహాత్స్యాత్ [illegible] జ్ఞానక్షణేసవిందేత ॥ ౨౯౫ ॥ తత్రచశరీరపాతప్రతీక్షణంయచ్ఛ్రుతిర్నతద్వ్యా [illegible] । నస్వేషత
త్త్వబోధఃకర్మక్షపణప్రశస్తశక్తియుతః ॥ ౨౯౬ ॥ కర్మాణికానిచిచ్చక్షపయేత్కానిచకథంనహిక్షపయేత్ । నహ్యగ్నిబీజ
యోరిహసంపర్కేసతిసమానరూపేస్యాత్ ॥ ౨౯౭ ॥ కేషాంచిచ్ఛక్తిలయోనాన్యేషామిత్యశక్యతేవక్తుం । ఇతిచేదార
బ్ధఫలంకర్మాపిచకర్మాశయంవ్యాశ్రిత్య ॥ ౨౯౮ ॥ నైవోపపద్యతేహిజ్ఞానోత్పత్తిస్సమాశ్రితేతస్మిన్ । సోఽయంకులా
లచక్రవదేవహిసంరబ్ధభూరివేగస్స్యాత్ ॥ ౨౯౯ ॥ వేగక్షయఃకుతశ్చిన్నచాంతరాలేభవేదతస్తస్య । వేగక్షయప్రతీక్ష
ణమావశ్యకమాత్మతత్త్వబోధేఽపి ॥ ౩౦౦ ॥ యద్యపిమిథ్యాజ్ఞానంతత్త్వజ్ఞానేనబాధితంతదపి । బాధితమపితత్కంచిత్కా
లంసంస్కారతోఽనువర్తేత ॥ ౩౦౧ ॥ చంద్రేదృష్టేఽపియథాకంచిత్కాలంద్విచంద్రతాభ్రాంతిః । అపిచేహబ్రహ్మవిదః
కంచిత్కాలంశరీరమేతద్ధి ॥ ౩౦౨ ॥ ధ్రియతేనధ్రియతేవేత్యేషాశంకాత్రనఖలుకర్తవ్యా । స్వమనోగమ్యం బ్రహ్మజ్ఞా
నమిదందేహధారణంచాపి ॥ ౩౦౩ ॥ కథమన్యోనధిగతతద్గంధశ్శక్నోతితత్ప్రతిక్షేప్తుం । ఇమమర్థముపదిశంతిశ్రుతిస్థిత
ప్రజ్ఞలక్షణస్మృతయః ॥ ౩౦౪ ॥ తస్మాదిహాప్రవృత్తస్వకార్యయోరేవసుకృతదుష్కృతయోః । విద్యాసామర్థ్యేనక్షయోభ
వేన్నప్రవృత్తఫలయోశ్చ ॥ ౩౦౫ ॥ సూ॥౧౬॥ అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్ ॥

అశ్లేషనాశయోరతిదేశః పుణ్యస్యదర్శితఃపూర్వం । సచసర్వపుణ్యవిషయస్స్యాదితిశంకాంనిరాకరోత్యధునా ॥ ౩౦౬ ॥
ఉక్తాంశంకాంపరిహర్తుంభవతిహితుశబ్ద ఇహదృష్టః । నిత్యమిహవేదవిహితంయదగ్నిహోత్రాదిలక్షణంకర్మ ॥ ౩౦౭ ॥ జ్ఞా
నస్యయచ్చకార్యంతత్కార్యాయైవభవతితత్కర్మ । యస్మాత్తమేతమిత్యాదిశ్రుతివాక్యేషుతత్తథాదృష్టం ॥ ౩౦౮ ॥ న
న్విహకార్యైకత్వంనయుజ్యతేజ్ఞానకర్మణోరనయోః । యేనవిలక్షణకార్యోత్పాదకతాదృశ్యతేతయోరితిచేత్ ॥ ౩౦౯ ॥
జ్వరమరణకార్యయోరపిదధివిషయోశ్శర్కరాదియోగేన । తృప్త్యాదిజనకతావత్స్యాదేవేహాపికర్మణస్తస్య ॥ ౩౧౦ ॥
జ్ఞానేనసహకృతస్యచమోక్షఫలత్వంయదేతదవిరుద్ధం । ననుమోక్షోయదినిత్యస్తదాకథంతస్యకర్మకార్యత్వం ॥ ౩౧౧ ॥

ఇతిచేన్నాసౌదోషోఽనస్మిన్నిత్యోపకారకంకర్మ।కింత్వారాదుపకారకమేవజ్ఞానస్యకారకంసదిదం॥ ౩౧౨ ॥ మోక్షస్య
కారకమిదంకిమేతత్యుపచర్యతేతదేవేహ। అతఏవచేహయదిదంకాశ్యైకత్వానుకీర్తనంతదపి॥౩౧౩॥నాగామికార్యవిష
యంపరంత్వతికాన్తవిషయమేవస్యాత్ । భవతిబ్రహ్మవిదఃకిలయదగ్నిహోత్రాదితన్నచాగామి ॥౩౧౪॥ విధిశాస్త్ర
విషయతానహ్యాస్నియోజ్యబ్రహ్మభావబోధేస్యాత్ । కర్తృత్వాద్యనివృత్త్యాభవతిహిసాసగుణవిషయవిద్యాసు ॥౩౧౫॥
ఆగామితద్విదస్స్యాద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణంకర్మ।విద్యోపజాయతేకిలతస్యాపిఫలాభిసంధిరహితస్య ॥ ౩౧౬ ॥ నను
యదివిద్యాఙ్గంతద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణంకర్మ । తద్యాశ్లేషవినాశానుకీర్తనంతదిదమత్రకింవిషయం॥ ౩౧౭ ॥
వినియోగవచనమపిసుహృదాదాయమ్భోపదర్శితంపూర్వం। శ్రుత్యాతస్యైస్యనయాతదపిచకింవిషయమిత్యతోబ్రూతే ॥
౩౧౮॥ సూ॥౧౭॥అతోఽన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః॥ నిత్యాదతోఽగ్నిహోత్రాదేరన్యాప్యస్తి సాధుకృత్యే
హ। యాఫలమభిసంధాయక్రియతేవినియోగఏషతద్విషయః ॥ ౩౧౯ ॥ తస్యాఏవాశ్లేషవినాశప్రతిపాదనం భవేదఘ
వత్ । ఏవంవిధంహికామ్యం కర్మనవిద్యోపకారకంభవతి ॥ ౩౨౦ ॥అత్రచసంప్రతిపత్తిర్జైమినిసర్వజ్ఞబాదరాయణ
యోః॥ సూ॥౧౮॥యదేవవిద్యయేతిహి॥ యన్నిత్యమగ్నిహోత్రాదిముముక్షోఃకర్మభవతి మోక్షార్థం ॥
౩౨౧॥తదుపాత్తదురితనాశద్వారాసత్త్వోవిశుద్ధికారణతాం। ప్రతిపద్యమోక్షఫలకబ్రహ్మాధిగమైకసాధనత్వేన ॥౩౨౨॥
విద్యాసమఫలమేతద్భవతీత్యేతత్ప్రపంచితంపూర్వం ।విద్యాసంయుక్తంతద్విపరీతంశ్రూయతేఽగ్నిహోత్రాది ॥౩౨౩॥
విద్వాన్యజతేవిద్వాన్జుహోతిశంసతిచగాయతీత్యేవం ।తస్మాదేవంవిదమేవబ్రహ్మాణమితితద్వదేవమపి ॥౩౨౪ ॥ తే
నోభౌకురుతోయశ్చైవంవేదేహయశ్చనోవేద।ఇతివాక్యేభ్యోవిద్యాసంయుక్తంకేవలంచనిర్దిష్టం ॥ ౩౨౫॥ ఇహచింత్యతే
యదేతద్విద్యాసంయుక్తమగ్నిహోత్రాది ।కింవిద్యాహితుతయాతయాసహకిలైకకార్యతాంభజతే ॥ ౩౨౬॥కింవావి
ద్యాయుక్తంకేవలమపిచావిశేషతోలభతే। ఇతిసందేహేవిద్యాయుతమేవయదేతదగ్నిహోత్రాది ॥ ౩౨౭॥ ప్రతిప
ద్యతేతదేవహివిద్యాసహకారిత్వాంనచాన్యదపి ।విద్యాయుతస్యవిద్యాహీనాదవగమ్యతేవిశేషోయం ॥ ౩౨౮ ॥ శ్రుతిర
త్రయదహరేవజుహోతీత్యాద్యాకిలైవముపదిశతి।అపమృత్యువిజయరూపంవిద్యాయుతకర్మణఃఫలంకించ ॥౩౨౯॥ బు
ద్ధ్యాయుక్తఇతిస్మృతిరపివిద్యాయోగతఃఫలంబ్రూతే ।ఇతిశంకాంవారయితుంబ్రూతేఽత్రయదేవవిద్యయేత్యేవం॥౩౩౦
సత్యంవిద్యాయుక్తంయదగ్నిహోత్రాదిలక్షణంకర్మ ।తత్కిలవిద్యాహీనాద్విశిష్యతేబ్రాహ్మణోయథా విద్వాన్ ॥
౩౩౧॥ఏవమపికర్మవిద్యాహీనంయచ్చేదమగ్నిహోత్రాది । తచ్చేదంవిద్యాయాంనహ్యాత్యంతానపేక్షమిహభవతి ॥
౩౩౨ ॥ యస్మాత్తమేతమిత్యాదిశ్రుతిభిఃకర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేః ।విద్యాహేతుత్వంఖల్వవిశేషేణప్రదర్శితం త
స్మాత్ ॥ ౩౩౩ ॥ నన్విహవిద్యాయుక్తంవిద్యాహీనాద్యదావిశిష్టంస్యాత్। విద్యాసాధనమేతద్విద్యాహీనంతదాకథం
భవతి ॥౩౩౪॥ఇతిచేన్నైవంవిద్యాసహితస్యచకర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేః ।సామర్థ్యాతిశయేనహివిద్యాంప్రతి కశ్చిదతి
శయోభవతి॥ ౩౩౫ ॥నైతావతాహివిద్యాహీనస్యైతస్యనిష్ఫలత్వంస్యాత్ । యజ్ఞేనవివిదిషంతీత్యాదిశ్రుత్యాకిలావి
శేషేణ ॥౩౩౬॥ ఆత్మజ్ఞానాంగతయాప్రదర్శితస్యాస్యచాగ్నిహోత్రాదేః । నహివిద్యానంగత్వంశక్యంకేనాపిదర్శయి
తుమత్ర ॥ ౩౩౭ ॥యత్కర్మవిద్యయాకిలకరోతితద్వీర్యవత్తరంభవతి। ఉపదిశతిచేమమర్థంశ్రుతిరత్ర యదేవవిద్యయే
త్యాద్యా ॥ ౩౩౮ ॥ విద్యాహీనమపీదంవీర్యవదితిగమ్యతేతయాశ్రుత్యా । తస్యేహవీర్యవత్త్వం స్వకార్యసాధనసమర్థ
తారూపం ॥౩౩౯ ॥ తస్మాద్విద్యాయుక్తంవిద్యారహితంయదగ్నిహోత్రాది । మోక్షోద్దేశేనకృతంతదుభయమపికిల
ముముక్షుణాసమ్యక్ ॥ ౩౪౦ ॥ ఇహజన్మనిపూర్వంవాస్వశక్తియోగేనదురితమున్మూల్య। బ్రహ్మపరోక్ష సాధనభావం
ప్రతిపద్యమానమేతద్ధి॥౩౪౧॥శ్రవణశ్రద్ధాభక్తిధ్యానశమాద్యంతరంగసాపేక్షం । బ్రహ్మాత్మవిద్యయాసహ కర్మస్యాదే
కకార్యమితిసిద్ధం॥ ౩౪౨ ॥ సూ॥౧౯॥భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసంపద్యతే ॥ యే సుకృతదుష్కృతేచా
నారబ్ధఫలేతయోఃకిలయోఽభిహితః । విద్యాబలేనయేపునరారబ్ధఫలేహి తేతుభోగేన ॥ ౩౪౩ ॥ క్షపయిత్వానంతరమి

హవిద్వాన్ సంపత్స్యతే పరం బ్రహ్మ । ఇహ తస్య తావదేవేత్యాద్యా శ్రుతయోఽపి దర్శయంత్యేవం ॥ ౩౪౪ ॥ నను సతి సమ్యగ్జ్ఞానే భవతి యథా తనుః సర్గతః పూర్వం । ద్వైతప్రపంచభానం ద్విచంద్రదర్శనసమేన తద్వదిదం ॥ ౩౪౫ ॥ పశ్చాదపి సకృత్తో వాఽనువర్తత ఇతీహ న పునరాశంక్యం । ఉపభోగకృత్సుసంస్కారఃకిల భవతి ద్వైతానువృత్తిమూలమిహ ॥ ౩౪౬ ॥ న హ్యనయోః సుఖభోగే పునరన్యత్తాదృగస్తి కించిదపి । అపరః కర్మాశయ ఏవారభతే భోగమపరమితి చేన్న ॥ ౩౪౭ ॥ నారభతే స హి భోగం జ్ఞానేన చ తస్య దగ్ధబీజత్వాత్ । మిథ్యాజ్ఞానబలేన చ తనుపాతే కర్మ భోగమారభతే ॥ ౩౪౮ ॥ మిథ్యాజ్ఞానే తస్మిన్ తత్త్వజ్ఞానేన మూలతో దగ్ధే । ఆరబ్ధకార్యనాశమేవ విదుషః కైవల్యమప్రతిద్వంద్వం ॥ ౩౪౯ ॥ శారీరకమీమాంసాముని నా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః ॥ ౩౫౦ ॥ తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ॥ ౩౫౧ ॥ ... ... ✻

ఇతి చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమపాదస్సమాప్తః.

అథ ద్వితీయపాదప్రారంభః.

పూర్వస్మిన్ కిల పాదే జ్ఞానఫలం సకలమేవ నిర్వర్ణ్యం । అస్మిన్ పాదే యచ్చోపాస్తిఫలం బ్రహ్మలోకసంభోగ్యం ॥ ౧ ॥ తద్వక్తవ్యం తత్ఖలు సంప్రాప్యం హ్యర్చిరాదిమార్గేణ । సా చార్చిరాదిమార్గప్రాప్తిర్నోత్క్రాంతి మంతరేణ స్యాత్ ॥ ౨ ॥ తేనోపాస్తిఫలేనాక్షిప్తస్యోత్క్రాంతివిషయపాదస్య । అధ్యాయసంగతిస్స్యాదానంతర్యం చ పూర్వపాదేన ॥ ౩ ॥

సూ॥౧॥ వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ అథ ప్రాపరాసు విద్యాసు హి ఫలభోగాయ దేవయానాఖ్యం । పంథానమర్చిరాదికమధ్యాస్యన్ ప్రథమమిహ యథాశాస్త్రం ॥ ౪ ॥ ఉత్క్రాంతిక్రమమేవాచష్టే భవతీహ యేయముత్క్రాంతిః । సా ఖలు విద్వదవిదుషోస్తుల్యా న విశేష ఇహ భవేత్కశ్చిత్ ॥ ౫ ॥ ప్రాయణవిషయా శ్రుతిరియమామ్నాతా ఖల్వపి స్యసోమ్యేతి । తత్రైవా పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి తన్మనః ప్రాణే ॥ ౬ ॥ ప్రాణస్తేజసి తేజస్తద్ధి పరస్యాం హి దేవతాయాం చ । సంపద్యత ఇత్యుక్తం కిమత్ర వాచస్సవృత్తికాయాస్స్యాత్ ॥ ౭ ॥ మనసీయం సంపత్తిర్వాగ్వృత్తేరేవవా భవేత్సా కిం । తత్ర చ సవృత్తికాయా వాచస్సంపత్తిరేవ యుక్తా స్యాత్ ॥ ౮ ॥ వృత్తిమదర్థపరాయాశ్శ్రుతేర్యదా వృత్తిమాత్రపరతా స్యాత్ । స్యాల్లక్షణా న చేయం యుక్తా ముఖ్యార్థసంభవేఽపి స్యాత్ ॥ ౯ ॥ తస్మాచ్చ వాచ ఏవ హి సవృత్తికాయా లయోఽత్ర యుక్త ఇతి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే వృత్తేరేవ హి లయోఽత్ర యుక్త ఇతి ॥ ౧౦ ॥ నన్వాచార్యేణాత్ర చ వాఙ్మనసీత్యాదిసూత్రముపదిష్టం । వాగ్వృత్తిపరతయా తద్వ్యాఖ్యాతుం యుక్తమత్ర కథమితి చేత్ ॥ ౧౧ ॥ అవిభాగో వచనాదితి వక్ష్యతి యేనోత్తరత్ర కృత్స్నలయం । తస్మాదిహ వృత్తిలయో వివక్షితో నైవ వృత్తిమద్విలయః ॥ ౧౨ ॥ ఇహ తత్త్వలయవివక్షాయాం పూర్వత్రావిభాగసామ్యేన । అవిభాగ ఇతి పరస్తాదవిభాగమిమం కుతో విశింష్యాత్సః ॥ ౧౩ ॥ తస్మాద్వృత్త్యుపసంహారవివక్షేయం తతో హి వాగ్వృత్తిః । ఉపసంహ్రియతే పూర్వం సవృత్తికే మనసి విద్యమానేఽపి ॥ ౧౪ ॥ ఉపలభ్యతే మనోవృత్త్యాః పూర్వమేవ వాగ్వృత్తేః । ఉపసంహారో లోకే స్వప్నే న తు వాచ ఏవ మనసి లయః ॥ ౧౫ ॥ కేనచిదపి దృష్టోఽయం నను వాఙ్మనసీతి హి శ్రుతిర్బ్రూతే । వాగస్య యో హి మనసి ప్రతీయతే న తేన కుత ఇతి చేన్న ॥ ౧౬ ॥ మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావాన్న హి వాగ్లయో భవేన్మనసి । యస్య యతశ్చోత్పత్తిస్తత్ర లయస్తస్య దృశ్యతే లోకే ॥ ౧౭ ॥ మృది కరకాదేరివ న చ మనసో వాగుద్భవః క్వచిద్దృష్టః । వృత్త్యుత్పత్తిప్రలయావప్రకృతిసమాశ్రయావపీహ స్తః ॥ ౧౮ ॥ అగ్నేర్హి తైజసస్య చ వృత్తిః కిల పార్థివేంధనేభ్యస్స్యాత్ । అప్సు చ తదుపశమో యంత్ర త్రైవ చేసోఽపి భవతి నన్వత్ర ॥ ౧౯ ॥ వాఙ్మనసీతి కథం వా సాధుస్స్యాదిత్యతోఽత్ర పఠితమిదం । శబ్దాచ్చేతి స భక్త్యాభేదపరో భవతి వృత్తివృత్తిమతోః ॥ ౨౦ ॥ ... ... ✻

సూ॥౨॥ అత ఏవ చ సర్వాణ్యను ॥ ఇహ చోపశాంత తేజాః పునర్భవమితి ప్రపంచితా శ్రుత్యా । యా చేహ మనసి సంపత్తిస్సా స్యాద్వావదింద్రియాణాం చ ॥ ౨౧ ॥ తత్రాపి వాచ ఇవ చక్షురాదికానాం సవృత్తికే మనసి । సహవ

...తేహి తేషాంవృత్త్యుపశమఏవనస్వరూపలయః ॥ ౨౨ ॥ వృత్తిద్వారాసర్వాణ్యపీంద్రియాణిహిమనోనువర్తంతే । సర్వే
షాంకరణానాముపసంహారేహిమనసితుల్యేపి ॥ ౨౩ ॥ అత్రపృథగ్గ్రహణంయద్వాచస్తచ్ఛ్రుతినిదేశమాలంబ్య । శ్రుతినిర్దేశో
ఽయంవాఙ్మనసీతీదంచతదనురోధేన ॥ ౨౪ ॥ ——సూ ॥ ౩ ॥ తన్మనఃప్రాణఉత్తరాత్ ॥—— సమధిగతేయంవాఙ్మ
నస్యత్రచమనసివృత్తిసంపత్తిః । యచ్చానంతరవాక్యంతదిహామనఃప్రాణఇతిసమామ్నాతం ॥ ౨౫ ॥ కిమిహాపివృత్తిమత్త్వం
ప్రాణమాత్రేవృత్తిసంపత్తిః । ఇతివిచికిత్సాయాంవృత్తిమతస్సంపత్తిరత్రయుక్తేతి ॥ ౨౬ ॥ శ్రుత్యనుసారాత్ప్రాప్తంత
త్ప్రకృతిత్వస్యదస్మదాచ్చాత్ర । ఇహచాన్నమయంహిశ్రుతిరన్నమయంమనఃప్రదర్శయతి ॥ ౨౭ ॥ అబ్మయంచ ప్రా
ణంతత్రైవచాహామిహాన్నయోనిత్వం । ఆపశ్చాన్నమితిశ్రుతిరపిదర్శయతీహ తేనయచ్చమనః ॥ ౨౮ ॥ ప్రాణేప్రలీయతే
తస్మాత్తదన్నమేవాప్సులీయతేఽన్యత్ । అన్నంహిమనశ్చాపః ప్రాణోఽసౌప్రకృతివికృతిభావోయం ॥ ౨౯ ॥ భవతితయో
స్తస్మాత్తంప్రాప్తేస్తత్రవృత్తిసంపత్తిం । లజహోగృహీతబాహ్యేంద్రియవృత్తిమనఃప్రలీయతే ప్రాణే ॥ ౩౦ ॥ వ్య
త్యస్వప్నేతైవహితథోత్తరస్మాచ్ఛ్రుతియతేవాక్యాత్ । కించసుషుప్సోశ్చముమూర్షోశ్చప్రాణేసవృత్తికేసతిహి ॥ ౩౧ ॥
స్పష్టతఏవహీనసహోవృత్తిలయోనఖలువృత్తిమద్విలయః । హిమనసఃప్రాణేస్మిన్ స్వరూపవిలయః కదాచిదపిభవతి ॥ ౩౨ ॥
యేనాత్తత్ప్రకృతిరిసౌప్రాణోననిదర్శితాహిమనసోస్య । ప్రాణప్రకృతికతానహ్యేతత్స్వరూపనవత్మనాసః ॥ ౩౩ ॥ ప్రా
ణప్రకృతిత్వేనప్రాణేసంపత్తుమర్హతీహమనః । ఇహచాస్మేమనఏవహిలీయతేతతథాప్సుచాన్నమప్యేతత్ ॥ ౩౪ ॥ అ
ప్స్వేవప్రాణోఽయంలీయేతపునర్న్నవైపరీత్యేన । ఏతావతాపిఖల్వద్భ్యః ప్రాణత్వేనపరిణతాఖ్యోహి ॥ ౩౫ ॥ జాయే
తమనఇతీహప్రమాణముపలభ్యతేనకించిదపి । తస్మాన్మనసఃప్రాణేవృత్తిలయస్స్యాన్నస్వృత్తిమద్విలయః ॥ ... *
——సూ ॥ ౪ ॥ సోఽధ్యక్షేతదుపగమాదిభ్యః ॥—— యస్యయతోనోత్పత్తిస్తస్యవతస్మిన్ హివృత్తిలయఏవ । నతువృ
త్తిమల్లయస్స్యాదితిసమధిగతంహిపూర్వమత్రపునః ॥ ౩౬ ॥ సందిహ్యతేకిలేదం యత్ప్రాణస్తేజసీతివాక్యమిహ । త
త్రప్రాణస్యయథాశ్రుతితేజసివృత్తివిలయఏవస్యాత్ ॥ ౩౭ ॥ దేహేంద్రియాదినాథేజీవేవాతస్యభవతివిలయఇతి । త
త్రాపిసతిశంక్యశ్రుతేస్తదనుసారతోభవేదేవం ॥ ౩౮ ॥ తేజస్యేవైతస్మిన్ ప్రాణస్యైతస్యవిలయఉచితఇతి । యు
క్తాశ్రుతార్థపరికల్పనాభవేత్సాభవేదిహాన్యాయ్యా ॥ ౪౦ ॥ ఇతి శంకాం వారయితుం ప్రాణస్యాధ్యక్షగామితాం
బ్రూతే । సోయంప్రకృతఃప్రాణోవిద్యాకర్మాద్యుపాధికేఽధ్యక్షే ॥ ౪౧ ॥ విజ్ఞానాత్మన్యేవావతిష్ఠతేతదుపగామితాం చ
భిన్నః । శ్రుతిరియమిహైవమేవేత్యాద్యాదర్శయతితదుపగామిత్వం ॥ ౪౨ ॥ హేత్వర్థశ్చోపగమానుగమనవదవస్థితిశ్రుతిభ్య
శ్చ । యథాత్రేచ్ఛాంతంకిలరాజానంసేవకాయథైవేహ ॥ ౪౩ ॥ ఉపగచ్ఛంతితథైవహిపరలోకంజిగమిషుంచజీవమపి । స
ర్వేప్రాణాఅభిముఖతోయాంతీత్యుపగమశ్శ్రుతౌదృష్టః ॥ ౪౪ ॥ సర్వేషాంప్రాణానామవిశేషేణైవచాయముపదిష్టః । ఇ
హావతమత్క్రామంతంప్రాణోనూత్క్రామతీతివాక్యేనాపి ॥ ౪౫ ॥ ప్రాణస్యపంచవృత్తేరనుగమనంకిల విశేషతో
బ్రూతే । అంతర్విజ్ఞానంకిలసాక్షాత్స్యతస్యదర్శితంశ్రుత్యా ॥ ౪౬ ॥ తచ్చాంతర్విజ్ఞానం జీవేప్రాణస్థితిం వినానభవేత్ ।
సవిజ్ఞానోభవతీతిశ్రుతిరిహతతోభవేజ్జీవే ॥ ౪౭ ॥ ప్రాణస్యావస్థానం తేనాస్యాధ్యక్షఏవసంపత్తిః । నన్విహతేజ
స్యేవప్రాణలయశ్శ్రూయతేపరంసూత్రే ॥ ౪౮ ॥ సోఽధ్యక్షఇతిహ్యధికాలాపః కుతఏషఇతినశంక్యమిహ । యస్మాదు
త్క్రమణాదిష్వవహోఽధ్యక్షమూలకస్తస్మాత్ ॥ ౪౯ ॥ అపిచశ్రుత్యంతరగతవిశేషసాపేక్షతాభవేదస్యా । నన్వేతచ్ఛ్రు
తివచనంయత్ప్రాణస్తేజసీతికథమితిచేత్ ॥ ౫౦ ॥ ——సూ ॥ ౫ ॥ భూతేషుతచ్ఛ్రుతేః ॥—— తేజస్సహచరితేషుచభూతే
షుప్రాణసహకృతోఽధ్యక్షః । సూక్ష్మేషుదేహబీజేష్వవతిష్ఠతఇతికిలశ్రుతేరర్థః ॥ ౫౧ ॥ దర్శయతిశ్రుతిరేషాప్రాణస్యచతే
జసిస్థితంహిననను । నప్రాణసహకృతస్యాప్యధ్యక్షస్యేతిచేన్నదోషోయం ॥ ౫౨ ॥ శ్రుత్యాహిపూర్వసూత్రోదాహృత
యాధ్యక్షగామితాపరయా । అధ్యక్షోపికిలాయంతదంతరాళేనివేశితోయస్మాత్ ॥ ౫౩ ॥ యశ్చసుఘ్నాన్మధురాంగ
త్వాహిప్రజతిపాటలీపుత్రం । సప్రజతిపాటలీపుత్రమిమంసుఘ్నాదితీవభవతీహ ॥ ౫౪ ॥ తస్మాదధ్యక్షస్యవతదంతరాభ

వేదవస్థానం । నను తేజస్సహచరితేష్వస్యావస్థానమితి తు యచ్చోక్తం ॥౫౫॥ తత్కథముపపన్నం స్యాద్యతఏకం శ్రూయతే
హి తేజ ఇహ । వాఙ్మనసీత్యాద్యైర్హి శ్రుతివాక్యైః తేజసీత్యతః పఠతి ॥౫౬॥ ——సూ॥౬॥ నైకస్మిన్ దర్శయతో హి॥——
తేజసి నైకస్మిన్ కిల దేహాంతరయోగసమయ ఆయాతే । జీవోవతిష్ఠతే సోపంచాత్మకతాయత శ్శరీరస్య ॥ ౫౭ ॥ ప్రశ్న
ప్రతివచనే అపి యథోక్తమేవార్థమత్ర దర్శయతః । వేత్థ యథా పంచమ్యామిత్యాదౌ త్రివృత్కత్వసూత్రే హి ॥౫౮॥
వ్యాఖ్యాతం తత్సర్వం శ్రుతిస్మృతీ చైతమర్థముపదిశతః । పృథ్వీమయ ఆపోమయ ఇత్యాద్యా హి శ్రుతిస్తత్రైవేయం ॥
౫౯ ॥ స్మృతిరప్యణ్వ్యో మాత్రా ఇత్యాద్యా పంచభూతకార్యత్వం । దేహస్య వ్యపదిశతి హి తస్మాద్భూతేష్వితీహ సా
ధూక్తం ॥౬౦॥ నను వాగాదిషు కరణేష్వఖిలేష్వపి చోపసంహృతేషు పునః । దేహాంతరసంప్రాప్తివేలాయాం క్వ పునశ్శే
షభవతీతి ॥౬౧॥ ప్రశ్నే హి శ్రుత్యంతరమస్య చ కర్మాశ్రయత్వముపదిశతి । శ్రుత్యంతరం హి తౌ హ యదూచతురిత్యాది
నా ప్రసిద్ధం హి ॥౬౨॥ అత్ర కిల యాజ్ఞవల్క్యార్తభాగసంజ్ఞౌ మునీ హి కర్మైవ । జీవాధారం బ్రూతస్తేన చ కర్మాశ్రయత్వ
మస్యోక్తం ॥౬౩॥ భూతాశ్రయత్వమేవం సతి పూర్వోక్తం విరుద్ధమితి చేన్న । తత్ర చ కర్మాశ్రయతా గ్రహాదిసంజ్ఞస్య
కర్మమూలస్య ॥౬౪॥ ఇంద్రియవిషయాత్మకబంధనరూపస్య ప్రవృత్తిరిత్యుక్తా । ఇహ తు న పునర్భూతోపాదానో దేహాం
తరోదయో యమితి ॥౬౫॥ భూతాశ్రయత్వముక్తం ప్రశశంసతురిత్యనేన పునరత్ర ; ప్రాధాన్యమాత్రమేవ హి కర్మణ ఇ
త్యేవదర్శితం భవతి ॥౬౬॥ తత్కర్మణో నిమిత్తత్వేనాప్యుపపద్యతే హి పునరత్ర । భూతోపాదానకతా భూతాశ్రయతాత
తశ్చ న విరోధః ॥౬౭॥ ——సూ॥౭॥ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య ॥—— ఉత్క్రాంతిరిహ కిమే
షా విద్వదవిదుషోస్సమానరూపైవ । భవతి హి కిం వాసేయం విశేషవత్యేవ వేతి సందేహే ॥౬౮॥ తత్ర విశేషవతీతి ప్రాప్తం
నైషా హి భూతసంశ్లిష్టా । ఆశ్రీయంతే భూతాన్యత్రావిదుషా పునర్భవాయైవ ॥౬౯॥ న పునర్భవోస్తి విదుషో యస్మా
దమృతత్వమశ్నుతే విద్వాన్ । తస్మాదవిదుష ఏవోత్క్రాంతిరియం సా హి న ఖలు విదుషోస్య ॥ ౭౦ ॥ నను విదుష ఏవ విద్యా
ప్రకరణబలతో భవేదిహోత్క్రాంతిః । మైవం స్యాత్పాదివదిహ సామాన్యేనానుకీర్తనం తదిదం ॥౭౧॥ యత్రైతత్పురు
ష ఇతి శ్రుత్యా హి స్వపితినామ సన్నిర్దిష్టం । అశిశతినామపి పాసతి నామ చ పురుషస్య దర్శితం హి తథా ॥ ౭౨ ॥ సర్వస్సమాప్యవై
తేహ్యత్ర స్వాపాదయోనుకీర్త్యంతే । విద్యాప్రకరణ ఏవ ప్రకృతప్రతిపాదనానుగుణ్యేన ॥ ౭౩ ॥ స్వాపాదయో హి విదుషో
విశేషతః క్వాపి న హి వివక్ష్యంతే । ఏవమిహోత్క్రాంతిరియం మహాజనగతైవ కీర్త్యతే నాన్యా ॥ ౭౪ ॥ యత్ర పరస్యాం
ప్రయతస్తేజస్సంపద్యతే హి పురుషస్య । సహ్యాత్మా తత్త్వమసీత్యేతావత్ప్రతిపాదయిషితమిహ ॥ ౭౫ ॥ విదుషో య
స్మాదేషా ప్రతిషిద్ధా సేయమవిదుషస్తస్మాత్ । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యుత్క్రాంతిరియం భవేత్సమానేతి ॥ ౭౬ ॥ ఉ
త్క్రాంతిర్వాఙ్మనసీత్యాద్యా యా సా సమానరూపైవ । విద్వదవిదుషోరాసృత్యుపక్రమాదేవ మే భవతి యతః ॥ ౭౭ ॥ అ
విశేషతశ్శ్రూయతే యంతత్రావిద్వాన్ హి దేహబీజాని । భూతాని సూక్ష్మరూపాణ్యాశ్రిత్య చ కర్మ సంప్రయుక్తోయం ॥
౭౮॥ దేహాంతరం గ్రహీతుం సంసరతి పునస్స ఏష విద్వాంస్తు । జ్ఞానప్రకాశితం కిల మోక్షద్వారం పరం సమాశ్రయతే ॥౭౯ ॥
అసృత్యుపక్రమాదిత్యేతావద్దర్శితం హి సూత్రకృతా । నన్వమృతత్వం ప్రాప్యం నైతద్దేశాంతరప్రయుక్తం స్యాత్ ॥౮౦ ॥
భూతాశ్రయతా చాసృత్యుపక్రమో వాపి తత్ర భవతి కథం । ఇతి శంకాం నిరసితుమనుపోష్యేతి తదేతదభిహితం సూత్రే ॥
౮౧॥ అమృతత్వమిహ యదుక్తం తదిదమవిద్యాదికానదగ్ధ్వైవ । ఆపేక్షికమేవ స్యాత్తదపరవిద్యాబలేన లభ్యేత ॥౮౨॥ అసృ
త్యుపక్రమోయం భూతాశ్రయతా చ తత్ర సంభవతి । గతిరిహ నిరాశ్రయాణాం ప్రాణానాం నోపపద్యతే క్వాపి ॥ ౮౩ ॥
——సూ॥౮॥ తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ ॥—— తేజస్తచ్చ పరస్యామిత్యత్ర ప్రకరణాదియోగేన । తదిదం ప్రకృతం
తేజస్సాధ్యక్షం సంకరం చ సప్రాణం ॥౮౪॥ భూతాంతరోపసృష్టం ప్రయతః పుంసోస్య దేవతాయాం హి । సంపద్యతే పరస్యా
మిత్యుక్తం కీదృశీ భవేదేషా ॥౮౫॥ సంపత్తిరిహ భవేదితి చింత్యతే యం జాయతే హి తత్రాసౌ । ఆత్యంతిక ఏవ లయో యుక్తస్తత్ప్ర
కృతితాయతస్తస్యాః ॥౮౬॥ సర్వస్య జనిమతో హి ప్రకృతిరియం దేవతా పరా సేతి । ప్రాగేవ హి ప్రపంచిత మత ఇయమా

త్యంతికీభవేదస్యాం ॥ ౮౭ ॥ అవిభాగాపత్తిరితి ప్రాప్తే బ్రూతే విభాగమేవాత్ర । భూతాంతరసహితం తత్తేజశ్శ్రోత్రాది
కరణసంస్పృష్టం ॥ ౮౮ ॥ ఆసంసారవిమోక్షాదాపీతేరాత్మవేదనాయత్తాత్ । అవతిష్ఠతే హి వచ్ఛ్రుత్యా వ్యపదిశ్యతే
స్య సంసారః ॥ ౮౯ ॥ ఇహ యోనిమన్య ఇత్యాదికయా శ్రుత్యా ప్రపంచితశ్చాయం । నానాశరీరయోగాత్సంసారోస్యాన్య
థా హి సర్వోపి ॥ ౯౦ ॥ సంపద్యేత బ్రహ్మ ప్రాయణసమయేప్యుపాధివిలయేన । తత్రచ విధిశాస్త్రమిదం విద్యాశాస్త్రం
చ విఫలమేవస్యాత్ ॥ ౯౧ ॥ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తో బంధో జ్ఞానాదృతే న నశ్యేత । తస్మాత్సుషుప్తలయవత్సంపత్తిరియం హి బీ
జశేషేణ ॥ ౯౨ ॥ —సూ॥ ౯ ॥ సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః ॥— భూతాంతరసహితం యత్తేజః పూర్వోక్తమ
స్య జీవస్య । అస్మాద్దేహాత్ప్రవసత ఆశ్రయభూతం ప్రమాణతస్తచ్చ ॥ ౯౩ ॥ సూక్ష్మం నాడీనిష్క్రమణాదిభ్యోస్యావగమ్యతే
సౌక్ష్మ్యం । తత్ర తనుత్వాదేవ హి సంచారస్స్వచ్ఛతాదియోగేన ॥ ౯౪ ॥ అప్రతిఘాతో దేహాన్నిర్గచ్ఛన్నోపలభ్యతే చాతః ।
—సూ॥ ౧౦ ॥ నోపమర్దేనాతః ॥— సూక్ష్మత్వాదేవ పునస్స్థూలశరీరస్య చోపమర్దేన ॥ ౯౫ ॥ దాహాదిమూలకే నేతర
ది హి సూక్ష్మం తు నోపమృద్యేత ॥ —సూ॥ ౧౧ ॥ అస్యైవ చోపపత్తేరేష ఊష్మా ॥— సూక్ష్మస్యైవాస్య శరీరస్యై
వ భవత్యేష యోయమూష్మాత్ర ॥ ౯౬ ॥ యంచోష్మాణం దేహే సంస్పర్శేన హి జనా విజానంతి । చరమదశాయాం రూపాదిగుణే
షు చ తత్ర సత్స్వపి చ ॥ ౯౭ ॥ నైవోపలభ్యతే సౌ జీవదవసరే వగమ్యతే సోయం । తస్మాత్సిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తసమాశ్రితోయమితి సి
ద్ధం ॥ ౯౮ ॥ శ్రుతిరుష్ణ ఏవ జీవిష్యన్నిత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవం ॥ —సూ॥ ౧౨ ॥ ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్ ॥—
ఆత్యంతికేమృతత్వే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావ ఉపదిష్టః ॥ ౯౯ ॥ పూర్వత్ర చానుపోష్యేత్యనేన కేనాపి హేతునాత్ర పునః । ఆ
శంక్య ప్రతిషేధతి తామేతాముత్తరత్ర సూత్రేణ ॥ ౧౦౦ ॥ ఇహ చాథాకామయమానో యోకామ ఇతి దృశ్యతే వాక్యం ।
కాణ్వశ్రుతౌ హి తత్ర చ య ఆత్మకామస్స ఆత్మకామస్స్యాత్ ॥ ౧౦౧ ॥ యది భవతి చాప్తకామో నిష్కామస్స్యాత్తతో
హ్యకామస్స్యాత్ । ఈదృగకామయమానస్తస్యోత్క్రామంతి నైవ హి ప్రాణాః ॥ ౧౦౨ ॥ బ్రహ్మైవ సన్ స విద్వాన్ బ్ర
హ్మాప్యేతీతి చోపదిష్టం హి । పూర్ణానందాత్మా యస్స చాత్మకామో య ఆప్తకామస్తు ॥ ౧౦౩ ॥ ప్రాప్తపరానందో యో ని
ష్కామోఽవ్యక్తవాసనారహితః । సోయమకామో యశ్చ వ్యక్తబహిః కామవిరహితో భవతి ॥ ౧౦౪ ॥ ఇహ పరవిద్యావిష
యాత్ప్రతిషేధాన్న పరమాత్మతత్వవిదః । ప్రాణానాముత్క్రాంతిర్దేహాదస్తీతి చేన్నచైవం స్యాత్ ॥ ౧౦౫ ॥ ప్రతిషే
ధోయం యస్మాన్న శరీరాద్భవతి కింతు శారీరాత్ । అవగమ్యతే న తస్మాత్ప్రాణా ఇతి పంచమీప్రయోగేణ ॥ ౧౦౬ ॥ కాణ్వ
శ్రుతౌ హి దృష్టా షష్ఠీ సంబంధమాత్రవిషయైవ । శాఖాంతరగతయా పంచమ్యా సా భవతి తద్విశేషపరా ॥ ౧౦౭ ॥ తస్మాదితి
తచ్ఛబ్దేనాభ్యుదయాద్వ్యతిక్రుతో హి యో దేహీ । సంబధ్యతే స ఏవ ప్రాధాన్యాన్న తు కదాచిదపి దేహః ॥ ౧౦౮ ॥ నోత్క్రా
మంతి ప్రాణాస్తస్మాదుచ్చిక్రమిషత ఇహ జీవాత్ । తేన సహైవ భవంతీత్యర్థస్తస్మాత్ప్రతీయతే వాక్యాత్ ॥ ౧౦౯ ॥ భ
వతి హి స ప్రాణస్య ప్రవసత ఏతస్య సేయముత్క్రాంతిః । దేహాదేతస్మాదిత్యాక్షేపమిమం నిరాకరోతీహ ॥ ౧౧౦ ॥
—సూ॥ ౧౩ ॥ స్పష్టో హ్యేకేషాం ॥— యచ్చోక్తమిహ పరబ్రహ్మవిదోప్యుత్క్రాంతిరియమతో దేహాత్ । ప్రతిషే
ధోయశ్చాయం స దేహ్యపాదాన ఏవ భవతీతి ॥ ౧౧౧ ॥ తదిదమయుక్తం వక్తుం దేహాపాదాన ఏవ యత ఏషః । ఉత్క్రాంతిప్రతి
షేధస్తథైవ కిల శాఖినామిహైకేషాం ॥ ౧౧౨ ॥ ఉపలభ్యతే హి సమ్యక్స ఏవ ఖల్వార్తభాగసంప్రశ్నే । యత్రాయం పురుష ఇ
తి ప్రక్రాంతే పురుష ఏష దేహస్స్యాత్ ॥ ౧౧౩ ॥ అస్మాద్దేహాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యుత నవేతి తత్ప్రశ్నే । నేత్యాహ యా
జ్ఞవల్క్య ఇతీహానుత్క్రాంతిపక్షమాలంబ్య ॥ ౧౧౪ ॥ ప్రాణేషు తర్హ్యనుత్క్రాంతేషు క్వ మృతోయమితి పునః ప్రశ్నే ।
అత్రైవ సమవలీయంత ఇతి హి తత్ప్రవిలయం ప్రతిజ్ఞాయ ॥ ౧౧౫ ॥ తత్సిద్ధయే స ఉచ్ఛ్వయతీతి చారభ్య దర్శితం శ్రుత్యా ।
ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాయతి చాధ్మాతస్సన్ మృతస్స శేత ఇతి ॥ ౧౧౬ ॥ ఇహ బాహ్యవాయుపూరణబలేన దేహాభివృద్ధిరుచ్ఛ్వ
యనం । ఆధ్మానమార్ద్రభేరీవ దేవ దేహస్య శబ్దకారిత్వం ॥ ౧౧౭ ॥ స ఇతి పరామృష్టస్యోత్క్రాంత్యవధేః పురుషశబ్దవా
చ్యస్య । దేహస్యైవోచ్ఛ్వయనాదీనిస్యుర్దేహినో న చైతాని ॥ ౧౧౮ ॥ తస్మాదత్ర న తస్మాత్ప్రాణా ఇతి పంచమీప్రయోగేపి ।

తత్సామాన్యాద్దేహాత్మనోరభేదోపచారమాత్రేణ॥౧౧౯॥ దేహోపాదానస్యోత్క్రమణస్యైవహి ఖల్వేష నిషేధోఽయం ।యద్యపి దేహినఏవ ప్రాధాన్యంభాతి పంచమీపాఠే ॥ ౧౨౦ ॥ షష్ఠీపాఠేతుపునర్విద్వత్సంబంధినీయముత్క్రాంతిః । ప్రతిక్షిప్యత ఇత్యేతత్ప్రతీయతే తావతా శ్రుతిర్నేహ ॥౧౨౧ ॥ ప్రాప్తోత్క్రాంతిప్రతిషేధార్థత్వాదస్య నిగమవాక్యస్య । దేహోపాదానైషా ప్రతిషిద్ధా స్యాన్న దేహ్యపాదానా ॥౧౨౨॥ఇహ దేహాదుత్క్రాంతిః ప్రాప్తా న తు దేహినః క్వచిదప్యపి ।అపి చేహ చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వేత్యాది నేదముత్క్రమణం ॥ ౧౨౩ ॥ ఆదిశ్య సప్రపంచమవిద్వద్విషయం ప్రపంచగమనంచ। ఇతి కామయమానఇతి హ్యుపసంహృత్య చ కథామిహావిదుషః ॥ ౧౨౪ ॥ విద్వాంసం పునరథాకామయమానఇతి పరామృశ్య । ఉత్క్రాంతిమేవ యది తద్విషయేపి ప్రాపయేదిదం వాక్యం ॥౧౨౫ ॥ అసమంజసఏవ స్యాద్వ్యపదేశస్సకలఏవ తత్రత్యః । తేనావిద్వద్విషయే గత్యుత్క్రాంత్యోః ప్రసక్తయోరత్ర ॥ ౧౨౬ ॥ విద్వద్విషయే ప్రతిషేధ ఇతి వ్యపదేశసార్థకత్వాయ । వ్యాఖ్యేయమిహ న చ బ్రహ్మవిదస్సర్వాత్మతాం ప్రపన్నస్య ॥౧౨౭ ॥ ప్రక్షీణకామకర్మణ ఉత్క్రాంతిగతీ అపీయముపపన్నా । ఉత్క్రాంతౌ చ గతౌ వా న నిమిత్తం తస్య విద్యతే కించిత్ ॥ ౧౨౮ ॥ అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇత్యాద్యా అపి భవంతి యాశ్శ్రుతయః । తాః కిల గత్యుత్క్రాంత్యోరభావముపదర్శయంతి చాత్మవిదః ॥ ౧౨౯ ॥ ... *

సూ॥౧౪॥ స్మర్యతే చ॥ ఇహ భారతేపి విదుషో గత్యుత్క్రాంత్యోరభావ ఏవేతి। అపదస్య పదైషిణ ఇత్యేవం హి స్మర్యత ఏవమేవార్థః ॥ ౧౩౦ ॥ బ్రహ్మవిదోపి గతిర్నన్వత్ర కిల స్మర్యతే శుకాచార్యః । వైయాసకిర్ముముక్షుర్భాస్కరమండలమభిప్రతస్థ ఇతి ॥ ౧౩౧ ॥ నైవం సశరీరస్యైవాయం కిల యోగబలసహాయేన । భాస్కరమండలసంప్రాప్తిపురస్సరమస్య తనువిసర్గ ఇతి ॥ ౧౩౨ ॥ వక్తవ్యమస్య యస్మాద్దర్శితమిహ సర్వభూతదృశ్యత్వం । నహ్యశరీరం యాంతం ద్రష్టుమిమం శక్నువంతి భూతాని ॥ ౧౩౩॥ ఉపసంహృతమేవం కిల తత్రైవ శుకస్తు మారుతాచ్ఛీఘ్రం । గతిమంతరిక్షగోసౌ కృత్వా సతతశ్చ దర్శయిత్వైనం॥౧౩౪॥ ఆత్మప్రభావమఖిలం జగామ సర్వాత్మభావమయమితి హి । తస్మాద్గతిశ్రుతీనాం విషయోఽగ్రే వక్ష్యమాణ ఏవ స్యాత్॥౧౩౫॥ సూ॥౧౫॥ తాని పరే తథా హ్యాహ॥ యాని ప్రాణపదేన ప్రదర్శితానీంద్రియాణి భూతాని । తాని పరబ్రహ్మవిదస్తస్మిన్ పరమాత్మని ప్రలీయంతే॥౧౩౬॥ శ్రుతిరత్ర చైవమేవాస్య పరిద్రష్టురితి బోధయత్యేవం।నన్విహ గతాః కలాః పంచదశేత్యాద్యా శ్రుతిః పరా మేయం॥౧౩౭॥ సా హి పరస్మాదన్యత్రాపి కలానాం లయం ప్రదర్శయతి ।నైవం సా వ్యవహారాపేక్షా ఖలు పార్థివాదికా హి కలాః॥౧౩౮॥ స్వప్రకృతీరేవ పృథివ్యాదీరపియంతి హీతి దర్శయతి ప్రైషా పరమార్థాభిప్రాయా బ్రహ్మణి కలాలయం బ్రూతే॥౧౩౯॥ సూ॥౧౬॥ అవిభాగో వచనాత్॥ విదుషో యోసౌ హి కలాప్రలయః ప్రతిపాదితస్స చాయమిహ । కిం సావశేష ఇతరేషామివ కిం వా స నిరవశేష ఇతి ॥౧౪౦ ॥ సందేహే లయసామ్యాదిహ శక్త్యవశేషతా ప్రసక్తా హి । అవిభాగో వచనాదితి లయమేతం నిరవశేషముపదిశతి ॥ ౧౪౧ ॥ బ్రహ్మవిదోస్య కలానామవిభాగాపత్తిరేవ యుక్తా స్యాత్ । యత ఇహ వచనాదస్మాత్పరమవిభాగః ప్రతీయతే తాసాం ॥ ౧౪౨॥ ఇహ చ కలాలయముక్త్వాభిద్యేతే ఏవమాదినా బ్రూతే । ఆసాం హి నామరూపే భిద్యేతే ప్రోచ్యతే హి పురుష ఇతి ॥ ౧౪౩॥ ఏషోఽకలోఽమృతో భవతీతి చ పురుషోఽకలోఽయముక్తః । అత్రావిద్యాజనితానాం చ కలానాం న విద్యయా జనితే ॥ ౧౪౪॥ ప్రళయే పునరేతస్మిన్ స్యాచ్ఛక్త్యవశేషతా కథంచిదపి । తస్మాదత్ర కలానామవిభాగాపత్తిరేవ యుక్తా స్యాత్ ॥

సూ॥౧౭ ॥ తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా॥ ఇహ పరవిద్యాచింతాం సమాప్య తత్ర ప్రసంగతః ప్రాప్తాం। చింతామధునాఽపరవిద్యాయాం పునరిహానువర్తయతి॥౧౪౬॥ విద్వదవిదుషోరాసృత్యుపక్రమాత్కిల సమేతి చోత్క్రాంతిః। ప్రాగభిహితం తమేవేదానీం మాసృత్యుపక్రమం బ్రూతే॥౧౪౭॥ ఉపసంహృతవాగాదికలాపస్యోచ్చిక్రమిషత ఏతస్య। విజ్ఞానాత్మన ఓకో హ్యాయతనం హృదయమేవ నాన్యదితి॥౧౪౮॥ దర్శయతీహ స ఏతాస్తేజోమాత్రా ఇతి శ్రుతిస్సేయం । తస్య చ హృదయస్యాగ్రం ప్రథమం ప్రద్యోతతే తతశ్చాయం ॥౧౪౯ ॥ చక్షుః ప్రభృతి ద్వారాణి నిష్క్రామతి తత్ప్రకాశితద్వారః । ఇతి చక్షురాద్యపాదానాముత్క్రాం

తిం ప్రదర్శయత్యేషా॥౧౫౦॥ హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతత ఇత్యాద్యాశ్రుతిర్హి పాకిమిహ । విద్వదవిదుషోర్హి సమాకిం వావిదుషోఽవిశేష ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౧౫౧ ॥ ఇతి విచికిత్సాయాం శ్రుత్యవిశేషాదనియమో మాత్రయుక్త ఇతి । ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హృదయప్రద్యోతనే సమానేఽపి ॥ ౧౫౨॥ అపి తత్ప్రకాశితద్వారత్వే తు త్యేస ఏష విద్వాంస్తు । మూర్ధస్థానాదేవ హి నిష్క్రామతి నేతరేభ్య ఇతి యస్మాత్ ॥౧౫౩॥ విద్యాసామర్థ్యం కిల దృష్టం తస్యైవ నేతరస్య పునః । ఇతరవదేవ హి విద్వాన్ యాతః కుతశ్చిత్ప్రదేశతోఽపి యది॥౧౫౪॥ ఉత్క్రామేత్సతదా యం నోత్కృష్టం లోకమత్ర విందేత । ఏవం చేత్తర్హీయం విద్యా సర్వాప్యనర్థికైవ స్యాత్ ॥ ౧౫౫॥ తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ గతిర్విలక్షణాస్య స్యాత్ । విద్యాశేషత్వేన చ గతిర్హి హార్దనస్య బాడికా ద్వారా ॥ ౧౫౬॥ అనుశీలయితవ్యా సా విహితా విద్యావిశేషవిషయే హి । తామభ్యసంస్తయైవ ప్రతిష్ఠత ఏష ఇతి తు యుక్తమిహ ॥ ౧౫౭॥ తస్మాదుపాసితేన హి పరాత్మనా హృదయసంస్థితేనాయం । పరమనుగృహీత ఏవ హి విద్వాంస్తద్భావమిహ సమాపన్నః ॥ ౧౫౮ ॥ మూర్ధన్యయైక శతతమనాడ్యా నిష్క్రామతీతరేభ్యోఽన్యై । శతమిత్యాద్యాశ్రుతిరప్యేవం దర్శయతి హార్దవిద్యాయాం॥౧౫౯॥ —సూ॥౧౮॥రశ్మ్యనుసారీ॥— అస్తి కిల హార్దవిద్యా దహరోఽస్మిన్నంతరితి సమామ్నాతా । సా చాథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపుర ఇతి ప్రపంచితా భూయః॥౧౬౦ ॥ తత్ప్రకరణ ఏవ హ్యథ యా ఏతా ఇత్యధీత్య తత్ర పునః । నాడీరశ్మిపరస్పరసంబంధం సప్రపంచమభిధాయ ॥ ౧౬౧ ॥ యత్రైతదితి తథైవ చ తయోర్ధ్వమిత్యాదివాక్యమామ్నాతం । ఉత్క్రమణమేతదస్య ప్రారబ్ధాంతే యదా భవేత్తర్హి ॥ ౧౬౨ ॥ నాడీగతరశ్మిభిరేష హైరుత్క్రామతీతి తత్ప్రోక్తం । తస్మాదత్ర శతాధికనాడ్యా విద్వాన్ స హి నిష్క్రామన్ ॥ ౧౬౩ ॥ రశ్మ్యనుసారేణైవ హి నిష్క్రామత్యేష ఇతి తు యుక్తమిహ । తత్కింరశ్మ్యనుసారిత్వం రాత్రావహని చావిశేషేణ ॥ ౧౬౪ ॥ మ్రియమాణస్యాహన్యేవ తదితి సందేహే । అవిశేషశ్రవణాత్ఖల్వవిశేషేణైవ వర్ణ్యతే తదిదం ॥ ౧౬౫ ॥ ... ❊

—సూ॥౧౯॥నిశి నేతి చేన్న సంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ॥— అహని చ నాడీరశ్మ్యోస్సంబంధోఽస్తీతి యుక్తమేతత్స్యాత్ । అహని మృతస్య చ రశ్మ్యనుసారిత్వం న తు భవేదిదం రాత్రౌ ॥ ౧౬౬ ॥ విచ్ఛిద్యతే హి యస్మాన్నాడీరశ్మ్యోర్హి తత్ర సంబంధః । రాత్రౌ మృతస్య తస్మాన్న హి రశ్మ్యనుసారితేతి చేన్నైవం ॥ ౧౬౭ ॥ భవతి హి యావద్దేహం నాడీరశ్మ్యోస్స ఏష సంబంధః । శ్రుతిరేషాముష్మాదాదిత్యాదిత్యేతమర్థముపదిశతి ॥ ౧౬౮ ॥ యే నాడీషు చ సృప్తా రశ్మయ ఇహ సంతి తే కిలాదిత్యాత్ । అస్మాల్లబ్ధవికాసా అభ్యో నాడీభ్య ఏవ మే వై తే ॥ ౧౬౯ ॥ ఆదిత్యే కిల సృప్తాస్తథా ప్రతాయంత ఇతి హి తత్ప్రోక్తం । ఉపలభ్యతే నిశాస్వపి నిదాఘకాలే చ సూర్యకిరణానాం ॥ ౧౭౦ ॥ అనువృత్తిస్తత్ర యతో రాత్రౌ తాపాదివృశ్యతే భూయః । స్తోకానువృత్తితస్స్యాద్దుర్లక్ష్యత్వం తదన్యగజనీషు ॥ ౧౭౧ ॥ శైశిరదివసేష్వివ దుర్దినేషు మలక్ష్యతా భవేదత్ర । అహరేవైతద్రాత్రావిదధాతీతి శ్రుతిర్బ్రవీత్యేవం ॥ ౧౭౨ ॥ యది రాత్రిమృతో విద్వాన్ రశ్మ్యనుసరణం వినా క్రమేదూర్ధ్వం । భవతి హి రశ్మ్యనుసారానర్థక్యం తత్ర తచ్చ దుర్వారం ॥ ౧౭౩ ॥ న హ్యత్ర యోది వై వ హైరితి స రశ్మీనపేక్ష్య చాక్రమతే । ఊర్ధ్వం హి యస్తు రాత్రౌ హైరిత్యనపేక్ష్యైవ స ఇతి యుక్తం స్యాత్ ॥ ౧౭౪ ॥ అథ విద్వానపి నోర్ధ్వం యది రాత్రిప్రాయణాపరాధేన । ఆక్రమతే సా పాక్షికఫలేతి తత్ప్రవృత్తిరేవ స్యాత్ ॥౧౭౫ ॥ మృత్యోరనియతకాలత్వాత్తస్య నిశైవ మృత్యురిత్యపి న । అథ విద్వాన్ రాత్రౌ ప్రమృతోఽహరాగమమసావుదీక్షేత ॥ ౧౭౬ ॥ అహరాగమేఽపి విదుషః శరీరమిహ పావకాదిసంపర్కాత్ । న భవతి హి రశ్మిసంబంధార్హం మతో నాక్రమేదసావూర్ధ్వం॥౧౭౭ కించ స యావత్ క్షిప్యేన్మన ఇతి దర్శయతి తదనుదీక్షాం హి । తస్మాదవిశేషేణాహని రాత్రౌ వాస్య రశ్మిసంబంధః ॥ ౧౭౮ ॥

—సూ॥౨౦॥అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే॥— యత ఇహ నైవోదీక్షా న పాక్షికఫలా చ భవతి విద్యేయం । మృత్యుర్న నియతకాలస్తస్మాదయనేఽపి దక్షిణే విద్వాన్ ॥ ౧౭౯ ॥మ్రియమాణస్సకదాచిద్విద్యాఫలమఖిలమపి సమాప్నోతి । యా చోత్తరాయణమృతిప్రాశస్త్య ప్రథితిరపి చ భీష్మస్య ॥ ౧౮౦ ॥ యచ్చోత్తరాయణస్య ప్రతీక్షణం నైజతను విసర్గార్థం । ఆపూర్యమాణపక్షాద్యానిత్యాద్యాశ్రుతిశ్చ యే యమిహ॥౧౮౧॥ ఏతేభ్యో హేతుభ్యస్తను పాతే చోత్తరాయణం

హీదం ఆవశ్యకమితిశంకా సూత్రేణ నిరస్యతేహి సూత్రకృతా ॥ ౧౮౨ ॥ యాచోత్తరాయణమృతి ర్భీష్మస్యాస్య ప్రసిద్ధిరిహ కథితా । సాచావిద్వద్విషయాభీష్మస్య చయత్ప్రతీక్షణం తదపి ॥ ౧౮౩ ॥ ఆచారప్రతిపాలనరూప ఫలార్థం పితృప్రసాదేన । లబ్ధస్వేచ్ఛామృత్యోః ప్రఖ్యాపయితుం చ భవతి నాన్యార్థం ॥ ౧౮౪॥ యచ్చోత్తరాయణేస్యాస్మరణం తచ్ఛ్రుతిప్రశస్తమజ్ఞానాం । ఇత్యభివదనం ప్రాజ్ఞానామాచారోత్ర భవతి న తదన్యః ॥ ౧౮౫ ॥ శ్రుతిరపి చ దేవతాభిప్రాయా సా నేహ కాలమాత్రపరా । ఇత్యాతివాహికా ఇతి సూత్రే వక్ష్యతి చ సూత్రకారోయం ॥ ౧౮౬ ॥ నను యత్ర కాల ఇత్యాదిస్మృతివాక్యేషు కాల ఏవాయం । అహరాదికః ప్రధానత్వే నానావృత్తయే వినిర్దిష్టః ॥ ౧౮౭ ॥ కథమిహ విద్వాన్ రాత్రౌ వా సౌ దక్షిణాయనే వాపి । ప్రేతో నావృత్తిమిమాం యాయాదిత్యత ఇదం పఠత్యత్ర ॥౧౮౮॥ సూ॥౨౧॥ యోగినః ప్రతిస్మర్యతే స్మార్తే చైతే॥ అహరాదికాలనియమో యోయమనావృత్తయే స్మృతౌ దృష్టః । సచ యోగినః ప్రతిస్యాత్ స్మార్తే చైతే హి యోగసాంఖ్యే ద్వే ॥ ౧౮౯ ॥ న శ్రౌతే తే నాత్ర ప్రమాణభేదాచ్చ విషయభేదాచ్చ । విజ్ఞానేషు శ్రౌతేష్వవతారో నాస్య భవతి కథమపి చ ॥ ౧౯౦ ॥ నన్వగ్నిర్జ్యోతిరహ ధూమో రాత్రిరితి చైవమాద్యేహి । ఇహ దేవయానపితృయాణే శ్రౌతే ఏవ హి ప్రతీయేతే ॥౧౯౧॥ స్మృతివాక్యేపీత్యేవం నాశంక్యం యేన తత్ర తం కాలం । వక్ష్యామీతి చ కాలప్రతిజ్ఞయా కిల విరోధమాశంక్య ॥ ౧౯౨ ॥ పరిహారోయం కథితో యదా పునః స్మృతిషు దేవతా ఏవ । అగ్న్యాద్యభిమానిన్యో గృహ్యాం తేన హి విరోధ ఇహ కశ్చిత్ ॥ ౧౯౩ ॥ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ॥౧౯౪ ॥ తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైరనుత్తైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః ॥ ౧౯౫ ॥ శ్రీగురుచరణారవిందార్పణమస్తు.

అథ చతుర్థాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

సూ॥౧॥ అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః॥ ఏవం హి పూర్వపాదే నిరూపితోత్క్రాంతిరత్ర తత్సాధ్యం । గంతవ్యం కిల మార్గం దర్శయితుం పాదమేతమారభతే ॥౧॥ ఆసృత్యుపక్రమాదియముత్క్రాంతిర్విద్వదవిదుషోస్తుల్యా । ఇత్యుక్తమాసృతిస్స్యాహ్యనేకధా శ్రూయతే శ్రుతిష్వాసు ॥ ౨ ॥ నాడీరశ్మియుతైకా హ్యేతైరేవేతి వాక్యనిర్దిష్టా । అపరార్చిరాదికాపి హి తేర్చిషమిత్యాదివాక్యవిఖ్యాతా ॥ ౩ ॥ భవతీహ దేవయానం పంథానమితి శ్రుతిప్రసిద్ధైకా । అన్యాత్మస్మాల్లోకాత్ప్రేతి స వాయుమితి వాక్యతో దృష్టా ॥ ౪ ॥ అపరా సూర్యద్వారేణేత్యాదిశ్రుతినిరూపితా తత్ర । కిమిహ పరస్పరభిన్నా ఏతాస్సృతయో భవంతి కిం వాత్ర ॥ ౫ ॥ ఏకైవానేకవిశేషణాసృతిరితీహ సంశయో భవతి । తత్ప్రతీత్యా సృత్యస్సృతయో భిన్నా ఏవేతి యత ఇమాః స్మృతయః ॥ ౬ ॥ భిన్నోపాసనశేషాభిన్నప్రకరణగతాశ్చ లక్ష్యంతే । అపిచా హ్యేతైరేవేత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షాయాం ॥ ౭ ॥ ఉపమృద్యేత తథైవ త్వరావచనమేతదపి చ పీడ్యేత । ఇహ చ స యావత్ క్షిప్యేన్మన ఇత్యాది త్వరావచోదృష్టం ॥ ౮ ॥ తస్మాదేతాస్సృతయో భిన్నా ఏవేత్యతస్త్విదం పఠతి । బ్రహ్మప్రేప్సుస్సర్వోర్చిరాదినైవాధ్వనోధ్వమాక్రమతే ॥ ౯॥ ఇతి తు ప్రతిజానీతే తత్ప్రథితేరితి చ భవతి హేతురిహ । సర్వేషామపి విదుషాం ప్రథితోసావర్చిరాదికో మార్గః ॥ ౧౦ ॥ యే చేమేరణ్య ఇతి శ్రుతౌ హి విద్యాంతరావలంబానాం । పంచాగ్న్యుపాసకానామివార్చిరాద్యా గతిస్సమామ్నాతా ॥ ౧౧ ॥ స్యాదేతదత్ర యాసు చ విద్యాసు న కాచిదపి గతిః పఠితా । తాస్వర్చిరాదికైవ హి గతిరియముపతిష్ఠతాం హి యాసు పునః ॥ ౧౨ ॥ శ్రూయత ఏవాన్యవిధా తాసు కిమిత్యర్చిరాదికాశ్రయణం । ఇతి చేద్భవేదిహైవం సృతయ ఇమా యది పరస్పరం భిన్నాః ॥ ౧౩ ॥ ఏకైవానేకవిశేషణాసృతిర్బ్రహ్మలోకపదవీయం । క్వచిదిహ కేనచిదేవ హి విశేషణేనోపలక్షితా భాతి ॥ ౧౪ ॥ సర్వత్ర చైకదేశాభిజ్ఞానాద్బహువిశేషణా సేయం । భవతీయమేకరూపాసృతిర్విశేషణవిశేష్యభావేన ॥ ౧౫ ॥ ప్రకరణభేదేపి యథా విద్యైకత్వాద్గుణోపసంహారః । భవతి హి తద్వత్ప్రకృతేస్స్యాదేవ విశేషణోపసంహారః ॥ ౧౬ ॥ విద్యాభేదేపి యతోభిజ్ఞాస్సర్వత్ర చైకదేశస్య । గంతవ్యాభేదాదపి భవతి పథం గత్యభేద ఏవాత్ర ॥౧౭ ॥ యా బ్రహ్మణో జితిర్యా వ్యుష్టిస్తాం జితిమితి శ్రుతిశ్చాపి । విద్యాఫలం తదేకం బ్రహ్మప్రాప్తిస్స్వ

రూపముపదిశతి ॥ ౧౮ ॥ యచ్చాథైతైరేవేత్యవధారణమత్రదర్శితంతదపి । రాత్రౌమృతస్యవిదుషోరశ్మ్యప్రాప్తిహేత
స్సిరాసార్థం ॥ ౧౯ ॥ తత్రాపిరశ్మియోగంప్రపంచయితుమేవనపునరన్యస్య ।వ్యావృత్త్యర్థంతత్ర్వాప్రసక్తప్రసక్తో
యమేవకారోఽత్ర ॥ ౨౦ ॥ రశ్మీంశ్చప్రాపయితుంనివర్తయితుమర్చిరాదికాంశ్చతథా । అహ్నాతితస్మాదప్రసభార్యతే
సఖలురశ్మిసంబంధః ॥ ౨౧ ॥ యత్తుసయావత్క్షిప్యేన్మనఇత్యాదిత్వరావచస్తదపి । గతిషుయథైవహిలోకేశీఘ్రతానిలంబో
యఏషలోకకృతః ॥ ౨౨ ॥ నైవార్చిరాదికేధ్వనిభవతి సఏషఇతి బోధనార్థంస్యాత్ । లోకే నిమేషమాత్రేణాగచ్ఛం
తీతివాక్యవిన్యాసే ॥ ౨౩ ॥ నైవహినిమేషమాత్రేణాగమనేతత్రభవతితాత్పర్యం । కింతు విలంబాభావే తద్వదిహాప్యేత
దిదమవిరుద్ధం ॥ ౨౪ ॥ ఇహఖల్వథైతయోరిత్యాద్యామార్గద్వయచ్యుతానాంహి । కష్టంతృతీయమేతత్ స్థానం సంకీ
ర్త్య దేవయానమిమం ॥ ౨౫ ॥ పితృయాణవ్యతిరిక్తం పంథానంహ్యర్చిరాదిపర్వాణం । ప్రథయతితమేకమేవశ్రుతిస్తృ
తీయానువర్ణనేనేహ ॥ ౨౬ ॥ అపిచార్చిరాదివిషయశ్శ్రుతౌహిభూయాంసిమార్గపర్వాణి।శ్రూయంతేపునరన్యత్రా
ల్పీయాంస్యేవతానిపర్వాణి ॥ ౨౭ ॥ భవతీహభూయసామనుగుణభావేనైవనయనమన్యేషాం । న్యాయ్యతరం తస్మాది
హయుక్తంస్యాదర్చిరాదినేత్యాది॥ ౨౮ ॥ —— సూ॥ ౨॥ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యాం॥ —— కేనేహసన్నివేశవి
శేషేణచగతివిశేషణానాంహి । స్యాదన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావఇతితదిదమాచార్యః ॥ ౨౯ ॥ గ్రథయతిహి వాయుమ
బ్దాదితిసూత్రేణస్వయంసుహృద్భూత్వా । ఇహపఠ్యతేహిపంథాస్సఏతమితిదేవయానసంజ్ఞోఽసౌ॥ ౩౦ ॥ కౌషీతకినాంత్ర
హిసచాగ్నిలోకంసవాయులోకమితి । సవరుణలోకంచతథేంద్రలోకమపి సప్రజాపతేర్లోకం ॥ ౩౧ ॥ సబ్రహ్మలోక
మితిచక్రమోఽయముపలభ్యతేహితత్రకిల ।యావర్చిరగ్నిశబ్దౌతుల్యార్థౌజ్వలనవాచకౌతౌహి ॥ ౩౨ ॥ నైవేహసన్నివేశ
క్రమోఽయమస్విష్యతేక్వచిత్కశ్చిత్ । వాయుస్త్వివహార్చిరాదావత్మనినశ్రూయతే సకస్మిన్ వా ॥ ౩౩ ॥ స్థానే నివేశనీ
యస్స్యాదిత్యతఉక్తమత్రసూత్రకృతా । తేర్చిషమేవేత్యస్మిన్నర్చిరనంతరమహర్వినిర్దిశ్య ॥ ౩౪ ॥ అపూర్యమాణ ప
క్షంతతఉదగయనాదికాంశ్చషణ్మాసాః । తేభ్యస్సంవత్సరమపి తతఆదిత్యమితి దృశ్యతేతత్ర ॥ ౩౫ ॥ ఆదిత్యాదర్వాం
చంతథైవసంవత్సరాత్పరాంచమిమం । వాయుమభిసంభవంతీత్యేవం వాయోర్హి సన్నివేశఇహ ॥ ౩౬ ॥ క్వచిదవిశేషవి
శేషావుపలభ్యేతేయతస్తయోశ్శ్రుత్యోః । కౌషీతకివాక్యేకిల సవాయులోకమితి చావిశేషేణ ॥ ౩౭ ॥ ఉపదర్శితస్య వా
యోర్విశేషఉపలభ్యతేహివాక్యేస్మిన్ । తదిహయదావై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసఇతితత్రకిల ॥ ౩౮ ॥ సఉపాస
కోహి దేహాద్యదినిర్గచ్ఛతి సవాయుమేతితదా । వాయురసావపితస్మైవిజిహీతేఛిద్రమేవసంతనుతే ॥ ౩౯ ॥ రథచక్రబిల
సమానంతచ్ఛిద్రం తేనవాయుదత్తేన । ద్వారేణసఖలువిద్వానాక్రమ్యోర్ధ్వంతమేతమాదిత్యం ॥ ౪౦ ॥ ఆగచ్ఛతీతిదర్శి
తమతఆదిత్యాత్ప్రాక్తేయతేవాయోః । పూర్వత్వమేవతస్మాదబ్దాదిత్యాంతరాళఏవాసౌ ॥ ౪౧ ॥ వాయుర్నివేశనీయ
స్స్యాదితియుక్తమిహసూత్రకారోక్తం ।నన్వస్యపునరిహాగ్నేః పరత్వవర్ణనవిశేషతఃకస్మాత్ ॥ ౪౨ ॥ అర్చిరనంతరమేవ
హిననివిశ్యతఏషవాయురితిచేన్న । నాసౌభవతివిశేషస్సఏతమిత్యాదికేయతోవాక్యే ॥ ౪౩ ॥ కేవలఏవహిపాఠస్సచా
గ్నిలోకంసవాయులోకమితి । క్రమవాచకోహిశబ్దోనకశ్చిదిహకిలయతఃపదార్థానాం ॥ ౪౪ ॥ ఉపలభ్యతేనుకీర్తన
మాత్రంతంతంచగచ్ఛతీత్యేవం । రథచక్రబిలసమేనచ్ఛిద్రేణహివాయునాప్రవృత్తేన ॥ ౪౫ ॥ సచఖల్వాక్రమ్యోర్ధ్వం
తతఆగచ్ఛతితమేతమాదిత్యం । ఇత్యవగమ్యతఏవక్రమోఽయమతఇహభవేద్విశేషోఽసౌ ॥ ౪౬ ॥ తస్మాదవిశేషవిశేషాభ్యా
మితియుక్తమేవ సూత్రోక్తం । వాజసనేయినఇహకిలమాసేభ్యోదేవలోకమిత్యుక్త్వా॥ ౪౭ ॥ తస్మాచ్చదేవలోకాదాది
త్యమిమం సమామనంత్యత్ర ।తత్రాదిత్యానంతర్యాయపున ర్దేవలోకతోవాయుం ॥ ౪౮ ॥ అభిసంభవేయురితి వాజస
నేయశ్రుత్యపేక్షయావాచ్యం । యచ్చేహవాయుమబ్దాదితి తచ్ఛందోగవాక్యమాలంబ్య ॥ ౪౯ ॥ ఛందోగ శ్రుతివాక్యే
నదేవలోకోస్తివాజివాక్యేతు । సంవత్సరోనదృష్టః శ్రుతిద్వయప్రత్యయాదుభావపిహి ॥ ౫౦ ॥ ఉభయత్రైవ గ్రా
హ్యావత్రచమాసాబ్దయోర్హిసంబంధాత్ । సంవత్సరోహిపూర్వస్తతోభవేద్దేవలోకఇతిబోధ్యం ॥ ౫౧ ॥ ... *

—సూ॥౩॥ తడితోఽధివరుణస్సంబంధాత్॥— ఆదిత్యాచ్చంద్రమసంచంద్రమసోవిద్యుతంచనిర్దిశ్య । పశ్చాద్వ్రా
హ్మప్రాప్తింప్రథయత్యేషాశ్రుతిస్తథాన్యాతు ॥ ౫౨ ॥వరుణాదిప్రాప్తిమపిప్రదర్శయతితత్రతదనుసారేణ విద్యుత
స్తాత్కాలవరుణస్సంబధ్యతేయతశ్చతయోః ॥ ౫౩ ॥ స్యాన్నియతస్సంబంధోయద్దైవహివిశాలవిద్యుతో మేఘాః ।స్త
తగర్జితా అపిసమ్యజ్నృత్యంతి దేవలోకేషు ॥ ౫౪ ॥ ఆపఃప్రపతంతితదేత్యేతత్సర్వానుభూతిసిద్ధంహి । పర్జన్యేతి
నయతీత్యేషాశ్రుతిరపితద్దైవదర్శయతి ॥ ౫౫ ॥ వరుణశ్చాపామధిపతిరితిశ్రుతిస్మృతిషుసుప్రసిద్ధంహి । ఇంద్రప్రజాపతి
లవరుణాదూర్ధ్వంహిసన్నివేశ్యేతే ॥ ౫౬ ॥ స్థానాంతరవిరహాదపిపాఠస్యతద్దైవదర్శనాదపిచ । ఆగంతుకభావాదపి
రుణాద్యంతేహిసన్నివేశ్యాతే ॥ ౫౭ ॥ ... ...

—సూ॥౪॥ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్—తేష్వేవచార్చిరాదిషుసందేహఃపునరిహైవమవతరతి।కిమిమానిమార్గ
స్యన్యాహోస్విద్భోగభూమయఃకింవా॥౫౮॥నేతారోగంతౄణామిత్యేవంత్రయముక్తమేతత్స్యాత్ ।ఏతేహి
ణభూతాఏవార్చిరాదయస్స్యురితి॥౫౯॥యస్మాదుపదేశోయందృశ్యతఇహతత్స్వరూపపరఏవ।ప్రస్థాతుకామఇహ
కేగ్రామంచనగరమపికశ్చిత్ ॥౬౦॥అనుశిష్యతేత్వమేతంగచ్ఛమహాపర్వతంపురస్తస్య । న్యగ్రోధమపి మహాంతం
న్నికటఏవతత్పరతః॥౬౧॥ గ్రామంచనగరమపివాస్వాభిమతంప్రాప్స్యసీతితద్వదిహ। తేర్చిషమితిహి తత్తోహ
పూర్యమాణపక్షమితి ॥ ౬౨ ॥అథవాత్రభోగభూమయఏవైతేస్యురితి యుక్తమాభాతి । యస్మాచ్చ లోకశ
గ్న్యాదయోనుబధ్యంతే ॥ ౬౩ ॥అతాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీతివాక్యేహి లోకశబ్దోయం । భోగాయతనేష్వేవ
కాయస్యభాష్యతేహిపరం ॥ ౬౪ ॥వేదేమనుష్యలోకఃపితృలోకోదేవలోకఇత్యాదౌ ! అన్యతాకిహారాత్రేష్వ
దృశ్యతేతథైవాయం॥౬౫॥తస్మాదిహార్చిరాదయఏతేనైవాతివాహికాఃకించ । తేషామచేతనత్వాదపి నైవాతా
త్వంస్యాత్ ॥ ౬౬॥ లోకేహిచేతనాఃకిలరాజనియుక్తాభవంతియేశూరాః । మార్గేషు దుర్గమేష్వతివాహ్యనతివాహ
యంతితేనాన్యే॥౬౭ ॥ ఏవంప్రాప్తేబ్రూతేతేఖల్వతాతివాహికాస్స్యురితి । అప్రచతల్లింగాదితియ
కోహేతుః ॥ ౬౮ ॥ ఇహచంద్రమసోవిద్యుతమిత్యేతదనంతరంసమామ్నాతం । తత్పురుషోమానవఇతివాక్యంహిబ్రహ్మ
గమయతీత్యంతం ॥ ౬౯ ॥ తేనప్రతీయతేఖల్వమానవస్యోత్తరత్రగమయితృతా । గమయితృతానిర్దేశాత్సిద్ధం తస్యాతి
వాహికత్వమపి ॥ ౭౦ ॥ తత్సామాన్యాదగ్న్యాదయోభవంత్యాతివాహికాఃపూర్వం। ననుతత్పురుషోఽమానవఇతివ
నమమానవస్యపురుషస్య ॥౭౧॥గమయితృతాపరమేవహినాగ్న్యాదీనాంతథేతిచేన్నైవం ।సంప్రాప్తమానవత్వనివృత్తి
పరత్వాద్విశేషణస్యాస్య ॥ ౭౨ ॥ యద్యర్చిరాదిపర్వసుపురుషాఏతేషుగమయితారస్స్యుః । తేమానవాస్తద్దైవావిశ్యక
మేతద్ధితన్నివృత్త్యర్థం ॥ ౭౩ ॥యదిదమమానవఇతికిలపురుషవిశేషణమిహోపదిష్టంహి।ననునహిలింగంగమకంన్యా
యాభావాదతస్త్విదంపతతి॥౭౪॥ —సూ॥౫॥ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః॥— యేత్వర్చిరాది మార్గే
స్తేకిలశరీరవిగమేన ।ముకుళితకరణగ్రామానచస్వతంత్రాభవంతిగత్యాదౌ ॥౭౫॥ యేత్వర్చిరాదయస్తేప్యచేతనా
స్వతంత్రాస్స్యుః। తస్మాదిహార్చిరాద్యభిమానినఏతేహిచేతనాదేవాః ॥ ౭౬ ॥ అతియాత్రియా మస్యాం
ఇతిభవేద్వ్యవస్థేహ । ఇహమత్తమూర్ఛితాద్యాఅపిలోకే వికలకరణపరివారాః॥ ౭౭ ॥ కేవలపరప్రయుక్తాధ్వానోద్వ
ష్టాఃపరత్రకిముతైతే । నహిమార్గలక్షణత్వం కథమప్యతార్చిరాదికానాంస్యాత్ ॥ ౭౮ ॥ అనవస్థితాయత
పేతస్యనహికథంచిదపి । భవతిహ్యహస్స్వరూపప్రాప్తిర్నచతత్ప్రతీక్షణంవాస్తి ॥ ౭౯ ॥ఇత్యేతదుక్తమేవనవోషోఽత్ర
భవతిదేవతాపక్షే।యస్మాద్ధ్యతివాహిదేవాస్తఏవచేహార్చిరాదిపదవాచ్యాః॥౮౦॥తేషాంచతదభిమానాత్తచ్ఛబ్దార్థత్వము
చితమేవేహ । కించార్చిషోహరితినిర్దేశఃఖల్వాతివాహికత్వేపి ॥ ౮౧ ॥ నవిరుధ్యతేకథంచిత్తచ్ఛబ్దాత్తదభిమానినోగ్రహ
ణే।లోకేపిదృశ్యతేహిప్రఖ్యాతేష్వాతివాహికేషుపునః॥ ౮౨ ॥ ఏవంవిధఉపదేశోగచ్ఛత్వమితశ్చకృష్ణగుప్తమితి।గచ్ఛతతో
జయసింహంబలవర్మాణంతతశ్చగచ్ఛేతి ॥ ౮౩ ॥ అపిచోపక్రమవాక్యేతేర్చిషమిత్యాదినాసమామ్నాతం। సంబంధమాత్ర

మేవ హి న తద్విశేషోఽత్ర కశ్చిదుపదిష్టః ॥ ౮౪ ॥ ఉపసంహారే తు స ఏతాన్ ఇత్యాదౌ విశేష ఇహ దృష్టః। గమయితృత్వశబ్దబలేన చ స
చాతివాహ్యత్వేన రూపస్స్యాత్ ॥ ౮౫ ॥ తేన హ్యుపక్రమేఽపి చ స ఏవ నిర్ణీయతే న చాన్యోఽపి । ఉపసంహృతికరణత్వా
న్న తత్ర భోగో భవేత్కాలే తేషాం ॥ ౮౬ ॥ తతోఽనుపభుంజానేష్వపి గంతృషు గమయితుం భవేచ్ఛక్యః । సోఽయం హి లోక
శబ్దస్తత్ప్రసిద్ధ్యైషాం యతశ్చ భోగస్స్యాత్ ॥ ౮౭ ॥ ఏవం చాగ్నిస్వామికలోకం గత్వాగ్నినాతివాహ్యేత । వాయుస్వామిక
లోకం గత్వైవం వాయునేతి యోజ్యమిహ ॥ ౮౮ ॥ నన్వాతివాహికత్వం యద్యేతేషాం తదాహి వరుణాదౌ । తత్కథముప
పన్నం స్యాద్వరుణాదన్యో యతోఽత్ర నిర్దిష్టః ॥ ౮౯ ॥ ఆ బ్రహ్మప్రాప్తేః కిల విద్యుదనంతరమమానవః పురుషః। తస్యైవ గమ
యితృత్వం శ్రుతమిత్యత ఏతదుత్తరం పఠతి ॥౯౦॥ సూ॥౬॥ వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః॥ విద్యుత్ప్రాప్తేరూ
ర్ధ్వం విద్యుదనంతరమవస్థితేన పునః । కేనాప్యమానవేనాతివాహ్యమానా హి వరుణలోకాదౌ ॥ ౯౧ ॥ తే బ్రహ్మలోకమే
తం గచ్ఛంతీత్యేవ హ్యత్ర నిష్కర్షః। విద్యుల్లోకం ప్రాప్తా వైద్యుత ఇతి గృహ్యతే హి సూత్రేఽస్మిన్ ॥ ౯౨ ॥ తాన్ వైద్యుతాది
తి శ్రుతివాక్యే వైద్యుతపదం హి లోకపరం । తాన్ వైద్యుతాద్ధి లోకాదమానవోఽభ్యేత్య గమయతి బ్రహ్మ ॥ ౯౩ ॥ ఇత్యేత
చ్ఛ్రుతివాక్యాదమానవస్యైవ గమయితృత్వమిహ । వరుణాదయస్తు తస్యైవానుపరోధేన వా సహాయేన ॥ ౯౪ ॥ కేనాపి
హేతునా తే భవంత్యనుగ్రాహకా ఇతి జ్ఞేయం । తస్మాదిహార్చిరాదయ ఏతే ఖల్వాతివాహికా ఏవ ॥ ... ... ※

సూ॥౭॥ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః॥ ఏవం నిరూప్య మార్గం గంతవ్యం బ్రహ్మ చింతయత్యధునా।
శ్రుతివాక్యేన స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి దర్శితం తత్ర ॥ ౯౬ ॥ కిం కార్యమపరమేవ బ్రహ్మ గమయతీహ కిం పరం బ్రహ్మ ।
యచ్చావికృతం సర్వోపనిషత్ప్రతిపాద్యమితి తు సందేహః ॥ ౯౭ ॥ స్యాద్బ్రహ్మశబ్దయోగాద్గతిశ్రుతేర్దర్శనాచ్చ తత్ర కి
ల । కార్యం సగుణం బ్రహ్మైవైనాన్ గమయత్యమానవః పురుషః ॥ ౯౮ ॥ ఇతి మన్యతే హి బాదరిరాచార్యో యుక్తమేతదే
వ యతః గంతవ్యత్వమిహోక్తం తదిదం కార్యస్య నేతరస్య స్యాత్ ॥ ౯౯ ॥ తస్య ప్రదేశవత్త్వాత్సర్వగతత్వాత్పరాత్మనో నే
యం। గంతవ్యతా గతిర్వా గంతౄణాం ప్రత్యగాత్మరూపత్వాత్ ॥౧౦౦॥ సూ॥౮॥ విశేషితత్వాచ్చ॥ బ్రహ్మాధి
ష్ఠితలోకాన్ గమయత్యేతానమానవః పురుషః। ఇతి నిర్దిశ్య చ లోకాంచ్ఛ్రుతిరపరబ్రహ్మణోఽస్య లోకేషు ॥౧౦౧॥ తే శాశ్వ
తీస్సమా నివసంతీతి యతో విశేషముపదిశతి । అత ఇహ యా గతిరుక్తా సా కార్యబ్రహ్మగోచరైవ స్యాత్ ॥ ౧౦౨ ॥ బహువ
చన లోకశబ్దస్తథైవ చాధారసప్తమీశ్రవణం । నైవ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి కథమప్యవకల్పతే హి కార్యే తు ॥ ౧౦౩ ॥ తదవస్థా
భేదేన చ భేదాత్సంభవతి సర్వమేవైతత్ । యా చేహ సన్నివేశవిశిష్టా సవికారభోగభూమిస్స్యాత్ ॥ ౧౦౪ ॥ లోకశ్రుతిర
స్యైషా తస్యామేవాంజసీ న చాన్యత్ర । బ్రహ్మైవ లోక ఇతి కిల గౌణీ హ్యన్యత్ర తదిదమస్వారస్యం ॥ ౧౦౫ ॥ కించ పరస్మిన్ బ్ర
హ్మణ్యాధారాధేయభావనిర్దేశః । అసమంజస ఏవాతో గమనమిదం కార్యవిషయమేవ స్యాత్ ॥ ౧౦౬ ॥ నను నాయం కా
ర్యపరో న ప్రసక్తబ్రహ్మశబ్ద ఇహ భవతి । కారణపర ఏవ యతస్సమన్వయే దర్శితోఽయమితి చేన్న ॥౧౦౭॥ సూ॥౯॥ సా
మీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః॥ అత్ర తు శబ్దోఽయో సావుక్తాశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్ । కార్యస్యాపి బ్రహ్మణ ఇహ చ ప
రబ్రహ్మసన్నిధానేన ॥ ౧౦౮ ॥ స్యాద్బ్రహ్మశబ్దయోగే నాత్ర విరోధో భవేత్కథంచిదపి । గంతవ్యత్వాన్యాయాదాధారాధే
యభావనిర్దేశాత్ ॥ ౧౦౯ ॥ లోకబహుత్వశ్రుత్యా లక్షణయా స ఖలు కార్యపర ఏవ । బ్రహ్మపరం యచ్ఛుద్ధం తదిహ కిలోపాధి
యోగమాత్రేణ ॥ ౧౧౦ ॥ ధర్మైర్మనోమయత్వప్రభృతిభిరుపదిశ్యమానమేతైర్హి । అపరం బ్రహ్మేదమితి వ్యపదిశ్యత ఏవ కే
వలం శాస్త్రే ॥౧౧౧॥ నన్వత్ర కార్యమేవ బ్రహ్మప్రాప్యం యదా భవేత్తేషాం । యదనావృత్తిశ్రవణం తత్కథమేషామి
హోపపద్యేత ॥ ౧౧౨ ॥ నహ్యన్యత్ర పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఏషాం భవేదనావృత్తిః । శ్రుతయోఽత్ర దర్శయంత్యర్చిరాదిమా
ర్గేణ నిర్గతానాం హి ॥౧౧౩॥ ఏతేన నేతి చ తేషామితి చ తయోర్ధ్వమితి చాప్యనావృత్తిం । తస్మాద్బ్రహ్మపదేన హి కార్యగ్ర
హణం న యుక్తమితి చేన్న ॥౧౧౪॥ సూ॥౧౦॥ కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ ॥ కార్యబ్ర
హ్మపదేఽస్మిన్ లయోన్ముఖే తత్పదం గతా ఏతే। తత్రోత్పన్నజ్ఞానా హిరణ్యగర్భేణ తదధినాథేన ॥ ౧౧౫ ॥ ప్రతిపద్యంతే శుద్ధం వి

ష్ఠః పరమం పదం హి తేన సహ। ఏవం క్రమముక్తిరనావృత్తిశ్రుతివాక్యదర్శితా భవతి ॥ సూ॥౧౧॥స్మృతేశ్చ॥ యా బ్రహ్మణా సహేతి స్మృతిరిహ సాప్యేతమర్థముపదిశతి । తస్మాత్కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిపరైవ హి గతిశ్రుతిస్సర్వా ॥ ౧౧౭ ॥ ఆశంక్య పూర్వపక్షం యమత్ర సిద్ధాంత ఏష సన్దిష్టః । కార్యం బాదరిరిత్యేతత్సూత్రేణ ప్రదర్శ్యతే సపది ॥౧౧౮॥

సూ॥౧౨॥పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్॥ ఇహ జైమినిరాచార్యః పరమేవ బ్రహ్మ గమయతీత్యేవం। బ్రహ్మపదస్య పరస్మిన్ముఖ్యత్వాన్మన్యతే హి సిద్ధాంతం ॥౧౧౯॥ బ్రహ్మపదస్య చ ముఖ్యాలంబనమేతద్భవేత్పరం బ్రహ్మ । అపరం గౌణం తత్ర చ ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవేన్నాన్యః॥

సూ॥౧౩॥దర్శనాచ్చ॥ గతిపూర్వకమమృతత్వం తయోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతిర్బ్రూతే । అమృతత్వం చ పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న కార్యేస్మిన్ ॥ ౧౨౧॥కార్యస్య భవతి నాశో యతశ్శ్రుతిర్మర్త్యమల్పముపదిశతి । పరవిషయే వై తేషాం కఠవల్లీషూపదిశ్యతే హి గతిః ॥ ౧౨౨॥నహి విద్యాంతరపరతా కఠవల్లీషూపలభ్యతే క్వాపి । అన్యత్రేతి చ తత్ర ప్రక్రాంతం బ్రహ్మ భవతి పరమేవ ॥ ౧౨౩ ॥ బ్రహ్మశ్రుతేః ప్రకరణాదపి తద్వదిహామృతత్వలింగాచ్చ । గతిరేషా పరవిషయా స్యాన్నాపరగోచరా కథంచిదపి ॥ ౧౨౪ ॥

సూ॥౧౪॥న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః॥ అపి చ ప్రజాపతేరిదమహం సభా వేశ్మ తత్ప్రపద్య ఇతి । ప్రాణివియోగావసరే సంకల్పస్స్యాదుపాసకస్యేతి ॥౧౨౫॥కార్యప్రాప్త్యభిసంధిశ్శ్రుతేర్న గంతవ్యమత్ర పరమితి చేత్ । ఆకాశో హేత్యాదౌ ప్రకృతత్వాద్బ్రహ్మణః పరస్యైవ॥౧౨౬॥తద్వద్యశోహమిత్యాదిభిశ్చ సర్వాత్మకత్వనిర్దేశాత్ । యస్య చ నామ మహద్యశ ఇతి హి యశో నామతా ప్రసిద్ధేశ్చ ॥౧౨౭॥ వేశ్మప్రాప్తిశ్చేయం భవతే పరప్రాప్తిలక్షణైవాత్ర । వేశ్మప్రతిపత్తిరియం కథమిహ గతిపూర్వికా భవేదితి చేత్ ॥౧౨౮॥ అపరబ్రహ్మణి వేశ్మప్రతిపత్తిరియం హి హార్దవిద్యాయాం । శ్రుత్యైవ సముపదిష్టా సేయం కిల తదపరాజితేత్యేవం ॥ ౧౨౯ ॥ తత్ర చ విద్యాహీనైర్బ్రహ్మణ ఏషా ఽపరాజితా హి పురీ । ప్రభుణా హిరణ్యగర్భేణైవ చరచితం హిరణ్మయం వేశ్మ ॥ ౧౩౦ ॥ ఇత్యాదిదర్శితం తత్ప్రాప్తిరియం దర్శితా హి గతిపూర్వా । పరవిషయేపి చ వేశ్మప్రతిపత్తిశ్శ్రుతిరియం సమానా హి ॥ ౧౩౧ ॥ తస్మాదిహాపి తస్యా గతిపూర్వకతైవ భవతి యుక్తతమా । కించాత్ర పదగతావిత్యస్మాదపి ధాతుపాఠసామర్థ్యాత్ ॥౧౩౨॥మార్గాపేక్షా వేశ్మప్రతిపత్తావత్ర భవతి యుక్తైవ। తస్మాదత్ర గతిశ్రుతయస్సర్వా అపి భవంతి పరవిషయాః ॥ ౧౩౩॥ఇతి పక్షాంతరమేతౌ ద్వావాచార్యేణ సూత్రితౌ పక్షౌ । ఏకో గత్యుపపత్త్యాదిభిరపరో ముఖ్యత్వాదిభిశ్చేహ ॥ ౧౩౪ ॥ముఖ్యత్వాదీనాభాసయితుం గత్యాదయస్సమర్థాస్స్యుః । నతు గత్యాదీన్ముఖ్యత్వాదయ ఇత్యాద్య ఏవ సిద్ధాంతః ॥౧౩౫॥ వ్యాఖ్యాతోస్మాభిరసౌ ద్వితీయ ఇహ పూర్వపక్ష ఏవ స్యాత్ । ముఖ్యస్యార్థస్యైవ గ్రహణమసత్యపి చ సంభవే కతురం॥౧౩౬॥ఉచితమితి కశ్చిదాజ్ఞాపయితా నేహోపలభ్యతే క్వాపి। ఉపపద్యతే తదేతత్పరవిద్యాప్రకరణోపదిష్టమపి ॥ ౧౩౭॥విద్యాంతరానుశీలితగత్యభిధానం స్తుతిప్రకర్షార్థం । విద్యాసంబద్ధసుషుమ్నాస్తుత్యర్థం యథైవ విష్వగితి ॥ ౧౩౮॥ నాడ్యంతరసంకీర్తనమిహ పరవిద్యాస్తుతిప్రకర్షార్థం । తత్ప్రకరణేపి చాపరవిద్యాశ్రయగతికథేయముచితైవ ॥ ౧౩౯ ॥ నిరతిశయఫలా హీయం పరవిద్యా గతిమిహాంతరేణాపి । గతిసాధ్యమపరవిద్యాఫలమస్యాశ్చాంతరేవ భవతీతి ॥ ౧౪౦ ॥ స్తుతిలాభార్థం తత్స్యాన్నతు పరవిద్యావలంబి తద్భవతి । గంతవ్యస్య తథా బహువచనాంతస్య లోకశబ్దస్య ॥ ౧౪౧ ॥ అపి దివ్యగంధభోగశ్రుతేశ్చ సంకల్పతోపి పరవిషయే । ముఖ్యార్థస్యైతస్యాయోగాద్గతిరపరగోచరైవ స్యాత్ ॥ ౧౪౨॥ యా చ సభా వేశ్మ ప్రతిపద్య ఇతి శ్రుతిరిహోపదిష్టా సా । కార్యపరాత్రశ్రుత్యావాక్యేన పరప్రకరణమిహ బాధ్యం ॥ ౧౪౩ ॥ సార్వాత్మ్యమపి యదుక్తం యశోహమిత్యాదినా హి తదపీహ । బ్రహ్మణ్యపరస్మిన్నప్యుపాసనార్థం హి యుక్తమేవ స్యాత్ ॥ ౧౪౪ ॥ యద్వచ్చ సర్వకర్మత్వాదినిదేశా భవేయురస్యత్ర । తస్మాదత్ర గతిశ్రుతయస్సర్వా అపరగోచరా ఏవ ॥ ౧౪౫ ॥ కేచిత్తు పూర్వసూత్రాణి స్యుః కిల పూర్వపక్షసూత్రాణి । ఉత్తరసూత్రాణి పునర్భవంతి సిద్ధాంతవిషయసూత్రాణి ॥ ౧౪౬॥ ఇతి ఖల్విహ వ్యవస్థామనురుధ్య గతిశ్రుతీర్హి పరవిషయాః । సర్వా అపి ప్రతిష్ఠాపయంతి తచ్చేదమనుపపన్నమిహ ॥ ౧౪౭ ॥ సర్వగతం సర్వాంతరమపి యత్సర్వాత్మ

కం పరం బ్రహ్మ । యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మేయ ఆత్మేతివాక్యనిర్దిష్టం ॥౧౪౮॥ ఆకాశవదితివాక్యైర్బ్రహ్మైవేద మితినిగమవాక్యైశ్చ । నిర్ధారితస్వరూపం బ్రహ్మ కథం వేహ భవతి గంతవ్యం ॥౧౪౯॥ ననుగతమపి గంతవ్యం భవతిహి దేశాంతరాదియోగేన । పృథివీస్థ ఏవ పృథివీం దేశాంతరయోగతో యథా వ్రజతి ॥ ౧౫౦ ॥ ఏవం బాలః కాలాంతరయోగా దాత్మభూతమేవైతత్ । వార్ధకమనన్య ఏవ వ్రజతి తథా బ్రహ్మణోప్యనన్యస్య ॥ ౧౫౧ ॥ తస్య గతస్యాపి చ గంతవ్యత్వం సర్వశక్తియోగేన । ఇతి చేన్నైవం బ్రహ్మ ప్రతిషిద్ధాఖిలవిశేషమిహ యస్మాత్ ॥ ౧౫౨ ॥ నిష్కలమేతన్నిష్క్రియమితి శాంతం తచ్చ భవతి నిరవద్యం । అస్థూలమనణ్విత్యాదిశ్రుతిగేయం స్మృతిష్వపి ప్రథితం ॥ ౧౫౩ ॥ కథమీదృశే పరస్మిన్ కల్ప యితుం శక్యేత విశేషోఽయం । నైతచ్చ భూప్రదేశవయో న్యాయేనాత్ర భవతి గంతవ్యం ॥ ౧౫౪ ॥ భూవయసోః కిల దేశవిశే షావస్థావిశేషయోగేన । గంతవ్యతోపపన్నా భవతి ప్రాదేశికత్వసంపత్త్యా ॥ ౧౫౫ ॥ నను జగతో జన్మస్థితిలయహేతుత్వ శ్రుతేః పరం బ్రహ్మ । స్యాత్సకలశక్తియుక్తం భవతి చ గంతవ్యమేతదితి చేన్న ॥ ౧౫౬ ॥ ఇహ చ విశేషనిరాకరణ శ్రుతివచ నాని నిరవకాశాని । జగదుత్పత్త్యాదిశ్రుతివాక్యాన్యపి ఖలు తథేతి చేన్నైవం ॥ ౧౫౭ ॥ ఏకత్వప్రతిపాదనపరాణి సర్వాణి సృష్టివాక్యాని । యస్మాన్మృదాదిదృష్టాంతైరేతై ర్బ్రహ్మణోఽస్య సత్యత్వం ॥౧౫౮॥ ఏవం సర్వస్యైవ హి వికారజాతస్య చా నృతత్వమపి । ప్రతిపాదయచ్చ శాస్త్రం కథముత్పత్త్యాదిపరమిహ ప్రభవేత్ ॥ ౧౫౯ ॥ నన్వత్ర నిర్విశేషశ్రుతి శేషత్వం కుతో భవేదేషాం । ఉత్పత్తిశ్రుతివచసాం వ్యత్యాసో నేహ భవతి కుత ఇతి చేత్ ॥ ౧౬౦ ॥ ఇహ చ విశేషనిరాకరణశ్రుతయః ఖలు పరం నిరాకాంక్షాః । ఏకత్వమాత్మనోఽస్య చ నిత్యత్వమజత్వమపి చ శుద్ధత్వం ॥ ౧౬౧ ॥ యద్యవగతం తదా ఖలు నైవా కాంక్షోపజాయతే భూయః । పురుషార్థపరిసమాప్త్యవధృతి రేవ కిలోపజాయతే తత్ర ॥ ౧౬౨ ॥ శ్రుతయోఽపి తత్ర కో మోహః క శోక ఇతి బోధయంత్యేతం । సార్వాత్మ్యభావమేవ హి విదుషో వ్యుత్పత్త్యనుభవాదికం చ తథా ॥ ౧౬౩ ॥ మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీత్యాదేః । శ్రుతివాక్యాచ్చ వికారానృతాభిసంధిచ నిందితే భవతః ॥ ౧౬౪ ॥ తేన విశేషనిరాకరణశ్రుతివచసాం న చాన్యశేషత్వం । ఉత్పత్త్యాదిపరాణి శ్రుతివచనానీహ యాని తేషాం తు ॥ ౧౬౫ ॥ న నిరా కాంక్షార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యమిహ కథంచిదపి । కింతు నిషేధ్యార్పకతాద్వారేణ నిషేధవాక్యశేషత్వం ॥౧౬౬॥ ఫ లవత్సన్నిధావఫలం తదంగమితి దృశ్యతే న్యాయః । న్యాయాచ్చ కేవలాదిహ న హి తచ్ఛేషత్వముచ్యతే కింతు ॥ ౧౬౭ ॥ తచ్ఛుంగముత్పతితమిత్యాదిశ్రుతివాక్యతోపి తద్దృష్టం । తస్మిన్ హి పరమకారణరూపే బ్రహ్మణి తదేతదిహ శుంగం ॥౧౬౮॥ జగదాత్మకముత్పన్నం నేదమమూలమితి తదిదమారభ్య । అన్విచ్ఛ తేన శుంగేనైవ చ సన్మూలమిత్యుదర్కేహి ॥ ౧౬౯ ॥ వి జ్ఞేయత్వం సత ఏకస్య జగత్కారణస్య దర్శయతి । అన్యత్రాపి యతో వేత్యాద్యా జన్మాదికారణస్యాస్య ॥ ౧౭౦ ॥ బ్రహ్మణ ఏక స్యైవ హి విజ్ఞేయత్వం ప్రదర్శితం తస్మాత్ । ఉత్పత్తిశ్రుతివచసామైకాత్మ్యావగమమాత్రపరతైవ ॥ ౧౭౧ ॥ నానేకశక్తి యోగో బ్రహ్మణి పరమార్థతః కథంచిదపి । గంతవ్యతా పరస్య బ్రహ్మణ ఇహ నోపపద్యతే తస్మాత్ ॥౧౭౨॥ అపి చ న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీతి యా శ్రుతిస్సా హి । ఉత్క్రాంతిం ప్రతిషిధ్య పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి ॥ ౧౭౩ ॥ స్ప ష్టోహ్యేకేషామిత్యత్ర వ్యాఖ్యాతమేతదఖిలమపి । గతిరత్ర కల్ప్యతే యది గంతా జీవః పరాత్మనస్తస్య ॥ ౧౭౪ ॥ గంతవ్య స్యావయవోఽథవా వికారోఽథవా భవేదన్యః । ఆత్యంతికతాదాత్మ్యే న హి గమనం భవతి కుత్రచిల్లోకే ॥ ౧౭౫ ॥ యద్యేకదేశ ఏవ హి జీవస్తర్హ్యేకదేశినస్తేన । నిత్యాప్తత్వాత్ పునరిహ గమనం నైవోపపద్యతే తదిదం ॥ ౧౭౬ ॥ బ్రహ్మణ్యపి చ పర స్మిన్ యద్యేకదేశైకదేశితా తర్హి । నిరవయవత్వం తస్య వ్యాహన్యేత శ్రుతిస్తదర్థపరా ॥ ౧౭౭ ॥ తుల్యం వికారపక్షేఽప్యే తన్న ఘటో మృదాత్మతాం హిత్వా । అవతిష్ఠతే కదాచిత్త్యాగే వా తస్య శూన్యతాపత్తిః ॥ ౧౭౮ ॥ యది చ వికారోఽవయవో వా జీవస్తర్హి తద్విశిష్టస్య । పరమాత్మనస్థిరత్వాత్సంసారగతిశ్చ న సులభా తస్య ॥ ౧౭౯ ॥ న హ్యచల బృహదుపలయో ర్మండూకబృహచ్ఛిలాంతరవయవయోః । చలనం కదాచిదపి వా స్యాదస్మాకం త్వనాద్యవిద్యాతః ॥౧౮౦॥ నానోపాధిప్ర వేశనహి గత్యాగతివిభ్రమోఽయమామోక్షాత్ । యది చ పరస్మాదస్మాజ్జీవోఽసావన్య ఏవ భవతి తదా ॥ ౧౮౧ ॥ సోఽణుర్వ్యాపీ

మధ్యమపరిమాణో వా యదా భవేద్వ్యాపీ । ఆకాశాదీనామివ గమనమసంభావితం తదాత్ర ॥ ౧౮౨ ॥ యది మధ్యమప
రిమాణస్తస్యానిత్యత్వమపరిహార్యం స్యాత్ । యది చాణుర్జీవస్స్యాత్కృత్స్నశరీరగతవేదనా న స్యాత్ ॥ ౧౮౩ ॥ తస్య చ
మధ్యమపరిమాణత్వమణుత్వం చ పరిహృతం పూర్వం। తస్య పరస్మాదన్యత్వే తత్త్వమసీతి శాస్త్రబాధశ్చ ॥ ౧౮౪ ॥ యోఽసౌ
దోషస్తుల్యస్స వికారావయవపక్షయోరపి చ । తద్వదనన్యా హి వికారావయవా తేన నైష దోషస్స్యాత్ ॥ ౧౮౫ ॥ ఇతి చేత్త
థాపి ముక్త్యైక్యకత్వానుపపత్తిరత్ర దుర్వారా । త్రిష్వపి పక్షేష్వస్యానిర్మోక్షాపత్తిరపి చ దుర్వారా ॥ ౧౮౬ ॥ సంసా
ర్యాత్మత్వాపరిహారాత్తత్పరిహృతౌ చ తస్య పునః । స్యాచ్చ స్వరూపనాశస్తాత్త్వికజీవాత్మభావనాశేన ॥ ౧౮౭ ॥ బ్రహ్మాత్మ
త్వం తాత్త్వికమస్మాభిరివ త్వయా హి జీవస్య । అభ్యుపగతం భవేద్యది సంసృతినాశేఽపి నో వినశ్యేత్సః ॥ ౧౮౮ ॥ నను కిం బ్రహ్మా
త్మతయా సంసారాభావ ఏవ మోక్షస్స్యాత్ । స చ ఖలు కర్మాభావాత్సేత్స్యతి కిమనేన తత్త్వబోధేన ॥ ౧౮౯ ॥ ఇతి కిల కర్మ
జడానామాశంకా సా నిరస్యతే సపది । కర్మాణి హ్యనుష్ఠీయంతే నైమిత్తికాని నిత్యాని ॥ ౧౯౦ ॥ దురితక్షయాయ కామ్యా
ని నిషిద్ధాని చ పరిహ్రియంతే హి। స్వర్గస్య చ నరకస్యానవాప్తయే ప్రకృతదేహభోగ్యాని ॥ ౧౯౧ ॥ కర్మాణ్యుపభోగేన
క్షప్యంతే బ్రహ్మతాం వినైవాస్య । ప్రకృతే దేహే పతితే దేహాంతరయోగకారణాభావాత్ ॥ ౧౯౨ ॥ స్వాత్మావస్థితిల
క్షణకైవల్యం సేత్స్యతీదృశస్యేతి । యజ్జల్పితం హి కైశ్చిత్తదసద్యస్మాత్ప్రమాణమిహ నాస్తి ॥ ౧౯౩ ॥ న హ్యేతత్ప్రత్యక్షం నాపి
చ శాస్త్రేణ నిరూపితం హి మోక్షార్థీ। ఇత్థం సమాచరేదితి బుద్ధ్యైవ హి తర్కితం భవేదేతత్ ॥ ౧౯౪ ॥ యేన చ కర్మనిమిత్త
స్సంసారో తో నిమిత్తవిరహేణ । న భవిష్యతీతి నైతత్తర్కయితుం శక్యతే హి కేనాపి ॥ ౧౯౫ ॥ యస్మాన్నిమిత్తవిరహో న శ
క్యతే జ్ఞాతుమత్ర కేనాపి । ఇష్టానిష్టఫలాని హి జాత్యంతరసంచితాని కర్మాణి ॥ ౧౯౬ ॥ ఏకైకస్య చ జంతోస్సంభావ్యం
తే బహుప్రకారాణి । ఇహ చ విరుద్ధఫలానాం తేషాం యుగపత్ఫలోపభోగస్య ॥ ౧౯౭ ॥ అత్యంతదుర్లభత్వాల్లబ్ధావసరా
ణి కానిచిచ్ఛేదం। జన్మకిల నిర్మిమీతే పరాణి కాలాంతరం ప్రతీక్షంతే ॥ ౧౯౮ ॥ తేషామవశిష్టానాం సాంప్రతభోగేన యాపనా
యోగాత్ । న యథావర్ణితచరితస్యాపి శరీరే హి సాంప్రతే పతితే ॥ ౧౯౯ ॥ దేహాంతరయోగనిమిత్తాభావశ్శక్యతే వినిశ్చే
తుం। తద్య ఇహేతి శ్రుతయః ప్రథయంతి హి కర్మశేషసద్భావం ॥ ౨౦౦ ॥ స్మృతయోఽపి తతశ్శేషేణేత్యాద్యాస్తద్వదేవ న చ
న్వత్ర । తత్క్షేపకాణి నిత్యాన్యపి కిల నైమిత్తికాని కర్మాణి ॥ ౨౦౧ ॥ మైవం విరోధవిరహాత్సతి చ విరోధే పరస్పరం తేషాం।
క్షేప్యక్షేపకభావో భవేన్న చేహాస్తి స చ విరోధోఽత్ర ॥ ౨౦౨ ॥ న హి సంచితసుకృతానాం నిత్యైర్నైమిత్తికైర్విరోధోఽస్తి ।
తేషాం పరస్పరం కిల విశుద్ధిరూపత్వమవగతం శాస్త్రాత్ ॥ ౨౦౩ ॥ దురితానాం క్షపణం స్యాదవిశుద్ధితయా తతో విరోధేన।
దేహాంతరయోగనిమిత్తాభావస్తావతా కథం సిద్ధ్యేత్ ॥ ౨౦౪ ॥ దేహాంతరస్య సంచితసుకృతనిమిత్తస్య సంభవాత్తత్ర । ని
శ్శేషతశ్చ దురితస్యాపి క్షపణం హి దురవగమమేవ ॥ ౨౦౫ ॥ సంచితపుణ్యాపుణ్యాభ్యాం పునరేతస్య జన్మ దుర్వారం । న చ
నిత్యానుష్ఠానాద్దురితానుత్పత్తిమాత్రమేవ స్యాత్ ॥ ౨౦౬ ॥ న పునః కాలాంతరఫలమితి నిశ్చేతుం ప్రమాణమిహ కించిత్ ।
దురితక్షపణార్థేఽపి చ నిత్యేఽపశ్చాత్ఫలాంతరం భవతి ॥ ౨౦౭ ॥ ఇతి తు స్మరతి యథా మే నిమిత్త ఇత్యాదినైతమేవార్థం । ఆ
పస్తంబస్త్రత్ర చ ఫలార్థమారోపితే యథైవామ్రే ॥ ౨౦౮ ॥ ఛాయాగంధావుత్పద్యేతే హ్యనుతద్వదేవ ధర్మమిమం । క్రియ
మాణమర్థకామావుత్పద్యేతే కిలాన్విత ఇత్యుక్తం ॥ ౨౦౯ ॥ అసతి చ సమ్యగ్జ్ఞానే కామ్యప్రతిషిద్ధవర్జనం తదిదం । సర్వాత్మ
నా భవేదితి న కేనచిచ్ఛక్యతే ప్రతిజ్ఞాతుం ॥ ౨౧౦ ॥ యస్మాదతికుశలానామపి సూక్ష్మో దృశ్యతే పరాధోఽత్ర । కామ్యాదిక
ర్మణాం స్యాన్నిశ్చయవిరహేఽపి సంశయస్తత్ర ॥ ౨౧౧ ॥ తేన నిమిత్తాభావో న కేనచిచ్ఛక్యతేఽత్ర నిశ్చేతుం । శ్రుత్యభిగ
మ్యం బ్రహ్మాత్మత్వం యది నాభ్యుపేయతే తర్హి ॥ ౨౧౨ ॥ కర్తృత్వభోక్తృతాదిస్వభావకస్యాత్మనోఽస్య కైవల్యం । క
థమిహ యథోక్తచరితస్యాప్యాకాంక్షితుమిదం భవేచ్ఛక్యం ॥ ౨౧౩ ॥ అగ్నేరౌష్ణ్యవత్స్వభావః పరిహర్తుం శక్యతే న కేనాపి ।
కర్తృత్వభోక్తృతాదేః కార్యమనర్థో న శక్తిమాత్రం స్యాత్ ॥ ౨౧౪ ॥ ఇహ శక్తిమాత్రసద్భావేఽపి చ కార్యస్య తస్య పరి
హారాత్। ఉపపన్నో మోక్షోఽసావిత్యపి నైవేహ శంకితుం శక్యం ॥ ౨౧౫ ॥ శక్త్యవిశేషే కార్యప్రసవో లోకే యతశ్చ దుర్వా

రః ।ననుశక్తిరిహనిమిత్తాంతరనిరపేక్షానకార్యమారభతే ॥ ౨౧౬ ॥ అతఏకాకిన్యేషాస్థితాపినైవాపరాధ్యతీత్యపినశక్త్యాత్మనానిమిత్తానామపిసర్వత్రనిత్యసంబంధాత్ ॥ ౨౧౭ ॥ తస్మాదాత్మనికర్తృత్వాదౌస్వాభావికేసతి హ్యసతి । విద్యైకసమధిగమ్యేబ్రహ్మాత్మత్వేకదాచిదప్యస్య ॥ ౨౧౮॥ మోక్షంప్రత్యాశాపిహిభవతిపరందుర్లభైవనహిసులభా । శ్రుతిరపినాన్యఃపంథావిద్యతఇత్యాదికాహిదర్శయతి ॥ ౨౧౯॥ జ్ఞానాదన్యస్త్వపరోవిమోక్షమార్గోనకశ్చిదిత్యేవం।ననుజీవస్యపరస్మాదనన్యతాయదితదాఽఖిలుస్యేత ॥ ౨౨౦ ॥వ్యవహారోయంప్రత్యక్షాదీనామప్రవృత్తిరితిచేన్న । ప్రాగాత్మతత్త్వబోధాత్స్వప్నవ్యవహారవద్భవేద్దేషః ॥ ౨౨౧ ॥శాస్త్రమపియత్రహిద్వైతమివేత్యాద్యప్రబుద్ధవిషయేంహి। ప్రాయః ప్రత్యక్షాదివ్యవహారంసకలమేతమనువర్ణ్య ॥ ౨౨౨ ॥ యత్రత్వస్యేతిపునఃప్రబుద్ధవిషయేప్రవక్తితదభావం । తస్మాదత్రపరబ్రహ్మవిదోగంతవ్యతాదివిజ్ఞానం ॥ ౨౨౩ ॥బాధితమేవేత్యతఇహనకేనచిద్గతిరియంసమర్థ్యేత ।తర్హిగతిశ్రుతయఇమాఃకింవిషయాఇతినశంకనీయమిహ ॥౨౨౪ ॥ యాసగుణబ్రహ్మపరావిద్యాగతిరపిచ భవతి తద్విషయా । క్వచిదిహపంచాగ్నిపరాంవిద్యాంప్రక్రమ్యగతిరుపన్యస్తా ॥ ౨౨౫ ॥ క్వచిదపిపర్యంకపరాంవైశ్వానరగోచరాంక్వచిద్విద్యాం।యత్రపునర్బ్రహ్మైవప్రకృత్య గతిరియముదాహృతావాక్యే ॥ ౨౨౬ ॥ ప్రాణోబ్రహ్మేత్యాదౌతథాథయదిదమితి దహరవాక్యేపి ।తత్రాపివామనీత్యాదిభిస్తథాసత్యకామతాద్యైశ్చ॥౨౨౭ ॥ తైస్తైర్గుణైర్హిసగుణస్యైవోపాస్యత్వమితిగతిర్యుక్తా।ఏవంనపరబ్రహ్మణిగతిరేషాశ్రావ్యతేక్వచిచ్చాపి ॥ ౨౨౮ ॥కింతుగతిప్రతిషేధశ్శ్రూయతఇహకేవలంనతస్యేతిబ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యత్రాప్నోతిర్వ్యప్యపిహగత్యర్థా ॥౨౨౯॥ ఏవమపివర్ణితేనన్యాయేనగతేరసంభవాదత్ర । యదనాద్యవిద్యయాపరికల్పితమేతద్ధినామరూపాది ॥౨౩౦॥ తత్ప్రవిలయాత్స్వరూపప్రతిపత్త్యర్థాభవేదిహాప్నోతిః । బ్రహ్మైవసన్నితిశ్రుతివాక్యఇవాప్నోతిరీదృశీభవతి॥౨౩౧॥అపిచగతిఃపరవిషయానిరూప్యమాణాప్రరోచనాయస్యాత్ । అనుచింతనాయవాస్యాన్నబ్రహ్మవిదఃప్రరోచనంతదిహ ॥ ౨౩౨ ॥ గతివాక్యేనాభిహితంయస్మాద్విద్యాసమర్పితేనైవ । స్వాగతేనైవస్వాస్థ్యేనావ్యవధానేనతస్యసంసిద్ధేః ॥౨౩౩॥ ఇహనిత్యసిద్ధనిశ్శ్రేయససంస్ఫురణాద్యఏషసిద్ధఫలః । ఆత్మావగమస్తత్రచగత్యనుచింతాఫలంనకించిదపి ॥౨౩౪॥ తేనాపరవిషయైవహిగతిఃపరాపరవివేచనాభావాత్ । ఆరోప్యతేపరస్మిన్గతిరేషాసిర్విశేషచిన్మాత్రే॥౨౩౫॥ ద్వేబ్రహ్మణీకిమేతేపరమపరంచేతిబాఢమేవంహి।శ్రుత్యైవదర్శితంఖల్వేతద్వైసత్యకామఇత్యత్ర ॥ ౨౩౬ ॥ఉపదిశ్యతేహియచ్చావిద్యాకృతనామరూపనిర్ముక్తం। తద్ధిపరంబ్రహ్మస్యాత్తదేవకిలనామరూపభేదేన ॥ ౨౩౭ ॥ ఉపదిశ్యతేయదాపునరుపాసనాయహిమనోమయాదిపదైః । తద్ధ్యపరంబ్రహ్మస్యాన్నచాద్వితీయశ్రుతేర్విరోధఇహ ॥ ౨౩౮॥ యేనావిద్యాకల్పితనానోపాధిభిరిహప్రసక్తమిదం।అపరబ్రహ్మోపాసనమిత్యవిరోధఃప్రపంచితఃపూర్వం ॥౨౩౯॥ తత్సన్నిధౌశ్రుతంయజ్జగదైశ్వర్యాదిలక్షణంచఫలం । సంసారగోచరంతద్యేనావిద్యాహితత్రనవివృత్తా ॥ ౨౪౦ ॥ దేశవిశేషకృతంతత్తత్ప్రాప్త్యర్థంహిగమనమవిరుద్ధం।సర్వగతత్వేప్యాత్మనఆకాశస్యైవకరకగమనేన ॥౨౪౧॥ బుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనేనాస్యచగమనోపపత్తిరుక్తైవ ।తద్గుణసారత్వాదిత్యాదిషు సూత్రేష్వతోత్రనవిరోధః ॥ ౨౪౨ ॥ తస్మాత్కార్యంబాదరిరిత్యయమేవేహభవతిసిద్ధాంతః । పక్షాంతరంపరంజైమినిరితిమేధావికాసనాయైవ ॥ ౨౪౩ ॥

సూ॥౧౫॥అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతిబాదరాయణఉభయథాఽదోషాత్తత్క్రతుశ్చ॥ భవతీయమపరవిషయాగతిర్నచైషాకదాపిపరవిషయా।ఏతావదత్రవర్ణితమిహకిలసందిహ్యతేహిపునరపరం॥౨౪౪ ॥ ప్రాపయతి కిమిహసర్వాన్కార్యాలంబానమానవఃపురుషః।తంబ్రహ్మలోకమవిశేషేణాథసకాంశ్చిదేవనయతీతి॥౨౪౫॥అత్రైతదేవయుక్తం విదుషామవిశేషతోహిసర్వేషాం । స్యాదన్యత్ర పరస్మాద్గతిరితి యస్మాత్ప్రపంచితంపూర్వం ॥ ౨౪౬॥అనియమసూత్రేవిద్యాంతరేష్వపీయంగతిస్సమానేతి।ఇత్యాశంకాంనిరసితుమత్రవిశేషంతమేతముపదిశతి॥౨౪౭ ॥యేచప్రతీకదృష్ట్యఇహతాన్హిత్వాత్వమానవఃపురుషః।అన్యానేవవికారాలంబాన్సర్వాన్సఏషలోకమిమం॥౨౪౮॥ నయతీతిబాదరాయణఆచార్యోమన్యతేనచైవమిహ।మార్గోయమప్రతీకోపాసకవిషయోనసర్వవిషయఇతి॥ దోషోయఉభయథాభావస్యాత్రోపి

యమసూత్రఇతివాచ్యం । అనియమనయః ప్రతీకవ్యతిరిక్తోపాసనేషు భవతిపరం ॥ ౨౫౦ ॥ యోయద్ధ్యాయతి సహిఖలు తత్ప్రాప్నోతీతి తత్క్రతున్యాయః । సహ్యతో ఽభయథాభావస్యచ హేతుస్సమర్పకో భవతి ॥ ౨౫౧ ॥ బ్రహ్మక్రతు రాసీదన్తైశ్వర్యం బ్రాహ్మమితిహియుక్తమిదం । దర్శయతిచ శ్రుతిస్తం యథాయథోపాసతేతథైవేతి ॥ ౨౫౨ ॥ బ్రహ్మకతుశ్చ ఖలు నప్రతీకవిషయే త్వ్యుపాసనే క్వాపి । నన్వబ్రహ్మక్రతుం అపి యాతి బ్రహ్మేతి దర్శయత్యేషా ॥ ౨౫౩ ॥ పంచాగ్న్యుపాసనాయాం శ్రుతిరేనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యాద్యా । ఇతిచేత్తథాపి తత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతిబలేన బాధోస్య ॥ ౨౫౪ ॥ యత్రప్రత్యక్షశ్రుతిరేవం నైవోపలభ్యతే తత్ర । ఔత్సర్గికేన తత్క్రతునయేన నిర్ణయతే హి తత్ప్రాప్తిః ॥ ౨౫౫ ॥ యేచ బ్రహ్మక్రతవస్తేషామేవేతి నేతిచాన్యేషాం॥ సూ॥ ౧౬ ॥ విశేషంచదర్శయతి ॥ దర్శయతి కించ నామాద్యుపాసనేష ప్రతీకవిషయేషు ॥ ౨౫౬ ॥ పూర్వస్మాచ్చ పరస్మిన్నుపాసనే ఫలవిశేషమేవం హి । యావన్నామ్నోగతమిత్యాద్యా శ్రుతిరత్ర ఫలవిశేషో ఽయం ॥ ౨౫౭ ॥ ఉపపద్యతే కిలోపాస్తీనామాసాం ప్రతీకతంత్రత్వాత్ । న బ్రహ్మతంత్రతాయాం ఫలభేదో బ్రహ్మణో ఽవిశిష్టత్వాత్ ॥ ౨౫౮ ॥ తస్మాదిహ ప్రతీకాలంబానాం నేతరైః ఫలంతుల్యం । గమనమపి భవతి తేషాం విద్యుల్లోకావసానమితిసిద్ధం ॥ ౨౫౯ ॥ శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేన విరచితా సేయం । చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ॥ ౨౬౦ ॥ తత్ర తృతీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః । ఆర్యావృత్తైః స్ఫుటైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః ॥ ౨౬౧ ॥

శ్రీపరమేశ్వరార్పణమస్తు.

అథ చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థపాదప్రారంభః.

బ్రహ్మోపాస్తిపరాణాం కార్యబ్రహ్మప్తిరభిహితా పూర్వం । సంప్రత్యైశ్వర్యవిశేషం తేషాం బ్రహ్మలోకసంభూతం ॥ ౧ ॥ పాదోత్తరభాగేన ప్రదర్శయిష్యంస్తమేతమాదౌ హి । అభ్యర్హితఫలవిద్యాభూతం బ్రహ్మభావముపదిశతి ॥

సూ॥ ౧ ॥ సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్ ॥ శ్రుతిరియమామ్నాయత ఇహ కిలైవమేవైష సంప్రసాదయతి । తత్ర కిల సంప్రసాదో జీవస్సంసారకలుషితః పూర్వం ॥ ౩ ॥ దేహేంద్రియసంఘాతాదస్మాత్ప్రవివిచ్యాశమిమమాత్మానం । సాక్షాత్కృత్యానంతరమపాస్తసంసారదుఃఖపరితాపః ॥ ౪ ॥ ప్రద్యోతమానపూర్ణజ్ఞానందాత్మ్యేవావతిష్ఠతే స ఇతి । ఉపదిష్టమత్రచ స్వపదస్య స్వీయబోధకత్వేన ॥ ౫ ॥ కింవాత్ర దేవలోకాదిష్వియమాగంతుకేన కేనాపి । రూపవిశేషేణ ప్రసర్యథాభినిష్పద్యతే తథా కింవా ॥ ౬ ॥ ఆత్మస్వరూపమాత్రేణైవాయమితీహ భవతి సందేహః । యుక్తం తత్ర [illegible]గాంతరేష్వివాగంతుకేన కేనాపి ॥ ౭ ॥ రూపేణ స్యాదభినిష్పత్తిరితీదం యతోస్య మోక్షస్య । ఫలతాప్రసిద్ధిరభినిష్పత్తిరపీయం భవేన్నిహోత్పత్తిః ॥ ౮ ॥ యదిచేత్స్వరూపమాత్రేణైవైషాస్యాదిహాభినిష్పత్తిః । నవిభావ్యతే కుతస్తత్పూర్వదశాసుస్వరూపసద్భావాత్ ॥ ౯ ॥ తస్మాదభినిష్పద్యత ఇహ కేనచిదపి విశేషేణరూపేణ । ఏవంప్రాప్తే బ్రూతే స కేవలేన రూపమాత్రేణ ॥ ౧౦ ॥ ఆవిర్భవతీతి యతస్స్వేనేతిహి దృశ్యతే స్వశబ్దోఽత్ర । ఆగంతుకేన చేదభినిష్పత్తిస్తత్ర హి స్వశబ్దేన ॥ ౧౧ ॥ రూపవిశేషణమేతద్భవేదయుక్తం న సుస్వకీయపరః । సోయం స్వశబ్ద ఇతి చేన్న తస్య వచనాభిధేయతావిరహాత్ ॥ ౧౨ ॥ యేనచ రూపేణాసావభినిష్పద్యేత భవతి తస్యైవ । ఆత్మీయత్వం తత్ర స్వేనేతి విశేషణం భవేద్విఫలం ॥ ౧౩ ॥ స్యాదాత్మవచనతాయామర్థవదేతద్విశేషణం తేన । స్వేనాత్మనావిభావ్యత ఏవ న చాగంతుకేన రూపేణ ॥ ౧౪ ॥ అభినిష్పద్యత ఇతి నను విశేష ఇహ నోపలభ్యతే కోపి । పూర్వావస్థాస్వీహ చ స్వరూపసామ్యాదతో బ్రవీతీదం ॥ ౧౫ ॥ ...*

సూ॥ ౨ ॥ ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥ యోసావభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తస్సర్వబంధనిర్ముక్తః । సచ ఖలు శుద్ధేనైవాత్మనావతిష్ఠత ఇతీహ నిర్దిష్టం ॥ ౧౬ ॥ పూర్వాసు ఖల్వవస్థాస్వంధో భవతీతి రోదితీవేతి । ఏవం వినాశమేవాపీతో భవతీతి సోయమాత్మా హి ॥ ౧౭ ॥ తత్తదవస్థాకలుషితరూపేణైవేతి ఖలు విశేష ఇహ । నను ముక్తోయమిదానీమితి తు కథం వా త్వయావగతమితి చేత్ ౧౮ ॥ అవగమ్యతే యమాత్మా ముక్త ఇదానీమితి ప్రతిజ్ఞానాత్ । ప్రాజాపత్యే వాక్యే హ్యేతం త్వేవ త ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ ॥ ౧౯ ॥

జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాత్రయదోషజాలనిర్ముక్తం । ఆత్మానమిమంవ్యాఖ్యే
అశరీరంవేత్యాద్యైస్సఉత్తమఃపురుషఏవమంత్రైర్హి । ఉపసంహృతమిహాముక్తా
౨౧ ॥ కించయఆత్మేత్యాద్యాయాచేహోఖ్యాయికాసమామ్నాతా । తదుపక్రమవాక్యే ఖల్వపహత
సమ్నాతం ॥ ౨౨ ॥ముక్తాత్మమాత్రగోచరమేవతదేతత్ప్రతీయతేసకలం ।యామోక్షస్యఫలత్వప్రసిద్ధిరతోప్రదర్శితాసా
హి ॥ ౨౩ ॥ నాపూర్వవస్తుజననాపేక్షాస్యాద్బంధనిరసనాపేక్షా ।అభినిష్పద్యతఇత్యుపపద్యతేపదాన్వయఇతీతఃచోక్తం
౨౪ ॥ తదపిచపూర్వావస్థాపేక్షంస్యాద్గౌణమేవనతుముఖ్యం।రోగనివృత్తిమపేక్ష్యారోగోనిఃప్పన్నఏషఇతిహియథా ॥౨౫॥
—— సూ॥౩॥ఆత్మాప్రకరణాత్॥ —— కథమయమిహాముక్తాస్యచసంపత్త్యనంతరంతతఃపరంజ్యోతిః।జ్యోతిశ్శబ్దశ్చాయం
భౌతికవచనోహిదృశ్యతేలోకే ॥ ౨౬ ॥ యోనహివికారవిషయాద్వ్యావృత్తస్సచకథం భవేన్ముక్తః । యస్మాద్వికార
జాతంసకలంచార్తమితిశాస్త్రముపదిశతి ॥ ౨౭ ॥ తస్మాజ్జ్యోతిస్సంపన్నోసౌకథం ముక్తఇతిచేన్న । ప్రకరణ బలా
ద్యతోత్రజ్యోతిశ్శబ్దేనగృహ్యతేహ్యాత్మా ॥ ౨౮ ॥ అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యురిత్యాదినోపదిష్టేస్మిన్ । ప్రకృతేప
రాత్మనికథంకార్యంజ్యోతిర్గ్రహీతుమిహాశక్యం ॥ ౨౯ ॥ ప్రకృతత్యాగాప్రకృతగ్రహణా...మంజసం తథాచే త్యాశ్రు
త్।జ్యోతిశ్శబ్దస్స్యాత్మన్యపితద్ద్వాఇతిశ్రుతౌదృష్టః॥౩౦॥ —— సూ॥౪॥అవిభాగేనదృష్టత్వాత్॥ —— జ్యోతిస్సంపద్యప
రంవిభావ్యతేస్వేనయస్సపృథగేవ । కిమిహపరస్మాదాత్మనఉతావిభక్తోవతిష్ఠతేసఇతి ॥ ౩౧ ॥ చింతాయామేతస్యాంస
త్యామ్యత్రచసతత్రపశ్యేతి । ఇత్యాదివాక్యజాతేనాధారాధేయభావనిర్దేశాత్ ॥ ౩౨ ॥ ఉపసంపద్యేత్యత్రఇహతయోః
పునఃకర్తృకర్మభావోక్తేః ।భేదేనైవన్యాయ్యంతస్యావస్థానమితితుయస్యమతిః॥౩౩ ॥ తంప్రత్యాపాదయతీహావిభక్తఏవా
వతిష్ఠతేసఇతి । ముక్తోవతిష్ఠతేఖలుపరాత్మనాపరమిహావిభక్తతయా॥౩౪ ॥ పరమాత్మనాఽవిభక్తంముక్తం గాస్మాచ్ఛ్రు
దర్శయంత్యేతాః । తత్త్వమసీతిచనాన్యత్వస్యేనతుతద్ద్వితీయమస్తీతి ॥ ౩౫ ॥ ఏవమహంబ్రహ్మాస్మీత్యాద్యాశ్ఛ్రుత
యోనవైఘర్ణీత్యేవ । దర్శనమత్రయథాస్యాత్ఫలమపిచతథైవతత్క్రతున్యాయాత్ ॥౩౬ ॥ శ్రుత్యంతరం యథోదకమి
త్యాద్యస్యైవమేవదర్శయతి । శుద్ధజలేహిశుద్ధంజలమాసిక్తంయథైవతాదృక్స్యాత్ ॥ ౩౭ ॥ఏవంమునేర్విజానతఆత్మా
భవతీతిత్వదన్యదపి।శ్రుత్యంతరంయథానద్యఇతితథాచేహభేదనిర్దేశః॥౩౮॥స్యాదౌపచారికస్సత్యపిచాభేదేయథాసభ
గవఇతి।ఆత్మరతిరేవమాదావపిభేదస్త్వౌపచారికోదృష్టః॥౩౯ —— సూ॥౫॥బ్రాహ్మేణజైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః॥ ——
ముక్తోయమాత్మరూపేణైవహినాగంతుకేనరూపేణ । అభినిష్పద్యతఇతితుస్వశబ్దయోగేనదర్శితంపూర్వం ॥ ౪౦ ॥ము
క్తోయమత్రకింసత్యేనహిసర్వజ్ఞతాదిధర్మేణ । అవతిష్ఠతేసకింవాధర్మాస్యచశశవిషాణతుల్యత్వాత్ ॥ ౪౧ ॥ చిన్మా
త్రేణైవాసావవతిష్ఠతఇత్యథైషచిన్మాత్రః । సన్నపిముక్తాత్మాఖల్వన్యేషాంబద్ధజీవసంఘానాం ॥ ౪౨ ॥ అన్యోన్యవ్యవ
హారాత్కలితసర్వజ్ఞతాదిమానితివా । మునివిప్రతిపత్తిబలాత్సందేహేతద్విశేషజిజ్ఞాసా ॥ ౪౩ ॥ తామనురుధ్యైవా
హతదేతదభిధీయతేహిసూత్రకృతా । యదిదంహిసత్యసంకల్పత్వాంతంశ్రుతివచోవినిర్దిష్టం॥ ౪౪ ॥ బ్రాహ్మంరూపం
సర్వజ్ఞత్వంసర్వేశ్వరత్వమిత్యేతత్ । తేనచరూపేణస్వేనావిర్భవతీహిసఏషముక్తఇతి ॥ ౪౫ ॥ ఇహమన్యతేహి జై
మినిరాచార్యస్తత్రహేతురయమేవ।యోయముపన్యాసాదిస్సతత్స్వరోదృశ్యతేయతోహ్యస్మిన్ ॥ ౪౬ ॥ అపహతపా
ప్మేత్యాదావాసోన్వేష్టవ్యఇతివిధిముపాశ్రిత్య। విధ్యర్థోద్దేశ్యాయయఆత్మేత్యాదిభవేదుపన్యాసః ॥౪౭॥ ఆదిపదేన విధి
వ్యపదేశోయంగృహ్యతేహితావేతౌ । సర్వజ్ఞత్వాద్యన్వితమాత్మానందర్శయతఇహేదమపి ॥ ౪౮ ॥ జక్షత్క్రీడన్రమ
మాణఇతిహ్యైశ్వర్యముపదిశత్యస్య । శ్రుత్యంతరంతథైవవ్యపదేశోన్యత్రదృశ్యతేవాక్యే ॥ ౪౯ ॥ లోకేషు కామచారో
భవతీత్యానిస్తథాయమపరోపి । సర్వజ్ఞఏషసర్వేశ్వరఇత్యాదిస్సచోపపన్నస్స్యాత్ ॥ ౫౦॥ —— సూ॥౬॥చితితన్మా
త్రేణతదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః॥ —— యద్యప్యపహతపాప్మత్వాదయఇహయేప్రపంచితాస్తేహి। భేదేనైవహిధ
ర్మానిర్దిశ్యంతేతథాపిఖల్వేతే ॥ ౫౧ ॥శబ్దవికల్పనిమిత్తాస్స్యుః పాప్మనివృత్తిమాత్రమేవాత్ర। అవగమ్యతేస్వరూపంతదస్య

ద్రియస్య దేహస్య ॥ ౮౪॥ భావం హి మన్యతే కిల మనో వదత్ర శ్రుతిశ్చ భవతీయం । స ఖలు స ఏకధా భవతీత్యాద్యనే
కవిధతేయం ॥ ౮౫ ॥ సేంద్రియశరీరభేదం వినా భవేదాంజసీ కథంచిదపి । ఇహ యద్యపి నిర్గుణపరవిద్యాయాం భూమవిష
యకాయాం హి ॥ ౮౬ ॥ స చ ఖల్వనేకధా భావవికల్పః పఠ్యతే తథాపీదం । ఇహ సగుణావస్థాయామైశ్వర్యం విద్యమానమే
వ పునః ॥ ౮౭ ॥ పరమాత్మభూమవిద్యాస్తుతయే సంకీర్త్యతే తతశ్చాయం । సగుణపరమాత్మవిద్యాఫలభావేనోపవర్ణితో
భవతి ॥ ౮౮ ॥ ఇచ్ఛామాత్రేణైతే సంతి కదాచిత్ కదాచిదిహ నేతి । దర్శయతి బాదరాయణః పక్షమసావేవ భవతి సిద్ధాంతః ॥

సూ॥ ౧౨ ॥ ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః॥ ఇహ బాదరాయణాచార్యోఽసావత ఏవ మన్యతే
తదిదం । ఉభయవిధత్వం సాధ్వీత్యుభయశ్రుతిలింగదర్శనాదేవ ॥ ౯౦ ॥ సంకల్పయతి యదాఽసౌ సశరీరత్వం భవేత్స
సశరీరః । అశరీరతాం యదాఽసావశరీరో యేన సత్యసంకల్పః ॥ ౯౧ ॥ ఇతి సంకల్పవిశేషాదుభయవిధత్వం తదేతదిహ యు
క్తం । భవతి నిదర్శనమేతద్యచ్చ కిల ద్వాదశాహవదితీహ ॥ ౯౨ ॥ తత్ర త్వేవం విద్వాంసస్సత్రమిహోపయంతీహ త్యేవం ।
ఏవం హి సత్రమాసత ఇతి వా ఖలు చోదనా భవేద్యత్ర ॥ ౯౩ ॥ తద్భవతి సత్రసంజ్ఞం యత్ర పునర్ద్వాదశాహసంజ్ఞేన । క్ర
తునానేన తమేతం యజమానం యాజయేత్ప్రజాకామం ॥ ౯౪ ॥ ఇతి యజతిచోదనా వా తథా భవేన్నియతకర్తృకత్వమపి । త
స్యత్వహీనతా స్యాద్యథా ద్విరహ్నద్వ్రాదికానాం సా ॥ ౯౫ ॥

సూ॥ ౧౩ ॥ తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః॥ సేం
ద్రియదేహస్య తనోస్స్యాద్యది విరహస్తదా యథా సంధ్యే । దేహేంద్రియవిషయాదిష్వవిద్యమానేషు తే హి పిత్రాద్యాః ॥
౯౬ ॥ ఉపలబ్ధిమాత్రరూపా ఏవ హి కామా భవంతి సర్వేఽపి । ఏవం మోక్షేఽపి స్యుః కామా ఇతి సకలమేతదుపపన్నం ॥ ౯౭ ॥

సూ॥ ౧౪ ॥ భావే జాగ్రద్వత్ ॥ అభ్యుపగమ్యత ఇహ యది భావః కిల సేంద్రియస్య దేహస్య । తర్హి యథా జాగ
రితే భవంతి కామాస్తథైవ మోక్షేఽపి ॥ ౯౮ ॥

సూ॥ ౧౫ ॥ ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి॥ భావం జైమినిరితి కి
లముక్తా సశరీరతా వినిర్దిష్టా । తత్ర త్రిధాదివికల్పాదిషు బహుధా స్యుర్యదా శరీరాణి ॥ ౯౯ ॥ కిం తాని దారుయంత్రాణీవ భవం
తి హి నిరాత్మకాన్యేవ । కిం వేహ సాత్మకాన్యేవ హి సృజ్యంతేఽస్మదాదివదితీహ ॥ ౧౦౦ ॥ జిజ్ఞాసాయాం తత్రాత్మమనోభేదో
యతో న సంభవతి । ఏకశరీరేణ తయోర్యోగేన నిరాత్మకాని చాన్యాని ॥ ౧౦౧ ॥ నిరసితుమాక్షేపమిమం పఠతి హి సూత్రం
ప్రదీపవదితీహ । ఏకో యథా ప్రదీపో యుగపదనేకప్రదీపభావమిహ ॥ ౧౦౨ ॥ ప్రతిపద్యతే హి లోకే స్వీయమేవ వికార
శక్తియోగేన । ఏకోఽపి సన్ తథైవ హి విద్వానైశ్వర్యయోగమాత్రేణ ॥ ౧౦౩ ॥ ఆలంబ్య బహుతనుత్వం గాత్రాణ్యావిశతి తా
ని సర్వాణి । దర్శయతి చైవమేవ హ్యేకస్యానేకదేహసంపత్తిం ॥ ౧౦౪ ॥ శాస్త్రం స ఏకధా భవతీతి తథా పంచధేతి నవధేతి । నై
తద్ధి దారుయంత్రోపమాభ్యుపగమే సమంజసం భవతి ॥ ౧౦౫ ॥ నాపి స్వేతరజీవావేశేన స్యాత్ప్రవృత్తిరిహ తేషాం । య
చ్చోక్తమాత్మమనసోర్భేదాభావాదనేకతనుయోగః ॥ ౧౦౬ ॥ విదుషో న సంభవేదితి నాసౌ దోషో యతో హ్యసౌ విద్వాన్ ।
స మనస్కాన్యేవ మనోనుగతాన్యపరాణి కిల శరీరాణి ॥ ౧౦౭ ॥ సృజతీతి హి సత్యసంకల్పత్వాత్స్రష్టా హ్యుపాధియోగేన ।
తత్రాత్మనోఽపి భేదేనాధిష్ఠాతృత్వముచితమేవాస్య ॥ ౧౦౮ ॥ అయమేవ యోగినాం బహుశరీరయోగప్రకార ఉపదిష్టః ।
శాస్త్రేషు యోగవిషయేష్వత్ర కథం నన్విహాస్య ముక్తస్య ॥ ౧౦౯ ॥ అంగీక్రియతే తదనేకశరీరావేశరూపమైశ్వర్యం । త
త్కేన కం విజానీయాదితి న తు తద్ద్వితీయమస్తీతి ॥ ౧౧౦ ॥ ఏవం హి సలిల ఏకో ద్రష్టేత్యాదీని యాని వాక్యాని । తాని విశేష
జ్ఞానం నివారయంతీత్యతస్త్విదం పఠతి ॥

సూ॥ ౧౬ ॥ స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥
స్వాప్యయ ఇహ చ సుషుప్తం స్వమపీత ఇతి శ్రుతేస్తథాన్యత్ర । తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షత ఇతి తదంతరాదపి చ ॥ ౧౧౨ ॥
బ్రహ్మైవ సన్నితి శ్రుతివాక్యాత్సంపత్తిరత్ర కైవల్యం । ఉక్త్వాన్యతరావస్థామపేక్ష్య చాత్రోపదిశ్యతే తదిదం ॥ ౧౧౩ ॥ య
చ్చ విశేషజ్ఞానాభావప్రతిపాదనార్థకం వాక్యం । కైవల్యావస్థామపి సుషుప్త్యవస్థామపేక్ష్య కథితమితి ॥ ౧౧౪ ॥ త
త్ప్రకరణబలతోఽవగమ్యతే తేషు తేషు వాక్యేషు । ఆవిష్కృతమేతేభ్యో భూతేభ్య ఇతి శ్రుతేస్తథాన్యస్మాత్ ॥ ౧౧౫ ॥
యత్ర త్వస్యేత్యాది శ్రుతివచనాత్ప్రకటితం భవేదేతత్ । క్వచిదపి చ యత్ర సుప్తో న కంచనేత్యాది వేదవాక్యేభ్యః ॥ ౧౧౬ ॥ ఏ
తచ్చ సగుణవిద్యాఫలభోగస్థానమపరసాయుజ్యం । స్వర్గాదివత్తదేతద్యత్రైశ్వర్యం ప్రపంచితం విదుషః ॥ ౧౧౭ ॥

సూ॥ ౧౭ ॥ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ॥ సగుణబ్రహ్మోపాసనయా యే విదుషః ప్ర
యాంతి సహ మనసా । పరమేశ్వరసాయుజ్యం తేషామనుపవర్ణితం యదైశ్వర్యం ॥ ౧౧౮ ॥ తత్కిం నిరవగ్రహముత సావగ్రహం

మితితుసంశయస్తత్ర। నిరవగ్రహమేవైషామైశ్వర్యమితీహాయుక్తమాశ్రయితుం॥౧౧౯॥ యస్మాచ్ఛ్రుతయస్సర్వాః ప్రథయంత్యైశ్వర్యమీదృశంతస్య। ఆప్నోతిస్వారాజ్యంసర్వేదేవాబలింప్రయచ్ఛంతి॥౧౨౦॥ అస్మైమహీయమానాయాత్మన ఇత్యేవమేవచాన్యత్ర। లోకేషుకామచారస్తేషాంభవతీత్యతస్త్విదంపఠతి॥౧౨౧॥ ఐశ్వర్యస్యచసంకల్పాదేవేతిశ్రుతిప్రతీతస్య। జగదుత్పత్తిలయాదివ్యాపారాదిహవిలక్షణత్వేన॥౧౨౨॥ నైతచ్ఛ్రుత్యావిదుషస్సృష్టివ్యాపారకల్పనానుచితా। తస్మాజ్జగదుదయాదివ్యాపారమిమంచవర్జయిత్వైవ॥౧౨౩॥ అణిమాద్యాత్మకమేవహ్యైశ్వర్యంకేవలంభవేత్తేషాం। యస్తుజగద్వ్యాపారస్సహీశ్వరస్యైవనిత్యసిద్ధస్య॥౧౨౪॥ స్రష్టృత్వంతస్యైవేక్షణపూర్వంసృష్ట్యుపక్రమేహీదం। ప్రకృతంనహిముక్తానాంతదానదేహానచేక్షణంభవతి॥౧౨౫॥ తేనాసన్నిహితాస్తేపరఏవహ్యధికృతోభవేత్తత్ర। యస్మాదుత్పత్త్యాదివ్యపదేశశ్శ్రూయతేహితస్యైవ॥౧౨౬॥ సోయంహినిత్యసిద్ధోభవతిహిశబ్దైకసమధిగమ్యశ్చ। తస్మాత్స్రష్టృత్వాదికమఖిలంస్యాదీశ్వరస్యనాన్యస్య॥౧౨౭॥ అన్యేషాంతుతదన్వేషణజిజ్ఞాసనపురస్సరంభవతి। అణిమాదికమైశ్వర్యంతేననతేషామిహాధికారస్స్యాత్॥౧౨౮॥ సమనస్కత్వేనాపిచతత్రానైకాంత్యమపిభవేత్తేషాం। ఏకస్యహిస్థిత్యాస్స్యాదపరస్యచసంహృత్యావభిప్రాయః॥౧౨౯॥ ఇత్యన్యోన్యవిరోధేస్రష్టృత్వంవాకథంభవేత్తేషాం। ఏకంప్రత్యన్యేషాంగుణభావాభ్యుపగమేనయదిచేహ॥౧౩౦॥ వినివార్యతేవిరోధస్సచేహపరమేశ్వరోనచాన్యస్స్యాత్। పరమేశ్వరసంకల్పానుగుణంసకలంభవేదిహాన్యేషాం ॥ ౧౩౧ ॥

—— సూ॥౧౮॥ ప్రత్యక్షోపదేశాదితిచేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః॥ —— ఆప్నోతిస్వారాజ్యమితిప్రత్యక్షోపదేశతోవిదుషాం। నిరవగ్రహమేవస్యాదైశ్వర్యమితీహనపునరాశంక్యం॥౧౩౨॥ యస్మాదిహాధికారికమండలగతఏవసఖిలుపరమాత్మానిర్దిశ్యతేసచాన్యానధికారేషుహినియోజయత్యనిశం॥౧౩౩॥ తేనాధికారికోసౌసఏవకిలసవితృమండలస్థశ్చ। తదనుగ్రహైకలభ్యాస్వారాజ్యప్రాప్తిరిహభవేద్విదుషః॥౧౩౪॥ యేనానంతరవాక్యంమనసస్పతిమితితమీశ్వరంబ్రూతే। సచభవతిసర్వమనసాంపతిస్తమాప్నోతిపూర్వసిద్ధమితి॥౧౩౫॥ వాక్పతిరిత్యాదికమపియథోపదిష్టార్థపరతయాయోజ్యం। అన్యత్రాపిచవిదుషామైశ్వర్యంహీశతంత్రమితియోజ్యం॥౧౩౬॥ —— సూ॥౧౯॥ వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ॥ —— యదిహజగద్వ్యాపారసభవేదేవహ్యుపాసకప్రాప్యః। సంకల్పితార్థసిద్ధ్యాదివదేవహిపరముపాస్యనిష్ఠత్వాత్॥ ౧౩౭॥ ఇత్యాశంకాంనిరసితుముపాస్యగతనిర్విశేషరూపేహి। వ్యభిచారమిహవికారావర్తిత్వేతేనదర్శయత్యధునా॥౧౩౮॥ తచ్చవికారావర్త్యపియదేతదిహపారమేశ్వరంరూపం। నవికారమాత్రగోచరమేతత్కిలసవితృమండలస్థానం॥౧౩౯॥ యస్మాదామ్నాయోసౌస్థితింద్విరూపాంప్రదర్శయత్యస్య। తావానస్యేత్యాదిర్జగద్విభూతింసదర్శయిత్వాదౌ॥౧౪౦॥ జ్యాయాంశ్చపురుషఇతిపునరస్యజ్యాయస్త్వమేతదుపదిశ్య। తచ్చకిలజ్యాయస్త్వంపరాత్మనస్తస్యవర్ణితంభూయః॥౧౪౧॥ కృత్స్నం వికారజాతంతదస్యపరమాత్మనోభవేత్పాదః। యచ్చవికారాస్పృష్టంతదేతదమృతంత్రిపాద్దివీత్యేవం॥౧౪౨॥ తన్నిర్వికారరూపం సవిశేషాలంబనాఃకథంచిదపి। నప్రాప్నువంతియస్మాద్భవంత్యతక్రతవఏవతేసర్వే॥౧౪౩॥ తస్మాద్యథాద్విరూపేపరాత్మనిహినిర్విశేషరూపమిదం। అనవాప్యసగుణఏవహివర్తంతేతత్రైవసగుణేపి॥౧౪౪॥ పరమేశ్వరప్రసాదాత్సావగ్రహమేవదిదమైశ్వర్యం। లబ్ధ్వానవాప్యనిరవగ్రహమైశ్వర్యంకిలావతిష్ఠంతే॥౧౪౫॥ —— సూ॥౨౦॥ దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే॥ —— దర్శయతశ్చవికారావర్తిత్వంహిశ్రుతిస్స్మృతీతస్య। యాచనతత్రేత్యాద్యాయాచనతద్భాసతఇతిప్రథితా॥౧౪౬॥ —— సూ॥౨౧॥ భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ॥ —— నిరవగ్రహమైశ్వర్యంనైషాంసవిశేషతత్పరాణాంస్యాత్। పరమేశ్వరేణయస్మాత్తేషాంకిలభోగమాత్రమేవసమం॥౧౪౭॥ దర్శయతీహతమాహోవైఖల్విత్యాదికాశ్రుతిశ్చేయం। తంబ్రహ్మలోకమాగతముపాసకమిమంహిరణ్యగర్భోయం॥౧౪౮॥ ఇత్యాహామృతరూపాఆపోభుజ్యంతఇహమయాకించ। లోకోసావమృతోదకలక్షణఏవమితిసానిరూపయతి॥౧౪౯॥ అన్యాపికిలయథైతామిత్యామ్నాతాశ్రుతిస్తదేతదిహ। పరమేశ్వరేణస్యచసాయుజ్యసలోకతాదిదర్శయతి॥౧౫౦॥ నన్విహసాతిశయత్వాదైశ్వర్యస్యాంతవత్త్వమపిచస్యాత్। ఏవంచేదావృత్తిస్తేషాంపునరత్రదుర్నివారైవ॥౧౫౧॥ ఇత్యాక్షేపంసకలంనిరస్యశాస్త్రంహిపరిసమాపయితుం। సూత్రంపఠతితదేతద్భగవాన్శ్రీబాదరాయణాచార్యః॥౧౫౨॥ —— సూ॥౨౨॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్॥ —— సర్వజ్ఞత్వాదస్యచభగవత్త్వంయుక్తమేవసూత్రకృతః। సూత్రద్వారాశిష్యాణామాచారేప్రవర్తనాదస్య॥౧౫౩॥ ఆచార్యత్వంయుక్తంతత్రై

వకిలబాదరాయణేతిపదాత్ ।పునరస్యబదరికాశ్రమవాసోక్త్యాతత్రసమవతీర్ణస్య॥౧౫౪॥నారాయణస్యపరమేశ్వరలోకగు రోఃప్రసాదసూచనతః।శాస్త్రస్యతత్ప్రణీతస్యచసూచితమిహకిలానవద్యత్వం॥౧౫౫॥నాడీరశ్మ్యన్వితమిహపంథానంహ్యా ర్చిరాదిపర్వాణం।అనుచింత్యదేవయానంవ్రజంతియే తెనదేవయానేన॥౧౫౬॥శాస్త్రోపదిష్టనానావిశేషణంబ్రహ్మలోకసం జ్ఞమిమం।యశ్చతృతీయస్యాందివిపృథివీలోకాత్ప్రదర్శితశ్శ్రుత్యా॥ ౧౫౭ ॥ తస్మిన్ లోకేరఇతిణ్యశ్చేత్యప్యాఖ్యయాతిప్ ఖ్యాతౌ।అర్ణవతుల్యౌభవతస్సుధాహ్రదౌద్వౌతథైవచాన్యదపి॥౧౫౮ ॥ ఐరమ్మదీయమిత్యపిసరశ్చతన్మదకరంతథాన్నమ యం।కించాశ్వత్థస్తత్రామృతవర్షీముక్తలోకసంసేవ్యః॥౧౫౯॥తత్రాజితాత్మభిఃఖల్వప్రాప్యాబ్రహ్మణఃపురీకాపి। ప్రభు ణైవతేనవిరచితమపివేశ్మహిరణ్మయంచతత్రాస్తి॥౧౬౦॥మంత్రార్థవాదవాక్యైఃపురాణవాక్యైఃప్రపంచితోబహుధా । తమిమంలోకంప్రాప్యచతత్రస్వచ్ఛందభోగకృతకృత్యాః॥౧౬౧॥తేచంద్రమండలాదివనావర్తంతేపునఃకదాచిదపి।యస్మా త్తయోర్ధ్వమాయన్నిత్యాదిశ్రుతయఉపదిశంత్యేవం॥౧౬౨॥యేచశతాధికనాడ్యావ్రజంతియాంత్యేవతేఽమృతత్వమితి । శ్రుతిరన్యాతేషామిహానహిపునరావృత్తిరితికిలబ్రూతే॥౧౬౩ ॥ ఏతేనదేవయానేనపథాయేబ్రహ్మలోకముపయాతాః మానవమావర్తంతేనావర్తంతఇతిదర్శయత్యన్యా॥౧౬౪॥నచపునరావర్తతఇత్యన్యాపిబ్రహ్మలోకసంస్థానాం। పునరావృ త్తివివర్జితమేవపదంశాశ్వతంప్రదర్శయతి॥౧౬౫॥అంతవదేవహియద్యప్యైశ్వర్యమిదంప్రతీయతేథాపి। భవతియథానా వృత్తిస్తథోపవర్ణితమిదంహిపూర్వత్ర॥౧౬౬॥కార్యాత్యయఇతిసూత్రేకార్యపదస్యచలయేసముత్పన్నే। ఉత్పన్నతత్త్వ సాక్షాత్కారాస్తత్రైవతదధినాథేన॥౧౬౭॥సహకైవల్యంప్రభుణాహిరణ్యగర్భేణతేప్రయాంతీతి। సాధనవీర్యాద్యే ప్రవరత్రైవోత్పన్నతత్వవిజ్ఞానాః॥౧౬౮॥విధ్వస్తాద్యజ్ఞానావరణానిత్యసిద్ధపరినిష్ఠాః। తేషాంచానావృత్తిస్సిద్ధైవావృత్తికా రణాభావాత్॥౧౬౯॥సవిశేషబ్రహ్మపరాణామపివిదుషాంతదాశ్రయేణైవ ।సేయమనావృత్తిస్స్యాన్నచాన్యథాభవతిత త్క్రతున్యాయాత్॥౧౭౦॥పంచాగ్న్యుపాసకానాంయద్యపిసవిశేషనిష్ఠతానాస్తి।శ్రుత్యాచానావృత్తిర్బ్రహ్మప్రాప్తి శ్చదర్శితాతేషాం॥౧౭౧॥సత్యంతథాపితత్రచతేషామిహపునరితిసమామ్నాతం। తేనత్వస్మిన్ కల్పేతేషామావృత్త్యభాః బోధేన॥౧౭౨॥కల్పాంతరేహితేషామావృత్తిరియంపునర్భవత్యేవ। దహరాద్యుపాసకానామేవానావృత్తిపరమిదంసూ త్రం॥౧౭౩॥సూత్రపదాభ్యాసఃఖల్వధ్యాయసమాప్తిమేవసూచయతి । శాస్త్రస్యపరిసమాప్తింసూత్రాభ్యాసోయమత్ర సూచయతి॥౧౭౪॥శారీరకమీమాంసామునినావ్యాసేనవిరచితాసేయం।చతురధ్యాయీతస్యాంచతుర్థసంజ్ఞశ్చయోయమ ధ్యాయః॥౧౭౫॥తత్రచతుర్థేపాదేసూత్రార్థోయశ్చభాష్యకారోక్తః ।ఆర్యావృత్తైరమలైఃప్రకాశితోభవతుసోయమనవ ద్యః॥౧౭౬॥భాష్యార్థరత్నమాలావైయాసకసూత్రజాలసంగ్రథితా । భగవతికరుణాసింధౌసమర్పితాజయతుజగతినిరవ ద్యా॥౧౭౭॥సజయతిమునికులమాన్యోభగవాన్ శ్రీబాదరాయణాచార్యః।తత్సూత్రాలంబనతోలోకస్సంసారసాగరంతర తి॥౧౭౮॥శ్రీబాదరాయణోదితసూత్రార్థంభాష్యరత్నదీపేన।ప్రకటీచకారయోసౌసహిభగవాన్ జయతిశంకరాచార్యః ౧౭౯॥భగవత్పాదీయమిదంభాష్యంయేనానభిజ్ఞదుర్బోధం।బోధాయతేనతేషాంరచితాభాష్యార్థరత్నమాలేయం॥౧౮ ఏతాంవిలోక్యసుధియస్తుష్యంతుహసంతువాత్రనవిషాదః।సర్వజ్ఞవిరచితేష్వపిమహానిబంధేషుదోషసత్తాదృష్టా॥౧౮౧॥ ష్యంతువానవాన్యేభక్త్యాపరయాసమర్పితామేతాం।మాలాంవిలోక్యకృపయాతుష్యతిభక్తార్తిభంజనోభగవాన్॥౧౮౨ భాష్యోపదిష్టమర్థంసంగృహ్యకృతాపిభవతిరమ్యేయం।ఉపవనతరుసముపచితైర్గ్రథితాకుసుమైఃప్రసూనమాలేవ॥౧౮౩ సేయంహిరత్నమాలాసుబ్రహ్మణ్యేనవిరచితాకృచ్ఛ్రాత్।నాయకమణిసహకారాద్దిశిదిశివిశదంప్రకాశముపయాతు॥

భాష్యార్థరత్నమాలా సంపూర్ణా.

శ్రీపరమేశ్వరార్పణమస్తు.